FUSÛSU'L-HİKEM
TERCÜME VE ŞERHİ
AHMED AVNİ KONUK
2
TÜRKİYE YAZMA ESERLER KURUMU BAŞKANLIĞI
FUSÛSU'L-HİKEM
TERCÜME VE ŞERHİ
AHMED AVNİ KONUK
1
TÜRKİYE YAZMA ESERLER KURUMU BAŞKANLIĞI
FUSÛSU'L-HİKEM
TERCÜME VE ŞERHİ
1. CİLT
MUHYİDDİN İBNÜ'L-ARABİ
AHMED AVNİ KONUK
TÜRKİYE YAZMA ESERLER KURUMU BAŞKANLIĞI

FUSÛSU'L-HİKEM

TERCÜME ve ŞERHİ

MUHYİDDİN İBNÜ'L-ARABÎ

AHMED AVNİ KONUK

1. CİLT

TÜRKİYE YAZMA ESERLER KURUMU BAŞKANLIĞI YAYINLARI: 82

Dinî İlimler Serisi : 12

Kitabın Adı : FUSÛSU'L-HİKEM TERCÜME VE ŞERHİ 1. CİLT

Müellifi : Muhyiddin İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240)

Tercüme ve Şerh : Ahmed Avni Konuk (ö. 1938)

Özgün Dili : Osmanlıca

Yayın Hazırlık - Çeviri Yazı : Prof. Dr. Mustafa Tahralı
Marmara Üniversitesi
Tasavvuf Anabilim Dalı

Yard. Doç. Dr. Selçuk Eraydın
Marmara Üniversitesi
Tasavvuf Anabilim Dalı

Yard. Doç. Dr. M. Nedim Tan
Marmara Üniversitesi
Tasavvuf Anabilim Dalı

Dr. Ercan Alkan
Marmara Üniversitesi
Tasavvuf Anabilim Dalı

Editör : Prof. Dr. Mustafa Tahralı

Son Okuma : Göker İnan - İsmet İpek

Arşiv Kayıt : Konya Mevlana Müzesi No. 3853-3867 (14 Defter)

Kitap Tasarım : Abdusselam Ferşatoğlu

Yapım : Fotografika Ltd. Şti.

Baskı : Mega Basım Yayın ve İletişim Hizmetleri San. Tic. Ltd. Şti.
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1 Baha İş Mrk. A Blok Kat: 2
Haramidere - İstanbul. Tel: 0212 412 17 77 Sertifika No. 12027

Baskı Yeri ve Yılı : İstanbul 2017

Baskı Miktarı : 1. Baskı, 2000 adet

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI
Library of Congress A CIP Catalog Record

Ahmed Avni Konuk
Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi

1. Tasavvuf, 2. İslâm Düşüncesi, 3. İbnü'l-Arabî, 4. A. Avni Konuk, 5. Hikmet

ISBN: 978-975-17-3882-2 (Takım) 978-975-17-3889-9 (1. Cilt)

Copyright © Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. Her hakkı mahfuzdur.
Bütün yayın hakları *Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı*'na aittir. Başkanlığın izni olmaksızın tümüyle veya kısmen, hiçbir yolla ve hiçbir ortamda yayınlanamaz ve çoğaltılamaz.

T. C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı
Süleymaniye Mah. Kanuni Medresesi Sok. No: 5 34116 Fatih / İstanbul
Tel. : +90 (212) 511 36 37
Faks : +90 (212) 511 37 00
info@yek.gov.tr
www.yek.gov.tr

FUSÛSU'L-HİKEM

TERCÜME VE ŞERHİ

ÇEVİRİ YAZI

1. CİLT

MUHYİDDİN İBNÜ'L-ARABÎ
(ö. 1240)

Tercüme ve Şerh

Ahmed Avni Konuk
(ö. 1938)

Yayına Hazırlayanlar

Prof. Dr. Mustafa Tahralı
Yard. Doç. Dr. Selçuk Eraydın
Yard. Doç. Dr. M. Nedim Tan
Dr. Ercan Alkan

TÜRKİYE
YAZMA
ESERLER
KURUMU
BAŞKANLIĞI

TAKDİM

İnsanlık tarihi, akıl ve düşünce sahibi bir varlık olan insanın kurduğu medeniyetleri, medeniyetler arasındaki ilişkileri anlatır. İnsan, zihnî faaliyetlerde bulunma kabiliyetiyle bilim sanat ve kültür değerleri üretir, ürettiği kültür ve düşünce ile de tarihin akışına yön verir.

Medeniyetler, kültürler, dinler, ideolojiler, etnik ve mezhebî anlayışlar arasındaki ilişkiler kimi zaman çatışma ve ayrışmalara, kimi zaman da uzlaşma ve iş birliklerine zemin hazırlamıştır.

İnsanların, toplumların ve devletlerin gücü, ürettikleri kültür ve medeniyet değerlerinin varlığıyla ölçülmüştür. İnsanoğlu olarak daha aydınlık bir gelecek inşa edebilmemiz, insanlığın ortak değeri, ortak mirası ve ortak kazanımı olan kültür ve medeniyet değerlerini geliştirebilmemizle mümkündür.

Bizler, Selçuklu'dan Osmanlı'ya ve Cumhuriyet'e kadar büyük devletler kuran bir milletiz. Bu büyük devlet geleneğinin arkasında büyük bir medeniyet ve kültür tasavvuru yatmaktadır.

İlk insandan günümüze kadar gökkubbe altında gelişen her değer, hakikatin farklı bir tezahürü olarak bizim için muteber olmuştur. İslam ve Türk tarihinden süzülüp gelen kültürel birikim bizim için büyük bir zenginlik kaynağıdır. Bilgiye, hikmete, irfana dayanan medeniyet değerlerimiz tarih boyunca sevgiyi, hoşgörüyü, adaleti, kardeşlik ve dayanışmayı ön planda tutmuştur.

Gelecek nesillere karşı en büyük sorumluluğumuz, insan ve âlem tasavvurumuzun temel bileşenlerini oluşturan bu eşsiz mirasın etkin bir şekilde aktarılmasını sağlamaktır. Bugünkü ve yarınki nesillerimizin gelişimi, geçmişimizden devraldığımız büyük kültür ve medeniyet mirasının daha iyi idrak edilmesine ve sahiplenilmesine bağlıdır.

Felsefeden tababete, astronomiden matematiğe kadar her alanda, Medine'de, Kahire'de, Şam'da, Bağdat'ta, Buhara'da, Semerkant'ta, Horasan'da, Konya'da, Bursa'da, İstanbul'da ve coğrafyamızın her köşesinde üretilen değerler, bugün tüm insanlığın ortak mirası hâline gelmiştir. Bu büyük emanete sahip çıkmak, bu büyük hazineyi gelecek nesillere aktarmak öncelikli sorumluluğumuzdur.

Yirmi birinci yüzyıl dünyasına sunabileceğimiz yeni bir medeniyet projesinin dokusunu örecek değerleri üretebilmemiz, ancak sahip olduğumuz bu hazinelerin ve zengin birikimin işlenmesiyle mümkündür. Bu miras bize, tarihteki en büyük ilim ve düşünce insanlarının geniş bir yelpazede ürettikleri eserleri sunuyor. Çok çeşitli alanlarda ve disiplinlerde medeniyetimizin en zengin ve benzersiz metinlerini ihtiva eden bu eserlerin korunması, tercüme ya da tıpkıbasım yoluyla işlenmesi ve etkin bir şekilde yeniden inşa edilmesi, Büyük Türkiye Vizyonumuzun önemli bir parçasıdır. Bu doğrultuda yapılacak çalışmalar, hiç şüphesiz tarihe, ecdadımıza, gelecek nesillere ve insanlığa sunacağımız eserleri üretmeye yönelik fikrî çabaların hasılası olacaktır. Her alanda olduğu gibi bilim, düşünce, kültür ve sanat alanlarında da eser ve iş üretmek idealiyle yeniden ele alınmaya, ilgi görmeye, kaynak olmaya başlayan bu hazinelerin ülkemize ve tüm insanlığa hayırlar getirmesini temenni ederim. Aziz milletimiz, bu kutsal emaneti yücelterek muhafaza etmeyi sürdürecektir.

Recep Tayyip Erdoğan

Cumhurbaşkanı

SUNUŞ

Tarihte her büyük medeniyet, sosyal, kültürel ve bilimsel alanda kendi dünya görüşüne uygun, özgün terkipler ortaya koyarak hayatını sürdürmüştür. Yaşamın her alanında kendini belli eden ve medeniyetleri birbirinden farklı kılan bu sosyo-kültürel ve bilimsel faaliyetler, medeniyetler arası etkileşimleri canlandırarak insanlık tarihinin renkliliğini artırmıştır. Bu etkileşimler sonucu ortaya çıkan -gerek sözlü, gerek yazılı- eserler insanlığın hafızasını temsil etmektedir.

İnsanlık tarihinde benzeri görülmemiş bir şekilde sözlü ve yazılı kültüre damgasını vurmuş olan İslâm medeniyeti, adeta insanlığın hafızasını yazıya geçirme görevini üstlenmiştir. Okumayı, yazmayı ve öğrenip öğretmeyi her bireyin birincil gayesi olarak gören İslam medeniyeti, kültürel ve bilimsel etkileşime daima açık olmuştur. Bunun tabii bir neticesi olarak hem bilimsel alanda hem de sosyal ve kültürel alanda İslam medeniyeti pek çok özgün sentezler yakalamayı başarabilmiştir.

Bu sentezin doğal bir neticesi olarak ortaya çıkan pek çok devlet, özellikle Selçuklular ve Osmanlılar İslam medeniyetinin birikimini tevarüs etmiş, yeni fethedilen bölgelere İslam dünya görüşünü yine özgün terkiplerle götürmüşlerdir. Sadece bilimsel alanda değil, hayata ve insana dokunan her alanda bu katkı gözlemlenmektedir. Mimariden sanata, edebiyattan bilime, felsefeden tıbba, pek çok çeşitli sahada İslam medeniyetinin ürünleri ortaya konmuştur.

Bu mirasın yazılı kayıtları hükmünde olan yazma eserlerimizin bilinçli şekilde korunması, çağın gerektirdiği şekilde insanların hizmetine sunulması ve gelecek nesillere sağlıklı şekilde aktarılmasını temin etmek, şüphesiz hayati önem arz etmektedir.

Kültür ve Turizm Bakanlığımıza bağlı Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı; bilim, sanat ve edebiyat alanındaki nadide eserleri ilmî usullere uygun olarak neşretmenin yanında, gerek katalog bilgilerinin güncellenmesi, gerek yazma eserlerin restore edilerek yeniden ilim dünyasına kazandırılması gibi kültürel açıdan oldukça mühim görevleri yerine getirmektedir. Bu kıymetli eserlerin gün yüzüne çıkartılması, ilim, hikmet ve irfanla yoğrulmuş olan kadim medeniyetimizi daha doğru şekilde anlamlandırmamızı ve gelecek nesillerin kendilerinden daha emin bir şekilde tarihlerine sahip çıkmalarını sağlayacaktır.

Kültür ve medeniyetimizin bu çok renkli ve özgün tarihini, yazma eserleri neşretmenin yanında, kataloglama ve restorasyon faaliyetleriyle de gün yüzüne çıkartarak ilim dünyasına sunmak, hem kültürel bilincimizi artıracak, hem de gelecek nesillerin dünya görüşlerini en sağlam şekilde inşa etmelerine katkı sağlayacaktır.

Binali Yıldırım

Başbakan

ÖNSÖZ

Kültür ve Turizm Bakanlığımıza bağlı Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, kültür ve medeniyet mirasımızın nadide eserlerini; çeviri, çeviri yazı ve tıpkıbasım şeklinde neşretmenin yanında, mevcut yazma eserleri ayrıntılı olarak kataloglamak ve hasarlı eserleri restorasyona tabi tutmak suretiyle ilim dünyasının istifadesine sunmaktadır. Ülke olarak kültürel kimlik ve bilincimizi daha doğru ve sağlam temeller üzerine inşa etmek yolunda bu eserlerin gün yüzüne çıkartılması şüphesiz yapılması gereken öncelikli işlerdendir.

Asya'dan Amerika'ya, Avrupa'dan, Afrika'ya hatta Avusturalya'ya kadar dünya kütüphanelerine yayılmış olan bu nadide ecdat eserlerini daha iyi anlayıp kavramak, bizleri ve gelecek nesilleri hikmetin aydınlığına biraz daha yaklaştıracaktır.

Nabi Avcı

Kültür ve Turizm Bakanı

İÇİNDEKİLER

TAKDİM IV
SUNUŞ VI
ÖNSÖZ IX
ESER HAKKINDA XIII

MUKADDEME 1
- Birinci Fasıl: Vücûd 5
- İkinci Fasıl: Adem 9
- Üçüncü Fasıl: Vücûd-ı İzâfî 10
- Dördüncü Fasıl: Tecelliyât-ı Vücûd 11
- Beşinci Fasıl: Mertebe-i Lâ-Taayyün, Mertebe-i Ahadiyyet 12
- Altıncı Fasıl: Mertebe-i Vahdet, Taayyün-i Evvel Mertebesi 13
- Yedinci Fasıl: Taayyün-i Sânî Mertebesi, Mertebe-i Vâhidiyyet 16
- Sekizinci Fasıl 18
- Dokuzuncu Fasıl: Mertebe-i Ervâh 27
- Onuncu Fasıl: Mertebe-i Âlem-i Misâl 36
- On Birinci Fasıl: Mertebe-i Şehâdet 39
- On İkinci Fasıl 65
- On Üçüncü Fasıl: Telhîs-i Merâtib-i Vücûd 71
- On Dördüncü Fasıl: İrsâl-i Rusül 73
- On Beşinci Fasıl: İhtilâf-ı Şerâyi' 76
- On Altıncı Fasıl: Dîn 78
- On Yedinci Fasıl: Mevt 80
- On Sekizinci Fasıl: Berzah 82
- On Dokuzuncu Fasıl: Kıyâmet 84
- Yirminci Fasıl: Cennet ve Cehennem 85
- Hâtime 90

DÎBÂCE-İ FUSÛSU'L-HİKEM 99

I KELİME-İ ÂDEMİYYE'DE MÜNDEMİC
HİKMET-İ İLÂHİYYE 119

II KELİME-İ ŞÎSİYYE'DE MÜNDEMİC
HİKMET-İ NEFSİYYE 201

III KELİME-İ NÛHİYYE'DE MÜNDEMİC
HİKMET-İ SÜBBÛHİYYE 281

IV KELİME-İ İDRÎSİYYE'DE MÜNDEMİC
HİKMET-İ KUDDÛSİYYE 343

V KELİME-İ İBRÂHÎMİYYE'DE MÜNDEMİC
HİKMET-İ MÜHEYYEMİYYE 387

VI KELİME-İ İSHÂKIYYE'DE MÜNDEMİC
HİKMET-İ HAKKIYYE 441

VII KELİME-İ İSMÂÎLİYYE'DE MÜNDEMİC
HİKMET-İ ALİYYE 489

VIII KELİME-İ YA'KÛBİYYE'DE MÜNDEMİC
HİKMET-İ RÛHİYYE 523

IX KELİME-İ YÛSUFİYYE'DE MÜNDEMİC
HİKMET-İ NÛRİYYE 577

X KELİME-İ HÛDİYYE'DE MÜNDEMİC
HİKMET-İ AHADİYYE 631

XI KELİME-İ SÂLİHİYYE'DE MÜNDEMİC
HİKMET-İ FÜTÛHİYYE 699

XII KELİME-İ ŞUAYBİYYE'DE MÜNDEMİC
HİKMET-İ KALBİYYE 727

XIII KELİME-İ LÛTIYYE'DE MÜNDEMİC
HİKMET-İ MELKİYYE 785

XIV KELİME-İ ÜZEYRİYYE'DE MÜNDEMİC
HİKMET-İ KADERİYYE 819

ESER HAKKINDA

İbnü'l-Arabî'nin *Fusûsu'l-Hikem* isimli eseri bâzı peygamberlerin mazhar olduğu "hikmet"leri konu edinmekte ve her bir peygambere âit "hikmet"i ilgili âyet, hadis ve hadîs-i kudsîlerin delâlet ettiği anlam ve işâretler üzerinden açıklamaktadır. Bilindiği üzere, İslâm dîninin îman esaslarından biri de peygamberlere ve peygamberliğin mührü son peygamber Hz. Muhammed'e (s.a.v.) inanmaktır. Geçmiş peygamberlerin bâzılarından Kur'ân-ı Kerim ve hadîs-i şeriflerde bahsedilmiştir. Bu nebî ve resullerden bâzıları bâzılarından üstün tutulmuş, her birine ayrı bir "fazl" ve "husûsiyet" verildiği beyan edilmiştir. Her müslüman, bu peygamberlere îman ederek, onlarda olan bu fazîlet ve husûsiyetleri mücmel bir şekilde kalp ile tasdik ve dil ile ikrar etmiş olmaktadır. Bu ikrar ve tasdîkin ihtivâ ettiği bilgi ise, îman safhasında, sâdece kuvve hâlinde bir bilgi olup, fiile gelmiş ve şuûruna varılmış bir "ilim" ve "mârifet" değildir. Âyetler ve hadislerde bu peygamberler hakkında verilen bilgileri öğrenmek, bu bilgilerin üzerinde düşünerek onları bir hal, zevk ve mânevî şuur hâline getirip şahsında tahakkuk ettirmek, muhakkak ki, insanın îmanla girdiği kemâle erişme yolunda çok geniş bir "mârifet" ufku açacaktır. İbnü'l-Arabî bu kitabında, her müslümanın inandığı, fakat bilgi bakımından kalplerinde bilkuvve olan o peygamberlerdeki ilâhî hikmetleri, Hz. Âdem'den îtibâren Hz. Muhammed (s.a.v.) sonuncusu olmak üzere yirmi yedi nebî ve resuldeki hikmetin özlerini, ifâdesi mümkün olduğu ölçüde, beyan etmiştir.

"*Fusûsu'l-Hikem* ve şerhlerinin İslâm ilim ve düşüncesindeki yeri ne olabilir?" suâline cevap vermek, bir bakıma daha umûmî bir planda, "tasavvufun İslâm ilimleri ve düşüncesindeki yeri nedir?" suâlinin cevâbı olarak ele alınabilir. Zîra Gazzâlî'nin *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*'inden îtibâren denilebilir ki, bütün düşünce akımları tasavvuf içinde ve büyük sûfîlerin şahsiyetinde terkîbe ulaşmış, bilhassa Osmanlı münevveri bu terkîbi *Fusûsu'l-Hikem* ve *Mesnevî*'de bulmuş ve şerhlerinde ifâde etmiştir. Bu terkîbi XIV-XVII.

asırlar arasında kültür ve medeniyetinin her sâhasında en yüksek seviyede yaşatmıştır. Neşrini takdim ettiğimiz Ahmed Avni Konuk'a âit *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, bu sentezin Osmanlı'yı Cumhûriyet Türkiye'sine birleştiren köprülerinden biri olarak kabul edilebilir. Yeni bir devrin başlangıcında dînî düşünce ve ilimlerin ihyâsında, geçmişte olduğu gibi yine tasavvufun merkezî bir rol oynayacağını, tasavvufî büyük eserlerin de bu yeni terkipte klasik metinleriyle temel taşları olacağını kavrayabilmek, muhakkak ki gelecekte yapılacak olan şeylerde isâbetli adımlar atmak imkânını verecektir. Bu imkân, Türklerin İslâmiyeti kabûlüne kadar giden tasavvufî hayat ve düşüncenin cemiyetimizde köklü bir temeli ve her devirde temsilcileri olmasından ve XIII. asırdan îtibâren de İbnü'l-Arabî ve Mevlânâ'nın eserlerinin tasavvufî irfan ve tefekkür hayâtımızın muhtevâ ve çerçevesini oluşturmakta kazandığı îtibar ve otoriteden ileri gelmektedir. Osmanlı sûfîlerinin Türkçe, Arapça ve Farsça yazdıkları eserleri tanıdıkça dînî-tasavvufî tefekkür ve irfânımızın cihanşümul husûsiyetlerinin daha iyi anlaşılacağına inanıyoruz. Dînî tefekkürün ihyâsında, gerek Türkiye'de ve gerekse İslâm âleminde, İbnü'l-Arabî ekolünün büyük bir katkısı olacağını söylemek herhalde bir mübâlağa ve tarafgirlik addedilmeyecektir.

Fusûsu'l-Hikem yazıldığı 627/1230 târihinden günümüze kadar pek çok defa Arapça, Farsça, Türkçe şerhedilmiştir. Eserin şerhine duyulan ihtiyaç İbnü'l-Arabî'nin hemen ardından Sadreddin Konevî'nin metinleriyle kendini gösterir. Konevî sonrasında Müeyyedüddin Cendî, Abdürrezzak Kâşânî ve Dâvud Kayserî'nin sürdürdüğü şerh geleneği yüzyıllar geçtikte farklı müelliflerin elinde genişleyerek ve güçlenerek devam etmiştir. Nitekim Osman Yahyâ, *Histoire et Classification de l'Oeuvre d'Ibn Arabi* isimli araştırmasında, *Fusûsu'l-Hikem* üzerine yazılmış yüz yirmi şerhin adını tespit etmektedir. Üstelik bunların arasında Ahmed Avni Konuk Bey'in şerhi zikredilmemiştir. *Fusûs* XX. asrın başlarında batı dünyâsında tasavvufa gösterilmeye başlayan alâka netîcesinde Fransızca, Almanca, İngilizce ve Rusça'ya tercüme edilmiştir. Önümüzdeki yıllarda bu dillerde de *Fusûs* şerhlerinin yapılacağını, İbnü'l-Arabî ve eserlerine gösterilen büyük ilgiden dolayı kuvvetle tahmin edebiliriz.

Gerek İbnü'l-Arabî'nin eserlerine ve bilhassa *Fusûsu'l-Hikem*'ine ve ge-

rekse diğer sûfîlerin bu neviden eserlerine karşı yapılan îtiraz ve tenkitler, müelliflerin sağlığında olduğu gibi, vefatlarından sonra da devam etmiştir. Zîrâ istîdat ve kâbiliyetlerin farklı olması, kâbiliyetlere göre ilim ve tefekkür sâhalarında bir derecelenme netîcesini ortaya çıkarmış ve her meselede mutlak bir ittifak olmamıştır. Bu farklılaşma ve derecelenme her ilmin kendi mensupları arasında mevcut olduğu gibi, bir ilmin diğer bir ilme nisbeti söz konusu olduğunda daha da belirgin bir hal almıştır. Her âlim ve mütefekkirin ittifak edeceği yüksek bir idrak seviyesi aramak yerine, insanın kendi had, istîdat ve kapasitesini idrak ettirecek bir öğretim ve eğitim anlayışı, netîce vermeyecek münâkaşalardan daha faydalı olacaktır.

***

Osmanlı dönemi ile Cumhûriyet dönemi arasında ilim, düşünce ve sanat sâhasında bir kopukluğun çeşitli sebepler dolayısıyla ortaya çıktığı, bu kopukluğun bir kültür boşluğuna, hattâ buhrânına sebep olduğu öteden beri söylenmekte ve yazılmaktadır. Sanıyoruz ki, ilim, tefekkür ve sanat sâhasında bu kültür kopukluğunun ve boşluğunun doldurulmasında yapılacak ilk işlerden biri, Osmanlı devrine âit Türkçe eserleri dilini değiştirmeden bugünkü alfabe ile aynen, bu müelliflerin yazdığı Arapça ve Farsça eserlerin ise hem aslını, hem de tercümesini neşretmektir. Bu türlü neşir ve tercüme faâliyetlerinin dönemler arası devamlılığı sağlamak husûsunda pek çok faydası olacağı şüphesizdir. Kültür kopukluğunun en müşahhas örneği, Türkçe'nin son kırk elli sene öncesine nisbetle fevkalâde değişmiş olmasıdır. Bunun çâresi, anlaşılmayanların sâdeleştirilmesi değil, gerek yakın yılların, gerekse daha uzak devirlerin Türkçe eserlerini dilini değiştirmeksizin aynen vermek, böylece önce dil bağı ve devamlılığını sağlamak, sonra bu vâsıta ile kültür köprüsünü kurmaktır. Dilin zamanla değişmesi gâyet tabiî bir hâdisedir. Elimizdeki *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi* bunun canlı bir örneğidir. Ahmed Avni Bey'in kullandığı Türkçe, kendisinden üç yüz sene kadar önce Abdullah Bosnevî'nin (v. 1054/1644) *Tecelliyât-ı Arâisu'n-Nusûs* isimli şerhinde kullandığı Türkçenin aynı değildir. Fakat bu iki eser arasında uzun bir zaman geçmesine rağmen bir dil kopukluğu yoktur. Ahmed Avni Bey'in eserinin Türkçesiyle günümüz Türkçesi arasında seksen senelik bir zaman farkı olduğu halde, değişiklik çok büyüktür. Geçmiş

devirlerin, hattâ yakın zamanların eserlerini, pek de muvaffak olamayan sâdeleştirmelerle vermek, bu dil farkının gittikçe artmasına mâni olmadığı gibi, kültür kopukluğunu kapatmakta da pek yararlı görünmemektedir. Kanaatimizce bu bakımdan daha verimli olabilecek şey, günümüz ilim, fikir ve sanat adamlarına, geçmiş devirlerin Türkçe eserlerini, bugünkü alfabe ile okuyabilmek imkânını vermektir. Gerek tasavvufî eserlerin, gerekse bütün diğer ilmî, fikrî ve edebî eserlerin, sâhalarına göre araştırmacıların inhisârında olduğu düşünülemez.

İşte bu eserler bir yandan Türkçenin geçmişiyle irtibâtını sağlayacak, diğer taraftan da ilim ve tefekkür bağının daha geniş bir çevrede kurulmasında çok faydalı bir rol oynayacaktır. Din ilimleri ve tefekkürü bakımından buna ilâve edilecek bir başka husus daha vardır. Milletimizin on asır boyunca yaşadığı İslâm medeniyet ve kültürü içinde elde etmiş olduğu üslûp, netîce ve terkipler bilinmezse, müslüman diğer milletlerin tercihlerine yönelmesi kaçınılmaz bir davranış olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzün din, ilim ve kültürü, târihimizin geçmiş devirleriyle irtibâtını tam kuramadığı için, maalesef söz konusu kültür kopukluğundan hissesine düşeni birçok bakımdan ağır bir buhran hâlinde yaşamaktadır. Dînî düşüncenin ana kollarından biri olan tasavvuf sâhasında Osmanlı asırlarında pek çok Türkçe eser mevcut olmasına rağmen, son yarım asırda yüksek seviyede telif eserlerin azlığı da, kültür kopukluğunun üzücü bir netîcesidir. Bu bakımdan bugün din ilimlerinde kullanılan dile nisbetle, şerhte kullanılan dilin zenginliği ve ifâde gücünün üstünlüğü dikkatimizi çekmektedir. Yüksek ve derin mânâları ifâde etmek için işlenmiş ve nüansları çok olan bir dile ihtiyaç olduğu da, bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Memleketimizde bir yönden Türkçe fakirleşirken düşüncenin sığlaştığı ve basitleştiği; ve diğer yönden mânevî düşünceden uzaklaşınca, dilin maddî mânâlara doğru kaydığı ve kabalaştığı da bir vâkıa olarak görünmektedir.

***

Neşrini takdim ettiğimiz *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, 1334-1346 hicrî ve 1915-1929 milâdî yılları arasında kaleme alınmıştır. Müellifi mer-

hum Ahmed Avni Konuk Bey'in[1] el yazısıyla olan nüsha Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphânesi'nde 3853-3880 numaralarda kayıtlı bulunmaktadır. Cumhûriyet devrinin ilk yıllarında telif edilmiş, fakat yayınlanmamış olan bu şerhin, Kütüphâne'de müellif nüshası olmasına rağmen, umûmun istifâdesinden uzak kalması, tasavvuf ve tefekkür târihimiz bakımından büyük bir kayıptı. Bu kaybı telâfî etmeyi, müellifin bastıramadığı bu eseri kültürümüze kazandırmayı bir vazîfe ve borç telakkî ederek 1987-1992 yılları arasında merhum Yrd. Doç. Dr. Selçuk Eraydın (1937-1995) ile birlikte bu eseri neşre hazırlamıştık. Şerhin bu ilk neşrinde teknik imkansızlıklar

1 Ahmed Avni Konuk 1868 yılında İstanbul'da dünyâya geldi. Dokuz on yaşlarında iken önce babasını, kısa bir süre sonra ise annesini kaybetti. İbtidâî mektebini bitirmesinin ardından Kur'ân'ı hıfzetti. Bu sırada câmi derslerine de devam ederek Arapça ve Farsça öğrenme imkânı buldu. Dârüşşafaka'dan 1890 yılında mezun oldu ve aynı yıl Galata İttihat Postahânesi'ne memur olarak tâyin edildi. Memûriyetini sürdürürken Mekteb-i Hukūk-ı Şâhâne'ye başlayıp bu okulu 1898'de birincilikle bitirdi. Konuk'un Mevlevî tarîkatına girmesi 1904'te Mesnevîhan Selânikli Mehmed Esad Dede'ye intisâbıyla gerçekleşmiştir. Mürşidi Mehmed Esad Dede'nin Çayırlı Medrese'deki hücresinde verdiği derslere uzun süre devam eden Konuk, burada bilgisini ilerleterek *Mesnevî*'yi okudu ve Mehmed Esad Dede'den icâzet aldı. Aynı dönemde Fâtih türbedârı Ahmed Amiş Efendi'nin sohbetlerine katılarak dinlediklerini kayda geçirdi. Mûsikîye ilgisi Dârüşşafaka'da talebe iken başlayan Konuk, okulun mûsikî hocası Eyyûbî Zekâi Dede'den aldığı dersler ve mezûniyetinden sonra da hocasıyla sürdürdüğü meşkler vâsıtasıyla dînî ve din dışı formdaki eserleri hâfızasında koruyarak bu eserlerin intikāline önemli bir katkı sağlamıştır. Ayrıca Fındıkzâde Taşkasap'ta meşkhâne hâline getirilmiş bir kahvehânede Hacı Kirâmi Efendi'den mûsikî meşkeden Konuk, mevcut ilgileri sebebiyle Zekâizâde Hâfız Ahmet Irsoy, Rauf Yektâ Bey, Hüseyin Vassâf, Tâhirü'l-Mevlevî ve Abdülhay Öztoprak gibi şahsiyetlerle yakın münâsebet kurdu. 1909'da Posta Nezâreti'nde kalem müdürü, 1920'de posta genel müdür muâvini, Eylül 1930'da genel müdürlük hukuk müşâviri olan Konuk, 1933'te kendi isteğiyle emekliye ayrıldı. Tasavvuf dışında mûsikî, edebiyat ve matematik alanlarında ciddî bir birikime sahip olan Konuk, Arapça ve Farsça'nın yanı sıra Fransızca da bilmekteydi. Şiir yeteneği olan, tercüme ve şerh türü eserlerinde yer alan Arapça ve Farsça beyitlerin, rubâîlerin bir kısmını nazmen Türkçe'ye çeviren Konuk'un, Tevfik Fikret'in Mehmed Âkif'e cevap olarak yazdığı "Târîh-i Kadîm Zeyli"ne manzum bir reddiyesi bulunmaktadır. Mütevâzi ve mahviyet sâhibi bir kişiliği olan Konuk, 19 Mart 1938'de İstanbul'da vefat etti ve Merkez Efendi Mezarlığı'na defnedildi. *Fusûsu'l-Hikem*, *Mesnevî*, *Tedbîrât-ı İlâhiyye*, *Fîhi Mâ Fîh*, *Gülşen-i Râz*, *Lemaât* gibi eserleri tercüme ve şerhetmesi dolayısıyla tasavvufî mîrâsın aktarılmasında önemli bir yeri olan Ahmed Avni Bey'in hayâtı ve eserleri hakkında detaylı bilgi için bk. Barkçin, *Görünmeyen Umman –Ahmed Avni Konuk–*.

sebebiyle *Fusûs*'un Arapça metnini şârihin hazırladığı üzere paragraflar şeklinde Türkçe tercümesinden önce değil, her cildin arkasında vermiş, şerhte aktarılan diğer Arapça ve Farsça metinleri ise tercümelerini yapmaksızın ve kaynaklarını göstermeksizin yazmıştık. Bu yeni neşirde ise *Fusûs*'un Arapça cümlelerini, şârihin yaptığı şekilde, Türkçe tercüme paragraflarından önce yazdık. Ahmed Avni Bey'in şerhinde kullandığı *Fusûs* metni aynen ve ayrıca harekelenerek hazırlandı.[2] Neşirde de yer yer işâret edildiği üzere şârih Ahmed Avni Bey'in kullandığı metin farklı *Fusûs* şerhlerinden hareketle kendisinin meydana getirdiği tercihli bir metindir.

Eseri yeniden neşre hazırlarken şerhin metninin tamâmını Ahmed Avni Bey'in nüshası ile mukābele ettik.[3] Ayrıca bu nüshanın tıpkı basımının da hazırlanacak olması dolayısıyla yaptığımız detaylı araştırmalar sonrasında şerhin dört ayrı istinsâhının daha bulunduğunu tespit ettik. Bu nüshaların özellikleri tıpkı basım için hazırlanan girişte anlatılmıştır. Özellikle Ahmed Avni Bey'in yakınlarından Abdurrahman Âdil Doğru'nun istinsâhı çeşitli tashihler ve ilâveler içermesi dolayısıyla ayrı bir değer taşımaktadır. Biz mümkün olduğunca Abdurrahman Âdil Doğru'nun nüshasındaki tashih ve ilâvelere dipnotlarda işâret ettik.[4]

---

2 *Fusûsu'l-Hikem*'in Ahmed Avni Bey tarafından inşâ edilen metnini tespit ederken Ebu'l-Alâ Afîfî, Abdülaziz Sultân el-Mansûb ve Mahmud Erol Kılıç-Abdürrahim Alkış neşirlerini de dikkate aldık (Bk. Bibliyografya). Metni harekelerken Ahmed Avni Bey'in verdiği vecihleri ve şerh kısımlarında yansıttığı incelikleri özellikle göz önünde bulundurduk. Bu esnâda Tâceddin Hârizmî ve Abdurrahmân Câmî gibi *Fusûs* şerhlerinin harekeli neşirlerine, ayrıca Milli Kütüphâne (Adana İl Halk Kütüphânesi Koleksiyonu) nr. 100'de kayıtlı olan tamâmı harekelenmiş Dâvûd Kayserî şerhi nüshasına başvurduk. Ortaya çıkan metni son olarak çalışmanın tamamlanma aşamasında neşredilen Kılıç ve Alkış'ın *Fusûs* neşriyle karşılaştırdık. Metin üzerinde de atıflar yapıldığı üzere Ahmed Avni Bey, *Fusûs* metnini inşâ ederken mevcut neşirler ve şerhlerden ayrıştığı yerlerde daha çok Abdullah Bosnevî'yi tâkip etmektedir.

3 Eserin ilk neşrinde gördüğümüz dizgi yanlışları ve okuma hatâlarını düzeltmek için yaptığımız mukābelelere doktora öğrencilikleri sırasında yardım eden Prof. Dr. Ekrem Demirli, Yrd. Doç. Dr. Adâlet Çakır, Yrd. Doç. Dr. Sema Özdemir ve diğer arkadaşlarımıza bilhassa teşekkür ederiz.

4 Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü'nde kayıtlı olan bu nüshada Âdil Bey, fasları ayrı defterler hâlinde kendi içinde numaralandırmıştır. Dipnotlarda Âdil Bey'in nüshasına atıf yaparken bu sayfa numaralarını dikkate aldık.

Metin boyunca tercüme ve şerh metinlerini farklı yazı tipleri ve satır aralıklarıyla gösterdik. Müellif nüshasının sayfa numaralarını, her defterin kendi içinde numaralandırılışını dikkate alarak aktardık.[5] Bu neşirde şerh metni içindeki âyet, hadis ve diğer Arapça, Farsça ibâreleri de aynen vererek mümkün olduğunca Ahmed Avni Bey'in eserlerinde bulabildiğimiz meâl ve tercümeleri yazdık. Hazırladığımız âyetler fihristi sûre adı ve âyet numaralarına göre düzenlenmiştir. Özellikle Ahmed Avni Bey'in *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*'nin neşredilmiş olması hem eserdeki *Mesnevî* beyitlerinin tespitinde hem de meâl ve tercümelerin aktarılmasında büyük kolaylık sağlamıştır. Ahmed Avni Bey, *Fusûs*'u şerhederken istifâde ettiği kaynaklardan hareketle pek çok metne doğrudan ve dolaylı atıflarda bulunmaktadır. Bu neşirde başta *Fütûhât* olmak üzere tasavvuf târihinin temel metinlerine dönük atıflar tespit edilmeye çalışılmış, yine şerh boyunca iktibâs edilen Farsça beyitlerin yer aldığı kaynaklara da mümkün olduğunca işâret edilmiştir.

Fusûs'ta ve şerhinde geçen hadislerin ve hadîs-i kudsîlerin kaynakları ilk geçtikleri yerlerde gösterilmiş, hazırlanan indeks ise hadislerin ilk ve ikinci kelimelerinin harflerine göre alfabetik bir sıralama ile yapılmıştır. Burada şunu ifâde etmek isteriz ki, *Mesnevî* ve *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* gibi âlim sûfîler tarafından telif edilen tasavvuf eserlerinde kullanılan hadislerin büyük bir ekseriyeti mûteber hadis kitaplarında yer almakta ve hadis âlimleri tarafından kabul edilmiş bulunmaktadır. Bir kısmı ise, "Küntü kenzen mahfiyyen..." hadîs-i kudsîsi gibi, bâzı hadisçilerin tenkitlerine rağmen tasavvuf ehlince "keşfen" sahih kanaatiyle asırlardır kullanılmakta devam etmiştir. İşte bu nevi hadis veya hadîs-i kudsîleri "mevzû" (uydurma vs.) gibi tâbirlerle reddetmek yerine, bâzı hadisçilerin yaptığı gibi, hadis ilminde kullanılabilecek daha nüanslı değerlendirme yoluna gitmek, böylece bunların İslâm ilim ve kültüründeki yerini vukuf ve isâbetle tesbit edip "mânâ"larını anlamak ve muhâfaza etmek yolunu tercih etmek, İslâm ilim ve düşüncesinin yeniden incelenmeye başladığı devrimizde, İslâmî ilim-

5 Müellif nüshasındaki sayfa numaralarında bâzı atlamalar olabilmektedir; böyle durumlarda sayı sırasını yazmadaki durumu dikkate aldık. Bâzan da sayfa numaraları tekrar etmektedir; bu durumu ise tekrar eden sayfa numarasına a-b harfleri ekleyerek gösterdik. Ayrıca "Mukaddeme"yi ihtivâ eden defter numaralı olmadığı için metin içinde "m" rumûzuyla gösterilmiştir.

ler arasında olması gereken "bütünlük" bakımından daha verimli netîceler verecektir.

Hazırladığımız kelime ve ıstılâhlar indeksinin oldukça geniş tutulmasının faydalı olacağını düşündük. İndeksin diğer Türkçe, Arapça ve Farsça şerhler üzerinde çalışmak isteyenlere yardımcı olacağını sanıyoruz. Kelimeleri hem tek tek ve hem de terkipleriyle berâber vermek zarûreti indeksin genişlemesine sebep oldu ise de, kullanılmasını kolaylaştıracağı ve istifâdeyi artıracağı için, bu uzun çalışmayı göze aldık. Bunun sebebi, gerek *Fusûs* ve şerhleri ile ilgili kelimeler ve ıstılâhlar üzerinde yapılacak çalışmalarda ve gerek İbnü'l-Arabî'nin diğer eserlerinden yapılacak tercümelerde bir kolaylık sağlayacağı düşüncesidir. Tasavvuf edebiyâtı üzerinde çalışma yapanlar da bu indeksten faydalanabileceklerdir. Ayrıca indekste bir mefhum ifâde eden cümlelere de yer verilmiş ve bu cümleler ilk kelimesine göre sıralanmıştır. Böylece şerhi okuyan kimselerin, daha sonra aradıkları bir konuyu kolaylıkla bulabileceklerini sanıyoruz.

Şerhin bugünkü alfabe ile neşredilmesinde bâzı güçlüklerin ortaya çıkacağını bu nevi çalışma yapanlar bilirler. Bu güçlüğe, ayrıca Türkçe'nin şu son kırk elli senede geçirdiği büyük değişiklik ilâve olunca, okunabilir sâde bir imlâ tercih etmek ve bir de lugatçe ilâve etmek zarûrî göründü. Şerhin dilinin, yazıldığı yılların Türkçesine göre, meselâ Elmalılı Hamdi Yazır'ın *Hak Dîni Kur'ân Dili*'nde, Babanzâde Ahmed Naîm ve Kâmil Mîrâs'ın *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*'nde kullandığı Türkçe'ye nisbetle daha sâde olduğu görülecektir. Hazırladığımız tasavvuf, felsefe, mantık vs. gibi ilimlere âit ıstılâhların bâzısını târif etmekle berâber, çoğunun lugat mânâsını vermekle yetindik. Zîra şârih bunların bir kısmını şerh esnâsında yeri geldikçe târif etmiştir. Şerhte kullanılan ıstılâhların tam bir lugatını hazırlamak, ancak uzun bir çalışma netîcesinde ortaya çıkarılabilir. Böyle bir tasavvuf ıstılâhları lugatı *Fusûs* ve şerhlerinin anlaşılmasında şüphesiz çok faydalı olacaktır. Türkçede tek sesle telaffuz edilen harekeli "hemze [ء]" ve "ayn [ع]"; "se [ث]", "sîn [س]" ve "sâd [ص]"; "te [ت]" ve "tı [ط]" vs. gibi harfleri tek harfle göstermek bâzan mânânın anlaşılmamasına ve karışmasına sebep olmaktadır. Bunları çok mühim yerlerde belirtmeye çalıştık. "Sâkin ayn" ve "hemze" harflerini kitapta apostrof (') işâretiyle gösterdik.

"Kaf" (kalın k sesi) harfinden sonra gelen uzun "a" ve "u" seslilerinin üzerine yatık çizgi (¯) işâreti koyarak (ā) ve (ū) şeklinde yazdık. Şapka (^) işâretini ise, dâima (â), (î), (û) gibi uzun seslileri göstermek için uzatma işâreti olarak kullandık.

Ahmed Avni Bey, bu şerhini daha önce yapılmış şerhlerden istifâde ederek hazırlamış olup yer yer bu kitapların veya şârihlerin isimlerini zikretmektedir.[6] Bu şerhleri, bilhassa şârihlerin *Fusûs* cümlelerini okuyuşta farklı olmaları durumunda belirtmekte, fakat bir fikri veya bilgiyi hangi şerhden aldığına nâdiren işâret etmektedir. Bu bakımdan şerhde karşılaştığımız bilgilerin nereden alındığı, hangi şerhde bulunduğu anlaşılmamaktadır. Bununla berâber modern ilimlerle ilgili yerlerdeki bilgi ve yorumların bizzat Ahmed Avni Bey'e âit olduğunu söyleyebiliriz. Astronomi, fizik, kimyâ, biyoloji vs. gibi modern ilimlerden neş'et eden bâzı görüşlerin *Fusûs* şerhinde şârih tarafından kullanılması, kanaatimizce her zaman isâbetli netîceler vermemektedir. Bu ilimlerdeki görüşlerin *Fusûsu'l-Hikem*'deki bâzı fikirlerle telif edilmeye çalışılması zihinlerde bâzı istifhamlar uyandırmaktadır. Zîra şerhin yazılışından bu yana geçen seksen-doksan senelik bir zaman içinde, modern ilimlerdeki bâzı hipotezler değişikliklere uğramış, yeni teori ve anlayışlar ortaya çıkmış, bilhassa "tecrübe" yoluyla yeni bilgiler elde edilmiştir. Meselâ aya gidilmesi, fezâda dolaşılması, fezânın derinliklerine âletler gönderilmesi gibi durumlar, şârihin bu konularda söylediklerinin yeniden ele alınmasını gerektirmektedir. Öyle görünmektedir ki, modern ilimlere dayanarak gerek geçmişte ve gerekse bugün bu neviden yorumlara

6 Eserin muhtelif yerlerinde isimleri zikredilen bu şerhler, şârihlerinin vefat târihi sırasına göre şöyledir: Sadreddîn Konevî (v. 673/1274) *el-Fükûk fî Müstenedâti Hikemi'l-Fusûs*; Müeyyedüddîn b. Mahmûd el-Cendî (v. 691/1292) *Şerhu Fusûsi'l-Hikem*; Abdürrezzâk el-Kāşânî (v. 736/1335) *Şerhu Fusûsi'l-Hikem*; Dâvud b. Mahmûd el-Kayserî (v. 751/1350) *Muttalau Husûsi'l-Kelim fî Maânî Fusûsi'l-Hikem*; Molla Câmî (Abdurrahmân b. Ahmed) (v. 898/1492) *Şerhu Fusûsi'l-Hikem* ve *Nakdü'n-Nusûs fî Şerhi Nakşi'l-Fusûs*; Bâlî Efendi Sofyevî (v. 960/1553) *Şerhu Fusûsi'l-Hikem*; Abdullah Bosnevî (v. 1054/1644) *Tecelliyât-ı Arâisu'n-Nusûs fî Minassâti Hikemi'l-Fusûs*; Abdülganî en-Nâblusî (v. 1143/1731) *Şerhu Cevâhiri'n-Nusûs fî Halli Kelimâti'l-Fusûs*; Yâkub Hân Kaşgarî (v. 1317/1899) *Tavzîhu'l-Beyân*; Muhammed Hasan Emrûhevî (XIX. yüzyıl) *et-Te'vîlü'l-Muhkem fî Müteşâbihi Fusûsi'l-Hikem*. Künye bilgileri için bibliyografyaya, şerhte geçtikleri yerler için indekslere bakılabilir.

girişmek kat'î netîcelere ulaşmak yerine, zamânın geçmesiyle bu görüşlerin de yenilenmesini îcap ettirecektir. Kur'ân-ı Kerim ve bâzı hadîs-i şeriflerin zamânın fizik vb. müsbet ilimlerine göre yapılan tefsir ve şerhlerini de, zamânın değişmesiyle aynı şekilde yeniden ele almak, yapılanları bir kenara bırakmak gerekmekte ve tekrar başka bir yoruma geçmek gibi bir durum ortaya çıkmaktadır. Onun için şerhteki bu türlü yorumların ve ileri sürülen fikirlerin devrin anlayış ve ilimlerine göre olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

Ahmed Avni Bey'in şerhinin ehemmiyeti, Türkçe yazılmış birkaç şerhten biri olarak, okuyucuya *Fusûsu'l-Hikem*'in gāyet "mücmel" ve kapalı cümlelerini açması, daha önce *Fusûs* şerhlerinde söylenilenleri günümüz Türkçesine çok yakın bir dille nakletmesi, İbnü'l-Arabî'nin tasavvufî görüşlerini *Fusûs* cümlelerini şerhederken vermesi ve burada kullanılan ıstılâhları, serdedilen fikirleri topluca ifâde etmiş olmasıdır. Türkçe okuyanlar Ahmed Avni Bey'in bu şerhi sâyesinde *Fusûs*'ta ifâde edilen ana fikirler hakkında kolayca bilgi sâhibi olabilmektedir. Ayrıca, bu şerhin diğer Türkçe, Arapça, Farsça ve hattâ diğer dillerde *Fusûs* şerhlerinin incelenmesinde de kolaylıklar sağlayacağını söyleyebiliriz.

Bu vesileyle Ahmed Avni Konuk Bey'i ve eserin ilk defa neşre hazırlanmasında birlikte çalıştığımız ve o dönemde I. cildin yayım masraflarını da üstlenen Yrd. Doç. Dr. Selçuk Eraydın'ı (1937-1995) rahmetle anarken bu şerhin memleketimizdeki tasavvufî düşünce ve araştırmaların gelişmesinde faydalı tesirler îfâ etmesini Cenâb-ı Hak'tan niyaz ederiz. *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*'ni yeniden neşre hazırlarken, *Fusûs*'un Arapça metninin tespiti ve harekelenmesi, şerhteki Arapça âyet, hadis ve ibârelerin, Farsça beyitlerin yazılarak anlam ve kaynaklarının verilmesi, imlâ birliğinin sağlanması ve indekslerin girilmesi gibi işleri üstlenen, ayrıca yayım için gerekli her türlü çalışmayı canla başla ve titizlikle yerine getiren Yrd. Doç. Dr. M. Nedim Tan ve Dr. Ercan Alkan'a, eserin ilk hazırlanışından itibâren emeği geçen bütün dost, meslektaş, okuyucu ve talebelerimiz adına teşekkürlerimizi ifâde etmek isteriz. *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*'nin bu neşrinin yayımlanması husûsuna ilgi göstererek gerekli faâliyetlerin tamamlanmasında yardımlarını esirgemeyen

Prof. Dr. Muhittin Macit ve Doç. Dr. Ferruh Özpilavcı'nın şahsında Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı'na teşekkürlerimizi sunarız. Eserin neşri esnâsında meydana gelen hatâ ve noksanlarımızın bağışlanacağını ümîd eder, bu kusur ve noksanlarımızın bildirilmesi hâlinde, bunları memnûniyetle telâfî etmeye çalışacağımızı söylemek isteriz.

Nisan 2017

Prof. Dr. Mustafa Tahralı

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

MUKADDEME

Lisân-ı imkân-ı ilâhîsi ile Zât-ı vâcibü'l-vücûda hamdolsun ki, mazîk-ı ademde bunalıp kalan sıfât ve esmâ-i nâmütenâhîsini nefes-i Rahmânîsi ile tenfîs ederek onlara vücûd-ı pür-cûdundan her bir mertebe-i tenezzülün îcâbına göre birer vücûd bahş, ve kemâlât-ı ilâhiyyesini tafsîlen müşâhede etmek için onların hey'et-i mecmûasını âyîne ittihâz eyledi.

Salât ve selâm, enbiyânın hâtemi ve a'refi olan Muhammed Mustafâ Efendimiz'in üzerine olsun ki, onun hakîkati merâtib-i tecelliyâtın a'lâ ve eclâsı; ve taayyünü mertebe-i insâniyyenin ecma' ve eşmelidir. Ve onun feyzi bilcümle envârın menbaı olan ism-i câmi'-i ilâhîden vâki' olup, rahmet-i ilâhiyye bilcümle hakāyıkına,[1] onun hakîkatinden tevzî' olunur.

Tarziye-i bî-intihâ, mazhar-ı etemm-i ism-i Hâdî olan o Hâtem-i enbiyâ (aleyhi's-salâtü ve's-selâm) Efendimiz'in âl ve ashâbı ve verese-i kümmelîni üzerine olsun ki, her biri semâ-i hidâyetin nücûm-i pertev-feşânı olup zulmet-i tabîatta Hak ve hakîkate mûsil olan yolu şaşıran kimselere birer rehnümâdır.

Ey teşne-i hakîkat olan mü'minîn-i mütefekkirîn! Bu kitâb-ı münîf, zübdetü'l-kâmilîn ve kıdvetü'l-muhakkikîn Şeyh-i Ekber Muhyiddîn İbn Arabî (r.a.) efendimizin te'lîf-i âlîlerinden olan *Fusûsu'l-Hikem*'dir. Maânîsi Hz. Şeyh'in kalbine (S.a.v.) Efendimiz tarafından ilkā, ve nâm-ı latîfi zât-ı risâlet-penâhîleri tarafından tevsîm buyurulduğu cihetle, vücûd-ı unsurîde merkûz dimâğ-ı fa'âlin eseri ve nazar-ı aklînin netâyic-i istidlâlâtı değildir. Serâpâ asl-ı hakîkîden kulûb-i enbiyâ (aleyhimü's-selâm)a münzel olan maârif ve hikem-i ilâhiyyeden ibâret, ve ehl-i takyîd olan erbâb-ı ukūlün bilmediği ve idrâk edemediği hakāyık ile [m/2] mâlâmâldir. وَاللّٰهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ (Bakara, 2/216) [Allah Teâlâ bilir, siz bilmezsiniz.]

1 Âdil Bey nüshası: "hakāyıka" (s. 1).

İmdi bu kitâb-ı münîfi hatmederek mündericâtını zevkan ârif olanlar, mebde' ve maâdın ne demek olduğunu, ya'ni kendisini ve muhîtinin nereden gelip nereye gittiğini ve her mevtında ne için meks ettiğini ve hakîkat-i vücûdu anlarlar. Cehlin zevâli ile artık çûn ü çirâ munkatı', ve âlem nazarlarında bir temâşâgâh-ı latîf olur. Velâkin yalnız cehlin zevâli kâfî değildir; belki vücûd-ı insânîde a'zam-ı kuvâ olan "vehm"in dahi zevâli lâzımdır. Bu ise ancak bir insân-ı kâmilin isti'dâda göre terbiyesi ve bu terbiye dâiresinde sülûkün itmâmı ile olur. Zîrâ "bilmek" başka ve "olmak" yine başkadır. Bilmek ile vücûd-ı vehmînin nefyi ve tevhîd-i hakîkîye vusûl kābil değildir. Meğer ki hakkında inâyet-i ezeliyye mesbûk ola. Ale'l-kāide bu illetin zevâli bir tabîb-i hâzıkın tedâvîsi ile mümkin olur. Beyit:

توحیدِ حق ای خلاصهٔ مخترعات　　باشد به سخن یافتن از ممتنعات

رو نفی وجود کن که درخود یابی　　سرّی که نیابی ز فصوص و لمعات

Tercüme: "Ey kevn ü mekânın hulâsası olan insan! Tevhîd-i Hakk'ı söz ile bulmak mümteniâttandır. Git, vücûd-ı vehmîni nefy et ki, *Fusûsu'l-Hikem*'den ve Fahreddîn-i Irâkî'nin *Kitâb-ı Lemaât*'ından bulamadığın bir sırrı kendinde bulasın."[2]

Ma'lûm olsun ki, Şeyh-i Ekber (r.a.) hazretlerinin mu'terizleri ve husûsiyle bu kitâb-ı âlînin münkirleri vardır. Bunlar hulâsaten bervech-i âtî tasnîf olunabilirler:

Birinci sınıf: Kendi ilim ve irfânlarına mağrûr olan zümre-i hasûdândır ki, Cenâb-ı Şeyh hazretlerinin zâhir ve bâhir olan fazl ve kemâlini çekemediklerinden, onların bu sû'-i hulkları, inkârlarına sebeb olur.

İkinci sınıf: Birinci sınıfın mukallidleridir ki, hiçbir kıymetleri yoktur. [m/3]

Üçüncü sınıf: Hz. Şeyh'in beyânât-ı aliyyelerini havsala-i idrâkleri kabûl etmeyen fuhûm-i kāsıra erbâbıdır. Bunların sebeb-i inkârları acz ve sâika-i taassubdur ki, hâllerine acınır. Bunlar şerîatı vesîle ittihâz edip hakāyık-ı

2 Abdurrahmân Câmî'nin (v. 898/1492) *Eşi'atü'l-Lemaât*'ının sonunda yer alan bu rubâîye Ahmed Avni Bey *Lemaât* tercümesinin başında ve *Mesnevî* şerhinin mukaddemesinde de yer verecektir. Bk. Irâkî, *Lemaât*, s. 25; Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, I, s. 52. Ayrıca bk. Câmî, *Nakdu'n-Nusûs*, s. 76.

mezkûrenin mugāyir-i şerîat olduğunu, ve binâenaleyh onları mütâlaa ve tefekkür ile meşgūl olan kimselerin varta-i küfre düşeceklerini iddiâ ederler. Kendileri hakāyıktan tebâüd ettikleri gibi, başkalarını da teb'îd ederler. وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا (Kehf, 18/104) [Onlar işlerini güzel yaptıklarını zannederler.] Hâlbuki bu hakāyıkın kâffesi lübb-i Kur'ân ve ahâdîsdir; ve peygamberân-ı izâm hazarâtının kulûb-i şerîflerine nâzil olan hikemdir. "Küfr"ün bir ma'nâsı da "setr"dir; Hakk'ı setreden kimselere "kâfir" derler. Bir putperest Hakk'ın tecellîsini ancak mahdûdü'l-mikdârına hasrettiği ve diğer tecelliyât-ı Hakk'ı setr ve inkâr eylediği için kâfirdir. Eğer bir kimse vücûd-ı mutlak-ı Hakk'ı فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ (Bakara, 2/115) [Ne tarafa teveccüh ederseniz edin, Allâh'ın vechi vâki'dir.] âyet-i kerîmesi mûcibince cemî'-i zerrâtta müşâhede edebilmek ilmini okuduğu için kâfir olursa, sıfat-ı mü'miniyyet, emr-i vücûdu "Hak" ve "halk" diye iki müstakil kısma tefrîk eden mutaassıbîne mi tevcih edilmek münâsib olur? Ve bu mutaassıbînde şirk-i hafî olduğuna şübhe yoktur.

Dördüncü sınıf: Üçüncü sınıfın mukallidleridir ki, bunlar da pek bîçâredirler.

Beşinci sınıf: Zevk ve meşrebleri Hz. Şeyh-i Ekber efendimizin zevk ve meşreblerine uymayan urefâdır. Bunlar ulemâ-i billâhdan olup Hz. Şeyh'i ta'zîm ve onların velâyetlerini tasdîk ile berâber ba'zı mesâilde muhâlefet ederler.

Altıncı sınıf: Zevkan ve meşreben Hz. Şeyh-i Ekber efendimizin murâdât-ı aliyyelerini anlayan muhakkiklerdir. Bunlar Hz. Şeyh'e hiçbir mes'elede muhâlefet etmeyip sükût ile berâber, esrâr-ı ilâhiyyenin ifşâsını hoş görmezler; ve halkı mütâlaa-i *Fusûs*'tan men'ederler. Hâlbuki bu hakāyık ve maârifin hak olduğunu bilirler. Velâkin evvelen, fuhûm-i zaîfe ashâbının bu hakāyıkı yanlış anlayıp Hak hakkında sû'-i i'tikāda düşmelerinden havf ederler. Sâniyen, aslında sâhib-i zekâ olmakla berâber tab'ında fısk ve hubb-i dünyâ ve câh gālib olan kimselerin [m/4] bu hakāyık ve maârifi okuyup, reşâdet da'vâsına kıyâm ve bunları sermâye-i ezvâk-ı nefsâniyye ittihâz etmelerinden korkarlar. Binâenaleyh onların men'leri şefekaten li'l-ibâd olmuş olur.

Fakîr derim ki, *Fusûsu'l-Hikem*'in dahi Kelâmullâh gibi iki hâssiyeti vardır: يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ (Bakara, 2/26) [O, Kur'ân sebebiyle çok kimseleri ıdlâl eder ve çok kimselere hidâyet verir; ve dalâlete düşenler ancak fâsıklardır.] Ya'ni okuyanların bir kısmı hidâyete vâsıl olur, bir kısmı da dalâlete düşer. Kur'ân-ı Kerîm bu hâssiyetleri câmi' olmakla berâber onu mütâlaa ve kırâat eden kimseyi men'etmek câiz değildir. Zîrâ Kur'ân bir mihekdir; altın ile bakır ayrılmak için gelmiştir. *Fusûsu'l-Hikem* dahi öylece bir mihekdir. Akıl ve irfân sâhibleri bir kerre kendilerini ona vurmalıdır, tâ ki Hak için hüccet-i bâliğa sâbit olsun! Ve netîcede فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ (Şûrâ, 42/7) [Bir tâife cennetde ve bir tâife cehennemdedir.] sırrı kuvveden fiile gelsin.

Sunûf-i mezkûre taraflarından Cenâb-ı Şeyh (r.a.) hazretlerinin beyânât-ı aliyyelerine karşı vâki' olan i'tirâzâta muhakkikîn hazarâtı cevâb-ı şâfî vermiş ve bunları hâvî olan kütüb ve resâil elyevm eydî-i nâsda tedâvülde bulunmuş olduğundan burada tekrîr-i tafsîlât zâid görülür. Bu husûsta ma'lûmât almak isteyen zevât-ı kirâmın fuzalâdan merhûm Bursalı Tâhir Bey'in *Tercüme-i Hâl ve Fezâil-i Şeyh-i Ekber Muhyiddîn İbn Arabî* nâmındaki matbû' risâlelerini ve onda isimleri mezkûr olan resâili mütâlaa buyurmaları şâyân-ı tavsiyedir.[3]

3 Bursalı Mehmed Tâhir'in (1861-1925) bu risâlesi hakkında bk. "Açıklamalı Eski Harfli Türkçe Matbû Tasavvuf Kitapları Bibliyografyası", s. 375-376.

Birinci Fasıl: Vücûd

"Vücûd"un lisânımızda mukābili "varlık", ve lisân-ı Fârisîde "hestî"dir. Ma'nâ-yı lugavîsi "matlûbu bulmak"tır. Örfte müsta'mel olan "cisim ve beden" ma'nâsı kütüb-i lugatta ancak ma'nâ-yı mecâzî olarak mezkûrdur. Istılâh-ı sûfiyyede "zü'l-vücûd olan mevcûd"dan ibârettir. İmdi vücûd lafzı ile bir hakîkat murâd olunur ki, onun varlığı kendi zâtından ve kendi zâtı iledir; ve bâkî mevcûdâtın varlığı ondan olup onunla kāimdir. Muhakkikîn-i mutasavvife âlem-i kelâmda, o hakîkate işâret için "lâ-taayyün" [m/5] ve "vücûd-ı mutlak" derler. Çünkü zât-ı vücûd bu mertebede hiçbir "isim" ve "sıfat" ve "fiil" ile mukayyeden müteayyin değildir; bilcümle kuyûd-i taayyünâttan mutlaktır. Belki kâffe-i taayyünât bu mertebede ayn-ı zâttır.

"Vücûd-ı sırf" derler. Çünkü zât, isim ve resim ve na't ve vasıftan kendi sırâfeti ile hâlistir.

"Zât-ı sâzic" ve "ayn-ı kâfûr" derler. Zîrâ esmâ ve sıfât ve ef'âl levninden sâde ve sâfîdir; ve hiçbir levn ile mülevven değildir.

"Mechûlü'n-na't" derler. Zîrâ bu mertebede cemî'-i nuût ma'rûf ve meşhûd değildir. Ve na't ise ism-i sübûtî ve selbîden ibârettir. Bu mertebede tasavvur-i sübûtî ve selbîden hiçbirisi yoktur. Binâenaleyh mechûlü'n-na't olur.

"Ezelü'l-âzâl" derler. Zîrâ vücûdun bundan yukarı bir mertebesi yoktur; ve cemî'-i merâtib bu mertebenin mâdûnudur.

"Gaybü'l-guyûb" derler. Zîrâ a'yân-ı sâbiteden i'tibâren tâ misâl-i mutlaka kadar olan gayb-ı izâfî merâtibi, bu mertebede gāib-i mutlaktır. Ne tasavvur-i hâricîleri ve ne de tasavvur-i ilmîleri vardır.

"Munkatau'l-işârât" derler. Zîrâ bu mertebede bilcümle işârât-ı esmâ ve sıfât munkatı'dır. "et-tevhîdü iskātu'l-izâfât" [Tevhîd izâfetlerin kaldırılmasıdır.] bu mertebede vâki' olur.

"Munkatau'l-vicdânî" derler.[4] Zîrâ bu mertebede tasavvur-i vicdân yok-

4 Kaynaklarda bu kavram "munkatau'l-vahdânî" şeklinde geçer. Meselâ Kâşânî, "munkatau'l-vahdânî" şeklinde kaydettiği kavram için şu tanımı verir: "Cem' mertebesidir ki başkasının orada ne bir aynı ne de bir izi vardır. O, ağyârın bu-

tur. Bu ifâde "zât için vicdân yoktur" ma'nâsına değildir. Çünkü tasavvur-i vicdân ilim mertebesinde olur. Bu mertebede ise ilim mutasavver değildir. Binâenaleyh eser-i ilimden ibâret olan vicdân dahi yoktur.

Suâl: Zâtın zâta vicdânı olmamak olur mu?

Cevâb: Bir şeyi bir şeyden selb etmek için, o şeyin –velev ki hayâlen olsun– sübûtu lâzımdır. Hâlbuki vücûd-ı hakîkî muvâcehesinde ilim ve hayâl dahi mevcûd değildir ki, keyfiyyet-i selb vâki' olabilsin.

Bu isimler "lâ-taayyün" isminin müterâdifidir. Lâ-taayyün mertebesi cemî'-i taayyünâtın selbidir. Böyle olunca [m/6] lâ-taayyünün tasavvurundan zât "munkatau'l-vicdânî" olur. "Munkata'" lafzı feth-ı "tâ" iledir; ve "vicdânî"deki "yâ" dahi nisbettir.

"Gayb-ı hüviyyet" derler. Zîrâ vücûdun cemî'-i merâtibi bu mertebede merâtib-i zuhûra nisbetle gayb ve fıkdân içindedir. Nitekim karanlık gecede bilcümle eşyâ bilfiil mevcûd-i hâricîdirler. Fakat galebe-i zulmetten nâşî eşyâ aslâ görünmez. Zîrâ olmamak başka, ve olup da görünmemek yine başkadır.

"Aynü'l-mutlak" derler. Zîrâ zât-ı sırf bu mertebede min-külli'l-vücûh mutlaktır; bir vech ile ki, kayd-ı mutlakıyyetten de mutlaktır.

"Zât-ı bilâ-i'tibâr" derler. Zîrâ zâtın cemî'-i i'tibârâtı bu mertebede bilâ-i'tibârdır. كَانَ اللّٰـهُ وَلَـمْ يَكُـنْ مَعَـهُ شَـيْءٌ [Allah Teâlâ ezelde mevcûd idi ve O'nunla berâber bir şey yok idi; ve el'ân dahi mevcûd olup yine O'nunla berâber bir şey yoktur.][5] bu mertebeden kinâyedir.

İsm-i "lâ-taayyün"ün mürâdifi olmak üzere muhakkikîn bu mertebeyi âtîdeki isimler ile de tevsîm ederler:

"Zât-ı ahadiyye", "zât-ı hüviyyet", "zât-ı bilâ-taaddüd", "gayb-ı mechûl", "mahzen-i şuûn", "evvel-i lâ-nihâye", "hestî-i mutlak", "kenz-i mahfî", "ahadiyyet-i sırf", "zât-ı hüve hüve", "vücûd-ı baht", "gayb-ı masûn", "ade-

lunmadığı bir yerdir ve cem'-i ahadiyyetin aynıdır. (Bu mertebe aynı zamanda) Munkatau'l-işâret, hazretü'l-vücûd ve hazretü'l-cem olarak da isimlendirilir." Bk. Kâşânî, *Sûfîlerin Kavramları –Istılâhâtu's-Sûfiyye–*, s. 41. Ayrıca bk. Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 541.

5 Buhârî, "Bed'u'l-halk", 1; "Tevhîd" 22; İbn Hibbân, *Sahîh*, XIV, s. 10; Beyhakî, *Şuabu'l-Îmân*, I, s. 249, 354.

mü'l-adem", "âhir-i lâ-bidâyet", "hestî-i sâde", "mechûl-i mutlak", "ahadiyyet-i mutlak", "zât-ı mutlak", "vücûd-ı mahz", "gayb-ı meknûn", "kıdemü'l-kıdem", "gāyetü'l-gāyât", "hestî-i sırf", "vücûd-ı hakîkî", "ahadiyyet-i zât", "zât-ı sırf", "tûfân-ı mahz", "meknûnü'l-meknûn", "hafâü'l-hafâ'", "nihâyetü'n-nihâyât", "hakîkatü'l-hakāyık", "Hakk-ı hakîkî", "alem-i zât", "zât-ı baht", "gayb-ı mutlak", "butûnü'l-butûn", "makām-ı ev-ednâ", "ma'dûmü'l-işârât", "ebtan-ı butûn".

Hakîkat-i vücûd bir mefhûm-i küllî-i nûrânî olduğundan o kadar latîftir ki, onu akıl, fehim, vehim, havâs ve kıyâs ile anlamak mümkin değildir. Zîrâ âlât-ı idrâk olan bu vesâit-i ma'dûde, o eltaf-ı latîfin muvâcehesinde eksef-i kesîftir. Kesîfin mertebe-i kesâfette kaldıkça kendi aslı olan latîfi idrâk etmesi mümkin değildir. [m/7]

Vücûd-ı mutlak öyle bir kenz-i bî-pâyândır ki, meknûnâtı kendisinden mahfîdir. Zîrâ vücûd-ı mahz kendi cemâl-i zâtîsinde müstağraktır. "Kendinden âgâhlık" bir sıfat olduğundan, bu mertebesinde, vücûd-ı mahz ondan dahi münezzehdir. Vücûd-ı hâdisin bu mertebeye aslâ şuûru olamaz. Zîrâ hudûs ve kıdem yekdîğerinin zıddıdır. الضِّـدَّان لا يَجْتَمِعَـان [İki zıd bir araya gelmez.] kāidesince birinin zuhûrunda diğeri ihtifâ eder. Bunun için A'ref-i enbiyâ (S.a.v.) Efendimiz لَا تَتَفَكَّرُوا فِي ذَاتِ اللّٰهِ [Allâh'ın zâtı hakkında tefekkür etmeyiniz!][6] kavl-i şerîfi ile hâdisü'l-vücûd olan abdin fikir ile bu mertebe-i vücûdu idrâk edemeyeceğini tefhîm buyurmuşlardır. Bu mertebede vücûd tecellîden münezzehdir. Zîrâ tecellî meşiyyet ile olur. Hâlbuki meşiyyet bir sıfat olduğundan vücûd-ı mahz ondan dahi münezzehdir.

Vücûd-ı hakîkî öyle bir mefhûm-i küllî-i vâhidü'l-ayndır ki, hudûd ve cihet kabûl etmez. Zîrâ bir had kabûl etse, haddi bittikten sonra diğer vücûda geçilir; ve haddin nihâyeti olan her bir vücûdu ta'dâd etmek mümkin olur. Bu ise münâfî-i vahdettir. Cihet ise bir şeyin diğer bir şeye olan vech-i mukābili olup bu da hudûdu îcâb ettiğinden, vücûd hakkında bu da mutasavver değildir. Binâenaleyh vücûdun vahdâniyeti adedî olan "birlik" de-

6 Ebu'ş-Şeyh el-İsfahânî, *el-Azame*, I, s. 210; Taberânî, *Mu'cemu'l-Evsat*, VI, s. 250; Beyhakî, *Şuabu'l-Îmân*, I, s. 262; Sülemî, *Tabakātu's-Sûfiyye*, s. 320; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, VI, s. 67; Sîrcânî, *el-Beyâz ve's-Sevâd*, s. 241; Hemedânî, *Temhîdât*, s. 60, 303; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, I, s. 371.

ğildir; belki bir muhît-i nâmütenâhî olan varlıktan ibârettir. Ve kendisinin bir mebdei olmayıp belki kendisi cemî'-i mevcûdâtın mebdei ve menşeidir. Farzedelim ki, bir mevcûd-i mukayyed ve müteayyin olan herhangi bir şahıs, arzın herhangi cihetinden fezâya doğru nâ-mahdûd zamanlar tayarân etse bir intihâya vusûl mümkin değildir. Zîrâ onun bu seyri "vücûd" içindedir. Ve fezâ-yı lâ-yetenâhî ayn-ı vücûddur.

Suâl: Bu vücûd-ı hakîkînin bir mebdei var mıdır?

Cevâb: Bu suâl nâ-becâdır. Zîrâ vehmin îcâd ettiği bir suâldir. Her ne kadar vehme göre bir suâl vârid gibi görünürse de, hakîkatte böyle bir suâl yoktur. Ve kuvve-i akliyye bu suâlin nâ-becâ olduğunu birkaç vech ile isbât edebilir. Şöyle ki:

1. Vücûda bir menşe' tahayyülü, evvelce yok idi, sonradan var oldu, demek ma'nâsını mutazammın olur. Hâlbuki evvelce yok olan şeye var denemez; ve bunun kabûlü, "yokluk" kendisinin zıddı olan [m/8] varlığa tebeddül etti demek olur. Hâlbuki yok olan var olamaz ve var olan da yok olamaz.

2. Bir mebdee istinâden var olan şey, vücûd-ı hakîkî değildir. Belki kendinden evvelki vücûdun izâfâtından ve müteallikātından olur. Su ile buz arasındaki nisbet gibi.

3. Mâdemki varlığa bir menşe' tahayyül olunur; bu menşee de, diğer bir menşe' tahayyül olunabilir; ve bu tahayyül böylece ilâ-nihâye teselsül edip gider. Ve bu teselsül vücûdun değil, yoklukların teselsülü olur; ve böylece gidilip bir asl-ı hakîkîye istinâd etmek mümkin olamaz. Binâenaleyh bu teselsül, vehmin îcâd ettiği bir ma'nâ olduğu için, akl-ı selîm indinde fâsid olur. Esâsen adem, boşluk ve sükûndur; ve teselsül ise doluluktan ve hareketten başka bir şey değildir. Binâenaleyh teselsül ademin şânı değildir. Bu i'tibâr ile de evvelce yok olan şeyin bi't-teselsül var olması câiz olmaz.

İkinci Fasıl: Adem

Mefhûm-ı adem, zihinde hâsıl olan bir ma'nâ-yı küllî-i zulmânîdir; ve ma'nâ-yı küllî-i nûrânî olan vücûdun zıddı ve mukābilidir. Vücûdu, "ademü'l-adem" diye ta'rîf ettiğimiz gibi, ademi de "ademü'l-vücûd" diye ta'rîf ederiz. Adem öyle bir zulmet-i ezelî ve ebedîdir ki, ondan ezelen ve ebeden bir şey çıkmaz; ve öyle bir sükûn-ı ezelî ve ebedîdir ki, ondan ezelen ve ebeden hareket zâhir olmaz. Vücûd, nâmütenâhî olup bir hadde müntehî olmadığı için, ademin tahakkuk edebileceği bir sâha mevcûd değildir; binâenaleyh adem lâ-şey'-i mahzdır. Vücûd dâimâ vâhid olup, kendi hakîkat-i hakîkiyyesi üzerinde bilâ-tagayyür ve bilâ-tebdîl bâkîdir; ve adem dahi kezâlik ademiyeti üzerinde sâbittir. Vücûd aslâ adem olmaz; ve mevcûd ma'dûm olmaz; ve ma'dûm dahi mevcûd olmaz. Zîrâ kalb-i hakāyık muhâldir. İmdi "vücûd" hak, ve "adem" bâtıldır. Muhakkikîn-i sûfiyye bu ma'nâya âtîdeki ıstılâhât ile işâret ederler:

"Adem-i hakîkî", "adem-i mahz", "adem-i mutlak", "bâtıl-ı mutlak", "adem-i sırf", "ademü'l-vücûd", "bâtıl-ı hakîkî." [m/9]

Adem iki nevi'dir: Birisi bu zikrolunandır; diğeri "adem-i izâfî", "adem-i i'tibârî" ve "adem-i mukayyed" dedikleridir ki, bu adem çekirdeğin içindeki ağacın ve sulb-i pederde olan veledin sûretleri gibidir. Ya'ni bilkuvve mevcûd ve bilfiil ma'dûm olan eşyâ adem-i izâfîdedir. Adem-i izâfî, vücûd-ı mahz ile adem-i mahz arasında bir berzahtan ibârettir.

Üçüncü Fasıl: Vücûd-ı İzâfî

Vücûd-ı izâfî bir asl-ı hakîkîye müstenid olup, ondan neş'et eden bir varlıktır ki, ona "vücûd-ı zıllî", "vücûd-ı mukayyed", "vücûd-ı mümkin" de denir.

Vücûd-ı izâfî vücûd-ı mahz ile adem-i mahz arasında vâki'dir. Zîrâ bir yüzü ademe, bir yüzü de vücûda nâzırdır. Binâenaleyh o "mevhûm-i mahz"dır. Hakîkatte vücûd-ı müstakilli yoktur. Belki vücûd-ı mahz-ı latîfin sıfat-ı ârızası olan mertebe-i kesâfetten ibârettir. Meselâ buhâr mevcûd olduğu hâlde, kemâl-i letâfetinden, basar-ı hissî ile idrâk olunmaz. Mertebe mertebe tekâsüf ettikçe mahsûs olur. İlk tekâsüfte bulut olup basar-ı hissî idrâk eyler; fakat göz kapanıp bulut içinden mürûr edilse, temâs ile hissolunmaz. Bulut tekâsüf edip su oldukda, mecmû'-i havâss ile idrâk olunur. Su incimâd edip buz oldukda, kemâl-i kesâfetinden azhar olur. Eğer buhârı vücûd-ı hakîkî farzedecek olur isek, onun bulut, su ve buz sûretleri sıfât-ı ârızasından ibâret olur. Ve sıfât-ı ârızada asl olan adem olduğundan, onlara vücûd-ı hakîkî sâhibidir denemez. Vücûd-ı hakîkî, ancak buhâr olup, bu sûretlerin sebeb-i kıyâmı olmuş olur. Ve tagayyürât ve istihâlât-ı mütevâliye vücûd-ı hakîkînin değil, belki sıfât-ı ârızasındadır. Zîrâ vücûd-ı hakîkî tagayyürât ve istihâlâttan münezzehdir. İşte bu misâle mutâbık ve muvâfık olarak senin ve benim bilcümle eşyâ-yı kesîfenin ve suver-i hayâliyye ve cevâhir-i mücerredenin vücûdları, hep [m/10] vücûd-ı hakîkînin sıfât-ı ârızasının istihâlâtından başka bir şey değildirler. Onun için mevcûdât-ı kevniyyeye "suver-i hayâliyye" ve "nüfûs-i vehmiyye" de derler. Bu mevcûdât-ı zıllıyye ve izâfiyye, vücûd-ı hakîkînin edillesi ve alâmâtıdır. Nitekim bir yerde bir buz parçası görsek, suyun vücûduna; ve kezâ önümüzde bir gölge görsek, arkamızda gölge sâhibinin vücûduna istidlâl eyleriz. Nitekim Hak Teâlâ hazretleri وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَثَّ فِيهِمَا مِنْ دَابَّةٍ وَهُوَ عَلَى جَمْعِهِمْ إِذَا يَشَاءُ قَدِيرٌ (Şûrâ, 42/29) [Semâvâtın ve arzın halkı ve onlarda dâbbe cinsinden olan şeylerin neşri Allâh'ın varlığının alâmetlerindendir. O, dilediği vakit onların hepsini bir araya getirmeye kādirdir.] âyet-i kerîmesinde semâvât ve arz ile, onlarda mebsûs olan devâbbın alâmât-ı vücûddan olduğunu beyân buyurmuş ve bizlere bu îzâh olunan hakîkati duyurmuştur.

Dördüncü Fasıl: Tecelliyât-ı Vücûd

Ma'lûm olsun ki, vücûdun merâtib-i muhtelifeye tenezzül sûretiyle tecellîsi, ancak zuhûra "meyl" ile mümkindir; ve "meyl" dahi meşiyyetten ibârettir. Hâlbuki meşiyyet bir sıfat ve bir nisbet olduğundan, cemî'-i niseb ve sıfâttan muarrâ ve münezzeh olan vücûd bu sıfat-ı meşiyyetten dahi münezzehtir. Zîrâ vücûd-ı mutlak cemâl-i zâtîsinde müstağraktır; ve istiğrâkta meşiyyet olmaz. Binâenaleyh vücûdun mertebe-i vahdete, ya'ni mertebe-i ulûhiyyete, tenezzülü istiğrâk-ı cemâl-i zâtîsinden mertebe-i âgâhîye gelmesi demektir ki, bu da meşiyyet ile değil, belki onun iktizâ-yı zâtîsidir. İktizâ-yı zâtîde ise sebeb ve illet mevzû'-i bahs olamaz. Vücûdun merâtib-i tecelliyâtı yedidir:

1. Lâ-taayyün, 2. Taayyün-i evvel, 3. Taayyün-i sânî, 4. Mertebe-i ervâh, 5. Mertebe-i misâl, 6. Mertebe-i şehâdet, 7. Mertebe-i insân.

Bu tertîb külliyât i'tibâriyledir; cüz'iyât i'tibâriyle merâtib-i vücûdu hasr ve ta'dâd kābil değildir. İmdi bu merâtib keşfî ve aklîdir; zamânî ve hakîkî değildir. Ya'ni vücûd bir zamanda tecellî etmemiş ve o ân içinde [m/11] kendi cemâlinde istiğrâkı hasebiyle cemî'-i esmâ ve sıfâtı kendisinde müstehlek ve muzmahil olmuş idi; sonra bir zaman geldi ki, bu istiğrâktan ayılıp kendisine geldi ve kendindeki sıfâta şuûru hâsıl oldu; ve bu zaman dahi geçtikten sonra düşünüp dedi ki: "Bende bu kadar sıfât var; bunların âsârını izhâr edeyim; falan şeyi böyle yapayım ve falan şeyi de şöyle yapayım"; ba'dehû bu teemmülü müteâkib eşyâyı îcâd etmeğe başladı; ve cümlesini yoktan var etti. Bu, kat'â böyle değildir. Bu merâtib keşfe ve akla göredir; yoksa zaman ile aslâ münâsebetleri yoktur. Zîrâ vücûdun tenezzülâtı ve tecelliyâtı vücûd ile berâber kadîmdir. Hudûs, ancak suver-i kesîre-i avâlimin efrâdına nazarandır. Ve âlem bizim âlemimizden ibâret değildir. Fezâ-yı lâ-yetenâhîde avâlim-i bî-nihâye mevcûd olup, peyderpey tekevvün ve tefessüd etmektedir. Bu tekevvün ve tefessüdün ne evveli ne de âhiri vardır. Zîrâ keyfiyyet-i halk ezelî ve ebedî olup, ne evveli ve ne de âhiri vardır. Evveliyet ve âhiriyet, ancak efrâd-ı mahlûkāta nazarandır.

Beşinci Fasıl: Mertebe-i Lâ-Taayyün, Mertebe-i Ahadiyyet

Bu mertebe vücûdun mertebe-i ıtlâkı olup, cemî'-i nuût ve sıfât izâfesinden münezzeh ve her kayıddan, hattâ kayd-ı ıtlâktan dahi mukaddestir. Bu mertebe Hak Teâlâ hazretlerinin künhü olup, onun fevkinde başka bir mertebe yoktur. Vücûdun bu mertebesi hakkındaki tafsîlât, birinci ve dördüncü fasıllarda zikrolunduğundan burada tekrârı zâiddir.

Altıncı Fasıl: Mertebe-i Vahdet, Taayyün-i Evvel Mertebesi

Bu mertebe zât-ı bahtın istiğrâk-ı cemâlîsinden, mertebe-i âgâhîye tenezzülünden ibârettir. Bu tenezzül vücûdun iktizâ-yı zâtîsidir. Onun bu mertebe-i âgâhîsine "mertebe-i ulûhiyyet" denir. Vücûd bu mertebede kendisindeki sıfât ve esmâyı alâ-tarîki'l-ihâta mücmelen bilir. Ve sıfât bu mertebede kendisinin "ayn"ı [m/12] olduğundan bu ilim, kendi zâtına olan ilminden ibârettir. Binâenaleyh vücûd bu mertebede cemî'-i esmâ ve sıfât ile müsemmâ ve mevsûf; ve nuût ile men'ût olduğundan "Allah" ism-i câmiinin mertebesidir; ve bu isim ile müsemmâdır. Bu mertebe, zât-ı lâ-taayyününün, taayyün sûretiyle zuhûr ettiği evvelki mertebe-i tenezzülüdür. Buna "taayyün-i evvel" ve "ilm-i mutlak" da derler. Zîrâ bu mertebede zâtın şuûru ve vicdânı ma'lûm; ve gayriyet kaydı olmaksızın mutlaktır. Buna "vahdet-i hakîkî" mertebesi de derler. Zîrâ bu nefs-i "taayyün-i evvel"in ismidir ki, لا يَصْدُرُ مِن الوَاحِدِ إلَّا الوَاحِدُ ya'ni "vâhidden ancak vâhid sudûr eder" demektir. Bu mertebede ta'dîd ve a'dâd ve kesret ve efrâd yoktur. Beyne'n-nefy ve'l-isbât müsâviyü't-tarafeyndir.

"Felek-i velâyetü'l-mutlak" derler. Zîrâ "cevher-i evvel"den ibâret olan taayyün-i evvelin zâhiri ve bâtını vardır. Onun bâtınına "velâyet-i mutlaka" derler. هُنَالِكَ الْوَلَايَةُ لِلّٰهِ الْحَقِّ (Kehf, 18/44) [İşte bu makāmda velâyet, yalnızca hak olan Allâh'a mahsustur.] bu velâyetten kinâyedir. Ve onun zâhirine "nübüvvet-i mutlaka" derler. Zîrâ o, vücûd-ı ahadiyyet ile vâhidiyyet arasında berzahtır. Mevvâc-ı ahadiyyetten feyz-i akdesi bî-vâsıta kabûl eder ki, nâmı "velâyet-i mutlaka"dır. Ve vâhidiyet mevvâcı ile feyz-i mukaddesi ahzedip halka eriştirir; nâmına "nübüvvet-i mutlaka" derler. كُنْتُ نَبِيًّا وَآدَمُ بَيْنَ الْمَاءِ وَالطِّينِ [Ben nebî idim, hâlbuki Hz. Âdem, mâ' ile tıyn arasında idi.][7] bu nübüvvete işârettir. Cemî'-i velâyet-i evliyâ ve nübüvvet-i enbiyâ ondan neş'et ve zuhûr ederler. Bundan nâşî ona "felek-i sâbitât" ta'bîri ile kinâye ederler ki, cümle seyyârât ve sâbitât nasıl eflâkte vâki' iseler, enbiyâ ve evliyânın nübüvvet ve velâyet-i külliyye ve cüz'iyyeleri de öylece "velâyet-i mutlaka"da vâki'dirler.

Buna "tecellî-i evvel" de derler; zîrâ o, lâ-taayyünden evvelen zuhûr etti;

7 Tirmizî, "Menâkıb", 1; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XVII, s. 176; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XX, s. 231; Hâkim, *Müstedrek*, II, s. 665; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, II, s. 169.

ve mertebe-i hafâdan evvelen münevver oldu.

"Kābiliyyet-i evvel" de derler; zîrâ o cümle mahlûkāt ve mevcûdâtın mâddesidir; ve cemî'-i kābiliyyât ondan zâhir olurlar.

"Makām-ı ev-ednâ" da derler ki, bu mertebenin fevkinde, zât-ı sırf mertebesinden gayrı bir mertebe yoktur. [m/13]

"Berzahu'l-berâzih" derler; zîrâ o, taayyün ile lâ-taayyün arasında hâildir ve cemî'-i berâzihi câmi'dir.

"Berzah-ı kübrâ" da derler; zîrâ ahadiyet ve vâhidiyetten ibâret olan iki mertebe-i a'zamı hâmildir.

"Ahadiyyetü'l-cem'" de derler; zîrâ bî-i'tibâr-ı iskāt ve isbât, min-haysü-hiye, zâtın i'tibârıdır.

"Ma'den-i kesret" de derler; zîrâ cevâhir-i esmâ ve sıfât bu ma'denden zuhûr ettiler.

"Menşeü's-sivâ" da derler; zîrâ cemî'-i mümkinât bu mertebeden zuhûr etti.

"Kābiliyyet-i kesret" de derler; zîrâ bütün keserât-ı esmâiyye-i külliyye-i ilâhiyye ve esmâ-i kevniyye-i külliyye bu masdardan zuhûr etti.

"Felekü'l-hayât" da derler; zîrâ medâr-ı hayât-ı âlem bu mertebeye menûttur. Bu mertebe âlem-i ervâh ve ecsâmın hakāyıkını mutazammındır. Her bir mertebeyi bir ism-i ilâhî terbiye eder. Her bir mertebe-i kiyâniyye hayât-ı hakîkiyyeyi ondan iktisâb eyler. Ve "felek" ta'bîri onun ulüvv-i mertebesinden kinâyedir. Bu mertebenin birçok isimleri daha vardır ki, onlar da bunlardır:

Zıll-ı evvel, berzah-ı evvel, mertebe-i ûlâ, mâdde-i mutlak, âlem-i rumûz, hakîkatü'l-hakāyık, aşk-ı ekber, zuhûr-ı evvel, nişân-ı evvel, vâsıta-i ûlâ, vahdet-i sırf, kenzü'l-künûz, hakîkat-i mechûl, cem'u'l-cem', halk-ı evvel, akl-ı evvel, âlem-i ma'nâ, âlem-i vahdet, kenzü's-sıfât, âdem-i hakîkî, kābe kavseyn, mahlûk-ı evvel, akl-ı küll, hakîkat-i muhammediyye, mertebe-i rahmet, âlem-i sıfât, hakîkat-i âdem, lâhût, vücûd-ı evvel, kalem-i evvel, nûr-i Muhammedî, âlem-i icmâl, levh-i mahfûz, ism-i a'zam, rûhu'l-kuds, mevcûd-i evvel, kalem-i a'lâ, dürretü'l-beyzâ, vücûd-ı icmâlî,

ümmü'l-kitâb, rûh-ı a'zam, levh-i kazâ, mebde'-i evvel, sebeb-i evvel, berzah-ı câmi', hazret-i icmâl, nûru'l-envâr, ebu'l-ervâh, arş-ı mecîd, makām-ı şühûd-ı cem'u'l-cem', ma'den-i kesret, menşeü's-sivâ.

Bu mertebenin ismi cemî'-i sıfât ve esmâyı ve isti'dâdât-ı fıtriyye ve kābiliyâtı câmi' olan "Allah"dır. [m/14] Bu sıfât ve esmânın âsârı kendisinde zâhir olsa da olmasa da yine "Allah"dır. إِنَّ اللّٰـهَ لَغَنِـيٌّ عَـنِ الْعَالَمِيـنَ (Ankebût, 29/6) [Şübhesiz Allah âlemlerden müstağnîdir.] bu mertebeye işârettir.

Misâl: Hâl-i istiğrâkta bulunan bir âdemden hiçbir eser ve tecellî zâhir olmaz; ve bu hâl içinde onda ne ilim, ne sem', ne basar, ne irâde, ne de kudret zâhir değildir. Bunların cümlesi o kimsenin vücûdunda müstehlek ve mütelâşîdir. Bu hâl-i istiğrâktan hâl-i âgâhîye geldikde, bu ta'dâd olunan sıfatlarıyla muttasıf olur. Ve onun hâl-i istiğrâktan hâl-i âgâhîye gelişi kendi zâtının ve vücûdunun iktizâsıdır. Yoksa kendi meşiyyeti ile değildir. Ve hâl-i âgâhîye geldikde, bütün şuûnât ve sıfâtı kendisinde müttehid bir hâldedir. Ve kendinin bilcümle esmâsını ve sıfâtını câmi' olan bu âdem, bunların âsârını izhâr etse de, etmese de yine âdemdir. Âdemin sübût-i âdemiyyeti için âsâr ile zuhûruna ihtiyaç yoktur. O, bundan ganîdir.

Yedinci Fasıl: Taayyün-i Sânî Mertebesi, Mertebe-i Vâhidiyyet

Vücûd, taayyün-i evvel mertebesinde esmâ ve sıfâtını mücmelen bilmekle berâber bu esmâ ve sıfâtının îcâb ettirdiği cemî'-i maânî-i külliyye ve cüz'iyyenin sûretleri, bu taayyün-i sânî mertebesinde ayrılırlar. Eşyâ-yı kevniyye hakāyıkından ibâret olan bu suverden her birinin gerek kendi zâtına ve gerek kendi zâtının emsâline aslâ şuûru yoktur. Zîrâ onların vücûdları ve temeyyüzleri ilmîdir. Vücûd bu suver-i ilmiyye sebebiyle müteaddid ve mütekessir olur. Ta'bîr-i dîğerle bu suver-i ilmiyye, zât-ı ulûhiyyetin emr-i îcâda illeti olurlar. Ve bunların illet-i vücûdu dahi câmi'-i cemî'-i esmâ ve sıfât olan zât-ı ulûhiyyet olduğundan, bundan delîl-i nazarîye muhâlif olarak şu netîce-i hakîkiyye çıkar: İllet olan zât-ı ulûhiyyet kendinin illeti olan ma'lûlün, ya'ni suver-i ilmiyyenin illeti olur; veyâhud illet olan [m/15] suver-i ilmiyye, kendilerinin illeti olan ma'lûlün, ya'ni zât-ı ulûhiyyetin emr-i îcâda illeti olur. Hâlbuki delîl-i nazarîye göre aklın hükmü, "illet olan şey, kendi ma'lûlü için ma'lûl olmaz" demek idi. İşte ilm-i tecellî bâlâda îzâh olunduğu üzere aklın bu hükmünü "illet olan şey, kendi ma'lûlü için ma'lûl olur" hükmüyle feshetti.

Âtîdeki misâl zevk-i sahîh ile teemmül olundukda anlaşılır ki, bu hüküm, garbiyyûnun "iskolastik" ta'bîr ettikleri kıyl ü kāl cinsinden değil, belki bir hakîkat-i zâhiredir.

Misâl: Bir hattâtın yazdığı levhanın illeti, o hattâtın vücûdudur. Zîrâ hattâtın vücûdu olmasa, o levha mevcûd olmaz idi. Binâenaleyh hattâtın vücûdu illet ve levhanın vücûdu da o illetin ma'lûlüdür. Fakat o kimsenin nisebinden bir nisbet olan hattâtıyet sıfatı olmayıp da, bu sıfat ondan bir levha yazıp izhâr etmesini lisân-ı isti'dâd ile taleb etmese, o şahıstan bu levha zuhûra gelmezdi. Şu hâlde levhanın îcâdına sebeb olan şey, kendi mûcidinden, vücûdunu taleb etmesidir. Bu sûrette levha ma'lûl iken, emr-i izhârın illeti olur. Ve bu vech ile illet olan hattâtın vücûdu, emr-i izhârda kendinin illeti olan levha-i ma'lûlün illeti olmuş olur. Ya'ni hattâtın vücûdu emr-i izhârda hem ma'lûl ve hem de levhanın îcâdına illet olduğu gibi, levhanın vücûdu dahi hem illet ve hem de ma'lûl olur.

İmdi mâddiyyûnun mâdde kānûnunu beyân ettikleri sırada "umûmiyet i'tibâriyle kâinâtın sebebi yoktur" demeleri, hakîkat-i emirdeki cehillerinden ve küllün numûnesi olan kendi nefislerinden gāfil bulunmalarından neş'et etmiştir. Ve bu cehil ve gafletin menşei de esfel-i sâfilîn olan âlem-i tabîattan a'lâ-yı illiyyîn olan zâta sırf akıl ve zekâ ile urûc edilebileceği zannolunarak, enbiyâ (aleyhimü's-selâm) ve onların vârisleri olan evliyâ-i kirâm hazarâtının akvâl-i aliyye [m/16] ve ihbârât-ı seniyyelerine kulak asmamaktır.

Bu mertebede müteayyin olan her bir sûret-i ilmiyye, eşyâ-yı hâriciyyeden her birinin hakîkati ve onu terbiye eden Rabb-i hâssıdır. Istılâh-ı sûfiyyede her bir sûret-i ilmiyyeye "ayn-ı sâbite" ve hey'et-i mecmûasına "a'yân-ı sâbite" derler. Mütekellimîn "ma'lûm-i ma'dûm", hükemâ "mâhiyet" ve Mu'tezile "şey'-i sâbit" derler. Taayyün-i evvel hakîkat-i muhammediyyeden ibâret olduğu cihetle, bu hakîkat-i muhammediyye cemî'-i hakāyıkı câmi' olmuş olur. Bu taayyün-i sânî mertebesine "vâhidiyet" denildiği gibi, "hakîkat-i insâniyye" de derler, ve âtîdeki esâmî ile de tevsîm ederler:

Tecellî-i sânî, kābiliyyet-i zuhûr, hazret-i irtisâm, mebde'-i sânî, mecmûu'l-ervâh, maâd-ı ervâh, mülk-i bâtın, felekü'l-hayât, berzah-ı sânî, kevn-i câmi', menşe'-i sânî, makām-ı ervâh, hazret-i rubûbiyyet, müntehâ'l-ma'rife, zuhûr-ı sânî, âlem-i melekût, âlem-i esmâ, perde-i vahdet, hazret-i cem', menşeü's-sivâ, zıll-ı memdûd, âlem-i bâtın, âlem-i vücûd, zıll-ı vahdet, menşeü'l-kesret, hazret-i ulûhiyyet, nefes-i Rahmânî, âlem-i emr, kenzü'l-ervâh, mübîn-i sıfât, ahadiyyet-i kesret, müntehâ'l-âbidîn, vücûd-ı müfâz, âlem-i sânî, ma'den-i ervâh, ayne'l-yakîn.

Suver-i ilmiyyeden ibâret olan "a'yân-ı sâbite" kendi ademiyyet-i asliyyeleri üzerindedir. Onlar vücûd-ı hâricî kokusunu koklamamışlardır. Âlem-i şehâdette zâhir olan suver ancak onların ukûsü ve zılâlidir. مَا اَلْأَعْيَان شَمَّتْ رَائِحَةُ الوُجُود [A'yân-ı sâbite râyiha-i vücûdu koklamamıştır.] dedikleri budur. Bu hakîkat, âtîde mertebe-i şehâdet faslında misâl ile îzâh olunacaktır. [m/17]

Sekizinci Fasıl[8]

Birinci vasl: Sıfât ve esmâ

Ma'lûm olsun ki, kâffe-i eşyânın mebdei olan vücûd ayn-ı hayâttır; zîrâ müteharriktir ve onda aslâ sükûn yoktur. Eğer sükûn olsaydı adem olur ve ondan aslâ bir şey çıkmazdı. Zîrâ hikmet-i tabîiyye ulemâsının şu: "Hiçbir şey bilâ-sebeb sükûnetini harekete ve hareketini de sükûnete tebdîl edemez" düstûruna nazaran, eğer bilcümle eşyânın mebdei olan vücûd-ı hakîkîde hayât olmasa, o vücûdun sükûneti harekete gelmek için hiçbir sebeb mevcûd olmamış olur; ve sebeb-i hareket mevcûd olmayınca, hareketten zâhir olan suver-i avâlim tekevvün edememek lâzım gelirdi. İmdi aklen ve ilmen anlaşıldı ki, vücûdun merâtib-i muhtelifedeki tecelliyâtı onun hareketinden münbaisdir; ve hareket olan yerde, muharrik vardır ve muharrik hayydır; ve "hayât" bir sıfattır; ve sıfat mevsûftan münfek olmadığından onun "ayn"ıdır. Vücûd hayât ile muttasıf olunca kendi nefsini ve zâtını müdrik olmak îcâb eder. Bu ise onun zâtına olan ilmidir; ve "ilim" dahi "hayât" gibi bir sıfattır. Binâenaleyh vücûd ilim ile de muttasıf olur; ve hayât ve ilim ile muttasıf olan vücûdun "irâde" ve "kudret" ile muttasıf olmaması mümkin değildir, zîrâ bunlar, onun levâzımıdır; ve vücûdda bu sıfatların sübûtu ile berâber "sem'" ve "basar" ve "kelâm" ve "tekvîn" sıfatlarının dahi sübûtu iktizâ eder. Binâenaleyh vücûd, bu ta'dâd olunan sıfât-ı seb'a-i zâtiyye ile muttasıftır. "İlim, irâde, kudret, sem', basar, kelâm, tekvîn." Bunların imâmı "hayât"tır. Zîrâ hayâtın olmadığı yerde ne hareket, ne ilim, ne kudret ve ne de îcâd bulunmaz.

İmdi, sıfat ismin menşeidir; zîrâ bir şeyde sıfat olmazsa, bir isim ile tevsîm olunmaz. Meselâ kendisinde sıfat-ı hayât olmayan bir şeye "hayy" ismi [m/18] ve sıfat-ı ilim bulunmayan kimseye de "alîm ve âlim" ismi verilmez. Zât sıfat ile ve sıfat isim ile zâhir olduğundan, isim sıfatın ve sıfat zâtın zâhiri; ve zât sıfatın ve sıfat da ismin bâtını olur. Ve "şey" dahi ismin zâhiri ve isim "şey"in bâtını olur. Zîrâ müsemmâ olan "şey" zâhir olduğu vakit, isim o şeyde ihtifâ edip fânî olur.

8 Âdil Bey nüshasının başlık numaralandırmasında bu kısımdan itibâren bâzı farklılıkların olduğu gözlenmektedir. Meselâ bu başlık yedinci fasıl olarak kaydedilmiş, dolayısıyla buradaki rakam değişikliği Âdil Bey nüshasında Mukaddeme'nin sonuna kadar hem fasıl hem de vasıl numaralarının düzenini etkilemiştir.

İmdi "Zât", "sıfat" ve "isim" aralarında zuhûr ve butûn nisbetleri olduğu ve mefhûm-i zuhûr, mefhûm-i butûnun gayrı olduğu cihetle, bu i'tibâr ile bunların aralarında mugāyeret olur. Velâkin "sıfat" zât-ı mutlakın mertebe-i zuhûrda tecellî-i hâssı ile tecellîsinden ibâret olduğu o tecellî-i hâss zât-ı mutlakı üzerine zâid olmadığı cihetle, bu i'tibâra göre zâtın "ayn"ı olur. Sıfât ve esmâ-i ilâhiyye külliyâtı i'tibâriyle kābil-i ta'dâddır. Nitekim esmâ-i hüsnâ-yı ma'dûde kırâat olunur; fakat cüz'iyâtı i'tibâriyle lâ-yuad ve lâ-yuhsâdır.

Esmânın kâffesinde iki i'tibâr vardır: Birisi Zât'a delâleti, ve diğeri kendinin ma'nâ-yı hâssına delâletidir. Meselâ Alîm, Semî', Basîr isimleri Zât'a delâlet ettiği gibi, kendilerinin ma'nâ-yı husûsîlerine de delâlet ederler. Zîrâ "Alîm, Semî', Basîr kimdir?" denildikde "ahadiyyet-i esmâiyyesi hasebiyle zât-ı ilâhîdir" denir; ve bu sûrette hepsi "zât"a delâlet etmiş olur. Fakat bunların ma'nâ-yı husûsîleri başka başkadır. Ya'ni bilicilik, işiticilik ve görücülük başka başka ma'nâlardır. Binâenaleyh esmâ "Zât"a delâletleri i'tibâriyle müttehid ve yekdîğerinin "ayn"ıdırlar; ve mefhûmât-ı mütegāyire hasebiyle yekdîğerinden mütemeyyiz ve birbirinin "gayrı"dırlar.

İmdi, vücûd-ı latîf-i Hakk'ın, delîli, onun mertebe-i kesîfi olan avâlim-i şehâdiyyedir; ve içinde bulunduğumuz arz avâlim-i şehâdiyye-i bî-nihâyeden birisidir. Binâenaleyh biz, Hak'tan zâhir olan suver-i âleme bakıp, [m/19] onlarda gördüğümüz ahkâm ve âsâra nazaran hükmederiz ki, Hak "Hayy"dır. Zîrâ O'nun vücûdunun alâmeti olan âlemin her noktasından hayât zâhir olur; ve kendimizi hayât sâhibi buluruz. Ve kezâ Hak "Alîm"-dir, zîrâ suver-i âlemden bir sûret ve küll-i âlemden birer cüz' olan biz insanlar sıfat-ı ilim ile muttasıfız. Semî', Basîr, Mürîd, Kādir, Mütekellim, Mükevvin, Musavvir, ilh... hep buna makıystır.

İkinci vasl: A'yân-ı sâbite mec'ûl değildir

A'yân-ı sâbite, suver-i ilmiyye-i esmâiyyeden ibâret olduklarından, vücûd-ı hâricîleri yoktur. Hâlbuki "ca'l" müessirin te'sîrinden ibârettir. Bunlar ise mahall-i te'sîr ve infiâl olmadıklarından mec'ûliyetleri mevzû'-i bahs olamaz; ya'ni bunlar "yapılarak" vücûda getirilmiş şeyler değildir. Zîrâ şuûnât-ı zâtiyyeden ibârettirler. Ve şuûnât zâtın iktizââtıdır ve zât ile

berâber kadîmdir; ve şuûnât-ı zâtiyye bir câilin ca'li ile mec'ûlen mevcûd olmadıkları gibi, bir müessirin te'sîri tahtında da değildirler. Mâdemki zât-ı vücûd mevcûddur, elbette onlar da O'nunla berâber mevcûddur.

Misâl: İnsanda gülme ve ağlama gibi birçok şe'nler vardır. İnsan gülmediği ve ağlamadığı vakitler, bu şe'nler bilkuvve mevcûd ve bilfiil ma'dûmdur. Ağlaması ve gülmesi fiilen zuhûr ettiği vakit bu zuhûrât, irâdesi ve ca'li ve te'sîri ile vâki' olmaz; belki iktizâ-yı zâtîsi olarak bilâ-meşiyyet ve bilâ-ca'l ve te'sîr vâki' olur. Ya'ni insan, henüz gülmeden ve ağlamadan evvel, gülmeğe ve ağlamağa hazırlanmaz; ve gülme ve ağlama şe'niyet i'tibâriyle ma'nâ-yı insânîde müttehid iseler de, zuhûrda yekdîğerinden ayrılırlar. Çünkü gülme, ağlamanın aynı değildir. İmdi bunlar insanın şahsında mevcûd ve bilfiil ma'dûm iken, bu ma'dûm olan şe'nlerin şahs-ı mevcûd üzerinde te'sîrleri görülür. [m/20] Binâenaleyh şahs-ı mevcûd bunların te'sîri ile zâhir oldukda, ya'ni güldükde ve ağladıkda, bu şe'nler dahi fiilen mevcûd olurlar; ve onların mevcûdiyetleri şahs-ı mevcûda muzâfen vâki' olur. Ve mâdemki şahs-ı insânî mevcûddur, elbette bu şe'nler dahi onunla berâber bilkuvve mevcûddurlar; ve bir sebeb tahtında da iktizâ-yı zâtî olarak, bilâ-meşiyyet ve bilâ-ca'l ve te'sîr, fiilen zâhir olurlar. İşte bunun gibi mevcûd-i hakîkî olan zât-ı ulûhiyyette fiilen ma'dûm olan şuûnâtın te'sîri ile, zâtullah bu şuûnâtı hasebiyle tecellî eder. Zîrâ a'yân-ı sâbite zuhûrun illeti ve zâtullah ise, onların ma'lûlüdür. Ve illetin ma'lûl üzerinde te'sîri gayr-ı kābil-i red ve cerhdir.

Nitekim illiyet ve ma'lûliyet mes'elesi misâl-i kevnî îrâdı ile bâlâda zikrolundu. Bu te'sîr ve teessür ve illiyet ve ma'lûliyet mes'eleleri vücûd-ı vâhid-i Hakk'ın niseb-i zâtiyyesinden ibâret olup meydanda bir "gayr" bulunmadığından, şân-ı ulûhiyyete yakışmayacak bir hüküm kabîlinden telakkî olunamaz.

Üçüncü vasl: İsti'dâd-ı gayr-ı mec'ûl ve kābiliyet

İktizâ-yı zâtî olan a'yân-ı sâbiteden her bir "ayn"ın bir isti'dâdı ve kābiliyyet-i mahsûsası vardır; aslâ biri diğerine benzemez. Vücûd-ı mutlak-ı Hak a'yân-ı sâbiteden her bir "ayn"ın isti'dâdına münâsib olarak o "ayn"ın sûreti ile zâhir olur. İmdi a'yân-ı sâbite mec'ûl olmayınca, onların isti'dâ-

dât ve kābiliyâtı dahi mec'ûl olmaz. Şu kadar ki, bu isti'dâdât ve kābiliyât a'yân-ı sâbitenin ve a'yân-ı sâbite dahi Zât'ın iktizââtı bulunduğu ve bunların illeti, ancak vücûd-ı Zâtullah bulunduğu ve illetin ma'lûle te'sîri tabîî olacağı cihetle, bu isti'dâd ve kābiliyâtın müessiri dahi ancak vücûd-ı Zâtullah'dır. İşte bu hakîkate işâreten Cenâb-ı Mevlânâ (r.a.) *Mesnevî-i Şerîf*lerinde şöyle buyururlar:

چارهٔ آن دل عطای مبدلیست　　دادِ او را قابلیت شرط نیست

بلکه شرطِ قابلیت دادِ اوست　　داد لب و قابلیت هست پوست

[m/21] Tercüme: "O kalb-i kāsînin çâresi bir mübdilin atâsıdır; onun atâsı için kābiliyet şart değildir. Belki kābiliyetin şartı onun atâsıdır. Zîrâ atâ iç ve kābiliyet kabuktur."[9]

Zîrâ a'yân-ı sâbiteye vücûd-ı ilmî bahşeden atâ-yı zâtîdir; ve bu dâd-ı ilâhî olmasa, hiçbir sûret mertebe-i ilimde peydâ olmaz; ve onların isti'dâd ve kābiliyâtı dahi mevzû'-i bahs olamaz idi. Binâenaleyh atâ-yı zâtî ve dâd-ı ilâhî iç ve isti'dâdât ve kābiliyât kabuk mesâbesindedir. İmdi burası iyi anlaşılsın ki, isti'dâd ve kābiliyâtta cebir yoktur. Atâ-yı zâtî ve tecellî-i ilâhî ve nefes-i Rahmânî ale's-seviyye vâki'dir. Tenfîs-i Rahmânîyi müteâkib her bir "ayn" kendi isti'dâdına ve kābiliyyet-i zâtiyyesine göre müteayyin olmuştur. Binâenaleyh her bir "ayn" kendi kendine cebretmiştir.

Misâl: Bir kimse zemherîde lâ-yenkatı' bir cam üzerine nefesini irsâl etse, bî-sûret olan bu nefes cam üzerine ale's-seviyye temâs eder. Fakat şiddet-i bürûdet hasebiyle bu nefes cam üzerinde tekâsüf ederek incimâd eylediği vakit, türlü şekiller zâhir olur. Bu zâhir olan eşkâlin hiçbirisi ne tûlen ve ne de arzan yekdîğerine benzemez. Bu eşkâlin her biri bî-sûret olan o nefeste mündemic idi. Bi't-tekâsüf böylece zâhir oldular; ve bu sûretle kendi isti'dâd ve kābiliyetlerini irâe ettiler. Bu isti'dâd ve kābiliyetlere aslâ müteneffisin icbârı yoktur. Belki ayn-ı nefeste onlar, isti'dâd ve kābiliyetlerine göre kendilerini yine kendileri îcâd ettiler. Ancak müteneffisin vücûdu onların illet-i izhârı oldu; ve onlar ma'lûl oldular. Şimdi bu eşkâl içinden birisi çıkıp da bilfarz müteneffise hitâben: "Sen beni niçin yanımda mü-

9 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, IX, s. 500 (beyit: 1537-1538). Bu beyitler Şîs fassının sonunda ayrıca şerhedilecektir.

tekevvin olan şu güzel çiçek gibi tersîm etmedin; böyle upuzun bir şekilde kaldım?" suâlini soramaz. Sorsa, müteneffis ona cevâben der ki: "Bu şekilde hudûsün için benim tarafımdan senin üzerine hiçbir cebir vâki' olmadı; ben ancak seni tenfîs ettim; sen de bilkuvve mevcûd ve bilfiil ma'dûm olan kābiliyet ve isti'dâdın hasebiyle böyle tekevvün ettin; cebir ancak senden, sana vâki' oldu: [m/22] Niçin bana tevcîh-i hitâb ediyorsun?"

İmdi nefes-i Rahmânînin hîn-i tenfîsinde, her bir ayn o nefeste "Kün!" emrine imtisâlen kendi isti'dâd ve kābiliyeti dâiresinde kendi kendini tekvîn etmiş ve ona o sûrette tekevvünü için cebir vâki' olmamış olduğundan Hak لَا يُسْـأَلُ عَمَّـا يَفْعَـلُ (Enbiyâ, 21/23) [Hakk'a işlediğinden suâl olunmaz.] dır. Zîrâ Hakk'ın fiili onları tenfîs etmek ve onlara ifâza-i vücûd eylemektir. Bu ise atâ-yı zâtîdir. Hiç atâ-yı zâtîsinden dolayı Hakk'a suâl teveccüh eder mi? Belki suâl isti'dâd-ı âlî dururken isti'dâd-ı süflîyi beğenip, o isti'dâd dâiresinde mütekevvin olanlara teveccüh eder. وَهُـمْ يُسْـأَلُونَ (Enbiyâ, 21/23) [Onlar mes'ûldürler.] onlar hakkındadır. Cenâb-ı Hak Zeyd'i cebren cânib-i saâdete ve Amr'ı da cebren şekāvete sevketmekten münezzehtir. Hakk'ın meşiyyeti ancak isti'dâd ve kābiliyete taalluk eder. Zîrâ Hak Teâlâ ilminde sâbit olan şeyi murâd eder; ve murâd eylediği şeyi işler.

Dördüncü vasl: İlim ma'lûma tâbi'dir

Ma'lûm olsun ki, ilm-i ilâhîde iki i'tibâr vardır: Birisi; mertebe-i vahdette ve taayyün-i evvelde zât-ı ulûhiyyetin cemî'-i sıfât ve esmâsına mücmelen ilmidir. Bu ilim kendi zâtına olan ilimden ibâret olduğundan, bu mertebede "ilim", "âlim", "ma'lûm" arasında aslâ temeyyüz yoktur; cümlesi şey'-i vâhiddir; ve bu ilim, ma'lûma tâbi' olan nevi'den değildir. Zîrâ zât-ı kadîm ile berâber kadîmdir. İkincisi; mertebe-i vâhidiyyete ve taayyün-i sânîye tenezzülünden sonra, kendisinde mündemic olan bilcümle sıfâtın ve esmâsının sûretleri, yekdîğerinden mütemeyyiz olarak ilm-i ilâhîde peydâ olduklarında, her birinin iktizâ-yı zâtîleri olan kābiliyet ve isti'dâdâtı ne ise inkişâf eder; ve bu kābiliyet ve isti'dâdât ba'de'l-inkişâf, Hakk'ın tafsîlen ma'lûmu olurlar. İşte Hakk'ın bunlara taalluk eden ilmi onların ma'lûmiyetlerinden sonra olduğundan "ilim ma'lûma tâbi'dir" denildikde "ilm-i sıfâtî ve esmâî" anlaşılmalıdır. İlmin ma'lûma tâbiiyeti hakkındaki delîl-i Kur'ânî, وَلَنَبْلُوَنَّكُـمْ حَتَّـى نَعْلَـمَ الْمُجَاهِدِيـنَ مِنْكُـمْ (Muhammed, 47/31) ya'ni "Biz

sizi imtihân ederiz, tâ ki sizden mücâhid olanları bilelim!" âyet-i kerîmesidir. Hakk'ın "Tâ ki biz bilelim [حَتَّى نَعْلَمَ]" kavli aslâ te'vîl edilemez. Bunu ancak mütekellimîn gibi tenzîh-i vehmî [m/23] sâhibleri te'vîl ederler; ve onlar vücûd-ı eşyâyı vücûd-ı vâhidin gayrı gördüklerinden, Hakk'ın ilmi ma'lûma tâbi' olsa, Hak ilmini gayrdan ahzetmek lâzım gelir; bu da cehil ve acz olduğundan Hakk'a lâyık olmaz zannederler. Hâlbuki vücûd birdir: Bu keserât O'nun suver-i esmâiyyesinin zılâlidir; ve âyîneye mün'akis olan zılâl, şahs-ı muhâzînin sûretinden gayrı değildir. Binâenaleyh şahs-ı muhâzî, âyîneye nazar ettiği vakit, gördüğü sûretten kendisinde bir ilim peydâ oldukda, o, bu ilmi gayrdan ahzetmiş olmaz. Binâenaleyh mütekellimînin tevehhüm ettikleri gayriyet yoktur ki, Hakk'a cehil ve acz isnâdı lâzım gelsin. Bu ayniyet ve gayriyet mes'elesi mertebe-i şehâdet faslında îzâh olunacaktır.

Beşinci vasl: Kazâ ve kader

A'yân-ı sâbite, iktizâ-yı zâtîleri olan isti'dâd ve kābiliyetleri dâiresinde Hak'tan zuhûru taleb ederler. Bu taleb lafzî değil, hâlîdir. *Mesnevî*:

ما نبودیم و تقاضامان نبود　　لطفِ تو ناگفتهٔ ما می شنود

Tercüme; "Biz yok idik; ve bizim takāzâmız dahi yok idi. Senin lutfun bizim nâ-güftemizi işitir idi."[10]

Bu taleb, yaşamak için balığın vücûdu su ve insanın vücûdu havâ-yı nesîmî taleb etmek gibidir. Zîrâ onların isti'dâd ve kābiliyyet-i vücûdiyyeleri böyledir. İşte her bir "ayn", zât-ı ulûhiyyetten böyle iktizâ-yı zâtîsine göre tecellî talebinde bulundu. Onların isti'dâd ve kābiliyetleri ma'lûm-i ilâhî oldukda taleblerini is'âfen, Hak ma'lûmiyetleri dâiresinde tekvînlerini murâd eyledi. Binâenaleyh Hakk'ın irâdesi ilmine ve ilmi de ma'lûm olan a'yân-ı sâbiteye tâbi' oldu. İmdi onların kâffe-i merâtibde isti'dâd ve kābiliyetleri üzere zuhûrlarına Hakk'ın hükmetmesi kazâ-yı ilâhîdir; ve bu

10 "Biz, cesed-i unsurîmiz ile taayyün etmiş değil idik ve lisân-ı zâhir ile taleblerimiz de vâki' değil idi; fakat Sen'in esmâ-i ilâhiyyene olan lutfun ve rahmetin, bizim a'yân-ı sâbitemizin lisân-ı zâhir ile söylenmemiş olan lisân-ı isti'dâdlarıyla vâki' taleblerini işitir idi. Ya'ni ezelde bizim suver-i ilmiyyemiz, mazhar oldukları ismin muktezâsı ne ise, hâl ve isti'dâd ve kābiliyet diliyle onları Sen'den taleb etmiş ve Sen de onları işitmiş idin." Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, I, s. 233 (beyit: 618).

kazâ hükm-i küllî-i icmâlîdir. İsti'dâd-ı zâtîleri üzerine Zeyd'in ilmine ve saâdetine; [m/24] ve Amr'ın cehline ve şekāvetine hüküm gibi. Fakat bu hükümde cebir yoktur. Zîrâ bu hükmü, a'yân-ı sâbite kendileri üzerine vermişlerdir; ve Hak bidâyeten mahkûmün-aleyhdir. Ya'ni her bir ayn-ı sâbite kendi kābiliyyet-i zâtiyyesini gösterip Hakk'a demiştir ki: "Ey zî-atâ, benim hakkımda hükm-i saâdeti ver ve beni bu hüküm dâiresinde izhâr et!" Bu ise ayn-ı sâbite tarafından Hak üzerine bir hükümdür. Binâenaleyh o ayn-ı sâbite hâkim ve sâhib-i atâ olan vücûd-ı Hak mahkûmün-aleyhdir. Ba'dehû Hak hâkim ve a'yân-ı sâbite mahkûmün-aleyh olmuştur. Binâenaleyh cebir her "ayn"ın isti'dâd ve kābiliyetlerinden kendi üzerlerine vâki'dir; ve isti'dâd ve kābiliyetin mec'ûl olmadığı bâlâda îzâh olundu. İmdi isti'dâdât-ı zâtiyye aslâ tebeddül etmediği gibi, iki nakîzi de câmi' olmaz. Meselâ ilm-i ilâhîde saâdetle ma'lûm olan bir ayn-ı sâbite, bi't-tebeddül şekāvetle ma'lûm olmadığı gibi, bir ayn-ı sâbite ân-ı vâhidde hem saâdet ve hem de şekāveti hâiz olmaz. Zîrâ bunlar yekdîğerinin nakîzidir. Nitekim bir şey bir ân içinde hem beyaz ve hem siyâh olmaz.

Kazâ-yı ilâhî biri mübrem, diğeri muallak olmak üzere iki nevi'dir: "Kazâ-yı mübrem", bilâ-kayd u şart infâzı lâzım gelen kazâlardır. Bu kazâ ne duâ-yı lafzî ve ne de duâ-yı fiilî ile, ya'ni tedâbîr ile mündefi' olmaz. Kazâ-yı mübremde iki i'tibâr vardır: Birisi indallahda "kazâ-yı muallak" ve inde'l-melâike ve'l-kâmilîn "kazâ-yı mübrem" görünen kazâ-yı ilâhîdir. Bu kazâ duâ ve tedbîr ile mündefi' olur.[11] "Kazâ-yı muallak", kayd u şarta tebaan infâzı lâzım gelen kazâdır. Bu kazâ, şart-ı indifâın tahakkuku hâlinde nâfiz olmaz. Şart dahi kazâdır. "Kazâ kazâ ile reddolunur" hadîs-i şerîfinde bu hakîkate işâret buyurulmuştur.

Kazâ-yı mübreme misâl: Tavla oyununu oynayan kimse, oyununu iyi oynadığı ve pullarını dahi önüne cem'edip refîkinden evvel toplamağa başladığı hâlde, öyle bir zar atar ki, açık vermeğe mecbûr kalır. Zîrâ başka türlü oynamak mümkin değildir. Burada tedbîr ve mahâretin te'sîri yoktur. İşte bu kazâ-yı mübremdir. [m/25]

Kazâ-yı muallaka misâl: Ma'lûm olduğu üzere, tavla oyununda oyun-

11 Âdil Bey nüshası: +"Diğeri mutlakā mübrem olan kazâdır; bu kazâ aslâ mündefi' olmaz." (s. 19).

cular zarın hükmüne tâbi'dir. Oyuncu oyununu kazanmak için muvâfık gördüğü zarın gelmesini ister. Fakat zarı atınca ekseriyâ murâdına muhâlif olarak zâhir olur. Oyuncu bunda mecbûrdur; mutlakā onu oynayacaktır. Velâkin gelen zar üzerine birkaç türlü oyun mevcûd olduğu takdîrde, onların en iyisini oynamakta serbesttir. Bu husûsta mecbûr değildir. Eğer her gelen zarda oyununun en iyisini oynarsa, oyunu kazanabilir. İmdi arzûsuna muhâlif gelen zara tâbiiyet mecbûriyeti bir kazâdır; ve kazanmak için oyunun iyisini oynamak dahi bir kazâdır. Arzûsuna muhâlif zar ile oyununu kaybedebilirken iyi oynadığı için kaybetmedi. Binâenaleyh kazâyı, kazâ ile reddeyledi; ve bu kazâ kazâ-yı muallak oldu. *Mesnevî*:

اولیا را هست قدرت از الٰه　　تیرِ جسته باز گرداند ز راه

Tercüme: "Allah Teâlâ cânibinden evliyânın öyle bir kudreti vardır ki, atılmış oku yolundan geri çevirirler"[12] beyt-i şerîfi kazâ-yı mübrem hakkında değil, kazâ-yı muallak hakkındadır. Abdülkādir Geylânî hazretlerinin (k.s.): "Ben kazâ-yı mübremi de def'ederim" buyurmaları indallah kazâ-yı muallak ve inde'l-melâike kazâ-yı mübrem görünen kazâ-yı ilâhî hakkındadır. Yoksa kazâ-yı mübrem hiçbir vech ile mündefi' olmaz.

"Kader" kazânın tafsîlidir. "Kazâ" bir vakit ile mukayyed olmadığı hâlde, "kader" vakten-mine'l-evkāt her bir ayn-ı sâbitenin esbâb-ı mahsûsa tahtında cemî'-i merâtibde zuhûr edecek ahvâlini takdîrden ibârettir. Meselâ "Zeyd saîddir" diye hakkında hükm-i küllî luhûkundan sonra Zeyd'in falân vakit âlem-i şehâdette zuhûru ve kendisinden falân vakitlerde şu ve şu a'mâl-i sâliha zâhir olması; ve şu kadar sene muammer olduktan sonra mü'min olarak berzaha intikāl etmesi; ve berzahta dahi şu ve şu ni'metlere nâil olması ilh... gibi ahvâl bu kazânın tafsîli olduğundan bunlara "kader" denir. [m/26]

İmdi "kazâ" a'yân-ı sâbitenin isti'dâd-ı gayr-ı mec'ûlüne taalluk ettiği gibi, "kader" dahi her bir "ayn"ın cemî'-i merâtibinde zuhûr edecek isti'dâd-ı mec'ûlüne taalluk eyler. Binâenaleyh sırr-ı kader, a'yân-ı sâbiteden her bir "ayn"ın vücûdda zâten ve sıfaten ve fiilen ancak kābiliyyet-i asliyyesinin ve isti'dâd-ı zâtîsinin husûsiyeti mikdârınca zuhûru keyfiyetinden ibârettir.

12 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, I, s. 498 (beyit: 1697).

Sırr-ı kaderin sırrı dahi budur ki, a'yân-ı sâbite zât-ı ulûhiyyetten gayrı olarak hâriçte zâhir olan umûrdan değildirler. Belki Hak Teâlâ hazretlerinin niseb ve şuûnât-ı zâtiyyesinin sûretleridirler; ve Hak Teâlâ'nın niseb ve şuûnât-ı zâtiyyesi ise ezelen ve ebeden tagayyür ve tebeddülden münezzehdir. Binâenaleyh a'yân-ı sâbite dahi mümteniu't-tagayyürdürler. Nitekim bâlâda îzâh olundu. Velhâsıl kader kazânın tafsîli olup ânen-fe-ânen zâhir; ve zâhir oldukça ma'lûm; ve ma'lûm oldukça mukadder olunurlar.

Misâl: Hayvan cinsinin açlığı "kazâ"dır. Bu bir hükm-i küllî-i icmâlîdir. Bu açlık hayvan cinsinin iktizâ-yı zâtîsidir. Bu cins bu isti'dâd-ı zâtîsi ile kendi üzerine açlık ile hükmetti. Vücûdun iktizâ-yı zâtîsi olarak وَإِنْ مِـنْ شَـيْءٍ إِلَّا عِنْدَنَـا خَزَائِنُـهُ وَمَـا نُنَزِّلُـهُ إِلَّا بِقَـدَرٍ مَعْلُـومٍ (Hicr, 15/21) [Bizim indimizde hazîneleri olmayan hiçbir şey yoktur. Biz onu ancak mikdâr-ı ma'lûm ile indiririz.] âyet-i kerîmesi hükmünce hazîne-i gaybdan ânen-fe-ânen efrâd-ı hayvâniyyenin zuhûru ve efrâddan her birinin yaşadığı müddetçe ezmine-i muhtelifedeki açlığı "kader"dir. Kezâlik onların tokluğu da böylece "kazâ" ve "kader"dir.

İmdi "açlık" hükm-i küllîsi, "tokluk" hükm-i küllî-i icmâlîsine tekābül eylediği cihetle, kazâ kazâ ile reddolunur; ve her hayvanın ale'l-infirâd ezmine-i muhtelifedeki açlıklarına, ezmine-i muhtelifedeki toklukları tekābül ettiğinden, kader kader ile reddolunur; ve bunun gibi soğuk sıcak ile ve sıcak soğuk ile ve mekr mekr ile reddolunur. Şuûnât-ı sâire bunlara kıyâs olunsun. [m/27]

Dokuzuncu Fasıl: Mertebe-i Ervâh

Vücûd, taayyün-i sânî ve vâhidiyet mertebesinden sonra, suver-i ilmiyye hasebiyle mertebe-i ervâha tenezzül eder; ve bu mertebede suver-i ilmiyyeden her biri birer cevher-i basît olarak zâhir olurlar. Bu cevâhir-i basîtadan her birinin şekli ve levni olmadığı gibi, zaman ve mekân ile de muttasıf değildirler. Zîrâ zaman ile mekân cisme terettüb eden i'tibârâttandır. Bunlar ise cisim değildirler; ve cisim olmadıklarından hark ve iltiyâm dahi kabûl etmezler; ve işâret-i hissiyye, âlem-i ecsâmın îcâbâtından olduğundan bu âleme havâss-i zâhiriyye-i insâniyye ile işâret etmek mümkin değildir. Bu mertebede her bir rûh kendini ve kendi mislini ve kendi mebdei olan Hak Sübhânehû ve Teâlâ hazretlerini müdriktir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَى (A'râf, 7/172) [Ben sizin Rabbiniz değil miyim? "Evet, Rabbimizsin" dediler.] ve hadîs-i şerîfte اَلْأَرْوَاحُ جُنُودٌ مُجَنَّدَةٌ فَمَا تَعَارَفَ مِنْهَا ائْتَلَفَ وَمَا تَنَاكَرَ عَنْهَا اخْتَلَفَ buyurulur. Ya'ni "Ervâh cünûd-i mücennededir; onlardan taârüfü olanlar i'tilâf ederler, tenâkürü olanlar ise ihtilâf eylerler."[13] Hz. Mevlânâ (r.a.) dahi buyururlar:

جامه از تن جان ز تن آگاه نسیت　　در دماغش جز غمِ اللّٰه نیست

Tercüme: "Libâs tenden, can da tenden âgâh değildir; onun dimâğında Allah gamından başkası yoktur."[14]

İmdi bu mertebe, ayrılık ve gayriyetten bir nevi' üzerine zâtın hâriçte zuhûrundan ibârettir; ve rûh kendi zâtı ile kāim olup, bekā husûsunda bedene muhtâc değildir. Tecerrüd cihetinden mugāyir-i bedendir. Fakat tedbîr ve tasarruf cihetinden bedene taalluku vardır; ve beden âlem-i şehâdette rûhun sûreti ve kemâlinin mazharıdır. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَى شَاكِلَتِهِ (İsrâ, 17/84) [De ki: Herkes kendi tabîatı ve tarîkati üzerine amel eder.]

Binâenaleyh rûh bedenden münfek olmayıp, izhâr-ı kemâl için bedene muhtaçtır; ve eczâ-yı bedene sârîdir. Onun sereyânı bedene hulûl ve beden ile ittihâd sûretiyle değildir; belki onun bedene sereyânı, vücûd-ı mutlak-ı Hakk'ın cemî'-i mevcûdâta sereyânı gibidir. Ve bu i'tibâra göre, rûh ile

13 Buhârî, "Ehâdîsu'l-Enbiyâ", 2.

14 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, II, s. 203 (beyit: 2662); II, s. 246 (beyit: 2813).

cisim arasında min-külli'l-vücûh mugāyeret yoktur. Nasıl ki Hak bir cihetten eşyânın "ayn"ı ve bir cihetten gayrı ise, rûh dahi bir cihetten bedenin "ayn"ı ve bir cihetten bedenin gayrıdır.

Misbâhu'l-Hidâye sâhibi buyururlar ki: "Rûhun ma'rifeti ve onun zirve-i idrâki be-gāyet refî' ve menî'dir. Kemend-i ukūl ile ona vusûl müyesser olmaz. Erbâb-ı mükâşefât onun keşfini kıskanıp, ancak zebân-ı işâret ile beyânâtta bulunmuşlardır. Hz. İzzet indinde [m/28] en şerîf bir mevcûd ve en yakın bir meşhûd "rûh-ı a'zam"dır. Zîrâ Hak Teâlâ onu مِنْ رُوحِنَا (Hicr, 15/29) [Rûhumuzdan] ve مِنْ رُوحِي (Enbiyâ, 21/91) [Rûhumdan] beyân-ı âlîsi ile kendisine izâfe buyurdu. "Âdem-i kebîr", "halîfe-i ûlâ", "tercümân-ı ilâhî", "miftâh-ı vücûd", "kalem-i îcâd", "cünd-i ervâh" onun evsâfındandır. Şebeke-i vücûda düşen ilk sayd o idi. Meşiyyet-i kadîme onu âlem-i halkta kendi hilâfetine nasbetti. Esrâr-ı vücûd hazînelerinin makālîdini ona tefvîz eyledi; ve onu onda tasarrufa me'zûn kıldı; ve onun üzerine bahr-ı hayâttan bir nehr-i azîm açtı, tâ ki feyz-i hayât dâimâ ondan istimdâd ede ve eczâ-yı kevn üzerine ifâza eyleye; ve sûret-i kelimât-ı ilâhiyyeyi makarr-ı cem'den, ya'ni zât-ı mukaddesten mahall-i tefrikaya, ya'ni âlem-i halka eriştire ve a'yân-ı tefâsîlde ayn-ı icmâlden münkeşif ola. Ve kerâmet-i Cenâb-ı İlâhî ona iki nazar bahşetti: Biri celâl-i kudret-i ezeliyyetin müşâhedesi için; ikincisi cemâl-i hikmet-i ezeliyyetin mülâhazası için. Birinci nazar "akl-ı fıtrî"den ibârettir ki mukbildir; ve onun netîcesi, muhabbet-i Cenâb-ı İlâhîdir. İkinci nazar "akl-ı halkî ve müdbir"den ibârettir; ve onun netîcesi "nefs-i küllî"dir. Rûh-ı izâfînin ayn-ı cem'den istimdâd eylediği her bir feyzi, nefs-i küllî kabûl eder ve onun mahall-i tafsîli olur. Rûh-ı izâfî ile nefs-i küllî arasında fiil ve infiâl ve kuvvet ve za'f sebebiyle zükûret ve ünûset zâhir oldu; ve onların râbıta-i imtizâc ve vâsıta-i izdivâcı ile mütevellidât-ı ekvân mevcûd oldular. Binâenaleyh kâffe-i mahlûkāt rûh ile nefsin netîcesi ve nefis rûhun netîcesi ve rûh "emr"in netîcesi oldu. Zîrâ Hak Teâlâ rûhu hiçbir sebeble değil, ancak Zât'ının zâtiyeti ile izhâr eyledi. "Emr" ile işâret olunması o sebebledir. Vesâireyi de vâsıta-i rûh ile izhâr etti ki, "halk" ondan ibârettir. Ve âlem-i şehâdette vücûd-ı Âdem mazhar-ı rûh oldu; ve vücûd-ı Havvâ mazhar-ı sûret-i nefs oldu. Ve Benî Âdem'in sûret-i zükûrunun tevellüdü, rûh-ı küllî sûretinden müstefâddır; velâkin

sıfat-ı nefs ile mümtezicdir; ve tevellüdât-ı inâs, sıfat-ı rûhun imtizâcı ile nefs-i küllî sûretinden zâhir oldu. Ve bu cihetten hiçbir nebî, sûret-i inâsta meb'ûs olmadı. Zîrâ nübüvvet nüfûs-i Benî Âdem'de tasarruf ve âlem-i halkta te'sîr husûsunda zükûret nisbetini hâizdir."[15]

Velhâsıl ayn-ı vâhide olan vücûd-ı vâhidiyyet, yine ayn-ı vâhide olarak mertebe-i rûhiyyete tenezzül [m/29] etmiş ve rütbe-i vâhidiyyette nasıl ki bilcümle esmânın suver-i ilmiyyeleri yekdîğerinden temeyyüz etmiş ise, mertebe-i rûhiyyette dahi onların zılâli olan ervâh dahi öylece yekdîğerinden temeyyüz etmiştir. Binâenaleyh bu mertebe dahi Zâtı i'tibâriyle vâhid ve nisebi i'tibâriyle kesîrdir; ve her bir rûh ayn-ı vâhidenin nisebinden biridir.

Birinci vasl: Hakîkat-ı melâike-i kirâm

Ma'lûm olsun ki, vücûdun, bâlâda tafsîl olunan suver-i ilmiyye, ya'ni hakîkat-i insâniyye mertebesinden tenezzülü, yine o mertebede sâbit olan sıfat-ı kudretin mezâhiri, ya'ni kuvâ ile vâki'dir. Zîrâ vücûdda kudret ve kuvvet olmayınca irâde ettiği bir şeyin îcâdı mümkin olmaz. Allah Teâlâ hazretleri "Zü'l-kuvveti'l-metîn"dir; ve kudret sıfât-ı sâire gibi vücûd-ı hakîkînin şuûnâtından bir şe'n olduğu cihetle zâtının gayrı değildir. Böyle olduğu hâlde mâddiyyûn onu müstakil bir şey zannedip, menşe'-i tekvîni iki müstakil vücûda istinâd ettirdikten sonra, birine "mâdde", diğerine "kuvvet" demişlerdir. Şübhe yok ki bu hüküm onların vehme müstenid bir zanlarından ibârettir. ذَٰلِكَ مَبْلَغُهُم مِّنَ الْعِلْمِ (Necm, 53/30) [İşte onların erişebilecekleri bilgi budur.] ve إِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا (Yûnus, 10/36) [Muhakkak zan Hak cihetinden bir şeyi müfîd olmaz].

İmdi, ef'âl kuvvet ile tezâhür edeceğinden, ef'âl-i ilâhiyye dahi melâike-i kirâm ile zâhir olur. Kuvâ-yı ilâhiyyenin ismi lisân-ı enbiyâ (aleyhimü's-selâm)da "melâike"dir. Zîrâ "melek" "kuvvet ve şiddet" ma'nâsınadır. Melâike iki kısımdır: Birisi tabîî, diğeri unsurîdir. Melâike-i tabîiyyûn, anâsırın bulunmadığı fezâda suver-i tabîiyyeden mütekevvin olan ervâh-ı ulviyyedir. Bunlar fezâda mütekevvin oldukları ve anâsırdan mürekkeb olan ecrâm ile münâsebetdâr olmadıkları cihetle, Âdem'e secde ve serfürû

15 Bk. İzzeddin Mahmûd Kâşânî, *Misbâhü'l-Hidâye*, s. 64-65 (3. bâb, 5. Fasıl).

ile emrolunmadılar. İkincisi melâike-i unsuriyyûndur ki, bunlar anâsıra mensûb olan ervâhdır; ve Âdem'e secde ve itâat ile mükelleftirler. Melâike-i kirâm, ihtiyâr sâhibi olmayıp, o kuvânın sâhibi olan zât-ı ulûhiyyetin irâdesine tâbi' olduklarından haklarında لَا يَعْصُونَ اللّٰهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ (Tahrîm, 66/6) [Allâh'ın emrettiği şeye muhâlefet ve isyân etmezler, ve emrolundukları şeyi işlerler.] buyurulmuştur. Nitekim vücûd-ı insânîdeki kuvâ dahi insanın irâdesine tâbi'dir. İnsan irâdesini bir şeye tevcîh edince o kuvâ o şeye masrûf olur ve aslâ tahallüf etmez. [m/30]

Melâike-i unsuriyyûn, avâlim-i bî-nihâye-i kesîfenin tedbîrine me'mûrdurlar. Bunların a'dâdı hasra ve ta'dâda gelmez. Melâike âlem-i his ve şehâdette eşhâs-ı kesîfe gibi görünmezler, zîrâ ervâhdır. Âlem-i hayâlde suver-i muhtelifeye mütemessilen meşhûd olurlar. Bu temsîl râînin ahvâl ve i'tikādâtı ile münâsebetdârdır. Hz. Cibrîl'in Cenâb-ı Meryem'e ve diğer melâike-i kirâmın Lût (a.s.) ve sâir enbiyâ (aleyhimü's-selâm)a ve evliyâya ve sulehâya temessülleri gibi. Onların bu temessülleri esnâsında râînin nezdinde hâzır olanlar bu melâikeyi müşâhede edemezler. Zîrâ âlem-i hayâle dâhil olan ancak râîdir. Meğer ki huzzârdan dahi âlem-i hayâle dâhil olanlar buluna. Bu temessülü bunlar da görebilirler. Melâikenin vücûh-ı tasarrufâtı "kanatlar"a teşbîh buyurulmuştur. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de buyurulur: الْحَمْدُ لِلّٰهِ فَاطِرِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ جَاعِلِ الْمَلَائِكَةِ رُسُلًا أُولِي أَجْنِحَةٍ مَثْنَى وَثُلَاثَ وَرُبَاعَ يَزِيدُ فِي الْخَلْقِ مَا يَشَاءُ (Fâtır, 35/1) [Hamd ü senâ, gökleri ve arzı ibdâ' ve izhâr eden Allah Teâlâ'ya mahsûsdur ki, ikişer ve üçer ve dörder kanat sâhibi olan melâikeyi rusül kılıcıdır. Dilediğini halkta ziyâde eder.]

Binâenaleyh bu kuvânın semâvât ve arzda te'sîrât-ı mütenevvia-i kesîresi vardır. Vücûd-ı mutlakın merâtib ve etvâr-ı muhtelifesindeki tedbîrât bu kuvâ vâsıtasıyladır. Bunlar cânib-i ulûhiyyetten her bir mertebeye ve her bir tavra irsâl olunurlar. Ya'ni ba'zıları enbiyâya vahy ile ve ba'zıları evliyâya ilhâm ile, ve eşhâs-ı sâire-i insâniyyeden her birine ve hayvânât ve nebâtâta ve cemâdâta, velhâsıl bilcümle eşyâya umûr-i muhtelife-i kesîrenin tasrîfi ve tedbîri için irsâl olunurlar. Herhangi bir meleğin kendisinden müteessir olan şeye bir te'sîr ile ittisâli onun "kanad"ıdır. Binâenaleyh her bir cihet-i te'sîr, bir "kanat" olmuş olur. Melâikenin kanatları, ya'ni vücûh-ı te'sîrâtı adede münhasır değildir; belki onların te'sîrât-ı mütenevvia-i kesîresi hase-

biyle kanatları gayr-ı kābil-i ta'dâddır. Onun için (S.a.v.) Efendimiz leyle-i mi'râcda Cebrâîl (a.s.)ı altı yüz kanatlı olarak müşâhede ettiklerini hikâye buyurmuşlardır.[16] Maksad-ı âlîleri, يَزِيدُ فِي الْخَلْقِ مَا يَشَاءُ (Fâtır, 35/1) [Dilediğini halkta ziyâde eder.] âyet-i kerîmesi mûcibince vücûh-ı te'sîrâtın kesretine işâret buyurmaktır.

İmdi ulûhiyetin âlem-i anâsırı muhît olan dört kuvve-i külliyyesi vardır ki, onlara lisân-ı şerîatta [m/31] Cebrâîl, Mîkâîl, İsrâfîl ve Azrâîl (a.s.) tesmiye olunur. Bunlara tâbi' olan melâikenin haddi ve hesâbı yoktur.

1. Cebrâîl (a.s.) hazâin-i gayb-ı ilâhîde olan maânî-i hafiyyeyi âlem-i sûrete îsâl ve ifâza eder. Binâenaleyh her bir ferdin kalbine âlem-i gaybdan nâzil olan maânîyi kuvve-i nâtıka vâsıtasıyla harf ve savt ile izhârı ve bâtınından haber verip izhâr eylemesi vücûh-ı Cibrîl'den bir vechin te'sîri ile vâki' olur. Hz. Cibrîl, hakîkat-i muhammediyye mertebesinden taayyün-i Muhammedî mertebesine kâffe-i vücûhu ile nâzil olduğundan, Kur'ân-ı Kerîm hakkında وَلَا رَطْبٍ وَلَا يَابِسٍ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ (En'âm, 6/59) [Yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitâbdadır.] buyurulmuştur. Cibrîl (a.s.) bu hâssiyeti ile bilcümle avâlimi muhîttir. Bu vazîfenin tefâsîlini icrâya me'mûr, onun tedbîri tahtında lâ-yuad ve lâ-yuhsâ melâike vardır; ve ona "Rûhu'l-emîn" derler.

2. Mîkâîl (a.s.) sunûf-ı muhtelife-i mahlûkātın her birerlerine mahsûs olan erzâkın hıfzına veznen ve keylen ve adeden ve mikdâren her bir hakkı zî-hakka i'tâya müvekkel olduğu için bu kuvvete "Mîkâîl" tesmiye olunmuştur. Bu husûsta Hz. Mîkâîl'in dahi her mahlûka bir te'sîr ile ittisâli vardır. Ve bu hâssiyeti ile o dahi avâlimi muhîttir; ve kezâlik bu vazîfenin tefâsîlini icrâya me'mûr onun taht-ı idâresinde bî-nihâye melâike vardır. Hattâ sath-ı arza düşen her bir katre-i bârân bir kuvvet ile nâzil olur, ve kıyâmete kadar yağan yağmurların her bir tânesine taalluk eden kuvâdan hiçbirinde tekerrür ve ayniyet yoktur. Ve hattâ sen bir şeyi vezn ettiğin veyâ ta'dâd veyâ takdîr eylediğin vakit, sende vücûh-i Mîkâîl'den bir vechin te'sîri vâki' olur.

---

16 Buhârî, "Tefsîr", 53; Müslim, "Îmân", 76 [رَأَى جِبْرِيلَ لَهُ سِتُّ مِائَةِ جَنَاحٍ]; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, s. 410; İbn Hibbân, *Sahîh*, XIV, s. 336 [رَأَيْتُ جِبْرِيلَ عَلَى سِدْرَةِ الْمُنْتَهَى، وَلَهُ سِتُّ مِائَةِ جَنَاحٍ].

3. Azrâîl (a.s.) "ma'nâ"dan ibâret olan rûhu, "sûret"ten ibâret olan ebdândan tefrîk eder; ve âlem-i zâhirde mevcûd olan her bir sûret-i kesîfe bir ma'nânın izhârı içindir. O ma'nâ, o sûretin rûhudur. Binâenaleyh zerreye varıncaya kadar âlem-i zâhirde vâki' olan tefessüd, tasarruf-ı Azrâîl ile husûle gelir. İmdi Azrâîl (a.s.) dahi bu hâssiyeti ile avâlimi muhîttir. Ve onun taht-ı emrinde dahi bî-nihâye melâike mevcûddur; ve sen suver-i mevcûdeden birini ifsâd ettiğin vakit, sende Azrâîl'den bir vechin te'sîri vâki' olur.

4. İsrâfîl (a.s.) her bir sûretin kendi nev'ine hâsıl olan hayâtı "Sûr"u ile nefheder. [m/32] Ve fikrin mukaddemât-ı kazâyâ ile intâc-ı yakîn etmesi dahi, sende Cenâb-ı İsrâfîl'in te'sîrâtından bir vech ile vâki' olur. İmdi nefh-i hayâta me'mur o kadar melâike (kuvvet) vardır ki, hesâba ve adede sığmaz. Ve cümlesi Hz. İsrâfîl'in irâdesi tahtındadır. Ve âlemde hayât sâhibi olmayan bir şey yoktur. Nitekim buyurulur: وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ (İsrâ, 17/44) [Allâh'ı hamd ile tesbîh etmeyen hiçbir şey yoktur.] Ve hamd ve tesbîh ancak hayât sâhibi olan şeyden vâki' olur. Binâenaleyh Cenâb-ı İsrâfîl'in dahi her mahlûka bir te'sîr ile ittisâli vardır; ve bu hâssiyeti ile cemî'-i avâlimi muhîttir.[17]

İkinci vasl: Hakîkat-i İblîs

Ma'lûm olsun ki, İblîs ism-i Mudill'in mazhar-ı etemm ve ekmeli olan bir rûhdur; ve mertebe-i ervâh ayrılık ve gayriyetten bir nevi' üzerine Zât'ın hâriçte zuhûrundan ibârettir; ve Vâhid'in isneyniyet dâiresinde rü'yeti bu mertebeden başlar. Binâenaleyh ism-i Mudill'in zuhûr-ı ahkâmının ibtidâsı bu mertebedir. "Idlâl", şaşırtmak demektir. Bir vücûdun yekdîğerine mugāyir olarak iki görülmesi şirk; ve şirk ise ayn-ı dalâldir; ve bu tarz-ı rü'yet, kuvve-i vâhimenin şânıdır. İmdi bu kuvvet mazhar-ı ism-i Mudill olup, hakîkat-i İblîs'tir. Zîrâ şânı "telbîs"tir; ve "İblîs" ismi de bundan müştaktır; ve İblîs bu hâssiyeti ile avâlimi muhîttir; ve onun taht-ı tâbiiyyetinde lâ-yuad ve lâ-yuhsâ ervâh mevcûddur ki, cümlesi ıdlâl ve iğvâya me'mûrdurlar; ve bunlar âlem-i tabâyi'de cemî'-i eşyâya sârîdir. (S.a.v.) Efendimiz'in: "Her

17 Meleklerle ilgili bu paragrafın hizâsına kurşun kalemle *Mesnevî*den beyitler yazılmıştır. Bu beyitler için bk. Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, IX, s. 509-512 (beyit: 1563-1571).

kimse ile berâber bir şeytan doğar; ve ben benimle doğan şeytanı İslâm'a getirdim"[18] buyurmaları, nefs-i insânîdeki "vehm"e işârettir. Zîrâ kuvve-i vâhime aslâ kizbden ictinâb etmez; ve şânı bilcümle kuvâ üzerine isti'lâdır; ve vücûdundan eser olmayan bir şeyi mevcûd ve hadd-i zâtında mevcûd olan şeyi ma'dûm gösterir. İmdi kuvve-i müfekkire aklın hükmüne tâbi' olursa ona "zâkire-i mütefekkire"; ve eğer vehmin hükmüne tâbi' olursa ona "mütehayyile" derler. Hakîkat-ı iblîsiyye, akl-ı küll olan hakîkat-i insâniyyeye diğer [m/33] kuvâ-yı ulûhiyyet gibi serfürû etmesi teklîfine karşı أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ (A'râf, 7/12) [Ben ondan hayırlıyım!] dedi. Bu cevâb, kendisini ayrı görmek demektir. Biri iki görmek ise vehimdendir.

İşte İblîs câmi'-i cemî'-i esmâ ve sıfât-ı ilâhiyye olan akl-ı külle tâbi' olmayıp, da'vâ-yı teferrüde ve isti'lâya kıyâm ettiği ve biri iki ve mevcûdu ma'dûm ve ma'dûmu mevcûd gördüğü için, zât-ı ulûhiyyet onu kuvâ-yı sâire arasından فَاخْرُجْ إِنَّكَ مِنَ الصَّاغِرِينَ (A'râf, 7/13) [Ervâh-ı melekiyye arasından çık, muhakkak sen küçüklerdensin ve kıymetsizlerdensin.] hitâbı ile tardeyledi. Zîrâ kuvâ-yı vâhime bilcümle kuvâya musallat olmakla berâber, onlara nazaran kıymetsiz ve küçük bir şeydir. Zîrâ şânı, hakîkate vusûlden men'etmektir. İblîs kendilerine esrâr-ı arzıyye ve semâviyye münkeşif olan ehl-i sülûkü ıdlâl için muhayyel olarak arz ve semâ sûretlerinde zâhir olur; ve hattâ tecelliyât-ı zâtiyyeye de karışıp, sâliki ıdlâl eyler. Ancak sûret-i muhammediyyede ve onun vârisleri olan kâmilîn sûretlerinde temessül edemez. Zîrâ (S.a.v.) Efendimiz ile onların vârisleri olan kâmiller ism-i Hâdî'nin ve İblîs ve tevâbii ise ism-i Mudill'in mazhar-ı etemmleridir; ve tecelliyât-ı zâtiyyeye karışması zât-ı ulûhiyyetin Hâdî ve Mudill isimlerinin her ikisini de câmi' olmasındandır. İblîs'in hakîkati ism-i Mudill olduğundan ve kalb-i hakāyık mümkin olmadığından, gerek kendi ve gerek tevâbii ism-i Hâdî'nin mazharına temessül edemez. Hakîkat-i iblîsiyye hakkında söz çoktur; fakat ehl-i irfân ve zekâya bu desâtîr-i esâsiyye kâfîdir.

Üçüncü vasl: Hakîkat-ı Âdem ve Havvâ

Ma'lûm olsun ki, "vücûd" hakîkat-i insâniyye olan mertebe-i vâhidiyyet-

18 Krş. Müslim, "Münâfıkîn", 16; Tirmizî, "Radâ'", 17; Nesâî, "İşretü'n-Nisâ", 4; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, s. 166; Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, VI, s. 64-65; Yardım, *Mesnevî Hadisleri*, s. 201-203.

ten, mertebe-i rûha tenezzül ettiği vakit üç ma'rifet hâsıl oldu ki, birisi ma'rifet-i nefs, ya'ni kendi zâtını ve hakîkatini bilmek; diğeri ma'rifet-i Mübdî,[19] ya'ni kendisinin mûcidini bilmek; üçüncüsü mûcidine karşı fakr ve ihtiyâcını bilmektir. Bu ma'rifet, gayriyeti mutazammındır; ve bu rûh, rûh-ı Muhammedî (s.a.v.)'dir. Nitekim buyururlar: أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللّٰهُ الْقَلَم أَوْ رُوحِي [Allâh'ın ilk yarattığı kalem yâhud benim rûhumdur.] Ve bir rivâyette: أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللّٰهُ الْعَقْل أَو النَّفْس [Allâh'ın ilk yarattığı akıl veyâ nefistir.][20] Diğer ervâh, onun rûh-ı şerîfinin cüz'iyâtıdır. Onun için (S.a.v.) Efendimiz'e "Ebu'l-ervâh" dahi derler. Bu rûh [m/34] sûret-i akl-ı külldür ki "âdem-i hakîkî"dir. "Vücûb" akl-ı küllün sağ tarafı ve "imkân" sol tarafıdır. Ve Havvâ nefs-i küllün sûretidir ki, akl-ı evvelin dıl'-ı eyserinden mütekevvin oldu; ve bu taayyünât-ı muhtelifenin zuhûru ve suver-i mütenevvianın tevellüdâtı akl-ı küll ile nefs-i küllün izdivâcından hâsıl oldu. Nitekim Hak Teâlâ hazretleri buyurur: يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً (Nisâ, 4/1) [Ey nâs! Sizi nefs-i vâhideden halkeden ve ondan onun zevcesini yaradan ve her ikisinden ricâl-i kesîri ve nisâyı bess eyleyen Rabb'inizden ittikā edin!] Ve bu taayyünât içinde pek çok suver-i fâile ve münfaile zuhûra geldi; ve suver-i fâile ricâl ve suver-i münfaile de nisâdır; ve efrâd-ı insâniyyenin sûret-i fâilesi olan ricâl ve sûret-i münfailesi olan nisâ ekmel-i vech ve ahsen-i takvîm ile zâhir oldu. İmdi efrâd-ı insâniyyenin ebeveyni Âdem-i hakîkî olan "akl-ı küll" ile, Havvâ-yı hakîkî olan "nefs-i küll"dür. Bunlar cennet-i zâtta, ya'ni mertebe-i ulûhiyyette mestûr idiler. Kur'ân ki, cemî'-i esmâ ve sıfâtı câmi' olan zâttır; ve bu taayyünât ki, zât-ı ulûhiyyetin varlığında hayâlât ve rü'yâdan ibârettir; ve bu keserât ve taayyünât-ı hayâliyye ki, çekirdeğin içindeki ağaç gibi dal budak salıverip, esfel-i sâfilîne doğru uzamıştır ve mertebe-i zâttan baîddir; işte bu şecere, Kur'ân'da mezkûr olan şecere-i mel'ûne ve matrûdedir. Ve onun meyvesi ve habbesi zulmet-i tabîiyyedir.

19 Âdil Bey nüshası: "Mübdi'" (s. 26).

20 Allah tarafından "ilk yaratılanın" mâhiyeti hakkındaki rivâyetler için bk. Ebû Dâvud, "Sünne", 17; Tirmizî, "Kader", 17; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXVII, s. 378; İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, V, s. 281; VII, 372; İbn Sa'd, *Tabakātü'l-Kübrâ*, I, s. 123-125; Deylemî, *el-Firdevs*, I, s. 12; Hemedânî, *Temhîdât*, s. 65, 94 vd.; *Fütûhât-ı Mekkiyye*, III, s. 143 (73. bâb) vd.; Dâye, *Mirsâdü'l-İbâd*, s. 37, 52; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, I, s. 311-312.

İmdi akl-ı küll ile nefs-i küll bu habbeye karîb olmadıkça "İhbitû" (Bakara, 2/36) [Aşağıya ininiz!] emriyle cennet-i zâttan, âlem-i sûret ve taayyünâta nüzûl etmediler; ve onların bu şecere-i menhiyeye takarrübleri İblîs-i vehmin nefs-i külle ve nefs-i küllün dahi akl-ı külle galebesi ile vâki' oldu ki, bu âlem-i kesâfette onların zürriyâtı olan efrâd-ı âdemiyye dahi her an keserât-ı hayâliyyeye ve Kur'ân'daki şecere-i mel'ûneye meftûn olmuşlardır. Hak Teâlâ hazretleri bu hakîkate işâreten Kur'ân-ı Kerîm'inde وَإِذْ قُلْنَا لَكَ إِنَّ رَبَّكَ أَحَاطَ بِالنَّاسِ وَمَا جَعَلْنَا الرُّؤْيَا الَّتِي أَرَيْنَاكَ إِلَّا فِتْنَةً لِلنَّاسِ وَالشَّجَرَةَ الْمَلْعُونَةَ فِي الْقُرْآنِ وَنُخَوِّفُهُمْ فَمَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا طُغْيَانًا كَبِيرًا (İsrâ, 17/60) ya'ni "Ey habîb-i zîşânım! Zikret şu vakti ki biz sana dedik; muhakkak senin Rabb'in nâsı zât-ı ulûhiyyeti ile muhîttir"; [m/35] ya'ni onların vücûd-ı hakîkîleri yoktur; belki cümlesi zılâl-i esmâiyyemden ibârettir; ve zılâl ise hayâldir. "Ve bizim sana gösterdiğimiz rü'yâ ve Kur'ân'da olan şecere-i mel'ûne nâsa fitnedir", ya'ni sana gösterdiğimiz bu keserât-ı taayyünât rü'yâdır. Nitekim sen de bu hakîkati anladın da: اَلدُّنْيَا كَحُلْمِ النَّائِمِ [Dünyâ uyuyan kimsenin rü'yâsı mesâbesindedir.][21] ve اَلنَّاسُ نِيَامٌ فَإِذَا مَاتُوا اِنْتَبَهُوا [Muhakkak nâs uykudadırlar, öldükleri vakit uyanırlar.][22] buyurdun. أَرَيْنَاكَ (İsrâ, 17/60)daki "kâf'-ı hitâb" cemî'-i hakāyıkı ve nisebi câmi' olan taayyün-i muhammediyyedir. Bu rü'yet keyfiyeti, râî ve mer'î ister; bunlar ise kesrettir; ve bu keserât zâtta mütekevvin olan şecere-i mel'ûnedir. وَنُخَوِّفُهُمْ (İsrâ, 17/60) "Biz onları, ya'ni vücûdları rûh ile nefisten mütekevvin olan nâstan her birine وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ (Bakara, 2/35) [Bu ağaca yaklaşmayın!] diyerek her an tahvîf ederiz. فَمَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا طُغْيَانًا كَبِيرًا (İsrâ, 17/60) [Bu onlara, büyük bir azgınlıktan başka bir şey sağlamaz]. Hâlbuki bu tahvîf muvâcehesinde onların nefisleri iğvâ-yı vehm ile rûhlarını kendilerine imâle ederek o şecere-i mel'ûnenin semeresi olan zulmet-i tabîiyyeye el uzatırlar. Binâenaleyh onların tuğyânı büyük olur, ya'ni vech-i vahdetten istitârları artar.

İmdi ey sâhib-i fıtnat! Kur'ân-ı Kerîm mâzîdeki Âdem ve Havvâ'dan değil, bizim ahvâl-i rûz-merremizden bahsediyor. Biz ise bu vak'ayı mâzîye ircâ' ile, kendi hâlimizden gaflet ediyoruz.

---

21 Gazzâlî, *İhyâ*, VI, s. 57 (kitâbu zemmi'd-dünyâ). Rivâyet *Mesnevî* ve *Fîhi Mâ Fîh*'te de yer alır.

22 Beyhakî, *Zühdü'l-Kebîr*, s. 207; İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, VII, s. 54; Gazzâlî, *İhyâ*, VII, s. 79 (kitâbü't-tevbe); Hemedânî, *Temhîdât*, s. 562; Zebîdî, *İtḥâfü's-Sâde*, X, s. 645.

Onuncu Fasıl: Mertebe-i Âlem-i Misâl

Bu mertebe, zâtın hâriçte gayr-ı kābil-i teczie ve inkısâm ve hark ve iltiyâm, birtakım suver ve eşkâl-i latîfe ile zuhûrudur. Bu mertebeye "âlem-i misâl" tesmiye olunmasının sebebi budur ki, âlem-i ervâhdan zâhir olan her bir ferdin, âlem-i ecsâmda iktisâb edeceği sûrete mümâsil bir sûret bu âlemde hâsıl olur; ve bir tâife ona "hayâl" derler. Zîrâ bu sûretlerin müdriki, kuvve-i hayâliyyedir.

Muhakkikîn indinde "misâl" iki kısımdır: Biri budur ki, kuvve-i hayâliyye-i insâniyye onun idrâkinde şarttır; ve rü'yâda ve tahayyülde zâhir olur. O idrâk ba'zan savâb ve ba'zan hatâ olur; ve ona "misâl-i mukayyed" [m/36] ve "hayâl-i muttasıl" derler. İkincisi budur ki, onun idrâkinde kuvve-i hayâliyye şart değildir; belki kuvve-i bâsıra dahi idrâk edebilir. Âyînede ve mücellâ olan sâir şeylerde görünen sûretler gibi. "Misâl"in bu kısmına "misâl-i mutlak" ve "hayâl-i munfasıl" derler. Zîrâ bunlar kuvve-i hayâliyyeden ayrı olarak bizâtihâ mevcûddurlar. Ervâhın reng-i cesed ile görünüşü bu kısımdandır. Nitekim ervâh-ı mevtâ sûret-i cismâniyye ile rü'yâda görülür; ve kâmilin rûhu, sûret-i cismâniyye ahzederek kendi muhibbânından birisine zâhir olur. Bu zuhûr ve rü'yet sahîh ve savâbdır; bunda aslâ hatâ yoktur. Âlem-i misâle "âlem-i berzah" ve "mürekkebât-ı latîfe" de derler; ve ba'zıları ervâh ve misâl âlemlerini cem'edip, "âlem-i melekût" tesmiye ederler. Âlem-i misâl âlem-i ervâhın feyzini, âlem-i ecsâma îsâle vâsıtadır; ve ervâh ile ecsâm arasında bir berzahtır; ve berzahiyeti hasebiyle her iki âlemin ahkâmını da câmi'dir. Zîrâ zâhir ve bâtındır; ve gayb ve şehâdet arasında hadd-i fâsıldır. Cism-i mürekkeb-i mâddînin aynı olmadığı gibi, cevher-i mücerred-i aklînin dahi aynı değildir. Fakat hem âlem-i ecsâmın ve hem de âlem-i ervâhın gayrıdır. Zîrâ ervâha nisbeten kesîfdir, ecsâma nisbeten latîfdir. Lâkin cevher-i cismânî ve cevher-i aklîye müşâbeheti vardır. Ecsâma müşâbeheti bu cihettendir ki, ecsâm nasıl ki mahsûs mikdârı ise, âlem-i misâl dahi öylece mahsûs mikdârıdır; ve mikdâr kemmiyetten ve kemmiyet dahi tûl ve arz ve umktan ibârettir. Zîrâ âyînede görülen bir sûret hâsse-i basar ile idrâk olunur; ve tûl ve arz ve umku hâizdir; ve onun ervâha müşâbeheti o cihettendir ki, ervâh nasıl latîf ve rûhânî ise, âlem-i misâl dahi öylece latîf ve nûrânîdir; ve o sûretin letâfet ve nûrâniyetidir

ki, el ile dokunulamaz ve bıçak ile kat'olunamaz. Ve mâddeden mücerred olan zevâtın suver ve eşbâh-i cismâniyyede müşâhedesi, âlem-i misâlde vâki' olur. Nitekim Hz. Cibrîl ba'zı vakitlerde, server-i âlem (s.a.v) Efendimiz'e, ashâb-ı kirâmdan Dihye-i Kelbî sûretinde zâhir olur idi. Hızır ve enbiyâ (aleyhimü's-selâm) ile evliyâ-yı kirâm hazarâtının müşâhedeleri de bu âlemde vâki' olur; ve kâmiller, âlem-i misâlde, kendi şekillerini [m/37] diğer bir âdemin veyâ hayvânın şekline taklîbe kādirdirler. Ve öldükten ve kayd-ı tenden çıktıktan sonra, eşkâl-i muhtelife ile kuvvet-i teşekkül onlarda tezâyüd eder. Rûhun cesed-i beşerî ve cism-i unsurîden müfârakatinden sonra zâhir olacağı âlem-i misâl bu zikrolunan âlem-i misâlin ve berzahın gayrıdır. Zîrâ bu berzah dünyâ ile âhiret arasındadır; ve neş'et-i dünyeviyyeden evvelki berzah merâtib-i tenezzülden; ve neş'et-i dünyeviyyeden sonraki berzah ise merâtib-i urûcdandır. Ervâha lâhik olacak sûretlerle bu ikinci berzahda zâhir olurlar. Bunlar neş'et-i dünyeviyyede hâsıl olan a'mâlin sûretleri ve ahlâk ve ef'âlin netâyicidir.

Gülşen-i Râz'dan:

چو عریان کردی از پیراهنِ تن	شود عیب و هنر یکباره روشن
تنت باشد ولکن بی کدورت	که بنماید ازو چون آب صورت
همه پیدا شود آنجا ضمائر	فروخوان آیتِ تُبْلَی السَّرَائِر
دگر باره بوفقِ عالمِ خاص	شود اخلاقِ تو اجسام و اشخاص
چنان کز قوت عنصر در اینجا	موالید سه گانه گشته پیدا
همه اخلاقِ تو در عالمِ جان	گهی انوار گردد گاه نیران

Tercüme: "Ten gömleğinden soyunduğun, ya'ni öldüğün vakit, ayıpların ve hünerlerin birdenbire zâhir olur. İntikāl etmiş olduğun âlem-i berzahta bir vücûdun olur. Lâkin bu dünyâdaki vücûdun gibi kesîf değil. Öyle su gibi ondan sûret görünür, ya'ni suya mukābil olan sûret, o suya nasıl mün'akis olursa, senin vücûd-ı berzahına dahi amellerinin ve ahlâkının sûretleri öylece in'ikâs eder. O berzahta bütün zamâir âşikâr olur. Eğer delîl-i naklî istersen يَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ، فَمَا لَهُ مِنْ قُوَّةٍ وَلَا نَاصِرٍ (Târık, 86/9-10) ya'ni, "O günde nefs-i insânîde merkûz olan sırlar âşikâr olur. İnsan için bu hâli def'edecek bir kuvvet ve nâsır yoktur. Zîrâ sırlarının âşikâr olması

verilen vücûd-ı berzahî iktizâsındandır" âyet-i kerîmesini oku! Ve bu akisten başka senin ahlâkın âlem-i hâs olan berzahın ahvâline [m/38] muvâfık olarak ecsâm ve eşhâs olurlar. Ahlâkın kötü ise suver-i kabîha, iyi ise suver-i hasene olup sana refîk olurlar. Sen, birtakım a'râzdan ibâret olan a'mâl ve ahlâkın libâs-ı sûrete bürünerek müteayyin olmalarını istib'âd etme! Nitekim bu dünyâda kuvvet ve unsurdan mevâlîd-i selâse zâhir oldu; ya'ni müvellidü'l-mâ', müvellidü'l-humûza, azot, karbon ilh... gibi anâsır-ı basîta gaz hâlinde bî-sûret oldukları hâlde tekâsüf edip maâdin, nebâtât ve hayvânât sûretlerinde âşikâr oldu. İşte böylece senin bütün ahlâkın âlem-i cânda ba'zan envâr ve ba'zan da nîrân sûretinde zâhir olur."[23]

Bu âlem-i misâlin sûretleri, berzah-ı ahîrin sûretleri hilâfınadır. Berzah-ı evvelde zâhir olan şeyin âlem-i his ve şehâdette zuhûrundan mukaddem görülmesi mümkindir. Nitekim havâs ve avâmdan birçok kimseler rü'yâlarında birtakım vukūât müşâhede ederler ki, onun eseri ba'dehû âlem-i şehâdette zuhûr eder. Berzah-ı sânîde olan bir şeyin âlem-i şehâdete rücûu mümteni'dir. Ya'ni dünyâdan berzah-ı sânîye müntakil olan ervâhın tekrâr dünyâya rücûu kābil değildir. Berzah-ı evvelin sûretleri avâma rü'yâda ve havâssa ba'zan rü'yâda ve ba'zan uyanıklıkta münkeşif olur. Fakat ahvâl-i mevtâya ıttılâ', aktâb ve efrâddan ve ehl-i mükâşefeden ba'zılarından gayrısına mümkin değildir. Bu sebeble berzah-ı evvele "gayb-ı imkânî" ve "misâl-i imkânî"; ve ikinci berzaha da "gayb-ı muhâlî" ve "misâl-i sânî" ve "misâl-i muhâlî" ve "misâl-i imtinâî" derler.

23 Lâhicî, *Mefâtîhu'l-İ'câz*, s. 441-444 (beyit: 685-690). Bu beyitlerin Ahmed Avni Bey tarafından yapılmış manzûm tercümesi şöyledir (*Gülşen-i Râz* [haz. Turgut Karabey], s. 159-160):

Çıkınca senden ol pîrâhen-i ten — Olur ayb u hüner ol anda rûşen
Vücûdundur o demde bî-küdûret — Bak âb-ı sâfiye var aks-i sûret
Hüveydâdır bütün anda zamâir — Odur bu yevmine tüble's-serâir
Zuhûr eyler o demde âlem-i hâss — Bütün ahlâk olur ecsâm u eşhâs
Anâsır kuvvetinden oldu sâdır — Mevâlîd-i selâse rû-nümâdır
Cihân-ı cânda hep ahlâk-ı insân — Gehî envâr olur gâhîce nîrân

On Birinci Fasıl: Mertebe-i Şehâdet

Mertebe-i şehâdet, zâtın hâriçte suver-i ecsâm ile zuhûrudur ki, bu sûretler, âlem-i misâl sûretlerinin hilâfına olarak kābil-i teczie ve inkısâm ve hark ve iltiyâmdır. Bu mertebeye "âlem-i şehâdet" denilmesi emr-i müşâhedede azhar ve havâss-i hamse-i zâhirenin mecmûu ile mahsûs olmasından nâşîdir. Zîrâ, âlem-i misâldeki bir sûreti el ile tutup hıfzederek, başkalarına da irâe etmek kābil olmadığı hâlde, [m/39] âlem-i şehâdetteki bir sûreti elde tutmak ve başkalarına da göstermek mümkindir. Hükemâ, suver-i âlemi "zîrûh" ve "gayr-ı zîrûh" olarak ikiye taksîm ederlerse de, muhakkikîn indinde zîrûh olmayan hiçbir sûret yoktur. Zîrâ her birinin "mertebe-i vâhidiyyet"te sâbit olan bir "hakîkat"ı vardır; ve bu hakîkat onun müdebbiri, mutasarrıfı ve rûhudur; ve her bir isim cemî'-i esmâyı câmi' olup, "ayn-ı vâhide"den ibâret bulunan mertebe-i ulûhiyyete delâlet husûsunda şirket-i müşâa ile müşterektirler; ve her bir ismin o ayn-ı vâhideden bir hazzı vardır ki, o haz diğer isimde yoktur. Meselâ, Mâni' ismindeki haz Mu'tî isminde ve Kābız ismindeki haz Bâsıt isminde yoktur; ve kābil-i taksîm olmayan o ayn-ı vâhide Hayy ismiyle de müsemmâ olduğundan, her bir ismin bu isimde de alâ-tarîki'l-müşâa iştirâkleri vardır. Velâkin eser-i hayâtın kemâliyle zuhûruna cümlesinin taayyünü müsâid olmadığından, kiminin hayâtı bâtın; ve kiminin hayâtı zâhir; ve kiminin hayâtı hayvanda olduğu gibi azhar; ve kiminin hayâtı dahi insanda olduğu gibi azhar ve ekmeldir. Zîrâ "ayn-ı vâhide" olan Hak, kendi esmâsından herhangi birisinde tasarruf buyurursa bu müşâiyet kalmaz, mutlakā o ismin ahkâmı zâhir olur. Çünkü Hak Teâlâ âlemde tasarruf-ı mutlak sâhibidir; ve vücûdda ve tasarrufta aslâ şerîki yoktur.

Âlem-i şehâdete, "âlem-i kevn ve fesâd" dahi derler. Zîrâ "kevn" bir sûretin hudûsünden ve "fesâd" dahi bir sûretin in'idâmından ibârettir. Meselâ su kaynatılınca buhâr olur ve onun sûret-i mâyiiyyeti fenâya gider ki, bu keyfiyet fenâ ve fesâddan ibârettir; ve ba'dehû ondan bir sûret-i havâiyye peydâ olur; buna da "kevn" derler; ve kezâ mum yandıkda onun şekli fânî olur; bu "fesâd"dır. Fakat ondan başka bir mâdde-i havâiyye husûle gelir; bu da "kevn"dir. Binâenaleyh âlem-i şehâdette bir "fesâd" için bir "kevn", lâzım olur; ya'ni her bir sûret-i fâsideden sonra bir sûret-i kâine peydâ olur.

Birinci vasl: Cevher ve araz

Ma'lûm olsun ki, suver-i âlem-i şehâdetin kâffesi "araz"dan ibârettir; ve araz "iki zamanda [m/40] bâkî ve kendi vücûdu ile kāim olmayan şey"e derler. Meselâ mütekellimîn ve erbâb-ı fikir ve nazardan ibâret olan mütefenninîn bir şeyi ta'rîf ederken, a'râzdan ibâret olan "hudûd"unu zikrederler. Hâlbuki bir şeyin hudûd-ı zâtiyyesi, o şeyin aynıdır, gayrı değildir. Meselâ "araz"ın mukābili olan "cevher"i ta'rîf ettikleri esnâda; cevher "kendi zâtı ile kāim olan şeydir" derler. Hâlbuki "kıyâm" arazdır. Cevher olmasa, kıyâmı ayrıca göstermek mümkin değildir. Kıyâm böyle araz olmakla berâber, cevherin "ayn"ı ve hakîkatidir. Zîrâ cevher bu "had" ile sâir şeylerden ayrılır; ve bu hadd-i zâtî, mahdûd olan cevherin aynıdır. Ve kezâ insanı ta'rîf ettikleri sırada: "İnsan, nutuk sâhibi olan hayvandır" derler. Bu ta'rîfde zikrolunan "nâtıkıyet", "sahâbet" ve "hayvâniyet" insanı sâir eşyâdan ayıran birer haddir. Hâlbuki "nutk" arazdır. "Sâhib"in ma'nâsı nisbet olduğundan o da arazdır. Bu ta'rîfde yalnız bir "hayvan" kaldı. Hayvanı da ta'rîf ettikleri vakit, "hayvan cism-i nâmî-i hâssâsdir; ve irâdesi ile hareket eder" derler. Bu ta'rîfde zikrolunan cismiyet, nümüvv, hassâsiyet, irâde ve hareket hayvanı sâir eşyâdan ayıran onun bir haddi olmakla cümlesi arazdır. Zîrâ "cisim" eb'âd-ı selâseyi kabûl eden bir cevher-i mütehayyizdir. Hâlbuki "eb'âd-ı selâse", ya'ni "uzunluk", "enlilik" ve "derinlik", ve "kabûl" ve "tahayyüz" hep arazdır. Çünkü bunların cümlesi maânî-i ma'kūledir; ve cisim olmayınca görünmezler. "Cisim" dahi arazdır, çünkü tahayyüz olmayınca görünmez. "Nümüvv" de arazdır; çünkü asl üzerine zâiddir. "His" de arazdır; çünkü his, idrâktir, idrâk ise arazdır. "Hareket" de arazdır; zîrâ "sükûnet" üzerine zâiddir; ve kezâ "irâde" dahi arazdır; çünkü o da asıl üzerine zâiddir. İşte görülüyor ki, cevher kendi "hudûd"unu teşkîl eden a'râzın hey'et-i mecmûasından ibârettir. Cevherin hudûdu ise kendi zâtıdır. Binâenaleyh [m/41] cevher dahi ayn-ı a'râz olur.

"Araz" iki zamanda bâkî olmayan şey olduğuna göre, bir kilo su alıp bir kaba vaz'etsek, ânen-fe-ânen tenâkus ettiğini görürüz; zîrâ tebahhur eder; su iki zamanda bâkî kalmaz. Kezâ elimize aldığımız bir zerre hâmız-ı kibrît için yazdığımız işâret-i kimyeviyye o dakîka için doğrudur; bir zaman sonra o işâret-i kimyeviyye artık elimizdeki o zerrenin işâreti değildir. Zîrâ o zerre, iki zamanda bâkî kalmayan arazdır.

Velhâsıl âlem-i şehâdette görünen sûretlerin kâffesi araz olduğu cihetle, bu âlemin hey'et-i mecmûası a'râzdan ibâret olmuş olur. Hâlbuki mütekellimîn: "Araz iki zamanda bâkî kalmaz; ve cevher ise zamanlarda bâkî kalır" derler. Sonra da bâlâda îzâh olunduğu üzere cevheri arazlar ile ta'rîf edip, onun haddini bu arazlar ile ta'yîn ederler. Bu ise açıktan açığa tenâkuz olduğu hâlde, farkına varamazlar. İşte akıl ve zekâ-yı beşerin teyakkuz ve intibâhı bu kadardır. Aklın bir mes'elede intibâhı olsa, diğer mes'elede gaflete düşer. Onun âlem-i hakîkate doğru yürüyüşü "düşe kalka" ta'bîrine mâsadaktır. Âlem-i tecellîye nazaran âlem-i şehâdet dediğimiz şey, birtakım a'râzın hey'et-i mecmûası olup, ânen-fe-ânen mütebeddildir; ve âlemden hiçbir şey, kendi nefsi ile kāim bir cevher değildir; ve kendi "ayn"ında, kendi "ayn"ı ile kāim olan mevcûd, ancak kendi zâtı ile kāim bulunan vücûd-ı mutlak-ı Hak'tır; ve eşyâ-yı sâire kendi vücûdlarıyla ademiyet üzere olup her ânda o vücûd-ı mutlak ile "halk-ı cedîd" içindedir.

İkinci vasl: Teceddüd-i emsâl

Âlem-i şehâdet, esmâ-i ilâhiyye muktezâsından olarak ale'd-devâm mevcûd ve ma'dûm olur. Zîrâ Mûcid, Muhyî, Mübdî, Rahmân, Mün'im, Musavvir, Hâlık ve Kayyûm ve bunun emsâli esmâ mevcûdâtın vücûdunu ve mezâhirin zuhûrunu iktizâ eder. Ve Mümît, Dârr, Kahhâr, Kābız, Ferd ve Vâhid ve bunun emsâli esmâ dahi mezâhirin ademiyetini ve hafâsını iktizâ eder. Suver-i âlemin kâffesi dâimâ halk-ı cedîd [m/42] içindedir. Her lahza başka başka halk ve yeni vücûd gelir; ve her tarfetü'l-ayn içinde îcâd ve i'dâm-ı dîğer vâki'dir. Velâkin bu îcâd ve i'dâm feyz-i Rahmânînin sür'at-i inkızâ ve teceddüdü hasebiyle idrâk olunmaz; ve bu sür'at sebebiyle, suver-i eşyânın istikrâr üzere olduğu zannolunur. Sür'at-i teceddüd ve feyz-i Rahmânî bir sûretle vâki' olur ki, gitmenin ve gelmenin idrâki mümkin olmaz; ve belki gelmek gitmenin ve gitmek dahi gelmenin aynıdır. Vücûd ile adem arasına zaman mütehallil olmaz ki, onun ademiyeti melhûz olabilsin.

Velhâsıl suver-i kâinâttan hiçbir sûret iki ânda bâkî kalmaz. Fakat sûret-i zâile, sûret-i hâdisenin müşâbihi olduğundan his bu tebeddüle muttali' olamaz. Zîrâ âlemin hey'et-i mecmûası bâlâda îzâh olunduğu üzere arazdan ibârettir; ve araz ise iki zamanda bâkî kalmaz. Vücûd-ı mümkinât

onların sûretleriyle Hakk'ın zuhûrundan ibârettir; ve bu zuhûr ise, tecellî-i Hak'tır. Tecellî-i Hak'ta bekā yoktur; tekrâr dahi yoktur. Zîrâ كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ (Rahmân, 55/29) [O her ânda bir şe'ndedir.] âyet-i kerîmesi mûcibince Hak her ânda bir şe'n-i dîğerdedir. Binâenaleyh vücûd-ı mutlak-ı Hak, her kâinin ayn-ı sâbitesinden her ânda zâhir olarak sûret-pezîr olur; ve ân-ı sânîde o ayn-ı sâbiteden o vücûd bâtın ve o sûret zâil olur; ve bu hâl böylece müteselsilen gider; ve zâilât ile kâinât arasında kadr-i müşterek ayn-ı sâbitedir; ve ayn-ı sâbite hakîkat-i şahsiyyedir. Bu kevn ü fesâd içinde hakîkat-i şahsiyye bâkîdir. Mutî' ve âsî ve müsâb ve muazzeb olan ancak bu hakîkat-i şahsiyyedir. Onun hayâl-i zâilden ibâret olan vücûd-ı kevnî-i mâddîsine aslâ i'tibâr yoktur. Zîrâ mâdde dediğimiz şey sırf emr-i i'tibârîdir; ve a'yân-ı sâbite suver-i ilmiyyeden ibâret olduğundan aslâ kendi mertebesinden münfek değildir. اَلْأَعْيَان ما شَمَّتْ رَائِحَةَ الوُجُود ya'ni "A'yân-ı sâbite râyiha-i vücûdu koklamamıştır" dediklerinin ma'nâsı budur. Vücûd-ı mutlakın mahall-i tecelliyâtı a'yân-ı sâbitedir. Zîrâ evvelâ "ilim", sonra, "fiil" zuhûr eder. İlim olmayınca fâil ve sânî' neyi işleyecek ve tasnî' edecektir?

Misâl: Kendisinde sıfat-ı ressâmiyyet bulunan bir kimse, bir levha tersîm edeceği vakit, evvelâ ilminde o levhanın [m/43] hey'etini ve krokisini istihzâr eder. Ondan sonra sûret-i ilmiyyesini levhaya nakşeyler; ve her istediği vakit, bu levhanın yüz mislini tersîm eyler. Bu levha mahvedilse, yine onların mislini vücûda getirir. Onun ilminde olan resmin sûreti ise dâimâ sâbit olup, aslâ ressâmın ilminden münfek olmaz; ve o sûret-i ilmiyye aslâ vücûd-ı hâricî kokusunu koklamaz; ve ilm-i ressâmda levhanın sûreti mürtesim olmadıkça ressâmdan fiil-i tersîm zâhir olmaz.

Üçüncü vasl: İsti'dâd-ı mec'ûl

İsti'dâd iki nevi'dir: Birincisi isti'dâd-ı gayr-ı mec'ûldür ki, yukarıda îzâh olunduğu üzere bu isti'dâd her bir ayn-ı sâbitenin iktizâ-yı zâtîsinden ibâret olup "Kün!" emriyle, mertebe-i ilimde tekevvün ederler. وَمَا أَمْرُنَا إِلَّا وَاحِدَةٌ كَلَمْحٍ بِالْبَصَرِ (Kamer, 54/50) [Ve bizim emrimiz, birdir, ancak bir göz kırpış, bir göz yumup açış gibi tezdir.] âyet-i kerîmesi bu mertebeye işârettir.

Diğeri isti'dâd-ı mec'ûldür. Bu isti'dâd dahi mertebe-i şehâdette her bir

ayn-ı sâbitenin mir'âtı ve mazharı olmak üzere tekevvün eden her bir sûret-i kesîfenin ba'de'l-istihâlât kemâle vusûlüdür. Zîrâ tabîatta mütekevvin olan her bir sûret kāide-yi tekâmüle tâbi'dir. اَلتَّأَنِّي مِنَ الرَّحْمٰنِ [Teennî Rahmân'dandır.][24] ile bu hakîkate işâret olunmuştur.

Misâl: İnsanda isti'dâd ve kābiliyyet-i tekellüm onun iktizâ-yı zâtîsi olduğundan gayr-ı mec'ûldür. Fakat tevellüdünü müteâkib tekellüm edemez; zîrâ bünyesi müsâid değildir. Tevâlî-i zaman ile, bünyesine isti'dâd ve kābiliyet geldikten sonra tekellüm edebilir. Bu isti'dâd ve kābiliyet ise ânen-fe-ânen vâki' olan tekâmül netîcesinde hâsıl olur; bu da mec'ûldür. Bundan anlaşılıyor ki, isti'dâd-ı gayr-ı mec'ûlün zuhûru, isti'dâd-ı mec'ûlün inkişâfına mütevakkıftır. Ta'bîr-i dîğerle denilebilir ki, rûhun zuhûr-ı kemâlâtı cismin kemâline vâbestedir. Aksi hâlde rûhun kemâlâtı bâtında kalır. İmdi esbâb-ı zâhiriyye isti'dâdât-ı zâtiyyeye mensûb olan şuûnâttır. Binâenaleyh esbâbı tevlîd eden isti'dâdât ve kābiliyyât-ı zâtiyyedir. Mumun sebeb-i iştiâli, onun kābiliyet ve isti'dâdıdır. Taş olsa iştiâl etmezdi; zîrâ taşta bu isti'dâd ve kābiliyet yoktur. [m/44]

Dördüncü vasl: Tabîat

Ma'lûm olsun ki, fezâda menfûh olan nefes-i Rahmânî ulûhiyetin zâhiri olan "tabîat" üzerine vâki' olur. Destgâh-ı tabîat bu nefesi nesc edip envâ'-ı sûrete ifrâğ eder. Binâenaleyh fezâda "halâ" yoktur. Belki kuvâ-yı tabîiyye ile mâlâmâldır ki, bu kuvâya "melâike-i tabîiyyûn ve âliyyîn" derler. Bunların Âdem'e secde ve serfürû ile emrolunmadıkları bâlâda zikrolundu.

İmdi "tabîat"ın zâtı, yekdîğerinin zıddı olan dört esâsın hey'et-i mecmûasından ibârettir ki, onlar da "harâret", "bürûdet", "yübûset" ve "rutûbet"tir. Gerçi yübûset harâretten ve rutûbet dahi bürûdetten neş'et ederse de, yübûset harâretin ve rutûbet dahi bürûdetin aynı değildir. Her birinin kendi mertebelerindeki iktizâât ve ahkâmı başka başkadır. Tabîat, mertebe-i ulûhiyyetin zâhiri olup, suver-i unsuriyyenin mensûc olduğu bir destgâh olup, onların bâtınıdır. Erkân-ı tabîat mahsûs ise de, mer'î değildir. Yalnız sûret-i unsuriyyeye taalluku âsârıyla meşhûd olur. Suyun incimâdını gördüğümüz yerde bürûdetin ve buzun eridiğini gördüğümüz yerde de

24 Beyhakî, *Şuabu'l-Îmân*, VI, s. 211; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, I, s. 350.

harâretin mevcûd olduğuna hükmederiz; ve bunları bâsıramız görmediği hâlde, vücûdumuz hisseder. İmdi tabîat ulûhiyetin zâhiriyeti olmakla berâber, hakîkat-i vâhideden ibârettir; ve yekdîğerine zıd birtakım keyfiyetleri hâiz olan ecsâm-ı tabîiyye o hakîkat-i vâhideden zâhir olup, türlü türlü eşkâlde zâhir olur. Binâenaleyh tabîat ve tabîattan zâhir olan ecsâm-ı tabîiyyenin hey'et-i mecmûası, hakîkat cihetinden ayn-ı vâhidedir; ve taayyün ve eşkâl cihetinden de, uyûn-i kesîredir; ve bu suver-i tabîiyye, ayn-ı vâhidenin taayyünât-ı muhtelifesi olduğu için, sâha-i taayyünâtta mevcûd olmayan bir şey, tabîattan zuhûr ettikde veyâhud ecsâm-ı mevcûdeden birtakımı bozulup ma'dûm oldukda, o tabîat ne eksilir, ne de ziyâdeleşir. Belki bu hâl letâfetten kesâfete ve kesâfetten letâfete intikāldir. Binâenaleyh zuhûr eden sûretler, adem-i mahzdan gelmez; ve ma'dûm olan sûretler dahi adem-i mahza gitmez. Onların vücûd ve [m/45] ademleri izâfîdir.

İlm-i hikmet ve kimyâya vâkıf olanların nazarında bu hakîkat pek bârizdir. Meselâ bir mum bitinceye kadar iş'âl edildikde, gerçi mumun şekli kaybolur; velâkin onun kesîf olan sûreti gaza inkılâb eder; ve bilfarz yirmi dirhem ağırlığında bir mum yandığı vakit, yine yirmi dirhem ağırlığında başka mevâdda tahavvül etmiş olur. Mumun vücûdu tabîatta tekevvün ettiği vakit o tabîat ziyâdeleşmediği gibi, kaybolduğu vakit de eksilmemiş olur. Tabîattan zâhir olan şey, tabîatın gayrı değildir. Çünkü tabîattan zâhir olan ecsâm-ı tabîiyyenin hey'et-i mecmûası, hakîkat cihetinden ayn-ı vâhidedir; ve tabîat kendisinde zâhir olan şeyin de aynı değildir. Çünkü bilfarz tabîattan zâhir olan bir ateş parçasını aldığımız vakit, bu sıcak ve kurudur; ve bir buz parçasını aldığımızda dahi bu soğuk ve kurudur, diye hükmederiz. İmdi ateş, buzun aynı olmadığı hâlde, tabîat bu iki muhtelif şey arasında kuruluğu cem'etmiş, fakat sıcaklık ile soğukluğu ayırmıştır. Böyle olunca elbette tabîat onların aynı olamaz. Çünkü tabîat, yekdîğerine zıd olan erkân-ı erbaayı câmi'dir. Tabîat, mertebe-i ilm-i ilâhîde sâbit olan suver-i esmâiyyenin intibâına müsâid bir âyîneden başka bir şey değildir; ve o âyînenin vücûdu dahi, zât-ı latîfe-i Hakk'ın kesâfeti ile mevcûd olduğu için zâhiridir.

Beşinci vasl: Müessir ve müesserün-fîh

Ma'lûm olsun ki, emr-i vücûd biri "müessir" ve diğeri "müesserün-fîh"

olmak üzere iki kısımdır. Müessir mertebe-i fiiliyyeden; ve müesserün-fîh mertebe-i infiâliyyeden ibârettir. Ta'bîr-i dîğerle vücûdun bâtını ve zâhiri vardır; bâtını müessir ve zâhiri müesserün-fîhdir. Vücûd-ı âlem Hakk'ın zâhiri ve Hak vücûd-ı âlemin bâtını ve hüviyetidir; ve her ikisi de vâhidü'l-ayn olan mertebe-i ulûhiyyetin iki i'tibârıdır. İmdi tabîatın tekevvünü ulûhiyetin bâtıniyetinden olduğu gibi, suver-i ecsâmın tekevvünü de tabîattandır. Binâenaleyh hakîkatte her vech ile müessir olan ancak Allah Teâlâ'dır.

Misâl: Vücûd-ı insânînin zâhiri ve bâtını vardır. İnsanı "nutuk sâhibi olan bir hayvandır" diye ta'rîf [m/46] ettiğimiz vakit, onun bâtını ile zâhirini almış oluruz. "Nutuk" onun bâtını ve "hayvan" onun cismi ve zâhiridir. İnsanın nefs-i nâtıkası görünmediği hâlde, zâhiri olan cisminde müessirdir; ve zâhiri olan cismi müesserün-fîhdir. İnsanın bâtınında bir yere gitmek için bir irâde peydâ olur. Bâtınındaki bu irâde ve meyl, onun "Kün!" emrinden ibârettir. Cisim, bu irâde ve emirden müteessir olarak harekete gelip o mahalle gider. İmdi insanın vücûdu vâhidü'l-ayn olduğu hâlde onda, biri müessir ve diğeri müesserün-fîh olmak üzere iki i'tibâr olmuş olur.

Altıncı vasl: İbtidâ-i hilkat

Seneden zayıf ve keşfen sahîh olan كُنْتُ كَنْزًا مَخْفِيًّا فَأَحْبَبْتُ أَنْ أُعْرَفَ فَخَلَقْتُ الْخَلْقَ لِأُعْرَفَ ya'ni "Ben gizli bir hazîne idim; bilinmeğe muhabbet ettim; halkı bilinmem için yarattım"[25] hadîs-i kudsîsi mûcibince, vücûd mertebe-i vahdete, ya'ni hakîkat-i muhammediyye mertebesine tenezzülünden sonra kendi zâtına ve sıfâtına şuûru hasebiyle zâtında mündemic olan kemâlâtı izhâra muhabbet etti. Bu zuhûr ve izhâr, ancak kendi zâtından, yine kendi zâtınadır; ve hafâ dahi yine kendi zâtına nazarandır. Vücûdda kendinden gayrı bir şey yoktur ki, ondan hafî olsun. Binâenaleyh bu hadîs-i şerîf, kable'z-zuhûr kendi kemâlâtının yine kendisine hafî olduğunu beyândan ibârettir. Ya'ni "kable'z-zuhûr kendimden gizli olan kemâlâtımı zevk-i şühûdî ile bilmeğe muhabbet ettim; ve halkı bu zevk-i şühûdî ile

25 Herevî, *Tabakātu'ş-Sûfiyye*, s. 556; Gazzâlî, *Medhalü'ş-Sülûk*, s. 32; Meybudî, *Keşfü'l-Esrâr*, VI, s. 477; VIII, s. 387; Ahmed Gazzâlî, *et-Tecrîd*, s. 25; Hemedânî, *Temhîdât*, s. 90 vd.; Baklî, *Meşrebü'l-Ervâh*, s. 6; *Fütûhât-ı Mekkiyye*, III, s. 167 vd.

bilinmem için yarattım" demektir. Bunun ne gibi bir şey olduğu âtîdeki misâl ile tavazzuh eder.

Misâl: Kendisinde hattâtıyet, ressâmiyet ve mi'mâriyet ilh... gibi birtakım sıfatlar bulunan bir kimse izhâr edeceği levhalar ile binâların kenz-i mahfîsidir. Kendi kemâlâtını zevk-i müşâhede ile bilmek istediği vakit, kendinde olduğunu bildiği ve fakat görmediği bu levhaları tahrîr, tersîm ve bu binâları [m/47] inşâ edip izhâr eyledikten sonra "Ben bir gizli hazîne idim, bu masnûâtı zevk-i müşâhede ile bilmek istedim ve bunları yaptım" der; ve onları temâşâ edip san'atının kemâlâtını gördükde temeddüh eder. İşte eşref-i mahlûkāt olan insanı âlem-i şehâdette izhârdan sonra Hak Teâlâ hazretlerinin فَتَبَارَكَ اللّٰهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ (Mü'minûn, 23/14) [Yaratanların en güzeli olan Allah pek yücedir.] buyurması bu bâbdandır.

İmdi mahfî olan şey, ma'dûm değildir; belki mevcûd olmakla berâber mechûldür. Nitekim bir çekirdekte nâmütenâhî ağaçlar vardır, fakat mahfîdir. Kable'z-zuhûr, ağacın sûret-i sâkı, endâmı ve teferruâtı ve esmârının kılleti ve kesreti mechûldür, ba'de'z-zuhûr ma'lûm olur. Zîrâ ilim ma'lûma tâbi'dir. Velâkin çekirdekte ağaç olduğu ve onun ağsânı ve yaprakları ve esmârı bulunduğu mücmelen ma'lûmdur. Tafsîlâtı zuhûr ettikçe bi'l-müşâhede ma'lûm olur. İşte eltaf-ı latîf olan zât-ı ulûhiyyet kemâlâtını zevk-i şühûdî ile bilmeğe ve gayriyyet-i i'tibâriyye yüzünden bilmeğe muhabbet ettiğinde, muhît olduğu fezâ-yı bî-nihâyede hubb-i zuhûrun harâreti ile nefes-i Rahmânîsini tenfîs ve irsâl eyledi. Bu tenfîs netîcesinde fezâ-yı lâ-yetenâhîde, ya'ni kendi vücûd-ı latîfinde öbek öbek inbisât eden nefes-i Rahmânî, avâlim-i bî-nihâyenin "heyûlâ"sıdır. Ve nefesin şiddet-i irsâlinden hareket hâsıl oldu. Ehl-i hey'et indinde bu mâdde-i ûlâya "sehâb-ı muzî" ta'bîr ederler. Gerçi bunlar tarafından menşe'-i kâinât hakkında muhtelif nazariyyeler bast ve beyân olunmuş ise de, heyûlâ-yı kâinâtın sehâb-ı muzî hâlinde olduğunda cümlesi müttehiddir. Onlar ehl-i keşfe i'timâd etmediklerinden tekevvün ve intizâm-ı seyyârât hakkında türlü türlü nazariyyelere câhib oldular. Burada bunların tafsîli zâiddir. Yalnız şu kadar diyelim ki, vücûd-ı insânî zübde-i kâinât olduğundan, her sırrın miftâhıdır. Sehâb-ı muzîye tekābül eden nutfe-i bî-sûret-i beşer, tabîata tekābül eden rahm-ı mâderde ne keyfiyet ile sûret kesbetmekte ise,

"insân-ı kebîr" tesmiye olunan manzûme-i şemsiyyemizin dahi sehâbeden tarz-ı tekevvünü ve iktisâb-ı sûreti bu kavâid dâiresinde olmak îcâb eder. Zîrâ insân-ı kebîrin tekâmülât-ı tedrîciyyesi milyonlarca seneler zarfında olduğu hâlde, insân-ı sagîrin tekâmülâtı rahm-ı mâderde dokuz ay gibi kısa bir zamâna sığar. Onun için Hak Teâlâ hazretleri خُلِقَ الْإِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍ (Enbiyâ, 21/37) [m/48] ya'ni "İnsan aceleden halkolundu" buyurdu.

İmdi nefes-i Rahmânî, fezâ-yı bî-nihâyeyi muhît olan zât-ı eltaf-ı latîfin hâricine irsâl olunmadı. Çünkü onun hârici mutasavver değildir. Bu tenfîs, zâtın kendi zâtında, yine kendi zâtına, kendi zâtı ile vâki' olan bir tecellîsidir; ve nefes-i Rahmânî zâtın "ayn"ıdır. Bu, ancak, zât-ı ulûhiyyetin zâtını ve nefesini teksîf buyurmasından ibârettir. Nitekim Ebu'l-Hasan Gürî hazretleri buyurur: سُبْحَانَ مَن لَطَّفَ نَفسَهُ فَسَمَّاهُ حَقًّا وَكَثَّفَ نَفسَهُ فَسَمَّاهُ خَلْقًا ya'ni: "Tenzîh ederim şu Zât-ı ecell ü a'lâyı ki, nefesini [nefsini] latîf kılıp ona Hak tesmiye etti; ve nefesini [nefsini] kesîf kılıp, ona da halk tesmiye etti."[26] Bu nefes-i Rahmânî âlî iken, ya'ni zât-ı latîfin tenfîsini müteâkib kemâl-i letâfetinden bî-sûret iken, teseffül ettikçe teberrüd ve takallus edip eşkâl ve suver iktisâb eyler. Nitekim nefes-i insânî zemherîde bir cam üzerine irsâl olundukda, hîn-i hurûcunda harâretle latîf ve bî-sûret iken, teseffül eyledikçe teberrüd ve tasallüb edip, cam üzerinde çiçekli buzlar peydâ kılar; ve o buzlardaki eşkâl ayn-ı nefestir. Nefes-i Rahmânî de hîn-i tenfîsinde

26 Ahmed Avni Bey bu sözü Âdem, İdrîs ve Yâkub fasslarında da aynı şekilde Ebu'l-Hasan Gürî'ye atfederek aktarır. Nitekim *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*'nde de (I, s. 234) yer verdiği ibâreyi "Tenzîh ederim o Zât-ı ecell ve a'lâyı ki, Zât'ını latîf kıldı, ona Hak tesmiye etti; ve nefsini ve Zât'ını kesîf kıldı, ona da halk dedi" şeklinde tercüme etmiş, ibâreyi İbnü'l-Arabî'nin سُبْحَانَ مَنْ أَظْهَرَ الأَشْيَاءَ وَهُوَ عَيْنُهَا yâni "Tenzîh ederim o Zât-ı ecell ve a'lâyı ki, eşyâyı izhâr etti; hâlbuki o Zât-ı ecell, eşyânın 'ayn'ıdır" sözüyle irtibatlandırmıştır. Ahmed Avni Bey aynı üslûbu *Tedbîrât-ı İlâhiyye Tercüme ve Şerhi*'nde de sürdürür (s. 28, 290). Ayrıca Îsâ Fassı'nda فَامْتَنَّ على نَفْسِه بما أَوْجَدَه في نَفْسِه ibâresine "Allah Teâlâ kendi nefesinde, ya'ni soluğunda îcâd etmekle kendi nefsine, zâtına ihsân etti" mânâsı vererek "nefes" ile "zât" arasındaki irtibatı izah eder. Fakat bu söz diğer *Fusûs* şerhlerinde Ebu'l-Hasan Gürî'ye değil şöhretli sûfîlerden Ebü'l-Hüseyin en-Nûrî'ye (v. 295/908) atfen kayıtlıdır. Ahmed Avni Bey muhtemelen Abdullah Bosnevî şerhinin matbû nüshasındaki imlâyı dikkate aldığı için Nûrî nisbesini Gürî şeklinde kaydetmiştir. Bk. Bosnevî, *Tecelliyât-ı Arâisu'n-Nusûs*, s. 177. İbârenin yer aldığı diğer kaynaklar için bk. Irâkî, "Risâle-i Latîfe fî Zevkiyyât–Du Risâle ez Irâkî", s. 119; Cendî, *Nefhatü'r-Rûh*, s. 158; Cendî, *Şerhu Fusûsi'l-hikem*, s. 352; Kâşânî, *Şerhu Fusûsi'l-hikem*, s. 119-120.

böylece latîf olup, tedrîcen sehâb-ı muzî hâline gelir ve avâlimin mâdde-i asliyyesi olur. Nitekim Şeyh-i Ekber (r.a.) **Fass-ı Îsevî**'de bu hakîkate işâreten alâ-tarîki'l-keşf vâki' olan ıttılâ' üzerine buyururlar: Şiir:

فَالْكُلُّ فِي عَيْنِ النَّفَسْ كَالضَّوْءِ فِي ذَاتِ الْغَلَسْ

Tercüme: "Nefes-i Rahmânîde olan eşyânın kâffesi, gecenin âhirindeki ziyâya müşâbihtir."

Fezâda bu öbek öbek tekâsüf ve teberrüd eden sehâb-ı muzîler, ilk devrelerinde dumandan başka bir şey değildirler. Nitekim âyet-i kerîmede ثُـمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّـمَاءِ وَهِيَ دُخَـانٌ (Fussilet, 41/11) [Ba'dehû vücûd-ı mutlak-ı Hak semâya istivâ etti, hâlbuki o duman idi.] buyurulur. Bu sehâbeler rakîk bulutlardır; ve lisân-ı Arabda böyle "rakîk bulutlar"a "amâ" tesmiye olunur. Ashâb-ı kirâmdan Ebû Rezîn el-Ukaylî (r.a.) (S.a.v.) Efendimiz'den أَيْـنَ كَانَ رَبُّنَـا قَبْـلَ أَنْ يَخْلُـقَ الْخَلْـقَ ya'ni "Halk-ı mahlûkāttan mukaddem Rabb'imiz nerede idi?" diye [m/49] sordu. Onlar da cevâben كَانَ فِـي عَمَـاءٍ مَـا فَوْقَهُ هَـوَاءٌ وَمَا تَحْتَهُ هَوَاءٌ ya'ni "Fevkinde ve tahtında hava olmayan "amâ"da idi" buyurdular.[27] Hz. Ebû Rezîn el-Ukaylî, bizim manzûme-i şemsiyyemize mensûb bir mahlûk-i ilâhî olduğu ve merbûbiyeti, kendi emsâlini teşrîken, nefsine izâfe eylediği hâlde, A'ref-i enbiyâ (S.a.v.) Efendimiz avâlim-i bî-nihâyenin bidâyet-i hilkatlerine de teşmîlen: "Rabb'imiz suver-i eşyânın izhârından mukaddem bî-sûret olan "amâ"da idi ki, onun fevki ve tahtı "halâ" olup, oralarda anâsırdan terekküb eden havâ yoktur" buyurdular. Bu cevâb-ı âlîleriyle, mertebe-i amâya tenezzülünden mukaddem vücûd-ı mutlakın rubûbiyetle muttasıf olmadığına ve rubûbiyet, vücûdun ilk taayyünü olan mertebe-i amâda başladığına işâret buyurulur. Zîrâ merbûb olmadıkça rubûbiyet ile ittisâf mümkin olmaz; ve "amâ" terbiye edilmedikçe istihâlât ve etvâr-ı muhtelifeden geçip, mahmûl olduğu suver ve taayyünât-ı mütenevviayı izhâr edemez.

Yedinci vasl: Etvâr-ı hilkat

(S.a.v.) Efendimiz buyururlar ki: إِنَّ اللّٰهَ خَلَقَ دُرَّةً بَيْضَـاءَ، فَنَظَرَ الْجَلَالَ وَالْهَيْبَـةَ، فَذَابَـتْ حَيَـاءً، وَصَـارَ نِصْفُهَـا مَـاءً وَنِصْفُهَـا نَـارًا، فَحَصَـلَ مِنْهَـا دُخَـانٌ، فَخَلَـقَ السَّـمَاوَاتِ مِـنْ

27 Tirmizî, "Tefsîr", 11; İbn Mâce, "Kitâbü's-Sünne", 13; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXVI, s. 108; İbn Hibbân, *Sahîh*, XIV, s. 9.

دُخَـانٍ وَالْأَرْضَ مِـنْ زَبَدِهَـا، فَـكَانَ عَرْشُـهُ عَلَـى الْمَـاءِ ya'ni: "Allah Teâlâ bir büyük beyaz inci yarattı; celâl ve heybeti ile nazar etti; hayâdan eridi. Onun yarısı su ve yarısı ateş oldu. Ondan bir duman hâsıl oldu. Semâvâtı dumandan ve arzı onun köpüğünden halkeyledi. İmdi onun arşı su üzerinde vâki' oldu."[28] "Allah Teâlâ"dan murâd, vücûd-ı mutlakın "mertebe-i vahdet"i-dir. "Halk"ın ma'nâsı zuhûr ve izhârdır. "Büyük bir beyaz inci"den murâd "hakîkat-i insâniyye" mertebesi olan "akl-ı evvel"dir ki, buna "mertebe-i vâhidiyyet" de derler. Akl-ı evvele "celâl ve heybeti ile nazar" etmesinden murâd, akl-ı evvelin mebde'-i gayriyyet olan "mertebe-i rûh"a tenezzülüdür; ve bu tenezzülden hâsıl olan [m/50] gayriyet nikābı ile vücûd-ı mutlakın tesettürüdür. Zîrâ "nazar-ı cemâl", vech-i Hakk'ın kendi nûru ile tecellîsidir ki, bunda tesettür yoktur. "Nazar-ı celâl", vech-i Hakk'ın libâs-ı gayriyyet ile ihticâbı olduğundan, bittabi' bunda tesettür vardır. "Gayriyet"ten murâd mutlakıyetten mukayyediyete tenezzül ve mutlakın mukayyedde ihtifâsıdır. "Dürre-i beyzâ"nın erimesi, vücûd-ı vâhidiyyetin isneyniyet ile takayyüd ederek, akl-ı küllün kendi nefsinde mütelâşî olduğu hînde, ona nefes-i Rahmânîsi ile vücûd-ı hâricî bahşetmesi ve bu nefes-i Rahmânî ile ona fezâda vücûd-ı hâricî bahşını müteâkib merkezin "ateş" ve muhîtin teberrüd ile "su" olmasına işârettir; ve "seb'a semâvât" ta'bîr ettiğimiz seb'a-i seyyâremizin, bu duman hâlindeki sehâb-ı muzîden ve arzın dahi onun tekâsüfünden mahlûk olduğuna; ve "arş" mülk-i dünyâ ma'nâsına olup, avâlim-i şehâdiyye emlâk-i ilâhiyyeden bulunduğuna; ve sehâb-ı muzî arşın temeli olduğu cihetle, arş-ı ilâhî su üzerinde vâki' olduğuna remz olunur.

Ehl-i hey'et derler ki: "Ecrâm, bidâyet-i hâllerinde bir sehâbe hâlinde olup, tedrîcen küreler şeklinde tekâsüf etmişlerdir. Bu sehâbe-i gāziyye, bu vâsi' rüzgâr küresi mebdeinde mütecânis ve müvellidü'l-mâdan bile hafîf bir gazdan müteşekkildir. Merkeze doğru bilcümle eczâ-yı ferdiyyenin

28 Sülemî, *Hakāiku't-Tefsîr*, I, s. 330; Baklî, *Meşrebü'l-Ervâh*, s. 11; *Fütûhât-ı Mekkiyye*, I, s. 18. Bu rivâyet Cendî, Kâşânî, Kayserî, Harezmî ve Bâlî Efendi şerhlerinin Eyyûb Fassı'nda yer alır. Ahmed Avni Bey de Eyyüb Fassı'nı şerhederken rivâyete tekrar yer verecektir. Ayrıca İbnü'l-Arabî *Tedbîrât*'ının ilk cümlelerinde bu hadîsin meâlini aktarmıştır. Ahmed Avni Bey'in *Tedbîrât*'taki ibârelerden hareketle bu rivâyete yer verişi için bk. Konuk, *Tedbîrât-ı İlâhiyye Tercüme ve Şerhi*, s. 1-5.

müncezib olması ve bundan neş'et eden tekâsüf-i mütezâyid ve merkeze doğru olan sukūtun harârete tebeddülü ve hâsıl olan harâretin bâdî olduğu ilk imtizâcât-ı kimyeviyye ve elektriğin te'sîri ve nev'i yekdîğerinden iştikāk eden kuvâ-yı tabîiyyenin ef'âl ve te'sîrât-ı muhtelifesi, müvellidü'l-mâ', müvellidü'l-humûza, fahm, azot, sodyum, kalsiyum, hadîd, magnezyum ilh... gibi anâsır-ı evveliyyenin teşekkülünü mûcib olup; envâ'-ı ma'deniyye, yekdîğerinden temeyyüz ve teferruk ederler. Harâretin tekevvünü, eczâ-yı ferdiyyenin hareketindendir. Zîrâ hareket harârete tebeddül eder; ve harâret dahi bir nevi' hareketten başka bir şey değildir. İmdi necm-i sehâbînin terkîbine dâhil olan bâlâdaki anâsır bugün güneşte yanmakta olduğu gibi, nâr-ı şedîd hâlinde bulunur; ve bu küre-i âteşîn teberrüde başlayınca ateş suya münkalib olur. Bu iki seyyâl, bi'l-hikme ezdâd ise de, bi'l-kimyâ ayn-ı anâsırın [m/51] muhassalâtıdır; ve nitekim bugünkü günde, küremizin etrâfında temevvüc eden bahr-ı muhît müvellidü'l-mâ, müvellidü'l-humûza ve sodyumdan mürekkebdir. Harâret tenezzül ettiği ve buhârât-ı havâiyye mütekâsif olduğu vakit sath-ı seyyârenin ihtilâcât-ı bürkâniyyesi içinde henüz teberrüd etmeyen miyâh derûnunda nîm mâyi', nîm sulb, acînî, leyyin-i müteharrik ve mütegayyir olan mürekkebât-ı fahmiyyeden, ya'ni tıyn-i lâzibden, nebâtât ve hayvânât-ı ibtidâiyye tahassul etmeğe başlar."

İmdi bu hadîs-i şerîf أَوَلَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ (Enbiyâ, 21/30) [İnkâr edenler, nazar-ı akıl ile görmezler mi ki, semâvât ve arz bitişik idi, biz onları ayırdık? Biz her diri şeyi sudan yaptık. Hâlâ mı inanmayacaklar?] âyet-i kerîmesinin îzâh ve tefsîridir; ve bundan anlaşılır ki, semâvât ve arz bidâyet-i hilkatte bir mâdde hâlinde olarak bitişik idi. Ba'dehû yekdîğerinden ayrıldılar; ve ecsâmın tekevvünü de sudandır. Çünkü arş-ı ilâhî su üzerindedir.

Ma'lûm olsun ki, avâlim-i şehâdiyyenin fezâ-yı lâ-yetenâhîdeki mikdârı kābil-i ta'dâd değildir. Bir taraftan tekevvün ve diğer taraftan tefessüd etmektedir. Zîrâ vücûd-ı mümkinin ne evveli ve ne de âhiri vardır, zîrâ nâmütenâhîdir; ve "halk" ezelî ve ebedîdir; ve bunlar vücûd-ı mutlakta tekevvün ve tefessüd eder. Bunların mekânı vücûd-ı mutlaktır. Nitekim Hz. Gavs-i A'zam Abdülkādir Geylânî (r.a.) buyururlar ki: فَقُلْتُ: يَا رَبِّ هَلْ

لَكَ مَكَانٌ؟ فَقَالَ: يَا غَوْثَ الْأَعْظَمِ، أَنَا مَكَانُ الْمَكَانِ وَلَيْسَ لِي مَكَانٌ وَأَنَا سِرُّ الْإِنْسَان ya'ni: "Yâ Rab! Senin için mekân var mıdır? dedim. Buyurdu ki, yâ Gavs-i A'zam! Ben mekânın mekânıyım; benim için mekân yoktur; ve ben insanınsırrıyım."[29]

Sekizinci vasl: Hilkat-i semâvât ve arz

Ma'lûm olsun ki, fezâda nefes-i Rahmânînin imtidâdından hâsıl olan sehâb-ı muzîlerde bittabi' [m/52] hareket zâhir olur; ve tenfîs hubb-i zuhûra müstenid olduğundan, harâreti münticdir. Şiddet-i harâret devâm ettiği hînde, nefes-i Rahmânî mertebe-i letâfet ve ulüvvdedir. Mümtedd oldukça ehl-i fennin "sehâbe" ve ehl-i hakîkatin "amâ" ta'bîr ettikleri asl-ı avâlim hâlini bi'l-iktisâb teberrüd ve tarattub ederek mertebe-i kesâfete tenezzül etmekle sâfil olur. Zerrâtının ihtizâzât-ı umûmiyyesinden bunlar kendi mihverleri etrâfında devre başlarlar. Bu devirlerden mütehassıl kuvve-i ani'l-merkeziyye hasebiyle, bunlardan küreviyyü'ş-şekl parçalar iftitâk edip, milyonlarca merhale mesâfeye fırlayarak bu sehâbenin merkezi etrâfındaki mahrekleri üzerinde devre başlarlar. Her bir sehâbe kendi kābiliyet ve isti'dâdı kadar seyyâre tevlîd eder; ve bu istihâlât için bizim senelerimizin milyarlarca mikdârı mürûr etmek lâzımdır. Zîrâ tekâmül tedrîcîdir, def'î değildir; ve çünkü avâlimin hey'et-i mecmûası mazhar-ı Rahmân'dır. اَلتَّأَنِّي مِنَ الرَّحْمٰنِ [Teennî Rahmân'dandır.] mûcibince tecelliyât-ı rahmâniyyede acele yoktur. Ve الرَّحْمٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى (Tâhâ, 20/5) [Rahmân arş üzerine müstevî oldu.] mûcibince, vücûdât-ı izâfiyye arşına müstevî olduğundan eşyâda kurb ve maiyyet-i dâimî ile muttasıftır. Rahmân'ın kurb ve maiyyeti ba'zı eşyâya daha az ve ba'zı eşyâya daha çok değildir. Bu kurb ve maiyyette aslâ tefâvüt yoktur. مَا تَرَى فِي خَلْقِ الرَّحْمٰنِ مِنْ تَفَاوُتٍ (Mülk, 67/3) [Halk-ı Rahmân'da tefâvüt göremezsin.]

Acele ise, nisbet-i bu'd mevcûd oldukça vâki' olur. Onun için اَلْعَجَلَةُ مِنَ

29 Yukarıdaki ibâre *Risâle-i Gavsiyye*'de mündericdir. Matbû' nüshada Cenâb-ı Abdülkādir'e nisbet olunur. Fakat Abdullah Bosnevî hazretleri *Fusûs Şerhi*'nde Cenâb-ı Şeyh Ekber'e mensûb olduğunu beyân buyurur (A. A. Konuk). [Ahmed Avni Bey burada matbû nüsha derken ya Abdüllatif el-Eyyûbî'nin *Terceme-i Gavsiyye*'sine ya da Cabbarzâde'nin *Atıyye-i Sübhâniyye*'sine atıf yapmaktadır. Bosnevî'nin *Gavsiyye*'ye atfı için bk. *Tecelliyât-ı Arâisu'n-Nusûs*, s. 516. *Gavsiyye*'nin kime âit olduğu hakkındaki görüşler için ayrıca bk. Gürer, *Abdülkādir Geylânî*, s. 124-127.]

الشَّـيْطَان [Acele şeytandandır.] buyurulmuştur. Zîrâ şeytan "şatane ve şutûnen"den [شَـطَنَ وَشُـطُونًا] müştakk olup "bu'd" ma'nâsınadır. Görülmez mi ki insan, kendisine baîd gördüğü mâddî ve ma'nevî makāsıda vusûl için isti'câl eder. Vaktâki istediği şeyi elde eder, artık istimtâ' için acele etmez. Çünkü nisbet-i bu'd zâil ve nisbet-i kurb hâsıl oldu.

İmdi "semâvât-ı seb'a"dan maksad şemsten iftitâk eden Neptün, Uranüs, Zuhal, Müşterî, Merih, Zühre ve Utârid'dir. Arz, Merih ile Zühre arasındadır. Arzdan evvel tekevvün ve iftitâk edenlere "seyyârât-ı ulviyye" ve ondan sonra tekevvün ve iftitâk edenlere "seyyârât-ı süfliyye" ta'bîr ederler. Bu bâbdaki tafsîlât ilm-i hey'et kitâblarında münderic bulunduğundan burada ma'lûmât [m/53] i'tâsıyla iktifâ olunur. Şöyle ki: Şems, kendi manzûmesinin kalbi ve ism-i Muhyî'nin mazharı olduğundan kendi a'zâsı mesâbesinde olan tevâbiine harâreti ile hayât-bahş olur; ve etrâfında devreden seyyârâtın kâffesini idâre eder. Şems onları memerlerinde tesâdüfen bulup zabtetmemiştir. Belki kendisi ile berâber aynı menşee mâlik olup, ona tâbi' ve münkād olurlar. Bir masa üzerinde merkezde bulunan bir güllenin etrâfında devreden küreler gibi, seyyârât şems ile berâber aynı satıhta devrederler. Ve bunların cümlesi bir mâddeden mütekevvin olduğuna, bâlâda zikrolunan أَوَلَـمْ يَـرَ الَّذِيـنَ كَفَـرُوا أَنَّ السَّـمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَـا رَتْقًـا فَفَتَقْنَاهُمَـا (Enbiyâ, 21/30) [İnkâr edenler, nazar-ı akıl ile görmezler mi ki, semâvât ve arz bitişik idi, biz onları ayırdık?] âyet-i kerîmesi delîldir. Şemse en yakın bir seyyâre olan Utârid güneşten 15 milyon, Zühre 26 milyon, Arz 37 milyon, Merih 56 milyon, Müşterî 192 milyon, Zuhal 335 milyon, Uranüs 710 milyon ve seyyârâttan en baîd bulunan Neptün ise 1150 milyon merhale uzakta devrederler. Arzın kutru (12.742 km.) olduğu hâlde, şemsin kutru (1.382.000 km.)'dir. Müşterî, Zuhal, Uranüs, Neptün seyyârât-ı cesîmeden olup, Arz ve Zühre ve Merih bunlardan küçüktür. En küçük seyyâre ise Utârid'dir. En nihâyetteki Neptün seyyâresinin şemsten iktibâs eylediği ziyâ, küre-i arzdaki ziyânın binde biri kadardır. Ve sath-ı Zühre'deki havâ-yı nesîmînin kesâfeti, havâ-yı nesîmî-i arzın dörtte birine müsâvî olduğu hesâb edilmiştir. Merih ile Müşteri arasında, yine şems etrâfında seyyârât-ı sagîrenin devreylediği bir sâhada, bu seyyârâtın 200 adedi mütecâviz mikdârı keşfolunmuş ise de, ehl-i hey'et indinde tamâmiyet ile

ma'lûm değildir. En büyüğünün kutru 228 mil kadar tahmin olunmaktadır. Bunların güneşe olan mesâfeleri 100 milyon merhaledir. Seyyârât-ı sâire misillü cesâmet i'tibâriyle ehemmiyetleri yoktur. [m/54]

Dokuzuncu vasl: Semâvât ve arzın etvâr-ı hilkatleri

قُلْ أَئِنَّكُمْ لَتَكْفُرُونَ بِالَّذِي خَلَقَ الْأَرْضَ فِي يَوْمَيْنِ (Fussilet, 41/9) [De ki: "Hakîkaten siz mi yeri iki günde yaratmış olan zâtı inkâr ediyorsunuz?"]; وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ مِنْ فَوْقِهَا وَبَارَكَ فِيهَا وَقَدَّرَ فِيهَا أَقْوَاتَهَا فِي أَرْبَعَةِ أَيَّامٍ (Fussilet, 41/10) [O, yerin üstünde sâbit dağlar yarattı. Orada bereketler meydâna getirdi; ve orada rızık olacak şeyleri takdîr etti. Bunları dört günde yaptı.]; فَقَضَاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ فِي يَوْمَيْنِ (Fussilet, 41/12) [Artık onları yedi gök olmak üzere iki günde tamamladı.]; اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ (Secde, 32/4) [Allah, o zâttır ki, gökleri ve yeri ve bunların aralarında bulunanları altı günde yaratmıştır, sonra da arş üzerine istivâ buyurmuştur.] âyât-ı kerîmelerinde gerek arzın ve gerek semâvât-ı seb'anın altı günde halkolunduğu beyân buyurulur. "Yevm" kelimesine "devre-i külliyye" ma'nâsı verilmek münâsib olur. Zîrâ "devre-i cüz'iyye"ler bir günün aksâmı kabîlinden olduğundan, bunlar kāle alınmamıştır. Şu hâlde arz ve semâvât iki devre-i külliyyede halkolunmuştur.

Birinci devre-i külliyye: أَوَلَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا (Enbiyâ, 21/30) [İnkâr edenler, nazar-ı akıl ile görmezler mi ki, semâvât ve arz bitişik idi, biz onları ayırdık?] âyet-i kerîmesinde işâret buyurulduğu üzere "devre-i ratkıyye"dir ki, bu devir âlem-i amâ', ya'ni manzûme-i şemsiyyenin mâdde-i ûlâsı olan nefes-i Rahmânînin sehâb-ı muzî hâlinde tekâsüfüdür. Bu devrede semâvât ve arz bitişiktir.

İkinci devre-i külliyye "devre-i fetkıyye"dir ki, bu devrede semâvât ve arz birer birer yekdîğerinden ayrılıp, temeyyüz ettiler. Nitekim bâlâda îzâh olundu. وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ مِنْ فَوْقِهَا وَبَارَكَ فِيهَا وَقَدَّرَ فِيهَا أَقْوَاتَهَا فِي أَرْبَعَةِ أَيَّامٍ (Fussilet, 41/10) [O, yerin üstünde sâbit dağlar yarattı. Orada bereketler meydâna getirdi; ve orada rızık olacak şeyleri takdîr etti. Bunları dört günde yaptı.] âyet-i kerîmesi mûcibince de, bizim arzımızın dört devrede tekemmül ettiği anlaşılıyor. Bunlar da şunlardır:

1. Devre-i nâriyye, 2. devre-i mâiyye, 3. devre-i türâbiyye, 4. devre-i nebâtiyye ve hayvâniyye.

1. Devre-i nâriyye: Şemsin altıncı "veled" olarak tevlîd eylediği arz, "mâder"inden ayrıldığı vakit bir küre-i âteşîn idi. Birçok zaman bu hâlde mahrekinde devreyledi. Hak Teâlâ hazretleri bu merkûbe, merkûbun cinsinden bir nevi' mahlûk irkâb eyledi ki, bunlar kavm-i cânn idi. Nitekim [m/55] buyurur: وَالْجَانَّ خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ مِنْ نَارِ السَّمُومِ (Hicr, 15/27) [Âdem'den evvel cânn ismindeki mahlûkātı nâr-ı semûmdan halkettik.], وَخَلَقَ الْجَانَّ مِنْ مَارِجٍ مِنْ نَارٍ (Rahmân, 55/15) [Hak Teâlâ cin tâifesini ateşin dumansız alevinden yarattı.]

2. Devre-i mâiyye: Arz birçok zaman şems etrâfında, küre-i nârî hâlinde devreyledikten sonra, onun ateşi, sathından suya munkalib olmuş ve anâsır-ı kesîfesi mâyi'-i nârî hâlinde alt tabakalarını teşkîl eylemiştir. Zîrâ hikmet-i tabîiyye nokta-i nazarından bu iki seyyâl ezdâd ise de bi'l-kimyâ ayn-ı anâsırın muhassalâtıdır. Nitekim bugünkü günde, küremizin etrâfındaki bahr-ı muhît müvellidü'l-mâ', müvellidü'l-humûza ve sodyumdan mürekkebdir. Bu devreye وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ (Hûd, 11/7) [O'nun arş'ı su üzerinde idi.] âyet-i kerîmesiyle işâret buyurulur.

3. Devre-i türâbiyye: Sath-ı arzın tedrîcen tasallüb ve teberrüd devresidir ki, ilk kışrı nîm sulb, acînî, yumuşak, müteharrik ve kokmuş mürekkebât-ı fahmiyyeden ibarettir ki, buna "tıyn-i lâzib" ve "salsâl" dahi denir. Ehl-i fennin "protoplazma", ya'ni mâdde-i cünye (?) ta'bîr ettikleri şey, bu kokmuş çamurdan tekevvün eder ki, bu mâdde ecsâm-ı uzviyyenin menşeidir. Nev'-i beşerin bu çamurdan yaratıldığı Kur'ân-ı Kerîm'de ihbâr buyurulur: إِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِنْ طِينٍ لَازِبٍ (Sâffât, 37/11) [Biz onları yapışkan çamurdan halkettik.], وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ (Hicr, 15/28) [Ve yâd et o zamânı ki, Rabbin meleklere demişti ki: "Ben kuru bir çamurdan, bir sûretlenmiş balçıktan bir insan yaratacağım."]

4. Devre-i nebâtiyye ve hayvâniyye: Erbâb-ı fennin beyânına göre bu kokmuş çamurdan, ba'dehû nebâtât-ı ibtidâiyye tekevvün etmiş ve nebâtât tekemmül ede ede, cesîm ormanlar vücûda gelmiştir. İşbu ecsâm-ı uzviyye-i ibtidâiyye, ya basît hücerâttan veyâ hücerât cümlelerinden mürekkeb olup "üşniyye" fasîlesinden mevâdd-ı jelâtiniyye imiş.

Muhakkikîn-i kirâm tarafından dahi tasdîk buyurulduğu üzere sath-ı arzda insan, hayvânât ve nebâtâttan sonra zuhûr etmiştir. Tabakātü'l-arz

ulemâsı ilk hayvânât-ı berriyyenin cüzûrsuz nebâtât tarzında mütekevvin olduğu ve hayvânât-ı nâimenin dahi ma'den, nebât ve hayvan evsâfını câmi' olan züûfiyetler, mercanlar, süngerler, madrepular ile, hayvânât-ı kışriyyeden ibâret bulunduğu ve ba'dehû bunların istihâlât-ı muhtelife geçirmek sûretiyle bi't-tekemmül envâı zuhûra gelip zükûret ve ünûset peydâ olduğunu beyân ederler. Hiç şek ve şübhe yoktur ki, gerek nebâtât ve gerek hayvânât, arzın kışrından [m/56] yaratılmış ve el'ân da yaratılmakta bulunmuştur. İmdi bu ta'dâd olunan arzın edvâr-ı erbaası وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ (Hûd, 11/7) [Ve O, O'dur ki gökleri ve yeri altı günde yaratmıştır ve O'nun arş'ı su üzerinde idi.] âyet-i kerîmesine nazaran semâvâta da şâmildir, şöyle ki:

Evvelen; her bir seyyârenin şemsten, bidâyet-i iftitâkında bir küre-i nârî olduğunda şübhe yoktur.

Sâniyen; semâvât ve arzın hey'et-i mecmûası, emlâk-i ilâhiyyeden birer mülk oldukları وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ (Hûd, 11/7) [O'nun arşı su üzerinde idi.] beyân-ı âlîsi cümlesine şâmil bulunduğu cihetle her bir semânın devre-i mâiyyeye de tâbi' olduğu anlaşılıyor.

Sâlisen; her bir semâ dahi arz cinsinden ve unsurî olduklarından, bu hâlden sonra kışır bağlayacakları tabîîdir. Bu da onların devre-i türâbiyyeleridir.

Râbian أَلَّا يَسْجُدُوا لِلَّهِ الَّذِي يُخْرِجُ الْخَبْءَ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ (Neml, 27/25) [Göklerde ve yerdeki her gizliyi meydâna çıkaran Allâh'a secde etmezler mi?] buyurulduğuna göre, devr-i nebâtîleri وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَثَّ فِيهِمَا مِنْ دَابَّةٍ (Şûrâ, 42/29) [Semâvât ve arzı yaratması ve onlarda hayvânât cinsinden şeyler neşretmesi, Allah Teâlâ'nın varlığının alâmetlerindendir.] buyurulduğuna göre de devr-i hayvânîleri olduğu, devr-i nebâtîleri ve hayvânîleri olunca, devre-i türâbiyyeleri de olduğu zâhirdir.

Onuncu vasl: Avâlim-i şehâdiyye-i sâire

Ma'lûm olsun ki, fezâda lâ-yuad ve lâ-yuhsâ avâlim-i şehâdiyye vardır. Bu hakîkat, ilm-i hey'et ulemâsının keşf-i istidlâlîlerinden mukaddem, Nebiyy-i zîşân (s.a.v.) Efendimiz ile onların vârisleri olan kümmelîn-i evliyâullâh tarafından haber verilmiştir, şöyle ki: Şeyhzâde'nin *Tefsîr-i Fâtiha*

hâşiyesinde beyân eylediği hadîs-i şerîfte إِنَّ اللّٰهَ تَعَالَى خَلَقَ مِأَةَ أَلْفِ أَلْفِ قَنَادِيلَ وَعَلَّقَهَا بِالْعَرْشِ وَالسَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ وَمَا فِيهَا حَتَّى الْجَنَّةُ وَالنَّارُ كُلُّهَا فِي قَنْدِيلٍ وَاحِدٍ وَلَا يَعْلَمُ أَحَدٌ مَا فِي الْقَنَادِيلِ إِلَّا اللّٰه تَعَالَى ya'ni; "Allah Teâlâ milyonlarca kandîl halkedip, onları arşa ta'lîk buyurdu; [m/57] ve semâvât ve arz ve onlarda olan şeyler, hattâ cennet ve cehennem, kâffesi bir kandil içindedir. Kandillerde olan şeyi Allah Teâlâ'dan gayrı bir kimse bilmez" buyurulmuştur.[30] Bu hadîs-i şerîfe nazaran manzûme-i şemsiyyelerin her biri bir "kandil" i'tibâr buyurulduğuna ve "milyonlarca" ta'bîri ile bunların fezâda gayr-ı kābil-i ta'dâd olduğuna işâret vardır.

Ve kezâ diğer bir hadîs-i şerîfte buyurulur: لَمَّا سَئَلَ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَام رُؤْيَةَ اللّٰهِ تَعَالَى وَكَانَ مَغْشِيًا عَلَيْهِ كُشِفَ الْغِطَاءُ عَنْهُ فَرَآى سَبْعِينَ أَلْفَ طُورٍ عَلَى كُلِّ وَاحِدٍ مِنْهَا مُوسَى يَقُولُ رَبِّ أَرِنِي Ya'ni; "Vaktâki Mûsâ (a.s.) rü'yetullâhı taleb etti ve onun üzerine bayılmış olduğu hâlde kendisinden hicâb keşfolundu; her birinin üzerinde رَبِّ أَرِنِي (A'râf, 7/143) [Yâ Rab! Bana zâtını göster!] diyen bir Mûsâ bulunan yetmiş bin Tûr gördü."

Ve kezâ Hz. Mevlânâ (r.a.) *Mesnevî-i Şerîf*'inde buyurur:

اخترانند از ورای اختران　　که احتراق و نحس نبود اندر آن

سایران در آسمانهای دگر　　غیر این هفت آسمان مشتهر

Tercüme: "Yıldızların verâsında yıldızlar vardır ki, onlarda ihtirâk ve nahs olmaz; onlar başka âsumânlarda seyrederler; bu meşhûr olan yedi âsumânın gayrı olarak."[31]

Ve kezâ Ebu'l-Alemeyn Seyyid Ahmed er-Rifâî (r.a.) buyururlar ki: "Âfitâb-ı ziyâdâr bu füshat-serây-ı âlem-i bâlâda yuvarlanan bir kevkeb-i münevverdir. Tabakāt-ı muhtelifede nice kevâkib dahi münteşirdir. Kevâkib-i meşhûdenin ba'zısı bu dünyâdan büyük olduğu gibi, sûret-i mütefâvitede yekdîğerinden cesîm, azîm olarak, ziyâ ve envâr ve mekādîr-i muhtelifede eşi'a-nisâr olup, nâr-ı şuâ' her cihetten imtidâd ile öyle ka-

30 Âlûsî, *Rûhu'l-Maânî*, I, s. 273. Ahmed Avni Bey, bu rivâyeti *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*'nde de iktibâs eder (I, s. 264), ancak şerhederken buradaki fikirlere ilâveten şöyle bir îzâha da yer verir: "Bunun gibi, halk nazarında meşhûr ve ma'lûm olan insân-ı kâmillerden gayrı, birtakım kâmiller daha vardır; onların meşârib-i aliyyeleri ve mazhar oldukları esmâ-i ilâhiyye herkes indinde ma'lûm değildir."

31 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, I, s. 264 (beyit: 763-764).

rışmış ki, müsâdeme-i dâime cârîdir. Ebrâc-ı muayyenede hepsi dönüp dolaşarak seyrinde sâbit ve sebâtında sâirdir. Bunların her biri mâverâsına hicâb olduğu hâlde, âlem-i gaybda kāim ortada daha ne hicâblar vardır ki, müntehâ-yı basardan daha uzakta bulunarak görülemediğinden akıl inkâr ediyor. Hâlbuki bu ecrâm ve ecrâmdan başka [m/58] gözlerimize küçük görünen nice ecsâm vardır ki, onlar bile hadd-i zâtında dünyâdan çok büyüktür."[32]

Ve Maarrî dahi bir beytinde şöyle söyler:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ كَمْ لِلّٰهِ مِنْ فَلَكٍ تَجْرِي النُّجُومُ بِهِ وَالشَّمْسُ وَالقَمَرُ

Tercüme: "Ey nâs! Allah Teâlâ'nın nice feleği vardır ki, nücûm ve şems ve kamer onunla seyreder."

İmdi arzımız ile bu avâlim-i şehâdiyye arasında fark-ı azîm olduğunda şübhe yoktur. Nitekim efrâd-ı insâniyyenin sûret-i teşekkülü yekdîğerine mümâsilen vâki' olmakta ise de, her ferdin şuûnâtı dahi sûreti gibi tafsîlen yekdîğerinin aynı değildir. Her birinde azîm fark ve temeyyüz vardır. Avâlim-i sâiredeki suverin ahvâlini ilmen tedkîk etmek müstahîldir; zîrâ Hak Teâlâ hazretleri وَيَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ (Nahl, 16/8) [Daha da bilmediğiniz neler yaratır.] buyurur. Bunların ahvâline ancak kuvve-i ilâhiyye ile aktâr-ı semâvât ve arzı geçen kümmelîn-i evliyâullâhın ihbârıyla vâkıf olabiliriz.

Nitekim Hak Teâlâ buyurur: يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ إِنِ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ تَنْفُذُوا مِنْ أَقْطَارِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ فَانْفُذُوا لَا تَنْفُذُونَ إِلَّا بِسُلْطَانٍ (Rahmân, 55/33) ya'ni: "Ey ins ve cin tâifesi! Aktâr-ı semâvât ve arzdan nüfûza kudretiniz varsa çıkınız bakalım? Hayır, çıkamazsınız! Ancak sultân ile, ya'ni kuvvet-i ilâhiyye ile çıkabilirsiniz."

Bizim ilmimiz sâkin olduğumuz arz üzerindeki kavânîn-i tabîiyyenin esrârına bile nüfûz edememiştir; nerede kaldı ki, kavânîn-i teşekküliyyeleri bizim âlemimizin kavânîn-i teşekküliyyelerinden farklı olması iktizâ eden avâlim-i bî-nihâyeden her birinin ahvâlini idrâk edebilelim! Kâmillerden ba'zılarının bizim anlayabileceğimiz birtakım ibârât ile verdikleri

32 Bu metin, *Tercümân-ı Hakîkat* gazetesinde (sayı: 3111, 26 Safer 1306, s. 5) Ahmed er-Rifâî'ye atfen yayınlanan tercümeler içinde yer alır. Gazetede yayınlandıktan sonra, özellikle kâinâta dâir yeni bilgiler anlatılırken dönem kitaplarında aktarılmıştır. Meselâ bk. Mehmed Şükrü, *Musavver Esfâr-ı Bahriyye-i Osmâniyye*, I, s. 104-105.

haberleri bile ukūl-i zaîfemiz kabûlde tereddüd eder. Bunların ahvâli ehl-i arzın beyânât ve ibârâtına sığar şeyler değildir; ve ta'rîf ve beyâna sığamayan şeye ve maârife, ıstılâh-ı [m/59] muhakkikînde "âlem-i Simsime" derler. Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) efendimizin *Fütûhât-ı Mekkiyye*'lerindeki beyânât-ı aliyyelerinden ba'zı fıkarât numûne olarak zikrolunur.

"O âlemde Hak Teâlâ'nın yumuşak, kırmızı altından bir arzı vardır ki, eşçâr ve esmârı ve sâir eşyâsı hep altındandır. Bir kimse onun meyvesinden alıp yese, bir derece tarâvet ve lezzet ve râyiha-i tayyibe bulur ki, vassâflar onu vasfedemez; ve o arzın meyvelerinde olan nukūş-ı bedîa ve zînet-i garîbeyi nüfûs tahayyül edemez.

Ve yine bir arz daha vardır ki, gümüştendir; ve eğer onun meyvelerinden bir şey eklolunsa, gayr-ı kābil-i tavsîf ta'm ve râyiha-i tayyibe bulunur.

Ve yine kâfûr-ı ebyazdan bir arz daha vardır ki, ondaki emâkin harârette ateşten daha şedîddir; lâkin insan ona girerse ihrâk etmez; ve ba'zı emâkini mu'tedil ve ba'zısı bâriddir.

Ve yine za'ferândan bir arz vardır ki, ehli, inbisât ve beşâşette sâir arzın ehlinden ziyâdedir; geleni istikbâl ve iclâl ederler; ve onun meyvelerinden bir şey koparılsa, hemen yerine onun nazîri biter. Koparan farkına varamaz; ve onda aslâ noksan görülmez.

Kadınlarının hüsnü bir mertebededir ki, cennetteki hûrîlerin hüsnü, onlara nisbetle, bizim arzımızdaki kadınların hüsnünün, hûrîlerin hüsnüne nisbeti gibi olur. Onlarda teklîf-i ilâhî yoktur. Belki ta'zîm-i Hak üzere mecbûldürler."

Hz. Şeyh (r.a.) buyururlar ki: "Âriflerin âlem-i Simsimeye duhûlleri ecsâm ile değil, ervâh ile olur. O âleme duhûl edecekleri vakit, heykellerini arz-ı dünyâda bırakırlar; ve dâhil olduğu arz cinsinden ona bir libâs giydirirler. O arz ehlinden onu sokak başından istikbâl eden vardır. Avdet edeceği vakit, yine o sokak başına gelirler; ve arkasından o arzın libâsını çıkarıp birbirleriyle vedâlaşırlar. Ârif gider, refîki orada kalır.

Aklın dâr-ı dünyâda muhâl gördüğü her şeyi biz o âlemde mümkin bulduk." [33]

33 *Fütûhât-ı Mekkiyye*, I, 197 (8. bâb).

Filhakîka da altından ve gümüşten, kâfûrdan, za'ferândan mahlûk arza; ve harâreti [m/60] ateşten daha şedîd olan mahalde, bir şeyin yanmamasına; ve koparılan meyvenin yerinde farkına varılmaksızın nazîrinin peydâ olmasına ve diğer zikrolunan acâibâta ehl-i arzın akılları ermez; ve arzımızın kavânîn-i teşekküliyyesi ve kavâid-i halkıyyesi ahvâl-i mümâsilenin zuhûruna müsâid değildir. Fevkimizde parlayan ecrâm-ı bî-nihâyeden her birinin dahi bizim kavânîn-i arzıyyemize müşâbih kānûnlar dâiresinde deverânını iddiâya, akıl ve fen müsâade edemez. Zîrâ arzımızın hatt-ı istivâsı ile, kutupları sekenesinin şerâit-i hayâtiyyesi arasında bile azîm farklar vardır.

On birinci vasl: Hilkat-i Âdem

Hilkat-i Âdem hakkında sûret-i umûmiyyede dört kavil vardır:

Birincisi: Kur'ân-ı Kerîm'in ve ahâdîs-i nebeviyyenin maânî-i zâhiresi üzerine müfessirîn-i kirâm taraflarından beyân buyurulan kavildir. Bunda ehl-i kitâbın cümlesi müttefiktir. Mücmelen beyânı budur ki:

"Hak Teâlâ hazretleri hey'et-i âlemi bütün levâzımı ile halk ve ikmâl buyurduktan sonra, Âdem'in sûret-i cesedini tıyn-i lâzibden, ya'ni kokmuş çamurdan tesviye edip, ona rûh nefhetti; ve melâikeye secde ile emreyledi, secde ettiler. İblîs "Ben ondan hayırlıyım, çünkü beni nârdan ve onu topraktan halkettin" diyerek secdeden ibâ eyledi. Terk-i edeble böyle bir kıyâsa müsteniden Hakk'a karşı nizâa cür'et eylediğinden, İblîs huzûr-ı İzzet'ten matrûd oldu. Ba'dehû Âdem'in dıl'-ı eyserinden Hak Teâlâ Havvâ'yı yarattı. Yiyip içerek cennette tena'um etmelerini ve fakat şecere-i menhiyeye takarrüb etmemelerini onlara emretti. İğvâ-yı İblîs ile bu şecere-i menhiyeye takarrüb ettiler. Hak Teâlâ: "İhbitû" (Bakara, 2/36) [Aşağıya ininiz!] emriyle onları cennetten ihrâc edip, rûy-i zemîne indirdi. Âdem ile Havvâ arzda bi't-tenâsül nev'-i Benî Âdem türedi. Ehl-i tefsîrin kavline göre hilkat-i Âdem'den bu âna değin yedi bin sene kadar bir müddet mürûr etmiştir. [m/61]

İkincisi: Kur'ân-ı Kerîm'in ve ahâdîs-i şerîfenin maânî-i bâtınesi üzerine kâşif-i esrâr-ı ilâhiyye olan muhakkikîn hazarâtı taraflarından beyân buyurulan kavildir.

Cenâb-ı Ni'metullah (k.s.) hazretleri وَاللّٰهُ أَنْبَتَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ نَبَاتًا (Nûh,

71/17) [Allah Teâlâ sizi arzdan bir bitiriş bitirdi.] âyet-i kerîmesinin tefsîrinde şöyle buyururlar:

أَيْ أَنْبَتَكم من الأرضِ إِنْبَاتًا إِبْدَاعِيًّا وصَيَّرَكم أَنْوَاعًا وأَصْنَافًا، أَوَّلًا من النَّبَاتِ ورَبَّاكم إلى أن صِرْتُم ثَانِيًا حَيَوَانًا ثُمَّ إِنْسَانًا قَابِلًا لِلْمَعْرِفَةِ والإِيمَانِ، ثُمَّ كَلَّفَكم بما كَلَّفَكم من التَّكَالِيفِ الشَّاقَّةِ لِتَرْتَقُوا من رُتْبَةِ البَشَرِيَّةِ إلى مَرْتَبَةِ الْخِلَافَةِ والنِّيَابَةِ الإِلٰهِيَّةِ، وتَفُوزُوا بما لَا عَيْنٌ رَأَتْ وَلَا أُذُنٌ سَمِعَتْ وَلَا خَطَرَ عَلَى قَلْبِ بَشَرٍ.

Ya'ni: "Allah Teâlâ sizi arzdan ibdâî olarak bitirmek sûretiyle inbât eyledi; ve sizi envâ' ve esnâf olarak yaptı. Evvelâ nebât cinsinden, sâniyen hayvan ve sonra da îmân ve ma'rifete kābil insan oluncaya kadar terbiye etti. Ba'dehû rütbe-i beşeriyyeden, mertebe-i hilâfete ve niyâbet-i ilâhiyyeye irtikānız ve göz görmedik ve kulak işitmedik ve kalb-i beşere hutûr etmedik şeye fâiz olmanız için size tekâlîf-i şâkkayı teklîf etti."[34]

Sath-ı arzda nev'-i Benî Âdem'in netîce-i istihâlât olarak tekâmülât-ı tedrîciyye ile zuhûrunu, pek açık beyândan ibâret olan bu tefsîre diğer mütâlaât ilâvesine hâcet görülemez. Bu tarz-ı beyân üçüncü cild *Mesnevî-i Şerîf*de dahi aynen böyledir:

از جمادی مردم و نامی شدم — و ز نما مردم به حیوان بر زدم
مردم از حیوانی و آدم شدم — پس چه ترسم کی ز مردن کم شدم
حملهٔ دیگر بمیرم از بشر — تا بر آرم از ملایك پر و سر
بارِ دیگر از ملك قربان شوم — آن چه اندر وهم ناید آن شوم

Ya'ni: "Cemâdlıktan öldüm ve nebât oldum; ve nebatlıktan öldüm, hayvan mertebesinde zâhir oldum. Hayvanlıktan öldüm, âdem oldum. Böyle olunca ne korkayım, ne vakit ölmekten noksan oldum! Diğer bir hamlede de beşer mertebesinden ölürüm. Âkıbet [m/62] melâike arasından kanat ve baş kaldırırım. Diğer def'a da melek mertebesinden kurbân olurum. O şey ki vehme gelmez, o olurum."[35] Ve kezâ *Mesnevî-i Şerîf*'in dördüncü cildinde de şöyle buyurulur:

آمده اول به اقلیمِ جماد — و ز جمادی در نباتی اوفتاد
سالها اندر نباتی عمر کرد — وز جمادی یاد ناورد از نبرد

34 Nahcivânî, *el-Fevâtihu'l-İlâhiyye*, II, s. 448.
35 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, VI, s. 396-397 (beyit: 3887-3891).

و ز نباتی چون به حیوانی فتاد　　نامدش حالِ نباتی هیچ یاد
باز از حیوان سوی انسانیش　　می‌کشد آن خالقی که دانیش
همچنین اقلیم تا اقلیم رفت　　تا شد اکنون عاقل و دانا و زفت
عقلهای اولینش یاد نیست　　هم از این عقلش تحول کردنیست

[Evvelâ cemâd iklîmine gelmiştir; ve cemâdlıkdan nebâtlığa düştü. Senelerce nebâtlıkda ömür yaptı, hâlbuki cenkden dolayı cemâdlıkdan yâda getirmedi; ve nebâtlıkdan hayvanlığa düştüğü vakit nebâtlık hâli onun hâtırına hiç gelmedi. O Hâlık onu tekrâr hayvandan insanlık tarafına çekti ki sen onu bilirsin. Böyle iklîmden iklîme gitti. Âkıbet şimdi âkıl ve ârif ve kavî oldu. Ona evvelki akılları yâdetmek yokdur. Bu akıldan dahi ona tahavvül etmek vardır.][36]

Sûre-i Secde'de vâki' وَبَدَأَ خَلْقَ الْإِنْسَانِ مِنْ طِينٍ، ثُمَّ جَعَلَ نَسْلَهُ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ مَاءٍ مَهِينٍ، ثُمَّ سَوَّاهُ وَنَفَخَ فِيهِ مِنْ رُوحِهِ (Secde, 32/7-9) [Hak Teâlâ insanın halkına çamurdan başladı; sonra onun neslini zayıf su sülâlesinden kıldı; sonra cismini tesviye edip, ona kendi rûhundan nefhetti.] âyet-i kerîmesi Âdem'in arzdan ne vech ile inbât buyurulduğunu tafsîl ve bâlâdaki âyet-i kerîmeyi tefsîr ediyor. Demek ki, Âdem'in halkına tıyn-i lâzibden bed'olunmuş; ve sonra onun nesli sudan, ya'ni nutfeden tekevvün eden sülâlelerden ya'ni cıvık çamur cinsinden olan za'f-ı sudan yapılmış; ve sonra da ahsen-i takvîm üzere tesviye buyurulmuş; ve bu tesviye ile rûh-ı ilâhînin nefhine sâlih bir hâle geldiği için, hilâfet-i ilâhiyye nefh ve ifâza olunmuştur. Âyet-i kerîmede "sümme" (sonra) kelimeleri merâtib-i istihâlâta işâret olduğuna şübhe yoktur. Bu istihâlât birinci kavil erbâbı tarafından böyle tefsîr olunur:

"Hz. Âdem'in halk-ı cesedi hame'-i mesnûndan, ya'ni yıllanmış, kokmuş çamurdan oldu; ve onun vücûdundan Havvâ halkolundu. Âdem, topraktan çıkan nebâtâtı ve ekl-i nebâtât ile neşv ü nemâ bulan hayvânâtı ekletti. Bunlar vücûd-ı Âdem'de sudan ibâret olan nutfe oldu. Bu su, rahm-ı Havvâ'ya munsabb oldu; ve orada etvâr-ı muhtelife geçirdikten sonra, sûret-i âdemiyyeye girip, tevellüd eyledi." Hâlbuki Hak Teâlâ sûre-i An-

36 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, VIII, s. 551-555 (beyit: 3622-24, 3631-33).

kebût'da قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ بَدَأَ الْخَلْقَ (Ankebût, 29/20) ya'ni "Arzda geziniz, Allah Teâlâ'nın halka nasıl başladığına nazar ediniz!" buyuruyor. Hilkat-i beşerin bidâyeti, ehl-i tefsîrin bu beyânâtı vech ile olursa, bunu görmek için arzda gezmeğe lüzûm yoktur. Çünkü bu istihâlât ve etvârı, insan arzın herhangi bir noktasında mukîm ve sâkin olmakla da görüp öğrenebilir; ve "arzda geziniz!" teşvîki, arzın gezilmek mümkin olan yerlerine şâmildir. Arzın sathında gezmek mümkin olduğu gibi, hafriyât netîcesinde, arzın ka'rında da gezilebilir. İmdi bu âyet-i kerîmenin ma'nâ-yı münîfinden müstebân oluyor ki, arzda gezip tedkîkât icrâ etmekle, hilkat-i beşerin başlangıcına dâir ilm-i müstehâsâtta [m/63] görülüp anlaşılacak şeyler vardır. Esâsen muhakkikîn berâzihi beyân ettikleri sırada, cemâdât ile nebâtât arasındaki berzahın "mercan"; ve nebât ile hayvan arasındaki berzahın da "hurma ağacı"; ve hayvânât ile insan arasındaki berzahın da "maymun" olduğunu açıktan açığa gösterirler.

Üçüncüsü: Âdem, istihâlât netîcesinde tedrîcî olarak değil, belki topraktan def'î olarak halk buyurulmuştur. Sâhib-i *Vâridât* olan Bedreddîn-i Simâvî ile ba'zı zevât buna zâhib olmuşlardır. Cenâb-ı Bedreddin *Kitâb-ı Vâridât*'ında şöyle buyurur: وَحَشْرُ الْأَجْسَادِ عَلَى مَا يَزْعُمُ الْعَوَامِ لَا يَكَادُ يَصِحُّ وَلَكِنْ يُمْكِنُ أَنْ يَجِيءَ زَمَانٌ لَا يَبْقَى فِيهِ شَخْصٌ مِنْ نَوْعِ الْإِنْسَانِ ثُمَّ يَتَوَلَّدُ مِنْ تُرَابٍ بِلَا أَبٍ وَأُمٍّ بِالتَّنَاسُلِ ثُمَّ ya'ni: "Avâmın zu'mettikleri şey üzere haşr-i ecsâd sahîh değildir. Velâkin mümkindir ki, nev'-i insândan âlemde bir şahsın kalmadığı bir zaman gele;[37] ve ba'dehû topraktan babasız ve anasız bir insan tevellüd ede. Sonra da tenâsül ile doğa."

Dördüncüsü: Tedkîk-i müstehâsâta nazaran târîh-i tabîî ulemâsının akvâlidir. Bunlar da derler ki: "Sath-ı arzda tekevvün eden mürekkebât-ı fahmiyyeden nebâtât ve hayvânât-ı ibtidâiyye tahassul edip bu ecsâm-ı uzviyye-i ibtidâiyye ya basît veyâ mürekkeb hücerât cümlelerinden mürekkeb idiler. Bunlar üşniyye fasîlesinden nebâtât-ı mevâdd-ı jelâtiniyye; ve hayvânât-ı nâimeden ma'den ve hayvan ve nebât evsâfını câmi' olan mercanlar, süngerler ve hayvânât-ı kışriyyeden ibâret idi. İlk hayvânât cüzûrsuz nebâtâttan başka bir şey değildir.

37 Buradan sonraki kısım mevcut *Vâridât* neşir ve şerhlerinde yoktur.

Seyyârenin şurût-ı uzviyyesi kesb-i mükemmeliyyet etmesi ve hâl-i mebâdîde bulunan ba'zı a'zânın neşv ü nemâ bulması ile hayât ıslâh-ı hâl ve kesb-i kemâl eylemiştir. Ezmine-i ibtidâiyyede, bihâr-ı evveliyye derûnunda yüzen hayvânât-ı adîmetü'l-fıkarâttan başka bir şey görülmezdi. Devr-i mezkûrun nihâyetine doğru devr-i sillûrî esnâsında ilk esmâk ve fakat esmâk-ı gudrufiyye zuhûr etmiştir. Esmâk-ı azmiyye ise ondan pek çok zaman sonra vücûd bulmuştur. Devr-i evvelde galîz hayvânât-ı zü'l-maîşeteyn, cesîm zevâhif, batî hayvânât-ı kışrıyye başlar. Lâkin unsur-ı hayvânî bu devirde henüz tevessü' etmemiş idi. [m/64] Milyonlarca seneler mürûr etmiştir ki, gerek hayvânât ve gerek nebâtâtta zükûr ve inâs yok idi. Bu nevi' teşekkülâtın ilk zuhûr edenleri münâsebât-ı esmâk gibi zayıf, gayr-ı muayyen ve şiddet ve faâliyetten ârî idi. Lâkin hayât tedrîcen kesb-i kemâl ederdi. Muahharan unsur-ı hayvânî, envâ'-ı kesîre ile yekdîğerinden temeyyüz ettiler. Zevâhif zuhûr etmiş, kanatlar tuyûru havada uçurmuş, ilk zü'l-fıkarât hayvânât-ı mükeyyise ormanlarda temekkün etmiştir. Devr-i sâlisde yılanlar ayaklarını kaybetmekle büsbütün zevâhiften temeyyüz etmişlerdir. Nitekim ayaklarının vücûdlarına ittisallerinin âsârı bugünkü günde dahi müşâhede olunmaktadır. Zevâhif ve tuyûr evsâfını câmi' olan hayvânât munkarız olmuşlar; ve maymun nev'inin aksâmı ve bilcümle envâ'-ı hayvâniyye-i cesîme kıtaâtta teşekkül etmiştir. Lâkin nev'-i benî beşer henüz mevcûd değil idi. Evsâf-ı teşrîhiyyece hayvândan pek az farkı olan ve fakat mirkāt-ı kānûn-ı terakkîde en âlî ve azamet-i fikriyyesi ile hüküm-fermâ-yı âlem olmak isti'dâdını hâiz bulunan insan, daha sonra zuhûr etmiştir. İnsan, kānûn-ı tekâmül netîcesinde zuhûr etmiş ve silsile-i hayvânâtın en mükemmeli bulunmuştur. Meşîmeler arasında insanın en yakın ceddi "primat"lar olduğu gibi, onların da en yakın ceddi "şibh-i beşer" denilen "Kariniyen"lerdir. Paul ve Fritz Sarasin nâmında iki hayvânât âlimi tarafından 1893 târihinde icrâ edilen tedkîk ve tenkîdler netîcesinde "Seylân"ın ibtidâî ahâlîsinin kendi teşekkülleri i'tibâriyle diğer ırklardan ziyâde maymuna yakın olduğu anlaşılmıştır. "Anthropoid" denilen şibh-i beşerler arasında ise insana en çok benzeyenleri "şempanze" ile "goril"lerdir. 1894 senesinde Cava'da keşfedilen bir kafatası ile berâber bir oyluk kemiği ve birkaç diş, "Layt"da mün'akid hayvânât kongresinde, hayvânât

ve nebâtât ve müstehâsât âlimleri tarafından tedkîk olundukda, bunların bir şibh-i beşere âit olduğu takarrür eyledi. Bu sûretle tekevvün eden insanların zuhûrundan şimdiye kadar tahmînen beş yüz bin sene kadar bir zaman geçmiştir." [m/65]

İmdi nev'-i Benî Âdem sath-ı arz üzerinde zikrolunan akvâl-i erbaadan hangisi vech ile halkedilmiş olursa olsun, mahlûkāt-ı arzıyyenin kâffesine fâik ve cümlesinden mükerrem ve eşreftir. Onun kerâmet ve şerâfeti bu akvâl-i erbaanın kāillerince de musaddaktır. Hak Teâlâ hazretleri bu hakîkati وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا (İsrâ, 17/70) [Muhakkak biz Benî Âdem'i mükerrem kıldık ve onları karaya ve denize yüklettik ve iyi şeylerden onları rızıklandırdık; ve onları, yarattığımız kimselerin çokları üzerine ziyâde tafdîl ettik.] âyet-i kerîmesinde beyân buyurmuştur. İnsanların istihâlât netîcesinde tekevvününe kāil olan Camille Flammarion bile; "Arz kâinât içinde bir seyyâre ve insan o seyyârenin kuvâ-yı umûmiyyesinin netîce-i muhassalasıdır. Tabîat içinde kudret-i ilâhiyyeyi fehim ve idrâk ve şân-ı azamet-i ezeliyyesine arz-ı ubûdiyyet eden ilk mahlûk insandır" demiştir.

Nev'-i Benî Âdem'in hilkati ne sûretle olursa olsun Allâhü Zülcelâl'in varlığını ve melâikesinin vücûdunu ve resûllerini ve kitâblarını ve yevm-i âhireti ve kazâ ve kaderi ve ba'de'l-mevt ba'si inkâra sebeb olamaz. Kitâb-ı tabîatı tedkîk ile meşgūl olup da bunları inkâr edenler, tedkîk ettikleri şeyin netâyicini idrâk edemeyen ve bir şeyde istiğrâkları hasebiyle hey'et-i mecmûa-i ma'rifeti ihâta edemeyen mahdûdu'l-efkâr ve nâkısu'l-isti'dâd kimselerdir. يَعْرِفُونَ نِعْمَتَ اللَّهِ ثُمَّ يُنْكِرُونَهَا وَأَكْثَرُهُمُ الْكَافِرُونَ (Nahl, 16/83) [Allâh'ın nîmetini tanırlar, sonra da onu inkâr ederler ve onların ekserisi kâfirlerdir.]

On İkinci Fasıl

Birinci vasl: İnsân-ı kâmil

Nefes-i Rahmânînin tenfîsinden maksad كُنْتُ كَنْزًا مَخْفِيًّا فَأَحْبَبْتُ أَنْ أُعْرَفَ فَخَلَقْتُ الْخَلْقَ لِأُعْرَفَ [Ben gizli bir hazîne idim; bilinmeğe muhabbet ettim; halkı bilinmem için yarattım.] hadîs-i kudsîsi mûcibince "hubb" ve "zuhûr" ve "ma'rifet" bulunduğundan ve kemâl-i ma'rifet ise sûret-i ilâhiyyeyi kabûle müsâid bir endâm âyînesi ile mümkin olduğundan, zât-ı ulûhiyyet vücûd-ı latîfini, bu sûret-i ilâhiyyenin intibâını kabûl edebilecek bir mertebe-i kesîfeye tenzîl etti ki, bu mertebe-i kesîfe dahi âlem-i şehâdettir; ve âlem-i şehâdet her ne kadar, esmâ-i ilâhiyyenin zuhûr-ı ahkâm ve âsârına müsâid ise de, tamâmıyla mücellâ bir âyîne olmadığından, sûret-i ilâhiyye onda kemâliyle zâhir olmaz. [m/66] Binâenaleyh âlem-i şehâdetten Âdem'in halk ve zuhûru, onun cilâsı mesâbesinde vâki' oldu. İmdi âlem, Âdem'in vücûdu ile bir mir'ât-ı mücellâ olduğundan Hakk-ı mutlak onda sûret-i ilâhiyyesini kemâli ile müşâhede buyurur. Fakat bu müşâhede, uzaktan ve kendi vücûdunun hâricinde vâki' olan bir şeye nazar ile mütehassıl temâşâ kabîlinden değildir. Belki cemî'-i zerrâtta bizzât zuhûr ve huzûr ile müşâhede-i zevkiyyedir.

Bu hâle işâreten Kur'ân-ı Kerîm'de لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ (En'âm, 6/103) [Gözler O'nu idrâk edemez, O ise gözleri idrâk eder ve O Latîf ve Habîr'dir.] buyurulur. Zîrâ zât-ı latîf, eşyâ sûretleriyle mütekâsif olunca, onlarda bi-hasebi'l-kesâfe zâhir olan ahvâl ve şuûn, zât-ı latîfin zevk-i şühûdî ve huzûrî ile ma'lûmu olur. Onun için âyet-i kerîmede "Latîf ve Habîr" buyuruldu; ve "hibret" ilm-i zevkîdir. Nitekim diğer bir âyet-i kerîmede dahi أَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ (Mülk, 67/14) [Yaratmış olan zât bilmez mi? Latîf, Habîr olan O'dur.] buyurulur. Bu taayyünâtta Hak can gibidir; ve taayyünât ise cesed hükmündedir; ve melâike havâsse; ve eflâk ve anâsır ve mevâlîd a'zâya benzerler; ve Âdem bunların zübdesi ve hulâsası olduğundan semâvât ve arzın sebeb-i hilkatı Âdem olmuş olur. Rubâî:

ای نسخهٔ نامهٔ الٰهی که توبی — وی آینهٔ جمالِ شاهی که توبی
بیرون زتو نیست هر چه عالم هست — در خود بطلب هر آنچه خواهی که توبی

Tercüme: "Ey Âdem! Nâme-i ilâhînin nüshası sensin; ve cemâl pâdişâhının âyînesi sensin. Âlemde ne varsa, senden hâriç değildir; her ne istersen kendinden iste ki, hep sensin."[38] Ve nitekim لَوْلَاكَ لَوْلَاكَ لَمَا خَلَقْتُ الْأَفْلَاك [Ey mahbûbum! Matlûb olan senin zuhûr-ı vücûdun olmasa idi, felekleri yaratmazdım.] [39] buyurulmuştur.

Cem'iyyet-i esmâiyyeden ibâret olan sûret-i ilâhiyyeyi ve emânet-i ilâhiyyeyi kabûl ve hamle, semâvât ve arzın ve cemâdâtın taayyünâtı müsâid olmayıp, ancak Âdem'in taayyünü müsâid oldu. Bu hakîkati [m/67] müdrik olmayan mâddiyyûn, tefekkürün ancak dimâğ-ı âdemînin azot ve karbon ve fosfor gibi birtakım mevâd zerrelerinin tevazzu'-ı hâssından mütevellid olduğunu beyân ile ma'nâyı inkârları, azot ve karbonun ve vücûd-ı hakîkînin taayyün-i mahsûsundan ibâret olan bu tevazzu'-ı hâssın ne demek olduğunu bilmemelerinden mütevelliddir. İşte vücûdun bu taayyün-i mahsûsudur ki, mefhûm-i küllî-i ulûhiyyetten ibâret olan emânât-ı ilâhiyyeyi hamle müsâid oldu. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ (Ahzâb, 33/72) [Biz emâneti göklere ve yere ve dağlara arzettik. İmdi onu yüklenmekten çekindiler ve ondan korktular; ve onu insan yüklendi.]

Kalbi şems ve diğer seyyârât a'zâ olmak üzere, Allah Teâlâ hazretleri manzûme-i şemsiyyemizi insân-ı kebîr olarak halk buyurdu; ve arzdan dahi kemâl-i celâ ve isticlâ için onların misli bir mir'ât-ı tâm olan insanı yarattı. Bunu, Allah Teâlâ'nın her şeye kādir olduğunu bilmemiz için böyle yaptı. Zîrâ insanda zâhir olan sıfat-ı ilmin derecesi, sâir mahlûkātta mevcûd değildir. Nitekim âyet-i kerîmede اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَمِنَ الْأَرْضِ

38 *Fîhi Mâ Fîh*'te de geçen bu rubâîyi Ahmed Avni Bey Saâdeddin Hamevî'ye [Hammûye] (v. 671/1272) atfetmektedir. Bk. *Fîhi Mâ Fîh* (trc. A. Avni Konuk), s. 73, 237. Rubâînin geçtiği en eski kaynaklardan biri de Necmeddin Dâye'nin (v. 654/1256) *Mirsâdü'l-İbâd*'ıdır. Atfedildiği diğer sûfîler için bk. Dâye, *Mirsâdü'l-İbâd*, s. 3, 552.

39 Hâkim, *Müstedrek*, II, s. 671-672; Taberânî, *Mu'cemu'l-Evsat*, VI, s. 313; Deylemî, *el-Firdevs*, V, s. 227; İbnü'l-Hallâl, es-*Sünne*, I, s. 233; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, III, s. 518; Dımaşkî, *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd*, I, s. 75; Vâkıdî, *Fütûhu'ş-Şâm*, I, s. 235; Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kūtu'l-Kulûb*, II, s. 697 (32. bâb); Hemedânî, *Temhîdât*, s. 43; Baklî, *Meşrebü'l-Ervâh*, s. 234, 263; Dâye, *Mirsâdü'l-İbâd*, s. 37; *Fütûhât-ı Mekkiyye*, I, 210 (10. bâb).

مِثْلَهُـنَّ يَتَنَـزَّلُ الْأَمْـرُ بَيْنَهُـنَّ لِتَعْلَمُـوا أَنَّ اللّٰـهَ عَلَـى كُلِّ شَـيْءٍ قَدِيـرٌ (Talâk, 65/12) [Allah, o (Zât-ı Kibriyâ)dır ki, yedi göğü ve yerden de onların mislini yaratmıştır. Onların aralarında emri cereyân eder.Tâ ki Allâh'ın her şey üzerine kādir olduğunu bilesiniz.] buyurulmuştur.

Ma'lûm olsun ki, insandan maksûd, ancak insân-ı kâmildir. Onun kemâli yalnız ilmen değildir; belki bilcümle esmâ ve sıfât-ı ilâhiyyenin ahkâmı kendisinde fiilen zâhir olur. Meselâ kendisinde sıfat-ı halk zâhir olmayan, ya'ni kendisinde cemî'-i merâtibde kudret-i halk bulunmayıp da, sâir sıfâtın ahkâmı zâhir olan insân-ı kâmil değildir, insân-ı nâkıstır. İnsân-ı kâmilde ihyâ ve imâte ve îcâd ve i'dâm ve men' ve i'tâ gibi ilâ-mâ-lâ-nihâye sıfât-ı ilâhiyye fiilen zâhir olur. Nitekim Îsâ (a.s.)dan naklen Kur'ân-ı Kerîm'de buyurulur: أَنِّـي أَخْلُـقُ لَكُـمْ مِـنَ الطِّيـنِ كَهَيْئَـةِ الطَّيْـرِ (Âl-i İmrân, 3/49) [Ben sizin için çamurdan kuş şekli gibi bir şey îcâd ederim.] Vücûdun mertebe-i ıtlâkında sıfât; ve sıfâtın âsârı olan esmâ; ve esmânın âsârı olan ef'âl yoktur. Vücûd mertebe-i ulûhiyyetine tenezzülünde sıfât ve esmâ sâhibidir; fakat ef'âl yoktur. Vaktâki merâtib-i kevniyyeye tenezzül eder, ef'âl zâhir olur; ve mertebe-i şehâdette taayyünât-ı kesîfe libâsına büründüğü vakit, sıfât ve esmâ ve ef'âl azhar olur. Binâenaleyh "Allah" ism-i câmii, evvel ve âhir ve zâhir [m/68] ve bâtının hey'et-i mecmûasının ismi olur; ve vücûd-ı mutlakın cemî'-i merâtib ve etvârının meclâsı âlem ve onun zübdesi ve hulâsası "Âdem" olmuş olur. Âlemsiz ve Âdem'siz Allâh'ı görmek kābil değildir. Böyle olunca insân-ı kâmilde zât, sıfât ve esmâ ve ef'âl müctemi'dir; ve bu mertebe vücûdun yedinci mertebesi olup, tenezzülât-ı kemâliyye-i vücûdiyye insân-ı kâmilde nihâyet bulur; ve vücûd-ı mutlakın insân-ı kâmil mertebesindeki kemâlâtı hiçbir mertebe ve etvârında müşâhed değildir. Hak insân-ı kâmil ile görür, işitir, bilir; ve bilcümle sıfât-ı kevniyye ile muttasıf olur; ve her bir mevtının ve her bir mertebenin lezâzeti ile telezzüz ve âlâmı ile müteellim olur. Hakk'ın ezvâkı insân-ı kâmilin ezvâkı; veyâ aksi olarak, insân-ı kâmilin ezvâkı Hakk'ın ezvâkıdır. İmdi kevn vücûd-ı âlemdir; ve kevn-i câmi' dahi insân-ı kâmildir. "Âdem" denilince insân-ı kâmil anlaşılmalıdır.

Ma'lûm olsun ki, âlem ve Âdem'in iki i'tibârı vardır. Birisi zâtı cihetindendir; ve onların zâtı evvelce yok idi, sonradan var oldu; ve diğeri vü-

cûd-ı mutlak cihetindendir ki, küllde sârîdir. Onun herkes ve her şey ile nisbeti vardır. Bu i'tibâr ile insan "üns"ten müştaktır, derler. İnsân-ı kâmil, bi'l-asâle (S.a.v.) Efendimiz'dir. Zîrâ onun hakîkati cemî'-i hakāyıkı câmi' olan mertebe-i ulûhiyyettir. "Allah" ismi onun Rabb-i hâssıdır. Bu ismin tahtında mündemic olan kâffe-i esmâda i'tidâl vardır. Ya'ni birinin diğerine galebesi yoktur. Fakat onun tâbii olan enbiyâ (aleyhimü's-selâm) ile evliyâ (kaddesallâhu esrârahum) hazarâtı da "Allah" isminin mazharı olmakla berâber onun tahtında bulunan esmâdan bir ismin merbûbu olup, o isimler, onların Rabb-i hâssları bulunduğundan, mazhariyyet-i esmâ husûsunda onlarda i'tidâl yoktur. Nitekim Sâlih (a.s.) ism-i Fettâh'ın mazharı olduğundan mu'cizâtı "fütûh" sûretinde zâhir oldu. İmdi insân-ı kâmil, Hakk'ı tenzîhde teşbîh [m/69] ve teşbîhde tenzîh eder. Tenzîhde إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ (Kehf, 18/110; Fussilet, 41/6) [Ben de sizin gibi beşerim!] buyurur ve teşbîhde مَنْ رَآنِي فَقَدْ رَأَى الحَقَّ [Beni gören Hakk'ı gördü.][40] ve هَذِهِ يَدُ اللّٰه [Bu Allâh'ın elidir.][41] buyurur. Zîrâ tenzîh-i sırf ma'rifet-i ilâhiyyenin nısfıdır. Teşbîh-i sırf dahi, hakîkat-i vücûddan cehildir. Buna i'tikād zendekadır. Tenzîh-i sırf tahdîddir. Zîrâ, bir şey bir şeyden münezzehdir denildiği vakit, onlara birer had ta'yîn edilmiş olur; ve birinin hudûdu bittikten sonra, diğerinin hudûdu başlar demek olur. Teşbîh-i sırf dahi vücûd-ı mutlakı bir kayd-ı sûret ile takyîd etmek ma'nâsına gelir. Bu vartalardan kurtulmak için Hak min-haysü'z-zât eşyâdan münezzehdir; ve min-haysü't-taayyün münezzeh değildir, deriz. Ve ta'bîr-i dîğerle, Hak min-haysü'z-zât eşyânın "ayn"ıdır, deriz. Zîrâ هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ (Hadîd, 57/3) [Evvel O'dur ve Âhir O'dur ve Zâhir O'dur ve Bâtın O'dur.] buyurur; ve min-haysü't-taayyün gayrıdır; zîrâ إِنَّ اللّٰهَ لَغَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ (Ankebût, 29/6) [Şübhesiz Allah âlemlerden müstağnîdir.] buyurur.[42]

---

40 Buhârî, "Ta'bîr", 10; Müslim, "Rü'yâ", 1; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXVII, s. 292.

41 Nesâî, "İhbâs", 4; Nesâî, *Sünenü'l-Kübrâ*, VI, s. 145.

42 Ahmed Avni Bey nüshasında sonradan düzeltilerek bu şekilde yazılan cümle diğer üç nüshada şu şekildedir: "Ve ta'bîr-i dîğerle, Hak min-haysü'z-zât eşyânın "gayr"ıdır, deriz; zîrâ إِنَّ اللّٰهَ لَغَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ (Ankebût, 29/6) [Şübhesiz Allah âlemlerden müstağnîdir.] buyurur. Ve min-haysü't-taayyün aynıdır, deriz; zîrâ هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ (Hadîd, 57/3) [Evvel O'dur ve Âhir O'dur ve Zâhir O'dur ve Bâtın O'dur.] buyurur."

İkinci vasl: Ayniyet ve gayriyet

Ma'lûm olsun ki, Rab ile abd arasında ayniyet ve gayriyetin ikisi de sâbit ve mütehakkıktır. O, bir vech ile; bu da bir vech iledir. Bâdî-i nazarda şahs-ı vâhidde ictimâ'-i zıddeyn muhâl görünür; ve الضِّـدَّان لا يَجْتَمِعَـان [İki zıd bir araya gelmez.] kāidesi sahîhtir; velâkin bu cem' olmayan "zıddân" lugavîdir, zıdd-ı ıstılâhî değildir. Zıdd-ı ıstılâhî cem' olur. Bunun için ehl-i tasavvuf muhakkikîne "câmiu'l-ezdâd" derler. Meselâ nûr ile zulmet, zıdd-ı lugavîdir. Bu iki zıd bir mahalde ve bir vakitte cem' olmazlar. Zîrâ bu iki lafzın ma'nâsı kendi vaz'ları üzerinde kāimdir. Eğer kendi vaz'ları üzerinde kāim olmazlarsa, onların ictimâı câiz olur. Meselâ gölgeye alâ-tarîki'l-istiâre "zulmet" denebilir; ve zulmet nâmını verdiğimiz bu gölge nûr ile bir mahalde ve bir vakitte cem' olabilir. Nitekim her vakit müşâhede ederiz ki [m/70] nûrdan ibâret olan ziyâ-yı şems ile duvarın gölgesi bir mahalde ve bir vakitte ictimâ' ederler. Zîrâ gölge zulmet-i ıstılâhî idi. İşte bu îzâhâttan ma'lûm oldu ki, abd ile Rab arasındaki ayniyyet-i hakîkiyye lugavî değildir; ve kezâ gayriyyet-i hakîkiyye de lugavî değildir. Bu, her iki zıddın şey'-i vâhidde ictimâı muhâldir. Binâenaleyh ilm-i ma'kūlâtta ictimâı men'edilen zıd, ma'nâ-yı lugavî i'tibâriyledir. Yoksa ma'nâ-yı ıstılâhî i'tibâriyle değildir. Bu tâife-i muhakkikîn indinde dahi lugavî olan iki zıddın ictimâı muhâl ve gayr-ı câizdir. Bunu diğer bir misâl ile de tefhîm edelim. Şöyle ki:

Eğer bir şahıs etrâfına dâiren-mâ-dâr âyîneler vaz'etse, her bir âyînede zâtı ve sıfâtı ile zâhir olur; ve sıfâtının zuhûru budur ki, o şahsın her bir hareket ve sükûnu, hey'et-i mesrûrâne ve mağmûmânesi ve hande ve giryesi akiste görünür. Bu cihetten şahıs, aksin "ayn"ıdır. Bu ayniyet, ayniyyet-i hakîkî-i ıstılâhîdir. Eğer lugavî olsaydı, akiste vâki' olan her bir keyfiyetin, şahısta dahi vukūu vâcib olurdu. Çünkü akis birçok âyînelerde vâki'dir. Bu kesret şahsın vahdetine te'sîr etmez. Eğer akis üzerine taş veyâ necâset atsalar, şahıs ondan mutazarrır ve münecces olmaz; kendi hâlinde kalır; ve bu noksanlardan münezzeh ve müberrâdır. İşte bu cihetten gayriyyet-i hakîkî-i ıstılâhî sâbit olur. Binâenaleyh şahıs ile akiste ayniyet ile gayriyetin her ikisi de tahakkuk eder. İmdi, kim ki abd ile Rab arasında ayniyyet-i hakîkî-i lugavîyi i'tikād eder ve cemî'-i vücûh ile gayriyeti inkâr eylerse, o kimse mülhid ve zındık olur. Bu akîdeye göre âbid ile ma'bûd ve sâcid

ile mescûd arasında hiçbir fark kalmaz. Böyle bir ayniyet gayr-ı vâki'dir. "Neûzü billâhi min hâzâ." Ve kezâ kim ki, Hâlık ile mahlûk arasında gayriyyet-i hakîkiyye-i lugavîyi i'tikād eder ve nisbet-i hâlıkıyyet ve mahlûkıyyetten mâadâ hiçbir ayniyet taalluk ve nisbetini mukırr olmazsa, o kimse hakîkat-i hâlden câhildir. Bu, çömlekçi ile çömlekler arasındaki nisbete benzer. Eğer çömlekçi ölürse, onun yerine çömlekleri [m/71] bâkî kalır. Bu hâl çömlekler ile çömlekçi arasında sâbit olan gayriyyet-i lugavî sebebiyledir. Abd ile Rab arasında böyle bir gayriyet vâki' değildir. Bu gayriyet ile kāil olan ulemâ-i zâhir ve mütekellimîn ıstılâh-ı muvahhidînden gāfildirler. Abd ile Rabb'in bir i'tibâr olunmasından havf ederler. Bilmezler ki, ıstılâh-ı muhakkikîn mûcibince akiste ve şahısta her iki cihetin sübûtu ile berâber hiçbir vakitte bu, o; o da, bu olmaz. Akis, akistir; şahıs da şahıstır. Akis mahlûk ve hâdis ve nâkıstır; ve şahıs kadîm ve bâkî ve kâmildir. Diğer bir misâl daha îrâd edelim:

Buhârın vücûdu kemâl-i letâfetten görünmez. Bir mertebe tekâsüf edince bulut; ve bulut tekâsüf edince su; ve su incimâd ile tekâsüf edince buz olur. İmdi buzun esâsı buhâr olmakla berâber, onun taayyünü buhârın gayrıdır. Zîrâ buhâr aslâ buz gibi kesîf bir taayyün sâhibi değildir; o bî-sûrettir; ve kezâ buz, suyun hâl-i müncemidinden ibâret olduğu hâlde, suyun "ayn"ı değildir. Çünkü su ile görülen işler buz ile görülemez. Su başka, buz başkadır. Velâkin gerek suyun ve gerek buzun vücûdları buhârın zâtından gayrı değildir. Bu i'tibâr ile buhârın "ayn"ıdırlar. Binâenaleyh bunların arasında hem ayniyet ve hem de gayriyet sâbit ve mütehakkıktır.[43]

43 Bu başlık altındaki ayniyet-gayriyet anlatımı büyük ölçüde İmdâdullah Tehânevî'nin *Risâle der Beyân-ı Vahdetü'l-Vücûd* isimli risâlesindendir. Tehânevî'nin risâlesi Ahmed Avni Bey tarafından ayrıca tercüme edilmiştir. Bu kısmı krş. Ercan Alkan, "Ahmed Avni Konuk'un Risâle Der Beyân-ı Vahdetü'l-Vücûd Tercümesi", s. 207-209. Nitekim Ahmed Avni Bey *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*'nde bu kaynağa şöyle işaret etmiştir: "Ve bu ayniyet ve gayriyet meselesi Hindli İmdâdullah (k.s.) hazretlerinin Vahdetü'l-Vücûd risâlesinde mevcûd olup fakîr tarafından tercüme edilmiş ve bu bahis fakîr tarafından *Fusûsu'l-Hikem*'e yazılan şerhin mukaddemesinde de münderic bulunmuştur." *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, VIII, 571.

On Üçüncü Fasıl: Telhîs-i Merâtib-i Vücûd

Bâlâda tafsîlen beyân olunan vücûdun yedi mertebe-i tenezzülünü mücmelen dahi zikretmek fâideli göründüğünden bervech-i âtî beyân olunur:

Birincisi: "Lâ-taayyün", "ıtlâk" ve "zât-ı baht" mertebesidir. Bu mertebede vücûd cemî'-i nuût ve sıfât izâfesinden münezzeh ve her kayıddan ve hattâ kayd-ı ıtlâktan dahi mukaddestir. Bu mertebe Hak Teâlâ'nın künhüdür ki, onun fevkinde başka bir mertebe yoktur. Belki bütün merâtib onun tahtındadır. Buna "mertebe-i ahadiyyet" derler. [m/72]

İkincisi: "Taayyün-i evvel"dir. Bu mertebe Hak Sübhânehû ve Teâlâ hazretlerinin kendi zâtını ve sıfâtını ve bilcümle mevcûdâtı, biri diğerinden mümtâz olmamak üzere, bervech-i icmâl, bilmesinden ibârettir. Buna da "mertebe-i vahdet" ve "hakîkat-i muhammediyye" derler.

Üçüncüsü: "Taayyün-i sânî"dir. Bu mertebe Hak Sübhânehû ve Teâlâ hazretlerinin kendi zât-ı aliyye ve sıfât-ı seniyyesini, biri diğerinden mümtâz olmak üzere, alâ-vechi't-tafsîl bilmesinden ibârettir. Buna da "mertebe-i vâhidiyyet" ve "hakîkat-i insâniyye" derler.

Dördüncüsü: "Mertebe-i ervâh"dır. Bu mertebe, eşyâ-yı kevniyye-i mücerrede-i basîtadan ibârettir. Ya'ni burada mâdde ve terkîb yoktur; ve bunlar kendini ve mebdeini ve emsâlini müdriktirler.

Beşincisi: "Mertebe-i misâl"dir. O da eşyâ-yı kevniyye-i mürekkebe-i latîfeden ibârettir ki, bunlar parçalanmaz ve yırtılmaz ve yapıştırılmazlar. Rü'yâda ve âyînede görülen suver-i hayâliyye gibi.

Altıncısı: "Mertebe-i âlem-i ecsâm"dır. Bu mertebe de, eşyâ-yı mürekkebe-i kesîfeden ibârettir ki, teczie, teb'îz ve hark ve iltiyâm kabûl ederler.

Yedincisi: Kâffe-i merâtibi, ya'ni cismânî ve nûrânî ve vahdet ve vâhidiyet mertebelerini câmi' olan bir mertebedir ki, "insân-ı kâmil" derler. Bu mertebe vücûd-ı mutlakın tecellî-i ahîri ve libâs-ı ahîridir.

Muhakkikînden ba'zıları "mertebe-i vahdet" ile "vâhidiyet" tevhîd ve "insân-ı kâmil" mertebesini "mertebe-i şehâdet"e ilhâk edip beş mertebe i'tibâr ederek bunlara "hazarât-ı hamse" tesmiye ederler. Bunlara göre merâtibin esâmîsi böyle olur: "Ahadiyet", "vâhidiyet", "ervâh", "misâl" ve "şehâdet".

Ba'zıları da dört isim ile icmâl edip "lâhût", "ceberût", "melekût", "nâsût" derler.

"Lâhût" bî-keyfiyet ve bî-renk olan zâttan ibârettir ki, buna "Hû" ile işâret ederler.

"Ceberût", taayyün-i evvel ve şühûd-ı mücmelden ibârettir ki, "Allah" tesmiye ederler. Onun için "Hû" isminin zikrine "lâhûtî" ve "Allah" isminin zikrine de "ceberûtî" derler. Evvelki "cem'u'l-cem'" ve ikincisi "makām-ı cem'"dir.

"Melekût", "âlem-i ervâh" ile "âlem-i misâl"in mecmûundan ibârettir.

"Nâsût", "âlem-i şehâdet" ile "hazret-i insân"ın mecmûundan ibârettir. Bunlar i'tibârâttan ibâret olup, [m/73] mahall-i kıyl ü kāl değildir.

İmdi alelıtlâk efrâd-ı insâniyyeden birisi terakkî edip, ona bu merâtib zevkan zâhir olur ve bu merâtibi kendi zâtında bulursa, ona "insân-ı kâmil" derler. Ve onun bu hâline "urûc ve mi'râc" tesmiye ederler. Bu urûc ve inbisât vech-i etemm üzere, ancak Peygamberimiz (s.a.v.) Efendimiz'e vâki' olmuştur. Zîrâ yukarıda zikrolunduğu üzere, cemî'-i esmâya mazhariyeti alâ-tarîki'l-i'tidâldir; ve bu makām "makām-ı mahmûd"dur. Diğer insân-ı kâmillerin bu makāma vusûlleri mümkin değildir. Bu makām "mâl-i yetîm"dir. وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ (En'âm, 6/152) [Yetimin malına yaklaşmayınız!] Bittabi' diğer kâmillerin mi'râcında bu makāmın zevki yoktur; zîrâ hakîkatleri bu zevki mâni'dir.

On Dördüncü Fasıl: İrsâl-i Rusül

Ma'lûm olsun ki, irsâl-i rusülde vücûh-ı adîde vardır; ve âlem-i şehâdette peygamberlerin zuhûr ve vücûdları lâzım ve zarûrîdir.

Bir vechi budur ki: İnsân-ı nâkısta istiklâl-i vücûd ve gayriyet vehmi gālib olduğundan, kendisinden zâhir olan sıfât ve ef'âli nefsine izâfe eyler; ve vücûdunda istiklâl gördükçe, emr-i vücûdda da'vâ-yı iştirâk eyler. Bu ise zulm-i azîmdir. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ (Lokmân, 31/13) [Muhakkak şirk, azîm olan zulümdür.]

Zîrâ "zulüm" lugatta "bir şeyi mevziinin gayrına vaz'etmektir". Bu da emr-i vücûdda sâika-i vehm ile, da'vâ-yı iştirâkten tevellüd eder. Böyle olunca şirkin menşei kendi nefsinden ve muhîtindeki eşyânın hakāyıkından ve onların mûcidinden cehil ve bu cehil hasebiyle, zulmet-i tabîiyye ahkâmında istiğrâktır. İmdi hazret-i şehâdet, a'yân-ı sâbitenin isti'dâdât ve kābiliyyât-ı zâtiyyeleri hasebiyle, vücûdun libâs-ı gayriyyet ile zuhûrundan ibâret olduğundan, zübde-i âlem olup, sûret-i ilâhiyyeyi kabûl ve hamle taayyünleri müsâid olan insanlara bu hakîkati ta'lîm ve onları zulmet-i tabîiyye sâhasından irdâ' ve asl-ı hakîkî cânibine ircâ' için, yine o vücûd-ı hakîkînin enbiyâ (aleyhimü's-selâm) libâsları ile mütelebbis olması iktizâ etmiştir. [m/74]

Diğer bir vechi budur ki, şuûnât-ı zâtiyye-i ilâhiyye bî-nihâye olup Hak onların ba'zılarından râzıdır ve ba'zılarından râzı değildir. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: وَلَا يَرْضَى لِعِبَادِهِ الْكُفْرَ (Zümer, 39/7) ya'ni "Allah Teâlâ ibâdı için küfürden râzı değildir." Hâlbuki küfür ism-i Mudill'in iktizâsı olup, esmâ-i sâire gibi zuhûr talebindedir. Hak Teâlâ hazretleri rahmet-i rahmâniyyesi ile ona da vücûd bahşeyler. Zîrâ rahmet-i rahmâniyye, âmm olduğundan, bu rahmete nazaran her şey merhûmdur. Velâkin rahmet-i rahîmiyye hâss olduğundan bu rahmete nazaran her şey merhûm değildir. Belki ba'zıları merhûm ve ba'zıları mercûmdur. Binâenaleyh Hak rahmet-i rahmâniyyesine nazaran küfür ve îmâna vücûd verdiği hâlde, rahmet-i rahîmiyyesine nazaran îmândan râzı ve küfürden râzı değildir. İşte Zülcelâl hazretleri kendisinin râzı olduğu ve olmadığı ef'âli mertebe-i risâlete bi't-tenezzül vaz'eylediği şerâyi' ile ibâdına i'lân eyledi. Sûret-i ilâhiyye üze-

re mahlûk olan insan, kendi nefsini tedkîk edecek olursa, râzı olduğu ve olmadığı ef'âlin zuhûru ne demek olduğuna zevkan muttali' olur. Zîrâ insandan ba'zı ef'âl sâdır olur ki, ondan râzı değildir. Fakat zuhûru iktizâ-yı zâtı olduğundan, terk-i izhârı kābil değildir.

Bir vechi dahi budur ki, Rabbü'l-erbâb olan Hak Teâlâ, her biri bir Rabb-i hâs olan esmâsı ahkâmından marzî ve mağzûb olanların temyîzini irâde buyurur. Bu temeyyüz ise zuhûr-ı ahkâmdan sonra olur; ve zuhûr-ı ahkâm ise ba'de'l-imtihân mümkindir. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا (Mülk, 67/2) [O Allah Teâlâ ki, mevti ve hayâtı, hanginizin ameli daha güzel olduğunu imtihân etmek için yarattı.] Ve kezâ buyurur: وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّى نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنْكُمْ (Muhammed, 47/31) [Biz sizi elbette imtihân ederiz, tâ ki sizden mücâhid olanları bilelim!] Eğer mertebe-i azhar olan hazret-i şehâdette irsâl-i rusül olunup, marzî olan sırât-ı müstakîm ile mağzûb olan sırât-ı müstakîm ta'rîf olunmamış olsa, her ayn-ı sâbitenin isti'dâd ve kābiliyyet-i zâtiyyesinden ibâret olan hüccet-i bâliğa fiilen zâhir ve şühûd ile tevessuk edememiş olurdu. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَى هَؤُلَاءِ شَهِيدًا (Nisâ, 4/41) ya'ni: "Her ümmetden peygamberlerini şâhid getirdiğimiz vakit, onların hâli nasıl olur? Yâ Habîbim! Seni de onların üzerine şâhid getirdik." Ve kezâ buyurur: وَيَوْمَ نَبْعَثُ مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ [m/75] شَهِيدًا ثُمَّ لَا يُؤْذَنُ لِلَّذِينَ كَفَرُوا (Nahl, 16/84) ya'ni: "Biz o günde her ümmetten bir şâhid getirdikten sonra, kâfirler i'tizâra me'zûn olmazlar." İşte فَلِلَّهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ (En'âm, 6/149) [Allah Teâlâ için hüccet-i bâliğa sâbittir.] âyet-i kerîmesi mûcibince, şühûd ile tevessuk eden hüccet-i bâliğanın ikāmesinden sonra mukbiller ile mücrimler ve ehl-i kurb ile ehl-i bu'd ayrılarak, فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ (Şûrâ, 42/7) [Bir tâife cennetde ve bir tâife cehennemdedir.] sırrı zuhûra gelir; ve marzî olanlar kendi sırât-ı müstakîmlerinin nihâyeti olan cennete ve mağzûb olanlar da, kendi sırât-ı müstakîmlerinin nihâyeti olan cehenneme vâsıl olurlar.

Emr-i da'vette kendilerine fütûr gelmemek için enbiyâ (aleyhimü's-selâm)a hîn-i da'vetlerinde sırr-ı kader, ya'ni her ferdin isti'dâd ve kābiliyyet-i ezeliyyesi mekşûf değildir. Bu sebeble onların da'veti umûma siyyânen vâki' olur. İşte bu beyânâttan anlaşılır ki, irsâl-i rusül zarûrîdir.

Zamânımızda zekî ve âlim geçinen mütefenninler ve onların mukallidleri hakîkat-i hâlden câhil ve bu cehillerinden dahi gāfil olduklarından, irsâl-i rusülü inkâr ve istihfâf edip, kendilerini berbâd ederler. Eğer akıl ve dirâyetlerine i'timâd etmeyip de enbiyâya ve onların vârisleri olan ulemâ-i billâha tâbi' olarak ta'lîmlerini kabûl etseler ve şerîatleri ile te'dîb-i nüfûs eyleseler, bu cehilden halâs ve kurb-i ma'rifete nâil ve gāye-i hilkatlerine vâsıl ve netîcede insân-ı kâmil olurlardı. Fakat ne çâre ki, isti'dâdlarına ezvâk-ı hayvâniyye ile iştigāl muvâfık geldi. *Mesnevî*:

مگسل از پیغمبرِ ایامِ خویش　　تکیه کم کن بر فن و بر کامِ خویش

Tercüme: "Vaktinin peygamberinden i'râz etme; kendi fen ve kâmına az i'timâd et!"[44]

44 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, VII, s. 170 (beyit: 544). Beytin îzâhı şöyledir: "Ey sâlik, kendi asrının ve zamânının şeyh-i kâmilini bul ve onun sohbetinden munkatı' olma! Tarîk-i Hak'da kendi aklına ve ilmine ve zekâvetinin adımlarına i'timâd etme. Zîrâ senin aklın ve ilmin ve zekâvetin, şeyh-i kâmilin ilim ve irfânı önünde gāyet çürüktür. Beyt-i Mısrî (k.s.):

Pîrinle olan ahdi güt, nen var ise ko git
Bildiklerini terk et, irfâna irem dersen"

On Beşinci Fasıl: İhtilâf-ı Şerâyi'

Ma'lûm olsun ki, mertebe-i ilimde sâbit olan suver-i esmâiyyenin mezâhiri ve onlara âit olan kemâlât, hazret-i şehâdette, hazâin-i ilâhiyyeden kader-i ma'lûm üzere tedrîcen nâzil olur. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ وَمَا نُنَزِّلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ (Hicr, 15/21) [Bizim indimizde hazîneleri olmayan hiçbir şey yoktur. Biz onu ancak mikdâr-ı ma'lûm ile indiririz.] Ve mebâhis-i sâbıkada beyân olunduğu üzere vücûd, henüz nebât ve cemâd ve hayvan mertebelerine mülâbis iken, bu sûretlerden hiçbiri emânet-i ilâhiyyeyi kabûl edemedi. Zîrâ onların isti'dâdâtı bu hamûleyi yüklenmeğe müsâid değildir. Tekâmülât-ı tedrîciyye netîcesinde insan zâhir oldu. Her ne kadar ibtidâî insanlarda emânet-i mezkûreden ibâret olan Hayât, İlim, Sem', Basar, İrâde, Kudret, Kelâm ve Tekvîn sıfatları fiilen zâhir olmuş ise de, isti'dâdlarında dekāyık ve maârifi hazmedecek kadar vüs'at olmadığından ilk peygamber olan Âdem (a.s.)a ancak onların isti'dâdâtına muvâfık olarak on suhuftan ibâret ahkâm-ı ilâhiyye nâzil oldu. Zîrâ beşeriyet hâl-i tufûliyyette idi. Beşeriyetin isti'dâdı peyderpey inkişâf ettikçe her bir karnda kendilerinden isti'dâdlarına göre birer nebî zâhir oldu. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ (Tevbe, 9/128) [Size, sizin nefsinizin cinsinden bir resûl geldi.] Ve bu resûller o ümmetlerden her birinin ilm-i ilâhîde birer muallimidir. Âlem-i şehâdet bir mektebe ve her bir karndaki ümem de birer sınıfa ve her ümmetin resûlü dahi bir muallime müşâbihdir. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz بُعِثْتُ مُعَلِّمًا ya'ni "Ben muallim olarak ba'solundum"[45] buyururlar. Meselâ sekiz sınıf üzerine müretteb olan bir mektebin, sekizinci sınıf muallimi, birinci sınıftaki tâliblere, o dersi vermek üzere gönderilse abes olur. Zîrâ o muallimin dersini, henüz mübtedî olan tâlibler anlayamaz. Bunun gibi, her karndaki insanlara Hâtem-i enbiyâ (s.a.v.) Efendimiz'in şerîat-ı mutahharaları ile hitâb olunmadı.

Onun ümmet-i merhûmesi müntehî sınıf talebesi mesâbesinde olduğundan, külliyyât ve cüz'iyyât-ı esrârı câmi' olan Kur'ân ile muhâtab oldular; ve Hâtem-i enbiyâdan sonra rûy-i zemînde ümem-i sâbıkanın isti'dâ-

45 Müslim, "Talâk", 4; İbn Mâce, "Kitâbü's-sünne", 17; Dârimî, "İlim", 17; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXII, s. 392; Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, XIII, s. 51.

dâtına mutâbık olan şerâyi' ile amel nehyolundu. Zîrâ nüzûl-i Kur'ân'dan sonra rûy-i zemîndeki insanların cümlesi ümmet-i Muhammed'dir. Kabûl edenler "ümmet-i icâbet"ten [m/77] ve reddedenler "ümmet-i da'vet"tendir. Hâtem-i enbiyâdan sonra gelen insanların mertebe-i isti'dâdına nazar olunursa, Kur'ân'a muhâtab olmağa lâyık oldukları tezâhür eyler. Zîrâ Îsâ (a.s.)ın vilâdetinden, (S.a.v.) Efendimiz'in bi'set-i seniyyelerine kadar mürûr eden beş yüz küsur sene zarfında, âlem-i Nasrâniyyet cehil içinde pûyân idi. Onların terakkiyâtı bi'set-i seniyyeden sonradır. Zîrâ cümlesi ümmet-i Muhammed'den olup, isti'dâd ciheti ile, ümem-i sâbıkaya tafazzul etmişlerdir. Velhâsıl isti'dâdât-ı beşer ale't-tedrîc tekâmül ettiğinden, peyderpey zuhûr eden enbiyâ dahi, onların isti'dâdına muvâfık ahkâm-ı ilâhiyye ve fühûmuna mutâbık hitâbât-ı rabbâniyye ile geldiler. Binâenaleyh her bir nebîye verilen ilm-i risâlet, ümmetlerinin isti'dâdından ne ziyâde, ne de noksandır. Ya'ni her birinin ümmeti, ulûm ve maârifden ne mikdâra muhtâc ise, ilm-i risâlete müteallik olarak, onlara verilen şey dahi o mikdârdan ziyâde ve noksan değildir. Zîrâ eğer ziyâde verilse, teklîf-i mâ-lâ-yutâk olur; ve eğer noksan verilse, hakları verilmemiş olur. Hâlbuki Hak Teâlâ الَّـذِي أَعْطَـى كُلَّ شَـيْءٍ خَلْقَـهُ ثُـمَّ هَـدَى (Tâhâ, 20/50) [Hak Teâlâ her şeye halkını, ya'ni isti'dâdının iktizâsı olan hakkını verdi. Ondan sonra da her şeye halkını verdiğini beyân etti.] buyurduğu cihetle, her şeyin hakkı ne ise onu verir. İşte şerâyi'-i enbiyâdaki ihtilâfın ve birinin şerîatı geldikde, diğerinin şerîatı mefsûh olmasının hikmeti budur; ve bu hikmete mebnîdir ki, enbiyânın ba'zısı ba'zısından efdaldir. وَلَقَـدْ فَضَّلْنَـا بَعْـضَ النَّبِيِّـينَ عَلَـى بَعْـضٍ (İsrâ, 17/55) [Biz enbiyânın ba'zısını ba'zısı üzerine tafdîl ettik.] Ve kezâ ümmetlerin dahi ba'zısı ba'zılarından efdaldir.

On Altıncı Fasıl: Dîn

"Dîn" lugat i'tibâriyle "inkıyâd", "cezâ" ve "âdet" ma'nâlarına gelir. Bu ma'nâların üçü de "şer'"a naklolunabilir. "İnkıyâd"ın ma'nâsı budur ki, abd nebînin cânib-i Hak'tan getirdiği şerîata ya inkıyâd, ya muhâlefet eder. Eğer inkıyâd ederse, Hak Teâlâ dahi ona muvâfık cezâ ile münkād olur; ve eğer muhâlefet eder ve abdin ayn-ı sâbitesinin isti'dâdı afvı iktizâ eylerse, Hak dahi ona afv [m/78] ve mağfireti ile münkād olur; ve eğer abdin ayn-ı sâbitesinin isti'dâdı muâhazeyi taleb ederse, Hak ona kahr ve intikām ile münkād olup, ona Kahhâr ve Müntakim isimleriyle tecellî eder. Ve inkıyâdda müessir olan abdin hâlidir. Zîrâ inkıyâd abdin fiilidir.

"Cezâ"nın ma'nâsı da budur ki, Hakk'ın abde inkıyâdı, onun fiilinin ivazını i'tâdan ibârettir; ve bu ivaz abdin ayn-ı sâbitesinin isti'dâdına göre verilir. İvazda üç sûret vardır:

Birisi; abdin hoşuna gidecek ve tab'ına mülâyim gelecek şeydir. Bunun delîli رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ (Mâide, 5/119) [Allah onlardan râzı oldu ve onlar da O'ndan râzı oldular.] âyet-i kerîmesidir.

İkincisi; abdin hoşuna gitmeyecek ve tab'ına mülâyim gelmeyecek şeydir. Bunun delîli de وَمَنْ يَظْلِمْ مِنْكُمْ نُذِقْهُ عَذَابًا كَبِيرًا (Furkān, 25/19) [Her kim zulmederse ona büyük bir azâb tattıracağız.] âyet-i kerîmesidir.

Üçüncüsü; tab'a mülâyim gelen ve gelmeyen kaydlar ile mukayyed değildir. Bu da muhâlefetin afvıdır. Bunun delîli dahi وَنَتَجَاوَزُ عَنْ سَيِّئَاتِهِمْ (Ahkāf, 46/16) [Biz onların seyyiâtından geçeriz.] âyet-i kerîmesidir. İşte abdin muktezâ-yı hâline göre Hakk'ın inkıyâdı cezâ ve muâvazadır.

"Âdet"in ma'nâsı dahi budur ki, abdin inkıyâd ve muhâlefeti, abdin ayn-ı sâbitesinin ahvâlinden bir hâldir; ve Hakk'ın inkıyâdı ve muâvazası dahi kezâlik abdin ayn-ı sâbitesinin ahvâlinden bir hâldir. Binâenaleyh abdin inkıyâdı hâl-i evvel ve Hakk'ın muâvazası da hâl-i sânîdir. Hâl-i sânî, hâl-i evveli ta'kib ettiği için, ona "ikāb" ve "ukūbet" dahi denir. Bu i'tibâr ile "ukūbet" mülâyim ve gayr-ı mülâyim olan ivaza şâmildir. Velâkin örf-i şer'î, ivaz-ı mülâyime "sevâb" ve gayr-ı mülâyime "ikāb" tesmiye etmiştir.

İmdi abdin ayn-ı sâbitesinin bu zikrolunan hâl-i evveli ve sânîsi kendi üzerine avdet ettiği için dîn "âdet"tir. Gerçi "âdet" denildiği vakit, akla

gelen şey, bir emrin aynı ile kendi hâline avdeti ma'nâsına ise de, böyle "âdet" hakîkatte vâki' değildir. Zîrâ "âdet" tekrârdır; ve tecellîde ise tekrâr yoktur. Belki mükerrer zannolunan şeyler yekdîğerinin mislidirler. Meselâ abd, emre inkıyâden sabah namazını kıldı. Hak dahi onun tab'ına [m/79] mülâyim muâvaza ile inkıyâd eyledi. Ertesi gün yine sabah namazını kıldı; yine ivaza nâil oldu. Namaz abdin fiili olup, ayn-ı sâbitesi hasebiyle Hakk'ın kendisine bir tecellîsinden ibârettir; ve abdin hâlidir. Ve muâvaza dahi Hakk'ın bir tecellîsi olup o da abdin ayn-ı sâbitesi hasebiyle vâki' olur. Bu da abdin hâl-i sânîsidir. İmdi namazların ve muâvazaların sûretleri mükerrer görünür. Bu i'tibâr ile dîn "âdet"tir. Velâkin bu sûretler yekdîğerinin "ayn"ı olmayıp, müşâbihidir. Bu i'tibâr ile de "âdet" değildir. Ve kezâ namaz kılmak abdin ahvâlinden bir hâl olduğu gibi, onun ayn-ı sâbitesinin ahvâline göre vâki' olan muâvaza dahi, o hâli ta'kîb eden ikinci hâldir; ve hâl-i evveli ta'kîb eden ikinci hâl ise bittabi' cezâ değildir. Binâenaleyh "dîn" bir vech ile "cezâ ve âdet" ve bir vech ile de "cezâ ve âdet" değildir.

On Yedinci Fasıl: Mevt

Âlem-i şehâdette mevt denilen hâl, in'idâm-ı sûretten ibârettir. Bu da iki[46] vech ile vâki' olur:

Bir vechi budur ki, teceddüd-i emsâl bahsinde îzâh olunduğu üzere, vücûd-ı mümkin tarfetü'l-ayn içinde ma'dûm ve mevcûd olur. Bu in'idâm mevttir. Bu husûsta cemâd, nebât, hayvan ve insan müşterektirler. Bu hâl cemâdda gayr-ı mahsûs; ve nebât ve hayvan ve insanda tedkîkât-ı fenniyye ile mahsûstür; ve tarfetü'l-aynda bilcümle vücûdât-ı mümkinenin iktizâ-yı zâtîsi hasebiyle vâki' olan bu in'idâm ve mevt, ehl-i keşf olan kümmelîn indinde meşhûddur.

İkinci vecih budur ki, herhangi bir sûret-i muayyene-i mevcûde bir daha aynen zâhir olmamak üzere bozulur; ve o mevcûdun ayn-ı sâbitesi ve hakîkati onun rûhu ve bu sûret o rûhun mazharı ve mir'âtı olduğu için, o sûret bir sebeb tahtında mün'adim olmakla berâber, o rûh artık ondan alâkasını kesmiş bulunur; ve bu in'idâma "mevt-i ıztırârî" derler. Bunda cemî'-i mevcûdât-ı mümkine müşterektir.

Üçüncü vecih "mevt-i ihtiyârî"dir. Bu da insana mahsustur; ve bu mevt bilcümle hevâ-yı nefisten ve lezzât-ı cismâniyye ve müşteheyât-ı nefsâniyyeden ve muktezayât-ı tabîat ve şehvetten fânî olmaktır. [m/80] Beyit:

سر ز هوا تافتن از سروریست　　ترکِ هوا قوتِ پیغمبریست

Tercüme: "Hevâ-yı nefisten i'râz etmek serverliktendir; terk-i hevâ kuvvet-ipeygamberîdir."[47]

Bu mevt-i ihtiyârî, bir insân-ı kâmilin dâmenine teşebbüs edip, onun terbiyesi tahtında bulunmak ile mümkindir. Istılâh-ı muhakkikînde buna "mevt-i ahmer" derler. Ve مُوتُوا قَبْلَ أَنْ تَمُوتُوا [Ölmeden evvel ölünüz!][48] hadîs-i şerîfi bu mevt-i ihtiyârîye işârettir. Ve (S.a.v.) Efendimiz, Hz. Sıddîk-ı A'zam hakkında buyururlar: مَنْ أَرَادَ أَنْ يَنْظُرَ إِلَى مَيِّتٍ يَمْشِي عَلَى وَجْهِ الْأَرْضِ فَلْيَنْظُرْ إِلَى أَبِي بَكْر ya'ni "Kim ki yeryüzünde yürüyen ölüye nazar etmek

46 Âdil Bey nüshası: "üç" (s. 64).

47 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, X, s. 568. Bu beyit *Mesnevî*'nin V. cildindeki sürh-ı şerîflerden birinde yer alır ve Hakîm Senâî'ye atfedilir.

48 Dâye, *Mirsâdü'l-İbâd*, s. 359 vd. Krş. Tirmizî, "Zühd", 25; İbn Mâce, "Zühd", 3.

isterse, Ebû Bekr'e baksın!"[49] Beyit:

Hayât-ı câvidânî sırrını şeyhden suâl ettim:
"Oğul, ölmezden evvel öl!" deyince intikāl ettim.

İmdi bu üç nevi' mevte mukābil, üç nevi' hayât vardır:

Birisi odur ki; Hayy-i lâ-yemût olan vücûd-ı hakîkînin her bir tarfetü'l-ayn içinde nefes-i Rahmânîsi ve imdâd-ı feyzi ile mevcûdât-ı mümkineye lâ-yenkatı' vâsıl olur. Bu hayât birinci mevte tekābül eder.

İkincisi; berzah-ı sânî-i melekûtîdeki hayâttır. İnsanın bu hayâtı âlem-i şehâdetten intikālden sonra bed'eder. Bu hayât dahi ikinci mevt-i tabîîye mukābildir.

Üçüncüsü; hayât-ı ebediyye-i kalbiyyedir ki, izâfât-ı nefsâniyyeden insilâh vâsıtasıyla ve sıfât-ı kalbiyye ile ittisâf sebebiyle hâsıl olur. Bu da mevt-i ihtiyârî mukābilindedir. Bu mevt ve hayât, ancak nev'-i insâna mahsustur.

Gülşen-i Râz'dan:

سه گونه نوعِ انسان را مماتست　　یکی هر لحظه دان بر حسبِ ذاتست
دوم زانها مماتِ اختیاریست　　سوم مردن مر او را اضتراریست
چو مرگ و زندگی باشد مقابل　　سه نوع آمد حیاتش در سه منزل

[m/81] Tercüme: "Nev'-i insân için üç türlü ölüm vardır: Birisini, her lahza zâtın hasebi üzere bil. İkincisi, mevt-i ihtiyârîdir. Üçüncüsü, ıztırârî olarak ölmektir. Mâdemki ölüm ve hayât mukābildir, binâenaleyh onun hayâtı da üç menzilde üç türlüdür."[50]

---

49 Hemedânî, *Temhîdât*, s. 14; Meybudî, *Keşfü'l-Esrâr*, IX, s. 327; Sühreverdî, *Avârif*, II, s. 329 (63. bâb); Şa'rânî, *Levâkıhu'l-Envâr*, s. 528; Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, s. 248.

50 Lâhicî, *Mefâtîhu'l-İ'câz*, s. 425-426 (beyit: 653-655). Bu beyitlerin Ahmed Avni Bey tarafından yapılmış manzum tercümesi şöyledir (*Gülşen-i Râz* [haz. Turgut Karabey], s. 155):

Bak üçtür nev'-i insânın memâtı　　Biri her andadır bil hasb-i zâtı
İkincisi memât-ı ihtiyârî　　Üçüncü bil ki mevt-i ıztırârî
Memât oldu hayâta bil mukābil　　Bu üç nev'-i hayâta üç o menzil

On Sekizinci Fasıl: Berzah

Berzah "vakt-i mevt ile zamân-ı kıyâmet arasındaki fâsıla-i zamâniyyedir"; ve "yekdîğerine muhâlif olan iki şey arasında hâil olan şey"e derler. O iki şeyin ister yekdîğerine münâsebeti olsun, ister olmasın, berzahın vücûdu tasavvur olunabilmek için, mutlakā iki şeyin vücûdu lâzımdır. Nitekim mâzî ve müstakbel arasındaki berzah "zamân-ı hâl"dir. Mertebe-i ervâh ile ecsâm-ı kesîfe arasındaki berzah "mertebe-i misâl"dir; ve cennet ile cehennem arasındaki berzah "A'râf"dır. Hayvânât ile insan arasındaki berzah "maymun"dur. Nebâtât ile hayvânât arasındaki berzah "hurma ağacı"dır. Nebâtât ile cemâdât arasındaki berzah "mercan"dır; ve kıs-alâ-hâzâ. Ba'de'l-mevt âlem-i berzaha intikāl eden şey insanın heykeli ve cesedi değil, belki hakîkat-i şahsiyyesidir. Zîrâ cesed-i unsurî bu âlemin eczâsındandır; ba'de'l-mevt yine bu âlemde inhilâl eder. Zâten teceddüd-i emsâl bahsinde îzâh olunduğu üzere bu cesed-i unsurî arazdan ibâret olup, iki zamanda bâkî kalmadığından, mevt-i ıztırârîden mukaddem dahi inhilâlât içindedir. Velâkin hakîkat-i şahsiyyenin taalluku, o heykelden munkatı' olmadığından kāim görünür. Mevt-i ıztırârîde ise bu hakîkat-i şahsiyyenin alâkası külliyyen munkatı' olup, o hakîkat berzaha intikāl eder; ve âlem-i berzahın mâddesine münâsib bir heykele taalluk eder. İsm-i Zâhir'in mazharı olan âlem-i şehâdetteki teklîfât-ı ilâhiyye üzerine ism-i Bâtın'ın mazharı olan berzahta mütekevvin olan a'mâl ve ahlâkının suver-i hasene veyâ kabîhasını, insan [m/82] berzahta kendi karîni olarak bulur. İn'idâm-ı sûretten sonra cemî'-i mevcûdât berzaha intikāl edip, mezâhir-i cemâliyyeden olanlar mahall-i cemâlde ve mezâhir-i celâliyyeden olanlar da mahall-i celâlde zâhir olurlar. Fakat yalnız emânet-i ilâhiyyeyi hamle isti'dâdından nâşî, kendisine teklîf vâki' olan insan için suâl vardır. Diğerleri mükellef olmadığından, onlara suâl yoktur; ve suâl ve cevâb herkese kendi hakîkatinin keşfinden ibârettir. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: وَجَاءَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَعَهَا سَائِقٌ وَشَهِيدٌ، لَقَدْ كُنْتَ فِي غَفْلَةٍ مِنْ هَذَا فَكَشَفْنَا عَنْكَ غِطَاءَكَ فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَدِيدٌ (Kāf, 50/21) ya'ni "Her bir nefis, kendisi ile berâber sâik ve şâhid oduğu hâlde gelir ve ona denir ki: Sen bundan gaflette idin, biz senden perdeyi kaldırdık. Bu günde senin basarın keskindir."

Keşf-i gıtâ bir tecellî ile vâki' olur. Bu tecellî içinde herkesin suâli ve

cevâbı vâki' olmuş olur. Zîrâ إِنَّ اللّٰهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ (Âl-i İmrân, 3/199) [Allah, hesâbı pek çabuk görendir.] buyurulur. Nitekim bu âlemde mevsim-i bahar bir tecellîden ibârettir; ve bu tecellî-i âmm "Neniz var?" suâlinden ibârettir. İşte bu tecellî-i âmm netîcesinde gül ve diken ve tatlı ve acı meyve ağaçları cevâblarını verip: "Bizim isti'dâdımız budur, bunları getirdik" derler. Binâenaleyh herkesin sâik ve şâhidi kâffe-i mevâtında kendisi ile berâber olan isti'dâd-ı zâtîsidir. Bu berzahın ahvâline müteallik ba'zı ma'lûmât "mertebe-i misâl" bahsinde i'tâ edilmiş olduğundan burada tekrârı zâiddir.

On Dokuzuncu Fasıl: Kıyâmet

Kıyâmetin envâı vardır. Bunlardan birincisi; her ân ve sâatte vukū' bulandır. Zîrâ avâlim her ânda gaybdan şehâdete ve âlem-i şehâdetten âlem-i gayba dâhil olur; ve bu avâlimin fâsidât ve kâinât ve maânî ve ecsâm gibi bilcümle envâının şehâdetten gayba ve gaybdan şehâdete duhûl ve hurûcunu, alâ-tarîki'l-ihâta, ancak Cenâb-ı Hak bilir. Zîrâ bu ilim [m/83] zevk-i hibret-i ilâhiyyeden ibârettir. Bunda hiç kimsenin iştirâki yoktur.

İkincisi; "mevt-i ıztırârî" ile vâki' olandır. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz: مَنْ مَاتَ فَقَدْ قَامَتْ قِيَامَتُهُ "Ölen kimsenin kıyâmeti kopar"[51] buyururlar.

Üçüncüsü; "mevt-i irâdî ve ihtiyârî" ile olur. Sâlik bu mevt ve kıyâmetten sonra âlemde neş'e-i âhiret üzerine yaşar. İşte buna mebnîdir ki, meyyite münkeşif olan ahvâl hîn-i sülûkünde sâlike de münkeşif olur; ve bu hâle "kıyâmet-i suğrâ" tesmiye ederler.

Dördüncüsü; ârifîn-i billâh hazarâtına fenâ-fillâh ve bekā-billâhdan sonra vahdet-i tâmme ve inkıhâr-ı keserât hâlinin zuhûrudur. Ârifin nefsinde vâki' olan bu tecellîye de "kıyâmet-i kübrâ" derler.

Beşincisi; bilcümle kâinât için mev'ûd ve muntazar olan kıyâmettir ki, Hak Teâlâ nazm-ı celîlinde وَأَنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ لَا رَيْبَ فِيهَا (Hac, 22/7) [Kıyâmet gelicidir, onda şübhe yoktur!] ve إِنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ أَكَادُ أُخْفِيهَا (Tâhâ, 20/15) [Kıyâmet günü, mutlakā gelicidir. Neredeyse onu gizleyeceğim (de hiç haber vermeyeceğim).] ve emsâli âyât-ı kur'âniyyedir. Bu "kıyâmet-i kübrâ" hakkında esnâ-yı şerhde dahi sırası geldikçe tafsîlât-ı kâfiye i'tâ edilecektir.

51 Gazâlî, *Kimyâ-yı Saâdet*, II, s. 347; a.mlf., *İhyâ*, VII, s. 217 (kitâbu's-sabr ve'ş-şükr); Hemedânî, *Temhîdât*, s. 52 vd.; Deylemî, *el-Firdevs*, I, s. 217; Zebîdî, *İtḥâfü's-Sâde*, XI, s. 20; XIV, s. 303-304; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, II, s. 368.

Yirminci Fasıl: Cennet ve Cehennem

Ma'lûm olsun ki, cennet ve cehennemin her bir âlemde mezâhiri mevcûddur: Evvelâ; hazret-i ilmiyye-i ilâhiyyede a'yân-ı sâbiteleri vardır. Sâniyen; vücûd-ı ilmîlerinin emsâli âlem-i misâlde mütekevvindir. Sâlisen; hazret-i şehâdette her ikisi de mümtezic olarak zâhirdir. Zîrâ hazret-i şehâdet mezâhir-i âhirete nazaran evsa' değilse de, ecma'dır; ve elem ve lezzetin imtizâcını her zaman bu âlemde zevkan biliriz. Râbian; âlem-i insânîde mevcûddur. Zîrâ makām-ı rûh ve kalb ve kemâlâtı ayn-ı naîmdir; ve nefis ve hevâ ve muktezayâtı ayn-ı cehennemdir. Bunun için makām-ı kalbe ve rûha dâhil olan ve ahlâk-ı hamîde ve sıfât-ı marzıyye ile muttasıf olanlar, envâ'-ı naîm ile mütena'im olurlar; ve nefis ve lezzâtı ve hevâ ve şehevâtı ile meşgūl olanlar envâ'-ı belâyâ ile muazzeb olurlar. Nitekim Hak Teâlâ إِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكَافِرِينَ (Tevbe, 9/49; Ankebût, 29/54) [Muhakkak cehennem el'ân kâfirleri ihâta etmiştir.] buyurur. [m/84]

Celâleddin Devvânî (k.s.) hazretleri *Zevrâ Hâşiyesi*'nde buyururlar ki: "Bu âyet-i kerîmeyi te'vîle hâcet yoktur. Zîrâ küffârın sû'-i i'tikādları ve ahlâk-ı nâ-marzıyyeleri, neş'e-i uhrâda sûret-i cahîmde zuhûr edip küffârı muazzeb kılacaktır. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz buyururlar: الْقَبْرُ رَوْضَةٌ مِنْ رِيَاضِ الْجَنَّةِ أَوْ حُفْرَةٌ مِنْ حُفَرَاتِ النِّيرَانِ ya'ni "Kabir, ya cennet bahçelerinden bir bahçe, veyâhud cehennem çukurlarından bir çukurdur."[52] A'râzdan ibâret olan ahlâk ve a'mâl-i insâniyyenin berzahta suver-i münâsibe ile zâhir olacakları gerek âlem-i misâl ve gerek berzah bahislerinde beyân olundu.

Hâmisen, cahîm ve naîmin en son mezâhiri, dâr-ı âhirettedir; ve bunlar rûhânî değil cismânîdir; velâkin bu cismâniyette neş'e-i rûhâniyye gālibdir. Neş'e-i nefsâniyye gālib olan bu âlem-i şehâdetin ahvâline bakıp da, cennet ve cehennem-i cismânî hakkında istidlâlen hüküm verenler hatâ ederler. Meselâ bu âlemin suver-i mâddiyyâtı bir karâr üzere olmayıp bozulur. Zîrâ kavânîn-i külliyyeleri bunu iktizâ eder. Fakat cennet ve cehennem-i cismânînin suveri sâbit ve berkarârdır; ve onların kavânîn-i külliyyeleri îcâbı budur. İşte bu sebebe müsteniddir ki, bu âlemde akıl ve mantıkın kabûl edemeyeceği ahvâl, cennet ve cehennem-i cismânîde ma'kūldür; ve o mev-

52 Tirmizî, "Kıyâmet", 26; Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, VII, s. 262.

tında bu ahvâle hayret olunmaz. Bunun nazîri bu âlemde de mevcûddur. Meselâ âlem-i şehâdette insanın havada uçması ve deryâ üzerinde yürümesi mümkin olmadığı hâlde, uyuyan kimse havada uçar ve su üzerinde yürür. O kimse kendisinin âlem-i hayâlde vâki' olan bu hâline o mevtın içinde bulundukça taaccüb etmez. Alelâde bir hâl sûretinde telakkî eyler. Uyanıp âlem-i şehâdetin ahkâmı dâiresine avdet ettikde, rü'yâdaki hâline hayret ve taaccüb eder; zîrâ o dakîkada mevtın-ı hayâlin dâire-i ahkâmından hurûc etmiştir. İşte gerek ahvâl-i berzah, gerek mevtın-ı cennet ve cehennem bu hâle mümâsildir. Kitâbullâh'ın haber verdiği bu mevtınların garâib-i ahvâli ehl-i gaflet tarafından âlem-i şehâdete kıyâs olunduğu için, istib'âd ve inkâr olunur. [m/85] Çünkü onlar bu âlemin ahkâmı içinde müstağrak ve mahbûs kalmışlardır. İmdi cennet ve cehennem-i cismânî haklarındaki âyât-ı kur'âniyye ve ahâdîs-i şerîfe alâ-tarîki't-temsîl beyânât-ı aliyyeyi hâvîdir. Makām-ı müşâhedeye vâsıl olmayan her bir mü'min, bu ihbârât üzerine kendi muhayyilesinde îcâd ettiği sûretlere inanmıştır. Hâlbuki Hak Teâlâ hazretleri hadîs-i kudsîsinde أَعْـدَدْتُ لِعِبَـادِيَ الصَّالِحِيـنَ مَـا لاَ عَيْـنٌ رَأَتْ، وَلاَ أُذُنٌ سَـمِعَتْ، وَلاَ خَطَـرَ عَلَـى قَلْـبِ بَشَـرٍ ya'ni "Ben sâlih kullarım için göz görmedik, kulak işitmedik ve kalb-i beşere hutûr etmedik şeyler hazırladım"[53] buyuruyor. Gözlerin görmediği ve kulakların işitmediği ve kalb-i beşere hutûr etmeyen şeyler elbette bu âlem-i şehâdette görülen ve işitilen ve tahayyül olunan şeylerin hâricinde olacaktır. Bu âlemde cennet hakkındaki ta'rîfât ve tafsîlât ise, kalb-i beşere hutûr eden hayâlâttan ibârettir. Binâenaleyh gerek cennet ve gerek cehennem bizim hâtırımıza hutûr eden hisâbât ve tertîbât hâricindedir.

"Cennet" lugatta, "eşcâr-ı kesîre mağrûs olan bir zemîn"den ibârettir ki, eşcârın kesretinden dolayı gölgeleri sath-ı arzı setreder; ve cennet "setr" ma'nâsına gelen "cenne" lafzından müştakk olup, bu kelimenin masdar-ı binâ-i merresidir. Ulemâ-i zâhire ıstılâhında, dâr-ı âhiretin makāmât-ı mütenezzihe ve makāmât-ı tayyibesidir; ve bu makām ef'âl-i hasene ve a'mâl-i sâlihanın cennetidir. Ef'âl ve a'mâlin azlığı ve çokluğu i'tibâriyle bu cennetin derecât-ı mütefâvitesi vardır. Urefâ derler ki, bu ef'âl ve a'mâl cenne-

53 Buhârî, "Bed'u'l-halk", 8; Müslim, "Cennet", 1; Tirmizî, "Tefsîr", 32; İbn Mâce, "Zühd", 39; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XIII, s. 489.

tinden başka da cennetler vardır. Onlara "cennât-ı sıfât" derler; ve o, abdin sıfât-ı kemâliyye-i ilâhiyye ile ittisâfı ve ahlâk-ı ilâhiyye ile tahallukudur. Bu cennet dahi, ehl-i kemâlin merâtibi hasebiyle mütefâvittir; ve bunlardan başka cennetler dahi vardır ki, onlara "cennât-ı zât" derler. O da ibâd-ı hâssına, Rabbü'l-erbâb olan Allâhü Zülcelâl hazretlerinin ve her birinin erbâb-ı müteferrikadan kendisine âit olan rabbin tecellî-i zât ile zuhûrundan ve abdin zâtta, kendi zâtının mahvı ile o cennetlerde istitârından ibârettir. Hak Teâlâ hazretlerinin zâtı için dahi üç cennet vardır ki وَادْخُلِي جَنَّتِي (Fecr, 89/30) [Benim cennetime gir!] kavl-i şerîfinden [m/86] müstefâddır. Hak Teâlâ bu cennetleri kendi zâtına izâfe buyurur. Birisi; "a'yân-ı sâbite cenneti"dir ki, Hak Teâlâ onunla müstetir olmuş ve kendi zâtını, kendi zâtı ile a'yân-ı sâbite arkasından müşâhede buyurmuştur. İkincisi; "cennet-i ervâh"dır ki, Hak Teâlâ o ervâhda öyle müstetir olmuştur ki, ne melek ve ne de beşer ona muttali' değildir. Üçüncüsü; "âlem-i şehâdet ve mükevvenât"tır ki, Hak Teâlâ o perdeler arkasında, öyle istitâr eylemiştir ki, ağyârdan hiçbir kimse muttali' olamaz.

Cennet-i cismânî dârü'n-naîmdir. Bu mevtına vâsıl oluncaya kadar abdin hiçbir mevtında râhatı ve tena'um-i hâlisi yoktur; ve cennet-i cismânî, a'yân-ı sâbite-i süadânın emr-i sülûkte müntehâ-yı tarîkidir. Husûl-i kemâlleri ancak bu mevtında vâki' olur; ve ehl-i cennet bu ni'met içinde hulûd ve ebediyet üzeredir. Bunların a'yânına aslâ fenâ târî olmaz; ve cümlesi seyr fillâhdır. Zîrâ seyr fillâhın nihâyeti yoktur.

Ehl-i cehennem, birisi muvakkat ve diğeri müebbed olmak üzere iki kısımdır: Muvakkat olanlar isti'dâd-ı ezelîleri mağfireti iktizâ etmeyen usât-ı mü'minîndir. Bunlar tecellî-i Müntakim'den sonra cennete idhâl olunurlar. Müebbed olanlar ehl-i şirk ve küfür ve nifâk olup, aslâ cehennemden çıkmazlar. Çünkü isti'dâd-ı ezelîlerinin iktizâsı budur. Onlar Hakk'ı ancak cehennemde zikrederler; ve cehennem onların ma'bedidir. Fakat devre-i medîdeden sonra cehennemin ateşi soğuyup, harâreti zâil ve سَبَقَتْ رَحْمَتِي عَلَى غَضَبِـي [Rahmetim gazabımı geçmiştir.][54] sırrının zuhûruna mebnî bu hâl ehl-i cehennem hakkında bir naîm olur. Nitekim hadîs-i şerîfte فَيُنْبِـتُ فِيهَـا

54 Buhârî, "Tevhîd", 55; Müslim, "Tevbe", 4; İbn Mâce, "Sünne", 14; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XII, s. 247.

شَـجَرَةُ الْجِرْجِيـرِ [Orada Circîr ağacı yetişir.][55] buyurulmuştur. "Circîr" ya'ni maydanos, gāyet sulak mahalde biten bir nebattır; ve Kur'ân-ı Kerîm'de لَابِثِيـنَ فِيهَـا أَحْقَابًا (Nebe', 78/23) [Orada devirler boyunca kalıcılardır.] âyet-i kerîmesi ile intihâ-yı azâba işâret buyurulur. Zîrâ "hukub" seksen yıl ma'nâsına gelir. Ve "ahkāb" "hukub"un cem'i olup müddet-i medîdeden kinâye olmakla, intihâ ma'nâsını ifâde eder.

Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) *Fütûhât-ı Mekkiyye*'lerinde, cehennemin havâ-yı nârîden ibâret olup, içinde ateş olmadığını ve onun kor ateşleri mücrimîn olduğunu ve ehl-i cehennemin bu havâ-yı nârî içinde muhterik olmakla berâber كُلَّمَـا نَضِجَـتْ جُلُودُهُـمْ بَدَّلْنَاهُـمْ جُلُـودًا غَيْرَهَـا لِيَذُوقُـوا الْعَـذَابَ (Nisâ, 4/56) [Münkirlerin her ne vakit derileri yanıp pişse, azâbı tatmaları için biz onların derilerini başka derilere tebdîl ederiz.] âyet-i kerîmesi hükmünce, mahvolmayarak bu ihtirâk-ı şedîde tahammül edebilecek bir vücûda mâlik olacaklarını beyân [m/87] buyururlar.[56] Bu beyânât-ı aliyyeye nazaran cehennemin, mâdde-i şemsiyyeden ibâret bir küre-i cesîme olacağı anlaşılıyor. Hâlbuki istidlâlât-ı fenniyyeye nazaran bu gibi buhâr-ı nârî hâlinde bulunan kürelerin milyonlarca sene sonra fezâda teberrüd ve tasallüb edebilmeleri vâriddir. Şu hâl ise ehl-i cehennem hakkında bittabi' bir naîm-i zâid olur. Fakat ehl-i cennetin naîmi gibi, naîm-i hâlis değildir. Cehennem-i cismânî dahi, a'yân-ı sâbite-i eşkıyânın, emr-i sülûkte müntehâ-yı tarîkidir; ve onların husûl-i kemâlleri ancak bu mevtında vâki' olur.

İmdi ehl-i cehennemin naîmi, ehl-i cennetin naîmine mübâyindir. Velâkin emr-i iltizâz ve tena'umda her ikisi müsâvîdir. Çünkü ehl-i cennete nisbeten, cennetin ni'metleri ne ise, ehl-i cehenneme nisbeten dahi azâb-ı cehennem olur. Zîrâ tab'larına mülâyim olan ni'metler bunlardır. Ehl-i cennet, cehennemden nasıl kaçarsa, ehl-i cehennem dahi ehl-i cennetten öyleyce kaçar. Bunun bu âlemde nazâiri pek çoktur. Meselâ insan necâsetten nasıl müteneffir olup kaçar ve gül râyihasından hoşlanırsa, necâset böceği dahi gülden öylece teneffür edip, firâr eder ve necâsetten mahzûz olur. Velâkin bu iki naîm arasında azîm bu'd ve mübâyenet vardır. Emr-i vücûd-

55 *Fütûhât-ı Mekkiyye*, IV, s. 416 (289. bâb); Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, X, s. 82, 304.
56 Bk. *Fütûhât-ı Mekkiyye*, III, s. 422 (167. bâb); VII, s. 225-226 (513. bâb).

da tayyib ve habîs yekdîğerinden mütemeyyiz olduğundan, ehl-i cennetin naîmi tayyibât ve ehl-i cehennemin naîmi de habîsât cinsindendir. Ehl-i cennetin naîmi mahz-ı imtinân ile "Rahmânü'r-Rahîm" hazretinden ve ehl-i cehennemin naîmi ise tecellî-i Müntakim'den ve azâb-ı elîmden sonra "Erhamü'r-râhimîn"in rahmetinden zâhir olur; ve âteş-i cehennemin zevâlinden sonra, ehl-i cehennemin bu küre-i mutasallibe üzerindeki maîşetleri gāyet süflî ve hakîr ve azâbât-ı sâire dâiresindedir; ve ebediyyen oradan çıkmazlar. خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ (Hûd, 11/107) [Orada gökler ve yer devâm ettikçe ebedî sûrette duruculardır. Rabbinin dilediği müddet müstesnâ.]

Hâtime

Mebâhis-i sâbıkadan anlaşıldığı üzere, efrâd-ı insâniyyeden her bir ferd âlem-i şehâdette menkūş olan suverden bir sûrettir; ve sûret ancak "ma'nâ"-sından dolayı nakşolunur. Ma'nâsız sûret nakşı abes ve münâfî-i hikmettir. İnsan bu âlemin cevherinden masnû' [m/88] ve küllün cüz'ü mesâbesinde olup, kendi nefsinde bî-ma'nâ nukūş ile izâa-i evkātı abes gördüğü hâlde, kendi küllü olan vücûd-ı hakîkîde, böyle bir meziyetin adem-i vücûdunu iddiâ eyler ise, bir cehl-i sarîh ve dalâl-i kabîh olur. Şu tarz muhâkeme ile aklen sâbit olur ki, efrâd-ı insâniyye, kitâb-ı âlem-i şehâdette, "ma'nâ"larından dolayı nakşolunmuş birer sûrettirler. Hak Teâlâ hazretleri bu hakîkati أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا (Mü'minûn, 23/115) [Biz sizi abes olarak mı yarattık?] ve لَوْ أَرَدْنَا أَنْ نَتَّخِذَ لَهْوًا لَاتَّخَذْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا (Enbiyâ, 21/17) [Eğer biz eğlence ittihâz etmek isteseydik kendi indimizden onu ittihâz ederdik.] ve emsâli âyât-ı kur'âniyyede beyân buyurmuştur. İnsan, vücûdun tecellî-i ahîri olduğu için, cemî'-i merâtibi câmi'dir. Onun taayyünü ulûhiyetin câmi' olduğu sıfât ve esmânın fiilen zuhûr-ı ahkâmına müsâiddir. Ya'ni ulûhiyet bir ma'nâ olup, sûret-i insân kitâb-ı âlemde, ancak o ma'nâyı izhâr için menkūştur. Ma'nâ sûretin "ayn"ı olmadığı gibi, gayrı da değildir. Binâenaleyh sûret ma'nâdan ve ma'nâ da sûretten münfek olmaz. Ma'nâ-yı küllî-i ulûhiyyet için menkūş olan sûret-i insâniyye, lâ-yuad ve lâ-yuhsâdır. Fakat bunların taaddüdü, vahdânî olan o ma'nâ-yı küllîyi ta'dîd ve teksîr etmez. Nitekim insâniyet bir mefhûm-i küllî olduğu hâlde, bu mefhûma delâlet etmek üzere, kâğıt üzerine, şöyle bir insan kelimesini tahrîr ederiz. Bu nakış bir sûretten ibârettir. Bunu gördüğümüz zaman bilmesi, görmesi, işitmesi, istemesi, gülmesi, ağlaması, yürümesi, oturması, uyuması ve ilh... ne kadar şuûnâtı varsa hepsi dâhil olmak üzere, insâniyet mefhûmuna delâlet ettiğini anlarız. Bu kelimenin on, yüz, bin ve yüz bin mislini tahrîr etsek, cümlesi bu mefhûma delâlet eder. O mefhûm-i küllî bi't-tecezzî bu kelimelere inkısâm etmedi; belki her birine külliyet ile taalluk etti; ve bunları sildiğimizde, insan mefhûm-i küllîsi yine kendi âleminde durur. Bunlar ile berâber silinmez. Zîrâ o mefhûm bu sûretlerin gayrıdır. Fakat bu sûret olmaksızın o ma'nâyı tefhîm etmek de mümkin değildir. Bu nakış görülünce, o ma'nâya intikāl olunur. Binâenaleyh [m/89] bu nakış o

ma'nânın gayrı da değildir; ve o ma'nânın o sûrete taalluku bî-keyfiyettir, ta'rîfe sığmaz. İnsanın teşekkülât-ı vücûdiyyesi, vücûd-ı hakîkînin sûret-i insâniyyede taayyünü ve o taayyünde a'râzdan ibâret olan zerrât-ı unsuriyyenin yekdîğeriyle bi't-terekküb aldığı vaziyetler, akıl dediğimiz bir nûr-i fıtrî husûle getirmiştir. İnsan bununla umûr-i dünyeviyyede salâhı fesâddan ve hayrı şerden temyîz eder. Bunda bilâ-tefrîk-i cins ve mezheb efrâd-ı insâniyye müşterektir. Buna "akl-ı maâş" derler ki, aklın mertebe-i sabâveti mesâbesindedir; ve efrâd-ı insâniyyenin ukūlü tefâvüt-i bünyelerinden nâşî mütefâvittir; ve tefâvüt-i bünye ve taayyün de onların hakîkat-i şahsiyyeleri ve hakîkat-i şahsiyyelerinin kābiliyeti iktizâsındandır; ve ilmin mahall-i taalluku akıl olduğundan, onların derecât-ı ilimleri dahi akıllarına tebaan mütefâvittir. Nitekim Hak Teâlâ hazretleri bu tefâvüte işâreten buyurur: وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ (Yûsuf, 12/76) [Her bir ilim sâhibinin üstünde bir alîm vardır.]

İmdi, mâdemki "akl-ı maâş" mertebe-i sabâvettedir; bir sabî nasıl terbiye ve ta'lîme muhtâc ise, "akl-ı maâş" dahi öylece terbiye ve ta'lîme muhtaçtır. Hazret-i şehâdette muallim-i ukūl iki nevi'dir:

Birisi enbiyâ (a.s.)dır ki, bu ukūlü, ism-i Hâdî'nin ahkâmı dâiresinde terbiye edip "akl-ı maâd" mertebesine terakkî ettirirler. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz بُعِثْتُ مُعَلِّمًا [Ben muallim olarak gönderildim.] buyururlar. Akıl bu mertebede keskin bir nazar peydâ edip, umûr-i uhreviyyede salâhı fesâddan ve hayrı şerden tefrîk eder. İnsan bu akl-ı maâd dâiresinde şerîat-ı nebîye kemâl-i ittibâ' ve amel-i sâlihe muvâzabat ile te'dîb-i nefs eyledikde, artık kâmil olup "akl-ı küll" dâiresine dâhil ve gāye-i hilkatine vâsıl olur. Bu akla taalluk eden ilim ilm-i Hak'tır. Zîrâ ilmi, hakîkat-i muhammediyyeden ibâret olan akl-ı küllden ahzeder. Hakîkat-ı muhammediyye mertebesi ise vücûdun mertebe-i vahdet ve ulûhiyyetidir.

İkinci nevi' muallim dahi enbiyâya tebaiyetten istikbâr ve onları inkâr eden [m/90] tâifedir ki, bunlar İblîs'in nâibleridir. Kendilerine tâbi' olanların akl-ı maâşlarında ism-i Mudill'in ahkâmı dâiresinde tasarruf edip, gerek kendilerinin ve gerek tevâbiinin terakkî-i ukūlüne mâni' olurlar; ve hakîkati bulacağız diyerek evhâm çöllerinde ve âlem-i tabîatın karanlık sâhalarında, serâb arkasında atşân ve sergerdân olarak koşarlar. Hak Teâlâ

bunların ahvâlinden haber verip buyurur: وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَعْمَالُهُمْ كَسَرَابٍ بِقِيعَةٍ يَحْسَبُهُ الظَّمْآنُ مَاءً حَتَّى إِذَا جَاءَهُ لَمْ يَجِدْهُ شَيْئًا (Nûr, 24/39) ya'ni "Enbiyâyı ve onların getirdikleri kitâbları inkâr edip kâfir olanların amelleri çöllerdeki serâb gibidir. Susamış olan kimse onu görüp su zanneder. O serâb mevkiine geldiği vakit, onu hiçbir şey bulmaz." Bunlar zâhir-i vücûd olan kitâb-ı tabîat ile iktifâ eden zümre-i münkirîndir. Bir vakit hakîkat zannettikleri şey diğer bir keşif ile kökünden maklû' olur. O maklû' olan hakîkat-i maznûne ise serâbdan başka bir şey değildir. Bu tâife böyle kitâb-ı tabîatı tedkîk etmek sûretiyle nihâyet bir gün hakîkate vâsıl olabileceklerini zannederler. Sath-ı deryâdaki köpükler ile iştigāl edenler ka'r-ı deryâya vâsıl olabilirler mi? Heyhât! Bu tâifenin Volter'leri, Shakespeare'leri, Darwin'leri, Büchner'leri ilh... hakîkati anlamadan gittiler; ve bunlara peyrev olan zamânımızın münkirleri de onlar gibi gideceklerdir. Zîrâ âlem-i tabîatta ve tabîatta mütekevvin olan vücûd-ı insânîde hükümrân olan vehim, tarîk-i hakîkatin en büyük bir rehzenidir. Velâkin enbiyânın ve onların vârislerinin cânib-i küllden getirdikleri ilim, tasarrufât-ı vehmiyyeden tecrîd buyurulan ilimdir. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّا إِذَا تَمَنَّى أَلْقَى الشَّيْطَانُ فِي أُمْنِيَّتِهِ فَيَنْسَخُ اللَّهُ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ ثُمَّ يُحْكِمُ اللَّهُ آيَاتِهِ (Hac, 22/52) ya'ni "Ey Habîbim! Senden evvel bir nebî veyâ resûl göndermedik, illâ ki kendi nefsinden bir şey temennî ettikde, şeytan onun ümniyesine mülâkî olur. Allah Teâlâ ise şeytanın ilkā ettiği şeyi bozar, ba'dehû âyâtını tahkîm ve tesbît eder." [m/91]

İşte görülüyor ki, nefsin temennîsi enbiyâda bile vâki' olsa, ona şeytân-ı vehim karışıyor; ve ba'dehû vehmin ilkāâtı, cânib-i Hak'tan nesholunur. Artık cemî'-i evkātta kendi nefislerinin ahkâmı tahtında zebûn olan feylesoflara vehmin derece-i te'sîr ve tasarrufu kıyâs olunsun! İmdi enbiyâ (a.s.) a bihakkın tâbi' olup, onların isrlerine iktifâdan kıl ucu kadar inhirâf etmeyenler kendi asıllarına vâsıl olmuşlardır; ve emr-i ta'lîmde onların vâris ve halîfeleri bulunmuşlardır. Saltanat-ı ilmiyye ile zâhir olan bu kitâbın müellifi Hz. Şeyh-i Ekber Muhyiddin İbn Arabî efendimiz, o verese-i kümmelîn ve halîfe-i rûy-i zemînden birisidir; ve onların ilimleri Hak Teâlâ'nın وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا (Kehf, 18/65) [Ve ona nezdimizden bir ilim öğretmiştik.] kavl-i şerîfinde işâret buyurduğu ilm-i ledünnîdir. Bu ilm-i ledünnî

ehl-i kurba, delâil-i akliyye ve şevâhid-i nakliyye ile değil, ta'lîm-i ilâhî ve tefhîm-i rabbânî ile ma'lûm ve mefhûm olur. Bu da üç kısım üzerine olup, birincisi "vahy", ikincisi "ilhâm", üçüncüsü "firâset"tir. "Vahy", hâssa-i enbiyâ olup iki nevi'dir: Biri kelâm-ı ilâhî, diğeri hadîs-i nebevîdir; zîrâ akvâl-i enbiyâ (a.s.) وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَى، إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَى (Necm, 53/3-4) [Peygamber hevâdan ötürü konuşmaz, onun kelâmı Allah Teâlâ'dan vahyolunan bir vahiydir.] âyet-i kerîmesi mûcibince vahiydir. Kelâm-ı ilâhî vâsıta-i Cibrîl ile Resûl (s.a.v.)'in kalb-i şerîfine münzeldir. Hadîs-i nebevînin ba'zısı mahall-i şühûdda vâsıta-i Cibrîl ile gelmiştir. فَأَوْحَى إِلَى عَبْدِهِ مَا أَوْحَى (Necm, 53/10) [Allah kuluna vahyettiğini vahyetti.] âyet-i kerîmesinde ona işâret olunur. Ve ba'zısı da nüzûl-i Cibrîl vâsıtasıyla ve ba'zısı dahi kalb-i şerîfine "nefs (نَفْث) ya'ni nefh-i Cibrîl ile gelmiştir. Nüzûl-i Cibrîl'den murâd, onun sûret-i melekiyyeden hey'et-i beşeriyyeye tenezzül ve temessülüdür; ve "nefs"den (نَفْث) murâd Cibrîl'in bir sûrete mütemessil olmaksızın vahy-i ilâhînin ma'nâsını kalb-i şerîf-i nebevîye ilkā etmesidir.

"İlhâm" evliyâya mahsustur. O da sahîh ve sâbit olan bir ilimdir ki, Hak Sübhânehû ve Teâlâ onu âlem-i gaybdan havâss-ı evliyânın kalblerine kazf buyurur. Mutasavvife buna "hâtır-ı hakkānî" derler. Bu ilim ism-i Hâdî hazretinden ilkā olunduğundan, bunda evhâm-ı mudillenin te'sîri yoktur.

"Firâset" bir ilimdir ki, âsâr-ı sûretin teferrüsü sebebiyle guyûbdan [m/92] mekşûf olur. Bu ilim evliyâ ile havâss-ı mü'minîn arasında müşterektir. Nitekim hadîs-i şerîfte اِتَّقُوا فِرَاسَةَ الْمُؤْمِنِ فَإِنَّهُ يَنْظُرُ بِنُورِ اللّٰهِ [Mü'minin firâsetinden hazer ediniz; zîrâ Allâh'ın nûruyla nazar eder.][57] buyurulur. İlhâm ile firâset arasındaki fark budur ki, firâsette umûr-i gaybiyyenin keşfi, âsâr-ı sûretin teferrüsü ile olur; ilhâmda ise âsâr-ı sûretin teferrüsü sebeb değildir. Vahy ile ilhâm arasındaki fark dahi budur ki, ilhâm vahye tâbi'dir; vahy ilhâma tâbi' değildir. Ya'ni evliyâya ilhâm, mütâbaat-ı Resul vâsıtasıyla hâsıl olur.

İmdi ukūlü, ism-i Hâdî dâiresinde ta'lîm ve terbiye eden muallimîne vâki' olan ilkāât-ı ilmiyye bu sûretle olduğu gibi, ukūlü çâh-ı dalâlete ilkā

57 Tirmizî, "Tefsîr", 15; Kelâbâzî, *Bahru'l-Fevâid*, I, s. 222; İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, IV, s. 98; VI, s. 127; Taberânî, *Mu'cemu'l-Evsat*, VIII, s. 23; *Mu'cemu'l-Kebîr*, VIII, s. 102.

eden muallimîne dahi, ism-i Mudill hazretinden vahyolunur. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: إِنَّ الشَّيَاطِينَ لَيُوحُونَ إِلَى أَوْلِيَائِهِمْ (En'âm, 6/121) [Muhakkak şeyâtîn kendi dostlarına vahyederler.] Ve kezâ diğer âyet-i kerîmede de buyurur: وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا شَيَاطِينَ الْإِنْسِ وَالْجِنِّ يُوحِي بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُورًا (En'âm, 6/112) [Ve böyle her peygamber için insan ve cin şeytanlarını düşman kıldık. Onların ba'zısı ba'zısına, aldatmak için sözün yaldızlısını telkîn eder.] Ve evliyâ-i şeyâtînde ilhâma mukābil "evhâm" ve firâsete mukābil "hamâkat" hükümrân olur. Nitekim Hz. Mevlâna (r.a.) buyurur: *Mesnevî*:

این چنین کس گر ذکی مطلق است چونکه این تمییز نبود احمق است

Tercüme: "Böyle bir kimse zekiyy-i mutlak olsa bile, kendisinde bu temyîz ve firâset olmadığı için ahmaktır";[58] ya'ni kendi akıllarına tâbi' olan münkirîn, her ne kadar ulûm-i tabîiyyede zekiyy-i mutlak olsalar bile, mâdemki onlarda, hakîkat-i mebde' ve maâdı temyîz edecek kuvvet yoktur, ahmaktırlar.

Hadd-i zâtında bu tâifenin ilmi de bir nevi' ilimdir. Fakat aklı ıdlâl eylediği için kıymeti yoktur. Nitekim Hak Teâlâ onlar hakkında وَأَضَلَّهُ اللَّهُ عَلَى عِلْمٍ (Câsiye, 45/23) [Allah Teâlâ onu ilim üzerinde şaşırttı.] buyurur. وَقَالُوا مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ وَمَا لَهُمْ بِذَلِكَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ (Câsiye, 45/24) ya'ni "Münkir-i enbiyâ olanlar derler ki, hayât ancak hayât-ı dünyeviyyemizdir. Mâdde, cemâd ve meyyit hâlinde iken terkîb-i hâs dâiresinde eser-i hayât izhâr eder; ve bizi ancak dehr helâk eder. Hâlbuki [m/93] onların bu hükümlerinde ilm-i hakîkî cinsinden bir şey sâbit değildir. Belki ilm-i zannî ve vehmî vardır" âyet-i kerîmesinde de onların kıymet-i ilmiyyelerinin derecesini bizlere duyurur.

İmdi nâfi' ve gayr-ı nâfi' olarak ilmin envâı çoktur. Bu mukaddeme onların tafsîline müsâid değildir. Bunlardan ilm-i tasavvuf, ilm-i ledünnîden olduğu cihetle cümlesinin fevkindedir. Hükemâ, mesâlik-i felsefiyyelerinin ba'zı mesâilinde hakāyıka temâs ettiklerinden, ba'zı kûteh-bînân, ilm-i tasavvufun bunlardan me'hûz olduğunu zannederler ise de, bunun böyle olmadığı meydandadır. Zîrâ evliyâ, ilhâm ve firâsetlerinin sıhhatine

58 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, VI, s. 52 (beyit: 2558).

iki şâhid-i âdil şehâdet etmedikçe, onlara kıymet vermezler. O iki şâhid-i âdilden biri "Kur'ân" diğeri de "ahâdîs-i nebeviyye"dir.

Binâenaleyh ilm-i tasavvuf lübb-i Kur'ân ve ahâdîs-i şerîfe olup, aslâ mesâlik-i felsefiyye ile alâkadâr değildir.

Tevfîkāt-ı ilâhiyyeden istiâne ve A'ref-i enbiyâ (S.a.v.) Efendimiz hazretlerinin füyûzât-ı seniyyelerinden istimdâd ve onların verese-i kümmelîni ve husûsiyle hâtem-i evliyâ Şeyh-i Ekber Muhyiddin İbn Arabî ve şemsü'l-hakîka Cenâb-ı Mevlânâ Celâleddin Rûmî (rıdvânullâhi aleyhim ecmaîn) hazarâtının ebvâb-ı keremlerinden tese'ül olunarak şerhine şürû' olunan bu *Fusûsu'l-Hikem* dahi serâpâ ilm-i ledünnî ve lübb-i Kur'ân ve ahâdîs-i nebeviyyedir. وَاصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زِينَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَلَا تُطِعْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ وَكَانَ أَمْرُهُ فُرُطًا (Kehf, 18/28) ya'ni "Vech-i bâkîsini murâd ederek, gece ve gündüz Rab'lerini zikreden tâife ile berâber nefsini habs ve tesbît et! Ya'ni onların sohbetleri ile imrâr-ı evkāt eyle! Ve kalbini bizim zikrimizden iğfâl edip, hevâsına tâbi' ve emr-i nefsânîde müfrit olan kimseye itâat etme, ya'ni ona musâhib olma!" [m/94]

اَللّٰهُمَّ لَا سَهْلَ إِلَّا مَا جَعَلْتَهُ سَهْلًا، إِنَّكَ تَجْعَلَ الصَّعْبَ سَهْلًا، اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلَى نَبِيِّكَ الْمُصْطَفَى وَرَسُولِكَ الْمُرْتَضَى، وَعَلَى آلِهِ وَصَحْبِهِ وَسَلِّمْ تَسْلِيمًا.

[Allahım! Sâdece senin kolay kıldığın kolaydır; Sen zoru kolay kılarsın! Allahım! Âlemler içinden süzüp seçtiğin nebîne ve kendisinden râzı olduğun resûlüne salât et! Ve onun âline, ashâbına selâm et!]

Mesnevî:

تو مگو ما را بدان شه بار نیست　　با کریمان کارها دشوار نیست

"Deme dergâh-ı şehe bizlere ruhsat yoktur.
İş kerîmân ile oldukda suûbet kalkar."[59]

İbtidâ: 22 Nisan 1344, 1 Zi'l-ka'de 1346 [22 Nisan 1928]

Hitâm-ı istinsâh târîhi: 3 Zi'l-hicce 1346 ve 22 Mayıs 1344/1928

59 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, I, s. 155 (beyit: 222).

***

Şeyh Ali Fakrî Efendi[60] merhûmun iş bu Mukaddeme'yi ba'de'l-mütâlaa yazdıkları ebyâtdır:

بارك اللّٰه كريمت ای خوش نگار　　بهر این كرده هدایت اختیار
هر كه را خواهد خدا عالی كند　　قلب او را با علم مالی كند
باشد اندر دستِ حق او چون قلم　　حق نویسد حق بگوید دم بدم

[Ey güzel yüzlü! Kerem sâhibi olman ne mübarektir! Hidâyet senin bu cömertliğinden ötürü ihtiyâr edilmiştir. Her kimi isterse Hak yüce kılar ve onun kalbini ilim ile doldurur. Bir kalem misâli Hakk'ın elinde olduğundan, o hep hakkı yazar ve hakkı söyler.] [m/95]

Orhan Şemseddin Bey[61] merhûmun ba'de'l-mütâlaa yazdıkları ebyât-ı sâniha:

ختم كردم سر بسر دیباجه را　　بنده گشتم شیخ را هم خواجه را
فارق خود گشته فرقان سور ساخت　　عونِ «عونی» دیده‌اش پر نور ساخت
از میان چون رفت هم چون هم چرا　　منجلی شد ایزدِ چون و چرا
فارق و فرقان نمانده جز حمد　　بی تكلف بر زنم بانكِ احد
لا وجود الا هو الفرد القدیم　　بی من و تو بی نعیم و بی جحیم
چون مقرِّ ذات وحدانیتش　　نیست فردی جز ز فردانیتش
خود حیات و خود حی و خود مستعان　　مستجیب او مستجاب او خود عیان
حمد و حامد قول و قائل جمله اوست　　عین و غیر او فعل و فاعل جمله اوست
زان عرض خامه نویسد او او　　هم دلِ فردی خروشد هو هو

فرقان الدین فردی

60 Bir Sa'dî dergâhı olan Üsküdar Hallaç Baba Tekkesi'nin son postnişinlerinden olan Ali Fakrî Efendi'nin (1853-1929) hayâtı hakkında bk. Ergun, *Türk Şâirleri*, I, s. 437-441; Yücer, *Şeyh Sa'deddîn Cebâvî ve Sa'dîlik*, s. 182-185. Nüshalarda Fakrî nisbesi Fakîrî şeklinde yazılmıştır.

61 Orhan Şemseddin Bey, çeşitli devlet kademelerinde görev alan ve Ahmed Âmiş Efendi'nin halifeleri arasında sayılan Mehmed Şemseddin Paşa'nın (v. 1333/1917) oğlu olup Marsilya'da ateşe iken vefât etmiştir. Bk. Gölpınarlı, *Mevlânâ Müzesi Yazmalar Katalogu*, III, s. 151. Babası Mehmed Şemseddin Paşa'nın *Fusûsu'l-Hikem* okuttuğu bilgisi için bk. Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, III, s. 83-85; Pakalın, *Sicill-i Osmânî Zeyli*, XVII, s. 93-96.

[Mukaddemeyi baştan sona okuyup bitirdim. (Onu telif eden) şeyhe ve üstâda bende oldum. Hakkı bâtıldan ayıran (fârûk) sûrelerin furkânı oldu; Avnî'nin inâyeti onun gözünü nûr ile doldurdu. Artık "neden? niçin?" gibi soruların aradan çıkması sebebiyle "neden? niçin?"in Rabb'i âşikâr oldu. Fârûk ve furkâna hamdden başka bir şey kalmadı; ve şimdi ben zahmetsiz olarak Ahad (olan Hakk'ın) gülbangini söyler dururum. Vücûdda Ferd ve Kadîm olandan başkası yoktur: (Bu vücûd) bensiz ve sensiz, cennetsiz ve cehennemsizdir. Zâtının vahdâniyeti mertebesinde, "Ferdî" O'nun ferdâniyetinden başka bir şey değildir. Hayât O'dur, Hayy O'dur, Müsteân O'dur; Müstecîb O'dur ve Müstecâb O'dur. Hamd ve hamdeden, söz ve söz söyleyen hep O'dur. "Ayn", gayr, fiil ve fâil hep O'dur. Bundan ötürü mürekkeb hep "O", "O" diye yazdı. Ferdî'nin gönlü "Hû", "Hû" diye doldu taştı.]

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ وَبِهِ نَسْتَعِين

DÎBÂCE-İ FUSÛSU'L-HİKEM

بسم اللّٰه الرحمٰن الرحيم، الحَمْدُ لِلّٰهِ مُنْزِلِ الحِكَمِ على قُلُوبِ الكَلِمِ بأَحَدِيَّةِ الطَّرِيقِ الأَمَمِ مِن المقامِ الأَقْدَمِ وإِنِ اخْتَلَفَتِ النِّحَلُ والمِلَلُ لِاخْتِلَافِ الأُمَمِ.

Rahmân ve Rahîm olan Allâh'ın ismi ile başlarım. Her ne kadar ihtilâf-ı ümemden nâşî edyân ve mezâhib muhtelif ise de, hikmetleri, müstakîm olan tarîkin ahadiyeti ile makām-ı akdemden kelimelerin kalbleri üzerine inzâl eden Allâh'a hamdolsun.

Ya'ni rahmet-i imtinân ile bilcümle eşyâya vücûd veren ve rahmet-i vücûb ile ba'zı ibâdına mütecellî olan cemî'-i kemâlâtın sâhibi bulunan Allâhü Zülcelâl hazretlerinin ism-i şerîfiyle bu *Fusûsu'l-Hikem*'i tahrîre başlarım demek olur. "Rahmet-i imtinân" ile "rahmet-i vücûb"un tafsîli **Fass-ı Süleymânî**'de gelecektir.

Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) كُلُّ أَمْرٍ ذِي بَالٍ لَمْ يُبْدَأْ فِيهِ بِبِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ فَهُوَ أَقْطَعُ [Besmele ile başlamayan her iş noksandır.][62] hadîs-i şerîfine ittibâan kitâba besmele-i şerîfe ile başladıktan sonra, hamd ü senâ kemâlâta müteretteb olduğu ve hâlbuki bilcümle kemâlât [1/2] Allâhü Zülcelâl hazretlerine mahsûs bulunduğu için besmele-i şerîfeden sonra hamdi zikretti ki, "kâffe-i hamd Allâh'a mahsustur" demek olur. Ve hamdde üç vecih vardır:

Birincisi Hak'tan halka olan hamddir ki, bunun delîli إِنَّ اللّٰهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ (Ahzâb, 33/56) [Muhakkak Allah ve O'nun melekleri peygamber üzerine salât ederler.] ve هُوَ الَّذِي يُصَلِّي عَلَيْكُمْ (Ahzâb, 33/43) [Üzerinize salât eden O'dur.] âyet-i kerîmeleridir. Bu sûrette Hak hâmid ve halk mahmûddur.

62 Muhâsibî, *el-Kasd ve'r-Rücû' ilallâh*, s. 142; a.mlf., *er-Riâye*, s. 42; Gazzâlî, *İhyâ*, I, s. 765 (kitâbu esrâri's-salât); *Fütûhât-ı Mekkiyye*, III, s. 378 (153. bâb); Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, III, s. 770-772. Hadîsin bu ibâresine dâir geniş değerlendirmeler için bk. el-Kettânî, *el-Ekāvîlü'l-mufassıla li-beyâni hadîsi'l-ibtidâi bi'l-besmele*.

İkincisi halktan Hakk'a hamddir ki, bunun delîli de وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ (İsrâ, 17/44) [Allâh'ı hamd ile tesbîh etmeyen hiçbir şey yoktur.] ve وَتَرَى الْمَلَائِكَةَ حَافِّينَ مِنْ حَوْلِ الْعَرْشِ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ (Zümer, 39/75) [Melekleri görürsün ki Rablerine hamd ile tesbîh ederek arşın etrafını kuşatmışlardır.] ve emsâli âyât-ı kur'âniyyedir. Bu sûrette Hak mahmûd ve halk hâmid olur; ve bu vecihde üç sûret vardır: Kavlî, fiilî, hâlî.

1. Hamd-i kavlî: Enbiyâ (aleyhimü's-selâm)ın lisânı üzere Hakk'ın kendi nefsine senâ ettiği şeyle abdin lisânen hamdidir.

2. Hamd-i fiilî: Vech-i ilâhîyi taleben ve onun Cenâb-ı kerîmine tevecc ühen abdin hayrât ve ibâdâttan birtakım a'mâl-i bedeniyye îfâ etmesidir. Bu sûrette abd, her bir uzvunu, ne için yaratılmış ise, Hakk'a ibâdet kasdıyla vech-i meşrû' üzere isti'mâl eder; ve bu husûsta nefsinin huzûzunu düşünmez.

3. Hamd-i hâlî: Rûh ve kalb hasebiyle vâki' olur. O da abdin kemâlât-ı ilmiyye ve ameliyye ile ittisâfı ve ahlâk-ı ilâhiyye ile tahallukudur.

Üçüncüsü halktan halka olan hamddir. Bu sûrette hâmid ve mahmûd halk olur. **Fass-ı İbrâhîmî**'de tafsîl olunduğu üzere, bu nevi' hamdin [1/3] Allah için olmasının vechi budur ki, Hak taayyün cihetiyle hâmidin sûretinde zâhirdir; ve hamd ile kendi kemâlâtını izhâr eder; ve her mahmûd olan halkın sıfatı bulunan senâ dahi, mahmûd sûretinde kemâl ile mütecellî olan Hakk'ın "ayn"ıdır ki, mahmûd o kemâl sebebiyle hamde müstahak olur. Binâenaleyh hamd, Hakk'ın kemâlâtından bir kemâlin sıfatıdır ki, Hakk'ın hakîkatinden sudûr eder. Şu hâlde mahmûdun mazharından zâhir olan kemâle karşı, hâmidin mazharından sâdır olan hamd dahi Hakk'a râci' olur; ve hamd sâdır olduğu mahal i'tibâriyle kâmil ve nâkıs olur. Binâenaleyh kâmilden sudûr edince kâmil ve nâkıstan sudûr ettikde nâkıs olur. Cenâb-ı Şeyh (r.a.) hâtem-i velâyet makāmında müteayyin olduğundan, onun hamdi, kendisi gibi cemî'-i mehâmidin ecmaıdır. Hâtem-i evliyâ hakkındaki îzâhât **Fass-ı Şîsî**'de gelecektir.

"Münzil" "inzâl" masdarından veyâhud "tenzîl" masdarından ism-i fâildir. Her iki ma'nâ dahi vâriddir. Zîrâ "inzâl" bir şeyi def'a-i vâhidde indirmek ma'nâsınadır. Ve enbiyâ (aleyhimü's-selâm)ın a'yân-ı sâbiteleri,

rahmet-i rahîmiyye ile merhûm olup, mazhar oldukları ism-i hâs iktizâsınca, mertebe-i ahadiyyetin mâdûnu olan mertebe-i vâhidiyyette, a'tıyyât-ı ilâhiyye kendilerine def'aten nâzil olur. Çünkü isti'dâdât-ı gayr-ı mec'ûllerinin iktizâsı budur; ve mertebe-i şehâdette zuhûr ettikleri hînde, ism-i hâsları hazînesinde meknûz olan hikem, isti'dâd-ı mec'ûlleri inkişâf ettikçe, peyderpey ve tedrîcen nâzil olur. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ وَمَا نُنَزِّلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ (Hicr, 15/21) [Bizim indimizde hazîneleri olmayan hiçbir şey yoktur. Biz onu ancak mikdâr-ı ma'lûm ile indiririz.] İşte bu âyet-i kerîmede [1/4] tedrîcen nüzûl ma'nâsına "tenzîl" masdarı isti'mâl buyurulmuş ve hazret-i şehâdette her bir şeyin tedrîcen nüzûlüne işâret olunmuştur.

"Hikem" "hikmet"in cem'idir; ve hikmet, hakāyık-ı eşyâya gereği gibi ilim ve o ilim muktezâsınca amelden ibârettir. Bunun için hikmet ikiye inkısâm etti. Birisine "hikmet-i ilmiyye", diğerine "hikmet-i ameliyye" tesmiye olundu. Hâlbuki "ma'rifet" hikmet gibi değildir; o, yalnız hakāyıkı gereği gibi idrâktir; ve "ilim" ise hakāyıkı ve onların levâzımını idrâkten ibârettir. Bu sebeble "tasdîk"e "ilim" ve "tasavvur"a "ma'rifet" tesmiye olundu. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) "münzilü'l-maârif" veyâ "münzilü'l-ulûm" demeyip "münzilü'l-hikem" buyurdu.

"Kulûb" "kalb"in cem'idir; ve "kalb", sıfât-ı ilâhiyye ile hasâis-i kevniyye beynini câmi' olan bir hakîkatten ibârettir; ve bu hakîkatin kalb-i sanevberîye taalluku ve taaşşuku vardır; ve ona "kalb" tesmiyesi mevcûdâtın "lübb"ü olduğundan nâşîdir. Zîrâ bir şeyin "lübb"ü, onun kalbidir; veyâhud esmâ ve sıfâtın deverânı hasebiyle, kesîrü'l-inkılâb olmasından dolayıdır. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz, اَلْقَلْبُ بَيْنَ إِصْبَعَيْنِ مِنْ أَصَابِعِ الرَّحْمٰنِ يُقَلِّبُهَا كَيْفَ يَشَاءُ ya'ni "Kalb, Rahmân'ın parmaklarından iki parmak arasındadır; onu dilediği vech ile döndürür"[63] hadîs-i şerîfiyle buna işâret buyurmuş; ve "iki parmak"la Hak Teâlâ hazretlerinin "Celâl" ve "Cemâl" sıfatlarını murâd etmiştir.

"Kelim" "kelime"nin cem'idir; ve "kelime"den murâd "her bir mevcûdun aynı"dır. Zîrâ onlar nefes-i Rahmânî ile zuhûr etmiştir. Nitekim in-

63 Müslim, "Kader", 3; Tirmizî, "Kader", 8; İbn Mâce, "Duâ", 2; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XI, s. 130.

sanın hîn-i tekellümünde, kelimât nefes-i insânî ile zâhir olur; ve Cenâb-ı Şeyh (r.a.) *Fütûhât-ı Mekkiyye*'nin yüz doksan sekizinci bâbında [1/5] buyururlar ki: "Mevcûdât bitmek tükenmek bilmeyen kelimâttır. Allah Teâlâ vücûd-ı Îsâ (a.s.) hakkında وَكَلِمَتُـهُ أَلْقَاهَـا إِلَـى مَرْيَـمَ (Nisâ, 4/171) [Meryem'e ilkā ettiği "kelime"sidir.] buyurdu; ve o Îsâ (a.s.)dır. Ve mevcûdâtın kelimât olduğuna Hak Teâlâ hazretlerinin قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِكَلِمَاتِ رَبِّي لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَنْ تَنْفَدَ كَلِمَاتُ رَبِّي وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ مَدَدًا (Kehf, 18/109) [Yâ Habîbim de ki, eğer küre-i arzı muhît olan bahr, Rabb'imin "kelimât"ını tahrîr için mürekkeb olsa Rabb'imin kelimâtı hitâm bulmazdan mukaddem deryâ tükenir idi. Ve eğer onun mislini getire idik yine böyle olur idi.] kavl-i şerîfi delîldir.[64] Ve Şeyh-i Ekber (r.a.) efendimizin burada "kelim"den murâd-ı âlîsi, atyeb-i kelimât-ı ilâhiyye olan enbiyâ (aleyhimü's-selâm)ın zevât-ı şerîfeleridir; ve "hikem" onların kulûb-i şerîfelerine, ya'ni hakîkatlerine mertebe-i ilimde def'aten ve mertebe-i şehâdette tedrîcen nâzil olur.

"Emem" hemzenin fethiyle "akreb ve müstakîm" ma'nâsınadır; ve tarîkin akreb ve müstakîmi dîn-i İslâm'dır. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: إِنَّ الدِّيـنَ عِنْـدَ اللّٰـهِ الْإِسْـلَامُ وَمَـا اخْتَلَـفَ الَّذِيـنَ أُوتُـوا الْكِتَـابَ (Âl-i İmrân, 3/19) ya'ni "Muhakkak Allâh'ın indinde dîn, İslâm'dır; ve kitâb verilen kimseler ihtilâf etmediler." Ve âyet-i kerîmeden dahi anlaşıldığı vech ile dîn-i İslâm, yalnız dîn-i Muhammedî değildir. Kendilerine kitâb verilen enbiyâ (a.s.)ın getirdikleri edyânın kâffesi dîn-i İslâm'dır. Zîrâ İslâm "inkıyâd" ma'nâsınadır. Bu bahsin tafsîli **Fass-ı Ya'kūbî**'de gelecektir. Binâenaleyh hadd-i zâtında dînde ihtilâf yoktur. Tarîk-i müstakîm ahadiyet üzeredir. Rûy-i zemînde dîn sebebiyle vâki' olan ihtilâf, her dîn ulemâsının ağrâz-ı şahsiyyelerinden tevellüd etmiştir. Nitekim âyet-i kerîmenin mâba'di olan إِلَّا مِـنْ بَعْـدِ مَـا جَاءَهُـمُ الْعِلْـمُ بَغْيًـا بَيْنَهُـمْ ya'ni "Onlar ancak kendilerine ilim geldikten sonra beynlerinde hased ve hubb-i riyâset ve menâfi'-i dünyeviyye gibi ağrâz-ı nefsâniyyeden dolayı ihtilâf ettiler" kavli şâhiddir. Çünkü enbiyâ (a.s.)ın getirdikleri [1/6] edyânın kâffesi tevhîde da'vetten ibârettir. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: قُـلْ يَـا أَهْـلَ الْكِتَـابِ تَعَالَـوْا إِلَـى كَلِمَـةٍ سَـوَاءٍ بَيْنَنَـا وَبَيْنَكُـمْ أَلَّا نَعْبُـدَ إِلَّا اللّٰـهَ (Âl-i İmrân, 3/64) ya'ni "Ey Habîbim de ki: Ey ehl-i kitâb! Bizimle sizin aranızda müsâvî olan kelimeye geliniz, ki, o da Allâh'ın gayrısına

64 Bk. *Fütûhât-ı Mekkiyye*, IV, s. 29-30 (198. bâb).

tapmamaktır." Şu hâlde herhangi bir nebînin ümmeti olursa olsun onun zamânında nâzil olan kitâbın ahkâmına inkıyâd ve itâat ile amel ederse Hakk'a vâsıl olur. Zîrâ bu dîn tarîkin akrebi ve müstakîmidir. Fakat ondan sonra gelen resûlün getirdiği kitâba îmân ve onun dîni ile amel etmeyen kimselerin tevessül ettikleri dîn-i atîk tarîk-i baîd olacağından, Hakk'a îsâl husûsunda fâidesi kalmaz. Zîrâ o kimse enbiyâ beynini tefrîk etti ve tarîkin ahadiyetini idrâk edemedi. Hâlbuki dîn-i Muhammedîye tevessül edenler, لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ (Bakara, 2/285) [Biz peygamberlerden hiçbirisinin arasını ayırmayız.] dediler.

"Makām-ı akdem"den murâd "makām-ı akdes"tir ki, ahadiyyet-i zâtiyye mertebesidir; ve hazret-i ilmiyyede sâbit olan a'yân ve onların isti'dâdâtı, evvelen bu ahadiyyet-i zâtiyye menbaından feyezân eder. Ondan sonra rûhâniyet ve cismâniyet mertebelerine nâzil olurlar. Onun için ahadiyyet-i zâtiyye mertebesine "makām-ı akdem" ta'bîr buyuruldu. Gerçi hadd-i zâtında cemî'-i merâtib vücûd-ı mutlak-ı Hakk'ın esmâ ve sıfâtı hasebiyle vâki' olan tenezzülâtından ibâret olduğu cihetle o vücûd, kıdem ve hudûsden münezzehdir; ve merâtibin kâffesi müsâvîdir. Velâkin i'tibârât-ı akliyye kıdem ve hudûs ile muttasıftır. Nitekim aklın indinde "Mürîd" olmak için evvelen "Âlim" olmak lâzımdır; [1/7] ve âlim olmak ise, ancak "Hayy" olduktan sonra mümkin olur; ve bilcümle esmâ ve sıfât zâtın sübût-i vücûdundan sonra sâbit olur. Akıl indinde hüküm böyledir. Binâenaleyh nâzil olan "hikem" dahi bu "makām-ı akdem"den zuhûr eder.

"Milel" "millet"in cem'idir, ve "millet" "dîn" ma'nâsınadır.

"Nihal" "nihle"nin cem'i olup "mezheb" ve "akîde" ma'nâsına gelir.

İmdi turuk-ı enbiyâ (aleyhimü's-selâm) aslında vâhiddir. Edyânın ve şerîatlerin ihtilâfı kendi ümmetlerinin ihtilâf-ı isti'dâdından neş'et eder. Zîrâ her bir asırda yaşayan akvâmın idrâk ve isti'dâdları mütefâvittir; ve her bir nebîye verilen ilm-i risâlet ümmetinin isti'dâdına göredir; ondan ne ziyâde ve ne de noksandır. Çünkü o ilm-i risâlet onların isti'dâdından ziyâde olsa, hîn-i teblîğde teklîf-i mâ-lâ-yutâk olur; ve noksan olsa, herkese kendi hakkı verilmemiş olur; bu ise zulümdür. Hâlbuki Hak Teâlâ hazretleri Hakîm'dir; her şeyi güzel tertîb buyurur ve herkese kendi hakkı-

nı verir. İşte edyân ve mezâhibin ihtilâfındaki hikmet budur ve bu ihtilâf tarîkin ahadiyetine halel vermez. Zîrâ enbiyâ (a.s.) şerîatlerini menba'-i vâhidden ahzederler ve cümlesi, câmi'-i cemî'-i esmâ ve sıfât olan "Allah"a da'vet ederler. Binâenaleyh kâffesinin getirdiği dîn, dîn-i haktır. Şu kadar var ki, bu şerîat onların isti'dâdâtına ve kābiliyetlerine göredir; ve bunun sırrı budur ki, Hak Teâlâ hazretleri, her ânda bir şe'n ile tecellî buyurur; ve tecellîde aslâ tekrâr yoktur. Çünkü esmâ ve sıfât-ı ilâhiyye nâmütenâhîdir. Bittabi' onların mezâhiri dahi o nisbette olmak lâzım gelir. [1/8]

وصلّى اللّٰهُ على مُمِدِّ الهِمَمِ مِن خَزَائِنِ الجُودِ والكَرَمِ بِالْقِيلِ الأَقْوَمِ محمدٍ وعلى آلِه وسلّمَ.

Ve Allâh'ın rahmeti ve selâmı, hazâin-i cûd ve keremden kıyl-ı akvem ile himmetlere imdâd eden Hz. Muhammed ve onun Âl'i üzerine olsun.

Ma'lûm olsun ki, "salât" Allah tarafından rahmet, ve melâike tarafından istiğfâr, ve abd tarafından duâ ve huzû'dur; ve rahmet-i ilâhiyye her şeyin isti'dâdı ve talebi hasebiyle o şeye taalluk eder. Binâenaleyh rahmet, âsîler ve müznibler üzerine cânib-i Hak'tan afv ve mağfiret ile tecellîdir; ve afv ve mağfiretten sonra abd cennetle mütena'im olur. Mutî' ve sâlihler üzerine cennet ve rızâ ve likā haktır ki, bunlar da gözler görmedik ve kulaklar işitmedik ve kalb-i beşere hutûr etmedik niam-ı ilâhiyyedir.

Ve ârifîn üzerine olan rahmet ise, bu niam ile berâber ulûm-i yakîniyye ve maârif-i hakîkiyye ifâzasıdır.

Ve enbiyâ (aleyhimü's-selâm) ile evliyâdan muhakkikîn ve kâmilîn ve mükemmilîn üzerine olan rahmet, tecelliyât-ı zâtiyye ve esmâiyye ve sıfâtiyye ve cennât-ı a'mâl ve sıfât ve zâttan merâtib-i cinânın a'lâsıdır.

Ve rahmet (S.a.v.) Efendimiz'in kalb ve rûhuna müteallikiir. Onun kemâl-i isti'dâdından ve kuvvet-i talebinden nâşî, hakîkat-i muhammediyye tecelliyât-ı zâtiyye ve esmâiyye mertebelerinin en a'lâsıdır; ve onun feyzi bilcümle envârın menbaı olan ism-i câmi'-i ilâhîden vâki' olur; ve işte bunun için Hak Teâlâ: إِنَّ اللّٰـهَ وَمَلَائِكَتَـهُ يُصَلُّـونَ عَلَـى النَّبِـيِّ (Ahzâb, 33/56) [Muhakkak Allah ve O'nun melekleri peygamber üzerine salât ederler.]

[1/9] buyurur. Ve hakîkat-i muhammediyye bilcümle hakāyıkı câmi' olduğundan, rahmet-i ilâhiyye kâffe-i hakāyıka bu makāmdan tevzî' olunur. Binâenaleyh (S.a.v.) Efendimiz'e getirilen salât, herkesin kendi nefsi için taleb-i rahmeti mutazammın olur. Zîrâ rahmet-i ilâhiyye hakîkat-i muhammediyyeye nâzil olmadıkça, onun cüz'iyâtı olan hakāyıka vâsıl olmaz.

Ve melâike "Allah" ism-i a'zamının hâdimleri olan esmânın mezâhiridirler; ve hâdimin kendi seyyidine mütâbaatı tabîîdir. Ve (S.a.v.) Efendimiz, ise "Allah" ism-i câmiinin mazharı olup, kendi hakîkatinin câmi' olduğu bilcümle mezâhir için istiğfâr buyurduğundan melâike-i kirâm dahi, o hazrete ittibâan istiğfâr ederler. Şu hâlde (S.a.v.) Efendimiz her bir "ayn"ın himmetine imdâd eder; ve a'yânın himemi, o a'yânın kendi kemâllerine vusûlü için masrûftur. Bu kemâl tarîk-i îmânda olduğu gibi tarîk-i küfürde dahi olabilir. Zîrâ her bir mazhar, kendi Rabb-i hâssı olan ismin tarîk-i müstakîminde yürür; ve o ismin nihâyet-i tarîki, kendi mazharının kemâlidir. Bu bahsin tafsîli **Fass-ı İsmâîlî** ile **Fass-ı Hûdî**'de gelecektir; ve "himmet"e müteallik îzâhât da **Fass-ı Lûtî**'dedir.

"Hazâin" "hazîne"nin cem'idir; ve "hazîneler"den murâd hakāyık-ı ilâhiyyedir ki, onlara "esmâ" ve "sıfât" ta'bîr olunur.

"Cûd" istihkāka ve talebe hâcet kalmaksızın vâki' olan ihsân ma'nâsınadır ki, Hakk'ın sıfat-ı zâtiyyesidir. Zîrâ atâyâ-yı zâtiyye için istihkāk ve taleb şart değildir. Bu atâyâ iktizâ-yı zâtîdir.

"Kerem" bunun aksinedir. Zîrâ kerem için kābilin istihkākı ve talebi lâzımdır. Ve kerem atâyâ-yı esmâiyye netîcesidir. Atâyâ-yı zâtiyye ve esmâiyye hakkındaki tafsîlât [1/10] **Fass-ı Şîsî**'de gelecektir. بِالْقِيلِ الأَقْوَمِ [En doğru söz ile]de "kıyl", "kavl" ma'nâsınadır. "Akvem", "asdak" ve "a'del" ve "müstakîm" ma'nâsına gelir. Ve بِالْقِيلِ الأَقْوَمِ kelâmı, "mümidd"e müteallikdir. Ya'ni (S.a.v.), asdak ve a'del olan kavl ile, her bir "ayn"ın himmetine imdâd eder ki, o kavlde vücûhdan bir vech ile inhirâf ve i'vicâc yoktur. Zîrâ hakîkat-i muhammediyye cemî'-i esmâ ve sıfât-ı ilâhiyyeyi câmi' olan ve kâffe-i hakāyık-ı vücûbiyye ve imkâniyyenin me'haz-i feyzi bulunan mertebe-i ilâhiyyedir. Binâenaleyh (S.a.v.) Efendimiz, kendi hakîkatinden kendi cüz'iyâtına, her bir mertebede imdâd eder.

Suâl: Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) *Fütûhât-ı Mekkiyye*'nin yüz doksan sekizinci bâbında buyururlar ki: "Kelâm ve kavl, Allah Teâlâ için iki na'ttir. "Kavl" ile ma'dûma ismâ' eder; ve o da O'nun إِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَيْءٍ إِذَا أَرَدْنَاهُ أَنْ نَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ (Nahl, 16/40) [Biz bir şeyi irâde ettiğimiz vakit, o şeye bizim kavlimiz "Kün!" dememizdir. Bu takdîrce o, olur.] kavlidir. Ve "kelâm" ile mevcûda ismâ' eder. O dahi O'nun وَكَلَّمَ اللّٰهُ مُوسَى تَكْلِيمًا (Nisâ, 4/164) [Ve Allah Mûsâ ile gerçekten konuştu.] kavlidir."[65] Hâlbuki burada Cenâb-ı Şeyh (r.a.) "kıyl" kelimesini isti'mâl buyurdu; "kelâm" buyurması îcâb ederdi. Zîrâ (S.a.v.) Efendimiz, âlem-i unsurîde, lisân ile irşâd buyurdu ve mevcûda ismâ' eyledi.

Cevâb: Ma'lûm olsun ki, hakîkat-i muhammediyye zât ile esmâ ve hakāyık-ı vücûdiyye ile suver-i kevniyye arasında berzah-ı câmi'dir; ve bu hakîkat (S.a.v.) Efendimiz'in zât-ı şerîfinde müteayyin olmuştur. Binâenaleyh onun zât-ı şerîfi, zât-ı ilâhiyyenin mazhar-ı ekmeli ve Hakk'ın bilcümle sıfâtının ve esmâsının ve ef'âlinin meclâ-yı eşmelidir. Hak Teâlâ onun zâtında [1/11] ve kuvâ ve a'zâsında sereyân-ı zâtî ile sârî olup فَأَجِرْهُ حَتَّى يَسْمَعَ كَلَامَ اللّٰهِ (Tevbe, 9/6) [Artık ona emân ver, tâ ki, Allah Teâlâ'nın kelâmını dinlesin!] âyet-i kerîmesinde beyân buyurulduğu üzere kurb-i ferâiz makāmından o hazretin lisânı üzere nutkeyledi. İmdi bir kimse bir kemâlin husûlü veyâ kendi Rabb-i hâssı olan ismin hazînesinden bir atânın vusûlü için sarf-ı himmet ettikde, o ma'dûm olan atâ-yı ilâhî veyâhud Rabb-i hâssı olan ismin hazînesindeki kemâl-i matlûb için (S.a.v.) Efendimiz'in hakîkat-i câmia-i berzahiyyesi "Kün!" kavli ile kāil olur; ve o şahsın himmetine "Kün!" kavli ile imdâd eder; ve bu kavl hakîkat-i muhammediyye mertebesinden vâki' olan Hakk'ın kavlidir.

Resûlullah Efendimiz âlem-i unsurîde vücûd-ı müteayyinleri lisânıyla söyledikleri vakit, ümmetine "kıyl-ı akvem" ile imdâd ederler. Zîrâ "kıyl-i akvem" kelâmı ve lisân-ı zâhir ile irşâdı iktizâ eder. Çünkü kavl-i Hakk'ı, a'del ve ahsen sûrette kurb-i nevâfil makāmından lisân-ı Hak'la mevcûda ismâ' eyler. İmdi Fahr-i âlem Efendimiz'in gerek bâtını ve gerek zâhiri ile söylediği kavil, Hakk'ın kavlidir; ve onun bâtını ve zâhiri Hakk'ın birer

65 Bk. *Fütûhât-ı Mekkiyye*, IV, s. 30-31 (198. bâb).

mertebesidir. Binâenaleyh kavl-i bâtınî ile ma'dûma ve "kıyl-ı akvem" olan kavl-i zâhirî ile mevcûda ismâ' eder; ve onun zâhiri ve bâtını Hak olunca, "kavl" ile "kıyl-ı akvem", ya'ni "kelâm", Hakk'ın her iki mertebesine göre iki na't-i ilâhî olmuş olur.

"Âl" inde'l-Arab, bilhassa "ehl-i beyt"e değil, azîmü'l-kadr olan bir kimsenin dâire-i husûsiyyetine dâhil olanlara ıtlâk olunur. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ (Mü'min, 40/46) [Âl-i Fir'avn'ı girdiriniz.] [1/12] buyurulmuştur. Zîrâ Fir'avn, hayât-ı dünyeviyyede bir pâdişâh-ı azîmü'l-kadr olduğu için, onun avene-i hâssasına "âl" ta'bîr buyuruldu. Binâenaleyh "âl" ta'bîrinden Resûl (a.s.)ın bilhassa ehl-i beyti murâd olunduğu tahayyül olunmamalıdır. Şu hâlde azîmü'l-kadr olan zevâtın avene-i hâssasına "âl" ve azîmü'l-kadr olmayan kesânın avene-i hâssasına dahi "ehl" lafzı izâfe olunur. İmdi Resûl (a.s.)a karâbet, ya yalnız sûreten olur; bu da ya dînen veyâ tıyneten olur. Tıyneten olan karâbet şürefâ ve sâdâtın; ve dînen olan karâbet dahi müctehidînden ehl-i zâhirin ve sâir ulemâ-i zâhirenin ve sulehânın ve bilcümle mü'minlerin karâbetleridir. Veyâhud yalnız ma'nen olur. Bu da umûmen evliyâullâhın karâbetidir. Nitekim Selmân (r.a.) aslen Îrânî olduğu hâlde (S.a.v.) Efendimiz سَلْمَانُ مِنَّا ya'ni "Selmân bizdendir"[66] buyurdu. Veyâ hem sûreten ve hem de ma'nen olur. Bu sûrette, bu zevât Resûl (a.s.)ın makāmına kāim olan halîfe ve imâmdırlar. Bunlar da evvel gelen ekâbir-i enbiyâ ile, sonra gelen evliyâ-i kâmilînin karâbetidir. Şu hâlde karâbet-i mu'tebere-i tâmme evvelen sûret ve ma'nâyı câmi' olan karâbettir. Sâniyen karâbet-i ma'neviyye-i rûhiyye, sâlisen karâbet-i sûriyye-i dînîyye, râbian karâbet-i sûriyye-i tıyniyyedir.

"Ve sellim." Allah tarafından "teslîm", Hak Teâlâ'nın mûcib-i naks olan her bir şeyden selâmeti îcâb eden, ism-i Selâm hazretinden vâki' olan tecellîsidir. Mü'minîn tarafından kavlen duâ; ve fiilen dahi kerhen olmayıp, tav'an inkıyâd ve istislâmdır. [1/13]

أَمَّا بعدُ: فإنِّي رَأَيْتُ رسولَ اللّٰهِ ﷺ في مُبَشِّرَةٍ، أُرِيتُهَا في العَشْرِ الآخِرِ من المُحَرَّمِ لِسَنَةِ سَبْعٍ وعِشْرِينَ وسِتَّمائَةٍ بِمَحْرُوسَةِ دِمَشْقَ، وبِيَدِهِ ﷺ كتابٌ،

66 Hâkim, *Müstedrek*, III, s. 691; Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, VI, s. 213.

فَقَـال لِـي: هـذا «كِتَـابُ فُصُـوصِ الْحِكَـم»، خُـذْهُ وَاخْـرُج بِـهِ إِلـى النَّـاسِ، يَنْتَفِعُـونَ بـه.

Bundan sonrasına gelince, muhakkak ben mübeşşirede Resûlullah (a.s.)ı gördüm. O bana 627 senesi Muharrem'inin aşr-i âhirinde, mahrûse-i Dımaşk'ta irâe olundu, hâlbuki Sallallâhu aleyhi ve sellemin yedinde bir kitâb var idi. Bana buyurdu ki: "Bu Fusûsu'l-Hikem kitâbıdır. Bunu al ve nâsa ihrâc et! Bununla intifâ' etsinler!"

Ya'ni besmeleden ve hamd ü senâdan ve salât ü selâmdan sonraki beyânâta gelince, ben rü'yâ-yı sâdıkada Resûlullah (a.s.)ı rü'yet ettim. "Rü'yet" mahsûs ve mütehayyel ve mümessel ve ma'kūl olan şeyleri müşâhede etmek ma'nâsınadır; ve "ibsâr" yalnız mahsûs olan eşyâyı görmekten ibârettir. Şu hâlde "rü'yet" ibsâr"dan eammdır. Ya'ni her rü'yet ibsârdır; ve her ibsâr ise rü'yet değildir. Binâenaleyh rü'yet çeşm-i zâhir ile mukayyed değildir. Belki basîret ve ilim ve akıl ve hayâl ve kalb gözleriyle vâki' olan müşâhedeye ıtlâk olunur.

"Mübeşşire" rü'yâ-yı sâdıka ve sâliha demektir. Ma'nâ-yı lugavîsi "mugayyire"dir. Zîrâ müjde, hüznü sürûra tahvîl eder. Rü'yâ-yı sâliha nübüvvetin kırk altı cüz'ünden bir cüz'dür. Zîrâ (S.a.v.) Efendimiz'e altı ay rü'yâ-yı sâlihada vahyolundu. Nüzûl-i vahy müddeti yirmi üç sene idi. Altı ay ise yirmi üç senenin kırk altı cüz'ünden bir cüz'dür. Onun için (S.a.v.) Efendimiz ذَهَبَـتِ النُّبُـوَّةُ وَبَقِيَـتِ المُبَشِّـرَاتُ [1/14] ya'ni "Nübüvvet gitti, rü'yâ-yı sâliha kaldı"[67] buyurdular. Velâkin ehl-i hakîkat indinde mübeşşirenin mutlakā rü'yâ olması lâzım gelmez. Zîrâ Allah Teâlâ hazretleri evliyâsını beyne'n-nevm ve'l-yakaza veyâhud hâl-i yakazada ilkā ve i'lâm ve tecellî ve vârid-i rûhânî ile tebşîr eder. Binâenaleyh Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) basar-ı basîreti ile (S.a.v.) Efendimiz'in sûret-i hakîkatini ve çeşm-i rûhu ile sûret-i rûhâniyyesini ve dîde-i hayâli ile sûret-i misâliyyesini gördü; ve câiz ki, âlem-i histe sûret-i mahsûselerini müşâhede etti. Zîrâ (S.a.v.) Efendimiz cemî'-i merâtib-i ilâhiyyeyi câmi'dir; ve hiçbir mertebe ile mukayyed değildir. Cenâb-ı Şeyh-i Ekber efendimiz dahi onların vâris-i ekmeli olduğu cihetle onlar da bir mertebenin hükmü ile mukayyed ve mahbûs değildir.

67 Tirmizî, "Rü'yâ", 2; İbn Mâce, "Ta'bîr", 1; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XLV, s. 116.

Resûl-i Ekrem'i herhangi bir mertebede müşâhede etmiş ise, o rü'yet kendileri için mübeşşire olur.

İmdi âmme-i mü'minîn için Resûl (a.s.)ın rü'yâda rü'yeti iki vech ile olur:

Birincisi: Hâl-i hayâtındaki şekil ve şemâil-i risâlet-penâhîlerine muvâfık olarak görülür.

İkincisi: Âlem-i şehâdetteki hilye-i şerîflerine kısmen muvâfık ve kısmen muhâlif, veyâhud külliyyen muhâlif olarak görülür. Her iki sûrette de râî Resûl (a.s.)ı görmüş olur. Zîrâ hadîs-i şerîfte مَنْ رَآنِي فَقَدْ رَآنِي فَإِنَّ الشَّيْطَانَ لَا يَتَمَثَّلُ بِي ya'ni "Beni gören kimse muhakkak beni görür. Zîrâ şeytan benim sûretimle mütemessil olmaz" buyurulmuştur.[68] Çünkü Resûl-i Ekrem Efendimiz "Hâdî" ism-i şerîfinin, ve şeytan ise "Mudill" ism-i şerîfinin mazhar-ı etemmidir. Binâenaleyh şeytan ism-i Hâdî'nin mazhar-ı etemmiyle mütemessil olup nâsı ıdlâl edemez. Râînin Resûl-i Ekrem Efendimiz'i hilye-i saâdetlerine muhâlif olarak görmesi, kendinin şerîat-ı muhammediyyeye nisbetinin sûretidir. Binâenaleyh o râînin i'tikādında veyâ ilminde veyâ hâl ve makāmında bir noksan vardır. Bu muhâlefet bunlara işârettir. Rü'yâya müteallik tafsîlât **Fass-ı İshâkî** ile **Fass-ı Yûsufî**'de gelecektir.

Ma'lûm olsun ki, bilcümle enbiyâ (aleyhimü's-selâm) ve evliyâ (kaddesallâhu esrârahum) hazarâtı kâffe-i ulûm ve hikemi, [1/15] velâyet-i hâssa-i muhammediyye olan mişkât-ı hâtem-i velâyetten alırlar; ve velâyet-i hâssa-i muhammediyye, (S.a.v.) Efendimiz'in nübüvvetinin bâtınıdır. Bu bahsin tafsîli dahi **Fass-ı Şîsî**'de gelecektir. Binâenaleyh enbiyâ (aleyhimü's-selâm)ın ezvâk ve ulûm ve hikmetlerini câmi' olan bu *Fusûsu'l-Hikem* kitâbı velâyet-i hâssa-i muhammediyyeden, Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) efendimize verildi; ve hazret-i şeyh bu verilen ulûm ve hikemi bilâ-ziyâde ve lâ-noksan nâsın müstaidlerine teblîğe me'mûr buyuruldu. Şu hâlde bu kitâba i'tirâz, tamâmıyla Hâtem-i enbiyâya i'tirâz olduğundan her bir mü'mine bundan kat'iyyen ictinâb lâzımdır. Bu ulûm ve hikemi anlamayanlar kendi isti'dâdlarına kusûr bulmalıdır.

فَقُلْتُ: السَّمْعَ والطَّاعَةَ لِلّٰهِ تعالى ولِرسولِهِ ولِأُولِي الأمرِ مِنَّا كما أُمِرْنَا،

68 Buhârî, "Ta'bîr", 10; Müslim, "Rü'yâ", 1; Ebû Dâvud, "Edeb", 88; Tirmizî, "Rü'yâ", 4; İbn Mâce, "Ta'bîr", 2; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, s. 24.

فَحَقَّقْتُ الْأُمْنِيَّةَ وَأَخْلَصْتُ النِّيَّةَ وَجَرَّدْتُ الْقَصْدَ وَالْهِمَّةَ لِإِبرازِ هذا الكتابِ كما حدَّدَ لي رسولُ اللّٰهِ ﷺ من غيرِ زيادةٍ ولا نقصانٍ.

İmdi ben: "Sem' ve tâat, Allah Teâlâ'ya ve Resûlü'ne ve bizden ülü'l-emredir; nitekim emrolunduk" dedim. Binâenaleyh Resûlullah (s.a.v.)in bana tahdîd buyurduğu gibi ziyâde ve noksan olmayarak bu kitâbın ibrâzı için, ümniyeyi tahakkuk ettirdim ve niyeti hâlis kıldım ve kasd ve himmeti tecrîd ettim.

Ya'ni Allah Teâlâ hazretleri ile onun Resûl'ü ve bizim cinsimiz ve ehl-i dînimiz tarafından sâdır olan emri dinleyip, ona itâat ederiz. Zîrâ Kur'ân-ı Kerîm'de أَطِيعُوا اللّٰهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ (Nisâ, 4/59) [Allâh'a itâat edin ve Resûl'e ve sizden emir sâhibi olanlara itâat edin.] ve hadîs-i şerîfte dahi إِذَا وَلَّيْتُمْ أَمِيرًا فَأَطِيعُوهُ وَلَوْ كَانَ عَبْدًا حَبَشِيًّا [Bir emir tâyin ettiğiniz vakit, Habeşî bir köle bile olsa ona itâat ediniz!][69] buyurulmuştur, demek olur; ve her mertebeden sâdır olan emri dinleyip [1/16] ona itâat etmek Allah Teâlâ'ya itâattir. Zîrâ ulûhiyet makām-ı cem', ve Resûl ve ülü'l-emr makām-ı tafsîldir; ve cümlesi merâtib-i ilâhiyyedir; ve Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) bu *Fusûsu'l-Hikem*'in nâsa ihrâcı için kendisine vâki' olan emri, Hak'tan ve Resûl'ünden ve ülü'l-emrden telakkî buyurduğuna işâret eder. Zîrâ âlem-i his ve şehâdete nâzil olan her bir ilim ve hikmet, mertebe-i zâttan hakîkat-i muhammediyyeye ve ba'dehû bâtında ülü'l-emr olan onun hulefâsının kalbine vârid olur; ve Hz. Şeyh-i Ekber vâris-i ekmel-i nebevî olduğu cihetle ülü'l-emr kendileridir. Eğer "Bir kimsenin kendine itâatı nasıl olur?" denecek olursa, cevâbı budur ki. Her bir kimse kalbine gelen her bir şeyi bir lüzûm olmadıkça mutlakā nâsa ihrâc etmez. Eğer lüzûm olursa, yine kendi bâtınından vârid olan emr üzerine o ma'nâ-yı latîfi harf ve savt ile bi't-teksîf nâsa izhâr eder. Bu sûrette o kimsenin zâhiri kendi bâtınına itâat etmiş olur.

"Ümniye", "temennî"den "istemek" ma'nâsınadır. Şurrâh-ı kirâmdan Abdürrezzâk Kāşânî hazretleri gibi ba'zıları "ümniye"yi Cenâb-ı Şeyh-i Ekber'e, Dâvûd-ı Kayserî ve diğer şurrâh-ı kirâm hazarâtı gibi ba'zıları

69 Müslim, "İmâret", 8; Ebû Dâvud, "Sünne", 6; İbn Mâce, "Cihâd", 39; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXVIII, s. 373.

da Peygamber'e muzâf kılmıştır. Hz. Şeyh'e izâfesi hâlinde ma'nâ: "Ben vaktâki kendimde böyle bir kitâbı ahz ile nâsa ihrâc isti'dâdını müşâhede ettim, kalben isterdim ki, (S.a.v.) Efendimiz bunu bana emir buyursunlar. Bendeki bu "ümniye" mübeşşirede tahassul edince verilen bu kitâbı âlem-i şehâdette nâsa ihrâc etmek sûretiyle o "ümniye"yi tahakkuk ettirdim" demek olur. Ve Cenâb-ı Peygamber'e muzâf oldukda ma'nâ: "Nâsın intifâı için bu kitâbın nâsa ihrâcı husûsunda Cenâb-ı Peygamber tarafından mübeşşirede vâki' olan "ümniye"yi âlem-i şehâdette tahrîr etmekle tahakkuk ettirdim" demek olur. Abdullah Bosnevî hazretleri her iki [1/17] şıkkı dahi beyân buyurmuştur. Ve "tahakkuk ettirmek"ten murâd âlem-i his ve şehâdete ihrâc etmektir. Zîrâ Yûsuf (a.s.) evvelce gördüğü rü'yâ eserinin âlem-i şehâdette zuhûru üzerine هَـذَا تَأْوِيـلُ رُؤْيَـايَ مِـنْ قَبْـلُ قَـدْ جَعَلَهَـا رَبِّـي حَقًّـا (Yûsuf, 12/100) [İşte bu evvelki rü'yânın te'vîlidir, Rabbim onu hak kıldı.] demiş idi. Bu bahse dâir olan hakāyık **Fass-ı Yûsufî**'de gelecektir.

"Niyeti hâlis kılmak"tan murâd dahi, bu kitâbı behemehâl nâsa ihrâc etmektir; ve "tecrîd-i kasd ve himmet"ten murâd dahi, bu kitâbın hîn-i tahrîrinde akl-ı nazarî ve ağrâz-ı nefsâniyye sâikasıyla bir harf bile yazmayıp Resûlullah (s.a.v.) Efendimiz'in tahdîd buyurduğu ilim ve hikemi bir kelime bile ziyâde ve noksan olmaksızın, tamâmıyla izhâr etmektir. Bu hâl ise ancak vâris-i ekmelin şânıdır. Zîrâ onlar akl-ı nazarîlerinin evhâmından ve nefislerinin iğvââtından kurtulmuşlardır.

وسَأَلْتُ اللّٰهَ أَنْ يَجْعَلَنِي فيه وفي جَميعِ أَحْوَالِي من عِبادِه الَّذِينَ ليسَ لِلشَّيطانِ عليهم سُلطانٌ، وأَنْ يَخُصَّنِي في جميعِ ما يَرْقُمُهُ بَنَانِي ويَنْطِقُ به لِسَانِي ويَنْطَوِي عليه جَنَانِي بِالْإِلْقَاءِ السُّبُّوحِيِّ وَالنَّفْثِ الرُّوحِيِّ في الرُّوعِ النَّفْسِيِّ بالتَّأْيِيدِ الاعْتِصَامِيِّ، حتَّى أكونَ مُتَرْجِمًا لا مُتَحَكِّمًا، لِيَتَحَقَّقَ مَن يَقِفُ عليه مِن أهلِ اللّٰهِ أصحابِ القلوبِ أنَّه مِن مقامِ التَّقديسِ المُنَزَّهِ عن الأغْرَاضِ النفسِيَّةِ الَّتي يَدخُلُها التَّلْبِيسُ.

Ve Allah Teâlâ'dan taleb ve niyâz ettim ki, onu ibrâzda ve cemî'-i ahvâlimde beni üzerlerine şeytanın tasallutu olmayan kullarından eyleye; ve parmaklarımın yazdığı ve lisânımın söylediği ve kalbimin üzerine şâmil olduğu cemî'-i şeyde te'yîd-i i'tisâmî ile rû'-i nefsîde beni

ilkā-yı Sübbûhî'ye ve nefh-i rûhîye tahsîs ede. Hattâ mütehakkim değil, mütercim olayım. Tâ ki ashâb-ı kulûb olan ehlullâhdan ona vâkıf olan kimse mütehakkık olsun ki, [1/18] muhakkak o, telbîs giren ağrâz-ı nefsiyyeden münezzeh bulunan makām-ı takdîsten münzeldir.

Fass-ı Âdemî ile **Fass-ı Eyyûbî**'de beyân olunacağı üzere şeytanın hakîkati baîddir. Zîrâ şeytanet, "bu'd" ma'nâsınadır. Çünkü şeytan nârdan mahlûktur; ve nâr âlem-i tabîattandır; ve âlem-i tabîat ise, cemî'-i müştemilâtiyle berâber Hak'tan bu'd-i ma'nevî ile baîd olup cemâl-i Hakk'ın hicâbıdır. Binâenaleyh şeytan ibâdı bu vesâit-i tabîiyye ile iğfâl ve iğvâ eyler; ve kitâbet ve nutuk ve kalbin zâhiri olan cenândaki havâtır ve hevâcis hep bu âlem-i tabîatta vâki' olan ahvâldendir. Böyle olunca bunlar şeytanın tasallut ettiği mevâzı'dandır. Maahâzâ Hak Teâlâ hazretleri Kur'ân-ı Kerîm'de şeytana hitâben إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ (Hicr, 15/42) ya'ni "Muhakkak benim kullarım vardır ki, senin onların üzerine tasallutun yoktur" buyurur. Zîrâ bunlar evliyâullâhdır; ve tabîatın hüküm ve nüfûzu altından çıkmışlardır; ve onlar üzerinde şeytanın vesâit-i tasallutu kalmamıştır; ve vâris-i ekmel olan Hz. Şeyh-i Ekber (r.a.) onlardan biridir. Fakat Hak Teâlâ'ya karşı edeben kendisinin şeytanın tasallutu olmayan kullardan olmasını taleb eder. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz إِنَّ فِي الْجَنَّةِ دَرَجَةٌ وَاحِدَةٌ لَا تَصْلُحُ إِلَّا لِرَجُلٍ وَاحِدٍ وَأَرْجُو أَنْ أَكُونَ ذَلِكَ الرَّجُل ya'ni "Muhakkak cennette bir derece vardır ki, ancak bir adama sâlihtir; ve ben bu adam olmayı umarım" buyururlar.[70] Hâlbuki o racül nefs-i nefîs-i risâlet-penâhîleridir. Edeben böyle buyurmuşlardır.

"Te'yîd-i i'tisâmî", "âsım" olan Allah Teâlâ tarafından, ilkāât-ı şeytâniyye ve havâtır-ı nefsâniyyeden muhâfaza sûretiyle nusret etmekten ibârettir.

"Rû'-i nefsî": "Rû'", "rûh" vezninde, "sadır" ma'nâsınadır ki, kalbin âlem-i tabîata müteveccih [1/19] olan yüzüdür. Zîrâ kalbin iki yüzü vardır: Birisi âlem-i ervâha ve diğeri âlem-i tabîata müteveccihdir; ve âlem-i tabîata müteveccih olan yüzü, hevâcis-i nefsâniyye ve vesâvis-i şeytâniyyenin mahallidir. Te'yîd-i i'tisâmî ile müeyyed olunca "nefs-i rûhî"ye [نَفْـث رُوحِي] mahal olduğu vakit nûr-i ilâhî ile münevver ve rezâil ondan zâil olur.

70 Müslim, "Salât", 7; Ebû Dâvud, "Salât", 36; Tirmizî, "Menâkıb", 1; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XI, s. 128.

"İlkā-yı Sübbûhî": Mertebe-i ahadiyyetten vâki' olan ilkādır. Zîrâ mertebe-i ahadiyyet kesretten münezzeh olduğundan bu mertebeden vâki' olan ilkāât dahi, âlem-i kesretin îcâbâtından bulunan nefis ve şeytanın ilkāâtı olan evhâm ve hayâlât gibi şâibelerden berîdir.

"Nefs-i rûhî" [نَفْـسُ رُوحِـي]: Ervâh-ı âliye-i külliyye-i melekiyyeden ilkā olunup, kalbin âlem-i ervâha müteveccih olan yüzünde zuhûr eden kelâm-ı rûhânî sûretidir; ve o kelâm-ı rûhânînin sûreti Rûhu'l-kuds'ten kalbin bâtınına menfûhdur. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz: إِنَّ رُوحَ الْقُـدُسِ نَفَـثَ فِـي رُوعِـي [Rûhu'l-kuds kalbimin bâtınına üfledi.][71] hadîs-i şerîfiyle buna işâret buyururlar.

İmdi Hz. Şeyh-i Ekber (r.a.)ın bu kitâba yazdığı ulûm-i hikem evvelen mertebe-i ahadiyyetten âlem-i ervâha; ve sâniyen âlem-i ervâhdan onun kalbinin bâtınına; ve sâlisen kalbinin zâhirine ilkā olununca, kendisi "mütercim" vaziyetinde olur. Zîrâ mütercim ancak ma'nâyı nakleder. "Mütehakkim" ise, bir ma'nânın izhârında kendi re'yini isti'mâl eder. Binâenaleyh Hz. Şeyh bu kitâbda "mütehakkim" değildir. Bu kitâbın maânîsi, elfâzı, nazmı ve tertîbi ve kitâbeti ve ahvâl-i sâiresi te'yîd-i i'tisâmî ile hep ilkā-yı Hak'tır; ve bu kitâbın makām-ı takdîsten, ya'ni makām-ı ahadiyyetten, tahâret-i asliyye üzere nâzil olduğunu ve makām-ı ahadiyyette kesret olmadığı için oradan nâzil olan maânîye mahall-i telbîs olan ağrâz-ı nefsâniyye ârız olamayacağını ehlullahdan meşreb-i kemâlî-i ahadî-i cem'î ashâbı bilirler. Zîrâ onlar لِمَـنْ كَانَ لَـهُ قَلْـبٌ أَوْ أَلْقَـى السَّـمْعَ وَهُـوَ شَـهِيدٌ (Kāf, 50/37) [Tahkîkan bunda, kalb sâhibi olan ve müşâhid olduğu hâlde ilkā-yı sem' eden kimse için pend ve nasîhat vardır.] âyet-i kerîmesinde beyân buyurulan tâifedendirler. Onların indinde bu ma'nâ zevkan mütehakkaktır. [1/20]

وأَرْجُـو أن يكـونَ الحَـقُّ تعالى لَمَّـا سَـمِعَ دُعَائِي قَـدْ أجـابَ نِدَائـي، فَمَـا أُلْقِـيَ إلا مـا يُلْقَـى إِلَـيَّ، ولا أُنْـزِلُ فِـي هـذا المَسْـطُورِ إلا مـا يَنْـزِلُ بـه عَلَـيَّ، وَلَسْـتُ بِنَبِـيٍّ ولا رسـولٍ، ولكِنِّـي وارِثٌ ولِآخِرَتِـي حَـارِثٌ.

71 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IXX, s. 68-69; Beyhakî, *Şuabu'l-Îmân*, II, s. 406; Sülemî, *Tabakātu's-Sûfiyye*, s. 100; İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, X, s. 26; Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, VI, s. 255-256.

> Ve umarım ki, Hak Teâlâ benim duâmı istimâ' ettikde nidâmı kabûl eyleye! İmdi ben, ancak bana ilkā olunan şeyi ilkā ederim; ve ben bu mastûr içinde, ancak benim üzerime onunla nâzil olan şeyi inzâl ederim, hâlbuki ben nebî değilim, resûl de değilim; velâkin vârisim ve âhiretim[72] için hârisim.

Ya'ni umarım ki, Hak Teâlâ benim bâlâda zikrettiğim duâmı istimâ' buyurduğu vakit nidâmı, ya'ni bu âlem-i his ve şehâdette harf ve savt ile vâki' olan bu duâmı, ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ (Mü'min, 40/60) [Bana duâ ediniz; size icâbet edeyim!] âyet-i kerîmesindeki va'd-i ilâhîsi mûcibince kabûl ede. Ve ben ancak hakîkat-i muhammediyye mertebesinden bana ilkā olunan hikem ve esrârı ve ulûm ve maârifi yazmak sûretiyle bu kitâbın kāri'lerine ilkā ederim; ve bu kitâbda bir hikmete mahsûs olan her bir fasta, sûret-i muhammediyye-i kemâliyye-i hatmiyyede zâhir olan, Allah tarafından benim üzerime nâzil olan ilmi inzâl ederim. Fakat bana Cenâb-ı İlâhî-den vârid olan feyz ve ilhâmı beyân ettiğimden dolayı efhâm-ı zaîfe ashâbı nübüvvet-i teşrîiyye da'vâ ettiğimi zannetmesinler. Ben ne nebîyim ve ne de resûlüm.[73] Velâkin اَلْعُلَمَاءُ وَرَثَةُ الْأَنْبِيَاءِ [Âlimler nebîlerin vârisleridir.][74] ve اَلْعُلَمَاءُ مَصَابِيحُ الْأَرْضِ وَخُلَفَاءُ الْأَنْبِيَاءِ وَوَرَثَتِي وَوَرَثَةُ الْأَنْبِيَاءِ [Âlimler arzın lambala-rıdır, nebîlerin halîfeleridir, benim vârislerimdir ve nebîlerin vârisleridir.][75] ve اَلْأَنْبِيَاءُ مَا وَرَّثُوا دِينَارًا وَلَا دِرْهَمًا وَإِنَّمَا وَرَّثُوا الْعِلْمَ فَمَنْ أَخَذَهُ أَخَذَ بِحَظٍّ أَوْفَر [Pey-gamberler dînar ya da dirhem mîras bırakmazlar, onlar sâdece ilim mîras bırakırlar. Şu hâlde ilmi elde eden o mîrastan pay sâhibi olmuş demektir.][76] hadîs-i şerîfleri mûcibince ben vârisim; [1/21] ve verâsetim sebebiyle hakî-

---

72 *Fusûs* neşirlerinde bu kelime ولآخرتي şeklinde olup Ahmed Avni Bey tarafından Bosnevî şerhi esas alınarak وللآخرة şeklinde yazılmıştır. Krş. Bosnevî, *Tecelliyât-ı Arâisu'n-Nusûs*, s. 42. Biz, bu türlü küçük farklılıklarla karşılaştığımızda Ahmed Avni Bey'in tercümesini gözeterek eğer neşirlerdeki muhtevâya mutâbıksa Arapça metin için mevcut neşirleri esas aldık. Kavram ve cümle düzeyinde olmadıkça bu türlü tercihlere ayrıca işâret etmedik.

73 Krş. *Fütûhât-ı Mekkiyye*, VI, s. 233-234 (373. bâb).

74 Ebû Dâvud, "İlim", 1; Tirmizî, "İlim", 19; İbn Mâce, "İftitâhu'l-kitâb", 17; Ser-râc, *el-Lüma'*, s. 8; Hemedânî, *Temhîdât*, s. 184; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, II, s. 83.

75 Münâvî, *Feyzu'l-Kadîr*, IV, s. 383; Râfiî Kazvinî, *et-Tedvîn fî Ahbâri Kazvîn*, II, s. 128-129.

76 Ebû Dâvud, "İlim", 1; Tirmizî, "İlim", 19; İbn Mâce, "İftitâhu'l-kitâb", 17; Ah-med b. Hanbel, *Müsned*, XXXVI, s. 46.

kat-i muhammediyyeden aldığım ulûm ve hikemi neşrederim; ve âhiretim için hârisim. Ya'ni arz-ı cismimde meknûz olan ulûmu, merciim ve âkıbetim olan hakîkat-i muhammediyye ve zât-ı ahadiyye için ihrâc eylerim.

Şiir:

فَمِنَ اللّٰهِ فَاسْمَعُوا وَإِلَى اللّٰهِ فَارْجِعُوا

İmdi Allah'dan dinleyiniz ve Allâh'a rücû' ediniz!

Ya'ni bu kitâbda mastûr olan maârif ve hakāyık, mâdemki hakîkat-i muhammediyye mertebesinden kalbime nâzil olur ve ben onları beyân husûsunda aslâ mütehakkim olmayıp mütercimim; ve onları olduğu gibi naklederim; ve hakîkat-i muhammediyye mertebesi ise, zât-ı ahadiyyenin bu mertebe ile taayyününden ibârettir; şu hâlde siz bu ilim ve hikmetleri Allah'dan dinleyiniz; ve bu hikem ve maârifi dinlediğiniz vakit, kelâmımın hakîkatine adem-i ilminizden dolayı tâkat getiremeyecek olursanız, i'tirâz etmeyip Allâh'a rücû ediniz ki, o kelâmın maânîsi ism-i câmi' hazretinden sizin kalbinize tulû' etsin.

فَإِذَا مَا سَمِعْتُمْ مَا أَتَيْتُ بِهِ فَعُوا
ثُمَّ بِالْفَهْمِ فَصِّلُوا مُجْمَلَ الْقَوْلِ وَاجْمَعُوا

İmdi benim getirdiğim şeyi istimâ' ettiğiniz vakit, hıfzediniz! [1/22]
Ba'dehû fehm ile kavlin mücmelini tafsîl ediniz ve cem'eyleyiniz!

Ya'ni getirdiğim ulûm ve hakāyık, Hak'ta fânî ve onunla bâkî olduğum cihetle benden değil, Hak cânibindendir. Onu Hak cânibinden dinlediğiniz vakit, kalblerinizde hıfzediniz! Benim bu kitâbda zikrettiğim esrâr-ı ilâhiyye mücmel kaviller ile vâki' oldu. Siz bu mücmel kavilleri, Allâh'a rücû' ettiğiniz vakit, o ism-i câmi' hazretinden size vâki' olacak olan tecelliyât-ı fehmiyye ile, şerh ederek tafsîl edin! Ve her bir fastaki esrâr ve hikem-i ilâhiyyeyi zât-ı ahadiyyede cem'edin! Ya'ni zât-ı ahadiyyenin ne vech ile kesîr olduğunu ve keserâtın zât-ı ahadiyyede ne sûretle cem' olduğunu fehm-i ilâhî ile idrâk edin!

ثُمَّ مُنُّوا بِهِ عَلَى طَالِبِيهِ لَا تَمْنَعُوا
هَذِهِ الرَّحْمَةُ الَّتِي وَسِعَتْكُمْ فَوَسِّعُوا

Ba'dehû onun tâliblerine onu menn edin, men'etmeyin! İşte bu, size vâsi' olan rahmettir; siz de tevsî' edin!

Ya'ni siz fehm-i ilâhî ile zât-ı ahadiyyeyi keserât ile tafsîl ve keserâtı zât-ı ahadiyyede cem'ettikten sonra benim bi-hasebi'l-verâse Hak'tan getirdiğim bu hikem ve esrâr-ı ilâhiyyeyi anlamağa teşne olan tâliblere ihsân edin! Ve akvâl-i mücmelemi tafsîl ve şerh ve emsile îrâd etmek sûretleriyle teşnegân-ı ma'rifete ta'lîm eyleyin! Zîrâ Hak Teâlâ hazretleri وَأَنْفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُمْ مُسْتَخْلَفِينَ فِيهِ (Hadîd, 57/7) [Allah Teâlâ'nın sizi onda müstahlef kıldığı şey cinsinden infâk ediniz.] [1/23] buyurmuş ve Resûlullah (s.a.v.) Efendimiz bu kitâbın, intifâ' etmeleri için, nâsa ihrâcını emretmişlerdir. Binâenaleyh bu hakāyıkı ehli olan tâliblerden saklamak aslâ câiz değildir. Velâkin kasîru'l-fehm olan kimselere ta'lîminde fâide değil, bilakis zarar olduğu için, ta'lîm münâsib değildir. Şu hâlde enbiyâ-yı kirâm hazarâtının ilm-i tevhîddeki ezvâk ve meşâribini beyân buyuran bu *Fusûsu'l-Hikem*, ey ehl-i zekâ ve ey ehl-i irfân, size vâsi' olan rahmet-i hâssa-i ilâhiyyedir. Bu rahmet cânib-i Hak'tan nasıl size vâsıl olmuş ve sizi istîlâ etmiş ise siz de bu rahmeti ehl-i zekâya tevsî' edin! Ve hicâbât-ı keserât içinde kalmış olan müstaid tâlibleri irşâd eyleyin. Tâ ki nereden gelip nereye gittiklerini; ve ne için gelip ne için gittiklerini; ve kendilerinin ve eşyânın ve bilcümle avâlimin ne olduğunu; ve binâenaleyh hilkat-i eşyâdan maksûd ne olduğunu idrâk etsinler. Beyt-i Hz. Mısrî:

Savm ü salât ü hacc ile sanma biter zâhid işin
İnsân-ı kâmil olmağa lâzım olan irfân imiş
Kande gelir yolun senin yâ kande varır menzilin
Nerden gelip gittiğini anlamayan hayvân imiş

ومِن اللّٰه أَرْجُو أَنْ أَكُونَ مِمَّنْ أُيِّدَ فَتَأَيَّدَ وأَيَّدَ، وَقُيِّدَ بِالشَّرْعِ المحمديِّ الْمُطَهَّرِ فَتَقَيَّدَ وَقَيَّدَ، وَحَشَرْنَا في زُمْرَتِهِ كما جَعَلْنَا من أُمَّتِهِ، فأَوَّلُ ما أَلْقَاهُ المَالِكُ على العبدِ مِن ذلك: فَصُّ حِكْمَةٍ إِلٰهِيَّةٍ فِي كَلِمَةٍ آدَمِيَّةٍ.

Ve ben müeyyed olan kimselerden olmaklığımı Allah'dan recâ ederim. İmdi o kimse müteeyyid oldu [1/24] ve te'yîd eyledi; ve şer'-i Muhammedî-i mutahhar ile takayyüd eyledi ve takyîd etti; ve bizi

onun ümmetinden kıldığı gibi, onun zümresinden haşr eyleye. İmdi Mâlik'in abde bundan ilkā eylediği evvelki şey: Kelime-i Âdemiyye'de mündemic "hikmet-i ilâhiyye"nin beyânında olan fastır.

Şeyh-i Ekber (r.a.) efendimiz min-indillâh müeyyed ve şerîat-ı mutahhara-i muhammediyye ile mukayyed bulunduğu hâlde, isr-i pâk-i peygamberîye iktifâen lisân-ı edeble min-indillâh müeyyed olan ve başkalarını da te'yîd eden ve şer'-i Muhammedî-i mutahhar ile mukayyed olup başkalarını da takyîd eyleyen kulların zümresinden olmaklığı Allâhü Zülcelâl hazretlerinden recâ eder; ve bu neş'et-i dünyeviyyede (S.a.v.) Efendimiz'in ümmetinden olup bilcümle ahvâlde ona tâbi' olduğu gibi, berâzih-i uhreviyye ve merâtib-i ilâhiyyede o Hazret'in havâssı zümresinde mahşûr olmasını ümîd ettiğini beyân buyurur. İmdi mertebe-i ahadiyyeden hakîkat-i muhammediyye vâsıtasıyla, Hakk-ı Mâlik'in abd-i mahzı olan Cenâb-ı Şeyh-i Ekber efendimizin kalb-i pâkine, bu *Fusûsu'l-Hikem*'den en evvel ilkā ve vahyolunan şey Kelime-i Âdemiyye'de mündemic "hikmet-i ilâhiyye"nin beyânında olan fastır.[77]

77 Bu paragraf, nüshadaki sayfa bütünlüğü dolayısıyla Âdem fassına dâhil edilmiş gibi gözükmekte olup Dîbâce'nin son kısmının şerhi olması dolayısıyla buraya aldık.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

I

فَصٌّ حِكْمَةٍ إِلٰهِيَّةٍ فِي كَلِمَةٍ آدَمِيَّةٍ

KELİME-İ ÂDEMİYYE'DE MÜNDEMİC HİKMET-İ İLÂHİYYE'NİN BEYÂNINDA OLAN FASTIR

"Hikmet-i ilâhiyye"nin Kelime-i Âdemiyye'ye tahsîs buyurulmasındaki sebeb budur ki: İlâhiyet bilcümle esmâ ve sıfât-ı Hakk'ı câmi' olan bir mertebenin ismidir; ve Âdem, kemâlât âleminin miftâhıdır. Eğer Âdem olmasa idi, mertebe-i ulûhiyyetin câmi' olduğu [1/25] esmâ ve sıfât kemâliyle zâhir olmaz idi. Zîrâ "ilâhiyet" "me'lûh" olmayınca zâhir olmaz; ve âlemde Âdem'den gayrı olan mezâhirin hiçbirisinin taayyünü, bu cem'iyetin zuhûruna müsâid değildir. O mezâhirde ilâhiyetten zâhir olan şey, ancak onların Rabb-i hâssı olan ismin rubûbiyet ve ulûhiyetinden ne kadar hissesi varsa, o kadardır. İmdi âlem mazhar-ı ism-i Rahmân olduğu ve اَلتَّأَنِّي مِـنَ الرَّحْمٰـنِ [Teennî Rahmân'dandır.] mısdâkınca âlemdeki zuhûrât kāide-i tekâmüle tâbi' olup, kemâlât tedrîcî bulunduğu cihetle ekmel-i mahlûkāt ve eşref-i mevcûdât olan Âdem en sonra geldi. Binâenaleyh Âdem, bu suver-i nev'iyye-i kevniyyenin âhiri ve hâtemi oldu; ve onda kâffe-i mevcûdâtın netâyici ve zübdesi ve hulâsası mevcûd oldu; ve kemâl-i celâ ve isticlâ Âdem'in vücûdu ile husûle geldi. Zîrâ esmâ-i ilâhiyyenin hey'et-i mecmûası bâtında mertebe-i taakkulda iken, Âdem bu hey'et-i mecmûa sûretine mazhar ve âyîne oldu. Beyit:

خواست تا جلوه دهد صورتِ خود را محبوب　　خیمه در معرکهٔ آب و گلِ آدم زد

بهر نظارهٔ خود آینه ساخت ز خاك　　عکسِ خود دید ز غیرت همه را برهم زد

Tercüme: "Mahbûb-i hakîkî kendi sûretini izhâr etmek murâd etti. Âdem'in su ve çamur ma'rekesinde çadır kurdu. Kendi cemâlini temâşâ için topraktan âyîne yaptı: kendi aksini gördü. Gayretten hepsini altüst etti."[78]

78 Ahmed Avni Bey bu beyitleri *Fîhi Mâ Fîh* için yazdığı mukaddemede Hâfız-ı

İşte "hikmet-i ilâhiyye"nin Kelime-i Âdemiyye'ye tahsîsindeki sebeb budur.

"Fass", bir şeyin [1/26] hulâsası ve zübdesi ma'nâsınadır; ve hâtemin fassı hâtemi tezyîn eden şeydir, ya'ni yüzüğün taşıdır ki, onun üzerine sâhibinin ismi yazılır.

"Hikmet" ile "kelime"nin ma'nâları evâil-i Dîbâce'de îzâh olundu.

لمَّا شاءَ الحقُّ سُبحانَه وتعالى من حيثُ أسمائُه الحُسْنى الَّتي لا يَبلُغُها الإحْصَاءُ أنْ يَرَى أعيانَها، وإن شِئْتَ قُلْتَ أنْ يَرَى عَيْنَه في كونٍ جامعٍ يَحْصُرُ الأمرَ لِكونِه مُتَّصِفًا بالوجودِ ويَظهَرَ به سِرُّه إليه، فإنَّ رؤيَةَ الشيءِ نفسَه بنفسِه ما هي مثلُ رؤيتِه نفسَه في أمرٍ آخَرَ يكونُ له كالمِرآةِ، فإنَّه تظهَرُ له نفسُه في صورةٍ يُعْطِيها المَحَلُّ المَنْظُورُ فيه ممَّا لمْ يكنْ يظهَرُ له من غيرِ وجودِ هذا المحلِّ ولا تَجَلِّيه له، وقد كان الحقُّ أوجَدَ العالَمَ كلَّه وجودَ شَبَحٍ مُسَوًّى لا روحَ فيه، فكان كمِرآةٍ غيرِ مَجْلُوَّةٍ، ومِن شأنِ الحُكمِ الإلهِيِّ أنَّه ما سَوَّى مَحَلًّا إلا ولا بُدَّ أنْ يَقْبَلَ روحًا إلهِيًّا عُبِّرَ عنه بالنَّفخِ، وما هو إلا حُصولُ الإستِعدادِ من تلك الصُّورةِ المُسَوَّاةِ لقبولِ الفيضِ التَّجَلِّي الدَّائِمِ الَّذي لمْ يَزَلْ ولا يزالُ، وما بَقِيَ إلا قابلٌ، والقابلُ لا يكونُ إلا من فيضِه الأقْدَسِ، فالأمرُ كلُّه منه، إبتِداؤُه وإنتِهاؤُه، ﴿وَإِلَيْهِ يُرْجَعُ الْأَمْرُ كُلُّهُ﴾، كما إبتَدَأَ منه، فاقْتَضَى الأمرُ جَلاءَ مرآةِ العالَمِ، فكان آدمُ عينَ جَلاءِ تلك المرآةِ وروحَ تلك الصورةِ.

Vaktâki Hak Sübhânehû ve Teâlâ kābil-i ta'dâd olmayan esmâ-i hüsnâsı haysiyetinden onların "ayn"larını görmek diledi; ve eğer diler isen, vücûd ile muttasıf olmasından nâşî emri hasreden kevn-i câmi'de kendi "ayn"ını görmekliği ve onunla kendi sırrı, kendine zâhir olmasını diledi dersin. Zîrâ bir şeyin kendi nefsine kendi nefsi ile [1/27] rü'yeti, o şeye mir'ât gibi emr-i âharda kendi nefsine rü'yeti gibi değildir. Çünkü ona kendi nefsi manzûrun-fîh olan mahallin ver-

Şîrâzî'ye atfen nakleder. Bk. *Fîhi Mâ Fîh* (trc. A. Avni Konuk), s. 1. Beytin Hâfız'a atfen kaydedildiği bir başka örnek için bk. Hâtemî Lâhurî, *Şerh-i İrfânî-yi Gazelhâ-yı Hâfız*, II, s. 1051.

diği bir sûrette zâhir olur. Öyle ki bu mahallin vücûdu olmaksızın ve onun ona tecellîsi bulunmaksızın, ona sûret zâhir olmaz idi. Hâlbuki Hak Teâlâ âlemin küllîsini, kendisinde rûh olmayan tâmmü'l-hilka vücûd-ı cesed olarak halketmiş idi. Binâenaleyh gayr-ı mücellâ bir âyîne gibi idi; ve hükm-i ilâhînin şânındandır ki, muhakkak o, bir mahalli ancak "nefh-i ilâhî" ta'bîr olunan rûh-ı ilâhîyi kabûl etmesi lâbüd olarak tesviye etti. O da ancak lem-yezel ve lâ-yezâl olan tecellî-i dâim feyzini kabûl etmek için tesviye olunan bu sûretten isti'dâdın husûlüdür; ve ancak kābil kaldı; ve kābil ise, ancak onun feyz-i akdesinden vâki' olur. Böyle olunca emrin küllîsi, [ibtidâsı ve intihâsı O'ndandır; ve emrin kâffesi][79] O'ndan ibtidâ eylediği gibi, O'na râci' olur (Hûd, 11/123). İmdi emr, mir'ât-ı âlemin cilâsını iktizâ etti. Binâenaleyh Âdem, bu âyînenin ayn-ı cilâsı ve bu sûretin rûhu oldu.

Ma'lûm olsun ki, zât-ı ahadiyyenin külliyât i'tibâriyle altı mertebesi vardır; ve cüz'iyât i'tibâriyle merâtibine nihâyet yoktur:

Birincisi: "Lâ-taayyün", "ıtlâk" ve "zât-ı baht" mertebesidir. O mertebenin bu isimler ile tevsîmi tâliblere tefhîm-i merâm içindir. Yoksa zât-ı sırf bilcümle sıfat ve nuût ve isim izâfesinden münezzeh olduğu gibi, kayd-ı ıtlâk ve selb-i taayyün mefhûmundan dahi mukaddestir; ve bu mertebe Hak Sübhânehû ve Teâlâ hazretlerinin künhüdür. Onun fevkinde hiçbir mertebe yoktur, belki bilcümle merâtib onun tahtındadır; ve zâtın bilcümle niseb ve şuûnâtı ve onun kâffe-i merâtibi kendinde [1/28] kâmin ve muhtefîdir; ve zât, zâtiyeti cihetinden âlemlerden ganî olduğundan tecellîden müstağnîdir. Onun tecellîsini iktizâ eden şey, zâtında muhtefî ve kâmin olan niseb ve şuûnâtıdır. Eğer kendisinde bu niseb ve şuûnât olmasa idi, zât ebediyyen mütecellî olmaz idi; ve bilcümle niseb ve şuûnât, zâtta müstehlek ve muzmahil olduğundan onlar bu mertebede zât-ı bahtın "ayn"ıdır. Meşiyyet dahi niseb-i sâire gibi onun bir nisbeti olduğundan Hak, mertebe-i ahadiyyette meşiyyetî [meşiyyetle ilgili] değildir; ve meşiyyet denilen nisbet ise zâtın "ayn"ıdır; ve bu mertebe eltaf-ı eltaf-ı latîf olduğundan ve eksef-i kesîf olan bu âlem-i şehâdete ve esfel-i sâfilîne merdûd bulunan

79 Bu ifâde Arapça metin dikkate alınarak Ahmed Avni Bey'in şerhinden hareketle eklenmiştir. Tercüme kısmında görülebilecek bu türlü köşeli parantez içi ilâve ifade ve cümlelerde, aksi belirtilmedikçe şerh metni dikkate alınmıştır.

insanın fikri bu mertebeye nazaran eksef bulunduğundan, fikir ile zât-ı sırfın idrâki mümkin değildir. Onun için hadîs-i şerîfte لَا تَتَفَكَّرُوا فِي ذَاتِ اللّٰهِ [Allâh'ın zâtı hakkında tefekkür etmeyiniz!] buyurulmuştur.

İkincisi: "Vâhidiyet" mertebesidir. Bu mertebenin husûlü, zât-ı sırfta muhtefî ve müstehlek olan bilcümle nisebin, ya'ni sıfâtın lisân-ı isti'dâd ile zuhûr takāzâsında bulunmalarından ve zâtın dahi onları kendi mahbesleri olan mertebe-i ahadiyyetten ıtlâk için tenfîs etmesinden nâşîdir. İşte bu tenfîs ile o sıfâtın suveri ilm-i ilâhîde sâbit olur. Bu tenfîs, zâtın kendisinde, yine kendisine, kendi zâtı ile vâki' olan tecellîsinden ibârettir; ve bu tecellîye "feyz-i akdes" derler; ve mertebe-i ilimde sâbit olan suver-i sıfât, zât-ı Hakk'ın bunlarla taayyününden ibârettir; ve bu mertebenin ismi "Allah"dır. "Vâhidiyet" tesmiyesi bilcümle esmânın "Allah" ism-i küllîsi tahtında müctemi' olmalarından nâşîdir. İlim mertebesinde müteayyin olan bu sûretlere, "a'yân-ı sâbite" derler; ve "hakāyık-ı ilâhiyye" de ta'bîr ederler. Zîrâ sıfât-ı ilâhiyyenin sûretleridir; ve mümkinâtın hakāyıkı [1/29] ve istinâdgâhıdır. İşte bu mertebede meşiyyet-i zâtiyye dahi, niseb-i sâire gibi, mahbes-i zâttan ıtlâk olunduğundan zât-ı sırf, nisbet-i meşiyyet ile mütecellî olmakla, bilcümle suver-i niseb, bu nisbet-i meşiyyet tahtında "ilm-i ilâhî" mertebesinde müteayyin olurlar; ve "meşiyyet", zâtın zuhûr ve izhâra meyl ve hâhişinden ibârettir. Bu bâbdaki tafsîlât **Fass-ı Dâvûdî** nihâyetinde ve **Fass-ı Lokmânî** evâilinde gelecektir. Bu mertebe-i vâhidiyyet, ahadiyet mertebesine nisbeten eltaf-ı latîf olan zât-ı Hakk'ın bir mertebe tekâsüf buyurmasından başka bir şey değildir. Ve zât-ı sırf bu mertebenin bâtını, vâhidiyet mertebesi ise, zât-ı sırfın zâhiri olur.

Üçüncüsü: "Mertebe-i ervâh"dır. Bu mertebe zât-ı mutlakın mertebe-i ilimden bir derece daha tekâsüfünden ibârettir. Öyle ki mertebe-i ilimde sâbit olan her bir sûret-i ilmiyye, bir cevher-i basît olarak bu mertebede zâhir olur; ve bu cevâhir-i basîta şekil ve levn ve zaman ve mekân ve hark ve iltiyâmdan mücerreddir. Bu bir âlemdir ki, işâret-i hissiyye ile tefhîm etmek mümkin değildir. Bu mertebede her bir rûh kendisini ve kendi mislini ve kendi mebdei olan Hak Sübhânehû ve Teâlâ hazretlerini müdriktir. Bu âleme "âlem-i emr", "âlem-i gayb", "âlem-i ulvî" ve "âlem-i melekût" derler. Bu mertebe zât-ı mutlakın ayrılık ve gayriyet nev'i üzere hâriçte

zuhûrudur. Bu ayrılık ve gayrılık, buhâr-ı latîfin bir mertebe tekâsüf ederek bulut olmasına benzer; ve âlem-i ervâh vâhidiyet mertebesinin zâhiri, vâhidiyet mertebesi ise onun bâtınıdır. Şu hâlde mertebe-i ervâha nisbeten mertebe-i ahadiyyet, bâtının bâtını olmuş olur.

Dördüncüsü: Mertebe-i "âlem-i misâl"dir. Bu mertebe dahi zât-ı mutlakın tecezzî ve inkısâm ve hark [1/30] ve iltiyâm kabûl etmeyen suver ve eşkâl ile hâriçte zuhûrudur; ve bu âleme "âlem-i misâl" tesmiyesinin vechi budur ki, âlem-i ervâhda bulunan her bir ferdin âlem-i ecsâmda bürüneceği bir sûretin mümâsili bu âlemde zâhir olur; ve bir tâife ona "hayâl" derler. Zîrâ bunları müdrik olan kuvve-i mütehayyiledir; ve âlem-i misâle "âlem-i berzah" ve "mürekkebât-ı latîfe" dahi derler; ve ehl-i tasavvuf ıstılâhında âlem-i ervâh ve misâli cem'edip "âlem-i melekût" derler; ve âlem-i misâl âlem-i ervâhdan âlem-i ecsâma vâsıl olan "feyz-i mukaddes"in vâsıtasıdır; ve ervâh ve ecsâm arasında berzahdır; ve berzahiyeti hasebiyle her iki âlemin ahkâmını câmi'dir ki, onlar da zâhir ve bâtındır. Ya'ni mertebe-i misâl mertebe-i ervâhın zâhiri ve mertebe-i ecsâmın bâtınıdır. Şu hâlde zât-ı mutlak mertebe-i misâle nazaran bâtının bâtının bâtını olur; ve bu mertebe gayb ve şehâdet arasında hadd-i fâsıldır; ve cism-i mürekkeb-i mâddînin aynı olmadığı gibi, cevher-i mücerred-i aklînin dahi aynı değildir. Ya'ni âlem-i ervâh ile âlem-i ecsâmın gayrıdır. Ervâha nisbeten kesîf ve ecsâma nisbeten latîftir. Şu kadar var ki, cevher-i cismânî ile cevher-i mücerred-i aklîye müşâbeheti vardır. Ecsâma müşâbeheti budur ki, ecsâmın nasıl arzı ve tûlü ve umku varsa, sûret-i misâliyyenin dahi arzı, ve tûlü ve umku vardır; ve onu ölçmek ve göz ile görmek mümkindir. Âyîneye mün'akis olan sûret gibi. Ervâha müşâbeheti budur ki, ervâh nasıl nûrânî ve latîf ise suver-i misâliyye dahi latîf ve nûrânîdir; ve letâfet ve nûrâniyetinden nâşî el ile tutulmaz ve bıçakla kesilmez ve eczâya tefrîk edilemez. Rü'yâda görülen suver bu âlemdendir.

Beşincisi: "Mertebe-i şehâdet"tir. Bu mertebe dahi zât-ı mutlakın tecezzî ve inkısâm ve hark ve iltiyâm kabûl eden suver-i ecsâm ile hâriçte zuhûrudur. Onun için bu âleme "âlem-i kevn ve fesâd" derler. Zîrâ suver-i ecsâm bir taraftan tekevvün eder ve bir taraftan bozulur; ve bu âlem-i ecsâmın müfredât-ı besâiti müvellidü'l-mâ', müvellidü'l-humûza, klor, sod-

yum, karbon, kils-i bakır, altın, gümüş ilh... gibi yetmiş küsur anâsırdan ibârettir. Suver-i muhtelife bu anâsırdan ba'zılarının mekādîr-i muhtelife üzere yekdîğeriyle imtizâcından terekküb eder. Bu anâsırın sûret-i umûmiyyede üç hâli vardır. [1/31] Onlar da gaz, mâyi' ve sulb hâlleridir. Tafsîli hikmet-i tabîiyye ve kimyâ kitâblarında mündericdir. Ehl-i tasavvuf, cism-i hayvânın dört rükün üzere bulunduğunu beyân ederler ki, bunlar da havâ (gaz), su (mâyi'), toprak (sulb) ve ateş (harâret)ten ibârettir. Bu âlem-i ecsâm merâtib-i sâirenin cümlesinden eksef ve azhardır; ve mertebe-i ahadiyyet bu mertebeye nisbeten ebtan-ı butûndur; ve âlem-i ecsâmda zâhir olan her bir sûretin hakîkati mertebe-i vâhidiyyette sâbit olan a'yândır; ve her birisinin âlem-i ervâhda birer rûhu vardır. Binâenaleyh âlem-i ecsâmda gerek cemâd, gerek nebât ve gerek hayvan olsun, rûhu olmayan bir sûret yoktur. Zîrâ her bir sûret bir ismin mazharıdır; ve onu müdebbir olan rûh o isimdir. "Cemâd"a cemâd denilmesi kendi taayyününün âsâr-ı rûhiyye zuhûruna müsâid olmamasındandır. Suver-i ecsâm tekâmül-i tedrîcî ile kendisinde âsâr-ı rûhiyye zâhir olacak taayyün iktisâb eder; ve âkıbet en mükemmel sûret olan suver-i insâniyyede âsâr-ı rûhiyye pek âşikâr olarak zâhir olur. Fakat dikkat olunsun ki, bu merâtibde görülen istihâlât ve tagayyürât zât-ı mutlakın değildir. **Her bir mertebede zât-ı mutlak, zâtiyeti üzere kāimdir.** Tagayyürât ve istihâlât, ancak onun ârızı olan sıfâtındadır. Meselâ buhârın zâtı latîftir. Bir mertebe tekâsüf edince bulut olur. Bir derece daha tekâsüf edince su ve yine tekâsüf edince buz olur. Her bir mertebede buhâr zâtiyeti üzere kāimdir. Zîrâ tagayyür eden şey buhârın zâtı değildir; onun zâtında mündemic olan sıfât-ı ârızasıdır. Eğer buhârın zâtı tagayyür etmiş olsa idi buz eriyip su ve tebahhurât-ı tedrîciyye ile bulut ve bulut tekrâr telattuf ederek buhâr olmamak lâzım gelir idi. Zîrâ bozulan şey başka bir şey olur ve aslına iltihâk ve rücû' edemez. Meselâ şarabın içine tuz konsa, bozulup sirke olur. Zâtı bozulduğundan, artık şarâb olamaz. [1/32]

Altıncısı: Mertebe-i câmi'-i hazret-i insândır. Bu mertebe dahi kezâlik zât-ı mutlakın bir mazhar-ı etemmde zuhûrudur; ve bu mazhar-ı etemm dahi nev'-i Âdem'dir; ve ehl-i tasavvuf âlem-i his ve şehâdet ile "hazret-i insân"ı cem'edip "nâsût" derler; ve işte bu mertebe kâffe-i merâtib-i cismâ-

niyye ve nûrâniyyeyi ve vahdeti ve vâhidiyeti câmi' olan bir tecellî ve bir libâs-ı ahîrdir; ve insan sûret-i ilâhiyye üzere mahlûk olduğundan bilcümle esmâyı câmi' olan "Allah" ism-i şerîfinin mazharıdır; ve insan, kâmil ve gayr-ı kâmil olarak iki kısımdır. Her ikisi dahi bu ism-i mübârekin mazharıdır. Fakat enbiyâ ve evliyâdan ibâret olan insân-ı kâmil tarîk-i tasfiye ile mebdee rücû' ettikleri ve kendi mevhûm olan varlıklarından fânî oldukları cihetle sâir efrâd-ı insâniyyeden bu kemâl ile mümtâz olmuşlardır. Ya'ni bu zevât-ı kirâm Hak-perest ve efrâd-ı bâkıye-i insâniyye ise hod-peresttir. Nitekim Mevlânâ (r.a.) buyurmuşlardır:

آنانکه ربودهٔ الستند — از عهدِ الست باز مستند
در منزلِ درد بسته پایند — در دادنِ جان کشاده دستند
فانی ز خود وبدوست باقی — این طرفه که نیستند و هستند
این طائفه‌اند اهلِ توحید — باقی همه خویشتن پرستند

Tercüme:
Her kim ki rubûde-i elesttir
Tâ ahd-i "elest"ten o mesttir
Bağlanmış ayağı derd evinde
Can vermek için küşâde-desttir
Kendinden o fânî Dost'la bâkî
Hayret ki, o nîsttir ve hesttir
Bu zümredir ancak ehl-i tevhîd
Bâkîsi cihânda hod-peresttir[80]

Ve her mertebe ve taayyün esmâ-i ilâhiyyeden bir ismin mazharıdır; ve insan "Allah" ism-i küllîsinin mazharıdır; ve kâffe-i esmâ-i ilâhiyye, cüz'iyâtın küllün tahtında indirâcı gibi, ism-i zât ve müstecmi'-i cemî'-i sıfât olan "Allah" ism-i küllîsinin tahtında mündemicdir; ve "Allah" ismi, nasıl ki hakîkatte ve mertebede [1/33] cemî'-i esmâ üzerine mukaddem ise, "Allah" ism-i mübârekinin mazharı olan hakîkat-i insâniyye dahi cemî'-i mezâhirin zâtından ve hakîkatinden mukaddem olmak lâzım gelir. Binâe-

80 Bu beyitler *Mecâlis-i Seb'a*'nın dördüncü meclisinde geçer. Bk. Mevlânâ, *Mecâlis-i Seb'a*, s. 88-89. Beyitler ve tercüme için ayrıca bk. *Sipehsâlâr Tercümesi* (trc. A. Avni Konuk), s. 28.

naleyh hakîkat-i insâniyye cemî'-i mezâhirin hakāyıkını câmi' ve kâffe-i merâtibi muhîttir; ve mertebe-i insândan hâriç hiçbir şey yoktur. Nitekim Hz. Emîrü'l-mü'minîn, esedullâhi'l-gālib Ali İbn Ebî Tâlib (kerremallâhu vechehû) efendimiz "hazret-i insân"ın bu câmiiyetinden haber verip buyururlar:

دَوَاؤُكَ فِيكَ وَمَا تَشْعُرُ وَدَاؤُكَ مِنْكَ وَمَا تُبْصِرُ
وَتَزْعُمُ أَنَّكَ جِرْمٌ صَغِيرٌ وَفِيكَ انْطَوَى الْعَالَمُ الْأَكْبَرُ
وَأَنْتَ الْكِتَابُ الْمُبِينُ الَّذِي بِأَحْرُفِهِ يَظْهَرُ الْمُضْمَرُ
وَأَنْتَ الْوُجُودُ وَنَفْسُ الْوُجُودِ وَمَا فِيكَ الْمَوْجُودُ لَا يَحْصُرُ
فَلَا حَاجَةَ لَكَ فِي خَارِجٍ فَيَخْرُجُ عَنْكَ مَا يَسْطُرُ

Tercüme: "Senin ilâcın sende olduğu hâlde bilmiyorsun; ve illetin senden olduğu hâlde görmüyorsun; ve sen bir cirm-i sagîr olduğunu zu'medersin, hâlbuki âlem-i ekber sende müntavîdir; ve sen öyle bir kitâb-ı mübînsin ki, muzmer olan şey onun harfleriyle zâhir olur; ve sen vücûdsun ve nefs-i vücûdsun; ve sende mevcûd olan şey hasr ve ta'dâda gelmez. Senin hârice ihtiyâcın yoktur. Kitâb-ı kâinâtta mastûr olan şeyler hep senden hurûceder."[81]

İmdi mertebe-i hazret-i insân min-haysü't-taayyün mertebe-i ahadiyyetten eb'ad ve esfel-i sâfilîn olur. Nitekim Hak Teâlâ buna işâreten: لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ ثُمَّ رَدَدْنَاهُ أَسْفَلَ سَافِلِينَ (Tîn, 95/4-5) [Biz insanı en güzel sûrette yarattık, sonra onu esfel-i sâfilîne reddettik.] buyurur. Ve zât-ı mutlak mertebe-i insânda bi-hasebi't-taayyün azhar ve bi-hasebi'l-hakîka [1/34] ebtan-ı butûn olmuş olur; ve insan şecere-i kevnin semeresi ve cemâl-i zâtın âyînesi mesâbesinde bulunduğundan, îcâdın illet-i gāiyyesi insandan ibâret bulunur.

***

Bu mukaddeme ma'lûm olduktan sonra metnin ma'nâsını anlamak kolaylaşır. Şöyle ki: Cemî'-i izâfâttan münezzeh olan zât-ı mutlak, kendi vücûdunda muhtefî ve müstehlek olan ve cüz'iyâtı cihetinden hasr ve ta'dâda gelmeyen esmâ-i hüsnâsı haysiyetiyle, bu esmânın "ayn"larını gör-

81 Bk. Müstakîmzâde, *Şerh-i Dîvân-ı Aliyyü'l-Murtazâ kerremallâhu vechehû*, s. 228-231

mek dilediği vakit, emr-i ilâhî âyîne mesâbesinde olan âlemin cilâsını iktizâ etti. Binâenaleyh Âdem, rûhu ve aklı ve nefsi ve cesedi haysiyetinden, bu mir'ât-ı âlemin ayn-ı cilâsı oldu. Zîrâ Âdem'in rûhu âlem-i ervâhın ve aklı âlem-i ukūlün ve nefsi âlem-i nüfûsun ve cesedi âlem-i ecsâdın cilâsıdır; ve Âdem tâmmü'l-hilka bir cesed olan âlemin rûhu oldu. Zîrâ Hak Teâlâ hazretleri âlem-i rûhâniyâta Âdem'in rûhu ile ve âlem-i ukūle onun aklı ile ve âlem-i nüfûsa onun nefsi ile ve âlem-i ecsâda onun cesedi ile imdâd eder. Binâenaleyh Âdem bu cesed-i müsevvânın rûhu olmuş olur; ve işte Âdem'in en sonra halk buyurulmasının sebebi ve hikmeti budur. İmdi kemâl-i celâ ve isticlâ Âdem'in vücûdu ile olunca sen istersen dersin ki: "Zât-ı mutlak kābil-i ta'dâd olmayan esmâ-i hüsnâsı haysiyetinden –zât-ı sırfı haysiyetinden değil, zîrâ zâtı cihetinden tecellî vâki' olmaz– ba'de'l-adem vücûd ile muttasıf olduğu için emr-i ilâhîyi hasreden kevn-i câmi'de kendi "ayn"ını görmekliği ve onunla kendi sırrı kendine zâhir olmasını dilediği, ya'ni kemâliyle zuhûra meşiyyeti taalluk ettiği vakit, emr-i ilâhî mir'ât-ı âlemin cilâsını iktizâ etti. Âdem bu mir'âtın ayn-ı cilâsı oldu." Zîrâ kevn-i câmi' evvelce adem-i izâfî ile muttasıf iken, ba'dehû vücûd-ı izâfî ile muttasıf oldu; ve emr-i vücûdu [1/35] hasretti. Çünkü kevn-i câmi' vücûd-ı küllî ile muttasıftır; ve vücûd-ı küllî ile muttasıf olan şeyde, a'yânın zuhûru ve tecellîsi dahi küllîdir. Binâenaleyh zât-ı mutlak, kevn-i câmi' mazharında taayyün-i küllî ile müteayyin olmuş olur.

Suâl: Allah Teâlâ zâtı ve sıfâtı ile ezelîdir; ve âlem-i insânînin îcâdından evvel kendi zâtını ve sıfâtını bilir ve görür. Binâenaleyh kendi "ayn"ını müşâhede için neden bir mazhara lüzûm görsün?

Cevâb: Evet, Hak Teâlâ hazretleri zâtı ve sıfâtı ile ezelîdir; ve zâtını ve sıfâtını bildiğine ve gördüğüne şübhe yoktur. Fakat bu biliş ve görüş, kendi zâtını kendi zâtında bilmek ve görmektir. Binâenaleyh kevn-i câmi'de esmâsı a'yânını müşâhedeye meşiyyet-i ilâhiyyesi taalluk etmezden evvel, esmâsını ve sıfâtını, kendisinin niseb-i zâtiyyesi ve şuûn-i gaybiyyesi olarak müşâhede eder idi. Bunun için zâtında muhtefî olan a'yân-ı esmâsının ahkâm ve âsârını hâriçte vâki' olan kevn-i câmi'de müşâhede etmek diledi. Zîrâ bir şeyin kendi nefsini, bir mazharın tavassutu olmaksızın, kendi nefsi ile rü'yeti, o şeye âyîne gibi olan emr-i âharda, kendi nefsini rü'yete benze-

mez. Gerçi kevn-i câmi' zât-ı mutlakın bir mertebe-i tenezzülü ve tecellîsi olmak i'tibâriyle, zât-ı Hak bu kevn-i câmi'de dahi a'yân-ı esmâdan ibâret olan kendi nefsini, mertebe-i ahadiyyette kendi nefsini müşâhede ettiği gibi, müşâhede eder. Velâkin iki müşâhede arasında fark vardır. Evvelen, mücmelen rü'yet eder idi. Kevn-i câmi' mertebesine tenezzülünde tafsîlen müşâhede eder. İcmâl ile tafsîl arasında fark olduğu zâhirdir.

Misâl: Bir mahbûbe-i devrân kendisinin tenâsüb-i endâma ve hüsn ve cemâle mâlik olduğunu, müddet-i ömründe âyîneye bakmamış [1/36] olsa, yine bilir ve görür. Fakat bu biliş ve görüş, kendi zâtını, kendi zâtında bilmek ve görmektir ki, ilm-i icmâlî ve rü'yet-i icmâlîdir. Hiç bakmamış olduğu âyîne kendisine arzolunup bunda muntabi' olan tenâsüb-i endâmını ve hüsn ve cemâlini müşâhede ettikde kendisinde evvelki ilim ve rü'yetten başka bir ilim ve rü'yetin zevki hâsıl olur; ve icmâl tafsîle münkalib olur.

Diğer misâl: Kendisinde ressâmiyet ve hattâtıyet ve mi'mâriyet sıfatları bulunan bir kimse, hiç resim yapmamış ve yazı yazmamış ve binâ inşâ etmemiş olsa dahi, kendinde bu sıfatlar olduğunu ve bu sıfatlarla berâber zâtını bilir ve görür; bu icmâldir. Vaktâki bir resim levhası yapar ve yazı yazar ve bir binâ inşâ eder, o resim ve yazı levhalarında ve inşâ ettiği binâda zâtında bilkuvve mündemic olan bu sıfatları tafsîlen bilmiş ve görmüş olur; ve bu âsâr bu sıfatların âyînesi mesâbesinde bulunur. Binâenaleyh evvelki biliş ve görüş ile sonraki biliş ve görüş arasında fark zâhir olur.

Ve "emr-i âharda olan rü'yet"te, şeye kendi nefsi, manzûrun-fîh olan mahallin verdiği bir sûrette zâhir olur. Eğer bu mahallin vücûdu olmasa ve şeyin o mahalle tecellîsi bulunmasa, o şeye sûret zâhir olmaz idi. Ya'ni bâlâdaki misâllerde îzâh olunduğu üzere, bir kimsenin kendi sûretini temâşâ etmesi, ancak âyînenin vücûdu ile mümkin olur. Çünkü âyîne o kimseye evvelce zâhir olmayan bir sûreti izhâr eder. Binâenaleyh o kimsenin nefsi, o kimseye, manzûrun-fîh olan âyînenin verdiği bir sûrette zâhir olur; ve emr-i âharda rü'yet-i sûret iki şeyden husûle gelir: Birisi mahal, diğeri nâzırın mahalle tecellîsidir. Eğer mahal olan âyîne tamâmıyla musaykal ve mücellâ ise, nâzırın sûreti onda kemâliyle zâhir olur. Değil ise [1/38] nâzıra âyînenin isti'dâdı nisbetinde bir sûret görünür; ve kezâ âyîne muhaddeb veyâ muka'ar, veyâ muhaddebiyet ve muka'ariyet ile memzûc ise, ona mukābil

olmak sûretiyle mütecellî olan nâzıra kendi sûreti türlü türlü zâhir olur. Gerçi bu âyînelerde zâhir olan sûret dahi nâzırın sûretidir. Velâkin manzûrun-fîh olan âyînelerde nâzırın sûretini kemâliyle gösterebilmek isti'dâdı olmadığından, böyle muhtelif ve noksan olarak irâe etmiştir. Binâenaleyh ihtilâf ve noksan nâzırın değil, âyînelerin isti'dâd ve kābiliyetlerindedir. Hâlbuki Hak Teâlâ hazretleri âlemin hey'et-i mecmûasını kendisinde rûh olmayan tâmmü'l-hilka bir cesedin vücûdu olarak îcâd etmiş idi. Binâenaleyh âlem gayr-ı mücellâ bir âyîne gibi idi; ve âyîne gayr-ı mücellâ olunca, bittabi' nâzırın sûretini kemâliyle izhâr edemez; ve muhakkak Hak Teâlâ bir mahalli, ancak "nefh-i ilâhî" ta'bîr olunan rûh-ı ilâhîyi kabûl etmek üzere tesviye etti ki, böyle olması hükm-i ilâhî şânındandır. Rûh-ı ilâhîyi kabûl etmek için mahallin tesviyesi ise, ancak lem-yezel ve lâ-yezâl olan tecellî-i dâim feyzini kabûl etmek üzere tesviye olunan sûretten isti'dâdı izhâr etmekten ibârettir. Ya'ni Hak Teâlâ rûhsuz bir cesed gibi âlemi îcâd etti. Hâlbuki âlem bu hâlde kalamazdı. Çünkü Hak Teâlâ bir mahalli tesviye ederse, mutlakā ona nefh-i rûh için tesviye eder. Hükm-i ilâhînin şânı budur; ve kevn-i câmi' olan insandan mukaddem sûret-i âlemin tesviyesi, ancak bu sûretten isti'dâdı izhâr etmek içindir. Zîrâ bu sûret lem-yezel ve lâ-yezâl olan tecellî-i dâim feyzini kabûl eder. İşte bu sebeble Hak Teâlâ sûret-i âlemin [1/39] rûhu olan insanı îcâd eyledi. Nitekim وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي (Hicr, 15/29) [Ben insana rûhumdan nefhettim.] buyurur; ve nefh-i rûh cemâd ve nebât ve hayvan hakkında âmm ve insan hakkında hâsstır. Şu hâlde tesviye mahall-i müsevvâda kābiliyetin, ya'ni zâtî olan isti'dâd-ı gayr-ı mec'ûlün izhârıdır. Çünkü eğer mahallin isti'dâd-ı mec'ûl-i vücûdîyi kabûle isti'dâd-ı zâtîsi olmasa idi, feyz-i dâimi kabûl etmeğe müstaid olmaz idi.

Misâl: Üzerine kesîf bir boya sürülmüş olan bir âyîneye sûret aksetmez. O boya âyînenin sathından silinmeli ve onun sathına cilâ verilmeli ki, içinde sûret görünebilsin. Kable'l-cilâ onda sûret görünmek isti'dâdı yok idi. Ba'de'l-cilâ bu isti'dâd hâsıl oldu. Bu isti'dâd isti'dâd-ı mec'ûldür. Fakat bir tahta parçasına ne kadar cilâ vurulsa onda âyîne gibi suver mün'akis olmaz. Çünkü onda âyînenin isti'dâd-ı zâtîsi yoktur. Ne kadar tesviye olunsa isti'dâd-ı mec'ûlü tahsîl edip nâzırın sûretini kabûl edemez.

Diğer misâl: Yeni doğan bir çocuk tekellüm edemez. Velâkin onda tekellüme isti'dâd-ı zâtî vardır. Cismi ânen-fe-ânen büyüyüp tekemmül ettikçe tekellüme başlar. Fakat yeni doğan bir hayvan ibtidâen tekellüm edemediği gibi ne kadar büyüse ve ona kelâm ta'lîm edilse tekellüm edemez. Çünkü kelâma isti'dâd-ı zâtîsi yoktur. İsti'dâd-ı zâtînin inkişâfı isti'dâd-ı mec'ûlün husûlüne mütevakkıftır. [1/40]

İmdi mahall-i müsevvâda feyzi kabûl eden kābilden gayrı hadd-i îcâddan hâriç bir şey bâkî kalmadı; ya'ni âlem taht-ı îcâda dâhil oldu; ve taht-ı îcâda dâhil olmayan ancak kābilin vücûdu kaldı; ve kābil ise ancak Hakk'ın feyz-i akdesinden vâki' olur. Zîrâ mahall-i müsevvâda feyzi kabûl eden şey, onun ayn-ı sâbitesinde olan isti'dâd-ı zâtîsidir; bu da gayr-ı mec'ûldür, ya'ni taht-ı îcâda dâhil olmuş bir şey değildir. Çünkü bu isti'dâd-ı zâtî zât-ı ahadiyyette mahfî olan nisebin iktizââtıdır; ve bu niseb Hakk'ın "ayn"ıdır; ve kābilin vücûdu feyz-i akdesten, ya'ni tecellî-i zâtîden hâsıl olur. Ya'ni Hak mertebe-i ahadiyyette kendi zâtını kendi zâtıyla bilir ki, zâtında mahfî bî-nihâye niseb ve şuûnât mündemicdir; ve bunlar zuhûr talebindedir. Onların bu taleblerini is'âf için kendi zâtında, kendi zâtına, kendi zâtı ile tecellî ettikde onların sûretleri ilm-i ilâhîde peydâ olur; ve Hakk'ın nefsi bu mertebe-i vâhidiyyette bu nisebin suver-i ilmiyyeleriyle müteayyin olur. Binâenaleyh burada îcâd mevzû'-i bahs olamaz. Bu mertebe esmânın kesretinden akdes olduğu için bu tecellî-i zâtîye "feyz-i akdes" demişlerdir; ve her bir tecellîyi kabûl edecek bir mahal lâzımdır ki, o mahal o feyzin kābili ve o tecellînin mir'âtıdır. Bu tecellî-i zâtînin mir'âtı ve bu feyz-i akdesin kavâbili a'yân-ı sâbite ve hakāyık-ı ilmiyyedir; ve bu hakāyık ise zât-ı Hakk'ın gayrı değildir.

Ve yukarıda zikrolunan merâtib-i sitteden üçüncüden altıncı mertebeye kadar olan vücûd-ı mutlakın tenezzülâtı, Hakk'ın "feyz-i mukaddes"inden vâki' olur. Ve "feyz-i mukaddes" a'yân-ı sâbite isti'dâdâtının iktizâ ettiği şeylerin hâriçte zuhûrunu mûcib olan tecelliyât-ı esmâiyyeden ibârettir; ve tecelliyât-ı zâtiyye [1/41] ve esmâiyye hakkındaki îzâhât ve tafsîlât **Fass-ı Şîsî**'de gelecektir. İmdi mâdemki kavâbilin ibtidâsı gayr-ı mec'ûl olan hakāyık-ı ilâhiyye, ve intihâsı mec'ûl olan suver-i kevniyyedir; ve hakāyık-ı ilâhiyye zât-ı Hakk'ın ve suver-i kevniyye dahi hakāyık-ı ilâhiyyenin mir'âtı

vâki' olmuştur; ve bunlar da Hakk'ın tecelliyât-ı zâtiyye ve esmâiyyesinden ibâret bulunmuştur; şu hâlde emrin hepsi, ibtidâsı ve intihâsı Hak'tandır; ve emrin kâffesi O'ndan ibtidâ ettiği gibi, yine O'na rücû' eder. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ، فَسُبْحَانَ الَّذِي بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ (Yâsîn, 36/82-83) [O'nun emri, bir şeyin olmasını murâd edince, o şeye ol demektir, o şey hemen oluverir. Her bir şeyin melekûtu yed-i kudretinde olan Hakk'ı tesbîh ve takdîs ederim; siz sâdece O'na ircâ olunursunuz.]

Velhâsıl Hak Teâlâ hazretleri kendi niseb ve şuûnâtı olan esmâ-i bî-nihâyesinin "ayn"larını görmek dilediği vakit, onların suveri mün'akis olabilecek âyînenin vücûdu iktizâ etti; bu mir'âta muktezî olan eşyâyı tehiyye buyurdu. Mertebe mertebe hazret-i şehâdete tenezzül etti ve âlemi halkeyledi; ve âlem müstaidd-i cilâ bir âyîne idi. Onda Âdem'i îcâd etmekle mir'ât-ı âlemi mücellâ kıldı. Zîrâ Âdem tecelliyât-ı esmâiyyenin cümlesini kabûle müstaiddir; ve âlem-i taayyünâtta, onun taayyünü gibi ekmel ve akbel bir taayyün yoktur; ve mazhar-ı Âdem'de müteayyin olan ancak Hak olduğundan, Hak Teâlâ kendi zâtını mir'ât-ı Âdem'de kemâliyle müşâhede buyurur. Binâenaleyh Âdem bilcümle merâtibi câmi'dir. Bu sûrette kemâl-i celâ ve isticlâ Âdem'in vücûduyla hâsıl olmuş olur.

وكانتِ الملائكةُ من بعضِ قُوَى تلك الصورةِ الَّتي هي صورةُ العالمِ المُعَبَّرِ عنه في اصْطِلاحِ القومِ بـ«الإنسانِ الكَبِير»، فكانتِ الملائكةُ له كالقُوَى الروحانِيَّةِ والحسِّيةِ الَّتي هي في النَّشْأَةِ الإنسانيَّةِ، وكلُّ قوةٍ منها مَحْجُوبَةٌ بنفسِها لا تَرَى [1/42] أَفْضَلَ من ذاتِها، وأنَّ فيها فيما تَزْعَمُ الأهليَّةَ لكلِّ مَنصبٍ عالٍ ومنزلةٍ رفيعةٍ عندَ اللّٰه، لِمَا عندَها من الجَمْعِيَّةِ الإلٰهيَّةِ بَيْنَما يرجِعُ من ذلك إلى الجنابِ الإلٰهيِّ، وإلى جانبِ حَقيقةِ الحقائقِ، وفي النَّشْأَةِ الحَامِلَةِ لهذه الأوصافِ إلى ما تَقْتَضِيه الطَّبِيعةُ الكليَّةُ الَّتي حَصَرَتْ قوابلَ العالَمِ كلِّه أعْلَاهُ وأسفَلِه.

Ve melâike dahi ıstılâh-ı kavimde "insân-ı kebîr" ta'bîr olunan bu sûretin, ya'ni sûret-i âlemin, ba'zı kuvâsından oldu. Böyle olunca melâike o sûret için, neş'et-i insâniyyede olan kuvâ-yı rûhâniyye ve

> hissiyye gibi oldu; ve onlardan her bir kuvvet kendi nefsi ile mahcûbdur, zâtından efdal görmez; ve muhakkak kuvâda indallâh olan her bir mansıb-ı âlî ve menzilet-i refîa için kendi zu'munda ehliyet vardır. Zîrâ onların indinde, Cenâb-ı İlâhîye ve hakîkatü'l-hakāyık cânibine ve bu evsâfı hâmil olan neş'ette kavâbil-i âlemin kâffesini, a'lâsını, esfelini hasreden tabîat-ı külliyyenin iktizâ ettiği şeye râci' olan şey beyninde, cem'iyyet-i ilâhiyye hâsıldır.

Ya'ni melâike, evliyâullâhın ıstılâhında, "insân-ı kebîr" ta'bîr olunan cism-i âlem sûretinin ba'zı kuvvetlerindendir. Zîrâ âlem kendisinden peydâ olan insanın vücûduyla berâber hey'et-i mecmûasıyla cemî'-i esmâya mazhar olduğu için sûret-i ilâhiyye üzere mahlûktur; ve cism-i âlemin cüz'-i sagîri bulunan insan, cemî'-i esmâ-i ilâhiyyeye mazhar olarak onun rûhu mesâbesinde bulunduğu cihetle, cismen sagîr ve ma'nen kebîrdir. Çünkü ma'nen âlemi dahi câmi'dir. Bu sebeble evliyâullâh, cisim i'tibâriyle âleme "insân-ı kebîr" ve Âdem'e "insân-ı sagîr"; ve ma'nâ i'tibâriyle âleme "insân-ı sagîr" [1/43] ve Âdem'e "insân-ı kebîr" ta'bîr eder; ve cismen insân-ı kebîr denilen âlemde, kuvve-i elektrikiyye, kuvve-i buhâriyye, kuvve-i câzibe ve kuvve-i ani'l-merkeziyye gibi birçok kuvâ-yı tabîiyye ve ervâh-ı cinniyye ve ervâh-ı şeyâtîn gibi kuvâ-yı rûhâniyye-i kesîre olduğu gibi, onun eczâsından olan her bir mahlûkta dahi kuvâ-yı nebâtiyye ve hayvâniyye ve bunlarda dahi alâ-vechi't-teselsül lâ-yuad ve lâ-yuhsâ kuvâ-yı muhtelife vardır. Hâlbuki melâike suver-i hissiyye-i cismiyye ile kāim olan kuvânın ve kuvâ-yı nefsiyye ve kuvâ-yı akliyye-i kudsiyyenin ervâhıdır. Bunlar ahkâm-ı rabbâniyye ve âsâr-ı ilâhiyyeyi, avâlim-i cismâniyyeye îsâl ederler. Envâr-ı ilâhiyye ile kavî oldukları için onlara "melek" tesmiye olunmuştur. Binâenaleyh melâike, âlemin sûretinde mevcûd olan kuvvetlerin ba'zısı olmuş olur. Şu hâlde melâike, âlemin sûreti için neş'et-i insâniyyede olan kuvâ-yı rûhâniyye ve hissiyye gibi oldu; ve insandaki kuvâ-yı rûhâniyye havâss-i bâtınesidir ki, onlar da "kuvve-i hiss-i müşterek", "kuvve-i hayâliyye", "kuvve-i mütefekkire", "kuvve-i vâhime" ve "kuvve-i hâfıza"dır; ve rûh-ı tabîîsine râci' olan "kuvve-i câzibe", "kuvve-i mâsike", "kuvve-i hâzime", "kuvve-i dâfia", "kuvve-i münmiyye", "kuvve-i müvellide" ve "kuvve-i musavvire"dir; ve rûh-ı hayvânî ve nefsânîsine âit olan ilim, hilim,

vakar, şecâat, adâlet, siyâset, nahvet ve riyâset gibi kuvvetlerdir.

Kuvâ-yı hissiyye dahi havâss-i zâhiresidir ki, onlar da "kuvve-i sâmia", "kuvve-i bâsıra", "kuvve-i şâmme", "kuvve-i zâika" ve "kuvve-i lâmise" denilen beş kuvvetten ibârettir; ve bu kuvvetler mahsûs olan mâddiyâta taalluk eder. İşte bu kuvâ-yı rûhâniyye ve hissiyye insanın bedenini müdebbir olduğu gibi, melâike dahi cism-i âlemin hey'et-i mecmûasını müdebbir bulunduğu için sûret-i âlemin kuvâ-yı rûhâniyye ve hissiyyesi gibi oldu. Nitekim [1/44] Hak Teâlâ فَالْمُدَبِّرَاتِ أَمْرًا (Nâziât, 79/5) [Emri tedbîr edenlere andolsun!] buyurur. Ve Hz. Hayyâm bu rubâîde bu hakîkati hulâsaten beyân eder: Rubâî:

حق جانِ جهان است و جهان جمله بدن　　اصنافِ ملائکه حواسِّ این تن

افلاك و مواليد و عناصر همه اعضا　　توحيد همين است و ديگرها همه فن

Tercüme: "Hak cihânın cânıdır; ve cihân hey'et-i mecmûasıyla bir bedendir. Esnâf-ı melâike ise bu tenin havâss-i bâtıne ve zâhiresidir. Eflâk ve mevâlîd ve anâsır dahi a'zâ-yı insânî menzilesindedir. İşte tevhîd ancak budur; ve bunun gayrısı bütün kesretten ibârettir."[82]

***

Ve sûret-i âlemde vâki' olan her bir kuvvet kendi nefsiyle mahcûbdur. Kendisinden efdal olan başka bir kuvvet görmez. Nitekim kuvve-i akliyye ile kuvve-i vehmiyye, âlem-i insânîde saltanat da'vâ ederler. Biri diğerine münkād olmaz. Zîrâ akıl, kuvve-i nazariyyesiyle, bilcümle hakāyıkı gereği gibi idrâk ve ihâta ettiğini iddiâ eder. Hâlbuki İmâm-ı Şâfiî hazretlerinin şu:

نِهَايَةُ إِدْرَاكِ الْعُقُولِ عِقَالُ　　وَغَايَةُ سَعْيِ الْعَالِمِينَ ضَلَالُ

Tercüme: "İdrâk-i ukūlün nihâyeti ıkāldir, düğümdür; ve âlimlerin gā-

82 Ahmed Avni Bey, Nûh, Hûd, Eyyûb ve İlyâs fasslarında da yer verdiği bu rubâînin ikinci mısrâsındaki "esnâf-ı melâik" ifadesini "ervâh-ı melâik" şeklinde, üçüncü mısrâyı "eflâk ü anâsır u mevâlid a'zâ" şeklinde aktarır. Âdil Bey nüshasının Eyyûb fassında ise rubâî burada kaydettiğimiz gibi tashih edilmiş olarak ve mevcut Hayyâm rubâîleri neşirlerine mutâbık şekilde yazılmıştır. Biz bu neşirde Âdil Bey'in tashihini dikkate alarak rubâîyi yazmayı tercih ettik. Ayrıca bk. Hayyâm, *Rubâîler* (haz. M. Kanar), s. 146.

ye-i sa'yi şaşkınlıktan ibârettir" beytinde buyurduğu gibi, akıl idrâk-i hakāyıktan çok uzaktır. Bununla berâber herkes kendi aklını beğenir. Çünkü her bir ferdin aklı kendi nefsiyle ihticâb etmiştir; ve kezâ vücûd-ı insânîde akıl vehme ve vehim dahi akla tâbi' olmak istemez; ve kuvve-i bâsıra bir şeyin müşâhedesinde müstağrak olduğu vakit kendi nefsiyle muhtecib olup, o sırada söylenen sözler kuvve-i sâmiaya te'sîr etmez olur; ve kuvve-i sâmia bir kelâmın istimâında müstağrak olduğu vakit dahi, [1/45] kuvve-i bâsıra muhîtindeki eşyânın zevk-i temâşâsından mahcûb olur. İşte melâikenin hilkat-i Âdem hakkındaki nizâı dahi bu hakîkate müsteniddir. Ve her bir kuvvet, indallah her bir mansıb-ı âlî ve menzilet-i refîa için kendi zu'munca, nefsinde ehliyet tasavvur eder; ve kendi nefsinde gördüğü kemâl gayrın kemâlini görmeğe hicâb olur. Hâlbuki hakîkat-i hâl böyle değildir. Bu ancak bir zu'm ve tasavvurdan ibârettir. Bunun sebebi budur ki, her bir kuvvet indinde Cenâb-ı İlâhîye (ya'ni her bir mevcûd için bilâ-vâsıta bir vech-i hâs bulunan ve hazret-i vâhidiyyetten ibâret olan esmâ ve sıfât mertebesine) ve hakîkatü'l-hakāyık cânibine (ya'ni mevcûd ve ma'dûm bilcümle hakāyık-ı mümkinâtı câmi' olan hazret-i imkâniyyeye), ve bu evsâfı (ya'ni evsâf-ı hakkıyye ve halkıyyeyi) hâmil olan neş'et-i insâniyyede kavâbil-i âlemin kâffesini (ya'ni rûh-ı tabîîye müstaid olan cesed-i müsevvâyı ve âlem-i tabîînin unsurî, cemâdî, nebâtî, hayvânî ve insânî bilcümle kavâbilini) a'lâsını (ya'ni melâikeyi) ve esfelini (ya'ni âlem-i cismânî-i unsurîyi) hasreden tabîat-ı külliyyenin (ya'ni tabâyiin aslı olan harâret, bürûdet, rutûbet ve yübûsetin) iktizâ ettiği şey arasında cem'iyyet-i ilâhiyye vardır. Bu cümleyi îzâh için biraz tafsîlât i'tâsı lâzım geldi.

Cem'iyyet-i ilâhiyyeyi câmi' olan üç hakîkat vardır:

Birincisi: Hazret-i vâhidiyyettir ki, esmâ ve sıfât mertebesidir; ve her bir mevcûda bilâ-vâsıta bu mertebeden bir vech-i hâss vardır. Zîrâ âlem-i eksef olan mertebe-i şehâdete kadar, bu mertebenin mâdûnunda bulunan her bir mertebede tekevvün eden herhangi bir mevcûd, bu mertebede sâbit olan bir ismin mazharıdır; ve bu isim o mevcûdun vech-i hâssıdır; ve o mevcûd bu ismin zıllıdır. Gölge ile sâhibi arasında vâsıta olmadığı gibi, o mevcûd ile bu isim arasında da vâsıta yoktur.

İkincisi: Hazret-i imkâniyyedir. Bu hazret bilfiil mevcûd olmuş ve bil-

kuvve mevcûd ve bilfiil ma'dûm [1/46] bulunmuş olan bilcümle hakāyık-ı mümkinâtı câmi'dir; ve bu öyle bir vech-i kevnîdir ki, rubûbiyetten temeyyüz edip ubûdiyetle muttasıf olmuştur. Zîrâ vücûd-ı vâhid-i hakîkî vitr iken, bu hakîkat-i imkâniyye ile tecellî etmekle şef' olmuş ve bir vücûd iki görünmüştür. Binâenaleyh hazret-i imkâniyye bilcümle keserâtın hakāyıkını câmi'dir; ve hazret-i imkâniyye mertebe-i vâhidiyyete mukābil olduğu ve bilcümle niseb ve şuûnâtı câmi' olan vücûd-ı vâhidin tenezzülünden başka bir şey olmadığı için bittabi' cem'iyyet-i ilâhiyyeyi hâizdir.

Üçüncüsü: Tabîat-ı külliyye mertebesidir. Bu mertebe hazret-i vâhidiyyet ile hazret-i imkâniyyeyi câmi'dir; ve âlem-i mâddiyyât bu mertebenin taht-ı hîtasındadır. Binâenaleyh suver-i âlemde bir vech ile müessir ve bir vech ile müteessirdir. Ulûhiyet bu tabîat-ı külliyyenin bâtını ve bu mertebe ulûhiyetin zâhiridir. Zîrâ esmâ-i ilâhiyyenin suver-i kesîfesi bu âlemde bu tabîat-ı külliyye ile zâhir olur. Şu hâlde tabîat-ı külliyye suver-i hakkıyye ve halkıyyeyi câmi' olan hakîkat-i külliyye-i ilâhiyyedir; ve Hak ile halk taraflarının kemâli ile zâhirdir.

İşte kuvâ-yı insâniyyeden her bir kuvvet ve sûret-i âlem kuvâsının ba'zısı mesâbesinde olan melâikeden her bir melek, kendi indinde, zikrolunan cem'iyyet-i selâseyi müşâhede ettiği için, bu hakāyık-ı selâseye râci' bulunan her bir mansıb-ı âlî ve menzilet-i refîaya kendi zu'munda ehliyet tasavvur eder. Hâlbuki onun bu zu'mu doğru değildir. Kendisinin cem'iyyet-i selâseyi câmi' olması, kemâlâttan ancak bir kemâl-i mahsûsun mazharı olması sebebiyledir. Ta'bîr-i dîğerle ifâde edelim: Her bir kuvvet bir ismin mazharıdır; ve isimde iki delâlet vardır; birisi zâta, diğeri kendisinin mevzû' olduğu ma'nâ-yı husûsîye âittir. Zât bilcümle esmâ ve sıfâtın câmii olduğundan zâta delâleti i'tibâriyle herhangi bir isim alınsa, onda cemî'-i esmâ mündemic bulunur; ve o isim bu i'tibâr ile hâiz-i cem'iyyettir. Velâkin onun mazharı, ancak kendisinin âyînesi olduğu cihetle, bu mazharın taayyünü, onda mündemic olan diğer esmâ ahkâmının zuhûruna müsâid değildir; ve mevzû olduğu ma'nâ-yı husûsî i'tibâriyle her bir isim diğer esmâdan ayrıdır. Binâenaleyh [1/47] bu i'tibâr ile onda cem'iyet yoktur. Fakat "Allah" ism-i câmiinin mazharı olan insân-ı kâmilin taayyünü bilcümle esmâ ahkâmının zuhûruna müsâid olduğundan, zikrolunan hakā-

yık-ı selâseyi câmi'dir. Zîrâ ism-i câmi' olan "Allah" bilcümle esmâyı muhît olan zâta delâlet eder; ve bu bahsin tafsîli **Fass-ı İdrîsî**'de gelecektir.

وهـذا لا يَعْرِفُه عقـلٌ بطريـقِ نظرٍ فكـريٍّ، بـل هـذا الفـنُّ مـن الإدراكِ لا يكـونُ إلا عـن كشـفٍ إلٰهـيٍّ، منـه يُعـرَفُ مـا أصْـلُ صُـوَرِ العالـمِ القابِلـةِ لأرواحِـه.

Ve bunu akıl nazar-ı fikrî tarîkiyle ârif olmaz; belki bu fennin idrâki, ancak keşf-i ilâhî ile vâki' olur ki, ervâhını kābil olan âlem sûretlerinin aslı ne olduğu ondan ma'lûm olur.

Ya'ni bu tabîat-ı külliyye fennini akıl nazar-ı fikrî tarîki ile bilemez. Bu fennin idrâki keşf-i ilâhî ile olur; ve âlemde tekevvün eden nâmütenâhî sûretlerin aslı nedir? Ve onlar kendilerinin rûhu olan esmâ-i ilâhiyyenin te'sîrâtını ne vech ile kabûl ederler? Ve mertebe-i ahadiyyetten âlem-i şehâdete keyfiyyet-i nüzûlleri nasıldır? Bunlar hep keşf-i ilâhî ile ma'lûm olur. Nazar-ı fikrî tarîkiyle akıllarını isti'mâl eden ehl-i felsefe bu husûsta hayret içindedirler. Nitekim felâsife-i islâmiyyeden olan Ebû Alî Sînâ vefâtı zamânında bu tarîk ile sarfettiği mesâînin ve icrâ ettiği tetebbuât ve tedkîkātın boş olduğunu ve hiçbir şey tahsîl edememiş bulunduğunu i'tirâf etmiş ve âtîdeki beyt ile bu aczini ikrâr etmiştir:

إِعْتِصَامُ الْوَرَى بِمَغْفِرَتِكَ عَجَزَ الْوَاصِفُونَ عَنْ صِفَتِكَ
تُبْ عَلَيْنَا فَإِنَّنَا بَشَرٌ مَا عَرَفْنَاكَ حَقَّ مَعْرِفَتِكَ

[1/48] Tercüme: "İ'tisâm-ı mahlûkāt senin mağfiretinledir. Sen'i vasfedenler sıfatından âciz kaldılar. Yâ Tevvâb, bize tevbe-i hakîkî ihsân et; zîrâ biz beşeriz. Biz seni hakk-ı ma'rifetin ile bilemedik."[83]

Ve felâsifenin nerede hayrete düştüklerinin tafsîli **Fass-ı İdrîsî**'de gelecektir.

Ma'lûm olsun ki, tabîat-ı külliyye ulûhiyetin zâhiriyeti olan hakîkat-i vâhidedir; ve yekdîğerine zıd birtakım keyfiyetleri hâiz olan suver-i tabîiyye, her mertebede, o hakîkat-i vâhideden zâhir olup taayyünât-ı müteaddide ile müteayyin olur. Binâenaleyh tabîat ve tabîattan zâhir olan ecsâm-ı tabîiyyenin hey'et-i mecmûası, hakîkat cihetinden ayn-ı vâhidedir; ve ta-

83 Kayserî, *Şerhu Fusûsi'l-Hikem*, I, s. 236.

ayyün cihetinden uyûn-i kesîredir; ve ayn-ı vâhide dahi Hakk'ın hakîkati olan ayn-ı ahadiyyedir; ve bu suver-i tabîiyye ayn-ı vâhidenin taayyünât-ı muhtelifesi olduğu için, sâha-i taayyünâtta mevcûd olmayan bir şey, tabîattan zuhûr ettikde, veyâhud suver-i mevcûde-i tabîiyyeden birtakımı bozulup ma'dûm oldukda, o tabîat ne eksilir, ne de ziyâdeleşir; ve tabîata müteallik tafsîlât **Fass-ı İdrîsî** ile **Fass-ı Îsevî**'de gelecektir; ve tabîat-ı külliyye kâffe-i merâtibde suverin mûcidi olan hakîkatin zâhiriyeti olduğu cihetle, sûretler cismânî, aklî, ilmî, hayâlî, zihnî, nûrî, rûhânî ve ilâhî olur. Nitekim hadîs-i sahîhde buyurulmuştur: إِنَّ اللّٰـهَ خَلَـقَ آدَمَ عَلَـى صُورَتِـهِ، فَلِلّٰـهِ تعالى صـورةٌ إلٰهيَّـةٌ نوريَّـةٌ لَايِقَـةٌ بِجَنَابِـهِ تعالى ya'ni "Muhakkak Allah Teâlâ Âdem'i sûreti üzerine halketti.[84] Böyle olunca Allah Teâlâ'nın cenâbına lâyık sûret-i ilâhiyye-i nûriyyesi vardır."[85] İmdi ehl-i hakîkate göre sûretler, ya ulvî veyâ süflî olur; ve ulviyet dahi, hakîkî ve izâfî kısımlarına ayrılır: [1/49]

1. Suver-i ulviyye-i hakîkiyye. Mertebe-i vâhidiyyette müteayyin olan esmâ-i rubûbiyye sûretleridir. Bunların mâddesi ve heyûlâsı amâ'-i Rab'dır; ve bu suverin müessiri zât-ı ulûhiyyetin hakîkati olan ahadiyyet-i zâtiyyedir; ve mertebe-i vâhidiyyetin hey'et-i mecmûasının zâhiriyeti tabîat-ı külliyyedir.

2. Suver-i ulviyye-i izâfiyye. Ervâh-ı akliyye, ervâh-ı müheyyeme, ervâh-ı nefsiyye ve ervâh-ı melâike-i müheyyeme hakāyıkının sûretleridir. Bunların mâddesi nûr-i tecellîdir.

3. Suver-i süfliyye. Hakāyık-ı imkâniyye ile âlem-i ecsâm sûretleridir. Hakāyık-ı imkâniyye sûretleri hazret-i imkâniyyede müteayyin olan niseb-i ilâhiyyeden ibârettir ki, Rab ve merbûb nisbetleri bu mertebede zâhir olur. Binâenaleyh hazret-i imkâniyye bilcümle keserâtın suver-i hakāyıkını câmi'dir; ve bunların mâddesi amâ'-i merbûbdur. Amâ'-i Rab'de müteayyin olan hakāyık-ı ulviyye sûretleri bu mertebede merbûbiyetle muttasıf olur; ve hazret-i imkâniyye misâl-i mutlak ve misâl-i mukayyed ve berzah âlemlerindeki sûretleri câmi'dir; ve bu suver âlem-i ecsâma nisbeten ulvîdir; ve bu sûretlerin mâddesi ve heyûlâsı enfâs ve a'mâl ve ahlâk gibi a'râzdır.

84 Buhârî, "İsti'zân", 1; Müslim, "Birr", 32; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XII, s. 275.

85 Hadise ilâve edilen ibâre Bosnevî şerhindendir. Bk. Bosnevî, *Tecelliyât-ı Arâisu'n-Nusûs*, s. 57.

Binâenaleyh bir kimse şer'e muvâfık a'mâl-i sâliha îfâ etse ve ahlâk-ı hasene ile muttasıf olsa bunlar âlem-i berzahda hûr ve kusûr gibi suver-i cemâliyye ile zâhir olur; ve a'mâl-i seyyie ve ahlâk-ı zemîmeden dahi nâr ve hayyât ve akārib sûretleri peydâ olur.[86]

Âlem-i ecsâmdaki sûretler en süflî olanlardır; ve bunların mâddesi cism-i külldür ki, unsuriyâttan ibârettir. Bunların ulvîsi hafîf olan "nâr" ile "havâ"dır; ve nâr ile havâ ervâh-ı havâiyye ve nâriyyenin mâddesidir. Süflîsi sakîl olan ecsâm-ı sulbiyye ile mâyiâttır; ve bunlar suver-i ma'deniyye ve nebâtiyye ve hayvâniyyenin mâddesidir. İşte "tabîat" bu sûretlerin [1/50] kâffesini hâmil olan bir hakîkattir. Bir vech ile fâil ve bir vech ile münfaildir. Meselâ tabîatta harâret, bürûdet, yübûset ve rutûbet vardır. Bu dört şey tabîatın gayrı değildir. Fakat tabîat harâretle yübûsette ve bürûdetle rutûbette fâildir; ve yübûset ile rutûbet sûretlerinde münfaildir. Demek ki, tabîat bir vech ile fâil ve bir vech ile münfaildir; ve te'sîr ve teessürün kâffesi bu misâle kıyâs olunsun.

Ve kendi rûhlarını kabûl eden âlemin suver-i ma'kūle ve mahsûsesi âtîdeki îzâhât dâiresinde tekevvün eder. Şöyle ki ervâhın kâffesi nûr-i evvel olan "kalem-i a'lâ"nın hakîkatinde müteayyendirler. Ondan sonra semâvât ve arzın halkından evvel "levh-i mahfûz"da o maânîyi hâmil olan hurûfun kitâbetiyle tafsîle gelir. Fakat bu levh-i mahfûzda mersûm olan suver ve eşkâl mütebeyyin değildir. Ba'dehû hubb-i zuhûr harâreti ve hareket-i şevkiyye-i rûhâniyye inbiâs etmekle bu suver ve eşkâl-i gayr-ı mütebeyyine kendilerine mahsûs olan âlemlerinde, ya'ni âlem-i tabâyi' ve anâsırda tezâhür eder. Onların tebeyyün ve tezâhürü, ya'ni tesviye-i cesedi tamâm oldukda bu suver-i cesediyyeyi muzhir olan rûh-ı cemâdîden sonra rûh-ı nebâtiyye-i nâmiye sârî olur. Ba'dehû rûh-ı hayvâniyye-i müteharrike ve en sonra da vücûh-i mümkinenin etemmi üzere, zuhûr-ı ilâhî için, rûh-ı insâniyye-i mükemmelenin sereyânı vâki' olur.

Misâl: Bir kâtib ilminde olan maânîye sûret vermek için kalemini hokkaya batırır. Kalem ucunun mahmûl olduğu mürekkeb o maânîyi hâmil olan hurûfu hâvîdir. Fakat kâtib mürekkeb yerine soğan suyu isti'mâl etse

86 Sayfa kenarında atıf yapılan *Mesnevî* beyitleri için bk. Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, III, s. 269-270, 396; X, s. 58.

ve bu su ile beyaz kâğıt üzerine hurûfâtı nakşetse kâğıt üzerinde eşkâl-i hurûf mütebeyyin olmaz; ve bu hurûf ma'nâların suveridir; ve ma'nâlar bu suverin ervâhıdır; [1/51] ve bu maânî, bu hurûfta ittihâd ve hulûl olmaksızın mevcûddur. Ba'dehû bu soğan suyu ile yazılmış olan hurûf harâret-i nâra arzolundukda, hurûf-i mersûmenin rengi kâğıdın rengine muhâlif olarak zâhir olmakla kārî' onları okuyup, o hurûfta zâhir olan ma'nâları anlar.

İmdi ervâhı kabûl eden suver-i âlemin aslı bulunan tabîat-ı külliyye fenninin idrâki akıl ile değil, keşf-i ilâhî ile mümkin olur. Akıl ancak kendi nefsini idrâk eder; ve ona ancak kendi nefsiyle kendi nefsinden aldığı şey münkeşif olur. Zîrâ aklın avâmil ve müessirâtı havâsstir. Akıl vâsıta-i havâss ile kendinde müctemi' olan husûsâta nazaran hükmeder. Bu ise kendi nefsiyle kendi nefsinden aldığı hükümdür. Bu hükümdeki ihâtanın cüz'iyeti ise meydandadır. Onun için nazar-ı fikrî tarîki ile akıllarını isti'mâl eden felâsifenin hakāyık-ı eşyâya ıttılâı şimdiye kadar mümkin olmadığı gibi, bundan sonra da ebeden mümkin olamayacaktır. Bunlar Hz. Hayyâm'ın buyurduğu gibi "öküzden süt sağmak" gibi abesle iştigāldedirler. Beyt-i Hayyâm:

آنانکه بکارِ عقل در میکوشند　　افسوس که جمله گاوِ نر میدوشند
آن بِه که لباسِ ابلهی در پوشند　　کامروز بعقل تره می نفروشند

Tercüme ve îzâh: Onlar ki, akıl ile sa'yederler; yazık ki, hepsi öküzden süt sağarlar. Libâs-ı belâheti giymeleri, ya'ni akıllarını terkedip keşf-i ilâhî ashâbı olan enbiyâ-yı kirâmın getirdikleri ahkâmı kabûl ve onlara tâbi' olmaları, evlâdır. Bu tebaiyet öyle olmalıdır ki, emr-i hakîkatte bugün aklın hükmüyle bir yaprak bile satmamalıdır. Ya'ni ahkâm-ı enbiyâyı ihâta-i cüz'iyye sâhibi olan akla tatbîk ile i'tirâzâtta bulunmamalıdır.[87] [1/52]

Ve keşf-i ilâhî kevn-i câmi' mazharının gayrısında vâki' olmaz. Bunlar ise enbiyâ (aleyhimü's-selâm) ile Hz. Şeyh-i Ekber ve emsâli (rıdvânullâhi aleyhim ecmaîn) gibi onların vârisleri olan kümmelîndir. Zîrâ bunlar Allah ism-i câmiinin mazharı oldukları cihetle, zât-ı mutlakın merâtib-i

87 Hayyâm, *Rubâîler* (haz. Ali Güzelyüz), s. 24; Hayyâm, *Rubâîler* (haz. M. Kanar), s. 110, 267, 455.

tenezzülâtını kendi nefislerinde zevkan müşâhede ederler; ve söyledikleri ve yazdıkları hep kendi müşâhedât-ı zevkiyyeleridir; ve onlar bu müşâhede üzerine bilirler ki, tabîat-ı külliyye ulûhiyetin zâhiriyeti olan hakîkat-i vâhidedir; ve bu da, küllde sârî olan zât-ı ahadiyyeden başka bir şey değildir. Bunun için Hak Teâlâ buyurur: وَهُوَ الَّذِي فِي السَّمَاءِ إِلٰهٌ وَفِي الْأَرْضِ إِلٰهٌ (Zuhruf, 43/84) [O öyle Allah'dır ki, gökte de ilâhtır ve yeryüzünde de ilâhtır.] Ve lisân-ı resûliyyeti ile de لَوْ دَلَّيْتُمْ بِحَبْلٍ لَهَبَطَ عَلَى اللّٰهِ [Eğer bir ip sarkıtsanız o mutlakā Allâh'ın üzerine düşerdi.][88] deyip küllde zât-ı ahadiyyenin sereyânı hakîkatini duyurur.

فسُمِّيَ هذا المَذكورُ إنسانًا وخَليفَةً، فأمَّا إنسانيَّتُه فَلِعُمومِ نَشْأَتِه وحَصْرِه الحقائقَ كلَّها، وهو للحقِّ بِمَنْزِلَةِ إنسانِ العَيْنِ من العينِ الَّذي به يكونُ النَّظَرُ، وهو المُعبَّرُ عنه بالبَصَرِ، فلِهذا سُمِّيَ إنسانًا، فإنه به نَظَرَ الحقُّ إلى خلقِه فَرحِمَهُم.

İmdi bu mezkûr, "insan" ve "halîfe" tesmiye olundu. Onun insâniyetine gelince onun neş'etinin umûmundan ve hakāyıkın küllîsini hâsır olduğundan dolayıdır. Ve o, kendisiyle nazar vâki' olan gözden, Hak için gözbebeği menzilesindedir. Ve "basar" ile muabberün-anh olan odur. İşte bunun için "insan" tesmiye olundu. Zîrâ Hak, onunla halkına nazar eyledi ve onlara rahmet etti.

Ya'ni kuvâ-yı âlemin küllîsini, a'lâsını ve esfelini câmi' olan bu mezkûra, ya'ni kevn-i câmie, "insan" tesmiye olundu ki, ism-i aslîdir; ve "halîfe" tesmiye olundu ki, ism-i lakabîdir. Ona "insan" denilmesi neş'etinin umûmî [1/53] olmasından ve hakāyıkın cümlesini hasr ve ihâta etmesinden nâşîdir. Zîrâ rûhânî, tabîî ve unsurî olan bilcümle neş'etlerde onun sereyânı olduğu gibi ulvî ve süflî kâffe-i hakāyıkı hâsırdır. Âlemde hiçbir hakîkat yoktur ki, onda olmasın. İnsanın zâhirinde âlemin zâhirinde olan ve bâtınında dahi, âlemin bâtınında bulunan her bir şeyin nazîri vardır. Binâenaleyh insan hulâsa-i mevcûdât ve zübde-i kâinâttır. Zîrâ âlem sûret-i ilâhiyye üzeredir; ve insan ise o sûretin numûne-i câmiidir; ve bu "kevn-i câmi'" kendisiyle

88 Tirmizî, "Tefsîr", 57; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XIV, s. 423; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXII, s. 386; XXIII, s. 81; Taberânî, *Mu'cemu'l-Evsat*, IV, s. 248.

nazar vâki' olan gözün, Hak için, gözbebeği menzilesindedir; ve "basar" ta'bîr olunan dahi ancak odur; ve kuvve-i bâsıra görünen şeylerin "ayn"ı-nı nasıl gözbebeği ile idrâk ederse, zât-ı mutlakın kendi merâtib-i tenezzülâtının kâffesine olan nazarı dahi bu gözbebeği mesâbesinde olan insân-ı kâmil ile vâki' olur. Ya'ni kuvve-i bâsıranın zevki olan rü'yet gözbebeğinin sûreti ile vâki' olduğu gibi, Hak için zevk-i rü'yet dahi insân-ı kâmilin taayyün-i sûrîsiyle olur; ve insan kuvve-i bâsırasıyla kendisinin "ayn"ı olan vücûduna nazar ettikde hâsıl olan zevk-i rü'yet, gayrdan müstefâd olmaz. Belki bu zevk kendi zâtının kendi zâtına verdiği bir zevkten ibârettir. İşte insân-ı kâmil mazharıyla vâki' olan nazar-ı ilâhî de böyledir. Onun için Hz. Şeyh-i Ekber (r.a.) *Fütûhât-ı Mekkiyye*'nin iki yüz yirmi birinci bâbında şöyle buyurur: Beyit:

وَأَيْنَ غَيْرٌ وَمَا فِي الْكَوْنِ أَجْمَعِهِ سِوَى الْوُجُودِ الَّذِي تَدْعُوهُ بِالْبَشَرِ

فَإِنَّهُ إِسْمٌ يَعُمُّ الْكَوْنَ أَجْمَعَهُ عَيْنًا وَعِلْمًا فَلَا تَخْرُجْ عَنِ الصُّوَرِ

Tercüme: "Gayr nerededir? Ve kevnde bütün "beşer" tesmiye ettiğin vücûdun gayrı bir şey yoktur. Zîrâ o, aynen ve ilmen kevnin kâffesine şâmil olur bir isimdir. Binâenaleyh sen sûretlerden çıkma!"[89]

89 *Fütûhât-ı Mekkiyye*, IV, s. 216 (221. bâb). Mustafa Tahralı'ya ait belgeler arasında, bu beyitlerin yer aldığı şiir hakkında Ahmed Avni Bey'in yazdığı bir mektuba rastlanmıştır. Anlaşıldığı kadarıyla Mustafa Hâzım Efendi tarafından kendisine bu beyitlerin yer aldığı şiirin mânâsı sorulmuş, Ahmed Avni Bey cevabî mektubunda şöyle yazmıştır:
"(Mustafa Hâzım Efendi'ye yazılmıştır) Huzûr-ı reşâdet-penâhîlerine. Dil-âgâhâ! Emr-i irfân-penâhîlerine imtisâlen *Fütûhât*'a mürâcaatla, irsâline inâyet buyurulan beyitleri orada mütâlaa ettim. Tercümelerinin arzı emir buyurulmuş. Fakîre göre ibârelerin i'râbını bile lâyıkıyla ta'yîn müteassirdir. Binâenaleyh doğru bir tercümeye kudret nerede! Maahâzâ hem emirlerine imtisâl etmiş olmak ve hem de tashîh-i fâzılânelerinden istifâde etmek için bir şeyler karaladım. İbâre ma'lûm-ı âlîleri bulunduğu için yazmıyorum.
Tercüme şudur: Nüfûsta eserden mevcûd olan şeyle Allah celle ve alâ hazretlerinin kâffe-i nüfûs üzerinde kıyâmını gördüğün vakit, ma'lûmun olsun ki işte bu ricâlin dedikleri bekādır. Ve eğer sen nazar-ı selîm sâhibi isen onunla bâkî olduğunu görürsün. Böyle olunca sen, O'nunla ol! Fikir ile muttasıf olma! Zîrâ gayr, ancak "gıyer"den müştaktır. Hâlbuki gayr nerede? Ve kevnde bütün beşer tesmiye ettiğin vücûdun gayrı bir şey yoktur. Zîrâ aynen ve ilmen kevnin kâffesine âmmolur bir isimdir. Binâenaleyh sen sûretlerden çıkma!
Eğer tercümede hatâ yoksa ve fakîrin anladığı sahîh ise Cenâb-ı Şeyh radıyallâhu

İşte insan, Hak için, gözün gözbebeği mesâbesinde bulunduğundan nâşî "insan" tesmiye olundu. [1/54] Zîrâ Hak insân-ı kâmil ile halkına nazar

---

anh efendimizin bu bâbdaki küstahlığı afv buyurmaları temennîsiyle, şu sûretle îzâha .... olurum: Nüfûsta eserden mevcûd olan şey abde göre onun sem'i, basarı ve lisânı ve sâir kuvâsıdır. Ve insânın gayrısına göre de onlarda olan âsâr-ı muhtelifedir. Binâenaleyh "nüfûs üzerinde" Allah'ın bu âsâr ile "kıyâmını görür" ve bu nüfûsun vücûdât-ı mevhûmeleri nazarında fânî olursa, işte ehlullâhın "bekā" dedikleri hâl budur ki, mertebe-i fenâdan a'lâdır. Ve eğer nazarında selâmet varsa gör ki, sen dahi Hakk'ın bu kayyûmiyetiyle bâkîsin. İşitmen, görmen, söylemen hep Hakk'ındır. Şu hâlde sen kendini ortadan kaldır, O'nunla kāim ol, fikir ile muttasıf olma ki, fikir insânı hayrete sevkeder. Ve senin Hak'la kıyâmın hâl olduğundan hakîkattir; ve zevk-i hakîkat ise zevk-i hayretten başkadır; ve fikir vehim doğurur. Gel, bu vücûd-ı vehmîyi vücûd-ı Hak ile mübâdele et ki, onun gayriyyet-i mevhûmesi kalmasın. Zîrâ gayr "gıyer"den müştaktır. Maahâzâ hakîkatle nazar edersen gayr nerede? Vâkıâ kevn, kevn deyip duruyorsun. Bu kevn dediğin şey de hep beşer nâmını verdiğin vücûdun gayrı değildir. Bu isim aynda ve ilimde, kevnin kâffesine şâmil olur. Zîrâ kevn, aynda bir kimseden ibârettir ki, o da insân-ı kâmildir. Mesnevî:

خود جهان آن یک کس است او ابله است هر ستاره بر فلک جزؤ مه است

[Cihân muhakkak o bir kimsedir; o eblehdir; her yıldız felek üzerinde ayın cüz'üdür. (Bk. Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, II, s. 288, beyit: 2967.)]

Binâenaleyh o aynen kevnin küllîsidir ve ilmen dahi yine kevnin küllîsidir, çünki hakîkat-i kevndir. Ve nefes-i rahmânî ile Hakk'ın tecellîsi indinde taayyün-i evvel mertebesinde müteayyin olan hakîkat-i Muhammedî (sallallâhu aleyhi ve sellem) dir. Eğer işin netîcesine bakar isen sûretten dışarıya çıkmamak lâzım gelir. Zîrâ suverden mücerreden Hakk'ın müşâhedesi nasıl mümkün olur? O insân-ı kâmil bir taraftan أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ (Fussilet, 41/6) [Ben de sizin gibi beşerim.] diğer taraftan مَنْ رَآنِي فَقَدْ رَأَى الْحَقَّ [Beni gören Hakk'ı gördü.] buyuruyor. İki cihete de nisbeti var. Bu muamma-yı vücûdu anlamak bir türlü mümkin değil, vesselâm. Acâba insân-ı kâmil olmasaydı zevk-i ilâhî kemâliyle zâhir olur mu idi? Beyt-i Hâce Hâfız kuddise sırruhû:

سایهٔ معشوق اگر افتاد بر عاشق چه شد ما باو محتاج بودیم او بما مشتاق بود

[Ma'şûkun sâyesi, âşık üzerine düştü ise ne oldu? Biz vücûdda ona muhtaç ve müftekir idik. O da zuhûrda bize müştâk idi.]

İşte efendim, âcizin bir lisân-ı rekîk ile ifâde edebileceğim ma'nâ bu kadardır. Yeni lisâna başlayan bir çocuk ağzına gelen şeyleri söyler, büyükleri hoş görüp gülerler. Ma'rûzâtım dahi aynı mâhiyeti hâizdir. Hatâlarımın tashîhini recâ ile mübârek ellerinden müştâkāne takbîl eyler ve Mehmed Ali Bey birâderimizle Fass-ı Hûdî'yi nazar-ı reşâdet-penâhîlerine takdîm eylerim. وَاللَّهُ رَءُوفٌ بِالْعِبَادِ (Bakara, 2/207) [Allah kullarına şefkatlidir.] 15 Mart 1332/21 Cümâde'l-ûlâ 1334 [26 Mart 1916]. Hâk-i pây-i evliyâ abd-i cânî Ahmed Avnî."

etti ve onlara rahmet eyledi. Çünkü insân-ı kâmil âlemin îcâdına ve onun bekāsına ve kemâlâtına ezelen ve ebeden dünyâca ve âhiretçe sebebdir.

Mertebe-i ilimdeki sebebiyetine gelince: Hak Teâlâ kendi zâtına zâtıyla tecellî ettiği ve cemî'-i sıfâtını ve kemâlâtını zâtında müşâhede eylediği ve onları insân-ı kâmilin hakîkatinde müşâhede etmeği murâd ettiği vakit, hazret-i ilmiyyede nev'-i insânînin hakîkati olan hakîkat-i muhammediyye, Hak için, âyîne mesâbesinde vâki' oldu; ve hakāyık-ı âlemin küllîsi onun vücûdu ile mevcûd oldu; ve bu hakîkat bütün esmâyı câmi' olan "ilâhiyet" mertebesine tekābül eyledi. Ba'dehû Hak Teâlâ o hakîkatte bilcümle esmâya vücûd-ı tafsîlî i'tâ edip a'yân-ı sâbite zâhir oldu.

"Ayn"daki sebebiyetine gelince, أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللّٰهُ نُورِي [Allâh'ın ilk yarattığı benim nûrumdur.] hadîs-i şerîfi mûcibince nûr-i Muhammedî'den ibâret olan akl-ı evvelin îcâdiyle, Hak Teâlâ vücûd-ı hâricîyi vücûd-ı ilmîye mutâbık kıldı. Ba'dehû akl-ı evvelin mutazammın olduğu mevcûdât-ı sâire zuhûra geldi. Nitekim merâtib-i sitte bahsinde bâlâda beyân olundu.

Kemâlâta sebebiyetine gelince, Hak Teâlâ insân-ı kâmilin kalbini tecelliyât-ı zâtiyye ve esmâiyyesine mir'ât kıldı. Evvelen ona, ba'dehû onun vâsıtasıyla âleme tecellî etti. Bu hâl, bir âyîneye mün'akis olan nûrun onun mukābilinde bulunan diğer bir âyîneye in'ikâsına benzer. Şu hâle nazaran esmânın ilimde ve "ayn"daki a'yânı ve onların kemâlâtı ancak insân-ı kâmil vâsıtasıyla hâsıl oldu; ve insan maksûd-ı ûlâ olunca, bittabi' onun vücûd-ı hâricîsi hakāyık-ı âlemin vücûdunu iktizâ eder. Binâenaleyh Hak Teâlâ en sonra insanı îcâd için, evvelen eczâ-yı âlemi îcâd etti. Nitekim buna işâreten hadîs-i kudsîde لَوْلَاكَ لَوْلَاكَ لَمَا خَلَقْتُ الْأَفْلَاكَ ya'ni "Sen olmasa idin yerleri, gökleri yaratmaz idim" buyuruldu. Ve Hz. Mevlâna Celâleddîn Rûmî (r.a.) efendimiz *Mesnevî-i Şerîf*lerinin cild-i râbiinde bu hakîkati şu vech ile tavzîh buyururlar: [1/55] *Mesnevî*:

ظاهرا آن شاخ اصلِ میوه است — باطنا بهرِ ثمر شد شاخ هست
گر نبودی میل و اومید ثمر — کی نشاندی باغبان بیخِ شجر
پس بمعنی آن شجر از میوه زاد — گر بصورت از شجر بودش ولاد
بهر این فرموده است آن ذو فنون — رمزِ نَحْنُ الْآخِرُونَ السَّابِقُون
گر بصورت من ز آدم زادهام — من بمعنی جدِّ جد افتادهام

بهرِ من بوده‌است آن سجدهٔ ملك　　وز پی من رفته بر هفتم فلك
اولِ فکر آخر آمد در عمل　　خاصه فکری کو بود وصفِ ازل

Tercüme: "Zâhire nazaran, o dal budak meyvenin aslıdır. Velâkin bâtına nazaran, dal budak meyve için vücûd bulmuştur. Eğer meyve meyl ve ümîdi olmasa idi, bahçevan hiç ağacın kökünü diker miydi? Böyle olunca o ağaç ma'nâ i'tibâriyle meyveden doğdu. O meyvenin tevellüdü, her ne kadar sûret i'tibâriyle şecerden vâki' olmuş ise de, bunun için, o zû-fünûn olan (S.a.v.) Efendimiz نَحْنُ الْآخِرُونَ السَّابِقُون ya'ni "Biz sâbıklar olan âhirleriz"[90] remzini beyân buyurmuştur. Ve yine buyurur ki: Vâkıâ ben sûret i'tibâriyle Âdem'den doğmuşumdur. Velâkin ma'nâ i'tibâriyle ceddin ceddi olarak vâki' olmuşumdur. O meleğin secdesi benim için olmuştur; ve benim için yedinci felek üzerine gitmiştir. Fikrin evveli, amelde âhir geldi. Husûsiyle bir fikir ki, vasf-ı ezel ola."[91]

İşte bu şühûd-ı ezelî ve îcâd-ı ilmî ve aynî onlara nazardan ve onların üzerine rahmet-i rahmâniyye-i mücmelenin ve rahmet-i rahîmiyye-i tafsîliyyenin ifâzasından ibârettir. Zîrâ bilcümle kemâlât vücûd üzerine müret-tebdir; ve vücûd rahmet-i asliyyedir ki, envâ'-ı rahmet ve dünyevî ve uhrevî saâdet hep bu rahmet-i asliyyeye tâbi'dir. [1/56]

فهو الإنسانُ الحادثُ الأزليُّ، والنَّشْؤُ الدَّائِمُ الأبديُّ، والكلمةُ الفاصِلةُ الجامعةُ، فَتَمَّ العالَمُ بوجودِه، فهو من العالمِ كَفَصِّ الخاتَمِ من الخاتَمِ الَّذي وهو محلُّ النَّقشِ والعلامةِ الَّتي بها يَخْتِمُ المَلِكُ على خَزَائِنِه.

İmdi o, ezelî olan insân-ı hâdistir; ve ebedî olan neş'e-i dâimdir; ve câmi' olan kelime-i fâsıladır. Binâenaleyh âlem onun vücûduyla tamâm oldu. Böyle olunca o, âlemden, hâtemden hâtemin fassı gibidir ki, o, pâdişâhın hazînelerini onunla mühürlediği mahall-i nakş ve alâmettir.

Ya'ni kevn-i câmi' olan insân-ı kâmil sûretiyle hâdistir ve hakîkat-i rû-

90 Buhârî, "Vudû", 68; "Cum'a", 1; "Ta'bîr", 40; Müslim, "Cum'a", 6; Nesâî, "Cum'a", 1; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XII, s. 364.

91 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, VII, s. 165-167 (beyit: 524-532).

hiyyesiyle ezelîdir. Zîrâ suver-i ilmiyye ilm-i ilâhîdir; ve ilim niseb-i ilâhiyyeden bir nisbet olmak i'tibâriyle Hakk'ın "ayn"ıdır; ve Hak ise ezelîdir; ve hakîkat-i insâniyye niseb-i nâmütenâhiyeyi câmi' olan zât-ı vâhideye mukābil bulunan âyîne mesâbesinde olup zât-ı vâhidenin cemî'-i merâtibe tenezzülü bu hakîkatle vâki' olduğundan ve cemî'-i merâtib ise, Hakk'ın vücûdundan ibâret ve vücûd-ı Hak ise ebedî bulunduğundan, insân-ı kâmilin neş'eti dahi ebedîdir. Hiçbir mertebede aslâ fenâ-pezîr olmaz; ve insân-ı kâmil bir kelimedir ki, ahkâm-ı vücûb ile ahkâm-ı imkân aralarını fasleder; ve kendisi vücûb ile imkân arasında berzahdır; ve berzah olarak vâki' olan şeyin iki cihete de birer yüzü vardır. Binâenaleyh insân-ı kâmil ahkâm-ı vücûb ile ahkâm-ı imkânı câmi'dir. Velâkin onun berzahiyeti tarafeynden mümtâz olmak ve kendisinin ayn-ı zâidesi bulunmak sûretiyle değildir. Meselâ kelimenin vücûdu sûretle ma'nâ arasında berzahtır. [1/57] Velâkin kelimenin vücûdu sûret ve ma'nâya nazaran bir ayn-ı zâide değildir. Zîrâ sûret kelimenin "ayn"ı olduğu gibi, ma'nâ dahi o sûretten hâriç değildir. Binâenaleyh kelime sûret ve ma'nâyı yekdîğerinden ayıran bir berzah olmakla berâber bunlardan ayrı değildir; ve sûret ve ma'nâdan fazla olarak bir "ayn"a da mâlik değildir. İşte insân-ı kâmilin vücûdu dahi bu misâle mutâbıktır.

İmdi Âdem kâffe-i merâtib-i ilâhiyyeyi câmi' olduğu ve onun taayyünü bilcümle esmâ-i ilâhiyyenin zuhûruna müsâid bulunduğu için, âlemin vücûdu Âdem'in vücûduyla tamâm oldu. Zîrâ Âdem'in vücûdu olmasa idi, âlemin vücûdu rûhsuz bir cesed-i müsevvâ ve cilâsız bir âyîne gibi kalır idi. Binâenaleyh âlemin Âdem'e nisbeti, fass-ı hâtemin hâteme nisbeti gibidir; ve fass-ı hâtem mahall-i nakş ve alâmettir ki, pâdişâh hazînelerine onunla mühür vurur. Zîrâ hâtemden maksûd mahall-i nakş ve alâmet olan onun fassı olduğu gibi, âlemden maksûd dahi, melik-i hakîkînin ismi olan "Allah" ism-i câmiinin mahall-i nakşı bulunan insân-ı kâmildir; ve melik-i hakîkî hazâin-i esmâiyyesini bu alâmetle hıfzeder.[92] [1/57[a]]

Ma'lûm olsun ki الإنسانُ الحادثُ الأزليُّ والنَّشْؤُ الدائمُ الأبديُّ فهو ya'ni "O

92 Buradan itibâren aşağıdaki paragraflar "57. sayfanın 12. satırından sonra ilâvedir" başlıklı bir not ile ayrı bir kağıtta deftere eklenmiştir. Metin içerisinde bu sayfaların numaraları [1/57[a]] ve [1/57[b]] şeklinde gösterilecektir.

insan hâdis-i ezelî ve ebedî olan neş'e-i dâimdir" ibâresi tahtında azîm ma'nâlar vardır. Bu beyândan insanın, yalnız küre-i arz üzerinde zuhûr eden insandan ibâret olmadığı açıkça zâhir olur. Zîrâ küre-i arzın evveli ve âhiri vardır. Binâenaleyh onun üzerinde zûhur eden insanların da evveli ve âhiri vardır. Şu hâlde küre-i arz üzerindeki insanlar hâdis-i ezelî değildir, ebedî olan neş'e-i dâim de değildir. İmdi bu ma'nâyı tavzîh için bir mukaddeme lâzımdır.

Şöyle ki, vücûd-ı Hakk'ın ne evveli, ne de âhiri vardır, kadîmdir. Binâenaleyh onun sıfât ve esmâsı dahi kadîmdir; ve sıfât ve esmâsının zuhûr-ı ahkâm ve âsârı aslâ ta'tîl kabûl etmez. Şu hâlde Hakk'ın tecellî etmediği bir ân yoktur. Nitekim âyet-i kerîmede كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ (Rahmân, 55/29) [O her ânda bir şe'ndedir.] buyurulur. Hak Teâlâ ezelen ve ebeden Hâlık'tır, Rezzâk'tır, Gaffâr'dır, Mümît'tir, Muhyî'dir ilh... Binâenaleyh vücûd kadîm olduğu gibi, keyfiyyet-i hudûs dahi kadîmdir. Ancak efrâd-ı hâdisin evveli ve âhiri vardır; ve keyfiyyet-i hudûsün evveli ve âhiri yoktur. Ya'ni Hakk'ın halketmediği bir ân yoktur. İmdi fezâ-yı bî-nihâye ayn-ı vücûd-ı Hak'tır; ve onda bir taraftan tekevvün ve bir taraftan tefessüd eden kâinât ve zâilât sıfat-ı hâlıkıyyetin mazharıdır; ve o bî-nihâye avâlimin üzerinde ezelen tekevvün eden insanların efrâdı hâdistir. Binâenaleyh insan hem ezelî ve hem de hâdistir; ve efrâd-ı beşer ve üzerinde yaşadığı âlemler ecele tâbi' olduğu hâlde onun bu avâlim-i bî-nihâye üzerinde ilâ-mâlâ-nihâye zuhûru onun neş'e-i dâim-i ebedî olduğunu gösterir; ve "neş'e[t]" "hâdis olmak" ma'nâsındadır. Bu cümlenin vâzıhan ma'nâsı "İmdi o, hâdis-i ezelî ve hâdis-i dâim-i ebedî olan insandır" demek olur. Şu hâlde insan, kadîm olan Hakk'ın varlığında ezelden ebede kadar mevcûddur. Yukarıdaki şerh şurrâh-ı kirâmın verdikleri ma'nâya göredir; ve bu zevât-ı kirâm, insanın hudûsü ancak küre-i arza inhisâr ettiği ve âlem-i şehâdet ancak bizim âlemimiz olduğu mülâhazasıyla bu yolda şerh etmişler; ve insân-ı kâmil, sûretiyle hâdis ve hakîkat-i rûhiyyesiyle ezelîdir demişlerdir. Vâkıâ bu beyân dahi doğrudur; fakat efrâd-ı insâniyyeye nazaran doğrudur. Zîrâ henüz âlem-i sûrette zâhir olmayan her bir ferdin bir hakîkat-i rûhiyyesi vardır. Fakat "insan" mefhûmunun âlem-i sûrette ezelden beri mevcûd olmadığı [1/57b] mülâhazası darlıktır. Zîrâ âlem-i sûret ef'âl-i ilâhiyyenin meclâsıdır; ve ef'âl-i ilâhiyyenin ezelen ve ebeden ta'tîli câiz değildir. Binâenaleyh bizim âlemimiz yok iken fezâ-

yı bî-nihâyede başka âlemlerde insan sûretleri var idi. Bunun delîli mukaddemede îzâh olunduğu üzere وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَثَّ فِيهِمَا مِنْ دَابَّةٍ (Şûrâ, 42/29) [Semâvât ve arzı yaratması ve onlarda hayvânât cinsinden şeyler neşretmesi, Allah Teâlâ'nın varlığının alâmetlerindendir.] âyet-i kerîmesidir. Hak Teâlâ yerde ve göklerde "dâbbe" cinsinden olan mahlûkātı neşrettiğini beyân buyuruyor; ve "dâbbe" insanın sûretine de şâmildir. Nitekim âyet-i kerîmede, sûre-i Enfâl'de إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الصُّمُّ الْبُكْمُ الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ (Enfâl, 8/22) [Allah indinde devâbbın şerlisi, taakkul etmeyen sağır ve dilsiz olan kimselerdir.] buyurulur. "Kör ve sağır ve akılsız olan dâbbelerin şerlisi" insan olduğu meydandadır. Ve kezâ diğer bir âyet-i kerîmede de إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الَّذِينَ كَفَرُوا فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ (Enfâl, 8/55) [Allah indinde devâbbın şerlisi küfr edenlerdir, onlar îmân etmezler.] buyurulur. Ve "küfr eden ve îmân etmeyen devâbb" ise ancak insandır. Esâsen Cenâb-ı Şeyh-i Ekber hazretleri *Fütûhât*'ın üç yüz altmış yedinci bâbında keyfiyyet-i hilkatin ezelî ve ebedî olduğunu beyân buyururlar.[93] Nitekim âtîde kıyâmet-i kübrâ bahsinde tafsîl olunacaktır; ve Cenâb-ı Mevlânâ Celâleddîn Rûmî efendimiz dahi *Mesnevî-i Şerîf*'in üçüncü cildinde Dekūkî kıssasında vâki':

کز همه نومید گشتم ای خدا　　اول و آخر تویی بی منتها

[Der ki: "Ey Hudâ! Cümleden ümîdsiz oldum, müntehâsız olan Evvel ve Âhir sensin!"] beyt-i şerîfinin ikinci mısrâında bu ma'nâya işâret buyururlar ki, fakîr *Mesnevî-i Şerîf*'e olan *Şerh*-i âcizânemde bu ma'nâyı îzâh ettim.[94] Burada zikri uzun olur.[95]

---

93 Bk. *Fütûhât-ı Mekkiyye*, VI, s. 81 (367. bâb).

94 Ahmed Avni Bey'in beyit için yazdığı şerh şöyledir: "Müntehâsız olan Evvel ve Âhir ta'bîriyle Hak Teâlâ hazretlerinin ezelen ve ebeden hâlikıyetine ve keyfiyyet-i halkın dahi ezelî ve ebedî olduğuna ve ancak efrâd-ı mahlûkātın evveli ve âhiri olup, ecele tâbi' olduklarına işâret buyurulur. Zîrâ evveliyet ve âhiriyet sıfatlarının Hakk'a izâfesi, ancak mahlûkun vücûduyla mümkin olur. Hak Teâlâ efrâd-ı mahlûkāttan herhangi birinin tekevvününden evvel mevcûd olduğu gibi, onların fenâsı ve zevâli hâlinde de, o mahlûkun âhiri olarak mevcûttur. İmdi Hak, "müntehâsız Evvel ve Âhir" olunca, Hakk'ın sıfat-ı hâlıkıyyet ile tecellî etmediği bir ân olmamış olur; ve böyle olunca da, keyfiyyet-i halk ezelî ve ebedî olur. Nitekim Cenâb-ı Şeyh-i Ekber Muhyiddîn ibn Arabî (k.s.) *Fütûhât-ı Mekkiyye*'lerinin üç yüz altmış yedinci bâbında bu husûsu beyân buyururlar." Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, V, s. 574 (beyit: 2165).

95 Ayrı bir kağıtta eklenen kısım burada bitmektedir.

وسَمَّاه خَلِيفَةً من أجلِ هذا، لأنَّه الحافظُ به خَلْقَهُ كما يَحفَظُ الخَتْمُ الخزائنَ، فما دَامَ خَتْمُ المَلِكِ عليها لا يَجْسُرُ أحدٌ على فَتْحِها إلا بإذنِه، فاستخْلَفَه في حِفْظِ العالَمِ، فلا يزالُ العالَمُ محفوظًا ما دَامَ فيه هذا الإنسانُ الكاملُ، ألا تَرَاه إذا زَالَ وفُكَّ من خِزانَةِ الدنيا لم يَبْقَ فيها ما اخْتَزَنَهُ الحقُّ فيها وخرَجَ ما كان فيها والْتَحَقَ بعضُه ببعضِه، وانْتَقَلَ الأمرُ إلى الآخرةِ، فكان خَتْمًا على خِزانةِ الآخرةِ خَتْمًا أبَدِيًّا.

[1/58] Ve bu ecilden ona "halîfe" tesmiye eyledi. Zîrâ mühür hazâini hıfzeylediği gibi, halkını onunla hâfızdır. İmdi pâdişâhın mührü onların üzerinde bulundukça, onların fethine bir kimse cesâret etmez. Ancak onun izniyle açar. Böyle olunca, âlemin hıfzında onu istihlâf etti. Binâenaleyh kendisinde insân-ı kâmil mevcûd oldukça, âlem mahfûz olmaktan zâil olmaz. Onu görmez misin ki, hizâne-i dünyâdan zâil olup fekk olunsa Hak Teâlâ'nın onda ihtizân edeceği bir şey kalmaz; ve onda olan şey çıkar ve ba'zısı ba'zısına iltihâk eder; ve emr âhirete intikāl eyler. Şu hâlde hizâne-i âhiret üzerine hatm-i ebedî ile hatmoldu.

Ya'ni insân-ı kâmil kâffe-i esmâyı câmi' olan "Allah" isminin mazharı olduğu ecilden Hak Teâlâ hazretleri ona "halîfe" tesmiye eyledi. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de melâikeye hitâben إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً (Bakara, 2/30) [Ben yeryüzünde bir halîfe kılıcıyım.] buyurmuştur. Zîrâ kilitlerin üzerine mevzû' mühür mumu üstüne basılan mühür ile hazîneler hıfzedildiği gibi Hak Teâlâ dahi, kendisinin mezâhir-i esmâiyyesi bulunan halkını insân-ı kâmilin vücûdu ile hıfzeder. Zîrâ envâ'-ı mevcûdât sûretlerinin bekāsı, hazâin-i ulûhiyyetten, ânen-fe-ânen onlara vâsıl olan atâyâ-yı esmâiyye ile vâki' olur. Eğer bu tecelliyât kesilse, suver-i âlem bir ânda buz gibi eriyip mahv u nâbûd olur. Nitekim Hak Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ وَمَا نُنَزِّلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ (Hicr, 15/21) [Bizim indimizde hazîneleri olmayan hiçbir şey yoktur. Biz onu ancak mikdâr-ı ma'lûm ile indiririz.] buyurur. Ve bu suverin bekā-yı kemâlât ve âsârına sebeb olan atâyâ-yı ilâhiyye evvelen vâhidü'z-zamân olan insân-ı kâmilin mir'ât-ı kalbine nâzil olup, ba'dehû onun kalbinden âleme in'ikâs sûretiyle

tevzî' olunur; ve pâdişâh-ı hakîkînin izni olmadıkça, insân-ı kâmilin hıfzettiği hazâinin serâirine kimse muttali' olamaz; [1/59] ve hazâin-i ilâhiyyenin tasarrufuna kimse ictisâr edemez. Ve إِلَّا بِإِذْنِهِ [ancak onun izniyle] deki zamîr insân-ı kâmile râci' olmak dahi câizdir. Bu sûrette ma'nâ: "Allah" ism-i câmiinin mazharı olan insân-ı kâmilin izni olmadıkça menba'-ı atâyâ-yı ilâhiyye olan hazâinde hiçbir kimse tasarrufa mücâseret edemez, demek olur; ve insân-ı kâmilin hazâin-i ilâhiyyede tasarrufu bi'l-asâle değil, bi'l-hilâfedir. Çünkü Hak Teâlâ âlemin hıfzı husûsunda insân-ı kâmili istihlâf etti. Binâenaleyh âlemde insân-ı kâmil mevcûd oldukça, o âlem dâimâ mahfûz kalır.

Sen görmez misin ki, ism-i Zâhir'in mazharı olan bu âlem-i kesîf-i dünyâda, Hakk'ın zuhûr ve izhârı ve celâ ve isticlâsı, son derece kemâle geldikten sonra, insân-ı kâmilin vücûdu zâil ve onun mühr-i vücûdu hizâne-i dünyâdan fekk olunduğu vakit, artık hizâne-i dünyâda hıfzedecek bir şey kalmaz. Zîrâ suver-i zâhire bozulup harâb olur; ve ism-i Zâhir'in ahkâmı ism-i Bâtın'ın kabzasına intikāl eyler; ve âlem-i kesîf-i dünyâda mevcûd olan cemâd ve nebât ve hayvân ve insân ve cinn ve semâvâtta olan melâike âlem-i âhirete hurûc eder ve o âlemde cem' olur. Nitekim Hak Teâlâ وَإِذَا الْوُحُوشُ حُشِرَتْ (Tekvîr, 81/5) [Vahşi hayvanlar toplandığı vakit.] buyurur; ve haşr ise her bir şey hakkında umûmîdir. Binâenaleyh âlemden hurûc eden şeylerin ba'zısı ba'zısına iltihâk eder. Ya'ni fürûât kendi asıllarına mülhak olur. Şu hâlde cemâd ve nebât ve hayvan toprağa; ve insan ve cinnî ise, kendilerinde vâki' olan galebeye göre, cüz'-i nârîleri şeytandan ibâret olan nâra, ve cüz'-i nûrîleri dahi melekten ibâret olan nûra iltihâk eder. Ba'dehû nûr insân-ı kâmile iltihâk edip, âlem-i nûrânîde onun hakîkat-i hatmiyyesi zâhir olur; ve insân-ı kâmil mazharıyla emr-i zuhûr âhirete intikāl etmekle, insân-ı kâmil nûruyla âlem-i nûrî hizânesinin; ve nârıyla da âlem-i nârî hizânesinin, âlem-i âhiret üzerine hatm-i ebedî ile mührü olur. [1/60] Zîrâ insân-ı kâmil melek ve şeytanı câmi'dir. Şu kadar ki, şeytan onda tasarruf edemez; belki o şeytanda tasarruf eder. Velâkin insân-ı nâkısta şeytan mutasarrıftır. Onun için insân-ı nâkısta şeytâniyet gālib olunca âhirete intikālinde asl-ı şeytan olan nâra mülhak olur; ve şeytan mazhar-ı Celâl'dir. Âhirette tecelliyât-ı celâliyyenin mahalli ise cehennemdir; ve tecelliyât-ı

celâliyye elemi iktizâ eder; ve eğer nûriyet gālib olursa âhirete intikālinde asl-ı melek olan nûra mülhak olur. Nitekim Hz. Mevlânâ Celâleddîn Rûmî (r.a.) efendimiz *Mesnevî-i Şerîf*lerinde buyururlar: *Mesnevî*:

حملهٔ دیگر بمیرم از بشر　　تا بر آرم از ملائك پروسر

Tercüme: "Diğer bir hamlede beşer mertebesinden ölürüm, melâike mertebesinden kanat ve baş çıkarmak için."[96]

Ve nûr mazhar-ı Cemâl'dir. Âhirette tecelliyât-ı cemâliyyenin mahalli ise cennettir; ve tecelliyât-ı cemâliyye lezzeti iktizâ eder; ve neş'et-i uhreviyyede bunların mahalli ayrı olduğu hâlde, neş'et-i dünyeviyyede müttehiddir. Binâenaleyh gerek mü'min ve gerek kâfir bu âlemde tecelliyât-ı cemâliyye ve celâliyyeden nasîbedârdır.

İşte insân-ı kâmil, hizâne-i dünyâ üzerine hatm-i muvakkat ile ve hizâne-i âhiret üzerine de hatm-i ebedî ile hatmolur. Zîrâ onun hatmiyeti, neş'etin muvakkatiyeti ve ebediyetine tâbi'dir.

فظهَر جميعُ ما في الصورةِ الإلٰهيَّةِ من الأسماءِ في هذه النَّشْأَةِ الإنسانيَّةِ، فحازَتْ رُتبتُه الإحاطَةَ والجَمْعَ بهذا الوجودِ، وبه قامَتِ الحجَّةُ للّٰهِ تعالى على الملائكةِ، فتَحَفَّظْ، فَقَدْ وَعَظَك اللّٰهُ بغَيْرِك، وانظُرْ، مِن أين أُتِيَ على مَن أُتِيَ عليه.

İmdi sûret-i ilâhiyyede olan esmânın kâffesi bu neş'et-i insâniyyede zâhir oldu. [1/61] Böyle olunca onun rütbesi bu vücûd ile ihâtayı ve cem'i hâiz oldu; ve Allah Teâlâ'nın hücceti melâike üzerine, onunla kāim oldu. İmdi tehaffuz et! Muhakkak Allah Teâlâ sana, senin gayrın ile va'z etti. Ve nazar et! Üzerine itâb vârid olan kimseye nereden itâb vârid oldu?

Ya'ni insân-ı kâmil melik-i hakîkînin hazâin-i esmâiyyesi üzerine mevzû' mührü mesâbesinde ve ism-i câmiin mahall-i nakşı olduğundan, sûret-i ilâhiyyede mevcûd olan esmânın küllîsi bu neş'et-i insâniyyede zâhir oldu. Zîrâ pâdişâhın hâteminde menkūş olan isim görülünce, bu hâtemden o pâdişâhın bilcümle sıfât ve esmâsına intikāl olunur. Binâenaleyh o

96 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, VI, s. 396 (beyit: 3889).

hâtemde pâdişâhın sûretinde mevcûd olan esmânın kâffesi zâhir olur; ve hâtem sûret-i cismâniyyesi i'tibâriyle her ne kadar bir cirm-i sagîr ise de, onun ma'nâsı, pâdişâhın kuvve-i kāhiresini ve saltanatını ihtâr ettiğinden kimse onu fekke cür'et edemez. İşte dünyâda hatm-i muvakkat ve âhirette hatm-i ebedî ile hatmolan insân-ı kâmilin neş'eti dahi böyledir. Binâenaleyh insân-ı kâmilin rütbesi bu vücûd-ı aynî ve unsurîsi ile, bilcümle esmânın ihâtasını ve zât-ı mutlakın cemî'-i merâtib-i tenezzülâtını hâiz oldu; ve bu ihâta ve cem'iyet hasebiyle Allah Teâlâ'nın hücceti melâike üzerine onunla kāim oldu. Zîrâ وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً (Bakara, 2/30) [Senin Rabb'in melâikeye ben yeryüzünde bir halîfe kılıcıyım dediği vakit.] âyet-i kerîmesinde beyân buyurulduğu üzere Hak Teâlâ yeryüzünde halîfe ittihâz buyuracağını melâikeye haber verdi. Melâike dahi: "Yâ Rabbi, yeryüzünde fesâd eden ve kan döken kimseyi nasıl halîfe ittihâz buyuracaksın? Hâlbuki biz Sana tesbîh ve tahmîd ederiz ve Seni takdîs eyleriz" dediler. Hâlbuki melâikede bu cem'iyet ve ihâta bulunmayıp onlar Hakk'ı, mazhar oldukları esmâ-i hâssa dâiresinde tenzîh ve takdîs ettikleri [1/62] ve O'na bu esmâ dâiresinde tahmîd eyledikleri cihetle, esmâ-i sâire ile Hakk'ın tenzîh ve takdîs ve tahmîdinden bî-haber idiler. Vaktâki Hak Teâlâ'nın يَا آدَمُ أَنْبِئْهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ (Bakara, 2/33) [Ey Âdem, onlara onların isimlerini haber ver!] hitâbı üzerine Âdem onların bilmedikleri esmâdan haber verince, melâike bu hüccet üzerine سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا (Bakara, 2/32) [Yâ Rab, biz seni nekāyisden tenzîh ederiz; bizim için ilim yoktur; biz ancak senin bildirdiğini biliriz.] deyip aczlerine i'tirâf ve suâllerinden rücû' ettiler. İmdi Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) zuhûr ve izhâr emrinde kendi hilkatlerini kâfî görüp halîfenin zâid olduğunu zanneden melâikenin hâlinden ibret alınması için buyururlar ki: "Sen halîfetullâh fi'l-arz olan insân-ı kâmilin rütbesi muvâcehesinde hıfz-ı edeb eyle! Muhakkak Allah Teâlâ, senin gayrın olan melâikenin hâliyle sana va'z ve nasîhat buyurdu; ve nazar et ki, üzerine itâb vârid olan melâikeye bu itâb nereden ve hangi sebebden vârid oldu?" Zîrâ Hak Teâlâ onların suâli üzerine: "Benim bildiğimi siz bilmezsiniz" deyip onları techîl eyledi; ve techîl ise şübhesiz itâbdır. Ve Hz. Mevlânâ (r.a.) *Mesnevî-i Şerîf*lerinin üçüncü cildinde insân-ı kâmile karşı îfâsı muktezî edeb hakkında böyle buyururlar. *Mesnevî*:

این رسولانِ ضمیرِ رازگو	مستمع خواهند اسرافیل خو
نخوتی دارند و کبری چون شهان	چاکری خواهند از اهلِ جهان
تا ادبهاشان بجا گه نآوری	از رسالتشان چگونه بر خوری
کی رساند آن امانت را بتو	تا نباشی پیششان راکع دو تو
هر ادبشان کی همی‌آمد پسند	کآمدند ایشان ز ایوانِ بلند

Tercüme: "Bu sır söyleyici olan resûller İsrâfîl huylu müstemi' isterler. Onların, pâdişâhlar gibi, bir nahveti ve bir kibri vardır. Ehl-i cihândan çâkerlik isterler. Sen onların lâyık oldukları vazîfe-i edebi yerine getirmedikçe onların risâletlerinden nasıl müntefi' olursun? Sen onların önünde iki kat olarak râki' olmadıkça [1/63] o emânet sana ne vakit vâsıl olur? Her bir edeb onlara nasıl makbûl gelir? Zîrâ onlar eyvân-ı âlîden geldiler."[97]

فإنَّ الملائكةَ لم تَقِفْ مع ما تُعطِيه نشأةُ هذه الخليفةِ، ولا وَقَفَتْ مع ما تَقْتَضِيه حضرةُ الحقِّ من العبادةِ الذَّاتيَّة، فإنَّه لا يَعرِف أحدٌ من الحقِّ إلا ما تُعطِيه ذاتُه، وليس للملائكةِ جمعيَّةُ آدمَ، ولا وَقَفَتْ مع الأسماءِ الإلٰهيَّة إلا التي تَخُصُّها، وسَبَّحَتِ الحقَّ بها وقَدَّسَتْه، وما عَلِمَتْ أنَّ لِلّٰهِ أسماءً ما وصَلَ عِلمُها إليها، فما سَبَّحَتْه بها ولا قَدَّسَتْه، فغَلَبَ عليها ما ذَكَرْنَاه وحَكَمَ عليها هذا الحالُ، فقالتْ من حيثُ النَّشأةُ: ﴿أَ تَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا﴾ وليس إلا النِّزاعَ وهو عينُ ما وقَعَ منهم، فما قَالُوه في حقِّ آدمَ هو عينُ ما فيه مع الحقِّ.

Zîrâ melâike bu halîfe neş'esinin verdiği şeye vâkıf olmadı. Onlar hazret-i Hakk'ın ibâdet-i zâtiyyeden iktizâ ettiği şeye de vâkıf olmadılar. Çünkü hiçbir kimse Hak'tan kendi zâtının i'tâ ettiği şeyin gayrısını bilmez. Hâlbuki melâike için cem'iyyet-i Âdem yoktur; ve onlar, kendilerine mahsûs olan esmâ-i ilâhiyyenin gayrısına vâkıf olmadılar; ve Hakk'ı onlar ile tesbîh ve takdîs ettiler. Hâlbuki onlar, Allah Teâlâ için, kendilerinin ilmi vâsıl olmayan esmâ olduğunu bilmediler. Binâenaleyh onlar ile Hakk'ı tesbîh ve takdîs etmediler. İmdi onların üzerine bizim zikrettiğimiz şey galebe etti; ve onların üzerine bu hâl

97 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, VI, s. 316-317 (beyit: 3590-3594).

hükmeyledi. Böyle olunca onlar, neş'et haysiyetinden أَ تَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا (Bakara, 2/30) ya'ni "Yâ Rab, sen yeryüzünde ifsâd eden kimseyi mi halkedeceksin?" dediler. Hâlbuki nizâın gayrı değildir; ve o nizâ', onlardan vâki' olan şeyin "ayn"ıdır. Şu hâlde Âdem hakkında dedikleri şey Hak hakkında olan şeyin "ayn"ıdır.

Ya'ni melâike bu halîfenin neş'et-i insâniyyesinin zâhiren ve bâtınen hâiz olduğu ihâta ve cem'iyete muttali' [1/64] olmadı; ve kezâlik onlar Hakk'ın "ibâdet-i zâtiyye"den iktizâ ettiği şeye de muttali' olmadılar; ve ibâdet-i zâtiyyeden murâd, zât-ı Hakk'a, O'nun cemî'-i esmâsıyla ibâdet etmektir.

Ma'lûm olsun ki, abd "bir mutasarrıfın taht-ı tasarrufunda bulunan kimse"ye derler; ve mezâhirden her bir mazhar, esmâ-i ilâhiyyeden bir ismin taht-ı tasarrufunda olup, o ismin iktizââtı kendilerinden sâdır olmak sûretiyle zât-ı Hakk'a ibâdet ederler; ve netîcede dahi, her bir mazhardan ancak kendisinin Rabb-i hâssı olan ismin kemâlâtı zâhir olur ki, Hakk'ın ibâdet-i zâtiyyesinden iktizâ eden şey, o mazhar hakkında, ancak bu ismin ahkâmından ibâret bulunur. O mazhar kendi Rabb-i hâssı olan o ismin abdidir; ve o mazharın ibâdeti de Hakk'ın ibâdet-i zâtiyyesinden ba'zdır. Zîrâ zât-ı Hakk'ın vücûh-i kesîresinden bir veche müteveccihdir. Velâkin kâffe-i esmâyı câmi' olan "Allah" isminin mazharı bulunan insân-ı kâmil, bu ism-i a'zamın abdi olduğundan onun ibâdeti, ibâdet-i zâtiyyeden ba'z değildir. Zîrâ zât-ı Hakk'ın kâffe-i vücûhuna müteveccihdir. İşte melâike bu hakîkate muttali' olmadılar. Çünkü kendisinde cem'iyyet-i esmâiyye olmayan bir kimsenin Hak'tan bildiği ve anladığı şey, ancak kendi zâtının verdiği ilim kadardır. Ya'ni kendisinin Rabb-i hâssı olan ism-i ilâhî ne ise, o kimse Hakk'ı o isim ile kendinden zuhûru kadar bilir. Hâlbuki melâikede Âdem'in cem'iyeti yoktur. Onlar "Sübbûh, Kuddûs, Tayyib, Tâhir, Nûr, Vâhid, Ahad ve Aliyy" gibi kendilerine mahsûs olan tenzîh ve takdîse müteallik esmâ-i ilâhiyyeden başka esmâ-i ilâhiyye bulunduğuna vâkıf olmadılar; ve Hakk'ı bu isimler ile tesbîh ve takdîs ettiler; ve bunu kâfî zannedip Âdem'in halkını, hâsılı tahsîl olacağı zu'muna düştüler. Hâlbuki onlar, Allah Teâlâ'nın başka isimleri de olup, bu esmâya muttali' olmadıklarını ve bu isimlerle Hakk'ı tenzîh ve takdîs etmediklerini bilmediler.

Binâenaleyh melâike üzerine bizim zikreylediğimiz adem-i vukūf galebe etti; ve onlar üzerine diğer esmâ-i ilâhiyyeye ilimsizlik hâli hükmeyledi. Hadd-i i'tidâlden hurûc edip, dâire-i edebi tecâvüzle Hakk'a i'tirâz ettiler; ve kendi nefislerini tezkiye [1/65] ederek Âdem'e ta'nettiler. Binâenaleyh melâike neş'et-i cüz'iyye-i nâkısaları cihetinden "Yâ Rab, sen yeryüzünde ifsâd eden ve kan döken kimseyi mi halkedeceksin?" dediler. Hâlbuki melâikenin bu sözleri ancak nizâ'dan ibârettir; ve nizâ' ise mûcib-i fesâddır; ve onlardan vâki' olan i'tirâz nizâın aynıdır. Şu hâlde melâike, bu kavilleriyle, Âdem hakkında dedikleri şeyin aynını yapmış oldular. Zîrâ onlar, Âdem yeryüzünde ifsâd eder ve kan döker demişler idi. Hâlbuki ifsâd ve sefk-i dimâ', fiilen Hakk'a muhâlefettir; ve muhâlefet ise i'tirâzdır; ve i'tirâzın bulunduğu mahalde fesâd hâsıldır. Melâike böyle demekle Hakk'a kavlen muhâlefet ettiler ve Hakk'ın husûl-i murâdının hilâfına sa'yeylediler. Bu ise i'tirâzdır. Binâenaleyh Âdem'e isnâd eyledikleri fesâdın aynını kendileri de yapmış oldular.

Suâl: Âdem henüz yaratılmamış bulunduğu hâlde, melâike Âdem'in fesâd edeceğine ve kan dökeceğine nasıl hükmettiler?

Cevâb: Bu suâlin cevâbını Hz. Mevlânâ Celâleddîn Rûmî (r.a.) *Fîhi Mâ Fîh* nâmındaki eser-i âlîlerinde bervech-i âtî beyân buyururlar: "Buna iki vech ile cevâb verdiler. Biri menkūl, diğeri ma'kūldür. Menkūl olan odur ki, melâike bir kavmin geleceğini ve sıfatları böyle olacağını levh-i mahfûzdan mütâlaa ettiler. Binâenaleyh ondan haber verdiler. İkinci vech odur ki, melâike tarîk-i akıl ile o kavmin yeryüzünde zuhûra geleceklerini ve lâbüd hayvan olacaklarını ve hayvandan bu zâhir olacağını ve her ne kadar onlarda ma'nâ bulunur ve nâtık olurlar ise de, kendilerinde hayvâniyet olduğundan nâçâr fısk edeceklerini ve kan dökeceklerini ve kan dökücülüğün levâzım-ı âdemîden olduğunu istidlâl ettiler.

Bir tâife başka bir ma'nâ beyân buyururlar: Şöyle ki, melâike akl-ı mahz ve hayr-ı sırftırlar; ve onların bir işte aslâ ihtiyârları yoktur. Nitekim rü'yâda bir fiil icrâ eylersen, onda muhtâr olmazsın. [1/66] Eğer hâlet-i nevmde küfr etsen veyâ tevhîd eylesen veyâhud zinâ irtikâb etsen lâ-cerem sana i'tirâz veyâ senâ olunmaz. Melâike hâl-i yakazada bu mesâbededirler; ve âdemîler ise bunun aksinedirler. Onlarda ihtiyâr ve heves vardır. Her şeyi

kendi nefisleri için isterler; ve her şey kendilerinin olmak için kan ederler. Bu hâl ise sıfat-ı hayvâniyyettir. Binâenaleyh melâike, âdemîler hâlinin zıddı olarak zâhir oldu. İmdi her ne kadar orada bir söz ve zebân mevcûd değil ise de böyle dediler deyü, bu tarîk ile onlardan haber vermek câizdir. Onun takdîri böyle olur ki, eğer bu iki hâl-i mütezâdd söze gelseler ve kendi hâlinden haber verseler, böyle olur. Nitekim şâir der ki: "Havuz, ben doldum der." Havuz söz söylemez. Onun ma'nâsı budur ki, eğer havuzun dili olsa idi, bu hâl içinde böyle der idi. Her bir meleğin bâtınında bir levh vardır ki, o levhden kendisinin kuvveti kadar ahvâl-i âlemi ve vukū' bulacak şeyleri evvelce okur; ve o okuyup bildiği şeyler, vücûda geldiği vakit, o meleğin Bârî Teâlâ hakkındaki i'tikādı ve aşkı ve mestliği artar; ve Hakk'ın azametine ve gayb-dânlığına taaccüb eyler; ve onun aşk ve i'tikādının ziyâdeliği ve taaccübü bî-lafz ve ibâre onun tesbîhi olur. Nitekim mi'mâr, bu evi binâ ederken bu kadar kereste ve bu kadar kerpiç ve bu kadar çivi gidecektir, deyü şâkirdine haber verir. Hânenin hitâmında, bilâ-ziyâde ve lâ-noksan, ancak o kadar levâzım, sarfedilmiş olur. Şâkirdin i'tikādı tezâyüd eder. Melâike dahi bu mesâbededirler."[98]

فلَوْلا أنَّ نَشْأَتَهُم تُعْطِي ذلك ما قَالُوا في حقِّ آدمَ ما قَالُوه، وهُم لا يَشعُرون، فلو عَرَفوا نفوسَهم لَعَلِمُوا، ولو عَلِموا لَعُصِموا، ثم لَمْ يَقِفوا مع التَّجريحِ حتَّى زَادُوا في الدَّعْوَى بما هُم عليه من التَّسبيحِ والتَّقديس، وعندَ آدمَ من الأسماءِ الإلٰهيَّةِ ما لم تَكُنِ الملائكةُ عليها، فما سَبَّحَتْ ربَّها بها ولا قَدَّسَتْه عنها، فوَصَفَ الحقُّ لَنَا ما جَرَى لِنَقِفَ عنده ونَتَعَلَّمَ الأدبَ مع اللّٰهِ تعالى، [1/67] فلا نَدَّعِي ما نحن مُتَحَقِّقون به وحَاوُونَ عليه بالتَّقييدِ، فكيف أَنْ نُطْلِقَ في الدَّعْوَى، فَنَعُمَّ بها ما ليس لنا بحالٍ ولا نَحْنُ منه على علمٍ، فَنَفْتَضِحَ، فهذا التَّعريفُ الإلٰهِيُّ مما أَدَّبَ الحقُّ به عبادَهُ الأُدَبَاءَ الأُمَنَاءَ الخُلَفَاءَ.

İmdi eğer onların neş'eti bunu vermeye idi, Âdem hakkında dedikleri şeyi demezler idi. Hâlbuki onların şuûrları yoktur. Eğer onlar nüfûslarını ârif ola idiler, bilirler idi; ve eğer bile idiler, ismet olunurlar idi. Ondan sonra onlar tecrîh ile kalmadılar, belki takdîs ve tesbîhten

98 *Fîhi Mâ Fîh* (trc. A. Avni Konuk), s. 183.

> üzerinde bulundukları şeyle da'vâda ziyâde ettiler. Hâlbuki Âdem indinde, melâikenin üzerinde olmadıkları esmâ-i ilâhiyye vardır. Binâenaleyh onlar Rablerini o isimler ile tesbîh etmediler ve onlardan takdîs eylemediler.[99] Böyle olunca bizim onun indinde vâkıf olmamız ve Allah Teâlâ ile edebi öğrenmemiz için, Hak bize mâcerâyı vasfeyledi. Şu hâlde biz onunla mütehakkık olduğumuz ve hâvî bulunduğumuz şeyi takyîd ile da'vâ etmeyelim. İmdi biz nasıl da'vâda ıtlâk edelim? Binâenaleyh hâlimiz olmayan ve ondan bizim ilim üzere olmadığımız şeyi da'vâ ile ta'mîm eyleyelim? Netîcede onun sebebiyle müftezıh olalım? İşte bu ta'rîf-i ilâhî üdebâ, ümenâ ve hulefâ olan kullarını Hakk'ın te'dîb eylediği şeydir.

Ya'ni melâikenin bu neş'et-i cüz'iyye-i nâkısaları Âdem hakkında bu i'tirâzı vermeye idi, Âdem hakkında: "Yâ Rab sen yeryüzünde fesâd eden ve kan döken kimseyi yaratır mısın?" demezler idi. Hâlbuki melâike, kendi neş'etlerinin muktezâsı olan hâlin galebesinden dolayı, Hakk'a karşı nizâ' ve i'tirâz ettiklerinin ve binnetîce Âdem'e isnâd ettikleri fesâdın kendilerinden dahi sâdır olduğunun farkına varmadılar. Eğer onlar kendi nüfûslarının erbâb-ı hâssası olan esmâ-i ilâhiyyenin hakîkat-i Âdem'in taht-ı hîtasında olduğunu ârif olsa idiler, bu külliyeti hasebiyle Âdem'in hilâfete istihkākını bilirler idi; [1/68] ve eğer Âdem neş'etinin külliyetini bile idiler, ona ta'netmekten ismet ve hıfzolunurlar idi. Melâike Âdem'e ta'n ve onu tecrîh etmekle iktifâ etmediler. Belki kendilerinin mazhar oldukları ba'zı esmâ hasebiyle, kendilerinden sâdır olan tenzîh ve takdîsi kâfî görüp: وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ (Bakara, 2/30) [Hâlbuki biz Seni hamd ile tesbîh ediyoruz ve Seni takdîs ediyoruz.] demek sûretiyle da'vâyı artırdılar. Hâlbuki Âdem melâikenin mazhar olmadığı birtakım esmâ-i ilâhiyyenin mazharıdır. Binâenaleyh melâike, Rabbü'l-erbâb olan Allah Teâlâ'yı, Âdem'in mazhar olduğu o isimler ile tesbîh ve tenzîh etmediler; ve o esmâ ile nekāyisden Hakk'ı takdîs eylemediler. Zîrâ esmâ-i ilâhiyyeden ba'zılarının zuhûr-ı ahkâmı âlem-i kesâfetin vücûduna mütevakkıftır. Eğer bu

---

99 *Fusûs* neşirlerinde, bu ibâreye تقديس آدم وتسبيحه ilâvesi vardır. Ahmed Avni Bey Bosnevî'yi tâkiben ibârenin bu kısmını metne ve tercümeye dâhil etmemiştir. Krş. Bosnevî, *Tecelliyât-ı Arâisu'n-Nusûs*, s. 64. Ahmed Avni Bey bu türlü tercihlerinde –yer yer işâret edeceğimiz üzere– çoğunlukla Bosnevî'yi esas almaktadır.

âlem-i kesâfette Âdem'in vücûdu olmasa idi, acz ve iftikār ve maâsî gibi birtakım nekāyisin mahall-i zuhûru bulunmaz idi. Zîrâ Âdem "Mürîd" isminin dahi mazharı olduğundan, kendi irâdesiyle emr-i ilâhîye muhâlefet eder; ve ondan birtakım isyân sâdır olur. Hâlbuki bâlâda *Fîhi Mâ Fîh*'den muktebes fıkarâtta dahi beyân olunduğu üzere melâikede ihtiyâr yoktur ki, onlardan Hakk'a muhâlefet sâdır olsun da, bilâhare Gafûr ve Gaffâr isminin mahall-i tecellîsi olabilsinler. Nitekim hadîs-i şerîfte bu hakîkate işâret buyurulur: لَوْ لَا أَنَّكُمْ تُذْنِبُونَ لَذَهَبَ اللّٰهُ بِكُمْ وَجَاءَ بِقَوْمٍ يُذْنِبُونَ فَيَسْتَغْفِرُونَ اللّٰهَ فَيَغْفِرُ لَهُمْ ya'ni "Eğer siz günâh etmeseniz Allah Teâlâ hazretleri sizi giderip günâh eden bir kavim getirir. Onlar Hak'tan mağfiret taleb ederler. Hak da onları mağfiret eyler."[100] Beyit:

Âyine-i mağfiret sûret-i isyânadır
Halk günâh etmese halkeder âhar İlâh[101]

Binâenaleyh Âdem, melâikenin mütehakkık olduğu ve olmadığı birtakım esmâ-i ilâhiyye ile mütehakkık olduğu cihetle bir mazhar-ı ekmeldir. Hak Teâlâ hazretleri Kur'ân-ı Kerîm'de biz ümmet-i Muhammed'e melâikenin bu nizâı ve da'vâsı mâcerâsını vasf buyurdu. Tâ ki bu mâcerâyı işitip, nefsimiz icrâât-ı Hakk'a karşı da'vâ-yı cerhe tasaddî etmek istediği vakit, tevakkuf edelim; ve nasîhat-i ilâhiyye ile mütenassıh olarak, Allah Teâlâ'ya karşı, edeb dâiresinde muâmele etmeği öğrenelim. Böyle olunca biz esmâ-i ilâhiyyeden hangileriyle [1/69] mütehakkık olmuş ve ilimden ve kemâlâttan ve ezvâktan ne gibi şeyleri hâvî bulunmuş isek onlarla iktifâ etmeyelim; ve "İşte esmâ bizim mütehakkık olduğumuz kadardır; ve kemâlât dahi bizden sâdır olan mikdârdır" diyerek esmâ ve kemâlâtı takyîd ile da'vâ etmeyelim. Hakîkat-i hâl bu merkezde iken biz kâffe-i esmâ-i ilâhiyye ile tahakkuk eylediğimizi alelıtlâk nasıl da'vâ edebiliriz? Ve mütehakkık olmadığımız cihetle hâlimiz olmayan ve o kemâlâttan bizim ilm-i zevkî ve hâlî üzere olmadığımız bir şeyi da'vâ ile ta'mîm eyleyelim de, bu da'vâ-yı umûmîmiz sebebiyle, indallah ve inde'n-nâs rezîl mi olalım?

---

100 Müslim, "Tevbe", 2; Tirmizî, "Daavât", 198; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXVIII, s. 498.

101 Beyit XIX. yüzyıl Mevlevîlerinden Hasan Nazif Dede'ye (v. 1278/1861) âittir. Bk. *Mevlevî Nazif Dede Dîvânçe ve Risâlesi*, s. 72-73.

İşte hilkat-i âdem hakkında melâike cânibinden vâki' olan nizâ' ve da'vâ bahsindeki ta'rîf-i ilâhî, Hak Teâlâ hazretlerinin üdebâ ve ümenâ ve hulefâ olan kullarını te'dîb eylediği bir şeydir. Bundan mütenebbih olmak lâzım gelir. *Mesnevî*:

يا رب اين جرأت زبنده عفو كن	توبه كردم مى نگيرم زين سخن
يَا غِيَاثَ الْمُسْتَغِيثِين اِهْدِنَا	لَا افْتِخَارَ فِي الْعُلُومِ وَالْغِنَا
لَا تُزِغْ قَلْبًا هَدَيْتَ بِالْكَرَم	وَاصْرِفِ السُّوءَ الَّذِي خَطَّ الْقَلَم
بگذر آن از جانِ ما سوءُ القضا	وا مبر ما را ز اخوانِ صفا
تلختر از فرقتِ تو هيچ نيست	بى پناهت غيرِ پيچا پيچ نيست

Tercüme: "Yâ Rab, bu cür'eti bendeden afvet! Bu kavl-i i'tirâzdan tevbe ettim, beni muâhaze buyurma! Ey istimdâd edenlerin feryâd-resi, bize hidâyet eyle! Bizim ulûm ve gınâ ile iftihârımız yoktur. Kalbi kaydırma, kereme mültebis olduğu hâlde hidâyet kıldın; kalem-i kazânın yazdığı sûü tahvîl et! Sû'-i kâzâyı bizim canımızdan geçir! Bizi ihvân-ı safâdan munkatı' kılma! Senin firâkından daha acı hiçbir şey yoktur. Senin hıfzın ve himâyen olmaması, dolaşıklığın gayrı değildir."[102] [1/70]

ثم نَرْجِعُ إلى الحكمةِ فنَقُولُ: اعْلَمْ أنَّ الأمورَ الكليَّةَ وإن لم يكنْ لها وجودٌ في عينِها فهي مَعْقُولَةٌ مَعْلُومَةٌ بلا شكٍّ في الذِّهنِ، فهي باطنةٌ لا تَزَالُ عن الوجودِ العينيِّ، ولها الحُكمُ والأَثَرُ في كلِّ ما له وجودٌ عينيٌّ، بل هو عينُها لا غيرُها أَعْنِي أعيانُ الموجوداتِ العَينِيَّة، ولم تَزَلْ عن كوْنِها مَعقولةً في نفسِها، فهي الظاهرةُ مِن حيثُ أعيانُ الموجوداتِ كما هي الباطنةُ مِن حيثُ مَعْقُولِيَّتُها، فاستِنادُ كُلِّ موجودٍ عينيٍّ لهذه الأمورِ الكليَّةِ الَّتي لا يُمكِنُ رَفْعُها عنِ العقلِ ولا يُمكِنُ وجودُها في العينِ وجودًا تَزُول به عن أنْ تكونَ معقولةً، وسَوَاءٌ كان ذلك الموجودُ مُوَقَّتًا أو غيرَ مُوَقَّتٍ، نِسبَةُ الموَقَّتِ وغيرِ الموَقَّتِ إلى هذا الأمرِ الكلِّيِّ المعقولِ نسبةٌ واحدةٌ، غيرَ أنَّ هذا الأمرَ الكلِّيَّ يَرجِعُ إليه حُكمٌ من الموجوداتِ العينِيَّة بحَسَب ما تُعْطِيه، كنِسبةِ العِلمِ إلى العالِمِ، والحياةِ إلى الحيِّ، فالحياةُ حقيقةٌ معقولةٌ، والعِلمُ حقيقةٌ مَعقولةٌ مُتَمَيِّزَةٌ عنِ الحياةِ، كما أنَّ الحياةَ متمَيِّزةٌ عنه.

102 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, II, s. 537-538 (beyit: 3941-3944).

> Ba'dehû hikmete rücû' edip deriz: Ma'lûmun olsun ki, muhakkak umûr-i külliyye –her ne kadar onların "ayn"ında onlar için vücûd yok ise de– onlar bilâ-şek zihinde ma'kūl ve ma'lûmdur. İmdi onlar bâtındır; vücûd-ı aynîden zâil olmaz; ve kendisi için vücûd-ı aynî olan her bir şeyde, onların hükmü ve eseri vardır. Belki o emr-i küllî onların, ya'ni mevcûdât-ı ayniyye a'yânının gayrı değil, "ayn"ıdır; ve umûr-i külliyye kendi nefsinde ma'kūl olmaktan zâil olmadı. Binâenaleyh onlar, ma'kūliyeti haysiyetiyle bâtın oldukları gibi, a'yân-ı mevcûdât haysiyetiyle zâhirdir. Böyle olunca her bir mevcûd-i aynînin akıldan ref'olunamayan ve onunla ma'kūl olmaktan zâil olacak bir vücûd ile, "ayn"da vücûdu mümkin olmayan bu umûr-i külliyyeye istinâdı sâbittir. O mevcûd, gerek muvakkat ve gerek gayr-ı muvakkat olsun, müsâvîdir. Muvakkat ve gayr-ı muvakkatin bu emr-i küllî-i ma'kūle nisbeti nisbet-i vâhidedir. Şu kadar var ki, bu emr-i küllîye kendisinin verdiği şey hasebiyle, mevcûdât-ı ayniyyeden bir hüküm râci' olur.[103] İlmin âlime, hayâtın hayye nisbeti gibi. İmdi hayât bir hakîkat-i ma'kūledir. İlim dahi hayâttan mütemeyyiz olan bir hakîkat-i ma'kūledir. Nitekim hayât ondan mütemeyyizdir. [1/71]

Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) Kelime-i Âdemiyye'de mündemic "hikmet-i ilâhiyye"yi beyân ederken, istitrâd tarîkiyle neş'et-i âdemî ile neş'et-i melâike arasındaki farkı; ve melâikenin neş'et-i Âdem hakkındaki i'tirâzlarını ve melâikenin bilmediği esmâ-i ilâhiyyeyi Âdem'in haber vermesi üzerine melâikenin mahcûb olduklarını; ve Hak Teâlâ hazretleri bu mâcerâyı ihbâr buyurmakla, "edîb" ve "emîn" ve "halîfe" olan kullarını te'dîb buyurduğunu îzâh eylemişler idi. Şimdi de buyururlar ki: Biz alâ-tarîki'l-istitrâd bu maârifi beyândan sonra yine hikmet-i ilâhiyyeye rücû' edip deriz ki: Hayât, ilim, kudret ve irâde gibi umûr-i külliyyenin, her ne kadar vücûd-ı aynîleri yok ise de, onlar şübhesiz zihinde ma'kūl olarak ma'lûmdurlar. Zîrâ onların bilfarz, kâğıt, kalem, hokka gibi vücûd-ı aynîleri olmadığı için, "şu

---

103 Âdil Bey nüshasında *Fusûs*'un bu cümlesi mevcut neşirlerle mutâbık olarak غيرَ أنَّ هـذا الأمـرَ الكلِّـيَّ يَرجِـعُ إليـه حُكـمٌ مـن الموجـوداتِ العينِيَّـة بحَسَـب مـا تَطْلُبُـه حَقائـقُ تلـكَ المَوجُـوداتِ العَينِيَّـةِ şeklinde kaydedilmiş, ibâre "Şu kadar var ki, bu emr-i küllîye kendisinin o mevcûdât-ı ayniyye hakāyıkının taleb ettiği şey hasebiyle, mevcûdât-ı ayniyyeden bir hüküm râci' olur" şeklinde tercüme edilmiştir. Ahmed Avni Bey burada metni tespit ederken Bosnevî'yi esas almış gözükmektedir. Krş. Bosnevî, *Tecelliyât-ı Arâisu'n-Nusûs*, s. 70.

hayâttır, bu ilimdir ve o kudrettir" diye kendileri işâret-i hissiyye ile gösterilemez; ve hiss-i basar onları müşâhede edemez. Binâenaleyh onlar akıl gözüyle meşhûd olarak zihinde ma'lûm olurlar. Şu hâlde bu umûr-i külliyye bâtın olmakla berâber vücûd-ı aynîden zâil olmazlar; ya'ni bu maânî-i latîfe-i bâtına suver-i kesîfe-i ecsâma dâimâ taalluk eder. Zîrâ sûret ma'nâ ve ma'nâ da sûret ile müttehiddir; ve onların yekdîğerine alâkāt-ı şedîdesi vardır. Cenâb-ı Şeyh (r.a.) hazretlerinin murâd-ı âlîleri, Hakk-ı latîf ile âlem-i kesîf arasındaki irtibâtı beyândan ibârettir.

İşte vücûd-ı kesîf-i aynî sâhibi olan her bir şeyde, bu umûr-i külliyyenin hükmü ve eseri vardır. Zîrâ umûr-i ma'küleden olan vasıf, taalluk edecek bir mevsûf ister. Mevsûf olmayınca vasfın irâesi mümkin değildir. Meselâ tûl, arz ve umk birer vasıftır. Cisim olmayınca bu vasıflar görünmez. Hâlbuki cismi ta'rîf ederken kendisinde tûl ve arz ve umk olan şeydir deriz. Bu vasıflar ise, cisimden mücerred olmayıp, belki cismin "ayn"ıdır. Binâenaleyh o emr-i küllî mevcûdât-ı ayniyye a'yânının [1/72] gayrı değil, belki "ayn"ıdır. Velâkin bu ayniyet, külliyye-i mutlaka cihetinden değildir. Meselâ uzunluk bir vasf-ı küllî-i mutlaktır. Elimize uzun bir değnek aldığımızda bunda uzunluk vasfını görürüz; ve bu uzunluk o değneğin aynıdır. Fakat uzunluğun hepsi bu değnekte müctemi' değildir. Yekdîğerinden daha uzun birçok değnekler daha vardır. Şu hâlde bu değnekteki uzunluk vasf-ı cüz'î-i mukayyeddir; ve o değnek bu vasf-ı cüz'î-i mukayyed olan uzunluğun "ayn"ıdır. Ve umûr-i külliyye, kendi nefsinde, dâimâ mertebe-i akılda sâbittir. Binâenaleyh o umûr-i külliyye, mertebe-i akılda sübûtu cihetinden bâtın oldukları gibi, a'yân-ı mevcûdât-ı kesîfe cihetinden dahi zâhirdir. Meselâ tûl, arz ve umk umûr-i külliyyedendir. Bunlar kendi nefislerinde ve zâtlarında, herhangi bir cisme taalluk etmedikleri vakit, akıl mertebesinde dururlar; ve akıl mertebesinde sâbit oldukları hînde bâtındırlar. Fakat kesif olan bir cisme taalluk ettikleri vakit, mertebe-i histe zâhir olurlar. İmdi mâdemki mertebe-i akılda sâbit olan umûr-i külliyyenin bu mertebeden ref'i mümkin değildir; ve mâdemki onları akıl mertebesinden izâle edebilecek bir vücûd ile, mertebe-i histe bu umûr-i külliyyenin vücûd-ı aynî sâhibi olmaları mümkin değildir, şu hâlde gerek âlem-i rûhânîde ve gerek âlem-i histe her bir mevcûd-i aynînin bu umûr-i külliyyeye istinâdı sâbittir. Me-

selâ uzunluk vasf-ı küllîsini akıl mertebesinden kaldırmak mümkin değildir. Zîrâ bu, bir mefhûm-i küllîdir. Birçok uzunluklar ecsâm-ı kesîrede zâhir olmakla, bu mefhûm-i küllî yine akıl mertebesinde durur. Bunu oradan ayırmak imkânı yoktur; ve bu mefhûmun akıl mertebesinden kâmilen kalkıp da âlem-i histe bir vücûd-ı aynî sâhibi olması da mümkin değildir. Şu hâlde değnekler, ağaçlar, kuleler, minâreler ilh... gibi âlem-i histe bulunan her bir mevcûd-i aynînin bu uzunluk mefhûm-i küllîsine istinâdı sâbit olur. Diğer mefhûmât-ı külliyye de buna kıyâs olunsun. [1/73]

Ve umûr-i külliyyeye istinâd eden her bir mevcûd, gerek zamanla mukayyed olan âlem-i histeki suver-i cismâniyye gibi muvakkat olsun ve gerek zamanla mukayyed olmayan kadîm veyâ mevcûdât-ı rûhâniyye gibi gayr-ı muvakkat olsun müsâvîdir. Zîrâ mevcûdât-ı muvakkate ve gayr-ı muvakkatenin bu emr-i küllî-i ma'kūle nisbeti, nisbet-i vâhidedir. Şu kadar ki, cismânî ve rûhânî mevcûdât-ı ayniyyeden her bir mevcûdun, kendi hakîkatinin ve ayn-ı sâbitesinin verdiği muktezâ neden ibâret ise, onun bu muktezâsı hasebiyle bu emr-i küllîye bir hüküm râci' olur. İlmin âlime, hayâtın hayye nisbeti gibi. İmdi "ilim" ile "hayât" yekdîğerinden ayrı birer hakîkat-i ma'kūle ve birer mefhûm-i küllîdir. Meselâ bir insân, bir de melek tasavvur edelim. Bunların her ikisine de "ilim" nisbetini izâfe ettiğimiz için kendilerine "âlim" diyoruz. Fakat ilim, bu iki mevcûdun bildiği kadar değildir. Ancak bunların isti'dâdât-ı zâtiyyeleri, bu hakîkat-i ma'kūle olan ilimden ve bu emr-i küllîden ne mikdârını bilmelerini îcâb etmiş ise, ilim hakîkat-i ma'kūlesi üzerine o kadar hüküm râci' olur. Bu iki mevcûdun ilimdeki seviyeleri bir olmasa bile, emr-i küllî-i ma'kūl olan ilme nisbetleri nisbet-i vâhideden ibâret olur. Hayât, kudret, irâde gibi sâir umûr-i külliyye dahi bu misâle kıyâs olunsun.

ثُـمَّ نَقُـولُ فـي الحـقِّ تعالـى إنَّ لـه عِلْمًـا وحيـاةً فهـو الحـيُّ العالِـمُ، ونقـول فـي المَلَـك إن لـه حيـاةً وعلمًـا فهـو الحـيُّ العالِـمُ، ونقـول فـي الإنسـانِ إنَّ لـه حيـاةً وعلمًـا فهـو الحـيُّ العالِـمُ، وحقيقـةُ العِلْـمِ واحـدةٌ، وحقيقةُ الحياةِ واحدةٌ، ونسـبتُها إلـى العالِـمِ والحـيِّ نِسـبةٌ واحـدةٌ، ونقـول فـي علـمِ الحـقِّ إنـه قديـمٌ، وفـي علـمِ الإنسـانِ إنـه حَـادِثٌ، فَانْظُرْ مـا أَحْدَثَتْـه الإضافـةُ مِـن الحُكْـمِ فـي هـذه الحقيقـةِ

المَعْقُولَةِ، وانْظُرْ إلى هذا الارتباطِ بين المعقولاتِ والموجوداتِ العينِيَّة، فَكَما حَكَمَ العِلمُ على مَن قامَ به أنْ يُقالَ فيه أنه عالِمٌ، حَكَمَ المَوْصُوفُ به على العلمِ [1/74] بأنَّه حادثٌ في حقِّ الحادثِ، وقديمٌ في حقِّ القديمِ، فصارَ كلٌّ واحدٍ مَحْكومًا به محكومًا عليه.

Ba'dehû biz Hak Teâlâ hakkında, muhakkak O'nun için "ilim" ve "hayât" vardır deriz. Binâenaleyh Hak Teâlâ "Hayy" ve "Âlim"dir. Ve biz melek hakkında dahi muhakkak onun için ilim ve hayât vardır deriz. Binâenaleyh o, hayy ve âlimdir. Ve insan hakkında dahi onun için ilim ve hayât vardır, deriz. O da hayy ve âlimdir. Ve ilmin hakîkati vâhiddir. Hayâtın hakîkati dahi vâhiddir; ve onların âlim ve hayye nisbeti dahi nisbet-i vâhidedir. Ve biz ilm-i Hak hakkında muhakkak o kadîmdir; ve ilm-i insân hakkında da muhakkak o hâdisdir, deriz. İmdi bu hakîkat-i ma'kūlede izâfet ihdâs eden şeye nazar et! Ve ma'kūlât ile mevcûdât-ı ayniyye arasında olan bu irtibâta nazar et! İmdi ilim, kendisiyle kāim olan kimse üzerine onun hakkında, o âlimdir, denilmeği hükmeylediği gibi, onunla mevsûf olan kimse dahi, ilim üzerine, hâdis hakkında hâdis ve kadîm hakkında dahi kadîmdir, diye hükmetti. Binâenaleyh her birisi mahkûmun-bih ve mahkûmun-aleyh oldu.

Ya'ni vakit ile mukayyed olmayan vücûd-ı Hak'ta "ilim" ve "hayât" vardır, deriz. Bu nisbetle Hak Teâlâ "Hayy" ve "Âlim" olmuş olur. Ve kezâ zamanla mukayyed olmayan melek hakkında da onun ilmi ve hayâtı vardır, deriz. İsnâd ettiğimiz bu nisbetle o da hayy ve âlim olmuş olur. Kezâlik vakit ile muvakkat olan insanın dahi ilmi ve hayâtı vardır, deriz. O da hayy ve âlim olmuş olur. Hâlbuki bu âlim ve hayylerin ilimdeki ve hayâttaki seviyeleri bir olmamakla berâber, ilim ve hayât sıfatları birer hakîkat-i vâhidedir; ve ilmin âlime ve hayyin hayâta nisbeti dahi, nisbet-i vâhidedir. Ancak kendisine ilim ve hayât emr-i küllîleri nisbet olunan mevcûdlardan bu emr-i küllîlere birer hüküm râci' olur. O hüküm de budur ki, vücûd-ı Hak kadîmdir; ve vücûd-ı Hak'tan, ilim ve hayât emr-i küllîlerine râci' olan hüküm dahi "kadîm" hükmü olur. Şu hâlde, Hakk'ın ilmi ve hayâtı kadîmdir, deriz. Vücûd-ı insân ise hâdisdir. Binâenaleyh vücûd-ı insândan bu emr-i küllîlere raci' olan hüküm de "hâdis" hükmü olur. Bu hâlde de, insanın

ilmi ve hayâtı hâdisdir, deriz. Demek ki, umûr-i külliyyenin zuhûru mahal hasebiyle oluyor ve mahal onlara bir hüküm veriyor. İmdi [1/75] ey tâlib-i hakîkat, basîret gözüyle nazar et ki, birer hakîkat-i ma'kūleden ibâret olan ilim ve hayât mevcûdâta izâfe olunduğu vakit, kıdem ve hudûsü nasıl ihdâs etti; ve ma'dûmâttan ibâret olan ma'kūlât ile mevcûdât-ı ayniyye arasındaki bu irtibâta nazar-ı taaccüb ile bak! Zîrâ ma'dûm ile mevcûd arasındaki irtibât bir emr-i acîbdir. Böyle olunca ilim, ilimle kāim olan kimse hakkında "âlim" denilmesine hükmettiği gibi, ilim ile mevsûf olan kimse dahi, eğer kendisi hâdis ise, ilim üzerine "hâdis" ve kadîm ise "kadîm" denilmesine hükmeyler. Şu hâlde ilim ile âlimden her birisi hem mahkûmun-bih ve hem de mahkûmun-aleyh olmuş olur.

ومعلومٌ أنَّ هذه الأمورَ الكُلِّيَّةَ وإنْ كانتْ معقولةً فإنَّها معدومَةُ العينِ موجودةُ الحُكمِ، كما هي محكومٌ عليها إذا نُسِبَتْ إلى الوجودِ العَيْنِيِّ، فتَقْبَلُ الحُكمَ في الأعيانِ الموجودةِ ولا تَقبَلُ التَّفصِيلَ ولا التَّجَزِّيَ فإنَّ ذلك مُحالٌ عليها، فإنَّها ظاهرةٌ بذاتِها في كلِّ موصوفٍ بها كالإنسانِيَّةِ في كلِّ شخصٍ من هذا النَّوْعِ الخاصِّ لم تَتَفَصَّلْ ولم تَتَعَدَّدْ بِتَعَدُّدِ الأشخاصِ ولا بَرِحَتْ مَعقولةً، وإذا كان الارتباطُ بَيْنَ مَن له وجودٌ عينيٌّ وَبَيْنَ مَن ليس له وجودٌ عينيٌّ قد ثَبَتَ، وهي نِسَبٌ عَدَمِيَّةٌ، فارتباطُ الموجوداتِ بعضُها ببعضٍ أقربُ أنْ يُعْقَلَ، لأنَّه على كلِّ حالٍ بَيْنَهَا جامعٌ وهو الوجودُ العينيُّ، وهُناكَ فما ثَمَّ جامعٌ، وقد وُجِدَ الارتباطُ بِعَدَمِ الجامعِ، فَبِالْجَامِعِ أقْوَى وأحَقُّ.

Ve ma'lûmdur ki bu umûr-i külliyye, her ne kadar ma'kūl ise de, onlar ma'dûmetü'l-ayn ve mevcûdetü'l-hükmdür. Nitekim vücûd-ı aynîye nisbet olundukda onlar, mahkûmun-aleyhdir. Binâenaleyh a'yân-ı mevcûdede hükmü kabûl eder; ve tafsîli ve tecezzîyi kabûl etmez. Zîrâ bu onlar üzerine muhâldir. Çünkü umûr-i külliyye, onlar ile her bir mevsûfta, zâtı ile zâhirdir, insâniyet gibi; bu nev'-i hâstan her bir şahısta taaddüd-i eşhâs ile taaddüd ve tafazzul etmedi ve ma'kūl olmaktan da zâil olmadı. Ve vaktâki vücûd-ı aynîsi olanla vücûd-ı aynîsi olmayan arasında irtibât sâbit oldu [1/76] –ve o niseb-i ademiyyedir– binâenaleyh mevcûdâtın ba'zısının ba'zısına irtibâtı fehmolunmaya akrebdir. Zîrâ alâ-külli-hâl onların beyninde bir câmi' vardır ki,

> o da vücûd-ı aynîdir; ve burada câmi' yoktur; ve muhakkak adem-i câmi' ile irtibât bulundu. Böyle olunca câmiin vücûdu ile irtibât akvâ veehaktır.[104]

Ya'ni ma'lûm ve muhakkaktır ki, bu hayât ve ilim gibi olan umûr-i külliyye, akıl mertebesinde sâbit olduklarından, onların hâriçte vücûd-ı aynîleri yoktur; velâkin hükümleri hâriçte mevcûddur; ve her bir mevcûd-i aynî üzerine hükmederler. Nitekim bu hayât ve ilim, vücûd-ı aynî sâhibi olan, bilfarz Zeyd'e nisbet olunduğu ve "Zeyd âlimdir ve hayydır" denildiği vakit, onların aleyhine hudûs ile hükmolunur; ve Zeyd'in ilmi ve hayâtı hâdistir deriz. Zîrâ bu umûr-i külliyye hâdis olan bir mahalle taalluk etti. Binâenaleyh onlar hudûs hükmü ile mahkûmun-aleyh olurlar; ve bu sûrette de a'yânın muktezâları hasebiyle hükmü kabûl etmiş olurlar. Böyle olmakla berâber, bu umûr-i külliyye tafsîl ve tecezzî kabûl etmez. Meselâ "Zeyd ile Amr âlimdir" dediğimiz vakit, mertebe-i akılda sâbit olan ilim mefhûm-i küllîsinin birer parçaları o mertebeden ayrılarak Zeyd'e ve Amr'a taalluk etti diyemeyiz, çünkü bu muhâldir. Zîrâ hayât ve ilim ile mevsûf olan Zeyd ile Amr'ın her birerlerinde bu hayât ve ilim zâtıyla zâhirdir. Bunun için onların tafsîli ve tecezzîsi gayr-ı mümkindir. Meselâ insâniyeti alalım: İnsâniyet mertebe-i akılda sâbit olan bir mefhûm-i küllîdir. Bu mefhûm, bu nev'-i hâss-ı insânîden her bir şahısta sârî ve zâhirdir. Bu sereyân ve zuhûr ile berâber, eşhâsın taaddüdü ile müteaddid ve mütefassıl olmadı; ve bu mefhûm akıl mertebesinden de zâil olmadı. Ya'ni Zeyd ve Amr, ayrı ayrı iki şahıs olduğu hâlde, her birine insandır diye hükmederiz. İnsâniyet her birisinde zâtıyla mütehakkık ve zâhir olmakla berâber iki kısma ayrılmadı; ve bunların şahıslarının taaddüdü ile müteaddid olmadı; ve bunların [1/77] şahıslarında zâtıyla zâhir olmakla akıl mertebesinden dahi zâil olmadı. Ve vücûd-ı aynîsi olan şey ile, niseb-i ademiyyeden ibâret olmasından dolayı vücûd-ı aynîsi olmayan umûr-i külliyye arasında irtibât mevcûd olunca, bu irtibâttan şübhesiz mevcûdâtın ba'zısının ba'zısına irtibâtı anlaşılır. Zîrâ alâ-küllî-hâl mevcûdât arasında onları toplayan ve yekdîğerine rabteden bir şey vardır ki, o şey de vücûd-ı aynîdir. Hâlbuki

104 Sayfa kenarında "akvâ ve ehaktır" ifâdesinin diğer şerhlerde nasıl yazıldığına dâir notlar vardır.

burada, ya'ni emr-i küllî ile vücûd-ı aynî arasında olan irtibâtta câmi' yoktur; ve bir câmi' olmaksızın umûr-i külliyye ile vücûdât-ı ayniyye arasında irtibât vardır. İmdi umûr-i külliyye ile vücûdât-ı ayniyye arasında bir câmi' olmaksızın irtibât bulununca, aralarında bir câmi' bulunan mevcûdâtın yekdîğerine irtibâtı daha kavî ve daha haklı olur.

Misâl: İnsâniyet akıl mertebesinde sâbit olan bir emr-i küllîdir ki, hâriçte onun vücûd-ı aynîsi yoktur. Zîrâ niseb-i ademiyyeden bir nisbettir. Fakat bu insâniyet, Zeyd'in ve Amr'ın şahıslarında zâtıyla zâhirdir. Şu kadar ki, Zeyd ile Amr'ın hâriçte vücûd-ı aynîleri vardır; ve insâniyetin hâriçte vücûd-ı aynîsi yoktur. Hâlbuki vücûd-ı aynî câmi'dir. Binâenaleyh insâniyet ile Zeyd ve Amr arasında câmi' yoktur, velâkin irtibât vardır. Eğer irtibât olmasa idi, Zeyd ile Amr'a insandır diye hükmedemeyecek idik. İmdi bunların arasında vücûd-ı aynîden ibâret olan câmi' olmadığı hâlde irtibât bulununca vücûd-ı aynî sâhibi olan Zeyd ile Amr arasında da irtibât bulunduğuna şübhe yoktur. Zîrâ bu vücûd-ı aynî onları câmi'dir.

İşte Hayât, İlim, Sem', Basar, İrâde, Kudret, Kelâm ve Tekvîn Hakk'ın şuûnât-ı zâtiyyesinden olan ve niseb-i ademiyyeden ibâret bulunan umûr-i külliyyeden olduğu ve bunların hâriçte vücûd-ı aynîleri olmamakla berâber vücûd-ı aynî sâhibi olan efrâd-ı insâniyyede zâtlarıyla sârî ve zâhir bulunduğu cihetle, bu umûr-i külliyyenin efrâd-ı insâniyye arasında irtibâtları sâbit ve mütehakkıktır. Diğer taraftan insanın her bir ferdi dahi vücûd-ı aynî sâhibidir; ve bu vücûd-ı aynî ise [1/78] onları câmi'dir. Binâenaleyh efrâd arasında da irtibât derkârdır. Meselâ Zeyd'in vücûd-ı aynîsi hâdisdir; Amr'ın vücûd-ı aynîsi de hâdisdir; ve kezâ Zeyd âlimdir; Amr dahi âlimdir. İlim ise Hakk'ın şuûnât-ı zâtiyyesinden tecezzî kabûl etmeyen bir emr-i küllîdir. Şu hâlde biz "mertebe-i akılda sâbit olan ilim mefhûm-i küllîsi Zeyd'e ve Amr'a taksîm edildi de mertebe-i akıldaki bu mefhûmdan bir mikdârı eksildi" diyemeyiz. Zîrâ vücûd-ı aynî sâhibi değildir ki, emr-i küllî tecezzî ve inkısâm kabûl etsin. Böyle olunca Hakk'ın ilmi ile efrâd-ı insâniyyenin ilmi arasında bir irtibât vardır. Şu kadar ki, taalluk ettiği mahal hasebiyle emr-i küllîye bir hüküm lâhik olur. O da Zeyd ve Amr hâdis olduğu için, onların ilmi dahi hâdisdir, hükmünden ibârettir. Ve vücûd-ı aynî efrâd-ı insâniyye arasında bu umûr-i külliyyeyi câmi' olduğu için, bu

câmiiyet onları yekdîğerine rabteder; ve bu sûrette de kadîm olan vücûd-ı Hak ile, hâdis olan vücûd-ı halk arasında irtibât sâbit olur.

ولا شكَّ أنَّ المُحْدَثَ قد ثَبَتَ حُدوثُه وافتِقارُه إلى محدِثٍ أحْدَثَه لإمكانِه في نفسِه، فوجودُه مِن غيرِه، فهو مُرْتَبِطٌ بارتباطِ افتقارٍ، ولا بدَّ أن يكونَ المُسْتَنَدُ إليه واجبَ الوجودِ لذاتِه غَنِيًّا في وجودِه بنفسِه غيرُ مفتقِرٍ، وهو الذي أعْطَى الوجودَ بذاتِه لهذا الحادثِ فانْتَسَبَ إليه، وَلَمَّا اقْتَضاه لذاتِه كان واجِبًا به، وَلَمَّا كان استنادُهُ إلى مَن ظَهَرَ عنه لذاتِه، اِقْتَضَى أنْ يكونَ على صورتِه فيما يُنْسَبُ إليه مِن كلِّ شيءٍ مِن اسمٍ وصِفَةٍ ما عَدا الوُجوبَ الذَّاتِيّ، فإنَّ ذلك لا يَصحُّ في الحادثِ وإنْ كان واجبُ الوجودِ ولكِنَّ وجوبَه بغيرِه لا بنفسِه.

Ve şek yoktur ki, muhakkak muhdesin hudûsü ve kendisini ihdâs eden muhdise onun iftikārı, onun kendi nefsinde imkânından nâşî sâbit oldu. İmdi onun vücûdu, onun gayrındandır. Böyle olunca o irtibât-ı iftikār ile murtabıttır. Ve müstenedün-ileyhin, li-zâtihî vâcibü'l-vücûd, kendi nefsiyle vücûdunda ganî, [1/79] gayr-ı müftekir olması lâbüddür; ve o, bu hâdise kendi zâtıyla vücûdu veren zâttır. Binâenaleyh ona müntesib oldu. Ve vaktâki li-zâtihî onu iktizâ eyledi, onunla vâcib oldu; ve vaktâki onun istinâdı li-zâtihî kendisinden zâhir olan zâta oldu, isim ve sıfattan her bir şeyden ona nisbet olunan şey de onun sûreti üzerine olmasını iktizâ eyledi, vücûb-i zâtîden mâadâ. Zîrâ hâdis hakkında bu sahîh değildir, eğerçi vâcibü'l-vücûddur; velâkin onun vücûbu, kendi nefsiyle değil, kendisinin gayrıyladır.

Ya'ni şübhe olunmaz ki, muhdesin hâdisliği ve muhdesin kendi zâtında vücûdu olmadığı cihetle onu hâdis kılan bir muhdise ihtiyâcı sâbit oldu. Böyle olunca muhdesin vücûdu, kendisinin gayrından husûle gelmiştir. Binâenaleyh muhdes, vücûdda kendisinin gayrı olan muhdise, irtibât-ı iftikār ile murtabıttır.

Misâl: Buhârın zâtı bir derece tekâsüf edince bulut olur. Buhârın vücûdu bulutun vücûdundan mukaddemdir. Bulutun vücûdu buhâra nazaran hâdistir. Şübhe yoktur ki, bulut kendi zâtında vücûd-ı müstakil sâhibi olmadığı cihetle, kendisini ihdâs eden bir muhdise, ya'ni buhârın vücûduna muhtaçtır. Şu hâlde muhdes olan bulutun vücûdu, kendisinin gayrı olan

buhâr-ı latîfin vücûdundan husûle gelmiştir. Binâenaleyh muhdes olan bulut, muhdis olan buhâr-ı latîfe irtibât-ı iftikār ile murtabıttır. İşte muhdes olan halk-ı kesîfin kadîm olan Hakk-ı latîf'e irtibâtı bu misâle mutâbıktır.

İmdi muhdes, vücûdda muhdise müstenid olduğu için, müstenedün-ileyhin li-zâtihî vâcibü'l-vücûd olması, kendi nefsinde vücûdunda ganî bulunması ve vücûdunun başka bir vücûda müftekir bulunmaması lâbüddür. Eğer böyle olmasa, ya'ni vücûd-ı Hak kendisinin gayrı bir vücûda müftekir olsa (yumurta tavuktan ve tavuk yumurtadan peydâ oldu) gibi devr; ve (halkın vücûdu Hak'tan ve Hakk'ın vücûdu falan şeyden ve falan şeyin vücûdu da falandan ilh... çıktı) gibi ilâ-mâ-lâ-yetenâhî teselsül lâzım gelir. Devr ve teselsül ise, emr-i vücûdu bir mebdee îsâl edemeyeceğinden fâsid olur; ve müstenedün-ileyh, bu hâdise, kendi zâtı ile vücûd veren [1/80] zâttır. Böyle olunca hâdis, vücûdda, vâcibü'l-vücûd olan müstenedün-ileyhe müntesib oldu. Ve vâcibü'l-vücûd, hâdisi kendi zâtı için iktizâ edince, o hâdis vâcibü'l-vücûdun vücûdu ile vâcib oldu. Zîrâ vâcibü'l-vücûd, hâdise vücûd ifâza etmese, zâhir olmaz idi. Binâenaleyh hâriçte zuhûr için, vâcibü'l-vücûdun hâdise vücûd ifâza etmesi, kendisinin iktizâ-yı zâtîsidir. Ve Hz. Şeyh-i Ekber (r.a.) *Fütûhât-ı Mekkiyye*'lerinde vücûd hakkında âtîdeki îzâhâtı beyân buyururlar: "Ma'lûm olsun ki, emr-i vücûd Hak ve halktan ibârettir. O emr-i vücûd, ya lem-yezel ve lâ-yezâl vücûd-ı mahzdır; yâhud lem-yezel ve lâ-yezâl vücûd-ı imkân-ı mahzdır; veyâ lem-yezel ve lâ-yezâl adem-i mahzdır. Vücûd-ı mahz ezelen ve ebeden adem kabûl etmeyen şeydir. Adem-i mahz dahi ezelen ve ebeden vücûd kabûl etmeyen şeydir. İmkân-ı mahz ise, ezelen ve ebeden bir sebeble vücûdu; ve kezâ bir sebeble ademi kabûl eden şeydir. İmdi vücûd-ı mahz ancak Allah'dır, onun gayrı değildir; ve adem-i mahz ancak muhâldir; ve muhâlin gayrı değildir; ve imkân-ı mahz ise, ancak âlemden ibârettir ve âlemin gayrı değildir; ve âlemin mertebesi ise, vücûd-ı mahz ile adem-i mahz beyninde vâki'dir."[105]

Vaktâki hâdisin istinâdı, vâcibü'l-vücûdun iktizâ-yı zâtîsinden nâşî, o vâcibü'l-vücûddan zâhir olmakla, O'na oldu; ya'ni hâdis, zuhûr etmiş olduğu vâcibü'l-vücûda istinâd etti; bu istinâd, vâcibü'l-vücûda nisbet olu-

105 *Fütûhât-ı Mekkiyye*, IV, s. 84 (198. bab).

nan her bir isim ve sıfatta, hâdisin o vâcibü'l-vücûdun sûreti üzere olmasını iktizâ eyledi. Ya'ni Allah Teâlâ hazretleri vâcibü'l-vücûddur. İnsan ise hâdistir. Vücûd-ı insânî zuhûrda vâcibü'l-vücûda müsteniddir ki, bâlâda îzâh olundu. İşte insan bu istinâd sebebiyle Hakk'ın esmâ ve sıfâtıyla mevsûm ve muttasıf oldu. Meselâ Hak Hayât, İlim, Sem', Basar, Kudret, Kelâm ve Tekvîn sıfatlarıyla muttasıf; ve bu sıfatlardan mütezâhir olan Hayy, Alîm, Semî', Basîr, Kadîr, Mütekellim ve Mükevvin isimleriyle mevsûmdur. İnsan dahi bu sıfatlar ile tavsîf ve bu isimler ile tevsîm olunur. Yalnız vücûb-i zâtî müstesnâdır. İnsan vücûb-i zâtî ile tavsîf olunamaz, çünkü hâdistir; ve hâdisin vücûb-i zâtî ile ittisâfı sahîh değildir. Vâkıâ hâdis hadd-i zâtında [1/81] vâcibü'l-vücûddur. Zîrâ hâdis, vâcibü'l-vücûdun mertebe-i letâfetten mertebe-i kesâfete tenezzülünden başka bir şey olmadığı cihetle onun gayrı değildir. Velâkin kesîfin vücûdu latîfin vücûduna muhtaçtır. Binâenaleyh hâdisin vücûbu, nefsiyle değil, gayrın vücûduyla hâsıldır; ve vücûb-i zâtîde hâdisin kademi yoktur.

ثم لِتُعلَمْ أنَّه لمَّا كان الأمرُ على ما قُلنَاه من ظُهورِه بِصورتِه، أحَالَنَا تعالى في العلمِ به على النَّظَرِ في الحادثِ وذَكَرَ أنَّه أَرَانَا آياتِهِ فِينَا، فَاسْتَدْلَلْنَا بِنَا عليه، فما وصَفْناه بوصفٍ إلا كُنَّا نحن ذلك الوصفَ إلا الوجوبَ الخاصَّ الذاتِيَّ، فلمَّا عَلِمْناه بِنَا ومِنَّا نَسَبْنا إليه كلَّ ما نسَبْنَاه إلينا، وبذلك وَرَدَتِ الإخباراتُ الإلٰهيَّةُ على ألسِنَةِ التَّراجِمِ إلينا، فوَصَفَ نَفْسَه لنا بِنَا، فإذا شَهِدْناه شَهِدْنا نُفوسَنا، وإذا شَهِدْنا شَهِدَ نَفْسَه، ولا نَشُكُّ أنَّا كَثِيرُونَ بالشَّخصِ والنَّوعِ، وأنَّا وإنْ كُنَّا على حقيقةٍ واحِدةٍ تَجْمَعُنا، فنَعْلَمُ قَطْعًا أنَّ ثَمَّ فارِقًا به تمَيَّزتِ الأشخاصُ بعضُها عن بعضٍ، ولَوْلَا ذلك ما كانتِ الكثرةُ في الواحِدِ، فكذلك الحقُّ أيضًا، وإنْ وَصَفْنَا بما وصَفَ به نفسَه من جميعِ الوجوهِ فلا بُدَّ من فارقٍ، وليس إلا افتقارُنا إليه في الوجودِ وتوَقُّفُ وجودِنا عليه لإمكانِنا وغِنَاهُ عن مثلِ ما افْتَقَرْنا إليه.

Ondan sonra ma'lûm olsun ki, muhakkak emr, bizim dediğimiz üzere, onun sûretiyle, onun zuhûrundan oldukda, Hak Teâlâ bizi ilminde hâdisde nazar üzerine havâle etti; ve muhakkak âyâtını bize, bizde

gösterdiğini zikreyledi. Binâenaleyh biz, bizim ile, O'na istidlâl ettik. Şu hâlde biz O'nu bir vasf ile vasfetmedik, illâ ki vücûb-i hâss-ı zâtî-nin gayrı, biz bu vasıf olduk. İmdi vaktâki biz O'nu bizim ile bizden bildik; bize nisbet ettiğimiz her şeyi O'na nisbet ettik; ve bununla bize, elsine-i terâcim üzere ihbârât-ı ilâhiyye vârid oldu. Böyle olunca nefsini bize bizim ile vasfeyledi. Binâenaleyh biz O'nu, müşâhede ettiğimiz vakit, kendi nüfûsumuzu müşâhede ederiz; ve bizi müşâhede ettiği vakit, nefsini müşâhede eder. [1/82ª] Ve biz her ne kadar bizi cem'eden hakîkat-i vâhide üzerine isek de, şekketmeyiz ki, muhakkak biz, şahıs ve nevi' ile çoklarız. İmdi biz kat'â biliriz ki, muhakkak bir fârık vardır. Onun sebebiyle eşhâsın ba'zısı ba'zısından ayrıldı. Eğer bu olmasa idi, vâhidde kesret olmaz idi. Yine böylece, her ne kadar Hak, min-cemîi'l-vücûh kendi nefsini vasfettiği şeyle, bizi vasfetti ise de, bir fârık lâbüddür; ve o fârık, vücûdda ancak bizim ona iftikārımız ve imkânımızdan dolayı vücûdumuzun O'na tevakkufu ve bizim ona müftekir olduğumuz şeyin mislinden O'nun gınâsıdır.

Ya'ni hâdisin emri ve şânı, bâlâda îzâh ettiğimiz vech ile, vâcibü'l-vücûdun sûretiyle onun zuhûrundan olunca, Hak Teâlâ hazretleri kendi vücûdunu bilmemiz husûsunda bizi hâdise nazar etmeğe havâle etti; ve سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْآفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ (Fussilet, 41/53) ya'ni "Biz, âyâtımızı karîben onlara âfâkta ve nefislerinde göstereriz" âyet-i kerîmesinde, âyâtını bize bizde gösterdiğini beyân buyurdu. Binâenaleyh biz hâdis olan vücûdumuza nazar ettik; ve onda hayât, ilim, sem', basar, kudret ilh... gibi sıfatlar gördük. Bu sıfatlarımız ile vücûd-ı vâcibe ve O'nun böyle sıfatları bulunduğuna istidlâl eyledik. Şu hâlde biz O'nu bir vasıf ile vasfetmedik, illâ ki biz o vasfın "ayn"ı olduk. Yalnız kendimizi vasfetmediğimiz bir vücûb-i hâss-ı zâtî kaldı. Zîrâ biz hâdis olduğumuz için, vücûb-i hâss-ı zâtî vasfı ile kendimizi vasfetmemize imkân yoktur. İmdi biz vâcibü'l-vücûdu, hâdis olan vücûdumuz ile, vücûd-ı hâdisimizden bildiğimiz vakit, kendimize nisbet ettiğimiz her vasfı, O'na nisbet ettik; ve enbiyâ-yı izâm hazarâtının lisânıyla bize bununla ihbârât-ı ilâhiyye vârid oldu. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (Bakara, 2/181) [Allah semî' ve alîmdir.]; ve إِنَّنِي مَعَكُمَا أَسْمَعُ وَأَرَى (Tâhâ, 20/46) [Ben muhakkak sizinle berâberim, işitirim ve görürüm.];

ve إِنَّ اللّٰـهَ سَـمِيعٌ بَصِيـرٌ (Lokmân, 31/28) [Allah semî' ve basîrdir.]; ve مَـنْ يُطِـعِ الرَّسُـولَ فَقَـدْ أَطَـاعَ اللّٰـهَ (Nisâ, 4/80) [Resûl'e itâat eden, muhakkak Allâh'a itâat etmiştir.]; ve وَمَـا رَمَيْـتَ إِذْ رَمَيْـتَ (Enfâl, 8/17) [Attığın vakit, sen atmadın!]; [1/82b] ve فَلِلّٰـهِ الْمَكْـرُ جَمِيعًـا (Ra'd, 13/42) [Bütün mekrler muhakkak Allâh'ındır.]; وَاللّٰـهُ خَيْـرُ الْمَاكِرِيـنَ (Âl-i İmrân, 3/54) [Allah Teâlâ mekr edenlerin hayırlısıdır.]; وَأَقْرَضُـوا اللّٰـهَ قَرْضًـا حَسَـنًا (Hadîd, 57/18) [Allâh'a karz-ı hasenle borç veriniz!]; وَأَكِيـدُ كَيْـدًا (Târık, 86/16) [Ben de bir hîle ile hîlede bulunurum.]; ve اللّٰـهُ يَسْـتَهْزِئُ بِهِـمْ (Bakara, 2/15) [Allah onlar ile istihzâ eder.]; ve إِنَّ الَّذِيـنَ يُـؤْذُونَ اللّٰـهَ وَرَسُـولَهُ (Ahzâb, 33/57) [Şu kimseler ki, Allâh'a ve Resûl'üne eziyet ettiler.] gibi birçok âyât-ı kerîme ve مَرِضْـتُ فَلَـمْ تَعُدْنِـي وَجُعْـتُ فَلَـمْ تُطْعِمْنِـي [Hastalandım, beni ziyâret etmedin; acıktım, beni doyurmadın.][106] gibi de ahâdîs-i kudsiyye lisân-ı Nebî üzere vârid olmuştur. Ve kezâ مَـنْ أَطَاعَنِـي فَقَـدَ أَطَـاعَ اللّٰـه [Bana itâat eden Allâh'a itâat etmiştir.][107] ve مَنْ عَـرَفَ نَفْسَـهُ فَقَـدْ عَـرَفَ رَبَّـهُ [Nefsini bilen kimse muhakkak Rabbini bildi.][108] gibi ahâdîs-i şerîfe buyurulmuştur.

Suâl: İlim, sem', basar, kudret gibi sıfât-ı kemâliyyenin vâcibü'l-vücûd hazretlerine izâfesi câizdir. Fakat mekr, keyd, istihzâ ve ezâ, hastalık, açlık ve it'âm gibi sıfât-ı halkıyyenin Hakk'a nisbeti nasıl olur?

Cevâb: Biraz yukarıda denilmiş idi ki, muhdesin kendi zâtında vücûdu yoktur ve onu hâdis kılan bir muhdise ihtiyâcı sâbittir. Binâenaleyh muhdesin vücûdu, kendi vücûdunun gayrı olan vâcibü'l-vücûddan husûle gelmiştir. Zîrâ vâcibü'l-vücûdun vücûdu latîf ve hâdisin vücûdu ise kesîftir; ve latîf kesîfin gayrıdır. Fakat latîften olan kesîfin vücûdu min-haysü'z-zât o latîfin "ayn"ıdır; ve bu ayniyet ve gayriyet yine bâlâda buhâr ile bulut misâlleriyle tavzîh edilmiş idi. İmdi vâcibü'l-vücûd, hâdise vücûd ifâza

106 Müslim, "Birr", 13; İbn Hibbân, *Sahîh*, I, s. 503; Beyhakî, *Şuabu'l-Îmân*, XI, s. 412.
107 Buhârî, "Ahkâm", 1; Müslim, "İmâret", 8.
108 Sülemî, *Hakāiku't-Tefsîr*, II, s. 86; Herevî, *Tabakāt*, s. 548; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, IV, s. 133; Mâverdî, *Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn*, s. 112; Râgıb el-İsfahânî, *Tafsîlü'n-Neş'eteyn*, s. 17-21; Hücvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 297-402; Müstemlî, *Şerh-i Taarruf*, IV, s. 1772; Gazzâlî, *Kimyâ-yı Saâdet*, I, s. 13, 48; Hemedânî, *Temhîdât*, s. 12 vd.; Meybudî, *Keşfü'l-Esrâr*, V, s. 729; Baklî, *Meşrebü'l-Ervâh*, s. 15 vd.; Sühreverdî, *Avârif*, I, s. 195 (4. bâb); Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, II, s. 343. Krş. Buhârî, "Edeb", 72; *İhyâ*, VII, s. 511 (kitâbü'l-havf ve'r-recâ).

etmese ya'ni mertebe-i letâfetten mertebe-i kesâfete tenezzül edip hudûs sıfatını o mertebede iktisâb etmese, hâriçte ism-i Zâhir'in ahkâmı zuhûr etmez idi. Mâdemki hâdisin vücûdu, vâcibü'l-vücûdun vücûdudur, şu hâlde bu mertebe-i kesâfette zâhir olan mekr, istihzâ, ezâ ve hastalık ve açlık gibi sıfât-ı muhdesâtın dahi min-haysü't-taayyün O'na izâfesi derkârdır. Zîrâ bu sıfât muktezâ-yı kesâfettir. [1/83] Velâkin Hak, min-haysü'z-zât bu sıfâttan münezzehdir. Zîrâ îcâbât-ı kesâfetin letâfetle aslâ münâsebeti yoktur.

Böyle olunca Hak Teâlâ kendi nefsini bize Hayât, İlim, Sem', Basar, Kudret ve İrâde gibi bizde olan sıfatlarla vasfeyledi. Binâenaleyh biz onu âlimiyet, kādiriyet ve mürîdiyet gibi vasıflar ile müşâhede ettiğimiz vakit, bu vasıflar ile kendimizi müşâhede ederiz. Zîrâ niseb-i ademiyyeden ibâret bulunan bu umûr-i külliyye, bizlerde zâtlarıyla sârî ve zâhirdir; ve bizim vücûdât-ı ayniyyemiz bu umûr-i külliyyeye müsteniddir; ve umûr-i külliyye mertebe-i akılda sâbit olan Hakk'ın şuûnâtından ibârettir; ve Hak Teâlâ dahi bizi bu vasıflar ile müşâhede ettiği vakit, kendi nefsini o vasıf ile müşâhede eder. Zîrâ bizim vücûdât-ı kesîfemiz dahi onun vücûdudur. Binâenaleyh merâyâ-yı kesîfede Hak Teâlâ hazretleri kendi nefsini müşâhede eder. Beyit:

جهان مرآتِ حسنِ شاهدِ ماست فَشَاهِدْ وَجْهَهُ فِي كُلِّ ذَرَّات

[Mahbûbumuzun hüsnüne âyîne bu âlem
Her zerrede o vechini gösterdi demâdem][109]

İmdi Hz. Şeyh-i Ekber (r.a.) Hak ile halk beynindeki irtibâtı beyân buyurduktan sonra bir i'tibâr ile beynlerindeki farkı îzâhen derler ki: Biz her ne kadar bizi cem'eden ve ihâta eyleyen insâniyet hakîkat-i vâhidesi üzerine isek de, şübhemiz yoktur ki, biz Zeyd, Amr, Bekir ilh... gibi şahıs ve Arab, Acem, Türk ve Çerkes ilh... gibi nevi' ile kesîriz; ve biz kat'â biliriz ki, ortada bir fârık vardır ki, o fârık sebebiyle eşhâsın ba'zısı ba'zısından ayrılır. O fârık dahi bizim husûsât-ı zâtiyyemizdir; ve husûsât-ı zâtiyyemiz dahi, bizim isti'dâdât-ı zâtiyyemizden ibârettir ki, hüsn ve kubh, ilim ve cehil gibi şuûnâtımız bu isti'dâdâta taalluk eder. Eğer ortada böyle bir

109 Yâkub Han Kaşgarî, *Tavzîhu'l-Beyân*, s. 146. Beyit Abdurrahman Câmî'nindir. Bk. *Dîvân-ı Câmî*, I, s. 247.

fârık olmasa idi, küll olan vâhidde cüz'iyâtın kesreti zâhir olmaz idi. İşte nasıl ki, hakîkat-i vâhide olan insâniyetin taht-ı hîtasında müctemi' olan eşhâs ve envâ' arasında fârık mevcûd ise, Hak Teâlâ hazretleri Hayât, İlim, Kudret ve İrâde gibi min-cemîi'l-vücûh kendi nefsini vasfettiği şeyle bizi vasfetmekle berâber, vücûd-ı Hak'la vücûd-ı halk beyninde öylece bir fârık lâbüddür. O fârık dahi, vücûd ile adem arasında vâki' olan vücûd-ı imkânîmizden dolayı [1/84] vücûdda bizim ona muhtâc olmamızdır; ve varlığımızın O'nun varlığına mütevakkıf olmasıdır; ve mevcûd olmamız için bir vâcibü'l-vücûda muhtâc olmamız gibi bir hâlden O'nun ganî bulunmasıdır. Zîrâ Hakk'ın vücûdu zâtındandır; ve zâtının "ayn"ıdır; ve zâtı üzerine zâid değildir. Fakat bizim vücûdumuz böyle değildir; vücûdda biz O'namüftekiriz.[110]

فَبِهذا صَحَّ له الأزلُ والقِدَمُ الَّذي انْتَفَتْ عنه الأوليَّةُ الَّتي لها افْتِتَاحُ الوجودِ عن عَدَمٍ، فلا تُنْسَبُ إليه الأوليَّةُ مع كونِه أوَّلَ، ولِهذا قِيلَ فيه آخِرُ، فَلَوْ كانتْ أوليَّتُه أوليَّةَ وجودِ التَّقييدِ لَمْ يَصِحَّ أنْ يكونَ الآخِرِ لِلمقيَّدِ، لأنه لا آخِرَ للمُمْكِنِ، لأنَّ المُمْكِنَاتِ غيرُ متناهيةٍ، فلا آخِرَ لها، وإنَّما كان آخِرًا لِرُجُوعِ الأمرِ كلِّه إليه بعدَ نسبةِ ذلك إلينا، فهو الآخِرُ في عينِ أوَّليَّتِه، والأوَّلُ في عينِ آخِريَّتِه.

İmdi bu sebeble, Hak için kendisinden evveliyet müntefî olan ezel ve kıdem sahîh oldu; o da öyle bir evveliyettir ki, onun için ademden iftitâh-ı vücûd vardır. Binâenaleyh O "Evvel" olmakla berâber ona evveliyet nisbet olunmaz;[111] ve işte bunun için O'nun hakkında "Âhir" denildi. İmdi O'nun evveliyeti vücûd-ı takyîd evveliyeti ola idi,

110 Sayfa kenarında "bi-hasebi'l-feyz ve't-teşahhus fi'l-hâric" yazıldıktan sonra "kemâ kîle" denilerek Şîrîn-i Mağribî'nin beytine yer verilmiştir: ظهورِ تو بمنست و وجودِ من از تو/وَلَسْتَ تَظْهَرُ لَوْلَايَ لَمْ أَكُنْ لَوْلَاك "Senin zuhûrun benim iledir; benim vücûdum da Sen'dendir. Eğer ben olmasa idim, Sen zâhir olmazdın; ve eğer Sen olmasa idin, ben vücûd bulmaz idim." Ahmed Avni Bey İbrâhim Fassını şerhederken bu beyte ayrıca atıf yapacaktır.

111 Ahmed Avni Bey Arapça metinde Bosnevî'yi tâkip ederek ibâreyi فلا ينتسب إليه مع كونه أول şeklinde vermiştir. Biz, daha önce de belirttiğimiz üzere bu türlü durumlarda tercümeyi gözeterek eğer verilen mânâ mutâbıksa ibârenin *Fusûs* neşirlerindeki hâlini aktarmayı uygun gördük.

> mukayyed için "Âhir" olması sahîh olmaz idi. Zîrâ mümkin için âhir yoktur. Çünkü mümkinât gayr-ı mütenâhîdir, onlar için âhir yoktur. Belki emrin küllîsi, bize nisbet olunduktan sonra, O'na rücû' ettiği için, O "Âhir" oldu. Böyle olunca O, ayn-ı evveliyyetinde "Âhir" ve ayn-ı âhiriyyetinde "Evvel"dir.

Ya'ni abdin iftikārından ve Hakk'ın gınâ-yı zâtîsinden ibâret olan bu fârık sebebiyle, Hak için ezel ve kıdem sahîh oldu. Fakat bu ezeliyet ve kıdemiyet öyle bir ezeliyet ve kıdemiyettir ki, bunlardan evveliyyet-i mukayyede müntefîdir; ve bu müntefî olan evveliyet, kendisi için ademden iftitâh-ı vücûd-ı evveliyyettir. Zîrâ yoktan var olmağa başlamaktan ibâret olan evveliyet ile muttasıf olan bizim vücûdât-ı ilmiyyemizdir. Çünkü meşiyyet-i ilâhiyye zuhûru iktizâ ettikde, ilk önce ilm-i ilâhîde bizim hakāyıkımız sâbit oldu. İmdi bizim bu hakāyıkımıza ve a'yân-ı sâbitemize nisbeten Hak Teâlâ evvel olmakla berâber, mertebe-i ıtlâkında, ona evveliyet nisbet olunmaz. Çünkü mertebe-i ıtlâkta bilcümle niseb muzmahil ve mütelâşîdir; ve ezmân ve evkātın vücûdât-ı izâfiyyelerine müteallik olan hudûs ve kıdem gibi nisbetlerden vücûd-ı mutlak-ı Hak münezzehdir; ve vücûdât-ı izâfiyyenin iftitâhı kendisinden olduğu için, bu vücûdâta nazaran "Evvel" denildiği gibi, yine bu vücûdâtın ihtitâmıyla bâkî olan yine kendisi [1/85] olduğu için, Hak Teâlâ hakkında "Âhir"dir denildi. Eğer Hakk'ın evveliyeti vücûd-ı aynî sâhibi olmak sûretiyle mukayyed olan evveliyet ola idi, vücûd-ı aynî sâhibi olan mukayyedât için Âhir olması sahîh olmaz idi. Zîrâ mümkinin âhiri yoktur; çünkü gayr-ı mütenâhîdir.

Suâl: Mevcûdât-ı hâdisenin âhiri olmayıp gayr-ı mütenâhî olunca, suver-i âlemin ebedî olması ve bu suver-i âlemin infisâhından ibâret olan kıyâmet-i kübrânın kāim olmaması lâzım gelmez mi?

Cevâb: Ma'lûm olsun ki, vücûd-ı mümkin yalnız sathında yaşadığımız küre-i arzdan ibâret değildir. Belki arz vücûd-ı mümkinâttan bir zerre mesâbesindedir. Zîrâ fezâ-yı nâmütenâhî ta'bîr olunan sâha ayn-ı vücûd-ı mutlaktan ibârettir; ve vücûd-ı mutlak mine'l-ezel ilelebed nefes-i Rahmânîsiyle müteneffistir; ve bu tenfîs vücûdun iktizâ-yı zâtîsi olup meşiyyetî değildir. Binâenaleyh zuhûr zât-ı sırfın muktezâsıdır. İmdi bu tenfîs netîcesinde fezâ-yı bî-nihâyede, ya'ni vücûd-ı mutlakta öbek öbek inbisât

eden nefes-i Rahmânî avâlim-i bî-nihâyenin heyûlâsıdır; ve bu tenfîs, zâtın kendi zâtında, yine kendi zâtına, kendi zâtı ile vâki' olan bir tecellîsidir; ve nefes-i Rahmânî zâtın "ayn"ıdır. Ancak, zât-ı latîfin bi't-tenezzül, nefesini teksîf etmesinden ibârettir. Nitekim Ebu'l-Hasan Gūrî hazretleri buyurur: سُبْحَانَ مَنْ لَطَّفَ نَفسَهُ فَسَمَّاهُ حَقًّا وَكَثَّفَ نَفسَهُ فَسَمَّاهُ خَلْقًا [Tenzîh ederim şu Zât-ı ecell ü a'lâyı ki, nefesini latîf kılıp ona Hak tesmiye etti; ve nefesini kesîf kılıp, ona da halk tesmiye etti.] Bu nefes-i Rahmânî âlî iken, ya'ni zât-ı bahtın tenfîsini müteâkib kemâl-i letâfetinden bî-sûrettir; teseffül eyledikçe teberrüd ve tasallüb edip eşkâl ve suver iktisâb eyler. Nitekim nefes-i insânî zemherîde bir cam üzerine irsâl olundukda hîn-i hurûcda harâretle latîf ve bî-sûret iken teseffül eyledikçe teberrüd ve tasallüb edip cam üzerinde çiçekli buzlar peydâ kılar; ve o buzlardaki eşkâl ayn-ı nefestir. Nefes-i Rahmânî de hîn-i tenfîste böylece latîf olup tedrîcen duhân-ı ziyâdâr hâline gelir ve avâlimin mâdde-i ûlâsı olur. Nitekim Hz. Şeyh (r.a.) **Fass-ı Îsevî**'de:

فَالْكُلُّ فِي عَيْنِ النَّفَسْ كَالضَّوْءِ فِي ذَاتِ الْغَلَسْ

[Nefes-i Rahmânîde olan eşyânın kâffesi, gecenin âhirindeki ziyâya müşâbihtir.] beyt-i şerîfiyle bu hakîkate işâret buyururlar ki, inşâallah orada şerh olunur.

İmdi fezâda öbek öbek tekâsüf ve teberrüd eden sehâb-ı muzîler ilk devrelerinde dumandan başka bir şey değildirler. Nitekim âyet-i kerîmede ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ (Fussilet, 41/11) [Ba'dehû vücûd-ı mutlak-ı Hak semâya istivâ etti, hâlbuki o duman idi.] buyurulur. Ba'dehû bunların kendi mihverleri etrâfındaki devirlerinden mütehassıl kuvve-i [1/86] ani'l-merkeziyye hasebiyle, birtakım küreler ayrılıp kendilerinden iftitâk ederek şems hâlinde kalan merkezin etrâfında mahrekleri üzerinde devrederler. Nitekim âyet-i kerîmede işâret buyurulur: أَوَلَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا (Enbiyâ, 21/30) [İnkâr edenler, nazar-ı akıl ile görmezler mi ki, semâvât ve arz bitişik idi, biz onları ayırdık?] İmdi fezâda mütekevvin sehâb-ı muzî kütlelerinin her birisi şemsleriyle berâber birer manzûme olup bunları görüp ta'dâd etmek bizler için kābil değildir. Yalnız âlet vâsıtasıyla görülebilenler hakkında alâ-tarîki'l-istidlâl erbâb-ı fenn-i hey'et tarafından beyân-ı mütâlaât olunabilmektedir. Ve bu avâlime

ehl-i hakîkat indinde "âlem-i Simsime" ta'bîr olunur; ve "simsime" ibâre ve beyâna sığmayan ma'rifet demektir. Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) *Fütûhât-ı Mekkiyye*'de bu avâlimden ba'zılarının ahvâlini beyân buyurmuşlar ve "Her şeyi ki, akıl onu işbu dâr-ı dünyâda muhâl görür, biz onu o arzda mümkin bulduk; ve bildik ki, ukūl kāsırdır" demişlerdir.[112] Zîrâ bizim aklımız üzerinde yaşadığımız arzdaki kavânîn-i tabîiyyeyi bile tamâmıyla ihâtadan âcizdir. Bu arzın kavânîn-i tabîiyyesi hâricinde kalan avâlim-i sâirenin tâbi' olduğu kavânîne ıttılâ' nasıl mümkin olabilir?

İmdi "semâvât-ı seb'a" ta'bîri bizim manzûmemize taalluk eden bir beyândan ibârettir. Ve âyet-i kerîmede وَلَقَدْ خَلَقْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعَ طَرَائِقَ (Mü'minûn, 23/17) [Biz sizin fevkinizde yedi tarîk yarattık.] âyet-i kerîmesinde işâret buyurulan "tarîk"ler her biri bir felekten ibâret olan seyyârât-ı seb'anın mahrekleri olup bu bâbdaki îzâhât **Fass-ı İdrîsî**'de gelecektir. Nefes-i Rahmânînin tenfîsi iktizâ-yı zâtî olan zuhûra müstenid bulunduğundan ve kemâl-i zuhûr ve ma'rifet ise, sûret-i ilâhiyyenin ancak bir endâm âyînesinde intibâıyla hâsıl olabileceğinden, bu avâlim-i nâmütenâhiyenin her birerleri birer endâm âyînesi mesâbesinde vâki' oldu. Hakk-ı mutlak her birerlerinde sûret-i ilâhiyyesini müşâhede buyurur. Fakat bu müşâhede uzaktan ve kendi vücûdunun hâricinde vâki' olan bir şeye nazar ile vâki' olan müşâhede kabîlinden değildir. Belki cemî'-i zerrâtta bizzât zuhûr ve huzûr ile vâki' olan müşâhede-i zevkiyyedir. لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ (En'âm, 6/103) [Gözler O'nu idrâk edemez, O ise gözleri idrâk eder ve O Latîf ve Habîr'dir.] Zîrâ zât-ı latîf eşyâ sûretleriyle mütekâsif olunca, onlarda bi-hasebi'l-kesâfe zâhir olan ahvâl ve şuûn, zevk-i şühûdî ve huzûrî ile zât-ı latîfin ma'lûmu olur. Onun için âyet-i kerîmede "Latîf" ve "Habîr" buyurulmuştur. Çünkü "hibret" ilm-i zevkîdir; ve أَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ (Mülk, 67/14) [Yaratmış olan zât bilmez mi? Ve Latîf, Habîr olan O'dur.] âyet-i kerîmesi de ayn-ı ma'nâ-yı münîfi müş'irdir. Velâkin bu avâlimin her biri âyîne olmakla berâber kemâliyle musaykal değildir. Nitekim âlemin mir'ât-ı gayr-ı meclüvve olduğu bâlâda mürûr etmiş idi. Sûret-i ilâhiyyenin aksini kemâliyle kabûl edecek ve azhar [1/87] bir sûrette gösterecek âyîne bu âlem üzerinde insandır; ve insan

112 *Fütûhât-ı Mekkiyye*, III, s. 194 (73. bâb).

numûne-i ilâhîdir. Bizim manzûme-i şemsiyyemizde arzın nev'-i insâna tahsîs buyurulduğu وَالْأَرْضَ وَضَعَهَا لِلْأَنَامِ (Rahmân, 55/10) [Ve arzı Allah Teâlâ enâm için vaz' buyurdu.] âyet-i kerîmesinden anlaşılır. Ya'ni arzın halkından maksad üzerinde Âdem'in zuhûrudur, demek olur. Diğer ecrâm-ı semâviyyede nebâtât ve hayvân nev'inden mahlûkāt-ı sâire olduğu أَلَّا يَسْجُدُوا لِلَّهِ الَّذِي يُخْرِجُ الْخَبْءَ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ (Neml, 27/25) [Göklerde ve yerdeki her gizliyi meydâna çıkaran Allâh'a secde etmezler mi?] ve وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَثَّ فِيهِمَا مِنْ دَابَّةٍ وَهُوَ عَلَى جَمْعِهِمْ إِذَا يَشَاءُ قَدِيرٌ (Şûrâ, 42/29) [Semâvâtın ve arzın halkı ve onlarda dâbbe cinsinden olan şeylerin neşri Allâh'ın varlığının alâmetlerindendir. O, dilediği vakit onların hepsini bir araya getirmeye kādirdir.] âyet-i kerîmelerinde beyân buyurulur; ve insan dahi "devâbb" kısmındandır. Nitekim âyet-i kerîmede işâret buyurulur: إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الَّذِينَ كَفَرُوا فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ (Enfâl, 8/55) [Allah indinde devâbbın şerlisi küfr edenlerdir, onlar îmân etmezler.]

Velhâsıl arz üzerinde yaşayan efrâd-ı âdemiyye, nasıl ki eceli gelip zâhirden bâtına intikāl eder ve bununla sûret-i insâniyyede olan tecelliyât-ı Hak muattal ve munkatı' olmazsa, efrâd-ı âlemden birinin kıyâmeti kopmakla Hakk'ın avâlim-i şehâdiyye sûretindeki tecellîsi dahi muattal ve munkatı' olmaz. مَنْ مَاتَ فَقَدْ قَامَتْ قِيَامَتُهُ [Ölen kimsenin kıyâmeti kopar.] hadîs-i şerîfi cevâmiu'l-kelimdir; avâlime de şâmildir. Zîrâ her bir âlem-i şehâdî insân-ı kebîr olduğundan مَنْ ["men"] kelimesi tahtına dâhil olur.

İmdi avâlimin fezâda (vücûd-ı mutlak)da tekevvün ve tefessüdünün ibtidâsı ve intihâsı yoktur. Vücûd-ı hakîkî ezelî ve ebedî ve kadîm olduğu gibi, vücûdât-ı izâfiyyenin bu tekevvün ve tefessüdü keyfiyetleri dahi ezelî ve ebedî ve kadîmdir. Ancak efrâdının ibtidâsı ve intihâsı vardır. Vasf-ı hudûs ve evveliyet ve âhiriyet bu tekevvün ve tefessüd eden avâlimin her birerlerine izâfe olunur. Âlem-i şehâdeti içinde bulunduğumuz âlemden ibâret zannettiklerinden onun kıdemi ve hudûsü hakkında birçok kıyl ü kāller vâki' oldu; ve âlem-i şehâdetin, bir âlemden ibâret olduğuna göre, kıyâmet-i kübrânın vukūuyla esmâ-i ilâhiyyenin muattaliyeti lâzım geleceğinden, muhakkikînden birtakımı da te'vîl cihetine gittiler. Nitekim Cenâb-ı Bedreddîn-i Simâvî *Vâridât*'ında şöyle buyurur: وَحَشْرُ الْأَجْسَادِ عَلَى مَا يَزْعُمُ الْعَوَام لَا يَكَادُ يَصِحُّ وَلَكِنْ يُمْكِنُ أَنْ يَجِيءَ زَمَانٌ لَا يَبْقَى فِيهِ شَخْصٌ مِنْ نَوْعِ

الْإِنْسَانِ ثُمَّ يَتَوَلَّدُ الْإِنْسَانُ مِنْ تُرَابٍ بِلَا أَبٍ وَأُمٍّ ثُمَّ بِالتَّنَاسُلِ ya'ni: "Avâmın zu'meyledikleri şey üzere haşr-i ecsâd sahîh olmaz. Velâkin mümkindir ki, nev'-i insândan âlemde bir şahsın kalmadığı bir zaman gele. Ba'dehû topraktan babasız ve anasız insan tevellüd ede. Sonra da tenâsül ile doğa." İşte bu hükümler hep sûret-i ilâhiyyeyi hâiz olan mahlûku ancak bir âlemin mahmûl olduğuna zehâbdan mütevelliddir. [1/88]

Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) *Fütûhât-ı Mekkiyye*'lerinin üç yüz altmış yedinci bâbında semâvâtta İdrîs (a.s.)a mülâkî olduğu hînde sorduğu suâllerden birisi olmak üzere buyururlar ki:

قلتُ: فإنِّي رأيتُ في واقِعَتِي شخصًا بالطَّوافِ أخبَرَنِي أنَّه مِن أجْدَادي، وسَمَّى لِي نَفسُه فسَأَلْتُه عن زَمانِ مَوتِه، فقال لي: أربَعُونَ ألفَ سنةٍ، فسَألتُه عن آدمَ لمَّا تَقَرَّرَ عندَنا في التَّاريخِ لِمُدَّتِه، فقال لي: عن أيِّ آدمَ تَسألُ عن آدمَ الأقرَب؟ فقال: صدق إنِّي نبيُّ اللّٰهِ ولا أعْلَمُ للعالَمِ مدةٌ نَقِفُ عندَها بِجُمْلَتِهَا إلَّا أنَّه بالجملَةِ لَمْ يَزَلْ خالقًا ولا يَزَالُ دُنْيًا وآخرةً والآجالُ في المَخلوقِ بِانْتِهَاءِ المُدَدِ لا في الخلقِ، فالخلقُ مع الأنفاسِ يَتَجَدَّدُ، فما أَعْلَمْنَاه عَلِمْنَاه ﴿وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ﴾ فقلتُ له: فما بَقِيَ لظهورِ السَّاعَةِ؟ فقال: ﴿اقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ مُعْرِضُونَ﴾ قلتُ: فَعَرِّفْنِي بِشَرْطٍ من شُرُوطِ اقْتِرَابِها: فقال وجودُ آدمَ من شروطِ السَّاعةِ.

Ya'ni: "Ben İdrîs (a.s.)a dedim ki, vâkıamda tavâfta bir şahıs gördüm. Bana ecdâdımdan olduğunu haber verdi ve ismini söyledi. Zamân-ı mevtinden suâl ettim. Bana kırk bin senedir, dedi. Bizim indimizde târîhde takarrür eden Âdem'in müddetinden sordum. Hangi Âdem'den suâl ediyorsun? Yakın olan Âdem mi? dedi. İdrîs (a.s.) buyurdu ki: Doğrudur. Ben Allâh'ın nebîsiyim ve âlemin müddetini bilmem; ve onun cümlesi indinde tevakkuf ederiz. Şu kadar var ki, bilcümle hâlıkan lem-yezeldir, dünyâ ve âhiretçe lâ-yezâldir; ve eceller "halk" hakkında değil, "mahlûk" hakkında müddetlerin intihâsı iledir. İmdi "halk" enfâs ile teceddüd eder. Binâenaleyh biz bize bildirilmiş şeyi bildik: وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ (Bakara, 2/255) [O'nun mahlûkātı, O'nun dilediğinden başka O'nun

ma'lûmâtından bir şeyi ihâta edemezler.] İdrîs (a.s.)a dedim ki: Kıyâmetin zuhûruna ne kaldı? Buyurdu ki: اقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ مُعْرِضُونَ (Enbiyâ, 21/1) [İnsanlar için hesâb günü yaklaştı. Hâlbuki, onlar gaflet içinde yüz çevirmedeler.] Onun kurbu alâmetlerinden bir alâmeti bana ta'rîf buyur, dedim. Vücûd-ı Âdem kıyâmet alâmetlerindendir, buyurdu."[113]

Velhâsıl zât-ı mutlakın cemî'-i merâtibde tecellî etmediği bir ân yoktur; ve onun bu tecelliyâtı ezelî ve ebedî ve kadîmdir; ve bir âlemin kıyâmeti kopmakla, hazret-i şehâdiyye sûretinde olan tecelliyât-ı ilâhiyye, ebeden munkatı' olmaz. Kıdem ve hudûs arasındaki tekaddüm zamânî değil, belki akılda sâbit olan bir ma'nâ-yı rütebîdir. Ey tâlib-i hakîkat, bu beyânâtın zevkine vâsıl oldun ise, sana bir sırr-ı azîm münkeşif oldu; ve anladın ki, kıyâmet-i kübrâ haktır [1/89] ve vâki' olacaktır; ve vücûd-ı mümkinât gayr-ı mütenâhîdir ve âhiri yoktur.

İmdi Hakk'ın evveliyeti, nasıl ki evveliyyet-i mukayyede değilse, âhiriyeti dahi öylece âhiriyyet-i mukayyede değildir. Belki bize nisbet olunan emrin küllîsi Hakk'a rücû' ettiği için, Hak "Âhir"dir. Zât-ı mutlakın, bilcümle taayyünâtın mebdei olduğu için, sâbit olan evveliyeti ve bilcümle taayyünâta nisbet olunan emrin zât-ı mutlaka rücû' etmesinden dolayı O'nun sâbit olan âhiriyeti, ıtlâk-ı zâtîsi üzerine emr-i zâid olmayıp, emr-i nisbî olduğundan, Hak ayn-ı evveliyyetinde "Âhir" ve ayn-ı âhiriyyetinde "Evvel"dir.

ثُـم لِنَعْلَـمَ أنَّ الحـقَّ وَصَـفَ نفسَـه بأنَّـه ظاهـرٌ وباطـنٌ، فأَوْجَـد العالَـمَ عالَـمَ غيـبٍ وشـهادةٍ لِنُـدْرِكَ الباطـنَ بِغَيْبِنـا والظاهـرَ بِشَـهادَتِنا، ووصَـفَ نفسَـه بالرِّضـاءِ والغَضـب، وأَوْجَـدَ العالَـمَ ذا خَـوْفٍ ورَجَـاءٍ، فَنَخَـافُ غضَبَـه ونَرجُـو رِضَـاهُ، ووصَـف نفسَـه بأنَّـه جَمِيـلٌ وذُو جَـلَالٍ، فأوْجَدَنـا علـى هَيْبَـةٍ وأُنْـسٍ، وهكـذا جميـعُ مـا يُنْسَـبُ إليـه تعالـى ويُسَـمَّى بـه، فَعَبَّـرَ عـن هَاتَيْـنِ الصِّفَتَيْـنِ باليَدَيْـن اللَّتَيْـن توجَّهَتَـا منـه علـى خَلْـقِ الإنسـانِ الكامـلِ لِكونِـه الجامـعَ لِحقائـقِ العالَـمِ ومُفْرَداتِـه، فالعالَـمُ شـهادةٌ والخليفـةُ غيـبٌ، ولهـذا يُحْجَـبُ السُّـلطانُ، ووصَـفَ الحـقُّ نفسَـه بالحُجُـب الظُّلمانِيَّـة [1/90] وهـي الأجسـامُ الطبيعِيَّـةُ، والنوريَّـةُ

113 *Fütûhât-ı Mekkiyye*, VI, s. 81 (367. bâb).

وهي الأرواحُ اللَّطِيفَةُ، فالعالَمُ بَيْنَ كثيفٍ ولطيفٍ، وهو عينُ الحِجابِ على نفسِه، فلا يُدْرِكُ الحقَّ إدراكَه نفسَه، فلا يَزَالُ في حجابٍ لا يُرْفَعُ مع علمِه بأنَّه مُتَمَيِّزٌ عن مُوجِدِه بافْتِقَارِه، ولكنْ لا حَظَّ له في الوجوبِ الوجودِ الذاتيِّ الَّذي هو وجودُ الحقِّ، فلا يُدْرِكُه أبدًا، فلا يزال الحقُّ من هذه الحَيْثِيَّةِ غيرَ معلومٍ أبدًا علْمَ ذوقٍ وشهودٍ، لأنَّه لا قَدَمَ للحادِث في ذلك، فما جَمَعَ اللّٰهُ آدَمَ بَيْنَ يَدَيْهِ إلَّا تَشْريفًا.

Ba'dehû bilelim ki, muhakkak Hak Teâlâ kendi nefsini "Zâhir" ve "Bâtın" olmakla vasfeyledi. Binâenaleyh âlemi, gaybımız ile bâtını, ve şehâdetimiz ile zâhiri idrâk etmemiz için, âlem-i gaybı ve şehâdeti îcâd eyledi. Ve kendi nefsini rızâ ve gazab ile vasfetti. Binâenaleyh âlemi havf ve recâ sâhibi olarak îcâd eyledi. Böyle olunca biz onun gazabından korkarız ve rızâsını recâ ederiz. Ve nefsini "Cemîl" ve "Zülcelâl" olmakla vasfetti; ve bizi heybet ve üns üzere îcâd eyledi; ve ona mensûb olan ve onlar ile tesmiye olunan şeylerin kâffesi böyledir. İmdi Hak Teâlâ, âlemin hakāyık ve müfredâtını câmi' olmasından nâşî, insân-ı kâmilin halkına teveccüh eylediği bu iki sıfatı "iki el" ile ta'bîr buyurdu. Böyle olunca âlem "şehâdet"; ve halîfe "gayb"-dir; ve bundan dolayı sultân ihticâb eder. Ve Hak Teâlâ kendi nefsini hucüb-i zulmâniyye ile vasfeyledi; ve onlar ecsâm-ı tabîiyyedir; ve hucüb-i nûrâniyye ile vasfetti; onlar da ervâh-ı latîfedir. Böyle olunca âlem, kesîf ile latîf arasındadır; ve o kendi nefsine ayn-ı hicâbdır. İmdi âlem, Hakk'ın kendi nefsini idrâk ettiği vech ile Hakk'ı idrâk etmez; ve ona iftikārı sebebiyle kendi mûcidinden mütemeyyiz olduğunu bilmekle berâber, hicâb içinde zâil olmaz. Velâkin vücûd-ı Hak olan vücûd-ı zâtînin vücûbunda âlem için haz yoktur. Binâenaleyh onu ebeden idrâk edemez. Şu hâlde Hak Teâlâ bu haysiyetten, ilm-i zevk ve şühûd ile gayr-ı ma'lûm olmaktan [1/91] ebeden zâil olmaz. Zîrâ bunda hâdis için kadem yoktur. İmdi Allah Teâlâ Âdem'i ancak teşrîften dolayı "iki el"i arasında cem'etti.

Ya'ni Hak Teâlâ hazretleri هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ (Hadîd, 57/3) [Evvel O'dur ve Âhir O'dur ve Zâhir O'dur ve Bâtın O'dur.] âyet-i kerîmesinde kendi nefsini "Zâhir" ve "Bâtın" olmakla vasfetti. Çünkü her mertebe vücûd-ı mutlakının tenezzülâtından zâhir olmuştur; ve her mertebe

kendisinden evvelki mertebeye nisbeten "zâhir" ve evvelki mertebe de ona nisbeten "bâtın" olur. Binâenaleyh Hak Teâlâ eksef olan âlemi yarattı; ve âlem sûret-i ilâhiyye üzerine mahlûk olmakla bilcümle merâtibi câmi' olduğu gibi, Âdem dahi sûret-i ilâhiyye üzerine mahlûk olduğundan, bizim gaybımız, ya'ni havâss-i bâtınemiz ile bâtını ve şehâdetimiz, ya'ni havâss-i zâhiremizle zâhiri idrâk etmemiz için, âlem-i gaybı ve şehâdeti îcâd eyledi. Şu hâlde biz havâss-i zâhiremizle suver-i kesîfe olan eşyâyı ve havâss-i bâtınemizle de suver-i latîfe olan ma'nâyı idrâk ederiz; ve bu idrâk dahi isti'dâdât-ı zâtiyyemizin bize verdiği kadar olur. Ve kezâ Hak Teâlâ nefsini rızâ ve gazab ile vasfetti; âlemi de havf ve recâ sâhibi olarak îcâd eyledi. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de buyurur: لَوْ أَنْزَلْنَا هَذَا الْقُرْآنَ عَلَى جَبَلٍ لَرَأَيْتَهُ خَاشِعًا مُتَصَدِّعًا مِنْ خَشْيَةِ اللّٰهِ (Haşir, 59/21) [Eğer biz bu Kur'ân'ı dağ üzerine indirsek, sen o dağı Allâh'ın haşyetinden hâşi' ve parçalanmış bir hâlde görürdün.] Ve kezâ: إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا (Ahzâb, 33/72) [Biz emâneti göklere ve yere ve dağlara arzettik. İmdi onu yüklenmekten çekindiler ve ondan korktular.] Binâenaleyh âlemin cüz'ü olan biz insanlar onun gazabından korkarız ve rızâsını recâ ederiz. Ve kezâ Hak Teâlâ nefsini "Cemîl" ve "Zû-Celâl" olarak vasfeyledi. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de تَبَارَكَ اسْمُ رَبِّكَ ذِي الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ (Rahmân, 55/78) [Celâl ve ikrâm sâhibi olan Rabbinin ismi ne mübârekti!] ve hadîs-i şerîfte إِنَّ اللّٰهَ جَمِيلٌ يُحِبُّ الْجَمَالَ [Allah Cemîl'dir, cemâli sever.][114] buyurulur. Binâenaleyh biz onun celâliyle heybet ve cemâliyle üns üzerinde oluruz.

Ma'lûm olsun ki, "gazab" ve "rızâ" Allah Teâlâ hazretlerinin iki sıfatıdır ki, ehl-i bidâyet için zâhir olurlar. Onların zuhûruyla ehl-i bidâyette havf ve recâ zuhûr eder. Bu sıfatlara mukābil olarak "Celâl" ve "Cemâl" dahi kezâlik iki sıfat-ı ilâhiyyedir ki, ehl-i sülûkün mutavassıtları için zâhir olurlar. Bunların zuhûruyla ehl-i tavassutta heybet ve üns ve kabz ve bast [1/92] hâlleri zâhir olur. Kezâlik "tecellî" ve "istitâr" dahi iki sıfat-ı ilâhiyyedir ki, ehl-i nihâyet için zâhir olurlar. Bunların zuhûruyla ehl-i nihâyette fenâ ve bekā hâlleri zâhir olurlar. İşte i'zâz ve izlâl, darr ve nef', atâ ve men', ve ihyâ ve imâte gibi Hakk'a nisbet olunan ne kadar sıfatlar; ve Muizz ve Müzill, Mâni' ve Mu'tî, ve Muhyî ve Mümît gibi kendisinin

114 Müslim, "Îmân", 39; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, s. 338.

tesmiye olunduğu ne kadar isimler varsa hepsi böyledir. Her bir sıfatı bizde bir sıfat-ı infiâliyyeyi ve her bir ismi bir eseri îcâd eder. İmdi Hak Teâlâ, âlemin rûhânî ve cismânî hakāyıkını ve eşhâs-ı cüz'iyye gibi müfredâtını câmi' olan insân-ı kâmilin halkına, gazab ve rızâ ve celâl ve cemâl gibi yekdîğerine mütekābil sıfatlar; ve Mâni' ve Mu'tî ve Celîl ve Cemîl gibi kezâ yekdîğerine mütekābil isimler ile teveccüh buyurdu; ve tekābül i'tibâriyle ikiye inkısâm eden bu sıfatlara da "iki el" ta'bîr buyurdu. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de buyurulur: يَا إِبْلِيسُ مَا مَنَعَكَ أَنْ تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتُ بِيَدَيَّ (Sâd, 38/75) ya'ni "Ey İblîs, iki elimle yarattığım şeye secde ve serfürû etmekten seni men'eden şey nedir?" İmdi izlâl ve Müzill, ve darr ve Dârr, ve men' ve Mâni' gibi sıfât ve esmâ-i celâliyyeye Hakk'ın "sol el"i; ve i'zâz ve Muizz, ve nef' ve Nâfi', ve atâ ve Mu'tî gibi sıfât ve esmâ-i cemâliyyeye de "sağ el" ta'bîr olunur. Küffâr üzerine esmâ-i celâliyye gālib olduğu cihetle onlara "ashâb-ı şimâl" ve mü'minîn üzerine esmâ-i cemâliyye gālib olduğundan onlara da "ashâb-ı yemîn" denir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de buyurulur: وَأَصْحَابُ الشِّمَالِ مَا أَصْحَابُ الشِّمَالِ فِي سَمُومٍ وَحَمِيمٍ (Vâkıa, 56/41-42) [Ashâb-ı şimâl ise, ne (bedbaht insanlardır o) ashâb-ı şimâl! Mesâmâta kadar nüfûz eden bir sıcaklık ve son derece harâretli bir su içindedirler.] ve وَأَصْحَابُ الْيَمِينِ مَا أَصْحَابُ الْيَمِينِ فِي سِدْرٍ مَخْضُودٍ وَطَلْحٍ مَنْضُودٍ (Vâkıa, 56/27-29) [Ashâb-ı yemîn ise, ne (bahtiyârdır o) ashâb-ı yemîn! Dikensiz sedir ağaçları ve dizili muz ağaçları altındadırlar.] Münâfikîn ise, celâl ve cemâl arasında hâl-i tezebzübde bulundukları ve bu tereddüdden ayrılamadıkları cihetle onların makarrları ehl-i îmân ile ehl-i küfrün makarrları tahtında vâki' olur; ve bu makarr ise, nârın derk-i esfelidir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de buyurulur: إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرْكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ (Nisâ, 4/145) [Şübhe yok ki, münâfıklar ateşin en aşağı tabakasındadırlar.] [1/93]

İmdi mâdemki Hak Teâlâ nefsini "Zâhir" ve "Bâtın" olmakla vasfetti ve ism-i Zâhir'in mazharı olmak üzere âlem-i şehâdeti ve ism-i Bâtın'ın mazharı olmak için dahi âlem-i gaybı yarattı; ve mâdemki insan şehâdeti, ya'ni cismâniyeti ile zâhiri; ve gaybı, ya'ni rûhâniyeti ile bâtını idrâk ediyor; şu hâlde cesed-i müsevvâ olan âlem, "şehâdet"; ve bu cesed-i müsevvânın rûhu olan ve Âdem'den ibâret olan halîfe, "gayb"dır. Zîrâ ma'nâ sûret perdesi arkasında muhtefîdir. Nitekim bu ma'nâya işâreten Cenâb-ı Mevlânâ

(r.a.) buyurur: Beyit:

این هیکلِ آدم است روپوش ما قبلهٔ جمله سجدهاییم

Îzâhen tercüme: Âdem'in sûret-i cismânîsi olan bu heykel, bu kalıb bir nikāb ve perdeden ibârettir. Bu sûrete taalluk eden ma'nâ ki, hakîkat-i insâniyyeden ibârettir; ve bu hakîkat ise, sûret-i ilâhiyyeden ibâret ve "Allah" ism-i câmiinin mazharıdır. Kâ'be-i muazzama mazhar-ı ism-i zât olmak i'tibâriyle, nasıl ki bilcümle secdelerin kıblesi olmuş ise, mazhar-ı ism-i zât olan bizim hakîkatimiz dahi öylece secdelerin kıblesidir.[115] Ve bu ma'nâya işâreten Ebu'l-Hasan Harakānî (r.a.): لَوْ عَرَفْتُمُونِي لَسَجَدْتُمُونِي ya'ni "Eğer benim hakîkatimi ârif olaydınız, bana secde ederdiniz" buyurmuştur.[116]

İşte bu sırdan dolayı, selâtîn-i sûriyye kendi tebaasiyle dâimâ ihtilât etmeyip, kendi sarayında ihticâb eder. Hadd-i zâtında sultân sûreti i'tibâriyle, efrâd-ı reâyâdan mümtâz değildir. Fakat onda îcâb-ı saltanat olarak, bir izzet ve azamet ma'nâları vardır ki, bu i'tibârla tebaasından mümtâzdır. Bu ma'nâlar ise "gayb"dır; ve gayb ihticâbı iktizâ eder. Sûret ma'nâdan münfek olmadığı için, sultânın sûreti ma'nâsına tebaan ihticâb eyler.

Ve Hak Teâlâ hazretleri kendi nefsini hucüb-i zulmâniyye ile vasfeyledi ki, onlar, mâddiyyûnun "mâdde" ta'bîr eyledikleri ecsâm-ı tabîiyyeden ibârettir. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz buyururlar: إِنَّ لِلّٰـهِ سَـبْعِينَ أَلْـفَ حِجَـابٍ مِـنْ نُـورٍ وَظُلْمَـةٍ ya'ni "Muhakkak Allah Teâlâ'nın nûrdan ve zulmetten yetmiş bin hicâbı vardır."[117] [1/94] Ve kezâ Hak Teâlâ nefsini hucüb-i nûrâniyye ile vasfetti ki, onlar da ervâh-ı latîfedir. Şu hâlde hakîkat-i vücûdu mâdde vâsıtasıyla arayan mâddiyyûn, vücûd-ı hakîkînin perdesine ve nikābına

115 *Dîvân-ı Kebîr*, I, s. 772 [beyit: 20352 (Füruzânfer neşri: 1576. gazel)]. Krş. Can, *Dîvân-ı Kebîr –Seçmeler–*, II, s. 346; *Dîvân-ı Kebîr* (trc. Abdülbâki Gölpınarlı), V, s. 418 (beyit: 3876). Ahmed Avni Bey *Sipehsâlâr Tercümesi*'nde beyti manzum olarak tercüme etmiştir (s. 66):

Bu heykel-i âdem oldu perde Biz kıblesiyiz bütün sücûdun

116 Ahmed Avni Bey, Îsâ Fassı şerhinde de yer verdiği Harakānî'ye âit bu sözü *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*'nde çeşitli vesîlelerle aktararak îzah etmiştir. Bk. *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, IV, s. 109, 339; VI, s. 495; IX, s. 469; XII, s. 118, 521.

117 Gazzâlî, *İhyâ*, II, s. 483 (kitâbu tertîbi'l-evrâd); a.mlf., *Mişkâtü'l-Envâr*, s. 116; Hemedânî, *Temhîdât*, s. 132; Baklî, *Meşrebü'l-Ervâh*, s. 261; Dâye, *Mirsâdü'l-İbâd*, s. 101; *Fütûhât-ı Mekkiyye*, III, s. 239 (85. bâb); Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, II, s. 116-118. Krş. Müslim, "Îmân", 79; İbn Mâce, "Mukaddeme", 13.

yapışmış kalmışlardır; ve mertebe-i rûhâniyyette arayan ve ezvâk-ı rûhâniyyeye dalan mü'minîn dahi ayn-ı hâl içinde hayrete düşmüşlerdir. Böyle olunca âlem, kesîf ile latîf arasında vâki' olmuştur. Ya'ni ma'nâsı i'tibâriyle latîf ve sûreti i'tibâriyle kesîftir. Gerek latîf ve gerek kesîf olan sûretlerde müteayyin olan vücûd-ı mutlak-ı Hak'tır ki, akl-ı kesîfin idrâk edemeyeceği mertebede eltaftır. Ve âlem-i sûret ma'nâya, ve âlem-i ma'nâ da âlem-i sûrete hicâbdır. Ta'bîr-i dîğerle kesîf latîfin ve latîf dahi kesîfin hicâbıdır. Binâenaleyh âlemin sûret-i kesîfesi, sûret-i latîfesi olan kendi zâtına ve hakîkatine ayn-ı hicâbdır; ve âlem mâdemki kendi hakîkatine ayn-ı hicâb oluyor, şu hâlde Hakk'ın kendi zâtını idrâk ettiği gibi, âlemin Hakk'ı idrâk edememesi pek tabîî bir hâl olur. Vâkıâ âlem, vücûdda kendi mûcidine müftekir olduğunu ve binâenaleyh ondan mütemeyyiz bulunduğunu bilir. Fakat onun bu bilişi, kendini hicâbdan kurtarmaz. Bu hâle bizim zevkimiz şâhiddir. Bu adem-i idrâk, vücûd-ı Hak'tan ibâret olan vücûd-ı zâtînin vücûbunda, âlemin hazzı olmamasındandır. Vücûd-ı zâtînin vücûbunda âlemin hazzı ve zevki olmayınca, vâcibü'l-vücûdu ebeden idrâk edemez. İşte vücûd-ı zâtînin vücûbunda âlemin hazzı olmaması haysiyetiyle, Hak Teâlâ ilm-i zevk ve şühûd ile gayr-ı ma'lûm olmaktan ebeden zâil olmaz. Zîrâ âlem hâdistir; ve hâdisin vücûb-i zâtî mertebesine adım atabilmesi kābil değildir. Eğer vücûb-i zâtî mertebesine kadem basmış olsa buz gibi eriyip taayyünü kalmaz; ve sıfat-ı hudûs kendisinden zâil olur; ve o vakit "müdrik" ve "müdrek" ve "idrâk" nisbetleri şey'-i vâhid olup vücûb-i zâtî mertebesinde muzmahil olur. Nitekim hadîs-i şerîfte bu hakîkate işâret buyurulur قال رسولُ اللّٰهِ: [1/95] سَئَلْتُ جَبْرَائيلَ هَلْ تَرَى رَبَّكَ؟ قال: إنَّ بَيْنِى وَبَيْنَهُ سَبْعِينَ أَلْفَ حِجَابٍ مِنْ نُورٍ لَوْ رَأَيْتُ أَدْنَاها لَاحْتَرَقْتُ İşte "Rabb'ini görüyor musun?" suâline cevâben Cibrîl (a.s.) Rabbisi ile kendi arasında hicâb-ı zulmânî olduğunu beyân buyurmayıp, yetmiş bin hicâb-ı nûrânî olduğunu ve bu hicâbât-ı nûrâniyye kalkmış olsa, kendi taayyün-i nûrânîsinin muzmahil olacağını ifâde eylemiştir.[118] Zîrâ Cenâb-ı Cibrîl dahi hâdistir; ve hâdisin vücûb-i zâtîye bir adım atabilmesi mümkin değildir. İmdi Hak Teâlâ hazretleri, ancak teşrîf ve ta'zîm için, Âdem'i, "iki el" ile ta'bîr buyur-

118 Taberânî, *Mu'cemu'l-Evsat*, VI, s. 278; Ebu'ş-Şeyh el-İsfahânî, *el-Azame*, II, s. 670; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, V, s. 64; Deylemî, *el-Firdevs*, II, s. 312.

duğu sıfât-ı mütekābilesi arasında cem'etti; ve Âdem bu sebeble mazhar-ı Celâl ve Cemâl oldu. Zîrâ Âdem'in sûret-i ilâhiyye üzere olan hakîkati mir'ât-ı cemâl-i ilâhîdir; ve cismâniyetinden ibâret olan sûret-i kevniyyesi, bu mir'âtın perdesi ve hicâbı olduğundan, mazhar-ı Celâl'dir.

ولِهَـذَا قـال لإبْلِيـسَ: ﴿مَـا مَنَعَـكَ أَنْ تَسْـجُدَ لِمَـا خَلَقْـتُ بِيَـدَيَّ﴾، ومـا هـو إلَّا عيـنَ جَمْعِـه بيـنَ الصُّورَتَيْـنِ: صـورةِ العالَـمِ وصـورةِ الحـقِّ، وهُمـا يَـدا الحـقِّ تعالـى، وإبليسُ جزءٌ مـن العالَـمِ، لَـمْ تَحْصُـلْ لـه هـذه الجَمْعِيَّـةُ، ولهـذا كان آدمُ خليفـةً، فـإنْ لَـمْ يكـنْ ظاهـرًا بصـورةِ مَـن اسْـتَخْلَفَهُ فيـما اسْـتَخْلَفَهُ فيـه فَمـا هـو خليفـةٌ، وإنْ لَـمْ يكـنْ فيـه جميـعُ مـا تَطْلُبُـه الرَّعَايَا الَّتـي اسْتُخْلِفَ عليهـا -فليس بِخليفـةٍ عليهـم-، لأنَّ اسْـتِنَادَها إليـه، فـلا بُـدَّ أنْ يَقُـومَ بِجَمِيـعِ مـا تَحْتـاجُ إليـه وإلَّا فَلَيْـسَ بخليفـةٍ عليهـم، فمـا صَحَّـتِ الخلافـةُ إلا للإنسـانِ الكامـلِ، فأنْشَـأَ صورَتَـه الظاهـرةَ مـن حقائـقِ العالَـمِ وصُـوَرِه، وأنْشَـأَ صورتَـه الباطنـةَ على صورتِـه تعالـى، ولذلـك قـال فيـه «كُنْـتُ سَـمْعَهُ وَبَصَـرَهُ»، ولَـمْ يَقُـلْ «كُنْـتُ عَيْنَـهُ وَأُذُنَـهُ»، فَفَـرَّقَ بَيْـنَ الصُّورَتَيْـنِ.

[1/96] Ve işte bunun için Hak Teâlâ İblîs'e: "İki elimle halkettiğim şeye serfürû etmekten seni men'eden şey nedir?" (Sâd, 38/75) buyurdu. Hâlbuki o, sûret-i âlem ile sûret-i Hak'tan ibâret olan iki sûret arasında ancak onun ayn-ı cem'idir; ve onlar da Hak Teâlâ'nın yedidir. Ve İblîs âlemden bir cüz'dür. Onun için bu cem'iyet hâsıl olmadı; ve bundan dolayı Âdem halîfe oldu. İmdi eğer onu istihlâf ettiği şeyde, onu istihlâf edenin sûretiyle zâhir olmaya idi, halîfe olmaz idi; ve eğer onda, üzerlerine istihlâf olunduğu reâyânın taleb ettiği şeyin kâffesi mevcûd olmasaydı, –onlar üzerine halîfe olmaz idi–.[119] Zîrâ onların istinâdı onadır. Böyle olunca muhtâcün-ileyh olan şeyin kâffesi ile kāim olması lâbüddür; ve yoksa onların üzerine halîfe değildir. Bu takdîrde hilâfet ancak insân-ı kâmil için sahîh oldu. İmdi onun sûret-i zâhiresini hakāyık-ı âlemden ve onun sûretinden inşâ eyledi; ve sûret-i bâtınesini de Allah Teâlâ kendi sûreti üzere

119 Arapça metinde ve tercümede tire içine aldığımız kısım *Fusûs* metninden olmayıp Ahmed Avni Bey tarafından Bosnevî şerhi dikkate alınarak eklenmiş açıklayıcı bir ifâdedir. Krş. Bosnevî, *Tecelliyât-ı Arâisu'n-Nusûs*, s. 80.

> inşâ etti; ve bunun için onun hakkında: "Ben onun sem'i ve basarı olurum" dedi; ve onun "ayn"ı ve "üzn"ü olurum demedi. Şu hâlde iki sûret arasını tefrîk etti.

Ya'ni Âdem cem'iyyet-i ilâhiyye ile müşerref olduğu için, Hak Teâlâ İblîs'e: "İki elimle, ya'ni sıfât ve esmâ-i celâliyye ve cemâliyyemle halkeylediğim Âdem'e secde ve serfürû etmekten seni men'eden şey nedir?" (Sâd, 38/75) diye hitâb ve itâb eyledi. Hâlbuki o "iki el" ile Âdem'i halketmek, birisi âlemin, diğeri Hakk'ın sûreti olmak üzere iki sûret arasında, ancak Âdem'i cem'etmenin aynıdır. Zîrâ Hakk'ın sûreti, esmâ-i ilâhiyye ve sıfât-ı rabbâniyye hey'et-i mecmûasının sûretidir; ve bu esmâ ve sıfât müessir ve fa'âl olduğu cihetle Hakk'ın "veren eli"dir; ve âlemin sûreti ise, âlem-i kevnde ne kadar sûretler var ise hepsinin hey'et-i mecmûasıdır; ve suver-i kevniyye müteessir ve münfail olduğu cihetle, Hakk'ın "alan eli"dir. Nitekim âyet-i kerîmede buyurulur: [1/97] أَلَـمْ يَعْلَمُـوا أَنَّ اللّٰـهَ هُـوَ يَقْبَـلُ التَّوْبَـةَ عَـنْ عِبَـادِهِ وَيَأْخُـذُ الصَّدَقَـاتِ (Tevbe, 9/104) [Onlar bilmediler mi ki, muhakkak Allah Teâlâ kullarından tevbeyi kabûl eder ve sadakaları alır.] Ve İblîs eczâ-yı âlemden bir cüz' olduğu cihetle, Âdem'deki cem'iyet onda yoktur. Zîrâ İblîs'in bâtını olan "Mudill" ismi esmâ-i celâliyyeden olduğu gibi, zâhiri olan neş'et-i unsuriyyesi dahi havâdan ibâret olan müvellidü'l-humûza ile tekevvün eden nârdır. Binâenaleyh onun eczâ-yı unsuriyyesi nâr ile havâdır; ve onun cüz'-i a'zamı olan nâr ise, mezâhir-i celâliyyedendir. Şu hâlde İblîs zâhiren ve bâtınen mazhar-ı Celâl olduğundan yed-i şimâl olan sıfat-ı celâliyye ile mahlûktur. Bu sebeble İblîs'in hakîkati olan ism-i Mudill ıdlâl, hîle, küfür, cühûd, hıkd ve hased gibi sıfâtı hâizdir; ve neş'et-i unsuriyyesi olan nâr dahi isti'lâ, kibir, tasallut ve ceberût gibi sıfât-ı kahriyyeyi iktizâ eder. Âdem'e gelince onun bâtını "Allah" ism-i şerîfi olduğu ve bu ism-i a'zam Celâl'i ve Cemâl'i bilcümle esmâyı câmi' bulunduğu gibi, onun zâhiri olan neş'et-i unsuriyyesi dahi mezâhir-i celâliyyeden olan nâr ile havâdan ve mezâhir-i cemâliyyeden olan mâ' ile türâbdan mürekkebdir. Binâenaleyh onun hakîkati olan "Allah" isminde ism-i Mudill ve zâhirinde nâr mündemic olduğu cihetle, bâlâda zikrolunan sıfât-ı mezmûmeyi hâvî olduğu gibi, "Hâdî" ism-i şerîfinin muktezâsı olan hidâyet, istikāmet, îmân, ikrâr, kabûl, teveddüd ve hayırhâhlık gibi sıfâtı ve neş'et-i unsuriyyesinin

cüz'-i a'zamı olan mâ' ile türâbın muktezâsı olan tezellül, tevâzu', adem-i tasallut ve hilim gibi sıfât-ı hamîdeyi şâmildir. Eğer Âdem'de yed-i şimâlin ahkâmı olan sıfât-ı iblîsiyye gālib olursa, kendisi ashâb-ı şimâlden olup "el-cinsü maa'l-cins" îcâbınca mahall-i Celâl olan cehenneme ve eğer yed-i yemînin ahkâmı olan sıfât gālib olursa mahall-i Cemâl olan cennete dâhil olur. Nitekim âyet-i kerîmede işâret buyurulur: فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ (Şûrâ, 42/7) [Bir tâife cennetde ve bir tâife cehennemdedir.] [1/98] Beyit:

چون شود اوصاف و اخلاقت نکو — هشت جنت خود تویی ای نیکخو
گر گرفتار صفاتِ بد شدی — هم تو دوزخ هم عذابِ سرمدی
هرکه دارد در جهان خلقِ نکو — مخزنِ اسرارِ حق شد جانِ او
مایهٔ دوزخ چه باشد خلقِ بد — خلقِ بد آمد براهِ دوست سد
جملهٔ اخلاق و اوصاف ای پسر — هر زمان گردد ممثل در صور
گاه نارت مینماید گاه نور — گاه دوزخ گاه جنات است و حور
آنچه گفتم هست اگر عین الیقین — نی ز استدلال و تقلید است این

Tercüme: "Eğer senin evsâf ve ahlâkın iyi olursa, ey iyi huylu, sekiz cennet sensin; ve eğer sıfât-ı zemîmenin giriftârı oldun ise, cehennem de sensin, azâb-ı ebedî de sensin. Cihânda her kimin ahlâk-ı hamîdesi varsa, o kimsenin cânı esrâr-ı Hakk'ın mahzeni olur. Cehennemin mayası nedir? Kötü ahlâktır. Kötü ahlâk râh-ı Hakk'ın seddi ve mâniidir. Ey oğul, ahlâk ve evsâfın kâffesi, her zaman birtakım sûretlerde temessül eder. Onlar, sana ba'zan nâr ve ba'zan nûr; ba'zan da cehennem ve ba'zan cennetler ve hûrîler sûretinde görünür. Eğer ayne'l-yakîn sâhibi isen benim bu söylediğim şeylerin istidlâl ve taklîd tarîkinden değil, belki keşif cihetinden olduğunu anlarsın."[120]

İşte İblîs Âdem'de, böyle bir cem'iyet hâsıl olduğunu ve kendisinde bu cem'iyetin bulunmadığını bilmedi. Âdem'i dahi kendi hâline kıyâs edip, secde ve serfürû ile emrolundukda, bâtınının ve zâhirinin iktizâsına tebaan istikbâr etti; ve kendi taayyünü ile Âdem'in hakîkatinden mahcûb olduğu için, Hak Teâlâ onu verâ-yı hicâba tardetti. Zîrâ [1/99] İblîs'in muktezâsı bu idi. Hak Teâlâ hazretleri hakîm-i mutlaktır; hükmünü mahalline vaz'e-

120 Lâhicî, *Mefâtîhu'l-İ'câz*, s. 197; a.mlf., *Esrâru'ş-Şühûd*, s. 39-42.

der ve hükmünde aslâ kimseye zulmetmez.

Şu hakîkat ma'lûm olsun ki, bâlâda birçok mahallerde dahi îzâh olunduğu üzere, kisve-i taayyüne bürünen vücûd-ı vâhid-i Hak'tan gayrısı değildir. Bu taayyün dediğimiz perde, müteayyin olan vücûd-ı Hak üzere isti'lâ edip onu setreder. Maahâzâ bu taayyün perdesinin sebâtı yoktur. كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ (Kasas, 28/88) [Her bir şey hâliktir; ancak O'nun vechi hâlik değildir.] âyet-i kerîmesinde işâret buyurulduğu vech ile vücûd-ı Hakk'ın nûru, ânen-fe-ânen bu perdeleri yırtar. Şu hâlde taayyün, zât-ı Hakk'a nazaran "mel'ûn" ve "matrûd" olur. Ey tâlib-i irfân, eğer sen bu taayyün perdesinin arkasında Hakk-ı müteayyini müşâhede edersen, hakîkati hicâbda müşâhede etmiş olursun; ve seni "ben, ben" demeğe sevkeden şey, ancak taayyününden ibârettir.

Gülşen-i Râz'dan beyit:

حقیقت کز تعین شد معیّن　　تو او را در عبارت گفتهٔ من

Tercüme: "O hakîkat ki, taayyün ile muayyen oldu, sen o hakîkate, esnâ-yı tekellümünde "ben" dedin."[121]

İmdi bu perdenin sebât üzere olmadığını yakînen bildin ise, artık "ben, ben" diyecek mecâlin kalmaz; ve eğer bu taayyün perdesinin arkasında vücûd-ı müteayyin olan Hakk'ı müşâhede etmezsen, taayyün ile hicâba düşersin; ve kendi taayyünün, kendi nefsine hicâb olur.

Gülşen-i Râz'dan beyit:

تعینهای عالم بر تو طاریست　　از آن گویی چو شیطان همچو من کیست

Tercüme: "Âlemin taayyünleri senin üzerine târîdir. İşte bundan dolayı şeytan gibi; "Benim gibi kim vardır?" dersin."[122] [1/100]

Ve böyle olan kimse, bu taayyünle zât-ı Hak'tan mel'ûn ve matrûd olup, müteayyin ve muhtecib olan ayn-ı vâhideyi ebeden müşâhede edemez.

---

121 Lâhicî, *Mefâtîhu'l-İ'câz*, s. 187 (beyit: 290). Bu beytin Ahmed Avni Bey tarafından yapılmış manzûm tercümesi şöyledir (*Gülşen-i Râz* [haz. Turgut Karabey], s. 110):
Hakîkat ol taayyünden muayyen　Anı izhâr eder her sözdeki "ben"

122 Lâhicî, *Mefâtîhu'l-İ'câz*, s. 357 (beyit: 525). Bu beytin Ahmed Avni Bey tarafından yapılmış manzûm tercümesi şöyledir (*Gülşen-i Râz* [haz. Turgut Karabey], s. 141):
Taayyünât-ı âlem sende târî　Diyorsun sen de "ben" İblîs-vârî

A'mâl-i hasenesi sebebiyle cennete dâhil olsa bile, taayyünât-ı cinâniyye ile Hak'tan mahcûb olup, bunlarla meşgûl olur.

***

İşte Âdem'in "halîfe" olmasının sebebi, "iki el" ta'bîr olunan sıfât-ı mütekābile-i ilâhiyye ile mahlûk olmasındandır. İmdi Âdem, eğer Hakk'ın istihlâf ettiği âlemde ve eczâ-yı âlemde, kendisini istihlâf eden Hakk'ın sûreti ile zâhir olmasa idi, onda hilâfete istihkāk tezâhür edip, halîfe olmaz idi; ve eğer Âdem'de, üzerlerine istihlâf olunan reâyânın, ya'ni âlemin ve eczâ-yı âlemin, taleb ettiği şeyin kâffesi mevcûd olmasaydı, âlem üzerine halîfe olmaz idi. Zîrâ âlemin istinâdı halîfeyedir. Binâenaleyh âlem ve eczâ-yı âlem neye muhtâc ise, halîfe olan Âdem onların kâffesiyle kāim olmak iktizâ eder; ve eğer âlemin muhtâc olduğu şeyler bulunmasa, Âdem'de hilâfet sâbit olmaz. Zîrâ âciz olan bir kimse, kendi gibi âciz olan diğer bir kimsenin ihtiyâcını te'mîn edemez. Bu takdîrce hilâfet, sûret-i ilâhiyye üzere mahlûk olmak i'tibâriyle, bilcümle cüz'iyyât-ı âlemi câmi' olan insân-ı kâmil için sahîh oldu. Böyle olunca Hak Teâlâ, insân-ı kâmilin sûret-i zâhiresini hakāyık-ı âlemden ve hakāyık-ı âlemin sûretlerinden inşâ etti; ve sûret-i bâtınesini de إِنَّ اللّٰـهَ خَلَـقَ آدَمَ عَلَـى صُورَتِـهِ [Allah Teâlâ âdemi kendi sûreti üzerine halketti.] muktezâsınca, Allah Teâlâ kendi sûreti üzere inşâ eyledi; ve insân-ı kâmilin bu vech ile inşâsından dolayı, onun hakkında hadîs-i kudsîsinde: "Ben onun sem'i ve basarı olurum"[123] dedi; ve onun sûret-i cismâniyyesinden olan "gözü ve kulağı olurum" demedi; ve böyle buyurmakla sûret-i bâtıne ve zâhiresi arasını tefrîk etti. Zîrâ sem' ve basar sûret-i bâtınedendir; ve sem'iyet ve basariyet Hakk'a isnâd olunur. Velâkin göz ve kulak Hakk'a [1/101] muzâf kılınmaz. Cisim ve cismâniyet hâdisin ve müteayyinin şânıdır. Zât-ı Hak ise hudûs ve taayyünden münezzehdir.

وهكـذا هـو فـي كلِّ موجـودٍ مـن العالَـمِ بِقَـدْرِ مـا تَطْلُبُـهُ حقيقـةُ ذلـك الموجـودِ، ولكـن ليـس لأحـدٍ مجمـوعُ مـا لِلْخَليفَـةِ، فمـا فَـازَ إلا بالمجمـوعِ، فلـولا سَـرَيَانُ

123 Buhârî, "Rikāk", 38; Abdürrezzak b. Hemmâm, *Musannef*, XI, s. 192; Hakîm Tirmizî, *Nevâdiru'l-Usûl*, II, s. 112 (55. asıl) vd.; Kelâbâzî, *Bahru'l-Fevâid*, I, 581, 921; İbn Hibbân, *Sahîh*, II, s. 58; Taberânî, *Mu'cemu'l-Evsat*, IX, s. 139; İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, VIII, 355.

الحـقِّ فـي الموجـوداتِ بالصـورةِ مـا كان للعالَـمِ وجـودٌ، كمـا أنَّـه لـولا تلـك الحقائـقُ المَعْقولـةُ الكليَّـةُ مـا ظَهَـرَ حكْـمٌ فـي الموجـوداتِ العينيَّـةِ، ومـن هـذه الحقيقـةِ كان الافتِقـارُ مـن العالَـمِ إلـى الحـقِّ فـي وجـودِه.

Ve bunun gibi, o, âlemden her bir mevcûdda, bu mevcûdun hakîkatinin taleb ettiği kadardır. Velâkin halîfe için mecmû' olan şey, bir ahad için yoktur. Böyle olunca, ancak mecmû' ile fâiz oldu. İmdi eğer Hakk'ın mevcûdâtta sûretle sereyânı olmaya idi, âlem için vücûd olmaz idi. Nitekim o hakāyık-ı ma'kūle-i külliyye olmasa idi, mevcûdât-ı ayniyyede bir hüküm zâhir olmaz idi; ve bu hakîkatten, âlemin kendi vücûdunda Hakk'a iftikārı sâbit oldu.

Ya'ni Allah Teâlâ'nın sûreti Âdem'de külliyet ve cem'iyet üzere zuhûr ettiği gibi, âlemin cüz'ünden her bir mevcûdda, bu mevcûdun hakîkatinin isti'dâdı, Hakk'ın kendisinde ne kadar zuhûrunu taleb etmiş ise, Hakk'ın zuhûru o mevcûdda o kadardır. Eczâ-yı âlemden hiçbir mevcûdda halîfe için olan cem'iyet yoktur. Zîrâ halîfenin isti'dâd ve kābiliyeti, kendisinde kâffe-i esmâ-i ilâhiyyenin fiilen zuhûruna müsâid olacak kadar geniştir. Mevcûdât-ı sâirenin isti'dâdında bu vüs'at ve kābiliyet yoktur. Binâenaleyh Âdem, sûret-i Hak'la sûret-i âlem [1/102] cem'iyetini hâiz olduğu için, hilâfete nâil oldu. İmdi eğer zât-ı mutlak-ı Hakk'ın sûret-i ilâhiyyesiyle mevcûdâtta sereyânı olmaya idi, âlemin vücûdu olmaz idi. Zîrâ zât-ı Hak vâcibü'l-vücûd ve âlem mümkinü'l-vücûddur; ve mümkinin vücûdu ise, bâlâda îzâh olunduğu üzere, vücûd ile adem arasında vâki'dir. Binâenaleyh eğer Hakk-ı latîf, mertebe-i kesâfete bi't-tenezzül, mevcûdât-ı mümkinede esmâsı sûretiyle müteayyin olmasaydı, bu mevcûdât-ı mümkine ademde kalır idi. Nitekim eğer hayât, ilim, sem', basar ve irâde ve kudret gibi mertebe-i akılda sâbit olan hakāyık-ı külliyye olmaya idi, bu hakāyık-ı külliyyenin mevcûdât-ı ayniyyede birer hükmü zâhir olmaz idi. Umûr-i külliyyenin vücûdât-ı ayniyyeye irtibātı bâlâda tafsîl olunmuş idi. İşte Hakk'ın mevcûdâtta sûretle sereyânı hakîkatinden dolayı, âlemin vücûd iktisâ etmesinde, Hakk'a iftikār ve ihtiyâcı sâbit oldu. Demek ki, vücûd-ı mümkin hakāyık-ı ma'kūle-i külliyyeye merbût olduğu gibi vücûdda dahi Hakk'a merbûttur. Zîrâ bir şeyin mertebe-i kesâfeti mertebe-i letâfetine merbûttur; ve vücûdda ona muhtaçtır.

Şiir:

فَالْكُلُّ مُفْتَقِرٌ مَا الْكُلُّ مُسْتَغْنٍ هَذَا هُوَ الْحَقُّ قَدْ قُلْنَاهُ لَا نَكْنِي

İmdi hepsi müftekirdir; küllîsi müstağnî değildir. İşte bu haktır ki biz dedik; ve kinâye etmedik.

Ya'ni gerek Hak ve gerek âlem yekdîğerine müftekirdir; her birisi yekdîğerinden müstağnî değildir. Âlemin Hakk'a iftikārı, bâlâda îzâh olunduğu üzere, vücûddadır; ve Hakk'ın âleme iftikārı, ise, vücûdda olmayıp esmâ ve sıfât-ı ilâhiyyesinin âlemin mazharında fiilen zuhûrundadır. Hâce Hâfız-ı Şîrâzî (k.s.) bu iftikārı bir beytinde "iştiyâk" ile ta'bîr buyurmuştur. Beyt-i şerîf şudur: [1/103]

سایهٔ معشوق بر عاشق اگر افتاد چه شد ما باو محتاج بودیم او بما مشتاق بود

Tercüme: "Ma'şûkun sâyesi, âşık üzerine düştü ise ne oldu? Biz vücûdda ona muhtaç ve müftekir idik. O da zuhûrda bize müştâk idi."[124]

İmdi Hakk'ın bize iftikārı, gayra iftikār zannolunmasın. Bu iftikār onun esmâsı arasındaki nisebden bir nisbettir. Onun ism-i Bâtın'ı, zuhûrda ism-i Zâhir'ine müftekirdir. Bizler ise Hakk'ın ism-i Zâhir'inin mazharıyız. İşte bizim açık söylediğimiz ve kinâye etmediğimiz bu kavl haktır.

فَإِنْ ذَكَرْتَ غَنِيًّا لَا افْتِقَارَ بِهِ فَقَدْ عَلِمْتَ الَّذِي بِقَوْلِنَا نَعْنِي

İmdi eğer sen Ganî'yi zikredersen, ki onun iftikārı yoktur; binâenaleyh bizim kavlimiz ile murâd ettiğimiz şeyi muhakkak bilirsin.

Ya'ni eğer sen, Hak Teâlâ hazretlerinin Zât'ı i'tibâriyle ganî olup, hiçbir şeye muhtaç olmadığını zikredersen, bu takdîrce sen bizim bâlâdaki beyt-i şerîfte فَالْكُلُّ مُفْتَقِرٌ ya'ni "Gerek Hak ve gerek âlem yekdîğerine müftekirdir" kavlimizden ne ma'nâyı murâd ettiğimizi bilirsin; ve anlarsın ki, bizim Hak hakkında beyân ettiğimiz iftikār, onun aslâ Zât'ına taalluk etmez. Belki bu taalluk-ı iftikār ancak esmâ ve sıfât i'tibâriyledir. Beyt-i şerîfteki ذكرت sîgasında şurrâh-ı kirâm: İki i'tibâr vardır; birisi "muhâtab" [ذَكَرْتَ -zikrettin] diğeri "nefs-i mütekellim"dir [ذَكَرْتُ -zikrettim], diyorlar. Muhâtab i'tibâr olunursa, suâl-i mukadderin cevâbı olur. Ya'ni gûyâ bir sâil çıkıp der ki: Ey

124 Mehmed Vehbi Konevî, *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız*, I, s. 495.

hazret, sen Hakk'ı da müftekir mevkiine vaz'ettin, bu nasıl olur? Hâlbuki Allah Teâlâ hazretleri Kur'ân-ı Kerîm'inde: إِنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ (Ankebût, 29/6) [Şübhesiz Allah âlemlerden müstağnîdir.] buyurur. İşte bu beyt-i şerîf buna cevâb olur. Eğer nefs-i mütekellim olursa, beyt-i şerîf evvelki beyt-i şerîfin îzâhı olur. [1/104]

فَالْكُلُّ بِالْكُلِّ مَرْبُوطٌ فَلَيْسَ لَهُ عَنْهُ انْفِصَالٌ خُذُوا مَا قُلْتُهُ عَنِّي

Binâenaleyh hepsi, hepsine merbûttur. Şu hâlde ondan onların infisâli yoktur. Benim dediğim şeyi benden alın!

Ya'ni gerek küll olan Hak ve gerek o küllün bilcümle suver-i esmâiyyesinden ibâret olmakla küll olan âlem yekdîğerine merbûttur. Onların o irtibâttan aslâ infisâli yoktur. Benim: "Hak, rubûbiyetini izhâr etmek için âleme merbûttur; ve âlem dahi vücûdda Hakk'a müftekirdir. Binâenaleyh bu husûsta tarafeynin yekdîğerine iftikārı sâbittir" dediğim sözü benden ahz ve zabtedin! Zîrâ bu söz, ehl-i felsefenin hükümleri gibi mahsûl-i istidlâl değil, belki keşf tarîkiyle söylenmiştir.

فَقَدْ عَلِمْتَ حِكْمَةَ نَشْأَةِ جسدِ آدمَ، أعْنِي صُورَتَهُ الظاهِرَةَ، وَقَدْ عَلِمْتَ نَشْأَةَ رُوحِ آدمَ، أعْنِي صورتَه الباطنَةَ، فهو الحقُّ والخَلْقُ، وقد عَلِمْتَ نشأةَ رُتْبَتِهِ، وهي المَجْموعُ الَّذي به اسْتَحَقَّ الخِلافَةَ، فآدمُ هو النفْسُ الواحِدةُ الَّتي خُلِقَ منها هذا النَّوْعُ الإنسانِيُّ، وهو قولُه تعالى: ﴿يا يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً﴾، فقولُه: «اتَّقُوا رَبَّكُم» اِجْعَلُوا ما ظَهَرَ منكم وِقَايَةً لِرِبِّكُم، واجْعَلُوا ما بَطَنَ منكم، وهو رَبُّكُم، وِقَايَةً لَكُمْ، فإنَّ الأمرَ ذَمٌّ وحَمْدٌ، فكُونُوا وِقَايَةً في الذَّمِّ واجْعَلُوه وِقَايَتَكُمْ فِي الحَمْدِ تكونوا أُدَباءَ عالِمِين.

İmdi muhakkak sen, cesed-i Âdem neş'esinin hikmetini bildin; ben onun sûret-i zâhiresini murâd ederim; ve muhakkak rûh-ı Âdem neş'esini de bildin, ben onun sûret-i bâtınesini murâd ederim. Binâenaleyh o Hak ve halktır; ve onun rütbesini de bildin. O da onunla hilâfete müstahak olduğu mecmû'dur. [1/105] Böyle olunca Âdem, kendisinden bu nev'-i insânî halkolunan nefs-i vâhidedir. O da Hak Teâlâ'nın kavlidir: "Ey nâs, sizi nefs-i vâhideden halkeden ve ondan

> onun zevcesini yaradan ve her ikisinden ricâl-i kesîri ve nisâyı bess eyleyen Rabb'inizden ittikā edin!" (Nisâ, 4/1) İmdi اتَّقُوا رَبَّكُمُ kavli, sizden zâhir olan şeyi Rabb'inize vikāye edin; ve sizden bâtın olan şeyi ki, o sizin Rabb'inizdir, kendinize vikāye edin, demektir. Zîrâ emr, zemm ve hamddir. Binâenaleyh siz, zemmde vikāye olun ve O'nu hamdde kendinize vikāye edin ki, âlimlerin üdebâsı olasınız.

Ya'ni sen bâlâdaki îzâhâttan, Âdem'in cesedi olan sûret-i zâhiresinin hakāyık-ı âlemden ve onun sûretlerinden inşâ olunduğunu ve bunun hikmeti dahi, Âdem âlemde halîfe ittihâz olunup, bu halîfenin, âlemin muhtâc olduğu şeyin kâffesi ile kāim olması lâzım gelmesinden ibâret bulunduğunu bildin; ve kezâ Âdem'in rûhu olan sûret-i bâtınesini de Hak Teâlâ hazretlerinin kendi sûreti üzere inşâ edip, onun sem'i ve basarı olduğunu bildin. Ve kezâ Âdem'in hilâfetten ibâret olan rütbesini de bildin ki, o rütbe, Hak Teâlâ hazretlerinin Zâhir ve Bâtın isimlerinin taht-ı hîtasında bulunan bilcümle esmâ cem'iyetinden ibârettir; ve Âdem, bunların hey'et-i mecmûasını câmi' olduğu için, hilâfete müstahak olmuştur. Âdem zâhiri ve bâtını câmi' olunca, kendisinden bu nev'-i insânî halkolunan nefs-i vâhide olmuş olur.

Misâl: Elimize bir şeftâli alalım. Bu nefs-i vâhideden ibâret bir meyvedir. Çekirdeği bâtını ve içi; ve eti zâhiri ve dışıdır. Demek ki bu şeftâli zâhiri ve bâtını câmi'dir. Onun çekirdeğini arza dikip terbiye ettiğimizde bir şeftâli ağacı çıkar. Çekirdek bâtın ve ağaç zâhir olur; ve ağaçta binlerce şeftâli peydâ olur ki, her bir şeftâli zâhir ve bâtını câmi' bulunur. İşte o elimize aldığımız bir şeftâliden alâ-vechi't-teselsül nâmütenâhî ağaçlar ve şeftâliler [1/106] zuhûra gelir. İşte bu misâle mutâbık olarak, Hak Teâlâ Âdem'den bu nev'-i insânı halkeyledi. Bunun delîli dahi Hak Teâlâ hazretlerinin: يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً (Nisâ, 4/1) [Ey nâs! Sizi nefs-i vâhideden halkeden ve ondan onun zevcesini yaradan ve her ikisinden ricâl-i kesîri ve nisâyı bess eyleyen Rabb'inizden ittikā edin.] kavl-i şerîfidir ki, metnin tercümesinde ma'nâ-yı münîfi beyân olundu.

Hilkat-i Âdem hakkında ehl-i kitâb ile mâddiyyûn arasında ihtilâf vardır. Ehl-i kitâb, Âdem'in sûret-i zâhiresi olan cesedinin kırk günde tesviye

buyurularak, rûh nefholunduğunu ve ba'dehû onun dıl'-ı eyserinden zevcesi olan Havvâ'nın halkedildiğini ve sonra sâdır olan zelleleri hasebiyle arza ihbât olunduklarını beyân ederler ki, kütüb-i münzelenin ibârât-ı zâhiresinden böyle anlaşılır.

Mâddiyyûn ise, hilkat-i âlemin kavâid-i tekâmüliyyeye müstenid olduğunu ve küre-i arzın ibtidâ sehâb-ı muzî hâlinde tekevvün edip, ba'dehû buhâr-ı nârî, sonra da mâyi'-i nârî hâline geldiğini ve ondan sonra da tasallüb ederek milyonlarca seneler sonra rûy-i arzda nebâtât bittiğini ve yüz binlerce sene sonra nebâtâtın envâı tedrîcen tekemmül ede ede hayvânât-ı ibtidâiyye olan zevâhif zuhûr eylediğini ve zevâhif tekemmül-i tedrîcî ile memeli hayvanlar şekline inkılâb ettiğini, ve sinîn-i vefîreden sonra bu hayvânâtın dahi tekemmül ederek nesnâsa tebeddül eylediğini ve nesnâsın tekemmülünden dahi ibtidâî insanlar zuhûra geldiğini ve bu ibtidâî insanların ale't-tedrîc tekemmül ederek bugünkü mertebeyi, ihrâz eylediklerini tedkîkât-ı müstehâsâttan istidlâlen beyân edip Hâlık'ı, peygamberi, dîni inkâr eylerler; ve derler ki: "İnsanın kendisinde ebedî bir rûh tasavvur etmesi hubb-i enâniyyetten mütevellid bir keyfiyettir. Bu enâniyete o kadar merbûttur ki, kendi ecdâdı olan hayvânâtta böyle bir rûh tasavvurunu zihnine sığdıramaz; ve kendisini hayvânât ve nebâtât ve ma'deniyâttan bu husûsta mümtâz görür." Hâlbuki bâlâda görüldüğü üzere hayât, ilim, sem' ilh... hakāyık-ı ma'kūleden olup onların hâriçte vücûdu yoktur. Onların hükmü zâhir olmak için mevcûdât-ı ayniyyeye lüzûm vardır. Binâenaleyh hayât bir emr-i küllî-i ma'kūledir ki, hükmü cemî'-i mevcûdâtta sârîdir. Şu kadar ki, her bir mevcûdun taayyünü bu hayâtın zuhûruna müsâid değildir. Hayât, cemâdâtta gayr-ı mahsûs, nebâtâtta mahsûs, hayvânâtta zâhir ve ahsen-i takvîm üzere mahlûk olan [1/107] insanda ise azhardır. Şu hâlde inde'l-muhakkikîn, efrâd-ı mevcûdâttan her bir ferd zîrûhdur. Zîrâ her birisi bir ismin mazharıdır; ve o isim onun Rabb-i hâssı ve rûhudur; ve onun müdebbiri olan bu isim Zât'a delâleti hasebiyle kâffe-i esmâyı câmi'dir. O mevcûdun "Hayy" isminden dahi nasîbi vardır. Velâkin bu ismin hükmü ba'zısında bâtın ve ba'zısında zâhirdir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de bu hakîkate işâreten buyurulur: وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلَكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ (İsrâ, 17/44) [Allâh'ı hamd ile tesbîh etmeyen hiçbir şey yoktur; velâkin siz

onların tenzîhini ve tesbîhini tefakkuh etmezsiniz.] İmdi her bir şey Hakk'ı tesbîh etmek için zîrûh olmak lâzımdır. Ehl-i hicâb onların tesbîhlerini işitmez ve bilmezler. Velâkin hicâb-ı taayyünden halâs olan ehl-i keşf sem'-i rûh ile onların nutuklarını işitirler. Bu husûstaki tafsîlât **Fass-ı Hûdî**'de ve diğer faslarda gelecektir. Mâdemki her bir mevcûdun hakîkati, mazhar olduğu isimdir ve isim ise müsemmânın aynıdır; şu hâlde o mevcûdun sûreti fenâ-pezîr olsa da, hakîkati bâkîdir. Bu husûstaki tafsîlât dahi **Fass-ı Yûnusî**'dedir. Binâenaleyh hilkat-i Âdem keyfiyeti mâddiyyûnun tedkîkātına mutâbık olsa dahi, Hakk'ı, peygamberi, dîni inkâr etmek için hiçbir sebeb yoktur. Bu inkâr onların vehm ile meşûb olan nazar-ı aklîlerinin hükmü iktizâsındandır. Yazık ki hicâb-ı enâniyyetleri sâikasıyla Peygamber'e tebaiyetten istikbâr edip, şikeste ve beste olan ukūl-i cüz'iyyelerine mağrûren, sûret-i insâniyyede mevcûd olmak gibi bir ni'metin kadrini bilmezler. Ey tâlib-i ma'rifet, bu fırsat eline bir def'a geçer. Kibir ve gurûr ve isti'lâ gibi huzûzât-ı nefsâniyyeye tâbi' olup isti'dâdını zâyi' etme!

***

İmdi Hz. Şeyh-i Ekber (r.a.) ... يَـا أَيُّهَـا النَّـاسُ اتَّقُـوا رَبَّكُـمُ إلـخ (Nisâ, 4/1) âyet-i kerîmesinin lisân-ı hakîkatle tefsîrine şürû' edip buyururlar ki: اتَّقُـوا رَبَّكُـمُ kavli "Vücûd-ı zâhiriniz olan bu taayyün-i kesîfinizi Hakk'a vikāye, ya'ni siper ittihâz ediniz" demektir. Zîrâ bu vücûd-ı kesîf-i beşerînin birçok evsâf-ı mezmûmesi vardır. Her ne kadar hakîkatte bunların senden zuhûru esmâ-i ilâhiyye âsârından ibâret ise de, mâdemki senin ortada bir vücûd-ı hâdis-i kesîfin vardır ve bunların cümlesinin o vücûda taalluku derkârdır ve Hak, min-haysü'z-zât, bunların kâffesinden münezzehdir; şu hâlde senden evsâf ve ef'âl-i zemîme sâdır olursa, "Bunlar Hakk'ındır, deme; benimdir de!" Ve eğer kerem ve atâ ve rahmet gibi evsâf ve ef'âl-i hamîde sâdır olursa [1/108] bâtının olan Rabb'ini nefsine siper edip "Bunlar Hakk'ındır, de!" Zîrâ bunlar ahlâk-ı ilâhiyyedendir; ve biz bu ahlâk ile tahalluka me'mûruz. Nitekim buyurulur: تَخَلَّقُوا بِأَخْلَاقِ اللّٰهِ [Allâh'ın ahlâkı ile ahlâklanınız.][125] Ve Hak Teâlâ bize şu مَـا أَصَابَـكَ مِـنْ حَسَـنَةٍ فَمِـنَ اللّٰـهِ وَمَـا

125 Tüsterî, *Tefsîr*, s. 174; Sülemî, *Hakāiku't-Tefsîr*, II, s. 344; Kuşeyrî, *Risâle*, s. 297 (bâbü's-sabr); Sîrcânî, *el-Beyâz ve's-Sevâd*, s. 283; Gazzâlî, *İhyâ*, VII, s. 210 (kitâbu's-sabr ve'ş-şükr); a.mlf., *Maksadü'l-Esnâ*, s. 162; Hemedânî, *Temhîdât*, 23;

أَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ (Nisâ, 4/79) ya'ni "Sana iyilikten bir şey isâbet ettikde, Allah'dandır; ve fenâlıktan bir şey isâbet eyledikde nefsindendir" âyet-i kerîmesinde bu edebi ta'lîm buyurdu. Eğer böyle yapacak olursan, ya'ni vücûd-ı kevnîde sâbit olan zemm ve hamdden, zemde nefsini Hakk'a siper, ve hamdde Hakk'ı nefsine siper edecek olursan, âlim olan kimselerin edîblerinden olursun. Nitekim Âdem (a.s.) kendisinden sâdır olan zelleyi, hakîkat-i hâli ârif iken, kendi nefsine isnâd edip رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا (A'râf, 7/23) [Ey bizim Rabb'imiz, biz nefsimize zulmettik.] buyurdu; ve zellede nefsini Rabb'ine siper ittihâz ettiği için, mahzâ bu edebi sebebiyle makbûl oldu; ve İblîs ise Hak'la münâzaa edip, terk-i edeb ettiği için matrûd ve mel'ûn oldu.

ثُمَّ أنَّ اللّٰهَ تعالى أطْلَعَه على ما أَوْدَعَ فيه وجَعَلَ ذلك في قَبْضَتَيْهِ، القبضةُ الواحدةُ فيها العالَمُ، والقبضةُ الأُخْرَى فيها آدمُ وَبَنُوهُ، وَبيَّنَ مَرَاتِبَهُم فيه، وَلَمَّا أطْلَعَنِي اللّٰهُ في سِرِّي على ما أَوْدَعَ في هذا الإمامِ الوَالِدِ الأكْبَرِ، جَعَلْتُ في هذا الكتابِ منه ما حُدَّ لِي لا ما وَقَفْتُ عليه، فإنَّ ذلك لا يَسَعُه كتابٌ ولا العالَمُ الموجودُ الآنَ، فمِمَّا شَهِدْتُهُ مما نُودِعُه في هذا الكتابِ كما حَدَّدَ لِي رسولُ اللّٰهِ ﷺ: حِكْمَةٌ إلٰهِيَّةٌ فِي كَلِمَةٍ آدَمِيَّةٍ، وهوَ هذا البابُ، ثُمَّ حِكْمَةٌ نَفْثِيَّةٌ فِي كَلِمَةٍ شِيثِيَّةٍ، ثم حكمةٌ سُبُّوحِيَّةٌ في كلمةٍ نُوحِيَّةٍ، ثم حكمةٌ قُدُّوسِيَّةٌ في كلمةٍ إدْرِيسِيَّةٍ، ثم حكمةٌ مُهَيْمِنِيَّةٌ في كلمةٍ إبْرَاهِيمِيَّةٍ، ثم حكمةٌ حَقِّيَّةٌ في كلمةٍ إسْحَاقِيَّةٌ، ثم حكمةٌ عَلِيَّةٌ في كلمةٍ إسْمَاعِيلِيَّةٍ، ثم حكمةٌ رُوحِيَّةٌ في كلمةٍ يَعْقُوبِيَّةٍ، ثم حكمةٌ نُورِيَّةٌ في كلمةٍ يُوسُفِيَّةٍ، ثم حكمةٌ أَحَدِيَّةٌ في كلمةٍ هُودِيَّةٌ، [1/109] ثم حكمةٌ فُتُوحِيَّةٌ في كلمةٍ صَالِحِيَّةٍ، ثم حكمةٌ قَلْبِيَّةٌ في كلمةٍ شُعَيْبِيَّةٍ، ثم حكمةٌ مَلَكِيَّةٌ في كلمةٍ لُوطِيَّةٍ، ثم حكمةٌ قَدَرِيَّةٌ في كلمةٍ عُزَيْرِيَّةٌ، ثم حكمة نَبَوِيَّةٌ في كلمةٍ عِيسَوِيَّةٍ، ثم حكمةٌ رَحْمَانِيَّةٌ في كلمةٍ سُلَيْمَانِيَّةٌ، ثم حكمةٌ وُجُودِيَّةٌ في كلمةٍ دَاوُدِيَّةٍ، ثم حكمةٌ نَفْسِيَّةٌ في كلمةٍ يُونُسِيَّةٍ، ثم حكمةٌ غَيْبِيَّةٌ في كلمةٍ أَيُّوبِيَّةٍ، ثم حكمةٌ جَلَالِيَّةٌ

Meybudî, *Keşfü'l-Esrâr*, II, s. 186; Baklî, *Meşrebü'l-Ervâh*, s. 33; Sühreverdî, *Avârif*, I, s. 238 (10. bâb); Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, XI, s. 10.

في كلمةٍ يَحْيَوِيَّةٍ، ثم حكمةٌ مَالِكِيَّةٌ في كلمةٍ زَكَرِيَّاوِيَّةٍ، ثم حكمةٌ إِينَاسِيَّةٌ في كلمةٍ إِلْيَاسِيَّةٍ، ثم حكمةٌ إِحْسَانِيَّةٌ في كلمةٍ لُقْمَانِيَّةٍ، ثم حكمةٌ إِمَامِيَّةٌ في كلمةٍ هَارُونِيَّةٍ، ثم حكمةٌ عُلْوِيَّةٌ في كلمةٍ مُوسَوِيَّةٍ، ثم حكمةٌ صَمَدِيَّةٌ في كلمةٍ خَالِدِيَّةٍ، ثم حكمةٌ فَرْدِيَّةٌ في كلمةٍ مُحَمَّدِيَّةٍ.

Ondan sonra Allah Teâlâ, onda îdâ' eylediği şeye onu muttali' eyledi; ve bunu kendisinin iki kabzasında kıldı. Kabza-i vâhidede âlem ve kabza-i uhrâda Âdem ve evlâdı ve onda onların merâtibi var idi. Vaktâki Allah Teâlâ, bu imâm-ı vâlid-i ekberde îdâ' eylediği şeye, sırrımda beni muttali' kıldı; bu kitâbda, ondan bana tahdîd olunan şeyi îrâd ettim, yoksa ona vâkıf olduğum şeyi değil. Zîrâ buna, ne kitâb ne de el'ân mevcûd olan âlem vâsi' olmaz. İmdi bu kitâbda îdâ' ettiğimiz şey, müşâhede ettiğim şeydendir. Nitekim Resûlullah (s.a.v.) Kelime-i Âdemiyye'de mündemic hikmet-i ilâhiyyeyi bana tahdîd eyledi. O da, bu bâbdır. Ba'dehû Kelime-i Şîsiyye'de mündemic hikmet-i nefsiyye [نَفْثِيَّةٌ], ba'dehû Kelime-i Nûhiyye'de mündemic hikmet-i sübbûhiyye, ba'dehû Kelime-i İdrîsiyye'de mündemic hikmet-i kuddûsiyye, ba'dehû Kelime-i İbrâhîmiyye'de mündemic hikmet-i müheyyemiyye, ba'dehû Kelime-i İshâkıyye'de mündemic hikmet-i hakkıyye, ba'dehû Kelime-i İsmâîliyye'de mündemic hikmet-i aliyye, ba'dehû Kelime-i Ya'kūbiyye'de mündemic hikmet-i rûhiyye, ba'dehû Kelime-i Yûsufiyye'de mündemic hikmet-i nûriyye, ba'dehû Kelime-i Hûdiyye'de mündemic hikmet-i ahadiyye, ba'dehû Kelime-i Sâlihiyye'de mündemic hikmet-i fütûhiyye, ba'dehû Kelime-i Şuaybiyye'de mündemic hikmet-i kalbiyye, ba'dehû Kelime-i Lûtiyye'de mündemic hikmet-i melkiyye, ba'dehû Kelime-i Üzeyriyye'de mündemic hikmet-i kaderiyye, ba'dehû Kelime-i İseviyye'de mündemic hikmet-i nebviyye,[126] ba'dehû Kelime-i Süleymâniyye'de mündemic hikmet-i rahmâniyye, ba'dehû Kelime-i Dâvûdiyye'de mündemic hikmet-i vücûdiyye, ba'dehû Kelime-i Yûnusiyye'de mündemic hikmet-i nefsiyye, ba'dehû Kelime-i Eyyûbiyye'de mündemic hikmet-i gaybiy-

126 Ahmed Avni Bey, **Îsâ Fassı**'nının başında açıkladığı üzere bu kelimenin iki vechi vardır: "İhbâr" mânâsında olan "nebeviyye" ve "rif'at" mânâsında olan "nebviyye". Ahmed Avni Bey bu vecihleri belirttikten sonra Konevî'ye uyarak "nebviyye"yi tercîh eder.

ye, ba'dehû Kelime-i Yahyâviyye'de mündemic hikmet-i celâliyye, ba'dehû Kelime-i Zekeriyyâviyye'de mündemic hikmet-i mâlikiyye, ba'dehû Kelime-i İlyâsiyye'de mündemic hikmet-i înâsiyye, ba'dehû Kelime-i Lokmâniyye'de mündemic hikmet-i ihsâniyye, ba'dehû [1/110] Kelime-i Hârûniyye'de mündemic hikmet-i imâmiyye, ba'dehû Kelime-i Mûseviyye'de mündemic hikmet-i ulviyye, ba'dehû Kelime-i Hâlidiyye'de mündemic hikmet-i samediyye, ba'dehû Kelime-i Muhammediyye'de mündemic hikmet-i ferdiyyedir.

Ya'ni Hak Teâlâ hazretleri, Âdem'e tevdî' eylediği şeyi göstermek sûretiyle, o şeye muttali' kıldı; ve göstererek muttali' kıldığı bu şeyi, iki kabzasında ona irâe etti. O iki kabzadan birisi, sıfât-ı kābiliyyet sâhibi olan sol kabzadır ki, onda âlem var idi; ve diğer kabza dahi sıfât-ı fiiliyye sâhibi olan sağ kabzadır ki, onda Âdem ve evlâdı ve evlâdının merâtibi meşhûd idi. Vaktâki Allah Teâlâ bu imâm-ı vâlid-i ekber olan Âdem'de îdâ' eylediği şeye beni sırrımda muttali' kıldı ve onun kâmil olan evlâdının suver-i cem'iyye-i ilâhiyyesini tafsîlen müşâhede ettirdi; bu kitâbda sırrımda vâki' olan müşâhedâtımdan bana tahdîd olunan şeyi îrâd ettim. Zîrâ sırrımda cemî'-i enbiyânın hakāyıkını müşâhede ettiğimde, ezvâk-ı enbiyâyı zevk-i Muhammedî dâiresinde izhâr ve bu kitâbda beyân etmek için, (S.a.v.) Efendimiz tarafından bana bir hadd ta'yîn buyuruldu. Binâenaleyh ben bu kitâbda bana ta'yîn olunan haddi tecâvüz etmedim; ve sırrımda vâki' olan müşâhedâtımın hepsini yazmadım. Zâten müşâhede ettiğim esrâr ve ezvâk, ne bu kitâba ve ne de el'ân mevcûd olan âleme sığmaz. Zîrâ bir bahr-i bîpâyân olan ezvâk ve maânî libâs-ı sûrete sığmaz. Nitekim Hakîm-i Senâî hazretleri buyurur: Beyit:

باز گشتم زانچه گفتم زانکه نیست در سخن معنی و در معنی سخن

Tercüme: "Söylediğimden rücû' ettim. Zîrâ sözde ma'nâ ve ma'nâda söz yoktur."[127]

İşte bu kitâbda îdâ' ettiğim şey dahi, sırrımda müşâhede ederek muttali' olduğum ezvâk ve maârifdendir. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz, Kelime-i Âdemiyye'de mündemic olan "hikmet-i ilâhiyye"yi bana tahdîd etti, o da bu bâbdır. Binâenaleyh hikmet-i ilâhiyyeden sırrımda muttali' olduğum

127 Ahmed Eflâkî, *Menâkıbu'l-Ârifîn*, I, s. 415.

şeyi bervech-i tahdîd yazdım. [1/111] Ondan sonra sırasıyla her birinin ezvâkı, bu kitâb-ı münîfin birer bâbından kinâye olan her bir fasta beyân olunmuştur. Her bir kelimenin bir hikmete sebeb-i ihtisâsı, her fassın ibtidâsında mukaddeme olarak gösterilmiş olduğundan burada ayrıca beyânına hâcet görülmemiştir.

وَفَصُّ كلِّ حِكْمَةٍ الْكَلِمَةُ الَّتي نُسِبَت إليها، فاقْتَصَرْتُ على ما ذَكَرْتُهُ من هذه الحِكَمِ في هذا الكتابِ على ما ثَبَتَ في أمِّ الكتابِ، فامْتَثَلْتُ ما رُسِمَ لي، وَوَقَفْتُ عِنْدَما حُدَّ لي، ولو رُمْتُ زيادةً على ذلك ما اسْتَطَعْتُ، فإن الحضرةَ تَمْنَعُ مِن ذلك، واللّٰه المُوَفِّقُ، لَا رَبَّ غَيْرُهُ.

Ve her bir hikmetin fassı, kendisine nisbet olunan kelimedir. Binâenaleyh bu kitâbda, ümmü'l-kitâbda sâbit olduğu şey üzere, bu hikmetlerden zikrettiğim şey üzerine iktisâr ettim. İmdi ben, bana resm olunan şeye imtisâl ettim; ve bana tahdîd olunan şey indinde durdum; ve eğer bunun üzerine ziyâde etmeğe meyletsem, kādir olmaz idim. Zîrâ hazret bundan men'eder. Muvaffık ancak Allah'dır. Onun gayrı Rab yoktur.

Ya'ni her bir hikmet, bir nebînin kalbinde müntakıştır; ve o nebînin vücûdu bir kelimedir ki, onun kalbinde müntakış olan hikmet o kelimeye nisbet olunur. "Kelime" ve "fass" haklarındaki îzâhât "Dîbâce"nin şerhinde mürûr etti. Hz. Şeyh (r.a.) buyurur ki: Ben bu kitâbda, ümmü'l-kitâbda sâbit olan hadd dâiresinde, bu hikmetlerden zikrettiğim ezvâk ve maârif üzerine iktisâr ettim. Bu ümmü'l-kitâbda sâbit olan haddi tecâvüz etmedim. Bu ümm-i kitâb, hakîkat-i muhammediyyeden ibâret olan taayyün-i evveldir; ve cemî'-i enbiyâ ve evliyâ, kâffe-i ezvâk ve ulûmu, velâyet-i hâssa-i muhammediyye ve makām-ı mahmûddan ibâret bulunan, bu mertebeden alırlar; ve bu ümm-i kitâb hâtem-i evliyâ mişkâtıdır. Bu bâbdaki tafsîlât **Fass-ı Şîsî**'de gelecektir. Hz. Şeyh-i Ekber [1/112] (r.a.) vâris-i kâmil-i nebevî olduğundan buyururlar ki: Ben Hâtem-i enbiyâ mişkâtında, bu *Fusûsu'l-Hikem* kitâbında beyân ettiğim ulûm ve ezvâk-ı enbiyâyı tahrîrde, bana resm olunan hadde imtisâl ettim; ve bu tahdîd olunan mikdâr dâiresinde durdum. Bu dâireyi aslâ tecâvüz etmedim. Eğer bunun ziyâdesine meylede idim, kādir olamaz idim. Zîrâ ben ubûdiyet mertebe-

sinde sâbitim; ve hazret-i ubûdiyyet ise, seyyidin resm ettiği şeye muhâlefetten men'eder. Binâenaleyh hakîkat-i muhammediyyeden me'hûz olan bu *Fusûsu'l-Hikem*'de izhârına me'mûr olduğum maârifte ne ziyâde ve ne de noksan vâki' olmamıştır. Doğru yolda tevfîk ihsân eden ancak Rabbü'l-erbâb olan Allâhü Zülcelâl hazretleridir. O Rabbü'l-erbâbın gayrı olan bir Rab yoktur. وَاللّٰهُ يُدَبِّرُ الْأَمْر [İşi tedbîr eden Allah'dır.]

İmdi kitâb müellifleri kendi hâl ve şânlarına kıyâsen bu *Fusûsu'l-Hikem*'de Hz. Şeyh-i Ekber (r.a.) efendimizin himmet ve tasarrufu sebkettiğine zâhib olurlar ise, hatâ-yı azîmde bulunurlar. Vâris-i ekmelin ulûmu, ehl-i hicâbın âlem-i tabîattan müstenbat olan ulûm-i istidlâliyyesi gibi değildir. İşte bu kıyâs-ı nefsten dolayıdır ki, ulemâ-i zâhireden birçoğu bu kitâb-ı münîfe i'tirâz edip ihrâka teşebbüs etmişler; ve ba'zıları Hz. Şeyh'in kadr-i âlîsini mu'terif olmakla berâber, mahzâ isti'dâdât-ı zâtiyyelerinin adem-i müsâadesinden dolayı mündericât-ı kitâbdan ürkerek, bu kitâbın bir İspanyol generali tarafından bi't-te'lîf Hz. Şeyh'e isnâd olunduğunu beyân etmişlerdir. Hâlbuki bu isnâd o kadar câhilânedir ki, külfet-i redde bile değmez. Şu kadar diyelim ki, bu kitâb-ı münîfin te'lîfi, 627 sene-i hicriyyesindedir. *Fütûhât-ı Mekkiyye* ise 590 senesinde Mekke'-i Mükerreme'de te'lîf buyurulmuştur.[128] *Tecelliyât-ı Mevsıliyye*[129] ise Musul'da te'lîf olunmuştur. Hâlbuki o vakit usûl-i tıbâat mevcûd olmadığı cihetle *Fütûhât-ı Mekkiyye* gibi bir eser-i cesîmin İspanya'ya kadar intişârı, nasıl mümkin oldu da bu general bu kitâb-ı münîfte *Fütûhât-ı Mekkiyye* ve *Tecelliyât-ı Mevsıliyye* ve *Kitâbü İnşâi'd-Devâir* gibi Hz. Şeyh'in birtakım âsâr-ı celîlesi mündericâtına [1/113] atf-ı hakāyık etti? O ne büyük general imiş ki, lübb-i Kur'ân'a ve Hz. Şeyh-i Ekber'in âsâr-ı aliyyesinde inbâ' buyurduğu ezvâka vâsıl olmuş da, *Fusûsu'l-Hikem* gibi bir eser-i azîm vücûda getirmiştir, ve mertebe-i kemâlde Hz. Şeyh'e müsâvî gelmiştir? Bunun mümkin olmadığı meydanda olduğundan bu isnâd bir ürcûfe-i câhilânedir. Ey mü'min-i mütefekkir, eğer bu ve emsâli âsâr-ı ekâbiri okuyup anlamıyor

128 İbnü'l-Arabî *Fütûhât*'ın telifine 598/1201 târihinde Mekke'de başlamış, telif faaliyeti otuz bir yıl sürmüş ve ilk imlâ 629/1231'de, ikinci imlâ ise 636/1238'de tamamlanmıştır. Bk. Kılıç, *İbnü'l-Arabî*, s. 26-27; Addas, *Kibrît-i Ahmer'in Peşinde*, s. 324, 326.

129 Burada kastedilen eser, İbnü'l-Arabî'nin 601/1204-1205 yılında Musul'da iken kaleme aldığı *Tenezzülâtü'l-Mevsıliyye* olmalıdır. Bk. Yahyâ, *Histoire et classification de l'oeuvre d'Ibn Arabi*, s. 500-502.

isen, ta'n etme! Benim için değildir, de, bırak! Bu, tarîk-i insâftır; ve insâf dînin yarısıdır. Zîrâ âsâr-ı ekâbirden her ferdin nasîbi yoktur. وَاللّٰـهُ يَخْتَـصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ (Bakara, 2/105) [Allah Teâlâ ise rahmetini dilediğine tahsîs buyurur; ve Allah Teâlâ pek büyük ihsân sâhibidir.]

İbtidâ: 26 Temmuz 1334 ve 18 Şevval 1336
[26 Temmuz 1918], yevm-i Cum'a saat 4,5

İntihâ: Leyle-i Perşembe 2 Kânûn-i sânî 1335 ve
29 Rebîu'l-evvel 1337 [2 Ocak 1919], saat 1,5

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

II

فَصُّ حِكْمَةٍ نَفْثِيَّةٍ فِي كَلِمَةٍ شِيثِيَّةٍ

[KELİME-İ ŞÎSİYYE'DE MÜNDEMİC HİKMET-İ NEFSİYYE'NİN BEYÂNINDA OLAN FASTIR]

"Nefs" (نَفْـث) "tuh tuh diyerek üflemek" ma'nâsına gelir. Nitekim ehl-i azâim, ya'ni hastalar üzerine okuyucular yapar. Zamânımızda onlara alâ-tarîki't-tezyîf "üfürükçü" de derler; ve Arablar o gibi kimselere "neffâs" ta'bîr ederler ve Kur'ân-ı Kerîm'de وَمِنْ شَرِّ النَّفَّاثَاتِ (Felak, 113/4) buyurulur ki, "neffâse olan kadınların şerrinden" demektir.

Ve "Şît" "tâ" ile İbrânî lugatında "Atâullah" ma'nâsınadır. Arablar "sâ" harfiyle "Şîs" telaffuz eder. Âdem (a.s.), Hâbil'in vak'a-yı şehâdetinden sonra teskîn-i teessürü için Hak'tan bir mevhibe taleb etti. Ona Şîs (a.s.) atâ olundu.

Burada "nefs"den (نَفْـث) murâd, zât-ı ahadiyyette mahbûs kalıp sıkılan esmâ-i ilâhiyyeyi nefes-i Rahmânîsini irsâl ile Hakk'ın tenfîs etmesinden ibârettir; ve "hikmet-i nefsiyye"nin Kelime-i Şîsiyye'ye sebebi-i tahsîsi budur ki, Cenâb-ı Âdem taayyün-i evvel-i icmâlî olup, onun mertebesi kâffe-i merâtib-i âlemi müştemil idi. Hak Teâlâ hazretleri o icmâli, vücûd-ı mutlakının a'yân-ı sâbite üzerine inbisâtından ibâret olan nefes-i Rahmânîsi ile tafsîl etmek murâd etti. Feyz-i cûdî ve menh-i vehbîden ibâret bulunan Hz. Şîs'in taayyünüyle zâhir oldu; ve bu zuhûr "nefes-i Rahmânî" hasebiyle olduğu için, irsâl-i nefes ma'nâsına olan "nefs"e müteallik hikmet, "atâullah" ve "hibetullah" ma'nâsına olan Kelime-i Şîsiyye'ye tahsîs buyuruldu; ve Hz. Şeyh (r.a.) bu sebebden dolayı "hikmet-i nefsiyye"yi "hikmet-i ilâhiyye"den sonra zikrederek bunda, Şîs (a.s.)ın kalb-i şerîfine vârid olan ulûm-i vehbiyye-i ilâhiyyeyi ve atâyâ-yı zâtiyyeyi ve onun birtakım ahkâm ve maârifini ve ezvâk ve kemâlâtını beyân buyurdu. [2/2]

اعْلَمْ أنَّ العَطَايَا والمِنَحَ الظاهرَةَ في الكونِ على أيْدِي العبادِ وعلى غيرِ أيْدِيهِم على قِسمَيْن: منها ما يكون عطايا ذاتيَّةً وعطايا أسمائيَّةً، وتَتَمَيَّزُ عِند أهلِ الأذواقِ.

Ma'lûm olsun ki, kevnde kulların elleri üzere ve onların ellerinin gayrı üzere olan atâyâ ve minah-i zâhire iki kısım üzerinedir: Onlardan biri atâyâ-yı zâtiyye, diğeri atâyâ-yı esmâiyyedir; ve ehl-i ezvâk indinde mütemeyyiz olur.

Ya'ni muallim vâsıtasıyla müteallime hâsıl olan herhangi bir ilim; ve şeyh ve melâike ve ervâh-ı enbiyâ ve evliyâ vâsıtalarıyla mürîde hâsıl olan maârif-i rabbâniyye gibi, kulların elleri vâsıtasıyla ve bir muallimin ta'lîmine ve şeyhin irşâdına muhtâc olmaksızın tâlib-i Hakk'a cihet-i bâtından hâsıl olan ilim gibi, kulların elleri tavassut etmeksizin vücûd-ı hâricîde vâki' olan Allâh'ın atâları ve ihsânları iki kısımdır: Biri "atâyâ-yı zâtiyye", diğeri "atâyâ-yı esmâiyye"dir.

Ma'lûm olsun ki, vücûd-ı mutlak-ı Hak zât-ı ahadiyyesi hasebiyle, atâ ve ihsân etmez. Zîrâ atâ sıfât ve esmâ îcâbıdır. Bu mertebede ise Hak kâffe-i sıfât ve esmâ ile zuhûrdan ganîdir; ve O'nun bilcümle sıfât ve esmâsı zât-ı ahadiyyetinde mündemic ve müstehlektir. Bunlar zuhûr etmese de, zât-ı mutlakı, yine zât-ı mutlaktır. Vaktâki zâtında mahv ve müstehlek olan bu sıfât ve esmâ zuhûr isterler, Hak kendi zâtına, yine kendi zâtında tecellî etmekle, onların suver-i ilmiyyeleri Hakk'ın zâtında peydâ olur. Buna "feyz-i akdes" ta'bîr ederler; ve Hakk'ın bu tecellîsi ile "mertebe-i ilm"e tenezzülü mertebe-i esmâ ve sıfât, vahdet ve ulûhiyet mertebesidir. Ondan sonra zât-ı Hakk'ın her bir mertebeye tenezzülü, bu mertebe-i ilimde hâsıl olan esmâsının sûreti üzerine olur. Binâenaleyh vücûd-ı hâricîde, ya'ni şimdi bizim içinde bulunduğumuz hazret-i şehâdette ve âlem-i dünyâda bu vücûdlarımızda hâsıl olan atâyâ, atâyâ-yı esmâiyyedir; ve bu atâyâ-yı esmâiyye, atâyâ-yı zâtiyyede mündericdir. Zîrâ zât-ı Hak, ilminde peydâ olan suver-i esmâiyyeye, nefes-i Rahmânîsiyle münbasit olmak, ya'ni mertebe-i letâfetten mertebe-i kesâfete tenezzül etmek sûretiyle vücûd verdi;

ve onların isti'dâdları ve kābiliyetleri neden ibâret ise, ona göre atâ ve ihsân etti. [2/3] Binâenaleyh bu atâlar, zât-ı vahdet ve ulûhiyetten inbiâs eyledi. Bu sûrette atâyâ-yı zâtiyye ve tecelliyât-ı zâtiyye dedikleri zât-ı ulûhiyyetin tecellîsi olur.

İmdi insân-ı kâmil "Allah" ism-i câmiinin mazharı olmak i'tibâriyle, âlem-i kevnde Hakk'ın tecellî-i zâtîsi hâssaten ona olur; ve o zât-ı saâdet-simât kâffe-i mevcûdâtın a'yân-ı sâbiteleri iktizâsınca, kendilerine vârid olması îcâb eden atâyâyı ve minah-ı ilâhiyyeyi, hilâfeti ve niyâbeti hasebiyle, onlara tevzî' eder. Âlem-i kevnde vâki' olan bu tecelliyât-ı esmâiyyeye "feyz-i mukaddes" ta'bîr ederler. İşte bu iki kısım atâyâ, zevk sâhibleri indinde yekdîğerinden farkolunur.

كَمَا أنَّ مِنها ما يكون عن سُؤَالٍ في مُعَيَّنٍ وعن سؤالٍ في غيرِ مُعَيَّنٍ، ومنها ما لا يكونُ عن سؤالٍ، سَوَاءٌ كانتِ الأعْطِيَةُ ذاتِيَّةً أو أسمائِيَّةً، فالمُعَيِّنُ كَمَنْ يَقُولُ «يَا رَبِّ أَعْطِنِي كذا» فَيُعَيِّنُ أمرًا ما لا يَخْطُرُ له سِوَاه، وغيرُ المُعَيِّن كَمَنْ يقول «يَا رَبِّ أَعْطِنِي مَا تَعْلَمُ فِيهِ مَصْلَحَتِي مِنْ غَيْرِ تعْيِينٍ لِكُلِّ جُزْءٍ مِن ذاتِيٍّ مِنْ لَطِيفٍ وَكَثِيفٍ».

Nitekim ondan ba'zısı, muayyende suâlden ve gayr-ı muayyende suâlden vâki' olur; ve ondan ba'zısı da suâlden vâki' olmaz. Gerek atıyye-i zâtiyye olsun, ve gerek esmâiyye olsun müsâvîdir. İmdi "Yâ Rab bana bunu ver!" diyen gibi muayyin, ona onun gayrı bir şey hutûr etmeyen bir emri ta'yîn eder; ve gayr-ı muayyin dahi "Yâ Rab benim latîf ve kesîften olan zâtımın her bir cüz'üne min-gayr-ı ta'yîn, benim onda maslahatım olduğunu bildiğin şeyi ver!" diyen kimse gibidir.

Hz. Şeyh (r.a.) atâyâ-yı ilâhiyyeyi, "atâyâ-yı zâtiyye" ve "atâyâ-yı esmâiyye" nâmıyla iki kısma taksîm edip temyîzini de zevke havâle buyurdu. O atâyâyı burada da, hiss ile idrâk olunan kısımlara taksîm edip, beynlerindeki farkı misâl ile tavzîh buyurdu. Zîrâ ma'kūl misâl ile mahsûs olur; ve evvelki taksîm fâil cihetinden ve bu taksîm ise kābil cihetindendir. Ya'ni Hak'tan lafz ile bir şey taleb eden kul, ilim ve yakîn gibi ya muayyen bir şey ister; veyâhud [2/4] "Yâ Rab! Sen benim hâlimi ve benim salâhım hangi

şeyde olduğunu bilirsin. Benim zâtımın latîf olan cüz'üne, ya'ni rûhuma ve kuvâ-yı rûhâniyyeme ve kesîf olan cüz'üne, ya'ni âlem-i kesâfette müteayyin ve mukayyed olan vücûduma ve nefsime ve kuvâ-yı nefsâniyyeme muvâfık ve sâlih olan ne ise ez-gayr-ı ta'yîn onu ihsân et!" kavlinde olduğu gibi gayr-ı muayyen bir şey'i taleb eder; ve taleb lafzı ile vâki' olmayan atâ dahi, taleb lafzıyla olan ile müsâvîdir. Bu atâyâ ister zâtî, ister esmâî olsun. Zîrâ suâl ya lisân-ı kāl veyâ hâl veyâhud isti'dâd ile olur. Suâl olmak husûsunda cümlesi birbirine müsâvîdir. Meselâ bir dilenci gelip "On para ver!" der. Bu lisân-ı kāl ile suâldir. Bir diğer dilenci gelip boynunu bükerek el açıp durur, bu da lisân-ı hâl ile sadaka taleb ediyor. Fakat âile sâhibi olup akşama yiyeceği ve bir kesbi olmadığını bildiğiniz bir fakîr ne lisân-ı kāl ile ve ne de lisân-ı hâl ile sizden sadaka istemediği hâlde, siz onun mahall-i sadaka olmak isti'dâdını hâiz olduğunu bildiğiniz için ona muâvenette bulunursunuz. Binâenaleyh onun sizden sadaka taleb etmesi lisân-ı isti'dâd ile olmuş olur.

والسَّائِلُونَ صِنْفَانِ: صِنْفٌ بَعَثَهُ على السُّؤَالِ الاسْتِعْجَالُ الطَّبِيعِيُّ، فإنَّ الإنسانَ خُلِقَ عَجُولًا، والصِّنْفُ الآخَرُ بَعَثَهُ على السؤالِ عِلْمُه، لِما عَلِمَ أنَّ ثَمَّةَ أُمُورًا عندَ اللّٰهِ قد سَبَقَ العِلمُ بأنَّها لا تُنَالُ إلا بعدَ السؤالِ، فيقول: فَلَعَلَّ ما نَسْأَلُه فيه سبحانه يكون مِن هذا القَبِيلِ، فسؤالُه احْتِيَاطٌ لِما هو الأمرُ عليه من الإمكانِ، وهو لا يَعلَمُ ما في علمِ اللّٰهِ ولا ما يُعْطِيه اسْتِعْدَادُه في القَبُول، لأنَّه مِن أغْمَضِ المَعْلوماتِ الوُقُوفُ في كلِّ زمانٍ فَرْدٍ على اسْتِعْدَادِ الشَّخْصِ في ذلك الزَّمَان، ولولا ما أعْطَاه الاستِعْدادُ السؤالَ ما سَأَلَ.

Ve sâiller iki sınıftır: Bir sınıfı suâle isti'câl-i tabîî ba'setti. Zîrâ insan acûlen mahlûktur. Ve diğer sınıfı da suâle ilmi ba'setti. Zîrâ bildi ki Allah indinde, ilim sebkettiği umûr vâki'dir. Ona ancak talebden sonra nâil olunur. İmdi der ki, me'mûldür ki Hak'tan taleb ettiğimiz şey bu kabîlden ola. Böyle olunca onun suâli, imkândan [2/5] üzerinde bulunduğu şey için ihtiyâttır; ve hâlbuki Allâh'ın ilminde olan şey ve onun isti'dâdının kabûlde i'tâ ettiği şey bilinmez. Zîrâ her zaman ferdde, bu zamanda şahsın isti'dâdına vukūf, ma'lûmâtın en gāmız olanındandır. Ve eğer isti'dâd, suâli i'tâ etmeye idi, suâl etmezdi.

Ya'ni Allâh'ın atâlarını, ihsânlarını lisân-ı kāl ile taleb edenler iki sınıftır: Bir sınıfını bu atâyâyı Hak'tan talebe sevkeden şey isti'câl-i tabîîdir. Zîrâ acele etmek insanın şânındandır; o acûl olarak halkolunmuştur. Vaktinin hulûlünden mukaddem kemâle vusûlü taleb eder. Sâillerden bu sınıf, bilmezler ki, taleb ettikleri atâyı, ilm-i ilâhîde ayn-ı sâbitelerinin lisân-ı isti'dâd ile vâki' olan talebleri üzerine Hak hükmetmiş midir; ve kendileri hangi zamanda, hangi şeye müstaiddir? İşte bir sınıfın talebi böyle cehil üzerine vâki' olur.

Diğer sınıfı suâle sevkeden şey ise, onun ilmidir. Zîrâ bu sınıf icmâlen bilirler ki, Allâh'ın indinde ilm-i ilâhî sebketmiş olan birtakım umûr vardır; ve o umûra ancak talebden sonra nâil olunur. Ya'ni birtakım atâyâ-yı ilâhiyye vardır ki, onların zuhûru, ilm-i ilâhîde talebe meşrût kılınmıştır. Binâenaleyh taleb olmadıkça zuhûr etmez. Bunun için bu sınıf, Hak Teâlâ hazretlerinden bizim taleb ettiğimiz şey belki bu kabîldendir, deyip imkân-ı husûlü, ilm-i ilâhîde talebe mütevakkıf olduğu mütâlaasıyla o şeyi ihtiyâten Hak'tan ister. Maahâzâ bu taleble berâber, o şeyin ilm-i ilâhîde sübûtu vâki' midir; ve onun ayn-ı sâbitesinin isti'dâdı bu taleb ettiği şeyi ezelde, Hak aleyhine hükmetmiş midir; ve binâenaleyh ilm-i ilâhîde sâbit olan şey, zâhirde umduğuna muvâfık mıdır, bunları bilmez. Zîrâ a'yân-ı sâbite Hakk'a ne sûretle ilim vermişler ise, o sûretle Hakk'ın ma'lûmu olurlar; ve Hakk'a, bizim hakkımızda böyle hükmet diye, Hak aleyhinde ne vech ile hükmetmişler ise, Hakk'ın onlar hakkındaki hükmü dahi ona göredir. Zîrâ hâkim hükmettiği şeyde mahkûmun-aleyhdir. Bu bahsin tafsîli **Fass-ı Üzeyrî**'de zikrolunmuştur.

İşte sâil ayn-ı sâbitesi ilm-i Hak'ta ne sûretle ma'lûm olduğunu bilmediği için, [2/6] taleb ettiğim şey belki ilm-i ilâhîde sâbit olmuş bir şeydir, deyip ihtiyâten suâl eder. Fakat bunun sâbit olup olmadığını bilmez. Zîrâ her bir zamanda, her bir şahsın isti'dâdına vâkıf olmak keyfiyeti pek gāmız ve en derin ve gizli ma'lûmât cinsindendir. Binâenaleyh her bir ferd, her ânda olan isti'dâdını bilmez ki, o dakîkada müstaid olduğu şeyi hemen Hak'tan taleb etsin de, o şey dahi derhâl vâki' oluversin. İşte bunu bilmediği için, belki eser-i icâbet zâhir olur diye, müstaid olduğunu zannettiği şeyi Hak'tan taleb eder. Bu sebeble onun istediği şeylerin ba'zısı vâki' olur, ba'zısı vâki'

olmaz. Fakat şurası şâyân-ı dikkattir ki, insan sûret-i umûmiyyede olarak kabûlüne müstaid olduğu şeyi idrâk edebilir. Meselâ bir kimse tıp veyâ riyâziye tahsîline mübâşeret eder. Az mesâî ile çok ma'lûmât elde ettiğini ve o ilmin mesâilini anlamakta aslâ güçlük çekmediğini görür. Bundan anlar ki, o ilmin husûlüne kendisinde isti'dâd vardır. İşte bu icmâlen isti'dâdına vukūfdur ki, buna "kazâ" derler. Fakat onun vakten-mine'l-evkāt ne mikdâr hâsıl olacağını, ya'ni kazânın tafsîli olan "kader"i bilmez. Meğer ki Hak bunların ba'zısına kendini muttali' kılsın; ve bunların cümlesine ıttılâ' ilm-i ilâhîde olan şeye ıttılâ'dır ki, bu da Hakk'a mahsustur. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de buyurulur: مَا تَدْرِي نَفْسٌ مَاذَا تَكْسِبُ غَدًا (Lokmân, 31/34) ya'ni "Bir nefis, yarın ne kesbedeceğini bilmez."

İmdi abd her ne kadar isti'dâdını bilmez ise de, eğer isti'dâd, sâile suâli i'tâ etmese idi, ondan taleb sâdır olmaz idi. Zîrâ abd üzerinde her ânda cârî olan ahvâl, onun isti'dâdından münbaisdir; ve abdin talebi dahi, üzerinde cârî olan ahvâlden bir hâldir. Binâenaleyh abdin suâli dahi, onun isti'dâdından münbais bir keyfiyet olur. Şu hâlde sâil Hak'tan bir şey taleb ettikde, onun o suâli, taleb ettiği şeydeki isti'dâdına delâlet eder; ve işte o isti'dâd, talebe sebeb olmuştur. Fakat abd, [2/7] her zaman ferdde, ya'ni eczâ-yı zamandan her bir cüz'de, isti'dâdının ne şeyi iktizâ ettiğini bilmez. Eğer bilse idi talebini müteâkib o şey zuhûr ediverir idi.

فَغَايَةُ أهلِ الحُضُورِ الَّذِينَ لا يَعلَمُون مِثْلَ هذا أنْ يَعْلَمُوه في الزَّمانِ الَّذي يكونونَ فيه، فإنَّهم بِحُضُورِهِم يَعلَمون ما أَعْطَاهُم الحقُّ في ذلك الزَّمانِ وأنَّهم ما قَبِلُوه إلا بِالْاِسْتِعْدَادِ، وَهُمْ صِنْفَانِ: صِنْفٌ يَعلَمون مِن قَبُولِهِم اسْتِعْدادَهُم، وصِنْفٌ يَعلَمون مِن اسْتِعْدَادِهِم ما يَقْبَلُونَه، وهذا أَتَمُّ ما يكون في معرفةِ الاسْتِعْدَادِ في هذا الصِّنْفِ، ومِن هذا الصِّنْفِ مَن يَسْأَلُ لا للاسْتِعْجَالِ ولا للإمكانِ، وإنَّما يسألُ امتِثَالًا لأمرِ اللّٰهِ في قولِه تعالى: ﴿أُدْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ﴾، فهو العبدُ المَحْضُ، وليس لهذا الدَّاعِي هِمَّةٌ مُتَعَلِّقَةٌ فيما سَأَلَ فيه مِن مُعَيَّنٍ أو غيرِ مُعَيَّنٍ، وإنَّما هِمَّتُهُ في امْتِثَالِ أَوَامِرِ سَيِّدِهِ، فإذا اقْتَضَى الحالُ السُّؤَالَ سَأَلَ عبودِيَّةً وإذا اقْتَضَى التَّفْوِيضَ والسُّكُوتَ سَكَتَ، فَقَدِ ابْتُلِيَ أَيُّوبُ وغيرُه، وما سَأَلُوا رَفْعَ ما ابْتَلَاهُم اللّٰهُ به، ثُمَّ اقْتَضَى لَهُم الحالُ في زَمَانٍ

آخَرَ أنْ يَسْأَلُوا رَفْعَ ذلك، فَسَأَلُوه، فَرَفَعَه اللّٰهُ عنهم.

İmdi bunun mislini bilmeyen ehl-i hûzurun gāyesi, onu içinde bulundukları zamanda bilmeleridir. Zîrâ onlar huzûrları sebebiyle bu zamanda Hakk'ın onlara verdiği şeyi ve onu ancak isti'dâd sebebiyle kabûl ettiklerini bilirler; ve onlar iki sınıftır: Bir sınıfı kabûllerinden isti'dâdlarını bilirler; ve bir sınıfı dahi ne şeyi kabûl ettiklerini isti'dâdlarından bilirler. Bu da, bu sınıfta ma'rifet-i isti'dâdda vâki' olan şeyin etemmidir; ve bu sınıftan, isti'câl ve imkân için değil, ancak Allah Teâlâ'nın ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ (Mü'min, 40/60) [Bana duâ ediniz; size icâbet edeyim!] kavlindeki emrine imtisâlen suâl eden kimse vardır. Böyle olunca o, abd-i mahzdır; ve bu dâî için, suâl ettiği şeyde muayyenden ve gayr-ı muayyenden, himmet-i müteallika yoktur. Onun himmeti ancak efendisinin evâmirine imtisâldedir. Binâenaleyh hâl, suâli iktizâ ettikde, ubûdiyyeten suâl eder; ve tefvîz ve sükûtu iktizâ ettikde dahi, sâkit olur. İmdi Eyyûb'u vesâireyi mübtelâ kıldı. Hâlbuki Allâh'ın onları onunla mübtelâ ettiği şeyin ref'ini suâl etmediler. Ba'dehû diğer zamanda onlara bunun ref'ini taleb etmek iktizâ etti. Binâenaleyh suâl ettiler. O hâlde Allah, onlardan onu ref'eyledi. [2/8]

Ya'ni sâillerden bunun mislini, ya'ni ilm-i ilâhîyi ve isti'dâdlarını bilmeyen ehl-i huzûrun gāyesi, içinde bulundukları zamanda isti'dâdlarını bilmeleridir. Onlar a'yân-ı sâbitelerinin ilm-i Hak'ta ne sûretle sübût bulduğunu ve lisân-ı isti'dâdlarıyla Hak'tan, ne şeyi taleb etmiş olduklarını bilmemekle berâber, gerek bilvâsıta ve gerek bilâ-vâsıta vâridâttan, tecelliyâttan, ulûm ve ahlâktan, bulundukları zaman içinde Hakk'ın ne şeyi ihsân buyurduğunu ve hâzır oldukları zaman içinde kabûl ettikleri atâyâ-yı ilâhiyyeyi ancak o zamanda olan isti'dâd-ı cüz'îleriyle kabûl ettiklerini bilirler. Zîrâ Hak'la huzûr ve şühûdları sebebiyle, vücûdda ve te'sîrde Hak'tan başka hiçbir şey görmezler; ve Zeyd ve Amr yediyle kendilerine vâsıl olan atâyâyı gördükde: "İşte bu bizim ilm-i ilâhîde sâbit olan a'yânımızın lisân-ı isti'dâd ile Hak'tan taleb ettiği şeydir ki, şu zamandaki isti'dâd-ı cüz'îmiz sebebiyle şimdi bize Hak'tan ihsân olundu" derler.

Bu ehl-i huzûr dahi iki sınıftır: Bir sınıfı atâyı kabûllerinden dolayı isti'dâdlarını bilirler; zîrâ bunlara a'yân-i sâbiteleri mekşûf değildir. Binâe-

naleyh isti'dâdlarını tafsîlen bilmezler. Ancak kendilerine vârid olan atâyâyı kabûl edip hazmetmeleri hasebiyle isti'dâdlarını icmâlen bilirler; ve "Eğer isti'dâdımız olmasa idi, bu atâyı kabûl etmez idik" derler. Nitekim Cenâb-ı Şeyh Ekber (r.a.) bu *Fusûsu'l-Hikem*'de binlerce hakāyık ve maârif beyân buyururlar. Nice kimseler vardır ki, bu maârifi havsalalarına sığdırıp kabûl edemez. Bu kabûl edememek keyfiyeti şübhe yoktur ki adem-i isti'dâddandır. Ve yine birçok kimseler Hz. Şeyh-i Ekber mazharından vârid olan bu atâyâyı kabûl edip ve âb-ı hayât gibi içip hazmederler. Bu da kabûle olan isti'dâddan nâşîdir.

İmdi kelâm bir, fakat isti'dâd-ı sâmiîn muhteliftir. Ve ehl-i huzûrun bir sınıfı dahi, ilm-i ilâhîdeki a'yân-ı sâbitelerini ve onların isti'dâdlarını bildikleri için, bu isti'dâdları hasebiyle ne şeyi kabûl edeceklerine vâkıftırlar. Binâenaleyh onlar ancak kendilerinde kabûle isti'dâd gördükleri şeyi Hak'tan taleb ederler; ve istedikleri şey de filhâl veyâ bir müddet sonra vâki' olur. Ve bu ikinci sınıf, ehl-i huzûr sınıfında, ma'rifet-i isti'dâd keyfiyetinde vâki' olan şeyin etemmidir. Ya'ni bu ikinci sınıf birinci sınıftan daha tamâmdır. Cenâb-ı Şeyh (r.a.) atâyâ-yı ilâhiyyeyi evvelâ "taleb ile" ve "talebsiz" hâsıl olan atâyâya; ve taleb ile olan atâyâyı dahi "muayyen" ve "gayr-ı muayyen" olan şeye taksîm etti. Şimdi de sâili, suâle sevkeden şey hasebiyle [2/9] taksîm edip buyururlar ki: Bu ehl-i huzûrdan olan sâillerden bir sâil vardır ki Hak'tan taleb eder, fakat isti'câl-i tabîî ve imkân için suâl etmez; belki onun suâli Allah Teâlâ hazretlerinin ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ (Mü'min, 40/60) ya'ni "Benden suâl edin, sizin için isticâbe edeyim" kavliyle vâki' olan emrine imtisâl içindir. Bu sâil abd-i mahzdır. Onun dünyevî ve uhrevî, ve zâhirî ve bâtınî, muayyen ve gayr-ı muayyen, hiçbir şeye himmeti müteallik değildir. Binâenaleyh taleb ettiği şeyi himmetini ta'lîk ederek istemez. Onun himmeti, ancak Efendi'sinin emirlerine imtisâl etmektedir. *Mesnevî*:

چون طمع خواهد ز من سلطانِ دین　　خاك بر فرقِ قناعت بعد زین

Tercüme: "Sultân-ı dîn, mâdemki benden tama' ister, bundan sonra kanâatın başına toprak saçılsın!"[130]

130 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, X, s. 193 (beyit: 2694).

Binâenaleyh hâl, suâl iktizâ edince, bu abd-i mahz ancak ubûdiyyeten suâl eder. Zîrâ onun vech-i Hak'tan ve cemâl-i mutlaktan başka hiçbir murâdı yoktur. Cem'an makām-ı vahdette ve tafsîlen mezâhir-i kesîrede, ya'ni suver-i âlemdedir. Eğer muktezâ-yı hâle göre lafzen Hak'tan bir şey taleb ederse, Efendi'sine karşı kulluğun şânını isbât içindir. Ve eğer hâl, Hakk'a tefvîz-i umûr edip sükût etmeyi iktizâ ederse, susar; ne himmeti ile ma'nen ve kalben; ve ne de lisânı ile lafzen bir şey taleb etmez. Nitekim Hak Teâlâ hazretleri Eyyûb (a.s.)ı ve sâir enbiyâyı ve onların vârisleri olan evliyâyı, birtakım belâlara mübtelâ eyledi; onlar bu belâların ref'ini Hak'tan taleb etmediler, o belâları çektiler. Ba'dehû diğer zamanda hâl, o belâların ref'ini taleb etmek iktizâ etti. Onlar da muktezâ-yı hâle göre o belâların ref'ini Hak'tan taleb ettiler. Hak Teâlâ hazretleri dahi ref'eyledi.

Ma'lûm olsun ki, Hak Teâlâ hazretlerinin kullarını mübtelâ kıldığı her mihnet ve belâ kahr-ı mahz değildir; belki mihnet ve belâ sûretinde zâhir olan rahmet ve ni'met-i mahsûsadır; ve mihnet ve belâ Hakk'ın Celâl'inden; ve rahmet ve ni'met ise Cemâl'indendir; ve insan mazhar-ı Cemâl ve Celâl'dir. Nitekim Hak Teâlâ insan hakkında خَلَقْتُ بِيَدَيَّ (Sâd, 38/75) ya'ni "İki elimle halkettim" buyurur ki, yed-i Cemâl'imle ve yed-i Celâl'imle halkeyledim [2/10] demektir. Binâenaleyh Hak insanı, mazhar-ı kâmil olduğu için mükerrem kılmıştır; ve insanın gayrı olan mahlûkāt-ı ilâhiyyede bu cem'iyet yoktur. Onların ba'zısı cemâlî ve ba'zısı celâlîdir. Meselâ hayvânât mazhar-ı Celâl'dir. Çünkü Müzill isminin mazharıdırlar. İşte bu kemâlinden nâşî insan teklîfât-ı ilâhiyyenin muhâtabı olmuştur; ve insan nefsi, ya'ni vücûd-ı müteayyini ve mukayyedi i'tibâriyle mazhar-ı Celâl ve rûhu i'tibâriyle de mazhar-ı Cemâl'dir. Zîrâ rûh hadd-i zâtında ednâs-ı tabîattan pâktir. Nefis ise böyle değildir. Onun mahtidi âlem-i anâsır ve tabâyi'dir; ve âlem-i tabîat ise mazhar-ı kahr ve celâldir. Onun için nefsin şânı Hakk'a muhâlefet ve rûhun şânı dahi mutâvaattır. Binâenaleyh nefsi rûhuna tâbi' olanlar "cemâlî" ve rûhu nefsine tâbi' olanlar ise "celâlî" olur. İmdi kahır ve lutuf, muhakkikîn nazarında hakîkat-i vâhidenin şuûnâtından başka bir şey olmadığından ikisi de şey'-i vâhiddir. Ancak bi-hasebi'l-mezâhir birbirinden ayrı ve yekdîğerinin zıddı görünürler. İşte bu sebebden Hz. Mevlâna (r.a.) buyururlar: *Mesnevî*:

عاشقم بر قهر و بر لطفش بجد بو العجب من عاشقِ این هر دو ضد

Tercüme: "Ben onun kahrına ve lutfuna cidden âşıkım; acîbdir ki ben, bu her iki zıddın âşıkıyım."[131]

Bu gibi zevât-ı kirâm nasıl kahra âşık olmasınlar ki, kahır vech-i Hakk'ın nikābı olan nefse taalluk eder ve onu yırtıp cemâl-i Hakk'ı izhâr eyler. Onların matlûbu da bundan ibârettir. Ve kahır ve celâlin mevridi vücûd-ı mümkinât olup, onlar da dâim olmadıklarından, سَبَقَتْ رَحْمَتِي عَلَى غَضَبِي [Rahmetim gazabımı geçmiştir.] hadîs-i kudsîsi mûcibince kahır ve celâl ârızî; ve lutuf ve rahmet zâtîdir; ve Hak Teâlâ hazretleri bu âlem-i şehâdette gerek mü'minlere ve gerek kâfirlere kahır ve celâliyle tecellî buyurur. Mü'minîne isâbet eden kahrı, onların ref'-i derecâtı içindir. Zîrâ her bir belâ nâzil oldukça nefsinden tebâüdü ve Hakk'a takarrübü ziyâde olur. Binâenaleyh o belâ, mihnet ve nıkmet sûretinde zâhir olan rahmet ve ni'met-i hâssadır. Bu belâlara ancak Hakk'ın murâdını bilen ve sırr-ı kadere muttali' olan zevât-ı kirâm tâlib olur. Ve kâfirlere isâbet eden kahır ise, وَلَنُذِيقَنَّهُمْ مِنَ الْعَذَابِ الْأَدْنَى دُونَ الْعَذَابِ الْأَكْبَرِ (Secde, 32/21) [2/11] ya'ni "Biz onlara azâb-ı ekberin, azâb-ı âhiretin gayrı olan azâb-ı ednâyı, azâb-ı dünyâyı tattırırız" âyet-i kerîmesi mûcibince azâb-ı ilâhîdir. Bu bahisde birçok suâller ve cevâblar vardır. Tafsîl olunsa, belki bir cild kitâb olur. Zikrolunan esâsât erbâb-ı irfâna kifâyet eder.

Cenâb-ı Şeyh (r.a.), sâili suâle sevkeden şey hasebiyle atâyâ-yı ilâhiyyeyi taksîm ettikten sonra atâyânın ta'cîl ve te'hîrine sebeb olan şeyi beyânen buyururlar ki:

والتَّعْجِيلُ بِالمَسْئُولِ فيه والإبْطَاءُ لِلْقَدَرِ المُعَيَّنِ له عندَ اللّٰهِ، فإذا وَافَقَ السُّؤَالُ الوَقْتَ أسْرَعَ بالإجابَةِ، وإذا تَأَخَّرَ الوقْتُ إمَّا في الدُّنْيَا وإمَّا في الآخرةِ تَأَخَّرَتِ الإجابَةُ: أي المَسْئُولُ فيه لا الإجابَةُ الَّتي هِيَ لَبَّيْكَ مِن اللّٰهِ، فَافْهَمْ هذا.

Ve mes'ûlün-fîh ile ta'cîl ve ibtâ', Allah indinde onun için muayyen olan kaderden nâşîdir. İmdi suâl, vakte muvâfık oldukda, icâbet ile isrâ' olunur; ve vakit, yâ dünyâda veyâ âhirette teahhür ettikde

131 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, I, s. 472 (beyit: 1598).

icâbet, ya'ni mes'ûlün-fîh, teahhür eder; yoksa Allah'dan lebbeyk ile olan icâbet te'hîr olunmaz. İmdi bunu anla!

Ya'ni Hak'tan taleb olunan şeyin çabuk zuhûru veyâ geç kalması, duâ eden kimse için Allah indinde muayyen olan kadere mebnîdir. Binâenaleyh abd Hak'tan bir şey istediği vakit, eğer bu duâsı vakt-i muayyene muvâfık olursa, derhâl fiilen lebbeyk ile icâbet olunur; ve eğer vakt-i mukaddere muvâfık olmayıp da, Allah indinde ma'lûm olan ayn-ı sâbitesinin isti'dâdı muktezâsınca, ya dünyâda vakti gelince zuhûru veyâhud âhirette icâbeti îcâb eylese, Hak tarafından derhâl lebbeyk ile icâbet olunmakla berâber, fiilen icâbet gecikir. Nitekim hadîs-i şerîfte buyurulur: إِنَّ الْعَبْـدَ إِذَا دَعَـى رَبَّـهُ يَقُـولُ اللّٰـهُ لَبَّيْـكَ عَبْـدِي ya'ni "Tahkîkan abd, Rabb'ine duâ ettiği vakit, Allah Teâlâ hazretleri, ey benim kulum lebbeyk, buyurur."[132] Binâenaleyh [2/12] abdin isti'dâdı, talebine muvâfık olmadığı için icâbet fiilen te'hîr olunmakla berâber Hak, taleb olunan şeyin ya dünyâda veyâ âhirette vakti gelince i'tâ olunmak üzere, lebbeyk ile icâbet eder. Böyle olunca hadd-i zâtında her bir duâ müstecâbdır. Fakat ta'cîl ve te'hîri kadere bağlıdır. Bu sırra vâkıf olmayan kimseler zannederler ki, Hak ba'zı kullarına istediği şeyi verir ve ba'zısına vermez. Hâlbuki iş böyle değildir. Atâyâ-yı ilâhiyye, a'yân-ı sâbitenin Hakk'a verdiği ma'lûmât üzerine lâhik olan kazâ ve kader-i ilâhîye tâbi'dir; ve kazâ ve kader ise hikmetine müsteniddir. Meselâ herkes Hak'tan gınâ ister; hâlbuki bu suâl, kâffe-i ibâdın isti'dâdâtına muvâfık değildir; ve Hak isti'dâdâta muvâfık olmayan atâyâyı, bilfarz ibâdına ibzâl buyursa, nizâm-ı âlem muhtell olur. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: وَلَـوْ بَسَـطَ اللّٰـهُ الـرِّزْقَ لِعِبَـادِهِ لَبَغَـوْا فِـي الْأَرْضِ (Şûrâ, 42/27) ya'ni "Eğer Allah Teâlâ hazretleri rızkı kullarına mebsût kılsa yeryüzünde fesâd ederlerdi."

Misâl: Kerîm olan bir pâdişâha bilfarz birkaç kişi mürâcaatla makām-ı sadâreti taleb etseler; pâdişâh evvelen onların bu tevcîh ve ihsânı kabûle isti'dâdları olup olmadığına nazar eder; ve içlerinde hangisinin isti'dâdı talebine muvâfık ise, bu makāmı ona tevcîh eyler; ve binâenaleyh onun suâline fiilen icâbet etmiş olur. Diğerlerinin suâli, isti'dâdlarına muvâfık olmadığı cihetle, bu makāma muktezî ma'lûmâtın tahsîli için onları birer

132 Heysemî, *Keşfü'l-Estâr an Zevâidi'l-Bezzâr*, IV, s. 41; Kelâbâzî, *Bahru'l-Fevâid*, I, s. 128; Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr*, I, s. 411.

münâsib me'mûriyetlere ta'yîn eder. Bu da "Pek a'lâ, sizin taleblerinizi de vakti gelince is'âf edeyim!" demek olur ki, atâ-yı pâdişâhînin fiilen te'hîri ve lebbeyk ile icâbetidir.

İmdi kulûb-i sâlihîn ilm-i ilâhîde muayyen olan vakt-i icâbeti, ilhâma veyâ o sırada vârid olan âyât-ı kur'âniyyeye veyâhud sâir işârât-ı kevniyyeye müsteniden hissederek Hakk'a arz-ı hâcet eder; ve o hâcet derhâl kazâ olunur. Bunu görenler, filân kimse müstecâbü'd-da'vedir, derler; [2/13] ve o zevât bu vakt-i muayyenden sonra suâl muvâfık olmadığını hissederlerse, Hakk'a duâ etmezler; ve bu hâlde dahi halk onun hakkında derler ki: "Eğer Hakk'a duâ edeydi, kabûl olurdu, fakat etmedi." İşte bu sırra vâkıf olanlar ile olmayanların farkı budur.

Diğer taraftan Hakk'ın lebbeyk ile icâbet edip, fiilen icâbeti te'hîr buyurması, sırr-ı mahbûbiyyete delâlet eder; ve bu mahbûbiyet ezelî olup, ayn-ı sâbitesinin isti'dâdı iktizâsındandır. Binâenaleyh mahbûbân-ı ilâhiyye, bu âlem-i şehâdette Hak'tan bir şey taleb ettikleri vakit, onların duâda ısrârları Hakk'a hoş geldiği ve Hak onların kendisinden bir şeyle muhtecib olmalarını istemediği için o şey'-i matlûbu vermez; vakt-i merhûnuna ta'lîk eyler ki, onun hakkında hayırlı olan ancak budur; ve Hz. Mevlânâ (r.a.) *Mesnevî-i Ma'nevî*'lerinin cild-i sâdisinde bu hâli bir misâl-i hâricî ile tasvîr ve îzâh buyururlar. *Mesnevî*:

پیشِ شاهدباز چون آید دو تن　　آن یکی کمپیر و دیگر خوش ذقن
هر دو نان خواهند او زوتر فطیر　　آرد و کمپیر را گوید که گیر
و آن دگر را که خوشستش قد و خد　　کی دهد نان بل بتاخیر افکند
گویدش بنشین زمانی بی‌گزند　　که به خانه نانِ تازه می پزند
چون رسد آن نانِ گرمش بعد کد　　گویدش بنشین که حلوا می‌رسد

Tercüme: "Mahbûb-dostun önüne biri ihtiyar ve çirkin, ve diğeri güzel olarak iki kişi gelip her ikisi de ekmek istedikleri vakit, o mahbûb-dost çabucak un getirip o ihtiyara "Al!" der. Hâlbuki ona boyu ve yanağı hoş gelen diğerine, ekmeği bile vermeyip, belki te'hîre düşürür. Ona der ki: "Biraz rahatça otur, zîrâ evde tâze ekmek pişiriyorlar." O güzel olan kimseye zahmetten sonra sıcak ekmek eriştikde, o mahbûb-dost ona "Otur

ki tatlı gelir" der."[133] İşte Hakk'ın kendi mahbûblarıyla olan muâmelesi böyledir. [2/14]

وأمَّـا القِسْـمُ الثَّانـي وهـو قَوْلُنـا: «وَمِنْهـا مـا لا يكـونُ عـن سـؤالٍ»، فالَّـذِي لا يكـونُ عـن سـؤالٍ، فإنَّمـا أُرِيـدُ بالسُّـؤَالِ التَّلَفُّـظَ بـه، فإنَّـه فـي نفـسِ الأمْـرِ لا بُـدَّ مِـن السـؤالِ إمَّـا بِاللَّفْـظِ أوْ بالحـالِ أو بالاسْـتِعْدَادِ.

Ve kısm-ı sânîye gelince, o da bizim وَمِنْهـا مـا لا يكـونُ عـن سـؤالٍ [Ve ondan ba'zısı da suâlden vâki' olmaz.] kavlimizdir. Binâenaleyh suâlden olmayandır. İmdi suâl ile benim murâdım ancak onunla telaffuzdur. Zîrâ nefs-i emirde, ya lafz ile, ya hâl ile veyâhud isti'dâd ile suâl lâbüddür.

Hz. Şeyh (r.a.) bâlâda atâyâyı, Hakk'a nazaran "zâtî" ve "esmâî" kısımlarına ve halka nazaran dahi "taleb ile" ve "talebsiz" vârid olan atâyâya taksîm buyurmuş; ve talebsiz olan atâyâyı beyânen, bâlâda ومِنْهـا مـا لا يكـونُ عـن سـؤالٍ سَـواءٌ كانـتِ الأعْطِيَـةُ ذاتِيَّـةً أو أسـمائِيَّةً ya'ni "Atâyâdan ba'zısı da suâlden vâki' olmaz; gerek atıyye-i zâtiyye olsun ve gerek esmâiyye olsun müsâvîdir" demiş idi. Taleb ile olan ve kısm-ı evvelden bulunan atâyâyı îzâh buyurduktan sonra, şimdi de talebsiz olan ve kısm-ı sânîden bulunan atâyâyı îzâhen buyururlar ki: Suâlden vâki' olmayan atâyâ demekten murâdım, ancak Hak'tan taleb olunan şeyin lisânen telaffuz olunmasıdır. Ya'ni "Yâ Rab, bana şunu ver, bunu ver!" gibi suâl-i lafzî ile vârid olmayan atâyâdır; ve bu suâl-i lafzî, hâl ve isti'dâd ile vâki' olan suâller anlaşılmamak için kayd-ı ihtirâzîdir. Zîrâ suâl mutlakā bu üç sûretten biriyle olur.

Lisân-ı lafzî ile suâl: "Yâ Rab fakîrim bana gınâ ihsân eyle!" demek gibidir.

Lisân-ı hâl ile suâl: Aç ve susuz olan kimse gibidir ki, açlığıyla tokluğu ve susamışlığıyla suya kanmayı taleb eder. Binâenaleyh açlık, tokluğun talebine bâis olan bir hâldir; ve hâl ise, talebe sebeb olan şeydir.

Lisân-ı isti'dâd ile suâl: Bu da iki kısımdır. Birisi mec'ûl olan isti'dâd-ı

133 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, XIII, s. 110-111 (beyit: 4249-4253).

cüz'înin lisânıyla; ve diğeri gayr-ı mec'ûl olan isti'dâd-ı küllînin lisânıyla olur. [2/15]

İsti'dâd-ı cüz'î lisânıyla suâl: Yeni doğan bir çocuğun mürûr-ı sinîn ile bünyesi tekâmül ederek meşye ve tekellüme kâbiliyet gelmesiyle, mec'ûl ve muhdes olan bu isti'dâd-ı cüz'înin lisânıyla Hak'tan meşy ve tekellüm taleb etmesi; ve kezâ bir fidanın büyüyüp tekemmül ederek meyve vermek kâbiliyetini hâiz bir ağaç olduktan sonra mevsiminde meyvesinin taleb-i zuhûru gibidir. Bu atâyâda teahhur yoktur, husûl-i kâbiliyyeti müteâkib zuhûr eder.

İsti'dâd-ı küllî lisânıyla suâl: İlm-i ilâhîde sübût bulan a'yân-ı sâbitenin Hak'tan vücûd-ı hâricîyi ve her bir ayn-ı sâbitenin kendi müdebbiri ve rûhu ve Rabb-i hâssı olan ism-i ilâhî hazînesinde meknûz bulunan kemâlâtın zuhûrunu taleb etmesidir; ve bu atâ dahi tahallüf etmez. Çünkü esmâ şuûnât-ı ilâhiyyedir; ve şuûnât, zâtın muktezâsıdır; ve a'yân-ı sâbite ise esmânın suveridir; ve bu esmâ hazînelerinde meknûz olan kemâlât dahi, onların isti'dâdâtıdır; ve mezâhir-i kevniyye ise, a'yân-ı sâbitenin suveridir.

İmdi bir şey Hak'tan lisân-ı lafzî ile suâl olunduğu vakit, eğer lisân-ı hâl ve isti'dâda muvâfık olursa icâbet derhâl vâki' olur; ve eğer muvâfık olmazsa, teahhur eder; ve lisân-ı hâl ve lisân-ı isti'dâd bir şeyi suâl ettiği vakit, lisân-ı lafzî vâki' olmaksızın o şey ihsân olunur; ve o şeyin taleb olunmaksızın verildiğini zannederler. Hâlbuki iş böyle değildir. "Ağlamayan çocuğa meme vermezler" meseli meşhûrdur. Binâenaleyh ba'zı duâlarda يَـا مُعْطِـيَ النَّوَالِ قَبْلَ السُّـؤَالِ ya'ni "Ey talebden evvel ihsân veren!"[134] vârid olması, ancak suâl-i lafzîye şâmildir.

İmdi her atâ mukâbilinde bir hamd lâzım geldiğine ve talebsiz vâki' olan atâ-yı mutlaka da, hamd-i mutlak tekâbül eylediğine mebnî Cenâb-ı Şeyh (r.a.) atâ-yı mutlakla hamd-i mutlakı mukâyeseten buyururlar ki:

كَمَا أنَّه لا يَصِحُّ حَمْدٌ مُطْلَقٌ قَطُّ إلا في اللَّفْظِ، وأمَّا في المَعْنَى فلا بُدَّ أنْ يُقَيِّدَهُ الحالُ، فالَّذي يَبْعَثُكَ على حمدِ اللّٰهِ هو المُقَيَّدُ لَكَ بِاسْمِ فِعْلٍ أو بِاسْمِ تَنْزِيهٍ.

134 Bu duâ İbnü'l-Arabî'nin *Evrâd*'ının "pazar günü virdi"nde (*virdü yevmi'l-ahad*) geçer. Bk. Muhammed Nûru'l-Arabî, *Şerh-i Evrâd-ı Usbûiyye li'ş-Şeyhi'l-Ekber Muhyiddîn el-Arabî*, s. 55.

Nitekim hamd-i mutlak ancak lafızda sahîh olur; velâkin ma'nâda onu hâlin takyîd eylemesi lâbüddür. [2/16] Binâenaleyh seni Allâh'ın hamdine ba'seden şeyin hamdi, sana ism-i fiil ile veyâ ism-i tenzîh ile mukayyeddir.

Ya'ni bâlâda îzâh olunduğu üzere atâ suâlsiz olmaz, o suâl ile mukayyeddir. Talebsiz olan atâ-yı mutlak ancak suâl-i lafzîye nazarandır. Binâenaleyh lafzen suâl ve taleb vâki' olmaksızın vârid olan atâya, atâ-yı mutlak deriz. Hâlbuki bu atâ hakkında lisân-ı hâl ve isti'dâd ile ma'nen suâl vâki' olmuştur. İşte bunun gibi hamd-i mutlak dahi lafza nazaran hamd-i mutlaktır; yoksa ma'nâya göre hamd-i mutlak değildir. Çünkü o hamdi bir hâl takyîd eder. Meselâ karnın acıksa "Yâ Rab bana taâm ver!" diye lafzen taleb etmeksizin Hakk'ın atâsı olarak, evvelce hânende mevcûd olan taâmı yesen bu bir atâdır; fakat lafzen taleb vâki' olmadığı için atâ-yı mutlaktır. Velâkin ma'nen sen lisân-ı hâl ve isti'dâdınla onu Rezzâk'tan taleb etmiş idin. Bu i'tibâr ile atâ-yı mukayyeddir. Şimdi, o taâmı yedin ve "elhamdülillah" dedin. İşte bu hamd lafz i'tibâriyle mutlak oldu. Çünkü cemî'-i esmâyı câmi' olan Allâh'a hamdettin. Fakat ma'nâda, esmânın hepsine hamdetmedin. Belki Rezzâk ismine hamdettin. Ya'ni senin bu hamdin, meselâ Dârr ve Mâni' isimlerine değildir. Zîrâ atâ-yı rızk bu isimlerden vâki' olmadı, ancak ism-i Rezzâk'tan sudûr etti. Ve kezâ sıhhatine ve hüsn-i endâmına hamdettiğin vakit, onlar Bârî ve Hâfız isimlerinin mazharı olduğu için, esmâ-i ef'âlden olan bu isimlere hamdetmiş olursun. Binâenaleyh "elhamdülillah" dediğin zaman, lafzen mutlak olan bu hamdini, ma'nen bu işlerin fâili olan isimlere hamdetmiş olmakla takyîd edersin. Veyâhud "Allâh'a hamd ü senâ olsun ki bizi buna hidâyet eyledi" dediğin vakit, kezâ bu hamdin lafzen mutlak olur. Fakat ma'nen hamdin esmâ-i tenzîhiyyeden olan Sübbûh ve Kuddûs isimlerine olduğu için, bu hamdini ism-i tenzîh ile takyîd etmiş olursun.

وَالْاِسْتِعْدَادُ مِن العبدِ لا يَشْعُرُ به صاحِبُه، ويَشْعُرُ بالحالِ، لأنَّه يَعْلَمُ الباعِثَ وهو الحالُ، فَالْاِسْتِعْدَادُ أخْفَى سُؤَالٍ، وإنَّما يَمْنَعُ هؤلاءِ مِن السؤالِ عِلْمُهم بأنَّ اللّٰهَ فِيهِم سَابِقَةَ قَضَاءٍ، [2/17] فَهُمْ قَدْ هَيَّئُوا مَحَلَّهُم لِقبولِ ما يَرِدُ منه وقد غَابُوا عن نُفُوسِهم وأغْرَاضِهم.

> Ve abdden olan isti'dâda sâhibinin şuûru yoktur; ve hâle şuûru vardır. Zîrâ bâisi bilir, o da hâldir. Böyle olunca isti'dâd, suâlin ahfâsıdır. Ve bunları, ancak Allâh'ın kendileri hakkında sâbika-i kazâsı olduğuna ilimleri, suâlden men'eder. Binâenaleyh onlar, Hak'tan vârid olan şeyin kabûlü için mahallerini hazırladılar ve nüfûslarından ve ağrâzlarından gāib oldular.

Ya'ni lisân-ı kāl ile vâki' olmayıp, lisân-ı isti'dâd ile olan suâlde, abdin isti'dâdına vukūfu olmaz. Çünkü derin ve gizlidir. Hâlbuki lisân-ı hâl ile olan talebine sâhibi vâkıftır. Çünkü hâlin sâhibi, bâis olan şeyi bilir; ve bâis olan şey dahi hâlin kendisidir. Meselâ aç olan kimse tokluğu ister; ve açlık bir hâldir ki, bunu ancak sâhibi bilir. Zîrâ yanında bulunan kimseler, bir adamın açlığını veyâ tokluğunu bilmezler. Fakat lisân-ı kāl ile olan suâli, başkaları da işitip bilir. Lisân-ı isti'dâd ile olan suâle gelince, bu hepsinden ahfâdır; çünkü aç olan kimse lisân-ı isti'dâd ile Hak'tan ne nevi' ve ne mikdâr rızk taleb etmiş olduğunu bilmez. Şu hâlde lisân-ı kāl ile bir kimse "Yâ Rab, karnım aç bana rızık ver!" dese, bu suâli kendi ve gayrıları bildiği için, gāyet açık bir taleb olur. Fakat aç olan bir kimse, lafzen böyle bir talebde bulunmasa, hâlen tokluğu taleb eder ve lisân-ı hâl ile olan talebine sâhibi vâkıf olur ise de gayrıları vâkıf olmaz; ve lisân-ı isti'dâd ile olan suâline ne kendi ve ne de gayrıları vâkıf değildir; zîrâ pek gizlidir. Ve kısm-ı sânîden bulunan talebsiz atâyâ sâhibleri, ilm-i ilâhîde kendilerinin a'yânı ne vech ile sâbit oldular ise, vücûd-ı halkîde, ya'ni âlem-i dünyâda, dahi öylece zâhir olmalarına kazâ-yı ilâhî sebkettiğini bildikleri için, onların ancak bu bilişleri, kendilerini suâlden men'eder. Binâenaleyh onlar Hak'tan hiçbir şey taleb etmeyip, kendi ism-i hâslarının hazînesinde meknûz olan ahvâlin [2/18] zuhûruna intizârla vârid olacak ahkâmı kabûl etmek üzere mahallerini, ya'ni mevrid-i ahvâl ve ahkâm olan kalblerini, ihzâr ettiler; ve vücûd-ı Hakk'ın müşâhedesinde nefislerinin müşâhedesinden ve Rab'lerinin tenfîz-i irâdesinde garazlarının talebinden gāib oldular. Beyit:

تو بندگی چو گدایان به شرط مزد مکن که خواجه خود روش بنده پروری داند

Tercüme: "Sen, bendeliği dilenciler gibi, ücret şartıyla îfâ etme; zîrâ efendi, bende-perverlik revişini bilir."[135]

135 Beyit Hâfız-ı Şîrâzî'nindir. Bk. Mehmed Vehbi Konevî, *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız*, I, s. 586.

ومِن هؤلاءِ مَنْ يَعْلَمُ أنَّ عِلْمَ اللّٰهِ به في جميعِ أحوالِه هو ما كان عليه في حالِ ثُبُوتِ عَيْنِه قَبْلَ وجودِها، ويَعْلَمُ أنَّ الحقَّ لا يُعْطِيهِ إلا ما أَعْطَاه عَيْنُهُ مِن العلمِ به، وهو ما كان عليه في حالِ ثُبُوتِهِ، فيَعْلَمُ عِلْمَ اللّٰهِ به مِن أيْنَ حَصَلَ، وما ثَمَّ صِنْفٌ مِن أهلِ اللّٰهِ أعْلَى وأكْشَفَ مِن هذا الصِّنْفِ، فَهُمُ الوَاقِفُونَ على سرِّ الْقَدَرِ.

Ve Allâh'ın ona ilmi, onun cemî'-i ahvâlinde, onun vücûdundan evvel, "ayn"ının sübûtu hâlinde üzerinde sâbit olan şey olduğunu; ve Hak, ancak onun "ayn"ının ilimden Hakk'a i'tâ ettiği şeyi verdiğini; ve o da sübûtu hâlinde üzerinde sâbit olduğu şey idiğini bilen kimse, onlardandır. Böyle olunca Allâh'ın ilmi ona nereden hâsıl olduğunu bilir; ve ehlullahdan bu sınıfdan a'lâ ve ekşef bir sınıf yoktur. Binâenaleyh bunlar sırr-ı kadere vâkıftırlar.

Kısm-ı sânîden, ya'ni suâl ile vâki' olmayan atâyâ ashâbından bir sınıf vardır. İşte bu sınıftan bulunan ârif bilir ki, kendisi Hakk'ın şuûnâtından bir şe'n olan bir ismin mazharıdır; ve onun âlem-i dünyâdaki vücûd-ı unsurîsinden evvel, ilm-i ilâhîde kendisinin ayn-ı sâbitesi sübût bulmuş idi; ve o ayn-ı sâbite, Hakk'ın bir şe'n-i zâtîsi olan ve kendisinin müdebbiri ve rûhu bulunan bir ismin sûreti idi; ve o ismin isti'dâd-ı zâtîsi neden ibâret idiyse, ilm-i ilâhîde, öylece sâbit olmuş idi. [2/19] Ve ayn-ı sâbitesinin hîn-i sübûtunda, Hakk'ın ne vech ile ma'lûmu olmuş ise, Hakk'ın ona verdiği şey dahi, ancak ilm-i Hak'ta hâsıl olan şeyden ibârettir; ve onun ayn-ı sâbitesinin Hakk'a verdiği şey dahi, kendi isminin muktezâ-yı isti'dâdıdır ki, onun ayn-ı sâbitesi bu isti'dâd üzerine sübût bulmuş idi. İşte bunları bilen kimse, kendi hakkında Allâh'ın ilminin nereden hâsıl olduğunu bilmiş olur; ve bu ikinci sınıfta bulunan ehlullah arasında bu zikrolunan sınıftan a'lâ ve ekşef olan sınıf yoktur. Çünkü bunlar bâlâda îzâh olunan sırr-ı kadere vâkıftırlar. Zîrâ bilir ki, ezelde ilm-i ilâhîde ayn-ı sâbitesi ne sûretle Hakk'ın ma'lûmu olmuş ise, Hak hükmünü o sûretle vermiştir. Ve onun ayn-ı sâbitesi şuûnât-ı zâtiyyeden bir şe'n olan bir ism-i ilâhîdir; ve o ismin hazînesinde isti'dâdının muktezâsı olarak, meknûz olan ahvâl ve ahkâm nelerden ibâret ise, her bir mevtında evkāt-ı muayyenesinde pey-

derpey zâhir olacaktır. Şu hâlde "Yâ Rab, bana şunu ver, bunu ver!" diye mutâlebât-ı müteselsile ile beyhûde yere gönlünü üzmez. O ahkâm ve ahvâlin zuhûruna müterakkıb ve muntazır olur. Ammâ zuhûr eden ahvâl, tabîatına mülâyim değil imiş, ne yapalım! Mazharı olduğu ismin isti'dâd-ı gayr-ı mec'ûlünün muktezâsı budur. Nefis ve tabîatın tasarrufundan kurtulup, her zâhir olanı hoş görene aşk olsun!

İmdi bu bahis, *Fusûsu'l-Hikem*'in esâs-ı hakāyık ve maârifi olduğundan, lâyıkıyla anlaşılmak üzere biraz daha îzâha lüzûm göründü.

İlim ma'lûma tâbi'dir:

İlim, Hakk'ın sıfatlarından bir sıfattır; ve Hakk'ın sıfâtı, Hakk'ın zâtında mündemic birtakım nisbetlerden ibâret olup zâtıyla berâber kadîmdir; ve her sıfat bir ismin menşeidir. Meselâ sıfat-ı ilimden Alîm; ve hayâtdan Hayy; ve sem'den Semî'; ve basardan Basîr; ve irâdeden Mürîd; ve kelâmdan Mütekellim; ve kudretten Kadîr ve Kādir; ve tekvînden Mükevvin isimleri inbiâs eyler. Ve her bir isim, şuûnât-ı zâtiyyeden bir şe'ndir; ve esmâ-i ilâhiyye külliyât cihetinden kābil-i ta'dâddır; fakat cüz'iyât cihetinden kābil-i hasr ve ta'dâd değildir; çünkü nâmütenâhîdir. Meselâ Hayy ismi bir ism-i küllîdir; onun tahtında [2/20] muharrik, muhassis, mümeyyiz, muhyî, muskî ilh... gibi birçok esmâ-i cüz'iyye vardır; ve bunların her biri suver-i âlemden bir sûretin mürebbîsidir; ve o sûret bu şe'n-i ilâhînin bir âyînesi olup onda ale'd-devâm o ismin suver-i ahkâmı görünür. كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ (Rahmân, 55/29) ya'ni "Her ân-ı gayr-ı münkasimde Hak bir şe'ndedir." Ve bu esmânın kâffesinin müsemmâsı bir olup, cümlesi o müsemmânın "ayn"ıdır; ve müsemmâ ise zât-ı Hak'tır. Binâenaleyh esmâ dahi zât-ı Hak'la berâber kadîmdir. Şu hâlde Hakk'ın sıfât ve esmâsına olan ilmi, zâtına olan ilmidir. Böyle olunca "ilim" kadîm, "ma'lûm" da kadîm olur; ve "ilim ma'lûma tâbi'dir" denilince, evvelâ ma'lûm hâdis olur, ba'dehû ilim de ona lâhik olur, ma'nâsı anlaşılmamalıdır. Ma'lûmun ilme tekaddümü, tekaddüm-i zamânî değil, ancak tekaddüm-i aklîdir. Meselâ "Falan kimse bildi" denilse, akıl, "Neyi bildi?" diye sorar. Demek ki akıl, ma'lûmu ilme takdîm ediyor. İşte aklen, evvelen "ma'lûm" ve sonra da ona lâhik olacak olan "ilim" mevcûd olmak lâzım geldiği için, ilim ma'lûma tâbi' olmuş olur; ve ma'lûm olmayan şey murâd olunamayacağından, "irâ-

de" de ilme tâbi' olur; ve irâde olunmayan şey hakkında, sarf-ı kudrete mahal olmayacağından, "kudret" dahi irâdeye tâbi'dir.

Bu maârifin zevkine vusûlden sonra anlarsın ki sen, sana verdin; ve sen, senden aldın. Şu kadar ki bu alış veriş Hakk'ın vücûdunda ve Hakk'ın vücûduyla vâki' olmuş ve olagelmekte bulunmuştur. Bu âlemde her ân-ı gayr-ı münkasimde, eline geçen her bir metâ' ister tab'ına mülâyim gelsin ister gelmesin, hep senin hazînendeki metâ'dır. Beyhûde yere kimseye ta'n etme!

***

وهُم على قسمَيْنِ: منهم مَن يَعْلَم ذلك مُجْمَلًا، ومنهم مَن يَعْلَمُهُ مُفَصَّلًا، فَمَنْ يَعْلَمُهُ مُفَصَّلًا أعْلَى وَأَتَمُّ مِن الَّذي يَعْلَمُه مُجْمَلًا، فإنَّه يَعْلَمُ ما في عِلْمِ اللّٰهِ فيه إمَّا بإعْلَامِ اللّٰهِ فيه إمَّا بإعْلَامِ اللّٰهِ إيَّاه بِمَا أعْطَاه عَيْنُهُ مِن العلمِ به، وإمَّا بأنْ يَكْشِفَ له عن عَيْنِهِ الثَّابِتَةِ وانْتِقَالَاتِ الأحْوَالِ عليها إلى ما لا يَتَنَاهَى، وهو أعْلَى، فإنَّهُ يكون في عِلْمِه بِنفسِه بِمَنْزِلَةِ علمِ اللّٰهِ به، لأنَّ الأخْذَ مِن مَعْدِنٍ وَاحِدٍ.

[2/21] Ve onlar dahi iki kısım üzerinedir: Ve bunu mücmelen bilen onlardan biridir; ve onu mufassalan bilen de onlardan diğeridir; ve onu mufassalan bilen mücmelen bilenden a'lâ ve etemmdir. Zîrâ o, kendi hakkında olan Allâh'ın ilmindeki şeyi, ya Allah Teâlâ ona ayn-ı sâbitesinin ilimden Hakk'a i'tâ ettiği şeyi i'lâm etmekle, veyâhud ona ayn-ı sâbitesinden ve onun üzerine olan ilâ-mâ-lâ-yetenâhî ahvâlin intikālâtından keşfetmekle bilir. O da a'lâdır. Zîrâ onun kendi nefsine olan ilmi, Allâh'ın ilmi menzilesinde olur. Çünkü ilmin ahzı ma'den-i vâhiddendir.

Ya'ni sırr-ı kadere vâkıf olan sınıf iki kısım üzerinedir: Bir kısmı Hakk'ın ona ve ahvâl-i zâhire ve bâtınesine olan ilmi, kendi ayn-ı sâbitesinin muktezâsı üzere olduğunu mücmelen bilir; ve onun bu ilm-i icmâlîsi burhân ve îmân ile olur. Ve diğer kısmı dahi bu sırr-ı kaderi böyle burhân ve îmân ile mücmelen değil, belki keşf ve ayân ile mufassalan bilir; ve sırr-ı kaderi mu-

fassalan bilen, mücmelen bilenden daha âlî ve daha tâmdır. Çünkü sırr-ı kaderi mufassalan bilen kimse, kendi hakkında, ilm-i ilâhîde sâbit olan şeyi bilir; ve bu biliş dahi iki sûretle olur: Ya Hak Teâlâ hazretleri o kimsenin ayn-ı sâbitesinin ilm-i ilâhîde ne sûretle ma'lûm olduğunu ona bildirir. Eğer o kimse bir nebî ise bu i'lâm, Hak tarafından ona ya melek vâsıtasıyla veyâhud kalbine ilkā ve inzâl ederek ta'lîm ile olur; ve eğer o kimse veliyy-i vâris ise, onun ayn-ı sâbitesinin iktizâ ettiği ahvâl-i muayyenenin nelerden ibâret bulunduğu kalbine ilkā olunmakla olur. İkinci sûret dahi, Hak onun ayn-ı sâbitesini ve ayn-ı sâbitesi üzerinde ilâ-mâ-lâ-yetenâhî ahvâlin intikālâtını kendisine keşfeder; ve bu zât kendi ayn-ı sâbitesinin dünyâda ve âhirette iktizâ ettiği ahvâli müşâhede ettiği gibi, cemî'-i a'yân-ı sâbiteyi dahi müşâhede eyler. Zîrâ kendisinin ayn-ı sâbitesi Hakk'ın ilminin me'hazıdır; ve ayn-ı sâbite ise, vücûd-ı Hak'ta Hakk'ın aynıdır; ve sırr-ı kaderi böyle keşf ile bilen, Hakk'ın i'lâmı ile bilenden a'lâdır. Zîrâ bu insân-ı kâmilin kendi nefsine olan ilmi, Allâh'ın ilmi menzilesinde olur. Çünkü Hakk'ın ilmi, onun ayn-ı sâbitesinden [2/22] me'hûz olduğu gibi, kendisinin ilmi de yine buradan alınmıştır. Binâenaleyh her iki ilim ma'den-i vâhidden ve bir menba'dan olmuş olur. *Mesnevî*:

آن خیالاتی که دامِ اولیاست　　عکسِ مهرویانِ بوستانِ خداست

Tercüme ve îzâh: Evliyânın dâmı olan o hayâlât, bostân-ı Hudâ mehrûlarının aksidir. Ya'ni evliyâda dahi birtakım hayâlât vardır; ve onlar da dâm-ı hayâlâta tutulur. Fakat zannetme ki onların dâm-ı hayâlâtı dahi, sıfât-ı nefsâniyyeye esir olan kimselerin tutuldukları dâm-ı hayâlât gibi, âlem-i süflîden mün'akis olan birtakım suver-i hayâliyyedir. Onlar bostân-ı Hudâ, ya'ni ilm-i ilâhî mehrûlarının, ya'ni ayn-ı sâbitelerinin aksidir.[136]

إلَّا أنَّه مِن جِهَةِ العبدِ عنايةٌ مِن اللّٰهِ سَبَقَتْ له هي مِن جُمْلَةِ أحوالِ عينِهِ الثَّابِتَةِ، يَعْرِفُها صاحِبُ هذا الكشفِ إذا أطْلَعَهُ اللّٰهُ على ذلك، أيْ على أحوالِ عينِه، فإنَّه ليس في وُسْعِ المخلوقِ إذا أطْلَعَهُ اللّٰهُ على أحوالِ عينِه الثَّابِتَةِ الَّتي تَقَعُ صورةُ الوجودِ عليها أنْ يَطَّلِعَ في هذه الحالِ على اطِّلَاعِ الحَقِّ على هذه الأعْيَانِ الثَّابِتَةِ في حالِ عَدَمِها، لأنَّها نِسَبٌ ذاتِيَّةٌ، لا صورةَ لها.

136 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, I, s. 108 (beyit: 72).

Ancak şu kadar vardır ki, abd tarafından o ilim, ayn-ı sâbitesinin ahvâli cümlesinden onun için sebkeden, Allah'dan bir inâyettir. Onu, bu keşf sâhibi buna, ya'ni ayn-ı sâbitesinin ahvâline, Allah Teâlâ muttali' kıldığı vakit bilir. Zîrâ sûret-i vücûd onun üzerine vâki' olan ayn-ı sâbitesine Allah Teâlâ onu muttali' kıldıkda bu hâlde Hakk'ın bu a'yân-ı sâbiteye onların ademi hâlinde olan ıttılâına vüs'-i mahlûkta, muttali' olmak yoktur. Çünkü onlar niseb-i zâtiyyedir. Onlar için sûret yoktur.

Ya'ni gerek Hakk'ın ve gerek abdin ilmi, ayn-ı sâbiteden me'hûz olmak i'tibâriyle her iki ilim dahi bir menba'dan ise de, aralarındaki fark budur ki, Hakk'ın a'yân-ı sâbiteye olan ilmi bizâtihîdir; ve belki O'nun ilmi a'yânın takrîrini mültezim olmuştur. Fakat abdin ilmi Hakk'ın inâyetiyle hâsıl olur. Ya'ni abde nisbetle [2/23] Hak tarafından onun için sebketmiş bir inâyettir; ve o inâyet dahi, o abdin ayn-ı sâbitesinin cümle-i ahvâlindendir, ya'ni ayn-ı sâbitesinin gayr-ı mec'ûl olan isti'dâdının lisânıyla Hak'tan taleb ettiği şeydir. Hak Teâlâ bir kimseyi, kendi ayn-ı sâbitesinin ahvâline muttali' kılınca, bu keşif sâhibi o inâyeti bilir. Binâenaleyh abdin ayn-ı sâbiteye olan ilmi, ilm-i ilâhîde sâbit ve müteayyin olduktan sonradır. Hâlbuki Hak, bu a'yân-ı sâbiteye, taayyün-i ilmîden evvel, adem hâlinde iken dahi muttali'dir. Abdin hâl-i ademde olan a'yân-ı sâbiteye ıttılâa tâkatı yoktur. Çünkü adem hâlinde sâbit olan a'yân, vahdet-i zâtiyyenin nisbetleridir. Vahdet mertebesinde, niseb-i Hakk'ın vücûd-ı ilmîleri ve onların henüz sûretleri olmadığından abdin onları bilmesi mümkin değildir. Çünkü bu mertebede niseb-i Hak kendi zâtının "ayn"ıdır; ve ilim dahi niseb-i zâtiyyeden bir nisbettir. Binâenaleyh Hakk'ın ilmi dahi, zâtının "ayn"ıdır. Vahdette mahlûkıyet i'tibârî olduğu cihetle, ilm-i mahlûk dahi mevzû'-i bahs olamaz.

فَبِهَذَا القَدْرِ نَقُولُ إنَّ العنايَةَ الإلٰهِيَّةَ سَبَقَتْ لِهذا العبدِ بهذه المُسَاوَاةِ في إفادَةِ العلمِ، ومِن هُنَا يقولُ اللّٰهُ تعالى: ﴿حَتَّى نَعْلَمَ﴾، وهي كلمةٌ مُحَقَّقَةُ الْمَعْنَى، ما هي كما يَتَوَهَّمُهُ مَن ليس له هذا المَشْرَبُ.

İmdi bu mikdâr ile biz deriz ki, muhakkak inâyet-i ilâhiyye, ifâde-i ilimde, bu abd için, bu müsâvât ile sebketti; ve buradandır ki, Allah Teâlâ حَتَّى نَعْلَمَ (Muhammed, 47/31) ya'ni "Tâ ki biz bilelim!" buyurur;

ve o, ma'nâsı muhakkak olan bir kelimedir. O, kendisine bu meşreb hâsıl olmayan kimsenin tevehhüm ettiği şey gibi değildir.

İmdi a'yân-ı sâbite ilm-i ilâhîde sübût bulduktan sonra, bu a'yân-ı sâbite hakkında hâsıl olan ilim, gerek Hak ve gerek abd için, bir menba'dan müstefâd olmuş olduğundan, bizlere Allâh'ın inâyeti olarak hâsıl olan bu ilim ile deriz ki, bu abd için Allâh'ın inâyeti, a'yân-ı sâbitenin gerek Hakk'a ve gerek abde verdiği ilimdeki bu müsâvât ile sebketti. [2/24] Ya'ni Hak ile abd arasında vâki' olan ilimdeki müsâvât, ancak a'yân-ı sâbite sûretlerinin ilm-i ilâhîde peydâ olmasından sonradır. A'yân-ı sâbite vahdet-i ilâhiyye mertebesinde hâl-i ademde muzmahil ve müstehlek iken, Hak'tan başka onların ahvâline kimsenin ilmi lâhik olmak ihtimâli olmadığından, bu mertebede Hakk'ın ilmi ile müsâvât mutasavver değildir. Çünkü zuhûr yoktur; ve abd, Hakk'ın i'lâm veyâ keşfiyle ancak zâhir olan şeyi bilebilir. Diğer taraftan abdin vücûdu da yoktur. Mevcûd olmayan şeyin bittabi' ilmi de olamaz. İşte Hakk'ın a'yân-ı sâbiteye olan ilmi, onların suver ve ahvâlinden müstefâd olması mertebesindendir ki, Allâhü Zülcelâl hazretleri Kur'ân-ı Kerîm'de: وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّى نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنْكُمْ (Muhammed, 47/31) ya'ni "Biz sizi elbette imtihân ederiz, tâ ki sizden mücâhid olanları bilelim!" buyurur; ve نَعْلَمَ ya'ni "Biz bilelim" kelimesi, ma'nâsı tahakkuk etmiş olan bir kelimedir. Onun ma'nâsı, meşrebleri tevhîd-i hakîkîye müsâid olmayan, mütekellimîn gibi tenzîh-i vehmî sâhiblerinin tevehhüm ettikleri gibi değildir. Zîrâ bunlar vâhid-i hakîkîyi zâtının muktezâsından tenzîh ederler. Hâlbuki bir şey zâtının muktezâsından tenzîh olunmaz. Onlar Hakk'ın ve halkın vücûdlarını yekdîğerinin gayrı zannettikleri için, Hakk'ın "Tâ ki biz bilelim" kavlini te'vîl etmeseler, ilm-i Hak, gayrdan me'hûz olmuş olacağını tevehhüm ederler. Hâlbuki gayr neredir ki, Hak ilmini oradan almış olsun?

İlm-i Hak iki nevi'dir:

İlm-i Hak, biri "zâtî", diğeri "sıfâtî ve esmâî" olmak üzere iki nevi'dir:

İlm-i zâtî: Mertebe-i vahdette, vücûd-ı mutlak-ı Hakk'ın kendi zâtına olan ilmidir. Şuûnât-ı zâtiyyeden ibâret bulunan sıfât ve esmâ vahdet-i zâtiyyesinde mahv ve müstehlektir. Bu niseb zâhir olmasa dahi, vücûd-ı

mutlak, yine vücûd-ı mutlaktır; ve kâffe-i nisebden ve onların mezâhiri olan âlemlerden ganîdir. إِنَّ اللّٰـهَ لَغَنِـيٌّ عَـنِ الْعَالَمِيـنَ (Ankebût, 29/6) [Şübhesiz Allah âlemlerden müstağnîdir.] Bu ilm-i zâtî, ilm-i icmâlîdir. İmdi mâdemki bu ilim Hakk'ın kendi zâtına olan ilmidir; ve mertebe-i zâtta, zâtın zâtiyeti üzerine zâid olarak, onun kendi nisebinden mütevellid kesret-i izâfiyye yoktur; şu hâlde "bilmek", "bilen" ve "bilinen" hep müttehiddir. Zîrâ bunların kâffesi nisebdir; ve niseb ise zâtın "ayn"ı olarak cem' makāmındadır. Binâenaleyh ilm-i zâtî, tahakkukta ma'lûmâta mütevakkıf değildir. [2/25] Bu bilişin evveli yoktur, zât ile berâber olup kadîmdir.

Misâl: Zeyd dediğimiz vakit efrâd-ı insâniyyeden şahs-ı vâhid tasavvur ederiz. Bu şahs-ı vâhidin gülme, ağlama, öksürme, söyleme, bilme gibi zâtının birçok nisbetleri ve sıfatları vardır; ve bu sıfatların her birinden, gülen, ağlayan, öksüren, söyleyen, bilen gibi birçok şe'nler ve isimler inbiâs eder; ve bunların cümlesi Zeyd'in zâtının muktezâsıdır. Bir kimse Zeyd'i bu niseb ve şuûnâtından tenzîh etmiş olsa, onun bu tenzîhi doğru bir şey olmaz. Zîrâ bir kimse zâtının muktezâsından tenzîh olunmaz; ve bu niseb ve şuûnât, Zeyd'in mevcûdiyetiyle berâber olup ârızî değildir; ve cümlesi Zeyd'in vahdet-i şahsiyyesinde mahv ve müstehlektir. Ve Zeyd, bu nisbetleri içinde bulunan "bilme" nisbeti ile, kendisinde gülme, ağlama, öksürme, söyleme gibi birçok nisbetler bulunduğunu bilir. İşte Zeyd'in sükûn ve sükûtu hâlinde olan bu ilmi, kendi zâtına olan ilm-i icmâlîsidir. Bu mertebede "ma'lûm" Zeyd'in kendi zâtı olduğu gibi, "bilme" ve "bilen" dahi yine kendidir. Bu ilmin tahakkuku için sonradan hâsıl olmuş bir ma'lûma ihtiyaç yoktur. Ya'ni Zeyd'in gülmesine, ağlamasına, öksürmesine, söylemesine ihtiyaç yoktur. Zeyd, bu ilminde, bunların zuhûrundan müstağnîdir.

İlm-i sıfâtî ve esmâî: Vücûd-ı Hak mertebe-i vahdetten mertebe-i vâhidiyyete tenezzül buyurdukda, vahdette mahv ve muzmahil ve müttehid olan esmânın sûretleri ilm-i ilâhîde zâhir olup birbirinden ayrılırlar. Ervâh ve misâl ve şehâdet mertebelerine tenezzül ettikde dahi, o esmâ her bir mertebenin îcâbına göre bir libâs-ı taayyüne bürünerek meşhûd olur. Ve Hakk'ın her bir şe'n ile bir zuhûru vardır; ve her bir şe'n her bir mertebede ne sûretle zâhir olmuş ise, o sûretle Hakk'ın ma'lûmu olur. Binâenaleyh bu ilm-i sıfâtî ve esmâî tahakkukta ma'lûmâta mütevakkıftır; ve bu ilim, ilm-i

zâtînin tafsîlidir; ve taayyünâtın zuhûru cihetinden ilm-i zâtîye muzâf olmak i'tibâriyle onun gayrıdır; ve her bir şe'n bir sûretle zâhir oldukça bu ilim teceddüd eder. Zîrâ bilkuvve mevcûd olanı bilmek başka, [2/26] zâhir olanı bilmek yine başkadır.

Misâl: Yukardaki misâlde îzâh olunduğu üzere Zeyd kendisinde gülme, ağlama, öksürme, söyleme gibi sıfât olduğunu bilir. Fakat bunlar zâhir olmadıkça Zeyd'in zâtında müttehid ve henüz kuvvededirler. Vaktâki Zeyd güler, ağlar, öksürür ve söyler, işte bu mertebe-i zuhûrda bunların yekdîğerinden ayrı şeyler olduğu tezâhür eder; ve hande ve giryesinin tarzı ve sûreti kendine ma'lûm olur; ve bu ilim, Zeyd'in ilm-i zâtî-i icmâlîsinin tafsîli olur ki, bir ilm-i muzâfdan ibârettir; ve bu ilim, bittabi' evvelki ilmin gayrıdır. Zîrâ her ne kadar hande ve girye Zeyd'in ma'lûmu idiyse de, zuhûr ettikten sonra o hande ve giryenin tarzı ve sûreti ona tafsîlen ma'lûm oldu. Şu kadar ki, bu ilim Zeyd'e, Zeyd'in vücûdunun hâricinden gelmedi. Belki bu ilmi Zeyd'in vücûdu ve zâtı, Zeyd'e verdi; ve Zeyd'in bu ilmi her zuhûrda teceddüd eder.

İşte bu îzâhâttan dahi anlaşıldığı üzere Hak Teâlâ hazretlerinin وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّى نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنْكُمْ (Muhammed, 47/31) [Biz sizi elbette imtihân ederiz, tâ ki sizden mücâhid olanları bilelim!] kavlini te'vîle mahal yoktur. "Tâ ki biz bilelim" kavlinin ma'nâsı tahakkuk etmiştir; ilm-i sıfâtî ve esmâîye râci'dir. Zîrâ bu âlem-i his ve şehâdette her bir mazhar, hangi libâs-ı taayyüne bürünüp zâhir olmuş ise o sûretle Hakk'ın ma'lûmu olur. Binâenaleyh mü'minler, bu dünyâda mücâhede ile muttasıf olmadıkça, mücâhid sûretinde zâhir ve o sûretle de Hakk'ın ma'lûmu olmazlar.

وغَايَةُ المُنَزِّهِ أنْ يَجْعَلَ ذلك الحُدوثَ في العلمِ لِلتَّعَلُّقِ، وهو أعْلَى وجهٍ يكونُ لِلمُتَكَلِّمِ بِعَقْلِه في هذه المسألةِ، لولا أنَّه أثْبَتَ العلمَ زَائِدًا على الذَّاتِ، فَجَعَلَ التَّعَلُّقَ له لا لِلذَّاتِ، وبِهَذَا اِنْفَصَلَ عَن المُحَقِّقِ مِن أهلِ اللّٰهِ صاحبِ الكشفِ والشهودِ.

Münezzihin gâyesi bu hudûsü, ilimde, taalluk için kılmasıdır. O da bu mes'elede aklı ile mütekellim olan kimse için vechin a'lâsıdır, eğer o, zât üzere ilm-i zâid isbât etmese idi. [2/27] Binâenaleyh taalluku zât

için değil, ilim için kıldı; ve bununla ehlullâhdan sâhib-i keşf ve şühûd olan muhakkikten ayrıldı.

Ya'ni tenzîh-i vehmî ve aklî ile tenzîh eden kimsenin en yüksek mertebesi حَتَّـى نَعْلَـمَ [Tâ ki bilelim.] kavlinde beyân buyurulan ilimdeki bu hudûsü, ya'ni ilmin sonradan husûlünü, ilmin taalluku için kılmasıdır; ya'ni "Hudûs, zâtın "ayn"ı olan ilmin hakîkatinden değil, belki bilenin, taallukundandır" demesidir. Eğer akıl ve nazar-ı fikrî ile mütekellim olan kimse, bu mes'elede zât üzerine ilm-i zâid isbât etmese idi, bu kavil, a'lâ bir vech olurdu. Binâenaleyh bu münezzih, taalluku zât için değil, ilim için kıldı. Hâlbuki bunda bir vech ile fesâd lâzım gelir. Çünkü zât üzerine ziyâde olarak diğer bir şey isbât etti; ve işte bu sebeble de ehlullâhdan keşf ve şühûd sâhibi olan muhakkikten ayrıldı. Çünkü muhakkik indinde, âlem-i his ve şehâdette her bir mazharda zâhir olan ilim, onların a'yân-ı sâbitelerinin ma'dûmiyetleri hâlinde sübût bulan ilmin tafsîlidir; ve bu ilim zât üzerine zâid bir şey değildir. Nitekim bâlâda misâller ile îzâh olundu.

ثـم نَرْجِـعُ إلـى الأَعْطِيَـاتِ فَنَقُـولُ: إنَّ الأَعْطِيَـاتِ إمَّـا ذاتيَّـةٌ أَوْ أسـمائِيَّةٌ، فأمَّـا المِنَـحُ والهِبَـاتُ والعَطَايَـا الذَّاتِيَّـةُ فـلا تكـونُ أَبَـدًا إلا عـن تَجَـلٍّ إلٰهِـيٍّ، والتَّجَلِّـي مـن الـذاتِ لا يكـونُ أبـدًا إلا بِصـورةِ اِسْـتِعْدَادِ المُتَجَلَّى لـه، وغيـرُ ذلـك لا يكـونُ.

Bundan sonra a'tıyâta rücû' edelim. İmdi biz deriz ki, muhakkak a'tıyât, yâ zâtiyyedir yâhud esmâiyyedir. Zâtî olan minah ve hibât ve atâyâya gelince, o ebeden vâki' olmaz, ancak tecellî-i ilâhîden vâki' olur. Ve Zâttan olan tecellî dahi ebeden vâki' olmaz, ancak mütecellâ-lehin isti'dâdı sûretiyle vâki' olur, bunun gayrı olarak vâki' olmaz.

Cenâb-ı Şeyh (r.a.) yukarıda atâyâ-yı ilâhiyyenin suâl üzerine vâki' olan aksâmını beyân buyurduğu sırada söz, isti'dâd bahsine intikāl etmiş ve bu bahse taalluk eden esrâr ve hakāyıkı lüzûmu [2/28] kadar beyân eylemiş idi. Şimdi de a'tıyâtın, ya'ni atâların, beyânına mübâşeret buyururlar:

A'tıyât, ya zât-ı ulûhiyyetten gelir, buna "a'tıyyât-ı zâtiyye" derler; veyâhud esmâ-i ilâhiyyeden gelir, buna da "a'tıyyât-ı esmâiyye" denir. Zâtî olan bahşişlere ve inâyâta ve atâlara gelince bunlar, aslâ ve ebeden bir ismin husûsiyeti olmaksızın, ancak tecellî-i ilâhîden vâki' olur. Bu atâyâ ister

ulûm ve hakāyık gibi rabbânî ve rûhânî olsun; ve ister mal ve rızk ve kadın ve evlâd gibi cismânî olsun müsâvîdir. Ve bu ma'rifet ma'rifetlerin a'lâ bir kısmıdır; zîrâ abdin zâtı şühûd-ı Hak'ta mahv ve müstehlek olur. Onun nazarında zât-ı Hak'tan gayrı hiçbir şey kalmaz; sıfât ve ef'âl kalır mı? İşte abd bu vakit "Allah" ism-i câmiinin mazhariyetiyle müşerref olur; ve acz ve hayret, abde bu makāmda hâsıl olur.

Suâl: Zâtın, zâtiyeti cihetinden âlemlerden ganî olduğu ve binâenaleyh tecellîden müstağnî bulunduğu bundan evvel defâatle beyân edilmiş idi. Şimdi de zâtın tecellîsinden bahsolunuyor. Bu ne demektir?

Cevâb: Şübhe yoktur ki, zât zâtiyeti haysiyetinden tecellîden müstağnîdir. Binâenaleyh vücûd-ı mutlak-ı Hak, zât-ı ahadiyyesi hasebiyle tecellî etmez. Onun tecellîsi ancak sıfât ve esmâ îcâbıdır. Binâenaleyh atâyâ-yı zâtiyye denilince, mertebe-i sıfât ve esmâ olan zât-ı ulûhiyyetin tecellîsi anlaşılmalıdır. İşte bu hakîkati beyânen Cenâb-ı Şeyh (r.a.) buyururlar ki, zâttan ebeden tecellî vâki' olmaz. Zîrâ onun için gınâ-yı mutlak sâbittir. Ve daha açıkçası budur ki, bilfarz zât-ı ahadiyyette mündemic ve bilkuvve mevcûd sıfât ve esmâ bulunmasa, zât, zâtiyeti üzere kalır ve ondan ebeden tecellî vâki' olmaz idi. Fakat onda bilkuvve birçok sıfât ve esmâ bulunduğundan ve onlar lisân-ı isti'dâdlarıyla zuhûr taleb ettiklerinden, zât onları tenfîs edip kümm-i gaybdan ihrâc etti. Binâenaleyh zât-ı ulûhiyyetin tecellîsi ancak mütecellâ-lehin, ya'ni kendisine tecellî olunan şeyin, isti'dâdı sûretiyle vâki' oldu. Mütecellâ-lehin isti'dâdı dahi zuhûru taleb eden ismin isti'dâd-ı gayr-ı mec'ûlüdür. [2/29]

فَإِذَا المُتَجَلَّى لـه مـا رَأَى سِوَى صُورَتِـه فـي مِـرْآةِ الحَـقِّ، ومـا رَأَى الحَـقَّ، ولا يُمْكِـنُ أنْ يَـرَاه مَـعَ علمِـهِ أنَّـه مـا رَأَى صُورَتَـه إلا فيـه كَالْمِـرْآةِ فـي الشَّـاهِدِ، إذا رَأَيْـتَ الصُّـوَرَ فيهـا لا تَرَاهـا مـع علمِـكَ أنَّـك مـا رأيـتَ الصُّـوَرَ أوْ صُورَتَـكَ إلا فيهـا، فَأَبْـرَزَ اللّٰهُ ذلـك مِثَـالًا نَصَبَـه لِتَجَلِّيـه الذَّاتِـيِّ لِيَعْلَـمَ المُتَجَلَّى لـه أنَّـه مـا رَآهُ، ومـا ثَـمَّ مِثـالٌ أقْـرَبُ ولا أشْـبَهُ بالرُّؤْيَـةِ والتَّجَلِّـي مـن هـذا، وَاجْهَـدْ فـي نفسِـك عنـد مـا تَـرَى الصُّـورَةَ فـي المـرآةِ أنْ تَـرَى جِـرْمَ المـرآةِ، لا تَـرَاهُ أبـدًا البَتَّـةَ، حَتَّـى إنَّ بعـضَ مَـن أدْرَكَ مِثْـلَ هـذا فـي صُـوَرِ المَرْئِـيِّ ذَهَـبَ إلـى أنَّ الصـورةَ المَرْئِيَّـةَ بَيْـنَ

بصرِ الرَّائِيِّ وبَيْنَ المرآةِ، هذا أعظَمُ ما قَدَرَ عليه من العلمِ، والأمرُ كما قُلْنَاه وذَهَبْنَا إليه، وقد بَيَّنَّا هذا في «الفتوحات المكية».

İmdi mütecellâ-leh, tecellîyi gördükde, mir'ât-ı Hak'tan kendi sûretinin gayrını görmedi; ve Hakk'ı görmedi; ve kendi sûretini, ancak onun içinde gördüğünü bilmesiyle berâber, onu görmek mümkin değildir, zâhirde âyîne gibi. Sen onda sûretleri gördüğün vakit, muhakkak sen sûretleri veyâhud sûretini ancak onun içinde gördüğünü bilmen ile berâber, onu göremezsin. İmdi Allah Teâlâ bunu, tecellî-i zâtîsi için, bir misâl olarak ibrâz edip onu nasbeyledi, tâ ki mütecellâ-leh onu görmediğini bilsin. Ve rü'yet ile tecellîye bundan daha yakın ve daha şebîh misâl yoktur. Ve âyînede bir sûreti gördüğün vakit, nefsinde âyînenin cirmini görmeğe çalış. Elbette onu hiçbir vakit göremezsin. Hattâ görünen sûretlerde bunun mislini idrâk edenlerden ba'zısı, sûret-i mer'iyye râînin basarıyla âyîne aralarında hâsıl olduğuna zâhib oldu. Bu ona ilimden kādir olduğu şeyin a'zamıdır. Ve emr bizim dediğimiz ve ona zâhib olduğumuz gibidir; ve biz bunu Fütûhât-ı Mekkiyye'de beyân ettik.

Ya'ni tecellî-i ilâhî, mütecellâ-leh olan abdin isti'dâdının sûreti üzere zâhir olduğu vakit, onun isti'dâdına göre müteayyin olur. Binâenaleyh o tecellîde müteayyin olup zâhir olan ancak mütecellâ-leh olan abdin isti'dâdının [2/30] sûretidir. Şu hâlde tecellî-i ilâhî abdin isti'dâdının sûretine âyîne olur. Mütecellâ-leh olan abd, kendi isti'dâdının sûretinde tecellî-i ilâhîyi müşâhede ettiği vakit, vücûd-ı Hak âyînesinde kendi sûretinden gayrısını müşâhede etmez; ve abd-i mütecellâ-lehin müşâhede ettiği, Hakk-ı mutlak değildir. Zîrâ onun Hakk-ı mutlakı müşâhede etmesi mümkin değildir. Çünkü ilm-i ilâhîde sübût bulan ayn-ı sâbitesi Hakk-ı mutlakın şuûnât-ı zâtiyyesinden bir şe'ndir; ve tecellî-i ilâhîde abd-i mütecellâ-lehin nâzır olduğu şey, ancak kendisinin ayn-ı sâbitesinden ibârettir. Şuûnât-ı ilâhiyyeden birisini müşâhede etmekle bittabi' ayn-ı küll olan Hakk'ı müşâhede etmiş olmaz; ve Hakk-ı mutlakı görmek mümkin olmamakla berâber abd, kendi sûretini ancak O'nun vücûdu içinde gördüğünü bilir. Bu hâl, âlem-i histe âyîne içinde mün'akis olan sûreti görmeye benzer. Nitekim sen âyîne içinde mün'akis olan sûretleri veyâ kendi sûretini, âyîne içinde gördüğünü

bilirsin; fakat bu ilmin ile berâber âyînenin cirmini göremezsin. Ya'ni sen âyînedeki hayâlin müşâhedesinde müstağrak ve onunla meşgūl iken âyînenin sathını ve âyînenin sathıyla meşgūl olduğun vakit hayâl-i mün'akisi müşâhede edemezsin. Zîrâ aynı zamanda hem hayâli ve hem de âyînenin sathını görmek mümkin değildir. Maahâzâ nazarının aynı zamanda her ikisine de ma'tûf olduğunu bilirsin. İşte âyînede rü'yet keyfiyetini Allah Teâlâ hazretleri tecellî-i zâtîsi için bir numûne ve misâl olmak üzere âlem-i his ve şehâdette izhâr edip, nasbeyledi. Tâ ki abd-i mütecellâ-leh, Hakk-ı mutlakı görmeyip, ancak kendi sûretini gördüğünü bilsin; ve bu âlem-i dünyâda tecellî-i zâtî için bu misâlden fehme akreb ve zât-ı aliyyenin rü'yetine en ziyâde müşâbih bir misâl yoktur. Nazarın âyînede zâhir olan sûrete mün'atıf olduğu vakit, kendince âyînenin cirmini ve sathını görmeye çalış bakalım. Muhakkak sûrette aynı zamanda hem sûret-i hayâli ve hem de cirm-i mir'âtı göremezsin. İşte bunun gibi Hakk'ın mir'ât-ı vücûdunda zâhir olan ayn-ı sâbitenin sûretini müşâhede ettiğin vakit, vücûd-ı Hakk'ı müşâhede edemezsin. Maahâzâ müşâhede ettiğin [2/31] sûreti Hakk'ın vücûdu içinde müşâhede edersin; ve sen zannedersin ki, gördüğün sûret Hakk'ın sûretidir. Fakat o meşhûd olan sûret Hakk'ın değil, senin sûretindir. Hattâ âyînedeki sûretin rü'yeti hâlinde âyînenin sathı görülemediğini idrâk eden kimselerden ba'zısı, âyînede görülen sûretlerin, âyîneye nazar eden kimsenin gözüyle, âyîne arasında hâsıl olduğuna ve âyînede olmadığına zâhib oldu. Bu zehâb o kimsenin kudreti yettiği ilmin nihâyetidir ve a'zamıdır. Hâlbuki işin hakîkati bizim îzâh ettiğimiz ve ona zâhib olduğumuz gibidir; ve bu îzâhâtı biz *Fütûhât-ı Mekkiyye*'de beyân eyledik.

Cenâb-ı Şeyh (r.a.) *Fütûhât-ı Mekkiyye*'nin altmış üçüncü bâbında buyururlar ki: "Hayâl mevcûd değildir, ma'dûm da değildir; ma'lûm değildir, mechûl de değildir; menfî değildir, müsbet de değildir. Nitekim insan, âyînede sûretini idrâk eder. Bir vech ile suveri idrâk ettiğini kat'an bilir; ve onda gördüğü şey'in rikkatinden nâşî bir vech ile de kat'an sûretini idrâk etmediğini bilir. Mir'âtın cirmi büyük olduğu vakit, sûretini de nihâyet derecede büyük görür; ve muhakkak kendi sûretinin, gördüğü şeyden daha küçük olduğuna hükmeder. Ve kendi sûretini gördüğünü de inkâra muktedir değildir; ve bilir ki mir'âtta olan onun sûreti değildir; ve o sûret

onunla âyîne arasında kâin değildir; ve ister kendi sûreti olsun ve ister gayrısı olsun hâriçten onda olan sûret-i mer'iyyeye şuâ'-ı basarın in'ikâsından hâsıl değildir. Zîrâ eğer böyle olsaydı, sûreti, mikdârı üzerine ve bulunduğu şey üzere idrâk eder idi; ve o sûretin parlak bir kılıçta tûlden ve arzdan rü'yeti bizim zikrettiğimiz şeyi beyân eder. Bilâ-şek kendi sûretini gördüğünü bilmekle berâber o, kendi sûretini gördüğü kavlinde sâdık da değildir, kâzib de değildir. İmdi o sûret-i mer'iyye nedir ve onun mahalli neresidir ve şe'ni nedir? Binâenaleyh o sûret menfîdir, sâbittir; mevcûddur, ma'dûmdur; ma'lûmdur ve mechûldür. Abd bu hakîkati idrâkinde acz ve hayrete düştüğü vakit, bilmesi ve mütehakkık olması için, Hak Teâlâ hazretleri bu âyînede rü'yet keyfiyetinin hakîkatini abd için darb-ı misâl olarak izhâr etti. Ve âyîne ile hayâl, mezâhir-i âlemden olduğu hâlde, [2/32] abdin indinde hakîkatiyle bir ilim hâsıl olmadı. İmdi abd ona muhâlif olan şeyin hakîkatini bilmek husûsunda daha âciz ve daha câhil ve hayrette daha şedîddir."[137]

وإذا ذُقْتَ هذا ذُقْتَ الغَايَةَ الَّتي ليس فَوْقَها غايةٌ في حقِّ المخلوقِ، فلا تَطْمَعْ ولا تُتْعِبْ نفسَكَ في أنْ تَرْقَى في أعْلَى مِن هذا الدَّرجِ، فما هو ثَمَّ أصْلًا، وما بعدَه إلا العدَمُ المَحْضُ.

Ve sen bunu tattığın vakit, mahlûk hakkında onun fevkinde bir gāye olmayan gāyeyi tattın. Böyle olunca bu derecelerden daha yükseğine terakkî etmede tama' etme ve nefsini yorma! Bundan a'lâsı aslâ vâki' değildir; ve ondan sonrası ancak adem-i mahzdır.

Ya'ni, ey ma'rifetullah için yâr olmuş olan insân! Bil ki, vücûd-ı mutlak-ı Hak, mertebe-i ıtlâkta bulundukça hiçbir şeyle müteayyin olmaz. O'nun taayyünü ancak zât-ı mutlakında mündemic niseb-i zâtiyyesiyledir. O niseb-i zâtiyye, ki onun sıfâtı ve esmâsıdır, zuhûr talebinde bulundukları için vücûd-ı eltaf-ı Hak, onların husûsiyetleri ve isti'dâdları sûretine göre, her bir mertebede müteayyin olarak zâhir olmuştur; ve vücûd-ı mutlakın bu taayyünâtı şuûnât-ı zâtiyyesinin âyîneleridir. Binâenaleyh vücûd-ı mutlak-ı Hak mertebe-i sıfâta ve esmâya tenezzül buyurdukda, ilk önce

137 Bk. *Fütûhât-ı Mekkiyye*, I, s. 459 (63. bâb).

ilm-i ilâhîde peydâ olan ve senin müdebbirin ve rûhun bulunan ism-i hâssının sûretidir; bu da senin ayn-ı sâbitendir. Demek ki, Hak senin Rabb-i hâssının sûretine göre mertebe-i ilimde müteayyin olmuştur; ve ilk âyîne senin ayn-ı sâbitendir. Binâenaleyh Hak sana tecellî-i zâtî ile tecellî buyurdukda, sen Hakk'ı ancak ayn-ı sâbitenin sûretinde müşâhede edersin; ve bu müşâheden Hakk'ın vücûdunda vâki' olan bir müşâhededir. İmdi eğer sen bu müşâhededе "Hakk'ı gördüm" dersen yalan söylersin. Çünkü Hak, bilâ-hicâb künh ve hakîkatiyle görülmez. Ve eğer "Hakk'ı görmedim" dersen, bu doğru değildir. Çünkü rü'yeti mümkin olduğu kadar ayn-ı sâbitenin âyînesinde Hakk'ı müşâhede ettin. Nitekim bâlâda geçen âyîne misâlinde bu keyfiyet tavazzuh etti. [2/33] Zîrâ âyînede gördüğün sûret, senin sûretin olduğunu iddiâ etsen bu kavlinde sâdık da değilsin, kâzib de değilsin. İşte sen bu ilmin zevkine vâsıl olduğun vakit, öyle bir gāyeye vâsıl olmuş olursun ki, onun fevkinde mahlûk için başka bir gāye yoktur. Bu zevk mahlûkun müntehâ-yı zevkidir. Bundan daha yüksek bir dereceye vâsıl olacağım diye beyhûde yere kendini üzme ve daha a'lâsına tama' etme! Çünkü bundan ötesi adem-i mahzdır; ve zât-ı mutlakta mahv ve istihlâktir. Zîrâ sen, taayyün-i kesîfin ile sensin; ve taayyünün ise vücûd-ı mutlaka muzâf olan bir vücûd-ı i'tibârî olup onun şânı ademiyettir. Cemî'-i merâtibin îcâbına göre zâhir olan taayyünün kalkınca, artık sen, sen değilsin; o senlik adem-âbâda gider ve mahlûkıyet takāzâsı da zâil olur; ve mahlûkıyet mevcûd olmadığı hâlde, bir mahlûkun Hakk'ı müşâhedesi de mevzû'-ı bahs olamaz.

فهو مِرْآتُك في رُؤيَتِك نفسَك، وأنتَ مرآتُه في رؤيَةِ أسماءِه وظهورِ أحكامِها، ولَيْسَتْ سِوَى عينِه، فاخْتَلَطَ الأمرُ وانْبَهَمَ، فَمِنَّا مَن جَهِلَ في عِلْمِه فقال: «والعجْزُ عن دركِ الإدراكِ إدراكٌ»، ومِنَّا مَن عَلِمَ فَلَمْ يَقُلْ مثلَ هذا، وهو أعْلَى القولِ، بَلْ أعْطَاه العلمُ السُّكوتَ ما أعْطَاه العجْزَ، وهذا هو أعلى العِلمِ باللّٰهِ، وليس هذا العلمُ إلا لِخَاتَمِ الرُّسُلِ وخاتَمِ الأولياءِ، وما يَرَاهُ أحدٌ مِن الأنبياءِ والرُّسُلِ إلا مِن مِشكاةِ الرَّسُولِ الخاتَمِ، ولا يراه أحدٌ من الأولياءِ إلا مِن مِشكاةِ الوَلِيِّ الخاتَمِ.

İmdi nefsini görmekte O senin âyînendir; ve sen esmâsını ve esmâsının zuhûr-ı ahkâmını rü'yet etmesinde O'nun âyînesisin. Hâlbuki O'nun "ayn"ının gayrı değildir. Böyle olunca emir, muhtelit ve münketim oldu. Binâenaleyh bizden ilminde câhil ve hâir olan kimse "İdrâkin idrâkinden acz, idrâktir" dedi. Ve bizden bilen kimse bunun gibi demedi; ve o kavlin a'lâsıdır. Belki ilim, ona sükûtu i'tâ etti, aczi i'tâ etmedi. Ve bu, ilm-i billâhın a'lâsıdır; ve bu ilim, ancak [2/34] hâtem-i rusül ve hâtem-i evliyâ için hâsıldır. Ve O'nu enbiyâ ve rusülden bir kimse görmez, ancak resûl-i hâtem mişkâtından görür; ve evliyâdan bir kimse görmez, ancak veliyy-i hâtem mişkâtından görür.

Ya'ni vücûd-ı Hak senin âyînendir. Sen kendi nefsini onda müşâhede edersin. Zîrâ sen zât-ı ahadiyyesinde mahfî, O'nun bir şe'ni idin. Kendi vücûduna vâki' olan tecellîsi ile, o şe'nin sûreti O'nun ilminde peydâ oldu; ve yine o vücûdun her bir mertebeye vâki' olan tenezzülüyle, o sûret-i ilmiyyen ile zâhir oldun. Ve şimdi âlem-i dünyâdaki hâlin dahi böyledir; ve bundan sonra gideceğin âlem-i berzahta ve âlem-i haşirde ve dâr-ı naîmde dahi yine böylesin. Eğer sen bu dünyâdaki taayyününe muzâf olan niseb ve sıfâtından, ya'ni sıfât-ı nefsâniyyenden, soyunmuş olsan, vücûd-ı Hak'ta ayn-ı sâbiteni görürsün. Binâenaleyh Hakk'ın vücûdu kendi nefsini görmekte sana âyîne olmuş olur. Ve kezâ sen insan sûretinde müteayyin olduğun için, Hakk'ın kâffe-i esmâsına mazhar ve o esmânın zuhûr-ı ahkâmına müstaidsin. Zîrâ Allah Âdem'i kendi sûreti, ya'ni sıfatı, üzerine halkeyledi. Binâenaleyh Hak cemî'-i şuûnâtının zuhûr-ı kemâlâtını senin vücûd-ı izâfînde müşâhede eder. Şu hâlde senin vücûdun dahi esmâsını müşâhede etmekte ve esmâsının zuhûr-ı ahkâmında Hakk'ın âyînesi olmuş olur. Hâlbuki zât-ı ahadiyyenin nisebi ve şuûnâtı olan esmâ-i ilâhiyye, zât-ı Hakk'ın gayrı değildir. İmdi Hakk'ın vücûdu sana ve senin vücûdun dahi Hakk'a âyîne olmakla emr-i vücûd birbirine karıştı ve ibhâm zuhûra geldi. Nitekim Hallâc-ı Mansûr hazretleri buyurur: Beyit:

أَ أَنْتَ أَمْ أَنَا هَذَا الْعَيْنُ فِي الْعَيْنِ حَاشَاكَ حَاشَايَ مِن اثْبَاتِ اثْنَيْنِ

Tercüme: "Ayn-ı vücûdda olan bu "ayn" sen misin, yoksa ben miyim? İkilik isbâtından hem seni ve hem de beni tenzîh ederim."[138]

138 Ahmed Avni Bey, Hallâc'a âit bu beyti *Lemaât*'taki hâliyle kaydetmiş ve *Lemaât*

İşte emr-i vücûdda hâsıl olan bu ihtilât ve ibhâmdan dolayı verese-i muhammediyyînden olan ba'zımız "hayret"e düşerek ilminde câhil oldu. Ve nitekim Hz. Ebû Bekri's-Sıddık (r.a.) Efendimiz [2/35] اَلْعَجْزُ عَنْ دَرْكِ الْإِدْرَاكِ إِدْرَاكٌ ya'ni "İdrâkin nihâyeti, emr-i vücûdu hakîkat-i hâl üzere idrâk edebilmekten aczini ikrâr etmektir."[139] Ve bu bir "hayret"tir ki, ilmin netîcesi olduğu için makbûl ve matlûbdur. Zîrâ hayrete düşen kimseyi, ilmi iki taraftan bir tarafta karâr ettirmez. Ve Sallallâhu aleyhi ve sellem Efendimiz'in رَبِّ زِدْنِي فِيكَ تَحَيُّرًا ya'ni "Yâ Rab, benim sende olan hayretimi ziyâdeleştir!"[140] buyurmaları bu hayret hakkındadır. Ve kezâ verese-i muhammediyyînden olan ba'zımız bildi ki, Hakk'ın vücûdu halka ve halkın vücûd-ı izâfîleri dahi Hakk'a âyînedir. Emr-i vücûdun böyle olduğunu bildikten sonra zikrolunan sözler gibi bir söz söylemedi ve izhâr-ı acz etmedi. Belki kemâl-i ma'rifetinden sükût etti; ve ilmi ona acz getirmedi; ve bu ilmin sâhibi âlim-i billâh olan tâifenin a'lâsıdır; ve bu ilim bi'l-asâle ancak hâtem-i rusül ve hâtem-i evliyâ için hâsıldır. Ve o ilmi enbiyâ ve rusülden gören, ancak resûl-i hâtemin mişkâtından müşâhede eder; ve evliyâdan gören dahi, ancak veliyy-i hâtemin mişkâtından görür. Burada hâtem-i evliyâdan murâd, hâtem-i velâyet-i muhammediyyedir.

Ma'lûm olsun ki, bâlâda zikr ve tavzîh olunan ilim, ancak hakîkat-i muhammediyye için hâsıldır. Ve onun dahi zuhûru ve butûnu vardır; ve

---

Tercümesi'nde Abdurrahman Câmî'den mülhem olarak şöyle îzâh etmiştir: "Ya'ni zâhiriyet ve mazhariyet haysiyetlerinden nazar ederim, görürüm ki hep benim. Itlâk i'tibâriyle zâhirim, takayyüd i'tibâriyle mazharım, ıtlâk ve takayyüd ise benim sıfatımdır; hâlbuki benim sıfatım benim "ayn"ımdır, böyle olunca ben, ikilik isbâtından münezzeh olurum." *Lemaât*, s. 47. Ayrıca beyti *Sipehsâlâr Tercümesi*'nde manzûm olarak şöyle tercüme etmiştir (s. 29):

Sen misin, ben miyim âyâ ki bu aynımdaki ayn
Hem seni hem beni tenzîh ederim yok isneyn

Beytin yer aldığı diğer kaynaklar için bk. *Mecmûa-i Âsâr-ı Hallâc*, s. 367-368.

139 Hücvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 28; Gazzâlî, *İhyâ*, VIII, s. 223 (kitâbü't-tevhîd ve't-tevekkül); Hemedânî, *Temhîdât*, s. 58; Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, XII, s. 347. Ayrıca bk. *Fütûhât-ı Mekkiyye*, I, s. 143 (2. bâb); I, s. 147 (3. bâb); I, s. 194 (7. bâb); I, s. 408-409 (50. bâb) vd.

140 Sülemî, *Tabakātu's-Sûfiyye*, s. 380; Gazzâlî, *Medhalü's-Sülûk*, s. 77; Meybudî, *Keşfü'l-Esrâr*, IX, s. 90; Baklî, *Meşrebü'l-Ervâh*, s. 144; *Fütûhât-ı Mekkiyye*, I, s. 408 (50. bâb); IV, s. 261 (246. bâb) vd. Krş. Kuşeyrî, *Risâle*, s. 474 (bâbü'l-ma'rife).

gerek zâhir ve gerek bâtını için ahadî, cem'î, kemâlî bir taayyün mevcûddur. Hakîkat-ı muhammediyyenin zâhiri cemî'-i hakāyık-ı ilâhiyye ve kevniyyeyi câmi'dir. Bâtını ise, bevâtın-ı ilâhiyye ve evsâf-ı rabbâniyyeyi hâvîdir. Zâhiri mişkât-ı Hâtem-i enbiyâ, bâtını dahi mişkât-ı hâtem-i evliyâdır. Hâtem-i rusülün kendisi, ilm-i mezkûru hâtem-i evliyâ olan kendi bâtınından alır; ve resûllerin kâffesi, velâyetleri cihetinden, hâtem-i rusülden alırlar. Velâkin gerek hâtem-i rusül ve gerek diğer resûller bu ilmi izhâr etmezler. Zîrâ vasf-ı risâlet men'eder. Fakat hâtem-i rusülün bâtını, hâtem-i evliyâ sûretinde zâhir olduğu vakit, bu ilmi izhâr eder. Nitekim bu kitâb-ı *Fusûsu'l-Hikem*'in münşîsi Cenâb-ı Şeyh-i Ekber ve misk-i ezfer (r.a.), hâtem-i rusülün hâtem-i evliyâ sûretinde zâhir olan bâtını bulunduğundan, resûl-i hâtemin mişkâtından ahzeylediği bu ilmi izhâr buyurmuşlardır. [2/36]

حَتَّى أنَّ الرُّسُلَ لا يَرَوْنَه مَتَى رَأَوْه إلا مِن مِشكاةِ خاتَمِ الأولياءِ، فإنَّ الرِّسالَةَ والنُّبُوَّةَ أعْنِي نبوَّةَ التَّشْرِيعِ والرِّسَالَةَ مُنْقَطِعَان، والوِلايَةُ لا تَنْقَطِعُ أبدًا، فالمُرْسَلُون مِن كوْنِهم أولياءَ لا يَرَوْنَ ما ذَكَرْنَاه إلا مِن مِشْكَاةِ خاتَمِ الأولياءِ، فكيف مَن دُونَهُم مِن الأولياء؟ وإنْ كان خاتمُ الأولياءِ تَابِعًا في الحُكْمِ لِمَا جاءَ به خاتَمُ الرُّسُلِ مِن التَّشْرِيعِ، فذلك لا يَقْدَحُ في مقامِه، ولا يناقِضُ ما ذَهَبْنَا إليه.

Hattâ muhakkak, rusül o ilmi ne zaman görseler, ancak hâtem-i velâyet mişkâtından görürler. Zîrâ risâlet ve nübüvvet, ya'ni nübüvvet-i teşrî' ve risâlet-i teşrî' munkatı'dırlar. Velâyet ise ebeden munkatı' olmaz. Mürseller evliyâ olduklarından dolayı zikrettiğimiz ilmi ancak hâtem-i evliyâ mişkâtından görürler. Böyle olunca onların mâdûnu olan evliyâ nasıl olur da ondan almazlar? Her ne kadar hâtem-i evliyâ, hükümde hâtem-i rusülün teşrî'den getirdiği şeye tâbi' ise de bu, onun makāmına kadh vermez; ve bizim zâhib olduğumuz şeye de münâkız olmaz.

Ma'lûm olsun ki, velâyet "vâv"ın fethiyle, "hâkim ve mutasarrıf olmak" ma'nâsınadır.[141] Bunun da envâı vardır:

141 "*Vilâyet*, *vâv*ın kesriyle ve *velâyet vâv*ın fethiyle bir nesneye kudret cihetiyle bir üsse zâbit ve mutasarrıf olmak ma'nâsınadır ki hudâvendigâr olmak ta'bîr olu-

1. Velâyet-i mutlaka-i ilâhiyyedir. Bu velâyet cemî'-i enbiyâ ve evliyâdaki velâyâtı câmi' ve kâffe-i eşyânın vücûh-ı hâssalarını ve bilcümle mevcûdâtın a'yân-ı sâbitelerini ve hakāyıkı müştemil olan velâyettir; ve bu i'tibâr ile "Velî" esmâ-i ilâhiyyedendir. Nitekim âyet-i kerîmede buyurulur: وَهُوَ الْوَلِيُّ الْحَمِيدُ (Şûrâ, 42/28) [O, Velî ve Hamîd'dir.]

2. Velâyet-i hâssa-i muhammediyyedir. Bu velâyet dahi cemî'-i esmâ ve sıfât-ı ilâhiyyeyi câmi' olan ve kâffe-i hakāyık-ı vücûbiyye ve imkâniyyenin me'haz-i feyzi bulunan mertebe-i ilâhiyyedir. Buna "mişkât-ı hâtem-i velâyet" derler. Evvelki velâyet ile bu velâyet arasındaki fark taayyünden ibârettir; ve bu velâyet Hâtem-i enbiyânın bâtınıdır; ve bu makām, makām-ı mahmûddur. Nitekim Hak Teâlâ buyurur عَسَى أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَحْمُودًا (İsrâ, 17/79) [Rabb'inin seni makām-ı mahmûda erdireceği husûsunda ümitvâr olasın.] Ve cemî'-i evliyâ ve enbiyâ ilimlerini buradan alırlar. Binâenaleyh cemî'-i enbiyânın getirdikleri şerâyi', hakîkatte şer'-i Muhammedî idi. Bunun için (S.a.v.) Efendimiz: عَلِمْتُ عِلْمَ الأَوَّلِينَ وَالآخِرِين [Öncekilerin ve sonrakilerin ilimlerini bildim.][142] buyurdular. İmdi evliyâ vâris-i enbiyâ olduklarından, onlardan her kim ki o husûsiyetin vârisi ise, ona "Muhammedî" derler; ve her kim velâyet-i Îseviyye'nin vârisi ise, ona Îsevî derler; ve İbrâhîmî ve İshâkî ve Ya'kūbî ve Mûsevî ve sâir enbiyâ (aleyhimü's-selâm) buna kıyâs olunsun. Ehl-i hakîkatin ıstılâhında "falan velî falan peygamberin [2/37] kademi veyâ kalbi üzerinedir" denildikde bu ma'nâ anlaşılmalıdır; ya'ni o peygamberde olan ulûm ve tecelliyât ve hâlât bu velîye o peygamberin vâsıtasıyla "mişkât-ı hâtem-i velâyet"ten hâsıl ve vâsıl olur demektir. Binâenaleyh o velî Muhammedî-i İbrâhîmî veyâ Mu-

---

nur... *Vâv*ın fethiyle masdardır zikrolunan velî mâddelerinden ki dost ve sadîk olmak ve bir âdeme muîn ve nasîr olmak ma'nâsınadır. Ve *vâv*ın kesriyle "hıtta" ma'nâsınadır ki vâlînin tath-ı tevliyetinde olan arz-ı muayyeneden ibârettir. Istılâhımızda dahi "vilâyet ve eyâlet" ta'bîr olunur. Kezâlik beylik ve hâkimlik ve pâdişâhlık ma'nâlarınadır... Şârih der ki Sîbeveyh dedi ki: *Velâye* feth ile masdardır "emîr ve vâlî olmak" ma'nâsına; ve kesr ile isimdir "beylik ve hâkimlik ve pâdişâhlık" ma'nâsına, imâre ve nikābe gibi." Mütercim Âsım Efendi, *Kāmûsu'l-Muhît Tercümesi*, VI, s. 6040.

142 *Fütûhât-ı Mekkiyye*, I, s. 210 (10. bâb); I, s. 219-211 (11. ve 12. bâb); I, s. 324 (34. bâb); I, s. 384 (46. bâb); I, s. 398 (47. bâb); IV, s. 270 (249. bâb); IV, s. 348 (278. bâb); VI, s. 379 (394. bâb); VII, s. 325 (558. bâb). Krş. Tirmizî, "Tefsîr", 38.

hammedî-i Mûsevî veyâ Muhammedî-i Îsevî olur.

Velâyet-i muhammediyye de iki nevi'dir: Evvelkisi budur ki, tasarruf-ı ma'nevî ve sûrî beynini câmi'dir. Âlemde ma'nâ hasebiyle tasarrufu, kutub hakkındaki tasarrufu gibidir; ve sûret hasebiyle tasarrufu, selâtîn hakkındaki tasarrufu gibidir. Bu da iki nevi'dir: Birincisi hilâfete makrûn olur. İkincisi hilâfete makrûn olmaz. Velâyet-i muhammediyyenin ikinci nev'i, tasarruf-ı sûrî ve ma'nevî beynini câmi' olmaz.

Sâir enbiyânın velâyetinden ibâret olan velâyet-i muhammediyye, *Fütûhât-ı Mekkiyye*'de beyân buyurulduğu üzere dört nevi' üzerinedir. Bu dört nevi'den her bir nev'in bir hâtemi vardır.

Sûrî ve ma'nevî tasarruf beynini câmi' olup makrûn-ı hilâfet olan velâyet-i muhammediyyeden birinci nevi' hâtem, Ali İbn Ebî Tâlib (kerremallâhu vecheh ve radıyallâhu anh) Efendimiz hazretleridir. Zîrâ Hulefâ-i râşidînin âhiridir. Kāle (a.s.): الخِلَافَـةُ بَعْـدِي ثَلَاثُـونَ سَـنَةً وَقُدِّمَـتْ بِعَلِـيٍّ [Benden sonra hilâfet otuz senedir. (Sonrasında sûrî ve ma'nevî tasarrufu birleştirmesi bakımından) hilâfet Ali'ye tahsis edilmiştir.] Bu hâteme "hâtem-i kebîr" denir.

Tasarruf-ı sûrî ve ma'nevî beynini câmi' olup hilâfete makrûn olan velâyet-i muhammediyyeden ikinci nevi' hâtem, Mehdî (alâ nebiyyinâ ve aleyhi's-selâm) hazretleridir ki, âhir zamanda zâhir olur; ve ismi Muhammed'dir; ve hilkat ve sûrette Resûlullah (s.a.v.) Efendimiz'e müşâbihtir; ammâ hulkta onun mâdûnundadır. Ondan sonra hiçbir velî sultân olmaz. Bu velâyet onunla hatmolur; ve ona "hâtem-i sagîr" derler. Nitekim Şeyh-i Ekber (r.a.) onu *Fütûhât-ı Mekkiyye*'lerinde beyân buyurmuştur.[143]

Velâyet-i muhammediyyeden üçüncü nevi' hâtem, bu kitâbın sâhibi Şeyh-i Ekber Muhyiddin İbn Arabî (r.a.) efendimizdir. Ona "hâtem-i asgar" derler. Zîrâ o tasarruf-ı sûrî ve ma'nevî beynini câmi' ve fakat yalnız tasarruf-ı ma'nevîye mâlik olup, makrûn-ı hilâfet olmayan nev'-i velâyetin hâtemidir.

Velâyet-i muhammediyyeden dördüncü nevi' hâtem, Îsâ İbn Meryem (alâ nebiyyinâ ve aleyhi's-selâm)dır ki, ondan sonra hiçbir velî mevcûd

143 Bk. *Fütûhât-ı Mekkiyye*, I, s. 279-282 (24. bâb).

olmaz. Ya'ni velâyet-i âmme onunla hatmolur. Ona da "hâtem-i ekber" derler. Ondan sonra bu devr tamâm olup kıyâmet kopar. Ya'ni mevhûm olan sûretler mürtefi' olur; ve النِّهَايَةُ هُوَ الرُّجُوعُ إِلَى الْبِدَايَةِ [Nihâyet bidâyete dönüşten ibârettir.] âşikâr olur. (*Şerh-i Bosnevî* ile *Envâru'r-Rahmân*'dan hulâsaten iktibâs olundu.)[144]

Bu îzâhât anlaşıldıktan sonra metnin şerhi böyle olur: Peygamberler zikrolunan ilmi her ne vakit görseler, ancak hâtem-i evliyâ mişkâtından görürler; ve mişkât-ı hâtem-i evliyâ, velâyet-i hâssa-i muhammediyyedir ve makām-ı mahmûddur; ve o ilmi oradan cihet-i velâyetleriyle alırlar, cihet-i nübüvvetleriyle almazlar; ve hattâ her bir peygamber nübüvvetini ve şerîatının ahkâmını bile velâyetiyle alır. Zîrâ peygamberin iki ciheti vardır: Birisi halka nisbeten onun kemâlidir ki, bu da havâdis-i ekvâna müteallik olan ahkâmın teblîğidir; ve o, bu teblîğ i'tibâriyle resûl ve şâri'dir; ve onun nübüvveti dahi teşrîiyyedir. Diğeri onun Hakk'a nisbetle olan kemâlidir ki, [2/38] bu da gaybdan ihbâr ve Hakk'ın zâtını ve sıfâtını ve esmâsını ta'rîfdir; ve bu ihbâr i'tibâriyle velîdir; ve nübüvveti dahi tahkîkıyyedir. Ve risâlet-i teşrî', nübüvvet-i teşrî' halka taalluk ettiği ve halkta fenâ bulduğu için munkatı'dır. Fakat onun makām-ı velâyeti Hakk'a taalluk ettiği ve Hak'ta bâkî bulunduğu için ebeden munkatı' değildir. Ve her bir peygamber velî olduğundan, bu ilmi ebedî dûçâr-ı inkıtâ' olmayan velâyetleriyle, cemî'-i velâyeti muhît ve câmi' olan mişkât-ı hâtem-i velâyetden alırlar. Binâenaleyh onların mâdûnunda olan ve bir peygamberin şerîatına tâbi' bulunan evliyânın Hakk'a taalluk eden ulûmu o mişkâtdan almaları evlâ bi't-tarîktir; ve hâtem-i evliyânın, hâtem-i rusül tarafından getirilen şerîata tâbi' olması makāmın ulviyetine kadh ve noksan vermez; ve biz bâtınları hasebiyle evliyâ olan enbiyâ ve rusülün ilimlerini onun mişkâtından aldıklarına zâhib olmuş idik. Bu hâl bizim şu zehâbımıza da münâkız olmaz. Zîrâ hâtem-i evliyâ, Hâtem-i enbiyânın bâtınıyla müteayyin olan zât-ı saâdet-simâttır ki, zâhirde Hâtem-i enbiyânın getirdiği şerîata tâbi'dir; ve kendisi bir kānûn ve şerîat sâhibi değildir. Bu zât-ı şerîfin cismi ve sûreti her ne kadar Muhammed (s.a.v.) Efendimiz'in gayrı ise de, bâtını "ayn"ıyla Muhammed Mustafâ (s.a.v.)dir; ve âlem-i şehâdette cismen müteayyin olan

144 Krş. Bosnevî, *Tecelliyât-ı Arâisu'n-Nusûs*, s. 115-118.

hâtemü'l-enbiyâ Muhammed (a.s.v.) Efendimiz dahi getirdiği kavânîn ve ahkâm-ı şer'iyyeyi kendi bâtınları olan hâtem-i velâyetten ahz buyururlar idi. Ta'bîr-i dîğerle söyleyelim: Ezmine-i muhtelifede hâtem-i evliyânın cismi ve sûreti değişir. Fakat ma'nâ yine o ma'nâdır; onda aslâ tebeddül yoktur. Binâenaleyh hâtem-i evliyâ hangi bir zamanda, herhangi bir sûret üzerine olursa olsun, Hâtem-i enbiyânın şerîatına tâbi' olmakla berâber, bilcümle evliyânın ulûmda me'haz-i feyzidir. Nitekim Hz. Mevlânâ Celâleddin (r.a.) efendimiz nefs-i nefîslerinden ihbâren buyururlar: Beyit:

بگشادند خزینه، همه خلعت پوشید مصطفی باز بیامد، همه ایمان آرید

Tercüme:
"Açtılar kenz-i füyûzu olunuz hil'at-pûş
Mustafâ geldi yine cümleniz îmân ediniz."[145] [2/39]

فإنَّه مِن وَجْهٍ يكونُ أَنْزَلَ كما أنَّه مِن وَجْهٍ يكون أعْلَى، وقد ظَهَرَ فِي ظاهِرِ شَرْعِنا ما يُؤَيِّدُ ما ذَهَبْنَا إليه في فضلِ عُمَرَ في أُسَارَى بَدْرٍ بالحُكْمِ فيهم وفي تَأْبِيرِ النَّخْلِ، فلا يَلْزَمُ الكَامِلَ أنْ يكونَ له التَّقَدُّمُ في كلِّ شيءٍ وفي كلِّ مَرْتَبَةٍ، وإنَّما نَظَرُ الرِّجَالِ إلى التَّقَدُّمِ في مراتبِ العِلمِ باللّٰهِ، هنالك مَطْلَبُهُم، وأمَّا حوادثُ الأكوانِ فلا تَعَلُّقَ خَوَاطِرِهم بها، فَتَحَقَّقَ ما ذَكَرْنَاه.

Binâenaleyh o, bir vecihden enzel olur ve bir vecihden de a'lâ olur. Ve tahkîkan bizim zâhir-i şer'imizde Ömer'in Bedir esîrleri hakkında, onlara hükmetmekle vâki' olan fazlı ve hurma ağacının telkîhi hakkında, bizim zâhib olduğumuzu müeyyid olan şey zâhir oldu. Binâenaleyh kâmil için her şeyde ve her mertebede kendisi için tekaddüm hâsıl olmak lâzım gelmez; ve ancak nazar-ı racül, ilm-i billâh merâtibindeki tekaddümedir; onların matlabı oradadır; ve havâdis-i cihâna gelince, onların havâtırının ona taalluku yoktur. Böyle olunca bizim zikrettiğimiz tahakkuk etti.

Ya'ni hâtem-i evliyâ, ahkâm-ı şer'iyyede hâtem-i rusüle tâbi' olması ve ilm-i şerîatı ondan ahzetmesi cihetinden hâtem-i rusülden daha aşağı olur; ve hâtem-i rusül ulûmu onun mişkâtından aldığı cihetten, hâtem-i evliyâ

145 *Dîvân-ı Kebîr*, II, s. 1162 [beyit: 30778 (Füruzânfer neşri: 4. tercî')]. Tercüme için ayrıca bk. *Sipehsâlâr Tercümesi* (trc. A. Avni Konuk), s. 32.

hâtem-i rusülden daha yüksek olur. Binâenaleyh hâtem-i evliyâ Hâtem-i enbiyâ olan (S.a.v.) Efendimiz'in bâtınları olan hâtem-i velâyet, zâhirleri olan hâtem-i nübüvvetten bir vecihden enzel, bir vecihden a'lâ olur. Bir şeyin bir vecihden aşağı, bir vecihden yukarı olduğuna delîlin nedir diyecek olur isen, zâhir-i şerîatımızda Hz. Ömer (r.a.)ın Bedir muhârebesinde alınan esirler hakkındaki hükmüyle, (S.a.v.) Efendimiz'in hurma ağaçlarının terk-i telkîhi hakkındaki hükmüne nazar et!

Şöyle ki, Bedir muhârebesinde ehl-i İslâm müşriklere galebe etmiş ve onlardan yetmiş esir almış idi. (S.a.v.) Efendimiz esirler hakkında icrâsı lâzım gelen muâmeleye dâir ashâb-ı kirâmıyla istişâre buyurdu. Hz. Sıddîk (r.a.) "Yâ Resûlallah bunlar bizim akrabâ ve taallukātımızdandır; bir mikdâr para alıp onları âzâd edelim" buyurdu. Diğer ashâb-ı kirâm dahi bu re'yi kabûl ettiler; ve Hz. Ömer (r.a.) [2/40] "Bunlar küfrün imamlarıdır; hepsini katledelim" buyurdu; ve Cenâb-ı Muâz (r.a.) dahi Hz. Ömer'e iştirâk eyledi. Risâlet-penâh (s.a.v.) Efendimiz Hz. Sıddîk'ın re'yini tasvîb buyurdular ve öyle yaptılar. Onu mütâkib bu âyet-i kerime nâzil oldu: مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكُونَ لَهُ أَسْرَى حَتَّى يُثْخِنَ فِي الْأَرْضِ تُرِيدُونَ عَرَضَ الدُّنْيَا وَاللَّهُ يُرِيدُ الْآخِرَةَ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ، لَوْلَا كِتَابٌ مِنَ اللَّهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ فِيمَا أَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ (Enfâl, 8/67-68) Ya'ni: "Yedinde, yeryüzünde katl-i kesîr îkā' eden esirler bulunan bir peygambere fidye almak lâyık olmadı. Siz metâ'-ı dünyâyı istersiniz. Hâlbuki Allah, âhireti murâd eder. Allah Teâlâ hükmünde azîzdir. Eğer sizin muâhaze olunmamanız için, Allah'dan ezelde hüküm mesbûk olmasa idi, aldığınız şey hakkında azîm azâb olurdu." Bunun üzerine (S.a.v) Efendimiz ağlayıp buyurdular ki: "Eğer azâb nâzil olaydı, Ömer ve Muâz (r.a.) dan başkaları kurtulmaz idi." Zîrâ Sa'd b. Muâz hazretleri dahi Cenâb-ı Ömer'in re'yinde bulunmuş idi.[146] Binâenaleyh Hz. Risâlet-penâh bu husûsta her ikisini de orada hâzır olanların üzerine tafdîl buyurdu; ve nefs-i nefîs-i Risâlet-penâhı dahi bittabi' huzzâr arasında idi.

Ve kezâ ashâb-ı kirâm hurma ağaçlarını aşılamak mı, yoksa terketmek mi münâsib olduğunu Fahr-i âlemden suâl ettiler. Cevâben مَا أَظُنُّ أَنَّهُمْ لَوْ تَرَكُوهَا كَثُرَتْ ya'ni "Eğer terkolunurlarsa çoğalır zannederim" buyurmaları

146 Bedir esirleri ile ilgili rivâyetler ve kaynakları için bk. Süyûtî, *Dürrü'l-Mensûr*, IV, s. 108.

üzerine ashâb aşıyı terkettiler. O sene hurma az oldu. Bunun üzerine Risâlet-penâh Efendimiz أَنْتُمْ أَعْلَمُ بِمَصَالِحِ دُنْيَاكُمْ ya'ni "Siz dünyânızın işlerini daha iyi bilirsiniz"[147] buyurdu; ve bu husûsta ashâbın fazlını isbât eyledi. İşte bu iki delîl-i şer'î, kâmil için her şeyde ve her mertebede tekaddüm hâsıl olmak lâzım gelmediğini gösterir. Zîrâ bu zikrolunan fezâil-i cüz'iyye nübüvvetin muktezâsından değildir. Başkalarında bulunup da nebîde bulunmaması, onun nübüvvetine noksan vermez. Ricâlin ve ehl-i kemâlin nazarı bu gibi fezâil-i cüz'iyyeye değil, ancak ilm-i billâh merâtibindeki tekaddümedir. Onların matlabı bu mertebelerdedir. Onlar kişiyi ilm-i billâh mertebelerindeki fazîletleriyle ölçerler. Havâdis-i ekvâna ve vukūât-ı cihâna hâtırlarını ta'lîk edip bunlara müteallik olan fezâil-i cüz'iyyeye aslâ ehemmiyet vermezler. Zîrâ bunların cümlesi cemâl-i vahdetin hicâbıdır. İşte bu îzâhât ile, "hâtem-i evliyâ bir vecihden enzel ve bir vecihden a'lâdır" kavlimiz tahakkuk etti. [2/41]

ولمَّا مُثِّلَ النَّبِيَّ ﷺ النُّبُوَّةُ بالحَائِطِ مِن اللَّبِنِ، وقد كَمُلَ سِوَى مَوْضِعِ لِبْنَةٍ واحدةٍ، فكان ﷺ تلك اللِّبْنَةَ، غَيْرَ أنَّه صلّى اللّٰه تعالى عليه وسلّم لا يَرَاها إلا كما قال لَبِنَةً وَاحِدَةً، وأمَّا خاتَمُ الأولياءِ فلا بُدَّ له مِن هذه الرُّؤْيَا، فَيَرَى ما مُثِّلَ به رسولُ اللّٰهِ صلّى اللّٰهُ تعالى عليه وسلّم، ويَرَى في الحَائِطِ مَوْضِعِ لَبِنَتَيْنِ، واللَّبِنَتان مِن ذَهَبٍ وَفِضَّةٍ، فَيَرَى اللَّبِنَتَيْنِ اللَّتَيْنِ يَنْقُصُ الحَائِطُ عنهما ويَكْمُلُ بهما، لَبِنَةُ ذَهَبٍ وَلَبِنَةُ فِضَّةٍ، فلا بُدَّ أنْ يَرَى نفسَه تَنْطَبِعُ في مَوْضِعِ تَيْنِكَ اللَّبِنَتَيْنِ، فيكونَ خاتَمُ الأولياءِ تَيْنِكَ اللَّبِنَتَيْنِ، فَيَكْمُلُ الحائِطُ.

Vaktâki Nebî (s.a.v.)e nübüvvet, kerpiçten bir duvar ile temsîl olundu; bir kerpiç mevziinden gayrı kâmil olmuş idi; imdi Resûlullah (s.a.v.) bu kerpiç oldu. Şu kadar ki Resûlullah (s.a.v.), dediği gibi ancak bir kerpiçten başka kerpiç görmedi; ve hâtem-i evliyâya gelince, onun için de bu rü'yâ lâbüddür. Binâenaleyh o, Resûlullah (s.a.v.)e temsîl olunan şeyi görür; ve duvarda iki kerpiç mevziini görür. Kerpiç dahi altından ve gümüştendir. İmdi duvarın noksan olup onlar ile kâmil olan bu iki kerpiçin birisini altından ve birisini de gümüşten görür.

147 Müslim, "Fezâil", 38; İbn Mâce, "Ruhûn", 15; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XX, s. 19.

> Böyle olunca onun kendi nefsini bu iki kerpiçin mevziinde muntabi' görmesi lâbüddür. Binâenaleyh hâtem-i evliyâ bu iki kerpiç olup duvar tamâm olur.

Ya'ni Cenâb-ı Peygamber'e rü'yâsında veyâhud hayâlinde, nübüvvet kerpiçten binâ olunmuş bir duvar sûretinde temsîl olundu ki, o duvarın ancak bir kerpici eksik kalmış idi. O kerpiç dahi Sallallâhu aleyhi ve sellem idi. Nitekim hadîs-i şerîfte buyurulur: مَثَلِي فِي الْأَنْبِيَاءِ كَمَثَلِ رَجُلٍ بَنَى حَائِطًا فَأَكْمَلَهُ إِلَّا لَبِنَةً وَاحِدَةً فَكُنْتُ أَنَا تِلْكَ اللَّبِنَةَ فَلَا نَبِيَّ بَعْدِي وَلَا رَسُولَ ya'ni "Enbiyâ arasında benim meselim, bir duvar binâ ve bir kerpiçten gayrı olarak onu ikmâl eden adam meseli gibidir. İşte ben bu kerpicim. Benden sonra, ne nebî ve ne de resûl yoktur."[148] Sallallâhu aleyhi ve sellem bu hadîs-i şerîfte buyurduğu gibi kendisine [2/42] temessül eden dîvâr-ı nübüvvette noksan olarak, ancak bir kerpiç gördü. Hâtem-i evliyâya gelince, onun dâhi böyle bir rü'yâ görmesi lâzımdır. Böyle olunca hâtem-i evliyâ Resûlullah (s.a.v.) Efendimiz'e rü'yâsında temsîl olunan duvarı görür; ve duvarda dahi iki kerpiç mevziini görür. Hâlbuki hâtem-i evliyânın gördüğü duvarın kerpici altından ve gümüştendir. Ya'ni o öyle bir duvardır ki, bir kerpici altından ve bir kerpici de gümüşten olmak üzere binâ olunmuştur. Binâenaleyh hâtem-i evliyâ duvarda nâkıs olup onlar ile tamâm olacak olan iki kerpiçten birini altından ve diğerini gümüşten müşâhede eder; ve altın ile gümüşten olan iki kerpiç mahallini kendi nefsi ile seddettiğini hâtem-i evliyânın görmesi lâzımdır.

Burada "altın kerpiç"ten murâd nübüvvetin bâtını olan velâyet; ve "gümüş kerpiç"ten murâd dahi, velâyetin zâhiri olan nübüvvettir. Binâenaleyh bâtın "altın" ve zâhir "gümüş" olarak temsîl olunmuştur. Hâtem-i enbiyânın gördüğü duvardaki gümüş kerpiçlerin her birisi bir peygamberi temsil eder; ve onda noksan olan kerpiç kendisinin nübüvvetidir. "Duvarın bir kerpiç ile tamâm olması" onun hatmiyetini gösterir. Bâtını hâtem-i velâyet olduğu hâlde "duvarda altın kerpiçin noksan olduğunu" müşâhede etmemiş olması, kendisinin velâyetle değil, nübüvvetle zuhûrundan nâşîdir; zîrâ halka ahkâm-ı şerîatı teblîğe me'mûrdur. Hâtem-i evliyâya gelince,

148 Buhârî, "Menâkıb", 18; Müslim, "Fezâil", 7; Tirmizî, "Menâkıb", 2; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XVI, s. 496; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XVII, s. 122 vd.

"duvarda bir altın ve bir de gümüş kerpicin noksan olduğunu" görmesi, kendisinin zâhirde bir peygamberin şerîatına tâbi' olduğunun sûretidir. Binâenaleyh "gümüş kerpiç", tâbi' olduğu Hâtem-i enbiyânın nübüvvetine; ve "altın kerpiç" dahi, hâtem-i evliyâ olup esrâr-ı ilâhiyye-i zâtiyye ile zuhûruna işârettir. Ve Cenâb-ı Şeyh (r.a.) Mekke-i Mükerreme'de 599 senesinde böyle bir rü'yâ gördüğünü *Fütûhât-ı Mekkiyye*'de beyân buyururlar.[149] Bu ihbâr-ı âlîlerine nazaran kendilerinin hâtem-i evliyâ olduklarına şübhe yoktur. [2/43]

وَالسَّبَبُ المُوجِبُ لِكَوْنِهِ يَرَاها لَبِنَتَيْنِ أنَّه تابِعٌ لشرعِ خاتَمِ الرُّسُلِ في الظاهرِ، وهو موضِعُ اللَّبِنَةِ الفِضَّةِ، وهو ظاهرُه، وما يَتْبَعُه فيه من الأحكامِ، كما هو آخِذٌ عن اللّٰهِ في السِّرِّ ما هو بالصورةِ الظاهرةِ مُتَّبَعٌ فيه، لأنَّه يَرَى الأمرَ على ما هو عليه، فلا بُدَّ أنْ يَرَاه هكذا، وهو موضعُ اللَّبِنَةِ في الباطنِ، فإنَّه أَخَذَ مِن المَعْدِنِ الَّذي يأخُذُ منه المَلَكُ الَّذي يُوحَى به إلى الرَّسُولِ، فإنْ فَهِمْتَ ما أَشَرْتُ به فَقَدْ حَصَلَ لك العلمُ النَّافِعُ.

Onun iki kerpiç görür olmasını mûcib olan sebeb dahi, hâtem-i evliyânın zâhirde hâtem-i rusülün şerîatına tâbi' olmasıdır; ve o tâbi' olması da gümüş kerpiçtir. O dahi zâhirdir; ve ahkâmdan ona tâbi' olduğu şeydir. Nitekim o, sûret-i zâhirede onda müttebi' olduğu şeyi, sırda Allah'dan âhizdir. Zîrâ o, emri olduğu hâl üzere görür. Onu böyle görmesi lâbüddür. O dahi bâtında kerpicin mevziidir. İmdi o öyle bir ma'denden ahzeder ki, resûle onunla vahyolunan melek ondan alır. Eğer sen benim işâret ettiğim şeyi anladın ise, senin için ilm-i nâfi' hâsıl oldu.

Ya'ni hâtem-i evliyânın, rü'yâda kendisine temsîl olunan duvarın üstünde iki kerpici noksan olarak görmesini mûcib olan sebeb, kendisinin zâhirde hâtem-i rusülün şerîatına tâbi' olmasıdır; ve onun tâbiiyetinin sûreti de "gümüş kerpiç"in mevziidir ki, bu da hâtem-i evliyânın zâhiridir; ya'ni ahkâmdan hâtem-i rusüle tâbi' olduğu şeydir ki, bu şey, hâtem-i evliyânın zâhiridir; ve nitekim sırda bilâ-vâsıta Allah'dan ahzeylediği hüküm ile zâhirde muttasıf olur. Ya'ni hâtem-i evliyâ, nasıl ki bâtınen vâsıtasız

149 *Fütûhât-ı Mekkiyye*, I, s. 480, 481 (65. bâb).

olarak Allah'dan hüküm ahzedip zâhirde bu hüküm ile muttasıf olur ve o hükmün müttebii bulunursa, şerîat-ı zâhire ahkâmından herhangi bir hükümde de hâtem-i rusüle tâbi' olup, zâhirde o hüküm ile muttasıf olur. Zîrâ hâtem-i evliyâ, emr-i ilâhîyi, mertebe-i halka tenezzülünde hakîkati üzere müşâhede eder; ve emr-i ilâhîden vücûd-ı halk ile muhtecib olmaz. [2/44]

Hâtem-i evliyânın bu emr-i ilâhîyi bu zikrolunan sıfat üzere görmesi lâzımdır; ve emr-i ilâhînin his ve aklın verâsında bulunan nûr-i îmân ile sırda ve cihet-i bâtında Allah'dan ahzı "altın kerpiç" mevziidir; ve hâtem-i evliyâ emr-i ilâhîyi kendi bâtınından aldığı gibi, resûle getirdiği vahy-i ilâhîyi de melek oradan alır. Binâenaleyh Cibrîl (a.s.) Hâtem-i enbiyâ (s.a.v.) Efendimiz'e getirdiği vahy-i ilâhîyi onların bâtını olan hâtem-i evliyâ mişkâtından ahzeder; ve her iki ahz dahi ma'den-i vâhidden olmuş olur. Ey tâlib-i esrâr-ı ilâhî, bu kelâmda işâret ettiğim şeyi anladın ise, dünyâda ve âhirette cidden sana ilm-i nâfi' hâsıl oldu. Bu ni'mete şükret! Bundan da gāfil olma ki, bu alışveriş vücûd-ı Hak'ta ve Hakk'ın nisebi arasında vâki' olur.

Nitekim Cenâb-ı Şeyh (r.a.) *Risâle-i Ahadiyye*'lerinde buyururlar:[150] "Hakk'ı, Hakk'ın gayrı bir kimse görmez; nebiyy-i mürsel dahi Hakk'ı görmez; ve veliyy-i kâmil ve melek-i mukarreb dahi Hakk'ı bilmez. Hakk'ın nebîsi kendi zât-ı aliyyesidir; ve Hakk'ın resûlü kendi zât-ı şerîfidir; ve Hakk'ın risâleti ve kelâmı dahi kendi zât-ı şerîfidir. Kendisinin gayrı sebeb ve vâsıta olmaksızın Hak Teâlâ hazretleri kendi zât-ı şerîfini, kendi zâtı ile, kendi zâtından, kendi zât-ı şerîfine gönderdi. "Mürsel" ve "mürselün-bih" ve "mürselün-ileyh" beyninde fark yoktur. Ya'ni "Cibrîl" ve "vahy" ve "rusül" beyninde fark yoktur. Cümlesi birdir. Vücûd-ı enbiyâ vücûdullah olduğundan başka "nebe'" ve "enbiyâ" harflerinin vücûdu dahi, Hak Teâlâ'nın vücûdudur; Hakk'ın gayrı değildir. Ve Hakk'ın gayrısı için vücûd olmadı; ve ol vücûdun fenâsı da olmadı; ve ol vücûdun ismi ve müsemmâsı da olmadı. Böyle olduğu ecilden, Nebî (s.a.v.) Efendimiz: "Rabb'imi

150 *Risâle-i Ahadiyye*, İbnü'l-Arabî'ye atfen şöhret bulmuş ise de Abdullah b. Mes'ud Balyânî'ye âit bir eserdir. Risâlenin tercüme ve şerhleri hakkında bk. Balyânî, *Mutlak Birlik –Nefsini Bilen Rabbini Bilir–*; İbnü'l-Arabî, *Nefsini Bilen Rabbini Bilir*; İbnü'l-Arabî, *Ahadiyyet Risâlesi*.

Rabb'imle bildim"[151] diye buyurdu."[152] [2/45]

فَكُلُّ نَبِيٍّ مِن لَدُنْ آدمَ إلى آخِرِ نبيٍّ ما منهم أحَدٌ يأخُذُ إلا من مِشْكَاةِ خاتَمِ النبيِّينَ وإنْ تأخَّرَ وجودُ طينَتِه، فإنَّه بحقيقتِه موجودٌ، وهو قولُه: «كُنْتُ نَبِيًّا وَآدَمُ بَيْنَ الْمَاءِ وَالطِّين»، وغيرُه من الأنبياءِ ما كان نبيًّا إلا حِينَ بُعِثَ، وكذلك خاتَمُ الأولياءِ كان وَلِيًّا وآدمُ بينَ الماءِ والطِّينِ، وغيرُه مِن الأولياءِ ما كان وَلِيًّا إلا بَعْدَ تَحْصِيلِه شرائطَ الولايَةِ مِن الأخلاقِ الإلٰهِيَّةِ في الاتِّصَافِ بها من كَوْنِ اللّٰهِ تُسَمَّى «بِالْوَلِيِّ الْحَمِيدِ».

İmdi Âdem zamânından son nebîye varıncaya kadar, eğer ki vücûd-ı tıyneti teahhur ederse de, onlardan hiçbiri yoktur, illâ ki hâtem-i velâyet mişkâtından ahzeder. Zîrâ o, hakîkati ile mevcûddur. O da peygamberimizin كُنْتُ نَبِيًّا وَآدَمُ بَيْنَ الْمَاءِ وَالطِّين ya'ni "Ben peygamber idim; hâlbuki Âdem su ile çamur arasında idi" kavlidir; ve enbiyâdan gayrısı, ancak hîn-i ba'sde nebî oldu; ve kezâlik hâtem-i evliyâ dahi velî idi; hâlbuki Âdem, su ile çamur arasında idi. Ve evliyâdan onun gayrısı, ancak ahlâk-ı ilâhiyyeden olan şerâit-i velâyeti tahsîl ettikten sonra onunla ittisâfda, Allah Teâlâ'nın Velî ve Hamîd ile mütesemmî olmasından nâşî, velî oldu.

Ya'ni ilk nebî olan Âdem (a.s.)dan i'tibâren, Hâtem-i enbiyâ Efendimiz'den evvel ve son nebî olan Hâlid bin Sinân (a.s.)a varıncaya kadar, zuhûr eden enbiyânın her birisi, nübüvvetine ve ümmetine müteallik olan ilmi ancak hâtem-i velâyet mişkâtından alır. Her ne kadar hâtem-i evliyânın vücûd-ı tıyneti ve unsurîsi, o enbiyânın vücûd-ı unsurîlerinden sonra gelir ise de, Hz. Âdem'den son nebîye gelinceye kadar, o hakîkati ile mevcûddur; ve cemî'-i enbiyânın zâhirleri olan nübüvvâtı ve bâtınları olan

151 Serrâc, *el-Lüma'*, s. 148; Sülemî, *Tabakātu's-Sûfiyye*, s. 72; Sülemî, *Mukaddeme fi't-Tasavvuf*, I, s. 475; Kuşeyrî, *Risâle*, s. 475 (bâbü'l-ma'rife); Hücvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 393; Hemedânî, *Temhîdât*, s. 246, 284; Meybudî, *Keşfü'l-Esrâr*, III, s. 410. Bu mânâda hadis olarak kaydı Sülemî'nin *Mukaddeme*'sindedir. Diğerleri ise sözü Hz. Ebûbekir, Hz. Ali, Zunnûn-ı Mısrî, Cüneyd-i Bağdâdî ve diğer sûfîlere atfederler.

152 İbnü'l-Arabî, *Nefsini Bilen Rabbini Bilir*, s. 91-94; İbnü'l-Arabî, *Ahadiyyet Risâlesi*, s. 22-26.

velâyâtı câmî'dir ve onun hakîkati ile mevcûd olup kâffe-i hakāyık-ı vücûbiyye ve imkâniyyenin me'haz-ı feyzi olduğuna delîl dahi (S.a.v.) Efendimiz'in "Ben peygamber idim; hâlbuki Âdem su ile çamur arasında, ya'ni Âdem vücûd-ı aynîsi ile su ile çamur arasında ve vücûd-ı rûhânîsiyle ilim ile "ayn" arasında idi"[153] kavl-i âlîleridir; ve Hâtem-i enbiyâdan başkaları ancak ba'solunduğu vakit nebî oldu, ondan evvel nebî olmadı.

Suâl: Enbiyânın vücûd-ı kevnîleri, a'yân-ı sâbitelerinin ve a'yân-ı sâbiteleri dahi [2/46] esmâ-i ilâhiyyenin sûretleridir. Binâenaleyh her bir nebînin ayn-ı sâbitesi, mazharı olduğu ismin lisân-ı isti'dâdı ile ne taleb etmiş ise, onun hakkında Hakk'ın kazâsı dahi o sûretle vâki' olmuştur. Şu hâlde nebînin ayn-ı sâbitesi, lisân-ı isti'dâdı ile Hak'tan nübüvveti taleb etmemiş olsa, âlem-i kevnde nebî olmaz idi. Binâenaleyh bu kelâmı diğer enbiyânın dahi söyleyebilmesi câiz olmaz mı? Ve sâniyen Hâtem-i enbiyâdan başkalarının ancak ba'solundukları vakit nebî olmaları nasıl olur; ilm-i ilâhîde nebî değil mi idiler?

Cevâb: Vâkıâ her bir nebînin nübüvveti ezelîdir. Fakat o mertebede onların hiçbirisi me'haz-i feyz değildir. Binâenaleyh fiilen nebî değildir. Onların fiilen nübüvvetleri âlem-i şehâdette ba'solundukları hînde başlar; ve nübüvvetleriyle ümmetlerine müteallik olan ilmi kendi hakîkatlerinden alırlar; ve hâlbuki hakîkat-i muhammediyye onların hakîkatlerini câmi' olduğundan, o ulûmu Hâtem-i enbiyâ mişkâtından almış olurlar. Binâenaleyh Hâtem-i enbiyâ hakîkati ile mevcûd ve fiilen nebî olup cemî'-i hakāyıkın me'haz-i feyzidir. Binnetîce diğer enbiyâ ba'solundukları vakit, fiilen nebî olup ifâza ederler; ve Hâtem-i enbiyâ ise ba'solunmadan evvel nebî olup hakîkati ile ifâza eder.

Ve Hâtem-i enbiyânın nübüvveti mukaddem olduğu gibi, hâtem-i evliyânın dahi velâyeti vücûd-ı unsurîsinden mukaddemdir. O velîdir, hâlbuki Âdem vücûd-ı aynîsi ile su ile çamur arasında ve vücûd-ı rûhânîsiyle "ilim" ile "ayn" arasında idi. Ve hâtem-i evliyânın gayrı olan evliyâ ise ancak şerâit-i velâyeti tahsîl ettikten sonra velî olur; ve şerâit-i velâyet dahi, cemî'-i ahlâk-ı ilâhiyye ile tahalluktur. Nitekim hadîs-i şerîfte buyurulur:

153 Tirmizî, "Menâkıb", 1; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XVII, s. 176; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XX, s. 231; Hâkim, *Müstedrek*, II, s. 665; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, II, s. 169.

تَخَلَّقُوا بِأَخْلَاقِ اللّٰهِ ya'ni "Ahlâk-ı ilâhiyye ile mütehallık olunuz." Ve bu sûret-i unsuriyyede Hakk'a ve halka karşı iktizâ eden muâmelesinde bu velînin o ahlâk ile ittisâfıdır; ve Onun ahlâk-ı ilâhiyye ile ittisâfda, şerâit-i velâyeti tahsîl ettikten sonra velî olması, Allah Teâlâ hazretlerinin kendi nefsini Veliyy-i Hamîd ile tesmiye etmesinden nâşîdir. Zîrâ velâyet Hakk'ın sıfat-ı zâtiyyesidir; [2/47] ve Hak Teâlâ hazretleri abdine vücûd-ı mutlakının tenezzülü sûretiyle, tafsîl libâsını giydirdikten sonra, icmâl libâsını dahi giydirmiştir; ve abd sıfât-ı beşeriyyesinden soyunduktan sonra o sıfât-ı zâile yerine Hakk'ın sıfâtı kāim olur. Binâenaleyh bu vücûd-ı beşerîde ondan sâdır olan sıfât ve ef'âli her ne kadar sûrette diğer insanlardan zâhir olan suver, sıfât ve ef'âle benzer ise de, iç yüzü öyle değildir. Cümlesi Hakk'ın sıfât ve ef'âlidir. Nitekim Hz. Mevlânâ (r.a.) buyururlar:

از جمله صفاتِ خویش عریان گشتم تا غوطه خورم برهنه در جوی خوشت

Tercüme: "Ben senin hoş olan ırmağına çıplak olarak dalayım, diye bütün sıfâtımdan soyundum."[154]

فخاتَمُ الرُّسُلِ مِن حَيْثُ وَلَايَتُه نِسْبَتُهُ مَعَ الختَمِ لِلْوَلَايَةِ نسبةُ الأنبياءِ والرُّسُلِ مَعَهُ، فإنَّه الوليُّ الرَّسُولُ النَّبِيُّ، وخاتَمُ الأولياءِ الوارثُ الآخِذُ عن الأصلِ المُشاهِدُ لِلْمَرَاتِبِ، وهو حَسَنَةٌ مِن حَسَنَاتِ خاتَمِ الرُّسُلِ مُحَمَّدٍ صلّى اللّٰه تعالى عليه وسلّم مُقَدَّمِ الجماعَةِ وسيِّدِ ولَدِ آدَمَ في فتحِ بابِ الشَّفَاعَةِ.

Böyle olunca hâtem-i rusülün velâyeti haysiyetinden, onun hatm-i velâyete nisbeti, enbiyâ ve rusülün ona nisbeti gibidir. Binâenaleyh hâtem-i rusül velî ve resûl ve nebîdir. Ve hâtem-i evliyâ, asıldan âhiz olan vârisdir; ve merâtibin müşâhididir; ve o, şefâat kapısının fethinde veled-i Âdem'in seyyidi ve cemâatin mukaddemi olan Muhammed (s.a.v.)in hasenâtından bir hasenedir.

Ya'ni hâtem-i rusülün velâyeti cihetinden hatm-i velâyete olan nisbeti, enbiyâ ve rusülün hatm-i velâyete nisbeti gibidir. Zîrâ enbiyâ ve rusül velâyetleri cihetiyle ulûmu, hâtem-i velâyet mişkâtından aldıkları gibi, hâtem-i rusül dahi kendisinin bâtını olan velâyet-i mukayyede-i şahsiyyesi haysiye-

154 *Dîvân-ı Kebîr*, II, s. 1383 [rubâî: 97 (Füruzânfer neşri: 186)].

tiyle ondan ahzeder. [2/48]

Ma'lûm olsun ki, velâyet, mutlak ve mukayyed, ya'ni "velâyet-i âmme" ve "velâyet-i hâssa" kısımlarına münkasimdir. Zîrâ velâyet esâs ve hakîkat i'tibâriyle sıfat-ı ilâhiyye-i mutlakadır; ve enbiyâ ve evliyâya isnâdı i'tibâriyle de mukayyeddir. Mukayyed ise, mutlakla kâimdir; ve mutlak dahi mukayyed ile zâhirdir. Binâenaleyh enbiyâ ve evliyânın velâyetlerinin kâffesi velâyet-i mutlakanın cüz'iyâtıdır; ve nitekim enbiyânın cüz'iyeti dahi, nübüvvet-i mutlakanın cüz'iyâtıdır; ve burada Hz. Şeyh (r.a.)ın hâtem-i rusülün velâyetinden murâdı, velâyet-i mukayyede-i şahsiyyedir. Ve şübhe yoktur ki, bu velâyetin velâyet-i mutlakaya nisbeti, sâir enbiyâ nübüvvetlerinin nübüvvet-i mutlakaya nisbeti gibidir. İmdi hâtem-i rusül, velîdir; ve velâyeti hasebiyle ulûm ve esrârı Hak'tan bilâ-vâsıta ahzeder; ve resûldür, Hak'tan ahzettiği ahkâmı ümmetine teblîğ eder; ve nebîdir, Hak'tan ve âhiret umûrundan ümmetine haber verir. Hâtem-i evliyâya gelince o, ezelde ayn-ı sâbitesinin sûretiyle velîdir; ve hâtem-i rusülün şerîatına tâbi' olup, onun bütün ulûm ve ezvâkına vârisdir; ve nebîden verâset cihetiyle aldığı ulûmu asıldan, ya'ni Hak'tan, bilâ-vâsıta âhizdir. Ve "hakîkatü'l-hakāyık" olan hakîkat-i muhammediyye mertebesinde müteayyin olduğu için "nübüvvet", "risâlet", "velâyet" ve "hilâfet" mertebelerini ve diğer merâtib-i ilâhiyye ve kevniyyeyi müşâhede eder ve müteayyin olduğu bu mertebeden ifâza ve imdâd eder. Bu sûrette hâtem-i evliyâ şefâat kapısını açmak husûsunda Benî Âdem'in efendisi; ve enbiyâ ve evliyâ cemâatinin pîşvâsı bulunan Muhammed (s.a.v.) Efendimiz'in hasenâtından bir hasenedir. Zîrâ hâtem-i evliyâ hâtem-i rusül Efendimiz'in ahkâm-ı şerîatına ahsen ve ekmel bir vech ile tâbi' ve hatmiyette onun vâris-i ekmeli olduğundan, zâhirde hasenesi olur; ve cemî'-i hakāyıkı câmi' olan hakîkat-i muhammediyyede müteayyin olup, hâtem-i rusülün bâtını olan bu makāmdan ifâza ve imdâd ettiği için dahi, bâtında onun hasenesidir. Ve hâtem-i rusül Efendimiz, vücûdda bilcümle taayyünâttan evvel olduğu için bittabi' sâir enbiyâ ve evliyâ cemâatinin pişvâsıdır. [2/49] Ve zât-ı ahadiyyette mahbûs ve mahfî olan esmâ-i ilâhiyyenin bi't-taayyün zuhûrlarına bâis olduğu ve bâb-ı taayyünün fethinde şefâati sebkettiği gibi, yevm-i kıyâmette enbiyâ arasında şefâat mes'elesi müterreddid olduğu vakit, şefâat yine ona râci'

olacağı için, bâb-ı şefâatin fethi husûsunda Âdemoğullarının efendisidir. Beyit:

خطِّ سبز و لب لعل و رخِ زیبا داری　　حسنِ یوسف دمِ عیسی یدِ بیضا داری
خوبی شکل و شمائل حرکات و سکنات　　آنچه خوبان همه دارند تو تنها داری

Tercüme: "Mûy-i vechin latîf, lebin la'l-gûn ve cemâlin zîbâdır. Yûsuf'un güzelliği, Îsâ'nın nefesi, Mûsâ'nın yed-i beyzâsı hep sendedir. Bütün güzellerin câmi' olduğu şekil ve şemâil ve harekât ve sekenât güzelliklerinin kâffesi sende müctemi' olmuştur, (Sallallâhu aleyhi ve sellem)."

فَعَيَّنَ حالًا خاصًّا ما عَمَّمَ، وفي هذا الحالِ الخاصِّ تَقَدَّمَ على الأسماءِ الإلٰهِيَّة.

İmdi hâl-i hâssı ta'yîn eyledi, ta'mîm etmedi; ve bu hâl-i hâssta esmâ-i ilâhiyye üzere tekaddüm etti.

Ya'ni (S.a.v.) Efendimiz أَنَا سَيِّدُ وَلَدِ آدَمَ فِي بَابِ الشَّفَاعَةِ ya'ni "Ben şefâat bâbında veled-i Âdem'in seyyidiyim"[155] buyurmakla siyâdetini hâl-i hâs ile, ya'ni şefâat kaydıyla, ta'yîn ve takyîd eyledi; "Ben veled-i Âdem'in seyyidiyim" demek sûretiyle siyâdetini ta'mîm etmedi, ya'ni cemî'-i umûrda ve ahvâl-i cüz'iyye ve külliyyede siyâdetini beyân buyurmadı; belki "Siz umûr-i dünyânızı benden daha iyi bilirsiniz" diyerek ba'zı umûr-i cüz'iyyede ashâb-ı kirâmı hakkında, nefs-i risâlet-penâhîleri üzerine fazl isbât etti. İşte bu hâl-i hâssta, ya'ni bâb-ı şefâatin fethinde, esmâ-i ilâhiyye üzerine [2/50] tekaddüm eyledi. Zîrâ Hâtem-i enbiyâ (s.a.v.) Efendimiz'in kalbi kâffe-i esmâyı câmi' bulunan "Allah" isminin mazharı ve vücûdu dahi "Rahmân" isminin mazharıdır. Binâenaleyh hakîkat-i muhammediyye zât-ı ahadiyyenin celâli tahtında müstehlek olan esmâ-i ilâhiyyenin zuhûruna şefâat ettiği gibi, mazhar-ı ism-i Rahmân olan (S.a.v.) Efendimiz yevm-i kıyâmette ism-i Müntakim'in tecellîsi vaktinde ehl-i mahşer hakkında da umûmen şefâat eder; ve "Rahmân" ismi kâffe-i esmâ-i ilâhiyyeyi câmi' olduğundan bu şefâati ile sâir esmâ-i ilâhiyye üzerine tekaddüm eder.

155 Müslim, "Fezâil", 2; Ebû Dâvud, "Sünnet", 13; İbn Mâce, "Zühd", 37; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, s. 194.

فإنَّ الرَّحْمٰنَ ما شَفَعَ عند المُنْتَقِمِ في أهلِ البلاءِ إلا بعدَ شفاعةِ الشَّافِعِين، فَفَازَ مُحَمَّدٌ ﷺ بِالسِّيَادَةِ في هذا المقامِ الخاصِّ، فَمَنْ فَهِمَ المَرَاتِبَ والمَقَامَاتِ لَمْ يَعْسُرْ عليه قبولُ مثلِ هذا الكلامِ.

Böyle olunca ism-i Rahmân, Müntakim indinde ehl-i belâ hakkında ancak şâfiînin şefâatinden sonra şefâat etti. Binâenaleyh Muhammed (s.a.v.) bu makām-ı hâssta siyâdete fâiz oldu. İmdi merâtib ve makāmâtı anlayan kimse üzerine bunun gibi kelâmın kabûlü güç gelmez.

Ya'ni ism-i Rahmân, ism-i Müntakim'in mazharı olan ehl-i belâ hakkında, ibtidâ şefâat etmez; ve diğer esmâ-i ilâhiyyenin şefâatine muntazır olur. Onların şefâati müessir olmayınca o vakit ehl-i belâ hakkında şefâat eder. Zîrâ ism-i Rahmân ibtidâ şefâat etse, diğer ehl-i şefâat olan esmânın ahkâmı zâhir olmaz; ve dûçâr-ı ta'tîl olmak lâzım gelir. Meselâ Müntakim ve Kahhâr isimlerinin intikām ve kahrı hafif olduğu vakit, Raûf ve Rahîm isimlerinin şefâati ile sâkin olur. Fakat onların intikām ve kahrı şedîd olunca, bu isimlerin şefâatini kabûl etmezler; ve bu isimler, onların şiddetine mukāvemet edemezler. İşte bu vakit ism-i Rahmân şefâat eder; ve bu isimlerin zuhûru zâil ve bâtın olur. Binâenaleyh ism-i Rahmân'ın [2/51] Müntakim ve Kahhâr isimlerine ve sâir esmâ-i ilâhiyyeye fazl ve tekaddümü sâbit olur. Zîrâ ism-i Rahmân'ın saltanatı cümle üzerine zâhirdir. Kâffe-i eşyâ ibtidâen onun cûd ve feyzi ile zulmet-i ademden halâs olduğu gibi intihâen dahi ehl-i belâ, zillet-i azâbdan onun şefâati ile kurtulur. Hz. Mevlânâ (r.a.) efendimiz buyururlar:

محنتِ ایوب را، فاقۂ یعقوب را چارۂ دیگر نبود، رحمتِ رحمان رسید

Tercüme: "Eyyûb (a.s.)ın mihnetine, Ya'kūb (a.s.)ın fâkasına, başka bir çâre olmadı. Ancak rahmet-i Rahmân yetişti."[156]

İşte Hâtem-i enbiyâ (s.a.v.) Efendimiz'in vücûd-ı saâdetleri, mazhar-ı ism-i Rahmân olduğundan, onlar bu makām-ı hâssta, ya'ni makām-ı şefâatte, siyâdetle fâiz oldu; ve şân-ı şerîflerinde: وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ

156 *Dîvân-ı Kebîr*, I, s. 599 [beyit: 15591 (Füruzânfer neşri: 895. gazel)]. Krş. *Dîvân-ı Kebîr* (trc. Abdülbâki Gölpınarlı), IV, s. 398 (beyit: 3316).

(Enbiyâ, 21/107) [Biz seni ancak âlemler için rahmet olarak gönderdik.] buyuruldu.

İmdi merâtib ve makāmâtı, ya'ni nübüvvet velâyetin zâhiri ve velâyet dahi nübüvvetin bâtını olduğunu ve nübüvvette müteayyin olan zâtın Hâtem-i enbiyâ ve onun bâtını olan velâyette müteayyin bulunan hâtem-i evliyâ idiğini anlayan ve nübüvvetin velâyetten istimdâd ettiğini ve velâyetin ahkâm ve âsârının zuhûru da nübüvvet ile olduğunu bilen kimsenin, bâlâda zikrolunan "Hâtem-i evliyânın bir vecihden enzel ve bir vecihden a'lâdır" ve "Hâtem-i rusülün velâyeti cihetinden onun hatm-i velâyete nisbeti, enbiyâ ve rusülün ona nisbeti gibidir" ve emsâli kelâmları kabûl etmesi kolay olur.

وأمَّا المِنَحُ الأسمائِيَّةُ: فَاعْلَمْ أنَّ مَنْحَ اللّٰهِ تعالى خَلْقَهُ رَحْمَةٌ مِنْهُ بِهِمْ، وهي كلُّها من الأسماءِ، فإمَّا رحمةٌ خالصَةٌ كالطيِّبِ مِن الرِّزْقِ اللَّذِيذِ في الدُّنيا الخالصِ يومَ القيامَةِ، ويُعْطَى ذلك الإسمُ الرَّحْمٰنُ فهو عَطَاءٌ رحمانِيٌّ، وإمَّا رحمةٌ مُمْتَزِجَةٌ كَشُرْبِ الدَّوَاءِ الكَرِهِ الَّذي يَعْقِبُ شُرْبَهُ الرَّاحَةُ، وهو عَطَاءٌ إلٰهيٌّ، فإنَّ العطاءَ الإلٰهيَّ لا يمكنُ إطلاقُ عطائِه [2/52] منه مِن غيرِ أنْ يكونَ على يَدَيِ سَادِنٍ مِن سَدَنَةِ الأسماءِ.

Ve minah-ı esmâiyyeye gelince: Ma'lûmun olsun ki, muhakkak Allah Teâlâ hazretlerinin halkına olan menhı, O'ndan onlara rahmettir; ve onun hepsi esmâdandır. Ya dünyâda rızk-ı lezîzden tayyib gibi; yevm-i kıyâmette de hâlis olan rahmet-i hâlisadır. Bunu ism-i Rahmân i'tâ eder, o da atâ-yı Rahmânîdir. Veyâhud şürbünü râhat ta'kîb eden devâ-i kerîhin şürbü gibi, rahmet-i mümtezicedir; ve o da atâ-yı ilâhîdir. Zîrâ atâ-yı ilâhîye, hademe-i esmâdan bir hâdimin iki eli üzerine vâki' olmaktan gayrı, Allah'dan atâ ıtlâkı mümkin olmaz.

Cenâb-ı Şeyh (r.a.) "atâyâ-yı zâtiyye"den olan nübüvvet ve velâyet ahkâmını beyân buyurduktan sonra, "atâyâ-yı esmâiyye"nin îzâhına mübâşeret edip buyururlar ki: Atâyâ-yı esmâiyyeye gelince, bil ki Allah Teâlâ'nın mahlûkātına bahşettiği atâları kendi tarafından o mahlûkātına rahmettir; ve atâların hepsi esmâdan sâdır ve vâsıl olur. Bu rahmet dahi, ya rahmet-i

hâlisa olur; veyâhud rahmet-i mümtezice olur. Rahmet-i hâlisa, hayât-ı dünyâda yiyecek, içecek, giyecek, nazar edecek, işitecek ve koklayacak, mesken ve menkûha ve emsâli; rızk-ı lezîzden tayyib, ya'ni helâl gibi ki; yevm-i kıyâmette de keder-i hesâb ve luhûk-ı vebâl ve ikābdan hâlistir. Nitekim Hak Teâlâ sûre-i A'râf'da buyurur: قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللّٰهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ قُلْ هِيَ لِلَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا خَالِصَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ (A'râf, 7/32) ya'ni "Ey nebiyy-i zîşânım! De ki, Allâh'ın çıkardığı zîneti ve rızıktan tayyibâtı kim haram etti? De ki o zînet ve rızk-ı tayyib hayât-ı dünyâda ve hâlis olarak dahi yevm-i kıyâmette mü'minler içindir." Ve bu zikrolunan rızkı, arş-ı vücûd üzerine mütecellî olan ism-i Rahmân verir. Bu atâ-yı ilâhî hâlis rahmettir, başka bir şey ile karışık değildir. Rahmet-i mümtezice, kokusu kerîh olan bir ilâcın içilmesi gibidir ki, bunu içtikten sonra hastaya râhat gelir. Bu da atâ-yı ilâhîdir. Zîrâ her ne kadar o kerîh olan ilâç içilirken hasta bir azâb duyduğu cihetle bu hâl "Muazzib" isminin mazharı olur ise de, ba'dehû bu hâli Rahmân isminin mazharı olan râhat ta'kîb ettiğinden bu "Muazzib" ismi [2/53] "Rahmân" isminin hâdimi olur. Zîrâ atâ-yı ilâhîye, esmâ hâdimlerinden bir hâdim ve tâbi' vâsıtasıyla bir hizmet sebketmedikçe, atâ-yı ilâhî ıtlâkı mümkin olmaz; ve çünkü ne kadar esmâ-i ilâhiyye varsa cümlesi "Allah" ve "Rahmân" isimlerinin tahtında mündemicdir; ve o isimler bu iki ismin hâdimleridir. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: قُلِ ادْعُوا اللّٰهَ أَوِ ادْعُوا الرَّحْمٰنَ أَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى (İsrâ, 17/110) ya'ni "Ey nebiyy-i zîşânım! De ki, ister "Allah" ister "Rahmân" tesmiye edin, hangisi ile duâ ederseniz edin; imdi onun için esmâ-i hüsnâ vardır."

Ma'lûm olsun ki, atâyâ-yı ilâhiyyenin kâffesi, zât ve sıfâtı müştemil olan hazret-i ilâhiyyeden, ya'ni mertebe-i ulûhiyyetten ifâza olunur. Fakat bu ifâza zât cihetinden değil, belki sıfât ve esmâ cihetindendir; ve evvelen ifâza olunan şey rahmet-i vücûd ve hayâttır, ya'ni ademden ihrâcdır; ba'dehû bunlara tâbi' olan şeylerdir. Ve o rahmet dahi üç kısma münkasimdir:

Birincisi: Zâhirde ve bâtında rahmet-i mahza ve hâlisadır ki, dünyâda helâl olan rızk-ı lezîzdir. Bir kimse dünyâda rızk-ı helâl ile mütena'im olsa, âhirette "Niçin rızk-ı helâl yedin?" diye muâteb tutulmaz. Binâenaleyh zâhiren ve bâtınen rahmet-i mahza olur; ve ulûm ve maârif-i nâfia dahi âhirette rahmet-i hâlisadır.

İkincisi: Rahmet-i mümtezicedir. Bu rahmet dahi ya zâhirde rahmet, bâtında nıkmettir. Veyâhud bunun aksi olarak zâhirde nıkmet, bâtında rahmettir. Meselâ haram yemek, şarab içmek, zinâ etmek ve sâir fısk u fücûr ve kalbi Hak'tan uzaklaştıran nefse muvâfakat gibi tab'a mülâyim olan şeyler zâhirde rahmet, bâtında, nıkmettir; ve ibâdet ve nefsin arzûlarına muhâlefet ve mücâhede ve riyâzet ve tab'ın hoşlandığı fısk u fücûrdan mücânebet, zâhirde nıkmet ve bâtında ni'mettir. Hz. Mısrî-i Niyâzî ne güzel buyurur: Beyit:

İç ol zehri ki bal ola sonunda
Sonunda zehr olan balı nidersin

Üçüncüsü: Nıkmet-i zâhireyi ta'kîb eden ni'met-i zâhiredir ki, bu da rahmet-i mümtezicenin bir nev'idir. Meselâ kokusu çirkin olan bir ilâç içilir; o ilâcın te'sîriyle [2/54] elem-i maraz mündefi' olup râhat husûle gelir.

Bu zikrolunan üç kısımdan birincisi "atâ-yı Rahmânî"dir. Zîrâ rahmet-i mahza olduğundan diğer bir ismin hizmeti araya girmeksizin doğrudan doğruya bunu "Rahmân" ismi i'tâ etmiştir. İkincisi ve üçüncüsü atâ-yı Rahmânî değil, belki "atâ-yı ilâhî"dir. Çünkü ism-i Rahmân'ın tahtında mündemic olan hademe-i esmâdan bir hâdimin elleri üzerinde zuhûra gelmiş olan rahmettir; ve bu rahmet merâret ile karışıktır, hâlis değildir.

فَتَارَةً يُعْطِي اللّٰهُ العبدَ على يَدَيِ الرَّحْمٰنِ، فَيَخْلُصُ العطاءُ من الشَّوْبِ الَّذي لا يُلَائِمُ الطَّبْعَ في الوقتِ أو لا يُمِيلُ الغَرَضَ وإليه شِبْهَ ذلك، وتَارَةً يُعْطِي اللّٰهُ على يَدَيِ الوَاسِعِ، فَيَعُمُّ، أو على يَدَيِ الحَكِيمِ، فَيَنْظُرُ في الأَصْلَحِ في الوقتِ، أو على يَدَيِ الوَاهِابِ لِيُنْعِمَ، ولا يكونُ مَعَ الوَاهِبِ تَكْلِيفُ المُعْطَى له بِعِوَضٍ على ذلك من شُكرٍ أو عملٍ، أو على يَدَيِ الجَبَّارِ، فينظُرُ في المَوَاطِنِ وما يستَحِقُّهُ، أو على يَدَيِ الغفَّارِ، فينظُرُ المحَلَّ وما هو عليه، فإنْ كان على حالٍ يَسْتَحِقُّ له العقوبَةَ فيَسْتُرُه عنها، أو على حالٍ لا يَسْتَحِقُّ العقوبَةَ فيَسْتُرُه عن حالٍ يَسْتَحِقُّ العقوبَةَ، فيُسَمَّى مَعْصُومًا ومُعْتَنًى به ومحفوظًا، وغيرُ ذلك ممَّا يُشَاكِلُ هذا النَّوْعَ.

İmdi Allah Teâlâ ba'zan bir atâyı abde Rahmân'ın iki eli üzere verir.

> Binâenaleyh atâ, o vakitte tab'a mülâyim olmayan veyâ garaza imâle etmeyen ve buna müşâbih şâibeden hâlis olur. Ve Allah Teâlâ ba'zan atâyı abde Vâsi'in iki eli üzere verir. Şu hâlde umûmî olur. Yâhud Hakîm'in iki eli üzere verir. Böyle olunca vakitte aslaha nazar eder. Yâhud in'âm etmek için Vâhib'in iki eli üzere verir; ve Vâhib'e karşı mu'tâ-leh olan kimseye şükür ve amelden bir ivaz ile teklîf vâki' olmaz. Yâhud Cebbâr'ın iki eli üzere verir. O hâlde mevâtına ve abdin müstahak olduğu şeye nazar eder. Yâhud Gaffâr'ın iki eli üzere verir. Bu hâlde de mahalle ve abdin üzerinde sâbit olduğu hâle nazar eder. Eğer mu'tâ-leh ukūbete müstahak olacak bir hâl üzere olursa, ondan onu setreder; yâhud ukūbete müstahak olmaz bir hâl üzere olursa, ukūbete müstahak olur olan hâlden onu setreder. Binâenaleyh mu'tâ-leh [2/55] ma'sûm ve inâyet olunmuş ve mahfûz tesmiye olunur. Ve bundan gayrı ki, bu nev'e müşâkil ola.

Ya'ni rahmet-i hâlisa ile rahmet-i mümtezicenin tafsîli budur ki, Allah Teâlâ ba'zan bir kuluna bir atâyı ism-i Rahmân'ın iki eli üzere verir; zîrâ Rahmân'ın biri "fâil" ve diğeri "münfail" olmak üzere iki eli vardır; biriyle verir, diğeriyle alır. Esmâ-i sâire hakkında da bu i'tibâr vardır. Binâenaleyh bu atâ, atâ-yı hâlis olur. Vakt-i vürûdunda tabîata mülâyim gelmeyen şeyle karışık değildir. Meselâ karnı aç olan kimseye helâl olan taâm-ı latîf ve nefîs ihsânı gibidir. Bu bir ihsân ve atâdır ki, aç olan kimse hakkında rahmet ve atâ-yı hâlistir. Ne zâhiren ve ne de bâtınen tab'a mülâyim gelmeyen bir şeyle memzûc değildir. Veyâhud o atâ mu'tâ-leh olan kimseyi garaza ve maksûda imâle etmez olmaktan, ya'ni abdi garazına nâiliyetten, men'eden şeyden ve sâir bunu mümâsil mûcib-i keder olacak şeylerden hâlistir. Meselâ bir pâdişâh mâl-i helâlinden bir kimseye on bin liralık bir çiftlik ihsân etse, bu atâ-yı hâlistir; ve o kimsenin garazı ondan intifâ' etmektir. Fakat bir müstahik çıkıp o çiftlik kendi malı olduğunu da'vâya kıyâm etse, bu da'vâ, o kimseyi garaza nâiliyetten men'eden bir şey ve mûcib-i küdûret bir hâl olur. İşte atâ-yı hâliste bu gibi şeyler vâki' olmaz.

Ve ba'zan Allah Teâlâ bir atâyı, "Vâsi'" isminin iki eli üzere verir; ve bu atâ, ya sıhhat ve rızık gibi umûmen halâyıka şâmil olur; veyâhud herhangi bir abdine hâss olup, onun zâhir ve bâtınına ve rûh ve tabîatına ve cemî'-i ahvâline âmm olur.

Ve ba'zan Allah Teâlâ atâyı "Hakîm" isminin iki eli üzere verir; ve o vakitte en ziyâde sâlih olan emir ne ise Hak Teâlâ ona nazar eder. Meselâ bir kimsenin çürük bir dişi gāyet şedîd bir sûrette ağrır. Bu veca'dan halâsı o dişin çıkarılmasına mütevakkıftır. Hâlbuki diş çıkarılırken, o ağrıdan daha şedîd bir acı hissolunur. Fakat sonunda râhat vardır. Binâenaleyh abdin o vakitte en ziyâde işine yarayacak olan şey dişin çıkarılmasıdır; ve hikmet dahi abdin hâline münâsib olan şeyi vermektir. Bu atâda nıkmet ile [2/56] ni'met karışıktır; ve Hakîm isminin hizmetiyle rahmet hâsıl olmuştur. Ya'ni Hakîm ismi, Rahmân isminin hâdimi olmuştur. Onun için buna "atâ-yı Rahmânî" denmez, belki "atâ-yı ilâhî" denir. Çünkü "İlâh" ma'bûddur; ve ma'bûd ise âbide nisbetle ma'bûddur. Ve marîz ise, ism-i Şâfî'ye taabbüd eder ve muhtac olduğu şeyi o isimden taleb eyler; ve Hakîm ismi ise o abdi muhtâc olduğu ma'bûdu cânibine götürmeğe hâdimdir; ve ism-i Şâfî, Rahmân ismi tahtında mündemicdir.

Yâhud Allah Teâlâ atâyı, in'âm etmesi için Vâhib isminin iki eli üzere verir; ve bu isim vâsıtasıyla gelen atâ-yı ilâhîye karşı, mu'tâ-leh olan kimse, şükür ve amel etmek gibi bir ivaz ile mükellef olmaz. Ya'ni bu atâ, abde şükrettiği ve amel-i sâlih işlediği için verilmiş değildir. Belki mahz-ı in'âm içindir; ve Allah Teâlâ bu in'âm-ı mahz ile ni'metlerinin vücûdunu izhâr buyurur. Nitekim müddet-i ömründe bir def'a bile şükretmemiş olan veyâhud zâten îmânı olmadığı için amel-i sâlih işlemek aslâ hâtırına hutûr etmemiş bulunan kimseler, envâ'-ı niam-ı ilâhiyye ile mütena'imdir. Cenâb-ı Sa'dî (k.s.) buyurur:

ای کریمی که از خزانهٔ غیب　　گبر و ترسا وظیفه خور داری

دوستانرا کجا کنی محروم　　تو که با دشمنان نظر داری

Tercüme: "Ey Kerîm olan Allâhü Zülcelâl! Sen hazîne-i gaybından mecûsîleri ve kâfirleri irzâk edersin. Sen düşmanlarına in'âm ve ihsân ettiğin hâlde, hiç dostlarını in'âmından mahrûm eder misin?"[157]

Yâhud Allah Teâlâ atâyı ism-i Cebbâr'ın iki eli üzere verir; ve bu sûrette de ism-i Cebbâr mevâtına ve abdin müstahak olduğu şeye nazar eder.

157 *Gülistân*'ın dîbâcesinde geçen bu beyitler için bk. *Gülistân Şerhi –Sûdî-i Bosnevî–* (haz. Ozan Yılmaz), s. 9-10.

Meselâ abdin kibir ve azameti kendisinin âfetidir; kemâl ise tevâzu'dadır; binâenaleyh onun müstahak olduğu şey, bu mevtında zillettir. İsm-i Cebbâr, o abdin dûçâr olduğu âfet-i kibri zilletle cebredip def'eyler.

Yâhud Allah Teâlâ atâyı Gaffâr isminin iki eli üzere verir. Bu hâlde ism-i Gaffâr, mahalle ve abd [2/57] ne hâl üzere sâbit ise o hâle nazar eder. Meselâ bir mü'minin aybına muttali' olduğumuz vakit, onu setre me'mûruz; zîrâ gıybet ve aybı ifşâ haramdır. Fakat bî-hayâ olan kimsenin maâyibini gördüğümüz vakit, halkın levm ve takbîhi sebebiyle o maâyibde ısrârdan vazgeçer ümîdi ile, onlardan bahsetmek câizdir. Nitekim hadîs-i şerîfte buyurulur: مَنْ أَلْقَى جِلْبَابَ الْحَيَاءِ فَلَا غِيْبَةَ لَهُ ya'ni "Kim ki hayâ gömleğini çıkarıp atarsa, onun için gıybet yoktur."[158] Binâenaleyh aybı setretmek ve etmemek husûsunda mahalle, ya'ni sâhib-i ayba ve onun bulunduğu hâle nazar olunur.

İmdi ism-i Gaffâr'a mazhar olan kimse iki hâlden hâlî değildir. Ya ukûbete müstahak olacak bir hâl üzere olur; veyâhud ukûbete müstahak olmayacak bir hâl üzere bulunur. Eğer ukûbete müstahak olacak bir hâl üzere olursa Gaffâr onu ukûbetten setreder. Ya'ni abd, irtikâb-ı maâsî edip ukûbete istihkāk kesbettiği hâlde Gaffâr onu mağfiret eyler; ve eğer ukûbeti îcâb etmeyen bir hâl üzere, ya'ni tâat ve a'mâl-i sâliha ve ahlâk-ı hasene üzere bulunursa, ukûbete müstahak olacak olan hâlden, ya'ni irtikâb-ı maâsîden setreder; ve işte ukûbeti mûcib olan hâlden mestûr olan kimseye "ma'sûm ve inâyet olunmuş ve mahfûz" tesmiye olunur. Ve bu nev'e müşâkil ve münâsib olan esmâ-i mezkûrenin gayrı, hep atâyâ-yı esmâiyyedendir.

والمُعْطِي هو اللّٰهُ من حَيْثُ ما هو خَازِنٌ لِمَا عنده في خَزَائِنِه، فما يُخْرِجُه إلا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ على يَدَي اسْمٍ خاصٍّ بذلك الأمرِ، ﴿فَأَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ﴾ على يَدَيِ الإسمِ العدْلِ وأَخَوَاتِه.

Ve nezdinde olan hazînelerin hâzini olduğu haysiyetle mu'tî, Allah'dır. Binâenaleyh o atâyı ism-i hâssının iki eli üzere, bu emr ile, ancak kader-i ma'lûm üzere çıkarır. Böyle olunca ism-i Adl ve ihvânı yedeyni üzere, "Her bir şeyin halkını verdi" (Tâhâ, 20/50).

158 Kelâbâzî, *Bahru'l-Fevâid*, I, s. 412; Beyhakî, *Şuabu'l-Îmân*, XII, s. 162.

Ya'ni her bir ism-i ilâhî bir hazînedir; ve bilcümle esmâ "Allah" isminin tahtında müctemi'dir. Binâenaleyh "Allah" ismi bilcümle hazînelerin hazînedârıdır. Her bir ismin hazînesinden gelen atâları, hepsinin hazînedârı "Allah" ismi olmak haysiyetiyle, O verir. Şu hâlde mu'tî Allah'dır. Ve Allah bu atâları, her bir mazharın [2/58] müdebbiri ve rûhu ve Rabb-i hâssı olan ism-i hâssının iki eli, ya'ni yed-i fâile ve yed-i kābilesi üzere ancak kader-i ma'lûm ile o hazîneden ihrâc eder. Doğduğu günden öleceği güne ve dakîkaya kadar bir kimsenin, ism-i hâssının hazînesinde ne varsa, doğar doğmaz hepsi birden ihrâc olunmaz; hastalık, sağlık, açlık, tokluk, rızık ve ilim, vakit vakit mikdâr-ı ma'lûm üzere nâzil olur. Binâenaleyh Allah Teâlâ Adl isminin ve onun kardeşleri olan Muksit ve Hak ve Hakem gibi sâir esmânın iki elleri üzere her şeyin halkı ne ise, ya'ni ezelde lisân-ı isti'dâd ile Hak'tan taleb ettiği ve onun bu talebi üzerine Hakk'ın dahi onun hakkında hükmeylediği şey ne ise, onu verir. Şu hâlde "Bu niçin fakîr oldu; ve o niçin zengin oldu?"; veyâ "Bu âsî, o mutî' oldu?"; veyâhud "Bu insan, o da köpek oldu?" diye Hakk'a i'tîraz olunamaz. Zîrâ Adl ve Hakem isimleri her şeye halkını vermiştir. Binâenaleyh herkesin hakîkati ve ayn-ı sâbitesi neyi beğenip istemiş ise, ona o verilmiştir. فَلِلّٰهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ (En'âm, 6/149) ya'ni "Allah için hüccet-i bâliğa sâbittir" ve لَا يُسْئَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْئَلُونَ (Enbiyâ, 21/23) ya'ni "Allah işlediğinden mes'ûl değildir, onlar mes'ûldür." Zîrâ Hak herkese istediğini vermiştir. "Niçin istediğini verdin?" diye, bir kimseye i'tirâz olunmaz. Fakat "Niçin sen fenâ şeyi beğendin aldın?" diye, i'tirâz olunmak becâdır. Bu bahisde "Sâil kim; mes'ûl kim; ve iyi şey dururken, fenâ şey nasıl alınır?" gibi, birçok suâller vârid olur. Bunların cümlesi, diğer fasıllarda sırası geldikçe îzâh olunmuştur. Hemen Cenâb-ı Hak fehm-i sahîh ve zevk-i selîm ihsân buyursun.

وأسماءُ اللّٰهِ لا تَتَنَاهَى، لأنَّها تُعْلَمُ بما يكونُ عنها وما يكونُ عنها غيرَ مُتَنَاهٍ، وإن كانتْ تَرْجِعُ إلى أصولٍ مُتَنَاهِيةٍ هي أمَّهَاتُ الأسماءِ أو حَضَرَاتُ الأسماءِ، وعلى الحقيقةِ فما ثَمَّ إلا حقيقةٌ واحِدَةٌ تَقْبَلُ جميعَ هذه النِّسَبِ والإضافاتِ الَّتي تُكْنَى عنها بالأسماءِ الإلٰهِيَّةِ، والحقيقةُ تُعْطِي أنْ تكونَ لِكلِّ اسْمٍ يَظْهَرُ إلى ما لا يَتَنَاهَى حقيقةٌ يُتَمَيَّزُ بها عن اسمٍ آخرَ، وتلك الحقيقةُ الَّتي بها يُتَمَيَّزُ هي الإسمُ عَيْنُه لا ما يَقَعُ فيه الاشْتِرَاكُ.

> Ve esmâullah nâmütenâhîdir. Zîrâ o esmâ, onlardan vâki' olan şey ile bilinir; ve onlardan vâki' olan şey dahi gayr-ı mütenâhîdir. Ve eğer ki esmâ-i ilâhiyye, usûl-i mütenâhiyeye rücû' eder ki, o da ümmehât-ı esmâdır, yâhud hazarât-ı esmâdır. Ve ale'l-hakîka vücûdda esmâ-i ilâhiyye ile kinâye olunan niseb ve izâfâtın kâffesini kabûl eden hakîkat-i vâhideden gayrı yoktur. Hâlbuki hakîkat, ilâ-mâ-lâ-yetenâhî zâhir olan bir isim için bir hakîkat sâbit olmasını i'tâ eder ki, o isim, o hakîkat ile diğer isimden mümtâz olsun; ve o hakîkat ki, isim onunla diğer isimden ayrılır, o ismin "ayn"ıdır; kendisinde iştirâk vâki' olan şeyin "ayn"ı değildir. [2/59]

Ya'ni Allâh'ın isimleri her ne kadar mütenâhî olan asıllara, ya'ni esmâ-i zâtiyye ta'bîr olunan Hayy, Alîm, Semî', Basîr, Mürîd ve Kadîr gibi ümmehât-ı esmâya, veyâ hazarât-ı esmâya, rücû' eder ise de, fürûu i'tibâriyle nâmütenâhîdir. Zîrâ esmâ, kendilerinden sâdır olan âsâr ile ma'lûm olur; ve âsâr-ı sâdıra ise nâmütenâhîdir. Ve hakîkat-i hâle nazar olunursa, hakîkat-i vâhide olan vücûd-ı mahzdan gayrı bir vücûd yoktur; ve o hakîkat-i vâhide cemî'-i niseb ve izâfâtı kabûl eder; ve bu niseb ve izâfât o hakîkatin ahadiyetinde müstehlek olmak i'tibâriyle birbirinin aynıdır. İşte bu niseb ve izâfâta biz "esmâ-i ilâhiyye" ta'bîriyle kinâye ederiz. Ve hakîkat ilâ-mâ-lâ-yetenâhî âsârıyla zâhir olan bir isim için bir hakîkat sâbit olmasını iktizâ eder, tâ ki her bir isim kendi hakîkati ile diğer isimden tefrîk edilebilsin. Meselâ Hâdî ve Mudill isimlerinin ayrı ayrı birer hakîkatları olmasa, yekdîğerinden bunları ayırmak mümkin olmaz idi. Hâlbuki bunların âsârı muhteliftir. Birinin eseri salâh, diğerinin eseri fesâddır. Mâdemki eserleri başka başkadır, elbette hakîkatleri de başka başka olmak lâzım gelir. Ve her bir ismi diğer isimden tefrîk eden hakîkat, o ismin "ayn"ıdır. Fakat her bir ismin hakîkati, içinde müştereken sâbit oldukları, hakîkat-i vâhidenin "ayn"ı değildir. Zîrâ o hakîkat ayn-ı külldür; ne kadar hakāyık var ise hepsini câmi'dir; ve cüz', küllü muhît olamaz ki onun "ayn"ı olsun.

Misâl: Semâ ta'bîr ettiğimiz fezâ-yı nâmütenâhîdeki ecrâm-ı bî-nihâye "esîr" denilen mâdde-i latîfenin kesâfet peydâ etmesinden husûle gelmiştir. Binâenaleyh her birinin hakîkati "esîr"dir; ve onun hakîkati, esîrden kendisinin nasîbi olan mikdârın "ayn"ıdır. Yoksa ayn-ı küll olan esîrin "ayn"ı olamaz. Zîrâ esîr, o cirme isâbet etmiş olan mikdârdan ibâret değildir.

كما أنَّ الأعْطِيَاتِ تَتَمَيَّزُ كُلَّ أعْطِيَةٍ عن غيرِها بِشَخْصِيَّتِهَا، وإنْ كانتْ من أصلٍ واحدٍ، فمعلومٌ أنَّ هذه ما هي هذه الأُخْرَى، وسَبَبُ ذلك تَمَيُّزُ الأسماءِ، فما في الحَضْرَةِ الإلٰهِيَّةِ لاتِّسَاعِهَا شيءٌ يَتَكَرَّرُ أصلًا، هذا هو الحقُّ الَّذي يُعَوَّلُ عليه.

[2/60] Nitekim muhakkak a'tıyât, her ne kadar ayn-ı vâhidden ise de, her bir a'tıye, kendi şahsiyeti ile, kendinin gayrından ayrılmıştır. Binâenaleyh bunun, o diğeri olmadığı ma'lûmdur; ve bunun sebebi esmânın temeyyüzüdür. Böyle olunca hazret-i ilâhiyyede, onun ittisâından dolayı, aslâ tekerrür eder bir şey yoktur. İşte bu, kendisine i'timâd olunan haktır.

Ya'ni her bir ismin hakîkati, diğer bir ismin hakîkatinden ayrı olduğu gibi, atâyâ-yı ilâhiyyeden her bir atıyye dahi kendi şahsiyyeti ile diğer atâyâdan tefrîk olunur. Maahâzâ atâyânın kâffesi bir asıldandır. Ya'ni bütün esmâyı câmi' olan Hakk'ın vücûd-ı vâhidindendir, o da zât-ı ahadiyyedir. Fakat zât-ı ahadiyyenin zâtiyeti cihetinden hiçbir atâ sâdır olmaz. Zîrâ ondan hiçbir tecellî vâki' olmaz. Atâ ancak esmâ yediyle vâsıl olur. Binâenaleyh Allah Teâlâ, her atâyı bir ism-i mahsûsun hazînesinden verir; ve esmânın isti'dâdları başka başka olduğundan, o isimlerin hazînelerindeki atâlar dahi bittabi' biri birine benzemez. Şu hâlde atâyâ yekdîğerinden ayrılır. İşte bu îzâhâttan ma'lûm olur ki, bu atâ, o diğer atânın "ayn"ı değildir. Ve atâyânın biri birinden ayrılmasına sebeb dahi esmânın yekdîğerinden ayrı olmasıdır. Binâenaleyh hazret-i ilâhiyye, ya'ni mertebe-i ulûhiyyet, o kadar geniştir ki, nâmütenâhî olan esmânın hakāyık-ı mütemeyyizesini câmi' olduğu cihetle, onda aslâ tekerrür eden bir şey bulunmaz; ya'ni vârid olan atânın ebedü'l-âbâd bir daha aynı sâdır olmaz. Çünkü gelen, bitmez tükenmez bir nâmütenâhîdir. Tekerrür ise darlıktan neş'et eder; ve bu adem-i tekerrür hakkındaki mezheb, kendisine i'timâd olunan bir mezheb-i haktır; çürük bir mezheb-i bâtıl değildir. *Mesnevî*:

آن عدم کز مرده مرده‌تر بود — در کفِ ایجاد او مضطر شود
كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ بخوان — مر و را بی‌کار و بی‌فعلی مدان
کمترین کارش بهر روز این بود — کو سه لشکر را روانه می کند

لشكرى ز اصلاب سوى امهات　　بهر آن تا در رحم روید نبات [2/61]
لشكرى ز ارحام سوى خاكدان　　تا ز نَرّ و ماده پر گردد جهان
لشكرى از خاك ز آن سوى اجل　　تا ببيند هر كسى حسن عمل

Tercüme: "O adem-i izâfî, ölüden daha ölüdür. Onun keff-i îcâdında muztarr olur. Sen Kur'ân-ı Kerîm'de كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ (Rahmân, 55/29) ya'ni "O her ânda bir şe'ndedir" âyet-i kerîmesini oku da, onu işsiz ve fiilsiz bilme! O'nun her gün en aşağı olan işi odur ki, o üç orduyu seferber kılar. Bir orduyu babaların sulbünden rahimde nebât bitmek, ya'ni evlâd hâsıl olmak için, anaların tarafına yollar; ve bir orduyu, cihân erkek ve dişiden dolmak için rûy-i zemîne gönderir; ve bir orduyu, her bir kimse hüsn-i amelini görmek için arzdan ecel tarafına yollar."[159] İşte bunların cümlesi bi-hasebi'l-esmâ tecellî-i ilâhî ve atâyâ-yı ilâhîdir; ve O'nun şuûnâtı nâmütenâhîdir.

وهذا العِلْمُ كان علمَ شِيثٍ عليه السلام، وروحُه هو المُمِدُّ لكلِّ مَن يَتَكَلَّمُ في مِثْلِ هذا مِن الأرواحِ، مَا عَدَا روحَ الخاتَمِ، فإنَّه لا يأتِيهِ المادَّةُ إلا مِن اللّٰهِ تعالى لا مِن رُوحٍ مِن الأرواحِ، بَلْ مِن رُوحِه تكونُ المادَّةُ لجميعِ الأرواحِ، وإنْ كان لا يَعْقِلُ ذلك من نفسِه في زمانِ تركيبِ جسدِهِ العُنصُرِيِّ، فهو من حيثُ حقيقتُه ورُتْبَتُه عالِمٌ بذلك كلِّه بِعَيْنِه، من حيث ما هو جاهلٌ به من جهةِ تركيبِه العنصرِيِّ، فهو العالِمُ الجاهِلُ، فَيَقْبَلُ الاتِّصَافَ بالأضَدَادِ، كما يَقْبَلُ الأصلُ الاتِّصَافَ بذلك، كالجَلِيلِ والجَمِيل، وكالظَّاهِرِ والبَاطِن والأوَّلِ والآخِر، وهو عَيْنُه ليس غيرُه، فيَعْلَمُ لا يَعْلَمُ، ويَدْرِي لا يَدْرِي، ويَشْهَدُ لا يَشْهَدُ.

Ve bu ilim, Şîs (a.s.)ın ilmidir; ve onun rûhu, ervâhdan bunun mislinde tekellüm edenlerin cümlesi için mümiddir. Hatmin rûhu müstesnâdır. Zîrâ her ne kadar cesed-i unsurîsinin terkîbi zamânında, bunu kendi nefsinden taakkul etmedi ise de, ona mâdde, ervâhdan bir rûhdan değil, ancak Allah'dan gelir. Belki onun rûhundan cemî'-i ervâha mâdde olur. İmdi o, hakîkati ve rütbesi haysiyetiyle bunun

159 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, II, s. 319-320 (beyit: 3111-3116).

hepsini, "ayn"ıyla âlimdir. Terkîb-i unsurîsi cihetinden onu câhil olduğu [2/62] haysiyetle o âlimdir, câhildir. Binâenaleyh ezdâd ile ittisâfı kabûl eder. Nitekim asıl, bununla ittisâfı kabûl eyler. Celîl ve Cemîl gibi. Zâhir ve Bâtın ve Evvel ve Âhir gibi. Ve hâlbuki, o, kendinin "ayn"ıdır; onun gayrı değildir. İmdi o, bilir, bilmez, ve âriftir, ârif değildir ve müşâhiddir, müşâhid değildir.

Ya'ni işte bu atâyâ-yı ilâhiyyeye dâir olan ilim, Şîs (a.s.)ın ism-i hâssının hazînesinde meknûz olan ilimdir; ve ervâh-ı kümmelden her kim bu atâyâ-yı ilâhî bahsinde söz söylerse, Şîs (a.s.)ın rûhu, bu ilimde onların ervâhına imdâd eder. Ancak hatm-i evliyânın rûhu bu istimdâddan müstesnâdır. Zîrâ hâtem-i evliyâ, bilcümle evliyânın ulûmda me'haz-i feyzidir; ve ona gelen mâdde-i ilim hiçbir rûhdan gelmez, ancak Allah'dan gelir. Zîrâ velâyet-i mutlaka-i ilâhiyyede meknûz olan şey, en evvel velâyet-i hâssa-i muhammediyyede müteayyin olur; ve bu velâyet, cemî'-i esmâ ve sıfât-ı ilâhiyyeyi câmi' olduğundan, ne kadar hakāyık-ı vücûbiyye ve imkâniyye varsa, hepsine füyûzât bu mertebeden dağılır; ve cemî'-i ervâha, hâtem-i velâyetin rûhundan mâdde olur. Fakat hâtem-i evliyâ, cesedinin bu âlem-i şehâdette anâsırdan terekküb etmiş olduğu zamanda, bunun böyle olduğunu kendi nefsinden taakkul ve fehmetmedi; velâkin hakîkat-i esmâiyyesi ve mertebe-i rûhâniyyesi cihetinden, her şeye imdâd ettiğini "ayn"ıyla ve zâtı ile bildi. Şu hâlde hâtem-i evliyânın bunu hakîkatiyle bilmesine ve terkîb-i unsurîsi cihetiyle bilmemesine nazar olunursa, onun hem âlim ve hem de câhil olduğuna hükmolunur. Binâenaleyh hâtem-i evliyâ, ilim ve cehil gibi ezdâd ile ittisâfı kabûl eder. Nitekim asıl, ya'ni vücûd-ı vâhid-i Hak, ezdâd ile ittisâfı kabûl etmiştir. O ezdâd dahi Celîl ile Cemîl; ve Zâhir ile Bâtın; ve Evvel ile Âhir gibidir; ve hâlbuki ezdâdı kabûl eden vücûd-ı vâhid kendi vücûdunun "ayn"ıdır; kendi vücûdunun gayrı değildir. Meselâ ayn-ı vücûd-ı insan gülmeyi ve ağlamayı ve gazabı ve rızâyı ve gam ve şâdîyi kabûl eder. Bunlar ise birbirinin zıddı olan şeylerdir. Ve ayn-ı vâhid-i insânî, kendi vücûdunun [2/63] "ayn"ıdır, gayrı değildir. Ve o ezdâd şuûnât-ı zâtiyyedir; ve şuûnât-ı zâtiyye o ayn-ı vâhidin "ayn"ıdır; ve şuûnât arasındaki zıddiyet yekdîğerine nisbetledir. İmdi hâtem-i evliyâ zâtının hakîkati ile âlimdir, ârifdir ve müşâhiddir; ve terkîb-i unsurîsi ile âlim değildir, ârif ve müşâhid değildir, zîrâ terkîb-i unsurî hicâbdır.

وبهـذا العلـمِ سُـمِّيَ شـيثٌ، لأنَّ مَعْنَـاه هِبَـةُ اللّٰـهِ، فَبِيَـدِه مِفْتَـاحُ العَطَايَـا علـى اختـلافِ أَصْنَافِهـا ونِسَبِها، فإنَّ اللّٰـهَ وَهَبَهُ لآدَمَ أَوَّلَ مـا وَهَبَهُ: ومـا وَهَبَـه إلا منـه، لأنَّ الوَلَـدَ سِرُّ أَبِيـهِ، فمنـه خَـرَجَ وإليـه عَـادَ، فمـا أَتَـاهُ غريـبٌ لِمَـنْ عَقَـلَ عـنِ اللّٰـه، وكُلُّ عَطَـاءٍ فـي الكـونِ علـى هـذا المَجْـرَى.

Ve bu ilim sebebiyle Şîs tesmiye olundu. Zîrâ onun ma'nâsı "hibetullah"dır. Binâenaleyh esnâfının ve nisebinin ihtilâfı üzere, atâların anahtarı onun yedindedir. Zîrâ Allah Teâlâ'nın Âdem'e vehb ettiği şeyin evvelkisi odur; ve onu ancak Âdem'in kendisinden vehb etti. Zîrâ veled babasının sırrıdır. Binâenaleyh ondan çıktı, yine ona rücû' etti. İmdi fehmi Allah'dan olan kimse için, Âdem'e garîb gelmedi. Ve kevnde olan atânın kâffesi bu mecrâ üzeredir.

Ya'ni bu ilm-i atâyâ sebebiyle, Şîs (a.s.)a "Şîs" adı verildi. Çünkü Şîs'in ma'nâsı İbrânîce "Hibetullah"dır. Zîrâ Âdem (a.s.)ın Hâbil'in vukū'-ı şehâdetinden sonra mahzûn olup, vehb-i ilâhî olan ulûm-i ilkâîye sâlih bir oğul taleb etti. Hak ona Şîs (a.s.)ı ihsân etti. Binâenaleyh Cenâb-ı Âdem onu, ismi müsemmâsına mutâbık olmak üzere, "hibetullah" ma'nâsına gelen Şîs ismiyle tevsîm eyledi. Ve ulûm-i vehbiyye ibtîdâ suver-i insâniyyede Şîs (a.s.) ile zâhir olduğundan, atâyânın miftâhı, onların esnâfının ve nisbetlerinin ihtilâfı üzere, Şîs (a.s.)ın yedindedir. Ve atâyânın esnâf ve nisbetlerinin muhtelif oluşu dahi, onların menşei olan esmânın ihtilâfındandır. Ve Allah Teâlâ'nın Âdem (a.s.)a ibtidâ vehb ve ihsân ettiği şey Şîs (a.s.) olmakla berâber, Allah Teâlâ [2/64] o vehb ve atâyı, Âdem'e yine Âdem'den verdi. Çünkü hadîs-i şerîfte: اَلْوَلَـدُ سِرُّ أَبِيـهِ ya'ni "Çocuk babasının sırrıdır"[160] buyurulmuştur. O babasının vücûdunda mestûr ve onda bilkuvve mevcûddur. Binâenaleyh vücûd-ı Âdem'den nutfe sûretinde çıkıp rahm-ı mâdere vâsıl oldu; ve insan sûretinde tevellüd etmekle zâhiri ve sûreti Âdem'in zâhirine ve sûretine tevâfuk etti; ve Cenâb-ı Âdem'in bâtını esmâ-i ilâhiyye mecmûunun sûreti idi. Şîs (a.s.)ın bâtınına dahi, menşei esmâ-i ilâhiyye olan atâyâ-yı ilâhiyye hakkındaki ilim vehb ve ihsân olundu. Binâenaleyh Cenâb-ı Şîs'in bâtını da, Hz. Âdem'in bâtınına tevâfuk eyledi. Bu sûrette

160 *Fütûhât-ı Mekkiyye*, VII, s. 101 (454. bâb); VIII, s. 192 (559. bâb).

Şîs (a.s.) Âdem (a.s.)ın zâhiren ve bâtınen sırrı oldu; ve zâhiren ondan çıktı; bâtınen ve ma'nen ona rücû' etti. İmdi Cenâb-ı Şîs fehmi, anlamak keyfiyetini, Allah'dan alan kimse indinde, Hz. Âdem'e hâriçten gelen bir garîb değildir. Zîrâ fehmi doğrudan doğruya Allah'dan alan kimse bilir ki, herkese gelen atâyâ-yı ilâhiyye, ilm-i Hak'ta sübût bulan kendi ayn-ı sâbitesinin, ezelde lisân-ı isti'dâdı ile Hak'tan taleb etmiş olduğu şeylerden ibârettir; ve insana kendi hakîkati olan ayn-ı sâbitesinin hâricinden hiçbir şey gelmez. Fakat fehmi, doğrudan doğruya Allah'dan almayıp felâsife ve erbâb-ı fen gibi mezâhir-i kevniyye-i muhtelife vâsıtasıyla alırsa, o gibilerin indinde bu ma'nâ müsteb'ad olur. Zîrâ onun kalb ve dimâğında hükümrân olan şeyler vehimden ibârettir. Hâlbuki kevnde, ya'ni bu âlem-i kesrette, vâki' olan atâyânın cümlesi, ister âdet üzere vesâit ile ve ister bilâ-vesâit gelsin, bu mecrâ üzerinedir; ya'ni herkesin gayr-ı mec'ûl olan isti'dâdları ve hakîkat-i zâtiyyeleri hasebiyledir. Kişiye kendisinin hâricinden hiçbir atâ vârid olmaz.

فما في أحدٍ من اللّٰه شيءٌ، وما في أحدٍ مِن سِوَى نفسِه شيءٌ، وإنْ تَنَوَّعَتْ عليه الصُّوَرُ، وما كُلُّ أحدٍ يَعْرِفُ هذا، وأنَّ الأمرَ على ذلك، إلا آحادٌ مِن أهلِ اللّٰه، فإذا رَأَيْتَ مَن يَعْرِفُ ذلك فاعْتَمِدْ عليه، فذلك هو عينُ صفاءِ خلاصةِ خاصةِ الخاصةِ مِن عمومِ أهلِ اللّٰه تعالى، فأيُّ صاحبِ كشفٍ شاهَدَ صورةً تُلْقَى إليه ما لم يكنْ عنده من المعارفِ وتَمْنَحُهُ ما لم يكنْ قبلَ ذلك في يدِه، [2/65] فتلك الصورةُ عينُه لا غيرُه، فمِن شَجَرَةِ نفسِه جَنَى ثَمَرَةَ علمِه، كالصورةِ الظاهرَةِ منه في مقابلةِ الجسمِ الصَّقِيلِ ليس غيرَه، إلا أنَّ المَحَلَّ أو الحَضْرَةَ الَّتي رَأَى فيها صورةَ نفسِه تُلْقَى إليه تَنْقَلِبُ من وجهٍ بحقيقةِ تلك الحضرةِ.

İmdi bir kimsede Allah'dan bir şey yoktur; ve her ne kadar onun üzerine suver mütenevvi' oldu ise de, bir kimsede kendi nefsinden gayrı bir şey yoktur. Ve ehlullahdan âhâdın gayrı bir kimse bunu ârif değildir; ve muhakkak emir bunun üzerinedir. İmdi bunu bilen kimseyi gördüğün vakit, ona i'timâd et! Bu, ehlullâhın umûmundan hâssa-i hâssanın hulâsasının ayn-ı safâsıdır. İmdi herhangi sâhib-i keşf,

> maârifden kendi indinde olmayan şeyi kendisine ilkā eden ve bundan evvel mevcûd olmayan atâyı veren bir sûreti müşâhede etse, bu sûret onun "ayn"ıdır; gayrı değildir. Binâenaleyh kendi nefsinin ağacından kendi ilminin yemişini toplar. Parlak bir cisim karşısında, kendisinden hâsıl olan sûret-i zâhire gibidir ki, o sûret onun gayrı değildir. Ancak şu kadar vardır ki, kendi nefsinin sûretini ilkā eder gördüğü mahalde, yâhud hazrette o sûret bir vecihden, o hazretin hakîkati hasebiyle munkalib olur.

Ya'ni mezâhir-i nâmütenâhîden her bir mazhar, şuûnât-ı ilâhiyyeden bir şe'n olan bir ism-i hâssın mazharıdır. Vücûd-ı mutlak-ı Hak o isim hasebiyle, o mazhar sûretinde müteayyin ve mütekayyid olmuştur. Binâenaleyh o mazhar, bir vücûd-ı müstakil ve vücûd-ı Hak muvâcehesinde bir, iki, üç diye sayılabilecek bir mevcûd olmadığından, herhangi bir mazharın vücûdunu isbât edip, bunda Allah'dan şu kadar şey vardır diyemeyiz. Aksi hâlde Allâh'ın hulûl ve tecezzî kabûl ettiğini iddiâ etmek olur. Hâlbuki işin hakîkati aslâ böyle değildir. Bu mezâhir vücûd-ı mutlak-ı latîfin mertebe mertebe tekâsüfünden husûle gelmiş olan birer âyînedir ki, onlarda her bir ismin sûreti mün'akis olmuştur. Meselâ bir kimsenin sûreti bir âyînede görüldüğü vakit, o sûret-i hayâliyyede, sâhib-i hayâl olan râînin vücûdundan bir şey mevcûddur denemez. Ancak o hayâl ile sâhib-i hayâl arasında bî-tekeyyüf ve ta'rîfe sığmaz bir ittisâl mevcûddur. [2/66] *Mesnevî*:

اتصالی بی‌تکیّف بی‌قیاس هست رب الناس را با جان ناس

Tercüme ve îzâh: Nâsın Rabbi, ya'ni kendilerini terbiye eden ism-i hâs için, nâsın cânı ile bî-tekeyyüf ve bî-kıyâs bir ittisâl vardır.[161] Zîrâ her bir ism-i hâs bir şe'n-i zâtîdir. Hak, ilim mertebesinde bu şe'n ile müteayyin olur; ve suver-i ilmiyye, bu şuûnâtın zıllıdır. Ondan sonra mertebe-i ervâha tenezzül edip yine bu şe'nin sûret-i ilmiyyesi üzere, o mertebenin îcâbına göre taayyün eder ki, ervâh suver-i ilmiyyenin zıllıdır. Ve kezâ yine böylece âlem-i misâle ve hazret-i şehâdete tenezzül eyler. Binâenaleyh her bir mertebede müteayyin olan sûret kendinden evvelki mertebede müteayyin bulunan sûretin zıllı olur; ve sâhib-i zıll ile zıll arasındaki ittisâl, bî-tekeyyüf ve bî-kıyâstır.

161 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, VII, s. 229 (beyit: 763).

Ve bir kimsenin üzerinde etvâr-ı vücûdiyyesi hasebiyle türlü türlü sûretler zâhir olur ise de, onda kendi nefsinden başka bir şey yoktur; zîrâ her bir kimsenin hakîkati ilm-i ilâhî mertebesinde vücûd-ı Hak'la müteayyin olan şuûnât-ı zâtiyyeden bir şe'ndir. O şe'n-i ilâhînin isti'dâdı neden ibâret ise, iktizâ-yı zâtîsi olan şeylerin kâffesi onun hazînesinde cem' olmuştur. Her bir mevtında o mevtının îcâbına göre vakti geldikçe peyderpey kuvveden fiile gelir. Binâenaleyh bizim üzerimize, doğduğumuz günden öleceğimiz güne kadar, ne sûretlerde atâyâ-yı ilâhiyye vârid olmuş ve olacak bulunmuş ise, hep kendi hakîkatimizden ve nefsimizden ve ayn-ı sâbitemizden vârid olmuştur. Anbâr-ı hakîkatimizde mevcûd olmayan şeylerin bizlere vârid olması muhâldir. Ve bu ilmi, ehlullahdan esrâr-ı esmâ ve sıfâta ve sırr-ı kadere vâkıf olan efrâddan gayrısı zevkan ve hâlen bilmez; ve emrin hakîkati, muhakkak vech-i mezkûr üzeredir. Böyle olunca ey tâlib-i esrâr-ı esmâ ve sıfât-ı ilâhî, bu ilmi zevkan ve vicdânen bilen kimseyi gördüğün vakit, ona i'timâd et; ve gassâl yedinde meyyit gibi ona teslîm ol! Zîrâ bu ârif, ehlullâhın umûmundan hâssa-i hâssanın hulâsasının ve zübdesinin ayn-ı safâsıdır, ya'ni süzülmüşüdür.

Ma'lûm olsun ki, ehlullâhın avâmı tevhîdi müşâhede ederler Ve tevhîdin makāmât-ı muhtelifesinde zikir "lâ ilâhe illallah"dan ibârettir; ve bu kelime-i tayyibe, ağyârın vücûdunu nefy ve Hakk'ın vücûdunu isbât ettiği için isneyniyet ma'nâsını mutazammındır. Zîrâ bir şeyin vücûdunu nefyetmek için evvelen onu isbât etmek lâzımdır. [2/67] Binâenaleyh bunda "tevhîd" ve "muvahhid", ya'ni tevhîd eden; ve "muvahhed", ya'ni tevhîd olunan iktizâ edip bunlar dahi kesrettir; ve aklen bunlar yekdîğerinin gayrıdır.

Ehlullâhdan hâssanın hâssasına gelince bu zevât kesrette vahdeti müşâhede ederler. Ya'ni cemî'-i mezâhirde bi-hasebi'l-esmâ müteayyin olan Hakk'ın vücûd-ı vâhididir, derler. Binâenaleyh vücûd-ı vâhid-i hakîkî ile vücûd-ı mezâhir arasında gayriyet görmezler; ve nazarları vücûd-ı vâhid-i hakîkîyedir.

Ehlullâhdan hâssanın hâssasının zübdesi dahi vahdette kesreti müşâhede ederler. Nazarları vücûd-ı vâhid-i hakîkîde müteayyin olan mezâhiredir. Ya'ni vücûd-ı mutlakın merâtib-i tenezzülâtında zâhir olan kesrete nâzırdırlar. Bu nazarda dahi gayriyet yoktur.

Ehlullâhdan hâssa-i hâssanın hulâsasının süzülmüşü ve sâfîsi dahi iki şühûd arasını cem'ederler. Ya'ni kesrette vahdeti ve vahdette kesreti müşâhede ederler. Onların nazarında vâhid-i hakîkînin vücûdu kesret-i mezâhire ve kesret-i mezâhir dahi vâhid-i hakîkînin vücûduna hicâb olmaz. İmdi herhangi bir keşif sâhibi bir sûret görse ve o sûret ona bilmediği ilmi ilkā etse ve evvelce kendisine ma'lûm olmayan esrâr ve hakāyıkı öğretse; ve meselâ "Ben senin Allâh'ınım şunu yap, bunu yapma" dese, o kimse bu gördüğü sûreti "Allah" zannetmesin! O sûret ancak onun ayn-ı sâbitesinin sûretinde vâki' olan Hakk'ın bir tecellî-i sûrîsidir; ve ayn-ı sâbitesi ise kendisinin "ayn"ıdır, gayrı değildir. Bu sûret, o sâhib-i keşfin kendi ayn-ı sâbitesi olunca, onun verdiği ilim dahi, yine kendisinden kendisine verilmiş olur; ve kendi Rabb-i hâssı olan ismin ağacından meyve-i ulûmu koparıp cem'etmiş bulunur. Beyit:

کـانِ قندم نیستانِ شکرم　　هم زمن میروید و من می خورم

Tercüme: "Şeker menbaıyım, şeker kamışı tarlasıyım. O şeker benden neşv ü nemâ bulur. Onu yine ben yerim."[162] Beyit:

هرکسی را نیك و بد از خود رسد　　نیکوان را نیك و بد را بد رسد

Tercüme: "İyilik ve kötülük herkese kendinden gelir. İyilere iyi ve kötüye de kötü vâsıl olur."[163] [2/68]

Bu hâl parlak bir cisim karşısında, insanın kendisinden zâhir olan sûrete benzer. Nitekim bu sûret-i mün'akise, râînin gayrı değildir. İşte o parlak cismin vücûdu, insana kendi zâtının müşâhedesi keyfiyetini vukūa getirdi. Kezâlik vücûd-ı Hak'ta zâhir olan suver dahi, Hakk'ın âyîne-i vücûdunda mün'akis olan a'yân-ı sâbitenin sûretleridir. Binâenaleyh her bir sâhib-i keşfin vücûd-ı Hak mir'âtında müşâhede ettiği sûret kendi zâtının ve hakîkatinin, ya'ni ayn-ı sâbitesinin, sûretidir. Şu kadar ki bu gördüğü sûret, mahal veyâ hazret hasebiyle bir vecihden münkalib olur. Ya'ni sâhib-i keşfin gördüğü sûret, kendi ayn-ı sâbitesinin "ayn"ı olmakla berâber, o sûreti, hangi hazrette görmüş ise, o hazretin îcâbına göre müşâhede eder. Zîrâ o sûret, hazarâtın muktezâlarına tebaan değişir. Meselâ hazarât-ı hamseden,

162 Beyit için bk. Câmî, *Nakdu'n-Nusûs*, s. 125; Yâkub Han Kaşgarî, *Tavzîhu'l-Beyân*, s. 74.
163 Beyit için bk. Yâkub Han Kaşgarî, *Tavzîhu'l-Beyân*, s. 74.

"hazret-i ervâh"da başka ve "hazret-i misâl"de başka ve "hazret-i şehâdet"te başka olur. Fakat hepsi ayn-ı sâbitesinin sûretidir. Ancak mahalle göre takallüb ve tahavvül etmiştir.

كما يَظهَرُ الكبيرُ في المرآةِ الصَّغِيرَةِ صغيرًا والمُسْتَطِيلَةُ مُسْتَطِيلًا والمُتَحَرِّكَةُ مُتَحَرِّكًا، وقد تُعْطِيه اِنْتِكَاسُ صورَتِه مِن حَضْرَةٍ خَاصَّةٍ، وقد تُعْطِيه عَيْنَ ما يَظْهَرُ منها فيُقَابِلُ اليَمِينُ منها اليَمِينَ مِن الرَّائِي، وقد يُقَابِلُ اليَمِينُ اليَسَارَ، وهو الغالبُ في المَرَايَا بِمَنْزَلَةِ العَادَةِ في العمومِ، وبِخَرْقِ العادةِ يُقَابِلُ اليَمِينُ اليَمِينَ ويَظْهَرُ الاِنْتِكَاسُ، وهذا كُلُّه مِن أعْطِيَاتِ حَقِيقَةِ الحَضْرَةِ المُتَجَلِّي فيها الَّتي نَزَّلْنَاها مَنْزِلَةَ المَرَايَا.

Nitekim büyük şey, küçük âyînede küçük ve mustatîlde müstatîl ve müteharrikte müteharrik olarak zâhir olur. Ve ba'zan hazret-i hâssadan sûretin intikâsini verir; ve ba'zan dahi, ondan zâhir olan şeyin "ayn"ını verir. Binâenaleyh ondan zâhir olan sûretin sağı, râînin sağına mukābil olur. Ve ba'zan da sağ, sola mukābil olur; o da ekseriyâ âyînede umûmda âdet menzilesindedir; ve hark-ı âdet ile sağ, sağa mukābil olur ve intikâs zâhir olur. Ve bunun hepsi, kendisinde mütecellî olan hazretin hakîkatinin a'tıyâtındandır ki, biz onu merâyâ menzilesine tenzîl ettik.

Ya'ni sâhib-i keşf olan kimsenin gördüğü sûretin mahalle veyâ hazrete göre tahavvül etmesinin misâli budur ki, [2/69] cirmi büyük olan bir şey, küçük âyîneye mukābil oldukda küçük görünür. Yine aynı cirm uzun veyâ müteharrik âyîneye karşı dursa uzun ve müteharrik olarak zâhir olur. Binâenaleyh o cisim, mahallin îcâbına göre görünür. İşte bunun gibi birer küçük âyîneden ibâret bulunan her bir "ayn"da Hak, o "ayn"ın îcâbına göre zâhir olur.

Ba'zan âyîne husûsî bir yakınlıktan dolayı, râîye sûretinin intikâsini, ya'ni taban tabana ma'kûsiyetini verir. Meselâ sath-ı zemîne ufkıyyen mevzû' bir âyîne üzerine bir kimse basmış olsa, âyînenin bu hazret-i hâssası, ya'ni kurb ve huzûr-ı husûsîsi, o kimseye sûretini ma'kûs gösterir. Ve ba'zan âyînede zâhir olan sûret, râînin sûretine bilâ-intikâs muvâfık olur; ya'ni sûret ters çıkmaz, sağı sağa ve solu da sola mukābil gelir. Meselâ birbirine

mukābil iki âyîne vaz'edilip, râî ikisinin arasında kāim olsa, birinci âyînedeki sûretinin sağı şahs-ı kāimin soluna; ve solu dahi sağına mukābil olur. Fakat o âyînedeki sûret mukābil olan diğer âyînede zâhir olduğu vakit, sağı ve solu şahs-ı kāimin sağına ve soluna tamâmıyla mutâbık bulunur. Fakat âyînede mer'î olan sûretin sağının, şahs-ı kāimin soluna tevâfuku umûm indinde ekseriyâ âdet-i câriye menzilesindedir; ve mâdemki âdet-i câriye sağın sola tekābülüdür, şu hâlde âyînedeki sûretin sağı râînin sağına tekābülü, âdet hilâfında olmuş demek olacağından intikâs, ya'ni terslik, zâhir olmuş olur. İşte bu zikrolunan ihtilâfın hepsi, mahall-i tecellî olan hazretin a'tıyâtındandır. Binâenaleyh âyînede görünen sûret, her ne kadar râînin aynı ise de, âyînenin vaz'iyyet-i mahsûsasına ve râînin ona olan kurbiyyet-i hâssasına göre zâhir olur. Ve kezâlik birtakım âyîneler menzilesinde olan hazarât-ı ilâhiyye ve kevniyyede, her bir hazrette sâhib-i keşf olan râî bir sûret müşâhede etse, o sûret kendisinin sûretidir. Ancak hangi hazrette zâhir olmuş ise, o hazretin muktezâ-yı hakîkatine göre tahavvül eder. İmdi her bir kimseye vâsıl olan atâ-yı ilâhî, kendi ayn-ı sâbitesinden gelir. [2/70]

فمَن عَرَفَ اِسْتِعْدَادَه عَرَفَ قَبُولَه، وما كلُّ مَن عَرَفَ قبولَه يَعْرِفُ استعدادَه إلا بعدَ القبولِ إنْ كان يَعْرِفُه مُجْمَلًا، إلا أنَّ بعضَ أهلِ النَّظَرِ مِن أصحابِ العقولِ الضَّعِيفَةِ يَرَوْنَ أنَّ اللّٰهَ لمَّا ثَبَتَ عندهم أنَّه فَعَّالٌ لِمَا يشاءُ، جَوَّزُوا على اللّٰهِ ما يُنَاقِضُ الحكمَةَ، وما هو الأمرُ عليه في نفسِه، ولِهذا عَدَلَ بعضُ النُّظَّارِ إلى نَفْيِ الإمكانِ وإثباتِ الوجوبِ بالذَّاتِ وبالغيرِ.

İmdi isti'dâdını ârif olan kimse, kabûlünü dahi ârif olur; ve kabûlünü ârif olan her kimse, her ne kadar onu mücmelen ârif ise de isti'dâdını bilmez, illâ kabûlden sonra bilir. Şu kadar var ki, ukūl-i zaîfe ashâbından olan ehl-i nazarın ba'zısı, kendilerinin indinde sâbit olduğu vakit, Allâh'ın فَعَّالٌ لِمَا يشاءُ [Dilediğini işleyicidir.] olduğunu görürler. Allah üzerine hikmete münâkız olan şeyi tecvîz ettiler; hâlbuki emr, nefsinde onun üzerine değildir. Ve işte bunun için ba'zı nuzzâr, nefy-i imkâna ve bizzât ve bi'l-gayr isbât-ı vücûba tecâvüz etti.

Hz. Şeyh (r.a.) atâyâ-yı ilâhiyyenin mütenevvi' oluşu mahallin veyâ hazretin iktizâsına göre mütehavvil olmasından ileri geldiğini beyân bu-

yurduktan sonra, fassın ibtidâsında mürûr eden وهُـم علـى قسـمَيْنِ: منهـم مَـن يَعْلَـم ذلـك مُجْمَـلًا، ومنهـم مَـن يَعْلَمُـهُ مُفَصَّـلًا [Ve onlar dahi iki kısım üzerinedir: Ve bunu mücmelen bilen onlardan biridir; ve onu mufassalan bilen de onlardan diğeridir.] kavline rücû' edip derler ki: "İsti'dâdını bilen kimse, kabûlünü dahi bilir." Ya'ni Hakk'ın tecellî ettiği hazrette ismin hakîkatini bilmesi sebebiyle o ismin isti'dâdının kabûl ettiği şeyi de bilir. Zîrâ her bir isim için, onda mütecellî olan Hak'tan bir kabûl-i mahsûsu vardır. Latîf isminin kabûlü, Müntakim isminin kabûlünün gayrıdır; ve sâir esmâ da buna makıystir. Ve eser-i kevnî dahi mütecellî ile mütecellâ-aleyh arasında isim ile zâhir olup bu isim ile müsemmâ olur. Ve isti'dâdını kabûlünden bilen kimse her ne kadar isti'dâdını kable'l-kabûl mücmelen bilirse de, tafsîlen bilmez; ancak kabûlden sonra bilir. Ya'ni bir kimseye bir feyz ve atâ gelse ve o tecellîyi kabûl etse, bu tecellîyi kabûl etmesinden bu atâyı taleb etmiş olan isti'dâdını bilir. Zîrâ isti'dâdı olmasa idi, o feyzi kabûl etmez idi. Fakat her atânın kabûlünü ârif olanların hepsi, isti'dâdlarını mufassalan bilmezler. [2/71] Çünkü isti'dâda vukūf gāyet güçtür.

Ma'lûm olsun ki, isti'dâd iki kısımdır: Birisi küllî ve kadîmdir; diğeri cüz'î ve hâdistir. İsti'dâd-ı küllî-i kadîm ilm-i ilâhîde sâbit olan eşyânın isti'dâdıdır ki, onunla vücûda istihkāk kesbedip onu kabûl ettiler; o da gayr-ı mec'ûldür, ya'ni gayr-ı muhdestir. İsti'dâd-ı cüz'î-i hâdis dahi "ayn"da mevcûd olan eşyânın isti'dâdıdır. Bu isti'dâd, eşyânın ahvâl-i vücûdiyyeyi ve tavran-ba'de-tavr birtakım etvârın kabûlüne bâisdir. Evvelki isti'dâd vücûdî değildir, belki a'yân-ı sâbite için bir hâlet-i gaybiyyeden ibârettir. İkincisi vücûdî ve mec'ûldür; ve bu her iki isti'dâdın tafsîli bâlâda mürûr etmiştir.

İmdi mezâhirin atâ-yı ilâhîyi kabûlleri ve Hakk'ın fiili ve irâde ve kudretin taalluku onların isti'dâdlarına göre olduğu hâlde, Eş'ariyye gibi ukūl-i zaîfe ashâbından ba'zı ehl-i nazar, Allah için فَعَّـالٌ لِمَـا يشـاءُ ويَحْكُـمُ مـا يُرِيـد [Hak dilediğini işler ve murâd ettiği şeye de hükmeyler.] sıfatlarının sübûtunu müşâhede ettiklerinde, Allah üzerine hikmete mugāyir olan şeyi tecvîz ettiler de, Hakk'ın mümteni' olan şeylere kudreti olduğu i'tikādında bulundular; ve "i'dâm-ı vücûd" ve "îcâd-ı adem" gibi şeyleri câiz gördüler; ve hâlbuki emr, hakîkatte onların zannı gibi değildir. Onlar akıllarının za'fı hasebiyle mümteniâta kudretin taallukunu tenzîh zannettiler. Hakîkatte

vücûdun i'dâmı ve ademin îcâdı mümkin değildir. Ne var yok olur ve ne de yok var olur. Evet, "Hak dilediğini işler ve murâd ettiği şeye de hükmeyler". Fakat onun "ilm"i şuûnât-ı ma'lûmesinin suveri olan "a'yân-ı sâbite"ye ve "irâde"si "ilm"ine ve "kudret"i dahi "irâde"sine tâbi'dir. Hükm-i ezelî eşyânın îcâdını bu hikmet üzere tertîb buyurmuştur. Ve eşyânın îcâdı bilkuvve zât-ı ahadiyyetinde mevcûd olan şuûnâtının fiilen izhârıdır. Yoksa adem-i mahza, ya'ni bilkuvve mevcûd olmayan şeye, vücûd vermek değildir. **Zîrâ vücûd birdir. O da Hakk'ın vücûd-ı nâmütenâhîsidir**. Mertebe-i akılda onun verâsı adem-i mahzdan ibârettir; ve bu gördüğümüz eşyâ o vücûda muzâf olan birer mevcûd-i i'tibârîdir. [2/72] Binâenaleyh onların adem-i mahza gitmeleri gayr-ı mümkindir. Bozulan suver ancak tebdîl-i şekl eder. İşte bu tâife Allah üzerine hikmete münâkız olan şeyi tevcîz ettikleri için, mütekellimînden olan ehl-i nazarın ba'zısı "nefy-i imkân"a, ve "bizzât ve bi'l-gayr vücûbun isbâtı"na tecâvüz etti, ya'ni dedi ki: "Vücûd, vâhiddir; o da vâcibü'l-vücûddur; ve vücûdda ondan gayrısı yoktur; ve mümteniin vücûdu mümteni'dir. Fakat vâcibü'l-vücûdun bizzât ve bi'l-gayr vâcib olması vardır. Ve bizzât vâcib olan Hakk'ın vücûdudur; ve bi'l-gayr vâcib olan ise âlemin vücûdudur." Binâenaleyh "bizzât ve bi'l-gayr vâcib"in isbâtıyla imkân nefyedilmiş oldu. Ve onlar "vâcibü'l-vücûdun bi'l-gayr vâcib olması vardır" demeleriyle, vücûd-ı hâricî olan mezâhir-i âlemi hesâba katarlar. Ve akl-ı nazarî erbâbı olan ulemâ-i İslâmiyyeyi ve bilcümle felâsifeyi ve hattâ erbâb-ı fenni şaşırtan dahi bu mezâhir-i kesîrenin vücûdudur. Hepsi vâcibü'l-vücûdu kabûl ederler; fakat bu eşyâyı görünce: "Bu eşyâ nereden ve nasıl çıkmıştır; ve vâcibü'l-vücûd ile revâbıt ve münâsebâtı nedir?" bunları idrâk edemeyip, her tâife bir türlü delîl-i aklî getirerek müddeâlarını isbâta çalışır; ve birçok kıyl ü kāle düşerler.

والمُحَقِّقُ مِنَّا يُثْبِتُ الإمكانَ، ويَعرِفُ حَضْرَتَه والمُمْكِنَ ما هو الممكنُ ومِن أَيْنَ هو مُمكِنٌ، وهو بعَيْنِه واجبٌ بالغيرِ، ومِن أَيْنَ صَحَّ عليه اسمُ الغيرِ الَّذي اقْتَضَى له الوجوبَ، ولا يعلمُ هذا التَّفْصِيلَ إلا العُلَمَاءُ بِاللّٰهِ خَاصَّةً.

Ve bizden muhakkik, imkânı isbât eder; ve onun hazretini ve mümkini ve mümkinin ne şey olduğunu ve onun nereden mümkin bulundu-

ğunu; ve hâlbuki onun bi-aynihi vâcib-bi'l-gayr idiğini; ve kendisi için vücûb iktizâ eden gayr isminin nereden sahîh olduğunu bilir; ve bu tafsîli hâssaten ancak ulemâ-i billâh bilir.

Ve emrin hakîkatini müşâhede eden bizim tâifeden bulunan muhakkik, imtinâ'-i vücûb ile berâber imkânı isbât eder. Zîrâ imkânın mertebesi vücûd-ı mahz ile adem-i mahz arasındadır. Ve onun hâzır olduğu mahalli bilir; ve onun mahall-i huzûru, vücûd-ı hâricîden evvel akıldır. Meselâ "siyah" deriz, onun "ayn"ı akılda hâzırdır; ve o mertebede vücûd ve ademi iktizâ etmez; velâkin hâriçte sebebin vücûd ve ademinden [2/73] münfek değildir. Ve muhakkik, mümkini ve mümkinin ne şey olduğunu da bilir; ve mümkinin hakîkati, adem ile vücûddan mürekkebdir; ve onda ademden bir mikdâr-ı mahsûs bulunduğu gibi, vücûddan dahi onda sâbit ve mütehakkık olan bir mikdâr vardır. Binâenaleyh mümkin hem mümtenii ve hem de vâcibi izhâr eder.

Misâl: Suyun vücûdunu vâcib farzetmiş olsak, ona nazaran buz ademden ibârettir; ve buzun mertebesi vücûd ile adem arasındadır. Ve vücûd-ı hâricîsinden evvel hâzır olduğu mahal akıldır; ve o mertebede vücûdu ve ademi iktizâ etmez; ve onun vücûdu sebebin vücûd ve ademinden ayrılmaz; zîrâ sebeb mevcûd olunca zâhir olur; ve sebeb mürtefi' olunca zâil olur. Ve incimâd bir emr-i ademî ve izâfî olduğundan elimize bir mikdâr buz aldığımız vakit onda, o emr-i ademî ve izâfîden bir mikdâr-ı mahsûs olduğunu görürüz. Zîrâ "işte âlemde incimâd bu kadardır, bu cirmin hâricinde incimâd vâki' değildir" diyemeyiz; ve onda suyun, ya'ni vâcibin, vücûdundan dahi sâbit ve mütehakkık olan bir mikdâr vardır. Zîrâ "işte suyun vücûdu bu kadar olup, o da bu buzda müteayyin olmuştur" denemez. Binâenaleyh buz hem mümteniin ve hem de vâcibin muzhiri olmuş olur.

Ve muhakkik, mümkinin nereden mümkin olduğunu da bilir. Ve "mümkin" vücûdda, vücûd ile adem beyninde nisbet-i ademiyyedir; ve o nisbet vücûd üzerine zâid olarak gelmiş bir şey değildir.

Misâl: La'l rengindeki boya ile yeşil boya yekdîğerine karıştırılsa, deniz renginde koyu bir mâî renk hâsıl olur: Onun vücûd-ı hâricîsi ma'dûm idi. Mevcûd olan iki boyanın imtizâcından husûle geldi; ve onun vücûdu iki

boyanın vücûdunu tezyîd etmedi; belki onların bilkuvve mevcûd ve bilfiil ma'dûm olan bir nisbeti idi. Ve kezâ buzun vücûdu suya nisbeten bir vücûd-ı izâfî ve ademîdir. Su donup buz olmakla vücûdu ziyâdeleşmedi.

Ve kezâ muhakkik, mümkinin "ayn"ıyla vâcib-bi'l-gayr olduğunu da bilir. Zîrâ vücûdun vücûbu "bizzât" olursa, ona "vâcib-bi'z-zât" derler; ve eğer "bi'l-gayr" olursa ona da "vâcib-bi'l-gayr" derler ki, bu da âlemin [2/74] vücûdudur. Ve âlemin vücûdu ise, vâcibü'l-vücûdun taayyününden ibârettir; ve taayyünât dahi bâlâda îzâh olunduğu üzere, vücûd ile adem arasında vâki' olup hem mümteni' ve hem de vâcibin muzhiridir. Bu da vücûd-ı mümkin olup "ayn"ıyla vâcib-bi'l-gayrdır.

Ve kezâ muhakkik, kendisi için vücûb iktizâ eden "gayr" isminin nereden sahîh olduğunu da bilir. Zîrâ "vâcibü'l-vücûd" lafzı, hadd-i zâtında "vâcibü'l-vücûd-ı bi'z-zât"ın ismidir. "Vâcibü'l-vücûd-ı bi'l-gayr"a bu ismin ıtlâkı, kendi vasfını giydirmesi cihetinden bu gayr üzerine vâki' olan istîlâsı sebebiyledir. Zîrâ Hak, Semî', Basîr ve Mürîd olduğu gibi, bu sıfatlar insanda dahi zâhirdir. Meselâ buzun vücûdu kable'z-zuhûr ma'dûm iken, suyun nisbet-i zâtiyyesinden ibâret bulunan incimâd vâki' olunca, o buz suyun taayyününden ibâret olduğu hâlde, bi-hasebi'z-zâhir, onun gayrı olur; ve tahâret olunamamak ve vaz'edildiği kabın şekline tâbi' olmamak ve cereyan etmemek gibi, birçok vecihlerden, aslı olan suya mugāyirdir. Fakat temâs ettiği şeyi ıslatmak ve susamış olan kimse onu yediği vakit kandırmak gibi onda suyun birtakım evsâfı dahi zâhir olur.

İşte mümkin hakkındaki bu tafsîlâtı ve vücûhu arasındaki farkı ve onların envâ'-ı isti'dâdâtını, ancak hâssaten ulemâ-i billâh bilir. Kesret-i taayyünât ve niseb ve izâfât ile vücûd-ı vâhid-i hakîkîden muhtecib olan ve ehl-i nazardan bulunan ulemâ bu hakîkati idrâk edememişlerdir. Binâenaleyh muhakkikîn indinde hakîkatte "vücûd-ı mutlak" ile "vücûd-ı mukayyed"den gayrı bir şey yoktur; ve vücûdun hakîkati ikisinde de birdir; ve ıtlâk ile takyîd ancak niseb-i zâtiyyeden ibârettir.

وعلى قَدَمِ شِيثٍ يكونُ آخِرُ مَوْلُودٍ يُولَدُ مِن هذا النَّوْعِ الإنسانِيِّ، وهو حَامِلُ أسرارِه، وليس بعدَه ولدٌ في هذا النوعِ، فهو خاتَم الأَولادِ، وتُولَدُ مَعَهُ أُخْتٌ

لـه، فتَخْـرُجُ قَبْلَـه، ويَخْـرُجُ بعدَهـا يكـونُ رأسُـه عنـد رِجْلَيْهـا، ويكـونُ مَوْلِـدُه بالصِّيـنِ، ولُغَتُـه لُغَـةُ بَلَـدِه، ويَسْـرِي العُقْـمُ فـي الرِّجَـالِ والنِّسَـاءِ، فيَكْثُـرُ النِّـكَاحُ مِـن غيـرِ وَلَادَةٍ، ويَدْعُوهُـم إلـى اللّٰـهِ فـلا يُجَـابُ.

[2/75] Bu nev'-i insânîden doğan son mevlûd, "kadem"i Şîs üzerine olur; ve o onun hâmil-i esrârıdır; ve ondan sonra bu nevi'den bir veled yoktur. Binâenaleyh o, hâtem-i evlâddır; ve onunla berâber hemşîresi doğar, ondan evvel çıkar; ve o, başı onun iki ayağı indinde olduğu hâlde, hemşîresinden sonra çıkar; ve onun mevlidi Çin'de olur; ve lugatı, şehrinin lugatıdır. Ve erkekte ve kadında kısırlık sârî olur. Binâenaleyh onlarda vilâdetsiz nikâh çok olur; ve onları Allâh'a da'vet eder, îcâbet olunmaz.

Ya'ni ulûm-i vehbiyye ibtidâ suver-i insâniyye içinde Şîs (a.s.) ile zâhir olmuş ve atâyânın miftâhı dahi onun elinde bulunmuş idi. Şîs (a.s.) matlaıyla başlayan bu manzûme-i insâniyye yine o matla' ile hatmolunmuş olmak için, nev'-i insânîden mütevellid olan son çocuk vehb-i ilâhî mertebesinin hatmiyeti ile zâhir olur; ve bu çocuk kemâl-i ilâhînin meclâsı olan mezâhir-i insâniyyenin sonudur. Ya'ni vehb-i ilâhî olan ulûm-i ilkāîye salâhiyet, nev'-i insânî içinde Şîs (a.s.) ile açılır ve bu çocuk ile kapanır. Binâenaleyh bu son çocuk Şîs (a.s.)ın "kadem"i üzere olup onun esrârını hâmildir. Ve bu hâtem-i evlâddan sonra bu nev'-i insânîden, ya'ni ulûm-i ilkāîye sâlih bulunan insanların nev'inden, bir çocuk doğmaz. Doğanlar insan sûretinde hayvan olur. Zîrâ onların himmetleri fî-zamânînâ pek çok emsâli görüldüğü üzere, kemâl-i râhatla istedikleri şeyleri yemek ve içmek; ve keyifleri vech ile uyumak ve gezmek; ve beğendikleri dişileriyle serbestçe çiftleşmek; ve zevk-i hayât ta'bîr ettikleri bu menâfi'-i nefsâniyyeyi alâ-vechi'l-kemâl istîfâ edebilmek için servet ve yesâra mâlik olmak kasdıyla, terakkiyât-ı medeniyye ve mücâdele-i hayâtiyye nâmı altında sarf-ı mesâî etmek esâslarından ibâret olur. Ve kendilerine, nizâm-ı cem'iyyet-i beşeriyye için hiç olmazsa kavâid-i ahlâkiyyeye riâyet etmeleri teklîf olunsa, "Ahlâk emr-i i'tibârîdir" derler. Hâlbuki gece gündüz pek ziyâde ehemmiyetle düşündükleri vücûdları dahi i'tibârîdir. Eğer bunlar sözlerinin eri olsalar her i'tibârî şeye ehemmiyet vermedikleri gibi, vücûdlarına da

ehemmiyet vermemeleri lâzım gelirdi. Binâenaleyh onların düstûr-ı esâsîleri "ezvâk-ı hayâtiyyenin istîfâsı için her nevi' vesâite mürâcaat câizdir; şu kadar ki, vücûdun selâmeti şarttır" kavliyle hulâsa olunabilir. İşte bir hayvanın lisânı olsaydı, söyleyebileceği [2/76] şey dahi bundan ibâret olurdu. Bunların heykelleri ve ecsâdı, heyâkil-i hayvâniyyeden daha mükemmel olduğu hâlde, onların derecesine sukūtlarına bakılırsa أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ (A'râf, 7/179) [İşte onlar hayvânât-ı ehliyye gibidirler ve belki onlardan daha şaşkındırlar.] âyet-i kerîmesinin ne kadar belîğ bir ta'rîf-i ilâhî olduğu tezâhür eder.

Hâtem-i evlâd ile berâber onun kız kardeşi dahi doğar, ya'ni ikiz olarak doğarlar. Zîrâ hâtem-i evlâd, vehb-i ilâhî mertebesinin hatmiyetidir. Ve atâ-yı ilâhî, hademe-i esmâdan bir hâdimin iki eli üzerine vâki' olur. Nitekim tafsîli yukarıda geçti. Ve esmânın "iki el"inden murâd biri "fâil" ve diğeri "münfail" olmak üzere iki sûrette mütecellî olmasıdır; ve insan dahi tekvîn-i timsâlde iki el ile mütecellîdir. Bir yedi ile fâil, ve diğer yedi ile münfaildir; ve fâil erkek, münfail kadındır; ve erkek ile kadın "insan" mefhûmu tahtında mündemicdir. İşte menşei esmâ olan atâyâ-yı ilâhiyye de böyledir. Bu sırra mebnî hâtem-i evlâd hemşîresiyle ikiz olarak doğar; ve hemşîresi hâtem-i evlâddan evvel; ve o, ondan sonra çıkar; ve hâtem-i evlâdın başı, hemşîresinin iki ayağı tarafında vâki' olur. Zîrâ atâyâ-yı ilâhiyye mevridin, ya'ni mahallin, ve münfailin isti'dâdı hasebiyle zâhir olur. Binâenaleyh fâilin eseri zâhir olabilmek için ibtidâ münfailin vücûdu lâzımdır. Onun için "insan" mefhûmunun yed-i münfaile ve kābilesi olan kadın ibtidâ çıkar; ve vehb-i ilâhî mertebesinin hatmiyeti olan hâtem-i evlâd ise, yed-i fâile olmak hasebiyle hemşîresinden sonra doğar. Ve sebeb-i his ve hareket olan cümle-i asabiyyesinin mahalli bulunan başı, kuvâ-yı nefsâniyyesinin hey'et-i mecmûasını câmi' olduğundan ve kuvâ-yı nefsâniyyenin hükümrân olduğu mahal, esfel-i sâfilîn-i tabîat bulunduğundan, hemşîresinin uzv-ı esfeli olan ayakları tarafında vâki' olur. Ve ulûm-i ilâhiyye-i zevkiyye ehlullâh için kuvâdan hâsıldır; ve bu kuvâ hasebiyle de muhteliftir. Binâenaleyh o ulûm ihtilâf-ı kuvâ ile muhteliftir. Fakat ihtilâf-ı kuvâ ile muhtelif olan bu ulûm, ayn-ı vâhide olan hüviyyet-i Hakk'a râci'dir; ve bu hikmet, hikmet-i ahadiyye olup "ilm-i ercül"dendir; ve ilm-i ercülün taf-

sîli **Fass-ı Hûdî**'de beyân olunmuştur. İşte bu sırra mebnî hâtem-i evlâdın başı, hemşîresinin ayakları tarafında vâki' olur.

Ve onun doğduğu mahal Çin'dir; ve kendisi Çin ahâlisinin lisânıyla tekellüm eder; ve Çin memleketi, nev'-i insânın menşe'-i zuhûru olan Asya kıt'asının aksâsıdır. Hâtem-i evlâd olduğu için bu kıt'anın nihâyetindeki bir memlekette doğar; ve o doğduktan sonra erkek ve kadın arasında çok mücâmaa vâki' olur ise de çocuk hâsıl olmaz; kadınlar kısır olur. Binâenaleyh onların mücâmaaları bilâ-mahsûl zevk-i hayvânîden ibâret kalır. [2/77] Ve hâtem-i evlâd kavmini Allâh'a, ya'ni kesretten vahdete, da'vet ederse de, kabûl etmezler. Zîrâ mezhebleri tenâsüh üzerine binâ olunmuştur; ve tenâsüh ise nesh-i tenâsülü iktizâ etmiştir. Kendilerinin isti'dâdı budur. Binâenaleyh nesh-i zâhirînin vukūu için onların da'vete icâbet etmemeleri ve dalâlette sâbit olmaları lâzım gelir.

فـإذا قَبَضَـه اللّٰـهُ وقَبَـضَ مُؤْمِنِـي زَمَانِـه بَقِـيَ مَـن بَقِـيَ مِثْـلَ البَهَائِـمِ، لا يُحِلُّـونَ حَـلَالًا ولا يُحَرِّمُـونَ حَرَامًـا، يَتَصَرَّفُـون بِحُكْـمِ الطَّبِيعَـةِ شَـهْوَةً مُجَـرَّدَةً عـن العقـلِ والشَّـرْعِ، فَعَلَيْهِـم تَقُـومُ السَّـاعَةُ.

İmdi Allah Teâlâ onu ve onun zamânında olan mü'minleri kabzeyledikde, kalan behâyim gibi kalır. Helâli helâl ve harâmı harâm bilmezler. Tabîat hükmüyle, akıl ve şer'den mücerred olan şehvet ile tasarruf ederler. Binâenaleyh kıyâmet onların üzerine kopar.

Ya'ni hâtem-i evlâd ile onun zamânındaki mü'minler âhirete intikāl ettikten sonra, insan sûretinde berhayât kalanlar, hayvanât gibi kalırlar. Onların harekâtı ne mîzân-ı akla muvâfık ve ne de kānûn-ı şer'e mutâbıktır. Şehvetten ibâret olan hükm-i tabîat ile hareket ederler. Dağlarda yularsız gezen hayvanlar gibi yaşarlar. Binâenaleyh nev'-i insânın halkından maksûd olan gāye fevtolmuş olur; ve bu şecere-i âlem semeresiz kalır; ve âlem-i hilkat, Âdem'den evvel nasıl ki bî-rûh bir cesed-i müsevvâ gibi idiyse, hâtem-i evlâd ile mü'minlerin vefâtından sonra yine o hâlde kalır; ve kıyâmet şirâr-ı nâs üzerine kopar. Nitekim hadîs-i şerîfte buyurulur: لَا تَقُومُ السَّـاعَةُ إِلَّا عَلَـى شِـرَارِ النَّـاس ya'ni "Kıyâmet ancak şirâr-ı nâs üzerine kopar"[164]

164 Müslim, "Fiten", 27; İbn Mâce, "Fiten", 23; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, s. 280.

ve شَرُّ النَّاسِ مَنْ قَامَتِ الْقِيَامَةُ عَلَيْهِ وَهُوَ حَيٌّ ya'ni "Nâsın şerlisi o kimsedir ki, kıyâmet onun üzerine kopar, hâlbuki o diridir."[165] Zîrâ yeryüzünde "Allah, Allah" diyen bulundukça kıyâmet kopmaz. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz buyurur: لَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى يُقَالُ فِي الأَرْضِ اللّٰه اللّٰه [Yeryüzünde "Allah, Allah" diyen bulundukça kıyâmet kopmayacaktır.][166] Ve "Allah" diyenden murâd "insân-ı kâmil"dir. Çünkü insân-ı kâmil "Allah" ism-i câmiinin mazharıdır; ve hakkıyla "Allah" diyen ancak odur. Onun gayrısında [2/78] bu kābiliyet yoktur. Zamânının insân-ı kâmili olan hâtem-i evlâdın intikālinden sonra âlemin rûhu zâil olup meyyit hükmünde kalır; ve kıyâmet-i kübrâ kāim olur. Zîrâ mezâhirden her birisinin eceli vardır. Âlem dahi mezâhirden bir mazhar olduğundan onun dahi eceli gelir, ölür.

14 Rebîu'l-âhir 1335 ve 24 Kânûn-i sânî 1332
[6 Şubat 1917], Salı gecesi saat 5

Sürh-i *Mesnevî-i Şerîf*:[167]

در بیان آنکه عطای حق سبحانه تعالی و قدرت او موقوف قابلیت نیست همچون داد خلقان که آنرا قابلیت باید، زیرا که عطای حق تعالی قدیم است و قابلیت حادث. عطا صفت حقست -جل جلاله- و قابلیت صفت مخلوق، و قدیم موقوف حادث نباشد.

Tercüme: "Hak Teâlâ hazretlerinin atâsı ve kudreti, kābiliyete mevkūf olan halâyıkın atâsı ve kudreti gibi, kābiliyete mevkūf değildir. Zîrâ atâ-yı Hak kadîm ve kābiliyet ise hâdisdir. Atâ, Hakk'ın sıfatı ve kābiliyet ise, mahlûkun sıfatıdır; ve kadîm, hâdise mevkūf olmaz."

Şerh: Bu fass-ı münîfin ibtidâsında îzâh olunduğu üzere atâyâ, biri zâtî,

165 Buhârî, "Fiten", 5; Müslim, "İmâret", 53. Ahmed Avni Bey, rivâyetin *Fusûs* şerhlerindeki hâlini aktarmıştır.
166 Müslim, "Îmân", 66; Tirmizî, "Fiten", 35; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XIX, s. 100.
167 Bu sürh-i şerîf ve tâkip eden beyitler için bk. Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, IX, s. 499-506 (beyit: 1537-1555).

diğeri esmâî olmak üzere iki kısımdır: Atâyâ-yı zâtiyye, zât-ı ahadiyyette mahfî ve müstehlek olup, zuhûr talebinde bulunan sıfât ve esmâya, Hakk'ın kendi zâtında, kendi zâtıyla, kendi zâtına tecellîsi sûretiyle, ilm-i ilâhîsinde vücûd bahşetmesidir ki, buna "feyz-i akdes" derler. Ve bu âtâ Hakk'ın iktizâ-yı zâtîsi olduğundan, mertebe-i ilimde peydâ olan ve suver-i esmâdan ibaret bulunan a'yân-ı sâbite için kābiliyet şart değildir. Zîrâ a'yân-ı sâbite Hakk'ın niseb ve şuûnâtının sûretleridir; ve Hakk'ın şuûnâtı ise, kendi vücûdunun "ayn"ıdır; ve Hakk'ın vücûduyla berâber kadîmdir. Binâenaleyh Hakk'ın atâ-yı zâtîsi kadîm olur. Fakat vücûd-ı mutlak-ı Hakk'ın "mertebe-i ilim"den "mertebe-i ayn"a tenezzülü ve mezâhir-i kevniyye sûretlerinde takayyüdü, a'yân-ı sâbite hasebiyle olduğundan ve âlem-i kevnde her bir mazhara vârid olan atâyâ kendi ism-i hâssının isti'dâdına göre bulunduğundan, bu atâyâ-yı esmâiyyede kābiliyet şarttır; ve âlem-i kevnde vâki' olan [2/79] bu tecelliyât-ı esmâiyyeye "feyz-i mukaddes" derler. *Mesnevî*:

چارهٔ آن دل عطای مبدلیست　　دادِ او را قابلیت شرط نیست

بلکه شرطِ قابلیت دادِ اوست　　داد لب و قابلیت هست پوست

Tercüme: "O gönlün çâresi bir mübdilin atâsıdır. Onun dâd ve atâsına, kābiliyet şart değildir. Belki şart-ı kābiliyyet O'nun atâsıdır: Atâ iç; ve kābiliyet kabuk gibidir."

Şerh: Taştan daha katı olan kalbin çâresi bir mübdilin, ya'ni mübeddilü'l-ahvâl olan Hakk'ın atâsıdır. Ve böyle kimse Mudill isminin taht-ı te'sîrinde bulunduğu hâlde, atâ-yı ilâhî, ism-i Hâdî'nin iki eli üzere, ona vâsıl olmalıdır ki, o dalâletten kurtulabilsin. Zîrâ atâ-yı ilâhî esmâ hâdimlerinden bir hâdim vâsıtasıyla gelir. "Hakk'ın atâsı için kābiliyet şart mıdır?" diye suâl olunursa, "Değildir!" cevâbı verilir. Zîrâ hidâyete kābiliyet birçok kimselerin zannettiği gibi, mutlakā a'mâl-i sâlihaya muvâzabat ve maâsîden mücânebet değildir. Hakk'ın inâyeti bî-illettir. Nice anadan doğma kâfirler vardır ki, Hakk'ın hidâyeti imdâdlarına erişmiştir; ve nice ehl-i fısk ve isyân vardır ki, Hak onlara bilâhare mertebe-i velâyeti ihsân etmiştir. İbâdât ve tâât ise esbâb-ı âdiyeden ibârettir. Onun için Hak Teâlâ buyurur: يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ (Zümer, 39/53) ya'ni "Ey nefislerini israf eden kullarım, Allâh'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin!"

Binâenaleyh onun atâsı için kābiliyet şart değildir. Belki kābiliyetin şartı, O'nun atâsıdır. Zîrâ "feyz-i akdes" denilen onun atâ-yı zâtîsi bi-hasebi'l-isti'dâd a'yân-ı sâbiteye kābiliyet bahşetmiştir ki, "feyz-i mukaddes" denilen tecelliyât-ı esmâiyye bu kābiliyet üzerine vârid olur. Bu sûrette atâ-yı zâtî iç; ve a'yân-ı kevniyyenin kābiliyeti kabuk gibi olur. Eğer bir kimsenin ayn-ı sâbitesi ezelde ism-i Hâdî'nin sûreti üzere ilm-i ilâhîde sübût bulmuş ise, bu âlem-i süflîde bir müddet sahrâ-yı dalâlette pûyân olsa ve hidâyete sûretâ kābiliyeti olmasa bile, mazharı olduğu ismin hazînesindeki atâyâ vakti gelince ona vâsıl olur. [2/80] *Mesnevî*:

این که موسی را عصا ثعبان شود　　همچو خورشیدی کفش رخشان شود
صد هزاران معجزاتِ انبیا　　کان نگنجد در ضمیر و عقل ما

Tercüme: "İşte asâ, Mûsâ için yılan olur. Bir güneş gibi, onun avucunun içi ziyâdâr olur. Daha bizim zamîrimize ve aklımıza sığmayan yüz binlerce mu'cizât-ı enbiyâ vardır."

Şerh: Ya'ni, eğer sen atâ-yı zâtînin iç; ve a'yân-ı kevniyyenin kābiliyeti kabuk gibi olduğunun misâlini görmek istersen, işte biri Mûsâ (a.s.)ın asâsı ve yed-i beyzâsıdır ki, bir ağaç parçasıyla yılanın; ve et ile kemikten ibâret bulunan bir el ile ziyânın zâhirde münâsebetleri olmadığı hâlde, "asâ" yılan ve "el" dahi güneş gibi parlak oldu. Zîrâ o asânın ve elin içi ki, onların ayn-ı sâbiteleridir, atâ-yı zâtî bunlar hakkında bu sûretle vârid oldu; ve atâ-yı zâtî, vârid olmak için, "Bu ağaçtır ve bu eldir; bunlarda yılan ve ziyâ-pâş olmağa kābiliyet yoktur" demez. Bir hârika olmak üzere onların kabukları olan vücûd-ı kevnîleri açıldığı vakit, a'yân-ı kevniyye nazarında onların içi zâhir olur. İşte her şeyi sebebe bağlı gören aklımızın ve zamîrimizin almadığı yüz binlerce mu'cizât-ı enbiyâ dahi buna kıyâs olunmak lâzımdır. Şu kadar var ki, o kabukların açılıp içlerinin çıkması dahi a'yân-ı sâbitelerinin iktizâsındandır; ve bu fevka'l-âdelik dahi, Cenâb-ı Hakîm-i mutlak tarafından her kabuğun içi olduğunu merhameten kullarına anlatmak ve kışırdan lübbe da'vet etmek içindir. *Mesnevî*:

نیست از اسباب تصریفِ خداست　　نیستها را قابلیت از کجاست
قابلی گر شرطِ فعلِ حق بدی　　هیچ معدومی به هستی نامدی

Tercüme: "Tasrîf-i Hudâdır, esbâbdan değildir; yoklara kābiliyet ne-

redendir? Eğer kābiliyet fiil-i Hakk'ın şartı olaydı, hiçbir ma'dûm vücûda gelmezdi." [2/81]

Şerh: Ya'ni tasarrufât-ı ilâhiyye esbâbın vücûduna mütevakkıf değildir. Zîrâ esbâb dediğimiz şeyler dahi, vücûd-ı Hakk'ın niseb ve izâfâtıdır; ve niseb ise umûr-i ademiyyedendir. Vücûd-ı halk dediğimiz, mezâhir-i âlemin hey'et-i mecmûası, vücûd-ı izâfîden ibâret olunca, o ârızî ve ademî olan şeylere kābiliyet nereden gelir? Belki onların kābiliyetlerinin şartı atâ-yı zâtîden inbiâs eder. Eğer Hakk'ın fiili zuhûra gelmek için kābiliyet şart olaydı, zât-ı ahadiyyette mahfî olan niseb ve şuûnât-ı ilâhiyyenin hiçbirisi vücûda gelmez idi. Zîrâ Hakk'ın şuûnât-ı esmâiyyesi ile zuhûru zâtının muktezâsıdır; ve bu zuhûr için kābiliyet şart değildir. Çünkü kābiliyet sebebdir; ve Hakk'ın vücûd-ı mutlakı ve onda mündemic olan niseb hiçbir sebeb tahtında mevcûd olmuş değildir. *Mesnevî*:

سنتی بنهاد و اسباب و طرق — طالبان را زیر این ازرق تتق
بیشتر احوال بر سنت رود — گاه قدرت خارق سنت شود
سنت و عادت نهاده با مزه — باز کرده خرق عادت معجزه
بی‌سبب گر عز بما موصول نیست — قدرت از عزل سبب معزول نیست
ای گرفتار سبب بیرون مپر — لیك عزل آن مسبب ظن مبر
هر چه خواهد آن مسبب آورد — قدرتِ مطلق سببها بر درد
لیك اغلب بر سبب راند نفاد — تا بداند طالبی جستن مراد
چون سبب نبود چه ره جوید مرید — پس سبب در راه می باید بدید
این سببها بر نظرها پردهاست — که ز هر دیدار صنعش را سزاست

Tercüme: "Hak Teâlâ tâliblere, bu mâî perdenin altında, bir âdet ve esbâb ve turuk vaz'etti. Ekser-i ahvâl, âdet üzere cârî olur. Ba'zan kudret-i Hak âdeti yırtar. Âdeti letâfetle vaz'etmiş, ba'dehû mu'cizeyi hark-ı âdet kılmıştır. Eğer izzet bize sebebsiz mevsûl değil ise, kudret-i ilâhî sebebin azlinden ma'zûl değildir. Ey sebebe giriftâr olan, dışarıya uçma! Lâkin sebebin azlini müsebbib zannetme! [2/82] O müsebbib her ne dilerse getirir. Kudret-i mutlak sebebleri yırtar. Lâkin bir tâlib, murâd istemeyi bilsin diye işlerin bitimini sebeb üzere sürer. Sebeb olmayınca mürîd, ne yol arar? Binâenaleyh sebeb, yolda âşikâr olmak lâzımdır. Bu sebebler, nazarlar üze-

rinde perdedir. Zîrâ her dîdâr O'nun sun'una lâyık değildir."

Şerh: Ya'ni Hak Teâlâ hazretleri bu âlem-i his ve şehâdette, tâlib-i atâ olanlara, bir âdet ve esbâb ve yol vaz'etti ki, atâ-yı ilâhî tâliblere bu âlem-i şehâdetin âdeti üzere birtakım sebebler vâsıtasıyla bir tarîk-i mahsustan gelir. Meselâ bir kimse elindeki kayısı çekirdeğinden kayısı yemek murâd etse, evvelâ onu toprağa gömmeli, ba'dehû sulamalı, sonra da teâkub-i sinîne intizâr etmelidir. Zîrâ dünyânın âdeti budur. Ve bu atâ, atâ-yı zâtî değil, atâ-yı esmâîdir; ve atâ-yı ilâhî birtakım hademe-i esmânın hizmetiyle vâki' olur; ve suver-i âlemden her bir sûret bir ismin mazharıdır; ve bir işin görülmesine bu sûretlerden birinin veyâ birkaçının hizmeti, onların mazhar oldukları esmânın hizmeti olur. İşte dünyânın ekser-i ahvâli böyle âdet üzerine cârîdir. Fakat ba'zan kudret-i Hak bu âdeti yırtıverir. Meselâ buzun vücûdu için su, suyun vücûdu için buhâr, buhârın vücûdu için de havâ-yı nesîmî lâzımdır. Bunlar alâ-merâtibihim yekdîğerinin vücûduna sebebdir. Ve havâ-yı nesîmî bu istihâlâtı geçirdikten sonra buz olur. Âdet-i tabîiyye budur. Hak, buzun vücûdu için bu tarîki vaz'etti. Fakat bir nebiyy-i zîşân mu'cize; ve onun vârisi bulunan bir veliyy-i kâmil kerâmet olmak üzere, yed-i mübârekini havâ-yı nesîmî içine uzatıp bir buz parçası istihsâl edebilir. Zîrâ onlar sıfât-ı beşeriyyelerinden fânî olup Hak'la bâki olmuş olduklarından, onların kudret ve fiilleri, Hakk'ın kudreti ve fiilidir; ve kudret-i Hak ba'zan âdeti yırtar; böyle hârikulâde ahvâl zuhûra gelir. Hak Teâlâ âdeti, latîf ve mümtezic birtakım sebebler üzerine vaz'etmiştir. Ba'dehû bu âlem-i esbâbın verâsında, avâlim-i sâire mevcûd olduğunu izhâr için mu'cize-i enbiyâyı, âdeti hark edici kılmıştır. Bu dünyâda izzet ve ni'met dahi bize alâ-tarîki'l-âde birtakım sebebler vâsıtasıyla gelir. Fakat zâhirde izzet ve ni'mete vâsıta olabilecek esbâbın zâil olduğunu müşâhede edersen, sebebin ma'zûl olduğu gibi, kudret-i ilâhînin dahi ma'zûl olduğunu zannetme! Mâdemki müsebbib ma'zûl değildir, onun diğer esmâsı yediyle sana atâ-yı ilâhî gelir. O müsebbib ezelde her neyi kazâ ve takdîr etmiş ise, meydanda sebeb görünmese bile, [2/83] kudret-i mutlak o sebebleri izhâr eder. Ve meselâ esbâb-ı nıkmet mevcûd iken o sebebleri yırtıp, onun yerine esbâb-ı ni'meti müheyyâ kılar. ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ (Mü'min, 40/60) [Bana duâ ediniz; size icâbet edeyim!] âyet-i kerîmesi mûcibince bir tâlib, murâdını taleb

etsin diye, Hak Teâlâ işlerin bitmesini sebeb üzerine binâ etmiştir. Binâenaleyh herkes gözünü esbâba dikmiştir. Meselâ zengin olmak isteyen kimse ticârete sülûk eder; ve "Yâ Rab benim ticaretime revâc ver!" diye duâ eder. Eğer bu gibi esbâb-ı gınâ mevcûd olmasa idi, mürîd-i gınâ neye tevessül ile zengin olunabileceğini bilemeyip şaşırır kalır idi. Böyle olunca taleb sâhibinin tarîkinde sebeb bulunmak îcâb-ı hikmettir. İmdi sen bu âlemde işlerin esbâb tahtında görülmesi âdet olduğuna bakıp da müsebbibden gâfil olma! Bu sebebler gözlerde perdedir. O perdelerin arkasında müsebbib vardır. Fakat her didâr, onun san'atını ve ef'âlini görmeğe lâyık değildir. Bunu görmek için "tevhîd-i ef'âl" mertebesine vusûl lâzımdır. Hâlbuki milyonlarca halk esbâba sarılmışlar ve kendilerine gelen ni'met ve nıkmeti o esbâbdan bilmişlerdir. *Mesnevî*:

دیدهٔ باید سبب سوراخ کن	تا حجب را بر کند از بیخ و بن
تا مسبب بیند اندر لامکان	هرزه داند جهد و اسباب و دکان
از مسبب میرسد هر خیر و شر	نیست اسباب و وسائط ای پدر
جز خیالی منعقد در شاهراه	تا بماند دورِ غفلت چند گاه

Tercüme: "Hicâbları kökünden ve dibinden koparmak için, sebebi delici bir göz lâzımdır. Tâ ki lâ-mekânda müsebbibi görsün; ve cehdi ve sebebleri ve dükkânı boş ve beyhûde olarak müşâhede etsin. Her hayır ve şer müsebbibden gelir. Ey peder, esbâb ve vesâit, gaflet devri bir zaman kalmak için, şâhrâhda mün'akid olmuş bir hayâlden başka bir şey değildir."

Şerh: Ya'ni bi-hasebi'l-esmâ vücûd-ı mutlak-ı Hakk'ın takayyüdünden ibâret bulunan bu mezâhirin ve bu esbâbın vücûd-ı izâfîlerini [2/84] delip de, mekân ile muttasıf bulunan âlem-i cismâniyyet hâricinde, lâ-mekânda müsebbibin vücûd-ı vâhid-i hakîkîsini görecek; ve binâenaleyh mesâîyi ve sebebleri ve dükkânı, ya'ni üzerinde âdet cârî olan cismâniyeti, fânî müşâhede edecek bir göz lâzımdır. Bir sebeb-i zâhirî tahtında gelen her bir hayır ve şer, esmâsı hasebiyle müsebbibden gelir. Eğer sen "Müsebbib niçin esbâb perdesi arkasına gizlenmiştir; keşke zâhir olaydı da herkes hakîkat-i hâli bile idi!" diyecek olursan, onun cevâbı budur ki, bu esbâb ve vesâit âhiretin caddesi olan bu hazret-i şehâdette, bir hayli zaman gaflet devri devâm etsin diye mün'akid olmuş bir hayâlden başka bir şey değildir;

ve bu hayâlât körler ile gözlüleri tefrîk için li-hikmetin vaz'olunmuş bir âlet-i tecrübe ve kalp ile nakd-i ceyyidi temyîz için mevzû' bir mihektir. Bu âlemde göz vardır ki, esbâbı müsebbibin gayrı görmez ve sebebde müsebbibi müşâhede eder; ve göz vardır ki, körün değneğine i'timâd ettiği gibi, esbâbdan gayrı bir şeyi görmez. اللّٰهُمَّ خَلِّصْنَا عَنِ الْمَلَاهِي وَأَرِنَا الْأَشْيَاءَ كَمَا هِيَ [Allâh'ım! Bizi her türlü oyun ve eğlenceden kurtar ve bize eşyâyı olduğu gibigöster.][168]

İbtidâ: 4 Kânûn-i evvel 1332 ve Saferü'l-Hayr 1334
[17 Aralık 1916], yevm-i Pazar sabah saat 3,5

[İntihâ:] Rebîu'l-âhir 1335 ve 28 Kânûn-i sânî 1332
[10 Şubat 1917], leyle-i Sebt saat 2,5

168 Duânın ikinci kısmı için bk. Hücvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 281, 588; Meybudî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, s. 35; V, s. 42; Hemedânî, *Temhîdât*, s. 44; Abbâdî, *Sûfînâme*, s. 217; Baklî, *Meşrebü'l-Ervâh*, s. 73, 147; Dâye, *Mirsâdü'l-İbâd*, s. 309, 431.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

III

فَصُّ حِكْمَةٍ سُبُّوحِيَّةٍ فِي كَلِمَةٍ نُوحِيَّةٍ

[KELİME-İ NÛHİYYE'DE MÜNDEMİC HİKMET-İ SÜBBÛHİYYE BEYÂNINDA OLAN FASTIR]

"Sübbûh", vech-i mübâlağa üzere "tesbîh" ma'nâsınadır; ve "tesbîh" Allâh'ı ahkâm-ı imkâniyyeden tenzîh etmektir. Ve Kelime-i Nûhiyye'nin "hikmet-i sübbûhiyye"ye mukārin kılınmasındaki sebeb budur ki: Nûh (a.s.) ülü'l-azm olan rusülün birincisidir; ve risâletin en birinci hükmü, resûlün ümmetini tevhîd-i Hakk'a da'veti ve şerîk ve nazîrden tenzîhidir. Zîrâ risâlet isneyniyet üzerinedir; ve bu keserât ve mukayyedâtın ahkâmına aldanıp her birisini birer müstakil vücûd farzeden halkın gözlerini tevhîd-i Hakk'a açmak lâzımdır ki, hilkat-i eşyâdan maksûd olan ma'rifet ve bu ma'rifetin netîcesi olan ibâdet ve ubûdiyet husûle gelsin. Bu da ancak mukayyedât-ı mütekessireden i'râz edip vücûd-ı vâhid-i Hakk'a teveccüh ile olur. Hâlbuki وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا (Bakara, 2/31) [Allah Teâlâ Âdem'e esmânın hepsini ta'lîm etti.] âyet-i kerîmesi mûcibince ibtidâ esmâ-i ilâhiyyenin kâffesiyle mütehakkık ve sûret-i ilâhiyye ile zâhir olan Âdem oldu. Ba'dehû nesl-i Âdem tekessür etti. Her birerleri birer ismin mazharı olan suver-i âdemiyyeye, kābiliyetleri hasebiyle, o esmâ ifâza-i vücûd etmekle mezâhir-i esmâ bu sûretle tekessür ve taaddüd etti. Ve Şîs (a.s.) ile Nûh (a.s.) mâbeyninde fetret vâki' olduğundan, Nûh (a.s.)ın kavmi, esmâ-i müteaddide-i muhtelifeyi birtakım ecsâmdan ibâret zannedip vehimlerinde peydâ olan sûretler üzerine Vedd, Süvâ' ve Yeğūs ve Yaûk isimleriyle putlar i'mâl ederek onlara taptılar; ve esmâ-i kesîre sebebiyle tasnî' ettikleri müteaddid ilâhlara tapmakla vahdet-i Hak'tan hicâba düştüler. Binâenaleyh Nûh (a.s.) kavmini bu hâlde görünce, kendine gayret ve kavmine de [3/2] gazab gālib oldu. Hattâ kemâl-i gayretinden رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا (Nûh, 71/26) ya'ni "Yâ Rab! Yeryüzünde kâfirlerden devreden bir kimse bırakma!" diye onların helâkini taleb etti.

Burada bir suâl vârid olur: "Kâffe-i eşyâ mezâhir-i esmâ-yı ilâhiyyedir; ve onların vücûdu ise, vücûd-ı mutlakın takayyüd ve taayyününden ibârettir. Binâenaleyh kavm-i Nûh'un taptıkları asnâm dahi, vücûd-ı mutlakın takayyüd ve taayyünü olduğundan kavm-i Nûh onlara tapmakla Hakk'ın gayrısına tapmış olmazlar." Bu suâlin cevâbı bu fass-ı münîfde tafsîlen beyân buyurulmuştur. Heman Cenâb-ı Hak zevk-i selîm ve fehm-i sahîh ihsân buyursun.

Gülşen-i Râz'dan:

چو اشیا هست هستی را مظاهر	از آن جمله یکی بت باشد آخر
نکو اندیشه کن ای مرد عاقل	که بت از روی هستی نیست باطل
بدان کایزد تعالی خالقِ اوست	ز نیکو هر چه صادر گشت نیکوست
وجود آنجا که باشد محضِ خیر است	اگر شریست در وی او ز غیر است
مسلمان گر بدانستی که بت چیست	بدانستی که دین در بت پرستی است
وگر مشرك ز بت آگاه گشتی	کجا در دین خود گمراه گشتی
ندید او از بت الا خلقِ ظاهر	بدین علت شد اندر شرع کافر
تو هم گر زو نبینی حق پنهان	به شرع اندر نخوانندت مسلمان

Tercüme: "Mâdemki eşyâ vücûdun mezâhiridir, nihâyet put dahi o cümleden birisidir. Ey âkıl olan âdem! İyi düşün ki, put vücûd cihetinden bâtıl değildir. Bil ki, Hak Teâlâ onun hâlıkıdır. İyiden her ne sâdır oldu ise iyidir. O makāmda ki vücûd ola, mahz-ı hayırdır. Eğer onda şer var ise o gayrdandır. Eğer müslüman bilse idi ki, "put nedir?" Bilir idi ki, din putperestliktedir; ve eğer müşrik puttan âgâh ola idi, dîninde dalâlete düşer mi idi? O, puttan ancak halk-ı zâhiri gördü. Bu sebeble şerîatta kâfir oldu. Eğer sen dahi, ondan Hakk-ı pinhânı görmez isen, şerîatta sana da müslüman demezler."[169] [3/3]

169 Lâhicî, *Mefâtîhu'l-İ'câz*, s. 537-539 (beyit: 867-874). Bu beyitlerin Ahmed Avni Bey tarafından yapılmış manzûm tercümesi şöyledir (*Gülşen-i Râz* [haz. Turgut Karabey], s. 179-180):

Bu eşyâdır vücûda hep mezâhir	*Değil mi her biri bir büt-şeâir*
Tefekkür eylesen ey merd-i âkıl	*Değildir büt vücûd-ı Hak'ta bâtıl*
Anı hâlık olunca Hak Teâlâ	*Ne zâhir olsa a'lâdandır a'lâ*
Vücûdu'l-Hak o mahz-ı hayrdandır	*Eğer şerr olsa farzâ gayrdandır*

اِعْلَمْ أنَّ التَّنْزِيهَ عند أهلِ الحقائِقِ في الجنابِ الإلٰهِيِّ عَيْنُ التَّحْدِيدِ وَالتَّقْيِيدِ.

Ma'lûmun olsun ki, muhakkak, ehl-i hakāyık indinde Cenâb-ı İlâhîde tenzîh, ayn-ı tahdîd ve takyîddir.

Ya'ni, Cenâb-ı İlâhî sıfât-ı muhdesâttan ve cismâniyetten ve mâddiyâttan münezzehtir, dediğimiz vakitte, O'nun sıfâtı bunların sıfâtından ayrıdır, demiş oluruz. Binâenaleyh Hak bir sıfat ile takyîd edilmiş olur; ve kezâ bundan, Hakk'ın haddi bunların haddinden hâriçtir, ma'nâsı da çıktığı için, aynı zamanda Hakk'ı bir hadd ile de tahdîd etmiş oluruz; veyâhud Hak bilcümle mukayyedâttan münezzehtir desek, kayd-ı ıtlâk ile takyîd etmiş oluruz. Hâlbuki ehl-i hakāyık indinde Allah Teâlâ için ne ıtlâk ve ne de takyîd vardır. Zîrâ Cenâb-ı İlâhî, ya'ni hazret-i ulûhiyyet, cemî'-i esmâ-i ilâhiyyeyi câmi'dir; ve esmâ dahi O'nun şuûnâtı olup zâtının muktezâsıdır; ve eşyâ dahi esmâsının meclâsıdır. Ve esmânın hazret-i ilmiyyede ve âlem-i ervâhda ve âlem-i misâlde ve âlem-i şehâdette meşhûd olan sûretleri yine Hakk'ın tenezzülât-ı vücûdundan peydâ olduğundan, her bir mertebede meşhûd olan ancak kendi zâtıdır. Binâenaleyh gayr nerededir ki, onun bir haddi olsun da Hakk'ı ondan tahdîd edelim; ve mukayyedin vücûdu var mıdır ki, onun muvâcehesinde Hakk'ı ıtlâk eyliyelim?

Tenzîhin tahdîd ve takyîd oluşu mertebe-i ulûhiyyettedir. Mertebe-i ahadiyyette tenzîh ise, isbât-ı şirktir. Çünkü zât-ı ahadîyi tenzîh için ondan gayrı bir şey isbât etmek lâzım gelir. Hâlbuki o mertebede ne isim ve ne de sıfat ve na't mevcûd değildir. Cümlesi zât-ı ahadiyyede muzmahildir; ve zâtın gayrı i'tibâr olunacak bir şey yoktur.

فَالمُنَزِّهُ إمَّا جاهلٌ وإما صاحبُ سوءِ أدبٍ، ولكِنْ إذا أطْلَقَاه وقَالَا به فالقائِلُ بالشَّرَائِعِ المُؤْمِنُ إذا نَزَّهَ ووَقَفَ عند التَّنْزِيهِ ولمْ يَرَ غيرَ ذلك فَقَدْ أسَاءَ الأدَبَ، وأكْذَبَ الحقَّ والرُّسُلَ، وهو لا يَشْعُرُ، ويَتَخَيَّلُ أنَّه في الحاصِلِ، وهو في الفَائِتِ، وهو كَمَنْ آمَنَ بِبَعْضٍ وكَفَرَ بِبَعْضٍ.

Bileydi bir müselmân büt ne şeydir — *Bilirdi asl-ı dîn hep bütle meydir*
Eğer müşrik de bütden olsa âgâh — *Olur mu hîç kendi dînde gümrâh*
O bütden görmez ancak halk-ı zâhir — *Şerîatda anın çün oldu kâfir*
Eğer görmezsen anda Hakk'ı pinhân — *Şerîatda sana denmez müselmân*

> İmdi tenzîh eden kimse ya câhildir, veyâhud sû'-i edeb sâhibidir. Velâkin câhil ve sû'-i edeb [3/4] sâhibi tenzîhi ıtlâk edip onunla kāil oldukları vakit, mü'min olan ve şerâyi' ile kāil bulunan kimse, tenzîh edip tenzîh indinde tevakkuf ettikde ve bundan gayrı görmedikde, muhakkak edebe isâet eder; ve Hakk'ı ve resûlleri tekzîb eyler, hâlbuki onun şuûru yoktur; ve o, hâsılda olduğunu tahayyül eder, hâlbuki o kimse fâittedir; ve o ba'zısına îmân eden ve ba'zısına kâfir olan kimse gibidir.

Ya'ni Hakk'ı nekāyis-i imkâniyyeden ve kemâlât-ı insâniyyeden tenzîh eden kimse, ya câhildir: Ya'ni tenzîh, Hakk'ı, cemî'-i mevcûdâttan ayırmak ve onun zuhûrunu ba'zı merâtibe tahsîs etmek olduğunu ve hâlbuki kâffe-i mevcûdâtın kendi zâtları ve vücûdları ve kemâlâtları ile Hakk'ın mezâhiri olup, Hakk'ın onlarda zâhir ve onlara mütecellî bulunduğunu ve onlar nerede bulunurlarsa bulunsunlar, Hak onların zâtlarıyla, vücûdlarıyla ve bekālarıyla ve bütün sıfatlarıyla berâber olduğunu; ve belki bu sûretlerin kâffesiyle zâhir olan ancak Hak bulunduğunu; ve bu sûretler bi'l-asâle Hakk'ın ve bi't-tebaiyye halkın idiğini bilmez. Binâenaleyh Hak üzerine bu cehli ile hükmedip onu ba'zı merâtib ile mukayyed kılar. Veyâhud tenzîh eden kimse bu zikrolunan hakāyıkı âlimdir: Bu sûrette o kimse Allâh'a ve resûlüne karşı sû'-i edebde bulunmuş olur; ve tenzîh eden câhil ile sû'-i edeb sâhibi, ya mü'min veyâhud gayr-ı mü'min olur: Eğer tenzîh eden mü'min olup da, bu tenzîhi indinde durur ve oradan ileriye gitmez ve makām-ı teşbîhde, teşbîh edip âlemin kemâlâtını Hak hakkında isbât etmez ise, sû'-i edeb etmiş ve peygamberleri ve kütüb-i ilâhiyyeyi tekzîb eylemiş olur. Zîrâ kütüb-i ilâhiyyede, Hak kendisinin Semî' ve Basîr ve Hayy ve Kayyûm ve Mürîd olduğunu beyân buyurmuş ve peygamberler dahi, bu gibi sıfât-ı ilâhiyyeyi haber vermişlerdir. Tenzîh eden kimseler ise, bu tekzîblerinin farkına varmazlar; ve bu tekzîb ile kendilerinde ma'rifet hâsıl olduğunu ve mü'min ve muvahhid olduklarını zannederler. Hâlbuki bu zanlarıyla maârif-i hakîkî ve îmân-ı yakînî ve tevhîd-i sırftan uzak düştüklerini bilmezler; ve onlar kütüb-i ilâhiyyenin ba'zılarına îmân ve ba'zılarını inkâr eden kimseler gibidir. İşte mü'min olup şerâyi' ile [3/5] kāil münezzihin hâli budur. Gayr-i mü'min olanlara gelince: Bunlar, ister erbâb-ı fen

ve felâsife gibi yalnız akıllarının muktezâsına tâbi' olan kısımdan olsun, ister bunlara tâbi' olan mukallidîn-i mütefelsife olsun, zâten onlar hayret ve dalâlete düşmüş ve "Biz bir muallimin ta'lîmine muhtaç olmaksızın fen ve akıl ile hakîkati idrâk edebiliriz" iddiâsında kalmış bulunduklarından kelâmlarının vuzûh-ı butlânı hasebiyle bu tâifeyi Hz. Şeyh (r.a.) kāle bile almayıp yalnız فالقائِلُ بالشَّرَائِعِ المُؤْمِنُ [Mü'min olan ve şerâyi' ile kāil olan kimse.] kavliyle iktifâ buyurdu.

ولاسِيَّمًا وقد عُلِمَ أنَّ ألْسِنَةَ الشَّرَائِعِ الإلٰهِيَّةِ، إذا نَطَقَتْ في الحقِّ تعالى بما نَطَقَتْ به، إنَّما جَاءَتْ به في العُمُومِ على المَفْهُومِ الأوَّلِ، وجَاءَتْ به على الخصوصِ على كلِّ مَفْهُومٍ يُفْهَمُ مِن وجوهِ ذلك اللَّفْظِ بأيِّ لسانٍ كان في وَضْعِ ذلك اللِّسَانِ.

Husûsiyle bilindi ki, muhakkak elsine-i şerâyi'-i ilâhiyye, Hak hakkında söylediği vakit, onu ancak umûmda mefhûm-i evvel üzere, husûsta dahi, o lafız herhangi lisân ile olursa olsun, o lisânın vaz'ında, o lafzın vücûhundan anlaşılan diğer bir mefhûm üzere söylediği şeyle getirdiler.

Ya'ni min-indillâh münzel olan şerîatlerin lisânı, Hak Teâlâ hazretleri hakkında bir şey söylediği vakit, peygamber onu kavminin lisânı üzere söyler; ve öyle lafızlar ile söyler ki, kavminin kâffesi o elfâzı işittikleri vakit, vehle-i ûlâda zihinlerine mütebâdir olan ma'nâlarını bilâ-te'vîl zâhiri üzere alırlar. Zîrâ Hakk'ın hitâbı umûmadır. Maahâzâ o lisân Arabî, İbrânî gibi herhangi lisândan olursa olsun, peygamberin umûma söylediği o elfâzın, o lisânın vaz'ı i'tibâriyle muhakkikîn ve muvahhidîn ve ulemâ-i zâhireden her bir tâifeye nisbetle, husûsî mefhûmları, birçok vecihleri ve müteaddid ma'nâları vardır. Hak onlara o elfâzda –bilsinler bilmesinler– o mefhûmât ve vücûh ve maânî ile tecellî buyurur. Nitekim Ca'fer-i Sâdık hazretleri: إنَّ اللّٰهَ قَدْ يَتَجَلَّى لِعِبَادِهِ فِي كَلَامِهِ لَكِنَّهُمْ لَا يَعْلَمُون [3/6] ya'ni "Hak Teâlâ ibâdına kendi kelâmında tecellî eyler, velâkin onlar bilmezler"[170] buyurur; ve (S.a.v.) Efendimiz hadîs-i şerîflerinde إنَّ لِلْقُرْآنِ ظَهْرًا وَبَطْنًا وَحَدًّا وَمَطْلَعًا ya'ni

170 Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kūtü'l-Kulûb*, I, s. 145 (16. bâb); Sühreverdî, *Avârif*, I, s. 165 (2. bâb); Tehânevî, *Keşşâfu Istılâhâti'l-Fünûn*, I, s. 1566.

"Kur'ân'ın zahrı ve batnı ve haddi ve matlaı vardır."[171] Ve kezâ نَزَلَ الْقُرْآنُ عَلَى سَبْعَةِ أَبْطُن ya'ni "Kur'ân yedi batın üzere nâzil oldu"[172] buyururlar.

فإنَّ لِلْحَقِّ في كلِّ خَلقٍ ظهورًا، فهو الظاهرُ في كلِّ مَفْهُومٍ، وهو الباطنُ عن كلِّ فَهْمٍ، إلا عن فَهْمِ مَنْ قال «إنَّ العالَمَ صورَتُه وهُوِيَّتُه، وهو الاسمُ الظاهرُ»، كما أنَّه بالمَعْنَى روحُ ما ظَهَرَ، فهو الباطِنُ، فنِسْبَتُه لِما ظَهَرَ مِن صُوَرِ العَالَمِ نِسْبَةُ الرُّوحِ المُدَبِّرِ لِلصُّورَةِ.

Zîrâ Hak için halkın hepsinde zuhûr vardır. Binâenaleyh mefhûmun cümlesinde zâhir olan O'dur. Her bir fehimden bâtın olan dahi O'dur. Ancak "Muhakkak âlem O'nun sûreti ve hüviyetidir; ve o, ism-i Zâhir'dir" diyen kimsenin fehminden bâtın değildir. Nitekim Hak, ma'nâ cihetiyle, zâhir olan şeyin rûhudur. Böyle olunca Hak, Bâtın'dır; binâenaleyh Hakk'ın, âlemin sûretlerinden zâhir olan şeye nisbeti, rûh-ı müdebbirin sûrete nisbeti gibidir.

Ya'ni "halk" dediğimiz şeyler, Hakk'ın şuûnât-ı zâtiyyesi olan isimlerinin mezâhiri olduğundan Hak, bunların kâffesinden zâhirdir; ve onların vücûdu, vücûd-ı mutlakın kisve-i taayyün ve takayyüde bürünerek zuhûr etmiş olmasından başka bir şey değildir. Vücûd-ı müstakil ile vücûd-ı izâfî hep Hakk'ın vücûdundan ibâret olunca, halk dediğimiz müteayyinâtın ve mukayyedâtın mefhûmât-ı zihniyyelerinde zâhir olan dahi hep Hak olmuş olur. Binâenaleyh Hak, her mevcûd ve melfûzda ve her bir mefhûm ve melhûzda, herkesin isti'dâdına göre zâhir olup bir hitâb-ı husûsî ile hitâb eyler. *Mesnevî*:

نَحْنُ أَقْرَبُ گفت مِنْ حَبْلِ الْوَرِيد — تو فگنده تیرِ فکرت را بعید
ای کمان و تیرها بر ساخته — صید نزدیك و تو دور انداخته

171 Abdullah İbnü'l-Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd*, II, s. 23; Abdürrezzak b. Hemmâm, *Musannef*, III, s. 217; Ebû Ya'lâ el-Mevsılî, *Müsned*, IX, s. 80; İbn Hibbân, *Sahîh*, I, s. 276; Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, X, s. 130; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, I, s. 22; Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kūtü'l-Kulûb*, I, s. 155 (16. bâb); Sülemî, *Hakāiku't-Tefsîr*, I, s. 21; Sîrcânî, *el-Beyâz ve's-Sevâd*, s. 225; Sühreverdî, *Avârif*, I, s. 163 (2. bâb); Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, II, s. 104; V, s. 129.

172 Gazzâlî, *er-Risâletü'l-Ledünniyye*, s. 244; Hemedânî, *Temhîdât*, s. 3; Konevî, *İ'câzü'l-Beyân*, s. 128; Konevî, *el-Fükûk*, s. 251.

[3/7] Tercüme ve îzâh: "Hak Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ (Kāf, 50/16) ya'ni "Ben o kuluma şah damarından daha yakınım" buyurdu. Sen ise bundan gāfil olup tefekkür okunu uzağa düşürdün; ya'ni Hakk'ı kendi nefsinde değil, âfâkta aradın. Ey okunu ve yayını tertîb etmiş ve akıl ve zekâsını ulûm-i sâire ile mahmûl kılmış olan kimse, av yakındır. Hâlbuki sen okunu uzağa atmışsın."[173]

Hak her fehimden zâhir olduğu gibi, her bir fehimden bâtın olan dahi yine Hak'tır. Ya'ni anlayışı mahdûd olan kimselerin isti'dâdlarının yetişmediği mefhûmlar ile bâtındır; fakat bu bâtınıyet mahdûdu'l-fehm olanların fehimlerine göredir. Yoksa "Âlem Hakk'ın sûretidir ve hüviyetidir; ve âlem Hakk'ın ism-i Zâhir'idir" diyen ve bunun böyle olduğunu zevkan bilen kimsenin fehmine göre bâtın değildir. Çünkü böyle bir zât-ı şerîfin fehmi mahdûd değildir. Bu zât-ı şerîf, âlem, Hakk'ın zâtı i'tibâriyle değil, belki ism-i Zâhir ile takayyüdü ve taayyünü i'tibâriyle sûreti ve hüviyeti olduğunu bilir. Zîrâ o, Hakk'ı cemî'-i mezâhirde müşâhede eder. Nitekim Ebû Yezîd (k.s.) buyurmuştur ki: "Otuz yıldan beri Allah ile tekellüm ederim. Hâlbuki nâs kendileriyle tekellüm ederim zannederler."

Ma'lûm olsun ki, esmâ zât-ı Hakk'ın şuûnudur; ve şuûn-ı Hak ise onun zâtının "ayn"ıdır; ve Zâhir dahi onun ismidir ve ism-i Zâhir âlemin zuhûrunu iktizâ eder. Zîrâ isim bir mazhar olmayınca zâhir olmaz. Binâenaleyh Hak âlemin "ayn"ı olması i'tibâriyle, âlem Hakk'ın sûreti ve hüviyeti olur; ve nitekim Hak suver-i akliyye ve hissiyye ve rûhâniyye ve cismâniyyeden zâhir olan şeyin ma'nâ cihetiyle rûhudur; ve Hak Teâlâ bu cihetten Bâtın'dır. Binâenaleyh âlemde "zuhûr" ve ma'nâda "butûn" kaydıyla mukayyed olan Hak'tır; ve zuhûr ve butûn Hakk'ın hüviyetidir; ve Hak zâhirin ve bâtının hüviyeti olunca, bâtınıyetin zâhiriyete nisbeti, sûretin müdebbiri olan rûhun sûrete nisbeti gibidir.

Misâl: Bilfarz "insan" kelimesini bu kâğıt üzerine nakşettik; gözümüzün önünde bir sûret zâhir oldu. Bizi bu sûreti nakşa sevkeden onun ma'nâsı idi. Binâenaleyh bu ma'nâ o sûretin müdebbiridir; [3/8] ve bu kelime zâhir, onun rûhu olan ma'nâsı da bâtındır; ve bu sûret ma'nânın

173 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, XII, s. 148 (beyit: 2370-2371).

gayrı değildir; belki zâhiri bâtınının "ayn"ıdır. Eğer gayrı olsa idi, o sûreti görünce ma'nâsına; ve ta'bîr-i dîğerle, zâhirden bâtına intikāl edilmemek lâzım gelir idi; ve kezâ "ilim"deki ma'nâyı izhâr için bu sûret nakşedilmemek îcâb eyler idi.

İşte her mevtında zâhir olan sûretlerin bâtınları vardır; ve her mevtında zâhir ve bâtın olan Hak'tır. Meselâ ilm-i Hak'ta zâhir olan a'yân-ı sâbitenin bâtını esmâ; ve âlem-i ervâhda zâhir olan suverin batını a'yân-ı sâbite; ve âlem-i misâlde zâhir olan sûretlerin bâtını ervâh; ve âlem-i şehâdette zâhir olan suverin bâtını dahi suver-i misâliyyeleridir; ve bunların cümlesinde zâhir olan Hak'tır; ve Hak cümlesinin ebtan-ı butûnudur.

فَيُؤْخَذُ في حَدِّ الإنسانِ مَثَلًا باطنُه وظاهرُه، وكذلك كلُّ مَحْدُودٍ، فالحَقُّ مَحْدُودٌ بِكُلِّ حَدٍّ، وصُوَرُ العالَمِ لا تَنْضَبِطُ ولا يُحَاطُ بها ولا تُعْلَمُ حُدُودُ كلِّ صورةٍ منها إلا على قَدرِ ما يَحْصُلُ لِكُلِّ عالَمٍ من صُوَرِه، فلِذَلِكَ يُجْهَلُ حَدُّ الحَقِّ، فإنَّه لا يُعْلَمُ حَدُّهُ إلا بِعِلْمِ حَدِّ كلِّ صورةٍ، وهذا محالٌ حُصُولُه، فَحَدُّ الحَقِّ مُحَالٌ.

İmdi insanın haddinde, meselâ onun zâhir ve bâtını ahz olunur; ve her mahdûd dahi böyledir. Binâenaleyh Hak, her bir had ile mahdûddur. Hâlbuki âlemin sûretleri, ancak her âlem için onun sûretlerinden hâsıl olduğu kadar munzabıt olur ve ihâta olunur; ve her bir sûretin hudûdu bilinir. İşte bunun için Hakk'ın haddi mechûl olur. Zîrâ Hakk'ın haddi, ancak her sûretin haddini bilmek ile ma'lûm olur. Bunun husûlü ise muhâldir. O öyle ise Hakk'ın haddi muhâldir.

Ya'ni insanı ta'rîf ve tahdîd edeceğimiz vakit "hayvân-ı nâtık"tır deriz. "Nâtık" onun bâtını ve "hayvan" zâhiridir. Cins ve fasıldan hâsıl olan hey'et-i müctemia-i zâhiresi ile onda sırr-ı ahadiyyet vardır; ve her ikisinin hakāyık-ı müştereke ve mümeyyizesi mevcûddur ki, onda bâtındır; ve Hak, [3/9] onun hadd ve ta'rîfinde me'hûzdür. İşte her bir ta'rîf ve tahdîd olunan şey dahi böyledir. Çünkü her mahdûdda, bir emr-i âmm-ı müşterek ve emr-i hâss-ı mümeyyiz lâzımdır; ve bunların her ikisi de Hakk'a müntehî olur; ve Hak her bir şeyin hadd ve ta'rîfinde bâtındır. Binâenaleyh her ne vakit bir şeyi ta'rîf ve tahdîd eylesek Hakk'ı ta'rîf ve tahdîd etmiş

oluruz. Çünkü o şeyin zâhiri Hakk'ın Zâhir isminin mazharı ve bâtını dahi, Hakk'ın Bâtın isminin mazharıdır; ve mazhar ise ahadiyet i'tibâriyle Zâhir'in aynıdır. Ve âlemin sûretleri ve cüz'iyâtı mufassalan mazbût ve münhasır değildir, nâmütenâhîdir. Hâlbuki hudûd, suver-i eşyâyı ve onların hakāyıkını ihâtadan sonra ma'lûm olur. Onları ihâta mümkin olmadığından, hudûdunu bilmek dahi muhâldir; ve mâdemki onların hudûdu bilinmiyor, o hâlde Hakk'ın had ve ta'rîfi daha muhâldir. Ancak munzabıt olan ve ihâta olunan ve hudûd ve ta'rifâtı bilinen şey, her âlem için o âlemin sûretlerinden hâsıl olan kadardır. Velhâsıl âlemin sûretleri munzabıt olmadığı için, Hakk'ın had ve ta'rîfi dahi mechûl olur. "Âlemin sûretlerinin munzabıt olmaması" budur ki, Hakk'ın şuûnât-ı zâtiyyesi olan esmânın nihâyeti yoktur. Bu esmâsıyla Hak, ezelen ve ebeden tecellî eder durur; ve bu esmânın sûretleri olan a'yân dahi, o tecelliyâtı ale'd-devâm kabûl eder; ve bu suver ve nukūş-ı âlem mütemâdiyen mütekevvin olur. Ondan sonra fesâda gider; ve fesâd dahi tecellîdir. Meselâ bahar gelince ağaçların yaprakları, çiçekleri, meyveleri tekevvün eder. Güller açar, dağlar yeşillenir. Kış mevsiminde fesâda gider. Velhâsıl küre-i arz üzerindeki suver-i bî-nihâye böylece tekevvün ve tefessüd eyler. Fezâ-yı bî-nihâyedeki avâlimin ve onların üzerlerindeki suverin tekevvün ve tefessüdü dahi böyledir. Suver-i mütekevvinenin hudûd ve teârîfi Hakk'ın bildirdiği kadar ma'lûmumuz olur. Hâlbuki henüz tekevvün etmemiş olan sûretlerin hudûdunu bilmek muhâldir. Binâenaleyh Hakk'ın haddini bilmek dahi muhâl olur.

وَكَذَلِكَ مَنْ شَبَّهَهُ وما نَزَّهَهُ، فَقَدْ قَيَّدَهُ وَحَدَّدَهُ، وما عَرَفَهُ.

Ve Hakk'ı tenzîh etmeyip teşbîh eden kimse dahi böyledir. O, muhakkak onu takyîd ve tahdîd etti; ve onu bilmedi. [3/10]

Ya'ni Hakk'ı teşbîhsiz tenzîh eden kimse, onu tahdîd ve takyîd eylediği gibi, tenzîhsiz teşbîh eden kimse dahi, münezzih olan kimse gibi, onu tahdîd ve takyîd etmiş olur; ve Hakk'ı bilmez. Çünkü teşbîh eden kimse, Hakk'ı cismâniyâta benzetip onda hasreder. Hâlbuki bu, gayr-ı mahdûd olan mutlakı takyîd ve tahdîddir. Ve kezâ tenzîh eden kimse dahi, Hakk'ı cismâniyâttan tenzîh eder; ve bundan, Hakk'ın haddi cismâniyâtın hudû-

dundan hâriçtir, ma'nâsı çıkar; ve mukayyedâttan tenzîh olundukda dahi, Hak kayd-ı ıtlâk ile takyîd edilmiş olur.

ومَن جَمَعَ في معرفتِه بين التَّنزيهِ والتَّشبيهِ وَوَصَفَهُ بالوَصْفَيْنِ على الإجمالِ، لأنَّه يَسْتَحِيلُ ذلك على التَّفصيلِ لِعَدَمِ الإحاطَةِ بما في العالَمِ مِن الصُّوَرِ، فَقَدْ عَرَفَه مُجْمَلًا لا على التَّفصيلِ كما عَرَفَ نفسَه مُجْمَلًا لا على التَّفصيلِ.

Ve Hakk'ın ma'rifetinde tenzîh ve teşbîh beynini cem'eden ve onu iki vasf ile vasfeyleyen kimse, nasıl ki kendi nefsini tafsîl üzere değil, mücmelen ârif oldu ise, Hakk'ı dahi tafsîl üzere değil, mücmelen ârif olur. Zîrâ âlemde suverden olan şeyin adem-i ihâtasından nâşî, onu iki vasf ile tafsîl üzere vasfetmek müstahîldir.

Ya'ni ârif-i muhakkik Hakk'ı, ahadiyyet-i zâtiyyesi ve hakîkat-i vâhidesi i'tibâriyle taayyünâtın kâffesinden tenzîh eder; ve âlemin sûretlerinde zuhûru ve tecellîsi ve ism-i Zâhir cihetinden âlem Hakk'ın hüviyeti olması i'tibâriyle de teşbîh eder; ve Hak hakkında bu sûretle tenzîh ve teşbîh beynini cem'eder; ve şu hâlde Hakk'ı, muktezâ-yı tenzîh olan butûn ve vahdet; ve teşbîhin muktezâsı olan zuhûr ve kesret vasıflarıyla tavsîf eyler. Fakat bu tavsîf tafsîlen değil, mücmelendir. Çünkü Hakk'ı bu iki vasf ile tafsîl üzere tavsîf etmek muhâldir. Zîrâ âlemin sûretlerinin kâffesini ihâta eylemek mümkin değildir. Binâenaleyh böyle bir kimse Hakk'ı, tafsîl üzere değil, belki icmâl üzere [3/11] ârif olur. Zîrâ nâmütenâhî olan şeyin def'a-i vâhidede ihâta ve tafsîli mümkin değildir. Fakat Hak suver-i âlemi bilâ-inkıtâ' ve ebedü'l-âbâd nâmütenâhî olarak tafsîl eder; ve nitekim o ârif-i muhakkik, kendi nefsini dahi tafsîlen değil, mücmelen ârif oldu. Ya'ni bilir ki, kendi nefsi esmâ-i ilâhiyyeden bir ism-i hâssın mazharı ve sûretidir; ve isim onun rûhu ve bâtınıdır; ve kendi nefsinde müşâhede ettiği kemâlâtın ba'zısı, o ismin hazînesinde mahfûz olan şeylerdendir. Binâenaleyh Rabb-i hâssı olan ismin hazînesindeki kemâlâtın kâffesini tafsîlen bilmez. Belki o kemâlât, peyderpey zâhir oldukça bilir. Şu hâlde onun Rabb'ine olan ilmi, icmâlî olmuş olur. Yâhud ârifin kendi nefsini tafsîlen bilmeyip de mücmelen bilmesinin sebebi budur ki, âlem-i kebîrde her ne mevcûd ise, onun nefsinde de mündemicdir; ve âlem-i kebîrin sûretleri ise munzabıt

değildir ve ihâta olunmaz; ve onları tafsîl üzere bilmek mümkin değildir. Belki icmâl üzere bilinir. Binâenaleyh ârif dahi kendi nefsini tafsîlen değil, mücmelen bilir.

Misâl: Bir kayısı çekirdeğinin içinde bir ağaç olduğunu ve o ağacın üzerinde binlerce kayısı bulunduğunu ve her birinin çekirdeği içinde kezâ birer ağaç ve ağaçlarda nice bin kayısı olduğunu ve ağaçlar ve meyvelerin nâmütenâhî bir sûrette teselsül ederek gideceğini biliriz. İşte bu ma'rifet icmâlîdir. Zîrâ nâmütenâhî olan ağaçların ve kayısıların birdenbire ihâtası ve tafsîli kābil değildir. Peyderpey zuhûr ettikçe bilinir; ve çekirdek ahadiyyet-i zâtiyyesi ve hakîkat-i vâhidesi i'tibâriyle müteselsilen zâhir olan ağaçlardan ve meyvelerden münezzehtir. Fakat zâhir olan ağaçlar ve meyveler onun hüviyeti olması i'tibâriyle çekirdeğin gayrı değildir. Şu hâlde bu çekirdek iki vasıf ile tavsîf olunur: Birisi butûn ve vahdet, diğeri de zuhûr ve kesrettir; ve bu vasıflar tafsîlen değil, mücmelendir. Zîrâ ağaçların ve meyvelerin ihâtası kābil olmadığından çekirdeği tafsîlen tavsîf edemeyiz. [3/12]

وَلِذَلِكَ رَبَطَ النَّبِيُّ ﷺ مَعْرِفَةَ الحَقِّ بمعرفةِ النَّفْسِ فقال: «مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ»، وقال تعالى: ﴿سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الآفَاقِ﴾ وهو ما خَرَجَ عنك، ﴿وَفِي أَنْفُسِهِمْ﴾ وهو عَيْنُكَ، ﴿حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ﴾ أي: لِلنَّاظِرِين ﴿أَنَّهُ الْحَقُّ﴾ من حيث إنَّك صورتُه وهو روحُك، فَأَنْتَ له كالصورةِ الجِسْمِيَّةِ، وهو لك كالرُّوحِ المُدَبِّرِ لصورةِ جَسَدِك، والحَدُّ يَشْمَلُ الظاهرَ والباطنَ مِنْكَ، فإنَّ الصورةَ الباقِيَةَ إذا زَالَ عنها الروحُ المُدَبِّرُ لها لَمْ يَبْقَ إنسانًا، ولكنْ يُقالُ فيها إنَّها صورةٌ تُشْبِهُ صورةَ الإنسانِ، فلا فَرْقَ بينها وبين صورةٍ إنسانِيَّةٍ مِن خَشَبٍ أو حِجَارَةٍ، ولا يَنْطَلِقُ عليها اسمُ الإنسانِ إلا بالمجازِ لا بالحقيقةِ.

Ve bunun için Nebî (s.a.v.) Hakk'ın ma'rifetini, nefsin ma'rifetine rabteyledi de: "Nefsini bilen kimse muhakkak Rabb'ini bildi" buyurdu. Hak Teâlâ dahi buyurdu ki: "An-karîb biz âyâtımızı onlara âfâkta göstereriz"; ve o senden hâriç olan şeydir. "Ve biz âyâtımızı nefislerinde onlara göstereriz"; o da senin "ayn"ındır. "Tâ ki onlara"; ya'ni nâzırîne "mütebeyyin olsun ki, muhakkak o Hak'tır." (Fussilet, 41/53) Sen

> Hakk'ın sûreti olduğun ve O senin rûhun olduğu haysiyetle. İmdi sen O'nun için sûret-i cismiyye gibisin; ve o, senin cesedinin sûreti için rûh-ı müdebbir gibidir. Ve hadd senin zâhir ve bâtınına şâmildir. Zîrâ sûret-i bâkıye, onu müdebbir olan rûh ondan zâil olduğu vakit, insan olarak bâkî kalmaz; fakat onun hakkında "o, insan sûretine müşâbih bir sûrettir" denilir. Binâenaleyh o sûret ile, ağaçtan ve taştan olan sûret-i insâniyye arasında fark yoktur; ve o sûrete ism-i insân ıtlâkı hakîkat ile değil, mecâz iledir.

Ya'ni nefsin icmâlen bilinmesi, Hakk'ın icmâlen bilinmesini müstelzim olduğu için (S.a.v.) Efendimiz Hakk'ın ma'rifetini, nefsin ma'rifetine merbût kılıp مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ [Nefsini bilen kimse muhakkak Rabb'ini bildi.] buyurdu. Zîrâ vücûd-ı mutlak, nasıl ki âfâkta mevcûd ise, enfüste dahi öylece mevcûttur. Nitekim Hakîm-i Senâî hazretleri bu ma'nâya işâreten buyururlar: [3/13]

آن که خود را شناخت نتواند　　آفریننده را کجا داند

تو که در نفس خود زبون باشی　　عارف کردگار چون باشی

Tercüme: "Kendi nefsini tanıyamayan, bilmeyen kimse, Hâlık'ı nerede bilir? Sen kendi nefsinin elinde zebûn oluyorsun, nasıl ârif-i Kirdgâr olursun?"[174]

İmdi Rabb'ini bilmek için kişi evvelen kendi nefsini bilmek lâzımdır. Nefsini icmâlen ârif olan, Rabb'ini de icmâlen ârif olur. Çünkü nefs-i insâniyye, merâtib-i kevniyye ve ilâhiyyenin cümlesini müştemildir; ve Hak dahi bu merâtibde zuhûru hasebiyle, onların cümlesini müştemildir. Ve ârif Rabb'inin merâtibini, nasıl ki mücmelen bilirse, kendi nefsini dahi, gāliben ancak icmâl üzere bilir. Ve nefsini tafsîlen ârif olan zât, ancak kuyûd-ı zâhire ve taayyünât-ı bâtıneden muntalık ve ahkâm-ı vücûbiyye ve imkâniyye kendisinde muntabi' olan kimsedir. Binâenaleyh bu zât Rabb'ini de tafsîlen ârif olur; ve ma'rifet-i hakîkiyyenin husûlü, ancak suver-i âfâkıyyede münteşir olan âyât-ı ilâhiyye ile enfüsteki âyât-ı ilâhiyye ma'rifeti beynini cem'etmekle olur. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: "Biz âyâtımızı an-karîb onlara âfâkta gösteririz." (Fussilet, 41/53) Ve "âfâk" dediğimiz

174 Senâî, *Hadîka*, s. 63. Krş. Câmî, *Nakdu'n-Nusûs*, s. 131.

şey senden hâriç olan şeydir; ya'ni taayyünât-ı âfâkıyye senin taayyününe nisbeten başka bir taayyündür; ve Hak her bir taayyünde başka başka tecellîler ile zâhir oldu. Ve kezâ Hak Teâlâ buyurur: "Biz âyâtımızı onların nefislerinde onlara göstereriz." (Fussilet, 41/53) Ve o "nefis" dahi senin "ayn"ındır. Ve Hak, cemî'-i merâtib-i kevniyye ve ilâhiyye ile kalb-i mü'mine müstevî oldu, "Tâ ki onlara, ya'ni nâzır olanlara, mütebeyyin olsun ki, âfâk ve enfüste görünen Hak'tır" (Fussilet, 41/53). Ve Hakk'ın âfâkta ve enfüste görünmesi, sen Hakk'ın sûreti olduğun ve Hak da senin rûhun olduğu haysiyetledir. Şu hâlde sen, [3/14] Hakk'ın sûret-i cismiyyesi gibisin; ve Hak senin cesedinin sûretine, onu idâre eden rûh gibidir. Ya'ni âfâk ve enfüste meşhûd olan mezâhirde Hakk'ın zâhir olması ve âfâk ve enfüsün Hak ile kāim bulunması, rûhun cesedde zuhûru ve cesedin rûh ile kıyâmı gibidir. Binâenaleyh Hak, senin hüviyetin ve bâtının; ve sen, Hakk'ın sûreti ve zâhirisin. Maahâzâ Hak, rûh değildir; belki rûhun rûhudur. Çünkü vücûd-ı mutlakın tenezzülâtı merâtibine göre âlem-i ervâh üçüncü mertebedir. Ömer Hayyâm buyurur:

حق جانِ جهانست و جهان جمله بدن　　اصنافِ ملائکه حواسِّ این تن

افلاك و مواليد و عناصر همه اعضاء　　توحيد همين است ديگرها همه فن

Tercüme: "Hak cihânın cânıdır; ve cihân hey'et-i mecmûasıyla bedendir. Esnâf-ı melâike dahi bu bedenin havâssidir. Eflâk ve mevâlîd ve anâsır ise bu bedenin a'zâsıdır. İşte tevhîd budur; bunun gayrısı hep hicâb-ı kesrettir."[175]

Ve insanı ta'rîf etmek istediğimiz vakit, onun zâhirini ve bâtınını nazar-ı i'tibâra alıp "insan hayvân-ı nâtıktır" deriz. Nâtıkıyet insanın bâtınına şâmil olur. Çünkü rûh, nefs-i nâtıkadır; ve hayvâniyet ise zâhirine şâmildir. Zîrâ "hayvan" dediğimizde nâmî ve hassâs ve müteharrik-bi'l-irâde olan bir cismi murâd ederiz. İmdi Hak, senin zâhir ve bâtından mürekkeb olan sûretine rûh gibidir. Ve insanın ta'rîfinde zâhir ve bâtının ahzedilmesi lâzım geldiğinin delîli budur ki, rûh ile bâkî ve kāim olan insanın sûretinden, bu sûreti idâre eden rûh zâil olunca, artık o sûrete insan denilmez. Belki, insan sûretine müşâbih bir sûrettir, denilir. Binâenaleyh rûhu zâil olmuş olan

175 Hayyâm, *Rubâîler* (haz. M. Kanar), s. 146.

sûret-i insâniyye ile ağaçtan ve taştan masnû' olan insan heykelleri arasında hiçbir fark yoktur. Eğer o sûrete "insan" denirse, [3/15] hakîkat değil, belki "evvelce insan idi" demek ma'nâsında kevn-i sâbık alâkasıyla mecâz olur.

وصورَةُ العالَمِ لا يُمْكِنُ زَوَالُ الحقِّ عنها أصلًا، فَحَدُّ الأُلوهِيَّةِ له بالحقيقةِ، لا بالمجازِ، كما هو حَدُّ الإنسانِ إذا كان حَيًّا، وكما أنَّ ظاهرَ صورةِ الإنسانِ تُثْنِي بلِسانِها على رُوحِها ونفْسِها الْمُدَبِّرِ لها، كذلك جَعَلَ اللّٰهُ صورةَ العالَمِ تُسَبِّحُ بِحَمْدِه، ولكنْ لا نَفْقَهُ تَسْبِيحَهُم، لأنَّا لا نُحِيطُ بما في العالَمِ من الصُّوَرِ.

Ve âlemin sûretinden Hakk'ın zevâli aslâ mümkin değildir. Böyle olunca ulûhiyetin haddi, onun için hakîkat iledir; mecâz ile değildir. Diri olduğu vakit insanın haddi gibi. Ve insanın sûretinin zâhiri, kendisini müdebbir olan rûhuna ve nefsine, kendi lisânı ile, nasıl izhâr-ı senâ eder ise, kezâlik Allah Teâlâ dahi sûret-i âlemi, Hakk'ın hamdi ile müsebbih kıldı; velâkin biz onların tesbîhini idrâk etmeyiz. Zîrâ biz, âlemde suverden olan şeyleri ihâta edemeyiz.

Ya'ni insanı târif ederken "hayvân-ı nâtıktır" deyip, "hayvan" ta'bîriyle onun cesedini, zâhirini; ve "nâtık" ta'bîriyle hüviyyet-i bâtınesini, rûhunu alırız; ve insanın zâhiri bâtınından ve bâtını da zâhirinden zâil olmaz. Bunun gibi Hak dahi âlemin sûretinin bâtını ve âlemin sûreti O'nun zâhiridir; ve Hak bâtınıyeti cihetiyle sûret-i âlemden aslâ zâil olmaz. Eğer zâil olsa, insanın rûhu cesedinden zâil olduğu vakit nasıl fânî olursa, sûret-i âlem dahi öylece fenâya gider. İmdi insan, hayâtta olduğu vakit nasıl ki, zâhir ve bâtını ile ta'rîf olunursa, ulûhiyet dahi öylece zâhir ve bâtın-ı Hak alınmak sûretiyle hadd ve ta'rîf olunur. Ve hadd-i ulûhiyyet Hak için, mecâzen değil, hakîkaten sâbittir. Zîrâ me'lûh gibi değildir. Hak, me'lûhun, ya'ni suver-i âlemin Kayyûm'udur. Çünkü ilâh olmayınca, me'lûhun kıyâmı mutasavver olmaz.

Ma'lûm olsun ki, [3/16] sırası geldikçe diğer faslarda dahi îzâh olunduğu üzere Hak, ahadiyyet-i zâtiyye mertebesi i'tibâriyle cemî'-i sıfât ve esmâdan müstağnîdir. Binâenaleyh bu mertebeyi îzâh için hiçbir ta'bîr yoktur. Lisân-ı hâdis bu husûsta lâl ve ebkemdir; ve bu mertebeyi tefekkür, abesle

iştigāldir. Onun için Peygamberimiz (a.s.v.) Efendimiz لَا تَتَفَكَّرُوا فِي ذَاتِ اللّٰهِ ya'ni "Zât-ı Hak'ta tefekkür etmeyiniz" buyurmuşlardır. Ahadiyyet-i zâtiyye mertebesinde Hakk'ın bilkuvve mevcûd olan sıfâtı ve bu sıfâtın muktezâları bulunan esmâsı mahv ve müstehlektir. "İlâh" denemez, çünkü "me'lûh" yoktur. "Hâlık" denemez, çünkü "mahlûk" yoktur. "Musavvir" denemez, çünkü "sûret" yoktur; ve kıs-aleyhi'l-bevâkî. Velhâsıl hiçbir şeyle tavsîf olunamaz. Fakat bilkuvve zâtında mevcûd ve mündemic olan sıfât ve esmâ öylece mahbûs kalamaz; zuhûr etmek isterler. Nitekim kendisinde ressâmiyet sıfatı bulunan bir adam hayâtının nihâyetine kadar bir levha tasvîr etmeyebilir mi? İçinde dâimâ o sıfatın takāzâsı vardır; ve o sıfat, bir levha tersîm et ki, senin "ressâm" ismin zâhir olsun, der durur. Bunun gibi Hakk'ın sıfat ve esmâ-i bî-nihâyesi dahi kemâllerinin zuhûru için bu mertebede takāzâ ederler. İşte bu takāzâya mebnî, Hak dahi rahmeten-li'l-esmâ, mertebe-i ahadiyyetten mertebe-i vahdete tenezzül buyurmuştur. Binâenaleyh Hak, bu mertebede "ulûhiyet" sıfatıyla muttasıf olur; ve ulûhiyet, esmâ-i ilâhiyyenin suver-i ilmiyye ile taayyünü mertebesi olan mertebe-i vâhidiyyete tenezzül edince bu mertebede vücûd-ı vâhid esmâ ile müteayyin olur; ve suver-i âlem dahi a'yân-ı gaybiyyenin, ya'ni a'yân-ı sâbitenin sûretleridir. Bu hâlde suver-i âlem esmâ-i ilâhiyyenin mezâhiri olur; ve eğer bu mezâhir olmasa esmâ müteayyin olmaz idi. Binâenaleyh ulûhiyetin zâhirde tahakkuku, âlemin vücûduna mütevakkıftır; ve suver-i âlem zâhir, esmâ dahi bâtındır; ve zâhir olan suver-i âlemin kıyâmı, onun bâtını olan esmâ iledir. Binâenaleyh insanı ta'rîf ederken zâhirini ve bâtınını aldığımız gibi, ulûhiyeti ta'rîf ederken, onun zâhiri olan suver-i âlemi ve bâtını olan esmâyı alırız. [3/17] Ve insanın sûretinin zâhiri, kendisini müdebbir olan rûhuna ve nefsine, lisân-ı zâhir ile hâmid olduğu gibi, Allah Teâlâ dahi sûret-i âlemi kendi nefsine hâmid kıldı. Çünkü sûret-i insânın bekāsı ve hayâtı ve insanlığı ve kemâlât-ı ilâhiyye tahsîli ve sûret-i ilâhiyye üzere mahlûk olmasıyla tavsîfi, bâtını olan rûh sebebiyledir. Ve kezâ zâhir ve bâtının mecmûu olan sûret-i âlemin bekāsı ve kıyâmı dahi, kendisinin bâtını ve rûhu olan Hak'la olduğu için ona hâmiddir. Velâkin bizim vücûd-ı mukayyedimiz ve taayyünümüz perde olduğundan, onların tesbîhlerini idrâk edemiyoruz. Zîrâ âlemin sûretlerinin ecnâs ve envâı çoktur. Biz

o sûretlerin kâffesini ihâta edemeyiz. Çünkü her cinsin sûreti, ancak kendi cinsinin lisânı üzere olan hamd ü senâsını anlayabilir. İmdi suver-i âlem kendilerinin ervâh ve esmâsını nekāyis-i imkâniyyeden tenzîh etmeleri hasebiyle müsebbih olurlar; ve kendilerinden zâhir olan kemâlât hasebiyle de hamdederler.

فَالْكُلُّ أَلْسِنَةُ الحَقِّ نَاطِقَةٌ بِالثَّنَاءِ على الحَقِّ، ولذلك قال: ﴿اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ أيْ: إليه يَرْجِعُ عَوَاقِبُ الثَّنَاءِ، فهو المُثْنِي والمُثْنَى عليه.

Böyle olunca âlemin sûretlerinin hepsi, Hakk'ın lisânları olup, Hakk'a senâ ile nâtıktır; ve işte bunun için اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (Fâtiha, 1/1) ya'ni "Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allâh'a mahsustur" dedi ki, senânın âkıbetleri O'na râcîdir demek olur. Binâenaleyh "senâ eden" ve "senâ olunan" ancak O'dur.

Ma'lûm olsun ki, "Kelâm" Hakk'ın sıfatlarından bir sıfattır; ve vücûd ancak Hakk'ın vücûdu olduğundan sıfat-ı kelâm ile ittisâf dahi ancak o vücûd-ı vâhide mahsustur; ve suver-i âlemin kâffesi vücûd-ı mutlak-ı Hakk'ın bi't-tenezzül, bi-hasebi'l-esmâ taayyününden ibâret olmakla, bunların hepsinde zâhir olan Hak'tır; ve âlemin sûretleri Hakk'ın zâhiridir. Binâenaleyh sıfât-ı Hak bu mezâhirde [3/18] onların isti'dâdları ve taayyünlerinin muktezâsı vech ile zâhir olur. Ve onlardan kelâmın sudûru dahi, muktezâ-yı hâllerine göredir; ve bu sûretlerin cümlesinden mütekellim olan Hak olduğundan her birisi, ayrı ayrı Hakk'ın birer lisânıdır. Nitekim Cenâb-ı Şeyh (r.a.) *Fütûhât-ı Mekkiyye*'nin on ikinci bâbında buyururlar ki: "Nebât ve cemâdın ervâhı vardır ki, ehl-i keşften gayrısının idrâkinden bâtındır. Binâenaleyh hayvandan idrâk olunan şey, onlarda hissolunmaz. Ve insan tesmiye olunan bu mizâc-ı hâssın gayrı olarak, ehl-i keşf indinde her bir şey hayvân-ı nâtıktır; ve bizim keşfimiz dahi ona şâhiddir. Zîrâ biz lisân-ı nâtık ile taşların Hakk'ı zikrettiklerini kulaklarımızla işittik." Ve yine o bâbın diğer bir mahallinde buyururlar: "Bu tesbîh, keşif sâhibi olmayan ehl-i nazarın dediği gibi, lisân-ı hâl ile değildir."[176] Ve yine "Elli dördüncü suâlin cevâbı"nda buyururlar ki: "Ulemâ-i rüsûmdan âmme indinde

176 *Fütûhât-ı Mekkiyye*, I, s. 225 (12. bâb).

Allâh'ın sâmit olan eşyâdaki kelâmı, kelâm-ı hâldir. Ya'ni şöyle ve böyle olduğu onun hâlinden anlaşılır; hattâ eğer o sâmit lisâna geleydi, anlaşılan şeyi söylerdi. Bu tâife misâl îrâd edip derler ki: Arz, çiviye niçin beni yarıyorsun der; ve çivi dahi, beni mıhlayana nazar et! der. İşte onların indinde bu, kelâm-ı hâldir. Binâenaleyh onlar, Hak Teâlâ'nın وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ (İsrâ, 17/44) [Allâh'ı hamd ile tesbîh etmeyen hiçbir şey yoktur.] ve إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا (Ahzâb, 33/72) [Biz emâneti göklere ve yere ve dağlara arzettik. İmdi onu yüklenmekten çekindiler.] kelâmıyla ihbâr buyurulan her bir şeyin tesbîhini ve semâvât ve arzın emânet-i Hakk'ı yüklenmekten ibâ ettiklerini bu esâsa binâ etmişlerdir. Hâlbuki ehl-i keşf indinde cemâd ve nebât ve hayvandan her bir şeyin nutku işitilir. Abd, nâstan mütekellim olan kimselerin nutkunu nasıl işitir ise, eşyâ-yı sâmitenin nutkunu dahi hayâlde değil, âlem-i histe kulağıyla öylece işitir." [177]

İmdi âlemlerin sûretlerinin kâffesi Hakk'ın lisânları olduğundan, onlar الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (Fâtiha, 1/1) [Hamd, âlemlerin Rabb'i olan Allâh'a mahsustur.] dediler; ve senânın âkıbetleri Allâh'a râci'dir. Şu hâlde "hâmid" ve "mahmûd" Hak olmuş olur. Zîrâ bu sûretlerde müteayyin olup "hamdeden" Hak'tır; ve sûretlerin cümlesinin rûhu olmakla "mahmûd" olan yine Hak'tır. [3/19]

Şiir:

فَإِنْ قُلْتَ بِالتَّنْزِيهِ كُنْتَ مُقَيِّدًا وَإِنْ قُلْتَ بِالتَّشْبِيهِ كُنْتَ مُحَدِّدًا

İmdi eğer sen, tenzîh ile kāil olur isen mukayyid olursun; ve eğer teşbîh ile kāil olursan muhaddid olursun.

Ya'ni eğer Hakk'ı yalnız tenzîh edecek olur isen, O'nu takyîd etmiş olursun. Zîrâ Hak sıfât-ı muhdesâttan ve mâddiyâttan münezzehtir, denildikde, onun sıfatı bunların sıfatından başkadır demek olur ki, bu da Hakk'ı bir sıfat ile takyîdden ibârettir; veyâhud Hak mukayyedâttan münezzehtir, denilince, ıtlâk kaydıyla takyîd edilmiş olur. Binâenaleyh yalnız tenzîhe kāil olan mukayyid olur. Ve eğer Hakk'ı, yalnız teşbîh edecek olur isen, muhaddid olursun. Zîrâ teşbîh Hakk'ı cismâniyâta benzetmektir; ve

177 *Fütûhât-ı Mekkiyye*, III, s. 116 (73. bâb).

Hak cismâniyete benzetilince, onda hasredilmiş olur. Bu ise gayr-ı mahdûd olan Hakk-ı mutlakı, hudûd-ı cismâniyyât ile tahdîd etmektir.

وَإِنْ قُلْتَ بِالْأَمْرَيْنِ كُنْتَ مُسَدِّدًا وَكُنْتَ إِمَامًا فِي الْمَعَارِفِ سَيِّدًا

Ve eğer sen emreyn ile kāil olursan müseddid olursun; ve maârifde imâm ve seyyid olursun.

Ya'ni eğer sen Hakk'ı hem tenzîh ve hem de teşbîh edecek olur isen, nefsini tarîk-i sedâd ve salâh üzerine sevketmiş olur ve bu sûrette de maârif-i ilâhiyyede imâm ve muktedâ-bih ve seyyid bulunursun. Zîrâ bâlâda îzâh olunduğu üzere ulûhiyetin had ve ta'rîfi Hakk'ın zâhir ve bâtını ahzedilmekle olur; ve Hak, âlemin sûretinin bâtını ve sûret-i âlem onun zâhiridir. Hak âlemin sûretinin bâtını denilince, bâtınıyeti hasebiyle âlemin sûretlerinden tenzîh edilmiş olur; ve suver-i âlem onun zâhiridir, denilince dahi teşbîh olur. Binâenaleyh böyle diyen kimse hem tenzîh ve hem de teşbîh ile kāil olup nefsini doğru yola sevketmiş bulunur; ve bu maârif-i musîbe ile, hakîkat-i hâlden câhil olanlara, imâm ve muktedâ-bih olarak onların seyyidi olur. [3/20] *Mesnevî*:

گاه خورشید و گهی دریا شوی گاه کوهِ قاف و گه عنقا شوی
تو نه این باشی نه آن در ذاتِ خویش ای برون از وهمها و ز بیش بیش
از تو ای بی‌نقش با چندین صور هم موحّد هم مشبِّه خیره‌سر

Tercüme: "Gâh güneş ve gâh deniz olursun. Gâh Kaf dağı ve gâh ankā kuşu olursun. Sen kendi zâtında ne busun, ne de osun. Ey vehimlerden hâriç ve ziyâdeden ziyâde! Ey bî-nakş olan zât-ı pâk! Bu kadar sûretler ile hem tenzîh eden ve hem de teşbîh eyleyen senden hayrandır."[178]

فَمَنْ قَالَ بِالْإِشْفَاعِ كَانَ مُشَرِّكًا وَمَنْ قَالَ بِالْإِفْرَادِ كَانَ مُوَحِّدًا

İmdi çiftlik ile kāil olan kimse şerîk isbât edici oldu; ve teklik ile kāil olan kimse dahi tevhîd eyleyici oldu.

Ya'ni bir kimse birisi halkın ve diğeri Hakk'ın vücûdu olmak üzere iki vücûd isbât edip varlığı çift görse, Hakk'a şerîk isbât etmiş olur. Binâenaleyh böyle bir kimse Hakk'ın vücûdunu ayrı ve halkın vücûdunu da

178 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, III, s. 31-32 (beyit: 54-55, 57).

ayrı görüp Hakk'ı halktan tenzîh eder. Ve vücûd-ı Hakk'ı, ifrâd edip vâhiddir diyen kimse dahi, onu vahdet ile takyîd eder. Zîrâ evvelen kesreti isbât eder. Ba'dehû Hakk'ı kesretten ihrâc edip tevhîd eyler. Binâenaleyh bu da evvelki gibi haberi olmaksızın şirke düşer. Çünkü teklik ve çiftlik muktezâ-yı adeddir. Hâlbuki Hak ne ikinin ikincisi, ne de kesîrin vâhidi değildir.

فَإِيَّاكَ وَالتَّشْبِيهَ إِنْ كُنْتَ ثَانِيًا وَإِيَّاكَ وَالتَّنْزِيهَ إِنْ كُنْتَ مُفَرِّدًا

Eğer sen iki kılıcı isen, teşbîhden sakın! Ve eğer tek kılıcı isen, tenzîhden sakın! [3/21]

Ya'ni bu kesret-i taayyünâtı görüp vücûd-ı halkı isbât etmek sûretiyle vücûd-ı Hakk'ı, iki vücûdun ikincisi olarak telakkî edersen, bu sırf teşbîh olur ki şirktir. Binâenaleyh bu şirki mutazammın olan teşbîhden sakın! Ve eğer bu taayyünâttan ve vücûd-ı halktan vücûd-ı Hakk'ı çıkarıp, Hak bunların cümlesinden münezzehtir, diyecek olursan bu da sırf tenzîh olur ki, kezâlik şirktir. Zîrâ evvelen bir şeyin vücûdunu isbât etmeyince, onun içinden bir şey çıkarmak mutasavver değildir. Binâenaleyh kezâlik şirki mutazammın olan tenzîhden dahi sakın!

فَمَا أَنْتَ هُوَ بَلْ أَنْتَ هُوَ وَتَرَاهُ فِي عَيْنِ الْأُمُورِ مُسَرَّحًا وَمُقَيَّدًا

İmdi sen O değilsin, belki sen O'sun; ve sen O'nu ayn-ı umûrda mutlak ve mukayyed olarak görürsün.

Ya'ni sen hazret-i şehâdette, kayd-ı zâhir ile mukayyed olduğun için, vücûd-ı mutlak-ı Hakk'ın "ayn"ı değilsin. Binâenaleyh bu kayd-ı taayyün içinde sen O değilsin. Fakat senin bu taayyünün vücûd-ı mutlak-ı Hakk'ın min-haysü's-sıfât tenezzülünden husûle gelmiş bir vücûd-ı i'tibârî olduğu için, hakîkat-i vücûd i'tibâriyle sen O'nun "ayn"ısın. Binâenaleyh sen O'sun; ve sen O'nu a'yân-ı eşyâ sûretlerinde müserrah, ya'ni mutlak, ve mukayyed olarak görürsün. Zîrâ suver-i a'yândan her birisi vücûd-ı mutlakın takayyüdünden hâsıl olmuştur; ve her bir mukayyed, diğer mukayyedin gayrıdır. Fakat cümlesinin hakîkati vücûd-ı mutlak olmak i'tibâriyle yekdîğerinin "ayn"ıdır.

Misâl: Elimize bir iplik alıp, onun üzerinde beş düğüm yapsak. Bu dü-

ğümlerde zâhir olan ve düğümlerin sûretini vücûda getiren ipliktir. Fakat bu düğümlere iplik tesmiye olunmaz; onların adı düğümdür. Zîrâ mutlak iken mukayyed oldu; ve iplik ile görülen işler düğümlerle [3/22] görülmez. Binâenaleyh düğümler mukayyediyetleri i'tibâriyle iplik değildir. Fakat vücûd-ı müstakil sâhibi olmayıp, onların vücûdu ipliğin vücûdundan başka bir şey olmadığından düğümler ipliktir.

Diğer misâl: Bahr-ı muhît alelıtlâk bir deryâdır. Fakat onun suyunu muhtelifü'l-eşkâl beş bardağın içine koysak, bardakların eşkâliyle mukayyed ve onlarla münhasır olduğundan, o sular bahr-ı muhîtin aynı değildir; ve onlara bahr-ı muhîttir desek, herkes hande eder. Çünkü bahr-ı muhît gemileri ve insanları garkeylediği hâlde bunlarda o hâssa yoktur; fakat onların vücûdu bahr-ı muhîtin takayyüdünden husûle gelmiş birer vücûd olduğundan bu i'tibâr ile bahr-ı muhîtin "ayn"ıdır.

قال اللّٰه تعالى ﴿لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ﴾ فَنَزَّهَ، ﴿وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ﴾ فَشَبَّهَ، وقال تعالى ﴿لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ﴾ فَشَبَّهَ وَثَنَّى، ﴿وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ﴾ فَنَزَّهَ وَأَفْرَدَ.

Allah Teâlâ لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ (Şurâ, 42/11) [O'nun misli bir şey yoktur.] dedi, tenzîh eyledi; وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ (Şûrâ, 42/11) [Ve O Semî' ve Basîr'dir.] dedi, teşbîh etti. Ve Allah Teâlâ لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ [O'nun misli gibi bir şey yoktur.] dedi, teşbîh ve tesniye kıldı; وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ [Ve O Semî' ve Basîr'dir.] dedi, tenzîh ve ifrâd eyledi.

Ya'ni Allah Teâlâ لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ kavliyle kendisini hem tenzîh ve hem de teşbîh ve tesniye eyledi. Zîrâ "ke-mislihî" deki "kâf" zâid i'tibâr olundukda "O'nun misli bir şey yoktur" demek olur ki, bu da avâmın anlayışına göre, sırf tenzîhdir. Çünkü kâffe-i eşyâdan onun misliyeti nefyedilmiş oluyor; ve Hak onlardan münezzehtir deniliyor.

Fakat "kâf", gayr-ı zâid i'tibâr olundukda لَيْسَ كَمِثْلِهِ nin ma'nâsı لَيْسَ مِثْلُ مِثْلِهِ ya'ni "O'nun misli bir misil yoktur" demek olur. Bu da havâssın anlayışına göre teşbîh ve tesniyedir. Zîrâ Hak hakkında evvelen misil isbât olunuyor; ba'dehû o misilden eşyânın misliyeti nefyediliyor. Bu ise vücûdda ikilik ve müşâbehet isnâdından başka bir şey değildir. [3/23]

Ve kezâ Hak Teâlâ'nın وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ kavli de hem teşbîh ve tesniyeyi

ve hem de tenzîh ve tefrîdi mutazammındır. Zîrâ bu kavl işitilince vehle-i ûlâda avâmın zihnine mütebâdir olan ma'nâ, "işiticilik" ve "görücülük"te Hakk'ın halka müşârik olmasıdır. Çünkü halk dahi işitir, görür. Hâlbuki bu ma'nâda ikilik ve müşâbehet vardır. Tesniye, ya'ni iki kılmak budur ki, işitmek ve görmek hassasını hâiz olarak bir Hakk'ın ve bir de halkın vücûdu vardır; ve müşâbehet dahi görmekte ve işitmekte Hakk'ın, halka benzemesidir.

Fakat bu âyet-i kerîmeden ehl-i havâssın anladığı tenzîh ve tefrîd ma'nâsına gelince هو zamîrinin evvelen zikri ve haber olan "Semî' ve Basîr" kelimelerinin harf-i ta'rîf ile gelmesi hasr ifâde ettiği cihetle ma'nâ: "Semî' ve Basîr olan ancak Hak'tır; başka semî' ve basîr yoktur" demek olur. Bu ise ancak tenzîh ve ifrâddır.

Ma'lûm olsun ki, vücûd birdir; o da, Hakk'ın vücûdudur. Bu vücûd, nâmütenâhî olmakla berâber, hiçbir kayd ile mukayyed değildir. Fakat O'nun zâtında mündemic, nâmütenâhî birtakım nisbetler vardır. Vâhidin içinde bulunan nısfıyet, sülüsiyet ve rub'iyet, ilh... gibi. Ve Hakk'ın nisbetleri ise sıfatları ve onlardan sâdır olan esmâsıdır. Binâenaleyh Hak, bu nâmütenâhî olan isimleriyle zâhir olmak için, âsâra lüzûm vardır. Bu eserler zâhir olmak için onların sûretleri evvelen ilm-i Hak'ta peydâ olur. Şu hâlde bu sûretler hayâlât-ı ilâhiyye olur. Bu hayâlâta zâhirde vücûd vermek için, vücûd-ı Hak mertebe-i letâfetten mertebe-i kesâfete tenezzül buyurur. İşte bu da Hakk'ın Zâhir ismi ile olan tecellîsidir; ve bu tecellî, bu nâmütenâhî vücûdun yine kendi zâtına olan tecellîsidir. Demek ki, bu suver-i kesîre ve bu taayyünât-ı bî-nihâye vücûd-ı mutlak-ı Hakk'ın mukayyeden zuhûrundan ibârettir. İmdi gayr neredir ki, Hak ondan tenzîh ve tefrîd olunsun; veyâhud ona benzetilsin. Teşbîh ve tenzîh ancak Zâhir ve Bâtın dediğimiz iki şe'n-i ilâhînin [3/24] birbirine nisbeti i'tibâriyle söylenen sözlerdir. Yoksa teşbîh ile tenzîh Hakk'ın hakîkati için zâtîdir. Zîrâ Zâhir ve Bâtın isimleri Hakk'ın şuûnât-ı zâtiyyesidir; ve şuûnâtı ise O'nun zâtının "ayn"ıdır. Binâenaleyh vücûd-ı Hak hem tenzîhi ve hem de teşbîhi câmi'dir.

لَوْ أنَّ نُوحًا جَمَعَ لِقَوْمِهِ بينَ الدَّعْوَتَيْنِ لأجَابُوه، فَدَعَاهُمْ جِهَارًا ثُمَّ دعاهم

إِسْرَارًا، ثم قال لهم: ﴿اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كانَ غَفَّاراً﴾، وقال: ﴿رَبِّ إِنِّي دَعَوْتُ قَوْمِي لَيْلًا وَنَهاراً فَلَمْ يَزِدْهُمْ دُعائِي إِلَّا فِرَارًا﴾.

Eğer Nûh, kavmi için iki da'vet arasını cem'edeydi, elbette onlar ona icâbet ederlerdi. Böyle olunca, onları cihâren da'vet eyledi; ba'dehû onları isrâren da'vet etti. Sonra onlara "Rabbinize istiğfâr edin ki, muhakkak O Gaffâr'dır" (Nûh, 71/10) dedi. Ve Nûh (a.s.) "Yâ Rab ben, kavmimi gece gündüz da'vet ettim, benim da'vetim onlara firârdan gayrı ziyâde etmedi" (Nûh, 71/6) dedi.

Ya'ni Nûh (a.s.), Muhammed (s.a.v.) hazretleri gibi tenzîh ve teşbîh da'veti arasını cem'edeydi, elbette kavmi ona icâbet ederlerdi. Hâlbuki onun kavmi, mezâhir-i esmâiyyenin kesreti ile vahdetten hicâba düşmüşlerdi. Nûh (a.s.) tenzîhde mübâlağa edip, mezâhir-i esmâiyye olan asnâmdan vahdet-i sırfa da'vet etti. Zîrâ her bir nebîye ilm-i risâletten verilen şey, ümmetinin isti'dâdına göredir. Nûh (a.s.) bu hakîkati bildiği için ümmetini bir sûretle da'vet eyledi. Hâlbuki onlar mezâhir-i kesîre müşâhedesinde müstağrak olduklarından bu da'vete icâbet etmediler; ve kendilerini Hakk'ın gayrı bildiklerinden asnâma taptılar. Binâenaleyh Nûh (a.s.) onları cihâren da'vet etti; ya'ni ism-i Zâhir'e da'vet edip: "Eğer siz Hakk'ı kendinizden baîd ve münezzeh gördünüz ise, sizin putlarınızdan dahi münezzehtir" dedi. Velâkin onların isti'dâdlarının muktezâsı küfür olduğundan bu sûret-i cismâniyyede dahi küfr-i kesret ile vech-i ahadiyyeti setrettiler. Ba'dehû onları isrâren, ya'ni ism-i Bâtın'a da'vet edip dedi ki: "Hak nasıl ki sizin putlarınızın sûretinde mevcûd ise, sizin sûretlerinizde [3/25] dahi mevcûddur." Hz. Nûh'un bu da'veti dahi ma'rifet-i nübüvvete lâyık bir da'vet idi. Çünkü ümmetinin isti'dâdına vâkıf idi. Hâlbuki onlar kesret-i zâhire ile iştigālleri hasebiyle vahdet-i bâtıneden baîd oldukları için, bunu da anlamadılar. Ondan sonra Cenâb-ı Nûh kavmine dedi ki: "Rabbinizden gafrı isteyin, tâ ki sizi bu taayyünât perdelerinden ve zulmânî hicâblardan örtsün; ve siz dahi vahdet-i Hakk'a nâzır olun; zîrâ Rabbinizin mağfiret taleb edenler hakkındaki gafrı mübâlağa üzere olur." Nûh (a.s.)ın kavmini gâh ism-i Zâhir'e ve gâh ism-i Bâtın'a da'vet etmesinden nâşî onlar hayrete düşüp bu da'vet-i furkāniyyeye icâbet etmediler. Cenâb-ı Nûh

onları Rabb'ine şikâyet edip dedi ki: "Yâ Rab, ben kavmimi leylen Bâtın'a ve nehâren Zâhir'e da'vet ettim; ve gece gündüz da'vetten zâil olmadım. Benim onlara olan da'vetim firârdan başka bir şey artırmadı."

وَذَكَرَ عن قومِه أنَّهم تَصَامَمُوا عن دعوتِه لِعِلْمِهم بما يَجِبُ عليهم من إجابةِ دعوَتِه، فعَلِمَ العُلَمَاءُ بِاللّٰهِ ما أشار إليه نوحٌ في حقِّ قومِه مِن الشَّنَاءِ عليهم بِلِسَانِ الذَّمِّ، وعَلِمَ أنَّهم إنَّما لم يُجِيبُوا دعوتَه لِما فيها مِن الفُرْقَانِ، والأمرُ قرآنٌ لَا فرقانٌ، ومَن أُقِيمَ في القرآنِ لا يُصْغِي إلى الفرقانِ وإنْ كان فيه، فإنَّ القرآنَ يَتَضَمَّنُ الفرقانَ.

Ve Cenâb-ı Nûh, kavmi tarafından zikreyledi ki, onlar onun icâbet-i da'vetinden vâcib olan şeyi bildikleri için onun da'vetinden tesâmüm ettiler. Böyle olunca ulemâ-i billâh Cenâb-ı Nûh'un kavmi hakkında lisân-ı zemm ile onlar üzerine senâdan işâret ettiği şeyi bildi; ve onda Furkān olduğu için, onun da'vetine icâbet etmediklerini dahi bildi. Hâlbuki emr, Kur'ân'dır, Furkān değildir; ve Kur'ân'da ikâme olunan kimse her ne kadar onun içinde olsa da, Furkān'ı ısgā etmez; zîrâ Kur'ân, Furkān'ı mutazammındır.

Ya'ni Nûh (a.s.) وَإِنِّي كُلَّمَا دَعَوْتُهُمْ لِتَغْفِرَ لَهُمْ جَعَلُوا أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ وَاسْتَغْشَوْا ثِيَابَهُمْ (Nûh, 71/7) âyet-i kerîmesinde beyân buyurulduğu üzere kavminin hâlinden bahisle dedi ki: "Yâ Rab, ben onları her ne vakit senin gafr etmene da'vet ettim ise, onlar bu da'vete icâbetin, Hakk'ın nûr-i vücûdu ile taayyünât-ı hicâbiyye ve hucüb-i zulmâniyyeden gafr [3/26] ve setri mûcib olduğunu bildikleri ve bunu kendi dinlerine ve hâllerine muvâfık olmayan bir şey olduğunu anladıkları için, parmaklarıyla kulaklarını tıkayıp, tesâmüm ettiler ve esvâblarına büründüler"; ve bunu Nûh (a.s.)ın da'vetini işitmemek için yaptılar. Hâlbuki kavm-i Nûh, bu da'vete inkâr sûretinde icâbet ettiler. Zîrâ Cenâb-ı Nûh onları istiğfâra, ya'ni taleb-i gafra ve istitâra da'vet etti. Onlar sûrette inkâr ettiler; fakat fiilen icâbet ettiler. Çünkü parmaklarıyla sâmialarını ve elbiseleriyle vücûdlarını örttüler; ve kesret-i taayyünât ile vech-i ahadiyyeti setrettiler; ve icâbetleri ism-i Zâhir'in sûretine ve Hakk'ın mufassal ve furkânî olan kitâbına oldu. Zîrâ âlem, Hakk'ın nefes-i Rahmânîde tekellüm ettiği kelâmın sûret-i manzûmesidir. Velhâsıl

kavm-i Nûh kavlen nebîlerini inkâr ettiler; fakat sanemlerinin mezâhiri ile vech-i mutlakı setrettikleri için fiilen icâbet etmiş oldular. Binâenaleyh Nûh (a.s.) dahi onlara zemm sûretinde senâ edip رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا (Nûh, 71/26) ya'ni "Yâ Rab, yeryüzünde kâfirlerden devreden bir kimse bırakma!" dedi ki, bu onların bâtına ve cem'e vusûlleri için duâdır. Zîrâ ism-i Zâhir'in sûretlerinden birer sûret olan onların ecsâdı fânî olmakla bâtına ve cem'e vâsıl olurlar. İşte ulemâ-i billâh, Cenâb-ı Nûh'un kavmi hakkında, lisân-ı zemm ile onlar üzerine senâdan ne şeye işâret ettiğini bildiler; ve o muhakkikîn-i ulemâ Cenâb-ı Nûh'un da'vetinde Furkân olduğu için kavminin o da'vete icâbet etmediğini de bildiler. Zîrâ kesretten vahdete ve teşbîhden tenzîhe da'vet, ayn-ı Furkān'dır. Hâlbuki emr-i vücûd Kur'ân'dır, Furkān değildir. Ya'ni cemî'-i esmâ-i ilâhiyyeyi câmi' ve hakāyık-ı mütebâyine ve mütekābileyi hâvî olan ahadiyyet-i zâtiyyenin ihâtasından hâriç hiçbir şey yoktur. Ve esmâ-i ilâhiyye ise, Hakk'ın şuûnât-ı zâtiyyesi olup, kendisinin "ayn"ıdır; ve O'nun şuûnâtı ise zâtının muktezâsıdır. Binâenaleyh zât-ı ahadiyye bi-hasebi'l-mahal, esmâsıyla mezâhir-i imkâniyyede zuhûru ve tecellîsi i'tibâriyle bir şeyden tenzîh olunmaz. Zîrâ hiçbir şey kendi zâtının muktezâsından tenzîh olunmaz. Böyle olunca emr-i vücûd Kur'ân'dır, Furkān değildir; ve Kur'ân, ya'ni cem' mertebesinde ikāme olunan kimse Furkān'a, ya'ni "fark"a, müteallik olan ihbârâtı kabûl etmez. Çünkü ayn-ı cem'de olduğu için "fark"ın ne olduğunu bilmez; ve o kimse her ne kadar "fark" içinde olsa bile, yine Furkān'a müteallik ihbârâtı kabûl etmez. Zîrâ Kur'ân, Furkān'ı mutazammındır. Ya'ni [3/27] "fark"ın ne kadar merâtib-i tafsîliyyesi varsa, Kur'ân ve cem' mertebesinde hepsi müctemi'dir. Hâlbuki Furkān Kur'ân'ı, ya'ni "fark" cem'i, mutazammın değildir. Çünkü Kur'ân'da, ya'ni mertebe-i cem'de, müctemi' olan a'yânın her birisinde mahal hasebiyle Hakk'ın zuhûru furkānîdir, ya'ni "fark" üzerinedir. Şu hâlde Furkān, Kur'ân'ı mutazammın olmadığından, mertebe-i Kur'ân'da ve makām-ı cem'de bulunan Furkān'a, ya'ni makām-ı farka, da'vet olundukda kabûl etmez.

ولهذا ما اخْتُصَّ بالقرآنِ إلا محمَّدٌ ﷺ وهذه الأمةُ الَّتي هي ﴿خَيْرُ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ للناسِ﴾، فـ﴿لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ﴾ فَجَمَعَ الأمرَ في أمرٍ واحدٍ.

Ve bunun için, Kur'ân'a, ancak Muhammed (s.a.v.) ve "nâs için ihrâc olunan ümmetin hayırlısı" (Âl-i İmrân, 3/110) olan bu ümmet, mahsûs kılındı. Binâenaleyh لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ (Şûrâ, 42/11) emri, emr-i vâhidde cem'etti.

Ya'ni emr-i vücûd Furkān olmayıp Kur'ân olduğu ve Kur'ân Furkān'ı mutazammın bulunduğu için, makām-ı cem', ancak (S.a.v.) Efendimiz'e ve ümmetlerin hayırlısı olan onların ümmetlerine mahsûs oldu; ve onlar teşbîh ve tenzîh beynini cem'e me'mûr oldular. Hâlbuki ondan evvelki mürselîn ve onların ümmetleri Furkān şühûduna me'mûr idiler. Binâenaleyh mürselîn-i müşârünileyhim hazarâtı ümmetlerini Nûh (a.s.) gibi gâh Furkān'a ve gâh Kur'ân'a da'vet eder; ya'ni gâh teşbîhe ve gâh tenzîhe ya'ni müteferrik sûrette da'vet eyler idi; ve Mûsâ (a.s.) gibi sırf tenzîhe ve Îsâ (a.s.) gibi sırf teşbîhe da'vet ederdi. Ümmet-i Muhammed (a.s.) ise Kur'ân'a me'mûrdur; ve Kur'ân teşbîh ve tenzîh beynini câmi'dir.

İmdi edyân-ı kadîmede güçlük ve bu edyân ile mütedeyyin olan ümem üzerine de şiddet vardır. يُرِيدُ اللّٰهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ (Bakara, 2/185) [Allah Teâlâ sizin için kolaylık ister, sizin için güçlük istemez.] âyet-i kerîmesinde beyân buyurulduğu üzere dîn-i Muhammedî'de kolaylık ve bu dîn ile mütedeyyin olanlar için dahi tahfîf vardır. Böyle olunca, dîn-i Muhammedî teşbîh ve tenzîh emrini emr-i vâhidde, ya'ni لَيْسَ كَمِثْلِهِ [3/28] شَيْءٌ (Şûrâ, 42/11) [O'nun misli bir şey yoktur; veyâ O'nun mislinin misli bir şey yoktur.] âyet-i kerîmesi gibi bir âyette cem'etti.

Mürselîn-i sâirenin da'veti ile, Risâlet-penâh (s.a.v.) Efendimiz'in da'veti arasındaki farkın sebebi budur ki: Her bir resûle ilm-i risâletten verilen şey, bilâ-ziyâde ve lâ-noksân, ümmetinin isti'dâdına göredir. Ve ism-i Zâhir hasebiyle kemâlât-ı ilâhiyyenin hazret-i şehâdette zuhûru ise tedrîcîdir, def'î değildir. Bu hakîkat kitâb-ı tabîatı tedkîk eden hükemâ ve erbâb-ı fen gibi ukūl-i nazariyye ehlince de müsellemdir. Ve suver-i âlemden her bir sûretin kendisine mahsûs birtakım istihâlâtı, ibtidâî, vasatî ve intihâî hâlleri vardır. İnsanların zekâ ve irfânları dahi bu kāideye tâbi'dir. Binâenaleyh evvelki resûllerin getirdikleri şerâyi', kendi ümmetlerinin muktezâ-yı isti'dâdlarıdır. Onun için kimi sırf "teşbîh"e kimi sırf "tenzîh"e ve kimi müteferrik sûrette gâh "tenzîh"e ve gâh "teşbîh"e da'vet etti. Fakat (S.a.v.)

Efendimiz nebiyy-i âhiru'z-zamân olup ümmeti en sonra geldiğinden ve onların zekâ ve irfânları, elyevm meşhûd olduğu üzere, derece-i kemâli bulduğundan Kur'ân ile geldi. Zîrâ bugün küre-i arz üzerinde bulunan ve muhtelif edyâna sâlik olan insanların cümlesi Kur'ân'a da'vet olunduğu için, hepsi ümmet-i Muhammed'dir. Şu kadar ki bunlardan üç yüz milyonu bu da'vete icâbet etmiş ve diğerleri el'ân da'vet edilmekte bulunmuştur; ve peyderpey hakāyık-ı ahvâlin, mütefekkirîn-i zekiyye taraflarından kabûlü me'mûldür. Nitekim Avrupa erbâb-ı fünûnu şimdiden vahdet-i vücûdu idrâke bile başlamışlardır.

فَلَوْ أنَّ نُوحًا أَتَى بمثلِ هذهِ الآيةِ لَفْظًا أجَابُوه، فإنَّه شَبَّهَ وَنَزَّهَ في آيةٍ واحدةٍ بل في نِصْفِ آيةٍ، ونوحٌ دَعَا قَوْمَهُ ﴿لَيْلًا﴾ من حيث عُقُولُهم وروحانِيَّتُهم، فإنَّها غَيْبٌ، ﴿وَنَهَارًا﴾ دَعَاهُم أيضًا من حيث ظاهرُ صُوَرِهم وَجُثَّتِهم، وما جَمَعَ في الدَّعْوَةِ مِثْلَ ﴿لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ﴾، فَنَفَرَتْ بَوَاطِنُهُم لهذا الفُرْقَانِ، فَزَادَهم فِرَارًا.

İmdi eğer Nûh (a.s.) kavmine, lafzen bu âyet mislini getireydi, ona icâbet ederlerdi. Zîrâ âyet-i vâhidede, belki nısf-ı âyette, teşbîh ve tenzîh eyledi. Nûh (a.s.) ise [3/29] onların ukūl ve rûhâniyetleri haysiyetiyle kavmini leylen da'vet etti; zîrâ onlar gaybdır. Ve onları sûretlerinin ve cüsselerinin zâhiri haysiyetiyle nehâren dahi kezâlik da'vet eyledi; ve da'vette لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ (Şûrâ, 42/11) [O'nun misli bir şey yoktur; veyâ O'nun mislinin misli bir şey yoktur.] gibi cem'etmedi. Böyle olunca bu Furkān'dan dolayı onların bevâtınları nefret etti; onların firârını artırdı.

Ya'ni kavm-i Nûh'un Kur'ân'a isti'dâdları olup da Cenâb-ı Nûh dahi onlara lafzen makām-ı cem'i gösteren bu âyetin mislini getireydi, icâbet ederlerdi. Zîrâ Muhammed (s.a.v.), âyet-i vâhidede, ya'ni لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ âyet-i kerîmesinde ve belki bu âyetin nısfında, bâlâda îzâh olunduğu vech ile teşbîh ve tenzîh beynini cem'etti. Fakat onlarda bu isti'dâd olmadığı için teşbîh ve tenzîhe sûret-i müteferrikada da'vet etti. Şöyle ki, onların ukūl ve rûhâniyetleri cihetinden, onları leylen, ya'ni bâtına ve gayba, da'vet eyledi. Çünkü ukūl ve rûhâniyet gaybdır.

Ma'lûm olsun ki, gayb ikidir: Birisi "gayb-ı hakîkî"dir ki, zât-ı mutlaka

ve mefâtîh-i gayb olan hakāyık-ı esmâiyyedir. Zîrâ zât-ı mutlaka lâ-taayyün mertebesi olduğundan, ondan sonraki merâtibin kâffesinin ebtan-ı butûnudur. Ve mefâtîh-i gayb olan hakāyık-ı esmâiyye, ya'ni a'yân-ı sâbite, her ne kadar lâ-taayyün mertebesinden sonra ise de, mertebe-i ilmiyye olmak hasebiyle âlem-i ibdâ' olan ervâh ve misâl ve hazret-i şehâdet mertebelerine nazaran gaybdır; ve zât-ı mutlakın şuûnâtıdır. İkincisi "gayb-ı izâfî"dir; ve o da âlem-i emrdir; ve ukūl ve nüfûs ve ervâhın âlem-i ibdâıdır. Ve âlem-i emr ve ibdâ' dahi bize izâfetle gayb ve karanlık olduğu için gecedir. Ve gayb-ı hakîkî olan zât-ı mutlaka ve âlem-i maânî olan hakāyık-ı esmâ-i zâtiyyeye nisbetle şehâdet ve aydınlık olduğu için gündüzdür. Bu cihetten Cenâb-ı Nûh'un da'veti, kavminin ukūl ve rûhâniyetleri haysiyetiyle âlem-i gayba ve küdûret-i beşeriyyeden tecerrüde ve ahkâm-ı imkâniyyeden insilâha idi. Bu ise onların muktezâ-yı isti'dâdlarına muhâlif olmakla icâbet etmediler. Ba'dehû onların muktezâ-yı isti'dâdları olan şeye, ya'ni sûretlerinin ve cisimlerinin zâhiri cihetinden mesâlih-i cismâniyye maîşetleri hakkındaki ahkâma da'vet etti. Bu iki da'vetin yekdîğerine münâfî olduğunu gördüklerinden kavminin "hayret" [3/30] ve dalâleti ziyâde oldu. Ve Nûh (a.s.) لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ (Şûrâ, 42/11) [O'nun misli bir şey yoktur; veyâ O'nun mislinin misli bir şey yoktur.] âyet-i kerîmesinde olduğu gibi da'vette tenzîh ve teşbîh beynini cem'etmeyip, böyle gâh bâtına ve gâh zâhire da'vet ettiği için kavminin bevâtını nefret etti. Binâenaleyh bu da'vet onların firârını artırdı. Ve Cenâb-ı Nûh'un bu sûretle da'veti, ba'zı ukūl-i nâkısa erbâbının zannettiği gibi noksân-ı ma'rifeti değil, belki kemâl-i ma'rifeti gösterir.

ثم قال عن نفسه إنَّه دَعَاهم لِيَغْفِرَ لَهُم لا لِيَكْشِفَ لهم، وفَهِمُوا ذلك منه عليه السلام، لذلك ﴿جَعَلُوا أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ وَاسْتَغْشَوْا ثِيَابَهُمْ﴾، وهذه كلُّها صورةُ السَّتْرِ الَّتي دَعَاهم إليها، فأجَابُوا دَعْوَتَهُ بالفِعْلِ لا بِلَبَّيْكَ، فَفِي ﴿لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ﴾ إثباتُ المِثْلِ ونَفْيِه، ولِهذا قال ﷺ عن نفسه إنَّه أُوتِيَ جَوَامِعَ الكَلِمِ، فما دَعَا مُحَمَّدٌ قَوْمَهُ لَيْلًا ونَهَارًا، بَلْ دَعَاهم لَيْلًا في نهارٍ ونهارًا في لَيْلٍ.

Ba'dehû Nûh (a.s.) kendi nefsinden haber verdi ki, tahkîkan o onları Hakk'ın keşfetmesine değil, gafr ve setretmesine da'vet etti; ve onlar

> Nûh (a.s.)dan bunu anladılar. Bunun için "parmaklarını kulaklarına tıkadılar ve libâslarına büründüler" (Nûh, 71/7). Bunun hepsi Nûh'un onları da'vet eylediği setrin sûretidir. İmdi onlar Nûh'un da'vetine, lebbeyk ile değil, fiil ile icâbet eylediler. Hâlbuki لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ (Şûrâ, 42/11) âyet-i kerîmesinde mislin isbâtı ve nefyi vardır. Ve işte bunun için Sallallâhu aleyhi ve sellem muhakkak "Kendisine cevâmi'-i kelim i'tâ olunduğu"nu kendi nefsinden ihbâr eyledi. İmdi Muhammed (aleyhi's-salâtü ve's-selâm) kavmini leylen ve nehâren da'vet etmedi. Belki onları gündüzde geceye ve gecede gündüze da'vet etti.

Ya'ni Nûh (a.s.), kendi kendine Hakk'a hitâben kavmini Hakk'ın nûr-i vücûdu ile taayyünât-ı hicâbiyyenin setrine, ya'ni gayb cânibine ve ism-i Bâtın'a da'vet ettiğini ve yoksa vücûdât-ı imkâniyyenin keşfine, ya'ni şehâdet cânibine ve ism-i Zâhir'e da'vet etmediğini söyledi; ve kavmi ise Cenâb-ı Nûh'un bu gafr ve setre olan da'vetini, setr-i sûrî anladılar. Böyle anladıkları için parmaklarını kulaklarına tıkadılar; sem'lerini setrettiler ve libâslarına bürünüp vücûdlarını setreylediler. İsti'dâdlarının iktizâsı bu idi. Bu yaptıkları şeyin hepsi, Cenâb-ı Nûh'un da'vet ettiği setrin sûretidir. [3/31] Zîrâ parmakla kulak tıkamak ve libâsa bürünmek "setr" fiilinden başka bir şey değildir. Binâenaleyh Cenâb-ı Nûh'un da'vetine onlar fiilen icâbet ettiler; "lebbeyk" ile icâbet etmediler. Eğer "lebbeyk" ile icâbet edeydiler, böyle fiil-i setri icrâ etmezlerdi. Hâlbuki Muhammed (a.s.v.)ın da'veti, Cenâb-ı Nûh'un da'veti gibi, müteferrik sûrette gâh "fark"a ve kâh cem'e değildir. Belki onun لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ (Şûrâ, 42/11) [O'nun misli bir şey yoktur; veyâ O'nun mislinin misli bir şey yoktur.] âyet-i kerîmesiyle vâki' olan da'vetinde "misl"in hem isbâtı ve hem de nefyi olduğundan fark ve cem' müctemi'dir; ve onun da'veti fark ve cem', teşbîh ve tenzîh beynini câmi' olduğu için أُوتِيتُ جَوَامِعَ الْكَلِمِ ya'ni "Bana cevâmi'-i kelim i'tâ olundu"[179] hadîs-i şerîfiyle kendi nefsinden haber verdi. Ya'ni "esmâ-i ilâhiyye ve onların kâffe-i muktezayâtı bana verildi" demek olur. Böyle olunca Muhammed (s.a.v.) kavmini sûret-i müteferrikada leylen, ya'ni mücerred bâtına ve tenzîhe; ve nehâren, ya'ni münhasıran zâhire ve teşbîhe da'vet etmedi; belki nehârda leyle, ya'ni zâhirde ve teşbîhde bâtına; ve leylde nehâ-

179 Buhârî, "Cihâd", 122; "Ta'bîr", 22; "İ'tisâm", 1; Müslim, "Mesâcid", 1; Tirmizî, "Siyer", 5; Nesâî, "Cihad", 1; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XII, s. 366; XIII, s. 71 vd.

ra, ya'ni bâtında ve tenzîhde zâhire ve teşbîhe da'vet eyledi.

فقال نُوحٌ في حكمتِه لِقَوْمِه: ﴿يُرْسِلِ السَّماءَ عَلَيْكُمْ مِدْراراً﴾، وهي المَعَارِفُ العَقْلِيَّةُ في المَعَانِي والنَّظَرِ الاعتِبَارِيِّ، ﴿وَيُمْدِدْكُمْ بِأَمْوالٍ﴾ أي: بما يَمِيلُ بِكُمْ إليه، فإذا مَالَ بكم إليه رَأَيْتُم صورتَكم فيه، فَمَنْ تَخَيَّلَ منكم أنَّه رَآه فما عَرَفَ، ومَن عَرَفَ منكم أنَّه رَأَى نفسَه فهو العارفُ، فلِهذا اِنقَسَمَ الناسُ إلى عالمٍ باللّٰه وغيرِ عالمٍ بِهِ، ﴿وَوَلَدُهُ﴾ وهو ما أنْتَجَهُ لَهُمْ نَظَرُهم الفِكْرِيُّ، والأمرُ مَوْقُوفٌ عِلْمُه على المشاهَدَةِ بعيدٌ عن نَتائِجِ الفِكْرِ، ﴿إِلَّا خَسَارًا﴾ ﴿فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ﴾.

İmdi Nûh (a.s.) hikmetinde kavmine dedi ki: "Hak Teâlâ üzerinize yağmur yağdırıcı olduğu hâlde semâyı irsâl eder." (Nûh, 71/11) Ve o [yağmurlar dahi] maânîde maârif-i akliyye ve nazar-ı i'tibârîdir. "Ve size emvâl ile, ya'ni sizi ona meylettiren şey ile, imdâd eder." (Nûh, 71/12) İmdi sizi ona meylettirdiği vakit, onda sûretinizi görürsünüz. Böyle olunca sizden muhakkak O'nu gördüğünü tahayyül eden kimse, ârif olmadı; ve sizden muhakkak nefsini gördüğünü ârif olan kimse, âriftir. İşte bunun için [3/32] nâs âlim-i billâha ve gayr-ı âlim-i billâha münkasim oldu.[180] Ve "onun veledi" nazar-ı fikrîlerinin intâc eylediği şeydir; ve emr-i ma'rifetin ilmi, müşâhedeye mevkūf olup netâyic-i fikirden baîddir, "ancak hasârdır." (Nûh, 71/21) "İmdi onların ticâretleri menfaat vermedi ve onlar mühtedî olmadılar." (Bakara, 2/16)

Ya'ni Nûh (a.s.) istiğfâr ile maksûd olan hikmetinin beyânında kavmine dedi ki: "Eğer siz tenzîh-i aklînin muktezâsı üzere bana icâbet ederseniz, Allah Teâlâ semâyı, ya'ni sehâbı, yağmurları rîzân olduğu hâlde, sizin üzerinize gönderir; ve o yağmurlar dahi, ma'nâlarda maârif-i akliyyedir ve nazar-ı i'tibârîdir. Ve size emvâl ile, ya'ni sizi tecelliyât-ı hubbiyye ve cevâzib-i cemâliyyeden Hak tarafına meylettiren şeyle imdâd eder. Zîrâ "mâl" kalb-i insânînin mâil olduğu şeye denir. Ve o tecellîler ve câzibeler sizi Hak tarafı-

180 *Fusûs* neşirlerinde söz konusu ibâre فلهذا انقسم الناس إلى غير عالم وعالم şeklinde olup Ahmed Avni Bey tarafından tercüme ve şerhte esas alınan فلِهذا اِنقَسَمَ الناسُ إلى عالمٍ باللّٰه وغيرِ عالمٍ بِهِ ibâresi Bosnevî'de mevcuttur. Bk. *Tecelliyât-ı Arâisu'n-Nusûs*, s. 154

na meylettirdiği, ya'ni sizi makām-ı fenâya îsâl eylediği ve Hak o makāmda size tecellî-i zâtî ile tecellî ettiği vakit, siz o makāmda kendi sûretinizi, ya'ni a'yân-ı sâbitenizin sûretini, müşâhede edersiniz. İmdi bu makāmda sizden biriniz gördüğü sûreti Hak zannedip, ben Hakk'ı müşâhede ettim diye tahayyül ederse, hatâ eder ve Hakk'ı bilmemiş olur. Zîrâ Hak bir sûrete sığmaktan ecell ve a'lâdır. Ve sizden biriniz eğer bu makāmda gördüğü sûretin kendi nefsi olduğunu ve mir'ât-ı Hak'ta kendini veyâhud kendi mir'âtında Hakk'ı müşâhede ettiğini bilse, o kimse ârîftir. Zîrâ Hak herkesin ayn-ı sâbitesinin husûsiyeti hasebiyle tecellî eder; ve abdin ma'rifet-i sahîhası ayn-ı sâbitesinin sûretinde olan nefsinin ma'rifetidir. Binâenaleyh o ârifin müşâhede ettiği kendi nefsidir. Ve ayn-ı sâbitesi ise esmâ-i ilâhiyyeden bir ismin sûretidir; ve sülûkten maksûd olan dahi mazhar olduğu ismin, ya'ni Rabb-i hâssının ma'rifetidir; ve bu kimse evvelki kimse gibi sâhib-i tahayyül değildir."

İşte buraya kadar olan kelâm Cenâb-ı Nûh'un kavmine olan kelâmının tefsîridir. Zîrâ Cenâb-ı Nûh kavminin makām ve hâlleri iktizâsınca icâbet-i fiiliyyelerini, ya'ni istihzâ ve istihfâf ile istiğfâra ve istitâra [3/33] parmaklarını kulaklarına tıkamak ve esvâblarına bürünmek sûretiyle tevessül ettiklerini müşâhede ettiği vakit, onların muttali' olamayacakları vech ile, onlara hidâyet etmek için, kendi makāmından mekren nüzûl etti; ve bâlâda zikrolunan kelâmı, zâhiri onların zâhirden anladıkları şeye münâsib olmak ve bâtını onların efkâr ve ukūlü ile idrâklerine muvâfık bulunmak üzere söyledi ki, Cenâb-ı Şeyh (r.a.) bunları îzâh buyurdu.

Şimdi de Hz. Şeyh ârif ve gayr-ı ârifi beyânen buyururlar: Şöyle ki, nâs "âlim-i billâh" ve "gayr-ı âlim-i billâh" olmak üzere iki kısımdır. Âlim-i billâh olanlar, mir'ât-ı Hak'ta onların zâhir olan isti'dâdları hasebiyle ancak nefisleri olduğunu bilenlerdir; ve gayr-ı âlim-i billâh olanlar dahi, Allâh'ı bildiklerini ve onu müşâhede ettiklerini tahayyül eden kimselerdir. Hâlbuki onlar mir'ât-ı Hak'ta isti'dâdları hasebiyle ancak nefislerini müşâhede ederler. Nitekim hadîs-i şerîfte مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ [Nefsini bilen kimse muhakkak Rabbini bildi.] buyurulmuştur. Ve gayr-ı âlim olanların "veled"i onların nazar-ı fikrîlerinin, Hak hakkında teşbîh ve tekeyyüften birtakım kıyâsât-ı burhâniyye ile çıkardıkları netîcedir. Hâlbuki Allâh'ın

ma'rifetinde matlûb olan emrin ilmi, âfâk ve enfüste olan âyâtullâhı müşâhedeye mevkūftur; ve emr-i ma'rifetin ilmi netâyic-i fikirden uzaktır; ve ben kitâb-ı tabîatı tedkîk edip aklım ile hakîkati idrâk ederim; dirâyetim ve zekâvetim vardır; enbiyâya ihtiyâcım yoktur, diyen felâsifenin ve erbâb-ı fennin netâyic-i fikriyyeleri hasârdan başka bir şey değildir. Onlar bu hezeyânlar ile ömürlerini ve isti'dâdlarını zâyi' ederler; ve onların sermâyeleri olan ömürleri ve isti'dâdları boşuna sarfedilmiş olduğundan ticâretlerinde menfaat yoktur. Binâenaleyh nûr-i hakîkate rehyâb-ı zafer olamazlar.

فَزَالَ عنهم ما كان في أَيْدِيهِم مِمَّا كانوا يَتَخَيَّلُونَ أَنَّه مُلْكٌ لهم، وهو فِي المُحَمَّدِيِّينَ ﴿وَأَنْفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُمْ مُسْتَخْلَفِينَ فِيهِ﴾، وفي نوحٍ -والنُّوحِيِّينَ وَرَدَ- ﴿أَلَّا تَتَّخِذُوا مِنْ دُونِي وَكِيلًا﴾، فَأَثْبَتَ المُلْكَ لَهُم والوكَالَةُ لِلّٰهِ فيهم، فَهُمْ مُسْتَخْلَفُونَ فيه، فالمُلْكُ لِلّٰهِ وهو وَكِيلُهم، فالمُلْكُ لهم، [3/34] وذلك مُلْكُ الاستِخْلَافِ، وبهذا كان الحقُّ مَلِكُ الْمُلْكِ، كما قال التِّرْمِذِيُّ.

İmdi onların mülküdür diye tahayyül eyledikleri şeyden ellerinde bulunan şey, onlardan zâil oldu; ve o mülk Muhammedîler hakkında وَأَنْفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُمْ مُسْتَخْلَفِينَ فِيهِ (Hadîd, 57/7) [Allah Teâlâ'nın onda sizi müstahlefîn kıldığı şeyden, ya'ni ilimden infâk ediniz!]dir; ve Nûh ile –Nûhîler hakkında–[181] أَلَّا تَتَّخِذُوا مِنْ دُونِي وَكِيلًا (İsrâ, 17/2) [Aslâ benden başka bir vekîl tutmayın!]dır. İmdi onlar için mülkü ve Allah için onda vekâleti isbât eyledi. Böyle olunca onlar, onda müstahlefûndur. Binâenaleyh mülk Allah içindir; ve Allah onların vekîlidir. Şu hâlde mülk onlar içindir. Ve bu, mülk-i istihlâftır; ve bu sebeble Hak mülkün meliki oldu. Nitekim Tirmizî dedi.

Ya'ni netâyic-i fikriyye ile onların ellerinde hâsıl olan ulûmdan kendilerinin mülkü olduğunu tahayyül eyledikleri şey onlardan zâil oldu. Çünkü o ilim îmân ve şühûda mukārin değildir; belki zan ve hayâldir. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: وَمَا لَهُمْ بِذَلِكَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ (Câsiye, 45/24) [Onların bu i'tikādlarında ilimden bir şey yoktur, onlar ancak zanneder-

181 Arapça metinde ve tercümede tire içine aldığımız kısım *Fusûs* metninden olmayıp Ahmed Avni Bey tarafından Bosnevî şerhi dikkate alınarak eklenmiş açıklayıcı bir ifâdedir. Krş. Bosnevî, *Tecelliyât-ı Arâisu'n-Nusûs*, s. 155.

ler.] Ve onların zunûn üzerine mebnî olan amelleri serâb gibi zâil olur. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَعْمَالُهُمْ كَسَرَابٍ بِقِيعَةٍ يَحْسَبُهُ الظَّمْآنُ مَاءً (Nûr, 24/39) [Küfr edenlerin amelleri, susamış olan kimselerin su zannettikleri serâb gibidir.] Ve o mülk, Muhammedîler hakkında وَأَنْفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُمْ مُسْتَخْلَفِينَ فِيهِ (Hadîd, 57/7) âyet-i kerîmesinin medlûlü mûcibince mülk-i istihlâftır. Ma'nâ-yı münîfi: "Allah Teâlâ'nın onda sizi müstahlefîn kıldığı şeyden, ya'ni ilimden infâk ediniz; ya'ni fukarâ-i tâlibîne isti'dâdlarına göre veriniz!" demek olur. Binâenaleyh bu kavlin medlûlü mûcibince "ilim" Allâh'ın mülküdür; ve Muhammedîler onda istihlâf olunmuştur, bi'l-asâle onların mülkü değildir. Ve o mülk Cenâb-ı Nûh ile onun zevki üzere olan Nûhîler hakkında أَلَّا تَتَّخِذُوا مِنْ دُونِي وَكِيلًا (İsrâ, 17/2) [Aslâ benden başka bir vekîl tutmayın!] âyet-i kerîmesinin medlûlü mûcibince onların mülküdür; fakat onda tasarrufa me'mûr değillerdir. Zîrâ âyet-i kerîmenin medlûlü budur ki: Mülk ve malınızdan ve ulûmunuzdan elinizde bulunan şey sizin mülkünüzdür; fakat siz, onun üzerine beni vekîl ittihâz edin; benden gayrı vekil ittihâz etmeyin! İmdi Allah Teâlâ bu âyette Nûhîler için mülkü ve mülkte Allah için vekâleti isbât etti. Zîrâ onlar Allah Teâlâ'nın, kendilerinin a'yânı sûretlerinde zâhir olduğunu bilmediler; [3/35] ve Hakk'ın temlîki ile mülkün kâffesine mâlikiyetlerine adem-i vukūfları hasebiyle hilâfete istihkākları olmadı. Fakat Muhammedîler ma'rifetleri cihetiyle hilâfete müstahak oldular. Muhammedîler, her ne kadar mülkte istihlâf olunmuş iseler de, mülk bi'l-asâle Allah içindir. Fakat Allah Nûhîlerin vekîlidir; ve Allah onların vekîli olunca, mülk onlar için olmuş olur; velâkin bu temlîk temlîk-i hakîkî değildir.

Suâl: Kur'ân-ı Kerîm'de Muhammedîlere hitâben: لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَاتَّخِذْهُ وَكِيلًا (Müzzemmil, 73/9) [O'ndan başka ilâh yok. O hâlde yalnız O'nu vekîl ittihâz et.] buyurulur. Binâenaleyh vekâlet-i ilâhiyye husûsunda Muhammedîler ile Nûhîlerin ne farkı vardır?

Cevâb: Nûhîler için istihlâf yoktur, yalnız temlîk sâbittir. Fakat Muhammedîler için hem istihlâf ve hem de temlîk sâbittir. Binâenaleyh Muhammedîlerin zevki, Nûhîlerin zevkini de câmi'dir. Velâkin Nûhîlerde Muhammedîlerin zevki yoktur.

Bu temlîk, temlîk-i hakîkî olmayıp mecâzî olduğu için, Hz. Şeyh, bu

mülk mülk-i istihlâftır; bu sebeble, Hak Tirmizî'nin dediği gibi, mülkün meliki olur, buyurdu. Zîrâ onların vücûdu bi'l-asâle Hakk'ındır ve Hakk'ın mülküdür. Çünkü onların vücûdlarında mâlik ve mutasarrıf ve kayyûm Hak'tır; ve bilmukābele Hak, onların melikidir. Zîrâ onların vücûdu, Hakk'ın vücûd-ı izâfîsidir; ve onlar o vücûdda istihlâfen mutasarrıftırlar. Nitekim Hz. Şeyh-i Ekber'in velâyetinden iki yüz sene evvel gelen Şeyh Ebû Abdullah Muhammed b. Ali el-Hakîm Tirmizî (k.s.) birtakım suâller îrâd edip, "Onların cevâbını hâtem-i evliyâ, ya'ni evliyâ-i vakt verecektir" buyurmuş; ve Hz. Şeyh onların cevâblarını *Fütûhât-ı Mekkiyye*'nin dört yüz kırk dördüncü bâbında vermişlerdir.[182] Suâlin birisi dahi "Hak mülkün melikidir" kelâmı idi.[183]

﴿وَمَكَرُوا مَكْرًا كُبَّارًا﴾، لأنَّ الدعوةَ إلى اللّٰه مَكْرٌ بِالْمَدْعُوِّ، لأنَّه ما عَدِمَ مِن البِدَايَةِ فَيُدْعَى إلى الغَايَةِ، ﴿أَدْعُوا إِلَى اللّٰهِ﴾ فهذا عَيْنُ الْمَكْرِ، ﴿عَلَى بَصِيرَةٍ﴾، فَنَبَّهَ عليه السلام أنَّ الأمرَ لَهُ كُلَّهُ.

[3/36] "Ve mekr-i azîm ile mekr eylediler." (Nûh, 71/22) Zîrâ Allâh'a da'vet, da'vet olunana mekrdir. Çünkü o bidâyetten ma'dûm kılınmadı ki gāyeye da'vet oluna. أَدْعُوا إِلَى اللّٰهِ (Yûsuf, 12/108), işte bu, "basîret üzerine", ayn-ı mekrdir. Binâenaleyh Nebî (a.s.) emrin küllîsi Allâh'a mahsûs olduğuna tenbîh eyledi.

Ya'ni Nûh (a.s.)ın da'vetine karşı, kavmi mekr-i azîm ile mekr ettiler. Çünkü Allâh'a da'vet, da'vet olunan için mekrdir. Esâsen da'vetullah, Allah'dan Allâh'adır. Zîrâ Allah, da'vet eden ile da'vet olunanın "ayn"ıdır; ve da'vet olunan bidâyette ma'dûm olmalı ve Hak onunla berâber farzolunmamalıdır ki, müntehâ olan Allâh'a da'vet olunsun. Hâlbuki وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ (Hadîd, 57/4) [Nerede olur iseniz O sizinle berâberdir.] âyet-i

182 Hakîm Tirmizî (v. 320/932) *Hatmü'l-evliyâ* kitabının dördüncü bölümünde nübüvvet ve velâyet konusu ile irtibatlı yüz elli yedi tane soru sormuş, fakat bu soruları cevaplamamıştır. İbnü'l-Arabî, Hakîm Tirmizî'nin sorularını cevaplamak maksadıyla *el-Cevâbü'l-müstakîm ammâ seele anhü et-Tirmizî el-Hakîm* adını taşıyan bir eser telif etmiş, ayrıca *Fütûhât-ı Mekkiyye*'de de soruların cevaplarına yer vermiştir. Bk. *Fütûhât-ı Mekkiyye*, III, s. 61-207 (73. bâb).

183 Mülkün meliki konusu Hakîm Tirmizî'nin sorduğu on altıncı sorudur. İbnü'l-Arabî tarafından verilen cevap için bk. *Fütûhât-ı Mekkiyye*, III, s. 77-78 (73. bâb).

kerîmesinde beyân buyurulduğu üzere, biz nerede olursak olalım Hak dâimâ bizimle berâberdir. Binâenaleyh Hak, bidâyette bizde ma'dûm değildir ki biz nihâyette O'na da'vet olunalım; ve biz mevcûd oldukça O bizimle berâberdir. Şu hâlde Hakk'a nasıl da'vet olunuruz! İşte bunun için Kur'ân-ı Kerîm'de buyurulan أَدْعُـوا إِلَـى اللّٰـهِ (Yûsuf, 12/108) ya'ni "Allâh'a da'vet ediniz!"[184] hitâbı ayn-ı mekrdir. Fakat (S.a.v.) Efendimiz'in emr-i Hak'la ümmetine olan hitâbı "Allâh'a basîret ve ilim üzerine da'vet ediniz!" sûretinde olduğundan, bu da'vet Allah'dan Allâh'a olur. Binâenaleyh zevk-i Muhammedî üzere da'vet aslâ mekr değildir. Zîrâ Muhammedîlerin da'veti, Furkān'a değil, Kur'ân'a ve cem'edir. Onun için Nebî (a.s.) عَلَـى بَصِيـرَةٍ (Yûsuf, 12/108) ya'ni "Basîret üzere" kaydiyle emrin küllîsi Allâh'a mahsûs olduğunu, ya'ni onun şühûdunda da'vet eden, da'vet olunan ve kendisine da'vet kılınan ve kendisinden da'vet edilen hep bir şeyden ibâret bulunduğunu ve o şey'-i vâhidin, muhtelif mertebelerde birtakım mütekābil esmâ ile zâhir olduğunu tenbîh eyledi.

Bosnevî, Kāşânî, Ya'kūb Hân ve *Te'vîl-i Muhkem* "tenbîh"i (S.a.v.) Efendimiz'e râci' kılmışlar; ve Dâvûd-ı Kayserî Nûh (a.s.)a veyâhud Hakk'a; ve Mevlânâ Câmî ise mutlak dâîye veyâ Hakk'a; ve Abdülganî Nâblusî dahi şerhinde فَنَبَّهَ سُبْحَانَهُ tarzında yazıp mutlak Hakk'a; ve Bâlî Efendi dahi Cenâb-ı Nûh'a nisbet eylemişlerdir. Maahâzâ [3/37] cümlesinin vechi vardır. Zîrâ Cenâb-ı Nûh kendi kavmini hem farka ve hem de cem'e da'vet etti; fakat sûret-i müteferrikada da'vet etti. Şu hâlde onun da'veti dahi hadd-i zâtında basîret üzeredir. Çünkü vahdete da'vet etmiştir. Ve kezâ bilcümle enbiyâ dahi kavmini vahdete da'vet eder; ve Hak ise peygamberlerini ma'rifet-i Hakk'a da'vet için göndermiştir. Binâenaleyh elsine-i enbiyâ ile basîret üzere da'vet eder; ve Fahr-i âlem (s.a.v.) Efendimiz'in da'veti basîret üzerine olduğuna ise Kur'ân şâhiddir.

İmdi Nûh (a.s.), kavmini Hak'la berâber iken, Hakk'a da'vet ettiği ve bu da bir mekr olduğu için ona karşı kavmi dahi mekr-i azîm etti, ya'ni onun mekrinden daha büyük mekr etti.

---

184 Ahmed Avni Bey, âyette geçen أَدْعُوا إِلَى اللّٰهِ "Ben Allâh'a dâvet ederim" ibâresine أُدْعُوا إِلَى اللّٰهِ "Allâh'a dâvet ediniz!" mânâsını vermeyi tercih etmiş gözükmektedir.

فأجَابُوه مَكْرًا كما دَعَاهم مكرًا، فَجَاءَ المُحَمَّدِيُّ، فعَلِمَ أنَّ الدعوةَ إلى اللّٰه ما هي مِن حَيْثُ هُوِيَّتُهُ وإنَّما هي من حيث أسمائُه، فقال: ﴿يَوْمَ نَحْشُرُ الْمُتَّقِينَ إِلَى الرَّحْمٰنِ وَفْدًا﴾، فَجَاءَ بِحَرْفِ الغَايَةِ وقَرَنَهَا بالاسمِ، فَعَرَفْنَا أنَّ العالَمَ كان تحتَ حِيطَةِ اسْمٍ إلٰهِيٍّ أوْجَبَ عَلَيْهم أنْ يَكُونُوا مُتَّقِينَ.

Böyle olunca onları mekren da'vet ettiği gibi, onlar da mekren icâbet ettiler. Muhammedî geldi, bildi ki muhakkak Allâh'a da'vet, onun hüviyeti haysiyetiyle değil, ancak esmâsı haysiyetiyledir. Binâenaleyh Hak Teâlâ يَوْمَ نَحْشُرُ الْمُتَّقِينَ إِلَى الرَّحْمٰنِ وَفْدًا (Meryem, 19/85) ya'ni "Biz ol günde müttakîleri gürûh gürûh Rahmân'a cem'ederiz" buyurdu. İmdi harf-i gāyeyi getirdi ve onu isme mukārin kıldı. Öyle ise biz bildik ki, âlem onların müttakî olmalarını îcâb eden bir ism-i ilâhînin taht-ı hîtasındadır.

Ya'ni dâî ve med'uvv şey'-i vâhid ve Hak med'uvv ile berâber iken Cenâb-ı Nûh'un kavmini Allâh'a da'veti mekr olduğundan, onların icâbetleri dahi mekr ile oldu; ve onların ne sûretle mekren icâbet eyledikleri biraz aşağıda îzâh olunacaktır. Hâlbuki da'vete gelen Muhammedî, ya'ni vâris-i Muhammedî, da'vet Hakk'ın hüviyyet-i ahadiyyesi cihetinden değil, esmâsı cihetinden olduğunu bildi. Zîrâ [3/38] Hakk'ın hüviyyet-i ahadiyyesi cemî'-i mezâhirde sârîdir; ve cemî'-i taayyünâtı sûrî ve ma'nevî ihâta-i zâtiyyesi ile muhîttir. Binâenaleyh hüviyyet-i mutlakası i'tibâriyle dâî ve med'uvv şey'-i vâhid olduğundan ona da'vet mekr olur. Esmâ cihetinden da'vet ise böyle değildir. Bu cihetten med'uvv bir ismin terbiyesinden diğer ismin terbiyesine da'vet olunur. Meselâ Hâfıd veyâ Müntakim ve Mudill isimlerinin mazharları olan kimse, bu isimlerin mukābili olan Râfi' ve Rahîm ve Hâdî isimlerine da'vet olunur. Zîrâ evvelki isimler, sonrakilerden daha dar ve daha husûsîdir; ve celâlîdir. Sonrakiler ise evvelkilerden daha vâsi' ve daha kâmildir; ve cemâlîdir. Şu hâlde med'uvv, dıyktan vüs'ate ve Celâl'den Cemâl'e da'vet edilmiş olur. Çünkü وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ (A'râf, 7/156) [Benim rahmetim her şeyi kaplamıştır.] muktezâsınca rahmet olan Cemâl, Celâl'den evsa' ve eşmeldir.

Suâl: Mezâhir-i kevniyyeden her birisi, kendi Rabb-i hâssı olan ismin kemâlâtı zâhir olmak için, sahrâ-yı vücûda gelmiştir; ve ismin sırât-ı

müstakîmi ne ise, kendi mazharını nâsiyesinden tutup çeker, götürür; ve o tarîkin müntehâsı o ismin kemâlidir; ve o mazhar dâimâ o ismin terbiyesi tahtındadır; ve onun hakîkati ve rûhu odur. Binâenaleyh bir mazhar, kendi Rabb-i hâssı ve hakîkati ve rûhu olan ismin rubûbiyetinden, Rabb-i hâssı olmayan diğer bir ismin rubûbiyetine mi da'vet olunur? Bu mümkin midir? Ve birinin terbiyesi tahtından çıkıp diğerinin terbiyesi altına girebilir mi?

Cevâb: Hayır! Bir mazhar, kendi hakîkati olan Rabb-i hâssın rubûbiyetinden ihrâc olunup diğer bir hakîkate da'vet olunmak muhâldir. Çünkü وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللّٰهِ تَبْدِيلًا (Ahzâb, 33/62) [Sen Allah Teâlâ'nın sünnetini tebdîl olur bulmazsın.] âyet-i kerîmesi mûcibince hakāyık-ı ilâhiyyenin tebdîl ve tağyîri mümkin değildir. Fakat her bir mazhar, mertebe-i ilimden kopup, bu âlem-i şehâdette sûret-i unsuriyye-i insâniyye ile zâhir oluncaya kadar geçtiği yollardan birer sıfat kapar ve o sıfatların rengine boyanır. Binâenaleyh bu kaptığı sıfatlardan hangisi diğer sıfatlar üzerine gālib gelmiş ise, o mazharda, o sıfatın saltanatı zâhir olur; ve o mazhar, o sıfatın münâsibi olan ismin tecellîsini üzerine celbedip kendisinde onun hükmü gālib olur; ve şu hâlde o ismin terbiyesi altına girmiş bulunur. Fakat bunların cümlesi ârızîdir, [3/39] aslî değildir. Zîrâ o mazhar aslında hangi ismin mazharı ise, o ismin zevki ve sırât-ı müstakîmi üzerinedir. Meselâ Nâfi' isminin mazharı olan bir kimsenin zevki ve sırâtı, herkese îsâl-i menfaattir. O kimse her ne kadar muhît-i kevnîsinden kaptığı birtakım sıfât-ı nefsâniyyenin rengine boyanmış olsa da, yine Rabb-i hâssı olan Nâfi' isminin zevkinden hâlî değildir. Bu sıfât-ı ârıza sâikasıyla birtakım mesâvîde bulunsa bile, yine nef'-i halkı gözetmedikçe kalben müsterîh olamaz ve halka zarar îrâs eylese müteessir olur; çünkü Rabb-i hâssının zevki budur; ve bu isim esmâ-i cemâliyyedendir. Binâenaleyh o kimse hadd-i zâtında bir ism-i Cemâl'in mazharıdır. Fakat bu âlem-i kesâfette ve bu sahrâ-yı tabîatta, mezâhire ârız olan sıfât, sıfât-ı celâliyye olup, onların bu sıfatlara münâsib olarak celbettikleri esmâ dahi, esmâ-i celâliyyedir. Zîrâ bilcümle mesâvî kesâfet ve tabîatın muktezâsıdır; ve hayvâniyet kesâfetle kāimdir; ve ne kadar sıfât-ı hayvâniyye varsa cümlesi celâlîdir; ve ednâs-ı tabîiyyedendir. Onun için ezvâc ile mukārenet-i meşrûadan sonra bile hâl-i cenâbetten tatahhur lâ-

zımdır. İşte enbiyânın da'veti ism-i Celâl'in terbiyesinden ism-i Cemâl'in terbiyesinedir.

Suâl: Enbiyâ esmâ-i celâliyyeden esmâ-i cemâliyyeye da'vet ediyor. Fakat asılda bir ism-i Celâl'in mazharı olan bir kimse, o Rabb-i hâssın zevki ve sırât-ı müstakîmi üzerinde seyredeceğine ve kendi hakîkati olan bu ismin dâiresinden dışarı çıkamıyacağına göre, kendi peygamberine tâbi' olup Hâdî ism-i Cemâl'inin terbiyesi tahtına girse bile, nef'i olamayacaktır. Zîrâ hakāyık-ı ilâhiyyenin tebdîli mümkin değildir. Şu hâlde da'vetin ona ne faidesi vardır?

Cevâb: Da'vetin fâidesi, ancak Hak için hüccet-i bâliğanın sübûtudur. Zîrâ peygamber gelip ehl-i Celâl'i [3/40] da'vet etmese, onların küfür ve dalâletleri kuvvede kalıp fiile gelmezdi; ve şu hâlde de Hakk'ın Adl ve Hakem isimleri zâhir olmazdı. Ehl-i Cemâl dahi böyledir. İmdi med'uvv olan kimselerde dört sûret mutasavverdir:

Birincisi: Aslında bir ism-i Cemâl'in mazharı olup, peygamberin da'vetine icâbetle amel-i sâlih işler. Bu kimse zâhiren ve bâtınen ism-i Cemâl'in taht-ı terbiyesindedir.

İkincisi: Aslında bir ism-i Celâl'in mazharıdır. Fakat peygamberin da'vetine icâbetle, zâhirde şerîat üzere âmil olmakla berâber, Rabb-i hâssı olan o ism-i Celâl'in zevki ve sırât-ı müstakîmi üzeredir. Meselâ namaz kılar, oruç tutar, hac eyler; velâkin söylediği vakit kizb eder, va'dettiği vakit hulf eyler, emânete hıyânet eyler; ve bunları yapmaktan zevk duyar, aslâ nedâmet etmez. İşte bunlar alâmet-i nifâktır. Binâenaleyh muvakkaten esmâ-i cemâliyyenin taht-ı terbiyesinde bulunsa bile fayda vermez. Zîrâ ayn-ı sâbitesinin isti'dâdı budur. Âkıbet Rabb-i hâssı olan isim, onu sırât-ı müstakîminin müntehâsına, ya'ni kemâline götürür.

Üçüncüsü: Aslında bir ism-i Celâl'in mazharı olmakla berâber, bu âlem-i şehâdette dahi, zâhiren kendisini da'vet eden nebîye tâbi' olmayıp inkâr eder. Küffâr bu zümredendir. Bu kimse bâtınen ve zâhiren ism-i Celâl'in terbiyesi tahtındadır.

Dördüncüsü: Aslında bir ism-i Cemâl'in mazharı olup zâhirde hicâbiyyât-ı tabîiyye ve te'sîrât-ı muhîtiyye ile kendisini da'vet eden nebîyi tekzîb

eder; ve muvakkaten esmâ-i celâliyyenin taht-ı te'sîrinde evkāt-güzâr olur. Fakat bu eyyâm-ı küfrü içinde dahi Rabb-i hâssı olan ismin zevki üzere bulunur. Meselâ küfr etmekle berâber yalandan nefret eder; emânete hıyânet etmez; halka zulümden ictinâb eyler; nihâyet nesîm-i hidâyet erişip bir gün îmân-ı ezelîsi zâhir olur. İşte böyle bir kimse bâtınen ism-i Cemâl'in ve zâhiren ism-i Celâl'in taht-ı terbiyesinde bulunur.

İmdi peygamberin da'vetiyle herkesin muktezâ-yı isti'dâdı ne ise o zâhir olur; ve irâde-i ilâhiyye ne sûretle taalluk etmiş ise o vukū' bulur. Bu kazâ ve sırr-ı kader bahsi **Fass-ı Üzeyrî**'de tafsîl olunmuştur, oraya mürâcaat buyurulsun. Binâenaleyh resûl ile vâris, iblâğ cihetinden, ancak [3/41] emr-i teklîfîye hâdim olurlar; yoksa emr-i irâdîye hâdim değildirler. Bunun tafsîli dahi **Fass-ı Ya'kūbî**'dedir. Bundan başka peygamber, aslında bir ism-i Cemâl'in mazharı olan kimseyi, o ism-i cüz'înin rubûbiyetinden daha şümûllü ve daha cem'iyetli olan ismin rubûbiyetine da'vet eder. Bu basîret üzerine da'vettir. Meselâ aslında Hâdî isminin taht-ı terbiyesinde bulunan bir kimse, cemî'-i esmâyı muhît olan "Allah" ve "Rahmân" isimlerine da'vet olunur; ve bundan hakāyık-ı ilâhiyyenin tebdîli lâzım gelmez. Bu keyfiyet, bahr-i muhîtten alınan bir bardak suyun yine bahr-ı muhîte dökülmesine benzer. Alınan su tebeddül etmedi; belki bahr-i muhîte karışıp onda müstağrak oldu; ve bu ism-i câmie mazhariyet ancak, insân-ı kâmilde olur.

İmdi Hz. Şeyh (r.a.) da'vet, bir ismin rubûbiyetinden, diğer ismin rubûbiyetine olduğunu Hak Teâlâ hazretlerinin يَوْمَ نَحْشُرُ الْمُتَّقِينَ إِلَى الرَّحْمٰنِ وَفْدًا (Meryem, 19/85) [Biz ol günde müttakîleri gürûh gürûh Rahmân'a cem'ederiz.] kelâm-ı münîfiyle istişhâd buyururlar.

Ma'lûm olsun ki, ehl-i âlem, müttakî olmaları cihetinden, Cebbâr isminin ihâtası altındadır; ve ittikā ceberût ve satvet sâhibi olan bu ismin terbiyesinden neş'et eder. Binâenaleyh müttakî olan kimse Cebbâr isminin celîsi ve mazharıdır. Şu hâlde onun satvet ve ceberûtundan ittikā, rahmet-i âmme sâhibi olan Rahmân ismine ilticâdır. Çünkü Rahmân'ın, rahmâniyeti cihetinden muktezâsı lutuf ve âtıfet ve afv ve mağfirettir. Müttakîler satvet ve heybet veren ism-i Cebbâr'dan intikāl edip ism-i Rahmân indinde cem' olunca, onların vücûduna rahmet-i âmme şâmil olacağından, artık merhûm ve mağfûr olurlar. Ve müttakîlerin adedi sayılmaz derecede çok

olduğu ve her birisi bir ismin mazharı bulunduğu hâlde, cümlesinin Rahmân ismi tahtında toplanması, mazhar oldukları isimlerden daha şümûllü ve daha cem'iyetli olan bir isme da'vet olunduklarını gösterir. Bunun aksi de böyledir. Ya'ni müttakî olmayan kimseler ki, dünyâda Rahmân isminin celîsidir; [3/42] âhirette Cebbâr ve Müntakim gibi esmâ-i celâliyyeye da'vet olunurlar. Zîrâ bu kimselerin adedi dahi pek çoktur; ve her birerleri Şedîd, Dârr gibi birer esmâ-i celâliyyenin mazharıdır; ve dünyâda ism-i Rahmân tahtında müctemi' olup envâ'-ı huzûzât-ı nefsâniyyelerini istîfâ ederler. Fakat bilâhare Müntakim ismi tahtında müctemi' olup kendilerinden intikām alınır.

İşte bu âyet-i kerîmede Hak Teâlâ harf-i gāye olan (إلـى)yı cemî'-i esmâya şâmil olan "Rahmân" ismine mukārin kıldı; ve bundan "Rahmân" isminin kâffe-i esmâya şâmil olduğu anlaşılır. Çünkü "Rahmân" ismi ile "Allah" ismi arasında fark yoktur. Ve ehl-i âlemden her birisi bir ismin terbiyesi altındadır; ve herkes kendi Rabb-i hâssı olan ismin abdidir. Binâenaleyh peygamber o esmâ-i müteferrikadan ism-i Rahmân veyâ ism-i Allâh'ın terbiyesine da'vet eder. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: أَأَرْبَـابٌ مُتَفَرِّقُـونَ خَيْـرٌ أَمِ اللّٰـهُ الْوَاحِـدُ الْقَهَّـارُ (Yûsuf, 12/39) ya'ni "Erbâb-ı müteferrika mı hayırlıdır, yoksa Vâhid-i Kahhâr olan Allah mı hayırlıdır?" Ve kezâ diğer bir âyette de buyurur: قُلِ ادْعُـوا اللّٰـهَ أَوِ ادْعُـوا الرَّحْمٰـنَ (İsrâ, 17/110) ya'ni "Yâ Habîbim! De ki: Allâh'a da'vet ediniz veyâhud Rahmân'a da'vet ediniz!" Bu da'vet basîret üzere olan bir da'vettir. Çünkü erbâb-ı müteferrikanın abdi olmaktan kurtarıp ilâh-ı vâhidin ubûdiyetine idhâl eder. Böyle olunca basîret sâhibi olan Muhammedî indinde da'vet, Hakk'ın hüviyeti haysiyetiyle değil, esmâ haysiyetiyledir. Zîrâ hüviyyet-i Hak her mazharda mevcûddur. Mâdemki da'vet esmâ haysiyetiyledir; ve biz bildik ki, âlem ism-i Cebbâr'ın ihâtası altındadır, şu hâlde ehl-i âlem ism-i Rahmân'ın ihâtası altına girmek için bu ism-i Cebbâr onların müttakî olmalarını îcâb etti; ve ism-i Rahmân'ın îcâb ettiği takvânın hakîkati budur ki, müttakî kendinden sâdır olan hayrât ve kemâlâtı nefsine muzâf kılmayıp "Fâil-i hakîkî Hak'tır, bunların cümlesi ona râci'dir" der; ve Hakk'ı nefsine vikāye, ya'ni siper, ittihâz eder; ve şürûr ve nekāyisi kendi nefsine muzâf kılıp nefsini Hakk'a vikāye, ya'ni siper kılar. Zîrâ nekāyis ve şürûrun menşei izâfî ve i'tibârî olan vücûdât-ı kevniy-

yedir. Binâenaleyh bu nekāyis ve şürûr dahi izâfî ve i'tibârî olan bir şeydir; ve umûr-i ademiyyedir. [3/43]

فقالوا في مَكْرِهم: ﴿لَا تَذَرُنَّ آلِهَتَكُمْ وَلَا تَذَرُنَّ وَدًّا وَلَا سُوَاعًا وَلَا يَغُوثَ وَيَعُوقَ وَنَسْرًا﴾، فإنَّهم إذا تَرَكُوهم جَهِلُوا من الحقِّ على قَدرِ ما تَرَكُوا من هؤلاءِ، فإنَّ لِلحقِّ في كلِّ معبودٍ وَجْهًا، يَعْرِفُهُ مَن عَرَفَهُ وَيَجْهَلُهُ مَن جَهِلَهُ، وقال في المُحَمَّدِيِّينَ: ﴿وَقَضَى رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ﴾ أي حَكَمَ.

İmdi mekrlerinde "Âlihenizi terketmeyiniz; ve Vedd'i, ve Süvâ'ı ve Yeğûs'u ve Yaûk'u ve Nesr'i de terketmeyiniz" (Nûh, 71/23) dediler. Zîrâ muhakkak onlar âlihelerini terkettikleri vakit, onlardan terkettikleri kadar, Hak'tan câhil olurlar. Zîrâ Hak için her bir ma'bûdda bir vech vardır. Onu bilen bilir ve bilmeyen de bilmez. Ve Hak Teâlâ Muhammedîler hakkında: "Ey Habîbim! Senin Rabb'in ancak O'na ibâdet etmenizi kazâ eyledi, ya'ni hükmetti" (İsrâ, 17/23) buyurdu.

Ya'ni dâî ile med'uvv min-haysü'l-hüviyye şey'-i vâhid olduğu hâlde, Cenâb-ı Nûh'un kavmini da'vet etmesi mekr olduğu cihetle kavmi dahi ona mekr olmak üzere birbirlerine hitâben dediler ki: "Sakın âlihelerinizi terketmeyiniz ve insan şeklinde masnû' olan Vedd'i ve deve sûretindeki Süvâ'ı ve arslan sûretinde musavver Yeğûs'u ve at şeklindeki Yaûk'u ve kartal biçimindeki Nesr'i terketmeyiniz. Zîrâ bunlar mezâhir-i ilâhiyyedir. Ve bizi da'vet eden peygamber ise, Hakk'ı bu mezâhirden ihrâc edip, bu asnâmda vech-i Hakk'ı müşâhededen bizi men'eder; ve biz ayn-ı cem'de olduğumuz hâlde bizi farka da'vet eyler" dediler. Filhakîka da kavm-i Nûh âlihelerini terkettikleri vakit, onlardan terkettikleri kadar, Hak'tan câhil olurlar. Çünkü Hak, hüviyetiyle cemî'-i zerrâtta mevcûddur. Binâenaleyh O'nun her ma'bûdda bir vech-i hâssı vardır. O vechi bilen kimse Hakk'ı bilir ve bilmeyen kimse dahi, bilmez. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللّٰهِ (Bakara, 2/115) "Ne tarafa teveccüh ederseniz edin, Allâh'ın vechi vâki'dir." [3/44]

Ârif-i billâh Hasan Sencerî buyurur: Beyit:

کافران سجده که بر روی بتان میکردند همه رو سوی تو بود وهمه رو سوی تو بود

Tercüme: "Kâfirler, putların yüzüne secde ederler. Bütün yüzler senin

cânibinedir, bütün yüzler senin cânibine!..."

Ve bu îzâhdan putperestliğin câiz olduğu anlaşılmasın. Belki putperestlik vazî' olan kimselerin; ve Hudâ-perestlik ise şerîf olanların kârıdır.

Ma'lûm olsun ki, ulûhiyet ve me'lûhiyet ve âbidiyet ve ma'bûdiyet ve sâcidiyet ve mescûdiyet, her bir "ayn"da zâhirdir. Eğer bir kimse o mazharın hicâbiyetine ve sanemiyetine ibâdet etse veyâhud o ma'bûd-i masnû'da ilâhın tahayyülüne tapsa, kendi hayâline ve hevâsına tapmış olur; ve bunda yalnız putperestlerin putu değil, mü'min geçinen birtakım kimselerin ilâh-ı mu'tekad ve muhayyelleri dahi dâhildir. Fakat bir kimse her ma'bûdda ve her mazharda hasr ve ta'yîn bulunmaksızın Vâhid, Ahad olan Allah Teâlâ'ya ibâdet etse, o kimse ârif ve mükâşif olmuş olur. Bunun için Allah Teâlâ, Muhammedîler hakkında: "Yâ Habîbim, küllün Rabb'i olan senin Rabb'in, ancak O'na ibâdet etmenizi kazâ, ya'ni hükmeyledi" (İsrâ, 17/23) buyurdu. Zîrâ her kim puta tapsa veyâhud tahayyül eylediği bir ma'bûda ibâdet etse, mutlakā Hakk'a ibâdet etmiş olur. Çünkü gerek mezâhir-i sûrîde ve gerek hayâlât gibi mezâhir-i ma'nevîde zâhir olan hep Hak'tır. Vücûd birdir; o da ancak Hakk'ın vücûdudur. Beyit:

غیرتش غیر در جهان نگذاشت　　لا جرم عین جمله اشیا گشت

Tercüme: "Gayreti cihânda gayrı koymadı; şübhesiz bütün eşyânın "ayn"ı oldu." [185]

فالعالِـمُ يَعْلَـمُ مَـن عُبِـدَ، وفـي أيِّ صـورةٍ ظَهَـرَ حتَّـى عُبِـدَ، ويَعْلَـمُ أنَّ التَّفْرِيـقَ والكَثْـرَةَ كالأعْضَـاءِ فـي الصـورةِ المَحْسُوسَـةِ وكالقُـوَى المَعْنَوِيَّـةِ فـي الصـورةِ الرُّوحَانِيَّـةِ، فمـا عُبِـدَ غيـرُ اللّٰـهِ فـي كلِّ مَعْبُـودٍ، [3/45] فالأدْنَـى مَـن تَخَيَّـلَ فيـه الألُوهِيَّـةَ، فلـولا هـذا التَّخَيُّـلُ مـا عُبِـدَ الحَجَـرُ ولا غَيْـرَه، ولهـذا قـال: ﴿قُـلْ سَـمُّوهُمْ﴾، فلـو سَـمُّوهُمْ لَسَـمَّوْهُمْ حَجَـرًا وشَـجَرًا وكَوْكَبًـا.

İmdi âlim olan bilir ki, ibâdet olunan kimdir ve hangi sûrette zâhir oldu, tâ ki ibâdet olundu. Ve bilir ki, muhakkak tefrîk ve kesret suver-i mahsûsede a'zâ gibi ve suver-i rûhâniyyede kuvâ-yı ma'neviyye gibidir. Böyle olunca her bir ma'bûdda Allâh'ın gayrısına ibâdet

185 Beyit Fahreddîn-i Irâkî'ye âittir. Bk. Irâkî, *Lemaât*, s. 51.

olunmadı. Binâenaleyh âbidin ednâsı onda ulûhiyet tahayyül eden kimsedir. Eğer bu tahayyül olmasaydı, taşa ve onun gayrısına ibâdet olunmazdı. Ve işte bunun için, Hak Teâlâ buyurdu ki: "Sen onlara, ma'bûdlarınızı tesmiye edin, de!" (Ra'd, 13/33) İmdi eğer onlar o ma'bûdları tesmiye edeydiler, onlar onları taş, ağaç ve yıldız isimleriyle tesmiye ederlerdi.

Ya'ni evliyâ-i Muhammediyyîn'den âlim-i billâh olan kimse, putperestlerin ibâdeti vaktinde kime ibâdet olunduğunu ve ibâdet olunanın hangi sûrette zâhir idiğini bilir; ve kezâ o âlim-i billâh olan bilir ki, ma'bûd-ı vâhiddeki tefrîk ve kesret, insanın suver-i mahsûsede, eli, ayağı, kulağı, gözü ve emsâli a'zâsı gibidir; ve suver-i rûhâniyyede dahi kuvve-i basar, kuvve-i sem', kuvve-i şemm, kuvve-i lems, kuvve-i müfekkire, kuvve-i hâfıza ve kuvve-i hayâliyyesi ve emsâli kuvâ-yı ma'neviyyesi gibidir. Ya'ni insanın a'zâ ve kuvâsının kesreti sûretinin ahadiyetine halel vermediği gibi, ma'bûdâtın kesreti ve teferruku dahi Hakk'ın ahadiyetini mâni' değildir. Binâenaleyh herhangi ma'bûda ibâdet olunursa olunsun, yine Hakk'a ibâdet olunmuş olur. O'nun gayrına ibâdet olunmak mutasavver değildir. Şu hâlde âbidin en aşağısı, her bir ma'bûdda Hakk'ı müşâhede etmeyip onda ulûhiyet tahayyül eden kimsedir. Böyle olan kimse ilâhdan gâfil ve mahcûbdur. Eğer her ibâdet olunan şeyde ulûhiyet ma'nâsı tahayyül olunmasaydı, taşa ve onun gayrı ay ve güneş gibi şeylere ibâdet olunmazdı. İşte her ma'bûdda ulûhiyet tahayyül olunduğu için Hak Teâlâ hazretleri [3/46] "Yâ Habîbim! Sen kavmine, siz ma'bûdlarınızı adlarıyla çağırınız de!" (Ra'd, 13/33) buyurdu. Şu hâlde eğer onlar o ma'bûdları adlarıyla çağıraydılar, elbette onlara taş, ağaç ve yıldız namlarını verip, onları "Allah" ismiyle tesmiye etmezlerdi.

ولَوْ قِيلَ لهم مَن عَبَدْتُمْ لَقَالُوا إلٰهًا، ما كانوا يقولون اللّٰهَ ولا الإلٰهَ، والأعلى ما تَخَيَّلَ فيه الألوهيَّةُ، بَلْ قال هذا مَجْلًى إلٰهِيٌّ، يَنْبَغِي تَعْظِيمُهُ، فلا يَقْتَصِرُ، فالأدْنَى صاحبُ التَّخَيُّلِ يقول: ﴿مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللّٰهِ زُلْفَى﴾ والأعلى يقول: إنَّما ﴿إِلٰهُكُمْ إِلٰهٌ وَاحِدٌ فَلَهُ أَسْلِمُوا﴾ حيثُ ظَهَرَ ﴿وَبَشِّرِ الْمُخْبِتِينَ﴾ الَّذين خَبَتْ نارُ طَبِيعَتِهِم، فقالوا إلٰهًا ولَمْ يقولوا طبيعةً.

> Ve eğer onlara: "Kime ibâdet ettiniz?" denilse, "Bir ilâha" derlerdi. Allâh'a ve ilâha demezlerdi. Ve âbidin a'lâsı, onda ulûhiyet tahayyül etmedi. Belki bu, meclâ-yı ilâhîdir; onun ta'zîmi iktizâ eder, dedi. Böyle olunca o iktisâr etmez. Sâhib-i tahayyül olan âbid-i ednâ ise: "Biz, bunlara bizi Allâh'a kurbeti yaklaştırsınlar diye taparız" (Zümer, 39/3) derler. Ve âbid-i a'lâ, der ki: "Sizin ilâhınız ancak ilâh-ı vâhiddir"; binâenaleyh nerede zâhir olursa "O'na inkıyâd edin"; ve nâr-ı tabîatı sönmüş olan "Muhbitlere müjde ver!" (Hac, 22/34) İmdi onlar "ilâh" dediler ve "tabîat" demediler.

Ya'ni kavm-i Nûh'a veyâ müteaddid putlara tapan kimselere "Kime ibâdet ettiniz?" diye sorulsa, onlar cevâblarında "Elbette bir ilâha, ya'ni ilâh-ı mukayyede taptık" derlerdi. Yoksa Allah Teâlâ'ya ve ilâh-ı mutlaka taptık demezlerdi. Demek ki onlar dahi, ma'bûdlarında ulûhiyyet-i mutlakayı hasretmiyorlar; belki ulûhiyeti tahayyül ediyorlar. Fakat her mazharda ve cemî'-i zerrâtta Hakk'ı müşâhede eden âbid-i a'lâ, o asnâmda ulûhiyeti tahayyül etmez; belki bu meclâ-yı ilâhîdir, ta'zîmi îcâb eder, der. Binâenaleyh o, Hakk'ı ma'bûd-ı müteayyen ve mukayyede münhasır kılmaz. Çünkü bu âbid [3/47] cemî'-i merâyâ-yı eşyâda Hakk'ı müşâhede eder; ve bu ma'bûd dahi o âyînelerden birisidir. Ve Hak zâtı cihetinden vâhid ve o âyînelerde mün'akis olan esmâsının sûretleriyle kesîrdir; ve bu ma'bûdda ulûhiyeti tahayyül eden âbid-i ednâ ise, âbid-i a'lânın müşâhedesinden bî-haber olduğundan, "Biz bunlara bizim Allâh'a yakınlığımızı yaklaştırsın diye tapıyoruz" derler. Nitekim elyevm Îsevîlere Hz. Îsâ'nın ve Hz. Meryem'in tasvirleri önünde niçin tapındıkları sorulduğu vakit aynı cevâbı veriyorlar. Fakat âbid-i a'lâ onlara hitâben: "Sizin ilâhınız ancak ilâh-ı vâhiddir. Nerede zâhir olursa olsun ona inkıyâd edin; Hakk'ın tecelliyât-ı kesîresi sizi zât-ı vâhidden hicâba düşürmesin!" der.

Ey me'mûr olan zât! Nâr-ı tabîatları sönmüş ve Hakk'a perde olan enâniyetleri münkesir olmuş olan muhbitîn, ya'ni mütezellilîn-i hâşiîn, "ilâh" dediler, "tabîat" demediler. Zîrâ kendilerinde gālib olan şey ne ise onu bildiler; ve onların nâr-ı tabîatları söndüğü vakit, ilâhiyet zâhir ve gālib olur; ve kendilerinde olan nâr-ı tabîatın sönmesinden, tabîatın müteessir olan bir şey olduğunu ve tasarrufun tabîat için değil, Hak için sâbit olduğunu

bilirler. Binâenaleyh onlar "ilâh" ismini verirler. Eski ve yeni feylesoflar gibi "Tabîat şöyle yaptı, böyle yaptı" demezler. Hâlbuki tabîat mutasarrıf değildir; belki kendisi mahall-i tasarruf ve infiâldir.

﴿وَقَدْ أَضَلُّوا كَثِيرًا﴾ أيْ حَيَّرُوهُمْ في تَعْدَادِ الوَاحِدِ بالوُجُوهِ والنِّسَبِ، ﴿وَلَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ﴾ لِأَنفُسِهِم، من جُمْلَةِ ﴿الْمُصْطَفَيْنَ﴾ الَّذين أُورِثُوا الكتابَ، فَهُمْ أَوَّلُ الثَّلَاثَةِ، فَقَدَّمَهُ على المُقْتَصِدِ والسَّابِقِ، ﴿إِلَّا ضَلَالًا﴾ أيْ إلا حَيْرَةً، قال المُحَمَّدِيُّ: «زِدْنِي فِيكَ تَحَيُّرًا»، ﴿كُلَّمَا أَضَاءَ لَهُمْ مَشَوْا فِيهِ وَإِذَا أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا﴾، فالحَائِرُ له الدَّوْرُ، والحَرَكَةُ الدَّوْرِيَّةُ حَوْلَ القُطْبِ، فلا يَبْرَحُ مِنْهُ.

[3/48] "Ve birçoğunu ıdlâl eylediler;" (Nûh, 71/24) ya'ni vâhidin vücûh ve niseb ile ta'dâdında hayrete düşürdüler. Ve "kitâba vâris kılınıp mustafeyn olan" (Sâd, 38/47), "nefislerine zulmedenler ziyâde etmediler" (Nûh, 71/24). Ve o üçün evvelidir. İmdi Hak onu "muktesıd" ve "sâbık" üzerine takdîm etti. Ancak "dalâlen, ya'ni hayreten, ziyâde eyledi". Muhammedî ise "Sen'de hayreti bana ziyâde et!" dedi. "Her ne vakit onlara aydınlık olsa, onun içinde yürürler; ve üzerlerine karanlık bastıkda kāim olurlar." (Bakara, 2/20) İmdi hâir için devr vardır; ve hareket-i devriyye kutbun etrâfındadır; ondan ayrılmaz.

Ya'ni kavm-i Nûh vücûd-ı vâhidi, mezâhir âyînelerine mün'akis olan onun muhtelif vücûh ve sûretlerini ve kendisinde olan esmâ ve sıfât nisbetlerini ta'dâd etmek sûretiyle halkın birçoğunu şaşırtıp hayrete düşürdüler.

Misâl: Bir odanın duvarlarına muka'ar ve muhaddeb ve muka'ariyet ve muhaddebiyeti mümtezic on âyîne ta'lîk edilse, odanın ortasında kāim olan şahs-ı vâhidin zıll ve hayâli hepsine mün'akis olur; ve şahıs bir iken on sûret görünür; ve âyînelerin tarz-ı i'mâli başka başka olduğundan her birine mün'akis olan hayâl dahi birbirine benzemez. Birinde uzun bir vecih, ince bacaklar; ve diğerinde yamyassı ve müdevver bir vecih ve top gibi yuvarlak bir gövde, kısacık bacaklar; ve birisinde uzun bir vecih ve şişman bir gövde; vesâirlerinde de bunlara makıys birer sûret müşâhede olunur. Hâlbuki cümlesi bir şahsın zıllıdır. Bu ihtilâf ancak âyînelerin ihtilâfından münbaisdir. Şimdi odaya giden diğer bir kimse o hayâlâtı görüp her birerlerini başlı başına birer vücûd zannetse ve zıllın sâhibi olan şahs-ı

vâhidden gâfil olsa, bu şaşkınlıktan başka bir şey değildir. Böyle bir kimse bu gördüğü hayâlâta vücûd verdiği için şaşkın olduğu gibi, bu iddiâsına başkalarını da da'vet etse, onları da şaşırtıp "hayret"e düşürür. [3/49] İşte bu tâifenin hayreti cehle müstenid bir şaşkınlıktan mütevellid olduğu için "hayret-i mezmûme"dir. Fakat bu merâyâ-yı muhtelifede zâhir olan sûretler hep şahs-ı vâhidin zıllı olup, mahallin ihtilâfı hasebiyle böyle muhtelif vücûh ile göründüğünü bilen kimselerin hayreti, ilme müstenid olduğu için "hayret-i mahmûde"dir. Zîrâ bu tâife فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللّٰهِ (Bakara, 2/115) [Ne tarafa teveccüh ederseniz edin, Allâh'ın vechi vâki'dir.] âyet-i kerîmesi muktezâsınca her cihetten vücûd-ı vâhid-i Hakk'ın tecellîsini görürler. Ve o tecellîde istihlâk ve hayretlerinden ve vücûd-ı vâhidin müşâhedesinden nâşî bir vechi diğer vecihden ve bir ciheti diğer cihetten fark ve temyîz edemezler. Beyit:

جلوه بر من مفروش ای ملك الحاج كه تو خانه می بینی و من خانهٔ خدا می بینم

Tercüme:
"Cilvelenme bana beyhûde emîr-i hâc ki,
Gördüğün Kâ'be senin; ben görürüm beyt-i Hudâ."

وَمَا الْوَجْهُ إِلَّا وَاحِدٌ غَيْرَ أَنَّهُ إِذَا أَنْتَ اعْدَدْتَ الْمَرَايَا تَعَدَّدَا

Tercüme: "Vech, birden gayrı değildir. Sen âyîneleri saydığın vakit taaddüd eder."[186]

İmdi bu şühûd, zevk-i Muhammedî üzere olan şühûddur; ve bu şühûd sâhibi olanlar nefislerine zulmedenlerdir ki, onlar kitâb-ı Kur'ân ve Furkān'a, ya'ni cem' ve farka, vâris kılınan güzîdegândır; ve onların nefislerine zulmü, vücûd-ı imkânîlerinin muktezâsı olan şehevâtı terketmeleri ve zılâl-i esmâiyyeden ibâret vücûdât-ı mukayyede ve müteayyinelerini nefyeylemeleridir. Ve bu "nefislerine zâlim olanlar", ثُمَّ أَوْرَثْنَا الْكِتَابَ الَّذِينَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ وَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ وَمِنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ (Fâtır, 35/32) [Ondan sonra kullarımızdan ihtiyâr ettiğimiz kimselere Kur'ân'ı verdik ki, bunlardan bir kısmı nefsine zâlim olan mukallidlerdir; ve bir kısmı da, iyilik ve kötülük arasında mutavassıt olan muktesıddır; ve bir

186 Beyit Fahreddîn-i Irâkî'ye âittir. Bk. Irâkî, *Lemaât*, s. 40.

kısmı dahi hayrât ile ileriye giden vâsıllardır.] âyet-i kerîmesinde zikrolunan üç tâifenin evvelkisidir. Ve (S.a.v.) Efendimiz bu üç [3/50] tâife hakkında هَـؤُلَاءِ كُلُّهُـمْ بِمَنْزِلَـةٍ وَاحِـدَةٍ وكُلُّهُـمْ فِـي الْجَنَّـةِ ya'ni "Onların cümlesi vâhid menzilesindedir ve hepsi cennettedir"[187] buyurdular. İmdi "nefsine zâlim olan" kimse vâhid-i hakîkîyi birtakım i'tibârât ile teksîr edip bu kesrette de vahdeti müşâhede eder; ve "muktesıd" ise vâhidde kesreti ve kesrette vâhidi müşâhede edip, bu iki şühûd arasını cem'eder; ve "sâbık" ise adedi birleştirip kesîri vâhid müşâhede eder. Binâenaleyh "muktesıd" ile "sâbık" Hakk'ın ve halkın vücûdlarını i'tibâr ve isbât ettiklerinden "ehl-i hayret" değildirler. Fakat "zâlim"-i Muhammedî vâhidi i'tibârât ile kesîr gördüğü ve halkın vücûdunu i'tibâr ve isbât etmediği için "hayret"tedir. وَلَا تَـزِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا ضَـلَالًا (Nûh, 71/24) [O zâlimlerin hayretlerinden başka şeylerini arttırma.] Şu hâlde Hak onun hayretini ziyâde eder. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz رَبِّ زِدْنِـي فِيـكَ تَحَيُّـرًا ya'ni "Yâ Rab, benim hayretimi sende ziyâde et!" buyurur. Ve bu hayret "hayret-i mahmûde"dir.

Ma'lûm olsun ki, bu âyet-i kerîme sûre-i Nûh'da vâki' وَقَـدْ أَضَلُّـوا كَثِيـرًا (Nûh, 71/24) [Onlar hakîkaten pek çoklarını hayrete düşürdüler.] âyet-i kerîmesini müteâkiben şeref-vârid olur; ve şu hâlde وَلَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا ضَـلَالًا (Nûh, 71/24) [O zâlimlerin hayretlerinden başka şeylerini arttırma.] kavli kavm-i Nûh'a âit bulunur. Çünkü "zulm"ün ma'nâ-yı lugavîsi "Bir şeyi mevziinin gayrı olan bir yere vaz'etmek"tir. Kavm-i Nûh ise, hacer ve şecerden yaptıkları mezâhir-i asnâmda ulûhiyet tahayyül edip, onlara taabbüd ettikleri için, ulûhiyeti mevziinin gayrı olan mahalle vaz'etmekle zâlim oldular; ve nefislerine zulmeden zâlim-i Muhammedîler ise şehevât-ı nefsâniyyelerini mahalline vaz'etmediler. Belki muhâlefet edip terkettiler; ve vücûd-ı vâhidi birtakım niseb-i ademiyye ile teksîr etmekle zulmeylediler. Onun için Şeyh (r.a.) sûre-i Nûh'da olan bu âyet-i kerîmede vâki' "zâlimîn" kavlini lisân-ı işâretle "ehl-i kemâl" tarafına "işâreten" tefsîr buyurdular.

O "hayret-i mahmûde" sâhibi olan Muhammedîlere Hak, her ne vakit nûr-i ahadiyyet ile tecellî edip izâe eylese, onlar o nûr içinde yürürler. Zîrâ tecellî-i ahadî ile keserât ve hicâb-ı taayyünât kalkar. Binâenaleyh mûcib-i

187 Tirmizî, "Tefsîr", 35; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XVIII, s. 271.

hayret olan taaddüdât dahi mürtefi' olur; ve taayyünât-ı kesîre perdelerinin karanlığı çöktüğü vakit hayrete düştükleri hâlde dururlar, yürümezler ve kat'-ı merhale etmezler; ve hayrette olanlar ise devrederler; ve hareket-i devriyye ise kutub etrâfındadır, ondan ayrılmaz. Binâenaleyh onun devrinin [3/51] evveli ve âhiri yoktur.

وصاحِبُ الطَّرِيقِ المُسْتَطِيلِ مَائِلٌ، خَارِجٌ عَن المَقْصُودِ، طَالِبٌ ما هو فيه صاحِبُ خيالٍ إليه غايَتُه، فله «مِنْ» و«إلَى» وَمَا بينهما، وصاحِبُ الحَرَكَةِ الدَّوْرِيَّةِ لَا بَدْءَ له فَيَلْزَمُه «مِنْ»، ولا غايَةَ له فيَحْكُمُ عليه «إلَى»، فَلَهُ الوُجُودُ الأَتَمُّ، وهو المُؤْتَى جَوَامِعُ الكَلِمِ والحِكَمِ، ﴿مِمَّا خَطِيئَاتُهُمْ﴾ فَهِيَ الَّتي خَطَتْ بِهِمْ فَغَرِقُوا في بِحَارِ العِلْمِ بِاللّٰهِ، وهو الحَيْرَةُ.

Ve tarîk-i müstatîl sâhibi mâildir; maksûddan hâriçtir. Hakkında hayâl sâhibi olduğu şeye tâlibdir. Onun gāyesi o hayâldir. Binâenaleyh onun için "min" ve "ilâ" ve o ikisinin arasındaki şey vardır. Ve hareket-i devriyye sâhibi için bed' yoktur ki, ona "min" lâzım olsun; ve onun için gāye yoktur ki, onun üzerine "ilâ" hükmetsin. Böyle olunca onun için vücûd-ı etemm vardır; ve ona cevâmi'-i kelim ve hikem verildi. "Sâlik oldukları hatîâttan nâşî" (Nûh, 71/25) ilm-i billâh deryâlarında garkoldular; ve o da "hayret"tir.

Ya'ni tarîk-i müstatîl sâhibi merkezden muhîte mâildir. Zîrâ o taayyünât-ı kesîre perdelerinin arkasında kalmış ve hakîkat-i hâlden gāfil bulunmuştur. Hakk'ı ne kendi nefsinde ve ne de sâir mezâhirde müşâhede etmez. Onu kendi nefsinden uzakta tahayyül eder. O hayâl hânesinde tahayyül edip uzak mesâfede zannettiği sûrete teveccüh ile ona tâlib olur. Binâenaleyh bu kimse Hak'tan mâil ve maksûddan hâriçtir; ve tahayyül ettiği şey kendisinin ilâh-ı mec'ûlü ve Rabb-i mütehayyelidir. Onun sülûkü o hayâlde nihâyet bulur. İşte bu tarîk-i müstatîl sâhibi için "min", ya'ni ibtidâ; ve "ilâ", ya'ni intihâ; ve bu ibtidâ ve intihâ arasında olan mesâfe vardır. Ya'ni evvelâ kendi vücûdunu ve nefsini ortaya koyar ve nefsini merkez addeder; ve Hakk'ın talebine bu merkezden ibtidâen [3/52] sâlik olur; ve bu talebi hayâlinde nihâyet bulur ki, bu da Hak hakkında verdiği karâr-ı hayâlîsidir; ve nefsinden başlıyarak bu karâr-ı hayâlîye vâsıl oluncaya kadar

arada mesâfe vardır. O bu mesâfeyi Allah Teâlâ'ya giden bir yol tevehhüm etmiştir. İşte bu seyri ile Hak'tan uzak olur. Çünkü daha ibtidâda iken Hakk'ı terketmiştir. Bu ibtidâdan uzaklaştıkça Hak'tan uzağa düşer. Hâlbuki hareket-i devriyye sâhibi için başlangıç yoktur ki, ona "min", ya'ni ibtidâ lâzım olsun; ve seyrinin nihâyeti yoktur ki, onun üzerine "ilâ", ya'ni intihâ hükmetsin. Onun seyrinin ne evveli ve ne de âhiri vardır. Zîrâ seyri muhît-i dâire üzerindedir. Böyle olunca o hareket-i devriyye sâhibi için vücûd-ı etemm vardır. Zîrâ onun seyri küllün muhîtidir; ve Allah'dan Allâh'adır ve Allah'dadır; ve ona cevâmi'-i kelim ve hikem i'tâ olunmuştur. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz أُوتِيتُ جَوَامِعَ الْكَلِمِ [Bana cevâmi'-i kelim i'tâ olundu.] buyurup, bu makāmdan ihbâr eylemişlerdir; ve bu da "hayret-i mahmûde" makāmı olup kâffe-i hakāyık-ı ilâhiyye ve hikem-i rabbâniyyeyi câmi'dir ki, bâlâda geçen إِلَّا ضَلَالًا (Nûh, 71/24) kavlinde îzâh olunmuş idi.

Ma'lûm olsun ki, Hak Teâlâ hazretleri kavm-i Nûh hakkında sûre-i Nûh'da مِمَّا خَطِيئَاتِهِمْ أُغْرِقُوا فَأُدْخِلُوا نَارًا فَلَمْ يَجِدُوا لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْصَارًا (Nûh, 71/25) ya'ni "Onlar hatîeleri sebebiyle garkolunup nâra idhâl olundular; onlar Allah'dan başka mededkâr bulmadılar" buyurdu. Hz. Şeyh (r.a.) bu âyet-i kerîmenin ma'nâsını lisân-ı işâretle "kâmilân" hakkında ahz buyurdular ve onu bu yolda tefsîr ettiler. Ya'ni "hayret-i mahmûde"ye düşen Muhammedîler hatîeleri, ya'ni zenb-i vücûdları sebebiyle ilm-i ilâhî cânibine doğru kat'-ı merâhil ve sülûk edip nihâyet ilm-i billâh deryâsında garkoldular. Ya'ni onlar gördüler ki, وُجُودُكَ ذَنْبٌ لَا يُقَاسُ عَلَيْهِ ذَنْبٌ آخَر ya'ni "Senin vücûdun bir günâhtır ki, ona diğer bir günâh kıyâs olunmaz" muktezâsınca cemî'-i şürûr ve kabâyıhın menbaı kendilerinin taayyün-i kevnîsidir. Şu hâlde o cemî'-i hatîâtın başıdır; ve bundan kurtulmak, ancak ilm-i ilâhî deryâsına doğru sülûk edip tahsîl-i ma'rifet ile mümkin olur. Hiç durmadılar, öyle yaptılar; ve onlarda öyle bir ma'rifet [3/53] hâsıl oldu ki netîcede "hayret"e düştüler; ya'ni vahdet-i zâtiyye ile, niseb-i ademiyye kesreti arasında mütehayyir kaldılar; ve bildiler ki, hakîkat-i vücûd birdir; o da Hakk-ı mutlakın vücûd-ı nâmütenâhîsidir; ve esmâ O'nun şuûnât-ı zâtiyyesidir; ve keserât-ı âlem ise onun esmâsı hasebiyle vücûd-ı mutlakının takayyüdât ve taayyünâtından ibârettir; ve kendi vücûdları dahi bu mezâhirden ve mukayyedâttan birisidir. Binâenaleyh zenb-i vücûdlarını

ortadan kaldırıp bahr-ı ahadiyyette garkoldular.

﴿فَأُدْخِلُوا نَارًا﴾ فِي عَيْنِ الماءِ، وفِي المُحَمَّدِيِّينَ ﴿وَإِذَا الْبِحَارُ سُجِّرَتْ﴾، سَجَّرْتَ التَّنُّورَ إِذَا أَوْقَدْتَهُ، ﴿فَلَمْ يَجِدُوا لَهُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ أَنْصَارًا﴾ فكان اللّٰهُ عَيْنَ أَنْصَارِهم فَهَلَكُوا فيه إلى الأبدِ، فلو أَخْرَجَهم إلى السَّيْفِ، سَيْفِ الطَّبِيعَةِ لَنَزَلَ بِهِم عن هذه الدَّرَجَةِ الرَّفِيعَةِ، وإِنْ كان الكُلُّ لِلّٰهِ وباللّٰهِ بَلْ هو اللّٰهُ.

İmdi onlar ayn-ı mâ'da "nâra idhâl olundular". Ve Muhammedîler hakkında وَإِذَا الْبِحَارُ سُجِّرَتْ (Tekvîr, 81/6) [Deryâlar iştiâl ettiği vakit] dir. Fırını îkād ettiğin vakit سَجَّرْتَ التَّنُّورَ ["Fırını tutuşturdun" denir]. "Böyle olunca onlar kendilerine Allah'dan gayrı ensâr bulmadılar." (Nûh, 71/25) Binâenaleyh Allah onların ayn-ı ensârı oldu. Onlar ilelebed onda helâk oldular. Eğer Allah Teâlâ onları sâhile, tabîat sâhiline çıkaraydı, onları bu yüksek dereceden indirirdi. Her ne kadar küll, Allah için ve Allah ile ve belki ancak Allah ise de.

Cenâb-ı Şeyh (r.a.) وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ (Enbiyâ, 21/30) [Biz her diri şeyi sudan yaptık.] âyet-i kerîmesi muktezâsınca her şeyin hayâtı sudan olduğundan ve ilm-i billâhda hayât-ı hakîkiyye bulunduğundan "ilim" için "su"yu istiâre etti; ve hadîs-i şerîf mûcibince O'nun sübühât-ı vech-i vahdeti nûrdan ve zulmetten yetmiş bin hicâbı yaktığı için dahi "ateş"i "vahdet" için istiâre eyledi. Şu hâlde bu istiâreler ile ma'nâ böyle olur: Suda, ya'ni ilm-i billâhda, garkolan ehl-i hayret nâra, ya'ni vahdete, idhâl olundular, tecellî-i zâtî taayyünât-ı mütekessireyi yaktı; ayn-ı kesrette vahdeti müşâhede ettiler; ilim ile hayât ve bekā ile fenâ buldular. Binâenaleyh onlar gark ile harkı müşâhede ettikleri için eşedd-i "hayret"e düştüler. [3/54] Ve Muhammedîler hakkında Kur'ân-ı Kerîm'de وَإِذَا الْبِحَارُ سُجِّرَتْ (Tekvîr, 81/6) ya'ni "Deryâlar iştiâl ettiği vakit" vârid oldu. Nitekim ben fırını iş'âl ettiğim vakit سَجَرْتُ التَّنُّورَ [Fırını tutuşturdum] derim. Ya'ni Arablar bu ta'bîri isti'mâl ederler. Hz. Şeyh (r.a.) Muhammedîler hakkında, suyun "ayn"ında ateşin vücûdu vâki' olduğunu bu âyet-i kerîme ile istişhâd buyurdu. Zîrâ denizler sudur; ve iştiâl ise ateşin şânındandır. Binâenaleyh bu gark ve hark şühûdunda, onlar taayyünât-ı kevniyyeden hiçbir yardımcı bulmadılar. Zîrâ tecellî-i zâtî mezâhirin vücûd-ı izâfîlerini yaktı. Vücû-

du olmayan şeyden ise yardım mutasavver değildir. Böyle olunca ancak Hakk'ın vücûd-ı hakîkîsi bâkî kaldı. Binâenaleyh yardımcı ancak Allah Teâlâ hazretleridir. Nitekim hadîs-i kudsîde buyurulur: وَمَنْ أَحْيَانِي فَأَنَا قَتَلْتُهُ وَمَنْ قَتَلْتُهُ فَعَلَيَّ دِيَتُهُ وَمَنْ عَلَيَّ دِيَتُهُ فَأَنَا دِيَتُهُ ya'ni "Beni diri kılanı ben katlederim; ve öldürdüğümün diyeti benim üzerimedir; ve diyeti benim üzerime olan kimsenin diyeti de benim."[188] Şu hâlde Allah onların ayn-ı ensârı oldu. Onlar ilelebed Allah'da helâk oldular. Bu hâl de, Allah'da fânî ve Allah ile bâkî olmaktır. Ya'ni ehlullah ıstılâhında "fenâ-fillâh" ve "bekā-billâh" dedikleri şeydir. Onlar ilm-i billâh denizlerinde garkolduktan sonra, eğer Allah onları sâhil-i tabîata çıkarsaydı, her ne kadar mertebe-i ulûhiyyette küll, Allah için ve Allah ile ve belki ancak Allah ise de, yine onları bu derece-i refîadan indirmiş olurdu.

Ma'lûm olsun ki, vücûd-ı hakîkî nâmütenâhî olan zât-ı Hakk'ın vücûdundan ibârettir; ve Hak bu "ahadiyet" mertebesinde kâffe-i sıfât ve esmâdan mutlaktır; ve ıtlâk kaydından dahi mutlaktır. "Mutlak" ta'bîri tefhîm-i merâm için vaz'olunan bir ıstılâhtır; ve bu mertebede onun nisebi olan sıfât ve esmâsı çekirdeğin içindeki ağaç gibi mahfîdir. Vaktâki onun kuvvede olan esmâsı kemâllerini müşâhede için müsemmâları olan Hak'tan âyîneler, mezâhir ve âsâr taleb ettiler; vücûd-ı mutlak-ı Hak, mahzâ esmâya merhameten, mertebe-i ahadiyyetten mertebe-i vâhidiyyete tenezzül eyledi. Bu mertebe mertebe-i "ulûhiyyet"tir. İşte bu mertebede zât "Allah" ismiyle tesmiye olunur; ve cemî'-i esmâ bu isim altında toplanmıştır. [3/55] Binâenaleyh esmânın kâffesi "Allah" için olmuş olur.

---

188 Râgıb el-İsfahânî, *Tefsîr*, I, s. 193; Nişâbûrî, *Garâibu'l-Kur'ân*, I, s. 486; Meybudî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, s. 198; Kayserî, *Şerhu Fusûsi'l-Hikem*, I, s. 442; Aliyyü'l-Kārî, *Mirkātu'l-Mefâtîh*, VI, s. 2257; Bosnevî, *Tecelliyât-ı Arâisu'n-Nusûs*, s. 163, 203; Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, s. 247. Krş. Sülemî, *Mukaddeme fi't-Tasavvuf*, I, s. 473; Beyhakî, *Şuabu'l-Îmân*, II, s. 24. Bu ibâre مَنْ أَحْيَانِي [Beni diri kılanı] şeklinde değil de daha çok مَنْ أَحَبَّنِي [Beni seveni] şeklinde kayıtlıdır. Nitekim Ahmed Avni Bey *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*'nde (IV, s. 167) ibâreyi "Beni seveni öldürdüm ve öldürdüğüm kimsenin diyeti benim üzerimedir. Ve diyeti benim üzerime olan kimsenin diyeti benim" şeklinde tercüme etmiştir. Ancak burada muhtemelen Kâşânî şerhinin XIX. yüzyılda yapılan neşrindeki hâli iktibâs edildiği için من أحياني şeklinde yazılmıştır. Harîrîzâde Kemâleddin Efendi'nin bu ibâre üzerine yazdığı bir şerh bulunmaktadır. Bk. Osman Türer, "Harîrî-zâde'nin Sülûkün Mertebelerine Dâir Bir Risâlesi: Feyzu'l-Muğnî Min Sırri Hadîsi Men Talebenî".

Vücûd-ı vâhid bu mertebeden sonra mertebe-i "rubûbiyyet"e tenezzül eder. Zîrâ mertebe-i ilimde yekdîğerinden mümtâz olan esmâya birer mazhar iktizâ eder; ve o mezâhiri âit oldukları isimlerin taht-ı terbiyesine vermek lâzım gelir. Şu hâlde esmânın kâffesi "Allah" için olunca, o esmânın mezâhiri olan suver-i tabîiyyenin cümlesi de "Allah" için olur. Bundan sonra bu mezâhire birer vücûd-ı kesîf vermek îcâb eder. Hâlbuki Hakk'ın vücûdundan başka vücûd yoktur. Binâenaleyh vücûd-ı mutlak-ı eltaf kayd-ı taayyüne bürünerek o esmânın sûretlerinde kesâfetle zâhir olur. Şu hâlde bu mezâhirin vücûdu müstakil olmayıp izâfîdir; ve Allah iledir; ve belki ancak Allah'dır.

﴿قَالَ نُوحٌ رَبِّ﴾ ما قال إلهي، فإنَّ الرَّبَّ له الثُّبُوتُ، والإلهُ يَتَنَوَّعُ بالأسماءِ، فهو كلُّ يَوْمٍ في شَأْنٍ، فأرَادَ بالرَّبِّ ثُبُوتَ التَّلْوِينِ، إذْ لا يَصِحُّ إلا هو، ﴿لَا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ﴾، يَدْعُو عليهم أنْ يَصِيرُوا في بَطْنِها، قال المُحَمَّدِيُّ: «لَوْ دَلَّيْتُمْ بِحَبْلٍ لَهَبَطَ عَلَى اللّٰهِ»، ﴿لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ﴾، وإذا دُفِنْتَ فيها فأنتَ فيها وهي ظَرْفُكَ، ﴿وَفِيهَا نُعِيدُكُمْ وَمِنْهَا نُخْرِجُكُمْ تَارَةً أُخْرَى﴾ لاخْتِلَافِ الوُجُوهِ، ﴿مِنَ الْكَافِرِينَ﴾ الَّذينَ ﴿اسْتَغْشَوْا ثِيَابَهُمْ وَجَعَلُوا أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ﴾ طَلَبًا لِلسَّتْرِ، لأنَّه دَعَاهُمْ لِيَغْفِرَ لَهُمْ، والغَفْرُ السَّتْرُ، ﴿دَيَّارًا﴾ أَحَدًا حَتَّى تَعُمَّ المَنْفَعَةُ كما عَمَّتِ الدَّعْوَةُ.

"Cenâb-ı Nûh "Rabbî" dedi", "İlâhî" demedi. Zîrâ "Rab" için sübût vardır. Hâlbuki "İlâh" esmâ ile mütenevvi'dir. O her vakit bir şe'ndedir. İmdi o "Rab" ile sübût-i telvîni murâd etti. Çünkü ondan gayrısı sahîh değildir. "Yeryüzünde bırakma!" (Nûh, 71/26) Onlar üzerine arzın içinde olmaları duâsını eder. Ve Muhammedî: "Eğer siz ipi sarkıtsanız Allah üzerine düşerdi" dedi. "Semâvât ve arzda olan Hak içindir." (Bakara, 2/255) İmdi sen arz içinde [3/56] defnolunduğun vakit, onun içindesin ve o senin zarfındır; "Ve onun içinde sizi iâde ederiz"; ve vücûhun[189] ihtilâfından nâşî, "sizi merre-i uhrâda ondan ihrâc eyleriz" (Tâhâ, 20/55). Taleb-i setr için, "esvâblarına bürünen

189 Sayfa kenarında buradaki "vücûh" kelimesinin başka bir nüshada "vücûd" olarak kayıtlı olduğu belirtilmektedir.

ve parmaklarıyla kulaklarını tıkayan" (Nûh, 71/7) "kâfirlerden, devreden bir ahadı [bırakma!]" (Nûh, 71/26); tâ ki da'vet umûmî olduğu gibi menfaat dahi umûmî olsun. Zîrâ Nûh (a.s.) kâfirleri Hakk'ın mağfiret etmesi için da'vet etti; gafr ise setrdir.

Ya'ni Cenâb-ı Nûh'un dâvetine karşı kavmi mekr-i azîm ile mukābele etmeleri üzerine, Hz. Nûh onlar hakkında: رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا (Nûh, 71/26) ya'ni "Yâ Rab rûy-i zeminde kâfirlerden dolaşan birisini bırakma!" diye duâ etti. Cenâb-ı Şeyh (r.a.) bu duâyı lisân-ı hakîkatle böyle tefsîr buyururlar ki: Hz. Nûh duâsında "Rabbî" dedi "İlâhî" demedi. Ya'ni, ey benim Rabbim deyip, Rabb'i nefsine muzâf kıldı. Zîrâ Rab, hangi isimde olursa olsun, mutlakā merbûbu iktizâ eder. Kendi ibâdının havâyicini kazâ için O, rubûbiyetinde sâbittir; ve onların mühimmâtına kifâyet eder. Fakat "İlâh" bir sıfat-ı muayyen ve ism-i mahsûs ile mukayyed değildir. Zîrâ cemî'-i sıfât ve esmâya şâmildir. Meselâ hasta olan kimse "yâ İlâh!" ve "yâ Allah!" diye nidâ etse, bu ismin tahtında olan ism-i Şâfî'ye; ve aç kalan kimse "yâ İlâh!" dese Rezzâk ismine ilticâ eder; sâirleri de buna makıystir. Zîrâ "İlâh" esmâ ile bu sûretle tenevvü' eder. O her vakit bir şe'nde ve bir tecellîdedir; ve onun için bir sübût yoktur. Fakat Rab için hâceti kazâ husûsunda sübût vardır. Binâenaleyh Cenâb-ı Nûh ism-i Rab ile nidâda telvînin sübûtunu, ya'ni hâcetine muvâfık olan sûret ne ise Hakk'ın, o sıfat ile tecellîsini ve zuhûrunu diledi; ve Hakk'ın onun murâdına muvâfık sıfatla zuhûru telvîndir. Çünkü rubûbiyet mertebesinde telvînin sübûtundan gayrısı sahîh değildir. Zîrâ her duâ eden kimse Hakk'ın kendi murâdına göre tecellîsini ister. Cenâb-ı Nûh, "Rabbî" nidâsından sonra لَا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ (Nûh, 71/26) ya'ni "Yeryüzünde bırakma!" dedi ki, kavmi aleyhinde, onların arz üzerinde kalmayıp batn-ı zemîne gitmeleri ve kendilerini ism-i Zâhir hicâbında bırakan taayyünât-ı vücûdiyyelerinden kurtulup batn-ı ahadî ve cem'îye dâhil olmaları için [3/57] bedduâ şeklinde duâ-yı hayr idi. Nitekim Muhammedî buyurur ki: "Eğer siz ipi sarkıtsanız Allâh'ın üzerine düşerdi." Zîrâ bu gördüğümüz taayyünât-ı kesîfe vücûd-ı mutlak-ı latîfin tenezzülünden husûle gelmiş vücûdlardır; ve mâddiyâtın vücûdu emr-i i'tibârîdir. Latîfin tedrîcen tenezzülâtı sebebiyle onun vücûduna muzâf olarak zâhir olmuştur. Şu hâlde "ipi sarkıtan" ve "ip" ve "ipin sarktığı ma-

hal" hep Allâh'ın vücûdudur. Onun gayrı bir mevcûd yoktur ki, ip onun üzerine düşsün! Ve göklerde ve yerlerde olan suver-i halkıyye hep vücûd-ı vâhid-i mutlakın bi-hasebi'l-esmâ takayyüdünden ve taayyün kisvesine bürünmesinden ibâret olduğundan, onlarda zuhûr Hak için sâbittir. Ta'bîr-i dîğerle vücûd-ı mutlak-ı Hak bir deryâ-yı bî-nihâyedir ve suver-i mezâhir hep onun köpükleridir. Nitekim Ferîdüddin Attâr (k.s.) *Esrârnâme*'lerinde buyururlar. Beyit:

تو دریا بین اگر چشمِ تو بیناست　　که عالم نیست عالم کَفْكِ دریاست

خیال است این همه عالم بیندیش　　مبین آخر خیالی را ازین پیش

تو یا دیوانه یا آشفته باشی　　که چندین در خیالی خفته باشی

Tercüme: "Eğer gözün görücü ise, sen deryâyı gör. Zîrâ âlem yoktur. Âlem deryânın köpüğüdür. Düşün ki, bu âlem hep hayâldir. Nihâyet bir hayâli bundan ziyâde görme! Sen deli misin, yoksa şaşkın mısın ki, bu kadar hayâl içinde uyumuş olasın!"[190]

İmdi sen yere gömüldüğün vakit arz senin zarfındır; ve sen onun içindesin, ya'ni sen ölürsün; ve senin anâsır-ı muhtelifeden mürekkeb olan vücûdun arz içine gömülmekle zarf-ı arz senin bu vücûdunu ehl-i âlemin nazarından setreder. Ya'ni senin taayyününün sûreti fânîdir; ve sen bâtında ve ayn-ı cem'de müstehleksin; ve vâhidiyetin bâtını senin zarfındır. Zîrâ senin vücûdun vücûd-ı mutlak-ı Hakk'ın bi't-tenezzül tekâsüf ederek mukayyed ve müteayyin olmasından ibârettir. Bu taayyün-i zâhirî düğümleri çözülünce bâtına gider; ve vücûd-ı mutlakta mündemic bulunur. [3/58] Cenâb-ı Şeyh (r.a.) hazretleri وَفِيهَا نُعِيدُكُمْ وَمِنْهَا نُخْرِجُكُمْ تَارَةً أُخْرَى (Tâhâ, 20/55) âyet-i kerîmesini ibâreye idhâl edip Hakk'ın lisânından buyururlar ki: "Arz içinde sizi iâde ederiz; ve ihtilâf-ı vücûhdan dolayı merre-i uhrâda sizi ondan çıkarırız." Ya'ni sizin vücûd-ı müteayyininizi ve mukayyedinizi arzın içine geri göndermekle bozarız; ve o düğümleri çözeriz; fakat böyle bırakmayız. İhtilâf-ı vücûhdan dolayı sizi yine birtakım mezâhir ve taayyünât-ı muhtelife ile ihrâc ve izhâr ederiz.

Ma'lûm olsun ki, bu taayyünât-ı vücûdiyyenin zuhûru hep esmâ-i ilâhiyye kemâlâtının zâhir olması içindir. Meselâ "Hâdî" ismini alalım. Bu

190 Attâr, *Esrârnâme*, s. 115 (beyit: 675-678).

isim mertebe-i gaybda, ya'ni zât-ı ahadî mertebesinde mahfî ve mahbûs kalmak istemez. İlim mertebesinde onun sûret-i zihnîsi peydâ olur. Onun vücûdu bu mertebeye lâyık olan bir vücûddur. Ba'dehû vücûd-ı mutlak bu isme bir mertebe daha kesîf bir taayyün vermek için âlem-i ervâha tenezzül eder. Binâenaleyh bu ismin taayyünü ve kisvesi o âleme münâsib bir şey olur. Ondan sonra vücûd-ı mutlak o isme daha kesîf bir vücûd bahşetmek için âlem-i misâle tenezzül eder. Libâs-ı taayyünü bu âleme münâsib olur. Ondan sonra yine O vücûd-ı mutlak şimdi içinde bulunduğumuz mertebe-i şehâdete iner; ve o isme bu âlemin kesâfetine münâsib bir kisve-i taayyün ihsân eyler. Bu âlem-i şehâdet esfel-i sâfilîndir. Buraya kadar vücûd-ı mutlakın "nüzûl"üdür. Mertebe-i şehâdetten sonra vücûd-ı mutlakın "urûc"u başlar ki, bu rücû'dur; ve esfel-i sâfilîne tenezzül edinceye kadar geçtiği mertebelerin her birisinde bu ismin muktezâları zâhir olur; ve her bir mertebe, kendisinden evvelki mertebeye göre zâhir ve kendisinden sonraki mertebeye göre de bâtındır. Binâenaleyh ism-i Hâdî'nin mazharı olan bir vücûd-ı müteayyinden hazret-i şehâdette îmân ve a'mâl-i sâliha sâdır olur. Zîrâ bu ismin isti'dâdı hasebiyle onun kemâlâtı bunlardır. Ve ism-i Mudill'in îcâbı dahi küfür ve a'mâl-i kabîhadır. Onun mazharından da bunlar sudûr eder. [3/59] İşte vücûh-ı esmâ muhtelif olduğundan her bir mertebede onların mazharları dahi muhtelif olur; ve Hakk'ın tecellîsi dahi bittabi' muhtelif olmuş olur. İmdi hazret-i şehâdetten sonra bu suver-i halkıyye arza iâde olunur. Çünkü bu vücûdlar arzın cinsinden yapılmış idi. Ölünce bittabi' yine oraya gider. Fakat insan orada kalmaz. Zîrâ insanın hakîkati olan ve Rabb-i hâssı ve rûhu bulunan isim mahvolmaz, o bâkîdir; çünkü Hakk'ın şuûnâtındandır; ve Hakk'ın şuûnâtı kendisinin "ayn"ıdır; ve Hak ise bâkîdir; ve hitâb-ı ilâhî insanın heykel-i unsurîsine değil, belki bu hakîkatinedir. Böyle olunca insan bu âlem-i şehâdetten bu sûretle intikāl ettiği vakit âlem-i berzahda zâhir olur; ve bu isme âlem-i berzahın hâline münâsib bir kalıp verilir. Nitekim Hz. Mevlânâ (r.a.) buyururlar: Beyit:

گر بشکند این جامم، من غصه نیاشامم　　جامی دگر آن ساقی در زیرِ بغل دارد

Tercüme: "Eğer benim bu kadeh-i vücûdumu kırarsa gam çekmem.

Zîrâ o sâkînin koltuğu altında başka bir kadeh-i vücûd vardır."[191]

İşte "Diğer def'ada sizi ihrâc ve izhâr ederiz" (Tâhâ, 20/55) kavlinin îzâhı budur.

Cenâb-ı Nûh duâsında: لَا تَـذَرْ عَلَـى الْأَرْضِ kelâmından sonra مِـنَ الْكَافِرِيـنَ (Nûh, 71/26) dedi. Ya'ni "Yeryüzünde kâfirlerden bırakma!" demek olur. O kâfirler ki, taleb-i setr için esvâblarına büründüler ve parmaklarıyla kulaklarını tıkadılar. Zîrâ onlar istiğfâra da'vet olunmuşlardı. Bundan setri anladılar. Ve duâda مِـنَ الْكَافِرِيـنَ kelâmından sonra دَيَّـارًا kavli gelir. Cenâb-ı Şeyh (r.a.) tefsîren buyururlar ki: أَحَـدًا ya'ni "Yeryüzünde kâfirlerden birisini bırakma; tâ ki da'vet umûmî olduğu gibi, menfaat dahi umûmî olsun." Zîrâ Cenâb-ı Nûh, esmâ sûretleri olan mezâhir-i kesîre ile vech-i vahdetten hicâba düşen kavmini, hicâbât-ı celâliyye zulmetlerinden cemâl-i zâtın nûruna ve şekāvetten saâdete da'vet eyledi. Da'vet ettikçe onların hicâbları ziyâde oldu. Anladı ki, onlar ehl-i hicâbdır; ve farktan cem'e ve ism-i Zâhir'den ism-i Bâtın'a teveccühleri mümkin değildir. [3/60] Binâenaleyh onların taayyünât-ı zâhirelerinin ism-i Zâhir'in mazharı olan yeryüzünden kalkarak, ism-i Bâtın'ın mazharı olan arzın batnında setrolunmaları için, Rabb-i nâsıra ism-i Kahhâr ve Müntakim ile duâ etti. Zîrâ onların kesretten vahdete; ve tefrika ve bu'ddan cem' ve kurba intikālleri kendileri hakkında hayır ve salâh olduğu gibi, sâir bâkî kalan mü'minleri de şaşırtıp "hayret"e düşüremiyecekleri cihetle, onlar hakkında da mûcib-i menfaattir. Şu hâlde da'vet umûmî olduğu gibi, menfaat dahi umûmî olmuş olur.

﴿إِنَّكَ إِنْ تَذَرْهُمْ﴾ أيْ تَدَعْهُمْ وتَتْرُكْهُمْ ﴿يُضِلُّوا عِبَادَكَ﴾ أيْ يُحَيِّرُوهُمْ، فيُخْرِجُوهُمْ من العُبُودِيَّةِ إلى ما فيهم مِن أسرارِ الرُّبُوبِيَّةِ، فيَنْظُرُونَ أنفُسَهم أرْبَابًا بعد ما كانوا عندَ نُفُوسِهِم عَبِيدًا، فَهُم عَبِيدٌ وأربابٌ، ﴿وَلَا يَلِدُوا﴾ أيْ ما يُنْتِجُونَ ولا يُظْهِرُون ﴿إِلَّا فَاجِرًا﴾ أيْ مُظْهِرًا مَا سُتِرَ، ﴿كَفَّارًا﴾ أيْ سَاتِرًا ما ظَهَرَ بعد ظُهُورِه.

191 *Dîvân-ı Kebîr*, I, s. 167 [beyit: 4093 (Füruzânfer neşri: 600. gazel)]. Krş. *Dîvân-ı Kebîr* (trc. Abdülbâki Gölpınarlı), II, s. 55 (beyit: 398). Ahmed Avni Bey beyti *Sipehsâlâr Tercümesi*'nde manzum olarak tercüme etmiştir (s. 108):

Bu câmımı ger kırsa ben gam yemem ondan hiç
Koynunda o sâkînin bir başka kadeh vardır

> "Eğer sen onları bırakırsan", ya'ni sen onları terkedersen "kullarını ıdlâl ederler", ya'ni onları "hayret"e düşürürler; ve onları ubûdiyetten, esrâr-ı rubûbiyyetten kendilerinde mevcûd olan şeye ihrâc ederler. Böyle olunca onlar nefisleri indinde abîd olduktan sonra, nefislerine erbâb nazarıyla bakarlar. İmdi onlar abîd ve erbâbdır; "ve doğurmazlar", ya'ni intâc ve izhâr etmezler; "illâ fâcir"i, ya'ni örtülmüş olan şeyi meydâna koyanı, ki "keffâr"dır (Nûh, 71/27), ya'ni açık olan şeyi açıldıktan sonra örtücüdür.

Ya'ni sen ism-i Zâhir'in taht-ı terbiyesinde bulunan onların taayyünât-ı vücûdiyyelerini, kezâlik ismi-Zâhir'in mazharı olan rûy-i arzda bırakırsan ve onları batn-ı arza ve ism-i Bâtın'ın taht-ı terbiyesine çekmezsen vücûd-ı vehmîlerinin muktezâsı olan hevâ ve tuğyân dâiresinde hareket ederler; ve kullarını da şaşırtıp vehm-i enâniyyete da'vet eylerler; ve kuvâ-yı nefsâniyye ve sıfât-ı hayvâniyyelerinin vücûduyla berâber, onların sıfât-ı zâtiyyesi olan ubûdiyyet-i mahzadan çıkarıp kendilerinde olan esrâr-ı rubûbiyyete ihrâc ederler. Hâlbuki kuvâ-yı nefsâniyyelerinin hükmü altında zebûn olan kimselerin, esrâr-ı rubûbiyyete ıttılâ'ları câiz değildir. [3/61] Çünkü vücûd-ı mutlakın her mertebede bir hükmü vardır. Bu merâtibin ahkâmına riâyet etmek îcâb eder. Kuvâ-yı nefsâniyyeleri henüz diri olan kimseler hıfz-ı merâtib edemezler. Binâenaleyh dalâlete düşerler ve halkı da ıdlâl edip şerrü'n-nâs olurlar. Nitekim hadîs-i şerîfte buyurulur: شَرُّ النَّاسِ مَنْ قَامَتِ الْقِيَامَةُ عَلَيْهِ وَهُوَ حَيٌّ ya'ni "Nâsın şerlisi o kimsedir ki üzerine kıyâmet kopar. Esrâr-ı rubûbiyyet zâhir olur, hâlbuki o diridir." Onun kuvâ-yı nefsâniyyesi ve sıfât-ı hayvâniyyesi henüz ölmemiştir; ve مُوتُوا قَبْلَ أَنْ تَمُوتُوا [Ölmeden evvel ölünüz!] sırrına mazhar olmamıştır. Zamânımızda, "Zâhir ve Bâtın hep Hak'tır. Biz bunun böyle olduğunu anladık. Şerîat nizâm-ı âlem içindir; binâenaleyh hakîkat-i hâle ıttılâ'dan sonra namaza, abdeste ve oruca ne ihtiyâcımız vardır" deyip hevâ ve hevesât-ı nefsâniyyelerine ittiba' eden birtakım zındıklar, bu hâlin birer şâhid-i belîğidir. Evet, Zâhir ve Bâtın Hak'tır. Fakat senin vücûd-ı mukayyedin bu hazret-i şehâdette abd-i mahzdır; ve ism-i Zâhir'in terbiyesinde bulunan bu vücûdât-ı mukayyedeye vâki' olan teklîf, bâtında tekvîn içindir. Binâenaleyh teklîf-i ilâhîye ittibâ' amel-i sâlih; ve muhâlefet ise fiil-i tâlıhdır; ve senden sâdır

olan ef'âl-i sâliha ve tâlıhanın sûretleri diğer âlemde peydâ olur; ve intikāl ettiğin âlem-i berzahta seni istikbâl edecek olan onlardır. Cemâl'e mülhak olmak başka, Celâl'e mülhak olmak başkadır. Dâimâ pâdişâhın huzûrunda musâhib olmakla onun külhancısı olmak arasında azîm fark vardır.

İşte kavm-i Nûh dahi, bâtınları esrâr-ı rubûbiyyetinin mazharı ve zâhirleri ubûdiyyet-i mahza olduğu hâlde, onlar ubûdiyetten i'râz edip, esrâr-ı rubûbiyyet i'tibâriyle nefislerine "erbâb" nazarıyla bakarlar. Vücûd-ı mukayyed ve müteayyinleriyle ve zâhirleriyle kul iken ve kuvâ-yı nefsâniyyelerinin hükmü bâkî iken, ubûdiyetten rubûbiyete intikāl ederler; ve bu hâlleriyle ism-i Mudill'in da'vetine icâbet eylerler. Binâenaleyh gerek kendileri ve gerek kendilerinden sonra gelecek olan ibâd için hayırlı olan şey [3/62] onların batn-ı arzda mestûr olmaları ve vücûd-ı müteayyinlerinin kalkmasıdır. Ve onlar ancak "fâcir"i, ya'ni setri vâcib olan kendilerindeki rubûbiyeti intâc ve izhâr ederler; ve onlar öyle fâcirdir ki, "keffâr"dır, ya'ni mübâlağa ile sâtirdir. Zâhir olan şeyi zuhûrundan sonra örterler. Çünkü onlar enâniyetleri ile hakîkat-i ilâhiyyeyi setrederler. Ya'ni onlara lâzım olan ubûdiyet ile zuhûr iken, enâniyetleri bâkî olduğu hâlde da'vâ-yı rubûbiyyet ile zâhir olurlar; ve ba'dehû kendi sûretlerinde zâhir olan hakîkat-i ilâhiyyeyi enâniyetleri ve vücûd-ı izâfîleriyle örterler.

فَيُظْهِرُونَ مَا سُتِرَ، ثُمَّ يَسْتُرُونَه بعدَ ظهورِه، فَيَحَارُ النَّاظِرُ، ولا يَعْرِفُ قَصْدَ الفَاجِرِ فِي فُجُورِهِ، ولَا قَصْدَ الكافرِ في كُفْرِه، والشَّخْصُ وَاحِدٌ.

İmdi mestûr olan şeyi izhâr ederler; onu zuhûrundan sonra da setrederler. Böyle olunca nâzır mütehayyir olur; ve fâcirin fücûrunda olan kasdını ve kâfirin küfründe olan kasdını bilmez; hâlbuki şahıs birdir.

Ma'lûm olsun ki, bu gördüğümüz suver-i kesîfe, esmâsı hasebiyle, vücûd-ı mutlak-ı Hakk'ın mertebe mertebe tenezzül ederek, müteayyin ve mukayyed olmuş bulunmasından ibârettir. Şu hâlde bu taayyünâtın gerek zâhirleri ve gerek bâtınları hep vücûd-ı Hak olur; ve onların bâtınları zâhirlerini müdebbir bulunur. Meselâ buhâr dediğimiz mâdde-i latîf mertebe mertebe tenezzül ve tekâsüf edince bulut, su, buz olur. Buzun zâhiri de buhâr, bâtını da buhârdır. Fakat buz min-haysü't-taayyün buhâr değildir.

Zîrâ onda buhârın hâssası yoktur; ve kezâ buza su demek de câiz değildir. Çünkü kesâfet mertebesinde bulundukça suyun işini göremez. İşte bizim "Ben" ta'bîr ettiğimiz bu vücûd-ı müteayyin ve kesîfimiz dahi bunun gibidir. Binâenaleyh Hak olan [3/63] "hakîkat"ımızı, "hüviyet"imizi, enâniyetimiz ve taayyünümüz setrediyor. İmdi bir kimse, "Vücûd-ı mutlak-ı Hak bizim hüviyetimizdir ve bizim bâtınımızdır; cemî'-i taayyünâta sârî olan O'dur; ve cemî'-i taayyünât-ı zâhireyi terbiye eden o hakîkattir" demiş olsa, sırr-ı rubûbiyyeti izhâr etmiş olur. Fakat böyle dediği hâlde fiilen bu sözünü tekzîb ederek taayyün-i kesîfinin hükmüne tebaan ve hevâ-yı nefsânîsinin isrine iktifâen hareket eder ve tasarrufu bu vücûd-ı izâfîsine isnâd ederse, evvelce izhâr etmiş olduğu rubûbiyeti ba'dehû enâniyyet-i zâhiresiyle setretmiş olur. Bu hâlde tâlib-i Hak olan nâzır onu görünce "hayret"e düşer; ve fâcirin fücûrunda ve kâfirin küfründe olan maksadını bilmez. Hâlbuki rubûbiyeti kavlen izhâr ve fiilen setreden şahıs birdir, ya'ni aynı kimsedir. Tâlib-i Hak olan kimse onun hangi hâline iktidâ edeceğini bilemez, şaşırır kalır. Cenâb-ı Şeyh (r.a.)ın bu kavlinde, henüz sıfât-ı nefsâniyyelerinin esîri olan kimselerin, ma'lûmât-ı tasavvufiyye ile şunu bunu irşâd edemeyeceklerine ve bilakis ibâdullâhı "hayret"e ve dalâlete düşüreceklerine işâret vardır.

﴿رَبِّ اغْفِرْ لِي﴾ أي اُسْتُرْنِي واسْتُرْ مِن أَجْلِي، فَيَجْهَلُ مقامِي وقَدْرِي كما جُهِلَ قَدْرُكَ في قَوْلِكَ ﴿وَمَا قَدَرُوا اللّٰهَ حَقَّ قَدْرِهِ﴾، ﴿وَلِوَالِدَيَّ﴾ مَن كُنْتُ نَتِيجَةً عنهما، وهُمَا العَقْلُ والطَّبِيعَةُ، ﴿وَلِمَنْ دَخَلَ بَيْتِيَ﴾ أيْ قَلْبِي، ﴿مُؤْمِنًا﴾ مُصَدِّقًا بما يكون فيه مِن الإخْبَارَاتِ الإلهِيَّةِ، وهو ما حَدَّثَتْ به أنْفُسُها، ﴿وَلِلْمُؤْمِنِينَ﴾ مِن العُقُولِ ﴿وَالْمُؤْمِنَاتِ﴾ مِن النُّفُوسِ، ﴿وَلَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ﴾ مِن الظلماتِ أهلَ الغيبِ المُكْتَنِفِينَ خَلْفَ الحُجُبِ الظلمانِيَّةِ ﴿إِلَّا تَبَارًا﴾ أيْ هَلَاكًا.

"Yâ Rab beni gafr eyle!" ya'ni beni setreyle; ve benden nâşî setreyle! Ve senin وَمَا قَدَرُوا اللّٰهَ حَقَّ قَدْرِهِ (En'âm, 6/91) [Hakk'ın kadrini hakkıyla takdîr etmediler.] kavlinde kadrin bilinmediği gibi, benim de makāmım ve kadrim bilinmiye! "Ve vâlideynimi de setreyle" ki, ben onlardan netîce oldum; ve onlar "akıl" ve "tabîat"dır. "Ve benim beytime", ya'ni kalbime, "giren kimseyi de setreyle, mü'min olduğu

hâlde", [3/64] ya'ni kalb içinde ihbârât-ı ilâhiyyeden vâki' olan şeyi musaddık olduğu hâlde; ve o dahi nefislerinin tahdîs ettiği şeydir. Ve ukūlden olan "mü'minler"i ve nüfûstan olan "mü'minât"ı da setreyle! Ve zulmânî hicâbların arkasında müktenifîn olan ve ehl-i gayb bulunan "zâlimlere ziyâde etme, tebârdan, ya'ni helâkden gayrı!"

Ya'ni Cenâb-ı Nûh'dan naklen sûre-i Nûh'un âhirinde beyân buyurulan رَبِّ اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِمَنْ دَخَلَ بَيْتِيَ مُؤْمِنًا وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَلَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا تَبَارًا (Nûh, 71/28) âyet-i kerîmesini Hz. Şeyh (r.a.) lisân-ı hakîkatle tefsîren buyururlar ki: Yâ Rab, nûr-i zâtın ile benim enâniyyet-i müteayyinemi ve nûr-i sıfâtın ile vücûd-ı müteayyinemde meşhûd olan âsârı ve nefsim ile tabîatımın kuvâsını setreyle! Tâ ki bunlar ile zâhir olmaktan kurtulayım; ve benim zât ve sıfâtım, senin zât ve sıfâtında mahvolsun; ve benim mevce-i vücûdum, senin deryâ-yı zât-ı mutlakında nâbûd olsun. Binâenaleyh Sen وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ (En'âm, 6/91) [Hakk'ın kadrini hakkıyla takdîr etmediler.] âyet-i kerîmesinde, nasıl ki hakkıyla kadrinin bilinmediğini beyân etmiş olduğun vech ile, zâtın ile gayr-ı ma'rûf isen, benim dahi kadrim bilinmesin; ya'ni Sen'in zâtında istihlâkim hasebiyle, Sana tebaan ben de gayr-ı ma'rûf olayım. Zîrâ benim vücûdum Sen'in vücûd-ı mutlakına muzâf olmuş bir vücûd-ı mukayyeddir; ve hakîkatte mukayyedin vücûdu ancak mutlakın vücûdudur; ve vücûdumda hükümrân olan ancak Sen'sin; ve "vâlideyn"imi dahi setreyle ki, ben onların netîcesiyim; ve benim vâlideynim dahi, "peder" menzilesinde olan "akıl" ile, "vâlide" menzilesinde olan "tabîat"tır. Zîrâ âlem-i kevnde "akıl" fâil ve müessir; ve "tabîat" mef'ûl ve müteessirdir. Binâenaleyh "akıl" ile "tabîat"ın münâkehasından sûret-i insâniyye doğar; ve vücûd-ı insânîye nazaran "akıl"dan murâd "rûh" ve "tabîat"tan murâd dahi "nefis"tir; ve onların izdivâcından "kalb-i insânî" doğar; ve şu hâlde ma'nâ böyle olur: Yâ Rab, rûh ile nefsi de setreyle, tâ ki onların ismi ve resmi kalmasın; ve isim ve resimleri kalmayınca kadr ve makāmı dahi bilinmez olsun! Ve mü'min olduğu, ya'ni onda ihbârât-ı ilâhiyyeden vâki' olan şeyi tasdîk edici bulunduğu hâlde beytime, ya'ni kalbime, dâhil olan kimseyi de setreyle! Ve o ihbârât-ı ilâhiyye dahi (S.a.v.) Efendimiz'in [3/65] إِنَّ اللَّهَ تَجَاوَزَ عَنْ أُمَّتِي مَا حَدَّثَتْ بِهِ أَنْفُسَهَا ya'ni "Allah Teâlâ hazretleri benim ümmetimin nefislerinin tahdîs ettiği şeyden tecâvüz

etti"[192] hadîs-i şerîfinde beyân buyurulduğu üzere mü'min-i musaddıkın nefsinin tahdîs ettiği şeydir. Zîrâ küdûrât-ı beşeriyye ve sıfât-ı nefsâniyyeden pâk olan kalbe gelen vâridât-ı ilâhiyye dahi tahâret-i asliyyesini muhâfaza eder. Çünkü nâzil olduğu mahal temiz olduğu için o ilhâmı bozmaz. Binâenaleyh kalb mertebesinde olan nefsin lakırdıları ihbârât-ı ilâhiyyedir. Fakat küdûrât-ı beşeriyye ve sıfât-ı nefsâniyye ile kalbi bulanık olan kimselerin ahâdîs-i nefsi tahâret üzere değildir. Onların kalblerine gelen ilhâmât-ı ilâhiyye kalbdeki küdûrâtın rengine boyanıp sâfiyetini kaybeder. Hz. Mevlânâ Celâleddin Rûmî (r.a.) efendimiz bu hâli *Fîhi Mâ Fîh*'de böyle beyân buyururlar:

«این فقه را اصلش وحی بود. امّا چون بافکار و حواس و تصرّف خلق آمیخته شد، آن لطف نماند و این ساعت بچه ماند بلطافت وحی. همچنین که این آب که در «تروت» روانست بسوی شهر. آنجا سرچشمه است بنگر که چه لطیف است و صاف صاف و چون در شهر آید و از محلهای اهل شهر بگذرد چندین خلق دست و رو و پا و اعضا و جامها ازان شویند و نجاسات بهایم درو ریخته وبا او آمیخته کردد. چون از آن کنار دیگر بگذر، درنگری اگرچه همانست کل کند خاك را سیراب کند تشنه را و دشت را سبز گرداند، اما ممیزی میباید، دریابد که این آب را آن لطف که داشت، نمانده است و با وی چیزهای ناخوش آمیخته شد.»

Ya'ni "Bu fıkhın aslı vahy idi. Fakat halkın efkâr ve havâssi ve tasarrufu ile karışınca o letâfet kalmadı; ve fî-zamâninâ vahyin letâfetine hiç benzer mi? Nitekim bu su, şehre "Turut" ismindeki dağdan cârîdir; menbaı oradadır. Bak ki, ne latîf ve sâfın sâfıdır! Vaktâki şehre gelir ve ehl-i şehrin mahallelerinden geçer; ve bu kadar halk ellerini ve yüzlerini ve ayaklarını ve a'zâlarını ve elbiselerini yıkarlar; ve hayvanâtın necâsâtı onun içine dökülüp karışır; ve oradan başka tarafa akıp gider. Bakarsan, vâkıâ yine o sudur. Toprağı çamur eder ve susamışı kandırır ve sahrâyı yeşillendirir; fakat bu suyun evvelce hâiz olduğu letâfetin kalmadığını ve ona nâhoş şeyler karıştığını anlayacak bir mümeyyiz lâzımdır."[193]

Velhâsıl kalb-i sâfa gelen vâridât-ı ilâhiyye sâfiyyet-i asliyyesini muhâfaza ettiğine ve Nûh (a.s.) gibi [3/66] bir nebiyy-i zîşânın kalb-i mukadde-

192 Buhârî, "Talâk", 11; Müslim, "Îmân", 58; Ebû Dâvud, "Talâk", 15; Tirmizî, "Talâk", 8; Nesâî, "Talâk", 22; İbn Mâce, "Talâk", 14.

193 Bk. Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 133.

sine vâki' olan vâridâtın vahy-i ilâhî olduğunda şübhe olmadığına binâen, Cenâb-ı Nûh ihbârât-ı ilâhiyyeden ibâret olan kendilerinin hadîs-i nefslerini tasdîk edici olduğu hâlde gönlüne giren mü'minlerin dahi enâniyyet-i müteayyinelerinin setrolunarak fenâ-fillâh makāmına vusûllerini taleb eder. Ve enbiyânın gönüllerine dâhil olan kimselerin, onların kalb-i şerîflerine nâzil olan tecelliyât-ı ilâhiyyeden isti'dâdları kadar nasîbleri vardır. Onun için verese-i enbiyâ olan insân-ı kâmillerin gönüllerini kazanmak, sâlikler için en birinci vazîfedir.

Ve "ukūl"den olan mü'minlerin ve "nüfûs"tan olan mü'minâtın dahi enâniyyet-i müteayyinelerini setreyle! Ve hicâbât-ı zulmâniyye ve estâr-ı cismâniyye arkasında gaybda istiğrâk hasebiyle yer tutan ve nâzırînin gözlerinden muhtecib olan zâlimlere sen de helâkten gayrısını ziyâde etme! "Zâlimîn", "zulümât"tan müştaktır. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz hadîs-i şerîflerinde الظُّلْمُ ظُلُمَاتُ يَوْمِ القِيَامَةِ ya'ni "zulüm, yevm-i kıyâmetin zulmetleridir" [buyururlar].[194]

فلا يَعْرِفُون نُفُوسَهم لِشُهُودِهم وَجْهَ الحَقِّ دُونَهُم، جَاءَ في المُحَمَّدِيِّينَ: ﴿كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ﴾ والتَّبَارُ: الهَلَاكُ، ومَن أَرَادَ أنْ يَقِفَ على أسْرَارِ نُوحٍ عليه السلام فَعَلَيْهِ بالتَّرَقِّي فِي فَلَكِ يُوحٍ، وهو في التَّنَزُّلَاتِ الْمَوْصِلِيَّةِ لنا، والسَّلام.

İmdi onlar, nefisleri olmaksızın, vech-i Hakk'ı müşâhede ettikleri için nefislerini bilmezler. Muhammedîler hakkında كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ (Kasas, 28/88) [Her bir şey hâliktir; ancak O'nun vechi hâlik değildir.] gelmiştir. Ve "tebâr" helâktir. Ve bir kimse Nûh (a.s.)ın esrârına vâkıf olmak murâd ederse, onun üzerine felek-i Şems'e terakkî etmek lâzım olsun; ve o bizim Tenezzülât-ı Mevsıliyye'mizdedir, vesselâm.

Ya'ni vücûd-ı izâfîlerini ve estâr-ı cismâniyyelerini nefyedip, vücûd-ı mutlak-ı Hak'ta helâk olan zâlim-i Muhammedîler, arada nefisleri olmaksızın, Hakk-ı bâkînin vechini müşâhede ettikleri için nefislerini bilmezler; zâtlarına vukūfları olmaz; enniyâtlarını izhâr etmezler. Nitekim bu Muhammedîler hakkında Kur'ân-ı Kerîm'de Hak Teâlâ كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ (Kasas, 28/88) ya'ni "Her bir şey hâliktir; ancak O'nun vechi hâlik değildir" buyurur. [3/67] Bu âyet-i kerîmede "vechehû"nun zamîri "şey"e râci'

194 Buhârî, "Mezâlim", 8; Müslim, "Birr", 15.

olunca ma'nâ "Her bir şey hâliktir; ancak o şeyin vechi hâlik değildir" olur; ve bir şeyin "vech"i denildikde, onun "zâtı ve hakîkat"ı murâd olunur. Ve yukarıda îzâh olunmuş idi ki, bu taayyünât-ı kesîre vücûd-ı mutlak-ı Hakk'ın takayyüdünden ibarettir. Binâenaleyh eşyânın hakîkati vücûd-ı Hak'tır. Bu hâlde âyetin ma'nâsı böyle olur: "Her şeyin taayyünü hâliktir. Ancak o şeyde müteayyin olup onun hakîkati bulunan vech-i mutlak hâlik değildir. Ve zamîr Hakk'a râci' oldukda "Her bir şey hâliktir; ancak vech-i Hak hâlik değildir" demek olur. Ve وَلَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا تَبَارًا (Nûh, 71/28) [Zâlimlere tebârdan gayrı ziyâde etme!] âyet-i kerîmesindeki "tebâr" "helâk" ma'nâsınadır.

Velhâsıl zâlim-i Muhammedîler vech-i mutlak-ı Hak'ta kendi enâniyyet-i vehmîlerinden fânî olmuşlardır. Onlar ebeden Hakk'ın müşâhedesinde olup nefislerini bilmezler. Ve Nûh (a.s.)ın esrârına vâkıf olmak isteyen kimseler, rûhen felek-i Şems'e urûc etsinler. Zîrâ Kelime-i Nûhiyye'ye âit hikem ve maârif ve müşâhedâtın esrârı, ancak rûhu felek-i şemse terakkî eden kimselere münkeşif olur.

"Yûh", güneşin bir adıdır; o da âlem-i ecsâmda menba'-ı harâret ve ziyâ olan bir cirmdir; ve âlem-i ukūlde cemî'-i ervâh-ı cüz'iyye ondan inbiâs eder; ve merâtib-i halkıyye-i beşeriyeden ve fıtrat-ı insâniyyeden felek-i şemse terakkî keşf iledir; ve Cenâb-ı Şeyh (r.a.), felek-i şemse terakkîyi *Tenezzülât-ı Mevsıliyye* nâmındaki kitâblarında vech-i etemm üzere beyân buyurmuştur; ve bu kitâbı Musul şehrinde, elli beş bâb üzerine te'lîf edip, onda esrâr-ı ulûm ve hakāyıkı derceylemiş ve husûsiyle bu felek-i Şems'e terakkîyi bu kitâbın kırk altıncı bâbında uzun uzadıya şerh etmiştir. تَمَّـتْ هَـذَا مِـنْ فَضْـلِ رَبِّـي [Bitti. Bu, Rabbimin lutfundandır.]

İbtidâ: 14 Teşrîn-i evvel 1332 ve Zi'l-hicce 1334
[27 Ekim 1916], yevm-i Cum'a

İntihâ: Saferü'l-hayr 1334 ve 17 Teşrîn-i sânî 1332
[30 Kasım 1916], Perşembe gecesi saat 4

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

IV

فَصُّ حِكْمَةٍ قُدُّوسِيَّةٍ فِي كَلِمَةٍ إِدْرِيسِيَّةٍ

BU FASS-I MÜNÎF KELİME-İ İDRÎSİYYE'DE MÜNDEMİC OLAN HİKMET-İ KUDDÛSİYYE'NİN BEYÂNINDADIR

"Hikmet-i kuddûsiyye"nin Kelime-i İdrîsiyye'ye tahsîsindeki hikmet budur ki: İdrîs (a.s.) riyâzât-ı şâkka ile nefsini sıfât-ı hayvâniyye ve küdûrât-ı tabîiyye ve nekāyis-i ârızadan tathîr etmiş; ve âkıbet rûhâniyeti hayvâniyeti üzerine galebe etmekle, kesîrü'l-insilâh ve sâhibü'l-mi'râc olmuş; ve melâike ve ervâh-ı mücerrede ile muhâtabâtta bulunmuş idi. Nitekim on altı sene yiyip içmediği ve uyumadığı ve akl-ı mücerred hâline geldiği hikâye olunur.

Bu maânî, kesâfet-i cismâniyyesi içinde, nazar-ı fikrîye müstenid olan aklı vücûduna hâkim olan feylesoflar indinde kabûl olunur bir şey değildir. Fakat ne yapsınlar ki, onların akılları cisim ve cismâniyet dâiresinde mahsûr ve mahbûs kalmıştır. O hudûd hâricine çıkamazlar; ve "insan yiyip içmese ve uyumasa ölür" derler. Vâkıâ bu hükümleri, vücûdlarında ahkâm-ı kesâfet hükümrân olan kimseler için doğrudur. Velâkin nefislerini, küdûrât-ı tabîiyyeden ve kesâfet-i cismâniyyeden kurtaran zevât hakkında aslâ doğru değildir. Bu zevâtın revişlerine ıttılâa ukūl-i cüz'iyye erbâbı için imkân yoktur. Zîrâ onların akılları bir dâire-i mahdûde dâhilinde kuyûd-i mantıkıyye ve tabîiyye ile bağlı kalmıştır.

"Kuddûs", "mukaddes" ma'nâsına "takdîs"ten müştakktır; ma'nâ-yı lugavîsi "tathîr"dir. Ve ıstılâhta "Hakk'ı, imkân ve ihtiyâcdan ve nekāyis-i kevniyyeden ve kendinin gayrı bulunan mevcûdâta nisbeten [4/2] kemâl addolunan kemâlâttan, Cenâbına lâyık olmayan şeyden tathîrdir". Zîrâ Hak Sübhânehû ve Teâlâ ve onun kemâlât-ı zâtiyyesi, akıl ve vehim ve

hayâl ile idrâk olunan kemâlâttan a'lâ ve ecelldir. Nitekim ehl-i kemâlden bir zât-ı şerîf Cenâb-ı Kibriyâ'ya hitâben buyurur: Rubâî:

ای پاك ز نقص و ای مبرّا ز عدم　　در وصفِ تو کی پیش نهد عقل قَدم
کی کور بسمع بیند الوان و صور　　یا کر ببصر بشنود الحان و نغم

Tercüme: "Ey noksandan pâk ve ey ademden müberrâ olan zât-ı Celîl! Senin vasfında akıl ileriye bir adım atabilir mi? A'mâ olan kimse, kulağıyla renkleri ve sûretleri nasıl görür? Veyâhud sağır, göz ile elhân ve nağmeyi nasıl işitebilir?" [195]

Zîrâ gayra mensûb olan kemâlât makām-ı asldan mütenezzildir; ve ıtlâk-ı hakîkîden hâriç ve mütekayyiddir; ve kemâlât-ı ilâhiyye üzerine müteferri'dir. Ve "Kuddûs", keyfiyet ve kemmiyet i'tibâriyle "Sübbûh"dan ehasstır. Zîrâ onda pek şiddet ve kesretle zâtı tenzîh ma'nâsı vardır.

"Hak tenzîh ve teşbîhden münezzehdir" denildiği vakit, tenzîh ve teşbîhden tenzîh edilmiş olur; ve tenzîhin bu nev'inde mübâlağa-i zâide vardır. "Fenâü'l-fenâ"nın "fenâ"dan eblağ olması gibi. Ve "tesbîh", yalnız makām-ı cem'; ve "takdîs" ise makām-ı cem' ve tafsîl hasebiyledir, denilebilir. İşte bunun için Nûh (a.s.)ın tenzîhi aklî ve İdrîs (a.s.)ın tenzîhi dahi hem aklî ve hem nefsîdir, demişlerdir. "Hikmet-i sübbûhiyye" ile "hikmet-i kuddûsiyye" arasında ma'nen ve mertebeten münâsebet olduğu için yekdîğerine mukārin kılınmıştır. Ve Nûh (a.s.) her ne kadar bi-hasebi'z-zamân İdrîs (a.s)dan sonra gelmiş ise de, eblağ olanın te'hîri evlâ olduğundan, onun hikmeti [4/3] "hikmet-i sübbûhiyye"den sonra îrâd olundu.

***

العُلُوُّ نِسْبَتَانِ، علوُّ مكانٍ وعلوُّ مَكَانَةٍ، فعلوُّ المَكَانِ ﴿وَرَفَعْنَاهُ مَكَانًا عَلِيًّا﴾، وأعْلَى الأمْكِنَةِ المكانُ الَّذي يَدُورُ عليه رَحَى عالَمِ الأفلاكِ، وهو فلكُ الشَّمْسِ، وفيه مقامُ روحانِيَّةِ إدريسَ، وتَحْتَه سَبْعَةُ أفلاكٍ وفوقَه سبعةُ أفلاكٍ، وهو الخَامِسُ عَشَرَ، فالَّذي فوقَه فَلَكُ الأحْمَرِ (أيْ المَرِيخ) وفلكُ المُشْتَرِي وفلكُ كَيْوَانَ وفلكُ المَنَازِلِ وفلكُ الأطْلَسِ وفلكُ البُرُوجِ وفلكُ الكُرْسِيِّ وفلكُ

195 Câmî, *Nakdu'n-Nusûs*, s. 138; Yâkub Han Kaşgarî, *Tavzîhu'l-Beyân*, s. 39.

العَرْشِ، والَّذي دُونَه فلكُ الزُّهْرَةِ وفلكُ الكاتِبِ وفلكُ القَمَرِ وكُرَةُ الأثِيرِ وكُرَةُ الهَوَاءِ وكُرَةُ المَاءِ وكُرَةُ التُّرَابِ، فَمِنْ حَيْثُ هو قُطْبُ الأفلاكِ هو رَفِيعُ المكانِ.

Ulüvv, iki nisbettir. Ulüvv-i mekân ve ulüvv-i mekânettir. İmdi ulüvv-i mekân وَرَفَعْنَاهُ مَكَانًا عَلِيًّا (Meryem, 19/57) [Biz onu yüksek mekâna ref'ettik.] ve a'lâ-yı emkine, âsyâ-yı[196] âlem-i eflâk onun üzerine devreden mekândır; ve o, felek-i Şems'dir; ve İdrîs (a.s.)ın makām-ı rûhâniyyeti ondadır; ve tahtında yedi felek ve fevkinde yedi felek vardır; ve o, on beşinci felektir. İmdi onun fevkindeki felek-i Ahmer, ya'ni Merîh, felek-i Müşterî, felek-i Zuhal, felek-i Menâzil, felek-i Atlas, felek-i Burûc, felekü'l-Kürsî ve felekü'l-Arş'dır; ve onun dûnunda olan felek-i Zühre, felek-i Utârid, felek-i Kamer ve Küre-i Esîr ve Küre-i Havâ ve Küre-i Mâ' ve Küre-i Türâb'dır. Binâenaleyh o, eflâkin kutbu olması haysiyetiyle refîü'l-mekândır. [4/4]

Ya'ni ulüvv ve yükseklik iki nisbettir: Birisi mekânın, diğeri de mekânetin ve mertebenin yüksekliğidir. Ve ulüvv-i mekânın delîli Kur'ân-ı Kerîm'de İdrîs (a.s.) hakkında vârid olan وَرَفَعْنَاهُ مَكَانًا عَلِيًّا (Meryem, 19/57) ya'ni "Biz onu yüksek mekâna ref'ettik" kavl-i şerîfidir. Ve mekânların en yükseği, üstüne âlem-i eflâk değirmeninin döndüğü mekândır ki, o da felek-i Şems'dir. Zîrâ Arz'dan i'tibâren kendi manzûmemizin merkezine müteveccihen en yüksek bir mahalle ve bir mekâna çıkılmak tasavvur olunsa, o mekân ancak felek-i Şems'dir. Ve bu i'tibâr Arz'dan böyle olduğu gibi Müşterî ve Zuhal'den dahi böyledir. Zîrâ manzûme-i Şems'i teşkîl eden seyyârâtın cümlesinin merkezi felek-i Şems'dir; ve İdrîs (a.s.)ın makām-ı rûhâniyyeti oradadır. Zîrâ İdrîs (a.s.) sıfât-ı beşeriyye-i tabîiyyeden münselih olup sıfât-ı rûhâniyye ve hey'et-i nûrâniyye ile bâkî kaldı. Binâenaleyh nefs-i muzlimesinin hey'eti rûh-ı münevverinin hey'etine münkalib oldu; ve sûreti dahi, hey'et-i rûhâniyyeye münâsib olan sûret-i misâliyye-i nûrâniyyeye tahavvül etti; ve bu münâsebet-i nûrâniyye ile felek-i Şems'e urûc eyledi. Ve felek-i Şems'e cisim ile urûc mâddeten mümkin değildir;

196 Sayfa kenarında "âsyâ ve âsiyâb, ikisi bir ma'nâyadır, değirmen ma'nâsınadır. Âsyâ, yanlış değildir" şeklinde bir açıklama vardır.

ve mümkin olduğu farzolunsa, Şems cismi ihrâk ve onun kesâfetini izhâk eder. Çünkü küre-i şems, küre-i arz gibi bir cism-i sulb-i bârid değil, mâyi' veyâ buhâr-ı nârî bir hâldedir. O makāma ancak rûhen urûc mümkindir. Zîrâ rûh-ı latîf, cism-i kesîf gibi, ateşte yanıp inhilâl etmez. Nitekim riyâzâtla telattuf eden evliyâullâhdan ateşte yanmamak ve suya batmamak ve havada tayarân etmek gibi âsâr-ı rûhiyye zâhir olur.

Ma'lûm olsun ki, Hz. Şeyh (r.a.) felek-i Şems'in ulüvv-i mekânını tefhîm için hey'et-i atîka mûcibince eflâkin merâtibini ta'dâd buyurmuştur. Maksad-ı âlîleri ilm-i hey'etten bahsetmek değil, manzûme-i şemsiyyeye nazaran nâsa ulüvv-i mekânı anlatmaktır. Bunu tefhîm için zamân-ı âlîlerindeki ulemânın tasavvurâtına mutâbık beyânâtta bulunmuşlardır; ve bu beyânât-ı aliyye, hey'et-i cedîdeye göre ulüvv-i mekânın tebeddülünü îcâb etmez. Şöyle ki, hey'et-i atîkaya göre Şems, eflâkin merkezi olmak i'tibâriyle onun mâdûnu veyâ mâfevki olan her bir felekten Şems'e nazar olunsa [4/5] emkine-i mâddiyyenin en yükseğidir. Ve hey'et-i cedîdeye nazaran manzûme-i şemsin merkezi ve kalbi yine felek-i Şems'tir; ve bu manzûmeyi teşkîl eden seyyârâtın kâffesi Şems'in etrâfında bir satıh üzerinde devrederler. Şems'e en yakın bulunan Utârid olup ondan (15) milyon, Zühre (26) milyon, Arz (37) milyon, Merîh (56) milyon ve seyyârât-ı sagîre takrîben (100) milyon, Müşterî (192) milyon, Zuhal (355) milyon, Uranüs (710) milyon ve Neptün (1150) milyon merhale uzakta devreder. Binâenaleyh bu seyyârâtın herhangi birisinden kendi merkezi olan Şems'e nazar olunsa, emkine-i mâddiyyenin en yüksekği "Şems" olmuş olur. Şu hâlde Şems, gerek hey'et-i atîkaya ve gerek hey'et-i cedîdeye göre, eflâkin kutbu olması cihetinden refîu'l-mekândır. Bunda aslâ ihtilâf yoktur. Ammâ merkezden kat'-ı nazar olunursa, Arz'dan i'tibâren Şems'ten daha yüksek emkine-i mâddiyye çoktur. Uranüs, Neptün veyâ diğer manzûme-i şemsiyyeler gibi. Buradaki ulüvv, her seyyârenin kendi merkezi olan Şems'e nisbetledir. Zîrâ Cenâb-ı İdrîs arzda bulunduğu hâlde hakkında وَرَفَعْنَاهُ مَكَانًا عَلِيًّا (Meryem, 19/57) [Biz onu yüksek mekâna ref'ettik.] buyuruldu.

Suâl: Hak Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de alelıtlâk وَرَفَعْنَاهُ مَكَانًا عَلِيًّا buyuruyor; ve mekânın refîi Şems olduğunu tasrîf etmiyor. Hâlbuki bir dâire muhîtinin herhangi bir noktasından merkezden geçmek üzere bir hatt-ı

müstakîm temdîd olunsa, ya'ni dâirenin kutr-i tâmmı resm edilse, muhît-i mukābilden geçtiği nokta merkezden eb'ad ve erfa' olur. Bu i'tibârla Şems refîu'l-mekân olmamak lâzım gelir.

Cevâb: Bu fass-ı münîfin nihâyetinde beyân olacağı üzere ulüvv dört nevi'dir: Ulüvv-i zâtî, ulüvv-i sıfâtî, ulüvv-i mekânet, ulüvv-i mekândır. Âyet-i kerîmede ulüvv-i mekân bi'l-ibâre ve diğer ulüvler bi'l-işâre beyân buyurulur. Şems'ten gayrı bu dört nevi ulüvv ile muttasıf olan hiçbir mahal yoktur. Zîrâ Şems, kendi tevâbii olan seyyârâtın menşei olduğundan onlara nazaran "ulüvv-i zâtî" sâhibidir; ve bu tevâbi' onun ziyâ ve harâretine muhtâc bulunduklarından bu cihetle "ulüvv-i sıfâtî" sâhibidir; ve câzibesiyle onların hâkimi ve müdebbiri olduğundan "ulüvv-i mekânet"le muttasıftır; ve her birisinden, kendisine kadar olan mesâfâtın cümlesinden eb'ad ve erfa' olduğundan "ulüvv-i mekân" sâhibidir.

وأمَّا عُلُوُّ المكانةِ فهو لنا أعْنِي المُحَمَّدِيِّينَ، قال تعالى ﴿وَأَنْتُمُ الْأَعْلَوْنَ وَاللّٰهُ مَعَكُمْ﴾ في هذا العُلُوِّ، وهو يَتَعَالَى عن المكانِ، لا عنِ المكانةِ.

Ve "ulüvv-i mekânet"e gelince, o bizim için, ya'ni Muhammedîler içindir. Allah Teâlâ وَأَنْتُمُ الْأَعْلَوْنَ (Muhammed, 47/35) [Siz âlîlersiniz.] buyurdu; ve "Allah Teâlâ" bu ulüvvde "sizinle berâberdir"; ve o, mekândan müteâlîdir; ve mekânetten müteâlî değildir.

Ya'ni "ulüvv-i mekânet" ve ulüvv-i mertebe ve menzilet, hâssaten bizim için, ya'ni Muhammed (s.a.v.)e tâbi' olan verese içindir. Nitekim Hak Teâlâ Muhammedîler hakkında وَأَنْتُمُ الْأَعْلَوْنَ (Muhammed, 47/35) ya'ni "Siz âlîlersiniz" buyuruyor. Siz, sizin gayrınız olan ümem üzerine mertebeten ve menzileten âlîlersiniz demektir; ve Allah Teâlâ cem'iyyet-i esmâiyyesi cihetinden bu "ulüvv-i mekânet"te sizinle berâberdir. Zîrâ sizin "hüviyet"iniz Hak'tır; [4/6] ve siz Hakk'ın zâhirisiniz. Zîrâ Hak cisim olmadığı cihetle "mekân"dan müteâlîdir, fakat "mekânet"ten müteâlî değildir. Ve ulüvv nisbeti iki sûretle olur: Birisi "âlî"nin sırf kendi şânındandır. Bu ulüvv, ulüvv-i hakîkî ve zâtîdir. Diğeri mekân-ı âlîye nisbetle olur. Bu da ulüvv-i izâfîdir. Binâenaleyh Hakk'ın ulüvvü, ulüvv-i hakîkî ve zâtî olan ulüvv-i mekânettir. Zîrâ Hakk'ın vücûd-ı mutlak mertebesi vücûd-ı mukayyed mertebesinden a'lâdır.

ولمَّـا خَافَـتْ نُفُـوسُ العُمَّـالِ مِنَّـا أَتْبَـعَ المَعِيَّـةَ بِقَوْلِـه ﴿وَلَـنْ يَتِرَكُـمْ أَعْمَالَكُـمْ﴾، فالعَمَـلُ يَطْلُـبُ المـكانَ، والعِلْـمُ يَطْلُـبُ المكانـةَ، فجَمَـعَ لنـا بيـن الرِّفْعَتَيْـنِ علـوُّ المـكانِ بالعَمَـلِ وعلـوُّ المكانـةِ بالعِلْـمِ، ثُـمَّ قـال تَنْزِيهًـا لِلاشْـتِرَاكِ بالمَعِيَّـةِ ﴿سَـبِّحِ اسْـمِ رَبِّـكَ الْأَعْلَـى﴾ عـن هـذا الاشـتراكِ المَعْنَـوِيِّ، ومِـن أعْجَـبِ الأُمُـورِ كَـوْنُ الإنسـانِ أعْلَـى المَوْجُـودَاتِ، أعْنِـي الإنسـانَ الكامـلَ، ومـا نُسِـبَ إليـه العلـوُّ إلَّا بِالتَّبَعِيَّـةِ، إمَّـا إلـى المـكانِ وإمَّـا إلى المكانـةِ وهـي المَنْزِلَـةُ، فمـا كان علـوُّه لِذَاتِـه، فهـو العَلِـيُّ بِعُلُـوِّ المـكانِ وبعلـوِّ المكانـةِ، فالعُلُـوُّ لَهُمَـا.

Ve vaktâki bizden nüfûs-i ummâl havf etti, Hak Teâlâ maiyyeti وَلَـنْ يَتِرَكُـمْ أَعْمَالَكُـمْ (Muhammed, 47/35) [Allah Teâlâ a'mâl-i cismâniyyenizden ve onların ücûrundan bir şey noksan kılmaz.] kavliyle itbâ' eyledi. İmdi amel mekânı taleb eder. İlim ise mekâneti taleb eyler. Böyle olunca Hak Teâlâ bizim için iki rif'at beynini cem'eyledi ki, biri amel ile "ulüvv-i mekân" ve diğeri ilim ile "ulüvv-i mekânet"tir. Ba'dehû maiyyette tenzîh-i iştirâk için "Sen Rabb-i a'lânı bu iştirâk-i ma'nevîden tesbîh et!" (A'lâ, 87/1) buyurdu. Ve insanın, ya'ni insân-ı kâmilin, a'lâ-yı mevcûdât olması a'ceb-i umûrdandır. Hâlbuki ister "mekân"a veyâ ister menziletten ibâret olan "mekânet"e olsun, ulüvv, ancak ona tebaiyet ile nisbet olundu. Böyle olunca onun ulüvvü li-zâtihî olmadı. Binâenaleyh o ulüvv-i mekân ve ulüvv-i mekânet ile aliyydir. Şu hâlde ulüvv, onlar içindir. [4/7]

Ya'ni sûre-i Muhammed (s.a.v.) de vâki' فَـلَا تَهِنُـوا وَتَدْعُـوا إِلَـى السَّـلْمِ وَأَنْتُـمُ الْأَعْلَـوْنَ وَاللّٰـهُ مَعَكُـمْ وَلَـنْ يَتِرَكُـمْ أَعْمَالَكُـمْ (Muhammed, 47/35) [Zaafiyet göstermeyiniz ve sizler âlîler olduğunuz hâlde sulha dâvet etmeyiniz. Allah sizinle berâberdir, a'mâl-i cismâniyyenizden ve onların ücûrundan bir şey noksan kılmaz.] âyet-i kerîmesindeki وَأَنْتُـمُ الْأَعْلَـوْنَ [Siz âlîlersiniz.] kavli ile Hak Teâlâ bizi a'leviyet ile vasfedip وَاللّٰـهُ مَعَكُـمْ [Ve Allah sizinle berâberdir.] kavli ile de bizimle berâber olduğunu isbât edince, ümmet-i muhammediyyeden hakāyık-ı ilâhiyyeye ıttılâı olmayıp yalnız a'mâl-i sâliha işleyen kimseler, ulüvvden "ulüvv-i mekânet"i anladılar; ve "Hak, mekândan münezzehdir; binâenaleyh bizim için sâbit olan a'leviyet, ilim hasebiyledir. Zîrâ biz cism-i kesîfiz ve mekâniyet ile muttasıfız. Eğer bizim ulüvvümüz mekân

ile olsa, bizimle maiyyet-i Hak sâbit olduğuna göre, Hakk'ın mekândan münezzeh olmaması lâzım gelir. Hâlbuki a'mâlin sûreti olur; ve sûret ise mekân ister; ve Hak bizimle berâber olup ulüvvümüz dahi "ulüvv-i mekânet" ve mertebeden ibâret olunca a'mâlimizin sûretleri nerede mahfûz olur?" deyip amellerinin ecri fevtolacağından korktular. Bunun için Hak Teâlâ وَاللّٰهُ مَعَكُمْ [Ve Allah sizinle berâberdir.] kavlini müteâkiben وَلَنْ يَتِرَكُمْ أَعْمَالَكُمْ ya'ni "Allah Teâlâ a'mâl-i cismâniyyenizden ve onların ücûrundan bir şey noksan kılmaz" kavlini beyân buyurdu. İmdi amel "mekân"ı ve ilim, "mekânet"i ister. Zîrâ amel cismin a'zâ ve cevârihi vâsıtasıyla sâdır olan suverden ibârettir; ve o suver âlem-i kevnde mahfûzdur. Bu hâl, fî-zamânînâ, nazar-ı hissî ile de mer'îdir. Nitekim cismin her ânda vâki' olan ef'âl ve harekâtını önüne bir enstantane fotoğraf makinesi vaz'ediliverince zabtetmek mümkin oluyor. Binâenaleyh cismin kâffe-i evzâı ve harekâtının sûretleri her cihetten fezâya intişâr edip sür'atle gitmektedir. Âlem-i kevn içinde ondan bir şey gāib olmaz. Hattâ bilfarz yüz sene evvel küre-i Arz üzerinde vâki' muhârebâtın sûretlerini, bu sûretlerin fezâdaki sür'atlerinden daha serî bir sûrette kat'-ı mesâfe edilerek bir fotoğraf makinesiyle önlerine [4/8] geçilmek mümkin olsa, onların cümlesi zabtolunabilir. Ve وَمَا تَكُونُ فِي شَأْنٍ وَمَا تَتْلُو مِنْهُ مِنْ قُرْآنٍ وَلَا تَعْمَلُونَ مِنْ عَمَلٍ إِلَّا كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُودًا (Yûnus, 10/61) ya'ni "Biz ancak sizin üzerinize şehîd ve rakîb olduğumuz hâlde bir şânda olursun; ve Kur'ân tilâvet edersin; ve amelinden bir şey işlersin" âyet-i kerîmesi Hakk'ın maiyyetle berâber şuûnât ve kelimât ve a'mâl-i insâniyyenin mazbûtiyetini beyân buyurur.

İmdi suver-i a'mâl en yüksek mekân olan "Sidretü'l-müntehâ"ya kadar vâsıl olur; ve "Sidre", lugaten "kenardaki ağaç" ma'nâsına gelir. Ve manzûme-i şemsiyyemizi teşkîl eden her bir seyyâre bir "şecer" mesâbesindedir. Binâenaleyh "Sidretü'l-müntehâ", en son seyyârenin taayyününden ibâret bulunur ki, bu seyyâreye "Neptün" nâmı verilmektedir; ve bu seyyâreye vâsıl olan ziyâ-yı Şems, Arz'a vâsıl olan ziyânın binde biri nisbetindedir. Ve suver-i hayâliyyenin kemâliyle intişârı ziyâ-yı şemsin bulunduğu mahallerde vâki' olur. Ve bu son seyyâre Arz'dan i'tibâren dahi manzûme-i şemsiyyemizi teşkîl eden seyyârâtın en baîdi ve en yükseğidir. Fakat bundaki ulüvv, ancak ulüvv-i mekândır. Bâlâda zikrolunan üç nevi' ulüvv-i Şems

gibi, burada mevcûd değildir. İşte bu suver-i hayâliyye-i mazbûta dâr-ı âhirette, o dârın mâddesine göre tecessüd edip sâhibinin karîni bulunur. Eğer a'mâl sâlih ise, sûret-i hasenede; ve eğer kabîh ise sûret-i kabîhada tecessüd eyler. Binâenaleyh herkes dâhil olacağı cennetin ni'metlerini, hûrîlerini, gılmânlarını ve sâir esbâb-ı tena'umu âlemde tahsîl edip berâberce götürür. Zîrâ الدُّنْيَا مَزْرَعَةُ الْآخِرَة [Dünyâ, âhiretin mezrâsıdır.][197] buyurulmuştur. Ve küffâr ise kezâ cehennemi ve cehennemdeki envâ-ı azâbını dünyâda tahsîl edip hîn-i intikālinde birlikte götürür. İşte bunun için Hak Teâlâ إِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكَافِرِينَ (Tevbe, 9/49; Ankebût, 29/54) ya'ni "Cehennem küffârı, el'ân muhîttir" buyurmuştur.

Şu hâlde ümmet-i muhammediyyeden olan bizler için Allah Teâlâ iki rif'at beynini cem'etti: Birisi amel ile "ulüvv-i mekân" ve diğeri, ilim ile "ulüvv-i mekânet"tir. İşte Hak Teâlâ "hüviyet"inin bizimle berâber olduğunu وَهُوَ مَعَكُمْ (Hadîd, 57/4) [Ve O sizinle berâberdir.] kavli ile isbât buyurmakla, a'leviyette iştirâki îhâm ettikten sonra, bu îhâm-ı iştirâki kaldırmak için "A'lâ olan Rabb'inin ismini bu iştirâk-i ma'nevîden tenzîh et!" (A'lâ, 87/1) dedi. Zîrâ bizim vücûdâtımız, vücûdât-ı mukayyede olduğundan, Hakk'ın bizim için cem'ettiği iki ulüvv, ya'ni "ulüvv-i mekân" ve "ulüvv-i mekânet" ile bizim cem'imiz cem'-i mukayyed olmuş olur. Ve biz Hakk'ın vücûd-ı mutlakı zımnında a'lâlarız. Hâlbuki Hak Teâlâ ayn-ı külldür; ve onun ulüvvü "ulüvv-i zâtî"dir; ve hiçbir vücûdun zımnında hâsıl olmuş olan bir ulüvv değildir. [4/9] Binâenaleyh vücûd-ı mukayyed sâhibi olan abde nisbet edilen ulüvv, vücûd-ı mutlak olan Hakk'ın ulüvvüdür; ve bu ulüvv Hakk'ın "Aliyy" ismi ile ona vâki' olan tecellîsi kadardır. Ve şu hâlde asl-ı ulüvvde Hakk'a iştirâk mümkin değildir. Ve insân-ı kâmilin a'lâ-yı mevcûdât olması pek taaccüb olunacak şeylerdendir. Hâlbuki ona nisbet olunan ulüvv, ya mekâna veyâ mekânete, ya'ni menzilete, tebaiyet ile nisbet olundu. Binâenaleyh onun ulüvvü zâtından dolayı değildir. Belki o, "ulüvv-i mekân" ve "ulüvv-i mekânet" ile a'lâdır. Böyle olunca ulüvv nisbeti, mekân ve mekânet için sâbittir. Ve insân-ı kâmil إِنَّ اللّٰهَ خَلَقَ آدَمَ عَلَى

197 Gazzâlî, *İhyâ*, VII, s. 68 (kitâbu't-tevbe); Hemedânî, *Temhîdât*, s. 193; Dâye, *Mirsâdü'l-İbâd*, s. 64 vd.; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, I, s. 495-496; Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, VI, s. 247-248.

صُورَتِهِ [Allah Teâlâ âdemi kendi sûreti üzerine halketti.] ve bir rivâyette إِنَّ اللّٰهَ خَلَقَ آدَمَ عَلَى صُورَةِ الرَّحْمٰن [Allah Teâlâ Âdem'i Rahmân sûreti üzerine halketti.][198] hadîs-i şerîfi mûcibince sûret-i ilâhiyye üzerine mahlûktur. Ve kemâl-i celâ ve isticlâ bu mertebe-i şehâdette zuhûr eden insân-ı kâmilin vücûduyla husûl-pezîr olmuştur; ve insân-ı kâmil kendi nefsinde bilcümle merâtib-i ilâhiyyeyi câmi'dir; ve onun gayrıları kemâlde noksandır. Binâenaleyh insân-ı kâmil mevcûdâtın a'lâsıdır.

فَعُلُوُّ المكانِ كـ﴿الرَّحْمٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى﴾، وهو أَعْلَى الأَمْكِنَةِ، وعلوُّ المكانةِ ﴿كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ﴾، ﴿وَإِلَيْهِ يُرْجَعُ الْأَمْرُ كُلُّهُ﴾، ﴿أَإِلٰهٌ مَعَ اللّٰه﴾، ولمَّا قال تعالى ﴿وَرَفَعْنَاهُ مَكَانًا عَلِيًّا﴾ فَجَعَلَ «عَلِيًّا» نَعْتًا لِلْمَكَانِ، ﴿وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً﴾، فهذا علوُّ المكانةِ، وقال في الملائكةِ ﴿أَسْتَكْبَرْتَ أَمْ كُنْتَ مِنَ الْعَالِينَ﴾، فَجَعَلَ العلوَّ للملائكةِ، فلو كان لِكَوْنِهم ملائكةً لَدَخَلَ الملائكةُ كلُّهم في هذا العلوِّ، فلمَّا لَمْ يَعُمَّ مع اشْتِرَاكِهم في حدِّ الملائكةِ، عَرَفْنَا أنَّ هذا علوُّ المكانَةِ عند اللّٰهِ، وكذلك الخُلَفَاءُ مِن الناسِ، لوْ كان علوُّهم بالخلافةِ عُلُوًّا ذاتِيًّا لَكَانَ لِكُلِّ إنسانٍ، فلمَّا لَمْ يَعُمَّ، عَرَفْنَا أنَّ ذلك العلوَّ لِلمكانةِ.

İmdi "ulüvv-i mekân" الرَّحْمٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى (Tâhâ, 20/5) [Rahmân arş üzerine istivâ eyledi.] gibidir; ve o, emkinenin a'lâsıdır. Ve "ulüvv-i mekânet", كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ [4/10] (Kasas, 28/88) [Her bir şey hâliktir; ancak O'nun vechi hâlik değildir.] وَإِلَيْهِ يُرْجَعُ الْأَمْرُ كُلُّهُ (Hûd, 11/123) [Emrin kâffesi ona rücû' eder.] أَإِلٰهٌ مَعَ اللّٰه (Neml, 27/63) [O'nunla berâber ilâh var mıdır?]dır. Ve Hak Teâlâ وَرَفَعْنَاهُ مَكَانًا عَلِيًّا (Meryem, 19/57) [Onu mekân-ı alîye ref'ettik.] buyurdukda, "aliyyen" kavlini mekân için na't kıldı. وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً (Bakara, 2/30) [Rabbin melâikeye hitâben Ben yeryüzünde halîfe kılıcıyım, dediği vakit.] Bu, ulüvv-i mekânettir. Ve melâike hakkında أَسْتَكْبَرْتَ أَمْ كُنْتَ مِنَ الْعَالِينَ (Sâd, 38/75) [Sen Âdem'e secdeden istikbâr mı ettin? Yoksa sen, melâike-i âlînden misin?] buyurdu. Binâenaleyh ulüvvü melâike için kıldı. Eğer melâike olmalarından

198 Kelâbâzî, *Bahru'l-Fevâid*, I, s. 194; Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, XXII, s. 107.

> dolayı olsaydı bu ulüvvde melâikenin cümlesi dâhil olurdu. Vaktâki hadd-i melâikede iştirâkleriyle berâber âmm olmadı; biz bildik ki, muhakkak bu, Allah indinde "ulüvv-i mekânet"tir; ve nâstan hulefâ dahi böyledir. Eğer onların hilâfet ile ulüvvü, ulüvv-i zâtî olaydı, her insan için olur idi. Vaktâki âmm olmadı; biz bildik ki, muhakkak bu ulüvv, "mekânet" içindir.

Ya'ni ulüvv, mekân ve mekânet için sâbit olup "ulüvv-i mekân" Hak Teâlâ'nın الرَّحْمٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى (Tâhâ, 20/5) ya'ni "Rahmân arş üzerine istivâ eyledi" kavliyle müeyyeddir. Zîrâ âlem-i cismânînin müntehâsı arş'tır; ve arş cemî'-i âlem-i cismânîyi muhîttir. Şu hâlde arş mekânların en yükseğidir; ve Hak Teâlâ "Rahmân" ismiyle arş üzerine müstevî olunca, onun için "ulüvv-i mekân" sâbit olmuş olur. "Ulüvv-i mekânet"e gelince كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ (Kasas, 28/88) âyet-i kerîmesi Hak için bu "ulüvv-i mekânet"i isbât eder. Zîrâ her bir şey hâliktir. Ancak onun "vech"i ve "zât"ı hâlik değildir. Çünkü vücûdât-ı mukayyede vücûd-ı mutlak ile kāimdir; ve mukayyed olan vücûd, kayd-ı taayyünden kurtulunca, ayn-ı mutlak olur; ve bu, Hakk'ın "ulüvv-i mekânet"idir. Ve kezâ وَإِلَيْهِ يُرْجَعُ الْأَمْرُ كُلُّهُ (Hûd, 11/123) ya'ni "Emrin kâffesi O'na rücû' eder" ve "O'nunla berâber ilâh var mıdır?" (Neml, 27/63) âyet-i kerîmeleri dahi, bu ulüvv-i mekâneti müsbittir. Çünkü vücûdât-ı mukayyede helâk olup kisve-i taayyünden soyunduğu vakit, asl-ı vücûd olan vücûd-ı mutlaka mülhak ve râci' olur. Binâenaleyh gayr için vücûd olmayınca, Allah ile berâber ilâh olması mutasavver değildir. Ve Hak Teâlâ İdrîs (a.s.) hakkında وَرَفَعْنَاهُ مَكَانًا عَلِيًّا (Meryem, 19/57) ya'ni "Onu mekân-ı aliyye ref'ettik" [4/11] buyurdukda, "aliyy" sıfat-ı hasenesini "mekân"a na't kıldı. Ya'ni mekânı "aliyy" sıfat-ı hasenesiyle tavsîf buyurdu. Şu hâlde ulüvv, insanın vasfı değil, mekânın vasfı olur; ve insan o mekân-ı âlîye çıkmakla âlî olur. Ve Hak Teâlâ, Âdem (a.s.) ve evlâdı hakkında وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً (Bakara, 2/30) ya'ni "Rabbin melâikeye hitâben Ben yeryüzünde halîfe kılıcıyım, dediği vakit" buyurdukda, bu kavl dahi "ulüvv-i mekânet"i gösterir. Zîrâ bu kavilde "ulüvv-i mekânet", rütbe-i hilâfete tahsîs olunmuştur. Binâenaleyh insan, kendi nefsinde bilcümle merâtib-i ilâhiyyeyi câmi' olarak rütbe-i hilâfeti hâiz olmakla "ulüvv-i mekânet" sâhibi olur. Bu hâlde de ulüvv, insanın

vasfı değil, mertebenin vasfı olmuş olur.

Ve kezâ Hak Teâlâ İblîs'e hitâben, melâike hakkında: "Sen Âdem'e secdeden istikbâr mı ettin? Yoksa sen, melâike-i âlînden misin?" (Sâd, 38/75) buyurdu. Ulüvvü melâike-i âlîn için sâbit kıldı. Zîrâ "melâike-i âlîn", melâikenin bir sınıfıdır ki, Hak'ta şiddet-i heyemânlarından ve halktan kemâl-i gaybûbetlerinden nâşî, Âdem (a.s.)a ve evlâdına secde ile me'mûr değildirler. Çünkü onlar neş'etlerinden beri, Hak'ta müstağrak olup gayrın ne olduğunu bilmezler. Hattâ kendi nefislerinden dahi bî-haberdirler. Binâenaleyh onlardaki ulüvv, kendilerinin ulüvv-i zâtîleri değil, Hak'ta istiğrâklarından nâşî ulüvv-i Hak'tır. Eğer bu ulüvv, mahzâ melâike oldukları için kendilerine tahsîs kılınmış olsaydı, melâikenin kâffesi bu ulüvvde dâhil olmak lâzım gelirdi. İmdi vaktâki, melâikenin ta'rîfinde hepsinin vücûdu müşterek olmakla berâber, bu ulüvv melâikenin cümlesine âmm ve şâmil olmadı; binâberîn biz bu adem-i ta'mîmden, bu ulüvvün indallah "ulüvv-i mekânet" olduğunu, ya'ni Hakk'ın vücûdunda istiğrâk ve heyemân mertebesinin ulüvvü bulunduğunu bildik. Ve nâstan hulefâ dahi "melâike-i âlîn" gibidir. Çünkü hulefânın ulüvvü, mahzâ insan oldukları için ulüvv-i zâtî olaydı, bu ulüvv insanların cümlesine şâmil olurdu. [4/12] Vaktâki bu "hilâfet", efrâd-ı insâniyyenin kâffesine âmm olmadı; biz bu adem-i şümûlden bildik ki, bu ulüvv mertebe-i hilâfeti ihrâz edenlere mahsustur. Ve ulüvv dahi mekânet içindir.

ومِن أسمائِه الحُسْنَى «العَلِيُّ»، عَلَى مَن؟ وما ثَمَّ إلا هو، فهو العَلِيُّ لذاتِه، أو عن ماذا؟ وما هو إلا هو، فَعُلُوُّه لِنَفْسِه، وهو من حيث الوجودُ عينُ الموجوداتِ، فالمُسَمَّى بالمُحْدَثَاتِ هي العَلِيَّةُ لِذَاتِها، ولَيْسَتْ إلا هو، فهو العَلِيُّ لا علوَّ إضَافَةٍ، لأنَّ الأعيانَ الَّتي لها العَدَمُ الثَّابِتَةُ فيه ما شَمَّتْ رَائِحَةً من الوجودِ، فهي على حالِها مَعَ تِعْدَادِ الصُّوَرِ في الموجوداتِ، والعينُ وَاحِدَةٌ مِن المَجْمُوعِ في المجموعِ، فوجودُ الكثرةِ في الأسماءِ، وهي النِّسَبُ، وهي أُمُورٌ عَدَمِيَّةٌ، وليس إلا العَيْنَ الَّذي هو الذَّاتُ، فهو العَلِيُّ لِنَفْسِه لا بالإضَافَةِ.

Ve "Aliyy" O'nun esmâ-i hüsnâsındandır. Kimin üzerine? Hâlbuki vücûdda ancak O vardır. İmdi O, li-zâtihî "Aliyy"dir. Yâhud ne şeyden?

> Hâlbuki o şey, ancak O'dur. Binâenaleyh onun ulüvvü, kendi nefsi içindir. Ve O, vücûd haysiyetiyle mevcûdâtın "ayn"ıdır. Böyle olunca muhdesât ile müsemmâ olan, li-zâtihâ "Aliyy"dir. Hâlbuki muhdesât ancak O'dur. Şu hâlde Hak, ulüvv-i izâfî olmaksızın "Aliyy"dir. Zîrâ kendileri için adem sâbit olan a'yân ki, o ademde sâbittirler, vücûddan bir koku istişmâm etmediler. İmdi mevcûdâtta taaddüd-i suver ile berâber, onlar hâli üzeredir. Hâlbuki mecmû'da, mecmû'dan zâhir olan "ayn" birdir. İmdi kesretin vücûdu esmâdadır; o da nisebdir; ve niseb umûr-i ademiyyedir; ve ancak "zât" olan "ayn" vardır. İmdi, O, izâfetle değil, li-nefsihî "Aliyy"dir.

Ya'ni "Aliyy" ismi, ahâdîs-i sahîhada vârid olan Hakk'ın doksan dokuz esmâsından birisidir; ve Hak Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ (Bakara, 2/255) [Ve O Aliyy ve Azîm'dir.] buyurur. Hak Teâlâ "Aliyy"dir, ya'ni mürtefi'dir ve yüksektir. [4/13] Fakat kimin üzerine "Aliyy"dir? Ve onun bu yüksekliği kimin üzerinedir? Hâlbuki vücûdda O'ndan gayrı bir vücûd yoktur. Mahlûkātın vücûdu, vücûd-ı Hakk'a muzâf olan vücûdât-ı i'tibâriyyedir. Binâenaleyh Hakk'ın gayrı yoktur ki, Hak ondan yüksek olsun. Böyle olunca Hak, kendi zâtından nâşî "Aliyy"dir; ve O, öyle bir "Aliyy"dir ki, O'nun ulüvvü gayra nisbetle değildir. Yâhud Hak ne şeyden "Aliyy"dir? Ya'ni hangi şeyden yüksektir? Hâlbuki o şey, ancak O'dur. Ya'ni Hak şu şeyden "Aliyy"dir denilse, bu doğru olamaz. Çünkü o şey, vücûd-ı mutlak-ı Hakk'ın mertebe-i letâfetten mertebe-i kesâfete tenezzülünden husûle gelen bir vücûddur ki, esmâsından bir veyâ müteaddid isimlerinin kemâlâtına mazhardır. Binâenaleyh onun "hüviyet"i Hak'tır; ve o şey Hakk'ın zâhiridir. Şu hâlde Hakk'ın ulüvvü kendi nefsi için vâki' olur. Zîrâ Hak "hakîkat"iyle gayrıdan ganîdir; ve O, cemî'-i eşyânın "ayn"ıdır; ve Hakk'ın vücûdundan başka bir vücûd olmadığına göre, Hak vücûd haysiyetiyle mevcûdâtın "ayn"ı olunca, muhdesât denilen eşyâ kendi zâtından dolayı "Aliyy" olur. Fakat Hakk'ın mertebe-i kesîfe-i şehâdetteki ulüvvü ile mertebe-i zâttaki ulüvvü aralarında fark vardır. Zîrâ mertebe-i şehâdetteki ulüvvü kâffe-i eşyâ sûretlerinde esmâsıyla zuhûru ve bilcümle sûretleri muhît olmasıdır. Ve mertebe-i zâttaki ulüvvü ise, kesret-i esmâiyyeden ulüvvüdür. Ve "vücûd" haysiyetiyle muhdesât ancak Hak'tır, Hakk'ın gayrı değildir. Binâenaleyh Hak, mevcûdâtın "ayn"ı olduğuna göre, o mekâna ve

mekânete izâfeten "Aliyy" değil, ulüvv-i hakîkî ile "Aliyy"dir. Zîrâ "a'yân-ı sâbite" vücûddan bir koku duymadılar. Çünkü onlar için adem vardır; ve onlar o hâl-i adem içinde sâbittirler. Hâl-i ademde sübûtun ne demek olduğu **Fass-ı Üzeyrî**'de misâl ile îzâh olunur. A'yân-ı sâbite ilm-i ilâhî'de peydâ olan [4/14] esmânın sûretleri olduğundan vücûd sâhibi olmadıkları zâhirdir. Zîrâ onların ilm-i ilâhîdeki sûretleri Hakk'ın vücûd-ı müteayyini olduğu gibi, vücûd-ı kevnîleri dahi a'yân-ı sâbite sûretlerinde müteayyin olan Hakk'ın vücûdudur.

Misâl: Kendisinde ressâmiyet ve hattâtıyet sıfatları bulunan bir şahıs, tersîm edeceği veyâ yazacağı levhanın sûretini hâriçte izhârdan mukaddem zihninde tasavvur eder. Zihninde peydâ olan o levhaların vücûd-ı hakîkîleri yoktur. Onların vücûd-ı ilmî ve zihnîleri ressâmın vücûdudur; ve onlar nisebden ibârettir; ve niseb ise umûr-i ademiyyedir. Vaktâki o şahıs levhaları hâriçte tasvîr veyâ tahrîr eder, onların o şahsın ilmindeki sûretleri alâ-hâlihî bâkîdir. Hârice çıkan levhalar ancak onların zıllıdır. Binâenaleyh levhaların vücûd-ı ilmîleri vücûddan bir koku istişmâm etmemiş olurlar. Zîrâ duvarlara ta'lîk olunan levhaların vücûdu ressâmın ve hattâtın ilminde peydâ olan sûretlerin vücûdu olsa, levhalar hârice çıkmakla ressâmın veyâ hattâtın ilminde onların sûretleri bâkî kalmamak lâzım gelir idi. Hâlbuki iş böyle değildir. Eğer o levhalar muhterik olsa, ressâm ve hattât ilmindeki sûretlere, yine vücûd-ı hâricî iksâ edebilir; ve sûret-i ilmiyye yine yerinde durur.

İşte ilm-i ilâhîdeki suver-i esmâiyye de bunun gibidir. Binâenaleyh mevcûdâtta sûretlerin taaddüdü ile berâber, a'yân-ı sâbite hâlleri üzere bâkîdir. Hâlbuki "ayn-ı vâhide", ya'ni mevcûd-i vâhid-i hakîkî, kendisinin aksi olan mevcûdâtın hey'et-i mecmûasından zâhir ve "vücûd" haysiyetinden mecmû'-i mevcûdâtta sâbittir; onlardan hâriç değildir. Ve mevcûd-i hakîkî cümle-i mevcûdâtta ancak vâhiddir; ve o "ayn-ı vâhide"dir ki, suver-i ilmiyyeden ibâret olan a'yân-ı ma'dûme hasebiyle müteayyin ve mevcûdâtın sûretleriyle zâhir olup müteaddid oldu. Binâenaleyh vücûd-ı kesret esmânın kesretinden inbiâs eyledi. Ve esmâ dahi nisebden ibârettir; ve niseb dahi umûr-i ademiyyedir. Zîrâ nisebin vücûdu yoktur, o ancak sâhib-i niseb ile kāimdir. Böyle olunca "vücûd"da, "zât" olan "ayn-ı vâ-

hide"den başkası yoktur. [4/15] İmdi mevcûdâtın sûretleri, a'yân-ı sâbite âyînelerinde "ayn-ı vâhide" olan zât-ı vâhidenin tecellîsinden müteayyin ve zâhir olunca, Hak cemî'-i suverde izâfet ile değil, ulüvv-i zâtî ile ve nefsinden dolayı "Aliyy"dir.

فَمَا في العالَمِ مِن هذه الحَيْثِيَّةِ علوٌّ إضافَةٍ، لَكِنَّ الوُجُوهَ الوجودِيَّةَ مُتَفَاضِلَةٌ، فعلوٌّ الإضافةِ موجودٌ في العَيْنِ الواحدةِ من حيثُ الوجوهُ الكَثِيرَةُ، لذلك نَقُولُ فيه هُوَ لَا هُوَ، أَنْتَ لَا أَنْتَ، قال الخَرَّازُ، وهو وَجْهٌ مِن وُجُوهِ الحَقِّ، ولِسَانٌ مِن ألْسِنَتِه، يَنْطِقُ عن نَفْسِه بأنَّ اللّٰهَ لا يُعْرَفُ إلا بِجَمْعِه بين الأضْدَادِ في الحُكْمِ عليه بها، فهو الأوَّلُ والآخِرُ والظَّاهِرُ والبَاطِنُ، فهو عَيْنُ ما ظَهَرَ، وهو عَيْنُ ما بَطَنَ في حالِ ظهورِه، وما ثَمَّ مَن يَرَاه غيرُه، وما ثَمَّ مَن يَبْطُنُ عنه، فهو ظاهرٌ لنفسِه باطنٌ عنه، وهو المُسَمَّى أَبَا سَعِيدٍ الخَرَّازِ وغيرُ ذلك من أسماءِ المُحْدَثَاتِ.

İmdi bu haysiyetten âlemde "ulüvv-i izâfet" yoktur. Lâkin vücûh-i vücûdiyyet mütefâzıldır. Böyle olunca "ulüvv-i izâfet", vücûh-i kesîre haysiyetiyle "ayn-ı vâhide"de mevcûddur. İşte bunun için biz âlem hakkında odur, o değildir; sensin, sen değilsin, deriz. Harrâz dedi; hâlbuki o, vücûh-i Hak'tan bir vecihdir; ve O'nun lisânlarından bir lisândır, kendi nefsinden nutk eder ki: "Muhakkak Allah Teâlâ ancak O'nu ezdâd beyninde cem'etmekle, O'nun üzerine O'nunla hükmetmekte bilinir." Böyle olunca Hak, Evvel'dir, Âhir'dir, Zâhir'dir ve Bâtın'dır. Binâenaleyh O; zâhir olan şeyin "ayn"ıdır; ve O; zuhûru hâlinde bâtın olan şeyin "ayn"ıdır; ve vücûdda O'nu gören O'nun gayrı yoktur; ve vücûdda, O'ndan bâtın olduğu kimse yoktur. İmdi O nefsine zâhirdir ve ondan bâtındır; ve Ebâ Saîd el-Harrâz ile ve esmâ-i muhdesâttan gayrı ile tesmiye olunan O'dur.

Ya'ni Hak mevcûdâtın "ayn"ı olduğu haysiyetten âlemde "ulüvv-i izâfî" yoktur; belki "ulüvv-i zâtî" vardır. Fakat vücûd-ı vâhid-i Hakk'ın esmâsı mütefâzıl olduğu ve bu tefâzul-i esmâ hasebiyle o isimlerin mezâhiri [4/16] vücûdunun vecihleri bulunduğu ve onların vücûdları vücûdât-ı izâfiyye olduğu cihetle bittabi' hükm-i tefâzul bunlarda da cârîdir. Binâenaleyh "ulüvv-i izâfet" "ayn-ı vâhide"de bu vücûh-i kesîre cihetinden mevcûddur.

Şu hâlde biz âlem hakkında bi-hasebi'l-hakîka Hak'tır ve bi-hasebi't-taayyün Hak değildir; ve kezâ "sûret" hasebiyle sensin ve "hakîkat" hasebiyle sen değilsin, deriz.

Misâl: "Buhâr" bir mâdde-i latîfedir. Bir mertebe tekâsüf edip tenezzül edince "bulut" olup gözle görülür; ve bir mertebe daha tenezzül ettikde "su" olup kuvve-i lâmise onun vücûdunu hisseder; ve bir mertebe daha tenezzül edince incimâd edip "buz" olur. Bu tenezzülâtta buhârın zâtı tagayyür etmedi. Zîrâ tagayyür etse, buz eriyip su; ve su tebahhur edip bulut; ve bulut telattuf edip tekrâr buhâr olmamak lâzım gelir; ve bu tenezzülâtında buhârın terkîbine başka bir şey dâhil olmadı. Belki buhârın her bir mertebede iktisâb ettiği sûret onun sıfât-ı ârızasından ibârettir. Buzun hüviyeti ve bâtını buhârdır; ve buz buhârın zâhiridir. Buzun vücûdundaki buhâr buza "hulûl" etmedi; ve buzun vücûduyla "ittihâd" eylemedi. Buz buhârın "ayn"ı değildir, gayrı dahi değildir. Binâenaleyh biz buz hakkında bi-hasebi'l-hakîka buhârdır; ve bi-hasebi't-taayyün buhâr değildir, deriz.

Ebû Saîd Harrâz (k.s.) buyurdu: Hâlbuki o hazret Hakk'ın vecihlerinden bir vecihdir; ve O'nun lisânlarından bir lisândır. Ona "Hakk'ı ne şeyle bildin?" dediler. O zât-ı saâdet-simât ezdâdı câmi' olan Hakk'ın sûreti üzere olmakla bu suâle cevâben buyurdular ki: بِجَمْعِهِ بَيْنَ الأَضْدَادِ ya'ni "Ezdâd ile O'nun üzerine hükmetmekte O'nu cem'etmekle bildim." Zîrâ Hak ahadiyyü'z-zât ve ahadiyyü'l-esmâ ve's-sıfâttır; ve hüviyyet-i ilâhiyye kâffe-i esmâ-i mütekābile ve mütezâddeyi câmi'dir; ve tezâd ve tekābül esmâ beynindeki nisbetlerden ibârettir. Yoksa hüviyyet-i ilâhiyyeye nisbetle tezâd ve tekābül yoktur. Binâenaleyh Hak bilcümle ezdâdı cem'etmekle bilinir. Zîrâ Celîl ve Cemîl ve Hâdî ve Mudill ve Dârr ve Nâfi' ve Muhyî ve Mümît ancak O'dur. Şu hâlde Hak üzerine cemî'-i ezdâd ile hükmolunur; ve mâdemki Hak ezdâdı câmi'dir, [4/17] şu hâlde Hak Evvel'dir; ve evvelin zıddı ve mukābili olan Âhir'dir; ve kezâ Hak Zâhir'dir; ve Zâhir'in zıddı ve mukābili olan Bâtın'dır; ve Hak zâhir olan şeyin "ayn"ıdır; ve zuhûru hâlinde bâtın olan şeyin "ayn"ıdır; ve vücûdda O'ndan gayrı bir kimse yoktur ki, zâhir olduğu vakit O'nu görsün; ve kezâ vücûdda bir kimse yoktur ki, O'ndan bâtın olsun. Binâenaleyh Hak zuhûru hâlinde kendi nefsine zâhir olur; ve bâtın olduğu vakit dahi zâhir olan kendi nefsinden yine kendi nef-

si bâtın olur; ve bu menâzil-i ekvâna tenezzülâtı hasebiyle Ebû Saîd Harrâz ile Cüneyd-i Bağdâdî ve Şiblî (rıdvânullâhi aleyhim ecmaîn) hazarâtı gibi sâir muhdesât isimleriyle müsemmâ olan ancak O'dur.

فَيَقُولُ الباطنُ «لا» إذا قال الظَّاهِرُ «أنَا»، ويقول الظَّاهِرُ «لا» إذا قال الباطنُ «أنَا»، وهذا في كُلِّ ضِدٍّ، والمُتَكَلِّمُ وَاحِدٌ، وهو عَيْنُ السَّامِعِ.

İmdi Zâhir "ben" dediği vakit, Bâtın hayır, der; ve Bâtın "ben" dediği vakit, Zâhir hayır, der; ve bu, her bir zıdda vardır. Hâlbuki mütekellim vâhiddir; ve o sâmiin "ayn"ıdır.

Ya'ni ism-i Zâhir kendi enâniyetini izhâr ve ism-i Bâtın'ı nefyederek kendisini isbât için "Ben" dediği vakit, onun zıddı olan ism-i Bâtın ona mukābele edip "Hayır sen değilsin" der; ve kezâ ism-i Bâtın kendisini isbât edip "Ben" dediği vakit, ism-i Zâhir ona mukābele edip "Hayır sen değilsin" der. Zîrâ zıd zıddı nefyeder. İşte bu hüküm her bir zıdda böyledir. Zîrâ her biri kendi zâtının muktezâsını isbât ve kendisine mukābil olan zıddın muktezâsını nefyeder. Hâlbuki Zâhir ve Bâtın olan ancak "ayn-ı vâhide" olan Hak olduğu için "Ben" lafzıyla mütekellim olan vâhiddir; ve "Ben" lafzını sâmi' olanın "ayn"ıdır. [4/18]

يقول النَّبِيُّ عليه السلام: «إنَّ اللّٰهَ تَجَاوَزَ عَنْ أُمَّتِي مَا حَدَّثَتْ بِهِ أَنْفُسُهَا مَا لَمْ يَتَكَلَّمْ أَوْ يَعْمَلْ»، فهي المُحَدِّثَةُ السَّامِعَةُ حَدِيثَهَا، العَالِمَةُ بما حَدَّثَتْ به نَفْسُها، والعَيْنُ واحدةٌ وإن اخْتَلَفَتِ الأحكامُ، ولا سبيلَ إلى جَهْلِ مثلِ هذا، فإنَّه يعلَمُه كلُّ إنسانٍ من نفسِه، وهو صورةُ الحَقِّ، فاخْتَلَطَتِ الْأُمُورُ، وظَهَرَتِ الْأَعْدَادُ بِالْوَاحِدِ في المَرَاتِبِ المَعْلُومَةِ، فَأَوْجَدَ الواحِدُ العَدَدَ، وفَصَّلَ العَدَدُ الواحدَ، وما ظَهَرَ حُكْمُ العددِ إلا بالمَعْدُودِ.

Nebî (a.s.) buyurur ki: "Muhakkak Allah Teâlâ, nefislerinin söylediği, onların söylemedikleri, yâhud işlemedikleri şeyi ümmetimden tecâvüz etti." İmdi nefis, kendi hadîsini muhaddis ve sâmi'dir; ve nefsin tahdîs ettiği şeyi âlimdir; ve hâlbuki her ne kadar ahkâm muhtelif ise de, "ayn" birdir; ve bunun mislinin cehline yol yoktur. Zîrâ her bir insan kendi nefsinden bunu âlimdir. Ve insan Hakk'ın sûretidir.

> Binâenaleyh umûr muhtelit oldu. Ve a'dâd, merâtib-i ma'lûmede vâhid ile zâhir oldu. Böyle olunca vâhid, adedi îcâd etti; ve aded dahi vâhidi tafsîl eyledi; ve adedin hükmü ancak ma'dûd ile zâhir oldu.

Bâlâda Zâhir ve Bâtın "ayn-ı vâhide" olan Hak'tan ibâret bulunduğu için "Ben" lafzını söyleyen bu lafzı işitenin "ayn"ıdır, denilmiş idi. Hz. Şeyh (r.a.) bu hâli tavzîh için misâl îrâd edip buyururlar ki: (S.a.v.) Efendimiz: "Muhakkak Allah Teâlâ, nefislerinin tekellüm ettiği ve fakat onların harf ve savt ile bi't-tekellüm hârice çıkarmadıkları veyâhud işlemedikleri şeyi ümmetimden afv ve tecâvüz eyledi"[199] buyurur. Meselâ bir kimse birine gazab etti. Bâtınından kendisine hitâben "Ona şu vech ile söv; veyâhud bir tokat vur!" denildi. O kimse bâtınının ilkā eylediği tarz-ı sebbi lisânıyla tekellüm eder ve tokadı vurursa, bu kelâm ve ameline cezâ terettüb eder. Bir şey söylemez ve bir amelde bulunmazsa nefsin o lakırdısı ma'füvvdür. İmdi nefis, hem kendi söylüyor, hem de kendi dinliyor; ve bir kimsenin nefsi kendisine bu lakırdıları söylediği hînde [4/19] yanında oturan kimselerin haberi bile olmamakla berâber, o kimse, nefsinin kendisine ne söylediğini bilir; ve bu, insanın "bâtın"ının "zâhir"ine olan emridir. Hâlbuki insanın bâtınının söyleyip zâhirinin dinlemesiyle onun "ayn"ı taaddüd etmez; o yine "ayn-ı vâhide"den ibârettir. Söyleyen ve işiten yine insanın nefsidir. İhtilâf ancak zuhûr mertebelerindedir. Bir mertebeden söyler, diğer mertebeden işitir; ve merâtib-i zuhûrâtta ihtilâf bulunması insanın ayn-ı vâhideden ibâret olmasına mâni' değildir; ve hiçbir insan, kendi nefsi söyleyip yine kendi nefsi dinlemesi mes'elesinin câhili değildir. Bunun böyle olduğunu herkes bilir; ve bu, ondan dolayı böyledir ki, insan Hakk'ın sûretidir. Nitekim hadîs-i şerîfte إِنَّ اللّٰـهَ خَلَـقَ آدَمَ عَلَـى صُورَتِـهِ [Allah Teâlâ âdemi sûreti üzerine halketti.] buyurulmuştur. Zîrâ Hak bi-hasebi'z-zât vâhiddir, esmâ ve sıfât-ı mütekābilesiyle kesîrdir. Ve bâlâda beyân olunduğu üzere Ebû Saîd el-Harrâz (k.s.) hazretlerinin buyurduğu gibi Allah Teâlâ esmâ ve sıfât-ı mütezâdde beynini cem'etmekle bilinir. Böyle olunca umûr-i mütekerrire "ayn-ı vâhide"de ihtilât etti; ve onda ictimâ' eyledi; ve kesret-i esmâiyye zâhir oldu. Buna misâl istersen a'dâda nazar et! Zîrâ a'dâd iki, üç, dört,

199 Buhârî, "Talâk", 11; Müslim, "Îmân", 58; Ebû Dâvud, "Talâk", 15; Tirmizî, "Talâk", 8; Nesâî, "Talâk", 22; İbn Mâce, "Talâk", 14.

on, yüz, bin ilh... gibi merâtib-i mâ'lûmede vâhidin tekerrürü ile zâhir oldu. Binâenaleyh vâhid, tekerrür ile adedi îcâd etti; ve aded dahi merâtib-i ma'lûmede vâhidi tafsîl eyledi.

Ma'lûm olsun ki, "vâhid"in vâhidiyeti bir mefhûmdur ki onda aslâ kesret yoktur. Zîrâ "vâhidiyet" dediğimiz vakit zihnimizde ancak bir ma'nâ hâsıl olur; zihinde ikinci bir ma'nâ tahassul etmez. Ve vâhid aded değildir. Çünkü ta'dâd ile husûle gelen bir şey değildir. Belki a'dâdın menşe' ve masdarıdır. Bilcümle adedler vâhidden zuhûr eder. Meselâ iki, üç, dört ilh... birer adeddir. Çünkü vâhidi, ikide iki ve üçte üç ve dörtte dört def'a sayarız. Bu hâl şekl-i riyâzîde daha açık görünür. (1+1=2) ve (1+1+1=3) ve (1+1+1+1=4) [4/20] ve (1+1+1+1+1=5) ve nâmütenâhî olarak böylece teselsül edip gider. Ve birden dokuza kadar olan âhâd mertebeleri vâhidin merâtib-i cüz'iyyesi; ve aşerât ve miât ve ulûf mertebeleri dahi merâtib-i külliyyesidir. Bununla berâber vâhidin tekerrüründen tahaddüs eden adedlerin her birisi dahi birer adeddir. Meselâ (1+1+1+1+1=5) dediğimiz vakit bu hey'et-i mecmûa ki, "beş"ten ibârettir, aded-i vâhiddir. Zîrâ "beş" dediğimiz vakit, zihnimizde ancak bir adedin ma'nâsı bulunur; zihnimiz diğer adedlerden hâlîdir. Binâenaleyh (5) sûret ve mâdde ve mecmû' i'tibâriyle vâhiddir. Şu kadar vardır ki, kesret sûretinde tecellî etmiştir. Bu hâl, merâtib-i külliyyede dahi böyledir. Meselâ "on" adedi, ahadin on def'a; ve "yüz" adedi dahi yüz def'a; ve "bin" adedi dahi bin kerre tekerrür etmesiyle hâsıl olur. Sâir merâtib de buna makıystır. Ve bu merâtib-i külliyyeyi gösteren adedlerin her birerleri (10) ve (100) ve (1000) gibi sûret ve mâdde ve mecmû' i'tibâriyle vâhiddir. Zîrâ herhangi birisinden vâhid çıkarılsa o mertebe bozulur. Şu hâlde adedlerin bilcümle merâtibinde ve adedlerin isimlerinde ve sûretlerinde dâhil ve onlar ile berâber müsemmâdır. Ya'ni "üç" aded-i vâhiddir. "Üç" dediğimiz vakit, üç def'a tekerrür eden vâhidi zikretmiş oluruz. Ve vâhid, üçün üçüncüsü ve dördün dördüncüsü ve beşin beşincisi ve altının altıncısıdır. Zîrâ her birerlerinden vâhid çıkarılsa adedin ismi değişir. Şu hâlde vâhid, adedi îcâd ve aded dahi vâhidi tafsîl ediyor; ve adedin hükmü ancak ma'dûd ile zâhir olur. Zîrâ vâhid teşkîl edeceğimiz aded mikdârınca sayılmadıkça o aded zâhir olmaz. [4/21]

والمَعْدُودُ منه عَدَمٌ ومنه وُجُودٌ، فقد يُعْدَمُ الشيءُ من حَيْثُ الحِسُّ وهو موجودٌ من حيث العقلُ، فلا بُدَّ مِن عددٍ ومعدودٍ، ولا بُدَّ من واحدٍ يُنْشِئُ ذلك فيُنْشَأُ بِسَبَبِه، فإنْ كان كلُّ مَرْتَبَةٍ من العددِ حقيقةً واحدةً كالتِّسْعَةِ مَثَلًا والعَشَرَةِ إلى أدْنَى وإلى أكثَرَ إلى غيرِ النهايَةِ ما هي مجموعٌ، ولا يَنْفَكُّ عنها اسمُ جَمِيعِ الآحَادِ، فإنَّ الاثنَيْنِ حقيقةٌ واحدةٌ والثَّلَاثَةُ حقيقةٌ واحدةٌ، بَالِغًا ما بَلَغَتْ هذه المَرَاتِبُ، وإنْ كانتْ حقيقةً واحدةً، فَمَا عينٌ واحدةٌ، مِنْهُنَّ عينَ ما بَقِيَ، فالجَمْعُ يأخُذُها، فيَقُولُ بِها منها، ويَحْكُمُ بها عليها، وقد ظَهَرَ في هذا القولِ عِشْرُونَ مَرْتَبَةً، فَقَدْ دَخَلَها التَّرْكِيبُ، فما تَنْفَكُّ تُثْبِتُ عَيْنَ ما هو مَنْفِيٌّ عِنْدَك لِذَاتِهِ.

Ve ma'dûddan ba'zısı ademdir; ve ondan ba'zısı vücûddur. Binâenaleyh vakit olur ki, bir şey min-haysü'l-hiss ma'dûm olur. Hâlbuki o şey, min-haysü'l-akl mevcûddur. İmdi aded ve ma'dûd lâbüddür. Böyle olunca "vâhid", lâbüddür ki adedi inşâ ede. Şu hâlde aded, vâhid sebebiyle zâhir olur. Ve her ne kadar meselâ dokuz, on gibi aşağıya ve ilâ-gayrı'n-nihâye eksere kadar olan adedin her bir mertebesi hakîkat-i vâhide ise de o, mecmû' değildir; ve ondan cemî'-i âhâdın ismi münfek olmaz. Zîrâ "iki" hakîkat-i vâhidedir; ve "üç" de hakîkat-i vâhidedir. Bu merâtib gittiği yere kadar böyledir. Ve her ne kadar hakîkat-i vâhide ise de onlardan "ayn-ı vâhide" bâkî kalan şeyin "ayn"ı değildir. Böyle olunca cem' tutar. Şu hâlde cem', onlardan onlar ile kāildir; ve onlar ile onlar üzerine hâkimdir. Ve muhakkak bu kavilde yirmi mertebe zâhir oldu. Binâenaleyh terkîb, o merâtibe dâhil olur. Böyle olunca sen indinde li-zâtihi menfî olan şeyin "ayn"ını isbât etmekten münfek olmazsın. [4/22]

Ya'ni ma'dûd ve sayılmış olan şeyin ba'zısı, histe ve hâriçte yoktur; ve ba'zısı dahi vardır. Binâenaleyh ba'zan bir şey, his cihetinden ma'dûm olur; fakat o şey akıl cihetinden mevcûddur. Meselâ dört elma ile beş armudu bir tabağa koyduk. Dört ile beş adedleri, ma'dûd olan armut ve elmanın vücûduyla histe mevcûd oldu. Ya'ni hissen dört ile beş adedini gözümüz gördü. Fakat aded bunlardan ibâret değildir. İki, üç, altı, yedi ilh... birçok adedler daha vardır. Ma'dûd olmadığı için o adedlerin vücûdu histe görün-

müyor. Ancak akılda mevcûddur. Ve kezâ ma'dûd olan elma ile armudu yedik. Dört ile beş adedi his mertebesinden akıl mertebesine intikāl etti; ya'ni his mertebesinde ma'dûm ve akıl mertebesinde mevcûd oldu. Şu hâlde ya akılda veyâhud histe aded ile ma'dûd elbette lâzımdır; ve aded ile ma'dûd lâzım olunca adedi inşâ ve îcâd etmek için de vâhidin vücûdu iktizâ eder. Binâenaleyh aded, vâhidin vücûdu sebebiyle zâhir olur. Şiir:

گر هر دو کون موج برآرند صد هزار — جمله یکی است لیک بتکرار آمده
در باغِ عشق یک احدیت که باقی است — شاخ و درخت و برگِ گل و خار آمده
عکسی ز زیر پردهٔ وحدت علم زده — در صد هزار پردهٔ پندار آمده
یک عین متفق که جز او ذرهٔ نبود — چون گشت ظاهر این همه اغیار آمده
غیری چگونه روی نماید چو هرچه هست — عین دگر یکیست پدیدار آمده

Tercüme: "Eğer her iki âlemde yüz bin mevc izhâr ederlerse, cümlesi birdir. Tekrâr ile zâhir olmuştur. Bâğ-ı aşkta bâkî olan bir ahadiyet, dal ve ağaç ve gül yaprağı ve diken olarak gelmiştir. Vahdet perdesinin altından bir akis yaprak çıkıp, yüz bin vehm ü gümân perdesinde zuhûr etmiştir. Bir ayn-ı müttefik ve müttehid ki, onun gayrı bir zerre yok idi; zâhir olunca bütün bu ağyâr zuhûra geldi. Bir gayr nasıl yüz gösterir? Zîrâ zâhir olan "ayn", gayr dediğimiz şey hep birdir."[200] [4/23]

Gülşen-i Râz'dan:

در این مشهد یکی شد جمعِ افراد — چو واحد ساری اندر عینِ اعداد
تو آن جمعی که عینِ وحدت آمد — تو آن واحد که عینِ کثرت آمد

Tercüme: "Bu meşhedde mecmû'-i efrâd birdir. Adedlerin "ayn"ında sârî olan vâhid gibidir. Sen vahdetin "ayn"ı olan bir mecmû'sun; ve sen kesretin "ayn"ı olan vâhidsin."[201]

İmdi vâhid sebebiyle zâhir olan a'dâdın dokuzdan aşağıya ve ondan

200 Attâr'a âit olan bu şiir için bk. Câmî, *Nakdu'n-Nusûs*, s. 146; Yâkub Han Kaşgarî, *Tavzîhu'l-Beyân*, s. 95.

201 Lâhicî, *Mefâtîhu'l-İ'câz*, s. 201-202 (beyit: 308-309). Bu beyitlerin Ahmed Avni Bey tarafından yapılmış manzûm tercümesi şöyledir (*Gülşen-i Râz* [haz. Turgut Karabey], s. 112):

Bu meşhedde bir oldu cem' ü efrâd — Hakîkatte o birdir ayn-ı a'dâd
O cem' sensin ki ayn-ı vahdet oldu — O vâhidsin ki ayn-ı kesret oldu

ilâ-gayrı'n-nihâye yukarıya kadar olan her bir mertebesi, gerçi birer hakîkat-i vâhidedir. Ya'ni dokuz, sekiz, yedi, altı dediğimiz vakitte her bir aded bir mefhûm beyân eder ki, o mefhûm diğerlerinde yoktur. Meselâ altı adedinin mefhûmu beşte, dörtte, sekizde ve dokuzda yoktur. Böyle olmakla berâber her bir mertebe dahi merâtibin mecmûu değildir. Çünkü her birinin mefhûmu kendine münhasırdır; ve merâtibi teşkîl eden âhâdın mecmûu değildir. Zîrâ diğer a'dâdı teşkîl edecek olan nâmütenâhî âhâd, kendi mertebesinin hâricinde kaldı. Ve hakîkat-i vâhide olan o mertebe âhâdın kâffesini câmi' olmamakla berâber cem'-i âhâd ismi kendisinden münfek olmaz. Zîrâ "altı" adedi husûle gelmek için vâhiddin altı def'a cem'i lâzım gelir. (1+1+1+1+1+1=6) gibi. Ve kezâ "iki" hakîkat-i vâhidedir. "Üç" dahi hakîkat-i vâhidedir. Bu merâtib böylece gittiği yere kadar gider. Ve a'dâdın her bir mertebesi her ne kadar hakîkat-i vâhide ise de, onlardan herhangi birisini alsan, o aldığın ayn-ı vâhide, merâtib-i bâkıyeden hiçbirisinin "ayn"ı değildir. Meselâ iki üçün, dördün ve beşin ilh... "ayn"ı olmadığı gibi, bunların her birerleri dahi yekdîğerinin "ayn"ı değildir.

İmdi bilcümle merâtib-i a'dâdı tutan, âhâdın toplanmasıdır. Şu hâlde cem'-i âhâd hakîkat-i câmiasından o, merâtib ile kāildir; ve o hakîkat ile [4/24] onların üzerine hâkimdir. Meselâ cem'-i âhâd "üç" mertebesinde bu mertebenin lisânıyla "Ben üçüm" der; ve onun lisânıyla onun üzerine hükmeyler. Ve bu kavilde merâtib-i adedi temsîl eden yirmi mertebe zâhir oldu ki, onlar da (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9) adedlerinden ibâret olan "âhâd" mertebeleri; ve (10, 20, 30, 40, 50, 60, 70, 80, 90 ve 100) adedlerinden ibâret olan "aşerât" mertebeleri; ve bir de (1000) mertebesidir. İşte bu mertebelerin mecmûu "yirmi" olur. Bunlardan her bir mertebe için hakîkat-i vâhide sâbit olur ki, bu hakîkat-i sâbite ile yekdîğerinden temeyyüz ederler. Ve cem'-i âhâd ismi bu mertebelerin her birerlerine şâmildir. Ancak "vâhid" cem'-i âhâddan husûle gelmiş bir aded olmadığı için bu isim ona şâmil değildir. Ve "vâhid" aded değildir, belki bilcümle adedlerin aslı ve menşeidir. Binâenaleyh bu yirmi mertebeye terkîb dâhil olur. Ve cem'-i âhad ismi "vâhid"den gayrı bir mertebeye şâmil bulunur. Böyle olunca sen lizâtihî indinde menfî olan şeyin "ayn"ını isbât etmekten münfek olmazsın. Ya'ni sen dersin ki: "Vâhid aded değildir, belki a'dâdın menşeidir. Ondan

sonra müfred olsun mürekkeb olsun ne kadar aded gelirse, hepsi vâhidin gayrıdır." Bu sözün ile cemî'-i merâtibde vâhidi nefyedersin. Ba'dehû dönüp dersin ki: "Bilfarz (5) adedi "vâhid"in beş def'a tekerrüründen husûle gelen bir mertebedir; ve vâhid beş def'a tekerrür edip ictimâ' etmese bu mertebenin vücûdu olmazdı." Hâlbuki ibtidâ (5) adedine "vâhid"in gayrı deyip vâhidi ondan nefyetmiş idin. Ba'dehû bu sûretle isbât etmiş oldun. Ta'bîr-i dîğerle sen taaddüd şânından olmayan "vâhid"i, zâtından dolayı icmâlinin mertebesinde bilcümle merâtib-i adediyyeden nefyedip, onlar vâhidin gayrıdır dedin. Sonra da onun sıfât-ı ârızası olan tekerrüründen dolayı mertebe-i tafsîlinde isbât ettin. *Gülşen-i Râz*'dan:

شد آن وحدت از این کثرت پدیدار　　یکی را چون شمردی گشت بسیار

عدد گرچه یکی دارد بدایت　　ولیکن نبودش هرگز نهایت

[4/25] Tercüme: "O vahdet bu kesretten zâhir oldu. "Bir"i tekrâr ile saydığın vakit çok oldu. Vâkıâ aded bidâyette "bir"dir; velâkin onun aslâ nihâyetiyoktur."[202]

ومَنْ عَرَفَ ما قَرَّرْنَا في الأعدادِ وأنَّ نَفْيَها عينُ إثباتِها، عَلِمَ أنَّ الحقَّ المُنَزَّهَ هو الخَلْقُ المُشَبَّهُ، وإنْ كان قد تَمَيَّزَ الخلقُ مِن الخالقِ، فالأمرُ الخالقُ هو المخلوقُ، والأمرُ المخلوقُ هو الخالقُ، كلُّ ذلك من عينٍ واحدةٍ، لا، بَل هو العينُ الواحِدَةُ، وهو العُيُونُ الكَثِيرَةُ.

Ve kim ki, a'dâd hakkında takrîr ettiğimizi ve muhakkak onların nefyi, onların ayn-ı sebti olduğunu ârif olsa, her ne kadar halk, Hâlık'tan mütemeyyiz oldu ise de, muhakkak Hakk-ı münezzehin halk-ı müşebbeh olduğunu bilir. İmdi emr budur ki, Hâlık mahlûktur. Ve yine emr budur ki, mahlûk Hâlık'tır. Bunun hepsi "ayn-ı vâhide"dendir. Hayır belki O, ayn-ı vâhidedir; O uyûn-i kesîredir.

Ya'ni vâhid, adedi îcâd ettiğini ve aded dahi "vâhid"i tafsîl eylediğini

202 Lâhicî, *Mefâtîhu'l-İ'câz*, s. 92-93 (beyit: 135-136). Ayrıca bk. *Gülşen-i Râz* (tercüme ve şerh: A. Avni Konuk), s. 155-156. Bu beyitlerin Ahmed Avni Bey tarafından yapılmış manzûm tercümesi şöyledir (*Gülşen-i Râz* [haz. Turgut Karabey], s. 83):

O vahdetten bu kesrettir pedîdâr　　Tekerrür eyledi bir oldu bisyâr

Adem de gerçi vâhiddir bidâyet　　Fakat yoktur ana hiçbir nihâyet

ve "vâhid"in adedlerden nefyi, onlarda onun ayn-ı isbâtı olduğunu ve her bir mertebe-i adediyye bir i'tibâr ile diğer mertebelerin gayrı olan bir hakîkat-i vâhide olduğunu ve fakat cümlesi vâhidin ictimâından husûle gelmiş olan birer mertebe olmak i'tibâriyle yekdîğerinin aynı bulunduğunu ârif olan kimse bildi ki, hakîkat-i ahadiyyesi i'tibâriyle teşbîhden münezzeh olan Hak, müteayyin olan sûretteki tecellîsi i'tibâriyle halk-ı müşebbehdir. Maahâzâ halk, Hâlık'tan mütemeyyizdir. Zîrâ îcâd olunan şey, mûcidin gayrıdır. Nitekim "vâhid" dokuz adedini îcâd eder. Fakat "dokuz", vâhidin aynı değildir; yekdîğerinden mütemeyyizdir. Ve kezâ "vâhid" tektir. "İki" adedi ise çifttir. Tek ile çift arasındaki [4/26] fark ve temeyyüz ise zâhirdir. Ve vücûd-ı Hak ile vücûd-ı halk arasındaki münâsebetin ne sûrette bulunduğu bâlâda mürûr eden buhâr, bulut, su ve buz misallerinde îzâh olundu. Beynlerindeki fark letâfet ve kesâfetten ibârettir. İşte bu hakîkati izhâren ârif-i billâh Ebu'l-Hasan Gūrî (k.s.) hazretleri سُبْحَانَ مَن لَطَّفَ نَفسَهُ فَسَمَّاهُ حَقًّا وَكَثَّفَ نَفسَهُ فَسَمَّاهُ خَلْقًا ya'ni "O zât-ı celîlü'ş-şânı tenzîh ederim ki, nefsini[203] ve zâtını latîf kılıp onu "Hak" tesmiye etti. Ve kezâ zâtını ve nefsini kesîf kılıp onu "halk" tesmiye eyledi" buyurur. Binâenaleyh "halk" dediğimiz âlem-i ecsâm, kendinin mâfevkinde bulunan âlem-i misâle nisbeten kesîftir; ve âlem-i misâl dahi âlem-i ervâha; ve âlem-i ervâh da âlem-i ilme; ve âlem-i ilim ise zât-ı Hakk'a nisbeten kesîftirler; ve cümlesi Hakk'ın zât-ı latîfinin derece derece merâtib-i kesîfeye tenezzülünden husûle gelmiştir. Şu kadar ki zât-ı latîf her bir mertebeye tenezzül edip kesâfetle mütecellî oldukda birer isimle tesmiye olunur. Artık onlara "zât" denemez. Nitekim buhâr-ı latîf tenezzül edip bir derece kesâfetle mütecellî olunca ona "bulut" deriz; ve diğer merâtib-i kesîfesinde dahi "su" ve "buz" tesmiye ederiz. Buz her ne kadar buhârdan ibâret ise de, buza buhâr ismini vermek câiz değildir. Zîrâ aralarında fark-ı küllî vardır.

Bu îzâhdan tezâhür eylediği üzere emrin hakîkati budur ki, Hâlık mahlûktur; ve onun aksi olmak üzere, mahlûk Hâlık'tır. Ya'ni taayyün ve zuhûr ancak kendisinin olması i'tibâriyle, Hâlık mahlûktur; ve vücûdu müstakil olmayıp ancak zât-ı latîfin mertebe-i kesîfeye tenezzülünden husûle geldiği

203 Daha önce işâret edildiği üzere diğer şerhlerde bu söz Ebü'l-Hüseyin en-Nûrî'ye atfedilmiştir.

için, mahlûk dahi Hâlık'tır; ve Hâlık ile mahlûkun kâffesi ayn-ı vâhidedendir; ya'ni ayn-ı vâhideden zuhûra gelmiştir. Beyt-i Sa'dî (k.s.):

به جهان خرم از آنم که جهان خرم ازوست عاشقم بر همه عالم که همه عالم ازوست

Tercüme: "Cihân ile o sebebden hurremim ki, cihân O'ndan hurremdir. Bütün âleme âşıkım, zîrâ bütün âlem O'ndandır."[204] [4/27]

Ma'lûm olsun ki, beyne'l-muhakkikîn Hak ile halk arasındaki nisbet iki meşreb üzerine beyân olunur: Birisi "Heme ez ôst", ya'ni "Hep O'ndandır", diğeri "Heme "ôst", ya'ni "Hep O'dur". Hz. Şeyh (r.a.) evvelki meşrebe göre كُلٌّ ذَلِكَ مِنْ عَيْنٍ وَاحِدَةٍ buyurmuşlar; ve Hz. Sa'dî'nin beyti dahi kezâ bu meşrebe göre vâki' olmuştur.

Reşehât-ı Aynü'l-Hayât'da mezkûrdur ki: "Hâce Ubeydullah Ahrâr (k.s.) buyurmuşlar ki: Bir gün Şeyh Bahâeddin Ömer hazretlerine gittim. Âdetleri vech ile "Şehirde ne haber var?" diye sordular. "İki türlü haber vardır dedim." "O iki türlü haber nedir?" buyurdular. Cevâb verdim ki: "Şeyh Zeynüddîn ve ashâbı "Heme ez ôst", ya'ni "Hep O'ndandır" derler. Ve Seyyid Kāsım ve etbâı ise "Heme ôst", ya'ni "Hep O'dur" derler. Siz ne buyurursunuz?" Buyurdular ki: "Şeyh Zeynüddîn takımı doğru söylerler." Ondan sonra Şeyh Zeynüddîn'in kavlini takviye için delîl ikāmesine başladılar. Fakat ikāme ettikleri delâil Seyyid Kāsım'ın sözünü te'yîd etmekte idi. Dedim ki: "Îrâd buyurduğunuz delâil Seyyid Kāsım tarafının kavlini te'yîd ediyor?" Hz. Şeyh yine delâil-i kaviyye serdetmeğe başladı. Fakat yine Seyyid Kāsım tarafının kavlini te'yîd etmekte idi. Anladım ki, murâd-ı şerîfleri bi-hasebi'l-bâtın "Heme ôst" olduğuna i'tikād etmek ve bi-hasebi'z-zâhir "Heme ez ôst" kavlini ityân eylemek husûsunu tavsiyeden ibârettir."[205]

Zîrâ ukūl-i zaîfe âlemin Hak olduğunu kolayca idrâk edemez; ve îcâbât-ı merâtibi bilememesi kendisini çâh-ı dalâlete düşürür. Ve mâdemki bu iki kavl dahi esas i'tibâriyle doğrudur, ehl-i hakîkat, terahhümen-li'l-ibâd, avâma evvelki kavl ile zâhir olurlar; ve sâlik maârif-i ilâhiyyede terakkî ettikçe vücûd-ı mutlakın her mertebedeki îcâbâtına muttali' olup

204 *Külliyât-ı Sa'dî*, s. 787 (*Mevâiz* bölümü, 10. gazel).
205 *Reşehât-ı Aynü'l-Hayât* (thk. Ali Asgar Muîniyân), II, s. 427-428.

ta'tîl-i şerîat tehlikesinden yakasını kurtarır; ve o vakit "Âlem hep O'dur" i'tikādında bulunur. Bunun için Hz. Şeyh (r.a.) ibtidâ "Hâlık ve mahlûk hep ayn-ı vâhidedendir" buyurduktan sonra [4/28] bu ma'nâdan terakkîye işâreten: "Hayır, belki o ayn-ı vâhidedir" buyururlar. Ya'ni merâtib hasebiyle hâlıkıyet ve mahlûkıyetle müteayyin olan vücûd ayn-ı vâhideden değil, belki vâhidiyyet-i ilâhiyyenin hakîkati i'tibâriyle "ayn-ı vâhide"dir; ve merâtib-i müteaddidede ve mezâhir-i kesîrede taayyünü ve zuhûru i'tibâriyle o vücûd, uyûn-i kesîredir. Nitekim a'dâdın kâffesi, ayn-ı vâhide olan vâhidden neş'et etmiştir; ve belki cümlesi vâhidin "ayn"ıdır. Şu hâlde vâhid, birçok mertebe-i adedde müteayyin olan uyûn-i kesîredir. "Vâhid" ile merâtib-i "a'dâd" arasındaki fark, icmâl ve tafsîlden ibârettir. İmdi Şeyh (r.a.) vücûd-ı vâhidin taayyünât ile kesîr ve taayyünât-ı kesîrenin hakîkatte vücûd-ı vâhid olduğunu îzâhen İbrâhîm (a.s.) kıssasının beyânına şürû' edip buyururlar ki:

فانْظُرْ ماذا تَرَى ﴿قَالَ يَا أَبَتِ افْعَلْ مَا تُؤْمَرُ﴾، والوَلَدُ عينُ أبِيهِ، فما رَأَى يَذْبَحُ سِوَى نَفْسِه، وفَدَاهُ بِذِبْحٍ عظيمٍ، فظَهَرَ بصورةِ كَبْشٍ مَنْ ظَهَرَ بصورةِ إنسانٍ، فظَهَرَ بصورةِ وَلَدٍ، لا، بَلْ بحُكْمِ ولدٍ مَن هو عينُ الوَالِدِ، ﴿وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا﴾، فما نَكَحَ سِوَى نفسِه، فَمِنْهُ الصَّاحِبَةُ والوَلَدُ، والأمرُ واحدٌ في العَدَدِ.

İmdi bak, ne görürsün! "Ey babacığım, emrolduğun şeyi yap! dedi." (Sâffât, 37/102) Ve veled babasının "ayn"ıdır. İmdi o nefsinin gayrını zebheder görmedi; ve ona zibh-i azîmi fidâ kıldı. İmdi insan sûretiyle zâhir olan kimse, kebş sûretiyle zâhir oldu. Böyle olunca veled sûretiyle zâhir oldu. Hayır, belki vâlidin "ayn"ı olan kimse, veled hükmünde zâhir oldu; ve "ondan onun zevcini halketti" (Nisâ, 4/1). Binâenaleyh nefsinin gayrını nikâh etmedi. Şu hâlde sâhibesi ve veledi ondandır. Hâlbuki emr, adedde vâhiddir. [4/29]

Hz. Şeyh (r.a.) ibârât-ı *Fusûs*'un ekserîsini, işârât derecesinde mücmel olarak îrâd buyurmuşlardır. Onun için kelime-be-kelime vâki' olan tercümesi lisân-ı Arab ile lisân-ı Türkî arasında, maânî-i kelimât ve zamâirin şümûl ve vuzûhu nokta-i nazarından fark-ı küllî olduğu cihetle, işârât de-

recesinde olan aslından daha ziyâde muhtâc-ı şerh ve tefsîrdir. Binâenaleyh mücmelin şerhi şu vech ile olur:

Kur'ân-ı Kerîm'de zebh kıssası sûre-i Sâffât'ta فَلَمَّا بَلَغَ مَعَهُ السَّعْيَ قَالَ يَا بُنَيَّ إِنِّي أَرَى فِي الْمَنَامِ أَنِّي أَذْبَحُكَ فَانْظُرْ مَاذَا تَرَى قَالَ يَا أَبَتِ افْعَلْ مَا تُؤْمَرُ سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّابِرِينَ (Sâffât, 37/102) [Kendisiyle berâber yürümeye bâliğ olduğu vakit İbrâhîm ona şöyle dedi: "Ey oğlum, ben seni rü'yâda zebheder olduğumu gördüm. Sen basarın ve basîretin ile bak ki ne görürsün?" O da dedi ki: "Ey babacığım! Emrolunduğun şeyi yap, inşâallah beni sabredenlerden bulacaksın."] âyet-i kerîmesinde beyân buyurulmuştur. Hz. Şeyh (r.a.) bir vücûdun taayyünât ile kesîr ve taayyünât-ı kesîrenin hakîkatte bir vücûd olduğunu bu âyet-i kerîmeyi beyân ile îzâh buyurur. Ya'ni vücûd-ı vâhidin bir mazhar-ı müteayyini olan İbrâhîm (a.s.), o vücûd-ı vâhidin taayyünü olan kendi oğluna hitâb edip der ki: "Ey oğlum, ben seni rü'yâda zebheder olduğumu gördüm. Sen basarın ve basîretin ile bak ki ne görürsün? Zîrâ emr-i vücûd vâhiddir. O vücûd-ı vâhidi Hâlık mı, yoksa mahlûk mu görürsün? Eğer onu "Hâlık" görürsen, maksûd olan ma'rifet budur. Ve eğer "mahlûk" görürsen, bu ancak emr-i vücûdu hakîkat-i hâl hilâfında görmen için, cesed-i tabîî ve unsurînin basarını ve basîretini istîlâ etmiş olmasından nâşîdir. Şu hâlde senin zebhin ve cesed-i unsurî hükmünün senden ref'i lâzımdır, tâ ki emr-i vücûdu hakîkat-i hâl üzere göresin."

İmdi vücûd-ı vâhid, ki Hak'tır, İshâk (a.s.)ın sûretiyle mütelebbis olduğu hâlde İbrâhîm (a.s.) sûretinde müteayyin olan kendi nefsine hitâben: يَا أَبَتِ "Ey babacığım", ya'ni "Ey kendi sûretinde Hak zâhir olup, o zuhûr vâsıtasıyla Hakk'ı benim sûretimde izhâr eden taayyün-i şerîf!" افْعَلْ [Yap!] ya'ni "Fiil-i Hakk'ın senin sûretinde zuhûruna mübâşir ol!" dedi. [4/30] Hâlbuki baba oğlunun "ayn"ıdır. Zîrâ oğlunun vücûdu, pederin eczâ-yı vücûdundan münfek olan nutfeden ibârettir; ve nutfe ise, sûreten pederin gayrı ise de, ma'nen ve hakîkaten gayrı değildir. Şu hâlde İbrâhîm (a.s.) rü'yâsında oğlu olan İshâk (a.s.)ı boğazladığını gördüğü vakit, kendi nefsinden başkasını boğazlar görmedi; ya'ni kendi nefsini boğazlar gördü. Ve zebîh İshâk (a.s.) mıdır, yoksa İsmâîl (a.s.) mıdır, bu husûs **Fass-ı İshâkî**'nin mukaddemesinde tafsîlen beyân olunur. Hz. İbrâhîm'in Hz. İshâk sûretinde zâhir olan nefsine Allah Teâlâ zibh-i azîmi fidâ eyledi.

Binâenaleyh âlem-i hayâlde "insan" sûretinde zâhir olan kimse, âlem-i histe "koç" sûretinde zâhir oldu ki, bunun sırrı Hz. Şeyh (r.a.) tarafından **Fass-ı İshâkî**'de îzâh buyurulmuştur.

İmdi cemî'-i mezâhirde şahsiyetle müteayyin olan vücûd-ı vâhid-i hakîkî, oğul sûretinde, hayır belki oğul hükmünde zâhir oldu. Zîrâ oğul ile babanın sûreti, hakîkat-i nev'iyyede müttehid olmaları i'tibâriyle birdir. Çünkü ikisi de sûret-i insâniyyede müteayyindir. Mugâyeret ancak babalık ile oğulluğun hükümlerinde ve sûret-i şahsiyededir. Cenâb-ı Şeyh (r.a.) vücûd-ı vâhidin taayyünât ile kesîr ve taayyünât-ı kesîrenin hakîkatte vücûd-ı vâhid olduğunu, ya'ni ayn-ı vâhidenin uyûn-i kesîre ile zâhir olduğunu يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً (Nisâ, 4/1) ya'ni "Ey nâs, sizi nefs-i vâhideden halkeden ve ondan zevcesini yaratan ve onlardan birçok erkek ve kadınları neşreden Rabbinizden sakının!" âyet-i kerîmesiyle istişhâden buyurur ki: Vücûd-ı vâhid-i hakîkî, nefs-i vâhideden onun zevcini halketti. Ya'ni vücûd-ı vâhid-i hakîkî kemâlât-ı esmâiyyesini izhâr için merâtibe tenezzül edip "Âdem" dediğimiz şahıs ile müteayyin oldu ki, "nefs-i vâhide"dir; [4/31] ve o nefs-i vâhideden onun zevcesi olan Havvâ'yı izhâr edip şahs-ı Havvâ ile müteayyin oldu. Şu hâlde Hz. Âdem kendi nefsinden gayrısını nikâh etmemiş oldu. Binâenaleyh onun sâhibesi olan Hz. Havvâ, Hz. Âdem'in kendi nefsinden mahlûktur. Ve Âdem (a.s.) nasıl ki, zevcesi sûretinde kendi nefsini nikâh etmiş ise, İbrâhîm (a.s.) dahi oğlunun sûretinde öylece âlem-i hayâlde kendi nefsini boğazlar görüp âlem-i histe de, koç sûretinde, yine kendi nefsini fidâ etti. Hâlbuki emr-i vücûd, hakîkatte aded sûretinde vâhidden ibârettir. Nitekim merâtib-i a'dâdın vâhidden ne vech ile zuhûra geldiği bâlâda tafsîl edilmiş idi.

Ma'lûm olsun ki, hakîkat-i külliyye olan "ayn-ı vâhide", taayyün-i küllî ile müteayyin olduğu vakit insâniyyet-i mutlaka olur. Zîrâ âlemde ne kadar efrâd-ı insâniyye varsa "insan" mefhûm-i küllîsi tahtına dâhil olur. Bu taayyün, ayn-ı vâhidenin taayyün-i nev'î ile müteayyin olmasıdır; ve yine o "ayn-ı vâhide" taayyün-i cüz'î ile müteayyin olduğu vakit, efrâd-ı insâniyyeden bir ferd ve bir şahıs olur. Binâenaleyh hakîkat-i vâhide olan vücûd-ı vâhid-i Hak merâtib-i müteaddidede zâhir ve taayyünât-ı kesîrede

müteayyindir; ve her bir mertebe ve taayyünde bir isim ile müsemmâ olur. Meselâ mertebe-i şehâdette eşhâs-ı insâniyyeden birer şahsın sûretleri ile müteayyin oldukda Mehmed, Es'ad, Ahmed, Avnî ilh... gibi esâmî-i hâssa ile müsemmâdır. Bu eşhâstan tenâsül vukūunda "nutfe" denilir. Rahm-i mâderde "alaka", "mudğa", "cenîn" ve ba'dehû "tıfl" ve "insân" isimleriyle müsemmâ olur. Ve bir sûretle müteayyin olduğu vakit, o sûrete verilen isim, diğer taayyünâta verilmez. Binâenaleyh "sûret" ne kadar kesîr olursa olsun "hakîkat"leri birdir; mugāyeret ancak sûretlerdedir. Hz. Mevlânâ (r.a.) bu hakîkate işâreten *Mesnevî-i Şerîf*'te âtîdeki ebyâtı îrâd buyururlar: [4/32] *Mesnevî*:

گونه گونه خوردنیها صد هزار — جمله یك چیز است اندر اعتبار
از یکی چون سیر گشتی تو تمام — سرد شد اندر دلت پنجه طعام
در مجاعت پس تو احول بوده‌ای — که یکی را صد هزاران دیده‌ای

Tercüme: "Türlü türlü yüz bin taâm vardır. İ'tibârda hepsi bir şeydir. Birinden tamâmen doyduğun vakit, gönlün elli taâmdan soğur. Sen açlık emrinde şaşı olmuşsun. Zîrâ biri yüz bin görmüşsün."[206]

Ve bu ma'nâyı *Fîhi Mâ Fîh* nâmındaki eser-i âlîlerinde de te'yîden böyle îzâh buyururlar: "Hakîkatte cezbeden birdir, fakat müteaddid görünür. Görmez misin ki, bir adam gûnâgûn yüz şey arzû eder. Meselâ tutmaç isterim, börek isterim, helva isterim, yahni isterim, meyve isterim, hurma isterim, incir isterim der; ve bunları ta'dâd ile lisâna getirir. Velâkin onun aslı açlıktır, o da birdir. Görmez misin ki, bir şeyden doyunca bunların hiçbirisi lâzım değildir, der. Binâenaleyh ma'lûm oldu ki, on ve yüz yoktur, belki "bir" vardır. وَمَا جَعَلْنَا عِدَّتَهُمْ إِلَّا فِتْنَةً (Müddessir, 74/31) "Halkın bu ta'dâdı fitnedir." [207]

فَمَنِ الطَّبِيعَةُ ومَنِ الظَّاهِرُ منها، وما رأيْنَاها نَقَصَتْ بما ظَهَرَ منها، ولا زادَتْ بِعَدَمِ ما ظَهَرَ، وما الَّذِي ظَهَرَ غيرُها، وما هي عَيْنُ ما ظَهَرَ لاخْتِلَافِ الصُّوَرِ بالحُكْمِ عليها، فهذا بَارِدٌ يَابِسٌ وهذا حَارٌّ يَابِسٌ، فجَمَعَ باليُبْسِ، وأبَانَ بغيرِ

206 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, XII, s. 551-552 (beyit: 3693-3695).
207 Bk. Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 10.

ذلك، والجامعُ الطَّبِيعَةُ، لا، بَل العينُ الطَّبِيعَةُ، فعالَمُ الطبيعةِ صُوَرٌ في مرآةٍ واحدةٍ، لا، بَل صورةٌ واحدةٌ [4/33] في مَرَايَا مُخْتَلِفَةٍ، فما ثَمَّ إلا حَيْرَةٌ لِتَفَرُّقِ النَّظَرِ.

İmdi "tabîat" kimdir ve ondan zâhir olan kimdir? Ve biz onu kendisinden zâhir olan şeyle nâkıs; ve zâhir olan şeyin ademi ile zâid olduğunu görmedik. Ve zâhir olan şey onun gayrı değildir. Ve ihtilâf-ı suverden nâşî onun üzerine bu, bârid ü yâbistir; ve bu, hârr u yâbistir diye hüküm ile berâber, zâhir olan şey onun "ayn"ı değildir. Böyle olunca "tabîat" yübsü cem'etti; ve bundan gayrısını da ayırdı. Hâlbuki câmi' olan tabîattır. Hayır, belki "ayn" tabîattır. Binâenaleyh âlem-i tabîat, bir âyînede olan sûretlerdir. Hayır, belki muhtelif âyînelerde olan bir sûrettir. Şu hâlde teferruk-ı nazardan dolayı, ancak "hayret" vardır.

Ma'lûm olsun ki, insan denilen mahlûk-ı mütefekkir, kendi vücûdunu ve muhîtindeki mevcûdâtı idrâke başlayınca fikri bunların mebdeini taharrîye kıyâm eder. Akvâm-ı vahşiyyenin bile bir mûcidin vücûdunu kabûl ile şuna buna tapmaları bu taharrî-i efkârın netîcesidir. İnsanların sûretlerindeki tefâvüt gibi akılları da mütefâvit bulunduğundan ukūl sûret-i umûmiyyede terbiye ve tahsîl ile tenevvür edip düşünceleri o nisbette teâlî eder. Fakat akıl ne kadar tenevvür ve teâlî ederse etsin, vehm ile meşûb olduğundan hakāyık-ı eşyâya ıttılâ' için icrâ ettiği tedkîkāt-ı amîkada vehmin hükmünden tecerrüd edemez. Binâenaleyh, ben aklımla hakîkati bulurum, diyen herhangi bir âkıl-i mütefekkirin vehm ile meşûb olan aklının verdiği bir hüküm, onun hükm-i vehminden hâriç bulunan diğer bir âkıl tarafından bir delîl ikāme olunarak çürütülür. Fakat ibtâl-i delîl eden müdekkikin vehmi dahi kendi vücûdunda hâkim olduğu için, onun vaz'ettiği kavâid-i felsefiyye dahi o kimsenin hükm-i vehminden hâriç olan diğer biri tarafından ibtâl olunur. Bu hâl böylece teselsül edip gider. İşte bunun netîcesi olarak âlemde birçok mesâlik-i felsefiyye zuhûra gelmiştir. Vâkıâ [4/34] her birerlerinin hakāyıka temâs ettiği nukāt mevcûddur. Fakat akıllarına hâkim olan vehimleri dâimâ sırât-ı müstakîmden ayaklarını kaydırmıştır. Zamânımızın mütefekkirîni ise fen dâiresinde âlem-i tabîatı tedkîk ve hakāyıkı mahsûsâttan istidlâl etmek usûlünü ta'kîb ederler. Fakat

mahsûsâttan müteselsilen mebdee vusûl mümkin değildir. Bir hadd gelir ki mahsûsât müzmahil olur. İşte bu zamân yine sâha-i ma'kūlâta dalmak ve vehmin kuvve-i kāhiresi altında zebûn kalmak vardır. Binâenaleyh hakāyıkı akıllarıyla bulup çıkarmak için mesâî-i dâimede bulunanlar Ömer Hayyâm hazretlerinin şu: Rubâî:

آنان که به کار عقل در میکوشند　　افسوس که جمله گاوِ نر میدوشند
آنان به که لباسِ أبلهی در پوشند　　کإمروز به عقل تره می نفروشند

Tercüme: "Onlar ki kâr-ı akıl ile sa'yederler. Yazık ki hep öküzden süt sağarlar. Libâs-ı belâheti giymeleri iyidir; öyle ki bugün akıl ile yaprak bile satmasınlar!"[208] rubâîsinde dediği gibi öküzden süt sağmak kabîlinden beyhûde izâa'-i ömr ederler. Bu hâlin sebebi, hakāyık-ı esmâiyye ve sıfâtiyyesini ta'lîm için mertebe-i şehâdete bi't-tenezzül enbiyâ (aleyhimü's-selâm)ın taayyünleriyle müteayyin olan vücûd-ı vâhid-i hakîkînin, onların lisânlarından vâki' olan ihbârâtına kulak asmamaktır. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz بُعِثْتُ مُعَلِّمًا ya'ni "Ben muallim olarak ba'solundum" buyururlar. Hakîkat-i hâl bu merkezde iken ukalâ kendi akıllarına i'timâd edip: "Bizim muallime ihtiyâcımız yoktur, biz aklımız ile hakāyıkı idrâk edinceye kadar çalışırız. Da'vâ-yı nübüvvetle içimizden zuhûr eden bizim gibi bir âkıle niçin tâbi' olalım?" deyip serkeşlik ederler. Eğer tâbi' olsalardı kendi nefislerini bilmekle Hak kendilerine zâhir olur idi. Nitekim Hak Teâlâ [4/35] Kur'ân-ı Kerîm'de buyurur: سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْآفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ (Fussilet, 41/53) ya'ni "Biz âyâtımızı âfâkta ve kendi nefislerinde onlara göstéririz, tâ ki Hak onlara zâhir olur." Binâenaleyh hakāyık-ı eşyâya ıttılâ' için sa'yedenler mücmelen ikiye inkısâm eder:

Bir kısım çalışıp, bulduk, derler. Bunlar enbiyâya tâbi' olup onların getirdikleri şerâyie harfiyyen ittibâ' eden ve onların muvâcehesinde akıllarını aslâ kullanmayan kimselerdir ki, ehl-i hakîkat ve ehl-i tasavvuftur. Bu tâife kālden ziyâde hâle rağbet ederler. Nitekim bu ma'nâyı ifhâmen Hakîm-i Senâî hazretleri buyurur:

باز گشتم ز آنچه گفتم ز آنکه نیست　　در سخن معنی و در معنی سخن

208 Hayyâm, *Rubâîler* (haz. Ali Güzelyüz), s. 24; *Rubâîler* (haz. M. Kanar), s. 110, 267, 455.

Tercüme: "Söylediğim şeyden rücû' ettim. Zîrâ sözde ma'nâ ve ma'nâda söz yoktur."

İkinci tâife, şimdiye kadar çalıştık, henüz bulamadık ve anlayamadık, fakat yine çalışacağız, elbette bir gün bulup anlayacağız, derler. Bunlar, enbiyâya tebaiyetten istiğnâ edip akıllarına i'timâd edenlerdir ki, bâlâda îzâh olunduğu vech ile, bu yoldan mebde'lerine vusûl mümkin değildir; ve bu hükümleri ancak vehimden münbaistir.

Âlem-i tabîatın yalnız akıl ile tedkîki, insanı hakîkat-i sırfa îsâl edemeyeceği îzâh olunduktan sonra imâmü'l-muhakkikîn ve zübdetü'l-mutasavvifîn olan Şeyh-i Ekber (r.a.) hazretlerinin lisân-ı Hak'la "tabîat" hakkındaki beyânına rücû' edelim:

İstifhâm sûretiyle buyururlar ki: Tabîat dediğin nedir? Ve tabîattan zâhir olan kimdir? Ya'ni "tabîat", ulûhiyetin zâhiriyeti olan hakîkat-i vâhidedir; ve yekdîğerine zıd birtakım keyfiyetleri hâiz olan ecsâm-ı tabîiyye, o hakîkat-i vâhideden zâhir olup taayyünât-ı müteaddide ile müteayyin olmuştur. Binâenaleyh tabîat ve tabîattan zâhir olan ecsâm-ı tabîiyyenin hey'et-i mecmûası, hakîkat cihetinden "ayn-ı vâhide"dir; ve taayyün cihetinden ise uyûn-i kesîredir. Ve "ayn-ı vâhide" dahi, Hakk'ın hakîkati olan "ayn-ı ahadiyye"dir. Ve bu suver-i tabîiyye [4/36] "ayn-ı vâhide"nin taayyünât-ı muhtelifesi olduğu için, sâha-i taayyünâtta mevcûd olmayan bir şey tabîattan zuhûr ettikde, veyâhud ecsâm-ı mevcûdeden birtakımı bozulup ma'dûm oldukda, o tabîat ne eksilir, ne de ziyâdeleşir. Belki bu hâl letâfetten kesâfete ve kesâfetten letâfete intikāldir. Binâenaleyh zuhûr eden suver, adem-i mahzdan gelmez; ve ma'dûm olan suver dahi adem-i mahza gitmez. Onların vücûd ve ademleri izâfîdir. Ve "tabîat"tan zâhir olan şey, tabîatın gayrı değildir. Çünkü tabîattan zâhir olan ecsâm-ı tabîiyyenin hey'et-i mecmûası hakîkat cihetinden "ayn-ı vâhide"dir; ve tabîat kendisinden zâhir olan şeyin "ayn"ı değildir. Çünkü tabîattan zâhir olan suver-i muhtelife üzerine bu, soğuk ve kurudur; ve bu, sıcak ve kurudur, diye hükmolunur. Binâenaleyh böyle muhtelif hükümleri hâiz bulunan iki şey arasında tabîat kuruluğu cem'etti; fakat soğukluk ile sıcaklığı ayırdı. Şu hâlde tabîat elbette onların "ayn"ı olmaz. Çünkü tabîat bilcümle ahkâmı câmi'dir. Fakat "tabîat"tan zâhir olan eşyâ, tabîatın ba'zı ahkâmı ile zâhir

olur. Şu hâlde ezdâdı câmi' olan tabîattır. Hayır, belki bu mevcûdâtın kâffesini suver-i muhtelife ile izhâr eden "ayn-ı vâhide"dir ki, o ayn-ı vâhide tabîatın "ayn"ıdır. Binâenaleyh âlem-i tabîat bir âyînede [4/37] muntabi' olun suver-i muhtelifedir. Ya'ni âlem-i tabîat taaddüd ve tekessür hâsıl olmaksızın zât-ı ilâhiyye mir'âtında muntabi' olan gûnâgûn sûretlerdir. İşte bu müşâhede "muvahhid"in müşâhedesidir.

Ondan sonra Hz. Şeyh (r.a.) muhakkikin makāmını beyânen buyururlar ki: Hayır, belki âlem-i tabîat zât-ı ilâhiyyeden ibâret olan sûret-i vâhidenin muhtelif âyîneler mesâbesinde bulunan suver-i a'yânda intibâından ibârettir. Nitekim şu beyitte işâret olunur. Beyit:

فَمَا الْوَجْهُ إِلَّا وَاحِدٌ غَيْرَ أَنَّهُ إِذَا أَنْتَ اعْدَدْتَ الْمَرَايَا تَعَدَّدَا

Tercüme ve îzâh: "Muhakkak vech-i vâhidin gayrı vücûdda bir şey yoktur. Sen âyîneleri müteaddid kıldığın vakit, o vech-i vâhid dahi âyînelerin iktizâsına göre taaddüd eder."[209]

Şu hâlde ehl-i hicâbın nazarı müteferrik olduğu için vücûdda "hayret"ten başka bir şey yoktur. Zîrâ fikr-i aklîsi kendisine hicâb olan kimse, âlem-i tabîatta mütekevvin olan suver-i muhtelifeye nazar ettiği vakit: Bu suver-i kesîre nedir ve hakîkat-i vâhide ile aralarındaki nisbet ne gibi bir şeydir? der; ve tedkîk ettikçe "hayret"i artar; ve işin hakîkatini anlayamadığı için çırpınır durur. Bunlardan birinin mütâlaâtını hulâseten burada zikretmek fâideden hâlî değildir: "Haydi kabûl edelim ki, bir hakîkat-i mutlaka ve bizden müstakillen mevcûd bir "varlık" vardır; ve biz o hakîkat-i mutlaka ile her sâniye, her ân bir temâs-ı samîmîde bulunuruz. Lâkin bu temâs onun hakîkat-i zâtiyyesine muttali' olmak için kifâyet etmiyor. Muhakkaktır ki, bizim için ilk vâsıta-i idrâk havâstir. Havâs ise, bize olduğu gibi, o hakāyık-ı eşyâyı bildirmiyor. Onların ancak bizim vicdânımızda vâki' olan te'sîrâtını ihsâs ediyor. Bu ancak "eser"dir. Hâlbuki biz müessir-i hakîkîyi hakîkat-i zâtiyyesiyle, ya'ni hadd-i zâtında olduğu gibi görmek, bilmek ve anlamak kaydındayız. [4/38] Bunun sebebi budur ki, bizim makinemiz, evvelâ düşünmek için değil, icrâ etmek, hareket eylemek için yapılmıştır. Yaşamak ve menâfi'-i hayâtiyyeyi mümkin olduğu kadar sür'at

209 Beyit Fahreddîn-i Irâkî'ye âittir. Bk. Irâkî, *Lemaât*, s. 40.

ve kat'iyet ile takdîr ve ta'yîn edebilmek için, uzviyetimiz, kendi muhîtine mutâbakat etmek mecbûriyetindedir. Zâten başka türlü olamazdı. Eğer olsa idi, birer vücûd-ı uzvî olarak bekā bulup tekâmül edemez idik. İşte bunun için biz, bu havâssimizle kâinâta baktığımız vakit, onda meknûz olan hakîkat-i zâtiyyeyi değil, ancak işimize yarayan ve bekā-yı şahsımıza hâdim olan hâdisât-ı sathıyyeyi telakkî edebiliyoruz. Binâenaleyh aradığımız hakîkate bedel, onun zâtına, aslına kat'iyyen benzemeyen bir timsâl-i fikrî elde edebiliyoruz. Şu hâlde ne yapmalı da hakîkat-i eşyâyı idrâke yol bulmalı? Bâtına tevcîh-i nazar edip keyfiyyât-ı vicdâniyyeyi inceden inceye tahlîl etmeli; ilh..."

İşte görülüyor ki, bu feylesof mahsûsâttan ma'kūlâta intikāl ediyor. Fakat ma'kūlâtı da şevâib-i gûnâgûndan hâlî görmüyor. Tedkîkāta girişiyor. Emîn olsun ki, bu tedkîkāt-ı akliyyesi de vehminin taht-ı te'sîrindedir. Vehim ise vücûd-ı hayvânîde keyfiyyât-ı vicdâniyyenin en kavîsidir. İşte nazar-ı fikrî ile mebdee doğru bu kadar gidilebilir. Diğer feylesofların nazariyâtı dahi hep bunun gibidir. Onun için Hz. Hayyâm onların hâlini şu rubâîde ne güzel tasvîr buyurmuştur. Rubâî:

در چرخ بانواعِ سخنها گفتند　　این بیخبران گوهرِ دانش سفتند
واقف چو نگشتند بر اسرارِ فلك　　اول زنخی زدند و آخر خفتند

Tercüme: "Âlemde türlü türlü sözler söylediler. Bu hakîkat-i hâlden bî-haber olanlar ma'rifet gevherini deldiler. Vaktâki esrâr-ı âleme ve hakāyık-ı eşyâya vâkıf olmadılar, evvelâ çene çaldılar; sonra da uyudular."

Hâlbuki suver-i enbiyâda müteayyin olan hakîkat-i vâhidenin evhâm-ı akliyyeden müberrâ olan [4/39] ihbârat ve ta'lîmâtını sem'-i i'tibâra almadıkça hakîkate vusûl mümkin değildir. Zîrâ bu ihbârât o hakîkat-i vâhidenin kendisi tarafından, yine kendi vücûh-i kesîresine, külliyyât-ı esmâ ve sıfâtını teblîğden ibârettir. Eğer o hakîkat-i vâhide mertebe-i nübüvvet ve risâlete tenezzül etmese idi, herkes kendi Rabb-i hâssına müteveccih kalır ve Rabbü'l-erbâb ve Vâhid-i Kahhâr olan Allah'dan gāfil bulunurdu. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de buyurulur: أَأَرْبَابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ أَمِ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ (Yûsuf, 12/39) ya'ni "Erbâb-ı müteferrika mı hayırlıdır, yoksa Vâhid-i Kahhâr olan Allâh mı hayırlıdır?"

وَمَن عَرَفَ ما قُلْناه لَمْ يَحَرْ، وإنْ كان في مَزِيدِ عِلْمٍ فَلَيْسَ إلا مِن حُكْمِ المَحَلِّ، والمحلُّ عَيْنُ العَيْنِ الثَّابِتَةِ، فَبِهَا يَتَنَوَّعُ الحقُّ في المَجْلَى، فَتَتَنَوَّعُ الأحكامُ عليه، فيَقْبَلُ كلَّ حُكمٍ، وما يَحْكُمُ عليه إلا عينُ ما تَجَلَّى فيه، وما ثَمَّ إلا هذا.

Ve bizim dediğimiz şeyi ârif olan kimse, "hayret"e düşmez. Her ne kadar mezîd-i ilimde ise de, ancak mahallin hükmündedir. Hâlbuki mahal, ayn-ı sâbitenin "ayn"ıdır. Binâenaleyh Hak, onunla meclâda mütenevvi' olur. Böyle olunca onun üzerine ahkâm tenevvü' eder. Şu hâlde her hükmü kabûl eder. Hâlbuki onun üzerine ancak tecellî eylediği "ayn" hükmeder; ve vâki' olan ancak budur.

Ya'ni biz bâlâda gerek merâtib-i a'dâdı ve gerek tabîatı îzâh eylediğimiz sırada beyân ettik ki, vücûd-ı vâhid-i Hak, zâtı cihetinden vâhid olup taaddüdü kabûl etmez. Fakat kesîr olan esmâsı hasebiyle muhtelif sûretler ile zâhir olup müteaddid görünür. İşte bunun [4/40] böyle olduğunu bilen kimse taayyünât-ı kesîreyi görüp: "Müstakil bir vücûd-ı hakîkî vardır. Fakat bu kesretle o vahdet beynindeki nisbet nedir? Ve o vücûd nasıl olmuş da suver-i muhtelife ve vücûdât-ı mütenevvia ile çoğalmıştır?" diye ehl-i hicâb gibi "hayret"e düşmez. Vâkıâ her bir nefesinde o ârifin Hak ve halk hakkındaki ilmi tezâyüd eder; ve kendisi (S.a.v.) Efendimiz hazretlerinin isr-i âlîlerine iktifâen رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا (Tâhâ, 20/114) [Yâ Rab! Bana ilmi ziyâde et!] der. Fakat bu ziyâde-i ilim "hayret"i iktizâ etmez; belki o ulûm, ba'zısı ba'zısının fevkinde olarak ulûm-i yakîniyyedir; ve adem-i hayretle berâber ilimdeki ziyâde, ancak mahallin hükmünden hâsıl olur; ve mahal ayn-ı sâbitenin "ayn"ıdır ki, Hak o a'yân-ı sâbitenin isti'dâdâtına göre "meclâ"da ve "mezâhir"de türlü türlü görünür.

A'yân-ı sâbitenin ne demek olduğu **Fass-ı Üzeyrî**'de misâl ile îzâh olunmuştur. A'yân-ı sâbitenin yekdîğerinden mümtâz oluşu, esmâ-i ilâhiyye arasındaki fark ve imtiyâzdan münbaisdir. Zîrâ a'yân-ı sâbite esmâ-i ilâhiyyenin zılâlidir. Gölgeler ise, gölge sâhiblerinin biçimine göre zâhir olur. Vücûd-ı vâhid-i Hak ise bittabi' kendi esmâsını câmi'dir. Binâenaleyh Hakk'ın kendi zâtına tecellîsi indinde, kendi ilminde peydâ olan ve suver-i

esmâiyyesinden ibâret bulunan, a'yân-ı sâbite, Hak üzerine isti'dâdlarıyla ne hüküm vermiş iseler, Hak o hükümleri kabûl eder; ya'ni Hak mahkûmün-aleyh olur. Fakat Hak üzerine hükmeden "a'yân" onun zâtından hâriç şeyler değildirler. Çünkü a'yân-ı sâbite, ki mahall-i tecellîdir, ilm-i ilâhîde zâhir olan suverden ibârettir; ve suver-i ilmiyye ise, Alîm'in zâtından hâriç değildir.

Meselâ bir ressâm tasvîr edeceği levhanın sûretini evvelâ zihninde tasavvur eder. Binâenaleyh levhanın vücûd-ı ilmîsi ressâmın ilminde [4/41] peydâ olur. İşte bu sûret ressâmın kendi zâtından hâriç değildir. Ve kezâ o ressâm olan şahısta hattâtıyet sıfatı dahi bulunup da bir yazı levhası tertîb etmek istese, yazacağı levhayı evvelâ yine zihninde tasavvur eder; ve bu levhanın dahi sûret-i ilmîsi peydâ olur. Fakat resim levhasıyla yazı levhası başka başka hükümleri hâizdir. Zîrâ ressâmiyet ve hattâtıyet sıfatları o şahıs üzerine lisân-ı isti'dâdlarıyla "Bizi böyle tasvîr et!" diye hükmettiler. O şahıs dahi onların verdikleri hükme binâen, kendi zâtının kendi zâtına tecellîsi indinde, ilminde peydâ olan onların suver-i ilmiyyesine, o sûrette olmalarına hükmetti. Şu hâlde o şahs-ı vâhid hükmü, ancak kendi zâtından kabûl etmiş oldu. İşte hakîkatte vâki' olan hâl ancak bundan ibârettir. Ya'ni Hak üzerine hükmeden ancak Hakk'ın tecellî eylediği a'yân-ı sâbitedir. Ve Hak "ayn-ı vâhide" iken esmâ ve sıfâtının sûretlerinden ibâret bulunan a'yân-ı sâbitenin verdiği hükümler ile müteaddid görünür; ve كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ (Rahmân, 55/29) [O her ânda bir şe'ndedir.] âyet-i kerîmesi mûcibince ebedü'l-âbâd bu tecellîsi devâm edip gider. Zîrâ esmâ-i ilâhiyye her ne kadar külliyâtı i'tibâriyle kābil-i ta'dâd ise de cüz'iyâtı i'tibâriyle nâmütenâhîdir. Binâenaleyh tecellîsi dahi nâmütenâhî olur.

Hz. Şeyh (r.a.) bâlâda beyân buyurduğu hakāyıkı âtîdeki ebyât-ı şerîfede icmâl edip buyururlar ki:

فَالحَقُّ خَلْقٌ بِهَذَا الْوَجْهِ فَاعْتَبِرُوا وَلَيْسَ خَلْقًا بِذَاكَ الْوَجْهِ فَادَّكِرُوا

İmdi Hak, bu vech ile halktır. İbret alınız! O vech ile de halk değildir. Tezekkür edin!

Ya'ni a'yân âyînelerinde, ayn-ı vâhide olan Hakk'ın, o âyînelerin muktezâsına göre zuhûru i'tibâriyle tekevvün eden bu suver-i kesîre, ki biz ona

"halk" ta'bîr ederiz, onların cümlesi Hak'tır. Binâenaleyh bundan ibret alıp âyînelerin kesretini bırakarak, bu âyînelerde mütecellî olan vech-i vâhidi müşâhede [4/42] ediniz! Ve yine biliniz ki, vücûd-ı latîf-i Hak mertebe-i ahadiyyette kesret ve kesâfetten münezzehdir. İşte bu i'tibâr ile Hak, "halk" dediğimiz bu suver-i kesîfe değildir. Binâenaleyh vech-i vâhidi tezekkür edin!

مَنْ يَدْرِ مَا قُلْتُ لَمْ تَخْذُلْ بَصِيرَتُهُ وَلَيْسَ يَدْرِيهِ إِلَّا مَنْ لَهُ بَصَرُ

Benim dediğim şeyi bilen kimsenin basîreti mahzûl olmaz. Ve onu ancak basarı olan kimse bilir.

Ya'ni Hakk'ın bir vech ile halk olduğunu, bir vech ile olmadığını bilen kimsenin basar-ı basîreti avn ve nusret-i ilâhîye nâil olur; ve avn-i ilâhî onun basîretini terketmek sûretiyle mahzûl olmaz. Ve bu zikrolunan hakāyıkı ancak basar-ı hadîd ve keskin nazar sâhibi bilir ve anlar.

جَمِّعْ وَفَرِّقْ فَإِنَّ الْعَيْنَ وَاحِدَةٌ وَهِيَ الْكَثِيرَةُ لَا تُبْقِي وَلَا تَذَرُ

Cem' et ve fark et! Zîrâ "ayn" vâhidedir. Ve o kesîrdir; ibkā etmez ve bırakmaz.

Ya'ni mertebe-i ulûhiyyette "cem'" ve "vahdet" ile hükmet! Ve mertebe-i kesrette dahi "fark" ile hükmeyle! Zîrâ hakîkatte "ayn", birden ibârettir. Ve o "ayn-ı vâhide", ki vücûd-ı vâhid-i hakîkîdir, "a'yân" âyînelerinde mütecellî olan esmâsı hasebiyle müteaddid ve çok görünür. Vahdeti ile tecellî ettiği hînde o keserâttan hiçbir şey ibkā etmez; ve onlardan hiçbirisini hâli üzere terketmez. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ (Mü'min, 40/16) [Bugün mülk kimindir? Vâhid ve Kahhâr olan Allâh'ındır!] Ya'ni kıyâmet-i suğrâda ve kübrâda Hak kesret-i esmâiyyesine hitâben "Mülk kimindir?" buyurur. [4/43] Hâlbuki o keserât, ayn-ı vâhide olan kendi vücûd-ı vâhid-i hakîkîsinde ihtifâ eylediği cihetle lisân-ı esmâ lâl ü ebkem olup "senindir" veyâ "benimdir" diyen bulunmaz. Yalnız üç ismin ahkâmı bâkî olduğundan cevâb bilcümle esmâyı taht-ı hîtasına almış olan "Allah" ismi tarafından sâdır olur. Zîrâ "Kahhâr" ismi, bilcümle keserâta kahr ile tecellî edip onları "ayn-ı vâhide"ye ircâ' etmiştir; ve "Vâhid" ismi dahi o keserâtı ism-i Kahhâr'ın yedinden alıp kendinde cem'eylemiştir;

ve "Allah" ismi ise, cemî'-i esmâ gibi o mertebede Vâhid ve Kahhâr'ı dahi ihâta etmiştir. Binâenaleyh kıyâmet-i suğra ve kübrâda esmâ-i ilâhiyye ta'tîl ve tecelliyât-ı Hak munkatı' olmayıp, belki bu üç ismin kemâlâtı zuhûra gelmiştir. Şu kadar ki, diğer esmânın ahkâmı bu üç ismin zuhûr-ı saltanatı indinde, onların zevâl-i ahkâmına intizâren ihtifâ etmişlerdir. Nitekim Hak "rızâ" ile zâhir olduğu ânda "gazab" ile zâhir olmaz. Bundan onun gazabı muattal bulunduğu ma'nâsı anlaşılmaz. Ve meselâ güneş doğduğu vakit, yıldızların nûru muattal değildir. Yine onlar neşr-i envâr ederler. Fakat nûr-i şemsin şiddetinden onların ziyâları görünmez. Ve kıyâmet-i kübrâ hakkındaki tafsîlât-ı sâire **Fass-ı Âdemî**'de mürûr etmiştir.

Suâl: Kıyâmet-i suğrâ ve kübrâ ne demektir?

Cevâb: "Kıyâmet-i suğrâ" مَنْ مَاتَ فَقَدْ قَامَتْ قِيَامَتُهُ [Ölen kimsenin kıyâmeti kopar.] hadîs-i şerîfi mûcibince her bir ferdin mevtiyle vâki' olan kıyâmettir. Mevt dahi iki türlüdür; Birisi "mevt-i irâdî", diğeri "mevt-i ıztırârî"dir. "Mevt-i irâdî", tarîk-i Hakk'a sâlik olanların riyâzât-ı şedîde ve mücâhedât-ı kesîreye muvâzabatla sıfât-ı nefsâniyyelerini imhâ etmeleriyle zuhûra gelir. مُوتُوا قَبْلَ أَنْ تَمُوتُوا [Ölmeden evvel ölünüz!] hadîs-i şerîfinde emr buyurulan mevt budur. Bu hâle gelen sâlikin nazarında, ne kendi vücûdu ve ne de keserât-ı âlemin vücûdu kalmaz. Her nereye baksa vech-i vâhidi görür. Belki onun görmesi, Hakk'ın kendisini [4/44] görmesi olur. "Mevt-i ıztırârî", hakāyık-ı ahvâlden bî-haber olan ve hayât-ı hayvâniyyede bilcümle hayvânâtla müşterek bulunan ehl-i hicâbın mevtidir. Bu bahsin tafsîli uzundur. Bu kadar kifâyet eder.

"Kıyâmet-i kübrâ" dahi, hey'et-i mecmûa-i âlemin vücûd-ı izâfî-i Âdem gibi vakit gelince fenâ bulmasıdır. Zîrâ hey'et-i mecmûa-i âlem, Âdem gibi bilcümle esmâ-i ilâhiyyenin mazharı olduğundan ehl-i hakîkat "insân-ı kebîr" tesmiye etmişlerdir. Eceli gelince insân-ı sagîr nasıl ölür ve vücûd-ı izâfîsi muzmahil olursa, "insân-ı kebîr" dahi öylece ölür ve vücûd-ı izâfîsi mahvolur. Ve bu vakitte dahi bâlâda îzâh olunduğu üzere Allah, Vâhid ve Kahhâr isimlerinin kemâlâtı zuhûr eder. Zîrâ kable'l-halk olan ulûhiyet ve vâhidiyet ve kahhâriyet aralarında icmâl ve tafsîl i'tibâriyle fark vardır. Tafsîlât-ı sâire **Fass-ı Âdemî**'de mürûr etmiştir.

Bu ebyât-ı şerîfeden sonra Hz. Şeyh (r.a.) **Fass-ı İdrîsî**'nin beyânına rucû' edip buyururlar ki:

فَالْعَلِيُّ لِنَفْسِهِ هو الَّذي يكونُ له الكمالُ الَّذي يَسْتَغْرِقُ به جميعَ الأُمُورِ الوجودِيَّةِ والنِّسَبِ العَدَمِيَّةِ، بِحَيْثُ لا يُمْكِنُ أنْ يَفُوتَه نَعْتٌ منها، وسَوَاءٌ كانتْ مَحْمُودَةً عُرْفًا وعَقْلًا وشَرْعًا، أو مَذْمُومَةً عُرْفًا وعَقْلًا وشَرْعًا، وليس ذلك إلا لِمُسَمَّى اللّٰهِ خاصَّةً.

İmdi li-nefsihî "Aliyy" odur ki, onun için bir kemâl ola ki onunla cemî'-i umûr-i vücûdiyye ve niseb-i ademiyyeyi istiğrâk ede. O vech ile ki, ondan bir na't onu fevtetmek mümkin olmaya. Gerek örfen ve aklen ve şer'an mahmûd olsun; ve gerek örfen ve aklen ve şer'an mezmûm olsun, müsâvîdir. Hâlbuki bu, ancak hâssaten "Allah" ismi ile müsemmâ olan içindir. [4/45]

Ya'ni kendi zâtı ve hakîkati ile "Aliyy" olan vücûd, o vücûddur ki, o vücûd için öyle bir kemâl sâbit olur ki, ne kadar umûr-i vücûdiyye ve niseb-i ademiyye varsa o kemâl sebebiyle hepsini istiğrâk eder ve cümlesini muhît olur. Ve bu istiğrâk ve ihâta öyle bir istiğrâk ve ihâtadır ki, o umûr-i vücûdiyye ve niseb-i ademiyyeden hiçbir na't onu fevtetmek mümkin olmaz. "Umûr-i vücûdiyye"den murâd, hâriçte mevcûd olan "a'yân"dır; ve "niseb-i ademiyye"den murâd dahi hâriçte mezâhiri ve "a'yân"ı olmayan sıfât ve esmâdır. Ve o vücûdun istiğrâk ettiği ve muhît bulunduğu umûr-i vücûdiyye ve niseb-i ademiyye, kerem ve şecâat ve kerîm ve şecî' gibi örfen; ve ihsâna ihsân ile mukābele ve muhsin gibi aklen; kātilin katli ve cihâd ve bu husûstaki kātil gibi şer'an mahmûd olabilir. Veyâhud buhl ve cübn ve bahîl ve cebân gibi örfen; ve inkâr-ı ihsân ve münkir-i ihsân gibi aklen; ve Allâh'ı inkâr eden ve münkir-i ulûhiyyet gibi şer'an mezmûm olabilir. Böyle dahi olsa müsâvîdir. Zîrâ bunlar dahi mezâhir-i esmâdır; ve ba'zı esmânın zuhûr-ı kemâlâtı bunların vücûdunu iktizâ eder. Ve cemî'-i mehâmid ve mezâmmın Hakk'a keyfiyyet-i rücûu bahsi **Fass-ı İbrâhîmî**'de tafsîl olunmuştur. Oraya mürâcaat lâzımdır. Ve cemî'-i mehâmid ve mezâmmın vücûdu, Hakk'a nisbeten hikmettir. Mahmûdiyet ve mezmûmiyet halka nisbet iledir. Hâlbuki bu ulüvv-i zâtî ve hakîkî, ancak hâssaten "Allah" ismi

ile müsemmâ olan zât için sâbittir; ve "Allah" ismi ile müsemmâ olan zât, ahadiyet mertebesinden mertebe-i vâhidiyyete tenezzül etmedikçe bu isim ile tevsîm olunmaz. Zîrâ zât-ı ahadiyye hiçbir sıfât ve nuût ve esâmî ile mevsûf ve men'ût ve müsemmâ değildir. Mertebe-i zât-ı sırftan sıfât ve esmâ mertebesine bi't-tenezzül "taayyün-i evvel" ile müteayyin oldukda "Allah" ism-i câmiiyle müsemmâ olur; ve bu mertebe bilcümle esmâ-i ilâhiyye suverinin ilm-i ilâhîde peydâ olarak yekdîğerinden mümtâz olduğu mertebedir; ve bu mertebe, [4/46] mâdemki bilcümle esmâyı câmi'dir, şu hâlde ne kadar umûr-i vücûdiyye ve niseb-i ademiyye varsa hepsini muhît olur. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: وَكَانَ اللّٰـهُ بِـكُلِّ شَـيْءٍ مُحِيطًـا (Nisâ, 4/126) [Allah her şeyi muhîttir.]

Hikâye: Bir mutasavvıf ile bir mütekellim arasında mübâhase vâki' oldu. Mütekellim dedi ki: "Ben kelb sûretinde dahi cilveger olan Hudâ'dan bîzârım." Mutasavvıf dahi buyurdu ki: "Ben de kelb sûretinde cilveger olmayan Hudâ'dan bîzârım." Orada hâzır olanlar dediler ki: "Bunlardan birisinin kavli küfür oldu." Muhakkikînden bir zât cevâb verdi ki: "Hayır, hiçbiri kâfir olmadı. Zîrâ birinin sözü diğerine nazaran her ne kadar bed görünüyor ise de, mütekellim, Hakk'ın eşyâ-yı hasîsede zuhûrunu münâsib görmedi; ondan tenzîh etti. Mutasavvıf ise Hakk'ın şerîf ve hasîs eşyâda cilveger olmasını kemâlât-ı ilâhiyyeden bilip eşyâ-yı hasîseden tenzîhini bu kemâlâta münâfî buldu. Binâenaleyh her ikisi de zât-ı Hak hakkında hüsn-i nazar sâhibi olmuş oldu."

Ma'lûm olsun ki, şerâfet ve hasâset umûr-i nisbiyyeden ibârettir. Meselâ necâset taayyün-i beşerîye nazaran kabîhdir; eklolunmaz ve şer'an haramdır; ve üzerimize bulaşsa namaz kılınmaz; tahâret lâzımdır. Fakat bu hüküm taayyünât-ı sâireye nazaran böyle değildir. Necâset, necâset böceğine nisbeten elbette şerîftir. Çünkü necâsât içinde taayyüş eder; ve kezâ domuz dahi onunla tegaddî eder. Şu hâlde hüsn ve kubh nisbîdir. İnsan kendince kabîh gördüğü şeyde Hakk'ın zuhûrunu münâsib görmez. Vâkıâ bu edebdir, hoştur. Fakat hakîkat-i emrden gaflettir. Onun için Hz. Şeyh-i Ekber (r.a.) *Risâle-i Ahadiyye*'lerinde buyururlar ki:

وإنْ سَئَلَ سَائِلٌ وقال بأيِّ نَظَرٍ تَنْظُرُ إلى جَميعِ المَكْرُوهَاتِ والمَحْبُوبَاتِ؟ فإذا رَأَيْنَا مثلًا رَوْثًا

أو جِيفَةً أَ نقولُ هو اللّٰهُ تعالى؟ قُلْنَا: اللّٰه تعالى وتَقَدَّس أنْ يَكونَ شيأ مِن هذه الأشياءِ، وكلامُنا مَعَ مَن لا يَرَى الجِيفَةَ جِيفَةً ولا يَرَى الرَّوْثَ رَوْثًا، بَل كلامُنا مَعَ مَن له بَصِيرَةٌ ولَيسَ بِأَكْمَه.

Ya'ni: "Eğer bir sâil suâl edip cemî'-i mekrûhât ve mahbûbâta hangi göz ile bakalım? Bir revs ve cîfeyi gördüğümüz vakit, ona Allah Teâlâ mı diyelim? [4/47] Biz deriz ki, Hak Teâlâ bunlardan bir şey olmaktan mukaddes ve âlîdir; ve bizim kelâmımız, revsi revs ve cîfeyi cîfe görmeyen kimseyedir. Belki kelâmımız basîreti olup ekmeh olmayan kimseyedir."[210]

وأمَّا غَيْرُ مُسَمَّى اللّٰهِ خَاصَّةً مِمَّا هو مَجْلًى له أو صورةٌ فيه، فإنْ كان مَجْلًى له فَيَقَعُ التَّفَاضُلُ، لا بُدَّ من ذلك بين مَجْلًى ومجلًى، وإن كان صورةً فيه فَتِلْكَ الصورةُ عينُ الكمالِ الذَّاتِيِّ، لأنَّها عينُ ما ظَهَرَتْ فيه، فالَّذي لِمُسَمَّى اللّٰهِ هو الَّذي لِتِلْكَ الصورةِ، ولا يُقَالُ هِيَ هو ولا هِيَ غيرُه.

Ve ammâ hâssaten "Allah" ismi ile müsemmânın gayrısı ki, onun için meclâdır, yâhud onda bir sûrettir. Eğer onun için meclâ olursa, tefâzul vâki' olur. Bir meclâ ile bir meclâ arasında bu, lâbüddür. Ve eğer onda bir sûret olursa, imdi o sûret, ayn-ı kemâl-i zâtîdir. Zîrâ o, onda zâhir olan şeyin "ayn"ıdır. Böyle olunca "Allah" ile müsemmâ olan için sâbit olan, bu sûret için de sâbit olur; ve o sûret odur ve onun gayrıdır, denilmez.

Ya'ni hâssaten "Allah" ismiyle müsemmâ olanın gayrısına gelince: O, ya "Allah" için meclâdır; veyâhud vücûd-ı Hak âyînesinde zâhir olan bir sûrettir. Ya'ni ya vücûd-ı hâricî ve hissî ile müteayyin olan suver-i avâlimden bir meclâ ve âyîne olup onu izhâr eder. Veyâhud vücûd-ı hâricî ve hissî ile müteayyin olmayıp vücûd-ı Hak âyînesinde mertebe-i akılda zâhir olan bir sûret olur. Binâenaleyh suver-i âlemden biri gibi ism-i "gayr" ile müsemmâ olan şey, Allah için meclâ ve âyîne olursa, o vakit bu mecâlî arasında tefâzul vâki' olur. Meselâ suver-i âlemden bir sûret olan insân-ı kâmil, cemî'-i esmâ için meclâ ise de, o sûretlerden birisi olan insân-ı gayr-ı kâmil, bilcümle esmâ için meclâ değildir. [4/48] Belki esmânın ba'zıları onda zâhir olmamıştır. Ve kezâ her birerleri birer meclâ olan hayvan ve

210 İbnü'l-Arabî, *Nefsini Bilen Rabbini Bilir* , s. 121-124; İbnü'l-Arabî, *Ahadiyyet Risâlesi*, s. 73-75.

nebât ve cemâd dahi böyledir. Hayvanda zâhir olan esmâ nebâta ve nebâtta zâhir olan esmâ dahi cemâda nisbetle daha ziyâdedir. İşte mecâlî arasında böylece tefâzul vâki' olur. Şu hâlde meclâlardan her bir meclâ için kemâl-i zâtî yoktur. Belki o meclâların mazhar oldukları isimlere göre kemâlden nasîbleri vardır. Binâenaleyh her birisinin ulüvv-i zâtîden dahi nasîbleri ancak ihâtalarına göre olur.

Ve eğer ism-i "gayr" ile müsemmâ olan şey, vücûd-ı hâricî ve hissî ile müteayyin olmayıp vücûd-ı Hak âyînesinde mertebe-i akılda zâhir olan bir sûret olursa, ya'ni ilm-i ilâhîde peydâ olan a'yân-ı sâbiteden biri ve suver-i ilmiyye-i ilâhiyyeden bir sûret olursa, o sûret için ayn-ı kemâl-i zâtî hâsıldır. Zîrâ o sûret, içinde zâhir olduğu vücûdun "ayn"ıdır. Demek ki "Allah" ile müsemmâ olan vücûd için sâbit olan kemâl-i zâtî, vücûd-ı Hak'ta zâhir olan o sûret-i vâhide için dahi sâbit olur. Ve "Allah" ile müsemmâ olan zât için sâbit olan sûrete, Hakk'ın "ayn"ıdır denilmez. Zîrâ bir şeyin sûreti, her vech ile o şeyin "ayn"ı değildir. Ve kezâ o sûrete, "Allah" ile müsemmâ olan zâtın her vech ile gayrıdır dahi denilmez. Çünkü zâta mensûb olan bir sûret olup esmâdan münfek değildir.

Misâl: Bilfarz kendisinde hattâtlık, ressâmlık ve nakkāşlık sıfatları bulunan bir kimse, hattât ve ressâm ve nakkāş isimleriyle zâhir olmak için hâriçte bir yazı ve resim levhası vücûda getirir ve bir nakış gösterir. İşte mertebe-i histe meşhûd olan bu sûretler, o şahsın bu isimlerinin birer meclâ ve âyîneleridir; ve bu sûretler arasında tefâzul bulunduğu zâhirdir. Çünkü yazı levhasında o şahsın ressâmlığı ve nakkāşlığı görünmez; ve resim levhasiyle nakşında dahi onun hattâtıyeti meşhûd olmaz. Fakat o şahıs, bunları henüz tahrîr ve resm ve nakşetmemiş, ancak onların ilminde [4/49] sûretlerini tasarlamış bulunursa, o sûretler vücûd-ı hissî ile müteayyin olmayıp henüz mertebe-i akıldadırlar; ve bunlar o şahsın vücûdunun hâricinde müteayyin olmadığı için, kendisinin "ayn"ı olurlar. İşte bâlâdaki hakāyıkın her ciheti bu misâle tatbîk olunabilir. İyi teemmül etmek lâzımdır.

وقَدْ أشَارَ أبو القَاسِمِ بنِ قَسِيٍّ في خَلْعِه إلى هذا بِقَوْلِه: إنَّ كلَّ اسمٍ إلٰهيٍّ يَتَسَمَّى بجميعِ الأسماءِ الإلٰهيَّةِ ويُنْعَتُ بها، وذلك هُنَاكَ أنَّ كلَّ اسمٍ يَدُلُّ

على الـذَّاتِ وعلى المَعْنَى الَّـذي سِـيقَ لـه ويَطْلُبُـه، فمِـن حيـث دلالَتُـه على الـذاتِ لـه جميـعُ الأسـماءِ، ومِـن حيـث دلالَتُـه على المَعْنَى الَّـذي يَنْفَـرِدُ بـه يَتَمَيَّـزُ عـن غيـرِه كالـرَّبِّ والخالـقِ والمُصَـوِّرِ إلى غيـرِ ذلـك، فالاسـمُ المُسَـمَّى مـن حيـث الـذاتُ، والاسـمُ غيـرُ المُسَـمَّى مـن حيـث مـا يَخْتَصُّ بـه مِـن المَعْنَى الَّـذي سِـيقَ لـه.

Ve muhakkak Ebû Kāsım ibn Kasî, Hal'ında: "Tahkîkan her bir ism-i ilâhî cemî'-i esmâ-i ilâhiyye ile mütesemmî ve onlar ile men'ût olur" kavli ile buna işâret etti. Ve burada beyânı budur ki, muhakkak her bir isim "zât"a ve kendisi için vaz'olunan "ma'nâ"ya delâlet eder ki, onu taleb eder. Binâenaleyh onun zâta delâleti haysiyetinden, onun için cemî'-i esmâ-i ilâhiyye hâsıldır; ve onunla infirâd eylediği ma'nâya delâleti haysiyetinden, Rab ve Hâlık ve Musavvir ve bunların gayrı gibi, kendisinin gayrından temeyyüz eder. İmdi isim, zât cihetinden müsemmâdır; ve isim, kendisi için vaz'olunan ma'nâdan ona muhtass olan şey cihetinden müsemmânın gayrıdır.

Ya'ni Ebu'l-Kāsım b. Kasî (k.s.) hazretleri, ki meşâyih-i Mağrib'in ekâbirindendir, te'lîf buyurmuş olduğu *Hal'-i Na'leyn* nâmındaki kitâb-ı münîfinde ibâre-i fassta mürûr eden ma'nâya işâreten buyururlar ki: Herhangi bir ism-i ilâhîyi alırsan al o isim, esmâ-i ilâhiyyenin [4/50] kâffesiyle mütesemmî ve o isimler ile men'ût olur. Hz. Şeyh (r.a.) zâten *Hal'-i Na'leyn* kitâbını tamâmen şerh buyurmuş oldukları gibi, burada da kitâbın bu ibâresini îzâhen buyururlar ki: Her bir ism-i ilâhînin medlûlü ikidir. Birisi "zât", diğeri kendisinin mevzû' olduğu "ma'nâ-yı husûsî"dir. Meselâ "Rezzâk" dediğimiz vakitte hâtıra zât-ı Hak hutûr eder. Zîrâ Rezzâk-ı hakîkî ancak zât-ı Hak'tır. Fakat rızk verebilmek için Rezzâk, Hayy, Alîm, Semî', Basîr, Hâlık, Rab, Musavvir, Ganî ilh... ne kadar esmâ var ise cümlesini hâiz olmak lâzım gelir. Binâenaleyh Rezzâk ismi zâta delâlet etmesi cihetinden kâffe-i esmâ ile mütesemmî ve men'ût olur; ve fakat kendine mahsûs olan ma'nâ cihetinden diğer isimlerden ayrılır. Zîrâ Rezzâk'ın gördüğü iş, Alîm ve Semî' ve Musavvir'den beklenmez. Şu hâlde isim, zâta delâleti cihetinden müsemmâdır. Fakat vaz'olunduğu ma'nâ-yı husûsîye delâleti cihetinden müsemmânın gayrı olur.

فإذا فَهِمْتَ أنَّ العَلِيَّ ما ذَكَرْنَاه عَلِمْتَ أنَّه ليس عُلُوَّ المكانِ ولا عُلُوَّ المكانَةِ، فإنَّ عُلُوَّ المكانةِ يَخْتَصُّ بِوُلَاةِ الأمرِ كَالسُّلْطَانِ والحُكَّامِ والوُزَرَاءِ والقُضَاةِ وكلِّ ذي مَنْصِبٍ سَوَاءٌ كانتْ فيه أَهْلِيَّةُ ذلك المَنْصِبِ أو لم تَكُنْ.

İmdi sen bizim zikrettiğimiz "Aliyy"yi anladığın vakit, muhakkak onun ulüvv-i mekân ve ulüvv-i mekânet olmadığını bildin. Zîrâ ulüvv-i mekânet, sultân ve hükkâm ve vüzerâ ve kuzât ve bu mansıba ehliyeti bulunsun bulunmasın, her bir mansıb sâhibi gibi veliyyü'l-emr olanlara muhtasstır. [4/51]

Ya'ni biz bu fass-ı şerîfte "ulüvv" hakkında tafsîlât verdik. Bu mezkûrâtı anladığın vakit Hak hakkındaki ulüvvün, ulüvv-i mekân ve ulüvv-i mekânet olmadığını bilmiş oldun. Binâenaleyh Hak zâtıyla "Aliyy"dir. Zîrâ ulüvv-i mekân, cisme muhtasstır. Hak cisim değildir ki, mekân ile âlî olsun. Ve ulüvv-i mekânet ise, ehliyeti olsun olmasın, hâkimler, vezirler ve kadılar gibi mansıb sâhiblerine mahsûs olan arazdan ibârettir. Ve kezâ Hak cevher değildir ki, ona araz lâhik olabilsin. Onun ulüvvü, ancak ulüvv-i zâtîdir.

والعُلُوُّ بِالصِّفَاتِ ليس كذلك، فإنَّه قد يكونُ أَعْلَمُ النَّاسِ يَتَحَكَّمُ فيه مَن له مَنْصِبُ التَّحَكُّمِ وإنْ كان أَجْهَلَ الناسِ، فهذا عَلِيٌّ بالمكانةِ بِحُكْمِ التَّبَعِ، ما هو عَلِيٌّ في نفسِه، فإذا عُزِلَ زالَتْ رِفْعَتُه، والعَالِمُ ليس كذلك.

Ve sıfât ile olan ulüvv böyle değildir. Zîrâ kendisi için mansıb-ı tahakküm bulunan kimsenin, her ne kadar nâsın echeli olsa da, ba'zan nâsın a'leminde tahakküm ettiği vâki' olur. Böyle olunca bu, bi-hükmi't-teba', mekânet ile "aliyy"dir. O kendi nefsinde "aliyy" değildir. Binâenaleyh azlolunduğu vakit, rif'ati zâil olur. Hâlbuki âlim, böyle değildir.

Hz. Şeyh (r.a.) burada ulüvv-i zâtî ile mekân veyâ mekânet vâsıtalarıyla iktisâb olunan ulüvv-i tebaî aralarındaki farkı beyân buyururlar. Zîrâ ulüvv-i zâtî, mekân [4/52] veyâ mekânet vâsıtalarıyla olan ulüvv gibi değildir. Ulüvv-i mekân ile olan ulüvv mahsûstür. Mekânet ve mertebe ile olan ulüvv ise, ulüvv-i ma'kūldür. Hâlbuki zâtı ile "Aliyy" olan Hak Teâlâ hazretleri maânî-i ma'kūle ve mahsûseden münezzehdir. İşte Hakk'ın ulüvv-i zâtîsi böyledir. Ve ulüvv-i sıfâtîsi dahi menâsıb erbâbının ulüvv-i mekâneti gibi değildir. Zîrâ kemâl-i mutlak-ı hakîkî ancak kendisine mahsustur; ve onun ulüvv-i sıfâtîsi

ma'kūl ve mahsûs olmayıp, belki akıl ve hissin aslıdır. Çünkü ondan o sıfâtın zevâli mümkin değildir. Belki niseb-i zâtiyyesinden ibâret bulunan o sıfât, ezelî ve ebedî bulunan zâtıyla berâber ezelî ve ebedîdir. Ve bu ulüvv-i sıfât, mahlûkāt mâbeyninde dahi ulüvv-i mekân ve ulüvv-i mekânetten farklıdır. Zîrâ bir câhil menâsıb-ı hükûmetten birine geçip zîr-i idâresinde bulunan âlimlere hükmeder. O câhil âlimlerden ulüvv-i mekânet ile ve o âlimler dahi o mansıb sâhibi olan câhilden ulüvv-i sıfât ile aliyydir. Ve kezâ bir câhil kürsîye çıkar ve bir âlim dahi yerde oturur. O câhil orada ulüvv-i mekân ile ve âlim ise ulüvv-i sıfât ile aliyydir. Binâenaleyh ulüvv-i mekân ve mekânet ile aliyy olan kimsenin ulüvvü, mekâna ve mertebeye tebaan olur. Ulüvv-i mekânet ve mertebe ile aliyy olan kimse o mertebeden azlolunduğu veyâ yüksek bir mekânda bulunmak sûretiyle aliyy olan kimse, o mekândan indiği vakit, o ulüvvler ondan zâil olur. Fakat ulüvv-i sıfât ile âlî olan âlim, ister âlî veyâ sâfil mekânda bulunsun ve ister ehl-i mansıb veyâ âhâd-i nâstan olsun, dâimâ ulüvv-i sıfât ile "aliyy"dir. Çünkü onun ulüvvü [4/53] tebaî değil nefsîdir.

Şu hâlde ulüvv, dört kısım üzerine olmuş olur. A'lâsı "ulüvv-i zâtî"; ba'dehû "ulüvv-i sıfâtî"; ba'dehû "ulüvv-i mekânet"; ba'dehû "ulüvv-i mekân"dır; ve Hak Teâlâ cem'an ve tafsîlen bu dört kısım ulüvv ile "Aliyy" olur. Zîrâ Hak mertebe-i ahadiyyette "ulüvv-i zâtî" ile; ve mertebe-i vâhidiyyete tenezzülünde dahi "ulüvv-i sıfât" ile; ve mertebe-i şehâdete tenezzülünde dahi "ulüvv-i mekânet" ve "ulüvv-i mekân" ile "Aliyy"dir. Ve "Allah" ism-i câmiinin mazharı olan İdrîs (a.s.) gibi, insân-ı kâmilin bu dört kısım ulüvvden nasîb-i evferi vardır. Zîrâ İdrîs (a.s.) da şeref-i zâtî gibi "ulüvv-i zâtî" ve kemâl-i ilim gibi "ulüvv-i sıfâtî" ve mertebe-i nübüvvet gibi "ulüvv-i mekânet" ve وَرَفَعْنَـاهُ مَكَانًـا عَلِيًّـا (Meryem, 19/57) [Biz onu yüksek mekâna ref'ettik.] âyet-i kerîmesinde beyân buyurulduğu üzere "ulüvv-i mekân" mevcûddur. اللّٰهـم ارْزُقْنَـا حَظًّا وَافِرًا وَنَصِيبًا كَامِلًا مِنْهَـا بِفَضْلِكَ يَـا أَرْحَـمَ الرَّاحِمِين [Allâh'ım! Fazlınla bizi ondan kâmil bir nasîb ve vâfir bir hisse ile rızıklandır. Yâ Erhame'r-râhimîn!]

İbtidâ: 7 Zi'l-hicce 1335 ve 25 Eylül 1333
[25 Eylül 1917], Salı gecesi ezânî saat 1,5

İntihâ: 17 Muharrem 1336, 2 Teşrîn-i sânî 1333
[2 Kasım 1917], yevm-i Cum'a sabâhı saat 3

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

V

فَصٌّ حِكْمَةٍ مُهَيَّمِيَّةٍ فِي كَلِمَةٍ إِبْرَاهِيمِيَّةٍ

[KELİME-İ İBRÂHÎMİYYE'DE MÜNDEMİC HİKMET-İ MÜHEYYEMİYYE'NİN BEYÂNINDA OLAN FASTIR]

"Müheyyem", "tehyîm" masdarından ism-i mef'ûldür; ve "heyemân" ifrât-ı aşk ma'nâsınadır. Cenâb-ı İbrâhîm (a.s.)da muhabbet-i Hak gālib olduğundan, Allah uğrunda babasından ve kavminden yüz çevirdi; ve Hak yolunda oğlunu zebha tasaddî eyledi; ve mâl-i kesîrini terketti; ve şiddet-i muhabbetinden Hakk'ı, nûriyetin zuhûru hasebiyle mezâhir-i kevâkibde taleb edip, "Eğer Rabbim bana hidâyet etmez ve doğru yolu göstermezse, şaşırmışlardan ve cemâl-i Hak'ta hayrete düşenlerden olurum." (En'âm, 6/77) dedi. Bu hâllerin cümlesi galebe-i heyemândandır. Ve âkıbet kemâl-i heyemânı hasebiyle kendi nefsinden fânî ve Hak'la bâkî oldu; ve Hakk'ı semâvât ve arz ve ervâh ve ecsâm mezâhirinde idrâk eyledi. Bu sıfat-ı teheyyüm, evvelen ervâh-ı âliye-i müheyyemede zâhir oldu. Zîrâ Hak, onlara cemâlî celâlinden tecellî etti; ve onlar Hakk'ın envârında hâim olup nefislerinden gāib oldular. Binâenaleyh nefislerini ve mâsivâ-yı Hakk'ı bilmediler; ve onların halkıyeti üzerine hakkıyet mütecellî ve gālib olduğundan onlar bu tecellîde müstağrak ve müstehlek oldular. Sâniyen kümmel-i enbiyâdan İbrâhîm (a.s.)da zâhir oldu. Çünkü Halîlü'r-Rahmân idi. [5/2] Ve "halîl" (خليل) muhibbin rûhu meyânında "tahallül" (تَخَلُّل) eden habîbdir; ve "hullet" habîbde tahallül eden muhabbettir. Binâenaleyh İbrâhîm (a.s.) vücûd-ı Hakk'a mütehallil (مُتَخَلِّل) ve vücûd-ı Hak dahi onda mütehallil olup şiddet-i heyemânından dolayı mâsivâ-yı Hak'tan i'râz edip Fâtır-ı semâvât ve arza müteveccih olduğundan Kelime-i İbrâhîmiyye "hikmet-i müheyyemiyye"ye mukārin kılındı; ve bu fasta "heyemân"ın ahvâli îrâd olundu; ve sıfât-ı ilâhiyye-i sübûtiyye, evvelen Cenâb-ı İbrâhîm (a.s.) ile zâhir olduğundan "hikmet-i kuddûsiyye"den sonra, bu "hikmet-i müheyyemiyye"nin zikri iktizâ eyledi.

***

إنَّما سُمِّيَ الخَلِيلُ خَلِيلًا لِتَخَلُّلِهِ وحَصْرِه جميعَ ما اتَّصَفَتْ به الذَّاتُ الإلٰهِيَّةُ.

İbrâhîm Halîl (a.s.)ın "halîl" ile tesmiyesi, zât-ı ilâhiyyenin muttasıf olduğu cemî'-i sıfâta zât-ı Halîl'in duhûlu ve hasrı sebebiyledir.

Ya'ni Hz. İbrâhîm (a.s.)ın zâtı, zât-ı ilâhiyyenin tavr-ı vücûd ile muttasıf olduğu cemî'-i eşyâya şühûd ile girmiş ve kâffe-i sıfât-ı ilâhiyyeyi câmi' olmuş bulunduğu için kendisine "Halîl" tesmiye olundu. Binâenaleyh, sıfât ve esmâ-i ilâhiyye İbrâhîm (a.s.) ile ve Cenâb-ı İbrâhîm dahi, mezâhir-i esmâ ve sıfâtın tamâmen hakkı ile kāim oldu; ve bu sûrette, cemî'-i sıfât-ı ilâhiyye ve esmâ-i zâtiyye ile muttasıf olarak kâffesine dâhil oldu; ve muhabbet-i ilâhiyye-i zâtiyye, Cenâb-ı İbrâhîm'in bilcümle hakāyıkına ve zâtına [5/3] müstevlî olduğu gibi, muhabbet-i ibrâhîmiyye dahi, hakāyık-ı ilâhiyyeye yayıldı. Binâenaleyh birinci i'tibâra göre, "Halîl" tesmiyesi "fâil" ma'nâsına; ve ikinci i'tibâra göre de "mef'ûl" ma'nâsına olur.

قال الشاعرُ:

وَتَخَلَّلْتَ مَسْلَكَ الرُّوحِ مِنِّي وَبِهِ سُمِّيَ الْخَلِيلُ خَلِيلًا

Nitekim şâir[211] dedi: وَتَخَلَّلْتَ مَسْلَكَ الرُّوحِ مِنِّي / وَبِهِ سُمِّيَ الْخَلِيلُ خَلِيلًا
Ya'ni rûhum, mesleki olan eczâ-yı vücûdumda nasıl tahallül etmiş ise, sen dahi öylece o rûhun mesleki olan cemî'-i cevârih ve a'zâmda tahallül ettin. Bu sebebden nâṣî Halîl'e "halîl" denildi.

211 Ebû Sâbit Deylemî (v. 593/1197) bu beytin Ebûbekr eş-Şiblî'ye (v. 334/946) âit olduğunu söyler bk. Deylemî, *Atfu'l-Elifi'l-Me'lûf*, s. 42. Beytin Râbiâtü'l-Adeviyye'ye (v. 185/801) de atfedildiği görülür. Bk. Bedevî, *Şehîdetü'l-Işki'l-İlâhî – Râbiâtü'l-Adeviyye–*, s. 120. Ebû Tâlib el-Mekkî'nin, *Kūtü'l-kulûb*'un 32. faslında muhabbeti anlatırken yer verdiği (II, s. 1070) beyti İbnü'l-Arabî herhangi bir kimseye atfetmeksizin *Fütûhât*'ında da aktarır. Bk. *Fütûhât-ı Mekkiyye*, III, s. 34 (73. bâb); III, s. 542 (179. bâb); VIII, s. 174 (559. bâb). Beyit Beşşâr b. Bürd (v. 167/784) ve Buhturî (v. 284/898) gibi şâirlere de atfedilmektedir. Bk. *Dîvânu Beşşâr bin Bürd*, IV, s. 139; *Dîvânu'l-Buhturî*, III, s. 1912. Nitekim Mâverdî'nin (v. 450/1058) iktibâsına göre Beşşâr tarafından söylenmiştir. Bk. *Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn*, s. 241.

Şâir bu beyitte, "habîb"ini rûh mesâbesinde görüp, ona bu vech ile hitâb etmiş ve muhabbette "tahallül"ün isti'mâli, teşbîh tarîkiyle vâki' olmuştur. Çünkü abdin cemî'-i sıfât-ı Hak'la ittisâfı ve onun cemî'-i sıfâtını hâsır ve câmi' olması, imtizâc tarîkiyle olan "tahlîl" değildir. Belki "tahlîl" burada, abd esmâ-i ilâhiyye ile müsemmâ olmak için, sıfât-ı ilâhiyyenin tecellîsi ile, sıfât-ı abdin mahvolması ve abdin sıfât-ı Hak ile kemâliyle kâim bulunmasıdır. Nitekim Hz. Mevlânâ (r.a.) efendimiz *Mesnevî-i Ma'nevî*'lerinin cild-i sânîsinde bu hâli îrâd-ı misâl ile âtîdeki ebyât-ı şerîfede beyân buyururlar:

صبغة اللّٰه هست خمِ رنگِ هو　　پیشها یك رنگ گردد اندر او
چون در آن خم افتد و گوییش قم　　از طرب گوید منم خم لا تَلُم
آن منم خم خود أنا الحق گفتنست　　رنگِ آتش دارد الا آهنست
رنگِ آهن محوِ رنگِ آتشست　　ز آتشی می لافد و خامش‌وشست
چون بسرخی گشت همچون زرّ کان　　پس أنا النار است لافش بی‌زبان [5/4]
شد ز رنگ و طبع آتش محتشم　　گوید او من آتشم من آتشم
آتشم من گر ترا شك است و ظن　　آزمون کن دست را بر من بزن
آتشم من بر تو گر شد مشتبه　　روی خود بر روی من یکدم بنه
آدمی چون نور گیرد از خدا　　هست مسجود ملائك ز اجتبا

Tercüme ve îzâh: "Hû" küpünün rengi Allâh'ın boyasıdır. Onun içinde cümle ef'âl bir renk olur. Ya'ni hüviyyet-i zâtiyye-i ilâhiyye mertebesinin nûruyla cemî'-i a'mâl bir renk olur. Birisi o küpe düştüğü vakit, sen ona kalk desen; ya'ni mertebe-i vahdete vâsıl oldukda, sen ona bu mertebe-i hüviyyetten ayrıl, kalk beşeriyete çık desen, şevkinden o sana: "Küp benim, ya'ni vahdetin küpü ve hüviyetin nûru benim. Sen başkasın diye bana levm etme!" der. O "Küp benim" sözü ise "Ene'l-Hak" demektir. Meselâ ateş rengine giren demir, nihâyet yine demirdir. Fakat demirin rengi, ateşin rengi tarafından mahvedilmiştir. Ateşlikten dem vurur. Velâkin sâkit gibidir. Ya'ni ateş gibi olan tecellî-i ilâhî gelince beşeriyet ve hükm-i insâniyyet mahvolup yerine sıfât-ı ilâhiyye kâim olur. O vakit o kimse lisân-ı hakîkatle "Ene'l-Hak" da'vâsına kıyâm eder. Fakat min-haysü'l-beşeriyye sâkit gibidir. Demir, kızıllıkta ma'dendeki altın gibi olunca onun sözü, bî-zebân,

ya'ni lisân-ı hâl ile, "Ene'n-nâr" olur. Ateşin renk ve tab'ından muhteşem oldu. Artık o, "Ben ateşim, ben ateşim" der; ve yine der ki: "Ben ateşim, eğer senin şekkin ve zannın varsa tecrübe et, elini bana sür! Ben ateşim, eğer sana iştibâh vâki' oldu ise, bir lahza yüzünü benim yüzüme koy!" Âdem, Hudâ-yı Zülcelâl'den iktibâs-ı nûr ettiği vakit, güzîde-i Hak olmasından nâşî, melâikenin mescûdu oldu.[212] [5/5]

İmdi hakîkatte "hullet"in ma'nâsı, İbrâhîm (a.s.)ın sûret-i ilâhiyye ile zâhir olmasıdır. Binâenaleyh Hak, İbrâhîm (a.s.)ın sem'i ve basarı ve lisânı ve sâir kuvâsı olup Cenâb-ı İbrâhîm (a.s.), Hak'la işitir, Hak'la görür ve Hak'la söyler. Bu muhabbete "kurb-i nevâfil" derler. Çünkü sıfât-ı abd, abdin zâtı üzerinde ziyâdedir. Binâenaleyh abdin Hak'ta sıfâtıyla fenâsı, hubb-i nevâfildir, ya'ni zâiddir. Böyle olunca İbrâhîm (a.s.), keennehû hazarât-ı ilâhiyyeye ve sıfât-ı ilâhiyyeye dâhil oldu, tahallül etti. Onun nefsi, sıfâtı ile Allah Teâlâ'ya takarrüb ettikde, Allah Teâlâ dahi ona kendi sıfâtını giydirip sûret-i ilâhiyye ile zâhir oldu.

كَمَا يَتَخَلَّلُ اللَّوْنُ المُتَلَوِّنَ، فيكون العَرَضُ بِحَيْثُ جَوْهَرُه ما هو كالمَكَانِ والمُتَمَكِّنِ.

Nasıl ki renk, renkli bir şeyde mütehallil ve zâhir olur. İmdi araz, cevherinin bulunduğu mahalde bulunur. O tahallül, mekân ve mütemekkin gibi değildir.

Cenâb-ı Şeyh (r.a.) Cenâb-ı Halîl'in sıfât-ı ilâhiyye arasına tahallülünü beyân için misâl îrâdiyle şöyle tavzîh-i hakîkat buyururlar ki: Halîl (a.s.)ın zât ve sıfât-ı ilâhiyyede mütehallil olarak zâtının zât-ı ilâhiyyede muhtefî ve sıfâtının fânî olmak sûretiyle Hakk'ın sıfâtıyla muttasıf olması, rengin, renkli şeyin cemî'-i eczâsında yayılmak sûretiyle tahallül etmesi gibidir. Bu sûrette arazdan ibâret olan renk, cevheri olan mütelevvinin mahallinde vâki' olur. Aralarındaki ayrılık kalkar. Bu tahallül, bir mekân, sâhibinin mekâna duhûlü gibi değildir. Meselâ döğülmüş kireç tozu yeşil boya ile işbâ' olunsa, yeşil renk onun [5/6] bilcümle zerrâtına tahallül eder. Boya araz ve toz cevherdir; ve o tozun bir zerresinin içi ve dışı renkten hâlî kal-

212 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, III, s. 375-378 (beyit: 1334-1342).

maz. Bu sûrette araz, cevherin her cüz'üne sârî olur; ve renk ile tozu ayırmak kābil olmaz. Ya'ni bu renktir, şu da tozdur diye hissen göstermek mümkin olmaz. Bu öyle bir sereyândır ki, bir mütemekkinin mekâna duhûlüne aslâ benzemez. Zîrâ mekîn ile mekânı bi't-tefrîk irâe etmek mümkindir. Ve bir mazrûfun zarfa duhûlü gibi de değildir; ve hulûl dahi değildir. Velhâsıl Halîl (a.s.)ın Hakk'ın sıfâtı arasında tahallülü, mekînin mekâna ve mazrûfun zarfa duhûlü ve hulûl nev'inden değildir. Belki arazın, cevherin cemî'-i eczâsına sereyânı gibidir. Ma'kūl, misâl ile mahsûs olacağından, Cenâb-ı Şeyh bu tahallülü tefhîm için, "levn" ile "mütelevvin" misâlini intihâb buyurmuştur. Çünkü âlem-i şehâdet ve ecsâmda vâki' olan her şey, âlem-i gayb ve ervâhda vâki' olan şeyin delîlidir; ve sûret ma'nâ için vaz'olunmuştur. Meselâ bu kitâbın üzerine mürekkeble nakşolunan suver-i kelimât, kāriîn-i kirâma tefhîm-i maânî içindir. Eğer bu nukūş olmasa, onların medlûlleri olan maânî-i ma'kūle, ne vech ile hissettirilecek idi? İşte, bu âlemde mevcûd olan sûretlerin kâffesi, birer "kelime" olup her biri bir "ma'nâ" için vaz'olunmuştur.

أو لِتَخَلُّلِ الحَقِّ وجودَ صورةِ إبراهيمَ، وكُلُّ حُكْمٍ يَصِحُّ مِن ذلك، فإنَّ لكلِّ حُكْمٍ مَوْطِنًا يَظْهَرُ به، لا يَتَعَدَّاهُ.

Yâhud Halîl'e "halîl" tesmiyesi, İbrâhîm'in sûretinin vücûduna Hakk'ın tahallülünden nâşîdir; ve zikrolunan iki hükümden her birisi sahîhdir. Zîrâ her bir hüküm için bir mevtın ve makām hâsıldır ki, o hüküm o mevtında zâhir olur; onu taaddî etmez.

İbrâhîm (a.s.)ın sûretinin vücûduna [5/7] Hakk'ın duhûlü ve sereyânı, Hakk'ın sıfât ve sûret-i İbrâhîm ile ittisâfıdır. Şeyh (r.a.) eşhâsın sûretlerine "Hak" dememek için, ibârede "İbrâhîm'in sûretine Hakk'ın tahallülünden nâşîdir" demeyip "İbrâhîm'in sûretinin vücûduna Hakk'ın tahallülünden nâşîdir" buyurdu. Binâenaleyh Hak, kendi vücûdu ile İbrâhîm'in sûretinin vücûdunda müteayyindir. Bu cihetle mahlûkātın sıfâtından İbrâhîm'e muzâf olan bilcümle sıfât, Hakk'a izâfe olunur. Bu sûrette Hak, mazhar-ı İbrâhîm ile fâil olup, onun kulağı ile işitir ve onun gözü ile görür. Ya'ni Cenâb-ı İbrâhîm Hakk'a âlet olur. "İbrâhîm'in sûreti" demek ile "sûretinin

vücûdu" demek arasındaki fark budur ki, cemî'-i merâtibde "vücûd" birdir; o da Hakk'ın vücûdudur; ve her bir mertebe vücûd-ı mutlakın tenezzülâtından rû-nümâ olmuştur; ve cemî'-i taayyünâtın vücûdu bir olduğu hâlde yekdîğerinden suver-i muhtelife ile ayrılmıştır. Binâenaleyh sûretler bir değildir. Bir sûret diğerine benzemez. Böyle olunca, eşhâsın sûretlerine "Hak" ıtlâkı câiz değildir. Fakat vücûd bir olduğu için, "sûretin vücûduna" "Hak" ıtlâk olunabilir. Onun için Şeyh (r.a.) "İbrâhîm'in sûretinin vücûduna Hakk'ın tahallülü" tarzında beyân-ı hakîkat buyurmuştur.

Halîl'in "halîl" tesmiyesinde iki hüküm var idi ki: Birisi, bâlâda beyân olunduğu üzere zât-ı ilâhiyyenin muttasıf olduğu cemî'-i sıfâta zât-ı Halîl'in tahallülü; ve diğeri de, burada beyân olunduğu üzere, "İbrâhîm'in sûretinin vücûduna" Hakk'ın tahallülü idi. İşte bu iki hüküm sahîhdir. Çünkü bu iki hükmün her birisi için bir mevtın ve makām hâsıldır; ve o hükümler, o mevtınlarda zâhir olup kendi makāmlarının hâricine çıkmazlar. [5/8] Tafsîli budur ki:

Mevtın-ı evvel: Bir kutr ile tansîf edilmiş bir dâire farzolunsun. Bunun kısm-ı a'lâsı "hazret-i ulûhiyyet" mevtınıdır; vücûd-ı mutlakın mertebe-i vücûbiyyesidir. Bilcümle esmâ ve sıfât-ı ilâhiyye, bu mertebede müteayyin ve müctemi'dir; ve bu mertebede cenâb-ı ulûhiyyet sıfât-ı muhdesâttan münezzehdir. İşte İbrâhîm (a.s.)ın sıfât-ı ilâhiyyeye tahallülü ve duhûlü, bu hazret-i ulûhiyyet mevtınındadır. Binâenaleyh sıfât-ı beşeriyyeden fânî ve kurb-i nevâfil ile Hakk'a takarrüb ederek sıfât-ı ilâhiyye ile muttasıf olan insan, bu dâire-i vücûdun nısf-ı a'lâsına urûc eder; ve buradaki esmâ ve sıfât-ı ilâhiyyenin ictimâ'gâhına dâhil olur; ve onda sıfât-ı ilâhiyyenin ahkâmı zuhûr eyler. Çünkü bu mevtın sıfât-ı hakkıyye mevtınıdır. Ve İbrâhîm (a.s.)ın sıfât-ı ilâhiyye ile ittisâfının hükmü bu mevtından tecâvüz etmez.

Mevtın-ı sânî: Dâire-i vücûdun kısm-ı ednâsı "mertebe-i imkâniyye"dir. Bu mevtın sıfât-ı halkıyye ve muhdesâtın mevtın-ı taayyünüdür. Binâenaleyh Hak taayyün ve zuhûr cihetiyle, âlem-i imkândan ibâret olan bu kısm-ı ednâya nüzûl ettikde, sıfât-ı halkıyye ile zâhir olur; ve bu âlem-i imkânda kisve-i taayyüne bürünmüş olan şahsın vücûdunda müteayyin bulunan Hak olduğundan, kendisinden sıfât-ı halkıyye sudûr eyler. Hakk'ın "teezzî"; "mekr", "istihzâ", "hastalık", "açlık" ve "susuzluk" gibi

sıfât-ı halkıyye ile zuhûru [5/9] Kur'ân ve Hadîs'te sâbittir. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: يُـؤْذُونَ اللّٰـهَ (Ahzâb, 33/57) [Allâh'a ezâ ederler.]; ve مَكَـرَ اللّٰـهُ (Âl-i İmrân, 3/54) [Allah mekr etti.]; ve اللّٰهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِـمْ (Bakara, 2/15) [Allâh Teâlâ onlar ile istihzâ eder.]; ve سَخِرَ اللّٰهُ مِنْهُمْ (Tevbe, 9/79) [Allah onları maskaraya çevirmiştir.]; ve إِنَّ اللّٰـهَ اشْـتَرَى مِـنَ الْمُؤْمِنِـينَ (Tevbe, 9/111) [Allah Teâlâ mü'minlerden satın aldı.]; ve وَأَقْرَضُـوا اللّٰـهَ قَرْضًـا حَسَـنًا (Hadîd, 57/18) [Allâh'a karz-ı hasenle ikrâz ediniz!]; ve مَـنْ يُشَـاقِقِ اللّٰهَ (Enfâl, 8/13) [Kim ki Allâh'a meşakkat verirse.]; ve إِنَّ اللّٰهَ لَا يَسْتَحْيِي (Bakara, 2/26) [Allâh Teâlâ istihyâ etmez.]. Ve hadîste gelir: واللّٰه أَغْيَرُ مِنِّي [Allah benden daha gayûrdur.][213] ve مَرِضْـتُ لَـمْ تَعُدْنِـي [Hastalandım, beni ziyâret etmedin.]

Binâenaleyh bu mevtının muktezâsı vech ile bu gibi sıfât-ı naks Hakk'a muzâf kılınır. Lâkin bu hüküm bu mevtından tecâvüz etmez. Zîrâ cenâb-ı ulûhiyyet sıfât-ı muhdesâttan münezzehdir.

İşte İbrâhîm (a.s.)ın sûretinin vücûduna Hakk'ın tahallülü ve onun sûreti ile zuhûru ve sıfât-ı halkıyye-i İbrâhîmiyye ile ittisâfı, îzâhât-ı mesrûde üzere, Hakk'ın, Cenâb-ı İbrâhîm (a.s.)ın vücûdunda taayyünü hasebiyledir. Beyit:

هر مرتبهٔ وجود حکمی دارد　　گر حفظِ مراتب نکنی زندیقی

Tercüme: "Vücûd-ı mutlakın her mertebede bir hükmü vardır. Eğer bu mertebelerdeki ahkâma riâyet etmez isen zındıksın."[214]

أَلَا تَرَى الحَقَّ يَظْهَرُ بِصِفَاتِ المُحْدَثَاتِ، وأَخْبَرَ بِذلك عَن نفسِه، وبصفاتِ النَّقْصِ وبصفاتِ الذَّمِّ، أَلَا تَرَى المَخْلُوقَ يَظْهَرُ بِصفاتِ الحَقِّ مِن أَوَّلِها إلى آخِرِها، وكُلُّها حَقٌّ له، كما هِيَ صِفاتُ المُحْدَثَاتِ حَقٌّ لِلْحَقِّ.

Sen Hakk'ı görmez misin ki, sıfât-ı muhdesât ile zâhir olur? Ve kendi nefsinden onunla haber verdi; ve sıfât-ı naks ile ve sıfât-ı zemm ile zâhir olur. Sen mahlûku görmez misin ki, evvelinden âhirine kadar sıfât-ı Hak ile zâhir olur? Ve sıfât-ı Hakk'ın kâffesi mahlûk için sâbittir. Nitekim sıfât-ı muhdesât Hak için sâbittir.

213 Buhârî, "Nikâh", 108; "Hudûd", 40; "Tevhîd", 20; Müslim, "Talâk", 8; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XIV, s. 69.

214 Câmî, *Levâyıh*, s. 83; Yâkub Han Kaşgarî, *Tavzîhu'l-Beyân*, s. 103.

Ya'ni sen İbrâhîm (a.s.)ın sûretinin vücûdunda Hakk'ın tahallülüne taaccüb edersen, Hakk'ın bu neş'et-i dünyeviyyede sıfât-ı muhdesât ile zuhûrunu görmüyor musun? Ve Hak Teâlâ kendi nefsinden sıfât-ı muhdesât ile zuhûrunu: اللّٰهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ (Bakara, 2/15) [Allah Teâlâ onlar ile istihzâ eder.] ve سَخِرَ اللّٰهُ مِنْهُمْ (Tevbe, 9/79) [Allah onları maskaraya çevirmiştir.] ve مَكَرَ اللّٰهُ (Âl-i İmrân, 3/54) [Allah mekr etti.] ve emsâli âyetlerde haber verdi; ve "istihzâ" ve "suhriyye" ve "mekr" sıfât-ı muhdesâttan olduğu hâlde Hak Teâlâ [5/10] bunları kendine izâfe buyurdu; ve bu gibi sıfât-ı naks ve zemm ile zâhir oldu; ve sen mahlûkun evvelinden âhirine kadar sıfât-ı Hak ile zâhir olduğunu görmüyor musun? İmdi sıfât-ı ilâhiyye ile zâhir olan mahlûk "insân-ı kâmil"dir; ve إِنَّ اللّٰهَ خَلَقَ آدَمَ عَلَى صُورَتِهِ [Allah Teâlâ âdemi sûreti üzerine halketti.] hadîs-i şerîfinde beyân buyurulan "âdem"den maksûd dahi "insân-ı kâmil"dir; ve "sûret-i Hak" dahi esmâ ve sıfât-ı ilâhiyye mecmûunun sûretidir; ve sıfât-ı ilâhiyyeden bir sıfat, o insân-ı kâmilin ihâta-i külliyesinden hâriç değildir. Belki sıfât-ı ilâhiyye, onun ile kāim ve ahkâmı onunla zâhirdir. Binâenaleyh sıfât-ı ilâhiyyenin kâffesi insân-ı kâmil olan mahlûk için sâbittir. Ya'ni vüs'at-i kābiliyyeti ve isti'dâd-ı küllîsi hasebiyle sıfât-ı ilâhiyye ile zuhûr, o insân-ı kâmilin hakkıdır. Çünkü mahlûkun hakîkati, kendisinin "ayn-ı sâbite"sidir. Ayn-ı sâbite ise, ilm-i ilâhînin sûretidir; ve ilm-i Hak ise, Hakk'ın gayrı değildir; ve gayrıdan müstefâd olan ilim değildir. Zîrâ ilim, Hakk'ın sıfatıdır; ve sıfatı, zâtı ile kadîmdir; ve mahlûkun vücûdu ise, **Fass-ı Ya'kūbî**'nin şerhinde beyân olunduğu üzere, emr-i i'tibârîdir. Binâenaleyh min-haysü'l-hakîka sıfât-ı ilâhiyye mahlûk için sâbittir; ve nitekim bunun mukābili olarak sıfât-ı muhdesât dahi Hak için sâbittir. Çünkü sıfât-ı muhdesât, كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ (Rahmân, 55/29) [O her ânda bir şe'ndedir.] âyet-i kerîmesinde beyân buyurulduğu üzere, Hakk'ın şuûnudur; ve sıfât-ı muhdesâtın "hakîkat"i Hak'tır. Zîrâ mezâhir-i halkıyyede taayyün ve zuhûr O'nundur; ve hüviyyet-i sâriyesi i'tibâriyle her şeyde hâzırdır; her mazharda mütecellîdir; ve bilcümle mezâhirden nâzır olan O'dur. İmdi muhdesâtın vücûdu, kendilerinde zâhir olan Hakk'ın vücûdu olunca, bu muhdesâtın sıfâtı dahi bittabi' Hakk'ın sıfâtı olur.

﴿اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ﴾، فَرَجَعَتْ إليه عَوَاقِبُ الثَّنَاءِ مِن كلِّ حَامِدٍ ومَحْمُودٍ، ﴿وَإِلَيْهِ

يُرْجَعُ الْأَمْرُ كُلُّهُ﴾، فَعَمَّ ما ذُمَّ وما حُمِدَ، وما تَمَّ إلا مَحْمُودٌ أَوْ مَذْمُومٌ.

Hak Teâlâ "elhamdülillah" buyurdu. Binâenaleyh her hâmid ve mahmûddan senânın avâkıbi Hakk'a râci' oldu. "Ve emrin küllîsi Hakk'a rücû' eder." (Hûd, 11/123) İmdi bu hükm-i rücû' mezmûm ve mahmûd olan şeye âmm oldu. Hâlbuki vücûdda mezmûmdan veyâ mahmûddan gayrı yoktur.

Ya'ni Hak Teâlâ "Kâffe-i hamd Allâh'a mahsustur" [5/11] buyurdu. Hâlbuki hamdde üç vecih vardır:

Birincisi: Hak'tan halka olan hamddir ki, bunun delîli إِنَّ اللّٰـهَ وَمَلَائِكَتَـهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ (Ahzâb, 33/56) [Muhakkak Allah ve O'nun melekleri peygamber üzerine salât ederler.] ve هُوَ الَّذِي يُصَلِّي عَلَيْكُمْ (Ahzâb, 33/43) [Üzerinize salât eden O'dur.] ve emsâli âyât-ı kur'âniyyedir. Bu sûrette Hak hâmid ve halk mahmûd olur.

İkincisi: Halktan Hakk'a olan hamddir ki, bunun da delîli وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ (İsrâ, 17/44) [Allâh'ı hamd ile tesbîh etmeyen hiçbir şey yoktur.] ve وَتَرَى الْمَلَائِكَةَ حَافِّينَ مِنْ حَوْلِ الْعَرْشِ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ (Zümer, 39/75) [Melekleri görürsün ki Rablerine hamd ile tesbîh ederek arşın etrafını kuşatmışlardır.] ve emsâli âyât-ı celîledir. Bu sûrette dahi Hak mahmûd ve halk hâmid olur. İmdi "Hâmid" ve "Mahmûd" Allah olduğuna göre, bu iki vecihde, hamdin Allah için olduğu zâhirdir.

Üçüncüsü: Halktan halka olan hamddir. Bu sûrette "hâmid" ve "mahmûd" halk olur. Bu nevi' hamdin Allah için olmasının vechi budur ki, Hak taayyün cihetiyle hâmidin sûretinde zâhirdir; ve hamd ile kendi kemâlini izhâr eder; ve her mahmûd olan halkın sıfatı bulunan senâ dahi, mahmûd sûretinde kemâl ile mütecellî olan Hakk'ın "ayn"ıdır ki, mahmûd o kemâl sebebiyle hamde müstahak olur. Binâenaleyh hamd, Hakk'ın kemâlâtından bir kemâlin sıfatıdır ki, Hakk'ın hakîkatinden sudûr eder. Şu hâlde mahmûdun mazharından zâhir olan kemâle karşı, hâmidin mazharından sâdır olan hamd dahi Hakk'a râci' olur. Bunun için Şeyh (r.a.) "Her bir hâmid ve mahmûddan senânın avâkıbi Hakk'a râci' oldu" buyurdu. Zîrâ her bir mevcûdda [5/12] zâhir olan kemâlât ile hakîkatte hamdolunan Hak'tır; ve çünkü Hak, o mazharda müteayyindir ve onun "ayn"ıdır; ve

aynı sebebden nâşî hâmid dahi hakîkatte Hak'tır. Binâenaleyh cemî'-i senâ ve mehâmidin avâkıbi Hakk'a râci' olmuş olur. İmdi Cenâb-ı Şeyh (r.a.) kâffe-i mehâmidi Hakk'a ircâ' edip bu tahsîsten umûr-i gayr-ı mahmûde hâriçte kalmış oldu. Hâlbuki kâffe-i umûrun mebdei Hak'tır. Binâenaleyh emrin Hakk'a rücûu hükmünü ta'mîm edip emrin küllîsi, ya'ni mahmûdu ve mezmûmu, Hakk'a rücû' eder buyurdu. Çünkü vücûd içinde mevcûd olan eşyâ, ya mahmûd veyâhud mezmûm olur. Bu iki hâlden başka üçüncü bir şey olmak ihtimâli yoktur.

Her bir emrin Hakk'a sûret-i rücûu:

Vech-i evvel: Bu vecih, bâlâda zikredilmiş idi. Burada biraz daha îzâh olunur. Bu âlem-i kesîf, "vücûd-ı mutlak"ın mertebe mertebe tenezzülâtından zuhûra gelmiş ve kadîm olan "mertebe-i eltaf"a nisbeten, ona "âlem-i halk" ve "âlem-i hudûs" denilmiştir. Binâenaleyh bu âlem-i hudûsde, kisve-i kesîf-i taayyüne bürünüp zuhûr etmiş olan ancak Hakk'ın vücûdudur. Bu mevtında, her mahlûkun ef'âli ve sıfâtı bittabi' Hakk'a izâfe olunur. Çünkü cümlesi vücûd-ı Hakk'ın şuûnâtından ibârettir; ve mahlûk dediğimiz şeyin vücûd-ı müstakilli yoktur ki, ona bir şey izâfe edelim. Binâberîn mahlûktan sâdır olan bilcümle ef'âl ve sıfât Hakk'a râci' olur.

Vech-i sânî: Her mahlûkun ef'âli ve sıfâtı, mahal hasebiyle alâ-tarîki'l-izâfe, Hakk'ın vücûdundan müstefâddır. Eğer "feyz-i mukaddes" bir an munkatı' olsa, mahlûkun ef'âli ve sıfâtı zâhir olmaz olur. Binâenaleyh o ef'âl ve sıfât Hakk'a râci' olmuş olur. [5/13]

Vech-i sâlis: Vücûd-ı mahlûkāt, kendi nefsinde ma'dûm olup, tecelliyât-ı esmâiyye ve taayyünât-ı ilâhiyye ile mevcûddur. Kıyâmet-i kübrâ olan tecellî-i zâtînin vukūunda, gerek a'yân-ı vücûdiyyede zâhir olan taayyünât-ı ilâhiyye-i esmâiyye ve gerek taayyün-i evvelde ve hazret-i ilmiyyede müteayyin olan esmâ ve sıfât-ı ilâhiyye ve niseb ve izâfât ve şuûn-i zâtiyye كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ (Kasas, 28/88) [Her bir şey hâlikdir, O'nun vechi müstesnâdır.] âyet-i celîlesi hükmünce, cemî'-i taayyünâtın mebdei olan zât-ı ilâhiyyeye rücû' eder; ve bu sûretle emrin küllîsi Hakk'a râci' olmuş olur.

Suâl: Emrin küllîsi, ya'ni mahmûdu ve mezmûmu, Hakk'a rücû' eder

denildi. Hâlbuki umûr-i mezmûmenin Hakk'a rücûundan akıl ürküyor.

Cevâb: Mezmûmât, aklın veyâ şer'in veyâhud örfün ta'yîn ettiği bir emr-i i'tibârîdir; ve bu i'tibâr taayyün-i nisebî ile kāimdir. Eğer bu taayyün-i nisebîden kat'-ı nazar olunsa mezmûmât bi-hasebi'l-hakîka memdûhâta ve mahmûdâta münkalib olur. Meselâ şehvet, nefsin vücûduna yayılmış olan muhabbet-i ilâhiyye-i zâtiyyenin zıllı olduğundan mahmûddur. Zîrâ bu şehvet sâyesinde nev'-i insânî bekā bulur; ve tecelliyât-ı cemâliyyeden bir nevi' kemâlin lezzeti hâsıl olur. Fakat bu şehvet, zinâ sûretinden vâki' olunca, neseb ve irsin inkıtâını ve nizâmın ihtilâlini ve vukū'-i fiteni mûcib olduğundan mezmûm olur; ve zinânın mezmûmiyeti için gösterilen esbâb ise umûr-i ademiyyedir; ve taayyünât-ı halkıyyeye mensûbdur; ve mümkinâtın sıfatlarına râci'dir. Eğer taayyünâtımız kalksa bu nisbetler dahi zâil olur. Binâenaleyh cemî'-i mezmûmâtın Hakk'a rücûu, onların ba'zı umûr-i ademiyye-i izâfiyye ile mezmûm olmaları i'tibâriyle değil, [5/14] belki mezmûmat sûretinde zâhir olan hakîkatleri i'tibâriyledir. Zîrâ mezmûm görünen şey nazar-ı âharda mahmûddur. Ancak ba'zı avârız sebebiyle sûret-i zemmde zâhirdir; ve sâir mezmûmât da böyledir. Meselâ necâset mezmûmdur; ondan tahâret lâzımdır. Fakat bu tahâret taayyün-i insânîye göredir; yoksa hınzıra veyâ neces içinde neşv ü nemâ bulan hayvânâta göre değildir. Belki necâset, onların taayyünlerine nisbeten, bir gıdâ-yı nefîs ve tâhirdir.

***

اعْلَمْ أنَّه ما تَخَلَّلَ شَيْءٌ شَيْئًا إلا كان مَحْمُولًا فيه، فالمُتَخَلِّلُ -اسمُ فاعلٍ- مَحْجُوبٌ بالمُتَخَلَّلِ-اسمُ مفعولٍ-، واسْمُ المفعولِ هو الظاهرُ، واسمُ الفاعلِ هو الباطنُ المَسْتُورُ، وهو غِذَاءٌ له كالمَاءِ يَتَخَلَّلُ الصُّوفَةَ فَتَرْبُو به وتَتَّسِعُ.

Ma'lûmun olsun ki, bir şey bir şeye tahallül etmez, ancak o şeyde mahmûl olduğu hâlde tahallül etti. İmdi ism-i fâil olan "mütehallil", ism-i mef'ûl olan "mütehallel" ile mahcûbdur. Binâenaleyh, ism-i mef'ûl zâhir ve ism-i fâil bâtın ve mestûrdur; ve mütehallil yüne nüfûz eden su gibi, mütehallel için gıdâdır. İmdi yün, su ile ziyâde olur ve genişler.

Ya'ni bir şey, bir şeye nüfûz edince, menfûz olan şey, nâfiz olan şeyi hâsıl olur; ve nâfiz olan şey menfûz olan şeyin mahmûlü olur. Binâenaleyh nâfiz menfûz olan şeyle örtülmüştür; ve menfûz olan şey zâhir; ve nâfiz olan şey ise bâtın ve mestûrdur; ve duhûl eden bir şey, yüne giren su gibi, medhûl için gıdâdır. Su, yüne nüfûz edince yün şişer ve ittisâ' eyler. Cenâb-ı Şeyh (r.a.) su ile yünü tavzîh-i maksad zımnında misâl olarak îrâd buyurur. Yoksa bu misâlde isneyniyet vardır. Hâlbuki Hak ile kul arasında ikilik sûret-pezîr olmaz.

İmdi İbrâhîm (a.s.), cemî'-i hazarât-ı ilâhiyyeye mütehallil olmakla, hazret-i ilâhiyyede mahmûl ve onlar ile mahcûb olur; ve bu sûrette de esmâ ve sıfât ile Hak için gıdâ olur; [5/15] ve bunun aksi olarak eğer vücûd-ı Hak, sûret-i İbrâhîm'e mütehallil olursa, onunla mahcûb olur; ve bu sûrette de Hak, İbrâhîm'in sem'i ve basarı ve sâir kuvâsı olur.

Velhâsıl zâhir üzerine vârid olan feyz, bâtından olduğundan ve bâtının kıvâmı ve vücûdu dahi zâhirden bulunduğundan; bâtın zâhirin ve zâhir dahi bâtının gıdâsı olur. Binâenaleyh abd, mütehallil ve bâtın olduğu vakit, Hak mütehallel ve zâhir olup abd onun kuvâ ve gıdâsı olur; ve eğer Hak mütehallil ve bâtın olacak olursa, abd mütehallel ve zâhir olup, abdin kuvâ ve gıdâsı olur.

فإنْ كان الحَقُّ هو الظاهرُ فالخَلْقُ مَسْتُورٌ فيه، فيكون الخَلْقُ جَمِيعَ أسماءِ الحَقِّ سَمْعِه وبَصَرِه وجميعِ نِسَبِه وإدْرَاكَاتِه، وإنْ كان الخلقُ هو الظاهرُ فالحقُّ مستورٌ باطنٌ فيه، فالحَقُّ سَمْعُ الخلقِ وبَصَرُه ويَدُه ورِجْلُه وجميعُ قُوَاه، كما وَرَدَ في الخَبَرِ الصَّحِيحِ.

İmdi eğer Hak zâhir olacak olursa, halk onda mestûr ve bâtındır. Binâenaleyh halk, Hakk'ın cemî'-i esmâsı, sem'i ve basarı ve cemî'-i niseb ve idrâkâtı olur. Ve eğer halk zâhir olacak olursa, Hak halkta mestûr ve bâtın olur. Binâenaleyh Hak halkın kulağı, gözü, eli, ayağı, ve cemî'-i kuvâsı olur. Nitekim hadîste vârid oldu.

Hak zâhir, ve halk bâtın ve mestûr olmak sûretiyle vâki' olan kurba "kurb-i ferâiz" derler. Çünkü vücûdun aslı Hak'tır; ve bu "vücûd" vâcib ve farzdır; ve bu kurbun sâhibi mahbûb-i ilâhîdir. Onun sülûkü cezbeden

sonradır; bekāsı fenâsından evveldir. Hak ism-i Zâhir ile tecellî etmiş olduğundan, zâtı ve sıfâtı fânî olup, mütecellî olan Hakk'ın idrâkine âlettir. Bu sûrette abd, Hakk'ın sem'i ve basarı ve sâir kuvâsı olur. Nitekim Hak Teâlâ وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ (Enfâl, 8/17) [Attığın vakit, sen atmadın!] ve Sallallâhu aleyhi ve sellem dahi إِنَّ اللّٰهَ قَالَ عَلَى لِسَانِ عَبْدِهِ سَمِعَ اللّٰهُ لِمَنْ حَمِدَهُ [Allah Teâlâ abdinin lisânı üzere "semiallâhu li-men hamideh" der.][215] buyurdu. [5/16]

Ve halk zâhir, ve Hak bâtın ve mestûr olmak sûretiyle vâki' olan kurba dahi, "kurb-i nevâfil" derler. Çünkü "nefl" vücûd-ı halktır; ve bu vücûd ise fer'dir ve asıl üzerine zâiddir; ve bu kurbun sâhibi muhibb-i ilâhîdir. Sülûkü, cezbeden evveldir; fenâsı bekāsından mukaddemdir. Sıfâtı fânî ve zâtı bâkîdir. Hak, ona ism-i Bâtın ile tecellî etmiş olduğundan, onun idrâkinin âleti olmuştur. Binâenaleyh "kurb-i ferâiz" mertebesi, "kurb-i nevâfil" mertebesinden daha mükemmel ve daha vâsi'dir.

Cenâb-ı Şeyh'in metinde beyân buyurduğu hadîsten murâd إِذَا تَقَرَّبَ إِلَيَّ عَبْدِي بِالنَّوَافِلِ كُنْتُ سَمْعَهُ وَبَصَرَهُ وَيَدَهُ وَرِجْلَهُ فَبِي يَسْمَعُ وَبِي يَبْصُرُ وَبِي يَبْطِشُ وَبِي يَمْشِي [Kulum bana nâfilelerle yaklaştığı zaman Ben onun işitmesi, görmesi, eli ve ayağıyım. Artık o Benimle işitir, Benimle görür, Benimle tutar ve Benimle yürür.][216] hadîs-i kudsîsidir. İmdi Cenâb-ı Halîl (a.s.)ın bu iki kurb ile takarrübü câizdir. "Kurb-i nevâfil" evâil-i sülûkünde ve "kurb-i ferâiz" ise, sülûkünün evâsıt ve evâhirinde olmak münâsibdir.

ثُمَّ إِنَّ الذَّاتَ لَوْ تَعَرَّتْ عن هذه النِّسَبِ لَمْ تَكُنْ إِلٰهًا، وهذه النِّسَبُ أَحْدَثَتْهَا أَعْيَانُنَا، فَنَحْنُ جَعَلْنَاه بِمَألُوهِيَّتِنَا إِلٰهًا.

Ba'dehû eğer zât-ı ilâhiyye bu nisebden ârî olaydı, ilâh olmazdı. Hâlbuki bu nisebi, bizim a'yânımız ihdâs etti. Binâenaleyh biz me'lûhiyetimiz ile ilâhı ilâh kıldık.

---

215 *Fütûhât-ı Mekkiyye*, I, s. 292 (27. bâb); II, s. 28, 115 (69. bâb); II, s. 400 (71. bâb); III, s. 453 (177. bâb). Krş. Müslim, "Salât", 16; Ebû Dâvud, "Salât", 177; Nesâî, "Tatbîk", 22; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXII, s. 271.

216 Buhârî, "Rikāk", 38; Abdürrezzak b. Hemmâm, *Musannef*, XI, s. 192; Hakîm Tirmizî, *Nevâdiru'l-Usûl*, II, s. 112 (55. asıl) vd.; Kelâbâzî, *Bahru'l-Fevâid*, I, 581, 921; İbn Hibbân, *Sahîh*, II, s. 58; Taberânî, *Mu'cemu'l-Evsat*, IX, s. 139; İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, VIII, s. 355.

Ya'ni zât-ı ilâhiyye ulûhiyet, rubûbiyet, hâlıkıyet, râzıkıyet, musavviriyet gibi nisbetlerden ârî olsa idi, ilâh olmaz idi. Çünkü ulûhiyet me'lûhiyetle ve rubûbiyet dahi merbûbiyetle tahakkuk eder. İşte bu nisbetleri bizim a'yân-ı halkıyyemiz ihdâs etti; ve merbûbiyetimiz rubûbiyeti ve me'lûhiyetimiz dahi ilâhın "ilâh" tesmiye olunmasını iktizâ eyledi. İmdi bu nisbetler [5/17] mertebe-i ulûhiyyette müteayyin olan zât-ı mûcideye âiddir. Yoksa "zât-ı mutlaka" bu gibi niseb ve izâfâttan ve isim ve resimden ve sıfattan ve bir şeyle mahkûmün-aleyh olmaktan müstağnîdir; ve bu ıtlâk-ı zâtîsi hasebiyle "âlemîn"den ganîdir. Binâenaleyh zât-ı mûcide bu nisebden tenzîh olunmaz. Fakat "zât-ı mutlaka" tenzîh olunur. Velhâsıl zât, niseb-i ilâhiyye ve halkıyyeden ârî olaydı zât-ı mutlaka olur ve "ilâh" ismiyle tesmiye olunmaz idi. Hâlbuki zuhûr ve izhâr için ve zâtın kemâl-i celâ ve isticlâsı için "mertebe-i ulûhiyyet"in sübûtu lâzımdır.

Misâl: İnsan mefhûmu, alelıtlâk zihnimize tebâdür ettiği vakit, onun nisebi olan mi'mârlık, ressâmlık, hattâtlık vesâire gibi sıfatları, bu mefhûm hâricinde kalır. Çünkü o mefhûm bu mertebe-i ıtlâkta bunlardan müstağnîdir. Bu niseb kendisine izâfe edilmemiş olsa da yine insan mefhûmu, mutlakıyetle berâber kāimdir. İnsanın insan olması için behemehâl mi'mâr, ressâm ve hattât olmasına ihtiyâc yoktur. Fakat onun mûcidliği mevzû'-i bahs olunca, kendisine birtakım nisbetlerin izâfesi lâzım gelir; ve mi'mâr bir binâ inşâ ve ressâm bir levha tersîm etmedikçe, kimse onlara mi'mâr ve ressâm demez. Binâenaleyh mi'mârı mi'mâr; ve ressâmı dahi ressâm kılan binâ ve levhadır; ve bunların zuhûr ve izhârları ve kendilerinin kemâl-i celâ ve isticlâsı için eserlerinin sübûtu lâzımdır. Bilfarz binânın lisânı olup da: "Beni inşâ eden mi'mârı mi'mâr kılan benim ma'mûriyetimdir" dese, doğru söylemiş olur.

İmdi bu misâl, ma'kūlü mahsûs kılmak için îrâd olundu. Yoksa teşbîhde, müşebbeh ile müşebbehün-bih arasında tamâmen mutâbakat olmadığı herkesçe malûmdur. Nitekim a'yân-ı şehâdiyye ile a'yân-ı gaybiyyenin, Hakk'ın vücûdu hâricinde vücûd-ı müstakilleri yoktur. Binâenaleyh "Biz, [5/18] me'lûhiyetimiz ile ilâhı, ilâh kıldık" kelâmı, binânın mi'mâra söylediği kelâma benzemez. Zîrâ binânın vücûdu, mi'mârın vücûdundan hâriç ve müstakildir. Bizim vücûdumuz ise, vücûd-ı Hak'tan hâriç değildir. Ve

vücûd-ı Hak ile vücûd-ı halk **Fass-ı Ya'kūbî**'nin şerhinde îzâh olunmuştur. Binâenaleyh "kılınmışlık" ve "kılıcılık" bir vücûdun nisbetleri arasındadır.

فلا يُعْرَفُ حَتَّى نُعْرَفَ، قال رسولُ اللّٰهِ ﷺ: «مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ»، وهو أعْلَمُ الخَلْقِ باللّٰهِ، فإنَّ بَعْضَ الحُكَمَاءِ وأَبَا حَامِدٍ ادَّعُوا أنَّه يُعْرَفُ اللّٰهُ مِن غيرِ نَظَرٍ إلى العالَمِ، وهذا غَلَطٌ، نَعَمْ تُعْرَفُ ذاتٌ قَدِيمَةٌ أَزَلِيَّةٌ، لا يُعْرَفُ أنَّها إلٰهٌ حتَّى يُعْرَفَ المَأْلُوهُ، فهو الدَّلِيلُ عليه.

İmdi biz ma'rûf olmayınca ilâh da ma'rûf olmaz. Onun için Resûlullah (s.a.v.), "Bir kimse nefsini bilse, muhakkak Rabbini bilir" buyurdu. Hâlbuki o, Allâh'ı bilen halkın a'lemidir. Ba'zı hükemâ ve Ebâ Hâmid, "Allah âleme nazar etmeksizin bilinir" diye iddiâ ettiler. Bu ise galattır. Evet, Zât'ın kadîm ve ezelî olduğu bilinir. Lâkin "me'lûh" bilinmeyince, zâtın ilâh olduğu bilinmez. Şu hâlde "me'lûh" ilâha delîldir.

Ya'ni biz ki "me'lûh"uz, bilinmesek ilâh dahi bilinmez. Nitekim rubûbiyet merbûbiyetle sâbit olduğu ve Rab "merbûb" ile bilindiği için, (S.a.v) Efendimiz ma'rifet-i Rabb'i, merbûb olan nefsin ma'rifetine ta'lîk buyurdu. Maahâzâ Ebû Alî Sînâ ile ona tâbi' olan hükemâ ve Ebû Hâmid İmâm Muhammed Gazzâlî (rahimehümullah) "Âleme nazar etmeksizin Allâh'ı bilmek mümkindir" diye iddiâ ettilerse de, bu da'vâlarında hatâ ettiler. Zîrâ ulûhiyet haysiyetiyle Allâh'ı bilmek, âleme nazar etmeğe mevkūftur; ve âyât-ı ilâhiyye âfâk ve enfüste zâhirdir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْآفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ (Fussilet, 41/53) buyurulur. Ma'nâ-yı münîfi: "Biz onlara âyâtımızı âfâk ve enfüste göstereriz; tâ ki Hak onlara zâhir ola." Ve kezâ hadîs-i kudsîde كُنْتُ كَنْزًا مَخْفِيًّا فَأَحْبَبْتُ أَنْ أُعْرَفَ فَخَلَقْتُ الْخَلْقَ لِأُعْرَفَ [5/19] buyuruldu. Ma'nâ-yı âlîsi: "Ben mahfî bir hazîne idim. Bilinmeme muhabbet ettim; halkı bilinmem için yarattım." İşte bu âyet ve hadîs, Hakk'ın âleme nazarla bilineceğinin şâhididir. Evet, zât-ı mutlakanın âleme nazar etmeksizin, kadîm ve ezelî ve âlemlerden ganî olduğu alâ-tarîki'l-icmâl bilinir. Fakat "me'lûh", ilâhın delîli olduğundan, o bilinmeyince Zât'ın "ilâh" olduğu bilinmez. Binâenaleyh Allâh'ın ulûhiyetini bilmek, âleme nazar etmeğe mütevakkıftır. Zîrâ mertebe-i ulûhiyyet, ne kadar esmâ-i ilâhiyye ve sıfât-ı rabbâniyye varsa hepsini câmi'dir. Esmâ

ve sıfât ise, mezâhir olmayınca müteayyin ve mütehakkık olmaz. Fakat Hakk'ın vücûd-ı zâtîsi aslâ bir şeye mütevakkıf değildir. Çünkü zâtiyeti cihetinden esmâdan ve onların mezâhiri olan âlemlerden ganîdir.

ثُـمَّ بعـدَ هـذا فـي ثَانِـي حـالٍ يُعْطِيـكَ الكَشْـفُ، أنَّ الحَـقَّ نَفْسَـه كان عَيْـنَ الدَّلِيـلِ على نفسِـه وعلى أُلُوهِيَّتِـه، وأنَّ العالَـمَ ليـس إلا تَجَلِّيـهِ فـي صُـوَرِ أعْيَانِهِـم الثَّابِتَـةِ الَّتِي يَسْـتَحِيلُ وجودُهـا بِدُونِـه.

Bundan sonra, ikinci hâlde, sana keşf i'tâ eder ki: Tahkîkan Hakk'ın nefsi, kendi nefsine ve ulûhiyetine delîl oldu; ve tahkîkan âlem, onların suver-i a'yân-ı sâbitesinde Hakk'ın tecellîsinden gayrı değildir. Şöyle ki, o a'yânın vücûdu o tecellî olmaksızın müstahîldir.

Ya'ni "ilâh"ı "me'lûh" ile bildikten sonra ikinci hâl olan makām-ı "cem'"de, ayn-ı basîretin sana keşf verir; ve bu keşf ile, Hakk'ın nefsi kendi nefsine ve ulûhiyetine delîl olduğunu; ve âlem denilen şeyin ancak o âlem efrâdının a'yân-ı sâbiteleri sûretlerinde Hakk'ın tecellîsinden gayrı bir şey olmadığını; ve o a'yânın vücûdu da o tecellî olmaksızın muhâl idiğini bilirsin.

İmdi "me'lûh"un hakîkatine nazar olunduğu vakit, onun "vücûd-ı zihnî"si evvelen ayn-ı sâbitesinde [5/20] "nefes-i akdes" ile, zâtın tecellîsiyle; ve sâniyen "vücûd-ı aynî"si dahi esmâ ve sıfâtın tecellîsiyle olduğu görülür. Bu sûrette a'yân-ı sâbiteye nazaran, Hakk'ın nefsi, ya'ni me'lûhun ayn-ı sâbitesinde tecellî-i zâtî ile tecellîsi, kendi zâtına delîl olur. Ve a'yân-ı kevniyyeye nazaran, âyîne-i me'lûhda, o me'lûh hasebiyle mukayyeden zâhir olan Hakk'ın nefsi, mutlak olan kendi zâtına ve nefsine ve mertebe-i câmia olan ulûhiyetine delîl olur.

وأنَّـه يَتَنَـوَّعُ ويَتَصَـوَّرُ بِحَسَـبِ حقائـقِ هـذه الأعْيَـانِ وأحوالِهـا، وهـذا بعـدَ العِلْـمِ بـه مِنَّـا أنَّـه إلـهٌ لَنَـا.

Ve tahkîkan Hak, bu a'yânın hakāyıkı ve ahvâli hasebiyle mütenevvi' ve mutasavver olur. Bu keşf dahi, Hakk'ın bizim ilâhımız olduğuna ilim husûlünden sonradır.

Ya'ni sana hâsıl olan keşf, a'yânın hakîkatleri ve hâlleri îcâbına göre türlü türlü görünenin ve sûrete girenin Hak olduğunu bildirir. İşte bu keşif dahi biz, kendi nefsimizi "me'lûh" ve "merbûb"; ve Hakk'ı İlâh ve Rab bildikten sonra bizlere hâsıl olur.

A'yânın hakāyıkı ve ahvâli hasebiyle Hakk'ın tenevvüü ve mutasavver olması bu vech iledir ki, taayyün-i evvel mertebesinde, Hakk'ın kendi zâtına "nefes-i akdes" ile olan tecellîsiyle, Hakk'ın ilminde eşyânın sûretleri peydâ olur. Fakat bu sûretlere âlem-i imkânda, ya'ni bu âlem-i şehâdette, birer kesîf kisve-i taayyün giydirmek lâzımdır. Hâlbuki vücûd-ı Hak'tan gayrı hiçbir şey mevcûd değildir ki, bu suver-i kesîfe-i mütenevvia öyle bir mâddeden tasvîr olunsun. Binâenaleyh Hak, ilmindeki sûretlere ifâza-i vücûd için, mertebe-i letâfetten, mertebe mertebe, [5/21] mertebe-i kesâfete tenezzül buyurdu; ve bu âlem-i kesâfette, o ilm-i ilâhîde olan muhtelif ve mütenevvi' olan sûretler, kendi hakîkatleri ve hâlleri îcâbına göre, yine Hakk'ın vücûdundan birer kisve-i taayyün giydi; ve şu hâlde mütenevvi' görünen ve muhtelif sûretlere bürünen Hak oldu; ve ilm-i ilâhîdeki a'yân-ı sâbite yine ademiyeti üzerine kaldı. İşte كَانَ اللّٰهُ وَلَمْ يَكُنْ مَعَهُ شَيْءٌ الآن كَمَا كَانَ ya'ni "Allah var idi, O'nunla berâber bir şey yok idi; el'ân dahi öyledir." Ve الأَعْيَانُ مَا شَمَّتْ رَائِحَةَ الوُجُودِ ya'ni "a'yân vücûd kokusunu duymadı" dediklerinin ma'nâsı budur. Binâenaleyh vücûd-ı Hak, bu âlemde kendi suver-i ilmiyyesine âyîne oldu; ve âyînenin kendi, nasıl ki mahfî ve içindeki suver-i muntabia zâhir ise, vücûd-ı Hak da öylece mahfî ve bu suver-i ilmiyye-i muntabia zâhir oldu.

ثُمَّ يَأْتِي الكشفُ الآخَرُ فيُظْهِرُ لك صُوَرَنا فيه، فيَظْهَرُ بعضُنا لبعضٍ في الحقِّ، فيَعْرِفُ بعضُنا بعضًا، ويَتَمَيَّزُ بعضُنا عن بعضٍ.

Ondan sonra diğer keşif gelir ki, bizim sûretlerimizi Hak'ta sana izhâr eder; ve Hak'ta ba'zımız ba'zımıza zâhir olur; ve ba'zımız ba'zımızı ârif olur; ve ba'zımız ba'zımızdan mütemeyyiz olur.

Ya'ni evvelki keşiften sonra, "fenâdan sonra bekā" ve "cem'den sonra fark" makāmı olan diğer bir keşf daha gelir. Bu keşif mir'ât mesâbesinde olan Hakk'ın vücûdunda bizim sûretlerimizi sana izhâr eder; ve mertebe-i

ahadiyyette vahdet üzere iken, yekdîğerimizden ayrıldığımızdan ba'zımız ba'zımıza zâhir olur; ve yokluk mechûliyeti içinde yekdîğerimizi bilmez iken, ba'zımız ba'zımızı vücûd-ı Hakkānî ile ârif olur; ve her sûretin husûsiyyet-i zâtiyyesi bulunduğundan, ba'zımız ba'zımızdan mütemeyyiz olur. Beyit:

متحد بودیم با شاهِ وجود　　رنگِ غیریت بکلی محو بود

[Hazret-i Şâh-ı vücûd, Cenâb-ı Vâcibü'l-vücûd ve Mûcid-i külli mevcûd hazretleriyle taayyün-i evvel rütbesinde إِنَّ اللّـهَ مَعَنَـا ma'nâ-yı hakîkîsi üzere hazret-i ulûhiyyette ittihâd üzere idik; ve imtiyâz-ı gayriyyet-i hükm-i taayyünî gerek aynen ve gerek ilmen, külliyen mahv u muzmahil olmuş idi.][217]

Zuhûr ve temeyyüz, ibtidâ taayyün-i evvel mertebesinde husûle gelmiştir. Çünkü bu mertebede zât-ı Hakk'ın yine kendi zâtına olan ilk tecellîsiyle a'yânın suver-i ilmiyyesi peydâ oldu; ve her bir sûret, husûsiyyât-ı zâtiyyeleriyle birbirinden ayrıldılar. Bunların aralarında zâtî ve sıfâtî olan [5/22] birtakım münâsebet iktizâsınca taârüf, ve adem-i münâsebet hasebiyle de tenâkür vâki' olur. Binâenaleyh Hz. Fahr-i âlem (s.a.v.) Efendimiz'in [Ervâh اَلْأَرْوَاحُ جُنُودٌ مُجَنَّدَةٌ فَمَا تَعَارَفَ مِنْهَا ائْتَلَفَ وَمَا تَنَاكَرَ مِنْهَا اخْتَلَفَ cünûd-i mücennededir; onlardan taârüfü olanlar i'tilâf ederler, tenâkürü olanlar ise ihtilâf eylerler.] hadîs-i şerîfinde beyân buyurulan âlem-i ervâhdaki taârüf ve tenâkür, hazret-i ilmiyyedeki taârüf ve tenâkürün netîcesi olduğu gibi, bu içinde bulunduğumuz hazret-i şehâdetteki taârüf ve tenâkür dahi âlem-i ervâhdaki taârüf ve tenâkürün netîcesidir. Nitekim Hz. Mevlânâ (r.a.) efendimiz buyururlar:

جانِ من و جانِ ترا پیش ازین　　سابقهٔی بود که گشت آشنا
الفتِ امروز ازان سابقه است　　گرچه فرامش شد آنها ترا

Tercüme:
Cânımızda var idi evvelce
Bir taârüf ki tanıştık burada

217 Beyit Abdurrahman Câmî'ye, aktardığımız tercüme Hoca Neş'et'e âittir. Bk. Arslan, *Neş'et Süleyman Efendi Terceme-i Şerh-i Dü Beyt*, s. 110. İsmâil Ankaravî de *Mesnevî*'nin ikinci beytini şerhederken Câmî'nin bu beytine yer vermiştir.

Bugünün ülfeti mâzîdendir
Sen unuttun onu lâkin arada[218]

فَمِنَّا مَن يَعْرِفُ أنَّ في الحقِّ وَقَعَتْ هذه المعرفَةُ لَنَا بِنَا، ومِنَّا مَن يَجْهَلُ الحَضْرَةَ الَّتي وَقَعَتْ فيها هذه المَعْرِفَةُ بِنَا، ﴿أَعُوذُ بِاللّٰهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ﴾.

Bizden ba'zımız, bize muhakkak bu ma'rifetin, a'yânımızın i'tâsı sebebiyle, Hak'ta vâki' olduğunu bilir; ve bizden ba'zımız, bu ma'rifetin, husûsiyyât-ı zâtiyyemizin i'tâsı sebebiyle, bize hazret-i ilm-i ilâhîde vâki' olduğunu câhildir. "Ben câhillerden olmamdan Allâh'a sığınırım." (Bakara, 2/67)

Ya'ni keşf-i sânîde, Hakk'ın âyîne-i vücûdunda, libâs-ı taayyüne bürünerek zâhir olan bizim suver-i imkâniyyemizden ba'zımız, dünyâ dediğimiz âlem-i histe, bâlâda zikrolunan ma'rifetin bize bizim a'yânımızın i'tâsı sebebiyle, Hak'ta olduğunu bilir. Meselâ âyînenin sathında müteayyin olan bir sûretin hâriçte vücûdu yoktur. Fakat sûret sahîbinin âyîneye muntabi' olan sûreti onun [5/23] hâriçte olan sûret-i mahsûsası hasebiyledir.

Keşf-i evvelde ise, Hakk'ın vücûdu, a'yân-ı kevniyye âyînelerinde, o a'yânın hâllerine göre zâhirdir. Ya'ni her birerlerimizin vücûdu birer "ayn-ı kevnî"dir; ve birer âyîne mesâbesindedir. Bizim âyînelerimizde Hakk'ın vücûdu bizim hâllerimizin iktizâsına göre zâhir olur; ve her birerlerimizin hakāyıkı olan a'yân-ı sâbitemiz dahi, Hakk'ın vücûdunda, Hakk'ın hasebiyle değil, ancak kendilerinin husûsiyyât-ı zâtiyyeleriyle ve isti'dâdât-ı mahsûsalarıyla zâhirdir. Bizden ba'zılarımız, suver-i ilmiyyeden ibâret olan bu a'yân-ı sâbite âlemindeki taârüfü bilmez. Onların bu cehilleri, ya ilm-i ilâhîdeki ayn-ı sâbitelerinin bu ma'rifete isti'dâdları olmamasındandır; veyâhud insan sûretine gelinceye kadar, her geçtiği mertebe-i kevniyyenin rengine boyanarak, tabîat örtülerinin ve evsâf-ı cismâniyyenin altında zebûn kalmalarından ve bu sebeble umûr-i hasîseye inhimâk eylemelerindendir. Hazret-i ilmiyyeyi bilmediklerinden, Hakk'ın vücûdunda a'yân-ı

218 *Dîvân-ı Kebîr*, I, s. 635 [beyit: 16528 vd. (Füruzânfer neşri: 8. tercî')]. Krş. *Dîvân-ı Kebîr* (trc. Abdülbâki Gölpınarlı), V, s. 12 (beyit: 73-74).

sâbiteyi müşâhede edemezler. Onlar ancak keserât-ı halkıyyeyi, ya'ni dağları, deryâları, ağaçları, ayları, güneşleri, yıldızları, hayvânâtın envâını, elektrikleri, şimendüferleri, topları, tüfenkleri ve her türlü ihtirâât-ı fenniyyeyi müstakillü'l-vücûd zannederler. Bu ta'dâd olunan eşyâ-yı kevniyyeden başka gördükleri bir şey yoktur. Ne bunlarda Hakk'ı ve ne de bunların Hakk'ın vücûdu içinde olduğunu müşâhede edemezler. Hak Teâlâ bunlar hakkında يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ عَنِ الْآخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ (Rûm, 30/7) [Onlar hayât-ı dünyânın zâhirini bilirler; hâlbuki onlar âhiret hayâtından gāfildirler.] buyurur. İşte bunlar, Hak'tan mahcûb ve Hakk'ın kapısından matrûd olan ehl-i Celâl'dir. Hz. Şeyh (r.a.) bu hâlden Hakk'a sığınır. [5/24]

Velâkin bizden ba'zılarımız, keşf-i evvel hâlinde, a'yân-ı sâbitede Hakk'ı müşâhede ederler. Bunlar Celâl'den Cemâl ile; ve halktan Hak ile muhtecib olan ehl-i Cemâl'dir; ve ıtlâk-ı zâtîde bekā bulan ekâbir-i müheyyemîndir. Cemâl'in Celâl'i onları müheyyem etmiş, ifrât-ı aşka düşürmüştür.

Yine bizden ba'zılarımız, keşf-i sânî hâlinde, a'yân-ı sâbitede Hakk'ın vücûdunu müşâhede etmekle berâber, Hakk'ın vücûdunda dahi a'yân-ı sâbitenin sûretlerini görürler. Binâenaleyh bu tâife-i celîle Cemâl'den Celâl ile; ve Celâl'den dahi Cemâl ile; ve Hak'tan halk ile; ve halktan dahi Hak ile muhtecib olmayan ehl-i kemâldir. Bunlar hakkında Hak Teâlâ رِجَالٌ لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ (Nûr, 24/37) [Ricâl vardır ki, onları ticâret ve alış veriş Allâh'ın zikrinden meşgūl etmez.] buyurur.

وبالكَشْفَيْنِ مَعًا ما يَحْكُمُ علينا إلَّا بِنَا، لا، بَلْ نحن نَحْكُمُ علينا بِنَا، ولَكِن فيه.

> Ve iki keşf ile berâber Hak bizim üzerimize, ancak bizim ile hükmeder. Hayır, belki biz, bizim üzerimize bizim ile hükmederiz; velâkin Hak'ta hükmederiz.

Ya'ni iki keşf ile, Hak bizim a'yânımız üzerine, dünyâda ve âhirette, saâdet ve şekāvet, idbâr ve ikbâl, ve noksan ve kemâl ile, ancak ayn-ı sâbitemizin husûsiyyet-i zâtiyyesinin muktezâsına ve onun verdiği hükme göre hükmeder. Bu iki keşften keşf-i evvelin verdiği ma'rifet, a'yân âyînelerinde Hakk'ın suver-i muhtelife ile zuhûru ve tecellîsi, a'yân-ı sâbitemizin husûsiyyât-ı zâtiyyeleri ve isti'dâdât-ı gayr-i mec'ûleleri hasebiyle olmasıdır: Ve

keşf-i sânînin verdiği ma'rifet dahi vücûd-ı Hak âyînesinde a'yân-ı sâbite sûretlerinin zuhûru onların muktezâları hasebiyle olmasıdır. [5/25] Bu iki keşfin birden verdiği ma'rifet bu olur ki: Hak ezelen bizim a'yân-ı sâbitemiz üzerine; ve ebeden dahi a'yân-ı vücûdiyyemiz üzerine, ancak isti'dâdımızla kendisinden taleb ettiğimiz veyâ onun üzerine ibtidâen hükmettiğimiz şeyle hükmeder; ve bu sûrette a'yânımız üzerine biz hükmetmiş oluruz. Velâkin bizim, bizim üzerimize, bizimle olan bu hükmümüz Hakk'ın vücûdunda olduğumuz hâlde vâki' olur. Çünkü biz Hakk'ın şuûnât-ı zâtiyyesi ve niseb-i ilmiyyesinin sûretleriyiz; ve bu hüküm sırr-ı kadere mübtenîdir.

فلِذَلِكَ قال تعالى: ﴿فَلِلّٰهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ﴾، يعني على المَحْجُوبِينَ، إذْ قالوا لِلْحَقِّ لِمَ فَعَلْتَ بِنَا كذا وكذا مِمَّا لا يُوَافِقُ أغْرَاضَهُمْ، ﴿فَيَكْشِفُ لَهُمْ عَنْ سَاقٍ﴾، وهو الأمرُ الَّذي كَشَفَه العَارِفُونَ هُنَا، فَيَرَوْنَ أنَّ الحقَّ ما فَعَلَ بِهِمْ ما ادَّعُوه أنَّه فَعَلَه وأنَّ ذلك منهم، فإنَّه ما عَلِمَهُمْ إلَّا على ما هُمْ عليه، فَتُدْحَضُ أي تُبْطِلُ حُجَّتُهُم وتَبْقَى الحُجَّةُ البَالِغَةُ لِلّٰهِ.

Bunun için Allah Teâlâ فَلِلّٰهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ (En'âm, 6/149) buyurdu. Ya'ni "Mahcûbîn üzerine Allah için hüccet-i bâliğa sâbittir" dedi. Vaktâki mahcûbîn, ağrâzlarına muvâfık olmayan şeyden nâşî, Hakk'a: "Niçin bize şöyle böyle yaptın?" derler. İmdi Hak, "onlar için sâkı keşfeder" (Kalem, 68/42); ve "sâk", ârif olanların burada keşfeylediği emrdir. Binâenaleyh mahcûbîn, Hakk'ın onlara iddiâ ettikleri şeyi etmediğini ve ettiği şeyin onlardan olduğunu müşâhede ederler. Zîrâ Hak onları, ancak hazret-i ilmiyyede sâbit oldukları şey üzerine bildi. Böyle olunca mahcûbînin hüccetleri bâtıl ve "hüccet-i bâliğa" Allah için sâbittir.

Ya'ni ehl-i Celâl, dünyâda kendilerinden sâdır olan ef'âle mukābil, nefislerine mülâyim gelmeyen cezâ ile muâhaze olundukları vakit Hakk'a; "Niçin bize böyle ikāb ediyorsun? Bizden sâdır olan ef'âl, ancak senin ezelde takdîr ettiğin şeydir. Şimdi bu ef'âl-i mukadderemizden dolayı bizi muâhaze edip ikāb etmek zulümdür!" derler. Hak Teâlâ dahi onlara "sâk"ı, ya'ni a'yân-ı sâbitelerinin gayr-ı mec'ûl olan isti'dâdâtını keşfeder; ve bu hâlde Hakk'ın onlara iddiâ ettikleri vech ile zulüm etmediğini; ve belki

isti'dâd-ı ezelîleri mûcibince ne istemiş iseler onları [5/26] verdiğini; ve işledikleri ef'âlin kendilerinden olduğunu görürler. Ve وَمَا ظَلَمَهُمُ اللّٰهُ وَلٰكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ (Nahl, 16/33) [Biz onlara zulmetmedik, velâkin onlar nefislerine zulmeder oldular.] mâsadakı olan hâl zâhir olur. Zîrâ Hak'tan onlar üzerine cârî ve vâki' olan fiil, onların muktezâları hasebiyledir; yoksa cebren değildir. Ve Hak isti'dâdları hasebiyle her şeye vücûd ifâza buyurur; ve onların takāzâ ve talebi üzerine icrâ-yı hükm ve izhâr-ı fiil eyler. لَا يُسْأَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْأَلُونَ (Enbiyâ, 21/23) [Allah işlediğinden mes'ûl değildir, onlar mes'ûldür.] âyet-i kerîmesi mûcibince Hakk'a, "Niçin onların taleblerini is'âf eyledin?" diye suâl olunmaz. Zîrâ yed-i Feyyâz'da aslâ buhl yoktur; kim ne isterse onu verir. Bu husûsta ancak tâlibler mes'ûldür. Ve keşf-i "sâk", ya'ni a'yân-ı sâbitenin isti'dâdına ıttılâ', ehl-i hicâb ve Celâl için mevtın-ı âhirete mahsustur. Fakat neş'et-i âhiret üzerine olan ehl-i ma'rifet, mevtın-ı dünyâda dahi keşf-i "sâk" edip emri müşâhede ederler. İmdi bu keşf-i "sâk" hîninde ehl-i hicâbın "Bizim fiilimiz Hakk'ın takdîri iledir" diyerek ikāme ettikleri hüccet, Hak Teâlâ hazretlerinin "Benim takdîrim kudretime; ve kudretim irâdeme; ve irâdem ilmime; ve ilmim dahi sizin gayr-ı mec'ûl olan isti'dâdât-ı ma'lûmenize tâbi'dir" diyerek ikāme buyurduğu hüccetle ibtâl buyurulur; ve hüccet Hak için sâbit olur.

فإنْ قُلْتَ فما فائدةُ قولِه: ﴿فَلَوْ شَاءَ لَهَدَاكُمْ أَجْمَعِينَ﴾ قُلْنَا، «لَوْ» حَرْفُ امْتِنَاعٍ لِامْتِنَاعٍ، فما شَاءَ إلا ما هو الأمرُ عليه.

İmdi eğer sen diyecek olur isen ki: "Şu hâlde Hakk'ın فَلَوْ شَاءَ لَهَدَاكُمْ أَجْمَعِينَ (En'âm, 6/149) [Eğer Cenâb-ı Hakk'ın meşiyyeti taalluk ede idi, hepinize hidâyet ederdi.] kavlinin ne fâidesi vardır?" Biz deriz ki: «لَوْ» [lev] harf-i imtinâ'dır, imtinâ' içindir. Binâenaleyh Hakk'ın meşiyyeti, emr ne üzerine ise o şey üzerine taalluk etti.

Ya'ni sen îrâd-ı suâl ile diyecek olursan ki: Bâlâda zikrolunduğu üzere bizim üzerimize hâkim olan mâdemki bizim a'yânımızdır; Hak ise, ancak a'yânımızın muktezâsına göre ifâza-i vücûd ediyor, şu hâlde Hakk'ın "Eğer Hakk'ın meşiyyeti taalluk ede idi, hepinize hidâyet ederdi" (En'âm, 6/149) kavlinde ne fâide vardır? Zîrâ bu kelâmdan hidâyetin ancak meşiyyet-i

Hak ile vâki' olduğu anlaşılmaktadır. [5/27]

Biz cevâben deriz ki: فَلَوْ شَاءَ [Eğer Hakk'ın meşiyyeti taalluk ede idi] deki لَوْ [lev] harf-i imtinâ'dır. Bir şeyin imtinâını mûcib olan diğer şeyin imtinâı için vaz'olundu. Ve âyet-i kerîmenin ma'nâ-yı münîfi لو شاء هِدَايَةَ الكُلِّ لَهَدَى، ولكن ما شاء لِعِلْمِه بِعَدَمِ اسْتِعْدَادِ الكُلِّ لِلْهِدَايَةِ فَمَا هَدَاهُم أجمَعِين ya'ni "Eğer küllün hidâyetine meşiyyeti taalluk ede idi, hidâyet eder idi. Velâkin hidâyet için küllün adem-i isti'dâdına ilminden dolayı cemîine hidâyet etmedi" sûretindedir. Binâenaleyh hidâyetin mümteni' olmasından dolayı, şart-ı mümteni' olan "lev" meşiyyete dâhil oldu.

ولكنَّ عَيْنَ المُمْكِنِ قَابِلٌ للشَّيءِ ونَقِيضِه في حُكمِ دَليلِ العقلِ، وأيُّ الحُكْمَيْنِ المَعْقُولَيْنِ وَقَعَ ذلك هو الأمرُ الَّذي كان عليه المُمْكِنُ في حالِ ثُبُوتِه، ومَعْنَى ﴿لَهَدَاكُمْ﴾ لَبَيَّنَ لَكُمْ، وما كُلُّ مُمْكِنٍ مِن العالَمِ فَتَحَ اللّٰهُ عينَ بَصِيرَتِه لِإِدْرَاكِ الأمرِ في نفسِه على ما هو عليه، فمِنْهُم العالِمُ والجاهلُ.

Velâkin aklın delîli hükmünde, mümkinin "ayn"ı, bir şeye ve onun nakîzine kābildir. Ve ma'kūl olan iki hükümden hangisi vâki' olursa, o hüküm sübûtu hâlinde onun üzerine bulunduğu emrdir. Ve لَهَدَاكُمْ [Size hidâyet ederdi.] kelimesinin ma'nâsı لَبَيَّنَ لَكُمْ [Size beyân eylerdi.]dür. Velâkin âlemden her mümkinin, kendi nefsinde emr, ne şey üzerine sâbit olduğunu idrâk etmesi için, Allah Teâlâ ayn-ı basîretini açmadı. Binâenaleyh onların ba'zısı âlim ve ba'zısı câhildir.

Ya'ni akıl, nefsinde, hakîkati bulunduğu hâl üzere idrâkten mahcûb ve âciz olduğundan, getirdiği delîl ile, ayn-ı sâbite-i mümkinin hidâyete ve onun nakîzi olan dalâlete kābiliyeti olduğuna hükmeder. Aklın bu hükmü, a'mâ olan kimsenin hükmüne benzer. Meselâ bir a'mânın nezdinde bir kimse bulunup sâkit olsa, o a'mânın bu kimse hakkındaki hükmü ikidir. O der ki: "Bu kimse Zeyd'dir veyâ Zeyd'in gayrıdır." Eğer gözü göre idi, hakîkat bir olduğundan "Bu Zeyd'dir" diye hükmedecek ve bu hükmü birden ibâret olacak idi; ve a'mânın bu hükümleri imkân hasebiyle sahîh olsa bile nefsü'l-emrde yalnız birisi hakîkattir. İşte ayn-ı mümkin dahi [5/28] bunun gibidir. Hakîkati, sâhib-i müşâhede olan kimse bilir. Bu bahsi biraz daha îzâh edelim:

Ma'lûmdur ki, a'yân-ı sâbite ilm-i ilâhîde sâbit olan esmâ-i ilâhiyyenin sûretleri ve mezâhiridir. Esmâ ve sıfât-ı ilâhiyye ise, kadîm olan zât ile kāim ve onun "ayn"ıdır. Bu sûrette a'yân-ı sâbite hakîkat cihetinden "zât"ın "ayn"ı olur. Zât ise bâkî, ezelî ve ebedîdir; ve ona fenâ ve adem ârız olmadığı gibi ca'l ve îcâd dahi târî olmaz. Binâenaleyh a'yân-ı sâbitenin isti'dâdâtı esmâ-i ilâhiyyenin muktezayâtı olduğundan mec'ûl değildir. Hâlbuki Hak Teâlâ hazretleri kavâbili, ancak isti'dâdlarına göre îcâd etti; ve vücûdda, ancak a'yânın i'tâ ettikleri şey vâki' oldu. A'yân-ı sâbite ise, ancak zâtlarının muktezâsını verdi; ve zât, bir şeyi ve onun nakîzini iktizâ etmez. Meselâ Hâdî isminin sûreti ve mazharı, ayn-ı mühtedîdir; ayn-ı dâll olamaz. Çünkü Hâdî isminin muktezâsı hidâyettir. Onun nakîzi olan dalâleti iktizâ etmez. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz ism-i Hâdî'nin mazhar-ı etemmi olduklarından مَنْ رَآنِي فَقَدْ رَآنِي فَإِنَّ الشَّيْطَانَ لَا يَتَمَثَّلُ بِي ya'ni "Beni gören, beni görmüştür. Zîrâ şeytan bana temessül etmez" buyururlar. Çünkü şeytan, Mudill isminin mazhar-ı etemmi olduğundan, bu ismin nakîzi olan Hâdî ismini kābil değildir. Maahâzâ aklın delîli hükmederken, "mümkin", bir şeyi ve onun nakîzini kabûl eder, der. Bu, onun imkân ile ittisâfından dolayıdır. Çünkü imkân, vücûd ve adem taraflarını mütesâviyen muktezîdir. Nitekim a'mâ, indinde hareket eden bir mahlûka "Ya hayvan veyâ insandır" diye iki hüküm verir. Bu iki hükümden hangisi vâki' olursa, o hüküm hakîkate mutâbıktır. Ve «لَهَدَاكُم» [Size hidâyet ederdi.], لَبَيَّنَ لَكُمْ [Size beyân eylerdi.] ma'nâsınadır. Ya'ni: Eğer Allâh'ın meşiyyeti taalluk ede idi, emrin ilm-i ilâhîde sübûtu hâlinde, ne şey üzerine sâbit olduğunu Hak cümlenize beyân eder idi, demek olur. [5/29]

فما شَاءَ، فما هَدَاهُم أَجْمَعِين ولا يَشَاءُ، وكَذَلِكَ ﴿إِنْ يَشَأْ﴾، فَهَلْ يَشَاءُ، هذا ما لا يَكُونُ.

İmdi, Hak dilemedi, onların kâffesine hidâyet etmedi ve dilemez de; إِنْ يَشَأْ [Eğer dilerse...] kavli dahi böyledir. Hiç diler mi? Bu olmaz şeydir.

Ya'ni Hak onların kâffesine hidâyet etmeği ezelde dilemedi ve ebedde dahi dilemez. إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ وَيَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ (İbrâhîm, 14/19) [Eğer dilerse

sizi giderir, yeni bir halk getirir.] âyet-i kerîmesindeki إِنْ يَشَأْ [Eğer dilerse...] kavli dahi لَوْ شَاءَ [Eğer dileysedi.] gibidir. "İn" (إِنْ) [Eğer] "lev" (لَوْ) [Eğer] ma'nâsınadır. Mâzî sîgası olan "şâe" (شَاءَ) [Diledi] kelimesindeki "lev" harf-i şartı imtinâ' için olduğu gibi, istikbâl sîgası olan "yeşe" (يَشَأْ) [Dilerse] kelimesindeki "in" (إِنْ) harf-i şartı dahi imtinâ' içindir. Ya'ni "ezelde ilm-i ilâhîde sâbit olduklarında, izhâblarına adem-i kābiliyyetleri olduğundan, istikbâl olan ebedde dahi izhâblarına meşiyyetin taalluku mümteni' oldu", demek olur. Cenâb-ı Şeyh (r.a.) inkârı mutazammın olan istifhâm ile "Hiç diler mi?" buyururlar. Ya'ni ezelde, cümlesinin a'yânı hidâyeti taleb etmediği hâlde, hiç onların hidâyetine ebedde meşiyyet-i ilâhiyye taalluk eder mi? Elbette etmez. Zîrâ bu olmayacak bir şeydir ve mümteni'dir, demektir.

فَمَشِيئَتُه أحديَّةُ التَّعَلُّقِ، وهي نِسْبَةٌ تَابِعَةٌ للعِلمِ، والعِلمُ نسبةٌ تابعةٌ للمَعْلُومِ، والمعلومُ أنت وأحْوَالُك، فليس لِلعِلمِ أثَرٌ في المعلومِ، بَلْ لِلمعلومِ أثرٌ في العالِمِ، فَيُعْطِيه مِن نَفْسِه ما هو عليه في عَيْنِه.

Böyle olunca, Hakk'ın meşiyyeti ahadiyyetü't-taalluktur. O da ilme tâbi' olan bir nisbettir; ve ilim dahi ma'lûma tâbi' olan bir nisbettir; hâlbuki ma'lûm sensin ve senin ahvâlindir. Binâenaleyh ilim için ma'lûmda eser yoktur. Belki ma'lûm için âlimde eser vardır. Şu hâlde, ma'lûm kendi nefsinden, "ayn"ında sâbit olduğu şeyi Hakk'a i'tâ eder.

Ya'ni meşiyyet-i zâtiyyenin, ma'lûmât-ı ilâhiyyenin kâffesine taalluku ve nisbeti ahadiyet üzere ve ale's-seviyyedir. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: وَمَا أَمْرُنَا إِلَّا وَاحِدَةٌ كَلَمْحٍ بِالْبَصَرِ (Kamer, 54/50) [Ve bizim emrimiz, birdir, ancak bir göz kırpış, bir göz yumup açış gibi tezdir.] Fakat her bir ma'lûm zâtının isti'dâdına göre, o meşiyyet-i vâhide olan tecellî-i zâtîden, kendisine mahsûs olan hissesini ve nasîbini alır; ve her ma'lûmun isti'dâdı muhtelif olduğundan, taalluk-ı vâhid dahi mütenevvi' olur. [5/30] Meselâ şemsin ziyâsı ahadiyyetü't-taalluktur. Fakat pencerelerinin camı yeşil, kırmızı, mâvi, sarı, mor renkte olan bir hâneye mütecellî olduğu vakit derûn-i hâneye giren ziyâlar mütenevvi' olur. Bu tenevvü' ise camların isti'dâdât-ı mütefâvitesinden münbaisdir. Yoksa ziyâ-i şems, her mahalle ale's-seviyye bir renkte mütecellîdir.

"Meşiyyet" dediğimiz şey "ilm"e ve ilim de "ma'lûm"a tâbi' olan birer nisbettir. Zîrâ ma'lûm olmayan bir şeye irâde ve meşiyyetin taalluku mümkin olmadığı gibi, ortada "bilinen" bir şey olmadıkça "bilmek" keyfiyeti dahi hâsıl olmaz. Daha açıkçası, bir şeyi "istemek" onu bilmeğe mütevakkıftır. Çünkü bilinmeyen bir şeyi dilemek mümkin olmaz; ve bir şeyi bilmek için dahi ma'lûmun sûret-i muayyenesi mevcûd olmak lâzımdır. İşte ma'lûm sensin ve senin ayn-ı sâbitenin ahvâlidir; ve ayn-ı sâbite yekdîğerinin nakîzi olan iki şeyden birisinin vücûdunu iktizâ eder. Ya'ni hidâyet ve dalâletten birisini muktezîdir. Binâenaleyh meşiyyet dahi, o hükm-i vâhide taalluk eyler. Bu sûrette, a'yân-ı sâbiteden her birisi, Hakk'a ne hüküm i'tâ etmiş ise kendisi o hüküm ile Hakk'ın ma'lûmu olur. İşte bu sebebden dolayı "ilm"in "ma'lûm" üzerine bir te'sîri yoktur; belki "ma'lûm"un "âlim" üzerine te'sîri vardır. Zîrâ ma'lûm, lisân-ı hâl ile âlime "Ben şu hâl üzerine sâbitim. Sen beni bu sâbit olduğum hâl üzerine bil!" der; ve nefsinden, "ayn"ında sâbit olduğu şeyi Hakk'a i'tâ eder.

وما وَرَدَ الخِطابُ الإلهِيُّ إلا بِحَسَبِ ما تَوَاطَأَ عليه المُخاطَبُون وما أعْطَاه النَّظَرُ العقلِيُّ، وما وَرَدَ الخطابُ على ما يُعْطِيه الكَشْفُ، ولذلك كَثُرَ المُؤْمِنُونَ وقَلَّ العارِفُون أصحابُ الكُشُوفِ.

Ve hitâb-ı ilâhî, muhâtablar ne şey üzerine tevâfuk ettilerse, ancak o şey hasebiyle ve nazar-ı aklînin i'tâ ettiği şey hasebiyle vârid oldu. Hitâb-ı ilâhî, keşfin i'tâ ettiği şey üzerine vârid olmadı. İşte bundan dolayı mü'minler çok ve ashâb-ı küşûf olan ârifler az oldu.

Ya'ni eşhâs-ı insâniyyenin ekseri ukalâdan ve nazar-ı fikrî ashâbından olduklarından فَلَوْ شَاءَ لَهَدَاكُمْ أَجْمَعِينَ (En'âm, 6/149) [Eğer Cenâb-ı Hakk'ın meşiyyeti taalluk ede idi, hepinize hidâyet ederdi.] ve وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَآمَنَ مَنْ فِي الْأَرْضِ (Yûnus, 10/99) [Eğer Rabb'inin meşiyyeti taalluk etseydi arz üzerinde olan herkes cümleten îmân ederdi.] ve emsâli olan hitâb-ı ilâhî onların ahvâline, ya'ni muktezâ-yı ukūlüne, göre vârid oldu; keşfin îcâbâtına göre vârid olmadı. Zîrâ [5/31[a]] nazar-ı aklî ashâbının isti'dâdâtı buna vefâ etmez; ve sırr-ı kadere vâkıf, ashâb-ı küşûftan olan ârifîn ise azdır; ve tavr-ı ma'rifet, tavr-ı idrâk-i aklînin fevkindedir; ve tavr-ı ma'rifet ise, hakāyık-ı

umûru, olduğu vech üzere keşiftir.

﴿وَمَا مِنَّا إِلَّا لَهُ مَقَامٌ مَعْلُومٌ﴾، وهو ما كُنْتَ به في ثُبُوتِكَ ظَهَرَتْ به في وجودِك.

"Ve bizden ancak bir makām-ı ma'lûmu olmayan bir kimse yoktur." (Sâffât, 37/164) Ve makām-ı ma'lûm, sübûtunda onunla olduğun ve vücûdunda onunla zâhir bulunduğun şeydir.

Ya'ni, bizim müteayyin olan vücûdlarımızdan hiçbir vücûd yoktur ki, onun bir makām-ı ma'lûmu bulunmasın; ve ister âriflerden olsun, ister efrâd-ı sâireden olsun, hiçbirisi bu makām-ı ma'lûmunu tecâvüzle onun hâricine çıkamaz. Çünkü makām-ı ma'lûm, senin ilm-i ilâhîde sübûtun hâlinde mütelebbis olduğun şeydir ki, sen bu vücûd-ı hâricînde dahi o şeyle zâhir oldun. Binâenaleyh bir kimsenin ilm-i ilâhîde makāmı, her şeye akıl vâsıtasıyla vukūfu iktizâ etse, vücûd-ı hâricîde, ya'ni bu dünyâda dahi o makāmının, ya'ni âlet-i aklın zebûnudur. Bu zümre her şeyi kendi akıllarıyla kıyâs ederler; ve akıllarına mutâbık gelmeyen şeyi reddederler. Hâlbuki akıl idrâk-i hakāyıktan âcizdir. Hükemâ ile ehl-i zâhir olan ulemânın hâlleri meydandadır. Hattâ İmâm-ı Fahreddîn-i Râzî (rahmetullâhi aleyh) gibi kibâr-ı ulemâdan bulunan bir zât bile aklın zebûnu olup kalmıştır. Nitekim Hz. Mevlânâ (r.a.) efendimiz *Mesnevî-i Şerîf*'lerinde buyururlar:

اندر این بحث گر خرد ره بین بدی فخرِ رازی راز دانِ دین بدی

Tercüme: "Eğer akıl bu bahiste yol görücü olaydı, Fahreddîn-i Râzî dînin sırrını bilici olurdu."[219]

Bu böyle olduğu gibi bir kimsenin ilm-i ilâhîde makāmı, keşfen sırr-ı kadere vukūfu iktizâ eylese, [5/31b] vücûd-ı hâricî olan bu dünyâda dahi, o sûretle zâhir olur; ve sâika-i cehl ile Allâh'a i'tirâz etmez. Velhâsıl ilm-i ilâhîde olan sübût üzere vücûd-ı hâricîde zâhir olmak meşiyyet-i ilâhiyye iledir; ve meşiyyet ise ancak ilm-i ilâhîde olan sübût üzerine taalluk eder; ve ilm-i ilâhîde olan a'yân-ı sâbitenin hasâisi muhtelif olduğundan, meşiyyetin taalluku dahi muhtelif olur. İşte bu sebebden nâşî meşiyyet-i ilâhiyye

219 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, X, s. 603-605 (beyit: 4139).

kâffenin hidâyetine taalluk etmedi. Zîrâ efrâddan her bir ferd bir makām-ı ma'lûm sâhibidir, oradan çıkamaz. Binâenaleyh hidâyete isti'dâdı olmayan şahsın hidâyetine, meşiyyet-i ilâhiyye de taalluk etmez.

İmdi ma'rifet-i vücûdda, meşârib ve ezvâk bu makām-ı ma'lûm iktizâsınca muhtelif olup ba'zısı, Hak için vücûd isbât ederek, halkı Hak'ta müşâhede ettiği; ve ba'zısı halk için vücûd isbât edip Hakk'ı halkta gördüğü; ve ba'zısı da bir vech ile Hakk'ı ve bir vech ile halkı isbât eylediği cihetle Cenâb-ı Şeyh (r.a.) bu ezvâk-ı muhtelifeyi, sîga-i şartıyye isti'mâliyle cümel-i âtiyede beyân buyururlar:

هـذا إنْ ثَبَـتَ أنَّ لَـكَ وجـودًا، فـإنْ ثَبَـتَ أنَّ الوجـودَ لِلحـقِّ لا لَـكَ، فالحُكْـمُ لـك بـلا شَـكٍّ فـي وجـودِ الحـقِّ، وإنْ ثَبَـتَ أنَّـك المَوْجُـودُ، فالحُكْـمُ لـك بـلا شـكٍّ، وإنْ كان الحَاكِـمُ الحَـقَّ فليـس لـه إلا إفَاضَـةُ الوجـودِ عَلَيْـكَ، والحُكْـمُ لَـكَ عليـك.

Bu, senin için vücûd olduğu sâbit olursa böyledir. Ve eğer sâbit olacak olursa ki, tahkîkan vücûd Hak içindir, senin için değildir; binâenaleyh hüküm, vücûd-ı Hak'ta şübhesiz senin için sâbittir. Ve eğer sâbit olacak olursa ki, tahkîkan sen mevcûdsun; o hâlde hüküm bilâşek senin içindir. Ve eğer hâkim Hak olacak olursa, bu hâlde Hak için senin üzerine ifâza-i vücûddan gayrı yoktur; ve senin üzerine olan hüküm, senin için sâbittir.

Ya'ni bu makām, Hak'la berâber senin için vücûd sâbit olursa, hâsıldır. Ya'ni senin ma'dûm olan ayn-ı sâbitenin âyînesinde, Hakk'ın vücûdu bu ayn-ı sâbitenin muktezâsına göre müteayyin olup, o sûret-i ilmiyye vücûd-ı hâricîde, ya'ni âlem-i şehâdette, zâhir olduğu vakit, [5/32] senin için vücûd sâbit olursa, bu makām sana izâfe olunur. Ve eğer tafsîli yukarıda geçen keşf-i evvelin i'tâ ettiği ma'rifet üzere, a'yân-ı sâbite âyînelerinde müteayyin bulunan ve bu taayyün muktezâsına göre vücûd-ı hissîde zâhir olan vücûd-ı Hakk'ın, müteayyin için olduğu sâbit olursa, bilâ-şek Hakk'ın vücûdunda hüküm senin için hâsıl olur. Çünkü senin ayn-ı sâbiten husûsiyyet-i zâtiyyesiyle, kendisinde zâhir olan Hakk'a bir hüküm i'tâ etti. Hak dahi o hüküm ile onda zâhir oldu. Vâhidin vücûdu min-haysü'z-zât vâhiddir;

onda taaddüd yoktur. Ve kezâlik tecellî dahi zâttan ibtidâen vahdet üzere zuhûr eder. Fakat a'yân âyînelerinin ihtilâf ve tenevvüü, vücûd-ı Hak'ta taaddüd ve tekessür izhâr eyler. Bu sûrette vücûd Hakk'ın, hüküm ise a'yânındır. A'yân ise çekirdeğin içindeki ağaç gibi ma'dûmdur.

Ve eğer yine tafsîli bâlâda mürûr eden keşf-i sânînin i'tâ ettiği ma'rifet üzere, Hakk'ın vücûdu a'yân âyînelerinde, bu a'yânın muktezâlarına göre zâhir olup, bunlar yekdîğerinden mütemeyyiz olduğu vakit, senin "ayn"ın üzerine ifâza edilmiş olan nûr-i vücûd ile senin mevcûd olduğun ve vücûd-ı mutlakın senin "ayn"ında takayyüdü i'tibâr olunursa, bilâ-şek hüküm, senin için hâsıldır. Çünkü sen, hükm-i mahsûs ile senin "ayn"ın üzerine hükmetmesini, isti'dâdın hasebiyle Hak üzerine hükmedersin.

Ve eğer sana vücûd vermesi hasebiyle, senin üzerine hâkim Hak olacak olursa, Hakk'ın hükmü, senin üzerine ancak ifâza-i vücûd etmekten ibâret olmuş olur; ve senin "ayn"ın üzere hüküm, yine senin tarafından vâki' olur. Çünkü senin ayn-ı sâbitenin isti'dâd-ı mahsûsu, Hakk'a ne hüküm vermiş ise, Hak bu ayn-ı sâbiten üzerine ancak o hüküm ile hükmeder.

فَلَا تَحْمَدْ إلا نفسَك وَلَا تَذُمَّ إلا نفسَك.

İmdi sen, ancak nefsine hamd et ve ancak nefsini zemm eyle!

Ya'ni senin ayn-ı sâbiten [5/33] saâdet ve kemâli iktizâ edip Hakk'a, lisân-ı hâl ile "Benim üzerime saâdet ve kemâl ile hükmeyle!" diye hükmeylemiş; ve binâenaleyh vücûd-ı hâricîde, ya'ni bu dünyâda, o hükm-i ezelînin eseri sende saâdet ve kemâl sûretinde zâhir olmuş ise, bundan dolayı ancak nefsine hamd et; çünkü hüküm senindir; ve eğer ayn-ı sâbiten şekâveti ve noksânı iktizâ edip, Hakk'a bu hükmü verdiği için, bu âlemde de sen şekâvet ve noksan üzerine isen, bundan dolayı dahi ancak kendi nefsini zemm et; çünkü hüküm, yine senindir.

Hidâyet ve dalâlet ve hayır ve şer ve her şey, ifâza-i vücûd i'tibâriyle Hak'tandır. Yoksa a'yân-ı sâbite, Hakk'a ne hüküm vermiş ve Hak'tan ne istemiş iseler, o zuhûr ettiği için bunların cümlesi a'yândandır. Binâenaleyh eğer zulüm vâki' olursa halktandır, Hak'tan değildir. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ (Nahl, 16/118) [Biz onlara

zulmetmedik, velâkin onlar nefislerine zulmettiler.]

وما يَبْقَى للحَقِّ إلا حَمْدُ إفاضَةِ الوجودِ، لأنَّ ذلك له لا لَكَ، فأنْتَ غِذَاؤُه بالأحْكَامِ، وهو غِذَاؤُكَ بالوُجُودِ.

Ve Hak için, ifâza-i vücûd hamdinden gayrı bir şey bâkî kalmaz. Zîrâ bu O'nun içindir, senin için değildir. İmdi sen ahkâm ile O'nun gıdâsısın; ve O vücûd ile senin gıdândır.

A'yân ademiyet üzerine olup, Hak Teâlâ onlara ifâza-i vücûd etmiştir. Binâenaleyh sen, vücûd bulduğun ve zuhûr eylediğin için Hakk'a hamdedersin. Zîrâ vücûd ve zuhûrda senin medhalin yoktur. Maahâzâ a'yân, hakîkatte Hakk'ın gayrı olmadığından mehâmidin kâffesi yine Hakk'a râci' olur. İmdi sen hükmedip, Hakk'a dahi sana vücûd verdiği için, sen, hükümlerle [5/34] Hakk'ın gıdâsısın. Çünkü senin ayn-ı sâbitenin ahkâmı sûretlerine büründüğü hâlde zâhir olan, Hakk'ın vücûdudur. Binâenaleyh senin keyfiyetin ile zâhir olan Hakk'ın vücûdu, senin ayn-ı sâbitenin sûretiyle ve onun ahkâmı ile mütegaddî olur; ve gıdâ mütegaddînin vücûdunda hafî ve mütegaddî zâhir olduğu gibi, senin ayn-ı sâbitenin ahkâmı dahi vücûd-ı Hak'ta hafî ve Hak zâhirdir.

Ve kezâ sen Hakk'ın vücûdu ile zâhirsin; ve Hakk'ın vücûdu ile zâhir olan ayn-ı sâbitenin sûretinde Hak, hafîdir. Binâenaleyh sen, vücûd-ı Hak ile mütegaddîsin; ve sen zâhirsin; vücûd-ı Hak dahi bâtındır.

Burada "gıdâ" ta'bîri, mecâz tarîkiyle zikrolunmuştur. Çünkü gıdâ, nasıl ki mütegaddînin bekāsına ve kıvâmına ve zuhûr-ı kemâlâtına sebeb olur ise, a'yânın ahkâmı dahi o a'yânda zâhir olan vücûd-ı Hakk'ın kıvâm ve bekāsına sebebdir; ve kezâ Hak dahi vücûdu ile a'yânın kıvâm ve bekāsına sebebdir; ve gıdâ mütegaddîde muhtefî olduğu gibi, Hak mütegaddî misillü a'yânda zâhir ve a'yân gıdâ misillü Hak'ta muhtefîdir. Ve kezâ a'yân, Hak'tan vücûd bulup mütegaddî misillü zâhir ve Hak gıdâ misillü onlarda muhtefî oldu. Binâenaleyh a'yân, Hak üzerine ahkâm ile; ve Hak dahi a'yân üzerine vücûd ile hâkimdir.

فَتَعَيَّنَ عليه ما تَعَيَّنَ عليك، فالأمرُ مِنْهُ إليك ومِنْكَ إليه، غيرَ أنَّك تُسَمَّى

مُكَلَّفًا، وما كَلَّفَكَ إلا بما قُلْتَ له كَلِّفْنِي بِحَالِكَ وبِمَا أنتَ عليه، ولا يُسَمَّى الحقُّ مُكَلَّفًا (اسْمَ مَفعولٍ).

İmdi senin üzerine müteayyin olan şey, Hak üzerine müteayyin oldu. Binâenaleyh emr, Hak'tan sana ve senden Hakk'adır. Şu kadar ki sen mükellef tesmiye olursun. Hâlbuki Hak sana, ancak hâlin ile ve üzerinde bulunduğun isti'dâdla, "Bana teklîf et!", dediğin şeyle teklîf etti; ve Hak (ism-i mef'ûl olarak) mükellef tesmiye olunmaz. [5/35]

Ya'ni ezelde ayn-ı sâbitenin hükmü, Hak üzerine müteayyin olduğundan, Hak mahkûmün-aleyh oldu, sen de hâkim oldun. Ve kezâ vücûd-ı zâhirde senin vücûdunun üzerine Hakk'ın hükmü müteayyin olduğundan, sen mahkûmün-aleyh oldun, Hak da hâkim oldu. Bu sûrette hüküm Hak'tan sana râci'dir. Zîrâ senin ayn-ı sâbiten üzerine ifâza-i vücûd etmekle Hak senin üzerine hâkimdir; ve sen mahkûmsun. Ve yine hüküm, senden Hakk'a âittir. Zîrâ ayn-ı sâbiten, husûsiyyet-i zâtiyyesinin iktizâ ettiği hükmü Hakk'a i'tâ etmekle, sen Hak üzerine hâkimsin; ve Hak mahkûmün-aleyhdir. Binâenaleyh Hak ile a'yân bir vech ile hâkim ve bir vech ile mahkûmdur. Ancak Hak ile senin beyninde, mahkûmün-aleyh olmak husûsunda, şu kadar fark vardır ki, sana "ism-i mef'ûl" sîgasıyla "mükellef" tesmiye olunur ve Hakk'a olunmaz. Çünkü Hak üzerine hiçbir külfet târî olmaz.

Şiir:

فَيَحْمَدُنِي وَأَحْمَدُهُ وَيَعْبُدُنِي وَأَعْبُدُهُ

İmdi Hak bana hamdeder; ben de Hakk'a hamdederim. Ve Hak bana ibâdet eder; ben de O'na ibâdet ederim.

Ya'ni Hak, benim dâire-i vücûduma tahallülüne ve min-haysü'z-zât tagayyür etmeksizin, sûret-i ilâhiyyesiyle küllen ve tafsîlen bende zuhûruna ve benim onun kâffe-i esmâsına mazhar oluşuma hamdeder. Çünkü eğer ben olmasa idim, Hak bilinmez idi; ve ibâdet olunmaz idi; ve kendisine hamdedilmez idi; zuhûr-ı küllî ve tafsîlî ile zâhir olmaz idi. Celâ ve isticlânın kemâli husûl bulmaz idi. Nitekim Şems-i Mağribî buyurur. [5/36] Beyit:

ظهورِ تو بمنست و وجودِ من از تو وَلَسْتَ تَظْهَرُ لَوْلَايَ لَمْ أَكُنْ لَوْلَاكَ

Tercüme: "Senin zuhûrun benim iledir; benim vücûdum da Sen'dendir. Eğer ben olmasa idim, Sen zâhir olmazdın; ve eğer Sen olmasa idin, ben vücûd bulmaz idim." [220]

Ve kezâ Hâce Hâfız-ı Şîrâzî buyurur. Beyit:

سایهٔ معشوق اگر افتاد بر عاشق چه شد ما باو محتاج بودیم او بما مشتاق بود

Tercüme: "Ma'şûkumuz olan Hakk'ın zıllı, âşık olan bir mahlûkun üzerine düştü ise ne oldu? Çünkü biz vücûdda O'na muhtâc idik, O da zuhûrdabizemüştâkidi."[221]

Ve Hak bana hamdettiği gibi ben de Hakk'a hamdederim. Çünkü beni إِنَّ اللّٰهَ خَلَقَ آدَمَ عَلَى صُورَتِهِ [Allah Teâlâ âdemi sûreti üzerine halketti.] muktezâsınca kendi sûreti üzerine îcâd edip, "feyz-i akdes"i, nefes-i Rahmânî-i ahadiyyesi ile bana ifâza-i vücûd eyledi; ve cemî'-i kemâlât ile bende zâhir olup sûret-i ilâhiyyesini bana in'âm etti. Nitekim Benî Âdem'deki bu mazhariyete işâreten Cenâb-ı Sa'dî buyurur. Beyit:

نه فلك راست مسَلَّم نه ملك را حاصل آنچه در سرّ سویدای بنی آدم ازوست

Tercüme: "Cenâb-ı Mün'im'den in'âm olunan Benî Âdem'in sırr-ı süveydâsındaki şey, ne felek için müsellemdir, ne de melek için hâsıldır."[222]

Ve Hak bana ibâdet, ya'ni itâat eder. Zîrâ اُدْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ (Mü'min, 40/60) [Bana duâ ediniz; size icâbet edeyim!] muktezâsınca ben O'ndan taleb ederim, O da benim talebime icâbet eder. Ve ben taayyün-i evvel mertebesinde müteayyin olduğumda [5/37] beni rûhânî olan merâtibden ve cismânî olan etvâr ve istihâlâttan geçirerek insan sûretinde îcâd ve izhâr etti; ve sûret-i insâniyyeyi tesviye edip sûret-i ilâhiyye-i kemâliyye rûhunu nefhetmek için beni terbiye eyledi. Nitekim Cenâb-ı Mevlânâ (r.a.) bu etvâr ve istihâlâta işâreten *Mesnevî-i Ma'nevî*'lerinde buyururlar. *Mesnevî*:

از جمادی مردم و نامی شدم و ز نما مردم به حیوان بر زدم

220 Beyit Muhammed Şîrîn-i Mağribî'ye (v. 809/1407) âittir. Bk. *Dîvân-ı Şems-i Mağribî*, s. 143 (118. gazel).

221 Mehmed Vehbi Konevî, *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız*, I, s. 495.

222 *Külliyât-ı Sa'dî*, s. 787 (*Mevâiz* bölümü, 10. gazel).

مردم از حیوانی و آدم شدم　　پس چه ترسم کی ز مردن کم شدم

Tercüme: "Cemâdlık mertebesinden öldüm, nebât oldum; ve nebât mertebesinden öldüm, hayvan ile berâber oldum. Hayvanlıktan öldüm, Âdem oldum. Şu hâlde ölmekten ne korkayım, ne vakit ölmekten noksan oldum?"[223]

Hak bana ibâdet ettiği gibi ben de O'na ibâdet ederim. Çünkü bana in'âm ettiği sûret-i ilâhiyye-i cem'iyye-i kemâliyyeyi ve tecelliyât-ı esmâiyye ve zâtiyyeyi kabûl edip, o sûret ile onu izhâr ettim.

İmdi "ibâdet"in Hakk'a ıtlâkı sû'-i edebden münbais olmadığı gibi ashâb-ı sekrin kelâmı kabîlinden dahi değildir. Bu kelâm, ârif-i muhakkik ve vâris-i müdekkikin kelâmıdır. Ârifin kelâmı ise, usûl ve ma'rifet üzeredir. Ondan her ne tarîk üzere bir ibâre sâdır olsa edebe muvâfıktır. Âriften, erbâb-ı şek ve ashâb-ı sû'-i edebden sâdır olan kelâm sûretinde ibârât sâdır olsa bile, hükümde onlar gibi değildir. Çünkü ârif ihâta-i zâtiyyeye nâzırdır. Onun meşhedinde Hakk'ın kabûl etmeyeceği bir hüküm ve zâhir olmayacağı bir vasıf yoktur. Husûsiyle bu tâife-i aliyye (rahmetullâhi aleyh), esrâr-ı ilâhiyyeyi ashâb-ı isti'dâda tefhîm için, fünûn-i sâire erbâbınca vaz'edilen [5/38] birtakım ıstılâhât gibi, ıstılâhlar vaz'etmişlerdir; ve onların ıstılâhı mûcibince "ibâdet"ten murâd "îcâd" ve "terbiye"dir; ve "itâat", ya'ni isticâbette "icâbet"tir. Nitekim Ebû Tâlib, (S.a.v.) Efendimiz'e مَا أَطْوَعَ لَكَ رَبَّكَ يَا مُحَمَّد [Ey Muhammed, senin Rabb'in sana ne kadar itâatli!] dedi; ve Cenâb-ı Fahr-i âlem Efendimiz dahi يا عَمُّ إنْ أَطَعْتَهُ أَطَاعَكَ وَاعْبُدْهُ بِامْتِثَالِ أَوَامِرِهِ [Ey amcam, eğer sen O'na itâat edersen, O da sana itâat eder. O'na O'nun emirlerine imtisâl ile kulluk et!] buyurdular.[224] Binâenaleyh asıl sû'-i edeb bu zevât-ı saâdet-simâtın ıstılâhâtına adem-i vukūf sâikasıyla kelâmlarını sû'-i edebe hamlederek i'tirâzâtta bulunmaktır.

فَفِي حَالٍ أُقِرُّ بِهِ　　وَفِي الْأَعْيَانِ أَجْحَدُهُ

223 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, VI, s. 396 (beyit: 3887-3888).

224 Rivâyet bu şekliyle Cendî ve Kāşânî gibi erken dönem şerhlerinde geçer. Aynı mânâdaki rivâyetler için bk. Ahmed b. Hanbel, *Fezâilu's-Sahâbe*, II, s. 675; Taberânî, *Mu'cemu'l-Evsat*, VIII, s. 267; Hâkim, *Müstedrek*, I, 727; Hatîb el-Bâğdâdî, *Târîhu Bağdâd*, IX, s. 352.

فَيَعْرِفُنِي وَأُنْكِرُهُ وَأَعْرِفُهُ فَأَشْهَدُهُ

İmdi hâlde ben O'na ikrâr ederim; ve a'yânda O'na inkâr eylerim. O beni bilir, ben O'nu inkâr ederim; ve ben O'nu ârifim; binâenaleyh O'nu müşâhede ederim.

Ya'ni makām-ı cem' ve vahdetin galebesi hâlinde, Hakk'ın vahdet-i vücûduna ikrâr ederim. Çünkü kâffe-i eşyâyı vücûd-ı Hak'ta fânî ve müstehlek bir hâlde müşâhede eylerim. Fakat vaktâki a'yân-ı muhtelifeye bakarım, halkı görürüm. Kesretin galebesinden dolayı, bu a'yân-ı hâdisede O'nun müteayyin ve muhtefî olup, onlardan mütecellî oluşunu sâika-i tenzîh ile inkâr eylerim. Hak cemî'-i ahvâl ve etvârda beni bilir. Çünkü cemî'-i a'yân-ı sâbiteyi ve şuûn-i lâhikayı muhîttir; ve âlem-i şehâdette eşyâ sûretlerinde tecellî edip zâhir olunca, ben inkâr ederim. Zîrâ vahdet-i zâtiyye hasebiyle, ben O'nu taaddüd ve kesretten tenzîh ederim; ve eşyâ-yı hâdise sûretlerinden O'nu tecrîd eylerim; ve ben O'nu bilirim. Şu hâlde O'nu cem'an ve tafsîlen müşâhede ederim. Zîrâ ma'rifet ve müşâhede, benim hakîkatimin îcâbıdır. O'nu bilmeği ve görmeği, benim hakîkatim bana i'tâ etti.

فَأَنَّى بِالْغِنَى وَأَنَا أُسَاعِدُهُ وَأُسْعِدُهُ
لِذَاكَ الْحَقُّ أَوْجَدَنِي فَأَعْلَمُهُ فَأُوجِدُهُ
بِذَا جَاءَ الْحَدِيثُ لَنَا وَحَقِّقْ فِيَّ مَقْصَدَهُ

Bizden nasıl ganî olur? Hâlbuki ben O'na müsâade ederim; ve ben O'nu is'âd eylerim. Hak bunun için beni îcâd etti, tâ ki ben O'nu bileyim. İmdi ben O'nu ilimde îcâd ettim. Bize hadîs [5/39] bu ma'nâ ile geldi; ve Hakk'ın maksadını bende tahkîk et!

Ya'ni Hak esmâ ve sıfâtıyla bizden nasıl ganî olur? Hâlbuki ben, O'nun esmâsının ve sıfâtının ve tecelliyâtının bende zuhûrunda, O'na müsâade ederim. Ve müsâade "nasr" ma'nâsınadır; ve "nasr" hakkında âyet-i kerîmede إِنْ تَنْصُرُوا اللّٰهَ يَنْصُرْكُمْ (Muhammed, 47/7) [Eğer siz Allâh'a yardım ederseniz, Allah da size yardım eder.] buyurulur. Çünkü kābil, ya'ni mef'ûl, fâilin fiiline yardım eder. Ve ben zâtımın mir'âtında ve "ayn"ımın mazharında Cemâl ve Celâl'iyle zuhûrunda, Hakk'ı is'âd ederim. "İs'âd", hakîkatte bâtındaki kemâlâtın zâhire ihrâc ve izhârından; ve kemâlât-ı esmânın

a'yânda zuhûrundan ibârettir. Nitekim hadîs-i şerîfte لَوْ لَمْ تُذْنِبُوا لَذَهَبَ اللّٰهُ بِكُمْ وَجَاءَ بِقَوْمٍ يُذْنِبُونَ فَيَسْتَغْفِرُونَ اللّٰهَ فَيَغْفِرُ لَهُمْ buyurulur. [Eğer siz günâh etmeseniz Allah Teâlâ hazretleri sizi giderip günâh eden bir kavim getirir. Onlar Hak'tan mağfiret taleb ederler. Hak da onları mağfiret eyler.] Ve bu hadîs-i şerîfin mazmûn-i münîfine muvâfık olarak Şeyh Nazîf Mevlevî buyurmuştur:

Âyine-i mağfiret sûret-i isyânadır
Halk günâh etmese halkeder âhar İlâh[225]

Velhâsıl Hak, min-haysü'z-zât âlemlerden ganîdir. Fakat min-haysü'l-esmâ ve's-sıfât bizlerden ganî değildir. Zîrâ ulûhiyet "me'lûh" ile; ve hâlıkıyet "mahlûk" ile; ve rubûbiyet "merbûb" ile; ve ma'bûdiyet "abd" ile tahakkuk eder.

İşte O'nun rubûbiyetine ve ulûhiyetine müsâade etmem ve O'nu muzhir olmam için, ben me'lûh ve merbûbu îcâd eyledi; ve mâdemki ben me'lûhum ve merbûbum, İlâh'ımı ve Rabb'imi bu sıfatlarımla bilirim; ve ben O'nun kâffe-i mevcûdâtta zâhir olduğunu bildikten ve O'nu ilimde bu sûretle îcâd ettikten sonra, bu sırrı ehl-i hicâba izhâr ederim.

Zikrolunan ma'nâya mebnî, Hakk'ın ma'rifeti ve ilimde îcâdı talebini mutazammın olarak lisân-ı Resûl ile bize كُنْتُ كَنْزًا مَخْفِيًّا فَأَحْبَبْتُ أَنْ أُعْرَفَ فَخَلَقْتُ الْخَلْقَ لِأُعْرَفَ [Ben mahfî bir hazîne idim. Bilinmeme muhabbet ettim; halkı bilinmem için yarattım.] hadîs-i kudsîsi geldi. Ve Hakk'ın maksadı ve talebi bende tahkîk olundu. Ya'ni Hak, mâdemki mahlûkātı kendisi bilinmek için halketti; [5/40] ve mâdemki ben dahi O'nu bilecek olan mahlûkum; şu hâlde O'nu bilmek için bana ilim lâzım geldi; ve ilim tahakkuk edince, O'nu bu ilimde îcâd etmek iktizâ etti. Zîrâ Hak bendeki kābiliyyet-i külliyye ve mazhariyyet-i cem'iyyeye mebnî, bende zuhûr-ı cem'î ve tafsîlî ile zâhir ve mütecellî oldu. Ben dahi O'nu ma'rifet-i külliyye ile ârif olup, O'nu ilmimde müşâhede ettim; ve bu ilmimdeki müşâhede üzerine O'nu izhâr eyledim.

وَلَمَّا كان لِلْخَلِيلِ عليه السلام هذه المرتبةُ الَّتي بها سُمِّيَ خَلِيلًا لذلك سَنَّ القِرَى.

225 *Mevlevî Nazif Dede Dîvânçe ve Risâlesi*, s. 72-73.

Vaktâki Halîl (a.s.) için, "halîl" tesmiye olunduğu mertebe sâbit oldu, bunun için ziyâfeti sünnet ve âdet ittihâz eyledi.

Ya'ni vaktâki isti'dâd ve kābiliyetinin vüs'ati hasebiyle, Hak Teâlâ'nın zâhir olduğu cemî'-i makāmat-ı ilâhiyyeye mazhariyet mertebesi İbrâhîm (a.s.) için sâbit olup, o makāmâta tahallül ederek, rızkın beden-i merzûkun eczâsında sârî olması gibi, o makāmlarda sirâyet etti ve Hakk'a gıdâ oldu; ve kezâ Hak dahi, İbrâhîm (a.s.)ın cemî'-i hakāyık ve kuvâsına mütehallil ve sârî olup vücûdu ile ona gıdâ oldu. Bu sebebden dolayı İbrâhîm (a.s.), halâyıkı ziyâfete da'vet edip tağdiyeyi âdet ittihâz eyledi; ve bu makāmât-ı ilâhiyyeye tahallül etmek ve Hak onun kuvâsına mütehallil olmak hâli kendisine galebe edip, hakîkatinin ve makāmının sırrı, onun zâhirine de münteşir oldu; ve hâli fiilinde zuhûr etti.

وجَعَلَه ابْنُ مَسَرَّةِ الجَبَلِيِّ مع مِيكَائِيلَ للأَرْزَاقِ، وبالأَرْزَاقِ يكون تَغَذِّي المَرْزُوقِينَ، فإذا تَخَلَّلَ الرِّزْقُ ذَاتَ المَرزوقِ بِحَيْثُ لا يَبْقَى فيه شيءٌ إلا تَخَلَّلَه، فإنَّ الغِذَاءَ يَسْرِي في جَميعِ أجزاءِ المُتَغَذِّي كُلِّهَا، وما هُنَالِكَ أجزاءٌ، فلا بُدَّ أنْ يَتَخَلَّلَ إبراهيم جميعَ المقاماتِ الإلٰهِيَّةِ المُعَبَّرِ عنها بالأسماءِ فَتَظْهَرُ بها ذاتُه جلَّ وعَلا.

Ve İbn Meserre el-Cebelî onu Mîkâîl ile berâber erzâk için kıldı. Ve merzûkların tegaddîsi erzâk ile olur. Rızk, onda bir şey bâkî kalmamak sûretiyle, merzûkun zâtına tahallül ettiği vakit, ancak rızkın tahallülü kalır. Zîrâ gıdâ mütegaddînin cemî'-i eczâsına ve eczânın hepsine sirâyet eder. Hâlbuki burada eczâ yoktur. Böyle olunca esmâ-i ilâhiyye ile muabber olan cemî'-i makāmât-ı ilâhiyyeye İbrâhîm (a.s.)ın tahallülü, [5/41] ve Zât-ı ecell ü a'lânın onunla zuhûru lâbüddür.

Ya'ni ehl-i tarîkin ekberi olan şeyh-i muhakkik Muhammed bin Abdullah bin Meserre el-Cebelî Kurtubî (k.s.), İbrâhîm (a.s.)ın Hz. Mîkâîl ile berâber erzâka müvekkel olduğunu beyân eyledi. Cenâb-ı Şeyh (r.a.) *Fütûhât-ı Mekkiyye*'nin on ikinci bâbında, bu husûsun Meserretü'l-Cebelî hazretlerinden rivâyet olunduğunu beyân buyurmuşlardır.[226]

226 *Fütûhât-ı Mekkiyye*, I, s. 226 (13. bâb). Mevcut *Fütûhât* neşirlerinde bu kısım on

Rızk mütegaddînin zâtına dâhil olup da, onun eczâsından hiçbir şey kalmayıp tamâmıyla hazmolsa, ancak tahallül kalır. Çünkü gıdâ, mütegaddînin kâffe-i eczâsına yayılır. Ve merzûkların tegaddîsi dahi erzâk ile olur. Binâenaleyh iki mütehallilden her birisinin vücûdu, hey'et-i mecmûasıyla diğerinin hakîkatinde tahallül eder. Nitekim gıdâ hakîkatı ile mütegaddînin kâffe-i eczâsına yayılır. Maahâzâ cem'iyyet-i ilâhiyyede eczâ olamaz. Gıdâ ile mütegaddînin tahallülü, burada mahzâ bir temsîlden ibârettir. Zîrâ gıdâ ile mütegaddînin vücûdu yekdîğerinin gayrıdır; ve bâtın olan zât-ı Hak, zâhir olan halkın taayyün cihetinden gayrı ise de, hakîkatte zâhir ve bâtın Hak'tır. Beynehümâda gayriyet yoktur.

İmdi İbrâhîm (a.s.) Hakk'a gıdâ olup onda mütehallil oldukda, "esmâ" ta'bîr olunan makāmât-ı ilâhiyyenin kâffesine tahallül etmesi ve İbrâhîm (a.s.)ın mazharında zâhir olan esmâ-i ilâhiyye ile Hak (celle ve alâ)'nın zâtının zâhir olması lâbüddür. Bu sûrette Cenâb-ı İbrâhîm esmâya gıdâ olunca, o esmâda muhtefî ve bâtın olur; ve zât-ı Hak İbrâhîm'de zâhir bulunur.

Şiir:

فَنَحْنُ لَهُ كَمَا ثَبَتَتْ أَدِلَّتُنَا وَنَحْنُ لَنَا

İmdi biz, Hak içiniz. Nitekim edillemiz sâbit oldu. Ve biz, bizim içiniz.

Ya'ni biz Hak içiniz. Zîrâ bâlâda beyân olunduğu üzere, keşf-i evvelin i'tâ ettiği ma'rifet iktizâsınca bizim suver-i ilmiyye-i gaybiyyemiz a'yân-ı sâbite âyînelerinde Hakk'ın sûretleridir; [5/42] ve zâhir olan edille-i keşfiyyemiz mûcibince vücûdât-ı zâhiremiz O'nun vücûdudur. Binâenaleyh biz Hakk'ın mülküyüz; ve biz a'yân-ı sâbitemizin sûretleriyiz ve onların mülküyüz. Binâenaleyh bizim bu a'yân-ı hâriciyyemizde zâhir ve hâkim olan a'yân-ı sâbitemizdir.

وَلَيْسَ لَهُ سِوَى كَوْنِي فَنَحْنُ لَهُ كَنَحْنُ بِنَا

Ve O'nun için benim olmamdan gayrı yoktur. İmdi biz O'nun içiniz; biz bizim için olduğumuz gibi.

Ya'ni Hak için benim üzerime ifâza-i vücûddan gayrı bir şey yoktur. Bu

---

ikinci değil on üçüncü bâbda yer almaktadır.

sûrette biz O'nun mülküyüz; ve O bizim üzerimize vücûd ile hâkimdir. Bizim üzerimize a'yân-ı sâbitemiz hâkim olduğu gibi.

فَلِي وَجْهَانِ هُوَ وَأَنَا وَلَيْسَ لَهُ أَنَا وَأَنَا

İmdi benim için iki vecih vardır: "Hüve" ve "ene". Hâlbuki Hakk'ın zuhûr-ı enâniyyeti için "ene" lafzı yoktur.

Ya'ni benim vücûdum vaktâki vücûd-ı mutlakın "ayn"ı oldu, bu vücûdum o vücûd-ı mutlakın ayn-ı sâbiteme inzımâmiyle müteayyin oldu. Ya'ni Hak, sûret-i ilmiyyesi olan ayn-ı sâbiteme, vücûd-ı mutlak-ı latîfinin bi't-tenezzül kesâfeti cihetiyle, bu hazret-i şehâdette, bir vücûd verdi. Binâenaleyh benim için iki vecih vardır ki, birisi "vech-i hüviyyet" ve diğeri "vech-i enâniyyet"tir. Birinci veche göre Hak ile aramızda imtiyâz yoktur. İkinci veche göre temeyyüz hâsıl ve ubûdiyetle rubûbiyet zâhir olur. Ve Hakk'ın enâniyeti zâhir olmak için [5/43] "ene" lafzı yoktur. Ya'ni Hak için enâniyet yoktur. Belki O'nun kendi zâtıyla bir enâniyeti vardır. Zîrâ "ene" lafzı, kişinin kendi muhîtinde bulunan benliklerden, kendi benliğini tefrîk ve temyîz için vaz'edilmiş olan bir lafızdır. Hâlbuki Hak mevcûddur; ve onunla berâber ezelen ve ebeden hiçbir şey mevcûd değildir. كَانَ اللّٰهُ وَلَمْ يَكُنْ مَعَهُ شَيْءٌ الآن كَمَا كَانَ [Allah Teâlâ ezelde mevcûd idi ve O'nunla berâber bir şey yok idi; ve el'ân dahi mevcûd olup yine O'nunla berâber bir şey yoktur.] Binâenaleyh O'nun benliği kendi zâtıyladır; ve kendi zâtında müstehlektir. Şu hâlde Hak için "ene" lafzı yoktur; ve Hak zâtı hasebiyle kendinin gayrı görünen âlemlerden ganîdir; ve benim enâniyetim O'na muhtaçtır. Çünkü "ben, ben" dediğim, benim bu taayyünüm, O'nun vücûd-ı mutlakının bu kisve ile mukayyeden zuhûrudur. Eğer O enâniyyet-i zâtiyyesini izhâr etse, eşyâ fânî ve ağyâr ma'dûm olur. Velhâsıl ba'zı ehl-i aklın tevehhümleri gibi O'nun bizden ayrı enâniyeti ve taayyünü yoktur. Bu tevehhümün menşei, O'nun bizim enâniyetimizde ihtifâ etmiş olmasındandır.

وَلَكِنْ فِيَّ مَظْهَرُهُ فَنَحْنُ لَهُ كَمِثْلِ إِنَا

Velâkin Hakk'ın zuhûru benim vücûdumdadır. Binâenaleyh biz Hak için "inâ", ya'ni kap gibiyiz.

Ya'ni Hakk'ın hakîkati bende zâhirdir. Bu sûrette biz Hak için bir zarf mesâbesindeyiz. Çünkü o bizim sûretlerimize ve renklerimize göre bizim ile zâhir olup müteayyin oldu. Nitekim eşkâl ve elvânı muhtelif birtakım bardaklara su konsa, su hadd-i zâtında bî-taayyün ve bî-renk iken, bardak ne şekilde ise o şekle tebaan müteayyin olur; ve bardakların renklerine göre kırmızı, yeşil, mâvi ve sarı görünür. İşte zât-ı Hak dahi böyle bî-taayyün ve bî-renktir. Bizim taayyünâtımıza göre [5/44] suver-i muhtelife ve mütenevviada zâhir olur.

İmdi "su" ile "zarf" ancak bir temsîlden ibârettir. Zîrâ "su" ile "kap" arasında ikilik ve gayriyet vardır. Suyun vücûdu ile bardağın vücûdu başka başka şeylerdir. Suyun bardağa duhûlü, hulûl sûretiyledir. Bâlâda mükerreren zikrolunduğu üzere, Hakk'ın bizim taayyünâtımıza tahallülü ise isneyniyet ve hulûl sûretiyle değildir. Bizim bu vücûdumuz, vücûd-ı mutlakın tenezzülünden husûle gelmiş, mukayyed bir vücûd-ı kesîftir. Binâenaleyh bir zarf-ı müstakil ve hâriç farzolunamaz.

Hulûle kāil olanlar, vücûd-ı Hak ile vücûd-ı halkı yekdîğerinin gayrı tevehhüm ettikleri için bu varta-i hulûle düşmüşlerdir.

﴿وَاللَّهُ يَقُولُ الْحَقَّ وَهُوَ يَهْدِي السَّبِيلَ﴾.

"Ve Allah Teâlâ hak olan şeyi söyler; ve râh-ı sedîde delâlet ve hidâyet eyler." (Ahzâb, 33/4)

Cenâb-ı Şeyh-i Ekber ve misk-i ezfer (r.a.) kendi nefs-i nefîsini, Hakk'a mazhariyet husûsunda, su kabına teşbîh edip, kendi mazhariyetinde, Hakk'ın kâffe-i esmâ ve sıfât-ı rabbâniyye ile zuhûrunu, taayyününü ve tecellîsini isbât ettiğinden, bu fass-ı lem'a-nisârda beyân buyurduğu hakāyıkta, lisânının lisân-ı Hak olduğuna işâreten: "Bu hakāyıkı söyleyen Hak'tır; benim lisânım ile sizi tarîk-i vahdete delâlet ve hidâyet eder" buyururlar. "El-hamdü lillâhi rabbi'l-âlemîn."

İbtidâ: 13 Kânûn-i evvel 331; 19 Rebîu'l-evvel 333

İntihâ: 3 Şubat 331; Rebîu'l-âhir 334, Çarşanba sabâhı.

***

[5/45] *Mesnevî*:

Bu fass-ı rengîne taalluku görülen, *Mesnevî-i Şerîf*'in beşinci cildinde vâki' âtîdeki sürh-i münîfin tercümeten ve şerhan burada îrâdı münâsib görülmüştür.

İntihâ: 3 Şubat 1331, Rebîu'l-âhir 1334
[16 Şubat 1916] Çarşamba sabahı

Sürh-i *Mesnevî-i Şerîf*:[227]

İbtidâ: 4 Şubat 1331 [17 Şubat 1916], Perşembe sabâhı

در صفت آن بیخودان که از شر خود و هنر خود ایمن شده‌اند که فانی‌اند در بقای حق سبحانه همچون ستارگان که فانی‌اند بروز در نور آفتاب و فانی را خوف آفت و خطر نباشد.

Tercüme. "Bu sürh-i şerîf o kendinden geçmiş olanların sıfatı beyânındadır ki, onlar kendilerinin şerrinden ve hünerinden emîn olmuşlardır. Zîrâ gündüz, güneşin nûrundan fânî olan yıldızlar gibi, onlar dahi Hakk'ın bekāsında fânîlerdir; ve fânî olan kimseye âfet ve helâk korkusu yoktur." *Mesnevî*:

چون فناش از فقر پیرایه شود　　او محمد وار بی‌سایه شود
فقر فخری را فنا پیرایه شد　　چون زبانهٔ شمع او بی‌سایه شد

Tercüme: "O bî-hod olan kimsenin fenâsı, fakrdan müzeyyen olduğu vakit, o kimse Muhammed (a.s.v.) gibi bî-sâye olur. Fahra mensûb olan fakr için fenâ zînet oldukda, o kimse şem' alevinin ucu gibi gölgesiz oldu."[228]

227 Bu kısımda yer alan beyit ve ibâreler için bk. Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, IX, s. 238-251 (beyit: 672-717).

228 Peygamber Efendimiz'in zâtına nûr gālib olduğu için gölgesinin yere düşmediği rivâyeti *Şifâ-i Şerîf*'te geçer: [كَانَ لَا ظِلَّ لِشَخْصِهِ فِي شَمْسٍ وَلَا قَمَرٍ لِأَنَّهُ كَانَ نُورًا]. Hanîf İbrâhim Efendi (v. 1189/1775) bu ibâreyi şöyle şerhetmiştir: "Cesed-i şerîfi ve unsur-ı latîfinin ne âfitâb ve ne mâhitâbda zıllı yoğidi.

Nola bî-sâye olsa serv-kadd-i sidre-bâlâsı

Şerh: "Fakr"dan murâd "fakr-ı sûrî", ya'ni bilcümle mâmelekini terkedip nân-pâreye muhtâc olacak bir hâle gelmek değildir. Belki kemâl-i heyemânı ve Hakk'a olan ifrât-ı aşkı sebebiyle kendi nefsinden fânî ve Hak'la bâkî olmaktır. Bu fenânın "fakr"dan müzeyyen olması budur ki: Bu **Fass-ı İbrâhîmî**'de tafsîl olunduğu vech ile [5/46] ârif görür ki, ilm-i Hak'ta peydâ olan ayn-ı sâbitesi ism-i Hakk'ın; ve hazret-i şehâdette, ya'ni bu dünyâda "ben, ben" dediği sûret-i vücûdu ise, ayn-ı sâbitesinin sûretleridir. Vücûd-ı kesîfi ise, vücûd-ı mutlak-ı Hakk'ın tenezzülâtından husûle gelmiş olan bir taayyündür. Binâenaleyh cemî'-i mevâtında Hakk'a müftekirdir. İşte bu fakrdan nâşî, kendisi için ortada "ben"im diyecek bir vücûd bulamaz; ve görür ki, kendisinin enâniyeti bir vehm-i mahzdan ibârettir. Binâenaleyh kendisinin bu vehm-i enâniyyetinden geçer, vücûd-ı Hak'ta fânî olur; ve onun fenâsı "fakr"dan müzeyyen olmuş olur. Zîrâ abdin zîneti onun fenâsıdır. Bu öyle bir zînettir ki, dünyâda ve âhirette onun muâdili yoktur. Semeni ise ancak fedâ-yı nefstir. Böyle bir kimse Muhammed (s.a.v.) Efendimiz gibi bî-sâye olur. Çünkü artık o nûr-i Hak olur; ve nûrun sâyesi olmaz; ve Cenâb-ı Fahr-i âlemin iftihâr eylediği fakr için fenâ zînet olunca, bî-sâye olan şem'in alevinin ucu gibi, o kimse de bî-sâye olur. Ya'ni mevhûm olan vücûd-ı mecâzî zulmetinden halâs olup nûr-i mahz olur. *Mesnevî*:

شمع چون گردد زبانه پا و سر　　سایه را نبود بگرد او گذر
موم از خویش و ز سایه در گریخت　　در شعاع از بهرِ او که شمع ریخت

Anın zıllın dahi Mevlâ düşürmez hâke ta'zîmen (Sâbit)

Zîrâ zât-ı latîfi ser-tâ-pâ nûr idi; ve nûr ise adem-i cirm ile şeffâf ve latîfdir, envârdan bir gayrısı onu mahcûb etmez. Onun için sâyesi yere düşmez.

Kāmetin ey bostân-ı lâ-mekân pîrâyesi
Nûrdan bir servdir düşmez zemîne sâyesi."

Hulâsatü'l-Vefâ fî Şerhi'ş-Şifâ, II, s. 941.

Bu zuhûr, *Mevlid*'de Süleyman Çelebi tarafından,

Nûr idi baştan ayağa gövdesi
Bu ayândır nûrun olmaz gölgesi

beytiyle dile getirilmiştir. Bk. Vassâf, *Mevlid Şerhi –Gülzâr-ı Aşk–*, s. 411-413. Buhûrîzâde Mustafa Itrî'nin,

Sâyesi düşmez yere bir böyle nahl-i Tûrsun
Mihr-i âlemgîrsin baştan ayağa nûrsun

beytiyle başlayan, güftesi de kendisine âit Nühüft tevşihi bu fikrin en güzel örnekleri arasındadır.

Tercüme: "Şem' baştan ayağa kadar alev olunca, gölgenin onun etrâfına güzer kılması olmaz. Mum, mumu döken kimsenin rızâsından dolayı, kendisinden ve gölgeden şuâa ilticâ eyledi."

Şerh: Ma'lûmdur ki, mum yandığı vakit, zebânesi etrâfı ziyâdâr etmekle berâber dip tarafına kendi vücûdunun [5/47] gölgesi düşer. Hattâ "Mum dibine ışık vermez" darb-ı meseli meşhûrdur. Mumun baştan ayağa kadar alev olduğu farzolununca mumun vücûdu kalmayacağından gölgesi de zâil olur. Bu bir temsîlden ibârettir. İşte bunun gibi insan dahi fenâ ve bekā mertebelerinden mukaddem vücûd-ı mecâzîsini mevcûd-i müstakil zanneder idi; ve sıfât-ı nefsâniyyeden ibâret olan o vücûdun gölgelerini etrâfına salmış idi. Fenâ ve bekā mertebelerine vâsıl olunca baştan ayağa kadar ayn-ı ziyâ-yı Hak oldu. Artık hem kendi vücûdundan ve hem de onun sıfâtı olan gölgelerden, nûr-i Hakk'a ilticâ eyledi. (Bahrü'l-Ulûm ve Cenâb-ı İmdâdullâh (kuddise sırruhümâ) Şerh'lerinden hulâsa). *Mesnevî*:

گفت من بهرِ فنایت ریختم — گفت من هم در فنا بگریختم
شمع چون در نار شد کلی فنا — نه اثر بینی ز شمع و نه ضیا
هست اندر دفعِ ظلمت آشکار — آتشِ صورت بمومی پایدار
بر خلافِ موم شمعِ جسم کان — تا شود کم گردد افزون نورِ جان
این شعاع باقی و آن فانیست — شمعِ جان را شعلهٔ ربانیست
این شعاعِ باقی آمد مفترض — نی شعاع شمعِ فانی عرض
این زبانهٔ نار جمله نور بود — شمعِ فانی سایه از وی دور بود

Tercüme: "Mumcu, muma: Ben seni fenâ için döktüm, dedi. Mum dahi: Ben de fenâya ilticâ eyledim, dedi. Şem' ateşte külliyyen fenâ bulunca şem'den ne eser ve ne de ziyâ görürsün. Karanlığı def'etmekte, âşikâr olarak, sûret ateşi bir mum ile kāim oldu. Mum gibi olan cisim şem'in hilâfınadır ki, o cisim şem'i eksildikçe, nûr-i can ziyâdeleşir. [5/48] Bu şuâ' bâkîdir; o ise fânîdir. Şem'-i câna şu'le-i rabbânî vardır. Bu bâkî olan şuâ' müfterız ve lâzım geldi. Araz olan şem'-i fânînin şuâı ise böyle değil. O ateşin ucu, hep nûr oldu. Şem', fânî ve sâye de ondan dûr oldu."

Şerh: Cenâb-ı Mevlânâ (r.a.) efendimizin âdet-i seniyyeleri, tebyîn-i hak için âfâkı enfüse tatbîk etmektir. Binâenaleyh keyfiyyet-i fenâyı dahi

misâl-i şem' ile îzâh buyururlar: "Mumcu"dan maksûd Hâlık-ı kevn ü mekân hazretleri; ve "mum"dan murâd vücûd-ı kesîf-i insân; ve "âteş-i sûret"den maksad dahi, onun mukābili olan "âteş-i ma'nevî-i aşk ve muhabbet"; ve "zebâne-i âteş"ten murâd da "rûh-ı insânî"dir. Ebyât-ı şerîfenin âfâkî olan maânî-i zâhiresi muhtâc-ı îzâh değildir. Enfüsî olan maânî-i bâtınesi budur ki: Hak Teâlâ hazretleri insana hitâben: "Ben seni, كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ (Kasas, 28/88) [Her bir şey hâliktir; ancak O'nun vechi hâlik değildir.] âyet-i kerîmesinde beyân buyurduğum vech ile, hâlik ve fânî olmak için halk ve îcâd eyledim" buyurur. İnsân-ı kâmil dahi: "Ey benim Hâlık'ım, ben de senin Habîb-i Lebîb'inin مُوتُوا قَبْلَ أَنْ تَمُوتُوا [Ölmeden evvel ölünüz!] emrine tebaan, ölmeden evvel ölmek ve fânî olmak keyfiyetine kaçıp ilticâ eyledim; ve bu sûretle maksad-ı hilkatin husûlüne ve rızâ-yı şerîfinin istihsâline sa'yeyledim" der. İnsân-ı kâmilin şem' gibi olan vücûdu, âteş-i aşk-ı ilâhî ile yanınca, artık ondan âsâr ve sıfât-ı nefsâniyye zâhir olmaz olur. Fakat bu teşbîh bir cihette tahallüf eder. Sûrî olan zulmeti ref'etmekte, ateş mutlakā bir mumla kāim olmak lâzım gelir ise de, uşşâk-ı ilâhînin şem' gibi olan cisimleri böyle değildir. Çünkü onların şem'-i cisimleri, nâr-ı aşkla yanıp noksan-pezîr oldukça, canlarının nûru ziyâde olur. Nitekim görmek ve işitmek lutfuna mazhar olanlar, dâimâ görür ve işitirler ki, ehl-i fenâ olan evliyâullâhın vücûd-ı sûrîleri zaîf ve nahîf olur. Fakat cân-ı azîzlerinde o derece kuvvet-i tasarruf ve nûr-i tedbîr vardır ki, en cebbâr ve kavî bir cismânînin ıslâh edemediği bir azgın ve nefsânî adamı, bir nazar-ı iksîr eseriyle zümre-i sulehâya ilhâk ederler. [5/49] İşte onun cânının şuâı bâkîdir; çünkü rabbânîdir. Nûr-i rabbânî ise fenâ-pezîr olmaz. Onun nûr-i cânı, şem'in fânî ve araz olan nûru gibi fânî değildir. O zebâne-i âteş gibi olan rûh-ı insânî, hep nûrânî oldu. Şem'-i cismâniyyet fenâya gitti. Artık ondan, gölge gibi olan sıfât-ı nefsâniyye tebâüd eyledi. *Mesnevî*:

ابر را سایه بر افتد بر زمین — ماه را سایه نباشد همنشین
بیخودی بی‌ابریست ای نیکخواه — باشی اندر بیخودی چون قرصِ ماه
باز چون ابری بیاید رانده — رفت نور از مه خیالی مانده
از حجابِ ابرِ نورش شد ضعیف — چون هلالی گشت آن بدرِ شریف
مه خیالی می‌نماید ز ابر و گرد — ابرِ تن ما را خیال اندیش کرد

لطف مه بنگر که این هم لطفِ اوست　　که بگفت او ابرها ما را عدوست
مه فراغت دارد از ابر و غبار　　بر فرازِ چرخ دارد مه مدار
ابرِ ما را شد عدو و خصمِ جان　　که کند مه را ز چشمِ ما نهان

Tercüme: "Bulutun gölgesi yere düşer. Fakat gölge aya mukārin olmaz. Ey nîk-hâh, bî-hodluk bulutsuzluktur. Sen bî-hodluk içinde, kurs-ı kamer gibi olursun. Def'edilmiş olan bir bulut tekrâr geldiği vakit, nûr gidip kamerden bir hayâl kalmıştır. Onun nûru, bulut perdesinden zaîf oldu. O bedr-i şerîf bir hilâl gibi oldu. Kamer buluttan ve tozdan bir hayâl görünür. Ten bulutu da bizi hayâl-endîş eyledi. [5/50] Kamerin lutfuna bak ki, bulutlar bize düşmandır, dedi. Bu da onun lutfudur. Buluttan ve tozdan ayın ferâgati vardır. Zîrâ kamerin bâlâ-yı çarh üstünde medârı vardır. Bulut bize hasm-ı cân oldu. Çünkü ayı gözümüzden nihân eyler."

Şerh: Cenâb-ı Mevlânâ (r.a.) keyfiyyet-i fenâyı zikrolunan ebyât-ı münîfede dahi, diğer bir misâl ile îzâh buyururlar. Zîrâ misâl taaddüd ettikçe, ma'kūlât da o nisbette mahsûs olur; ve maksad dahi ukūl-i mütefâvite muvâcehesinde o kadar tavazzuh eyler. Bu misâlde "bulut"tan murâd "zulmet-i beşeriyyet"; ve "ay"dan murâd "rûhâniyet"; ve "bî-hodluk"tan maksad dahi kuyûd-i beşeriyye olan "evsâf-ı nefsâniyyeden kurtulmak"tır. Ebyât-ı şerîfenin ma'nâsı bu olur ki: Bulut gibi olan zulmet-i beşeriyyet zemîn-i cisme düşer. Fakat kamer gibi olan rûhâniyet bu zulmete hemnişîn olmaz. Çünkü rûh bu âlemden değildir. Onun gamı dahi bu âlemin ahvâl-i zulmâniyyesine mukārin olmaz. Nitekim Hz. Pîr-i destgîr diğer bir beyitte:

جامه از تن جان ز تن آگاه نیست　　در دماغش جز غمِ اللّٰه نیست

[Libâs tenden, can da tenden âgâh değildir; onun dimâğında Allah gamından başkası yoktur.][229] buyururlar. Ey iyi şeyi isteyen kimse! Bî-hodluk bulut gibi olan kuyûd-i beşeriyye-i zulmânîden kurtulmaktır. Sen bundan halâs olduğun vakit, rûhâniyetin kurs-ı kamer gibi, pertev-nisâr olur. Fakat ey sâhib-i telvîn olan sâlik! Mücâhede ile def'ettiğin evsâf-ı nefsâniyye bulutu tekrâr geldiği vakit, nûr-i rûhâniyyet zâil olup, ay gibi olan o

229 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, II, s. 203 (beyit: 2662).

rûhâniyetten bir hayâl kalır. İşte o rûhâniyetin nûru, beşeriyet bulutunun perdesinden zaîf olup bedr-i şerîf iken bir hilâle döndü. Nasıl ki önüne bir bulut ve kesîf toz gelen ay hayâl gibi görünürse, bu cism-i kesîfimizin bulutu dahi, bizi hakîkatimiz olan rûhâniyetimiz ve onun hakîkati olan Hak hakkında hayâl-endîş kıldı; ve hattâ bu kesâfet yüzünden ba'zılarımız, öyle rûhâniyet ve ulûhiyet gibi şeyler mevcûd olmadığını bile iddiâya kıyâm edip hayâlât-ı fâsideye düştüler. [5/51] Bizim mâh-ı rûhumuzun hakîkati olan Hak Teâlâ hazretleri evsâf-ı beşeriyyet ve nefsâniyet bulutlarının bize düşman olduğunu Kur'ân ile ve lisân-ı Resûl ile haber verdi. Nitekim kendi nefislerine mübtelâ olup Hak'tan bilkülliyye mahcûb olan küffâr hakkında, Kur'ân-ı Kerîmde عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ (Mümtehine, 60/1) [Benim düşmanım ve sizin düşmanınız.] buyurdu; ve lisân-ı Resûl ile dahi أَعْدَى عَدُوِّكَ نَفْسُكَ الَّتِي بَيْنَ جَنْبَيْكَ [Düşmanlarının en azılısı içindeki nefsindir.][230] dedi. Bu ihbâr da onun lutfudur. Bulut gibi evsâf-ı beşeriyyeden ve toz gibi olan ahkâm-ı tabîiyyeden ay gibi olan rûhun ferâgati vardır. Çünkü onun medârı bu âlem-i kesîf-i tabîat değil, belki âlem-i latîf-i ervâhdır. Bu sıfât-ı nefsâniyye bizim rûhumuzun düşmanıdır. Çünkü ay gibi olan Hak ve hakîkati gözümüzden gizler. *Mesnevî*:

حور را این پرده زالی میکند　　بدر را کم از هلالی میکند
ماه ما را در کنارِ عز نشاند　　دشمنِ ما را عدوی خویش خواند

Tercüme: "Bu perde, hûrîleri bir zâl ve bedri bir hilâlden noksan eyler. Ay bizi kenâr-ı izzette oturttu; ve bizim düşmanımıza düşmanımdır dedi."

Şerh: Bu nefsâniyet ve tabîat perdeleri, cennet hûrîleri gibi olan mahbûbân-ı ma'nevîyi, enbiyâ ve evliyâyı bir acûze gibi çirkin ve kabîh gösterir. Nitekim Ebû Cehil, bu perde-i nefsâniyyet hasebiyle, "Ben mekârim-i ahlâk için ba'solundum" buyuran mahbûb-i Rabbü'l-âlemîn Efendimiz'e: "Ben Kureyş içinde senin gibi bir çirkin nakış görmedim" demiş idi. İşte bu perde, âlemi envâr-ı fazîletleriyle bedr-i enver gibi münevver kılan ashâb-ı kemâli, bir hilâlden daha nâkıs gösterir. Mâh-ı hakîkî olan Hak Teâlâ

230 Tüsterî, *Tefsîr*, s. 144; Serrâc, *Lüma'*, s. 17; Sülemî, *Âdâbu'ş-Sohbe*, s. 68; Râgıb el-İsfahânî, *ez-Zerîa*, s. 89, 261; Hücvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 310; Gazzâlî, *İhyâ*, V, s. 16 (acâibü'l-kalb); Beyhakî, *Zühdü'l-Kebîr*, s. 157; Zebîdî, *İthâfü'ş-Sâde*, VIII, s. 375.

hazretleri, bizi mertebe-i izzette oturtup da düşmanlarımıza "Onlar benim dahi düşmanımdır", buyurdu. Nitekim Mümtehine sûre-i şerîfesinde buyurur: [5/52] يَـا أَيُّهَـا الَّذِيـنَ آمَنُـوا لَا تَتَّخِـذُوا عَـدُوِّي وَعَدُوَّكُـمْ أَوْلِيَـاءَ (Mümtehine, 60/1) ya'ni "Ey mü'minler, benim ve sizin düşmanınızı dost ittihâz etmeyiniz." *Mesnevî*:

ابر را تابی اگر هست از مهست　　هر که مه خواند ابر را او گمرهست

Tercüme: "Eğer bulutun bir parlaklığı varsa aydandır. Her kim buluta ay derse, o dâlldir, şaşkındır."

Şerh: Ya'ni vücûd-ı halkta bir letâfet ve parlaklık varsa, mâh-ı hakîkî olan Hakk'ın vücûdundandır. Zîrâ taayyünâtın vücûd-ı müstakilleri yoktur ki, onların kendiliklerinden letâfetleri bulunsun. Meselâ bulut, havânın şekl-i mütekâsifidir. Onun vücûdu havânın vücûduyla kāimdir. Binâenaleyh vücûd-ı müstakil sâhibi değildir. Böyle olmakla berâber, buluta havâ demek câiz değildir. Çünkü taayyün hasebiyle havânın gayrıdır. İşte vücûd-ı müteayyinât-ı halk dahi böylece Hakk'ın vücûduyla kāim olmakla berâber, bi-hasebi't-taayyün Hakk'ın gayrıdır. Binâenaleyh her kim bulut gibi olan vücûd-ı halka, ay gibi olan Hak derse dalâlete düşer; ve bunu şaşkınlığından söyler. Zîrâ merâtib-i vücûd-ı mutlakı anlayamamıştır. *Mesnevî*:

نورِ مه بر ابر چون منزل شدست　　روی تاریکش ز مه مبدل شدست

Tercüme: "Vaktâki ayın nûru bulut üstüne münzel oldu, o bulutun karanlık yüzü aydan mübeddel oldu."

Şerh: Ya'ni nûr-i mâh gibi olan sıfât-ı kemâliyye-i Hak, bulut gibi olan şahsın taayyünü üzerine münzel oldukda onun rûy-i târîki, ya'ni zulmet-i beşeriyyeti, Hakk'a mübeddel olur; ve bekā-yı Hak'la bekā bulur. [5/53] *Mesnevî*:

در قیامت مهر مه معزول شد　　چشم در اصلِ ضیا مشغول شد
تا بداند ملك را از مستعار　　وین رباطِ فانی از دار القرار
دایه عاریت بود روزی سه چار　　مادرا ما را تو گیر اندر کنار
پرِ من ابر است و پرده‌ست و کثیف　　ز انعکاسِ لطفِ حق شد او لطیف
بر کنم پر را و لطفش را ز راه　　تا به بینم حسنِ مه را هم ز ماه
من نخواهم دایه مادر خوشتر است　　موسیمِ من دایهٔ من مادر است

من نخواهم لطفِ مه از واسطه — که هلاكِ خلق شد این رابطه
با مگر ابری بگیرد خوی ماه — تا نگردد او حجابِ روی ماه
صورتش بنماید او در وصفِ لا — همچو جسمِ انبیا و اولیا

Tercüme: "Kıyâmette ay ve güneş ma'zûl oldu; göz ziyânın aslına meşgûl oldu. Tâ ki mülkü, müsteârdan ve bu fânî olan ribâtı dârü'l-karârdan temyîz eder. Dâye, bir gün ya üç dört gün âriyet olur. Ey ana, sen bizi kucağında tut! Benim kanadım buluttur, perdedir ve kesîftir. O, lutf-i Hakk'ın in'ikâsından latîf oldu. Ben kanadı ve onun letâfetini yoldan koparır izâle ederim. Tâ ki mâhın hüsnünü mâhdan göreyim. Ben dâyeyi istemem; ana daha iyidir. Ben Mûsâ'yım, benim dâyem anadır. Ben kamerin letâfetini vâsıtadan istemem. Zîrâ bu râbıta halkı helâk etti. Meğer ki mâhın huyuna mâlik olan bir bulut ola da o, ayın yüzüne hicâb olmaya. Sûretini "lâ" vasfında göstere, enbiyâ ve evliyânın cismi gibi." [5/54]

Şerh: Kıyâmet-i kübrâ olduğu vakit şems ve kamer, âleme ziyâ vermek mertebesinden ma'zûl olurlar. Fakat arsa-i mahşer nûr-i Hak'la ziyâdâr olacağından, halkın gözleri ziyânın aslıyla meşgûl olur; ve halk bu zamanda ziyâ denilen şeyin bulut gibi kesîf bir vücûddan ibâret olan şemsin zâtından olmadığını ve kamere verdiği ziyânın kendi malı olmayıp âriyet olduğunu anlarlar; ve mülkü âriyetten ve bu âlem-i fânîyi âlem-i bâkîden temyîz ederler.

Bu halkı mecâzen terbiye eden dâye-i tabîat, âriyettir. Terbiyesi, bir yâhud üç dört güne münhasırdır. Ey mâder gibi olan Rabbü'l-âlemîn, bizi sen âgūşunda tut! Zîrâ âriyet olan dâyenin terbiyesi nâkıstır; tıflın maraz ve helâkine sebeb olur.

Benim, tâvusun kanadı gibi zengin olan hünerlerim ve sıfât-ı sûriyyem veyâ taayyün-i vücûdum, kesîf bulut gibi mâh-ı hakîkîye bir perde ve hicâbdır. Bunlar hadd-i zâtında lutf-i Hakk'ın in'ikâsından böyle latîf oldu. Nitekim bu **Fass-ı İbrâhîmî**'de beyân olunduğu üzere keşf-i evvelin i'tâ ettiği ma'rifete göre, Hakk'ın, bu a'yânın hakāyıkı ve ahvâli hasebiyle mütenevvi' ve mutasavver olduğu bilinmiş idi. İşte bu hakîkate binâen, ben mâh-ı hakîkînin hüsnünü kendisinden müşâhede etmek için, bu perde olan taayyün kanadını ve onun letâfetlerini mücâhedât ve riyâzât-ı şâkka ile, yoldan koparır ve izâle ederim.

Menkūldür ki, bir gün Şemseddîn Tebrîzî (r.a.) efendimiz, Şeyh Evhadüddîn Kirmânî hazretlerine ne işle meşgūl olduklarını sorarlar. Onlar da: "Ayı su leğeninde görüyorum." Ya'ni cemâl-i mutlakı mezâhir-i cemîle-i insâniyyede müşâhede ediyorum, diye cevâb verirler. Cenâb-ı Şemseddîn efendimiz dahi: "Eğer boynunda çıbanın yoksa, niçin semâda müşâhede etmiyorsun?" Ya'ni kayd-i taayyünden kurtulmuş isen niçin âlem-i ıtlâkta temâşâ etmiyorsun? buyurmuşlardır. Velhâsıl, mezâhir-i halkıyyede olan letâfet, Hakk'ın in'ikâs-ı pertev-i cemâlinden gayrı bir şey değildir. [5/55]

Ben dâye-i tabîatı ve onun mecâzî olan ni'met ve râhatını istemem, Rabbü'l-âlemîn daha iyidir. Zîrâ ben Hz. Mûsâ (a.s.) meşrebindeyim. وَحَرَّمْنَا عَلَيْهِ الْمَرَاضِعَ (Kasas, 28/12) [Biz Mûsâ'ya evvelden sütnineleri harâm ettik.] âyet-i kerîmesinde beyân buyurulduğu üzere o hazret vâlidesinden başka hiçbir kadının memesini emmedi; ve onun dâyesi vâlidesi oldu. Ben Hakk'ın letâfetini merâyâ-yı a'yân vâsıtasıyla müşâhede etmek istemem. Zîrâ halk, Hakk'ın bu taayyünât-ı kesîfeye merbût olan letâfetini müşâhede edemediklerinden, bu râbıta onları helâk etti.

Fakat bu vâsıta, enbiyâ ve evliyânın taayyünât-ı vücûdiyyeleri gibi, kendi sıfatlarından taarrî edip mâh-ı hakîkînin, ya'ni Cenâb-ı Hakk'ın, sıfâtıyla muttasıf olan ve binâenaleyh zât-ı ahadiyyete hicâb olmayan bulut ise, o başka. Zîrâ sıfât ve esmâ-i ilâhiyye onlar ile ve onlar dahi mezâhir-i esmâ ve sıfâtın hakkı ile kāim olduklarından, onlardaki râbıta, halkı helâk etmek şöyle dursun, belki ehl-i hicâbın perdelerini yırtıp, onları Hakk'a îsâl ederler. *Mesnevî*:

آنچنان ابری نباشد پرده بند — پرده در باشد بمعنی سودمند
آنچنان کاندر صباحِ روشنی — قطره می‌بارید و بالا ابر نی
معجزهٔ پیغمبری بود آن سقا — گشته ابر از محو هم رنگِ سما
بود ابرو رفته از وی خوی ابر — اینچنین گردد تنِ عاشق بصبر
تن بود اما تنی گم گشته ازو — گشته مبدل رفته از وی رنگ و بو

Tercüme: "Öyle bir bulut perde bağlayıcı olmaz; belki perde yırtıcı olur ki, ma'nâda fâidelidir. Öyle ki, bir aydınlık sabahta, bâlâda bulut olmadığı hâlde katre yağdı. O sakā, ya'ni "su verme" mu'cize-i peygamberî idi.

Bulut, mahvolmaktan, hem-reng-i semâ olmuş bulut idi. Hâlbuki ondan bulut huyu gitmiş. Âşıkın teni sabır ile böyle olur. [5/56] Ten olur, ammâ tenlik ondan gāib olur. Mübeddel olmuştur; ondan renk ve bûy gitmiştir."

Şerh: Enbiyâ ve evliyânın ecsâmı dahi her ne kadar bulut gibi ise de, onlar mâh-ı hakîkîye perde-bend olup onu setretmezler. Zîrâ onların ecsâmı latîf olup kesâfetleri kalmamıştır. Âdetâ ervâh-ı mütemessile gibidirler. Bu saâdetlilerin vücûd-ı şerîfleri ona benzer ki, havâ gāyet açık ve reng-i semâ, reng-i mu'tâdı vech ile masmâvi ve hiç buluttan eser yok iken sabahleyin katreler yağdı. Fakat bu katrelerin yağması semâda bulut olmaması demek değildir. Bulut yine mevcûddur; velâkin o kadar rakîk ve latîf olmuştur ki, reng-i semâya hicâb olmaz. İşte o sakā, ya'ni "su verme" keyfiyeti dahi mu'cize-i peygamberî idi. Zîrâ bulut gibi olan vücûd-ı risâlet-penâhî mahvolmaktan o kadar kesb-i letâfet etmiştir ki, semâ ile bir renkte olmuştur. Bu mu'cize-i nebevî *Mesnevî-i Şerîf*'in üçüncü cildinde mürûr etmiştir.[231] Ehl-i kervân su bulamayıp, Resûlullah (s.a.v.) Efendimiz'e mürâcaat etmişler; onlar da mübârek parmaklarından, izhâr-ı mu'cize için, su akıtmışlardır.

Ma'lûmdur ki, su ya zemînden nebeân eder veyâ semâdan nüzûl eyler. Semâdan nüzûlü bulutlar vâsıtasıyla olur. Cenâb-ı Mevlânâ (r.a.) efendimiz taayyünât-ı vücûdiyyeyi bulutlara teşbîh buyurmuşlardır; ve enbiyâ ve evliyânın vücûd-ı şerîflerindeki letâfeti tefhîm için dahi açık havâda katre yağdıran rakîk ve latîf bulutlara teşbîh etmişlerdir. Binâenaleyh bu teşbîhâtı te'yîd için, bu mu'cize-i risâlet-penâhîyi îrâd eylemişlerdir. Beyt-i şerîfteki "sakā" kelimesi, "sîn"in fethiyle [سَـقَا], "su vermek" ve kesri ile [سِـقَا], "su tulumu" ma'nâlarına gelir. Şârihlerden ba'zıları ikinci ma'nâyı almışlardır. Fakat bu tevcîh zevk-âver değildir; bahse evvelki ma'nâ daha münâsibdir.

Enbiyâ ve evliyânın cisimleri bulut idi. Fakat onlardaki kesâfet gidip, bulutlar gibi hicâb olmak huyu zâil olmuştur. İşte âşıkın cismi mücâhedâta ve riyâzâta ve beliyyât-ı ilâhiyyeye sabır ile böyle latîf olur. [5/57]

Âşıktaki dahi cism idi. Fakat ondaki cismiyet mahvoldu; kesâfeti gitti. Artık onun cismi değişmiştir. Ondan renk ve bûy, ya'ni evsâf-ı cismâniyye

231 Bk. Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, VI, s. 196 vd.

gidip nûr-i mahz olmuştur; ve kendi sıfâtından fânî olup Hakk'ın sıfâtıyla bekā bulmuştur. Bu fassın ibtidâsında zikrolunduğu üzere onun hâli budur:

شد ز رنگ و طبعِ آتش محتشم　　گوید او من آتشم من آتشم

[Ateşin renginden ve tab'ından muhteşem oldu; o der ki: "Ben ateşim, benateşim!"][232]

Mesnevî:

پر بی غیرست و سر از بهرِ من　　خانهٔ سمع و بصر استونِ تن
جان فدا کردن برای صیدِ غیر　　کفرِ مطلق دان و نومیدی ز خیر
هین مشو چون قند پیشِ طوطیان　　بلکه زهری شو شو ایمن از زیان
یا بی احسنت و شاباشِ خطاب　　خویشتن مردار کن پیشِ کلاب
پس خضر کشتی برای آن شکست　　تا که آن کشتی ز غاصب باز رست

Tercüme: "Kanat başkası ve baş benim içindir. Sem' ve basar hânesi tenin sütûnudur. Gayrı avlamak için can fedâ etmeği küfr-i mutlak ve hayırdan ümitsizlik bil! Sakın tûtîler önünde şeker gibi olma; belki bir zehir ol; ve zarar ve ziyândan emîn ol! Yâhud hitâbın tahsîn ve âferîni için, kilâb önünde kendini cîfe gibi kıl! Hızır (a.s.) onun için gemiyi deldi; tâ ki bu gemi gāsıbdan kurtuldu."

Şerh: Benim tâvus kuşunun kanadı gibi rengîn olan hünerlerim ve maârifim ve tenim, başkalarının intifâı içindir. Fakat canım ve başım benim içindir. Zîrâ sem' ve basarın hânesi olan baş, tenin direğidir. Binâenaleyh ben gayrılar için kanadımı fedâ edersem de başımı, canımı fedâ edemem. Zîrâ gayrı avlamak ve devlet-i dünyâya nâil olmak için can fedâ [5/58] etmek küfr-i mutlaktır ve hayırdan ümitsizliktir. Hind şârihlerinden Abdülfettâh hazretleri: "Ser"den murâd "zâtullâh"dır. Zîrâ ümmehât-ı semâniyye-i sıfât zâtullah için sâbittir ki, onlar da Hayât, İlim, Sem', Basar, İrâde, Kudret, Kelâm ve Tekvîn'dir. Ve "kanat"tan murâd dahi, "mâhiyyet-i beşeriyyet" veyâ "sıfât-ı beşeriyyet"tir ki, beşeriyetin veyâ sıfât-ı beşeriyyetin fenâsından sonra fânî olur, demiştir. Bir kimse zâtullâhı "gayr" dediğimiz dünyâya fedâ etse, elbette küfr-i mutlak ve hayırdan ümitsizlik olacağına şübhe yoktur.

232 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, III, s. 377 (beyit: 1339).

Ey Hak yolunun sâliki, natûk ve cerbeze sâhibi ve tûtî-sîret olan ehl-i dünyânın önünde sakın şeker gibi tatlı olma; belki bir zehir ve abûsü'l-vech ol, ol da onların zararlarından kurtul: Zîrâ sen eğer böyle olmaz ve onlarla ihtilât edersen o humekā sendeki füyûzâtı azar azar çalarlar. Netîcede teşevvüş-i kalb hâsıl olduğunu görürsün. Bir sâlik için bundan büyük zarar olmaz.

Yâhud bu ehl-i dünyânın seni tahsîn etmelerini ve sana âferin demelerini istersen, الدُّنْيَا جِيفَةٌ وَطَالِبُهَا كِلَاب [Dünyâ bir cîfedir ve tâlibi köpeklerdir.][233] hadîs-i şerîfi mûcibince, kilâbdan ibâret olan o ehl-i dünyânın önünde kendini cîfe kıl; ve sana îrâs edecekleri zarar-ı ma'nevîyi kāle almayıp rızâlarını tahsîl et! İşte sana iki şık, hangisi işine gelirse onu yap!

Hızır (a.s.) iki yetîm çocuğun gemisini, melik-i gāsıbın elinden kurtarmak için deldi. Sen dahi sefîne-i vücûdunu gāsıb olan ehl-i dünyânın elinden halâs etmek için şıkk-ı evvelde, beyân olunan tarzda ta'yîb edip, zararlarından emîn ol! *Mesnevî*:

فَقْرُ فَخْرِي بهر آن آمد سنی　　تا ز طَمَّاعَان گریزم در غنی
گنجها را در خرابی ز آن نهند　　تا ز حرصِ اهلِ عمران وارهند
پر نتانی کند رو خلوت گزین　　تا نگردی جمله خرج آن و این

Tercüme: [5/59] الفَقْـرُ فَخْـرِي [Fakr benim fahrımdır.] ondan dolayı âlî geldi, tâ ki tammâ' olanlardan Ganî'ye firâr eyleyeyim. Hazîneleri ondan dolayı bir vîrâneye koyarlar; tâ ki ehl-i umrânın hırsından kurtulalar. Mâdemki kanadını koparmağa muktedir değilsin, git halvette otur; tâ ki hep onun ve bunun harcı olmayasın!"

Şerh: (S.a.v.) Efendimiz'in "Fakr benim fahrımdır"[234] hadîs-i şerîfi, ehl-i tama' olanlardan Ganiyy-i mutlak hazretlerine ilticâ etmem için âlî geldi. Ben ve emsâlim olan ehl-i Hak, fakrı ihtiyâr ettik; ve ehl-i dünyâya bir şekl-i harâbîde zâhir olduk. Zîrâ ehl-i ma'mûrenin hırsından kurtarmak için defîneleri harâbelere gömerler. Biz de vîrâneler gibi olan vücûdumuzdaki kenz-i irfânı bu şekl-i harâbî altında ehl-i dünyâdan gizledik.

233 Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kūtü'l-Kulûb*, II, s. 690 (32. bâb); Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, I, s. 492.
234 Hemedânî, *Temhîdât*, s. 20, 314; Baklî, *Meşrebü'l-Ervâh*, s. 175; Dâye, *Mirsâdü'l-İbâd*, s. 155. Ayrıca bk. Yardım, *Mesnevî Hadisleri*, s. 67-68.

Eğer sen kanat gibi olan hünerlerini, mülk ve malını ve zînet ve ikbâlini kendinden kal' ve kam' etmeğe muktedir değilsen, bâri git halvette otur da ehl-i dünyâ ile ihtilâtını kes; tâ ki kıymetli evkātını şunun bunun bîmânâ musâhabetlerine temelluk ve tabasbuslarına harc edip hüsrân içinde kalmayasın. *Mesnevî*:

ز انکه تو هم لقمهٔ هم لقمه خوار آکل و مأکولی ای جان هوشدار

Tercüme. "Zîrâ sen hem lokmasın ve hem de lokma-hôrsun. Ey cân, sen âkil ve me'kûlsun! Taakkul et!"

Şerh: Ma'lûm olsun ki, insan mâddeten ve ma'nen hem âkil ve hem de me'kûldür. Mâddeten âkiliyet ve me'kûliyeti budur ki, doğduğu günden öleceği güne kadar, yediği içtiği hesâb olunsa [5/60] binlerce okkaya bâliğ olur. Fakat herhangi sinninde vezn olunsa sikleti, yediği içtiği mevâddın sikletiyle nisbet kabûl etmez. Binâenaleyh kendisi âkil olduğu gibi, muhîtinde kendisini de ânen-fe-ânen ekledenler vardır ve aynı zamanda da me'kûldür.

Vech-i ma'nevîsi budur ki, insan bir düşünceden ibârettir. Nitekim Hz. Mevlânâ (r.a.) buyururlar:

ای برادر تو همان اندیشه‌ای ما بقی تو استخوان و ریشه‌ای

[Ey birâder, sen ancak endîşesin; bâkî olan şeyin kemik ve rîşedir!][235]

Ve her insanın derece-i irfânına ve zekâsına göre düşüncesi vardır; bundan hâlî değildir. Fakat mütevâliyü'l-cereyân olan bu efkârın gelip gitmesinde insanın aslâ tasarrufu yoktur. Eğer tasarrufu olsa idi, herhangi bir fikri vürûdundan evvel men'edebilirdi. Hâlbuki buna muktedir değildir. İmdi vârid olan bir fikir, kendisinden evvel gelen bir fikri bel' edip onun yerine kāim olur; ve ondan sonra gelen bir fikir de onu bel' eder. İnsan bu sûretle fikren ve ma'nen dahi âkil ve me'kûl olur. Âkil ve me'kûl olmaktan münezzeh olan وَهُوَ يُطْعِمُ وَلَا يُطْعَمُ (En'âm, 6/14) [İt'âm eder ve kendisi it'âm olunmaz.] âyet-i kerîmesinde işâret buyurulduğu üzere ancak zât-ı Hak (celle ve alâ) hazretleridir.

İmdi bir kimse تَخَلَّقُوا بِأَخْلَاقِ اللّٰهِ [Allâh'ın ahlâkı ile ahlâklanınız.] ha-

235 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, III, s. 93 (beyit: 275).

dîs-i şerîfinde şeref-vârid olan emir mûcibince, ahlâk-ı ilâhiyye ile mütehallık olup, cismâniyeti onun râh-ı aşkında fânî ve bekā-yı Hak'la bâkî olmak mertebesine vâsıl olsa; ve sıfât ve esmâ-i ilâhiyye o kimse ile ve o kimse dahi, mezâhir-i esmâ ve sıfâtın tamâmen hakkıyla kāim bulunsa, âkil ve me'kûl olmaktan necât bulur. "Vallâhu'l-hâdî!"

İbtidâ: 13 Kânûn-i sânî 1331, 19 Rebîu'l-evvel 1333
[26 Ocak 1916] Cum'a gecesi

[İntihâ:] 9 Şubat 1331, Rebîu'l-âhir 1334
[22 Şubat 1916], Salı gecesi saat 4

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

VI

فَصٌّ حِكْمَةٍ حَقِّيَّةٍ فِي كَلِمَةٍ إِسْحَاقِيَّةٍ

[KELİME-İ İSHÂKIYYE'DE MÜNDEMİC HİKMET-İ HAKKIYYE'NİN BEYÂNINDA OLAN FASTIR]

Ma'lûm olsun ki, ma'nâ-yı ilmî-i küllî "ümmü'l-kitâb"dan, âlemin kalbi mesâbesinde olan "levh-i mahfûz" âlemine nâzil olur; ve ondan "âlem-i misâl"e gelir. Ba'dehû âlem-i histe mütecessid olup çeşm-i hissî ile görülür. "Âlem-i misâl", âlem-i ulvîden âlem-i süflîye; ve bâtından zâhire; ve ilimden kevne nâzil olan vücûdun dördüncü mertebesidir. Buna "âlem-i hayâl-i mutlak"; ve insanın vücûdunda olan "hayâl"e de "âlem-i hayâl-i mukayyed" derler; ve hayâl-i insânînin bir tarafı âlem-i misâle, bir tarafı da kendi nefsine ve cesedine muttasıldır. İster mizâc bozukluğu ve ister uyku sebebiyle olsun, eğer insanın "hayâl"ine cihet-i süflîden, ya'ni bu içinde bulunduğumuz âlem-i kevnden, bir sûret müntakış olursa, hakîkati yoktur; adgās u ahlâmdır. Çünkü o kimsenin nukūş-i kevniyyeye olan alâkası sebebiyle, "hayâl"inde peydâ olan bir nevi' mel'abedir. Fakat insanın mir'ât-ı hayâlinde musavver olan sûretler cihet-i ulvîden, ya'ni âlem-i misâlden, nüzûl etmiş ise, gerek yakazada ve gerek uykuda olsun hak ve sâbittir. Çünkü [6/2] "âlem-i misâl" ilm-i Hakk'ın hizânesidir; onda hatâ mümkin değildir. Ve âlem-i misâlden nâzil olan suver, eğer ta'bîre muhtâc olmayıp âlem-i histe aynıyla zuhûr ederse buna "keşf-i mücerred" derler; ve eğer görülen suver-i hayâliyye, kendisine münâsebeti olan suver-i hissiyye ile ta'bîre muhtaç olursa, buna da "keşf-i muhayyel" derler; ve hayâl-i insânîye cihet-i süflîden mün'akis olan sûretlere de "hayâl-i mücerred" denir. Bu bahsin tafsîli **Fass-ı Yûsufî**'de beyân olunmuştur.

Şu hâlde "keşf-i mücerred" ile "keşf-i muhayyel" hak ve sâbittir. İbrâhîm (a.s.) oğlu İshâk (a.s.)ı rü'yâsında zebhetti ve onu "keşf-i mücerred" nev'in-

den addedip âlem-i histe dahi, aynıyla Cenâb-ı İshâk'ı zebha teşebbüs buyurdu. Fakat Hak Teâlâ hazretleri onun rü'yâsını, âlem-i misâlde gördüğü gulâm-ı halîmi olan Hz. İshâk'ın sûretini, ona münâsebeti bulunan "koç" sûretiyle bi't-te'vîl hak kıldı. Pederinin rü'yâsı İshâk (a.s.) hakkında bu sûretle tahakkuk ettiği için Kelime-i İshâkıyye "hikmet-i hakkıyye"ye tahsîs olundu.

İmdi kıssa-i zebhin İshâk ve İsmâîl (aleyhime's-selâm)dan hangisi hakkında vâki' olduğundan müfessirîn ihtilâf etmişlerdir. Ashâb-ı kirâmdan Ömer ve İmâm-ı Alî ve İbn Mes'ûd ve İbn Abbâs ve İkrime ve Saîd İbn Cübeyr (rıdvânullâhi aleyhim ecmaîn) hazarâtı ve tâbiînden İmâm-ı Ca'fer-i Sâdık ve İmâm Ebû Hanîfe hazarâtıyla sâir zevât zebîhin İshâk (a.s.) olduğuna; ve Abdullah İbn Ömer ve Saîd İbn Müseyyeb ve Şa'bî ve Hasan Basrî ve Mücâhid ve Rebî' İbn Enes ve İmâm-ı Şâfiî [6/3] ve Muhammed İbn Ka'b ve Kelbî hazarâtıyla diğer ba'zı zevât-ı kirâm kıssa-i zebhin İsmâil (a.s.) hakkında vukūuna zâhib olmuşlardır; ve kavl-i meşhûr dahi İsmâîl (a.s.) hakkındadır. Cenâb-ı Mevlânâ (r.a.) de aynı kavle zâhib olduklarını *Dîvân-ı Kebîr*'lerinde:

اسحاق نبي بايد بودن　　قربان شده بر خاكِ درِ من
اسحاق تويى، من والدِ تو　　كى بشكنمت اى گوهرِ من

[Benim hâk-i derim üzerinde kurbân olmuş İshâk nebî olmak gerekdir. Sen benim İshâk'ımsın ve ben senin pederinim. Ey gevherim, ben seni nasıl kırarım!][236] beyitlerinde beyân buyurmakla berâber, kavl-i meşhûra binâen, *Mesnevî-i Şerîf*'inde kıssa-i zebhin İsmâîl (a.s.) hakkında vukūuna işâret buyururlar. *Mesnevî*:

يا چو اسماعيل صبارِ مجيد　　پيش عشق و خنجرش حلقى كشيد

[Yâhud şerîf olan sabredici İsmâîl gibi, onun aşkı ve hançeri önünde bir boğaz çekti.] [237]

گفت قچ مرجِ من اندر آن عهود　　با قچ قربانِ اسماعيل بود

236 *Dîvân-ı Kebîr*, II, s. 1301 [beyit: 34389 vd. (Füruzânfer neşri: 2092. gazel)]. Tercüme için bk. Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, I, s. 157. Krş. *Dîvân-ı Kebîr* (trc. Abdülbâki Gölpınarlı), VII-2, s. 239 (beyit: 7272 vd.).

237 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, XIII, s. 33 (beyit: 4007).

[Koç dedi: "O ahidler içinde benim mer'âm, İsmâîl kurbânının koçu ile berâberdi."] [238]

ما چو اسماعیل ز ابراهیمِ خود　　سر نپیچیم ار چه قربان میکند

[Eğerki kurbân ederse de, kendi İbrâhîmimizden biz İsmâîl gibi baş çevirmeyiz.] [239]

Zebîh İsmâîl (a.s.)dır denilir. أَنَـا ابْـنُ الذَّبِيحَيْـنِ ya'ni "Ben iki zebîhin oğluyum"[240] hadîsini delîl gösterip zebîhin birisi peder-i nebevî Abdullah hazretleridir; ve diğeri de cedd-i emcedleri İsmâîl (a.s.)dır, derler. Hâlbuki bu, sened-i kavî değildir. Zîrâ Kur'ân-ı Kerîm'de مَـا تَعْبُـدُونَ مِـنْ بَعْـدِي قَالُـوا نَعْبُـدُ إِلَهَـكَ وَإِلَـهَ آبَائِـكَ إِبْرَاهِيـمَ وَإِسْـمَاعِيلَ وَإِسْـحَاقَ (Bakara, 2/133) ["Benden sonra neye ibâdet edeceksiniz?" Dediler ki: "Senin ilâhına ve babaların olan İbrâhîm, İsmâîl ve İshâk'ın ilâhına ibâdet edeceğiz.] buyurulmasına göre ceddin birâderine de "eb" ta'bîr olunmuştur. Şu hâlde hadîs-i mezkûrda beyân buyurulan "iki zebîh"den birisi İshâk (a.s.) olmuş olur. Ve Hz. Şeyh-i Ekber (r.a.) *Muhâdaratü'l-Ebrâr* nâmındaki eser-i şerîflerinde bu hadîs-i münîf hakkında tafsîlât-ı kâfiye i'tâ buyurmuşlardır.[241] Ve bu kavl ehl-i Tevrât indinde kat'îdir. Kur'ân-ı Kerîm'de zebîhin hangisi olduğu tasrîh buyurulmamıştır. Ve kıssa-i zebhden sonra: وَبَشَّـرْنَاهُ بِإِسْـحَاقَ نَبِيًّـا مِـنَ الصَّالِحِيـنَ (Sâffât, 37/112) [Ve onu sâlihlerden bir peygamber olmak üzere İshâk ile de müjdeledik.] buyurulması, zebîhin İsmâîl (a.s.) olduğuna delîl olamaz. Çünkü bu âyet-i kerîme İshâk (a.s.)ın kıssa-i zebhden sonra nübüvvetle tebşîr olunduğunu gösterir. Hz. Şeyh (r.a.), kavl-i meşhûra muhâlif olan bu zehâbında ma'zûrdur. Çünkü mukaddeme-i *Fusûs*'ta beyân olunduğu vech ile rü'yâ-yı sâdıka muktezâsınca, kalb-i şerîfine ilkā olunan ma'nâyı beyâna me'mûrdur. Ona i'tirâz ise sû'-i edebden başka bir şey değildir. [6/4ª]

***

238 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, XII, s. 183 (beyit: 2494).
239 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, XIII, s. 316 (beyit: 4902).
240 Hâkim, *Müstedrek*, II, s. 609; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, I, s. 230.
241 Krş. İbnü'l-Arabî, *Muhâdaratu'l-Ebrâr*, s. 256-259.

Şiir:

فِدَاءُ نَبِيٍّ ذَبْحُ ذِبْحٍ لِقُرْبَانِ وَأَيْنَ ثُوَاجُ الْكَبْشِ مِنْ نَوْسِ إِنْسَانِ

Takarrüb için, nebînin fidâsı koçun zebhidir. Hâlbuki koçun sıyâhı insanın hareketinden nerede![242]

"Fidâ" (فِدَاء), "fâ"ın kesriyle, "halâs olmak için verilen şey"; "zebh" (ذَبْح), feth-ı "zâl" ile, "boğazlamak"; "zibh" (ذِبْح), kesr-i "zâl" ile, "koç vesâire gibi boğazlanan hayvan"; "kurbân" (قُرْبَان), zamm-ı "kāf" ile, "kendisiyle Hakk'a takarrüb olunan"; "süvâc" (ثُوَاج), zamm-ı "sâ" ile, "koyun sadâsı"; "nevs" (نَوْس), feth-ı "nûn" ile, burada "kānûn-i aklî üzere hareket" murâd olunur.

Ya'ni وَفَدَيْنَاهُ بِذِبْحٍ عَظِيمٍ (Sâffât, 37/107) [Ve ona bir azîm kurbanlık bedel verdik.] âyet-i kerîmesinde beyân buyurulduğu üzere nebiyy-i zîşân olan İshâk (a.s.)ın halâsına bedel Hakk'a takarrüb için koçun boğazlanması oldu. Hâlbuki savt-ı tabîîden ibâret olan koyunun sayhası nerede! Havâss-ı insânîden olan kānûn-i aklî üzere hareket-i muntazama ve elfâz-ı fasîha ve maânî-i dakîka ve elhân-ı latîfe nerede! Ve idrâk-i aklî olmaksızın hayvandan sâdır olan savt nerede! Vech-i aklî üzere sâdır olan hareket-i insân nerede! Bu, ona aslâ müsâvî olmadığı hâlde nasıl fidâ oluyor? Cenâb-ı Şeyh (r.a.) bu beyitte koçun sadâsını ve insanın hareketini beyân buyurdu. Zîrâ hayvanlarda bunların ikisi dahi müşterektir. Ve insan ba'zan nutk ile ve ba'zan kānûn-i aklî üzerine olan ef'âl-i muntazama ile temeyyüz eder. Ve bu beyitten maksûd bundaki hikmet-i hafiyyeyi beyândır.

وَعَظَّمَهُ اللّٰهُ الْعَظِيمُ عِنَايَةً بِنَا أَوْ بِهِ لَا أَدْرِ مِنْ أَيِّ مِيزَانِ

[6/4ᵇ] Hâlbuki Allâh-ı azîm, bize veyâ ona inâyeten o kebşi ta'zîm etti. Bu inâyet hangi mîzândandır bilmem?

Ya'ni koç ile insan arasındaki münâsebet baîd göründüğü hâlde, Allah Teâlâ hazretleri ism-i Azîm hazretinden tecellî edip o kebşi, zebh-i veled ile ibtilâdan halâs etmek sûretiyle verese-i muhammediyyeden olan bizlere ve

242 Bu beyit ve devamında gelen beyitlere İbnü'l-Arabî *Fütûhât*'ta da yer vermiştir. Bk. *Fütûhât-ı Mekkiyye*, II, s. 320-321 (70. bâb).

sûret-i ilâhiyye üzere olan insân-ı kâmilin zebhi makāmında kāim ve onun için fidâ olmakla, ona inâyeten وَفَدَيْنَاهُ بِذِبْحٍ عَظِيمٍ (Sâffât, 37/107) [Ve ona bir azîm kurbanlık bedel verdik.] kavlinde azametle vasfeyledi. Ben bilmem ki bu ta'zîm hangi mîzândandır ve sebeb-i ta'zîm olan şey nedir? Hz. Şeyh (r.a.)ın bu istifhâmı ve taaccübü tecâhül-i ârifânedir. Zîrâ ta'zîm, bize ve koça inâyet-i mütesâviyeden nâşî vâki' olmuştur. Çünkü koç insân-ı kâmil için zebholunduğu vakit, insân-ı kâmile gıdâ olup, onun cemî'-i eczâsında sârî ve hemân o olur; ve hayvan mertebesinden insân-ı kâmil mertebesine intikāl eder. Bu ise ona inâyettir. Ve bize inâyet olması dahi, koçun biçim katlimize mâni' olmasıdır. Binâenaleyh binnetîce ona inâyet, bize inâyetin "ayn"ı olur. Ve Şeyh (r.a.) *Fütûhât-ı Mekkiyye*'nin yetmiş ikinci bâbında bu bahse müteallik olan hakāyıkı beyân buyurmuştur.[243]

وَلَا شَكَّ أَنَّ البُدْنَ أَعْظَمُ قِيْمَةً وَقَدْ نَزَلَتْ عَنْ ذَبْحِ كَبْشٍ لِقُرْبَانِ

Ve şek yoktur ki, büdn kıymetçe a'zamdır, hâlbuki kurbân için zebh-i kebşten nâzil oldu.

"Büdn" (بُدْن), "bedene"nin (بَدَنَة) cem'idir. Deve, öküz ve mandanın her birerlerine ıtlâk olunur. Ya'ni deve, öküz ve mandadan her biri kıymetçe koçtan a'zamdır; ve inde'l-ukalâ bunun [6/5] böyle olduğuna şübhe yoktur. Velâkin "büdn", takarrüb-ilallâh için koç zebhinden aşağı oldu. Binâenaleyh azamet kıymette değil, kadr ve şereftedir. Deve ve sığır ve mandanın kıymeti a'zam olduğu hâlde, kurbân için koçun zebhi ondan a'lâdır. Zîrâ koç zebh; ve deve ve sığır ve manda ise, yük taşımak için mahlûktur.

فَيَا لَيْتَ شِعْرِي كَيْفَ نَابَ بِذَاتِهِ شُخَيْصُ كُبَيْشٍ عَنْ خَلِيفَةِ رَحْمَانِ

Bir kebşin vücûdcuğu zâtıyla, halîfe-i Rahmân'dan nasıl nâib olduğuna vukūfum olaydı ne olurdu!

Ya'ni bir koçun vücûdcuğu, nasıl olup da zâtıyla, halîfe-i Rahmân olan İshâk (a.s.)ın kāim-i makāmı oldu? Bunun keyfiyetine muttali' olaydım ne olurdu! "Şahs"ın tasgîri olan "şuhays" ile ta'bîr buyurulması, insân-ı kâmi-

243 Bk. *Fütûhât-ı Mekkiyye*, II, 320 (70. bâb). Mevcut neşirlerde ilgili kısım yetmiş ikinci değil yetmişinci bâbda yer almaktadır.

lin makāmına nisbeten koçun vücûdunun küçüklüğünü beyândır. Ve bu beytin taaccüb sûretinde vukūu, koçun fânî-fillâh olan insân-ı kâmile olan sırr-ı münâsebetinin ma'rifetine teşvîktir.

أَلَمْ تَدْرِ أَنَّ الْأَمْرَ فِيهِ مُرَتَّبٌ وَفَاءٌ لِإِرْبَاحٍ وَنَقْصٌ لِخُسْرَانِ

Sen bilmez misin ki, tahkîkan emr-i fidâ, vâki'de mürettebdir. Nef' için ziyâde, hüsrân için noksandır.

Ya'ni "fidâ" ile "fidâ olunan" beyninde, şerefte ve hissette ve ulviyette ve süfliyette münâsebet bulunduğu için, fidâda emr-i ilâhî ve şân-ı rabbânî mütenâsiben mürettebdir. Zîrâ şerîfe mukābil hasîs; ve hasîse mukābil şerîf fidâ olunmaz. Fidâda [6/6] nisbet gözetilir. Çünkü "akl-ı evvel"den müteselsilen insan mertebesine varıncaya kadar, kâffe-i merâtib-i kevniyye, kimi şerîf ve kimi hasîs olmak üzere mürettebdir; ve her mertebede emrin zuhûru ise, mertebe hasebiyledir. Binâenaleyh şerîfe münâsib olan şerîf fidâ oldukda, emr mevkiinde vâki' olmakla irbâh için vefâ olur, ya'ni ziyâdelikte kemâl olur; ve hasîs hasîse veyâ hasîs şerîfe veyâhud şerîf hasîse fidâ oldukda dahi hüsrân için naks olur. İmdi İbrâhîm (a.s.) malını ve oğlunu; ve İshâk (a.s.) dahi nefsini Hak yoluna bezlettiklerinden, Hak Teâlâ dahi onlar için semeni çok olan deve ve sığır ve manda yerine, semeni kalîl olan koçu fidâ etti. Bu da malın hüsrânında naks oldu. Ve zebîh olan halîfetullâhı, ya'ni İshâk (a.s.)ı ibkā etmekle âlemler için hâsıl olan nef'i ziyâde eyledi. Ve malın hüsrânında naks dahi aynı ribhdir. Zîrâ çok mal sarfolunacağına az sarfolundu.

فَلَا خَلْقَ أَعْلَى مِنْ جَمَادٍ وَبَعْدَهُ نَبَاتٌ عَلَى قَدْرٍ يَكُونُ وَأَوْزَانِ

İmdi cemâddan a'lâ bir halk yoktur. Ondan sonrada nebât, kadr ve kıymet üzerine vâki' olur.

Bu beytin bâlâya rabtı budur ki: Koç inkıyâd ve teslîmde "bedene"den ya'ni deve, öküz ve mandadan daha a'lâdır; ve İshâk (a.s.) dahi inkıyâd ve teslîmde kâmil idi. Nitekim hakkında âyet-i kerîmede فَبَشَّرْنَاهُ بِغُلَامٍ حَلِيمٍ (Sâffât, 37/101) [Biz de onu halîm bir oğul ile müjdeledik.] buyurulmuştur. Binâenaleyh inkıyâd ve teslîmde a'lâ olan koçun nefs-i nefîs-i İshâk'a

fidâ olması münâsib oldu. Ve mâdemki a'lâlık inkıyâd ve teslîmdedir; o hâlde cemâddan a'lâ bir halk yoktur. Zîrâ cemâd ale'd-devâm ma'rifet-i fıtriyye-i zâtiyye üzerinedir; tabîat-ı asliyyesinden inhirâf etmez. İlmen ve aynen ve mertebeten teslîmiyet ve inkıyâd [6/7] üzeredir; ve irâde-i ilâhiyyenin tasarrufu tahtındadır. Ondan sonra nebâtât gelir. Zîrâ nebâtâtta cemâddan fazla olarak nümüvv vardır. Her ne kadar nümüvv onun fıtratı iktizâsından ise de, o hareket-i tabîiyye-i fıtriyye, örfen ona izâfe olunur. Binâenaleyh o hareket-i tabîiyye bir nevi' tasarruf-ı tabiî olur ki bu, cemâdâtta yoktur. Bu sûrette nebât ma'rifette cemâddan daha aşağıdır; ve cins-i nebât ale'l-umûm nümüvv i'tibâriyle ma'rifette bir kadr üzere olmakla berâber, her bir nev'i şeref ve hissette ve nef' ve zararda bir kadr-i muayyen ve vezn-i mukannen üzeredir.

وَذُو الْحِسِّ بَعْدَ النَّبْتِ وَالْكُلُّ عَارِفٌ بِخَلَّاقِهِ كَشْفًا وَإِيضَاحَ بُرْهَانِ

Ve sâhib-i his nebâttan sonradır, hâlbuki cümlesinin Hallâk'ını ârif olduğu, keşf ile ve îzâh-ı burhân ile sâbittir.

Ya'ni his sâhibi olan hayvânât, vuhûş ve tuyûr ve emsâli, mertebede nebâtâttan sonra gelir. Her ne kadar aklen değil ise de, tab'an ve hissen hareket eder; ve emr-i Hak'la tab'an ve hissen amel eyler. Onun için nebât cemâddan ve his sâhibi olan hayvân dahi nebâttan daha aşağıdır; ve bunların kâffesi, ya'ni cemâdât, nebâtât ve hayvânât kendilerini halkeden Rab'lerini, ma'rifet-i tabîiyye-i fıtriyye ile âriftir; ve bunun böyle olduğu, fikren ve tahyîlen değil, keşfen, ya'ni zevkan ve şühûden ve açık delîl ile sâbittir.

İmdi kâffe-i mevcûdâtın zîhayât olduğu hakkındaki delîl-i naklî, Hak Teâlâ hazretlerinin وَلِلَّـهِ يَسْـجُدُ مَـنْ فِـي السَّـمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ (Ra'd, 13/15) [Ve göklerde ve yerde kim var ise Allah Teâlâ'ya secde eder.] ve يُسَـبِّحُ لِلَّـهِ مَـا فِـي السَّـمَاوَاتِ وَمَـا فِـي الْأَرْضِ (Cum'a, 62/1) [Göklerde ne varsa ve yerde ne varsa hepsi Allah için tesbîhde bulunur.] ve وَإِنْ مِـنْ شَـيْءٍ إِلَّا يُسَـبِّحُ بِحَمْـدِهِ (İsrâ, 17/44) [Allâh'ı hamd ile tesbîh etmeyen hiçbir şey yoktur.] âyet-i kerimeleridir. Zîrâ semâvât ve arzdaki mevcûdâtın cümlesi [6/8] secde ve tesbîh edebilmek için zîhayât olmaları lâzımdır; ve ehl-i keşf indinde de mevcûdâtın kâffesi zîhayâttır; onlar bunu müşâhede ederler. Ve delîl-i aklî

dahi budur ki: Vücûd birdir, o da Hakk'ın vücûdudur. Eşyânın vücûdu ise, vücûd-ı Hakk'a muzâf olan bir vücûd-ı i'tibârîdir. Vücûd, Hakk-ı vâhidin vücûdu olunca, Hakk'ın hayâtı ve ilmi cemî'-i zerrât-ı kevniyyeye sârî olmuş olur. Şu kadar ki, mahallin ve mazharın taayyünü müsâid olmadıkça, hayât ve idrâk o mazharın bâtınında kalır, zâhir olmaz. O mazharın baygın insanlar gibi hissi ve şuûru bulunmaz. His ve şuûru olmayınca da enâniyeti, ya'ni benliği ile Hak'tan muhtecib olmaz. Binâenaleyh cemâd, fıtratı üzere bâkî ve şühûd-ı dâimî içinde bulunur. O nefsi ile tasarruf sâhibi değildir. Çünkü cemâd, zâtı ve fıtratı ile Allah'dan gayrı mutasarrıf olmadığına şehâdet eder. Şu hâlde keşfen ve hakîkaten Rabbini ârif; tab'an ve tav'an ona münkād ve mutî'dir. Nebât ondan sonra gelir. Zîrâ onda nümüvv ve tevlîd-i misl gibi bir nevi' hareket ve tasarruf vardır. İşte bu hareket ve tasarrufu sebebiyle cemâddan nâkıstır. His sâhibi olan hayvân ise bu ikisinden sonra gelir. Zîrâ onda nefis ve hüküm ve vehim vardır; ve nefsini kuvve-i hayvâniyyesiyle idrâk eder; ve kendisinde enâniyet olup bu benlik ile Hak'tan muhtecibdir. İnsân-ı nâkıs ondan sonra gelir; zîrâ Rabb'ini bilmez ve O'na gayrı teşrîk eder; ve re'yinde ve husûsiyle ma'rifet-i ilâhiyyede hatâ eder; ve aklı ve fikri ile mukayyeddir. Nitekim evvelce hakîkat diye kabûl edilip bilâhare butlânı zâhir olan şeyler hep akıl ve fikir ile mukayyed olan nâkıs insanların mahsûlüdür.

Maahâzâ her vech ile a'lâlık, evvelen cemâdın, ba'dehû nebâtın, ba'dehû his sâhibinin [6/9] ve ba'dehû insân-ı hayvânın olduğu zannolunmasın. Zîrâ kâffe-i sıfât ve esmâ-i ilâhiyyenin mecmaı olan sûret-i insâniyyeye müteveccihen vâki' olan silsile-i tertîbe göre cemâdât hepsinden aşağıdır; ve bu tertîbe nazaran insan cümlesinden a'lâdır. Binâenaleyh bu tertîbe göre evvelen "insân-ı kâmil", sâniyen "insân-ı hayvân", sâlisen hayvânât, râbian nebâtât ve hâmisen cemâdâttır; ve sûret-i insâniyyeye en yakın bulunan diğerlerinden a'lâdır; ve "insân-ı kâmil" ile "insân-ı hayvân" arasındaki fark, merâtib-i sûriyye değil, ancak merâtib-i ma'neviyyedir.

وَأَمَّا الْمُسَمَّى آدَمًا فَمُقَيَّدٌ بِعَقْلٍ وَفِكْرٍ أَوْ قِلَادَةِ إِيمَانِ

Ve "âdem" denilen halka gelince: İmdi akıl ile ve fikir ile veyâ kılâde-i îmân ile mukayyeddir.

Ya'ni "âdem" denilen halka gelince: Bu, cemâd, nebât ve hayvan gibi hilkatinden maksûd olan şey üzere sâbit değildir. Belki aklı ve fikri ile, veyâhud îmânı ve i'tikādı ile, ma'rifet-i fıtriyyesini bozmuş ve onu tasarrufât-ı fikriyyesi ve nefsinin harekât-ı irâdiyyesi ile karıştırmıştır. Eğer cemâdın fıtrat-ı zâtiyye üzere olan inkıyâd ve teslîmi ve Hakk'ın tasarrufu tahtında istihlâki sebebiyle adem-i hareketi ve irâdesi ve tasarrufu gibi; ve nebâtın kendi zâtıyla adem-i hareketi; ve hayvanın asl-ı hilkatte kendisine ne hizmet isâbet etmiş ise onun üzere sâbit olması gibi sıfât-ı cemâliyye, âdemde olsa idi derece-i kemâle vâsıl olur idi. Fakat "insân-ı hayvân" vücûd-ı mutlakı akıl ve fikrinin farz ve takdîri üzere takyîd etmiş ve bu takyîdini de tasarrufât-ı fikriyyesi ile isbâta sa'yetmiştir. Hâlbuki bununla iyi bir şey yaptığını zanneder, dalâl üzere sa'yettiğinden haberi yoktur.

بِذَا قَالَ سَهْلٌ وَالْمُحَقِّقُ مِثْلُنَا لِأَنَّا وَإِيَّاهُمْ بِمَنْزِلِ إِحْسَانِ

Sehl ve bizim mislimiz olan muhakkik bunu dedi. Zîrâ biz ve onlar makām-ı ihsândayız. [6/11]

Ya'ni Sehl bin Abdullâh Tüsterî hazretleri ve bizim mislimiz olan muhakkik, cemâd hepsinden a'lâdır ve cümlesinden daha ziyâde mutî'dir; ba'dehû nebât ve ba'dehû hayvân gelir, dedi. Zîrâ biz ve emsâlimiz mertebe-i îmânın fevkinde olan "ihsân" mertebesindeyiz; ve ihsân makāmında olanlar cemî'-i umûru hakîkati üzere bilirler. Nitekim Hz. Şeyh (r.a.) *Fütûhât-ı Mekkiyye*'nin yetmiş ikinci bâbında buyururlar ki: "Cemâdât sâir müvelledâttan daha ziyâde Hakk'ı ârif ve O'na âbiddir. Zîrâ o ma'rifet mertebesinde halkolunmuştur. Aklı, şehveti ve tasarrufu yoktur. Onun takallübü nefsiyle değil, gayrıyladır; ve ancak musarrıfı Allah'dır; ve tasrîf-i ilâhî ile musarraftır. Ve gerçi nebât dahi onun gibi ma'rifet mertebesinde halkolunmuş ise de, nefsiyle nümüvvü ve taleb-i rif'ati hasebiyle onun derecesinden aşağıdır; ve tegaddî sâhibidir. Tegaddî ise nümüvvü ve taleb-i irtifâı îcâb eder. Hâlbuki cemâd böyle değildir. Hareket-i tabîiyye hâlinde ulüvv yoktur. Eğer yukarıya atılsa taleb-i süfl ile nâzil olur; ve taleb-i süfl ise, hakîkat-i ubûdiyyettir. Ve ulüvv na't-i ilâhîdir; zîrâ Hak Aliyy'dir. İmdi

taş, ulüvv husûsunda müzâhame-i rubûbiyyetten mürabdır. Haşyetullahdan hubût eder. Ve Hak Teâlâ bununla ihbâran: وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللّٰهِ (Bakara, 2/74) [Ve ba'zısı Allah korkusundan dağdan aşağı iner.] buyurdu. Hubût-ı tabîî onun haşyetindendir; ve onun şühûdu dahi zâtîdir. İmdi haşyet sâhibinde ilim vardır. Zîrâ Hak Teâlâ إِنَّمَا يَخْشَى اللّٰهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ (Fâtır, 35/28) [Ancak Allâh'ın âlim olan kulları Allah'dan korkar.] buyurur. İşte bu Sehl İbn Abdullâh et-Tüsterî hazretlerinin mezhebidir. İmdi insanda sıfat-ı cemâdiyyetten a'lâ sıfat yoktur. Ba'dehû nebâtiyet ve ba'dehû hayvâniyettir; ve ondan sonra da derece-i cemâddan yükseldiği kadr olan şey üzerine iddiâ-yı ulûhiyyet eden insâniyettir; ve bu rif'atten onun için [6/12] sûret-i ilâhiyye hâsıl olur; ve onun sebebiyle aslından çıkar. Binâenaleyh taşlar neş'etlerinde asıllarından çıkmadıklarından abîd-i muhakkikîndir."[244]

فَمَنْ شَهِدَ الْأَمْرَ الَّذِي قَدْ شَهِدْتُهُ يَقُولُ بِقَوْلِي فِي خَفَاءٍ وَإِعْلَانِ

İmdi emri, benim müşâhede ettiğim gibi müşâhede eden kimse, gizlide ve âşikârede benim sözümü söyler.

Ya'ni a'yân-ı vücûdiyyede, Hakk'ı müteayyin müşâhede eden kimse, a'yân-ı mevcûdenin Hakk'a delâleti, delâlet-i zâtiyye olduğunu ve onların Hallâk'larına olan ma'rifeti, aslî ve fıtrî bulunduğunu bilir; ve gizlide ve âşikârede bu sözü böylece söyler.

وَلَا تَلْتَفِتْ قَوْلًا يُخَالِفُ قَوْلَنَا وَلَا تَبْذُرِ السَّمْرَاءَ فِي أَرْضِ عُمْيَانِ

Ve bizim sözümüze muhâlif olan söze bakma; ve buğdayı çorak yere ekme!

Ya'ni mezâhirde Hakk'ı müşâhede etmeyip bizim sözümüze muhâlif olarak onların vücûdu müstakil olduğunu söyleyen ehl-i hicâbın sözlerine kulak verme! İşin hakîkati zâhir ve bâhir iken niçin erbâb-ı fikir ve nazarın evhâm ve zunûnuna dildâde olasın? Ve bizim isrimize iktifâen kalbinde bu maârif inkişâf ettiği vakit haklarında خَتَمَ اللّٰهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ (Bakara, 2/7) [Allah Teâlâ onların kalblerini mühürledi ve kulaklarına ve gözlerine perde çekti.] buyurulan kalbleri mühürlü ve göz-

244 *Fütûhât-ı Mekkiyye*, II, s. 483-484 (72. bâb).

leri örtülü olan erbâb-ı fikir ve nazara ve ukūl-i cüz'iyye ashâbına, gıdâ-yı rûh olan hakāyık-ı ilâhiyye ve maârif-i rabbâniyyeden bahsetme! Zîrâ bu maârif tohumlarını çorak zemîn gibi olan onların kulûb-i kāsiyelerine ekmek beyhûdedir, isrâftır.

هُمُ الصُّمُّ وَالْبُكْمُ الَّذِينَ أَتَى بِهِمْ لِإِسْمَاعِنَا الْمَعْصُومُ فِي نَصِّ قُرْآنِ

Onlar nass-ı Kur'ân'da, Ma'sûm'un bize ismâ' için getirdiği, sağırlar ve dilsizlerdir. [6/13]

Ya'ni bu maârif ve hakāyıkı kabûle adem-i isti'dâdları bulunan tâifeyi bize işittirmek için, "Ma'sûm" olan Peygamber'imiz (a.s.v.) Efendimiz, nass-ı Kur'ân'da bizlere tavsîf buyurdu. Nitekim âyet-i kerîmede buyurulur: صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ لَا يَعْقِلُونَ (Bakara, 2/171) [Sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler, akıl da etmezler.] ve فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ وَلَكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ (Hac, 22/46) [Onların zâhir gözleri kör değildir; ve fakat sadırlarında olan kalbleri kördür.] ve لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ آذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ (A'râf, 7/179) [Kalbleri vardır, idrâk etmezler; gözleri vardır, görmezler; kulakları vardır, işitmezler. İşte onlar hayvânât-ı ehliyye gibidirler ve belki onlardan daha şaşkındırlar.] Binâenaleyh onlar sağır, dilsiz, kördür. Akl-ı cüz'înin idrâkâtıyla kulakları kapalıdır. Kelâm-ı Hak'la tekellümde dilleri lâldir. Delâil-i akliyye ve enzâr-ı fikriyye ile lisânları mahtûmdur; ve onların gözleri, mezâhirde Hakk'ı görmekten kördür.

اعْلَمْ أَيَّدَنَا اللّٰهُ وَإِيَّاكَ، أَنَّ إِبْرَاهِيمَ الْخَلِيلَ عليه السلام قال لِابْنِهِ: ﴿إِنِّي أَرَى فِي الْمَنَامِ أَنِّي أَذْبَحُكَ﴾، وَالْمَنَامُ حَضْرَةُ الْخَيَالِ، فَلَمْ يُعَبِّرْهَا، وكان كَبْشٌ ظَهَرَ في صورةِ ابْنِ إبراهيمَ في المنامِ.

Ma'lûmun olsun ki, Allah bizi ve seni tevfîkiyle te'yîd eylesin, İbrâhîm (a.s.) oğluna dedi: "Tahkîk ben menâmda seni zebheder görürüm" (Sâffât, 37/102). Menâm ise hazret-i hayâldir. İmdi İbrâhîm (a.s.) rü'yâyı ta'bîr etmedi. Hâlbuki menâmda İbrâhîm (a.s.)ın oğlu sûretinde zâhir olan koç idi.

Ya'ni menâm, **Fass-ı Yûsufî**'de îzâh olunduğu üzere "hazret-i hayâl-i mukayyed"dir; ve bu fassın mukaddemesinde zikrolunduğu vech ile "hayâl-i mukayyed" insanın vücûdunda olan "hayâl"dir. Binâenaleyh âlem-i misâl-i mutlaktan insanın mir'ât-ı hayâline nâzil olan sûretlerin ba'zısı ta'bîre muhtaç olur; ve ba'zısı aynıyla zuhûr eyler. Binâenaleyh İbrâhîm (a.s.)ın Cenâb-ı İshâk'ı rü'yâsında [6/14] zebheder görmesi, âlem-i yakazada, menâmda görülen sûret-i İshâk'a münâsebeti olan sûret-i hissiyye ile ta'bîr olunmak iktizâ eder idi; ve ona münâsebeti olan sûret-i hissiyye ise inkıyâd ve teslîm i'tibâriyle koç idi. Cenâb-ı İbrâhîm ise rü'yâsını "keşf-i mücerred" addiyle ta'bîr etmeyip zâhiri üzerine aldı; ve Cenâb-ı İshâk'ı zebha teşebbüs buyurdu.

فَصَدَّقَ إبراهيمُ الرُّؤْيَا، فَفَدَاهُ ربُّه مِن وَهْمِ إبراهيمَ بِالذِّبْحِ العظيمِ الَّذي هو تَعْبِيرُ رُؤْيَاهُ عند اللّٰهِ، وهو لا يَشْعُرُ.

İmdi İbrâhîm (a.s.) rü'yâyı tasdîk eyledi. Böyle olunca Cenâb-ı İbrâhîm'in vehminden nâşî, Hz. İshâk'a Rabb'i zibh-i azîmi fidâ eyledi ki, o, onun rü'yâsının Allah indinde ta'bîri idi; hâlbuki o muttali' olmadı.

Ya'ni İbrâhîm (a.s.) rü'yâyı zâhiri üzere ahzedip âlem-i hayâlde mer'î olan sûretin İshâk (a.s.) olduğunu zannetti. Hâlbuki İbrâhîm (a.s.)ın vehminin müşâreketiyle İshâk (a.s.) sûretinde âlem-i hayâlde görülen şey, Allâh'ın indinde zibh-i azîm idi. Cenâb-ı İbrâhîm ise buna muttali' olmadı. Zîrâ o hazret "keşf-i mücerred"e alışmış idi. Bu "keşf-i muhayyel"i de keşf-i mücerred zannetti. Hâlbuki rü'yâda görülen her şeyde vehmin medhal-i azîmi vardır. Çünkü vehim maânî-i cüz'iyyenin idrâkinde sultândır. İşte bunun için Cenâb-ı İbrâhîm mer'î olan sûretin ta'bîre muhtaç olmadığını tevehhüm eyledi; ve oğlunu zebha kasdetti. Ve "vehim" âlem-i suveri muhît ve enbiyânın vücûdu da âlem-i suverde vâki' olduğundan bu tevehhüm nübüvvete kadh vermez.

فالتَّجَلِّيُّ الصُّورِيُّ في حضرةِ الخيالِ مُحْتَاجٌ إلى عِلْمٍ آخَرَ، يُدْرَكُ به ما أرَادَ اللّٰهُ بِتِلْكَ الصورةِ. [6/15]

Böyle olunca hazret-i hayâlde vâki' olan tecellî-i sûrî ilm-i âhara muhtaçtır ki, o sûret-i mer'iyyeden Allâh'ın murâdı olan şey onunla idrâk olunur.

Ya'ni âlem-i menâmda görülen sûretlerden murâd-ı ilâhî ne olduğunu bilmek için diğer bir ilim lâzımdır. Bu ilim de "ilm-i ta'bîr"dir; ve bu ilm-i ta'bîri ancak kendisine esmâ-i bâtıne ile esmâ-i zâhire beyninde olan münâsebât münkeşif olan ve bu münâsebetle suver-i hayâliyyeye münâsebeti olan suver-i hissiyyeye vukūfu bulunan zevât lâyıkı vech ile bilir.

أَلَا تَرَى كَيْفَ قال رسولُ اللّٰهِ ﷺ لأبي بَكْرٍ رضي اللّٰه عنه في تَعْبِيرِ الرُّؤْيَا: «أَصَبْتَ بَعْضًا وَأَخْطَأْتَ بَعْضًا»، فسَأَلَه أبو بكرٍ أنْ يُعَرِّفَهُ ما أصابَ فيه وما أخْطَأَ، فَلَمْ يَفْعَلْ ﷺ.

Sen görmez misin ki, rü'yânın ta'bîri hakkında Resûlullah (s.a.v.) Ebû Bekir (r.a.)e, nasıl "Ba'zısında isâbet ettin ve ba'zısında hatâ ettin" buyurdu. Böyle olunca Hz. Ebû Bekir, hangisinde isâbet ve hangisinde hatâ ettiğini ta'rîf buyurmasını taleb eyledi. (S.a.v.) Efendimiz ta'rîf buyurmadı.

Hz. Şeyh (r.a.) bu kelâmı, tecellî-i sûrî başka bir ilme muhtaç olduğunu isbât için îrâd buyurmuştur. Hz. Ebû Hüreyre (r.a.)den rivâyet buyurulan hadîs-i şerîfe işâret buyurulur. Hadîs-i şerîf budur:

أَنَّ رَجُلًا أَتَى رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ فَقَالَ: إِنِّي رَأَيْتُ أَيْ فِي الْمَنَامِ ظُلَّةً يَنْطُفُ مِنْهَا السَّمْنُ وَالْعَسَلُ، وأَرَى [6/16] النَّاسَ يَتَكَفَّفُونَ مِنْهَا فِي أَيْدِيهِم فَالْمُسْتَكْثِرُ وَالْمُسْتَقِلُّ، وأَرَى سَبَبًا وَاصِلًا مِنْ السَّمَاءِ إِلَى الْأَرْضِ، فَأَرَاكَ يَا رَسُولَ اللّٰهِ أَخَذْتَ بِهِ فَعَلَوْتَ، ثُمَّ أَخَذَ بِهِ رَجُلٌ آخَرُ فَعَلَا، ثُمَّ أَخَذَ بِهِ رَجُلٌ آخَرُ فَانْقَطَعَ به، ثُمَّ وُصِلَ له فَعَلَا. فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ رضي اللّٰه عنه: بِأَبِي أَنْتَ وأُمِّي وَاللّٰهِ لَتَدَعَنِّي فَلْأُعَبِّرَهَا. فَقَالَ: عَبِّرْهَا. فقال: أَمَّا الظُّلَّةُ فَظُلَّةُ الْإِسْلَامِ، وَأَمَّا مَا يَنْطُفُ مِنْ السَّمْنِ وَالْعَسَلِ فَهُوَ الْقُرْآنُ لَيِّنُهُ وحَلَاوَتُهُ، وأَمَّا الْمُسْتَكْثِرُ وَالْمُسْتَقِلُّ فَهُوَ الْمُسْتَكْثِرُ مِنَ الْقُرْآنِ وَالْمُسْتَقِلُّ مِنْهُ، وَأَمَّا السَّبَبُ الْوَاصِلُ مِنْ السَّمَاءِ إِلَى الْأَرْضِ فَهُوَ الْحَقُّ الَّذِي أَنْتَ عَلَيْهِ تَأْخُذُ بِهِ فَيُعْلِيكَ اللّٰهُ، ثُمَّ يَأْخُذُ بِهِ بَعْدَكَ رَجُلٌ آخَرُ فَيَعْلُو بِهِ، ثُمَّ يَأْخُذُ بِهِ رَجُلٌ آخَرُ بَعْدَهُ فَيَنْقَطِعُ بِهِ، ثُمَّ يُوصَلُ لَهُ فَيَعْلُو، أي رَسُولَ اللّٰهِ لَتُحَدِّثَنِّي أَصَبْتُ أَمْ أَخْطَأْتُ. فقَالَ ﷺ: أَصَبْتَ بَعْضًا وَأَخْطَأْتَ بَعْضًا. قَالَ: أَقْسَمْتُ بِأَبِي أنتَ وَأُمِّي يَا رَسُولَ اللّٰهِ لَتُحَدِّثَنِّي ما الَّذِي أَخْطَأْتُ. فقَالَ ﷺ: لَا تُقْسِمْ هَذَا.

Ya'ni "Bir kimse Hz. Resûl (a.s.)a gelip: "Yâ Resûlallah, bu gece rü'yâda

bir buluttan bal ile yağ yağarak ondan halkın kimi çok, kimi az nasîbleri hasebiyle ahzettiklerini gördüm; ve gökten yere vâsıl bir ip müşâhede ettim. Yâ Resûlallah, zât-ı hazretini gördüm ki, onu tutup yükseldin. Ondan sonra onu diğer bir adam tutup çıktı. Ba'dehû diğer bir kimse o ipi tutup onunla munkatı' oldu. Ondan sonra bitiştirip yükseldi. Hz. Ebû Bekir (r.a.) buyurdular ki: "Yâ Resûlallah, izin verir iseniz onu ben ta'bîr edeyim." (S.a.v.) Efendimiz: "Ta'bîr et!" buyurdular. Cenâb-ı Sıddîk buyurdu ki: "Buluttan mûrad İslâm bulutudur; ve ondan yağan bal ile yağdan murâd lînet ve halâveti münâsebetiyle Kur'ân'dır; ve çok ve az alandan murâd dahi Kur'ân'dan az ve çok ahzedendir; ve semâdan arza vâsıl olan ipe gelince o da haktır ki, sen onun üzerinesin. Onu tutarsın, Allah seni a'lâ eder. [6/17] Senden sonra onu diğer bir kimse tutup onunla yükselir. Ba'dehû o kimseden sonra diğer biri alır. Ba'dehû munkatı' olup birleştirilerek yükselir." "Yâ Resûlullah ta'bîrimde isâbet mi ettim, yoksa hatâ mı ettim?" Sallallâhu aleyhi ve sellem buyurdu ki: "Ba'zısında isâbet ettin ve ba'zısında hatâ ettin." Hz. Sıddîk buyurdu ki: "Yâ Resûlallah, and veririm ki, ta'bîrimde hatâ ettiğim şeyi beyân buyur!" (S.a.v.) Efendimiz: "Buna andverme!" buyurdular."[245]

وَقَالَ تعالى لإبراهيمَ عليه السلام حِينَ نَادَاه: ﴿أَنْ يَا إِبْرَاهِيمُ قَدْ صَدَّقْتَ الرُّؤْيَا﴾، وما قال لَهُ صَدَقْتَ في الرُّؤْيَا أَنَّه ابْنُك، لأَنَّه ما عَبَّرَها، بَلْ أَخَذَ بِظاهرِ ما رَأَى، والرُّؤْيَا تَطْلُبُ التَّعْبِيرَ.

Ve Hak Teâlâ İbrâhîm (a.s.)a أَنْ يَا إِبْرَاهِيمُ (Sâffât, 37/104) [Yâ İbrâhîm!] diye nidâ ettiği zaman الرُّؤْيَا قَدْ صَدَّقْتَ (Sâffât, 37/105) [Muhakkak sen rü'yâyı tasdîk eyledin.] dedi. Ona صَدَقْتَ في الرُّؤْيَا [أَنَّه ابْنُك] [Rü'yâda sâdık oldun, işte o rü'yâda gördüğün senin oğlundur.] demedi. Zîrâ Hz. İbrâhîm (a.s.) rü'yâyı ta'bîr etmedi. Belki gördüğü şeyin zâhiri üzerine aldı. Hâlbuki rü'yâ ta'bîr ister.

Ya'ni Hak Teâlâ hazretleri İbrâhîm (a.s.)a hitâb buyurduğu vakit "Yâ İbrâhîm muhakkak sen rü'yâyı sâdık kıldın. Ya'ni rü'yâda gördüğün vech üzere ahzetmek sûretiyle rü'yâyı tasdîk eyledin" dedi. Ve "Rü'yâda sâdık

245 Buhârî, "Ta'bîr", 46; Müslim, "Rü'yâ", 3; Beyhakî, *Şuabu'l-Îmân*, III, s. 366.

oldun, işte o rü'yâda gördüğün senin oğlundur" demedi. Binâenaleyh İbrâhîm (a.s.) rü'yâyı tasdîk etti. Fakat onu ta'bîr etmediğinden rü'yâda sâdık olmadı. Çünkü eğer sâdık olaydı, rü'yâda görünen sûret onun oğlu olur ve zâhirde zebh dahi [6/18] onun üzerine vâki' olur idi. Fakat rü'yâda Cenâb-ı İshâk sûretinde görünen, teslîm ve inkıyâd münâsebetiyle "koç" idi. Binâenaleyh İbrâhîm (a.s.) "koç" ile ta'bîr etmek lâzım gelirken, etmedi.

ولِذَلِكَ قال العزيزُ: ﴿إِنْ كُنْتُمْ لِلرُّءْيَا تَعْبُرُونَ﴾، ومَعْنَى التَّعْبِيرِ الجَوَازُ مِن صورةِ ما رَآهُ إلى أمْرٍ آخَرَ، فكانَت البَقَرُ سِنِينَ في المَحْلِ والخِصْبِ.

Bunun için Azîz, إِنْ كُنْتُمْ لِلرُّءْيَا تَعْبُرُونَ (Yûsuf, 12/43) [Eğer rü'yâ ta'bîrini bilirseniz.] dedi. Ve "ta'bîr"in ma'nâsı rü'yâda gördüğü sûretten emr-i âhara cevâzdır. İmdi öküz, kaht ve vüs'atte, seneler oldu.

Ma'lûmdur ki, Hz. Yûsuf (a.s.) Mısır'da mahbûs olduğu sırada Azîz-i Mısr bir rü'yâ görmüş idi. Mısır'ın eşrâfiyle kâhinlerini cem'edip dedi ki: "Ben rü'yâmda denizden yedi semiz ve onu müteâkib de yedi zaîf öküz çıktığını; ve zaîf öküzlerin semiz öküzleri yuttuğunu; ve dâneleri yeşil ve birbirine bağlanmış yedi başak ile kuru olarak yedi başak zâhir olup, kuruların yeşil başaklara galebe ederek onlardan eser kalmadığını gördüm. Eğer rü'yâ ta'bîrini bilirseniz bu rü'yâma fetvâ ve cevâb verin!" Onlar cevâben: "Bu karışık bir rü'yâdır. Biz bunun ta'bîrini bilmeyiz" dediler. Nihâyet Hz. Yûsuf'a mürâcaat olundu. Onlar buyurdular ki: "Yedi yıl âdetiniz üzere ekin ekin. Fakat hepsini döğmeyip başaklarında bırakın. Yalnız yiyeceğiniz kadar döğün. Bu yedi yıl vüs'at geçtikten sonra yedi sene kaht vâki' olup evvelce iddihâr olunanları yerler. Ve ondan bir mikdâr tohumluk alıkonulur. [6/19] Bu kaht senelerinden sonra çok yağmur yağıp bolluk olur." İşte rü'yâ ta'bîr taleb ettiğini bildiği için Azîz إِنْ كُنْتُمْ لِلرُّءْيَا تَعْبُرُونَ (Yûsuf, 12/43) [Eğer rü'yâ ta'bîrini bilirseniz.] dedi. Ve "ta'bîr"in ma'nâsı dahi rü'yâda görülen sûretten diğer bir emre geçmektir ki, o emr âlem-i hayâlde görülen sûretin ma'nâsıdır. Ya'ni suver-i hayâliyyeye münâsebeti olan suver-i hissiyyedir. Bunun için Hz. Yûsuf (a.s.) Azîz'in âlem-i hayâlde gördüğü yedi semiz öküzü ve yeşil başakları yedi bolluk senesi; ve yedi lâğar öküzü ve

kuru başakları dahi yedi kaht senesi ile ta'bîr buyurdu. Şu hâlde sûret-i hayâliyyeye münâsib olan ma'nâya geçti ki, bu da emr-i dîğerdir.

فَلَوْ صَدَقَ في الرُّؤْيَا لَذَبَحَ ابْنَهُ، وإنَّما صدَّقَ الرُّؤيا في أنَّ ذلك عَيْنُ وَلَدِه، وما كان عِنْدَ اللّٰهِ إلَّا الذِّبْحُ العظيمُ في صورةِ وَلَدِه، فَفَدَاه لِمَا وَقَعَ في ذهنِ إبراهيمَ عليه السلام، ما هو فِدَاءٌ في نفسِ الأمرِ عِنْدَ اللّٰهِ، فَصَوَّرَ الحِسُّ الذِّبْحَ، وَصَوَّرَ الخيالُ ابنَ إبراهيمَ، فَلَوْ رَأَى الكَبْشَ في الخيالِ لَعَبَّرَه بِابْنِه أو بأمْرٍ آخَرَ.

Eğer rü'yâda sâdık olaydı, oğlunu zebheder idi. Hâlbuki ancak bu, veledinin "ayn"ı olduğunda rü'yâyı tasdîk eyledi. Allah indinde ise, ancak onun veledinin sûretinde zibh-i azîm idi. Böyle olunca İbrâhîm (a.s.)ın zihninde veled vâki' olduğundan nâşî zibh-i azîmi fidâ eyledi. Yoksa o nefs-i emrde indallah fidâ değildir. İmdi his zibhi tasvîr eyledi. Hayâl dahi ibn-i İbrâhîm'i tasvîr eyledi. Binâenaleyh eğer hayâlde koçu göre idi, elbette onu oğlu ile, yâhud emr-i dîğer ile ta'bîr eder idi.

Ya'ni eğer İbrâhîm (a.s.)ın oğlu sûretinde görülen şey, koç olmayıp da, hakîkaten oğlu olaydı, elbette onu zebheder idi. Binâenaleyh rü'yâda sâdık olmadı. [6/20] Ancak görülen şey oğlunun "ayn"ı olduğunda rü'yâyı tasdîk eyledi. Ya'ni rü'yâda oğlunu zebheder gördü ve o rü'yâyı zâhirde sâdık kılıp oğlunu boğazlamağa mübâşeret etti. Hâlbuki o mer'î olan şey, Allah indinde, ancak onun oğlu sûretinde nümâyân olan zibh-i azîm idi; hakîkaten oğlu değil idi. Binâenaleyh Hak Teâlâ hazretleri, İbrâhîm (a.s.)ın zihninde oğlu vâki' olduğu için, İshâk (a.s.)a zibh-i azîmi fidâ eyledi. Fakat o zibh-i azîm, Hak indinde, hakîkaten fidâ değil idi. Çünkü Allah Teâlâ, İbrâhîm (a.s.)a oğlunu zebhetmesini emretmemiş idi ki, ona zibhi fidâ etsin. Böyle olunca hiss-i zâhir zibhi tasvîr eyledi. Ya'ni hayâlde görülen şey âlem-i his ve şehâdette koçun boğazlanmasıyla netîcelendi; ve zâten Allah indinde dahi zebholunacak şey koç idi.

İmdi her şey indallahda ne sûret üzere sâbit olmuş ise âlem-i his ve şehâdette dahi, onunla zâhir olur. Çünkü âlem-i his, âlem-i hayâlden daha cem'iyetli ve daha sahîhdir. Zîrâ âlem-i tafsîldir. Ve hayâl ise, İbrâhîm

(a.s.)ın oğlunu tasvîr etti. Sebebi de koç ile İshâk (a.s.) arasında inkıyâd ve teslîm münâsebeti bulunması idi. Çünkü hayâl, bir ma'nâyı, türlü türlü sûretlerde tasvîr eder. İşte bu sebeble rü'yâ ta'bîre muhtaçtır. Eğer İbrâhîm (a.s.) âlem-i hayâlde koçu boğazladığını göre idi, elbette onu, koça münâsebeti olan oğlu ile veyâhud diğer bir şey ile ta'bîr ederdi. Çünkü rü'yânın "keşf-i muhayyel" olan kısmı mutlakā ta'bîr olunmak iktizâ eder.

ثُمَّ قال: ﴿إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْبَلَاءُ الْمُبِينُ﴾، أيْ الاخْتِبَارُ الظَّاهِرُ، يعني الاخْتِبَارَ فِي العِلْمِ [6/21] أنَّه هَلْ يَعْلَمُ ما يَقْتَضِيه مَوْطِنُ الرُّؤيَا مِن التَّعْبِيرِ أمْ لا، لأنَّه يَعْلَمُ أنَّ مَوْطِنَ الرُّؤْيَا يَطْلُبُ التَّعْبِيرَ.

Ba'dehû Hak Teâlâ buyurdu: "Bu emr-i ma'hûd muhakkak belâ-yı mübîndir" (Sâffât, 37/106); ya'ni imtihân-ı zâhirdir. Ya'ni Hak Teâlâ, mevtın-ı rü'yânın ta'bîrden iktizâ ettiği şeyi bilir mi, yoksa bilmez mi deyü İbrâhîm (a.s.)ı ilimde imtihândır. Zîrâ tahkîkan mevtın-ı rü'yânın ta'bîr istediğini Hak Teâlâ bilir.

Ya'ni İshâk (a.s.)a fidâ olmak üzere koç nâzil olduğunu İbrâhîm (a.s.) gördükten sonra, Hak Teâlâ ona "Bu oğlunu boğazlamak emri imtihân-ı zâhirdir" (Sâffât, 37/106) buyurdu; ve Hak Teâlâ'nın İbrâhîm (a.s.)ı ilimde imtihân buyurması, onu mükemmel kılmak ve "keşf-i mücerred"den başka "keşf-i muhayyel" dahi mevcûd olduğuna ve binâenaleyh âlem-i hayâlde görülen suverin mutlakā zevâhirine hamledilmeyip, belki ondan maksûd olan şeyi aramak lâzım geldiğine muttali' eylemek için idi. Zîrâ İbrâhîm (a.s.) keşf-i mücerrede alışmış ve âlem-i misâlden ahzı i'tiyâd eylemiş idi. Onun için bunu da öyle zannetti; ve rü'yâsını zâhiri üzere alıp oğlunu zebha tasaddî eyledi. Bu hâl İbrâhîm (a.s.)ın şân-ı nübüvvetine noksân vermez. Zîrâ enbiyâ "seyr fillâh"da dâimâ terakkîdedir; ve seyr fillâhın nihâyeti yoktur. Da'vet ettikleri halkın seyri ise "seyr ilallâh"dır; ve bu seyrin nihâyeti "seyr fillâh"dır. Binâenaleyh enbiyânın bidâyet-i seyri halkın nihâyet-i seyridir. İmdi Hz. Şeyh'in "Mevtın-ı rü'yâ ta'bîr ister" buyurması, "keşf-i muhayyel" kısmından olan rü'yâya âittir; ve rü'yânın kısm-ı a'zamı "keşf-i muhayyel" nev'indendir. "Keşf-i mücerred" kısmından olanı ise nâdiren vâki' olur. Binâenaleyh rü'yânın pek çoğu ta'bîr ister.

فَغَفَلَ، فما وَفَّى المَوْطِنَ حَقَّهُ، وصَدَّقَ الرُّؤيا لِهَذا السَّبَبِ، كما غَفَلَ تَقِيُّ بْنُ مَخْلَدٍ الإمامُ صاحبُ المُسْنَدِ، سَمِعَ في الخَبَرِ الَّذي ثَبَتَ عنده أنَّه ﷺ قال: «مَنْ رَآنِي فِي الْمَنَامِ فَقَدْ رَآنِي فِي الْيَقَظَةِ فَإِنَّ الشَّيْطَانَ لَا يَتَمَثَّلُ عَلَى صُورَتِي» فَرَآه تَقِيُّ بْنُ مَخْلَدٍ، وسَقَاه النَّبِيُّ ﷺ [6/22] في هذه الرؤيا لَبَنًا، فصَدَّقَ تَقِيُّ بْنُ مَخْلَد رُؤْيَاه، فاسْتَقَاءَ فَقَاءَ لَبَنًا، ولَوْ عَبَّرَ رؤياه لَكَانَ ذلك اللَّبَنُ عِلْمًا، فحَرَمَه اللّٰهُ العِلْمَ الكثيرَ على قَدْرِ ما شَرِبَ.

İmdi İbrâhîm (a.s.) rü'yâyı ta'bîrden gaflet etti. Böyle olunca, mevtın-ı rü'yâya onun hakkını vermedi; ve bu sebebden dolayı rü'yâyı tasdîk eyledi. Nitekim Müsned sâhibi imâm olan Takıyy bin Mahled, gâfil oldu. İndinde sâbit olan haberde işitti ki: Tahkîkan Nebî (a.s.) buyurdu: "Beni rü'yâda gören kimse, yakazada beni gördü. Zîrâ şeytan benim sûretim üzerine mütemessil olmaz."[246] İmdi Takıyy bin Mahled onu gördü; ve Nebî (s.a.v.) o rü'yâda ona süt içirdi; ve Takıyy bin Mahled rü'yâsını tasdîk etti. Binâenaleyh istikā edip sütü kayy eyledi. Eğer rü'yâsını ta'bîr ede idi o süt, ona ilm-i kesîr olur idi. İmdi sütten içtiği kadar, Allah Teâlâ ona ilm-i kesîri harâm etti.

Ya'ni İbrâhîm (a.s.)ın rü'yâyı ta'bîrden gaflet etmesi, sâhib-i Müsned bir imâm olan Takıyy bin Mahled'in[247] senedleriyle berâber indinde sâbit olan işittiği bir habere binâen, gördüğü rü'yâda "süt"ü ta'bîr etmeyip zâhiri üzere almasına ve binâenaleyh ta'bîrden gaflet etmesine benzer. Zîrâ rü'yâsında gördüğü sütü yakazada dahi süte hamletti. Çünkü hadîs-i şerîfte: "Beni rü'yâda gören yakazada görür" buyurulmuş idi. Bu hadîse binâen rü'yâda içtiği sütü kayy etmek istedi ve kayy etti. Fakat âlem-i hayâlde "süt" sûretinde gördüğü "ilim"den içtiği süt kadar, âlem-i histe mahrûm oldu. İmdi gerek İbrâhîm (a.s.) ve gerek Takıyy bin Mahled rü'yâlarını zâhiri üzerine aldılar. Fakat İbrâhîm (a.s.)ın rü'yâsını Hak Teâlâ koç inzâliyle

246 Buhârî, "Ta'bîr", 10; Müslim, "Rü'yâ", 1; Ebû Dâvud, "Edeb", 88; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, s. 347.

247 Endülüs muhaddislerinden Bakıyy b. Mahled'e (v. 276/889) işâret edilmektedir. Burada olduğu gibi bâzı *Fusûs* şerhlerinde isminin Takıyy şeklinde yazılmış olması muhtemelen müstensihlerin tasarrufları dolayısıyladır. Hayâtı ve faaliyetleri için bk. Kurt, *Endülüste Hadis ve İbn Arabî*, s. 270-273. İbnü'l-Arabî bu zâtı *Fütûhât*'ın 285. bâbında da zikreder.

ta'bîr buyurup Hz. İshâk'ın zebhine mahal kalmadı. Zîrâ [6/23] Cenâb-ı İshâk'ın zâhirde zebhi vâki' olaydı, indallahda zebhi lâzım gelen bir koç yerine âdemî-i ma'sûm olan bir nebiyy-i zîşân fevtolacak idi. Bu da mahzûr-i azîm idi. Hâlbuki Takıyy bin Mahled'in rü'yâsını Hak bir vech ile ta'bîr buyurmadı; ve sütü zâhiri üzerine alan Takıyy bin Mahled uyanıklık hâlinde onu kayy etti. Ancak içtiği süt kadar kendisinden ilim fevtoldu. Onun ilminin fevti ise bir nebiyy-i zîşânın fevtine benzemez.

أَلَا تَرَى رسولَ اللّٰهِ ﷺ أُتِيَ في المَنَامِ بِقَدَحِ لَبَنٍ، قال: «فَشَرِبْتُهُ حَتَّى خَرَجَ الرَّيُّ مِنْ أَظَافِيرِي ثُمَّ أَعْطَيْتُ فَضْلِي عُمَرَ»، قِيلَ ما أَوَّلْتَه يا رسولَ اللّٰه، قال: «العِلْمُ»، وما تَرَكَه لَبَنًا على صورةِ ما رَآه لِعِلْمِه بِمَوْطِنِ الرؤيا وما تَقْتَضِي مِن التَّعْبِيرِ.

Sen Resûl (a.s.)ı görmez misin ki, rü'yâda bir kadeh süt verildi. Buyurdu ki: "Kanmaklık tırnaklarımdan çıkıncaya kadar onu içtim. Ba'dehû artığımı Ömer'e verdim." "Yâ Resûlallah onu ne ile te'vîl ettin?" denildi. "İlim" buyurdu.[248] Ve mevtın-ı rü'yâya ve ta'bîrden iktizâ ettiği şeye âlim olduğu için, gördüğü sûret üzere onu süt olarak terketmedi.

Zîrâ "süt" etfâl-i nâkısanın ebdânına gıdâ olduğu gibi, ilm-i nâfi' dahi nâkısların ervâhına gıdâdır. İşte "süt" ile "ilm"in arasındaki münâsebet budur.

وقَدْ عُلِمَ أنَّ صورةَ النَّبِيِّ ﷺ الَّتي شاهَدَها الحِسُّ أنَّها في المَدِينَةِ مَدْفُونَةٌ، وأنَّ صورةَ رُوحِه ولَطِيفَتِه ما شاهَدَها أحَدٌ مِن أحَدٍ ولا من نفسِه، كلُّ رُوحٍ بِهذه المَثَابَةِ.

[6/24] Ve muhakkak bilindi ki, Nebî (a.s.)ın, hissin müşâhede ettiği sûreti Medîne'de medfûndur; ve onu rûhunu ve latîfesini, bir kimse bir kimseden ve kendi nefsinden müşâhede etmedi. Ervâhın hepsi bu mesâbededir.

248 Buhârî, "İlim", 22; "Ta'bîr", 15, 37; Müslim, "Fezâilu's-sahâbe", 2; Tirmizî, "Rü'yâ", 9; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, X, s. 109.

Ya'ni Nebî (a.s.)ın çeşm-i his ile müşâhede olunan sûret-i unsuriyyesi ve beşeriyyesi Medîne-i Münevvere'de medfûn olduğundan, bu zaman ehlinden onu kimsenin görmesi mümkin değildir; ve onun rûhunun sûretini ve latîfe-i insâniyyesini, ne hayât-ı şerîfelerinde cesed-i mübâreklerinden ve ne de vefâtlarından sonra bir kimse müşâhede etmez; ve mezâhirden tecerrüdü hasebiyle bir kimse onu bir kimsenin mazharından ve kendi mazharından göremez. Ya'ni Resûl-i Ekrem hazretlerinin cesed-i unsurîleri var idi. كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ (Âl-i İmrân, 3/185) [Her bir nefis ölümü tadıcıdır.] âyet-i kerîmesi hükmünce vefât-ı âlîleri vâki' olup bu cesed-i unsurî, Medîne-i Münevvere'de medfûn oldu. Binâenaleyh o cesed-i unsurînin artık bu âlem-i kesâfette yaşayan bir kimse tarafından aynen görülmesi mümkin değildir; ve o hazretin rûh-ı mübârekinin sûretini ve latîfe-i insâniyyesini, hayât-ı şerîflerinde cesed-i mübâreklerinden hiçbir kimse göremediği gibi vefâtlarından, ya'ni cesed-i unsurîlerinden ayrıldıktan, sonra da kezâlik kimse göremez. Ve kezâ o rûh-ı mübâreki ve latîfe-i insâniyyeyi ne başkasının mazharından ve ne de bir kimse kendi mazharından göremez. Zîrâ her bir mazharın rûhu ve latîfe-i insâniyyesi ancak kendi mazharına mahsustur. Binâenaleyh ervâhın hepsi bu mesâbededir. Gerek âlem-i menâmda ve gerek yakazada görülen sûret o hazretin sûret-i unsuriyyesinin "ayn"ı değildir. Belki o sûrete müşâbih olan cism-i berzahîleridir.

İmdi Hz. Şeyh (r.a.)ın bu îzâhâta şürû' buyurmaları, Takıyy bin Mahled'in indinde senedleriyle berâber sâbit olan مَنْ رَآنِي فِي الْمَنَامِ فَقَدْ رَآنِي فِي الْيَقَظَةِ [Beni rü'yâda gören kimse, yakazada beni gördü.] hadîs-i şerîfini tefsîr maksadıyla vâki' olmuştur.

فَيَتَجَسَّدُ له رُوحُ النَّبيِّ ﷺ في المنامِ بصورةِ جَسَدِه كما مَاتَ عليه، لا يَحْرِمُ المنامُ منه شَيْئًا، فهو مُحَمَّدٌ ﷺ المَرْئِيُّ من حَيْثُ رُوحُه في صورةٍ جَسَدِيَّةٍ تُشْبِهُ الصُّورةَ المَدْفُونَةَ، لا يُمْكِنُ لِلشيطانِ أنْ يَتَصَوَّرَ بصورةِ جسدِه عِصْمَةً مِن اللّٰه في حقِّ الرَّائِي.

İmdi Nebî (a.s.)ın rûhu, vefât ettiği cesedi sûretinde olarak menâmda râî için mütecessid olur. Menâm, o cesedden bir şey tenkîs etmez. İmdi o, Muhammed (s.a.v.)dir ki, medfûn olan sûrete müşâbih

sûret-i cesediyyede, rûhu haysiyetiyle mer'îdir. Allah tarafından râî hakkında ismetten nâşî, şeytanın onun cesedi sûretinde mutasavver olması mümkin değildir. [6/25]

Ya'ni (S.a.v.) Efendimiz, ne sûret-i cesediyye üzerine intikāl buyurmuş ise hazret-i menâm, onun rûh-ı mübârekini o cesed sûretinde tasvîr eder; ve bu cesedi noksan üzere tasvîr etmez. Binâenaleyh o mütecessid olan ancak Muhammed (s.a.v.)dir, başkası değildir. Ve Peygamber sûretinde görünüp halkı ıdlâl etmemesi için şeytan, onun sûretinde temessül edemez, Allah râîyi bundan hıfzeder. Hz. Şeyh (r.a.)ın bu kelâmı fehm-i zâhire göredir. Eğer rü'yâyı gören kimsenin Allah tarafından hıfz ve sıyâneti mevzû'-i bahs olmasa bile, bilfarz şeytanın cesed-i Peygamber sûretinde tecessüdü hâlinde, râî yine mahfûz olur idi. Zîrâ (S.a.v.) Efendimiz'in sûret-i cesediyyesi, rahmet-i mahzanın sûretidir. Eğer şeytanın o cesed sûretine girmesi mümkin olsa, râîyi dalâletten ve şeytanı dahi ıdlâlden muhâfaza etmiş olur idi. Çünkü o sûret-i mübâreke onu zarar îrâsından men'eder. Meselâ yılanı bi't-teshîr koynuna koyan kimseler vardır. Yılan o kimselerin yed-i teshîrlerinde bulundukça kimseye bir zarar îkā' edemez.

وَلِهَـذَا مَـن رَآهُ بِهَـذِهِ الصـورةِ يَأْخُـذُ عنـه جَمِيـعَ مـا يَأْمُرُه بـه أو يَنْهَـاه عنـه أو يُخْبِـرُه عنـه، كمـا كان يَأْخُـذُ عنـه ﷺ فـي الحيـاةِ الدُّنْيـا مِـن الأحـكامِ علـى حَسَـبِ مـا يكـونَ منـه اللَّفْـظُ الـدَّالُّ عليـه مِـن نَـصٍّ أو ظاهـرٍ أو مُجْمَـلٍ أو مـا كان.

Ve bunun için onu bu sûretle gören kimse, ona emrettiği veyâ ondan nehyeylediği veyâhud ona ihbâr kıldığı şeyin kâffesini ondan ahzeder. Nasıl ki hayât-ı dünyâda nasstan veyâ zâhirden veyâ mücmelden veyâhud hangi şeyden vâki' olursa olsun, ondan sâdır olan lafzın delâlet ettiği şey hasebi üzere ahkâmdan, Nebî (a.s.)dan ahzeder idi. [6/26]

Ya'ni rü'yâda görülen Muhammed (s.a.v.) olduğu için, bir kimse onu zâhirde olan cesedinin sûretinde, rü'yâsında görüp, Cenâb-ı Peygamber ona bir şey ile emretse; veyâhud onu bir şeyden nehyeylese; veyâ ona bir şey ihbâr etse o kimse bunların cümlesini Nebî (a.s.)dan ahzeder. Meselâ râî zamân-ı Peygamberî'de berhayât bulunsa ahkâm-ı şer'iyyeyi fem-i saâ-

detlerinden şeref-sâdır olan lafzın delâleti üzere alır idi. O lafız, ister nass ve ister zâhir nev'inden olsun; ve ister mücmel veyâ usûl-i fıkh ıstılâhınca vücûh-i kelâmdan birisi olsun; behemehâl o lafzın medlûlüne i'tibâr eder ve aslâ onu te'vîl etmez idi. Binâenaleyh hayât-ı peygamberîde bir kimse bu üslûb üzere ahkâm-ı şer'iyyeyi nasıl ahzederse, aynıyla rü'yâda da (S.a.v.) Efendimiz'den dahi öylece ahzeder. Ve kezâ bir kimse vâris-i nebevî olan bir mürşid-i kâmilin terbiyesinde bulunup onun hâl-i hayâtında ondan ahkâm-ı şerîat ve tarîkat ve ma'rifet ve hakîkati ahzettiği gibi, o zât-ı şerîfin irtihâlinden sonra rü'yâsında görüp birtakım nesâyih ahzetse, aynıyla yine ondan almış olur. Velhâsıl bir kimsenin (S.a.v.) Efendimiz'i rü'yâda müşâhede etmesi, âlem-i histe müşâhede etmesi gibidir.

فإنْ أعْطَاه شَيْئًا فإنَّ ذلك الشيءَ هو الَّذي يَدْخُلُه التَّعْبِيرُ، فإنْ خَرَجَ في الحِسِّ كما كان في الخيالِ فَتِلْكَ الرُّؤيا لا تَعْبِيرَ لَهَا.

İmdi eğer ona bir şey verse, muhakkak bu şey, kendisine ta'bîr dâhil olan şeydir. Böyle olunca eğer hayâlde olduğu gibi, histe çıkarsa o rü'yâ için ta'bîr yoktur. [6/27]

Bu fassın mukaddemesinde dahi beyân olunduğu üzere insanın mir'ât-ı hayâlinde musavver olan sûretler, eğer cihet-i ulvîden, ya'ni âlem-i "misâl-i mutlak"tan nâzil olmuş ise, ya ta'bîre muhtaç olur veyâhud olmaz; ve ta'bîr için dahi "ilm-i ta'bîr" lâzımdır; ve bu ilim, taraf-ı ilâhîden mevhûb bir ilimdir. Çünkü bir kāidesi ve kānûnu yoktur. Binâenaleyh tahsîl ile elde etmek mümkin değildir. Muabbir, rü'yâyı gören kimsenin salâhına, fıskına, san'atına ve zamânın ve mekânın îcâbâtına göre, o suver-i hayâliyyenin münâsibi olan ma'nâya intikāl edip suver-i hissiyyesini ta'yîn eder. İmdi eğer Sallallâhu aleyhi ve sellem bir kimseye rü'yâda bir şey verse ve o kimse uyandıktan sonra o verdiği şeyin eserini nezdinde bulmasa ta'bîre muhtaç olur. Fakat o verilen şeyin eserini nezdinde bulursa, ya'ni suver-i hissiyye sûret-i hayâliyyeye mutâbık vâki' olursa, ta'bîre muhtaç değildir. Meselâ (S.a.v.) Efendimiz bir kimseye rü'yâsında bir salkım üzüm verse ve o kimse uyandığı vakit o üzümü elinde durur görse, bu ta'bîr olunmaz. Bu rü'yâ Cenâb-ı Peygamber'in hâl-i hayâtında, ashâb-ı kirâmından birisine bir sal-

kım üzüm ihsân buyurması gibidir; ve bu, ancak "keşf-i mücerred"dir.

وبهـذا القَـدْرِ وعليـه اعْتَمَـدَ إبراهيـمُ الخليـلُ وتَقِـيُّ بْـنُ مَخْلَـد، ولمَّـا كان لِلرُّؤيـا هَـذَانِ الوَجْهَـانِ، وعلَّمَنـا اللّٰـهُ الأدبَ فِيمَـا فَعَـلَ بِإبراهيـمَ ومـا قـال لـه لِمَـا يُعْطِيـه مقـامُ النبـوَّةِ، عَلِمْنَـا فـي رُؤْيَتِنَـا الحـقَّ تعالـى فـي صـورةٍ يَرُدُّهـا الدَّلِيـلُ العَقْلِـيُّ أنْ نُعَبِّـرَ تلـك الصـورةَ بالحـقِّ المَشْـرُوعِ إمَّـا فـي حـقِّ حَـالِ الرَّائِـي أو المـكانِ الَّـذي رَآهُ فيـه أو هما مَعًـا، فإنْ لَـمْ يَرُدَّهـا الدليـلُ العَقْلِـيُّ أبْقَيْنَاهـا على مـا رأيْنَاهـا كمـا يـرى الحـقَّ فـي الآخـرةِ سَـوَاءً.

Ve İbrâhîm Halîl (a.s.) ile Takıyy bin Mahled, bu kadar ile ve bu mikdâr üzerine i'timâd eyledi. Ve vaktâki rü'yâ iki vech üzerine oldu; ve makām-ı nübüvvet edebi iktizâ ettiği için, Allah Teâlâ [6/28] İbrâhîm (a.s.)a işlediği ve ona dediği şeyde bize edebi ta'lîm etti. Biz delîl-i aklînin reddettiği sûrette Hakk'ı müşâhedemizde, o sûreti ya râînin hâli; veyâhud râînin onu gördüğü mekân; veyâ râî ile berâber mekân hakkında, hakk-ı meşrû' ile ta'bîr etmemizi bildik. Ve eğer o sûreti delîl-i aklî reddetmezse tıpkı âhirette görüldüğü gibi, o gördüğümüz sûreti ibkā ederiz.

Ya'ni İbrâhîm (a.s.) rü'yâsında oğlunu boğazlar gördü; âlem-i histe de öyle yaptı; ve rü'yâsını ta'bîr etmedi. Ve kezâ Takıyy bin Mahled dahi rü'yâsında süt içti. Uyanıp âlem-i histe dahi onu süt zannetti. O da bu rü'yâyı ta'bîr etmedi. İmdi mâdemki rü'yâda ta'bîr ve adem-i ta'bîr vecihleri vardır; ve makām-ı nübüvvet edebi ve emr-i ilâhîye imtisâl ve inkıyâdı iktizâ ettiği için, mâdemki Allah Teâlâ İbrâhîm (a.s.)a rü'yâsında koçu oğlunun sûretinde gösterip onu emr-i zebha mübtelâ kılması ve yine koçu oğluna fidâ etmesi sûretiyle olan fiilinde ve "Yâ İbrâhîm sen muhakkak rü'yâyı sâdık kıldın" (Sâffât, 37/105) deyü vâki' olan kavlinde, bize edebi ta'lîm etti; bizler dahi bu ta'lîm sâyesinde bildik ki, eğer Hakk'ı delîl-i aklînin reddettiği ve O'nu tenzîh eylediği sûrette rü'yâda veyâ yakazada görsek, o sûreti, ya râînin hâline veyâ râînin onu gördüğü mekâna; veyâ râî ile berâber mekâna göre, hakk-ı meşrû' ile ta'bîr etmemiz iktizâ eder.

Mervîdir ki, Hz. Şeyh (r.a.) zamânında sulehâdan bir kimse, Hakk'ı rü'yâsında kendi evinin dehlizinde gördü; ve Hak ona iltifât etmemekle

berâber yüzüne de bir tokat vurdu. O kimse uyandığı vakit ıztırâba düştü. Rü'yâsını Hz. Şeyh-i Ekber efendimize arzetti. Cenâb-ı Şeyh onun ıztırâbını gördükde [6/29] ona "Hakk'ı ne mekânda gördün?" diye sordu. O kimse "Satın aldığım evimde gördüm" cevâbını verdi. Hz. Şeyh (r.a.) buyurdu ki: "O hâne mağzûbdur. Hak, meşrûun hakkıdır. Satın aldığın vakit tefahhus etmedin. Binâenaleyh onu tahkîk et!" Bunun üzerine o kimse tecessüs ettikde, o hâne bir mescidin vakfından olup gasbedilerek satıldığını anladı; ve onu yine mescidin vakfına reddedip istiğfâr eyledi.

Cenâb-ı Şeyh (r.a.) bu ibârede "delîl-i aklînin reddettiği" kaydını zikretti. Zîrâ delîl-i aklî indinde mûcib-i noksân olan, şer'in beyân ettiği sûret-i kemâliyye reddolunur. Nitekim hadîs-i şerîfte buyurulmuştur ki: إِنَّ الْحَقَّ يَتَجَلَّى يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِصُورَةِ النُّقْصَانِ فَيُنْكِرُونَهُ ثُمَّ يَتَحَوَّلَ بِصُورَةِ الْكَمَالِ وَالْعَظَمَةِ فَيَقْبِلُونَهُ وَيَسْجُدُونَ لَهُ ya'ni "Hak Teâlâ, yevm-i kıyâmette sûret-i noksân ile tecellî eder. Böyle olunca ona inkâr ederler. Ba'dehû sûret-i kemâl ve azamete tahavvül eder. Onu kabûl edip o sûrete secde ederler."[249] Burada "delîl-i aklî"-den murâd, şer'an mu'teber olan delîl-i istidlâlîdir. Ehl-i felsefenin, evhâm ile karışık olan delîl-i aklîleri değildir. Fakat ârif, Hakk'ı her sûrette müşâhede ettiği için, O'nu hiçbir sûretten tenzîh etmez. Ve eğer Hak Teâlâ'yı menâmda delîl-i aklînin reddetmeyeceği sûrette, ya'ni ay ve güneş gibi olan suver-i nûriyyeden bir sûrette görür isek, o gördüğümüz sûreti hâli üzerine ibkā ederiz. Nitekim biz âhirette Hakk'ı, "bedir" gibi sûret-i nûriyyede görüp, o sûreti alâ-hâlihî ibkā ederiz; ve onu te'vîl etmeyiz. Binâenaleyh gerek dünyâda ve gerek âhirette Hakk'ı böyle bir sûrette görüş müsâvîdir. Her iki rü'yet arasında fark yoktur. Çünkü tecellî, [6/30] tecellî olunan kimsenin isti'dâdının sûreti üzerinedir; ve isti'dâdımızın sûreti ise ayn-ı sâbitemizin sûreti ve ayn-ı sâbitemizin sûreti dahi ism-i ilâhînin sûretidir; ve ism-i ilâhî tagayyür etmeyince, elbette onun sûreti olan ayn-ı sâbite ve isti'dâd dahi tagayyür etmez. Binâenaleyh âhirette olan rü'yet, dünyâda hâsıl olan isti'dâda mütevakkıftır. Ve isti'dâd-ı gayr-ı mec'ûlün, ya'ni ism-i ilâhînin

249 Krş. Buhârî, "Rikāk", 52; Müslim, "Îmân", 81; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, XIV, s. 650 vd. Ahmed Avni Bey İlyâs Fassı'nda mânen yer alan ve *Fusûs* şârihlerinin de mânen aktardığı rivâyeti burada Bosnevî ve Yâkub Han'daki şekliyle almıştır. Krş. Bosnevî, *Tecelliyât-ı Arâisu'n-Nusûs*, s. 212; Yâkub Han Kaşgarî, *Tavzîhu'l-Beyân*, s. 118.

isti'dâdının inkişâfı isti'dâd-ı mec'ûlün inkişâfına vâbestedir. Meselâ cins-i insânın okuyup yazmak isti'dâdı bir isti'dâd-ı gayr-ı mec'ûldür. Ancak sa'y ile ânen-fe-ânen husûle gelen isti'dâd-ı mec'ûlün inkişâfıyla zâhir olur. Ve hayvânâtta bu kitâbet ve kırâat isti'dâd-ı gayr-ı mec'ûlü olmadığından onlara ta'lîm abestir. İşte her insanın isti'dâd-ı gayr-ı mec'ûlü nisbetinde maârif-i ilâhiyye tahsîli ile esrâr-ı rabbâniyyeye vukūf peydâ edebilmesi ve binnetîce suver-i kesîrede vech-i vâhidi müşâhedesi, ancak bu âlemde sülûküne ve sa'y ve mücâhedesine mütevakkıftır; ve tahsîl-i maârif ise, isti'dâd-ı mec'ûlün yevmen-fe-yevmen tezâyüdüyle mütezâyid olur. Binâenaleyh مَنْ كَانَ فِي هَـٰذِهِ أَعْمَىٰ فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَىٰ (İsrâ, 17/72) ya'ni "Burada a'mâ olan âhirette de a'mâdır" âyet-i kerîmesi mûcibince herkesin müşâhedesi bu âlemdeki müşâhedesi kadardır; ve bu da i'tikādât hasebiyledir. Zîrâ Hak hakkında bir i'tikād ile mukayyed olan kimseye Hak, o i'tikādının hilâfı olarak tecellî etse, inkâr eder. Hak ancak kendisinin i'tikādına göre tecellî ettiği vakit ikrâr eder. Velâkin Hakk'ı bir i'tikād ile tahdîd ve takyîd etmeyen erbâb-ı ıtlâk, dünyâda ve âhirette Hak hangi sûretle mütecellî olursa olsun ve o sûreti delîl-i aklî ister reddetsin ister etmesin, kabûl ile ikrâr eder. Nitekim *Gülşen-i Râz* sâhibi buyurur:

اگر کافر زبت آگاه گشتی کجا در دین خود گمراه گشتی

Tercüme:
Eğer kâfir olaydı bütden âgâh
Olur muydu aceb dîninde gümrâh[250] [6/31]

Şiir:

فَلِلْوَاحِدِ الرَّحْمٰنِ فِي كُلِّ مَوْطِنٍ مِنَ الصُّوَرِ مَا يَخْفَى وَمَا هُوَ ظَاهِرُ

İmdi Vâhid-i Rahmân için, her bir mevtında, sûretten hafî ve zâhir olan şey vardır.

Hz. Şeyh (r.a.) bâlâda Hakk'ın şer'an ve aklen suver-i makbûle ve gayr-ı makbûlede mütecellî olduğunu zikretti. Şimdi de şerîki olmayan Vâhid-i Rahmân'ın a'yân-ı sâbite ve gayb ve şehâdet mertebelerinde, bu mertebelerin muktezâsına göre, vücûd-ı Sübhânî'si ile müteayyin ve mütecellî ol-

250 Lâhicî, *Mefâtîhu'l-İ'câz*, s. 538 (beyit: 872).

duğunu beyân buyurur. Binâenaleyh eğer mevtın, ilim ve ervâh ve misâl-i mutlak ve misâl-i mukayyed mevtını gibi hafî ise, vücûd-ı Rahmân için ilmî ve rûhânî ve misâlî ve hayâlî sûretler hâsıl olur. Ve eğer mevtın, mertebe-i şehâdet gibi zâhir ise vücûd-ı Rahmân için de, zâhirî ve hissî sûretler peydâ olur. Ve bu zuhûr ile hafâ nisbîdir. Meselâ âlem-i ervâha göre onun mâfevki olan âlem-i a'yân-ı sâbite; ve âlem-i misâle göre âlem-i ervâh; ve âlem-i şehâdete göre de âlem-i misâl hafîdir. Ve kezâ âlem-i ervâh a'yân-ı sâbite âlemine göre; ve âlem-i misâl âlem-i ervâha göre; ve şimdi içinde bulunduğumuz bu âlem-i şehâdet âlem-i misâle göre zâhirdir. Binâberîn her mevtında gerek suver-i hafiyyede ve gerek suver-i zâhirede mevcûd olan vücûd-ı Rahmânîdir; ve vücûd-ı Rahmânînin sereyânı ale's-seviyyedir. Fakat merâtibin ihtilâfiyle muhtelif sûretlerde zâhir olmuştur. Meselâ havâ, mertebe-i letâfette mahsûs ise de meşhûd değildir. Bulut, su ve buz mertebelerine tenezzül edince, her bir mertebenin iktizâsına göre bir sûret bağlar; ve o sûretlerle meşhûd olur. Ve bu suver-i muhtelife merâtibin ihtilâfına mebnîdir. Yoksa her mertebede görünen havânın gayrı değildir. Böyle olunca biz, herhangi mevtında olursak olalım, suver-i muhtelifede [6/32] meşhûdumuz ve ma'rûfumuz olan hep Rahmân'ın vücûdudur. Binâenaleyh Hak, mevtın-ı dünyâda müşâhede olunduğu gibi mevtın-ı âhirette; ve kezâ mevtın-ı âhirette müşâhede olunduğu gibi de mevtın-ı dünyâda müşâhede olunur.

فَإِنْ قُلْتَ هَذَا الْحَقُّ قَوْلُكَ صَادِقٌ وَإِنْ قُلْتَ أَمْرًا آخَرًا أَنْتَ عَابِرُ

Eğer sen, bu Hak'tır dersen sözün doğrudur; ve eğer başka emrdir dersen sen ubûr edicisin.

Ya'ni eğer sen, her bir mevtının îcâbına göre zâhir olan vücûd-ı Vâhid-i Rahmânî'nin sûretlerini görüp, bu suver Hak'tır, dersen doğru söylemiş olursun. Zîrâ mevâtın âyîne gibidir; ve onlarda görünen sûretler dahi, âyînede müntabi' olan sûretlere benzer; ve âyîneye bakıldığı vakit zâhir olan sûrettir, âyîne değildir. Âyîne bâtın ve sûret zâhir olur. Ve hadd-i zâtında mevâtın emr-i i'tibârîdir; şânı ademiyetten ibârettir; ve görülen sûretlerin vücûdu izâfîdir. Ve eğer merâtibte görünen sûretlere, başka şeydir, ya'ni halktır, dersen zât-ı müteayyin olan Hak'tan halka, taayyünâta ubûr etmiş

olursun. Meselâ Zeyd-i kāimin etrâfında beş âyîne olsa, onların cümlesine onun sûreti mün'akis olur. Bu sûretlere Zeyd dersen, sözünde sâdıksın. Değildir, başka şeydir dersen, Zeyd'den âyînedeki taayyüne ve hayâle geçmiş olursun; ve bu hâlde Zeyd bâtın ve hayâl-i müteayyin zâhir olur.

وَمَا حُكْمُهُ فِي مَوْطِنٍ دُونَ مَوْطِنٍ وَلَكِنَّهُ بِالْحَقِّ لِلْخَلْقِ سَافِرُ

Ve onun hükmü bir mevtında olup diğer mevtında olmamak değildir. Velâkin o, Hak ile halkta sâfir ve sâirdir. [6/33]

Ya'ni vücûd-ı Vâhid-i Rahmân'ın bir mevtında olan hükmü ve tecellîsi, diğer mevtında olan hükmünden ve tecellîsinden başka değildir. Çünkü vücûd-ı Rahmân'ın her mevtında sereyânı ale's-seviyyedir. Meselâ cemî'-i hurûfun menşei nefes-i insânîdir. Fakat sîn, şîn, ayn, kāf gibi hurûfâtın sadâlarındaki ihtilâf, onların mahreclerindeki ihtilâf sebebiyledir. Soluğun sereyânı hepsi için müsâvîdir. Binâenaleyh vücûd-ı Rahmânî dahi bunun gibi her bir mevtında, o mevtının îcâbına göre zâhir olur. Ve arş-ı vücûda müstevî olan Vâhid-i Rahmân Hak ile halkta zâhir olmuştur. Ve bu beyt-i şerîfteki "sâfir", "zâhir" ma'nâsına alınmayıp da "kâşif" ma'nâsına alınır ise, ma'nâ-yı beyt böyle olur: "Vücûd-ı Vâhid-i Rahmân'ın hükmü bir mevtında başka ve diğer mevtında başka değildir. Velâkin nefes-i Rahmânî suver-i ilmiyye olan a'yân-ı sâbite üzerine tecellî ettikde, onların sûretleri olan halkın vechini kâşiftir." Zîrâ suver-i halkıyyenin vücûhu gayb perdesi altındadır. Hak nefes-i Rahmânîsi ve vücûd-ı Hakkānîsi ile onlara mütesâviyen tecellî ettiği için, gayb perdesi kalkmış ve onların yüzleri açılmıştır.

إِذَا مَا تَجَلَّى لِلْعُيُونِ تَرُدُّهُ عُقُولٌ بِبُرْهَانٍ عَلَيْهِ تُثَابِرُ

Uyûna tecellî ettiği vakit ukūl, üzerine müdâvim bulunduğu burhân ile reddeder.

Ya'ni Hak, misâlî ve cismânî olan sûretlerde gözlere göründüğü vakit, akıllar müdâvemet [6/34] ettiği delâil-i akliyye ile, Hakk'ın o sûretlerde tecellîsini reddeder. Hâlbuki ukūlün Hakk'ı suver-i cismâniyyeden tenzîh etmesi, onu mücerredâta teşbîh etmesidir. Ve Hak ise, zâtı cihetinden tenzîhden ve teşbîhden münezzehdir; ve Hakk'ın tenzîh ve teşbîh ile mevsûfiyeti, ancak esmâ ve sıfât mertebelerinde olur. Esmâ ve sıfât ise niseb-i

ilâhiyyedir. Hâlbuki Hak, gınâ-yı zâtîsi cihetiyle kâffe-i nisebden ganîdir. Binâenaleyh Hakk'ı suver-i misâliyye ve cismâniyyeden tenzîh eden ukūl-i mahcûbe ashâbıdır. Zîrâ onların i'tikād-ı mahsûsu vardır. Bu i'tikādlarına mugāyir gördükleri tecelliyât-ı Hakk'ı inkâr ederler. Fakat akāid-i mahsûsa sâhibi olmayan erbâb-ı ıtlâk, Hakk'ı her bir mevtında, o mevtının muktezâsına göre müşâhede ederler.

وَيُقْبَلُ فِي مَجْلَى الْعُقُولِ وَفِي الَّذِي يُسَمَّى خَيَالًا وَالصَّحِيحُ النَّوَاظِرُ

Ve hâlbuki sahîh-i nevâzır, meclâ-yı ukūlde ve "hayâl" tesmiye olunan şeyde kabûl eder.

Ya'ni delâil-i akliyye hicâbiyle örtülmüş olan akıllar, suver-i cismâniyyede mütecellî olan Hakk'ı, dâimâ tatbîk edegeldiği berâhîn-i akliyye ile o suver-i cismâniyyeden bi't-tenzîh reddeder. Hâlbuki şühûd-ı sahîh ashâbı olan uyûn-i nevâzır, ya'ni perdesiz olan nazarlar, meclâ-yı ukūlde Hakk'ın tecellîsini, ya'ni suver-i akliyye-i gayr-ı mahsûsede vâki' olan tecellî-i ma'nevîyi ve âlem-i hayâlde zâhir olan tecellî-i sûrîyi kabûl edip müşâhede eyler. Velhâsıl keşf-i sahîh uyûn-i nevâzırın şühûdudur. Zîrâ her bir mevtındaki suver-i tecelliyâtta Hakk'a nâzırdır; ve Hakk'ı o sûretlerde hasretmez. [6/35]

يَقُولُ أَبُو يَزِيدَ في هذا المقامِ: «لَوْ أَنَّ الْعَرْشَ وَمَا حَوَاهُ مِائَةَ أَلْفِ أَلْفِ مَرَّةٍ فِي زَاوِيَةٍ مِنْ زَوَايَا قَلْبِ الْعَارِفِ مَا أَحَسَّ بِهِ»، وهذا وُسْعُ أبي يزيدَ في عالَمِ الأَجْسَامِ.

Ebû Yezîd el-Bistâmî bu makāmda der ki: "Eğer arş ve arşın hâvî olduğu şey, yüz bin kerre bin olduğu hâlde, ârifin kalbinin köşelerinden bir köşede olaydı onu duymazdı."[251] Ve bu, Ebû Yezîd'in âlem-i ecsâmda vüs'atidir.

Ya'ni Bâyezîd-i Bistâmî (r.a.) bu keşf-i tâm ve şühûd-ı âmm makāmını beyân için der ki: Eğer arşın ve onun hâvî olduğu semâvât ve arazînin ve

251 Kuşeyrî, *Kitâbü'l-Mi'râc*, s. 263; Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 167. Bu söz Şuayb Fassı'nda da aktarılacaktır. Ayrıba bk. *Fütûhât-ı Mekkiyye*, III, s. 540-541 (178. bâb); VII, s. 11 (405. bâb); VII, s. 146 (469. bâb).

onda olan bilcümle mevcûdâtın yüz bin kerre bin, ya'ni yüz milyon misli, ârifin kalbinin köşelerinden bir köşesinde vâki' olsa idi, o ârif bu genişliği hasebiyle, onun kalbi bunları duymaz idi. Zîrâ arş ve onun muhteviyâtı âlem-i ecsâmdan olduğu için mütenâhîdir; ve ârifin kalbi ise genişlikte nâmütenâhîdir. Çünkü ıtlâkı hasebiyle, gayr-ı mütenâhî olan ıtlâk-ı Hakk'a mukābildir; ve mütenâhînin gayr-ı mütenâhîye nisbeten mikdâr-ı mahsûsü yoktur. Ve Cenâb-ı Bâyezîd'in bu zikrolunan kavli, âlem-i ecsâmda kendi kalbinin genişliğini tasvîrdir; ve Hz. Bâyezîd'in kalbinin genişliği hakkındaki misâli, âlem-i maânîden îrâd etmeyip, âlem-i ecsâmdan getirmesi, ekvân ile mahcûbe olan kimselerin kalbine nisbetledir. Bunun için Hz. Şeyh-i Ekber (r.a.), Cenâb-ı Bâyezîd'in kavlinden daha yüksek bir ma'nâya irtikā edip buyururlar ki: [6/36]

بَلْ أَقُولُ: لو أنَّ ما لا يَتَنَاهَى وجُودُه يُقَدَّرُ انْتِهَاءُ وجودِه مَعَ العَيْنِ المُوجِدَةِ له في زَاوِيَةٍ من زَوَايَا قلبِ العارفِ ما أَحَسَّ بذلك في عِلمِه.

Ben derim ki: Vücûdu mütenâhî olmayan şeyin vücûdunun intihâsı farzolunup, o şey onu mûcide olan "ayn" ile berâber ârifin kalbinin köşelerinden bir köşede hâsıl olsa idi, onu ilminde ihsâs edemez idi.

Ya'ni taayyünât-ı kevniyyenin vücûdu nâmütenâhîdir. Zîrâ şuûnât-ı ilâhiyye ve tecelliyât-ı rabbâniyyedir; ve şuûnât ve tecelliyât-ı ilâhiyye ise nâmütenâhîdir. Eğer vücûdu mütenâhî olmayan taayyünât-ı kevniyyenin vücûduna bir intihâ farz ve takdîr olunup bu taayyünâtın kâffesinin mûcidi olan ve taayyün-i evvel ile müteayyin bulunan ayn-ı vâhide ile berâber, ârifin kalbinin köşelerinden bir köşede hâsıl olsa idi, ârifin kalbi Hak'ta fânî ve ıtlâkı hasebiyle, gayr-ı mütenâhî olan ıtlâk-ı Hakk'a mukābil olduğu için, vücûden ve ilmen bir şeyin o kalbde duyulması mümkin olmaz idi. Zîrâ ıtlâk üzere olan böyle bir kalbde, Hakk-ı mutlakın vechinden gayrı bir şey rû-nümâ olmaz. كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ (Kasas, 28/88) [Her bir şey hâliktir; ancak O'nun vechi hâlik değildir.] hükmünce taayyünât-ı ilmiyye ve vücûdiyyenin cümlesi o kalbde müstehlektir.

فإنَّه قَدْ ثَبَتَ أنَّ القلبَ وَسِعَ الحقَّ، ومَعَ ذلك ما اتَّصَفَ بالرَّيِّ، فَلَوِ امْتَلَأَ

إِرْتَوَى، وقد قال ذلك أبو يزيدَ، ولَقَدْ نَبَّهْنَا على هذا المقامِ بِقَوْلِنَا.

Zîrâ sâbit oldu ki, muhakkak kalb Hakk'a vâsi'dir. Bununla berâber kanmak ile muttasıf olmadı. Eğer dolsa idi, kanar idi. Ve elhak Ebû Yezîd bunu böyle dedi. Biz dahi kavlimiz ile muhakkak bu makāma tenbîh ettik. [6/37]

Ya'ni kalbin, Hakk'ı sığdırdığı مَا وَسِعَنِي أَرْضِي وَلَا سَمَائِي وَلَكِنْ وَسِعَنِي قَلْبُ عَبْدِي الْمُؤْمِنِ "Ben yerime ve göğüme sığmadım. Fakat mü'min olan kulumun kalbine sığdım"[252] hadîs-i kudsîsi ile sâbit oldu. Ve Hak kalbe sığmakla berâber, o kalb kanmakla muttasıf olmadı; ve eğer kalb Hakk'ın tecellîsi ile dolsa idi kanar idi; ve Cenâb-ı Ebû Yezîd Bistâmî dahi bunu böyle dedi. Yahyâ ibn Muâz (k.s.) Bâyezîd-i Bistâmî (kaddesallâhu rûhahû) hazretlerine bir mektûb yazıp bunda إِنِّي سَكِرْتُ مِنْ كَثْرَةِ مَا شَرِبْتُ مِنْ مُحَبَّتِهِ ya'ni "Ben Hakk'ın şarâb-ı muhabbetinden içtiğim şeyin çokluğundan sarhoş oldum" dedi. Hz. Bâyezîd dahi ona cevâben:

شَرِبْتُ الْحُبَّ كَأْسًا بَعْدَ كَأْسٍ فَمَا نَفِدَ الشَّرَابُ وَلَا رَوَيْتُ

Tercüme: "Şarâb-ı muhabbeti kâse kâse içtim; şarâb bitmedi, ben de kanmadım."[253] diye yazıp gönderdi. İşte Cenâb-ı Şeyh (r.a.) "Ebû Yezîd bunu böyle dedi" kavliyle buna işâret buyurdu. Veyâhud Hz. Bâyezîd'in bâlâda mürûr eden لَوْ أَنَّ الْعَرْشَ وَمَا حَوَاهُ مِائَةَ أَلْفِ أَلْفِ مَرَّةٍ فِي زَاوِيَةٍ مِنْ زَوَايَا قَلْبِ الْعَارِفِ مَا أَحَسَّ بِهِ [Eğer arş ve arşın hâvî olduğu şey, yüz bin kerre bin olduğu hâlde, ârifin kalbinin köşelerinden bir köşede olsaydı onu duymazdı.] kavline işâret buyurur. Zîrâ bu kelâm dahi kanmamak ma'nâsını mutazammındır. Ma'lûm olsun ki, kalb-i ârif üç nevi' üzeredir:

Birincisi: Ma'rifet-i nefs makāmında olan ârifin kalbidir. Bu kalbe Hakk'ın tecellîsi, tecellî-i cüz'îdir; ve onun kalbine ancak o tecellî ile ma'rûf

252 Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kūtü'l-Kulûb*, I, s. 334 (30. bâb); Gazzâlî, *İhyâ*, V, s. 54 (acâibü'l-kalb); Gazzâlî, *Medhalü's-Sülûk*, s. 61; Gazzâlî, *Meâricü'l-Kuds*, s. 78; Ahmed Gazzâlî, *et-Tecrîd*, s. 10; Sühreverdî, *Avârif*, II, s. 63 (29. bâb); *Fütûhât-ı Mekkiyye*, I, s. 499 (68. bâb) vd. Krş. Muhâsibî, *Risâletü'l-Müsterşidîn*, s. 246; Hakîm Tirmizî, *Nevâdiru'l-Usûl*, VI, s. 293-295; Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, s. 103; Süyûtî, *Câmiu's-Sagîr*, s. 144 (nr. 2375); Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, II, s. 255; Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, VIII, s. 429-430. Ayrıca bk. Yardım, *Mesnevî Hadisleri*, s. 69-71.

253 Bk. Kuşeyrî, *Risâle*, s. 149, 487 (bâbü'l-muhabbe); Hücvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 282.

olan Hak sığıp, ondan gayrı suver-i mevcûdâttan bir şey sığmaz. Fakat bu kalb, gayr-ı müntehî olan ârifin kalbi olduğundan, diğer tecelliyât sûretlerine râgıbdır.

İkincisi: Veleh ve heyemân sâhibi olan âşıkın kalbidir. Bu kalbe dahi Hakk'ın tecellîsi sığıp [6/38] Hak'tan başka bir şey sığmaz iken, vârid olan tecelliyât-ı ilâhiyyenin füyûzâtına kanmaz; ve kemâl-i harâretinden nâşî diğer tecelliyâtın füyûzâtına intizâr eder.

Üçüncüsü: Kâmil-i muhakkikin kalbidir. Bu kalb ıtlâk üzere olup gayr-ı mütenâhî olan ıtlâk-ı Hakk'a mukābildir.

Binâenaleyh Bâyezîd-i Bistâmî hazretlerinin, Hakk'ı sığdırıp, fakat kanmadığını zikreylediği kalb birinci ve ikinci nevi'den olan kalbdir. Ve kalb-i kâmilin hükmü ise bunların hükmünden başkadır. Cenâb-ı Şeyh (r.a.)ın beyân buyurduğu kalb ise insân-ı kâmilin kalbidir. Nitekim kendileri dahi: "Biz, kavlimiz ile bu makāma tenbîh eyledik" buyururlar.

Şiir:

يَا خَالِقَ الْأَشْيَاءِ فِي نَفْسِهِ أَنْتَ لِمَا تَخْلُقُهُ جَامِعُ

Ey eşyâyı kendi nefsinde halkeden! Sen halkettiğin şeyi câmi'sin.

Ya'ni ey eşyâyı kendi ilminde tasvîr edip, vücûd-ı mutlakının tenezzülâtıyla o suver-i ilmiyyeye, âlem-i kevnde vücûd vermek sûretiyle halkeden! Binâenaleyh bu halkettiğin eşyâyı, gerek "ilim" ve gerek "ayn" mertebelerinde, Sen kendi nefsinde câmi'sin.

Ma'lûmdur ki, mertebe-i ahadiyyette zât-ı mutlakın "ayn"ı olan bilcümle sıfât ve esmâ, zuhûr talebinde bulundular. Âlemlerden ganî olan zât, rahmeten-li'l-esmâ, kendi zâtıyla, kendi zâtında, kendi zâtına tecellî edip o esmânın sûretleri ilm-i ilâhîde peydâ oldu; ve kemâl-i zuhûr için, onların mertebe-i ilimden mertebe-i ayna gelmeleri îcâb etti; ve mertebe-i "ayn" ise, mertebe-i kesâfet olup mâddenin vücûduna muhtâc idi. Hâlbuki vücûd-ı mutlaktan başka bir vücûd yoktur. Binâenaleyh vücûd-ı mutlak mertebe mertebe [6/39] tenezzül buyurup bu suver-i ilmiyyeye, âlem-i ervâh, âlem-i misâl ve âlem-i şehâdet mertebelerinde, o mertebelerin iktizâ-

sına göre, yine kendi vücûdundan birer sûret libâsı giydirdi. Böyle olunca cemî'-i taayyünâtta zuhûr eden Hak oldu. Çünkü o vücûdun hâricinde başka bir vücûd yoktur. Bu sûrette Hak, eşyâyı kendi nefsinde halketti; ve halkettiği eşyânın kâffesini câmi' oldu.

تَخْلُقُ مَا لَا يَنْتَهِي كَوْنُهُ فِيكَ فَأَنْتَ الضَّيِّقُ الوَاسِعُ

Vücûdu mütenâhî olmayan şeyi sen, vücûdunda halkedersin. İmdi sen dayyıksın ve vâsi'sin.

Ya'ni sen "ilim ve "ayn" mertebelerinde taayyünün hasebiyle, vücûdu mütenâhî olmayan şeyi, kendi vücûdunda halkedersin. Binâenaleyh sen suver-i halkıyyede takayyüdün hasebiyle darsın; ve suverin kâffesinde zuhûrun ve ilim ile şümûlün ve zâtınla ihâtan hasebiyle de vâsi'sin.

لَوْ أَنَّ مَا قَدْ خَلَقَ اللّٰهُ مَا لَاحَ بِقَلْبِي فَجْرُهُ السَّاطِعُ

Eğer Allah Teâlâ'nın halkettiği şey benim kalbimde ola idi, o şeyin fecr-i sâtı'ı lâyıh olmaz idi.

Ya'ni benim öyle bir vâsi' kalbim vardır ki, suver-i halkıyyeden müberrâdır. Eğer Allah Teâlâ hazretlerinin kendi vücûdunda halkettiği nâmütenâhî şey benim kalbimde olsa idi, o mahlûkātın kâffesinde yükselen nûr-i vücûdun lem'ası kalbime lâyıh olmaz idi. Zîrâ nûr-i vücûd, müfâz olan taayyünâtın sıfatına ve rengine boyanmıştır. Benim kalbim ise cemî'-i taayyünâttan hâlî olup ıtlâk üzeredir. Binâenaleyh kalbim Hakk'a müteveccih olup Hakk'ın tecellîsinden müstağrak olunca suver-i halkıyye onda lâyıh olmaz ve kalbim onları duymaz. Zîrâ zât-ı Hakk'ın envâr-ı tecellîsi suver-i halkıyyeyi mahveder. [6/40]

مَنْ وَسِعَ الْحَقَّ فَمَا ضَاقَ عَنْ خَلْقٍ فَكَيْفَ الْأَمْرُ يَا سَامِعُ

Hakk'ı sığdıran kimse halktan dar olmadı. Böyle olunca emr nasıl olur, ey sâmi'?

Ya'ni bâlâda zikrolunan مَا وَسِعَنِي أَرْضِي وَلَا سَمَائِي وَلَكِنْ وَسِعَنِي قَلْبُ عَبْدِي الْمُؤْمِنِ [Ben yerime ve göğüme sığmadım. Fakat mü'min olan kulumun kalbine sığdım.] hadîs-i kudsîsi mûcibince kalbine, cemî'-i taayyünâtta zuhûru i'tibâriyle, kendi vücûdu ile cemî'-i mahlûkātı câmi' olan Hakk'ı

sığdıran kimse, hiç mahlûkāta karşı darlık eseri gösterir mi? Ey bu kelâm-ı câmii işiten kimse, böyle bir kalbin şânı nasıl olduğunu gör! Gerçi bâlâdaki beyt-i şerîfte beyân olunduğu üzere, kalb-i kâmilin Hakk'a teveccühü ve Hakk'ın tecellîsinde istiğrâkı hasebiyle, suver-i halkıyye ona lâyıh olmaz ise de, bu hâl nefs-i Hak'ta mahlûk olan suver-i halkıyyenin onda mevcûd olmamasını îcâb etmez. Hak kâmilin kalbine sığınca, bittabi' nefsinde mahlûk olan eşyâ ile berâber sığar. Fakat kalb-i kâmil Hakk'ın tecellîsinde müstağrak olduğundan onları duymaz. Cenâb-ı Şeyh (r.a.) bâlâda, beyt-i evvelde: "Ey eşyâyı kendi nefsinde halkeden" buyurmuş idi. Şimdi de nesren misâl îrâd buyururlar. Şöyle ki:

بِالْوَهْمِ يَخْلُقُ كلُّ إنسانٍ في قوَّةِ خَيَالِه ما لا وجُودَ له إلَّا فيها وهذا هو الأمرُ العَامُّ، والعارفُ يَخْلُقُ بِهِمَّتِهِ ما يكونُ له وجودٌ من خارجِ مَحَلِّ الهِمَّةِ، ولكن لا تَزَالُ الهِمَّةُ تَحْفَظُه، ولا يَئُودُها حِفْظُه أيْ حِفْظُ ما خَلَقَتْه، فَمَتَى طَرَأَ على العارفِ غَفْلَةٌ عن حِفْظِ ما خَلَقَ عُدِمَ ذلك المَخْلُوقُ، إلا أن يكونَ العارفُ قد ضَبَطَ جميعَ الحَضَرَاتِ، وهو لا يَغْفُلُ مُطْلَقًا، بَلْ لا بُدَّ له مِن حَضْرَةٍ يَشْهَدُهَا.

Her bir insan, kuvve-i hayâlinde, vücûdu olmayan ve yalnız kuvve-i hayâlinde vücûdu bulunan şeyi vehm ile halkeder ve bu keyfiyet emr-i âmdır; ve ârif, himmeti ile mahall-i himmetten hâriç olarak vücûdu hâsıl olan [6/41] şeyi halkeder. Velâkin ârifin himmeti onu hıfzetmekten zâil olmaz; ve onun hıfzı, ya'ni mahlûk olan şeyin hıfzı, himmete ağır gelmez. İmdi ârife, halkettiği şeyin hıfzından ne zaman bir gaflet târî olsa o mahlûk ma'dûm olur. Meğer ki ârif cemî'-i hazarâtı zabtetmiş ola; ve o ârif, mutlakā gāfil olmaz. Belki ona müşâhedesinde bulunduğu bir hazret lâbüddür.

Ya'ni Hak eşyâyı kendi nefsinde halkettiği gibi, her bir insan dahi, hâriçte vücûdu olmayan şeyi vehmiyle halk, ya'ni takdîr ve tasvîr eder; ve bu tasvîr ettiği şeyin vücûdu ancak kendi nefsinde olan kuvve-i hayâlinde bulunur; ve bu vehimde halketmek keyfiyeti umûmî bir şeydir; ârif ve gayr-ı ârif tarafından vâki' olur. Meselâ bir kimse bir meyyit ile yalnız başına bir odada yatsa, vehminde o meyyitin kalkıp şöyle, böyle yapabi-

leceğini tasvîr eder. Gözüne uyku girmez olur. Hâlbuki hâriçte böyle bir şey olduğu yoktur. O ancak onun vehminin halk ve takdîr ettiği sûrettir. Fakat ârifin halkı gayr-ı ârifin halkına mugāyirdir. O himmetiyle halkeder; ve onun halkettiği şeyin hâriçte de vücûdu olur; ve ârif o halkettiği şeyi, himmeti ile hıfzetmekten zâil olmaz; ve onun hıfzı himmetine ağır gelmez; ve ârif o mevcûd-i hissîye "hazret-i misâl"de veyâ "hazret-i şehâdet"te teveccühden fâriğ olmadıkça o mevcûd, "hazret-i şehâdet"te bâkî olur; ve onun teveccühü munkatı' olur olmaz o mevcûd dahi ma'dûm olur. Zîrâ o mahlûkun rûhu, ârifin himmetidir. Fakat ârif cemî'-i hazarâtı zabtetmiş ise, ya'ni onun kalbi ıtlâk üzere olup "hazarât-ı hamse"nin kâffesini ihâta etmiş ise, o mahlûk olan [6/42] şeye hazret-i şehâdette teveccühden munkatı' olsa bile, o ârif mutlakā diğer bir "hazret"in müşâhedesinde olacağından, teveccühün inkıtâıyla hazret-i şehâdette ma'dûm olan o mahlûk, ârifin müşâhede ettiği "hazret"e intikāl eyler. Zîrâ böyle bir ârifin kalbi cemî'-i hazarâtı câmi'dir; ve onun himmeti ile halkettiği şeyin sûreti cemî'-i hazarâtta zâhir olur. Hâlbuki onun, hazarâtın kâffesinden gafleti mümkin değildir. Bir hazretten gāfil olsa, mutlakā diğer bir hazretin müşâhedesinde olur. Binâenaleyh o mahlûkun, müşâhede ettiği hazretteki ve ondan evvelki hazarâttaki sûretlerini hıfzeder.

Meselâ ârif bir kuş halk ve tasvîr etmek murâd etse himmeti ile hâriçte, ya'ni âlem-i şehâdette, ona vücûd verir; ve herkes o kuşu görür. Eğer o ârif âlem-i şehâdetin müşâhedesinden gafletle âlem-i misâle müteveccih olsa, o kuş âlem-i şehâdette ma'dûm olup âlem-i misâle intikāl eyler; ve onun sûreti âlem-i misâlde mahfûz olduğu gibi ondan evvelki âlemlerde, ya'ni âlem-i ervâhta ve a'yân-ı sâbite âleminde dahi mahfûz olur. Ve "himmet"in ma'nâsı budur ki, ârif huzûr-i kalb ile hâtırını ve kuvâsını toplayıp, vehmiyle ve fikri ile kendi nefesini, halk ve tasvîr edeceği şeyin îcâdına musallat kılar; ve o şey dahi mahall-i himmet olan kalbin hâricinde gölge gibi mevcûd olur; ve bu keyfiyyet-i halk, ârifte kuvve-i kudsiyye ve nisbet-i ilâhiyye bulunduğu içindir. Ârifin gayrı olan avâm, kalblerinde tahayyül ve vehm ile bir şey ihdâs etseler bile, rûhlarında kuvvet-i kudsiyye olmadığından o suver-i muhayyeleye vücûd-ı hissî verip hâriçte izhâr etmeğe muktedir değildirler.

Nitekim Hz. Mevlânâ (r.a.) efendimizi ramazân-ı şerîfte kırk kişi ayrı ayrı iftara da'vet ederler. Hazret dahi cümlesine teşrîflerini va'd buyurur. Ba'de'l-iftâr pabuçlarının bir teki bizde kalmıştır diye hâne-i saâdetlerine kırk pabuç teki getirirler. Evliyâ-i kümmelînin bu gibi menâkıbı pek çoktur.

Şeyh-i Ekber (r.a.) hazretlerinin *Fütûhât-ı Mekkiyye*'lerinde [6/43] "Ârifte himmet olmaz" buyurduklarının ma'nâsına gelince: Ubeydullâh Ahrâr (r.a.) bu ma'nâyı böyle îzâh buyururlar: "Mümkinin kendi hakîkat-i zâtına nazaran hiçbir şeyi yoktur; ve onda evsâf-ı kemâlden ilim, kudret ve irâde gibi ne kadar vasıf var ise hepsi âriyettir; ve bu evsâf Hak Teâlâ hazretlerinindir. Binâenaleyh ârif, hâlini bilip dâimâ fakr-ı hakîkî makāmında durur; ve âriyet olan o evsâf ile zâhir olmaz. Fakat kemâl-i inâyet-i ilâhî ve mahz-ı mevhibe-i nâmütenâhî ile, hevâcis-i nefsânî ve vesâvis-i şeytânîden kurtulmuş olan zevâtın kendi bâtınlarını Hak Teâlâ hazretlerinin irâdesine ve meşiyyetine tâbi' kılmaları lâzım gelir. Binâenaleyh mesâlih-i ibâdın ıslâhı için bir şeye taslît-i himmet etmeleri îcâb ettiği kendilerine ilhâm olunduğu vakit, o şeyin vücûduna hüsn-i himmetlerini sarfetmek iktizâ eyler. Eğer böyle olmasa idi, Nûh ve Hûd (aleyhime's-selâm) gibi ümmetlerini, taslît-i kuvvet-i kāhire ile altüst eden enbiyâya bu ma'nâyı nisbet etmek müşkil olur idi. Maahâzâ ârif öyle bir fenâ ile müşerref olmuştur ki, kendisinin cümle evsâfı adem-âbâda gidip, kendiliğinin nâm ve nişânı kalmamıştır. Artık ondan her ne sâdır olursa, ona mensûb değildir. Nitekim âyet-i kerîmede buyurulur: وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللّٰهَ رَمَى (Enfâl, 8/17) [Attığın vakit sen atmadın; velâkin Allah attı.] ve فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَكِنَّ اللّٰهَ قَتَلَهُمْ (Enfâl, 8/17) [Siz onları öldürmediniz, velâkin onları Allah Teâlâ öldürdü]."[254]

فإذا خَلَقَ العارفُ بِهَمَّتِهِ ما خَلَقَ، وَلَهُ هذه الإحَاطَةُ ظَهَرَ ذلك الخَلقُ بِصُورَتِه في كلِّ حَضْرَةٍ، وصَارَتِ الصُّوَرُ يَحْفَظُ بعضُها بعضًا، فإذا غَفَلَ العارفُ عن حَضْرَةٍ مَا أو عن حَضَرَاتٍ وهو شاهِدُ حضرةٍ ما مِنَ الحضراتِ، حَافِظٌ لِمَا فيها مِن صُورةِ خَلْقِه انْحَفَظَتْ جميعُ الصُّوَرِ بِحِفْظِه تلك الصُّورةَ الواحِدةَ

254 Krş. *Reşehât-ı Aynü'l-Hayât*, II, s. 525-526.

في الحضرةِ الَّتي ما غَفَلَ عنها، لأنَّ الغفلةَ ما تَعُمُّ قَطُّ لا في العُمُومِ ولا في الخُصُوصِ.

[6/44] İmdi vaktâki ârif, halkettiği şeyi himmetiyle halketse; ve hâlbuki ona bu ihâta hâsıl olsa, o mahlûk, sûreti ile her bir hazrette zâhir olur; ve suverin ba'zısını ba'zısıyla hıfzeder. İmdi vaktâki ârif hazarâttan bir hazreti şâhid olup, o hazrette, onun mahlûku sûretinden hâsıl olan şeyi hıfzedici olduğu hâlde, bir hazretten veyâ hazretlerden gāfil olsa, gāfil olmadığı hazrette, o sûret-i vâhideyi hıfzı sebebiyle suverin cümlesi münhafız olur. Zîrâ gaflet, ne umûmda ve ne de husûsta aslâ âmm değildir.

Ya'ni erbâb-ı ıtlâktan olan ârif-i kâmil, âlem-i şehâdeti ve âlem-i misâli ve âlem-i ervâhı ve a'yân-ı sâbite âlemini muhît olduğu cihetle, herhangi bir şeyi himmeti ile halketse, o mahlûk, sûreti ile bu zikrolunan âlemlerin her birisinde zâhir olur; ve bu îcâd ettiği şeyi, umûmiyet üzere, her mevtındaki sûretinde hıfzetmek mümkin değildir, belki ba'zı mevtındaki sûreti hıfzeder; ve o mevtındaki sûreti hıfzetmekle diğer mevtınlarda bulunan sûretler dahi mahfûz olur. Ve ârif bir âlemde hâzır ve o halkettiği şeyin sûretini o âlemde hâfız olduğu hâlde, bir âlemden veyâ âlemlerden gaflet üzere olsa, hâzır olduğu âlemdeki o bir sûreti hıfzettiği için, diğer âlemlerdeki sûretlerin de cümlesi mahfûz olur. Zîrâ ârifin gafleti gerek âlemlerin umûmunda ve gerek husûsunda, ya'ni ba'zısında, aslâ umûmî değildir. Çünkü bir âlemden gāfil olmakla âlemlerin hepsinden gāfil olması lâzım gelmez. Ve kezâ bir âlem-i mahsûstan gaflet üzere olsa bile, diğer bir vech ile ondan gāfil olmaz.

وَقَدْ أَوْضَحْتُ هُنَا سِرًّا لم يَزَلْ أهلُ اللّٰهِ يَغَارُونَ على مِثْلِ هذا أنْ يَظْهَرَ لِمَا فيه مِن رَدِّ دَعْوَاهُمْ أنَّهم الحقُّ، فإنَّ الحقَّ لا يَغْفُلُ، والعَبْدُ لا بُدَّ له أن يَغْفُلَ عن شيءٍ دُونَ شيءٍ، فمِن حَيْثُ الحِفْظُ لِمَا خَلَقَ له أنْ يَقُولَ: «أَنَا الْحَقُّ»، ولكن ما حِفْظُه لها حِفْظَ الحقِّ، وقد بَيَّنَّا الفَرْقَ، [6/45] ومِنْ حَيْثُ أنَّه ما غَفَلَ عن صُورةٍ ما وحَضْرَتِها فَقَدْ تَمَيَّزَ العبدُ من الحقِّ، ولا بُدَّ أنْ يَتَمَيَّزَ مع بَقَاءِ الحِفظِ لِجميعِ الصُّوَرِ بِحِفْظِه صُورةً واحِدةً منها في الحَضْرَةِ الَّتي

ما غَفَلَ عنها، فهذا حِفْظٌ بالتَّضَمُّنِ، وحِفْظُ الحقِّ ما خَلَقَ ليس كذلك، بَلْ حِفْظُه لِكُلِّ صورةٍ على التَّعْيِينِ.

Ve ben muhakkak burada bir sır îzâh eyledim ki, ehlullah bunun gibi bir sırrın zuhûrundan dâimâ "gayret" üzeredirler. Onda onlar Hak'tır, diye da'vâları için red vardır. Zîrâ Hak, gāfil değildir. Hâlbuki abdin bir şeyden gāfil olması ve bir şeyden olmaması lâbüddür. İmdi halkettiği şeyin hıfzı haysiyetinden onun için "Ben Hakk'ım" demek vardır. Velâkin o şeyin sûretini onun hıfzı, Hakk'ın hıfzı gibi değildir. Ve elhak biz farkı beyân ettik; ve herhangi bir sûretten ve onun hazretinden gafleti haysiyetiyle abd, muhakkak Hak'tan ayrıldı. Ve hâlbuki cemî'-i sûretler için, bekā-i hıfz ile berâber, gāfil olmadığı hazrette, cemî'-i sûretlerden bir sûreti hıfzetmek sebebiyle, abdin temeyyüzü lâbüddür. İşte bu hıfz, tazammun iledir. Ve Hakk'ın, yarattığı şeyi hıfzı ise böyle değildir, belki her sûret için O'nun hıfzı ale't-ta'yîndir.

Ya'ni ben bu halk-ı ârif bahsinde, büyük bir sır îzâh eyledim ki, ehlullah böyle bir sırrın meydâna çıkmasını dâimâ kıskanırlar ve setrederler. Çünkü kurb-i nevâfil sâhibi olan bu nevi' ehlullah vücûdlarında bakıyye var iken, sıfât-ı ilâhiyye ile ittisâfları cihetiyle âlemde tasarruf ederler. Ve onların "Bizim vücûdumuzda hakîkatten gayrı bir şey yoktur; ve bizim tasarrufumuz Hakk'ın tasarrufudur" diye da'vâ ettiklerinde, onların bu da'vâları için red vardır. Zîrâ tasarruf-ı Hak ile onların tasarrufları arasında fark vardır. Çünkü Hak, yarattığı eşyânın hiçbirisinden aslâ gāfil değildir. Hâlbuki abd bir şeyden gāfil olmasa, diğer şeyden gāfil olur. Ve abdin halkettiği şeyi hıfzetmesi cihetinden "Ene'l-Hak" demesi var ise de halk [6/46] ettiği şeyin sûretini abdin hıfzetmesi, Hakk'ın hıfzetmesi gibi değildir. Binâen aleyh abdin kendi mahlûkunu hıfzetmesi cihetinden "Ene'l-Hak" demesi mutlak değildir. Mutlakan "Ene'l-Hak" demek Hakk'a mahsustur. İşte biz Hakk'ın halkı ile abdin halkı; ve Hakk'ın halkını hıfzı ile abdin halkını hıfzı aralarındaki farkı beyân ettik.

Ma'lûm olsun ki, "halk" dört nevi' üzerinedir:

Birincisi: Sırf vehmîdir. Vehim ile kuvve-i hayâliyyede tasvîr olunan sûretin hâriçte vücûdu yoktur.

İkincisi: Taslît-i himmet ile tasvîr olunan sûrettir ki, bâlâda îzâh olunduğu üzere hâriçte mevcûd olur. Fakat himmet sâhibi ondan gāfil olsa ma'dûm olur.

Üçüncüsü: Hazarât-ı hamseyi muhît olan ârif-i kâmilin himmetiyle halkettiği şeydir ki, onun sûreti hâriçte mevcûd olur; ve o ârif, o mahlûkun bulunduğu hazretten gāfil olsa bile, müşâhede ettiği hazretteki sûretini hıfzı sebebiyle, gāfil bulunduğu hazretteki sûret dahi mahfûz olur.

Dördüncüsü: Hakk-ı mutlakın halkettiği halk-ı hakîkîdir; ve Hakk'ın mahlûku olan şey, ale'd-devâm Hakk'ın mahfûzudur. Mahlûkunu hıfzetmekte aslâ Hakk'a gaflet târî olmaz. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de buyurulur: وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ (Bakara, 2/255) [Göklerin ve yerin hıfzı O'na ağır gelmez. O öyle Aliyy ve Azîm'dir.]

Velhâsıl abdin hıfzı tazammun iledir. Ya'ni abd, müşâhede ettiği hazrette vâki' olan sûreti hıfzetmekle, onun zımnında, gāfil olduğu hazretlerdeki sûretleri dahi hıfzeder. Fakat Hakk'ın halkettiği şeyi her bir hazrette hıfzetmesi böyle tazammun ile değil, belki ale't-ta'yîndir. Çünkü bir hazretin müşâhedesiyle diğer hazretlerden gāfil değildir. Onun ilmi, eşyânın kâffesi hakkında [6/47] ale's-seviyyedir.

وهذه مَسْأَلَةٌ أُخْبِرْتُ، أنَّه ما سَطَرَها أحَدٌ في كتابٍ لا أنا ولا غَيْرِي إلَّا في هذا الكتاب، فَهِيَ يَتِيمَةُ الوَقْتِ وفَرِيدَتُه، فإيَّاك أنْ تَغْفُلَ عَنْها، فإنَّ الحَضْرَةَ الَّتي تَبْقَى لك الحُضُورُ فيها مع الصُّورَةِ، مَثَلُها مَثَلُ الكتابِ الَّذي قال اللّٰهُ فيه: ﴿مَا فَرَّطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ﴾، فهو الجامِعُ لِلْوَاقِعِ وغيرِ الواقعِ.

Ve bu bir mes'eledir ki, ben ihbâr olundum. Onu ne ben ve ne de benim gayrım hiçbir kimse, hiçbir kitâbda yazmadı; ancak bu kitâbdadır. Böyle olunca vaktin dürr-i yegânesi ve ferîdesidir. İmdi sakın ki, ondan gāfil olmayasın! Zîrâ senin için kendisinde bir sûret ile berâber huzûr ibkā eden hazretin misli, Hak Teâlâ'nın, hakkında مَا فَرَّطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ (En'âm, 6/38) [Biz Kitâb'da bir şeyi terketmedik.] buyurduğu kitâbın mislidir. İmdi o kitâb, vâkii ve gayr-ı vâkii câmi'dir.

Ya'ni Hakk'ın mahlûku ile abdin mahlûku; ve Hakk'ın mahlûkunu hıf-

zetmesi ile abdin kendi mahlûkunu hıfzetmesi arasındaki fark ile abdin Hak'tan mütemeyyiz olması mes'elesi bir mes'eledir ki, cânib-i Hak'tan ben ihbâr olundum. Bu mes'eleyi bu kitâbdan evvelki kitâblarımda ne ben yazdım, ne de benden başkası kitâblarında yazdı. Ben ancak onu bu *Fusûsu'l-Hikem*'de yazdım. Binâenaleyh bu mes'ele vaktin dürr-i yetîmidir ve yegânesidir. Ey ârif, sakın bu mes'eleden gāfil olma! Zîrâ şu hazret ki, sen onda bir sûret ile huzûr üzeresin; ve o hazrette, o sûreti müşâhede edip onu hıfzetmekle, mahlûkun olan şeyin sûretlerini hazretlerin cümlesinde hıfzedersin. İşte o hazretin misli, Hak Teâlâ hazretlerinin Kur'ân-ı Kerîm'de مَا فَرَّطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ [6/48] (En'âm, 6/38) ya'ni "Biz Kitâb'da bir şeyi terketmedik" buyurduğu kitâbın, ya'ni levh-i mahfûzun, misli gibidir. Ve o kitâb ezelden vâki' olan şeyi ve el'ân gayr-ı vâki' olan, ebede kadar vâki' olacak şeyi câmi'dir.

Binâenaleyh hazarât-ı hamseyi muhît olan ârif, kendi mahlûkunun bir hazrette olan sûretini o hazreti müşâhede etmesi sebebiyle hıfzetmekle, o mahlûkun cemî'-i hazretlerde olan sûretlerini hıfzeylemesi ve sûretlerin cümlesi, ârifin müşâhede ettiği hazretteki sûretin zımnında olması husûsunda, o müşâhede olunan bir hazret, kâffe-i eşyâyı câmi' olan "kitâb-ı mübîn" gibidir; ve bir sûret ondan hâriç değildir.

ولا يَعْرِفُ ما قُلْنَاه إلا مَن كان قُرْآنًا في نفسِه، فإنَّ المُتَّقِي اللّٰه يَجْعَل له فُرْقَانًا، وهو مِثْلُ ما ذَكَرْنَاه في هذه المَسْأَلَةِ فيما يَتَمَيَّزُ به العَبْدُ مِن الرَّبِّ، وهذا الفرقانُ أَرْفَعُ فرقانٍ.

Ve bizim dediğimiz şeyi ancak kendi nefsinde Kur'ân olan kimse bilir. Zîrâ Allah'dan ittikā eden için, Allah Teâlâ furkān kılar. Ve o da, onun sebebiyle abdin Rabb'inden mütemeyyiz olduğu şeyde, bu mes'elede bizim zikrettiğimiz furkān gibidir; ve bu furkān dahi furkānın erfaıdır.

Ma'lûm olsun ki, taayyün-i evvel ve taayyün-i sânî ve âlem-i ervâh ve âlem-i misâl ve âlem-i şehâdet şerîki ve nazîri olmayan bir vücûd-ı mutlakın tenezzülünden husûle gelmiş olan merâtib-i i'tibâriyyedir. Ve bu tenezzül dahi celâ ve isticlâda kemâl içindir. Hâlbuki kemâl-i celâ ve isticlâ bu

mertebe-i şehâdette [6/49] zuhûr eden insân-ı kâmilin vücûdu ile bi-tamâmihâ husûl-pezîr olmuştur. Binâenaleyh "insân-ı kâmil" mertebesi, vücûd-ı mutlakın merâtib-i tenezzülâtının altıncı mertebesi olduğundan, insân-ı kâmil kendi nefsinde kâffe-i hazarâtı câmi' olmuş olur. İşte böyle, hazarât-ı ilâhiyye ve kevniyyenin cümlesini muhît olup sûret-i ilâhiyyeyi ve sûret-i halkıyyeyi cem'etmiş olan insân-ı kâmil, kendi nefsinde Kur'ân olan kimsedir; ve kâffe-i eşyâyı nefsinde cem'etmiştir; ve eşyâ onun vücûdunda birbirine merbûttur. Binâenaleyh bir hazretin kâffe-i hazretleri câmi' olması ve o bir hazretten ve o hazretteki sûretten gāfil olmayan bir ârif-i kâmilin, hazretlerin hepsini ve o hazretlerdeki sûretleri hıfzetmesi keyfiyetini zevkan bilip müşâhede eden kimse, ancak kendi nefsinde Kur'ân olan kimsedir. Ammâ müttakînin hâline gelince Allah Teâlâ böyle bir ârif-i müttakî için furkān kılar; ya'ni onun kalbine hak ile bâtıl beynini tefrîk edecek bir nûr ilkā eder; ve o nûr ile جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ (İsrâ, 17/81) [Hak geldi ve bâtıl zevâle erdi.] hükmünce halkı Hak'tan ayırır. Hâlbuki "ittikā" dediğimiz şey ayn-ı farktır: Çünkü müttakî olan kimse mahlûkun sıfâtını Hakk'a isnâd etmekten hazer ettiğinden Hak'la halk arasını tefrîk eder; ya'ni halk ve Hak için ayrı ayrı birer vücûd isbât eder. İmdi takvânın üç mertebesi vardır:

Birincisi: Avâmın takvâsıdır ki, Hakk'ın nehyettiği şeylerden ittikā ve ictinâbdır.

İkincisi: Havâssın takvâsıdır ki, kemâlâtı kendi nefsine ve mezâmmı Hakk'a isnâd etmekten ittikādır.

Üçüncüsü: Ehassu'l-havâssın takvâsıdır ki, zâten ve sıfaten ve fiilen Hakk'ın vücûdundan gayrı bir vücûd isbâtından çekinmektir. [6/50]

Ve takvânın bu üç mertebesi makām-ı cem'e vusûlden evveldir, ya'ni seyr fillâhdadır. Ve takvânın bir mertebesi daha vardır ki, bu da "fenâdan sonra bekā" vaktinde, ya'ni makām-ı cem'e vâsıl olup "fark"a geldikten sonra olan takvâdır. Ve takvânın her mertebesinde bir furkān, ya'ni Hakk'ı halktan temyîz etmek vardır. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: إِنْ تَتَّقُوا اللَّهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَانًا (Enfâl, 8/29) [Eğer Allah Teâlâ'dan ittikā ederseniz sizin için bir furkān kılar.] Velâkin kâffe-i merâtibin hakkını îfâ eden vâris-i kâmilin furkānı sâirlerin furkānından erfa'dır, ya'ni yüksektir. Zîrâ bu mertebede

Hak, cem'iyyet-i ilâhiyyesi ile abdde zâhir; ve abd dahi o cem'iyyete mazhar olduğu hâlde, Hakk'ın vücûb-i zâtîsi, abdin fakr-ı zâtîsi ile tefrîk olunur. Ve kendi nefsinde Kur'ân sâhibi olan kâmilin bu furkânı da, abdin Rabb'inden temeyyüzü husûsunda bu mes'elede zikrolunan furkân gibidir. Velhâsıl ârif "cem'" mertebesinde Hak'tan mütemeyyiz değildir. Meselâ demir ateşte kıpkırmızı olur; ve ateş sıfatıyla muttasıf olur. Bu hâl demirin ateş ile cem' mertebesidir. Bu mertebede demirle ateşi ayırmak mümkin değildir. Velâkin ârif bu "cem'" makāmından "fark" makāmına tenezzül ettikde Hak'la halk arasındaki farkı isbât etmek için sıfât-ı halkıyyeden bir sıfatla, meselâ vücûdda ve taayyünde Hakk'a "iftikār" sıfatı ile muttasıf olup makām-ı ubûdiyyette sâbit-kadem olur.

Şiir:

فَوَقْتًا يَكُونُ الْعَبْدُ رَبًّا بِلَا شَكٍّ وَوَقْتًا يَكُونُ الْعَبْدُ عَبْدًا بِلَا إِفْكِ

İmdi bir vakitte abd, bilâ-şek Rab olur; ve bir vakitte de abd, bilâ-iftirâ abd olur.

Ya'ni makām-ı ubûdiyyette sâbit-kadem olan insân-ı kâmil, sıfât-ı ilâhiyyenin ve niseb-i rubûbiyyenin kâffesine mazhar olmak i'tibâriyle âlemler üzerinde alâ-tarîki'l-hilâfe icrâ-yı rubûbiyyet eder. Ve insân-ı kâmil cemî'-i esmâ-i ilâhiyyenin mazharı olmak hasebiyle sûret-i ilâhiyye üzeredir. Nitekim إِنَّ اللّٰـهَ خَلَـقَ آدَمَ عَلَـى صُورَتِـهِ [Allah Teâlâ âdemi kendi sûreti üzerine halketti.] buyurulmuştur. Ve halîfe, müstahlifin sûreti üzeredir.

Ve kezâ vakt olur ki abd, bilâ-iftirâ abd olur. Çünkü insân-ı kâmil vücûdda Hakk'a muhtaçtır. Zîrâ vücûd-ı Hak olmasa idi, insân-ı kâmilin taayyünü mevcûd olmaz idi. Binâenaleyh onun vücûdunda mutasarrıf olan ancak Hak'tır; [6/51] ve onun mazharından mutasarrıf olan Hak'tır. İnsân-ı kâmil ise abd-i mahz olup onun rubûbiyeti ârızî; ve taayyünü hasebiyle ubûdiyeti zâtîdir. Meselâ demir ateşte kızınca onun ateşliği ârızî ve demirliği zâtîdir. Yoksa demir demir; ve ateş dahi ateştir. Ne ateş demir olur; ve ne de demir ateş olur.

فَإِنْ كَانَ عَبْدًا كَانَ بِالْحَقِّ وَاسِعًا وَإِنْ كَانَ رَبًّا كَانَ فِي عِيشَةٍ ضَنْكِ

İmdi abd olursa, Hak'la vâsi' olur; ve Rab olursa, ıyş-ı dıykta olur.

Ya'ni insân-ı kâmil, kâh abd ve kâh Rab olur. Abd olduğu vakit, Hak ile geniş olur. Zîrâ onun kalbine Hak sığmıştır; ve bu vakitte sıfât-ı ilâhiyye ile muttasıf bulunmuştur; ve Hakk'ı istihlâf eylemiştir. Kendisi ubûdiyyet-i mahza merkezinde kāim olup onun mazharından zâhir olan tasarruf, hep Hakk'ın tasarrufudur; ve insân-ı kâmil, taayyünü ile âlem-i kevnde ancak Hakk'ın bir âletidir. Binâenaleyh bu hâlde, onda vüs'at olacağı zâhirdir. Fakat Rab olduğu vakitte yaşayışı dar olur. Çünkü rubûbiyet sıfatıyla zâhir olunca, ibâdın rızıklarını vermekle mutâleb olur. Binâenaleyh ba'zı vakitlerde ityân-ı rızıktan âciz kalmakla yaşayışında darlık olur ve sıkıntı çeker. Zîrâ abdin kudreti arazîdir; Hakk'ın kudreti ile kāimdir. Vücûd, gınâ, fiil, te'sîr ve ifâza Hak için zâtî şeyler olduğu gibi, bunların mukābili bulunan adem, iftikār, infiâl, teessür ve kabûl dahi abd için zâtîdir. Binâenaleyh insân-ı kâmilde iftikār-ı zâtî ile kudret-i arazî ictimâ' edince kudret-i zâtiyyenin şânından olan ityân-ı rızk ile mutâleb oldukda, iftikār-ı zâtînin galebesi hasebiyle bundan âciz olup sıkıntı çeker.

فَمِنْ كَوْنِهِ عَبْدًا يَرَى عَيْنَ نَفْسِهِ وَتَتَّسِعُ الآمَالُ مِنْهُ بِلَا شَكِّ

İmdi abd oluşundan dolayı, kendi nefsinin "ayn"ını görür; ve emeller bilâ-şek ondan müttesi' olur. [6/52]

Ya'ni insân-ı kâmil, sıfât-ı ubûdiyyet ile muttasıf olup abd-i mahz oluşundan dolayı kendi nefsinin "ayn"ını görür. Ya'ni kendi nefsinin acz ve iftikārını ve belki yokluğunu görür; ve kendi nefsini böyle vasf-ı aslîsi üzerine görünce, onun birtakım emelleri bulunmasından nâşî şübhesiz Hak'tan talebi müttesi' olur. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz اللّٰهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْجُذَامِ وَالْبَرَصِ وَالْجُنُونِ وَمِنْ سَيِّئِ الْأَسْقَامِ ya'ni "Ey benim Allâh'ım, cüzzâm ve baras ve cünûndan ve kötü illetlerden sana sığınırım"[255] diyerek sıhhat taleb buyururlar idi. Bu duâ şübhesiz ümmet-i merhûmelerine ta'lîm olmakla berâber ubûdiyyet-i mahza makāmında bulundukları haysiyetle taayyün-i şerîfleri için dahi bir taleb idi.

وَمِنْ كَوْنِهِ رَبًّا يَرَى الْخَلْقَ كُلَّهُ يُطَالِبُهُ مِنْ حَضْرَةِ الْمُلْكِ وَالمِلْكِ

Ve Rab oluşundan dolayı, hazret-i mülk ve melekûttan halkın kâffe-

255 Ebû Dâvud, "Vitr", 32; Nesâî, "İstiâze", 36; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XX, s. 309.

sini, onu mutâlebe ettiklerini görür.

Ya'ni insân-ı kâmil, Hakk'ın halîfesi olduğundan, rubûbiyet ve tasarruf ile zâhir olmakla gerek âlem-i şehâdetin ve gerek âlem-i melekûtun bütün halkı, kendisinden sûrî ve ma'nevî erzâk taleb ederler; ve onların istihkāk ve isti'dâdlarına göre onların erzâk-ı hissiyye ve ma'neviyyelerini vermek bu halîfe üzerine vâcib olur.

وَيَعْجِزُ عَمَّا طَالَبُوهُ بِذَاتِهِ لِذَا تَرَى بَعْضَ الْعَارِفِينَ بِهِ يَبْكِي

Hâlbuki onların istedikleri şeyden zâtı ile âcizdir. İşte bundan dolayı ârifl erin ba'zısını bu sebeble, ağlar görürsün.

Ya'ni rubûbiyet ve tasarruf ile zâhir olan insân-ı kâmilden halkın taleb ettikleri sûrî ve ma'nevî erzâkı, o insân-ı kâmil, iftikār-ı zâtîsi hasebiyle ityândan âciz olduğu için, dar bir zindegânîye düştükleri sebeb ile, o ârifl erin ba'zısını ağlar bir hâlde görürsün. Zîrâ insân-ı kâmil, ubûdiyyet-i mahzasına nazar edip [6/53] sıfat-ı acz ile zuhûrunu gördüğü vakit, rubûbiyetle mutâleb olunca sıkılır. Yoksa cemî'-i umûru Hakk'a tefvîz edip kendisinde fenâ-i küllî hükmü zâhir olduğu vakit, âciz değildir. Çünkü bu vakitte ortada kendisi yoktur; ve onun mazharından tasarruf eden Hak'tır; ve Hak'ta ise acz yoktur.

Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) *Fütûhât-ı Mekkiyye*'nin yirmi ikinci bâbında "Ubûdiyet ile ittisâfın lezzetini, ancak rubûbiyetle muttasıf olup, halkın ona muhtaç olmasından dolayı, âlâm duyan kimse bilir" buyurup, bu husûsta Süleymân (a.s.)ın kıssasını beyân ederler.[256] Zîrâ Süleymân (a.s.) mahlûkāta erzâk i'tâsı husûsunda vâki' olan kemâl-i muzâyakasından nâşî, bu emri, Rezzâk-ı hakîkîye tefvîz ve teslîm edip, kendisi nefsinde bir halâvet ve râhat buldu ki, hiçbir halâvet ona tekābül edemez.

فَكُنْ عَبْدَ رَبٍّ لَا تَكُنْ رَبَّ عَبْدِهِ فَتَذْهَبُ بِالتَّعْلِيقِ فِي النَّارِ والسَّبْكِ

İmdi sen, Rabb'in abdi ol; O'nun abdinin Rabb'i olma! Tâ ki ta'lîk sebebiyle nâra ve erimeğe gidesin.

Bu hitâb üç mertebe erbâbına da şâmildir:

256 *Fütûhât-ı Mekkiyye*, I, s. 264 (22. bâb).

1-Hilâfeti sebebiyle rubûbiyet ve tasarruf ile zâhir olan insân-ı kâmiledir. Bu sûrette, "nâr"dan murâd nâr-ı aczdir. Nitekim bâlâda ubûdiyyet-i mahzasına nazar edip sıfat-ı acz ile zuhûrunu gördüğü vakit rubûbiyetle mutâleb olunca sıkılıp ağladığı zikredilmiş idi. Maahâzâ bu ârif fenâ-i küllî hükmüne nazaran ma'zûrdur. Çünkü ortada kendisi yoktur.

2-İnsân-ı kâmilin mâdûnu olup tasarrufa me'mûr olmadıkları hâlde, ba'zı sıfât-ı ilâhiyye ile muttasıf olduklarından, bakāyâ-yı nefislerinin takāzâsı hasebiyle, kendilerinden tasarruf ve rubûbiyete müteallik ba'zı ef'âl sâdır olan zevâttır. Bu sûrette "nâr"dan murâd, [6/54] nâr-ı mahrûmiyyettir. Zîrâ sâlik, tasarruf kaydına mübtelâ oldukça cemâl-i vahdetten mahrûm ve mahcûbdur. Onda henüz zevk-i isneyniyyet vardır.

3-Bu sınıfın mâdûnunda olan nefis ve ağrâz sâhibleridir ki, sıfât-ı beşeriyyeden hiçbirisini terketmemiş oldukları hâlde Fir'avn gibi halk üzerinde tasarruf ve rubûbiyetle zâhir olmağa kıyâm ederler. Beyit:

نفسِ ملعون کمتر از فرعون نیست لیك این را عون و آن را عون نیست

Tercüme: "Mel'ûn olan nefis Fir'avn'dan kemter değildir. Fakat bunun avni vardır, onun avni yoktur."[257] Ya'ni Fir'avn mülk ile berâber da'vâ-yı rubûbiyyet etti. Nefis ise mülksüz da'vâ-yı rubûbiyyet eder.

Binâenaleyh bu gibi erbâb-ı nüfûs hakkındaki "nâr"dan murâd, dünyâda envâ'-ı azâb ile, âhirette ma'lûm olan azâb-ı âteştir. Nitekim hadîs-i kudsîde buyurulur ki: العَظَمَةُ إِزَارِي وَالْكِبْرِيَاءُ رِدَائِي فَمَنْ نَازَعَنِي فِيهِمَا أَدْخَلْتُ النَّارَ ya'ni "Azamet benim izârım ve Kibriyâ ise ridâmdır. Kim ki benden bu ikisini nez' ederse nâra idhâl ederim."[258] وَاللّٰهُ يَدْعُو إِلَى دَارِ السَّلَامِ (Yûnus, 10/25) [Allah Teâlâ sizi dârü's-selâma da'vet eder.]

3 Eylül 1332 ve 17 Zi'l-ka'de 1334
[16 Eylül 1916], Cumartesi gecesi saat-i ezânî 2,5

257 Bk. *Te'vîlü'l-Muhkem*, s. 7.

258 Müslim, "Birr", 38; Ebû Dâvud, "Libâs", 26; İbn Mâce, "Zühd", 16; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XV, s. 211.

[*Mesnevî*:]

Sivrisineğin Süleymân (a.s.)a mürâcaatla rüzgârdan şikâyet etmesi üzerine, o hazretin mütezallim olan sivrisineğe hasmını dîvân-ı hükme ihzâr etmesini emir buyurduğuna dâir olan *Mesnevî-i Şerîf*'in üçüncü cildinde vâki' ebyât-ı şerîfedir.[259] *Mesnevî*:

پس سلیمان گفت ای زیبا دوی — امرِ حق باید که از جان بشنوی [6/55]
حق بمن گفتست هان ای دادور — مشنو از خصمی تو بی‌خصمی دگر
تا نیاید هر دو خصم اندر حضور — حق نیاید پیش حاکم در ظهور
خصم تنها گر بر آرد صد نفیر — هان و هان بی‌خصم قولِ او مگیر
من نیارم روزِ فرمان تافتن — خصمِ خود را رو بیاور سوی من

Tercüme: "Süleymân (a.s.) sivrisineğe dedi ki: Ey güzel sesli, Hakk'ın emrini candan dinlemen lâzımdır. Hak bana buyurmuştur ki: Ey âdil sen, diğer hasım olmaksızın bir hasmı dinleme! Her iki hasım huzûra gelmedikçe hâkimin önünde hak zuhûra gelmez. Hasım yalnız olduğu hâlde eğer yüz nefîr getirse, sakın sakın hasımsız onun sözünü tutma! Ben onun emrinden yüz çeviremem. Git, hasmını benim cânibime getir!" *Mesnevî*:

گفت قولِ تست برهان درست — خصمِ من باد است و او در حکمِ تست
بانگ زد آن شه که ای بادِ صبا — پشه افغان کرد از ظلمت بیا
هین مقابل شو بخصمت رو برو — پاسخِ خصم و بکن دفعِ عدو
باد چون بشنید آمد تیز تیز — پشه بگرفت آن زمان راهِ گریز
پس سلیمان گفت ای پشه کجا — باش تا بر هر دو رانم من قضا
گفت ای شه مرگِ من از بود اوست — خود سیاه این روزِ من از دود اوست
او چو آمد من کجا یابم قرار — کو بر آرد از نهادِ من دمار

[6/56] Tercüme: "Sivrisinek dedi: Senin sözün burhân-ı sahîhdir. Benim hasmım rüzgârdır; o da senin hükmündedir. O şâh: Ey bâd-ı sabâ, sivrisinek senin zulmünden efgān eyledi, gel! diye çağırdı. Âgâh ol, hasmına mukābil ol ve hasmına cevâb verip adüvvü def'et! Rüzgâr Süleymân (a.s.) ın emrini işitti. Çabuk çabuk geldi. Sivrisinek o zaman firâr yolunu tuttu.

259 Krş. Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, VI, s. 595-599 (beyit: 4632-4649).

Sonra Süleymân dedi: Ey sivrisinek nerdesin? Sabret, tâ ki ben her ikinizin üzerine kazâ süreyim. Sivrisinek Süleymân (a.s.)a dedi: Ey şâh, benim ölümüm onun vücûdundandır. Benim günümün karası onun dumanındandır. O gelince ben nerede karar bulurum? Zîrâ o benim tabîatımdan helâk getirir." *Mesnevî*:

همچنین جویای درگاهِ خدا　　چون خدا آید شود جوینده لا

Tercüme: "Dergâh-ı Hudâ'yı taleb eden böyledir. Vaktâki Hudâ gelir, tâlib "lâ" olur."

Ya'ni tâlib-i Hak olan sâliklerin hâli de böyledir. Vaktâki Hak, tecelliyât-ı esmâiyye ve sıfâtiyye ve zâtiyyesi ile sâlike tecellî buyura, artık o sâlikin sıfât-ı beşeriyyesi fânî ve yok olur. Onun yerine sıfât-ı ilâhiyye kāim bulunur. *Mesnevî*:

گر چه آن وصلت بقا اندر بقاست　　لیك ز اول آن بقا اندر فناست

Tercüme: "Gerçi o vuslat bekā içinde bekādır. Velâkin ibtidâdan o bekā fenâ içindedir."

Ya'ni sâlikin muktezâ-yı taayyünü olarak birtakım sıfât-ı beşeriyyesi vardır; ve bu taayyünü hasebiyle Hakk'ın gayrıdır. Vaktâki bu taayyünün muktezâsı bulunan o sıfât fânî olur, o sâlikin hakîkati olan Hak, onda kendi sıfâtıyla zâhir olur. Ve bu, ittisâlsiz ve infisâlsiz bir vuslattır ki, bekā içinde bekādır. Velâkin o bekā abdin sıfâtından fânî olması hâlinin içindedir. [6/57] *Mesnevî*:

سایهایی که بود جویای نور　　نیست گردد چون کند نورش ظهور

Tercüme: "Tâlib-i nûr olan sâyeler, onun nûru zuhûr ettikde yok olur."

Bu beyt-i şerîf hem vücûd-ı kevnîyi ve hem de fenâyı müş'irdir. Şöyle ki, gölgeler nûrun tâlibidir. Zîrâ nûr-i âfitâb olmasa gölge zâhir olmaz. Zîrâ zulmet, sâyenin zuhûrunu mâni'dir. Binâenaleyh vücûdât-ı kevniyye zuhûrda nûr-i vücûd-ı Hakk'a muhtaçtır. Fakat yere düşen bir cismin sâyesi üzerine nûr-i âfitâb vâki' olsa, sâyenin vücûdu kalmaz. Bunun gibi abdin vücûd-ı müteayyininden zâhir olan birtakım sıfât, şems-i zâtın tecellîsiyle mahvolur; ve artık mevcûd olan onun nûrudur. Abdin âsârı ise fânîdir. *Mesnevî*:

عقل کی ماند چو باشد سر ده او كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ

Tercüme: "O sâlik baş verici olunca, akıl ne vakit kalır? "Vech-i Hakk'ın gayrı her bir şey hâliktir" (Kasas, 28/88).

Ya'ni sâlik, başı makāmında olan varlığını, vücûd-ı Hak muvâcehesinde fânî kılınca hiç akıl kalır mı? Zîrâ Hakk'ın zâtının gayrı her şey helâk olur. Ve akıl ise eşyâdan bir şeydir. Binâenaleyh o da hâlikîn zümresine dâhildir. Bizim varlık dediğimiz şey, bu müteayyin olan vücûdumuzdur. Hâlbuki onlar, esmâ-i ilâhiyyenin sûretleri olan a'yân-ı sâbitenin sûretleridir; ve bizim sûretlerimiz ile müteayyin olan ancak vücûd-ı Hak'tır. Böyle olunca bizim vücûdumuzun istiklâli yoktur. Belki vücûd-ı Hakk'a muzâf olan bir vücûd-ı i'tibârîdir. Bu izâfî olan vücûdlar ise buz gibi eriyip dâimâ helâk olmada ve Hakk'ın zâtı bâkî kalmaktadır; ve emr-i helâkte, sûrî ve ma'nevî olan mevcûdât müsâvîdir. Binâenaleyh akıl dediğimiz vücûd-ı ma'nevî dahi helâk olur. [6/58] *Mesnevî*:

هالك آيد پيش وجهش هست و نيست هستى اندر نيستى خود طرفه ايست

Tercüme: "Onun zâtı indinde, hâlik, mevcûd ve ma'dûm gelir. Yokluk içinde varlık ise acîbdir."

Ya'ni hâlik olan bu suver-i kevniyye, Hakk'ın vech-i bâkîsi huzûrunda, hem mevcûd ve hem de ma'dûm olur. Taayyünâtın mevcûd oluşu, vücûd-ı Hakk'ın tenezzülâtından dolayı, esmâsının birer libâs-ı kesîfe bürünüp, yine vücûd-ı Hak'la zâhir olmasıdır ki, ism-i Zâhir'in muktezâsıdır. Ma'dûm oluşu dahi, bu taayyünâtın bozulup mahv ve müstehlek bulunmasıdır. Bu tenezzülâttan dolayı Hakk'ın zâtına aslâ tagayyür ârız değildir. Meselâ buhâr tekâsüf edince su olur; ve su tekâsüf edince buz olur. Suyun ve buzun vücûdu buhârın vücûdudur. Buz eriyince su; ve su tebahhur edince yine buhâr olur. Binâenaleyh buzun şânı helâktir. Hâlbuki hâlik olan buz, buhârın indinde hem mevcûd ve hem de ma'dûm gelmiştir; ve onun şânı yokluk içinde varlıktır. Maahâzâ bu nüzûl ve urûcda buhârın zâtı mütegayyir değildir. *Mesnevî*:

اندرين محضر خردها شد ز دست چون قلم اينجا رسيده شد شكست

Tercüme: "Bu mahzarda akıllar elden gitti; kalem buraya gelince kırıldı."

Ya'ni bu ittisâlsiz ve infisâlsiz vuslattan ibâret olan bekā içinde bekā keyfiyeti ve o bekānın fenâ içinde olması akıl erecek bir şey değildir. Zîrâ bu meşhedde akıllar elden gitti. Binâenaleyh burada erbâb-ı ukūl dembestedir; ve ilm-i zâhire sığabilecek bir şey değildir ki, kalemle yazmak mümkin olsun. Bu ancak hâl bahsidir; tatmayan bilmez.

İbtidâ: 20 Temmuz 1332 ve 3 Şevval 1334
[2 Ağustos 1916], Çarşamba gecesi 1,5

[İntihâ:] 6 Eylül 1332 ve 21 Zi'l-ka'de 1334
[19 Eylül 1916], Salı gecesi saat-i ezânî 3,5

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

VII

فَصُّ حِكْمَةٍ عَلِيَّةٍ فِي كَلِمَةٍ إِسْمَاعِيلِيَّةٍ

[KELİME-İ İSMÂÎLİYYE'DE MÜNDEMİC HİKMET-İ ALİYYE'NİN BEYÂNINDA OLAN FASTIR]

"Hikmet-i aliyye"nin Kelime-i İsmâîliyye'ye müstenid olmasının sebebi budur ki, Hak Teâlâ İsmâil (a.s.)ı ism-i "Aliyy"e mazhar kıldı. Onun için himmeti âlî olup, Hakk'a karşı uhûd-ı sâbıka ve lâhikasında va'dine vefâ ederek, ibrâz-ı sadâkat eyledi. Nitekim Hak Teâlâ onun hakkında وَجَعَلْنَا لَهُمْ لِسَانَ صِدْقٍ عَلِيًّا (Meryem, 19/50) [Onlar için dillerde yüksek, doğru bir senâ nasîb kıldık.] buyurmuştur; ve bu ülüvv-i mertebesinden dolayı Rabb'i indinde marzî oldu.

Yâhud İsmâîl (a.s.) zât-ı câmianın mazharı olan ve ulüvv-i zât sâhibi bulunan Nebî'miz (s.a.v.) Efendimiz'in rûhâniyetini hâmil olduğu için, "hikmet-i aliyye" bu kelimeye mukārin kılındı. Ve "Aliyy" esmâ-i zâttan bir isim olduğundan Cenâb-ı Şeyh (r.a.) onların hikmetinde, zât hasebiyle, o ismin ahadiyetini; ve esmâ ve sıfât hasebiyle de külliyetini beyâna şürû' buyurdu; ve ism-i Aliyy İsmâil (a.s.)ın Rabb-i hâssı olup, ondan râzı olduğu gibi, mevcûdâttan her bir mevcûdu terbiye eden esmâ-i ilâhiyyeden her birisinin dahi kendi merbûb ve mazharlarından râzı bulunduğunu bu fass-ı münîfde beyân eyledi. [7/2]

***

اعْلَمْ أَنَّ مُسَمَّى اللّٰهِ أَحَدِيٌّ بِالذَّاتِ كُلٌّ بِالأَسْمَاءِ.

Ma'lûm olsun ki, muhakkak müsemmâ-yı Allâh, zât ile ahadî, esmâ ile külldür.

Ya'ni "Allah" tesmiye olunan "vücûd"un zâtında hiçbir vech ile kesret yoktur. Belki o vücûd, zât ile ahaddir; ve zât-ı ahadiyyet tecellîden müberrâdır; çünkü âlemlerden ganîdir. Ve bu zât için vücûh-ı gayr-ı mütenâhiye vardır ki, esmâ ve sıfâtı muktezî olan "ulûhiyet" o vücûhu cem'eder. İmdi hazret-i ilâhiyye kâffe-i sıfât ve esmâ ile berâber "zât"tan ibâret olduğundan, esmâ ve sıfâta nazaran küll-i mecmûîdir.

Misâl: "Akıl" dediğimiz şey bir ma'nâdır ki, zâtında aslâ kesret yoktur; zât ile ahadîdir. "Akıl" olabilmek için, nefs-i emirde, âsârda mütecellî olmasına lüzûm yoktur. Âsârda zâhir olsa da, olmasa da, zâtında yine akıldır. Binâenaleyh âsârdan müstağnîdir. Fakat onun şuûnât-ı nâmütenâhiyesi vardır ki, onları zâtında cem'etmiştir. Devr-i Âdem'den bu âna kadar zuhûr etmiş ve bundan sonra da zuhûr edecek olan âsâr-ı muhtelifesi i'tibâriyle o ma'nâ külldür.

وَكُلُّ مَوْجُودٍ فَما له مِن اللّٰهِ إلا ربُّه خاصَّةً، يَسْتَحِيلُ أنْ يكونَ له الكلُّ.

Her bir mevcûd için, Allah'dan, hâssaten onun Rabb'inin gayrısı yoktur. Onun için küll olması müstahîl olur.

Ya'ni her bir mevcûdun, "ulûhiyet" mertebesinden aldığı hisse ve nasîb, ancak kendisinin Rabb-i hâssı olan [7/3] bir "isim"dir; ve o mevcûdun Allâh'a irtibâtı, o isim vâsıtasıyladır; ve o ismin "eser"i, o mevcûd olduğundan, onun sûret-i zâhiresidir; ve o "isim", o mevcûdun bâtınıdır ve hakîkatidir. Vâkıa her bir mevcûd, âlemlerin Rabb'i olan Allâh'ın mazharıdır. Fakat bu mazhariyet mevcûdâttan her birinin rubûbiyyet-i mutlakadan mazhar olduğu ism-i hâssın rubûbiyyet-i hâssası haysiyetiyledir; yoksa mertebe-i ulûhiyyetin mutazammın olduğu esmânın küllîsine mazhariyet her bir mevcûd için müstahîldir. Bu mazhariyet ancak "insân-ı kâmil"e mahsustur. Zîrâ insân-ı kâmil kâffe-i esmâ-i ilâhiyyeyi câmi' olan "Allah" isminin mazharıdır; ve insân-ı kâmilden gayrı hiçbir mevcûdun bu mazhariyete isti'dâdı yoktur.

Misâl: Kendisinde mi'mârlık, hattâtlık, ressâmlık ve marangozluk vesâire gibi birtakım sıfât olan kimse, bu sıfatlarının îcâbâtı olan isimler ile zâhir olmak murâd etse; ve meselâ kendisinin ressâm olduğunun bi-

linmesini istese, bir levha tersîm edip ortaya atar. Bu levha onun "ressâm" isminin mazharı olur. Zîrâ "ressâm" isminin taht-ı terbiyesindedir. Ve bu şahsın müteaddid isimlerinden levhanın nasîbi, hâssaten "ressâm" ismidir. Maahâzâ o levha, o kimsenin rubûbiyyet-i mutlakası tahtında olmaktan da vâreste değildir. Çünkü bu şahıs o levhaya ilmiyle, irâdesiyle, kudretiyle ve sâir sıfâtıyla da mütecellîdir. Şu kadar ki bu rubûbiyyet-i mutlakaya o levhanın mazhariyeti, ressâm ism-i hâssının, rubûbiyyet-i hâssası cihetiyle vâki' olmuştur. Binâenaleyh levhanın mi'mâr, hattât ve marangoz ve sâir isimlerin mazharı olması müstahîldir. Zîrâ o levha bu isimlerin mahall-i tecellîsi olmak isti'dâdını hâiz değildir. Fakat bu kimse kâffe-i esmâsının zuhûruna müstaid olmak üzere, meselâ bir câmi' binâ etse, bunda mi'mârlığı görünür; ve üzerine güzel yazılar yazsa hattâtlığı; ve resimler yapsa ressâmlığı; ve kürsüler i'mâr etse marangozluğu meşhûd olur; ve câmi', o kimsenin ne kadar isimleri varsa, cümlesinin mazharı olduğundan, resim levhasına nisbetle, [7/4] bir mazhar-ı kâmil olur.

وأمَّا الأحديَّةُ الإلٰهيَّةُ فَمَا لأحَدٍ فيها قَدَمٌ، لأنَّه لا يُقَالُ لِواحدٍ منها شيءٌ، ولآخَرَ منها شيءٌ، لأنَّها لا تَقْبَلُ التَّبْعِيضَ، فأحدِيَّتُه مَجموعُ كلِّه بالقُوَّةِ.

Velâkin ahadiyyet-i ilâhiyyede kimse için kadem yoktur. Zîrâ biri için ondan bir şey vardır; ve diğeri için de ondan bir şey vardır, denilmez; çünkü O teb'îz kabûl etmez. İmdi O'nun ahadiyeti bilkuvve olan cemî'-i esmânın mecmûudur.

Cenâb-ı Şeyh (r.a.), balâda "Allah" ismi ile müsemmâ olan vücûdun, zât ile ahadî ve esmâ ile küll olduğunu beyân buyurmuş idi. Şimdi de ahadiyyet-i ilâhiyye-i zâtiyyede kimse için kadem, ya'ni vücûd ve sübût, olmadığını; ve meselâ falan sûret için falan şey ve falan sûret için dahi falan şey sâbit olmuştur denilemiyeceğini; ve çünkü ahadiyetin teb'îz kabûl etmeyeceğini beyân buyururlar.

Ma'lûm olsun ki, mertebe-i ahadiyyette ne isim ve ne de resim yoktur. Bu mertebeye verilen "vücûd-ı mutlak" ismi, efhâma anlatmak için vaz'olunan bir ıstılâh-ı mahsustan ibârettir. Binâenaleyh bu mertebede fiilen sâbit olmuş bir vücûd yoktur. Ne kadar kesret-i nisebiyye ve vücûdiyye

varsa, cümlesi O'nda mücmelen kuvvededir; ve esmâ-i ilâhiyye yekdîğerinden mütemeyyiz bir hâlde değildir; ve hepsi O'nun "ayn"ıdır. Ve zât-ı ahadiyyet mütecezzî olmadığından, bir cüz'ü falan ve bir cüz'ü de falan şey içindir denemez. Binâenaleyh "Allah" ismi ile müsemmâ olan zâtın ahadiyeti, O'nda kuvvede bulunan kâffe-i esmânın mecmûudur. Zîrâ bâlâda beyân olunduğu üzere esmâ ile külldür.

Misâl: Bir çekirdeğin içinde dallarıyla, yapraklarıyla, çiçekleriyle, meyveleriyle berâber bir ağaç vardır. Fakat bu ağaç kuvvededir, henüz fiile çıkmamıştır; ve icmâldedir, henüz tafsîle gelmemiştir. [7/5] Ve çekirdek içinde mündemic olan bu ağaç, o çekirdeğin "ayn"ıdır; ve onun dalları, yaprakları ve çiçekleri ve meyveleri birbirinden mümtâz değildir. Çekirdeğin zâtı ahadiyet üzeredir; fakat kendisinde bilkuvve mündemic olan ağacın ve teferruâtının ve bu ağacın meyvelerindeki çekirdeklerden müteselsilen ilâ-mâ-lâ-nihâye zuhûr edecek olan ağaçların ve onların teferruâtının kâffesinin mecmûudur.

İmdi Cenâb-ı Şeyh (r.a.) bâlâda her bir mevcûdun bir Rabb-i hâssı olup, o mevcûdun rubûbiyyet-i mutlakadan nasîbi, ancak o ism-i hâs olduğunu beyân eylemiş idi. Şimdi de mevcûdâttan her birisinin, kendi Rabb-i hâssı olan isme göre saîd olduğunu ve her bir mevcûddan Rabb-i hâssı râzı bulunduğunu beyân buyururlar. Ve mevcûdâtın, kendi Rabb-i hâslarının sırât-ı müstakîmi üzerinde nasıl yürüdükleri, **Fass-ı Hûdî**'de tafsîl olunmuştur.

والسَّعِيدُ مَن كان عِندَ ربِّه مَرْضِيًّا، وما ثَمَّ إلا مَن هو مَرْضِيٌّ عند ربِّه، لأنَّه الَّذي يُبْقِي عليه رُبُوبِيَّتَه، فهو عندَه مَرْضِيٌّ، فهو سَعِيدٌ.

Ve saîd Rabb'i indinde marzî olan kimsedir. Hâlbuki hazret-i vücûdiyyede, Rabb'i indinde marzî olmayan kimse yoktur. Zîrâ o Rab, onun üzerine rubûbiyetini ibkā eder. Böyle olunca o kimse, Rabb'i indinde marzîdir. Marzî ise saîddir.

Ya'ni saîd kendisini terbiye eden ism-i hâs indinde marzî olan kimsedir. Zîrâ o ism-i hâs onun nâsiyesinden tutup, kendi sırât-ı müstakîmi üzerinde yürütür; ve merbûbun bu yol üzerinde yürüyüşü cebrîdir. Binâenaleyh

Rab olan o ism-i hâs merbûbundan râzıdır. Ve mevcûdâttan her birisi, böylece kendi Rab'leri olan esmâ-i hâssanın indinde marzîdirler. Zîrâ o Rab merbûbunun üzerinde ale'd-devâm rubûbiyeti ile kāim ve bâkîdir. Eğer [7/6] merbûbdan râzı olmasa idi, onun üzerinde terbiyesini dâim ve kāim kılmaz idi. Ve merbûb olan kimse, mâdemki Rabb-i hâssının rubûbiyetini kābiliyeti ile kabûl etmiştir, elbette onun indinde marzîdir; ve marzî olan kimse ise saîd olur. Maahâzâ diğer isme nazaran şakî olması, başka bir mes'eledir; ve âyet-i kerîmede وَلَا يَرْضَى لِعِبَادِهِ الْكُفْرَ (Zümer, 39/7) ya'ni "Hak Teâlâ ibâdının küfrüne râzı olmaz" buyurulması bu hakîkate münâfî değildir. Çünkü Rabbü'l-erbâb olan Allâhü Zülcelâl hazretleri erbâb-ı hâssanın cümlesinin îcâbâtından râzı değildir. Velâkin o isimlerin zuhûr-ı îcâbâtı zâtının muktezâsındandır.

ولِهَـذَا قـال سَـهْلٌ: «إنَّ لِلرُّبُوبِيَّـةِ سِـرًّا» وهـو أنـتَ يُخَاطِـبُ كلَّ عَيـنٍ «لَـوْ ظَهَـرَ لَبَطَلَـتِ الرُّبُوبِيَّـةُ»، فأدْخَـلَ عليـه «لَـوْ» وهـو حَـرفُ امْتِنَـاعٍ لِامْتِنَـاعٍ، وهـو لا يَظهَـرُ، فـلا تَبْطُـلُ الرُّبوبيَّـةُ.

Ve bunun için Sehl dedi: إنَّ لِلرُّبُوبِيَّـةِ سِـرًّا [Muhakkak rubûbiyet için bir sır vardır; ve o sır dahi sensin.] Her bir "ayn"a hitâb eder. لَـوْ ظَهَـرَ لَبَطَلَـتِ الرُّبُوبِيَّـةُ [Ve eğer o sır zâil olaydı rubûbiyet bâtıl olur idi.] Ve ظَهَـرَ üzerine لَوْ idhâl etti; ve لَوْ harf-i imtinâ'dır, imtinâ' içindir. Hâlbuki o sır zâil olmaz. Binâenaleyh rubûbiyet de bâtıl olmaz.

Ya'ni her bir ism-i hâssın rubûbiyeti, merbûbu üzerinde bâkî olduğu için Sehl b. Abdullah Tüsterî (k.s.) buyurdular ki: "Muhakkak rubûbiyet için bir sır vardır; ve o sır dahi sensin; ve eğer o sır zâil olaydı rubûbiyet bâtıl olur idi." Hz. Sehl "ente" [sen] kavli ile her bir ayn-ı mevcûdeye hitâb eder. "Zahara" (ظَهَـرَ), "zâle" (زَالَ), ya'ni "zâil oldu" ma'nâsına gelir. Ya'ni Hakk'ın "rubûbiyet" sıfatıyla ittisâfı merbûbun vücûduna mütevakkıftır. Binâenaleyh merbûb [7/7] mevcûd ve bâkî oldukça, rubûbiyet dahi mevcûd ve bâkî olur. Merbûb zâil oldukda rubûbiyet dahi zâil olur. Şu hâlde rubûbiyet için olan sır, senin vücûdundur. Eğer senin ayn-ı mevcûdun olan o sırr-ı rubûbiyyet zâil olacak olsa, rubûbiyet bâtıl olurdu. Hâlbuki Hak merbûb üzerinde rubûbiyetini ibkā etmekle o sır zâil olmaz; ve binnetîce

rubûbiyet de bâtıl olmaz. Bunun için Sehl b. Abdullah Tüsterî hazretleri "Lev zahara" (لَوْ ظَهَرَ) deyip "zahara" kelimesine harf-i imtinâ' olan "lev"i [eğer] idhâl etti, ve bununla sırr-ı rubûbiyyet olan ayn-ı mevcûdun zâil olması mümteni' olduğunu murâd eyledi.

لأنَّه لا وجودَ لِعَينٍ إلا بِرَبِّه، والعَينُ مَوجُودَةٌ دَائمًا، فالرُّبوبيَّةُ لا تَبْطُلُ دائمًا.

Zîrâ "ayn"ın vücûdu, ancak Rabb'i iledir; "ayn" ise dâimâ mevcûddur. Binâenaleyh rubûbiyet de dâimâ bâtıl olmaz.

Ya'ni sırr-ı rubûbiyyet olan vücûd-ı ayn ebeden zâil olmaz; ve o zâil olmadıkça, rubûbiyet dahi zâil olmaz. Zîrâ ayn-ı mevcûdenin vücûdu hâriçte, ancak Rabb'i iledir. Hâlbuki "ayn" ilm-i ilâhî mertebesinde, âlem-i ervâhda, âlem-i misâlde, âlem-i şehâdette ve âlem-i berzahta ve âlem-i âhirette, velhâsıl cemî'-i etvârda dâimâ Rabb'i ile mevcûd ve bâkîdir. Ve bu "ayn" ile tahakkuk eden rubûbiyet dahi böylece cemî'-i etvârda dâimâ bâkî olduğundan ebeden bâtıl olmaz. Binâenaleyh herhangi bir "ayn", taayyün-i evvel mertebesinde müteayyin olduktan sonra, hangi mevtına intikāl ederse etsin, artık mün'adim olmaz. Her mevtının [7/8] îcâbına göre bir kisveye bürünür. Nitekim Hz. Mevlâna (r.a.) buyurur: Beyit:

گر بشکند این جامم، من غصه نیاشامم جامی دیگر آن ساقی در زیر بغل دارد

Tercüme: "Eğer benim câm-ı vücûdumu sâkî kırarsa, bundan dolayı gam yemem; zîrâ onun koltuğunun altında başka bir kadeh-i vücûd vardır. Ya'ni mevt-i sûrî ile bu vücûd-ı cismânî harâb olursa, Hak âlem-i berzaha münâsib diğer bir vücûd verir."[260]

وكلُّ مَرْضِيٍّ مَحْبُوبٌ، وكلُّ ما يَفْعَلُ المحبوبُ محبوبٌ، فكلُّه مَرْضِيٌّ، لأنَّه لا فِعْلَ لِلعَينِ، بَلِ الفِعلُ لِرَبِّها فيها، فَاطْمَأَنَّتِ العَينُ مِن أنْ يُضَافَ إليها فِعلٌ، فكانَت رَاضِيَةً بما يَظهَرُ فيها وعنها من أفعَالِ ربِّها، مَرْضِيَّةً تلكَ الأفعالُ،

260 *Dîvân-ı Kebîr*, I, s. 167 [beyit: 4093 (Füruzânfer neşri: 600. gazel)]. Krş. *Dîvân-ı Kebîr* (trc. Abdülbâki Gölpınarlı), II, s. 55 (beyit: 398). Ahmed Avni Bey beyti *Sipehsâlâr Tercümesi*'nde manzum olarak tercüme etmiştir (s. 108):

Bu câmımı ger kırsa ben gam yemem ondan hiç
Koynunda o sâkînin bir başka kadeh vardır

لأنَّ كلَّ فاعلٍ وصانِعٍ رَاضٍ عن فِعلِه وصَنعَتِه، فإنَّه وَفَّى فِعلَه وصَنعَتَه حقَّ ما هي عليه، ﴿أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَى﴾ أي بَيَّنَ أنَّه أعْطَى كلَّ شيءٍ خَلْقَه، فلا يَقبَلُ النَّقْصَ ولا الزِّيَادَةَ.

Ve her marzî mahbûbdur; ve mahbûbun her işlediği şey mahbûbdur. Zîrâ "ayn" için fiil yoktur; belki fiil, o "ayn"da, onun Rabb'i içindir. Binâenaleyh "ayn", fiil ona izâfe olunmaktan mutmain oldu. Şu hâlde "ayn" Rabb'inin ef'âlinden onda ve ondan zâhir olan şeyle râzıye oldu. Bu ef'âl marzıyyedir. Zîrâ her bir fâil ve sâni' kendi fiilinden ve san'atından râzıdır. Çünkü her fâil ve sâni', kendi fiilini ve san'atını, onun mâhiyyet-i muktezıyyesinin hakkını kâmil kıldı. أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَى (Tâhâ, 20/50) ya'ni "Hak Teâlâ her şeye halkını verdi, ya'ni beyân etti ki, Hak her şeye halkını verdi". Binâenaleyh noksan ve ziyâdeyi kabûl etmez.

Ya'ni her bir marzî olan kimse terbiyesi altında bulunduğu ism-i ilâhînin mahbûbudur; ve o kimse mahbûb olunca, o ismin îcâbâtından olarak kendisinden sâdır olan ef'âl ve ahlâk ve kelâm vesâire hep Rabb'inin mahbûbudur. Zîrâ ayn-ı mevcûdenin belli başlı fiili [7/9] yoktur. Çünkü meşhûdumuz olan o "ayn"ın bir vücûd-ı müstakilli yoktur. Onun vücûdu Rabb'i olan ismin sûretidir; ve o isim, o sûretin bâtını ve rûhudur. Binâenaleyh o "ayn"da zâhir olan fiil, "ayn"ın Rabb'i olan ism-i ilâhînindir. Bu sûrette her bir "ayn", kendisinden sâdır olan ef'âlin kendine izâfet olunmayacağından mutmaindir. Bu hakîkat bilinince, nazar-ı hakîkatle bakıldığı vakit, hiçbir ferdin ef'âline i'tirâz muvâfık olmaz. Fakat nazar-ı şerîatle bakıldığı vakit, ism-i Hâdî ism-i Mudill'in ef'âline i'tirâz eder. Zîrâ müteşerri' olan kimse ism-i Hâdî'nin; ve kâfir ve fâcir olan kimse dahi ism-i Mudill'in terbiyesi altındadır. Birinin îcâbâtı diğerinin îcâbâtına zıddır; ve sırât-ı müstakîmleri ve bu sıratların müntehâları başka başkadır. Birinin müntehâ-yı sırâtı neş'et-i uhreviyyede cennet ve diğerininki cehennemdir.

İmdi her bir "ayn", kendi vücûdunda, mürebbîsi olan Rabb-i hâstan zâhir olan şeyle, o Rabb'inin ef'âlinden râzıdır. Bu ef'âl marzıyyedir. Zîrâ her bir fâil ve sâni' kendi fiilinden ve san'atından râzıdır. Eğer râzı olmasa onu yapmaz idi. Ve her fâil ve sâni' kendi fiilini ve san'atını, o fiilin ve san'a-

tın mâhiyeti neyi iktizâ ediyorsa, hakkını vermek sûretiyle, mükemmel bir hâle getirdi. Nitekim Hak Teâlâ hazretleri Kur'ân-ı Kerîm'de أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَى (Tâhâ, 20/50) buyurdu. Ma'nâ-yı şerîfi budur ki: "Hak Teâlâ her şeye halkını, ya'ni isti'dâdının iktizâsı olan hakkını verdi. Ondan sonra da her şeye halkını verdiğini beyân etti." Binâenaleyh her şey, kendi isti'dâdıyla neyi taleb etmiş ise, ondan noksân ve ziyâdeyi kabûl etmez. [7/10]

فكان إسماعيلُ عليه السلام بِعُثُورِه على ما ذَكَرْنَاه عند ربِّه مَرْضِيًّا، وكَذَلِكَ كلُّ مَوجُودٍ عندَ ربِّه مَرْضِيٌّ، ولا يَلزَمُ إذا كان كلُّ مَوجُودٍ عند ربِّه مَرْضِيًّا على ما بَيَّنَّاه أنْ يكونَ مَرْضِيًّا عند ربٍّ عبدٍ آخَرَ، لأنَّه ما أخَذَ الرُّبوبيَّةَ إلا من كلٍّ لا مِن واحِدٍ، فَمَا تَعَيَّنَ له مِن الكلِّ إلا ما يُنَاسِبُه، فهو ربُّه.

İmdi İsmaîl (a.s.), bizim zikrettiğimiz şeye usûru sebebiyle Rabb'i indinde, marzîdir. Ve kezâlik her bir mevcûd Rabb'i indinde marzîdir; ve her bir mevcûd, beyân ettiğimiz üzere, Rabb'i indinde marzî oldukda, diğer abdin Rabb'i indinde marzî olmak lâzım gelmez. Zîrâ rubûbiyeti, ancak küllden aldı; vâhidden almadı. Binâenaleyh ona küllden, ancak ona münâsib olan şey müteayyen oldu. O da onun Rabb'idir.

Ya'ni İsmâil (a.s.) fiil, "ayn" için sâbit olmayıp, ancak "ayn"da mütecellî ve zâhir olan Rabb-i hâs için sâbit olduğuna ve o "ayn" dahi ancak kendisinden zâhir olan şeyi kābiliyet ve isti'dâdı ile Rabb'inden taleb eylediğine ıttılâı sebebiyle, Rabb'i indinde marzî ve beğenilmiş oldu; ve bunun gibi her bir mevcûd dahi Rabb-i hâssı indinde marzîdir ve beğenilmiştir. Zîrâ Rabb-i hâssı o mevcûdun üzerine rubûbiyetini ibkā etti; ve onun isti'dâdı hasebiyle, ona tecellî edip ef'âlini onda izhâr eyledi. Maahâzâ her mevcûd, Rabb-i hâssının indinde marzî olmakla yine o mevcûd, diğer abdin Rabb'i indinde marzî olmak ve beğenilmek lâzım gelmez. Zîrâ mevcûdun her birisi rubûbiyeti, ancak küll-i bi'l-esmâdan aldı; vâhid-i muayyenden almadı. Ve küllden onun için müteayyen olan şey dahi, ancak kendisine münâsib olan şeydir; ve kendisinin münâsibi olan şey de onun isti'dâdıdır; ve o mevcûd için kendisine münâsib olarak küllden müteayyen olan şey onun Rabb'idir. Bu bahsi biraz îzâh edelim: [7/11]

Ma'lûm olsun ki, "ulûhiyet", ya'ni mertebe-i "vahdet", kendisinde isim ve resim olmayan mertebe-i "ahadiyyet" ile, mertebe-i esmâ ve sıfât olan "vâhidiyet" arasında bir mertebe-i mutavassıtadır; ve bu mertebe-i ulûhiyyet rubûbiyyet-i mutlakayı îcâb eder. Zîrâ me'lûh olmayınca "ilâh" kimi terbiye edecektir. Hâlbuki âlemlerin kâffesi me'lûhdur. Binâenaleyh Allah Rabbü'l-âlemîndir. O'nun âlemler üzerindeki rubûbiyeti rubûbiyyet-i mutlaka ve âmmedir. Ve her mevcûdun bu "ulûhiyet" mertebesinden aldığı hisse ve nasîb, ancak kendisinin Rabb-i hâssı olan bir isimdir; ve bu ismin rubûbiyeti rubûbiyyet-i hâssa ve mukayyededir. Binâenaleyh her bir mevcûd rubûbiyetini küllden, ya'ni kâffe-i esmâyı câmi' olan mertebe-i ulûhiyyetten almış olur; ve bu, aldığı rubûbiyyet-i hâssa dahi onun kābiliyet ve isti'dâdına muvâfık olup, mazhar olduğu ism-i hâssa mahsûs bulunur. İşte o mevcûdun ef'âlinden râzı olan ve ondan sudûr eden şeyleri beğenen ancak bu ism-i hâstır.

Meselâ mühtedînin Rabb'i olan Hâdî ism-i hâssı, ona hidâyetle mütecellîdir; ve mühtedîden sâdır olan ef'âl ve ahlâktan râzıdır. Ve kezâ dâll olan kimsenin Rabb'i dahi, o dâlle dalâletle mütecellîdir. O Rab dahi Mudill ism-i hâssıdır. Ve kezâ müntefiin Rabb'i Nâfi'; ve mutazarrırın Rabbi Dârr; ve intikām olunan kimsenin Rabb'i Müntakim; ve merhûmun Rabb'i Rahmân'dır; vesâirleri de bunlara kıyâs olunur. Birinin indinde marzî olan kimse diğerinin indinde marzî olmaz. Ve kezâ bir isme nazaran saîd olan, diğer isme göre saîd olmaz. Çünkü a'yân-ı mevcûde rubûbiyetlerini küll olan ulûhiyetten ayrı ayrı ism-i hâslar ile aldı; yoksa bir ism-i muayyenden almadı. Eğer bir ism-i muayyenden [7/12] alaydı, mevcûdât rubûbiyette müşterek olur ve cümlesinin ef'âli, o ism-i muayyen indinde marzî olmakla, hepsi müsâvî sûrette saîd olurdu. Fakat her bir mevcûdun hissesini ve nasîbini bir ism-i hâssın tavassutuyla küllden alması, mevcûdâtın rızâ ve saâdette yekdîğerine müsâvî olamamalarını intâc eder. Binâenaleyh bir ism-i hâssa göre saîd olan, diğer ism-i hâssa göre şakî olur.

ولا يَأخُذُه أحدٌ من حيثُ أحدِيَّتُه، ولهذا مَنَعَ أهلُ اللّٰهِ التَّجَلِّي في الأحديَّةِ.

Ve hiçbir kimse rubûbiyeti, Hakk'ın ahadiyeti haysiyetiyle ahzetmez; ve bunun için ehlullah, ahadiyette tecellîyi men'eyledi.

Ya'ni zât-ı ahadiyyet mütecezzî olmadığı cihetle, falan cüz'ünü falan şey; ve falan cüz'ünü de falan şey ahzeyledi demek mümkin olmadığından; ve binâenaleyh onda ne isim ne de resim bulunmadığından, hiçbir kimse "rubûbiyet"i, Hakk'ın "ahadiyet"i haysiyetiyle ahzetmez. Zîrâ "rubûbiyet" bir sıfattır; ve zât-ı ahadiyyet ise esmâ ve sıfâttan müberrâdır. İşte bu sebebden nâşî ehlullah, mertebe-i ahadiyyette tecellî yoktur, derler. Zîrâ tecellî için, bir tecellî olunan şey lâzımdır. Hâlbuki cemî'-i niseb ve izâfât zât-ı ahadiyyette mahv ve müstehlektir.

فإنَّكَ إنْ نَظَرْتَه به فهو النَّاظِرُ نَفْسَه، فما زَالَ نَاظِرًا نفسَه بنفسِه.

İmdi sen O'nunla O'na nazar edersen, O kendi nefsine nâzırdır. Böyle olunca O, kendi nefsine, kendi nefsiyle nâzır olmaktan zâil olmadı.

Ya'ni ey ârif, sen makām-ı fenâda, Hakk'a nefsin ile değil, yine Hak ile nazar edersen, [7/13] O'na nâzır olan sen olmazsın; O kendi nefsine nâzır olur. O ise evvel ve âhir bulunduğu hâlden zâil olmadı; ve dâimâ kendi nefsine, kendi nefsiyle nâzırdır; ve hiçbir şeye "ahadiyet" ile tecellîsi yoktur. Zîrâ tecellî, gayr için inkişâfdan ibârettir. Hâlbuki burada ne ağyâr ve ne de gayr yoktur; ve bu mertebe, butûn mertebesidir; zuhûr mertebesi değildir. Tecellî ise butûn değil, zuhûrdur.

وإنْ نَظَرْتَه بِكَ فَزَالَتِ الأحديَّةُ، وإن نَظَرتَه بِهِ وبِكَ فَزَالَتِ الأحديَّةُ أيضًا، لأنَّ ضَمِيرَ التَّاءِ في «نَظَرْتَهُ» ما هو عَينُ المَنظُورِ، فلا بُدَّ مِن وجودِ نِسْبَةٍ ما اقْتَضَتْ أمْرَيْنِ نَاظِرًا ومَنْظُورًا، فَزَالَتِ الأحديَّةُ.

Ve eğer sen O'na senin ile nazar edersen, "ahadiyet" zâil olur.[261] Ve eğer sen O'na O'nunla ve seninle nazar edersen, yine "ahadiyet" zâil olur. Zîrâ "nazarte-hû"daki "tâ" zamîri, manzûrun "ayn"ı değildir. İmdi "nâzır" ve "manzûr" olan iki emrin iktizâ eylediği nisbetin vücûdu lâbüddür. Böyle olunca "ahadiyet" zâil olur.

Ya'ni sen Hakk'a nefsin, vücûd-ı mukayyedin ile nazar edersen, o vakit bu nefsin sebebiyle "ahadiyet" zâil olur; ve bu sûrette Hak sıfâtı ve esmâsıy-

261 Âdil Bey nüshası: "Senin nefsin sebebiyle ahadiyet zâil olur." (s. 14).

la sana tecellî eder; ya'ni ahadiyetle değil, "vâhidiyet"le tecellî eyler. Ve eğer sen Hakk'a, vücûd-ı Hak'la ve senin vücûdun ile nazar edersen, sen nefsinde nüzûl-i rabbânî ile tahakkuk etmiş olursun. Nitekim hadîs-i şerîfte buyurulmuştur: يَنْزِلُ رَبُّنَا كُلَّ لَيْلَةٍ إِلَى سَمَاءِ الدُّنْيَا ya'ni "Rabbimiz her gece semâ-i dünyâya nâzil olur."[262] Ve bu nazar, mukarrebîn-i ilâhî ve vâris-i Muhammedî olan zevât-ı saâdet-simâtın nazarıdır; ve buna "fark-ı sânî" derler. Zîrâ bu saâdetlinin nazarında Hakk'ın vücûdu [7/14] halkın vücûduna ve halkın vücûdu dahi Hakk'ın vücûduna hicâb olmaz. Ve bu nazar ile dahi "ahadiyet" zâil olur. Zîrâ "nazarte-hû"daki (نَظَرْتَـهُ) "tâ-i hitâb", "manzûr" olan Hakk'ın "ayn"ı değildir, gayrıdır. Çünkü "sen" dediğimiz vakitte, senin vücûd-ı mukayyedin; ve "O" dediğimiz vakit de Hakk'ın vücûdu sâbit olur; ve bundan dahi ikilik zuhûr eder; ve "nâzır" ile "manzûr"dan ibâret bulunan iki şeyin iktizâ eylediği nisbetin vücûdu lâzım gelir; ve "nâzır" ile "manzûr" arasında mugāyeret sâbit olunca, ahadiyet dahi zâil olur; çünkü ahadiyette nisebin kâffesi muzmahildir.

وإنْ كان لَمْ يَرَ إلا نفسَه بنفسِه، ومعلومٌ أنَّه في هذا الوصفِ نَاظِرٌ ومَنْظُورٌ.

Ve eğerçi Hak kendi nefsiyle, kendi nefsinin gayrını görmedi; hâlbuki bu vasıfta nâzır ve manzûrun Hak olduğu ma'lûmdur.

Bâlâda, senin Hakk'a seninle olan nazarın ile, senin O'na O'nunla ve seninle olan nazarın zikredilmiş idi. Bu iki türlü olan nazarda dahi Hak, kendi nefsiyle, kendi nefsinden gayrısını görmez. Hâlbuki Hak bu vasıfta, ya'ni senin vücûdun ile ve kendi vücûdu ile nâzır oldukda hem nâzır ve hem de manzûrdur. Velâkin nâzıriyet ve manzûriyet nisbetiyle ahadiyet zâil olur. Ve nâzıriyet ve manzûriyetle tecellîde ise nisebin vücûdu lâzımdır.

فالمَرْضِيُّ لا يَصِحُّ أنْ يكونَ مَرْضِيًّا مطلقًا، إلا إذا كان جَمِيعُ ما يَظهَرُ به مِن فعلِ الرَّاضِي فيه.

İmdi marzînin mutlakā marzî olması sahîh olmaz. Ancak onda, onun-

262 Buhârî, "Teheccüd", 14; Müslim, "Müsâfirîn", 24; Ebû Dâvud, "Tatavvu", 21; Tirmizî, "Daavât", 78; İbn Mâce, "İkāmetu's-Salât", 182; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XIII, s. 35.

la zâhir [7/15] olan her şey, râzînin fiilinden olduğu vakit, marzînin mutlakā marzî olması sahîh olur.

Bu cümle bâlâda tezbîr olunan "Her bir mevcûd rubûbiyeti ancak küllden aldı, vâhidden almadı; binâenaleyh ona küllden ancak ona münâsib olan şey müteayyin oldu" cümlesinin mâba'didir; ve o cümleye merbûttur; ve bu iki cümle arasındaki beyânât, ahadiyette tecellî olmadığını îzâh için îrâd buyurulmuştur. İmdi her bir mevcûd, mâdemki rubûbiyeti bir vâhid-i muayyenden almayıp, rubûbiyyet-i hâssadan kendisine münâsib şeyi küllden, ya'ni rubûbiyyet-i mutlakadan aldı; ve ta'bîr-i dîğerle her mevcûd, mâdemki rubûbiyeti isti'dâdına göre "Allah" ism-i câmii tahtında bulunan esmânın birinden aldı; şu hâlde ancak taht-ı terbiyesinde bulunduğu isim indinde marzî olur; yoksa mutlakan marzî olmaz. Çünkü diğer bir isim indinde marzî değildir; ve her bir ismin mazharı diğerini beğenmez. Nitekim Şeyh Sa'dî (k.s.) buyurur. Beyit:

یکی جهود و مسلمان نزاع میکردند چنانکه خنده گرفت از حدیث ایشانم
بطیره گفت مسلمان گر این قبالهٔ من درست نیست خدایا جهود میرانم
جهود گفت بتورات میخورم سوگند اگر خلاف کنم همچو تو مسلمانم

Tercüme: "Bir yahûdî ile müslüman nizâ' ediyorlardı. Öyle ki onların sözlerinden bana gülme geldi. Müslüman hiddetle dedi ki: Eğer bu hüccetim doğru değilse, ilâhî, cühûd olarak öleyim. Cühûd dedi: Tevrât'a yemin ediyorum, eğer hilâfım varsa, senin gibi müslüman olayım."[263] [7/16]

Velhâsıl Rabb-i hâssı olan isim indinde marzî olan kimse, mutlakan marzî değildir. Ancak marzîde, marzînin vücûdu ile zâhir olan kâffe-i ef'âl ve ahvâl, râzînin fiili olursa, ya'ni marzî olan abdin fiili olmazsa, o vakit o abd mutlakā marzî olur. Zîrâ râzînin fiili, kemâliyle insân-ı kâmilde zâhir olur. Çünkü insân-ı kâmil "Allah" ism-i câmiinin mazharı olduğundan bu isim tahtında müctemi' olan kâffe-i esmâ-i ilâhiyyenin mazharı olmuş olur; ve onun Rabb'i, Rabb-i mutlak ve Rabbü'l-erbâb olan "Allah" ism-i câmii olur. Nitekim âyet-i kerîmede أَأَرْبَابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ أَمِ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ (Yûsuf, 12/39) ya'ni "Erbâb-ı müteferrika mı hayırlıdır, yoksa Vâhid-i Kahhâr olan

263 Bk. *Gülistân Şerhi –Sûdî-i Bosnevî–* (haz. Ozan Yılmaz), s. 714-715.

Allah mı hayırlıdır?" buyurulur.

"İnsân-ı kâmil" rubûbiyeti Rabb-i mutlak olan Allah'dan ahzettiğinden, onun mazharında zâhir olan kâffe-i ef'âl ve ahvâl mutlakā marzî olur. Nitekim Hızır (a.s.) sefîneyi deldi ve gulâmı katleyledi. Ve bunlar sûret-i zâhirede münkerâttan olmakla, Mûsâ (a.s.)ın inkârına cevâben مَا فَعَلْتُهُ عَنْ أَمْرِي (Kehf, 18/82) ya'ni "Ben o işleri kendi nefsimin emriyle işlemedim" buyurdu. Zîrâ إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ (Yûsuf, 12/53) âyet-i kerîmesi mûcibince "Nefis sû' ile emreder." Fakat Hak emrinde hakîmdir. Binâenaleyh insân-ı kâmilden sudûr eden ef'âl, sûret-i zâhirede çirkin bile olsa, râzînin fiili olduğundan mutlakā marzî olur.

فَفَضَلَ إسماعيلُ على غيرِه من الأعيانِ بما نَعَتَه الحقُّ به مِن كَونِهِ عِندَ ربِّه مَرْضِيًّا، وكذلك كلُّ نَفْسٍ مُطمَئِنَّةٍ قِيلَ لها ﴿ارْجِعِي إِلَى رَبِّكِ﴾.

İmdi Hak Teâlâ onu Rabb'i indinde marzî olmasıyla vasfetmekle, İsmâîl (a.s.) a'yândan kendisinin gayrı üzerine fâzıl oldu. Ve "Ey nefis, Rab'ine rücû' eyle!" (Fecr, 89/27-28) denilen her nefs-i mutmainne de bunun gibidir. [7/17]

Ya'ni İsmâîl (a.s.) Rab'leri indinde marzî olan ne kadar a'yân var ise, onların cümlesinden efdal oldu. Çünkü Hak Teâlâ onu وَكَانَ عِنْدَ رَبِّهِ مَرْضِيًّا (Meryem, 19/55) [Rabbinin indinde marzî idi.] âyet-i kerîmesinde marzî olmakla vasfeyledi. Ve İsmâîl (a.s.), Hak Teâlâ hazretlerinin her şeye halkını, ya'ni isti'dâdıyla taleb ettiği hakkını, i'tâ eylediğine muttali' oldu. Bu ıttılâ' ise kazâ ve kader sırrına ilimdir; ve kazâ ve kader sırrına ıttılâ' dahi, insân-ı kâmilin hâlidir; ve insân-ı kâmil Rabb-i mutlakın terbiyesi tahtındadır; ve ism-i zâtın mazharıdır. Nitekim İsmâîl (a.s.) dahi, وَجَعَلْنَا لَهُمْ لِسَانَ صِدْقٍ عَلِيًّا (Meryem, 19/50) [Onlar için dillerde yüksek, doğru bir senâ nasîb kıldık.] âyet-i kerîmesinde işâret buyurulduğu üzere ism-i zât olan ism-i Aliyy'in mazharıdır. Binâenaleyh o mutlakā marzîdir; ve sâir a'yân ise Rabb-i hâsları indinde marzîdir. Bu sûrette İsmâîl (a.s.) kendisinin gayrı olan a'yân üzerine fâzıl olur. Ve يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي إِلَى رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً فَادْخُلِي فِي عِبَادِي وَادْخُلِي جَنَّتِي (Fecr, 89/27-30) [Ey nefs-i mutmainne! Râzıye ve marzıyye olarak Rabb'ine rücû' eyle; benim kullarıma dâhil

ol ve cennetime gir!] âyet-i kerîmesinde beyân buyurulduğu vech ile her bir nefs-i mutmainne dahi, İsmâîl (a.s.) gibi marzîdir. Çünkü "emmâre" değildir ki, ef'âli kendisine isnâd ile da'vâya kıyâm etsin; ve "levvâme" değildir ki, kezâlik ef'âli kendine muzâf kılarak kendini levm etsin? O mevt-i ihtiyârî ile cemî'-i ef'âlinden fânî olmuş ve kendisinde ef'âl isnâd edecek bir vücûd görememiştir. Onun için o nefse gerek mevt-i ihtiyârî ve gerek mevt-ı ıztırârî indinde "Rabb'ine rücû' eyle!" hitâbı vârid oldu. Zîrâ bir kimse nefsinden rücû' edince, Hak zuhûr eder. Nitekim âyet-i kerîmede buyurulur: جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ (İsrâ, 17/81) ya'ni "Hak geldi, bâtıl gitti." [7/18]

Şurası da hafî kalmasın ki, her nefs-i mutmainnenin marzıyye olması, Rabb-i hâssı indinde marzıyye olmasıdır. Hattâ İsmâîl (a.s.) dahi, Rabb-i hâssı indinde marzî olmakla bir vech ile marzî-i mukayyeddir; ve iki vech ile marzî-i mutlaktır.

Birinci vecih budur ki, İsmâîl (a.s.), insân-ı kâmil olduğundan rubûbiyyet-i mutlakayı mutazammın olan cemî'-i rubûbiyyâtın mazhariyetindedir; ve rubûbiyyet-i mutlaka onunla mütehakkık olmuştur.

İkinci vecih budur ki, ubûdiyyet-i mahza ile muttasıf olduğundan ondan zâhir olan kâffe-i ef'âl, Hakk-ı râzînin ef'âlidir.

فما أَمَرَها أنْ تَرْجِعَ إلا إلى ربِّها الَّذي دَعَاها، فَعَرَفَتْهُ مِن الكلِّ ﴿رَاضِيَةً﴾، ﴿فَادْخُلِي فِي عِبَادِي﴾ مِن حيثُ ما لَهُم هذا المقامُ، فالعِبَادُ المَذكُورُون هُنَا كلُّ عَبدٍ عَرَفَ ربَّه وَاقْتَصَرَ عليه ولمْ يَنْظُرْ إلى ربِّ غيرِه.

İmdi Hak Teâlâ nefs-i mutmainneye, ancak onu da'vet eden Rabb'ine rücû' etmek ile emreyledi. Böyle olunca nefis dahi, "râzıye" olduğu hâlde, Rabb'ini küllden ârif oldu. İmdi sen "Ey nefis", bu makām, onların mülkü olması haysiyetiyle, "Benim ibâdım zümresine gir!" (Fecr, 89/29) Şu hâlde burada zikrolunan "ibâd", Rabb'ini bilen ve onun üzerine iktisâr eden ve ondan gayrı Rabb'e nazar etmeyen her abddir.[264]

264 *Fusûs* neşirleri ve Bosnevî'de, son cümledeki ولمْ يَنْظُرْ إلى ربِّ غيرِه ibâresinden sonra مع أحدية العين، لا بد من ذلك ifadesi yer almasına karşılık bu kısım Ahmed Avni Bey'in metninde yoktur.

Ya'ni Hak nefs-i mutmainneye, kendisini çağıran Rabb-i hâssına rücû ile emretti. O da bu Rabb-i hâssını, sâir erbâb-ı hâssadan, ya'ni esmâdan temyîz edip, O'nun da'vetinden râzı olduğu hâlde ârif oldu; ve O'nun da'vetine icâbet eyledi. Ve Hak, rücû' ile berâber bu makām-ı rızâ onların mülkü olması hasebiyle, nefs-i mutmainne sâhibleri olan ibâdının zümresine duhûlünü de emreyledi; ve فَادْخُلِي فِي عِبَادِي (Fecr, 89/29) [Benim ibâdım zümresine gir!] âyet-i kerîmesindeki ibâd, hangi ismin taht-ı terbiyesinde olduğunu bilip onun üzere iktisâr [7/19] ederek, onun gayrı olan erbâb-ı hâssaya bakmayan her bir abddir.

﴿وَادْخُلِي جَنَّتِي﴾ الَّتي بِها سِتْرِي، ولَيْسَتْ جَنَّتِي سِوَاك، فأنتَ تَسْتُرُنِي بِذَاتِك.

Ve "Ey nefs-i mutmainne, benim cennetime gir" (Fecr, 89/30) ki, benim setrim onun iledir. Hâlbuki benim cennetim senden gayrı değildir. Zîrâ sen, zâtın ile beni setredersin.

Cennet, lugatta "Eşcâr-ı kesîresinin zılleriyle örtülmüş olan arz"a derler. "Setr" ma'nâsına olan "cenn (جَنّ)"den me'hûzdür. Ve ulemâ-i zâhirin ıstılâhında "Dâr-ı âhiretin makāmât-ı nüzhetinden ve mevâtın-ı mahbûbesinden ibârettir" ki, onlar da "cennet-i a'mâl ve ef'âl"dir. Fakat ârifîn indinde bunlardan gayrı cennetler de vardır ki, onlar "cennâtü's-sıfât" ve "cennâtü'z-zât"tır. Cennât-ı sıfât, erbâb-ı kemâlin sıfâtıyla ittisâf ve ahlâk-ı ilâhiyye ile tahalluktur; ve bunun da birtakım merâtibi vardır. Cennât-ı zât, ârifînden Rabb'in zuhûru ve onların üzerinde bürûzu ve Rab'leri indinde onların istitârıdır. Abd için olan bu cennetlere mukābil, Hak için de cennetler vardır. Buna binâen Hak Teâlâ وَادْخُلِي جَنَّتِي (Fecr, 89/30) ya'ni "Cennetime gir!" buyurur; ve cenneti, Zât-ı ecell ü a'lâsına izâfe eder.

Cennât-ı ilâhiyyeden birincisi; "a'yân-ı sâbite cennetleri"dir. Zîrâ Hak onunla örtünür; ve a'yân-ı sâbite örtülerinin arkasından zâtını zâtı ile müşâhede eder.

İkincisi; ne melek-i mukarrebin, ne de gayrılarının muttali' olamayacağı haysiyetle ervâhda istitârıdır.

Üçüncüsü; ağyârın vâkıf olamayacağı haysiyetle perde arkasından âlem-

lerini müşâhede etmek için, âlem-i şehâdette ekvân ile istitârıdır.

İmdi huzûzât-ı nefsâniyyesinden fânî olan ârife "Benim cennetime gir!" denilince o ârif bu sözden, "zât"ına ve "ayn"ına [7/20] ve "hakîkat"ine gir ki, onda Ben'i bulasın; ve onunla Ben'i müşâhede edesin" ma'nâsını anlar. Zîrâ onun matlûbu cemâl-i Hak'tır. Ârif olmayan kimse ise bu hitâbdan yenilip içilecek ve hûrîlerle zevk edilecek, velhâsıl bu gibi huzûzât-ı nefsâniyye ile iştigāl olunacak mahalle duhûlü anlar. Nitekim Şeyh (r.a.) Hak cânibinden tercümân olarak "Benim cennetim senden gayrı değildir; zîrâ sen zâtınla beni örtersin" buyurur. Ya'ni sen zâtınla ve sıfâtınla ve ef'âlin ile zâtıma, sıfâtıma ve ef'âlime vikāye, ya'ni siper olursun demektir. Ve abdin nefsini Rabb'ine siper etmesi hakkındaki îzâhât **Fass-ı İbrâhîmî**'de mezkûrdur; oraya mürâcaat buyurulsun.

فَلَا أُعْرَفُ إلا بِكَ كما أنَّك لا تكونُ إلَّا بِي، فَمَنْ عَرَفَك عَرَفَنِي، وأنا لا أُعْرَفُ فأنتَ لا تُعْرَفُ.

İmdi Ben bilinmem, illâ senin ile; nitekim tahkîkan sen mevcûd olmazsın, illâ Ben'im ile. Böyle olunca seni bilen kimse, Ben'i bildi. Hâlbuki Ben bilinmem, sen de bilinmezsin.

Ya'ni ekvânda Ben'im zuhûrum, ancak senin iledir. Zîrâ sen Ben'im zâtımın mir'âtı ve sıfâtımın meclâsı ve tasarrufâtımın mahallisin. Nitekim sen dahi, ancak Ben'im ile mevcûdsun. Zîrâ senin senliğin ademden başka bir şey değildir. Belki Ben kendi vücûdumdan sana bir izâfî vücûd verdim de, senin senliğin bu sâyede zâhir oldu. Böyle olunca, hakkıyla seni bilen kimse Ben'i bildi; çünkü senin hakîkatin Ben'im. Hâlbuki Benim hakîkatimi ve Zât'ımın künhünü hiçbir kimsenin bilmesi mümkin değildir. Binâenaleyh sen dahi hakîkatinle ma'rûf olamazsın. Bu hitâb, "insân-ı kâmil" olan Şeyh (r.a.)ın bâtınından zâhirinedir. Zîrâ insân-ı kâmilin [7/21] vücûdu Hakk'ın vücûduna mazhar-ı külldür; ve Hak, suyun buzda ihtifâsı gibi, onda muhtefîdir. Rubâî-i Hazret-i Mevlânâ (r.a.):

من با تو چنانم ای نگارِ ختنی　　کاندر غلطم که من تُوأم یا تو منی
نی من منم و نی تو تویی نی تو منی　　هم من منم و هم تو تویی هم تو منی

Tercüme: "Ey Hoten'e mensûb olan nigâr! Ben seninle öyleyim ki, acabâ ben sen miyim, yoksa sen ben misin? diye galat içindeyim. Ben ben değilim, sen de sen değilsin. Sen, ben de değilsin. Hem ben benim; ve hem sen sensin; hem de sen bensin."[265]

فإذا دَخَلْتَ جَنَّتَه دَخَلْتَ نَفْسَك.

Şu hâlde sen Rabb'in cennetine girdiğin vakit, "nefs"ine dâhil olursun.

Ya'ni birer Rab olan esmâ-i ilâhiyyeden her birisi, nâsiyesinden tutup çektiği bendesine اِرْجِعِي إِلَى رَبِّكِ (Fecr, 89/29) [Rabb'ine rücû' et!] kavliyle nidâ ve cennetine duhûl ile emretse, o bende-i ârif kendi nefsine dâhil olur. Çünkü ârif Rabb-i hâssı olan o ismin cenneti kendi "nefs"i olduğunu ve kendisi o Rabb'in mazharı ve meclâsı ve arş-ı müsevvâsı bulunduğunu bilir. Bu sûrette Rab abdini ve abd dahi Rabb'ini sever. Biri râzî, diğeri de marzîdir. [7/22]

فتَعرِفُ نَفْسَك معرِفةً أُخْرَى غيرَ المعرفةِ الَّتي عَرَفتَها حِينَ عَرَفتَ ربَّك بمعرفَتِك إيَّاها، فتكونُ صاحبَ معرفَتَيْنِ، معرفةٍ به مِن حيثُ أنتَ، ومعرفةٍ به بِكَ من حيثُ هو لا مِن حيثُ أنَّك أنتَ.

Rabb'ini tanıdığın hînde, Rabb'ine ma'rifetin sebebiyle, kendi nefsini bildiğin ma'rifetin gayrı olarak, diğer bir ma'rifet ile tanırsın. Bu sûrette sen iki ma'rifet sâhibi olursun. Birisi, senin nefsin haysiyetiyle Rabb'in ma'rifetidir; diğeri, nefsin haysiyetiyle değil, Rabb'in haysiyetiyle, Rabb'in ma'rifeti sebebiyle, nefsin ma'rifetidir.

Ya'ni Rabb'in cennetine girdiğin vakit, nefsine ve zâtına dâhil olur ve Hakk'ın envârından ve zâtından, o nefsinde olan şeyi ve esrârı müşâhede edersin; ve bu sûrette nefsini ikinci bir tanıyış ile tanırsın ki, bu ma'rifet nefsini tanıdığın ma'rifetin gayrıdır. Ya'ni bundan evvel nefsini bilmiş ve bu bilme sebebiyle Rabb'ini tanımış idin. Bu def'a Rabb'in cennetine girip kendi nefsine dâhil olmakla, nefsin hakkında ikinci bir ma'rifet

265 *Dîvân-ı Kebîr*, II, s. 1550 [rubâî: 1860 (Füruzânfer neşri: 1905. rubâî)]. Krş. Can, *Dîvân-ı Kebîr –Seçmeler–*, IV, s. 302.

hâsıl olur ki, bu da evvelki ma'rifetten başkadır. Ve bu ikinci ma'rifetin husûlü hîninde, Rabb'ine ma'rifetin sebebiyle nefsini tanımış olursun; ve binnetîce sende iki ma'rifet husûle gelir. Çünkü evvelce nefsini bilmiş ve ondan sonra Rabb'ini tanımış idin. Ve bu ma'rifette sen kendinin âciz, fakîr, menba'-ı nekāyis ve şürûr olup, sendeki kemâlâtın âriyet olduğunu; ve Rabb'inin Kādir, Ganî, ma'den-i kemâlât ve hayrât olup, kemâlât-ı zâtiyye sâhibi bulunduğunu anlamış idin. Velâkin Rabb'ini ve mezâhirde onun zuhûrâtını bildiğin vakit, bu biliş ile tekrâr nefsinin ma'rifetine rücû' ve teveccüh edersen, sende ikinci bir ma'rifet daha peydâ olur ki, [7/23] bu ma'rifet evvelkinden etemm ve ekmeldir. Çünkü bu def'a, nefsinin mezâhir-i Hak'tan bir mazhar olduğunu bilmiş olursun. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz'e "Rabb'ini ne ile bildin!" diye suâl olundukda "Eşyâyı Allah ile bildim" buyurdular.[266]

İmdi sende husûle gelen iki ma'rifetten birisi, nefsin cihetinden Rabb'ini ve nefsini bilmektir; ve diğeri nefsin cihetinden değil, Rabb'in cihetinden, Rabb'ini ve nefsini bilmektir. (Şerh-i Dâvûd-ı Kayserî).

Beyit:

فَأَنْتَ عَبْدٌ وَأَنْتَ رَبٌّ لِمَنْ لَهُ فِيهِ أَنْتَ عَبْدُ

Sen abdsin ve sen Rab'sin; o kimse için ki, onun için onda sen abdsin.

Ya'ni ey iki ma'rifet sâhibi olan ârif! Birinci ma'rifetin cihetinden sen abdsin; zîrâ o ma'rifet sebebiyle nefs-i vehmîni bilip, ba'dehû Rabb-i muhakkakını anladın; ve eseri bildin, müessiri tanıdın. Ve kezâ sen, ikinci ma'rifetin cihetinden Rab'sin. Zîrâ bu ma'rifet sebebiyle nefsinin hakîkatini bildin; ve senin üzerindeki Kayyûm'u tanıdın; ve Hakk'ı anladın. Bu hâlde sen, rüsûmun ile abdsin; ve rüsûmsuz Rab'sin. Ve sen, seninle abdsin; ve sensiz Rab'sin. Ve sen onun vücûdunda mâhiyyet-i ma'dûmen ile zâhirsin; ve bu vücûdunda zâhir olduğun Rabb-i hâssın için abdsin; zîrâ senin üzerinde o ism-i hâssın saltanatı zâhirdir. Ve sen abdi olduğun bu ism-i hâs için Rab'sin. Zîrâ O'nun vücûdunda o ismin ahkâmını kabûl ve izhâr edersin; ve bu sûretle [7/24] onun üzerinde de senin saltanatın zâhir olur.

266 Hücvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 393.

Bu ifâdâtın muhtasaran îzâhı budur ki: Sen, senin üzerine hâkim olan Rabb-i hâs için abdsin; ve onun ahkâmının ve ef'âlinin cereyânı husûsunda sen, o Rabb-i hâssın taht-ı hüküm ve saltanatında müsahharsın; işte birinci ma'rifetin iktizâsı budur. Ve sen hükmünde bulunman ile abdi olduğun Rabb-i hâssın için Rab'sin. Çünkü sen, isti'dâdın ile onun üzerine hâkimsin; ve onun senin üzerine olan hükmü ve fiili, ancak lisân-ı isti'dâdın ile vâki' olan talebine müsteniddir. Bu da ikinci ma'rifetin netîcesidir. Velhâsıl Allah Teâlâ Zâhir ve Bâtın'dır; ve ism-i Zâhir ile ism-i Bâtın için rubûbiyet sâbittir. Zâhir Bâtın'ı ve Bâtın dahi Zâhir'i terbiye eder. Bâtın'ın Zâhir'i terbiye etmesi, Zâhir üzerinde ahkâm-ı esmâyı izhâr eylemesidir; ve Zâhir'in Bâtın'ı terbiye etmesi de, ahkâm-ı esmâyı kabûl edip, onun zuhûruna mazhar olmasıdır.

İmdi Cenâb-ı Şeyh (r.a.) bu beyitte abd ile Rabb-i hâs arasındaki nisbeti beyân buyurmuştur. Ve beyt-i âtîde ise, abd ile Rabbü'l-erbâb arasındaki nisbet beyân olunur.

وَأَنْتَ رَبٌّ وَأَنْتَ عَبْدٌ لِمَنْ لَهُ فِي الْخِطَابِ عَهْدُ

Ve sen Rab'sin; ve sen, hitâbda onun için ahid sâbit olan Rab için abdsin.

Ya'ni sen, sende zâhir olan "hüviyet" i'tibâriyle Rab'sin. Ve sen أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ (A'râf, 7/172) [Ben sizin Rabbiniz değil miyim?] hitâbında kendisi için ahid sâbit olan Rabb'in için, taayyünün ve takayyüdün i'tibâriyle abdsin. Ve abd ile Rab arasındaki ahd-i küllî ve cüz'î-i sâbıkı bilmek lâzımdır. "Ahd-i küllî" budur ki, [7/25] ism-i câmi'-i ilâhî ile ibâd arasında vâki'dir. Ve "ahd-i cüz'î" ise esmâdan her biriyle abdleri arasındaki ahiddir. İmdi herkes Allâh'ın kuludur; fakat her bir abd esmâ-i hâkime cihetinden Hakk'a tapar.

فَكُلُّ عَقْدٍ عَلَيْهِ شَخْصٌ يَحُلُّهُ مَنْ سِوَاهُ عَقْدُ

İmdi her bir akîde ki, bir şahıs onun üzerine sâbittir, o akîdenin gayrı akdi olan kimse, o akîdeyi halleder.

Ya'ni herkesin bir i'tikādı vardır. Başka birisinde, kendi i'tikādının gayrı olan bir i'tikād gördükde, onu ibtâl eder. Zîrâ her bir şahıs esmâ-i ilâhiyye-

den bir ismin mazharıdır. Binâenaleyh o ismin hükmü îcâbınca bir i'tikād-ı mahsûs sâhibidir; ve bu sebeble diğer akāid erbâbından mütemeyyizdir; ve bu i'tikād o kimse ile Rabb-i hâssı arasındaki ahdidir. Bundan nâşî esmâ-i muhtelifenin taht-ı te'sîrinde olarak yekdîğerine i'tikādları muhâlif olan kimselerden her biri, diğerini red ve ibtâl eyler.

فَرَضِيَ اللّٰهُ عن عَبِيدِه، فَهُمْ مَرْضِيُّون، ورَضُوا عنه كلُّهم، فهو مَرْضِيٌّ.

Böyle olunca, Allah abîdinden râzı oldu; onlar da marzîlerdir; ve onların kâffesi O'ndan râzı oldular. Binâenaleyh O da marzîdir. [7/26]

Allah abîdinden râzı oldu; çünkü o abîd Allâh'ın esmâsının muktezâlarını ve ahkâmını izhâr ettiler. Meselâ kimi muhîtine zarar îkā' etti, Dârr isminin iktizâsını meydâna koydu; ve kimi halka nef' îrâs eyledi, Nâfi' isminin ahkâmını izhâr etti. Ve Allah ismi kâffe-i esmâyı câmi' olduğundan, bu isimlerin her birerlerinin abîdinden râzı oldu; ve binnetîce de bu abîdin kâffesi Allah indinde marzî oldular. Diğer taraftan onlara, taleb ettikleri vücûd-ı aynîyi verdiği ve bu ketm-i ademde mahfî olan onların kemâlâtını eydî-i esmâdan izhâr eylediği için, abîd dahi Allah'dan râzı oldular; ve bu sebeble de Allah, onların indinde marzî oldu.

Suâl: Cenâb-ı Hak Kur'ân-ı Kerîm'de وَلَا يَرْضَى لِعِبَادِهِ الْكُفْرَ (Zümer, 39/7) [Hak Teâlâ ibâdının küfrüne râzı olmaz.] buyurmuştur. Hâlbuki ibâdın ba'zıları kâfirdir. Şu hâlde Hak onların küfürlerinden râzı olmak lâzım gelir ki, bu da muhâlif-i nass görünür.

Cevâb: Hakk'ın emri ahvâl-i mükellefîn hakkında iki vech üzeredir: Birisi "emr-i teklîfî", diğeri "emr-i irâdî"dir. Eğer Hak mükellefe bir şeyle emreder ve o şeyin vukūuna ilm-i ilâhîsi bulunduğundan, irâdesi de taalluk eyler; ve o mükellef-i me'mûrun ayn-ı sâbitesi dahi onu iktizâ eder ise, bu "emr-i irâdî"dir. Ve eğer Hak, mükellefe, vukūuna irâdesi taalluk etmediği ve me'mûrun ayn-ı sâbitesinin de iktizâ eylemediği bir şeyle emrederse, bu da [7/27] "emr-i teklîfî"dir. İmdi bir abd, Hakk'ın gönderdiği peygamberin getirdiği evâmire mutî' olmayıp, küfr etse ve onun bu küfrü de ayn-ı sâbitesinin isti'dâdı olsa, Hak "emr-i teklîfî"si cihetinden onun bu küfründen râzı değildir. Fakat ezelde onun isti'dâdıyla taleb ettiği küf-

rün vukūunu irâde ettiği için, "emr-i irâdî" cihetinden Hak ondan râzıdır. Çünkü onun fiili irâde-i ilâhîye muvâfıktır. Bu bahsin tafsîli **Fass-ı Ya'kūbî** ile **Fass-ı Üzeyrî**'de geçmiştir. Oraya mürâcaat olunsun.

فتَقَابَلَـتِ الحَضرَتـانِ كَتَقَابُلِ الأمثَـالِ، والأمثـالُ أضْـدَادٌ، لأنَّ المِثلَيـنِ لا يَجتَمِعَان، إذْ لا يَتَمَيَّزَان، ومـا ثَـمَّ إلا مُتَمَيِّزٌ.

İmdi iki hazret, tekābül-i emsâl gibi, mütekābil oldu. Emsâl ise ezdâddır. Zîrâ iki misil müctemi' olmazlar; çünkü mütemeyyiz olmazlar. Hâlbuki vücûdda bir şey yoktur, illâ âhardan mütemeyyizdir.

Ya'ni erbâbın kâffesini câmi' olan hazret-i rubûbiyyet ile abîdin cümlesini câmi' olan hazret-i ubûdiyyet, emsâlin yekdîğerine tekābülü gibi, mütekābil oldu. Çünkü iki hazretten biri diğerinin indinde mütekābilen râzî ve marzî oldu. Binâenaleyh her biri karşılıklı râzî ve marzî olmakta ve her biri diğerinde hükmünü izhâr eylemekte emsâle benzerler; ve emsâl ise ezdâddır. Zîrâ iki misil müctemi' olmazlar; ve şâyet müctemi' olacak olurlar ise biri birinden mütemeyiz olmazlar; ve hâlbuki vücûdda mütemeyyiz olmayan bir şey yoktur. Çünkü esmâ-i ilâhiyye birbirinden mütemeyyizdir. Velhâsıl iki misil cem' olmazlar; ve cem' olmayınca da yekdîğerine zıd olurlar. İşte bunun için [7/28] rubûbiyet ve ubûdiyet hazretleri, ezdâd olan emsâlin tekābülü gibi, mütekābil oldu.

Vaktâki Şeyh (r.a.) evvelen, kesret i'tibâriyle, emsâl ve ezdâdın vücûdunu isbât etti; ba'dehû bu iki hazret arasındaki misliyet ve zıddiyeti ref'edip, vahdet-i zâtiyyeyi ve sonra da vahdet-i arazıyyeyi beyân etmek murâd ederek, iki hazreti câmi' olan hakîkat-i vâhideye işâreten buyurdu ki:

فما ثَـمَّ مِثْلٌ، فما في الوجودِ مِثْلٌ، فما في الوجودِ ضِـدٌّ، فإنَّ الوجودَ حقيقـةٌ واحـدةٌ، والشـيءُ لا يُضَـادُّ نَفْسَـه.

İmdi hakîkat-i vâhidede misil yoktur. Böyle olunca "vücûd"da misil yoktur; ve vücûdda zıd da yoktur. Zîrâ "vücûd" hakîkat-i vâhidedir. Hâlbuki bir şey kendi nefsine muzâdd olmaz.

Ya'ni "misil" dediğimiz şey bulunmak için, iki mevcûd lâzımdır; ve bu

iki mevcûd dahi birbirinin mugāyiri olmak îcâb eder. Hâlbuki "vücûd" hakîkat-i vâhidedir; ve o hakîkat dahi vasf-ı ahadiyyet üzeredir; tecezzî ve taaddüd kabûl etmez. Binâenaleyh vücûdda ne misil ve ne de zıd yoktur. Eğer olsa idi, hakîkat-i vâhide nefsinde tekessür etmek lâzım gelirdi. Meselâ "vâhid" dediğimiz şeyden kendisine mümâsil bir vâhid çıkmaz; çünkü kendi nefsinde tekessür etmez. Ve vâhidden kendisine zıd olan bir şey de çıkmaz. Velhâsıl o dâimâ vâhiddir. Fakat vâhidin nefsinde nısf, sülüs, rub', humus ilh... gibi birtakım nisbetler mündemic bulunur; ve mugāyeret ancak bu nisbetler arasında görünür. Ve bu nisbetler hakîkat-i vâhidi ihlâl etmez; O dâimâ birdir.

Şiir:

فَلَمْ يَبْقَ إِلَّا الْحَقُّ لَمْ يَبْقَ كَائِنٌ فَمَا ثَمَّ مَوْصُولٌ وَمَا ثَمَّ بَائِنُ [7/29]

بِذَا جَاءَ بُرْهَانُ الْعِيَانِ فَمَا أَرَى بِعَيْنَيَّ إِلَّا عَيْنَهُ إِذْ أُعَايِنُ

İmdi Hakk'ın gayrı bâkî kalmaz; kâin bâkî olmaz. Binâenaleyh mevsûl yoktur; bâin dahi yoktur. Burhân-ı ayân bununla geldi. Şu hâlde ben gördüğüm ve muâyene ettiğim vakit, iki gözle ancak O'nun "ayn"ını görürüm.

Ya'ni emsâl ve ezdâd kalkıp "vahdet-i vücûd" zâhir olduğu vakit, ancak Hak bâkî kalır ve âlem fânî olur; çünkü âlem kesreti iktizâ eder. Vahdet-i vücûdun zuhûrunda ise kâin, ya'ni âlem bâkî kalmaz. Binâenaleyh hakîkatte mevsûl yoktur. Zîrâ mümkin-i mütevehhem yoktur ki, mevsûl bulunsun. Ve yine hakîkatte bâin, ya'ni ayrı yoktur; zîrâ müteayyin olan bir şey yoktur ki, vahdet-i hakîkiyyeden mütemeyyiz olsun; kesret-i nisebiyyenin cümlesi o vahdette müstehlektir. Nitekim vâhidin zâtında mündemic olan nısfıyet ve sülüsiyet ve rub'iyet vesâire nisbetleri onda muzmahildir. Ve onların vâhidden iftirâkları ve ona ittisâlleri emr-i nisbîdir; ve nisbet ise ancak iki şey arasında vâki' olur. Hâlbuki hakîkatte vâhid için ikilik yoktur; binâenaleyh burhân-ı ayân ve keşf bu zikrolunan şeyle geldi. Ya'ni ayânen ve keşfen, zâhir ve bâtında, Hakk'ın gayrı bir şey olmadığı tebeyyün etti. Böyle olunca ben ayn-ı basarla, ya'ni baş gözü ile ve ayn-ı basîret ile, ya'ni kalb ve rûh gözüyle, zâhir ve bâtında mevcûdâtı müşâhede eylediğim

vakit, ancak Hakk'ın "ayn"ını müşâhede eylerim. *Mesnevî*:

صورت از بی صورتی آمد برون　　باز شد کإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُون

[Sûret, sûretsizlikten dışarıya geldi; tekrâr gitti, zîrâ biz ona rücû' edicileriz.][267]

﴿ذَلِكَ لِمَنْ خَشِيَ رَبَّهُ﴾، أنْ يكونَه لعِلمِه بالتَّمَيُّزِ.

"Bu Rabb'inden onun vücûdu olmaktan haşyet eden kimseye mahsustur." (Beyyine, 98/8) Zîrâ o, temeyyüzü âlimdir. [7/30]

Bu kelâm bâlâda zikrolunan "Allah abîdinden râzı oldu; onlar da marzîlerdir ilh..." kavlinin tetmîmen mâba'didir. Arada geçen kelâmlar tavzîh içindir. Bu hâlde sûret-i rabt böyle olur: Hakk'ın abîdinden ve abîdin Rabb'inden râzı olması ve onların yekdîğeri indinde marzî bulunması, Rabb'inden haşyet eden kimseye mahsustur. Zîrâ Rabb'inden haşyet eden abd, Rab ile merbûb beyninde vâki' olan temeyyüzü bildiği için, isbât-ı tevhîd edip, Rabb'in vücûdu benim vücûdumdur; veyâhud benim vücûdum Rabb'in vücûdudur, demekten ictinâb eder. Çünkü rubûbiyeti ve ubûdiyeti birbirinden temyiz edip, her birisinin hakkına riâyet etmek îcâb-ı edebdir; ve ubûdiyetin iktizâsı da budur. Ve mâdemki ilm-i temeyyüz mevcûddur, ne Mevlâ abd olur; ve ne de abd Mevlâ olur. Eğer bu ilim ile berâber îcâbât-ı merâtibe riâyet olunmazsa ilhâd ve zendeka olur. Beyit:

هر مرتبهٔ وجود حکمی دارد　　گر حفظ مراتب نکنی زندیقی

Tercüme: "Vücûdun her mertebesinin bir hükmü vardır. Eğer merâtibi hıfz etmezsen zındıksın."[268]

لمَّا دَلَّنَا على ذلك جَهْلُ أعيانٍ في الوجودِ بِمَا أتَى به عالِمٌ، فَقَدْ وَقَعَ التَّمْيِيزُ بينَ العَبِيدِ، فقد وَقَعَ التمييزُ بين الأربابِ، ولَوْ لَمْ يَقَعِ التمييزُ لِفُسِّرَ الاسْمُ الواحدُ الإلهِيُّ من جَمِيعِ وُجُوهِه بما يُفَسَّرُ به الآخَرُ، والمُعِزُّ لا يُفَسَّرُ بتفسيرِ المُذِلِّ إلى مثلِ ذلِك، لكِنَّه هو من وَجهِ الأحديَّةِ، كما تَقُولُ في كلِّ اسْمٍ إنَّه دَليلٌ على الذَّاتِ وعلى حقيقَتِه من حيثُ هو، فالمُسَمَّى واحِدٌ، فالمُعِزُّ

267 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, I, s. 361 (beyit: 1163).
268 Câmî, *Levâyıh*, s. 83; Yâkub Han Kaşgarî, *Tavzîhu'l-Beyân*, s. 103.

هـو المُـذِلُّ مـن حيـثُ المُسَـمَّى، والمُعِزُّ ليـسَ المُـذِلُّ مـن حيـثُ نَفْسُـه وحقيقَتُـه، فإنَّ المَفهُومَ مُختَلِفٌ في الفَهـمِ في كلِّ واحـدٍ منهُمـا.

Çünkü vücûdda ba'zı a'yânın, âlimin getirdiği şeye cehli, bizi bunun üzerine delâlet eyledi. İmdi abîd arasında temyîz vâki' oldu. Böyle olunca da erbâb arasında temyîz vâki' oldu. Eğer temyîz vâki' olmasa idi, elbette ism-i vâhid-i İlâhî, cemî'-i vücûhu ile, ism-i âharın tefsîr olunduğu şeyle tefsîr olunur idi. Hâlbuki Muizz, Müzill'in tefsîriyle tefsîr olunmaz. Emsâli de böyledir. Lâkin o, vech-i ahadiyyet i'tibâriyle odur. [7/31] Nitekim sen, her bir isim hakkında, "hüviyeti cihetinden o, zâta ve onun hakîkatine delîldir" dersin. Binâenaleyh müsemmâ birdir. Böyle olunca da Muizz, Müzill'in hüviyetidir. Muizz ise, kendi nefsi ve hakîkati cihetinden, Müzill değildir. Zîrâ fehimde, onlardan her birisi hakkındaki mefhûm muhteliftir.

Ya'ni vücûdda ba'zı eşhâsın, âlimin getirdiği şeye, ya'ni âlim-i billâhın zikrettiği "vahdet-i vücûd" mes'elesine câhil olması, bizi rubûbiyet ve ubûdiyet makāmlarının temeyyüzüne ve ayrılmasına delâlet etti. Çünkü ulemâ-i billâh Hz. Şeyh (r.a.)ın bâlâda îrâd buyurduğu beyitlerin mefhûmu üzere "vahdet-i vücûd"dan bahsettikde, gayr-ı ârif olanlar, adem-i temeyyüzü bilmedikleri cihetle, onu inkâr ederler. Binâenaleyh mürâât-ı edeb için, bu hâl bizi, makāmının temeyyüzüne delâlet eyledi; ve temeyyüz ile hükmettik. Bu i'tibâr ile abîd arasında temeyyüz vâki' oldu. Ya'ni ârifin ilmi ve câhilin cehli temeyyüzü iktizâ etti; ve binnetîce de erbâb; ya'ni esmâ, arasında temeyyüz vâki' oldu. Çünkü abîd, esmânın mezâhiridir; ve her bir abd, ancak Rabb-i hâssının kendisine verdiği şeyle zâhir olur; ve Rabb-i hâssının ona verdiği şey dahi, abdin ayn-ı sâbitesinin lisân-ı isti'dâd ile taleb eylediği şeydir. Binâenaleyh abîd Rabb-i hâslarının kendilerine verdiği şeyle temeyyüz ederler; ve abîd arasındaki temeyyüz "erbâb" arasındaki temeyyüzdür; ve erbâb ise yekdîğerinden havâss-ı zâtiyyeleriyle ayrılırlar.

İmdi bu ayrılış evvelen hazret-i esmâiyyede erbâb-ı hâssa arasında; ve sâniyen hazret-i şehâdette abîd arasında vâki' olunca, elbette abd ile Rab arasında da sâbit olur. [7/32] Eğer esmâ-i ilâhiyye arasında temeyyüz vâki'

olmasaydı, esmâ-i ilâhiyyeden her bir isim, cemî'-i vücûhdan diğer bir ismin tefsîr olunduğu şeyle tefsîr olunur idi. Hâlbuki Muizz ve Müzill isimlerinin husûsiyyât-ı zâtiyyeleri başka başka olduğundan, Muizz ismi her vech ile, Müzill ismi ile tefsîr olunmaz. Ve ne kadar esmâ-i mütekābile varsa hepsi de böyledir. Mâni', Mu'tî; ve Muhyî, Mümît; ve Hâfıd ve Râfi'; ve Dârr ve Nâfi' ilh... gibi. Velâkin ahadiyyet-i zâtiyyeye nazaran Muizz ismi Müzill ismidir; ve bu i'tibâra göre Muizz ismi Müzill ismi ile tefsîr olunur. Çünkü zât-ı ahadiyyette cümlesi müttehiddir. Orada zıd ve nidd yoktur. *Mesnevî*:

چون که بی‌رنگی اسیرِ رنگ شد　　موسیٰ با موسیٰ در جنگ شد
چون به بیرنگی رسی کان داشتی　　موسی و فرعون دارند آشتی

Tercüme ve îzâh: "Bî-renklik rengin esîri oldukda Mûsâ, Mûsâ ile cenkte oldu. Vaktâki bî-renkliğe vâsıl olasın ki, o sende var idi; Mûsâ ile Fir'avn'ın sulhü vardır."[269] Ya'ni bî-renk ve kesretten muarrâ olan zât-ı ahadiyyet kisve-i taayyüne büründükte Mûsâ ile Fir'avn'ın veyâhud Mûsâ (a.s.) ile bir adı Mûsâ olan Sâmirî'nin münâzaada olduğunu görürsün. Şurrâh ikinci Mûsâ'yı Fir'avn ma'nâsına almışlardır. Hâlbuki Sâmirî olmak münâsib olur. Nitekim ârifin biri buyurur:

فَمُوسَى الَّذي رَبَّاه جِبْرِيلَ كَافِرٌ　　وَمُوسَى الَّذِي رَبَّاه فِرْعَونَ مُرْسَلُ

Ya'ni "Cibrîl'in terbiye ettiği Mûsâ kâfir ve Fir'avn'ın terbiye ettiği Mûsâ da mürseldir" demek olur. Vaktâki teemmül ve tefekkür ve keşf-i sahîh ile renksizliğe vâsıl olasın ve âlem-i ıtlâkı mülâhaza edesin, Mûsâ ile Fir'avn arasında cenk olmayıp onların sulh ve dostluk içinde bulunduğunu ve o mertebede zıd olmadığını görürsün. Nitekim sen esmâ-i ilâhiyyeden [7/33] her bir isim hakkında: O isim, zâta ve hüviyyet-i mahsûsası hasebiyle kendi hakîkatine delîldir, dersin. İmdi kâffe-i esmânın müsemmâsı bir olduğundan, bu birlik i'tibâriyle Muizz ismi Müzill isminin hüviyetidir; ve yekdîğerinin "ayn"ıdır: Fakat kendi nefisleri ve hakîkatları i'tibâriyle başka başkadır. Çünkü birinin husûsiyyet-i zâtiyyesi izzet, diğerininki zillettir. İzzet ve zillet ise hükümde başka başka şeylerdir. Şu hâlde her bir isim için iki delâlet olmuş olur. Birisi zâta, diğeri o ismin nefsine ve hakîkatinedir.

269 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, II, s. 159-160 (beyit: 2505-2506).

Bu ikinci delâlete göre esmâ yekdîğerinden ayrılır. Ve bu i'tibâr ile ism-i Muizz ism-i Müzill'in "ayn"ı değildir. Zîrâ bunların mefhûmları fehimde muhteliftir. İşte zât, bu esmâdan her birinin husûsiyyet-i zâtiyyesine göre bir sıfat ile muttasıfen zâhir oldu. Ve sıfat-ı i'zâz ile zuhûr, sıfat-ı izlâl ile zuhûrun aynı değildir; yekdîğerine muhâliftir. *Mesnevî*:

اولا بشنو كه خلق مختلف　　مختلف جانند از يا تا الف

در حروفِ مختلف شور و شكيست　　گر چه از يك رو ز سر تا پا يكيست

Tercüme ve îzâh: Ey teşne-yi ma'rifet, âlem-i şehâdetteki tezâdın sebebini dinle! Şöyle ki; suver-i muhtelifenin canları olan esmâ, "yâ" harfinden "elif" harfine kadar hurûf nasıl muhtelif ise, öylece muhteliftir. İşte bu sebeble âlem-i şehâdette mevcûd, bilcümle suver ve hurûf-i muhtelifede dahi, şûr ve şek ve tezâd ve ihtilâf vardır. Maahâzâ mâhiyet i'tibâriyle o hurûfun her birisi baştan ayağa kadar müttehiddir.[270] [7/34]

Şiir:

فَلَا تَنْظُرْ إِلَى الحَقِّ　　وَتَعَرِّيهِ عَنِ الْخَلْقِ

Sen Hakk'ı halktan ârî kılar olduğun hâlde, Hak cânibine nazar etme!

Ya'ni sen Hakk'ı, ekvândan mücerred ve mezâhir-i halkıyyeden münezzeh bir mevcûd-i hâricî ve O'nu halktan ve O'nun sıfâtından ârî kılmak sûretiyle O'na nazar etme! Zîrâ O'nu ekvândan tecrîd ve tenzîh edecek olur isen, vücûd-ı Hak ile vücûd-ı halka birer had ta'yîn ederek, her birinin kendi haddini tecâvüz etmeyeceğine hükmetmiş olursun. Hâlbuki Hak Teâlâ hazretleri zâtıyla her şeyi ihâta etmiştir ve bî-haddir.

وَلَا تَنْظُرْ إِلَى الْخَلْقِ　　وَتَكْسُوهُ سِوَى الْحَقِّ

Ve sen halka Hakk'ın gayrını ilbâs eder olduğun hâlde, halk cânibine nazar etme!

Ya'ni sen halkı, Hak'tan mücerred ve min-külli'l-vücûh O'na mugāyir kılmak ve libâs-ı gayriyyet giydirmek sûretiyle ona nazar etme! Zîrâ Hak Teâlâ وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ (Hadîd, 57/4) [Nerede olur iseniz O sizinle berâberdir.] buyurur. Belki sen, kesret-i halkıyyede vahdet-i zâtiyyeyi ve

270 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, II, s. 283-284 (beyit: 2955-2956).

vahdet-i zâtiyyede dahi kesret-i halkıyyeyi görmek için halkta Hakk'a nazar eyle!

وَنَزِّهْهُ وَشَبِّهْهُ وَقُمْ فِي مَقْعَدِ الصِّدْقِ

Ve Hakk'ı tenzîh ve teşbîh et; ve mak'ad-ı sıdk makāmında kāim ol! [7/35]

Ya'ni sen Hakk'ı, makām-ı ahadiyyet hasebiyle halktan ve onda mevcûd olan şâibe-i kesret ve imkâniyet ve noksândan tenzîh et! Ve O'nu sem', basar ve irâde ve kudret gibi sıfât-ı kemâliyyenin kâffesiyle teşbîh eyle! Zîrâ sen tenzîh ile teşbîhi cem'edersen makām-ı sıdkta kāim olmuş olursun. Ve bu sûret kâmillerin âdetidir; ve ona "makām-ı cem'" derler; ve onda aslâ şâibe-i kizb yoktur.

وَكُنْ فِي الْجَمْعِ إِنْ شِئْتَ وَإِنْ شِئْتَ فَفِي الْفَرْقِ

Ve istersen makām-ı cem'de ol; ve istersen makām-ı farkta ol!

Ya'ni ey ârif sen, vaktâki vahdet-i hakîkiyye-i vücûdiyyeyi bildin ve maiyyet hükmü ile halkın bir vecihden Hak ve Hakk'ın bir vecihden halk olduğunu; ve makām-ı farkta halkın halk, ve Hakk'ın dahi Hak idiğini; ve makām-ı cem'-i mutlakta da halkın vücûdu olmaksızın her şeyin Hak olduğunu; ve makām-ı fark-ı mutlakta dahi Hakk'ın gayrı olarak kevnde her şeyin halk bulunduğunu anladın ve bu makāmlarda mütehakkık oldun. Bu sûrette ister makāmât-ı cem'de ve ister makāmât-ı farkta ol! Artık sana zarar vermez; ve sen muhlis-i muvahhidsin.

تَحُزْ بِالْكُلِّ إِنْ كُلٌّ تَبَدَّى قَصَبَ السَّبْقِ

Eğer sana her biri zâhir olursa, sen cümlesiyle kasab-ı sebkı hâiz ol!

Ya'ni cem' ve farktan, sana zâhir olan her bir makāmın yalnız birisine iktisâr etme! Zîrâ onlardan her birisine iktisâr, şer'ân mezmûmdur. Ve yalnız "cem'" zendeka; ve yalnız "fark" dahi şirktir. Onlardan birisi zâhir olunca, sen kasab-ı sebkı, ya'ni müsâbaka mızrağını hâiz ol! "Kasabu's-sebk" [7/36] burada zafer ve merâtib-i âliye ile fevz için istiâredir. Arablar, meydânın bir tarafına mızrak dikip atlarını koştururlar; evvel giden o mızrakları ahzedip, müsâbakayı kazanır; buna "kasabu's-sebkı hâiz oldu" derler. Hulâsası, ey

ârif, ihrâz-ı merâtibde müsâbaka mızraklarını hâiz ol! Vech-i Hak halka ve vech-i halk Hakk'a nikāb olmasın, demek olur.

فَلَا تَفْنَى وَلَا تَبْقَى وَلَا تُفْنِي وَلَا تُبْقِي

İmdi sen fânî olmazsın, bâkî de kalmazsın; ve sen, ifnâ etmezsin, ibkā da etmezsin.

Ya'ni sen "hakîkat" cihetiyle Hak olduğun için, asla fânî olmazsın; ve halkıyet cihetiyle de bâkî kalmazsın. Zîrâ senin bu taayyünün bir vücûd-ı izâfîden ibârettir ki, iki ân içinde bâkî değildir; ve dâimâ teceddüddedir. Vücûdunun her bir zerresi fenâ bulup, yerine misli gelir. Çocuk iken küçük olan cesedin gittikçe ziyâdeleşip büyür; ve zayıf iken şişman ve şişman iken zayıf olursun. Senin senliğin bu sûretle bu âlem-i şehâdette böylece zâhir olduğu gibi, mevtın-ı âhirette dahi yine böyle olacaktır. Zîrâ "hakîkat"in ve rûhun ebeden fânî olmaz. Ve kezâlik sen a'yân-ı vücûdiyyeyi dahi ifnâ etmezsin; çünkü onların mezâhir-i Hak olup Hakk'ın onlarda ezelen ve ebeden mütecellî ve zâhir olduğunu bilirsin. Ve onları ibkā dahi etmezsin; çünkü bu taayyünâtın, şems-i zâtın tecellîsi vaktinde buz gibi eriyip vücûd-ı izâfîlerinden üryân kalacaklarına vâkıfsın.

وَلَا يُلْقَى عَلَيْكَ الْوَحْيُ فِي غَيْرٍ وَلَا تُلْقِي

Ve senin üzerine vahy, gayr sûretinde ilkā olunmaz; ve sen de gayra ilkā etmezsin. [7/37]

Ya'ni ey ârif, sana hazret-i kudsten ve Cenâb-ı ilâhîden fâiz olan ilhâm, gayra ilkā olunmaz; çünkü senin vücûdun Hakk'ın gayrı değildir. Sen Rabb-i hâssın olan ism-i ilâhînin sûretisin; ve ism-i ilâhî ise, isim sâhibinin gayrı değildir. Bu sûrette fâiz olan ilhâm, ancak senden sana ilkā olunur. Ve kezâ cemî'-i ibâd dahi, ayrı ayrı birer ismin terbiyesi altındadır; ve bu isimlerin kâffesi, müsemmâ i'tibâriyle müttehiddir ve müsemmânın "ayn"ıdır. Binâenaleyh sen, senden sana fâiz olan ilhâmı, muhtelifü's-suver olan ibâda ilkā ettiğin vakit, yine ağyâra ilkā etmiş olmazsın. Zîrâ vücûdda ağyâr yoktur; bu, ârifin hâlidir. Gāfil ise Hakk'ın vücûdunu ve kendi vücûdunu ve sâir halkın vücûdunu yekdîğerinden ayrı görür. Beyit:

Ey dil bu yeter iki cihânda sana iz'ân
Birdir, bir iki olmağa yok, bilmiş ol, imkân
Hak söyleyicek sende, senin ortada nen var?
Âlemde senin "ben" dediğindir sana noksan.[271]

İmdi Hak Teâlâ hazretleri İsmâîl (a.s.) üzerine rızâ ve sıdk-ı va'd ile senâ etmiş olduğundan, Cenâb-ı Şeyh (r.a.) buraya kadar esrâr-ı rızâyı zikretti. Bundan sonra da esrâr-ı senânın beyân-ı hikmetine şürû' edip buyurur ki:

الثَّنَاءُ بِصِدقِ الوَعدِ لا بصِدقِ الوَعِيدِ، والحَضرَةُ الإلٰهِيَّةُ تَطْلُبُ الثَّنَاءَ المَحمُودَ بالذَّاتِ، فَيُثْنِي عليها بصِدقِ الوَعدِ لا بصِدقِ الوَعِيدِ بَلْ بِالتَّجَاوُزِ، ﴿فَلَا تَحْسَبَنَّ اللّٰهَ مُخْلِفَ وَعْدِهِ رُسُلَهُ﴾ لَمْ يَقُلْ ووَعِيدِه، بَلْ قال: ﴿وَنَتَجاوَزُ عَنْ سَيِّئَاتِهِمْ﴾، مَعَ أنَّه تَوَعَّدَ على ذلك.

Senâ sıdk-ı va'd iledir, sıdk-ı vaîd ile değildir; ve hazret-i ilâhiyye bizzât mahmûd olan senâyı taleb eder. Binâenaleyh onun üzerine sıdk-ı vaîd ile değil, sıdk-ı va'd ile, belki tecâvüz ile senâ olunur. Hak Teâlâ: فَلَا تَحْسَبَنَّ اللّٰهَ مُخْلِفَ وَعْدِهِ رُسُلَهُ (İbrâhîm, 14/47) [Ey habîbim! Sen zannetme ki, Allah Teâlâ resûllerine karşı va'dinde hulf edicidir.] dedi, "vaîdihî" demedi. Belki وَنَتَجاوَزُ عَنْ سَيِّئَاتِهِمْ (Ahkāf, 46/16) [Biz onların seyyiâtından geçeriz.] dedi. Maahâzâ bunun üzerine teva'ud etti. [7/38]

Senâ, aklen ve âdeten, ancak senâ olunan kimsenin hayrâtı mukābilinde olur; şürûr mukābilinde senâ olmaz. Binâenaleyh hayr ile va'dedip de bu va'dini incâz eden kimse, bununla medh ve senâ olunur. Fakat şer ile vaîd edip de bu vaîdini incâz eden kimse bu îâd ile senâ olunmaz; belki afvedip vaîdinden tecâvüz ettiği vakit senâ olunur. Ve hazret-i ilâhiyye ise, kevni için menba'-ı hayrât ve ma'den-i meserrâttır. Abîdini ademden vücûda çıkardığı ve onlara hulel-i kemâlâtı giydirip mezâhir-i esmâsı ve sıfâtı kıldığı cihetle, abîdinden bizzât senâ taleb eder. Şürûr ise, kevni için umûr-i izâfiyye olup, tabâyıa adem-i mülâyemetten ibârettir. Binâenaleyh şerrin şer oluşu zâta nisbetle değildir. Nitekim âyet-i kerîmede buyurulur: مَا أَصَابَكَ

271 Beyitler Dîvâne Mehmed Çelebi'ye (v. 936/1529) âittir. Bk. Sarı vd., *Sultan Dîvânî ve Afyonkarahisar'da Mevlevîlik*, s. 132

مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللّٰهِ وَمَا أَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ (Nisâ, 4/79) [Sana iyilikten bir şey isâbet ederse Allah'dandır; ve kötülükten bir şey isâbet ederse nefsindendir.] Belki zât-ı Hakk'a nisbeten hepsi hayırdır. Çünkü mezâhirde zâhir olan Hak'tır. Nitekim âyet-i kerîmede buyurulur: قُلْ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ (Nisâ, 4/78) [De ki, hepsi Allah Teâlâ indindendir.] Ya'ni, Allâh'a mensûb olan hasenât ile, senin nefsine muzâf olan seyyiâtın kâffesi Allah indinden sâdırdır. Zîrâ hadd-i zâtında hayırdır. Ve her ne kadar sana nisbeten şürûr ise de, esmâ-i ilâhiyye iktizâsından olduğu için hayırdır. Ve sıdk-ı va'd ile senâ olunduğuna delîl olarak Hak Teâlâ hazretleri فَلَا تَحْسَبَنَّ اللّٰهَ مُخْلِفَ وَعْدِهِ رُسُلَهُ (İbrâhîm, 14/47) ya'ni "Ey habîbim! Sen zannetme ki, Allah Teâlâ resûllerine karşı va'dinde hulf edicidir" buyurdu; ve vaîdinde değil, va'dinde hulf etmeyeceğini tasrîh eyledi; ve hattâ sıdk-ı vaîd şöyle dursun, Hak Teâlâ وَنَتَجاوَزُ عَنْ سَيِّئَاتِهِمْ (Ahkāf, 46/16) ya'ni "Biz onların seyyiâtından tecâvüz ederiz" buyurmakla usâta karşı afv ve tecâvüz ile muâmele eyleyeceğini va'detti. Hâlbuki her kim şu ve bu isyânı mürtekib olursa, ona şöyle ve böyle cezâ ederim diye, vaîd etmiş idi. Velhâsıl vaîd, abdin seyyiâtına mukābil olup, bizzât mahmûd olmadığından, hazret-i ilâhiyye üzerine sıdk-ı vaîd ile senâ olunmaz. [7/39]

فَأَثْنَى على إسماعيلَ بأنَّه كان صَادِقَ الوَعدِ، وقَدْ زَالَ الإمكانُ في حقِّ الحَقِّ لِمَا فيه مِن طَلَبِ المُرَجَّحِ.

Böyle olunca, Hak İsmâîl (a.s.)ı sâdıku'l-va'd olmasıyla senâ eyledi. Ve imkânda olan taleb-i müreccahtan dolayı Hak hakkında vaîdin tahakkuku imkânı zâil oldu.

Ya'ni Hak, mâdemki İsmâîl (a.s.)ı إِنَّهُ كَانَ صَادِقَ الْوَعْدِ وَكَانَ رَسُولًا نَبِيًّا (Meryem, 19/54) [Şübhe yok ki, o va'dinde sâdık idi ve bir resûl, bir nebî idi.] âyet-i kerîmesinde sâdıku'l-va'd olmasıyla medhetti; ve bundan, sıdk-ı va'd üzerine senâ olunduğu anlaşıldı; ve Hak ise kullarına a'mâl-i hasenelerine mukābil mükâfat edeceğini va'd ve a'mâl-i seyyielerine mukābil dahi cezâ edeceğini vaîd etmekle berâber, seyyiâttan tecâvüz ve afv ile muâmele buyuracağını da va'detti; ve إِنَّ اللّٰهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا (Zümer, 39/53) [Muhakkak Allah Teâlâ bütün günâhları mağfiret eder.] ve إِنَّ اللّٰهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ

بِـهِ وَيَغْفِـرُ مَـا دُونَ ذَلِـكَ (Nisâ, 4/48) [Şübhe yok ki Allah Teâlâ, zât-ı ulûhiyyetine şerîk ittihâz edilmesini mağfiret etmez. Onun dûnunda olanı da dilediği kimse için mağfiret eder.] buyurdu; şu hâlde mûcib-i senâ olan incâz-ı va'd ciheti müreccah bulundu; ve vaîdin imkân-ı tahakkuku zâil oldu. Ya'ni iki sûret mümkin idi: Biri mükâfât, diğeri mücâzât. Va'd-i mükâfâtın incâzı mûcib-i senâ olup ve vaîd-i mücâzâtın incâzı, mûcib-i senâ değil idi. Çünkü Hak uhûd-ı sâbıkasını incâz ettiği için, İsmâîl (a.s.)ı sıdk-ı va'd ile senâ buyurdu. Binâenaleyh imkânda olan müreccah cihet incâz-ı va'd olduğundan, Hak hakkında vaîdin tahakkuku imkânı zâil oldu, gitti. Velhâsıl sıdk-ı vaîd ile senâ olunmaz; ya'ni "Hamd ü senâ olsun o Allâh'a ki, kullarına envâ'-ı mücâzât ve ukūbât ile vaîd edip, bu vaîdini dahi incâz eyler" demek câiz değildir. Çünkü vaîdin sıdkı mümkin değildir.

Şiir:

فَلَمْ يَبْقَ إِلَّا صَادِقُ الْوَعْدِ وَحْدَهُ وَمَا لِوَعِيدِ الْحَقِّ عَيْنٌ تُعَايَنُ

İmdi yalnız sâdıku'l-va'din gayrı bâkî kalmadı. Ve Hakk'ın vaîdi için muâyene olunur bir "ayn" yoktur.

Ya'ni Hak hakkında, vaîdin imkân-ı tahakkuku zâil olduğundan, yalnız sâdıku'l-va'd kaldı; [7/40] sâdıku'l-vaîd kalmadı. Zîrâ tecâvüz ile va'din sıdkı vâcibdir; ve vaîdin tenfîzi ise وَمَا نُرْسِلُ بِالْآيَاتِ إِلَّا تَخْوِيفًا (İsrâ, 17/59) [Hâlbuki biz âyetleri ancak tahvîf için göndeririz.] âyet-i kerîmesi mûcibince mümkin değildir. Ve enbiyâ-yı zîşân hazarâtının âyât-ı vaîd ile irsâlleri ancak ibâdı tahvîf ve tehdîd içindir; ve bu tahvîf dahi bi'l-ittikā cemâl-i bâkemâl-i Hakk'a hicâb olan nefislerinin enâniyetinden kurtulmaları içindir. Ve Hakk'ın vaîdine mahsûs olmak üzere muâyene olunur bir "ayn" yoktur. Çünkü vaîd âsîler hakkında afv ve mağfiret ile, kâfirler ve münâfıklar hakkında da, azâblarının mizâclarına münâsib olan naîme inkılâbı ile zâil olur. Nitekim Cenâb-ı Şeyh (r.a.) buyurur:

وَإِنْ دَخَلُوا دَارَ الشَّقَاءِ فَإِنَّهُمْ عَلَى لَذَّةٍ فِيهَا نَعِيمٌ مُبَايِنُ

Ve gerçi dâr-ı şekāya dâhil olurlar ise de, onlar o dâr-ı şekāda bir lezzet üzerinedirler; o da naîm-i mübâyindir.

Ya'ni haklarında âyât-ı vaîd vârid olan tâife, cehennem dediğimiz dâr-ı

şekāya girdiklerinde, orada ehl-i cennetin naîmine mübâyin olarak hâsıl olan bir naîmin lezzeti ile mütelezziz olurlar. Zîrâ ehl-i cennet nüfûs-i tayyibe olduklarından tayyibât ile; ve ehl-i cehennem nüfûs-i habîse olduklarından, necâset böceği nasıl ki gül kokusundan muazzeb ve kāzûrât ile mütelezziz olursa, onlar da habîsât ile tena'um ve telezzüz ederler. Bu beyt, âtîdeki beytin ibtidâsındaki "naîm-i cinânu'l-huld" ile tamam olur.

نَعِيمُ جِنَانِ الْخُلْدِ فَالْأَمْرُ وَاحِدٌ وَبَيْنَهُمَا عِنْدَ التَّجَلِّي تَبَايُنُ

Cinân-ı huldün naîmine, hâlbuki emr vâhiddir ve aralarında tecellî indinde mübâyenet vardır.

Ya'ni dâr-ı şekāya dâhil olanlar orada cinân-ı huldün naîmine mübâyin bir naîmden lezzet üzerinedirler. [7/41] Hâlbuki gerek ehl-i cennetin ve gerek ehl-i cehennemin tecellîsi emr-i vâhid olduğu gibi, emr-i iltizâz ve tena'umları dahi birdir. Şu kadar var ki, her birinin tecellîsi isti'dâdlarına; ve lezzet ve tena'umları da mizâclarına göredir. Ya'ni tecellî birdir, fakat isti'dâdlar muhteliftir; ve lezzet dahi hadd-i zâtında emr-i vâhiddir, fakat mizâca göre tenevvü' eder. Beyit:

Halkın isti'dâdına vâbestedir âsâr-ı feyz
Ebr-i nîsandan sadef dürdâne, ef'î semm kapar[272]

Meselâ bir toprakta biten ve bir su ile iskā olunan kamış iki nevi' üzere zâhir olur. Birinin içi boş, âdî kamıştır; ve diğeri şeker kamışıdır. Bu zuhûr isti'dâdlarının iktizâsıdır; yoksa tecellîleri emr-i vâhiddir. Ve kezâ kimi insanın zevki mudârebe ve müşâtemededir; ve kiminin zevki ise, halka nevâzişle mülâtafadadır. Fakat zevkiyet i'tibâriyle ikisi de birdir. Ancak her birinin mizâcına münâsib olan bunlardır.

يُسَمَّى عَذَابًا مِنْ عُذُوبَةِ طَعْمِهِ وَذَاكَ لَهُ كَالْقِشْرِ وَالْقِشْرُ صَائِنُ

Uzûbet ta'mından nâşî "azâb" tesmiye olunur; ve bu lafz-ı azâb, azâba kışr gibidir; ve kışır hıfzedicidir.

Ya'ni ehl-i cehenneme mahsûs olan bu naîme, ta'mında tatlılık olduğu için "azâb" denilmiştir. Zîrâ azâb, aslında "azb"den me'hûzdür; ve "azb" lugatta "tatlı ve şîrin" ma'nâsına gelir. Nitekim "mâ-i azb" ve "lisânu az-

272 Mehmed Emin Belîğ (v. 1174/1761), *Dîvân-ı Belîğ*, s. 57.

bi'l-beyânı Arabî" derler ki, "tatlı su" ve "beyânı şîrîn olan lisân-ı Arabî" [7/42] demek olur. Binâenaleyh dâr-ı cehennemde küffâr hakkındaki azâb, hem "elem" ma'nâsını mutazammın olan azâb-ı ıstılâhîyi ve hem de "lezzet" ma'nâsına gelen azâb-ı lugavîyi câmi' olur. Ve bu "azâb" lafzı, onda mündemic olan "lezzet" ma'nâsı için kışır ve kabuk gibidir; ve kabuk içi muhâfaza eder. Ve bu sebeble hakāyık-ı eşyâyı idrâkten mahcûb olan gāfillerden o ma'nâ mahfûz kalır. Veyâhud ehl-i cennetin naîmi ehl-i cehennemin naîmine nisbetle iç ve kabuk gibidir. Bunlar iç ile, onlar kabuk ile tena'um ederler. Nitekim bu âlemde dahi emsâli çoktur. Biz insanlar karpuzu ve kavunu yiyip tena'um ederiz; kabuklarını da hayvanlara atarız; onlar dahi bununla tena'um ederler. Hattâ hayvânâta içi verilse kabuk gibi makbûl gelmez. Nitekim "Eşek hoşaftan ne anlar" darb-ı mesel-i âmiyânesi bu hakîkati pek açık bir sûrette tebyîn eder. Çünkü her ikisinin mizâclarına münâsib olan naîm bunlardır.

İmdi ehl-i sünnet'in mezhebi üzere ehl-i cehennemden azâb-ı ıstılâhî ebeden zâil olmaz; ve o azâb kāim oldukça da azâb-ı lugavî kāim bulunur. Şu kadar ki Müntakim onlardan intikām aldıktan sonra: سَبَقَتْ رَحْمَتِي عَلَى غَضَبِي [Rahmetim gazabımı geçmiştir.] mûcibince azâb-ı ıstılâhî bâkî iken müteellim olmazlar; ve bilakis mütelezziz olurlar. Zîrâ onlar hakkındaki rahmet, rahmet-i Rahmân'dır; ve "rahmet-i Rahmân" ise azâb ile mümtezicdir. Ve bu rahmet âmmeye şâmildir. Nitekim dünyâda Hak, mü'minlere ve kâfirlere, bu rahmetle mütecellîdir; onun için bu âlemin ezvâkı hep elemle mümtezicdir. Fakat ehl-i cennet hakkındaki rahmet, "rahmet-i Rahîm"den olduğu için, onların naîmi naîm-i hâlistir; ve bu rahmet âmmeye şâmil değildir; belki rahmet-i hâssadır.

Ey sâhib-i firâset olan mü'min! Bu mizâcların ashâbını sen bu âlemde de anlayabilirsin. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: وَلَتَعْرِفَنَّهُمْ فِي لَحْنِ الْقَوْلِ (Muhammed, 47/30) ya'ni "Yâ habîbim sen münâfıkîni üslûb-i kelâmlarından ve kelâmlarının lahninden bilirsin." [7/43] *Mesnevî*:

گفت یزدان مر نبی را در مساق — یك نشانی سهلتر ز اهل نفاق
گر منافق زفت باشد نغز و هول — واشناسی مر و را در لحن و قول
چون سفالین کوزها را می‌خری — امتحانی میکنی ای مشتری

می‌زنی دستی بر آن کوزه چرا　　تا شناسی از طنین اشکسته را
بانگِ اشکسته دیگرگون می‌بود　　بانگِ چاووشست پیشش میرود
بانگ می‌آید که تعریفش کند　　همچو مصدر فعل تصریفش کند

Tercüme ve îzâh: Hz.Yezdân Nebiyy-i zîşâna mahall-i sevk-i kelâmda, ehl-i nifâktan pek kolay bir nişân beyân buyurdu. Şöyle ki: Eğer münâfık, sûrette mücessem ve latîf ve bülend olsa da, sen onu elbette lahn-i kavilde anlar ve onun üslûb-ı kelâmından nasıl bir adam olduğunu tanırsın. Sen topraktan ma'mûl bardağı satın aldığın vakit, ey müşteri, onu tecrübe edersin. O bardağın üzerine bir el vurursun, niçin? Çatlak mıdır, değil midir anlamak için. Zîrâ çatlak olan bardağın sesi başka türlü olur. Sadâ, onun önde giden çavuşun sadâsıdır. Ya'ni bu sadâ pâdişâhın teşrîfini ihbâren önde giden nakîbin sadâsına benzer. Zîrâ müşteri çanak çömlek nev'inden mübâyaa edeceği şeye evvelen, tın tın [diye] eliyle vurur. Ve o sadâ, önde giden çavuşun sadâsı gibidir. İşte bunun gibi bâtını fâsid olan kimseden dahi sadâ gelir ki, o kimseyi ta'rîf eder. Bu hâl, kendisini fiil tasrîf eden masdara benzer; ya'ni sadâ fiil menzilesindedir. Fiil masdarı nasıl ki mâzî, muzâri', fâil, mef'ûl vesâire sîgalarla tasrîf ederse, sadâ dahi çatlakla çatlak olmayanı öylece tasrîf eder. Ve ilm-i sarfda mukarrerdir ki, eğer fiil, "kāim" ism-i fâili gibi, muallel olursa onun masdarını dahi "kıyâmen" (قِيَامًا) sûretinde ta'lîl ederler. Ve eğer fiil muallel değilse, masdarda dahi ta'lîl vâki' olmaz. "Kāveme ve kıvâmen" (قَاوَمَ وَقِوَامًا) gibi. Binâenaleyh fiilin masdarını tasrîf ettiği zâhir olur.[273]

وَاللّٰهُ يَدْعُوا إِلَى دَارِ السَّلَامِ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيم

[Allah Teâlâ selâmet yurduna dâvet eder ve dilediğini sırât-ı müstakîme hidâyet buyurur. (Yûnus, 10/25)]

İbtidâ: 13 Mart 1332, Cümâde'l-ûlâ 1334
[26 Mart 1916], Pazar sabâhı

İntihâ: 14 Cümâde'l-âhire 1334 ve 4 Nisan 1332
[17 Nisan 1916], Pazartesi gecesi, saat 3.30

273 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, V, s. 219-221 (beyit: 792-797).

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

VIII

فَصٌّ حِكْمَةٍ رُوحِيَّةٍ فِي كَلِمَةٍ يَعْقُوبِيَّةٍ

BU FAS KELİME-İ YA'KŪBİYYE'DE MÜNDEMİC OLAN HİKMET-İ RÛHİYYE BEYÂNINDADIR

Bu "hikmet-i rûhiyye"nin Kelime-i Ya'kūbiyye'ye tahsîsinde iki vecih câizdir. Birincisi budur ki; Ya'kūb (a.s.)ın [oğullarına vasiyetini bildiren] إِنَّ اللّٰهَ اصْطَفَى لَكُمُ الدِّينَ فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ (Bakara, 2/132) [Muhakkak Allah sizin için "dîn" ıstıfâ ve intihâb eyledi. İmdi siz müslimîn olduğunuz hâlde ölünüz!] âyet-i kerîmesine nazaran, "rûhiyye", "râ"nın zammı iledir. Binâenaleyh Kelime-i Ya'kūbiyye, "hikmet-i dîniyye-i rûhiyye" ile telkîb olundu. Ve "rûh" ile "dîn" arasında tedbîr bulunduğu için bu fassın esâsını "dîn"e ve ahkâmına dâir olan hakāyık teşkîl eyledi. Zîrâ âlem-i şehâdetteki neş'et-i insâniyye ile ba'de'l-ba's olan neş'et-i insâniyye, "rûh" ile "dîn"in tedbîrini müştemildir.

"Rûh"un tedbîri iki kısım üzerinedir. Biri "tedbîr-i aklî"dir ki, ahlâk-ı ilâhiyye ile tahalluku ve sıfât-ı ilâhiyye ile ittisâfı ve sâir kemâlât-ı rabbâniyye ile istikmâli iktizâ eder. Diğeri, rûhun bedeni tedbîr etmesi ve mesâlihine nazar-ı ilmiyyesidir; ve bu tedbîr dahi tedbîr-i rûhî ve tabiîyi câmi'dir. Zîrâ onun bu tedbîrinden bedenin vech-i aslah üzere bekāsı ümîd olunur.

"Dîn"in tedbîri dahi iki vecih üzeredir: Bir vechi, "siyâset"tir ki, nizâm-ı âlem onunla muhâfaza olunur. Diğer vechi, nefsi hırâsettir ki, emr-i maâda ve avâkıb-i umûra onunla nazar olunur. [8/2] İmdi neş'et-i insâniyyede "dîn" ile "rûh"un tedbîrde münâsebeti olduğuna göre dîn, rûh mesâbesinde bulunduğundan Kelime-i Ya'kūbiyye dîni ve ahkâmını mutazammın olan "hikmet-i rûhiyye" ile tavsîf olundu. Zîrâ Ya'kūb (a.s.) üzerine emr-i dîn gālib olup, dîni evlâdına tavsiye etmişti.

"Hikmet-i rûhiyye"nin Kelime-i Ya'kūbiyye'ye tahsîsindeki ikinci veche

gelince: Ya'kūb (a.s.)ın lisânından beyân buyurulan وَلَا تَيْئَسُوا مِنْ رَوْحِ اللّٰهِ إِنَّهُ لَا يَيْئَسُ مِنْ رَوْحِ اللّٰهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ (Yûsuf, 12/87) [Ve Allâh'ın rahmet ve râhatından me'yûs olmayın; zîrâ Allâh'ın revhından me'yûs olan ancak kâfirlerdir.] âyet-i kerîmesine nazaran "revhıyye", "râ"nın fethi ile olur. Her nebînin hikmetinde, Kur'ân-ı Kerîm'de onun hakkında vârid olan şey zikrolunduğu cihetle, bu ma'nâ mülâhazasıyla bu vecih dahi câizdir. Mülâhaza-i ma'nâdaki tafsîl ve îzâh budur ki: Bu hikmette "dîn"in "inkıyâd" olduğu beyân buyuruluyor. "İnkıyâd" ile râhat-ı hakîkiyye hâsıl ve revh-ı dâim nâzil olur. Zîrâ herkes evâmir-i Hakk'a münkād olup nevâhîden müctenib olsa ve kendisini Allah Teâlâ hazretlerine teslîm etse, derece-i ulyâ ve râhat-ı kusvâya nâil olur. Nitekim âyet-i kerîmede وَأَنِيبُوا إِلَى رَبِّكُمْ وَأَسْلِمُوا لَهُ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ الْعَذَابُ (Zümer, 39/54) ya'ni "Size azâbın vürûdundan evvel Rabb'inize rücû ediniz ve ona inkıyâd ediniz!" buyuruluyor. Demek ki, kişi Rabb'ine rücû' edip O'na münkād olmazsa, azâb nüzûlü bu adem-i inkıyâdın netîce-i tabîiyyesidir. Azâb ise revh ve râhatın zıddı olan elem ve ıztırâbı tevlîd eder. İşte bu i'tibâra göre de, bu hikmet, feth-i "râ" ile olmak üzere, "hikmet-i revhıyye" vasfı ile tavsîf kılındı. [8/3]

***

الدِّينُ دِينَانِ، دِينٌ عِنْدَ اللّٰهِ تعالى، ودِينٌ عندَ مَنْ عَرَّفَه الحقُّ تعالى ومَنْ عَرَّفَه مَنْ عَرَّفَه الحقُّ، ودِينٌ عند الخَلْقِ، وقَدِ اعْتَبَرَه اللّٰهُ.

Dîn ikidir: Birisi Allâh'ın indinde; ve Hakk'ın bildirdiği kimsenin indinde; ve Hakk'ın bildirdiği kimsenin bildirdiği kimse indinde olan dindir. Diğeri inde'l-halk olan dindir; ve Allah Teâlâ onu mu'teber kıldı.

"Dîn" lugatta, "inkıyâd" ve "cezâ" ve "âdet" ma'nâlarınadır. Bu üç ma'nânın "şer'"e nakli câizdir. Zîrâ insân ahkâm-ı ilâhiyyeye bâtınen ve zâhiren inkıyâd etmez ve evâmir-i ilâhiyyeyi ityânı ve nevâhîden ictinâbı i'tiyâd eylemezse, onun bu hâline cezâ terettüb eder. Aksi dahi böyledir. İmdi âyet-i kerîmede إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللّٰهِ الْإِسْلَامُ (Âl-i İmrân, 3/19) [Muhakkak Allâh'ın indinde dîn, İslâm'dır.] buyurulduğu cihetle bilcümle enbiyâ-yı

izâma Hakk'ın bildirdiği ve onların kendi ümmetlerine bildirdikleri dîn, "dîn-i islâm"dır. Bu da Allâh'ın indinde olan dîndir. Ve "islâm" inkıyâddan ibârettir. Ma'lûmdur ki, abdin vücûdunda iki i'tibâr vardır:

Birisi "bâtın"ıdır ki o, onun fikridir. Nitekim *Mesnevî-i Şerîf* 'de buyurulur:

ای برادر تو همان اندیشهٔ ما بقی تو استخوان و ریشهٔ

Tercüme: "Ey birâder, sen ancak bir düşüncesin. Mâ-bekān kemik ve elyâftır."[274]

Diğeri "zâhir"idir ki, o da onun sûret-i kesîfesi ve a'zâsı ve cevârihidir.

Abdin "bâtın"ı ile "inkıyâd"ı, Hakk'ın gönderdiği peygamberleri ve onların haberlerini aslâ tevakkuf ve şübhe etmeksizin tasdîk ile îmân etmesidir. Ve "zâhir"i ile "inkıyâd"ı, Allah Teâlâ hazretlerinin lisân-ı Resûl ile Kitâb'ında îfâsını emrettiği şeyleri a'zâ ve cevârihi ile fiile getirmesidir. Meselâ abd, Hakk'ın emrettiği savm ve salât ve hac ve zekât gibi evâmiri îfâ eylerse zâhiren inkıyâddadır. Abd, [8/4] bâtını ve zâhiri ile münkād olmadıkça inkıyâd ve itâatı kâmil olmaz.

"İnde'l-halk" olup Hakk'ın mu'teber addeylediği "dîn" dahi iki nevi' üzerinedir: Birisi fetret zamânında akıllarına olan tecellî-i hâs sebebiyle, vücûd-ı vâhid-i Hakk'ı idrâk eden ukalâ ve hükemâ taraflarından vaz'ına lüzûm görülen kavânîn-i mahmûdedir. Eflâtun ve Sokrat gibi hükemânın tezkiye-i nefs için kendi milletlerine irâe ettikleri tarîk gibi. Diğeri, enbiyâ (a.s.)ın getirdikleri şerâyie münkād olmakla berâber, tezkiye-i nefs için bu şerâyie mugāyir olmayarak, kümmel-i mü'minîn tarafından vaz'edilen tarîk-i mücâhede ve riyâzât gibi umûr-i şâkkadır. Mutasavvife-i kirâm hazarâtının ahkâm-ı şer'iyye üzerine zâid, fakat maksad-ı şerîata muvâfık olarak vaz'ettikleri âdâb ve usûl gibi. Şerîat-ı Muhammediyye'nin vaz'ından mukaddem, ulemâ-i Îseviyye tarafından mevzû' ruhbâniyet de bu zümredendir. Ukalâ ve hükemâ tarafından vaz'olunan kavânîn-i mahmûdenin ind-i Hak'ta mu'teber olması, ancak vakt-i fetrete mahsustur. Yeni bir şerîat ile bir peygamber geldiği vakit, hükmü mensûh olup, ind-i Hak'ta kadr ve kıymeti kalmaz.

274 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, III, s. 93 (beyit: 275).

فالدِّينُ الَّذي عندَ اللّٰهِ هو الَّذي اصْطَفَاه اللّٰهُ وأعطَاه الرُّتبَةَ العَلِيَّةَ على دِينِ الخَلقِ، فقال تعالى: ﴿وَوَصَّى بِهَا إِبْرَاهِيمُ بَنِيهِ وَيَعْقُوبُ يَا بَنِيَّ إِنَّ اللّٰهَ اصْطَفَى لَكُمُ الدِّينَ فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ﴾ أي مُنْقَادُونَ إِلَيْهِ.

İmdi "indallah" olan dîn, Allâh'ın ıstıfâ ve intihâb ederek dîn-i halk üzere rütbe-i aliyye i'tâ eylediği dîndir. Binâenaleyh Hak Teâlâ buyurdu ki: "İbrâhîm ve Ya'kūb, oğullarına vasiyet eyledi ki: Ey oğullarım! Muhakkak Allah sizin için "dîn" ıstıfâ ve intihâb eyledi. İmdi siz müslimîn, ya'ni ona münkādûn olduğunuz hâlde ölünüz!" (Bakara, 2/132)

Ya'ni "indallah olan dîn"in mertebesi, ukalâ ve hükemâ tarafından mevzû' olan dînin mertebesinden âlîdir. Zîrâ bu dîni, Hak intihâb eyledi. Bu sebeble İbrâhîm ve Ya'kūb (aleyhime's-selâm) oğullarına vasiyet eyledi ki: [8/5] "Ey oğullarım! Allah Teâlâ sizin için "dîn" intihâb etti. Artık halkın vaz'ettiği ahkâm ve kavâidin hükmü kalmadı. Onlara tebaiyetten vazgeçiniz de, siz ancak müslimlerden, ya'ni zâhiren ve bâtınen bu dîne münkād olanlardan olduğunuz hâlde ölünüz!" (Bakara, 2/132).

وجَاءَ الدِّينُ بِالأَلِفِ واللَّامِ لِلتَّعرِيفِ والعَهْدِ، فهو دينٌ مَعْلُومٌ وَمَعْرُوفٌ، وهو قولُه تعالى: ﴿إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللّٰهِ الْإِسْلَامُ﴾، وهو الانْقِيَادُ، فالدِّينُ عِبَارَةٌ عَنِ انْقِيَادِكَ، والدِّينُ من عند اللّٰهِ هو الشَّرعُ الَّذي انْقَدْتَ أَنْتَ إليه، فالدِّينُ الانْقِيَادُ، والنَّامُوسُ هو الشَّرْعُ الَّذي شَرَعَه اللّٰهُ تعالى، فَمَنِ اتَّصَفَ بالانْقِيَادِ لِما شَرَعَه اللّٰهُ له فَذَلِكَ الَّذي قَامَ بالدِّينِ وأقَامَه، أي أنْشَأَه كما يُقِيمُ الصَّلَاةَ، فالعَبْدُ هو المُنْشِئُ لِلدِّينِ، والحَقُّ هو الوَاضِعُ لِلأَحْكَامِ، فَالانْقِيَادُ عَيْنُ فِعْلِك، فالدِّينُ مِن فِعْلِكَ، فما سَعِدْتَ إلا بِمَا كان مِنْكَ، فَكَمَا أَثْبَتَ السَّعَادَةَ لَكَ ما كان فِعْلَكَ كَذَلِكَ ما أَثْبَتَ الأَسْمَاءَ الإِلٰهِيَّةَ إِلَّا أفعَالُه، وهي أنت وهي المُحْدَثَاتُ، فَبِآثَارِه سُمِّيَ إِلٰهًا وبِآثَارِكَ سُمِّيْتَ سَعِيدًا، فأنْزَلَكَ اللّٰهُ تعالى مَنْزِلَتَه إذا أَقَمْتَ الدِّينَ وانْقَدْتَ إلى ما شَرَعَه لَكَ.

Ve "dîn" ta'rîf ve ahd için, "elif ve lâm" ile geldi. Binâenaleyh o, ma'lûm ve ma'rûf olan dîndir; ve o, Hak Teâlâ'nın إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللّٰهِ الْإِسْلَامُ (Âl-i

İmrân, 3/19), ya'ni "Muhakkak indallah olan dîn, islâmdır" kavlidir. O da inkıyâddır. Böyle olunca "dîn", senin inkıyâdından ibârettir. Ve "min-indillâh olan dîn", senin ona inkıyâd eylediğin şer'dir; imdi "dîn", inkıyâddır. Ve "nâmûs", Allah Teâlâ'nın şer' eylediği şer'dir. Binâenaleyh Allah Teâlâ'nın, kendisi için şer'ettiği şeye inkıyâd ile muttasıf olan kimse "dîn" ile kāim olan ve onu ikāme eyleyen, ya'ni onu inşâ eden kimse oldu. Nitekim namazı ikāme eder. Böyle olunca abd, "dîn"i münşîdir. Hak ise, ahkâm-ı şer'iyyeyi vâzı'dır. Şu hâlde "inkıyâd" senin fiilinin "ayn"ıdır. Demek ki [8/6] "dîn" senin fiilindendir. Binâenaleyh sen, ancak senden olan şeyle mes'ûd oldun. İmdi senin saâdetini, nasıl ki senin fiilin olan şey isbât etti ise, esmâ-i ilâhiyyeyi de ancak Allâh'ın ef'âli isbât eyledi; ve o, sensin; o da muhdesâttır. Böyle olunca O, âsârı ile "İlâh" tesmiye olundu; ve sen de âsârın ile "saîd" tesmiye olundun. İmdi sen "dîn"i ikāme ve Allâh'ın sana şer'ettiği şeye inkıyâd eylediğin vakit, Allah Teâlâ seni, kendi nefsi menzilesine inzâl eyledi.

Ya'ni إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ (Âl-i İmrân, 3/19) âyet-i kerîmesindeki "dîn" lafzı, ta'rîf ve ahd için olan "elif ve lâm" ile geldi. Harf-i ta'rîfsiz nekre olarak gelmedi. Ve "dîn", indallah "islâm" olduğuna ve "islâm" ise, "inkıyâd" ma'nâsına geldiğine göre, "dîn" senin inkıyâdından ibâret olur. İmdi "dîn", abd tarafından inkıyâd, ve "nâmûs", ya'ni kānûn, Allah Teâlâ'nın vaz'eylediği "şerîat"tır. Binâenaleyh Allah Teâlâ'nın ibâdına mahsûs olarak vaz'ettiği kānûna inkıyâd ile muttasıf olan kimse, dîn ile kāim olan ve dîni ikāme eyleyen, ya'ni dîni inşâ eden kimse olur. Nitekim Hak Teâlâ namazı vaz'etti; ve namaz abdin a'zâ ve cevârihi ile ikāme olunur. Abd vücûd-ı muayyen-i kesîfi ile namazı ikāme edince, dîni inşâ etmiş olur; ve Hak ise ahkâm-ı şer'iyyeyi vaz'etmiş olur. Şu hâlde "inkıyâd", senin fiilinin "ayn"ıdır. Çünkü namaz ancak senin fiilindir; ve sen bu fiilin ile dîni inşâ ettin; ve dîn, inkıyâddır. Binâenaleyh senin fiilin inkıyâdın "ayn"ıdır. Demek ki dîn, senin fiilinden husûle geldi. Böyle olunca sen, ancak senden sudûr eden fiil sebebiyle mes'ûd oldun. Çünkü saâdet, senin sıfatındır; ve senin sıfatın ancak senin fiilinden [8/7] hâsıl olur. Binâenaleyh senin saâdetin yine senin fiilindendir. Zîrâ her bir fiil-i ihtiyârî mutlakā fâilin nefsinde bir eser vücûda getirir. Sen Hakk'ın emirlerine "inkıyâd" edince O'na itâat et-

miş olursun; ve sen O'na itâat edince, O da sana itâat eder; ve senin kemâlini sana verir. Nitekim hadîs-i kudsîde buyurur: أَنَـا جَلِيـسُ مَـنْ ذَكَرَنِـي وَأَنِيـسُ مَـنْ شَـكَرَنِي وَمُطِيـعُ مَـنْ أَطَاعَنِـي ya'ni "Beni zikredenin celîsi ve şükredenin enîsiyim; ve Bana itâat edene mutî'im."[275] İmdi senin saâdetini, nasıl ki senin fiilin olan şey isbât etti ise, esmâ-i ilâhiyyeyi dahi, ancak Allâh'ın ef'âli isbât eyledi. Ve o ef'âl, sensin; ve O'nun ef'âli muhdesâttır. Velhâsıl Allah Teâlâ âsârı ile "İlâh" tesmiye olundu; ve sen de âsârın ile "saîd" tesmiye olundun.

Ma'lûm olsun ki, vücûdda birisi "bâtın", diğeri "zâhir" olmak üzere iki i'tibâr vardır. Vücûdun bâtını "müessir" ve zâhiri "müesserün-fîh"dir. Ve vücûdun bâtınında bî-nihâye şuûnât, ya'ni sıfât mündemicdir. Umûr-i ma'neviyye ve ma'kūleden ibâret olarak bâtın-ı vücûdda muhtefî olan bu şuûnâta, zâhir-i vücûdda "ef'âl" tesmiye olunur. Ve ef'âl, "müesserün-fîh" olan vücûdun zâhirinde ba'dehû zuhûr ettiği için, bittabi' hâdistir. Binâenaleyh bu ef'âl, muhdesâttır. Ve sâhib-i vücûdun âsâr ve ef'âli, zâhir olmadıkça, onun bir isim ile tesmiyesi mümkin değildir. İmdi bu gördüğümüz a'yân-ı vücûdiyyeden her biri, zât-ı latîf-i Hakk'ın şuûnâtından birer şe'nin mazharıdır; ve her bir şe'nin kemâli fiilen bir mazharda zâhir olduğu vakit, Allah Teâlâ o isim ile müsemmâ olur. İşte bu hakîkate [8/8] binâen senin bu vücûd-ı kesîf-i müteayyinin Allâh'ın fiilidir. Ve O'nun fiili olan bu vücûdun, muhdesâttandır. Ve Allâh'a, onun âsârı ve ef'âli olan bu muhdesât sebebiyle "İlâh" tesmiye olundu; ve bu muhdesât me'lûh ve merbûb ve mahlûktur. Allah Teâlâ bunlarda ulûhiyet ve rubûbiyet ve hâlıkıyet sıfatıyla zâhir olduğundan "İlâh" ve "Rab" ve "Hâlık" tesmiye olunur.

İmdi إِنَّ اللّٰـهَ خَلَـقَ آدَمَ عَلَـى صُورَتِـهِ [Allah Teâlâ âdemi kendi sûreti üzerine halketti.] hadîs-i şerîfi mûcibince, senin vücûdunun dahi, "bâtın"ı ve "zâhir"i vardır. Ve senin bâtınında bî-nihâye şuûnât mevcûd olup, onlar a'zâ ve cevârihin vâsıtasıyla, senin zâhirinde kisve-i fiile bürünerek zâhir olmadıkça, sen bunlar ile tesmiye olunmazsın. Meselâ bâtınında namaz

275 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, s. 66; Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, s. 99; Tüsterî, *Tefsîr*, s. 17, 49; Kelâbâzî, *Bahru'l-Fevâid*, I, s. 110; Beyhakî, *Şuabu'l-Îmân*, II, s. 171; Kuşeyrî, *Risâle*, s. 354 (bâbü'z-zikr); Sîrcânî, *el-Beyâz ve's-Sevâd*, s. 176, 269; Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, VII, s. 237. İlk ibâreden sonraki kısım *Fusûs* şerhlerinde yer almaktadır.

kılmak dâiyesi hâsıl olsa, o ef'âl-i mahsûsa ve erkân-ı ma'lûme senden zâhir olmadıkça, sana "musallî" denilmez. Eğer bâtınındaki bu ümniyeyi zâhir-i vücûdunda fiilen tahakkuk ettirirsen, bu eser ve fiilin sebebiyle, sana "abd-i saîd" tesmiye olunur. Böyle olunca sen "dîn"i ikâme ve Allâh'ın sana şer'ettiği şeye "inkıyâd" eylediğin vakit, Allah Teâlâ seni kendi nefsi menzilesine inzâl eyledi. Ya'ni bâlâda îzâh olunduğu üzere sen Allâh'ın fiilisin. Allah Teâlâ seni inşâ etmekle, nasıl onun İlâh ve Rab ve Hâlık isimleri zâhir olur ise, senin fiilinden ibâret olan "dîn"i, sen dahi ikâme etmekle, öylece bir isim iktisâb etmiş olursun. Bu ise Allah Teâlâ'nın seni, sûrette kendi nefsi menzilesine inzâli demek olur. Sûrette iştirâk olduğu gibi, "inkıyâd" husûsunda da Allah ile abd arasında iştirâk vardır. Sen dîni inşâ etmekle münkād olduğun gibi, [8/9] Allah da taleb ettiğin şeyi vermekle sana münkād olur. Nitekim hadîs-i kudsîde: "Bana itâat eden mutî'im" buyurulmuştur.

وسَأَبْسُطُ في ذلك إنْ شَاءَ اللّٰهُ تعالى ما تَقَعُ به الفائِدَةُ بعدَ أنْ نُبَيِّنَ الدِّينَ الَّذي عندَ الخَلقِ الَّذي اعْتَبَرَه اللّٰهُ، فالدِّينُ كُلُّهُ لِلّٰهِ، وكُلُّهُ مِنكَ لا مِنهُ، إلَّا بِحُكمِ الأصَالَةِ.

Ve Allah Teâlâ'nın mu'teber addeylediği "inde'l-halk olan dîn"i beyândan sonra, bunun hakkında fâidesi olacak şeyi, inşâallah karîben bastederim. İmdi dînin hepsi Allâh'a mahsustur. Ve onun hepsi sendendir; Allah'dan değildir. Ancak bi-hükmi'l-asâle Allah'dandır.

Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) yukarıda "dîn"in iki tarzda olduğu ve birisi "indallah" ve diğeri "inde'l-halk" bulunduğunu beyân buyurmuş; ve dînin ne demek olduğunu ve inkıyâdın netîcesini îzâh eylemiş idi. Bu ibârede dînin ikinci nev'i olan "inde'l-halk dîn"i beyândan sonra, esrâr-ı dîniyye hakkında fâidesi bulunan tafsîlâtı beyân buyuracaklarını va'dederler. Ve dînin her iki nev'ini de birleştirip buyururlar ki: Gerek indallah ve gerek inde'l-halk olan dîn, bi-hükmi'l-asâle, Allâh'a mahsustur. Çünkü fiilin aslı ve ifâzası وَاللّٰهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ (Sâffât, 37/96) [Allah Teâlâ sizi ve amellerinizi yarattı.] âyet-i kerîmesi mûcibince Hak'tandır; mezâhirden değildir. Ancak mezâhir, o ef'âl ve a'mâli a'yân-ı sâbitelerinin isti'dâdât-ı husûsiyyeleriyle,

Hak'tan taleb ettikleri için, kendilerinden zuhûr eder. Bu hüküm, Zât'a ve "asl"a nazaran böyledir. Fakat senin vücûd-ı izâfîden ibâret olan fer'e ve esmâ-i müteayyineye nazaran, her iki nevi' dîn dahi sendendir; Allah'dan değildir. Çünkü dîn, inkıyâddır; ve inkıyâd senin fiilindir; ve fiilin mahall-i sudûru senin vücûd-ı kesîfindir; ve senin [8/10] bu vücûd-ı unsurîn mevt dediğimiz hâlin vukūuyla inhilâl edince, "inkıyâd" ta'bîr olunan sıfat ve nisbet dahi zâil olur. İşte bu i'tibâra göre "dîn"in hepsi sendendir.

قال اللّٰهُ تعالى: ﴿وَرَهْبَانِيَّةً ابْتَدَعُوهَا﴾، وهي النَّوَامِيسُ الحِكَمِيَّةُ الَّتِي لَمْ يَجِيءِ الرَّسُولُ المَعلُومُ بها في العَامَّةِ من عندِ اللّٰهِ بالطَّرِيقَةِ الخَاصَّةِ المَعلومَةِ في العُرْفِ، فَلَمَّا وَافَقَتِ الحِكمَةُ والمَصلَحَةُ الظَّاهِرَةُ فيها الحُكمَ في المَقصودِ بالوَضعِ المَشرُوعِ الإلٰهِيِّ، اعْتَبَرَها اللّٰهُ اعْتِبَارَ ما شَرَعَه من عِندِه تعالى، وما كَتَبَها اللّٰهُ عليهم، ولَمَّا فَتَحَ اللّٰهُ بينَه وبينَ قُلوبِهِم بَابَ العِنَايَةِ والرَّحمَةِ من حيثُ لا يَشْعُرُون جَعَلَ في قُلوبِهِم تَعظِيمَ ما شَرَعُوه يَطلُبُون بذلك رِضوَانَ اللّٰهِ على غيرِ الطَّرِيقَةِ النَّبوِيَّةِ المَعرُوفَةِ بالتَّعْرِيفِ الإلٰهِيِّ، ﴿فَمَا رَعَوْهَا﴾ هَؤُلَاءِ الَّذِينَ شَرَعُوها وشُرِعَتْ لَهُمْ ﴿حَقَّ رِعَايَتِهَا﴾ ﴿إِلَّا ابْتِغَاءَ رِضْوَانِ اللّٰهِ﴾، ولِذَلِكَ اعْتَقَدُوا، ﴿فَآتَيْنَا الَّذِينَ آمَنُوا﴾ بها ﴿مِنْهُمْ أَجْرَهُمْ﴾ ﴿وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ﴾، أي من هَؤُلَاءِ الَّذِينَ شُرِعَ فيهم هذه العِبَادَةُ ﴿فَاسِقُونَ﴾، أي خَارِجُونَ عنِ الانقِيَادِ إليها والقِيَامِ بِحقِّها، ومَنْ لَمْ يَنْقَدْ إليها لَمْ يَنْقَدْ إليه مُشَرِّعُه بما يُرْضِيه.

Allah Teâlâ وَرَهْبَانِيَّةً ابْتَدَعُوهَا (Hadîd, 57/27) [İbtidâ' eyledikleri ruhbâniyet...] buyurdu. Ve o, öyle nevâmîs-i hikemiyyedir ki, âmmede ma'lûm olan resûl, örfde ma'lûm olan tarîka-i hâssa ile onları Allah indinden getirmedi. Vaktâki onlarda olan hikmet ve maslahat-ı zâhire, vaz'-ı meşrû' ile maksûdda hükm-i ilâhîye muvâfakat eyledi, "Allah Teâlâ onları, onların üzerine farzetmediği hâlde", kendi tarafından şer'ettiği şeye i'tibâr buyurduğu gibi, i'tibâr etti. Vaktâki Allah Teâlâ kendi ile onların kalbleri arasında, inâyet ve rahmet kapısını açtı; şuûrları olmadığı haysiyetten, onların kalblerinde şer'ettikleri şeyin ta'zîmini îkā' eyledi ki, onlar onunla, ta'rîf-i ilâhî ile ma'rûf olan tarîk-i nebevînin gayrı tarîk üzere, Allâh'ın rızâsını taleb ederler. İmdi onları kendilerine şer' eden ve kendileri için şer'olunan kimseler, "ancak Allâh'ın

rızâsını talebden nâşî, [8/11] onun hakk-ı riâyeti ile onlara riâyet ettiler." Ve bunun için i'tikād eylediler. "Binâenaleyh onlardan, onlara îmân edenlere ecirlerini verdik; ve onlardan birçoğu fâsikūndur." (Hadîd, 57/27) Ya'ni onlara inkıyâddan ve onların hakkıyla kıyâmından hâriçtirler. Ve kim ki onlara inkıyâd etmese, onun Müşerrii; onu irzâ edecek şeyle ona münkād olmaz.

Ma'lûm olsun ki, Cenâb-ı Şeyh (r.a.) dîn-i halkı sûre-i Hadîd'in son sahîfesinde mezkûr olan şu وَقَفَّيْنَا بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ وَآتَيْنَاهُ الْإِنْجِيلَ وَجَعَلْنَا فِي قُلُوبِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ رَأْفَةً وَرَحْمَةً وَرَهْبَانِيَّةً ابْتَدَعُوهَا مَا كَتَبْنَاهَا عَلَيْهِمْ إِلَّا ابْتِغَاءَ رِضْوَانِ اللَّهِ فَمَا رَعَوْهَا حَقَّ رِعَايَتِهَا فَآتَيْنَا الَّذِينَ آمَنُوا مِنْهُمْ أَجْرَهُمْ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ (Hadîd, 57/27) âyet-i kerîmesinden iktibâs buyurmuştur. Âyet-i kerîmenin ma'nâyı münîfi budur: "Ve Biz Îsâ b. Meryem'i enbiyâ-yı sâlifeye halef kıldık; ve ona İncîl'i verdik. Ve ona tâbi' olanların kalblerinde re'fet ve rahmeti ve –onların üzerine farzetmediğimiz hâlde, ancak rızâ-yı ilâhîyi talebden nâşî, ibtidâ' eyledikleri– ruhbâniyeti halkettik. İmdi onlar, onlara hakk-ı riâyet ile riâyet etmediler. Böyle olunca onlardan îmân edenlere ecirlerini verdik; ve onlardan çoğu fâsikūndur."

Cenâb-ı Şeyh-i Ekber bu âyet-i kerîmeyi ma'nâ i'tibâriyle tefsîre şürû edip buyururlar ki: وَرَهْبَانِيَّةً ابْتَدَعُوهَا (Hadîd, 57/27) [...ibtidâ' eyledikleri ruhbâniyet...] kavl-i münîfi ile hükemâ ve ukalânın ibtidâ' ve ihtirâ' eyledikleri beyân buyurulan ruhbâniyet ve usûl-i tezkiye-i nefs, öyle bir kavânîn-i hikemiyyedir ki, mu'cize ve da'vâ-yı nübüvvet ile zuhûr eden ve âmme-i enâm indinde ma'lûm olan bir resûl, o kavânîn-i hikemiyyeyi, örfde ma'lûm olan tarîk-i hâss ile, ya'ni nübüvvet ve vahy tarîki ile, Allah Teâlâ cânibinden getirmedi. Belki dîn-i Îsâ'ya mensûb olan ulemânın ve dîn-i Muhammedî'ye tâbi' bulunan sulehânın veyâhud bir peygamberin ahkâm-ı dîniyyesi cârî olmayan akvâm arasında, bu zamân-ı fetrette yaşayan ukalâ ve hükemânın kalblerinde min-indillâh vâki' olan ilhâm ve ilkā ile o kavânîn-i hikemiyye takarrür eyledi.

İmdi şer'-i ilâhîden, maksûd [8/12] olan hükm-i ilâhî nüfûs-i nâkısanın ikmâli olduğu ve bir peygamberin dînine tâbi' olan ulemâ ve sulehâ ile zamân-ı fetretteki ukalâ ve hükemânın vaz'ettikleri usûl ve kavânînde zâhir olan hikmet ve maslahat dahi, kezâlik nüfûs-i nâkısanın ikmâli bulunduğu

cihetle, bu zevât-ı kirâmın maksûdları, şer'-i ilâhîden maksûd olan hükm-i ilâhîye muvâfık geldi. Bunun için Allah Teâlâ bu kavânîn-i hikemiyyeyi o zevât üzerine farzetmediği hâlde, kendi tarafından inzâl buyurduğu şer'e i'tibâr eylediği gibi, mu'teber addetti. Vaktâki Allah Teâlâ kendisiyle bu zevâtın kalbleri arasında inâyet ve rahmet kapısını açtı; onların vukūfları olmadığı hâlde, kalblerine bu vaz'ettikleri kavânîne ta'zîm ve riâyet hissini ilkā buyurdu. Ve bu zevât-ı kirâm ile onlara tâbi' olanlar, bu kavânîne ta'zîm ve ahkâmını icrâya riâyet netîcesinde, ta'rîf-i ilâhî ile ma'rûf olan tarîk-i nebevînin gayrı tarîk üzere, Allâh'ın rızâsını taleb ederler. Zîrâ tarîk-i nübüvvet ile gelen şerîatta, bu şerîat ile amel edenlere ne gibi mükâfât verileceği cânib-i Hak'tan sarâhaten va'd buyurulmuştur. Hâlbuki bu zevâtın vaz'ettikleri kavânînin ta'zîmi ve ahkâmına riâyet netîcesinde ne gibi bir mükâfat verileceği mechûldür. Ancak ehl-i dîn olan ukalâ düşündüler ki, insan hayvanın bir nev'idir. Fakat onda bir hâssa vardır ki hayvânât-ı sâirede yoktur. Cenâb-ı Hak'tan münzel olan şerâyi', insanın galebe-i hayvâniyyetini izâle ve bâtını olan nefs-i nâtıkasını tasfiye içindir. Binâenaleyh bu maksada sür'atle vusûl için taklîl-i taâm ve menâm ile riyâzet ve zikre muvâzabat gibi tarîk-i nebevî ve ahkâm-ı şer'iyye üzerine zâid olarak birtakım usûl vaz'ettiler. Bu usûl, şer'-i ilâhîden maksûd olan hükm-i ilâhîye muvâfık geldiği için, sünnet-i hasenedir, bid'at-i seyyie değildir.

Zamân-ı fetrette olan hükemâya gelince, bunlar da kezâ aklen düşündüler ki, kâinâtın hey'et-i mecmûasını yerli yerinde îcâd ve tedbîr eden bir Sâni'-i Hakîm vardır; ve eşyâdan her bir şey kemâle müteveccihdir. [8/13] Ve bu eşyâ içinde en mükemmel olan mahlûk insandır. Zîrâ müdrik ve mütefekkirdir. Maahâzâ o da hayvânâtın bir nev'idir. Hâlbuki onun kemâli, idrâk ve tefekküründe olduğu için, bu cihetini ihmâl etmesi ve cihet-i hayvâniyyetine teveccühle onun îcâbât ve iktizââtında müstağrak olması, noksânını mûcib olur. Bu hâl ise, kasd-ı hilkate mugāyirdir. Binâenaleyh bu mahlûku kendi kemâline tevcîh için hayvâniyetine bir yular takmak lâzımdır. İşte bu gāyeye vusûlü te'mîn için, hükemâ-yı mezkûre dahi birtakım usûl ve kavâid vaz'ettiler; ve vahdet-i Sâni'e ve insanın tenvîr-i bâtınına dâir birtakım eserler yazıp neşrettiler; ve bu usûl ve kavâid onlara ilhâm tarîki ile vârid oldu. Hükemâ-yı yunâniyyeden ba'zılarına vâki' olan il-

hâmât gibi. Fakat Çin'de efkâr-ı tenâsühü neşreden Konfüçyüs; ve Hind'de putperestliği vaz'eden Buda; ve Mecûsîliği ihdâs eden Zerdüşt ve emsâli bu zümreden değildirler. Ve onlara vâki' olan ilkā, ilkā-yı şeytânîdir. Zîrâ âlemin hey'et-i mecmûası Kur'ân-ı fiilîdir. Kur'ân-ı lafzî nasıl ki يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا (Bakara, 2/26) [O, Kur'ân sebebiyle çok kimseleri ıdlâl eder ve çok kimselere hidâyet verir.] vasfını hâiz ise, Kur'ân-ı fiilî dahi öylece bu vasfı hâizdir. Çünkü esmâ-i ilâhiyye mütekābildir. Ve âlem ise mezâhir-i esmâ-i ilâhiyyedir. Dâimâ hak mukābilinde bâtıl; ve bâtıl mukābilinde de hak tezâhür eder.

İmdi bu kavânîni kendi nefislerine şer' eden ulemâ ve hükemâ ve onlara ittibâa teşvîk olunan bunların efrâd-ı kavmi, ancak Allâh'ın rızâsını taleb için, o nevâmîs ve kavânîne hakkıyla riâyet ettiler. Ve bu usûl ve kavâidin hakîkatine, bu rızâ-yı ilâhî için i'tikād eylediler. فَآتَيْنَا الَّذِينَ آمَنُوا مِنْهُمْ أَجْرَهُمْ (Hadîd, 57/27) "Binâenaleyh onlara îmân edenlere biz ecirlerini verdik." وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ "Kendileri için ulemâ ve hükemâ tarafından bu şer' vaz'olunan birçok kimseler," فَاسِقُونَ "fâsıkdırlar." Ya'ni bu kavânîne inkıyâddan ve bunların hakkı ile kāim olmaktan hâriçtirler. Ve bu ibâdete inkıyâd etmeyen kimselere, bi'l-asâle onun Müşerrii olan Hak, o kimseleri irzâ edecek şey ile onlara münkād [8/14] olmaz. Ya'ni ahkâm-ı mezkûre bir peygamber tarafından teblîğ edilmediğinden bunlar ile amel vâcib değil ise de, onlar mahzâ rızâ-yı ilâhîyi tahsîl için, bu ahkâm ile ameli, kendi nefislerine vâcib kıldıklarından ve hakkıyla bunlara riâyet edenlerden Allah râzı olacağını i'tikād eylediklerinden, Cenâb-ı Hak dahi, bunlara envâr-ı kudsiyye ve kemâlât-ı nefsiyye ve cennet ve hayır ve sevâb gibi kendilerini irzâ edecek şeyleri ecir olarak i'tâ buyurdu. Bu kavânîn, ulemâ ve hükemâya Allah tarafından ilhâm tarîkiyle vârid olduğundan, onun Müşerrii bi'l-asâle Hak olmuş olur; ve bunlara inkıyâd etmek, Allâh'a inkıyâd etmektir. Allâh'a inkıyâd edenlere, Allah dahi bir şey vermek sûretiyle münkād olur. Bu ahkâma riâyet etmeyen fâsıklar ise Hakk'a inkıyâd etmemiş olduklarından, Hak dahi onlara bir şey vermemek sûretiyle muâmele eder; ve o fâsıklara münkād olmaz.

لَكِنَّ الأمرَ يَقْتَضِي الانْقِيَادَ، وبَيَانُه أنَّ المُكَلَّفَ إمَّا مُنْقَادٌ بالمُوَافَقَةِ وإمَّا

مُخَالِفٌ، فالمُوَافِقُ المُطِيعُ لا كَلامَ فيه لِبَيَانِه، وأمَّا المُخَالِفُ فإنَّه يَطلُبُ بخِلافِه الحَاكِمَ عليه منَ اللّٰهِ أحَدَ أمرَيْنِ، إمَّا التَّجَاوُزَ والعَفوَ، وإمَّا الأخذَ على ذلك، ولا بُدَّ من أحَدِهِما، لأنَّ الأمرَ حقٌّ في نَفْسِه، فعَلَى كلِّ حَالٍ قد صَحَّ انْقِيَادُ الحقِّ إلى عَبدِه لأفعالِه وما هو عليه من الحَالِ، فالحَالُ هو المُؤَثِّرُ، فَمِنْ هُنَا كان الدِّينُ جَزَاءً، أي مُعَاوَضَةً بما يَسُرُّ أو بما لا يَسُرُّ، فبِمَا يَسُرُّ ﴿رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ﴾، هذا جزاءٌ بما يَسُرُّ، ﴿وَمَنْ يَظْلِمْ مِنْكُمْ نُذِقْهُ عَذَابًا كَبِيرًا﴾، هذا جزاءٌ بما لا يَسُرُّ، ﴿وَنتَجاوَزُ عَنْ سَيِّئَاتِهِمْ﴾ هذا جزاءٌ، فَصَحَّ أنَّ الدِّينَ هو الجزاءُ، [وَكَمَا أَنَّ الدِّينَ هُوَ الْإِسلامُ، وَالإسلامُ عينُ الانقيادِ، فقد انقادَ إلى ما يَسُرُّ وإلى ما لا يَسُرُّ وهو الْجَزَاءُ]، هذا لِسَانُ الظَّاهِرِ في هذا البابِ.

Lâkin emr, inkıyâdı iktizâ eder; ve onun beyânı budur ki: Muhakkak mükellef, ya muvâfakat ile münkāddır; veyâ muhâliftir. İmdi zâhir olduğu için, muvâfık-ı mutî' hakkında söz yoktur. Muhâlife gelince [8/15] o, kendi üzerine hâkim olan hilâfı sebebiyle, Allah'dan iki emrin birini taleb eder. Ya tecâvüz ve afvı veyâ bunun üzerine ahzı; ve onlardan birisi lâzımdır. Zîrâ emr, nefsinde haktır. İmdi alâ-külli-hâl, abdin ef'âlinden ve üzerinde bulunduğu hâlden nâşî, onun abde inkıyâdı sahîh oldu. Binâenaleyh abdin hâli müessirdir. Böyle olunca bu makāmdan dîn, "cezâ" oldu. Ya'ni hoş ve nâhoş şeyle muâvaza oldu. Hoş olan şeyle muâvaza رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ (Mâide, 5/119) [Allah onlardan râzı oldu ve onlar da O'ndan râzı oldular.]dır. İşte bu, mesrûr olacak şeyle "cezâ"dır. وَمَنْ يَظْلِمْ مِنْكُمْ نُذِقْهُ عَذَابًا كَبِيرًا (Furkān, 25/19) [Sizden zulmeden kimseye biz âzab-ı kebîri tattırırız.] Bu da mesrûr olmayacak şeyle "cezâ"dır. وَنَتَجاوَزُ عَنْ سَيِّئَاتِهِمْ (Ahkāf, 46/16) [Biz onların seyyiâtından geçeriz.] Bu da "cezâ"dır. [Nitekim dîn, "islâm"dır; ve islâm ise ayn-ı "inkıyâd"dır. Hak abde sürûr verecek seyyie ve sürûr vermeyecek seyyieyi münkād oldu; ve abdin hâli hasebiyle ona inkıyâd cezâdır.][276] İmdi dînin "cezâ" olduğu sâbit oldu.

276 Arapça metin ve tercüme kısmında köşeli parantez içine aldığımız kısım, *Fusûs* neşirlerinde ve Bosnevî şerhinde mevcuttur. Ahmed Avni Bey bu kısmı aktarmamış olmakla birlikte şerh kısmının sonunda mânâsına yer verdiği için eklemeyi uygun gördük.

Ve işte bu, bu bâbda lisân-ı zâhirdir.

Cenâb-ı Şeyh (r.a.) yukarıda "dîn-i halk"ı beyândan sonra, gerek "dîn-i Hak" ve gerek "dîn-i halk" hakkında sûret-i umûmiyyede ba'zı fevâid bastedeceklerini beyân buyurmuşlardı. Bundan sonraki bahislerde bu va'd-i âlîlerini incâz buyurup derler ki:

Emr-i ulûhiyyet ve şân-ı rubûbiyyet, Hak tarafından inkıyâdı; ve abd ister münkād olsun ve ister muhâlif olsun, onun talebi üzerine i'tâyı iktizâ eder. Ve bu düstûr-i hakîkatin tafsîli budur ki: Ahkâm-ı şer'iyye ile mükellef olan abd, ya bu ahkâmı icrâ etmek sûretiyle Hakk'a inkıyâd eder, veyâhud evâmire muhâlefet ve nevâhîye muvâzabat eyler. Abd-i mutîin hâli vâzıh ve zâhir olduğu için, onun hakkında îrâd-ı kelâma lüzûm yoktur. Fakat abd-i muhâlif, Gafûr isminin kemâli ve hükmü kendisinde zâhir olmak için, ya afvı taleb eder; veyâhud Müntakim ve Kahhâr isimlerinin hükmü ve kemâli kendinde zâhir olmak için, bu muhâlefeti sebebiyle muâhazeyi taleb eder. Bu iki emrin biri abdin ef'âlinden ve üzerinde bulunduğu hâlinden dolayı vâki' olur. Ve bu iki emir, abdin ayn-ı sâbitesine ve onun isti'dâd-ı ezelîsine taalluk ettiğinden [8/16] bu mes'ele sırr-ı kadere âittir; ve sırr-ı kader gaybu'l-guyûbdur. Bu bâbdaki tafsîlât **Fass-ı Üzeyrî**'de mündericdir. Rubâî:

ای بر تو پدید هر چه پنهان کردم　　عصیان همه بر أمید غفران کردم
گیرم که بسی خلاف فرمان کردم　　آخر نه هر آنچه خواستی آن کردم

Tercüme: "Ey her neyi gizledim ise sana âşikâr olan Zât-ı ecell ü a'lâ! Bütün isyânı, senin Gaffâr ism-i şerîfinden ümîdvâr olarak işledim. Farzedeyim ki, senin fermânına birçok muhâlefetlerde bulundum. Nihâyet, sen her neyi diledin ise, ben onu yapmadım mı?"[277]

İşte Hak tarafından emr-i i'tâ, abdin istihkākı üzerine cereyân eder; ve abdin hâli neyi iktizâ ederse, Hak tarafından o verilir. Zîrâ inkıyâdda müessir olan abdin hâlidir. Eğer abd Hakk'a münkād ise, Hak dahi, muvâfık "cezâ" ile ona münkād olur. Ve eğer muhâlif ise ve abdin hâli de afvı iktizâ ediyorsa, Hak ona afvı ve mağfireti ile münkād olur; ve o abde, muhâlefeti

277 Rubâî için bk. Câmî, *Nakdu'n-Nusûs*, s. 172; Yâkub Han Kaşgarî, *Tavzîhu'l-Beyân*, s. 138, 268.

sebebiyle taleb ettiği Afüvv ve Gafûr ve Gaffâr isimleriyle bittecellî ona münkād olur. Binâenaleyh abdin bu muhâlefeti onun mazharında, kemâlin ziyâde zuhûruna sebeb olur. Ve eğer abd-i muhâlifin ayn-ı sâbitesinin isti'dâdı muâhazeyi taleb ederse, Hak ona kahr ve intikām ile münkād olup, ona Kahhâr ve Müntakim isimleriyle tecellî eder. Velhâsıl Hak tarafından hükm-i mahsûsu cezb için abdin hâli müessirdir. Ve abdin Hakk'a inkıyâdı, tâat ile Hakk'a muvâfakatinden ibâret olduğu gibi, Hakk'ın abde inkıyâdı dahi, abdin hâli "cezâ"dan neyi iktizâ ediyorsa, Hakk'ın abde o şey ile muvâfakatinden ibârettir. İşte bu nokta-i nazara göre dîn, "cezâ" demek olur. [8/17] Ya'ni dîn, abdin ef'âlinden olmak makāmından "cezâ"dır. Ta'bîr-i dîğerle dîn, abdin mesrûr olacağı ve olmayacağı şeyle, onun hâli muktezâsınca, muâvazadır. Abdin hoşuna gidecek ve tabîatına mülâyim gelecek şeyle muâvazayı Cenâb-ı Hak رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ (Mâide, 5/119) [Allah onlardan râzı oldu ve onlar da O'ndan râzı oldular.] kavliyle beyân buyurdu. Zîrâ Allah Teâlâ bir kimseden râzı olacak olursa, o kimseye lutuf ve nevâzişle muâmele eder; ve tabîat, lutuf ve nevâzişten memnûn olur. Ve Cenâb-ı Hak, hoşa gitmeyecek ve tabîata mülâyim gelmeyecek şeyle muâvazayı وَمَنْ يَظْلِمْ مِنْكُمْ نُذِقْهُ عَذَابًا كَبِيرًا (Furkān, 25/19) ya'ni "Sizden zulmeden kimseye biz âzab-ı kebîri tattırırız" kavliyle beyân eyledi. Zîrâ bu Hakk'ın abdine kahrıyla muâmelesidir; ve kahr abdi te'lîm eder. Te'lîm ve ta'zîb ise, elbette hoşa gitmez ve tabîata mülâyim gelmez.

Ve kezâ Hak Teâlâ وَنَتَجَاوَزُ عَنْ سَيِّئَاتِهِمْ (Ahkāf, 46/16) ya'ni "Biz onların seyyiâtından geçeriz" buyurur ki, bu da "cezâ"dır; fakat mülâyim ve gayr-ı mülâyim kayıdlarıyla mukayyed değildir. Velâkin bir kimse seyyiâtıyla muâhaze olunmayıp afvedilecek olursa mesrûr olur. İşte abdin, muktezâ-yı hâline göre, dînin "cezâ", ya'ni muâvaza olması, kesb-i sıhhat eyledi.

Velhâsıl dîn, "islâm"dır; ve islâm ise "inkıyâd"dır; ve Hakk'ın abde inkıyâdı, onun hâline göre îcâb eden bir "cezâ"dır. İmdi "dîn"in "cezâ" olması ve Hakk'ın abde inkıyâdı ma'nâsına gelmesi, lisân-ı zâhir ile söylenmiş bir sözdür. Onun sırrı ve sırrının sırrı âtîde beyân buyurulur.

وأمَّا سِرُّه وبَاطِنُه، فإنَّه تَجَلٍّ في مِرْآةِ وجودِ الحقِّ، فلا يَعُودُ على المُمكِنَاتِ من الحقِّ إلا ما تُعْطِيهِ ذَوَاتُهُم في أحوَالِها، فإنَّ لَهُمْ في كلِّ حالٍ صُورَةً،

فتَختَلِفُ صُوَرُهم لاخْتِلَافِ أحوالِهِم، فيَختَلِفُ التَّجَلِّي لاختلافِ الحالِ، فيَقَعُ الأَثَرُ في العَبدِ بحَسَبِ ما يكونُ، فما أعطَاه الخَيرَ سِوَاه ولا أعطَاه ضِدَّ الخَيرِ غيرُه، بَلْ هو مُنْعِمٌ ذاتَه ومُعَذِّبُها، فلا يَذُمَّنَّ إلا نفسَه ولا يَحْمَدَنَّ إلا نفسَه، [8/18] ﴿فَلِلّٰهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ﴾ في عِلمِه بِهِم، إذِ العِلمُ يَتْبَعُ المَعلُومَ.

Onun sırrına ve bâtınına gelince: İmdi o, vücûd-ı Hak âyînesinde bir tecellîdir. Böyle olunca, Hak'tan mümkinât üzerine âit olan şey, ancak onların ahvâlinde zâtlarının Hakk'a verdiği şeydir. Zîrâ mümkinâtın her hâlde bir sûreti vardır. Şu hâlde mümkinâtın ihtilâf-ı ahvâlinden nâşî sûretleri muhteliftir. Binâenaleyh ihtilâf-ı hâlden dolayı, Hakk'ın tecellîsi muhtelif olur. Binnetîce abdde Hakk'ın eseri, onun hasebi üzere vukū' bulur. İmdi ona hayrı, onun gayrı vermedi; ve ona, zıdd-ı hayrı onun gayrı i'tâ etmedi. Belki o, zâtını mün'im ve muazzibdir. O, ancak kendi nefsini zemmetsin; ve ancak kendi nefsine hamdeylesin! Şu hâlde Hakk'ın onlara ilminde, "Allah için hüccet-i bâliğa sâbittir" (En'âm, 6/149). Zîrâ ilim, ma'lûma tâbi'dir.

***

Bu bahsin rûhu, her ne kadar **Fass-ı Âdemî**'de tafsîl edilmiş ise de, burada dahi bir mukaddeme îrâdına lüzûm görüldü: Ma'lûm olsun ki, "vücûd" bir mefhûm-i küllîden ibâret olup, bilcümle sıfât ve esmâdan müstağnîdir. Ya'ni "vücûd", vücûd olabilmek için, kendisinin sıfât ile mevsûf ve esmâ ile müsemmâ olmasına hâcet yoktur. Bunlar olsa da olmasa da, "vücûd" yine vücûddur. Ve bu mefhûm-i küllînin bir asla istinâdı sahîh olmaz. Ya'ni "Vücûd, neye müsteniddir; ve nereden çıkmıştır?" suâli doğru değildir. Çünkü bu mefhûm-i küllî bir şeye istinâd etse, müstakil olmamak ve diğer bir vücûda muhtâc olmak lâzım gelir. Ve bu suâl teselsül edince, ilâ-mâ-lâ-yetenâhî gider; ve bir mebdee vusûl mümkin olmaz. Binâenaleyh bu "vücûd-ı hakîkî"; kendisiyle kāim olmak ve müstenedün-ileyhi bulunmamak ve bir hadd ile mahdûd olmayıp bî-intihâ olmak lâzım gelir. Ve "vücûd"un vücûduna delîl, ancak yine kendi zâtıdır. Ve onun vücûduna îrâd edilecek olan delâil-i mantıkıyye, yine o vücûdda dâhil [8/19] buluna-

cağından, vücûdun izâfâtından olur; ve izâfât ise, zâtın nikāb ve hicâbıdır. Meselâ bir mahbûbenin delîl-i cemâli, ancak onun vech-i zâhiridir. Ve yüzüne koyduğu peçe, zâtına izâfe ettiği bir şeydir. Bu ise nikāb ve hicâbdır. Binâenaleyh "vücûd"un mevcûdiyetine îrâd edilecek delâil-i mantıkıyye zâiddir ve hicâbdır; ve zâhiri hicâblamak ise külfettir.

İmdi bu "vücûd-ı Hakîkî" vücûd-ı Hak'tır; ve cemî'-i mevcûdatın mebdeidir. Bu mebdee ehl-i hakîkat, şimdi içinde bulunduğumuz mertebe-i taayyünde, birtakım ıstılâhât ile işâret etmişlerdir ki, onlar: Mertebe-i ahadiyyet, künh-i zât, zât-ı baht, gayb-ı mutlak, âlem-i lâhût, âlem-i lâ-taayyün, âlem-i ıtlâk, amâ-yı mutlak, vücûd-ı mahz, vücûd-ı mutlak, zât-ı sırf, ümmü'l-kitâb, beyân-ı mutlak, nokta-i basîta ve gaybül-guyûb gibi birtakım esmâdır. Ve esmâ zâtın hicâbı olduğundan, zât bu esmâ tahtında ihtifâ eylemiştir; ve âlem-i taayyünâtta zâtın ihtifâsı, onun iktizâ-yı zâtîsidir; ve muhtefî olan şeye, elbette bir isim ile işâret olunmak lâzımdır. Yoksa, zât-ı sırf, bu mertebe-i ıtlâkında kemâl-i izzet ve istiğnâ sâhibidir. Hakîkatte bu mefhûm-i küllîde ne makām, ne mertebe, ne isim, ne resim, ne sıfat ve ne mevsûf vardır. Ya'ni kendisinde bilkuvve mevcûd olan şuûnâtı, sıfât ve esmâyı izhâr etmemiştir. Bu şuûnât bu mertebede zâtın "ayn"ıdır; ve zâtta mahv ve müstehlektir.

Vaktâki, **Fass-ı Âdemî**'de îzâh olunduğu üzere, zât-ı sırf kendisinde bilkuvve mevcûd olan sıfât ve esmânın ahkâm ve âsârını müşâhede etmek istedi, **Fass-ı Sâlihî**'de beyân edileceği vech ile, emr-i îcâda teveccüh buyurdu; ve o sıfât ve esmânın sûretlerini ilminde îcâd eyledi; ve ilim, zâtın "ayn"ı olduğu cihetle, bu sûretler vücûd-ı zâtta peydâ oldu. Bu hâl, "zât-ı sırf"ın mertebe-i zâttan kendi sıfât ve esmâsı mertebesine tenezzülü demek olur. Zîrâ sûretten münezzeh ve müteâlî olan zât, sıfât ve esmâsı hasebiyle birtakım suver-i ilmiyyeye bürünmüş ve bu sûretleri kendi ilminde [8/20] müşâhede eylemiş bulunur. Ve müşâhede, zâtın yine kendisini müşâhede etmesi demektir. Ehl-i hakîkat, bu mertebeye de birtakım ıstılâhât vaz'etmişlerdir ki, onlar da: Âlem-i ceberût, taayyün-i evvel, tecellî-i evvel, mertebe-i vâhidiyyet, akl-ı evvel, cevher-i evvel, hakîkat-i muhammediyye, rûh-ı izâfî, rûh-ı küllî, gayb-ı muzâf, kitâb-ı mübîn, âlem-i esmâ, a'yân-ı sâbite, âlem-i mücerredât, âlem-i mâhiyyât ve berzah-ı kübrâ isimleridir.

"Zât-ı sırf"da şuûnât-ı zâtiyye arasında temâyüz olmadığı hâlde, bu mertebede ilmen yekdîğerinden ayrılırlar. Meselâ Hâdî ismi Mudill'den ve Dârr ismi Nâfi'den temeyyüz eder.

Zât-ı mutlak-ı latîf bu mertebeden sonra, ilimde sâbit olan suver hasebiyle, cevâhir-i nûrâniyyeden ibâret olarak mertebe-i ervâha tenezzül eder. Ve bu mertebede her bir isim, cevher-i nûrânî olarak vücûd bulur. Bunlar dahi Hakk-ı latîf'in bizzât taayyün ve tekâsüfünden başka bir şey değildirler. Ve buna âlem-i emr de denir.

Fakat bu tenezzülât-ı vücûddan maksad, kemâl-i zuhûr ve izhâr olduğundan, bu mertebe-i tenezzül ile iktifâ, münâfî-i gāye idi. Binâenaleyh zât-ı latîf bundan sonra bir mertebe daha tenezzül buyurdu; ve bu cevâhir-i mücerredeye birer suver-i hayâliyye iksâ eyledi ki, bu mertebeye: Âlem-i melekût, âlem-i misâl, âlem-i hayâl, berzah-ı suğrâ ve âlem-i tafsîl derler. Velâkin bu âlemde dahi kemâl-i zuhûr ve izhâr hâsıl olmaz. Çünkü suver-i hayâliyye her ne kadar açık bir sûrette görülür; ve arzı ve tûlü ve umku ölçülebilir ise de, kesâfeti olmadığından veznedilemez. Aynada muntabi' olan sûret gibi.

Binâenaleyh bu gāyeye vusûl için, zât-ı mutlak-ı latîf, bizzât bir derece daha kesîf olan libâs-ı taayyüne büründü; ve bu sûretle bilcümle esmâ ve sıfâtının sûretlerini, kendi vücûdu âyînesinde kemâliyle müşâhede eyledi. Ve bu mertebe, merâtibin eksefi olup, ehl-i hakîkat bu mertebeyi: Şühûd-ı mutlak, âlem-i şehâdet, âlem-i mülk, âlem-i nâsût, âlem-i halk, âlem-i his, âlem-i anâsır, âlem-i ecsâm, âlem-i mevâlîd ilh... gibi esâmî ile tevsîm ederler.

İmdi bu tenezzülâtın cümlesi zât-ı latîf-i Hakk'ın mertebe mertebe suver-i kesîfeye bürünerek zâhir olmasından ibârettir. [8/21] Nitekim Ebu'l-Hasan Gūrî (k.s.) buyurur: سُبْحَانَ مَن لَطَّفَ نَفسَهُ فَسَمَّاهُ حَقًّا وَكَثَّفَ نَفسَهُ فَسَمَّاهُ خَلْقًا ya'ni "O Zât-i ecell ü a'lâyı tenzîh ederim ki, nefsini ve zâtını latîf kılıp Hak tesmiye etti; ve kesîf kılıp halk tesmiye etti." Ve bu hakîkati tavzîhan Abdülkerîm Cîlî (k.s.) *el-İnsânu'l-Kâmil* nâmındaki eser-i âlîlerinde âtîdeki beyânâtta bulunmuşlardır:

فكانَ الحقُّ هَيُولَى العالَمِ، قال اللّٰهُ تعالى: ﴿وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا

بِالْحَقِّ﴾، فمَثَلُ العالَمِ مَثَلُ الثَّلجِ، والحقُّ سُبحانَه تعالى المَاءُ الَّذي هو أصلُ هذا الثَّلجِ، فَاسمُ تِلكَ الثَّلجَةِ على ذلك المُنعَقَدِ مُعَارٌ واسمُ المَائِيَّةِ عليه حَقيقةٌ، وقد نَبَّهْتُ على ذلك في القَصيدةِ المُسَمَّاةِ بـ«البَوَادِر الغَيْبِيَّة فِي النَّوَادِرِ العَيْنِيَّة» وهي قصيدةٌ عظيمةٌ لمْ يَنْسَجِ الزَّمانُ على كُمِّ الحقائقِ مِثلَ طِرَازِها، ولمْ يَسْمَح الدَّهرُ بفَهمِها لِاعتِزَارِها ومَوضِعُ التَّنبِيه فِي قَولِي: شعر

وَمَا الْخَلْقُ فِي التِّمْثَالِ إِلَّا كَثَلْجَةٍ ... وَأَنْتَ بِهَا الْمَاءُ الَّذِي هُوَ نَابِعُ
وَمَا الثَّلْجُ فِي تَحْقِيقِنَا غَيْرُ مَائِهِ ... وَغَيْرَانِ فِي حُكْمٍ دَعَتْهُ الشَّرَائِعُ
وَلَكِنْ يَذُوبُ الثَّلْجُ يُرْفَعُ حُكْمُهُ ... وَيُوضَعُ حُكْمُ الْمَاءِ وَالْأَمْرُ وَاقِعُ

Tercümesi: "Hak Teâlâ âlemin "heyûlâ"sıdır. Allah Teâlâ "Semâvât ve arzı ve onların mâbeynindeki olan eşyâyı, ancak Hak ile yarattık" (Hicr, 15/85) buyurdu. İmdi âlemin meseli, kara benzer; ve Hak Sübhânehû ve Teâlâ, bu karın aslı olan su gibidir. Binâenaleyh bu karın ismi, bu mün'akad üzerine iâre olunmuştur; ve onun üzerine ism-i mâiyyet hakîkattir. Ve ben bu hakîkate *Bevâdirü'l-Gaybiyye fî Nevâdiri'l-Ayniyye* ismi ile müsemmâ olan kasîdede tenbîh eyledim. Ve o, öyle bir kasîde-i azîmedir ki, zaman onun kümm-i hakāyıkı üzerine, onun tırâzı gibi dokumadı; ve dehr, onlara vukūf için, tefhîm husûsunda müsâmaha etmedi. Kavlimde mevzî'-i tenbîh şu beyitlerdir:

"Halk, timsâl husûsunda ancak kara benzer; ve sen nâbi' olan susun ki, o halkı mülâbissin. Ve kar, bizim tahkîkimizde, suyun gayrı değildir. Ve hâlbuki şerâyiin da'vet eylediği hükümde her ikisi de yekdîğerinin gayrıdır. Velâkin kar eriyip, onun hükmü kalkar [8/22] ve suyun hükmü vaz'edilir; ve emr-i vücûd böyle vâki'dir."[278]

İmdi tenezzülât-ı vücûdu biraz daha îzâh için bu misâli tevsî' edelim: Havâ-yı nesîmîde olan buhâr kemâl-i letâfetinden dolayı havâss-i hamse ile hissedilmez. Bir derece tenezzül edince kesîf bir bulut olur. Bu hâlde iken gözle görülür. Bir derece daha tenezzül edip su oldukda evvelki mertebeden daha kesîf olur; ve bir mertebe daha tenezzül edip buz olduğu vakit, merâtib-i sâbıkanın cümlesinden eksef olur. Maahâzâ bulut, su ve buz, buhârın vücûduna başka bir mâdde dâhil olmakla tahassul etmedi. Belki

278 Krş. Cîlî, *el-İnsânu'l-Kâmil*, s. 51-52 (7. bâb); *en-Nâdirâtu'l-Ayniyye maa Şerhi'n-Nâblusî*, s. 94 (beyit: 164-166); *İnsân-ı Kâmil* (trc. A. Mecdî Tolun), s. 96.

bunlar ba'zı şerâit tahtında buhârın muhtelif libâs-ı taayyünâta bürünerek zâhir olmasından ibârettir. Burada gördüğümüz tahavvülâtın kâffesi, buhârın min-haysü's-sıfât tagayyürâtıdır. Yoksa, buhâr, min-haysü'z-zât bu merâtibin hiçbirisinde mütehavvil değildir. Zîrâ mütehavvil ve mütegayyir olsa idi, buz eridiği vakit su; ve harâretin te'sîriyle bulut; ve bulut dahi yine mertebe-i letâfete rücû' ile bilâ-tagayyür evvelki gibi buhâr olamamak lâzım gelirdi. İmdi buhâr her bir libâs-ı taayyüne büründükçe, başka bir isim ile tevsîm edilmiş oluyor; ve o mertebede aldığı isim ile yâdolunup, artık ona buhâr denmiyor. Meselâ buluta, suya ve buza "buhâr" tesmiye olunamayacağı gibi, bunlara buhâr da denemez. Zîrâ buhâr, min-haysü'z-zât bunlar gibi değildir. Ve buhârın gayrı da denemez. Çünkü vücûd-ı müstakilleri yoktur. Hepsinin vücûdu izâfî ve i'tibârîdir; ve hakîkatte cümlesi buhârdan başka bir şey değildir. Velâkin zâhirde birbirine mugâyir göründükleri gibi, nazar-ı şerîatta, başka başka ahkâmı hâizdirler. Buzun hakîkati su olmakla berâber, suyun vazîfesini göremez. Su ile tahâret mümkindir; fakat kar ve buz tahâret için isti'mâl edilemez. Meğer ki eriyip su ola.

İmdi fezâ-yı bî-nihâyede, nefes-i Rahmânî olan "esîr"den, sehâb-ı muzîlerin bi't-tekâsüf zuhûru ve onların dahi derece derece buhâr-ı nârî ve mâyi'-i nârî hâlinde küreler şeklide tekâsüfleri ve ba'dehû kışr [8/23] bağlayıp avâlim-i kesîfe hâlinde devirleri bu misâle mutâbıktır. Ve "nefes-i Rahmânî" hakkındaki tafsîlât **Fass-ı Îsevî**'de gelecektir.

***

Bu mukaddeme ma'lûm olduktan sonra metnin şerhine mübâşeret edelim: Metn-i sâbıktaki beyânât lisân-ı zâhir üzere vâki' olmuş idi. Fakat beyânâtın sırrı ve bâtını budur ki: Hak Teâlâ, isimleriyle a'yân-ı sâbite âyînelerinde ve a'yân-ı sâbite dahi vücûd-ı Hak âyînesinde zâhir olur. Şu hâlde a'yân-ı sâbite Hakk'ın ve Hak dahi a'yân-ı sâbitenin âyînesi olmuş olur. İmdi Hak a'yân-ı sâbiteye âyîne olunca, abd, ayn-ı sâbitesi i'tibâriyle Hakk'ın âyîne-i vücûdunda ayn-ı mümkine hasebiyle, Deyyân isminden zâhir olan bir tecellîdir. Demek ki, Hakk'ın abd-i mütedeyyine inkıyâdı,

kendisinin tab'ına mülâyim olan şey ile, Hak'tan celâsını taleb eylediği ve istid'â eylediği ism-i Deyyân'ın tecellîsidir. Ta'bîr-i dîğerle abd-i mütedeyyin öyle bir ismin mazharıdır ki, o isim onun mütedeyyin olmasını iktizâ eder. Ve onun ayn-ı sâbitesi, ilm-i ilâhîde peydâ olduğu hînde, bu sûretle ma'lûm-i ilâhî olmuştur; ve o abdin hakîkati, ya'ni ayn-ı sâbitesi, Hak'tan bu tecellîyi taleb etmiştir. Hak dahi ifâza-i vücûd ile onun talebini is'âf etmiştir. Binâenaleyh abd-i mütedeyyin, mecbûren mütedeyyindir. Fakat bu cebir, ona kendi hakîkatinden ve isti'dâd-ı ezelîsinden gelir. Ve onun hakîkatinin isti'dâdı mec'ûl değildir, ya'ni mahlûkıyetle mevsûf değildir. Ve kezâ gayr-ı mütedeyyin olan abdin adem-i inkıyâdı dahi, isti'dâd-ı ezelîsinden gelir. Binâenaleyh o da mecbûrdur. Şu hâlde bunların zâtları ve hakîkatları Hakk'a ezelde ne ilim i'tâ etmişlerse, âlem-i imkânda, ya'ni hazret-i şehâdette, onların üzerine âit olan şey dahi ancak odur. Ve mümkinâttan her bir ferdin, ilm-i ilâhîde mutlakā birer sûreti vardır; ve bu sûretler yekdîğerinden mütemeyyizdir; birbirine benzemez. Çünkü esmâ-i ilâhiyyenin havâssı muhteliftir. Bu sûretler ise, o esmânın in'ikâsâtıdır. Böyle olunca, bu ihtilâf-ı ahvâlden dolayı, Hakk'ın tecellîsi dahi muhtelif olur. Binâenaleyh Hak tarafından "cezâ", a'yân-ı sâbitenin Hakk'a verdikleri ilim hasebiyle ve Hakk'ın âyîne-i vücûdunda [8/24] mütecellî olan sûret iktizâsıyladır. Ve a'yân-ı sâbite, ne hâl üzere idiyseler, kendilerine o şeyin teklîf olunmasını ve kendilerine o ahvâl ile "cezâ" eylemesini, Hakk'a teklîf ederler. Ve onların bu teklîfini Hak dahi, "cezâ" olarak onlara verir. Ve binnetîce abdin üzerinde Hakk'ın eseri, ancak abdin hasebi, ya'ni ezelde ayn-ı sâbitesinin bulunduğu hâl üzere vukū' bulur. Ve bu hakîkate işâreten hadîs-i şerîfte كُلٌّ مُيَسَّرٌ لِمَا خُلِقَ لَهُ [Her bir kimse ne için yaratılmış ise, o, ona kolay gelir.][279] ve âyet-i kerîmede dahi قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَى شَاكِلَتِهِ (İsrâ, 17/84) [De ki: Herkes kendi tabîatı ve tarîkati üzerine amel eder.] buyurulmuştur. Binâenaleyh bir kimse ezelde hangi ismin mazharı olarak ilm-i ilâhîde sâbit olmuş ise, bu âlem-i dünyâda, o ismin hazînesinde meknûz olan ahvâli izhâr etmek o kimseye bilâ-külfet âsân gelir. Abd-i mütedeyyine, gayr-ı mütedeyyin olmak güç geldiği gibi, gayr-ı mütedeyyin olan kimseye mütedeyyin olmak

279 Buhârî, "Tefsîr", 92; Müslim, "Kader", 1; Ebû Dâvud, "Sünne", 16; Tirmizî, "Kader", 3; İbn Mâce, "İftitâhu'l-kitâb", 10; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, s. 56.

dahi ölümden beter gelir. Bu bahiste suâl ve cevâb çoktur. Fakat *Fusûsu'l-Hikem*'in maârif ve hakāyıkı, alâ-tarîki'l-ihâta ma'lûm olunca bunların hiçbirisine hâcet kalmaz. Nitekim bu bahsin istinâd ettiği en mühim nokta isti'dâdın gayr-ı mec'ûl olmasıdır ki, bu da **Fass-ı Üzeyrî**'de îzâh olunur.

İmdi gerek hayrı ve gerek zıdd-ı hayrı, abde kendi zâtının gayrı olan biri vermedi. Belki abd ezelde Hak'tan bunlar ile zuhûru taleb etti; ve Hak dahi onun talebini is'âfen ifâza-i vücûd eyledi. Şu hâlde zâtına in'âm eden ve zâtını ta'zîb eden, ancak abdin kendidir. Eğer abde cezâ-yı gayr-ı mülâyim isâbet ederse, abd kendisini zemmetmelidir. Çünkü bu azâbın menbaı kendidir. Ve cezâ-yı mülâyim ve sevâb isâbet ederse, yine kendi nefsine hamdetmelidir. Çünkü menba'-ı in'âm kendidir. Demek ki Hakk'ın ibâdıyla muâmelesi, ancak onların ilm-i ilâhîde sübûtu ve sûretlerinin irtisâmı hasebiyledir. Bu hâlde Allah için hüccet-i bâliğa sâbit olur. Çünkü bâlâdaki mukaddemede îzâh olunduğu üzere, vücûd-ı mutlak-ı Hakk'ın ilk tenezzülünde, o ibâdın hakāyıkı Hakk'ın ne sûretle ma'lûmu olmuş iseler, Hak bu ilmi hasebiyle onların üzerine hükmetti; ve Hakk'ın ilmi ise, bu ma'lûmâta tâbi'dir. İlmin ma'lûma tâbi' olduğu **Fass-ı Şîsî**'de îzâh edilmiş ise de, kāriîn-i kirâmı külfet-i tetebbu'dan [8/25] tahlîs için, ba'zı fevâid ilâvesiyle burada dahi mücmelen tekrâr olunur:

***

Ma'lûm olsun ki, ilm-i Hak, biri zâtî ve diğeri sıfâtî ve esmâî olmak üzere iki nevi'dir: "İlm-i zâtî", zât-ı mutlak-ı Hakk'ın bilcümle sıfât ve esmâ izâfesinden münezzeh ve müstağnî bulunduğu mertebe-i ahadiyyette, kendi zâtına olan ilminden ibârettir. Bu ilim, zât-ı mutlakın "ayn"ı olup, bu mertebede ilim, âlim, ma'lûm nisbetleri zât-ı sırfda mahv ve müstehlektir. Binâenaleyh bu mertebede ilmin ma'lûma tâbiiyeti mes'elesi mevzû'-i bahs olamaz. "İlm-i sıfâtî ve esmâî" ise, zât-ı sırfda ve mertebe-i gaybu'l-guyûbda bilkuvve mevcûd ve muhtefî olan bilcümle nisebin suver-i ilmiyye ile zuhûr ettiği mertebe-i vâhidiyyete taalluk ettiğinden burada ilim, âlim ve ma'lûm nisbetleri yekdîğerinden temeyyüz eder. Ve Mudill isminin sûret-

lerinden bir sûret olarak ilm-i ilâhîde sâbit olan bir kâfirin ayn-ı sâbitesi, o sûretle ma'lûm-i ilâhî olur; ve Hakk'ın ilmi dahi o ma'lûma tâbi' olur. Böyle olunca Hakk'a mertebe-i sıfât ve esmâda ilmi i'tâ eden, ma'lûmât olmuş olur.

Misâl: İnsanın gülme, ağlama gibi birçok niseb-i zâtiyyesi vardır. Bilfarz hiç gülmemiş ve ağlamamış olan bir insan, kendinde bu nisbetlerin mevcûdiyetini bilir; ve bu ilim insanın kendi zâtına olan ilmidir. Fakat bu ilm-i zâtî mücmeldir. İnsanın zâtına, gülmesinin ve ağlamasının tarzı mahfîdir. Bu ihtifâ ancak zuhûr ile zâhir olur. Vaktâki insan ağlar ve güler, ona bunların tarzı tafsîlen ma'lûm olur. Evvelki mertebede bu niseb insanın zâtının "ayn"ı ve onun olduğu bir zamandan beri kendi vücûdu ile berâber idi. Fakat insan, sonradan sadâ ile güldü ve ağladı; ve kendisinin vechinde hâsıl olan hâlleri âyînede müşâhede etti. Bu defa kendisinin ne vech ile gülüp ağladığını alâ-tarîki'l-müşâhede bildi; ve evvelki ilme nazaran, bu ilim hâdis oldu. Fakat bu ikinci ilm-i tafsîlîyi insan, hâriçten almadı. Belki bu ilmi, yine insanın zâtı zâtına i'tâ eyledi. Binâenaleyh bu ilim, gayrdan müstefâd değildir. Zîrâ "ma'lûm" insanın şuûnâtından birer şe'ndir ki, mertebe-i zuhûrda ma'lûmiyetle muttasıf oldu. Ondan evvel mertebe-i Zât'ta [8/26] enker-i nekerâttan idi. Nitekim bu bahsin tafsîli **Fass-ı Lokmânî**'de gelecektir.

***

Abdülkerîm Cîlî (k.s.) *el-İnsânu'l-Kâmil* nâmındaki eser-i şerîfinin on yedinci bâbında:

اِعلَم أنَّ العِلمَ صِفةٌ نَفسِيَّةٌ أَزَليةٌ، فعِلمُه سُبحانَه وتعالى بنَفسِه وعلمُه بخَلقِه عِلمٌ واحدٌ غيرُ مُنقَسِمٍ ولامُتَعَدِّدٍ، ولكنَّه يَعلَم نفسَه بما هو له ويَعلَم خَلقَه بما هُمْ عليه، ولايَجُوزُ أنْ يُقَالَ إنَّ مَعلُومَاتٍ أعْطَتْه العِلمَ من نفسِها لِئلَّا يَلزَمُ من ذلك كونه استِفَادَ شَيأً من غيرِه، ولقد سَهَا الإمامُ محيي الدين بن العربي رضي اللّٰهُ عنه حيثُ قال: إنَّ مَعلُومَاتِ الحقِّ أعْطَتِ الحقَّ العلمَ من نَفسِها، فلنَعذِرُه ولا نقولُ أنَّ ذلك مَبلَغَ عِلمِه.

Ya'ni "İlim, sıfat-ı nefsiyye-i ezeliyyedir. Binâenaleyh Hak Sübhânehû ve Teâlâ'nın kendi nefsine ve halkına olan ilmi, ilm-i vâhid olup gayr-ı

münkasimdir ve taaddüd etmez. Velâkin o, kendi nefsini, kendine mahsûs olan şeyle ve halkını dahi, üzerinde bulundukları şeyle bilir. Ve bir şeyin kendisinin gayrından müstefâd olması lâzım gelmemek için, "ma'lûmât, kendi nefislerinden ilmi i'tâ ettiler" demek câiz olmaz. İmâm Muhyiddîn ibn Arabî (r.a.), "muhakkak ma'lûmât-ı Hak, kendi nefislerinden Hakk'a ilim i'tâ eyledi," dediği cihetten sehv etti. İmdi biz onu ma'zûr görürüz; ve bu onun ilminin bâliğ olduğu mertebedir, demeyiz"[280] kavliyle Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.)ın gerek *Fusûsu'l-Hikem*'deki ve gerek *Fütûhât-ı Mekkiyye*'deki beyânât-ı aliyyelerine muhâlefet buyururlar. Velâkin bâlâdaki misâl, insanın kendi nefsine tatbîk olunursa zevkan ma'lûm olur ki, Hz. Şeyh'in beyânât-ı aliyyelerinde sehv yoktur. Zîrâ إِنَّ اللّٰـهَ خَلَـقَ آدَمَ عَلَـى صُورَتِـهِ [Allah Teâlâ âdemi kendi sûreti üzerine halketti.] ve اقْـرَأْ كِتَابَـكَ كَفَـى بِنَفْسِـكَ (İsrâ, 17/14) [Sen kendi kitâbını oku, senin nefsine kifâyet eder.] buyurulmuştur. Ve ilmin "Zâtî" ve "sıfâtî" olmak üzere taksîmi ve ta'dîdi, vücûd-ı Vâhid'deki i'tibârâttır; ve bu i'tibârâtın gayr addiyle, ilmin gayrdan müstefâd olduğuna hükmetmek garîb görünür. Ve ma'lûmât-ı Hak, Hakk'ın gayrı değildir ki, Hak ilmini gayrdan almış olsun. Hiç şübhe yoktur ki, bu mes'ele Hz. Şeyh'in buyurdukları gibidir. Husûsiyle bu *Fusûsu'l-Hikem* (S.a.v.) Efendimiz tarafından ihsân buyurulmuştur; ve Hz. Şeyh ancak mütercimdir. Binâenaleyh bu beyânâta sehv isnâdı, iki nokta-i nazardan aslâ câiz değildir: Birisi budur ki, bu *Fusûsu'l-Hikem*'in A'ref-i enbiyâ (S.a.v.) Efendimiz tarafından verildiği ve kendilerinin ancak mütercim olduğu hakkındaki beyânât-ı Şeyh-i Ekber'e i'timâd edilmemiş olur. İkincisi de budur ki, bu ihbâra i'timâd olunup da ondaki beyânata sehv isnâdında ısrâr edilirse, [8/27] bu isnâd, (S.a.v.) Efendimiz'e râci' olur. Bunların ikisi de câiz değildir. Fakat ne çâre ki, ihtilâf-ı ezvâk ve meşârib, Abdülkerîm Cîlî (k.s) hazretleri gibi hakîkaten mümtâz-ı urefâ olan bir zât-ı şerîfi bu gibi mütâlaâta sevketmiştir.

Velhâsıl ilim, ma'lûma tâbi'dir; ve a'yân-ı sâbite Hakk'a ne ilim i'tâ etmişlerse, o sûretle Hakk'ın ma'lûmu olurlar; ve bu sûretle de Allah için hüccet-i bâliğa sâbit olur.

---

280 Krş. *el-İnsânu'l-Kâmil*, s. 80 (17. bâb); *İnsân-ı Kâmil* (trc. A. Mecdî Tolun), s. 148-149.

***

Vaktâki Hak Teâlâ münkirlere, "Cehenneme gidiniz!" buyurur. "Niçin?" derler. "Akāid-i nâ-şâyesteniz sebebiyle..." buyurulur. Derler ki: "Küfrümüz irâde-i ilâhiyyen ile vâki' olmamış mı idi?" Buyurur ki: "Evet, fakat irâdem ilmime ve ilmim dahi, sizin hakāyıkınızdan ibâret olan ma'lûma tâbi'dir." Ve bu cevâb üzerine münkirler bilirler ve anlarlar ki, kendilerine gelen azâb yine kendilerindendir. Kendi düşen ağlamaz, deyip mebhût olurlar. Fakat bu ifâdât zevk-i isneyniyyet içinde bulunan kāriîn için kâfî değildir. Zîrâ onların nazarlarında Hakk'ın ve kendilerinin ve eşyânın ayrı ayrı vücûdları vardır. Bu sebeble suâllerini teselsül ettirirler.

ثـمَّ السِّـرُّ الَّـذي فَـوقَ هـذا فـي مِثلِ هـذه المَسـأَلَةِ أنَّ المُمكِنَـاتِ على أصلِهـا مـن العَـدَمِ، وليسَ وجودٌ إلَّا وجودَ الحقِّ بِصُـوَرِ أحـوالِ مـا هـي عليـه المُمكِنَـاتُ فـي أنفُسِـها وأعيانِهـا، فقـدْ عَلِمـتَ مَـن يَلْتَـذُّ ومَـن يَتَأَلَّـمُ ومـا يَعْقِـبُ كلُّ حـالٍ مـن الأحـوالِ، وبـه سُـمِّيَ عُقُوبَـةً وعِقَابًـا، وهـو سَـائِغٌ فـي الخَيـرِ والشَّـرِّ، غيـرَ أنَّ العُـرفَ سَـمَّاه فـي الخيـرِ ثَوَابًـا وفـي الشَّـرِّ عِقَابًـا، ولِهَـذَا سُـمِّيَ أو شُـرِحَ الدِّيـنُ بالعَـادَةِ، لأنَّـه عَـادَ عليـه مـا يَقْتَضِيـه ويَطلُبُـه حَالُـه، فالدِّيـنُ العَـادَةُ، قـال الشـاعر: «كَدِينِـكَ مِـنْ أُمِّ الْحُوَيْـرِثِ قَبْلَهَـا.» أي: عَادَتِـكَ، ومَعقُـولٌ مِـن العـادةِ أنْ يَعُـودَ الأمـرُ بعَينِـه إلـى حالِـه، وهـذا أي العَـودُ بِعَينِـه، ليـسَ ثمَّـة فـإنَّ العَـادَةَ تَكـرَارٌ.

Ondan sonra bu mes'ele mislinde, bu sırrın fevkinde olan sırr budur ki, muhakkak mümkinât, ademden olan aslı üzerine sâbittir. Ve mümkinâtın nefislerinde ve "ayn"larında, üzerinde bulundukları ahvâlin sûretlerine mülâbis olan Hakk'ın vücûdundan gayrı bir vücûd yoktur. İmdi sen mültezz ve müteellim olanın kim olduğunu ve ahvâlden her bir hâli ta'kîb edenin ne şey olduğunu bildin; ve o sebeble "ukūbet" ve "ikāb" tesmiye olundu; [8/28] ve o, hayırda ve şerde câizdir. Şu kadar vardır ki örf onu, hayırda "sevâb" ve şerde "ikāb" tesmiye etti. Ve işte bunun için dîn, "âdet" ile tesmiye veyâ şerh olundu. Zîrâ onun hâlinin iktizâ ettiği veyâ taleb eylediği şey, onun üze-

rine avdet etti. Böyle olunca dîn, âdettir. Şâir كَدِينِكَ مِنْ أُمِّ الْحُوَيْرِثِ قَبْلَهَا [Ümmü'l-Hüveyris'ten önce senin âdetin olduğu vech ile...] dedi. Ya'ni "Senin âdetin" demektir. Ve "âdet"ten ma'kūl, emrin "ayn"ıyla kendi hâline avdetidir. Ve bu, ya'ni "ayn"ıyla avdet, vâki' değildir; zîrâ âdet, tekrârdır.

Cenâb-ı Şeyh (r.a.) وَلَكِنَّ الأَمْرَ يَقْتَضِي الانْقِيَادَ [Lâkin emr, inkıyâdı iktizâ eder.] buyurmuş ve emr-i ulûhiyyetin sûret-i inkıyâdını lisân-ı zâhir ile îzâh eylemiş ve ba'dehû onun sırrını ve bâtınını beyân etmiş idi. Şimdi de bu mes'elenin bir kat daha lübbüne ve hakîkatine nüfûz ederek buyururlar ki: Mümkinât, ademden ibâret olan aslı üzerine sâbittir. Çünkü onların vücûdu izâfî ve i'tibârîdir. Nitekim buzun ve suyun vücûdları buhâra nazaran izâfî ve i'tibârîdir; ve vücûdlarında istiklâl yoktur. Onların kayyûmu olan buhârı kaldırıverirsek, bunlar da yok olurlar. Bâlâda îzâh edildiği üzere halktan ibâret olan mümkinâtın vücûdu ile Hakk'ın vücûdu arasındaki münâsebet dahi böyledir. Binâenaleyh meydanda Hakk'ın vücûdundan başka bir vücûd yoktur. Vücûd-ı Hak o mümkinât-ı ma'dûmenin, ahvâl-i ma'dûmesi sûretiyle mütelebbis olup zâhir olmuştur. Binâenaleyh mümkinâtın ahvâli sûretlerinde zâhir olan, ancak Hakk'ın vücûdudur. Mümkinât ise, ademiyyet-i asliyyesi üzerine sâbittir. Bu sırrı böylece bildiğin vakitte, suver-i ahvâl-i mümkinâtta mütelezziz ve müteellim olanın kim olduğunu bilmiş olursun. Ya'ni vücûd-ı Hak, ibâdının ve onların ahvâlinin sûretlerine bürünüp zâhir olduğundan, abdin hoşuna gidecek mükâfât ile ona inkıyâd eyledikde mütelezziz olan; ve hoşuna gitmeyecek cezâ ile münkād oldukda dahi müteellim olanın yine Hakk'ın kendisi olduğunu bilirsin. Velâkin "iltizâz" ile "teellüm" sıfât-ı halkıyye ve kevniyyedendir. [8/29] Mekr ve istihzâ ve ezâ ve keyd gibi sıfât-ı kevniyye ve halkıyye, Hakk'a ancak mertebe-i halkıyyete tenezzülünde izâfe olunur. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de buyurulur: اللّٰهُ لَطِيفٌ بِعِبَادِهِ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ (Şûrâ, 42/19) ya'ni "Allah denilen ma'nâ, latîfdir. İbâdına mülâbis olduğu hâlde dilediğini irzâk eder." بِعِبَادِهِ deki "bâ" mülâbese içindir. Demek ki Allâhü Zülcelâl ibâdının kisve-i taayyününe bürünüp zâhir olmuştur. Bu mertebede ise telezzüz ve teellüm gibi birtakım sıfât-ı halkıyye vardır. Binâenaleyh onun bu mertebesinde bu sıfât dahi ona izâfe olunur. Fakat vücûd-ı Hakk'ın mer-

tebe-i ahadiyyesi, ya'ni zât-ı sırf mertebesi, nazar-ı i'tibâra alınacak olursa, sıfât-ı hakkıyye ve halkıyyenin cümlesi zâtında mahv ve müstehlektir. O mertebede Hak iltizâz ve teellümden münezzehdir; ve tenzîhden dahi münezzehdir. Zîrâ münezzehiyet dahi bir sıfattır.

İmdi bu sırrı anlayınca mertebe-i imkânda müteellim ve mütelezziz olanın kim olduğunu bildiğin gibi, hâllerden her bir hâli ta'kîb edenin dahi ne şey olduğunu bilirsin. Ve "cezâ" hâlin "akîb"i olduğu için "ukūbet" ve "ikāb" nâmını iktisâb eyledi; ve "ikāb" lugat i'tibâriyle hayırda ve şerde câizdir; ve meselâ umûr-i dünyeviyye ve uhreviyyeye de şâmildir. Nitekim açlık bir hâldir ki, onu ekl-i taâm hâli tâ'kîb eder. Ve ekl-i taâm hâlini de tokluk hâli ve tokluk hâlini def'-i tabîî hâli ve def'-i tabiî hâlini kezâ açlık hâli ta'kîb eder. Ve her bir hâlin akîbi olan hâl, hâl-i evvelin "cezâ"sıdır. Bu düstûru ahvâl-i nâmütenahiyeye tatbîk et! Umûr-i uhreviyye de böyledir. Ve bir hâlin akîbi olarak tekevvün eden hâl-i sânî, hâl-i evvele tâbi'dir. Eğer hâl-i evvel hoş ise, cezâsı da hoş olur; nâhoş ise, hâl-i sânî de nâhoş olur. Ya'ni ne ekersen onu biçersin. Meselâ birisine şetm edersen şetm ile mukābele görürsün. Ve kıs alâ-hâzâ!... Beyit:

آنکه کند بخود کند　　گر همه نیک وبد کند
کس نکند بحق او　　آنچه بدست خود کند

Tercüme: "İyi olsun kötü olsun, kim ne yaparsa kendine yapar. Kişinin kendi eliyle yaptığını onun hakkında kimse yapmaz." [8/30]

İşte hâl-i sânî, hâl-i evveli ta'kîb ettiği için ona "ukūbet" ve "ikāb" denildi. Ancak örf-i şer'î "hayır" dediğimiz hâli ta'kîb eden cezâya, ya'ni hâl-i sânîye "sevâb"; ve şerri ta'kîb eden cezâya da "ikāb" tesmiye etti. Ve abdin hâl-i evvelinin iktizâ ettiği veyâ taleb eylediği hâl-i sânî ne ise onun üzerine âit olup döndüğü için dîn, "âdet" ile tesmiye olundu. Demek ki bu i'tibârla dîni "âdet" ma'nâsına da almak câizdir. Nitekim şâirin biri şu كَدِينِكَ مِنْ أُمِّ الْحُوَيْرِثِ قَبْلَهَا [Ümmü'l-Hüveyris'ten önce senin âdetin olduğu vech ile...][281] mısrâında dîni, "âdet" ma'nâsında isti'mâl etmiş, "Senin âdetin"

281 İmriü'l-Kays'a âit olan *Muallaka*'dan bir mısrâdır. Bk. Ceviz vd., *Yedi Askı*, s. 32, 40. *Dîn* kelimesinin açıklayıcısı olarak kullanılışına bir örnek için bk. İbn Atıyye el-Endelüsî, *el-Muharraru'l-Vecîz*, I, s. 71.

demeği murâd eylemiştir. Ve "âdet" denildiği vakit, aklen anlaşılan ma'nâ, bir emrin "ayn"ıyla kendi hâline avdetidir. Hâlbuki emr-i sâbıkın "ayn"ı ile avdet etmesi vücûdda vâki' değildir. Zîrâ "âdet" denildiği vakit aklen tekrâr ma'nâsı anlaşılır. Tecellîde tekrâr yoktur. Belki misliyet ve müşâbehet vardır. Meselâ bu yazdığımız satırları yüksek sadâ ile birisine karşı okuduk. Okurken nefesimizi harf ve savt ile teksîf ederek salıverdik. Muhâtabımız bu ibâreleri tekrâr okumamızı teklîf etti. Bir daha okuduk. Bu ikinci kırâat evvelki kırâatın "ayn"ı değildir; belki mislidir. Zîrâ evvelki kırâatta ihrâc ettiğimiz nefes, kırâat-ı sânîde sarfettiğimiz nefesin "ayn"ı değildir. Bu hâli, fenn daha çabuk teslim eder. Çünkü nefes mahrec-i hâmız-ı fahmdır. Bizim evvelki kırâatta ciğerlerimizden çıkardığımız hâmız-ı fahmın zerrâtı havâ-yı hâricîye karışıp gitti. Kırâat-i sânîde çıkan hâmız-ı fahm zerrâtı ise gidenin "ayn"ı değildir; belki misli ve müşâbihidir. Ve kezâ sadâmazı muhâtabımızın sem'ine îsâl eden temevvücât-ı havâiyye de kırâat-ı evvel ve sânîdekilerin "ayn"ı değildir; misli ve müşâbihidir. Velâkin histeki bu misliyet ve müşâbehet "tekrâr" lafzının isti'mâline sebeb oluyor. İşte bu müşâbehet ve misliyet sebebiyle Kur'ân-ı Kerîm'de "iâde" ta'bîri mesbûktur. Nitekim buyurulur: يَوْمَ نَطْوِي السَّمَاءَ كَطَيِّ السِّجِلِّ لِلْكُتُبِ كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ (Enbiyâ, 21/104) ya'ni "O günde ki biz gökleri, kitâblar tomar olup büküldüğü gibi tayy ederiz. Nitekim evvel-i halka bed'etmiş idik. Onu iâde ederiz."

Erbâb-ı fenne ma'lûmdur ki [8/31] semâvât ta'bîr ettiğimiz ecrâm-ı semâviyye ibtidâ-yı tekevvünlerinde sehâb-ı muzî hâlinde idiler. Bunların fezâda küre hâlinde devirlerinden kuvve-i ani'l-merkeziyyeleri sebebiyle, kendilerinden birer küreler infikâk ederek onların etrâfında devre başladılar. Edvâr-ı medîdenin mürûruyla tasallüb ettiler. Merkezde kalan cirim, vüs'at ve cesâmeti hasebiyle teberrüd ve tasallüb etmeyerek buhâr-ı nârî hâlinde kendi mihveri etrafında devreyledi; ve kendinden infikâk eden ecrâm-ı müteberride ve mutasallibeyi harâretiyle teshîn ve ziyâsıyla münevver etti. Ya'ni bu manzûmenin şemsi oldu. Fezâda bu gibi manzûmeler lâ-yuad ve lâ-yuhsâdır. Bizim manzûmemiz dahi Utârid, Zühre, Arz, Merih, Müşterî, Zuhal, Uranüs, Neptün cirimlerinden mürekkeb olarak teşekkül edip Şems etrâfında devrederler. Râkib olduğumuz "arz"a nazaran

Şems ve seb'a-i seyyâre ve Merih ile Müşterî arasındaki seyyârât-ı sagîre bizim semâmız, ya'ni ulüvvümüzdür. Ve bu bâbdaki ba'zı îzâhat **Fass-ı İdrîsî**'de münderic olduğu gibi, **Fass-ı Îsevî**'de dahi gelecektir. Ve ibtidâ-yı hilkatte semâvât ve "arz"ın bitişik olduğu hâlde yekdîğerinden ayrıldığı âyet-i kerîmede beyân buyurulur: أَوَلَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا (Enbiyâ, 21/30) ya'ni "Hakîkati setredenler nazar-ı istidlâl ile görmediler mi ki, muhakkak semâvât ve arz bitişik idiler. Biz onları fetk ettik ve ayırdık."

Bundan anlaşılır ki, kıyâmet-i kübrâda tomar hâlinde yazılmış bir kitâbın sahîfeleri nasıl dürülüp bükülürse, semâvâtı teşkîl eden ecrâm dahi, muvâzenesini gāib ederek yekdîğeriyle tesâdüm ve bu müsâdemeden harâret-i azîme tekevvün edip, cümlesi eriyecek ve kitâb sahîfelerinin intivâsı gibi birbirine indimâc ve intivâ eyleyerek yine sehâb-ı muzî hâline gelecek; ve fakat bu sehâb-ı muzî, manzûmemizi teşkîl eden sehâb-ı muzînin aynı değil, misli ve müşâbihi olacaktır. İşte bu misliyet ve müşâbehete mebnî Hak Teâlâ كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ (Enbiyâ, 21/104) [Nitekim evvel-i halka bed'etmiş idik. Onu iâde ederiz.] âyet-i kerîmesinde "iâde" lâfzını isti'mâl buyurmuştur.

Ondan sonra âlem-i şehâdetin taayyünü, zuhûrlarına müsâid bulunmayan esmâ-i nâmütenâhiye-i ilâhiyyenin mezâhirini ihtivâ edebilecek olan bir taayyünde, o sehâb-ı muzîden يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ (İbrâhîm, 14/48) [O günde ki, arz ve semâvât, arz ve semâvâtın gayrına tebeddül eder.] âyet-i kerîmesindeki işâret vech ile cennet ve cehennem-i cismânîyi müştemil bir manzûme-i âhiret [8/32] tekevvün eder ki, bu cismâniyette, âlem-i şehâdet gibi, neş'e-i nefsâniyye gālib olmayıp neş'e-i rûhâniyye gālib bulunur. Ve ervâha verilecek kalıblar dahi, âlem-i şehâdettekilerin "ayn"ı olmayıp, kezâlik onlar dahi, neş'e-i rûhâniyye gālib olmak üzere, başka kalıblar verilmek sûretiyle ba'solunurlar. Nitekim âyet-i kerîmede buna işâret buyurulur: فَأَحْيَيْنَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا كَذَلِكَ النُّشُورُ (Fâtır, 35/9) [Arz öldükten sonra biz diriltiriz, işte nüşûr dahi böyledir.] Zîrâ fasl-ı şitâda meyvesiz ve yapraksız kalarak meyyit hâline gelen ağaçların fasl-ı rebî'de tekevvün eden berg ü bârı sene-i sâbıkadakilerin "ayn"ı değildir. Belki onların mislidir. Hak Teâlâ hazretleri "İşte nüşûr da bunun gibidir" buyuruyor. Ve bundan müste-

bân olur ki, yevm-i ba'sde herkese başka kalıblar verilecektir. Binâenaleyh tekevvünde tekrâr yoktur. Çünkü tekrârın sebebi darlıktır. Hak Teâlâ ise Vâsi'dir; ve bu sebeble tecelliyâtına nihâyet yoktur.

İmdi Cenâb-ı Şeyh (r.a.) "âdet" hakkında misâl îrâdı sûretiyle îzâhât i'tâsına şürû' edip buyururlar ki:

لَكِنَّ العادةَ حَقِيقَةٌ مَعقُولَةٌ، والتَّشَابُهُ في الصُّوَرِ موجودٌ، فنَحنُ نَعلَمُ أنَّ زَيدًا عَينُ عَمرٍو في الإنسانِيَّةِ، وما عَادَتِ الإنسانِيَّةُ، إذْ لَوْ عَادَتْ لَتَكَثَّرَتْ، وهي حقيقةٌ واحدةٌ، والواحدُ لا يَتَكَثَّرُ في نفسِه، ونَعْلَمُ أنَّ زَيدًا ليس عَينَ عَمرٍو في الشَّخصِيَّةِ، فشَخصُ زَيدٍ ليس شَخصَ عَمرٍو مع تَحقِيقِ وجودِ الشَّخصِيَّةِ بما هي شَخصِيَّتُه في الاثنَينِ، فنَقُولُ في الجِسِّ عَادَتْ لهذا الشِّبْهِ، ونَقُولُ في الحُكمِ الصَّحِيحِ لم تَعُدْ، فما ثَمَّ عادةٌ بوَجهٍ وثَمَّ عادةٌ بوَجهٍ، كما أنَّ ثَمَّ جزاءٌ بوَجهٍ وما ثَمَّ بوَجهٍ، فإنَّ الجَزاءَ أيضًا حالٌ في المُمكِنِ من أحوالِ الممكنِ، وهذه مسألةٌ أغْفَلَها عُلَمَاءُ هذا الشَّأنِ، أي أغْفَلُوا إيضَاحَها على ما يَنبَغِي، لا أنَّهُم جَهِلُوها، فإنَّها جملةٌ من سِرِّ القَدرِ المُستَحْكَمِ على الخَلَائِقِ.

Lâkin "âdet", hakîkat-i ma'kūledir; ve teşâbüh sûretlerde mevcûddur. İmdi biz biliriz ki muhakkak Zeyd, insanlıkta Amr'ın "ayn"ıdır. Hâlbuki insanlık avdet etmedi. Zîrâ avdet edeydi, tekessür ederdi. O ise hakîkat-i vâhidedir. Vâhid ise, kendi [8/33] nefsinde mütekessir olmaz. Yine biz biliriz ki, şahsiyette muhakkak Zeyd, Amr'ın "ayn"ı değildir. İmdi ikisinde de şahsiyetin vücûdu, şahsiyeti sebebiyle tahakkuk etmekle berâber, Zeyd'in şahsı, Amr'ın şahsı değildir. Binâenaleyh biz bu şibhden dolayı histe, insâniyet avdet etti, deriz; ve hükm-i sahîhde etmedi deriz. Böyle olunca onun bir vechiyle "âdet" yoktur; ve bir vechiyle âdet vardır. Nitekim bir vech ile "cezâ" vardır; ve bir vech ile yoktur. Zîrâ "cezâ" kezâlik mümkinde, mümkinin ahvâlinden bir hâldir. Ve bu bir mes'eledir ki, bu şânın ulemâsı, onu iğfâl ettiler, ya'ni lâyık olduğu üzere onun îzâhını iğfâl ettiler. Yoksa onlar, onu câhil değildirler. Zîrâ o, halâyık üzerine müstahkem olan sırr-ı kaderdendir.

Ya'ni vücûdda zâhir olan sûretlerde müşâbehet ve mümâselet mevcûd

olduğundan "âdet" ve "tekrâr" yok ise de, bu "âdet" dediğimiz mefhûm-i küllî, mertebe-i akılda sâbittir. Zîrâ akıl bir şeyin "ayn"ı ile tekerrürü ve avdeti ma'nâsını idrâk ve bu ma'nânın vücûdunu kabûl eder; fakat o hakîkat-i ma'kûleyi hâriçte ve mertebe-i histe temsîl eden eşhâs ve efrâd zâhir oldukda, görülür ki o eşhâs yekdîğerinin "ayn"ı değildir; belki mümâsili ve müşâbihidir. İşte bu sûretlerdeki müşâbeheti "âdet" ve "tekrâr" tevehhüm ettiler. Yoksa bunlar mükerrer değildir.

Meselâ biz biliriz ki, insâniyet, mertebe-i akılda sâbit olan hakîkat-i vâhidedir. Vâhid ise dâimâ vâhiddir. Kendi nefsinde aslâ tekessür etmez. Bu hakîkat-i vâhideyi mertebe-i histe izhâr eden Zeyd ile Amr, insâniyette yekdîğerinin "ayn"ıdır. Zîrâ her birisi ayrı ayrı insâniyet ma'nâsını izhâr eder. Böyle olmakla berâber insâniyet tekerrür etmez. Eğer tekerrür ede idi, tekessür ederdi. Diğer taraftan Zeyd ile Amr'da şahsiyetin vücûdu, onlardaki kesâfet-i şahsiyye ve husûsiyyet-i eşkâl hasebiyle tahakkuk etmekle, Zeyd'in şahsı, Amr'ın şahsı değildir. Velâkin beynlerinde mümâselet vardır. [8/34] İşte bu mümâselet ve müşâbehetten dolayı biz histe, insâniyet avdet etti, deriz. Çünkü hakîkat-i vâhide-i insâniyyeti izhâr eden eşhâs ve efrâdın sûretlerinde teşâbüh vardır. Binâenaleyh "avdet" ve "tekrâr" müşâbehet i'tibâriyledir. Ve hâl-i sânî histe evvelki hâlin misli olduğu için ona "avdet" ıtlâk olunur. Ve hükm-i sahîhde ise, insâniyet avdet etmedi, deriz. Çünkü hakîkat-i vâhide-i ma'kûle, eşhâsın tekessürü ile mütekessir olmaz. Demek ki hakîkat cihetinden insâniyette bir vech ile "âdet" yoktur. Zîrâ o hakîkat, dâimâ kendi mertebesinde, ya'ni mertebe-i akılda durur; ve aslâ oradan münfek olmaz. Velâkin eşhâsının mümâseleti ve müşâbeheti cihetinden mertebe-i histe insâniyette "âdet" vardır. Şu hâlde insâniyette bir vech ile "âdet" ve "tekrâr" yoktur; ve bir vech ile vardır.

Nasıl ki "cezâ" bir vech ile vardır ve bir vech ile de yoktur. Zîrâ cezâ mümkinin ahvâlinden mümkinde bir hâldir. Ya'ni bâlâda îzâh olunduğu üzere, hâl-i evvel hâl-i sânîyi ta'kîb ettiği cihetle bu hâl-i sânî, hâl-i evvelin "cezâ"sıdır. Binâenaleyh bu i'tibâr ile "cezâ" vardır. Velâkin hâl-i sânî, mümkinin sâir ahvâli gibi, mümkinin bir hâlinden ibâret olduğundan ve hâl ise "cezâ" olmadığından, bu i'tibâr ile "cezâ" yoktur. Meselâ açlık insanın bir hâlidir. Onu ekl-i taâm hâli ta'kîb eder. Binâenaleyh açlık hâlinin

"ukūbet"i ve "cezâ"sı ekl-i taâm hâlidir. Fakat ekl-i taâm hâli açlık hâli gibi insanın ahvâlinden bir hâl olduğundan ve hayât-ı insâniyye ise ahvâlinin hey'et-i mecmûasından ibâret olup, bu ahvâl ise "cezâ" olmadığından, bu i'tibârla ekl-i taâm hâli "cezâ" değildir. Ve kezâ amel iyi olsun kötü olsun, insanın ahvâlinden birer hâldir. Ve her bir hâli bir sûretin tekevvünü ta'kîb eder; ve her bir sûret hâl-i sânîdir; ve bu hâl-i sânî o amelin cezâsıdır. Velâkin o ameli işleyen kimsenin Rabb-i hâssı olan ism-i ilâhî, ondan evvelen bu amelin sudûru hâlini; ve sâniyen, o amele münâsib olan sûretin tekevvünü hâlini iktizâ ettiğinden, bu iki hâl o kimsenin ayn-ı sâbitesinin îcâb eylediği ahvâlden bir hâl olur. Binâenaleyh iyi amel sâhibinin fiiline mütekābil tekevvün eden sûret-i hasene ve kötü amel sâhibinin fiiline münâsib olarak [8/35] tekevvün eden sûret-i kabîha, bu i'tibâr ile "cezâ" değildir.

Bunun daha açıkçası budur ki, efrâd-ı insâniyye esmâ-i ilâhiyyeden birer ismin mazharıdır. Ve o isimler, onların Rabb-i hâsslarıdır ki, nâsiyelerinden tutup onları sırât-ı müstakîmi üzerinde kendi kemâlleri tarafına çekip götürür. Binâenaleyh her bir ismin hazînesinde meknûz olan âsâr ve ahvâlin kâffesi kendi mazharında mutlakā zâhir olacaktır. Ve bu ahvâl ve âsârın ânen-fe-ânen sudûru ve zuhûru elbette cezâ değildir. Belki ahvâlden birer hâldir. Fakat bir ânda zuhûr eden hâli, diğer ânda zuhûr eden hâl "ta'kîb" ettiğinden ve hâl-i sânî hâl-i evvelin münâsibi olarak zâhir olduğundan, bu hâl-i sâniye "cezâ" denilmiştir. Demek ki bir vech ile cezâ vardır, bir vech ile de yoktur.

İşte bu îzâh olunan mes'ele, öyle bir mes'eledir ki, bu fennin ulemâsı, onda gaflet ettiler. Ya'ni lâyık olduğu üzere o mes'elenin îzâhında gaflet ettiler. Fakat onların bu adem-i îzâhları bu mes'eleyi bilmediklerinden değil, belki nâs üzerinde hükümrân olan sırr-ı kadere taalluk ettiği için onun îzâhını bi'l-iltizâm terkettiler. Bu mes'eleyi Cenâb-ı Şeyh (r.a.), emr-i Resûlullah (s.a.v) ile ihrâc buyurduğunu, bu *Fusûsu'l-Hikem*'de îzâh buyurdular.

İmdi bu bahisden bir suâl tahaddüs eder. Şöyle ki: "Efrâd-ı insâniyyeden her bir ferdin Rabb-i hâssı olan ism-i ilâhînin hazînesinde meknûz olan ahvâl ve âsâr ne ise, mutlakā o zuhûra gelecektir; ve onun hilâfında bir şeyin ondan sudûru mümkin değildir. Şu hâlde bi'set-i rusülün ne fâidesi vardır?" Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) Efendimiz bu suâle cevâb olmak üzere buyururlar ki:

واعْلَمْ أنَّه كما يُقَالُ في الطَّبِيبِ إنَّه خَادِمُ الطَّبِيعَةِ، كذلك يُقَالُ في الرُّسُلِ والوَرَثَةِ إنَّهمْ خَادِمُو الأمرِ الإلٰهِيِّ في العُمومِ، وهُمْ في نفسِ الأمرِ خَادِمُو أحوالِ المُمكِنَاتِ، وخِدمَتُهم من جُملةِ أحوَالِهم الَّتي هُمْ عليها في حالِ ثُبُوتِ أعيَانِهم، فَانْظُرْ ما أعْجَبَ هذا.

Ma'lûm olsun ki, tabîb hakkında, o tabîata hizmet eder, denildiği gibi rusül ve verese hakkında dahi, [8/36] umûm hakkında, emr-i ilâhîye hizmet ederler, deniliyor. Hâlbuki onlar, nefs-i emirde ahvâl-i mümkinâta hizmet ederler. Ve onların hizmetleri, onların a'yânının sübûtu hâlinde, üzerinde bulundukları ahvâlin cümlesindendir. İmdi nazar et ki, bu ne acîb şeydir!

Ya'ni herkes tabîbi, tabîata hizmet eder ve ıslâh-ı mizâc için tabîatı takviye maksadıyla tedâvî eyler bilir. Hâlbuki etibbâ nefs-i emrde, ahvâl-i mümkinâta hizmet ederler. Ve tabîbin maksadı da hastaların ıslâh-ı emzicesi olduğu hâlde, ba'zı ebdân derece-i i'tidâlden baîd olduğundan ve tedâvîye kābiliyeti olmadığından, tabîb tedâvî ettikçe marazı müştedd olur. Ve bu sûrette tabîbin hizmeti, hastanın salâh-ı tab'ına değil, onun bedeninin isti'dâdına olmuş olur. İşte bunun gibi herkes rusül-i kirâmı ve onların vârisleri olan evliyâ-yı zevi'l-ihtirâmı, umûm hakkında emr-i ilâhîye hizmet eder bilirler. Hâlbuki onlar, nefs-i emrde, ahvâl-i mümkinâta hizmet ederler. Ya'ni rusül ve veresenin maksadları, ervâh ve enfüsün emrâz-ı ma'neviyyelerini izâle olduğu hâlde, ba'zı nüfûsun, isti'dâd-ı gayr-ı mec'ûlü hasebiyle hidâyete kābiliyeti olmadığından, onlar da'vet edip irşâd ettikçe, bunların dalâleti tezâyüd eyler.

İmdi etibbâ ile rusülün sa'yleri, ebdân ile nüfûsun sıhhat ve hidâyetleri için olduğu hâlde, sıhhat ve hidâyete kābiliyeti olmayan kimselerin marazları ve dalâletleri ziyâde olur. Ancak onların sa'yleri, sıhhat ve hidâyete kābiliyeti olanlar hakkında müsmir olur. Zîrâ onların hizmetleri, hizmet ettikleri kimselerin isti'dâdât-ı gayr-ı mec'ûlelerinin inkişâfına sebeb olur. Demek ki bunların a'yân-ı mümkinâta hizmetleri, o a'yân ilm-i ilâhîde ne hâl üzere sâbit olmuşlar ise, işte o ahvâle göredir. Bundan dolayı [8/37] Hz. Şeyh-i Ekber (r.a.), etibbâ ve rusülün kasdettikleri şeyden başka bir

şeye hizmet ettiklerinde taaccüb edip, "Nazar et ki, bu ne kadar acîb bir şeydir!", buyururlar. Ve filhakîkada insan sa'yini bir maksad-ı muayyene sarfettiği hâlde, onun zımnında olan ve kasdettiği şeyin gayrı bulunan bir netîcenin husûlü acîb bir şeydir.

إلَّا أنَّ الخادِمَ المَطلُوبَ هُنَا إنَّما هو وَاقِفٌ عندَ مَرسُومِ مَخدُومِه إمَّا بالحالِ أو بالقَولِ، فإنَّ الطَّبِيبَ إنَّما يَصِحُّ أنْ يُقَالَ فيه خادمُ الطَّبِيعَةِ لوْ مَشَى بحُكمِ المُسَاعَدَةِ لها، فإنَّ الطَّبيعةَ قد أَعْطَتْ في جِسمِ المَرِيضِ مِزَاجًا خاصًّا به سُمِّيَ مَرِيضًا، فَلَوْ سَاعَدَها الطَّبِيبُ خدمتَه لَزَادَ في كَمِّيَّةِ المَرَضِ بها أيْضًا، وإنَّما يَرِدَعُها طَلَبًا لِلصِّحَّةِ، والصِّحَّةُ من الطبيعةِ أيْضًا بإنْشَاءِ مزاجٍ آخَرَ يُخَالِفُ هذا المِزَاجَ، فإذَنْ لَيْسَ الطَّبِيبُ بِخَادِمٍ لِلطَّبِيعَةِ، وإنَّما هو خادمٌ لها من حيثُ إنَّه لا يُصلِحُ جِسمَ المَرِيضِ، ولا يُغَيِّرُ ذلك المِزَاجَ إلا بالطَّبيعةِ أيْضًا، فَفِي حَقِّها يَسْعَى مِن وَجهٍ خاصٍّ غيرِ عامٍّ، لأنَّ العُمومَ لا يَصِحُّ في مِثلِ هذه المَسألةِ، فالطَّبِيبُ خَادِمٌ لا خَادِمٌ، أعْنِي لِلطَّبِيعَةِ، وكَذَلِكَ الرُّسُلُ والوَرَثَةُ في خِدمَةِ الحقِّ.

Şu kadar ki burada matlûb olan hâdim, mahdûmunun mersûmu indinde, ya hâl ile veyâ kavl ile vâkıf olan hâdimdir. Zîrâ ancak tabîb hakkında, eğer ona müsâade hükmü ile giderse, hâdim-i tabîattır, denilmek sahîh olur. Zîrâ tabîat marîzin cisminde bir mizâc-ı hâss i'tâ eyledi ki, o sebeble "marîz" tesmiye olundu; ve eğer tabîb ona imdâd ede idi, kezâlik marazın kemmiyetinde, onun sebebiyle ziyâde ederdi. Ve ancak sıhhati taleb için onu men'eder. Hâlbuki sıhhat dahi, bu mizâca muhâlif olan mizâc-ı âharı inşâ etmek sûretiyle, kezâlik tabîattandır. İmdi bu vakitte tabîb tabîatın hâdimi değildir. Ve o, ancak cism-i marîzi ıslâh etmemesi cihetinden ona hizmet eyler. Ve o mizâcı ancak yine tabîat ile tağyîr eder. Böyle olunca onun hakkında, vech-i âmm ile değil, vech-i hâss ile sa'yeyler. [8/38] Zîrâ bu mes'ele mislinde umûm sahîh olmaz. İmdi tabîb, tabîata hâdimdir; hâdim değildir. Rusül ve verese dahi, hizmet-i Hak hakkında bunun gibidir.

Ya'ni tabîb tabîatın ve resûller ile onların vârisleri de emr-i ilâhînin hâdi-

midirler. Şu kadar var ki matlûb olan hâdim, hizmet ettiği kimsenin ahvâli indinde, ya hâl ile veyâ kavl ile tevakkuf eden bir hâdimdir. Meselâ hâdim tabîb ise, isti'dâdı helâke mütemâyil bulunan bir marîzi ne kadar tedâvîye sa'yederse etsin, bu hâl-i tedâvî ile onun helâkine sa'yetmiş olur. Ve kezâlik kavl ile ne kadar vesâyâ-yı tıbbiyye icrâ ederse etsin, marîzin helâkine sebeb olan şeyle emreder. Şu hâlde, tabîb hâdim-i tabîattır, demek sahîh olmaz. Ancak eğer tabîb, tabîatın kendisine yardımı olan bir hüküm ile, emr-i tedâvîde meşy ederse, o vakit hâdim-i tabîattır, denilmek sahîh olur. Zîrâ tabîat, marîzin cisminde bir mizâc-ı husûsî husûle getirdi; ve tabîatın tevlîd ettiği bu mizâc sebebiyle marîze, marîz tesmiye olundu. Ya'ni hastalık dahi tabîat iktizâsındandır. Eğer tabîb, mutlakā tabîata hizmet ede idi, tabîat sebebiyle tekevvün eden hastalığa yardım eder ve marazın kemmiyetini ve hastalığın seyrini tezyîd ederdi. Hâlbuki tabîb, sıhhati talebden nâşî tabîatı marazdan men'eder. Maahâzâ sıhhat dahi, hastalığa sebebiyet veren bu mizâca muhâlif olarak başka bir mizâc inşâ etmek sûretiyle, yine tabîattan tekevvün eder. Bu takdîrde tabîb mutlakā tabîatın hâdimi değildir.

Mes'eleyi hulâsa edelim: Tabîb bir hâdimdir. Fakat onun hizmeti, hastanın kesb-i sıhhat etmesi maksadına ma'tûf olduğu hâlde, eğer hastanın isti'dâdı helâkini muktezî ise, tedâvî ile hâlen ve vesâyâ-yı tıbbiyye ile kālen vâki' olan hizmetleri helâke sebeb olur. Demek ki onların hizmeti hastanın isti'dâdına tâbi'dir. Bu sûrette tabîb, bedendeki maraza sıhhat îrâs ikāmesi cihetinden mutlakā tabîata hâdim değildir. Velâkin maraz dediğimiz hâl, tabîattan mütekevvin olduğundan ve tabîb dahi, isti'dâdı helâke mütemâyil olan hastadaki marazın kemmiyetini tedâvî ile [8/39] tezyîd ettiğinden, bu cihetle tabîata hâdim olur. Velâkin bu hizmet, ne onun maksûdudur ve ne de kendisinden beklenen bir hizmettir. Belki ondan matlûb olan hizmet, hastanın mizâcını tağyîr edip ona sıhhat îrâs etmek idi. Böyle olunca ıslâh-ı mizâc cihetiyle tabîb, tabîata hâdim olmadı. Demek ki tabîb tabîata hem hâdimdir; ve hem de hâdim değildir. Şu hâlde, tabîb sûret-i umûmiyyede tabîatın hâdimidir, demek sahîh olmaz.

İşte enbiyâ ve onların vârisleri olan evliyâ dahi, hizmet-i Hak'ta etibbâya benzerler. Ümmeti is'âd ve ıslâh ettiklerine göre emr-i ilâhîye hizmet ederler; ve adîmü'l-isti'dâd olan kimselere hidâyet-bahş olmadıklarına göre

de hizmet etmezler. Bu sûrette onlar, da'vet ettikleri kimselerin a'yân-ı sâbiteleri neyi iktizâ ediyorsa, nefs-i emrde ona hizmet ederler. Ya'ni saîdin izdiyâd-ı saâdetine ve şakînin izdiyâd-ı şekāvetine hâdimdirler. Cenâb-ı Şeyh (r.a.) rusül ve veresenin hizmet-i Hak'ta etibbâya müşâbehetlerinin tafsîline şürû' edip buyururlar ki:

والحقُّ على وَجهَينِ في الحُكمِ في أحوالِ المُكَلَّفِينَ، فيَجرِي الأمرُ من العَبدِ بِحَسَبِ ما تَقتَضِيه إرادةُ الحقِّ، وتَتَعَلَّقُ إرادةُ الحقِّ به بحَسَبِ ما يَقْتَضِي به علمُ الحقِّ، ويَتَعَلَّقُ عِلمُ الحقِّ به على حَسَبِ ما أعْطَاهُ المَعلُومُ من ذاتِه، فما ظَهَرَ إلا بصُورَتِه، فالرَّسُولُ وَالوَارِثُ خَادِمُ الأمرِ الإلٰهِيِّ بالإرادةِ، لا خادمُ الإرادةِ، فهو يَرِدُ عليه به طَلَبًا لِلسَّعَادَةِ المُكَلَّفِ، فلَوْ خَدَمَ الإرادةَ الإلٰهِيَّةَ ما نَصَحَ، وما نَصَحَ إلا بها أعْنِي بالإرادةِ، فالرَّسُولُ والوَارِثُ طَبِيبٌ أُخرَوِيٌّ لِلنُّفُوسِ، مُنْقَادٌ لأَمرِ اللّٰهِ حِينَ أَمَرَهُ، فيَنظُرُ في أمرِه تعالى وينظُر في إرادتِه تعالى، فيَرَاه أي يَرَى الحَقَّ قدْ أَمَرَه بما يُخَالِفُ إرادَتَه، ولا يكونُ إلَّا ما يُرِيدُ، ولِهَذَا كان الأمرُ، فَأَرَادَ الأمرَ فَوَقَعَ، وما أَرَادَه وُقُوعَ ما أَمَرَ به بالمَأمُورِ فلَمْ يَقَعْ مِن المَأمُورِ، فَسُمِّيَ مُخَالَفَةً وَمَعْصِيَةً، فالرَّسُولُ مُبَلِّغٌ لاغَيرَ.

Ve Hak, ahvâl-i mükellefîn hakkında, hükümde iki vecih üzeredir. İmdi abdden emr, [8/40] irâde-i Hakk'ın iktizâ ettiği şeyin hasebi üzere cârî olur. Ve irâde-i Hak dahi, ilm-i Hakk'ın iktizâ eylediği şeye taalluk eder. Ve ilm-i Hak da ma'lûmun kendi zâtından Hakk'a i'tâ ettiği şeye müteallik olur. Binâenaleyh o, ancak kendi sûretiyle zâhir oldu. Böyle olunca resûl ile vâris, irâde ile olan emr-i ilâhîye hâdimdirler; irâdeye hâdim değildirler. İmdi o, mükellefin saâdetini talebden nâşî, onun üzerine, onunla vârid olur. Eğer irâde-i ilâhiyyeye hizmet ede idi, nasîhat etmezdi. Hâlbuki ancak bununla, ya'ni irâde ile nasîhat etti. İmdi resûl ile vâris, nüfûs için tabîb-i uhrevîdir. Onun emri hînin-de Allâh'ın emrine münkāddır. Binâenaleyh Allah Teâlâ'nın "emr"ine nazar eder; ve onun "irâde"sine nazar eder. Ya'ni Hakk'ı, irâdesine muhâlif şeyle ona emrettiğini görür. Hâlbuki ancak Hakk'ın irâde ettiği şey vâki' olur. Ve işte bunun için emr vâki' oldu. İmdi emri murâd etti, vâki' oldu; ve me'mûra emredip, vukūunu murâd etmediği şey dahi me'mûrdan vâki' olmadı. Böyle olunca muhâlefet ve ma'siyet tesmiye olundu. Böyle olunca resûl mübelliğdir, başka değil.

Ya'ni Hak Teâlâ hazretleri ahvâl-i mükellefîn hakkında iki vech üzere hükmeder: Birisi bâtınî, diğeri zâhirîdir. Hükm-i bâtınî, abdin ilm-i ilâhîde ayn-ı sâbitesinin hîn-i sübûtunda, Hakk'a verdiği ilim neden ibâret ise, irâde-i ilâhiyyenin bu ilme taalluk etmesidir. Ya'ni eğer abdin ayn-ı sâbitesi mü'min olarak ma'lûm-i ilâhî olmuş ise, Hak onun îmânına hükmeder; ve kâfir olarak ma'lûm-i ilâhî olmuş ise küfrüne hükmeyler. Binâenaleyh abdden emr, irâde-i Hakk'ın iktizâ ettiği şeyin hasebi üzere cârî olur. Yoksa ilm-i ilâhîde mü'min olarak sâbit olandan, âlem-i şehâdette küfür; ve kâfir olarak sâbit olandan dahi îmân sâdır olmaz. Ve ilm-i Hakk'ın iktizâ ettiği şey eğer îmân ise, irâde-i Hak îmâna; ve eğer küfr ise, küfre taalluk eder. Ve ilm-i Hak dahi, ma'lûm olan abdin [8/41] ayn-ı sâbitesinin kendi zâtından Hakk'a i'tâ ettiği şey, îmân ve küfürden hangisi ise ona müteallik olur. Zîrâ yukarıda îzâh edilmiş olduğu üzere, Hakk'ın ilmi, ma'lûm olan abdin ayn-ı sâbitesine; ve irâdesi dahi, ilmine tâbi'dir. Demek ki abd, ancak "şey'-i ma'lûm" olan ayn-ı sâbitesinin sûretiyle zâhir oldu. İşte bu, Hakk'ın abd hakkında hükm-i bâtınîsidir ki, buna "emr-i irâdî" derler. Diğeri Hakk'ın hükm-i zâhirîsidir ki, resûlleri vâsıtasıyla bilcümle ibâdı hakkında bilâ-istisnâ vâki' olan hükmüdür. Buna da "emr-i teklîfî" derler.

İmdi abdin ayn-ı sâbitesi iktizâsınca, irâde-i ilâhiyye onun îmânına olur; ve resûlün da'veti üzerine de îmân eder. Bu sûrette resûl irâde ile olan "emr-i teklîfî"ye hâdim olur. Yâhud abdin ayn-ı sâbitesi iktizâsınca, irâde-i ilâhiyye onun küfrüne olur; ve resûlün da'veti üzerine de îmân etmez. Bu sûrette de resûl, iblâğ cihetinden "emr-i teklîfî"ye hâdim olur. Velâkin resûl, her iki sûrette dahi, "irâde-i ilâhiyye"ye hâdim değildir.

İşte resûl ve vâris, abd-i mükellefin saâdetini taleb ettiği için, o abd üzerine emr-i ilâhî, ya'ni "emr-i teklîfî" ile vârid olur. Zîrâ abdin saâdeti "emr-i teklîfî"ye münkâd olmasındadır. Binâenaleyh abd-i mükelleften fiil-i kabîh sâdır oldukda, resûl ve vâris onun saâdetini istedikleri cihetle, emr-i ilâhîden ibâret olan şerîatle reddederler. Eğer mutlakā "îrâde-i ilâhiyye"ye hizmet etse idiler, o fiil-i kabîhi reddetmezlerdi. Zîrâ hayır ve şer irâde-i Hak ile zuhûra gelir. Hâlbuki resûl ve vâris, ancak irâde ile nasîhat ettiler. Ya'ni ilm-i ilâhîde sâbit oldu ki, resûller, ibâdın isti'dâdât-ı ezeliyyeleri ne hâli iktizâ ederse etsin, onları sûret-i umûmiyyede şerîata da'vet edecek-

lerdir. Bu da'vet üzerine onlar ister îmân etsinler, ister etmesinler, nazar-ı iblâğda müsâvîdir. Ve irâde-i ilâhiyye de bu sâbit olan [8/42] ilme taalluk etmiştir. Binâenaleyh resûlün dâ'veti ve nasîhati, ancak irâde-i ilâhiyye ile olmuş olur.

İmdi resûl ile vâris, insanlardaki emrâz-ı ahlâkiyye ve ma'neviyyeyi tedâvîye sa'yettikleri cihetle tabîb-i uhrevîdir. Cenâb-ı Hak, "Kullarımı da'vet et!" diye emrettiği vakit, Hakk'ın bu emrine inkıyâd ederek halkı da'vet eyler. Fakat bir Allâh'ın emr-i zâhirîsi ve teklîfîsine, bir de emr-i bâtınîsi ve irâdîsine nazar eder; görür ki Hak kendisine irâde-i ilâhiyyesine muhâlif bir şeyle emretmiştir. Hâlbuki hadd-i zâtında ancak Hakk'ın irâde ettiği şey zuhûra gelir. Onun irâde etmediği şeyin vukūu münteni'dir. Ve vâki' olan şeylerin cümlesi onun irâdesi olduğundan dolayı vâki' olmuştur. Binâenaleyh resûl ve vâris, zâhirde da'vet ettiği vakit, vukūuna "irâde-i ilâhiyye" taalluk etmiş olan emr vâki' olur. Ve eğer Hakk'ın lisân-ı resûl ile abd-i me'mûra emrettiği şeyin vukūuna irâde-i ilâhiyyesi taalluk etmemiş ise, o emrler abd-i me'mûrdan zuhûra gelmez. Emrin abd-i me'mûrdan vâki' olmamasına "muhâlefet" ve "ma'siyet" tesmiye olunur. Velâkin bu tesmiye, emr-i zâhirî ve teklîfîye nisbetledir. Yoksa irâde-i ilâhiyyeye nisbeten ma'siyet ve muhâlefet tesmiye olunmaz. Zîrâ abdin nâsiyesinden tutarak çekip götüren ism-i hâssı ondan râzıdır; ve marzî ise saîddir; ve "irâde-i ilâhiyye" de bu husûsa taalluk etmiştir. Nitekim **Fass-ı İsmâîlî**'de beyân olundu; ve tafsîlât-ı sâire de **Fass-ı Hûdî**'de gelecektir. *Mesnevî*:

راضیم در کفر ز آن رو که قضاست　　نی از آن رو که نزاع و خبثِ ماست
کفر از روی قضا خود کفر نیست　　حق را کافر مخوان اینجا مائیست

Tercüme ve îzâh: "Kazâ olması cihetinden küfre râzıyım. Bu rızâ bizim nizâımız ve hubsümüz olması cihetinden değildir. Küfr, kazâ cihetinden muhakkak küfür değildir. Eğer küfür der isen, Hakk'a kâfir demek lâzım gelir. Binâenaleyh sen Hakk'a [8/43] kâfir deme ve burada durma!"[282] Bu beyt-i şerîfin tafsîlâtı **Fass-ı Üzeyrî** nihâyetinde mündericdir. Ve kezâ Hz. Hayyâm buyurur:

ایزد چون خواست آنچه من خواستهام　　کی گردد راست آنچه من خواستهام

282 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, V, s. 365-366 (beyit: 1364-1365).

گر جمله صوابست که او خواست است پس جمله خطاست آنچه من خواسته‌ام

Tercüme: "Hak Teâlâ benim istediğim şeyi murâd etti. Benim istemiş olduğum şey ne vakit savâb olur? O'nun istemiş olduğu şey, cümleten savâb ise, benim istediğim şey dahi hep hatâdır."

Ya'ni ayn-ı sâbitem ne taleb etmiş ise, Hak Teâlâ onun zuhûrunu murâd etmiştir. Ve onun murâdı ifâza-i vücûddur. Binâenaleyh onun murâdı hep savâbdır. Ve benim murâdım ise hep hatâ olduğundan suâl bana teveccüh eder, Hakk'a değil! لَا يُسْـأَلُ عَمَّـا يَفْعَلُ وَهُـمْ يُسْـأَلُونَ (Enbiyâ, 21/23) [Allah işlediğinden mes'ûl değildir, onlar mes'ûldür.]

İmdi "emr-i irâdî" ibâdın her biri hakkında neden ibâret olursa olsun, resûl ve vâris onların cümlesine, ale's-seviyye "emr-i teklîfî"yi teblîğ eder. Onların vazîfesi ancak budur. Başka bir şey değildir.

Suâl: Mâdemki ezelde abdin ayn-ı sâbitesi, lisân-ı isti'dâd ile Hak'tan neyi taleb etmiş ise, Hak onu irâde etmiştir. Ve Hakk'ın irâdesine muhâlif olarak bu dünyada bir şeyin vukūu mümkin değildir; ve müessir olan "emr-i irâdî"dir; şu hâlde ba's-i rusül ile ibâdı ale's-seviyye "emr-i teklîfî"ye da'vetten ne fâide hâsıl olur?

Cevâb: Fâidesi çoktur. Evvelâ ednâs-ı tabîiyye ile mülevves olan nüfûsun sebeb-i tahâretidir. Efrâd-ı beşeriyyenin enbiyâya tebaiyeti nisbetinde, isti'dâdât-ı ezeliyyelerinin merâtibi inkişâf eder. Meselâ hadd-i zâtında Hâdî ism-i küllîsinin tahtında birçok esmâ-i ilâhiyye vardır ki, yekdîğeri arasında tafazzul ve temeyyüz mevcûddur. Bunların mezâhiri olan ibâd, levsiyyât-ı tabîiyye ve bunun îcâbâtından olarak ahkâm-ı hayvâniyye ile muttasıf bulundukça bilinemez. Nitekim çamur ile mülemma' olan ahcâr ve maâdin-i zî-kıyem parçaları, su ile tathîr [8/44] edilmedikçe yekdîğerinden tefrîk olunamaz; ve kıymetçe mertebelerini anlamak mümkin olmaz. Eğer su ile tathîr olunursa altın ve gümüş ve platin veyâ elmas ve pırlanta ve la'l ve yâkūt parçaları temeyyüz eder.

Sâniyen, da'vet-i rusül bir mihekdir. Sûret i'tibâriyle yekdîğerinin aynı gibi görünen kalp ile hâlis, ancak bu da'vet ile tezâhür eder. Zîrâ esmâ-i ilâhiyye Hâdî ve Mudill ve Dârr ve Nâfi' gibi cemâlî ve celâlî olarak yekdîğerine mütekābildir. Sûrette yekdîğerine mümâsil olan efrâd-ı insâniyyeden

ba'zıları Hâdî ve ba'zıları da Mudill isminin mazharıdırlar. Da'vet olmasa, bunlar yekdîğeriyle müsâvât da'vâsında bulunurlar. Velâkin da'vet-i rusül vukūunda Sıddîk, Ebû Cehil'den ayrılır. Ve bu mihek vâsıtasıyla aralarında fark-ı azîm olduğu zâhir olur.

Sâlisen bu da'vet, esmâ-i ilâhiyye arasındaki tafazzulu ve farkı fiilen izhâr ettiğinden, Allah için hüccet-i bâliğa sâbit olur. Nitekim bâlâda tafsîl olunmuş idi.

ولِهَـذَا قـال عليه السلام: «شَـيَّبَتْنِي سُـورَةُ هُـودٍ وَأَخَوَاتُهَـا» لِمَـا تَحْـوِي عليـه مـن قولِـه: ﴿فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ﴾، فَشَـيَّبَه ﴿كَمَـا أُمِرْتَ﴾، فإنَّه لا يَـدْرِي هـل أُمِـرَ بمـا يُوَافِقُ الإرادةَ فَيَقَـعُ، أو بمـا يُخَالِـفُ الإرادةَ فـلا يَقَـعُ، ولا يَعـرِفُ أحـدٌ حُكـمَ الإرادةِ، إلا بعـدَ وُقُـوعِ المـرادِ، إلا مَـن كَشَـفَ اللّٰـهُ عَيـنَ بَصِيرَتِـه، فَـأَدْرَكَ أعيَـانَ المُمكِنَـاتِ في حـالِ ثُبُوتِهـا على مـا هـي عليـه، فَيَحْكُـمُ على ذلـك بِمَـا يَـرَاهُ.

İşte bunun için Resûl (a.s.) فَاسْـتَقِمْ كَمَـا أُمِـرْتَ (Hûd, 11/112) [Emrolunduğun gibi müstakîm ol!] kavlinden, hâvî olduğu şeyden nâşî, "Sûre-i Hûd ve ahavâtı beni ihtiyarlattı" buyurdu. İmdi onu كَمَـا أُمِـرْتَ [Emrolunduğun gibi] ihtiyarlattı. Zîrâ o bilmez ki, "irâde"ye muvâfık olan şeyle mi emrolundu? Tâ ki o şey vâki' olsun; veyâhud "irâde"ye muhâlif olan şeyle mi me'mûr oldu? Tâ ki vâki' olmasın. Ve hiçbir kimse, hükm-i irâdeyi bilmez. Ancak murâdın vukūundan sonra bilir. Allâh'ın ayn-ı basîretini açtığı kimse müstesnâdır. İmdi a'yân-ı mümkinâtı [8/45] sâbit oldukları hâlde, alâ-mâ-hiye-aleyh idrâk eder. Böyle olunca bunun üzerine gördüğü şeyle hükmeder.

Ya'ni "emr-i irâdî" başka ve "emr-i teklîfî" başka olduğu ve resûl ise her birerleri hakkındaki emr-i irâdî neden ibâret olursa olsun, ibâdın cümlesine müsâvâten "emr-i teklîfî"yi teblîğe me'mûr bulunduğu için, Resûl (a.s.), iblâğda ihtimâmı mutazammın olan فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ (Hûd, 11/112) [Emrolunduğun gibi müstakîm ol!] âyet-i kerîmesinden ve bunun emsâli ve ahavâtı olan بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ (Mâide, 5/67) [Sana Rabbin tarafından indirilen şeyi teblîğ et! Ve eğer böyle yapmazsan risâleti yapmamış olursun.] ve فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ عَلَى آثَارِهِمْ (Kehf, 18/6) [Demek ki, arkalarından bir şiddetli hüzün ile kendini tüketecek-

sin.] gibi âyât-ı kur'âniyye-i sâireden dolayı; "Sûre-i Hûd ve ahavâtı beni ihtiyarlattı" buyurdu. Çünkü Resûl ancak teblîğe me'mûrdur. Nitekim buyurulur: مَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ (Mâide, 5/99) [Resûl üzerine vâcib olan ancak teblîğdir.] Hâlbuki "emr-i teklîfî"nin "emr-i irâdî" ile münâsebeti yoktur: Adem-i münâsebetin sebebi budur ki, Hak bir şeyin vâki' olmayacağını bilir; ve onun adem-i vukūunu, bu ilmine mebnî irâde eder; ve ilim dahi abd-i me'mûrun ayn-ı sâbitesindeki hâline ve isti'dâdına tâbi' olur. Ya'ni onun bu hâli ve isti'dâdı Hakk'a o ilmi i'tâ eder. İmdi Hak Teâlâ, lisân-ı Resûl ile ibâdına "Namaz kılın, oruç tutun!" diye sûret-i umûmiyyede emreder. Maahâzâ bu ibâdın içinde bu emre muvâfakat edecekler ve etmeyecekler vardır. İşte bu emirde "irâde" yoktur. Eğer olsa idi, ibâdın hiçbirisi muhâlefet edemez idi. Böyle olunca, me'mûrun ayn-ı sâbitesinde gizli olan muhâlefet ve isyân zâhir olup, ber-muktezâ-yı adl kendisine ikāb teveccüh etmek; ve müstaid ve emre imtisâl edenlerin dahi saâdeti zâhir olmak için, "emr-i teklîfî" bilâ-irâde lisân-ı Resûl ile ibâda umûmen ve müsâvâten teblîğ olundu. Eğer böyle olmasa, abd-i muhâlifin ayn-ı sâbitesinde bilkuvve mevcûd olan şekāvet zuhûra gelmez ve şekāvet zuhûr etmeyince, ikāb için hüccet-i ilâhiyye sâbit [8/46] olmaz idi. Mün'im ve Muazzib'in ahkâmı zâhir olmak için bu, böyle oldu.

İmdi Resûl (a.s.) "emr-i teklîfî"yi teblîğe me'mûr olmakla berâber, acabâ "irâde"ye muvâfık şeyle mi me'mûr oldu ki, o şey vâki' olacaktır. Veyâhud "irâde"ye muhâlif olan şeyle mi me'mûr oldu ki, o şey vâki' olmayacaktır. Bunu bilmediği cihetle muztarib olur. Zîrâ Resûl, halkı da'vetle mukayyed iken, ibâdın a'yân-ı sâbitelerindeki isti'dâdlarından ve icâbet ve adem-i icâbetlerinden muhtecibdir. Eğer da'vete adem-i icâbet isti'dâdında bulunanlara vâkıf olsa, onu da'vet etmekten fütûr lâzım gelir; ve emr-i da'vette noksan üzere olur; ve bu sûrette de, a'yân beyninde adem-i imtiyâz îcâb eder idi. Resûl bu hicâba mebnî, da'vetin "irâde"ye muvâfık mı, yoksa muhâlif mi olduğunu bilmez. O ancak da'vete me'mûrdur.

"İrâde"ye muvâfık olan emirden bahse lüzum yoktur. Çünkü bu emir, Resûl'den sâdır olunca, vâki' olur. Velâkin "irâde"ye muhâlif olan emri teblîğ ettiği vakit, icâbet olunmadığını görüp muztarib olur; ve "irâde"ye muhâlif olduğu için icâbet olunmadığını fehmetmez. Eğer da'vette kendi-

sinin noksânına hamledip mübâlağa etse لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا (Bakara, 2/286) [Allah Teâlâ bir kimseye tâkatından ötesini teklîf buyurmaz.] kavl-i kerîmine muhâlif olarak vüs' ve tâkatten hâriç bir şeyle emretmiş olmasından hazer eder. Zîrâ resûl, âlemlere rahmettir. Vüs' ve tâkatten ziyâde teklîfe me'mûr değildir. Ve izhâr-ı hüccette mübâlağa etmek ümmetin helâkine sa'yetmektir. Ve eğer teklîf-i mâ-lâ-yutâktan hazer edip da'vette mübâlağa etmezse, adem-i icâbeti görünce, kendisinin da'vette noksânına hamleder. Binâenaleyh bu sebebler ile ıztırâba düşer. Bunun için "Sûre-i Hûd ve emsâli beni ihtiyarlattı"[283] buyurmuştur. Çünkü sûre-i Hûd'da, emir ve nehyde istikāmet üzere olması emrolunur. كَمَا أُمِرْتَ [Emrolunduğun gibi] kaydı, emr-i da'vet tarafına şâmil olunca, Resûl'ü emr-i da'vete tergîb ve bu bâbda onu ihmâl ve müsâheleden tahzîr eder. [8/47] Ve terhîb için olursa, med'uvv tarafına da şâmil olur ki, bu sûrette ona vüs' ve tâkatten ziyâde teklîf etmemek lâzım gelir. Binâenaleyh Resûl (a.s.), كَمَا أُمِرْتَ [Emrolunduğun gibi] kaydından anlaşılan iki emr arasında müterediddir. Böyle olunca emr-i da'vet, Resûl hakkında ibtilâ-i ilâhîdir.

Ve hükm-i irâde ancak vukūundan sonra bilinir. Meselâ Ebû Cehil îmân etmedi ve küfr üzere gitti. Ancak bu hâlin vukūundan sonra Ebû Cehil'in îmân etmemesi hakkında "irâde-i ilâhiyye" taalluk ettiği ve onun ayn-ı sâbitesinin talebi küfr olduğu anlaşıldı. Ve kezâ Resûl (a.s.), amm-i nebevîleri bulunan Ebû Tâlib'in îmân etmesini son derece arzû buyurduğu ve ona teblîğde mübâlağa ettiği hâlde إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَكِنَّ اللّٰهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ (Kasas, 28/56) [Ey resûlüm, sen sevdiğine hidâyet-bahş olmazsın; velâkin Allah dilediği kimseye hidâyet ihsân eder.] ayet-i kerîmesi nâzil oldukda hakkındaki "emr-i irâdî"nin onun adem-i ihtidâsına olduğu tebeyyün eyledi. Evvelce onların bu hâlleri meczûm değil ve îmân etmeleri me'mûl idi. Maahâzâ Hak Teâlâ hazretleri bir kimsenin basar-ı basîretini açınca, o kimse hükm-i irâdeyi, murâdın vukūundan evvel bilir. Ya'ni bir abdin ayn-ı sâbitesindeki hâline nazaran, kendisinden saâdet ve şekāvet eseri zâhir olmadan evvel, onun saîd veyâ şakî olduğunu bilir; ve o abd hakkında ona göre hükmeder.

283 Tirmizî, "Tefsîr", 55; Abdürrezzak b. Hemmâm, *Musannef*, III, s. 368; Hâkim, *Müstedrek*, II, s. 374; Beyhakî, *Şuabu'l-Îmân*, II, s. 221; Zebîdî, *Bezlü'l-Mechûd fî Tahrîci Hadîsi Şeyyebetnî Hûd*.

وهـذا قـد يكـونُ لِآحَـادِ النَّـاسِ فـي أوْقَـاتٍ لا يكـونُ مُسْـتَصْحِبًا، قـال تعالـى: ﴿قُلْ مَا أَدْرِي مَا يُفْعَلُ بِي وَلَا بِكُمْ﴾، فَصَرَّحَ بالحِجَابِ، وليس المَقصُودُ إلا أنْ يَطَّلِعَ في أمرٍ خاصٍّ لا غَيرَ.

Ve bu, âhâd-ı nâsa, ba'zan evkātte vâki' olur; müstashiben olmaz. Hak Teâlâ [8/48] قُـل مَـا أَدْرِي مَـا يُفْعَـلُ بِـي وَلَا بِكُـمْ (Ahkāf, 46/9) ya'ni "Sen de ki: Ben, benim ile ve sizin ile ne işlenir olduğunu bilmem!" buyurdu. Böyle olunca hicâbı tasrîh eyledi. Ve maksûd, ancak emr-i hâsta muttali' olmaktır, başka değil.

Ya'ni bu, hükm-i irâdeyi murâdın vukūundan evvel bilmek husûsu, âhâd-ı nâsa vakit vakit vâki' olur. Cemî'-i evkātı müstashiben vâki' olmaz. Burada "âhâd-ı nâs"tan murâd, enbiyâ (a.s.) ile kümmel-i evliyâdır. Zîrâ Cenâb-ı Şeyh (r.a.)ın nazarında insan onlardır. Diğer efrâd-ı beşer, her ne kadar sûrette insan iseler de, sîrette hayvan olduklarından, bu gibi ulûm onlardan mestûrdur. Ve insân-ı kâmile vâki' olan bu keşif dahi, ale'd-devâm olmaz. Onun için مُشَـاهَدَةُ الأبْـرَار بَيْـنَ التَّجَلِّـي وَالإسْـتِتَار ya'ni "Ebrâr-ı kirâmın müşâhedesi tecellî ve istitâr beynindedir" buyurulmuştur. Ve bu hâli beyânen Cenâb-ı Sa'dî buyurur: Manzûme:

یکی پرسید از آن گم کرده فرزند — که ای روشن گهر پیر خردمند
ز مصرش بوی پیراهن شنیدی — چرا در چاهِ کنعانش ندیدی
بگفت: احوالِ ما برقِ جهانست — دمی پیدا و دیگر دم نهانست
گهی بر طارمِ اعلی نشینم — گهی بر پیشت پای خود نبینم
اگر درویش بر حالی بماندی — سر دست از دو عالم برفشاندی

Tercüme: "Biri o oğlunu gāib edenden, ya'ni Ya'kūb (a.s.)dan sordu ki: Ey rûşen-güher olan pîr-i hıredmend! Mısır'dan Yûsuf (a.s.)ın gömleğinin kokusunu duyardın. [8/49] Niçin arz-ı Ken'ân'daki kuyunun içinde onu görmez idin? Cevâben buyurdu ki: Bizim ahvâlimiz berk-ı cehândır. Bir dem zâhir ve diğer dem nihândır. Ba'zan târem-i a'lâda, ya'ni semâda otururuz; ba'zan da bastığımız yeri görmeyiz. Eğer dervîş bir hâl üzere kala idi, iki âlem elden giderdi; ya'ni dünyâ ve ukbâ ahkâmına tebaiyet mümkin olmaz idi."[284]

284 Krş. *Gülistân Şerhi –Sûdî-i Bosnevî–* (haz. Ozan Yılmaz), s. 307-309.

İşte bunun için Hak Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de Habîb-i Ekrem'ine hitâben قُل مَا أَدْرِي مَا يُفْعَلُ بِي وَلَا بِكُمْ (Ahkāf, 46/9) ya'ni "Yâ Habîbim, sen de ki: Benim ile ve sizin ile ne işlenir olduğunu bilmem" buyurdu. Ve bu hitâb-ı şerîf ile hicâbı tasrîh eyledi. Ya'ni âhâd-ı nâsın hükm-i irâdeden hicâb içinde olduklarını açıktan açığa beyân buyurdu. Ve bu hâli te'yîd eden delâil-i sarîhadan biri de budur ki:

Bir seferde (S.a.v.) Efendimiz'in "Kusvâ" nâmındaki develeri gāib olmuş ve aranmasını emir buyurmuşlardı. Münâfıklar güft ü gûya başlayıp dediler ki: "Bize gāibden haber verdiği hâlde devesinin nerede olduğunu bilemiyor!" Hak (celle ve alâ) hazretleri bu hâli, Nebiyy-i Zîşân'ına i'lâm buyurdu. Bunun üzerine (S.a.v.) Efendimiz nâsa hitâben dediler ki: "Ben dahi Hak Teâlâ hazretlerinin kullarından bir kulum. Bana bildirdiğini bilir ve bildirmediğini bilemem. Şimdi Hak Teâlâ bana ihbâr buyurdu ki, devem filân mahalde, yuları bir ağaca takılmış olduğu hâlde duruyor. Oradan alıp getiriniz!" Bu ihbâr-ı nebevî üzerine deveyi bulup getirdiler.

İmdi ârif-i kâmil vahdeti müşâhede ettiği vakit kesretten hicâba düşer, ya'ni kesreti görmez; ve kesreti müşâhede ettiği vakit de, vahdeti müşâhededen hicâba düşer, ya'ni [8/50] vahdeti görmez. Maahâzâ bizim, "Bu keşif âhâd-ı nâsa ba'zan ve vakit vakit vâki' olur" demekten maksûdumuz, ilm-i ilâhîde sâbit olan a'yân-ı sâbitenin cümlesinin mecmû'-ı ahvâline muttali' olmak demek değildir. Belki bir emr-i mahsûsa muttali' olmaktır. Bundan başkası değildir. Zîrâ bilcümle â'yân-ı sâbitenin ahvâline ve onlar hakkındaki hükm-i irâdeye alâ-tarîki'l-ihâta ilim, ancak Allah Teâlâ'ya mahsustur. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de buyurulur: وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ (Bakara, 2/255) [O'nun mahlûkātı, O'nun dilediğinden başka O'nun ma'lûmâtından bir şeyi ihâta edemezler.] Kezâ وَأَنَّ اللَّهَ قَدْ أَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا (Talâk, 65/12) [Allah Teâlâ her bir şeyi ilmi ile muhîttir.] Ve alâ-tarîki'l-ihâta olan ilim, Hakk'ın kendi nefsine olan ilmidir ki, bu ilim ilm-i mutlaktır. Ve ilm-i mutlakın zevki, yine zât-ı mutlaka mahsustur. "İnsân-ı kâmil" ise, zât-ı mutlakın mukayyeden zuhûrundan ibârettir; ve mukayyedin "Mutlak"ı ihâtası mümkin değildir. İşte bu sırra mebnî, zât-ı mutlak ilm-i mutlakından ba'zılarına insân-ı kâmili muttali' kılar. Beyit:

در بزم دورِ یک دو قدح بر کش وبرو　　یعنی طمع مدار وصالِ دوام را

Tercüme:
Bezm-i meyde bir iki câma kanâat et, git!
Dâim olmaz bu visâl, etme tama' beyhûde! [285]

İlk tesvîdin intihâsı: 12 Kânûn-ı evvel 1331 ve Safer 1334 [25 Aralık 1915], Cumartesi sabâhı

İlâve sûretiyle tekrâr tesvîd: 1 Teşrîn-i sânî 1336 ve Safer 1339 [1 Kasım 1920]

***

[8/51] *Mesnevî*:

Enbiyâ-yı izâm hazarâtının adîmü'l-isti'dâd olan kimselere hidâyet-bahş olmadıkları, bu **Fass-ı Ya'kūbî**'de beyân buyurulmuş idi. *Mesnevî-i Şerîf*'in cild-i sâlisinde bu ma'nâ Hz. Mevlânâ (r.a.) tarafından tafsîl buyurulduğundan, bu bahsin tercüme ve şerh sûretiyle bu fass-ı münîfe ilhâkı münâsibgörüldü:[286]

گریختنِ عیسی علیه السلام برفرازِ کوه از احمقان وشخصی در پی او رفتن وسؤال کردن

Tercüme: "Îsâ (a.s.)nın ahmaklardan dağ başına firârı ve bir kimsenin onu ta'kîb ederek suâl etmesi." *Mesnevî*:

عیسئ مریم بکوهی می‌گریخت　　شیر گوبی خونِ او می‌خواست ریخت
آن یکی در پی دوید و گفت خیر　　در پیت کس نیست چه گریزی چو طیر

Tercüme: "Îsâ b. Meryem (a.s.) bir dağa kaçar idi. Gûyâ arslan onun kanını dökecek idi. Birisi onun arkasından koşup: "Hayrola, arkada kimse yoktur! Kuş gibi ne kaçıyorsun?" dedi." *Mesnevî*:

با شتابِ او آنچنان می‌تاخت جفت　　کز شتابِ خود جوابِ او نگفت

285 Beyit Hâfız-ı Şîrâzî'nindir. Bk. Mehmed Vehbi Konevî, *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız*, I, s. 37. Krş. Yâkub Han Kaşgarî, *Tavzîhu'l-Beyân*, s. 145.

286 Bu kısımda yer alan beyitler için bk. Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, VI, s. 52-59 (beyit: 2560-2589).

Tercüme: "O aceleyle öyle çabuk koşuyordu ki, kendisinin sür'atinden o sâile cevâb vermedi." "Cüft", cîm-i Fârisînin zammı ile "çüst" ya'ni "çabuk" ma'nâsına gelir. Hind şârihleri bu kelimeyi cîm-i Fârisî ile almışlardır. Şerh-i Ankaravî'de cîm-i Arabînin zammı ile "cüft" sûretinde zabtedilmiş ve "şitâbla cüft", ya'ni "eş olduğu hâlde" ma'nâsı verilmiştir. [8/52] *Mesnevî*:

يك دو ميدان در پی عيسی براند　　پس بجدّ جهد عيسی را بخواند
كز پی مرضاتِ حق يك لحظه‌ايست　　كه مرا اندر گريزت مشكلی‌است
از كه اين سو می‌گريزی ای كريم　　نی پيت شير و نه خوفِ خصم و بيم

Tercüme: "Îsâ (a.s.)ın arkasından bir iki meydân tayy eyledi. Ba'dehû kemâl-i cidd ile Îsâ (a.s.)ı çağırdı. "Allah rızâsı için bir lahza dur! Zîrâ senin firârında benim bir müşkilim vardır. Ey kerîm, kimden bu tarafa kaçıyorsun? Arkanda ne arslan, ne düşman havfi ve ne de başka korku yoktur!" *Mesnevî*:

گفت از احمق گريزانم برو　　می‌رهانم خويش را بندم مشو

Tercüme: "Git, ahmaktan kaçıyorum. Kendimi kurtarıyorum. Bana bağ olma, dedi."

Şerh: "Ahmak"tan murad, emr-i maâdda bî-temyîz olan kimselerdir. Ulûm ve fünûn-ı zâhirede kılı kırk yaran ve fakat muammâ-yı vücûdunun nereden geldiğini ve niçin geldiğini ve nereye gittiğini ve niçin gittiğini anlamak merâkını hissetmeyen kimselerden zekâvet ve temyîz-i sahîh pek uzaktır. Bu zümre-i humekā kendilerinin cüz'-i kâinât olduğunu i'tirâf ederler. Ve kendileri tarafından bir maksadla îcâd olunan bir makineye, biri çıkıp da: "Bunda hiçbir maksad yoktur; ve bu makine bir âlim ve hayy ve mürîdin masnûu değildir. Böylece [8/53] işleyip harâb olur" demiş olsa, cinnetine hükmederler. Maahâzâ kendileri gibi ekmel bir makinenin bir Hayy-i Alîm'in ve bir Mürîd-i Muktedir'in masnûu olmadığına i'tikād ederler. Ve bundan kendileri cüz' oldukları hâlde, küllerinden daha mükemmel ve onun hâiz olmadığı evsâf ile muttasıf oldukları netîcesi çıkacağını idrâk etmezler. Hâlbuki onlara "Küll, kendi cüz'ünün evsâfını hâiz olmaz" denilse gülerler. Bunların ulûm-i zâhiredeki dikkatlerine bakın, bu hükümlerindeki gafletlerine bakın! فَاعْتَبِـرُوا يَـا أُولِـي الْأَبْصَـارِ (Haşir, 59/2) [Ey basîret sâhibleri! İbret alınız!]

İşte bunun için Hz. Mevlânâ (kuddise sırruhu'l-a'lâ) efendimiz bir beyt-i şerîflerinde:

اینچنین کس گر ذکی مطلق است　　چونش این تمییز نبود احمقست

Ya'ni "Böyle bir kimse ulum-i zâhirede zekî-i mutlak olsa bile, mâdemki onda bu temyîz yoktur, o ahmaktır," buyururlar.[287] Ve (S.a.v.) Efendimiz'in العَاقِلُ صَدِيقِي وَالْأَحْمَقُ عَدُوِّي [Akıl sâhibi dostum, ahmak düşmanımdır.][288] hadîs-i şerîfinde beyân buyurulan ahmak, bu zümreden olan hâm-ı ezelî-dir. Bunlara enbiyânın nesâyihi te'sîr etmez. *Mesnevî*:

گفت آخر آن مسیحا نه توئی　　که شود کور و کر از تو مستوی
گفت آری گفت آن شه نیستی　　که فسونِ غیب را ماویستی
چون بخوانی آن فسون بر مردهٔ　　بر جهد چون شیرِ صید آوردهٔ
گفت آری آن منم گفتا که تو　　نی ز گل مرغان کنی ای خوبرو

Tercüme: "O kimse dedi: Nihâyet sen o Mesîhâ değil misin ki, a'mâlar ve sağırlar senden doğrulur ve şifâ bulur? Hz. Îsâ: Evet, dedi. O kimse: Sen o şâh değil misin ki, mahall-i füsûn-ı gaybsın? Sen o füsûnu bir ölü üzerine okuduğun vakit, av avlamış arslan gibi sıçrar, dirilir! [8/54] Îsâ (a.s.) dedi: Evet, o benim. O kimse cevâb verdi ki: Ey hûb-rû çamurdan kuşlar yapan sen değil misin!" *Mesnevî*:

بر دمی در وی سبک تا جان شود　　در هوا اندر زمان پران شود

Tercüme: "O kuşa nefhedersin de sebük-cân olur. Derhâl havada uçar." (Bu beyit Ankaravî nüshasında mevcûd değildir. Nüsah-ı hindiyyede mün-dericdir.) *Mesnevî*:

گفت آری گفت پس ای روحِ پاك　　هر چه خواهی میکنی از کیست باك
با چنین برهان که باشد در جهان　　که نباشد مر ترا از بندگان
گفت عیسی که بذاتِ پاكِ حق　　مبدعِ تن خالقِ جان در سبق
حرمتِ ذات و صفاتِ پاك او　　که بود گردون گریبان چاكِ او
کان فسون و اسمِ اعظم را که من　　بر کر و بر کور خواندم شد حسن

287 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, VI, s. 52 (beyit: 2558).

288 Abbâdî, *Sûfînâme*, s. 159. Bu rivâyet ayrıca *Mesnevî*'nin iki beytinde meâlen ak-tarılır. Bk. Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, VIII, s. 28 (beyit: 1940-1941). Krş. An-karavî, *Şerh-i Mesnevî*, IV, s. 429.

بر که سنگین بخواندم شد شکاف　　خرقه را بدرید بر خود تا بناف
بر تنِ مرده بخواندم گشت حی　　بر سر لا شی بخواندم گشت شی

Tercüme: "Îsâ (a.s.) buyurdu: Evet! O kimse dedi: O hâlde, ey rûh-ı pâk her ne istersen yaparsın, korku kimdendir? Böyle bir burhân ile cihânda kimdir ki senin bendelerinden olmasın? Îsâ (a.s.) buyurdu ki: Teni îcâd eden ve ezelde cânı halkeyleyen Hakk'ın zât-ı pâkine kasem ederim ki, [8/55] ve O Allâh'ın zâtının ve sıfâtının hürmeti hakkı için ki, felek onun girîbân-çâk-i aşkıdır, o efsûn ve ism-i a'zamı ki, ben körler ve sağırlar üzerine okudum; iyi oldu. Taşlı dağ üzerine okudum; yarıldı. Hırka-i cismini kendi vücûdu üzerinde göbeğine kadar yırttı. Ölmüş bir ten üzerine okudum; diri oldu. Lâ-şey üzerine okudum; bir şey oldu." *Mesnevî*:

خواندم آن را بر دل احمق به ود　　صد هزاران بار و درمانی نشد

Tercüme: "Onu, ahmağın kalbi üzerine, muhabbetle yüz bin def'a okudum; bir çâre olmadı."

Şerh: "Vüdd" vâvın zammı ve dâlin teşdîdiyle "muhabbet" ma'nâsınadır. Burada kāfiye için muhaffef olarak isti'mâl buyurulmuştur. Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) **Fass-ı Ya'kūbî**'de buyurmuşlar idi ki: "Hâdim-i matlûb mahdûmunun mersûmu indinde, ya hâl ile veyâ kavl ile vâkıftır." Ya'ni ervâh ve nüfûsu ihyâ eden enbiyâ-yı izâm hazarâtı, hidâyete kābiliyeti olmayan kimselere, her ne kadar kavl ile nasîhat etseler ve hâl ile ümmetlerine numûne olmak üzere, ibâdât ityân eyleseler, onların azgınlıkları ve şaşkınlıkları ziyâdeleşir. Bu sûrette mümkinin "ayn"ı nasıl iktizâ ediyorsa, enbiyâ dahi o iktizââtın indinde tevakkuf eder. Binâenaleyh enbiyânın vazîfesi, ancak âmmeye "emr-i teklîfî"yi iblâğdan ibâret olup إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ (Kasas, 28/56) [Ey resûlüm, sen sevdiğine hidâyet-bahş olmazsın; velâkin Allah dilediği kimseye hidâyet ihsân eder.] âyet-i kerîmesi mûcibince, ehl-i hidâyet olmayan humekānın kulûbunu nûr-i îmân ile tenvîre hâdim [8/56] olmazlar. İşte Hz. Îsâ (a.s.) ın kelâmı, bu hakîkati beyân ve bu sırrı izhâr eyler. *Mesnevî*:

سنگِ خارا گشت و ز آن خو بر نگشت　　ریگ شد کز وی نروید هیچ کشت

Tercüme: "O ahmak katı taş oldu; ve o huydan dönmedi; kum oldu ki ondan hiç ekin bitmez."

Şerh: Hak Teâlâ hazretleri ehl-i şekāvetin kulûbunu ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً وَإِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ (Bakara, 2/74) ya'ni "Ba'dehû sizin kalbleriniz taş gibi, belki taştan daha galîz ve katı oldu. Tahkîkan taşın ba'zısından ırmaklar akar" âyet-i kerîmesiyle tavsîf buyurdu. Ya'ni ehl-i şekāvetin kalbleri, taştan daha dûn bir derekededir. Çünkü taştan halkın intifâını mûcib ahvâl zâhir olur. Fakat bu humekānın kulûbundan fâide zuhûru şöyle dursun, belki halka zararı dokunacak şeyler peydâ olur. Onun için (S.a.v.) Efendimiz: لَا تَصْحَبُوا الْأَحْمَقَ وَلَا تَقْطَعُوا مِنَ الْعَاقِلِ [Ahmakla sohbeti terkedin. Akıl sâhibiyle alâkayı kesmeyin.][289] hadîs-i şerîfi ile sohbet-i ahmakın terkini emir, ve âkılin müfârakatından nehy buyurdular.

گفت حکمت چیست کانجا اسمِ حق — سود کرد اینجا نبود آن را سبق
آن همان رنجست و این رنجی چرا — او نشد این را و آن را شد دوا [8/57]
گفت رنجِ احمقی قهرِ خداست — رنج و کوری نیست قهر آن ابتلاست
ابتلا رنجیست کان رحم آورد — احمقی رنجیست کان زخم آورد
بر سر آرد زخمِ رنجِ احمقی — رحم نبود چاره جوئی آن شقی

Tercüme: "O kimse dedi: Hikmet nedir ki, o mahalde ism-i Hak ona fâide etti de, burada etmedi? O da marazdır, bu da marazdır. Niçin ism-i Hak ona devâ oldu da, buna olmadı? Dedi: Maraz-ı hamâkat Allâh'ın kahrıdır. Maraz-ı amâ ise kahr değil, belki ibtilâdır. İbtilâ bir marazdır ki, merhamet celbeder. Hamâkat bir marazdır ki, zahmet getirir. Renc-i hamâkat zahmet tevlîd eder. O şakînin çârecûluğu merhamet değildir."

Şerh: Enbiyânın çâre-sâz olmadığı hamâkat ve şekāvetin kahr-ı ilâhî olduğu beyân buyuruluyor. Acabâ bu zümrenin hamâkat ve şekāvet-i çâre-nâ-pezîri kendilerine nereden ârız olmuştur? Bu suâlin cevâbı **Fass-ı Ya'kūbî**'de geçmiştir. Cenâb-ı Şeyh (r.a.) buyurmuş idi ki: "Abde hayrı kendi zâtının gayrı vermedi; ve ona zıdd-ı hayrı kendisinden başkası i'tâ etmedi. Belki abd zâtını Mün'im ve Muazzib'dir. O ancak kendi nefsini zemmetsin ve ancak kendi nefsine hamdeylesin! Şu hâlde Hakk'ın onlara ilminde, Allah için hüccet-i bâliğa sâbittir. Zîrâ ilim, ma'lûma tâbi'dir."

289 Abbâdî, *Sûfînâme*, s. 159.

İmdi abdin ayn-ı sâbitesindeki hâl neyi iktizâ ediyorsa, Hakk'ın o hâl üzere ma'lûmudur. Ve Hakk'ın irâdesi ise ilmine tâbi'dir. Nitekim sûret-i ilâhiyye üzere mahlûk olan insan dahi, ma'lûm olmayan bir şeyi murâd etmez. Eğer abdin ayn-ı sâbitesindeki hâli şekāvetini [8/58] muktezî ise, şekāvetle Hakk'ın ma'lûmu olur; ve şekāveti hakkında da irâde-i ilâhiyye taalluk eder. Şekāvetin kahr-ı ilâhî olmasına gelince, a'yân-ı sâbite esmâ-i ilâhiyyenin zılâlidir. Kahr-ı ilâhîye mazhar olan abdin ayn-ı sâbitesi, esmâ-i kahriyyeden birinin zıllı olur. Esmâ-i ilâhiyye de Hakk'ın zılâlidir. Bundan anlaşılır ki, cemî'-i mevcûdâtın vücûdu, zıllden başka bir şey değildir. Vücûd ancak zî-zıll olan Hakk'ındır. Tehâlüf ve tenâzu', ancak yekdîğerine mütekābil olan esmâ-i ilâhiyyenin tenâzu' ve tehâlüfüdür.

Ey tâlib-i hakîkat, bu bâde-i ma'rifeti içip, neş'esiyle müstağrak-ı ezvâk oldun ise, müsterîh olur ve kemâl-i istirâhatla saltanat-ı ilâhiyyeyi temâşâ eder ve nâmahremler hakkında da Cenâb-ı Hâfız'ın bu beytini okursun: Beyit:

مدعی خواست که آید بتماشا که راز　　دستِ غیب آمد و بر سینهٔ نا محرم زد

Tercüme:

"Müddeî istedi ki râzı temâşâ etsin
Dest-i gayb geldi de nâmahremi çekti geriye"[290]

Mesnevî:

آن چه داغِ اوست مهرِ او کرده است　　چارهٔ بر وی نیارد برد دست

Tercüme: "O ahmağın dâğı olan şeyi o mühürlemiştir. O mührün üzerine çâre etmeğe el kādir değildir."

Şerh: Ebyât-ı sâbıka şerhinde beyân olunduğu üzere, mâdemki Hakk'ın irâdesi, o kimsenin şekāvetine taalluk etmiştir; ve onlar hakkında da خَتَمَ اللّٰهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ (Bakara, 2/7) [Allah Teâlâ onların kalblerini mühürledi ve kulaklarına ve gözlerine perde çekti.] buyurulmuştur; artık enbiyâ ve onların veresesi olan evliyânın nesâyihi onlara te'sîr etmez. Zîrâ resûl ve vâris [8/59] "emr-i teklîfî"ye hâdim olup sûret-i umûmiyyede, Hakk'ın emrini teblîğ ederler; yoksa onlar, "emr-i irâdî"ye hâdim değildirler. *Mesnevî*:

290 Mehmed Vehbi Konevî, *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız*, I, s. 518.

ز احمقان بگریز چون عیسی گریخت　　صحبتِ احمق بسی خونها بریخت
اندك اندك آبرا دزدد هوا　　وین چنین دزدد هم احمق از شما
گرمیترا دزدد و سردی دهد　　همچونان کو زیرِ خود سنگی نهد

Tercüme: "Ahmaklardan kaç; çünkü Îsâ (a.s.) kaçtı. Ahmağın sohbeti çok kanlar döktü. Hava suyu azar azar sirkat eder. İşte ahmak dahi sizden böyle çalar. O ahmak harâreti çalar ve bürûdet verir. Altına bir taş koyan kimse gibi."

Şerh: (S.a.v.) Efendimiz ahmağın sohbetinden nehyettiği ve Îsâ (a.s.) da kaçtığı için, sen de ahmaklardan kaç! Zîrâ seni ma'nen öldürür. Hava tebahhur eden suyu nasıl ki yavaş yavaş ve azar azar çalarsa, ahmak şakî dahi sendeki nûr-i îmânı öylece yavaş yavaş çalar. Ve kezâ altına taş koyup oturan kimsenin harâretini o taş nasıl çalıp kendi bürûdetini verirse, ahmak da sendeki harâret-i aşk-ı ilâhîyi ve îmânı öylece çalar; ve bürûdet-i küfrünü ve inkârını verir. Nitekim her gün bu hâlin binlerce misâlini görüyoruz. Ebeveyni sulehâdan olup, onların terbiyelerini alan nice zekî evlâdlar, birkaç sene Avrupa'da imrâr-ı hayât etmekle onların zulmet-i küfür ve inkârlarına bürünüp gelmişlerdir. Ve bunlarla musâhabet eden birçok îmân sâhiblerinin kulûbunda mürûr-ı eyyâm ile onların küfür ve inkârları yavaş yavaş [8/60] cây-gîr olmuştur. Dîde-i akılları kör, ve kuvve-i muhâkemeleri sakîm ve meşâmm-ı temyîzleri bâtıl olup, ma'nâsına ve derece-i belâgatine aslâ vâkıf olamadıkları Kur'ân-ı Mecîd'e "Zekî bir Arabın ihtilâkıdır" demekten çekinmemişlerdir. O Kur'ân-ı Mecîd ise bunları muhâkemeye da'vet ediyor, kulakları işitmediğinden لَهُمْ آذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا (A'râf, 7/179) [Kulakları vardır, işitmezler.] buyuruyor. Tedebbüre da'vet edip, أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَى قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا (Muhammed, 47/24) [Kur'ân'ı tedebbür etmiyorlar mı? Yoksa kalblerinin üzerinde kilitler mi var?] buyuruyor: Onlar tedebbüre yaklaşmıyorlar, لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا (A'râf, 7/179) [Kalbleri vardır, idrâk etmezler.] buyuruyor. Ve nihâyet onların hayvanlardan daha şaşkın bir hâlde bulunduklarını ihbâren أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ (A'râf, 7/179) [İşte onlar hayvânât-ı ehliyye gibidirler ve belki onlardan daha şaşkındırlar.] hükmünü veriyor.

Suâl: Enbiyâ ve evliyâ, "irâde-i ilâhiyye"ye hâdim olmadıklarından, ah-

mak-ı şakîye hidâyet-bahş değildirler, denilmiş idi. Enbiyânın bunlara te'sîri olmadığı hâlde eşkıyânın hidâyet-i ezeliyye ile mühtedî olan mü'minîne ne te'sîri olur ki, onların sohbetlerinden ictinâb tavsiye olunur? Bakılırsa enbiyâ eşkıyâ-yı ezeliyyeyi mühtedî etmedikleri gibi eşkıyâ da, hidâyet-i ezeliyye ashâbını ıdlâl edememek lâzım idi.

Cevâb: Şübhe yoktur ki, şekâvet-i ezeliyye ashâbı, saâdet-i ezeliyye sâhiblerini bu dâire-i saâdetten ihrâc edemezler. Fakat bir mü'min, bu gibi kefere ve fecerenin sohbetiyle imrâr-ı evkāt ederse onların rengine boyanıp, muvakkaten ba'zı esmâ-i celâliyyenin te'sîri tahtına dâhil olur. İşte bu vakit ondan envâ'-ı inkâr ve maâsî zuhûra gelir. Hâlbuki ef'âl-i kabîhadan her birisinin birer sûret-i kabîhası peydâ olup كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةٌ (Müddessir, 74/38) [Her bir nefis kazandığı şeye merhûndur.] âyet-i kerîmesi mûcibince, bu suver a'mâl sâhibini bi'l-ihâta habseder; ve onu âlem-i ulvîye urûcdan men'eder. Ve eğer Hak afv [8/61] ve tecâvüzle muâmele buyurmaz ise, bu suver-i kabîha vâsıtasıyla muazzeb olur ve Hak ona ukūbetle inkıyâd eder. Zîrâ **Fass-ı Ya'kūbî**'de beyân edilmiş idi ki, abdin her bir hâlini hâl-i dîğer ta'kîb eder; ve hâl-i sânî hâl-i evvelin ukūbetidir; ve onun cezâsıdır. Hâl, araz kabîlinden olmakla berâber, mutlakā bir sûrete bürünür. Nitekim *Mesnevî-i Şerîf*'de sarâhaten beyân buyurulur. *Mesnevî*:

هر خیالی کو کند در دل وطن — روز محشر صورتی خواهد شدن
سیرتی کان بر وجودت غالب است — هم بدان تصویر حشرت واجب است
روزِ محشر هر عرض را صورتیست — صورتِ هر یك عرض را نوبتیست
چون ز دستت زخم بر مظلوم رست — آن درختی گشت از او زقوم رست
این سخنهای چو مار و کژدمت — مار و کژدم گشت میگیرد دمت

Tercüme: "Gönülde yer tutan her bir hayâl, rûz-ı mahşerde bir sûret olacaktır.[291] Senin vücûdun üzerine gālib olan bir sîretin tasvîriyle haşrin vâcibdir.[292] Rûz-ı mahşerde her arazın bir sûreti vardır. Her bir arazın sûretine nöbet vardır.[293] Vaktâki senin elinden bir mazlûma zahm erişti, o

291 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, IX, s. 574 (beyit: 1793).
292 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, III, s. 396 (beyit: 1408).
293 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, III, s. 270 (beyit: 959).

zahm bir ağaç oldu; ve ondan zakkûm peydâ oldu.[294] Bu senin yılan ve akrep gibi olan sözlerin, yılan ve akrep olup senin kuyruğunu tutar.[295]"

Bu belâlar mü'minîne ashâb-ı şekâvetin musâhabetinden tevellüd eder. Maahâzâ saâdet-i ezeliyyesi hasebiyle mü'mine hüsn-i hâtime nasîb olacağından, bu azâbda küffâr gibi ebedî kalmaz. Zîrâ onda bu sıfat ârızîdir. Küffâr gibi aslî değildir. Binâenaleyh ba'de't-tatahhur, bu azâbdan halâs ve cennet-i in'âma [8/62] dâhil olur. Bu hâl vücûduna levsiyât ârız olan kimsenin, hamamın gāyet sıcak olan halvetinde tatahhuruna benzer. Ba'de't-tahâre müddet-i medîde orada kalmasına hâcet yoktur. Muvakkaten ba'zı esmânın te'sîri tahtına duhûl keyfiyeti, şekāvet-i ezeliyye ashâbı için dahi vârid olur. Nitekim kâtib-i vahyin biri îmân etmiş ve (S.a.v.) Efendimiz'e musâhib olmuş iken ba'dehû mürted olmuştur. Bu kıssa *Mesnevî-i Şerîf*'in cild-i evvelinde mezkûrdur.[296] İşte o kimse Nebiyy-i zîşân'a musâhib olmakla muvakkaten esmâ-i cemâliyyenin te'sîri tahtına girmiş ve ba'dehû şekāvet-i ezeliyyesi hükmünü icrâ eylemiştir. İ'tibâr, fâtiha ve hâtimeye olduğundan, bu gibiler muhalled-fi'n-nâr olurlar. Bu bahiste çok sözler vardır. Velâkin ârife bu kadar işâret kâfîdir. *Mesnevî*:

آن گریز عیسوی نز بیم بود ایمن است او از پی تعلیم بود

زمهریر ار پر کند آفاق را چه غم آن خورشید با اشراق را

Tercüme: "O firâr-ı Îsevî korkudan değil idi. O îmindir. Ta'lîm için idi. Eğer zemherîr afâkı doldurur ise, hurşîd-i bâ-işrâk için ne gam vardır!"

Şerh: Ya'ni Îsâ (a.s.)ın ahmaktan firârını, kendisine ondan zarar gelir korkusuyla vâki' oldu zannetme! Enbiyâ-yı izâm hazarâtı makām-ı emndedir. Onlar hiçbir havâ ile müteharrik olmayacak sûrette metânet [8/63] ve mekânet sâhibleridir. Onun bu firârı, ancak her renge boyanmak ve her hava ile müteharrik olmak isti'dâdını hâiz bulunan zaaf-ı kalb ashâbına ta'lîm için idi. Ve onların veresesi olan evliyâ-ı kirâm hazarâtı dahi أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللّٰهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ (Yûnus, 10/62) [Âgâh olun! Allâh'ın evliyâsı için korku yoktur ve onlar mahzûn olmazlar.] âyet-i kerîmesi muk-

294 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, VI, s. 279 (beyit: 3458).
295 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, VI, s. 280 (beyit: 3462).
296 Bu kıssa için bk. Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, II, s. 361 vd.

tezâsınca, her türlü mahâviften emîndirler. Onlar işrâk sâhibi olan güneşe benzerler. Eğer kış mevsiminde soğuk âfâkı tutsa, güneşe ne te'sîri olur? Binâenaleyh bu saâdetlilerin ahmaklara karîn olmalarında, kendileri için hiçbir mahzûr mutasavver değildir. Fakat nâkısların musâhabe-i humekādan ictinâb etmeleri vâcibdir. Zîrâ onlar henüz şems-i bâ-işrâk olmadıklarından kendilerindeki harâret-i îmân cüz'î bürûdet-i küfr ile intıfâ-pezîr olur; ve ebyât-ı sâbıka şerhinde îzâh olunan belâlara mübtelâ olurlar.

Tashîhan tahrîr ibtidâ: 5 Teşrîn-i evvel 1336
[5 Ekim 1920], Salı sabahı

İlk tesvîdin intihâsı: 16 Kânûn-ı evvel 1331, 21 Safer 1334
[29 Aralık 1915] Çarşamba gecesi

Ta'dilen tesvîdin intihâsı: 3 Teşrîn-i sânî 1336,
21 Safer 1339 [3 Kasım 1920] Çarşamba sabahı

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

IX

فَصُّ حِكْمَةٍ نُورِيَّةٍ فِي كَلِمَةٍ يُوسُوفِيَّةٍ

[KELİME-İ YÛSUFİYYE'DE MÜNDEMİC HİKMET-İ NÛRİYYE'NİN BEYÂNINDA OLAN FASTIR]

"Hikmet-i nûriyye"nin Kelime-i Yûsufiyye'ye tahsîs olunmasındaki sebeb budur ki, âlem-i misâl, âlem-i nûrânî ve Yûsuf (a.s.)ın keşfi dahi "misâlî"dir; ve Yûsuf (a.s.)a, suver-i hayâliyye-i misâliyyenin keşfine müteallik olan saltanat-ı nûriyye-i ilmiyye zâhir oldu. O da alâ-vechi'l-ekmel "ilm-i ta'bîr"dir. Yûsuf (a.s.)dan sonra bu ilmi bilen, o hazretin mertebesinden bilir ve onun rûhâniyetinden alır.

İmdi nûr-i hakîkî bir nûrdur ki, onun vâsıtasıyla eşyâ idrâk olunur, fakat kendisi idrâk olunmaz. Zîrâ o, niseb ve izâfâttan tecerrüdü cihetinden Hak Sübhânehû ve Teâlâ hazretlerinin ayn-ı zâtıdır. İşte bunun için (S.a.v.) Efendimiz'den "Rabb'ini gördün mü?" diye suâl olundukda نُورٌ أَنَّى أَرَاهُ ya'ni "Bir nûrdur, ben onu nasıl görürüm?"[297] ya'ni o nûr-i mücerreddir; onu görmek mümkin değildir, buyurdular. Binâenaleyh ayn-ı zât olan nûr-i hakîkîyi mezâhir ve niseb ve izâfâttan tecerrüdü i'tibâriyle rü'yet ve idrâk mümkin değildir. Velâkin hicâbiyyet-i merâtibin arkasından mezâhirde idrâk mümkindir. Rubâî:

خورشید چو بر فلک زند رایت نور　　در پرتوِ او خیره شود دیده ز نور
واندم که کند ز پردهٔ ابرِ ظهور　　فَالنَّاظِرُ يَجْتَلِيهِ مِنْ غَيْرِ قُصُور

[9/2] Tercüme: "Güneş felek üzerine bayrağı diktiği vakit, onun pertevinde göz nûrdan kamaşır. Velâkin bulut perdesinden zuhûr ettiği zaman, nâzır kusûrsuz olarak tamâmen onu görür."[298]

---

297 Müslim, "Îmân", 78; Tirmizî, "Tefsîr", 53; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXV, s. 311.

298 Rubâî Ebû Saîd-i Ebu'l-Hayr'a (v. 440/1049) atfedilir. Bk. *Sühenân-ı Manzûm-ı Ebû Saîd-i Ebu'l-Hayr* (nşr. Saîd Nefîsî), s. 47 (nr. 321). Ayrıca bk. Abdurrah-

"Nûr"un zıddı olan "zulmet"e gelince, kendi idrâk olunmadığı gibi, kendisiyle de bir şey idrâk olunmaz. Ve nûr-i hakîkî ile zulmetin arasında bulunan "ziyâ"nın hem kendisi idrâk olunur ve hem de onunla eşyâ idrâk olunur. Bu üçten her birinin kendisine mahsûs bir şerefi vardır: Nûr-i hakîkînin şerefi, evveliyet ve asâlet cihetindendir. Zîrâ o, her mestûrun inkişâfına sebebdir; ve zulmetin şerefi, nûr-i hakîkîye ittisâl iledir; ve bir de nûr-i hakîkî, zulmet ile idrâk olunur; çünkü onun zıddıdır; ve her şey zıddıyla inkişâf eder. Ve ziyânın şerefi dahi, ikisinin arasında olması ve nûr ile zulmetin mümtezic olmasından vücûda gelmekle iki şerefi hâiz bulunmasıdır.

Nûr-i hakîkî, vücûd-ı mahz olan vücûd-ı Hakk'a mugāyir değildir; ve vücûd-ı mahz, onun zıddı olan "adem" ile taakkul olunur. "Vücûd" için nûriyet olduğu gibi "adem" için de zulmet vardır. Çünkü zulmet idrâk olunmadığı gibi, adem için de aklen bir taayyün muhâldir. İşte bunun için âlem dediğimiz mümkin, "zulmet"le tavsîf olunur. Zîrâ "mümkin", nûr-i vücûd ile tenevvür edip zâhir olmuştur; ve onun zulmeti ademiyeti cihetiyledir.

İşte (S.a.v.) Efendimiz hazretlerinin: إِنَّ اللّٰـهَ خَلَـقَ الْخَلْـقَ فِـي ظُلْمَـةٍ ثُـمَّ رَشَّ عَلَيْـهِ مِـنْ نُـورِهِ فَظَهَـرَ ya'ni "Tahkîkan Allah Teâlâ hazretleri, halkı zulmette halkeyledi. Ba'dehû onun üzerine nûru serpti, zâhir oldu"[299] buyurmaları buna işârettir. Binâenaleyh "adem" dediğimiz şey, "vücûd" mukābilinde taakkul olunur; ve "adem" ile "vücûd-ı mahz"ın ayrı ayrı idrâki mümkin değildir. [9/3] Bunları idrâk için aralarında bir mutavassıt lâzımdır. Binâenaleyh bunların arasında müteayyin olan şey, "âlem-i misâl"in hakîkatidir; ve "ziyâ" dahi bu mutavassıtın sıfat-ı zâtiyyesidir; ve fevkinde esmâ ve sıfât âlemleri bulunan "âlem-i ervâh"a kurbundan nâşî âlem-i misâle nûriyet gālibdir. Ve âlem-i nûrdan ibâret olan âlem-i ervâh mukābilinde olduğu için âlem-i kevn ve fesâdın sûretlerine de zulmet gālibdir.

İmdi iki şey beyninde mutavassıt olan bir şeyin iki taraftan birisine nis-

mân Câmî, *Levâyıh*, s. 71; *Nakdu'n-Nusûs*, s. 178; Yâkub Han Kaşgarî, *Tavzîhu'l-Beyân*, s. 44.

299 Tirmizî, "Îmân", 18; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XI, s. 220; İbn Hibbân, *Sahîh*, XIV, s. 43; Hâkim, *Müstedrek*, I, s. 84.

beti lâzım geldiği vakit, gālib olan tarafın vasfolunduğu şeyle tavsîfi iktizâ eder. İşte bu sebeble Hz. Şeyh (r.a.) bu hikmeti "nûriyet"le telkîb buyurdu. Yoksa hakîkatte, nûriyyet-i mahza değil, ziyâiyyedir. (*Nakdu'n-Nusûs* ve Şerh-i Ya'kūb Hân'dan hulâsa-i tercüme ve ba'zı ilâvât ile.)

***

هـذه الحِكمَـةُ النُّورِيَّـةُ، انبِسَـاطُ نُورِهـا علـى حَضـرَةِ الخَيَـالِ، وهـو أَوَّلُ مَبَـادِئِ الوَحـيِ فـي أهـلِ العِنَايَـةِ.

Bu, "hikmet-i nûriyye"dir. Onun nûrunun inbisâtı hazret-i hayâl üzerinedir; ve hazret-i hayâl dahi ehl-i inâyet hakkında mebâdî-i vahyin evvelidir.

Ma'lûm olsun ki, avâlim kesretiyle berâber beşe münhasırdır; ve ona "hazarât-ı hamse" derler. Bu beş hazret, Hakk'ın zuhûru ve bürûzudur.

Birincisi –Hazret-i zâttır; ve ona "gayb-ı mutlak" derler. Zîrâ hiçbir kimse ondan hikâye edemez; ve oraya isim ve resim sığmaz.

İkincisi –Hazret-i esmâdır ki, Hakk'ın onda bürûzu "ulûhiyet" iledir. [9/4]

Üçüncüsü –Hazret-i ef'âldir. Ya'ni âlem-i ervâhdır ki, Hakk'ın onda bürûzu "rubûbiyet" iledir.

Dördüncüsü –Hazret-i misâl ve hayâldir ki, Hakk'ın suver-i muhtelife ile bürûzunun mahallidir.

Beşincisi –Hazret-i his ve şehâdettir ki, Hakk'ın suver-i müteayyine-i kevniyye ile bürûzunun mahallidir.

Bu sûrette hazret-i a'lâ "gayb-ı mutlak"; ve hazret-i esfel "şehâdet-i mutlak" olmuş olur. Ve sen şimdi içinde bulunduğun hazarâtın esfeli olan hazret-i şehâdetten bi-tarîk-i kahkarî rücû' edersen görürsün ki, âlemde mahsûs olan her şey, âlem-i misâlde mevcûd olan her bir şeyin bir misâl ve sûretidir. Sûret ve misâl ise hazret-i rubûbiyyetin şuûnâtından bir şe'ndir; ve Allâh'ın isimlerinden bir ismin sûretidir; ve her isim dahi bir sıfatın sûreti ve her sıfat da zât-ı müteâliyenin bir vechidir ki, ekvândan bir kevnde

o vech ile zâhir olur.

"Âlem-i hayâl" dahi iki kısımdır: Birisi bâlâda zikrolunan dördüncü hazrettir ki, ona "âlem-i misâl" denildiği gibi "hayâl-i mutlak" da derler. Diğeri bu âlem-i misâle muttasıl olup, onun cedveli hükmünde olan ve insanın vücûdunda bulunan hayâldir ki, buna da "âlem-i hayâl-i mukayyed" derler. Bu hazret-i şehâdetteki ahlâk-ı hamîde ve a'mâl-i sâlihanın âlem-i hayâl-i mutlaktaki misâli bağlar, bostanlar ve çiçekler ve meyveler ve enhâr; ve ahlâk-ı redîe ve a'mâl-i seyyienin misâli dahi akrepler, yılanlar ve zulümât olur; ve dünyâda insana hangi sıfat gālib ise âlem-i berzahda, o sıfata münâsib bir sûret peydâ olur. Meselâ kibir gālib olursa kaplan; ve gazab ve hased gālib ise kurt; ve şehvet [9/5] ve adem-i hamiyyet, ya'ni kendi mahremi olan kadınların nâ-mahremlerle ihtilâtına iğmâz-ı ayn etmek sıfatı gālib ise hımâr ve hınzır; ve hırs ve emel gālib ise fâre ve karınca sûretleri peydâ olur. *Mesnevî*:

هر خیالی کو کند در دل وطن — روزِ محشر صورتی خواهد شدن
سیرتی کان بر وجودت غالب است — هم بدان تصویر حشرت واجب است
روزِ محشر هر عرض را صورتیست — صورتِ هر یك عرض را نوبتیست
چون ز دستت زخم بر مظلوم رست — آن درختی گشت از او زقوم رست
این سخنهای چو مار و کژدمت — مار و کژدم گشت میگیرد دمت

Tercüme: "Gönülde yer tutan her bir hayâl, rûz-ı mahşerde bir sûret olacaktır."[300] "Senin vücûdun üzerine gālib olan bir sîretin tasvîriyle haşrin vâcibdir."[301] "Rûz-ı mahşerde her arazın bir sûreti vardır; her bir arazın sûretine nevbet vardır."[302] "Vaktâki senin elinden bir mazlûma zahm erişti, o zahm bir ağaç oldu ve ondan zakkūm peydâ oldu."[303] "Bu senin yılan ve akrep gibi olan sözlerin, yılan ve akrep olup senin kuyruğunu tutar."[304]

Bu zikrolunan sıfatlardan halâs olanlar ancak tezkiye-i nefs ve tasfiye-i kalb etmiş olan zevât-ı kirâmdır. "Hayâl-i mukayyed"e, ya'ni hayâl-i

300 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, IX, s. 574 (beyit: 1793).
301 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, III, s. 396 (beyit: 1408).
302 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, III, s. 270 (beyit: 959).
303 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, VI, s. 279 (beyit: 3458).
304 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, VI, s. 280 (beyit: 3462).

insânîye gelince, onun bir tarafı âlem-i misâle ve bir tarafı da insanın kendi nefsine ve bedenine muttasıldır. İhtilâl-i mizâc veyâ uyku [9/6] sebebiyle, âlem-i süflî sûretlerinden bir sûret hayâl-i insânîde muntabi' ve mürtesem olduğu vakit, bilmelidir ki, bu sûretler ancak hayâlât-ı fâside veyâhud adgās u ahlâmdır; ve aslâ hakîkati yoktur. Meselâ bir kimse hasta olmakla kendisine birtakım hayâlât ârız olur, sayıklar; ve kezâ bir kadına muhabbet edip onun tasavvuruyla kendisine şehvet galebe eder. Uyuduğu vakit onun hayâli zuhûr ederek mülâkāt etmekle ihtilâm olur. Veyâhud çok tuzlu yemek yer, uykusunda susuzluk galebe eder. Rü'yâsında birtakım akar sular ve çeşmeler görür.

Fakat âyîne-i kalbi envâ'-ı riyâzât ve mücâhedât ile musaffâ ve fikri ağyâr ve şehevâttan hâlî olan bir ârifin mir'ât-ı hayâlinde mer'î olan sûretler âlem-i misâlden mün'akis olmuş ise, ister hâl-i nevmde ve ister hâl-i yakazada olsun, hak ve sâbittir. Zîrâ "âlem-i misâl" hizâne-i ilm-i Hak'tır, ondan hatâ sâdır olmaz. Binâenaleyh tasvîrât-ı hayâliyye iki kısım olmuş olur:

Birincisi: Suver-i mahsûsâta mutâbakatı olan suver-i hayâliyyedir ki, buna "keşf-i mücerred" ve "suver-i gaybiyyeye ıttılâ" ta'bîr olunur; ve bu kısım te'vîle ve ta'bîre muhtâc değildir. Nitekim Resûlullah (s.a.v.) Efendimiz Hudeybiye'ye hurûcdan evvel, rü'yâlarında kendilerini ashâbiyle berâber, başlarını tıraş ettirmiş oldukları hâlde, emn üzere Mescid-i Harâm'a dâhil olmuş gördüler. Hicretten altı sene sonra bu rü'yâ aynıyla zuhûr etti.[305]

İkincisi: Suver-i mahsûsâta mutâbakatı olmayan suver-i hayâliyyedir ki, buna "keşf-i muhayyel" derler; ve bu kısım ta'bîre muhtâc olur; ve bu ta'bîr dahi görülen suver-i hayâliyyeye münâsebeti bulunan suver-i mahsûse ile te'vîl sûretiyle vâki' olur. Nitekim (S.a.v.) [9/7] Efendimiz'e rü'yâsında bir kâse süt verildi. İçip cür'asını Hz. Ömer (r.a.)e verdi. Bu rü'yâyı ashâb-ı kirâm hazarâtına takrîr buyurdukda: "Yâ Resûlallah, bunu ne ile te'vîl buyurdunuz?" dediler. "İlim ile te'vîl ettim" buyurdular. Vech-i münâsebet budur ki, "süt" gıdâ-yı bedendir. "İlim" dahi gıdâ-yı rûhdur. Ve ta'bîr-i rü'yâda bir kāide ve kānûn yoktur. Binâenaleyh suver-i hayâliy-

305 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, XIII, s. 512-514.

yenin keşfine müteallik olan ilm-i nûrâniyyet, bir kimseye atâ olunmazsa mer'î olan sûretlerin hakîkatini anlamadan âciz olur.

İmdi "hazret-i hayâl" hakkındaki bu îzâhât anlaşıldıktan sonra ma'lûm olsun ki, bu "hikmet-i nûriyye" nûrunun inbisâtı hazret-i hayâl üzerinedir. Ya'ni misâl-i mutlakın sıfat-ı zâtiyyesi olan nûr, hazret-i menâm olan hazret-i hayâl üzere münbasittir. Ve bu nûrun hazret-i hayâl üzerine inbisâtı dahi, ehl-i inâyet olan enbiyâ (aleyhimü's-selâm) hakkında mebâdî-i vahyin evvelidir. Ya'ni rü'yâ mevtını olan "hazret-i hayâl" nûrun mahall-i inbisâtı olmak i'tibâriyle mebde'-i vahy-i ilâhî olur.

تَقُولُ عَائِشَةُ رضي اللّٰهُ عنها: «أَوَّلُ ما بُدِئَ بِهِ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ مِنَ الْوَحْيِ الرُّؤْيَا الصَّادِقَةُ، فَكَانَ لَا يَرَى رُؤْيًا إِلَّا خَرَجَتْ مِثْلَ فَلَقِ الصُّبْحِ.» تَقُولُ: «لَا خَفَاءَ بِهَا.»

Âişe (r. anhâ) der ki: "Resûlullah (s.a.v.)in evvel-i vahiyden bed'olunduğu şey, rü'yâ-yı sâdıka idi. İmdi o hazretin hâli bu idi ki, bir rü'yâyı görmez idi, illâ felak-ı subh gibi zâhir olur idi." Hz. Âişe (r. anhâ) "Onda hafâ yok idi" diyor.[306] [9/8]

Ya'ni (S.a.v.) Efendimiz için mebde'-i vahy-i ilâhî "rü'yâ-yı sâdıka" oldu; ve rü'yâ, ancak uyku hâlinde vâki' olur; ve nübüvvetin ibtidâ zuhûru zamânında gördüğü rü'yâ, âlem-i his ve şehâdette subh-ı sâdık gibi açık bir sûrette zâhir olur idi. Buna binâen Hz. Âişe (r. anhâ) مِثْلَ فَلَقِ الصُّبْحِ [felak-ı subh gibi] kavlini لَا خَفَاءَ بِهَا [onda hafâ yok idi] kavliyle tefsîr buyurdu; ve bu tefsîr ile Fahr-i âlem (s.a.v.) Efendimiz'in gördüğü sûret-i hayâliyyenin ta'bîre muhtaç olmayıp, "keşf-i mücerred" olduğunu ve binâenaleyh o sûretin hazret-i şehâdette aynen zuhûr ettiğini îzâh eyledi.

وإلى هُنَا بَلَغَ عِلمُها لا غَيرُ.

Ve Hz. Âişe (r. anhâ)nın ilmi buraya kadar bâliğ oldu, başka değil.

Ya'ni Hz. Âişe (r. anhâ) "hazret-i hayâl" ile "hazret-i şehâdet"i tefrîk etti;

306 Buhârî, "Bed'u'l-vahy", 1; "Tefsîr", 96; "Ta'bîr", 1; Müslim, "Îmân", 73; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XLII, s. 113.

ve ilmi, rü'yâda görülen şeyin başka ve âlem-i histe zâhir olan şeyin başka olacağına kadar vâsıl oldu. Onu tecâvüz etmedi ve buyurdu ki:

وكَانَتِ المُدَّةُ له في ذلك سِتَّةَ أَشْهُرٍ، ثمَّ جَاءَه المَلَكُ.

"Ve onun müddeti bunda altı ay oldu. Sonra ona melek geldi."

Ya'ni bu rü'yâda, Sallallâhu aleyhi ve sellemin müddeti altı mâh oldu. Ba'dehû hazret-i şehâdette vahy-i ilâhî ile melek nâzil oldu. Binâenaleyh Hz. Âişe (r. anhâ) hazret-i şehâdeti, hayâle ilhâk etmedi. Onu başka, bunu da başka addeyledi. [9/9]

وما عَلِمَتْ أنَّ رسولَ اللّٰهِ ﷺ قد قال: «إنَّ النَّاسَ نِيَامٌ فَإِذَا مَاتُوا اِنْتَبَهُوا.»

Ve bilmedi ki, Resûlullah (s.a.v.) buyurdu: "Muhakkak nâs uykudadırlar, öldükleri vakit uyanırlar."

Ya'ni Ümmü'l-mü'minîn Hz. Âişe (r. anhâ) Fahr-i âlem Efendimiz'in "Nâs uykudadırlar, öldükleri vakit uyanırlar" buyurmasıyla, hazret-i şehâdeti hazret-i hayâle ve hazret-i hayâli hazret-i şehâdete ilhâk ettiğini; ve bununla, "tahkîkan hayât-ı hissî ile hayy olup uyanık olan nâsın ba'zısı uykudadırlar; ve uyku ise hazret-i hayâldir; ve öldükleri vakit bu uykudan uyanırlar", demek murâd eylediğini bilmedi. Hâlbuki A'ref-i enbiyâ Efendimiz bu hadîs-i şerîflerinde âlem-i halkta cârî olan her bir şeyin, maânî-i gaybiyyeden bir ma'nânın sûreti ve hakāyık-ı ilmiyyeden bir hakîkatin "misâl"i olduğuna işâret buyurmuşlardır. Lâkin nâs nevm-i gaflet ve hucüb-i tabîiyye ile ihticâb sebebiyle suver-i ekvân âyînelerinde bu hakāyıkı müşâhede edemezler. Ya'ni âlem-i histen âlem-i misâle ve âlem-i misâlden âlem-i ervâha ve ervâhdan âlem-i a'yâna ve a'yândan esmâ ve şuûnât-ı zâtiyyeye intikāl edemezler. Beyt-i Hz. Emîr Kudsî:

خوابِ جهل از حرمِ قرب مرا دور افكند ور نه نزديكتر از دوست كسى هيچ نديد

Tercüme: "Hâb-ı cehl beni harem kurbundan uzak düşürdü. Yoksa bir kimse cânândan daha yakın olarak hiçbir şey görmedi."[307] [9/10]

Ancak mevt-i irâdî zevkini tadıp vech-i bâkînin şühûdunda hâlik olan

307 Yâkub Han Kaşgarî, *Tavzîhu'l-Beyân*, s. 146. Krş. Lâhicî, *Mefâtîhu'l-İ'câz*, s. 52.

kimse, bu fenâdan sonra bekā bulup uyanır; ve bu sûrette de ma'nânın sûrette cilveger olduğunu ve suver-i halkıyyenin, ma'şûk-ı hakîkînin hüsnüne âyîne bulunduğunu keşf-i ma'nevî ile bilir. Beyit:

جهان مرآتِ حسنِ شاهدِ ماست فَشَاهِدْ وَجْهَهُ فِي كُلِّ ذَرَّات

Nazmen tercüme:

Mahbûbumuzun hüsnüne âyîne bu âlem
Her zerrede o vechini gösterdi demâdem[308]

İşte Ümmü'l-mü'minîn Hz. Âişe (r.anhâ)nın ilmi, (S.a.v.) Efendimiz'in فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللّٰهِ (Bakara, 2/115) [Ne tarafa teveccüh ederseniz edin, Allâh'ın vechi vâki'dir.] ve وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ (Sebe', 34/47) [O, her şey üzerine şâhittir.] âyet-i kerîmesi hükmünce,[309] bilcümle merâtib-i ulviyye ve süfliyyede Hakk'ın hüviyetini hâzır ve kâffe-i eşyâda vech-i Hakk'ı zâhir olarak müşâhede buyurduğunu ihâta etmedi. Zîrâ Cenâb-ı Fahr-i âlem Efendimiz bir lahza şühûd-ı Hak'tan gāib olmaz idi.

وكلُّ ما يَرَى في حالِ اليَقَظَةِ فهُوَ مِن ذلك القَبيلِ، وإنِ اخْتَلَفَتِ الأحوَالُ، فمَضَى قَولُهَا سِتَّةَ أشْهُرٍ، بَلْ عُمْرُه ﷺ كلُّه في الدُّنيَا بتِلكَ المَثَابَةِ.

Ve her ne kadar hâlleri muhtelif ise de, Sallallâhu aleyhi ve sellemin, hâl-i yakazada gördüğü her şey, bu kabîldendir. İmdi Hz. Âişe (r. anhâ)nın dediği altı ay geçti. Belki (S.a.v.) Efendimiz'in dünyâda bütün ömrü bu mesâbede idi. [9/11]

Ya'ni her ne kadar râîye nazaran uyanıklıkta görülen sûretlerin ahvâli ile uykuda görülen sûretlerin ahvâli muhtelif ise de, âlem-i hayâlde görülen sûretlerin her birisi âlem-i histe görülen sûretlerin misâli olduğuna naza-

308 Yâkub Han Kaşgarî, *Tavzîhu'l-Beyân*, s. 146. Beyit Abdurrahman Câmî'nindir. Bk. *Dîvân-ı Câmî*, I, s. 247.

309 "Bu îzâhâtdan erbâb-ı zekâ ve irfân anlar ki, Hakk'ın ezvâkı, insân-ı kâmilin ezvâkı veyâ aksi olarak insân-ı kâmilin ezvâkı, Hakk'ın ezvâkıdır. "Kevn" âlemin vücûdudur ve "kevn-i câmi'" ise insân-ı kâmildir. Âlem, insân-ı kâmilin vücûdu ile mücellâ bir ayna mesâbesindedir ki, Hakk-ı mutlak onda sûret-i ilâhiyyesini kemâli ile müşâhede buyurur. Fakat bu müşâhede uzakdan kendi vücûdunun hâricinde vâki' olan bir şeye nazar ile mütehassıl temâşâ kabîlinden değildir, belki cemî'-i zerrâtda bizzât zuhûr ve huzûr ile müşâhede-i zevkiyyedir. Nitekim âyet-i kerîmede وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ (Sebe', 34/47) buyurulur." *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, VIII, s. 247.

ran, ahvâl beyninde ihtilâf olmadığından (S.a.v.) Efendimiz'in yakazalarında gördüğü her bir hâl ve fiil ve sûret, nevmlerinde gördüğü suver-i hayâliyye kabîlindendir. Zîrâ Fahr-i âlem Efendimiz hâl-i yakazayı hâl-i nevme ilhâk eyledi. Binâenaleyh Ümmü'l-mü'minîn Hz. Âişe (r. anhâ)ın "Vahyin altı ay mikdârı rü'yâ ile idi" dediği hükümsüz kaldı ve bâtıl oldu. Belki onun ömrünün hepsi dünyâda rü'yâ mesâbesinde idi. Zîrâ hâl-i yakazada, âlem-i histe gördüğü sûretlerden her birisinin ma'nâsına nazar edip, o sûretleri, o nazar ettiği ma'nâlar ile ta'bîr buyurur idi. Nitekim rü'yâda görülen sûretler dahi öylece ta'bîr olunur. Binâenaleyh hâl-i yakaza, hâl-i nevm kabîlindendir. فَمَضَى قَوْلُهَا سِتَّةَ أَشْهُرٍ [İmdi Hz. Âişe (r. anhâ)ın dediği altı ay geçti...] kavliyle Cenâb-ı Şeyh (r.a.) bu hazret-i şehâdette Cenâb-ı Âişe'nin tekellüm buyurdukları "altı ay" kavlinin ve kezâ ömr-i risâlet-penâhînin bu *Fusûsu'l-Hikem*'in yazıldığı vakit geçmiş bulunduğuna; ve binâenaleyh o zamânın bu zamâna nisbetle hayâl olduğuna işâret buyururlar.

إنَّمَا هو مَنَامٌ في مَنَامٍ، وكُلُّ ما وَرَدَ من هذا القَبِيلِ فهو المُسَمَّى عَالَمَ الخيالِ.

O, ancak menâm içinde menâmdır; ve bu kabîlden olarak vârid olan her şey "âlem-i hayâl" ile müsemmâdır.

Ya'ni Fahr-i âlem Efendimiz hâl-i yakazayı اَلنَّاسُ نِيَامٌ [Nâs uykudadırlar.] kavliyle nevme ilhâk ettiğinden Hz. Âişe (r. anhâ)nın dediği "altı ay rü'yâ" uyku içinde uykudur; ve uykuda görülen şey kabîlinden olarak vârid olan her şey, âlem-i hayâldendir. Binâenaleyh Peygamber Efendimiz'e vârid olan vahy-i ilâhî, ister uykuda rü'yâ-yı sâdıka ile olsun, ister âlem-i histe veyâ histen gāib olarak kalbine meleğin nüzûlü ile olsun, hepsi [9/12] âlem-i hayâldendir; ve meleğin ona görünmesi dahi kezâlik âlem-i hayâldendir.

ولِهذا يُعَبَّرُ أيِ الأمرُ الَّذي هو في نفسِه على صورةٍ كذا ظَهَرَ في صورةٍ غيرِها، فيَجُوزُ العَابِرُ مِن هذه الصُّورةِ الَّتي أبْصَرَها النَّائِمُ إلى صورةِ ما هو الأمرُ عليه إنْ أصَابَ، كظُهُورِ العِلمِ في صورةِ اللَّبَنِ.

Ve bunun için, kendi nefsinde bir sûret üzere olup ondan gayrı bir

sûrette zâhir olan emr, ta'bîr olunur. Böyle olunca âbir, eğer isâbet ederse, nâimin uykusunda gördüğü sûretten, emr ne şey üzerine ise, o şeyin sûretine ubûr eder. İlmin "süt" sûretinde zuhûru gibi.

Ya'ni uykuda görülen şey kabîlinden olarak vârid olan her şeye "âlem-i hayâl" denildiği için, kendi nefsinde bulunduğu bir sûretin gayrı bir sûrette zâhir olan emr, ta'bîre muhtâc olur. Zîrâ sûretler başka başka şeylerdir. Fakat ma'nâ i'tibâriyle bir olduklarından, beynlerindeki münâsebet bulunup ta'bîr olunmak ve bu iki sûretin ma'nâsı birleştirilmek lâzımdır. Binâenaleyh ta'bîr eden kimse, eğer ta'bîrinde isâbet ederse, nâimin uykusunda gördüğü sûret-i mütehayyilenin, ilm-i ilâhîde müteayyin olduğu sûrete ubûr eder; ve bu vech ile rü'yâda görülen sûret ile o sûretin delâlet ettiği diğer sûret ma'nâ i'tibâriyle tevhîd edilmiş olur. Nitekim "ilim", rü'yâda "süt" sûretinde zuhûr etmiştir. Hâlbuki bunlar sûret i'tibâriyle başka başka şeylerdir. Fakat ma'nâ i'tibâriyle beynlerindeki münâsebet bulunup birleştirilir. [9/13]

فعَبَرَ في التَّأويلِ من صورةِ اللَّبَنِ إلى صورةِ العِلمِ، فَتَأَوَّلَ، أيْ قال مَآلُ هذه الصُّورةِ اللَّبَنِيَّةِ إلى صورةِ العِلمِ.

İmdi te'vîlde süt sûretinden ilim sûretine ubûr etti. Binâenaleyh te'vîl etti. Ya'ni bu sûret-i lebeniyyenin meâli ilim sûretinedir, buyurdu.

Ya'ni (S.a.v.) Efendimiz rü'yâsında gördüğü "süt"ü kendi sûreti üzerine terketmeyip, o sûretten "ilim" sûretine geçti; ve onu te'vîl edip, bu "süt" sûretinin meâli "ilim" sûretinedir, buyurdu. Zîrâ "ilim" ile "süt" gıdâiyette bir ma'nâ üzerinedirler. "Süt" bedenin ve "ilim" rûhun gıdâsıdır. Velâkin sûretleri başka başkadır. Nitekim bu birlik ve ayrılık sûrî gıdâlarda da vardır. Meselâ ekmek ile et gıdâ olmak husûsunda bir ma'nâdadırlar, fakat sûretleri ayrıdır.

ثُمَّ إنَّه ﷺ كان إذا أُوحِيَ إليه أُخِذَ عن المَحسُوسَاتِ المُعْتَادَةِ، فَسُجِّيَ وغَابَ عن الحَاضِرِينَ عندَه، فإذا سُرِّيَ عنه رُدَّ، فما أدْرَكَه إلَّا في حضرةِ الخَيالِ، إلَّا أنَّه لا يُسَمَّى نَائِمًا.

Ondan sonra Sallallâhu aleyhi ve sellemin hâli bu idi ki, ona vahyolunduğu vakit mahsûsât-ı mu'tâdeden ahz olunurdu. İmdi indinde hâzır olanlardan örtülür ve gāib olur idi; ve pûşîde ondan ref'olundukta reddolunurdu. Binâenaleyh vahyi ancak hazret-i hayâlde idrâk etti. Şu kadar ki ona nâim denilmez. [9/14]

Ya'ni (S.a.v.) Efendimiz'e vahyolunduğu vakit, mahsûsât-ı mu'tâdelerinden ahz olundukları için huzûr-i saâdetinde bulunanlardan pûşîde-i misâliyye ile örtülüp âlem-i gayba duhûl ile gāib olurlar idi. Bu pûşîde-i gaybı ref'olunup açıldıkda, hazret-i şehâdete reddolunurlar idi. Böyle olunca bittabi' vahyi ancak hazret-i hayâlde idrâk eyledi. Fakat böyle olmakla berâber onlara uyku isnâd olunup nâim tesmiye olunmaz. Zîrâ uykunun sebebi dimâğa ârız olan bir emr-i mizâcîdir. Bunun sebebi ise kalbe fâiz olan emr-i rûhânîdir ki, o hazreti âlem-i şehâdetten ahzeyler. Bu ma'nâ ise, âlem-i histen bilkülliyye gaybet etmeksizin vâki' olur. Nitekim Sallallâhu aleyhi ve sellemin bu emrin nihâyetindeki hâli hâl-i nevme muhâlif idi. Bu hâl dahi "sine"ye, ya'ni bidâyet-i nevmde hafif bir sûrette kendinden geçmeye müşâbihdir.

وكذَلِك إذا تَمَثَّلَ له المَلَكُ رَجُلًا فذَلِك مِن حضرةِ الخيالِ، فإنَّه لَيسَ بِرَجُلٍ وإنَّما هو مَلَكٌ، فدَخَلَ في صورةِ إنسانٍ، فَعَبَرَ النَّاظِرُ العَارِفُ حَتَّى وَصَلَ إلى صورتِه الحقيقِيَّةِ، فقال: «هذا جَبْرَائِيلُ أَتَاكُمْ يُعَلِّمُكُمْ دِينَكُم»، وقد قال لَهُمْ «رُدُّوا عَلَيَّ الرَّجُلَ»، فسَمَّاه بالرَّجُلِ من أَجْلِ الصورةِ الَّتي ظَهَرَ لَهُمْ فيها، ثُمَّ قال «هذا جَبرَائيلُ»، فاعْتَبَرَ الصورةَ الَّتي مَآلُ هذا الرَّجُلِ المُتَخَيِّلِ إليها، فهو صَادِقٌ في المَقَالَتَيْنِ، صَدَقَ لِلْعَيْنِ فِي الْعَيْنِ الحِسِّيَّةِ، وصَدَقَ في أنَّ هذا جَبرَائيلُ، فإنَّه جَبرَائيلُ بِلا شَكٍّ.

Ve kezâlik melek ona racül sûretinde temessül ettiği vakit, o da hazret-i hayâldendir; zîrâ o racül değildir; o ancak melektir ki insan sûretine girdi. İmdi [9/15] nâzır olan ârif, ubûr edip tâ onun sûret-i hakîkiyyesine vâsıl oldu. Böyle olunca "Bu Cebrâîl'dir, size geldi; tâ ki dîninizi size ta'lîm eyleye!" dedi. Hâlbuki onlara bundan evvel رُدُّوا عَلَيَّ الرَّجُلَ ya'ni "O adamı bana reddedin!" demiş idi. İmdi onlara zâhir olduğu sûret eclinden ona "racül" tesmiye etti. Sonra da "Bu

Cebrâîl"dir" dedi. Binâenaleyh şu sûreti i'tibâr etti ki, bu racül-i mütehayyilin meâli o sûretedir. Böyle olunca iki makâlede o sâdıktır: Ayn-ı hissiyyede olan "ayn"ından nâşî sâdık oldu; ve "Bu Cebrâîl'dir" kavlinde sâdık oldu. Zîrâ o, bilâ-şek Cebrâîl'dir.

Ya'ni Resûlullah (s.a.v.) Efendimiz'e adam sûretinde temessül eden melek dahi, âlem-i hayâldendir. Çünkü meleğin sûret-i asliyyesi vardır. Onu bıraktı, başka sûrette temessül etti, ya'ni "adam" sûretinde göründü. Yoksa o hadd-i zâtında beşer değil idi. Hakîkatte melek idi. İşte bu sebebden dolayı o "adam" sûretine nâzır olan ârif, ya'ni (S.a.v.) Efendimiz, adam sûretinden ubûr edip onun sûret-i asliyye ve hakîkiyyesine vâsıl oldu da "Bu Cibrîl'dir. Size dîninizi ta'lîm etmek için geldi" buyurdu. Hâlbuki bu sözden evvel, Hz. Cibrîl, (S.a.v.) Efendimiz'in huzûruna girmek istediği vakit, ashâb-ı kirâmın ba'zısı onu duhûlden men'ettikde, Fahr-i âlem Efendimiz, onlara "O adamı bana reddedin, ya'ni huzûruma girmekten men'etmeyin!" buyurmuş idi. Ya'ni ibtidâ "adam" dediği hâlde sonra "Cibrîl" dedi. Ve ona "adam" demeleri Hz. Cibrîl'in beşer sûretinde zâhir olmasından nâşî idi. Ve "Cebrâîl" demesi dahi âlem-i misâlden olan bu racül-i mütehayyilin meâli onun sûret-i hakîkiyyesine olmasından dolayıdır. [9/16] Binâenaleyh bu sözlerin ikisi de doğrudur. Şöyle ki ayn-ı hissiyyede zâhir ve meşhûd olan "ayn"ından dolayı, ya'ni sûret-i zâhiresine nazaran "adam" ta'bîri doğrudur; ve kezâ racül-i mütehayyilin sûret-i hakîkiyyesi i'tibâriyle ona "Bu Cebrâîl'dir" demek dahi doğrudur.

İmdi Hz. Şeyh (r.a.) bu, dünyâ dediğimiz âlem-i histe mevcûd olan halkın uykuda olduğunu ve âlem-i hissin dahi âlem-i menâm olduğunu beyân buyurduktan sonra Yûsuf (a.s.)ın ahvâlini zikre mübâşeret buyurur:

وقال يُوسُفُ عليه السلام لِأَبِيهِ: ﴿إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ﴾، فَرَأَى إِخْوَتَه في صورةِ الكَوَاكِبِ، وَرَأَى أَبَاه وخَالَتَه في صورةِ الشَّمسِ والقَمَرِ.

Ve Yûsuf (a.s.) pederine dedi: "Tahkîkan ben on bir yıldızı ve güneşi ve ayı gördüm. Onları bana secde edici hâlde gördüm." (Yûsuf, 12/4) İmdi kardeşlerini yıldızlar sûretinde ve pederini ve teyzesini

güneş ve ay sûretinde gördü.

Ya'ni Yûsuf (a.s.) pederine: "Ey peder, ben rü'yâda on bir yıldızı ve güneşi ve ayı bana secde eder oldukları hâlde gördüm" (Yûsuf, 12/4) dedi. Bu sûretler "keşf-i muhayyel" kısmından olup ta'bîre muhtâc idi; ve bu suver-i hayâliyyeye münâsebeti bulunan suver-i hissiyye bu idi ki, pederi nebiyy-i bâhir ve felek-i nübüvvette şems-i tâli' idi; ve teyzesi dahi onun esrâr-ı nübüvvetine mahrem olmakla kamer gibi onun nûruna mir'ât idi; ve kardeşleri de semâdaki [9/17] yıldızlar gibi pederinin neyyir-i vücûdunda nücûm-i sâtıa ve tâlia idiler.

هـذا الإدرَاكُ مـن جَهَـةِ خيـالِ يوسـفَ عليه السلام، ولـو كان مـن جهـةِ المَرْئِـيِّ لَـكَانَ ظُهُـورُ إخْوَتِـه فـي صـورةِ الكَوَاكِـبِ وظهـورُ أبِيـه وخالَتِـه فـي صـورةِ الشـمسِ والقمـرِ مُـرَادًا لَهُـمْ، فلَمَّـا لـم يَكُـنْ لهـم عِلْـمٌ بمـا رَآهُ يوسـفُ عليه السلام كان الإدراكُ مـن يوسـفَ عليه السلام فـي خِزَانَـةِ خيالِـه، وعَلِـمَ ذلـك يَعْقُـوبُ عليه السلام حِيـنَ قَصَّهَـا عليـه.

Bu idrâk, Yûsuf (a.s.)ın hayâli cihetindendir; ve eğer mer'î cihetinden olsa idi, kardeşlerinin yıldızlar sûretinde zuhûru ve pederi ile teyzesinin güneş ve ay sûretinde zuhûru onların murâdı olur idi. İmdi vaktâki Yûsuf (a.s.)ın gördüğü şeye onların ilmi olmadı, idrâk, onun hayâli hizânesinde Yûsuf (a.s.)dan vâki' oldu. Yûsuf (a.s.) ona taksîs ettiği hînde Ya'kūb (a.s.) bunu bildi.

Ya'ni Yûsuf (a.s.)ın, kendi kardeşlerini yıldızlar ve pederiyle teyzesini güneş ve ay sûretinde müşâhedesi, ancak kendi hayâli cihetindedir. Yoksa mer'î olan kardeşleri ve pederi ve teyzesi cihetlerinden değildir; ve eğer onlar cihetinden olaydı, bu sûretlerde zuhûrlarını kendilerince tasavvur edip murâd edinirler idi. Velâkin böyle yıldızlar ve güneş ve ay sûretlerinde olarak Yûsuf (a.s.)ın rü'yâsında görünmeyi murâd etmediler. Eğer bunu murâd ede idiler Hz. Yûsuf'a bu sûretlerle âlem-i menâmda zâhir olup secde ettiklerini âlem-i hayâlde idrâk edip âlem-i şehâdette de bilirler idi. Zîrâ ba'zan hizâne-i hayâlde olan şeyi [9/18] hem gören ve hem de görülen berâber idrâk eder. Nitekim ba'zı mürşidler mürîdlerini terbiye zımnında onların rü'yâlarında suver-i münâsibede görünürler; ve bu zuhûr onların murâdları vech ile vâki' olduğundan âlem-i şehâdette hem mürîd

ve hem de mürşidin ma'lûmu olur. Yûsuf (a.s.)ın kardeşleriyle pederinin ve teyzesinin zuhûru bu kabîlden değil idi. Binâenaleyh, Yûsuf (a.s.)ın âlem-i menâmda müşâhede ettiği şeye onların ilmi lâhik olmadı; ve bu zuhûr, ancak Yûsuf (a.s.) rü'yâsını söylediği vakit, pederi olan Ya'kūb (a.s.) ın ma'lûmu oldu. Ve Ya'kūb (a.s.), bu rü'yâya Hz. Yûsuf'un birâderleri dahi muttali' olmadığını bundan anladı.

فقال: ﴿يَا بُنَيَّ لَا تَقْصُصْ رُؤْيَاكَ عَلَى إِخْوَتِكَ فَيَكِيدُوا لَكَ كَيْدًا﴾، ثم بَرَّأَ أَبْنَاءَهُ عن ذلك الكَيْدِ وأَلْحَقَهُ بالشَّيطانِ، وليسَ إلا عَينَ الكَيدِ، فقال: ﴿إِنَّ الشَّيْطَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوٌّ مُبِينٌ﴾، أي ظاهرُ العَدَاوَةِ.

Böyle olunca, "Ey oğulcuğum rü'yânı birâderlerine nakletme; bir hîle ile sana ihtiyâl ederler" (Yûsuf, 12/5) dedi. Ondan sonra oğullarını o hîleden berî etti; ve onu şeytana ilhâk eyledi. Hâlbuki ancak ayn-ı hîledir. İmdi Ya'kūb (a.s.) dedi: "Tahkîkan şeytan insan için açık düşmandır" (Yûsuf, 12/5) ya'ni düşmanlığı zâhirdir.

Ya'ni Ya'kūb (a.s.), Yûsuf (a.s.)ın rü'yâsına birâderlerinin muttali' olmadığını anlayınca bu rü'yâyı onlara nakletmemesini tenbîh eyledi; ve tefevvuk ve fazîletini bilip seni helâk için bir hîle ihtiyâl ederler, dedi. Mahâzâ bunu söyledikten sonra kardeşlerini hîleden tebrie [9/19] edip, hîle ve keydi şeytana isnâd eyledi. Hâlbuki Ya'kūb (a.s.)ın böyle söylemesi Yûsuf (a.s.)a karşı ayn-ı hîle oldu. Hz. Ya'kūb (a.s.)ın bu hîlesinde iki vecih zikrederler: Birisi, keydi birâderlerine isnâd edince, Hz. Yûsuf'un kalbinde onlara karşı adâvet vâki' olur mütâlaası idi. Diğeri, Cenâb-ı Ya'kūb, Hz. Yûsuf'a "Rü'yâyı kardeşlerine söyleme, sana hîle yaparlar" dediği vakit, Hz. Yûsuf onların kendisine adâvetleri olduğunu bildi; ve kalbinde onlara sû'-i zan peydâ oldu. Hâlbuki nübüvvet için selâmet-i sadr ve safâ-i kalb ve nekāvet-i bâtın lâzım idi. Binâenaleyh Hz. Ya'kūb Cenâb-ı Yûsuf'un bu sû'-i zannını izâle için, kardeşlerini hîleden tebrie edip onu şeytana isnâd etti; ve murâdı Cenâb-ı Yûsuf'un kalbinde kardeşlerinin muhabbetini isbât etmekle berâber onu hîlelerinden dahi hıfzetmek idi.

ثمَّ قال يوسفُ بعدَ ذلك في آخِرِ الأمرِ: ﴿هَذَا تَأْوِيلُ رُءْيَايَ مِنْ قَبْلُ قَدْ

جَعَلَهَا رَبِّي حَقًّا﴾، أيْ أظْهَرَها في الحِسِّ بعدَ ما كَانَتْ في صورةِ الخيالِ، فقال له النَّبِيُّ ﷺ: «اَلنَّاسُ نِيَامٌ»، فكان قَوْلُ يوسفَ عليه السلام: ﴿قَدْ جَعَلَهَا رَبِّي حَقًّا﴾ بِمَنْزِلَةِ مَن رَأَى في نَوْمِه أنَّه قَدِ اسْتَيْقَظَ مِن رُؤْيًا رَآهَا ثمَّ عَبَّرَها، ولم يَعْلَمْ أنَّه في النَّومِ عَيْنِه ما بَرَحَ، فإذا اسْتَيْقَظَ يقولُ رأيتُ كذا ورأيتُ كَأَنِّي اسْتَيْقَظْتُ، وأَوَّلْتُها بِكَذَا، هذا مِثلُ ذلك.

Ba'dehû Yûsuf (a.s.) bundan sonra âhir-i emrde dedi: "Bundan evvel olan rü'yânın te'vîli budur. Tahkîkan Rabb'im onu hak kıldı." (Yûsuf, 12/100) Ya'ni hayâl sûretinde vâki' olduktan sonra, onu histe izhâr eyledi. İmdi Nebiyy-i mükerrem (s.a.v.) o emrden dolayı "Nâs uykudadır" buyurdu. Böyle olunca Yûsuf (a.s.)ın "Rabbim onu hak kıldı" kavli [9/20] uykusu içinde gördüğü rü'yâdan uyandığını görüp, ondan sonra onu ta'bîr eden kimsenin kavli menzilesinde oldu. Hâlbuki o kimse ayn-ı nevmde olduğunu ve aslâ uykusundan zâil olmadığını bilmedi. Binâenaleyh o kimse uyandığı vakit: Ben böyle gördüm ve gûyâ uyandım; onu böyle te'vil ettim, der. Bu da, bunun gibidir.

Ya'ni nihâyetü'l-emr kardeşleriyle pederi ve teyzesi Mısır'da kendisine karşı secde-i tekrîmi îfâ eyledikten sonra Yûsuf (a.s.): "İşte bu, evvelki rü'yânın te'vîlidir. Benim Rabbim onu hak eyledi." (Yûsuf, 12/100). Ya'ni rü'yâ hayâl sûretinde mütemessil olduktan sonra Hak Teâlâ o rü'yâyı âlem-i histe bilâ-tağyîr izhâr eyledi, dedi. Bundan anlaşılır ki, Cenâb-ı Yûsuf mütemessil olan suver-i hayâliyyenin kimler olduğunu bilir idi. Cenâb-ı Yûsuf bu kelâmı ile suver-i hayâliyye ile suver-i hissiyyeyi birbirinden ayırmış oldu. İşte bu emrden, ya'ni hayâl ile hissin tefrîk edilmiş olmasından dolayı (S.a.v.) Efendimiz "Nâs uykudadır" buyurdu; ve belki hakîkatte "hiss"in ayn-ı hayâl ve "hayâl"in dahi ayn-ı his olduğunu beyân eyledi. Bu sûrette Yûsuf (a.s.)ın "Rabbim o rü'yâyı hak kıldı" kelâmı, rü'yâ içinde rü'yâ görüp, yine rü'yâsında te'vîl eden kimsenin kelâmı mesâbesinde oldu. Nitekim bir kimse rü'yâ içinde rü'yâ görüp, bu rü'yâsını yine rü'yâsında ta'bîr eder; ve bu hâl içinde henüz uykuda olduğunu bilmez; ve uyandıkda, ya'ni âlem-i hayâlden âlem-i hisse geldikde, yanında olan kimselere "Ben uyudum, şöyle bir rü'yâ gördüm; ve rü'yâmın içinde gûyâ uyanmışım; ve o gördüğüm rü'yâyı yine rü'yâmın içinde böyle tev'îl ettim", der. İşte (S.a.v.) [9/21]

Efendimiz'in idrâk-i âlîlerine göre Cenâb-ı Yûsuf'un kelâmı rü'yâ içinde rü'yâyı ta'bîr etmekten ibârettir. İmdi âlem-i his birinci hayâl; ve âlem-i menâm ise ikinci hayâl; ve menâm içinde menâm dahi üçüncü hayâldir; ve bunların üçü de hakîkattir, haktır.

فَانْظُرْ كَمْ بينَ إدراكِ مُحَمَّدٍ عليه السلام وبينَ إدراكِ يوسفَ عليه السلام في آخِرِ أمْرِه، حِينَ قال: ﴿هَـذَا تَأْوِيلُ رُءْيَـايَ مِـنْ قَبْـلُ قَـدْ جَعَلَهَـا رَبِّـي حَقًّـا﴾ مَعْنَـاه حِسًّـا أيْ مَحْسُوسًـا، ومـا كان إلَّا محسوسًـا، فإنَّ الخَيَـالَ لا يُعْطِي أبَـدًا إلَّا المحسوسـاتِ، غيرُ ذلك ليسَ لـه.

İmdi bak ki, Muhammed (a.s.)ın idrâkiyle Yûsuf (a.s.)ın âhir-i emrdeki idrâki aralarında ne kadar fark vardır! "İşte bu evvelki rü'yânın te'vîlidir. Rabbim onu hak kıldı" (Yûsuf, 12/100) dediği hînde onun ma'nâsı histir, ya'ni mahsûstür. Hâlbuki rü'yâda mer'î olan şey mahsûsün gayrı değil idi. Zîrâ hayâl, ebeden mahsûsâtın gayrı bir şeyi i'tâ etmez. Hayâl için bundan başkası yoktur.

Ya'ni kardeşleri ve pederi ve teyzesi Mısır'da Yûsuf (a.s.)a secde-i tekrîmi îfâ ettikleri vakit, Yûsuf (a.s.) "İşte bu evvelki rü'yânın te'vîlidir, Rabbim onu hak kıldı" (Yûsuf, 12/100) ya'ni Rabbim sûret-i hayâlden çıkarıp o rü'yâyı mahsûs eyledi, dedi. Binâenaleyh suver-i hayâliyye ile suver-i hissiyye arasını tefrîk etti. (S.a.v.) Efendimiz ise suver-i hayâliyyeyi suver-i hissiyyeye, ve suver-i hissiyyeyi de suver-i hayâliyyeye ilhâk buyurdu. Her ikisinin idrâki [9/22] arasındaki farka bak! Ve Fahr-i âlem Efendimiz'in vüs'at-i idrâkini müşâhede eyle! Çünkü rü'yâda görülen sûretler dahi mahsûstür; ve hayâlin verdiği şey dahi mahsûstür. Zîrâ âlem-i hayâlde mütehayyil olan şey mahsûs olmasaydı, onun idrâki mümkin olmaz idi. Binâenaleyh mertebe-i hayâlde olan sûretler dahi mahsûsten gayrı bir şey değildir. Hâlbuki Yûsuf (a.s.) rü'yâsında gördüğü sûretleri mahsûsâtın gayrı bildi; ve bu suver-i hayâliyyenin bilâhare mahsûs olduğunu beyân eyledi.

İmdi zevk-i Muhammedî (s.a.v.), gaflet uykusundan ibâret olan bu hayât içinde suver-i hissiyye-i hayâliyyede mütecellî olan Hakk'ı tahayyül tarîki ile müşâhede etmek ve bu uykudan fenâ-fillâh ile uyanıp, bekā-billâh sabâhının infilâkı vaktinde, bu suver-i kevniyye ve ecsâm-ı hissiyyede zâhir

olan Hak olduğunu, vahdet gözü ile temâşâ edip onunla ta'bîr eylemektir. Bu zevk ile mütezevvik olanlar, ancak (S.a.v.) Efendimiz'in vârisleridir. Onun için Hz. Şeyh (r.a.) buyurur:

فانْظُرْ ما أَشْرَفَ عِلْمَ وَرَثَةِ مُحَمَّدٍ ﷺ، وسَأَبْسُطُ القَولَ في هذه الحَضرَةِ بِلِسَانِ يوسفَ المحمَّدِيِّ، ما تَقِفُ عليه إن شَاءَ اللّٰهُ.

İmdi sen bak ki, Muhammed (s.a.v.)in vârislerinin ilmi ne kadar eşreftir! Ve ben an-karîb bu hazret hakkındaki kavli Yûsuf-i Muhammedî lisâniyle bastederim. Cenâb-ı Hakk'ın murâdı olursa sen ona vâkıf olursun. [9/23]

Ya'ni nazar-ı insâf ile bak ki, (S.a.v.) Efendimiz'in vârisleri, bu gibi esrâr-ı gāmızayı nasıl biliyorlar! Ne güzel mûris, ne güzel irs ve ne güzel vâris! Zîrâ Fahr-i âlem Efendimiz, ilim ve irfânda halkın a'lem ve a'refi olduğu gibi, kelâm ile ifâde-i merâm ve izhâr-ı beyânda dahi, kâffe-i nâsın ebyen ve efsahıdır. Zîrâ Kur'ân-ı Kerîm'de إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَى (Necm, 53/4) [Peygamberin kelâmı Allah Teâlâ'dan vahyolunan bir vahiydir.] âyet-i münîfiyle beyân buyurulduğu üzere bu ilim ve irfânın muallimi Hak'tır. Beyit:

کسی را که استاد خالق بود　　ز عرفان نظر کن چه لائق بود
اگر اعلم الخلق گویم رواست　　وگر اعرفِ اهلِ عرفان سزاست

Tercüme: "Bir kimsenin ki üstâdı Hâlık ola, nazar et ki irfândan onun lâyıkı ve nasîbi ne olur! Eğer ona halkın a'lemi ve ehl-i irfânın a'refi der isem revâ ve sezâdır." [310]

O nebiyy-i zîşânın vârisleri dahi tamâmen bu hâl ile muttasıftır. Bast ve beyân buyurdukları hakāyık ve maârif, evhâm ve hayâlât-ı fikriyye ve ehvâ-i nefsâniyye kabîlinden değildir. Nitekim Mevlânâ Câmî (k.s.) *Lüccetü'l-Esrâr*'da buyurur: Beyit:

حکمت یونانیان پیغام نفسست و هوا　　حکمت ایمانیان فرمودۀ پیغمبراست

Tercüme: "Yûnânîlerin felsefesi nefis ve hevâ peygāmıdır. Îmânîlerin hikmeti ise Peygamber'in ilim ve irfânıdır."[311] [9/24]

310 Beyitler için bk. Yâkub Han Kaşgarî, *Tavzîhu'l-Beyân*, s. 150.
311 Mehmed Sâlih, *Mühcetü'l-Ebrâr Şerh-i Lüccetü'l-Esrâr*, s. 161-162.

İmdi Cenâb-ı Şeyh (r.a.) hazret-i hayâli, Cenâb-ı Yûsuf'un rü'yâsını beyân buyurduğu sırada icmâlen zikretmiş idi. Şimdi de bu bahiste Yûsuf-i Muhammedî lisânıyla tafsîlât i'tâ buyuracağını va'detmişlerdir. "Yûsuf-i Muhammedî" tabîrinin îzâhı budur ki: Kâffe-i enbiyâ ve evliyâda olan velâyât-ı müteferrika velâyet-i muhammediyyenin tafsîlidir ve o velâyetlerin cümlesi, velâyet-i muhammediyyede mücmeldir. İşte bu velâyet-i hâssa-i muhammediyyede kāim olan vâris-i kâmil, mazhar olduğu hakîkat-i muhammediyye i'tibâriyle, bilcümle enbiyânın lisânlarıyla tekellüm eder. Binâenaleyh böyle bir vâris-i kâmil, Yûsuf (a.s.)ın meşrebinde, onun lisânıyla mütekellim oldukda, hazret-i hayâlde mer'î olan suver-i mütehayyileyi, o sûretleri gören kimsenin ahvâl-i muhtelifesi hasebiyle, muhtelif ma'nâlar ile ta'bîr eder. Ve Muhammed (a.s.v.) Efendimiz'in meşrebine göre de إِنَّ اَلنَّاسَ نِيَامٌ فَإِذَا مَاتُوا اِنْتَبَهُوا "Nâs uykudadırlar, öldükleri vakit uyanırlar" mefhûmu vech ile "hiss"in ayn-ı hayâl ve "hayâl"in dahi ayn-ı his olduğunu beyân edip, bu âlemdeki sûretleri rü'yâda görülen sûretler gibi ta'rîfât-ı ilâhî ve isticlâât-ı rabbânî bilir; ve onları Hakk'ın sıfât-ı muhtelife ve şuûn-i zâtiyyesi olmalarıyla ta'bîr eder. İmdi Hz. Şeyh (r.a.) velâyet-i hâssa-i muhammediyyede kāim olması hasebiyle, Yûsuf-i Muhammedî lisânıyla hazret-i hayâliyye hakkında tafsîlât i'tâsına şürû' edip buyururlar ki:

فَنَقُولُ: اِعْلَمْ أَنَّ المَقُولَ عليه سِوَى الحقِّ أَوْ مُسَمَّى العَالَمِ هو بِالنِّسبَةِ إلى الحقِّ كالظِّلِّ لِلشَّخصِ، وهو ظِلُّ اللّٰهِ، وهو عينُ نِسبَةِ الوُجودِ إلى العالَمِ، لأنَّ الظِّلَّ مَوجودٌ بِلا شَكٍّ في الحِسِّ.

[9/25] İmdi biz deriz: Ma'lûmun olsun ki, sivâ-yı Hak veyâhud müsemmâ-yı âlem denilen şey, Hakk'a nisbetle, şahsın zıllı gibidir. Böyle olunca o Allâh'ın zıllıdır. İmdi o da vücûdun âleme nisbetinin "ayn"ıdır. Zîrâ zıll şeksiz histe mevcûddur.

Ya'ni Hakk'ın gayrı dediğimiz ve âlem tesmiye eylediğimiz bu suver-i kesîfenin hey'et-i mecmûası, Hakk'a nisbetle bir adamın gölgesine benzer. Hâlbuki adamın gölgesinin bir vücûd-ı müstakilli yoktur. Onun vücûdu, adamın vücûduna muhtaçtır. İşte tıpkı âlem de böyledir. Vücûd-ı müs-

takilli olmayıp, ancak Hakk'ın vücûdu ile kāimdir. Ve gölgenin harekât ve sekenâtı nasıl ki şahsa tâbi' ise, harekât ve sekenât-ı âlem dahi öylece vücûd-ı Hakk'a tâbi'dir. Beyit:

Bunca tedbîr pes-i perdede üstâdındır
İhtiyârî mi sanırsın harekâtın suverin?

Zîrâ âlem, Hakk'ın isimlerinin sûretleri ve sıfâtının mazharıdır. Ve şahsın gölgesi bir i'tibâra göre o şahsın aynı ve diğer i'tibâra göre de nasıl ki gayrı ise, âlem dahi bir vech ile ayn-ı Hak ve bir vech ile de gayr-ı Hak'tır. Ve tabîîdir ki şahsın gölgesi, kendinin "ayn"ı olamaz. O ancak şahsın vücûduna muzâf olan bir vücûd-ı i'tibârîdir. Ve maksûd, mecmû'-i âlemin hayâl olduğunu isbât etmektir.

Nitekim Hz. Şeyh bâlâda "hazret-i hayâl" hakkında tafsîlât [9/26] i'tâ buyuracağını va'detmiş idi. Binâenaleyh Hakk'ın gayrı denilen âlem, Allâh'ın gölgesidir. Burada zıllın "Allah" ismine muzâf kılınması kâffe-i esmâ-i ilâhiyyeyi câmi' olmasındandır. Zîrâ mevcûdâttan her birisi, "Allah" ism-i câmiinde dâhil olan bir ismin mazharıdır ve o ismin zıllıdır. Binâenaleyh mecmû'-i âlem dahi "Allah" ism-i câmiinin zıllı olmuş olur. Ve âlemin "zıllullah" olması, vücûd-ı izâfînin âleme nisbetinin "ayn"ıdır. Zîrâ zıll kāim olmak için bir mahalle ve tahakkuk etmek için mürtefi' bir şahsa muhtaçtır; ve bu zıll-ı vücûdî dahi üzerinde mümtedd olmak için a'yân-ı mümkinâta ve tahakkuk etmek için de Hakk'a muhtaçtır. Ve vücûd-ı kevnînin âleme nisbeti, zıllın, kendisiyle kāim olduğu şeye nisbetidir; ve kezâ Hakk'a nisbeti dahi, kendisiyle tahakkuk ettiği şahsa nisbetidir. Demek ki zıll olan âlem mevcûddur. Zîrâ şahsın zıllı şübhesiz histe mevcûddur. Fakat zıllın vücûdu, şahsın vücûduyla kāimdir. Bunun gibi Hakk'ın zıllı olan âlem dahi Hakk'ın vücûdu ile kāim olur; ve vücûd-ı zıll hakîkat cihetinden vücûd-ı Hakk'ın "ayn"ıdır. Fakat âlemin taayyününe nisbeti cihetinden Hakk'ın gayrıdır.

Misâl: Bir kimse, bilfarz etrâfına on âyîne vaz'edip kendisi ortada kāim olsa, her bir âyînede o kimsenin sûret-i zıllîsi peydâ olur. Şahıs bir ise de, o şahsın "ayn"ı olarak on sûret zâhir olur. O kimse ağlasa, [9/27] gülse; elini, ayağını, gözünü tahrîk etse bu hâl ve harekâtın cümlesi, o on sûrette de mer'î olur. Demek ki bu sûretlerin cümlesi o şahs-ı vâhidin "ayn"ıdır. Fakat

âyînede mevcûd olan bu sûretlerin üzerine su dökülse veyâ bir boya sürülse, o şahıs bundan müteessir olmaz. Demek ki o sûretler bu şahsın gayrıdır.

ولكن إذا كان ثَمَّةَ مَن يَظهَرُ فيه ذلك الظِّلُّ، حَتَّى لَوْ قَدَّرْتَ عَدَمَ مَن يَظهَرُ فيه ذلك الظِّلُّ كان الظِّلُّ مَعقُولًا غيرَ موجودٍ في الحِسِّ، بلْ يكونُ بِالقُوَّةِ في ذاتِ الشَّخصِ المَنسُوبِ إليه الظِّلُّ.

Velâkin zıllın zâhir olduğu mahal, mevcûd olduğu vakittedir. Hattâ eğer sen, bu zıllın zuhûruna mahal olan şeyin ademini farzetsen o zıll ma'kūl olur ve histe mevcûd olmaz idi. Belki zıllın mensûb olduğu şahsın zâtında bilkuvve olur idi.

Ya'ni zıllın bilâ-şek histe mevcûd olması, o zıllın zâhir olduğu mahal, mevcûd olduğu vakitte olur. Meselâ bir cismin gölgesi yere düşer; ve o gölge histe mevcûd olmuş olur; ve bu gölgenin histe mevcûd olması için dahi, o gölgenin zâhir olduğu zemînin vücûdu lâzımdır. Binâenaleyh zıllın histe mevcûdiyeti, ancak o zıllın zâhir olduğu zemînin mevcûdiyeti vaktinde olur. Şu hâlde zıllın histe mevcûd olması için üç şart lâzımdır: Birincisi, zıllın zâhir olduğu mahal; ikincisi zî-zıll, ya'ni gölgenin sâhibi olan cisim; üçüncüsü, zıllın zuhûrunu îcâb eden [9/28] nûrdur. Zıllın zâhir olduğu mahallin mukābili a'yân-ı mümkinât; zî-zıll olan şahsın mukābili dahi, vücûd-ı Hakk-ı mutlak; ve nûr dahi Hakk'ın ism-i Zâhir'idir.

Eğer zıllın zûhuru için şart olan mahallin yokluğunu farzetsek o zıll mertebe-i akılda kalır ve histe zâhir olmaz idi; ve belki o zıll mensûb olduğu şahısta bilkuvve mevcûd olup, meydâna çıkmış olmaz idi. Binâenaleyh "âlem" tesmiye olunan zıll-ı ilâhînin mahall-i zuhûru olan mümkinâtın olmadığı farzolunsa, zıll âlem-i histe mevcûd olmaz, belki kuvvede kalır idi.

فَمَحَلُّ ظهورِ هذا الظِّلِّ الإلٰهِيِّ المُسَمَّى بالعَالَمِ إنَّما هو أعيانُ المُمكِنَاتِ عليها امْتَدَّ هذا الظِّلُّ، فَيُدْرَكُ مِن هذا الظِّلِّ بِحَسَبِ ما امْتَدَّ عليه من وجودِ هذه الذَّاتِ، ولَكِنْ بِاسْمِهِ النُّورِ وَقَعَ الإدراكُ، وامْتَدَّ هذا الظِّلُّ على أعيانِ الممكناتِ في صورةِ الغَيبِ المَجهُولِ.

İmdi âlem ile müsemmâ olan zıll-ı ilâhînin mahall-i zuhûru, ancak o

a'yân-ı mümkinâttır ki, bu zıll onun üzerine mümtedd oldu. Böyle olunca bu zıll, bu zâtın vücûdundan, üzerine mümtedd olduğu şey hasebiyle, idrâk olunur. Velâkin idrâk, ism-i Nûr ile vâki' oldu; ve bu zıll, a'yân-ı mümkinât üzerine gayb-ı mechûl sûretinde mümtedd oldu.

Ya'ni "âlem" dediğimiz şey, zıll-ı ilâhîdir; ve onun zûhur ettiği mahal dahi a'yân-ı mümkinâttır; ve bu gölge bu a'yân-ı mümkinât üzerine uzamıştır. Nitekim bir şahsın gölgesi görünebilmek [9/29] için mutlakā bir yer üzerine düşmek ve uzamak lâzımdır. Binâenaleyh vücûd-ı Hakk-ı mutlakın zıllı, üzerinde uzadığı şey hasebiyle idrâk olunur. O şey dahi mezâhirdir. Binâenaleyh vücûd-ı Hakk-ı mutlak mezâhir hasebiyle idrâk olunur. Velâkin bu idrâk "Nûr" ismi ile vâki' olur; ve "Nûr" esmâ-i zâtiyye-i ilâhiyyedendir. "Vücûd-ı izâfî"ye ve "ilm"e ve "ziyâ"ya da ıtlâk olunur. Zîrâ bunlardan her birisi eşyâyı izhâr eder. Nitekim "vücûd-ı izâfî" olmasa idi, a'yân-ı âlem ketm-i ademde kalır idi; ve eğer "ilim" olmasa idi, hiçbir şey idrâk olunmaz idi; ve "ziyâ" olmasa idi, a'yân-ı vücûdiyye zulmet-i sâtire içinde kalır idi. Meselâ gece karanlığında, ışık olmadıkça odamızın içindeki eşyâyı görmek mümkin değildir. Binâenaleyh "vücûd-ı izâfî" ile vücûd-ı Hakk-ı mutlak idrâk olunur.

Meselâ önümüzdeki âyînede, arkamızdan duran bir şahsın zıllı mün'akis oldukda, bu, o şahsın vücûd-ı izâfîsidir. Bu vücûd ile o şahsı idrâk ederiz. Ve ilim ile de âlem-i maânîyi idrâk eyleriz. Bilfarz ilim olmasa, şu sadedinde bulunduğumuz **Fass-ı Yûsufî**'deki hakāyıkı, nasıl idrâk edebilir idik? Ve ziyâ ile de âlem-i histe mevcûd olan sûretleri idrâk ederiz. Meselâ şems-i tâbân olmasa idi, gülzârı, çemenzârı idrâk mümkin mi idi?

Ve bu zıllın, ya'ni vücûd-ı izâfînin a'yân-ı mümkinât üzerine uzaması, gayb-ı mechûl sûretindedir, ya'ni zulmet-i ademiyyet üzeredir. Ma'lûm olsun ki zıll-ı vücûdînin a'yân üzerine imtidâdı evvelen mertebe-i ilimde vâki' oldu. Bu da Allâh'ın gayrı için gayb-ı mechûldür. Ancak Hakk'ın muttali' kıldığı kimseler için gayb-ı mechûl değildir. Nitekim Hz. Mevlânâ (r.a.) [9/30] *Mesnevî-i Şerîf*'de buyururlar:

آن خیالاتی که دام اولیاست　　عکس مهرویان بستان خداست

Tercüme ve îzâh: Evliyânın dâmı olan o hayâlât bostân-ı Hudâ'nın mehrûlarının aksidir. Ya'ni evliyânın dâm-ı hayâlâtı hevâ-yı nefsânî olmayıp, belki bostân-ı Hudâ olan âlem-i maânî mehrûlarının aksi, ya'ni suver-i ilmiyye-i ilâhiyyedir.[312]

Binâenaleyh onun mechûl oluşu, hârice nisbeten zulmet-i ademiyyetten nâşîdir. Zîrâ cehil, adem ve adem de zulmettir; ve zulmetin şânı, bir şeyin nefsinde ihtifâsı ve gayra nazaran dahi ihfâsıdır; ve onun mukābili olan nûr ise bunun aksidir. Zîrâ nûrun şânı, nefsinde zuhûr ve gayr için dahi izhârdır.

أَلَا تَرَى الظِّلَالَ تَضرِبُ إلى السَّوَادِ تُشِيرُ إلى ما فيها مِن الخَفَاءِ لِبُعدِ المُنَاسَبَةِ بَينَها وبينَ أشخاصِ مَن هِيَ ظِلٌّ لَهُ، وإنْ كانَ الشَّخصُ أبيَضَ فظِلُّه أيضًا بِهذِه المَثَابَةِ، أَلَا تَرَى الجِبَالَ إذا بَعُدَتْ عن بَصَرِ النَّاظِرِ تَظْهَرُ سَوَادًا، وقَد تكونُ في أعيَانِها على غيرِ ما يُدرِكُه الحِسُّ مِن اللَّوْنِيَّةِ، وليسَ ثَمَّةَ عِلَّةٌ إلَّا البُعدَ، وكَزُرْقَةِ السَّمَاءِ، فهذا ما أنْتَجَه البُعدُ في الحِسِّ في الأجسَامِ غيرِ النَّيِّرَةِ.

Sen zılâlin siyahlığa mâil olduğunu görmez misin ki, zî-zıll olan eşhâs ile kendi arasındaki münâsebetin uzaklığından dolayı, zevâtında hafâya işâret eder; ve şahıs beyaz bile olsa, onun gölgesi yine bu mesâbededir. Sen dağları görmez misin ki, nâzırın basarından uzak olduğu vakit kara olarak zâhir olur. [9/31] Hâlbuki dağlar, levniyetten hissin idrâk ettiği şeyin gayrı üzere vâki' olur; ve hâlbuki uzaklıktan gayrı bir illet yoktur. Ve gökyüzünün mâviliği de bunun gibidir. İmdi bu, histe uzaklığın ecsâm-ı gayr-ı neyyirede intâc ettiği bir şeydir.

Ya'ni bir şahsın gölgesi yere düştüğü vakit onun siyâha mâil olduğu görülür; ve bu şahıs ile o gölgenin münâsebetinin uzaklığından dolayı, siyahlık gölgede hafâya işâret eder. Histe gölge başka, şahıs başkadır. Aralarında bu'd-i sûrî vardır. Zîrâ gölge her ne kadar şahsın biçimine göre zâhir olur ise de, siyâha mâil bir şeydir; ve şahısta olan şey, onda hafîdir. Nitekim şahıs beyâz olsa bile gölge yine siyâha mâil olur. Binâenaleyh gölgede min-cihetin zuhûr ve min-cihetin dahi hafâ vardır. Ve kezâ pek uzaklarda kâin olan dağlara baktığımız vakit, gözümüze siyâh renkte görünür. Hâlbuki

312 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, I, s. 108 (beyit: 72).

onların rengi, hiss-i basarın idrâk ettiği şeyin gayrı üzere vâki'dir. Meselâ yemyeşildir; yâhud çıplak bir dağ ise onu teşkîl eden kayaların renginde olarak sarı veyâ kızıldır. Ve dağların böyle siyah renk sûretinde görünmesindeki illet ancak uzaklıktır. Eğer yakın olaydı hissimiz onu; meselâ yeşil renkte idrâk edecek idi. Uzak olduğu için hissimizin idrâk edeceği bu yeşil rengin gayrısı zâhir oldu. Ve kezâ semâ dediğimiz fezânın rengi hadd-i zâtında mâvi değildir. Bu'dun te'sîri sebebiyle gözümüze öyle görünür. İşte bu dağların siyâh ve semânın mâvi görünmesi keyfiyeti, ziyâdâr olmayan ecsâmda, hiss-i zâhirde uzaklığın intâc eylediği şeydir. [9/32]

Cenâb-ı Şeyh (r.a.) bu misâlleri, a'yân-ı mümkinât ile nûr-i vücûd arasındaki münâsebetin uzaklığına delîl olarak îrâd buyurdu. Nitekim Abdürrezzâk Kāşânî (k.s.) bu ibârâtın şerhinde buyurur ki: "A'yân-ı mümkinât, nûr-i vücûddan uzak olmasından nâşî muzlimdir. A'yânın zulmetine mübâyin olan nûr, o a'yân üzerine mümtedd olduğu vakit, zulmet-i ademiyyesi nûr-i vücûdda te'sîr edip, nûriyet zulmete mâil olur; ve nûr-i vücûd dahi hafâya mâil bulunur. Eşhâsa nisbetle zılâl gibi. Vücûd-ı izâfînin vücûd-ı Hakk'a nisbeti de böyledir. Eğer vücûd-ı Hak, a'yân-ı mümkinât-ı ademiyye ile takayyüd etmese idi, derece-i nihâyede nûriyette olur idi de, şiddetinden nâşî idrâk olunmaz idi. İmdi taayyünât-ı zulmâniyye ile muhtecib olan kimse, âlemi görür; Hakk'ı görmez. Nitekim âyet-i kerîmede وَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ (Bakara, 2/17) ya'ni "...Onlar zulmetlerdedir, görmezler" buyurulur. Ve taayyünât hicâblarını kaldıran ve zulmet hicâblarını yırtan kimse, "nûr" ile zulmetten ve "zât" ile, zıllden muhtecib olur; ve biriyle diğerinden muhtecib olmayan kimse dahi, halkın siyahlığında ve zulmetinde nûr-i Hakk'ı müşâhede eder."

وكذَلِك أعيانُ المُمكِنَاتِ لَيْسَتْ نَيِّرَةً، لأنَّها مَعْدُومَةٌ، وإنِ اتَّصَفَتْ بالثُّبُوتِ لكن لم تَتَّصِفْ بِالوُجُودِ، إذ الوجودُ نُورٌ، غيرَ أنَّ الأجسامَ النَّيِّرَةَ يُعْطِي فيها البُعدُ في ظاهرِ الحِسِّ صِغَرًا، فهذا تأثِيرٌ آخَرُ لِلبُعدِ، فلا يُدرِكُها الحِسُّ إلَّا صَغِيرَةَ الحَجمِ، وهي في أعيانِها كَبِيرَةٌ عن ذلك القَدرِ، وأكثَرُ كَمِّيَاتٍ.

Ve kezâlik a'yân-ı mümkinât dahi neyyire değildir; zîrâ onlar ma'dûmdur; ve her ne kadar [9/33] "sübût" ile muttasıf ise de "vücûd" ile

muttasıf değildir. Zîrâ "vücûd" nûrdur. Şu kadar vardır ki, ecsâm-ı neyyirede uzaklık, hiss-i zâhirde küçüklüğü i'tâ eder. İşte bu da uzaklığın diğer te'sîridir. İmdi his onu, ancak sagîretü'l-hacm olduğu hâlde idrâk eder. Hâlbuki o a'yânında bu kadrden büyüktür; ve kemmiyâtın ekseridir.

Ya'ni a'yân-ı mümkinât, nûr-i vücûddan uzak olduğu için muzlimdir; ziyâdâr değildir; ve her ne kadar ilm-i ilâhîde "sübût" ile muttasıf ise de "vücûd" ile muttasıf değildir. Binâenaleyh o ma'dûmdur. Meselâ çekirdeğin içinde ağaç "sübût" ile muttasıf ise de, "vücûd" ile muttasıf olmadığından ma'dûmdur. Ancak ziyâdâr olan ecsâm, uzaklık sebebiyle, ecsâm-ı gayr-ı neyyire gibi siyâh görünmez, hiss-i zâhirde küçük görünür. Bu da uzaklığın diğer bir te'sîridir. Hâlbuki onun vücûd-ı hâricîsi uzaktan göründüğü kadr değildir; kemmiyâtta mahsûs olduğu mikdârdan ziyâdedir.

كما يُعلَمُ بالدَّليلِ أنَّ الشَّمسَ مِثلُ الأرضِ في الجِرمِ مِائَةً وَسِتِّينَ ورُبْعًا وثُمنَ مَرَّةٍ، وهي في العَينِ على قَدرِ جِرمِ التُّرْسِ مَثَلًا، فهذا أثَرُ البُعدِ أيضًا، فما يُعلَمُ من العالَمِ إلا قَدرُ ما يُعلَمُ مِن الظِّلَالِ، ويُجهَلُ مِن الحقِّ على قَدرِ ما يُجهَلُ مِن الشَّخصِ الَّذي عنه كان ذلك الظِّلُّ، فمِن حَيثُ هو ظِلٌّ له يُعلَمُ، ومِن حيثُ ما يُجهَلُ ما في ذاتِ ذلك الظِّلِّ من صورةِ شخصِ مَنِ امْتَدَّ عنه يُجهَلُ مِن الحَقِّ.

[9/34] Nitekim delîl ile bilinir ki, güneş cirmde yüz altmış ve rub' ve sümn def'a arz mislidir. Hâlbuki o, "ayn"da meselâ bir kalkan mikdârıncadır. İşte bu da uzaklığın te'sîridir. Böyle olunca âlemden ancak zılâlden bilindiği kadar bilinir; ve bu zıll kendisinden mümtedd olan bir şahıstan mechûl olduğu kadar Hak'tan mechûl olur. İmdi o, onun zıllı olduğu haysiyetten bilinir; ve kendisinden gölge uzayan şahsın sûretinden olan şey, o zıllın zâtında mechûl olduğu haysiyetten Hak'tan mechûl olur.

Hz. Şeyh (r.a.) zamân-ı âlîlerindeki ilm-i hey'et erbâbının istidlâllerine müsteniden güneşin arzdan yüz altmış ve rub' ve sümn def'a büyük olduğunu, ya'ni güneş arzın yüz altmış misl-i tâmmı ve bir rub'u ve bir sümnü kadar idiğini beyân buyururlar. Zamânımızdaki hey'et ulemâsının

istidlâline göre güneş arzdan bir milyon üç yüz on bin def'a büyüktür. Bu husûstaki ihtilâf istidlâldedir. Her iki kavle göre de güneş arzdan pek çok def'a büyüktür. Hz. Şeyh'in maksad-ı âlîleri, güneş arzdan pek büyük olduğu hâlde, uzaklığın te'sîri hasebiyle, ayn-ı histe bir kalkan büyüklüğü kadar görünmesini beyândan ibârettir. Uzakta olan büyük bir cismin küçük göründüğüne şübhe yoktur. Cenâb-ı Şeyh bunu misâl olarak zikretmiştir.

İşte bunun gibi vücûd-ı mukayyed olan âlem, vücûd-ı mutlaktan pek uzak olduğundan görünüşte küçük ve muzlimdir. Binâenaleyh, [9/35] bir şahıs gölgesinden ne kadar ma'lûm olursa, Hak dahi vücûd-ı âlemden o kadar ma'lûm olur. Zîrâ a'yân, taayyünât-ı kesîre ile müteayyin olan zât-ı ilâhiyyedir; ve bu a'yân min-haysü'z-zât Hakk'ın "ayn"ıdır; ve min-haysü't-taayyünât zılâldir. Şu hâlde Hakk'ın isimlerinin zılâli ve sûretleri olan a'yân-ı âlemden ve bu zılâlin zılâli olan bu mevcûdât-ı hâriciyyeden, ya'ni nazar-ı his ile gördüğümüz eşyâdan zât-ı Hak ne kadar ma'lûm olur ise o kadar bilinir; ve gölgesi uzayan şahıstan, o gölgeye bakıldığı vakit mechûl kalan şey ne kadar ise, Hakk'ın zıllı olan âlemin vücûduna nazar olundukda dahi, Hak'tan o kadar mechûl kalır. Binâenaleyh âlem Hakk'ın zıllı olduğu cihetle, Hakk'ın Rabb-i umûm ve İlâh-ı âlem olduğu bilinir; ve kendisinden zıll mümtedd olan şahsın sûretinden bulunan şey, o zıllın zâtında mechûl olduğu haysiyetle Hak'tan mechûl olur. Meselâ arkanızda bir şahıs kāim bulunup gölgesi önünüze düşse, bu gölgeden arkanızda bir adam bulunduğunu bilirsiniz. Fakat bu uzayan gölgenin zâtında, gölge sâhibinin sûretinden bulunan şey, mechûl kalmıştır. Meselâ kaşı, gözü ağzının biçimi vesâiresi bu gölgeden anlaşılmaz. Yalnız anladığınız şey, arkanızda gölgenin sâhibi olan bir adam bulunmasından ibârettir. İşte tıpkı zıllullah olan âlem ile zî-zıll olan Hak dahi böyledir. Ve nûr-i vücûd kendisinden mümtedd olan Hakk'ın ıtlâk-ı zâtîsi ve lâ-taayyünî sûreti mümkinât üzere mümtedd olan vücûdda meşhûd değildir.

فلِذَلِك نَقُولُ إنَّ الحقَّ مَعلُومٌ لَنَا مِن وَجهٍ، ومَجهُولٌ لنا مِن وَجهٍ آخَر.

İşte bundan dolayı biz deriz ki, tahkîkan Hak, bize bir vech ile ma'lûmdur; ve diğer bir vech ile de mechûldür. [9/36]

Ya'ni âlem Hakk'ın zıllı olduğundan ve zıllın sâhibi ise, mümtedd olan zıllından mücmelen bilindiğinden dolayı, Hak kendisinin zıllı olan âlemden bize mücmelen ma'lûm olur; ve gölge sâhibinin sûretinden bulunan şey, gölgenin zâtında mechûl kaldığından, bu i'tibâr ile Hak bize mechûl olur.

﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ وَلَوْ شَاءَ لَجَعَلَهُ سَاكِنًا﴾ أيْ يكونُ فيه بالقُوَّةِ.

"Sen Rabbine nazar etmez misin, zıllı nasıl uzattı? Eğer dilese idi, onu sâkin kılar idi"; (Furkān, 25/45) ya'ni bilkuvve onda olur idi.

Hz. Şeyh (r.a.) sûre-i Furkān'da olan bu âyet-i kerîme ile, zıll-ı vücûdun a'yân-ı mümkinât üzerine mümtedd olduğunu istidlâl eyledi. Ya'ni âyet-i kerîmenin ma'nâ-yı münîfi böyle demek olur: Ey Habîbim, sen Rabb'ine nazar etmez misin, nûr-i vücûdu a'yân-ı mümkinât üzerine nasıl uzattı ve nûr-i vücûd ile suver-i âlemde nasıl tecellî eyledi? Eğer meşiyyeti taalluk edeydi, o zıll-ı memdûdu sâkin kılar idi. Ya'ni uzayan gölge Hakk'ın vücûdunda kuvvede kalır ve aslâ zâhir olmazdı.

يقولُ ما كانَ الحقُّ لِيَتَجَلَّى لِلْمُمْكِنَاتِ حتَّى يُظهِرَ الظِّلَّ فيكونُ كما بَقِيَ الآنَ مِن المُمكِناتِ الَّتي ما ظَهَرَ لها عَينٌ في الوجودِ، ﴿ثُمَّ جَعَلْنَا الشَّمْسَ عَلَيْهِ دَلِيلًا﴾ وهو اسمُه النُّورُ الَّذي قُلْنَاه، ويَشهَدُ له الحِسُّ، فإنَّ الظِّلَالَ لا تكونُ لها عَينٌ بِعَدَمِ النُّورِ، ﴿ثُمَّ قَبَضْنَاهُ إِلَيْنَا قَبْضًا يَسِيرًا﴾، وإنَّما قَبَضَه إليه، [9/37] لأنَّه ظِلُّهُ، فمِنه ظَهَرَ ﴿وَإِلَيْهِ يُرْجَعُ الْأَمْرُ كُلُّهُ﴾، فهو هو، لا غَيرُه، فكلُّ ما تُدرِكُه فهو وجودُ الحقِّ في أعيانِ المُمكِناتِ، فمِن حيثُ هُوِيَّةُ الحقِّ هو وُجودُه، ومن حيثُ اختِلَافُ الصُّوَرِ فيه هو أعيانُ المُمكِناتِ، فكَمَا لا يَزُولُ عنه بِاخْتِلَافِ الصُّوَرِ اسْمُ الظِّلِّ، كذلك لا يَزُولُ عنه باختلافِ الصُّوَرِ اسْمُ العَالَمِ أوْ اسمُ سِوَى الحَقِّ، فمِن حيثُ أَحَدِيَّةُ كَونِه ظِلًّا هو الحقُّ، لأنَّه الواحدُ الأحَدُ، ومن حيثُ كَثرةُ الصُّوَرِ هو العَالَمُ، فتَفَطَّنْ وَتَحَقَّقْ ما أوْضَحْتُهُ لَكَ.

Der ki: Hak Teâlâ zıllı izhâr etmek için mümkinâta tecellî etmeyeydi,

el'ân[313] vücûdda "ayn"ı zâhir olmayan mümkinâttan bâkî olan şey gibi olur idi. "Ondan sonra biz güneşi zılle delîl eyledik." (Furkān, 25/45) O da Hakk'ın "Nûr" ismidir ki, biz onu zikrettik; ve his ona şehâdet eder. Zîrâ nûrun ademi ile, zılâl için bir ayn yoktur. "Ondan sonra biz onu kabz-ı yesîr ile bize kabzettik." (Furkān, 25/46) Ve ancak onu kendine kabzetti. Zîrâ o, O'nun zıllıdır. O'ndan zâhir oldu; "ve emrin küllîsi O'na rücû' eder". (Hûd, 11/123) İmdi o, O'dur; O'nun gayrı değildir. Böyle olunca senin idrâk ettiğin her bir şey, a'yân-ı mümkinâtta olan vücûd-ı Hak'tır. İmdi hüviyyet-i Hak haysiyetinden o, O'nun vücûdudur; ve kendisinde olan suverin ihtilâfı haysiyetinden o, a'yân-ı mümkinâttır. Şu hâlde sûretlerin ihtilâfiyle, nasıl ki ondan zıll ismi zâil olmazsa, suverin ihtilâfiyle ism-i âlem yâhud ism-i sivâ-yı Hak [9/38] ondan öylece zâil olmaz. İmdi onun zıll olmasının ahadiyeti haysiyetinden o, Hak'tır. Zîrâ Hak, vücûd-ı Vâhid ve Ahad'dir. Ve suverin kesreti haysiyetinden o, âlemdir. İmdi benim sana îzâh eylediğim şeyi mütefattın ve mütehakkık ol!

Ya'ni Cenâb-ı Şeyh (r.a.) وَلَوْ شَاءَ لَجَعَلَهُ سَاكِنًا (Furkān, 25/45) [Eğer dilese idi, onu sâkin kılar idi.] âyet-i kerîmesinin tefsîri hakkında böyle buyurur: Hak Teâlâ buyurur ki: "Eğer Hak kendisinin zıllı olan mümkinâtın izhârı için tecellî etmeye idi, bu zıll ketm-i ademde bâkî kalır idi. Nitekim vücûd-ı hâricîde "ayn"ı zâhir olmayan ba'zı mümkinât ketm-i ademde bâkîdir." Zîrâ وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ وَمَا نُنَزِّلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ (Hicr, 15/21) [Bizim indimizde hazîneleri olmayan hiçbir şey yoktur. Biz onu ancak mikdâr-ı ma'lûm ile indiririz.] âyet-i kerîmesinde beyân buyurulduğu üzere ketm-i ademde bulunan eşyânın cümlesi birdenbire zâhir olmaz; belki ânen-fe-ânen kader-i ma'lûm üzere vücûd-ı hâricîde zâhir olur. Nitekim zamân-ı hâzırdaki keşfiyât ve ihtirâât birdenbire zâhir olmamıştır. Sene-be-sene mütezâyiden kader-i ma'lûm üzere hâdis olmuş ve bundan sonra da yine öylece hâdis olacaktır. Henüz vücûd-ı hâricîde zâhir olmayanlar ketm-i ademdedir. Meselâ bahçemizde bir gül ağacı var, bu sene gül verdi. Gelecek seneler de yine birtakım güller zâhir olacaktır. Bunlar henüz ketm-i ademdedir. Ve kezâ insanın gölgesi vardır; bu gölge uzamadığı vakit o şahsın zâtında kâmindir.

313 Ba'zı nüshalarla لآن kelimesi metinde olmayıp şerhan zikredilmiştir. (A.A. Konuk)

"Zıll uzadıktan sonra biz güneşi zılle delîl ettik." (Furkān, 25/45) Ve delîl olan güneş, Hakk'ın Nûr ismidir ki, biz onu لَكِنْ باسْمِهِ النُّورِ وَقَعَ الإدراكُ [Velâkin idrâk, ism-i Nûr ile vâki' oldu.] kavliyle bâlâda zikrettik. Binâenaleyh bir cismin gölgesinin idrâki, nasıl ki güneş ile vâki' olur ise, Hakk'ın zıllı olan âlemin idrâki dahi Hakk'ın Nûr ismi ile vâki' olur. Ve zılâlin vücûdu ve idrâki güneş ile olduğuna his şehâdet eder. Zîrâ nûr-i şems, [9/39] münbasit olmayınca gölge vücûd-pezîr olmaz. Meselâ gece zulmette ayakta duran bir şahsın gölgesi zâhir olmaz. İşte bunun gibi, zıll-ı âlemin vücûdu dahi ancak Hakk'ın Nûr ismiyle vâki' olur.

"Ondan sonra biz o zıll-ı memdûdu kabz-ı yesîr ile kendi zâtımıza çektik." (Furkān, 25/46) Ve bu kabz, zılle delîl olan nûru kabzetmekle vâki' oldu. Ya'ni vücûd-ı ekvândan ibâret olan zıllı, Hak yavaş yavaş ve kolaylıkla kendine çekti. Zîrâ vücûd-ı eşyânın yavaş yavaş fenâya yüz tuttuğunu her ân ayn-ı his ile görmekteyiz. Nitekim bir çocuk doğar, mürâhık olur, şâbb olur, ihtiyarlar, sonra da ölür. Bunlar hepsi yavaş yavaş ve insan farkına bile varmaksızın kolaylıkla olur. Mevt ise zıllın zî-zılle çekilmesidir; ve zılden ibâret olan âlemi Hak Teâlâ, kendi zıllı olduğu için zâtına çekti.

Zîrâ nefes-i Rahmânîsinin hareket-i inbisâtiyyesi ile ondan zâhir oldu; ve hareket-i inkıbâziyye ile yine ona rücû' eder; ve emrin kâffesi ona rücû' eder. Binâenaleyh o, O'dur, ya'ni vücûd-ı âlem vücûd-ı Hak'tır; O'nun gayrı değildir. İkisinin arasındaki fark, mutlak ve mukayyed olmaktan başka bir şey değildir; bu da i'tibârîdir. Zîrâ hiçbir mukayyed yoktur ki, kendisinde mutlak olmasın. Meselâ hayvâniyet, bir ma'nâ-yı mutlaktır. "Nâtık" mefhûmu ise, onun bir kaydıdır. Hâlbuki ma'nâ-yı mutlak olan "hayvâniyet" olmadıkça, kayd-ı nâtıkıyyet mutasavver değildir. Binâenaleyh mukayyed ancak mutlak ile mevcûd olur; ve mutlak dahi ancak mukayyede inhisâr ile tecellî eder. [9/40] Zîrâ bin def'a "hayvan" desen insan mefhûmu anlaşılmaz. Ancak "nâtık" kaydına inhisâr ettiği vakit, kāil murâdını ifâde etmiş olur.

İmdi ma'kūlât ve mahsûsâttan olarak vücûd-ı âlemden idrâk ettiğin her bir şey, a'yân-ı mümkinâtta mütecellî olan Hakk'ın vücûdudur; ve vücûd-ı Hak, a'yânın evsâfı ve husûsiyâtı ile zâhir olmuştur.

Ma'lûm olsun ki, a'yân-ı sâbite Hakk'ın ve esmâsının âyînesidir. Zîrâ a'yân-ı sâbite olmasa esmâ-i ilâhiyyenin sûretleri Hakk'a zâhir olmaz idi. Nitekim âyîne olmasa, insan kendi sûretini göremez. Ve a'yân-ı sâbite, ilm-i ilâhîde peydâ olan esmâ sûretleri olup; Hakk'ın ilmi ise zâtının "ayn"ı olduğundan, bu a'yân-ı sâbite Hakk'ın "ayn"ı olur. Ve hazret-i şehâdette bu sûretleri hâmil olan "nefes-i Rahmânî"dir. Bu da vücûd-ı Hakk'ın "ayn"ıdır. Şu kadar ki a'yân-ı sâbite, el'ân mertebe-i ilimde hâl-i ademdedir. Vücûd-ı mutlakın tenezzülâtından hâsıl olan vücûd-ı izâfînin hâmil olduğu bu gördüğümüz sûretler, o a'yân-ı sâbite sûretlerinin aksi ve zıllıdır. İşte bir muvahhidin meşreb ve zevk-i ma'rifeti budur.

Binâenaleyh bu mukaddemeden sonra anlaşılır ki, Hakk'ın hüviyeti idrâk olunan şeyde zâhir olduğu haysiyetle, o şey Hakk'ın vücûdudur; ve sûretlerin ihtilâfı haysiyetiyle o şey'-i müdrek, a'yân-ı mümkinâttır; ve a'yân-ı mümkinâtın sûretleri başka başka olmakla o idrâk olunan şeyin adı değişmeyip, ona nasıl ki yine "zıll" denilirse, eşhâs-ı âlemin sûretleri başka başka olmakla ondan dahi öylece "âlem" ismi veyâhud [9/41] "sivâ-yı Hak" ismi gitmez; ve mâdemki o idrâk olunan şey zılldir ve sûretlerin ihtilâfiyle ondan zıll ismi gitmiyor, şu hâlde zıllıyetteki ahadiyet haysiyetiyle, o idrâk olunan şey Hak'tır. Zîrâ Hak, vücûd-ı Vâhid ve Ahad'dir. Ve sûretlerin çokluğu cihetinden, o idrâk olunan şey âlemdir. Ya'ni burada üç ahadiyet görünüyor: Birisi zıllın ahadiyeti; ikincisi âlemin ahadiyeti; üçüncüsü Hakk'ın ahadiyeti. Ve iki evvelki ahadiyetler, Hakk'ın ahadiyeti ile müttehiddir.

Misâl: Bir kimsenin etrâfına beş fotoğraf makinesi vaz'olunsa her birisinin camına o şahsın zıllı düşer. Beş camda beş sûret zâhir olur. Fakat cümlesi zıllıyette ahadiyet üzerinedir. Çünkü zılden başka bir şey değildirler; ve bu beş sûretin cümlesine de o şahsın gayrı olan "fotoğraf" ismini veririz. Binâenaleyh o beş sûret bu cihetten dahi ahadiyet üzeredir. Fakat sûretlerin adedi beş olmakla şahsın taaddüdü lâzım gelmez. Şahıs dahi ahadiyet üzeredir. Ve iki evvelki ahadiyetler şahsın ahadiyeti ile müttehiddir. Zîrâ şahsın vücûdu olmasa bu ahadiyyet-i i'tibâriyyeler dahi mevcûd olmazdı.

İmdi Şeyh (r.a.) buyururlar ki: İşte idrâk olunan şeyin vücûdu, Hakk'ın "hüviyet"i cihetinden Hakk'ın vücûdu olduğunu ve sûretlerin ihtilâfı ci-

hetinden [9/42] âlem ve sivâ-yı Hak bulunduğunu sana îzâh ettim. Bu hakîkati bilmek husûsunda sen fatîn ol ve tahkîk et!

وإذا كان الأمرُ على ما ذَكَرْتُه لك فالعَالَمُ مُتَوَهَّمٌ، ما له وُجُودٌ حَقِيقِيٌّ، وهذا مَعْنَى الخَيَالِ، أيْ خُيِّلَ لك أنَّه أمرٌ زَائِدٌ، قَائِمٌ بِنَفْسِه، خَارِجٌ عن الحقِّ، وليسَ العَالَمُ كذلك في نَفسِ الأمرِ، ألا تَرَاه في الحِسِّ مُتَّصِلًا بالشَّخصِ الَّذي امْتَدَّ عنه، ويَسْتَحِيلُ عليه الانْفِكَاكُ عن ذلك الاتِّصَالِ.

Ve emr benim sana zikrettiğim üzere oldukda, âlem mütevehhemdir, onun için vücûd-ı hakîkî yoktur; ve bu, hayâlin ma'nâsıdır. Ya'ni sana hayâl kılınmış oldu ki, tahkîkan âlem emr-i zâiddir; kendi nefsiyle kāimdir; Hak'tan hâriçtir. Hâlbuki âlem, nefs-i emrde böyle değildir. Sen hiss-i zâhirde zıllı görmez misin kendisinden mümtedd olan şahsa muttasıl olduğu hâlde bu ittisâlden infikâk, o zıll üzere müstahîlolur.[314]

Cenâb-ı Şeyh (r.a.) buyururlar ki: Ben sana birtakım hakāyık ve maârif zikrettim. Bundan anlaşıldı ki âlem, vehmî ve hayâlî bir şeydir. Onun vücûd-ı hakîkîsi ve müstakilli yoktur. Vücûd-ı hakîkî Hakk'ın; ve "vücûd-ı izâfî" dahi âlemin vücûdudur. Çünkü âlem vücûd-ı hakîkînin zıllıdır. Zıll ise kendi nefsiyle kāim olmayıp kıyâmda zî-zılle muhtaçtır. Âlemin mütevehhem olması dahi ma'nâ-yı hayâldir. Ya'ni sence âlemin emr-i zâid olduğu ve kendi nefsiyle kāim bulunduğu ve Hak'tan hâriç olduğu tahayyül olunur. İşte bu tahayyüle mebnî âlem için [9/43] "hayâldir", denilir. Hâlbuki âlem nefs-i emrde Hakk'ın vücûdundan hâriç ve kendi nefsiyle kāim ve vücûd-ı Hak üzere emr-i zâid değildir. Nitekim hiss-i zâhir ile baktığın vakit, şahs-ı kāimin kendisine muttasıl olarak uzamış olan gölgesinin o ittisâlden ayrılması mümkin olmadığını görürsün. Binâenaleyh emr-i vâhid, birisi "şahsiyet" ve diğeri "zıllıyet"ten ibâret olan iki sûrette zâhir olmuştur. Ve böyle iki sûrette zuhûr sebebiyle, şahıs ile gölge arasında mugāyeret tevehhüm olunarak, zıll için bir vücûd tahayyül olunur.

314 Arapça paragrafın sonundaki ويَسْتَحِيلُ عليه الانْفِكَاكُ عن ذلك الاتِّصَالِ cümlesinden sonra *Fusûs* neşirlerinde لأنه يستحيل على الشيء الانفكاك عن ذاته ibâresi yer almaktadır. Ancak Ahmet Avni Bey muhtemelen Bosnevî'ye uyarak bu kısma metninde yer vermemiştir.

فَاعْـرِفْ عَيْنَـكَ ومَـنْ أنْـتَ؟ ومـا هُوِيَّتُـكَ؟ ومـا نِسْـبَتُكَ إلـى الحـقِّ؟ وبِمَـا أنـت حَـقٌّ وبِمَـا أنـتَ عَالَـمٌ وسِـوَى وغيـرٌ؟ ومـا شَـاكَلَ هـذه الألفـاظَ؟ وفـي هـذا العِلـمِ يَتَفَاضَـلُ العُلَمَـاءُ، فعَالِـمٌ وأَعْلَـمُ.

İmdi sen "ayn"ını ârif ol ve sen kimsin? Ve "hüviyet"in nedir? Ve Hakk'a nisbetin nedir? Ve sen ne şeyle Hak'sın; ve ne şeyle âlemsin ve sivâ ve bunun gayrısın? Ve bu elfâza müşâkil olan şeysin? Ve bu ilimde ulemâ, âlim ve a'lem olarak mütefâzıldır.

Ya'ni sen ayn-ı sâbiteni tanı ki, o Hakk'ın şuûn-i zâtiyyesinden bir şe'n ve onun ma'lûmâtı sûretlerinden bir sûrettir. Ve sen "hüviyet"ini bil ki, sen ayn-ı sâbitenin husûsiyetinde zâhir olan Hakk'ın vücûdusun. Ve Hakk'a nisbetini bil ki, senin Hakk'a nisbetin, mukayyedin mutlaka ve gölgenin şahs-ı kâime nisbeti gibidir. Ve ne şeyle Hak olduğunu anla! [9/44] Zîrâ sen "hüviyet"in ve "hakîkat"in cihetiyle Hak'sın; ve "taayyün"ün cihetiyle âlemsin ve Hakk'ın gayrısın. Ve bu elfâza müşâbih ne varsa o'sun. Ve ulemâ bu ilimde mütefâvittir. Kimi âlimdir; ve kimi a'lemdir. Ve bu tefâvüt müşâhededeki tefâvüte mebnîdir. Şöyle ki:

1. Taayyünât-ı kesîreyi müşâhede eden kimseler, "halk"ı görürler.

2. Bu taayyünât-ı kesîrede mütecellî olan vücûd-ı ahadîyi müşâhede eden kimseler, "Hakk"ı görürler.

3. İki i'tibâr ile iki vechi dahi müşâhede eden kimseler, hem halkı ve hem de Hakk'ı görürler.

4. Niseb ve izâfât ile mütekessir olan suveri hakîkat-i vâhide müşâhede eden, ya'ni zât ile ahad, esmâ ile küll müşâhede eyleyen kimse, Allâh'ı hakkıyla tanıyan ehlullahdandır.

5. Halkı görmeksizin Hakk'ı müşâhede eden kimse, makām-ı fenâ olan "cem'" makāmında hâl sâhibidir.

6. Hakk'ı halkta ve halkı Hak'ta müşâhede eden kimse, fenâdan sonra hâsıl olan bekā ve "cem'"den sonra hâsıl olan "fark" makāmında şühûd-ı kâmil sâhibidir; ve bu makāmın sâhibi makāmât-ı sâire ashâbından daha âlimdir. (Şerh-i Kāşânî'den alınmıştır.)

فالحقُّ بالنِّسبةِ إلى ظِلٍّ خاصٍّ صَغِيرٌ وكَبِيرٌ وصَافٍ وأصْفَى، كالنُّورِ بالنِّسبةِ إلى حِجَابِه عنِ النَّاظِرِ في الزُّجَاجِ يَتَلَوَّنُ بلَونِه، وفي نفسِ الأمرِ لا لَونَ له، ولكن تَرَاه ضَربَ مِثَالٍ لِحَقِيقَتِكَ بِرَبِّكَ.

İmdi Hak, zıll-ı hâssa nisbet ile, küçük ve büyük ve sâf ve asfâdır. Zücâcda nâzırdan hicâbına nisbetle nûr gibidir ki, onun rengiyle mütelevvin olur. [9/45] Hâlbuki nefsü'l-emrde onun rengi yoktur. Velâkin sen onu, Rabb'in ile hakîkatine darb-ı misâl görürsün.

Gölgenin hiss-i zâhirde mevcûd olması için üç şart lâzım olduğu bâlâda zikredilmiş idi. Bunlardan birisi "zıllın zâhir olduğu mahal", ikincisi "nûr", üçüncüsü "zî-zıll" idi. Gölgenin düştüğü mahal i'vicâclı ise gölge de muavvec olup mahalle göre zâhir olur. Binâenaleyh bu a'yân-ı mümkinât Hakk'ın zıllının düştüğü mahal olduğundan, zikrolunan hüküm, a'yân-ı mümkinâtta da öylece cârî olur. Şu hâlde Hak a'yân-ı sagîreye nisbetle küçük ve büyüğe nisbetle büyük; ve meselâ nüfûs-i mücerredeye nisbetle sâf ve ukūl-i mücerredeye nisbetle asfâ olarak zâhir olur. Ve o nûra benzer. Eğer camın rengi kırmızı ise kırmızı ve yeşil ise yeşil görünür. Hâlbuki onun rengi yoktur. Eğer cam renksiz ise nûr dahi bî-renk olarak meşhûd olur. Camın rengi, nâzırın nazarında o nûrun sâfiyetine hicâb olur. Ve her ne kadar nûrun hadd-i zâtında rengi yok ise de, camın levniyle mülevven olan nûru, sen Rabb'in ile hakîkatine darb-ı misâl görürsün. Ya'ni sen görürsün ki, Hak senin hakîkatinin âyînesinde, onun husûsiyetine göre mütelevvindir. Nitekim "Suyun rengi kabının rengidir" derler. Velhâsıl Hak, a'yânda, o a'yânın suver-i ahvâliyle mütecellîdir. O, nûr; ve senin hakîkatin dahi cam gibidir. Eğer hakîkatin bulanık ise bulanık; ve eğer musaffâ ise musaffâ olarak zâhir olur. [9/46]

فَإنْ قُلْتَ: إنَّ النُّورَ أَخْضَرٌ مِن الخُضْرَةِ الزُّجَاجِ صَدَقْتَ وشَاهِدُكَ الحِسُّ، وإنْ قلتَ: إنَّه ليسَ بِأَخْضَرَ ولا ذي لَونٍ كما أعْطَاه لك الدَّلِيلُ، صَدَقتَ وشاهِدُك النَّظَرُ العَقلِيُّ الصَّحِيحُ، فهذا نُورٌ مُمْتَدٌّ عن ظِلٍّ وهو عَينُ الزُّجَاجِ، فهو ظِلٌّ نُورِيٌّ لِصَفَائِهِ.

Ve eğer sen zücâcın yeşilliğinden dolayı "nûr yeşildir" dersen, sâdıksın; ve şâhidin histir. Ve eğer nûr, "yeşil değildir ve renkli de değildir" dersen, nitekim onu sana delîl i'tâ eyledi, sâdıksın; ve senin şâhidin sahîh olan nazar-ı aklîdir. İmdi bu, zılden mümtedd olan nûrdur. O da zücâcın "ayn"ıdır. Böyle olunca, onun sâfî olmasından nâşî, o zıll-ı nûrîdir.

Ya'ni yeşil renkli camdan nüfûz eden nûr-i şems, yeşil olarak aksettiği için "nûr yeşildir" dersen, doğru söylemiş olursun. Çünkü gözün onu yeşil görmüştür. Böyle olduğuna hissin şehâdet ediyor. Ve eğer hissinden sarf-ı nazar edip nazar-ı aklîni isti'mâl ederek, "Güneşin nûru hadd-i zâtında renkli değildir; bu yeşillik ancak camdan geçtiği için olmuştur" dersen, yine sözünde sâdıksın. Şâhidin dahi sahîh olduğuna şübhe olmayan nazar-ı aklîndir. Ve zücâc ile mülevven olan bu nûr, zücâcdan mümtedd olan bir zıll-ı nûrîdir; ve sâf ve şeffâf olan zücâcın "ayn"ıdır. Zîrâ o zücâcı kaldırmış olsak, o yeşil renkte görünen zıll-ı nûrî gāib olur.

İmdi Cenâb-ı Şeyh (r.a.)ın bu misâldeki garaz-ı âlîleri, mertebe-i şehâdetteki şeyle, mertebe-i gaybdaki şeye istidlâldir. Binâenaleyh bu nûr, vücûd-ı hâricîye işârettir. [9/47] Ya'ni bu nûr-i vücûdî, a'yân-ı sâbitenin isti'dâd ve kābiliyetlerine göre hâriçte mümtedd olmuştur. Ve bu a'yân dahi, nûru kabûl eden zücâcın "ayn"ıdır; ve bu a'yân-ı sâbite, nûru, isti'dâdlarının iktizâ ettiği renk ile mülevven kılmıştır. Binâenaleyh vücûd-ı kevnî, a'yân-ı sâbitenin safvetinden ve şeffâfiyetinden nâşî, onun rengine boyanmış bir zıll-ı nûrîdir.

كذلك المُتَحَقِّقُ منَّا بالحقِّ تَظهَرُ لِصَفَائِهِ صورةُ الحَقِّ فيه أكثَرَ مِمَّا تَظهَرُ في غيرِه، فمِنَّا مَن يكونُ الحقُّ سَمعَهُ وَبَصَرَهُ وجمِيعَ قُوَاهُ وجَوَارِحِهِ بِعَلَامَاتٍ قد أَعْطَاها الشَّارِعُ الَّذي يُخبِرُ عن الحقِّ، وَمَعَ هذا عَينُ الظِّلِّ مَوجُودٌ، فإنَّ الضَّمِيرَ مِن «سَمْعِهِ» يَعُودُ عليه، وغَيرُه من العَبِيدِ ليسَ كذلك، فنِسبَةُ هذا العَبدِ أقرَبُ إلى وجودِ الحقِّ مِن نسبةِ غيرِه من العَبِيدِ.

Ve kezâlik bizden Hak ile mütehakkık olan ba'zımızda, onun safvetinden nâşî, onun gayrısında zâhir olan sûretten daha çok, onda sûret-i Hak zâhir olur. Ve bizden ba'zı kimse vardır ki, Hak'tan ih-

> bâr eden şâriin i'tâ eylediği alâmât ile, Hak, onun sem'i ve basarı ve cemî'-i kuvâsı ve cevârihi olur. Bununla berâber zıllın "ayn"ı mevcûddur. Zîrâ سَمْعَهُ [onun işitmesi]daki zâmir ona âid olur; ve abîdden onun gayrısı böyle değildir. İmdi bu abdin vücûd-ı Hakk'a nisbeti, abîdden bunun gayrısının nisbetinden akrebdir. [9/48]

Ya'ni nûr, zücâc ve zıll misâlinde olduğu gibi, bizden Hak ile mütehakkık olan ba'zı ehlullah vardır ki, safvetinden ve nûrâniyetinden nâşî, Hakk'ın sûreti ondan, onun mertebesinde olmayan ba'zı ehlullahdan daha çok zâhir olur. Zîrâ ehlullah safvet ve nûrâniyette mütefâvittir. *Mesnevî*:

هر که صیقل بیش کرد او بیش دید بیشتر آمد بر او صورت پدید

Tercüme:

Kim ki âyîneye çok verse cilâ
Sâfiyâne görünür sûret ona[315]

Biz ehlullah tâifesinden ba'zı kimsemiz vardır ki, Hak onun sem'i ve basarı ve cemî'-i kuvâsı ve cevârihi olur. Ve Hak abdin sem'i ve basarı olması dahi muhbir-i sâdık (S.a.v.) Efendimiz'in Hak'tan ihbâr buyurduğu لَا يَزَالُ الْعَبْدُ يَتَقَرَّبُ إِلَيَّ بِالنَّوَافِلِ حَتَّى أَحِبَّهُ فَإِذَا أَحْبَبْتُهُ كُنْتُ سَمْعَهُ وَبَصَرَهُ...الخ [Kulum Bana nafilelerle yaklaşmaya devâm eder, tâ ki Ben onu severim, onu sevdiğim zaman onun işitmesi ve görmesi olurum...] hadîs-i şerîfi ile sâbittir. Ve Hak abdin cemî'-i kuvâsı ve a'zâsı olmakla berâber, abdde olan zıllın "ayn"ı mevcûddur. Zîrâ zikrolunan hadîs-i kudsîde كُنْتُ سَمْعَهُ [onun işitmesi oldum]daki zamîr, abde râci'dir. Ve Hak, bu abdin gayrı olup, sıfât-ı Hak'ta kendi sıfâtından fânî olmayan kimsenin kuvâsı ve cevârihi değildir. Binâenaleyh Hak, kuvâsı ve cevârihi olan abdin vücûd-ı Hakk'a nisbeti, kendisinin gayrı olan kimsenin vücûd-ı Hakk'a olan nisbetinden daha yakındır.

Cenâb-ı Şeyh (r.a.) burada, Hak'la mütehakkık olan ehlullâhın iki kısım olduğuna işâret buyururlar:

Birisi, Hakk'ın sıfâtında kendi sıfâtından fânî olur; ve Hak onun sıfâtı makāmında [9/49] kāim bulunur. Nitekim demir ateşte kıpkırmızı bir hâle gelince ateşin sıfâtıyla muttasıf olur ve kendisinin demirlik sıfâtı kalmaz. İşte bu kurba "kurb-i nevâfil" derler. Bu hâl ile muttasıf olan abd, kendi

315 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, VIII, s. 323 (beyit: 2896).

sıfatlarıyla fâil olup, o sıfatların hicâbı içinde kalan sâir ibâddan Hakk'a daha yakındır.

İkincisi, Hakk'ın zâtında fânî olur; ve Hak onun zâtı makāmında kāim bulunur. Meselâ bir kâse içindeki suya bir buz parçası atılsa, buzun zâtı suyun zâtında fânî olur. Artık buzun zâtiyeti kalmaz. İşte bu kurba dahi "kurb-i ferâiz" derler ki, Hakk'a evvelki kurbdan daha yakındır. Zîrâ bu kurbun sâhibi, zâtıyla fânî ve Hak'la bâkîdir. O, Hakk'ın sem'i ve basarıdır; ve Hak onunla işitir ve görür. Ve belki bu zât-ı saâdet-simât Hakk'ın sûretidir. O da hulâsa-i mevcûdât olan (S.a.v.) Efendimiz ile onların vârisleri olan zevât-ı âliyedir. Bu verese-i Peygamberî hakkında Hz. Mevlânâ (r.a.) buyururlar:

آنانکه ربودهٔ الستند — از عهدِ الست باز مستند
در منزلِ درد بسته پایند — در دادنِ جان کشاده دستند
فانی ز خود وبدوست باقی — این طرفه که نیستند و هستند
این طائفه اند اهلِ توحید — باقی همه خویشتن پرستند

Tercüme:
Her kim ki rubûde-i elesttir
Tâ ahd-i elestten o mesttir
Bağlanmış ayağı derd evinde
Can vermek için küşâde-desttir
Kendinden o fânî, dost ile bâkî
Hayret ki o nîsttir ve hesttir
Bu zümredir ancak ehl-i tevhîd
Bâkîsi cihânda hod-peresttir[316]

Ma'lûm olsun ki, cemî'-i eşyâ ayn-ı sâbitelerinin; ve a'yân-ı sâbite dahi esmâ-i ilâhiyyenin zılleridir; [9/50] ve esmâ ise zât-ı Hakk'ın "ayn"ıdır. Binâenaleyh ne kadar işitmeler ve görmeler var ise, hepsi Hakk'ın işitmesi ve görmesidir. Ehl-i hicâb, görmek ve işitmek kendilerinin olduğunu zannederler. Bu, ancak onların vehmidir. Binâenaleyh ehlullâh ile ehl-i hicâb arasındaki fark, vehmin vücûdundan ibârettir.

316 Bu beyitler *Mecâlis-i Seb'a*'nın dördüncü meclisinde geçer. Bk. Mevlânâ, *Mecâlis-i Seb'a*, s. 88-89. Beyitler ve tercüme için ayrıca bk. *Sipehsâlâr Tercümesi* (trc. A. Avni Konuk), s. 28.

وإذا كانَ الأمرُ على ما قَرَّرْنَاه لَكَ فَاعْلَمْ أَنَّك خَيَالٌ وجَمِيعُ ما تُدْرِكُه مِمَّا تَقُولُ فيه سِوَى ليسَ أنا خَيَالٌ، فالوُجُودُ كلُّه خيالٌ في خيالٍ.

Emr, bizim sana takrîr ettiğimiz vech üzere oldukda, bil ki, sen hayâlsin ve bütün idrâk edip hakkında "sivâ", ya'ni "gayr", "ben değilim" dediğin hayâldir. İmdi vücûdun küllîsi, hayâl içinde hayâldir.

Ya'ni takrîr olunan hakāyıkı anladıktan sonra bil ki, âlemin vücûdu nasıl mütevehhem ise, sen de öylece mütevehhem olan bir hayâlsin; ve idrâk edip hakkında "Hakk'ın sivâsı ve gayrıdır; ve o benim vücûdum değildir" dediğin cemî'-i eşyâ-yı müdreke, hep hayâldir. Senin vücûd-ı müstakill tasavvur ettiğin eşyânın kâffesi hayâl içinde hayâldir. Zîrâ a'yân-ı sâbite Hakk'ın "ayn"ı olan esmâsının ve a'yân-ı hâriciyye dahi a'yân-ı sâbitenin zıllıdır. Şu hâlde bizim vücûdumuz zıllın zıllıdır. Hâlbuki zıllın vücûd-ı müstakilli olmayıp zî-zıll ile kāim idi. Biz ise, vücûdumuzun ve âlemin emr-i zâid ve kendi nefsiyle kāim ve Hak'tan hâriç olduğunu tahayyül ederiz. Bu, ancak ma'nâ-yı hayâldir. Binâenaleyh zıll, hadd-i zâtında hayâldir. Vücûd-ı hakîkîye nisbet-i ittisâliyyesinden başka onun vücûdu yoktur.

İmdi eşyâ-yı müdreke zıllın zıllı olunca, hayâl içinde hayâl olur. Meselâ gece insanın gölgesi duvara düşer. O gölge aynı zamanda odadaki âyîne içinde mün'akis olan duvar üzerinde de görünür. İşte bu zıl, [9/51] hayâl içinde hayâl olur. Çünkü duvara düşen zıll hayâl idi; âyîneye akseden sûretler dahi hayâldir. Binâenaleyh âyînedeki gölge hayâl içinde hayâl olur.

كُلُّ مَا فِي الْكَوْنِ وَهْمٌ أَوْ خَيَال أَوْ عُكُوسٌ فِي مَرَايَا أَوْ ظِلَال
لَاحَ في ظِلِّ السِّوَى شَمْسُ الْهُدَى لَا تَكُنْ حَيْرَانَ فِي تِيهِ الضَّلَال
کیست آدم عکسِ نورِ لم یزل چیست عالم موجِ بحرِ لایزال

Tercüme: "Kevnde olan her bir şey ya vehim veyâ hayâldir. Yâhud âyînelerde olan akisler veyâ gölgelerdir. Şems-i hüdâ, sivâ zıllında parladı, beyâbân-ı dalâlde hayrân olup kalma! Âdem kimdir? Lem-yezel nûrunun aksidir. Âlem nedir? Lâ-yezâl deryâsının mevcidir."[317]

والوجودُ الحقُّ إنَّما هو اللّٰهُ خاصَّةً من حيثُ ذاتُه وعَينُه، -وحقيقةُ الحقِّ

317 Câmî, *Dîvân-ı Câmî*, I, 550-551; *Nakdu'n-Nusûs*, s. 181.

المُسَمَّاة بالـذَّات الأحدِيَّـةِ لَيْسَـتْ غيـرُ الوجـودِ البَحْـتِ مـن حيـثُ هـو وجـودُ لا بِشَـرْطِ اللَّاتَعَيُّنِ ولا بشـرطِ التَّعَيُّن، وهـو مـن حيـثُ هـو مُقَـدَّسٌ عـن النُّعُـوتِ والأسـماءِ لا نَعْتَ لـه ولا اسـمَ ولا رَسْـمَ ولا اعتبـارَ للكَثـرَةِ فيـه بوجـهٍ مـن الوجـوهِ- لا مـن حيـثُ أسـمائُه، لأنَّ أسـماءَه لَهَـا مَدْلُـولَانِ، المَدلُـولُ الواحـدُ عَينُـه وهـو عيـنُ المُسَـمَّى، والمَدلُـولُ الآخـرُ مـا يَـدُلُّ عليـه مِمَّـا يَنْفَصِـلُ الاسـمُ بـه عـن هـذا الاسـمِ الآخـرِ ويَتَمَيَّزُ.

Ve vücûd-ı Hak, onun zâtı ve "ayn"ı haysiyetiyle, ancak hâssaten Allâh'ın vücûdudur. –Ve zât-ı ahadiyyetle müsemmâ olan Hakk'ın hakîkati, lâ-taayyün şartı ve taayyün şartı olmaksızın bir vücûd olduğu haysiyetle, vücûd-ı mahzın gayrı değildir. Ve O, o haysiyetten, sıfatlardan ve isimlerden mukaddestir; ve O'nun için sıfat ve isim ve resim yoktur; ve onda olan kesrete vücûhdan bir vech ile i'tibâr yoktur.–[318] Bu da esmâ cihetinden değildir. Zîrâ O'nun [9/52] esmâsı için iki medlûl vardır: Medlûlün birisi müsemmânın "ayn"ıdır. Ve medlûlün diğeri de ismin onun üzerine delâlet ettiği şeydir ki, isim onunla bu ism-i âhardan munfasıl ve mütemeyyiz olur.

Ya'ni kendi zâtında sâbit olan "vücûd", ancak hâssaten Allâh'ın vücûdudur. Bunun böyle olması, onun "zât"ı ve "ayn"ı cihetindendir; esmâsı haysiyetinden değildir; ve zât-ı ahadiyyet denilen Hakk'ın hakîkati, taayyünsüzlük ve taayyün şartı olmaksızın bir vücûddur. Ya'ni onun vücûdu, vücûd olmak için bu şartlar lâzım değildir; ve vücûd-ı mahz olması cihetinden sıfatlardan, isimlerden münezzehdir. Binâenaleyh ahadiyyet-i zâtiyyesi hasebiyle âlemlerden ganîdir. Ve kendinde olan kesrete, vücûhdan bir vech ile i'tibâr yoktur. Fakat esmâ ile müsemmâ olması haysiyetiyle kesrete i'tibâr vardır. Çünkü vücûd-ı Hak, esmâsı haysiyetiyle zâtın "ayn"ı değildir. Zîrâ Allâh'ın isimleri için iki medlûl vardır ki, birisi "zât", diğeri "sıfat"tır. Zât ise ismin "ayn"ıdır; ve isim bu i'tibâra göre müsemmânın "ayn"ıdır. Ve ikinci medlûl dahi ismin delâlet ettiği sıfattır ki, isim bu sıfatla sâir isimlerden ayrılır. Çünkü ne kadar esmâ var ise, cümlesi zât-ı ahadiyyette istih-

318 Arapça metinde ve tercümede tire içine aldığımız kısım *Fusûs* metninden olmayıp Ahmed Avni Bey tarafından Bosnevî şerhi dikkate alınarak eklenmiş açıklayıcı bir ifâdedir. Krş. Bosnevî, *Tecelliyât-ı Arâisu'n-Nusûs*, s. 267.

lâkte müttehiddir; ve bu ittihâd hasebiyle birbirinin "ayn"ıdır. Velâkin zât-ı ahadiyye dediğimiz vücûd-ı mutlak mertebe-i vâhidiyyete tenezzül ettikde, esmânın her birisi kendi sıfatıyla müteayyin olur; ve bu taayyün sebebiyle de birbirinden ayrılır; ve bu sûrette her bir isim esmânın kâffesiyle muttasıf olan Zât'ın gayrı olur. [9/53]

فأيْـنَ الغَفُـورُ مـن الظَّاهِـرِ والبَاطِـنِ، وأيـنَ الأوَّلُ مـن الآخِـرِ؟ فقَـدْ بَـانَ لَـكَ بِمَـا هـو كلُّ اسْـمٍ عَيـنُ الاسـمِ الآخَـرِ وبمـا هـو غيـرُ الاسـمِ الآخَـرِ، فبِمـا هـو عَيْنُـه هـو الحـقُّ، وبمـا هـو غَيـرُه هـو الحـقُّ المُتَخَيَّـلُ الَّـذي كُنَّـا بِصَـدَدِه، فَسُـبْحَانَ مَـن لـمْ يكـنْ عليـه دليـلٌ سِـوَى نفسِـه ولا ثَبَـتَ كَونُـه إلَّا بِعَيْنِـه، فمـا فـي الكَـونِ إلَّا مـا دَلَّـتْ عليـه الأحدِيَّـةُ، ومـا فـي الخَيَـالِ إلَّا مـا دَلَّـتْ عليـه الكَثـرَةُ.

İmdi Gafûr, Zâhir ve Bâtın'dan nerede ve Evvel Âhir'den nerede? Böyle olunca her bir isim, ne ile diğer ismin "ayn"ı; ve bir isim ne ile ism-i âharın gayrı olduğu sana zâhir oldu. İmdi o isim, diğer ismin "ayn"ı olması i'tibâriyle o, Hak'tır. Ve o isim, diğer ismin gayrı olması i'tibâriyle sadedinde olduğumuz Hakk-ı mütehayyeldir. Böyle olunca kendi üzerine nefsinin gayrı delîl olmayan Hakk-ı mutlakı tenzîh ederim; ve O'nun vücûdu, ancak O'nun "ayn"ı ile sâbit oldu. İmdi kevnde ahadiyete delâlet eden şeyin gayrı yoktur; ve hayâlde dahi ancak onun üzerine kesret delâlet eden şey vardır.

Ya'ni esmânın her birisi kendi sıfatıyla müteayyin olup birbirinden ayrılınca, nazar et ki, Gafûr ismiyle Zâhir ve Bâtın isimleri arasında ne kadar fark olur; ve Evvel ismiyle Âhir ismi beynindeki ayrılık ne nisbette bulunur? Binâenaleyh sen anladın ki, esmâ-i ilâhiyyeden her biri ne i'tibâr ile diğerinin aynıdır. Ya'ni bildin ki, esmâ zât-ı Hakk'ın aynıdır. Çünkü bi-hasebi'z-zât cümlesi müttehiddir. Ve Gafûr, Zâhir, Bâtın, Evvel ve Âhir isimleri zât-ı Hakk'a delâlet etmeleri i'tibâriyle yekdîğerin aynıdır. Fakat esmâdan her birisinin bir sıfata delâlet etmesi ve o [9/54] sıfatla yekdîğerinden ayrılması i'tibâriyle birbirinin gayrıdır. İşte bu ayniyet ve gayriyet sana zâhir oldu.

Şu hâlde bir isim diğer ismin aynı olması i'tibâriyle o isim, Hakk-ı mutlak olur. Çünkü mertebe-i ahadiyyette her bir isim, kâffe-i esmânın "ayn"ı

olan "zât"ın "ayn"ıdır. Ve bir isim diğer ismin gayrı olması i'tibâriyle o isim, sadedinde bulunduğumuz Hakk-ı mütehayyel olur. Ve Hz. Şeyh'in "Hakk-ı mütehayyel" ile murâd-ı âlîleri, esmâ ve a'yân-ı sâbite ve onların hâriçte mevcûd olan mezâhiridir. Zîrâ cümlesi, zât-ı ilâhiyyenin zılleridir. Zıll ise hayâldir; ve vücûd-ı Hakk'ın "ayn"ı olması haysiyetinden, suver-i mütehayyilede zâhir olan Hak'tır. O sûretler ister ilmî ve rûhânî olsun, ister misâlî ve hissî olsun müsâvîdir; ve cümlesi de hayâldir.

"Sadedinde olduğumuz" ta'bîrinde iki vecih vârid-i hâtır olur: Birisi, "Yûsuf-i Muhammedî lisânıyla hayâlin tafsîli sadedindeyiz" demektir. Diğeri dahi "Biz şimdi hazret-i şehâdetteyiz ve vücûd-ı zıllî ile müteayyiniz. Binâenaleyh el'ân Hakk-ı mütehayyeliz" demek olur. Bosnevî nüshasında كُنَّا بِصَدَدِهِ yerine كُنَّا بِصُوَرِهِ vâki' olmuştur ki, ma'nâ "Suverinde bulunduğumuz Hakk-ı mütehayyeldir" demek olup bu ma'nâ dahi ikinci vechi müfîd olur.

Hz. Şeyh bu tafsîlden sonra buyururlar ki: "Ben kendi nefsinden gayrı ona delîl olmayan Hakk-ı mutlakı tenzîh ederim." Zîrâ âlemin hüviyeti, ona delâlet eden Hakk'ın zıllıdır; ve zıll dahi, zıll sâhibinin aynıdır. Binâenaleyh Hakk'ın kendi nefsinden gayrı O'na delîl yoktur. *Mesnevî*:

آفتاب آمد دلیلِ آفتاب　　گر دلیلت باید از وی رو متاب

Tercüme: "Âfitâba delîl yine âfitâb oldu. Eğer sana delîl lâzım ise ondan yüz çevirme!"[319] [9/55]

Ve Hakk'ın vücûdu ancak kendi zâtıyla sâbit oldu. Zîrâ zâhir ve bâtında olan vücûd, Hakk'ın gayrı olan bir vücûd değildir; izâfî ve i'tibârîdir. Meselâ buzun vücûdu suyun vücûdudur; buzun vücûd-ı müstakilli yoktur. Ve kezâ bir şahsın bâtınında ve zihninde olan sûretler ancak o şahsın vücûdudur. O sûretlerin vücûd-ı müstakilleri yoktur. Ancak o şahsın vücûduna muzâftır. Böyle olunca vücûdda mevcûd olan şeyler, ancak ahadiyetin medlûlü olan şeylerdir. Ahadiyetin medlûlü olan mevcûd dahi vücûd-ı Hak'tır. Ve hayâlde dahi, ancak üzerine kesret delâlet eden şey vardır ki, o da, ekvân için suver-i hayâliyyeyi zâhir kılan kesret-i esmâiyyedir. O kesret dahi hayâlde olan şey üzerine delîldir. Ve hayâlde olan şey ise, suver-i mü-

319 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, I, s. 126 (beyit: 116).

tekessireden müteşekkil olan vücûd-ı izâfîdir. Ya'ni ilm-i ilâhîde zâhir olan a'yân-ı sâbite esmânın zıllı olduğu için hayâldir. Binâenaleyh bu hayâlî olan sûretleri zâhir kılan esmânın taaddüdü ve çokluğudur. A'yân-ı hâriciyye ise a'yân-ı sâbitenin zılleridir. Bu eşyâ-yı mütekessireye baktığımızda, bunların hayâlde, ya'ni ilm-i ilâhîde olan şey üzerine delîl olduğunu anlarız; ve bu hayâlde olan şey zâtın vücûduna muzâf olan vücûddur, çünkü zılldir; ve zıllın vücûd-ı müstakilli olmayıp zıll sâhibinin vücûduna muzâf olan bir vücûddur.

فَمَنْ وَقَفَ مَعَ الكَثْرَةِ كانَ مع العالَمِ ومع الأسمَاءِ الإلٰهِيَّةِ وأسماءِ العالَمِ، ومَن وَقَفَ مع الأحدِيَّةِ الذاتِيَّةِ كان مع الحقِّ من حيثُ ذاتُه الغَنِيَّةُ عنِ العالَمِينَ لا من حيثُ صورتُه، وإذا كانتْ غَنِيَّةً عنِ العالمينَ فهو أي غِنَاها عن العالمين [9/56] عَيْنُ غِنَائِها عن نِسبَةِ الأسماءِ إليها، لأنَّ الأسماءَ لها كما تَدُلُّ عليها تَدُلُّ على مُسَمَّيَاتٍ أُخَرَ يُحَقِّقُ ذلك أثرُها.

İmdi kesretle vâkıf olan kimse, âlem ile ve esmâ-i ilâhiyye ile ve esmâ-i âlem ile olur. Ve ahadiyet ile vâkıf olan kimse, Hakk'ın sûreti haysiyetiyle değil, âlemlerden ganî olan zâtı haysiyetiyle Hak'la olur. Ve âlemlerden ganî oldukda dahi, O'nun âlemlerden gınâsı, esmânın O'na nisbetinden O'nun gınâsının "ayn"ı olur. Zîrâ O'nun için olan esmâ, O'na delâlet ettiği gibi, bu eseri muhakkik olan diğer müsemmeyâta da delâlet eder.

Ya'ni bu gördüğümüz eşyâ-yı kesîre muvâcehesinde duran ve vahdet-i Hakk'a tâlib olmayan kimse, âlem ile ve esmâ-i ilâhiyye ile ve âlemin isimleriyle meşgûl olup, bu kesret ile Hak'tan mahcûb olur. Fakat ahadiyyet-i zâtiyye indinde duran ve ahadiyyet-i zâtiyyeyi müşâhede eden kimse, Hakk'ın âlemlerden ganî olan zâtı haysiyetiyle, ebeden Hak ile olur. Fakat Hakk'ın sûreti, ya'ni sıfâtı haysiyetiyle, O'nun "ayn"ı olmaz. Çünkü sıfât, mertebe-i taakkulde olan birtakım keserâttan ibâret olup, zât-ı ahadiyyette müstehlektir. Binâenaleyh ahadiyyet-i zâtiyyeyi müşâhede eden kimse, ganî olan zâtın mazhariyetinde olur; kesreti îcâb eden sûret-i esmâiyye mazhariyetinde olmaz, ya'ni zâtî olur, sıfâtî olmaz. Ve kesrette vukūf, halktan ibâret olan âlem ile Hak'tan mahcûb olanların şânı olduğu gibi, ahadi-

yetle vukūf dahi, halktan mahcûb olan muvahhidînin şânıdır.

Bu iki makāmdan daha a'lâ olan makām, velev ki eşyânın en hakîri olsun, kâffe-i mezâhirde Hakk'ı müşâhede eden kümmel-i müşâhidînin makāmıdır. Çünkü onlar, [9/57] halk ile berâber Hakk'ı ve kesret ile berâber vahdeti; ve kezâ bunun aksi olarak Hak'la berâber halkı ve vahdet ile berâber kesreti görürler. Onların nazarında biri diğerine hicâb olmaz. Ve zât-ı Hak âlemlerden ganî oldukda dahi, O'nun bu gınâsı, isimden gınâsının "ayn"ıdır. Zîrâ esmâ bir vech ile O'nun "ayn"ı ise de, bir vech ile de gayrıdır. Nitekim bu ayniyet ve gayriyet bâlâda îzâh olundu. Ya'ni esmâ zâta delâlet ettiği gibi, o isim sebebiyle ba'zısı ba'zısından mümtâz olan mefhûmâta da delâlet eder. Ve bu mefhûmât, o esmânın eseri olarak tahakkuk eyler. O eser ise, isimlerin mezâhirinden sâdır olan ef'âldir. Sen ve ben, esmânın sûretlerinden başka bir şey değiliz; ve bizim ef'âlimiz, mazhar olduğumuz isimlerin eseridir.

﴿قُلْ هُوَ اللّٰهُ أَحَدٌ﴾ من حيثُ عَيْنُه، ﴿اللّٰهُ الصَّمَدُ﴾ من حيث اسْتِنَادُنَا إليه، ﴿لَمْ يَلِدْ﴾ من حيث هُوِيَّتُه ونَحْنُ، ﴿وَلَمْ يُولَدْ﴾ كذلك، ﴿وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ﴾ كذلك، فهذا نَعْتُه، فَأَفْرَدَ ذَاتَهُ بقولِه: ﴿اللّٰهُ أَحَدٌ﴾، وظَهَرَتِ الكَثرةُ بِنُعُوتِه المعلومةِ عندَنا، فنحن نَلِدُ ونُولَدُ ونحن نَسْتَنِدُ إليه، ونحن أَكْفَاءٌ بعضُنا لبعضٍ، وهذا الواحدُ مُنَزَّهٌ عن هذه النُّعُوتِ، فهو غَنِيٌّ عنها كما غَنِيٌّ عنَّا، وما للحقِّ نَسَبٌ إلا هذه السُّورَةُ، سورةُ الإخلاصِ، وفي ذلك نَزَلَتْ.

Yâ Muhammed! "Sen de! Allah", "ayn"ı haysiyetinden, "Ahad'dir" (İhlâs, 112/1) bizim ona istinâdımız haysiyetinden "Allah muhtâcün-ileyhdir." (İhlâs, 112/2) Kendi hüviyeti ve bizim hüviyetimiz haysiyetiyle, "doğurmadı"; ve yine böylece "doğmadı". Ve kezâlik "bir ahad O'na küfüvv ve muâdil olmadı". (İhlâs, 112/3-4) [9/58] İşte bu, Hakk'ın na'tıdır. İmdi kendi zâtını "Allâhu Ahad" kavli ile ifrâd eyledi. Ve kesret, Hakk'ın nuût-i ma'lûmesiyle, bizim indimizde zâhir oldu. Böyle olunca biz doğururuz ve doğarız; ve Hakk'a müstenid oluruz. Ve biz ba'zımız ba'zımıza küfüvv oluruz. Ve bu Vâhid bu nuûttan münezzehdir. İmdi O bizden ganî olduğu gibi, bu nuûttan ganîdir.

Ve Hak için,[320] İhlâs sûresi olan bu sûreden gayrı bir sıfat yoktur; ve bunun hakkında nâzil oldu.

Ya'ni Hakk'ın vücûdu, kendisinin zâtı haysiyetiyle, Ahad'dir. Allah gayrıdan ganîdir. Allah Samed'dir, ya'ni Allah havâyicde maksûddur. Vücûdumuzda ve sıfâtımızda bizim O'na istinâdımız haysiyetiyle muhtâcün-ileyhdir. Ve isim i'tibâriyle vücûd-ı Hak Vâhid'dir; ve isimlerden ganî değildir. Zîrâ "Samed"in ma'nâsı muhtâcün-ileyhdir; ve muhtâcün-ileyh, muhtâcın vücûdu ile mütehakkık olur. Binâenaleyh vücûd-ı Hak ahadiyeti haysiyetiyle gayrıdan ganî olmakla berâber, sıfât ve esmâ haysiyetiyle ganî değildir. Nitekim Hâce Hâfız buyurur. Beyit:

سایهٔ معشوق اگر افتاد بر عاشق چه شد ما باو محتاج بودیم او بما مشتاق بود

Tercüme: "Ma'şûkun sâyesi eğer âşıkın üzerine düştü ise ne oldu? Biz vücûdda ona muhtâc idik; o da bize müştâk idi." [321]

Ve Hak "doğurmadı"; ya'ni vâcib olan "hüviyet"i, bizim mümkin olan hüviyetlerimize mukārenetle [9/59] veled makāmında olarak üçüncü bir vücûd tevellüd etmedi ki, Hak onun vâlidi olsun. Bu vücûd-ı mümkin, ancak onun vücûduna muzâf olan bir vücûd-ı i'tibârîdir. Yoksa iki vücûdun birbirine mukārenetinden peydâ olan bir netîce değildir. Ve Hak bir kimseden "doğmadı", ya'ni iki vücûd yok idi ki, onlar birbirine mukārin olmakla Hak onların netîcesi olsun. Ve Hakk'ın vücûduna "küfüvv" ve mukābil ve misil ve muâdil olarak diğer bir vücûd yoktur ki, kendisine musâhib olsun. Belki kâffe-i merâtibde "vücûd" ancak kendisinindir. Meselâ buhâr kesâfet peydâ edip bulut ve su ve buz olur. Bu üç mertebede zâhir olan suver, hep buhârın vücûdudur. Bulutun ve suyun ve buzun vücûdları, buhârın vücûduna muzâf olan vücûdât-ı i'tibâriyyedir. İşte bu ahadiyet, zâtı hasebiyle Hakk'ın na'tıdır. Binâenaleyh Hak Teâlâ "Allâhu Ahad" kavliyle zâtının ferd olup kesretten münezzeh olduğunu beyân eyledi. Bu münezzehiyet, Hakk'ın na't-i ahadiyyeti hasebiyledir.

Velâkin Hak'tan selb edip, bizim muttasıf olduğumuz, nuût-i ma'lû-

320 Ba'zı nüshalarda وما للحق باعتبار غناه الذاتي نسب [Ve zâtî gınâsı i'tibâriyle Hak için...] vâki' olmuştur. (A. A. Konuk).

321 Mehmed Vehbi Konevî, *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız*, I, s. 495.

me hasebiyle, bizim indimizde kesret zâhir oldu. Çünkü biz doğururuz ve doğarız; ve vücûdumuzda ve sıfâtımızda Hakk'a istinâd ederiz; ve birbirimize küfüvv ve muâdil oluruz. İşte Hak'tan selb ettiğimiz bu nuût ile bizler muttasıf oluruz; ve bu sebeble de bizim indimizde kesret zâhir olur. Ve Hakk-ı Vâhid, zât-ı ahadiyeti ve ayn-ı vâhidesi i'tibâriyle, bunlardan münezzehdir ve ganîdir; ve nitekim bizlerden dahi ganîdir. Çünkü bizler bu nuût ile muttasıfız. Binâenaleyh Hak, zâtıyla bizden ganîdir; [9/60] ve gınâ-i zâtîsi i'tibâriyle bu sûre-i İhlâs'tan başka Hakk'ın bir sıfatı yoktur. Zîrâ bu sûre-i şerîfe, zât-ı ahadiyyetten kesretin ve ahkâmının ve nuûtunun selbine muhtasstır. Ve ahadiyet nefy-i kesrettir. İşte ma'nâ-yı İhlâs budur. Onun için İmâm-ı Alî (kerremallâhu vechehû) Efendimiz hazretleri كَمَـالُ الْإِخْـلَاصِ لَـهُ نَفْـيُ الصِّفَـاتِ عَنْهُ ya'ni "O'nun için ihlâsın kemâli, O'ndan sıfâtın nefyidir"[322] buyurdular. Ve bu sûre-i İhlâs, Hakk'ın nesebi (nûnun fethiyle), ya'ni na'tı olan ahadiyetin vasfında nâzil oldu. Fakat bu ahadiyet, ahadiyyet-i zâtiyyedir; ahadiyyet-i esmâiyye değildir. Nitekim Hz. Şeyh (r.a.) âtîde buyurur:

فأحديَّةُ اللّٰهِ من حيثُ الأسماءُ الإلٰهِيَّةُ الَّتي تَطْلُبُنا أحديَّةُ الكَثرَةِ، وأحديَّةُ اللّٰهِ من حيثُ الغِنَى عَنَّا وعن الأسماءِ الإلٰهيَّة أحدِيَّةُ العينِ، وكِلَاهُمَا يُطلَقُ عليه الاسمُ الأحَدِ، فاعْلَمْ ذلك.

İmdi Allâh'ın ahadiyeti, bize tâlib olan esmâ haysiyetinden, ahadiyyet-i kesrettir. Ve bizden ve esmâdan gınâsı haysiyetinden, Allâh'ın ahadiyeti, ahadiyyet-i "ayn"dır. Hâlbuki her ikisine de, ahadiyet ıtlâk olunur. İşte bunu bil!

Ya'ni ahadiyyet-i ilâhiyye ikidir: Birisi âsârını bizde izhâr etmek için bize tâlib olan isimleri haysiyetinden olan ahadiyete, "ahadiyyet-i kesret" derler. Zîrâ birçok esmâ ile müsemmâ olan şey, ancak zât-ı vâhiddir; ve bu kesret, ancak mertebe-i akılda olan kesret-i nisebiyyedir. [9/61] Meselâ insan mefhûmu, ahadiyyü'z-zât olduğu hâlde, gülen, ağlayan, okuyan, yazan, döğen, seven gibi ilh... birtakım nisbetleri vardır. Bunların taaddüdü ile zâtının taaddüdü lâzım gelmez. Bu kesret taakkul mertebesindedir. İşte bu

322 *Nehcü'l-Belâga*, s. 15.

esmâ cihetinden olan insan mefhûmunun ahadiyeti ahadiyyet-i kesrettir.

İkincisi: Allâh'ın âsâr-ı esmâ olan bizlerden ve isimlerinden gınâsı cihetinden olan ahadiyetidir. Buna da "ahadiyyet-i ayn", ya'ni "ahadiyyet-i zâtiyye" derler. Zîrâ zât, zât olmak için mutlakā isimlerine ve onun âsârına muhtâc değildir. İsimleri olsa da olmasa da yine zâttır. Meselâ insanın isimlerinden mücerred olarak bir ahadiyeti vardır ki, zâtı cihetindendir. Binâenaleyh okuyucu, yazıcı, döğücü, sevici olmasa da, insan yine insandır; ve bu nisbetlerden müstağnîdir, zât-i insânın bunlara ihtiyâcı yoktur.

İşte bu iki ahadiyete dahi "Ahad" ismi verilir. Fakat zâta nisbet olunan ahadiyet başka, esmâya nisbet olunan ahadiyet başkadır. Binâenaleyh bunları mahallerinde isti'mâl etmek için farklarını bil!

فما أَوْجَدَ الحقُّ الظِّلالَ وجَعَلَها سَاجِدَةً مُتَفَيِّئَةً عن الشِّمَالِ وعن اليَمِينِ إلا دَلَائِلُ لك عليك وعليه، لِتَعْرِفَ مَن أنتَ وما نِسْبَتُك إليه وما نِسْبَتُه إليك، حتَّى تَعْلَمَ مِن أيْنَ أو مِن أَيِّ حقيقةٍ إلٰهيَّةٍ اتَّصَفَ ما سِوَى اللّٰهِ بالفَقرِ الكلِّيِّ إلى اللّٰهِ وبالفَقرِ النِّسْبِيِّ إليه بِافْتِقَارِ بعضِه إلى بعضٍ.

İmdi Hak, ancak senin için, senin üzerine ve O'nun üzerine delâil olarak zılâli îcâd etti. Ve onu soldan sağdan râci' olduğu hâlde sâcid kıldı. Tâ ki ârif olasın ki, sen kimsin ve senin Hakk'a nisbetin nedir ve Hakk'ın sana nisbeti nedir? [9/62] Tâ ki bilesin ki Allâh'ın mâsivâsı nereden ve hangi hakîkat-i ilâhiyyeden Allâh'a fakr-ı küllî ile ve ba'zısının ba'zısına iftikārı sebebiyle, ona fakr-ı nisbî ile muttasıf oldu.

Hz. Şeyh (r.a.) sûre-i Nahl'de vâki' أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى مَا خَلَقَ اللّٰهُ مِنْ شَيْءٍ يَتَفَيَّأُ ظِلَالُهُ عَنِ الْيَمِينِ وَالشَّمَائِلِ سُجَّدًا لِلّٰهِ وَهُمْ دَاخِرُونَ (Nahl, 16/48) ya'ni "Onlar görmezler mi ki, Allah Teâlâ'nın halkettiği cism-i kāimin gölgesi şemsin tulû' ve gurûbu indinde sağına ve soluna dönüp uzanarak ve kısalarak züll üzere Allah Teâlâ'ya secde etmektedir" âyet-i kerîmesine işâret buyururlar.

Ya'ni Hak, zılâli senin vücûduna ve O'nun vücûduna delîl olmak için îcâd etti. Ve o zılâli şemsin tulûu vaktinde sağdan sola ve gurûbu zamânında da soldan sağa mâil olarak sâcid, ya'ni arz üzerine münbasit kıldı. Ve sen kimsin ve senin Hakk'a nisbetin nedir ve Hakk'ın sana nisbeti nedir? İşte bunları bilesin diye gölgelerin vücûdlarını ve vücûdların gölgelerini

sana delâil olmak üzere îcâd eyledi. Eğer sen dikkat edersen bilirsin ki, bu müteayyin olan vücûdlar, zıll-ı hayâlîdir. Ve sen o müteayyin olan vücûdlardan birisisin; ve senin Hakk'a nisbetin zıllın şahsa nisbeti gibidir. Çünkü senin mukayyed ve müteayyin olan vücûdun vücûd-ı mutlaktan uzamıştır; ve sen onunla kāimsin. Ve Hakk'ın sana nisbeti dahi, şahsın zılle nisbeti gibidir. Ve şahıs gölgesinden bilindiği gibi Hak dahi kendisinin zıllı olan âlemden ma'lûm olur. Ve zıllın harekât ve sekenâtı, zî-zıllın harekât ve sekenâtına tâbi' olup, gölgenin başlıbaşına vücûd-ı müstakilli yoktur; ve şahs-ı kāim olmayınca gölgenin dahi vücûdu olmaz. Ve kezâ sen bilirsin ki, [9/63] mâsivâ-yı Hak dediğimiz bu kesîf sûretler, ne mertebeden ve hangi hakîkat-i ilâhiyyeden Hakk'ın vücûduna ihtiyâc-ı küllî ile ve onların birbirine ihtiyâcı sebebiyle, vücûd-ı Hakk'a ihtiyâc-ı nisbî ile muttasıf oldu.

Ma'lûm olsun ki, iftikār ve ihtiyâc iki sûretle olur: Birisi budur ki, mâsivâ-yı Hak dediğimiz vücûdât-ı müteayyine, Hakk'ın zıllıdır. Binâenaleyh bunlar vücûdda Mûcid, Mukavvim, Rab ve Nûr olan ve Allah ismiyle müsemmâ olan zâta muhtaçtırlar. Nitekim şahsın gölgesi dahi vücûd bulabilmek için mutlakā o şahsa muhtaçtır. Ve bizim vücûd-ı zıllîmiz, İlâh'ın me'lûhu olup kendi nefsinde müstakil değildir. İşte bizim vücûdumuzun Hakk'a bu sûretle ihtiyâcı, iftikār-ı küllîdir.

İkincisi, fakîrin zengine ve çocuğun vâlidesine ve zaîfin kavîye olan ihtiyâcı gibi yekdîğerimize olan ihtiyâcımızdır. Bu ihtiyâc, zıllıyetten dolayı vâki' olan ihtiyâc nev'inden değildir. Belki mezâhirde Hakk'ın rubûbiyetle zuhûrundan nâşîdir. İşte buna da, iftikār-ı nisbî derler. Maahâzâ âlem, rubûbiyet cihetinden zıll değildir, Hakk'ın "ayn"ıdır. Binâenaleyh iftikār, hakîkatte Allah'dan gayrı hiçbir kimseye değildir.

وحَتَّى تَعْلَمَ مِن أيْنَ أو مِن أيِّ حقيقةٍ اتَّصَفَ الحقُّ بالغِنَى عن النَّاسِ والغِنَى عن العالَمِين، واتَّصَفَ العالَمُ بالغِنَى أيْ يُغْنِي عن النَّاسِ بعضِه عن بعضٍ من وجهٍ ما هو عَينُ ما افْتَقَرَ إلى بعضِه به، فإنَّ العالَمَ مُفْتَقِرٌ إلى الأسْبَابِ بِلا شَكٍّ افْتِقَارًا ذَاتِيًّا، وأعظَمُ الأسبابِ له سَبَبِيَّةُ الحقِّ، ولا سَبَبِيَّةَ لِلْحَقِّ يَفتَقِرُ العالَمُ إليها سِوَى الأسماءِ الإلٰهِيَّةِ، والأسماءُ الإلٰهِيَّةُ [9/64] كلُّ اسمٍ يَفْتَقِرُ العالَمُ إليه من العالَمِ مِثلِه أو عينِ الحقِّ، فهو اللّٰهُ لا غيرُه، ولذلك قال اللّٰهُ

تعالى: ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللّٰهِ وَاللّٰهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ﴾.

> Ve tâ ki bilesin ki, nereden ve hangi hakîkat-i ilâhiyyeden, Hak nâstan gınâ ile ve âlemlerden gınâ ile muttasıf oldu. Ve âlem dahi gınâ ile muttasıf oldu, ya'ni nâstan ba'zısı ba'zısından şu vech ile gınâ ile muttasıf oldu ki, o vech onunla bâ'zısının âhara müftekir olduğu vechin "ayn"ıdır. [Ve âlem şübhesiz iftikār-ı zâtî ile esbâba müftekirdir; ve âlemin muhtâc olduğu en büyük sebeb dahi Hakk'ın sebebiyetidir.] Ve Hak için esmâ-i ilâhiyyeden gayrı, âlemin O'na müftekir olduğu bir sebebiyet yoktur. Ve muhtâcün-ileyh olan isim, muhtâcın misli olarak âlemden olsun veyâhud ayn-ı Hak'tan olsun, esmâ-i ilâhiyye, âlemin ona muhtâc olduğu her bir isimdir. İmdi O da Allah'dır, gayrı değildir. Bunun için Allah Teâlâ buyurdu: "Ey nâs, siz Allâh'a muhtaçsınız; ve Allah ganî ve hamîddir." (Fâtır, 35/15)

Ya'ni sen im'ân ile baktığın vakit bâlâda zikrolunan hakāyıkı bildiğin gibi, bunu dahi bilirsin ki: Hak, ne mertebeden ve hangi hakîkat-i ilâhiyye ile nâstan ve âlemlerden gınâ ile muttasıf oldu. Ve bu gınâ ile ittisâf âlemde dahi vâki' oldu, ya'ni âlemin bir cüz'ü bir husûsta diğer cüz'ünden ganî oldu; ve kezâ bir cüz' bir husûsta diğer bir cüz'e mütfekir oldu. Meselâ bir şahsın gölgesi vücûdda o şahsa muhtaçtır. Fakat yine o gölge, kendisinin sâhibi olmayan diğer bir şahıstan ganîdir. Ve kezâ su, donmak için şemse muhtaç değildir ve ondan ganîdir. Fakat erimek için güneşin harâretine muhtaçtır. Binâenaleyh su, güneşten bir vech ile ganîdir; ve bir vech ile ona [9/65] müftekirdir. Ve bu iftikār ve gınâ, birbirinin "ayn"ıdır. Çünkü mezâhirde Hakk'ın rubûbiyetle zuhûrundan nâşîdir. Ve âlem ise, rubûbiyet cihetinden Hakk'ın "ayn"ıdır. Ve âlem vücûd-ı aslîsi olmayıp ademiyet üzere bulunduğundan, şübhesiz iftikār-ı zâtî ile esbâba muhtaçtır. Sebeb olmayınca onun vücûdu olamaz. Ve âlemin muhtaç olduğu en büyük sebeb dahi, Hakk'ın sebebiyetidir. Binâenaleyh bizim vücûdumuz, iftikār-ı zâtî ile Hakk'a muhtâc olup, kendi zâtı ile kāim olan zât-ı mutlakanın tecellîsi ve esmâsıyla kāimdir.

Âlemin muhtâc olduğu Hakk'ın sebebiyeti dahi, esmâ-i ilâhiyyeden gayrı değildir. Ya'ni merbûb ve mahlûk olan âlem, Rabb'e ve Hâlık'a muhtaçtır. Maahâzâ bu iftikār rızk ve halktadır. Yoksa, zevât-ı hakāyık, zâtın

taayyünâtının sûretleridir ve Hakk'ın şuûnâtıdır. Binâenaleyh min-hays ü'z-zât iftikār yoktur. Bu iftikār ancak nisebden ibâret olan esmâ arasındadır; ve biz de işte o esmânın sûretleriyiz. Ve esmâ-i ilâhiyye, âlemin muhtâc olduğu her bir isimdir ki, kendisine muhtâc olunan isim, gerek çocuğun vücûdda babasına ihtiyâcı gibi, âlemin cüz'ünden muhtâcın kendisine benzeyen bir cüz' olsun; ve gerek çocuğun sûrette ve halkta Musavvir ve Hâlık olan Hakk'a ihtiyâcı gibi ayn-ı Hak'tan olsun. Ya'ni ism-i Zâhir'in taht-ı ihâtasında olan mezâhir-i kevniyye ve avâlim-i halkıyyeden her birisi iki i'tibâr ile "ism-i ilâhî"dir.

Birisi budur ki, mevcûd olan her bir şey, Hakk'ın vücûduna ve onun vahdetine delâlet ettiği için "ism-i ilâhî" olmuş olur. [9/66]

İkincisi budur ki, mevcûd olan her bir şey, esmâ-i ilâhiyyeden bir ismin mazharı ve meclâsıdır. Binâenaleyh her bir isim rubûbiyetini kendisine mahsûs olan mazharda izhâr ettiği ve zâhir ile mazhar bir görüldüğü için, her şey "ism-i ilâhî" olur. Ve ism-i Bâtın'ın taht-ı ihâtasında olan suver-i ilmiyyeye gelince onların esmâ-i ilâhiyye olduğuna şübhe yoktur.

İmdi muhtâcün-ileyh olan isim, Allah'dır; rubûbiyet cihetiyle onun gayrı değildir. Babanın çocuğun vücûduna sebeb olması husûsunda, kābiliyetten ve mazhariyetten başka bir şey yoktur. Babanın mazharında zâhir olan fiil, Hakk'ın fiilidir; ve mazharın vücûdunda zâhir olan Hakk'ın "ayn"ıdır. Bunun için Hak Teâlâ buyurdu ki "Siz Allah Teâlâ'ya muhtaçsınız" (Fâtır, 35/15). Ya'ni fakr, sizin sıfat-ı zâtiyyenizdir. Binâenaleyh hadd-i zâtında sizin gınânız olmayıp, cemî'-i umûrda fakr-ı küllî ile Hak Teâlâ'ya muhtaçsınız. "Ve Allah Teâlâ kendi zâtı ile gayrdan ganîdir; ve kendi zâtı ile yine kendi zâtını hamîddir."

ومعلومٌ أنَّ لَنَا افْتِقَارًا مِن بعضِنا لبعضِنا، فأسْمَاؤُنا أسماءُ اللّٰهِ، إذْ الافتقارُ إليه بلا شَكٍّ، وأعْيَانُنَا في نفسِ الأمرِ ظِلُّه لا غَيْرُه، فهو هُوِيَّتُنا لا هُوِيَّتُنَا، فقد مَهَّدَنَا لك السَّبِيلَ، فَانْظُرْ.

Ve ba'zımızdan ba'zımıza bizim için iftikār sâbit olduğu ma'lûmdur. Böyle olunca bizim esmâmız esmâullahdır. Zîrâ iftikār, bilâ-şek O'nadır. Ve bizim a'yânımız ise, nefs-i emrde O'nun zıllıdır, O'nun gayrı

değildir. İmdi O, bizim "hüviyet"imizdir; "hüviyet"imiz değildir. İşte biz sana tarîki temhîd ettik, nazar et! [9/67]

Ya'ni Hakk'ın bize tecellî eylediği esmâ ile ba'zımızın ba'zımıza iftikârı sâbit olur. Ve esmâ-i kevniyye, tenezzülü ve sıfât-ı kevniyye ile ittisâfı i'tibâriyle Allâh'ın isimleridir. Meselâ mertebe-i letâfette buhârın adı buhârdır. Fakat tenezzülâtı i'tibâriyle her mertebede bir isim alır. Bir mertebede adı bulut; ve bir mertebede yağmur ve su; ve bir mertebede kar; ve bir mertebede de buzdur. Bu isimlerin cümlesi buhârın isimleridir. Şu hâlde bizler ki, a'yân-ı kevniyyeyiz, bizim isimlerimiz Allâh'ın isimleridir. Ve bizler ancak esmânın sûretleriyiz. Bizim yekdîğerimize muhtâc oluşumuz dahi, Hakk'a olan ihtiyâcdır. Ve hiç şübhe yoktur ki, iftikār ancak Allah Teâlâ'yadır. Ve a'yân-ı sâbitemiz ile a'yân-ı mevcûdemiz nefsü'l-emrde Hakk'ın zıllıdır. Ve bir şeyin zıllı ise o şeyin "ayn"ıdır. İşte bu i'tibâr ile Hak bizim "hüviyet"imizdir. Ve bir şeyin zıllı o şeyden ayrı olduğundan bu i'tibâr ile dahi Hak bizim "hüviyet"imiz değildir. Meselâ buhâr, hakîkat ve vücûd i'tibâriyle buzun hüviyetidir; ve taayyün ve kayd ve izâfet i'tibâriyle buzun hüviyeti değildir.

İşte ey kāri', biz sana Hakk'a mûsil olan gāyet geniş bir yol açtık. Sen dîde-i basîret ile nazar edip cemâl-i ahadiyyeti, cemî'-i mezâhir-i âlemde ve bu sûretlerde müşâhede et! Ve âlemin suver-i kesîresi gözüne perde olmasın! Rubâî:

معشوق عیان بود کنون دانستم　　بامن بمیان بود کنون دانستم
گفتم بطلب مگر بجایی برسم　　خود تفرقه آن بود کنون دانستم

Tercüme: "Ma'şûkun ayân olduğunu şimdi bildim. Arada benim ile berâber olduğunu şimdi bildim. Taleb ve taharrî ile bir makāma vâsıl olurum demiş idim. Hâlbuki onun tefrika olduğunu şimdi bildim."[323]

4 Temmuz 1332 ve 16 Ramazan 1334
[17 Temmuz 1916], yevm-i Pazartesi saat-i ezânî 3

323 Rubâî için bk. Câmî, *Nakdu'n-Nusûs*, s. 66; Yâkub Han Kaşgarî, *Tavzîhu'l-Beyân*, s. 160. Krş. Evhadüddîn-i Kirmânî, *Rubâîler* (haz. M. Kanar), s. 347.

***

[9/68] *Mesnevî*:[324]

عالمِ وهم و خیال طمع و بیم　　هست رهرو را یکی سدّ عظیم

Tercüme: "Vehim ve hayâl ve tama' ve korku âlemi, yolcu için bir sedd-i azîmdir."

Şerh: Ya'ni tarîk-i Hakk'a sâlik olan bir kimse, eğer kendisinin ve âlemin hey'et-i mecmûasının vücûd-ı vehmîlerinden geçmez ve onların esmâ-i ilâhiyyenin zılâli olup bir hayâlden ibâret bulunduğunu bilmezse, kendi vücûd-ı mevhûmuna müterettib olacak mükâfâta tama' ve mücâzâttan dahi havf eder; ve ameli ancak mükâfâta nâil olmak ve mücâzâttan halâs olmak için îfâ eyler. Bu ise isneyniyet olup Hak yolunda sedd-i azîmdir. Zîrâ sâlikin maksûdu vahdettir. Bu keserât-ı mevhûme ve muhayyele ile vahdet bulunmaz. *Mesnevî*:

نقشهای این خیالِ نقش بند　　چون خلیل را که کُه بر شد گزند

Tercüme: "Bu nakış bağlayıcı olan hayâlin nakışları, dağ gibi olan Halîl gibi bir zâta zarar oldu."

Şerh: "Hayâl-i nakş-bend"den murâd ilm-i ilâhîde olan eşyânın sûretleridir. Bu hayâlin nakışları ise hazret-i şehâdette zâhir olan sûretlerdir ki, a'yân-ı sâbitenin zılâlidir. Binâenaleyh bu âlem, hayâlin hayâli olmuş olur. Bunun tafsîli **Fass-ı Yûsufî**'de mürûr etmiştir. İşte bu nukūş-i muhayyele dağ gibi râsih olan, İbrâhîm Halîlullah gibi bir zâta zarar îrâs etti. [9/69]

گفت هَذَا رَبِّي ابراهیم راد　　چونکه اندر عالمِ وهم اوفتاد

ذکرِ کوکب را چنان تأویل گفت　　آنکسی که گوهرِ تأویل سفت

Tercüme: "Cevâd olan Cenâb-ı İbrâhîm, işte Rabbim budur, dedi. Çünkü âlem-i vehme düştü. Yıldızın zikrine böyle te'vîl söyledi. Onun gibi bir kimse te'vîl gevherini deldi."

Şerh: Ya'ni cömert olan Cenâb-ı İbrâhîm evvelen parlak bir yıldız gördü. İşte Rabbim budur, dedi. O yıldız gāib olunca, ben ufûl edenleri sev-

324 Bu kısımda *Mesnevî*'den iktibas edilen beyitler için bk. Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, X, s. 181-185, (beyit: 2651-2665).

mem, deyip bu tevehhümden vazgeçti. Bu vak'anın tafsîli sûre-i En'âm'da فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ رَأَى كَوْكَبًا قَالَ هَذَا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَا أُحِبُّ الْآفِلِينَ (En'âm, 6/76) [Vaktâki Hz. İbrâhîm Halîlullâh üzerine gece müstevlî oldu, bir parlak yıldız gördü. İşte bu benim Rabb'imdir dedi; vaktâki zâil oldu; ben zâil olanları sevmem, dedi.] âyet-i kerîmesinden bed' ile Kur'ân-ı Kerîm'de beyân buyurulmuştur. Ba'dehû kameri daha büyük müşâhede edip, işte Rabbim budur, dedi. Gurûb edince ondan dahi yüz çevirdi. Şemsi daha büyük ve daha münevver gördü. İşte Rabbim budur, dedi. O da gurûb edince bu vehimden dahi vazgeçip yeri göğü yaratan Sâni'-i Hakîm'e ve âlemlerin Rabb'ine müteveccih oldu. İşte Cenâb-ı İbrâhîm gibi bir zâtı, suver-i âlem te'vîl cânibine sevketti. Maahâzâ nûr-i aklı, bu sûretlerin birer hayâl-i zâil olduğuna hükmeyledi. *Mesnevî*:

عالمِ وهم و خیال چشم بند — آنچنان کُه را ز جای خویش کند
تا که هَذَا رَبِّي آمد قال او — خربط و خر را چه باشد حالِ او

Tercüme: "Göz bağlayıcı olan âlem-i vehim ve hayâl, öyle dağı yerinden kopardı. Hattâ onun kelâmı, هَذَا رَبِّي [Bu benim Rabbimdir.] geldi. Ahmakın ve eşeğin hâli ne olur?" [9/70]

Şerh: Çeşm-i basîreti, cemâl-i vahdete nazar etmekten bağlayan bu âlem-i vehm ve hayâl ve zılâl, bu nukūş-i mâsivâya kapılmamak husûsunda dağ gibi metîn olan bir nebiyy-i zîşânı yerinden kopardı. Artık, sen suver-i âlemin hakāyıkını idrâkten mahrûm olan ahmakın ve mübtelâ-yı şehvet olan eşeklerin hâlini kıyâs et! İbrâhîm (a.s.) bu hayâlât içinde Rabbisini aradı. Ve bu taharrî vücûd-ı Hak ile vücûd-ı halk arasındaki râbıtaya ve münâsebete taalluk etti. Hâlbuki ahmak ve hımâr tabîatında olan kimseler, bu suver-i hayâliyyeye, birer sûretle temettu' kasdıyla dört el ile yapışıp kalmışlar ve Rab'lerini külliyyen unutmuşlar ve hattâ ba'zıları inkâr bile etmişlerdir. *Mesnevî*:

غرق گشته عقلهای چون جبال — در بحارِ وهم و گردابِ خیال
کوهها را هست زین طوفان فضوح — کو امانی جز که در کشتئ نوح
زین خیالِ رهزنِ راهِ یقین — گشت هفتاد و دو ملت اهلِ دین
مردِ ایقان رست ازو وهم و خیال — موی ابرو را نمی‌گوید هلال

و آنکه را نورِ عمر نبود سند　　موی ابروی کجی راهش زند

Tercüme: "Dağlar gibi olan akıllar, vehim deryâlarında ve hayâl girdâbında garkolmuştur. Bu tûfanda dağlara fezâhat vardır. Nûh'un gemisinde olandan gayrı bir emân nerede? Bu yakîn yolunun rehzeni olan hayâlden, ehl-i dîn yetmiş iki millet oldu. Ehl-i yakîn, o vehim ve hayâlden kurtuldu; kaş kılına hilâl demez! O kimseye ki Hz. Ömer'in nûru sened olmaya, kaşının bir eğri kılı onun yolunu vurur."

Şerh: Ya'ni dağlar gibi râsih ve metîn olan birçok akıllar, bu suver-i âlemi müstakillü'l-vücûd zannedip vehim deryâlarında [9/71] ve hayâl girdâbında boğulmuşlardır. Zîrâ onlar hayâli hakîkat zannetmişler ve onun üzerine ibtinâ-i hüküm eylemişlerdir. Bu öyle bir tûfandır ki, dağlar gibi akıllara bu tûfandan rüsvâylık vardır. Bundan kurtuluş, ancak sefîne mesâbesinde olan sünen-i peygamberîye ve onun vârislerinin gösterecekleri tarîke mütâbaat ve sülûk ile olur. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz اَلدُّنْيَا كَحُلْمِ النَّائِمِ ya'ni "Dünyâ uyuyan kimsenin rü'yâsı mesâbesindedir" buyurmuşlardır. Rü'yâ ise hayâldir. Ve hayâl tarîk-i yakînin rehzenidir. İşte bu hayâl sebebiyle ehl-i dîn, yetmiş iki millet oldu. Zîrâ bunlardan her birisi sünnet-i Resûlullâh'a değil, akıllarına istinâd ve i'timâd ettiler; ve cennet-i kurbdan nâr-ı bu'da düştüler. Evhâm ve hayâlât onların yollarını vurdu. Nitekim hadîs-i şerîfte buyurulur: سَتَفْتَرِقُ أُمَّتِي ثَلَاثًا وَسَبْعِينَ فِرْقَةً كُلُّهُمْ فِي النَّارِ إِلَّا وَاحِدَة ya'ni "Benim ümmetim yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır. Onların hepsi nârdadır. Birisi müstesnâdır."[325] Ve müstesnâ olan fırka ise sünnete ittibâ' eden tâifedir. Zîrâ bunlar akıllarını Resûlullah (s.a.v.) Efendimiz'in muvâcehesinde kurbân edip ehl-i yakînden oldular. Artık onlar kaş kılına hilâl demezler.

Bu beyân ile Cenâb-ı Ömer (r.a.) zamânında olan bir vak'aya işâret buyurulur: Birisi, hilâli görüyorum, diye huzûr-i Ömer'e gelmiş idi. Hâlbuki bu zât gāyet müsinn olup gözünün üzerine sarkmış olan kaşının kılını hilâl zannetmiş idi. Hz. Ömer farkına varıp kaşının kılını düzeltmiş ve ondan sonra yine hilâli görüp görmediğini sormuş; ve netîcede o rü'yetin hayâl ve vehimden ibâret olduğu anlaşılmış idi. İşte böyle Hz. Ömer'in nûrunu

325 İbn Mâce, "Fiten", 17; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XIX, s. 241; Taberânî, *Mu'cemu'l-Evsat*, V, s. 137.

sened ittihâz etmiş olan kimsenin yolunu kaşının bir eğri kılı vurmaz. Ehl-i âlem dahi, tıpkı hilâli görüyorum iddiâsıyla zannına tâbi' olmuş kimselere benzer. Hz. Ömer gibi olan mürşid-i kâmil huzûruna gidince onu zannından halâs edip mertebe-i yakîne îsâl eder. *Mesnevî*:

صد هزاران کشتی با هول و سهم　　تخته تخته گشته در دریای وهم
کمترین فرعون چیست و فیلسوف　　ماهِ او در برجِ وهمی در خسوف [9/72]
کس نداند روسپی زن کیست آن　　وانکه داند نیستش بر خود گمان
چون ترا وهمِ تو دارد خیره سر　　از چه گردی گردِ وهمِ آن دگر
عاجزم من از منیٔ خویشتن　　چه نشستی پر منی در پیشِ من

Tercüme: "Yüz binlerce hevl ve sehm ile mevsûf olan gemi, vehim deryâsında tahte tahte olmuştur. Onların ednâsı, çâlâk ve feylesof olan Fir'avn'dır. Onun mâhı, burc-i vehmîde husûftedir. Fâhişe kadının kim olduğunu kimse bilmez. Ancak kendince şübhesi olmayan kimse bilir. Mâdemki seni vehmin hîre-ser tutar, neden dolayı o diğer vehim etrâfında dolaşırsın. Ben, kendi benliğimden âcizim, benim önümde pür-enâniyet niçin oturdun?"

Şerh: Ya'ni birçok mahâvif ile mevsûf ve gemi gibi olan akl-ı cüz'î, evhâm ve hayâlât deryâsında parça parça olmuştur. Onların bir tânesi de, vehme tebaiyette çâlâk ve feylesof olan Fir'avn'dır. Onun mâh gibi olan nûr-i aklı vehme mensûb olan burcda husûftedir. Zîrâ o kendisini müstakillü'l-vücûd zannedip أَنَـا رَبُّكُـمُ الْأَعْلَـى (Nâziât, 79/24) [Ben sizin rabb-i a'lânızım!] dedi. Kendisinin ve mülkünün taayyünât-ı hayâliyyesini bilemedi. Bu âlemin taayyünâtı hakîkati setretmiştir. Meselâ mestûre kadınlar içinde hangisinin fâhişe olduğunu kimse bilmez. Bunların arasında bulunan fâhişe kadını ancak onunla münâsebette bulunmuş olan kimse bilir. Bu husûsta o kimse aslâ şübhe etmez.

Ey vehminin mağlûbu olmuş olan kimse, hakîkati bulacağım diye niçin kendin gibi bir vehme mağlûbun etrâfında dolaşıp durursun? Sen ne kendinin ve ne de âlemin hakîkatini anlamamış olduğun hâlde, cehilde seninle hemhâl olan feylesofların, felsefiyyât-ı vehmiyyesi etrâfında dolaşmak ne fâide verir? Meselâ ben kendi vücûdumu müstakil farzedip bu vehimden

bir türlü kurtulamıyorum; ve kendi başımın çâresini bulmaktan âcizim. Sen aynı acz ile muttasıf iken enâniyet ile dolu olarak benim önüme gelip oturduğun hâlde benden ne istifâde edersin? İki âcizin birbirine ne muâveneti olabilir? Hz. Pîr-i destgîr bu kelâmı bi't-tenezzül feylesofların makāmından söylemişlerdir. Yoksa kendilerinin kendiliği kalmamıştır. [9/73] *Mesnevî*:

بی‌من و مایی همی‌جویم بجان　　تا شوم من گوی آن خوش صولجان
هر که بی‌من شد همه منها دروست　　یارِ جمله شد چو خود را نیست دوست
آینه بی‌نقش شد یابد بها　　ز انکه شد حاکی جمله نقشها

Tercüme: "Ben canla "men" [ben] ve "mâ"[biz]sız arıyorum, tâ ki o hoş çevgânın topu olayım. Her kim "Ben"siz oldu, bütün "ben"ler ondadır. Mâdemki kendisine dost değildir, cümlenin yâri oldu. Âyîne nakışsız olunca bahâ bulur. Zîrâ bütün nakışlardan hikâye edicidir."

Şerh: Ben, cân ü gönülden, kendi varlığından ve enâniyetinden kurtulmuş bir kimse arıyorum. Çevgân, topu nasıl çeler ve onda istediği gibi tasarruf ederse, o kendisinden halâs olup مُوتُوا قَبْلَ أَنْ تَمُوتُوا [Ölmeden evvel ölünüz!] sırrına mâsadak olmuş olan mürşid-i kâmil dahi, bende öylece tasarruf etsin. Her kim benlikten halâs oldu ise bütün "ben"ler ondadır. Zîrâ "Ben" ta'bîri vücûd-ı mutlakta müteayyin bulunan vücûd-ı mukayyede âit bir lafızdır. Ve mutlaka ârız olan mukayyediyet kalkınca, o mukayyed ayn-ı mutlak olur. Binâenaleyh ne kadar mukayyedât var ise, artık o ayn-ı mutlak olan mukayyedin içindedir. Nitekim âyînenin üzerinde nakış bulunmazsa, güzel ve kıymetdâr olur. Çünkü bî-nakş olan âyîneye bütün suver-i eşyâ müntabi' olur.

İbtidâ: 13 Mayıs 1332, Recep 1334
[26 Mayıs 1916], ba'de'l-asr Cum'a saat 9

[İntihâ:] 13 Temmuz 1332 ve 25 Ramazan 1334
[26 Temmuz 1916], yevm-i Çarşamba saat 3

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

X

فَصٌّ حِكْمَةٍ أَحَدِيَّةٍ فِي كَلِمَةٍ هُودِيَّةٍ

[KELİME-İ HÛDİYYE'DE MÜNDEMİC HİKMET-İ AHADİYYE'NİN BEYÂNINDA OLAN FASTIR]

Bu Kelime-i Hûdiyye'de "hikmet-i ahadiyye" râsihtir. Vechi budur ki: Hûd (a.s.) merbûbât-ı kesîre mezâhirinde Vâhid'in rubûbiyetini müşâhede eder idi. Ya'ni her bir mahlûku terbiye eden, onun tâbi' olduğu bir ism-i hâssıdır. Esmâ-i ilâhiyye lâ-yuad ve lâ-yuhsâ olduğundan onların terbiyeleri tahtında bulunan mezâhir dahi öylece kābil-i ta'dâd değildir. Binâenaleyh her bir "isim" bir Rab'dir. Bu sûrette merbûb dahi kesîr olur. İşte Hûd (a.s.) bu merbûbâtın mezâhirinde erbâb-ı kesîreyi bertarâf edip bir rubûbiyet müşâhede etmiş idi. Nitekim Hak Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de ondan naklen buyurur: مَا مِنْ دَابَّةٍ إِلَّا هُوَ آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا إِنَّ رَبِّي عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (Hûd, 11/56) ya'ni "Hiçbir zîhayât yoktur, illâ ki Hak onun nâsiyesini âhizdir. Benim Rabb'im muhakkak sırât-ı müstakîm üzeredir."

İmdi "ahadiyet" üç mertebe üzerinedir:

Birincisi: "Ahadiyyet-i zâtiyye"dir. Bunda aslâ kesret i'tibârı yoktur. قُلْ هُوَ اللّٰهُ أَحَدٌ (İhlâs, 112/1) [De ki: O Allah Ahad'dir.] bu mertebeyi beyân eder. Ve bu ahadiyyet-i zâtiyye, mutlakıyeti hasebiyle, Vâhid için hiçbir vasfı ve na'tı kabûl etmez; belki bu ahadiyet Vâhid'in "ayn"ıdır. İşte bu tevhîde "tevhîd-i zât" derler.

İkincisi: Esmâ ve sıfâtın mertebe-i ahadiyyetidir. Ne kadar esmâ ve sıfât-ı ilâhiyye varsa, kesret-i nâmütenâhiyesi ile, zât ile birdir. Ve esmânın kesreti taakkul ve nisbet i'tibâriyle sâbittir. Yoksa zât-ı Hak ıtlâkı hasebiyle bu gibi niseb ve i'tibârât-ı akliyyeden münezzehdir. Bu i'tibâra göre Allah Vâhid'dir. Ve هُوَ اللّٰهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ (Zümer, 39/4) [O, Vâhid ve Kahhâr olan Allah'dır.] bu mertebeyi beyân eder. Zîrâ makhûr olmayınca kahhâriyet

zâhir olmaz; ve makhûrun vücûdu ise nisbî ve i'tibârîdir. Ve bu mertebede "vahdet" Vâhid'in na'tıdır, "zât"ı değildir.

Üçüncüsü: "Ahadiyyet-i ef'âl", [10/2] ahadiyyet-i te'sîrât ve müteessirâttır. Ve bu mertebede zât-ı müteâliye cemî'-i ef'âlin masdarıdır; ve münfailâtın kâffesinde müessirdir. Ve bu ahadiyet "ahadiyyet-i rubûbiyye"dir. İşte Hûd (a.s.)ın hikmeti bu "ahadiyyet-i rubûbiyye"ye müsteniddir.

Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.), bundan mukaddem olan **Fass-ı Yûsufî**'nin âhirinde "ahadiyyet-i zâtiyye" ile "ahadiyyet-i esmâiyye-i ilâhiyye"yi zikretmiş olduğundan, şimdi de "ahadiyyet-i rubûbiyyet"i mutazammın olan "Hikmet-i Hûdiyye"yi beyân buyurur:

***

Şiir:

إِنَّ لِلّٰهِ الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ ظَاهِرٌ غَيْرُ خَفِيٍّ فِي الْعُمُومِ

Allâh'a mahsûs sırât-ı müstakîm vardır ki, umûmda zâhirdir; hafî değildir.

Ya'ni Allâh'a mahsûs olan tarîk-i müstakîm, umûmen a'yân-ı kevniyyede ve esmâ-i ilâhiyyede âşikârdır; gizli bir şey değildir. Ma'lûm olsun ki, "sırât-ı müstakîm" tarîk-i vahdettir; ve Allah Teâlâ hazretleri vâhid olduğundan, bu tarîk-i vahdet, Hakk'a çıkan yolların en yakınıdır. Şöyle ki, her bir "isim" için bir "abd" vardır; ve o "isim", o abdin Rabb-i hâssıdır; ve o abd dahi, o "ism"in abdi olmakla berâber onun mazharıdır. Binâenaleyh abd zâhirdir, cisimdir; Rab ise bâtındır, rûhdur. Böyle olunca, mahlûkātın nefesleri sayısınca Hakk'a yol vardır; ve her bir mahlûk tâbi' olduğu ism-i mahsûsun muktezâsı üzerine hareket edip o ismin tarîkinde yürür. O tarîk dahi o "ism"in, o Rabb'in "sırât-ı müstakîm"idir.

Meselâ mü'min Hâdî; ve kâfir Mudill; ve zehir Dârr; ve bal Nâfi' isimlerinin mazharlarıdır. Bunların her birisi taht-ı terbiyesinde bulundukları ismin muktezâsına tâbi'dirler. Binâenaleyh cümlesi, ism-i hâslarına nisbetle sırât-ı müstakîm üstünde yürürler. Fakat bu isimlerin tarîkleri yekdîğe-

rine nisbetle sırât-ı müstakîm değildir. Meselâ Dârr isminin tarîki, Nâfi' isminin tarîkine nisbeten müstakîm olmaz; ve mü'min kâfiri, kâfir dahi mü'mini, eğri yolda görür. İmdi ne kadar esmâ-i ilâhiyye varsa, müsemmânın ahadiyeti i'tibâriyle kâffesi müsemmâ-yı Allâh'a vâsıl olur. [10/3] Bu sûrette cemî'-i esmânın yollarını câmi' olan sırât-ı müstakîm, "Allah" ismiyle müsemmâ olan zât-ı ulûhiyyete mahsustur. Ve tarîklerin kâffesini câmi' olan tarîk-i tevhîd üzere, ancak mazhar-ı ulûhiyyet olan mazhar-ı Muhammedî sülûk eder. Ve cemî'-i enbiyâ ve kümmel-i evliyâ o tarîk üzeredir. Ve sâir turuk-ı muhtelife, bu tarîkten müteferri' ve müteşa'ibdir.

فِي كَبِيرٍ وَصَغِيرٍ عَيْنُهُ وَجَهُولٍ بِأُمُورٍ وَعَلِيمِ

Büyükte ve küçükte ve umûru bilende bilmeyende Allâh'ın "ayn"ı zâhirdir.

Ya'ni bu "halk" dediğimiz eşyânın ister büyüğü olsun, ister küçüğü; ister umûra vâkıf olanı olsun, ister olmayanı; hepsinde, Allâh'ın "ayn"ı zâhir ve zâtı ve "hüviyet"i hâzırdır. Ve nefes-i Rahmânîsi ve tecellî-i ilâhîsi ile zuhûru ale's-seviyyedir; zîrâ halk-ı Rahmân'da tefâvüt yoktur; ve her bir zerre ancak onun zâtıyla mevcûddur; ve zât-ı Hak onların her birerlerinde birer isim ile mütecellîdir; ve o isimler, o mezâhirin rûhları ve müdebbirleri; ve bu mazharlar da o isimlerin sûretleridir. Binâenaleyh her bir zerre, tâbi' olduğu ismin sırât-ı müstakîmi üzerinde yürür.

وَلِهَذَا وَسِعَتْ رَحْمَتُهُ كُلَّ شَيْءٍ مِنْ حَقِيرٍ وَعَظِيمِ

Bunun için Allâh'ın rahmeti, hakîr ve azîmden her şeye vâsi' oldu.

Rahmet iki kısımdır: Birisi "rahmet-i zâtiyye", diğeri "rahmet-i sıfâtiyye"dir. Ve bunların her birisi dahi iki kısımdır: Birisi "rahmet-i âmme", diğeri "rahmet-i hâssa"dır. Şu hâlde rahmet bu dört asıl üzerine mübtenî bulunur. Burada her şeye vâsi' olduğu beyân buyurulan rahmet, rahmet-i zâtiyye-i âmmedir. Bu rahmete nâil olmak, amel ile değildir. Zîrâ bu a'yâna Hak Teâlâ hazretleri, rahmet-i rahmâniyyesi ile vücûd i'tâ buyurdu. Hâlbuki bunların bu vücûda nâil olmaları, evvelce kendilerinden sâdır olmuş bir amel-i müstahsen mukābilinde değildir. Belki alâ-tarîki'l-imtinândır.

İmdi bu a'yânın vücûdu, vücûd-ı mutlakın tenezzülâtından husûle geldiği ve vücûd-ı Hak cemî'-i eşyâya sârî olduğu için, bu rahmetten murâd dahi mebde'-i taayyünât olan vücûd-ı mutlaktır. [10/4]

﴿مَا مِنْ دَابَّةٍ إِلَّا هُوَ آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا إِنَّ رَبِّي عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ﴾

"Hiçbir zîhayât yoktur; illâ Hak onun nâsiyesini tutucudur; benim Rabb'im muhakkak sırât-ı müstakîm üzeredir." (Hûd, 11/56)

Hûd (a.s.)ın hikmeti, bu âyet-i kerîmeye mübtenîdir. Ya'ni mevcûdâttan hiçbir şey yoktur; illâ ki Allah Teâlâ, hüviyyet-i zâtiyyesi ile onun nâsiyesini âhizdir; ve esmâsı hasebiyle onda mutasarrıftır. Tahkîkan benim Rabb'im sırât-ı müstakîm üzeredir. Çünkü her bir ismin kendisine mahsûs tarîki vardır; ve bu tarîk-i mahsûs dahi onun sırât-ı müstakîmidir. Ve bu âyet-i kerîmede "dâbbe"nin, her "şey'-i mevcûd" ile tefsîri, وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ (İsrâ, 17/44) [Allâh'ı hamd ile tesbîh etmeyen hiçbir şey yoktur.] âyet-i kerîmesine müsteniddir; zîrâ tesbîh ve tahmîd, hayâta mütevakkıftır. Ve cemâdât ile nebâtât dahi kendilerine mahsûs olan bir hayât ile haydirler; şu kadar ki, insana varıncaya kadar olan merâtib-i hayât, bi-hasebi'l-kemâl, derecât üzerinedir. Binâenaleyh hayât-ı nebâtât, hayât-ı cemâdâta; ve hayât-ı hayvânât, hayât-ı nebâtâta; ve hayât-ı insân hayât-ı hayvânâta kemâlen tekaddüm ve tafazzul eder. Velhâsıl cemî'-i eşyâ, ashâb-ı zevk ve şühûd indinde zîhayâttır; ve onun rûhu Rabb-i hâssı olan ism-i ilâhîdir.

Suâl: Bu âyet-i kerîmede naklolunan Hûd (a.s.)ın kavlinde "Rabb" ancak kendi nefsine izâfe kılınmış ve her şeyin bir Rabb-i hâssı bulunduğu tasrîh edilmemiştir.

Cevâb: Kâffe-i esmâ-i ilâhiyye "Allah" ismi tahtında müctemi'dir. Binâenaleyh cemî'-i esmânın tarîkleri, "Allah" isminin sırât-ı müstakîmi tahtında vâki' olur. Ve Allah ism-i câmiinin mazharı ise, ancak insân-ı kâmildir; ve bu ism-i câmi' insân-ı kâmilin Rabb'i olup, bu zât-ı saâdet-meâb cemî'-i esmâ-i ilâhiyyenin mazharıdır. Ve Hûd (a.s.) ise vaktinin bir nebiyy-i zîşânı ve "Allah" ism-i câmiinin mazharı olan insân-ı kâmil idi. Binâenaleyh, Rabb'i kendi nefsine izâfe etmekle, kendinin mazhar olduğu ism-i câmi'

olan "Allah" isminin sırât-ı müstakîm üzere olduğunu sarâhaten; ve erbâb-ı esmâdan her bir Rabb'in kendi sırât-ı müstakîmi bulunduğunu dahi zımnen beyân buyurmuştur. [10/5]

Suâl: Mâdemki her isim kendi sırât-ı müstakîmi üzerinedir; ve o ismin taht-ı terbiyesinde bulunan kimse dahi onun sırât-ı müstakîmi üzerinde yürür; şu hâlde böyle sırât-ı müstakîm üzerinde da'vetten ne fâide hâsıl olur?

Cevâb: Da'vet ism-i Mudill'den ism-i Hâdî'ye; ve ism-i Câbir'den ism-i Adl'e; ve turuk-ı müteferrikadan اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ (Fâtiha, 1/6) [Yâ Rabbi, bizi sırât-ı müstakîme hidâyet et!] âyet-i kerîmesinde beyân buyurulan ve kâffe-i turuku câmi' bulunan sırât-ı müstakîme, ya'ni "tevhîd-i zâtî" ve mazhar-ı Muhammedî tarîkinedir. Daha açıkçası tarîk-i noksândan tarîk-i kemâle da'vet olunur.

فَكُلُّ مَاشٍ على صراطِ الرَّبِّ المُسْتَقِيمِ، فهُمْ ﴿غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ﴾ من هذا الوَجْهِ ﴿وَلَا الضَّالِّينَ﴾.

İmdi her yürüyen Rabb'in doğru yolu üzerinde yürür. Binâenaleyh bu vecihden onlar "mağzûbün-aleyhim ve dâll değildir" (Fâtihâ, 1/7).

Çünkü mutî' olsun, âsî olsun, mazharı oldukları isimler, bunları, kendilerine mahsûs olan tarîkte terbiye eder. Binâenaleyh mutî' ve âsî Rabb-i hâssları olan isimlerin muktezâsı üzere yürür. Ve hâlbuki muktezâ-yı tabîat üzere yürüyen kimseye gazab olunmak mutasavver değildir. Ya'ni tâbi', metbûun hükmü tahtında yürürse metbû' ona gazab etmez. Şu hâlde her bir isim, kendi mazharından ve onun terbiyesi tahtında olan şeyden râzıdır; ona gazab etmez. Fakat hükümde Rabb-i hâssına muhâlif olan diğer Rabb-i hâssa nazaran o mazhar, "mağzûbün-aleyhim ve dâllîn" zümresindendir.

Meselâ Hâdî isminin hükmü hidâyet; ve Mudill isminin hükmü dahi dalâlettir. Hâdî ismi kendisinin abdi olan mü'minden râzı olduğu gibi, Mudill ismi de abd-i kâfirinden râzıdır. Fakat Hâdî ismine nisbeten kâfir "mağzûbün-aleyhim ve dâll" zümresine dâhildir. Ve kezâ ism-i Mudill kendisinin sırât-ı müstakîmi hâricinde bulunan abd-i mü'mine gazab eder ve onu dalâlette görür; zîrâ bu iki isim, hükümde yekdîğerine muhâliftir.

Binâenaleyh cemî'-i mezâhir [10/6] bir vecihden "mağzûbün-aleyhim ve dâll" zümresine dâhildir; ve bir vecihden değildir.

فَكَمَا كان الضَّلَالُ عَارِضًا كذلك الغَضَبُ الإلٰهيُّ عَارِضٌ، والمَآلُ إلى الرَّحمَةِ الَّتي وَسِعَتْ كلَّ شيءٍ، وهي السَّابِقَةُ.

İmdi dalâl, nasıl ki ârız ise, gazab-ı ilâhî dahi, öylece ârızdır. Ve meâl, her şeye vâsia olan rahmetedir; o da sâbıkadır.

Ya'ni dalâl ârızî olduğundan gazab-ı ilâhî dahi ârızîdir. Ve meâl, rahmet-i zâtiyye-i âmmeyedir. Ve o rahmet dahi سَبَقَتْ رَحْمَتِي عَلَى غَضَبِي [Rahmetim gazabımı geçmiştir.] hadîs-i kudsîsi mûcibince sâbıktır; zîrâ her bir Rab kendi abdinin meşyinden râzıdır. Ve dalâl ancak Rabb-i âhara nazaran mütehakkık olur. Hâlbuki kâffe-i esmâ-i ilâhiyye, mebde'-i taayyünât olmak i'tibâriyle rahmet-i zâtiyye-i âmmeden ibâret bulunan vücûd-ı mutlakta müstağrak idiler. Vaktâki rahmet-i Rahmânî olan nefes-i Rahmânî ile tecellî-i ilâhî vâki' oldu; suver-i esmâiyye, hazret-i ilmiyyede peydâ ve yekdîğerinden mütemeyyiz oldu; ve ism-i Hâdî ism-i Mudill'den ayrıldı. İmdi bu temeyyüz ârızî olduğundan, dalâl üzerine müteretteb olan gazab dahi ârızî olur; ve rahmet gazabı sebketmiş bulunur. Zîrâ ezel-i âzâlde bu sûretle rahmet sâbık olduğu gibi, ebedde dahi sâbıktır. Çünkü ya dalâli mûcib olan perdelerin ref' ve izmihlâli veyâhud tevhîd-i zât envârının zuhûrunda, taayyünât-ı eşyânın zevâli ve tecelliyât-ı ilâhiyyenin kendi asıllarına rücûu sebebi ile meâl yine Rahmân'adır.

وكُلُّ ما سِوَى الحقِّ دَابَّةٌ، فإنَّه ذُو رُوحٍ، وما ثَمَّ مَن يَدُبُّ بنَفْسِه وإنَّما يَدُبُّ بغيرِه، فهو يَدُبُّ بِحُكْمِ التَّبَعِيَّةِ لِلَّذي هو على الصِّرَاطِ المُستَقِيم، فإنَّه لا يكونُ صِرَاطًا إلَّا بالمَشْيِ عَلَيْهِ.

Mâsivâ-yı Hakk'ın kâffesi "dâbbe"dir; zîrâ zîrûhtur. Ve kendi nefsiyle hareket eder bir şey yoktur; o ancak kendi nefsinin gayrıyla hareket eder: Binâenaleyh o şey, sırât-ı müstakîm üzerine olan şeyin hükmüne tebaiyetle hareket eyler; zîrâ sırât, ancak üzerinde yürümekle sırât olur. [10/7]

Ya'ni örf-i âmmda, Hakk'ın gayrı dediğimiz şeylerin kâffesi ister cemâd olsun, ister nebât "dâbbe"dir. Çünkü cümlesi zîrûhtur; ve onların rûhları, esmâ-i ilâhiyyeden birer isimdir; ve Hak o isimler ile onlarda zâhirdir; ve o şeylerin kıyâmı, ancak o isimlerin kayyûmiyetiyledir. Ve vücûdda kendi nefsiyle hareket eder bir şey yoktur; zîrâ kendi nefsiyle mevcûd değildir; belki kendi nefsinden gayrı bir vücûd ile hareket eder. Binâenaleyh o şey, kendisinin mazhar olduğu ve sırât-ı müstakîm üzerinde bulunduğu Rabb-i hâssı olan ismin hükmüne tebaan yürür. Ve sırât, üzerinde meşy olunmakla sırât olur. İmdi o şeyin hareketi, mâdemki tebaiyet hükmüyle vâki' olur, o hâlde onun hareketi hareket-i zaîfedir; zîrâ hareket-i ârızadır, hareket-i zâtiyye değildir. Ve bu hareket ile, o şeyin kābiliyetinde müteayyin olan Hak, ona mahsûs olan kemâlin müntehâsına çeker ve onunla berâber seyreder. Bu sûrette o şey, Hak ile Hak'ta hareket eder; ve bu hareket, Hak'la ve Hak'ta vâki' olunca, sırât ve sırât üstünde yürüyen Hak olur; ve Hakk'a tebaiyet hükmü ile olan hareket dahi, seyr billâh olur.

Şiir:

إِذَا دَانَ لَكَ الْخَلْقُ فَقَدْ دَانَ لَكَ الْحَقُّ

Halk sana münkād olduğu vakit, Hak sana münkād oldu.

Ya'ni "halk" dediğimiz sûret-i kesîf, sana inkıyâd ettiği vakit, muhakkak bil ki, onun mazharında Zâhir olan Hak sana inkıyâd etmiştir. Zîrâ mazhar Zâhir'in "ayn"ıdır. Ve suver-i mahlûkāttan her bir sûret, esmâ-i ilâhiyyeden bir ismin sûretidir; ve o isim, o sûret-i mahlûkun rûhu ve hüviyetidir. İmdi rûh o sûretin âyîne-i cisminde zâhir ve celîdir; şu hâlde sûretin inkıyâdı, o "ism"in ınkıyâdıdır; çünkü sûretin vücûdu, kendisinde zâhir olan ismin zuhûrudur. [10/8]

وَإِنْ دَانَ لَكَ الْحَقُّ فَقَدْ لَا يَتْبَعُ الْخَلْقُ

Ve eğer Hak sana itâat ederse, ba'zan halk sana itâat ve inkıyâd etmez.

Ya'ni senin mazharında Zâhir olan Hak sana münkād olduğu vakit, halâyıkın sana inkıyâdı lâzım gelmez. Zîrâ sana münkād olan Hak sende zâhir olan Rabb-i hâsstır; ve o da esmâdan bir isimdir. Ve sâir halâyıkta zâ-

hir olup, onlara münkād olan Hak ise, onların Rabb-i hâssları olan esmâdır. Binâenaleyh senin Rabb'in sana münkād olmakla sâir Rab'lerin sana inkıyâdı lâzım gelmez; ve Erbâb-ı sâire, sana münkād olmayınca, onların mezâhiri olan halâyıkın da inkıyâdı iktizâ etmez.

Meselâ senin Rabb'in ism-i Hâdî'dir; ve senin mazharında mütecellî olan Hak bu taayyün-i hâs hükmü ile sana münkād olmuştur. Ve bir diğerinin Rabb'i dahi ism-i Mudill'dir; ve onun mazharında mütecellî olan Hak dahi, o taayyün-i mahsûsun hükmü ile o kâfire münkād olmuştur. Binâenaleyh Hak böylece ikinize de münkād olmakla, sizin de birbirinize inkıyâdınız lâzım gelmez; çünkü her birinizin Rabb-i hâssı olan isim, sizi kendilerine mahsûs olan kemâle sevkeder. Hâlbuki birinin kemâli hidâyette, diğerinin dalâlettedir. Binâenaleyh sen kâfiri tarîk-i hidâyete da'vette ne kadar mübâlağa etsen sana münkād olmayıp, onun dalâlette kemâli tezâyüd eder; ve kezâ o kâfir dahi seni tarîk-i küfr ve dalâlete da'vet etse, sen de ona münkād olmayıp, hidâyette kemâlin artar. Sana münkād olan mahlûk ile Rabb-i hâsslarınız arasında münâsebet vardır.

فَحَقِّقْ قَوْلَنَا فِيهِ فَقَوْلِي كُلُّهُ حَقُّ

İmdi nefsü'l-emrde sen sözümüzü tahkîk et! Zîrâ benim sözüm haktır.

Ya'ni Hakk'ın envârı ve halkın esrârı hakkında bu söylediğimiz kelâmı, ey teşne-i hakîkat, sen tahkîk et! Ve ondan sonra nefsü'l-emre mutâbık olduğunu gör de tasdîk et! Zîrâ benim mazharımdan kāil olan Hak'tır. Veyâhud harf ve savt ve kitâb üzerindeki nukūş-ı taayyünâtına bürünüp benim kelâmım sûretinde zâhir olan Hak'tır.

فَمَا فِي الْكَوْنِ مَوْجُودٌ تَرَاهُ مَا لَهُ نُطْقُ

İmdi sen kevnde nutku olmayan bir mevcûd olmadığını görürsün.

Ya'ni sen bu âlem-i cismânîde cemâd olsun, nebât ve hayvan olsun, nutk sâhibi olmayan hiçbir [10/9] mevcûd olmadığını görürsün. Zîrâ her bir mevcûdda mütecellî olan Hak'tır. Ve o mevcûd kendisinde mütecellî olan Hak ile nutk eder; ve Hak o mazhar ile nâtıktır; ve onu intâk eder. Nitekim âyet-i kerîmede buyurulur: قَالُوا أَنْطَقَنَا اللّٰهُ الَّذِي أَنْطَقَ كُلَّ شَيْءٍ (Fus-

silet, 41/21) [Derler ki: "Her şeyi söyleten Allah bizi söyletti."] Ve Hak bir mazharda, ancak esmâsından bir ismin sûretiyle tecellî eder; ve her bir isim ise cemî'-i esmâ ile mevsûftur. Zîrâ Hakk'ın ismi kendisinin "ayn"ıdır; ve Hak ise mütecezzî değildir. Fakat mahlûkāt, i'tidâl ve tesviyede mütefâvit olduğundan, Hakk'ın cemî'-i esmâsıyla tecellîsine kendilerinin taayyünü mâni'dir. Eğer bir mazhar, insân-ı kâmilin mazharı gibi, son derece i'tidâlde olsa, Hak o mazharda kâffe-i esmâsıyla mütecellî olur. Ve eğer insân-ı nâkısın mazharı gibi bir mazharın tesviyesi i'tidâlde olmasa, ve i'tidâl-i insânî haddinden hâriç olsa, onda sıfât-ı seb'a ile berâber nutuk zâhir olursa da, sâir esmâ ile kemâlât bâtında, ya'ni kuvvede kalır, fiilen zâhir olmaz. Ve eğer bir mazharda i'tidâl ve tesviye zikrolunan mertebeden dûn bir derecede olursa, cemâdât ve nebâtâtta olduğu gibi, nutuk bâtında kalır; zîrâ nutkun zuhûruna mahallin kābiliyeti yoktur. Binâenaleyh mevcûdâtın kâffesi yâ zâhiren veyâ bâtınen nâtıktır. Nitekim âyet-i kerîmede buyurulur: وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلَكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ (İsrâ, 17/44) [Allâh'ı hamd ile tesbîh etmeyen hiçbir şey yoktur; velâkin siz onların tenzîhini ve tesbîhini tefakkuh etmezsiniz.]

İmdi nutukları bâtında kalan eşyânın Hakk'a tesbîhi, ehl-i hicâbın zannettiği gibi lisân-ı hâl ile değildir; belki lisân-ı kāl iledir. Binâenaleyh hacer ve şecerin ve cemî'-i eşyânın kelâmını, ancak mevcûdâtın bâtınlarını keşfeden kimse işitir. Ve ehl-i hicâb işitmediğinden kimisi, onların nutukları lisân-ı hâl iledir, der; ve kimisi onlarda nutuk olmasını istib'âd ile inkâr eder.

وَمَا خَلْقٌ تَرَاهُ الْعَيْـ ـنُ إِلَّا عَيْنُهُ حَقُّ

Gözün gördüğü bir mahlûk yoktur, illâ onun "ayn"ı ve "zât"ı Hak'tır.

Ya'ni gözün gördüğü her bir mahlûkun "ayn"ı ve "zât"ı Hak'tır. Zîrâ Hak, o mahlûk sûretinde zâhir olmuştur. Ancak mahcûbun vehm ü hayâli onu mahlûk tesmiye etti; ve görünen suver-i halkıyyede Hak müstetir oldu. Fakat âriflere Hak, o sûretlerde mütecellîdir; ve ârif Hakk'ı o sûretlerde [10/10] müşâhede eder. Nitekim Abdullah Balyânî (k.s.) buyurur:

تا حق به دو چشم سر نبینم هر دم　　از پای طلب می ننشینم هر دم
گویند خدا بچشم سر نتوان دید　　آن ایشانند و من چنینم هر دم

Tercüme:
Dü çeşm-i serle Hakk'ı görmedikçe
Onu bir lahza vazgeçmem talebden
Bu gözle Hak görülmez derler ammâ
Diyenler öyle olsun, böyleyim ben[326]

وَلَكِنْ مُودَعٌ فِيهِ لِهَذَا صُورُهُ حُقُّ

Velâkin mahlûkta mûda'dır; bunun için sûretler hokkalardır.

Ya'ni Hak mahlûkāt dediğimiz eşyâda mûda' ve muhtefîdir. Bunun için suver-i eşyâ, birtakım hokkalar ve zurûf mesâbesindedir.

اِعْلَمْ أنَّ العُلُومَ الإلٰهِيَّةَ الذَّوْقِيَّةَ الحاصِلَةَ لأهلِ اللّٰهِ مُخْتَلِفَةٌ بِاخْتِلَافِ القُوَى، الحاصِلَةُ هي منها مع كَوْنِها تَرْجِعُ إلى عَيْنٍ وَاحِدَةٍ.

Ma'lûm olsun ki, tahkîkan ehlullah için hâsıl olan ulûm-i ilâhiyye-i zevkiyye, kuvânın ihtilâfı sebebiyle muhteliftir. Ulûm-i ilâhiyye, ayn-ı vâhideye rücû etmekle berâber, kuvâdan hâsıl olur.

Ya'ni ehlullâhın her birisindeki ulûm-i ilâhiyye muhteliftir. Çünkü o ulûm her ne kadar ayn-ı vâhideye, ya'ni abdin hüviyetine ve abdin "hüviyet"i Hak olduğundan, Hakk'a rücû' edip bir noktada müctemi' olur ise de, kuvâ-yı muhtelifeden inbiâs eder. Binâenaleyh ihtilâf-ı kuvâya tebaan muhtelif olur.

Şöyle ki insanın rûhânî ve cismânî kuvvetleri vardır; ve bu kuvvetlerden her birisinin hükmü diğerine uymaz; ve biri vâsıtasıyla hâsıl olan ilim de diğerine muhâliftir. Meselâ, işitmekten hâsıl olan ilim, görmekten hâsıl olan ilme benzemez; ve kezâ göz ile hâsıl olan kulakla ve el ile hâsıl olan ayak ile husûle gelmez. Ve sâir kuvâ-yı hissiyye de bunlara makıystir. Ve kezâ kuvâ-yı rûhâniyye-i insâniyyeden akıl ile hâsıl olan, vehim ile hâsıl olmaz; işte hepsi bunlar gibidir. Maahâzâ her bir kuvvetten ayrı ayrı hâsıl olan ulûmun mecmûu [10/11] hakîkat-i insâniyyeye rücû' edip orada toplanır. O hakîkat ise birdir ve ilmin sâhibi olan şahsın ayn-ı sâbitesidir; ve ayn-ı sâbitede zâhir olan dahi hüviyyet-i ilâhiyyedir; veyâ hüviyyet-i mut-

326 Lâmiî Çelebi, *Terceme-i Nefehâtü'l-Üns*, 305.

lakadır. Binâenaleyh kâffe-i ulûm-i muhtelifenin mercii Hak'tır.

Ve ehlullahdan her bir ferdin vücûdunda hâsıl olan ulûm-i ilâhiyye onların kuvâlarının ihtilâfı hasebiyle muhtelif olduğu gibi, ehlullahdan her bir ferdin vücûdu dahi, şahs-ı vâhid gibi olan hakîkat-i vâhidenin kuvâsı menzilesinde bulunduğundan, onların her birisine hâsıl olan ulûm-i zevkiyye-i ilâhiyye dahi, isti'dâdât-ı husûsiyyelerine ve ayn-ı sâbitelerinin vüs'atine göre muhtelif olur. Fakat o ulûm ve ezvâk-ı muhtelife, ayn-ı vâhide olan hüviyyet-i Hakk'a ve zât-ı ilâhiyye-i ahadiyyeye râci'dir. Zîrâ kâffe-i ulûm ve ezvâk ondan münbaisdir. Ve cümlesi hüviyyet-i Hak'ta hakîkat-i vâhidedir. Velâkin mazharların ve mahallerin ihtilâfı hasebiyle muhtelif olarak zâhir olur.

İmdi bu zikrolunan iki vecihden birisinde şahsın kuvâ-yı zâhire ve bâtınesinden hâsıl olan ulûm ve ezvâkın, o şahsın ayn-ı vâhidesine rücû ettiği; ve diğerinde ise ehlullahdan her birisinin vücûdu, hakîkat-i vâhidenin kuvâsı mesâbesinde olup, her birindeki ulûm ve ezvâkın maa-ihtilâf, hüviyyet-i Hakk'a rücû' eylediği beyân ve bir vecih diğerine kıyâs olunur.

فإنَّ اللّٰهَ تعالى يَقُولُ: «كُنْتُ سَمْعَهُ الَّذِي يَسْمَعُ بِهِ وَبَصَرَهُ الَّذِي يُبْصِرُ بِهِ وَيَدَهُ الَّتِي يَبْطِشُ بِهَا وَرِجْلَهُ الَّتِي يَمْشِي بِهَا.» فَذَكَرَ أنَّ هُوِيَّتَه هي عينُ الجَوَارِحِ الَّتِي هي عينُ العَبْدِ، فالهُوِيَّةُ واحدةٌ والجوارحُ مُختَلِفةٌ، ولِكُلِّ جَارِحَةٍ عِلْمٌ من علومِ الأذْوَاقِ يَخُصُّهَا من عينٍ واحدةٍ تَخْتَلِفُ باختلافِ الجوارحِ، كَالْمَاءِ حقيقةٌ واحدةٌ يَخْتَلِفُ في الطَّعْمِ باختلافِ البِقَاعِ، فَمِنْهُ عَذْبٌ فُرَاتٌ ومِنْهُ مِلْحٌ أُجَاجٌ، وهو ماءٌ في جميعِ الأحوالِ، لا يَتَغَيَّرُ عن حقيقَتِه وإنِ اخْتَلَفَتْ طُعُومُه.

Zîrâ Allah Teâlâ der ki: "Ben abdin onunla işittiği sem'i, onunla gördüğü basarı ve onunla tuttuğu eli ve onunla yürüdüğü ayağı olurum." İmdi onun hüviyeti, abdin "ayn"ı olan cevârihin "ayn"ı olduğunu zikretti. "Hüviyet" vâhid ve cevârih muhteliftir. Ve her bir câriha için ulûm-i ezvâktan, o uzva mahsûs, ihtilâf-ı cevârih ile muhtelif olan bir "ayn"dan bir ilim vardır. Hakîkat-ı vâhide olan su gibidir ki, ihtilâf-ı bıkā' hasebiyle ta'mda muhteliftir. Ondan ba'zısı tatlı, lezîzdir ve ba'zısı acıdır. Hâlbuki o cemî'-i ahvâlde sudur. Her ne kadar lezzet muhtelif ise de, onun hakîkati lâyetagayyerdir. [10/12]

Ya'ni Hak, bir hüviyetini abdin a'zâ-yı muhtelifesinin "ayn"ı kıldı da, abdin sem'i ve basarı ve eli ayağı ve sâir kuvâ ve a'zâsı oldu; ve her bir kuvvet ve uzuvda, O'nun bir hüviyeti birer sıfatla zuhûr etti; ve bu zuhûr sebebiyle, her bir kuvvette abd için bir ilim ve bir kemâl hâsıl oldu; ve biriyle hâsıl olan ilim ve kemâl, diğeri ile hâsıl olana benzemedi. Şu hâlde bir hüviyetten fâiz olan ilim, bir hakîkatten ibârettir. Velâkin kuvâ ve cevârihin ihtilâfına binâen muhtelif sûrette zâhir ve müteayyin oldu. O hakîkat-i vâhide tıpkı suya benzer. Nitekim su, çıktığı mahallin muktezâsına göre, ba'zan tatlı ve lezzetli, ve ba'zan dahi tuzlu ve acı olur. Fakat lezzeti nasıl olursa olsun, ona yine su denir. Lezzetindeki ihtilâf, menba' ve mahallindeki ihtilâfa mebnî olup, onun hakîkat-i vâhidesini tağyîr etmez. Ancak ba'zısı nâfi' ve ba'zısı gayr-ı nâfi'dir.

İşte ilim dahi böyledir. Yenâbî'-i kuvâ ve cevârihin ihtilâfı ile muhtelif olsa bile yine ona ilim denir. Ancak ba'zısı nâfi' ve ba'zısı gayr-ı nâfi'dir. Kimi kuvâ-yı rûhâniyye-i nûrâniyyeden hâsıl olduğundan dolayı tatlı ve lezîz ve nâfi' olur. Ve kimi kuvâ-yı hissiyyenin ba'zılarından hâsıl olduğu için tuzlu ve acı ve gayr-ı nâfi'dir. Binâenaleyh muvahhid ve ârif-i billâh için keşf ile hâsıl olan ilm-i tevhîd, tatlı ve lezîz su gibidir ki, sâhibine ıztırâbdan ve telvînden sükûnet verir; ve susuzluğunu izâle eder. Zîrâ bu ilim, ilm-i ilâhîdir. Ve âriflerin bir menba'-ı latîf ve tâhir olan vücûdları onun ta'mını bozmadığı için letâfet-i asliyye ve tahâret-i fıtriyyesi üzere zâhirdir. Ve fakat mâsivâ-yı Hak ile mahcûb olan ve perde-i tabâyiin arkasında kalan cühelânın ilmi, ilm-i aklî olup, onların emlâh-ı tabîatla memzûc olan menba'-ı vücûdlarından çıktığı için tuzlu ve acı su gibi olur. Ne kendilerini ve ne de içirdikleri kimseleri kandırır; ve aslâ fikirlerine sükûnet vermez; ve şübhelerini izâle etmez. Belki bu ilmin sâhibi i'mâl-i fikr ettikçe hakāyık-ı eşyâda şübhesi ve hayreti artar. *Mesnevî*:

هر که را در دل شك و پیچانیست　　در جهان او فلسفی پنهانیست
می‌نماید اعتقاد و گاه گاه　　آن رگِ فلسف کند رویش سیاه

Tercüme: "Her kimin gönlünde şekk ve dolaşıklık varsa, o kimse cihânda gizli bir feylesoftur. Vakit vakit i'tikād gösterir; fakat felsefe damarı yüzünü karartır."[327]

327 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, II, s. 376 (beyit: 3325-3326).

Maahâzâ bunların cümlesine "ilim" ıtlâk olunur. Zîrâ hakîkat-i ilim idrâkâtın ihtilâfiyle değişmez. [10/13] Ve kâffe-i ulûmun aslı, ayn-ı vâhidedir; ve o dahi ilm-i ilâhîdir; ve hüviyyet-i Hak'tır. Rubâî-i Ömer Hayyâm (k.s.):

حق جانِ جهانست و جهان جمله بدن　　اصنافِ ملائکه حواسِّ این تن

افلاك و مواليد و عناصر همه اعضا　　توحيد همين است و ديگرها همه فن

Tercüme: "Hak cihânın cânıdır; ve cihân dahi cümle bedendir. Melâike sınıfları bu tenin havâssidir. Eflâk ve anâsır-ı basîta ve mürekkebe ve mevâlîd-i selâse, a'zâdır. İşte tevhîd budur, diğerleri hep nevi' ve kesrettir."[328]

وهـذه الحِكْمَةُ مـن علـمِ الأَرْجُـلِ، وهـو قولُـه تعالـى فـي الأَكْلِ لِمَـنْ أَقَـامَ كُتُبَـهُ: ﴿وَمِـنْ تَحْـتِ أَرْجُلِهِـمْ﴾.

Ve bu hikmet-i ahadiyye "ilm-i ercül"dendir. Ve o ilm-i ercül dahi, ekl hakkında, onun kitâblarını ikāme eden kavme, Allah Teâlâ'nın وَمِـنْ تَحْـتِ أَرْجُلِهِـمْ (Mâide, 5/66) [Ve ayaklarının altından...] kavlinden müstefâddır.

Ya'ni "ilm-i ercül", zâhirde, Hak yolunda yürümekle hâsıl olan ilimdir. Buna Türkçemizde "ayakların ilmi" demek münâsib olur. Hz. Şeyh (r.a.) bu ilm-i ercülü وَلَـوْ أَنَّهُـمْ أَقَامُـوا التَّـوْرَاةَ وَالْإِنْجِيـلَ وَمَـا أُنْـزِلَ إِلَيْهِـمْ مِـنْ رَبِّهِـمْ لَأَكَلُـوا مِـنْ فَوْقِهِـمْ وَمِـنْ تَحْـتِ أَرْجُلِهِـمْ (Mâide, 5/66) âyet-i kerîmesinden iktibâs buyurmuştur. Ma'nâ-yı münîfi: "Eğer onlar Tevrât ve İncîl'i ve Rab'lerinden onlara nâzil olan şeyi ikāme ede idiler, hem fevklerinden ve hem de ayaklarının altından eklederlerdi." Ya'ni ehl-i Tevrât ve İncîl taraf-ı rabbânîden nâzil olan ahkâmın zâhir ve bâtın ma'nâlarını lâyıkıyla teemmül edip anlamış ve onların hakāyıkına kemâliyle muttali' olup amel etmiş olsa idiler, hem âsumân-ı esmâdan rûhlarına nâzil olan ulûm-i ilâhiyye-i zevkiyyeden merzûk olup fevklerinden ekletmiş olurlar; ve hem de esfel-i sâfilîn olan âlem-i tabîatın mertebelerinde yürüyerek, sıfât-ı beşeriyyeden ve küdûrât-ı nefsâniyyeden bâtınlarını tasfiye etmek sûretiyle ayaklarının altından yemiş bulunurlar idi. [10/14]

328 Hayyâm, *Rubâîler* (haz. M. Kanar), s. 146.

فـإنَّ الطَّرِيـقَ الَّـذي هـو الصِّـرَاطُ هـو المَسْـلُوكُ عليـه والمَشْـيُ فيـه، والسَّـعْيُ لا يكـون إلا بالأَرْجُـلِ.

Zîrâ şol bir tarîk ki, o sırâttır ve üzerinde sülûk ve meşy olunur, sa'y ancak ayaklar ile olur.

Ya'ni üzerinde yürümek için vaz'olunan "köprü" dediğimiz yolda, ancak ayaklar ile yürünür. Cenâb-ı Şeyh (r.a.), sülûk-ı ma'nevîyi sülûk-i sûrîye teşbîh edip, yolda ayaklar ile yürüneceğinden nâşî tarîk-i Hak'ta hâsıl olan ilmi dahi, ercüle isnâd buyurmuştur.

فـلا يُنْتِـجُ هـذا الشُّـهُودَ فـي أخـذِ النَّوَاصِـي بِيَـدِ مَـن هـو علـى صـراطٍ مستقيمٍ إلا هـذا الفَـنُّ الخـاصُّ مـن علـومِ الأَذْوَاقِ.

Sırât-ı müstakîm üzere olan Rabb'in yediyle nevâsî ahzındaki bu şühûdu, ancak ulûm-i ezvâktan bu fenn-i hâs intâc eder.

Ya'ni sırât-ı müstakîm üzerine olan her bir Rabb'in eliyle, her bir dâbbenin nâsiyelerinin tutulması, ahadiyyet-i rubûbiyyeti mutazammındır. Ve bu ahadiyyet-i rubûbiyyete ma'rifet husûliyle onu müşâhede etmek, ancak ulûm-i zevkiyyeden olan bu fenn-i hâs ile, ya'ni ilm-i ercül ile hâsıl olur. Zîrâ bu ilm-i ercülü bilen kimse vâkıftır ki, kendisinin bu ilmi, esfel-i sâfilîn olan kevn ve tabîat yolundan gelir. Ve zevk ve şühûd ile bilir ki, tarîk-i Hak'ta sülûk ettiği vakit, kendi nefsinde, sülûk ve harekete kudret yoktur; çünkü kendisinin vücûdu, müstakil olmayıp gayrdan müfâzdır. Ve kendisinin mazhar olduğu Rabb-i hâssı, nâsiyesinden tutup, kendine mahsûs olan doğru yol üzerinde yürür; ve o da cebren ona tâbi' olup o doğru yol üzerinde gider. Ve onun sülûkten maksûdu Rabb-i a'lâdır. Ve hâlbuki kendisini sevkeden Rabb-i hâss kendinin mazhariyeti ile zâhir ve kendisinde mütecellî ve hâzırdır. Binâenaleyh kendinde zâhir olup sülûk eden Hak olduğu gibi, mesleki, sâiki ve hattâ tarîk hep Hak'tır.

Nitekim Hak Teâlâ [10/15] buyurur فَأَيْنَمَـا تُوَلُّـوا فَثَـمَّ وَجْـهُ اللَّـهِ (Bakara, 2/115) ve وَهُـوَ مَعَكُـمْ أَيْنَمَـا كُنْتُـمْ (Hadîd, 57/4) ya'ni "Nereye döner iseniz hep Allâh'ın vechidir"; "Ve nerede olursanız, Allah sizinle berâberdir." Ve kezâ Resûlullah (s.a.v.) buyurur: فَإِذَا دَفِنْتُـمْ فِي الْأَرْضِ ve لَوْ دَلَّيْتُـمْ بِحَبْـلٍ لَهَبَـطَ عَلَـى اللَّـهِ

فَهُوَ مَعَكُمْ ya'ni "Eğer ipinizi bıraksanız Allâh'ın üzerine düşer idi"; ve "Arza defnolunduğunuz vakitte de Allah sizinle berâberdir." Ve kezâ kendisinin merci' ve masîri dahi Hakk-ı mutlaktır; ve Hak'tan kaçacak bir yer arasa, bulamaz.

Binâenaleyh, ahadiyyet-i rubûbiyyeti müşâhede ve hikmet-i ahadiyyede zevk ve ma'rifet husûlü, "ilm-i ercül" ile olduğu için, Şeyh (r.a.) bu "hikmet-i ahadiyye"de ilm-i ercülü, tarîk ve sülûkü ve mevcûdâttan her bir mevcûdun nâsiyelerinden tutup çeken erbâb-ı esmânın sırât-ı müstakîm üzere olduğunu beyân buyurdu.

فَيَسُوقُ المُجْرِمِينَ، وَهُمُ الَّذين اسْتَحَقُّوا المقامَ الَّذي سَاقَهُم إليه بِرِيحِ الدَّبُورِ، الَّتي أَهْلَكَهُم عن نفوسِهِم بها، فهو يَأْخُذُ بِنَوَاصِيهِم والرِّيحُ تَسُوقُهُم، وهي عينُ الأَهْوَاءِ الَّتي كانوا عليها إلى جَهَنَّمَ، وهي البُعْدُ الَّذي كانوا يَتَوَهَّمُونَهُ.

İmdi Allah Teâlâ mücrimleri sevkeder. Ve onlar Allah Teâlâ'nın rîh-ı debûr ile sevkeylediği bir makāma müstahak olan kavimdir. Öyle rîh-i debûr ki, Hak onunla onları nüfuslarından ihlâk etti. Şu hâlde Rab, onların nâsiyelerini tutar; ve rîh-i debûr cehenneme sevkeder. Ve rîh-i debûr, onların üzerinde sâbit oldukları hevâlarının "ayn"ıdır; ve cehennem dahi onların tevehhüm eyledikleri bu'ddür.

Cenâb-ı Şeyh (r.a.) kâffe-i devâbbın nâsiyelerini, onlardan her birinin mazhar olduğu bir Rabb-i hâssı tuttuğunu ve cümlesinin sırât-ı müstakîm üzere olduğunu beyân buyurmuş ve buna delîl olarak مَا مِنْ دَابَّةٍ إِلَّا هُوَ آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا إِنَّ رَبِّي عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (Hûd, 11/56) [Hiçbir zîhayât yoktur, illâ ki Hak onun nâsiyesini âhizdir. Benim Rabb'im muhakkak sırât-ı müstakîm üzeredir.] âyet-i kerîmesini zikretmiş idi. Şimdi de o erbâbın hey'et-i mecmûası ki, rubûbiyyet-i ahadiyyedir, kâffe-i zîrûhu sırât-ı müstakîm üzere sevkettiğini beyânen وَنَسُوقُ الْمُجْرِمِينَ إِلَى جَهَنَّمَ وِرْدًا (Meryem, 19/86) [Ve mücrimleri, onlar susamış bir hâldeyken cehenneme sevkederiz.] âyet-i kerîmesinin mefhûmunu îrâd eyler.

Ma'lûmdur ki, Hûd (a.s.)ın kavmi Âd idi; Hak Teâlâ, adem-i itâatlarından dolayı, onları rîh-i debûr ile helâk etti. Ve onların adem-i itâatları hevâ-yı nefsânîlerinden idi; ve nefis ise Cenâb-ı Lâhût'tan i'râz ve idbâr

üzeredir. Binâenaleyh Hak [10/16] onları nefislerinin idbârından neş'et eden hevâ ile, ya'ni rîh-i debûr ile sevketti; ve o rîh ile nefislerinden ifnâ eyledi. Ve ehviye-i nefsâniyyeye "rîh-i debûr" denilmesi cihet-i halkıyyeden ve âlem-i zulmânîden hâsıl olmasındandır. Binâenaleyh Hak onları cehennem-i bu'da düşüren nefslerinden ifnâ ile soydu. Ve rîh-i debûr onların hevâlarının "ayn"ıdır ki, onlar o hevâlarının üzerinde sâbit-kadem olmuş idiler. Zîrâ nâsiyelerinden ahzeden Rabb-i hâsslarının iktizâsı bu idi. Onları isti'dâdları ve sa'yleri mûcibince tarîkin nihâyetine götürdü. Ve hevâlarının "ayn"ı olan rîh-i debûr dahi arkalarından cehenneme sevketti. Ve cehennem, Hakk'ın vücûdundan başka olarak tevehhüm ettikleri bir vücûddur ki, o da Hak'tan uzaklıktır.

Hz. Şeyh (r.a.)ın cehennemi "bu'd" ile tefsîrinde, umûr-i tabîiyyeye ve sıfât-ı nefsâniyyeye meşgûliyeti hasebiyle, Hak'tan baîd olan kimsenin cehennem içinde olduğuna ve hevâ-yı nefsânîsinin o kimseyi bu'da sevkettiğine işâret vardır. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكَافِرِينَ (Tevbe, 9/49; Ankebût, 29/54), ya'ni "Muhakkak cehennem el'ân kâfirleri ihâta etmiştir." Fakat nefsü'l-emrde hiç kimse Hak'tan uzak değildir. Zîrâ mevâtın ve makāmâtın kâffesi merâtib-i Hakk'ın sûretleridir. Bu'd vasfı, onların tevehhümlerinden neş'et etme bir emr-i mütevehhemdir. Onlar zannederler ki Hakk'ın vücûdundan başka vücûd vardır. Vaktâki Hak onları bu mevtına, ya'ni cehenneme sevkeder; ve ihlâk ve ifnâ ile nefislerinin elinden kurtarır; bu hâlde onlar için ayn-ı kurb hâsıl olur; ve Allah'dan uzaklığın mahzâ tevehhümden başka bir şey olmadığı münkeşif olur; ve cehennem onlar hakkında naîme münkalib bulunur. Çünkü **Fass-ı Üzeyrî**'de îzâh olunduğu vech ile, onların cehennem denilen mevtına duhûlleri hüccet-i bâliğa-i ilâhiyyenin sübûtundan sonra olacağından, bu mevtına duhûllerinin isti'dâdları iktizâsından olduğunu ve binâenaleyh Hakk'ı ve merâtib-i Hakk'ı bilirler; ve Müntakim isminin nâsiyelerinden tutup tarîk-i müstakîmin nihâyetine götürdüğünü anlarlar.

فَلَمَّا سَاقَهُم إلى ذلك المَوْطِنِ حَصَلُوا في عينِ القُربِ، فَزَالَ البُعْدُ، فَزَالَ مُسَمَّى جَهَنَّمَ في حَقِّهِم، فَفَازُوا بِنَعِيمِ القُربِ من جِهَةِ الاستِحْقَاقِ، لأَنَّهم مُجرِمُون.

Vaktâki onları bu mevtına sevketti, ayn-ı kurbda hâsıl oldular. Binâenaleyh bu'd zâil oldu; ve onların hakkında "cehennem"le müsemmâ olan zâil oldu. Şu hâlde istihkāk cihetinden naîm-i kurba fâiz oldular. Zîrâ onlar mücrimlerdir. [10/17]

Ya'ni Hak onları rîh-i debûr mazharıyla "cehennem" denilen mevtına sevketti. Onların nefisleri bu sûretle helâk ve fânî olunca, ayn-ı kurba vâsıl oldular, bu'd gitti. Binâenaleyh onların hakkında "cehennem" denilen mevtın dahi zâil oldu. Zîrâ cehennem "bu'd" idi; bu'd gidince cehennem dahi gitti. Ve bu'dun zevâli nefislerin helâk olmasındandır. Çünkü Allah'dan uzaklıkları nefislerinin tevehhümündendir. Nefis fenâ bulunca, tevehhümleri de fânî oldu. Ve bu sûrette onlar a'yân-ı sâbitelerinin istihkāk ve isti'dâdları ve sa'y ve amelleri cihetiyle, naîm-i mutlaka değil, naîm-i kurba nâil oldular. Zîrâ onlar mücrimlerdir; ve mücrimler ise ehl-i nârdır. Ve eşkıyâ cehenneme dâhil oldukları vakit, a'yân-ı sâbitelerinin iktizâ ettiği kemâle vâsıl olurlar. Bu kemâl ise Rabb'e ayn-ı kurbdur. Binâenaleyh onların hakkında cehennemin zevâli ancak bu'dun zevâlidir. Yoksa mutlakā cehennemin ve azâbın zevâli değildir.

Azâbın vücûduyla berâber naîm-i kurba vusûlün misâli: Meftûn-i cemâli olduğu bir melikenin bendesi, melikenin emriyle onun cemâlini müşâhede edemeyeceği bir mecliste hidemât-ı şâkkada istihdâm olunmakta ve "Ne olur bir lahzacık cemâlini görsem!" diyerek yanıp tutuşmakta iken, bağteten melikenin sarayına celbolunup, orada ma'şûkasının cemâlini her an müşâhede etmekle berâber, yine aynı hidemât-ı şâkkada istihdâm olunsa, o bende azâb-ı bu'ddan halâs olarak naîm-i kurba nâil olur. Fakat hidemât-ı şâkkada istihdâm olunmak azâbı bâkî olduğundan, bu hâl onun hakkında naîm-i mutlak değildir. Beyit:

عذابِ دوزخم ار با تو آن زهی نعمت　　نعیمِ جنتم ار بی تو آن زهی نقمت

Tercüme:

"Seninle nâr-ı cehennem bana ne ni'mettir
Sen olmayınca naîm-i cinân ne nıkmettir."[329] [10/18]

فما أعْطَاهُم هذا المقامَ الذَّوْقِيَّ اللَّذِيذَ من جهةِ المِنَّةِ، وإنَّما أَخَذُوه بما

329 Beyit için bk. Yâkub Han Kaşgarî, *Tavzîhu'l-Beyân*, s. 164.

اسْتَحَقَّتْهُ حَقَائِقُهم من أعمالِهم الَّتي كانوا عليها، وكانوا في السَّعْيِ في أعمالِهم على صراطِ الرَّبِّ المُسْتَقِيمِ، لأنَّ نَوَاصِيَهُم كَانَتْ بِيَدِ مَن له هذه الصِّفَةُ، فما مَشَوْا بِنُفُوسِهم وإنَّما مَشَوْا بحُكمِ الجَبرِ إلى أنْ وَصَلُوا إلى عينِ القُربِ، ﴿وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْكُمْ وَلَكِنْ لَا تُبْصِرُونَ﴾.

İmdi Hak, onlara bu makām-ı zevkî-i lezîzi, imtinân cihetiyle vermedi. Belki onlar, onu ancak üzerinde bulundukları amellerinden, hakāyıklarının müstahak olduğu şeyle aldılar. Ve a'mâllerinde sa'yetmekte Rabb'in sırât-ı müstakîmi üzerine idiler. Zîrâ nâsiyeleri onun için bu sıfat sâbit olanın yedinde idi. İmdi onlar nüfûslarıyla yürümediler. Belki ayn-ı kurba vâsıl oluncaya kadar cebr-i hükmî ile yürüdüler. وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْكُمْ وَلَكِنْ لَا تُبْصِرُونَ (Vâkıa, 56/85) ya'ni "Biz fânîye sizden daha yakınız; fakat siz görmezsiniz."

Ya'ni Hak, nüfûslarından fânî olanlara bu makām-ı zevkî-i lezîzi fazl cihetinden vermedi. Belki onların bunu bulmaları gayr-ı mec'ûl olan isti'dâdât-ı zâtiyyeleri iktizâsından idi; ve ilm-i ilâhîde onların a'yânı o a'mâl üzere sâbit olmuş idi. Binâenaleyh bu makāmı, hakāyıklarının istihkākı hasebiyle aldılar. Ve onların amelleri, nâsiyelerinden tutup çeken Rabb-i hâsslarının sırât-ı müstakîmi üzerinde yürüdükleri için sâdır olmuş idi. Yoksa onlar kendi zâtlarıyla ve nüfûslarıyla yürümediler. Ve nüfûslarından mütevellid olan vehm-i bu'd zâil ve ayn-ı kurba vâsıl oluncaya kadar, cebrin hükmü altında yürüdüler. Nitekim Hak Teâlâ sûre-i Vâkıa'da "Biz meyyite sizden daha akrebiz; velâkin siz görmezsiniz." (Vâkıa, 56/85) buyurur.

İmdi cebir, a'yâna ve isti'dâdât-ı a'yâna râci'dir. Bunun için Hz. Şeyh (r.a.) ibârede cebri, Rabb'e isnâd etmedi, belki îhâm etti. Velâkin nazar-ı evvele göre cebir, sırât-ı müstakîm üzere olan Rabb'indir; ve nazar-ı sânîye göre, Rabb-i mutlaktan Rabb-i hâssı ve hükm-i hâssı taleb eden a'yân-ı sâbitenindir.

Bu nükteye dahi dikkat lâzımdır ki, Hz. Şeyh (r.a.) bu *Fusûsu'l-Hikem*'de ba'zı âyât-ı kur'âniyyeyi قَوْلُهُ تَعَالَى [Hak Teâlâ'nın kavli] gibi bir ibâre ile ibârât-ı *Fusûs*'a rabtetmeksizin metn-i *Fusûs* tarzında îrâd buyururlar. [10/19] Bunun vechi budur ki, onlar (S.a.v.) Efendimiz hazretlerinin vâ-

ris-i ulûm ve maârifidir. اَلْعُلَمَاءُ وَرَثَةُ الْأَنْبِيَاءِ [Âlimler nebîlerin vârisleridir.] bu gibi mezâhir-i ilâhiyye hakkında şeref-vârid olmuştur. Ve onlar nefislerinden fânî ve Hak'la bâkî oldukları için, lisânları Hakk'ın lisânıdır. Binâenaleyh bu i'tibârla *Fusûs*'un kâili Hak olduğundan, Hz. Şeyh (r.a.) ba'zı ibârât-ı *Fusûs* ile âyât-ı kerîme arasında bu gibi revâbıt îrâd buyurmazlar.

وإنَّمَا هو يُبْصِرُ فإنَّه مَكْشُوفُ الغِطَاءِ، فَبَصَرُهُ حَدِيدٌ، وما خَصَّ مَيِّتًا عن مَيِّتٍ، أيْ ما خَصَّ سَعِيدًا في القُرْبِ عن شَقِيٍّ، ﴿وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ﴾، وما خَصَّ إنْسَانًا من إنسانٍ، فالقُربُ الإلٰهيُّ من العَبدِ لا خَفَاءَ به في الإخبارِ الإلٰهِيِّ، فلا قُربَ أَقْرَبُ مِن أنْ تكُونَ هُوِيَّتُه عَيْنَ أعْضَاءِ العَبْدِ وقُوَاهُ، ولَيْسَ العبدُ سِوَى هذه الأعضاءِ والقُوَى، فهو حَقٌّ مَشْهُودٌ في خَلقٍ مُتَوَهَّمٍ، فالخَلْقُ مَعْقُولٌ والحَقُّ مَحْسُوسٌ مَشْهُودٌ عند المُؤمِنِينَ وأهلِ الكَشفِ والوُجُودِ، ومَا عَدَا هَذَيْنِ الصِّنْفَيْنِ فالحَقُّ عندهم مَعقُولٌ والخَلقُ مَشهُودٌ، فَهُمْ بِمَنْزِلَةِ الماءِ المِلحِ الأُجَاجِ، والطَّائِفَةُ الأُولَى بِمَنزِلَةِ المَاءِ العَذْبِ الفُرَاتِ السَّائِغِ لِشَارِبِهِ.

Ve ancak meyyit görür; zîrâ o mekşûfü'l-gıtâdır. Binâenaleyh onun basarı keskindir. Ve Hak Teâlâ bir meyyiti bir meyyitten tahsîs etmedi, ya'ni kurbda saîdi şakîden tahsîs etmedi. وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ (Kāf, 50/16) ya'ni "Biz insana şah damarından daha yakınız" dedi; ve bir insanı bir insandan tahsîs etmedi. İmdi abde kurb-i ilâhî vardır, ve ihbâr-ı ilâhîde onda hafâ yoktur. İmdi Hakk'ın "hüviyet"i" abdin a'zâ ve kuvâsının "ayn"ı olmaktan daha yakın bir yakınlık yoktur. Hâlbuki abd, bu a'zâ ve kuvânın gayrı değildir. Böyle olunca abd halk-ı mütevehhemde Hakk-ı meşhûddur. Binâenaleyh mü'minler ve "ehl-i keşf ve vücûd" indinde, halk ma'kūl ve Hak ise mahsûs ve meşhûddur. Bu iki sınıfın gayrısı indinde ise Hak ma'kūl ve halk meşhûddur. Bu sûrette onlar tuzlu su menzilesindedir. Ve tâife-i ûlâ ise içenini kandıran tatlı ve lezîz su menzilesindedir.

Ya'ni meyyitin basarından tabîatın örtüleri ve sıfât-ı beşeriyye ve nefsâniyye perdeleri kalkmış ve artık onun görüşü doğru ve keskin bulunmuş olduğundan, Rabb'inin kendisine olan kurbunu o görür. Maahâzâ (S.a.v.)

Efendimiz gibi bir Hâdî'nin Rabb-i mutlaka da'vetine icâbet etmeyen Ebû Cehil gibi kimsenin körlüğü yine bâkîdir. Zîrâ o Rabb-i mutlaktan mahcûbdur. O ancak nâsiyesinden tutan Rabb-i hâssının kurbunu müşâhede eder. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: وَمَنْ كَانَ فِي هَـٰذِهِ أَعْمَىٰ فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَىٰ وَأَضَلُّ سَبِيلًا (İsrâ, 17/72) [10/20] [Burada a'mâ olan âhirette de a'mâdır ve o yol bakımından daha da sapıktır.] Ve bu kurbu müşâhededе saîd olsun şakî olsun hepsi müsâvîdir. Zîrâ Hak Teâlâ âyet-i kerîmede bunu ba'zı emvâta tahsîs etmedi. Belki mutlak olarak zikretti. Ve kezâ "Biz insana şah damarından daha yakınız" (Kāf, 50/16) dedi; ve bu kurbu alelıtlâk beyân buyurdu; ve insanların ba'zılarına tahsîs etmedi, mutî' olsun mücrim olsun kâffesine teşmîl eyledi. Şu hâlde abd için Hakk'ın kurbiyeti muhakkaktır. Ve bu bâbda şeref-vârid olan ihbâr-ı ilâhîde, ya'ni كُنْتُ سَمْعَهُ وَبَصَرَهُ وَيَدَهُ وَرِجْلَهُ hadîs-i kudsîsinde hafâ yoktur; belki beyyin ve vâzıhtır. Bu kurb nasıl muhakkak olmasın ki, Hak kendi "hüviyet"ini abdin kuvâ ve a'zâsının aynı kıldı. Acaba bundan daha yakın bir yakınlık olur mu? Çünkü Hak, suver-i ilmiyyesinden ibâret olan a'yân-ı sâbite-i eşyâya, kendi zât-ı latîfi, mertebe mertebe tenezzül buyurmak sûretiyle, yine kendi vücûdundan ifâza-i vücûd eyledi.

Bu sûrette "halk" dediğimiz şey vehmî ve i'tibârî bir şey oldu; ve "abd" dediğimiz şey dahi bu mevhûm olan halkta, meşhûd olan Hak oldu. Binâenaleyh bu hakîkate muttali' olan mü'minler ile ehl-i keşf, halkı taakkul edip Hakk'ı his ve müşâhede ettiler. Fakat bu iki sınıftan mâadâsı, ya'ni ehl-i hicâb olan hükemâ ve ulemâ-i ilm-i kelâm ve fukahâ ve erbâb-ı zevâhir ve avâmm-ı halk Hakk'ı taakkul edip, halkı müşâhede ettiler. Onların indinde vücûd-ı Hak başka ve vücûd-ı halk başkadır. Binâenaleyh bu tâife hicâblarının kesâfeti hasebiyle ayrı ayrı iki vücûd isbât etmiş olurlar; ve vücûd-ı Hakk'a vücûd-ı halkı teşrîk ederler.

Garîbdir ki, Hz. Şeyh (r.a.)ın سُبْحَانَ الَّذِي أَظْهَرَ الْأَشْيَاءَ وَهُوَ عَيْنُهَا [Kendisi eşyânın "ayn"ı olduğu hâlde bu eşyâyı izhâr edeni tesbîh ederim!] tesbîhine ittibâan biri çıkıp "Bu halkın vücûdu Hakk'ın "ayn"ıdır" kavliyle tevhîd-i sırftan bahsetse tekfîr ederler. İşte bu tâifenin ilmi tuzlu su gibidir. Çünkü onları dinleyen teşne-i hakāyıkı kandırmaz. Fakat evvelki tâifenin ilmi tatlı ve lezîz su gibi olduğundan içenleri kandırır ve hâhiş-gerân-ı maârifi doyurur. [10/21]

فالنَّاسُ على قِسْمَيْنِ، مِن النَّاسِ مَن يَمْشِي على طَرِيقٍ يَعرِفُها ويَعرِفُ غَايَتَها، فَهِيَ في حَقِّه صِرَاطٌ مُستَقِيمٌ، ومِن النَّاسِ مَن يَمْشِي على طريقٍ يَجْهَلُها، ولا يَعرِفُ غَايَتَها، وهي عَينُ الطَّرِيقِ الَّتي عَرَفَها الصِّنْفُ الآخَرُ.

İmdi nâs iki kısım üzerinedir: Nâstan ba'zısı üzerinde yürüdüğü tarîki ve o tarîkin nihâyetini bilen kimsedir. Binâenaleyh o tarîk onun hakkında sırât-ı müstakîmdir. Ve nâstan ba'zısı dahi üzerinde yürüdüğü yolu câhildir; ve onun nihâyetini bilmez. Hâlbuki o tarîk sınıf-ı âharın bildiği tarîktir.

Ya'ni nâstan ba'zısı ehl-i keşf olduğundan üzerinde yürüdüğü yolun ve yürüyenin ve bu yolun nihâyetinin Hak olduğunu bilir. Şiir:

لَقَدْ كُنْتُ دَهْرًا قَبْلَ أَنْ يُكْشَفَ الغِطَاء أُخَالُكَ أَنِّي ذَاكِرٌ لَكَ شَاكِرُ
فَلَمَّا أَضَاءَ اللَّيْلِ أَصْبَحْتُ شَاهِدًا بِأَنَّكَ مَذْكُورٌ وَذِكْرٌ وَذَاكِرُ

Tercüme:
"Perdeler kalkmadan evvel der idim
Zikredip şâkir olan ancak ben!..
Gece gitti, sabah oldu gördüm
Zikr ü mezkûr ile zâkir hep Sen"

İşte bu kimseler hakkında bu yol doğru yoldur. Ve bunlar zümre-i ârifîn ve muvahhidîndir. Fakat nâsın ba'zıları ehl-i hicâb olduğundan üzerinde yürüdükleri yolu ve hakîkatini ve onun Hakk'a müntehî olduğunu bilmezler. Ârifler onların üstünde yürüdükleri bu yolun sırât-ı müstakîm olduğunu bilseler bile, o yol bu kimseler hakkında doğru yol değildir. Belki onların saâdetine nisbeten eğri bir yoldur.

فالعارفُ يَدعُو إلى اللّٰهِ على بَصِيرَةٍ، وغيرُ العارفِ يَدعُو إلى اللّٰهِ على التَّقلِيدِ والجَهَالَةِ.

İmdi ârif basîret üzere, Allâh'a da'vet eder; ve ârifin gayrı ise taklîd ve cehâlet üzere Allâh'a da'vet eyler.

Zîrâ ârif halkı neye da'vet ettiğini ve da'vet ettiği halkın ne olduğunu ve da'vet edenin [10/22] kim ve nihâyetinin neden ibâret bulunduğunu ve

da'vet ettiği kimseyi, esmâ-i ilâhiyyeden hangi ismin hükmü altında iken tutup kurtardığını ve hangi ismin hükmü altına sokup onu is'âd eylediğini bilir. *Mesnevî*:

ز آن بیاورد اولیا را بر زمین　　تا کندشان رَحْمَةً لِلْعَالَمِین
گر تو سنگِ صخره و مرمر شوی　　چون بصاحب دل رسی گوهر شوی
یک دمی صحبت با مردان خدا　　بهتر از صد سال بودن در تقی

Tercüme:
"Getirdi evliyâyı Hak zemîne
Ki rahmet olsun onlar âlemîne[330]
Eğer kasvetle kalbin olsa mermer
Olursun sohbet-i ârifle gevher
Lahzacık ârif-i Hak'la sohbet
İyidir yüz senelik takvâdan"[331]

Fakat ism-i Mudill'in tarîki üzerinde yürüyen gayr-ı ârif, Hakk'ı müşâhede edemediğinden âriflere taklîden halkı da'vete teşebbüs etse, kemâl-i cehlinden halk-ı mütevehheme, ya'ni mevhûmü'l-vücûd olan mâsivâ-yı Hakk'a da'vet etmiş olur. Ya'ni mâsivâdan yine mâsivâya da'vet eder.

فَهَـذَا عِلْـمٌ خَـاصٌّ يَأْتِـي مـن أسْـفَلِ سَـافِلِينَ، لأنَّ الأَرْجُـلَ هـي السِّـفْلُ مـن الشَّـخصِ، وأسْـفَلُ مِنهـا مـا تَحتَهـا ولَيـسَ إلا الطَّرِيـقَ، فمَـنْ عَـرَفَ الحـقَّ عيـنَ الطريقِ عَرَفَ الأمْرَ على مـا هـي عليـه، فإنَّ فيـه جَـلَّ وعَـلَا يَسْـلُك ويُسَـافِرُ، إذْ لا مَعلُومَ إلا هـو، وهـو عيـنُ السَّـالِكِ والمُسَـافِرِ، فـلا عَالِـمَ إلا هـو، فمَـنْ أنـتَ؟ فَاعْـرِفْ حَقِيقَتَـك وطَرِيقَتَـك، فَقَـدْ بَـانَ لـك الأمـرُ علـى لِسَـانِ التَّرْجُمَـانِ، إنْ فَهِمْـتَ وهـو لِسَـانُ حـقٍّ، فـلا يَفهَمُـه إلا مَـن فَهْمُـه حـقٌّ.

İmdi bu ilm-i hâss, esfel-i sâfilînden hâsıl olur. Zîrâ ayaklar şahıstan aşağıdır. Ve ayaklardan aşağı, onların mâtahtıdır; ve onların mâtahtı tarîkin gayrı değildir. Binâenaleyh Hakk'ı tarîkin "ayn"ı ile bilen kimse, emri hakîkatta bulunduğu şey üzere ârif olur. Zîrâ muhakkak tarîkte,

330 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, V, s. 477 (beyit: 1798). Tercüme için ayrıca bk. *Sipehsâlâr Tercümesi* (trc. A. Avni Konuk), s. 91.
331 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, I, s. 256-257 (beyit: 730-731).

Hak (celle ve alâ) sülûk eder ve sefer eyler. Zîrâ ma'lûm ancak O'dur. Hâlbuki O, sâlikin ve müsâfirin "ayn"ıdır. Böyle olunca âlim ancak O'dur. İmdi sen kimsin? Sen hakîkatini ve tarîkatini bil! Bu takdîrde emir, lisân-ı tercümân üzere sana [10/23] zâhir oldu. Eğer anladın ise, o lisân-ı Hak'tır; ve onu, fehmi Hak olan bir kimse anladı.

Ya'ni bu ashâb-ı keşfin ilmi bir ilm-i husûsîdir ki, esfel-i sâfilînden hâsıl olur. Çünkü ayaklar bir şahsın a'zâ-yı süfliyyesindendir; ve ayaklardan daha aşağı onların altındaki şeydir; ve onların altındaki şey yoldan gayrı bir şey değildir; ve esfel-i sâfilîn olan tarîk, Hak'tan hâlî değildir. Nitekim hadîs-i şerîfte لَوْ دَلَّيْتُمْ بِحَبْلٍ لَهَبَطَ عَلَى اللّٰهِ ya'ni "Eğer ipinizi bıraksanız Allâh'ın üzerine düşerdi" buyurulmuştur. Binâenaleyh Hak tarîkin "ayn"ıdır. Ve bunun böyle olduğunu bilen kimse, işi hakîkati üzere bilmiş olur. Ve ortada Hakk'ın vücûdundan başka bir vücûd olmadığından, tarîkte sülûk eden ve sefer eyleyen dahi Hak'tır. Ve bu hakîkati bilen de Hak'tır; ve bilinen dahi Hak'tır; ve yolun nihâyeti de Hak'tır. Sende bu ilim hâsıl olunca, şimdi sen kimsin bil bakalım? Sen hakîkatini ve tarîkini ârif ol ki, Hak'tır. Zîrâ sen Hakk'ın "ayn"ısın; ve Hak da senin "ayn"ındır.[332] İşte işin hakîkati sana, tercümânın lisânıyla zâhir ve vâzıh oldu. "Tercüman"dan murâd Resûlullah (s.a.v.)dir; ve lisân-ı şerîfinden bu *Fusûs* cârî olan vâris-i ulûm-i nebevî Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) efendimizdir. Eğer sen lisân-ı risâlet-penâhî üzere cânib-i Hak'tan şeref-sudûr eden كُنْتُ سَمْعَهُ وَبَصَرَهُ وَيَدَهُ وَرِجْلَهُ [Ben onun işitmesi, görmesi, eli ve ayağıyım.] hadîs-i kudsîsini ve nâib-i risâlet-penâhî olan Hz. Şeyh'in zebân-ı vâzıhü'l-beyânı üzere cârî olan bu hakāyık-ı *Fusûs*'u anladın ise, lisân-ı tercümânın lisân-ı Hak olduğunu [10/24] bildin. Fakat onu ancak fehmi Hak olan kimse anladı. Zîrâ Hak abdin kâffe-i kuvâsı olunca, onu kuvâsı cümlesinden olan fehmi dahi Hak olur.

فإنَّ لِلْحَقِّ نِسَبًا كثِيرةً ووُجُوهًا مُختَلِفَةً.

Zîrâ Hakk'ın niseb-i kesîresi ve vücûh-ı muhtelifesi vardır.

Ya'ni Hak kâffe-i a'yân-ı mevcûdâtta, onların isti'dâdları hasebiyle mü-

332 [أَنَّكَ عَيْنُ الْحَقِّ، وَالْحَقُّ عَيْنُكَ] Cendî, *Şerhu Fusûsi'l-Hikem*, s. 448.

tecellîdir; ve her biri bir ismin hükmünü ve niseb-i ilâhiyyeyi izhâr eder; ve kezâ her birisi vücûd-ı mutlak-ı Hakk'ın tenezzülâtından hâsıl olma bir sûrettir. Binâenaleyh vücûd-ı mutlakın birer "vech"idir. Nitekim *Gülşen-i Râz* sâhibi buyurur:

اگر کافر ز بت آگاه گشتی　　کجا در دین خود گمراه گشتی

Tercüme:

"Eğer kâfir olaydı puttan âgâh
Olur muydu aceb dîninde gümrâh" [333]

Hz. Şeyh. (r.a.) ibâreyi, fehmin Hak olduğunu isbât için beyân buyurmuştur.

أَلَا تَرَى عَادًا قَومَ هُودٍ، كَيفَ ﴿قَالُوا هَـٰذَا عَارِضٌ مُمْطِرُنَا﴾، فَظَنُّوا خَيرًا باللّٰهِ، وهو عندَ ظَنِّ عَبدِه به، فأضْرَبَ لَهُمْ الحقُّ عن هذا القَولِ، فأخْبَرَهُم بما هو أَتَمُّ وأعْلَى في القُربِ، فإنَّه إذا أمْطَرَهُم فذلك حَظُّ الأرضِ وسَقْيُ الحَبَّةِ، فما يَصِلُونَ إلى نَتِيجَةِ ذلك المَطَرِ إلا عن بُعدٍ.

Sen Hûd (a.s.)ın kavmi olan Âd'ı görmez misin? Nasıl قَالُوا هَـٰذَا عَارِضٌ مُمْطِرُنَا (Ahkāf, 46/24) ya'ni "Bu gelen bulut, bize yağmur inzâl eder dediler". İmdi onlar, Allâh'a hayr zannettiler; ve hâlbuki Allah Teâlâ abdinin zannı indindedir. Binâenaleyh Hak onlara bu kavilden ıdrâb eyledi; ve onlara kurbda etemm ve a'lâ olan şeyle ihbâr etti. Zîrâ Hak Teâlâ onlara yağmur yağdırsa idi, bu, arzın hazzı ve dânenin sakyi olurdu. Şu hâlde onlar, o yağmurun netîcesine vâsıl olmazlar idi; illâ bu'ddan lâzım idi.

Ya'ni Âd kavmi yağmur taleb ettiler. Üç pâre bulut zâhir oldu. Siyah bulutu gördüklerinde: İşte bu bizim için yağmur bulutudur, dediler. Ve bu kavilleriyle Hakk'a hüsn-i zan ettiler. Ya'ni Hakk'ın [10/25] kendilerine karşı lutuf ve rahmet sûretinde tecellî edeceğini zannettiler; ve Allah Teâlâ abdinin zannı indindedir. Binâenaleyh kavm-i Âd'a kendilerinin vukūfu olmaksızın hayr isâbet etti. Fakat isâbet eden hayr, zannettikleri hayr değildi. Belki o, başka bir hayr idi. Çünkü onlar yağmura intizâr ettiler; karşıla-

333 Lâhicî, *Mefâtîhu'l-İ'câz*, s. 538 (beyit: 872).

rına ölüm çıktı. O ölüm onların hicâb olan nüfûslarını ifnâ edip hayrdan ibâret olan kurba îsâl eyledi. Ve onların bu هَـذَا عَـارِضٌ مُمْطِرُنَا sözlerine karşı Hak Teâlâ بَلْ هُوَ مَا اسْتَعْجَلْتُمْ بِهِ (Ahkāf, 46/24) [Belki o isti'câl ettiğiniz şey.] kavlini beyân eyledi. Ve isti'câl ettikleri şeyin azâb-ı elîmi mutazammın bir rüzgâr olmakla berâber, kurbda yağmurdan etemm ve a'lâ bir şey olduğunu ihbâr etti. Çünkü yağacak olan yağmur toprağın hazzıdır; ve mezrûâtı sular; ve onların istedikleri de bu idi. Velâkin onlar bu hayra geç vâsıl olacaklar idi. Zîrâ ekinlerin yağmurla sulanıp başak vermesi zamân-ı medîde muhtaçtır. Fakat bu rüzgâr onları çarçabuk hayr olan ayn-ı kurba îsâl eder.

فقال لَهُم ﴿بَلْ هُوَ مَا اسْتَعْجَلْتُمْ بِهِ رِيحٌ فِيهَا عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾، فجَعَلَ الحقُّ الرِّيحَ إشارةً إلى ما فيها من الرَّاحَةِ لهم، فإنَّ بِهَذِه الرِّيحِ أَرَاحَهُم من هذه الهَيَاكِلِ المُظْلِمَةِ والمَسَالِكِ الوَعْرَةِ والسُّدَفِ المُدْلَهِمَّةِ، وفي هذا الرِّيحِ عَذَابٌ أيْ أمرٌ يَسْتَعْذِبُونَه إذا ذَاقُوه، إلا أنَّه يُوجِعُهم لِفُرْقَةِ المَأْلُوفَاتِ.

İmdi Hak onlara بَلْ هُوَ مَا اسْتَعْجَلْتُمْ بِهِ رِيحٌ فِيهَا عَذَابٌ أَلِيمٌ (Ahkāf, 46/24) ya'ni "Belki o isti'câl ettiğiniz şey, azâb-ı elîmi mutazammın olan bir rîhdir" dedi. Binâenaleyh Hak rîhi, onda onlar için râhattan olan şeye işâret kıldı. Zîrâ bu rîh ile, Hak onlara, bu heyâkil-i muzlimeden ve mesâlik-i müşkileden ve hicâbât-ı muzlimeden râhat verdi. Ve bu rîhde azâb vardır; ya'ni onu tattıkları vakit lezzet buldukları bir emir vardır. Fakat firkat-i me'lûfâttan nâşî onları müellem kıldı.

Ya'ni Hak Teâlâ kavm-i Âd'ın hüsn-i zannlarını te'yîden onlara, belki o isti'câl ile taleb ettiğiniz şey yağmur değil, azâb-ı elîmi mutazammın olan bir rüzgârdır ki, size zannettiğiniz faydadan daha mükemmel [10/26] bir fayda ve menfaat te'mîn eder. Çünkü yağmur yağsa idi, tarlaları sulanacak ve ekinleri feyz bulacak idi; ve onlar bu hubûbatla tegaddî edip Hak'tan bu'da sebeb olan nefisleri kuvvetlenip, kat kat hicâbda kalacaklar idi. İşte onların menfaat tasavvur ettikleri bu idi. Hâlbuki hakîkatta, Hak'tan bu'd, nıkmet idi. Bu ancak ni'met-i sûrî idi. Fakat rüzgâr onların sebeb-i bu'd ve hicâb olan nefislerini ihlâk edip ortadan kaldırınca, kurb-i Hakk'a vâsıl olacaklarından bu ni'met-i hakîkî, o ni'met-i sûrîden daha müfîd olmuş olur; ve onları râhata sevkeder. Binâenaleyh Hak bu kavli ile bu rüzgâr-

da, onlar için râhat verecek bir şey olduğuna işâret buyurdu. Bu hâlin bu âlem-i cismânîde dahi nazîri çoktur.

Meselâ pek süflî ve müteaffin bir meyhânenin müdâvimlerinden olan üstü başı mülevves bir sarhoşa, elbise-i fâhire giydirip onu gâyet müzeyyen bir saraya götürseniz, o zulmânî ve müstekreh olan mahalden ve hempâlarından ayrıldığına teessüf eder; ve kalbi, me'lûfâtından iftirâkı hasebiyle mükedder olur. Fakat sizin ona bu sûretle vermiş olduğunuz râhat ve menfaat, onun evvelki hâlinde tevehhüm ettiği râhat ve menfaatten şübhesiz daha mükemmeldir. Bu lütfunuz onun hakkında hafîdir. Hâlbuki bu fiiliniz ile siz o sarhoşu ta'zîb etmiş olursunuz. Çünkü me'lûfâtından ayırdınız. Velâkin o, sarayda oturmak zevkini tattığı vakit, bu fiilde lezzet bulunan bir emir olduğunu anlar.

İşte bunun gibi, bu rîhde kavm-i Âd için azâb vardır. Ya'ni onu tattıkları vakit, lezzet buldukları bir emir vardır. Zîrâ "azâb" "uzûbet"tendir; ve "uzûbet" tatlılık ma'nâsınadır. Vâkıa rîh-i mühlik, zâhirde elem-nâk ve veca'-âverdir; ve alıştıkları âlem-i cismânîden onları ihrâc eder. Lâkin onda lutf-ı mestûr vardır. Zîrâ Hakk'ın her bir kahrı altında bir lutf-ı meknûn vardır. Akîb-i veca'da ona vâsıl oldukları vakit onu tadarlar. Nitekim hacamatçının evcâ'-ı neşterine tahammülden sonra zevk-i sıhhat hâsıl olur. [10/27]

فبَاشَرَهُم العَذابُ، فكان الأمرُ إليهم أَقْرَبَ مِمَّا تَخَيَّلُوه، فَدَمَّرَتْ ﴿كُلَّ شَيْءٍ بِأَمْرِ رَبِّهَا فَأَصْبَحُوا لَا يُرَى إِلَّا مَسَاكِنُهُمْ﴾ وهي جُثَّتُهم الَّتي عَمَّرَتْها أَرْوَاحُهم الحَقِّيَّةُ، فزَالَتْ حَقِّيَّةُ هذه النِّسبَةِ الخاصَّةِ، وبَقِيَتْ على هَيَاكِلِهم الحياةُ الخاصةُ بِهِمْ من الحقِّ الَّتي تَنطِقُ بها الجُلُودُ والأَيْدِي والأَرْجُلُ وعَذَبَاتُ الأَسْوَاطِ والأَفْخَاذُ، وقد وَرَدَ النصُّ الإلٰهيُّ بهذا كُلِّه.

İmdi azâb, onlara mübâşir oldu. Binâenaleyh emir, tahayyül ettikleri şeyden onlara akreb oldu. Rîh "Rabb'inin emriyle her bir şeyi" tedmîr eyledi. "İmdi meskenlerinden gayrı bir şey görünmediği hâlde sabahladılar." (Ahkāf, 46/25) Ve onların meskenleri, ervâh-ı hakkıyyelerinin ma'mûr eylediği cüsseleridir. Böyle olunca bu nisbet-i hâssanın hakkıyeti zâil oldu; ve heykelleri üzerinde, Hak'tan onlara mahsûs olan hayât bâkî kaldı ki, cildler ve eller ve ayaklar ve kamçı-

ların uçları ve uyluklar, o hayât ile tekellüm eder. Ve tahkîkan nass-ı ilâhî bunun cümlesiyle vârid oldu.

Ya'ni onlara azâb başladı ve onları helâk etti. Ve tahayyül ettikleri yağmurun nüzûliyle fâide-i mezrûât, müddet-i medîdeye muhtaç olduğu hâlde, o helâk onlara daha karîb menfaat husûle getirdi. Ve rüzgâr, Rabb'in emriyle onların bedenlerini ma'mûr eden ervâh-ı hakkıyyelerini izâle etti. Onların meskenleri, ki bedenleri idi, bunlarda görmek ve işitmek ve söylemek gibi kuvâ görünmez oldu. Bu hâlde sabâha dâhil oldular. Ve nisbet-i hâssanın hakkıyeti, ya'ni Hakk'ın sıfât-ı ilâhiyyesi ile olan tecellîsi onlardan kalktı; ve aslına rücû' etti; ve ancak Hak'tan onların heykellerine ve cesedlerine mahsûs olan hayât bâkî kaldı. Bu öyle bir hayâttır ki, cildler ve eller, ayaklar ve kamçıların ucu ve uyluklar bu hayât ile tekellüm eder; ve bunların cümlesi hakkında nass vârid oldu. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: وَقَالُوا لِجُلُودِهِمْ لِمَ شَهِدْتُمْ عَلَيْنَا قَالُوا أَنْطَقَنَا اللّٰهُ الَّذِي أَنْطَقَ كُلَّ شَيْءٍ (Fussilet, 41/21) [Onlar a'zâlarına niçin şehâdet ettiniz derler; onlar da her şeyi söyleten Allah Teâlâ bizi söyletti derler.] الْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلَى أَفْوَاهِهِمْ وَتُكَلِّمُنَا أَيْدِيهِمْ وَتَشْهَدُ أَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ (Yâsîn, 36/65) [O günde onların ağızlarını mühürleriz, bize kazandıkları şeyi elleri söyler ve ayakları şehâdet eder.] Ve a'zânın tekellümü hakkında emsâli âyât-ı Kur'âniyye ve ahâdîs-i şerîfe vardır. [10/28]

Ma'lûm olsun ki, rûh iki nevi'dir: Biri "cüz'î"dir ki, her zerrenin sûretinde mütecellîdir. Ve ikincisi "küllî"dir ki, onun tecellîsi zerrâtın ictimâına mevkūftur. Nitekim insanda imtizâc-ı hâstan sonra sûret-pezîr olur. Mizâc-ı hâss sûretinde mütemessil olan o rûhun merkebi mevtten sonra harâb olduğundan, o rûh alâkasını kat'eder. Artık onun zerrâtının hayât-ı cüz'iyyesi kāim kalır. Bu bahsi biraz daha îzâh edelim.

Ma'lûmdur ki, ehl-i kimyâ indinde elyevm keşfolunan anâsır-ı basîta yetmişi mütecâviz olup bunlara azot, karbon, müvellidü'l-mâ, müvellidü'l-humûza, klor, sodyum, potasyum, bakır, altın, gümüş, kalay ilh... isimleri verilmiştir. Anâsır-ı mürekkebe ba'zı ahvâl ve şerâit tahtında bunların zerrât-ı muhtelifesinin bi'l-imtizâc ictimâından hâsıl olur. İşte bu anâsır-ı basîta zerrelerinin her birisi kendilerine mahsûs olan bir hayât ile haydir. Velâkin rûhları bâtındadır. Onu ehl-i keşf olanlardan gayrısı idrâk

edemez. Vaktâki bu zerrât birtakım ahvâl ve şerâit tahtında ictimâ' edip "nebât" peydâ olur; bunda nümüvv hâssası zâhir olduğundan bu hayât-ı bâtınî, onda daha ziyâde mahsûs olur. Ve "hayvan" mertebesinde ise hem nümüvv ve hem de hareket ve sadâ zâhir olmakla, bu hayât-ı tabîiyye onda açıktan açığa müşâhede olunur. Ve bu anâsır-ı basîta zerrâtının keyfiyyet-i ictimâı, insanda, bu hayât-ı tabîiyye âsârının kemâliyle zuhûrunu îcâb ettirecek şerâit ve ahvâl dâiresinde vâki' olduğundan, mevcûdâttan hiçbirisinin cism-i müsevvâsı, cüsse-i insâna muâdil değildir. Onun cismi "rûh-ı küllî"nin tecellîsine müsâiddir. Düşünür, tekellüm eder ve kendisinden sıfât-ı sâire zâhir olur.

İmdi biri diğerinden kesîf olmak üzere zikrolunan anâsır-ı basîtanın üç mertebesi vardır ki, bu mertebelerin her birerlerine, gaz, mâyi' ve sulb tesmiye olunur. Muhakkikîn hazarâtının ıstılâhında bunlara "havâ", "su", ve "toprak" [10/29] denilip her birisi bir "unsur" ve "rükn" addedilmiştir. Her ne kadar kimyâ-yı cedîde erbâbı bunlara "unsur" demek câiz olmadığını beyân ile, i'tiraz etmiş iseler de, bu doğru değildir. Çünkü bunlar ıstılâhtır; ve ıstılâha i'tirâz câiz değildir. İşte ecsâm-ı uzviyye-i kesîfe bu üç mertebede bulunan anâsır-ı basîtanın ictimâından hâsıl olmuş; ve gıdâ şeklinde zâhir olan yine bu anâsır, bunların vücûduna dâhil olup bir ihtirâk vukūa gelmekle, bu hayât-ı tabîiyyenin dördüncü "rükn"ü olan "harâret-i garîziyye" zuhûra gelmiştir. Muhakkikîn buna "unsur-ı nârî" derler. Şu hâlde cism-i insân bu dört rüknün ictimâıyla kāim olmuş olur. İşte "Ben, ben" diye kâşânelere ve hattâ dünyâlara sığamayan ve şuna buna "Mülkümdür" iddiâsında bulunan sûret-i insân budur. Vaktâki mevt ârız olur, onda mütecellî olan "rûh-ı küllî" munkatı' olup, Hakk'ın sıfât-ı ilâhiyyesiyle olan tecellîsi zâil olur; ve bu sıfât aslına rücû' eder. Görmesi, işitmesi, söylemesi zuhûrdan butûna gider. *Mesnevî*:

خلق گوید مرد آن مسکین فلان تو بگویی زنده‌ام ای غافلان

Tercüme:
"Halk derler, ölmüş o miskin falân
Sen de dersin zindeyim ey gāfilân" [334]

Binâenaleyh kâffe-i eşyâ, hayât-ı zâhire veyâ hayât-ı bâtıne ile diridir.

334 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, XI, s. 557 (beyit: 1736).

إلَّا أنَّه تعالى وَصَفَ نفسَه بالغَيْرَةِ، ومن غيرتِه حَرَّمَ الفَوَاحِشِ، وليسَ الفُحْشُ إلا ما ظَهَرَ، وأمَّا فُحشُ ما بَطَنَ فهو لِمَنْ ظَهَرَ له.

Şu kadar var ki, Allah Teâlâ, kendi nefsini "gayret" ile vasfeyledi; ve gayretinden fevâhişi haram kıldı. Hâlbuki "fuhş", zâhir olan şeyden gayrı değildir. Velâkin bâtın olan fuhş, indinde fuhş zâhir olan vücûd içindir.

"Fuhş", lugatta "zuhûr"dan ibârettir; ve Cenâb-ı Şeyh (r.a.) ibârede "fuhş"u isti'mâl edip, "fâhiş"i murâd eyledi. Nitekim "racül-i âdil" yerine "racül-i adl" denir. Ya'ni mevcûdâttan her bir mevcûd, bir ism-i Hakk'ın sûretidir; ve o isim, o sûretin rûhudur; ve her bir sûret vücûd-ı mutlakın [10/30] tenezzülünden husûle gelmiş birer vücûddur; ve Hak cümlesinin "ayn"ıdır. Bu sûrette dahi onların cümlesi hayy ve nâtıktır; ve belki onlardaki, Hakk'ın hayâtı ve nutkudur. Binâenaleyh Hak Teâlâ hazretleri, zâhir ve bâtında, kendi vücûdundan gayrı bir vücûd olmamak için "gayret"inden, evvelen kendi nefsini eşyânın "ayn"ı kıldı; ve ba'dehû eşyânın "ayn"ı olduğu ehl-i hicâb indinde zâhir olmamak için de, nefsini "gayret" ile vasfeyledi; ve "gayret"inden fevâhişi, ya'ni kendisi eşyânın "ayn"ı olması sırrının izhârını, yine kendinin "ayn"ı olan eşyâya harâm etti. Zîrâ Hak her şeyde "Ben Hakk'ım, Ben Allâh'ım" nutkuyla nefsini izhâr etse, sırr-ı vahdet fâş olur. İşte bunun için وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلَكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ (İsrâ, 17/44) [Allâh'ı hamd ile tesbîh etmeyen hiçbir şey yoktur; velâkin siz onların tenzîhini ve tesbîhini tefakkuh etmezsiniz.] âyet-i kerîmesinde işâret buyurulduğu üzere eşyânın nutku bâtındadır. Hak ehl-i keşften gayrısına bu sırrın zuhûrunu ve izhârını harâm kıldı. Velâkin bâtın olan "fâhiş", ya'ni şer'an ve aklen setri vâcib olan şey, indinde zâhir olmuş olan kimse içindir, ya'ni Hak içindir; ve Hakk'ın izhâr ettiği ârifler içindir. Zîrâ Hakk'a ve ârîflere nisbeten bâtın, zâhirdir.

فلمَّا حَرَّمَ الفَوَاحِشَ أيْ مَنَعَ أنْ تَعْرِفَ حقيقةُ ما ذَكَرْنَاه، وهي أنَّه عينُ الأشياءِ، فسَتَرَها بالغَيرَةِ، وهو أنْتَ مِن الغيرِ، فالغيرُ يقول السَّمْعُ سَمْعُ زَيْدٍ، والعَارِفُ يقول السَّمْعُ عَينُ الحقِّ، وهكذا ما بَقِيَ من القُوَى والأعْضَاءِ.

İmdi vaktâki Hak Teâlâ fevâhişi harâm eyledi, ya'ni zikrettiğimiz şeyin hakîkatini bilmekten men'etti, o zikrettiğimiz şey dahi Hak eşyânın "ayn"ı olmasıdır; binâenaleyh Hak, o hakîkati "gayret" ile setretti. O "gayret" dahi, gayrdan sensin. İmdi gayr "Sem' Zeyd'in sem'idir" der; ve ârif "Zeyd'in sem'i, Hakk'ın "ayn"ıdır" der. Bâkî kuvâ ve a'zâ dahi böyledir.

Ya'ni bâlâda Hak sâlikin ve tarîkin "ayn"ı ve tarîkin nihâyeti olduğu zikredilmiş idi ki, bu da Hakk'ın, cemî'-i eşyânın "ayn"ı olmasını muktezîdir. Fakat Hak Teâlâ قُلْ إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّيَ الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ [10/31] (A'râf, 7/33) [Rabbim ancak fevâhişi, zâhirini de, bâtınını da harâm eyledi.] âyet-i kerîmesinde Hak, cemî'-i eşyâ kendisinin "ayn"ı olduğunun ma'rifetinden men'etti; ve kendinin hakîkat-i vâhidesini, "gayr" ismiyle tesmiye olunan taayyünât-ı muhtelife ile setretti; ve hakîkat-i ilâhiyyeyi örten "gayret" senin vücûdundur ki, "sen" ta'bîriyle kinâye olunur; ve taayyün ise, müteayyinin gayrıdır.

Meselâ "buz" sûretinde müteayyin olan buhâr-ı latîf, buzun taayyününün gayrıdır. Bilfarz muhtelif şekillerde bir yere dizilmiş olan buz kütleleri lisâna gelip yekdîğerine hitâben "ben", "sen", "biz", "siz" ve "o, onlar" deseler, birbirinin gayrı olduğunu göstermiş olurlar. Fakat cümlesinin "hüviyet"i, hakîkat-i vâhide olan buhârdan ibârettir; ve bu hüviyyet-i vâhideyi, ancak o buzların vücûdu setretmiştir.

İşte bizim vücûd-ı müteayyinemiz dahi bu misâle mutâbık olarak, hüviyyet-i vâhide olan Hakk'ı setretmiştir. Bu taayyünâtımızdaki ma'nâ-yı gayriyeti tefhîm için "sen, ben ve biz" deriz. Binâenaleyh bu "gayriyet" makāmını gören, ya'ni ârif olmayan kimseler, "Sem' Zeyd'in sem'idir" derler; ve işitme, görme, söyleme gibi evsâfın kâffesini Zeyd'e tahsîs ederler; ve işin hakîkatini bilenler ise "Zeyd'in sem'i ve basarı ve lisânı ve sâir kuvâ ve a'zâsı Hakk'ın "ayn"ıdır" derler. Çünkü onlar "gayriyet" perdesinin arkasında kalmamışlardır. Beyt-i Hâfız:

میان عاشق و معشوق هیچ فرقی نیست تو خود حجاب رهی حافظ از میان برخیز

Tercüme:

"Meyân-ı âşık u ma'şûkta yoktur aslâ fark.
Yolun hicâbı vücûdundur ortadan kaldır!"[335]

فما كلُّ أحدٍ عَرَفَ الحقَّ، فَتَفَاضَلَ النَّاسُ وتَمَيَّزَتِ المَرَاتِبُ، فَبَانَ الفاضِلُ والمَفْضُولُ.

Her bir kimse Hakk'ı ârif olmadı. Binâenaleyh nâs, mütefâzıl ve merâtib mütemeyyiz oldu. Bu sûrette fâzıl ve mefzûl zâhir oldu.

Ya'ni herkes, bâlâda beyân olunduğu vech ile Hakk'ı bilmediğinden, nâs ma'rifette mütefâzıl oldu; ve mertebeler yekdîğerinden ayrıldı; ve bu hâlin netîcesi olarak fâzıl ve mefzûl zuhûra geldi. Ya'ni nâsın kimi sûrette kaldı; ve kimisi ma'nâya daldı. Ve ma'nâya dalan kimsenin mertebesi sûrette kalan kimsenin mertebesinden efdal oldu. Hz. Hüdâyî ne güzel söylemiştir: [10/32]

Zâhirde kalan kişi, güç etme âsân işi,
Çıkar dilden teşvîşi, tevhîde gel tevhîde!

وَاعْلَمْ أنَّه لمَّا أطْلَعَنِي الحقُّ وأشْهَدَنِي أعيَانَ رُسُلِه وأنْبِيَائِه كلِّهم البَشَرِيِّينَ من آدمَ إلى مُحَمَّدٍ ﷺ في مَشهدٍ أُقِمْتُ فيه بِقُرْطُبَةَ سنةَ ستٍّ وثَمَانِينَ وخَمْسَمِائَةٍ، ما كَلَّمَنِي أحدٌ من تلك الطَّائفةِ إلا هودٌ عليه السلام.

Ma'lûm olsun ki, Hak Teâlâ, Âdem'den Muhammed (s.a.v.)e kadar, beşeriyyîn olan bütün rusül ve enbiyânın a'yânına, beni muttali' kıldı. 586 senesinde Kurtuba'da ikâmet olunduğum bir meşhedde bana gösterdi. O tâifeden Hûd (a.s.)dan gayrı bana birisi söylemedi.

Cenâb-ı Şeyh (r.a.) âlem-i misâlde ervâhını müşâhede ettiği resûller ile nebîlerin beşere mensûb olduklarını beyân edip, rusül-i melâikeyi ve beşerin gayrı olan mahlûkātın nebîlerini istisnâ eyledi. Zîrâ وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا طَائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ إِلَّا أُمَمٌ أَمْثَالُكُمْ (En'âm, 6/38) [Yeryüzünde yürüyen hiçbir zîrûh hayvân ve iki kanadıyla uçan hiçbir kuş yoktur, illâ ki sizin emsâliniz ümmetlerdir.] âyet-i kerîmesinin delâleti vech ile, mevcûdâttan her bir nev'in kendi cinsinden, Hak'la aralarında vâsıta olmak üzere, birer nebiyy-i

335 Mehmed Vehbi Konevî, *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız*, I, s. 495.

mahsûsları vardır. Ve ba'zıları da "Nezd-i ârifte her zâhir olan şeyin, kendi bâtınına nebî olduğunu" söylemişlerdir. Onun için "Eğer nübüvvete îmânın varsa, her bir hâtıra ta'zîmden gayrı sûretle mukābele etme!" diyen velî vardır.

"Kurtuba" İspanya'da kâin olan bir şehrin adıdır. İspanya târîh-i mezkûrda Araplar'ın elinde idi. Hz. Şeyh (r.a.)ın bu müşâhedesi, orada mukîm iken vukū' bulmuş ve ervâh-ı rusül ve enbiyânın ictimâ'larında içlerinde zât-ı ulyâsına hitâb buyuran ancak Hûd (a.s.) olmuştur.

فإنَّه أخْبَرَنِي بِسَبَبِ جَمعِيَّتِهم، ورَأَيتُه رَجُلًا ضَخْمًا في الرِّجَالِ حَسَنَ الصُّورَةِ لطيفَ المُحَاوَرَةِ عارفًا بالأمُورِ كاشفًا لَهَا، ودَلِيلِي على كَشفِه لها قولُه: ﴿مَا مِنْ دَابَّةٍ إِلَّا هُوَ آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا إِنَّ رَبِّي عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ﴾، وأيُّ بَشَارَةٍ لِلْخَلْقِ أعظَمُ مِن هذه.

İmdi o bana cem'iyetlerinin sebebini ihbâr etti; ve ben onu ricâl içinde, semiz bir adam, sûreti güzel, muhâveresi latîf ve umûr-i kâşifeyi ârif gördüm. Ve benim onun keşfine delîlim, Hak Teâlâ'nın وَمَا مِنْ دَابَّةٍ إِلَّا هُوَ آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا إِنَّ رَبِّي عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (Hûd, 11/56). [Hiçbir zîhayât yoktur, illâ ki Hak onun nâsiyesini âhizdir. Benim Rabb'im muhakkak sırât-ı müstakîm üzeredir.] kavlidir. Ve halk için bundan a'zam ve etemm hangi müjde vardır?

Rusül ve enbiyânın cem'iyetleri, Hz. Şeyh (r.a.) vaktinin kutbü'l-aktâbı ve hâtem-i evliyâ olması hasebiyle onu tebrîk ve tehniye içindir; ve onların içinden Hz. Hûd (a.s.)ın hitâb buyurması, mezâhir-i kesîrede rubûbiyyet-i ahadiyyeyi müşâhede husûsunda, Hz. Şeyh'in zevki onun zevkine münâsib [10/33] olmasındandır; ve Hûd (a.s.)ın cesîm bir adam olarak görünmesi müşâhededeki kemâline; ve sûretinin güzelliği ve muhâveresinin letâfeti i'tidâl-i sûrîsine ve isti'dâd-ı ma'nevîsinin kemâline işârettir. Ve Hz. Şeyh onun umûr-i kâşifeyi ârif olduğuna zikrolunan âyet-i kerîmeyi delîl olarak ikāme buyurur.

Zîrâ bâlâda mürûr eden îzâhâttan anlaşıldığı üzere, bu âyet-i kerimeden anlaşılmıştır ki, hüviyyet-i Hak ile müteayyin olan mevcûdât-ı nâmütenâhiyeden her birisini Hak, nâsiyesinden tutup, Rabb-i hâssının sırât-ı

müstakîmi üzerinde yürütür; ve her bir mevcûdun sülûkü, kendisinde müteayyin olan Hak iledir. Çünkü Evvel ve Âhir ve Zâhir ve Bâtın hep Hak'tır. Binâenaleyh Hûd (a.s.)ın müşâhedesi, zâhir olsun bâtın olsun, kâffe-i müteayyinâta şâmildir. Müteayyin olan mevcûdât-ı zâhireden hiçbirisi yoktur ki, Rabb-i hâssı onun nâsiyesinden tutup teslîk etmesin; ve hakāyık-ı bâtıneden hiçbirisi yoktur ki, kemâliyle zuhûra müteveccih olmasın. Onun için mevcûdâttan her bir zerre, insana gelmeğe hâhiş-gerdir. Zîrâ her birisinin kemâl-i zuhûru, ondadır. Bizler ise, hâlen kisve-i insâna bürünüp zâhir olduğumuz hâlde, kıymetini takdîr edemeyip, mîrasyedilerin ellerine geçerek, israf ettikleri emvâl gibi, evkāt-i azîzimizi mâlâya'niyât ile imrâr ediyoruz. اَللّٰهُمَّ ارْحَمْ لَنَا يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِين [Ey merhamet edenlerin en merhametlisi, bize merhamet et!]

İmdi, mâdemki Hûd (a.s.)ın lisânıyla, Hak bütün eşyâ hüviyetlerinin "ayn"ı olduğunu ihbâr buyurmuştur; ve cümlesinin "hüviyet"i dahi, hakîkat-i ilâhiyyeden ibârettir; binâenaleyh halk için bundan daha büyük ne müjde olur?

ثم من امْتِنَانِ اللّٰهِ علينا أنْ أوْصَلَ إلينا هذه المَقَالَةَ عنه في القرآنِ.

Ondan sonra bu makāleyi Kur'ân'da, ondan bize îsâli, Allah Teâlâ'nın bize ihsânındandır.

Ya'ni Hûd (a.s.)ın وَمَا مِنْ دَابَّةٍ إِلَّا هُوَ آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا (Hûd, 11/56) [Hiçbir zîhayât yoktur, illâ ki Hak onun nâsiyesini âhizdir.] kavlini, Kur'ân'da naklen bize beyân buyurması Hakk'ın bize olan fazl u ihsânıdır.

ثم تَمَّمَها الجامعُ لِلْكُلِّ مُحَمَّدٌ ﷺ بما أخْبَرَ به عنِ الحقِّ بأنَّه عينُ السَّمْعِ والبَصَرِ واليَدِ والرِّجْلِ واللِّسَانِ، أيْ هو عينُ الحَوَاسِّ، والقُوَى الرُّوحَانِيَّةُ أقربُ من الحواسِّ، فاكْتَفَى بالأبْعَدِ المَحْدُودِ عن الأقربِ المَجهُولِ الحَّدِ.

Ba'dehû câmi'-i küll olan Muhammed (s.a.v.), Hak'tan haber verdiği şeyle onu tetmîm eyledi ki, tahkîkan Hak, sem'in ve basarın ve elin ve ayağın ve lisânın "ayn"ıdır, ya'ni o havâssin "ayn"ıdır. Hâlbuki kuvâ-yı rûhâniyye, havâsten daha yakındır. Böyle olunca mechûlü'l-hadd olan akrebden, eb'ad-i mahdûd ile iktifâ etti. [10/34]

Ya'ni (S.a.v.) Efendimiz'in Hak'tan ihbâr buyurduğu hadîs-i kudsîde, Hak kuvâ-yı hissiyyenin "ayn"ı olduğu beyân olunmuştur; ve kuvâ-yı rûhâniyye Hakk'ın "ayn"ı olduğu zikrolunmamıştır. Hâlbuki kuvâ-yı rûhâniyye, Hakk'a, kuvâ-yı hissiyyeden daha yakındır. Zîrâ onun nûriyeti ve tenezzühü ve mâddeden tecerrüdü vardır; ve âlem-i emrden olduğu cihetle haddi mechûldür; ya'ni halk onun haddini bilmez. Hâlbuki cisim mahdûddur; ona şu kadar arşın diye ta'yîn ve tahdîd etmek mümkindir; ve rûhdan eb'addir. Çünkü havâss ve kuvâ-yı cismâniyye, cisimlerin mikdârına göredir; ve onların hudûduyla mahdûddur. Nitekim cismi mükemmel olan kimsenin kuvâsı da mükemmeldir; iyi görür, iyi işitir, iyi söyler ve iyi tutar. Zayıf ve marîz olanların havâss-i cismâniyyeleri de noksan olur. Ve kezâ tutmak, elin hudûdu kadar olur. Binâenaleyh Resûl (s.a.v.), Hakk'a daha yakın ve haddi mechûl olan kuvâ-yı rûhâniyyeyi zikretmeyip, Hak'tan eb'ad ve mahdûd olan havâss-i cismâniyyenin, Hakk'ın "ayn"ı olduğunu beyânla iktifâ buyurdu. Eb'ad Hakk'ın "ayn"ı olunca, şübhesiz ondan akreb olan dahi Hakk'ın "ayn"ı olur.

فتَرْجَمَ الحقُّ لَنا عن نبيِّه هُودٍ مَقَالَتَه لِقَومِه بُشْرَى لنا، وتَرْجَمَ رسولُ اللّٰهِ ﷺ عنِ اللّٰهِ مَقَالَتَهُ بُشْرَى، فكَمُلَ العِلمُ في صُدُورِ الَّذين أُوتُوا العِلمَ، ﴿وَمَا يَجْحَدُ بِآيَاتِنَا إِلَّا الْكَافِرُونَ﴾ فإنَّهم يَسْتَرُونَها وإنْ عَرَفُوها حَسَدًا مِنهُم ونَفَاسَةً وظُلْمًا.

İmdi Hak bize, nebîsi Hûd (a.s.)dan onun kavmine olan makālesini, müjde için, tercüme etti; ve Resûlullah (s.a.v.) onun makālesini bize müjde için Allah'dan tercüme etti. İmdi ilim, ilim verilenlerin sudûrunda kâmil oldu. "Ve bizim âyâtımızı kâfirlerin gayrısı inkâr etmez." (Ankebût, 29/47) Zîrâ onlar, onu bilseler dahi, nefislerinde olan hased ve nefâset ve zulümden dolayı, onu setrederler.

Ya'ni Hak ve Resûl'ü tarafından vâki' olan beşâretler üzerine, Hak Teâlâ eşyânın "ayn"ı ve kuvânın hüviyeti olduğu, evvelce kendilerine keşif ve tecellî tarîkiyle bildirilmiş olan kimselerin ilmi, artık ilm-i kâmil oldu. Bu ma'rifetin, ma'rifet-i hakîkiyye olduğuna şübhe kalmadı. Ve âfâk ve enfüste yayılıp zâhir olmuş olan âyâtımızı ve alâmetlerimizi, suver-i taayyünât ile

örtenlerden gayrısı inkâr etmez. O kâfirler, ya'ni Hakk'ın "vech"ini örtenler, Hak, hudûd ile mahdûd olan [10/35] eşyânın "ayn"ı olunca, mahdûd olur, zannederler. Hâlbuki nâmütenâhî olan Hak, zâtı ile kâffe-i eşyâyı muhîttir; ve tecelliyât-ı zâtiyye ve sıfâtiyyesi ile hepsinde zâhir olur. Onlar bu ma'rifete vâkıf olsalar bile, nefislerindeki hased ve nefâset ve zulüm cihetinden onu setrederler. "Nefâset", "buhl" ma'nâsınadır; ve "nefîs", buhl olunan ve kıskanılan şeydir. Ya'ni ehl-i kitâb, kitâblarında gördükleri âyât-ı Hakk'ı setrettiler. Ve kezâ ehl-i sûret olan ulemâ dahi Kur'ân ve Hadîs'in şehâdetiyle sâbit olan hakāyıkı inkâr ile setrederler.

Meselâ Kur'ân'da: هُـوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِـرُ وَالظَّاهِـرُ وَالْبَاطِـنُ (Hadîd, 57/3) [Evvel O'dur ve Âhir O'dur ve Zâhir O'dur ve Bâtın O'dur.] buyurulmuştur. Eğer onlara deseniz ki, bizim nazarımızda "zâhir"den maksûd, bu eşyâdır. Binâenaleyh bu âyet-i kerîme, Hak eşyânın "ayn"ı olduğunu beyân buyurur. Onlar cevâben: "Bu müteşâbihâttandır; bunun ma'nâsını Hak ve ilimde râsihûn olan ulemâ bilir" derler. Ve baştan başa âyât-ı kur'âniyye ve ahâdis-i şerîfenin mağzı ve lübbü olan bu *Fusûsu'l-Hikem*'e zeban-dırâzlıktan çekinmezler. Hâlbuki evliyâullâhın heman cümlesi bu hakāyıktan bahsetmişlerdir. Eğer Cenâb-ı Şeyh (r.a.) bir âlim-i râsih değil ise, onların nazarında âlim-i râsih olan acabâ kimdir? Ve illâ Hakk'ın ve Resûl'ünün, halka anlayamayacakları kelâmlar ile hitâb ettiklerini kabûl etmek lâzım gelir. Hâşâ sümme hâşâ!.. Bunu insanların biraz aklı başında olanları bile yapmaz. Zîrâ kelâm bir maksadı muhâtaba tefhîm içindir. Bu maksad olmayınca kelâm abes olur.

وما رَأَيْنَا قَطُّ من عندِ اللّٰهِ في حقِّه تعالى في آياتٍ أنزَلَها أو إخْبارٍ عنه أوْصَلَه إلينا فيما يَرْجِعُ إليه تعالى إلَّا بالتَّحْدِيدِ تَنْزِيهًا كان أو غيرَ تَنزيهٍ.

Ve biz Hak Teâlâ'nın, Hak hakkında inzâl ettiği âyetlerde veyâhud Allah Teâlâ'ya râci' olur şey hakkında, bize îsâl ettiği Hak'tan olan ihbârda, tenzîh olsun tenzîhin gayrı olsun, min-indillâh aslâ tahdîdden gayrı bir şey görmedik.

Ya'ni gerek âyât-ı münzelede ve gerek Resûl vâsıtasıyla bize vâsıl olan haberlerde Allah Teâlâ'nın [10/36] vasfını tenzîh olsun, tenzîhin gayrı ol-

sun, Allah tarafından ancak tahdîd ile gördük. Ya'ni Allah Teâlâ hakkında Kur'ân'da ve kütüb-i münzele-i sâirede ve ahâdîs-i şerîfede vârid olan şeyin cümlesi tahdîddir.

أَوَّلُه العَمَاءُ، «الَّذِي مَا فَوْقَهُ هَوَاءٌ وَمَا تَحْتَهُ هَوَاءٌ»، فكان الحقُّ فيه قبلَ أنْ يَخْلُقَ الخلقَ.

O ihbârın evvelkisi, "Fevkinde havâ ve tahtında havâ olmayan "amâ"-dır." İmdi Hak, halkı yaratmazdan evvel o "amâ"da idi.

Ashâb-ı kirâmdan Ebû Rezîn el-Ukaylî (r.a.), Cenâb-ı Fahr-i âlem (s.a.v.)den; أَيْنَ كَانَ رَبُّنَا قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَ الْخَلْقَ ya'ni "Halk-ı mahlûktan mukaddem Rabb'imiz nerede idi?" diye sordu. Onlar da cevâben كَانَ فِي عَمَاءٍ مَا فَوْقَهُ هَوَاءٌ وَمَا تَحْتَهُ هَوَاءٌ ya'ni "Fevkinde ve tahtında havâ olmayan "amâ"-da idi" buyurdular. "Amâ" lugatta "ince bulut" ma'nâsınadır. Ehlullahdan ba'zılarının ıstılâhında "hazret-i ahadiyyet"ten ibârettir. Zîrâ mertebe-i ahadiyyeyi Hakk'ın kendisinden gayrı kimse bilmez; ve o mertebe hicâb-ı Celâl'dir. Ve ba'zılarının ıstılâhında, menşe'-i esmâ ve sıfâttan ibâret olan "hazret-i vâhidiyyet"ten ibârettir. Zîrâ "amâ" "rakîk bulut" ma'nâsınadır; ve bulut yer ile gök arasına hâil olur; ve bu hazret-i vâhidiyyet dahi, semâ-i ahadiyyet ile arz-ı kesret-i halkıyye arasına hâil olur; ve Şerh-i Dâvûd-ı Kayserî'de, ism-i câmi'-i ilâhî hasebiyle Hakk'ın taayyün-i evvelinden ibâret olduğu beyân buyurulmuştur. Ve İmâm-ı Şa'rânî hazretleri de: "Hadîs-i şerîfteki «مَا», «الَّذِي» ma'nâsına olan "mevsûle" değil, "nâfiye"dir. Binâenaleyh "amâ" Hak Teâlâ'nın halkından temeyyüz eylediği evvelki mertebedir" buyurur.

İmdi bu şerhin mukaddemesinde, tecelliyât-ı vücûd [10/37] bahsinde îzâh olunduğu üzere, vücûd-ı mutlaktan ibâret olan fezâda, nefes-i Rahmânînin irsâlinden öbek öbek avâlimin mâdde-i ûlâsı mütekevvin olmuştur. Ehl-i fen bu, mevâdd-ı ûlâya "sehâb-ı muzî" ta'bîr ederler. Bidâyet-i tekevvünlerinde gâyet rakîk ve şeffâf bulutlardan ibâret olduklarından bunlara lugaten ancak "amâ" denebilir. Bu "amâ"lar gittikçe teberrüd ve tekâsüf edip devrederler; ve istihâlât-ı muhtelifeden sonra merkûb-i insân olurlar. Havâ unsuriyâttan mürekkeb olduğu ve fezâda ise unsuriyât bu-

lunmadığı cihetle, "amâ" ta'bîr olunan bu rakîk bulutların ne fevklerinde ve ne de tahtlarında bittabi' havâ olamaz. Unsuriyâttan hâlî olduğundan fezâya "halâ" dahi tesmiye ederler.

İmdi bizim manzûme-i şemsiyyemizin mâdde-i ûlâsı da bidâyet-i hilkatte böyle bir sehâb-ı muzî idi; ve mertebe-i amâ'da ne seyyârât, ne güneş, ne de kamer ve ne de mahlûkāt-ı sâireden bir şey mevcûd değil idi. Ve bu hâl, yalnız bizim manzûme-i şemsiyyemizde değil, diğer avâlim-i bî-nihâyede dahi böyledir. Ebû Rezîn el-Ukaylî, sükkân-ı arzdan olduğu cihetle, suâlinde "Rabb'imiz" demekle gözünün gördüğü mahlûkātın Rabb'ini murâd ettiği hâlde, A'ref-i enbiyâ (S.a.v.) Efendimiz, cevâb-ı âlîlerinde onun gözünün görmediği avâlim-i bî-nihâyenin ahvâline de şâmil olmak üzere كَانَ فِي عَمَاءٍ مَا فَوْقَهُ هَوَاءٌ وَمَا تَحْتَهُ هَوَاءٌ [Fevkinde ve tahtında havâ olmayan "amâ"da idi.] buyurdular. Ya'ni "Rabbimiz suver-i eşyânın izhârından mukaddem, bî-sûret olan amâ'da idi ki, onun fevki ve tahtı "halâ" olup, oralarda anâsırdan terekküb eden havâ yok idi" demek olur. Ve bu cevâb ile mertebe-i amâ'ya tenezzülünden mukaddem vücûd-ı mutlakın rubûbiyetle muttasıf olmadığına ve rubûbiyet, vücûdun ilk taayyünü olan mertebe-i amâ'dan başladığına işâret buyurulmuş olur.

Yüksekte uçan ey ehl-i hey'et
İrfân-ı Muhammedî'ye hayret!

İşte her bir âlemin mâdde-i ûlâsı olan bu rakîk ve şeffâf bulutlar vücûd-ı mutlakta bir hadd ile [10/38] mahdûd olduklarından elbette cihet sâhibidirler. Binâenaleyh hem fevkleri ve hem de tahtları vardır. Ve bu "amâ" zât-ı eltaf-ı latîfin mertebe-i kesîfeye tenezzülünden ibâret bulunduğundan, bu hadîs-i şerîfte beyân buyurulan fevk ve taht, Rabbü'l-âlemîn hakkında tahdîdi mutazammındır.

ثم ذَكَرَ أنَّه اسْتَوَى على العَرشِ، فهذا أيضًا تَحْدِيدٌ، ثم ذَكَرَ أنَّه يَنْزِلُ إلى السَّماءِ الدُّنيا، فهذا تحدِيدٌ، ثم ذَكَرَ أنَّه في السَّماءِ وأنَّه في الأرضِ، وذَكَرَ أنَّه مَعَنَا أيْنَمَا كُنَّا، إلى أنْ أخبَرَنا أنَّه عَيْنُنا، ونحنُ مَحْدُودُون، فَمَا وَصَفَ نَفْسَهُ إلا بالحَدِّ.

Ondan sonra Allah Teâlâ, "arş üzerine istivâ eylediğini" zikreyledi.

> Bu da evvelki gibi tahdîddir. Ondan sonra "her gece Hakk'ın semâ-i dünyâya indiğini" zikretti. Bu dahi tahdîddir. Ondan sonra tahkîkan "Hak semâda ve arzda olduğunu" zikreyledi. Ve "biz nerede olur isek, muhakkak bizimle berâber olduğunu" zikretti; tâ bizim "ayn"ı-mız olduğunu bize haber verinceye kadar. Hâlbuki biz mahdûdlarız. İmdi Hak, kendi nefsini ancak hadd ile vasfeyledi.

Ya'ni Hak Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'inde الرَّحْمٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى (Tâhâ, 20/5) ya'ni "Rahmân arş üzerine müstevî oldu" buyurdu; ve Resûl'ünün lisânıyla da إِنَّ اللّٰهَ يَنْزِلُ كُلَّ لَيْلَةٍ إِلَى سَمَاءِ الدُّنْيَا فَيَقُولُ هَلْ مِنْ تَائِبٍ فَأَتُوبُ عَلَيْهِ وَهَلْ مِنْ مُسْتَغْفِرٍ فَأَغْفِرَ لَهُ ya'ni "Allah Teâlâ her gece semâ-i dünyâya nüzûl edip buyurur ki: Tevbe eden var mıdır ki, tevbesini kabûl edeyim; ve istiğfâr eden var mıdır ki, onu mağfiret edeyim"[336] dedi. Ve kezâ Kur'ân-ı Kerîm'de وَهُوَ الَّذِي فِي السَّمَاءِ إِلٰهٌ وَفِي الْأَرْضِ إِلٰهٌ (Zuhruf, 43/84) ya'ni "O öyle Allah'dır ki semâda da Allah'dır; arzda da Allah'dır." Ve وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَمَا كُنْتُمْ (Hadîd, 57/4) ya'ni "Nerede olur iseniz O sizinle berâberdir" buyurdu. İmdi arş, yer, gök ve bizim bulunduğumuz yerler, hep emkine-i mahdûdeden [10/39] ibâret ve vücûd-ı mutlakın bi't-tenezzül taayyününden mütehassıl bulunduğundan, bunların cümlesi tahdîdi mutazammındır. Bu sûrette Hak, nefsini ancak hadd ile vasfetmiş olur.

Ma'lûm olsun ki, Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) evvelen "amâ" hakkındaki hadîs-i şerîfi; ve ba'dehû arş; ve ba'dehû semâ-i dünyâyı; ve ba'dehû semâ ve arzı; ba'dehû bizim ile maiyyet-i Hakk'ı zikretmekle, etvâr-ı hilkatteki tertîb-i vech ile tahdîdâta işâret buyururlar. Şöyle ki arş'ın bir ma'nâsı da lugaten "binâ" demektir. "Amâ" manzûme-i şemsiyye binâsının temeli mesâbesinde olduğundan evvelen onu zikrettiler. Ve tekâsüf eden "amâ"-nın devrinden mütehassıl kuvve-i ani'l-merkeziyye sebebiyle, ilm-i hey'ette "seyyârât-ı ulviyye" ta'bîr olunan, arzdan evvelki seyyâreler iftitâk eylediklerinden ve bunların her birerleri birer binâ-i ilâhî olduğundan, ba'dehû arşı zikreyledi. Ve arzdan evvel onun ulüvvünde, ya'ni semâsındaki seyyârât mütekevvin olduğundan, ba'dehû semâ-i dünyâyı zikretti. Ve ba'dehû

336 Buhârî, "Teheccüd", 14; Müslim, "Müsâfirîn", 24; Ebû Dâvud, "Tatavvu", 21; Tirmizî, "Daavât", 78; İbn Mâce, "İkāmetu's-Salât", 182; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XIII, s. 35.

mâdde-i ûlâdan cirm-i arz ve sırasıyla "seyyârât-ı süfliyye" ta'bîr olunan Zühre ve Utârid iftitâk eylediklerinden arzı ve semâyı zikreyledi. Ve arz üzerindeki mahlûkātın istihâlâtından sonra insan peydâ olduğundan, ba'dehû bizim ile olan maiyyet-i vücûdu beyân buyurdu.

وقولُه: ﴿لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ﴾ حَدٌّ أيضًا إنْ أخَذْنَا الكَافَ زَائِدَةً بغيرِ الصِّفةِ، ومَن تَمَيَّزَ عنِ المَحدودِ فهو محدودٌ بكَوْنِه ليسَ عينَ هذا المحدودِ، فالإطلَاقُ عنِ التَّقْيِيدِ تَقْيِيدٌ، والمُطْلَقُ مُقَيَّدٌ بالإطلاقِ لِمَنْ فَهِمَ.

Ve Allah Teâlâ'nın لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ (Şûrâ, 42/11) kavli dahi eğer "kâf"ı, sıfattan gayrı, zâid alacak olur isek, ["Hiçbir şey O'nun misli değildir." ma'nâsına] kezâlik haddir. Ve mahdûddan temeyyüz eden kimse, o mahdûdun "ayn"ı olmamakla berâber yine mahdûddur. İmdi anlayana göre, takyîdden ıtlâk, takyîddir; ve mutlak dahi ıtlâk ile mukayyeddir. [10/40]

Ya'ni "ke-mislihî" deki harf-i "kâf"ı sıfat ma'nâsına almayıp, zâid addetsek "Bir şey O'nun misli değildir" demek olur. Bu da tahdîddir. Çünkü eşyânın hudûdu vardır. Bu eşyânın misli olmayan şey, onların hudûdu hâricine çıkmış olur; ve böyle mahdûddan temeyyüz eden kimse dahi, o mahdûdun "ayn"ı olmasa bile yine mahdûd olur. Ya'ni birinin hudûdu bitip diğerinin hudûdu başlar. Ve Hakk'ı takyîdden ıtlâk etsek, yine takyîd etmiş oluruz. Çünkü ıtlâk edilen şey, mukayyedin hâricine çıkarılmış olacağından bu ıtlâk takyîd olur. Ve "mutlak" dediğimiz vakitte dahi, kayd-ı ıtlâk ile takyîd etmiş oluruz. Zîrâ mutlakıyet, isim ve resimden ibârettir. Ve zât-ı Hak ise isim ve resimden müstağnîdir.

وإنْ جَعَلْنَا الكَافَ لِلصِّفةِ فَقَدْ حَدَّدْنَاهُ.

Ve eğer biz "kâf"ı sıfat için alacak olur isek [O'nun misli gibi bir şey yoktur.], şu hâlde biz Hakk'ı tahdîd ederiz.

Ya'ni "O'nun misli gibi bir şey yoktur" ma'nâsına alsak, bu sûrette, evvelâ Hakk'a misl isbât edip, ba'dehû başka bir şeyin o misle misl olmasını nefyederiz. Hâlbuki bu, teşbîh olur ve teşbîh ise tahdîddir. Ve bu sûrette "kâf", misliyet ma'nâsı için sıfat olarak alınmış olur.

وإنْ أخَذْنـا ﴿لَيْـسَ كَمِثْلِـهِ شَـيْءٌ﴾ علـى نَفـيِ المِثـلِ تَحَقَّقْنَـا بالمَفهـومِ والإخبـارِ الصَّحِيـحِ أنَّـه عيـنُ الأشـياءِ، والأشـياءُ مَحْـدُودَةٌ وإنِ اخْتَلَفَـتْ حُدُودُهـا.

Ve eğer biz لَيْـسَ كَمِثْلِـهِ شَـيْءٌ (Şûrâ, 42/11) [O'nun misli yoktur] kelâmını nefy-i misl üzerine alsak, mefhûm ile ve ihbâr-ı sahîh ile Hak eşyânın "ayn"ı olduğunu muhakkakan bildik. Hâlbuki eşyâ her ne kadar hadleri muhtelif ise de, mahdûddur. [10/41]

Ya'ni biz bu âyeti, "kâf" zâid olsun, gayr-ı zâid olsun, kinâye tarîkiyle mutlakan nefy-i misl ma'nâsına alsak, nitekim "Senin mislin bahîl ve gazûb olmaz" derler. Bunda onun nazîri murâd olunmayıp o kimsenin nefsinden buhl ve gazabın nefyi kasdolunur. Bu da yine tahdîdi müstelzimdir. Zîrâ bir şeyden mümtâz olan şey, o şeyden imtiyâzı ile mahdûd olur; ve bu tahdîd sebebiyle, o şeyden misliyet münselib olur. Bu sûrette âyette mefhûm olan şeyle ve ihbâr-ı sahîh olan كُنْـتُ سَـمْعَهُ وَبَصَـرَهُ ... الـخ [Onun işitmesi ve görmesiyim...] hadîs-i şerîfiyle biz, Hak eşyânın "ayn"ı olduğunu hakîkat üzere bildik. Çünkü "O'nun misli bir mahlûk yoktur", dediğimiz vakitte iki sûret mutasavver olur: Biri "eşyânın mugāyiri" ve diğeri "eşyânın 'ayn'ı" olmasıdır. Hâlbuki mugāyeret "Lâ ilâhe illallah" ve مَـا لَكُـمْ مِـنْ إِلـهٍ غَيْـرُهُ (A'râf, 7/59) [Sizin için O'ndan başka bir ilâh yoktur.] gibi âyât-ı muhkeme-i Kur'ânî ve لَـوْ دَلَّيْتُـمْ بِحَبْـلٍ لَهَبَـطَ عَلَـى اللّـهِ [Eğer ipinizi bıraksanız Allâh'ın üzerine düşer idi.] ve كُنْـتُ سَـمْعَهُ وَبَصَـرَهُ ... الـخ [Onun işitmesi ve görmesiyim...] gibi ahâdîs-i şerîfeye nazaran vârid değildir. Ve mugāyeret olmayınca ayniyet sâbit olur.

فهو مَحْدُودٌ بِحَدِّ كلِّ محدودٍ، فما يُحَدُّ شيءٌ إلَّا وهو حَدٌّ لِلحَقِّ.

İmdi Hak, her mahdûdun haddi ile mahdûddur. Binâenaleyh bir şey hadd olunmaz illâ ki o şey, Hakk'ın haddi olur.

Ya'ni Hak, her mahdûd olan şeyde mütecellîdir ve o şeyin "ayn"ıdır. Binâenaleyh bir şeyin haddi ta'yîn olunduğu vakit, o hadd, Hakk'ın haddi olur. Bu sûrette Hak kâffe-i eşyânın hudûd-i muhtelifesiyle mahdûd olur. [10/42]

فهو السَّارِي في المُسَمَّى المَخلوقاتِ والمُبْدَعَاتِ، ولوْ لـمْ يكنِ الأمرُ كذلِك ما صَحَّ الوجودُ، فهو عَينُ الوجودِ، ﴿وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ حَفِيظٌ﴾ بِذَاتِهِ، ﴿وَلَا يَؤُدُهُ﴾ حِفظُ كُلِّ شيءٍ، فحِفظُه لِلأشياءِ كلِّها حِفظُه لصُورتِه أنْ يكونَ الشَّيءُ غيرَ صورتِه، ولا يَصِحُّ إلا هذا، فهو الشَّاهِدُ من الشاهدِ والمَشْهُودُ من المشهودِ، فالعَالَمُ صورتُه، وهو رُوحُ العالَمِ المُدَبِّرُ له، فهو الإنسانُ الكبيرُ.

İmdi Hak, mahlûkāt ve mübdeât tesmiye olunanda sârîdir; ve eğer emr böyle olmasa idi, vücûd sahîh olmaz idi. Böyle olunca Hak, vücûdun "ayn"ıdır. Binâenaleyh "Hak, her şeye zâtıyla nigehbândır" (Hûd, 11/57); ve her şeyin hıfzı "Hakk'ın üzerine giran gelmez" (Bakara, 2/255). İmdi Hakk'ın, eşyânın kâffesini hıfzetmesi, bir şey, kendi sûretinin gayrı olmaktan, kendi sûretini hıfzetmesidir; ve bunun gayrı sahîh olmaz. Ve O her şâhidden Şâhid ve meşhûddan Meşhûd'dur. Binâenaleyh âlem, O'nun sûretidir; ve O âlemin rûhu olup onu müdebbirdir. Bu sûrette âlem, insân-ı kebîrdir.

Ya'ni Hak, zamân ile mesbûk olup "mahlûkāt" ve "âlem-i halk" ve "âlem-i şehâdet" tesmiye olunan hakāyıkta; ve zamân ile mesbûk olmayıp "mübdeât" ve "âlem-i emr" ve "âlem-i ervâh" tesmiye olunan hakāyıkta, sereyân-ı vücûd ile sârîdir. Eğer iş böyle olmasaydı, vücûd sahîh ve sâbit olmaz; ve bir şey vücûd bulmaz idi. Çünkü mümkinin, ya'ni mahlûkāt ve mübdeâtın vücûd-ı müstakilleri yoktur. Ya'ni eğer Hakk-ı mutlakın suver-i mukayyedâta sereyânı olmasaydı, o mukayyedâtın vücûdu sahîh ve sâbit olmaz idi. [10/43] Zîrâ bu kesîf olan mevcûdâtın menşe'leri, zât-ı latîfin vücûdudur; ve bu suver-i kesîfe, o vücûd-ı hakîkînin nişânları ve alâmetleridir. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافُ أَلْسِنَتِكُمْ وَأَلْوَانِكُمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِلْعَالِمِينَ (Rûm, 30/22) ya'ni "Semâvât ve arzın halkı ve lisânlarınızın ve renklerinizin halk-ı ihtilâfı Hak Teâlâ'nın vücûdu alâmetlerindendir. Muhakkak bunda ulemâ-i mütefekkirîn için delâil ve alâmât vardır." Zîrâ bir şey'-i kesîfin mertebe-i letâfeti mevcûd olmadıkça, o şey'-i kesîfin zuhûru müstahîldir. Binâenaleyh bir şeyin mertebe-i kesâfeti, yine o şeyin mertebe-i letâfetine delîl ve alâmettir. Meselâ buzun vücûdu suyun vücûduna delîl ve alâmettir. Ve Hakk'ın esmâsı hasebiyle, kendi sûreti olan kâffe-i eşyâyı, hiçbir şey kendi sûretinin gayrı ol-

mamak için hıfzetmesi, kendi sûretini hıfzetmesidir. Çünkü bî-sûret olan zât-ı latîf, esmâsı hasebiyle türlü türlü sûretler ile zâhir olur. Ve suver-i kesîfeden herhangi bir sûretin kendi sûretini hıfzetmesi, Hakk'ın kendi sûretini hıfzetmesidir. Eğer Hak bu vech ile kendi sûretini hıfzetmese idi, vücûdda ona misl ve şerîk bulunmak lâzım gelir idi. Hâlbuki mümkinin kendi zâtı ile mevcûd olması kābil olmadığından bu hâlin aksi sahîh ve sâbit olmaz. Binâenaleyh Hak, her şâhid ve zâhir olan şeyden Şâhid ve Zâhir'dir; ve her meşhûd olan şeyden Meşhûd'dur. Çünkü vücûdda O'ndan gayrı bir şey yoktur. Gören ve görünen ve gösteren hep O'dur. Şu hâlde âlem Hakk'ın sûreti ve zâhiridir; ve Hak dahi âlemin rûhu ve bâtınıdır; ve bu âlemin müdebbiridir. Ve âlem hey'et-i mecmûasıyla "insân-ı kebîr" olmuş olur. [10/44]

Şiir:

فَهُوَ الْكَوْنُ كُلُّهُ وَهُوَ الْوَاحِدُ الَّذِي

قَامَ كَوْنِي بِكَوْنِهِ وَلِذَا قُلْتُ نَعْتَذِي

İmdi kevnin hepsi Hak'tır. Ve O, benim vücûdum O'nun vücûdu ile kāim olan Vâhid'dir. Bunun için biz muğtedîyiz, dedim.

Ya'ni kevn dediğimiz âlem-i kesretin zâhiri ve bâtını hep Hak'tır. Ve O, vücûd-ı mutlak-ı vâhiddir ki, benim vücûd-ı mukayyedim, O'nun vücûd-ı mutlakıyla kāimdir. İşte bunun için biz O'nun vücûdu ile muğtedîyiz; ve O bizim gıdâmızdır, dedim.

Misâl: Buhâr derece derece tenezzül edip bulut, su ve buz sûretlerine bürünse, vücûd, buhârın vücûd-ı vâhidinden ibâret olur; ve bu sûretlerin vücûdu buhâr ile kāim bulunur; ve bu sûretler buhâr ile muğtedî olurlar; ve buhâr onların gıdâsı olup, izâfî olan vücûdlarında muhtefî olur.

فَوُجُودِي غِذَاؤُهُ وَبِهِ نَحْنُ نَحْتَذِي

فَبِهِ مِنْهُ إِنْ نَظَرْ ـتَ بِوَجْهٍ تَعَوُّذِي

İmdi benim vücûdum O'nun gıdâsıdır; ve biz dahi O'na muhâzî ve mukābiliz. Binâenaleyh eğer sen bir vech ile nazar edersen benim

sığınmam, O'ndan O'nadır.

Ya'ni Hakk'ın vücûdunun ve ahkâmının zâhir olması cihetinden biz de O'nun gıdâsıyız ve gıdâ gibi O'nda muhtefîyiz; ve bizim vücûdumuz nasıl ki O'na gıdâ olur ise, O da mütekābilen ve muhâziyen bizim gıdâmız olur. Ve Hak tecellî-i zâtîsiyle, bizim vücûd-ı izâfîmizi ifnâ ettiği vakit, biz O'ndan yine O'na taavvüz ederiz, O'na sığınırız. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz وَأَعُوذُ بِكَ مِنْكَ [Sen'den Sana sığınırım.] hadîs-i şerîfiyle bu taavvüze işâret buyurmuştur. Bu sığınma zât ve vücûd cihetiyledir; esmâ cihetiyle değildir. Esmâ cihetiyle olan istiâzede أَعُوذُ بِرِضَاكَ مِنْ سَخَطِكَ ya'ni "Yâ Rabbi, saht ve kahrından rızâna sığınırız" demek lâzımdır.[337] Zîrâ Hak ba'zı mezâhirde Râzî; ve ba'zı mezâhirde dahi, Sâhıt ve Kahhâr isimleriyle zâhir olur. Bir isminden diğer ismine sığınırız.

Misâl: Hüviyetleri buhârdan ibâret olan muhtelif sûretlerdeki buz kütleleri, şemsin tecellîsiyle [10/45] eriyip fenâ buldukları vakit, buhâra müntakil olurlar; ve bu sûrette, onların vücûdu buhârın gıdâsı olup, onda ihtifâ ederler; ve nitekim evvelce buhârın vücûdu onlara gıdâ olup, onlarda muhtefî olmuş idi. Bu sûret dahi, onun muhâzîsi ve mukābili olur.

ولِهـذا الكَـرْبِ تَنَفَّـسَ، فَنَسَـبَ النَّفَسَ إلـى الرَّحمٰـنِ، لأنَّـه رَحِـمَ بـه مـا طَلَبَتْـهُ النِّسَـبُ الإلٰهِيَّـةُ مِـن إيجـادِ صُـوَرِ العالَـمِ الَّتـي قُلْنَـا هـي ظاهـرُ الحَـقِّ، إذ هـو الظَّاهرُ، وهـو باطِنُهـا إذ هـو الباطـنُ، وهـو الأوَّلُ إذ كان ولا هِيَ، وهـو الآخِـرُ إذ كان عينَهـا عنـدَ ظهُورِهـا، فالآخِـرُ عيـنُ الظاهـرِ والباطِـنُ عيـنُ الأوَّلِ، ﴿وَهُـوَ بِكُلِّ شَـيْءٍ عَلِيـمٌ﴾، لأنَّـه بنَفْسِـه عليـمٌ.

Ve bu kerbden dolayı teneffüs etti. İmdi "nefes"i Rahmân'a nisbet eyledi. Zîrâ suver-i âlemin îcâdından taleb ettikleri şeyi, niseb-i ilâhiyyeye o isim ile rahmet etti ki, o suver-i âleme, biz "Hakk'ın zâhiri" dedik. Çünkü Zâhir olan O'dur. Ve Hak suver-i âlemin bâtınıdır, zîrâ Bâtın olan O'dur. Ve Hak Evvel'dir; zîrâ O var idi, hâlbuki suver-i âlem yok idi. Ve Hak Âhir'dir; zîrâ suver-i âlemin zuhûru indinde, o suverin

337 Her iki hadîs için bk. Müslim, "Salât", 42; Ebû Dâvud, "Vitr", 5; Tirmizî, "Daavât", 77, 129; İbn Mâce, "İkāmetü's-Salât", 117; "Duâ", 3; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, s. 147.

"ayn"ı oldu. İmdi Âhir, Zâhir'in "ayn"ıdır ve Bâtın Evvel'in "ayn"ıdır. "Ve Hak her bir şeyi Alîm'dir" (Hadîd, 57/3); zîrâ muhakkak kendi nefsini alîmdir.

Eşyânın a'yân-ı sâbiteleri, ilm-i ilâhîde mevcûd olmakla berâber, bu sûretler ilim mertebesinde iken, libâs-ı taayyün giymemiş idiler. Bunların her birisi vücûd-ı aynîye tâlib olduklarından, ayn-ı kerb-i Rahmân oldular; ve bâtında bir sıkıntı hâsıl oldu. Meselâ insan nefesini habsedince bâtınında bir sıkıntı peydâ olur. Bu kerbi def' için teneffüs lâzımdır. Binâenaleyh Hak bu kerbden dolayı müteneffis oldu. Ve lisân-ı Resûl ile إِنِّي لَأَجِدُ نَفَسَ الرَّحْمٰنِ مِنْ قِبَلِ الْيَمَنِ [Ben nefes-i Rahmân'ı Yemen cânibinden istişmâm ediyorum.][338] kavlinde Hak, nefesi, "Rahmân"a nisbet eyledi. Çünkü esmâ-i ilâhiyye, müsemmâları olan Hak'tan, birer mazhar istediler. Hak dahi, kendi nisbetleri olan o isimlerin istedikleri mezâhire vücûd verdi; ve o esmâ-i ilâhiyyesine Rahmân ismiyle rahmet eyledi. Âlemin sûretleri hep bu mezâhirden ibârettir. Bu suver-i âlem Hakk'ın vücûd-ı mutlakında bâtın iken, onların ervâhı olan esmâ-i ilâhiyyenin talebi üzerine [10/46] Hak tenezzülen kendi vücûdundan onlara vücûd i'tâ ettiğinden, bu suver-i âlem Hakk'ın zâhiri oldu. Binâenaleyh biz de onlara "Hakk'ın Zâhir'i" dedik. Ve bu sûretler ilm-i Hakk'ın sûretleri olduğundan, onların bâtınları Hak'tır. Ya'ni bu sûretler Hakk'ın dışı ve Hak bunların içidir. Ve Hakk'ın nefes-i Rahmânî ile teneffüsünden evvel bu suver-i âlemin vücûdu olmadığından, Hak Evvel'dir. Nitekim hadîste كَانَ اللّٰهُ وَلَمْ يَكُنْ مَعَهُ شَيْءٌ [Allah Teâlâ ezelde mevcûd idi ve O'nunla berâber bir şey yok idi; ve el'ân dahi mevcûd olup yine O'nunla berâber bir şey yoktur.] buyurulmuştur. Ve o suver-i âlemin vücûdu, müstakil olmayıp, vücûd-ı mutlak-ı Hakk'ın libâs-ı taayyüne bürünerek, bunların sûretlerinde zâhir; ve binâenaleyh onların "ayn"ı olması hasebiyle, Hak Âhir olur. Zîrâ Hakk'ın evveliyetini ta'kîb eden bir başka vücûd yoktur ki, âhiriyet sıfatını iktisâb edebilsin. Şu hâlde Âhir Zâhir'in ve Bâtın dahi Evvel'in "ayn"ı olmuş olur. Ve Hakk'ın nefesi ve vücûdu, zâhiren ve bâtınen, suver-i âlemin "ayn"ı olunca, bu suver-i

338 Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, I, s. 1043; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XVI, s. 576; Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, VII, s. 60; Hemedânî, *Temhîdât*, s. 21, 326; Baklî, *Meşrebü'l-Ervâh*, s. 30; Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, II, s. 130.

eşyâdan her birisinin ilmi Hakk'ın ilmi olur. Binâenaleyh Hakk'ın ilmi her şeyi ihâta etmiştir. Çünkü Hak kendi nefsine Alîm'dir.

فَلَمَّا أَوْجَدَ الصُّوَرَ في النَّفَسِ وظَهَرَ سُلطَانُ النِّسَبِ المُعَبَّرِ عنها بالأسماءِ صَحَّ النَّسَبُ الإلٰهِيُّ للعالَمِ، فانْتَسِبُوا إليه تعالى.

İmdi vaktâki Hak suveri, nefeste îcâd etti ve esmâ ile muabber olan sultân-ı niseb zâhir oldu, âlem için neseb-i ilâhî[339] sahîh oldu. Binâenaleyh suver-i âlem, Allah Teâlâ'ya müntesib oldular.

"Nefes-i Rahmânî", gerek ilm-i ilâhîde sâbit olan suver-i a'yânın ve gerek âlem-i halkta peydâ olan sûretlerin kâffesi için mâddedir. Binâenaleyh Hak ne kadar sûretler var ise, cümlesini "nefes-i Rahmânî"si olan bu mâddede ve bu "heyûlâ"da îcâd etti. Ve hakāyık-ı eşyâ olan a'yân-ı sâbite, esmâ-i ilâhiyyenin sûretleri olduğu gibi âlem-i halk ve şehâdette zâhir olan sûretler dahi, bu a'yân-ı sâbitenin sûretleridir. Çünkü sultân-ı nisebin, ya'ni esmâ-i ilâhiyye saltanatının zuhûru, bunların ef'âlini ve ahkâmını ve âsârını ve rubûbiyetini, onlara birer mazhar-ı suverî vererek âlem-i imkânda izhâr etmekle olur. Bunun için Hak Teâlâ dahi böyle yaptı; ve kendi vücûd-ı mutlakının "ayn"ı olan "nefes-i Rahmânî"sinde ve "ilk mâdde" ve "heyûlâ"da bu sûretleri îcâd etti. Ve işte bu sûretle, İlâh ile me'lûh ve Rab ile merbûb ve Hâlık ile mahlûk aralarında nisbet zâhir olmakla, [10/47] binnetîce âlem için neseb-i ilâhî sahîh oldu. Ve suver-i âlemin vücûdu ve bilcümle sıfâtı, Hakk'ın vücûd ve sıfâtı olduğundan, bunlar Hakk'a müntesib olmuş oldular.

Binâenaleyh "mâddiyyûn" dediğimiz hükemânın "mâdde" ve "kuvvet" nâmlarıyla iki vücûd isbât edip kâffe-i suver-i âlemin, müstakil farzettikleri bu iki vücûda mensûbiyetlerini iddiâ etmeleri, ukūlün mahsûl-i dalâlet ve

339 Burada ortak anlam ifâde eden *neseb* ve *nisbet* kelimelerine bağlı olarak nisbetin çoğulu olan *niseb* ve aynı kökten türeyen *intisâb* arasında bir anlam ortaklığı kurulduğu anlaşılmaktadır. Bu türlü bir anlatım aşağıda gelecek olan neseble ilgili hadisin İbnü'l-Arabî tarafından yapılan izahında da görülmektedir. Ayrıca İbnü'l-Arabî, *Fütûhât*'ın 454. bâbında *neseb* kelimesinin bu yönüyle ilgili açıklamalar yapmıştır. Ahmed Avni Bey ise kelimeyi daha çok *niseb* şeklinde benimsemiş gözükmektedir.

hayretidir. *Mesnevî*:

عقل جزوی عقلِ استخراج نیست — جز پذیرای فن و محتاج نیست
قابلِ تعلیم و فهم است این خرد — لیك صاحب وحی تعلیمش دهد
جمله حرفتها یقین از وحی بود — اول او لیك عقل او فزود
هیچ حرفت را ببین کاین عقلِ ما — تاند او آموخت بی هیچ اوستا
گر چه اندر فکر موی اشکاف بد — هیچ پیشه رام بی استا نشد
دانشِ پیشه از این عقل ار بدی — پیشهٔی بی‌اوستا حاصل شدی

Tercüme ve îzâh: Akl-ı cüz'î, akl-ı istihrâc değildir. Fenni kabûl etmekten ve muhtâc-ı ta'lîm olmaktan başka bir şeyi yoktur. Ya'ni akl-ı cüz'î, hiç yoktan bir şeyi istihrâc edemez. Bir sâhib-i fennin ta'lîmine muhtacdır. Bu akıl ancak taallüm ve fehme kābildir. Lâkin ona bir sâhib-i vahy ta'lîm etmelidir. Muhakkaktır ki, evvelen bütün hıref ve sanâyi' vahy-i ilâhîden zuhûra geldi. Fakat sonra akıl onu ziyâdeleştirdi. Meselâ kumaş dokumasını Hz. Şît (a.s.) ihdâs etti. Velâkin pek ibtidâî bir hâlde idi. Fakat bugüne kadar, her bir akıl sâhibi bir şey ilâve etti. Kumaş nesci bugünkü hâl-i mükemmeliyyete geldi. Ve kezâ yazı yazmayı ve iğne ile elbise dikmeyi Hz. İdrîs vaz'etti. Akıl sâhibi üstâdlar tedrîcen onu ikmâl ettiler. Bak ki bu bizim aklımız, hiç üstâdsız san'at öğrenebilir mi? Vâkıâ bizim aklımız fikirde mû-şikâftır ve kılı kırk yarar. Maahâzâ hiçbir san'at üstâdsız bize münkād olmadı. Eğer bu akl-ı cüz'înin hıref ve sanayiin hiç yoktan îcâdına vukūfu olsa idi, üstâda hâcet kalmaksızın bir san'at zuhûra gelirdi.[340] [10/48]

Binâenaleyh bugünkü terakkiyât-ı fenniyyenin düstûr-i ibtidâîleri, sâhib-i vahy olan enbiyâ-yı ızâm hazarâtı tarafından vaz'olunmuş ve ukūl-i cüz'iyye ânen-fe-ânen tevsî' ederek tezyîd etmiştir; ve bundan sonra da peyderpey tezâyüd edecek ve derece-i kemâle vâsıl olacaktır. Fakat hilkat-i eşyâdan maksûd ma'rifet-i Hak olduğundan, her nebî vaktinde, hakāyık-ı ilâhiyyeyi ümmetlerinin isti'dâdlarına göre, fünûn-i sâire hakkındaki düstûrlardan daha vâzıh bir sûrette teblîğ ettiler. Ve vüs'at-i isti'dâd husûsunda âhir zamân nebîsinin ümmeti ümem-i sâlifeye tekaddüm ettiklerinden, (S.a.v.) Efendimiz'e vahyolunan Kur'ân-ı azîmü'ş-şân, kâffe-i hakāyık-ı ilâhiyyeyi câmi' oldu. Ve husûsiyle

340 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, VII, s. 374-375 (beyit: 1295-1300).

bu *Fusûsu'l-Hikem* lübb-i Kur'ân'ı muzhir olduğundan, bu hakāyıkın zuhûru, izn-i Resûlullâh (s.a.v.) ile, Hz. Şeyh-i Ekber (r.a.) zamânında derece-i kemâli buldu. Binâenaleyh ukūl-i cüz'iyye vahye ittibâ'dan tebâüd edince, hakāyık-ı eşyâya nasıl muttali' olur? Şübhe yoktur ki, mâddiyyûnun düştüğü çâh-ı hayret ve dalâlete düşer. Yâ Rab, bizi ukūl-i cüz'iyyenin şerrinden muhâfaza eyle!

فقال: «اَلْيَوْمَ أَضَعُ نَسَبَكُمْ وَأَرْفَعُ نَسَبِي.» أيْ آخُذُ عَنكُم انْتِسَابَكم إلى أنْفُسِكم وأرُدُّكم إلى انْتِسَابِكم إِلَيَّ.

İmdi, "Bugün sizin nesebinizi ben vaz'ederim; ve benim nesebimi ben ref'ederim";[341] ya'ni sizin nefsinize olan intisâbınızı ben sizden ahzeylerim; ve sizin bana olan intisâbınıza sizi reddederim, dedi.

Ya'ni Resûl (a.s.) Hak'tan hikâye tarîkiyle buyurur ki: Bilcümle taayyünâtın fânî olduğu yevm-i kıyâmette sizin nefsinize ve zevâtınıza olan intisâbınızı sizden alıp, zevâtınız zâtullah ve sıfâtınız sıfâtullâh ve ef'âliniz ef'âlullâh olmak için, sizi Bana mensûb kılarım. Binâenaleyh siz Hak'ta fânî ve onunla bâkî olursunuz. İşte bugün, ya'ni yevm-i kıyâmet-i kübrâ, Hak'ta "fenâ" hâlinden ibârettir. Zîrâ nefse intisâb, taayyün mevcûd iken mümkin idi. Buz gibi donmuş olan bu vücûd-ı müteayyin, şems-i zâtın tecellîsiyle eridiği vakit [10/49] "ben" ta'bîrinin taalluk edeceği bir nokta-i istinâd kalmaz. Bir buz kütlesi, nasıl ki eriyip suya münkalib ve ondan fânî olarak sıfâtı suyun sıfâtı olursa, bu taayyünât dahi öylece Hak'ta fânî olurlar. Nitekim Hak Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de, îmân eden sehare-i Fir'avn'dan hikâyeten beyân buyurur: قَالُوا لَا ضَيْرَ إِنَّا إِلَى رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَ (Şuarâ, 26/50) [Dediler ki: "Zararı yok, şübhesiz ki biz Rabb'imize münkalibiz."] Velhâsıl yevm-i kıyâmette Hak Teâlâ bizim nefsimize olan nesebimizi alıp bizi kendisine mensûb kılar. Nitekim âyet-i kerîmede buyurur: فَإِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ فَلَا أَنْسَابَ بَيْنَهُمْ يَوْمَئِذٍ وَلَا يَتَسَاءَلُونَ (Mü'minûn, 23/101) [Sûra nefholunduğu vakit, mahlûkātın aralarında nesebler yoktur.]

أين المُتَّقُون؟ أيْ الَّذين اتَّخَذُوا اللّٰهَ وِقَايَةً فكان الحقُّ ظاهِرَهم، أيْ عينَ صُوَرِهم الظاهِرةِ.

341 Beyhakî, *Şuabu'l-Îmân*, VII, s. 132; Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, IV, s. 388. Ayrıca bk. *Fütûhât-ı Mekkiyye*, VII, s. 99-100 (454. bâb).

Allâh'ı vikâye ittihâz eden "müttakîler neredедir" ki, Hak onların zâhirleri oldu.Ya'ni onların zâhir olan sûretlerinin "ayn"ı oldu.

Hakk'a müntesib olan suver-i âlemin mezmûmu ve mahmûdu vardır. Mezmûmâtta nefsini Hakk'a vikâye ittihâz edip onları nefsine nisbet eden; ve kemâlât ve mahmûdâtta, Hakk'ı kendi nefsine vikâye ittihâz ederek onları Hakk'a izâfet eyleyen müttakîler neredедir? Bunların vücûdât-ı zâhireleri kalmamıştır ki, onlar için mekân olsun! Beyit:

"Sakā-hüm Rabbühüm" hamrin içen âşıklar ey Nakşî
Erer ma'şûkuna onlar mekândan lâ-mekân söyler[342]

Zîrâ onların eneiyetleri Hakk'ın eneiyetinde mahvolup abd-i mahz olmuşlardır. Nitekim Şeyh Nizâmî (k.s.) buyurur. Beyt:

ندارم روا با تو از خویشتن که گویم تویی باز گویم که من

Tercüme: "Bu vücûd-ı müteayyinimden "Sensin" dedikten sonra, bir de dönüp "benim" demeği sana karşı câiz görmem."[343]

وهو أعظَمُ النَّاسِ وأَحَقُّه وأَقْوَاه عندَ الجَميعِ.

Ve o müttakî, inde'l-cemî', nâsın a'zamı ve ehakkı ve akvâsıdır. [10/50]

Ya'ni mezmûmâtı kendi nefsine; ve mehâmid ve kemâlâtı Hakk'a nisbet ederek, nefsini Hakk'a ve Hakk'ı nefsine vikâye ve siper ittihâz eden müttakî, zâten ve sıfaten Hak'ta fânî olduğu için cemî'-i ehlullâh indinde, nâsın a'zamı; ve vahdâniyyet-i zâtiyye ile ittisâflarından dolayı vücûd ve kurbda nâsın ehakkı; ve eli ve ayağı ve sem' ve basarı ve sâir kuvâsı Hakk'ın olduğu için dahi nâsın akvâsıdır. Yaptığını Hak'la yapar. Binâenaleyh ehlullâhın ef'âline i'tirâz Hakk'a i'tirâz olur.

وقدْ يكونُ المُتَّقِي مَن جَعَلَ نفْسَه وِقَايَةً لِلحَقِّ بصُورتِه، إذْ هُوِيَّةُ الحقِّ قُوَى العَبدِ، فجَعَلَ مُسَمَّى العبدِ وِقَايَةً لِمُسَمَّى الحقِّ على الشُّهُودِ حَتَّى يَتَمَيَّزَ

342 Beyit Nakşî-i Akkirmânî'ye (v. 1065/1655) âittir. Bk. Atik, *Nakşî Ali Akkirmânî Dîvânı*, s. 185.

343 *Şerefnâme-i Nizâmî-i Gencevî*, s. 25 (beyit: 65).

العالِمُ مِن غيرِ العالِمِ، ﴿قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ اِنَّمَا يَتَذَكَّرُ اُولُوا الْاَلْبَابِ﴾، وهُمْ نَاظِرُونَ في لُبِّ الشَّيءِ الَّذي هو المَطلُوبُ مِن الشيءِ.

Vakt olur ki müttakî kendi nefsini, sûreti ile Hakk'a vikāye eden kimse olur. Zîrâ Hakk'ın hüviyeti abdin kuvâsıdır. Böyle olunca müsemmâ-yı abdi, müsemmâ-yı Hak için şühûd üzere vikāye eyledi, tâ ki âlim, gayr-ı âlimden mütemeyyiz olsun. قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ اِنَّمَا يَتَذَكَّرُ اُولُوا الْاَلْبَابِ (Zümer, 39/9) ya'ni "Sen de ki, bilenler ile bilmeyenler berâber olur mu? Ancak ülü'l-elbâb tezekkür eder." Ve onlar şeyin lübbüne nâzırdırlar ki, şeyden matlûb da o lübdür.

Ya'ni müttakî مَا أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللّٰهِ وَمَا أَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ (Nisâ, 4/79) ya'ni "İyiden sana isâbet eden şey Allah'dan ve fenâdan sana isâbet eden şey dahi nefsindendir" âyet-i kerîmesi hükmüne imtisâlen zemâimi kendi nefsine isnâd edip, teeddüben nefsini sûret-i zâhiresiyle Hakk'a siper ittihâz eyler; ve mehâmidi Hakk'a izâfet edip, Hakk'ı nefsine siper yapar. Ve müttakînin böyle müsemmâ-yı abdi ve sûret-i nefsi müsemmâ-yı Hak için siper ittihâz edişi şühûd üzere vâki' olur; cehle müstenid değildir. Zîrâ bilcümle mehâmid ve mezâmmın Hakk'a râci' olduğuna vâkıf olmayıp da onların menbaı, kendi nefsi olduğuna zâhib olan kimseler müşrikler zümresine mülhak olurlar. Çünkü bunlar, kendi [10/51] nefislerini görüp, Hak'tan mahcûb olurlar; ve bu vehim ve zehâb ile biri Hak ve biri de kendi nefisleri olmak üzere iki "fâil" isbât etmiş bulunurlar. Ve mezâmm ve mehâmidin Hakk'a rücûu keyfiyeti **Fass-ı İbrâhîmî**'de geçmiştir.

İmdi cehil ile ef'âli kendi nefislerine isnâd edenler, ister muvahhid ister müşrik olsunlar, bu husûsta ikisi de müsâvîdir. Fakat Hakk'ın "hüviyet"i, abdin sem'i ve basarı ve sâir kuvâsı olduğunu, ve abd zâhir ve Hak bâtın idiğini bilen ve kurb-i nevâfil sâhibi olan müttakî, nefsinin sûretini, müşâhede üzerine Hakk'a siper kılar; ve bu şühûd ile bilen, bilmeyenden ayrılır. Nitekim Hak Teâlâ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ (Zümer, 39/9) [Sen de ki, bilenler ile bilmeyenler berâber olur mu?] buyurur. Beyt-i Şeyh

Nizâmî:

مرا نیست از خود حسابی بدست　　حسابی من از تست چندانکه هست
بد و نیک را از تو آید کلید　　ز تو نیک و از من بد آید پدید
تو نیکی کنی من نه بد کرده‌ام　　که بد را حوالت بخود کرده‌ام

Tercüme: "Yedimde, benim kendimin bir hisâbı yoktur. Benim ne kadar hesâbım varsa hep senden sudûr eder. İyinin ve kötünün miftâhı senden gelir. Şu kadar ki senden iyi ve benden kötü zâhir olur. Sen iyilik edersin; ben fenâyı nefsime havâle ettiğimden dolayı, fenâ yapmışımdır."[344]

Ve bu şühûd ve ilm-i sahîh ile muttasıf olanlar, ancak "elbâb" sâhibleridir. Zîrâ onlar, bir şeyin içine nazar ederler; ve o şeyden matlûb olan da onun içidir. Meselâ âkıl indinde matlûb olan cevizin içidir. Ona atf-ı nazar ederse, "iç"i için eder. Fakat etfâl indinde, sermâye-i mel'abe olduğu için, matlûb olan onun kışrıdır. Binâenaleyh "elbâb" sâhibleri, kâffe-i eşyânın [10/52] "lübb"ü olan Hakk'a nâzırlardır; ve bu nazarla bilcümle ef'âlin Hak'tan sudûr ettiğini bilirler. Ve onların kalbleri kemâl-i safvet üzere olduğundan, ilimleri, makām-ı kudsten vârid olduğu hâl-i safvet üzere kalır. Aslâ evhâm ve hayâlât ve efkâr ve zunûn ile karışmaz; ve o ilim, aklın taallüm ile kazandığı ilme benzemez. Bu sûrette, onların ilimleri keşfî ve zevkî olur. Meselâ menbaından gāyet berrak olarak çıkan bir su, şehir içinden geçen mecrâsına o berraklık ile gelir. Fakat halk o mecrâda ellerini ve ayaklarını vesâireyi yıkayarak o suyu bulandırırlar. Su şehirden çıkarken gāyet bulanık ve mülevves bir hâle gelir.

İşte tıpkı bunun gibi, aslında vahy-i ilâhî olan hikemiyâtı, ehl-i fikir ve zunûn olan feylesoflar ve ulemâ-i sûret, kendi evhâm ve hayâlâtıyla mezcedip bulandırırlar. Velhâsıl Hakk'ı bilen bilmeyenden mütemeyyizdir. Onlar eşyânın "lübb"ü olan Hakk'a nâzır olup, hukūk-ı ubûdiyyete ve âdâb-ı rubûbiyyete riâyetkârdırlar; ve gece ve gündüz efendilerinin hizmetinde kāim olurlar; ve umûr-i ademiyye kabîlinden olan nekāyisi ve mezâmmı nefislerine isnâd ederler.

فما سَبَقَ مُقَصِّرٌ مُجِدًّا، كذلك لا يُمَاثِلُ أَجِيرٌ عَبْدًا، وإذا كانَ الحقُّ وِقَايَةً

344 *Şerefnâme-i Nizâmî-i Gencevî*, s. 24-25 (beyit: 59-61).

للعَبدِ بوجهٍ والعبدُ وِقَايَةً للحقِّ بوجهٍ فَقُلْ في الكَونِ ما شِئْتَ، إنْ شِئْتَ قُلتَ هو الخَلقُ، وإنْ شِئْتَ قُلتَ هو الحقُّ، وإنْ شِئْتَ قُلتَ هو الحقُّ الخَلقُ، وإنْ شِئْتَ قُلتَ لا حَقٌّ مِن كلِّ وَجهٍ، ولا خَلقٌ من كلِّ وجهٍ، وإنْ شِئْتَ قُلتَ بالحَيرَةِ في ذلِك.

İmdi mukassır olan, mücidd olan kimseyi sebketmez. Kezâlik ecîr abde benzemez. Ve Hak, abd için bir vech ile "vikāye" oldukda; ve abd dahi, bir vech ile Hak için "vikāye" oldukda, sen kevn hakkında ne istersen de! Eğer istersen kevn, halktır dersin; ve eğer istersen kevn Hak'tır dersin. Ve eğer istersen kevn, Hak olan halktır dersin; ve eğer istersen her vecihten Hak değildir dersin; ve eğer istersen her vecihten halk değildir dersin. Ve eğer istersen kevn hakkında "hayret" ile kāil olursun.

Ya'ni "câze, yecûzu"; ve "kâne ve yekûnu" ile âhir ömrüne kadar uğraşan sarf ve zarf ehli [10/53] ve zevâhir-i eşyâ ile mütevaggıl olan mukassırîn, lübb-i eşyâya nâzır olup tahsîl-i kemâlâtta mücidd olan kimseleri geçemez. Ve bir efendinin ücretle tutulmuş hizmetçisi ile kölesi müsâvî değildir. Zîrâ birinin nazarı ücrete, diğerininki ubûdiyetedir. Binâenaleyh câhilin ameli, cehennemden halâs ve cennete nâil olmak içindir. Âlimin ameli ise, bu fikirlerden ârî olarak, mahzâ ibâdete müstahak olduğundan nâşî, Hakk'a ibâdet etmiş olmak maksadına müsteniddir. Ve abd, umûr-i ademiyye olan kendi sıfâtına taalluk eden nekāyisin ve mezâmmın kendine nisbeti iktizâ ettiğini bilip, onları kendine nisbet ederek nefsini Hakk'a; ve kezâ umûr-i vücûdiyye olan Hakk'ın sıfâtına taalluk eyleyen mehâmid ve kemâlâtın ona nisbeti muktezî olduğunu bilip, kendinden sudûr eden mehâmid ve kemâlâtı Hakk'a nisbet ederek Hakk'ı kendi nefsine vikāye ve siper ittihâz ettikde; istersen bu kevne ve bu âlem-i halka, zâhir ve sıfât-ı noksâniyyenin mahalli olmak i'tibâriyle "halk" dersin. Ve istersen, bâtın ve sıfât-ı kemâliyye-i Hakk'ın mahall-i zuhûru olmak i'tibâriyle "Hak" dersin. Ve istersen bâtın ve zâhir ve sıfât-ı kemâl ve naksı câmi' olması i'tibâriyle "Hak olan halktır" dersin. Ve istersen "Zâhir cihetinden Hak değildir, çünkü bu cihetle halktır; ve bâtın cihetinden halk değildir, çünkü bu cihetten Hak'tır" dersin. Ve istersen bu kevn hakkında "hayret"le kāil olup Cenâb-ı

Sıddîk-ı Ekber (r.a.)ın buyurduğu vech ile اَلْعَجْزُ عَنْ دَرْكِ الْإِدْرَاكِ إِدْرَاكٌ [İdrâkin idrâkinden acz, idrâktir.] dersin. Zîrâ kevne bakıp sıfât-ı acz ile muttasıf olduğunu ve kendisinde hâl-i infiâl bulunduğunu görür, "Hak" diyemez; ve sıfât-ı kudretle muttasıf bulunduğunu ve kendisinde fâiliyet olduğunu görür, "halktır" diyemez, "hayret"e düşer. Nitekim Hz. Şeyh (r.a.) *Fütûhât-ı Mekkiyye*'nin evâilinde buyururlar: [10/54] Şiir:

اَلرَّبُّ حَقٌّ وَالْعَبْدُ حَقٌّ فَيَا لَيْتَ شَعْرِي مَنِ الْمُكَلَّف

إِنْ قُلْتُ عَبْدٌ فَذَاكَ مَيِّتٌ وَإِنْ قُلْتُ حَقٌّ فَايْنَ يُكَلَّف

Tercüme "Rab Hak'tır; ve nazar-ı hakîkatle bakılınca abd de Hak'tır. Mükellefin kim olduğuna şuûrum ve vukūfum ola idi ne olurdu! Eğer abddir desem, o ölüdür ve yoktur; ve eğer Hak'tır desem, teklîf olunan nerde?"[345]

فقدْ بَانَتِ المَطالِبُ بِتَعْيِينِكَ المَراتبَ.

İmdi, senin merâtibi ta'yîn etmen ile metâlib, zâhir oldu.

Hz. Şeyh (r.a.) bâlâda "Biz âyât ve ahâdîste, Hak hakkında tahdîdden gayrı bir şey görmedik" buyurmuş ve bu bahsi tavzîh için, merâtib-i müteayyineyi beyân eylemiş idi. Çünkü her bir mertebenin taayyünüyle bir matlab zâhir olur. Şimdi de bu "tahdîd" bahsinin itmâmına rücû' edip buyururlar ki:

ولَوْلَا التَّحديدُ ما أخْبَرَتِ الرُّسُلُ بِتَحَوُّلِ الحقِّ في الصُّوَرِ ولا وَصَفَتْه بِخَلْعِ الصُّوَرِ عن نفسِه.

Ve eğer tahdîd olmasa idi, sûretlerde Hakk'ın tahavvülünü, resûller ihbâr etmezler idi; ve Hakk'ın kendi nefsinden, sûretleri hal' etmekle, O'nu vasfeylemezler idi

Ya'ni Hak, eşyânın "ayn"ı olması, tahdîdi mûcib olur. Zîrâ eşyâ suver-i mahdûdeden ibârettir. Eğer nefs-i emrde, Hakk'ın "tahdîd"ine cevâz olmasa idi, peygamberler, Hakk'ın sûretlerde tahavvülünden haber vermezler idi. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz buyurmuşlardır: [10/55] أَنَّ الْحَقَّ يَتَجَلَّى يَوْمَ

345 Son mısrâ Osman Yahyâ'nın *Fütûhât* tahkîkinde şöyledir: [أو قلتَ ربٌّ أنّى يُكلَّفْ].

الْقِيَامَـةِ لِلْخَلْـقِ فِـي صُـورَةٍ مُنْكَـرَةٍ فَيَقُـولُ: أَنَـا رَبُّكُـمُ الْأَعْلَـى. فَيَقُولُـونَ: نَعُـوذُ بِاللّٰـهِ مِنْـكَ، فَيَتَجَلَّى فِي صُوَرِ عَقَائِدِهِم فَيَسْـجُدُونَ لَهُ ya'ni "Hak Teâlâ hazretleri, yevm-i kıyâmette halka bir münker sûretinde tecellî edip: "Ben sizin Rabb-i a'lânızım" der. Halk ise, senden Allâh'a sığınırız derler. Hak ba'dehû onların i'tikādları sûretinde tecellî eyler. O vakit o sûrete secde ederler."[346] İmdi "münker" bir sûret-i mahdûde olduğu gibi, halkın i'tikād-ı muhayyeli dahi birer sûret-i mahdûdedir. Hak bu sûretlerde mütecellî olunca, mahdûd olmak lâzım gelir. Binâenaleyh (S.a.v.) Efendimiz'in bu hadîs-i sahîhlerinde, Hakk'ın suver-i mahdûde ile mahdûd olduğu ihbâr buyurulmuş olur. İşte ârifler bu ihbârdan dolayı, sûretlerde Hakk'ın zâhir olduğunu bilmişlerdir.

Şiir:

فَلَا تَنْظُرُ الْعَيْنُ إِلَّا إِلَيْهِ وَلَا يَقَعُ الْحُكْمُ إِلَّا عَلَيْهِ

İmdi, göz onun gayrına nazar etmez; ve hüküm, onun gayrı üzerine vâki' olmaz.

Ya'ni vücûdda, göz ancak Hakk'a nazar eder; ve hüküm ancak Hak üzerine vâki' olur. Zîrâ vücûdda O'ndan başka bir mevcûd yoktur ki görülebilsin; ve üzerine de bir hüküm lâhik olsun. Binâenaleyh râî ve mer'î ve hâkim ve mahkûmün-aleyh hep Hak'tır. Rubâi:

Ben bilmez idim gizli ayân hep Sen imişsin
Tenlerde vü canlarda nihân hep Sen imişsin
Sen'den bu cihân içre nişân ister idim ben
Âhir bunu bildim ki, cihân hep Sen imişsin[347]

فَنَحْنُ لَهُ وَبِهِ فِي يَدَيْهِ وَفِي كُلِّ حَالٍ فَإِنَّا لَدَيْهِ

346 Krş. Buhârî, "Rikāk", 52; Müslim, "Îmân", 81; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, XIV, s. 650 vd. Ahmed Avni Bey *Fusûs* şârihlerinin mânen aktardığı rivâyeti burada Câmî'deki şekliyle almıştır. Krş. Câmî, *Şerhu Fusûsi'l-Hikem*, s. 263.

347 Bu şiir Câmî'ye âit bir rubâînin manzum tercümesidir. *Dîvân*'da ve *Levâmî*'de geçen (*Dîvân-ı Câmî*, I, 864; *Mecmûa-i Molla Câmî*, s. 141) rubâînin Farsça aslı şöyledir:

در سینه نهان تو بودهٔ من غافل در دیده عیان تو بودهٔ من غافل
عمری ز جهان ترا نشان می‌جستم خود جمله جهان تو بودهٔ من غافل

Mehmed Tâhir Bey, manzûm tercümenin Samtî Dede'ye (v. 1040/1630) âit olduğu belirtir. Bk. *Osmanlı Müellifleri*, II, 280-281. Ahmed Avni Bey ise bu man-

Böyle olunca, biz O'nun içiniz; ve O'nun iki elinde O'nunlayız; ve her bir hâl içinde O'nun indindeyiz.

Ya'ni bizim vücûdumuz O'nun içindir. Çünkü O bizim sûretlerimizde zuhûr etti; ve biz O'nunla [10/56] mevcûduz. O'nun iki elinde O'na tâbiiz. Bizim nâsiyemizden tutup bizde tasarruf eder. İyi ve kötü her bir hâlde biz, kurb-i mutlak ve mukayyed ile onun nezdinde hâzırız; ve O'ndan münfek değiliz. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ (Hadîd, 57/4) [Nerede olur iseniz O sizinle berâberdir.]

ولِهذا يُنكَرُ ويُعرَفُ ويُنَزَّهُ ويُوصَفُ.

Bunun için inkâr olunur ve bilinir; ve tenzîh kılınır ve vasfolunur.

Ya'ni Hak, mahdûd olan muhtelif sûretlerde zâhir olduğu için inkâr olunur. Çünkü câhil, Hakk'ı cemî'-i mezâhirde müşâhede edemediğinden, Hak Teâlâ, onun tahayyül ettiği sûrete mugāyir olarak tecellî edince, Hak değildir, diye inkâr eder. Ve Hak bu sebebden nâşî ma'rûf olur. Çünkü câhil Hakk'ın i'tikādına muvâfık olan sûrette tecellîsinde, bu Hak'tır, der. Ve ârif ise, Hakk'ı cemî'-i suverde müşâhede ettiğinden, Hak cemî'-i mezâhirde ârif indinde ma'rûf olur. Ve yine bu sebebden dolayı, Hak tenzîh olunur. Zîrâ Hak her ânda bir şânda ve bir sûrette tecellî ettiğinden ve O'nun bir sûret-i muayyenesi olmadığından, ârif O'nu sûretlerden tenzîh eder. Ve câhil ise, i'tikādına muvâfık sûretle zuhûrdan onu tenzîh edip, Hak cisim değildir, cevher değildir ve araz değildir, gibi sözler söyler. Bu münezzih-i câhilin hâlidir. Çünkü cisim, cevher ve araz denilen şeyler vücûd-ı Hak'ta dâhildir. Bunlar Hakk'ın vücûdunun gayrı olsa, iki vücûd olmak lâzım gelir. Ve kezâ bu sebebden nâşî Hak vasfolunur. Zîrâ Hakk'ın Hayât, İlim, Sem', Basar, İrâde ve Kudret ve Kelâm gibi sıfatları vardır ki, halk ile kendi beyninde müşterektir. Müşebbih O'nu o sıfatlar ile vasfeder. [10/57]

فَمَنْ رَأَى الحقَّ مِنهُ فِيه بِعَيْنِهِ فذَلِك العارِفُ.

---

zûm tercümenin Samtî Dede'ye âit olduğunu söylemekle birlikte rubâîyi Mevlânâ'ya atfeder. Bk. *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, XIII, 140. Rubâî bu şekliyle Nev'î'ye (v. 1007/1599) âit kabul edilmektedir. Bk. Nev'î, *Divan*, s. 583. Ayrıca bk. Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 229.

İmdi Hakk'ı Hak'tan, Hak'ta, çeşm-i Hak ile gören kimse Hakk'ı âriftir.

Ya'ni bir kimse vücûd-ı mutlak-ı Hak'tan kendi sûreti üzere zâhir olan Hakk'ı, Hakk'ın vücûdunda, çeşm-i Hak ile görse, o kimse Hakk'ı ârif olur. Nitekim Cenâb-ı Nizâmî buyurur:

نشاید ترا جز بتو یافتن　　عنان باید از هر طرف تافتن

Tercüme: "Sen'i, Sen'in gayrınla bulmak olmaz; dizgini her taraftan çevirmeklâzımdır."[348]

ومَنْ رَأَى الحقَّ منه فيه بعَينِ نفْسِه فذلِك غَيرُ العارفِ.

Ve Hakk'ı Hak'tan, Hak'ta, kendi nefsinin gözüyle gören kimse, gayr-ı âriftir.

Ya'ni bu kimse vücûd-ı mutlak-ı Hak'tan, kendi sûreti üzere zâhir olan Hakk'ı, Hakk'ın vücûdunda görür, ammâ nefsinin gözüyle görür. Hâlbuki çeşm-i Hak'tan gayrı, O'nu bir göz göremez. Maahâzâ böyle olan kimse câhil değildir. Çünkü Hakk'ı Hak'tan, Hak'ta ârif olmuştur. Ancak ârif-i kâmil değildir.

ومَنْ لَمْ يَرَ الحقَّ منه ولا فيه وانْتَظَرَ أنْ يَرَاه بعَينِ نفسِه في الآخرةِ فذلِك الجاهِلُ.

Ve Hakk'ı Hak'tan ve Hak'ta görmeyip de, nefsinin gözüyle âhirette görmeye muntazır olan kimse câhildir.

Zîrâ bu kimse Hakk'ı bu âlemde müşâhede edemedi; ve Hakk'ın ve Resûl'ün hitâbını anlayamadı. Nitekim buyurulur: وَمَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَى فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَى (İsrâ, 17/72) ya'ni "Burada a'mâ olan kimse âhirette de a'mâdır." Vâkıâ bu âyet-i kerîmenin ma'nâsı sûret-i umûmiyyede küffâr içindir. [10/58] Fakat seyr-i enfüsî husûsiyeti i'tibâriyle kâffe-i mü'minlere de şâmildir. Binâenaleyh hakîkatte körlükten kurtulanlar ancak ârif lerdir. Maahâzâ Hakk-ı mutlaktan, kendi sûreti üzere zâhir olan Hakk'ı Hakk'ın vücûdunda görmeyip de, âhirette çeşm-i Hak ile görmeğe muntazır olan kimse, câhiller zümresine lâhik olamaz. Çünkü o kimse, Hakk'ın ancak

348 *Şerefnâme-i Nizâmî-i Gencevî*, s. 26 (beyit: 99).

çeşm-i Hak ile müşâhede olunabileceğini bilmiştir. Şu kadar ki bu âlemde kendisine gaflet ve hicâb müstevlî olduğundan, gāfilîn ve mahcûbîn zümresine dâhil olmuştur.

وبِالجُملَةِ فلا بُدَّ لكُلِّ شَخصٍ من عَقيدَةٍ في ربِّه يَرجِعُ بها إليه ويَطلُبُه فيها.

Velhâsıl her bir şahıs için, Rabb'i hakkında bir akîde lâzımdır ki, onun ile O'na rücû' ede ve O'nu onda taleb eyleye!

Ya'ni beyân olunan hakāyıkın hâsılı ve netîcesi budur ki: Her bir şahsın kendi Rabb'ini bir i'tikād-ı mahsûs ile tasavvur ve tahayyül etmesi lâzımdır, tâ ki o kimse, o i'tikād ile Rabb'ine rücû' etsin ve Rabb'ini o i'tikād sûretinde taleb eylesin!

فإذا تَجَلَّى له الحقُّ فيها عَرَفَه وأقَرَّ به، وإنْ تَجَلَّى له في غيرِها أنْكَرَه وتَعَوَّذَ منه، وأساءَ الأدبَ عليه في نفسِ الأمْرِ، وهو عندَ نفسِه أنَّه قد تَأَدَّبَ مَعَهُ، فلا يَعتَقِدُ مُعْتَقِدٌ إلٰهًا إلَّا بما جَعَلَ في نفسِه، فالإلٰهُ في الاعْتِقَادَاتِ بالجَعلِ، فما رَأَوْا إلا نُفُوسَهم وما جَعَلُوا فيها.

İmdi Hak o şahsa i'tikādının sûretinde tecellî ettiği vakit, o şahıs Hakk'ı bilir ve O'na ikrâr eder. Ve eğer Hak, o sûretin gayrısında tecellî etse, onu inkâr edip ondan istiâze eyler; ve nefs-i emrde, Hak üzere edebi isâet eder; ve hâlbuki o şahıs, kendince, Hak ile müteeddeb olduğunu vehmeyler. Binâenaleyh bir mu'tekid, ancak nefsinde îcâd eylediği şeyle, İlâh'a i'tikād eder. [10/59] Böyle olunca İlâh, i'tikādâtta ca'l ve îcâd iledir. Binâenaleyh mu'tekidler, ancak nefislerini ve nefislerinde ca'l ve îcâd ettikleri şeyi gördüler.

Ma'lûm olsun ki, erbâb-ı şühûdun gayrı olan her bir şahsın, zihninde tasavvur edip i'tikād ettiği birer İlâh vardır. Onlar, bulundukları muhît içinde sıgar-i sinnlerinden beri, İlâh hakkında işittikleri ve okudukları evsâfı bir araya toplayıp, bunların hey'et-i mecmûasından, zihinlerinde birer İlâh tasavvur ve tahayyül ederler. Bu sûret onların kendi nefislerinde, yine kendi nefislerinden îcâd ettikleri ilâhdır. Ve onlar kendilerince, işte İlâh böyledir ve böyle olmak lâzım gelir, derler... Ve onların taabbüdü bu sûretedir. Hâlbuki o sûreti, nefislerinde, yine kendi nefislerinden îcâd ettikleri

için bu ilâh-ı mu'tekadları nefislerinin "ayn"ı olur. Binâenaleyh nefislerine tapmış olurlar. Bu ise putperestlikten başka bir şey değildir. Aralarında şu kadar fark vardır ki, putperestlerin putu zâhir olduğu için herkes görür; bunların putu gizlidir, yalnız kendilerine mahsustur. Ve bunların bahis ve cidâllerindeki ma'nâ ancak ilâh-ı muhayyellerini yekdîğerine kabûl ettirmekten ibârettir; ve her birisi kendi hayâlinin diğerleri üzerinde hükümrân olmasını ister.

Fakat erbâb-ı şühûd böyle değildir. Onların kulûbu, zunûn-i akliyye ve akāid-i vehmiyyeden sâfîdir. Bu zevât-ı hakîkat-meâb, İlâh'ın min-haysü'z-zât, taayyün ve takayyüd kabûl etmeyeceğini, velâkin esmâ ve sıfât haysiyetiyle, sûret-i muhtelifede tecelliyâtı bulunduğunu bilirler; ve bir i'tikād-ı hâs ile mukayyed olmayıp, O'nu her şeyde müşâhede ederler.

Evvelki tâife sûre-i İhlâs'ı okuyup ma'nâsına muhâlefet ederler. Ya'ni Hak, kimseden doğmadığı hâlde onlar nefislerinden tevlîd ve îcâd ederler; ve bu sûret-i muhayyelelerini Hakk'a küfüvv ittihâz etmiş olurlar. İkinci tâife ise, ne hâdisten tevlîd ve îcâd ederler ve ne de küfüvv ittihâz eylerler. [10/60]

İmdi Hak, ehl-i i'tikāda, hayâllerindeki sûrete muvâfık olarak tecellî ettiği vakit onu kabûl edip mukırr olurlar; ve o sûretin hilâfında olarak vâki' olan tecellî-i Hakk'ı inkâr edip ondan Hakk'a sığınırlar; ve hakîkatte, Hakk'a karşı sû'-i edebde bulundukları hâlde, bu inkârlarıyla muhâfaza-i edeb ettiklerini zanneylerler. Maahâzâ Hak, suver-i hâriciyye ve zihniyyenin kâffesinde mütecellî olduğundan, onların i'tikād ve tahayyül eyledikleri sûretlerde tecellî eden dahi Hak'tır. Onların sû'-i edebleri, Hakk'ı o sûrete münhasır kılmış olmalarından münbaistir.

فَانْظُرْ مَرَاتِبَ النَّاسِ في العلمِ باللّٰهِ، هو عينُ مَراتِبِهم في الرُّؤْيَةِ يومَ القيامةِ.

İmdi nâsın ilm-i billâhda olan mertebelerine nazar eyle! O, yevm-i kıyâmette rü'yet hakkında, onların mertebelerinin "ayn"ıdır.

Zîrâ rü'yet, ancak tecellî hasebiyledir; ve tecellî ise, ilm-i billâh mikdârına göredir. Ve nâsın dünyâda ilm-i billâhdaki mertebeleri ne ise, yevm-i kıyâmette rü'yet hakkındaki mertebeleri dahi o mertebelerinin "ayn"ıdır.

Ve ilm-i billâh dahi ancak isti'dâdât hasebiyledir. İsti'dâdât ise mütefâvittir; ve bu tefâvütün nihâyeti yoktur. Binâenaleyh yevm-i kıyâmette rü'yet de bu tefâvüt hasebiyle vâki' olur.

وقدْ أَعْلَمْتُك بالسَّببِ المُوجِبِ لذلِك، فإيَّاك أنْ تَتَقَيَّدَ بِعَقْدٍ مَخصوصٍ وتَكْفُرَ بِما سِوَاه، فيَفُوتُك خَيرٌ كثِيرٌ، بلْ يَفُوتُكَ العِلمُ بالأمْرِ على ما هُوَ عليه.

Ve ben sana, tefâvüt-i merâtibi mûcib olan sebebi i'lâm ettim. İmdi sen sakın ki, bir akd-i mahsûs ile mukayyed olasın ve onun gayrını inkâr edesin! Böyle olunca, seni hayr-ı kesîr fevteder. Belki ilim, nefs-i emrde üzerinde bulunduğu emr ile seni fevteder. [10/61]

Ya'ni kıyâmette Hakk'ı görmek husûsunda herkesin mertebeleri başka başka olmasını mûcib olan sebebi sana bildirdim; ve o sebeb dahi herkesin kendi hayâlinde tasavvur ettiği birer akîde-i mahsûsa idi. Bunu anladıktan sonra, sakın sen dahi böyle bir i'tikād-ı mahsûsta bağlanıp kalma; ve bir sûret-i hayâliyyeye kapılıp, suver-i sâireyi bu hayâl ile örtme! Eğer kendi zann-ı aklîni ve i'tikād-ı vehmîni hakîkat farzedip, bu zan ve i'tikādının hâricinde kalan sûretlerde Hakk'ın tecellîsini inkâr edersen hayr-ı kesîrden mahrûm olursun. Ve Hak hakkındaki zevkin dar bir sâhaya münhasır kalır ve kalîl olur. Niçin mahz-ı hayır olan ilm-i ilâhîdeki zevkin çoğunu bırakıp azı ile iktifâ edeceksin? Belki bu hasr ve takyîd sebebiyle emri, hakîkati üzere bilmekten mahrûm olursun. Ve أَفَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلٰهَهُ هَوَاهُ وَأَضَلَّهُ اللّٰهُ عَلَى عِلْمٍ وَخَتَمَ عَلَى سَمْعِهِ وَقَلْبِهِ وَجَعَلَ عَلَى بَصَرِهِ غِشَاوَةً (Câsiye, 45/23) [O kimseyi gördün mü ki hevâ-yı nefsânîsini ilâh ittihâz etti? Ve Allâh Teâlâ onu ilim üzerinde ıdlâl etti. Kulağını ve kalbini mühürledi. Gözü üzerine de bir perde kıldı.] âyet-i kerîmesinde tavsîf buyurulan zümreye dâhil olmandan korkulur. Çünkü sen akîdeni nefsinde îcâd ettiğin cihetle, o sûret nefsinin "ayn"ı olur; ve sen hevâsını ilâh ittihâz edenlerden olursun; ve bu ilmin, dalâletini ve şaşkınlığını mûcib olur; ve Hak bu sûretle sem'ini ve kalbini mühürler. Artık muhakkikînin ulûm-i zevkiyyeleri kulağına girmez ve kalbine te'sîr etmez olur; ve gözüne bu hasr ve tahsîsin perde olur; suver-i sâirede Hakk'ın tecellîsini müşâhede edemezsin; ve müşâhede edenleri de inkâr edersin.

فكُنْ في نفسِك هَيُولَى لِصُوَرِ المُعتَقَدَاتِ كُلِّها، فإنَّ الإلٰهَ تعالى أوْسَعُ وأعْظَمُ من أنْ يَحْصُرَه عَقْدٌ دُونَ عَقْدٍ، فإنَّه يقولُ: ﴿فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللّٰهِ﴾، وما ذَكَرَ أيْنًا من أيْنٍ، وذَكَرَ أنَّ ثَمَّ وَجهَ اللّٰهِ، ووَجهُ الشيءِ حَقِيقَتُه، فنَبَّه بهذا قُلُوبَ العارفينَ، لا تَشْتَغِلُهم العَوَارِضُ في الحياةِ الدُّنيا عن اسْتِحضَارِ مِثلِ هذا، فإنَّه لا يَدرِي العَبدُ في أيِّ نَفَسٍ يُقْبَضُ، فقَدْ يُقْبَضُ في وَقتِ غَفلةٍ، فلا يَسْتَوِي مَعَ مَن قُبِضَ على حُضُورٍ.

Böyle olunca sen, mu'tekadât sûretlerinin hepsi için, kendi nefsinde "heyûlâ" ol! Zîrâ İlâh Teâlâ, [10/62] bir akd diğer akdi hasretmekten, evsa' ve a'zamdır. Çünkü Allah Teâlâ فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللّٰهِ (Bakara, 2/115) ya'ni "Ne tarafa dönerseniz orada Hakk'ın vechi zâhirdir" buyurdu; ve bir ciheti bir cihetten zikretmedi; "vechullâh"ın her yerde olduğunu zikretti; ve şeyin "vech"i onun "hakîkat"idir. İmdi Hak Teâlâ bu kelâm ile, âriflerin kalblerine tenbîh eyledi, tâ ki hayât-ı dünyâda, avârız onları böyle bir şeyin istihzârından meşgûl etmeye! Zîrâ abd, hangi nefeste kabzolunacağını bilmez. Ba'zan vakt-i gaflette kabzolunur. İmdi huzûr üzere kabzolunan kimse ile berâber olmaz.

Ya'ni sen hiçbir akîde sûretiyle bağlanıp kalma; i'tikād olunan sûretlerin kâffesi için "heyûlâ", ya'ni asıl ve mâdde ol! Ve Hakk'ı bir i'tikād sûretine hasretmeyip onu cemî'-i suver-i mu'tekadâtta müşâhede eyle! Zîrâ Allah Teâlâ hazretleri o kadar evsa' ve a'zamdır ki, onun hakkındaki bir i'tikādın sûreti diğer i'tikād sûretini hasredemez. Ya'ni bir i'tikād sûretine şâmildir ve diğer i'tikād sûretine şâmil değildir, diyemezsin. O ne kadar i'tikād sûretleri varsa kâffesinde mütecellîdir. Ve maahâzâ onun tecellîsi bu sûretlerin kâffesinde münhasır değildir. Çünkü bu sûretler mukayyeddir, Hak ise mutlaktır. Bunun için Hak Teâlâ "Yüzünüzü nereye dönerseniz vechullâh orada zâhirdir" (Bakara, 2/115) buyurdu. Yoksa "vechullâh" falan cihette görünür, deyip bir ciheti tahsîs etmedi; umûmen her yerde olduğunu beyân eyledi. Ve bu kelâm, hayât-ı dünyâda avârız, ârifleri, her cihette vech-i Hakk'ın istihzârından meşgûl etmemek için, onlara tenbîhdir. [10/63] Ya'ni hayât-ı dünyâda, illet ve tedâvî ve açlık ve taâm ve râhat ve belâ gibi birçok avârız vardır ki, bunlar insanı işgāl eder; ve bu iştigāl

sebebiyle Hakk'a teveccüh edemez. Hâlbuki Hak "Her ne tarafa dönerseniz vech-i Hak orada zâhirdir" buyurduğundan, bu tenbîh üzerine ârif, illetine müteveccih olduğu vakit yine Hakk'ı görür. Zîrâ illette de "vechullah" zâhirdir; ve şifâ ve açlık ve taâm ve râhat ve belâda dahi kezâ zâhir olan Hakk'ın "vech"idir.

Zîrâ ârif bu tenbîh ile ikāz edilmemiş olsa, Hak'la hâzır olamaz idi. Hâlbuki abdin hangi nefeste rûhunun kabzolunacağı kendince ma'lûm değildir. İhtimâl ki nâ-marzî ile meşgūl iken kabzolunuverir; ve vakt-i gaflette gider. Gayra meşgūl iken kabzolunan kimse ile Hakk'a meşgūl olduğu hâlde kabzolunan kimse arasında fark vardır. Zîrâ hadîs-i şerîfte: "Yaşadığınız gibi ölür ve öldüğünüz gibi haşrolunursunuz"[349] buyurulmuştur. Binâenaleyh gayra meşgūl iken kabzolunanlar, gayr ile haşrolunurlar. Velâkin ârif bu tenbîh üzerine her yerde ve her ânda Hakk'ı müşâhede ettiğinden her nefeste Hak ile huzûr üzeredir; ve hangi nefeste kabzolunursa olunsun Hak'la hâzır iken kabzolunur. (Cenâb-ı Hak bu ni'meti ve bu devleti, bu fakîr-i gāfile ve taleb eden bilcümle ihvân-ı dîne nasîb eylesin! Âmin bi-hürmeti Seyyidi'l-mürselîn!)

ثُـمَّ إنَّ العَبـدَ الكامـلَ مـعَ علمِـه بهـذا يَلْـزَمُ فـي الصُّـورَةِ الظَّاهـرةِ والحـالِ المُقَيَّـدَةِ التَّوَجُّـهَ بالصَّـلَاةِ إلـى شَـطْرِ المَسـجِدِ الحَـرَامِ، ويَعتَقِـدُ أنَّ اللّٰـهَ فـي قِبلَتِـه حـالَ صَلاتِـه وهـو بَعـضُ مَرَاتِـبِ وَجـهِ الحـقِّ مِـن ﴿فَأَيْنَمَـا تُوَلُّـوا فَثَـمَّ وَجْـهُ اللّٰـهِ﴾، فشَـطْرُ المَسـجِدِ الحَـرَامِ منهـا، فَفِيـه وَجـهُ اللّٰـهِ.

Ondan sonra, abd-i kâmil bunu bilmekle berâber, sûret-i zâhirede ve hâlet-i mukayyededе, namazda Mescid-i Harâm tarafına teveccühü lâzım addeder; ve namaz hâlinde, Allah Teâlâ'nın [10/64] onun kıblesinde olduğunu ve Mescid-i Harâm tarafı فَأَيْنَمَـا تُوَلُّـوا فَثَـمَّ وَجْـهُ اللّٰـهِ (Bakara, 2/115) [Ne tarafa teveccüh ederseniz edin, Allâh'ın vechi vâki'dir.]dan vech-i Hakk'ın ba'zı merâtibi bulunduğunu i'tikād eyler. İmdi Mescid-i Harâm tarafı o merâtibdendir; ve onda vech-i Hak vardır.

Ya'ni abd-i kâmil, zikrolunan âyet-i kerîme muktezâsınca, "vechullâh"ın

349 Müslim, "Cennet", 19; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXII, s. 413.

her yerde zâhir olduğunu bilmekle berâber, namaz ile meşgûl olduğu ve bu hâl ile bağlandığı vakit, sûret-i zâhire ve cismiyyesi ile, Kâ'be-i Muazzama tarafına dönmeyi lâzım addeder; ve bu teveccühle berâber onun i'tikādı bu merkezdedir ki, Allah Teâlâ hazretleri, abd namaz hâliyle mukayyed olduğu esnâda, onun kıblesinde hâzırdır; ve Kâ'be-i Muazzama tarafı, فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَـمَّ وَجْـهُ اللّٰـهِ (Bakara, 2/115) [Ne tarafa teveccüh ederseniz edin, Allâh'ın vechi vâki'dir.] âyet-i kerîmesinde beyân buyurulan "vecih"ler mûcibince, vech-i Hakk'ın mertebelerinden bir mertebedir. İşte namaz kılarken ârif-i kâmil bu sûretle mütefekkirdir. Şübhe yoktur ki, âyet-i kerîmenin ma'nâ-yı münîfine göre Kâ'be-i Muazzama cânibi vücûh-ı ilâhiyyeden bir vecihdir; ve vech-i Hak orada da mevcûd ve hâzırdır; ve namaz hakkındaki tafsîlât **Fass-ı Muhammedî**'de gelecektir. Beyit:

حاجی برهِ کعبه ومن طالبِ دیدار او خانه همی جوید ومن صاحبِ خانه

Tercüme:
"Hacının matlabı Kâ'be ve benimki dîdâr
O evin tâlibi olmuş, ben ise sâhibinin"[350]

ولَكِـنْ لا تَقُـلْ هـو هُنَـا فَقَـطْ، بَـلْ قِـفْ عنـدَ مـا أدرَكْـتَ، والْـزَمِ الأَدَبَ فـي الاسْـتِقبَالِ شَـطرَ المَسـجِدِ الحَـرَامِ، والْزَمِ الأَدَبَ في عَـدَمِ حَصـرِ الوَجـهِ في تلك الأَيْنِيَّـةِ الخاصَّـةِ، بَـلْ هـي من جُملَـةِ أَيْنِيَّـاتِ مـا تَوَلَّـى مُتَـوَلٍّ إليهـا، فقَـدْ بَـانَ لـك عـنِ اللّٰـهِ أنَّـه فـي أيْنِيَّـةِ كلِّ وِجْهَـةٍ.

Velâkin "O, yalnız buradadır" deme; belki idrâk ettiğin şey indinde dur! Ve Mescid-i Harâm cânibine istikbâlde edebi lâzım kıl; ve eyniyyet-i hâssada vechin adem-i hasrı husûsunda edeb üzere ol! Belki o cihet, müteveccihin teveccüh ettiği eyniyât cümlesindendir. İmdi muhakkak, Hakk'ın her cihetin eyniyetinde olduğu, sana Allah'dan zâhir oldu. [10/65]

Ya'ni Hakk'ın "vech"i Kâ'be tarafındadır, deyip O'nu bir cihete hasretme; ve idrâk ettiğin şey indinde, ya'ni namazla meşgûl olduğun hâlde Kâ'be tarafına istikbâlde edebi muhâfaza et! Çünkü bu teveccüh emr-i ilâhîdir;

350 *Külliyât-ı Eş'âr ve Âsâr-ı Fârisî-yi Şeyh Bahâyî*, s. 77.

ve Resûlullah (s.a.v.)e tebaiyettir. Binâenaleyh sâir vücûh-i ilâhiyyeden yüz çevirip bir veche nâzır olmak, emre imtisâl olduğu için edebdir. İşte bu edeb üzere devâm et! Fakat vech-i Hakk'ı, bir cihet-i mahsûsaya hasretmemek dahi, yine emr-i ilâhî olduğu için, edebdir. Bu edebi de muhâfaza edip, bil ki, Hakk'ın tahsîs buyurduğu o cihet, her bir mütevecciihin tevecciih ettiği cihât-ı nâmütenâhiyeden bir cihettir. Velhâsıl فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللّٰهِ (Bakara, 2/115) [Ne tarafa teveccüh ederseniz edin, Allâh'ın vechi vâki'dir.] âyet-i kerîmesiyle vech-i Hakk'ın eyniyâtın, ya'ni cihâtın kâffesinde mevcûd olduğu Allah'dan sana zâhir oldu.

وما ثَمَّ إلا الاعْتِقَادَاتُ، فالكلُّ مُصِيبٌ، وكلُّ مُصِيبٍ مَأْجُورٌ، وكلُّ مَأْجُورٍ سَعِيدٌ، وكلُّ سَعِيدٍ مَرْضِيٌّ عنه، وإنَّ البَعْضَ شَقِيَ زَمَانًا في الدَّارِ الآخِرَةِ، فقَدْ مَرِضَ وتَأَلَّمَ أهلُ العِنَايَةِ مع عِلمِنَا بأنَّهُم سُعَدَاءُ أهلُ الحقِّ في الحياةِ الدُّنيَا، فمِن عِبَادِ اللّٰهِ مَن تُدْرِكُهم تلكَ الآلَامُ في الحياةِ الأُخرَى في دارٍ تُسَمَّى جَهَنَّم، ومع هذا لا يَقْطَعُ أحَدٌ مِن أهلِ العِلمِ الَّذين كَشَفُوا الأمْرَ على ما هو عليه أنَّه لا يكونُ لَهُم في تلكَ الدَّارِ نَعِيمٌ خَاصٌّ بِهِم.

Ve i'tikādâtın gayrı bir şey yoktur. İmdi hepsi musîbdir; ve her musîb me'cûrdur; ve her me'cûr saîddir; ve her saîd marzıyyün-anhdır. Her ne kadar ba'zısı dâr-ı âhirette bir zamân şakî olursa da. İmdi süadâ ve ehl-i Hak olduklarına bizim ilmimiz bulunmakla berâber, ehl-i inâyet, hayât-ı dünyâda marîz ve müteellim oldu. Böyle olunca, Allâh'ın kullarından ba'zıları vardır ki, hayât-ı uhrâda, cehennem denilen dârda bu âlâmı idrâk ederler. Bununla berâber, emri hakîkati üzere keşfeden ehl-i ilimden bir kimse, onlar için dâr-ı cehennemde onlara mahsûs bir naîm olmadığını kestirmez.

Ma'lûm olsun ki, eyniyât, ki cihâttan ibârettir, ba'zısı hissî ve ba'zısı aklîdir; ve aklî olan kısmı i'tikādâttan ibârettir; ve her bir akîdede vech-i Hak [10/66] bir sûret-i ma'neviyye ile zâhirdir; ve i'tikādât ise netîce-i tefekkür olup insana mahsustur. Nitekim Mevlânâ (r.a.) efendimiz buyururlar: *Mesnevî*:

ای برادر تو همان اندیشه‌ای — ما بقی تو استخوان و ریشه‌ای
گر گل است اندیشهٔ تو گلشنی — ور بود خاری تو هیمهٔ گلخنی

Tercüme: "Ey birâder sen, ancak düşüncesin, fikirden ibâretsin; bâkî kalan kısmın kemik ve elyâftır. Eğer endîşen gül ise sen gülşensin, eğer diken ise sen külhanlık odunusun."[351]

Binâenaleyh kulûb-ı mu'tekidînin teveccüh ettiği cihât-ı ma'neviyyede, i'tikādâttan gayrısı yoktur. Şu hâlde mu'tekid olanların hepsi i'tikādlarında isâbet etmiştir. Çünkü onların her birisi vücûh-ı Hak'dan bir vech-i hâssa i'tikād eder; ve i'tikādında musîb olunca o, me'cûrdur. Zîrâ bu i'tikād-ı hâssı hasebiyle, onun vech-i mutlaktan bir nasîbi vardır. Ve her me'cûr ise saîddir; ve rızâ ile saâdet **Fass-ı İsmâîlî**'de tafsîl olunmuştur. Ve her saîd dahi Rabb-i hâssının indinde marzıyyün-anhdır. Zîrâ o Rabb-i hâssı, taht-ı terbiyesinde bulunan mazharının nâsiyesini tutup, sırât-ı müstakîmi üzerinde yürütür. Binâenaleyh onun meslekinden ve sülûkünden râzıdır.

Maahâzâ ehl-i i'tikādın ba'zıları, bu sûretle saîd olmakla berâber لَابِثِينَ فِيهَا أَحْقَابًا (Nebe', 78/23) [Orada devirler boyunca kalıcılardır.] âyet-i kerîmesi mûcibince dâr-ı âhirette, uzun bir zaman için şakî olurlar; ya'ni azâb-ı hâlisi tadarlar. Çünkü Rabb-i hâslarının müntehâ-yı sırâtı budur; ve isti'dâdları mûcibince kemâlleri, bu sırâtın müntehâsına vusûlden ibârettir. Bizim süadâ olduklarını bildiğimiz, inâyet ehli olan ehl-i Hak, hayât-ı dünyâda [10/67] marîz olup elem çekerler. Fakat onların bu ibtilâları saâdet-i ebediyyelerine zarar vermez. Bunun gibi ehl-i i'tikāddan bir kısmının dahi dâr-ı âhirette müteezzî olmaları ve ehl-i inâyetin âlâmına giriftâr bulunmaları i'tikādlarında musîb olmalarına kadh vermez; ve ehl-i keşften hiçbir kimse bu akîde sâhiblerinin dâr-ı cehennemde, kendilerine mahsûs bir naîme nâil olmayacaklarını kesip atmaz, ya'ni bu husûsta hükm-i kat'î vermezler.

إمَّا بِفَقْدِ أَلَمٍ كانوا يَجِدُونَه، فَارْتَفَعَ عنهم، فيكونُ نَعِيمُهم رَاحَتَهُم عن وِجدَانِ ذلِك الأَلَمِ، أو يكونُ نَعِيمٌ مُسْتَقِلٌّ زَائِدٌ كنَعِيمِ أهلِ الجِنَان في الجِنَان.

Ya buldukları bir elemin gāib olmasıyladır. İmdi azâb onlardan mürtefî' olur. Böyle olunca o elemi bulmaktan onların râhatları, onların naîmi olur. Veyâhud ehl-i cinânın cinânda naîmi gibi, bir naîm-i müstakil zâid olur.

351 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, III, s. 93-95 (beyit: 275-276).

Ya'ni ehl-i keşfin kat'iyetle hükmetmediği, ehl-i cehennemin naîmi iki sûretle olur: Ya buldukları ve tattıkları elem gāib olur ve elemin fıkdâniyle de azâb kalkar; ve bu sûrette, bu elemi bulmaktan kendilerine sükûn gelmesi, onların naîmi olur. Ya'ni elemden müsterîh olduklarında, ayn-ı ni'mete vâsıl olurlar. Veyâhud ehl-i cennetin, cennette nâil oldukları ni'met gibi, ehl-i cehennem için dahi, cehennemin içinde, müstakill-i zâid olarak bir naîm hâsıl olur; ve ehl-i cennetin naîmi kendi mizâclarına muvâfık olduğu gibi, ehl-i cehennemin naîmi de onların tabîatlarına münâsib sûrette olur.

Ma'lûm olsun ki, Hak Teâlâ hazretlerinin وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ (A'râf, 7/156) [Benim rahmetim her şeyi kaplamıştır.] ve سَبَقَتْ رَحْمَتِي عَلَى غَضَبِي [Rahmetim gazabımı geçmiştir.] kavilleri her şey hakkında umûmîdir. Ve küffâr hakkındaki âyât-ı kur'âniyye ve ahâdîs-i şerîfe dahi, onların ebediyyen azâb-ı mahz içinde kalacaklarına delâlet etmez. Bu bâbda kat'î olan cihet onların naîm-i cinân olan [10/68] rahmet-i hâlisadan ebediyyen mahrûmiyetlerinden ve cehennemde kalıp ebedî cennete girmeyeceklerinden ibârettir. Nitekim âyet-i kerîmede لَابِثِينَ فِيهَا أَحْقَابًا (Nebe', 78/23) [Orada devirler boyunca kalıcılardır.] buyurulmuştur. Bundan ehl-i cehennemin, hitâm-ı ahkāba kadar, nârda kalacakları anlaşılır. Zîrâ "hukub" "seksen yıl" ma'nâsına gelir. "Ahkāb" ise onun cem'i olup mütenâhî olan zamânı gösterir. Ve hadîs-i şerîfte dahi سَيَأْتِي عَلَى جَهَنَّمَ زَمَانٌ يُنْبِتُ مِنْ قَعْرِهَا الجِرْجِير ya'ni "Cehennem üzerine bir zamân gelir ki, ka'rında Circîr biter" buyurulur. "Circîr", sulak mahalde biten bir nevi' nebâttır. Bundan da anlaşılır ki, ehl-i cehennem cehennemden çıkmayacak, fakat tûl-i müddet sonra cehennemin nârı zâil olacaktır.

Ehl-i cehennemin nâr içinde olan naîmine gelince, esâsen cehennem dâr-ı naîm olmadığından, oradaki naîm dahi ehl-i cennetin mizâcına nisbeten azâbdan başka bir şey değil ise de, ehl-i cehennemin mizâcına ve isti'dâdâtına mülâyimdir. Naîm-i cehennem hakkında iki vecih vardır: Ya azâbda tûl-i müddet kalmakla ülfet peydâ olup elem hissolunmaz olur. Bu sûrette elemin zevâliyle husûl-i râhat, naîmdir. Nitekim bu âlemde de emsâli kesîrdir. Meselâ bir kimsenin bir sebeble elini keserler. İlk günlerde, elsizlik onun için bir azâb-ı şedîd olur. Fakat mürûr-ı zamân ile elsizliğe

alışır. Artık evvelki elemi duymaz olur. Bu hâl onun hakkında naîmdir. Velâkin eli olanlara nisbeten onun hâli azâbdır.

Veyâhud nâr içinde bir naîm-i müstakill-i zâid hâsıl olur. Nitekim hadîs-i şerîfte إِنَّ بَعْضَ أَهْلِ النَّارِ يَتَلَاعبُونَ فِيهَا بِالنَّارِ ya'ni "Tahkîkan ehl-i nârın ba'zıları ateş ile mülâabe ederler"[352] buyurulur. Hâlbuki mülâabe naîm içinde vâki' olur bir hâldir. Binâenaleyh cehennemde ziyâde olarak bir de naîm-i müstakil hâsıl olur. Bunun nazâiri, bu âlemde dahi mevcûddur. Meselâ uyuzluk marazdır; [10/69] ve marîz olan muazzeb olur. Fakat uyuz, vücûdunu kaşıdığı vakit, bu kaşınmaktan bir lezzet duyar. Lezzet ise naîmdir. Şu hâlde azâb-ı maraz içinde zâid olarak bir de naîm hâsıl olmuş olur.

9 Mart 1332, Cümâde'l-ûlâ 1334
[22 Mart 1916], Çarşamba gecesi saat 3

***

Mesnevî:[353]

Hz. Şeyh (r.a.) bu fass-ı latîfte "Âlem Hakk'ın sûretidir; ve O âlemin rûhu olup onu müdebbirdir; binâenaleyh âlem, insân-ı kebîrdir" buyurmuş idi. *Mesnevî-i Şerîf*'in dördüncü cildinde de:

در بیانِ آنکه حکما گویند: «آدمی عالمِ صغیرست.» و حکمای الٰهی گویند: «آدمی عالمِ کبیرست.» زیرا که علمِ آن حکما بر صورتِ آدمی مقصور بود، و علمِ اینها بر باطنِ آدمی موصول.

Ya'ni "Hükemâ-yı felsefî "Âdem âlem-i sagîrdir" derler. Hükemâ-yı ilâhî ise "İnsan âlem-i kebîrdir" derler. Zîrâ o hükemânın ilmi, Âdem'in sûretine maksûrdur. Fakat bu hükemânın ilmi, insanın hakîkatine vâsıl olmuştur" buyurulur.

İmdi mâdemki âlem, insandır; onun aksi olarak insan dahi bir âlemdir. Ve insan olan âlemin sıfatı "kebîr" olunca, Âdem olan âlemin sıfatı

352 Câmî, *Şerhu Fusûsi'l-Hikem*, s. 401; *Nakdu'n-Nusûs*, s. 190.
353 Krş. Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, VII, s. 164-167 (beyit: 523-532).

da, onun mukābili olarak "sagîr" olur; ve bundan "Âdem âlem-i sagîrdir" netîcesi çıkar; ve bu netîce dahi hükemâ-yı felsefînin kavline tevâfuk eder. Filhakîka da Cenâb-ı Şeyh (r.a.)ın bu hükmü, âlemin sûreti hakkında olduğu gibi, hükemâ-yı felsefînin kavli de, insanın sûreti hakkında olduğundan, bu iki hükmün tevâfuku sûret i'tibâriyle olur. Şu kadar ki hükemâ-yı felsefînin ilmi Âdem'in sûretine maksûr olduğundan Âdem hakkında bundan başka bir hüküm [10/70] veremezler. Fakat hükemâ-yı ilâhî Âdem'in hakîkatine muttali' olduklarından, onlar sûret i'tibâriyle Âdem'e "âlem-i sagîr" demekle berâber, ma'nâ i'tibâriyle de "âlem-i kebîr" derler. *Mesnevî*:

پس بصورت عالمِ صغری تویی　　پس بمعنی عالمِ کبری تویی

Tercüme: "Sûrette âlem-i suğrâ sensin; ma'nâda âlem-i kübrâ sensin." Şerh: Ya'ni insanın her iki vasf ile tavsîfi sahîhdir. Sûretine nazaran "âlem-i suğrâ" ve ma'nâsına nazaran dahi "âlem-i kübrâ" demek insan için muvâfık olur. Nitekim İmâm-ı Alî (kerremallâhu vechehû) efendimiz buyururlar: Beyit:

وَتَزْعُمُ أَنَّكَ جِرْمٌ صَغِيرٌ　　وَفِيكَ انْطَوَى الْعَالَمُ الْأَكْبَرُ

Tercüme: "Sen, seni cirm-i sagîrsin zu'medersin. Hâlbuki âlem-i ekber sendemüntavîdir."[354]

Mesnevî:

ظاهرا آن شاخ اصلِ میوه است　　باطنا بهرِ ثمر شد شاخ هست
گر نبودی میل و امیدِ ثمر　　کی نشاندی باغبان بیخِ شجر
پس بمعنی آن شجر از میوه زاد　　گر بصورت از شجر بودش ولاد

Tercüme: "O dal zâhiren meyvenin aslıdır. Fakat dal, bâtınen yemiş için mevcûd oldu. Eğer meyve meyli ve ümîdi olmasaydı, bahçevan ağacın kökünü diker mi idi? Gerçi sûrette meyvenin doğması ağaçtan oldu ise de, ma'nâda o ağaç meyveden doğdu." [10/71]

Şerh: Bu beyitler, insanın sûrette "âlem-i sagîr" ve fakat bâtında "âlem-i kebîr" olduğuna misâldir. Hz. Mevlânâ (r.a.) buyururlar ki: Bu hâli, meyve ile ağaçta görebilirsin. Zîrâ ağaç zâhirde meyvenin aslı ve mebdeidir. Velâkin bâtında ve ma'nâda, muâmele ber-akstir. Çünkü matlûb ve maksûd

354 Bk. Müstakîmzâde, *Şerh-i Dîvân-ı Aliyyü'l-Murtazâ kerremallâhu vechehû*, s. 228-231.

bizzât meyvedir. Bahçevan, bu sebeble ağacın kökünü diker. Binâenaleyh ağacın bâis-i vücûdu meyvedir. Âlem-i sagîr ile kebîr de aynen bu misâle benzer. Zâhirde âlem-i kebîr olan kâinât أَوَّلُ مَـا خَلَـقَ اللّٰـهُ نُـورِي [Allâh'ın ilk yarattığı benim nûrumdur.] hadîs-i şerîfinde beyân buyurulduğu üzere, yine zâhirde âlem-i sagîr olan cism-i Resûlullah (s.a.v.)in hakîkatinden ve rûhundan zuhûra gelmiştir; ve "hakîkat-i muhammediyye" (s.a.v.) taayyün âleminin mebdeidir. Binâenaleyh bâtında ve ma'nâda insân-ı kâmil, "âlem-i kebîr"dir. *Mesnevî*:

مصطفی زین گفت کادم و انبیا — خلفِ من باشند در زیرِ لوا
بهرِ این فرموده است آن ذو فنون — رمزِ نَحْنُ الْآخِرُونَ السَّابِقُون
گر بصورت من ز آدم زادهام — من بمعنی جدّ جد افتادهام
کز برای من بدش سجده ملك — وز پی من رفت بر هفتم فلك
پس ز من زایید در معنی پدر — پس ز میوه زاد در معنی شجر

Tercüme: "Mustafâ (a.s.) bu sebebden, Âdem ve enbiyâ, livâ altında benim arkamda olurlar, buyurdu. O zû-fünûn "Biz sâbikîn olan âhirîndeniz" işâretini bunun için buyurmuştur. Gerçi sûrette ben Âdem'den doğmuşumdur; fakat ma'nâda ceddin ceddi vâki' olmuşumdur. Zîrâ meleğin secdesi ona benim için oldu; ve o yedinci feleğe benim için gitti. Binâenaleyh ma'nâda peder benden doğdu. Nitekim ma'nâda ağaç meyveden doğdu." [10/72]

Şerh: Ya'ni (S.a.v.) Efendimiz, hadîs-i şerîflerinde آدَمُ وَمَنْ دُونَهُ تَحْتَ لِوَائِي يَـوْمَ الْقِيَامَـةِ وَلَا فَخْـرَ "Âdem ve onun dûnunda olan kimseler rûz-ı kıyâmette benim sancağım altındadır; ve bu kelâm fahr ve mübâhât cihetinden değildir"[355] buyururlar. Ve hakîkat-i muhammediyye, taayyün-i âlemin mebdei olduğu için نَحْـنُ الْآخِـرُونَ السَّـابِقُون ya'ni "Biz sâbikîn olan âhirîniz" kavl-i şerîfi ile sûreten âhir ve ma'nen sâbık olduklarına işâret buyurmuşlardır. گر بصورت ilh... beyt-i şerîfinden پس ز من ilh... beyt-i şerîfine kadar olan üç beyit نَحْنُ الْآخِرُونَ السَّـابِقُون [Biz sâbikîn olan âhirîniz.] kavl-i şerîfinin tefsîridir. Ve "Ma'nâda ceddin ceddi vâki' olmuşumdur" kavliyle كُنْـتُ نَبِيًّا وَآدَمُ بَيْـنَ الْمَـاءِ وَالطِّيـنِ ya'ni "Ben nebî idim, hâlbuki Hz. Âdem, mâ' ile tıyn arasında

355 Tirmizî, "Tefsîr", 17; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, s. 330.

idi" hadîs-i şerîfine işâret olunur. *Mesnevî*:

اولِ فکر آخر آمد در عمل　　خاصه فکری کو بود وصفِ ازل

Tercüme: "Evvel-i fikr, amelde âhir geldi. Husûsiyle bir fikir ki o vasf-ı ezelola..."[356]

Şerh: Ya'ni fikirden ibâret olan evvel, fiil ve amel cihetiyle âhir olarak zâhir oldu. Meselâ, bir mi'mâr, birisi için bir köşk yapmak murâd etse, evvelen o köşkün sûretini zihninde tasarlar. Bu sûret mi'mârın fikridir; ve bu fikir, köşkün vücûd-ı hâricîsinden evveldir. Vaktâki mi'mâr köşkü binâ eder, o evvel olan fikir, fiil cihetiyle âhir olarak zâhir olur. İmdi bu binâ-i kâinât ki, evvelen sûreti ilm-i ilâhîde peydâ olmuş idi; fikir, ya'ni irâde-i ilâhî netîcesidir; [10/73] ve ilim ve irâde-i ilâhî ise Hakk'ın sıfât-ı ezeliyyesidir. Binâenaleyh bu ilim ve irâde-i ilâhî dahi, amelde âhir olarak zâhir oldu. Zîrâ bu **Fass-ı Hûdî**'de beyân olunduğu üzere, vücûd-ı mutlakın, kerbden dolayı vâki' olan "nefes-i Rahmânî"si ile, evvelen müteayyin olan şey "hakîkat-i muhammediyye" idi; ve cemî'-i kâinât bu hakîkatte mündemic idi. Çünkü cemî'-i eşyâya ilk mâdde ve "heyûlâ" olan bu hakîkattir. Binâenaleyh zuhûr-ı Fahr-i âlem (s.a.v.) bilcümle ekvânın illet-i gāiyyesidir; ve ilm-i ilâhî mertebesinde mukaddem iken fiil-i ilâhî mertebesinde muahhar oldu.

İbtidâ: 11 Şubat 1331, 20 Rebîu'l-âhir 1334
[24 Şubat 1916], Perşembe sabahı

İntihâ: 11 Mart 1332, Cümâde'l-ûlâ 1334
[24 Mart 1916], Cum'a sabahı

356 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, III, s. 272 (beyit: 965).

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

XI

فَصُّ حِكْمَةٍ فُتُوحِيَّةٍ فِي كَلِمَةٍ صَالِحِيَّةٍ

[KELİME-İ SÂLİHİYYE'DE MÜNDEMİC HİKMET-İ FÜTÛHİYYE'NİN BEYÂNINDA OLAN FASTIR]

"Hikmet-i fütûhiyye"nin Kelime-i Sâlihiyye'ye tahsîs olunmasındaki sebeb budur ki: Aslâ me'mûl olmadığı hâlde dağ açılıp Sâlih (a.s.)ın nâkası (devesi) çıktı. Gayr-ı me'mûl olduğu hâlde dağdan devenin hurûcu, Sâlih (a.s.)ın mu'cizesi idi. Ve "fütûh" ise, me'mûl olunmayan bir şeyden bir şeyin zuhûrundan ibârettir; ve fütûh "feth"in cem'idir.

Sâlih (a.s.) dahi ism-i Fettâh'ın mazharıdır. Bu mazhariyeti hasebiyle Hak Teâlâ Sâlih (a.s.)a nâkanın zuhûru için dağın yarılması mu'cizesiyle bâb-ı gaybı "feth" etti; ve bu feth sebebiyle onun kavminden ba'zılarının îmânı meftûh oldu; ve mu'cize olan nâkaya îmân ve ona emrolundukları vech ile ihtirâm ettiler; ve ba'zılarının dahi küfrü meftûh oldu. Bu ni'mete kâfir oldular ve nâkayı akr ettiler. İşte bu tevâlî eden hâdisât fütûhât-ı selâse idi. Binâenaleyh Sâlih (a.s.)ın seyri bu isim üzerine oldu; ve esmâ-i ilâhiyyenin kâffesi mefâtîh-i gayb olduğu için Cenâb-ı Şeyh (r.a.) "hikmet-i fütûhiyye"ye mukārin olan bu fass-ı münîfde "îcâd"ı ve onun "ferdiyet" üzerine mebnî oluşunu beyân buyurdu. [11/2]

***

Şiir:

مِنَ الآيَاتِ آيَاتُ الرَّكَائِبْ وَذَلِكَ لِاخْتِلَافٍ فِي الْمَذَاهِبْ

Merkûb olan şeyler âyâtı, âyâttandır; ve bu da mezâhibde ihtilâftan nâşîdir.

"Rekâib", "rekîbe"nin cem'idir; ve "rekîbe", maksûda vusûl için üzerine binilen şeydir. Ve "âyât" "âyet"in cem'idir; "âyet", âlâmet ve nişân ma'nâsıdır. Ya'ni nâkanın Sâlih (a.s.)a ve Burâk'ın Muhammed (a.s.)a ihtisâsı gibi, merkûb olan şeylerin alâmâtı, her bir nebîye muhtass olarak zâhir olan alâmât-ı ilâhiyyenin cümlesindendir.

Ma'lûm olsun ki, her bir nebî zamânının insân-ı kâmili olmak hasebiyle, ism-i câmi' olan "Allah" isminin mazharı olduğundan, her ne kadar kâffe-i esmâya mazhar ise de, onun üzerine gālib olan bir ism-i hâs vardır. Binâenaleyh o nebînin "merkeb"i dahi, bu ismin sûretiyle zâhir olup, onun üzerine hükmeder. Sâlih (a.s.)a dahi ism-i Fettâh gālib olduğundan, onun merkebi "fütûh" ile zâhir oldu. Maahâzâ âyât-ı merkûbât yalnız enbiyâya mahsûs değil, belki Benî Âdem'in her biri için de merkûb vardır. Çünkü a'yân-ı insâniyyeden her birisinin bir rûhu vardır; ve o rûh bir ismin mazharıdır ki, Allah Teâlâ onunla bu şahsı terbiye eder. Ve kezâ her bir rûhun dahi âlem-i cismânîde bir sûret-i cesedâniyyesi vardır; ve o cesed bu rûhun mazharıdır. Ve ayn-ı sâbite hazretinde, ya'ni hazret-i ilmiyyede, rûhun hâline münasib bir mizâc-ı husûsîsi vardır; ve onun bedeninin sûretine bu mizâc muktezîdir. Ondan sonra ve gerek âlem-i nebâta ve gerek âlem-i hayvâna nüzûlünde bu mizâca münâsib o rûh için birer sûret vardır; ve bu rûhun istikmâli husûsunda hayvan onun merkebidir. Ve bu umûrun kâffesi ayn-ı sâbite ahvâlindendir. Ve rûhun zât-ı ilâhiyyeye olan nisbeti, Rabb-i hâssı olan ism-i gālibdir; ve bu rûhun sâhibi olan şahsın seyri ve terakkîsi, ancak o ism-i gālibin hazînesinde olan şeyin kuvveden fiile ihrâcı içindir. Binâenaleyh nefs-i hayvâniyye için bir eser-i aynî muktezî olup, o da onun ayn-ı sâbitesinin ahvâlinden ve Rabb-i hâssının [11/3] havâssındandır. Ve rûhun tâatta itmi'nânında, o rekâib için, Mûsa (a.s.)ın asâsı gibi, havâss-ı hayvâniyyeden emânet vardır. Ve o kimsenin bu tarîka-i hayvânî üzerinde seyri, onun Rabb'i olan ismin hikmeti muktezâsıyladır ki, bu da mezâhibde ihtilâftan nâşîdir. Şu hâlde enbiyâ (aleyhimü's-selâm)dan her birisinin bir mezheb-i mahsûsu ve tarîk-i hâssı olup, bu tarîke göre de bir "merkeb"i vardır; ve bu husûsiyet dahi onun isti'dâd-ı zâtîsi mûcibincedir.

فَمِنْهُمْ قَائِمُونَ بِهَا بِحَقٍّ وَمِنْهُمْ قَاطِعُونَ بِهَا السَّبَاسِبْ

O süvârîlerden ba'zısı o âyât ile hakkıyla kāimdirler; ve onlardan ba'zıları da o âyât ile sahrâları kat'edicilerdir.

Ya'ni nüfûs-i hayvâniyyeye sûret olan sûret-i cesediyyeye binenlerden ba'zıları o âyât-ı merkûbât ile Hakk'ın tâatında kāim olurlar; ve onu Hakk'a gitmek husûsunda kullanırlar; ve âkıbet kendilerinden fânî ve Hak'la bâkî olurlar; ve râkib oldukları bu sûret-i cesediyye ile, kesrete aldanmayıp, vahdeti müşâhede ederler; ve Hak onların kuvâlarının ve sûretlerinin ve merkeb ve mezheblerinin "ayn"ı olur. Binâenaleyh onların seyrleri, Allâh'ın seyri olur. Fakat bu sûret-i cesediyye râkiblerinden ba'zıları âlem-i zulümât ve ecsâm beriyyelerini ve sahrâlarını hayrân ve sergerdân olarak bu merâkib ile kat'ederler; ve bir türlü onun hâricine çıkamazlar. Evvelki tâife-i aliyye, hakîkat-i emri bilmişler; ve ikinci tâife ise cehâlet ve uzaklık karanlığında kalmışlardır.

فَأَمَّا الْقَائِمُونَ فَأَهْلُ عَيْنٍ وَأَمَّا الْقَاطِعُونَ هُمُ الْجَنَائِبْ

İmdi kāim onlara gelince, ehl-i "ayn"dır. Ve kātı' olanlara gelince, onlar baîdlerdir. [11/4]

Ya'ni suver-i cesediyye merkeblerine binip tarîk-i Hak'ta, hakkıyla kāim olanlar müşâhede ashâbıdır. Bunlar şecere-i kevnin semeresidir. Zîrâ Hak, eşyâyı ma'rifeti için halk buyurdu. Binâenaleyh bunların vücûdu maksûdün-bi'z-zâttır. Velâkin suver-i cesediyyeye râkib olup bu âlem-i kesîf-i şehâdet sahrâsından istidlâlât-ı akliyye ile hayrette kalan ve akılları vehim ile karışarak hakîkat-i ilimden mahcûb olan tarîk-i zulmânî kat'edenler, Hak'tan baîd olmuşlardır. Binâenaleyh bunların vücûdu şecere-i kevnin semeresi değil, belki semerenin husûlüne hâdim olan ağacın yaprakları ve sâkının kabuğu vesâiresi gibidir. Onlar hayvânât gibi mesâlih-i dîniyye ve dünyeviyyede müsta'mel âlât mesâbesindedir. Maksûdün-bi'z-zât değildir.

وَكُلٌّ مِنْهُمْ يَأْتِيهِ مِنْهُ فُتُوحُ غُيُوبِهِ مِنْ كُلِّ جَانِبْ

Ve onlardan her birine ondan, onun guyûbunun fütûhu, her cânibden gelir.

Ya'ni suver-i cesediyye merkeblerine binip, tarîk-i Hak'ta hakkıyla kāim

olanlar ile, yine bu merkebe râkib olup, âlem-i kesîf-i şehâdette tarîk-i zulmânîyi kat'edenlerden her birisine, onların Rabb-i hâsları olan esmâ-i ilâhiyyenin ve a'yân-ı sâbitelerinin ve isti'dâd-ı zâtîlerinin hazînesinde memlû olan fütûh-ı guyûbiyye o hazînelerden onlara vâsıl olur; ve bu vusûl onların her cânibini ihâta eder. Zîrâ onlara isti'dâd-ı zâtîlerinin iktizâsından gayrı bir şey gelmez; ve bu isti'dâd ise onları muhîttir. Binâenaleyh her iki sınıfın isti'dâdı ne ise, dünyâda ve âhiretteki fütûhu dahi ona göre olur. Şu kadar ki, birinci sınıfın "fütûh"u onların tab'ına mülâyim ve ikinci sınıfın "fütûh"u ise tabîatlarına gayr-ı mülâyimdir. Zîrâ birincisinin hâli îmân ve tâat ve ikrâr olduğundan, mücâzâtı nüfûslarına mülâyim olur; ve ikincisinin hâli küfür ve isyân ve inkâr olduğundan, mücâzâtı da tab'larına gayr-ı mülâyim bulunur. İşte her iki sınıfın a'yân-ı sâbitelerinden kendilerine her taraftan gelen onların guyûblarının "fütûh"u budur. [11/5]

اِعْلَمْ وَفَّقَكَ اللّٰهُ أنَّ الأمرَ مَبنِيٌّ في نفسِه على الفَرْدِيَّةِ، وَلَهَا التَّثْلِيثُ، فهي من الثَّلَاثَةِ فَصَاعِدًا، فَالثَّلَاثَةُ أَوَّلُ الأَفرَادِ، وعن هذه الحَضرَةِ الإلٰهِيَّةِ وُجِدَ العَالَمُ، فقال تعالى: ﴿إِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَيْءٍ إِذَا أَرَدْنَاهُ أَنْ نَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ﴾، فهذه ذاتٌ ذاتُ إرادةٍ وقَولٍ، فَلَوْلَا هذه الذَّاتُ وإرادتُها وهي نِسبَةُ التَّوَجُّهِ بالتَّخصِيصِ لِتَكوِينِ أمرٍ ما، ثُمَّ لَوْلَا قولُه عند التَّوَجُّهِ كُنْ لِذَلِكَ الشيءِ ما كان ذلك الشيءُ.

Ma'lûmun olsun ki, Allah seni muvaffak eylesin, muhakkak emir, nefsinde "ferdiyet" üzerine mebnîdir; ve onun için teslîs vardır. O da "üç"ten ve mâfevkindendir. İmdi "üç", efrâdın evvelidir; ve âlem bu hazret-i ilâhiyyeden mevcûd oldu. Zîrâ Hak Teâlâ buyurdu: "Tahkîkan bizim bir şeye kavlimiz, onu irâde ettiğimiz vakitte, ona "Ol!" demekliğimizdir; o da olur" (Nahl, 16/40). İmdi bu "zât", "irâde" ve "kavl" sâhibidir. Ve eğer bu "zât" ve onun bir emrin tekvîninin tahsîsine nisbet-i teveccühünden ibâret olan "irâde"si olmasaydı, ondan sonra o şeye teveccühü indinde onun "Kün!" kavli olmasaydı, bu şey olmazdı.

Ya'ni "îcâd" işi, zâtında teklik üzerine binâ olunmuştur; ve teklik dahi adedin iki müsâvî kısma taksîm olunamaması hâlidir. Ve teklik adedlerde

"üç"ten i'tibâren başlayıp, üç, beş, yedi, dokuz, on bir ilh... yukarıya doğru gider. "Üç"ten evvel "bir" ile "iki" vardır; ve "bir" ise aded değildir. Zîrâ cemî'-i a'dâdın menşeidir; ve cemî'-i a'dâd vâhidin taaddüdünden zuhûra gelir. Meselâ bir vâhid, bir vâhid daha "iki"; ve bir vâhid daha ilâve olunca "üç" olur. Binâenaleyh "üç"ten evvelki aded "iki" olup, bu da çifttir. Bu sûrette "üç" adedi tek adedlerin birincisidir. Ve teslîsi mutazammın olan bu ferdiyetten ibâret bulunan hazret-i ilâhiyyeden âlem mevcûd oldu.

Zîrâ "îcâd", mertebe-i ulûhiyyette olur. Çünkü o mertebede zât-ı ilâhiyye sıfât ve esmâsıyla müteayyin olur; ve mertebe-i ahadiyyette aslâ isim ve na't [11/6] yoktur; ve zât-ı ilâhiyye kendinin sıfâtı olan "irâde" ve "kelâm" ile müteayyin olmadıkça "îcâd" mümkin olmaz. İşte buna işâreten Hak Teâlâ: "Bizim bir şeye kavlimiz, onu irâde ettiğimiz vakitte, ona "Ol!" demekliğimizdir" (Nahl, 16/40) buyurur. Binâenaleyh bir şeyin îcâdı için "zât", "irâde" ve "kavl" olmalıdır. Böyle olunca hazret-i ferdiyyette müteayyin olan zât-ı ilâhiyye, zât-ı mûcide "irâde" ve "kavl" sâhibidir. Ve eğer bu "zât-ı mûcide" ve herhangi bir emrin tekvînî tahsîsine teveccühünün nisbetinden ibâret olan onun "irâde"si olmasaydı; ve ba'dehû O'nun teveccühü indinde o şey'e "Kün!" kavli olmasaydı, bir şey mevcûd olmazdı. Zîrâ vâhid, vâhid olarak durdukça, ondan hiçbir aded çıkmayacağı gibi, zât-ı vâhide dahi zât-ı vâhide olarak kaldıkça bir şey zuhûra gelmez. Fakat vâhidin zâtında mündemic olan nisbetler zâhir olunca, meselâ 1/2, 1/3, 1/4, 1/5 ilh... gibi vâhidin nısfı, sülüsü, rub'u ve humusü zuhûr edince, adedler peydâ olur. İşte bunun gibi "irâde" ve "kavl" zât-ı ulûhiyyetin sıfatları ve nisbetleridir. Îcâd onların zuhûruna vâbeste bir keyfiyettir. Şu hâlde "zât" ve "irâde" ve "kavl" üç şeydir; bunların mecmûundan "ferdiyet" hâsıl olmuştur.

ثُمَّ ظَهَرَتِ الفَرِدِيَّةُ الثَّلَاثِيَّةُ أيضًا في ذلك الشيءِ، وبِها مِن جِهَتِه صَحَّ تَكوِينُه واتَّصَافُه بالوُجودِ، وهي شَيْئِيَّتُه وسَمَاعُه وامْتِثَالُه أمرَ مُكَوِّنِه بالإيجادِ.

Ondan sonra kezâlik bu şeyde üçe mensûb olan teklik zâhir oldu; ve o sebeble onun tarafından onun tekvînî ve vücûd ile ittisâfı sahîh oldu; ve o dahi onun "şey'iyet"i ve "işitme"si ve Mükevvin'inin îcâd ile olan "emrine imtisâl"idir.

Ya'ni hazret-i ferdiyyette müteayyin olan hazret-i ilâhiyye, ya'ni hazret-i mûcide için ferdiyyet-i selâsiyye sâbit olduktan sonra, buna mukābil olarak vücûdu kabûl eden "şey"de dahi, kezâlik ferdiyyet-i selâsiyye zâhir oldu; ve o ferdiyyet-i selâsiyye sebebiyle o şey tarafından onun tekvîni ve vücûd ile ittisâfı sahîh oldu. "Tekvîn", bir şeyi mükevven kılmaktır. Ma'nâsı budur ki, Hak Teâlâ bir şeye "Kün!" kavliyle emrettikde, o şey kendi nefsini mevcûd kılar.

İmdi bir "şey"in kendi nefsini mevcûd kılması, onun nefsi tarafından olan ferdiyyet-i selâsiyye iledir. Eğer zât-ı mûcidenin ferdiyyet-i selâsiyyesine mukābil, onun da ferdiyyet-i selâsiyyesi olmasaydı, ferdiyyet-i ilâhiyyenin te'sîri olmazdı. [11/7] Zîrâ "müessir"in mukābilinde bir "müteessir" olmayınca hiçbir eser zâhir olmaz. Binâenaleyh müessirdeki te'sîrin sübûtu, müteessirin vücûdu ile olur. İşte bunun gibi ferdiyyet-i Hakk'ın sübûtu, dahi "şey"in ferdiyetine mütevakkıftır. Ve "şey"in ferdiyeti dahi, evvelen onun ilm-i ilâhîde sâbit olan "şey'iyet"idir. Sâniyen "Kün!" kavl-i ilâhîsini "işitme"sidir. Sâlisen kendi vücûdunun îcâdında Mükevvin'i tarafından vâki' olan "emre imtisâl" etmesidir. Şu hâlde bir şeyin îcâdını mûcib olan şey, gerek kendinin ve gerek Mûcid'in ferdiyetidir.

فَقَابَلَ ثَلَاثَةٌ بِثَلَاثَةٍ، ذاتُه الثَّابِتَةُ في حالِ عَدمِها في مُوَازَنَةِ ذاتِ مُوجِدِها، وسَمَاعُه في مُوَازَنَةِ إرادةِ مُوجِدِه، وقبولُه بالامتِثالِ لِمَا أَمَرَهُ به من التَّكوِينِ في مُوَازَنَةِ قولِه كُنْ، فَكَانَ هُوَ.

İmdi üç, üçe mukābil oldu. "Şey"in ademi hâlinde sâbit olan "zât"ı, Mûcid'inin Zât'ı muvâzenesindedir; ve "işitme"si Mûcid'inin "irâde"si muvâzenesindedir; ve Mûcid'inin tekvînden ona onunla emrettiği şeye "imtisâl" ile onun kabûlü, Mûcid'inin "Kün!" kavli muvâzenesindedir. İmdi o mevcûd oldu.

Ya'ni Hakk'ın ferdiyyet-i selâsiyyesi, "şey"in ferdiyyet-i selâsiyyesine mukābil oldu. Şöyle ki, "şey"in ilm-i ilâhî mertebesinde ademi hâlinde sâbit olan "zât"ı, Mûcid'inin "zât"ına mukābildir. Ve o şeyin Hakk'ın "Ol!" kelâmını işitmesi dahi, Mûcid'inin "irâde"si mukābilindedir; ve Mûcid'i o "şey"in kendi vücûdunu îcâdda ne gibi bir şeyle emretmişse, o "emre im-

tisâl" ile o şeyin kabûlü, Mûcid'inin "Kün, Ol!" kavli mukābilindedir. Böyle olunca "îcâd"ı kabûl eden şey, Mûcid'in emrine imtisâl etmekle mevcûd oldu.

فَنَسَبَ التَّكوِينَ إليه، فَلَوْلَا أنَّه في قُوَّتِه التَّكوينُ من نفسِه عند هذا القولِ ما تَكَوَّنَ، فما أوْجَدَ هذا الشيءَ بعدَ أنْ لَمْ يَكُنْ عندَ الأمرِ بالتَّكوينِ إلا نفسُه.

İmdi tekvîni ona nisbet etti. Eğer bu kavl indinde onun kuvvetinde kendi nefsinden tekvîn [11/8] olmasaydı, mütekevvin olmazdı. İmdi bu şey ma'dûm olduktan sonra, emr-i tekvîn indinde, ancak kendi nefsini îcâd etti.

Ya'ni Hak Teâlâ hazretleri إِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَيْءٍ إِذَا أَرَدْنَاهُ أَنْ نَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ (Nahl, 16/40) [Biz bir şeyi irâde ettiğimiz vakit, o şeye bizim kavlimiz "Kün!" dememizdir. Bu takdîrce o, olur.] âyet-i kerîmesinde فَيَكُونُ [o da olur] kavliyle tekvîni "şey"e nisbet etti. Ya'ni o "şey kendi kendine mevcûd olur" buyurdu. Zîrâ eğer o "şey"de bu "kavl"i işittiği vakit tekvîne isti'dâd ve kendi kendine mevcûd olmağa kābiliyet bulunmasaydı, o şey mütekevvin olmazdı. Ve bu isti'dâd ve kābiliyet o şeyde merkûz ve kâmindir. Çünkü "feyz-i akdes" ile hâsıl olmuştur. Mâdemki kümm-i[357] gaybda ve ilm-i ilâhîde ve ism-i Bâtın'da sâbit olan "şey"in kuvvetinde zuhûr vardır, onun tekevvünü için emir sudûr ettiği vakit o "şey", ancak kendi nefsini, kendi îcâd eder; velâkin Hak ile ve Hak'ta îcâd eder. Zîrâ ism-i Bâtın'ın zâtı "ayn"ı ile ism-i Zâhir'in zâtıdır. Ve Hak için "iki yed" sâbit olup, birisiyle "fâil" ve diğeriyle "kābil" olduğu, ya'ni bir eliyle verip, diğer eliyle aldığı cihetle "kābil", "ayn"ıyla "fâil" olmuş olur.

فَأَثْبَتَ الحقُّ تعالى أنَّ التَّكوِينَ لِلشَّيْءِ نفسِه لا لِلْحَقِّ، والَّذي لِلْحَقِّ فيه أمرُه خاصَّةً، وكذا أخْبَرَ عن نفسِه في قولِه: ﴿إِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَيْءٍ إِذَا أَرَدْنَاهُ أَنْ نَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ﴾، فَنَسَبَ التَّكْوِينَ لنفسِ الشيءِ عن أمرِ اللّٰهِ، وهو الصادقُ في قولِه، وهذا هو المَعقُولُ في نفسِ الأمرِ، كما يقولُ الآمِرُ الَّذي يُخَافُ فلا يُعْصَى لعبدِه قُمْ، فَيَقُومُ العبدُ امتثالًا لأمرِ سَيِّدِه، فليس للسَّيِّدِ في قيامِ

357 Sayfa kenarına "كُمّ; âstîn, yen" notu düşülmüştür.

هـذا العبـدِ سِوَى أمـرِه لـه بالقيـامِ، والقيـامُ مِـن فعـلِ العبـدِ لا مـن فعـلِ السَّـيِّدِ.

İmdi Hak isbât etti ki, "tekvîn" Hak için değil, "şey"in nefsi içindir. Ve Hak için olan şey, o şeyde onun emr-i hâssıdır. Ve kezâ Hak Teâlâ إِنَّمَـا قَوْلُنَـا لِشَـيْءٍ إِذَا أَرَدْنَـاهُ أَنْ نَقُـولَ لَـهُ كُـنْ فَيَكُـونُ (Nahl, 16/40) [Biz bir şeyi irâde ettiğimiz vakit, o şeye bizim kavlimiz "Kün!" dememizdir. Bu takdîrce o, olur.] kavlinde, kendi nefsinden haber verdi. Binâenaleyh Allâh'ın emrinde vâki' olan "tekvîn"i "şey"in nefsine nisbet etti. Hâlbuki Hak Teâlâ sözünde sâdıktır. Bu dahi nefs-i emirde ma'kūldur. Nitekim havfolunan ve isyân olunmayan âmir, kölesine "Kalk!" der. Abd de efendisinin [11/9] emrine imtisâlen kalkar. İmdi bu kölenin kıyâmında, seyyidin ona kıyâm ile emrinden gayrı bir şeyi yoktur. Kıyâm ise, efendinin fiilinden değil, abdin fiilindendir.

Ya'ni Hak, فَيَكُـونُ [o da olur] kavliyle isbât etti ki, bir "şey"in vücûd bulması, o "şey"in kendi nefsindendir. Emr-i tekvînde, Hakk'ın emr-i hâssından gayrı o "şey" üzerinde bir şey sâbit değildir. Ya'ni Hak emretmiş, o "şey" dahi kendi nefsini îcâd etmiştir. Hak, âyet-i kerîmede bize bunu böyle haber verip, O'nun emrinden vâki' olan "tekvîn"i "şey"in nefsine muzâf kıldı. Şübhe yoktur ki, hakîkat-i hâl neden ibâret ise Hak onu buyurmuştur. Ve "tekvîn"i "şey"in nefsine muzâf kılmak, hadd-i zâtında ma'kūl bir şeydir. Binâenaleyh "tekvîn", me'mûr olan "şey"e nisbet olunur; yoksa âmire nisbet olunmaz.

Meselâ kendisinden korkulan ve emrine muhâlefet olunamayan bir âmir kölesine "Kalk!" diye emreder. Köle de, efendisinin bu emrine imtisâlen hemen kalkar. Binâenaleyh bu abdin kıyâmında, efendisinin emrinden başka bir te'sîr mevcûd değildir. Kıyâm abdin fiilindendir; efendinin fiilinden değildir. Ancak efendinin emri kıyâma sebeb olmuş olur. Şu hâlde sebebiyet i'tibâriyle fiil, efendiye nisbet olunur. Sudûr i'tibâriyle abde muzâf kılınır. İşte bunun gibi ilm-i ilâhîde sâbit olup, vücûd-ı hâricîsi ma'dûm olan "şey", emr-i ilâhî sâdır olduğu vakit, ilm-i ilâhîde sûreti nasıl ise, emre imtisâlen vücûd-ı hâricî ile mütekevvin olur. Zîrâ abdde keyfiyyet-i kıyâm, nasıl ki bilkuvve sâbit ise, ilm-i ilâhîde sâbit olan "şey"de dahi, vücûd-ı hâricî ile tekevvün öylece bilkuvve sâbittir. Binâenaleyh "şey"in ilm-i ilâhîdeki sûreti üzere zuhûru Hak cânibinden değil, kendi tarafındandır. Ve Hak

tarafından ancak emir sâdır olmuştur; ve emrin sudûruna kadar o "şey" kuvvede kalıp, fiile gelmez; ve mâdemki "şey"in zuhûrunda Hakk'ın te'sîri, ancak emirden ibârettir, o şey ilm-i ilâhîdeki sûreti üzerine zâhir oldukda, onun fenâlıkları bittabi' nefsine nisbet olunmak lâzım gelir. Ve bu Hak için hüccet-i bâliğadır. [11/10]

فَقَامَ أصلُ التكوينِ على التَّثْلِيثِ أيْ مِن الثَّلاثةِ من الجَانِبَيْنِ من جَانِبِ الحقِّ ومن جانبِ الخلقِ.

Böyle olunca "tekvîn"in aslı teslîs üzere, ya'ni Hak tarafından ve halk tarafından olarak iki taraftan "üç"ten kāim oldu.

Ya'ni bâlâda îzâh olunduğu üzere tekvînin aslı Hak tarafından kāim olan "zât", "irâde" ve "kavl"den ibâret bulunan üç şey ile; ve halk tarafından da bu üçe mukābil olarak kāim olan "şey'iyet", "istimâ'" ve "emre imtisâl" keyfiyetlerinden ibâret bulunan kezâ üç şey ile olmuş olur. Binâenaleyh tekvîn için iki taraftan teslîsin sübûtu lâzımdır. Bunlardan birisi noksan olsa "tekvîn" kāim olmaz.

ثُمَّ سَرَى ذلك في إيجادِ المَعَانِي بالأَدِلَّةِ، فلا بُدَّ في الدَّليلِ أنْ يكونَ مُرَكَّبًا من ثلاثةٍ على نظامٍ مَخصوصٍ وشرطٍ مخصوصٍ، وحِينَئِذٍ يُنْتِجُ لا بُدَّ من ذلك، وهو أنْ يُرَكِّبَ النَّاظِرُ دَلِيلَه من مُقَدَّمَتَيْنِ كُلٌّ مقدمةٍ تَحْتوِي على مُفْرَدَيْنِ، فتكون أرْبَعَةً، واحدٌ من هذه الأرْبَعَةِ يَتَكَرَّرُ في المُقَدَّمَتَيْنِ لِتَرْبِطَ إِحْدَاهُمَا بالأُخْرَى كالنِّكَاحِ، فتكونُ ثلاثةً لا غيرُ، لِتَكْرَارِ الواحدِ فيهما، فيكونُ المَطْلُوبُ إذا وَقَعَ هذا التَّرْتِيبُ على الوَجهِ المَخصوصِ، وهو رَبطُ إِحْدَى المُقَدِّمَتَيْنِ بالأُخْرَى بِتَكرَارِ ذلك الوجهِ المُفرِد الَّذي به صَحَّ التَّثْلِيثُ.

Ba'dehû bu teslîs, edille ile îcâd-ı maânîde sârî oldu. İmdi delîlde üçten mürekkeb olan "nizâm-ı mahsûs" ve "şart-ı mahsûs" üzere olmak lâbüddür. Ve bu vakitte netîce verir; bu lâbüddür. O nizâm-ı mahsûs dahi, nâzırın delîlini iki "mukaddeme"den terkîbidir ki, her bir mukaddeme iki "müfred"i hâvîdir. Böyle olunca dört olur. Bu dörtten biri mukaddemeteynde, nikâh gibi, biri diğerine murtabıt olmak için tekerrür eder. Binâenaleyh "müfred" üç olur; ondan gayrı olmaz.

> Zîrâ iki "mukaddeme"de bir "müfred" mükerrerdir. İmdi bu tertîb, "vech-i mahsûs" üzere vâki' olduğu vakit matlûb hâsıl olur. O vech-i mahsûs dahi, onunla teslîs sahîh olan bu "vech-i müfrid"in tekrârı sebebiyle iki mukaddemeden birinin diğerine rabtıdır. [11/11]

Ya'ni tekvîn, ferdiyyet-i selâsiyye üzerine müstenid olduktan sonra, bu ferdiyyet-i selâsiyye, edille ile birtakım ma'nâların îcâdında dahi esâs oldu. Şöyle ki, îcâd-ı maânî husûsunda delîl, ya'ni kıyâs-ı mantıkî, mutlakā üçten mürekkeb olan nizâm ve "şart-ı mahsûs" üzere olmak lâzımdır. Bu takdîrde meselâ kıyâs-ı iktirânînin iki "mukaddeme"sinden bir netîce çıkar. Delîle nâzır olan ehl-i nazar, bu kıyâs-ı iktirânîyi her birisi iki "müfred"i hâvî olarak, iki mukaddemeden terkîb eder. Bu sûrette "müfred" dört olur; ve bu müfredlerden biri, zevc ile zevce beynini rabteden nikâh gibi, o iki mukaddemeyi yekdîğerine rabt için tekerrür eder. İşte delîlin "nizâm-ı mahsûs" üzere olması budur. Ve nizâm-ı mahsûs üzere bu sûretle tertîb olunan delîlde "müfred", ancak üçten ibâret kalmış olur.

Meselâ âlemin hâdis olduğu ma'nâsını îcâd etmek murâd ettiğimizde, şu vech ile bir kıyâs-ı iktirânî tertîb edip "Âlem mütegayyirdir; her mütegayyir hâdistir; öyle ise âlem hâdistir" deriz. Burada biri "Âlem mütegayyirdir" diğeri "Her mütegayyir hâdistir" tarzında iki mukaddeme vardır. Ve bu mukaddemelerin her birinde ikişer "müfred" mevcûddur ki, bunlar "âlem, mütegayyir; mütegayyir, hâdis" kelimeleridir. Fakat ikinci mukaddemedeki "mütegayyir" kelimesi tekerrür etmiştir. Bu tekerrürün sebebi de, iki mukaddemeyi birbirine rabtetmektir. Bu mükerrer gelen "müfred"-den sarf-ı nazar olundukda, "âlem, mütegayyir, hâdis" kelimelerinden ibâret olmak üzere üç "müfred" kalır.

İmdi bu tertîb böyle "vech-i mahsûs" üzere bulunduğu vakit, iki mukaddemeden matlûb olan şey hâsıl olur. Vech-i mahsûs dahi, iki mukaddemeden birini diğerine rabtetmektir. Bu rabt dahi kendisinin vücûdu ile teslîs sahîh olan "vech-i müfrid"in (müfrid kesr-i râ ile "ifrâd"dan ism-i fâildir) tekerrürü sebebiyle olur. Bâlâdaki misâlde "vech-i müfrid" "mütegayyir" kelimesidir.

والشَّرطُ المَخصوصُ أنْ يكونَ الحُكمُ أَعَمَّ من العِلَّةِ أو مُسَاوِيًا لها، وحِينَئِذٍ

يَصْـدُقُ، وإنْ لَـمْ يَكُـنْ [11/12] كذلـكَ فإنَّـه يُنْتِـجُ نَتِيجَـةً غَيـرَ صَادِقَـةٍ.

Ve "şart-ı mahsûs", hüküm illetten eamm veyâ ona müsâvî olmaktır; ve bu takdîrde doğru olur; ve eğer böyle olmazsa, o hâlde hüküm eğri netîceyi müntic olur.

Ya'ni, hüküm doğru olmak için delîl, ya'ni kıyâs, bâlâda îzâh olunduğu vech ile "nizâm-ı mahsûs" üzere müretteb olmak lâzım geldiği gibi, "şart-ı mahsûs" üzere de tertîb edilmiş olmak îcâb eder; ve şart-ı mahsûs dahi, hükmün illetten eamm veyâ ona müsâvî olmasıdır. Meselâ bir "kıyâs-ı iktirânî" yapıp "İnsan hayvandır; her hayvan cisimdir; öyle ise her insan cisimdir" deriz. Burada hüküm "cisim"dir, illet de "hayvan"dır. Binâenaleyh hüküm, illetten eamm olur. Zîrâ her hayvan "cisim" ise de, her cisim "hayvan" değildir. Ve cismiyet yalnız hayvana şâmil olmayıp âmmeye şâmildir. Ve kezâ yine bir kıyâs-ı iktirânî yapıp "İnsan hayvandır; ve her hayvan hassâstir; öyle ise insan hassâstir" deriz. Burada hüküm "hassâs"tir; ve illet "hayvan"dır. Binâenaleyh hüküm illete müsâvîdir. Çünkü "hassâs" ve "hayvan" arasında nisbet-i erbaadan müsâvât vardır. Ve her "hassâs" hayvan ve her "hayvan" dahi hassâstir. İşte delîl, ya'ni kıyâs, böyle nizâm-ı mahsûs ve şart-ı mahsûs üzere müretteb olunca, netîce ve hüküm dahi doğru çıkar. Ama bunlara riâyet olunmazsa, hüküm de bittabi' eğri olur. Meselâ "Her insan hayvandır; ve ba'zı hayvan attır; öyle ise her insan attır; veyâ ba'zı insan attır" desek, burada hüküm "at"tır; ve "hayvan" illet makāmına vaz'edilmiştir; ve "at" hayvandan eamm değildir. Zîrâ her "at" hayvan ise de, her hayvan at değildir. Binâenaleyh "hüküm" "illet"ten eamm olmamış olur. Ve kezâ hüküm illete müsâvî de değildir. Zîrâ her hayvan at değil, belki ba'zı hayvan attır. İşte bu tertîb şart-ı mahsûs üzere olmadığı için "Her insan attır" veya "Ba'zı insan attır" gibi bir eğri netîce ve hüküm çıkmıştır. [11/13]

وهـذا مَوجـودٌ فـي العالـمِ مِثـلُ إضافـةِ الأفعـالِ إلـى العبـدِ مُعَـرَّاةً عـن نِسـبتِها إلـى اللّٰـهِ أو إضافـةِ التَّكويـنِ الَّـذي نحـنُ بِصَـدَدِه إلـى اللّٰـهِ مُطْلَقًـا، والحـقُّ مـا أضَافَـهُ إلَّا إلـى الشَّـيءِ الَّـذي قِيـلَ لـه «كُـنْ».

Ve bu da, Allâh'a, nisbetten muarrâ olduğu hâlde, ef'âlin abde izâfesi veyâhud sadedinde bulunduğumuz tekvînin mutlakan Allâh'a izâfesi gibi, âlemde mevcûddur. Hâlbuki Hak tekvîni, ancak "Kün!" denilen "şey"e muzâf kıldı.

Ya'ni hükmün eğri netîceyi müntic olması, âlemde mevcûddur. Nitekim Mu'tezile tâifesi "Kul fiilinin hâlıkıdır" hükmüyle ef'âli abde muzâf kılarlar; ve abdden sâdır olan ef'âli aslâ Hakk'a nisbet etmezler. Bu hüküm, eğri bir netîcedir. Çünkü abdin vücûdu müstakil değil, belki Hakk'ın vücûduna muzâf bir vücûddur. Vücûd-ı izâfînin hükmü ise ademiyettir. Hâlbuki fiilin sudûru için kudret lâzımdır; ve kudret ise, vücûdun levâzımındandır; ve vücûd-ı müstakil ancak Hakk'ın vücûdu olduğundan fiil dahi bittabi' ona râci' olur. Abdin vücûdu, fâilin fiilini kabûlden başka bir şey yapmaz. Âlem hakkında mevcûd olan eğri netîcelerden birisi de, abdin "ayn"ına nisbet olunmaksızın "tekvîn"in, Hakk'a izâfesidir, ya'ni "tekvîn" Hakk'ındır; abdin "tekvîn"de aslâ dahli yoktur, diye hüküm vermektir. Hâlbuki bâlâda îzâh olunduğu üzere, Hak "tekvîn"i "şey"e nisbet etti. Binâenaleyh "emr" Hak'tan; ve "tekvîn" ve "emre imtisâl" abdendir. Şu hâlde ayn-ı abdi nazar-ı i'tibâra almaksızın îcâdın mutlakā Hakk'a izâfesi doğru bir netîce değildir.

ومِثَالُه إذا أرَدْنَا أنْ نَدُلَّ على أنَّ وجودَ العالَمِ عن سَبَبٍ فَنَقُولُ كُلُّ حادثٍ فَلَهُ سَبَبٌ، فَمَعَنَا الحادثُ والسببُ، ثم نَقُولُ في المُقَدِّمَةِ الأُخْرَى والعالَمُ حَادِثٌ، فَتَكَرَّرَ الحادثُ في المُقَدَّمَتَيْنِ، والثَّالِثُ قولُنا العَالَمُ، فَأَنْتَجَ أنَّ العالَمَ له سَبَبٌ، وظَهَرَ في النَّتِيجَةِ ما ذُكِرَ في المُقَدِّمَةِ الواحِدةِ، وهو السَّببُ.

[11/14] Ve onun misâli, biz âlemin sebebden olduğuna delîl îrâd etmek murâd ettiğimizde "Her hâdis için sebeb vardır" deriz. Bizimle berâber "hâdis" ve "sebeb" mevcûddur. Ba'dehû mukaddeme-i uhrâda "Ve âlem hâdistir" deriz. İmdi iki mukaddemede "hâdis" tekerrür etti; ve üçüncü müfred olan "âlem" kavlimiz, "Öyle ise âlem için sebeb vardır" netîcesini intâc etti. Böyle olunca mukaddeme-i vâhidede zikrolunan şey, netîcede zâhir oldu. O da "sebeb"dir.

Ya'ni nizâm-ı mahsûs ve şart-ı mahsûs üzere müretteb ve üç "müfred"-

den mürekkeb olup, netîcesi doğru çıkan delîlin, ya'ni kıyâsın, misâli budur ki: Biz âlemin vücûdu "sebeb"den hâsıl olduğuna bir kıyâs tertîb etmek istediğimiz vakit deriz ki: "Her hâdis için sebeb lâzımdır." Bu kübrâdaki "hâdis" ve "sebeb" kelimelerini alıp, zihnimizde hıfzederiz. Ba'dehû suğrâ olan diğer mukaddemeyi getirip "Ve âlem hâdistir" deriz. Bu iki mukaddemede, ya'ni kübrâda ve suğrâda "hâdis" lafızları mütekerrir olur. Ve bizim "âlem" kavlimiz ki, üçüncü "müfred" ve "hadd-i evsat"tır; ve her iki mukaddemede teslîs bu müfred ile hâsıl olmuştur. İşte bu nizâm-ı mahsûs üzere müretteb olan delîl "Âlem için sebeb vardır" netîcesini intâc etmiştir. Binâenaleyh mukaddeme-i vâhidede, ya'ni kübrâda zikrolunan şey, netîcede dahi zâhir olmuş oldu ki, o da "sebeb"den ibârettir.

فالوجهُ الخاصُّ هو تَكرَارُ الحَادِثِ، والشَّرطُ الخاصُّ هو عُمُومُ العِلَّةِ، لأنَّ العلةَ في وجودِ الحادِثِ السَّبَبُ، وهو عَامٌّ في حُدوثِ العالَمِ عن اللّٰهِ أعْنِي الحُكْمَ يعنى السَّبب، فَنَحْكُمُ على كُلِّ حادثٍ أنَّ له سَبَبًا، سَوَاءٌ كان ذلك السَّببُ مُسَاوِيًا لِلْحُكمِ أوْ يكونُ الحكمُ أَعَمَّ منه، فيَدخُلُ تَحتَ حُكمِه، فَتَصْدُقُ النَّتِيجَةُ، فهذا أيضًا قد ظَهَرَ حُكمُ التَّثْلِيثِ في إيجادِ المَعَانِي الَّتي تُقْتَنَصُ بالأدِلَّةِ، فأصلُ التَّكوِينِ تَثْلِيثٌ.

[11/15] İmdi "vech-i hâs" "hâdis" kavlinin tekerrür etmesi; ve "şart-ı hâs" ise illetin umûm olmasıdır. Zîrâ illet, hâdisin vücûduna sebebdir; ve o sebeb, ya'ni hüküm, âlemin Allah'dan hudûsünde âmmdır. Binâenaleyh biz her hâdis üzerine onun için "sebeb" sâbit olduğuna hükmederiz; bu sebeb ister hükme müsâvî olsun, ister hüküm ondan eamm olsun. Böyle olunca hâdis onun hükmü altına girer; netîce dahi doğru olur. Öyle ise edille ile iktisâb olunan maânînin îcâdında dahi hükm-i teslîs muhakkak zâhir oldu. [İmdi tekvînin aslı teslîstir.][358]

Ya'ni bâlâda bir "delîl" tertîb olunarak "Her hâdis için sebeb lâzımdır; ve âlem hâdistir; öyle ise âlem için sebeb lâzımdır" denilmişti ki, her iki mukaddemede ikişer müfred mevcûd idi; bunlar da "hâdis, sebeb"; "hâ-

358 Arapça metinde aslı aktarılan fakat tercümesi verilmeyen bu cümle Âdil Bey nüshasından hareketle eklenmiştir (s. 17).

dis, âlem" kelimeleri idi. Bu müfredlerden birisi, ki "hâdis"tir; ve her iki mukaddemeyi nikâh gibi yekdîğerine rabteder. İşte kıyâsta "vech-i hâs" tekerrür eden bu "hâdis" kavlidir; ve "şart-ı hâs" dahi, illetin umûmî olmasıdır. Zîrâ her "hâdis" olan şey "sebeb"e muhtaçtır. Binâenaleyh "sebeb", "hâdis"ten eâmdır.

İmdi bâlâdaki misâl kıyâsın şekl-i râbii üzere mürettebdir. Ve "şekl-i râbi'" intâcı hafî ve gayr-ı zâhir olduğundan Câlinûs ve Fârâbî ve İbn Sînâ ve İmâm Gazzâlî onu terk ve i'tibârdan iskāt etmişlerdir. Ve şekl-i evvelin tertîbi nazm-ı tabîî, ya'ni muktezâ-yı akl üzere olduğundan ona "şekl-i evvel" tesmiye olunmuştur. Ve Şeyh-i Ekber (r.a.) bu "delîl"i "şekl-i râbi" üzere zikreylemişlerdir. Binâenaleyh sâbıkan îzâh olunan kāide-i mantıkıyyeyi irâe için bu misâli "şekl-i evvel"e reddedelim. Şöyle ki "Âlem hâdistir; ve her hâdis için sebeb lâzımdır; öyle ise âlem için sebeb lâzımdır." Şart-ı mahsûs, hükmün illetten eamm veyâ ona müsâvî olması idi. Burada hüküm "âlem" için "sebeb"in lüzûmudur; ve illet ise "hâdis" için "sebeb"in lüzûmudur; ve "sebeb" "hâdis"e nisbet olundukta âmmdır. [11/16] Çünkü "sebeb" dediğimiz şey, Hak Teâlâ "Kün!" kavli ile, hakāyık-ı âlemin tekvînine emrettiği cihetle, Hakk'a şâmildir; fakat bu sebeb, sebeb-i ma'nevîdir. Zîrâ esmâ-i ilâhiyye ve sıfât-ı rabbâniyye, "âlem"den ma'dûd değildir. Ancak, bunlar hazret-i ulûhiyyette mütehakkık olmak için feyz-i akdese, ya'ni taraf-ı Rahmânî'den tenfîse muhtaçtırlar; ve âlem, isti'dâd-ı gaybî ile "Kün!" kavlini işiterek müteessir olup, imtisâlen-li'l-emr mütekevvin olduğu cihetle sebeb-i ma'nevî âleme dahi şâmildir; ve bu sebeb de, sebeb-i halkîdir. Çünkü bir mahlûkun vücûdu, ondan evvel mahlûk olan bir mahlûkun vücûduna nisbet olunur.

Misâl: Bir kimsede ressâmiyet sıfatı olunca, bittabi' ona "ressâm" ismi verirler; ve bu ismin menşei o sıfattır; ve bu sıfat o kimsenin zâtında mündemic olup dıyk-ı hafâdadır. Bu sıkıntıdan kurtulmak için o sıfat lisân-ı hâl ile sâhibinden zuhûr taleb ettikde, o ressâm ilminde ve zihninde bir levha tasvîr eder; ve bu levha, ressâmın hayâlinde müntakış olur. İşte bu levha-i hayâlînin tekevvününe "sebeb", bu "sıfat" ve ondan münbais olan "isim"dir; velâkin bu "sebeb" sebeb-i ma'nevîdir; sebeb-i halkî ve mâddî değildir. Vaktâki ressâm, onun hâriçte vücûdunu izhâr için evvelâ çerçevesini, krokisini ve sâir ih-

zârâtını yapar. Bunların hepsi müteselsilen o ressâmın mahlûku olmuş olur. Ve bunlar, yine o ressâmın mahlûku olan levha-i hâricînin sebeb-i halkîsidir; ve ressâmın sıfatı ve ismi, o levha-i hâricîden ma'dûd değildir. Yalnız o kimsenin kendi zâtında kendi zâtı ile kendi zâtına tecellîsine muhtaçtır. Ve onun bu tecellîsi dıyk-ı hafâda kalan o sıfat ve isim için rahmettir. Cenâb-ı Efdalüddin Hâkānî ne güzel buyurur. [11/17] Rubâî:

در عالم حکمت غرض از هستئ ما　　اظهارِ کمالی‌است که دارند اسما
أَسْمَائُكَ تَقْتَضِي وُجُودَ الْأَشْيَاء　　لَكِنَّكَ بِالذَّاتِ غَنِيٌّ عَنْهَا

Tercüme ve îzâh: Âlem-i hikmette bizim mevcûdiyetimizden garaz, esmânın mâlik oldukları kemâlin izhârıdır. İlâhî, Senin isimlerin eşyânın vücûdunu iktizâ eder; fakat sen zâtın i'tibâriyle o isimlerden ganîsin; ve onların zuhûr-ı kemâllerine ihtiyâcın yoktur. Sen ancak onları kemîn-i hafâda sıkıldıkları için, mahzâ haklarında bir rahmet olmak üzere ifâza-i vücûd edip izhâr eylersin.

İmdi hudûs, muhdesâtın kâffesine nisbeten umûmîdir. Velâkin bâlâda îzâh olunduğu üzere "sebeb", hudûsten eâmdır. Şu hâlde âlemin hudûsü için "sebeb"in sübûtu, âlemin Allah'dan hudûsünden daha eâmdir. İşte hüküm, illetten eamm olmakla, bu kıyâs şart-ı mahsûs üzere vâki' olmuş bulunur. Eğer zikrolunan kıyâsta, hadd-i evsat ve illet olan "hâdis" kavlinden biz, hudûs-i zâtî ile hâdis olan şeyi murâd edersek, hükme müsâvî olur. Çünkü her hudûs-i zâtî ile hâdis olan şey, kendisi için sebeb lâzım olan şeye müsâvîdir. Ve eğer biz "hâdis" kavlinden hudûs-i zamânîyi murâd edersek, bâlâda zikrettiğimiz gibi, hüküm olan "sebeb", o hâdisten eamm olur. Binâenaleyh her iki şıkta da "hâdis" "sebeb"in tahtına dâhil olmuş olur. Ve şart-ı mahsûs üzere müretteb olan bu kıyâsta dahi netîce doğru çıkar.

İşte görünüyor ki, birtakım kıyâslar tertîb edilerek iktisâb olunan ma'nâların îcâdında da teslîsin hükmü zâhir oluyor. Binâenaleyh ister cânib-i Hak'tan [11/18] ve ister cânib-i halktan olsun kevnin aslı teslîstir.

ولِهَـذَا كَانَـتْ حِكْمَـةُ صَالِـحٍ ﷺ الَّتـي أَظْهَـرَ اللّٰـهُ تعالى فـي تَأْخِيـرِ أَخْـذِ قَومِـه ثَلَاثَـةَ أَيَّامٍ وَعْـدًا غيـرَ مَكْـذُوبٍ، فأنْتَـجَ صِدقًا، وهـو الصَّيْحَـةُ الَّتـي أَهْلَكَهُـم بهـا، ﴿فأَصْبَحُـوا فِـي دَارِهِـمْ جَاثِمِيـنَ﴾.

> Ve bunun için kavminin üç gün te'hîrinde, Allah Teâlâ'nın izhâr eylediği Sâlih (a.s.)ın hikmeti, va'd-i gayr-ı mekzûb oldu. Böyle olunca sıdkı intâc etti. O da onları Hakk'ın onunla ihlâk eylediği sayhadır. "İmdi onlar evlerinde göğüslerini arza koymuş oldukları hâlde sabahladılar." (A'râf, 7/78)

Ya'ni kevnin aslı teslîs olduğu için, Hak Teâlâ Sâlih (a.s.)ın kavminin ihlâkini üç gün te'hir etti. Bu üç günün hitâmında O'nun va'di sahîh oldu. Ve îcâd, nasıl ki teslîs üzerine mebnî ise, ihlâk dahi teslîs üzerine mebnî oldu. Ve Sâlih (a.s.) kavminin helâki teslîs üzerine mebnî olması, o hazretin hikmeti iktizâsından idi. Zîrâ Sâlih (a.s.) zamânının insân-ı kâmili olduğundan, her ne kadar cemî'-i esmâ-i ilâhiyyeye mazhar idiyse de, bu esmâdan onun üzerine gālib olan ism-i Fettâh idi; ve hikmeti dahi "fütûhî" oldu. Ve "fütûh" me'mûl olmayan bir şeyden bir şeyin zuhûru olduğu için, îcâdı mutazammın bulundu; ve îcâd dahi teslîs üzerine mebnî oldu. Binâenaleyh kevnin fesâdı demek olan kavminin ihlâki dahi teslîs üzerine vukū'a geldi ve Hak Teâlâ hazretlerinin sûre-i Hûd'daki فَعَقَرُوهَا فَقَالَ تَمَتَّعُوا فِي دَارِكُمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ ذَلِكَ وَعْدٌ غَيْرُ مَكْذُوبٍ (Hûd, 11/65) [Sonra onu boğazladılar. Bunun üzerine dedi ki: "Yurdunuzda üç gün daha temettu' ediniz. İşte bu, va'd-i gayr-ı mekzûbdur."] kavli mûcibince o kavmin temettu' edecekleri üç gün, ya'ni teslîs, sıdkı, ya'ni netîce-i sâdıkayı intâc etti; ve netîcenin sıdkı dahi [11/19] Allah Teâlâ'nın onları ihlâk eylediği sayhadır. "Va'd-i gayr-ı mekzûb" olan üç gün temettu'ları hitâm bulduktan sonra, sayhanın vukūunu müteâkib onlar, evlerinde göğüsleri arza mülâsık olduğu hâlde, birtakım bî-rûh ecsâddan ibâret olarak sabahladılar, ya'ni helâk oldular.

فـأوَّلُ يَـوْمٍ مـن الثَّلاثَـةِ اصْفَـرَّتْ وُجُـوهُ القـومِ، وفـي الثَّانِـي احْمَـرَّتْ وفـي الثَّالِـثِ اسْـوَدَّتْ، فَلَمَّـا كَمُلَـتِ الثلاثـةُ صَـحَّ الاسْـتِعْدَادُ، فَظَهَـرَ كَـونُ الفَسَـادِ فيهـم، فَسُـمِّيَ ذلـك الظُّهُـورَ هَـلَاكًا، فـكان اصْفِـرَارُ وجـوهِ الأشـقِيَاءِ فـي مُوَازَنَـةِ إسْـفَارِ وجـوهِ السُّـعَدَاءِ فـي قولِـه تعالـى: ﴿وُجُـوهٌ يَوْمَئِـذٍ مُسْـفِرَةٌ﴾، مـن السُّـفُورِ وهـو الظُّهُـورُ، كمـا كان الاصْفِـرَارُ فـي أوَّلِ يـومٍ ظُهُـورِ عَلَامَـةِ الشَّـقَاءِ فـي قَـومِ صالـحٍ عليه السلام، ثُـمَّ جَـاءَ فـي موازنـةِ الاحْمِـرَارِ القَائِـمِ بِهِـمْ قولُـه تعالـى فـي السُّـعَدَاءِ: ﴿ضَاحِكَـةٌ﴾، فـإنَّ الضِّحْـكَ مـن الأسـبابِ المُوَلِّـدَةِ لِاحْمِـرَارِ الوجـوهِ، فَهِـيَ فـي

السُّعَدَاءِ احْمِرَارُ الوَجَنَاتِ، ثُمَّ جعَلَ في مُوَازَنَةِ تَغيِيرِ بَشَرَةِ الأَشْقِيَاءِ بالسَّوَادِ قولُه تعالى: ﴿مُسْتَبْشِرَةٌ﴾، وهو ما أَثَّرَه السُّرُورُ في بَشَرَتِهم، كما أَثَّرَ السَّوَادُ في بَشَرَةِ الأَشْقِيَاءِ.

İmdi üç günün birinci günü Sâlih (a.s.) kavminin yüzleri sapsarı, ikinci gününde kıpkırmızı ve üçüncü gününde kapkara oldu. Böyle olunca, vaktâki üç gün kâmil oldu, isti'dâd sahîh oldu. Binâenaleyh onlarda fesâdın günü zâhir oldu. İmdi bu zuhûr "helâk" ile tesmiye olundu. Şu hâlde eşkıyâ yüzlerinin sararması, Allah Teâlâ'nın وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ مُسْفِرَةٌ (Abese, 80/38) [O gün nice yüzler parıldar.] kavlinde süadâ yüzlerinin isfârı mukābilinde oldu. Ve "müsfire" zuhûrdur. Nitekim sararma, birinci günde Sâlih (a.s.)ın kavminde, şekā alâmetinin zuhûru oldu. Ba'dehû onlar ile kāim olan kızarma mukābilinde, süadâ hakkında [11/20] Allah Teâlâ'nın "dâhike" kavli geldi. Zîrâ "gülme" yüzün kızarmasını tevlîd eden sebeblerdendir. Binâenaleyh gülme, süadâda yanakların kızarmasıdır. Ba'dehû Allah Teâlâ eşkıyâ beşeresinin siyahlıkla tağyîri mukābilinde "müstebşire" kavlini buyurdu; ve "istibşâr" süadânın beşerelerinde sürûrun te'sîrinden zâhir oldu. Nitekim siyahlık, eşkıyânın beşeresinde te'sîr eyledi.

Ya'ni Sâlih (a.s.), kavmine üç gün temettu'larını va'detmiş idi. Bu üç günün birisinde onların yüzleri sarardı, ikinci günü kızardı, üçüncü günü karardı. Bu üç günün hitâmında da helâk olmağa isti'dâd sahîh oldu; ve bu sûrette onlarda fesâdın vücûdu zuhûr etti. İşte bu zuhûra da "helâk" denildi.

İmdi Hak Teâlâ saîd olan kulları hakkında Abese sûre-i şerîfesinde: وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ مُسْفِرَةٌ ضَاحِكَةٌ مُسْتَبْشِرَةٌ (Abese, 80/38-39) [O gün nice yüzler parıldar; güler ve sevinir.] buyurdu. Eşkıyânın yüzlerinin sararması süadâ hakkında buyurulan "müsfire" kavline; ve kızarması dahi "dâhike" kavline; ve kararması da "müstebşire" kavline mukābil oldu. Zîrâ "müsfire" "süfûr"dan me'hûzdür; ve "süfûr" zuhûr ma'nâsınadır. Ve süadânın yüzlerinde eser-i saâdet nasıl zâhir ise, Sâlih (a.s.)ın kavminde de, birinci günde ısfırâr ile alâmet-i şekāvet öylece zâhir oldu. Ve kezâ süadâ handân olduklarında yanakları nasıl kızarır ise, ikinci günü eşkıyânın yüzleri de buna mukā-

bil olarak öylece kızardı. Ve kezâ "istibşâr", süadânın beşeresinde sürûrun te'sîriyle nasıl zâhir ve te'sîr-i şâdmânî ile onların beşeresi nasıl mütegayyir olur ise, eşkıyânın beşeresinde, üçüncü günü zâhir olan siyahlık dahi buna mukābil olarak onların beşeresini tağyîr eyledi.

ولِهَذَا قال في الفَرِيقَيْنِ بالبُشْرَى، أيْ يقولُ لهم قَولًا يُؤَثِّرُ في بَشَرَتِهم، فيَعدِلُ بها إلى لَونٍ لَمْ تكنِ البَشَرَةُ تَتَّصِفُ به قَبلَ هذا، فقال في حقِّ السُّعَدَاءِ: ﴿يُبَشِّرُهُمْ رَبُّهُمْ بِرَحْمَةٍ مِنْهُ وَرِضْوَانٍ﴾، [11/21] وقال في حقِّ الأشْقِيَاءِ: ﴿فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ﴾، فأثَّرَ في بَشَرَةِ كلِّ طَائِفَةٍ ما حَصَلَ في نُفُوسِهم مِن أثَرِ هذا الكلامِ، فما ظَهَرَ عليهم في ظاهِرِهم إلا حُكمُ ما اسْتَقَرَّ في بَوَاطِنِهم من المَفهُوم، فما أثَّرَ فيهم سِوَاهُم، كما لم يكنِ التَّكْوِينُ إلَّا مِنهُم.

Ve bunun için Hak Teâlâ iki ferîk hakkında beşâretle kāil oldu. Ya'ni onların beşerelerinde müessir olan bir kelâm söyler. [Eğer o sözü söylememiş olsa, o eser zâhir olmazdı.] İmdi süadâ hakkında يُبَشِّرُهُمْ رَبُّهُمْ بِرَحْمَةٍ مِنْهُ وَرِضْوَانٍ (Tevbe, 9/21) ya'ni, "Rableri onlara rahmet ve rıdvânı ile beşâret verir" buyurdu. Ve eşkıyâ hakkında da فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ (Âl-i İmrân, 3/21) ya'ni "Yâ habîbim, sen onlara azâb-ı elîm ile beşâret ver!" buyurdu. Binâenaleyh her bir tâifenin beşeresinde, onların nüfûsunda bu kelâmın eserinden hâsıl olan şey te'sîr eyledi. Böyle olunca, onların üzerinde ancak onların bâtınlarında mefhûmdan müstakır olan şeyin hükmü zâhir oldu. Şu hâlde onlarda onların gayrı bir şey te'sîr etmedi. Nitekim "tekvîn" de onlardan oldu.

Ya'ni saîd olanlar ile şakî olanların beşerelerinde te'sîr vâki' olduğu için Hak Teâlâ onlar hakkında beşâret ile kāil oldu. Ya'ni onlara beşerelerinde eser hâsıl eden bir söz söyler. Eğer o sözü söylememiş olsa, o eser zâhir olmazdı. Saîd olanların beşeresinde te'sîr vukūa getiren kelâm يُبَشِّرُهُمْ رَبُّهُمْ بِرَحْمَةٍ مِنْهُ وَرِضْوَانٍ (Tevbe, 9/21) [Rableri onlara rahmet ve rıdvânı ile beşâret verir.] kavli; ve şakî olanların beşeresinde te'sîr eden kelâm dahi فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ (Âl-i İmrân, 3/21) [Yâ habîbim, sen onlara azâb-ı elîm ile beşâret ver!] kelâmıdır. Binâenaleyh bu iki fırkadan her biri, kendilerine âit olan kelâmı işittiklerinde biri mesrûr ve diğeri mağmûm olur; ve sürûr ve gamın eseri beşerelerinde zâhir olur.

Meselâ bir pâdişâh kölelerinden birine: "Sana şöyle ihsân ve böyle ikrâm edeceğim" dese, bu kelâm o köleyi mesrûr eder; ve bu sürûrun eseri onun vechinde zâhir olur. Ve diğerine "Sana şöyle siyâset ve böyle cezâ edeceğim" dese, o köle bu sözden elem-nâk olup, te'sîri yüzünde nümâyân olur. Onların nefislerinde vâki' olan bu te'sîr, yine kendi zâtlarındandır. [11/22] Bunda kimsenin dahli yoktur. Binâenaleyh süadâ ve eşkıyânın zâhirlerinde nümâyân olan şey, ancak kelâmın mefhûmundan, onların bâtınlarında müstakır olan şeyin hükmüdür. Nitekim "Kün!" emrinin sudûrunda onlar "tekvîn" ile me'mûr olduklarında, zâtlarında olan isti'dâdât-ı mahsûsaları hasebiyle mütekevvin oldular.

Ma'lûm olsun ki, her bir şahıs, ayn-ı sâbitesinin; ve ayn-ı sâbitesi dahi bir ism-i ilâhînin zıllı ve sûretidir. Binâenaleyh o şahıs o ismin zâhiri ve o isim dahi o şahsın bâtını olmuş olur. İmdi mâdemki süadâ ve eşkıyânın zâhirlerinde nümâyân olan şey, onların bâtınlarında müstakır olan şeyin hükmüdür, şu hâlde her bir şahsın zâhirinde meşhûd olan îmân ve a'mâl-i sâliha ve ulûm-i nâfia ve ahvâl-i seniyye ve kemâl; ve kezâ küfür ve a'mâl-i kabîha ve ulûm-i gayr-ı nâfia ve cehil ve ahvâl-i seyyie, hep onların bâtınları olan a'yân-ı sâbitelerinde müstakır ve sâbit olan şeydir; ve a'yân-ı sâbitelerinin bâtını dahi esmâ-i ilâhiyyedir. Böyle olunca "Kün!" emrinin sudûrunda, onların a'yân-ı sâbiteleri ne sûret üzerine idiyse, o sûret üzere tekevvünü kabûl edip, kendi nefisleriyle mütekevvin oldular. Binâenaleyh bu hazret-i şehâdette kendilerinden sâdır olan a'mâl, zâtlarında "bilkuvve mevcûd olan şeyin, bilfiil zuhûrundan ibâret olur. Ve bu sûrette eser, onların yine kendi zâtlarından ve amelleri mukābilinde vâki' olan mücâzât ve mükâfât dahi kezâlik kendi zâtlarındandır. Şu hâlde kimsenin Hakk'a karşı "Niçin bunu böyle yaptın?" diye suâl sormaya hakkı yoktur. Belki suâl kendilerine teveccüh eder. لَا يُسْـأَلُ عَمَّـا يَفْعَـلُ وَهُـمْ يُسْـأَلُونَ (Enbiyâ, 21/23) [Allah işlediğinden mes'ûl değildir, onlar mes'ûldür.]

﴿فَلِلّٰهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ﴾ على النَّاسِ، فَمَنْ فَهِمَ هذه الحكمةَ وقَرَّرَها في نفسِه وجَعَلَها مَشهُودَةً له أَرَاحَ نفسَه من التَّعَلُّقِ بغَيرِه، وعَلِمَ أنَّه لا يُؤْتَى عليه بخَيرٍ ولا بِشَرٍّ إلَّا مِنْهُ، وأعْنِي بالخَيرِ ما يُوَافِقُ غَرَضَه ويُلَائِمُ طَبعَه ومِزَاجَه، وأعْنِي بالشَّرِّ ما لا يُوَافِقُ غَرَضَه ولا يُلَائِمُ طَبعَه ولا مِزَاجَه.

> Öyle ise nâs üzere hüccet-i bâliğa sâbittir. Binâenaleyh her kim bu hikmeti anlar ve onu kendi [11/23] nefsinde takrîr eyler ve onu kendisi için meşhûd kılarsa, kendinin gayrına taalluktan nefsine râhat verir; ve ona hayır ve şerrin ancak kendinden geldiğini bilir. Ve "hayır" ile benim murâdım onun garazına muvâfık ve tab'ına ve mizâcına mülâyim olan şeydir; ve "şer" ile murâdım dahi, onun garazına muvâfık ve tab'ı ve mizâcına mülâyim olmayan şeydir.

Ma'lûm olsun ki, nâmütenâhî olan vücûd-ı mutlak-ı Hakk'ın mertebeleri vardır. Ve onun "taayyünsüzlük" mertebesi olan mertebe-i ahadiyyeti, hiçbir sıfat ile muttasıf ve hiçbir isim ile mevsûm değildir. Bu mertebeye akıl ve zekâ, fehim ve vehim ve idrâk erişmez; ve bundan bahsetmek sırf hamâkattır. Binâenaleyh bu mertebede cemî'-i sıfât ve esmâ onların suver-i ilmiyyesi ve suver-i hâriciyyesi, çekirdeğin içindeki ağaç gibi muzmahildir; ve bu zât-ı ahadî zâtı ile kâffe-i sıfâtın mebdeidir. Ve sıfât ve niseb bilkuvve "zât"da mündemic olup, onun lâzımıdır; ve aslâ ondan münfek değildir.

Vücûd-ı mutlak sıfât ve esmâ mertebesine tenezzül ettikde ilim, sem', basar, kudret gibi niseb ve izâfât ile muttasıf olur; ve onun bu sıfât ile ittisâfından taaddüd-i i'tibârî husûle gelir. Ve "isim"; bir sıfat ile mevsûf olan Zât'dan ibâret olduğuna göre, sıfât esmânın menşeidir. Ve esmâ nâmütenâhî olmakla berâber, kâffesinin medlûlü zât-ı vâhidden ibâret bulunduğundan, bu tekessür ayn-ı vahdettir. Ve âlemin zâtı, zât-ı Kādir'den mütemeyyiz olmuştur ki, bu da isimdir; ve isim, zâtın gayrı değildir. Bilcümle esmâ her ne kadar mertebe-i ahadiyyette müttehid iseler de, mertebe-i sıfâtta her birisinin hâssiyeti başka başka olduğundan yekdîğerinden ayrılırlar. Binâenaleyh Alîm ismi ma'lûmun; ve Kādir ismi makdûrun; ve Hâdî ismi mühtedînin; ve Mudill ismi dahi dâllin vücûd-ı hâricîde zâhir olmasını isterler. Hâlbuki onların vücûd-ı ilmîleri mevcûd olmaksızın, vücûd-ı hâricîlerinin zuhûru mutasavver değildir. Böyle olunca Hak Tealâ'nın "Kün!" [11/24] emri ile, a'yân-ı mümkinât, evvelen hâl-i ademde Hakk'ın ilminde sâbit oldular. Ve bu sübût ve takarrür, Hakk'ın zâtının iktizâsından olup, onun lâzımıdır. Ve bu a'yân-ı sâbite irâde ile mec'ûl değildir; şuûnât-ı zâtiyyedir. Ve bu şuûnât taayyünât-ı ademiyyeden ibârettir; ve rubûbiyetin sırrıdır. Zîrâ bunlar evvelen gaybdadır ve mahfîdir. Ba'dehû âlem-i şehâdete ge-

lip zâhir; ve senin ve şunun bunun taayyünü ile müteayyin olurlar. Fakat "hakîkat"leri aslâ zâhir olmaz. Ve hiçbir mevcûdun ayn-ı sâbitesi zâil olmadığından, bittabi' rubûbiyet dahi aslâ bâtıl olmaz. Gâh mevtın-ı dünyâda, gâh mevtın-ı berzahta ve gâh mevtın-ı âhirette, o mevâtının îcâbına göre bir kisve-i vücûd ile müteayyin ve mevcûd olur. Ve cemî'-i mevâtında zâhir olan mevcûdâtın kâffesi, Hakk'ın vücûd-ı izâfîsidir.

İmdi mâdemki sıfât ve esmâ Hakk'ın niseb ve izâfâtıdır; ve mevcûdât-ı kesîreden her birisi, şuûnât-ı ilâhiyyeden ibâret olan a'yân-ı sâbitelerinin sûretidir; ve onların müdebbiri kendilerinde zâhir olan esmâdır; ve her bir mevcûd, "Kün!" emriyle vücûd-ı Hak'ta kendi nefsini îcâd etmiştir; ve o esmâ, hâssiyeti neden ibâret ise, o sûretle Hakk'ın ma'lûmu bulunmuştur; ve Hak onun irâde ile gayr-ı mec'ûl olan isti'dâd-ı zâtîsi sûretiyle zuhûrunu irâde etmiş ve hükmünü dahi ancak o mevcûdun lisân-ı isti'dâd ile taleb ettiği şey üzerine vermiştir. O hâlde her bir kimseye hayır ve şerden ne gelirse, kendinden gelir. Bu husûsta hiçbir müessir-i hâricî yoktur. Ve "hayır" dediğimiz vakit, her şahsın garazına muvâfık ve tab'ına mülâyim olan; ve "şer" denildikde dahi garazına muvâfık ve tab'ına mülâyim olmayan şey murâd olunur. Binâenaleyh ehl-i şekāvet, cehennemde tabîatlarına mülâyim ve garazlarına muvâfık olmayan şeyle muazzeb olurlar. Ve لَابِثِيـنَ فِيهَـا أَحْقَابًا (Nebe', 78/23) [Orada devirler boyunca kalıcılardır.] âyet-i kerîmesinde işâret buyurulduğu üzere mürûr-ı ahkābdan sonra, (ahkāb "hukub"un cem'idir, "hukub" seksen yıl ma'nâsına gelir), tabîatlarına mülâyim gelmeyen bu azâb ile ülfet peydâ ederek, nefretleri zâil olur; ve o azâb artık tabîatlarına mülâyim gelmeğe başlar; ve azâb "uzûbet"e, ya'ni tatlılığa münkalib olmakla rahmet [11/25] ve râhata nâil olurlar; ve şerriyet kalmaz.

Latîfe: Bir baba-oğul, hâl ve vakitleri yerinde iken fakr u zarûrete düşerler. Oğlu babasına: "Baba, bu zarûretle hâlimiz ne olacak?" der. Babası da "Bir sene sabret!" diye cevâb verir. Oğlu: "Bir seneden sonra zengin mi olacağız?" suâlini sorar. Babası: "Hayır, zengin olacak değiliz, fakat züğürtlükle ülfet peydâ olacağından, artık muazzeb olmayacağız" cevâbını verir.

وَيُقِيـمُ صَاحِـبُ هـذا الشُّـهُودِ مَعَاذِيـرَ المَوجُـودَاتِ كلِّهـا عنهـم وإنْ لـم يَعْتَـذِرُوا ويَعْلَـمُ أنَّه منه كان كلُّ ما هو فيه، كما ذَكَرْنَاه أوَّلًا في أنَّ العِلـمَ تَابِعٌ لِلْمَعْلُـومِ،

فيقولُ لنَفْسِه إذا جَاءَه ما لا يُوَافِقُ غَرَضَه «يَدَاكَ أَوْكَتَا وَفُوكَ نَفَخَ»، ﴿وَاللّٰهُ يَقُولُ الْحَقَّ وَهُوَ يَهْدِي السَّبِيلَ.﴾

> Ve bu şühûdun sâhibi cemî'-i mevcûdâtın ma'zeretlerini, her ne kadar onlar i'tizâr etmedilerse de, onlar tarafından ikâme eder ve bilir ki, muhakkak onda olan şeyin hepsi ondan oldu. Nitekim biz onu evvelce "ilim ma'lûma tâbi'dir" kavlimizde zikrettik. Binâenaleyh ona, garazına muvâfık olmayan şey geldikde, nefsine der ki: "Ellerin bağladı, ağzın üfledi." "Ve Allah doğru söyler ve O, sebîle hidâyet eyler." (Ahzâb, 33/4)

Ya'ni kişiye hayır ve şerden her ne isâbet ederse, yine kendi nefsinden geldiğini müşâhede eden erbâb-ı ma'rifet, cemî'-i mevcûdâtı harekât ve sekenâtında ma'zûr görüp onların ma'zeretlerini yine onlar tarafından ikâme ederler. Maahâzâ onların ma'zûr gördükleri kimseler kendilerini ma'zûr görmezler; ve zannederler ki, kendilerine isâbet eden şey, nefislerinin hâricinden gelmiştir. Hâlbuki bu şühûdun sâhibi, herkesin kendi nefsinde bilkuvve mevcûd olan şeyin, fiilen ondan husûle geldiğini bilir. Ve bu hakîkat "İlim, ma'lûma tâbi'dir" kavlinde zikredilmiş idi. Ya'ni Hakk'ın ilmi, ma'lûm olan a'yân-ı sâbiteye tâbi'dir; [11/26] ve irâdesi dahi ilmine tâbi'dir. Binâenaleyh onun garazına muvâfık olmayan şey, kendine vâsıl olduğu vakit nefsine hitâben der ki: "Ellerin bağladı, ağzın üfledi." Ya'ni sana gelen şey, başkasından değil, ancak senin ayn-ı sâbiten iktizâsındandır. يَدَاكَ أَوْكَتَا وَفُوكَ نَفَخَ [Ellerin bağladı, ağzın üfledi.] beyne'l-Arab bir darb-ı meseldir. Ve bu darb-ı meselin sebeb-i vürûdu budur ki, bir kimse denizden mürûr etmek murâd etti. Fakat vâsıta bulamadı. Bir tulumu üfleyerek şişirdi ve elleriyle ağzını bağladı. Velâkin bağını muhkem yapmadı. Vaktâki o tuluma binip deniz ortasına geldi, ağzı çözülüp içindeki hava çıktı. Ol kimse suya battı. O sırada bir kimseden istiâne ettikde, ona bu darb-ı meseli söyledi. Ve hadîs-i şerîfte dahi مَنْ وَجَدَ خَيْرًا فَلْيَحْمَدِ اللّٰهَ، وَمَنْ وَجَدَ غَيْرَ ذَلِكَ فَلاَ يَلُومَنَّ إِلَّا نَفْسَهُ ya'ni "Kim ki hayır bulursa Allâh'a hamdetsin; ve onun gayrını bulan kimse dahi ancak nefsine levm eylesin!"[359]

Ma'lûm olsun ki, "kazâ" mine'l-ezel ilelebed a'yân-ı mevcûdât üzerine

359 Müslim, "Birr", 15; Hâkim, *Müstedrek*, IV, s. 269; Beyhakî, *Şuabu'l-Îmân*, IX, s. 300.

vâki' olacak ahvâl-i câriye ve ahkâm-ı târiye ile Hakk'ın hükm-i küllîsinden ibârettir.

Ve "kader" isti'dâdlarının vukūunu iktizâ ettiği evkāt ve ezmân-ı muayyene içinde, sebeb-i mahsûs ile a'yânın ve onların ahvâlinin îcâdından ibârettir. Ve "sırr-ı kader" dahi, a'yân-ı sâbiteden her bir "ayn"ın vücûdda zâten ve sıfâten ve fiilen ancak kābiliyyet-i asliyyesi ve isti'dâd-ı zâtîsi iktizâsınca zuhûrudur. Ve "kaderin sırrının sırrı" dahi odur ki, a'yân-ı sâbite, Hakk'ın zâtından hâric umûr değildirler ki, Hakk'ın ma'lûmu olsunlar ve O'nun ilminde alâ-mâ-hiye-aleyh müteayyin bulunsunlar. Belki onlar Hakk'ın niseb ve şuûn-i zâtiyyesidir. Binâenaleyh kendi hakîkatlerinden mütegayyir olmaları mümkin değildir. Zîrâ Hakk'ın zâtiyyâtı ca'li ve tagayyürü ve tebdîli ve ziyâdeliği ve noksânı kabûlden münezzeh ve müberrâdır. Ve bu umûr ma'lûm olunca bilinir ki, Cenâb-ı Hakk'ın mevcûdât üzerine hükmü, a'yân-ı sâbiteye olan ilmine tâbi'dir. Ve Hakk'ın ilminin a'yân-ı sâbiteye tâbi' olması o ma'nâyadır ki, ilm-i ezelînin "ma'lûm"da bir emrin isbât veyâ nefyinde hiçbir te'sîri [11/27] yoktur; belki O'nun ilminin taalluku o vech iledir ki, o ma'lûm, hadd-i zâtında onun üzerinedir. Ve ilmin o ma'lûm hakkında bir gûnâ te'sîri ve sirâyeti yoktur. Ve a'yân-ı sâbite Hakk'ın niseb ve şuûn-ı zâtiyyesinin sûretleridir; ve Hakk'ın nisebi ve şuûn-ı zâtiyyesi tagayyür ve tebeddülden ezelen ve ebeden mukaddes ve münezzehdir. Binâenaleyh a'yân dahi kendi zâtlarında ne hâl üzere idiyseler, onların o hâlden tagayyürleri mümteni'dir. Ve Hakk'ın onlar üzerine hükmü dahi kābiliyetleri iktizâsınca ve isti'dâdları mûcibince olur. Lisân-ı isti'dâd ile Hazret-i Hak'tan ve Cevâd-ı mutlaktan her ne taleb etmişlerse; ister derekât-ı şekāvetten olsun, ister derecât-ı saâdetten olsun, lâyık oldukları şey bilâ-ziyâde ve lâ-noksan kendilerine atâ ve in'âm olunur. (*Cevâhir-i Gaybî*'den tercüme.)

İmdi Hz. Şeyh (r.a.) bu fass-ı latîfde beyân buyurduğu hakāyıkın lisân-ı mübâreklerinden cârî olan kelâm-ı Hak olduğuna işâreten وَاللّٰـهُ يَقُـولُ الْحَـقَّ وَهُـوَ يَهْـدِي السَّـبِيلَ (Ahzâb, 33/4) [Ve Allah doğru söyler ve O, sebîle hidâyet eyler.] buyururlar. Zîrâ bu *Fusûsu'l-Hikem*'in mukaddemesinde dahi beyân buyurdukları üzere, bu kitâb Cenâb-ı Fahr-i risâlet (s.a.v.) Efendimiz tarafından ilkā buyurulmuştur; ve Sallallâhu aleyhi ve sellem'in kelâmı ise

وَمَـا يَنْطِـقُ عَـنِ الْهَـوَى إِنْ هُـوَ إِلَّا وَحْـيٌ يُوحَـى (Necm, 53/3, 4) [Peygamber hevâdan ötürü konuşmaz, onun kelâmı Allah Teâlâ'dan vahyolunan bir vahiydir.] âyet-i kerîmesinin şehâdeti üzerine kelâm-ı Hak'tır; ve Şeyh-i Ekber (r.a.) dahi vâris-i nebevîdir. Binâenaleyh onun kelâmı dahi kelâm-ı Hak'tır. وَالسَّـلَامُ عَلَـى مَـنِ اتَّبَـعَ الْهُـدَى (Tâhâ, 20/47) [Selâm hidâyete tâbi' olanadır.]

11 Teşrîn-i evvel 1332 ve 26 Zi'l-hicce 1334
[24 Ekim 1916], Salı gecesi saat 4

***

Mesnevî:[360]

چونکه بیرنگی اسیر رنگ شد　　موسئی با موسئی در جنگ شد

Tercüme ve îzâh: "Mâdemki renksizlik rengin esîri oldu, Mûsâ Mûsâ ile cenkte oldu." "Renksizlik", ıtlâk ve vahdet-i sırftır. "Renk", âlem-i takayyüdât-ı şuûnât demektir. "Mûsâ ile Mûsâ"dan murâd, kisve-i taayyüne [11/28] bürünüp, zâhir olmuş olan herhangi bir şahıstır ki, bir şahıs diğer bir şahıs ile münâzaa ve mücâdelededir, demek olur. Ya'ni Hakk'ın şuûnât-ı zâtiyyesi olan sıfât ve esmâ zât-ı ahadiyyetinde mahv ve müstehlek iken, bu şuûnât-ı zâtiyye mertebe-i vâhidiyyette yekdîğerinden ilmen mümtâz ve ayn-ı sâbitelerinin sûreti üzere vücûd-ı hâricîde müteayyin oldular. Ve bu şuûnâtın her biri yekdîğerine zıd olan ahkâmı câmi' olduklarından, onların vücûd-ı hâricîde müteayyin olan sûretleri arasında, bu tezâd sebebiyle kavgalar zuhûra geldi. Binâenaleyh Mûsâ (a.s.) ile, bir adı Mûsâ olan Sâmirî arasında nizâ' hâsıl oldu. *Mesnevî*:

چون به بیرنگی رسی کان داشتی　　موسی با فرعون دارند آشتی

Tercüme ve îzâh: "Vaktâki renksizliğe vâsıl olasın ki, o sende vardı, Mûsâ Fir'avn ile sulh tutarlar." Ya'ni vaktâki teemmül ve tefekkür ve keşf-i sahîh ve şühûd ile renksizliğe vâsıl olasın ve âlem-i ıtlâkı mülâhaza edesin

360 Bu kısımdaki beyitler için bk. Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, II, s. 159-163 (beyit: 2505-2513).

ki, sen mukaddemâ, ya'ni bu kisve-i taayyüne bürünmezden evvel, o âlem-i ıtlâkta idin; Mûsâ (a.s.) ile Fir'avn arasında kavga olmayıp, belki sulh ve dostluk olduğunu görürsün. Zîrâ beynlerinde zıddiyet olan bu a'yân-ı hâriciyye, a'yân-ı sâbitelerinin ve a'yân-ı sâbiteleri dahi, Hakk'ın niseb ve şuûn-i zâtiyyesinin sûretleridir. Şuûn-i zâtiyye ise mertebe-i ahadiyyette mahv ve müstehlek olup aralarında temâyüz ve ihtilâf yoktur. Cümlesi o mertebede müttehiddir. *Mesnevî*:

گر ترا آید برین نکته سؤال　　رنگ کی خالی بود از قیل و قال

Tercüme ve îzâh: "Eğer bu nükte üzerine sana suâl etmek dâiyesi gelirse ki, renk ne vakit kıyl u kālden hâlî olur?! Ya'ni, hem zıddiyet ve hem de ittihâd, bu nasıl şeydir? Diye suâl edip dersen ki: Renk, ya'ni ihtilâf, dedikodudan hiç hâli olur mu? Ve onlarda ihtilâf mevcûd iken ittihâd ederler mi? *Mesnevî*:

این عجب کاین رنگ از بیرنگ خاست　　رنگ با بیرنگ چون در جنگ خاست

Tercüme: "Bu acîbdir ki, bu renk renksizden sudûr etsin, renk renksiz ile nasıl cenge kıyâm etti?" Bu da suâldendir, ya'ni bu rengin renksizden sudûru ve sonra da kavgaya kıyâmı acîb bir şeydir. Bu nasıl olur? [11/29] *Mesnevî*:

اصلِ روغن زآب افزون میشود　　عاقبت با آب ضد چون میشود
چونکه روغن را ز آب اسرشته‌اند　　آب با روغن چرا ضد گشته‌اند
چون گل از خار است و خار از گل چرا　　هر دو در جنگ اند و اندر ماجرا

Tercüme ve îzâh: Hz. Mevlânâ (r.a.) bu suâle cevâben misâl îrâd edip buyururlar ki: "Yağın aslı sudan ziyâde olur. Ba'dehû su ile nasıl zıd olur? Mâdemki yağı sudan yoğurmuşlardır, su yağ ile niçin zıd olmuşlardır? Ve mâdemki gül dikenden ve diken de güldendir, niçin her ikisi cenkte ve muhâlefet içindedir?" Ya'ni zeytin ağacı, وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ (Enbiyâ, 21/30) [Biz her diri şeyi sudan yaptık.] âyet-i kerîmesi mûcibince, her şey gibi sudan neşv ü nemâ ve hayât bulur; ve onun semeresi olan zeytin yetişir; ondan yağ çıkarırlar; sudan hayât bulmuş iken âkıbetü'l-emr ona zıd olur; ve bir türlü su ile ittihâd edemez. Ve kezâ gül ve diken bir asıldan çıkmıştır; niçin hükümleri başka başkadır? İşte bu hâl onların taay-

yünleri ve takayyüdleri îcâbıdır. Mutlakıyet, mukayyediyetin esîri olunca kavga ve nizâ' zâhir olur. *Mesnevî*:

یا نه جنگست این برای حکمت است　　همچو جنگِ خر فروشان صنعت است

یا نه اینست و نه آن حیرانیست　　گنج را جو گنج در ویرانیست

Tercüme: "Yâhud bu cenk değildir, hikmet içindir. Eşek satanların kavgası gibi, san'attır. Yâhud ne budur, ne de odur; "hayranlık"tır. Sen hazîneyi taleb et! Hazîne vîranlıktadır."

Îzâh: Yâhud bu müteayyinâtın aslı bir olduğu hâlde yekdîğeriyle nizâ' etmeleri cenk değildir, bir hikmete mebnîdir. Nitekim har-furûş olan dellâllar sûretâ nizâ' eder gibi görünüyorlar; fakat bu nizâ' değil, san'atlarının iktizâsıdır. Yâhud taayyünâtın bu tezâdı ne cenktir ve ne de har-furûşların san'atı gibi bir hikmete müsteniddir; belki "hayranlık"tır. Sen mir'ât-ı a'yânda müşâhede-i Hakk'ı [11/30] taleb et! Zîrâ şühûd-ı Hak hayranlıktadır; ve bu hayranlık hayret-i mahmûdedir. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz hazretleri: رَبِّ زِدْنِي فِيكَ تَحَيُّرًا [Yâ Rab, benim sende olan hayretimi ziyâdeleştir!] buyurmuşlardır.

Ma'lûm olsun ki, Hakk'ın sıfâtı şuûnât-ı zâtiyyesidir; ve bu şuûnât mertebe-i zâtta mahv ve müstehlek olup, yekdîğerinden mütemâyiz değildir. Fakat Hak, mertebe-i vâhidiyyet olan mertebe-i sıfâta tenezzül buyurdukda, onların sûretleri ilm-i Hak'ta mutasavver ve yekdîğerinden mümtâz olurlar. Ve bu âlem-i kesîf-i şehâdette zâhir olan suver-i taayyünât ise onların sûretleridir. Vücûd-ı mutlakın tenezzülâtı, ancak kemâl-i esmâîden ibâret olan kemâl-i celâ ve isticlâdır. "Kemâl-i celâ", vücûd-ı mutlakın cemî'-i şuûn-ı ilâhiyye ve kevniyyede ezelen ve ebeden zuhûrudur. Ve "kemâl-i isticlâ" dahi, vücûd-ı mutlakın kendisini, bu şuûnât hasebiyle şühûdudur. Binâenaleyh o zuhûr, Şeyh Sadreddîn-i Konevî hazretlerinin tahkîki vech ile, mücmelin mufassalda, vâhidin kesrette ve çekirdeğin ağaçta zuhûru gibi, şühûd-ı aynî-i ayânîdir. Ve Şeyh Abdürrezzâk Kāşânî hazretleri Istılâhât'ında buyururlar ki: "Celâ, zât-ı mukaddesenin kendi zâtında, kendi zâtı için zuhûrudur. Ve isticlâ ise, kendi taayyünâtında kendi zâtı için zuhûrudur."[361] Bu tafsîlâttan anlaşılır ki, mezâhirde olan ihtilâf ve nizâ'

361 Kâşânî, *Sûfîlerin Kavramları –Istılâhâtu's-Sûfiyye–*, s. 10.

esmâ beynindeki tezâd ve tegāyürdendir; ve bu tezâd ve tegāyür ise emr-i i'tibârîdir. Zîrâ cümlesi ayn-ı vâhidede muzmahildir; ve saâdet ve şekāvet emr-i nisbîdir. Hakîkatte şakî ile saîd müttehiddir. Nitekim Hz. Mevlânâ (r.a.) *Mesnevî*'lerinde buyururlar:

این من و ما بهرِ این بر ساختی　　تا تو با خود نردِ خدمت باختی
این من و توها همه یکسان شوند　　عاقبت مستغرقِ جانان شوند

Tercüme: "Bu ben ve biz dediğimiz taayyünâtı kendin ile hizmet oyununu oynamak için düzdün. Bu ben ve sen taayyünâtı ittihâd edip, âkıbetü'l-emr müstağrak-ı cânân olalar."[362]

Velhâsıl bu mezâhir-i müteayyine Hakk'ın mir'âtıdır. Hak onlarda esmâsıyla meşhûddur. Binâenaleyh bu tezâdı görüp "hayret"te kal ve bu şuûnât, zât-ı Hakk'ın muktezâsı olduğunu bilip deryâ-yı ma'rifete dal!

İbtidâ: 7 Eylül 1332 ve 22 Zi'l-ka'de 1334
[20 Eylül 1916], Çarşamba gecesi saat 2

İntihâ: 13 Teşrîn-i evvel 1332 ve 28 Zi'l-hicce 1334
[26 Ekim 1916], Perşembe gecesi saat 4,5

362 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, I, s. 536-538 (beyit: 1814-1815).

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

XII

فَصُّ حِكْمَةٍ قَلْبِيَّةٍ فِي كَلِمَةٍ شُعَيْبِيَّةٍ

[BU FASS KELİME-İ ŞUAYBİYYE'DE MÜNDEMİC OLAN HİKMET-İ KALBİYYE BEYÂNINDADIR]

"Hikmet-i kalbiyye"nin Şuayb (a.s.)a tahsîsindeki sebeb budur ki: "Kalb", ism-i Adl'in mazharıdır; ve bedenin sebeb-i i'tidâli ve nefsin bâis-i adâletidir; ve feyz kalbden inbiâs edip, aktâr-ı sûrete yayılır ve kâffe-i a'zâ-ya müsâvâten dağılır; ve sûret kalb ile bekā bulur; ve kuvâ-yı rûhâniyye ve nefsâniyyenin mecmaıdır; ve zâhir ile bâtın arasında berzahtır; ve şuab ve netâyici çoktur; ve "Allah" ism-i câmiine muzâhîdir. Nitekim Hakîm-i Senâî hazretleri *Zâdü's-Sâlikîn*'de buyururlar. Beyit:

بیقین دان که جامِ جم دلِ تست — مستقر نشاط و غم دلِ تست
گر تمنا کنی جهان دیدن — جمله اشیا در آن توان دیدن
چشم سَر نقشِ آب و گل بیند — آنچه سرّ است چشم دل بیند
دیدهٔ دل نخست بینا کن — پس تماشای جمله اشیا کن

Tercüme: "Yakînen bil ki, câm-ı Cem dedikleri senin kalbindir. Şâdî ve gamın müstakarrı senin kalbindir. Eğer cihânı görmek temennîsinde isen, kâffe-i eşyâyı o kalb içinde görmek mümkindir. Baş gözü kālıb-ı unsûrîyi görür, sır olan şeyi ancak kalb gözü görür. Evvelâ kalb gözünü aç, ba'dehû bütün eşyâyı temâşâ et!"[363] [12/2]

Şuayb (a.s.) dahi, kesîrü'n-netâyic ve'l-evlâd idi; ve maânî-i külliyye ve cüz'iyyenin müşâhidi olduğu hâlde makām-ı kalbîde olup, ahlâk-ı ilâhiyye ile mütehallık ve "Allah" ism-i câmiinin mazharı olan bir insân-ı kâmil idi. Ve onun üzerine sıfât-ı kalbiyye gālib olmakla Kur'ân-ı Kerîm'de buyurul-duğu üzere Medyen ehline وَيَا قَوْمِ أَوْفُوا الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ

363 Senâî, *Tarîku't-Tahkîk*, s. 66 (beyit: 609-614).

أَشْيَاءَهُمْ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ (Hûd 11/85) ya'ni "Ey ahâlî! Adl ile kileyi tamam ölçün ve terâzîyi tamam tartın! Ve nâsın hakkı olan eşyâlarını noksan vermeyin; ve yeryüzünde nâsın hukūkunu naks ile fesâd edenlerden olmayın!" derdi. İşte Şuayb (a.s.) ile "kalb" arasında sâbit olan münâsebât-ı mezkûreye binâen Hz. Şeyh (r.a.) "hikmet-i kalbiyye"yi, Kelime-i Şuaybiyye'ye tahsîs eyledi; ve fütûhât-ı ilâhiyye kâmilin kalbinde hâsıl olduğuna işâreten, bu hükmünü, Kelime-i Sâlihiyye'ye mukārin olan "hikmet-i fütûhiyye" akîbinde zikretti.

***

اعْلَمْ أنَّ القلبَ أعْنِي قَلْبَ العارفِ باللّٰهِ هو من رَحمةِ اللّٰه، وهو أوْسَعُ منها، فإنَّه وَسِعَ الحقَّ جلَّ جلالُه، ورحمتُه لا تَسَعُه.

Ma'lûmun olsun ki kalb, ya'ni ârif-i billâhın kalbi, rahmet-i ilâhiyyedendir; ve ondan daha geniştir. Zîrâ o, Hak (celle celâluhû) hazretlerini sığdırır. Hâlbuki Hakk'ın rahmeti, Hakk'a vâsi' değildir.

"Kalb"den murâd, ârif-i billâh olan insân-ı kâmilin kalbidir; zîrâ o kalb ona, rahmet-i mahzadan verilen atıyye-i ilâhiyyedendir. Ve "rahmet" ise sıfât-ı ilâhiyyeden bir sıfat olduğundan, [12/3] kâffe-i esmâ ve sıfât-ı ilâhiyyenin hey'et-i mecmûası ona sığmaz; fakat insân-ı kâmil, cemî'-i esmâyı câmi' olan "Allah" isminin mazharı olduğundan, bu hey'et-i mecmûa ona sığar. Binâenaleyh Hak ancak ârif-i billâh olan insân-ı kâmilin kalbine sığar; ve ba'zı esmâyı ârif olan kulûb-ı cüz'iyyeye ve gayr-ı ârifin ve âsînin ve câhilin ve şakînin kalblerine sığmaz. Nitekim hadîs-i kudsîde buyurulur: مَا وَسِعَنِي أَرْضِي وَلَا سَمَائِي وَلَكِنْ وَسِعَنِي قَلْبُ عَبْدِي الْمُؤْمِنِ التَّقِيِّ النَّقِيِّ ya'ni "Ben arzıma ve semâma sığmadım, fakat takî ve nakî olan mü'min kulumun kalbine sığdım." Binâenaleyh kalb ancak insân-ı kâmilin kalbidir. Gayr-ı ârifin kalbine kalb denilmesi mecâzendir, hakîkaten değildir. Beyit:

دل یکی منظریست ربانی　　خانهٔ دیو را چه دل خوانی
آنکه دل نام کردهٔ بمجاز　　روبه پیش سگان کوی انداز

Tercüme: "Kalb dediğimiz şey rabbânî olan bir mahall-i temâşâdır. Sen

şeytanın evine niçin kalb diyorsun? O senin mecâzen kalb adını verdiğin şeyi, git de mahalle köpeklerinin önüne at!"[364]

هـذا لسـانُ العمُـومِ مـن بـابِ الإشـارةِ، فـإنَّ الحـقَّ رَاحِـمٌ ليـسَ بِمَرْحُـومٍ، فـلا حُكـمَ للرَّحمـةِ فيـه، وأمَّـا الإشـارةُ مـن لسـانِ الخُصـوصِ فـإنَّ اللّٰـهَ تعالـى وَصَـفَ نَفْسَـه بالنَّفَـسِ وهـو مـن التَّنْفِيـسِ.

Bu, işâret bâbından lisân-ı umûmdur; zîrâ Hak, râhimdir, merhûm değildir. Böyle olunca onun hakkında rahmet için hüküm yoktur. Lisân-ı husûstan işârete gelince: Allah Teâlâ nefsini "nefes"le vasfeyledi, o da tenfîsdendir. [12/4]

Ya'ni Hakk'ın rahmetine sığmaması, umûm halâyıkın ve ulemâ-i zâhirin lisânıdır; ve onların mu'tekadlarına işârettir. Zîrâ onların indinde Hak, mutlakā râhimdir; hiçbir vech ile merhûm değildir. Binâenaleyh onlara göre, Hak hakkında rahmet vukūu ihtimâli yoktur. Fakat havâssın ve muhakkikînin husûsî olan lisânına gelince: Hak, hem "râhim"dir, hem de "merhûm"dur. Çünkü gayr yoktur; ve âlem denilen a'yân, Hakk'ın "ayn"ıdır. Böyle olunca Hak, ancak kendi nefsine rahmet eder; makām-ı cem'-i ahadiyyette râhimdir; makām-ı tafsîlde ve kesrette ise merhûmdur. Zîrâ a'yân-ı kevniyye a'yân-ı sâbitenin ve a'yân-ı sâbite dahi esmâ-i ilâhiyyenin sûretleridir. Esmâ-i ilâhiyye ise, zât-ı ahadiyyette adem sıkıntısı içinde idi. Bu sıkıntıdan kurtulmak için, onlar zuhûru taleb ettiler. Zât-ı ahadî dahi onları ketm-i ademden, nefes-i Rahmânîsi ile zâhire ihrâc eyledi. Nitekim Hak Nebiyy-i zîşânının lisânıyla kendi nefsini "nefes" ile vasfetti. Zîrâ وَمَـا يَنْطِـقُ عَـنِ الْهَـوَى، إِنْ هُـوَ إِلَّا وَحْـيٌ يُوحَـى (Necm, 53/3, 4) [Peygamber hevâdan ötürü konuşmaz, onun kelâmı Allah Teâlâ'dan vahyolunan bir vahiydir.] âyet-i kerîmesinde beyân buyurulduğu üzere lisân-ı Resûl ile إِنِّي لَأَجِدُ نَفَسَ الرَّحْمٰـنِ مِـنْ قِبَـلِ الْيَمَـن [Ben nefes-i Rahmân'ı Yemen cânibinden istişmâm ediyorum.] hadîs-i şerîfini kāil olan Hak'tır; ve bu sûretle nefsini "nefes" ile vasfetmiş olur. Ve "nefes", tenfîsten me'hûzdür; ve "tenfîs"in ma'nâsı, müteneffisin, sıkıntıyı def'etmek için bâtındaki sıcak havayı hârice çıka-

364 Beyitler için bk. Senâî, *Hadîkatu'l-Hakîka*, s. 340; Câmî, *Nakdu'n-Nusûs,* s. 199; Yâkub Han Kaşgarî, *Tavzîhu'l-Beyân*, s. 187.

rıp, soğuk havayı içeriye almasıdır. İmdi esmâyı, adem muzâyakasından, nefes-i Rahmânî ile ihrâc, rahmettir. Binâenaleyh Hakk'ın rahmeti Hakk'a vâsi' olur. Ve eğer bir kimse diyecek olursa ki mahz-ı zât için taleb yoktur; belki zât için taleb vech-i esmâ iledir. Bu hâlde rahmet zâta şâmil olmaz. Cenâb-ı Şeyh (r.a.) [12/5] bu suâle cevâben buyururlar ki:

وأنَّ الأسماءَ الإلٰهِيَّةَ عينُ المُسَمَّى وليسَ إلَّا هو، وأنَّها طَالِبَةٌ ما تُعْطِيه من الحقائقِ، ولَيْسَتِ الحقائقُ الَّتي تَطْلُبُها الأسماءُ إلا العَالَمُ، فالأُلُوهِيَّةُ تَطْلُبُ المَأْلُوهَ، والرُّبُوبِيَّةُ تَطْلُبُ المَرْبُوبَ، وإلَّا فَلَا عَيْنَ لها إلَّا به وجودًا وتقديرًا، والحقُّ من حَيثُ ذاتُه غَنِيٌّ عنِ العالمين، والرُّبُوبِيَّةُ ما لها هذا الحُكمُ، فَبَقِيَ الأمرُ بين ما تَطْلُبُه الرُّبُوبِيَّةُ وبينَ ما تَسْتَحِقُّه الذَّاتُ من الغِنَى عنِ العَالَمِ، وليستِ الرُّبوبيةُ على الحقيقةِ والاِتِّصَافِ إلا عينَ هذه الذَّاتِ.

Ve tahkîkan esmâ-i ilâhiyye müsemmânın "ayn"ıdır ve onun gayrı değildir; ve tahkîkan esmâ, hakāyıktan verdiği şeye tâlibdir. Hâlbuki esmânın taleb ettiği hakāyık, âlemden gayrı değildir. Böyle olunca ulûhiyet me'lûh ister; rubûbiyet dahi merbûb ister; ve illâ onun için "ayn" yoktur. Ancak vücûden ve takdîren onun ile vardır. Ve Hak zâtı haysiyetinden âlemlerden ganîdir; ve hâlbuki bu hüküm, rubûbiyet için yoktur. İmdi emr, rubûbiyetin taleb ettiği şey beyninde ve zâtın âlemden ganî olmaktan müstahak olduğu şey beyninde bâkî kaldı. Ve hâlbuki rubûbiyet, hakîkat ve ittisâf üzere, bu zâtın "ayn"ından gayrı değildir.

Ya'ni esmâ, zâta delâleti i'tibâriyle ve zâtın dahi ahadiyeti haysiyetiyle, müsemmânın "ayn"ıdır; ve müsemmâ ancak hüviyyet-i Hakk'ın "ayn"ıdır. Ve esmâ, kendilerinin muktezayâtından olan hakāyık-ı kevniyyenin zuhûrunu ister ki, bu hakāyık esmâ hazînelerinde bilkuvve mevcûddur; ve hâlbuki esmânın zuhûrunu istediği hakāyık, âlemden başka bir şey değildir. Çünkü ma'nâ sûretsiz zâhir olmaz. Binâenaleyh ulûhiyet [12/6] me'lûh ve rubûbiyet dahi merbûb ister; ve aksi hâlde ulûhiyet ve rubûbiyet için "ayn" sâbit olmaz. Bunların vücûden ve takdîren, ya'ni "ayn"en ve zihnen sübûtu, ancak me'lûh ve merbûb ile olur. Ve Hak Teâlâ min-haysü'z-zât âlemlerden ganî ise de, bu hükm-i gınâ, rubûbiyet için sâbit değildir. Zîrâ zât-ı

ahadiyyette isim ve resim ve na't ve sıfat yoktur. Fakat rubûbiyet, mütehakkık olmak için bir mazhar ister ki, o da âlemdir. Binâenaleyh âlemlerden ganî değildir. Bu sûrette emr, bu iki şey arasında bâkî kaldı. Ya'ni Hak, zâtı haysiyetiyle âlemlerden ve esmâdan ganîdir; velâkin rubûbiyet haysiyetiyle değildir. Ve rubûbiyet ise hakîkatte ve ittisâfda, âlemlerden ganî olan bu zâtın "ayn"ından gayrı değildir. Çünkü rubûbiyet dahi, zâtın "ayn"ı olan bir nisbettir. Şu hâlde Rab nisbet i'tibâriyle zâtın "ayn"ıdır; ve zât, sıfat-ı rubûbiyyet ile zâhir olur.

فلمَّا تَعَارَضَ الأمرُ بِحُكمِ النِّسَبِ وَرَدَ في الخَبَرِ ما وَصَفَ الحقُّ به نفسَه من الشَّفَقَةِ على عِبَادِه.

İmdi vaktâki emr, hükm-i niseb sebebiyle müteârız oldu, ibâdı üzerine şefkatten, Hakk'ın kendi nefsini, onunla vasfeylediği şey, haberde vârid oldu.

Ya'ni Hak min-haysü'z-zât ganîdir, min-haysü'l-esmâ ve's-sıfât ise değildir; ve esmâ ise zât-ı ahadiyyetin nisbetleridir. Binâenaleyh gınâ ile iftikār birbirine müteârız olan iki emirdir; ve kezâ niseb-i zâtiyye olan esmâ dahi, Dârr ve Nâfi' gibi, yekdîğerine mütekābil ve müteârızdır. İşte nisbetlerin hükmü böyle müteârız olunca, Hak Kur'ân-ı Kerîm'de وَاللَّهُ رَءُوفٌ بِالْعِبَادِ (Bakara, 2/207) [Allah kullarına şefkatlidir.] kavliyle [12/7] ibâdı üzerine şefkati, kendi nefsine isnâd etti; ve Hakk'ın kullarına şefkati onlar hakkında rahmetidir. Hâlbuki ibâdın her birisi bir ismin mazharı olup, o ismin ahkâmını izhâr eder; ve kemâlât-ı esmâ, onların vücûduyla zâhir olur. Binâenaleyh Hakk'ın kullarına olan rahmeti, kendi esmâsına olan rahmetidir.

فَأَوَّلُ ما نَفَّسَ عن الرُّبُوبِيَّةِ بنَفَسِه المَنْسُوب إلى الرَّحْمٰنِ بإيجادِه العالَمَ الَّذي تَطْلُبُه الرُّبوبيةُ بحقيقتِها وجميعِ الأسماءِ الإلٰهيَّةِ، فثَبَتَ من هذا الوَجهِ أنَّ رَحمتَه وَسِعَتْ كلَّ شيءٍ، فوَسِعَتِ الحقَّ، فهي أوْسَعُ من القلبِ أو مُسَاوِيَةٌ له في السِّعَةِ، هذا مَضَى.

İmdi Hakk'ın, Rahmân'a mensûb olan "nefes" ile rubûbiyetten, evvelki tenfîs ettiği şey, hakîkati ile rubûbiyetin ve cemî'-i esmâ-i ilâhiy-

yenin taleb ettiği âlemi îcâd etmekle olan tenfîsidir. İmdi bu vecihden, muhakkak rahmet-i Hakk'ın her şeye vâsi' olduğu sâbit oldu. Böyle olunca Hakk'a dahi vâsi' oldu. Şu hâlde rahmet kalbden daha geniştir; veyâhud rahmet, genişlikte kalbe müsâvîdir; bu geçti.

Ma'lûm olsun ki, tenfîs iki mertebe üzerine vâki' olmuştur:

Birincisi: Kendisinde isim ve resim ve na't ve sıfat bulunmayan zât-ı ahadiyyette bilkuvve mevcûd esmâ-i ilâhiyyenin nefes-i Rahmânî ile, hazret-i ilmiyyede izhârı sûretiyledir. Bu mertebede esmâ yekdîğerinden ilmen ayrıldı. Buna "feyz-i akdes" denir.

İkincisi: Esmâ-i ilâhiyyenin, kendilerinde bilkuvve mevcûd olan ahkâm ve âsârını mezâhir-i kevniyyede, ya'ni âlemde, nefes-i Rahmânî ile îcâd etmek sûretiyledir. Buna da "feyz-i mukaddes" derler. [12/8]

İmdi mertebe-i rubûbiyyetten tenfîs-i evvel, âlemin îcâdıyla vâki' olur. Çünkü merbûb olmayınca, rubûbiyet tahakkuk etmez; ve merbûb dahi âlemden ibârettir; ve mertebe-i rubûbiyyette olan esmânın ahkâm ve âsârı âlem ile zâhir olur. Bu îzâhdan müstebân olduğu üzere Hz. Şeyh (r.a.)ın "rubûbiyetten" buyurmaları, zât-ı ahadiyyette vâki' olan tenfîs-i evvel anlaşılmaması içindir. Hakk'ın nefes-i Rahmânî ile rubûbiyetten ibtidâ tenfîs ettiği şey, âlem olunca, rahmet-i Hak her şeye vâsi' olmuş olur; ve hattâ Hakk'a dahi vâsi' olur. Çünkü âlem mezâhir-i esmâ-i ilâhiyyedir; ve Hak ise esmânın "ayn"ıdır. Esmâ, tenfîs-i evvel ile hazret-i ilmiyyede zuhûr edip yekdîğerinden ayrılmak sûretiyle rahmet-i zâtiyye ile; ve tenfîs-i sânîde, mezâhir-i âlemde rubûbiyeti zâhir olmak sûretiyle de rahmet-i rahmâniyye ile merhûmdur. Bu sûrette rahmet-i Hak, her şeye vâsi' olduğu gibi, Hakk'a dahi vâsi' olur; ve kalb, "eşyâ" ta'bîrine dâhil olduğundan, rahmet, kalbden daha geniş olmuş olur. Veyâhud مَا وَسِعَنِي أَرْضِي وَلَا سَمَائِي وَلَكِنْ وَسِعَنِي قَلْبُ عَبْدِي الْمُؤْمِنِ ya'ni "Ben yerime ve göğüme sığmadım, hâlbuki mü'min olan kulumun kalbine sığdım" hadîs-i kudsîsî mûcibince Hak, cemî'-i esmâ ile kalbe sığar. Bu sûrette Hak, rahmet-i ilâhiyyesine sığmakta kalb ile berâberdir. Binâenaleyh rahmet genişlikte kalbe müsâvî olur. Ve rahmetin Hakk'a vâsi' olduğu ve Hakk'ın esmâ haysiyetiyle râhim ve merhûm bulunduğu ve rahmetin kalbden daha geniş veyâ ona müsâvî olduğu bâlâda zikrolunmuş idi.

ثُـمَّ لِتَعْلَـمْ أنَّ الحـقَّ تعالـى كمـا ثَبَـتَ فـي الصَّحِيـحِ يَتَحَـوَّلُ فـي الصُّـوَرِ عنـد التَّجَلِّي، وأنَّ الحقَّ تعالى إذا وَسِعَه القلـبُ لا يَسَعُ مَعَه غيرَه من المَخلوقاتِ، فكَأَنَّه يَمْلَؤُهُ.

[12/9] Ba'dehû ma'lûm olsun ki, Hak Teâlâ, haber-i sahîhde sâbit olduğu gibi, inde't-tecellî, sûretlerde tahavvül eder; ve muhakkak Hak Teâlâ, kalbe sığdığı vakit, O'nunla berâber, mahlûkāttan O'nun gayrısı sığmaz. Binâenaleyh keennehû o kalbi doldurur.

Ya'ni Hak Teâlâ'nın yevm-i kıyâmette, ehl-i mahşere münker sûretinde tecellî buyuracağı hakkındaki hadîs-i sahîh ile sâbit olduğu üzere, Hak Teâlâ hâl-i tecellîde, sûretlerde tahavvül eder, ya'ni tecellî türlü türlü sûretlerde olur. Ve kalbin genişliği Hakk'ı sığdırmağa müsâid olduğu vakit mahlûkāttan Hakk'ın gayrı olarak, Hak'la berâber kalbe hiçbir şey sığmaz. Gûyâ ki Hak kalbi doldurur; ve artık kalb, başka bir şey almaz olur. Ve Hz. Şeyh (r.a.) burada îmâ buyururlar ki, ashâb-ı i'tikādâtın kalbi, tecellî hasebiyledir; ve mütecellî olan Hak ise, sûretlerde mütehavvildir. Binâenaleyh kalb dahi mütekallib ve mütehavvildir. Fakat Hakk'a vâsi' olan kalb, kâffe-i tecelliyât-ı zâtiyye ve esmâiyyeyi kabûle müstaid olan insân-ı kâmilin kalbidir. Sûret-i ilâhiyye böyle bir kalbe sığınca, artık mahlûkāttan gayrın sûreti o kalbe sığmaz.

ومَعْنَى هـذا أنَّه إذا نَظَرَ إلى الحـقِّ عنـد تَجَلِّيـهِ لـه لا يُمْكِـنُ أنْ يَنْظُـرَ معـه إلى غيـرِه، وقلـبُ العـارفِ مـن السِّـعَةِ كمـا قـال أبـو يَزِيـدَ البِسْـطَامِي: «لَـوْ أَنَّ الْعَـرْشَ وَمَـا حَـوَاهُ مِائَـةَ أَلْـفِ أَلْـفِ مَـرَّةٍ فِـي زَاوِيَـةٍ مِـنْ زَوَايَـا قَلْـبِ الْعَـارِفِ مَـا أَحَسَّ بِـهِ.»

Ve bunun ma'nâsı, tahkîkan kalb, Hakk'ın tecellîsi indinde, Hakk'a nazar ettiği vakit, onunla berâber gayra nazarı mümkin değildir. Ve ârifin kalbi, Bâyezîd-i Bistâmî'nin dediği gibi, genişlikten bir mertebededir ki; "Eğer yüz binlerce kerre arş ve onun muhtevâsı kalb-i ârifin köşelerinden bir köşesinde olsa, onu duymaz". [12/10]

Ya'ni "Hak Teâlâ kalbe sığdığı vakit, O'nunla berâber mahlûkāttan O'nun gayrısı sığmaz" kelâmının ma'nâsı budur ki: Hak, ahadiyyet-i zâtiyyesi sûretiyle kalbe tecellî edip, bu tecellî-i zâtînin nûru vech-i kalbi

kaplayınca, cemâl-i vahdetin zuhûru indinde, artık başka bir şey görmek mümkin değildir. Zîrâ nûr-i vahdet zâhir olunca, kesret mahvolur. Nitekim güneşin tulûu hîninde, onun galebe-i envârı hasebiyle, yıldızların ziyâsını görmek mümkin olmaz. Maahâzâ yıldızların a'yânı bâkîdir, muzmahil değildir. İşte envâr-ı Hakk'ın zuhûru indinde dahi, "gayr" dediğimiz suver-i halkıyyenin a'yânı bâkî iken, sâhib-i tecellînin nazarında ihtifâ eder. Ve güneş gurûb edip envârı zâil olunca, kevâkibin ziyâsı nasıl ki görünmeğe başlarsa, tecellî-i zâtînin insirâfı hâlinde dahi, suver-i mahlûkāt, bu tecellî sâhibinin nazarında öylece zâhir olur. Ve kalb-i ârifin genişliği nâmütenâhî olduğundan, mütenâhî olan arş'ın ve muhtevâsının yüz binlerce misli, onun köşelerinden bir köşesinde olsa, duymaz. Efdalüddîn Hâkānî (k.s.) ne güzel buyurur. Rubâî:

صحرای دل افزون ز جهان آمده است　　بیرون ز زمین و آسمان آمده است
از وسعتِ آن عجب بدان گر دارد　　گنجایش آنکه لا مکان آمده است

Tercüme:
"Gönül sahrâsı efzûndur cihândan
O hâriçtir zeminden âsumandan
Acîb olmaz, olursa vüs'atinden
Onun mazrûfu ancak lâ-mekândan"

وقال الجنيدُ في هذا المَعنى: «إنَّ المُحْدَثَ إذَا قُرِنَ بالقَدِيمِ لَمْ يَبْقَ لَهُ أثَرٌ»، وقلبٌ يَسَعُ القَديمَ كيفَ يُحِسُّ بالمُحدَثِ مَوجُودًا.

[12/11] Ve Cüneyd, bu ma'nâda "Tahkîkan muhdes Kadîm'e mukārin kılındığı vakit, o muhdes için bir eser bâkî kalmaz" dedi. Ve Kadîm'e vâsi' olan bir kalb, o muhdesi, mevcûd olduğu hâlde nasıl ihsâs eder?

Ya'ni kalbin genişliği ve Hakk'ın tecellîsi indinde onun başka bir şey ihsâs edememesi hakkında Cüneyd (r.a.) bâlâdaki kelâmı buyurdu. Binâenaleyh arş-ı muhdes, ârifin kalbinde olan Kadîm'e mukārin kılındıkda onun vücûdu ve eseri bâkî kalmaz ki, o kalbin köşelerinden bir köşede olup da ihsâs olunabilsin. Zîrâ kalbin her bir köşesini Kadîm ihâta etmiştir. Kadîm'in indinde muhdes mevcûd değildir. Bâd-ı sarsarın olduğu yerde sivrisineğin işi nedir?

وإذا كان الحقُّ يَتَنَوَّعُ تَجَلِّيهِ في الصُّوَرِ فَبِالضَّرُورَةِ يَتَّسِعُ القلبُ ويَضِيقُ بِحَسَبِ الصورةِ الَّتي يَقَعُ فيها التجلِّي الإلٰهِيُّ، فإنَّه لا يَفْضُلُ من القلبِ شيءٌ عن صورةِ ما يَقَعُ فيها التَّجَلِّي، فإنَّ القلبَ من العارفِ أو الإنسانِ الكاملِ بِمَنْزِلَةِ مَحَلِّ فَصِّ الخَاتَمِ من الخَاتَمِ لا يَفْضُلُ، بَلْ يكونُ على قدرِه وشَكلِه من الاِسْتِدَارَةِ إن كان الفَصُّ مُسْتَدِيرًا أو من التَّرْبِيعِ والتَّسْدِيسِ والتَّثْمِينِ وغيرِ ذلك من الأشْكالِ، إنْ كان الفَصُّ مُرَبَّعًا أو مُسَدَّسًا أو مُثَمَّنًا أو ما كان من الأشكالِ فإنَّ محلَّه من الخاتَمِ يكونُ مِثْلَهُ لا غيرَ.

Ve Hakk'ın tecellîsi, sûretlerde mütenevvi' oldukda, bizzarûre kalb genişler; ve onda vâki' olan tecellî-i ilâhî sûreti hasebiyle de daralır. Zîrâ onda vâki' olan tecellî sûretinden, kalbden bir şey artmaz. Çünkü ârifin veyâ insân-ı kâmilin kalbi, fass-ı hâtemin mahalli [12/12] menzilesindedir, hâtemden ziyâde değildir. Eğer fass müstedîr ise istidâreden veyâhud terbî' ve tesdîs ve tesmînden ve bunun gayrı eşkâlden, onun kadri ve şekli üzerine olur; ve eğer fass murabba' veyâ müseddes veyâ müsemmen veyâhud eşkâlden bir şekil olursa, bu hâlde muhakkak hâtemden onun mahalli, onun misli olur, başka olmaz.

Cenâb-ı Şeyh (r.a.) burada tecellî-i ilâhîyi yüzük taşına ve kalb-i ârifi, yüzüğün kafesine teşbîh buyurup, kafesin yüzük taşı kadar olup fazla ve noksan olmadığını beyân buyururlar. Zîrâ yüzüğün kafesi eşkâl-i muhtelifeden ne şekil üzerine i'mâl edilmiş ise, taşı da o şekilde ve o kafes kadar olur. Taş büyük olursa kafese sığmaz; ve küçük olursa kafeste durmaz düşer. İşte bunun gibi ârif ile insân-ı kâmilin kalbi dahi tecellî-i ilâhîye tâbi'dir. Binâenaleyh Hak ona, hangi sûrette tecellî ederse, o da o sûrete göre olur.

وهذا عَكْسُ ما تُشِيرُ إليه الطَّائِفَةُ أنَّ الحقَّ يَتَجَلَّى على قدرِ استِعْدَادِ العَبْدِ، وهذا ليسَ كذلك، فإنَّ العبدَ يَظْهَرُ لِلْحَقِّ على قدرِ الصُّورَةِ الَّتي يَتَجَلَّى له فيها الحقُّ.

Bu dahi tâifenin "Tahkîkan Hak abdin mikdâr-ı isti'dâdı üzere tecellî eder" kavliyle işâret eyledikleri şeyin aksidir. Bu ise böyle değildir.

Zîrâ abd, Hakk'ın ona tecellî ettiği sûrette o sûret mikdârı üzere, Hakk'a zâhir olur.

Ya'ni bâlâda kalb, Hakk'ın tecellîsi hasebiyle genişler ve daralır denilen kelâm, tâife-i ehlullâhın, Hak abdin isti'dâdı mikdârı üzere tecellî eder, kavliyle işâret eyledikleri ma'nânın aksidir. Ve kalb-i ârifde olan tecellî, onların işâret ettikleri vech ile ârifin kalbi hasebiyle değil, [12/13] ârifin kalbi tecellî hasebiyledir. Zîrâ Hak abde ne sûretle tecellî etmiş ise, abd Hakk'a o sûretle zâhir olur; ve ârifin kalbinde bir haysiyyet-i muayyene yoktur ki, Hak o haysiyet üzere ona tecellî etsin. Ve tâife-i ehlullâhın kavli, "feyz-i mukaddes" ve Şeyh (r.a.)ın kavli ise, "feyz-i akdes" hükümlerine göredir. Zîrâ feyz-i akdes a'yân-ı sâbiteye isti'dâd verir ki, bu isti'dâd dahi gayr-ı mec'ûldür. Ve feyz-i mukaddes ise isti'dâd üzerine müteretteb olan şeyi verir. Binâenaleyh "feyz-i mukaddes" hükmüne göre tecellî, abdin mikdâr-ı isti'dâdı hasebiyledir. Ve "feyz-i akdes"e göre dahi, ârifin kalbi tecellî hasebiyledir.

وَتَحْرِيرُ هذه المسألةِ أنَّ لِلّٰهِ تَجَلِّيَيْنِ، تَجَلِّي غَيْبٍ وتجلِّي شَهَادَةٍ، فَبِالتَّجَلِّي الغيبِ يُعْطِي الاستعدادَ الَّذي يكونُ عليه القلبُ، وهو التَّجلِّي الذَّاتِيُّ الَّذي الغيبُ حقيقتُه، وهو الهُوِيَّةُ الَّتي يَسْتَحِقُّها بقولِه عن نفسِه «هو»، فلا يَزَالُ «هو» له دَائِمًا أَبَدًا، فإذا حَصَلَ له أعني لِلْقَلْبِ هذا الاستعدادُ تَجَلَّى له التَّجَلِّي الشُّهُودِي في الشهادةِ، فَرَآه فَظَهَرَ بصُورةِ ما تَجَلَّى له كما ذَكَرْنَاه، فهو تعالى أَعْطَاهُ الاستعدادَ بقولِه: ﴿أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ﴾، ثم رَفَعَ الحجابَ بَيْنَه وبين عبدِه بقولِه: ﴿ثُمَّ هَدَى﴾ فَرَآه العَبدُ في صورةِ مُعْتَقَدِهِ، فهو عينُ اعتقادِه.

Ve bu mes'elenin tahrîri budur ki: Tahkîkan Allâh'ın iki tecellîsi vardır: Tecellî-i gayb ve tecellî-i şehâdettir. "Tecellî-i gayb" ile, kalbin onun üzerinde bulunduğu isti'dâdı verir. O dahi onun hakîkati gayb olan tecellî-i zâtîdir; ve o tecellî-i gayb, Hakk'ın kendi nefsinden ihbâr etmekle, müstahak olduğu hüviyettir. İmdi o tecellî-i zâtî, dâimen ve ebeden Hak için olmaktan zâil olmaz. Binâenaleyh kalb için bu isti'dâd hâsıl oldukda, Hak ona, şehâdette, tecellî-i şühûdî ile tecellî

eder. Böyle olunca, kalb Hakk'ı o tecellîde görür; ve binâenaleyh kalb kendisine vâki' olan tecellî sûretiyle zâhir olur. [12/14] Nitekim biz onu zikrettik. [İmdi o da أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ (Tâhâ, 20/50) kavl-i celîli mûcibince ona isti'dâdı veren Hak Teâlâ'dır.][365] Ba'dehû Hak, kendi arasıyla abdi arasında ثُمَّ هَدَى (Tâhâ, 20/50) [Sonra da her şeye halkını verdiğini beyân etti.] kavli ile hicâbı ref'eyledi. Şu hâlde abd, onu kendi mu'tekadı sûretinde gördü. Binâenaleyh Hak, onun i'tikādının "ayn"ıdır.

Ya'ni bâlâda zikrolunan iki kelâmın tahkîki budur ki: Biri gayb, diğeri şehâdet olmak üzere Allâh'ın iki tecellîsi vardır. "Tecellî-i gayb" ile a'yân sâbit oldu. "Tecellî-i şehâdet" ile de bu a'yân-ı sâbite vücûd-ı kevnî ile mütelebbis oldu. Bu da iki türlüdür: Birisi "tecellî-i vücûdî"dir ki, dünyâ ve âhirette umûmiyetle vâki' olur. Diğeri "tecellî-i şühûdî"dir ki, dünyâda ve âhirette ve berzahta ehl-i kemâle mahsûs bulunur. Binâenaleyh tecellî-i gaybî ile, kalb-i ârif, vücûd-ı aynîsinden evvel ayn-ı sâbitesinde nasıl bir isti'dâd üzerine idiyse, Hak o isti'dâd-ı zâtîyi atâ eyler; ve o tecellî dahi, hakîkati, gayb-ı mutlak olan tecellî-i zâtîdir; ve tecellî-i gayb, Hakk'ın müstahak olduğu hüviyyet-i ilâhiyyedir. Zîrâ Hak وَلِلَّهِ غَيْبُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ (Hûd, 11/123) [Semâvât ve arzın gaybı Allâh'ındır.] ve قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ (İhlâs, 112/1) [De ki: O Allah Ahad'dir.] âyet-i kerîmelerinde, kendi nefsinden haber verir ve müstahak olduğu hüviyeti beyân buyurur.

İmdi Hakk'ın hüviyeti olan tecellî-i zâtî, dâimen ve ebeden, makām-ı cem' ve ahadiyette ve kezâ makām-ı tafsîl ve kesrette, Hak için olmaktan zâil olmaz. Zîrâ her bir "ayn" için bir hüviyet vardır; ve o hüviyet de Hak'tır. A'yân-ı sâbite için, zâttan ve hüviyetten bir isti'dâd-ı zâtî-i gayr-ı mec'ûl hâsıl olunca, Hak, kalbe şehâdette "tecellî-i şühûdî" ile tecellî eder. Bu sûretle kalb, Hakk'ı o tecellîde görür; ve kalb dahi, Hakk'ın ona tecellî ettiği sûretle zâhir olur. Nitekim bâlâda "Zîrâ abd, Hakk'ın ona tecellî ettiği sûrette, o sûret mikdârı üzere, Hakk'a zâhir olur" kavliyle zikrolunmuş idi. Binâenaleyh Hak Teâlâ أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ (Tâhâ, 20/50) ya'ni "Hak her şeye hakkını i'tâ eyledi" âyet-i kerîmesi muktezâsınca, kalbe isti'dâd-ı mec'ûlü i'tâ eyledi. Ve kalbe bu isti'dâd hâsıl olunca, tecellî-i şühûdîde, o

365 Âdil Bey nüshasından ilâvedir (s. 11).

Hakk'ı müşâhede eder; [12/15] ve Hakk'ın kendisine tecellî ettiği sûrette de Hakk'a zâhir olur. Ba'dehû Hak ثُـمَّ هَـدَى (Tâhâ, 20/50) [Sonra da her şeye halkını verdiğini beyân etti.] kavliyle, kendisiyle abdi arasındaki hicâbı kaldırdı. Binâenaleyh erbâb-ı akāidin her biri, Hakk'ı kendi i'tikādı sûretinde müşâhede eyledi. Bu sûrette meşhûd olan Hak, abdin i'tikādının "ayn"ı olur. Nitekim Hak Teâlâ أَنَـا عِنْـدَ ظَـنِّ عَبْـدِي بِـي buyurmuştur.[366] Ya'ni "Ben abdimin bana olan zannı indindeyim" demek olur.

فلا يَشْهَدُ القلبُ ولا العينُ إلَّا صورةَ مُعْتَقَدِه في الحقِّ.

İmdi kalb ve "ayn", Hak hakkında kendi mu'tekadının sûretinden gayrısını müşâhede etmez.

Ya'ni kalb gözü ile baş gözü, Hak hakkında, kendi i'tikādı neden ibâret ise, ancak o i'tikādının sûretini görür. Bu hüküm, kâmil ve gayr-ı kâmil olan kimseler hakkında umûmîdir. Şu kadar ki kâmil, Hakk'ı ıtlâk ve takyîd makāmında, tenzîh ve teşbîh ile müşâhede eder. Binâenaleyh herhangi bir sûret olursa olsun, onda Hakk'ı görür. Gayr-ı kâmil ise, Hakk'ı ya yalnız tenzîh eder; bu hâlde Hakk'ın ba'zı sûretlerde tecellîsini inkâr eyler; veyâhud yalnız teşbîh edip Hakk'ı ba'zı sûretlerde hasreder, Nasârâ gibi. Velâkin teşbîh ve tenzîh beynini câmi' olup da Hakk'ı ba'zı kemâlât ile takyîd eden kimse, Hakk'ı kendi i'tikādı hasebiyle görür.

فالحقُّ الَّذي في المُعْتَقَدِ هو الَّذي وَسِعَ القلبُ صُورَتَه، وهو الَّذي يَتَجَلَّى له فَيَعْرِفُه، فلا تَرَى العَيْنُ إلا الحقَّ الاعْتِقَادِيَّ.

İmdi mu'tekadda olan Hak, mü'minin kalbi onun sûretine vüs'atdâr olan Hak'tır; ve [12/16] kalbe tecellî eden Hakk'ı, o kalb ârif olur. Binâenaleyh göz, Hakk-ı i'tikādîden gayrısını görmez.

Ya'ni ashâb-ı i'tikādâtın i'tikādlarında olan Hak, hangi sûrette tecellî etmiş ise, o sûret ile kalbe sığan Hak'tır; ve Hakk-ı mu'tekad kalbe tecellî eden Hak'tır. Bu i'tikād, ister küllî ister cüz'î olsun, Hak, bu i'tikād sûretinde tecellî ettikde kalbe sığar; ve abd dahi bu tecellî ile Hakk'ı bilir ve

366 Buhârî, "Tevhîd", 15; Müslim, "Zikir", 6; Tirmizî, "Zühd", 51; İbn Mâce, "Edeb", 58; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XII, s. 386.

onun Hak olduğunu ikrâr eder; çünkü Hakk'ı o sûrette akd etmiş idi. Binâenaleyh ayn-ı hissî, ya'ni baş gözü, dünyâda ve âhirette, Hak hakkındaki i'tikādı ne ise, ondan gayrısını müşâhede etmez. Fakat eşyânın "ayn"ı olan ilâh-ı mutlak, bittabi' eşyâdan bir şeye sığmaz. Zîrâ küllün "ayn"ıdır. O ancak küllün "ayn"ı olan insân-ı kâmilin kalbine sığar. Çünkü böyle bir kalb, makām-ı ıtlâk ve takyîdde Hak'la mütekallibdir.

ولا خَفَاءَ فِي تَنَوُّعِ الاعتقادات، فَمَنْ قَيَّدَه أَنْكَرَه في غيرِ ما قَيَّدَه به، وأَقَرَّ به فيما قَيَّدَه به إذا تَجَلَّى، فَقَدْ آمَنَ بِبَعْضٍ وَكَفَرَ بِبَعْضٍ.

Ve i'tikādâtın tenevvüünde hafâ yoktur. İmdi Hakk'ı takyîd eden kimse, kendi takyîdinin gayrısında, ona inkâr etti; ve kendinin takyîd eylediği şeyde Hak tecellî ettikde, ona ikrâr eyledi. (Böyle olunca ba'zısına îmân ve ba'zısına inkâr etti.)[367]

Ya'ni erbâb-ı i'tikādâtın tenevvü'-i i'tikādâtı keyfiyeti zâhirdir. Bu gizli bir şey değildir; her an herkesin gördüğü bir şeydir. Binâenaleyh Hakk'ı i'tikād-ı mahsûsu ile takyîd eden kimse, bu i'tikādının gayrı olan i'tikādları kabûl etmeyip inkâr eder. Zîrâ Hakk'ın bu i'tikādât sûretinde [12/17] vâki' olan tecellîsi kendi i'tikādına muhâlif ve zannına mugāyirdir. Fakat kendi i'tikādına muvâfık olarak Hak tecellî edince, onu kabûl edip, Hak olduğunu ârif olur. Zîrâ Hakk'ın böyle olacağını zannetmiş idi. Binâenaleyh ashâb-ı i'tikād arasında dâimâ ihtilâf ve tenâkür vardır. Biri diğerini red ve cerh eder. Onların işi inkâr ile ikrâr arasındadır. Velâkin insân-ı kâmilin hâli böyle değildir. O her sûrette mütecellî olan Hak olduğunu bilir. Çünkü bir i'tikād-ı mahsûs ile bağlanıp kalmamıştır. Ve sûretlerin kâffesini vücûd-ı vâhid olarak görür. Zîrâ ıtlâk sâhibidir. Her sûrette Hakk'ı müşâhede edip O'na âbid ve sâcid olur. Nitekim:

Bir gün Hz. Mevlânâ (r.a.), esnâ-yı râhda, bir râhibe tesâdüf edip, tevâzuan ona eğilirler. Râhib dahi bilmukābele öyle yapar. Her ikisi de müddet-i medîde o hâlde kalırlar. Nihâyet râhib doğrulur; Mevlânâ efendimiz

367 فَقَدْ آمَنَ بِبَعْضٍ وَكَفَرَ بِبَعْضٍ Bu ibâre *Bosnevî*, *Ya'kūb Hân*, *Te'vîl-i Muhkem* ve *Dâvûd-ı Kayserî* şerhlerinde mevcuttur; *Bâlî Efendi* ve *Kâşânî* Şerhlerinde yoktur. (A. A. Konuk).

dahi doğrulup geçer giderler. Bu hâlin sebebini istifsâr edenlere Cenâb-ı Pîr-i destgîr cevâben buyururlar ki: "Bir râhib, ahlâk-ı Resûlullah (s.a.v.) den olan hulk-ı tevâzu' ile bize galebe çalmak istedi, muvaffak olamadı; elhamdülillah biz ona galebe ettik." İmdi bu sebeb-i zâhirî idi. Cenâb-ı Pîr-i destgîr, sebeb-i bâtınînin beyânından, ukūl-i zaîfeye terahhümen, ictinâb buyurdular. Hakîkat-ı hâl ise, insân-ı kâmilin makām-ı ıtlâkta, Hakk'ın gayrını müşâhede etmemesi idi. Nitekim buyururlar:

غم را چه زهره باشد تا نامِ ما برد　　دستی بزن که از غم و غمخوار فارغیم
ما لاف می زنیم و تو انکار میکنی　　ز اقرارِ هر دو عالم وانکار فارغیم

Tercüme: "Gamın ne tâkatı vardır ki, bizim adımızı ansın! El çırp ki biz, gamdan ve gam-hârdan fâriğiz. Biz söylüyoruz, sen ise bizi inkâr edip durursun. Biz makām-ı ıtlâkta olduğumuz için, her iki âlemin ikrârından ve inkârından fâriğiz."[368] [12/18]

ومَنْ أَطْلَقَه عن التَّقْيِيد لَمْ يُنْكِرْه وأَقَرَّ له في كلِّ صُورَةٍ يَتَحَوَّلُ فيها، ويُعْطِيه من نفسِه قَدْرَ صُورةِ ما تَجَلَّى له فيها إلى ما لا يَتَنَاهَى، فإنَّ صُورةَ التَّجَلِّي ما لها نِهَايَةٌ تَقِفُ عندَها.

Ve Hakk'ı takyîdden ıtlâk eden kimse, Hakk'ın her bir sûrette olan tahavvülünü, inkâr etmeyip ikrâr eder; ve o kimse Hakk'ın ilâ-mâ-lâ-yetenâhî, ona tecellî eylediği sûrette o sûretin kadrini Hakk'a verir. [Zîrâ tecellî sûretinin nihâyeti yoktur ki onun indinde vâkıf olsun.][369]

Ya'ni Hakk'ı bilcümle i'tikād sûretleriyle takyîdden ve hattâ ıtlâktan, ıtlâk ile tavsîf eden kimse, Hakk'ın tecellî ile tahavvül ettiği i'tikād sûretlerinden her bir sûrette, Hakk'a inkâr etmeyip ikrâr eder; ve suver-i i'tikādiyyeden herhangi bir sûret olursa olsun, onun Hak olduğunu bilir; ve böyle bir ârif-i kâmile Hak Teâlâ ilâ-mâ-lâ-yetenâhî tecellî ettikde kābiliyyet-i

368 *Dîvân-ı Kebîr*, I, s. 275 [beyit: 4893 (Füruzânfer neşri: 1710. gazel)]. Krş. Can, *Dîvân-ı Kebîr –Seçmeler–*, II, s. 284; *Dîvân-ı Kebîr* (trc. Abdülbâki Gölpınarlı), II, s. 404 (beyit: 3119 vd.). Ahmed Avni Bey, *Sipehsâlâr Tercümesi*'nde bu beyitleri manzum olarak tercüme etmiştir (s. 49):
Haddi değil ki nâmımızı gam ana bizim　　El çırp ki şimdi biz gamı, gamhârı târikiz
Biz söyleriz ve sen bizin inkârımızdasın　　İkrâr-ı her dü âlemi, inkârı târikiz

369 Âdil Bey nüshasından ilâvedir (s. 15).

zâtiyyesinin vüs'ati ve makām-ı ıtlâkta bulunması hasebiyle, o tecellî sûretinin mikdârı ve şekil ve hey'eti, olduğu hâl üzere, o kâmilde zâhir olur; ve o dahi o sûreti kabûl edip onun kadrini ve hey'etini, mutlak olan nefs-i kābilesinden Hakk'a i'tâ eder; ve Hakk'ın ona tecellî ettiği sûret ile Hakk'a zâhir olur. Nitekim Hz. Şeyh (r.a.) bâlâda: "Abd, Hakk'ın ona tecellî ettiği sûrette o sûret mikdârı üzere Hakk'a zâhir olur" buyurmuş idi. Ve Hak tarafından vâki' olan tecellî sûretlerinin nihâyeti yoktur. Binâenaleyh ârif-i kâmil bî-nihâye olan tecellînin sûreti ne mikdâr ise, onu kendi nefsinden Hakk'a verir; ve o sûretle de Hakk'a zâhir olur. Zîrâ mahal olmayınca tecellînin sûreti dahi zâhir olmaz; ve ârif-i kâmil ilâ-gayrı'n-nihâye Hak ile o sûrette mütekallib ve mütehavvil olur. Ve tecellî-i gaybî-i zâtî, gayb-ı mutlak-ı ilâhîden [12/19] dâimâ tulû' eder; ve ârif-i kâmil dahi dâimâ kabûl eyler; ve o tecellînin nihâyeti olmadığından, bu ârif-i kâmil dahi o tecellî indinde vâkıf olmaz. Velhâsıl Hakk'ı ıtlâk eden kimse, ancak kâmil ve âlim ve âmil olan abddir; ve onun isti'dâdı küllî ve kalbi matlûbunun tecelliyâtı ile meşhûndur. Ve kuyûd-ı i'tikādiyye nukūşundan mutlak olması hasebiyle ıtlâk-ı Hakk'a mukābildir. Suver-i kevniyye âyînelerinde mahbûb-i mutlakın cemâlini görüp âtîdeki beytin kāili olur. Beyit:

گر در بر او قبا و گر پیرهن است در هر صورت که بینمش جانِ منست

Tercüme: "Onun üzerinde ister cübbe ve ister gömlek olsun, onu herhangi sûrette görürsem göreyim, benim canımdır."[370]

وكذلك العِلْمُ باللّٰهِ ما لَهُ نِهَايَةٌ في العارفينَ يَقِفُ عندَها، بل هو العارفُ في كلِّ زَمَانٍ يَطْلُبُ الزِّيَادَةَ من العِلْمِ به، ﴿رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا﴾، ﴿رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا﴾، ﴿رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا﴾، فالأمرُ لا يَتَنَاهَى من الطَّرَفَينِ.

Ve kezâ ârifler hakkında, ilm-i billâh için nihâyet yoktur ki, onun indinde vâkıf olsun. Belki ârif: "Yâ Rab bana ilmi ziyâde et! (Tâhâ, 20/114) Yâ Rab bana ilmi ziyâde et! Yâ Rab bana ilmi ziyâde et!" diyerek ilm-i billâhdan ziyâdeyi taleb eder. Böyle olunca emr, tarafeynden nâmütenâhîdir.

Ya'ni tecellînin nihâyeti olmadığı gibi, ma'rifet-i ilâhiyyenin de nihâyeti

370 Câmî, *Nakdu'n-Nusûs*, s. 204; Yâkub Han Kaşgarî, *Tavzîhu'l-Beyân*, s. 194.

yoktur. Tâ ki ârîflerin kalbi "İşte ilm-i billâh bu kadardır" diyerek, tahsîl ettiği mikdâr ile iktifâ edip dursun. Binâenaleyh Hak tarafından emr-i tecellî ve ârif-i kâmil tarafından dahi ma'rifet-i ilâhiyyeden ziyâdeyi taleb emri bitmez, tükenmez. Nitekim Cenâb-ı Sa'dî buna işâreten buyurur. [12/20] Beyit:

نه حسنش آخری دارد نه سعدی را سخن پایان　　بمیرد تشنه مستسقی و دریا همچنان باقی

Tercüme: "Ne O'nun hüsnünün nihâyeti vardır, ne de Sa'dî'nin sözünün pâyânı... Su içip kanmamak hastalığına giriftâr olan kimse, susuz ölür. Hâlbuki deryâ öylece bâkîdir." [371]

Ve (S.a.v.) Efendimiz emr-i Hak'la رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا (Tâhâ, 20/114) [Yâ Rab bana ilmi ziyâde et!] buyurup, ma'rifet-i ilâhiyyenin tezâyüdünü taleb etti. Ve ilm-i billâhın mütenâhî olmaması, tecellîye tâbi' olmasındandır. Çünkü Hak nâmütenâhî olduğundan, tecellîsi dahi nâmütenâhîdir. Makām-ı ıtlâkta bulunup kalb-i şerîfi tecelliyât-ı mâ-lâ-nihâye-i ilâhî ile meşhûn olan böyle bir ârif-i kâmilin hâl ve zevkine bir şemmecik ıttılâ' için Hz. Mevlânâ (r.a.) efendimizin bir gazel-i âlîlerini burada zikretmek münâsib görülür:

من بندهٔ سلطانم سلطانِ جهانبانم　　زاندم که رخش دیدم شوریده و حیرانم
طوطئ خوش الحانم سیمرغِ سخن دانم　　هم جنت و هم حورم هم روضهٔ رضوانم
هم علوی و هم سفلی هم عرشی و هم فرشی　　هم جاعلِ افلاکم هم فاعلِ ارکانم
یک نیمه ز لاهوتم یک نیمه ز ناسوتم　　هم لؤلؤ و هم بحرم هم گوهر و هم کانم
هم ماهم و هم مهرم هم گلشن و گلچهرم　　هم زهره و بهرامم هم تیرم و کیوانم
هم نورم و نورانی هم ظلمت و ظلمانی　　هم ظاهر و هم باطن هم اینم و هم آنم
هم نورِ شهنشاهم هم عاشقِ اللّٰهم　　هم طالبِ درگاهم هم صاحبِ عرفانم
هم زادهٔ روحم من هم اصلِ فتوحم من　　هم باعثِ بارانم هم دافعِ طوفانم
هم نورم و هم نارم هم خرقه و زُنارم　　هم دینم و اسلامم هم کفرم و ایمانم

[Ben Sultân'ın bendesiyim, cihânın sâhibi olan sultânım. O'nun yüzünü gördüğümden beri perîşân ve şaşkınım. Hoş sesli tûtîyim, güzel konuşan sîmurgum, hem cennet ve hem hûrîyim, hem rıdvânın ravzasıyım. Hem ulvî ve hem süflî, hem arşî ve hem ferşî, hem feleklerin yaratanı ve hem

371 Yâkub Han Kaşgarî, *Tavzîhu'l-Beyân*, s. 194; *Külliyât-ı Sa'dî*, s. 630 (586. gazel).

erkânın (anâsır-ı erbaa) fâiliyim. Bir yarım lâhûttanım, bir yarım nâsûttanım, hem inci ve hem denizim, hem cevher ve hem ma'denim. Hem ayım ve hem güneşim, hem gül bahçesi ve gül yüzlüyüm, hem Zühre (Venüs) ve Behrâm'ım[372] (Merih), hem Tîr'im (Utârid) ve Keyvân'ım (Zuhal). Hem nûr ve nûrânîyim, hem zulmet ve zulmânî, hem zâhir ve hem bâtın, hem buyum ve hem oyum. Hem şehinşâhın nûruyum, hem Allâh'ın âşığıyım, hem dergâhta tâlibim, hem sâhib-i irfânım. Hem rûhun çocuğuyum ben, hem fütûhun aslıyım ben, hem yağmur gönderenim, hem tûfânı def'edenim. Hem nûrum ve hem nârım, hem hırka ve zünnârım, hem dînim ve İslâm'ım, hem küfür ve îmânım.][373] [12/21]

هـذا إذا قُلْـتَ خَلْـقٌ وحـقٌّ، فـإذا نَظَـرْتَ فـي قولِـه تعالـى: «كُنْـتُ رِجْلَـهُ الَّتِـي يَسْـعَى بِهَـا وَيَـدَهُ الَّتِي يَبْطِـشُ بِهَـا وَلِسَـانَهُ الَّـذِي يَتَكَلَّـمُ بِـهِ» إلى غيـرِ ذلـك مـن القُـوَى ومَحَلِّهَـا الَّتـي هـي الأعضـاءُ لَـمْ تَفْـرُقْ، فَقُلْـتَ الأمـرُ حـقٌّ كلُّـه أو خَلْـقٌ كلُّه، فهـو خلـقٌ بِنِسْـبَةٍ وهـو حـقٌّ بنسـبةٍ، والعَيْـنُ وَاحِـدَةٌ، فعيـنُ صـورةِ مـا تَجَلَّـى عيـنُ صـورةِ مَـا قَبِـلَ ذلـك التَّجَلِّـي، فهـو المُتَجَلِّـي والمُتَجَلَّـى لَـهُ.

Bu, halk ve Hak dediğin vakittedir. Ve sen Allah Teâlâ'nın "Ben abdin yürüdüğü ayağı ve tuttuğu eli ve söylediği lisânı olurum." Ve kuvâdan ve a'zâ olan onların mahallerinden bunun gayrına varıncaya kadar vâki' olan kavline nazar edersen, tefrîk etmezsin. Böyle olunca, emrin küllîsi Hak'tır; veyâhud emrin küllîsi halktır, dersin. İmdi o, bir nisbetle halktır; ve o, bir nisbetle Hak'tır. Hâlbuki "ayn" birdir. Binâenaleyh tecellî eden şeyin sûretinin "ayn"ı, bu tecellîyi kabûl eden şeyin sûretinin "ayn"ıdır. Böyle olunca O mütecellîdir ve mütecellâ-lehdir.

Ya'ni Hak, abde tecellî ettikde, o tecellînin sûretini abd, Hakk'a i'tâ etmek ve o tecellî sûretiyle Hakk'a zâhir olmak, makām-ı cem' ve tafsîle bakıp, vücûd Hak ile halktır, dediğin vakitte olur. Ve sen Hak Teâlâ hazretlerinin إِذَا أَحْبَبْتُ عَبْدًا كُنْتُ لَهُ سَمْعًا وَبَصَرًا وَيَدًا وَلِسَانًا ... الخ [Bir kulu sevdiğim zaman onun işitmesi, görmesi, eli ve lisânı...yım.] hadîs-i kudsîsine nazar

372 Behrâm: Merih ve Tîr, Utârid ve Keyvân, Zuhal yıldızlarına denir. (A. A. Konuk)
373 Tercüme için bk. Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, XII, s. 369.

ettiğin vakitte hüviyyet-i Hak abdin kuvâsının ve kuvânın mahalleri olan a'zâsının "ayn"ı olduğunu anlar ve artık Hak ile halk beynini tefrîk etmezsin. Binâenaleyh bu hadîs-i kudsînin mefhûmu mûcibince, emr-i vücûdun hepsi Hak'tır veyâhud halktır, dersin. Şu hâlde emr-i vücûd bir nisbetle halk ve bir nisbetle Hak'tır. Ve hakîkat-i vücûd ise ayn-ı vâhide ve zât-ı ahadiyyetten ibâret olup, onda [12/22] tekessür ve taaddüd yoktur. Zîrâ vâhid nefsinde tekessür ve taaddüd etmez. Nısfıyet ve sülüsiyet ve rub'iyet gibi şeyler onun bâtınındaki nisbetleridir. Bu nisebin zuhûru vâhidin taaddüdünü mûcib olmaz. Binâenaleyh keserât-ı halkıyye, ayn-ı vâhideden ibâret olan hakîkat-i vücûdun nisbetleridir. Şu hâlde bâtından tecellî eden şeyin sûreti hakîkat i'tibâriyle, ism-i Zâhir'in tecellîsiyle zâhir olup, o tecellîyi kabûl eden şeyin sûretinin "ayn"ı olur; ve Hak, Bâtın i'tibâriyle mütecellî ve Zâhir i'tibâriyle de mütecellâ-leh olur; ve bu sûrette mütecellî ile mütecellâ-leh şey'-i vâhidden ibâret bulunur. Bu hâl tıpkı, şahs-ı vâhidin bir elinde bulunan bir şeyi, diğer eline vaz'etmesine benzer. Bu verip alma, şahs-ı vâhidin nefsinde vâki' olduğundan i'tâ ve ahz şey'-i vâhid olmuş olur.

فَانْظُرْ ما أَعْجَبَ أمرَ اللّٰهِ من حَيْثُ هُوِيَّتُه ومن حَيْثُ نِسْبَتُه إلى العَالَمِ في حَقَائِقِ أسمائِه الحُسْنَى.

İmdi, Hakk'ın hüviyeti haysiyetiyle ve esmâ-i hüsnâsının hakāyıkında O'nun âleme nisbeti haysiyetiyle, Allâh'ın emri ne acîb şey olduğuna nazar et!

Ya'ni nazar-ı teemmül ile tedkîk et de gör ki Hak, hüviyet ve zâtı cihetiyle vücûd-ı vâhiddir; ve esmâ-i hüsnâsının mahall-i zuhûru olan âleme nisbeti cihetiyle kesîrdir. Vücûd-ı Hakk'ın vahdeti ve kesreti acîb bir şeydir!

Ma'lûm olsun ki, Hakk'ın zât-ı ahadîsi bir isim ile müsemmâ ve bir sıfat ile mevsûf değildir. Zîrâ mertebe-i ahadiyyette taayyün ve kesret yoktur; ve vücûd-ı Hakk'ın bu mertebedeki kemâl-i letâfeti, [12/23] akıl ve fikre sığar bir şey değildir. Burada akıl, fikir, vehm, fehim, zekâ ve irfân hep muzmahil ve mütelâşîdir. Beşerin bu gibi âlât ve edevâtı, bu bahr-i bî-pâyânın sâhiline gelinceye kadar işine yarar. Bu deryâya daldıktan sonra, bunların hepsi mahvolur; artık o da deryâdır. İşte bu sebebden, A'ref-i

enbiyâ (S.a.v.) Efendimiz hazretleri "Allâh'ın zâtında tefekkür etmeyiniz!" buyurdular. Çünkü boştur; ve kâmillerin bu mertebeye "vücûd-ı mutlak" demeleri, mahzâ bir ıstılâh vaz'ıyla müstaiddîne bu mertebeden haber vermek içindir.

Vaktâki zât-ı ahadiyyette mahfî bulunan esmâ, mahbûsiyet sıkıntısından halâs olmak için zuhûr taleb ettiler, zât-ı mutlaka dahi, nefes-i Rahmânîsi ile onları mertebe-i ilimde izhâr eyledi. Binâenaleyh esmânın sûretleri vücûd-ı ilmî ile mevcûd oldu ise de, vücûd-ı hissî ile zâhir olmamış idiler. Zuhûrda kemâl için bunlara vücûd-ı hissî i'tâsı lâzım geldi.

Meselâ bir çömlekçi yapacağı bir testinin sûretini evvelâ zihninde tasavvur eder. O zihinde ve ilimde peydâ olan sûreti kemâliyle izhâr için, kendi vücûdunun hâric-i hudûdunda vâki' olan çamurun vücûdundan istiâne eder; ve zihnindeki sûreti bu çamur mâddesine giydirir; ve ilmindeki sûret bu vech ile hissen dahi zâhir olur.

Fakat Hakk'ın vücûdunun hudûdu hâricinde bir vücûd olmak imkânı yoktur. Zîrâ vücûd-ı Hak nâmütenâhîdir. Binâenaleyh ilm-i ilâhîsinde sâbit olan esmâ sûretlerinin vücûd-ı hissî ile mevcûd olmaları, yine Hakk'ın vücûdundan olmuştur. Ya'ni Hak onlara, kendi vücûdundan birer vücûd vermiştir. Nitekim vücûd-ı Hak ile vücûd-ı halk, **Fass-ı Ya'kūbî**'de tafsîl olunmuştur.

İmdi vücûd-ı halk, Hakk'ın vücûdundan peydâ olunca, zâhiren ve bâtınen vücûd Hak'tan ibâret olur; ve vücûd-ı Hak, bir hakîkatten ibâret [12/24] olduğundan onda kesret yoktur. Fakat o hakîkat-i vâhidenin mertebe-i taayyüne tenezzülü hâline nazar ettiğin vakit, onun herhangi bir sûretle müteayyin olduğunu görürsen, hakîkat i'tibâriyle ona Hak'tır, dersin; ve taayyün i'tibâriyle halktır, dersin. Binâenaleyh sen, buna taaccüb et ki, vücûd-ı vâhid-i Hak, zâtı ile, i'tibârâtın kâffesini iktizâ etmiştir; ve ona ne i'tibâr ile nazar edersen, cümlesi onun hakkında sâdık olur. Nitekim Şeyh İzzeddin Mahmûd Kâşî buyurur. Kıt'a:

كثرت چو نيك درنگرى عينِ وحدت است ما را شكى نماند درين گر ترا شكيست

در هر عدد ز روى حقيقت چو بنگرى در صورتش دو ببينى و ز ماده‌اش يكيست

Tercüme: "Eğer dikkatle bakarsan, kesret ayn-ı vahdettir. Eğer bunda

senin şekkin varsa, bizim şekkimiz kalmamıştır. Nitekim her bir adede hakîkat cihetinden bakarsan, sûrette onu iki, ya'ni kesîr görürsün; hâlbuki onu vücûda getiren mâdde birden ibârettir."[374]

Şiir:

فَمَنْ ثَمَّ وَمَا ثَمَّهْ وَعَيْنٌ ثَمَّ هُوَ ثَمَّهْ

İmdi vâki' olan kimdir ve vâki' olan nedir? Vâki'de "ayn" mevcûddur; o "ayn" nefs-i vâki'dir.

Ya'ni Hz. Şeyh (r.a.) "kim" ve "ne" istifham edatlarıyla, basîret üzere hakîkat-i ahadiyyeden istifhâm buyururlar; zîrâ Hak, zevi'l-ukūlün ve zevi'l-ukūlün gayrısının "ayn"ıdır. Hâlbuki kâffe-i eşyâ, yâ zevi'l-ukūldür veyâ zevi'l-ukūlün gayrıdır. Binâenaleyh Hak her şeyin "ayn"ıdır. [12/25] Şu hâlde beyt-i şerîfin şerhan ma'nâsı böyle olur: Vâki'olan mevcûd-i âkıl kimdir ve vâki' olan meşhûd-ı gayr-ı âkıl nedir? Ey tâlib-i hakîkat bunları anladın mı? İşte ben sana haber vereyim ki, vâki'de mevcûd olan ayn-ı vâhidedir ki Hak'tır; ve ayn-ı vâhide olan Hak dahi vâki'de mevcûd ve meşhûd olan zevi'l-ukūl ile, gayr-ı zevi'l-ukūlün "ayn"ıdır; ve vücûdda Hak Tealâ hazretlerinin gayrı yoktur.

فَمَنْ قَدْ عَمَّهُ خَصَّهْ وَمَنْ قَدْ خَصَّهُ عَمَّهْ

O'nu ta'mîm eden kimse muhakkak O'nu tahsîs etti. Ve O'nu tahsîs eyleyen kimse de, O'nu ta'mîm eyledi.

Ya'ni ayn-ı vâhide olan vücûd-ı Hakk'ın, her bir "ayn"da, o "ayn"ın isti'dâd-ı mahsûsu hasebiyle zuhûrunu ve bu sûretle ale'l-umûm kâffe-i a'yân üzerine inbisâtını müşâhede eden kimse, elbette o ayn-ı vâhideyi tahsîs etmiş olur. Zîrâ o kimse der ki: "Vücûd-ı Hak, her bir şeyde, o şeyin husûsiyeti muktezâsınca zâhirdir; ve O'nun zuhûru cemî'-i a'yânda bu vech üzeredir." Binâenaleyh O'nu böyle ta'mîm edince, diğer taraftan dahi tahsîs etmiş bulunur. Ve kezâ bu şühûd üzere tahsîs edince de, ta'mîm etmiş olur.

Misâl: Yağmur suyu her bir nebâta sârîdir. Fakat her bir nebâttan zuhû-

374 Câmî, *Nakdu'n-Nusûs*, s. 69.

ru, onların isti'dâdât-ı mahsûsalarına göredir. Gül ise gül, diken ise diken sûretinde zâhir olur. Burada yağmur suyunu evvelen ta'mîm ba'dehû tahsîs etmiş olduk.

فَمَا عَيْنٌ سِوَى عَيْنٍ فَنُورٌ عَيْنُهُ ظُلْمَهْ

İmdi, ayn-ı vâhidenin gayrı bir "ayn" yoktur. Böyle olunca nûrun "ayn"ı, zulmetin "ayn"ıdır.

Ya'ni ayn-ı Hakk'ın gayrı olarak hâriçte hiçbir "ayn" mevcûd değildir. Binâenaleyh nûrun "ayn"ı, kendi hüviyeti i'tibâriyle, hüviyyet-i zulmetin "ayn"ıdır. Zîrâ ikisinin hüviyeti dahi birdir. [12/26]

فَمَنْ يَغْفُلُ عَنْ هَذَا يَجِدُ فِي نَفْسِهِ غُمَّهْ

İmdi, bundan gāfil olan kimse, kendi nefsinde hicâb bulur.

Ya'ni bizim zikrettiğimiz bu ma'rifetten gāfil olan kimse, vahdet-i Hakk'ı, bu keserât içinde müşâhede edemez. Onun kalbi, taayyünâtın perdesi ve gamı ile muhtecib ve mağmûm olur.

وَلَا يَعْرِفُ مَا قُلْنَا سِوَى عَبْدٍ لَهُ هِمَّهْ

Hâlbuki bizim dediğimizi, himmet sâhibi olan abdin gayrısı ârif olmaz.

Ya'ni bizim bahsettiğimiz vahdet-i vücûdu, ancak zevâhir-i ulûma kanâat etmeyip, idrâk-i hakāyıkta, himmet ve azim sâhibi olan abd-i kâmil anlar. Bu âlemin türlü türlü sûretlerine aldanan ve kendi vücûduna "Benimdir" diye dayanan ve binâenaleyh ne o suverin ve ne de kendinin hakîkatinden haberdâr olmayıp, başı boş hayvanlar gibi gözünün kestirdiği şeye saldıran insan sûretindeki kimselerin bu maârif ve hakāyıktan nasîbi yoktur.

﴿إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَذِكْرَىٰ لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ﴾، لِتَقَلُّبِه في أنواعِ الصُّوَرِ والصِّفَاتِ، ولم يَقُلْ لِمَنْ كان له عقلٌ، فإنَّ العقلَ قَيْدٌ، فَيَحْصُرُ الأمرَ في نَعْتٍ واحدٍ، والحقيقةُ تَأْبَى الحَصْرَ في نفسِ الأمرِ، فما هو ذِكْرَى لِمَنْ كان له عقلٌ.

> "Tahkîkan bunda, kalb sâhibi olan kimse için pend ve nasîhat vardır." (Kāf, 50/37). Zîrâ kalb, suver ve sıfâtın envâında mütekallibdir. Ve Hak Teâlâ "akıl sâhibi için" demedi; zîrâ akıl, kayddır. İmdi emri, na't-i vâhidede hasreder. Hâlbuki hakîkat, nefs-i emirde hasrı mâni'dir. Binâenaleyh Kur'ân, aklı olan kimse için pend ve nasîhat değildir. [12/27]

Hz. Şeyh (r.a.) birtakım hakāyıkı zikrettikten sonra, إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَذِكْرَىٰ لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ (Kāf, 50/37) [Tahkîkan bunda, kalb sâhibi olan kimse için pend ve nasîhat vardır.] âyet-i kerîmesini ibâre tarzında tahrîr buyurup, bu "hikmet-i kalbiyye"ye taalluku olan hakāyık-ı sâireyi îzâh eyler. Ya'ni bizim bu zikrettiğimiz hakāyıkta, "kalb sâhibi" olan kimse için pend vardır. Nitekim Kur'ân-ı Azîmü'ş-şân'dan mütenassıh olanlar dahi ancak kalb sâhibleridir. Akıllarına i'timâd eden feylesofların mağz-ı Kur'ân'dan nasîbleri yoktur. Zîrâ kalb suver-i halkıyye ile suver-i sıfât-ı ilâhiyye arasında berzahtır. Binâenaleyh tecelliyât-ı esmâiyyenin kâffesine mahal ve mazhardır. Böyle olunca kalb suver ve sıfâtın envâında takallüb eder. Ve Hak, suver-i i'tikādiyyeden herhangi bir sûrette tahavvül edip tecellî ederse, kalb onu tanır ve ikrâr eder; ve Hakk'ı bir sûret-i mahsûsaya hasretmez. Onun için Hak Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de: "Kur'ân'da akıl sâhibi için pend vardır" demedi. Çünkü akıl bağdır; ve ıtlâk ve irsâlden men'ettiği için "ıkāl" demişlerdir. Binâenaleyh "akl"ın şânı, takyîd ile hükmetmekten ibâret olur. Ve nefsinde hasr kabûl etmeyen emr-i ilâhîyi kuvve-i nazariyye, vasf-ı mahsûsu ile hasreder. Hâlbuki hakîkat, nefs-i emirde hasrı men'eder; ve takyîd ile ıtlâktan mutlaktır. Velâkin sûretler içinde dönen "kalb", vüs'ati hasebiyle Hakk'ı bir na't ve sıfat ile takyîd etmez. Ve insân-ı kâmilin kalbi kâffe-i suver-i esmâiyyenin meclâsı olduğundan, vücûd-ı Hakk'ın kalbidir. İmdi aklın şânı takyîd ve kalbin şânı ıtlâk olunca, Kur'ân-ı Kerîm, eşyâyı akıl ile idrâk etmek isteyen kimseler için pend ve nasîhat değildir. İşte her şeyi akıllarıyla idrâk etmek isteyen ulemâ-i rüsûm ile hükemânın, ehl-i kalb olan ulemâ-i billâhı inkâr etmelerinin sebebi budur.

وَهُمْ أصحابُ الاعْتِقَادَاتِ الَّذين يُكَفِّرُ بَعضُهم بَعْضًا ويَلْعَنُ ببعضهم بعضًا، وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ، فإنَّ الإلٰهَ المُعْتَقَدَ ما له حكمٌ في الإلٰهِ المعتقَدِ الآخَر.

[12/28] Ve onlar ashâb-ı i'tikādâttır ki, ba'zısı ba'zısını tekfîr ve ba'zısı ba'zısını tel'în eder. Hâlbuki onlar için nusret eden yoktur. Zîrâ i'tikād olunan ilâh için, diğer i'tikād olunan ilâh hakkında bir hüküm yoktur.

Ya'ni akıl sâhibi olan ashâb-ı i'tikādât birbirini beğenmediklerinden tekfîr ve tel'în ederler. Zîrâ her birisi kendi i'tikādınca Hakk'ı bir türlü tasavvur edip, o sûrete hasretmişlerdir. Bittabi' birinin tasavvuru diğerininkine uymaz. Binâenaleyh aralarında dâimâ ihtilâf zuhûr eder. Hâlbuki onların kendi îcâdları olan ilâh-ı mu'tekadları tarafından onlara yardım eden yoktur. Zîrâ o i'tikādlar, o akıl sâhiblerinin îcâd-gerdeleri olan birtakım ilâh-ı kâziblerdir. Nitekim Hak Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de وَلَا تَجْعَلْ مَعَ اللّٰهِ إِلٰهًا آخَرَ (İsrâ, 17/22) [Allah ile berâber başka ilâh ittihâz etme!] buyurup, ca'l-i ilâhdan nehyeyler. Ve onlara yardım eden olmaması dahi, bir i'tikādın diğer i'tikād üzerinde te'sîri olamamasındandır; zîrâ ikisi de ilâh-ı mec'ûldür ve birbirinin zıddıdır; ve mec'ûliyette müsâvîdir. Binâenaleyh, bir ilâh-ı mec'ûl, diğer ilâh-ı mec'ûlü tağyîr edip, kendi sûretine tahvîl etmekle kendi mu'tekidine yardım edemez. Bu ilâhlar yekdîğerine mütekābil olup, biri diğerinde tasarruf edememekle, ashâb-ı i'tikādât beyninde tebâguz ve tenâkür mevcuttur.

Bu ibârede يَكْفُرُ بَعْضُكُمْ بِبَعْضٍ وَيَلْعَنُ بَعْضُكُمْ بِبَعْضٍ (Ankebût, 29/25) [Ba'zınız ba'zınızı tefkîr eder, ba'zınız ba'zınızı la'netler.] kelâmı, âyet-i kerîmedir. Cenâb-ı Şeyh *Fusûs*'un ibâresi tarzında îrâd edip, lübb-i Kur'ân'ı beyân buyurmuşlardır.

فصاحبُ الاعتقادِ يَذُبُّ عنه أيْ عنِ الأمرِ الَّذي اعْتَقَدَه في إلٰهِه ويَنْصُرُه، وذلك الَّذي في اعتقادِه لا يَنْصُرُه، ولِهَذَا لا يكونُ له أثَرٌ في اعتقادِ المُنَازِعِ له، وكذا المُنَازِعُ ما له نُصْرَةٌ من إلٰهِه الَّذي في اعتقادِه، فما لهم من ناصِرِين، فَنَفَى الحقُّ النُّصْرَةَ عن آلهةِ الاعتقاداتِ على انْفِرَادِ كلِّ مُعْتَقَدٍ على حِدَتِه، والمَنْصُورُ الجَمِيعُ، والنَّاصِرُ المَجْمُوعُ.

[12/29] İmdi sâhib-i i'tikād, kendi mu'tekadından, ya'ni kendi ilâhı hakkında i'tikād ettiği emirden def'eder ve ona yardım eyler. Ve onun i'tikādında olan ilâh ise ona yardım etmez; böyle olunca münâ-

> zaun-leh olan i'tikādda onun için birer eser vâki' olmaz. Ve kezâ münâzi' için dahi onun i'tikādında olan ilâhdan, ona nusret yoktur. Binâenaleyh onlar için yardım eden yoktur. İmdi Hak Teâlâ, her bir mu'tekidin alâ-hide infirâdı üzere, âlihe-i i'tikādâttan nusreti nefyetti. Ve mansûr olan cemî'sidir ve nâsır olan mecmûudur.

Ya'ni her bir i'tikād sâhibi, i'tikād ettiği ilâhda birtakım evsâf tahayyül eder. Bu evsâf-ı hayâliyyesine uymayan şeyleri, kendince birçok delâil serdederek, o ilâhdan def'eder; ve ilâh-ı mu'tekadına bu sûretle yardım eyler. Hâlbuki bu ilâh-ı mu'tekad, o i'tikād sâhibine yardım etmez. Çünkü kendini îcâd eden i'tikād sâhibinden akvâ değildir. Îcâd olunmuş bir şey, kendi mûcidine elbette yardım edemez. Binâenaleyh sâhib-i i'tikādın i'tikādında vâki' olan ilâh, kendinin münâzii ve muhâlifi olan diğer ilâh-ı mu'tekada te'sîr edemez. Ve kezâ münâzi' ve muhâlif olan kimsenin i'tikādındaki ilâhdan da kendisine nusret yoktur. Zîrâ yardımdan âcizdir. Böyle olunca ashâb-ı i'tikāda yardım edecek bir nâsır yoktur. Binâenaleyh her bir mu'tekid, münferid olduğu hâlde, âlihe-i i'tikādâttan, Hak nusreti nefyetti. Şu hâlde ilâh-ı mu'tekad ile münferid olan i'tikād sâhibi mansûr olmaz. Mansûr olan, vüs'at-i kābiliyyeti hasebiyle, suver-i mu'tekādâtın kâffesini câmi' olup, Hakk'ı bir akîdeye tahsîs etmeyen ve Hakk'ı her bir akîdede müşâhede eden âriftir; ve nâsır olan dahi mecmû'dur, ya'ni o i'tikādâtın mecmûudur. Zîrâ o ârif, akîdelerin [12/30] cümlesinin sûretinde Hakk'ı müşâhede ettiği cihetle, her bir sûretten ona tecellî-i rabbânî vâsıl olur; ve her birisinden ayrı ayrı feyizler bulur. Velhâsıl her bir akîde, alâ-hide münferid olduğu hâlde, kendi sâhibine nusret etmez. Ne kadar akîde varsa cümlesinin mecmûu, sâhibine nusret eder; ve sâhibi tarafından dahi nusret olunur; ve bu mecmûun sâhibi dahi ârif-i kâmildir. Zîrâ bu mecmu'dan ona füyûzât-ı ilâhiyye nüzûlü, nusrettir. Ve bu zât-ı saâdet-simâtın bu mecmûu teşkil eden akîdelerin her birisinde Hakk'ı müşâhede etmesi ve her birini ikrâr eylemesi dahi, o mecmûun mansûr olmasıdır.

Suâl: Âlemde bu kadar i'tikādât-ı bâtıle ve âlihe-i mec'ûle vardır. Ârif-i kâmil bunların cümlesini ikrâr eder mi?

Cevâp: Bu husûsda Cenâb-ı Şeyh (r.a.)ın şeyhi Ebû Medyen (r.a.) hazretlerinin beyt-i şerîfleri cevâb-ı kâfîdir. Beyit:

لَا تُنْكِرُ البَاطِلَ فِي طَوْرِهِ فَإِنَّهُ مِنْ بَعْضِ ظُهُورَاتِهِ
وَاعْطِهِ مِنْكَ بِمِقْدَارِهِ حَتَّى تَوَفِّي حَقَّ إِثْبَاتِهِ

Tercüme ve îzâh: Bâtılı, tavrında inkâr etme! Zîrâ o da zuhûrât-ı Hakk'ın ba'zısıdır; ve o bâtıla kendinden o tecellî sûretinin mikdârını Hakk'a ver. Tâ ki onun hakk-ı isbâtını kâmil kılasın. Binâenaleyh ârif-i kâmil, Hakk'ı bilcümle i'tikād sûretleriyle takyîdden ve hattâ ıtlâktan ıtlâk edip Hakk'ın tecellî ile tahavvül ettiği i'tikād sûretlerinden her bir sûrette Hakk'a inkâr etmeyip ikrâr eder ve onun Hak olduğunu bilir. [12/31]

فالحقُّ عندَ العارفِ هو المَعْرُوفُ الَّذي لا يُنْكَرُ، فأهلُ المعروفِ في الدُّنيا هُمْ أهلُ المعروفِ في الآخرةِ، فَلِهَذَا قال: ﴿لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ﴾، فَعَلِمَ تَقْلِيبَ الحقِّ في الصُّوَرِ بتقليبِه في أشكالٍ.

Böyle olunca Hak, ârif indinde inkâr olunmayan ma'rûfdur. Binâenaleyh dünyâda ehl-i ma'rûf olanlar, âhirette de ehl-i ma'rûftur. İmdi bunun için Hak Teâlâ "Kalb sâhibi olan için..." (Kāf, 50/37) buyurdu. Böyle olunca o kimse, kalbin eşkâlde taklîbi sebebiyle, sûretlerde Hakk'ın taklîbini bildi.

Ya'ni ârif-i kâmil cemî'-i sûretlerde Hakk'ı müşâhede edince, artık bu ârif indinde Hak, öyle bir ma'rûf olur ki, ne sûrette zâhir olursa olsun, inkâr olunmaz. Binâenaleyh dünyâda Hakk'ı, cemî'-i suverde müşâhede edenler, âhirette de bilcümle suverde Hakk'ı görürler. Vücûd-ı insânîde ma'rifet-i ilâhiyyenin mahalli ise, "kalb"dir. Zîrâ rûh, nefis, rûhânî ve cismânî olan kuvâ ve a'zâ, hep makām-ı ma'lûm sâhibleridir. Kendi makāmlarının dâiresini tecâvüz edemezler. Fakat "kalb" öyle değildir. O kâffe-i merâtibin suver ve eşkâlinde mütekallib olur. İşte bu sebebden Hak Teâlâ "Kalb sâhibi için Kur'ân'da pend ve nasîhat vardır" (Kāf, 50/37) buyurdu.

فَمِنْ نفسِه عَرَفَ نفسَه، ولَيْسَت نفسُه بغيرٍ لِهُوِيَّةِ الحقِّ، ولا شيءَ من الكَونِ مِمَّا هو كائنٌ ويكونُ بغيرٍ لِهُوِيَّةِ الحقِّ، بل هو عينُ الحقِّ، فهو العارفُ والعالِمُ والمُقِرُّ في هذه الصُّوَرِ، وهو الَّذي لا عارفٌ ولا عالِمٌ وهو المُنْكِرُ في هذه الصورةِ الأُخْرَى، هذا حظُّ مَنْ عَرَفَ الحقَّ من التجلِّي والشُّهُودِ في عينِ الجمعِ.

> [12/32] İmdi ârif kendi nefsinden, Hakk'ın nefsini tanıdı. Hâlbuki o ârifin nefsi, hüviyyet-i Hakk'ın gayrı değildir. Ve kevnden mevcûd olan bir şey yoktur ki, hüviyyet-i Hakk'ın gayrı olarak vücûda gelsin; belki o şey Hakk'ın "ayn"ıdır. Binâenaleyh bu sûretlerde âlim ve ârif ve mukırr olan Hak'tır; ve bu sûret-i dîğerde ârif ve âlim olmayan ve onu inkâr eden de Hak'tır. İşte bu, tecellîden ve ayn-ı cem'de şühûddan Hakk'ı tanıyan kimsenin hazzıdır.

Ya'ni ârif, kendi kalbinin şekillerde takallübünü görünce, bütün sûretlerde Hakk'ın takallübünü bi'l-müşâhede, Hakk'ın nefsini tanıdı. Hâlbuki ârifin nefsi, Hakk'ın hüviyetinin gayrı olmadığı gibi ekvânda hüviyyet-i Hakk'ın gayrı olan hiçbir mevcûd dahi yoktur; belki kâffe-i eşyâ Hakk'ın hüviyetinin "ayn"ıdır. Zîrâ "ayn"ı olmayıp, gayrı olsa, birbirine mugāyir iki vücûd olmak lâzım gelirdi. Hâlbuki vücûd, hakîkatte birdir; ve vücûd, hakîkatte birden ibâret olunca bu gördüğümüz sûretlerde kendi vücûdunu tanıyan ve bilen ve ona ikrâr eden Hak olmuş olur. Ve kezâ erbâb-ı hicâb sûretlerinde zâhir olup bütün sûretlerde mütehavvil olan kendi vücûdunu tanımayan ve bilmeyen ve onu inkâr eden, yine Hak'tan ibâret olur. İşte bu zikrolunan hakāyık, Hakk'ı her mazharda o mazhar hasebiyle vâki' olan tecellîsinden tanıyan ve ayn-ı cem'de nefsini ve kevnin bilcümle sûretlerini, hüviyyet-i Hakk'ın "ayn"ı olarak, müşâhededen bilen ârifin hazzı ve zevkidir. Ârifin gayrısında bu haz ve zevk mevcûd değildir. Onlar inkâr ve ikrâr beynindedir. [12/33] Rubâî:

در مذهبِ اهلِ کشف وارباب شهود عالم همه نیست جز تفاصیلِ وجود
چندین صور ار چه ظاهر از وی بنمود چون در نگری نیست بجز یک موجود

Tercüme: "Ehl-i keşf ve erbâb-ı şühûdun mezhebinde, bütün âlem, vücûd-ı vâhidin tafsîllerinden başka bir şey değildir. Vâkıâ bu kadar sûretler o vücûd-ı vâhidden zâhir göründü; dikkatle baktığın vakit bir mevcûddan başkası olmadığını görürsün." Diğer rubâî:

همسایه وهمنشین وهمره همه اوست در دلقِ گدا و اطلسِ شه همه اوست
در انجمنِ فرق ونهانخانهٔ جمع باللّٰه همه اوست وثم باللّٰه همه اوست

Tercüme: "Mücâvir ve musâhib ve refîk hep O'dur. Dilencinin palâs-pâresi ve pâdişâhın elbîse-i fâhiresi içinde olan hep O'dur. Fark ve kesret en-

cümeninde ve cem' ve vahdet nihân-hânesinde olan billâhi hep O'dur; ve tekrâr tekrâr yemin ederim ki hep O'dur."[375]

فَهُوَ قَوْلُهُ: ﴿لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ﴾ يَتَنَوَّعُ في تَقْلِيبِهِ.

Böyle olunca o kimse, kavl-i Hak mûcibince, taklîb-i Hak'ta tenevvü' eden "kalb sâhibi olan kimse"dir.

Ya'ni ilim ve ma'rifetten ve şühûd ve tecellîden hazzı ve zevki olan kimse, Hakk'ın taklîbinde mütenevvi' olan kalbin sâhibi bulunan kimsedir. Nitekim hadîs-i şerîfte buyurulur: قَلْبُ الْمُؤْمِنِ بَيْنَ إِصْبَعَيْنِ مِنْ أَصَابِعِ الرَّحْمٰنِ يُقَلِّبُهَا كَيْفَ يَشَاءُ ya'ni "Mü'minin kalbi, [12/34] Rahmân'ın parmaklarından iki parmak arasındadır. Onu istediği vech ile döndürür."[376] Hadîs-i şerîfte "kalbü'l-mü'min" kavliyle kalbin mü'mine tahsîsi, ârif-i kâmilin gayrısı kalb sâhibi olmadığına işârettir. Zîrâ gayr-ı ârif akıl sâhibidir; ve akıl ise hakāyık-ı ilâhiyyeyi idrâkten kāsırdır. Nitekim bâlâda mürûr etti.

Dâvûd-ı Kayserî hazretleri "fî taklîbihî" kavlindeki zamîrin hem Hakk'a, hem de kalbe ircâını câiz görmüştür. Hakk'a râci' olduğuna göre olan ma'nâ, tercümede zikrolundu. Ve kalbe râci' olduğuna göre olan ma'nâ ise şu vech ile olur: "Hakk'ı tecellîden ve ayn-ı cem'de şühûddan tanımak zevki ile mahzûz olan kimse, sûretlerde kendi nefsinin taklîbinde tenevvü' eden kalbin sâhibi bulunan kimsedir." Zîrâ kalbin hakîkati takallüb olduğundan, kalb, bütün sûretlerde takallübde mütenevvi' olur. Binâenaleyh kalb sâhibi olan ârif bütün sûretlerde mütecellî olan Hakk'ı, Hak'la ârif olur.

وأمَّا أهلُ الإيمانِ فَهُمُ الْمُقَلِّدَةُ الَّذين قَلَّدُوا الأنبياءَ والرُّسُلَ عليهمُ السَّلام فِيمَا أَخْبَرُوا به عن الحقِّ، لا مَن قَلَّدَ أصحابَ الأفكارِ والمُتَأَوِّلِينَ الأخبارَ الوَارِدَةَ بِحَمْلِها على أَدِلَّتِهِمُ العَقْلِيَّةِ، فَهَؤُلَاءِ الَّذين قَلَّدُوا الرُّسُلَ صلواتُ اللّٰهِ عليهمْ هُمُ المُرَادُونَ بقَولِه: ﴿أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ﴾ لِمَا وَرَدَتْ به الأخبارُ الإلٰهِيَّةُ على أَلْسِنَةِ الأنبياءِ عليهمُ السَّلامُ.

375 Rubâîler için bk. Câmî, *Nakdu'n-Nusûs*, s. 200; Câmî, *Levâyıh*, s. 82; Yâkub Han Kaşgarî, *Tavzîhu'l-Beyân*, s. 197.

376 Müslim, "Kader", 3; Tirmizî, "Kader", 8; İbn Mâce, "Duâ", 2; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XI, s. 130.

> Velâkin ehl-i îmân, Hak'tan ihbâr ettikleri şeyde, enbiyâ ve rusül (aleyhimü's-selâm)a taklîd eden mukalliddir. Ashâb-ı efkâra ve ahbâr-ı vârideyi edille-i akliyyelerine haml ile te'vîl edenlere taklîd eden mukallid değildir. İmdi ehl-i îmân, enbiyâ (aleyhimü's-selâm)ın lisânları üzere vârid olan ihbârât-ı ilâhiyyeyi, Hak Teâlâ'nın أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ (Kāf, 50/37) ya'ni "Yâhud kulak veren" kavliyle murâd olunanlardır. [12/35]

Ya'ni bir tâife vardır ki, onlar enbiyâ (aleyhimü's-selâm)a vârid olan vahy-i ilâhî kendilerine teblîğ olunduğu hînde "Bu doğru mudur, değil midir?" diye delîl-i aklîye mürâcaatla tevakkuf etmezler. Zîrâ onun emîn olduğunu bilmişlerdir. İşte bunlar enbiyâ ve rusül (aleyhimüs-selâm)a taklîd eden ehl-i îmândır. Bunun misâli bu âlemde pek çoktur. Meselâ hasta oluruz. Emîn ve hâzık olduğuna i'timâd ettiğimiz bir tabîbe mürâcaat ettiğimizde, bize vâki' olan vesâyâsını, delîl-i aklî isti'mâl etmeksizin, bilkabûl harfiyyen icrâ ederiz. Birisi çıkıp da bize: "Bakalım onun vesâyâsı ma'kūl mudur, bunu tedkîk ettin mi?" dese, biz de cevâben deriz ki: "Bu tabîbin hazâkatine i'timâdım vardır. Ben onun ilmini onun kadar bilemem; o metbû'dur, ben tâbiim."

Binâenaleyh delîl-i aklî ile iştigāl beyhûde yorgunluktur. Ve yine bir tâife daha vardır ki, bunlar, ashâb-ı efkâra ve vahy-i ilâhîyi te'vîl ile safvetini ihlâl eden kimselere taklîd eyleyenlerdir. Ehl-i îmân bu zümre-i mukallidînden değildir. Binâenaleyh لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ (Kāf, 50/37) [Tahkîkan bunda, kalb sâhibi olan ve müşâhid olduğu hâlde ilkā-yı sem' eden kimse için pend ve nasîhat vardır.] âyet-i kerîmesinde أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ [Yâhud kulak veren] kavliyle murâd olunan tâife, enbiyâ (aleyhimü's-selâm)a taklîd eden tâifedir. Ashâb-ı te'vîle taklîd edenler bundan hâriçtir. Zîrâ bir kimsenin metbûu idrâk-i hakāyık husûsunda câhil olursa, ona tâbi' olan kimse, ondan daha câhil olur. *Mesnevî*:

عقل قربان کن به پیش مصطفی　　حَسْبِيَ اللّٰه گو که اللّٰهام کفی

[Aklı Mustafâ'nın önünde kurbân et, "Allâh'ım kâfîdir!" diye "Hasbiyallâh!" de!] [377]

377 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, VII, s. 405 (beyit: 1407).

وهو يَعْنِي هذا الَّذي «أَلْقَى السَّمْعَ» شَهِيدٌ.

Hâlbuki o, ya'ni ilkā-yı sem' eden bu kimse, şehîddir.

Ya'ni ihbârât-ı ilâhiyyeye kulak veren kimse şehîddir. "Şehîd"in iki ma'nâsı vardır: "Hâzır", ya'ni enbiyâ (aleyhimü's-selâm) kendilerine nâzil olan ahbâr-ı ilâhiyyeyi teblîğ ettiği vakit [12/36] hâzır-ı murâkıb olan ma'nâsınadır. Ve ikincisi dahi "şâhid" demek olur. Ve "şühûd"un mertebeleri vardır: Birincisi göz ile görmek; ikincisi âlem-i hayâlde basîret ile görmek; üçüncüsü basar ve basîretin her ikisiyle görmek; dördüncüsü, suver-i hissiyyeden mücerred olan hakāyık için idrâk-i hakîkîdir. Burada murâd âlem-i hayâlde huzûr ve rü'yet ma'nâlarının her ikisidir. Nitekim Hz. Şeyh (r.a.) buyurur:

يُنَبِّهُ على حَضْرَةِ الخيالِ واستِعْمَالِها، وهو قولُه ﷺ في الإحسانِ: «اَلْإِحْسَانُ أَنْ تَعْبُدَ اللّٰهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ»، و«اللّٰهُ فِي قِبْلَةِ الْمُصَلِّي»، فَلِذَلِكَ هو شهيدٌ.

Hazret-i hayâle ve onun isti'mâline tenbîh eder. O dahi "ihsân" hakkında Resûl (a.s.)ın اَلْإِحْسَانُ أَنْ تَعْبُدَ اللّٰهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ [İhsân, senin O'nu görür gibi Allâh'a ibâdet etmekliğindir.][378] ve اللّٰهُ فِي قِبْلَةِ الْمُصَلِّي [Allah Teâlâ namaz kılan kimsenin kıblesindedir.][379] kavlidir. İmdi bunun için o şehîddir.

Ya'ni Hak Teâlâ "Ve hüve şehîdün" [Ve o şehîddir.] kavliyle hazret-i hayâle ve onun isti'mâline tenbîh ve işâret eder. Zîrâ ilkā-yı sem' eden kimse, mesmûu olan şeyin sûretini hayâlinde ihzâr eder. Binâenaleyh onun şühûdu hayâlîdir. Ve hayâlin isti'mâli, suver-i mahsûsâttan tecerrüd ve inkıtâ' ile olur. Hazret-i hayâle dâhil olmak için, hazret-i şehâdetten intikāl etmek lâzımdır. Ve ilkā-yı sem' eden mü'minin hazret-i hayâlde şühûdunun ve hazret-i hayâli isti'mâl etmesinin delîli dahi "ihsân" hakkında (S.a.v.)

378 Buhârî, "Îmân", 37; Müslim, "Îmân", 1; Ebû Dâvud, "Sünnet", 16; Tirmizî, "Îmân", 4; Nesâî, "Îmân", 5; İbn Mâce, "Mukaddeme", 9; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, s. 435.

379 *Fütûhât-ı Mekkiyye*, I, s. 341 (36. bâb), s. 461 (63. bâb) vd. Krş. Buhârî, "Salât", 33; Müslim, "Mesâcid", 13; Tirmizî, "Emsâl", 3; İbn Mâce, "Mesâcid", 14; "İkāmetü's-salât", 61; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XVII, s. 248.

Efendimiz'in: "İhsân, senin O'nu görür gibi Allâh'a ibâdet etmekliğindir." Ve hadîs-i âharda: "Allah Teâlâ namaz kılan kimsenin kıblesindedir" kavl-i şerîfleridir. Zîrâ musallî, hayâlinde kendi mu'tekadının [12/37] sûretini ihzâr edip, huzûr-ı kalbî ve teveccüh-i küllî ile Allâh'a ibâdet eder. Bu sûrette onun şühûdu hayâlî olur; ve bu şühûd-ı hayâlîden dolayı, kıblesinde Hakk'ı müşâhede eder. Velâkin gözü Hakk'ın nûru ile sürmelenmiş olup, keskin gören musallî için murâkabe-i tâm ve teveccüh-i küllî lâzım değildir. Zîrâ onun isti'dâdı kâmil ve keşfi kavî olduğundan her cihette hâzır olan Hakk'ı, cemî'-i cihâtta müşâhede eder. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللّٰهِ (Bakara, 2/115) [Ne tarafa teveccüh ederseniz edin, Allâh'ın vechi vâki'dir.] Ve namaz hakkındaki tafsîlât **Fass-ı Muhammedî**'de gelecektir.

ومَنْ قَلَّدَ صاحبَ نَظَرٍ فِكْرِيٍّ وتَقَيَّدَ به فَلَيْسَ هو الَّذي أَلْقَى السَّمْعَ، فإنَّ هذا الَّذي أَلْقَى السَّمْعَ لا بُدَّ أنْ يكونَ شَهِيدًا لِمَا ذَكَرْنَاه، ومَن لم يكنْ شهيدًا لِمَا ذَكَرْنَاه فَمَا هو المرادُ بِهَذِهِ الآيةِ، فَهَؤُلَاءِ هُمُ الَّذين قال اللّٰهُ تعالى فِيهِم: ﴿إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتُّبِعُوا مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا﴾، والرُّسُلُ لا يَتَبَرَّءُونَ مِن أَتْبَاعِهِم الَّذينَ اتَّبَعُوهُم.

Ve nazar-ı fikrî sâhibine taklîd eden mukallid ve onunla mukayyed olan kimse, ilkā-yı sem' eden kimse değildir. Zîrâ bu ilkā-yı sem' eden kimsenin, bizim zikrettiğimiz şeyi şehîd olması lâbüddür. Ve bizim zikrettiğimiz şeyi şehîd olmayan kimse bu âyet ile murâd olan kimse değildir. İmdi onlar Hak Teâlâ'nın haklarında إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتُّبِعُوا مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا (Bakara, 2/166) ya'ni "Metbû' olanlar, onlara tâbi' olanlardan müteberrî olduklarında" buyurduğu kimselerdir. Ve hâlbuki rusül, onlara tâbi' olan etbâ'larından müteberrî olmazlar.

Ma'lûm olsun ki, nazar-ı fikrî sâhibi, ehlullah indinde gayr-ı mu'teberdir. Zîrâ "müfekkire" dediğimiz şey, kuvve-i cismâniyyeden birisidir. Binâenaleyh o müfekkire üzerinde ba'zan vehim ve ba'zan dahi akıl tasarruf eder. Hâlbuki iki mutasarrıfın hükmettiği bir mahalde intizâm [12/38] aramak abestir. Zîrâ o mahalde dâimâ nizâ' vâki' olur. Vehim, akıl ile münâzaa eder; ve akıl ise mâdde-i zulmâniyyede hayrete düşüp idrâk-i

hakāyıka kudret-yâb olamaz. Bugün "Böyledir" diye hükmettiği şeyde, yarın vehmin tasarruf ve nizâı zuhûr edip, onu o verdiği hükümde şükûk ve zunûna düşürür. Nitekim Hz. Mevlânâ (r.a.) buyurur: *Mesnevî*:

عقل ضدِّ شهوتست ای پهلوان　　آنکه شهوت می‌تند عقلش مخوان
وهم خوانش آنکه شهوت را گداست　　وهم قلب و نقدِ زر عقلهاست
بی‌محك پیدا نگردد وهم و عقل　　هر دو را سوی محك کن زود و نقل
این محك قرآن و حال انبیا　　چون محك مر قلب را گوید بیا
تا به بینی خویش را ز آسیبِ من　　گه نهٔ ز اهل فراز و شیبِ من
عقل را گر ارهٔ سازد دو نیم　　همچو زر باشد در آتش او سلیم

Tercüme: "Ey pehlivan! Akıl, şehvetin zıddıdır. Sen şehvet dokuyana akıl deme! Şehvet dilencisi olan kimseye vehim sâhibi de! Vehim, kalbdır; akılların altını ise nakd-i hâlistir. Vehim ile akıl miheksiz zâhir olmaz. Çabuk her ikisini de mihek tarafına götür! Bu mihek dahi Kur'ân-ı Kerîm'dir; ve enbiyâ (aleyhimü's-selâm)ın hâlidir. Zîrâ Kur'ân ve hâl-i enbiyâ mihek gibi, kalb olan vehme: Gel, der, tâ ki benim müsâdememden kendini göresin ki, sen benim iniş ve yokuşumun ehlinden değilsin. Ammâ aklı eğer bir testere iki parça etse, altının ateş içinde selîm olması gibi olur."[380] [12/39]

Binâenaleyh erbâb-ı fikir ve nazar, idrâk ettikleri şeyde şek ve zan üzere olmaktan zâil olmazlar. Velâkin muhakkikîn böyle değildir. Onlar eşyâyı teemmül ve tefekkür ile değil, Rab'lerinin nûruyla müşâhede ettiklerinden, hükümleri yakîn üzerinedir. İlkā-yı sem'in netîcesi şühûda çıktığından, ancak ehl-i şühûd olan enbiyâya taklîd eden kimseler, ilkā-yı sem' etmiş olanlardır. Zîrâ onlar için merâtib-i şühûd hâsıl olur. Ve bu mukallidlerin tâbi' oldukları rusül, onlardan teberrî etmezler. Çünkü ellerinden tutup, onları makām-ı şühûda îsâl etmiş olduklarından tâbi'lerine karşı utanıp, biz sizlerden berîyiz demezler. Fakat ehl-i vehim ve zan olan fikr-i nazarî ashâbına taklîd eden mukallidlerin yolu bittabi' evhâm ve zunûna çıktığından, onlar, ilkā-yı sem' eden kimselerin zümresine lâhik değildirler. Çünkü onların hâsılı şühûd mertebesi değil, ancak zunûn ve evhâmdır. Binâenaleyh bu tâifenin metbû'ları olan erbâb-ı fikir ve nazar, tâbi'lerini de berbâd

380 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, VIII, s. 144-147 (beyit: 2294-2299).

ettiklerini gördüklerinde hicâblarından "Biz senden berîyiz" derler.

فَحَقِّقْ يا وَلِيِّ ما ذَكَرْتُه لَكَ في هذه الحكمةِ القَلْبِيَّةِ، وأمَّا اخْتِصَاصُها بِشُعَيْبٍ لِمَا فيها من التَّشْعِيبِ، أيْ شُعَبُهَا لا تَنْحَصِرُ، لأنَّ كلَّ اعْتِقَادٍ شُعْبَةٌ، فهي شُعَبٌ كلُّها أعْنِي الاعتقاداتِ، فإذا انْكَشَفَ الغِطَاءُ انْكَشَفَ لِكُلِّ أحدٍ بِحَسَبِ مُعْتَقَدِه، وقد يَنْكَشِفُ بِخِلَافِ مُعْتَقَدِهِ في الحُكْمِ، وهو قوله: ﴿وَبَدَا لَهُمْ مِنَ اللّٰهِ مَا لَمْ يَكُونُوا يَحْتَسِبُونَ﴾.

İmdi ey velî! Bu "hikmet-i kalbiyye"de senin için zikrettiğim şeyi tahkîk et! Ve "hikmet-i kalbiyye"nin Şuayb (a.s.)a ihtisâsına gelince, "hikmet-i kalbiyye"de teşʾîb olunduğu içindir. Ya'ni bunun şu'beleri münhasır değildir. Zîrâ her bir i'tikād bir şu'bedir. Binâenaleyh onun hepsi şuabdır, ya'ni i'tikādât. Böyle olunca gıtâ münkeşif olduğu vakit, her bir kimseye mu'tekadı hasebiyle [12/40] münkeşif olur. Ba'zan hükümde mu'tekadının hilâfına olarak münkeşif olur. O da Hak Teâlâ'nın وَبَدَا لَهُمْ مِنَ اللّٰهِ مَا لَمْ يَكُونُوا يَحْتَسِبُونَ (Zümer, 39/47) ya'ni "Onlara yevm-i kıyâmette zannetmedikleri şey, Allah'dan zâhir olur" kavlidir.

Ya'ni Şuayb, "şu'be"den me'hûzdür. Ve "kalb" dahi, avâlimi ve akāidi ve rûhânî ve cismânî olan kuvâsı hasebiyle kesîrü'ş-şuab olduğundan Hz. Şeyh (r.a.) beynlerindeki münâsebetten nâşî "hikmet-i kalbiyye"yi Kelime-i Şuaybiyye'ye tahsîs edip, burada i'tikādât-ı muhtelife şu'belerini beyân buyurdu.

فأكْثَرُها في الحُكْمِ، كالمُعْتَزِلِيِّ يَعْتَقِدُ في اللّٰهِ نُفُوذَ الوَعِيدِ في العَاصِي إذا مَاتَ على غَيرِ تَوبَةٍ، فإذا مَاتَ وكان مَرْحُومًا عندَ اللّٰهِ قَدْ سَبَقَتْ له عِنَايَةٌ بأنَّه لا يُعَاقَبُ وَجَدَ اللّٰهَ غَفُورًا رَحِيمًا، فَبَدَا له من اللّٰهِ ما لم يكنْ يَحْتَسِبُه.

İmdi ekser-i inkişâf hükümdedir. Nitekim tevbesiz vefât ettiği vakit, âsî hakkında Mu'tezilî, Allah hakkında nüfûz-ı vaîdi i'tikād eder. Böyle olunca vefât edip Allah indinde merhûmen onun hakkında inâyet sebkat ederek, muhakkak o ikāb olunmasa, Allâh'ı Gafûr ve Rahîm bulur. Şu hâlde zannetmediği şey Allah'dan zâhir olur.

Ya'ni, sâhibinin i'tikādına muhâlif olarak münkeşif olan mu'tekadâtın ekserîsi hükümdedir, zâtta değildir. Ve bu hükümde muhâlif inkişâfın vukūu dahi Mu'tezilî'nin i'tikādı gibidir. Zîrâ Mu'tezilî i'tikād etmiştir ki, âsî tevbe etmeksizin vefât ettikde, onun hakkında Allah Teâlâ vaîdini infâz eder. Hâlbuki vefât ettikde, Allah Teâlâ rahmet ve inâyetle tecellî edip ona ikāb buyurmasa, o i'tikādına muhâlif olarak Allâh'ı Gafûr ve Rahîm bulur. Maahâzâ o, Allah ikāb edecek zannetmiş idi. Hak onun zannı gibi çıkmadı, başka türlü zâhir oldu. [12/41[a]]

Ma'lûm olsun ki, tevbesiz vefât eden abd-i âsî hakkında vaîdin adem-i infâzı için iki sebeb vardır:

Birincisi: Ayn-ı sâbitesinin Hakk'a verdiği ilim üzerine, hakkında lâhik olan hükm-i Hak, ikāb olunmayıp inâyete mazhar olmasıdır. Böyle bir kimse avârız-ı tabîiyye hasebiyle ba'zı maâsîyi irtikâb eylese de tevbesiz vefât etse, inâyet-i ezeliyyeye mazhariyeti ve tahâret-i asliyyesi sebebiyle, onun seyyiâtı hasenâta tebdîl olunur. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: يُبَـدِّلُ اللّٰهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ (Furkān, 25/70) [Allah Teâlâ onların seyyiâtını hasenâta tebdîl eder]. Veyâhud inâyet ve rahmet-i ilâhiyyenin azamet ve saltanatı indinde o maâsî mahvolur. Rubâî-i Ömer Hayyâm:

ای آنکه پدید گشتم از قدرتِ تو　　پرورده شدم بناز در نعمتِ تو
صد سال بامتحانِ گنه خواهم کرد　　یا جرمِ منست بیش یا رحمت تو

Tercüme: "Ey kudret-i celîlü'ş-şânından zâhir olduğum zât-ı kerîm! Ben Senin ni'metinde nâz ile perverde oldum. İmtihan kasdıyla yüz yıl günâh edeceğim. Bakalım benim cürmüm mü ziyâde, yoksa Senin rahmetin mi?"

İkincisi: Hak Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de وَنَتَجاوَزُ عَنْ سَيِّئَاتِهِمْ (Ahkāf, 46/16) [Biz onların seyyiâtından geçeriz.] buyurdu. Hâlbuki Hak Teâlâ hazretleri **Fass-ı İsmâîlî**'de tafsîl olunduğu üzere İsmâîl (a.s.)ı إِنَّـهُ كَانَ صَـادِقَ الْوَعْـدِ (Meryem, 19/54) [Şübhe yok ki, o va'dinde sâdık idi.] âyet-i kerîmesinde "sâdıku'l-va'd" olmasıyla medh buyurdu. Binâenaleyh Hak Teâlâ dahi sâdıku'l-va'ddir. Zîrâ vaîdin adem-i infâzını va'd buyurmuştur. Elbette va'dini incâz buyurur. Böyle olunca vaîdin nüfûzu lâzım değildir. Rubâî-i Ömer Hayyâm:

ناکرده گناه در این جهان کیست بگو　　آن کس که گنه نکرد چون زیست بگو

من بد کنم و تو بد مکافات دهی پس فرق میانِ من و تو چیست بگو

Tercüme: "Cihânda günâh etmemiş olan kimdir? Söyle! Günâh etmeyen kimse, söyle nasıl zindegî eder? ilâhî! Farzedelim ki ben fenâ yaptım, Sen de fenâ mükâfat verdin. Şu hâlde söyle benim ile Sen'in aranda fark nedir? Şübhe yoktur ki Sen benim gibi değilsin. Benden hatâ ve Sen'den atâ zuhûra gelir."[381] [12/41b]

وأمَّا في الهُوِيَّةِ، فإنَّ بعضَ العِبَادِ يَجْزِمُ في اعْتِقَادِه أنَّ اللّٰهَ كَذَا وكَذَا، فإذا انْكَشَفَ الغِطَاءُ رَأَى صُورَةَ مُعْتَقَدِه، وهي حَقٌّ فاعْتَقَدَها، وانْحَلَّتِ العُقْدَةُ، فَزَالَ الاعتقادُ وعَلِمَ بالمشاهدةِ، وبعد احْتِدَادِ البَصَرِ لا يَرْجِعُ كَلِيلَ النَّظَر.

Ve hüviyet hakkındaki inkişâf-ı gıtâya gelince: İbâdın ba'zısı i'tikādında cezmeder ki, muhakkak Allah Teâlâ şöyle ve böyledir. İmdi perde kalktığı vakit, kendi mu'tekadının sûretini görür. Hâlbuki o sûret, i'tikād ettiği Hak idi; ve düğüm çözülür. Binâenaleyh i'tikād gider, müşâhede ile bilinir; ve gözün keskinliğinden sonra, za'f ve noksân-ı nazar rücû' etmez.

Ya'ni hüviyyet-i Hak hakkında şöyle ve böyledir diye dünyâda bir akîde-i hâs ile i'tikād eden her bir mu'tekid, yevm-i kıyâmette kendi mu'tekadını hak ve vâki' olarak görür. Zîrâ Hak ona bu i'tikād sûretinde tecellî eder; ve kalbindeki ukde-i i'tikād çözülür. Artık gayba olan i'tikād zâil olup, onun yerine müşâhede ve yakîn ile husûle gelen ilim kāim olur. Zîrâ akîde, ehl-i hicâbın kalbine mahsustur. Hicâb kalkınca i'tikād kalmaz; ve gözde müşâhede ile keskinlik hâsıl olduktan sonra da nazarda za'f olmaz ki, tekrâr i'tikāda ihtiyâc hâsıl olsun. Binâenaleyh tenâsühe kāil olanların kelâmı reddedilmiş olur. Zîrâ onlar ba'de'l-mevt mirâren abdin dünyâya geleceğine zâhib olmuşlardır. Hâlbuki ba'de'l-mevt ilm-i yakîn husûlünden sonra, tekrâr dünyâya gelip, gördüğü şey hakkında hicâba düşmek vâki' olmaz.

فَيَبْدُو لِبَعْضِ العَبِيدِ باختلافِ التجلِّي في الصُّوَرِ عند الرُّؤْيَةِ خِلَافَ مُعْتَقَدِه،

381 Hayyâm, *Rubâîler* (haz. M. Kanar), s. 154, 349.

[12/42] لأنَّه لا يَتَكَرَّرُ، فَيَصْدُقُ عليه في الهُوِيَّةِ، ﴿وَبَدَا لَهُمْ مِنَ اللّٰهِ﴾ في هويته ﴿مَا لَمْ يَكُونُوا يَحْتَسِبُونَ﴾ فيها قَبْلَ كَشْفِ الغِطَاءِ.

İmdi Hak, sûretlerde tecellînin ihtilâfı sebebiyle, rü'yet indinde ba'zı abîde mu'tekadının hilâfı olarak zâhir olur. Zîrâ tecellî tekerrür etmez. Böyle olunca o ba'zı abîd üzerine, hüviyet hakkında sâdık olur. Ve perdenin kalkmasından evvel hüviyet "Hakkında zannetmedikleri şey", o hüviyet hakkında "Allah'dan onlara zâhir olur" (Zümer, 39/47).

Ya'ni hüviyyet-i ilâhiyye hakkında, bir i'tikād-ı mahsûsu olan kimseye, Hak kendi i'tikādı sûretinde tecellî ettikde, dünyâdaki mu'tekadının hilâfı zâhir olur. Zîrâ Hak muhtelif olan isimlerinin sûretlerinde tecellî eder. Binâenaleyh o kimsenin i'tikādı sûretinde tecellî ettikten sonra, o tecellîye mümâsil olarak, onun i'tikād etmediği diğer bir sûrette dahi tecellî eder. Zîrâ tecellî tekrâr etmez; ve tekerrür etmeyince de bittabi' bir sûret üzerine olmaz. Ve çünkü esmâ-i ilâhiyye nâmütenâhîdir; ve Hak bu esmâ ile dâimâ mütecellîdir. İmdi ba'zı kullar üzerine وَبَدَا لَهُمْ مِنَ اللّٰهِ (Zümer, 39/47) [Allah'dan onlara zâhir olur.] âyet-i kerîmesinin mazmûnu sâdık olur. Zîrâ o kimselere hayât-ı dünyeviyyede hüviyyet-i ilâhiyye hakkında i'tikād ettikleri şeyin hilâfı dâr-ı âhirette zâhir olur; ve Hak keşf-i gıtâdan, ya'ni mevtten evvel i'tikād ettikleri şeyin hilâfına olarak tecellî eyler. Ve keşf-i gıtâdan sonraki tecellî dahi ba'de'l-mevt terakkî olduğunu gösterir.

وقَدْ ذَكَرْنَا صورةَ التَّرَقِّي بعدَ الموتِ في المَعَارِفِ الإلٰهِيَّةِ في كتابِ التَّجَلِّيَات لَنَا عندَ ذِكْرِنَا مَنِ اجْتَمَعْنَا به من الطَّائِفَةِ في الكَشْفِ وما أَفَدْنَاهُم في هذه المسألةِ مِمَّا لم يكنْ عندَهم.

Ve tahkîkan biz mevtten sonra maârif-i ilâhiyyede vâki' olan terakkînin sûretini, keşfde tâifeden müctemi' [12/43] olduğumuz kimsenin ve onların indinde mevcûd olmayıp bu mes'elede onlara ifâde ettiğimiz şeyin zikri sırasında Tecelliyât nâm kitâbımızda zikreyledik.

Hz. Şeyh (r.a.) Hallâc ve Cüneyd ve Sehl (kaddesallâhu esrârahum) ile sâir ekâbir-i ehlullahdan bir tâife ile berzahlarında müctemi' olup maâ-

rif-i ilâhiyyeye dâir onlar ile mübâhase eylediği ve onların idrâk eyledikleri ulûm ve maârifin mâfevkine îkāz ile onları terakkî ettirdiğini *Tecelliyât-ı Mevsıliyye*[382] nâm kitâbında zikreyledi.

Suâl: Hz. Şeyh (r.a.) mevtten sonra terakkî olduğunu beyân buyuruyorlar. Hâlbuki وَمَنْ كَانَ فِي هَـٰذِهِ أَعْمَىٰ فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَىٰ وَأَضَلُّ سَبِيلًا (İsrâ, 17/72) [Burada a'mâ olan âhirette de a'mâdır ve o yol bakımından daha da sapıktır.] âyet-i kerîmesi ile إِذَا مَاتَ ابْنُ آدَمَ انْقَطَعَ عَمَلُهُ [Âdem evlâdı öldüğü vakit ameli munkatı' olur.][383] hadîs-i şerîfi ba'de'l-mevt adem-i terakkîye delâlet eder.

Cevâb: Bu âyet ve hadîs ehl-i küfür ve ehl-i şirk hakkındadır. Muhakkikînden olan ehl-i tevhîd ve onlara taklîd eden mü'minler için değildir. Zîrâ bunlar dünyâda Hakk'ın vücûduyla halkın vücûdunu müstakil ve ayrı zannetmişler ve basar-ı basîretlerine körlük târî olmuş idi. Bu körlükleri sebebiyle çeşm-i basîretin kehhâlleri olan enbiyâ (aleyhimü's-selâm)dan ve onların ilâçlarından kendilerini müstağnî bilmişler idi. İşte bundan dolayı onların büsbütün kör olan gözlerinin dâr-ı âhirette de açılması ihtimâli yoktur. Zîrâ onlar a'mâ-yı ezelîdir. Hiçbir kehhâl ve ilâcın onlar hakkında te'sîri yoktur.

Velâkin ehl-i tevhîd ile onlara taklîd eden mü'minlerin basar-ı basîretleri tâbi' oldukları enbiyâ (a.s.)ın ilâçları ile dâr-ı dünyâda alâ-merâtibihim açılmış, vahdet nazarları [12/44] ânen-fe-ânen tezâyüd edegelmekte bulunmuş olduğundan, onlar için ba'de'l-mevt terakkiyât vardır. Zîrâ onların gözleri büsbütün kör olmayıp ba'zı avârız hasebiyle rü'yetlerine za'f târî olmuştur. Mevt ve afv ve mağfiret ve hayât-ı dünyâda kendilerine taklîd ettikleri ehl-i Hak'la, berâzih-i ulviyyede ictimâ'ları sebebleriyle bu avârız zâil olur.

Hadd-i zâtında çeşm-i ten dahi böyle değil midir? Büsbütün kör olmuş bir göze göz hekîmi ve onun ilâcı ne te'sîr eder? Fakat gözünde hâssa-i rü'yet mevcûd iken perde gelmiş veyâ hastalık sebebiyle rü'yetine za'f târî

382 Burada kastedilen eser *Tenezzülâtü'l-Mevsıliyye* değil *Tecelliyât*'tır. Bk. Yahyâ, *Histoire et classification de l'oeuvre d'Ibn Arabi*, s. 488-491.

383 Müslim, "Zikir", 4; Tirmizî, "Ahkâm", 36; Nesâî, "Vesâyâ", 8; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XIII, s. 515.

olmuş bir gözün elbette tedâvîsi mümkindir.

Ey birâder! İşte Şeyh (r.a.) âsâr-ı münîfesinde, zikretmediği hakāyık ve maârif-i ilâhiyye bırakmamıştır. Bizlere ise sarf-ı himmetle onları tetebbu' kalmıştır. Bunu dirîğ etmeyelim de onların imdâd-ı rûhâniyyetleri ile dünyâda ve âhirette hiddet-i nazar sâhibi olup Hakk'ı müşâhede edelim.

Nitekim *Reşehât-ı Aynü'l-Hayât*'da zikrolunur ki: Bir gece fakîrin birisi vâkıasında Abdü'l-Gafûr Lârî (k.s.) hazretlerini görmüş ve ona demiş ki: "Şeyh Muhyiddin İbnü'l-Arabî hazretleri vahdet-i vücûdun sırrından ve eşyânın O'nunla maiyyeti keyfiyetinden bahsedip, isbâtı husûsunda da pekçok ihtimâm etmiştir. Âhirete naklettiğiniz vakit siz bu hakāyıkı nasıl buldunuz?" Cenâb-ı Abdü'l-Gafûr cevâben buyurmuşlar ki: "Bu âleme geldiğimde Hz. Şeyh ile buluştum ve onlardan bu mes'elenin sırrını sordum. "Söz ancak benim yazmış olduğum gibidir" diye cevâb verdiler."[384] Velhâsıl ba'de'l-mevt ehl-i îmân için terakkî vardır.

ومِن أعجَبِ الأمرِ أنَّه في التَّرَقِّي دَائِمًا ولا يَشْعُرُ بذلك لِلَطَافَةِ الحجابِ وَرِقَّتِهِ وتَشَابُهِ الصُّوَرِ، وهذا مِثْلَ قولِه تعالى: ﴿وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا﴾.

Ve pek ziyâde taaccüb olunacak emirdendir ki, muhakkak insan dâimâ terakkîdedir; ve hicâbın letâfet ve rikkatinden [12/45] ve sûretlerin birbirine benzemesinden nâşî bu terakkîye şuûru yoktur. Ve bu teşâbüh-i suver, Hak Teâlâ'nın وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا (Bakara, 2/25) [Cennet ni'metleri, kendilerine dünyâdaki rızıklarıyla benzer şekilde verilir.] kavli gibidir.

Ya'ni insan, "ilim"den "ayn"a seyrinden beri dâimâ terakkîdedir. Zîrâ ayn-ı sâbitesi, dünyâda ve âhirette rûhânî ve cismânî olan kâffe-i âlemlerde nüzûl ve urûc mertebelerinin her birisinde dâimâ bir sûrette zâhir olur. Ve ayn-ı sâbitenin gayr-ı mec'ûl olan isti'dâdı hasebiyle ber-mûcib-i kazâ ve kader-i ilâhî, ilim ve ma'rifet gibi ma'nevî; ve gıdâ gibi sûrî ve fakr u gınâ ve hastalık ve sağlık gibi ilâ-mâ-lâ-nihâye ahvâl, rûhânî ve cismânî âlemlerde peyderpey ona nâzil olmaktadır; ve kuvvede olan şeyler bu sûretle fiile gelir. Bu ise onun terakkîsidir; ve bu terakkî hiçbir an munkatı'

384 *Reşehât-ı Aynü'l-Hayât*, I, s. 299-300.

olmaz. Ve pek acîb bir şeydir ki insan dâimâ terakkî içinde olduğu hâlde hicâbın letâfet ve rikkatinden ve sûretlerde teşâbüh olmasından dolayı bunun farkına varamaz. Meselâ doğduğumuz vakit bu kadar değildik; ânen-fe-ânen büyüdük; zerrât-ı vücûdumuz lâ-yenkatı' bizden infikâk etti; ve gıdâ vâsıtasıyla yerine o zerrelerin, sûrette müşâbih olan yenileri geldi. Ve kezâ çocukluğumuzda ilmimiz, fehmimiz bu kadar değildi; gittikçe ilim ve ma'rifet peydâ oldu. Maahâzâ bu terakkî ve tekâmül rakîk ve latîf olan perde arkasında vâki' olduğu ve sûretlerde müşâbehet bulunduğu için, her ân-ı gayr-ı münkasimde vâki' olan bu teceddüdâtın farkına varamadık.

İmdi mertebe-i ilm-i ilâhîden esfel-i sâfilîn olan mertebe-i şehâdete gelinceye kadar böyle olduğu gibi, mertebe-i şehâdetten intikālen diğer âleme gittiğimiz vakit dahi ebeden böyle olacaktır. Zîrâ vücûda dâhil olup mevcûd olan, artık ademe münkalib olmaz. Ve bu teşâbüh-i suver Hak Teâlâ hazretlerinin كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا قَالُوا هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا (Bakara, 2/25) kavli gibidir. Ya'ni "Ehl-i cennet her ne vakit o meyvelerden rızıklanıp it'âm olunsalar, bu evvelce dünyâda irzâk olunduğumuz şeydir diyeler". Hâlbuki bir zamanda gelen rızık, diğer zamanda gelen rızkın gayrıdır. Maahâzâ ikisi de rızıktır. Ancak sûrette birbirine benzerler. Böyle olunca [12/46] muhakkikîne göre taayyünât arasında fark olduğu zâhirdir; fakat hicâb ehline göre hafîdir.

وليس هو الواحدُ عينَ الآخَرِ، فإنَّ الشَّبِيهَيْنِ عند العارفِ من حيث أنَّهُما شَبِيهَانِ غَيْرَانِ، وصاحبُ التَّحْقِيقِ يَرَى الكَثْرَةَ في الواحدِ، كما يَعْلَمُ أنَّ مَدْلُولَ الأسماءِ الإلٰهِيَّةِ وإنِ اخْتَلَفَتْ حَقَائِقُها وكَثُرَتْ أنَّها عينٌ واحدةٌ، فهذه كَثْرَةٌ مَعْقُولَةٌ في واحدِ العينِ، فَتَكُونُ في التَّجَلِّي كثرةٌ مَشْهُودَةٌ في عينٍ واحدةٍ.

Hâlbuki rızk-ı vâhid, âharın "ayn"ı değildir. Zîrâ iki şebîh, şebîheyn oldukları haysiyetle, ârif indinde iki başka şeydir. Ve sâhib-i tahkîk vâhidde kesreti görür. Nitekim muhakkak esmâ-i ilâhiyyenin medlûlü olduğunu ve her ne kadar onların hakāyıkı muhtelif ve kesîr ise de, muhakkak ayn-ı vâhide bulunduğunu bilir. İmdi bu, ayn-ı vâhidede kesret-i ma'kūledir. Binâenaleyh kesret, tecellîde bir "ayn"da meşhûd olur.

Ya'ni muhtelif zamanlarda mevcûd olan rızık, bir rızık değildir. Binâenaleyh bunlar birbirinin "ayn"ı olamaz. Zîrâ birbirine benzeyen iki şey, yekdîğerinin gayrı olan iki başka başka şeydir. Ve sâhib-i keşf ve tahkîk, ayn-ı vâhide olan vücûd-ı mutlakta, yekdîğerine benzeyen taayyünât-ı kesîreyi görür. Ve nitekim esmânın medlûlü "Allah" olup, O'nun da bir olduğunu ve bu esmânın hakîkatleri muhtelif ve kesîr ise de, zât-ı vâhide olduğunu bilir. Meselâ Dârr ve Nâfi' isimleri, ma'nâları i'tibâriyle başka başka iki isimden ibârettir. Maahâzâ her ikisinin medlûlü zât-ı vâhidedir; ve ne kadar esmâ varsa, hepsinin medlûlü birdir. Ve Hak esmâ sûretleriyle tecellî ettikde ayn-ı vâhide ma'kūl ve kesret meşhûd olur; ya'ni vücûd-ı Hak bâtın ve vücûd-ı halk zâhir olur. Fakat kıyâmet-i kübrâda vücûd-ı halk mestûr ve bâtın; ve vücûd-ı Hak zâtı ile zâhir olup لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلّٰهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ (Mü'min, 40/16) [Bugün mülk kimindir? Vâhid ve Kahhâr olan Allâh'ındır!] [12/47] âyet-i kerîmesinin mûcibi zuhûra gelir. Ondan sonra yine tecelliyât-ı esmâiyye ile suver-i kesret peydâ olur ve ba's başlar. Binâenaleyh yevm-i ba'sdeki heyâkil, bu âlemdeki heyâkilin "ayn"ı değil, müşâbihidir.

كما أنَّ الهَيُولَى تُؤْخَذُ في حدِّ كلِّ صورةٍ، وهي مع كثرةِ الصُّوَرِ واخْتِلَافِهَا تَرْجِعُ في الحقيقةِ إلى جوهرٍ واحدٍ، وهو هَيُولَاهَا.

Nitekim "heyûlâ", her bir sûretin haddinde ahz olunur; ve o suverin kesreti ve ihtilâfiyle berâber hakîkatte cevher-i vâhide râci' olur. Hâlbuki cevher-i vâhid, o suverin heyûlâsıdır.

Şeyh (r.a.) *İnşâ-i Devâir* nâmındaki kitâblarında "heyûlâ" hakkında buyururlar ki: "Heyûlâ, zâtına nazaran küliyye-i ma'kūle olup vücûd ve adem ile muttasıf olmaz; ve o cümle mevcûdât için mâddedir; ve mevcûdâtın zuhûruyla, kemâliyle zâhir olur."[385] Ya'ni heyûlâ hâriçte mevcûd değildir, zihinde ma'kūldür. Binâenaleyh vücûd ve adem ile muttasıf olmaz. Ulvî ve süflî ne kadar mevcûdât varsa hepsi için mâddedir; ve cemî'-i hakāyıkı hâvîdir. Onun vücûdu eşhâsın vücûduna mevkūftur. Zîrâ kâffe-i mev-

385 [فَهِيَ بالنَّظرِ إلى ذاتِها كُليةٌ معقولةٌ لا تَتَّصِفُ بالوجودِ ولا بالعَدَمِ ، وهي المَادَّةُ لِجَمِيعِ المَوجوداتِ فَقَد ظَهَرَت بِكَمالِها بظُهورِ المَوجُوداتِ] *İnşâu'd-Devâir –La Production des Cercles–*, s. 29.

cûdâtın sûretlerini kabûl edip, kendisi o sûretlerde zâhir olur; ve cemî'-i mevcûdâtın sûretleri, ayn-ı vâhide olan "heyûlâ"da meşhûd ve "heyûla" o sûretlerde ma'kūldür. Binâenaleyh "akl"ı ta'rîf ederken deriz ki: "Akıl, bir cevher-i mücerreddir ki külliyât ve cüz'iyâtı müdrik ve cisme gayr-ı müteallik tir." Ve "nefs"in ta'rîfinde dahi deriz ki: "Nefs-i nâtıka, külliyât ve cüz'iyâtı müdrik olup, cisme tedbîr ve tasarrufu taalluk eden bir cevher-i mücerreddir." Ve "cism"in ta'rîfinde dahi deriz ki: "Cisim, eb'âd-ı selâseyi, ya'ni tûl ve arz ve umku kabûl eden bir cevherdir." İşte bunların cümlesinin ta'rîfinde "cevher"i alırız. Hâlbuki cevher hakîkatte birdir. Ancak sûretler [12/48] çok ve muhteliftir. Binâenaleyh sûretlerin kâffesi, hakîkat-i vâhide olan cevhere rücû' eder; ve cevher sûretlerin cümlesi için "heyûlâ"dır; ve "heyûlâ" dahi cevherdir.

İşte bunun gibi zât-ı ilâhiyye, ayn-ı vâhidedir; ve esmâ ve sıfât ise, onda kesret-i ma'kūledir. Hak esmâ sûretleriyle tecellî ettikde bu ayn-ı vâhide ma'kūl ve mestûr ve bâtın olur; ve kesret ise mahsûs ve mekşûf ve zâhir olur. Meselâ bir çekirdekteki ağacın dalları, yaprakları ve çiçekleri ve meyveleri zâhir oldukda, çekirdek ma'kūl ve mestûr ve bâtın olur; ve ağaç ile fürûu mahsûs ve mekşûf ve zâhir olur.

فَمَنْ عَرَفَ نفسَه بهذه المعرفةِ فَقَدْ عَرَفَ ربَّه، فإنَّه على صورتِه خَلَقَهُ، بل هو عينُ هويَّتِه وحقيقتِه، ولهذا ما عَثَرَ أحدٌ من العُلَمَاءِ على معرفةِ النَّفْسِ وحقيقتِها إلَّا الإلٰهِيُّونَ من الرُّسُلِ والصُّوفِيَّة.

İmdi nefsini bu ma'rifetle bilen kimse, muhakkak Rabb'ini bildi. Zîrâ Hak insanı kendi sûreti üzerine halkeyledi. Belki insan Hakk'ın ayn-ı hüviyyeti ve hakîkatidir. Ve bunun için rusülden ve sûfiyyeden[386] ilâhiyyûnun gayrı, ulemâdan bir kimse, nefsin ma'rifetine ve hakîkatine muttali' olmadı.

Ya'ni nefsinin, esmâ sûretleriyle tecellî edip, suver-i kevniyyenin kâffesinde nâmütenâhî olarak zâhir olan Hakk'ın hakîkati olduğunu ve Hakk'ın bu sûretlerde ve bu sûretlerin birisi olan kendisinin nefsinde zâhir olduğu-

386 والاكابر من الصوفية [Ve sûfiyyeden ekâbir] *Nüsha-i Kâşânî*, *Ya'kūb Hân*, *Te'vîlü'l-Muhkem*, *Dâvûd-ı Kayserî*. (A. A. Konuk)

nu bilen kimse, Hakk'ı bilmiş olur. Çünkü Hak, insanı kendi sûreti üzerine halketmiştir. Nitekim hadîs-i sahîhde: إِنَّ اللّٰهَ خَلَقَ آدَمَ عَلَى صُورَتِهِ [Allah Teâlâ âdemi kendi sûreti üzerine halketti.] Ve bir rivâyette عَلَى صُورَةِ الرَّحْمٰن [Muhakkak Allah Teâlâ Âdem'i Rahmân sûreti üzerine halketti.] buyurulmuştur. "Sûret"ten murâd, kâffe-i esmâ ve sıfât-ı ilâhiyye mecmûunun sûretidir; ve "âdem"den murâd, insân-ı kâmildir. Zîrâ cemî'-i esmâ ve sıfât-ı ilâhiyye ile muttasıf ve mütehakkık olup, o sûret-i ilâhiyyeye mazhar olan ancak insân-ı kâmildir. Belki insan, kendisinin hakîkatinde muhtefî olan Hakk'ın hüviyetinin "ayn"ıdır; ve kezâ Hakk'ın hakîkatinin "ayn"ıdır. Çünkü hazret-i ilâhiyyenin sûretidir. İşte insan, Hakk'ın [12/49] hüviyetinin ve hakîkatinin aynı olduğu için zevâhir-i ilim ile iştigāl eden ulemâ ve hükemâdan bir kimse nefsin hakîkatine ve ma'rifetine muttali' olmadı. Bunu ancak ilâhiyyûndan olan rusül ve ekâbir-i sûfiyye bildiler.

وأمَّا أصحابُ النَّظَرِ وأربابُ الفِكْرِ من القُدَمَاءِ والمُتَكَلِّمِينَ في كَلَامِهِم في النَّفْسِ ومَاهِيَّتِها، فَمَا منهم مَنْ عَثَرَ على حقيقتِها، ولا يُعْطِيها النَّظَرُ الفِكْرِيُّ أَبَدًا.

Ve mütekaddimîn ve mütekellimînden ashâb-ı nazar ve erbâb-ı fikrin, nefis ve onun mâhiyeti hakkındaki kelâmlarına gelince: İmdi onlardan nefsin hakîkatine muttali' olan yoktur. Ve nazar-ı fikrî ebeden ma'rifet vermez.

Zîrâ nazar-ı fikrî cismânîdir, zulümâtta müstağrak olup vehim ve şübheleri ref'etmekten âcizdir.

فَمَنْ طَلَبَ العِلْمَ بها من طريقِ النَّظَرِ الفِكْرِيِّ فَقَدِ اسْتَسْمَنَ ذا وَرَمٍ ونَفَخَ في غيرِ ضَرمٍ، لا جَرَمَ أنَّهُم من ﴿الَّذِينَ ضَلَّ سَعْيُهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا﴾، فَمَنْ طَلَبَ الأمرَ من غيرِ طريقِه فما ظَفَرَ بِتَحْقِيقِهِ.

İmdi, nazar-ı fikrî tarîkinden, nefsin hakîkatine ilmi taleb eden kimse muhakkak verem, ya'ni şiş, sâhibi olarak semiz olur ve ateşsiz odunu üfler. Şübhesiz "onlar hayât-ı dünyâda sa'yleri zâyi' ve bâtıl

olduğu hâlde işleri iyi olduğunu zanneden kimselerden"dir. (Kehf, 18/104) İmdi bir emri kendi tarîkinin gayrısından taleb eden kimse, o emrin hakîkatine zafer bulmaz. [12/50]

Ya'ni nefsin hakîkatini anlamak için bir kimse, tertîbât-ı mantıkıyye ile iştigāl etse ve onu birtakım "suğrâ" ve "kübrâ" ve "netîce" vâsıtalarıyla bilmek istese, o kimse şiş sâhibi olduğu hâlde, kendisini şişman görür, ya'ni semen-i kâzib sâhibidir. Ve ateşsiz odunu üfler, ya'ni boş yere çalışır. Ve böyle yapanlar şübhesiz Hak Teâlâ'nın الَّذِينَ ضَلَّ سَعْيُهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا (Kehf, 18/104) [Hayât-ı dünyâda sa'yleri zâyi' ve bâtıl olduğu hâlde işleri iyi olduğunu zanneden kimseler.] âyet-i kerîmesinde beyân buyurduğu zümreye dâhil olur. Binâenaleyh bir işi kendi yolunun gayrı olan bir yoldan taleb eden kimse, o işin hakîkatine zafer-yâb olamaz. Zîrâ nefsin hakîkati ancak tarîk-i keşf ile bilinir. Onu nazar-ı fikrî tarîkinden taleb etmek boştur.

Hakîkat-i Nefs:

Ma'lûm olsun ki, cemî'-i nüfûsun hakîkati, Hakk'ın nefsi olan nefs-i vâhidedir; ve nüfûsun sûretleri dahi, Hakk'ın tenfîs ettiği tecelliyât-ı nûriyyedir. Binâenaleyh nefs-i cüz'î, nefs-i küllînin sûretlerinden bir sûrettir; ve nefs-i küllî ise insân-ı kâmilin nefsidir; ve bu nefis dahi Hakk'ın "ayn"ı olup, insân-ı kâmilin hakîkati mertebesinde zâhir olmuştur; ve nüfûsun kâffesi, o nefs-i vâhideden sudûr etmiştir. Binâenaleyh o nefis, fiil ve infiâli kabûl eder. Ve fiil zükûret, infiâl ise ünûsettir. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً (Nisâ, 4/1) ya'ni "Allah Teâlâ sizi nefs-i vâhideden halketti ve ondan zevcini halkeyledi. Ondan da birçok ricâl ve nisâ neşretti." İşte bu nefs-i vâhide, Hakk'ın nefsi olup, وَيُحَذِّرُكُمُ اللّٰهُ نَفْسَهُ (Âl-i İmrân, 3/30) [Allah Teâlâ sizi kendi nefsinden ve zâtından tahzîr eder.] âyet-i kerîmesiyle Hak Teâlâ bu nefisten efrâd-ı beşeriyyeyi tahzîr eder. Zîrâ biz [12/51] nefsi Rabb'e ve Rabb'i dahi nefse vikāye ve siper ittihâz eyleriz. Ya'ni nefsin bize nâzır olan vechine nazaran mezâmmın kâffesini nefsimize isnâd edip, onu Rabb'imize vikāye ve siper yaparız; ve nefis, Hakk'ın nefsinin "ayn"ı olması i'tibâriyle de mehâmidin kâffesini O'na isnâd ederiz; ve bu sûrette de Rabb'i nefse vikāye ederiz. Bu bahsin tafsîli **Fass-ı İbrâhîmî**'de mürûr etti.

Binâenaleyh "nefis", biri "Hakkî" ve diğeri "halkî" olmak üzere iki cihet sâhibidir. Halkıyetimiz i'tibâriyle, nefis bize nisbet olunur. Ve biz Hakk'ın "ayn"ı olan hakāyık-ı zâtiyyesinin sûretleriyiz; ve bu sûretler nâmütenâhîdir. Ve nefsin hakkıyeti dahi, nefsin zâtında zâhir olan Hakk'ın nefsi olmasıdır. Zîrâ bu taayyünât-ı halkıyyenin kâffesi vücûd-ı Hakk'ın tenezzülâtından zuhûra gelmiştir. Binâenaleyh Hak zât-ı ahadiyyetiyle tecellî ettikde, biz O'nun bâtınıyız; ve O bizim kuvâ ve a'zâ ve nüfûsumuzun "ayn"ıdır. Ve esmâ ve sıfâtıyla tecellî ettikde, Hak bizim bâtınımız olur. Ve biz Hakk'ın zât-ı ahadiyyetinde mahfî iken, Hak nefes-i Rahmânîsiyle bizi tenfîs eyledi. Biz ademiyet sıkıntısında iken, bu tenfîs ile bize rahmet edip, bizim a'yânımızı kendi "ayn"ıyla îcâd eyledi. Binâenaleyh biz Hakk'ın nefsinde, yine Hakk'ın nefsiyle zâhir olduk.

İşte bu ma'rifet ile mütehakkık olan ancak ilâhiyyûndan olan rusül ile ekâbir-i evliyâdır. Erbâb-ı fikir ve ashâb-ı nazar bu ma'rifeti tahsîl edememediler. Çünkü nefisleri bu maârifin tahsîline hicâb oldu. Birtakım ta'rîfât-ı resmiyye ile kıyl u kāle düştüler. Meselâ "nefs-i nâtıka cevher midir, araz mıdır; bedenin dâhilinde mi, yoksa hâricinde midir; veyâhud ne hâriç ve ne de dâhil midir?" deyip birtakım kazâyâ-yı mantıkıyye tertîb ve delâil îrâd ettiler. Bilmediler ki delîl dedikleri şey de medlûlün "ayn"ıdır. [12/53] Onun için sa'yleri boşa gitti.

Suâl: Bu bahiste îrâd olunan maârif ve hakāyıkta dahi i'mâl-i fikr edilmiş olmuyor mu? Ve bu kâğıt üzerinde menkūş olan kelimât, erbâb-ı fikir ve nazarın mütâlaasına arzedilmiş bulunmuyor mu?

Cevâb: Zikrolunan maârif ve hakāyık mahsûl-i fikir ve nazar değildir. Belki Cenâb-ı Şeyh (r.a.)ın keşf ile muttali' olduğu maârif-i ilâhiyyedir ki, bu maânî-i latîfe hurûf ve zurûf kisvesiyle âlem-i his ve şehâdete ihrâc buyurulmuş ve erbâb-ı fikri îkāz için ityân olunmuştur. Yoksa bu hakāyık, it'âb-ı nazar ve i'mâl-i fikr ile, bu kadar hicâbât içinde bilâ-keşf idrâk olunamaz.

***

وما أَحْسَنَ ما قال اللّٰهُ تعالى في حقِّ العالَمِ وتَبَدُّلِه مع الأَنْفَاسِ ﴿فِي خَلْقٍ جَدِيدٍ﴾ في عينٍ واحدةٍ، فقال في حقِّ طَائِفَةٍ بَلْ أَكْثَرِ العالَمِ ﴿بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ﴾، فلا يَعْرِفُونَ تَجْدِيدَ الأمرِ مع الأنفاسِ.

Ve Hak Teâlâ, âlem ve enfâs ile âlemin ayn-ı vâhidede, halk-ı cedîdde tebeddülü hakkında ne güzel buyurdu! İmdi bir tâife ve belki ekser-i ehl-i âlem hakkında بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ (Kāf, 50/15) ya'ni "Onlar halk-ı cedîdden lebs içindedir" dedi. Böyle olunca onlar emrin enfâs ile tecdîdini bilmezler.

Ya'ni âyet-i kerîmede Hak Teâlâ hazretlerinin buyurduğu vech ile âlemin halkı, her bir nefeste tecellî-i ilâhî ile teceddüd eder. Zîrâ âlemin vücûd-ı müstakilli olmadığından kendi nefsiyle ma'dûm ve Hakk'ın vücûdu ile mevcûddur; ve Hak dâimâ ve ebeden tecellî edegelir. Binâenaleyh birinci tecellî asla [12/54] rücû edince âlem, ma'dûm olur; ve ikinci tecellînin müteâkiben zuhûrunda dahi mevcûd olur; velâkin tecellî-i sânî o kadar sür'atle zuhûr eder ki, onun nûru tecellî-i evvelin nûruna muttasıl olması hasebiyle ikisinin arasını fark ve temyîz mümkin olamaz. Birinin hayâli zâil olmadan onun müşâbihi olan diğer tecellî gelir. Binâenaleyh âlemin evvelâ ma'dûm ve ba'dehû mevcûd olması görülemez.

İşte bunun için âlemin sûret-i zâhiresine nazar eden erbâb-ı fikir ve nazar, bu teceddüd-i emsâlin farkına varamazlar. Maahâzâ erbâb-ı fen bir dereceye kadar bu hakîkati idrâk edebilmişlerdir. Fakat onların bu idrâkleri, ehl-i keşf ve ilhâmın mertebelerine vâsıl olamaz. Meselâ bu teceddüdün ecsâm-ı uzviyyede vukūunu fennen müşâhede ederler; velâkin bir kaya parçası için her ân-ı gayr-ı münkasimde mevcûd ve ma'dûm olmak keyfiyetini kabûl etmezler. Hâlbuki âlemin hey'et-i mecmûası her bir nefeste tecellî-i ilâhî ile halk-ı cedîddedir. *Mesnevî*:

صورت از بی‌صورتی آمد برون — باز شد که إِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُون
پس ترا هر لحظه مرگ و رجعتیست — مصطفی فرمود دنیا ساعتیست
جمله عالم میشود هر دم فنا — باز پیدا می نماید در بقا
هست عالم دائما در سیر و جلس — نیست خالی یک نفس از خلع و لبس

Tercüme: "Sûret, bî-sûretlikten çıktı; yine avdet etti. Nitekim biz de ona rücû' ederiz. İmdi senin için her lahza ölüm ve ric'at vardır. Mustafâ (s.a.v.) اَلدُّنْيَا سَاعَةٌ ya'ni "Dünyâ bir sâat, bir andır"[387] buyurdu. Cümle âlem her dem fenâdadır; ve tekrâr vücûd bulup bekāda olur. Âlem dâimâ yürüyüp oturmaktadır; ve soyunup giyinmekten hâlî değildir."[388] [12/55]

Velhâsıl kâffe-i eşyânın hakāyıkı sâbit ve vücûd-ı müteayyineleri her an ve her lahza mütebeddildir. Ve onların vücûd-ı müteayyineleri dahi vücûd-ı Hakk'ın gayrı değildir. Binâenaleyh vücûd-ı Hak min-haysü'z-zât tagayyür ve tebeddülden müberrâ ise de, min-haysü'l-esmâ ve's-sıfât mütebeddildir. Ve mâdemki bu gördüğümüz eşyâ Hakk'ın vücûdunun gayrı değildir, mütebeddil olsa da ma'dûm olmak lâzım gelmez. Zîrâ vücûda dâhil olan şey ma'dûm olmaz. Ve suver-i eşyâ, hakîkat-i Hak olan ayn-ı vâhide üzerine târî olan birtakım a'râzdan ibârettir. A'râz ise her ânda mütebeddildir. Fakat ehl-i nazar ve ehl-i âlemin çoğu, âlemin hakîkatinden ve suver-i âlemin kâffesinin, enfâs ile halk-ı cedîdde olduğundan şübhededirler. *Mesnevî*:

ناید آن الّا که بر خاصان پدید باقیان فِي لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدِيد

Tercüme: "O âlem-i gayb, ancak Hakk'ın hâslarına zâhir olur. Bâkî halk-ı âlem, bu halk-ı cedîdden şübhededirler."[389]

لَكِنْ قَدْ عَثَرَتْ عليه الأشَاعِرَةُ في بعضِ المَوجُوداتِ وهي الأعْرَاضُ، وعَثَرَتْ عليه الحِسْبَانِيَّةُ في العالَمِ كلِّه، وجَهَّلَهُم أهلُ النَّظَرِ بأجْمَعِهم، ولكن أَخْطَأَ الفَرِيقَان، أما خَطَأُ الحِسْبَانِيَّةِ فَبِكَوْنِهم ما عَثَرُوا مع قَولِهم بالتَّبَدُّلِ في العالمِ بأسْرِه على أحديَّةِ عينِ الجَوهرِ المَعْقُولِ الَّذي قَبِلَ هذه الصُّوَرَ، ولا يُوجَدُ إلَّا بها، كما لا تُعْقَلُ إلَّا به، فَلَوْ قالوا بِذَلِكَ فَازُوا بِدَرَجَةِ التَّحْقِيقِ في الأمرِ، وأمَّا الأشَاعِرَةُ فما عَلِمُوا أنَّ العالَمَ كلَّه مَجْمُوعُ أعْرَاضٍ فَهُوَ يَتَبَدَّلُ في كلِّ زمانٍ، إذِ العَرَضُ لا يَبْقَى زَمَانَيْنِ.

[12/56] Lâkin Eşâire ba'zı mevcûdâtta ona muttali' oldu; o da a'râzdır. Ve Hisbâniyye, âlemin küllîsi hakkında ona muttali' oldu. Hâlbuki

387 Yardım, *Mesnevî Hadisleri*, s. 46-47.
388 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, I, s. 361-362 (beyit: 1163-1166).
389 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, II, s. 49-50 (beyit: 2066).

> ehl-i nazarın cemîi onları techîl eyledi. Velâkin iki ferîk dahi hatâ etti. Hisbâniyye'nin hatâsına gelince, âlemin küllîsinin tebeddülüne dâir olan kavillerinin vücûduyla berâber, bu suveri kabûl eden cevher-i ma'kūlün ahadiyyet-i aynına adem-i ıttılâ'ları sebebiyledir. O cevher-i ma'kūl dahi ancak o suverle mevcûd olur. Nitekim o suver dahi ancak o cevher-i ma'kūl ile taakkul olunur. Eğer bununla kāil olsa idiler, emirde derece-i tahkîka fâiz olurlar idi. Ve Eşâire'nin hatâsına gelince, onlar tahkîkan âlemin küllîsi mecmû'-ı a'râz olup onun her zamanda mütebeddil olduğunu bilmediler; zîrâ araz, iki zamanda bâkî olmaz.

Ya'ni Eşâire ile Hisbâniye, ya'ni Sofistâiyye tâifeleri zehâblarında hem isâbet ve hem de hatâ ettiler. Eşâire'nin isâbeti, mevcûdâtın ba'zısı a'râz olup, halk-ı cedîdde olduklarına ve mütebeddil ve mütegayyir bulunduklarına zâhib olmalarıdır. Hatâlarına gelince, âlemin küllîsi a'râz olan sûretlerin mecmûu olup, ayn-ı vâhide olan zât-ı ahadiyyede zâhir olduklarına ve ayn-ı vâhide olan Hakk'ın vücûdu dahi bunların hey'et-i mecmûasında zâhir bulunduğuna vâkıf olmamalarıdır.

Hisbâniyye, ya'ni Sofistâiyye'nin isâbeti dahi, âlemin küllîsi mütebeddil olduğuna zehâblarıdır. Hatâlarına gelince, suver-i âlemin kâffesini kabûl eden cevher-i ma'kūlün "ayn"ının ahadiyetine muttali' olmayıp, inkâr etmeleridir. Hâlbuki akıl ile idrâk olunan bir cevher, hâriçte mahsûs olan sûretler bulunmadıkça zâhir olmaz; ve kezâ bu suver-i mahsûsenin hakāyıkı dahi [12/57] ancak o cevher ile taakkul olunur. Meselâ akıl, cisim gibi cevher-i mahsûs olmayıp, bir cevher-i ma'kūldür. Bu ancak hâriçte mahsûs olan sûretler ile zâhir olur. Bilfarz gāyet muntazam eşkâl-i hendesiyye ile tarh olunmuş bir bahçe görsek, nazarımızda, bahçevanın aklı bu sûretlerle zâhir olur. Ve bu sûretlerin kâffesi ayn-ı vâhide olup ahadiyü'z-zât bulunan akılda zuhûr ederler. Eğer Sofistâiyye tâifesi bununla kāil olsa idiler derece-i tahkîka nâil olurlar idi.

İmdi "Sofistâî", Dehriyye'den hakāyık-ı eşyâyı münkir bir tâife olup, üç kısma münkasimdir:

Birincisi: "İnâdiyye"dir. Bunlar hakāyık-ı eşyânın sübûtunu münkir olup derler ki: Hakāyık-ı eşyâ, aslâ mevcûd değildir; ve eğer mevcûd ise,

ancak vehim ve hayâlde mevcûddur.

İkincisi: "İndiyye"dir. Bunlar dahi derler ki: Hakāyık-ı eşyâ mevcûddur; velâkin aklın i'tibârı iledir. Eğer akıl, bir şeyi cevher i'tibâr ederse cevherdir; ve eğer araz i'tibâr ederse arazdır; ve eğer kadîm i'tibâr ederse kadîmdir. Eğer hâdis i'tibâr ederse hâdisdir.

Üçüncüsü: "Lâ-edriyye"dir. Bunlar da hakāyık-ı eşyânın sübût ve adem-i sübûtunu münkirdirler. Derler ki: Eşyânın sübût ve adem-i sübûtunda biz şekkederiz; ve bu şekde de şekkederiz.

Binâenaleyh bu tâifenin üç kısmına göre de âlem mütebeddildir. Fakat bunlar bir cevher-i ma'kūl bulunduğuna ve onun dahi "ayn"ı ahadî olduğuna vâkıf olmamışlardır.

ويَظْهَرُ ذلك في الحُدُودِ لِلْأَشْيَاءِ، فإنَّهم إذا حَدُّوا الشَّيءَ تَبَيَّنَ في حَدِّهِم تِلْكَ الأَعْرَاض، وأنَّ هذه الأعراضَ المَذْكُورَةَ في حَدِّها عينُ هذا الجوهرِ وحقيقتُه القَائِمِ بنفسِه، ومن حيث هو عَرَضٌ لا يَقُومُ بنفسِه. [12/58]

Bu dahi hudûdda eşyâ için zâhir olur. Zîrâ onlar bir şeyi hadd etseler, bu a'râz mütebeyyin olur. Ve tahkîkan şeyin haddinde mezkûr olan bu a'râz, nefsiyle kāim olan bu cevherin "ayn"ı ve onun hakîkatidir. Ve kendi hakîkati cihetinden o arazdır; kendi nefsiyle kāim değildir.

Ya'ni eşyâ için olan ta'rifât-ı resmiyyede, âlemin hey'et-i mecmûasının a'râz olduğu zâhir olur. Zîrâ Eşâire ve erbâb-ı fikir ve nazar bir şeyi hadd ettikleri, ya'ni ta'rîf-i resmî ile ta'rîf eyledikleri vakit, o şeyin araz olduğu meydâna çıkar. Ve bir şeyi ta'rîf ve tahdîd ederken zikrolunan bu a'râz, nefsiyle kāim olan bu cevherin "ayn"ı ve hakîkatidir. Çünkü hudûd-ı zâtiyye, mahdûdun "ayn"ıdır.

Meselâ "cevher"i ta'rîf etmek istediğimiz vakit "Kendi nefsiyle kāim olan şeydir" deriz. Hâlbuki "kıyâm" arazdır. Çünkü cevher olmasa kıyâmı ayrıca izhâr etmek mümkin değildir; ve kıyâm araz olmakla berâber, bu cevherin "ayn"ı ve hakîkatidir. Zîrâ bu cevherin haddidir; ve cevher bu hadd ile sâir şeylerden ayrılır; ve kıyâm cevherin hadd-i zâtîsidir. Hadd-i zâtî ise mahdûdun "ayn"ıdır. Ve kezâ "insan"ı hadd ve ta'rîf ettiğimiz va-

kitte dahi "O nutuk sâhibi olan hayvandır" deriz; ve nutuk ise arazdır; ve "sâhib"in ma'nâsı nisbettir. "Nisbet" ise arazdır. Ve kezâ "hayvan"ı ta'rîf ettiğimizde "Cism-i nâmî-i hassâstir ve irâdesiyle hareket eder" deriz; ve birtakım a'râz ile ta'rîf eyleriz. Zîrâ cisim arazdır; çünkü mütehayyizdir ve mütehayyiz için "tahayyüz" lâzımdır; tahayyüz ise arazdır. Ve kezâ "nümüvv" dahi arazdır. Zîrâ [12/59] asl üzerine zâiddir. Ve kezâ "his" dahi arazdır; çünkü his idrâktir; ve "idrâk" ise arazdır. Ve kezâ "hareket" dahi arazdır; zîrâ sükûnet üzerine zâiddir. Ve keza "irâde" dahi arazdır; çünkü o da asıl üzerine zâiddir. Velhâsıl nefsiyle kāim olan "cevher"i, birtakım a'râz ile ta'rîf ederiz; ve "ta'rîf" ise, bir şeyin hudûdunu ta'yîn etmektir. Ve o "a'râz" ise, kendi nefsiyle kāim olmayıp, hadd olunan cevherle kāimdir. Fakat mâdemki birtakım a'râz toplanıp cevherin haddi onunla mümkin oluyor, bu hâlde o a'râz, cevherin "ayn"ı ve hakîkati olur; ve cevher dahi ayn-ı a'râz olur. Rubâî-i Hâkānî:

هستی بمثل جوهر و عالم عرض است　　در ذات عرض ظهورِ جوهر فرض است
باشد بعرض ظهورِ جوهر لیکن　　جوهر بتحقیق عرضی غرض است

Tercüme: "Vücûd-ı mutlak cevher gibidir. Âlem dahi arazdır. Ve arazın zâtında cevherin zuhûru farzdır. Gerçi cevher araz ile zâhir olur. Fakat cevher, hakîkatte maksûd olan arazdır."

فَقَدْ جَاءَ من مَجمُوعِ ما لا يَقُومُ بنفسِه مَن يَقُومُ بنفسِه كالتَّحَيُّزِ في حَدِّ الجوهرِ القائمِ بنفسِه الذَّاتِيِّ، وقَبُولُه لِلْأَعْرَاضِ حَدٌّ له ذَاتِيٌّ.

İmdi nefsiyle kāim olmayan şeyin mecmûundan nefsiyle kāim olur bir şey geldi, nefsiyle kāim olan cevherin hadd-i zâtîsinde tahayyüz gibi. Ve cevherin a'râzı kabûlü o cevher için hadd-i zâtîdir. [12/60]

Ya'ni kendi nefsiyle kāim olmayan a'râz toplanıp kendi nefsiyle kāim olan cevheri hadd ediyordu; ve bu hâlde de o a'râz cevherin "ayn"ı ve hakîkati oluyordu. İmdi kendi nefsiyle kāim olmayan a'râz, nefsiyle kāim olan cevherin "ayn"ı olunca, nefsiyle kāim olmayan şeyin mecmûundan nefsiyle kāim olan bir şey çıkmış olur. Bunun misâli de nefsiyle kāim olan cevherin ta'rîf-i zâtîsinde "tahayyüz"dür. Meselâ Eşâire cismi ta'rîf ederken: "Cisim, eb'âd-ı selâseyi kabûl eden bir cevher-i mütehayyizdir" derler. Hâlbuki

eb'âd-ı selâse, ya'ni uzunluk, enlilik, derinlik ve kabûl ve tahayyüz hep arazdır. Çünkü bunların cümlesi maânî-i ma'kūledir; ve cisim olmayınca görünmezler; ve hattâ "cisim" dahi arazdır. Çünkü tahayyüz olmayınca görünmez; ve "tahayyüz" de arazdır; zîrâ cisim olmayınca zâhir olmaz. Ve bu a'râz toplanmayınca da cevherin vücûdu mütehakkık olmaz. Ve cevher olan cismin a'râzı kabûl etmesi dahi, cevher için hadd-i zâtîdir. Ya'ni cevheri ta'rîf ve hudûdunu ta'yîn ettiğimiz vakit, o cevherin arazı kabûl etmesi, o araz, o cevherin hudûd-ı zâtiyyesinin cüz'ü olmasındandır; zîrâ bir şeyin haddi kendisinin cüz'üdür.

ولا شَكَّ أنَّ القبولَ عَرَضٌ إذْ لا يكونُ إلَّا في قَابِلٍ، لأنَّه لا يَقُومُ بنفسِه، وهو ذَاتِيٌّ للجَوْهَرِ، والتَّحَيُّزُ عَرَضٌ ولا يكون إلَّا في مُتَحَيِّزٍ، فلا يَقُومُ بنفسِه، ولَيْسَ التَّحَيُّزُ والقبولُ بأمرٍ زَائِدٍ على عينِ الجَوهرِ المَحْدُودِ، لأنَّ الحُدُودَ الذَّاتِيَّةَ هي عينُ المَحدُودِ وهُوِيَّتُهُ.

[12/61] Ve şekk yoktur ki, muhakkak kabûl, arazdır; zîrâ ancak kābilde mevcûd olur. Çünkü kendi nefsiyle kāim değildir. Hâlbuki kabûl, cevher için zâtîdir. Ve tahayyüz dahi arazdır; o da ancak mütehayyizde vâki' olur, kendi nefsiyle kāim olmaz. Hâlbuki tahayyüz ve kabûl, cevher-i mahdûdun "ayn"ı üzere emr-i zâid değildir. Zîrâ hudûd-ı zâtiyye, mahdûdun "ayn"ı ve hüviyetidir.

Meselâ bâlâda da beyân olunduğu üzere cisim ta'rîf olunurken "Cisim, eb'âd-ı selâseyi kabûl eden bir cevher-i mütehayyizdir" denilir. Şübhesiz bu ta'rifte zikrolunan "kabûl", arazdır. Zîrâ keyfiyyet-i kabûl, kendi nefsiyle kāim olan bir şey değildir; kābil olmayınca görünmez; ve kabûl, cevherin hadd-i zâtîsidir; çünkü "Ta'rîf, bir şeyin haddini ta'yîn etmektir." Şu hâlde kabûl, cevherin cüz'-i zâtîsi olur. Ve tahayyüz, ya'ni bir mahal işgāl etmek dahi arazdır. Zîrâ bir mahalli işgāl eden bir şey olmadıkça, keyfiyyet-i işgāl görünmez. Çünkü kendi nefsiyle kāim olur bir şey değildir. Ve bu "tahayyüz" ile "kabûl", mahdûd olan cevherin "ayn"ı üzerine zâid olarak vâki' olmuş şeyler değildir; belki hâriçte cevherin "ayn"ı olan iki nisbettir. Ve bu i'tibârâ göre ikisi de cevherin zâtiyâtındandır; ve bir şeyin zâtı olan şey, o şeyin "ayn"ıdır. Binâenaleyh hudûd-i zâtiyye mahdûdun "ayn"ı ve hüviyeti olmuş olur.

فَقَدْ صَارَ ما لا يَبْقَى زَمَانَيْنِ يَبْقَى زَمَانَيْنِ أَوْ أَزْمِنَةً، وعَادَ ما لا يَقُومُ بنفسِه يَقُومُ بنفسِه، وهُمْ لا يَشْعُرُونَ لِمَا هُمْ عليه، وهَؤُلَاءِ ﴿هُمْ في لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ﴾.

[12/62] Böyle olunca iki zamanda bâkî olmayan şey, iki zamanda veyâ zamanlarda bâkî oldu. Ve nefsiyle kāim olmayan şey, nefsiyle kāim olan şeye döndü. Hâlbuki üzerinde bulundukları şeye onların şuûru yoktur. "Ve onlar, halk-ı cedîdden şübhe içindedirler." (Kāf, 50/15).

Ya'ni bâlâda îzâh olunduğu üzere araz, cevherin "ayn"ı olduğundan, iki zamânda bâkî olmayan ve kendi nefsiyle kāim bulunmayan o araz, hem iki veyâ daha ziyâde zamânda bâkî oldu ve hem de nefsiyle kāim bulundu. Hâlbuki Eşâire "Araz, iki zamanda bâkî kalmaz; cevher ise zamanlarda bâkî kalır" derler. Sonra da cevheri, arazlar ile ta'rîf edip, onun haddini bu arazlar ile ta'yîn eylerler; ve bununla tenâkuza düştüklerinin farkına varmazlar. Binâenaleyh onlar, "âlem" dediğimiz şeyin birtakım a'râzın hey'et-i mecmuâsı olup, ânen-fe-ânen mütebeddil olduğunu ve âlemden hiçbir şeyin kendi nefsiyle kāim bir cevher olmadığını bilmediler. Ve kendi "ayn"ında kāim olan mevcûdun, kendi zâtıyla kāim bulunan vücûd-ı mutlak-ı Hak olduğunu ve eşyâ-yı sâirenin kendi vücûdlarıyla ademiyet üzere olup, her ânda o vücûd-ı mutlak ile halk-ı cedîdde olduğunu anlamadılar. Rubâî-i Efdalüddîn Hâkānî:

اعراضِ وجودِ مطلق آمد عالم　　بی هستی معروض بود عینِ عدم
در هر آنی بتو وجودی آمد　　زان هر نفس احتیاج دارد فافهم

[12/63] Tercüme: "Âlem, vücûd-ı mutlakın arazları olarak zâhir oldu. O vücûd-ı mutlak olmaksızın âlem ayn-ı ademdir. Her bir ânda sana bir vücûd gelir. Binâenaleyh O'nun her nefesine, ya'ni vücûd-ı mutlakın feyz-i mukaddesle tecellîsine, ihtiyâcın vardır; bunu iyi anla!"

وأمَّا أهلُ الكشفِ فإنَّهم يَرَوْنَ أنَّ اللّٰهَ يَتَجَلَّى في كلِّ نَفَسٍ ولا يَتَكَرَّرُ التَّجَلِّي، ويَرَوْنَ أيضًا شُهُودًا أنَّ كلَّ تَجَلٍّ يُعْطِي خلقًا جديدًا أوْ يَذْهَبُ بخلقٍ، فَذَهَابُهُ به هو الفناءُ عِنْدَ التجلِّي والبقاءُ لِمَا يُعْطِيه التجلِّي الآخَرُ، فَافْهَمْ.

Ve ehl-i keşfe gelince, onlar, Allah Teâlâ'nın her nefeste tecellî ettiğini görürler, hâlbuki tecellî tekerrür etmez. Ve kezâ onlar, her tecellînin halk-ı cedîdi i'tâ veyâ halkı izhâb ettiğini şühûden görürler. İmdi tecellînin halkı gidermesi, tecellînin zehâbı indinde halkın fenâsıdır; ve halk-ı cedîdin bekāsı dahi diğer tecellînin onu i'tâ etmesidir. İyi anla!

Ma'lûm olsun ki, esmâ-i ilâhiyye Mübdî ve Muîd ve Muhyî ve Mümît gibi yekdîğerlerine mütekābildir. كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ (Rahmân, 55/29) [O her ânda bir şe'ndedir.] âyet-i kerîmesi mûcibince Hak zât-ı mukaddesesi ve esmâ-i ilâhiyyesinin kâffesiyle her bir ânda ve her bir şânda mütecellî ve sârîdir; ve bu esmâdan hiçbirisinin ta'tîli câiz değildir. Binâenaleyh her bir ânda rahmet-i rahmâniyyesi îcâbınca eşyâya vücûd verir ve yine o ânda kahhâriyeti hükmüyle o eşyâyı libâs-ı vücûddan ârî kılar. [12/64] Ve âlem, böylece her nefeste ademe gidip, yine onun misli o ânda vücûda gelir; ve gelen, gidenin "ayn"ı değildir, mislidir. Zîrâ tecellîde tekrâr yoktur. Eğer tekrâr olsa, ya'ni gelen, gidenin "ayn"ı olsa, hâsılı tahsîl lâzım gelir idi; ve bu da abesdir. Hâlbuki Hak Teâlâ hazretleri مَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا (Mü'minûn, 23/115) [Biz sizi abes olarak yaratmadık.] âyet-i kerimesinde vücûdda, halk-ı abes olmadığını beyân buyurur. Binâenaleyh gelen yenidir, halk-ı cedîddir. İşte emsâlin böylece teâkub ve teceddüdü ve merâtib-i âsârın tenâsüb-i ahvâli hasebiyle, erbâb-ı hicâb, âlemin vücûdunu bir karar üzere durur zannederler. Fakat ehl-i keşf Hakk'ın her nefeste tecellîsini ve her tecellînin halk-ı cedîdi i'tâ ettiğini veyâ halkı giderdiğini alâ-tarîki'l-müşâhede bilir. Rubâî-i Hâkānî:

تکرارِ تجلی بخدای متعال　　نسبت کردنِ بنده شرّست و وبال
زانروی که تکرار عبث باشد و بس　　فعلِ عبث از خالقِ افعال محال

Tercüme: "Abdin, Hudâ-yı müteâl hazretlerine tekrâr-ı tecellîyi nisbet etmesi şer ve vebâldir. Zîrâ tekrâr-ı tecellî, abes olur. Hâlbuki Hâlık-ı ef'âl hazretlerinden fiil-i abes zuhûru muhâldir."

İmdi tecellînin halkı gidermesi, tecellî gidince, o tecellî ile kāim olan halkın dahi fânî olmasıdır; ve halk-ı cedîdin bekāsı ise, onun yerine gelen diğer tecellînin [12/65] o giden halkın müşâbihini i'tâ etmesidir. Ve bu

îcâd ve i'dâm dahi esmânın mütekābil bulunmasındandır; ve giden halkın büsbütün başkası gelmeyip de, müşâbihinin gelmesi, tecellî suver-i âlemin isti'dâdâtına göre, onlara vücûd vermesinden nâşîdir.

Meselâ, her sene kayısı ağacının meyvesi yine kayısı olur. Fakat bu seneki kayısılar, geçen senekilerin "ayn"ı değil, mislidir; zîrâ tecellî mahallin isti'dâdına göre olmuştur. Ve kezâ akşam terzi olarak yatan kimse sabahleyin kunduracı olarak kalkmaz; zîrâ tecellî, terzinin isti'dâdına göre olur. Ve terzinin san'atı hakkında sabahki fikri, akşamki fikrinin müşâbihidir, "ayn"ı değildir ve halk-ı cedîddir. Ve kıs-alâ-hâzâ! Bu bahis dakîk olduğundan Hz. Şeyh (r.a.) tâlib-i irfân olanların nazar-ı dikkatlerini celb için "Fefhem!" hitâbıyla nihâyet verdi. Binâenaleyh emr-i vücûdun ne şey üzerine olduğunu anlamak için bu bahisde iyice teemmül lâzımdır. وَرَبُّنَا الرَّحْمٰنُ الْمُسْتَعَانُ عَلَى مَا تَصِفُونَ (Enbiyâ, 21/112) [Vasfettiklerinize karşı sığınılacak olan Zât, Rahmân ve Müsteân olan Rabbimizdir.]

8 Mayıs 1332 ve Recep 1334
[21 Mayıs 1916], Pazar gecesi saat 3,5

[12/66] Dördüncü cildde vâki' Sürh-i *Mesnevî-i Şerîf*:[390]

مطالبت کردنِ موسی ﷺ از حضرتِ عزت که لِمَ خَلَقْتَ خَلْقًا فَأَهْلَكْتَهُ وَاحْرَقْتَهُ و جواب آمدن از حضرتِ عزت

"Mûsâ (a.s.)ın: Halkı niçin yarattın ve helâk ettin ve yaktın? diye Hz. Hak'tan suâl etmesi ve Hz. İzzet'ten cevâb gelmesi." Ya'ni halkı îcâd ve ba'dehû i'dâm etmekteki hikmet-i ilâhiyyen nedir? demek olur. *Mesnevî*:

گفت موسی ای خداوندِ حساب　　نقش کردی باز چون کردی خراب
نرّ و ماده نقش کردی جانفزا　　و آنگهی ویران کنی این را چرا

Tercüme: "Mûsâ (a.s.) dedi: Ey rûz-ı hisâbın mâliki! Nakşettin, ba'dehû niçin harâb eyledin? Erkeği ve dişiyi can-fezâ bir sûrette nakşettin, ondan

390 Krş. Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, VIII, s. 353-361 (beyit: 2986-3014).

sonra bunu niçin vîran edersin?" *Mesnevî*:

گفت حق دانم که این پرسش ترا　　نیست از انکار و غفلت وز هوا
ور نه تأدیب و عتابت کردمی　　بهر این پرسش ترا آزردمی
لیك می‌خواهی که در افعالِ ما　　باز جویی حکمت و سرِّ بقا
تا از آن واقف کنی مر عام را　　پخته گردانی بدین هر خام را
قاصدًا سائل شدی در کاشفی　　بر عوام ار چه که تو ز آن واقفی
ز انکه نیم علم آمد این سؤال　　هر بر دانی را نباشد این مجال

[12/67] Tercüme: "Hak Teâlâ buyurdu: Yâ Mûsa! bilirim ki, senin bu suâlin inkâr ve gafletten ve hevâ-yı nefisten değildir. Yoksa te'dîb ve sana itâb ederdim; bu suâlden dolayı seni incitirdim; lâkin bizim ef'âlimizde, bekânın hikmet ve sırrını açık olarak taleb edersin tâ ki o hikmet ve sırr-ı bekâdan umûmu vâkıf kılasın; ve bu sebeble her hamı pişiresin. Sen her ne kadar bu sırdan âgâh isen de, avâm üzerine kâşiflikte kāsıden sâil oldun. Zîrâ bu suâl ilmin yarısı geldi. Her bir denînin, ya'ni câhilin, bu mecâli yoktur."

Şerh: Ya'ni, yâ Mûsâ bilirim ki, bu suâlin ef'âl-i ilâhiyyeme i'tirâzan vâki' olmamıştır. Eğer alâ-tarîki'l-i'tirâz olaydı ve ef'âl-i ilâhiyyemi beğenmemek sebebiyle bu suâle tasaddî edeydin seni te'dîb eder ve bu i'tirâzından dolayı gazab edip seni incitirdim. Velâkin îcâd ve i'dâm-ı halk husûsundaki ef'âlimizin hikmet ve sırrına vâkıf olduğun hâlde, bu hikmet ve esrârı avâmm-ı nâs üzere kâşif olmak husûsunda kasden sâil oldun; ve her hamı pişirmek için, sırr-ı bekâdan umûmu âgâh kılmak istedin; zîrâ suâl ilmin yarısıdır. Her câhilin bu suâli sormaya mecâl ve tâkatı yoktur. *Mesnevî*:

هم سؤال از علم خیزد هم جواب　　همچنانکه خار و گل از خاك و آب
هم ضلال از علم خیزد هم هدی　　همچنان که تلخ و شیرین از ندی

Tercüme: "Suâl de ilimden kopar, cevâb da. Nitekim diken ve gül, toprak ve sudan, ya'ni çamurdandır. Dalâl de ilimden kopar hidâyet de. Nitekim acı ve tatlı yağmurdandır." [12/68]

Şerh: Bu kelâm Hz. Mevlânâ (r.a.) efendimizindir. Bâlâdaki ebyât ise Hak Teâlâ cânibinden idi. "es-Suâlü nısfu'l-ilmi" [Suâl ilmin yarısıdır.] de-

nilmiştir. Binâenaleyh bir bahse dâir suâl sormak için o bahiste ilim sâhibi olmak lâzımdır. Meselâ ilm-i hesâba vâkıf olmayan kimse, ilm-i hesâbdan bir suâl îrâdına kādir değildir. Şu hâlde suâl ilimden münbaisdir; ve cevâbın ilimden inbiâsı zâhirdir. Zîrâ bilmeyen kimse cevâb veremez. Ve suâl ile cevâb ayrı ayrı şeyler olduğu hâlde menba'larının bir olması, gül ile diken başka başka şeyler iken menşe'lerinin çamur olmasına benzer. Ve kezâ dalâlet ile hidâyet dahi ilimden zuhûra gelir. Zîrâ ba'zı ulemâ, bildikleri delâil-i akliyye ve nakliyyeyi hevâ-yı nefsânîlerine tevfîk edip sırât-ı müstakîmden inhirâf ederler.

Meselâ her sene malının zekâtını vermek farzdır. Bunu vermemek için sene-i kâmilenin tamâmına bir ay kala, bilfarz, malını zevcesine hibe eder; ve o mal hibe ile mülkünden çıkmış bulunur; ve ertesi sene dahi mâl-i mezkûru sene tamâm olmazdan evvel zevcesi yine kendisine hibe eyler; bu sûretle her ikisine de zekât farzolmamış olur. Fakat netîcede emr-i ilâhî icrâ edilmemiş bulunur. İşte bu bir dalâldir ki, ilimden inbiâs eder. Ve bu hâle muttali' olan diğer bir âlim, إِنَّمَا الأَعْمَالُ بِالنِّيَات [Ameller niyetlere göredir.][391] hadîs-i şerîfine nazar edip, hibedeki niyyetin fesâdını görüp, ondan tevakkî ederek sırât-ı müstakîm üzere gider. İşte bu da ilimden münbais hidâyettir. Ve dalâl ve hüdânın ilimden husûlü, acı ve tatlının yağmurdan zuhûruna mümâsildir. *Mesnevî*:

ز آشنایی خیزد این بغض و ولا وز غدای خوش بود سقم و قوی

Tercüme: "Bu adâvet ve muhabbet, âşinâlıktan kopar. Ve hastalık, sağlık gıdâ-yı latîfdendir." [12/69]

Şerh: Ya'ni insan tanımadığı kimseye ne muhabbet ve ne de adâvet eder. Bu iki duygu tanımaktan zuhûra gelir. Ve kezâ illet ve sıhhat gıdâ-yı latîfden husûle gelir. Velhâsıl bir şeyden böyle zıddının husûlü çoktur. *Mesnevî*:

مستفید اعجمی شد آن کلیم تا عجمیانرا کند زین سر علیم

ما هم از وی اعجمی سازیم خویش پاسخش آریم چون بیگانه پیش

Tercüme: "O Kelîmullah, nâ-vâkıf olanları bu sırdan alîm kılmak için, fâide taleb eden a'cemî oldu. Ondan dolayı biz de kendimizi a'cemî kıla-

391 Buhârî, "Bed'u'l-Vahy", 1; Müslim, "İmâret", 45.

lım. Onun cevâbını bîgâne gibi önümüze getirelim."

Şerh: Ya'ni kendisi bildiği hâlde, başkalarını müstefîd kılmak için bî-vukūf görülerek cevâba muktedir olan bir âlimden suâl sormak, üslûb-i hakîmâne olduğundan Hz. Mûsâ (a.s.) dahi Alîm-i Zülcelâl'den suâl sordu. Bu üslûb ülü'l-azm bir nebîyy-i zîşânın ihtiyâr-gerdesi olduğu için, biz de öyle yapalım; ve bu sâyede nâ-vâkıf olan ibâdı bu üslûb-ı hakîmâne ile birtakım ulûma vâkıf kılalım. *Mesnevî*:

خر فروشان خصمِ همدیگر شدند تا کلیدِ قفل آن عقد آمدند

Tercüme: "Eşek satanlar birbirinin hasmı oldular, tâ ki o akdin kilidinin anahtarı geldiler." [12/70]

Şerh: Ya'ni at pazarında merkeb satan dellâller bir yere cem' olup, gûyâ ortada bulunan bir merkeb üzerine kemâl-i harâretle pazarlık ediyor imişler gibi münâkaşa ve mücâdelede bulunurlar. Ve onların bu hâllerini gören yabancı kimseler, hakîkaten aralarında mücâdele vardır zanneder. Hâlbuki onlar bu sûretle meydandaki merkebe müşterilerin tamaını celbetmeğe çalışırlar; ve akd-i bey'in kilidinin miftâhı olmuşlardır. İşte bunlar gibi bir mahalde bulunan ulemâ da bir mes'elede yekdîğeriyle mübâhaseye tutuşurlar, tâ kim orada hâzır olan nâ-vâkıfân ondan müstefîd olsunlar. *Mesnevî*:

پس بفرمودش خدا ای ذو لباب چون بپرسیدی بیا بشنو جواب
موسیا تخمی بکار اندر زمین تا خود هم وا دهی انصاف این
چونکه موسی کشت شد کشتش تمام خوشهااش یافت خوبی و نظام
داس بگرفت و مراورا می‌برید پس ندا از غیب در گوشش رسید
که چرا کشتی کنی و پروری چون کمالی یافت آنرا می‌بری
گفت یا رب ز آن کنم ویران و پست که در اینجا دانه هست و کاه هست
دانه لایق نیست در انبارِ کاه کاه در انبارِ گندم هم تباه
نیست حکمت این دو را آمیختن فرق واجب می‌کند در بیختن
گفت این دانش تو از که یافتی که بدانش بیدری بر ساختی
گفت تمییزم تو دادی ای خدا گفت پس تمییز چون نبود مرا

[12/71] Tercüme ve îzâh: "Böyle olunca Hudâ-yı müteâl Hz. Mûsâ'ya (a.s.) dedi: Ey lübler sâhibi, ya'ni ey kalb ve akıl sâhibi, mâdemki suâl ettin,

gel cevâbını dinle! Ey Mûsâ! Yere bir tohum ek! Tâ ki sen kendin dahi buna insâf veresin. Ya'ni benim bu mahlûkātı halkedip, ba'dehû helâk ettiğimin sırrı, kendi fiilin vâsıtasıyla sana zâhir olsun. Vaktâki Mûsa (a.s.) ekti ve ekini tamâm oldu ve onun başakları letâfet ve nizâm buldu, orak alıp ekini biçmeye başladı. Bu hâlde iken onun sem'ine âlem-i gaybdan nidâ geldi. Şöyle ki: "Niçin zirâat edip perverde edersin ve kemâl buldukda onu biçersin? Ya'ni tohumu ekip, terbiye ettin, o tohum kemâle geldi; sonra niçin onu kesip biçip helâk edersin? Mûsâ (a.s.) dedi: Yâ Rab! Ondan dolayı vîran ve pest ederim ki, bunda dâne ve saman vardır. Dâne, saman anbarında lâyık değildir. Saman dahi, buğday anbarında tebâhtır, yakışmaz. Bu ikisini karıştırmak hikmet değildir. Hikmet elemek vaktinde, samanı buğdaydan ayırmayı vâcib kılar. Ya'ni muktezâ-yı hikmet bunların ihtilâtı değil, belki eleyip tefrîkidir. [12/72] Hak Teâlâ hazretleri buyurdu: "Bu ilmi sen kimden buldun ki, ilim sebebiyle bir harman tertîb ettin? Ya'ni bu ekip biçmek ve sonra harman yapıp buğdayı samandan ayırmak ilmini kimden öğrendin?

Cenâb-ı Mûsâ dedi: Ey Hudâ-yı Zülcelâl! Bana temyîzi sen verdin. Hak Teâlâ buyurdu: "O hâlde niçin benim temyîzim olmasın? Ya'ni mâdemki temyîzi veren benim, nîk ve bedi tefrîk edecek temyîzin bende bulunmaması mutasavver midir?" *Mesnevî*:

در خلایق روحهای پاك هست روحهای تیره و گِلناك هست

Tercüme: "Yâ Mûsâ! Halâyıkta pâk rûhlar vardır, bulanık ve çamurlu rûhlar vardır."

Şerh: Ervâh aslında pâk ve latîftir. Fakat bu âlemde âb u gilden terkîb olunan ecsâd-ı kesîfeye taalluku hasebiyle münkedir olur. Fakat bir tâife vardır ki, onlar ahkâm-ı şer'iyyeye tebaiyet ve a'mâl-i sâlihaya mülâzemet ettiklerinden rûhlarının sâfiyeti bu taalluk hasebiyle münkedir olmaz; ve onlar gaflet ve kesâfete düşmezler. Diğer bir tâife ise hevâ-yı nefsânîlerine tâbi' olup îcâbât-ı hayvâniyye ile hareket ve şerîat-ı mutahharaya tevessülü terkettiklerinden, onların rûhları dahi nefislerinin hükmüne tâbi' olup kesâfet peydâ ederler. Fakat her iki tâife cismen ve sûreten birbirlerine müşâbih bulunurlarsa da, [12/73] rûhen ve ma'nen yekdîğerlerinden

ayrıdırlar. Binâenaleyh buğday ile samanın tefrîki gibi, bu rûhların dahi ayrılması lâzım gelir. *Mesnevî*:

این صدفها نیست در یك مرتبه　　در یکی در است و دُر دیگر شبه

Tercüme: "Bu sadefler bir mertebede değildir. Birinde inci vardır, diğerinde bir nevi' âdî taş vardır."

Şerh: Ya'ni bu cesedler, denizden çıkarılan kapalı sadeflere benzer. Her birisinde inci bulunması me'mûldür; fakat açıldıkları vakit görülür ki, ba'zılarında da hakîkaten inci varmış ve ba'zılarında sûretleri i'tibâriyle inci vardır zannolmuş ise de, boş çıkmıştır. Cesedlerin dahi birinde, inci gibi olan îmân ve irfân vardır. Diğerinde ise bir nevi' âdî taş vardır.[392] *Mesnevî*:

واجب است اظهار این نیك و تباه　　همچنان کاظهار گندمها ز کاه

Tercüme: "Buğdayların samandan izhârı gibi, bu nîk ve tebâhın izhârı vâcibdir."

Şerh: Ya'ni ekin yetiştikten sonra, biçip kıymeti dûn olan samanı nasıl ki kıymetdâr olan buğdaydan [12/74] tefrîk ederlerse, Hak Teâlâ hazretleri dahi yevm-i kıyâmette وَامْتَازُوا الْيَوْمَ أَيُّهَا الْمُجْرِمُونَ (Yâsîn, 36/59) [Ey mücrimler, bugünde ayrılın!] hitâbıyla mücrimlerin muhsin olanlardan ayrılmalarını emir buyurur. Zîrâ buğday ile samanın anbarları başka başka olduğu gibi, muhsin ile mücrimlerin anbarları dahi ayrıdır. Birinin me'vâsı cennet, diğerininki cehennemdir; ve her iki ferîkin vücûdu dahi hikmet ve esrâr-ı ilâhiyyenin izhârı içindir. Çünkü gerek ehl-i cennet ve gerek ehl-i cehennem, esmâ-i ilâhiyyenin zuhûr-ı icâbâtı için birer mazhardır. Onların vücûdu olmasaydı, âsâr-ı esmâ zâhir olmazdı. *Mesnevî*:

بهرِ اظهار است این خلقِ جهان　　تا نماند گنجِ حکمتها نهان

کُنْتُ کَنْزًا گفت مَخْفِیًّا شنو　　جوهرِ خود گم مکن اظهار شو

Tercüme: "Bu halk-ı cihân izhâr içindir, tâ ki hikmetlerin hazînesi gizli kalmasın! İşit ki Hak Teâlâ hazretleri كُنْتُ كَنْزًا مَخْفِيًّا ya'ni "Ben bir gizli hazîneydim" buyurdu. Cevherini zâyi' etme, izhâr eyle!"

Şerh: Ma'lûm olsun ki: Hak Teâlâ hazretleri كُنْتُ كَنْزًا مَخْفِيًّا فَأَحْبَبْتُ أَنْ أُعْرَفَ فَخَلَقْتُ الْخَلْقَ لِأُعْرَفَ [Ben gizli bir hazîne idim; bilinmeğe muhabbet

392 "Şebe", siyah renkli hafîf bir taştır ki deniz mahsûlüdür. (A. A. Konuk)

ettim; halkı bilinmem için yarattım.] hadîs-i kudsîsinde beyân buyurduğu üzere, kâinâtı ma'rifet-i ilâhiyyesi için halk buyurmuştur. Ve ma'rifet ise ancak zûhur ile olur. Zîrâ zâhir olmayan bir şey bilinmez. [12/75]

Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) bu hadîs-i kudsî hakkında "Sened cihetinden zayıftır, fakat keşf cihetinden sahîhtir" buyururlar.[393] Ve âyet-i kerîmede وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ (Zâriyât, 51/56) [Ben ins ve cinni ancak ibâdet için yarattım.] buyurulmuş ve sultânü'l-müfessirîn İbn Abbas (r.a.) "li-ya'budûn"u [ibâdet etmeleri için] "li-ya'rifûn" [bilmeleri için] ile tefsîr buyurmuştur. Zîrâ ibâdet ma'rifetsiz olmaz; ve bilinmeyen bir şeye ibâdet olunmak mutasavver değildir. Binâenaleyh maksad-ı aksâ ma'rifettir; ve cemî'-i eşyânın fıtrat-ı asliyyelerinde ma'rifet vardır.

Fakat ins ve cinden, tâife-i kesîre, esfel-i sâfilîn-i tabîata reddolunduklarında hicâbât-ı tabîiyye ile fıtrat-ı asliyyelerinden mehcûr kalmışlar ve gaflet-i bî-nihâyeye dalmışlardır. Bu sebeble onlar hakkında وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ (A'râf, 7/179) ya'ni "Biz ins ve cinden cehennem için tâife-i kesîre halkettik" buyurulmuştur. İmdi bu tâifenin perde-i gafletleri bu âlemde yırtılmak mümkin olmadığından, hâl-i gaflette kabzolunurlar; ve âhirette dâr-ı cehenneme idhâl olunurlar. Orada meks-i medîdden sonra kendilerine kābiliyyet-i ma'rifet gelir; ve isti'dâdları mikdârınca hicâbları kalkıp, ma'rifet-i Hak husûl bulur. Velâkin mü'minîn, bu âlem-i tabîatta ara sıra gaflete düşer iseler de, fıtrat-ı asliyyelerini kaybetmediklerinden alâ-derecâti-isti'dâdihim Hakk'ı âriftirler. Binâenaleyh dâr-ı âhirette bunların me'vâsı ma'rifet-i kâmile mahalli olan cennet olur. Buna binâen Hz. Mevlânâ (r.a.) efendimiz, "fıtrat-ı asliyyen olan ma'rifet-i Hakk'ı, âlâyiş-i tabîata aldanıp zâyi' etme, izhâr eyle; ve hakîkat-i nefsini bilip kendinin kim olduğunu anla!" buyururlar.

İbtidâ: 15 Cümâde'l-âhire 1334, 5 Nisan 1332
[18 Nisan 1916], Salı gecesi saat 1

İntihâ: 12 Mayıs 1332, Recep 1334
[25 Mayıs 1916], Perşembe gecesi

393 [في الحديث الصحيح كشفا لغير الثابت نقلا] *Fütûhât-ı Mekkiyye*, IV, 43 (198. bâb).

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

XIII

فَصُّ حِكْمَةٍ مَلَكِيَّةٍ فِي كَلِمَةٍ لُوطِيَّةٍ

[BU FASS KELİME-İ LÛTIYYE'DE MÜNDEMİC OLAN HİKMET-İ MELKİYYE BEYÂNINDADIR]

Bu fass-ı münîf Kelime-i Lûtıyye'de mündemic olan "hikmet-i melkiyye"den bâhisdir. Ve "melk" (مَلْك) mîmin fethi ve lâmın sükûnu ile "şiddet" ma'nâsınadır. Ve "hikmet-i melkiyye"nin Kelime-i Lûtıyye'de indimâcının sebebi budur ki: Kavm-i Lût, umûr-i tabîiyye ve şehevât-ı hayvâniyyeye iştigāl etmek sûretiyle yeryüzünde fesâd ettiler. Lût (a.s.) onları hayvanlıktan insanlığa da'vet etti. Vazîfe-i insâniyyelerini teblîğ eyledi. Onların nefisleri kavî ve hicâbları da o nisbette şedîd olduğundan, kabûl etmeyip, Lût (a.s.) a şiddetle mukābelede bulundular. Hâlbuki Cenâb-ı Lût onlara karşı zayıf idi. لَوْ أَنَّ لِي بِكُمْ قُوَّةً أَوْ آوِي إِلَى رُكْنٍ شَدِيدٍ (Hûd, 11/80) ya'ni "Eğer benim size karşı kuvvetim olaydı; yâhud rükn-i şedîde ilticâ edeydim!" buyurdu; ve "rükn-i şedîd" ile "kabîle"yi, ve "kuvvet" ile de "mukāvemet"i, ya'ni beşerden sâdır olan "himmet"i kasdeyledi. Ve temennîden maksûd-ı âlîleri, kavminin şedîd olan hicâbât-ı nefsâniyyelerinin masdarı bulunan vücûd-ı müteayyinelerinin azâb-ı şedîd-i ilâhî ile helâk ve zevâli idi.

İmdi "himmet" fütûhât-ı kalbiyyeden olduğundan, Cenâb-ı Şeyh (r.a.) bu "hikmet-i melkiyye"yi, "hikmet-i kalbiyye"den sonra zikreyledi. Ve melk ve şiddetin mezâhirde zuhûru, esmâ-i ilâhiyye iktizâsından bulunduğundan ve suver-i esmâiyye olan a'yân-ı sâbiteye ıttılâ', "sırr-ı kader"e ıttılâ'dan ibâret olup, bu da Hakk'a mahsûs olduğundan ve "rükn-i şedîd" olan Hakk'a ilticâ eyleyen kimse vücûd-ı Hak'ta fânî, Hak'la bâkî olduktan sonra sırr-ı kadere muttali' olacağından, bu "hikmet-i melkiyye"den sonra da, "hikmet-i kaderiyye"yi beyân buyurdu. [13/3]

***

المَلْكُ الشِّدَّةُ والمَلِيكُ الشَّدِيدُ، يُقَالُ مَلَكْتَ العَجِينَ إذا شَدَدْتَ عَجْنَهُ، قال قَيْسُ بْنُ الْخَطِيمِ يَصِفُ طَعْنَتَه:

مَلَكْتُ بِهَا كَفِّي فَأَنْهَرْتُ فَتْقَهَا يَرَى قَائِمٌ مِنْ دُونِهَا مَا وَرَاءَهَا

[أي: شَدَدْتُ بها كَفِّي يعني الطَّعْنَةَ]، فهو قولُ اللّٰهِ تعالى عن لُوطٍ: ﴿لَوْ أَنَّ لِي بِكُمْ قُوَّةً أَوْ آوِي إِلَى رُكْنٍ شَدِيدٍ﴾، فقال رسولُ اللّٰه ﷺ: «يَرْحَمُ اللّٰهُ أَخِي لُوطًا، لَقَدْ كَانَ يَأْوِي إِلَى رُكْنٍ شَدِيدٍ»، فَنَبَّهَ ﷺ أنَّه كان مع اللّٰهِ من كَوْنِه شَدِيدًا.

"Melk" şiddet ve "melîk" şedîddir. Hamur sıkı yoğrulunca مَلَكْتَ العَجِينَ [Hamurun eczâsını kuvvet ve şiddetle birbirine yapıştırdın] denir. Kays b. el-Hatîm mızrağının vuruşunu vasfederken dedi: "Ben mızrak ile avucumu kavî ve şedîd ettim, düşmana sapladım. Mızrağın yarığını genişlettim. Diğer tarafta ayakta duran kimse, mızrağın verâsını görür." O da Lût (a.s.)dan naklen Allah Teâlâ'nın لَوْ أَنَّ لِي بِكُمْ قُوَّةً أَوْ آوِي إِلَى رُكْنٍ شَدِيدٍ (Hûd, 11/80) ya'ni "Eğer benim size kuvvetim olaydı, veyâhud rükn-i şedîde ilticâ edeydim!" kavlidir. İmdi Resûlullah (a.s.) buyurdu ki: "Allah Teâlâ karındaşım Lût'a rahmet etsin ki, muhakkak rükn-i şedîde ilticâ eyledi." Binâenaleyh Allah, şedîd olduğundan, muhakkak onun Allah ile olduğuna tenbîh etti.

Ya'ni Kelime-i Lûtıyye, "hikmet-i melkiyye"ye mukārin olduğu için Cenâb-ı Şeyh (r.a.) "melk"in ne demek olduğunu ve Lût (a.s.) ile münâsebetini îzâhen buyururlar ki: Mîmin fethi ve lâmın sükûnu ile "melk", şiddet ve "melîk", şedîd ma'nâlarına gelir. Nitekim hamur katı olunca مَلَكْتَ العَجِينَ derler ki, "Hamurun eczâsı kuvvet ve şiddetle birbirine yapıştı" demek olur. Ve kezâ şuarâ-yı Arab'dan Kays b. el-Hatîm nâmındaki zât[394] mızrağının darbesini tavsîf kasdıyla îrâd eylediği

مَلَكْتُ بِهَا كَفِّي فَأَنْهَرْتُ فَتْقَهَا يَرَى قَائِمٌ مِنْ دُونِهَا مَا وَرَاءَهَا

394 Ebû Yezîd Kays b. el-Hatîm el-Evsî (v. 620) hicret öncesi Medîne'sinde şehirli üslup ile bedevî zevki birleştiren lirik şiirleriyle tanınmış bir şâirdir. Bk. İsmail Durmuş, "Kays b. Hatîm", *DİA*, XXV, 92-93.

beytinde,[395] "melk"i kuvvet ve şiddet ma'nâsında isti'mâl etmiştir. Ve Hak Teâlâ hazretleri Kur'ân-ı Kerîm'de Cenâb-ı Lût'dan naklen: "Eğer benim size karşı kuvvetim olaydı veyâhud ben rükn-i şedîde [13/4] ilticâ edeydim!" (Hûd, 11/80) buyurduğu ve "melk", şiddet ve "melîk", şedîd ma'nâlarına geldiği cihetle, "hikmet-i melkiyye"nin Kelime-i Lûtıyye'ye nisbeti bu âyet-i kerîmeden istinbât olunmuştur. Ve Cenâb-ı Lût'un bu kavline karşı (S.a.v.) Efendimiz: "Allah Teâlâ karındaşım Lût'a rahmet etsin ki, muhakkak rükn-i şedîde ilticâ eyledi"[396] buyurmakla, Cenâb-ı Lût'un kavî ve şedîd olması cihetiyle Allah ile berâber olduğuna tenbîh eyledi.

والَّذي قَصَدَ لُوطٌ عليه السلام القَبِيلَةُ بِالرُّكْنِ الشديدِ، والمُقَاوَمَةُ بقولِه: ﴿لَوْ أَنَّ لِي بِكُمْ قُوَّةً﴾، وهي الهِمَّةُ هُنَا من البَشَرِ خَاصَّةً، فقال رسولُ اللّٰه ﷺ: «فَمِنْ ذلك الوَقتِ» يعني من الزَّمَنِ الَّذي قال فيه لوطٌ عليه السلام: ﴿أَوْ آوِي إِلَى رُكْنٍ شَدِيدٍ﴾ «ما بُعِثَ نَبِيٌّ [بَعْدَ ذَلِكَ] إِلَّا في مَنْعَةٍ» فكان تَحمِيه قَبِيلَةٌ «مِنْ قَوْمِهِ» كَأَبِي طَالِبٍ مَعَ رسولِ اللّٰه ﷺ.

Ve Lût (a.s.)ın "rükn-i şedîd" ile kasdettiği şey "kabîle" ve "Eğer size karşı benim kuvvetim olaydı" (Hûd, 11/80) kavliyle kasdettiği şey dahi, "mukāvemet"tir; ve o da, burada hâssaten beşerden himmettir. Binâenaleyh Resûlullah (s.a.v.) buyurdu ki: Lût (a.s.)ın أَوْ آوِي إِلَى رُكْنٍ شَدِيدٍ (Hûd, 11/80) [Veyâhud rükn-i şedîde ilticâ edeydim!] dediği o vakitten, ya'ni "o zamandan beri bir peygamber ba'solunmadı", illâ Resûlullah (s.a.v.) ile Ebû Tâlib gibi, kendi kavminden bir cemâat ve "onu himâye eder bir kabîle içinde ba'solundu".

Ya'ni Cenâb-ı Lût "rükn-i şedîd" ta'bîriyle "kabîle"yi murâd etti; ve bununla "Benim kuvvetli kabîlem olup, o kabîleye ilticâ edeydim" demek istedi; ve "Eğer benim size karşı kuvvetim olaydı" ta'bîriyle de "mukāvemet"i kasdetti. Ve kuvvet dahi, bu mertebe-i şehâdette, hâssaten beşerden sudûr eden himmetten ibârettir. Veyâhud "kuvvet" ta'bîri, başka mahallerde, bilâ-te'vîl "kuvvet" ma'nâsında müsta'mel ise de, burada ya'ni Cenâb-ı

395 Beyit hakkında ayrıca bk. *Fütûhât-ı Mekkiyye*, VII, s. 39 (419. bâb).

396 Buhârî, "Ehâdîsü'l-Enbiyâ", 11, 19; Müslim, "Îmân", 69; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XIV, s. 75.

Lût'un kelâmında "himmet-i beşer" ma'nâsına gelir.

Lût (a.s.)ın kelâmının [13/5] lisân-ı hakîkatle olan îzâhı budur ki: Ben henüz fenâ-fillâh makāmındayım; ve bu makāmda kendi nefsim ile vücûd-ı Hak'ta müstehlek bulunduğum için, ubûdiyyet-i mahza ile muttasıfım. Binâenaleyh bende "himmet" ile tasarruf yoktur; ve eğer bu makāmdan bekā-billâh makāmına intikāl edip, bende kâffe-i esmâ-i ilâhiyyenin âsârı fiilen zâhir olsa idi, o esmâ-i ilâhiyye mecmûunun kuvvetiyle tasarruf ederek îcâd ve i'dâma himmet ederdim; ve "rükn-i şedîd" olan kabîleye ilticâ etmekle, o mezâhirin kuvvet ve şiddeti derecesinde, Hakk'ın fiili dahi, kavî ve şedîd olarak zâhir olurdu.

Ma'lûm olsun ki, fenâ-fillâh makāmı, vücûd-ı mutlakın vechinden taayyünâtın kalkmasından ibârettir. Zîrâ îcâbât-ı taayyünât olan bu benlik ve bizlik perdeleri, o hakîkat-i mutlakanın hicâb-ı cemâlidir. Bu taayyün, vahdet-i ıtlâkının tecellîsiyle ortadan kalkınca, gayriyet perdeleri de aradan mürtefi' olur; ve bu mertebede olan kimsenin nazarında taayyünâtın, vehimden ibâret olan gayriyyet-i ârızıyyesi zâil olur. Ve böyle bir kimse ortada, Hakk'ın vücûdundan gayrı tasarruf isnâd edebilecek bir vücûd göremez; binâenaleyh kendisi himmet ve tasarruf sâhibi değildir. Bu mertebede istersen "Bu vücûd Hak'tır" de, istersen "Ben Hakk'ım" de! İkisi de birdir. Nitekim *Gülşen-i Râz*'da buyurulur:

جز از حق نیست دیگر هستی الحق هو الحق گو اگر خواهی أنا الحق

"Hudâ'dan gayrı mevcûd yoktur elhak.
Dilersen Hak de, istersen Ene'l-Hak"[397]

Fakat bu makāmdan sonra gelen bekā-billâh makāmının hükmü başkadır. Zîrâ bu makām, insân-ı kâmilin makāmıdır. Bu mertebe, zât-ı mutlakın kendisini bir mazhar-ı etemmde izhâr etmesidir. Zîrâ insân-ı kâmil, vücûd-ı mutlakın cismânî ve nûrânî ve vahdet ve vâhidiyet mertebelerinin hepsini câmi'dir. Ve bu mertebe zât-ı mutlakın en son tecellîsi ve en sonuncu libâs-ı taayyünüdür. Ve insan hîn-i urûcunda inbisât-ı zâtîsiyle kâffe-i merâtibde zâhir olduğu vakit, ona "insân-ı kâmil" derler. Ve bu urûc ve inbisât Peygamberimiz (s.a.v.) Efendimiz'de vech-i etemm ile vâki'dir. Onun

397 Lâhicî, *Mefâtîhu'l-İ'câz*, s. 327 (beyit: 465).

için "hâtemü'n-nebiyyîn" ve "imâmü'l-mürselîn" derler. Çünkü bu tecellî-i ahîrdir. Ve onlarda Hakk'ın zuhûr ve tecellîsi, vücûb-i zâtîden gayrı, cemî'-i esmâ ile vâki'dir; ve zâhir olan esmânın hükmü [13/6] biri diğerine gālib olmaksızın tesâvî ve i'tidâl dâiresinde vech-i kemâl üzeredir. Vâkıâ Hak, diğer enbiyâ ve evliyâsında dahi kâffe-i esmâsıyla zâhir olmuştur. Fakat onlarda zâhir olan esmâ, i'tidâl üzere değildir. Ba'zısının hükmü, ba'zısına gālibdir. Binâenaleyh "mazhar-ı etemm" ta'bîri ancak Peygamberimiz (s.a.v) Efendimiz'e münhasırdır. Nazım (Li-muharririhi'l-hakîr):

Ey sûret-i Hak, kemâl-i mutlak
Sen nûr-i vücûdsun muhakkak
Olsaydın eğer ademde pinhân
Zulmette kalırdı hayyiz-i imkân
Zâhirde eğerçi sen beşersin
Bâtında fakat neler, nelersin
Cisminde okundu sırr-ı Furkān
Rûhunda sezildi remz-i Kur'ân
Cisminle Kureyşî vü Arab'sın
Rûhunla cihâniyâna Rab'sın
Efkâr seni anlamakta a'cez
Ezvâk-ı şehi dilenci bilmez
Ancak seni, sen bilirsin ey şâh
Mümkin mi o câha olmak âgâh
Menşûr-ı kemâlidir müebbed
Sallû sallû alâ Muhammed

Velhâsıl fenâ-fillah makāmında olan kimsenin, bir şeyin îcâd ve i'dâmında himmetle tasarrufu yoktur. Fakat bekā-billâh mertebesinde olan insân-ı kâmilin, mazhar olduğu esmâ-i ilâhiyye mecmûunun kuvvetiyle tasarrufu ve îcâd ve i'dâma himmeti vardır. Ve insân-ı kâmilin âlemde tasarrufu, mezâhir vâsıtasıyla zâhir olur. Ya'ni insân-ı kâmil, bir şeyin îcâdına veyâ ihlâkine himmet ettikde, kuvâ-yı zâhire ve bâtınenin hey'et-i mecmûasını, o şeye huzûr-ı tâm ile tevcîh eder; ve o şey mezâhir vâsıtasıyla mevcûd veyâ ma'dûm olur; zîrâ Hakk'ın ef'âli mezâhir hasebiyle zâhir olur;

ve mezâhirin kuvvet ve şiddeti hasebiyle Hakk'ın fiili dahi kavî ve şedîd olur; ve Hak o mezâhirden batş-ı şedîd ile batş eder. Nitekim Benî İsrâîl'in arz-ı Şam'da iki def'a fesâdları üzerine Hak Teâlâ buyurur: فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ أُولَاهُمَا بَعَثْنَا عَلَيْكُمْ عِبَادًا لَنَا أُولِي بَأْسٍ شَدِيدٍ فَجَاسُوا خِلَالَ الدِّيَارِ وَكَانَ وَعْدًا مَفْعُولًا (İsrâ, 17/5) ya'ni "O iki fesâdınızın birinin vakt-i ikābı geldikde, kuvvet ve şiddet sâhibi [13/7] olan kullarımızı sizin üzerinize göndeririz ki, onlar adâvetle diyârınızın ortasına girerler. Ve bu va'dolunmuştur, elbette olacaktır." Binâenaleyh Hak, Benî İsrâîl üzerine Buhtunnasr ve onun asâkiri gibi kuvvet ve şiddet sâhibi olan mezâhiri taslît edip ikāb eyledi.

İşte Lût (a.s.) لَوْ أَنَّ لِي بِكُمْ قُوَّةً (Hûd, 11/80) [Eğer benim size karşı kuvvetim olaydı!] kavliyle "mukāvemet"i, ya'ni "himmet"le tasarrufu ve أَوْ آوِي إِلَى رُكْنٍ شَدِيدٍ (Hûd, 11/80) [yâhud rükn-i şedîde ilticâ edeydim!] kavliyle de "kabîle"yi, ya'ni kavmine karşı ikāb etmek için mezâhir-i kaviyye ve şedîdeyi kasdetti; ve bununla Hak Teâlâ'dan, bekā-billâh makāmına intikālini recâ etti. Ve Resûllah (s.a.v.) Efendimiz buyurdu ki: "Lût (a.s.)ın أَوْ آوِي إِلَى رُكْنٍ شَدِيدٍ (Hûd, 11/80) [yâhud rükn-i şedîde ilticâ edeydim!] dediği vakitten beri bir nebî ba'solunmadı, illâ ki kendi kavminden bir cemâat içinde ve a'dâsının şerrini def'eder ve onu himâye eyler bir kabîle içinde ba'solundu."[398] Ya'ni Cenâb-ı Hak Lût'un temennîsini kabûl edip, kendi zamânında, rükn-i şedîd olan kabîle makāmına kāim olmak üzere melek irsâl eylediği gibi, ondan sonra ba's buyurduğu nebîleri dahi kabîle içinde ba'seyledi. Nitekim Ebû Tâlib, (S.a.v.) Efendimiz'i himâye ederdi.

فقولُه ﴿لَوْ أَنَّ لِي بِكُمْ قُوَّةً﴾ لِكَوْنِه عليه السلام سَمِعَ اللّٰهُ تعالى يقول: ﴿اللّٰهُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ ضَعْفٍ﴾ بالأصَالَةِ، ﴿ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ ضَعْفٍ قُوَّةً﴾، فَعَرَضَتِ القوةُ بالجَعْلِ، فهي قوةٌ عَرَضِيَّةٌ، ﴿ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ ضَعْفًا وَشَيْبَةً﴾، فالجَعْلُ تَعَلَّقَ بالشَّيْبَةِ، وأمَّا الضَّعْفُ فهو رجوعٌ إلى أصلِ خلقِه، وهو قولُه: ﴿خَلَقَكُمْ مِنْ ضَعْفٍ﴾، فَرَدَّه لِما خَلَقَه منه، كما قال تعالى: ﴿مَنْ يُرَدُّ إِلَى أَرْذَلِ الْعُمُرِ لِكَيْلَا يَعْلَمَ مِنْ بَعْدِ عِلْمٍ شَيْئًا﴾، فَذَكَرَ أنَّه رُدَّ إلى الضَّعْفِ الأوَّلِ، فحُكْمُ الشيخِ حكمُ الطِّفْلِ في الضَّعْفِ.

398 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XVI, 524.

İmdi Lût (a.s.)ın لَوْ أَنَّ لِي بِكُمْ قُوَّةً (Hûd, 11/80) [Eğer benim size karşı kuvvetim olaydı!] demesi, Allâh'ın اللَّهُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ ضَعْفٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ ضَعْفٍ قُوَّةً (Rûm, 30/54) [Allah Teâlâ sizi bi'l-asâle za'fdan halketti ve o za'fdan sonra kuvvet ihdâs eyledi.] buyurduğunu işitir olmasından nâşîdir. Şu hâlde kuvvet ca'l ile ârız oldu. O da kuvvet-i arazıyyedir. "Kuvvetten sonra za'fı ve ihtiyarlığı ihdâs etti"; binâenaleyh ca'l, ihtiyarlığa taalluk etti. Ve za'fa gelince, o halkının aslına rücûudur. O dahi Hakk'ın خَلَقَكُمْ مِنْ ضَعْفٍ [Sizi za'ftan halketti.] kavlidir. İmdi onu kendisinden halkettiği şeye reddetti. [13/8] Nitekim Hak Teâlâ مَنْ يُرَدُّ إِلَى أَرْذَلِ الْعُمُرِ لِكَيْلَا يَعْلَمَ مِنْ بَعْدِ عِلْمٍ شَيْئًا (Hac, 22/5) ya'ni "İnsan, ilimden sonra bir şeyi bilmemesi için erzel-i ömre reddolunur" buyurdu. Böyle olunca Hak, onun za'f-ı evvele reddolunduğunu zikretti. Şu hâlde za'fda ihtiyarın hükmü, çocuğun hükmüdür.

Ya'ni Lût (a.s.)ın "Eğer benim size karşı kuvvetim olaydı!" (Hûd, 11/80) demesinin sebebi, Hakk'ın: "Allah Teâlâ sizi bi'l-asâle za'fdan halketti ve o za'fdan sonra kuvvet ihdâs eyledi" (Rûm, 30/54) kavlinin ma'nâsını nûr-i ilâhî ile idrâk etmesinden nâşî idi. Zîrâ kendi fenâ-fillâh makāmında idi. Ve onun bu ma'nâyı idrâki, işitmekle hâsıl olan ilim kabîlinden değil, belki hakka'l-yakîn mertebesinden vâki' olan bir idrâk idi. Binâenaleyh bildi ki, kendisi adem-i izâfîden mahlûk ve vücûd-ı Hak ile mevcûddur. Ve aslı adem-i izâfîden ibâret olan kimsenin kuvveti yoktur. Bunun için kuvveti sâhibine reddedip, kendisi asl ile zâhir oldu. Şu hâlde insandaki kuvvet ihdâs sûretiyle ârız oldu ki, bu kuvvet de kuvvet-i arazıyyedir; ve "araz", zâhir olmak için bir vücûda muhtâc olan ve iki zamanda bâkî olamayan şeye derler.

Meselâ buzun vücûdu ve ondaki kuvvet, suyun vücûduna nazaran arazîdir; ve ondaki kuvvet, su dondurulmak sûretiyle ihdâs olunur. İşte bunun gibi, insanın cismi dahi vücûd-ı mutlakın kesâfetle taayyün ve takayyüdünden muhdes olmakla, ondaki kuvvet dahi, kuvvet-i mec'ûle ve arazıyye olmuş olur. Ve bilcümle mezâhirde zâhir olan –elektrik, buhâr kuvvetleri gibi– kuvvetler, hep böyledir. Binâenaleyh zamânımızdaki fen feylesoflarının, suver-i âlemin zuhûru için "kuvvet" ve "mâdde" namlarıyla başlı başına iki vücûd farzedip, "Bunlar ezelîdir, ebedîdir" demeleri işin

hakîkatine adem-i ıttılâ'larındandır. Zîrâ vücûd birdir. Mâddenin vücûdu müstakil değil, belki vücûd-ı hakîkîye muzâf bir vücûddur. Binâenaleyh emr-i i'tibârîdir ve arazîdir. "Kuvvet" ise, o vücûd-ı hakîkînin muktezâ-yı zâtı bulunan nisbeti ve sıfatıdır. Ve vücûd-ı vâhidi sıfatlarına bakarak o kadar vücûda ayırmak ve her bir sıfatının bir vücûd olduğunu iddiâ etmek gülünecek derecede bir hafiflik olur. [13/9]

İmdi insan evvelen adem-i muzâfdan, ya'ni za'fdan halkolundu; ba'dehû Hak onda kuvvet-i arazıyye ihdâs eyledi; ve bu kuvvet-i arazıyye ve mec'ûleden sonra da za'fı ve ihtiyarlığı ihdâs etti. Ya'ni Hak kuvvet-i arazıyyeyi izâle ederek insanı za'f-ı aslîye reddeyledi; zîrâ ârızî olan kuvvet hâsıl olunca, insanın aslı olan za'f, onda mahfî kaldı. Binâenaleyh kuvvet-i ârızî gidince, onda aslî olan za'f hâsıl ve hâdis oldu. Fakat za'fın hudûsu başka, ihtiyarlığın hudûsu başkadır. Çünkü insanda za'fın hudûsu, onun za'f-ı aslîye reddidir; ve ihtiyarlığın hudûsu ise, onun ademden îcâdı ve ihdâsıdır. Zîrâ bir delikanlının vücûdunda ibtidâda ihtiyarlık yoktur, sonradan hâdis olur. Şu hâlde ca'l ve hudûs ihtiyarlığa taalluk etti. Ve "za'f"a gelince bu, insanın kendi halkının aslına rücûudur. Ya'ni insanda za'fın ihdâsı ve ca'li, onun aslı olan za'fa rücûudur. Ve insanın asl-ı hilkati, za'f olduğu Hak Teâlâ'nın خَلَقَكُمْ مِنْ ضَعْفٍ (Rûm, 30/54) [Allah Teâlâ sizi za'fdan halketti.] kavlinden müstefâddır. Demek ki, Allah Teâlâ insanı mukaddemâ neden halketti ise, ona reddetti. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: "İnsan, ilimden sonra bir şeyi bilmemesi için erzel-i ömre reddolunur." (Hac, 22/5)

Binâenaleyh Hak, bu âyet-i kerîmede insanın za'f-ı evvele reddolunduğunu zikretti. Böyle olunca za'fda ihtiyarın hükmü, tıflın hükmüdür; zîrâ insan hâl-i tufûliyyetinde bir şey bilmez, âlemden bî-haberdir. Erzel-i ömre reddolunan pîr-i fânî dahi çocuk gibi olur, bir şey bilmez. Za'f-ı evvele reddolunmaktan murâd, çocukluktaki za'f-ı mizâca reddolunmaktır. Zîrâ bu iki mizâcın za'fı, hükümde birbirine müşâbihdir; fakat yekdîğerinin "ayn"ı değildir; çünkü tecellîde tekrâr yoktur.

وما بُعِثَ نَبِيٌّ إِلَّا بعدَ تَمامِ الأَرْبَعِينَ، وهو زَمَانٌ أَخَذَه في النَّقْصِ والضَّعْفِ، فلِذَا قال: ﴿لَوْ أَنَّ لِي بِكُمْ قُوَّةً﴾ ومَعَ كَونِ ذلك يَطْلُبُ هِمَّةً مُؤَثِّرَةً.

Ve bir nebî ba'solunmadı, illâ kırkın tamâmından sonra. O da onun naks ve za'fa şurûu zamânıdır. [13/10] İşte bunun için Lût (a.s.) لَوْ أَنَّ لِي بِكُمْ قُوَّةً (Hûd, 11/80) [Eğer benim size karşı kuvvetim olaydı!] dedi; ve za'fın vücûduyla berâber, himmet-i müessireyi taleb etti.

Ya'ni her bir nebî, ancak kırk yaşını ikmâl ettikten sonra, kavmini da'vete gönderildi. Ve insanın kırk yaşı, kuvvet-i beşeriyyesine noksân ve mizâc-ı tabîîsine za'f ârız olmağa başlaması zamânıdır. Onun için Cenâb-ı Lût kavmine: "Eğer bende ihtiyarlık âsârı başlamasaydı da size karşı kuvvetim olsaydı" (Hûd, 11/80) dedi; ve cisminde za'f-ı tabîî bulunmakla berâber, kuvvet-i tabîiyye talebinde bulunmadı da, himmet-i müessireyi istedi. Zîrâ Cenâb-ı Lût kuvvet-i tabîiyyenin ârızî olduğunu ve ihtiyarlık hasebiyle za'fa doğru gittiğini ve binâenaleyh onun ihtiyarlıkla berâber vukūu mümteni' bulunduğunu bilir.

فإنْ قُلتَ وما يَمْنَعُه من الهِمَّةِ المُؤَثِّرَةِ، وهي مَوْجُودَةٌ في السَّالِكِين من الأَتْبَاع، فالرُّسُلُ أَوْلَى بها، قُلْتُ صَدَقْتَ، ولكن نَقَصَكَ عِلْمٌ آخَرُ، وذلك أنَّ المَعرفةَ لا تَتْرُكُ لِلْهِمَّةِ تَصَرُّفًا، فَكُلَّمَا عَلَّتْ مَعْرِفَتُه نَقَصَ تَصَرُّفُه بالهِمَّةِ.

İmdi eğer sen, "Lût (a.s.)ı himmet-i müessireden men'eden nedir? Hâlbuki o, etbâ'dan olan sâliklerde mevcûddur; binâenaleyh rusül ona evlâdır" dersen, ben derim ki: Doğru söylersin. Fakat sende başka ilim nâkıstır. Bu da şudur ki, tahkîkan ma'rifet, himmet için tasarrufa bırakmaz. Şu hâlde ârifin ma'rifeti yükseldikçe, onun himmet ile tasarrufu eksilir.

Ya'ni bir sâil çıkıp sorsa ki: "Sen لَوْ أَنَّ لِي بِكُمْ قُوَّةً (Hûd, 11/80) [Eğer benim size karşı kuvvetim olaydı!] âyet-i kerîmesinde Lût (a.s.)ın temennî ettiği kuvvetin "mukāvemet" ma'nâsına geldiğini ve ondan maksûd dahi bu neş'et-i dünyeviyyede beşerden sâdır olan "himmet" olduğunu beyân ettin. Hâlbuki bu himmet-i müessire, enbiyânın şerîatına tâbi' olup, makām-ı velâyete vâsıl olan zevâtta mevcûddur. Tâbi'de mevcûd olan bir şeyin onu metbûunda bulunmaması nasıl olur? Bu himmet-i müessire peygamberlerde de bulunmak îcâb eder?" Bu suâle cevâben ben derim ki: Evet [13/11] senin bu kıyâsın doğrudur. Fakat sen diğer bir ilimden gāfil oldun ki, o

da ma'rifet-i ilâhiyyenin himmet ile tasarrufa mâni' olmasıdır, zîrâ ârif-i billâhın ma'rifeti ne kadar âlî olursa, himmetle tasarrufu dahi o nisbette nâkıs olur.

وذلك لِوَجْهَيْنِ، الوَجهُ الواحدُ لِتَحَقُّقِه بمقامِ العُبُودِيَّةِ ونَظَرِه إلى أصلِ خلقِه الطَّبِيعِيّ، والوجهُ الآخَرُ أحديَّةُ المُتَصَرِّفِ والمُتَصَرَّفُ فيه، فلا يَرَى على مَنْ يُرْسِلُ هِمَّتَه فَيَمْنَعُه ذلك.

Bu dahi iki vecihten nâşîdir. Bir vecih, onun makām-ı ubûdiyyetle tahakkukundan ve tabîî olan asl-ı halkına nazarından dolayıdır. Diğer vecih dahi, mutasarrıf ile mutasarrafun-fîhin ahadiyetidir. Binâenaleyh üzerine himmeti irsâl edecek kimseyi görmez; imdi bu, onu men'eder.

Ya'ni ma'rifetin, ârifi himmetle tasarrufa bırakmaması iki vecihten münbaisdir. Vechin birisi budur ki: Ârif makām-ı ubûdiyyette tahakkuk etmiştir; kendiliğinden tasarrufa kıyâm etmez. Efendisinin emrine intizâr eder; her ne emrederse, onu icrâ eder. Zîrâ me'mûrdur; me'mûr ise ma'zûrdur. Fiil ve tasarruf, ancak efendisinindir. Kendi irâdesini, efendisinin irâdesinde fânî kılmıştır; ve makām-ı ubûdiyyette tahakkukla berâber, tabîî olan asl-ı hilkatine bakar. Kendisinin "za'f" olan adem-i izâfîden mahlûk olduğunu ve Hakk'ın vücûduyla kāim bulunduğunu görür; ve tasarrufu terkederek bu husûsta Hakk'ı vekîl ittihâz eyler.

İkinci vecih dahi budur ki: Ârif, tasarruf eden ile tasarruf olunanı bir vücûddan ibâret bilir ve ikisinin ahadiyetini müşâhede eder; ve kendisinin taayyünü ile, muhîtinde bulunan kâffe-i taayyünâtın, vücûd-ı vâhid-i mutlakın takayyüd ve taayyünü olduğunu hakka'l-yakîn ile ârif olur. Binâenaleyh üzerine himmeti taslît edecek bir kimseyi göremez. Çünkü vücûd-ı mutlakın ahadiyetini müşâhede etmektedir. Onun vücûdundan gayrı bir şey göremez. Şu hâlde kimin üzerinde tasarrufunu icrâ edecektir? İşte ârifin bu ma'rifeti ve müşâhedesi, kendisini tasarruftan men'eder.

Suâl: Biraz yukarıda, bekā-billâh makāmında olan insân-ı kâmilin mazhar olduğu esmâ-i ilâhiyye mecmûunun kuvvetiyle [13/12] tasarrufu ve îcâd ve i'dâma himmeti vardır denilmiş idi. Burada ise, ârifin ma'rifeti

yükseldikçe himmetle tasarrufu eksilir, deniliyor. Hâlbuki insân-ı kâmil zamânının ferîdidir; ve ma'rifette evliyâullâhın kâffesinden âlîdir. Bu âlî ma'rifetle onun tasarrufu nasıl olur?

Cevâb: Bekā-billâh makāmında bulunan insân-ı kâmil, bir âyînedir ki, Zâtullah onda bütün esmâsıyla zâhir olur. Ve âyîne kendisinde görünen sûretlerde, nasıl ki zerre kadar tasarruf sâhibi değil ise, insân-ı kâmilin hâli dahi böyledir. Kendisinden sâdır olan ef'âlin kâffesi Hakk'ındır. Zîrâ onda vücûd-ı müteayyininin sıfâtından mütevellid olan huzûzât nâmına hiçbir şey kalmamıştır ki, irâde-i mahsûsası olsun da himmetini bir şeye taslît eylesin! Şu kadar ki, bu zât-ı saâdet-simât dahi her cisim sâhibi olan kimseler gibi, arz üzerinde yürür, ekl ve şürb ve nikâh eyler. Kendisinden rızâ ve gazab zâhir olur. Bu hâli görenler, onun dahi sıfât-ı nefsâniyyesi bizimki gibi uyanıktır, derler; hâlbuki uyumuştur. O himmet-i müstakille sâhibi değildir. Belki Hakk'ın irâdesi ne ise, himmetini ona taslît eder. Rızâsı ve gazabı, Hakk'ın rızâsı ve gazabıdır. Kendi aslâ tasarruf sâhibi değildir. Nitekim âyet-i kerîmede işâret buyurulur: وَتَحْسَبُهُمْ أَيْقَاظًا وَهُمْ رُقُودٌ وَنُقَلِّبُهُمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَذَاتَ الشِّمَالِ (Kehf, 18/18) ya'ni "Sen onları uyanık zannedersin, hâlbuki onlar uykudadır; ve biz onları sağa, sola döndürürüz." Binâenaleyh bu zât-ı şerîfi zâhir hâline bakıp anlamak gāyet müşkildir. Nitekim Hz. Mısrî buyurur:

Özü yoktur ki özünden biline
Dahi tozmaz ki tozundan biline
Sen onu sanma sözünden biline
Hakîkat ehlinin olmaz nişânı

Menkabe: *Reşehât*'da yazar ki: Timurleng'in ahfâdından Mirzâ Bâbür beş yüz bin asker ile Semerkand'ın zabtına teveccüh eder. Şâh Nakşbend (r.a.)ın hulefâsından Ubeydullah Ahrâr (r.a.) orada imiş. Onların himmet ve tasarrufuyla askeri perîşan olup şehri zabtedemez. Mirzâ Bâbür ehl-i tasavvuf ile musâhabe edermiş. Bir gün eski Semerkand'ın hisârı üzerine yan üstü yatıp "Ârifde himmet olmaz, ârifde himmet olmaz!" diye bağırdıktan sonra demiş ki: "Vâkıâ biz Semerkand'ı alamadık; fakat bizi himmetle harâb eden [13/13] Hâce hazretlerinin de ârif olmadığını anladık." Hâce hazretleri bunu işitince buyurmuşlar ki: "Mirzâ Bâbür bu sözün ma'nâsını

bilmezmiş; eğer bilseydi böyle söylemezdi. Zîrâ ârif bir fenâ ile müşerref olmuştur ki, kendisinin bütün evsâfı adem-âbâda gidip, kendiliğinden nâm ve nişân kalmamıştır. Ondan her ne sâdır olursa, ona mensûb değildir. وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ (Enfâl, 8/17) [Attığın vakit, sen atmadın!] فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَكِنَّ اللّٰهَ قَتَلَهُمْ (Enfâl, 8/17) [Siz onları öldürmediniz, velâkin onları Allah Teâlâ öldürdü.] âyet-i kerîmeleri bu ma'nâyı mübeyyindir. Eğer böyle olmasaydı, enbiyâ (aleyhimü's-selâm)a nisbet etmek müşkil olurdu; çünkü Nûh ve Hûd (a.s.) gibi enbiyâ hazâratı, kavimlerini taslît-i kuvve-i kāhire ile altüst ettiler."[399]

وفي هذا المَشْهَدِ يرى أنَّ المُنَازِعَ له ما عَدَلَ عن حقيقتِه الَّتي هو عليها في حالِ ثبوتِ عينِه وحالِ عَدَمِه، فما ظَهَرَ في الوجودِ إلا ما كان له في حالِ العدمِ في الثُّبوتِ، فما تَعَدَّى حَقِيقَتَه ولا أخَلَّ طريقَتَه، فتَسْمِيَةُ ذلك نِزَاعًا إنَّما هو أمرٌ عَرَضِيٌّ أظْهَرَه الحجابُ الَّذي على أعْيُنِ الناسِ، كما قال اللّٰه تعالى فيهم: ﴿وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ﴾ ﴿يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ عَنِ الْآخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ﴾، وهو من المَقْلُوبِ، فإنَّه من قولِهم ﴿قُلُوبُنَا غُلْفٌ﴾ أيْ في غِلَافٍ، وهو الْكِنُّ الَّذي سَتَرَه عن إدراكِ الأمرِ على ما هو عليه، فهذا وأَمْثَالُه يَمْنَعُ العارفَ من التَّصَرُّفِ في العالمِ.

Ve bu meşhedde görür ki, muhakkak ona münâzi' olan kimse, "ayn"ının sübûtu hâlinde ve hâl-i ademinde üzerinde bulunduğu hakîkatten udûl etmedi. Böyle olunca vücûdda ancak hâl-i ademde sübûtta onun için olan şey zâhir oldu. Binâenaleyh o hakîkatini tecâvüz etmedi ve tarîkatini bozmadı. İmdi buna nizâ' tesmiyesi ancak nâsın gözleri üzerinde olan perdenin izhâr ettiği bir emr-i arazîdir. Nitekim onlar hakkında Hak Teâlâ buyurdu: وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ (A'râf, 7/187) ya'ni "Velâkin nâsın çoğu bilmediler" ve يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ عَنِ الْآخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ (Rûm, 30/7) ya'ni "Onlar hayât-ı dünyânın zâhirini bilirler. Hâlbuki avâkıb-i umûrdan gāfildirler." O da maklûbdandır. Zîrâ gāfil onların قُلُوبُنَا غُلْفٌ (Bakara, 2/88) ya'ni "Bizim kalbimiz gulftür; gılâf içindedir" kavillerindendir. Ve o gılâf dahi [13/14] emri alâ-mâ-hüve-aleyh idrâk etmekten setreden bir perde-

399 *Reşehât-ı Aynü'l-Hayât*, II, s. 522-526.

dir. İşte bu ve onun emsâli, ârifi âlemde tasarrufdan men'eder.

Ya'ni ârif şühûd-ı ahadiyyet makāmında görür ki, kendisine münâzi' olan kimse, hakîkatinden dışarıya çıkmamıştır. O ilm-i ilâhîde ayn-ı sâbitesinin sübûtu hâlinde ve mertebe-i ilimde ademi hâlinde, onun hakîkati ne ise, yine o hakîkat üzerinde sâbittir. Binâenaleyh ona münâzi' olan kimse, nizâ' etmekle kendi hakîkati üzerinde sâbit kadem olur ve kendisine âit sırât-ı müstakîm üzerinde yürür. Ve ilm-i ilâhîde ademiyet hâlinde sübûtun ne demek olduğu **Fass-ı Üzeyrî**'de misâl ile îzâh olunmuştur, oraya mürâcaat olunsun. İşte bunun böyle olduğunu bilen ârif, kendisine münâzi' olan şeyin ref'ine himmeti taslît etmez. Şu hâlde münâzi'den zuhûr eden şeye "nizâ'" tesmiyesi, nâsın gözlerindeki hicâbın peydâ ettiği arazî bir şeydir; yoksa hakîkatte nizâ' yoktur. Çünkü her bir mazharın bir Rabb-i hâssı vardır; ve o Rabb-i hâs olan ism-i ilâhî onun rûhu ve müdebbiridir; ve o isim, o mazharı nâsiyesinden tutup kendi sırât-ı müstakîmi üzerinde götürür. O mazharın Rabb-i hâssının tedbîrine muhâlefete mecâli yoktur. Ve esmânın kâffesi vücûd-ı vâhidin şuûnâtıdır; ve bu şuûnât dahi zât-ı mutlakın muktezâsıdır ve kendi zâtının "ayn"ıdır; ve her bir mazhardan zâhir olan ef'âl, onun müdebbiri olan ismin kemâlidir.

Ârif bunun böyle olduğunu bildiğinden, nazar-ı hakîkatle baktığı vakit, her mazharın fiilini hoş görür ve muâraza etmeyip kabûl eder. Fakat nazar-ı şerîatle baktığı vakit, kâfirlerden sâdır olan küfre ve fâsıklardan zuhûr eden fıska i'tirâz eder. Zîrâ şerîat hicâb-ı isneyniyyet üzerine müessestir; ve hicâb olan mahalde ise nizâ' vardır. Nitekim bu hakîkate vâkıf olmayan kimseler, gözlerine çekilmiş olan zulümât-ı tabîiyye ve ahkâm-ı imkâniyye perdeleri sebebiyle yekdîğerleriyle dâimâ nizâ' içindedir. Bunun için Hak Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de ehl-i hicâb hakkında buyurur: "Fakat nâsın çoğu bilmezler. Onlar hayât-ı dünyânın zâhirini bilirler ve âkıbetten gāfildirler" (Rûm, 30/7; A'râf, 7/187).

Ve "gāfil" lafzı maklûb olan elfâzdandır. Çünkü "gāfil", ehl-i hicâbın قُلُوبُنَا غُلْفٌ (أى فى غِلَافٍ) (Bakara, 2/88) ya'ni "Bizim kalbimiz gulf, ya'ni gılâf içindedir" kavillerinden alınmıştır; ve "gılâf" lafzı kalb edilince "gāfil" lafzı hâsıl olur. Veyâhud [13/15] "gālif"in cem'i olan "gālifûn" lafzı kalb

olundukda, "gāfil"in cem'i olan "gāfilûn" kelimesi husûle gelir. Ve "gılâf", bir emr ilm-i ilâhîde ne şey üzerine sâbit idiyse, o hâl üzere o şeyi idrâkten kalbi setreden perde ve hicâbdır. Ve ehl-i gafletin kalbi gılâf içinde olduğundan ancak hayât-ı dünyeviyyeyi idrâk ederler. Bu perde neş'et-i uhreviyyeyi müşâhedeye mâni' olur.

İşte gerek bu îzâh olunan ve gerek buna benzeyen sebebler ârifi âlemde tasarruftan men'eder. Zîrâ görür ki her şey yerli yerindedir. Beğenilmeyecek bir şey yoktur ki ârif onu yerinden kaldırıp, başka bir yere vaz'etmek için sarf-ı himmet etsin. Ammâ Hakk'ın murâdı, o şeyin başka türlü cereyânı merkezinde ise o başka; ve şu hâlde o şeyin diğer sûrete ifrâğı yine kendi ayn-ı sâbitesinin iktizâsı olmuş olur.

قال الشيخ أبو عبدِ اللّٰهِ محمَّد بنُ قَائِدٍ لِلشَّيخ أبي السُّعُودِ بنِ الشِّبْلِ: لِمَ لا تَتَصَرَّفُ؟ فقال أبو السعودِ: تَرَكْتُ الحقَّ يَتَصَرَّفُ لي كما يشاءُ، يُرِيدُ قولَه تعالى آمِرًا: ﴿فَاتَّخِذْهُ وَكِيلًا﴾، فالوكيلُ هو المُتَصَرِّفُ ولَا سِيَّمَا وقد سَمِعَ اللّٰهَ تعالى يقول: ﴿وَأَنْفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُمْ مُسْتَخْلَفِينَ فِيهِ﴾، فَعَلِمَ أبو السُّعُودِ والعارفونَ أنَّ الأمرَ الَّذي بِيَدِه ليس له وأنَّه مُسْتَخْلَفٌ فيه، ثُمَّ قال له الحقُّ: هذا الأمرَ الَّذي اسْتَخْلَفْتُك فيه ومَلَّكْتُك إيَّاه، اجْعَلْنِي واتَّخِذْنِي وَكِيلًا فيه، فامْتَثَلَ أبو السُّعُودِ أمْرَ اللّٰهِ فاتَّخَذَه وَكِيلًا.

Şeyh Ebû Abdullah Muhammed bin Kāid, Şeyh Ebu's-Suûd bin eş-Şibl'e: "Niçin tasarruf etmiyorsun?" dedi. Ebu's-Suûd: "Ben Hakk'ı, benim için dilediği gibi tasarruf eylesin diye terkettim" dedi. Allah Teâlâ'nın âmir olduğu hâlde فَاتَّخِذْهُ وَكِيلًا (Müzzemmil, 73/9) [Onu vekîl ittihâz et!] kavlini murâd eder. İmdi vekîl mutasarrıftır; ve husûsiyle o, Allah Teâlâ'yı işitti ki: وَأَنْفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُمْ مُسْتَخْلَفِينَ فِيهِ (Hadîd, 57/7) ya'ni "Sizi müstahlefîn kıldığı şeyden infâk ediniz!" der. Binâenaleyh Ebu's-Suûd ve ârifler, tahkîkan elinde olan emir onun olmadığını ve o, o şeyde müstahlef olduğunu bildi. Ba'dehû Hak ona dedi: "Onda seni istihlâf ettiğim ve onu sana temlîk eylediğim şeyde beni vekîl kıl ve ittihâz et!" Böyle olunca Ebu's-Suûd emrullâha imtisâl edip, O'nu vekîl ittihâz eyledi. [13/16]

Ya'ni ârifi âlemde tasarruftan men'eden esbâbdan birisi dahi budur ki:

Cenâb-ı Ebû Abdullah Muhammed bin Kāidi'l-Evânî,[400] Hz. Ebu's-Suûd eş-Şibl-i Bağdâdî'ye,[401] *Fütûhât-ı Mekkiyye*'nin yirmi beşinci bâbında zikrolunduğu vech ile: "Yâ Eba's-Suûd! Allah Teâlâ seninle benim aramda memleketi taksîm etti. Benim tasarruf ettiğim gibi, niçin sen de tasarruf etmiyorsun?" dedi. Cenâb-ı Ebu's-Suûd, ona cevâben buyurdu ki: "Yâ ibn Kāid! Ben hissemi sana bağışladım; biz Hakk'ı bıraktık ki, bizim için tasarruf eyleye!" Cenâb-ı Ebu's-Suûd bu kelâm ile Hak Teâlâ'nın فَاتَّخِذْهُ وَكِيلًا (Müzzemmil, 73/9) ya'ni "Onu vekîl ittihâz et!" kavliyle vâki' olan emrine imtisâl eylediğini murâd eder.[402] Zîrâ mâdemki Hak kendisinin vekîl ittihâzını emrediyor, bu emriyle tasarrufun kendisine terkini emretmiş oluyor. Zîrâ vekîl mutasarrıftır. Husûsen ki, Cenâb-ı Ebu's-Suûd Hak Teâlâ hazretlerinin وَأَنْفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُمْ مُسْتَخْلَفِينَ فِيهِ (Hadîd, 57/7) [Sizi müstahlefîn kıldığı şeyden infâk ediniz!] kavlini dahi işitmiştir ki, bununla Hak, kullarını istihlâf ettiği şeyde, onlara infâk ile emreder. Ya'ni "Sizi rubûbiyette halîfe kıldım; ve cemî'-i kuvâ ve cevârihiniz mâdemki ben oldum, siz dahi vücûd-ı izâfînize âit taallukātın kâffesini bana îsâr ediniz; ve cemî'-i umûrda beni vekîl ittihâz edip, tasarrufla zâhir olmayınız!" buyurur. Binâenaleyh gerek Ebu's-Suûd ve gerek sâir ârifîn, bu hitâbı işitince ellerinde olan emrin kendilerinin mülkü olmadığını ve o şeyde müstahlef olduğunu bildi. Şu hâlde Cenâb-ı Ebu's-Suûd emr-i ilâhîye imtisâlen tasarruftan vazgeçip, Hakk'ı vekîl ittihâz etti.

فكيف تَبْقَى لِمَنْ يَشْهَدُ مِثلَ هذا الأمرِ هِمَّةٌ يَتَصَرَّفُ بها، والهِمَّةُ لا تَفْعَلُ إلا بالجَمْعِيَّةِ الَّتي لا مُتَّسَعَ لصاحِبِها إلى غيرِ ما اجْتَمَعَ عليه، وهذه المَعْرِفَةُ

400 Muhammed b. Kāid el-Evânî, Abdülkādir Geylânî'nin yakın çevresinden olup hayatı hakkındaki bilgiler daha çok İbnü'l-Arabî'nin *Fütûhât*'taki atıfları dolayısıyladır. Bk. Münâvî, *Kevâkibü'd-Dürriyye*, II, s. 282-283; Lâmiî Çelebi, *Terceme-i Nefehâtü'l-Üns*, s. 603; Nebhânî, *Câmiu Kerâmâti'l-Evliyâ*, I, s. 187-188. İbnü'l-Arabî *Fütûhât*'ın 25, 30, 73, 198 ve 309. bâblarında bu zâta atıf yapar.

401 Ebu's-Suûd b. Şibl Bağdâdî Endelüsî, Abdülkādir Geylânî'nin yakın çevresinden olup hayatı hakkındaki bilgiler daha çok İbnü'l-Arabî'nin *Fütûhât*'taki atıfları dolayısıyladır. Bk. Münâvî, *Kevâkibü'd-Dürriyye*, II, s. 208-210; Lâmiî Çelebi, *Terceme-i Nefehâtü'l-Üns*, s. 603-604; Nebhânî, *Câmiu Kerâmâti'l-Evliyâ*, I, s. 455-456. İbnü'l-Arabî *Fütûhât*'ın 25, 30, 39, 44, 70, 73, 119, 136, 183, 185, 227, 270, 283, 284 ve 309. bâblarında bu zâta atıf yapar.

402 *Fütûhât-ı Mekkiyye*, I, s. 284-285 (25. bâb).

تُفَرِّقُه عن هذه الجَمْعِيَّةِ، فَيَظْهَرُ العارفُ التَّامُّ المَعرِفةِ بِغَايَةِ العَجزِ والضَّعْفِ.

İmdi bu emrin mislini müşâhede eden kimse için himmet nasıl bâkî kalır ki, onunla tasarruf etsin? Hâlbuki himmet ancak bir cem'iyet ile te'sîr eder ki, üzerine müctemi' olduğu şeyin gayrısına, onun sâhibi için ittisâ' olmaya; ve bu ma'rifet, onu bu cem'iyetten tefrîk eder. Binâenaleyh tâmmu'l-ma'rifet olan ârif gāyet acz ve za'fla zâhir olur. [13/17]

Ya'ni bâlâda îzâh olunan emri müşâhede eden kimsede himmet kalır mı ki, şuna buna himmeti taslît etmekle tasarruf etsin? Hâlbuki bir şeyde himmetle tasarruf etmek için kuvâ-yı zâhire ve bâtınenin hey'et-i mecmûasını, o şeye huzûr-ı tâm ile ve tevcîh-i küllî ile tevcîh etmeli ve o şeyin gayrısına kalbde ittisâ' olmamalı, ya'ni başka şeye gönül müteveccih bulunmamalı. İşte himmet böyle bir cem'iyetle müessir olur. Ve bu zikrolunan ma'rifet ise, ârifi bu cem'iyetten ayırır; zîrâ himmetini sarfedeceği şeye külliyetle teveccüh edip, onu kalbine idhâl etmekle, ma'rifet-i Hakk'ı kalbinden çıkarmak lâzım gelir. Binâenaleyh ma'rifeti tamâm olan ârif, tasarruftan ârî ve gāyet acz ve za'f ile zâhir olur.

قال بعضُ الأَبدَالِ للشَّيخِ عبدِ الرَّزَّاقِ: قُلْ للشيخ أبي مَدْيَنٍ بعدَ السَّلامِ عليه: يا أبا مَدْيَنٍ لِمَ لا يَعْتَاصُ علينا شيءٌ وأنت تَعْتَاصُ عليك الأشياءُ، ونحن نَرْغَبُ في مقامِك وأنت لا تَرْغَبُ في مقامِنا؟ مع كونِ أبي مَدْيَنَ كان عِنْدَه ذلك المقامُ وغيرُه، ونحن أَتَمُّ في مقامِ الضَعْفِ والعَجْزِ منه، ومع هذا قال له هذا البَدَلُ ما قال، وهذا من ذلك القبيلِ.

Abdâlın ba'zısı şeyh Abdü'r-Rezzâk'a dedi: "Ya Abde'r-Rezzâk! Şeyh Ebû Medyen'e selâmdan sonra de ki! Yâ Ebâ Medyen, niçin, bizim üzerimize bir şey güç gelmez, hâlbuki senin üzerine eşyâ güç gelir; ve biz senin makāmına râgıbız, sen ise bizim makāmımıza râgıb değilsin?" Bununla berâber Ebû Medyen indinde bu ve onun gayrı makām mevcûd idi. Ve hâlbuki biz, za'f ve acz makāmında Ebû Medyen'den daha tamâmız. Maahâzâ bu abdâl ona dediğini dedi; bu da o kabîldendir.

Ma'lûm olsun ki, erbâb-ı velâyetin sınıfları vardır. Bunlardan bir sınıfı hall ve akd-ı umûra me'mûr olup, dergâh-ı Hakk'ın serhengleridir. Bu zevât "ahyâr" ta'bîr olunan üç yüz kişidir. Bunların yedi kişisine "abdâl" derler. Lisân-ı avâmda "yediler" ta'bîr olununur. İşte [13/18] bu abdâldan ba'zıları şeyh Abdü'r-Rezzâk hazretlerine[403] gelip dediler ki: "Bizden Ebû Medyen Mağribî'ye selâm söyledikten sonra de ki! Ey Ebâ Medyen! Umûr-i âlemde tasarruf etmek bize güç gelmiyor; fakat sana müşkil geliyor. Hâlbuki bizim senin makāmına rağbetimiz vardır, sen ise bizim makām ve mertebemize hiç iltifât etmezsin; bunun sebebi nedir?" Maahâzâ Ebû Medyen (r.a.) hazretlerinin indinde hem bu suâli soran "abdâl"ın ve hem de sâir evliyâullâhın makāmı mevcut idi. Ebû Medyen Mağribî hazretlerinin ism-i şerîfleri Şuayb'dır. Kendileri bu kitâbın sâhibi Şeyh-i Ekber (r.a.) efendimizin mürşid-i âlîleridir.

Suâl: Ebû Medyen hazretlerinde, umûr-i âlemde tasarruf eden abdâlın makāmı olunca, onun dahi tasarruf etmesi lâzım gelir. Hâlbuki umûr-i âlemde tasarrufun ona güç geldiği beyân olunuyor. Bu iki hâl nasıl tevfîk olunur?

Cevâb: Ubûdiyyet-i zâtiyye makāmında kāim olan insân-ı kâmil, kendisinde emânet olan rubûbiyyet-i arazıyyeyi Allah Teâlâ'ya reddeder; ve kendisi rubûbiyetin muktezâsı olan tasarrufa tasaddî etmez. O ancak ubûdiyyet-i mahzası îcâbına tebaan, kâmilen seyyidine teveccüh eder. Fakat bu teveccüh-i küllî esnâsında kendisinin mazharında, esmâ-i ilâhiyye mecmûunun kuvvetiyle, öyle tasarrufât zâhir olur ki, onların sudûrundan kendisi haberdâr olmaz. Binâenaleyh onun makāmında abdâlın makāmı mündemicdir.

Bundan sonra Hz. Şeyh-i Ekber (r.a.) buyururlar ki: "Biz, za'f ve acz makāmında, Cenâb-ı Ebû Medyen'den etemm bir hâldeyiz." Zîrâ Hz. Şeyh, maârif-i ilâhiyyenin beyânında evliyâullâhın ferîdidir. Ve za'f ve acz ile zuhûr ise, ma'rifetin tezâyüdüyle mütezâyid olur. Binâenaleyh Hz. Şeyh za'f ve acz makāmında mürşidleri olan Ebû Medyen hazretlerinden etemmdir. [13/19]

403 Bu zât Ebû Medyen'in halîfelerinden Ebû Muhammed Abdürrezzâk el-Cezûlî el-İskenderî'dir. Bk. Tâdilî, *et-Teşevvüf*, s. 327-330. İbnü'l-Arabî'nin bu zâta atıfları için ayrıca bk. *Fütûhât-ı Mekkiyye*, II, s. 421 (72. bâb); VII, s. 319 (558. bâb).

İmdi Hz. Şeyh'in mürşid-i âlîlerine tefevvuk iddiâsında bulunduğu zannolunmasın. Bu gibi da'vâlar sıfât-ı nefsâniyyenin taht-ı te'sîrinde bulunanlara mahsustur. Hz. Şeyh bir fenâ ile müşerreftir ki, nefs-i nefîslerinde bu gibi devâînin zuhûru ihtimâli ebediyyen mürtefi'dir. Onların bu *Fusûsu'l-Hikem*'de yazmış oldukları maânî ve hakāyıkta zerre kadar kendilerinin tasarrufu yoktur. Her bir kelimesi kendilerinden me'mûren sâdır olmuştur. Me'mûr ise ma'zûrdur. Hak, onların mazharında böyle zâhir olmuştur. Velhasıl ma'rifet yükseldikçe za'f ve acz dahi ziyâde olur. Ve Cenâb-ı Ebû Medyen'in abdâlların makāmına rağbet etmeyip acz ile zuhûru bu kabîldendir. Zîrâ ma'rifette, onlardan âlîdir.

وقال ﷺ في هذا المقامِ عن أمرِ اللّٰهِ له بذلك: ﴿وَمَا أَدْرِي مَا يُفْعَلُ بِي وَلَا بِكُمْ إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَى إِلَيَّ﴾، فالرَّسُولُ بِحُكْمِ ما يُوحَى إليه به، ما عنده غيرُ ذلك، فإنْ أُوحِيَ إليه بالتَّصَرُّفِ بِجَزْمٍ تَصَرَّفَ وإنْ مُنِعَ امْتَنَعَ، وإنْ خُيِّرَ اخْتَارَ تَرْكَ التَّصَرُّفِ، إلا أنْ يكونَ نَاقِصَ المعرفةِ.

Ve (Sallallâhu aleyhi ve sellem) bununla ona olan Allâh'ın emrinden nâşî, bu makāmda buyurdu: "Ben bilmem ki bana ve size ne yapar? Ben ancak bana vahyolunan şeye tebaiyet ederim" (Ahkāf, 46/9) Binâenaleyh Resûl, ona vahyolunan şey hükmü iledir. Onun indinde bunun başkası yoktur. İmdi eğer ona bi-cezmin tasarruf ile vahyolunursa, tasarruf eder; ve eğer tasarruftan men'olunursa, imtinâ' eyler; ve eğer tasarrufda muhayyer bırakılırsa, tasarrufun terkini ihtiyâr eder. Meğer ki nâkısu'l-ma'rife ola.

Ya'ni Peygamberimiz (s.a.v.) Efendimiz za'f ve acz makāmında, kendisine vârid olan emr-i ilâhî üzerine buyurur ki: "Ben Allâhü Zülcelâl hazretlerinin benim ve sizin hakkınızda ne işleyeceğini bilmem; ben bana vahyolunan şey ne ise, ancak ona ittibâ' ederim" (Ahkāf, 46/9). Zîrâ kemâl-i ubûdiyyetinden kâffe-i umûrda Hakk'ı vekîl ittihâz edip, kendileri tasarruftan ictinâb buyurmuşlar ve ubûdiyetin îcâbı olan za'f ve acz ile [13/20] zâhir olmuşlardır. Binâenaleyh onların ef'âl ve akvâli vahy-i ilâhîye müsteniddir. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَى إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَى (Necm, 53/3, 4) [Peygamber hevâdan ötürü konuşmaz, onun kelâmı Allah

Teâlâ'dan vahyolunan bir vahiydir.] Şu hâlde Resûl emr-i ilâhî ne vech ile şeref-vârid olursa, onun hükmüne tâbi' olur. Onun indinde vahy-i ilâhîye ittibâdan başka bir şey yoktur. Eğer emr-i ilâhî cezmen tasarruf ile vâki' olursa, emre imtisâlen tasarruf ile zâhir olur; ve eğer tasarruftan men'olunursa, tasarruf etmez; ve eğer tasarruf etmek ve etmemek husûsunda muhayyer bırakılırsa, âdâb-ı ubûdiyyete riâyeten, tasarrufun terkini ihtiyâr eder. Meğer ki tahyîr kılınan kimse ma'rifette nâkıs ola. Bu sûrette o kimse, ihtiyârını tasarrufda isti'mâl eder; zîrâ bilmez ki tasarruf, Hak için zâtî ve abd için arazîdir. Ve acz ile zuhûr ise, abd için zâtî ve rubûbiyetle zuhûr, arazîdir; ve zâtiyât ile zuhûr, arazıyât ile zuhûrdan a'lâdır. Beyit:

گویند عشق چیست بگو ترکِ اختیار　　آن کو ز اختیار نرست اختیار نیست

عارف شهنشهی است دو عالم برو نثار　　هیچ التفات شاه بسوی نثار نیست

Tercüme: "Aşk nedir diye sorarlarsa, ihtiyârı terketmektir de! İhtiyârdan kurtulmayan kimse ber-güzîde değildir. Ârif bir şâhenşâhdır ki, iki âlem onun üzerine saçılmıştır. Hiç pâdişâh, saçı tarafına iltifât eder mi?"[404]

قال أبو السُّعُودِ ابن الشبل البغدادي لأصحابِه المؤمنينَ به: إنَّ اللّٰهَ أعْطَانِي التَّصَرُّفَ مُنْذُ خَمْسَ عَشَرَةَ سَنَةً وتَرَكْتُه تَظَرُّفًا، هذا لسانُ إدْلَالٍ، وأمَّا نَحْنُ فَمَا تَرَكْنَاه تَظَرُّفًا، وهو تَرْكُه إيثارًا، وإنَّما تَرَكْنَاه لِكَمَالِ المعرفةِ، فإنَّ المعرفةَ لا تَقْتَضِيه بِحُكْمِ الاختيار، [13/21] فَمَتَى تَصَرَّفَ العارفُ بالهِمَّةِ في العالمِ فَعَنْ أمرٍ إلٰهيٍّ وجَبرٍ لا بِاخْتِيَارٍ، ولا نَشُكُّ أنَّ مقامَ الرِّسَالَةِ يَطْلُبُ التَّصرفَ لِقَبُولِ الرِّسَالَةِ الَّتي جَاءَ بها، فَيَظْهَرُ عليه ما يُصَدِّقُه عند أمَّتِه وقومِه لِيُظْهِرَ دينَ اللّٰهِ.

Ebu's-Suûd bin Şibl-i Bağdâdî kendisine inanan ashâbına dedi ki: "Tahkîkan Allah Teâlâ on beş seneden beri bana tasarruf verdi; ve ben onu tazarrufen terkettim." Bu idlâl lisânıdır. Velâkin biz onu tazarrufen terketmedik. Ve tazarrufen tasarrufun terki îsârendir. Biz ancak onu kemâl-i ma'rifetten nâşî terkettik; zîrâ ma'rifet, ihtiyâr-ı hükmî ile tasarrufu iktizâ etmez. Binâenaleyh ârif her ne vakit him-

404 *Dîvân-ı Kebîr*, I, s. 251 [beyit: 6255-6256 (Füruzânfer neşri: 455. gazel)]. Krş. Câmî, *Nakdu'n-Nusûs*, s. 209; Yâkub Han Kaşgarî, *Tavzîhu'l-Beyân*, s. 207.

metle âlemde tasarruf etse, ihtiyâr ile değil, emr-i ilâhî ve cebirden nâşîdir. Ve biz şekketmeyiz ki, getirdiği risâletin kabûlünden dolayı, muhakkak makām-ı risâlet tasarrufu taleb eder. İmdi Allâh'ın dînî zâhir olmak için, ümmeti ve kavmi indinde musaddak olan şey üzerine zâhir olur.

Ya'ni Şeyh [Ebu's-Suûd bin] Şibl (k.s.) hazretlerinin, biz tasarrufu tazarrufen terkettik buyurması, nâz ehline mahsûs bir lisândır. Bu ta'bîr ile Rabb'ine nazlanır. Tasarrufun zarâfet ve nezâket kasdıyla terki, îsâren terki demek olur. Hâlbuki hazret-i rubûbiyyette tasarrufun îsâren terki, terk-i edebden bir nevi'dir. Çünkü vezir pâdişâhın muvâcehesinde, mahzâ pâdişâha ikrâmen ve îsâren tasarrufunu ona terkedemez; zîrâ vezîrin tasarrufu, pâdişâhın tasarruf-ı zâtîsinden müntakil bir tasarruf-ı arazîdir. Pâdişâhın malının yine pâdişâha îsârı bârid bir şey olur. Fakat pâdişâh vezîre: İrâdemi teblîğ et, şöyle böyle yapsınlar ve sen de onun husûsuna lâzım olan tasarrufâtı icrâ et! diye emrederse, vezir pâdişâhın emir ve cebri ile tasarrufa kıyâm eder; ve onun bu tasarrufu bittabi' ihtiyâr ile olmuş olmaz. Ve pâdişâhın huzûrunda terk-i tasarruf etmek kemâl-i ma'rifetten nâşîdir; [13/22] yoksa pâdişâhın malını yine kendisine îsâr tarîkiyle değildir.

İşte ârif her ne vakit âlemde tasarruf ederse, böylece emr-i ilâhî ve cebir iledir; kendi ihtiyârıyla değildir. Zîrâ ârif huzûrdadır. Ve risâlet makāmının dahi elbette tasarruf istediğine şübhemiz yoktur. Şu hâlde resûl, Allah tarafından getirdiği risâleti, kavminin kabûl etmeleri için, mu'cize ile tasarruf eder; ve izhâr ettiği mu'cize ümmetinin indinde, onun risâletini tasdîk eyler; ve bunun netîcesi olarak dîn-i ilâhî zâhir olur.

والوَلِيُّ ليس كذلك، ومع هذا فلا يَطْلُبُه الرَّسُولُ في الظَّاهرِ، لأنَّ لِلرَّسُولِ الشَّفَقَةَ على قومِه، فلا يُرِيدُ أنْ يُبَالِغَ في ظهورِ الحُجَّةِ عليهم، فإنَّ في ذلك هَلَاكَهُمْ، فيُبْقِي عليهم -حياتَهم بِعَدَمِ إرادتِه المبالغةِ في ظهورِ الحُجَّةِ عليهم الَّذي هو سَبَبُ هَلَاكِهم-.

Hâlbuki velî, bunun gibi değildir. Ve maahâzâ resûl, zâhirde tasarrufu taleb etmez. Zîrâ muhakkak resûlün kavmine şefkati vardır. Binâenaleyh onların üzerine hüccetin zuhûrunda mübâlağa etme-

yi murâd etmez; çünkü bunda onların helâki vardır. –Böyle olunca, onların sebeb-i helâkleri olan hüccetin zuhûrunda, mübâlağanın adem-i irâdesiyle, onların hayâtlarını üzerlerine–[405] ibkā eder.

Ya'ni makām-ı risâlet, kavmine karşı resûlün mu'cize ikāmesiyle tasarrufunu îcâb ederse de velâyet makāmı, velînin âdât-ı tabîiyyeye muhâlif olarak, ekvânda tasarrufunu iktizâ etmez. Çünkü "velî" ism-i Bâtın'ın mazharı olduğu için, dîn-i ilâhîyi izhâr etmek maksadıyla, kerâmâtla zuhûru lâzım değildir. İzhâr-ı kerâmâta me'mûr olursa o başka. Bu hâlde kendisi ma'zûrdur. Yoksa velî kendi vücûdunda hakkı izhâr [13/23] ederek, vücûdunu ifnâ ve esrâr-ı ilâhiyyeyi ihfâ etmeğe me'mûrdur. Hattâ peygamber bile, makām-ı risâlet tasarrufu îcâb ettiği hâlde, zâhirde tasarrufu taleb etmez. Fakat bâtında tasarrufu taleb eder. Çünkü onun matlûbu kavminin kulûbunu dalâletten hidâyete, bâtıldan hakka döndürmektir. Ve peygamberin zâhirde tasarrufu taleb etmeyip mu'cize ikāmesinden tevakkî etmesi kavmine şefkatinden dolayıdır. Zîrâ mu'cizât hüccettir. Binâenaleyh onların üzerine hüccetin zuhûrunda mübâlağa etmeyi istemez. Çünkü mu'cize ikāme ettiği hâlde kavminin yine dalâlette sâbit kadem olması, onların helâkine sebebdir. Şu hâlde onların sebeb-i helâkleri olan hüccet-i mu'cizâtın zuhûru emrinde, şefkatinden nâşî, mübâlağa etmemesiyle, hayâtlarını onların üzerinde ibkā eder; ve kavmine karşı yalnız teblîğ ile iktifâ eyler. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: مَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ (Mâide, 5/99) [Resûl üzerine vâcib olan ancak teblîğdir.]

وقد عَلِمَ الرَّسولُ أيضًا أنَّ الأمرَ المُعْجِزَ إذا ظَهَرَ للجماعةِ فَمِنْهُمْ من يُؤْمِنُ عند ذلك، ومنهم من يَعْرِفُه ويَجْحَدُه ولا يُظْهِرُ التصديقَ به ظُلمًا وعُلُوًّا وحَسَدًا، ومنهم من يُلْحِقُ ذلك بالسِّحْرِ والإيهَامِ، فَلَمَّا رَأَتِ الرُّسُلُ ذلك وأنَّه لا يؤمنُ إلا مَنْ أَنَارَ اللّٰهُ قلبَه بِنُورِ الإيمانِ، ومَتَى لَمْ يَنْظُرِ الشَّخْصُ بذلك النُّورِ المُسَمَّى إيمانًا فلا يَنْفَعُ في حقِّه الأمرُ المُعْجِزُ، فَقَصَرَتِ الهِمَمُ عَن طَلَبِ الأمورِ المُعْجِزَةِ لِمَا لَمْ يَعُمَّ أَثَرُها في النَّاظِرِينَ ولا في قُلُوبِهم.

405 Arapça metinde ve tercümede tire içine aldığımız kısım *Fusûs* metninden olmayıp Ahmed Avni Bey tarafından Bosnevî şerhi dikkate alınarak eklenmiş açıklayıcı bir ifâdedir. Krş. Bosnevî, *Tecelliyât-ı Arâisu'n-Nusûs*, s. 344-345.

> Ve tahkîkan resûl kezâlik bildi ki, muhakkak emr-i mu'ciz bir cemâate zâhir oldukda, onlardan ba'zıları onun nezdinde mü'min olur; ve onlardan, onu bilen ba'zıları da, ona inkâr eder; ve zulüm ve ulüvv ve hased ile ona tasdîki izhâr etmez; ve onlardan ba'zısı da bunu sihre ve îhâma ilhâk eder. İmdi vaktâki rusül, bunu ve ancak kalbini Allah Teâlâ'nın nûr-i îmânla münevver kıldığı kimsenin mü'min olduğunu, ve bir şahıs, îmân denilen bu nûr ile nazar etmediği vakit, onun hakkında [13/24] emr-i mu'cizin nef' vermediğini gördü; şu hâlde eseri nâzirînde ve onların kalblerinde âmm olmadığı için, umûr-i mu'cize talebinden himem kāsır oldu.

Ya'ni resûl, hüccet-i mu'cizenin ikāmesinde mübâlağa, kavminin helâkini mûcib olduğunu bildiği gibi, şakk-ı kamer ve ihyâ-yı emvât vesâire misillü emr-i mu'ciz, bir cemâata zâhir olduğu vakit, onlardan ba'zılarının bu mu'cizâta îmân edeceğini ve ba'zılarının dahi bunun havârık-ı âdât olduğunu bilmekle berâber inkâr eyleyeceğini; ve meselâ zamân-ı saâdette bulunan Velîd vesâire misillü zulüm kasdıyla ve Ebû Cehil gibi de ulüvv-i câh ve galebe maksadıyla ve kendi vicdânına karşı nübüvveti teyakkun eden Medîne yahûdîlerinden Ebû Âmir gibi hased sebebiyle tasdîki izhâr etmiyeceklerini; ve ba'zılarının وَإِنْ يَرَوْا آيَةً يُعْرِضُوا وَيَقُولُوا سِحْرٌ مُسْتَمِرٌّ (Kamer, 54/2) ya'ni "Eğer onlar mu'cize görseler, yüz çevirip bu sihr-i dâimdir, derler" âyet-i kerîmesi mûcibince sihre ve îhâma ilhâk edeceklerini dahi bilir. Nitekim zamânımızın zâhir-bîn olan tabîat esîrlerinden birisi, berât-ı dalâleti olan bir manzûmesinde:

Muğfil u muğfel o Îsâ, Mûsâ
Köhne bir kizb-i mutalsamdır asâ[406]

demiş ve bu müteselsil hezeyanlarıyla kendisinin hakāyık-bîn olduğunu iddiâ eylemiştir.

Binâenaleyh peygamberler, ümmetlerinin ikrâr ve inkârda ahvâl-i muhtelife ve isti'dâdât-ı mütefâvitesini ve ancak Allâh'ın nûr-i îmânla kalbini münevver ettiği kimselerin îmân getirdiğini; ve mu'cizeye ve peygambere îmân denilen nûr ile nazar etmeyen kimse hakkında mu'cizâtın fâide ver-

406 Tevfik Fikret'in *Tarîh-i Kadîm'e Zeyl*'inde geçen bu beyit ve Ahmed Bey'in manzum cevâbı için bk. Barkçin, *Görünmeyen Ummân*, s. 270-278.

mediğini gördüklerinde, kavimlerine hüccet-i mu'cizâtın ikâmesiyle dalâletten hidâyete dönmeleri için, hakta umûr-i mu'cizeyi taleb husûsunda onların himmetleri kâsır oldu. Çünkü mu'cizenin te'sîri ona nazar edenlerin zâhir vücûdlarında ve kalblerinde umûmiyet üzere vâki' olmaz. Zâhir vücûdlarında te'sîrin umûmî olmayışı, cümlesinin kalbleri nûr-i îmân ile münevver olmamasındandır. Ve kalblerinde te'sîrin umûmî olmayışı da, isti'dâdât-ı zâtiyye ve gayr-ı mec'ûlelerinin mütefâvit bulunmasındandır. İsti'dâd-ı gayr-ı mec'ûl **Fass-ı Üzeyrî**'de îzâh olunmuştur; oraya mürâcaat buyurulsun. [13/25]

Binâenaleyh, kalbi ezelde nûr-i îmânla münevver olan kimse, bu âlem-i şehâdette dahi, mü'min olarak zâhir olur; ve ilm-i ilâhîde ayn-ı sâbitesinin hidâyete isti'dâdı olmayan kimseler dahi, bu âlemde hidâyetle zâhir olmazlar. Ve bu bahsin tafsîli dahi **Fass-ı Üzeyrî**'nin evâilinde îzâh olunmuştur.

كما قال في حقِّ أكملِ الرُّسُلِ وأعْلَمِ الخلقِ وأصْدَقِهم في الحالِ: ﴿إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَكِنَّ اللّٰهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ﴾، ولو كان لِلْهِمَّةِ أثرٌ عَامٌّ -لأَثَّرَتْ هِمَّةُ رسولِ اللّٰهِ ﷺ-، ولا بُدَّ لم يكن أحدٌ أكمَلَ من رَسولِ اللّٰهِ ﷺ ولا أعْلَى دَرَجَةً ولا أَقْوَى هِمَّةً منه، وما أثَّرَتْ في إسلامِ أبي طالبٍ عَمِّه، وفيه نَزَلَتِ الآيةُ الَّتي ذَكَرْنَاها، ولِذَلِكَ قال في الرَّسولِ إنَّه ما عليهِ إلا البَلَاغُ، وقال: ﴿لَيْسَ عَلَيْكَ هُدَاهُمْ وَلَكِنَّ اللّٰهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ﴾، وزَادَ في سورةِ القَصَصِ: ﴿وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ﴾، أيْ بالَّذين أعْطَوْهُ العِلْمَ بِهِدَايَتِهم في حالِ عَدَمِهم بأعيانِهمِ الثَّابِتَةِ.

Nitekim Allah Teâlâ hazretleri, resûllerin ekmeli ve halkın a'lemi ve hâlde onların asdakı hakkında: "Yâ Habîbim sen sevdiğin kimseye hidâyet etmezsin; velâkin Allah Teâlâ dilediğine hidâyet eder" (Kasas, 28/56) buyurdu. Ve eğer himmet için te'sîr umûmî olaydı, –Resûlullah (s.a.v.)in himmeti te'sîr ederdi–.[407] Ve lâbüddür ki hiçbir kimse Resûlullah (s.a.v.)den ekmel ve himmette ondan a'lâ ve akvâ değildir. Hâlbuki amcası Ebû Tâlib hakkında te'sîr etmedi; ve zikret-

407 Arapça metinde ve tercümede tire içine aldığımız kısım *Fusûs* metninden olmayıp Ahmed Avni Bey tarafından Bosnevî şerhi dikkate alınarak eklenmiş açıklayıcı bir ifâdedir. Krş. Bosnevî, *Tecelliyât-ı Arâisu'n-Nusûs*, s. 344.

> tiğimiz âyet Ebû Tâlib hakkında nâzil oldu. Ve kezâlik Allah Teâlâ Resûl hakkında: "Onun üzerine belâğdan gayrı bir şey yoktur" (Mâide, 5/99) buyurdu. Ve yine buyurdu ki: "Yâ Habîbim, senin üzerine onların hidâyeti yoktur; velâkin Allah Teâlâ dilediğine hidâyet eder" (Bakara, 2/272) Ve Allah Teâlâ sûre-i Kasas'da وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ (Kasas, 28/56) ya'ni "Allah Teâlâ mühtedî olanları a'lemdir" kavlini ziyâde eyledi. Ya'ni a'yân-ı sâbiteleriyle ademleri hâlinde kendilerinin hidâyetlerine olan ilmi, Hakk'a i'tâ edenleri a'lemdir. [13/26]

Ya'ni umûr-i mu'cizenin te'sîri umûmî olmadığı için, Hak Teâlâ, peygamberlerin en kâmili ve halkın en âlimi ve en sâdıkı olan Fahr-i âlem âlem (s.a.v.) Efendimiz'e hitâben: إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ (Kasas, 28/56) buyurur. Ya'ni "Yâ Habîbim, sen karâbet-i cesediyye ve ba'zı sıfât-ı tabîiyye îcâbınca sevdiğin kimseye, Muhammed denilen vücûd-ı mukayyedin ve müteayyinin ile hidâyet etmezsin; fakat ilm-i ilâhîde a'yân-ı sâbiteleri, isti'dâd-ı gayr-ı mec'ûlleriyle Hak'tan hidâyet taleb etmiş olan kimselerin bu hazret-i şehâdette hidâyetle zâhir olmalarına meşiyyet-i ilâhiyye taalluk eder" buyurdu. Demek oluyor ki peygamberlerdeki himmetin te'sîri umûmî değildir. Eğer umûmî olsaydı, Ebû Tâlib hakkında, (S.a.v.) Efendimiz'in himmetleri te'sîr ederdi. Ve şübhe yoktur ki, hiçbir kimse Cenâb-ı Fahr-i âlem (a.s.v.) Efendimiz'den, vücûdda ekmel ve himmet ve tasarrufda a'lâ ve akvâ değildir. Böyle olduğu hâlde onun himmeti amcası Ebû Tâlib hakkında müessir olmadı; ve hattâ bu zikrolunan âyet-i kerîme hâssaten Ebû Tâlib hakkında nâzil oldu.

Ve kezâ himmetin te'sîri umûmî olmadığı için, Hak Teâlâ Peygamber hakkında مَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ (Mâide, 5/99) ya'ni "Peygamberin vazîfesi ancak teblîğdir" buyurdu. Ve bundan başka da buyurdu ki: لَيْسَ عَلَيْكَ هُدَاهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ (Bakara, 2/272) ya'ni "Onların hidâyeti senin üzerine müteretteb değildir; ve sen, senliğin cihetinden onlara hidâyet edemezsin. Fakat sen ism-i Hâdî'nin mazhar-ı etemmi olduğundan, Allah Teâlâ senin mazhariyetinde zuhûr-ı küllî ile zâhir olduğu vakit, ilm-i ilâhîde, a'yân-ı sâbiteleri isti'dâd-ı gayr-ı mec'ûlleriyle Hak'tan hidâyet taleb etmiş olan kimselere hidâyet eder." Ve onlar bu hazret-i şehâdette, demirler mıknatısın cezbiyle etrâfına toplandığı gibi, senin muhîtine müncezib olurlar.

Ve Hak Teâlâ bu âyetleri beyân buyurmakla berâber, fazla olarak sûre-i Kasas'da وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ (Kasas, 28/56) kavlini dahi zikreyledi. Ya'ni "Allah Teâlâ mühtedî olanları a'lemdir" dedi ki, Allah Teâlâ, ilm-i ilâhîde a'yân-ı sâbitelerinin isti'dâdıyla kimlerin Hak'tan hidâyet taleb etmiş olduklarını bilir, demek olur. [13/27]

***

Ma'lûm olsun ki vücûd-ı mutlak-ı Hakk'ın külliyet i'tibâriyle beş mertebesi vardır:

Birincisi: Zât-ı ahadiyyet ve lâ-taayyün mertebesidir. Bu mertebede Hakk'ın hiçbir sıfat ve isim ile tavsîf ve tevsîmi mümkin değildir. Zîrâ cemî'-i niseb ve izâfâttan ganîdir. Ve bu niseb ve izâfâtın cümlesi zât-ı ahadiyyette mahv ve müstehlektir. Ve "vücûd-ı mutlak" ta'bîri mahzâ bu mertebeye işâret için mevzû' bir ıstılâhtır.

İkinci mertebe: Sıfât ve esmâ mertebesidir ki, vücûd-ı mutlak-ı Hak şuûnât-ı zâtiyyesi olan sıfât ve esmâsı hasebiyle, ilmen müteayyin ve mütecellî olur. Ve hazret-i ilmiyyede peydâ olan bu suver-i esmâiyyeye "a'yân-ı sâbite" derler ki, bunlar, mümkinâtın ilm-i ilâhîde sâbit olan hakāyıkıdır. Ve a'yân-ı sâbite hâriçte mevcûd olmadıklarından mec'ûl, ya'ni muhdes değildirler. Zîrâ mec'ûliyet hâriçte mevcûd olmakla olur. Ve bahr-ı ahadiyyette istihlâk sûretiyle müttehid olan esmâ, bu mertebede yekdîğerinden mümtâz olurlar.

Üçüncüsü: Mertebe-i ervâhdır ki, vücûd-ı mutlak-ı Hak, a'yân-ı sâbite hasebiyle bu mertebede ukūl ve nüfûs-i mücerrede olarak zâhir olur.

Dördüncüsü: Misâl-i mutlaktır ki, bu mertebede, kezâ vücûd-ı mutlak-ı Hak, a'yân-ı sâbite hasebiyle, mertebe-i şehâdette zâhir olacak olan mevcûdâtın suver-i misâliyyeleriyle müteayyin ve mütecellî olur. Ve bu suver, âyînede muntabi' olan hayâl gibi latîf olup, kābil-i teczie ve teb'îz değildir.

Beşincisi: Hazret-i his ve şehâdettir ki, bu mertebede dahi yine, vücûd-ı mutlak-ı Hak, kezâ a'yân-ı sâbite hasebiyle suver-i kesîfede zâhir olur. Ve bu suver kābil-i teczie ve teb'îzdir. İşte bu merâtibin kâffesi, bir vücûd-ı nâmütenâhînin tenezzülâtı ve tecelliyâtıdır.

Bu zikrolunan merâtibin netîcesi, **insân-ı kâmil** olup, cemî'-i merâtibi câmi'dir. Binâenaleyh insân-ı kâmil mertebesi vücûd-ı mutlak-ı Hakk'ın **altıncı** mertebe-i tenezzülü ve tecellîsi olmuş olur.

***

İmdi a'yân-ı sâbite ilm-i ilâhîde ne sûretle sâbit olurlarsa o sûretle Hakk'ın ma'lûmu olurlar. Binâenaleyh ilim, ma'lûma tâbi' olmuş olur. Fakat bundan ba'zı zevâtın zehâbı gibi [13/28] ilm-i Hakk'ın gayrdan müstefâd olduğu ma'nâsı çıkarılmasın. Zîrâ a'yân-ı sâbite esmânın sûretleridir; ve esmâ ise şuûnât-ı zâtiyyeden ibâret olup, zât-ı Hakk'ın "ayn"ıdır. Binâenaleyh, gayr neredir ki, Hak'ın ilmi ondan müstefâd olsun. Meselâ insan "hattât" olmalıdır ki, kendisinin hattât olduğuna ilmi lâhik olsun. Şu hâlde kendi indinde hattâtlığı ma'lûm olduktan sonra, bir kimse kendi hakkında, "Ben hattâtım" diye hükmeder; ve onun hattâtlığı hakkındaki ilmi, "ma'lûm" olan hattâtlığına tâbi' olmuş olur.

İmdi a'yân-ı sâbiteden her birisinin bir iktizâ-yı zâtîsi vardır ki, ona "isti'dâd" ve "kābiliyet" ta'bîr olunur. Hz. Hak Sübhânehû ve Teâlâ'nın vücûd-ı hâricîde zuhûru, ancak her bir "ayn"ın sûretinde o "ayn"ın bilâ-ziyâde ve lâ-noksân isti'dâdına münâsib olarak vâki' olur.

Binâenaleyh mü'minin ayn-ı sâbitesinin isti'dâdı îmânı, ve kâfir ve âsînin ayn-ı sâbitesi dahi küfür ve isyânı taleb etmiştir; ve onların her birisi vücûd-ı aynîde taleb etmiş oldukları sıfat üzere "Kün!" emriyle zâhir olmuşlardır. Beyt-i Cenâb-ı Hâfız:

هر چه هست از قامتِ ناساز بی اندامِ ماست ور نه تشریفِ تو بر بالای کس کوتاه نیست

Tercüme: "Her ne varsa bizim endâmsız olan kāmet-i nâ-sâzımızdandır; yoksa Sen'in nûr-i vücûdunla teşrîfin, kimsenin boyuna bosuna uymayacak sûrette kısa ve kifâyetsiz değildir."[408]

فأثْبَتَ أنَّ العلمَ تَابِعٌ لِلْمَعْلُومِ، فَمَنْ كان مُؤمنًا في ثُبوتِ عينِه وحالِ عَدَمِه ظَهَرَ بِتِلْكَ الصُّورةِ في حالِ وجودِه، وقَدْ عَلِمَ اللّٰهُ منه أنَّه هكذا يكون، فَلِذَلِكَ قال: ﴿وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ﴾، فَلَمَّا قال مثلَ هذا قال أيضًا: ﴿مَا يُبَدَّلُ الْقَوْلُ

408 Mehmed Vehbi Konevî, *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız*, I, s. 99.

لَدَيَّ﴾ لأنَّ قَوْلِي على حَدٍّ عِلْمِيٍّ في خَلقِي، ﴿وَمَا أَنَا بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ﴾ أي ما قَدَّرْتُ عليهم الكُفْرَ الَّذي يَشْقِيهم ثُمَّ أَطْلُبُ منهم بما ليس في وُسْعِهم أنْ يَأْتُوا به، بل ما عَامَلْنَاهم إلا بِحَسَبِ ما عَلِمْنَاهم، وما عَلِمْنَاهم إلا بما أَعْطَوْنَا من نُفوسِهم مِمَّا هم عليه، فإنْ كان ظُلْمًا فَهُمُ الظَّالِمُونَ، ولِذَلِكَ قال: ﴿وَلَكِنْ كَانُوا [13/29] أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ﴾، فما ظَلَمَهم اللّٰهُ.

İmdi isbât etti ki, muhakkak ilim ma'lûma tâbi'dir. Binâenaleyh "ayn"ının sübûtunda ve ademi hâlinde mü'min olan kimse, vücûdu hâlinde de o sûretle zâhir olur. Ve muhakkak Allah Teâlâ, onun böyle olduğunu ondan bildi. İşte bunun için وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ (Kasas, 28/56) [Allah Teâlâ mühtedî olanları a'lemdir.] buyurdu. Vaktâki Hak Teâlâ böyle dedi, مَا يُبَدَّلُ الْقَوْلُ لَدَيَّ (Kāf, 50/29) ya'ni "Benim indimde kavl, ya'ni hüküm tebdîl olunmaz" dahi buyurdu. Zîrâ benim kavlim, halkımda ilmimin haddi üzeredir; "Ve ben kullarıma mübâlağa ile zulmedici değilim" (Kāf, 50/29) Ya'ni, Ben onları şakî kılan küfrü üzerlerine takdîr etmedim ki, ba'dehû onların ityâna tâkatları olmayan şeyi onlardan taleb edeyim! Belki biz onlara ancak ilmimiz hasebiyle muâmele ettik; ve biz onları ancak nüfûslarından ve üzerinde bulundukları şeyden, bize i'tâ ettikleri şeyle bildik. Binâenaleyh eğer zulüm varsa, zâlim olanlar onlardır. Bunun için Hak Teâlâ وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ (Bakara, 2/57) ya'ni "Velâkin onlar kendi nefislerine zulmettiler" buyurdu. Böyle olunca Allah Teâlâ onlara zulmetmedi.

Ya'ni bâlâda zikrolunan kavl-i kerîmi ile Hak Teâlâ hazretleri isbât buyurdu ki, ilim ma'lûma tâbi'dir. Binâenaleyh ilm-i ilâhîde her bir ism-i ilâhînin sûreti nasıl mürtesem olursa, o sûret üzere Hakk'ın ma'lûmu olur; ve Hakk'ın irâdesi dahi, o ilim üzerine taalluk eder. Şu hâlde bir kimsenin ayn-ı sâbitesi, hâl-i ademde Hâdî isminin sûreti üzere mürtesem bulunmuş ise, vücûd-ı hâricîsi hâlinde dahi hidâyet sûretiyle ve mü'min olarak zâhir olur. Ve Allah Teâlâ o kimsenin hidâyete isti'dâdını ve mü'min olarak zâhir olacağını ezelde onun sûret-i ilmiyyesinden bildi. İşte bundan dolayı Hak وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ (Kasas, 28/56) [Allah Teâlâ mühtedî olanları a'lemdir.] buyurdu; ve kezâ مَا يُبَدَّلُ الْقَوْلُ لَدَيَّ (Kāf, 50/29) [Benim indimde kavl, ya'ni hüküm tebdîl olunmaz.] dedi. Ve Hz. Şeyh (r.a.) kavl-i Hakk'ı tef-

sîren buyururlar ki: Zîrâ bir mahlûk benim ilmimde ne sûret üzere sâbit oldu ise, ben onu o sûret üzere bilirim; ve o mahlûk hakkındaki ilmimin haddi, onun sûret-i ilmiyyesinin haddi kadardır. Ve ben kullarıma karşı zallâm değilim ki, onların üzerine lisân-ı isti'dâdlarıyla istedikleri şeyin gayrısıyla hükmedeyim. Zîrâ "zulüm" lugatta "bir şeyi mevziinin gayrına vaz'etmektir".

Ve Hz. Şeyh [13/30] وَمَا أَنَا بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ (Kāf, 50/29) [Ve ben kullarıma mübâlağa ile zulmedici değilim.] âyet-i kerîmesini dahi lisân-ı Hak'la tefsîren buyururlar ki: Ben onları şakî kılan küfrü takdîr etmedim ki, ba'dehû onların îfâsına muktedir olmadıkları şeyi onlardan taleb edeyim? Ya'ni ben zallâm değilim ki, şekāvetlerini mûcib olan küfrü, ezelde onların üzerine takdîr edeyim de, sonra da onların vüs'u hâricinde olan îmânı taleb edeyim; ve onlar îmân edemeyince, bundan dolayı onları muâheze eyleyeyim. Belki bizim onlar ile olan muâmelemiz, ancak ilmimiz hasebiyledir; ve biz onları ancak nüfûslarından bize i'tâ ettikleri şey üzerine bildik. Ve bize i'tâ ettikleri şey, onların isti'dâd-ı zâtî ile hâl-i ademde üzerine sâbit oldukları şeydendir. Eğer onlar kendi nefislerinden bize i'tâ ettikleri şeyde zulüm vâki' olmuş ise, zâlim olan kendileridir. Her kim ne istemiş ise Hak onu ihsân etmiştir. Hak ihsânından dolayı mes'ûl değildir. Mes'ûl olan, Hak'tan taleb edenlerdir. لَا يُسْأَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْأَلُونَ (Enbiyâ, 21/23) [Allah işlediğinden mes'ûl değildir, onlar mes'ûldür.] Ve işte zâlim onlar oldukları için Hak Teâlâ "Velâkin onlar nefislerine zulmettiler" (Bakara, 2/57) buyurdu. Şu hâlde mâdemki Hak, cebren onları kâfir olarak takdîr edip, küfürlerinden dolayı muâteb tutmamıştır, binâenaleyh onlara zulmetmemiştir.

كذلك ما قُلْنَا لهم إلا ما أَعْطَتْهُ ذَاتُنَا أنْ نَقُولَ لهم، وذاتُنا مَعْلُومَةٌ لنا بما هي عليه من أنْ نَقُولَ كذا ولا نَقُولُ كذا، فما قُلْنَا إلا ما عَلِمْنَا أنَّا نَقُولُ، قُلْنَا القَوْلُ مِنَّا، ولَهُمْ الِامْتِثَالُ وعَدَمُ الامتثالِ مع السَّمَاعِ منهم.

Ve kezâlik biz, onlara ancak dememizi, zâtımızın i'tâ ettiği şeyi dedik; ve zâtımız şöyle demekten ve böyle dememekten üzerinde bulunduğu şeyle bizim ma'lûmumuzdur. İmdi biz ancak dememizi bildiğimiz şeyi dedik. Biz dedik: "Kavl bizdendir; ve onlardan vâki' olan

semâ' ile onlar için imtisâl ve adem-i imtisâl vardır." [13/31]

Ya'ni Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) hazretleri âyet-i kerîmenin lisân-ı Hak'la tefsîrine devâm ederek buyururlar ki: Bizim zâtımız, onlara ne demekliğimizi i'tâ etti ise, biz onlara o şeyi dedik. Zîrâ a'yân-ı sâbite esmâ-i ilâhiyyenin sûretleridir; ve esmâ, müsemmâ olan zâtın "ayn"ıdır. Binâenaleyh a'yân-ı sâbite zât-ı ahadiyyenin "ayn"ı olur. Ve zât-ı ahadiyye, hadd-i zâtında bî-taayyün ve bî-renk olduğu hâlde, tenezzülen kendi esmâsının sûretlerinde müteayyin ve mütecellî olur.

Ve bizim zâtımız, şöyle demekten ve şöyle dememekten ne şey üzerine ise, o şeyle bizim ma'lûmumuzdur. Binâenaleyh bizim zâtımız ne şeyle emretmeyi veyâ emretmemeyi iktizâ [etmiş] idiyse, biz onunla emrettik. Biz ancak demek iktizâ ettiğini bildiğimiz şeyi dedik. Ya'ni ne vech ile emretmek lâzım idiyse, o vech bizim ilmimizde sâbit idi. İşte biz ancak o emri ettik ve lâyık olan şey ne ise onu dedik. Biz dedik: "Kavl" bizimdir; ve onlar tarafından vâki' olan "istimâ'" ile "imtisâl" ve "adem-i imtisâl" onlarındır.

Ma'lûm olsun ki, vücûd birdir. O vücûd, öyle bir mutlaktır ki, hiçbir hudûd ile mahdûd ve hiçbir kayd ile mukayyed değildir. Fakat niseb-i zâtiyyesi mevcûd olduğundan, Zâtında mündemic ve esmâsından ibâret bulunan bu nisebin zuhûr-ı kemâlâtı için, kesret-i nisebiyyeden müberrâ bulunan mertebe-i ahadiyyetinden, mertebe-i vâhidiyyete ve esmâiyyeye tenezzül buyurmuştur. Ve bu mertebe-i esmâiyyede vücûd-ı Hakk'ın iki "yed"i vardır ki, biriyle verir, diğeriyle alır. Binâenaleyh bu mertebede Hak, Mütekellim ismiyle söyler ve Mürîd ismiyle irâde eyler. Bunlar yed-i fâiledir; ve yed-i kābilesi hasebiyle de söylediğini işitir ve irâde ettiği şeye imtisâl eder. Ve "şey"in ilm-i ilâhî mertebesinde ademi hâlinde sâbit olan zâtı, mûcidinin zâtına mukābildir. Ve mûcidi o şeyin kendi vücûdunu îcâdda ne gibi bir şeyle emretmiş ise, o emre "imtisâl" ile o şeyin kabûlü, mûcidinin "Kün!" "kavl"ine tekābül eder. Ve ilm-i ilâhîde ve ism-i Bâtın'da sâbit olan şeyin kuvvetinde [13/32] zuhûr vardır. Onun tekevvünü için emir sudûr ettiği vakit o şey, ancak kendi nefsini kendi îcâd eder. Velâkin Hak ile ve Hak'ta îcâd eder. Ve Hak cânibinden o şeyin tekvîni için sâdır olan emir, onun ind-i Hak'ta ma'lûm olan isti'dâdına göre vâki'

olur. Binâenaleyh Hak tarafından "kavl" ve şey tarafından dahi "işitip" o emre "imtisâl etmek" husûsu sâbit olur. Ve bir şeyin isti'dâdına Hakk'ın ilmi, kendi zâtına olan ilmidir. Çünkü ilm-i ilâhîde sâbit olan şey, bir ism-i ilâhînin sûretidir; ve o ism-i ilâhî ise zâtın şe'ni ve nisbetidir; ve Hak kendi şuûnâtını ve zâtının muktezâsını bilir. Şu hâlde ilim ile ma'lûm vücûd-ı vâhidin nisbetlerinden ibâret olmakla şey'-i vâhid olur. Yekdîğerinden ayrı görünüşleri bir emr-i i'tibârîdir.

Şiir:

فَالْكُلُّ مِنَّا وَمِنْهُمْ وَالْأَخْذُ عَنَّا وَعَنْهُمْ

İmdi hepsi Biz'den ve onlardandır; ve ahz dahi, Biz'den ve onlardandır.

Hz. Şeyh (r.a.) lisân-ı Hak'la buyururlar ki: Zât-ı ahadiyyemizin muktezâsı olan şuûnât ve esmâ i'tibâriyle, bu zuhûrâtın kâffesi Biz'dendir; ve fakat zât-ı ahadiyyemiz, o şuûnâtımız ve esmâmız olmasa, âsâr ile zâhir olmak mümkin olmayacağından, bu i'tibâr ile kâffe-i zuhûrât onlardandır. Ve esmâ Bizim şuûnât-ı zâtiyyemiz olmak hasebiyle hakāyıkını bizden almışlardır; ve onların hakāyıkı ne sûretle ma'lûmunuz olduysa, ilmimiz o ma'lûmâta tâbi' olduğundan, bizim ilmimiz, işte bu ma'lûmâttan ahz olunmuştur.

Bu beyt-i münîfdeki: "Bizdendir ve onlardandır" ta'bîrleri, mertebe-i ahadiyyet ile, mertebe-i vâhidiyyete nazaran isti'mâl buyurulmuştur. Bu da nisbî ve i'tibârî bir şeydir. Yoksa hakîkatte vücûd ve esmâ [13/33] hep Hakk'ındır; ve ilim ve ma'lûm şey'-i vâhiddir; ve bu nümâyişin kâffesi, bütün Hakk'ın kendi nisebiyle olan hüner-bâzlığından başka bir şey değildir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de buyurulur: إِنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌ (Muhammed, 47/36) ya'ni "Hayât-ı dünyâ ancak lu'b ve lehvdir." Ve hayât-ı dünyânın lu'b ve lehv olması, bizim tevehhüm ettiğimiz varlığımıza nazarandır; yoksa Hakk'a nazaran lu'b ve lehv değildir. Onun zâhiri hezl, fakat bâtını ciddin ciddidir. Zîrâ kemâlât-ı esmâiyyenin zuhûru ancak mezâhir ile olur. Binâenaleyh mezâhirin kemâlâtı, Hakk'ın kemâlâtıdır. *Mesnevî*:

این من و ما بهرِ این بر ساختی تا تو با خود نردِ خدمت باختی

Tercüme: "Bu "ben" ve "biz" i'tibârâtını, kendin ile hizmet oyununu oynamak için yaptın."[409]

Velhâsıl emrin küllîsi Hak'tan ve bizdendir; ve ahzın kâffesi de kezâ Hak'tan ve bizdendir.

إِنْ لَمْ يَكُونُونَ مِنَّا فَنَحْنُ لَا شَكَّ مِنْهُمْ

Eğer onlar, Biz'den değil iseler, şu hâlde şübhesiz Biz onlardanız.

Ya'ni eğer a'yân-ı sâbite, vücûdda Biz'den değil iseler ve Bizim suverimiz üzerine ve Bizim cismimizle olmazlarsa, şübhesiz Biz onlardanız ve onların hakāyıkındanız ve onların hasebiyleyiz; zîrâ a'yân-ı sâbiteye "esmâ-i Hak" tesmiye olunur.

Ma'lûm olsun ki, مِنْهُمْ ve مِنَّا ya'ni "bizden" ve "onlardan" ta'bîrlerinde isneyniyet ma'nâsı vardır. Hâlbuki vücûd-ı hakîkî ancak birdir. Binâenaleyh bu ta'bîrler nedir? Bâlâda îzâh olunduğu üzere bu ta'bîrât, vücûd-ı vâhidin nisebi olan esmâdan neş'et etmiştir; ve nisebin vücûdu, ancak o niseb sâhibinin vücûduyla kāim ve ona tâbi'dir. Binâenaleyh onların vücûdu izâfîdir; [13/34] ve vücûd-ı muzâfın şânı hakîkatte ademdir. İmdi Hakk'ın ma'lûmu olan a'yân-ı sâbiteden ba'zılarının mezâhiri olan ve âlem-i şehâdette bulunan enbiyâ ve evliyâ gibi a'yân-ı vücûdiyye, vücûdda isneyniyet lâzım gelmemesi için, kendilerinin vücûd-ı Hak'la mevcûd olduklarını iddiâ etmezlerse, varsın onlar öyle desinler. Şübhe yoktur ki Hak onlardandır: ya'ni Hakk'ın vücûd-ı mutlakı onların sûretleriyle müteayyin ve mütekayyid olmuş ve kemâl-i zuhûr ile onlardan zâhir bulunmuştur. Zîrâ Hak mertebe-i ahadiyyette ıtlâk üzeredir; bir sûret ile taayyün ve takayyüd etmedikçe zâhir olmaz. "Ma'nâ", görünmek için "sûret" ister. *Mesnevî*:

صورت از بی‌صورت آید در وجود — همچنان کز آتشی زاداست دود
بی‌نهایت کیشها و پیشها — جمله ظلِّ صورت اندیشها
فاعلِ مطلق یقین بی‌صورتست — صورت اندر دستِ او چون آلتست
گه گه آن بی‌صورت از کتمِ عدم — مر صور را رو نماید از کرم
تا مدد گیرد ازو هر صورتی — از کمال و از جمال و قدرتی

409 Bk. Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, I, s. 536 (beyit: 1814).

Tercüme: "Sûret, bî-sûretten vücûda gelir; nitekim duman bir ateşten mütevelliddir.[410] Bî-nihâye olan mezâhib ve sanâyi', hep fikirlerin zıll-ı sûretidir.[411] Fâil-i mutlak hazretleri bilâ-şek bî-sûrettir, O'nun elinde "sûret" âlet gibidir. O bî-sûret, vakit vakit, ketm-i ademden mahz-ı keremiyle sûretleri izhâr eder. Ondan her bir sûret, kemâl ve cemâl ve kudretten istifâza etmek için bu sûretleri izhâr eder."[412]

فَتَحَقَّقْ يا وليُّ هذه الحكمةَ المَلْكِيَّةَ في الكلمةِ اللُّوطِيَّةِ فإنَّها لُبَابُ المعرفةِ.

[13/35] Ey velî bu kelime-i Lûtıyyede'ki hikmet-i melkiyyeyi tahkîk et! Zîrâ ma'rifetin içleridir.

Çünkü bu fass-ı münîfde Hz. Şeyh (r.a.), insanın adem-i muzâfdan mahlûk olduğunu ve makām-ı risâlet, dîn-i hakkı izhâr için tasarrufu iktizâ ettiği hâlde, ümmetine şefkatinden nâşî, tasarrufa mübâşeret etmediğini ve bu âlem-i şehâdette zâhir olan her bir mevcûd, ilm-i ilâhîdeki a'yân-ı sâbitelerinin sûretleri üzere bulunduğunu bilen veliyy-i ârifde himmetle tasarruf bulunmadığını beyân buyurmuştur. Bunlar ise maârif-i ilâhiyyenin içidir. Binâenaleyh sen bu ma'rifetleri, hakîkati ile ve zevk-i Muhammedî üzere bil!

Şiir:

فَقَدْ بَانَ لَكَ السِّرُّ وَقَدِ اتَّضَحَ الأَمْرُ

İmdi sana sır zâhir oldu ve emr dahi muttazıh oldu.

Ya'ni bu "hikmet-i melkiyye"de sana sırr-ı rubûbiyyet ve sırr-ı kader âşikâr ve emr-i vücûd hakîkati üzere vâzıh oldu. Çünkü sen emr-i vücûd için fâil ve kābil lâzım olduğunu ve hakîkatte alan ve verenin Hak bulunduğunu anladın.

وَقَدْ أُدْرِجَ فِي الشَّفْعِ الَّذِي قِيلَ هُوَ الْوِتْرُ

410 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, XII, s. 567 (beyit: 3736).
411 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, XII, s. 572 (beyit: 3752).
412 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, XII, s. 576-578 (beyit: 3766-3768).

Ve tahkîkan "tek" denilen zât-ı vâhid, "çift"te münderic oldu.

Ya'ni "tek" vasfı ile tavsîf olunan vücûd-ı vâhid-i hakîkî, a'yân-ı âlemden ibâret olan "çift"te münderic oldu. Zîrâ a'yân-ı âlem, mertebe-i sâniyede vâki'dir. Ve a'yân bu indirâc ile [13/36] hâsıl oldu. Çünkü vâhidin tekrârı ile çift husûle gelir; ve onun üzerine bir vâhid daha ilâve olunursa "ferdiyet" hâsıl olur.

Ma'lûm olsun ki, vücûd-ı mutlak-ı Hak bir vücûd-ı nâmütenâhîdir ki, kemâl-i letâfetinden nâşî idrâk-i ukūlden muhtecibdir. Bu mertebe-i ıtlâkta hiçbir sıfat ve isim ile tavsîf olunmaz.

Fakat bu mertebeden sıfât ve esmâ mertebesine tenezzül edince "Allah" ismi ile müsemmâ olur. Binâenaleyh "Allah" zât ile ahadî ve sıfât ile vâhidîdir; ve sıfât esmânın menşeidir.

İmdi Hak mertebe-i zâttan, mertebe-i ilme tenezzül buyurdukda, ilm-i ilâhîde esmânın suveri peydâ olur; ve esmâ kesîr ve muhtelif olduğundan, peydâ olan suver-i ilmiyye dahi kesîr ve muhtelif olur. İşte vücûd-ı vâhid-i Hak, biri diğerinden daha kesîf olmak üzere bu âlem-i his ve şehâdete kadar tenezzül etmiş ve her bir mertebede, "ayn-ı sâbite" denilen her bir ismin ilm-i ilâhîdeki sûreti, o âlemin kesâfeti nisbetinde bir kisve-i taayyüne bürünmüştür. Binâenaleyh "halk" dediğimiz âlem, vücûd-ı latîf-i Hakk'ın kesâfetle zuhûrundan; ve ondaki sûretler, suver-i esmâiyyesine göre, yine kendisinin taayyün ve takayyüdünden ibârettir.

Bu mukaddeme anlaşıldıktan sonra bâlâdaki beyt-i şerîfin ma'nâsı tavazzuh eder. Şöyle ki: Vücûd-ı vâhid-i Hak ferd ve vitr iken, bi-hasebi'l-esmâ, âlem-i halka bi't-tenezzül taayyün ve takayyüd eyledikde şef'iyette münderic olur; zîrâ vücûd-ı halk dahi mâdemki vücûd-ı vâhidden ibârettir, şu hâlde vâhidin yanına bir vâhid daha ilâve edilmiş, demek olur. Ve vâhidin yanına bir vâhid daha ilâve olunca, iki olur ki, buna da "çift" ta'bîr olunur. Fakat bu öyle bir çifttir ki, vücûd-ı vâhid-i Hakk'ın indirâcıyla peydâ olmuştur; ve bu indirâc diğer bir vücûda [13/37] hulûl sûretiyle değildir; belki onun sıfât-ı ârızasından ibâret bir vücûd-ı izâfîye sereyânıdır.

Misâl: Buhâr buhâriyetinde vitr, ya'ni tek olduğu hâlde, bir mertebe tekâsüf edince bulut olur; ve bir mertebe daha tekâsüf ettiği vakit su; ve

yine tekâsüf edince buz olur. Bu mertebelerin cümlesi buhâra nisbeten hâdistir; ve buhâr onlara nisbetle kadîmdir. Ve bulutun, suyun ve buzun vücûdlarında, vitr olan buhâr mündericdir. Fakat buhârın indirâcı hulûl sûretiyle değildir; belki onların vücûdu buhârdan başka bir şey değildir; ve bunlar ancak buhârın sıfât-ı ârızasıdır. Maahâzâ bu mertebelerde onlara buhâr tesmiye olunmaz; zîrâ sıfât i'tibâriyle buhârın gayrıdır; ve buhâr-ı latîfin tenezzülüyle onun mukābilinde, yine onun vücûdundan bir vücûd peydâ oldu ki, o da bulutun vücûdudur. Binâenaleyh bire bir ilâve olunmuş oldu; ve bu sûretle çiftlik ve şef'iyet hâsıl oldu; ve vitr olan buhâr onda münderic oldu.

İbtidâ: Saferu'l-hayr 1334 ve 17 Teşrîn-i sânî 1332
[30 Kasım 1916], Perşembe sabahı saat 2,5

[İntihâ:] 4 Kânûn-i evvel 1332 ve Saferu'l-hayr 1334
[17 Aralık 1916], Pazar gecesi saat-i ezânî 5

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

XIV

فَصٌّ حِكْمَةٍ قَدَرِيَّةٍ فِي كَلِمَةٍ عُزَيْرِيَّةٍ

[BU FASS KELİME-İ ÜZEYRİYYE'DE MÜNDEMİC OLAN HİKMET-İ KADERİYYE BEYÂNINDADIR]

Bu fassta Kelime-i Üzeyriyye'ye muhtass olan "hikmet-i kaderiyye" mevzû'-i bahs olur. Zîrâ Cenâb-ı Üzeyr'in muktezâ-yı hakîkati bu olup, sırr-ı kaderin ma'rifeti tarafına râgıb olmuştur. Hz. Üzeyr, kudretin makdûra taalluku keyfiyetinden taaccüb ve Hırbe[413] karyesinin olduğu hâl üzere iâdesini istib'âd etmiş ve قَالَ أَنَّى يُحْيِي هَـذِهِ اللّٰـهُ بَعْـدَ مَوْتِهَـا (Bakara, 2/259) ya'ni "Bu harâbâtı, bu hâlden sonra Allah Teâlâ nasıl ihyâ eder?" demişti. Hak Teâlâ onun isti'zâm ve istib'âdı sebebiyle suver-i iâdenin ve ahkâm-ı kudretin envâını izhâr eyledi. Ya'ni onu yüz yıl imâte ve ba'dehû ihyâ kıldı. Binâenaleyh bu hikmet, Üzeyr (a.s.)a mukārin kılınarak ahkâm-ı kazâ ve kader bu hikmette îrâd olundu. Ve "melk" ve şiddet, Hakk'ın ve esmâ-i ilâhiyyenin olup, sırr-ı kadere ıttılâ' Hakk'a mahsûs bulunduğundan, bu "hikmet-i kaderiyye", "hikmet-i melkiyye"yi ta'kîb etti. Ve bunda, fânî-fillâh olup rükn-i şedîd olan Hakk'a ilticâ eyleyen kimsenin, vücûd-ı Hakkānî ile mevcûd olduktan sonra sırr-ı kadere ve hikmet-i kaderiyyeye muttali' olacağına işâret vardır. Nitekim Üzeyr (a.s.) imâte ve ihyâ olunduktan sonra, sırr-ı kadere vâkıf oldu. [14/2]

***

اعْلَـمْ أنَّ القضـاءَ حُكْـمُ اللّٰـهِ فـي الأشـياءِ، وحُكـمُ اللّٰـهِ فـي الأشـياءِ علـى حَـدٍّ

413 Buradaki Hırbe kelimesi bir karyenin adı olmayıp İslâm kaynaklarına göre Beytü'l-Makdis'in Bâbil Kralı Buhtunnasr tarafından harâb edilmesi sonrasındaki durumunu bildiren bir kelimedir.

علمِه بها وفيها، وعِلْمُ اللّٰهِ في الأشياءِ على حَدِّ ما أعْطَتْه المعلوماتُ مِمَّا هي عليه في نفسِها.

Bil ki, "kazâ" Allâh'ın eşyâda hükmüdür; ve Allâh'ın eşyâda hükmü, Allâh'ın eşyâya ve eşyâda olan ilminin haddi üzeredir; ve Allâh'ın eşyâda olan ilmi dahi, ma'lûmât nefislerinde ne hâl üzere sâbit idiyseler, o ma'lûmâtın Hakk'a i'tâ ettikleri şeyin haddi üzeredir.

Ya'ni Hak zât-ı ahadiyyetinde mündemic olan bilcümle sıfât ve esmâ-i ilâhiyyesinin kuvveden fiile zuhûrunu murâd eyledikde, nefes-i Rahmânî ile, o esmânın mezâhirinin sûretleri ilm-i ilâhîde peydâ ve her birerleri ilmen müteayyin olup, birbirinden mümtâz oldular. Ve esmâ-i ilâhiyyeden her birinin isti'dâdı ve hâssiyeti ne ise, o sûretlerin her biri de tâbi' olduğu ismin isti'dâd ve hâssiyetini hâiz oldu. Ve o eşyâ, saâdet ve şekāvetten ve îmân ve küfürden ve ikbâl ve idbârdan ve kemâl ve noksândan ve sâir ahvâl ve levâzımından ilm-i ilâhîde ne sûret üzerine müteayyin oldular ve Hak onları ne sûret üzerine bildi ise, onlar hakkında ol vech ile hükmeyledi. Demek ki Hakk'ın eşyâ-yı ma'lûme üzerindeki hükmü, o eşyâ isti'dâdât-ı zâtiyyeleriyle Hakk'a ne vermiş iseler, o verdikleri ilmin haddi üzeredir. İşte "kazâ" budur; ve bu hükümde tevkît yoktur. Zîrâ bu hüküm, zât-ı Hakk'ın "ayn"ı olan ilm-i ilâhîde nefisleriyle ma'dûm olan eşyâ üzerinedir. O mertebede ise zaman ve mekân yoktur.

والقَدَرُ تَوْقِيتُ ما هي عليه الأشياءُ في عينِها من غيرِ مَزيدٍ.

Ve "kader", eşyânın "ayn"ında ve nefsinde sâbit olduğu şey üzerine, hükmün min-gayrı-ziyâdetin tevkîtidir.

Ya'ni "kader", ilm-i ilâhîde eşyânın "ayn"ı iktizâsınca i'tâ ettiği hükmü ve ahvâli, vakt-i muayyende ve zamân-ı mukadderde icrâ edip, izhâr eylemektir. Binâenaleyh kader, a'yân-ı ma'lûmeden her birisinin ahkâm ve ahvâlini sebeb-i muayyen ile vakt-i muayyende ta'yîn eder; ve o ahkâm ve ahvâl o vakitten aslâ ileri, geri gitmez. Bu sûretle kader, kazânın tafsîli olur. Ve "kazâ", ilm-i ilâhî-i zâtî-i ezelîde eşyâ-yı ma'lûme üzerine ne şey hükmetmiş ise, [14/3] "kader" o şeyi ziyâde ve noksan olmayarak, bi-hasebi'l-ezmân, takdîr eder.

فَمَا حَكَمَ القضاءُ على الأشياءِ إلَّا بِهَا.

İmdi kazâ-yı ilâhî eşyâ üzerine ancak eşyâ ile hükmetti.

Ya'ni eşyâ ilm-i ilâhîde sübûtu hâlinde kendi nefislerinde, "ayn"larının ahvâlinden ne şey üzere sâbit olmuşlarsa, kazâ-yı ilâhî dahi o eşyâ üzerine onların "ayn"larının verdiği ahvâl ve ahkâm ile hükmeder. Binâenaleyh Hak Teâlâ hiçbir ferd üzerine, hâriçten bir şey ile hükmetmez. Ancak o efrâdın her birisi, isti'dâd-ı zâtîsi hasebiyle Hakk'a bir hüküm i'tâ eder; ve Hakk'ın o hüküm ile kendi üzerine hükmetmesini, Hakk'ın üzerine hükmeyler.

Misâl: Mi'mâr, bir binâyı inşâ ettiği sırada, döşeme ve kaplama tahtalarını, o tahtaların isti'dâdına göre intihâb eder. Döşeme tahtası, lisân-ı hâl ile mi'mâra: "Benim binânın kaplamasında isti'mâle salâhiyetim yoktur; sen beni, döşeme için isti'mâl et!" der. İşte bu tahtanın mi'mâr üzerine, kendi isti'dâdı hasebiyle, bir hükmüdür. Mi'mâr dahi tahtanın kendi üzerine olan bu hükmünü kabûl ile, onun döşemede isti'mâline hükmeyler. Mi'mâr bu hükmü hâriçten almadı, belki tahtanın zâtından almış oldu.

وهذا هو عَيْنُ سِرِّ القَدَرِ ﴿لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ﴾.

Ve bu ayn-ı sırr-ı kaderdir. Buna ıttılâ', "Müşâhid olduğu hâlde, kalbi olan ve ilkā-yı sem' eden kimseye mahsustur" (Kāf, 50/37).

Ya'ni "kazâ"nın eşyâ üzerine, yine eşyâ ile hükmetmesi keyfiyeti, halâyık üzerine hâkim olan ayn-ı sırr-ı kaderdir; ve bu sırr-ı kadere ıttılâ', ancak mezâhirde envâr-ı Hakk'ı müşâhede edici olduğu hâlde, mezâhir-i hissiyye ve akliyyede Hak ile mütekallib kalbe mâlik bulunan ve nûr-i îmânla işiten kimseye mahsustur. Bu evsâfı hâiz olmayan sırr-ı kadere muttali' olamaz.

﴿فَلِلَّهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ﴾.

"İmdi hüccet-i bâliğa Allah için sâbittir." (En'âm, 6/149)

Rûz-ı cezâda bu hüccet-i bâliğanın sûret-i sübûtu, âtîdeki suâl ve cevâbdan anlaşılır. [14/4]

Cenâb-ı Zülcelâl hazretleri: Ey kâfir ve âsî ve câhil kullarım! A'mâliniz hasebiyle sizin hakkınızda tertîb ettiğim cezâyı çekiniz!

Ehl-i ikāb: Yâ Rab! Küfrü, isyânı ve cehli, ezelde sen bizim üzerimize takdîr ettin. Senin takdîrin ile bizden sâdır olan a'mâlden dolayı şimdi bizi muâheze etmen ve tâkatımızın hâricinde olan şeyi bizden taleb etmen hakkımızda zulüm olmaz mı?

Cenâb-ı İzzet: Benim kazâ ve takdîrim ilmime tâbi'dir; ve ilmim dahi, isti'dâd-ı ma'lûmunuza tâbi'dir. Binâenaleyh siz ezelde bana dediniz ki: "Bizim isti'dâd-ı mahsûsumuz budur; biz senden bu isti'dâdımıza göre hüküm isteriz." Ben de öylece hükmettim ve zâtınızda meknûn olan şey üzerine ifâza-i vücûd edip, o şeyi îcâd ve izhâr eyledim. Binâenaleyh sizden sâdır olan küfür ve isyân ve cehil, ancak sizin zâtınızda bilkuvve mevcûd olan şeydir. Ben yalnız ifâza-i vücûd edip, onları îcâd ile izhâr ettim. İmdi ben size zulmetmedim. Siz ancak kendi nefsinize zulmettiniz; ve sizin talebinizin hâricinde size bir şey vermedim.

Ehl-i ikāb: Yâ Rab! Bizim zâtımıza o isti'dâdı veren kimdir? Ve ilm-i ilâhînde onu kim îcâd eyledi veyâ onu vaz'eden kimdir?

Cenâb-ı İzzet: Ma'lûmât-ı ezeliyyede olan isti'dâd mec'ûl değildir. Zîrâ benim "ilm"im sıfat-ı zâtiyyemdir. Sıfât-ı ilâhiyyem ise, zât-ı Celîlü'ş-şânımla berâber kadîmdir; ve ezel-i âzâlde îcâd mesbûk değildir. Binâenaleyh îcâddan evvel bir şeyin îcâdı mevzû'-i bahs olamaz. Ben yalnız ilm-i ezel-i ilâhîmde olan şeye ifâza-i vücûd edip, onları kümm-i gaybdan sâha-i bürûza çıkardım. Onlar da ezeldeki hâlleri ve isti'dâdları üzere zâhir oldular. Kendi hâllerinin gayrısıyla zâhir olmaları için aslâ [14/5] cebir ve hükmetmedim. Yed-i feyyâzımda buhl yoktur. Siz istediniz, Ben de verdim. Ben fiilimden mes'ûl değilim, mes'ûl olan sizsiniz.

Bu sûrette Allah için hüccet-i bâliğa sâbit olur. Çünkü bizim üzerimize O'nun hükmü, ilm ü hikmet-i ilâhiyyesi mûcibince ve zâtı muktezâsıyladır. Ve eşyânın "ayn"ları, hâl-i ademde, ne şey üzerine sâbit olmuş idiyseler, O'nun hükmü ancak o şey üzerinedir. Ve a'yânın hâl-i ademde o hâl üzere sübûtları, gayr-ı mec'ûl olan isti'dâdâtına müsteniddir. لَا يُسْـأَلُ عَمَّـا يَفْعَلُ وَهُـمْ يُسْـأَلُونَ (Enbiyâ, 21/23) [Allah işlediğinden mes'ûl değildir, onlar mes'ûl-

dür.] âyet-i kerîmesinin ma'nâ-yı münîfi bu hakîkate nazaran teemmül buyurulmak lâzımdır.

Suâl: A'yân, hem hâl-i ademde bulunuyor ve hem de sâbit oluyorlar. Hâl-i ademde bulunan ve yok olan şey, nasıl sâbit olur? Çünkü sübût dediğimiz keyfiyet, mevcûdun şânıdır.

Cevâb: Buradaki "adem"den murad, adem-i mahz değildir. Zîrâ adem-i mahzdan hiçbir şey çıkmaz. Bilkuvve mevcûd olup, henüz bir libâs-ı taayyüne bürünmemiş olan bir şey dahi hâl-i ademdedir. Meselâ elimize bir erik çekirdeği aldık. Bunun içinde dallı budaklı bir erik ağacı olduğunu biliriz; ve bu ilmimizle, içinde böyle bir ağaç olduğuna hükmederiz. Hâlbuki ağaç meydanda yoktur; henüz hâl-i ademdedir; ve bu hâl-i ademle berâber çekirdeğin içindeki erik ağacı sâbit olmuştur, ya'ni bilkuvve mevcûddur, bilfiil hâl-i ademdedir. Henüz libâs-ı taayyün iktisâ etmemiştir. İmdi biz bu hükmümüzü, o çekirdeğin hâricinden almadık; belki hâl-i ademde sübût bulduğu şeyden ahzeyledik. Bu keyfiyyet-i sübût dahi, çekirdeğin isti'dâdına müsteniddir. Zîrâ bu çekirdek kayısı, üzüm, hurma ve şeftâli ve sâir meyvelerin çekirdeği değildir. İsti'dâd-ı zâtîsi ancak erik ağacı çıkmasına müsâiddir. Bilfarz bir bahçevan bu çekirdeği dikip terbiye etse ve içinden çıkan erik ağacı, sen niçin benim erik ağacı olduğuma hükmettin dese, bahçevan, senin hâl-i ademde sâbit olan "ayn"ın, ne hal üzerine idiyse, ona göre hükmettim cevâbını verir. İşte eşyâ hakkındaki hükm-i ilâhî dahi, onların hâl-i ademde, "ayn"ları ne hâl üzere sâbit olmuş iseler, ona göredir. Sâbit oldukları hâl dahi [14/6] isti'dâdât-ı zâtiyyelerine merbûttur; ve isti'dâdât-ı zâtiyye gayr-ı mec'ûldür.

İmdi bu bahsin daha etraflı bir sûrette tavzîhi zımnında isti'dâd-ı gayr-ı mec'ûl hakkında tafsîlât i'tâsı münâsib görülür.

İsti'dâd-ı gayr-ı mec'ûl:

Hak Sübhânehû ve Teâlâ hazretlerinin vücûd-ı mutlakı, mertebe-i ahadiyyette iken, kâffe-i sıfât ve esmâ-i ilâhiyyesi, zât-ı azîmü'ş-şânında mahfî ve kâmin idi; ve hiçbirisi diğerinden mümtâz değildi. İşte كُنْتُ كَنْزًا مَخْفِيًّا [Ben mahfî bir hazîne idim.] hadîs-i kudsîsi bu mertebeyi beyân buyurur. Vaktâki esmâ-i ilâhiyye lisân-ı hâlleriyle kendilerinin, âstîn-i gaybdan

sâha-i zuhûra çıkarılmalarını müsemmâlarından taleb ettiler, Hak Sübhânehû ve Teâlâ hazretleri kendi zâtı ile, kendi zâtında, kendi zâtına tecellî buyurmakla, o esmânın zılâli olan a'yân, ilm-i ilâhîde sâbit oldular. İşte bu mertebede esmâ, yekdîğerinden mümtâz oldu. Onların zılâli olan a'yân dahi, o esmânın muktezâları ne ise, o hâl üzere sübût buldular. İşte o esmânın muktezâları olan ahvâl, a'yân-ı sâbitenin isti'dâdâtı oldu. Hâlbuki esmânın muktezâları olan ahvâlin hiçbirisi mec'ûl olmadığından, onların zılleri olan a'yân-ı sâbitenin isti'dâdâtı dahi mec'ûl değildir.

Meselâ Dârr isminin muktezâsı zarar vermek ve Nâfi' isminin muktezâsı da nef' i'tâ eylemekdir; ve kezâ Mudill isminin muktezâsı dalâlet ve Hâdî isminin muktezâsı da hidâyettir. Bunların ilm-i ilâhîde sâbit olan "ayn"ları da, o isimlerin muktezâları olan zarar ve nef' ve dalâlet ve hidâyet hâlleri üzerine olur; ve onların isti'dâdât-ı zâtiyyeleri de bu hâllerden ibâret bulunur. İmdi bu âlem-i şehâdetteki eşyânın hakîkatleri, işte bu a'yân-ı sâbitedir. Bu a'yân, ilm-i ilâhîde ne hâl üzere sâbit olmuş ve isti'dâdları neyi iktizâ eylemişse, Hakk'ın hükmü ona göredir.

Ey birâder-i can-berâber! Bu kıyl ü kâllerin cümlesi tekābül-i esmâdandır. Vücûd-ı hakîkî ise ancak müsemmâ olan Hakk'ındır; halkın vücûdu ortada bir bahânedir. Nitekim **Fass-ı Ya'kūbî**'nin şerhinde misâl ile tavzîh edilmiş idi. Ve belki halkın vücûdu dahi Hakk'ın olup, suâl ve cevâb kendisinden yine kendisine vâki' olur. Hemen Cenâb-ı Zülcelâl hazretleri bu fakîri ve taleb eden kâffe-i ihvânı vehm-i enâniyyetten halâs ve zevk-i fenâ ile kâm-yâb buyursun, âmin! Bi-hürmeti-Seyyidi'l-mürselîn. *Mesnevî*:

ما نبودیم و تقاضامان نبود　　لطفِ تو ناگفتهٔ ما می‌شنود

[Biz yok idik ve takāzâmız da yok idi. Sen'in lutfun bizim söylenmemişimizi işitir idi.] [414]

Ve kezâ Cenâb-ı Mevlânâ (k.s.) buyurur:

بکمال بود عشقم ز ازل که آفریدی　　نه زمین بدو نه گردون که دعای من شنیدی
نه خوری بدو نه ماهی نه سری بد و کلاهی　　که مرا برای عشقت ز گزیدگان گزیدی

[İlâhî, benim aşkım a'yân-ı sâbite mertebesinden beri kemâlinde idi. Ne

414 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, I, s. 233 (beyit: 618).

arz vardı, ne de eflâk var idi. Benim talebimi işitir idin. Ne bir güneş var idi, ne de bir ay! Ne bir baş ve ne de bir külâh var idi ki, sen beni aşkın için seçilmişler içinden seçtin.][415] [14/7]

***

فالحَاكمُ في التَّحْقِيقِ تَابِعٌ لِعَيْنِ المَسألَةِ الَّتي يَحْكُم فيها بما تَقْتَضِيه ذاتُها، فالمَحكومُ عليه بما هو فيه حاكمٌ على الحاكمِ أن يَحْكُمَ عليه بذلك.

Böyle olunca hâkim, hakîkatte mes'elenin "ayn"ına tabi'dir ki, o mes'elenin zâtının iktizâ ettiği şeyle onda hükmeder. İmdi mahkûmün-aleyh kendisinde olan şeyle hâkim üzerine hâkimdir ki, kendi üzerine bununla hükmeyleye.

Ya'ni hâkim-i Hakîm olan Allah Teâlâ hazretlerinin bir şey üzerine kazâsı ve onu takdîr eylemesi, ancak o şeyin muktezâ-yı kābiliyyetine göredir. Binâenaleyh hâkim hükmünde, mahkûmün-aleyh olan şeyin taleb-i isti'dâdına tâbi'dir. Ya'ni mahkûmün-aleyhin kābiliyet ve isti'dâdı hâkime der ki: "Benim kābiliyet ve isti'dâdımın muktezâsı budur. Hakkımda bu muktezâya göre senden hüküm isterim." Hâkim dahi ona göre hükmeder.

فكلُّ حاكمٍ محكومٌ عليه بما حَكَمَ به وفيه، كان الحاكمُ مَنْ كان.

İmdi hâkim, kim olursa olsun, her hâkim hükmeylediği şeyle ve hükmeylediği şeyde mahkûmün-aleyhdir.

Ya'ni hâkim ister Hak olsun, ister halk olsun, bir şeyle ve bir şeyde hükmettiği vakit, ancak o şeyin zâtının ve hakîkatinin muktezâsı ne ise, ona göre hükmeder. İşte hâkim bu hükmettiği şeyle mahkûmün-aleyhdir. Zîrâ mahkûm, hâkime der ki: "Benim hâlimin muktezâsı budur. Sen benim

415 Tercüme için bk. Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, II, s. 292. Krş. Can, *Dîvân-ı Kebîr –Seçmeler–*, III, s. 397. Ayrıca Ahmed Avni Bey, *Sipehsâlâr Tercümesi*'nde bu beyitleri manzum olarak tercüme etmiştir (s. 47):

Kemâlinde idi aşkım ezelden — Kemîn-i âferînişde dururken
Zemîn yoktu, felek yoktu o demde — Duâmı gûş ederdin sen ademde
Ne vardı şems-i tâbânı ne mâhı — Başı nâbûd idi, yoktu külâhı
Harîm-i aşkına almak için sen — Beni seçtin seçilmişler içinden

hakkımda şu hüküm ile hâkim ol!" Binâenaleyh mahkûm vereceği hüküm ile evvelâ hâkimi mahkûmün-aleyh kılar. Hâkim dahi bu sûretle mahkûmün-aleyh olduktan sonra hükmünü verir; ve hakkında bu hüküm lâhik olan dahi sâniyen mahkûmün-aleyh olur. Hükm-i Hak böyle olduğu gibi, hükm-i enbiyâ ve selâtîn ve mahkeme hâkimlerinin hükmü dahi böyledir.

فَتَحَقَّقْ هذه المَسألَةَ، فإنَّ القدرَ ما جُهِلَ إلا لِشِدَّةِ ظهورِه، فَلَمْ يُعْرَفْ وكَثُرَ فيه الطَّلَبُ والإلْحَاحُ.

İmdi bu mes'eleyi tahkîk et! Zîrâ sırr-ı kader, ancak şiddet-i zuhûrundan dolayı mechûl oldu. Ve enbiyâdan onun hakkında taleb ve ilhâh kesretle vâki' olduğu hâlde, sırr-ı kader bilinmedi.

Sırr-ı kaderin şiddet-i zuhûru budur ki: Hakk'ın emri ve hükmü olmadıkça, bir şey vâki' olmaz ve Hakk'ın hükmü dahi ancak mahkûmün-aleyh olan şeyin zâtı ne vech ile hükmetmiş ise, o şey hakkında ona göre lâhik olur. Ve bu hakîkatin mechûl olması ehl-i irfân indindeki mechûliyettir. Yoksa erbâb-ı cehl ve tuğyân burada kāle bile alınmaz. Onlar أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ (A'râf, 7/179) [İşte onlar hayvânât-ı ehliyye gibidirler ve belki onlardan daha şaşkındırlar.] vasfıyla mevsûf insan sûretinde bir sürü hayvânâttan ibârettir.

Ve bu sırr-ı kader hakkında enbiyâdan onun ıttılâına kesretle taleb ve ilhâhın sebebi budur ki: Umûmu da'vete me'mûr olan enbiyâ, halktan ba'zılarının hidâyete kābiliyeti olup, ba'zılarının olmadığını bildiklerinden, hidâyete ehliyeti olanları görüp da'vet etmek ve ehliyeti olmayanlar hakkında beyhûde zahmet ve meşakkat çekmemek için sırr-ı kadere ıttılâı [14/8] taleb ederler. Velâkin mücâzât-ı ibâd, onların a'mâllerine ve enbiyâya itaât ve isyânlarına ve îmân ve küfürlerine mukābil cârî olduğundan; ve bu iki fırkanın birbirinden ayrılması ve zâtında saâdete kābiliyeti olan kimselerin, da'vet-i enbiyâya icâbeti sebebiyle, saâdeti zâhir olarak mesrûr olacak şeyle cezâ olunması; ve zâtında şekāveti muzmer olan kimselerin, enbiyâya inkârları hasebiyle, bâtınlarındaki şekāvetleri zâhir olarak nâhoş şeyle mücâzât kılınması muktezî bulunduğundan, kendilerine emr-i da'vette fütûr gelmemek için, enbiyâ (a.s.) hîn-i da'vette sırr-ı kaderden muhtecib oldular.

واعْلَمْ أنَّ الرُّسُلَ صلواتُ اللّٰهِ عليهم من حَيْثُ هُمْ رُسُلٌ لا مِن حيث هُمْ أولياءُ وعارفونَ على مَرَاتِبَ ما هي عليه أُمَمُهُم، فما عِندَهم من العِلمِ الَّذي أُرْسِلُوا به إلا قَدْرَ ما تَحْتَاجُ إليه أُمَّةُ ذلك الرَّسولِ، لا زَائِدٌ ولا نَاقِصٌ.

Ma'lûm olsun ki, rusül (salavâtullâhi aleyhim), evliyâ ve ârifîn oldukları haysiyetle değil, rusül oldukları haysiyetle, ümmetlerinin bulundukları hâl merâtibi üzeredir. Binâenaleyh rusül indinde, irsâl olundukları ilimden, ancak ümmetlerinin bilâ-ziyâde ve lâ-noksan muhtâc oldukları şey kadar vardır.

Ya'ni resûllerin resûl oldukları cihetten, ilm-i irsâldeki mertebeleri, ümmetlerinin merâtibi ve îmân ve i'tikādâtı ve ilim ve maârif ve isti'dâdâtı üzeredir. Binâenaleyh her birisinin ümmeti, ulûmdan ne mikdâra muhtâc ise, ilm-i risâlete müteallik olarak onların indindeki şey dahi, o mikdârdan zâid ve nâkıs değildir. İmdi ma'lûm olsun ki rusül (a.s.) için üç cihet vardır:

Birincisi: Cihet-i risâlet olup, bu cihetle ümmetlerinin umûr-i uhreviyye ve dünyeviyyelerinin salâhını mûcib olan ahkâm-ı ilâhiyyeyi deruhte ederek onlara teblîğ ederler; ve bu ahkâm ümmetlerinin ihtiyâcından ziyâde ve noksan değildir.

İkincisi: Cihet-i velâyet olup, onların sıfât-ı Hak'ta sıfatlarıyla ve zât-ı Hak'ta zâtlarıyla fânî olmaları ve esmâ ve sıfât-ı ilâhiyyenin kemâlâtı, isti'dâd-ı zâtîleri ve kābiliyyât-ı külliyyeleri sebebiyle onlarda zâhir olması için, o rusülün fenâ-fillâh merâtibidir. Rusül-i kirâm bu cihetten ümmetlerinin hakāyıkı merâtibi üzerine değildir.

Üçüncüsü: Cihet-i nübüvvet olup enbiyâdan her birisi isti'dâd-ı aslîsi ve kābiliyyet-i zâtîsi hasebiyle ma'rifet-i ilâhiyyeden merzûk olduğu kadar, Allah Teâlâ'dan ihbâr eder;[416] ve bu cihet, cihet-i velâyetin zâhiri ve cihet-i velâyet bunun bâtınıdır. [14/9]

والأُمَمُ مُتَفَاضِلَةٌ يَزِيدُ بعضُها على بعضٍ، فَيَتَفَاضَلُ الرُّسُلُ عليهمُ السَّلامُ في علمِ الإرْسَالِ بِتَفَاضُلِ أُمَمِها، وهو قولُه تعالى: ﴿تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ﴾، كما هُمْ أيضًا فيما يَرْجِعُ إلى ذَوَاتِهم عليهمُ السَّلام من العُلُومِ

416 Ahmed Avni Bey nüshası: "İhbârdır". Âdil Bey nüshası: "İhbâr eder" (s. 10).

والأحكامِ مُتَفَاضِلُونَ بِحَسَبِ اسْتِعْدَادَاتِهم، وهو قولُه: ﴿وَلَقَدْ فَضَّلْنَا بَعْضَ النَّبِيِّينَ عَلَى بَعْضٍ﴾.

Hâlbuki ümmetler mütefâzıledir. Ba'zısı ba'zısı üzerine ziyâde olur. Rusül (a.s.) dahi ümmetlerinin tefâzulu hasebiyle, ilm-i irsâlde mütefâzıle olur. O tefâzul da Hak Teâlâ'nın تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ(Bakara, 2/253) [Bu resûllerin ba'zısını ba'zısı üzerine tafdîl ettik.] kavlindeki tefâzuldur. Ve kezâ rusül, ulûm ve ahkâmdan zâtlarına râci' olan şeyde isti'dâdları hasebiyle mütefâzıldırlar. O tefâzul dahi Hak Teâlâ'nın وَلَقَدْ فَضَّلْنَا بَعْضَ النَّبِيِّينَ عَلَى بَعْضٍ (İsrâ, 17/55) [Biz enbiyânın ba'zısını ba'zısı üzerine tafdîl ettik.] kavlindeki tefâzuldur.

Ya'ni ümem, ulûm ve maârif ve akāid ve isti'dâdâtta ve kabûlde yekdîğerinden farklıdır. Ba'zılarının ba'zılarına rüchânı ve fazlı vardır. Ve her bir resûl ancak ümmetinin kābiliyeti ve isti'dâdlarının talebi üzerine irsâl olundu. Binâenaleyh resûlün onlara teklîfi ancak kendilerinin vüs'at-ı isti'dâdları derecesinde vâki' olur. Ve bir ümmetin isti'dâdâtta ümem-i sâire üzerine fazlı ne kadar ise, o ümmete irsâl olunan resûl (a.s.)ın rusül-i sâire üzerine ilm-i risâletteki fazlı da o kadardır. Hak Teâlâ hazretleri bu fazlı تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ (Bakara, 2/253) [Bu resûllerin ba'zısını ba'zısı üzerine tafdîl ettik.] kavliyle beyân buyurmuştur.

Ve kezâ enbiyâ, merâtib-i nübüvvette, a'yân-ı sâbitelerinin isti'dâdâtı muktezâsınca ulûm ve ahkâm ve maârifde yekdîğeri üzerine tafazzul ederler. Çünkü nübüvvet velâyetin zâhiri ve velâyet nübüvvetin bâtını olduğundan, onların nübüvvetteki tefâzulları, velâyetteki tefâzulları hasebiyledir. Ve onların velâyetteki tefâzulları ise, ilm-i ilâhîde, mazhar oldukları esmâ hasebiyle a'yân-ı sâbitelerinin vüs'at ve şümûlüne göredir. Bu tefâzul, evvelki tefâzuldan başka olup, Hak Teâlâ hazretleri bunu وَلَقَدْ فَضَّلْنَا بَعْضَ النَّبِيِّينَ عَلَى بَعْضٍ (İsrâ, 17/55) [Biz enbiyânın ba'zısını ba'zısı üzerine tafdîl ettik.] kavliyle beyân buyurmuştur. Binâenaleyh bu tefâzul, onların isti'dâdât-ı gayr-ı mec'ûllerine râci' olup, velâyetleri cihetiyle olan tefâzuldür.

وقال تعالى في حقِّ الخلقِ: ﴿وَاللّٰهُ فَضَّلَ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ فِي الرِّزْقِ﴾، والرِّزْقُ منه ما هو رُوحَانِيٌّ كالعلومِ وحِسِّيٌّ كالأَغْذِيَةِ، وما يُنَزِّلُه الحقُّ إلا

بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ، وهو الاستِحقَاقُ الَّذي يَطْلُبُه الخَلقُ، فإنَّ اللّٰهَ ﴿أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ﴾.

Ve Hak Teâlâ halk hakkında وَاللّٰهُ فَضَّلَ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ فِي الرِّزْقِ (Nahl, 16/71) ya'ni "Hak Teâlâ rızıkta, ba'zınızı ba'zınız üzerine tafdîl eyledi" buyurdu; ve hâlbuki rızk ulûm gibi rûhânî ve ağdiye gibi hissîdir. [14/10] Ve Hak Teâlâ rızkı kader-i ma'lûm ile tenzîl eder; ve kader-i ma'lûm halkın taleb ettiği istihkāktır. Zîrâ "Allah Teâlâ her şeye onun halkını i'tâ eyledi" (Tâhâ, 20/50).

Ya'ni Hak Teâlâ, umûmen halk hakkında "Hak Teâlâ rızk husûsunda ba'zınızı ba'zınız üzere tafdîl eyledi" (Nahl, 16/71) buyurdu. Ve rızkın ba'zısı ulûm-i ilâhiyye gibi rûhânî ve ma'nevî; ve ba'zısı envâ'-ı gıdâ ve taâm gibi hissî ve sûrîdir. Ve halkın taleb eylediği istihkāklarından ibâret olan bu rızkı, Cenâb-ı Hak ancak kader-i ma'lûm ile inzâl eyler. Ma'lûmdur ki, ilm-i ilâhîde her şey, ayn-ı sâbitesinin isti'dâd-ı aslîsi hasebiyle Hak'tan bir hüküm ister. İşte isti'dâdının muktezâsı mûcibince o şey hakkında kazâ olunan hüküm, "kader-i ma'lûm"dur. İmdi o şey, kazâ olunan hükmün halkını ve kisve-i vücûdu iktisâsı indinde kader-i ma'lûm üzere bulunan müstahak olduğu rızkını Hak'tan taleb eder. Hak Teâlâ da ona inzâl eyler. Eşyânın ayn-ı sâbitelerindeki isti'dâd mütefâvit olduğundan, bu tefâvüt-i isti'dâdât muktezâsınca, kader-i malûm ile nâzil olan rızıklarda dahi tefâvüt vardır. Binâenaleyh bu rızık sâhiblerinin arasında da tefâvüt zâhir olur. "Cenâb-ı Hak ise her şeye hakkını i'tâ eyledi" (Tâhâ, 20/50); ya'ni ezelde ilm-i ilâhîde her şey ne hüküm taleb etmiş ise, o hükmü ve müstahak olduğu şeyi Allah Teâlâ def'a-i vâhidede ona verdi. Velâkin hazret-i vücûda dâhil olduktan sonra semâvât ve arz hazînelerinden gıdâ-yı sûrîyi; ve semâvât-ı hakāyık ve ervâh ile arz-ı nüfûs ve eşbâh hazînelerinden dahi gıdâ-yı rûhânîyi tedrîc ile tenzîl buyurdu.

فَيُنَزِّلُ بِقَدْرٍ ما يشاءُ، وما يشاءُ إلا ما عَلِمَ فَحَكَمَ به، وما عَلِمَ كما قُلْنَاه إلا بما أَعْطَاهُ المعلومُ من نَفسِه.

İmdi Hak Teâlâ, her şeye meşiyyeti taalluk ettiği kadar, rızk tenzîl eder; ve meşiyyeti dahi bildiği ve ilmi mûcibince ezelde hükmeyle-

diği şeye taalluk eyledi. Ve bundan evvel dediğimiz gibi Hak Teâlâ ma'lûmu ancak, o ma'lûmun kendi nefsinden Hakk'a i'tâ ettiği şeyle bildi.

Ya'ni **Fass-ı Ya'kūbî**'de Şeyh (r.a.) "Hakk'ın irâdesi ilmine ve ilmi de ma'lûma tâbi'dir" buyurmuş; ve bu fassın ibtidâsında dahi "Allâh'ın eşyâda hükmü, eşyâda olan ilminin haddi üzeredir" demişti. Şimdi de [14/11] bu hükmünün tenzîl-i erzâk husûsunda dahi cereyânını beyân buyuruyor.

فالتَّوْقِيتُ في الأصلِ لِلْمَعْلُومِ، والقَضَاءُ والعِلمُ والإرادةُ والمَشِيئَةُ تَابِعٌ لِلْقَدَرِ.

İmdi tevkît asılda "ma'lûm" içindir; ve ilim ve irâde ve meşiyyet kadere tâbi'dir.

Ya'ni ilm-i ilâhîde eşyânın "ayn"larında olan şeyin vakt-i muayyen ile tevkîti, asılda ve hakîkatte isti'dâdıyla o tevkîti taleb eden ayn-ı sâbite-i ma'lûme içindir. Zîrâ her bir ayn-ı sâbitenin kendi ahvâlinden her bir hâlin vakt-i muayyende ve zamân-ı mahsusta taayyününü taleb, onun muktezayât-ı zâtiyyesindendir.

Binâenaleyh kazâ ve kader ve irâde ve meşiyyet, ilm-i ilâhîye; ve ilm-i ilâhî de "kader-i ma'lûm" olan ayn-ı sâbiteye tâbi'dir. Meselâ yetmiş sene ömrü olan bir kimsenin doğduğu günden vefâtına kadar olan yediği taâm kendisine def'aten gelmemiş, belki evkāt-ı muayyenede tedrîcen nâzil olmuştur. Ve kezâ ondan sudûr eden ef'âl-i hasene ve kabîhanın mecmûu dahi birdenbire zuhûr etmeyip, vakit vakit peydâ olmuştur. Ve kezâ ondaki ilim ve ma'rifet dahi def'aten nâzil olmayıp yevmen-fe-yevmen ve ânen-fe-ânen ale't-tedrîc peydâ olmuştur. Velhâsıl hîn-i vefâtına kadar sûrî ve ma'nevî erzâktan her ne vakit ne mikdâr gelmiş ise, hep ezelde ilm-i Hak'ta ma'lûm olan ayn-ı sâbitesinin lisân-ı isti'dâdıyla taleb ettiği vakit ve mikdâra göre nâzil olmuştur. Rubâî:

ای عینِ تو نسخهٔ کتابِ اوّل — مشروح در آن صحیفهٔ اسرارِ ازل
احکامِ قدر چو بود در وی مدرج — حق کرده باحکامِ کتابِ تو عمل

Tercüme:

"Aynın ki senin oldu kitâb-ı evvel
Meşrûhdur o kitâbda esrâr-ı ezel
Ahkâm-ı kader çünki yazılmış onda
İşte o kitâbın ile Hak etti amel"[417] [14/12]

فَسِرُّ القَدرِ من أَجَلِّ العُلومِ، وما يُفَهِّمُه اللّٰهُ تعالى إلا لِمَنِ اخْتَصَّه بالمعرفةِ التَّامَّةِ، فالعِلْمُ به يُعْطِي الرَّاحَةَ الكُلِّيَّةَ للعَالِمِ به، ويُعْطِي العَذابَ الأليمَ للعَالِمِ به أيضًا، فهو يُعْطِي النَّقِيضَيْنِ.

Böyle olunca sırr-ı kader ulûmun ecell ve a'zamındandır; ve Allah Teâlâ onu ancak ma'rifet-i tâmmeye muhtass kıldığı kimseye tefhîm eder. Sırr-ı kaderi bilmek, onu bilen kimseye râhat-ı külliyyeyi i'tâ eder; ve yine onu bilen kimseye azâb-ı elîmi i'tâ eyler. Şu hâlde ilm-i kader sâhibine iki nakîzi i'tâ eder.

Sırr-ı kader ilminin sâhibine râhat-ı kâmile îrâs etmesinin sebebi budur ki: Böyle bir kimse kendisine gelen şeyin, ancak ilm-i ilâhîde ayn-ı sâbitesi Hakk'a ne i'tâ etmiş ise, kazâ-yı sâbıkta Hakk'ın takdîr buyurduğu şey olduğunu ve ezelen kendisinin hakîkati, ayn-ı sâbitesi Hakk'a ne vermiş ise tahallüf ve ebeden tagayyür ve tahavvül etmeyeceğini bilir. Binâenaleyh kendisi için makdûr olan şeyin arkasında koşmak zahmetinden kurtulur; ve makdûr olmayan şeyin ne kadar arkasında koşulsa boş olduğunu bilerek, onu talebden vazgeçer. Ve eğer husûlü mukadder olan şeyin talebiyle meşrût olarak takdîr olunduğunu bilirse, talebde icmâl eder, külfet etmez. Meselâ çekirdeği dikip sulamadan ağaç çıkıp meyve bitmeyeceğini bildiği için, bunları yapar. Zîrâ ağacın meyve vermesi talebe meşrûtan takdîr buyurulmuştur. Fakat bu icrââtında külfet etmez; eğer mukadder ise, bu kadar taleble ağaç çıkıp meyve verir; eğer değilse, çekirdek mahvolur. Ve sâhibi bu sırra vâkıf olduğundan "Niçin olmadı?" diye elem çekmez. Cühelâ ise böyle değildir. Bir emelin husûlü için, bin esbâba teşebbüs eder; hiçbirisi müsmir olmaz. Nihâyet bu taab-ı taleble ölür gider. Bunun her gün binlerce numûnesi meşhûd olduğu hâlde, yine teyakkuz hâsıl olmaz.

Sırr-ı kaderi bilmek, sâhibine bu sûretle râhat-ı tâmme i'tâ ettiği gibi,

417 Câmî, *Nakdu'n-Nusûs*, s. 293; Yâkub Han Kaşgarî, *Tavzîhu'l-Beyân*, s. 214.

bu ilim, râhatın nakîzi olan azâb-ı elîmi de îrâs eder. Bunun sebebi dahi budur ki: Bu ilmin sâhibi ba'zı a'yânın isti'dâdında mükemmeliyet müşâhede edip, bu isti'dâdlarıyla dünyâda ve âhirette envâ'-i fezâil [14/13] ve kemâlâta ehliyetlerini ve hâlbuki her kemâl-i insânî ve ilâhînin zuhûruna kendisinde isti'dâd-ı zâtî olmadığı için, ubûdiyet ve mazhariyet kemâlinde nâkıs olduğunu bilir. İşte bu ilmi sebebiyle isti'dâd-ı zâtîsinin noksânından müteellim ve bu kemâlâta mütehassir olur. Ve ba'zan îfâsına isti'dâdı olmadığı bir şeyle emrolunduğunu görüp, ıztırâba düşer. Maahâzâ bu kimsenin hâli, sırr-ı kaderden mahcûb olan kimseden daha iyidir; ve rızâ-yı Hakk'a daha yakındır. Bu îzâhâttan anlaşılıyor ki, sırr-ı kadere vukūf, hem râhat ve hem de elem îrâs eder.

وبه وَصَفَ الحقُّ نفسَه بالغَضَبِ والرِّضَا.

Ve o sebebden dolayı, Hak Teâlâ nefsini gazab ve rızâ ile vasfeyledi.

Ya'ni sırr-ı kader ilminin iki nakîzi i'tâ eylemesi sebebiyle Hak Teâlâ hazretleri kendi nefsini وَغَضِبَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ (Fetih, 48/6) [Allah onlara gazab etti.] âyet-i kerîmesi mûcibince "gazab" ile ve رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمْ (Mâide, 5/119) [Allah onlardan râzı oldu.] âyet-i kerîmesi mûcibince dahi "rızâ" ile vasfetti.

Gazab ve rızânın sırr-ı kader ilmine taallukunun sırrı budur ki: Gazab-ı ilâhî, bir şeyin kemâl ve saâdete adem-i kābiliyyetinden veyâ noksân-ı kābiliyyetinden nâşî, o şeye terettüb eder. Ve gazab ile olan hükm-i ilâhî ilme ve ilim de ma'lûma tâbi'dir; ve ma'lûm olan ayn-ı sâbite dahi adem-i kābiliyyetle Hakk'a gazabı i'tâ eder; ve Hak da onun gazaba müstahak olduğunu bilir. Ve kezâ rızâ-yı ilâhî dahi bir şeyin saâdet ve kemâle kābiliyetinden ve kabûl-i rahmete isti'dâdından nâşî, o şeye terettüb eder; ve rızâ ile olan hükm-i ilâhî ilme ve ilim de ayn-ı sâbite-i ma'lûma tâbi'dir. Ma'lûm olan o şeyin ayn-ı sâbitesi de kabûl-i rahmete ve feyz ve inâyete kābiliyeti ve saâdet ve kemâli muktezî olan a'mâl ve ahlâk ve ulûma isti'dâdı ile Hakk'a rızâyı i'tâ eder; ve Hak da onun rızâya istihkākını bilip, onun hakkında rızâ-yı ilâhîsiyle hükmeyler. İşte gazab ve rızâ bu sûretle sırr-ı kader ilmine müteallik olur.

Misâl: Bir muallimin on talebesi olup, onlara ta'lîm ile meşgūl olsa; ve bu talebeden bilfarz beşi, muallimin murâdını, isti'dâd ve zekâları hasebiyle sür'atle anlayarak, eser-i ta'lîm onlarda muallimin dil-hâhı vech ile zâhir olsa, o muallim hoşnûd ve râzı olup, onlara iltifât ve mükâfât ile tecellî eyler. Fakat diğer beş talebe adem-i isti'dâd ve gabâvetleri hasebiyle murâd-ı muallimi anlamayıp, mâlâya'nî ile meşgūl olsalar, muallim, eser-i ta'lîmin onlarda hüsn-i te'sîr hâsıl etmediğini görerek gazab edip, onlara huşûnet gösterir; ve mücâzât ile mütecellî olur. Şu kadar ki, mücâzâtın tevâlîsi onlardaki adem-i isti'dâdın tebeddülünü mûcib olmayacağından, muallim ne yapsa boş olduğunu görüp, nihâyet onların hâline merhamet eder. Binâenâleyh muallimi [14/14] râzı veyâ gazûb kılan, ancak bu talebenin isti'dâdı olmuş olur.

وبه تَقَابَلَتِ الأسماءُ الإلٰهِيَّةُ.

Ve o sebeble esmâ-i ilâhiyye mütekābil oldu.

Esmâ-i ilâhiyye, ilm-i ilâhîde eşyânın a'yân-ı sâbitesi hasebiyle müteayyin olur. Ve a'yândan ba'zısının isti'dâd-ı zâtîsi hasebiyle kemâlâta kābiliyeti olduğundan, menba'-ı feyz-i vücûddan, Latîf ve Cemîl ve Mün'im ve Hâdî gibi esmâ-i cemâliyyeyi taleb eder; ve bunların mezâhiri olur. Ve bu esmâ-i cemâliyye âlem-i şehâdette dahi onlarda kemâliyle zâhir olup, kendi hazînelerindeki ahkâm ve âsârı dünyâda ve âhirette, bunlarda izhâr ederler. Ve bu esmânın füyûzât ve tecelliyâtı dâimen ve ebeden bu mezâhir-i kābile ve a'yân-ı mukbile üzerine vâriddir.

Ve a'yândan ba'zısı, adem-i isti'dâd-ı aslîsi hasebiyle, Kahhâr ve Celîl ve Müntakim ve Mudill gibi esmâ-i celâliyyeyi taleb eder; ve bunların mezâhiri olur. Ve bu esmâ-i celâliyye, âsâr ve ahkâmını dünyâda ve âhirette bunlarda izhâr etmekten zâil olmaz. Binâenaleyh esmâ-i mütekābilenin ilm-i ilâhîde taayyünü ve hazret-i şehâdette rubûbiyetle zuhûru, ya'ni onları kendi muktezâlarıyla terbiye etmesi, a'yân-ı ma'lûmeye Hakk'ın taalluk-ı ilmi hasebiyledir. Şu hâlde esmânın tekābülü sırr-ı kader ilminden münbais olmuş oldu. Yoksa a'yândan kat'-ı nazar olundukta esmâ-i ilâhiyye, zât-ı ahadiyyette tavr-ı vâhid üzerinedir; ve zâtın "ayn"ı olup, birbirinden

ayrılmış değildir; ve tekābülden kemâl-i tenezzüh üzerinedir.

فحقيقةٌ واحدةٌ تَحْكُم في الموجودِ المُطْلَقِ والمَوجودِ المُقَيَّدِ، لا يُمْكِنُ أنْ يكونَ شيءٌ أَتَمَّ منها ولا أَقْوَى ولا أَعْظَمَ لِعُمُومِ حُكْمِها المُتَعَدِّي وغيرِ المُتَعَدِّي.

Böyle olunca mevcûd-i mutlakta ve mevcûd-i mukayyedde bir hakîkat hükmeder; ve hükmü, müteaddî ve gayr-ı müteaddî olarak âmm olduğu için, ondan etemm ve akvâ ve a'zam bir şey olmak mümkin değildir.

Ya'ni hakîkat-i vâhide olan sırr-ı kader [14/15] her bir "ayn"ın, isti'dâdında ve kābiliyetinde olan şey ile hakkında hükmetmesine, îcâdları indinde mevcûd-i mutlakta, ya'ni vücûd-ı Hak'ta hükmeyler. Ve kezâ cemî'-i halâyıkın a'yân-ı sâbiteleri, ne hâl üzere idiyseler, onların muktezâları üzere olmalarına mevcûd-i mukayyedde, ya'ni âlem-i hiss ve şehâdette hükmeder. Zîrâ a'yân-ı kevniyyeden her bir "ayn" için zât, sıfat, isim, na't, halk ve fiil ile vücûdda zuhûr, ancak onların ademde sâbit olan hâllerinin muktezâsı üzerine mümkin olur. Ve sırr-ı kader hakîkatinden etemm ve akvâ ve a'zam bir şey yoktur. Çünkü onun hükmü müteaddî ve gayr-ı müteaddî olarak umûmîdir; ve cemî'-i eşyâyı muhîttir. Şöyle ki:

A'yâna nisbetle hükm-i müteaddî ve gayr-ı müteaddî:

A'yân-ı vücûdiyyeye, ya'ni âlem-i şehâdetteki eşyâ-yı müteayyineye göre "hükm-i müteaddî", o eşyânın birbirine te'sîri vaktinde fiil ve infiâl ve ta'lîm ve taallüm ve muhabbet ve adâvet gibi şeylerdir. Ve "hükm-i gayr-ı müteaddî" ise, o eşyânın kendi vücûdlarına muhtass olan kemâlât ve sıfât ve havâss ve ahlâk-ı marzıyye ve ilim ve cehil ve hey'et ve şekil gibi şeylerdir ki, bunlar o a'yânın kendi nefislerinde kalıp, âhire tecâvüz etmez.

Ve a'yân-ı sâbiteye göre "hükm-i müteaddî", isti'dâd-ı zâtiyyeleriyle bu a'yândan Hakk'a olan hükümdür ki, bu hüküm, a'yân-ı sâbiteden Hakk'a müteaddî olur, ya'ni tecâvüz eyler. [14/16]

Ve "hükm-i gayr-ı müteaddî" ise, a'yânın kendi zâtları üzerine, yine kendilerinin hükmüdür. Zîrâ bir şeye ancak o şeyin kendi zâtının i'tâ et-

tiği şeyle hükmolunur. Binâenaleyh bir şey kendi zâtı ve vücûdu üzerine kendisi bir hüküm ile hükmedince, o hüküm bittabi' gayra tecâvüz etmez.

Hakk'a nisbetle hükm-i müteaddî ve gayr-ı müteaddî:

Hakk'a nisbetle "hükm-i müteaddî", a'yân-ı sâbitenin ilm-i ilâhî-de zuhûru indinde ve ba'de'l-vücûd, âlem-i şehâdette onlarda zâhir olan Hakk'ın te'sîri ve hükmüdür. Zîrâ Hakk'ın hükmü her ne kadar a'yânın Hakk'a i'tâ ettikleri hükümden ibâret ise de, gerek hâl-i ademde ve gerek ba'de'l-vücûd onlara tecâvüz eyler.

Ve "hükm-i gayr-ı müteaddî" dahi, vücûd-ı mutlakın hükmüdür. Zîrâ o hüküm yine kendisine rücû' ettiğinden, gayra taaddîsi ve tecâvüzü yoktur; ve çünkü gayr yoktur. "Gayr" dediğimiz, Hakk'ın niseb-i zâtiyyesidir. Meselâ vâhid, hakîkat-i ahadiyyesinde, nısfıyet ve sülüsiyet ve rub'iyet ve ilh. nisbetleri câmi'dir. Bunlar ancak niseb-i zâtiyyedir. Onun ahadiyetinden hâriç değildir.

İmdi bu îzâhâttan anlaşılır ki, sırr-ı kader gerek vücûd-ı mutlak ve gerek vücûd-ı mukayyed hakkında hükmeder.

***

وَلَمَّا كانتِ الأنبياءُ صَلَوَاتُ اللّٰهِ عليهم لا تَأْخُذُ علومَها إلا من وَحْيِ الخاصِّ الإلٰهيِّ، فَقُلُوبُهم سَاذِجَةٌ من النَّظَرِ العَقْلِيِّ لِعِلْمِهم بِقُصُورِ العَقْلِ من حيثُ نَظَرُه الفِكْرِيُّ، عن إدراكِ الأمورِ على ما هي عليه.

Vaktâki enbiyâ (salavâtullâhi aleyhim) ilimlerini, ancak vahy-i hâss-ı ilâhî tarîkiyle ahzettiler, [14/17] nazar-ı fikrîsi cihetinden, umûru hakîkati üzere idrâk etmekten aklın kāsır olduğunu bildiklerinden, onların kalbleri nazar-ı aklîden sâzicedir.

Ya'ni enbiyâ hazarâtı ilimlerini melek vâsıtasıyla cânib-i Hak'tan aldıkları vakit, aklın nazar-ı fikrîsi ile hakîkati idrâk edemeyeceğini bildikleri için, nazar-ı aklîlerini isti'mâl etmediler. Onların kalbleri bu nazar-ı aklîden sâde ve sâfî bir hâldedir. Melek vâsıtasıyla aldıkları ihbârât-ı ilâhiyyeyi ümmetlerine aynen teblîğ ettiler.

والإخبارُ أيضًا يَقْصُرُ عن إدراكِ ما لا يُنَالُ إلا بالذَّوْقِ.

Ve kezâ ancak zevk ile nâil olunan şeyin idrâkinden ihbâr dahi kāsırdır.

Ya'ni cânib-i Hak'tan kendisine melek vâsıtasıyla ihbâr vâki' olan resûl ile nebî dahi, ihbâr hâricinde olup, ancak zevk ile vusûl ve ıttılâ' mümkin bulunan şeyin idrâkinden kāsırdır. Nitekim Resûl (a.s.) emr-i ilâhî ile وَمَـا أَدْرِي مَـا يُفْعَـلُ بِـي وَلَا بِكُـمْ إِنْ أَتَّبِـعُ إِلَّا مَـا يُوحَـى إِلَـيَّ (Ahkāf, 46/9) [Ben Allâhü Zülcelâl hazretlerinin benim ve sizin hakkınızda ne işleyeceğini bilmem; ben bana vahyolunan şey ne ise, ancak ona ittibâ' ederim.] buyurdu. Ve kendisinin vahy-i ilâhîye tâbi' olduğunu ve vahy-i ilâhî ile hâsıl olan ilmi isbât etti. Ve vahy-i ilâhîden hâriç olan şeyin idrâkini kendisinden nefyeyledi. Zîrâ vahy-i ilâhîye tebaiyet, nübüvvet ve risâletin hasâisindendir. Ve vesâit olmaksızın hâsıl olan zevk-i ilâhî ve keşf-i rabbânî tarîkiyle, hakāyık-ı ilmiyye ve a'yân-ı sâbiteye ıttılâ', hasâis-i nübüvvetten değildir. Binâenaleyh mahzâ zevk ile idrâk olunan sırr-ı kaderden ve a'yân-ı sâbitenin hâl-i ademde sâbit olan suver-i ilmiyyesinden ihbâr husûsunda, resûl ile nebînin lisânı, risâlet ve nübüvvet cihetinden kāsırdır. Çünkü hîn-i da'vette onların "sırr-ı kader"den muhtecib olmaları lâzımdır. Ve resûl için sırr-ı kadere ıttılâ' lâzım geldikde, ona vech-i hâssıyla ve velâyetiyle muttali' olur. [14/18] Zîrâ o makāmda vesâit kalkar; ve nübüvvet ve risâlet dahi muzmahil olur.

فَلَـمْ يَبْـقَ العِلْـمُ الكامـلُ إلَّا فـي التَّجَلِّـي الإلٰهـيِّ، ومـا يَكْشِـفُ الحـقُّ عـن أَعْيُـنِ البَصَائِـرِ والأبصـارِ مـن الأَغْطِيَـةِ.

İmdi ilm-i kâmil, ancak tecellî-i ilâhîde ve Hakk'ın a'yün-i basâir ve ebsârdan örtüyü açtığı şeyde bâkî kaldı.

Ya'ni Hak çeşm-i rûhdan ve çeşm-i bedenden gıtâyı ve hicâbı kaldırdığı şeyde ilm-i kâmil hâsıl olur. Zîrâ rûh gözüyle cesed gözünden perde kalkarsa, ikisinin nûru birleşir; ve bu hâlde sâhib-i keşf olan zât birisiyle idrâk ettiğini, diğeriyle de idrâk eder. Nitekim Abdülkādir Geylânî (kuddise sırruhu's-sâmî) hazretlerinin zamân-ı şerîflerinde bir kimse: "Ben baş gözüyle Hakk'ı müşâhede ediyorum" da'vâsıyla gezer dururdu. Ulemâ-i şerîat bu-

nun mümkin olmadığını beyân ile, o kimseyi huzûr-ı şerîata da'vet ettiler; da'vâsında ısrâr eyledi. Ulemâ hükm-i şerîatı i'tâdan evvel, Cenâb-ı Gavs Abdülkādir Geylânî hazretlerinin re'yine mürâcaat ettiler. Hz. Gavs buyurdu ki: "Bu adam da'vâsında sâdıktır. Fakat ma'rifette noksânı vardır. Çünkü Hak Teâlâ hazretleri çeşm-i sûrî ve ma'nevîsinden hicâbı ref'etmiş; ve onun nûr-i basîreti ile nûr-i basarı ittihâd eylemiştir. Müşâhedesi çeşm-i rûh ile vâki' iken o, bu hakîkati bilmiyor; ve çeşm-i beden ile müşâhede ediyorum zannediyor." Ulemâ bu îzâhâttan müsterîh olup, Hz. Gavs'ın ma'rifetine âferin-hân oldular.

فَتُدْرِكُ الأمورَ قَدِيمَها وحَدِيثَها، وعَدَمَها ووجودَها، ومُحَالَها وواجبَها وجائزَها على ما هي عليه في حَقائِقِها وأعيانِها.

Böyle olunca kadîm ve hâdis ve adem ve vücûd ve muhâl ve vâcib ve câiz olan umûru, [14/19] hakîkatlerinde ve "ayn"larında ne şey üzerine sâbit idiyseler, onları ol vech ile idrâk eder.

Bâlâda dahi beyân olunduğu üzere Hak Teâlâ bir şey üzerine bir sıfat ve bir fiil ve bir hâl ile hükmettikde, ancak onun ilm-i ezelîde müteayyin olan hakîkat-i gayr-ı mec'ûlesinin muktezâsı hasebiyle hükmeder; ve ona ifâza-i vücûd edip kuvvetinde mündemic olan şeyi izhâr eder; ve o ayn-ı kābile de o şeyle zâhir olup, onu izhâr eder.

İmdi Üzeyr (a.s.)ın sırr-ı kader tarafına rağbeti ve karye-i Hırbe'nin ne hâl üzere idi ise yine öylece iâdesinin isti'zâmı fikrinin tevârüdü, nebiyy-i müşârünileyhin hakîkat-i gayr-ı mec'ûlesinin muktezâsından ve levâzım-ı ahkâmından oldu. Hak Teâlâ hazretleri onun bu fikri ve isti'zâmı sebebiyle Üzeyr (a.s.)a suver-i iâdeden ve ahkâm-ı kudretten birkaç nev'i izhâr etti ki, o da ahkâm-ı kudretin "ilm"e ve "ilmin ma'lûma tâbi' olması"dır.

فلمَّا كان مَطْلَبُ العُزَيْرِ عليه السلام على الطَّرِيقَةِ الخاصَّةِ، لذلك وَقَعَ العَتْبُ عليه كما وَرَدَ في الخبرِ.

İmdi vaktâki Üzeyr (a.s.)ın matlabı tarîkat-ı hâssa üzere oldu, bundan dolayı onun üzerine itâb vâki' oldu; nitekim hadîs-i şerîfte vârid oldu.

Ya'ni Üzeyr (a.s.)ın matlabı, sırr-ı kadere ıttılâ' olup, bunu enbiyâya mahsûs olan tarîk-i vahy ile taleb etti; ve vahy tarîkiyle sırr-ı kadere vukūfu taleb ettiği için cânib-i Hak'tan kendisine itâb olundu. Ve hâdîs-i şerîfte vârid olduğu üzere Hak Teâlâ ona vahyedip, لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ لَأَمْحُوَنَّ اسْمَكَ مِنْ دِيوَانِ النُّبُوَّةِ ya'ni "Eğer bu talebden vazgeçmezsen, elbette ismini nübüvvet defterinden silerim!"[418] buyurdu. Bu vahy-i ilâhî vâkıâ Üzeyr (a.s.)a cevâb idi. Fakat esbâb-ı âtiyeden [14/20] dolayı bu cevâb itâb sûretinde vâki' oldu. Şöyle ki:

Evvelen: Üzeyr (a.s.) nebî olup da'vet-i halka me'mûr idi. Da'vet-i halka muhâlif olan sırr-ı kader ilmini taleb etti.

Sâniyen: Onun suâli, emr ve nehiyden ibâret olan makām-ı nübüvvetin muktezâsına muhâlif idi. Zîrâ onun tarz-ı suâlinde kudretullah için istib'âd ve isti'zâm ma'nâsı vardı. Hâlbuki nübüvet makāmının hakkı, her bir azîmi, kudret-i ilâhiyyenin yanında istisgār eylemek idi. Binâenaleyh Üzeyr (a.s.) sırr-ı kadere ıttılâı, lâyık olmayan bir tarzda taleb etti.

Sâlisen: Üzeyr (a.s.)ın matlabı, tarîk-i hâs üzere sırr-ı kader ve kudretin makdûra taalluku hâlidir. Hâlbuki bu tarîk, zevk-i ilâhî ve ıttılâ'-ı ilâhî tarîkidir. Ve ademiyette sübûtları hâlinde, isti'dâdât-ı zâtiyyeleri hasebiyle Hakk'ın eşyâya ıttılâı ve ilmidir. Ve ba'de'l-ıttılâ', Hakk'ın ilmi hasebiyle olan irâdesi ve irâdesi hasebiyle, kudretinin ma'lûm olan makdûra taalluku hâlidir. Binâenaleyh Üzeyr (a.s.) zevk-i ilâhî üzere hasâis-i ilâhiyyeden olan şeyi taleb etti.

İşte bu esbâbdan dolayı Hakk'ın cevâbı itâb tarzında vâki' oldu.

فَلَوْ طَلَبَ الكَشْفَ الَّذي ذَكَرْنَاه رُبَّمَا ما كان يَقَعُ عليه عَتْبٌ في ذلك.

Böyle olunca, eğer bizim zikrettiğimiz keşfi taleb ede idi, çok vakit bu talebde onun üzerine itâb vâki' olmazdı.

Zîrâ çeşm-i rûh ile çeşm-i bedenden perdenin keşfini taleb etmek memnû' olmadığı gibi, Hak'tan keşf tarîkiyle sırr-ı kadere ıttılâı istemek dahi medfû' değildir. Nitekim Habîb-i edîb-i Kibriyâ (s.a.v.) Efendimiz haz-

418 İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, VI, s. 50; Beyhakî, *el-Esmâ ve's-Sıfât*, I, s. 447; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, XL, s. 330.

retleri اللّٰهُـمَّ أَرِنَـا الْأَشْـيَاءَ كَمَـا هِـيَ [Allâh'ım! Bize eşyâyı olduğu gibi göster.] buyurmuştur. [14/21]

والدَّلِيلُ على سَذَاجَةِ قَلْبِه قولُه في بعضِ الوجوهِ: ﴿أَنَّى يُحْيِي هَـذِهِ اللّٰهُ بَعْدَ مَوْتِهَـا﴾.

Ve Üzeyr (a.s.)ın kalbinin sâdeliğine delîl, ba'zı vücûhda أَنَّى يُحْيِي هَـذِهِ اللّٰهُ بَعْدَ مَوْتِهَا (Bakara, 2/259) [Allah Teâlâ mevtinden sonra bunu nasıl ihyâ eder?] kavlidir.

Ya'ni onun kalbinin delîl-i sâdegîsi, Kur'ân-ı Mecîd'de menkūl olan bâlâdaki âyet-i kerîme olup, onun "Allah Teâlâ mevtinden sonra bunu nasıl ihyâ eder?" (Bakara, 2/259) demesi, ba'zı vücûhda isti'câb ve isti'zâm ma'nâsına alınmıştır, ya'ni âmme bu ma'nâyı anlamışlardır. Hâlbuki Cenâb-ı Şeyh (r.a.) indinde, Cenâb-ı Üzeyr'in bu kavlinden murâdı, zevk-i ilâhî ve ıttılâ'-ı ilâhî üzere kudretin makdûra taallukunun zevkan müşâhedesini talebden ibârettir; ve bu taleb, teskîn için vâki' olmuştur. Hz. Şeyh buna nazaran "Ba'zı vücûhda" buyurdu. Ve şimdi de kendi mezheblerini beyân buyururlar.

وأمَّـا عِنْدَنَـا فصُورَتُـه ﷺ فـي قولِـه هـذا كصـورةِ إبراهيـمَ: [﴿رَبِّ أَرِنِـي كَيْـفَ تُحْيِـي الْمَوْتَـى﴾ ويَقتَضـي ذلـك الجـوَابَ بالفعـلِ الـذي أظهَـرَه الحـقُّ فيـه] فـي قولِـه: ﴿فَأَمَاتَـهُ اللّٰـهُ مِائَـةَ عَـامٍ ثُـمَّ بَعَثَـهُ﴾، فقـال لـه: ﴿وَانْظُـرْ إِلَـى الْعِظَـامِ كَيْـفَ نُنْشِـزُهَا ثُـمَّ نَكْسُـوهَا لَحْمًـا﴾، فَعَايَـنَ كيـف تَنْبُـتُ الأجسـامُ مُعايَنـةَ تَحقيـقٍ، فَـأَرَاه الكَيْفِيَّـةَ.

Velâkin bizim indimizde, Üzeyr (a.s.)ın bu kavlinde olan sûreti, İbrâhîm (a.s.)ın ["Yâ Rab, ölüyü nasıl diriltirsin, bana göster!" (Bakara, 2/260) kavlinde olan sûreti gibidir. Onun suâli Hak tarafından fiilen cevâb i'tâsını iktizâ eyledi.][419] "İmdi Allah Teâlâ onu yüz yıl imâte edip ba'dehû ba'seyledi"; ve ona وَانْظُرْ إِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنْشِزُهَا ثُمَّ نَكْسُوهَا

419 Bu cümle, *Fusûs* metninde bulunmasına karşılık Ahmed Avni Bey nüshasında ve istinsahlarında yer almaz. Biz, Ahmed Avni Bey'in şerh kısmındaki anlatımından hareketle ekledik.

لَحْمًا (Bakara, 2/259) ya'ni "Kemiklere bak ki biz onları nasıl ref'ederiz; ondan sonra onları lahmla iksâ eyleriz" dedi. Bu hâlde Üzeyr (a.s.) ecsâmın nasıl bittiğini muâyene-i tahkîk ile muâyene eyledi. İmdi ona keyfiyeti gösterdi.

Ya'ni, Üzeyr (a.s.)ın أَنَّى يُحْيِي هَـٰذِهِ اللّٰـهُ بَعْدَ مَوْتِهَا (Bakara, 2/259) [Allah Teâlâ mevtinden sonra bunu nasıl ihyâ eder?] kavliyle vâki' olan talebindeki sûret, İbrâhîm (a.s.)ın رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَى (Bakara, 2/260) [Yâ Rab, ölüyü nasıl diriltirsin, bana göster!] kavlindeki talebinin sûretidir. Ve Cenâb-ı İbrâhîm (a.s.) nasıl ki ölülerin ne vech ile dirildiğini müşâhede etmek istemiş ise, Cenâb-ı Üzeyr dahi bu kavliyle öylece ölülerin keyfiyyet-i ihyâlarını görmek istemiştir. [14/22] Yoksa emr-i ihyâyı kudret-i Hakk'ın yanında isti'câb ve isti'zâm etmemiştir. Zîrâ makām-ı nübüvvet ile makām-ı velâyette bulunan kimse, Kādir ve Mûcid ve Muhyî ve Mümît olan Zülcelâl hazretlerinin emvâtı ihyâ ve tekrâr îcâd etmesini istib'âd eylemez. Hz. Üzeyr (a.s.) ölülerin ne sûretle dirildiğini görmek ve bunu ayne'l-yakîn bilmek istediğinden, onun suâli Hak tarafından fiilen cevâb i'tâsını iktizâ eyledi; ve o fiili Hak Teâlâ cevâb olarak Cenâb-ı Üzeyr'de izhâr için onu imâte ve ihyâ etti; ve ihyâ-yı emvât emrinin ne sûretle olduğunu ona kendi nefsinde gösterdi; ve Hz. Üzeyr'in vücûdu, kudretin makdûra ne vech ile taalluk ettiğini müşâhede eyledi. Zîrâ zevk üç mertebe üzerinedir: "Bilmek", "görmek", "olmak"tır. Ya'ni "ilme'l-yakîn", "ayne'l-yakîn" ve "hakka'l-yakîn"dir. Meselâ sûret-i kat'iyyede ateşin yaktığı ma'lûmumuz olduğundan, buna "ilme'l-yakîn" deriz. Vaktâki ateşin bir şeyi yaktığını müşâhede ederiz, buna da "ayne'l-yakîn" deriz; ve ateşin vücûdumuzu yakması hâline de "hakka'l-yakîn" deriz.

İşte bunun gibi Hz. Üzeyr Hakk'ın ölüleri dirilteceğini bilirdi; bu ilme'l-yakîndir. Fakat bu ilim ile iktifâ etmeyip, ölünün ne sûretle dirildiğini görmek istedi; bu ayne'l-yakîndir. Fakat Hak Teâlâ hazretleri onun suâlinin fiilen cevâbını kendi nefsinde i'tâ etmekle, ona hakka'l-yakîn zevkini i'tâ buyurdu. *Mesnevî*:

هر كه محرابِ نمازش گشت عين سوى ايمان رفتنش می دان تو شين

[Her kim ki, onun namazının mihrâbı ayn oldu, onun îmân tarafına

gitmesini ayıp bil!] [420]

فَسَأَلَ عنِ القَدَرِ الَّذي لا يُدْرَكُ إلا بالكَشفِ لِلأشياءِ في حالِ ثبوتِها وفي عدمِها، فما أُعْطِيَ ذلك فإنَّ ذلك من خصائصِ الإطِّلَاعِ الإلٰهِيِّ.

İmdi, ancak eşyâyı ademlerinde sübûtu hâlinde keşfetmekle idrâk olunan sırr-ı kaderden suâl eyledi. [14/23] Böyle olunca bu sırr-ı kader i'tâ olunmadı; zîrâ bu ilm-i kader ıttılâ'-ı ilâhî hasâisindendir.

Ya'ni Cenâb-ı Üzeyr (a.s.) أَنَّى يُحْيِي هَـذِهِ اللّٰهُ بَعْدَ مَوْتِهَا (Bakara, 2/259) [Allah Teâlâ mevtinden sonra bunu nasıl ihyâ eder?] kavliyle ölülerin ne sûretle dirildiklerinin kendisine irâesini taleb ettiği vakit, keşf-i ilâhî ile idrâk olunan sırr-ı kaderi lisân-ı hâl ile taleb etmiş oldu. İlm-i kader, ıttılâ'-ı ilâhî hasâisinden olduğundan, ona bu sırr-ı kader verilmedi. Zîrâ eşyânın a'yân-ı sâbitelerine ve hakāyıkına ıttılâ' Hakk'a; ve isti'dâd-ı zâtîsi hasebiyle ıttılâ'-ı eşyâya irâde-i ilâhiyye taalluk eden Hakk'ın müntehab kullarına mahsustur. Binâenaleyh Hak Teâlâ Üzeyr (a.s.)a kendi nefsinde keyfiyyet-i ihyâyı ve ilm-i ilâhîde olan ayn-ı sâbitesini ve karye ehlinin a'yân-ı sâbiteleri, isti'dâdlarıyla ne gibi ahkâmı iktizâ eylediğini gösterdi; ve fakat ehl-i karyenin keyfiyyet-i ihyâsını göstermedi; ve bu husûsta kudretin makdûra taalluku keyfiyetine onu muttali' kılmadı. Zîrâ bu ıttılâ', îcâd eden kudretin sâhibine mahsustur. Ve bir kimse kendi "ayn"ına muttali' oldukda, bu ıttılâı ile sâir a'yâna muttali' olmak lâzım gelmez. Eğer bu "ayn"ın sâhibi cemî'-i esmâ-i ilâhiyyenin mazharı olan insân-ı kâmil ise o başka. Ancak bu zât-ı saadet-meâb kendi "ayn"ına muttali' olmakla a'yân-ı sâireye muttali' olur.

Velhâsıl Hz. Üzeyr'in suâli kaderden idi; ve ilm-i kader ona verilmedi; zîrâ ona nisbetle muhâldir. Mukayyedin mutlakı ihâta etmesi mümkin değildir. Binâenaleyh Hak Teâlâ Hz. Üzeyr'in mukayyed olan nefsinde, ona keyfiyyet-i ihyâyı gösterdi.

فَمِنَ المُحَالِ أن يَعْلَمَه إلَّا هو، فإنَّها أي الأعيانُ المَفَاتِيحُ الأُوَلُ، أعني مفاتيحَ الغيبِ الَّتي لا يَعْلَمُها إلا هو، وقد يُطْلِعُ اللّٰهُ مَن يَشاءُ من عِبادِه على بعضِ الأمورِ من ذلك.

420 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, I, s. 530 (beyit: 1792).

Kaderi Allah Teâlâ'dan başka bir kimsenin bilmesi muhâldir. Zîrâ onlar, ya'ni a'yân, mefâtîh-i üveldir; ya'ni mefâtîh-i gaybdır ki, onları Allah Teâlâ'dan başka bir kimse bilmez. Ve vakt olur ki, Allah Teâlâ kullarından dilediği ibâdını bundan ba'zı umûra muttâli' kılar.

Ya'ni a'yân "mefâtîh-i gayb" [14/24] olup, وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ (En'âm, 6/59) [Ve gaybın anahtarları O'nun yanındadır. Onları O'ndan başkası bilemez.] âyet-i kerîmesi muktezâsınca onu Hak'tan gayrı hiçbir kimse bilmez. Zîrâ ilm-i kader, ademde sâbit olan a'yâna ıttılâ' ile hâsıl olur. Bu ıttılâ' gayr için muhâl olunca, bunların keşfine muallak olan ilm-i kader dahi, gayr için muhâl olur. Ve a'yânın mefâtîh-i gayb olmasının vechi budur ki: zât-ı Hak'ta müstecin ve mahfî olan esmâ-i ilâhiyye, nefes-i Rahmânînin, a'yân-ı ma'dûme üzerine inbisâtı sebebiyle, bu a'yânda zâhir olur. Bu sûrette a'yân-ı ma'dûme, esmâ-i ilâhiyye için "mefâtîh-i üvel" olur. Ve bir de zât-ı Hak, her "ayn" ile ism-i ilâhîdir; ve her isim dahi O'nun zâtında olan hazîne-i gaybîsinin anahtarıdır; ve o anahtarların kâffesi Hakk'ın yedindedir. Çünkü ulûhiyet mertebesinde müctemi' olan kâffe-i esmâ, bu mertebenin ismi olan "Allah" isminin tahtında cem' olmuştur. Bu hâlde, o anahtarları ancak Hak bilir. Binâenaleyh a'yândan her bir "ayn", a'yân-ı âhara muttali' olmaz. Fakat Cenâb-ı Hak ba'zan kullarından dilediğini فَلَا يُظْهِرُ عَلَى غَيْبِهِ أَحَدًا إِلَّا مَنِ ارْتَضَى مِنْ رَسُولٍ (Cin, 72/26-27) [Hak Teâlâ resûlden irtizâ ettiği ve seçtiği kimsenin gayrını gaybına muttali' kılmaz.] âyet-i kerîmesinde beyân buyurulduğu üzere, hazret-i ilmiyyeye mahsûs olan umûrdan ba'zılarına muttali' kılar. Bu ıttılâ' dahi onun isti'dâd-ı gayr-ı mec'ûlü iktizâsındandır. Velâkin bu ba'zı umûra muttali' olan ibâd dahi azdır. Ancak kuyûddan mutlak ve şâhid ve meşhûd vahdeti ile mevsûf olan insân-ı kâmilin ayn-ı câmiasında, kâffe-i a'yân mündemic olduğundan, o zât-ı devlet-simât kendi "ayn"ında, cemî'-i a'yânı müşâhede eder. Zîrâ Hakk'ın ilmi, insân-ı kâmilin ilmidir; ve O'nun zâtı hulûl ve ittihâd olmaksızın, insân-ı kâmilin zâtıdır.

واعْلَمْ أنَّها لا تُسَمَّى مَفَاتِيحُ إلَّا في حالِ الفَتْحِ، وحالُ الفَتْحِ هو حالُ تَعَلُّقِ التَّكْوِينِ بالأشياءِ، أو قُلْ إنْ شِئْتَ حالُ تَعَلُّقِ القدرةِ بالمَقْدُورِ، ولا ذَوقَ لغَيرِ اللّٰهِ في ذلك، فلا يَقَعُ فيها تَجَلٍّ ولا كَشْفٌ، إذ لا قدرةَ ولا فِعْلَ إلا لِلّٰهِ

خاصَّـةً، إذْ لـه الوجـودُ المطلـقُ الَّـذي لا يَتَقَيَّـدُ.

Ma'lûm olsun ki "mefâtîh"e, ancak hâl-i fetihte "mefâtîh" tesmiye olunur; ve hâl-i fetih dahi [14/25] eşyâya tekvînin taalluku hâlidir; veyâhud eğer dilersen sen, kudretin makdûra taalluku hâlidir, de! Ve bunda Allâh'ın gayrısı için zevk yoktur; ve o hâlde ne tecellî ve ne de keşf vâki' olmaz. Zîrâ kudret ve fiil ancak hâssaten Allah için sâbittir. Çünkü O'nun için mukayyed olmayan vücûd-ı mutlak vardır.

Ya'ni "fetih" hâli olmadıkça "mefâtîh" olan a'yâna "mefâtîh" denilmez. Ve "fetih" hâli, ma'dûm olan eşyâya tekvînin taalluku hâlidir. Zîrâ ma'dûm olan eşyâ zât-ı ilâhînin tecellîsine mukārin olunca mütekevvin olur. Binâenaleyh tekvînin vücûdu vaktinde, eşyâ-yı ma'dûme esmâ-i ilâhiyye için; ve esmâ dahi eşyâ-yı ma'dûme için "mefâtîh" olur. Çünkü eşyânın ademden fethi ve tekevvünü, esmâ-i ilâhiyye iledir. Bu sûrette hâl-i fetih, a'yân için, hazîne-i gaybîde olan şeyin zuhûru hâlidir; ve zuhûr ise, ancak a'yânın tekevvünü hâlinde olur. Ve bu hâl aynıyla kudretin makdûra taalluku hâli olduğundan, fetih hâli, eşyâ-yı ma'dûmeye tekvînin taalluku hâli denildiği gibi, kudretin makdûra taalluku hâli de denebilir. Hâlbuki tekvînin eşyâya ve kudretin makdûra taalluku hâlinde Allah'dan başka kimsenin zevki yoktur. Çünkü "gayr" dediğimiz, mukayyeddir. Mukayyed ise âcizdir. Kudret, ya'ni fiil-i mutlak, ondan nasıl zâhir olur? Binâenaleyh zikrolunan hâlde hiçbir kimse için tecellî ve keşif vâki' olmaz. Zîrâ kudret ve fiil Allâh'a mahsustur; ve mukayyed olmayan vücûd-ı mutlak O'nundur. Ya'ni Hak vücûd-ı mutlak olduğundan, îcâd için kudret-i mutlaka dahi, o vücûd-ı mutlak sâhibine mahsustur. Zîrâ mutlakın mâadâsı mukayyeddir; ve her mukayyed ise kabûl ve teessür mevkiindedir. [14/26] Böyle bir mevki'-i aczde bulunanda fiil ve te'sîr olamaz. Binâenaleyh kādir-i mutlak kudreti ile her şeyde hâzırdır; ve kudretini her şeyde müşâhede eder.

فلمَّـا رَأَيْنَـا عَتْـبَ الحـقِّ لـه ﷺ فـي سُـؤَالِه فـي القَـدَرِ عَلِمْنَـا أنَّـه طَلَـبَ هـذا الاطِّـلاعَ، فَطَلَـبَ أنْ تكـونَ لـه قُـدْرَةٌ تَتَعَلَّـقُ بالمَقْـدُورِ، ومـا يَقْتَضِـي ذلـك إلا مَـن لـه الوُجـودُ المُطلـقُ، فطَلَـبَ مـا لا يُمْكِـنُ وجـودُه فـي الخلـقِ ذَوْقًـا، فـإنَّ الكَيْفِيَّـاتِ لا تُـدْرَكُ إلَّا بـالأذْوَاقِ.

> Vaktâki kader hakkında olan suâlinden nâşî biz Üzeyr (a.s.)a Hakk'ın itâbını gördük, onun bu ıttılâı taleb ettiğini ve binnetîce kendisi için makdûra taalluk eder bir kudret istediğini bildik. Hâlbuki bu, ancak kendisine vücûd-ı mutlak sâbit olan kimse için iktizâ eder. İmdi o, halkta zevkan vücûdu mümkin olmayan şeyi taleb etti. Zîrâ keyfiyât ancak ezvâk ile idrâk olunur.

Ya'ni Cenâb-ı Üzeyr kudretin makdûra taallukunu zevkan müşâhede etmek istedi. Demek ki kendisinde makdûra taalluk edecek bir kuvvet sâbit olmasını taleb etti. Hâlbuki kudretin makdûra taallukunun zevkan müşâhedesi, ancak kendinin makdûr sûretinde zuhûru cihetinden, makdûrda ahadiyetini müşâhede eden bir Kādir'e mahsustur. Binâenaleyh îcâda ve ihtirâa kudret, hasâis-i ilâhiyyedendir. Ammâ denilecek ki, îcâda kudret hasâis-i ilâhiyyeden olunca, Îsâ (a.s.)ın وَأُبْرِئُ الْأَكْمَهَ وَالْأَبْرَصَ وَأُحْيِي الْمَوْتَى بِإِذْنِ اللّٰهِ (Âl-i İmrân, 3/49) [Ve ben Allâh'ın izniyle anadan doğma körü ve alaca illetine tutulanı iyi ederim ve ölüyü diriltirim.] demesini ne vech ile te'lîf edeceğiz? Cevâb budur ki: Cenâb-ı Îsâ ve emsâli olan kâmillerin îcâd ve i'dâma kudretle muttasıf olmaları ahyânen ve ba'zı a'yâna nisbeten vâki' olur; ve bu kudretle ittisâf, onlar ile Hak beyninde gayriyet kalmamasındandır. Zîrâ bu zevât-ı saâdet-meâb, cihet-i ubûdiyyetlerinin cihet-i rubûbiyyette fânî olması i'tibâriyle, Hak'la müttehid olurlar. Fakat bu ittihâd, iki mugāyir şeyin birleşmesi demek değildir. Belki vücûd-ı i'tibârî olan taayyünün vücûd-ı mutlak-ı Hak'ta nâbûd olması demektir. Beyit:

گر قدرتِ فعل هست از ما نه ز ماست زان است که او به ما پدیدار آمد

[Bizde bir şey yapmak için kudret varsa eğer, bu bizden değildir. Çünkü her hâlükârda O, bizimle zâhir oldu.][421]

Diğer:

نسبتِ فعل و اقتدار بما هم ازآن رو بود که او ما شد

[Fiil ve iktidârın bize nisbeti o cihettendir ki O, biz olmuştur. Ya'ni bizim sûretimiz ile zâhir oldu. Belki zâhir ile mazharın ittihâdı hasebiyle bizim "ayn"ımız oldu. Binâenaleyh bizden zâhir olan fiil ve kudret, ancak

421 Câmî, *Nakdu'n-Nusûs*, s. 170; Yâkub Han Kaşgarî, *Tavzîhu'l-Beyân*, s. 217.

O'nun fiil ve kudretidir ki bizde görünür.][422] [14/27]

Rubâî-i Hazret-i Mevlânâ (kuddise sırruhu'l-a'lâ):

تا بنده ز خود فانئ مطلق نشود　　توحید بنزدِ او محقّق نشود
توحید حلول نیست نابودنِ تست　　ور نی بگزاف باطلی حق نشود

Tercüme:

"Kul, fâni-i mutlak olmayınca
Tevhîdi onun muhakkak olmaz
Tevhîd hulûl değil, yok olman
Bâtıl kuru lâf ile hak olmaz."[423]

İmdi vücûd-ı mutlakta fânî olan bir kâmilde mukayyediyet kalmayacağından, onların îcâd ve i'dâmları vaktinde, yine mukayyed için zevk olmamış olur. Ve kudretin makdûra taallukunun zevkan müşâhedesi, yine Kādir-i mutlaka mahsûs olmuş bulunur.

Îzâhât-ı mesrûdeden anlaşılacağı vech ile Üzeyr (a.s.), halkta zevkan vücûdu mümkin olmayan şeyi taleb etti. Hâlbuki keyfiyât ancak zevk ile idrâk olunur. Meselâ müddet-i ömründe bal yememiş olan kimseye, onu ta'rîf ile anlatmak mümkin değildir. Zîrâ lezzet, keyfiyyât-ı vicdâniyyedendir. Mutlakā ona balı yedirmek lâzımdır ki bilsin; kezâ kokular da böyledir. İşte kudretin makdûra taalluku dahi keffiyâttan bir keyfiyet olduğundan, Cenâb-ı Üzeyr halkta vücûdu mümkin olmayan bir şeyi taleb etmiş oldu. Zîrâ kudretin makdûra taalluku hâli zevk-i ilâhîdir; ve mahlûk bu zevke iştirâk edemez ki, tadı ne keyfiyette olduğunu bilsin!

وأمَّا ما رَوَيْنَاه مِمَّا أوْحَى اللّٰهُ به إليه وهو قولُه تعالى: «لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ لَأَمْحُوَنَّ اسْمَكَ مِنْ دِيوَانِ النُّبُوَّةِ»، أي أرْفَعُ عنك طريقَ الخَبرِ وأُعْطِيكَ الأمُورَ على التَّجَلِّي، والتجلِّي لا يكونُ إلَّا بما أنتَ عليه من الاستِعدادِ الَّذي به يَقَعُ الإدراكُ الذَّوْقِيُّ، فَتَعْلَمَ أنَّك ما أدْرَكْتَ إلا بِحَسَبِ اسْتِعْدَادِكَ، فَتَنْظُرَ في هذا الأمرِ الَّذي طَلَبْتَ، فإذا لَمْ تَرَهُ تَعْلَمُ أنَّه ليس عِنْدَكَ الاستعدادُ الَّذي تَطْلُبُه

422 Beyit ve tercümesi için bk. Irâkî, *Lemaât*, s. 106. Ayrıca bk. Câmî, *Nakdu'n-Nusûs*, s. 170; Yâkub Han Kaşgarî, *Tavzîhu'l-Beyân*, s. 217.

423 *Dîvân-ı Kebîr*, II, s. 1417 [rubâî: 361 (Fürûzânfer neşri: 604. rubâî)]. Krş. Can, *Dîvân-ı Kebîr –Seçmeler–*, IV, s. 147.

وأنَّ ذلك من خَصَائِصِ الذَّاتِ الإلٰهِيَّةِ، وقد عَلِمْتَ أنَّ اللّٰهَ أعْطَى كلَّ شيءٍ خَلْقَه، وإذا ولم يُعْطِك هذا الاستعدادَ الخاصَّ فما هو خَلْقُك، ولو كان خَلْقُك لأعْطَاكَه الحقُّ الَّذي أخْبَرَ أنَّه ﴿أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ﴾، فتكونُ أنتَ الَّذي تَنْتَهِي عن مِثلِ هذا السُّؤالِ من نَفْسِك، لا تَحْتَاجُ فيه إلى نَهيٍ إلٰهِيٍّ.

Ve ammâ Allah Teâlâ'nın لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ لَأَمْحُوَنَّ اسْمَكَ مِنْ دِيوَانِ النُّبُوَّةِ [Eğer bu talebden vazgeçmezsen, elbette ismini nübüvvet defterinden silerim!] kavliyle Üzeyr (a.s.)a vahyettiği bize rivâyet olunan şey: "Ben senden tarîk-i haberi ref'ederim ve umûru sana tecellî üzere i'tâ eylerim. Ve tecellî ise, sana ancak kendisiyle idrâk-i zevkî vâki' olan isti'dâddan bulunduğun şey üzerine olur. Netîcede sen ancak isti'dâdın hasebiyle idrâk ettiğini bilirsin. İmdi taleb ettiğin bu emre [14/29] sen nazar edersin. O şeyi onda görmeyince, indinde istediğin şeye isti'dâd olmadığını ve bu taleb ettiğin şeyin muhakkak hasâis-i ilâhiyyeden olduğunu bilirsin. Allah Teâlâ her şeye halkını i'tâ ettiğini muhakkikan bildin. Vaktâki Allah Teâlâ sana bu isti'dâd-ı hâssı vermese, o senin halkın değildir. Eğer senin halkın olaydı أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ (Tâhâ, 20/50) [Allah Teâlâ her şeye onun halkını i'tâ eyledi.] kavliyle ihbâr eden Hak, elbette onu sana verirdi. İmdi sen kendi nefsinde bu suâlin mislinden müntehî olan kimse olursun; suâlde nehy-i ilâhîye muhtâc olmazsın" demek olur.

Ya'ni Hak Teâlâ'nın Üzeyr (a.s.)a: "Eğer bu talebden vazgeçmezsen ismini nübüvvet defterinden silerim!" buyurmasından anlaşılan ma'nâ budur ki: Ben senden vâsıta-i melek ile veyâhud bilâ-vâsıta ilhâm ile olan haber tarîkini keserim; ve sana keşif ve tecellî yolunu açarım. Ve tecellî dahi sana isti'dâdın ne hâl üzere ise, ancak ona göre olur; ve idrâk-i zevkîyi i'tâ eden isti'dâddır. Tecellî de isti'dâda göre olur; ve sana isti'dâdın hasebiyle tecellî vâki' olunca ayn-ı sâbitene muttali' olup, idrâk ettiğin şeyi, ancak isti'dâdın hasebiyle idrâk ettiğini bilirsin. Ve sen kudretin makdûra taallukunu müşâhede etmek istemiş idin. Hîn-i tecellîde bu taleb ettiğin emre nazar edersin. O şeyi onda görmeyince, istediğin o şeye sende isti'dâd olmadığını ve bunun zât-ı ilâhînin hasâisinden olduğunu bilirsin. Ve Allah Teâlâ'nın her şeye hakkını ve hisse-i muayyenesini i'tâ ettiği sence ma'lûmdur. Binâenaleyh ayn-ı sâbitene nazar ettiğin vakit, sırr-ı kader ıttılâına onda isti'dâd

olmadığını görünce, taleb ettiğin şeye kendi nefsinde isti'dâd olmadığını ve o ıttılâın, cemî'-i a'yânın hakāyıkına muttali' olan Allah Teâlâ [14/30] hazretlerinin hasâisinden bulunduğunu; ve eğer o ıttılâa isti'dâdın olsaydı, her şeye hakkını ve hisse-i muayyenesini veren Hakk'ın, sana da hakkını i'tâ edeceğini bilerek, kendi nefsinle müteeddeb olup, sırr-ı kadere ıttılâ' talebinden kendi kendini nehyeder ve nehy-i ilâhîye muhtâc olmazdın. İşte Cenâb-ı Üzeyr'e cânib-i Hak'tan tarz-ı itâbda vâki' olan hitâbdan münfehim olan ma'nâ budur.

Bu bahsin hulâsası budur ki: Hiçbir nebî ve velînin bilcümle a'yânın hakāyıkını alâ-tarîki'l-ihâta bilmek imkânı yoktur. Çünkü bu ilim, hasâis-i ilâhiyyedendir. Ancak Hak Teâlâ hazretlerinin keşfi mikdârı kendilerine sırr-ı kader hakkında bir ilim hâsıl olur. Ve hîn-i da'vette nebîden bu dahi mestûrdur. Zîrâ ba'zı a'yânın hakāyıkı kendilerine keşfolunsa da'vetlerinde fütûr vâki' olur idi. Üzeyr (a.s.)a Hak Teâlâ kendi hakîkatini keşfedince, alâ-tarîki'l-ihâta hakāyık-ı a'yâna ıttılâ' imkânı ve isti'dâdı olmadığı zâhir olurdu.

وهـذه عِنَايَـةٌ مـن اللّٰـهِ تعالـى بالعُزَيْـرِ ﷺ، عَلِـمَ ذلـك مَـنْ عَلِمَـه وجَهِلَـه مـن جَهِلَـه.

Ve bu Üzeyr (a.s.)a, Allah Teâlâ'dan bir inâyettir. Bunu bilen bildi ve bilmeyen bilmedi.

Ya'ni bu haber-i mervîdeki hitâb-ı ilâhîde, gerçi zâhiren Üzeyr (a.s.) dan nübüvvetin selb edileceği ve onun kurbdan bu'da ilkā olunacağı anlaşılır ise de, enbiyâ (aleyhimü's-selâm)ın ulüvv-i kadrleri ondan âlîdir. Zîrâ onların isti'dâdât-ı zâtiyyeleri, isimlerinin nübüvvet defterinde sâbit ve kendilerinin ismet-i ilâhî ile ma'sûm ve mahfûz olduktan sonra, mertebelerinden sukūt etmemelerini iktizâ eder. İmdi Cenâb-ı Şeyh (r.a.), bu hitâbın, rütbe-i nübüvvete nev'an şeyn veren ma'nâ-yı zâhirini murâd etmeyip, murâd-ı ilâhî olan ma'nâ-yı bâtınîsini tefsîren beyân ederek, "İtâb sûretinde vâki' olan bu hitâb, ona keşf ve tecellî üzere ilim i'tâsı va'dinden ibâret olmakla, hakkında inâyettir" buyurdu. Bu hitâbın inâyet olduğunu, ehl-i keşf ve irfândan olanlar bildiler; ve ehl-i cehl olanlar ise ma'nâ-yı zâ-

hire hasr-ı fehmedip bilmediler. Velhâsıl bu haber hakîkatte va'd idi, vaîd değildi.

واعْلَمْ أنَّ الولايةَ هي الفَلَكُ العَامُّ، ولهذا لَمْ تَنْقَطِعْ، ولَهَا الإِنْبَاءُ العامُّ، وأمَّا نُبُوَّةُ التَّشْرِيعِ والرِّسالةِ فَمُنْقَطِعَةٌ، وفي محمدٍ ﷺ قَدِ انْقَطَعَتْ، فلا نَبِيَّ بعدَه، يعني مُشَرِّعًا ومُشَرَّعًا له، ولا رَسولَ وهو المُشَرِّع.

Ma'lûm olsun ki, tahkîkan "velâyet" felek-i âmmdır; ve bunun için munkatı' olmadı; ve velâyet için inbâ'-i âmm vardır. Ve ammâ nübüvvet-i teşrî' ve risâlet munkatı'dır; ve Muhammed (s.a.v.)de munkatı' oldu. [14/31] İmdi ondan sonra nebî yoktur. Ya'ni nebiyy-i müşerri' ve müşerreun-leh ve müşerri' olduğu hâlde resûl yoktur.

Ya'ni "velâyet", sıfat-ı ilâhiyye olmak ve keşf-i ilâhî onunla hâsıl olmak i'tibâriyle, felek-i muhît-i âmmdır, ya'ni ma'nâ-yı küllî-i âmmdır. Rusülün, enbiyâ ve evliyânın kâffe-i merâtibini câmi'dir; ve "velâyet" felek-i muhît-i âmm olduğu için, dünyâda ve âhirette munkatı' olmadı. Ve velâyet için inbâ'-i âmm vardır. Ya'ni velâyet nübüvvetin bâtını olduğundan, şerîat sâhibi olan enbiyâya ve da'vet-i halka me'zûn olmayan evliyâya şâmildir. Velâkin enbiyâ zamanlarında olan ihbâr, nübüvvet ile mukayyeddir. Ve velâyet cihetiyle olan ihbâr-ı ilâhî, tevhîd-i zâtî ve tevhîd-i esmâî ve sıfâtî hasâisiyle her ârif-i billâh olan kimsenin, her müstaid ve kābile olan ihbârıdır. Velâyet munkatı' olmamakla berâber nübüvvet-i teşrî' ve nübüvvet-i risâlet Muhammed (s.a.v.)de munkatı' oldu. لَا نَبِيَّ بَعْدِي [Benden sonra nebî yoktur.][424] hadîs-i şerîfi mûcibince ondan sonra nebî yoktur. Ya'ni yeni bir şerîatle nebiyy-i müşerri' meb'ûs olmaz. Ve nebiyy-i müşerreun-leh, ya'ni şerîat sâhibi olan bir nebînin şerîatına tâbi' ve fakat, Mûsâ (a.s.)ın şerîatına tâbi' enbiyâ-yı Benî İsrâîl gibi, nübüvvet ile zâhir bir nebî yoktur; ve yeni şerîat ile müşerri' bir resûl dahi yoktur. Âhir zamanda Îsâ (a.s.)ın gelmesi nübüvvet ve risâlet cihetiyle değil, velâyet i'tibâriyle olacağından resûl-i müşerri' sayılmaz.

424 Buhârî, "Ehâdisü'l-enbiyâ", 50; "Edeb", 109; Müslim, "İmâret", 10; Ebû Dâvud, "Fiten", 1; Tirmizî, "Fiten" 43; İbn Mâce, "İftitâhu'l-kitâb", 11; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, s. 114.

وهـذا الحَديـثُ قَصَـمَ ظُهـورَ أوليـاءِ اللّٰـهِ، لأنَّـه يَتَضَمَّـنُ انْقِطَـاعَ ذَوقِ العُبُودِيَّـةِ الكاملـةِ التَّامَّـةِ، فـلا يَنْطَلِـقُ عليـه اسـمُها الخـاصُّ بِهَـا.

Ve bu hadîs, evliyâullâhın zuhûrunu kesr etti; zîrâ ubûdiyyet-i kâmile-i tâmme zevkinin inkıtâını mutazammındır. İmdi ubûdiyyet-i tâmmeye mahsûs olan onun ism-i nübüvveti, ubûdiyete ıtlâk olunmaz.

Ya'ni لَا نَبِيَّ بَعْدِي [Benden sonra nebî yoktur.] hadîs-i şerîfi, ubûdiyyet-i kâmile-i tâmme zevkinin inkıtâını mutazammın olduğundan, evliyâullâhın zuhûrunu kırdı. Çünkü ubûdiyyet-i kâmile-i tâmmenin zevki nübüvvetle kāimdir. [14/32] Hâlbuki nübüvvetin inkıtâı zikrolunan hadîs-i şerîf ile ihbâr buyurulmuştur. Binâenaleyh ubûdiyyet-i tâmme ile muttasıf olan evliyâullâh için artık nübüvvete nâil olmak ve "nebî" ismiyle mevsûm bulunmak kapısı kapanmıştır ve velâyetten başka bir mertebe kalmamıştır.

فإنَّ العبدَ يُرِيدُ أنْ لَا يُشَارِكَ سَيِّدَهُ، وهو اللّٰهُ في اسمٍ.

Zîrâ abd, Allah olan efendisine, isimde ortak olmamak diler; o da isimde "Allah"dır.

Ya'ni abd, ubûdiyyet-i tâmmesinden dolayı, Allâh'ın ismi olan "Velî" ismine müşârik olmak istemez. Zîrâ evliyâ-i kümmel, esmâ-i ilâhiyye ile ittisâf kendilerinin zâtları muktezâsından olmadığını bilirler. Fânî-fillâh oldukları vakitte, esmâ-i ilâhiyye ile tahakkuk, onlar için emr-i ârızîdir. Meselâ demir ateşe vaz'olunursa, kıpkırmızı olur; ve temâs ettiği şeyi ateş gibi yakar. Eğer demir lisâna gelip "Ben ateşim" derse, bu sözünde sâdık olur. Fakat demir ateş değildir; bu hâl kendisinde bir emr-i ârızîdir. Ancak kendisinin demirliği ateşte fenâ bulmuş ve ateş ismiyle mütehakkık olmuştur. Yoksa demir demir ve ateş de ateşdir. İşte evliyâullâhın fenâ-fillâh mertebesindeki hâli dahi buna mümâsildir. Binâenaleyh onlar, emr-i ârızî olan esmâ-i ilâhiyye ile tahakkukları hâlinde, kendilerine muhtass olan şey, sıfât-ı ubûdiyyet ve onun isimleri olduğu için, ubûdiyete mahsûs olan isimle mütesemmî olmak isterler. Ve resûl ile nebî, havâss-ı ubûdiyyetin eşref ve efdalinden olduğu cihetle, hasâis-i ubûdiyyette resûlden etemm ve ekmel yoktur. Zîrâ Rab, "resûl" ve "nebî" ismi ile mütesemmî değildir;

fakat "Velî" ismiyle mütesemmîdir. Binâenaleyh Hz. Şeyh (r.a.) buyurur ki: [14/33]

واللّٰه لَمْ يَتَّسِمْ بِنَبِيٍّ ولا رسولٍ، وتَسَمَّى بالوَلِيِّ واتَّصَفَ بهذا الاسمِ، فقال: ﴿اللّٰهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا﴾، وقال: ﴿وَهُوَ الْوَلِيُّ الْحَمِيدُ﴾.

Hâlbuki Allah Teâlâ "nebî" ve "resûl" ismi ile mütesemmî olmadı; "Velî" ismi ile mütesemmî oldu ve bu isim ile muttasıf oldu; ve اللّٰهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا (Bakara, 2/257) [Allah îmân edenlerin velîsidir.] ve وَهُوَ الْوَلِيُّ الْحَمِيدُ (Şûrâ, 42/28) [O, Velî ve Hamîd'dir.] buyurdu.

Ya'ni "nebî" ile "resûl" ismi, esmâ-i halkıyyeden olup, ubûdiyyet-i tâmme ile muttasıf olan kimsenin ismi olduğundan, Allah Teâlâ hazretleri bu isimler ile tesmiye olunmaz; fakat "Velî" ismiyle tevsîm olunduğu gibi, bu ismin sıfatı olan "velâyet" ile muttasıftır; nitekim Kur'ân-ı Mecîd'de اللّٰهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا (Bakara, 2/257) [Allah îmân edenlerin velîsidir.] ve وَهُوَ الْوَلِيُّ الْحَمِيدُ (Şûrâ, 42/28) [O, Velî ve Hamîd'dir.] buyurmuştur.

وهذا الاسمُ باقٍ وجارٍ على عبادِ اللّٰهِ دنيًا وآخرةً، فَلَمْ يَبْقَ اسمٌ يَخْتَصُّ به العبدُ دُونَ الحقِّ بانقطاعِ النُّبُوَّةِ والرِّسَالَةِ، إلا أنَّ اللّٰهَ لَطَفَ بِعِبَادِهِ، فَأَبْقَى لَهُم النُّبوةَ العامَّةَ الَّتي لا تَشْرِيعَ فيها.

Ve bu isim bâkî ve dünyâda ve âhirette ibâdullah üzerine cârîdir. İmdi nübüvvet ve risâletin inkıtâı sebebiyle, Hak'tan gayrı abdin muhtass olacağı bir isim bâkî kalmadı. Ancak bu kadar vardır ki, Allah Teâlâ ibâdına lutfetti de, onlar için kendisinde teşrî' olmayan nübüvvet-i âmmeyi ibkā eyledi.

Ya'ni nübüvvet ve risâlet artık munkatı' olduğundan, Hakk'ın isminde müşârik olmamak sûretiyle abde verilecek bir isim kalmadı. Bizzarûre, fânî-fillâh olmaları cihetiyle abde "velî" ismi verildi. Cenâb-ı Hak ancak kullarına lutfedip, melek vâsıtasıyla veyâ bilâ-vâsıta yeni bir şerîat ahkâmını Hak'tan telakkî keyfiyeti olmamak sûretiyle nübüvvet-i âmmeyi ibkā etti. Ve bu "nübüvvet-i âmme", ârifîn için kemâl-i isti'dâd-ı ahadî ve cem'î ile Hakk'ın sıfâtı ve esmâsı ve ef'âliyle Allah'dan ihbârdır; ve ulemâ için dahi ictihâdda teşrî'dir.

وأَبْقَى لهم التَّشْرِيعَ في الاجتهادِ في ثُبوتِ الأحكامِ، وأبقَى لهم الوِراثةَ في التَّشريعِ، فقال: «اَلْعُلَمَاءُ وَرَثَةُ الْأَنْبِيَاءِ»، وما ثَمَّ ميراثٌ لهم في ذلك إلا فيما اجْتَهَدُوا فيه من الأحكامِ فَشَرَعُوه.

Ve Allah Teâlâ ibâdı için, sübût-i ahkâmda olan ictihâdda teşrîi ibkā eyledi. Demek ki onlar için teşrî'de verâseti ibkā etti. Binâenaleyh اَلْعُلَمَاءُ وَرَثَةُ الْأَنْبِيَاءِ [Âlimler nebîlerin vârisleridir.] dedi; ve onlar için bunda, ancak ahkâmdan ictihâd ettikleri ve onu teşrî' eyledikleri şeyde mîras vardır. [14/34]

Ya'ni hakkında nass vârid olmayan ahkâmı, ulemâ ictihâd ederler; ve onu şer'e idhâl edip, mûcibiyle amel etmeyi emrederler. Onun için ehl-i usûl, ictihâd "vahy-i hafî"dir, derler. Binâenaleyh ulemâ-i müctehidîn, ictihâd ile teşrî'de, zâhirde verese-i enbiyâdır. Ulemâ-i ârifîn ise, maârif-i ilâhiyyeyi bilâ-vâsıta Hak'tan ahzettiklerinden, bâtında verese-i enbiyâdır.

فإذا رَأَيْتَ النَّبِيَّ يَتَكَلَّمُ بكلامٍ خارجٍ عن التَّشريعِ فَمِنْ حيث هو وَلِيٌّ عارفٌ، ولهذا مقامُه من حيثُ هو عالمٌ ووَلِيٌّ أَتَمُّ وأكمَلُ من حيثُ هو رسولٌ أو ذُو تشريعٍ وشرعٍ، فإذا سَمِعْتَ أحدًا من أهلِ اللّٰهِ يقول أو يُنْقَلُ إليك عنه أنَّه قال، الوِلايةُ أعلى من النُّبوةِ، فليس يُرِيدُ ذلك القَائِلُ إلا ما ذَكَرْنَاه.

İmdi sen bir nebîyi teşrî'den hâriç bir kelâm ile tekellüm eder gördüğün vakitte, o, veliyy-i ârif olduğu haysiyetten tekellüm eder. Bunun için, o nebînin nebiyy-i âlim ve velî olması haysiyetiyle olan makāmı, resûl veyâ teşrî' ve şer' sâhibi olması haysiyetiyle olan makāmından etemm ve ekmeldir. İmdi ehlullahdan birisinin "Velâyet, nübüvvetten a'lâdır" dediğini veyâ ondan sana naklolunduğunu işittiğin vakitte, bu kāil, ancak bizim zikrettiğimiz şeyi murâd eder.

Nebînin teşrî'den hâriç kelâm ile tekellümü ilm-i vahdetten bahsetmesidir. Zîrâ ilm-i vahdet Hakk'a mütealliktir. Hâlbuki şerîat halka tevcîh olunmuştur; ve halk ise isneyniyeti iktizâ eder; ve nübüvvet teşrî' dâhilinde tekellümü îcâb eyler. Binâenaleyh bir nebî وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ (Enfâl, 8/17) [Attığın vakit, sen atmadın!] ve de مَنْ رَآنِي فَقَدْ رَأَى الحَقَّ [Beni gören Hakk'ı gördü.] ve لَوْ دَلَّيْتُمْ بِحَبْلٍ لَهَبَطَ عَلَى اللّٰهِ [Eğer bir ip sarkıtsanız o mutlakā

Allâh'ın üzerine düşerdi.] gibi vahdete müteallik kelâm söylediği vakit, veliyy-i ârif olması cihetinden söyler. Vahdet isneyniyetten etemm ve ekmel olduğu için, o nebînin makām-ı velâyeti makām-ı risâletinden etemm ve ekmel olur. Binâenaleyh eğer sen, ehlullâhın birisinden "Velâyet, nübüvvetten a'lâdır" sözünü işitirsen [14/35] veyâhud ehlullahdan birisinin bu kelâmı söylediği sana naklolunursa, ma'lûmun olsun ki, bunun ma'nâsı bâlâda zikrolunan şeyden ibarettir.

أو يَقُولُ: إنَّ الوليَّ فوقَ النبيِّ والرَّسولِ، فإنَّه يَعْنِي بذلك في شخصٍ واحدٍ، وهو أنَّ الرسولَ من حيثُ هو وليٌّ أتَمُّ منه من حيث هو نبيٌّ ورسولٌ، لا أنَّ الوَليَّ التَّابِعَ له أعْلَى منه، فإنَّ التَّابِعَ لا يُدْرِكُ المَتْبُوعَ أبدًا فيما هو تابِعٌ له فيه، إذ لو أدْرَكَه لم يكنْ تابعًا له، فَافْهَمْ.

Veyâhud ehlullahdan birisinin: "Velî, nebî ile resûlün fevkindedir" dediğini işitsen o, bu kavl ile şahs-ı vâhidde mûrad eder. Nebî ve resûl olması haysiyetiyle olan makāmından, onun "velî" olması haysiyetiyle olan makāmı etemmdir. Yoksa nebîye tâbi' olan velî, nebîden a'lâ değildir. Zîrâ tâbi', tâbi' olduğu şeyde, ebeden metbûu idrâk etmez. Çünkü eğer tâbi' metbûu idrâk edeydi, tâbi' olmazdı; bunu iyi anla!

Ya'ni velînin nebî ile resûlün fevkinde olması şahs-ı vâhidde olan velâyet ve nübüvvet ve risâlet i'tibâriyledir; ve bu kavlden murâd ancak budur. Yoksa bir nebînin şerîatına tebaiyetle mertebe-i velâyeti ihrâz eden kimsenin velâyeti, aslâ, tâbi' olduğu nebînin nübüvvetinden yüksek olamaz. Çünkü kendisi tâbi'dir; ve kendisinde tâbiiyet sıfatı bulundukça metbûunu idrâk edemez. Eğer idrâk etseydi, kendisinde bu sıfat-ı tâbiiyyet bulunmazdı. Burasını dikkatle anla!

فَمَرْجِعُ الرَّسولِ والنَّبيِّ المُشَرِّعِ إلى الولايةِ والعلمِ، أ لا تَرَى أنَّ اللّٰهَ تعالى قَدْ أَمَرَه بِطَلَبِ الزِّيادةِ من العِلمِ، لا من غيرِه، فقال له آمِرًا: ﴿وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا﴾.

İmdi resûlün ve müşerri' olan nebînin mercii velâyete ve ilmedir. Görmez misin? Tahkîkan Allah Teâlâ, Resûl (a.s.)a, ilimden ziyâdeyi taleb etmeğe emretti. İlmin gayrısından ziyâde taleb etmeği emretmedi. Böyle olunca ona emredici olduğu hâlde وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا (Tâhâ,

20/114) ["Ey Resûlüm! Yâ Rab! Bana ilmi ziyâde et!" de!] buyurdu.

İzdiyâd-ı ilim talebiyle emrin sebebi budur ki: Bâlâ-yı fasta beyân olunduğu üzere her bir resûlün indinde, ilm-i irsâlden ancak ümmetlerinin bilâ-ziyâde ve lâ-noksan muhtâc oldukları kadar [14/36] ilim vardır. Binâenaleyh nübüvvet ve risâlette tezâyüd, ümmetin isti'dâdı kadardır. Ümmetin isti'dâdı kendilerine mahsûs olan kemâl üzere zâhir olduğu vakit, artık nübüvvet ve risâlette ziyâdelik mutasavver değildir. Belki bu sûrette emr-i nübüvvet ve risâlet onların hakkında hatmolur; الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ (Mâide, 5/3) [Bugün sizin dîninizi kâmil ve tamâm kıldım.] âyet-i kerîmesi bu hakîkatin burhânıdır.

Ve kezâlik nübüvvet ve risâlet-i teşrîiyye dâimî olmayıp, inkıtâa ma'rûzdur. Onun için nübüvvet ve risâlette ziyâdelik talebiyle emrolunmadı; belki ümmetin isti'dâdı ânen-fe-ânen kader-i ma'lûm üzere tenzîl olunduğundan, yine yevmen-fe-yevmen kader-i ma'lûm üzere, ümmetin isti'dâdına göre tenzîl edilecek olan ilm-i irsâlin ziyâdeliği talebi emrolundu.

Ve kezâ sıfât-ı ilâhiyyenin taleb-i tezâyüdü dahi emrolunmadı. Çünkü Hak Teâlâ'nın tecelliyâtına nihâyet olmadığı gibi, tecellîde de tekrâr yoktur. Ve binâenaleyh emr-i ilâhîye dahi nihâyet yoktur. Zîrâ her bir tecellînin husûlü indinde bir ilmin husûlü lâzımdır. İşte bu sebeble de izdiyâd-ı ilim talebi emrolundu.

وكذلك أنَّ الشَّرْعَ تَكْلِيفٌ بأعمالٍ مَخصُوصةٍ أو نَهْيٌ عن أفعالٍ مخصوصةٍ، ومَحَلُّهَا هذه الدَّارُ فَهِيَ مُنْقَطِعَةٌ، والوِلَايَةُ لَيْسَتْ كذلك، إِذْ لَوِ انْقَطَعَتْ لَانْقَطَعَتْ من حيث هي، كما انْقَطَعَتِ الرِّسَالَةُ من حيث هي، وإذا انْقَطَعَتْ من حيث هي لَمْ يَبْقَ لها اسمٌ، والوَلِيُّ اسمٌ بَاقٍ لِلّٰهِ.

Ve bu, onun içindir ki şer', a'mâl-i mahsûsa ile teklîf veyâhud ef'âl-i mahsûsadan nehydir. Ve bu a'mâlin mahalli bu dâr-ı dünyâdır; o dâr dahi munkatı'dır. Velâyet ise böyle değildir. Zîrâ munkatı' olaydı, hakîkati ile munkatı' olurdu. Nitekim risâlet, hakîkati haysiyetiyle munkatı' oldu. Ve eğer velâyet hakîkati haysiyetiyle munkatı' olaydı, onun için "Velî" ismi bâkî kalmazdı. Hâlbuki "Velî" ismi Allah için bâkîdir.

Ya'ni şer', a'mâl-i mahsûsa ile emrdir; ve a'mâl-i mahsûsadan nehydir. Hâlbuki a'mâl, dâr-ı dünyânın inkıtâıyla munkatı' olur; ve risâlet munkatı' olunca, hakîkatiyle munkatı' olur. Fakat velâyet böyle değildir. O dünyâda ve âhirette munkatı' olmaz. Çünkü Allah için "Velî" ismi bâkîdir. Nitekim Yûsuf (a.s.)dan naklen Kur'ân-ı Mecîd'de: [14/37] أَنْتَ وَلِيِّي فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ (Yûsuf, 12/101) [Benim dünyâda ve âhirette Velîm Sensin.] buyurulmuştur. Binâenaleyh resûlden ve nebîden risâlet ve nübüvvet mertebesi kalkınca, onun mercii velâyete ve ilm-i ilâhîye olur.

فهو لِعَبِيدِه تَخَلُّقًا وَتَحَقُّقًا وَتَعَلُّقًا.

İmdi "velî" ismi tahallukan ve tahakkukan ve taallukan Hakk'ın abîdine mahsustur.

Ya'ni bu isim Hakk'ın abîdine ıtlâk olunur. Fakat bu ismin Hakk'a ıtlâkı bi'l-asâledir; ve bendeye ıtlâkı ise tahalluk ve tahakkuk ve taalluk tavırlarıyla olur. "Tahalluk", sıfât-ı abdin sıfât-ı ilâhiyyede fenâsı hengâmında olur; ve "tahakkuk" abdin zât-ı Hak'ta fânî olması sûretindedir; ve "taalluk" hâlet-i bekāda olur ki, bu makām, makām-ı verâsettir. Binâenaleyh bu üç mertebenin her birinde müteayyin olan kimseye "velî" ismi verilir. Hz. Şeyh (r.a.) Cenâb-ı Üzeyr hakkında vârid olan haberin tetmîmen tahkîkine rücû' edip buyurur ki:

فقولُه لِلْعُزَيْر عليه السلام: «لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ» عَنِ السُّؤَالِ عن مَاهِيَّةِ القَدَرِ «لَأَمْحُوَنَّ اسْمَكَ مِنْ دِيوَانِ النُّبُوَّةِ» فَيَأْتِيكَ الأمرُ على الكشفِ والتَّجلي ويَزُولُ عنك اسمُ النبيِّ والرَّسولِ وتَبقَى له وِلَايَتُه، إلَّا أنَّه لَمَّا دَلَّتْ قَرِينَةُ الحالِ أنَّ هذا الخطابَ جَرَى مَجْرَى الوَعيدِ، عَلِمَ مَنِ اقْتَرَنَتْ عندَه هذه الحالةُ مع الخطابِ أنَّه وَعيدٌ بِانْقِطَاعِ خُصوصِ بعضِ مراتبِ الولايةِ في هذه الدَّارِ، إذ النُّبُوَّةُ والرِّسَالَةُ خصوصُ رُتْبَةٍ في الولايةِ على بعضِ ما تَحْتَوِي عليه الولايةُ من المراتبِ.

İmdi Hak Teâlâ'nın Üzeyr (a.s.)a "Eğer mâhiyyet-i kaderden suâl etmekten müntehî olmazsan, elbette ismini dîvân-ı nübüvvetten silerim" demesi, emr, sana keşif ve tecellî üzere gelir ve senden nebî ve resûl ismi zâil olur, demek olur. Ve bu sûrette onun velâyeti bâkî

kalır. Ancak şu kadar var ki, vaktâki karîne-i hâl, tahkîkan bu hitâbın mecrâ-yı vaîdde cereyân ettiğine delâlet etti; indinde bu hâlet, hitâba mukārin olan kimse, muhakkak o hitâb, merâtib-i velâyetin ba'zı husûsunun bu dârda inkıtâıyla vaîd olduğunu bildi. Zîrâ nübüvvet ile risâlet, velâyette, merâtibden ve velâyetin muhtevî olduğu ba'zı merâtibi muhtevî olan bir rütbenin husûsudur.

Ya'ni Üzeyr (a.s.)ın أَنَّى يُحْيِي هَـذِهِ اللّٰـهُ بَعْـدَ مَوْتِهَـا (Bakara, 2/259) [Bu harâbâtı bu hâlden sonra Allah Teâlâ nasıl ihyâ eder?] kavlindeki karîne-i hâl, "sırr-ı kader"den [14/38] suâle delâlet ettiğinden, hitâb-ı Hak, itâb sûretinde olarak vaîd mecrâsında cereyân etti. Ve Cenâb-ı Üzeyr Hakk'ın bu hitâbında, velâyetin bir rütbe-i mahsûsu olan nübüvvet ve risâletin bu dâr-ı dünyâda inkıtâıyla vaîd bulunduğunu bildi. Zîrâ nübüvvet ve risâlet, velâyette bir mertebe-i mahsûsadır ki, velâyetin mertebe-i ilimden hâvî olduğu mertebelerin ba'zısını muhtevîdir.

Bunun îzâhı şu vech iledir ki: "Velâyet" sıfat-ı ilâhiyye olup, Hak Teâlâ ibâdı üzerine ezelen ve ebeden bu sıfat ile mütevellîdir. Nübüvvet ve risâlet ise, neş'et-i dünyeviyyede, enbiyâdan olan evliyâda bir sıfat-ı ârıza ve velâyet dâiresinin içinde bir mertebe-i mahsûsadır. Binâenaleyh velâyet olmaksızın, nübüvvet mütehakkık olmaz. Fakat nübüvvet olmaksızın velâyet mütehakkık olur. Bu sûrette, nübüvvet ve risâlet, resûl olan zâtın velâyetine nisbeten bir rütbe-i hâs olmuş olur. Ve bu rütbe-i hâs olan nübüvvet ve risâlet, resûlün dâr-ı dünyâdan hurûcundan sonra kalkar; fakat velâyeti, berâzih-i uhreviyyeye intikālinden sonra da devâm eder. İmdi Cenâb-ı Üzeyr'e olan لَأَمْحُوَنَّ اسْمَكَ مِنْ دِيوَانِ النُّبُوَّةِ [İsmini dîvân-ı nübüvvetten silerim.] hitâbı, onun velâyetinin ba'zı mertebelerinden, rütbe-i hâs olan nübüvvetin ref'i için vaîd olur.

فَيَعْلَمُ أَنَّه أَعْلَى من الوَلِيِّ الَّذي لا نُبُوَّةَ تَشْرِيعٍ عندَه ولا رِسَالَةَ.

İmdi o, indinde nübüvvet-i teşrî' ve risâlet-i teşrî' olmayan velîden a'lâ olduğunu bilir.

Ya'ni Üzeyr (a.s.), itâb sûretinde vaîd mecrâsında cereyân eden hitâb-ı Hak üzerine, nübüvvet-i teşrî' ile ve risâletle gelmemiş olan velîden nebî-

nin a'lâ olduğunu bildi. Çünkü nübüvvette husûsî bir ziyâdelik vardır; ve risâlet dahi nübüvvetten a'lâdır. Zîrâ risâlette de nübüvvet üzerine bir başka husûsiyyet-i zâide vardır. Ve "velâyet", nübüvvet ve risâletten eammdır. Çünkü her resûl nebî olduğu gibi, her nebî de velîdir. Fakat her velî, resûl de değildir, nebî de değildir. [14/39] Binâenaleyh nübüvvet ve risâlet, dâire-i velâyetin içinde iki rütbe-i husûsîdir. Ve tecellî ile sırr-ı kader münkeşif olduğu vakit, makām-ı velâyet kavî ve nübüvvet ve risâlet makāmı onda muzmahil olur.

وَمَنِ اقْتَرَنَتْ عندَه حالةٌ أُخْرَى تَقْتَضِيها أيضًا مرتبةُ النُّبوةِ ثَبَتَ عندَه أنَّ هذا وَعْدٌ لا وَعِيدٌ، فإنَّ سُؤَالَه عليه السلام مقبولٌ إِذْ النبيُّ هو الوليُّ الخاصُّ.

İndinde kezâlik mertebe-i nübüvvetin iktizâ ettiği hâlet-i uhrâ mukterin olan kimsenin yanında, muhakkak bu hitâbın vaîd değil, va'd olduğu sâbit oldu. Böyle olunca, Üzeyr (a.s.)ın suâli, muhakkak makbûldür; zîrâ nebî veliyy-i hâstır.

Mertebe-i nübüvvetin iktizâ ettiği hâlet-i ûlâ, yukarıda zikredilmiş idi ki, hitâb-ı Hak, hâl karînesiyle, vaîd mecrâsında cârî olması hâli idi. Zîrâ bu hâlde, dâire-i velâyetin içinde, rütbe-i husûsiyye olan nübüvvet kalkacak ve yalnız mertebe-i velâyet kalacaktı. Ve bir mertebenin ref'ini mutazammın olan hitâb ise vaîddir. Hz. Şeyh (r.a.) mertebe-i nübüvvetin iktizâ ettiği hâlet-i ûlâyı beyân buyurduktan sonra, bu cümlede dahi yine mertebe-i nübüvvetin iktizâ ettiği hâlet-i uhrâyı îzâh ediyor. O hâlet-i uhrâ da budur ki:

Veliyy-i hâs olan nebî, hakāyık-ı ilâhiyyeyi bildiğinden, Hak Teâlâ hazretlerinin kendisinden zuhûrunu kerîh gördüğü şeye ve husûlü muhâl olan şeyin talebine ikdâm etmez. Binâenaleyh taleb ettiği vakit, husûlü mümkin olan şeyi taleb eder; ve bu talebi makbûl olduğundan bittabi' is'âf olunur. Ve nübüvvetin iktizâ ettiği bu hâl, bir kimseye mukārin olunca لَأَمْحُوَنَّ اسْمَكَ مِنْ دِيوَانِ النُّبُوَّةِ [İsmini dîvân-ı nübüvvetten silerim.] hitâbının vaîd değil, va'd olduğunu bilir. Çünkü kendisi nebîdir; nebî ise veliyy-i hâstır; ve bu evsâfı câmi' olan kimse ise aslâ abes olan şeyi taleb etmez; ve suâli makbûl olur. İmdi Üzeyr (a.s.)ın ismi [14/40] nübüvvet defterinden silin-

dikten sonra, mertebe-i velâyeti bâkî kalır; ve bu sûrette de, maksûduna keşif ve tecellî tarîkiyle nâil olur.

ويَعْرِفُ بِقَرِينَةِ الحالِ أنَّ النبيَّ من حيثُ له في الولايةِ هذا الاختِصاصُ مُحَالٌ أنْ يُقْدِمَ على ما يَعْلَمُ أنَّ اللّٰهَ يَكْرَهُه منه، أو يُقْدِمَ على ما يَعْلَمُ أنَّ حُصولَه محالٌ.

Ve karîne-i hâl ile bilir ki, tahkîkan nebî için velâyette, bu ihtisâs sâbit olması haysiyetiyle, Allah Teâlâ'nın muhakkak ondan kerîh gördüğünü veyâhud husûlü muhakkak sûrette muhâl olduğunu bildiği şeye ikdâm etmesi muhâldir.

Ya'ni mertebe-i nübüvvetin iktizâ ettiği bâlâda beyân olunan hâlet-i uhrâ, indinde mukterin olan kimse, nebî için velâyette sâbit olan bu ihtisâs cihetinden, Hak Teâlâ'nın kendisinden zuhûrunu kerîh gördüğünü bildiği şeyi taleb etmeyeceği gibi, husûlü muhâl olduğunu bildiği şeyi de talebe ikdâm etmez. Zîrâ bu talebler, münâfî-i ma'rifettir; hâlbuki veliyy-i hâs olan nebî ârifdir; ondan böyle şeyler sâdır olmaz.

فَإِذَا اقْتَرَنَتْ هذه الأحوالُ عندَ مَنِ اقْتَرَنَتْ وتَقَرَّرَتْ أَخْرَجَ هذا الخطابَ الإلٰهِيَّ عندَه في قولِه: «لَأَمْحُوَنَّ اسْمَكَ مِنْ دِيوَانِ النُّبُوَّةِ» مُخْرَجَ الوَعدِ، وصَارَ خَبَرًا يَدُلُّ على مرتبةٍ باقيةٍ، وهي المرتبةُ الباقيةُ على الأنبياءِ والرُّسُلِ في الدَّارِ الآخرةِ، الَّتي لَيْسَتْ بِمَحَلٍّ، لِشَرْعٍ يكونُ عليه أحدٌ من خَلقِ اللّٰهِ في جنةٍ ولا نارٍ بعدَ الدُّخولِ فيهما.

Ve bu ahvâl, onlara karîn olan kimsenin indinde mukterin ve sâbit oldukda, o kimse لَأَمْحُوَنَّ اسْمَكَ مِنْ دِيوَانِ النُّبُوَّةِ [İsmini dîvân-ı nübüvvetten silerim.] kavlinde vâki' olan bu hitâb-ı ilâhîyi kendi indinde va'd makāmında ihrâc eder. Ve bu hitâb mertebe-i bâkıyeye delâlet eder bir haber olur. Ve o mertebe enbiyâ ve rusül üzere dâr-ı âhirette bâkıye olan mertebedir. O dâr-ı âhiret öyle bir dâr-ı âhirettir ki, bir şer' için mahal değildir. Tâ ki cennet ve nâra dâhil olduktan sonra, halktan bir kimse cennette ve nârda o şer' üzerine olsun!

Ya'ni mertebe-i nübüvvetin iktizâ ettiği sâlifü'z-zikr ahvâle karîn olan

kimse bu hitâb-ı ilâhîyi kendi indinde va'd makāmında telakkî eder. Ve bu sûrette bu hitâb, nübüvvetin irtifâından [14/41] sonra mertebe-i bâkıye olan "velâyet"in kalacağına delâlet eden bir haber olur ki, bu mertebe-i velâyet, âhirette dahi bâkî olan bir mertebedir. Ve dâr-ı âhiret öyle bir yerdir ki, artık orada şerîat yoktur; ve cennete girecekler cennete, ve nâra girecekler dahi nâra dâhil olduktan sonra, onların oralarda amel etmeleri lâzım gelen hiçbir şerîat bulunmaz. Zîrâ dâr-ı âhiret dâr-ı amel değil, dâr-ı cezâdır.

وإنَّما قَيَّدْنَاه أي الشرعَ بالدُّخُولِ في الدَّارَيْنِ الجنةِ والنارِ، لِمَا شُرِّعَ يومَ القيامةِ لأصحابِ الفَتَرَاتِ والأطفالِ الصِّغَارِ والمَجَانِينَ، فيُحْشَرُ هؤلاءِ في صَعِيدٍ واحدٍ لإقامةِ العدلِ والمُؤَاخَذَةِ بالجَرِيمَةِ والثَّوَابِ العَمَلِيِّ في أصحابِ الجنةِ، فإذا حُشِرُوا في صعيدٍ واحدٍ بِمَعْزِلٍ عن الناسِ بُعِثَ فيهم نَبِيٌّ من أفضَلِهم وتَمَثَّلَ لهم نارٌ، يَأتِي بها هذا النبيُّ المَبْعُوثُ في ذلك اليومِ، فيقول لهم: أنا رسولُ الحقِّ إليكم، فَيَقَعُ عندَهم التَّصديقُ ويَقَعُ التَّكْذِيبُ عندَ بعضِهم، ويقول لهم اقْتَحِمُوا هذه النارَ بأنفُسِكم، فَمَنَ أَطَاعَنِي نَجَا وَدَخَلَ الجنةَ وَمَنْ عَصَانِي وَخَالَفَ أَمْرِي هَلَكَ وكان من أهلِ النارِ، فَمَنِ امْتَثَلَ أمرَه منهم وَرَمَى بنفسِه فيها سَعِدَ ونَالَ الثَّوَابَ العَمَلِيَّ، وَوَجَدَ تلك النَّارَ بَرْدًا وسَلامًا، ومَنْ عَصَاهُ اسْتَحَقَّ العُقوبةَ فَدَخَلَ النارَ، ونَزَلَ فيها بِعَمَلِهِ المخالفِ، لِيَقُومَ العدلُ من اللّٰهِ في عبادِه.

Biz ancak şer'i dâreyn olan cennet ve nâra duhûl ile kaydettik. Zîrâ yevm-i kıyâmette ashâb-ı feterât ve etfâl-i sıgār ve mecânîn için şer'olunur. İmdi bunlar, ikāme-i adl ve cerîme ile muâhaze ve ashâb-ı cennet hakkında, sevâb-ı amelî için, zemîn-i vâhidde haşrolurlar. Bunlar zemîn-i vâhidde nâsdan inkıtâ' ile haşroldukları vakit, onların hakkında efdallerinden bir nebî ba'solunur; ve onlara bir nâr temsîl olunur. O günde onlara ba'solunan nebî, o nâr mu'cizesiyle gelir. Onlara: "Ben size irsâl olunmuş Hakk'ın resûlüyüm" der. İmdi o kavmin indinde tasdîk vâki' olur; ve ba'zıları indinde de tekzîb vâki' olur. Ve o nebî onlara "Siz nefsinizi bu nâra idhâl edin; bana itâat eden necât bulup cennete dâhil olur; ve bana isyân eden ve emrime muhâlefet

eyleyen helâk olup ehl-i nârdan olur" der. Kim ki onlardan o nebînin emrine imtisâl edip, kendisini nâra idhâl ederse saîd olur; ve sevâb-ı amelîye nâil olur; ve o nârı berd ve selâm bulur. Ve kim ki o nebîye âsî olursa ukūbete müstahak olup nâra dâhil olur; ve amel-i muhâlifi ile nâra nüzûl eyler. Ve yevm-i ma'hûdda bu ba's, ibâdı hakkında Allah tarafından [14/42] adl ikāmesi içindir.

Ya'ni Cenâb-ı Şeyh (r.a.), âhiret mahall-i şer' olmadığından ehl-i cennet ve cehennem me'vâlarına girdikten sonra, oralarda onların amel edeceği şerîat kalmaz, demiş ve şer'in olmamasını "cennet ve cehenneme duhûlden sonra" kaydıyla mukayyed kılmış idi. Zîrâ ne cennete ve ne de cehenneme giremeyecek olan ba'zı kimseler vardır ki, onlar için âhirette dahi şer'olacaktır.

Bunlardan birisi ashâb-ı feterâttır. Çünkü bu tâife kendilerinden mukaddem gelen peygamberin şerîatı münderis olduğundan, onun ile amel edemediler; ve bu peygamberden sonra gelecek peygamber de gelmedi ki, onun şerîatıyla amel etsinler. Binâenaleyh kendilerine teklîf-i ilâhî vâki' olmaksızın âhirete gittiler.

İkincisi etfâl-i sıgārdır. Çünkü teklîf zamânı olan vakt-i bülûğlarından evvel vefât ettiler.

Üçüncüsü mecnûnlardır. Çünkü hayât-ı dünyâda iken bunlara vücûh-ı teklîfe münâfî bir mizâc ârız olup, akılları mestûr oldu; ve o hâlde vefât ettiler.

Eğer bunlar hakkında âhirette teklîf-i şer'î olmamış olsa, muvâfık-ı hikmet ve ma'delet olmaz. Zîrâ kabâhatleri olmadığı için cehenneme konamazlar; ve sevâb-ı amelîleri olmadığı için cennete de giremezler. Kabâhatsız bir kimseyi nâra ve sevâb-ı amelîsiz bir kimseyi de cennete idhâl etmek adâlet değildir. Binâenaleyh bunların sevâb ve ikāba istihkākları tezâhür etmek için, Allah Teâlâ yevm-i âhirette, şerîattan bu mikdârı ibkā buyurdu. Bu sûretle cemî'-i vücûh ile adâlet-i ilâhiyye zâhir olur. Hz. Şeyh (r.a.) kıyâmette olan şer'-i mezkûru âyet-i kerîme ile isbât edip buyururlar: [14/43]

وكذلك قوله تعالى: ﴿يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ﴾ أيْ أمرٍ عظيمٍ من أمورِ الآخرةِ ﴿وَيُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ﴾ وهذا تَكليفٌ وتَشريعٌ، فَمِنْهُمْ من يَسْتَطِيعُ ومنهم

مَنْ لا يَسْتَطِيعُ، وَهُمُ الَّذين قال اللّٰهُ تعالى فيهم: ﴿وَيُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ﴾، كما لَمْ يَسْتَطِعْ في الدُّنيا امْتِثَالَ أمرِ اللّٰهِ بعضُ العبادِ كَأَبِي جَهْلٍ وغيرِه.

Ve kezâlik Allah Teâlâ'nın "Ol günde ki, umûr-i âhiretten emr-i azîm keşfolunur, halk secdeye da'vet olunurlar" (Kalem, 68/42) kavli dahi teklîf ve teşrî'dir. İmdi onlardan ba'zılarının secdeye tâkatları olur, ba'zılarının olmaz. Ve tâkatları olmayanlar, Allah Teâlâ'nın haklarında وَيُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ (Kalem, 68/42) [Halk secdeye da'vet olunurlar, fakat tâkatları olmaz.] buyurduğu kimselerdir. Nitekim dünyâda, Ebû Cehil vesâire gibi, ibâdın ba'zısı Allâh'ın emrine imtisâl etmeğe müstatî' olmadı.

Ya'ni sûre-i Kalem'de mezkûr: يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ وَيُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ (Kalem, 68/42) [Ol günde ki, umûr-i âhiretten emr-i azîm keşfolunur, halk secdeye da'vet olunurlar, fakat tâkatları olmaz.] âyet-i kerîmesi âhirette dahi teklîf ve teşrî' olduğuna burhândır. Çünkü dâr-ı teklîf dünyâ idi. Hak Teâlâ ehl-i dünyâya şer' gönderdi; amel eden etti, etmeyen de etmedi. Artık bundan sonra ikâme-i adl için muhâkeme ve cezâ îcâb eder. Fakat bâlâda zikrolunan sunûf-ı selâsenin dünyâda amel etmeleri mümkin değildi. Hâlbuki فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ (Şûrâ, 42/7) [Bir tâife cennetde ve bir tâife cehennemdedir.] âyet-i kerîmesi mûcibince halk ikiye münkasim olmak lâzımdır; ve ikiye inkısâm ise ikâme-i adl olmadıkça mümkin değildir. Binâenaleyh sunûf-i mezkûre için teklîf ve teşrî' lâzımdır. Tâ ki bunlardan hangilerinin hangi ferîka iltihâk edeceği sâbit olsun; ve ism-i Adl ile ism-i Hakem'in eseri zuhûra gelsin!

فهذا قَدْرُ ما يُبْقَى من الشَّرعِ في الآخرةِ يومَ القيامةِ قبلَ دخولِ النارِ والجنةِ ، فَلِهَذَا قَيَّدْنَاهُ، والحَمدُ لِلّٰهِ.

İmdi âhirette, yevm-i kıyâmette, nâra ve cennete duhûlden evvel, şer'den bu mikdâr ibkā olunur. İşte bundan dolayı biz şer'-i âhireti mukayyed kıldık. Allâh'a hamd ü senâ olsun. [14/44]

Ya'ni Cenâb-ı Şeyh (r.a.) âhiretin mahall-i şer' olmamasını "cennet ve

cehenneme duhûlden sonra" kaydıyla mukayyed kılmış ve bu kayd ile Allah Teâlâ'nın ikāme-i adl buyurmasıyla, halkın bir fırkası cennete ve bir fırkası cehenneme girdikten sonra, buralarda artık amel edilmesi lâzım gelen bir şerîat olmadığını murâd etmiştir. Binâenaleyh bu kayd, halkın cennete ve cehenneme duhûlünden evvel âhirette şer'den bir mikdâr bâkî kalacağı için, kayd-ı ihtirâzî olur. وَاللّٰـهُ ذُو الْفَضْـلِ الْعَظِيـمِ (Bakara, 2/105) [Allah Teâlâ pek büyük ihsân sâhibidir.]

4 Kânûn-i sânî 1331 ve 11 Rebîu'l-evvel 1334
[17 Ocak 1916], Pazartesi sabâhı

***

Mesnevî:

Bu fass-ı latîfde münderic kazâ bahsine taalluku hasebiyle *Mesnevî-i Ma'nevî*'nin üçüncü cildinde vâki' âtîdeki sürh-i şerîfin şerhiyle berâber buraya derci münâsib görülmüştür. *Sürh-i Mesnevî*:[425]

توفيـقِ ميـانِ ايـن دو حديـث كـه «اَلرِّضَـا بِالْكُفْـرِ كُفْـرٌ» و حديـثِ ديگـر كـه «مَـنْ لَـمْ يَـرْضَ بِقَضَائِي وَلَـمْ يَصْبِـرْ عَلَـى بَلَائِي فَلْيَطْلُـبْ رَبًّـا سِـوَائِي».

Ya'ni: "Küfre râzı olmak küfürdür"[426] ma'nâsındaki hadîs-i şerîf ile, "Her kim benim kazâma râzı olmaz ve belâma sabretmez ise, benden başka bir Rab arasın!"[427] ma'nâsındaki hadîs-i kudsî arasındaki tezâdın tevfîki beyânındadır. *Mesnevî*:

وی سؤالی کرد سائل مر مرا — ز انکه عاشق بود او بر ماجرا
گفت نکتهٔ اَلرِّضَا بِالْكُفْرِ كُفْرٌ — این پیمبر گفت و گفت اوست مهر [14/45]
باز فرمود او که اندر هر قضا — مر مسلمان را رضا باید رضا

425 Bu kısmı krş. Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, V, s. 363-369 (beyit: 1357-1370).

426 İlgili metinlerde büyük şöhret kazanmış bu ifâdenin İbn Abbâs'a atfı için bk. İbn Âdil, *el-Lübâb fî Ulûmi'l-Kitâb*, X, s. 53. Hadîs olarak kaydı için bk. Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, II, s. 256. Füruzânfer, Gazzâlî'nin *Kimyâ-yı Saâdet*'inden mülhem olabileceğini söyler. Bk. *Ehâdîs u Kısâs-ı Mesnevî*, s. 269.

427 Beyhakî, *Şuabu'l-Îmân*, I, 377; Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, XXII, s. 321.

نی قضای حق بود کفر و نفاق که بدین راضی شوم باشد شقاق
ور نیم راضی بود آن هم زیان پس چه چاره باشدم اندر میان

Tercüme: "Dün, sâil bana bir suâl sordu; çünkü o mâcerâya, bahis ve cidâle âşık idi; dedi ki: "Küfre rızâ, küfürdür" nüktesini, bu hadîs-i şerîfi Peygamber (a.s.) buyurdu, hâlbuki onun kelâmı mühür ve hüccettir. Yine o Peygamber (a.s.) buyurdu ki: "Her kazâya muhakkak müslüman için rızâ lâzımdır, rızâ!.." Küfr ve nifâk kazâ-yı Hak değil midir? Hâlbuki eğer buna râzı olursam şikāk olur; ve eğer olmazsam o dahi ziyândır. O hâlde arada çârem ne olur?"

Îzâh: Bu iki hadîs hakkında vârid olan suâl budur ki: Akāid-i kelâmiyye mûcibince cemî'-i ef'âl-i ibâdiyye Hakk'ın meşiyyet ve kazâsıdır. Binâenaleyh küfür dahi O'nun kazâsı olur. Hâlbuki hadîs-i kudsînin mazmûnuna göre, kazâya rızâ vâcibdir. Hadîs-i nebevîye göre dahi küfre rızâ küfürdür. Bu iki hâl arasında bendenin çâresi nedir? Eğer kazâ-yı Hak olan küfür ve nifâka râzı olursa, kâfir olur; ve eğer râzı olmazsa, vâcibi terketmiş olur. Cenâb-ı Mevlânâ (r.a.) efendimiz bu suâle cevâben buyururlar ki: *Mesnevî*:

گفتمش این کفر مقضی نی قضاست هست آثارِ قضا این کفر راست

Tercüme: "O sâile dedim: "Bu küfür makzîdir, kazâ değildir; bu küfrün âsâr-ı kazâ olması doğrudur." [14/46]

Şerh: "Küfre rızâ küfürdür" hadîs-i şerîfindeki küfür, ism-i mef'ûl sîgasıyla, makzîdir ve âsâr-ı kazâdır; yoksa ayn-ı kazâ değildir. Zîrâ "kazâ" başka, "makzî" başkadır. Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) bu fassın ibtidâsında buyurmuş idi ki: "Kazâ, Allâh'ın eşyâda hükmüdür; ve Allâh'ın eşyâda hükmü, Allâh'ın eşyâya ve eşyâda olan ilminin haddi üzerinedir; ve Allâh'ın eşyâda ilmi dahi, "ma'lûmât" nefislerinde ne hâl üzere sâbit idiyseler, o ma'lûmâtın Hakk'a i'tâ ettikleri şeyin haddi üzerinedir." Ve yine Hz. Şeyh (k.s.) *Fütûhât-ı Mekkiyye*'lerinde buyururlar ki: "Kazâ, makzînin gayrıdır; ve kazâ a'yân-ı sâbitenin isti'dâdına râci' olan kadere muvâfık, îcâd ve ahkâmdan ibârettir. Binâenaleyh kazâ, sıfât-ı fiiliyye-i Hak'tandır; ve ona rızâ farzdır; ve niçin şöyle, böyle kazâ etti diye Hak'tan şikâyet etmek haramdır. Velâkin makzîye râzı olmak, mutlakā farz değildir. Belki küfür ve sâir maâsî gibi, âsâr-ı kazânın kendisinden sudûrundan dolayı, mükellefin râzı

olmayıp şikâyet etmesi zarûrî ve vâcibdir." İmdi mâdemki kazâ, Hakk'ın eşyâda hükmüdür; ve Hakk'ın bu hükmü dahi, a'yân-ı sâbitenin kendi haklarında, Allah Teâlâ hazretlerinden taleb ettikleri hükümdür; ve mâdemki kazâ-yı ilâhî eşyâ üzerine, ancak eşyâ ile hükmeder; bu hâlde abdin kazâ-yı ilâhîye râzı olmaktan başka çaresi kalmaz.

Meselâ iki kimse bir pâdişâhın huzûruna çıkıp, ondan birisi bir altın, diğeri de bin altın ihsân istese ve pâdişâh da onlara i'tâ etse. Bir altın alan: "Pâdişâh arkadaşıma bin altın verdiği hâlde bana bir altın verdi!" diye şikâyet edemez. Çünkü pâdişâh onlara istediklerini vermiştir. Buna rızâdan başka çâre yoktur. Fakat kendisinin bir altına nâiliyeti, ki makzîdir, eser-i kazâdır; bundan [14/47] râzı olmamak tabîîdir. Belki bundan dolayı bende kendisini levm ve takbîh etmek îcâb eder. Çünkü taleb kendisinindir. *Mesnevî*:

پس قضا را خواجه از مقضی بدان تا شکالت دفع گردد در زمان

Tercüme: "İmdi, ey efendi! Kazâyı makzîden bil, tâ ki işkâlin derhâl ref'olsun!"

Şerh: "Makzî", ism-i mef'ûl sîgasıyla, "mahkûm" ma'nâsınadır. Kazânın makzîden bilinmesi budur ki: Hakk'ın kazâsı ilmine ve ilmi de, a'yânın ma'lûm olan isti'dâdâtına tâbi'dir. Binâenaleyh a'yân hakkında sâdır olan hükm-i ilâhî, onların Hak'tan taleb ettikleri hükümdür. Bu a'yân evvelen Hak üzerine bu talebleriyle hükmederler; ba'dehû Hakk'ın kazâsı ve hükmü onlar üzerine vâki' olur. Nitekim Hz. Şeyh-i Ekber (r.a.) bu **Fass-ı Üzeyrî**'nin ibtidâsında: "Hâkim, kim olursa olsun, hükmettiği şeyle ve hükmeylediği şeyde mahkûmün-aleyhdir" buyurmuştur. Hâkim, hükmettiği şeyle mahkûmün-aleyh olunca, onun bu hükmü bittabi' mahkûmdan münbais olur. Ve bu sûrette dahi kazâyı makzîden bilmek îcâb eder. Ve bu hakîkat tebeyyün ettiği vakit, derhâl müşkilât mündefi' olup, artık "Bu niçin böyle oluyor ve o niçin şöyle oluyor?" diye suâllere hâcet kalmaz ve sâika-i cehl ile teselsül edip giden i'tirâzât, nûr-i ma'rifet karşısında muzmahil ve lisân lâl ü ekbem kalır. *Mesnevî*:

راضیم در کفر ز آن رو که قضاست نی از آن رو که نزاع و خبثِ ماست

Tercüme: "Kazâ olması cihetinden küfre râzıyım; bu rızâ bizim nizâımız ve hubsümüz olması cihetinden değildir." [14/48]

Şerh: Küfürde iki cihet vardır: Birisi küfrün zâtı, diğeri kazâya taallukudur. Küfür, zâtiyeti ve küfür olması i'tibâriyle, aslâ marzî değildir. Fakat kazâya taalluku hasebiyle marzîdir. Çünkü kazâ-yı ilâhîde habâset-i nefsâniyye ve kabâhat-ı tab'âniyye yoktur. Binâenaleyh sûret-i kazâ hasendir; fakat, küfür bizim habâset-i nefsâniyyemizden münbais olduğundan makzî olması i'tibâriyle kabîhdir. Zîrâ sıfat-ı abddir. Meselâ gâyet mâhir bir ressâm, pek çirkin bir şahsın resmini, aslına mutâbık bir sûrette tersîm etse, bu tasvîre, san'at i'tibâriyle gâyet güzeldir, denir; fakat sûrete pek çirkin deneceği de şübhesizdir. Binâenaleyh tasvîr hasen ve sûret kabîhdir. İşte bunun gibi kazâ hasen olduğu için marzîdir; ve makzî çirkin olduğu için nâ-marzîdir. *Mesnevî*:

كفر از روى قضا خود كفر نيست حق را كافر مخوان اينجا مإيست

Tercüme: "Küfür, kazâ cihetinden muhakkak küfür değildir. Hakk'a kâfir deme, burada durma!"

Şerh: Bu beyt-i şerîf bâlâdaki beyt-i şerîfin mısrâ'-ı evveline illet olarak vâki' olmuştur. Ya'ni "Kazâ olması cihetinden küfre râzıyım; çünkü küfür kazâ cihetinden küfür değildir", demek sûretiyle yekdîğerine rabtolunur. Küfre, irâde-i ilâhiyyeye nisbetle, "küfür" demek câiz değildir. Zîrâ o küfür, ber-muktezâ-yı irâde vâki' olmuştur. İrâde dahi ilme ve ilim ise abd-i me'mûrun ayn-ı sâbitesinin hâline ve isti'dâdına tâbi'dir. Binâenaleyh kazâ-yı küfür, Hakk'a nisbetle küfür değil, ayn-ı hikmettir. Eğer kazâ-yı küfre, küfür dense, Hakk'a kâfir demek lâzım gelir. تَعَالَى اللّٰهُ عَنْ ذَلِكَ عُلُوًّا كَبِيرًا [Allah Teâlâ bundan pek münezzeh ve müteâlîdir.][428] [14/49] Sakın Hakk'a kâfir deme; ve bu makām-ı mühlikte durma; ve sâika-i cehl ile kendini varta-i küfre ilkā etme! *Mesnevî*:

كفر جهل است و قضای كفر علم هر دو يك كی باشد آخر خلم و حلم

Tercüme: "Küfür cehildir; ve kazâ-yı küfr, ilimdir. Nihâyet "hılm" ve "hilim" kelimelerinin her ikisi ne vakit bir olur?"

Şerh: Hind şârihlerinden Velî Muhammed Ekberâbâdî ve Bahru'l-Ulûm Abdü'l-Aliyy (kuddise sırruhümâ) "hılm" kelimesinin, kesr-i hı ile, "hışım ve gazab" ma'nâsına olduğunu beyân buyurmuşlardır. Ve "hilim" kelimesi-

428 Krş. İsrâ, 17/43.

nin ise, kesr-i hâ ile, "yavaşlık" ma'nâsına olduğu ma'rûftur. "Küfrün cehil ve kazâ-yı küfrün ilim" olmasının sûret ve ma'nâ i'tibâriyle "hılm" ve "hilim" kelimeleri arasındaki sûret ve ma'nâya müşâbehetleri hakkında, gerek Ankaravî'de ve gerek Hind şârihlerinin şerhinde îzâhata tesâdüf olunmadı. Hâlbuki Mevlânâ (r.a.) efendimiz, Hazret-i *Mesnevî*'de:

کارِ پاکانرا قیاس از خود مگیر گرچه ماند در نوشتن شیر وشیر

[Pâk olanların işini kendinden kıyâs etme; vâkıâ yazmak husûsunda (süt mânâsına gelen) şîr (arslan mânâsına gelen) şîre benzer.][429] beytinde olduğu gibi, kıyâsât ve teşbîhâtta makıys ile makıysün-aleyhin ve müşebbeh ile müşebbehün-bihin sûreten ve ma'nen mutâbakatlarına mürâât buyurmuş olduklarına nazaran, bu beyt-i şerîfte dahi aynı nükte bulunmak lâzım geleceğinden, bu bâbda hâtır-ı fakîre lâyih olan ma'nânın beyânına cür'et olundu; şöyle ki:

"Hılm" ve "hilim" kelimeleri, telaffuzu da sem'e bir gelir ise de, ma'nâ i'tibâriyle yekdîğerinin zıddıdır. Makzî olan küfür dahi, bir nevi' ilimden münbaisdir ki, bu ilim, onları küfür ve dalâlete sevkeder. Zîrâ Hak Teâlâ ibâdını [14/50] da'vet için peygamber irsâl buyurdu. Fakat münkirîn peygamberin cisimde ve yemek ve içmekte ve uykuda ve nikâhda kendilerine mümâsil olduğunu görüp مَالِ هَـذَا الرَّسُـولِ يَـأْكُلُ الطَّعَـامَ وَيَمْشِـي فِـي الْأَسْـوَاقِ (Furkān, 25/7) [Bu Resûl'e ne oldu ki taâm yer ve sokaklarda yürür?] dediler. Ve hamâkatları sebebiyle yürüttükleri muhâkeme-i sakîme netîcesinde, böyle bir kimsenin peygamber olamayacağına, kendilerinde bir ilm-i gayr-ı nâfi' peydâ oldu; ve onun Hak tarafından meb'ûs olduğuna kanâat getiremediler; ve hayât-ı dünyeviyyenin zevâhirinden iktibâs ettikleri bu ilm-i gayr-ı nâfi' inkârlarına bâdî oldu ve مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ (Câsiye, 45/24) [Hayât ancak hayât-ı dünyeviyyemizdir, ölürüz ve diriliriz ve bizi ancak dehr helâk eder.] dediler. Ve Hak Teâlâ onlardaki bu inkârın bir nevi' ilimden münbais olduğuna Kur'ân-ı Kerîm'de işâret eyledi. Nitekim buyurur: يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ عَنِ الْآخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ (Rûm, 30/7) [Onlar hayât-ı dünyânın zâhirini bilirler; hâlbuki onlar âhiret hayâtından gāfildirler.] ve وَلَمْ يُرِدْ إِلَّا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا ذَلِكَ مَبْلَغُهُمْ مِنَ الْعِلْمِ (Necm,

429 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, I, s. 162 (beyit: 267).

53/29-30) [Dünyâ hayâtından başkasını aslâ istemezler. İşte onların erişebilecekleri bilgi sâdece budur.] Fakat bu ilim, zâhirde ilim ise de, hakîkatte cehildir. Binâenaleyh onların bu ilme müstenid olan küfürleri dahi cehildir. Kazâ-yı küfür ise, ilm-i mahzdan ibârettir. Zîrâ bâlâdaki گفتمش این کفر مقضی نی قضاست [O sâile dedim: "Bu küfür makzîdir, kazâ değildir."] beytinin şerhinde îzâh olunduğu üzere, kazâ-yı küfür, abdin ayn-ı sâbitesinin hakîkatinin, Hakk'a i'tâ ettiği ilim üzerinedir. Bu ilimde aslâ cehil olmak mutasavver değildir. Binâenaleyh Cenâb-ı Mevlânâ (r.a.): Küfür ki, hakîkatte cehil olan bir ilme müsteniddir; ve kazâ-yı küfür ki hakîkatte ilm-i mahzdır; bu iki ilim telaffuzda ve sûrette, "hılm" ve "hilim" kelimeleri gibi, birbirine müşâbih ise de, ma'nâ i'tibâriyle aslâ yekdîğerine benzemez. Zîrâ biri cehil ve diğeri ilimdir. Ve "hılm" nasıl nokta-i siyâh ile mukayyed ise, onların ilimleri de öylece nokta-i siyâh-ı cehil ile mukayyeddir; ve "hilim" nasıl ki gayr-ı mukayyed ise, Hakk'ın ilmi de öylece gayr-ı mukayyeddir ve ilm-i mutlaktır, buyururlar. *Mesnevî*:

زشتیٔ خط زشتیٔ نقاش نیست　　بلکه از وی زشت را بنمود نیست
قوتِ نقاش باشد آنکه او　　هم تواند زشت کردن هم نکو

[14/51] Tercüme: "Hattın, resmin çirkinliği nakkāşın çirkinliği değildir. Belki ondan çirkini izhâr ve îcâd etmek lâzım gelmiştir. Nakkāşın kuvveti odur ki, o nakkāş hem çirkin, hem de güzel yapabilir."

Şerh: Hz. Mevlânâ (r.a.), kazâ ile makzîyi îzâh için nakkāş ile nakşı misâl olarak îrâd buyuruyorlar: Eğer bir nakkāş çirkin bir resim yaparsa, o çirkinlik resmindir, nakkāşın değildir. Ancak san'atı iktizâsınca onun yed-i mahâretinden çirkin bir nakış izhâr ve îcâdı lâzım gelmiştir. Nakkāş güzeli ve çirkini ne kadar mâhirâne ve üstâdâne nakış ve tersîm ederse san'atında, o nisbette kuvvet ve kudret sâhibi olmuş olur. Bu misâlde "kazâ", nakkāşın nakş-ı kabîhi tersîm etmesi; ve "makzî", nakş-ı kabîhdir. Ressâm nukūş-ı latîfe ve tesâvîr-i bedîayı nakşederken seve seve tersîm eyler. Fakat izhâr-ı san'at ve mahâret için suver-i kabîhayı dahi, rızâ-yı dili hilâfında, tersîm etmek iktizâ eder. Bunun gibi Hak Teâlâ hazretleri, esmâ-i şerîfesinin mazharı olmak için, hayır ve şerri îcâd buyurur. Fakat hayırdan râzı ve şerden râzı değildir. Bunun diğer misâlleri budur ki: Tabîb, icrâ-yı tabâbet için,

halkın marazını murâd eder; fakat marazdan râzı değildir. Eğer râzı olaydı, tedâvî etmezdi. Kezâ, ekmekçi halkın açlığını murâd eder; fakat açlıklarından râzı değildir. Eğer râzı olaydı, ekmek satmazdı. Kezâ, muallim, müteallimin cehlini murâd eder; fakat cehle râzı değildir. Eğer râzı olaydı, ta'lîm etmezdi. *Mesnevî*:

گر گشایم بحثِ این را من بساز تا سؤال و تا جواب آید دراز

[14/52] Tercüme: "Eğer ben, bu kazâ ve makzînin bahsini, intizâm ile açarsam, netîcede suâl ve cevâb uzun gelir."

Şerh: Ya'ni bu kazâ ve makzî bahsinin, ehl-i kelâm kavâidine tevfîkan açılması suâl ve cevâbın teselsül etmesine ve kıyl ü kālin uzamasına sebeb olur. Hâlbuki kazâ ile makzînin hakîkati, ehl-i kelâm usûlüne tevfîkan icrâ edilecek bahis ve münâzara ile münkeşif olmaz. Bu mübâhase netîcede "hayret" tevlîd eder. Hayret ise mâni'-i tefekkürdür. Binâenaleyh bundan vazgeçmek evlâdır. İmdi bu suâller ve cevâbların netîcesi "İlim ma'lûma tâbi'dir" kazıyyesine kadar gider. Bu mes'ele **Fass-ı Üzeyrî**'nin "Allah için hüccet-i bâliğa sâbittir" buyurulmuş olan mahallinde, Hak Teâlâ hazretleriyle küffâr arasında alâ-tarîki'l-muhâtaba, şerhan beyân edilmiş olduğundan, burada tekrârından sarf-ı nazar olundu. Oraya mürâcaat lâzım gelir. *Mesnevî*:

ذوقِ نکتهٔ عشق از من میرود نقشِ خدمت نقشِ دیگر می‌شود

Tercüme: "Aşk nüktesinin zevki benden gider. Hizmet nakşı, başka nakış olur."

Şerh: Ya'ni kazâ ve makzî mübâhasesi uzayınca, nükte-i aşkın zevki benden zâil olur. Hâlbuki ben ma'şûkun kapısında hizmet-i aşk ile müstahdem bir bendeyim. Bu hizmet nakşı, başka nakşa [14/53] mübeddel olur; ya'ni bî-aşk ve hâl olan ehl-i kelâm gibi, bâb-ı kıyl ü kālde müstahdem bir bende olurum. Ve hizmet-i aşk ki, makzîdir ve nakkāşın nakşeylediği nakş-ı hasendir; ve bu i'tibâr ile bu hizmet marzîdir. Eğer mübâhase uzarsa başka bir makzî olur; ve o dahi nakkāşın nakşeylediği bir nakş-ı kabîh bulunur; ve bu i'tibâr ile o makzî nâ-marzî olduğundan bittabi' ben ondan vazgeçerim.

İbtidâ: 17 Kânûn-i evvel 1331 [30 Aralık 1915]

İntihâ: 10 Kânûn-i sânî 1331 [23 Ocak 1916], Pazar gecesi

FUSÛSU'L-HİKEM

TERCÜME ve ŞERHİ

MUHYİDDİN İBNÜ'L-ARABÎ

AHMED AVNİ KONUK

2. CİLT

TÜRKİYE YAZMA ESERLER KURUMU BAŞKANLIĞI YAYINLARI: 82

Dinî İlimler Serisi : 12

Kitabın Adı : FUSÛSU'L-HİKEM TERCÜME VE ŞERHİ 2. CİLT

Müellifi : Muhyiddin İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240)

Tercüme ve Şerh : Ahmed Avni Konuk (ö. 1938)

Özgün Dili : Osmanlıca

Yayın Hazırlık - Çeviri Yazı : Prof. Dr. Mustafa Tahralı
Marmara Üniversitesi
Tasavvuf Anabilim Dalı

Yard. Doç. Dr. Selçuk Eraydın
Marmara Üniversitesi
Tasavvuf Anabilim Dalı

Yard. Doç. Dr. M. Nedim Tan
Marmara Üniversitesi
Tasavvuf Anabilim Dalı

Dr. Ercan Alkan
Marmara Üniversitesi
Tasavvuf Anabilim Dalı

Editör : Prof. Dr. Mustafa Tahralı

Son Okuma : Göker İnan - İsmet İpek

Arşiv Kayıt : Konya Mevlana Müzesi No. 3868-3880 (13 Defter)

Kitap Tasarım : Abdusselam Ferşatoğlu

Yapım : Fotografika Ltd. Şti.

Baskı : Mega Basım Yayın ve İletişim Hizmetleri San. Tic. Ltd. Şti.
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1 Baha İş Mrk. A Blok Kat: 2
Haramidere - İstanbul. Tel: 0212 412 17 77 Sertifika No. 12027

Baskı Yeri ve Yılı : İstanbul 2017

Baskı Miktarı : 1. Baskı, 2000 adet

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI
Library of Congress A CIP Catalog Record

Ahmed Avni Konuk
Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi

1. Tasavvuf, 2. İslâm Düşüncesi, 3. İbnü'l-Arabî, 4. A. Avni Konuk, 5. Hikmet

ISBN: 978-975-17-3882-2 (Takım) 978-975-17-3890-5 (2. Cilt)

Copyright © Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. Her hakkı mahfuzdur.
Bütün yayın hakları *Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı*'na aittir. Başkanlığın izni olmaksızın tümüyle veya kısmen, hiçbir yolla ve hiçbir ortamda yayınlanamaz ve çoğaltılamaz.

T. C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı
Süleymaniye Mah. Kanuni Medresesi Sok. No: 5 34116 Fatih / İstanbul
Tel. : +90 (212) 511 36 37
Faks : +90 (212) 511 37 00
info@yek.gov.tr
www.yek.gov.tr

FUSÛSU'L-HİKEM

TERCÜME VE ŞERHİ

ÇEVİRİ YAZI

2. CİLT

MUHYİDDİN İBNÜ'L-ARABÎ
(ö. 1240)

Tercüme ve Şerh

Ahmed Avni Konuk
(ö. 1938)

Yayına Hazırlayanlar

Prof. Dr. Mustafa Tahralı
Yard. Doç. Dr. Selçuk Eraydın
Yard. Doç. Dr. M. Nedim Tan
Dr. Ercan Alkan

TÜRKİYE
YAZMA
ESERLER
KURUMU
BAŞKANLIĞI

İÇİNDEKİLER (2. Cilt)

XV	KELİME-İ ÎSEVİYYE'DE MÜNDEMİC HİKMET-İ NEBVİYYE	869
XVI	KELİME-İ SÜLEYMÂNİYYE'DE MÜNDEMİC HİKMET-İ RAHMÂNİYYE	967
XVII	KELİME-İ DÂVÛDİYYE'DE OLAN HİKMET-İ VÜCÛDİYYE	1023
XVIII	KELİME-İ YÛNUSİYYE'DE MÜNDEMİC HİKMET-İ NEFESİYYE	1061
XIX	KELİME-İ EYYÛBİYYE'DE MÜNDEMİC HİKMET-İ GAYBİYYE	1087
XX	KELİME-İ YAHYÂVİYYE'DE MÜNDEMİC HİKMET-İ CELÂLİYYE	1121
XXI	KELİME-İ ZEKERİYYÂVİYYE'DE MÜNDEMİC HİKMET-İ MÂLİKİYYE	1133
XXII	KELİME-İ İLYÂSİYYE'DE MÜNDEMİC HİKMET-İ ÎNÂSİYYE	1161
XXIII	KELİME-İ LOKMÂNİYYE'DE VÂKİ' HİKMET-İ İHSÂNİYYE	1209
XXIV	KELİME-İ HÂRÛNİYYEDE MÜNDERİC HİKMET-İ İMÂMİYYE	1235
XXV	KELİME-İ MÛSEVİYYE'DE MÜNDEMİC HİKMET-İ ULVİYYE	1271
XXV	KELİME-İ MÛSEVİYYEDE MÜNDEMİC HİKMET-İ ULVİYYE [2. Şerh]	1375

XXVI KELİME-İ HÂLİDİYYE'DE MÜNDEMİC HİKMET-İ SAMEDİYYE 1481

XXVII KELİME-İ MUHAMMEDİYYE'DE MÜNDEMİC HİKMET-İ FERDİYYE 1489

LUGATÇE 1571

AYET ve HADİS İNDEKSİ 1725

DİZİN 1733

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

XV

فَصُّ حِكْمَةٍ نَبَوِيَّةٍ فِي كَلِمَةٍ عِيسَوِيَّةٍ

BU FASS KELİME-İ ÎSEVİYYE'DE MÜNDEMİC HİKMET-İ NEBVİYYE BEYÂNINDADIR.

Ma'lûm olsun ki, "hikmet-i nebviyye"nin Kelime-i Îseviyye'ye tahsîsi hakkında şurrâh-ı kirâm iki vecih beyân buyururlar: Birincisi: "Nebî" kelimesinin hemze ile olmasıdır. Bu sûrette "nebî" kelimesi "ihbâr" ma'nâsına olan نبأ [nebe'e]den müştakk olur. Bu *Fusûsu'l-Hikem*'de beyân olunan hikmetlerin kâffesi her ne kadar "nebe'e"den müştakk olan "nebeviyye" ise de, bunun Kelime-i Îseviyye'ye ihtisâsı, Îsâ (a.s.)ın hâline nübüvvet-i fıtriyyenin gālib olması sebebiyledir. Nitekim Hak Teâlâ hazretleri Kur'ân-ı Kerîm'de onun nübüvvet-i fıtriyyesinden ihbârân vâlidesinin karnında iken أَلَّا تَحْزَنِي قَدْ جَعَلَ رَبُّكِ تَحْتَكِ سَرِيًّا (Meryem, 19/24) [Sakın mahzûn olma, Rabbin senin altında bir akarsu vücûda getirdi.]; ve beşikte iken آتَانِيَ الْكِتَابَ وَجَعَلَنِي نَبِيًّا (Meryem, 19/30) [Bana kitâb verdi ve beni peygamber yaptı.] dediğini beyân buyurdu.

İkincisi: "Nebî" kelimesinin نبا، ينبو، نبوًا [nebâ, yenbû, nebven]den müştakk olup hemzesiz bulunmasıdır. Ve نبا [nebâ] "rif'at" ma'nâsına gelir. Şu hâlde onun hikmeti, "hikmet-i ref'iyye" olur. Zîrâ onun makāmında rif'at vardır. Nitekim Hak Teâlâ hazretleri Kur'ân-ı Kerîm'de بَلْ رَفَعَهُ اللّٰهُ إِلَيْهِ (Nisâ, 4/158) [Allah onu kendine doğru ref'eyledi.] buyurur. Ve âhir zamanda da nüzûl ederek velâyet-i âmmeyi hatmeyler.

Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) efendimizin terbiye-gerdesi ve evlâd-ı ma'nevîsi Sadreddîn-i Konevî (k.s.) [15/2] hazretleri *Fükûk*'ünde buyururlar ki: [430]

430 Konevî, *el-Fükûk*, s. 221.

مُرادُ شيخِنا رضي اللّٰه عنه مِن إقرانِه هذه الحكمةَ بالنَّبْوَةِ ليسَ بمَعنى الإخبارِ فإنَّ كلَّ مَن ذُكِرَ من الانبياءِ في هذا الكتابِ مُشتَرَكونَ في ذلك وإنَّما مُرادُه مَعنَى الرِّفعَةِ.

Ya'ni "Bizim şeyhimiz (r.a.)ın bu hikmeti, "nebve"ye mukārin kılmasından murâdı "ihbâr" ma'nâsına değildir. Zîrâ bu kitâbda zikrolunan enbiyâdan her birisi bunda müşterektirler; ve onun murâdı ancak rif'attir." Hz. Sadreddîn-i Konevî (k.s.) Şeyh-i Ekber (r.a.) efendimizden bu hakîkati sem'-i cism ile işitmiş olduklarına şübhe olunmayacağından onların kelâmı sened-i kavîdir. Binâenaleyh vech-i sânî müreccahdır. Şu hâlde evvelkisi "nûn" ile "bâ"ın fethleriyle نَبَوِيَّة [nebeviyye] ikincisi "nûn"un fethi ve "bâ"nın sükûniyle نَبْوِيَّة [nebviyye] telaffuz olunmak lâzım gelir. Vallâhu a'lem bi-murâdihi. [Allah murâdını en iyi bilendir.]

***

Şiir:

عَنْ مَاءِ مَرْيَمَ أَوْ عَنْ نَفْخِ جِبْرِينِ فِي صُورَةِ الْبَشَرِ الْمَوْجُودِ مِنْ طِينِ
تَكَوَّنَ الرُّوحُ فِي ذَاتٍ مُطَهَّرَةٍ مِنَ الطَّبِيعَةِ تَدْعُوهَا بِسِجِّينِ

Birinci ma'nâ: Rûh, ya mâ'-i Meryem'den veyâ Cibrîn'in nefhinden, tıynden mevcûd olan beşer sûretinde, Siccîn tesmiye ettiğin tabîattan, zât-ı mutahharada mütekevvin oldu.

İkinci ma'nâ: Rûh, ya mâ'-i Meryem'den veyâ tıynden mevcûd olan beşer sûretinde zuhûr eden Cibrîn'in nefhinden, Allah Teâlâ'nın Siccîn tesmiye buyurduğu tabîattan, zât-ı mutahharada mütekevvin oldu.

"Mâ'-i Meryem"den murâd, hîn-i inzâllerinde kadınların ferclerinde mütehaddis olan su gibi, [15/3] Cebrâîl (a.s.)ın güzel bir delikanlı sûretinde Hz. Meryem'e görünerek, şekl-i ma'hûd-i cimâ' olmaksızın, ona nefhetmesiyle, Cenâb-ı Meryem'de şehvet husûlü üzerine, ihtilâma müşâbih bir hâl içinde, vâki' olan inzâl esnâsında seyelân eden sudur. "Cibrîn" Cebrâîl (a.s.) ma'nâsına lugattır.

"Tıynden mevcûd olan beşer sûreti"nden murâd, Âdem (a.s.)dir. "Zât-ı mutahhara"dan murâd, Hz. Meryem'dir. Zîrâ Hak Teâlâ hazretleri Kur'ân-ı Kerîm'de أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا فِيهِ مِنْ رُوحِنَا (Tahrîm, 66/12) [Ve ismetini pek güzelce muhâfaza etmiş olana rûhumuzdan üfledik.] kavliyle onun levsiyyât-ı nefsâniyyeden mutahhar bulunduğuna şehâdet buyurdu.

"Tabîat"tan murâd, ulûhiyetin zâhiri olan tabîat-ı külliyye olmayıp cihet-i süfliyyede olan tabîat-ı cüz'iyyedir.

"Siccîn" إِنَّ كِتَابَ الْفُجَّارِ لَفِي سِجِّينٍ (Mutaffifîn, 83/7) [Fâcirlerin kitâbı siccîndedir.] âyet-i kerîmesi mûcibince ehl-i fücûrun mukîm olduğu mahallin ismidir. Zîrâ füccâr, hayvâniyetten ibâret olan tabîat-ı cüz'iyyenin hükmüne tebaan amel ederler ki zâhiri, ezvâk-ı muhtelife-i nefsâniyye ve bâtını azâb-ı gûnâgûndur. Onun için Hak Teâlâ hazretleri, kendilerini tabîat-ı cüz'iyyenin ahkâmına teslîm etmiş olan küffâr hakkında وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكَافِرِينَ (Tevbe, 9/49; Ankebût, 29/54) buyurur ki, "Cehennem el'ân küffârı ihâta etmiştir" demek olur.

Ma'lûm olsun ki: Ulûhiyetin zâhiri olan "tabîat-ı külliyye"ye nazar eden ve fikirleri bu tabîatın kavâid ve ahkâm-ı cârîyesinde müstağrak olan hükemâ, âlem-i cismâniyyette bu kavâid ve ahkâmın tahallüfü mümkin olmadığını ve kānûn-i tabîat mûcibince nesl-i insânın ancak erkek ile kadının [15/4] ictimâından teselsül edebileceğini zannederler. Bu hüküm, onların emr-i hakāyıkta sırf cehle müstenid olan zan ve vehimlerinden münbaistir. Hükemâ-yı fen, ne kadar tedkîkāt ile meşgūl olurlarsa olsunlar, tabîat-ı külliyye dâiresinden çıkamazlar. Onların keşfiyâtı, ancak bu dâireye mahsûrdur. Binâenaleyh onlar ulûhiyetin zâhiriyle iştigāl ettikleri cihetle kudret-i Hak'tan bî-haberdirler.

İmdi Hak Teâlâ hazretleri, hükemânın, hükm-i vehmîlerini istimâ' eden zaîfü'l-akl olanları bu varta-i vehimden tahlîs için –ma'nâ-yı insânın, kendi zâhiri olan vücûdunda dilediği vech ile tasarruf ettiği gibi– ulûhiyetin vücûd-ı zâhirîsi olan bu âlemde onun bâtını, ma'nâsı olan Hakk'ın, öylece dilediği vech ile tasarrufunu izhâr etmek üzere, cism-i insânîyi kāide-i tabîat hilâfında olarak üç vech ile halk buyurdu:

1. Anasız babasız olarak cism-i Âdem'i salsâlden yarattı. "Sâd" ve "lâm"

mâddesi lisân-ı Arabîde, kendisinde erbâb-ı fennin "protoplazma" ya'ni "mâdde-i ceniyye [مـادۀ جنيـه]" (?) ta'bîr ettikleri şey hâsıl olan "tahammür etmiş süt" ma'nâsına geldiğine göre, Darwin meslekince cism-i Âdem'in "protoplazma"dan yaratılmış olması lâzım gelir. Böyle de olsa cism-i Âdem yine anasız ve babasız yaratılmış olur.

2. Havvâ'nın cism-i Âdem'den inşiâbı sûretiyle halkıdır. Darwin meslekini ta'kîb edenlerin bunu da inkâr edememesi lâzım gelir. Çünkü cism-i Havvâ, kokmuş çamurda tekevvün eden "protoplazma"dan mahlûk olan cins-i insânın nev'-i ünsâsıdır; ve nevi' ise, cinsin bir şûbesidir. [15/5]

3. Îsâ (a.s.)ı babasız olarak Hz. Meryem'in vücûdunda halk buyurdu. Ulûhiyet kendisinin vücûd-ı zâhirîsi olan tabîat-ı külliyyede, Âdem'i ve Havvâ'yı zikrolunan hâl-i acîbde halk buyurmak sûretiyle kudretini izhâr edince, o kudret-i kâmileden bu tarz hilkatin nefyi için hiçbir sebeb gösterilemez. Bunu teslîm edemeyen ancak vehimdir. Şu hâlde hilkat-i insâniyye bu vücûh-i selâse ile berâber dört tarzda vâki' olmuş olur ki:

Dördüncü vecih, alelâde nutfe-i pederin rahm-ı mâderde cereyânı sûretiyle ecsâm-ı insâniyyenin halkıdır.

İşte evvelki hilkatler, kudretin istisnâsı ve bu tarz hilkat, o kudretin kāidesi olduğundan, hükemâ ve ukalâ ve sagîr ve kebîr bu kāideye nâzırdırlar. Onun için yahûdîlerin havsala-i akılları, bir bâkireden pedersiz olarak veled husûlünü almadı. Hz. Meryem gibi, kavmi arasında salâh-ı hâl ile şöhret-yâb olan bir afîfeye zinâ isnâd ettiler.

İmdi âlemin hey'et-i mecmûası Kur'ân-ı fiilîdir. Hâtem-i enbiyâ (s.a.v.) Efendimiz'e münzel olan Kur'ân-ı kavlî, يُضِـلُّ بِـهِ كَثِيـرًا وَيَهْـدِي بِـهِ كَثِيـرًا (Bakara, 2/26) [O, Kur'ân sebebiyle çok kimseleri ıdlâl eder ve çok kimselere hidâyet verir.] âyet-i kerîmesi mûcibince, nasıl ki ba'zılarını ıdlâl eder ve ba'zılarını mühtedî kılarsa, âlemde zuhûr eden ef'âl-i ilâhiyye dahi, öylece ba'zı kimselerin sebeb-i dalâleti ve ba'zı kimselerin de sebeb-i hidâyeti olur. İşte ef'âl-i ilâhiyyeden bir fiil olan Îsâ (a.s.)ın sûret-i tekevvünü de efrâd-ı beşer üzerinde bu iki mütekābil te'sîrâtı icrâ eyledi.

لِأَجْلِ ذَلِكَ قَدْ طَالَتْ إِقَامَتُهُ فِيهَا فَزَادَ عَلَى أَلْفٍ بِتَعْيِينِ

Bu ecilden onda ikāmeti uzadı; ta'yîn ile bin üzerine ziyâde oldu. [15/6]

Ya'ni Cenâb-ı Îsâ'nın terkîb ve sür'at-i inhilâli iktizâ eden hükm-i tabîattan mutahhar olarak tekevvünü eclinden, rûh-ı musavverden ibâret olan cisimde ikāmeti uzadı; ve onun o cisimde ikāmeti ta'yîn ve hisâb ile bin seneden ziyâde oldu. Zîrâ mîlâd-ı Îsâ ile (S.a.v.) Efendimiz'in dünyâyı teşrifleri mâbeyni (555)[431] senedir. *Fusûsu'l-Hikem*'in târîhi ise 627. sene-i hicriyyedir. Gerek bu târîhler ve gerek tevellüd ve hicret-i nebevî mâbeynindeki mikdâr-ı sinîn yekdîğerine zammolunursa, bin iki yüz küsur sene tutar ki, Cenâb-ı Şeyh (r.a.)ın bu beyt-i şerîfi hîn-i tahrîrlerinde mîlâd-ı Îsâ'dan binden ziyâde seneler mürûr etmiş olur. Binâenaleyh Îsâ (a.s.)ın rûh-ı musavver olan bedeninde, Hz. Şeyh (r.a.) zamânına ve ondan sonra da âhir zamanda zuhûr edecek olan Hz. Mehdî'nin asrında nüzûlü vaktine kadar ikāmeti temâdî etti. Bu temâdî bedeni sebebiyledir. Zîrâ onun bedeni, cism-i beşerde temessül eden rûhdan ibârettir. Beşer sûretinde zuhûru ve temessülü, ancak sûret-i beşerde olan Hz. Meryem'e münâsebet ve ittisâli ve Hz. Cibrîl'in Cenâb-ı Meryem'e beşer sûretinde zâhir olarak nefhetmesi sebebiyledir. Hz. Mehdî zamânında nüzûlünden sonra, ber-mûcib-i hadîs-i şerîf, yiyip içer ve tezevvüc eder; ve ba'dehû vefât edip (S.a.v.) Efendimiz'in hücre-i mutahharasına defnolunur. Şu hâlde gerek yahûdîler tarafından katle tasaddî olunduğu vakitte ve gerek semâya ref'edildiği zamanda ve el'ân hayât-ı nûrâniyye ile hayy olan Îsâ (a.s.) ba'de'n-nüzûl, sünnet-i seniyye-i muhammediyyeye tebaan hayât-ı tabîiyye dâiresinde yaşayacak ve hayât-ı tabîiyye, mevt-i tabîîyi muktezî bulunduğundan كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ (Ankebût, 29/57) [Her nefis, ölümü tadacaktır.] hükmü tahtına dâhil olarak vefât eyleyecektir.

Ma'lûm olsun ki, yahûdîler tarafından Îsâ (a.s.)a vâki' olan sû'-i kasd hakkında iki rivâyet vardır. Bu bâbdaki tahsîlât, Hasan Sâhib ismindeki bir fâzıl-ı muhterem tarafından lisân-ı Fârisî üzere yazılıp Hindistan'da tab' edilmiş olan *et-Te'vîlü'l-muhkem fî müteşâbihi Fusûsi'l-Hikem* nâmındaki *Şerh-i Fusûs*'ta beyân olunmuştur. [15/7] Tafsîlât-ı mezkûre ondan bi'l-ik-

431 Peygamber Efendimiz'in doğum târihi, umûmiyetle, milâdî 571 veyâ 570 senesinde kabul edilmektedir. Ahmed Avni Bey'in niçin 555 târihini verdiğini tesbit edemedik.

tibâs icmâlen beyân olunur.[432] Şöyle ki:

Birinci rivâyete göre Îsâ (a.s.) maslûben şehîd edilmedi, belki ref'olundu. Ve ona kasdeden yahûdîlerden birisi min-tarafillâh sûret-i Îsâ'ya temsîl olunup yahûdîler Hz. Îsâ zanniyle onu salb ettiler. Ve bu rivâyetin râvîleri, sûre-i Nisâ'da vâki' وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ وَلَكِنْ شُبِّهَ لَهُمْ، بَلْ رَفَعَهُ اللّٰهُ إِلَيْهِ (Nisâ, 4/157-158) [Hâlbuki onu ne katlettiler ne salb ettiler, velâkin kendilerine bir benzetme yapıldı... Allah onu kendine doğru ref'eyledi.] âyet-i kerîmesiyle ihticâc ederler.

İkinci rivâyetin râvîleri derler ki: Îsâ (a.s.), vaktâki yahûdîler tarafından ahz olundu, o hazret ile berâber iki sârık dahi derdest edilmiş idi. Her üçünü de çarmıha gerdiler. Ba'dehû oradan indirip, o zamanda câri olan âdet-i i'dâm üzere, kemiklerini kırıp ihrâc etmek sûretiyle katle mütesaddî oldular; ve sârıklar hakkında öyle yaptılar. Nöbet Îsâ (a.s.)a geldikde, o hazreti vefât etmiş buldular. Velâkin yan tarafına bir mızrak sapladılar; ve o mahalden kan aktı. Binâenaleyh bu fiilin fâilleri "Biz onu maslûb kıldık" dediler. Zîrâ "salb" burada, feth-i "sâd" ile "ihrâc-ı üstühân" ma'nâsınadır. Zamm-ı "sâd" ile olunca [sulb] "darağacı" ma'nâsına gelir. Feth-i "sâd" ile, "ashâb-ı salb" "kemik ihrâc eden kimseler" ma'nâsınadır. Şu hâlde o hazreti, yahûdîler وَمَا قَتَلُوهُ (Nisâ, 4/157) buyurulduğu üzere, "katletmediler"; belki o hazret kendi kendine teslîm-i rûh eyledi. وَمَا صَلَبُوهُ (Nisâ, 4/157) buyurulduğu üzere dahi, feth-i "sâd" ile "salb etmediler, ya'ni kemiğini çıkarmadılar". وَلَكِنْ شُبِّهَ لَهُمْ (Nisâ, 4/157) buyurulduğu üzere, "Velâkin maslûbâna, ya'ni kemiği ihrâc edilmiş olanlara müşâbih oldu". Bu sebeble beyne'n-Nasârâ Hz. Mesîh (a.s.) hakkında ihtilâf husûle geldi ki, bunlardan bir tâife Mesîh (a.s.)ın yerine, ona temsîl olunan Yahûdâ'yı katl ve salb ettiler derler. Hâlbuki Kur'ân-ı Kerîm'in müfessirleri bu tafsîle pek az mut-

432 Hâkim Seyyid Muhammed Hasan b. Kerâmet Ali Emrûhevî'ye (Amruhavî veya Emrûhî şeklinde de yazılabilir) âit olan bu eser XIX. yüzyılda te'lif edilmiş olup fasları *Fusûs* metnine göre değil peygamberlerin yaşadığı zamana göre tertip etmesiyle dikkat çeker. Ahmed Avni Bey'in atıf yaptığı kısım için bk. *Te'vîlü'l-Muhkem*, Leknev, 1310/1893, s. 467-507. Eserin mevcut baskıları hakkında bk. Nevşâhî, *Kitâbşinâsî-i Âsâr-ı Fârisî-yi Çâp-şode der Şibh-i Kārre*, IV, s. 641. Bu zâtın *Te'vîlü'l-Muhkem* dışında *Te'vîlât-ı Râsih* ve *Meâlimâtü'l-Esrâr fî Mükâşefâti'l-Ahyâr* isimli iki eseri daha vardır. Bk. Storey, *Persian Literature*, I, s. 26.

tali' olmakla, Îsâ (a.s.) hakkında Nasârâ'dan bu kavl ile kāil olan tâifenin sözlerini ihtiyâr ettiler ki, bu kavl, Kur'ân-ı Kerîm'de merdûddur. Zîrâ Hak Teâlâ وَمَا جَعَلْنَا لِبَشَرٍ مِنْ قَبْلِكَ الْخُلْدَ (Enbiyâ, 21/34) ya'ni "Yâ Habîbim, senden evvel gelen ricâlden bir racül için huld ve bekā kılmadık" buyurur. Bu âyet-i kerîmeye nazaran [15/8] (S.a.v.) Efendimiz'den evvel gelen bilcümle enbiyâ (aleyhimü's-selâm)ın vefât etmiş olmaları lâzım gelir. Talha ibn Alî hazretleri Cenâb-ı İbn Abbas'tan bu vechi rivâyet eylediği gibi, rivâyet-i Vehb dahi bu merkezdedir. Sûre-i Nisâ'nın nüzûlünden sonra Hâtıb ibn Beltea (r.a.) melik-i Mısır olan Mukavkıs'a mürsel, nâme-i risâlet-penâhîyi hâmilen gittiği vakit, Mukavkıs Cenâb-ı Hâtıb'a hitâben: "Eğer sizin sâhibiniz nebî ise, Mekke'den Medîne'ye hicret etmemesini niçin Cenâb-ı Hak'tan niyâz etmedi?" diye i'tirâz etmesi üzerine, Hz. Hâtıb dahi: "Îsâ (a.s.) nebî idi; niçin çarmıha gerilmemesini Hak'tan niyâz etmedi?" buyurduğu meşhûrdur. O hazretin bu kavli dahi rivâyet-i mezkûreyi te'yîd eder. İşte ikinci rivâyet de budur.

Evliyâ-i kirâmdan Bedreddîn-i Simâvî (k.s.) *Vâridât* nâmındaki risâle-i şerîfelerinde bu rivâyete muvâfık olarak buyururlar ki:

عِيسَى عليه السلام حيٌّ بِرُوحِه، مَيِّتٌ بِجَسَدِه الْعُنْصُرِيّ، وَلَمَّا كان روحُ اللّٰهِ والرُّوحَانِيَّةُ غَالِبَةٌ عليه ولامَوتَ على الرُّوحِ قالوا أنَّه لَمْ يَمُتْ حُكْمًا لِلْغَالِبِ، لا بِمَعْنَى أنَّه لَمْ يَمُتْ جَسَدُه العُنْصُرِيّ وهو مُحَالٌ، فَافْهَمْ جِدًّا، رَأَيْتُ سنة ثمان وثمان مأة يوم الجمعة رَجُلَيْنِ حَضَرَا على يدِ أحدهما جَسَدَ عِيسَى عليه السلام وهو مَيِّتٌ كَأَنَّهمَا نَبَّهناه على أنَّه عيسى عليه السلام تُوُفِّيَ بَدَنُه واللّٰه اعلم.

Ya'ni "Îsâ (a.s.) rûhiyle diri, cesed-i unsurîsiyle meyyittir. Velâkin rûhullah olup rûhâniyet üzerine gālib olduğu için, hükmen-li'l-gālib, ölmedi, dediler. Yoksa cesed-i unsurîsi ölmemek muhâldir. Cidden iyi anla! Sekiz yüz sekiz senesine müsâdif bir cuma gününde iki adam hâzır oldular. Birisinin elinde Îsâ (a.s.)ın cesedi var idi. Hâlbuki o meyyit idi. Gûyâ Îsâ (a.s.)ın bedeni vefât eylediğini bize tenbîh eylediler. Vallâhu a'lem." [15/9]

Her iki rivâyetin tevfîki ve âyet-i kerîmenin tefsîri:

Cenâb-ı Şeyh (r.a.)ın "Rûhullah, Siccîn tesmiye ettiğin tabîattan mu-

tahhar olan zâtta tekevvün ettiği için onda ikāmeti uzadı" kavli her iki rivâyeti tevfîk ve âyet-i kerîmenin ma'nâ-yı münîfini tavzîh eder. Şöyle ki: Îsâ (a.s.)ın bedeni hükm-i tabîattan mutahhar olarak tekevvün etti. Bu gibi ebdân rûh-ı musavver olmakla âlem-i histe, çeşm-i his ile müşâhede olunur ve el ile tutulabilir. Bunun misâli âlem-i rü'yâdır. Zîrâ râî rü'yâsında gördüğü bir sûreti hissen müşâhede eder; ve eliyle tutar ve tekellüm eder. Şu kadar var ki, kendi vücûdu dahi, bu mevtın-ı hayâle göre tekevvün etmiş olan bir vücûddan ibârettir; ve rü'yâdaki bu vücûduna bir bıçak saplansa, nev'an-mâ bir havf ve elem mahsûs olmakla berâber, bu vücûd ondan müteessir olmaz; ve gördüğü ve tuttuğu vücûd dahi kendi vücûdu gibidir.

Fass-ı Yûsufî'de görüldüğü üzere bu âlem-i his ve şehâdet dahi hayâlden başka bir şey değildir. Ancak hayâl-i rü'yâ ile hayâl-i şehâdet arasında letâfet ve kesâfetten başka bir fark yoktur. Ba'zan birisi kesîf diğeri latîf olarak iki hayâl tekābül eder. Bu tekābül hazret-i şehâdete mahsustur. Hayâl-i kesîf bu âlemin îcâbı olan hükm-i tabîatın te'sîri tahtında olduğundan, o bu âlemin ahkâmına tâbi' olur. Fakat hayâl-i latîf, hükm-i tabîatın te'sîri altında olmadığından, ondan bu âlemin hükmüne muhâlif harekât zuhûr eder. Bu gibi tekābülün menâkıb-ı evliyâda emsile-i kesîresi zikrolunmuştur. Burada îzâh ve beyânı mûcib-i tatvîl olur.

İşte Îsâ (a.s.) ile yahûdîlerin ebdânı arasındaki münâsebet de böyle idi. Ya'ni Îsâ (a.s.) bu âlemde hayât-ı nûrâniyye ile; ve yahûdîler ise hayât-ı tabîiyye ile yaşarlar idi. Binâenaleyh yahûdîler, beden-i Îsevîyi kendi bedenlerine kıyâs ettiler; ve onu katl ve salb ettiklerini zannettiler. İmdi bu hakîkate nazar etmediklerinden, birinci rivâyetin râvîleri Îsâ (a.s.)ın yerine yahûdîlerden birisinin ona teşbîh olunarak salb ve katledilip Îsâ (a.s.)ın cismiyle berâber merfû' olduğunu; [15/10] ve ikinci rivâyetin râvîleri ise, وَمَا جَعَلْنَا لِبَشَرٍ مِنْ قَبْلِكَ الْخُلْدَ (Enbiyâ, 21/34) [Yâ Habîbim, senden evvel gelen ricâlden bir racül için huld ve bekā kılmadık.] âyet-i kerîmesinden istidlâlen Îsâ (a.s.)ın sûretâ çarmıha gerilmekle berâber, bu fiilin te'sîri olmaksızın kendi kendine teslîm-i rûh eylediğini beyân ederler. Hâlbuki bu âyet-i kerîme ancak hayât-ı tabîiyye ile yaşayan ricâl hakkındadır. Eğer hayât-ı nûrâniyye ve rûhâniyye ile yaşayan zevâta şâmil olsa idi, Kur'ân-ı Kerîm'de Mûsâ (a.s.) ile olan kıssası beyân buyurulan ve Hâtem-i enbiyâ zamânında

ve ondan sonra da el'ân berhayât bulunan, Cenâb-ı Ebu'l-Abbâs Hızır'ın dahi (Sallallâhu aleyhi ve sellem)den evvel vefât etmesi lâzım gelir idi. Binâenaleyh hükm-i tabîattan mutahhar olarak tekevvün eden cism-i Îsâ (a.s.)ın vefât ettiğine bu âyet-i kerîme delîl olamaz. Ancak ikinci rivâyete göre yahûdîlerin eleriyle tutabildikleri Rûhullâh'a, onların iki sârık hakkında tatbîk ettikleri işkence ve katl âlâtının te'sîri olmadı; ve beden-i latîf-i Îsevî ref'olundu; cism-i rûhânîsini bulamadılar. Kavânîn-i tabîiyye içinde müstağrak olan ukūl-i Yehûd bu işin hakîkatine vâkıf olamadı. Velâkin zâhirde, herkese karşı ale'l-usûl katl ve salb ettik dediler. Maahâzâ kendi bâtınlarında ve fikirlerinde şekk ve tereddüd içinde kaldılar.

Bu îzâhâttan sonra sûre-i Nisâ'da vâki' âyet-i kerîmenin tefsîrine şürû' olunur وَقَوْلِهِمْ إِنَّا قَتَلْنَا الْمَسِيحَ عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ رَسُولَ اللَّهِ (Nisâ, 4/157). "Biz Resûlullah olan Mesîh Îsâ ibn Meryem'i katlettik demeleri" sebebiyle, Allah Teâlâ onların kalblerini ilm-i hakîkatten mahcûb kıldı. Zîrâ Îsâ (a.s.) rûh-ı musavver idi. Rûh-ı musavver ise, kemâl-i letâfetinden ecsâd-ı kesîfe gibi âlât-ı katl ile müteessir olmaz. Nitekim kesâfet-i eşbâhı ervâha mübeddel olan Bâyezîd-i Bistâmî vesâire gibi ekâbir-i evliyâullâh (kaddesallâhu esrârahum) hazarâtında bu hal vâki' oldu. وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ (Nisâ, 4/157) "yahûdîler bu ilimden mahcûb oldukları için o hazreti çarmıha gerip mızrak saplamakla katl ve salb ettiklerini zannettiler. Hâlbuki o rûh-ı musavver, onların o fiiliyle maktûl ve maslûb olmadı." وَلَكِنْ شُبِّهَ لَهُمْ (Nisâ, 4/157) "Belki bu fiile mücâseret edenler için, o hazretin hâli, kesâfet-i vücûdiyye sâhibi olanların hâline teşbîh olundu." وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِلَّا اتِّبَاعَ الظَّنِّ (Nisâ, 4/157) [15/11] "Bu teşbîh sebebiyle onun hakkında ihtilâfa düşenler, katl ve salbinden şekk içindedirler. Rûh-ı musavver olan Cenâb-ı Îsâ'nın hâli, ecsâm-ı kesîfe ashâbının hâline kıyâs olunamayacağına o kavlin kāilleri için ilm-i hakîkî yoktur. Bu husûsta bildikleri şey, zâhir-i hâle nazaran ancak zanna ittibâ' iledir." وَمَا قَتَلُوهُ يَقِينًا (Nisâ, 4/157) "Hâlbuki onu yakînen, ya'ni kendi fiilleriyle katletmediler." Zîrâ rûh-ı musavvere onların fiillerinin te'sîri olamaz. بَلْ رَفَعَهُ اللَّهُ إِلَيْهِ (Nisâ, 4/158) "Belki Allâhü Zülcelâl hazretleri o rûh-ı musavveri, onların mütecâsir oldukları fiil-i katlin te'sîri olmaksızın, kendi mertebe-i şehâdetinden mertebe-i gaybına ref'etmek sûretiyle müteveffâ kıldı." Bu ref' sebebiyle cismini bulamadılar.

رُوحٌ مِنَ اللّٰهِ لَا مِنْ غَيْرِهِ فَلِذَا أَحْيَا الْمَوَاتَ وَأَنْشَأَ الطَّيْرَ مِنْ طِينِ

Allah'dan rûhtur, O'nun gayrından değil. İşte bunun için emvâtı ihyâ etti ve çamurdan kuş inşâ eyledi.

Ya'ni Îsâ (a.s.) rûh-ı musavverdir. Öyle bir rûh-ı musavverdir ki, vücûd-ı mutlakın "Allah" tesmiye olunan mertebesinin bâtınından münbaisdir; ve bu mertebe-i ulûhiyyet kâffe-i esmâ-i ilâhiyyeyi câmi'dir. Binâenaleyh Îsâ (a.s.) esmâ-i tâliyeden olan başka isimlerin bâtınından değil, ancak "Allah" isminin bâtınından müteayyin olan rûh-ı ilâhîdir. Bu sebeble mertebe-i ulûhiyyetin bilcümle esmâsının ahkâm ve evsâfıyla zâhirdir. İşte bunun için أَنِّي أَخْلُقُ لَكُمْ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ فَأَنْفُخُ فِيهِ فَيَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِ اللّٰهِ وَأُبْرِئُ الْأَكْمَهَ وَالْأَبْرَصَ وَأُحْيِي الْمَوْتَى بِإِذْنِ اللّٰهِ (Âl-i İmrân, 3/49) [Ben sizin için çamurdan kuş şekli gibi bir şey îcâd ederim, sonra ona üfürürüm. O da Allah Teâlâ'nın izniyle hemen kuş oluverir. Ve ben Allâh'ın izniyle anadan doğma körü ve alacalık illetine tutulanı iyi ederim ve ölüyü diriltirim.] âyet-i kerîmesinde ihbâr buyurulan kavl ile kāil oldu. Ya'ni ölüyü diriltti ve çamurdan kuş inşâ edip, ona nefh ile hayât-bahş oldu. Ve o hazretin halkettiği kuşun yarasa kuşu olduğu rivâyet olunur.

Suâl: Bilcümle enbiyâ ve kümmel-i evliyâ, insân-ı kâmil olmak i'tibâriyle "Allah" isminin mazharı olduklarından [15/12] onlar dahi mertebe-i ulûhiyyetin cemî'-i esmâsının ahkâm ve evsâfıyla zâhirdirler. Şu hâlde bunlar ile Îsâ (a.s.) arasındaki fark nedir?

Cevâb: Enbiyâ ve kümmel-i evliyânın vücûdât-ı zâhiriyyeleri tabîatta mütekevvin oldu; ve tabîat ise ulûhiyetin zâhiriyetidir. Binâenaleyh bu zevât-ı kirâm ulûhiyetin zâhirinden münbais oldular. Îsâ (a.s.) ise, bâlâdaki ebyât-ı şerîfenin şerhinde îzâh olunduğu üzere, "Siccîn" tesmiye olunan "tabîat"tan mutahhar olarak tekevvün etti; ya'ni ism-i Bâtın'ın taht-ı hîtasında zâhir oldu. Bu sebeble o zevât-ı kiram gibi hayât-ı tabîiyye ile yaşamadı ve mevt-i tabîî ile de vefât etmedi. Zîrâ ulûhiyetin bâtınından münbais oldu. Îsâ (a.s.) mertebe-i ulûhiyyetin cemî'-i esmâsının ahkâm ve evsâfıyla zuhûrda bilcümle enbiyâ ve evliyâ ile müşterek olmakla berâber emr-i zuhûru onlara muhâliftir. Onun vücûd-ı zâhirîsi, hakîkat-i muhammediyyeden ibâret olan mertebe-i vâhidiyyetin, ya'ni bilcümle esmâyı câmi' olan

mertebe-i ulûhiyyetin, bâtınından inbiâs eyledi. Ve nefes-i Rahmânîden ibâret olan Cenâb-ı Îsâ'nın rûhâniyeti ve hakîkati, o mertebenin rûhiyeti gibidir. Nitekim Âdem o mertebenin cismiyeti gibidir. İşte Cenâb-ı Îsâ, hakîkat-i muhammediyyenin rûhiyeti mesâbesinde olduğu için, onun ahdi (S.a.v.) Efendimiz'in ahd-i âlîlerine muttasıl oldu.

حَتَّى يَصِحَّ لَهُ مِنْ رَبِّهِ نَسَبٌ بِهِ يُؤَثِّرُ فِي الْعَالِي وَفِي الدُّونِ

Tâ ki onun için Rabb'inden neseb[433] sahîh ola; onunla âlîde ve dûnda te'sîr eyleye.

Bu beyt-i şerîf bâlâdaki beyt-i şerîfe merbûttur. Ya'ni "Vücûd-ı mutlakın "Allah" tesmiye olunan mertebesinin bâtınından münbais olduğu cihetle, Rûhullâh'ın Rabb-i hâssı olan "Allah" ismine nisbetleri [15/13] sahîh olmak ve âlîde ve dûnda te'sîr etmek için emvâtı ihyâ ve çamurdan kuş inşâ eyledi" demek olur.

Ma'lûm olsun ki **Fass-ı Hûdî**'de beyân ve sırası geldikçe diğer fasslarda dahi îzâh olunduğu üzere, âlemde zâhir olan her bir sûret bir ism-i ilâhînin o sûretle taayyününden ibârettir. Esmâ-i ilâhiyye ise küllî ve cüz'î olmak üzere iki kısımdır. Esmâ küllî olsun cüz'î olsun vüs'at ve ihâta hasebiyle yekdîğerinden mütefâzıldır. Meselâ esmâ-i külliyyeden "Hayy" ismi Alîm, Semî', Basîr, Mürîd, Kadîr, Mütekellim, Mükevvin isimlerine nisbeten daha vâsi'dir. Zîrâ sıfat-ı hayât, ilim, sem', basar ilh... sıfatlarını muhîttir. Zâtta sıfat-ı hayât olmadıkça bu sıfatların hiçbirisiyle mevsûf olamaz. Sâirleri de buna makıystir. Ve kezâ "Musavvir" ism-i küllîsinin tahtında lâ-yuad ve lâ-yuhsâ esmâ-i cüz'iyye mündemicdir. Meselâ murabbi', müsellis ilh... gibi ne kadar eşkâl-i hendesiyye; ve muhaddib ve muka'ır ve müka'ib gibi ne kadar suver-i muhtelife-i mücesseme var ise, onlar "Musavvir" isminin taht-ı hîtasındandır. İmdi "müka'ib" bir ism-i cüz'îdir; "murabbi'" dahi bir ism-i cüz'îdir. Bir kimse müka"ib ismiyle müsemmâ olabilmek için, evvelen murabbi' olması lâzım gelir. Zîrâ şekl-i mik'abın altı sathından her birisi murabba'dır. Binâenaleyh "murabbi'" ismi "müka'ib" isminin taht-ı hîtasındadır; ve bu iki ism-i cüz'î arasında tefâzul sâbittir. Ve "Allah"

433 Daha önce Hûd Fassı'nda belirttiğimiz üzere burada *neseb* ile *niseb* kelimesi arasında bir tedâhül mevcuttur.

ismi, küllî ve cüz'î bütün esmâ-i ilâhiyyeyi muhît bir ism-i câmi'dir ki, bu ism-i şerîf enbiyâ ve evliyâ-i kümmelin Rabb-i hâssıdır. Bu ismin iktizââtı bu zevât-ı kirâmdan fiilen zâhir olur. Bunların gayrı olan efrâd-ı insâniyye dahi, bu isme mazhariyet isti'dâdıyla halkolunmuş ise de, levsiyyât-ı tabîiyyeye dalıp sıfât-ı nefsâniyyelerini izâlede tekâsüllerinden dolayı, onların bu isti'dâdları kuvvede kalır, fiilen zâhir olamaz; ve bu hâlde terk-i hayât ettiklerinde kendilerinin kıymetlerini anlarlar ise de, iş işten geçmiş bulunur. [15/14]

İşte rûhullah olan Îsâ (a.s.) dahi, mahzâ ulûhiyetin bâtınından müteayyin olmakla Rabb-i hâssı "Allah" ism-i câmiinin mazharı idi. Binâenaleyh bu Rabb-i hâssının îcâbı olarak cemî'-i sıfât-ı ilâhiyye ile zâhir oldu; ve a'lâda ve esfelde te'sîrine ve "Allah" ismine nisbetlerinin sahîh olduğuna alâmet olmak üzere ölüyü diriltti ve kuş halketti. Nitekim "Allah" ism-i câmiinin mazharı olan sâir enbiyâ ve kümmel-i evliyâdan emsâli mu'cizât ve kerâmât zâhir olmuştur.

اللّٰهُ طَهَّرَهُ جِسْمًا وَنَزَّهَهُ رُوحًا وَصَيَّرَهُ مِثْلًا بِتَكْوِينِ

Allah Teâlâ onu cismen tathîr ve rûhen tenzîh eyledi; ve tekvîn sebebiyle onu misl kıldı.

Ya'ni Allah Teâlâ, Îsâ (a.s.)ın cismini, küdûrât-ı beşeriyyeden ve ednâs-ı tabîiyyeden tathîr eyledi. Binâenaleyh onun sûret-i cesedi rûh-ı musavverden ibâret oldu. Ve cevher-i nûrânîden ibâret olan rûhu, enzâr-ı hissiyyede cesed sûretinde manzûr olmakla berâber, iktizâât-ı tabîiyyeden ve sıfât-ı unsuriyyeden tenzîh ve takdîs etti. Zîrâ bilcümle ervâh cevher-i nûrânî olduğu hâlde, ahkâm-ı tabîiyyenin te'sîri tahtında bulunan ecsâd-ı unsuriyyeye taalluklarında sıfât-ı unsuriyyenin iktizââtına tâbi' olurlar. Zîrâ bu ecsâd, rûh-ı musavver değildir. İşte bunun için bâlâda îzâh olunduğu vech ile yahûdîlerin sû'-i kasdı cism-i Îsevîye te'sîr etmedi. Ve çamurdan kuş halketmek ve mevtâda hayât ve hastalarda sıhhat tekvîn etmekle onu Hak Teâlâ kendisine mümâsil eyledi. Çünkü إِنَّ اللّٰهَ خَلَقَ آدَمَ عَلَى صُورَتِهِ [Allah Teâlâ âdemi kendi sûreti üzerine halketti.] buyurulduğu üzere, Îsâ (a.s.) insân-ı kâmildir; ve insân-ı kâmil sûret-i ilâhiyye, ya'ni sıfât-ı ilâhiyye, üzerine mahlûktur; ve mazhar-ı ism-i Zât'tır. Binâenaleyh ondan [15/15] "Allah"

ism-i câmiinin ahkâm ve âsârı zâhir olur. Ve bu hadîs-i şerîfte beyân buyurulan "âdem"den murâd insân-ı kâmildir. İnsân-ı nâkısın hâli ise, bundan evvelki beyt-i şerîfin şerhinde îzâh olundu. İşte tekvîn cihetinden insân-ı kâmilin Hakk'a mümâseletinin sırrı budur. Velâkin bu mümâselet, misliyyet-i mutlaka değil, belki misliyyet-i mukayyededir. Zîrâ mutlakıyet zât-ı ulûhiyyete mahsustur. Zât-ı ulûhiyyet insân-ı kâmilin sûretinde müteayyin oldukda, bu sûret hasebiyle mukayyed olur; ve zât-ı ulûhiyyetin hasâisinden olan tekvîn ve halk ve îcâd ve i'dâm dahi, bu sûret-i müteayyineden zâhir olunca, bi-hasebi'l-mahal mukayyed olur.

اِعْلَمْ أنَّ من خَصائصِ الأرواحِ أنَّها لا تَطَأُ شيئًا إلَّا حَيِيَ ذلك الشَّيءُ وَسَرَتِ الحياةُ فيه، ولهذا قَبَضَ السَّامِرِيُّ قَبْضَةً من أثرِ الرَّسولِ الَّذي هو جبريلُ وهو الرُّوحُ، وكان السَّامِرِيُّ عَالِمًا بِهَذَا الأمرِ، فلمَّا عَرَفَ أنَّه جبريلُ عَرَفَ أنَّ الحياةَ قَدْ سَرَتْ فيما وَطِئَ عليه، فَقَبَضَ قَبْضَةً من أثرِ الرسولِ بالضَّادِ أو بالصَّادِ أيْ بِمِلْءِ يَدِهِ أو بأطرافِ أَصَابِعِه، فَنَبَذَهَا في العِجْلِ فَخَارَ العِجْلُ، إذْ صَوتُ البَقَرِ إنَّما هو خُوَارٌ، ولو أقامَه صورةً أُخرَى لَنُسِبَ إليه اسْمَ الصَّوتِ الَّذي لِتِلْكَ الصُّورةِ، كالرُّغَاءِ لِلْإِبِلِ وَالثُّؤَاجِ لِلْكِبَاشِ واليُعَارِ لِلشِّيَاهِ والصَّوْتِ للإنسانِ أو النُّطقِ أوِ الكلامِ.

Ma'lûm olsun ki, muhakkak ervâhın hasâisindendir ki, onlar bir şeye taalluk ve messetmezler, illâ o şey zinde olur ve hayât onda sirâyet eder. Ve li-hâzâ Sâmirî, isr-i resûlden, ki o Cîbrîldir, o da rûhdur, bir kabza kabzeyledi. Hâlbuki Sâmirî bu emri [15/16] bilir idi. İmdi onun Cibrîl olduğunu bildiği vakit, üzerine messettiği şeyde muhakkak hayât sirâyet ettiğini ârif oldu. Böyle olunca "dâd" ile yâhud "sâd" ile, ya'ni avuç dolusuyla ve yâhud parmaklarının uçlarıyla, isr-i resûlden bir kabza kabzeyledi. İmdi onu buzağıya koydu. Buzağı huvâr etti. Çünkü savt-ı bakar, ancak huvârdır. Ve eğer onu başka bir sûrette ikâme ede idi, bu sûrete mahsûs olan savtın ismi ona nisbet olunur idi. Deve için رغا [rugā] ve koçlar için ثؤاج [süâc] ve koyunlar için يعار [yuâr] ve insan için "savt" veyâ "nutk" veyâhud "kelâm" gibi.

Ya'ni ervâh bir şeye temâs ettikde o şeyin diri olması ve onda eser-i hayât zuhûru, ervâhın hasâisindendir. Zîrâ rûh nefes-i Rahmânîdir. Ve

hayât, rûhun sıfat-ı zâtiyyesidir. Velâkin rûhun temâs ettiği şeyde eser-i hayâtın derece-i zuhûru, o şeyin sûretine muallaktır. Meselâ taştan veyâ sâir mâddeden ma'mûl bir insan heykeline rûhun teması hâlinde, onda his ve hareket ve tekellüm zâhir olur. **Fass-ı Hârûnî**'de îzâh olunacağı üzere, Mûsâ (a.s.)ın efrâd-ı ümmetinden olan Sâmirî, at üzerinde sûret-i beşerde mütemessil olan Cebrâîl (a.s.)ın atının bastığı mahalden bir kabza toprak aldı. Çünkü Sâmirî Mûsâ (a.s.)dan istifâza ettiği ma'rifet sâyesinde, Cenâb-ı Cibrîl'in rûh olduğunu ve rûhun temâs ettiği şeyde hayâtın sereyânını bilir idi. Binâenaleyh at üzerinde beşer sûretinde mütemessil olan şahsın Cenâb-ı Cibrîl olduğunu [15/17] bildiği vakit, atının bastığı topraklarda eser-i hayât olduğunu ve o izlerde hayâtın sereyânını ârif oldu. Böyle olunca isr-i resûlden, ya'ni Hz. Cibrîl'in izinden bir kabza toprak aldı. "Kabza" "dâd" ile olursa "avuç dolusu"; ve "sâd" ile "kabsa" olursa "parmaklarının uçlarıyla" ma'nâsına gelir. Her iki sûret dahi câizdir. Sâmirî Benî İsrâîl'in hilyât ve tezyînâtını toplayıp eriterek, onları bir buzağı şeklinde döktü; ve bunu Mûsâ (a.s.) Tûr'a gittiği vakit yaptı; ve buzağıyı Benî İsrâîl'in taabbüd etmesi için bir sanem olmak üzere i'mâl etti. Tafsîli **Fass-ı Hârûnî**'de gelecektir. Buzağının hîn-i i'mâlinde, evvelce[434] aldığı bir kabza türâbı karıştırdı. Bu sebeble buzağı huvâr etti, ya'ni buzağılara mahsûs olan sadâ ile bağırmağa başladı. Zîrâ lisân-ı Arabda savt-ı bakara "huvâr" derler. Nitekim âyet-i kerîmede buyurulur: عِجْلًا جَسَدًا لَهُ خُوَارٌ (A'râf, 7/148) [Bir buzağı heykeli yaptılar ki onun bir böğürmesi de vardı.] Ve eğer Sâmirî o hilyâtı başka bir sûrette i'mâl ede idi, bu sûret kendi cinsine mahsûs olan sadâyı verir idi; ve bu sadânın ismi dahi o sûrete nisbet olunur idi. Deveye mahsûs olan "rugā"[435] ve koçlara mahsûs olan "süâc"[436] ve koyunlara mahsûs olan "yuâr"[437] ve insana mahsûs olan "savt" veyâ "nutk" veyâhud "tekellüm" gibi. Zîrâ rûh-ı vâhid, mahallin iktizââtına göre zâhir olur.

434 Âdil Bey nüshası: +"evvelce" (s. 17).

435 "Rugā deve ve sırtlan ve deve kuşu böğürmek ve bağırmak ma'nâsınadır." Mütercim Âsım Efendi, *Kāmûsu'l-Muhît Tercümesi*, VI, s. 5773.

436 "Süâc koyun kısmının âvâzına denir." Mütercim Âsım Efendi, *Kāmûsu'l-Muhît Tercümesi*, I, s. 924.

437 "Koyun yâhud keçi âvâzına denir ki meleme ta'bîr olunur. Alâ-kavlin koyun kısmının şiddetli âvâzına denir." Mütercim Âsım Efendi, *Kāmûsu'l-Muhît Tercümesi*, III, s. 2437.

فذلـك القَـدْرُ مـن الحيـاةِ السَّـارِيَةِ فـي الأشـياءِ يُسَـمَّى لَاهُوتًـا، والنَّاسُـوتُ هـو المَحَـلُّ القَائِـمُ بـه ذلـك الـروحُ، فَيُسَـمَّى النَّاسُـوتُ روحًـا بِمَـا قَـامَ بِـهِ.

İmdi eşyâda sârî olan hayâttan bu mikdâr "lâhût" ile tesmiye olunur. Ve "nâsût", [15/18] ancak kendisiyle bu rûhun kāim olduğu mahaldir. Binâenaleyh onunla kāim olması sebebiyle nâsût, "rûh" tesmiye olunur.

Ya'ni suver-i eşyâya sirâyet eden hayâtın bu mikdârına "lâhût" denildi. Çünkü rûh nefes-i Rahmânîdir; ve hayât rûhun sıfat-ı zâtiyyesidir. Binâenaleyh Hayât, sıfât-ı ilâhiyyeden bir sıfattır. Ve sıfât ise zâtın "ayn"ıdır. İşte hayâta bunun için "lâhût" tesmiye olunur. Ve bu rûhun kāim bulunduğu ve taalluk eylediği mahalle dahi "nâsût" ta'bîr olundu. Velâkin rûh aslında bî-sûret bir cevher-i nûrânî olduğu hâlde, enzâr-ı hissiyyede, cism-i Îsevî sûretinde mer'î olmakla, onun mahall-i rûhu olup, "nâsût" tesmiyesi lâzım gelen bu cism-i mer'îye, mecâzen "rûh" denildi. Bunun için Cenâb-ı Îsâ'ya rûhen ve cismen "rûhullah" ta'bîr olunur.

فَلَمَّـا تَمَثَّـلَ الـروحُ الأمِيـنُ الَّـذي هـو جبريـلُ ﷺ لِمَرْيَـمَ بَشَـرًا سَـوِيًّا تَخَيَّلَـتْ أنَّـه بَشَـرٌ يُرِيـدُ مُوَاقَعَتَهَـا، فَاسْـتَعَاذَتْ باللّٰـهِ منـه اسْـتِعَاذَةً بِجَمْعِيَّـةٍ منهـا لِيُخَلِّصَهـا اللّٰـهُ منـه، لِمَـا تَعْلَـمُ أنَّ ذلـك مِمَّـا لا يَجُـوزُ، فَحَصَـلَ لهـا حُضُـورٌ تَـامٌّ مـع اللّٰـهِ وهـو الـروحُ المَعْنَـوِيُّ، فلـو نَفَـخَ فيهـا فـي ذلـك الوقـتِ علـى هـذه الحالـةِ لَخَـرَجَ عيسـى لا يُطِيقُـه أحـدٌ لِشَـنَاعَةِ خُلْقِـهِ لحـالِ أُمِّـه، فلمَّـا قـال لَهَـا: ﴿إِنَّمَـا أَنَـا رَسُـولُ رَبِّـكِ﴾، جِئْـتُ ﴿لِأَهَـبَ لَـكِ غُلَامًـا زَكِيًّـا﴾ انْبَسَـطَتْ عـن ذلـك القَبْـضِ وَانْشَـرَحَ صَدْرُهـا، فَنَفَـخَ فيهـا فـي ذلـك الحيـنِ عيسـى ﷺ، فـكان جَبرائيـلُ نَاقِـلًا كَلِمَـةَ اللّٰـهِ لِمَرْيَـمَ كمـا يَنْقُـلُ الرَّسـولُ كلامَ اللّٰـهِ لِأُمَّتِـه، وهـو قولُـه: ﴿وَكَلِمَتُـهُ أَلْقَاهَـا إِلَـى مَرْيَـمَ وَرُوحٌ مِنْـهُ﴾.

İmdi vaktâki Cebrâîl (a.s.)dan ibâret olan rûhu'l-emîn, Meryem'e[438] beşer-i seviyy olarak [15/19] temessül etti, Meryem tahayyül etti ki o beşerdir, kendisine cimâı murâd eder. Böyle olunca Allah Teâlâ'nın

438 Âdil Bey nüshası: +"Meryem'e" (s. 19).

kendisini ondan halâs etmesi için, kendinden istiâze-i cem'iyyet ile, ondan Allah Teâlâ'ya istiâze etti. Zîrâ muhakkak bunun câiz olmayan şeylerden olduğunu bilir idi. Binâenaleyh ona Allah ile huzûr-ı tâm hâsıl oldu ki, o da rûh-ı ma'nevîdir. Eğer ona bu vakitte bu hâl üzere nefhede idi, vâlidesinin hâlinden dolayı, Îsâ, şenâat-i hilkatinden nâşî, hiçbir kimsenin ona tâkat getiremeyeceği bir vasıfta çıkar idi. İmdi ona "Ben ancak senin Rabb'inin resûlüyüm; sana bir gulâm-ı zekî bahşetmek için geldim" (Meryem, 19/19) dediği vakit bu kabzdan münbasit oldu ve sadrı münşerih oldu. Binâenaleyh Îsâ (a.s.)ı ona bu hînde nefhetti. Şu hâlde Cebrâîl kelimetullâhı Meryem'e nâkıl oldu. Nasıl ki resûl, kelâmullâhı ümmetine nakleyledi, o da Allah Teâlâ'nın وَكَلِمَتُهُ أَلْقَاهَا إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ (Nisâ, 4/171) [Meryem'e ilkā eylediği "kelime"si ve ondan bir rûhtur.] kavlidir.

Ya'ni Rûhu'l-emîn olan Cibrîl (a.s.), ırmakta gusletmek üzere üryân olan Hz. Meryem'e güzel bir delikanlı sûretinde temessül edip zâhir olduğu vakit, Cenâb-ı Meryem, cesed-i unsurî sâhibi bir delikanlı olup kendisine cimâ' etmek murâdıyla geldiğini tahayyül etti. Zîrâ bir mahall-i mahfîde üryan olan bir genç kadının ahvâlini gören bir delikanlının bî-muhâbâ o kadına teveccühüne âlem-i tabîatta başka bir ma'nâ vermek mümkin değildir. Bu vaziyet mahall-i şâibedir. Böyle olunca bir veliyye-i afîfe olan Hz. Meryem, nikâh-ı şer'î olmaksızın vâki' olacak mücâmaatın aklen ve şer'an câiz olmayan umûrdan olduğunu bildiği cihetle, Allah Teâlâ'nın kendisini bu delikanlının elinden kurtarması için, kuvâ-yı zâhire ve bâtınesini toplayarak istiâze etmek sûretiyle, [15/20] o delikanlıdan Allah Teâlâ'ya sığındı; ve âyet-i kerîmede beyân buyurulduğu üzere إِنِّي أَعُوذُ بِالرَّحْمٰنِ مِنْكَ إِنْ كُنْتَ تَقِيًّا (Meryem, 19/18) [Sen müttakî olsan bile, ben senden Rahmân'a sığınırım.] dedi. Binâenaleyh onun böyle kuvâ-yı zâhire ve bâtınesini toplayarak istiâze etmesinden dolayı, kendisine Allah ile huzûr-ı tâm hâsıl oldu ki, bu huzûr-ı tâm dahi rûh-ı ma'nevîdir. Zîrâ bir kimse kendisine bir belâ teveccüh ettiği vakit, cemî'-i kuvâsını, toplayıp فَفِرُّوا إِلَى اللّٰهِ (Zâriyât, 51/50) [Allâh'a kaçınız!] âyet-i kerîmesi mûcibince, Hakk'a tevcîh eylese, muhakkak kendisinde Allah ile huzûr-ı tâm hâsıl olur; ve bu istiâzenin eseri serîan zâhir olur. Fakat bu sırada kuvâsından ba'zıları gayra müteveccih olsa, meselâ kuvve-i vâhime ve müfekkiresi veyâ kuvve-i sâmia ve bâsırası, mâsivâ

ta'bîr olunan keserât-ı eşyâya müteveccih bulunsa ve bu hâl ile de Hak'tan istiâze eylese, o kimsenin Allah ile olan huzûru nâkıs olur; ve te'sîr-i istiâze de o nisbette bulunur. İşte Hz. Meryem'in istiâzesi, huzûr-ı tâm husûlüyle vâki' oldu. Hz. Meryem bu esnâda zinâ vukūundan pek ziyâde havf üzerine idi. Eğer Cebrâîl (a.s.), ona bu vakitte, bu hâl-i havf ve inkıbâzda iken nefhede idi, vâlidesinin bu hâl-i havf ve inkıbâzından dolayı, Îsâ (a.s.) öyle bir şenîu'l-hilkat ve vasf ile çıkardı ki, hiçbir kimse onunla sohbet ve müvânesete tâkat getiremez idi. Belki sûretinin çirkinliğinden dolayı, herkes kendisinden kaçar idi.

Ma'lûm olsun ki, veled-i cemîl ve sâlih husûlünü murâd eden zevc ve zevce hîn-i mukārenette zâhiren ve bâtınen âdâb-ı cimâa be-gāyet riâyetkâr olmak lâzımdır. Zîrâ hîn-i inzâlde zevc ve zevcenin muhayyilelerinde zâhir olan ahvâl ve suverin veled üzerinde te'sîr-i azîmi vardır. Hattâ naklolunur ki, bir kadın, beşeresi yılan beşeresine müşâbih olarak sûret-i beşerde bir çocuk doğurmuş. Sebebi tefahhus olundukda hîn-i cimâ'da gözünün bir yılana iliştiğini beyân etmiştir. Ve kezâ, bilfarz bir müslime zevciyle hîn-i mücâmaada, meyl-i kalbîsi olan bir müslim ve gayr-ı müslim erkeğin kendisine cimâ' ettiğini tahayyül etmek sûretiyle mütelezziz olsa; veyâhud bir zevc zevcesine cimâ' ederken kezâ kendinin [15/21] meyl-i kalbîsi bulunan müslim ve gayr-ı müslim bir fâhişeyi vaty eylediğini farz ve tahayyül eylese ve tarafeynin bu gibi farz ve tahayyülleri esnâsında inzâl vâki' olup zevce hâmile olsa, çocukta o suver-i mütehayyilenin ahlâk ve ef'âli zâhir olur. İşte bunun içindir ki, sâlih ebeveynden, kâfir ve fâcir ve fâsık; ve kâfir, fâcir ve fâsık ebeveynden dahi mü'min ve sâlih evlâd çıkmaktadır. Ve işte bunun içindir ki, veled-i zinâ cennet-i kalbe dâhil olmaz, derler. Zîrâ ebeveyin yekdîğerine mukāreneti edeb ve salâh üzerine değildir. Âdâb-ı cimâ' İbrâhim Hakkı (k.s.) hazretlerinin *Ma'rifetnâme*'sinde tafsîl ve beyân olunmuştur. Hayru'l-halef tekvînini murâd edenler oraya mürâcaatla istifâde edebilirler. Ve Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) bu hakîkati *Fütûhât-ı Mekkiyye*'nin yüz seksen sekizinci bâbında böylece beyân buyururlar:

وإذا نَظَرَت عندَ الجِمَاعِ أو تَخيَّل الرَّجُلَ صُورةً عندَ الوِقاعِ وإنْزَالِ الماءِ يكونُ الوَلدُ على خُلْقِ صُورةٍ ما تَخَيَّل، ولذلك كانتِ الحُكماءُ تَأْمُرُ بِتَصْوِيرِ صُوَرِ الفُضَلَاءِ

من أكابِرِ الحُكَمَاءِ في الأمَاكِنِ بحيثُ تَنظُر إلى تلكَ الصُّورةِ المَرْأةُ عندَ الجِماعِ والرَّجلُ، فتَنْطَبِعُ في الخَيالِ فتُؤثِر في الطَّبيعةِ، فتَخرُج تلك القُوَّةُ الَّتي كانتْ عليها تلك الصُّورةُ في الوَلدِ الَّذي يكونُ من ذلك الماءِ وهو سِرٌّ عجيبٌ في عِلمِ الطَّبيعةِ.

Ya'ni "İnde'l-cimâ' kadın bir sûrete nazar ettikde veyâhud inde'l-vikā' ve'l-inzâl erkek bir sûreti tahayyül ettikde, çocuk tahayyül olunan sûretin hulku üzerine olur. Bunun için hükemâ, inde'l-cimâ' erkek ile kadın, o sûrete nazar etmek üzere, emâkinde ekâbir-i hükemâdan fuzalânın sûretlerini tasvîr ile emrederler. Zîrâ hayâlde muntabi' olan şey tabîatta te'sîr eder. İmdi o sûret üzerine olan bu kuvve-i hayâliyye, mâ'dan tekevvün eden veledde zâhir olur. Ve bu ilm-i tabîatta bir sırr-ı acîbdir."[439]

İmdi havf-ı zinâ sebebiyle Hz. Meryem'de hâsıl olan inkıbâzın def'i için, Cebrâîl (a.s.) ona, "Ben ancak senin Rabb'inin resûlüyüm; sana ednâs-ı tabîiyyeden pâk ve tâhir bir erkek evlâd bahşetmek için geldim" deyince, Hz. Meryem'in kabzı basta tebeddül eyledi; ve sadrı münşerih oldu. Zîrâ إِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِنْهُ اسْمُهُ الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ وَجِيهًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ (Âl-i İmrân, 3/45) [Vaktâki melekler demişlerdi: "Ey Meryem! Şübhesiz Allah Teâlâ sana taraf-ı ilâhîsinden bir kelime ile müjde veriyor ki, adı Mesîh, Meryem oğlu Îsâ'dır. Dünyâda da âhirette de vecîh ve mukarreb olanlardandır."] âyet-i kerîmesinde ihbâr buyurulduğu üzere, Allah Teâlâ mukaddemâ kendisinden Îsâ (a.s.)ın tevellüd edeceğini Hz. Meryem'e tebşîr buyurmuş idi; ve Cenâb-ı Meryem bu va'd-i ilâhînin zuhûruna müterakkıb idi. Cebrâîl (a.s.)dan bu sözü işitince, eser-i tebşîrin vakt-i zuhûru geldiğini ve beşer sûretinde zâhir olan şahsın melek olduğunu bildi; kalbinde bir inbisât ve inşirâh husûle geldi. İşte bu inbisât ve inşirâh hîninde, Cenâb-ı Cebrâîl, Hz. Meryem'e Îsâ (a.s.)ı nefhetti. Ve şu hâlde Cenâb-ı Cibrîl, rusül-i kirâma vahy-i ilâhîyi naklettiği gibi, "kelimetullah" olan Cenâb-ı Îsâ'yı Hz. Meryem'e nakleyledi. Ve Hz. Cibrîl'in bu nakli, Resûl (a.s.)ın Kelâmullâh'ı ümmetine nakletmesine benzer. Zîrâ (S.a.v.) Efendimiz, Allah Teâlâ'nın Kur'ân-ı Kerîm'de beyân buyurduğu وَكَلِمَتُهُ أَلْقَاهَا إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ (Nisâ, 4/171) [Meryem'e ilkā eylediği "kelime"si ve ondan

439 *Fütûhât-ı Mekkiyye*, IV, s. 11 (188. bâb).

bir rûhtur.] kavlini hurûf ve zurûf [15/22] kisvesine giydirip bizlere nakleyledi. Ve her bir "kelime", delâlet eylediği ma'nânın o sûrette taayyününden başka bir şey değildir; ve "ma'nâ" o sûretin rûhudur. Şu hâlde cism-i Îsâ, bu âlemde zâhir olan Allah Teâlâ'nın kelimelerinden bir "kelime"dir; ve onun delâlet ettiği "ma'nâ" rûh-ı Îsevîdir ki, o da onun Rabb-i hâssı olan ism-i Bâtın'dır. Gerçi Îsâ (a.s.) insân-ı kâmil olmak hasebiyle "Allah" ism-i câmiinin mazharı ise de, bu ism-i câmiin tahtında bulunan kâffe-i esmânın ahkâmı onda i'tidâl üzere zâhir değildir. Nitekim sûret-i tevellüdü ve yahûdîler tarafından vâki' olan sû'-i kasd üzerine ref'i, i'tidâlden baîddir; ve kâffe-i esmâ-i ilâhiyyenin i'tidâl üzere zuhûru, ancak Hâtem-i enbiyâ (s.a.v.) Efendimiz'e mahsustur. Ve kezâ Kur'ân, kelâmullahdır; ve bu kelâmullâhın cismi, inde't-telaffuz harf ve savt ve inde't-tahrîr hurûf-i menkūşe sûretleridir; ve bu esvât ve suver, ancak ma'nâlarından dolayı müteayyin olur. Binâenaleyh Cenâb-ı Cibrîl'in rûh ve ma'nâ-yı Îsevîyi Hz. Meryem'e nakli, maânî-yi kelâmullâhı Resûl'e naklinin mislidir; ve Resûl'e Cenâb-ı Cibrîl tarafından naklolunan maânî, Resûl tarafından dahi ümmetine öylece naklolunur. Şu hâlde aradaki fark, ancak o ma'nâların suver-i müteayyinesinin tehâlüfünden ibârettir.

فَسَرَتِ الشَّهْوَةُ في مريمَ، فَخُلِقَ جسمُ عيسى من ماءٍ مُحَقَّقٍ من مريمَ ومن ماءٍ مُتَوَهَّمٍ من جَبرائيلَ، سَرَى في رُطُوبَةِ ذلك النَّفْخِ، لأنَّ النَّفخَ من الجِسمِ الحَيَوَانِيِّ رَطْبٌ لِمَا فيه من رُكْنِ الماءِ، فَتَكَوَّنَ جِسْمُ عيسى من ماءٍ مُتَوَهَّمٍ وماءٍ مُحَقَّقٍ، وخَرَجَ على صورةِ البشرِ من أجلِ أُمِّه ومن أجلِ تَمَثُّلِ جَبرائيلَ في صورةِ البَشرِ حَتَّى لا يَقَعُ التَّكوِينُ في هذا النَّوْعِ الإنسانيِّ إلا على حُكمِ المُعْتَادِ، فَخَرَجَ عيسى ﷺ يُحْيِي المَوْتَى، لأنَّه روحٌ إلٰهِيٌّ، وكان الإحْيَاءُ لِلّٰهِ والنَّفْخُ لِعِيسَى ﷺ، كما كان النفخُ لجَبرائيلَ والكلمةُ لِلّٰهِ، فكان إحياءُ عيسى لِلْأَمْوَاتِ إحياءً مُحَقَّقًا من حيث ما ظَهَرَ عن نَفْخِه، وكان إحياؤُه أيضًا مُتَوَهَّمًا أنَّه منه، وإنَّما كان مِنَ اللّٰهِ، فَجَمَعَ الاحياءُ المُحَقَّقُ والمُتَوَهَّمُ لحَقيقتِه الَّتي خُلِقَ عليها كما قُلْنَاه أنَّه المخلوقُ من ماءٍ مُتَوَهَّمٍ ومن ماءٍ مُحَقَّقٍ، يُنْسَب إليه الإحياءُ بطريقِ التَّحقِيقِ [15/23] من وجهٍ وبطريقِ التَّوَهُّمِ من وجهٍ، فقِيل فيه من طريقِ التَّحقِيقِ

﴿وَيُحْيِ الْمَوْتَى﴾، وقِيلَ فيه من طَرِيقِ التَّوَهُّمِ ﴿فَتَنْفُخُ فِيهَا﴾ ﴿فَيَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِ اللّٰهِ﴾، فَالْعَامِلُ في المَجْرُورِ «يكون» لا «تنفخ»، ويَحْتَمِلُ أن يكونَ العاملُ فيه تَنْفُخُ، فيكون طَيرًا من حيثُ صورتُه الجِسمِيَّةُ الحِسِّيَّةُ.

İmdi Meryem'de şehvet sârî oldu. Binâenaleyh cism-i Îsâ, Meryem tarafından mâ'-i muhakkaktan ve Cebrâîl tarafından da, bu nefhin rutûbetinde sârî olan mâ'-i mütevehhemden mahlûk oldu. Zîrâ cism-i hayvânîden olan nefh, onda rükn-i mâ'dan ba'zı şey mevcûd olmasından nâşî, ratbdır. Böyle olunca cism-i Îsâ mâ'-i mütevehhemden ve mâ'-i muhakkaktan tekevvün etti; ve bu nev'-i insânîde tekvîn, ancak hükm-i mu'tâd üzere vâki' olmak için, vâlidesinin eclinden ve Cebrâîl'in sûret-i beşerde temessülü eclinden, sûret-i beşer üzere çıktı. Böyle olunca Îsâ (a.s.) mevtâyı ihyâ eder çıktı. Zîrâ o, "rûh-ı ilâhî"dir. Ve ihyâ Allâh'ın ve nefh Îsâ (a.s.)ın idi. Nasıl ki nefh Cibrîl'in, ve "kelime" Allâh'ın idi. İmdi emvât için Îsâ'nın ihyâsı, onun nefhinden zâhir olan şey haysiyetiyle, ihyâ-yı muhakkak idi.[440] Ve yine onun ihyâsı kendisinden olduğu mütevehhem idi; ve belki Allah'dan idi. Böyle olunca Îsâ, üzerine halkolunduğu kendi hakîkatinden nâşî – ki nitekim biz onun mâ'-i mütevehhem ile mâ'-i muhakkaktan mahlûk olduğunu zikrettik– ihyâ-yı muhakkak ile ihyâ-yı mütevehhemi cem'etti. İhyâ ona, min-vechin tarîk-i tahkîk ile ve min-vechin tarîk-i tevehhüm ile nisbet olunur. Binâenaleyh onun hakkında tarîk-i tahkîkten وَيُحْيِ الْمَوْتَى (Bk. Âl-i İmrân, 3/49) [Ölüleri diriltir.] denildi. Ve onun hakkında tarîk-i tevehhümden فَتَنْفُخُ فِيهِ فَيَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِ اللّٰهِ (Bk. Âl-i İmrân, 3/49; Mâide, 5/110) [O tıyne nefhedersin, Allâh'ın izni ile kuş olur.][441] Böyle olunca mecrûrda âmil, يَكُونُ [yekûnu: olur]dur; تَنْفُخُ

440 *Fusûs* metninde bu cümleye ilâve olarak كما ظَهَرَ هو عن صورةِ أمِّه [annesinin sûreti üzere zâhir olduğu gibi] ifâdesi mevcuttur. Ancak Ahmed Avni Bey bu ifâdenin üzerini çizerek ana metne dâhil etmemiş, şerhte ise "Ve bu nev'-i insânîde tekvîn ve halk-ı ilâhî, ancak hükm-i mu'tâd üzere beşer sûretinde vâki' olmak için, Îsâ (a.s.), vâlidesi beşer sûretinde olduğu ve Hz. Cibrîl beşer sûretinde temessül etmiş bulunduğu cihetle, kendisi "rûhullah" olduğu hâlde beşer sûretinde musavver olarak meydân-ı zuhûra çıktı" cümlesiyle bu muhtevâyı yansıtmıştır.

441 Burada Âl-i İmrân 3/49 ile Mâide 5/110 âyetleri bir arada zikredilmiş, dolayısıyla iki âyette de farklı sîgalarda geçen fiiller birlikte ele alınmıştır. Bu bakımdan şerhe konu olan bu ve bir sonraki paragraf ilk bakışta karışıklık var olduğu izlenimi uyandırmakta, ancak diğer *Fusûs* neşirlerinde de bu durumdan kaynaklanan bâzı

[tenfuhu: nefhedersin] değildir. Ve onda âmil تَنْفُخُ [tenfuhu: nefhedersin] olmak dahi muhtemeldir. Sûret-i cismiyye-i hissiyyesi haysiyetinden tayr olur. [15/24]

Ya'ni Cibrîl (a.s.)ın nefhi üzerine, Hz. Meryem'de şehvet sârî ve ihtilâma müşâbih bir hâl içinde inzâl vâki' oldu. Böyle olunca cism-i Îsâ, Meryem tarafına nazaran mâ'-i muhakkaktan ve Cebrâîl tarafına nazaran, onun nefhinin rutûbetinde mündemic olan mâ'-i mütevehhemden mahlûk olmuş oldu. Çünkü Hz. Meryem'in hîn-i inzâlinde vücûdundan rahmine seyelân eden su, onun vücûd-ı unsurîsi hasebiyle akan bir mâ'-i muhakkak idi. Zîrâ âlem-i kesîf-i şehâdetin mâfevki olan merâtibdeki suver, bu âleme tenezzül etmedikçe tahakkuk-i kâmil vâki' olmaz. Hz. Cibrîl ise, beşer sûretinde mütemessil olan rûh olduğundan, bu âlem-i kesâfette tahakkuk etmiş bir sûret-i unsuriyye değil idi. Belki onun sûreti, bir sûret-i mütevehhem idi; ve o sûrete müteallik olan ahvâl ve şuûnâtın kâffesi mütevehhem bulunduğundan, onun nefhinin rutûbetinde mündemic olan su rüknünden bulunan şey dahi mütevehhem idi. Ya'ni Hz. Cibrîl, nefesini hârice çıkarmak sûretiyle "hoh" dedi; ve cism-i hayvânîde olan bu gibi nefhde, su rüknünden olan ba'zı mevâdd mevcûddur. Zîrâ nefes-i hayvânî râtıbdır; ve nefeste su rüknünden olan mevâdd müvellidü'l-mâ' ile müvellidü'l-humûzadır.

İmdi beşer sûretinde mütemessil olan Cenâb-ı Cibrîl "hoh" diye nefhedince ihrâc ettiği bu nefesin rutûbetinde de rükn-i mâ'dan ba'zı mevâdd mevcûd idi ki, o mevâdd, Cenâb-ı Meryem'in vücûduna sârî olup onda şehveti tahrîk eyledi. Fakat Hz. Cibrîl'in sûret-i beşeriyyesi gibi nefhi ve bu nefhin rutûbetinde mündemic müvellidü'l-mâ' ile müvellidü'l-humûza dahi, mütevehhem olan rükn-i mâ'dan idiler. İşte bunun için cism-i Îsâ, mâ'-i muhakkak ile mâ'-i mütevehhemden tekevvün etti. Ve bu nev'-i insânîde tekvîn ve halk-ı ilâhî, ancak hükm-i mu'tâd üzere beşer sûretinde vâki' olmak için, Îsâ (a.s.), vâlidesi beşer sûretinde [15/25] olduğu ve Hz. Cibrîl beşer sûretinde temessül etmiş bulunduğu cihetle, kendisi "rûhullah" olduğu hâlde beşer sûretinde musavver olarak meydân-ı zuhûra çıktı. Ve Cenâb-ı Îsâ, "rûh-ı ilâhî" olduğu için, mevtâyı ihyâ eder bir hâlde zâhir

---

farklılıklar bulunduğu görülmektedir.

oldu. Ve onun bu ihyâsı keyfiyetinde, ihyâ, Allâh'ın ve nefh Îsâ (a.s.)ın idi. Nasıl ki Hz. Meryem'e vâki' olan nefh Hz. Cibrîl'in; ve "kelime" olan rûh-ı musavver-i Îsevî Allâh'ın idi. Şu hâlde Îsa (a.s.)ın ölüleri diriltmesi, onun nefhinden enzâr-ı hissiyyede eser-i hayâtın zuhûru haysiyetiyle, ihyâ-yı muhakkak idi. Ve yine bu ihyâ, Îsâ (a.s.)ın kendisinden olduğu mütevehhem idi; belki bu ihyâ Allah'dan idi. Çünkü hakîkatte vücûd ve nefh Hakk'ındır.

İşte Cenâb-ı Îsâ mâ'-i mütevehhem ile mâ'-i muhakkaktan halkolunduğunu cihetle, mahzâ kendisinin müstenid olduğu bu hakîkatten nâşî, ihyâ-yı muhakkak ile ihyâ-yı mütevehhemi cem'etti. İhyâ, Cenâb-ı Îsâ'ya bir vecihden tarîk-i tahkîk ile ve bir vecihden tarîk-i tevehhüm ile nisbet olunur. Böyle olunca ibâre-i kur'âniyye her iki vechi müş'ir olarak Îsâ (a.s.) hakkında tarîk-i tahkîkten وَيُحْيِـي الْمَوْتَـى (Âl-i İmrân, 3/49) ya'ni "Ölüyü diriltir" denildi. Binâenaleyh Allah Teâlâ ihyâ-yı mevtâyı ona isnâd eyledi. Ve tarîk-i tevehhümden فَتَنْفُـخُ فِيـهِ فَيَكُـونُ طَيْـرًا بِـإِذْنِ اللّٰـهِ (Bk. Âl-i İmrân, 3/49; Mâide, 5/110) ya'ni "O tıyne nefheder, Allâh'ın izni ile kuş olur" denildi. Binâenaleyh mecrûrda, ya'ni "Bi-iznillâh" kavlinde âmil, "yekûnu" [olur] kelimesidir; "fe-tenfuhu" [nefhedersin] kavli değildir. Ve mecrûr olan "bi-iznillâh" kavlinde, âmilin "tenfuhu" [nefhedersin] kelimesi olması da muhtemeldir. Âmil "tenfuhu" kavli olduğuna göre, takdîr-i ibâre فَيَكُونُ طَيْرًا من حيثُ صورتُه الجِسميَّةُ الحِسِّيَّة ya'ni "Îsâ (a.s.)ın çamurdan yapmış olduğu şey, sûret-i cismiyye-i hissiyyesi cihetinden kuş olur; sûret-i rûhiyye-i hakîkiyyesi cihetinden değil" demek olur. Velhâsıl mecrûrda âmil "yekûnu" [olur] kavli olmak câiz olduğu gibi "tenfuhu" kavli olmak da câizdir. Ve belki Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) "yekûnu" kavli olmasını tercîh buyurmuştur. Âmil "yekûnu" kavli olunca ibârenin tercümesi şöyle olur: "Cenâb-ı Îsâ ona nefheder, Allâh'ın izniyle kuş olur." Ve âmil "tenfuhu" kavli olunca tercüme de böyle olur: [15/26] "Cenâb-ı Îsâ Allâh'ın izniyle nefheder, kuş olur."

وكذلك ﴿وَتُبْرِئُ الْأَكْمَهَ وَالْأَبْرَصَ﴾ وجميعُ ما نُسِبَ إليه وإلى إِذْنِ اللّٰهِ وإِذْنِ الكِنَايَةِ في مثلِ قَوْلِهِ: ﴿بِإِذْنِي﴾ و﴿بإذنِ اللّٰهِ﴾، فإذا تَعَلَّقَ المَجْرُورُ بـ«تَنْفُخُ» فيكون النَّافِخُ مَأْذُونًا له في النَّفْخِ، ويكون الطَّائِرُ عن النَّافِخِ بإذنِ اللّٰهِ، وإذا كان

النَّافِخُ نَافِخًا لا عنِ الإذنِ فيكون التكوينُ للطائرِ طائرًا بإذن اللّٰه، فيكون العَامِلُ عند ذلك «تكون»، فَلَوْلَا أنَّ في الأمرِ تَوَهُّمًا وتَحَقُّقًا ما قَبِلَتْ هذه الصورةُ هَذَيْنِ الوَجْهَيْنِ، بل لَهَا هَذَانِ الوَجهَانِ، لأنَّ النشأةَ العِيسَوِيَّةَ تُعْطِي ذلك.

وَتُبْرِئُ الْأَكْمَهَ وَالْأَبْرَصَ (Mâide, 5/110) [Sen anadan doğma körü ve alaca illetine tutulanı iyi edersin.] Ve ona ve Allâh'ın iznine ve وَبِإِذْنِي وَبِإِذْنِ اللّٰهِ [Benim iznim ve Allâh'ın izniyle.] kavlinin mislinde izn-i kinâyeye nisbet olunan şeyin cemîsi böyledir. İmdi mecrûr "tenfuhu"ya müteallik oldukda nâfih nefhinde me'zûnün-leh olur. Ve tâir dahi, Allâh'ın izni ile nâfihden hâsıl olur. Ve nâfih bilâ-izn nâfih oldukda, tekvîn tâir için olup bi-iznillâh tâir olur. Binâenaleyh bunun indinde âmil "tekûnu" olur. Ve eğer muhakkak emirde, tevehhüm ve tahakkuk olmasa idi, bu sûret, bu iki vechi kabûl etmez idi. Belki onun için iki vecih vardır. Zîrâ neş'et-i îseviyye bunu i'tâ eder.

Ya'ni Hak Teâlâ hazretlerinin وَتُبْرِئُ الْأَكْمَهَ وَالْأَبْرَصَ (Mâide, 5/110) [Sen anadan doğma körü ve alaca illetine tutulanı iyi edersin.] kavli tahakkuk ve tevehhümü câmi' olduğu gibi hârikalardan Hz. Îsâ'nın nefesine ve Allâh'ın iznine ve "bi-iznî ve bi-iznillâh" (Bk. Âl-i İmrân, 3/49; Mâide, 5/110) kavli gibi izn-i kinâyeye, ya'ni zamîr-i mütekellime nisbet olunan şeyin hepsi, kezâlik tahakkuk ve tevehhüm üzeredir. İmdi mecrûr olan "bi-iznillâh" kavli "tenfuhu" kelimesine merbût olunca, nâfih olan Hz. Îsâ, nefhinde me'zûnün-leh olur; ve kuş dahi Allâh'ın izniyle nâfih olan Cenâb-ı Îsâ'dan husûle gelir; ve bu, tahakkuk cihetiyle olan vecihdir. Ve nâfih, izinsiz olarak nâfih olduğu vakit dahi, tekvîn tâir için olup, Allâh'ın izniyle [15/27] tâir olur. İmdi Îsâ (a.s.) izinsiz olarak nefhedip, çamurdan masnû' olan kuş izn-i ilâhî ile kendi nefesinden tekevvün edince, Îsâ (a.s.)ın nefhiyle onun halkı tevehhüm cihetiyle olur. Zîrâ onun hâlıkı, tekevvününe izin veren Hak'tır; ve nefh-i Îsâ'nın onda dahli yoktur. Ancak nefh-i Îsâ sebebiyle tekevvünü tevehhüm olunur. Binâenaleyh bu i'tibâr indinde mecrûrda âmil, ya'ni "bi-iznillâh" kavlinin merbût olduğu fiil, "tekûnu" kavli olur (Mâide, 5/110). Eğer Îsâ (a.s.)ın halkına müteveccih olan emr-i ilâhî ve şe'n-i rabbânî, bir vecihden tevehhüm ve bir vecihden tahakkuk olmasa idi, bu sûret-i îseviyye, bâlâda îzâh olunduğu üzere, kendisine nisbet olunan şeyin

kâffesinde tevehhüm ve tahakkuktan ibâret olan bu iki vechi kabûl etmez idi. Belki onun için bu iki vecih, ya'ni tevehhüm ve tahakkuk vecihleri vardır. Zîrâ mâ'-i mütevehhem ile mâ'-i muhakkaktan husûle gelen neş'et-i îseviyye bu iki vechi i'tâ eder.

وخَرَجَ عيسى من التَّوَاضُعِ إلى أن شَرَّعَ لأُمَّتِه أنْ ﴿يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ﴾ وأنَّ أحدَهم إذا لُطِمَ في خَدِّه وَضَعَ الخدَّ الآخَرَ لِمَنْ يَلْطِمُهُ ولا يَرْتَفِعُ عليه ولا يَطْلُبُ القِصَاصَ منه، هذا له من جهةِ أمِّه، إذِ المَرأةُ لها السِّفْلُ، فَلَهَا التَّوَاضُعُ، لأنَّها تَحْتَ الرَّجلِ حُكْمًا وحِسًّا.

Ve Îsâ, "Münkādûn oldukları hâlde, cizyeyi elden vermelerini" (Tevbe, 9/29) ve onların birinin yanağına bir tokat vurulsa, tokat vuran kimseye diğer yanağını çevirmesini ve onun üzerine mürtefi' olmamasını ve ondan kısâs taleb etmemesini, ümmetine şer' [15/28] kılmağa varıncaya kadar, tevâzu'dan bir mertebe ile çıktı. Bu, ona vâlidesi cihetindendir. Çünkü kadın için süfl vardır. Böyle olunca onun için tevâzu' sâbittir. Zîrâ o, hükmen ve hissen erkeğin altındadır.

Ya'ni Îsâ (a.s.) tevâzu'dan öyle bir mertebe ile zâhir oldu ki, tevâzuunun bu mertebesi sebebiyle ümmetine, tâbi' oldukları hükûmete mutî' ve münkād oldukları hâlde, haracı kendi elleriyle götürüp vermelerini, ya'ni harac vermek husûsunda tâbi' oldukları hükümdâra aslâ i'tirâz etmemelerini; ve birisi birinin yanağına bir tokat vursa, ahz-ı intikāma kıyâm etmeyip, diğer yanağını çevirmesini ve ona galebe etmemesini ve ondan kısâs-ı şer'î taleb etmemesini şerîat olmak üzere vaz'etti.

Ma'lûm olsun ki, ahlâk-ı hamîdeden ma'dûd olan tevâzu', ya cibillî veyâhud ârızî olur. Tevâzu'-ı cibillî sâhibi, hiçbir sebebin te'sîri tahtında olmaksızın kendi nefsini, nazarında zelîl ve hakîr gördüğü için, kimse üzerine isti'lâ kasdında bulunmaz. Tevâzu'-ı ârızî sâhibi ise, hadd-i zâtında kendi nefsini nazarında sâirlerden daha âlî görmekle berâber, kuvve-i kāhiresinden korktuğu veyâhud kendisinden herhangi bir sûretle bir nevi' menfaat ümîd ettiği kimselerin muvâcehesinde mütevâzı' olur. Veyâhud halk bende ahlâk-ı hamîdeden olan tevâzuu görmekle bana ihtirâm ederler mütâlaasıyla, herkese arz-ı tevâzu' eder. Bu tevâzu', tevâzu'-ı cibillî gibi

tevâzu'-i hakîkî olmayıp, ahlâk-ı zemîmenin bir nev'idir. Îsâ (a.s.)ın tevâzuu ise, tevâzu'-ı cibillî idi. Binâenaleyh şerîatında da bu tevâzuun hüküm ve te'sîri mevcûd idi. Ümmetine cizyeyi bilâ-i'tirâz ve muhâsama kendi elleriyle bizzât götürüp hükûmete vermelerini şer'etti ki, şerîat-ı muhammediyyede dahi, bu cizye ehl-i kitâb olup Kur'ân-ı Kerîm'e îmân etmeyen efrâda tahmîl olunmuştur. Nitekim sûre-i Tevbe'de قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ (Tevbe, 9/29) ya'ni "Allâh'a ve yevm-i âhirete inanmayan ve Allah ve Resûl'ünün harâm kıldığı şeyleri tahrîm etmeyen ve kendilerine kitâb [15/29] verilenlerden dîn-i Hak ile mütedeyyin olmayanlara, mutî' ve münkād oldukları hâlde, kendi elleriyle harâcı verinceye kadar kıtâl edin!" buyurulmuştur. Mezheb-i Hanefî'ye göre ganîye vâcib olan cizye kırk sekiz; ve vasat hâlde bulunana yirmi dört; ve kâr ve kesb ile meşgūl olan fakîre on iki dirhemdir. Bir kesbi olmayan fakîre cizye vâcib değildir. Îsâ (a.s.)ın âhir zamanda Şam'a nüzûlünde vaz' buyuracağı cizye, Kur'ân-ı Kerîm hükmüne tebaan alınması vâcib olan cizyedir. İbtidâen kendi ümmetine şer'ettiği cizye değildir. Zîrâ dîn-i Muhammedî'ye tebaiyetle nüzûl eder; ve Hz. Mehdî ile birleşip ictihâd ile mukarrer olan ahkâm-ı muhtelifeyi ref'eyler. Ve şerîat-ı muhammediyyede mukarrer olan cizye, ümmet-i Muhammed'e âit olmayıp, Kur'ân-ı Kerîm ahkâmına îmân etmeyenleri tezlîl ve tahkîr içindir. Şerîat-ı îseviyyede bu hüküm, îsevîlere mahsustur. Ve sebebi de Îsâ (a.s.)ın mütevâzıan zuhûrudur. Onun bu tevâzuu kendisine vâlidesi cihetindendir. Çünkü kadın için, süfl, ya'ni aşağılık vardır.

İmdi Hz. Îsâ bilâ-nutfe-i peder, kadın olan Cenâb-ı Meryem'in vücûdunda mütehakkık olduğu cihetle onun için tevâzu' sâbittir. Zîrâ kadın hükmen ve hissen erkeğin tahtındadır. Nitekim الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ (Nisâ, 4/34) [Erkekler, kadınlar üzerinde kavvâm ve müdebbirlerdir.] ve وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ (Bakara, 2/228) [Kadınlar üzerinde erkekler için bir derece vardır.] ve فَلِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنْثَيَيْنِ (Nisâ, 4/176) [Erkek için iki kız hisse-i irsiyyesi mikdârı âit olur.] âyet-i kerîmeleriyle kadının hükmen erkeğin tahtında olduğu beyân buyurulur. Ve hissen erkeğin tahtında olması dahi hâl-i cimâ'da zâhirdir. Zîrâ erkek fâil kadın mef'ûldür. Fâil âlî ve mef'ûl ise

sâfildir. Ulemâ-i teşrîh tarafından erkek ve kadının bünyeleri hakkında icrâ kılınan tedkîkātın netâyici dahi bu hükmü müeyyiddir.

وما كان فيه من قُوَّةِ الإحياءِ والإبْرَاءِ فمن جِهَةِ نَفخِ جَبرائيلَ ﷺ في صورةِ البَشَرِ، فكان عيسى ﷺ يُحْيِي المَوْتَى بصورةِ البشرِ، ولو لَمْ يَأْتِ جَبرائيلُ في صورةِ البشرِ وَأَتَى في صورةِ غيرِها من صُوَرِ الأكوانِ العُنْصُرِيَّةِ من حَيَوَانٍ أو نَبَاتٍ أو جَمَادٍ لَكَانَ عيسى ﷺ لا يُحْيِي المَوْتَى إلا حين يَتَلَبَّسُ بتلك الصورةِ ويَظهَرُ فيها، ولو أَتَى جَبرائيلُ بصورتِه النُّورِيَّةِ الخَارِجَةِ [15/30] عن العَنَاصِرِ والأركانِ إذ لا يَخْرُجُ عن طَبيعتِه لَكَانَ عيسى لا يُحْيِي المَوْتَى إلا حينَ يَظهَرُ في تلك الصورةِ الطَّبيعِيَّةِ النُّورِيَّةِ، لا العُنْصُرِيَّةِ مع الصورةِ البَشَرِيَّةِ من جهةِ أُمِّه، فكان يُقَالُ فيه عند إحيائِه الموتى هُوَ لَا هُوَ، وتَقَعُ الحَيْرَةُ في النَّظَرِ إليه، كما وَقَعَتْ في العَاقِلِ عند النَّظَرِ الفِكْرِيِّ إذا رَأَى شَخْصًا بَشَرِيًّا من البشرِ يُحْيِي المَوتَى، وهو من الخصائصِ الإلٰهِيَّةِ إحياءَ النُّطْقِ لا إحياءَ الحَيَوَانِ، بَقِيَ النَّاظِرُ حَائِرًا، إِذْ يَرَى الصُّورَةَ بَشَرًا بالأَثَرِ الإلٰهِيِّ.

Ve onda kuvve-i ihyâ ve ibrâda sâbit olan şey, sûret-i beşerde olan Cibrîl (a.s.)ın nefhi cihetinden idi. Binâenaleyh Îsâ (a.s.), sûret-i beşer ile mütelebbis iken mevtâyı ihyâ eder idi. Ve eğer Cibrîl (a.s.) sûret-i beşerde gelmese idi de, hayvandan yâhud nebâttan veya cemâd olan suver-i ekvân-ı unsuriyyeden, onun gayrı bir sûrette gelse idi, elbette Îsâ (a.s.) mevtâyı ihyâ etmez idi; ancak o sûretle mütelebbis olduğu ve onda zâhir bulunduğu hînde ihyâ ederdi. Eğer Cibrîl, anâsır ve erkândan hâriç olan sûret-i nûriyyesi ile gelse idi –zîrâ o kendi tabîatından çıkmaz– Îsâ ancak bu tabîat-ı nûriyye sûretinde zâhir olduğu hînde mevtâyı ihyâ eder idi. Yoksa vâlidesi cihetinden, sûret-i beşeriyye ile unsuriyette zuhûru hîninde ihyâ etmez idi. İmdi onun mevtâyı ihyâsı indinde, onun hakkında, "Odur", "O değildir" denilir idi; ve ona nazarda hayret vâki' olurdu. Nitekim beşerden bir şahs-ı beşerîyi mevtâyı ihyâ eder gördüğü vakitte, nazar-ı fikrî indinde, âkılda vâki' oldu. Hâlbuki ihyâ-yı hayvân ile değil, ihyâ-yı nutk ile olan o ihyâ-yı mevtâ, hasâis-i ilâhiyyedendir. Nâzır hayrette kalır. Zîrâ sûret-i beşeri, eser-i ilâhî ile mütelebbis gördü. [15/31]

Ya'ni Îsâ (a.s.)da ölüyü diriltmek ve anadan doğma a'mânın gözünü açmak kuvvetinden sâbit olan şey, Cebrâîl (a.s.)ın beşer sûretinde zâhir olarak vâlidesi Meryem'e nefhetmiş olması cihetinden idi. Ve bu kuvvet ona rûh-ı mütemessilden intikāl etti. Ve Rûhü'l-emîn olan Cebrâîl (a.s.) mâdemki beşer sûretinde mütemessil olup nefhetti ve Îsâ (a.s.) dahi mâdemki beşer sûretinde zâhir oldu; şu hâlde Îsâ (a.s.) beşer sûretine bürünmüş olduğu hâlde ölüyü diriltir idi. Zîrâ vücûd-ı Îsâ (a.s.) Cenâb-ı Cibrîl'in netîce-i nefhidir. Ahvâl-i pederin veled üzerine te'sîr-i azîmi bulunduğu ve veled hasâis-i pederle zâhir olduğu cihetle, Îsâ (a.s.) dahi hasâis-i Cibrîl ile zâhir oldu.

Ve eğer Cebrâîl (a.s.) beşer sûretinde gelmeyip de, hayvan veyâ nebât veyâhud cemâd nev'inden olan ekvân-ı unsuriyye sûretlerinden bir sûrette mütemessil olarak gelip Hz. Meryem'e nefhede idi, Îsâ (a.s.) ancak Cibrîl (a.s.)ın mütemessil olduğu sûrete mütelebbis bulunduğu ve o sûrette zâhir olduğu hâlde mevtâyı ihyâ eder idi. Yoksa vâlidesi cihetinden sûret-i beşeriyye ile telebbüs hasebiyle ihyâ etmez idi.

Ve eğer Cebrâîl (a.s.), kendisinin anâsır ve erkândan hâriç olan sûret-i nûriyye-i tabîiyyesi ile gelip de Cenâb-ı Meryem'e nefhede idi, Îsâ (a.s.) ancak bu tabîat-ı nûriyye sûretinde zâhir olduğu vakit mevtâyı ihyâ eder idi. Yoksa vâlidesi cihetinden, sûret-i beşeriyye ile unsuriyette zuhûru hâlinde ihyâ etmez idi.

Ma'lûm olsun ki, Cebrâîl (a.s.) sultân-ı anâsır olup, onun makāmı Sidretü'l-Müntehâ ta'bîr olunan mevzi'dir. Sûret-i asliyyesi, unsuriyye olmayıp tabîiyye ve nûriyyedir. Hadd-i zâtında Cenâb-ı Cebrâîl bu tabîat-ı nûriyyesinden çıkmaz; ve Sidre'de olan bu sûret-i muayyenesinin [15/32] mâfevkine tecâvüz etmez. Velâkin makāmının mâtahtında olan bilcümle suver-i unsuriyyâtta mütemessil olur; ve her makām ehlinin isti'dâdına göre, dilediği sûrette mütemessilen zuhûr eder.

İmdi Cebrâîl (a.s.)ın sûret-i nûriyye-i tabîiyyesiyle gelerek nefhetmesinden mütekevvin olan Cenâb-ı Îsâ'da iki sûret müctemi' olurdu ki: Birisi Hz. Cibrîl tarafından müstefâd olan sûret-i tabîiyye-i nûriyye ve diğeri vâlidesi Meryem tarafından müstefâd olan sûret-i beşeriyyedir. Bu iki sûreti

câmi' olan Cenâb-ı Îsâ'nın mevtâyı ihyâ ettiği görüldüğü vakit, onun hakkında, vâlidesi Meryem cihetinden olan sûret-i beşeriyyesiyle "Odur, ya'ni Îsâ'dır"; ve Cebrâîl cihetinden müstefâd olan sûret-i nûriyye-i tabîiyyesiyle "O, ya'ni Îsâ değildir" denilir idi. Ve onun üzerine bu iki sûretten birisi ile müstakillen hükmolunamadığı için, ona nazar eden nâzırda hayret vâki' olur idi. Nitekim ukalâ, efrâd-ı beşerden bir şahs-ı beşerîyi mevtâyı ihyâ eder bir hâlde görünce, nazar-ı fikrîsi hasebiyle hayrette kaldı. Meselâ hadîs-i şerîfte ihyâ-yı Îsâ hakkında buyurulmuştur ki, Îsâ (a.s.), Sâm bin Nûh'u nutk ile ihyâ edip, o hazretin nübüvvetine şehâdet ettikten sonra, yine evvelki hâline rücû' eyledi. Ve bu ihyâ-yı nutk, Îsâ (a.s.)ın şahsiyyet-i beşeriyyesinden zâhir olduğundan, nazar-ı fikrîleri mîzânına tatbîk eden ukalâ, bu hâle karşı hayret içinde kaldılar. Zîrâ ihyâ-yı nutk ile olan ihyâ-yı mevtâ, hasâis-i ilâhiyyedendir. Ammâ ihyâ-yı hayvân ile olan ihyâ-yı mevtâ, şâyân-ı taaccüb bir hâl olmakla berâber, bunu gören ukalâ-yı mü'minîn onu kerâmete hamlettikleri cihetle, nutk ile ihyâ olunan insanın dirilmesi derecesinde hayrete düşmezler.

Nitekim "Lü'lü" isminde bir kedi var idi. Öldü; süpürüntülüğe attılar. Abdülkādir Geylânî (r.a.) efendimiz "Lü'lü'!.." diye çağırdıkları [15/33] vakit dirilip, kemâl-i sür'atle huzûr-i şerîflerine geldi. Ve kezâ Bâyezîd-i Bistâmî (r.a.) ölmüş bir karınca üzerine nefh buyurduklarında, dirildi. Ve kezâ Abdurrahman Câmî (k.s.) hazretlerinin önüne sultan, li-ecli'l-imtihân, gayr-ı mezbûh olarak ölmüş bir tavuğu pişirtip vaz'ettirdi. Müşârünileyh hazretlerinin işâreti üzerine tavuk sahandan sür'atle kıyâm eyledi. Evliyâullâhdan bu gibi havârıkın zuhûru çoktur. Velâkin bunu görenler onların kerâmâtına hamletmekle, hayrette kalmazlar. Hayret ancak bir insân-ı meyyitin nutk ile ihyâsında vâki' olur. Çünkü âkıl, sûret-i beşeri, nutk ile ihyâdan ibâret olan eser-i ilâhî ile mütelebbis bir hâlde gördü. Nazar-ı fikrîsi hasebiyle buna hayrette kalır. Binâenaleyh Îsâ (a.s.)ın, şahsiyyet-i beşeriyyesi ile, mevtâyı ihyâ-yı nutk ile ihyâ etmesine ukalâ hayrette kaldılar.

فَأَدَّى بعضُهم فيه إلى القولِ بالحُلُولِ وأنَّه هو اللّٰهُ بما أَحْيَا به المَوتَى، ولذلك نُسِبُوا إلى الكُفْرِ، وهو السَّتْرُ، لأنَّهم سَتَرُوا اللّٰهَ الَّذي أَحْيَا المَوتَى بصورةِ

بَشَرِيَّةِ عيسى، فقال تعالى: ﴿لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ﴾، فَجَمَعُوا بين الخَطَأِ والكفرِ في تمامِ الكلامِ كُلِّه، لا بِقَوْلِهِمْ هو اللّٰهُ ولا بقولهم ابنُ مَرْيَمَ، فَعَدَلُوا بالتَّضْمِينِ من اللّٰهِ من حيث أَحْيَا المَوْتَى إلى الصورةِ النَّاسُوتِيَّةِ البشريةِ بقولهم ابنُ مَرْيَمَ، وهو ابنُ مريمَ بِلَا شَكٍّ، فَتَخَيَّلَ السَّامِعُ أَنَّهم نَسَبُوا الأُلُوهِيَّةَ إلى الصورةِ وجَعَلُوها عينَ الصورةِ، وما فَعَلُوا ذلك بل جَعَلُوا الهُوِيَّةَ الإِلٰهِيَّةَ ابتداءً في صورةٍ بَشَرِيَّةٍ هي ابنُ مَرْيَمَ، فَفَصَّلُوا بين الصورةِ وبين الحُكمِ،[لا أَنَّهُم جَعَلُوا الصُّورةَ عينَ الحُكمِ]، كما كان جَبرائيلُ في صورةِ البَشَرِ، ولا نَفَخَ، ثُمَّ نَفَخَ، فَفَصَّلَ بين الصورةِ والنفخِ وكان النَّفْخُ من الصورةِ، فَقَدْ كَانَتْ ولا نَفْخَ، فما هو النفخُ من حَدِّها الذاتِيِّ.

İmdi onun hakkında ba'zılarının nazarı, kavl-i hulûle ve onun mevtâyı ihyâ etmesi sebebiyle "o Allah'dır" kavline müeddî oldu; ve bunun için küfre nisbet olundular; o da setrdir. Zîrâ onlar, ölüyü dirilten Allâh'ı Îsâ'nın sûret-i beşeriyyesiyle setrettiler. Binâenaleyh Allah Teâlâ لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ (Mâide, 5/17) ya'ni [15/34] "Allâh'ın hüviyeti Mesîh ibn Meryem'dir, diyenler muhakkak kâfir oldular" buyurdu. İmdi onlar tamâm-ı kelâmın küllîsinde hatâ ve küfür beynini cem'ettiler; هو الله [O Allah'dır.] sözleriyle değil, ابن مريم [Meryem'in oğlu] sözleriyle de değil. Binâenaleyh onlar "İbn Meryem" kavilleriyle, mevtâyı ihyâ ettiği haysiyetiyle, bi't-tazmîn Allah'dan sûret-i nâsûtiyye-i beşeriyyete tecâvüz ettiler. Hâlbuki o, bilâ-şek İbn Meryem'dir. Böyle olunca sâmi' tahayyül etti ki, onlar ulûhiyeti sûrete nisbet ettiler ve onu sûretin "ayn"ı kıldılar. Hâlbuki onlar bunu yapmadılar, belki hüviyyet-i ilâhiyyeyi ibtidâen sûret-i beşeriyyede kıldılar ki o, İbn Meryem'dir. Binâenaleyh sûret ile hüküm beynini faslettiler; [ve bu sûret-i îseviyyeyi hükmün "ayn"ı kılmadılar].[442] Nitekim Cibrîl sûret-i beşerde idi. Hâlbuki nefh mevcûd değil idi, ba'dehû nefhetti. Böyle olunca sûret ve nefh beynini fasletti ve nefh sûretten oldu. Demek ki nefholmadığı hâlde sûret mevcûd idi. Şu hâlde nefh, sûretin hadd-i zâtîsinden değildir.

442 Bu ibâre, *Fusûs* şerhlerinde ve neşirlerinde bulunmasına karşılık Ahmed Avni Bey nüshasında üstü çizilmiş, fakat şerh kısmında tercüme edilmiştir. Biz şerh kısmını dikkate alarak ibâreyi metne ekledik.

Ya'ni Îsâ (a.s.)ın ölüyü diriltmesine nazar edenlerden ba'zılarının nazarı kavl-i hulûle vâsıl oldu. "Allah Teâlâ Îsâ (a.s.)ın sûret-i beşeriyyesine hulûl etti", dediler; ve ölüyü diriltmesi sebebiyle, "Hz. Îsâ Allah'dır", dediler; ve bu kavillerinden dolayı onlar küfre nisbet olundular. "Küfür" ise "setr"-dir. Zîrâ onlar, ölüyü dirilten Allah Teâlâ'yı Hz. Îsâ'nın sûret-i beşeriyyesi ile örttüler. Hak Teâlâ'nın sûret-i Îsâ'ya hulûl ettiğini ve bu sûret Hakk'ın sûret-i hakîkiyyesi olduğunu tevehhüm ettiler; ve kâffe-i mezâhirde zâhir olan Hakk'ı Cenâb-ı Îsâ'nın taayyününe hasrederek, bu taayyün ile onu setrettiler; ve taayyün-i Îsevî cihetiyle, "Allah Îsâ'dır", dediler. Binâenaleyh Allah Teâlâ onları Kur'ân-ı Kerîm'de küfre nisbet edip: "Allâh'ın hüviyeti Mesîh ibn Meryem'dir, diyenler muhakkak kâfir oldular" (Mâide, 5/17) buyurdu. Böyle olunca hulûle zâhib olanlar bu kelâmlarının hey'et-i mecmûasında hatâ ile küfür beynini cem'ettiler. Ya'ni إِنَّ اللّٰـهَ هُـوَ الْمَسِـيحُ ابْـنُ مَرْيَـمَ (Mâide, 5/17) [Allah, o Meryem'in oğlu Mesîh'tir.] kelâmının mecmûu ve küllü إِنَّ اللّٰـهَ هُـوَ [Allâh'ın hüviyeti odur.] ile الْمَسِـيحُ ابْـنُ مَرْيَـمَ [Meryem'in oğlu Mesîh] kavl-i cüz'îlerinden mürekkebdir. إِنَّ اللّٰـهَ هُـوَ [Allâh'ın hüviyeti odur.] demekle Hz. Îsâ'nın hüviyetini Allâh'a hamlettiler. Binâenaleyh Hakk-ı mutlakı, yalnız taayyün-i Îsevîye [15/35] vaz'ettikleri için hatâ ettiler. Zîrâ vücûd-ı mutlak-ı Hak cemî'-i mezâhirde sârîdir. Onun bir mazhara hasrı hatâdır. Ve diğer taraftan Hakk'ı, Cenâb-ı Îsâ'nın sûret-i beşeriyyesi ile setretmekle kâfir oldular. Zîrâ setr için iki vücûd lâzımdır ki, biri diğerini setredebilsin. Hâlbuki vücûd-ı Hak'tan gayrı bir vücûd-ı müstakil yoktur. Bu vücûdât-ı izâfiyye ise vücûd-ı mutlakın merâtibinden ibârettir. İşte bunun için إِنَّ اللّٰـهَ هُـوَ الْمَسِـيحُ ابْـنُ مَرْيَـمَ [Allah, o Meryem'in oğlu Mesîh'tir.] kelâmının tamâmının küllünde böyle hatâ ve küfür beynini cem'ettiler. Zîrâ الْمَسِـيحُ ابْـنُ مَرْيَـمَ [Meryem'in oğlu Mesîh] cüz'ü yalnız alındıkda hatâ ve küfür yoktur. Çünkü şübhe yoktur ki, Mesîh, İbn-i Meryem'dir. Bu cüz' evvelki cüz'e rabtolunursa, Hak, Mesîh ibn Meryem'in hüviyetine hasredilmiş olur. Ve bu sûrette hey'et-i mecmûa-i kelâm hatâ ile küfür beynini cem'eder. Kezâ هُـوَ اللّٰـه [O Allah'dır] kavl-i cüz'îsinde de hatâ ve küfür yoktur. Zîrâ Allah, bilcümle suver-i eşyâda mütecellî olduğu gibi sûret-i beşeriyye-i îseviyyede mütecellîdir; ve o sûretin dahi, Kayyûm'udur; ve bilcümle eşyâdaki tecellî-i ilâhî hulûl ve ittihâd ve inhilâl tarîkleriyle değildir. Allah Teâlâ hazretleri

dünyâda ve âhirette dilediği sûrette tecellî eder; ve bu tecellî ile onun ıtlâk-ı hakîkîsi mütegayyir olmaktan münezzeh ve âlîdir. Nitekim Cenâb-ı Mûsâ'ya ateş ve ağaç sûretinde mütecellî olarak hitâb buyurdu. Ve (S.a.v.) Efendimiz bu tecellîyi beyânen رَأَيْتُ رَبِّي فِي أَحْسَنِ صُورَةٍ ya'ni "Ben Rabbimi gāyet güzel sûrette müşâhede ettim" buyururlar.[443] Bu tecellî, âmmdır. Bu i'tibârla هُوَ اللّٰه [O Allah'dır.] kavlinde küfür ve hatâ yoktur. Bu kavle الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ [Meryem'in oğlu Mesîh] kavli munzam olursa, bâlâda îzâh olunduğu vech ile, küfür ve hatâ beyni kelâmın hey'et-i mecmûasında cem'edilmiş olur. Zîrâ hüviyyet-i ilâhiyye sûret-i beşeriyye-i îseviyyeye hasr ve tahsîs edilmiş olur.

Binâenaleyh Nasârâ'nın hulûle zâhib olan tâifesi, "İbnü Meryem" [Meryem'in oğlu] kavilleriyle, Allah'dan sûret-i nâsûtiyye-i beşeriyyeye tecâvüz ettiler; ve sûret-i beşeriyye-i îseviyyeden ölüyü diriltmek keyfiyeti zâhir olmakla Allâh'ı o sûretin zımnına idhâl eylediler; ve bu tazmîn ile ulûhiyyet-i mutlakadan yüz çevirip, [15/36] ulûhiyeti bu sûrette hasrettiler; ve binâenaleyh "Allah, İbn-i Meryem'dir" dediler. Hâlbuki sûret-i beşeriyye-i îseviyye, şübhesiz İbn-i Meryem'dir.

İmdi onların إِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ (Mâide, 5/17) [Allah, o Meryem'in oğlu Mesîh'tir.] kavlini işiten kimse, onların ulûhiyeti sûret-i îseviyyeye nisbet ettiklerini ve ulûhiyeti sûret-i beşeriyye-i îseviyyenin "ayn"ı kıldıklarını tahayyül etti. Hâlbuki onlar ulûhiyeti sûret-i îseviyyeye nisbet ederek, onu o sûretin "ayn"ı kılmadılar; belki hüviyyet-i ilâhiyyeyi Îsâ (a.s.)ın ibtidâ-yı zuhûrundan i'tibâren sûret-i beşeriyye-i îseviyyede hasrettiler ki, o sûret İbn-i Meryem'dir. Binâenaleyh hulûle kāil oldular ki, o da küfürdür. Böyle olunca bu kavilleriyle sûret-i beşeriyye-i îseviyye ile ondan sâdır olan ihyâ-yı mevtâ hükmü beynini faslettiler; ve bu sûret-i îseviyyeyi hükmün "ayn"ı kılmadılar. Ya'ni onlar sûret-i îseviyyeye baktılar; "Meryem'in oğlu olan bir beşerdir", dediler. Ölüyü diriltmesine baktılar; "Hasâis-i ilâhiyyeden olan bu hâl, beşerden sâdır olmak muhâldir", dediler. Binâenaleyh sûret-i beşeriyyesiyle berâber ölüyü diriltmesine nazaran إِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ

443 Tirmizî, "Tefsîr", 38; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, s. 351; Dârimî, "Rü'yâ", 12; Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, I, s. 317; Hemedânî, *Temhîdât*, s. 58, 76 vd.; Baklî, *Meşrebü'l-Ervâh*, s. 133.

مَرْيَمَ dediler ki, bu kavl إِنَّ اللّٰهَ هُوَ في صورةِ الْمَسِيحِ ابْنِ مَرْيَمَ ya'ni "Muhakkak Allah, Mesîh ibn Meryem sûretindedir" ma'nâsını mutazammın oldu; ve bu kavl ile sûret ve hüküm arası tefrîk edilmiş oldu. Bu hâl ise ancak hulûl sûretiyle mümkindir. Ya'ni Allâh'ın Îsâ sûretine hulûl etmiş olmasıyla kābildir. İşte onların menşe'-i tekfîrleri budur. Hâlbuki hadd-i zâtında vücûd-ı hakîkî-i Hak'tan başka bir vücûd yoktur ki, hulûl mutasavver olabilsin.

İmdi onların hüviyyet-i ilâhiyyeyi Îsâ (a.s.)ın ibtidâ-yı zuhûrundan i'tibâren sûret-i beşeriyye-i îseviyyede hasretmeleri doğru değildir. Nitekim Cebrâîl (a.s.) beşer sûretinde ibtidâ-yı zuhûrundan i'tibâren nefhetmedi. Belki temessülden bir müddet sonra nefhetti. Demek ki Hz. Cibrîl "sûret" ile "nefh" beynini fasletti; ve nefh sûretten hâdis oldu. Binâenaleyh "sûret" mevcûd olduğu hâlde [15/37] "nefh" mevcûd değil idi. Demek ki "nefh" "sûret"in hadd-i zâtîsinden değildir. Bunun gibi hüviyyet-i ilâhiyye mevcûd olduğu hâlde, sûret-i îseviyye mevcûd değil idi. Şu hâlde sûret-i îseviyye hüviyyet-i ilâhiyyenin hadd-i zâtîsinden değildir. Ve kezâ sûret-i îseviyye mevcûd olduğu hâlde, bu sûretin zuhûrunu müteâkib ondan ihyâ-yı mevtâ vâki' olmadı, belki ba'de-zamânin vâki' oldu. Şu hâlde ihyâ-yı mevtâ, sûret-i îseviyyenin hadd-i zâtîsinden değildir.

فَوَقَعَ الخلافُ بينَ أهلِ المِلَلِ في عيسى ما هو، فَمَنْ نَاظَرَ فيه من حيث صورتُه الإنسانيَّةُ البشريةُ فيقول هو ابنُ مريمَ، ومَنْ نَاظَرَ فيه من حيث الصورةُ المُتَمَثِّلَةُ البشريةُ فَيَنْسِبُه إلى جبرائيلَ، ومَنْ نَاظَرَ فيه من حيث ما ظَهَرَ عنه مِن إحياءِ الموتى فَيَنْسِبُه إلى اللّٰه بالرُّوحِيَّةِ، فيقول رُوحُ اللّٰهِ، أيْ به ظَهَرَتِ الحَيَاةُ فِيمَنْ نَفَخَ فيه، فَتَارَةً يكون الحقُّ فيه مُتَوَهَّمًا - اسمُ مفعولٍ-، وتَارَةً يكون المَلَكُ فيه مُتَوَهَّمًا، وتَارَةً تكون البشريةُ الإنسانيةُ فيه مُتَوَهَّمَةً: فيكون عند كلِّ نَاظِرٍ بِحَسَبِ ما يَغْلِبُ عليه، فهو كَلِمَةُ اللّٰهِ وهو رُوحُ اللّٰهِ وهو عَبْدُ اللّٰهِ، وليس ذلك في الصورةِ الحِسِّيَّةِ البَشَرِيَّةِ لغيرِه، بل كلُّ شَخْصٍ مَنْسُوبٌ إلى أَبِيهِ الصُّورِيِّ لا إلى النَّافِخِ رُوحَه في الصورةِ البشريةِ، فإنَّ اللّٰهَ إذا سَوَّى الجِسْمَ الإنسانِيَّ كما قال تعالى: ﴿فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ﴾ هو تعالى من روحِه، فَنَسَبَ الروحَ في كونِه وعينِه إليه تعالى، وعيسى ليس كذلك، فإنَّه

انْدَرَجَتْ تَسْوِيَةُ جَسَدِه وصورتِه البشريَّةِ بالنَّفْخِ الرُّوحِيِّ، وغيرِه كما ذَكَرْنَاه، وَلَمْ يَكُنْ مِثْلَه.

Böyle olunca Îsâ hakkında, ehl-i milel beyninde hilâf vâki' oldu ki, o nedir? İmdi onun sûret-i insâniyye-i beşeriyyesi cihetinden ona nâzır olan kimse, o İbn-i Meryem'dir, der. Ve onun sûret-i mütemessile-i beşeriyyesi cihetinden ona nâzır olan kimse, onu Cebrâîl'e nisbet eder. [15/38] Ve ihyâ-yı mevtâdan ondan zâhir olan şey cihetinden ona nazar eden kimse, onu rûhiyetle Allâh'a nisbet eder. Binâenaleyh o, rûhullahdır, der. Ya'ni nefhettiği kimsede hayât, onunla zâhir oldu. İmdi bir vakit Hak onda mütevehhem (ism-i mef'ûl) olur; ve bir vakit melek onda mütevehhem olur; ve bir vakit beşeriyyet-i insâniyye onda mütevehhem olur. Binâenaleyh her nâzır indinde, onun üzerine gālib olan şey hasebiyle vâki' olur. Şu hâlde o, "kelimetullah"dır; ve o, "Rûhullah"dır ve o, "Abdullah"dır. Hâlbuki bu, sûret-i hissiyye-i beşeriyyede onun gayrı için yoktur. Belki her bir şahıs eb-i sûrîsine mensûbdur, sûret-i beşeriyyede onun rûhunu nefhedene değil. Zîrâ Allah Teâlâ فَإِذَا سَوَّيْتُهُ (Hicr, 15/29) [Âdem'i tesviye ettiğim vakit.] vech ile, cism-i insânîyi tesviye eylediği vakit, Allah Teâlâ ona kendi rûhundan nefheyledi. Binâenaleyh onun vücûdunda ve "ayn"ında rûhu kendine nisbet etti. Hâlbuki Îsâ böyle değildir. Zîrâ onun cesedinin ve sûret-i beşeriyyesinin tesviyesi nefh-i rûhîde münderic idi; ve onun gayrı bizim zikrettiğimiz gibidir. Ve onun misli vâki' olmadı.

Ya'ni kendisinde üç muhtelif cihet bulunan Îsâ (a.s.) hakkında müslimîn ve kâfirînden olan ehl-i edyân beyninde ihtilâf vâki' oldu ki, onun mâhiyeti nedir? İmdi onun sûret-i insâniyye-i beşeriyyesi cihetinden ona nâzır olan kimse: "O Meryem'in oğludur; ve Allâh'ın kulu ve resûlüdür; ve ihyâ-yı mevtâ, onun sûreti ile mütecellî olan Allah Teâlâ'dan vâki' oldu. Zîrâ Allah Teâlâ, kudretiyle onu mümsik olan onun Kayyûm'udur. Nitekim bir kimse bıçakla birini katletse, fiil-i katl bıçağa değil, o kimseye izâfe olunur. Bıçak ancak sebeb ve âlet-i katldir" der; ve bu kavl, Muhammedî olan müslimînin kavlidir. Bu husûstaki kavl-i Nasârâ ise [15/39] bâlâda mürûr etti. Ve Cenâb-ı Îsâ'nın sûret-i mütemessile-i beşeriyyesi cihetinden ona nâzır olan kimse, onu Cibrîl (a.s.)a nisbet edip, onun hakkında:

"O Cibrîl (a.s.)a benzer; ve Cibrîl (a.s.) beşer-i seviyy sûretinde temessül ettiği vakit, o melek-beşerdir" der. Ve bu kavl dahi müslimînin kavlidir. Ve mevtâyı ihyâ eden onun sûretinde mütecellî bulunan kezâlik Allah Teâlâ hazretleridir. Nitekim Cenâb-ı Meryem'e onun beşer-i seviyy sûretinde tasavvurundan sonra, Cibrîl (a.s.) sûretinde tecellî eyledi; ve Meryem'e nefheyledi. Îsâ (a.s.) vâki' oldu. Ve işte bunun için Hak Teâlâ hazretleri nefhi kendisine nisbet edip وَالَّتِي أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا فِيهَا مِنْ رُوحِنَا (Enbiyâ, 21/91) [Ve ismetini pek güzelce muhâfaza etmiş olana rûhumuzdan üfledik.] buyurdu. İmdi burada Îsâ (a.s.) sebebiyle, ihyâ-yı mevtâ buyurması hakkında Allah Teâlâ için üç tecellî sûreti sâbittir: Birincisi, bilâ-tagayyür Cibrîl-i aslî sûretidir. İkincisi, Hz. Cibrîl'in Cenâb-ı Meryem'e geldiği beşer-i seviyy sûretidir. Üçüncüsü, Îsâ (a.s.)ın sûretidir. Ve millet-i îseviyye indinde باسمِ الأبِ والإبنِ وروحِ القُدسِ [Baba'nın, Oğul'un ve Rûhu'l-kuds'ün adıyla!] ta'bîr olunan bu teslîs sahihdir. "Eb"den murâd, beşer-i seviyy sûretidir. "İbn"den murâd, Îsâ (a.s.)ın sûretidir. "Rûhü'l-kuds"ten murâd dahi, sûret-i asliyye-i nûriyye-i melekiyyesiyle Cibrîl (a.s.)dır. Bu suver-i selâse, merâtib-i vücûdiyye ile ba'zısı ba'zısının fevkinde olarak Allah Teâlâ hazretlerinin tecellîsi olmak i'tibâriyle Hak'tır. Zîrâ Hak Teâlâ o sûretlerin Kayyûm'udur; ve o sûretlerin vücûdu vücûdât-ı izâfiyyedir; ve Hakk-ı mutlakın ve vücûd-ı hakîkînin vücûdât-ı izâfiyyede vâki' olan tecelliyâtı hulûl ve ittihâd ve inhilâl sûretleriyle değildir. Allah Teâlâ bunlardan münezzehdir. تَعَالَى اللّٰهُ عَمَّا يَقُولُ الظَّالِمُونَ [Allah, o zâlimlerin söylediğinden münezzehdir.]

Ve Cenâb-ı Îsâ'dan ihyâ-yı mevtâ zâhir olması cihetinden ona nazar eden kimse, onu rûhiyetle Allah Teâlâ'ya nisbet eder. Binâenaleyh onun hakkında: "O Rûhullahdır, ya'ni nefhettiği kimsede hayât, [15/40] rûhullah olan Îsâ (a.s.) ile zâhir oldu" der. Bu kavl dahi müslimînin kavlidir. Zîrâ Kur'ân-ı Kerîm'de, onun hakkında وَرُوحٌ مِنْهُ (Nisâ, 4/171) [Ondan bir rûhtur.] buyuruldu. Ve bu kavl evvelki kavle karîbdir. Velâkin onda sûret-i mütemessile i'tibârı yoktur.

Kâfirlere gelince: Onlardan ba'zıları İbn-i Meryem olan Cenâb-ı Îsâ'ya ulûhiyetin hulûl ettiğini ve ba'zıları ulûhiyetin onunla ittihâd eylediğini iddiâ ettiler ki, o bu i'tibâr ile nefs-i ilâh olmuş olur. Binâenaleyh onlar dediler ki: İlâh tesellüs edip "Eb" ve "İbn" ve "Rûh-ı Kuds"e inkısâm etti. Ondan

sonra dönüp "İlâh vâhiddir" dediler; ve "Ekānîm-i selâse" ittihâz eylediler. Ve onların lugatında "uknûm" "asıl" ma'nâsınadır. Şu hâlde "ekānîm-i selâse" "usûl-i selâse" demek olur. Ba'dehû onlara "sıfât-ı selâse" tesmiye edip "vücûd" ve "hayât" ve "ilim" dediler. Sonra da "uknûm-i ilim", Îsâ ibn Meryem'e hulûl edip onunla birleşti; ve onun nâsûtu salb olunmakla bu uknûm-i ilim, ondan infisâl edip aslına rücû' eyledi, dediler. Ve bâlâda zikrolunduğu üzere Îsâ (a.s.)ın i'tibârât-ı selâseyi kābil olan hakîkat-i zâhire olduğunu idrâk edemediler. Bunca tedkîkāt ve keşfiyyât-ı fenniyye ile temeyyüz eden tâife-i Nâsârâ'nın ma'rifet-i ilâhiyyedeki derece-i cehillerine hayret etmemek kābil değildir. وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ (Ra'd, 13/33) ya'ni "Allâh'ın ıdlâl ettiği kimse için hâdî yoktur."

İmdi Îsâ (a.s.)ın mâ-i muhakkak ile mâ-i mütevehhemden mütekevvin olması hasebiyle, bu tevehhümün te'sîrâtından dolayı bir vakit Hak, Cenâb-ı Îsâ'da (ism-i mef'ûl sîgasıyla) mütevehhem olur; ve bir vakit, melek onda mütevehhem olur; bir vakit dahi, onda beşeriyyet-i insâniyye mütevehhem olur. [15/41] Binâenaleyh Cenâb-ı Îsâ'ya nazar eden kimsenin onun hakkındaki zann-ı gālibi ne ise, o zann-ı gālib hasebiyle vâki' olur.

Böyle olunca bu zunûnun ihtilâfı hasebiyle Hz. Îsâ, Cenâb-ı Cibrîl'in kelimetullâhı Meryem'e nefhedip ilkā etmesi cihetinden "kelimetullah"dır; ve mevtâyı ihyâ etmesi cihetinden "Rûhullah"dır; ve sûret-i beşeriyye-i insâniyyesi cihetinden "Abdullah"dır. Bunun için Îsâ (a.s.)ın katl ve salbi mes'elesinde dahi, zunûnun te'sîrâtı zâhir olmakla ihtilâf vâki' oldu. Nitekim bâlâda tafsîl ve îzâh olundu. Hâlbuki bu ihtilâf ve bu hüküm, sûret-i hissiyye-i beşeriyyede hiçbir kimse için vâki' olmadı. Çünkü hiçbir ferdin sûret-i tekevvünü Îsâ (a.s.)ın tekevvününe mümâsil değildir. Belki Cenâb-ı Îsâ'nın gayrı olan her bir şahıs eb-i sûrîsine mensûbdur. Yoksa sûret-i beşeriyyede rûhunu nefhedene mensûb değildir. Zîrâ Hak Teâlâ فَإِذَا سَوَّيْتُهُ (Hicr, 15/29) ya'ni "Âdem'i tesviye ettiğim vakit" buyurduğu vech ile, cism-i insânîyi tesviye ettikde, o cism-i müsevvâya kendi rûhundan nefhetti. Binâenaleyh cism-i insânînin vücûdunda ve taayyününde Allah Teâlâ, rûhu kendine nisbet eyledi. Zîrâ rûh, Hak Teâlâ'nın emrinden ibâret olmakla, cism-i müsevvâ-yı insânîye nefhden evvel ve sonra, Hakk'a mensûbdur. Cism-i müsevvâ ise nutfe-i pederin rahm-ı mâdere cereyâ-

nından husûle gelmekle, bu nutfenin sâhibi olan eb-i sûrîye mensûbdur. Hâlbuki Îsâ (a.s.)ın mahlûkıyeti ve tekevvünü böyle değildir. Zîrâ nutfesi vâlidesinin rahmine cereyân etmiş olan bir eb-i sûrîsi yoktur ki, bu nutfeden onun mâdde-i cismiyyeti vücûda gelsin ve ba'de't-tesviye ona rûh nefholunsun. Îsâ (a.s.)ın cesedinin ve sûret-i beşeriyyesinin tesviyesi nefh-i rûhîde, ya'ni Rûhu'l-emîn olan Hz. Cibrîl'in nefhinde münderic idi. Ve onun gayrısı zikrolunduğu vech ile ceseden ve taayyünen eb-i sûrîsine ve rûhen Hak Teâlâ'ya mensûbdur. Çünkü onların cisimleri kable'n-nefh mevcûd [15/42] ve müsevvâdır; ve ba'de't-tesviye rûh cismine menfûhdur. Binâenaleyh sûret-i beşeriyye sâhibleri içinde Îsâ (a.s.)ın misli vâki' olmadı.

فالمَوجـوداتُ كلُّهـا كَلِمَـاتُ اللّٰـهِ الَّتـي لا تَنْفَـدُ، فإنَّهـا عـن «كُـنْ» و«كُـنْ» كَلِمَـةُ اللّٰـهِ، فَهَـلْ تُنْسَـبُ الكلمـةُ إليـه بِحَسَـبِ مـا هـو عَلَيْـهِ، فـلا تُعْلَـمُ مَاهِيَّتُهَـا، أو يَنْـزِلُ هـو تعالـى إلـى صـورةِ مَـنْ يَقُـولُ «كُـنْ»، فَيَكُـون قـولُ «كُـنْ» حقيقـةً لِتِلْـكَ الصـورةِ الَّتـي نَـزَلَ إليهـا وظَهَـرَ فيهـا، فَبَعْـضُ العارفيـنَ يَذْهَـبُ إلـى الطَّـرَفِ الواحـدِ وبعضهـم إلـى الطَّـرَفِ الآخَـرِ، وبعضهـم يَحَـارُ فـي الأمـرِ ولا يَـدْرِي، وهـذه مسـألةٌ لا يُمْكِـنُ أن تُعْـرَفَ إلا بالـذَّوقِ، كَأَبِـي يَزِيـدَ حِيـنَ نَفَـخَ فـي النَّمْلَـةِ الَّتـي قَتَلَهـا فَحَيِيَـتْ، فَعَلِـمَ عنـد ذلـك بِمَـنْ يَنْفُـخُ فَنَفَـخَ، فـكان عِيسَـوِيَّ الْمَشْـهَدِ، وأمَّـا الإحيـاءُ المعنـويُّ بالعِلْـمِ، فَتِلْـكَ الحيـاةُ الإلٰهِيَّـةُ الذَّاتِيَّـةُ العِلْمِيَّـةِ النُّورِيَّـةِ الَّتـي قـال اللّٰـه تعالـى فيهـا: ﴿أَوَمَـنْ كَانَ مَيْتًـا فَأَحْيَيْنَـاهُ وَجَعَلْنَـا لَـهُ نُـورًا يَمْشِـي بِـهِ فِـي النَّـاسِ﴾، فـكلُّ مَـنْ أَحْيَـا نَفْسًـا مَيْتَـةً بحيـاةٍ عِلْمِيَّـةٍ فـي مسـألةٍ خَاصَّـةٍ مُتَعَلِّقَـةٍ بالعلـمِ باللّٰـه، فَقَـدْ أَحْيَـاهُ بهـا، وكَانَـتْ لـه نُـورًا يَمْشِـي بـه فـي النَّـاسِ أيْ بيـنَ أَشْـكَالِهِ فـي الصـورةِ.

İmdi mevcûdâtın kâffesi, bitip tükenmeyen, Allâh'ın "kelime"leridir. Zîrâ onlar, "Kün!"dendir; ve "Kün!" Allâh'ın "kelime"sidir. Böyle olunca üzerinde bulunduğu şey hasebiyle, acabâ "kelime" ona nisbet olunur mu? Bu takdîrce onun mâhiyeti bilinmez. Yâhud hüviyyet-i Hak Teâlâ "Kün!" diyen bir sûrete mi nüzûl eder? Bu takdîrce ona nüzûl edip onda zâhir olduğu o sûret için, "Kün!" kavli hakîkat olur. Binâenaleyh âriflerin ba'zısı bir tarafa ve ba'zıları diğer tarafa gider. Ba'zıları da emirde hayrete düşer ve bilmez. Ve işte bu, ancak zevk

ile bilinmek mümkin olan bir mes'eledir. [15/43] Nitekim Ebâ Yezîd öldürdüğü karıncaya nefhettiği hînde dirildi. Binâenaleyh bunun indinde kiminle nefhettiğini bildi, nefhetti. Şu hâlde îseviyyü'l-meşhed idi. İhyâ-yı ma'nevîye gelince, ilim iledir. Bu hayât, hayât-ı ilâhiyye-i zâtiyye-i ilmiyye-i nûriyyedir ki, onun hakkında Hak Teâlâ buyurdu: كَانَ مَيْتًا فَأَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ أَوَمَنْ (En'âm, 6/122) [O kimse ölü müdür ki, biz onu ilim ile dirilttik ve onun için ilim nûrunu yaptık; o nûr-i ilim ile nâs arasında yürür!] İmdi mürde olan bir nefsi, ilm-i billâha müteallik olan bir mes'ele-i hâssada, hayât-ı ilmiyye ile ihyâ eden her bir kimse, onunla diriltir; ve ona bir nûr olur ki, onunla nâs içinde, ya'ni sûrette kendi şekilleri arasında yürür.

Ya'ni Îsâ (a.s.), tarz-ı tekevvünü, sûret-i beşeriyyesi ve ihyâ-yı mevtâ eylemesi ve âlem-i zâhirden âlem-i bâtına intikāli i'tibâriyle sâir mevcûdattan mümtâz olmakla berâber, "Kelimetullâh" ise de, "kelimetullâh" olmak husûsunda, zevk-i Muhammedî üzere sâir mevcûdât ile berâberdir. Zîrâ mevcûdâtın kâffesi Allâh'ın "kelime"leridir ki, aslâ bitmek ve tükenmek bilmez. Çünkü o mevcûdâttan her birisi "Kün!" emrinden zâhir olmuştur. "Kün!" ise Allâh'ın kelimeleridir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de buyurulur: قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِكَلِمَاتِ رَبِّي لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَنْ تَنْفَدَ كَلِمَاتُ رَبِّي وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ مَدَدًا (Kehf, 18/109) ya'ni "Yâ Habîbim de ki, eğer küre-i arzı muhît olan bahr, Rabb'imin kelimâtını tahrîr için mürekkeb olsa Rabb'imin kelimâtı hitâm bulmazdan mukaddem deryâ tükenir idi; ve eğer onun mislini getire idik yine böyle olur idi."

Ma'lûm olsun ki, "Kün!" emri, "kâf" ile "nûn"dan mürekkeb lafz-ı Arabîdir. Âlemde bu kadar muhtelif lisân mevcûd olduğu hâlde, Hak Teâlâ îcâdını murâd ettiği şeye "Kün!" kavl-i Arabîsi ile mi hitâb eder; ve bu kavli nasıl tekellüm eyler? Nitekim âyet-i kerîmede buyurulur: [15/44] إِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَيْءٍ إِذَا أَرَدْنَاهُ أَنْ نَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ (Nahl, 16/40) ya'ni "Biz bir şeyi irâde ettiğimiz vakit, o şeye bizim kavlimiz "Kün!" dememizdir. Bu takdîrce o, olur." İmdi kelâm, hayât ve ilim ve sem' gibi sıfât-ı ilâhiyyeden bir sıfattır. Zât-ı ilâhiyye bir şeyin îcâdına teveccüh ettikde zâtında bilkuvve mündemic olan o şeyin mevcûd olmasını emreder. Bu ise zâtın sıfat-ı kelâm ile, kendi zâtına tecellîsinden başka bir şey değildir. Binâenaleyh bu emir, bî-harf ü savt bir kelâm-ı nefsîden ibârettir ki, âlem-i elfâzda Arabîsi "Kün!" kelimesi

olduğu gibi, elsine-i sâirede de bu ma'nâya mevzû' birtakım kelimâttır. Kelâm-ı nefsî-i ilâhî harf ve savt kisvesine bürünerek âlem-i taayyüne, elfâz-ı arabiyye ile şeref-vürûd ettiğinden, bu ma'nâyı tefhîm için "Kün!" kavli isti'mâl buyurulmuştur. Bu kelâm-ı nefsî sudûr edince o şey, lemh-i basarda, ilm-i ilâhîde peydâ olur. Nitekim âyet-i kerîmede buyurulmuştur: وَمَا أَمْرُنَا إِلَّا وَاحِدَةٌ كَلَمْحٍ بِالْبَصَرِ (Kamer, 54/50) [Ve bizim emrimiz, birdir, ancak bir göz kırpış, bir göz yumup açış gibi tezdir.] İmdi insan, her dakîka kendi nefsinde vâki' olan hâle dikkat ederse, bunun ne gibi bir şey olduğunu zevkan bilir. Zîrâ إِنَّ اللّٰـهَ خَلَـقَ آدَمَ عَلَـى صُورَتِـهِ [Allah Teâlâ âdemi kendi sûreti üzerine halketti.] buyurulmuştur. Ve kezâ مَـنْ عَـرَفَ نَفْسَـهُ فَقَـدْ عَـرَفَ رَبَّهُ [Nefsini bilen kimse muhakkak Rabb'ini bildi.] hadîs-i şerîfinde bu hakîkate de işâret vardır.

Misâl: Kendisinde hattâtlık ve ressâmlık sıfatları bulunan bir kimse ferd ü tenhâ bulunduğu hâlde, bilfarz hattâtlık sıfatının hâriçte zuhûru taleb etmesi üzerine, o kimse bu sıfatın talebini is'âfen bir levha tahrîr ederek, bu sıfatın eserini hâriçte görmek murâd etse, evvelâ o yazacağı levha sûretinin ilminde ve zihninde husûlüne teveccüh eder. Ve bu teveccühü müteâkib göz açıp kapayıncaya kadar ve belki daha az bir zamanda, hattâtın ilminde ve hayâlinde, levhanın sûreti müntakış olur. İşte hattâtın bu sıfatının zuhûr-ı eserine teveccühü bî-harf ü savt [15/45] "Kün!" emridir; ve bu emir kelâm-ı nefsîdir ki, biz buna "kendi kendine içinden söylemek" deriz. Harf ve savt ile izhâr ettiğimiz kelâm, bu içimizden söylediğimiz kelâmın aksidir. Zâtımızda mündemic olan sıfat-ı kelâmın izhârına teveccüh ettiğimiz vakit, ilmimizde peydâ olan maânî o kadar sür'atle tekevvün eder ki iki ma'nâ arasını zamânen tefrîk kābil olmaz. Âlem-i elfâzda bu emrin Arabîsi "Kün!" kelimesi olduğu gibi, elsine-i sâirede de bu ma'nâya mevzû' birtakım kelimâttır. Kelâm-ı nefsî-i ilâhî, harf ve savt kisvesine bürünerek, âlem-i taayyünde Hâtem-i enbiyâ (s.a.v.) Efendimiz'e elfâz-ı Arabiyye ile gelmiş olduğundan, bu ma'nâyı tefhîm için "kün emri" kavli isti'mâl buyurulmuştur. İmdi hattât, kendi emretti, kendi dinledi; ve emri müteâkib hemen levhanın sûreti ilminde müntakış olmakla, kendi zâtıyla, kendi zâtında, kendi zâtına tecellî etmiş oldu; ve evvelce hattâtlık ve ressâmlık sıfatları zâtında müttehid ve zâtının "ayn"ı iken, bu tecellî netîcesinde hat-

tâtlık sıfatı ressâmlık sıfatından mütemeyyiz oldu; ve ilminde peydâ olan o levhanın sûreti bu sıfatına âyîne oldu; ve hattât mukaddemâ kendisinin bu sıfatını ilm-i icmâlî ile bilir iken, şimdi ilm-i tafsîlî ile bilmeğe başladı. Evvelce bilir idi, bu defa gördü; ve bu görme netîcesinde ilm-i tafsîlî peydâ oldu. Fakat bunların cümlesi o kimsenin zâtının hâricinde vâki' olmadı. Binâenaleyh o kimse, kendi kendini müşâhede etti.

Tekvîn hakkındaki tafsîlât ve îzâhât **Fass-ı Sâlihî**'de mürûr ettiğinden bu bahsin mütâlaasında o îzâhâtın dahi teemmülü lâzım gelir.

İmdi Hakk'ın, üzerinde bulunduğu ıtlâk ve ahadiyet hasebiyle bu "Kün!" kelimesi ona nisbet [15/46] olunur mu; ya'ni hiçbir sıfat ile men'ût ve hiçbir isim ile mevsûm olmayan zât-ı bahta "Kün!" kelimesi nisbet olunur mu, yoksa olunmaz mı? Evet, olunur. Velâkin bu sûrette "Kün!" kelimesinin mâhiyeti idrâk olunmaz. Çünkü Hakk'ın kelâmı, zâtının "ayn"ıdır. Ve zât-ı bahtın hakîkatini ve künhünü bilmek ve idrâk etmek, efrâd-ı beşerden hiçbir ferd için mümkin değildir. Bu mertebede kelâm ve mütekellim zât-ı ahadiyyedir. Binâenaleyh ona nisbet olunan "Kün!" kelimesi, hakîkati üzere mutlak olduğu hâlde terkolunur. Bu husûsta tefekkür ve kıyl ü kāl aslâ câiz değildir. Çünkü zât-ı mutlakın letâfeti indinde, ecsâma nazaran latîf olan fikir, kesîftir; ve kesîfin hâl-i kesâfetle latîfe yolu yoktur. Meğer ki terk-i kesâfet edip latîfin aynı ola. Bu sûrette de ilim, âlim ve ma'lûm şey'-i vâhid olur.

Yâhud hüviyyet-i Hak Teâlâ, "Kün!" diyen bir sûrete mi nüzûl eder? Evet, bâlâda zikrolunan i'tibâr câiz olduğu gibi, bu i'tibâr dahi câiz olur. Bu i'tibâra göre, Hakk'ın nüzûl edip zâhir olduğu sûret için "Kün!" kelimesi hakîkat olur. Zîrâ suver-i ekvândan herhangi bir sûret olursa olsun Hakk-ı mutlakın esmâdan bir isim hasebiyle taayyününden ibârettir. Binâenaleyh o sûretten sâdır olan "Kün!" kavli, o sûretin hakîkati olur; ve o sûretten "Kün!" kavlini kāil olan Hak olur. Zîrâ kelâm, sıfât-ı Hak'tan bir sıfat ve bir mefhûm-i küllîdir. Mezâhir-i kesîrede merâtib-i muhtelife ile zuhûru bu mefhûm-i küllînin vahdetine zarar vermez. [15/47] Nitekim güneşin ziyâsı muhtelif pencerelerden odaya aksetmiş olsa güneşin taaddüdüne hükmolunamaz; ve güneş cüz'iyâta inkısâm etti denilemez. Binâenaleyh hakîkat-i kelâm bir olduğu gibi, hakîkat-i vücûd dahi birdir. Şu hâlde vü-

cûd-ı mutlak-ı Hak, ism-i Zâhir'i hasebiyle suver-i ekvândan bir sûretle müteayyin olup da bu sûretten "Kün!" kavli sâdır olsa, hakîkatte bu kavlin kāili Hak olur.

İmdi mâdemki bu iki i'tibâr mevcûddur, âriflerden ba'zısı evvelki i'tibâr cânibine ve ba'zıları da ikinci i'tibâr tarafına giderler; ve ba'zıları dahi her iki i'tibâra bakıp hangisiyle hükmedeceğini bilmez, hayrete düşer. Velâkin bu hayret, (S.a.v.) Efendimiz'in bize رَبِّ زِدْنِي فِيكَ تَحَيُّرًا [Yâ Rab, benim sende olan hayretimi ziyâdeleştir!] kavl-i şerîfiyle ta'lîm buyurduğu hayret-i mahmûdedir. Zîrâ bu hayret ba'de'l-irfân olan hayrettir. Binâenaleyh ekâbir-i evliyâ için olan hayret-i kübrâdır. Velâkin zevk-i Muhammedî üzere kendilerine irfân ihsân olunan zevât için bu husûsta hayret yoktur. Zîrâ bu zevât كَانَ اللّٰهُ وَلَمْ يَكُنْ مَعَهُ شَيْءٌ الآنَ كَمَا كَانَ ya'ni "Allah Teâlâ var idi; O'nunla berâber eşyâdan bir şey yok idi; ve el'ân dahi öyledir" kavl-i münîfi mûcibince vücûd-ı Hak'tan başka bir mevcûd olmadığını ve bu i'tibârâtın ancak vücûd-ı mutlak-ı Hakk'ın merâtibine taallukunu bildikleri için, her iki emrin her bir "ayn"da mütehakkık olduğuna hükmederler.

Ve "Kün!" emrinin zât-ı mutlaka veyâhud zât-ı mutlakın nüzûl ettiği sûrete nisbeti, bir mes'eledir ki, ancak zevk ile bilinebilir. Bunu ilim ile anlamak kābil değildir. Meselâ innîn olan bir kimseye cimâın lezzeti ne kadar ta'rîf olunsa, onda hâsıl olan zevk-i tasavvurî, bu lezzeti [15/48] kendi nefsinde bulan kimsede hâsıl olan zevk-i hâlîye benzemez. Nitekim Bâyezîd-i Bistâmî (r.a.) öldürdüğü bir karıncaya nefhettiği vakit dirildi ve onda eser-i hayât zâhir oldu. Hz. Bâyezîd, nefh esnâsında öyle bir tecellîye mazhar olmuş idi ki, kendinin kendiliği mürtefi' olmuş ve vücûd-ı izâfîsinin Kayyûm'u olan Hakk'ın sıfâtı icrâ-yı hükm etmekte bulunmuş idi. Nitekim hadîs-i kudsîde insân-ı kâmile hitâben buyurulur: أُخْرُجْ بِصِفَاتِي إِلَى خَلْقِي مَنْ رَآكَ فَقَدْ رَآنِي وَمَنْ أَحَبَّكَ فَقَدْ أَحَبَّنِي ... إلخ ya'ni "Halka benim sıfâtım ile zâhir ol! Seni gören beni görür ve seni seven beni sever ilh..."[444] Karıncaya bu hâlde iken nefhetti; ve hîn-i nefhde kiminle nefhettiğini bildi. Binâenaleyh emr-i ihyâya taalluk eden "Kün!" kavlinin zât-ı mutlaka mı, yoksa Hakk'ın kendi sûretine nüzûl etmesi hasebiyle bu sûrete mi nisbet olunacağını zev-

444 *Fütûhât-ı Mekkiyye*, IV, s. 277 (256. bâb).

kan ârif oldu. Böyle olunca Hz. Bâyezîd hîn-i nefhde îseviyyü'l-meşhed idi. Ya'ni ihyâ-yı hissîde Îsâ (a.s.)ın zevk-i müşâhedesine nâil olmuş idi.

Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) buraya kadar ihyâ-yı hissîyi beyân buyurdu. Bundan sonra da ihyâ-yı ma'nevînin îzâhına şürû' edip buyururlar ki: İhyâ-yı ma'nevî ilim ile olur; ve ilim ile hâsıl olan bu hayât-ı ma'nevî, ilâhî, zâtî, ilmî ve nûrî olan hayâttır ki, onun hakkında Hak Teâlâ hazretleri Kur'ân-ı Kerîm'de böyle buyurur: أَوَمَنْ كَانَ مَيْتًا فَأَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ (En'âm, 6/122) ya'ni "O kimse ölü müdür ki biz onu ihyâ ettik; ve onun için bir nûr kıldık ki o nûr ile nâs arasında yürür." Bu âyet-i kerîmenin tefsîren ma'nâ-yı münîfi şudur: "O kimse cehil ile ölü müdür ki, biz onu hayât-ı ilmiyye ile ihyâ ettik; ve onun için bir nûr kıldık ki, o nûr-i ilimdir. Bu nûr-i ilim ile nâs içinde yürür; ve onların isti'dâdlarında olan ahvâli o nûr vâsıtasıyla idrâk eder." [15/49]

Şeyh-i Ekber ve burhân-ı azhar efendimiz hazretleri bu ibârede hayât-ı ma'neviyyeyi dört vasıf ile tavsîf buyurdular. "İlâhiyet" ile tavsîf buyurmalarının sebebi budur ki: Sıfat-ı hayât müstakillen ilâhiyete taalluk eden bir mefhûm-i küllîdir; ve mezâhir-i kesîrede, onların isti'dâdât-ı muhtelifesiyle zâhir olur. Ve suver-i mezâhir ise, vücûd-ı vâhid-i hakîkînin bi-hasebi'l-esmâ tecelliyât-ı dâimesinden ibârettir. Ve bu tecellînin nihâyeti yoktur ki; işte müşâhedenin nihâyeti burasıdır, denilip tevakkuf olunabilsin. Bu sebeble ârifler, hayrete düşerler. Demek ki emr-i vücûd, hayrettir. Hâlbuki hayret, adem-i tevakkuf sebebiyle olmaktadır. Binâenaleyh hayret, kalak ve harekettir; ve mütehayyir olan kimse muztaribdir, çırpınır durur. Hareket olan yerde ise hayât vardır. Ve mâdemki hareket hayâtı müstelzimdir; öyle ise müteharrik için mevt yoktur. İşte bu hakîkate işâreten hadîs-i şerîfte مَنْ صَارَ بِالْعِلْمِ حَيًّا لَمْ يَمُتْ أَبَدًا ya'ni "İlim ile diri olan kimse ebeden ölmez"[445] buyurulmuştur. Ve hayret, yâhud hayât, vücûd ve varlıktır. Vücûd ise birdir, o da vücûdullahdır. Binâenaleyh hayât-ı ma'neviyye, hayât-ı ilâhiyyedir.

---

445 Bosnevî, *Tecelliyât-ı Arâisu'n-Nusûs*, s. 514. Ayrıca bk. Gazzâlî, *Mîzânü'l-Amel*, s. 269 [اَلنَّاسُ كُلُّهُمْ مَوْتَى إِلَّا الْعَالِمُونَ]. Bu sözün Zünnûn-ı Mısrî ve Sehl et-Tüsterî'den nakli için bk. *Tefsîrü't-Tüsterî*, s. 146; Mekkî, *Kūtü'l-Kulûb*, I, s. 393 (31. bâb); Sülemî, *Hakāiku't-Tefsîr*, I, s. 355; Gazzâlî, *İhyâ*, I, s. 227 (kitâbü'l-ilm); Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, I, s. 592.

Ve "zâtiyye" ile tavsîf buyurulmasının sebebi de budur ki, "ilim" ile "hayât" sıfât-ı zâtiyye-i ilâhiyyedendir; ve "Hayy" ve "Alîm" esmâ-i zâtiyyedendir; ve bu sıfatlar, zât-ı sırf mertebesinde zâtın "ayn"ıdır.

Ve "ilmiyye" ile tavsîfinin sebebi de şudur ki, mertebe-i akılda "ilim", "hayât"tan sonra gelen eşref-i sıfât-ı ilâhiyyedir; ve a'yân-ı sâbite ve kevniyye "ilim" hasebiyle zâhir olur; ve "ilim", "hayât"ın iktizââtındandır.

Ve "nûriyet" ile tavsîfinin sebebi dahi budur ki, "nûr" kendi nefsiyle zâhir olan [15/50[a]] ve kendinin gayrısını izhâr eden şeye derler; ve zât-ı ahadiyyede bilkuvve mevcûd ve bilfiil ma'dûm olan a'yân-ı sâbite ve kevniyye sûretlerini sıfat-ı ilm izhâr etti. Şu hâlde ilim, nûrun ta'rîfine muvâfık olarak kendi nefsiyle zâhir olduğu gibi, kendinin gayrını da izhâr etmiş oldu. Binâenaleyh ilimden ibâret olan hayât-ı ma'neviyyenin hayât-ı ilâhiyye-i zâtiyye-i ilmiyye-i nûriyye olduğu sâbit oldu. İmdi herhangi bir kimse cehil ile ölmüş olan bir nefsi, ma'rifet-i ilâhiyyeye müteallik olan bir mes'ele-i mahsûsada, hayât-ı ilmiyye ile ihyâ etmiş olsa, o kimse, o mes'ele-i mahsûsa ile o nefsi diriltmiş olur. Ve o mes'ele, o kimseye bir nûr olur ki, şeklen kendisine benzeyen ve zulmet-i cehl içinde kalan sâir insanlar arasında bu nûr ile yürür; ve onların ölmüş olan nefislerini ma'rifet-i ilâhiyye ile diriltir. أَوَمَنْ كَانَ مَيْتًا فَأَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ (En'âm, 6/122) [O kimse ölü müdür ki biz onu ihyâ ettik; ve onun için bir nûr kıldık ki o nûr ile nâs arasında yürür.] âyet-i kerîmesinin tefsîri ve ilim hakkındaki tafsîlât **Fass-ı Mûsevî**'de gelecektir. İmdi ihyâ-yı ma'nevî, ihyâ-yı hissîden a'lâ ve eşreftir. Zîrâ birisi bâkî olan rûhun ihyâsına ve diğeri fânî olan ecsâdın ihyâsına taalluk eder; ve bekā ise fenâdan a'lâ ve eşreftir. Bu hakîkate mebnî ihyâ-yı hissîye kudreti olan enbiyâ ve kümmel-i evliyâdan bu hâl pek az ve nâdiren vâki' olur. İhyâ-yı ma'nevî ise, dâimâ kesîrü'l-vukū'dur. Nitekim emr-i âlî-i Risâlet-penâhî (s.a.v.) ile Hz. Şeyh-i Ekber ve misk-i ezfer (r.a.) efendimizin, ümmet-i Muhammed'e ithâf buyurduğu bu *Fusûsu'l-Hikem* sâyesinde binlerce mürde-nefis olan kimseler, hayât-ı ma'neviyyeye nâil olmuşlar ve bundan sonra da [15/50[b]] kıyâmete kadar olacaklardır.

Şiir:

فَلَوْلَاهُ وَلَوْلَانَا لَمَا كَانَ الَّذِي كَانَا

Eğer o olmasa idi ve eğer biz olmasa idik, olan olmaz idi.

Ya'ni sıfât-ı kesîresi zâtında müstehlek olan vücûd-ı mutlak-ı Hak olmasa idi ve o vücûd-ı hakîkînin mertebe-i vâhidiyyete tenezzülü ile, her bir sıfatının eseri olan esmâsının sûretleri bulunan bizim a'yân-ı sâbitemiz olmasa idi, bu âlem-i kesâfette zâhir olan a'yân-ı kevniyye mevcûd olmaz idi. Zîrâ zuhûr vücûdun ve varlığın şânıdır; ve yoktan hiçbir şey çıkmaz. Lisân-ı şerîatta avâlimin yoktan var oldu denilmesi, suver-i avâlimin adem-i mahzdan zuhûra geldiğini beyân etmek değildir. Belki bilkuvve mevcûd ve fiilen ma'dûm iken mertebe-i gaybdan ibâret olan adem-i izâfîden zâhir oldu demektir. Nitekim şeftâli çekirdeğinin içinde bilkuvve bir ağaç ve belki nâmütenâhî ağaçlar vardır. Velâkin fiilen ma'dûmdur; ve mertebe-i gaybdadır. İmdi hakîkat-i vücûd, bir mefhûm-i küllîdir ki onda taaddüd mutasavver değildir; ve külliyeti i'tibâriyle bir hadd ile mahdûd değildir. Ve onun mukābili adem-i mahzdır; ve adem-i mahz dahi bir mefhûm-i küllî-i nâ-mahdûd ise de, onun mahalli ancak zihin olup, onun için kat'â ve ebedü'l-âbâd zuhûr yoktur. Şu hâlde vücûd-ı nâ-mahdûd, zât-ı mutlakın olup, o vücûdun zâtında bilkuvve mündemic sıfât vardır. Ve o sıfâtın âsârı esmâ ve esmânın âsârı dahi eşyâdır. كَانَا daki elif işbâ' içindir. وَلَوْلَانَا kavliyle لَوْلَاكَ لَوْلَاكَ لَمَا خَلَقْتُ الْأَفْلَاك [Ey mahbûbum! Matlûb olan senin zuhûr-ı vücûdun olmasa idi, felekleri yaratmazdım.] hadîs-i kudsîsine de işâret buyurulmuştur.

فَإِنَّا أَعْبُدٌ حَقًّا وَإِنَّ اللّٰهَ مَوْلَانَا

Binâenaleyh biz, hakîkatte kullarız; ve Allah Teâlâ muhakkak bizim Mevlâ'mızdır. [15/51]

Beyt-i şerîfteki أَعْبُد "abd"in cem'idir. Ya'ni her birerlerimiz hakîkatte Allah Teâlâ hazretlerinin esmâsından birer isme mazharız; ve Allah Teâlâ ahkâm ve âsârı bizde zâhir olan o isimler ile bizim emrimizi tedbîr buyurur. Zîrâ Hak esmâsının veliyy-i mutlakıdır ve onların mutasarrıfıdır; ve esmâ ise mutasarrafdır; ve hâlbuki mutasarrafiyet abdiyetin iktizâsıdır. Bizim vücûdât-ı kesîfemiz ise o esmânın suver-i müteayyinesinden ibârettir. Binâenaleyh biz abdleriz; ve Allah Teâlâ velâyet-i mutlakası hasebiyle bizim Mevlâ'mızdır.

وَإِنَّا عَيْنُهُ فَاعْلَمْ إِذَا مَا قُلْت إِنْسَانَا

İmdi ma'lûmun olsun ki, sen "İnsan" dediğin vakit (veyâ ben "İnsan" dediğim vakit) biz O'nun "ayn"ıyız.

Ya'ni إِنَّ اللّٰهَ خَلَقَ آدَمَ عَلَى صُورَتِهِ [ya'ni] "Allah Teâlâ Âdem'i kendi sûreti, ya'ni sıfâtı üzerine halketti" hadîs-i şerîfi mûcibince "İnsan" ismiyle mevsûm olan sûret, kâffe-i esmâ-i ilâhiyyeye mazhariyet isti'dâdıyla halk buyurulmuştur. Velâkin bu isti'dâd, her sûret-i insâniyyede kemâliyle münkeşif değildir. Bu inkişâf-i kemâlî, ancak "insân-ı kâmil"e mahsustur. Ve insân-ı kâmil bilcümle esmâyı câmi' olan "Allah" ism-i zâtının mazharı olduğundan onun sûreti, zât-ı ilâhiyyeye karşı vaz'edilmiş olan bir endâm âyînesi mesâbesindedir. Binâenaleyh zât, kendisini insân-ı kâmil âyînesinde kemâliyle temâşâ eder. Beyit:

خواست تا جلوه دهد صورتِ خود را محبوب خیمه در معرکهٔ آب و گلِ آدم زد

بهرِ نظارهٔ خود آینهٔ ساخت ز خاك عکسِ خود دید ز غیرت همه را برهم زد

[15/52] Tercüme: "Mahbûb-i hakîkî, kendi sûretini göstermek murâd eyledi. Âdem'in su ve çamuru ma'rekesinde çadır kurdu. Kendi cemâlini temâşâ için topraktan bir âyîne yaptı; kendi aksini gördü, cümleyi alt ve üstetti."[446]

Ma'lûm olsun ki, sûret-i insâniyyede bulunan her bir mazhar, esmâ-i ilâhiyyeden bir ismin mazharıdır; ve bu isim, onun Rabb-i hâssıdır. Nâsiyesinden tutup kendi sırât-ı müstakîmi üzerinde o mazharı çeke çeke kendi kemâline götürür; ve o mazhardan bittabi' bu ismin ahkâm ve âsârı zâhir olur; ve bu isim ya cemâlî veyâ celâlîdir. Enbiyâ (aleyhimü's-selâm) efrâd-ı insâniyyeyi bu erbâb-ı müteferrikadan Rabbü'l-erbâb olan ism-i zâtın, ya'ni "Allah" ism-i câmiinin taht-ı terbiyesine idhâle sa'yederler. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de buyurulur: أَأَرْبَابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ أَمِ اللّٰهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ (Yûsuf, 12/39) ya'ni "Erbâb-ı müteferrika mı hayırlıdır, yoksa Vâhid ü Kahhâr olan Allah mı hayırlıdır?" İmdi erbâb-ı müteferrikanın taht-ı hükmünde kalanlar insân-ı nâkısdırlar. Zîrâ ism-i Zât'a mazhariyet isti'dâdıyla mahlûk

446 Ahmed Avni Bey bu beyitleri *Fîhi Mâ Fîh* için yazdığı mukaddemede Hâfız-ı Şîrâzî'ye atfen nakleder. Bk. *Fîhi Mâ Fîh*, s. 1. Beytin Hâfız'a atfen kaydedildiği bir başka örnek için bk. Hâtemî Lâhurî, *Şerh-i İrfânî-yi Gazelhâ-yı Hâfız*, II, s. 1051.

bir sûret oldukları hâlde وَأَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى (Necm, 53/39) [İnsan için ancak sa'yettiği şey vardır.] âyet-i kerîmesinde işâret buyurulduğu üzere, çalışıp bu isti'dâdlarının inkişâfına gayret etmediler ve peygamberlerinin da'vetini sem'-i i'tibâra almadılar. Velâkin insân-ı kâmil olanlar, Nebiyy-i zîşânın da'vetine koşup envâ'-ı mücâhedât ve riyâzât ile kendi Rabb-i hâslarının dâire-i dıykından "Allah" ism-i vesîinin dâiresine can attılar; ve inâyet-i Hak'la mazhar-ı ism-i zât oldular; ve kendilerinden cemî'-i esmâ-i ilâhiyyenin âsâr ve ahkâmı fiilen zâhir oldu. Meselâ ölüye nefhettiler, dirildi. Binâenaleyh vücûdlarında "Muhyî" isminin ahkâmı zâhir oldu. Ve kezâ taştan, topraktan hayvânât halkettiler; sûretlerinde "Hâlık" isminin ahkâmı zuhûr etti. Ve kıs-aleyhi'l-bevâkî!..

Suâl: Her bir insân-ı kâmil, "Allah" ism-i câmiinin mazharı olduğundan, onun Rabb-i hâssı, bu ism-i câmi'dir. [15/53] Hâlbuki kable'l-kemâl sâir efrâd-ı insâniyye misillü onun dahi erbâb-ı müteferrikadan bir Rabb-i hâssı var idi. Bu Rabb-i hâs ise onun hakîkatidir; ve ayn-ı sâbitesi de o ismin sûretidir. Ve لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللّٰهِ (Rûm, 30/30) [Allâh'ın yaratışında tebdîl yoktur!] âyet-i kerîmesi mûcibince kalb-i hakāyık mümkin değildir. Binâenaleyh ism-i câmiin mazharı olan insân-ı kâmil, kendi Rabb-i hâssının sırât-ı müstakîmini terk mi ediyor?

Cevâb: Hayır, insân-ı kâmilde cemî'-i esmânın ahkâmı ve âsârı zâhir olmakla berâber, Rabb-i hâssı hangi isim ise, bu ismin ahkâm ve âsârı, esmâ-i sâire ahkâm ve âsârına gālib olarak zâhir olur. Ve bi-hasebi'l-galebe insân-ı kâmil o ismin sırât-ı müstakîmi üzerinde yürür. Binâenaleyh onda bilcümle esmânın zuhûr-ı ahkâmı i'tidâl üzere olmaz. Velâkin bu adem-i i'tidâl ile berâber, mâdemki kendisinde bilcümle esmânın ahkâmı fiilen zâhirdir; ve kâffe-i esmâ ise "Allah" isminin tahtında müctemi'dir; şu hâlde insân-ı kâmil, bu ism-i câmiin mazharıdır. Ve cemî'-i esmânın ahkâm ve âsârı kendisinde i'tidâl üzere zâhir olan insân-ı kâmil ancak Hâtem-i enbiyâ (s.a.v.) Efendimiz'dir.

İmdi Şeyh-i Ekber (r.a.) buyururlar ki: Sen bizim sûretimize bakıp bizi "İnsan" ismiyle tesmiye ettiğin vakit bil ki, biz Hakk'ın "ayn"ıyız. Veyâhud biz "İnsan" dediğimiz vakit bil ki, biz onun "ayn"ıyız. Zîrâ biz "İnsan" de-

mekle "insân-ı kâmil"i murâd ederiz. Biz ve emsâlimiz olan insân-ı kâmil ise, esmâ-i ilâhiyye hey'et-i mecmûasının mazharı olmakla Hakk'ın "ayn"ı-yız. Zîrâ insân-ı kâmilin "ayn"ında Hakk'ın zuhûru ve tecellîsi ıtlâk-ı zâtîsi sûretiyledir. Ve insân-ı kâmilin gayrı olan eşyâda O'nun zuhûru, o "ayn" hasebiyledir. Zîrâ bu a'yân ba'zı esmâ-i ilâhiyyenin mezâhiridir. [15/54] Ve Hak onlara sûret-i zâtiyyesiyle tecellî etmez. Zîrâ onlarda bu tecellîye tahammül isti'dâdı yoktur. İmdi Hakk'ın her "ayn"da, onun hasebiyle zuhûruna göre, Hak her "ayn"ın "ayn"ıdır. Velâkin her "ayn" Hakk'ın "ayn"ı değildir. Fakat Hak, insân-ı kâmilin "ayn"ı olduğu gibi, insân-ı kâmil dahi Hakk'ın "ayn"ıdır.

فَلَا تُحْجَبْ بِإِنْسَانٍ فَقَدْ أَعْطَاكَ بُرْهَانَا

İmdi sen insân-ı kâmil ile muhtecib olma! Sana bir burhân verdi.

Ya'ni sen insanın sûret-i beşeriyye-i kesîfesine bakıp da, o sûretle müteayyin olan vücûd-ı vâhid-i latîfden muhtecib olma! Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de Hakk-ı latîf kendinden haber verip buyurur ki: اللّٰـهُ لَطِيـفٌ بِعِبَـادِهِ (Şûrâ, 42/19) "Bâ" mülâbese içindir. Ma'nâ-yı münîfi "Allah denilen ma'nâ-yı latîf ibâdına mülâbisdir" demek olur. Binâenaleyh Allâh-ı latîf, ibâdının kisve-i taayyününe bürünerek bu âlem-i kesîfde zâhir ve mütecellîdir. Ve Hak ayn-ı külldür ve her "ayn"ın "ayn"ıdır. Velâkin onun her "ayn"da zuhûru ve tecellîsi o "ayn"ın iktizâsına göredir. Kemâliyle zuhûru ve tecellîsi ancak insân-ı kâmilin "ayn"ındadır. Ve buna işâreten Hz. Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî (r.a.) buyururlar: Beyit:

این هیکلِ آدم است روپوش ما قبلهٔ جمله سجدهاییم

Tercüme ve îzâhı: Âdemin bu heykel-i kesîfi ve taayyünü nikāb ve hicâbdır. Yoksa biz insân-ı kâmil olduğumuzdan bütün secdelerin kıblesiyiz.[447] Zîrâ mazhar-ı Zât'ız. Nitekim Kâ'be dahi mazhar-ı Zât olduğu için mescûdün-ileyhdir. Velâkin gerek Kâ'be'de ve gerek insân-ı kâmilde "mescûdün-leh" ancak Hak'tır. Onların suver-i müteayyinesi hayâlden başka bir şey değildir. [15/55] Ve kezâ Ebu'l-Hasan Harakānî (r.a.) dahi bu hakîkate

447 *Dîvân-ı Kebîr*, I, s. 772 [beyit: 20352 (Füruzânfer neşri: 1576. gazel)]. Krş. Can, *Dîvân-ı Kebîr –Seçmeler–*, II, s. 346; *Dîvân-ı Kebîr* (trc. Abdülbâki Gölpınarlı), V, s. 418 (beyit: 3876).

işâreten buyurur: لَوْ عَرَفْتُمُونِي لَسَجَدْتُمُونِي ya'ni "Eğer, siz, biz insân-ı kâmillerin hakîkatini ârif olsa idiniz, onların sûret-i zâhireleriyle muhtecib olmayıp elbette secde eder idiniz." Ve Hz. Mısrî dahi Hakk-ı latîf'in bu telebbüsüne işâreten buyurur. Beyit:

Bilinmez bî-nişânîdir, bulunmaz lâ-mekânîdir
Heman ancak sana kuldur, senin ehl ü iyâlindir.

Ma'lûm olsun ki **Fass-ı Âdemî**'de îzâh olunduğu üzere, Hakk-ı latîf-i mutlakın tenezzülât-ı muhtelifesi vardır ki, her bir mertebede esmâsı hasebiyle suver-i muhtelife ile müteayyin olur; ve her mertebede ve o mertebede zâhir olan sûretlerin her birerlerinde birer "isim" ile müsemmâdır. Bu âlem-i kesîf-i şehâdet dahi O'nun bir ismi olduğu gibi bu âlemde zâhir olan suver-i muhtelifenin isimleri dahi, esmâ-i ilâhiyyedir; ve o sûretlerin isimlerinden birisi de insandır. Şu hâlde "insan" ismi dahi O'nun esmâsından bir isim olmuş olur.

Misâl: Elimize bir çekirdek alsak bunun ismine "çekirdek" deriz. Toprağa gömdükten sonra çekirdek infilâk edip filizlendikde "fidan" deriz. Bu isim çekirdeğin bu mertebede aldığı bir isimdir. Büyüyüp dal budak salıverince "ağaç" deriz. Bu da o mertebede çekirdeğin aldığı bir isimdir. Yaprak, meyve ilh... isimleri dahi buna makıystir. Bu taayyünât hep çekirdeğin taayyünâtıdır. Binâenaleyh taayyünât-ı mezkûre kendi hakîkatleri olan çekirdeğin nikāb ve hicâbıdır.

İmdi sen "insan"ın ism-i kevnî olmasından nâşî, ism-i ilâhî olduğundan muhtecib olma! Binâenaleyh "insan" sana vücûd-ı Hakk'a delâlet eder bir burhân verdi. Böyle olunca sen, insanın sûret-i beşeriyyesine ve sıfât-ı imkâniyyesine nazar edip onda mütecellî olan Hak'tan mahcûb olma! Zîrâ insan bahr-i vücûb ile bahr-i imkân arasında bir berzah-ı kübrâdır. مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَا يَبْغِيَانِ (Rahmân, 55/19) [Hak Teâlâ birbirine bitişen acı ve tatlı denizi salıverdi; aralarında bir berzah vardır ki, birbirlerine tecâvüz edip karışmazlar.] [15/56]

فَكُنْ حَقًّا وَكُنْ خَلْقًا تَكُنْ بِاللّٰهِ رَحْمَانَا

İmdi Hak ol ve halk ol! Allah ile Rahmân olursun.

Ya'ni ey sâlik-i râh-ı Hudâ, makām-ı cem'u'l-cem'e gelip bilcümle esmâ-i ilâhiyyenin âsâr ve ahkâmı senden zâhir olduğu vakit, sen "hakîkat"inle Hak ol; ve sûret-i müteayyinen ve zâhiren ile halk ol! Vücûd-ı mutlak-ı Hakk'ın cemî'-i merâtibinin ahkâmı sende müctemi' olmakla ve binâenaleyh sen sûret-i ilâhiyye üzere bulunman ile kâffe-i halka Rahmân olursun. Zîrâ insân-ı kâmil zâhiri ve bâtını ile halka rahmettir. Nitekim Fahr-i rusül (s.a.v.) hakkında buyurulur: وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ (Enbiyâ, 21/107) [Biz seni ancak âlemler için rahmet olarak gönderdik.] Ve insân-ı kâmil, Hak'la halkı câmi'dir; ve "hakîkat"i ile cemî'-i a'yân ve ekvâna Rahmân'dır. Hz. Ömer Hayyâm (k.s.) bu makāma işâreten buyururlar. Rubâî:

در میکده ذکرِ باده جلِ اسمِ منست　　رندی و پرستیدنِ می قسمِ منست
من جانِ جهانم اندرین دیرِ مغان　　این صورت کون جملگی جسمِ منست

Tercüme ve îzâh: Meyhâne-i aşk-ı ilâhîde zikr-i mey-i aşk benim ism-i celîlimdir. Rindlik ve perestiş-i bâde-i aşk benim vazîfemdir. Ben bu deyr-i mugānda, bu hazret-i şehâdette, cihânın cânıyım. Bu kevnin sûret-i mecmûası, bütün benim cismimdir.

وَغَذِّ خَلْقَهُ مِنْهُ　　تَكُنْ رَوْحًا وَرَيْحَانَا

Ve O'nun halkına O'ndan gıdâ ver! Revh ve râhat ve reyhân olursun.

Ya'ni ey sâlik, sen insân-ı kâmil olunca Hak ile halk, ya'ni vücûb ile imkân arasında [15/57] berzah olursun. Bu berzahiyetin hasebiyle Hak'tan ahzettiğin gıdâyı, O'nun halkına îsâl eyle; ve bu gıdâ-yı zâhirî ve ma'nevîyi halkın isti'dâdâtına göre onlara ver! Zîrâ mazhar olduğun esmâ-i ilâhiyyeden birisi dahi "Mu'tî" ism-i şerîfidir. Bu sûrette sen halk için "revh", ya'ni bâis-i râhat olursun. Ve gıdâ-yı rûh olan maârif ve hakāyıkı onlara ifâza etmekle reyhân, ya'ni bûy-i latîf olursun.

فَأَعْطَيْنَاهُ مَا يَبْدُو　　بِهِ فِينَا وَأَعْطَانَا

İmdi biz, bizde O'nunla zâhir olan ve bize verdiği şeyi, O'na verdik.

Ya'ni biz, zât-ı ahadiyyette mahfî ve müstehlek esmâ-i ilâhiyye idik. Kendi zâtında, kendi zâtına vâki' olan tecellîsi indinde, ilm-i ilâhîsinde bizim hakāyıkımız olan a'yân-ı sâbitemiz zâhir oldu. Bu tecellî, "feyz-i ak-

des" idi. Ve biz bu zuhûr indinde Hakk'a, kābiliyetimizi ve ahvâlimizi verdik. Ba'dehû zât-ı mutlak merâtibe tenezzül ile a'yân-ı sâbitemizin sûretleri zâhir olmak üzere, bizlere vücûd-ı kesîf-i hâricî verdi; ve bu i'tâ, kendi vücûdu ile vâki' oldu. Bu tecellî dahi "feyz-i mukaddes" idi. Şu hâlde biz O'nun feyz-i akdesi ile bizim hakāyıkımızda ve a'yân-ı sâbitemizde zâhir olan ve bizim Hakk'a verdiğimiz şey ne ise ve bu tecellî ile Hak dahi, bize ne vermiş ise, âyîne mesâbesinde olan hakāyıkımız ile ve bu vücûdât-ı izâfiyyemiz ile biz dahi Hakk'a onu verdik. Zîrâ âyîneye ne verilirse, o da onu verir. Âyîne kendisine tekābül eden sûretin gayrısını i'tâ etmez.

فَصَارَ الْأَمْرُ مَقْسُومًا بِإِيَّاهُ وَإِيَّانَا

Böyle olunca emr, O'na ve bize maksûm oldu.[448] [15/59]

Ya'ni emr-i ilâhî Hak tarafından bize ve bizim tarafımızdan Hakk'a vermek ve almak kısımlarına maksûm oldu. Zîrâ biz Hakk'ın zât-ı mutlakında, bilkuvve mevcûd ve bilfiil ma'dûm, O'nun nisebinden ibâret idik. Lisân-ı hâl ile vâki' olan talebimiz üzerine nisbet-i meşiyyeti bizi izhâra taalluk etti. Hâl-i ademde ne hâl üzerine sâbit idi isek, tecellî-i akdesiyle ilminde o hâl üzere sâbit olduk. Bu ahvâl bizim isti'dâdât-ı gayr-ı mec'ûlemiz idi. Biz Hakk'a dedik ki: "Bizim isti'dâdâtımız budur. Binâenaleyh hükmünü bizim bu isti'dâdâtımıza göre ver!" Ve bu bizim tarafımızdan Hak üzerine bir hüküm idi. Şu hâlde biz "hâkim" ve Hak "mahkûmün-aleyh" oldu. Nitekim tafsîli **Fass-ı Üzeyrî**'de geçti. Ba'dehû Hak bizim taleb ettiğimiz hükmü, vücûd-ı Hakk'ın merâtib-i muhtelifesinde zuhûr ettikçe, bizim üzerimize verdi; ve bu sûrette Hak hâkim ve biz mahkûmün-aleyh olduk. Demek ki biz Hakk'a kābiliyetimizi verdik; ve Hak dahi bize o kābiliyetimize göre vücûd verdi; ve bu sûrette de emr-i ilâhî "vermek" ve "almak" kısımlarına maksûm oldu. Ve dikkat olunursa görülür ki, insanın gerek nefsine ve gerek âfâka, ya'ni muhîtine nisbeti dahi böyledir. Meselâ bâtını müteellim olursa, ta'bîr-i dîğerle, dimâğı nâhoş efkâr ile meşbû' olursa, zâhiri olan cismi zaîf olur; iştahı kesilir; yemesinde içmesinde lezzet bulamaz; ve bu hâl devâm ederse helâk olur. Ve kezâ hakkında kelimât-ı tayyibe isti'mâl ettiği kimseden bu gibi sözler işitir; ve şetmine şetm ile

448 Ahmed Avni Bey nüshası: "Maksûmdur". Âdil Bey nüshası: "Maksûm oldu" (s. 59).

mukābele görür. Ve kıs-alâ-hâzâ!.. *Mesnevî*:

این جهان کوه است و فعلِ ما ندا سوی ما آید نداها را صدا

Tercüme: "Bu cihân bir dağdır ve bizim fiilimiz de nidâdır; nidâlara bizim cânımız sadâ getirir."[449]

Diğer:

این جهان کوهست و گفتگوی تو چون صدا هم باز آید سوی تو

Tercüme: "Bu cihân, dağdır ve senin güft ü gûn sadâ gibidir. Ba'dehû senin tarafına gelir."[450] [15/60]

فَأَحْيَاهُ الَّذِي يَدْرِي بِقَلْبِي حِينَ أَحْيَانَا

İmdi bizi ihyâ ettiği hînde benim kalbimi bilen onu ihyâ etti.

Ya'ni benim kalbim ve bâtınım ki, Rabb-i hâssım olan ismin sûreti bulunan hakîkatim ve ayn-ı sâbitemdir; ve insân-ı kâmil olduğum cihetle benim Rabb-i hâssım "Allah" ism-i câmiidir. Ve tecellî-i akdesiyle ilminde benim hakîkatimi peydâ kılan vücûd-ı mutlak bu hakîkatimin isti'dâdını bilir ve bu isti'dâdımda cem'iyyet-i esmâiyyesi sûretini müşâhede eder. Ve مَا وَسِعَنِي أَرْضِي وَلَا سَمَائِي وَلَكِنْ وَسِعَنِي قَلْبُ عَبْدِي الْمُؤْمِنِ [Ben yerime ve göğüme sığmadım. Fakat mü'min olan kulumun kalbine sığdım.] hadîs-i kudsî-si mûcibince semâvât ve arza sığmayan Hak benim kalbime sığar. İşte o vücûd-ı hakîkî فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي (Hicr, 15/29) [Âdem'i tesviye ettiğim ve ona rûhumdan nefhettiğim vakit.] âyet-i kerîmesi muktezâsınca benim sûretimi tesviye edip nefh-i rûh ile beni ihyâ ettiği hînde, bende bilkuvve olan Hakk'ı cem'iyyet-i esmâiyyesi sûretiyle ihyâ ve izhâr eder. Zîrâ vücûd-ı mutlak-ı Hak, ancak insân-ı kâmilin sûretiyle zuhûru indinde ma'rûf ve meşhûd olur. Ve mertebe-i insân-ı kâmil, **Fass-ı Âdemî**'de tafsîl olunduğu üzere, vücûd-ı mutlakın altıncı mertebe-i tenezzülüdür. Ve

449 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, I, s. 154 (beyit: 216). Ahmed Avni Bey'in şerhli tercümesi şöyledir: "Ya'ni bu dünyâ bir dağa benzer ve bizim fiillerimiz de, o dağa karşı bağırmak gibidir. Meselâ bir kimse dağa karşı "Efendim!" diye bağırsa, dağdan "Efendim!" diye o sesin aksi gelir."

450 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, IV, s. 101 (beyit: 2174). Ahmed Avni Bey'in şerhli tercümesi şöyledir: "Bu cihân bir dağa benzer. Yaptığın dedikoduların aks-i sadâsı yine senin tarafına gelir. Eğer dedikodun iyi ise, aks-i sadâsı iyi; ve kötü ise kötü olarak sana rücû' eder."

insân-ı kâmil mertebesine tenezzül irâde-i azhariyyete müsteniddir. Zîrâ latîf, eksef olmadıkça kemâli ile zâhir olmaz.

وَكُنَّا فِيهِ أَكْوَانًا وَأَعْيَانًا وَأَزْمَانَا

Ve biz O'nda ekvân ve a'yân ve ezmân idik. [15/61]

Ya'ni biz Hakk-ı mutlakın "tecellî-i akdesi"nden mukaddem O'nun vücûdunda ekvân ve a'yân ve ezmân idik. Çünkü bizim ve cemî'-i mevcûdâtın suveri, onun şuûnât-ı zâtiyyesinin sûretleridir. Ve onların îcâdından mukaddem, cümlesi onun zâtında, onun ekvân-ı ezeliyyesi idi; ve cümlemiz O'nun vücûdunun "ayn"ı idik. Zîrâ o vücûd-ı mutlak vitr idi; ve mertebe-i şef'iyyete tenezzül etmemiş olduğundan ikilik i'tibârı mevcûd değil idi; ve zuhûr ve butûn şey'-i vâhid idi. Binâenaleyh ezel-i âzâlde Hakk-ı mutlak var idi ve biz yok idik. Nitekim buyurulur: كَانَ اللّٰهُ وَلَمْ يَكُنْ مَعَهُ شَيْءٌ ya'ni "Allah Teâlâ var idi ve onunla berâber bir şey mevcûd değil idi." Ve zâhir ve bâtının "ayn"ı olan Hakk-ı mutlak, ekvân-ı zâhireyi ve a'yân-ı sâbiteyi ve cemî'-i dühûr ve ezmânı muhît idi; ve bunların cümlesi onun vücûdunda mücmel olup O; kâffesinin "ayn"ı idi. Böyle olunca bizim a'yânımız dahi onda mücmel olduğu cihetle biz de o vücûdun "ayn"ı idik; ve biz o vücûdun "ayn"ı olunca aramızda temeyyüz olmaması i'tibâriyle, bi-hasebi'l-ittihâd, cemî'-i ekvân ve a'yân ve ezmânın "ayn"ı idik. Vaktâki meşiyyet-i zâtiyye, zâtta mündemic ve münderic olan şuûnâtıyla zuhûra taalluk etti, Hakk-ı mutlak merâtibe tenezzül edip ekvân ve a'yân ve ezmân sûretlerinde müteayyin oldu; ve tertîb şef'iyete münkalib oldu. Ve bu zuhûr neticesinde "ben" ve "sen" i'tibârâtı zuhûra geldi; ve binnetîce bizler ekvân ve a'yân ve ezmân sûretlerinde zâhir olduk. Binâenaleyh bizim ihyâmız, bundan evvelki beyitte beyân olunduğu üzere, onun ihyâsı oldu. Zîrâ onun ism-i Zâhir'i, hayât-ı zâhire ile hayy oldu; ve bu hayâttan mukaddem gayb ve bâtın idi.

وَلَيْسَ بِدَائِمٍ فِينَا وَلَكِنْ ذَاكَ أَحْيَانًا

Hâlbuki bu, bizde dâim değildir. Velâkin ahyânen vâki' olur. [15/62]

Bu beyt-i şerîf suâl-i mukaddere cevâbdır. Gûyâ bir sâil çıkıp sorar ki: "İnsân-ı kâmil tecelliyât-ı zâtiyyeye mazhar olduğundan zâten ve sıfâten

vücûd-ı Hak'ta müstehlektir. Ve vücûd-ı Hakkānî onun vücûd-ı abdânîsini setretmiştir. Hâlbuki bâlâdaki beyitte "Biz onda ekvân ve a'yân ve ezmân idik" buyurulur ve mâzîden bahsolunur. İnsân-ı kâmil el'ân dahi öyle değil midir? Zîrâ insân-ı kâmile nazaran Hak vardır, o yoktur."

Hz. Şeyh (r.a.) işte bu suâle cevâben buyururlar ki: Biz insân-ı kâmillerin zâten ve sıfâten vücûd-ı Hak'ta istihlâkimiz ve hakîkatimizin halkıyetimiz üzerine galebesi, bizde dâimâ vâki' olmaz. Belki ara sıra ve ba'zı vakitlerde vâki' olur. Nitekim bu hâle işâreten (S.a.v.) Efendimiz buyururlar. لِي مَعَ اللّٰهِ وَقْتٌ لَمْ يَسَعنِي فِيهِ غَيْرُ اللّٰه ya'ni "Benim Allah ile bir vaktim vardır ki, o vakte ve o hâle Allâh'ın gayrı sığmaz."[451] Eğer insân-ı kâmilin Hak'ta istihlâki devâm etse, emr-i zuhûr ve izhâr muattal kalır idi. Binâenaleyh kümmel-i ehlullah nüfûs-i beşeriyyeyi ikmâl ve tekmîl için, ahyânen kendilerine vâki' olan mahvdan sahva gelerek sıfât-ı beşeriyyeye tenezzül ederler. Hâl-i istihlâkte مَنْ رَآنِي فَقَدْ رَأَى الحَقَّ [Beni gören Hakk'ı gördü.] ve "Ene'l-Hak" ve "Leyse fî cübbetî sivallah" ve "Sübhânî mâ a'zame şânî" ve emsâli kelimât-ı kudsiyyet-âyâtı söylerler. Ve sahva geldiklerinde أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ (Fussilet, 41/6) [Ben de sizin gibi beşerim.] ve "Ene'l-abdü'z-zelîl" [Ben zelîl kulum.] derler.

ومِمَّا يَدُلُّ على ما ذَكَرْنَاهُ في أمرِ النَّفْخِ الرُّوحَانِيِّ مَعَ صورةِ البَشَرِ العُنْصُرِيِّ أنَّ الحقَّ وَصَفَ نَفْسَه بالنَّفَسِ الرَّحمَانِيِّ، ولا بُدَّ لِكُلِّ مَوصوفٍ بصِفةٍ أنْ يَتْبَعَ الصفةَ جميعَ ما تَسْتَلْزِمُه تلك الصِّفةُ، وقد عَرَفْتَ أنَّ النَّفَسَ في المُتَنَفِّسِ ما يَسْتَلْزِمُه، فَلِذَلِكَ قَبِلَ النَّفَسُ الإلٰهيُّ صُوَرَ العَالَمِ، فهو لها كَالجَوهَرِ الهَيُولَانِيِّ وليسَ إلَّا عينَ الطَّبِيعَةِ، فالعَنَاصِرُ صورةٌ من صُوَرِ الطبيعةِ، وما فَوقَ العناصرِ وما تَوَلَّدَ عنها فهو أيضًا من صُوَرِ الطبيعةِ، وهي الأرواحُ العُلْوِيَّةُ الَّتي فوقَ السَّمواتِ السَّبعِ، وأمَّا أرْوَاحُ السَّمواتِ وأعيانُها فهي عُنْصُرِيَّةٌ، فإنَّها مِن دُخَانِ العَنَاصِرِ المُتَوَلِّدِ عنها، وما تَكَوَّنَ عن كلِّ سَمَاءٍ من المَلَائِكَةِ فهو منها، فَهُمْ

451 Tüsterî, *Tefsîr*, s. 198; Serrâc, *el-Lüma'*, s. 163, 532; Kelâbâzî, *Bahru'l-Fevâid*, I, 359, 515; Kuşeyrî, *Risâle*, s. 156; Sîrcânî, *el-Beyâz ve's-Sevâd*, s. 122; Hücvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 415; Gazzâlî, *Medhalü's-Sülûk*, s. 77; Hemedânî, *Temhîdât*, s. 79 vd.; Meybudî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, s. 269 vd.; Baklî, *Meşrebü'l-Ervâh*, s. 123; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, II, s. 226.

عُنْصُرِيُّونَ ومَنْ فَوقَهُم طَبِيعِيُّونَ، ولهذا وَصَفَهُم [15/63] اللّٰهُ بالاخْتِصَامِ أعْنِي المَلَأَ الأَعْلَى، لأنَّ الطبيعةَ مُتَقَابِلَةٌ، والتَّقَابُلُ الَّذي في الأسماءِ الإلٰهيةِ الَّتي هي النِّسَبُ، إنَّما أعْطَاه النَّفَسُ.

Ve beşer-i unsurî sûretiyle nefh-i rûhî emrinde bizim zikrettiğimize delâlet eden şeydendir ki, muhakkak Hak, kendi nefsini "nefes-i Rahmânî" ile vasfetti. Hâlbuki her bir mevsûf için bir sıfat lâbüddür ki, bu sıfatın müstelzim olduğu şeyin mecmûunda sıfata tâbi' ola. Ve sen, muhakkak nefesin müteneffiste, ne şeyi müstelzim olduğunu bilirsin. İşte bunun için nefes-i ilâhî, suver-i âlemi kabûl etti. Böyle olunca o, onlar için cevher-i heyûlânî gibidir ve değildir, illâ ki tabîatın "ayn"ıdır. İmdi anâsır, tabîatın sûretlerinden bir sûrettir. Ve anâsırın fevkinde olan şey ve onlardan tevellüd eden şey dahi, kezâlik tabîatın sûretlerindendir. Ve onlar, yedi göğün fevkinde olan ervâh-ı ulviyyedir. Ve göklerin ervâhına ve onların a'yânına gelince, onlar unsuriyyedir. Zîrâ onlar duhân-ı anâsırdandır ki, onlardan mütevelliddir. Ve her bir semâdan, melâikeden mütekevvin olan şey, onlardandır. Binâenaleyh onlar unsuriyyûndur; ve onların fevkinde olan tabîiyyûndur. Ve işte bunun için Allah Teâlâ onları, ya'ni mele-i a'lâyı ihtisâm ile vasfeyledi. Zîrâ tabîat mütekābildir. Ve nisebden ibâret bulunan esmâ-i ilâhiyye arasında vâki' olan tekābülü ancak nefes i'tâ eyledi.

Ya'ni biz yukarıda "Cesed-i Îsevînin ve sûret-i beşeriyyesinin tesviyesi nefh-i rûhîde münderic idi" demiş idik. İşte Rûh-ı emîn'in beşer-i unsurî sûretinde mütemessil olarak Îsâ'yı Meryem'e nefhettiği vakitte cism-i Îsâ'nın tesviyesinin ve onun sûret-i beşerîsinin [15/64] bu nefh-i rûhânîde indirâcı hakkındaki beyânâtımıza delâlet eden şeydendir ki, Hak Teâlâ kendi nefsini (sükûn-i fâ ile), (S.a.v.) Efendimiz'in lisânıyla vâki' olan ile إِنِّي لَأَجِدُ نَفَسَ الرَّحْمٰنِ مِنْ قِبَلِ الْيَمَن ya'ni "Ben nefes-i Rahmân'ı Yemen cânibinden istişmâm ediyorum" hadîs-i şerîfinde "nefes-i Rahmânî" ile (feth-i fâ ile) vasfeyledi. Zîrâ kavl-i Nebî, kavl-i Hak'tır. Nitekim âyet-i kerîmede وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَى، إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَى (Necm, 53/3-4) [Peygamber hevâdan ötürü konuşmaz, onun kelâmı Allah Teâlâ'dan vahyolunan bir vahiydir.] buyurulur.

İmdi nefs-i Hak mevsûf ve nefes-i Rahmânî O'nun sıfatı oldu. Hâl-

buki her bir mevsûf hangi sıfatla tavsîf olunmuş ise, bu sıfatın müstelzim olduğu şeyin mecmûunda, o sıfata tâbi' olmak lâzımdır. Ya'ni sıfatın mecmû'-i tevâbii mevsûfa da nisbet olunur. Binâenaleyh sıfat olan "nefes", ne şeyi müstelzim olursa, müteneffis dahi o şeyi müstelzim bulunur. Ve sen "nefes"in müteneffiste ne şeyi müstelzim olduğunu bilirsin. Ya'ni "nefes" havâ-yı dâhilîyi hârice çıkarmaktır ki, nefhi müstelzimdir. Ve bu havâ-yı dâhilî dışarıya çıkarılmadığı vakit, ıztırâb ve sıkıntı hâsıl olur. Binâenaleyh teneffüs izâle-i ıztırâbı müstelzimdir. Ve havâ-yı dâhilî ihrâc olunacağı esnâda ses çıkarılmak murâd olunursa, "elif" harfinden "yâ" harfine kadar her birisinin mehâricinden geçirildiği takdîrde bu hurûfât müteayyin olur; ve harflerin terkîbiyle kelimeler müteayyin olur. Binâenaleyh nefes, hurûfât ve kelimâtın taayyününü müstelzimdir. İşte her bir müteneffiste nefesin bunları müstelzim olduğunu sen bilirsin; ve senin bu bilişin zevkîdir. Çünkü senin nefsinde vâki' olmaktadır.

İmdi nefes-i ilâhî dahi böylece nefhi müstelzimdir. Velâkin Hak, insanlar gibi hâriçten havâ almağa muhtâc değildir. O'nun tenfîsi zâtında mündemic olan bilcümle nisebin izhârıyle nisbet-i rahmâniyyesinin tervîhidir. Zîrâ adem-i zuhûr sebebiyle, onun nisbetlerinden bir nisbet olan ism-i Rahmân sıkıntıda ve ıztırâbda bulunduğundan ve ism-i Rahmân bilcümle niseb-i ilâhiyyeyi muhît olmakla [15/65] niseb-i sâire dahi, bu ıztırâb-ı ademiyyet içinde kaldığından, nefes-i ilâhî onları bu habs-i ademiyyet ıztırâbından ıtlâk eyledi. Ve kezâlik nefes-i Rahmânî esmâ ve sıfât-ı ilâhiyyeden ibâret olan hurûf-i âliye ve fa'âle ve müessireyi; ve taayyünât-ı kevniyye ve halkıyyeden ibâret bulunan hurûf-i sâfile ve münfaile ve müteessireyi müstelzimdir; ve bu hurûf-i âliye ve sâfilenin imtizâc ve terâkîbinden vücûd-ı mutlakın merâtib-i muhtelifesinde kelimât-ı ilâhiyye ve kevniyyenin taayyünlerini müstelzimdir. İşte nefes-i ilâhî bu zikrolunan şeyleri müstelzim bulunduğu için âlemde mer'î olan sûretleri kabûl etti. Böyle olunca nefes-i ilâhî, suver-i âlem için cevher-i heyûlânî gibidir. Hâlbuki nefes-i ilâhînin suver-i âlemden müstelzim olduğu şey tabîatın "ayn"ıdır, gayrı değildir.

Misâl: İnsan zemherîde pencerenin camı üzerine bir müddet nefesini ihrâc edip nefhetse, o nefes derhâl cam üzerinde tekâsüf edip buğu şekline

girer; ve şiddet-i bürûdet sebebiyle o buğu birtakım muntazam çiçeklere müşâbih eşkâl hâsıl eder. İşte menfûh olan nefes-i insânî bu suver-i mer'iyyeyi kabûl etti. Demek ki nefes-i insânî cam üzerinde husûle gelen buz sûretleri için cevher-i heyûlânî gibidir. İmdi nefesin telattufunu îcâb eden şey harâret ve tekâsüfünü mûcib olan şey ise bürûdettir. Ve harâret ile bürûdet tabîattır; ve cam üzerinde zâhir olan buzlar ise ayn-ı bürûdettir. Şu hâlde nefes-i insânînin cam üzerindeki buz sûretlerinden müstelzim olduğu şey tabîatın "ayn"ıdır, gayrı değildir. Ve nefes mertebe-i lâ-taayyünde âlîdir; ve mertebe-i tekâsüf ve taayyününde ise sâfildir.

İşte bu misâl gibi nefes-i ilâhî hubb-i zuhûr ile menfûh olduğu için hârrdır. Merâtib-i süfliyyeye nüzûlünde [15/66] teberrüd ile suver-i muhtelifede müteayyin olur. Ve "tabîat" ulûhiyetin zâhiriyeti olduğu cihetle, harâret-i hubb-i ilâhî vücûd-ı mutlakın merâtib-i ulviyye ve süfliyyesinde sârîdir. Zîrâ bu âlem-i şehâdet, ki mertebe-i süfliyyedir, eğer onda harâret olmasa hayât olmaz idi; ve hayât bulunmayınca da zuhûr mümkin olmaz idi. Mısrâ':

Hudâ âşık, Resûl âşık, bütün kevn ü mekân âşık

Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) *Fütûhât-ı Mekkiyye*'lerinin yüz doksan sekizinci bâbının on birinci faslında buyururlar ki: "Nefes-i Rahmânî, dâimâ müteveccihdir; ve "tabîat", emr-i ilâhî muattal olmamak üzere, bu nefes-i Rahmânî için, dâimâ birtakım sûretler tekvîn eder. Zîrâ emr-i ilâhînin ta'tîli sahîh değildir."[452] Böyle olunca esmâ-i müessire-i ilâhiyye, erkeğe ve "tabîat" ise kadına benzer. Erkeğin fâiliyetinden kadın nasıl mahmûl olup bir sûret tevlîd ederse, "tabîat" dahi, esmâ-i ilâhiyyenin fâiliyetinden öylece mahmûl olup birtakım sûretler tevlîd eder. Nefes-i Rahmânî bâtın ve "tabîat" zâhirdir. Ey mü'min-i mütefennin, fezâ-yı bî-nihâyede mütekevvin olan ve peyderpey olmakta bulunan sehâb-ı muzîlerin ve ecrâm-ı bî-adedin ve onların üzerindeki suver ve ecsâmın nereden geldiklerini teemmül et!

İmdi ecrâm-ı mütekâsifeyi terkîb eden anâsır, "tabîat"ın sûrêtlerinden bir sûret olduğu gibi, bu ecrâmdan tevellüd eden şeyler dahi yine tabîatın sûretlerinden bir sûrettir. Ve "anâsır"dan murâd kimyâda bahsedilen

452 *Fütûhât-ı Mekkiyye*, IV, s. 85 (198. bâb).

azot, karbon, müvellidü'l-mâ', müvellidü'l-humûza, hadîd, nuhâs, tûtyâ, kalay, kurşun ilh.... gibi besâit ile, bu besâitten terekküb eden su, ateş, havâ-yı nesîmî ve toprak gibi mevâddır. Ve anâsırın fevkinde olan şeyler [15/67] ve ondan mütevellid olan şeyler dahi kezâlik suver-i tabîiyyedendir. "Anâsırın fevki"nden murâd ecrâm mâbeynindeki fezâdır; ve fezâda ecrâmı terkîb eden mevâdd-ı kesîfe-i anâsır bittabi' mevcûd değildir. Fakat orada mevâdd-ı kesîfe-i unsuriyyenin adem-i vücûdu mutlakā hulüvvü ve boşluğu iktizâ etmez.

Nitekim erbâb-ı fen bu meyânede "esîr" ta'bîr ettikleri seyyâle-i rakîkanın vücûdunu farz ve istidlâl eylerler. İşte seyyârât-ı seb'a ki, "Arz" dâhil olmadığı hâlde, arzdan nazar eden bir kimseye göre fevk-ı re'sinde olmak i'tibâriyle onlara "semâvât-ı seb'a" ta'bîr olunur. Ve onlar Utârid, Zühre, Merîh, Müşterî, Zuhal, Uranüs ve Neptün seyyârelerinden ibâret olup şemsin etrâfında devrederler. Ve her birinin beyninde bulunan milyonlarca merhale mesâfede anâsır bulunmadığı cihetle, bu mesâfât anâsırdan mürekkeb olan ecrâmın mâfevkidir. İşte bu mesâfâtta "ervâh-ı ulviyye" mevcûddur; ve bu ervâh dahi suver-i tabîiyyedendir. Zîrâ kendi mertebelerine göre bunlarda da zuhûr vardır. Ve "nefes-i Rahmânî" ise bunlara nazaran bâtındır; ve bu ervâh a'yân-ı anâsıra nisbeten bâtın ve a'yân-ı anâsır ise bunlara nazaran zâhirdir. Ta'bîr-i dîğerle ervâh-ı ulviyye, insanın nefesini ihrâc ettiği vakit yavaş ve bilâ-sadâ söz söylemesine ve a'yân-ı anâsır ise cehren ve sadâ ile tekellümüne müşâbihdir.

Ve göklerin ervâhına ve onların a'yânına gelince, onlar anâsıra mensûbdur. Zîrâ onların cümlesi anâsırın dumanındandır; ve anâsırın dumanından mütevelliddir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de buyurulur. ثُـمَّ اسْـتَوَى إِلَـى السَّـمَاءِ وَهِـيَ دُخَـانٌ (Fussilet, 41/11) [Ba'dehû vücûd-ı mutlak-ı Hak semâya istivâ etti, hâlbuki o duman idi.] Ma'lûmdur ki fenn-i hâzıra nazaran fezâda "esîr" ta'bîr olunan gayr-ı kābil-i vezn ve tavsîf seyyâle-i rakîkanın tekâsüfünden sehâbeler peydâ olur. [15/68] Bu sehâbeler gazdan ibârettir; ve gaz ise duhândan başka bir şey değildir; ve sehâbelerin mürekkeb oldukları gāzât-ı muzîe meyânında müvellidü'l-mâ' ve azot keşfolunmuştur. Demek ki Kur'ân-ı Kerîm'in beyânına ve fenn-i hâzırın da istidlâline nazaran semâvât aslında duman idi; ve bu dumanın terkîbi de anâsır-ı basîtadan

ibâret bulunan müvellidü'l-mâ' ve azot gibi şeyler idi. Şu hâlde gittikçe tekâsüf ve tasallüb edip üzerlerinde cemâdât ve nebâtât ve hayvânât gibi birtakım a'yân peydâ olan seb'-i semâvât anâsırdan terekküb ettiği gibi, onun gözle görülen a'yânı ve gözle görülmeyen ervâhı da kezâlik anâsırdan mütevelliddir. Böyle olunca semâvât-ı seb'adan mütekevvin olan melâike cinsinden bulunanlar da "unsuriyyûn"dur. Zîrâ semâvâtın cinsindendir.

Ma'lûm olsun ki, "melek" kuvvet ma'nâsına gelir; ve bu âlem-i kesîfte birtakım kuvâ-yı unsuriyye olduğu fennen sâbittir ki, bunlara "kuvâ-yı tabîiyye" derler. Kuvve-i buhâriyye, kuvve-i elektrikiyye, kuvve-i câzibe, kuvve-i ani'l-merkeziyye, kuvve-i ile'l-merkeziyye ilh... gibi. Ve bu kuvvetlerin âsârı nazar-ı his ile görülebilir ise de, kendilerinin mâhiyet ve hakîkatleri gayr-ı mer'îdir. Meselâ elektriğin hakîkatini hiçbir kimse ta'rîf edemez. Yalnız âsârını ve mevcûdiyetini beyân edebilir. Ve bu kuvâ külliyâtı i'tibâriyle ta'dâd olunabilir ise de, cüz'iyâtı i'tibâriyle lâ-yuadd ve lâ-yuhsâdır. Onun için şerîatta ihbâr buyurulmuştur ki, "Her bir yağmur tânesi bir melek tarafından inzâl olunur; ve bir tâneyi indiren melek bir daha rücû' etmez." Filhakîkada yağmur tânesinin nüzûlü hiç şübhe yok ki sath-ı arza bir kuvvetle nâzil olur; ve ondan sonra nâzil olan tânenin nüzûlü için masrûf olan kuvvet evvelki kuvvetin aynı değildir; ve evvelki kuvvetin rücûu imkânı yoktur. Cereyân-ı elektrikî dahi böyledir. Sâirleri de buna kıyâs olunsun! [15/69]

İmdi her bir kuvvet mezâhir-i ilâhiyyeden bir mazhardır; ve her bir mazhar bir ism-i ilâhînin tedbîri tahtındadır. Binâenaleyh her bir zerre hayât-ı ilâhiyye ile hayy olduğu gibi, her bir kuvvet dahi öylece hayydir. Melâike-i unsuriyyûn dahi mezâhir-i ilâhiyyeden olmakla cümlesi hayy olup uhdelerine mevdû' olan vazâifi îfâ ederler. Nitekim âyet-i kerîmede işâret buyurulur: وَيُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ وَالْمَلَائِكَةُ مِنْ خِيفَتِهِ (Ra'd, 13/13) [Ve gök gürlemesi O'na hamd ile, melekler de O'nun korkusundan tesbîhte bulunurlar.] Ve "unsuriyyûn"un fevkinde, ya'ni ecrâm mâbeynindeki milyonlarca merhale mesâfe-i fezâda olan melâike, ya'ni kudret-i ilâhiyyenin mezâhiri "tabîiyyûn"dur. İşte bu melâike, tabîiyyûndan bulundukları için Allah Teâlâ onları, ya'ni mele-i a'lâyı ihtisâm ile vasfeyledi. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de buyurulur: مَا كَانَ لِيَ مِنْ عِلْمٍ بِالْمَلَإِ الْأَعْلَى إِذْ يَخْتَصِمُونَ (Sâd, 38/69) [Benim için

Mele-i Âlâ'ya mübâhase ve muhâsamada bulunur oldukları zamâna âit bir bilgi yoktu.] Zîrâ "tabîat" mütekābildir. Çünkü nefs-i tabîat, yekdîğerinin zıddı olan dört esâsın hey'et-i mecmûasıdır ki, onlar da harâret, bürûdet, yübûset ve rutûbettir. Suver-i tabîiyye bu dört esâs dâiresinde mütekevvin olur. Gerçi yübûset ile rutûbet, harâret ile bürûdetin netîcesi ve yekdîğerinden münteşî ise de, yübûset harâretin ve rutûbet dahi bürûdetin "ayn"ı değildir. Her birinin kendi mertebelerindeki iktizâât ve ahkâmı başka başkadır. Binâenaleyh tabîatın bu esasları yekdîğerine mütekābildir.

Ve "tabîat" ulûhiyet mertebesinin zâhiridir. Ve erkân-ı ulûhiyyet dahi hayât, ilim, irâde ve kuvvettir. Şu hâlde hayât harârete ve ilim, bürûdete ve irâde, yübûsete ve kuvvet, rutûbete nâzırdır. İşte tabîatta emr-i îcâd, bu tekābülün te'sîrâtı dâiresinde vâki' olur. Husûsiyle nefes-i Rahmânî'nin müstelzim olduğu kâffe-i esmâ-i ilâhiyye "Mu'tî, Mâni'" ve "Hâdî, Mudill" ve "Rahîm, Müntakim" ve "Nâfi', Dârr" gibi mütekābil olup bunların mezâhiri tabîatta peydâ ve müteayyin olur. Ve niseb-i ilâhiyyeden [15/70] ibâret olan esmâ-i ilâhiyye arasındaki tekābülü ancak nefes-i Rahmânî i'tâ etti. Ve bu tekābül ise, zıddeyn arasında ihtisâmı îcâb eder.

أَلَا تَرَى الذَّاتَ الخَارِجَةَ عن هذا الحُكْمِ كَيْفَ جاءَ فيها الغِنَى عن العالمينَ؟ فَلِهَذَا خَرَجَ العَالَمُ على صورةِ مَنْ أَوْجَدَهُم، وليس إلا النَّفَسُ الإلٰهِيُّ، فَبِمَا فيه من الحَرَارَةِ عَلَا، وبما فيه من البُرُودَةِ والرُّطُوبَةِ سَفُلَ، وبما فيه من اليُبُوسَةِ ثَبَتَ وَلَمْ يَتَزَلْزَلْ، فالرُّسُوبُ لِلْبُرُودَةِ والرطوبةِ، أَلَا تَرَى الطبيبَ إذا أَرَادَ سَقْيَ دَوَاءٍ لِأَحَدٍ يَنْظُرُ في قَارُورَةِ مَائِه، فإذا رَآهُ رَاسِبًا عَلِمَ أنَّ النَّضْجَ، قد كَمُلَ فَيَسْقِيه الدَّوَاءَ لِيُسْرِعَ في النُّجْحِ، وإنَّما يَرْسُبُ لِرُطُوبَتِه وبُرُودَتِه الطَّبِيعِيَّةِ.

Sen bu hükümden hâriç olan zâtı görmez misin ki, onun hakkında âlemlerden gınâ nasıl vârid oldu? İşte bunun için âlem, onları îcâd edenin sûreti üzere çıktı. Hâlbuki nefes-i ilâhînin gayrı değildir. İmdi nefes-i ilâhî, kendisinde harâretten vâki' olan şey sebebiyle âlî oldu; ve kendisinde bürûdet ve rutûbetten vâki' olan şey sebebiyle de sâfil oldu; ve kendisinde yübûsetten vâki' olan şey sebebiyle de sâbit oldu; ve mütezelzil olmadı. Rüsûb ise bürûdet ve yübûset içindir. Sen tabîbi görmez misin? Birine ilâç içirmek istediği vakit, onun

kārûre-i bevline nazar eder. Onun rüsûb ettiğini gördükde nazcın kâmil olduğunu bilir. Binâenaleyh nazcda müsri' olmak için, ona ilâcı içirir; ve ancak onun rutûbet ve bürûdet-i tabîiyyesinden nâşî rüsûb eyler.

Ya'ni sen zât-ı ahadiyyeye çeşm-i mâ'nevî ile bakmaz mısın ki, o mertebede onun vücûd-ı mutlakı tecellîden ve zuhûr ve izhârdan nasıl istiğnâ sâhibidir; ve onun hakkında Kur'ân-ı Kerîm'de [15/71] nasıl إِنَّ اللّٰهَ لَغَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ (Ankebût, 29/6) ya'ni "Allah Teâlâ hazretleri âlemlerin vücûdundan ganîdir" âyet-i kerîmesi vârid oldu. Velâkin nefes-i Rahmânî merâtib-i ilâhiyye ve kevniyye üzerine mümtedd olunca, bu hâl zât-ı ahadiyyenin muktezâ-yı zâtîsi ve îcâb-ı vücûdîsi olduğundan ve bir şey kendi nefsinden gınâ ile vasfolunamayacağından, nefes-i Rahmânînin imtidâdı hîninde, Hak nefes-i Rahmânîden gınâ ile vasfolunmaz. İmdi âlem nefes-i Rahmânînin imtidâdından hâsıl olduğu ve nefes-i Rahmânî âlemin aslı bulunduğu için, a'yân-ı âlem kendilerinin mûcidinin sûreti üzere çıktı. Hâlbuki avâlimin mûcidi nefes-i Rahmânînin gayrı değildir. İmdi hubb-i zuhûr ile menfûh olan nefes-i ilâhî kendisinde mevcûd olan harâret sebebiyle âlî oldu; ve mümtedd oldukça kendisinde bürûdet ve rutûbetten vâki' olan şey sebebiyle de sâfil oldu; ve bu imtidâd içinde vâki' olan teseffül ile berâber harâret bilkülliyye munkatı'olmadığından, netîce-i harâret olan yübûset sebebiyle de nefes-i ilâhî merâtib-i kevniyyede sâbit olup mütezelzil olmadı.

Ma'lûm olsun ki, ulviyet ve süfliyet merâtib-i kevniyyeye göredir. Bu zuhûrun kâffesi vücûd-ı Hak'ta vâki' olur. Mahdûdü'l-vücûd olan insanın nefesi gibi tasavvur olunursa, bu tasavvurda hatâ olacağı âşikârdır. Burada biraz îzâhât-ı fenniyye i'tâsına lüzûm görülür. Şöyle ki erbâb-ı fen derler ki: "Fezâ nâmütenâhîdir; ve bu fezâ-yı nâmütenâhî "esîr" denilen gayr-ı kābil-i vezn ve tavsîf bir seyyâle-i rakîka ile mâlâmâldir. Seyyâlenin ihtizâzât-ı zerrâtı kendisinin sehâbeler hâlinde tekâsüfünü iktizâ ve bu sehâbeler avâlimin asıllarını teşkîl eder. Sehâbe-i gāziyye, bu vâsi' rüzgâr küresi mebdeinde mütecânis ve müvellidü'l-mâ'dan bile hafif bir gazdan müteşekkildir. Merkeze doğru bilcümle eczâ-yı ferdiyyenin müncezib olması ve bundan neş'et eden tekâsüf-i mütezâyid ve merkeze doğru [15/72] olan sukūtun harârete tebeddülü ve hâsıl olan bu harâretin bâdî olduğu ilk imtizâcât-ı

kimyeviyye ve elektiriğin te'sîri ve nev'an-mâ yekdîğerinden iştikāk eden kuvâ-yı tabîiyyenin ef'âl ve te'sîrât-ı muhtelifesi müvellidü'l-mâ, müvellidü'l-humûza, fahm, azot, sodyum, kalsiyum, hadîd, magnezyum ilh... gibi anâsır-ı evveliyyenin teşekkülünü mûcib olup envâ'-ı ma'deniyye müteâkiben yekdîğerinden temeyyüz ve teferruk ederler; ve harâretin tekevvünü eczâ-yı ferdiyyenin hareketindendir. Zîrâ hareket, harârete tebeddül eder; ve harâret dahi bir nevi' hareketten başka bir şey değildir. Nitekim elimizde çekiç olduğu hâlde bir ağaç parçasına demirden bir çivi mıhladığımız vakit, kolumuzun hareket-i adaliyyesi hareket-i mer'iyye sûretinde çiviye intikāl ederek çivi ağaç parçasına bi't-tedrîc nüfûz eder. Çivi kâmilen nüfûz ettikten sonra darba devâm ettiğimizde, hareket dâimâ çiviye intikāl eder; ve binnetîce çivi tesahhun edip, bilcümle eczâ-yı ferdiyyesi az-çok ihtizâz eder. İşte harâret hareket-i gayr-ı mer'iyyeden, ya'ni hareket-i cüz'-i ferdiyyeden başka bir şey değildir.

İmdi necm-i sehâbînin terkîbine dâhil olan bâlâdaki anâsır, bugün güneşte yanmakta olduğu gibi, nâr-ı şedîd hâlinde bulunur; ve bu küre-i âteşîn teberrüde başlayınca âteş, suya münkalib olur. Bu iki seyyâl, bi'l-hikme ezdâd ise de, bi'l-kimyâ ayn-ı anâsırın muhassalâtıdır. Ve nitekim bugünkü günde küremizin etrâfında mevc-zen olan bahr-i muhît müvellidü'l-mâ', müvellidü'l-humûza ve sodyumdan mürekkebdir. Harâret tenezzül ettiği ve buhârât-ı havâiyye mütekâsif olduğu vakit sath-ı seyyârenin ihtilâcât-ı bürkâniyyesi içinde, henüz teberrüd etmiş miyâh derûnunda nîm mâyi', nîm sulb, acînî, leyyin, müteharrik ve mütegayyir olan mürekkebât-ı fahmiyyeden nebâtât ve hayvânât-ı ibtidâiyye tahassul etmeğe başlar ilh..."

Hiç şübhe yok ki, bu tedkîkāt esfelden a'lâya doğru bir çıkıştır. Fakat bu i'tilâda aklın istinâd ettiği şey mâddedir. Bir yere gelir ki mâdde muzmahil olur; ve akıl burada nokta-i istinâdını gāib eder. Mütefekkir daha yükselmek isteyince vehmin [15/73] taht-ı hükmünde zebûn olur. İlkāât-ı vehmiyyesini ilhâm zanneder. Nihâyet "mâdde kānûnu" tahtında şu hükmü verir: "Mâdde halkedilemez, mahvedilemez. Umûmiyet üzere kâinâtın ne sebebi ne de bidâyeti vardır. Şu hâlde zevâli de olmayacaktır. Çünkü hiçbir şey yaradılamaz; hiçbir şey imhâ edilemez. Mâdde ezelîdir, ebedîdir, namütenâhîdir..." Ne yapsın! Bu müteharrî-i hakîkatin daha ilerisi için

destgîri yoktur. Zîrâ bunlar tarîk-i tefekkürün rehnümâları olan enbiyâ (aleyhimü's-selâm) ile onların vârisleri olan evliyâ-i kümmelîn (kaddesallâhu esrârahum) hazarâtına ittibâ'dan kendilerini müstağnî bilirler.

İmdi hâtem-i evliyâ Şeyh-i Ekber (r.a.) efendimiz bu bahs-i münîfte, emr-i tekvîni a'lâdan esfele doğru nüzûl sûretiyle beyân buyurmuş olduklarından, erbâb-ı fennin çıkabildikleri merâtib-i kevniyyeden ilerisini, keşf ve ilhâm tarîkiyle vâki' olan bu beyânâta rabtetmek münâsib görülür.

Ma'lûm olsun ki, "esîr" ta'bîr olunan mevcûd, ancak nefes-i Rahmânîdir; ve nefes-i Rahmânî mümtedd olunca bittabi' hareket zâhir olur; ve bu hareket, hubb-i zuhûra müstenid olduğundan harâreti münticdir. Şiddet-i harâret devâm ettiği hînde nefes-i Rahmânî mertebe-i letâfet ve ulüvvdedir; ve mümtedd oldukça ehl-i fennin "sehâbe" dedikleri asl-ı avâlim hâlini biliktisâb teberrüd ve tarattub ederek mertebe-i kesâfete tenezzül etmekle sâfil olur. Ve nitekim küre-i arz nâr hâlinde iken, onun sekenesi nârdan mahlûk idi. Kur'ân-ı Kerîm'de bu hakîkat bu sûretle beyân buyurulur: وَخَلَقَ الْجَانَّ مِنْ مَارِجٍ مِنْ نَارٍ (Rahmân, 55/15) [Hak Teâlâ cin tâifesini ateşin dumansız alevinden yarattı.] Ve kavm-i cân mertebe-i letâfette mahlûk idiler. Ondan sonra arz teberrüd ve tarattub netîcesinde tasallüb etti. Nebât ve hayvân ve insân zuhûra geldi. Onun için İblîs kendisinin letâfet-i hilkatine ve Âdem'in kesâfet-i vücûdiyyesine bakıp أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ (Sâd, 38/76) [Ben ondan hayırlıyım! Beni latîf olan ateşten ve onu kesîf olan çamurdan halkettin.] dedi. [15/74] Zîrâ insanın zuhûru mertebe-i esfelde vâki' oldu. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de buyurulur: لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ ثُمَّ رَدَدْنَاهُ أَسْفَلَ سَافِلِينَ (Tîn, 95/4-5) [Biz insanı en güzel sûrette yarattık, sonra onu esfel-i sâfilîne reddettik.] Ve arzda te'sîr-i harâret ile yübûset mevcûd olmasa mevâdd-ı uzviyye sâbit olmaz; ve bilakis mütezelzil olup inhilâl eder idi.

İmdi insan hulâsa-i mevcûdât olduğu için Cenâb-ı Şeyh (r.a.) vücûd-ı insânîden misâl getirip buyururlar ki: Sen tabîbi görmez misin? Birine ilâç içirmek istediği vakit onun bevlini bir kap içine vaz'edip tedkîk eder. Bevlin teressüb ettiğini görünce nazc, ya'ni indifâın kemâlde olduğunu bilir. İndifâın kesreti ise, tıbben tabîat-ı marîzde rutûbet ve bürûdetin galebesinden neş'et eder. Zîrâ rutûbetle seyelân ve bürûdetle tenezzül ve teseffül hâ-

sıl olur. Binâenaleyh tabîat-ı marîze galebe eden rutûbet ve bürûdet kadr-i hâcetten ziyâde bevlin hurûcuna sebeb olur. Böyle olunca emr-i indifâ'da te'sîri olacak ve tabîat-ı marîze i'tidâl verebilecek olan ilâcı bittertîb içirir.

Ma'lûm olsun ki, Cenâb-ı Şeyh (r.a.)ın bu beyânât-ı tıbbiyyesi, tıbb-ı atîka göredir. Ve tıbb-ı atîkın kavânîni, kavânîn-i tabîiyye esâsına müsteniddir. Tıbb-ı cedîd ise, emr-i tedâvîde ba'zan bu kavânîne zımnen tebaiyet etmekle berâber ba'zan da muhâlefet eder. Tıbb-ı atîk ile tıbb-ı cedîd hakkında mütâlaât **Fass-ı Muhammedî**'de gelecektir.

ثم إنَّ هذا الشَّخصَ الإنسانِيَّ عَجَنَ اللّٰهُ تعالى طِينَتَهُ بِيَدَيْهِ وَهُمَا مُتَقَابِلَتَان، وإنْ كَانَتْ كِلْتَا يَدَيهِ يَمِينًا فَلَا خَفَاءَ بما بينهما من الفُرْقَانِ، وَلَوْ لَمْ يَكُنْ إلا كَوْنُهُمَا اثْنَيْنِ أعْنِي يَدَيْنِ، لأنَّه لا يُؤَثِّرُ في الطبيعةِ إلا ما يُنَاسِبُها وهي مُتَقَابِلَةٌ، فَجَاءَ بِالْيَدَيْنِ، ولمَّا أَوْجَدَه بِاليَدَيْنِ سَمَّاه بَشَرًا لِلْمُبَاشَرَةِ اللَّائِقَةِ بذلك الجنابِ باليدينِ المُضَافَتَيْنِ إليه، وجَعَلَ ذلك من عنايَتِه بهذا النَّوْعِ الإنسانِيِّ، فقال لِمَنْ أَبَى عن السُّجُودِ له ﴿مَا مَنَعَكَ أَنْ تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتُ بِيَدَيَّ أَسْتَكْبَرْتَ﴾ [على مَن هو مِثلُك يعني عُنْصُرِيًّا] ﴿أَمْ كُنْتَ مِنَ الْعَالِينَ﴾ عن العَنَاصِرِ، ولَسْتَ كذلك، ويُعْنَى بِالْعَالِينَ مَنْ عَلَا بذاتِه عن أنْ يكونَ في نَشْأَتِه النُّورِيَّةِ عُنْصُرِيًّا وإنْ كان طَبِيعِيًّا، فَمَا فَضَلَ الإنسانُ على غيرِه من الأنواعِ العُنْصُرِيَّةِ إلا بكونِه بَشَرًا من طينٍ، فهو أَفْضَلُ نوعٍ من كلِّ ما خُلِقَ من العناصرِ من غيرِ مُبَاشَرَةٍ، والإنسانُ في الرُّتْبَةِ [15/75] فوقَ الملائكةِ الأَرْضِيَّةِ وَالسَّمَاوِيَّةِ، والملائكةُ العَالُونَ خَيْرٌ من هذا النَّوْعِ الإنسانِيِّ بِالنَّصِّ الإلٰهِيِّ، فَمَنْ أَرَادَ أنْ يَعْرِفَ النَّفَسَ الإلٰهِيَّ فَلْيَعْرِفِ العالمَ، فإنَّه «مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ عَرَفَ رَبَّهُ» الَّذي ظَهَرَ فيه أي العَالَمَ ظَهَرَ في نَفَسِ الرَّحمٰنِ الَّذي نَفَّسَ اللّٰهُ تعالى به عنِ الأسماءِ الإلٰهِيَّةِ ما تَجِدُهُ من عَدَمِ ظهورِ آثارِها بظهورِ آثارِها، فَامْتَنَّ على نَفْسِه بما أَوْجَدَه في نَفَسِه، فأوَّلُ أثرٍ كان لِلنَّفَسِ إنَّما كان في ذلك الجَنابِ، ثم لَمْ يَزَلِ الأمرُ يَنْزِلُ بِتَنْفِيسِ الغُمُومِ إلى آخِرِ ما أَوجَدَ.

Ba'dehû bu şahs-ı insânînin tıynetini Allah Teâlâ iki eliyle ta'cîn eyledi; ve onlar mütekābildir. Her ne kadar onun iki yedi yemîn ise de, onların beyninde furkāndan olan şeyde hafâ yoktur. Ve onlar ancak

iki, ya'ni yedeyn oldu. Zîrâ tabîatta ancak ona münâsib olan müessir olur; ve o mütekābildir. Binâenaleyh "iki el" îrâd eyledi. Vaktâki onu "iki el" ile îcâd etti, kendine muzâf olan iki el ile, o cenâba lâyık bulunan mübâşeretten nâşî, onu "beşer" tesmiye etti; ve bunu, bu nev'-i insânîye kendi inâyetinden kıldı. Böyle olunca ona sücûddan ibâ eden kimse için "İki elim ile halkettiğim şeye secde etmekten seni ne şey men'etti? İstikbâr mı ettin, yoksa" unsurdan "âlî olanlardan mısın?" (Sâd, 38/75) "hâlbuki sen böyle değilsin" dedi. "Âlîn" ile –her ne kadar tabîî ise de– neş'et-i nûriyyesinde unsurî olmaktan zâtıyla âlî olanı murâd eyler. İmdi insan, envâ'-ı unsuriyyeden kendisinin gayrısına, ancak tıynden beşer olmakla fâzıl oldu. Böyle olunca insan, min-gayrı-mübâşeretin bütün anâsırdan mahlûk olan nev'in efdalidir. Şu hâlde insan, rütbede melâike-i arzıyye ve semâiyyenin fevkindedir. Ve melâike-i âlûn ise, nass-ı ilâhî ile bu nev'-i insânîden hayırlıdır. İmdi nefes-i ilâhînin ma'rifetini murâd eden kimse, âlemi bilsin. [15/76] Zîrâ nefsini bilen kimse, onda zâhir olan Rabbini bilir. Ya'ni âlem, âsârının zuhûru sebebiyle, âsârının adem-i zuhûrundan nâşî, bulduğu şeyi esmâdan Allah Teâlâ'nın onunla tenfîs eylediği nefes-i Rahmân'da zâhir oldu. Böyle olunca onu, kendi nefesinde îcâd etmekle, kendi nefsi üzere imtinân eyledi. İmdi nefes için vâki' olan evvelki eser, ancak o Cenâb'dan vâki' oldu. Ondan sonra emr, son mevcûda varıncaya kadar, tenfîs-i gumûm ile nâzil olarak, zâil olmadı.

Ya'ni esmânın tekābülünü ve tabîatın erkân-ı mütekābilenin hey'et-i mecmûası olduğunu bildikten sonra, ma'lûmun olsun ki: Allah Teâlâ bu şahs-ı insânînin hamurunu ve tıynetini iki eli ile yoğurdu. "İki el"den murâd, "esmâ-i fiiliyye" ile "esmâ-i infiâliyye"dir. Esmâ-i fiiliyye mertebe-i ulûhiyyete ve esmâ-i infiâliyye mertebe-i imkâna râci'dir. Zîrâ vücûdda iki i'tibâr vardır. Biri "müessir" diğeri "müesserün-fîh"dir. Şahs-ı insânî bu iki i'tibârı da câmi'dir. Esmâ-i fiiliyye "sağ el" ve esmâ-i infiâliyye ise "sol el" mesâbesindedir. Ve bu "iki el" yekdîğerine mütekābildir; biri verir, diğeri alır. Vâkıâ yekdîğerine mütekābil olan bu iki elin ikisi de yemîndir. Çünkü "yemîn", kuvvet ma'nâsına gelir; ve esmâ-i fiiliyye ile infiâliyyenin ikisi de kuvvetten başka şeyler değildir. Velâkin mâdemki mertebe-i ilâhiyye ile mertebe-i imkân arasında "vermek" ve "almak" nisbetleri mevcûddur,

bunların arasında fark ve temeyyüz olduğu hafî değildir. Binâenaleyh esmâ-i fiiliyye ile infiâliyye "iki el" oldu. Zîrâ müessirin tabîatta te'sîri, ancak tabîata münâsib olan şeyde olur. Ve tabîat ise harâret, bürûdet, rutûbet ve yübûsetten ibâret olan hakāyık-ı erbaanın hey'et-i mecmûası olup, bu erkân-ı erbaa ise yekdîğerine mütekābildir. [15/77]

Buna binâen Hak Teâlâ hazretleri Kur'ân-ı Kerîm'de, hilkat-i Âdem'in beyânı sadedinde "bi-yedeyy" ta'bîrini îrâd eyledi. Vaktâki Âdem'i "iki el" ile îcâd eyledi, "bi-yedeyy" kavliyle kendine muzâf kıldığı "iki el" ile onun îcâdına mübâşeret ettiği için, ona "beşer" ismini verdi. Bu mübâşeret Cenâb-ı İlâhîye lâyık olan bir vech ile mübâşerettir. Ya'ni esmâ-i mütekābile ile onun îcâdına teveccühdür. Ve nefes-i Rahmânînin mahmûl olduğu fâiliyât ve kābiliyât sûretleri mecmûunun Âdem'e derci sûretiyle îcâdına teveccühdür. Ve Âdem'in îcâdına "iki el" ile mübâşereti, bu nev'-i insânîye Hak Teâlâ'nın inâyetinden nâşî vâki' oldu. Zîrâ Âdem bu sebeble yed-i vâhide ile mahlûk olan mahlûkāt-ı sâire üzerine mufaddal oldu. Binâenaleyh Âdem'e sücûd ve serfürûdan istinkâf eden İblîs'e hitâben Hak Teâlâ hazretleri: "İki elim ile halk, ya'ni esmâ-i mütekābile ile îcâdına teveccüh etmiş olduğum Âdem'e secde ve serfürû etmekten seni ne şey men'etti. Eğer kibir ettin ise bu tekebbürün muhik ve vârid değildir. Zîrâ sen yed-i vâhide ile mahlûksun; ve sende Âdem gibi, cem'iyyet-i esmâiyyem yoktur. Bu sebeble sen onun mâdûnundasın; ve eğer kendini secde ile emrolunmayan anâsırdan âlî olan melâikeme kıyâs ettin ise, sen onlar gibi değilsin. Zîrâ sen nârdan mahlûksun; ve nâr ise unsuriyâttandır" (Bk. Sâd, 38/75) buyurdu. Hak Teâlâ hazretlerinin bu hitâbdaki "âlîn" ile murâdı, tabîî olmakla berâber, neş'et-i nûriyyesinde unsurî olmaktan zâtıyla âlî olan melâike-i kirâmdır. Ve bunlar bâlâda îzâh olunduğu üzere "unsuriyyûn"un fevkinde, ya'ni ecrâm mâbeynindeki milyonlarca merhale mesâfe-i fezâda olan melâike-i tabîiyyûndur. Ve bunlar Âdem'e secde ve serfürûya me'mûr olmadılar. Çünkü unsuriyât sâhasıyla alâkaları yoktur.

İmdi insan, envâ'-ı unsuriyyeden kendisinin gayrısına, ancak tıynden beşer olmasıyla, ya'ni Hak Teâlâ Âdem'in tıynden halk ve îcâdına "iki el" ile mübâşeret etmesiyle fâzıl oldu. Şu hâlde insan, Hak Teâlâ'nın, hilkatine "iki el" ile [15/78] mübâşeret etmediği bilcümle mevcûdât-ı unsuriyyeden

efdaldir. Binâenaleyh insan, mertebede melâike-i arzıyye ve semâiyyenin fevkindedir; ve insan bu sebeble cemâdât ve nebâtât ve hayvânât ile kuvâ-yı tabîiyyede mâddeten tasarruf sâhibidir. Bunların cümlesi Âdem'e secde ve serfürû etti ve etmektedir; ve ma'nen, ya'ni ma'rifet ve tefekkür i'tibâriyle de onların cümlesinden âlîdir.

Fakat melâike-i âlûn, nass-ı ilâhî ile bu nev'-i insânîden hayırlıdır; ve onlar insana secde ve serfürû etmezler; ve Âdem'in onlar üzerinde aslâ tasarrufu olamaz. Bunun içindir ki küre-i arzın muhîtindeki havâ-yı nesîmî tabakasının, ya'ni unsuriyât haddinin hitâm bulduğu sâhadan ileriye geçemez; ve bu husûsta hiçbir vâsıta-i mâddiyye ve unsuriyyeyi isti'mâl fâide vermez. Zîrâ melâike-i âlîn, zât-ı Hakk'ın envâr-ı cemâlinde müheyyemedir; ve onların neş'etleri nûriyye ve tabîiyye olduğu cihetle neş'et-i unsuriyye-i âdemiyyeden evlâdır. Fakat onların bu evleviyeti insân-ı hayvâna, ya'ni insân-ı nâkısa göredir. Çünkü insân-ı hayvânın hakîkati halkıyetinde ve nûriyeti zulmet-i unsuriyesinde muhtefî ve müstehlektir. Fakat envâr-ı cemâl-i Hak'ta müheyyem ve müstehlek olup bilcümle esmâ-i ilâhiyyeye mazhar olan insân-ı kâmil melâike-i âlînden a'lâdır; ve onun halkıyeti hakkıyetinde ve zulmet-i unsuriyyesi nûriyetinde müstehlek olur. Böyle bir insan, cem'iyyet-i esmâ-i ilâhiyye kuvvetiyle a'lâ ve esfelde mutasarrıftır. Binâenaleyh o saâdet-meâb bu kuvvetle aktâr-ı arzıyye ve semâviyyeyi mürûr eder. Onun için aslâ mevâni' yoktur. Nitekim âyet-i kerîmede işâret buyurulur: يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ إِنِ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ تَنْفُذُوا مِنْ أَقْطَارِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ فَانْفُذُوا لَا تَنْفُذُونَ إِلَّا بِسُلْطَانٍ (Rahmân, 55/33) ya'ni "Ey cin ve ins tâifesi, aktâr-ı semâvât ve arzdan nüfûz etmeğe kudretiniz varsa, nüfûz edin! Nüfûz edemezsiniz; ancak sultân, ya'ni kuvvet-i ilâhiyye ile nüfûz edebilirsiniz." Demek ki her biri birer insân-ı nâkıs olan Avrupa erbâb-ı fenninin ara sıra Merih'e ve Kamer'e sefer tasavvurları, bu hâlleriyle ilelebed bir temennîden ibâret kalacaktır.

İmdi nefes-i ilâhînin ma'rifetini murâd eden kimse, âlemi bilsin. Zîrâ nefsini bilen kimse, âlemde zâhir olan Rabb'ini bilir. Ya'ni âlem o nefes-i Rahmânîde zâhir oldu ki, Allah Teâlâ o nefes-i Rahmânî ile esmâsında müşâhede ettiği kerb ve ıztırâbı o esmâdan tenfîs eyledi. Zîrâ esmâ kendi eserlerinin adem-i zuhûrundan ve zâtta mahbûs kaldıklarından dolayı ız-

tırâb içinde idiler. Zât-ı mutlak onların bu hâllerini kendi zâtında bulduğu ve müşâhede buyurduğu cihetle rahmeten-li'l-esmâ, [15/79] nefes-i Rahmânîsini bi'l-irsâl mümtedd kıldı; ve bu tenfîs, mahzâ nefes-i Rahmânî, esmâ âsârının sebeb-i zuhûru olduğu için vâki' oldu. Binâenaleyh Hak Sübhânehû ve Teâlâ hazretleri, suver-i esmâiyyesinden ibâret olan avâlimi, kendi nefes-i Rahmânîsinde îcâd etmekle, kendi nefesine ihsân eyledi.

İmdi nefes-i Rahmânî için vâki' olan ilk eser, ancak bu cenâbda, ya'ni esmâ-i ilâhiyye hazretinde vâki' oldu. Ondan sonra emr-i zuhûr, son mevcûda varıncaya kadar, tenfîs-i gumûm ile, ya'ni esmâda adem-i zuhûr sebebiyle vâki' olan kerb ve ıztırâbı tenfîs ve izâle ile nâzil olarak zâil olmadı. Zîrâ esmâ-i ilâhiyye nâmütenâhî olduğu cihetle onların âsârı dahi nâmütenâhîdir. Şu hâlde tecelliyât-ı ilâhiyye mine'l-ezel ilelebed munkatı' değildir. Ve son mevcûddan maksad arzımıza âit olan son mevcûddur. Zîrâ kıyâmet-i kübrâda bizim âlemimizin sûreti bozulur; ve âlemimiz bozulmakla tecelliyât-ı ilâhiyye munkatı' olmaz. Çünkü fezâ-yı lâ-yetenâhîde avâlim-i şehâdiyye-i bî-nihâye vardır. Bunların efrâdı bir taraftan tekevvün ve diğer taraftan tefessüd etmektedir. Bu bâbdaki îzâhât gerek mukaddemede ve gerek **Fass-ı Âdemî**'de geçti.

Bâlâdaki فَامْتَنَّ على نَفْسِه بما أَوْجَدَه في نَفَسِه ibâresindeki birinci نَفْس [nefs] (sükûn-i fâ ile) "zât" ma'nâsına ve ikinci نَفَس (feth-i fâ ile) "soluk" ma'nâsına geldiği takdîrde ma'nâ-yı ibâre: "Allah Teâlâ kendi nefesinde, ya'ni soluğunda îcâd etmekle kendi nefsine, zâtına ihsân etti" sûretinde olur. Şurrâh-ı kirâmdan Mevlânâ Câmî ve Yâ'kūb Hân ve Bosnevî Abdullah efendiler hazarâtı böyle almışlar. Ve Abdülganî Nâblusî ikisini de "fâ"nın fethiyle almıştır. Müreccah olan birincinin sükûn-i fâ ve ikincinin feth-i fâ ile olmasıdır. Zîrâ esmâ-i ilâhiyye niseb-i zâtiyyedir; ve niseb-i zâtiyye ise zâtın "ayn"ıdır. Binâenaleyh esmâya olan ihsân, zâta âit olur; ve Hak suver-i âlemi kendi nefsinde ve zâtında îcâd buyurmuştur. Fefhem cidden!

Şiir:

فَالْكُلُّ فِي عَيْنِ النَّفَسْ كَالضَّوْءِ فِي ذَاتِ الْغَلَسْ

Nefesin "ayn"ında olan her şey, gece karanlığının âhirindeki zav' gibidir.

Yukarıda avâlimin ve bu avâlim üzerlerindeki suverin nasıl teşekkül ettiği icmâlen beyân edilmiş idi. [15/80] Erbâb-ı fenne ma'lûm olduğu üzere fezâ-yı bî-nihâye karanlıktır. Künhünün idrâki mümkin olmayan zât-ı mutlaka, nefes-i Rahmânîsini tenfîs ettikde, o nefes gece karanlığının âhirinde matla'-ı şemsde tahassul eden hafîf ziyâya müşâbih bir ziyâ veren sehâbe sûretinde mütekâsif olur. İşte bilcümle suver-i esmâiyye-i ilâhiyye zât-ı nefes-i Rahmânî olan bu sehâbede mündericdir. Nefes-i Rahmânî mümtedd olup esfele nüzûl ile mütekâsif oldukça bu sûretler peyderpey meydân-ı zuhûr ve bürûza gelir. Nitekim إِنَّ اللّٰهَ خَلَقَ الْخَلْقَ فِي ظُلْمَةٍ ثُمَّ رَشَّ عَلَيْهِمْ مِنْ نُورِهِ ya'ni "Allah Teâlâ mahlûkātı zulmette yarattı; sonra onların üzerine nûrundan saçtı" hadîs-i şerîfiyle de bu hakîkate işâret buyurulur. Karanlık fezâda herhangi bir âlemin aslı, teşekkül ve tekevvün ettiği sırada bu beyt-i şerîfteki ma'nânın basar-ı hissî ile müşâhedesini arzû eden, mü'min-i mütefennin, mirsad ile fezâdaki sehâbeleri tarassud etsin!

وَالْعِلْمُ بِالْبُرْهَانِ فِي سَلْخِ النَّهَارِ لِمَنْ نَعَسْ
فَيَرَى الَّذِي قَدْ قُلْتُهُ رُؤْيَا تَدُلُّ عَلَى النَّفَسْ

Ve burhân ile ilim, gün âhirinde uyuyan kimseye mahsustur. İmdi o kimse benim dediğimi, nefese delâlet eder rü'yâ görür.

Ya'ni nefes-i Rahmânînin hakîkat üzere ma'rifeti, keşf ve ayân ve zevk ve vicdân iledir. Nehâr-ı keşf ise tecellî-i ilâhî güneşinin tulûuyla zâhir olur. Binâenaleyh bilâ-keşf yalnız burhân-ı aklî ile nefes-i Rahmânî hakkında hâsıl olan ilim, keşf gündüzünü, bî-ma'nâ kıyl ü kāl ile geçirip gün âhirinde nevm-i gaflete dalan kimseye mahsustur. Böyle bir kimse bizim nefes-i Rahmânî hakkındaki beyânâtımızı nefes-i Rahmânîye delâlet eden bir rü'yâ gibi görür.

Ma'lûm olsun ki, keşf iki nevi' üzeredir. [15/81] Biri hissî, diğeri ma'nevîdir. Ta'bîr-i dîğerle biri âfâkî, diğeri enfüsîdir. Evvelki beyt-i şerîfin şerhinde keşf-i fennî dâiresinde nefes-i Rahmânî hakkında verilen îzâhât keşf-i hissî ve âfâkî nev'indendir. Bu keşiften terakkî olundukda keşf-i enfüsî hâsıl olur ki, zevkî ve vicdânîdir. Her iki keşfe işâreten Kur'ân-ı Kerîm'de سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْآفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ (Fussilet, 41/53) [Biz âyâtımızı âfâkta ve kendi nefislerinde onlara göstéririz, tâ ki Hak on-

lara zâhir olur.] buyurulur. Bu iki beyt-i şerîfte ise, keşfeynden ârî olarak yalnız nazar-ı fikrî ile nefes-i Rahmânî hakkında hâsıl olan ilmin rü'yâ mesâbesinde olduğu beyân buyurulur. Velâkin keşf-i hissî keşf-i ma'nevî gibi değildir. Keşf-i ma'nevî sâhibi Hak'tan aslâ gaflette olmaz. Keşf-i hissî sâhibi ise, suver-i sâire-i âlemin müşâhedesiyle gaflete düşer. Burhân-ı aklî ile bilen kimse ise, büsbütün gaflete matmûs olup bu ilim ile mağrûr olur.

فَيُرِيحُهُ مِنْ كُلِّ غَمٍّ فِي تِلَاوَتِهِ «عَبَسْ»

İmdi onu, "Abese" tilâvetinde her bir gamdan irâha eder.

Ya'ni keşf-i hissî gibi ayne'l-yakîn ve keşf-i ma'nevî gibi hakka'l-yakîn mertebelerinde olmayan burhân-ı aklî ile nefes-i Rahmânî hakkındaki ilm-i yakîn, selh-ı nehârda uyuyan kimseyi عَبَسَ وَتَوَلَّى (Abese, 80/1) [Yüzünü ekşitti ve çevirdi.] âyet-i kerîmesinin tilâvetinde her bir gamdan irâha eder.

Ma'lûm olsun ki عَبَسَ وَتَوَلَّى، أَنْ جَاءَهُ الْأَعْمَى، وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّهُ يَزَّكَّى، أَوْ يَذَّكَّرُ فَتَنْفَعَهُ الذِّكْرَى (Abese, 80/1-4) [Yüzünü ekşitti ve çevirdi. Ona a'mâ geldiğinden dolayı mı? Ne bilirsin, belki o müzekkâ ve mutahhar olur; yâhud mütenassıh ve müteyakkız olur?! Binâenaleyh ona nasîhat menfaat verir.] âyet-i kerîmesinin sebeb-i nüzûlü budur ki: Bir gün (S.a.v.) Efendimiz ba'zı müşrikînin îmân etmelerine tamaan onları kelimât-ı mülâyime ve münâsibe ile îmâna da'vet buyurmakta idi. O sırada Abdullah ibn Ümmi Mektûm ismindeki sahâbî geldi; kendisi a'mâ idi. Şuğl-i Resûlullâh'ı ve meclisin ahvâlini müşâhede edemediğinden: "Ya Resulâllah bana nasîhat buyur!" diyerek kelâm-ı nebevîyi kat'eyledi. Bu kat'-ı kelâm (S.a.v.) Efendimiz'e kerîh geldi. Ondan i'râz buyurup daha mühim olan emr-i da'vetle iştigāle devam buyurdu. Onun üzerine (S.a.v.) Efendimiz'e bu âyet-i itâb nâzil oldu. Ma'nâ-yı münîfi: "Ona a'mâ geldikde yüzünü ekşitip çevirdi. Sana ne şey bildirdi? [15/82] Belki o müzekkî ola veyâhud va'z ile mütenassıh ve müntefi' ola!" Bu âyet-i kerîmenin nüzûlünden sonra (S.a.v.) Efendimiz ona rast geldikçe: "Merhaba, yâ Abdallah, Rabb'im senin için bana itâb etti" buyurarak gönlünü alırlar idi.

İmdi bu âyet-i kerîmenin burada vech-i zikri budur ki: Bilcümle suver-i âlem nefes-i Rahmânînin imtidâdiyle teseffülünden husûle gelmiştir; ve

nefes-i Rahmânî ise zât-ı mutlakın "ayn"ıdır. Binâenaleyh suver-i âlemin kâffesi min-haysü'l-hakîka ve'l-bâtın Hak'tır. Ve insan dahi suver-i âlemden bir sûret olup, suver-i muhîtiyyesi ile gece gündüz münâsebettedir. Ba'zan kendi muhîtinde abûs tecelliyâta ve ba'zan beşûş ahvâle müsâdif olur. Tecelliyât-ı abûseye müsâdif olduğu vakit fiilen "Abese ve tevellâ" sûresini tilâvet ile meşgûldür. Zîrâ hey'et-i mecmûa-i âlem Kur'ân-ı fiilîdir. Gerek mü'min ve gerek kâfir mâdemki bu âlem içindedir, fiilen tilâvet-i Kur'ân ile meşgûldür. Velâkin bu tilâvetten gaflettedirler. Binâenaleyh avâlimin kıvâmı nefes-i Rahmânî ile olduğunu burhân-ı aklî ile bilen kimse, böyle tecelliyât-ı abûseye müsâdif oldukda, nereden geldiğini bilir; ve bu ilim kendisinin ıztırâbına râhat-bahş olur.

Biraz daha îzâh edelim. Meselâ burhân-ı aklî ile nefes-i Rahmânîyi bilen kimse amâ-yı çeşm-i akla mübtelâ olan bir kimseden sû'-i muâmele görür. Onun bu muâmelesine karşı yüzünü ekşitip ondan i'râz eder. İşte bu sırada "Abese ve tevellâ" âyet-i kerîmesini fiilen tilâvet etmiş bulunur. Fakat bu ilim ile bilir ki, kendisine sû'-i muâmele eden kimsenin sûreti ve kezâ sûret-i muâmele nefes-i Rahmânîden mütevelliddir. Bu burhân-ı aklî ile Hakk'a teveccüh ve âyet-i kerîmenin mâba'diyle amele sa'yedip, o kimseye kavl-i leyyin ile mukābele ve nasîhat eder; ve bu ilim sâyesinde gönlü müsterîh olur. Hakka'l-yakîn mertebesini var kıyâs et!

وَلَقَدْ تَجَلَّى لِلَّذِي قَدْ جَاءَ فِي طَلَبِ الْقَبَسْ
فَرَآهُ نَارًا وَهُوَ نُورٌ فِي الْمُلُوكِ وَفِي الْعَسَسْ

Ve ateş talebinde gelen kimseye muhakkak tecellî etti. İmdi onu ateş gördü. Hâlbuki o mülûkte ve aseste nûr idi. [15/83]

Ya'ni muhakkak Hak Teâlâ hazretleri, ısınmak için ateş talebinde bulunan Mûsâ (a.s.)a ağaçtan ateş sûretinde tecellî edip, apâşikâre إِنِّي أَنَا اللّٰهُ (Kasas, 28/30) [Ben Allâh'ım!] diye hitâb buyurdu. Mûsâ (a.s.), o tecellî eden şeyi, hitâbdan mukaddem, ateş gördü. Hâlbuki o şey mülûkte ve aseste, ya'ni âlîde ve sâfilde, zâhir olan nûr idi. Zîrâ emr-i tecellî bilcümle suver-i âlemi muhît ve cümle suver için "heyûlâ" olan nefes-i Rahmânî ile vâki' oldu ki, suver-i ulviyye ve süfliyye onun tekâsüfünden husûle gelmiştir. Nefes-i Rahmânî zâttan sâdır ve yine zâtta mümtedd olduğu cihetle zâtın

"ayn"ı olduğundan, ağaçtan zâhir olan ateş sûretinden إِنِّي أَنَا اللّٰهُ (Kasas, 28/30) [Ben Allâh'ım!] hitâbının sudûru müsteb'ad değildir.

فَإِذَا فَهِمْتَ مَقَالَتِي تَعْلَمْ بِأَنَّكَ مُبْتَئِسْ

İmdi eğer sen benim makālemi anladınsa, bilirsin ki muhakkak sen fakîrsin.

Ya'ni Hak Teâlâ'nın ayn-ı zâtı olan nefes-i Rahmânîsiyle mezâhir-i ulviyye ve süfliyyede zâhir olduğuna dâir bulunan makālemi anladın ve zevkine vardın ise bilirsin ki, sen fakîr ve müflissin. Zîrâ senin vücûdun nefes-i Rahmânîde zâhir ve müteayyin olan bir sûrettir; ve sen kendi vücûdunla kendi vücûdunda mevcûd değilsin.

لَوْ كَانَ يَطْلُبُ غَيْرَ ذَا لَرَآهُ فِيهِ وَمَا نَكَسْ

Eğer bunun gayrını taleb eder olaydı, elbette O'nu onda görürdü ve yüz çevirmez idi.

Ya'ni Mûsâ (a.s.) eğer ateşten başka bir şeye muhtaç olup da onu taleb ede idi, elbette ayn-ı zât olan nefes-i Rahmânîyi o muhtaç olduğu şeyin sûretinde görür ve ondan rû-gerdân olmaz idi. Hak Teâlâ'nın Cenâb-ı Mûsâ'nın muhtaç olduğu ateş sûretindeki tecellîsine dâir olan îzâhat **Fass-ı Mûsevî**'de îzâh olunacaktır. [15/84]

وأمَّا هذه الكَلِمَةُ العِيسَوِيَّةُ لمَّا قَامَ لها الحقُّ في مَقَامِ «حَتَّى نَعْلَمَ وَيَعْلَمَ» اِسْتَفْهَمَهَا عمَّا نُسِبَ إليها هَلْ هو حَقٌّ أمْ لا مَعَ عِلْمِهِ الأوَّلِ بِهَلْ وَقَعَ ذلك الأمرُ أمْ لا، فقال له: ﴿أَأَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَأُمِّيَ إِلٰهَيْنِ مِنْ دُونِ اللّٰهِ﴾، فلا بُدَّ في الأدبِ من الجوابِ للمُسْتَفْهِم، لأنَّه لمَّا تَجَلَّى له في هذا المقامِ وهذه الصورةِ اقْتَضَتِ الحِكْمَةُ الجوابَ في التَّفْرِقَةِ بِعَيْنِ الجَمْعِ، فقال وَقَدَّمَ التَّنْزِيهَ ﴿سُبْحَانَكَ﴾، فَحَدَّدَ بالكافِ الَّتي تَقْتَضِي المُوَاجَهَةَ والخِطَابَ، ﴿مَا يَكُونُ لِي﴾ مِن حَيْثُ أنا لِنَفْسِي دُونَكَ ﴿أَنْ أَقُولَ مَا لَيْسَ لِي بِحَقٍّ﴾ أيْ ما تَقْتَضِيهِ هُوِيَّتِي ولا ذَاتِي، ﴿إِنْ كُنْتُ قُلْتُهُ فَقَدْ عَلِمْتَهُ﴾، لأنَّك أنت القَائِلُ، ومَنْ قَالَ أمرًا فَقَدْ عَلِمَ ما قال، وأنت اللِّسَانُ الَّذي أَتَكَلَّمُ به، كما أَخْبَرَنَا رسولُ اللّٰهِ ﷺ عن ربِّه في الخَبَرِ الإلٰهِيِّ، فقال: «كُنْتُ لِسَانَهُ الَّذِي يَتَكَلَّمُ

بـه». فَجَعَـلَ هُوِيَّتَـهُ عَيْـنَ لسـانِ المُتَكَلِّـم ونَسَـبَ الـكلامَ إلـى عبـدِه، ثُـمَّ تَمَّـمَ العبـدُ الصالـحُ الجـوابَ بقولِـه: ﴿تَعْلَـمُ مَـا فِـي نَفْسِـي﴾ والمُتَكَلِّـمُ الحـقُّ، ﴿وَلَا أَعْلَـمُ﴾ مـا فيهـا، فَنَفَـى العِلْـمَ عـن هُوِيَّـةِ عيسـى مـن حيـث هُوِيَّتُـه لا مـن حيـث إنَّـه قَائِـلٌ وذُو أَثَـرٍ، ﴿إِنَّـكَ أَنْـتَ عَـلَّامُ الْغُيُـوبِ﴾، فجـاء بالفَصْـلِ والعِمَـادِ تَأْكِيـدًا للبيـانِ واعْتِمَـادًا عليـه، إذْ لا يَعلَـمُ الغيـبَ إلَّا هـو، فَفَـرَّقَ وجَمَّـعَ، ووَحَّـدَ وكَثَّـرَ، ووَسَّـعَ وضَيَّـقَ.

Ve ammâ bu Kelime-i İseviyye, vaktâki Hak için حَتَّـى نَعْلَـمَ وَيَعْلَـمَ [Tâ ki biz bilelim ve o bilsin.] makāmında kāim oldu, ona nisbet olunan şeyden, ilm-i evveli ile berâber, o Hak mıdır, yoksa değil midir? Bu emir, vâki' oldu mu, yoksa olmadı mı? İstifhâm etti. İmdi ona dedi: "Beni ve vâlidemi Allâh'ın gayrı olarak iki ilâh ittihâz edin diye nâsa sen mi söyledin?" (Mâide, 5/116) Böyle olunca müstefhim için, edebde cevâb lâzımdır. Zîrâ vaktâki onun için bu makāmda ve bu sûrette tecellî etti; hikmet, ayn-ı cem' ile tefrikada cevâbı iktizâ eyledi. Binâenaleyh dedi: سُـبْحَانَكَ "Seni tenzîh ederim"; ve tenzîhi takdîm etti. Şu hâlde muvâcehe ve hitâbı iktizâ eden "kâf" ile tahdîd eyledi. مَا يَكُونُ لِي "Bana lâyık olmaz", Sensiz nefsim için enâniyetim haysiyetinden. أَنْ أَقُـولَ مَـا لَيْـسَ لِـي بِحَـقٍّ "Hakkım olmayan şeyi söylemekliğim", ya'ni hüviyetimin ve zâtımın iktizâ [15/85] ettiği şeyi. إِنْ كُنْـتُ قُلْتُـهُ فَقَـدْ عَلِمْتَـهُ "Eğer ben onu söyledim ise, onu bilirsin." Zîrâ söyleyen sensin; ve bir emri kāil olan kimse, muhakkak söylediğini bilir; ve sen lisânsın ki, ben onunla tekellüm ederim. Nitekim Resûlullah (s.a.v.) haber-i ilâhîde bize Rabb'inden ihbâr edip كُنْـتُ لِسَـانَهُ الَّـذِي يَتَكَلَّـمُ بِـهِ "Ben onun tekellüm ettiği lisânı olurum" buyurdu. Böyle olunca kendi hüviyetini mütekellimin ayn-ı lisânı kıldı ve kelâmı da abdine nisbet etti. Ba'dehû abd-i sâlih تَعْلَـمُ مَـا فِـي نَفْسِـي وَلَا أَعْلَـمُ مَـا (فِيهَـا) "Sen benim nefsimde olan şeyi bilirsin; ve ben, onda olan şeyi bilmem" kavliyle tetmîm etti. Böyle olunca ilmi, hüviyyet-i Îsâ'dan nefyetti; onun hüviyeti olduğu haysiyetten, onun kāil ve zû-eser olması haysiyetinden değil. إِنَّـكَ أَنْـتَ عَـلَّامُ الْغُيُـوبِ (Mâide, 5/116) "Muhakkak sen mübâlağa ile gaybleri bilicisin." Binâenaleyh beyânı te'kîden ve ona i'timâden fasl ve imâdı getirdi. Zîrâ gaybı ancak O bilir. İmdi tefrîk etti, cem'etti; tevhîd etti, teksîr etti; tevsî etti ve tazyîk etti.

Ya'ni bu Kelime-i İseviyye, vaktâki Hak Teâlâ için حَتَّـى نَعْلَـمَ وَيَعْلَـمَ [Tâ ki biz bilelim ve o bilsin.] makāmında, ya'ni makām-ı imtihân ve ihtibârda kāim oldu, kullarından ba'zılarının Cenâb-ı Îsâ'ya nisbet ettikleri ulûhiyeti, Hak Teâlâ hazretleri ilm-i zâtî ve ezelîsiyle bildiği hâlde, bu nisbet hak mıdır, değil midir? Ve nisbet emri vâki' oldu mu, olmadı mı? Cenâb-ı Îsâ'dan sordu. Kelime-i İseviyye'nin makām-ı imtihânda kāim olması vücûh-i adîde ile zâhirdir. Evvelâ sûret-i tekevvünü bir bâkirede oldu. Binâenaleyh nâsın bir kısmı inkâr edip, hâşâ zinâdan oldu dediler. Sâniyen ölüyü diriltti, anadan doğma körlerin gözünü açtı; ulûhiyet isnâd ettiler. Sâlisen yahûdîlerin sû'-i kasdinde, cism-i mer'îsi, bâlâda îzâh olunduğu üzere, ecsâm-ı sâireye benzemedi; katlinde müteredddid kaldılar. Demek ki Hak Teâlâ Kelime-i İseviyye'yi kendisi için makām-ı ihtibârda kāim kıldı; ve "ihtibâr" ilm-i zevkîdir.

"Hattâ na'leme ve ya'leme" kavliyle حَتَّـى نَعْلَـمَ الْمُجَاهِدِيـنَ وَلَنَبْلُوَنَّكُـمْ [15/86] مِنْكُـمْ وَالصَّابِرِيـنَ (Muhammed, 47/31) [Biz sizi imtihân ederiz, tâ ki sizden mücâhidîn ve sâbirîni biz bilelim!] âyet-i kerîmesine işâret buyurulur. Kurrâ-i seb'a bu âyet-i kerîmedeki نَعْلَـمَ kelimesini "nûn" ile okurlar. Ve kurrâdan Ebû Bekir Şu'be eimme-i kurrâdan bulunan Âsım'dan rivâyeten وَلَيَبْلُوَنَّكُـمْ حَتَّـى يَعْلَـمَ الْمُجَاهِدِيـنَ مِنْكُـمْ وَالصَّابِرِيـنَ [O sizi elbette imtihân eder, tâ ki sizden mücâhid olanları bilsin.] kırâat etmiştir. Binâenaleyh Cenâb-ı Şeyh (r.a.) "hattâ na'leme ve ya'leme" ibâresiyle bu iki kırâatle bu âyet-i kerîmeye işâret buyurmuştur. Ve bu âyet-i kerîmenin ma'nâ-yı münîfi hakkındaki îzâhât **Fass-ı Şîsî'**de mürûr etmiş ve o sırada "ilm-i zâtî" ile "ilm-i esmâî ve sıfâtî" arasındaki fark gösterilmiş olduğundan burada tekrârına lüzûm görülmedi.

İşte Kelime-i İseviyye makām-ı imtihân ve ihtibârda kāim olduğu için Hak Teâlâ, kendisine nisbet olunan ulûhiyeti da'vâ edip etmediğini Cenâb-ı Îsâ'dan istifhâm edip buyurdu ki: "Beni ve anamı Allâh'ın gayrı olarak iki ilâh ittihâz edin diye nâsa sen mi söyledin?" (Mâide, 5/116) Ya'ni sana nisbet olunan emr-i ulûhiyyet nefs-i emrde sâbit midir ve bu söz senden sâdır mıdır, değil midir? İmdi suâle karşı cevâb vermek muktezâ-yı edeb olduğundan, Cenâb-ı Îsâ'nın dahi edebe riâyeten, müstefhim olan Hak için cevâb vermesi lâzım geldi. Zîrâ Hak Teâlâ Cenâb-ı Îsâ'ya makām-ı

tefrikada ve sûret-i istifhamda tecellî etti. Ve "Ente" hitâbıyla ayn-ı cem'de Îsâ'yı ayırdı. Hikmet dahi, ayn-ı cem' ile tefrikada cevâbı iktizâ ettiğinden Hz. Îsâ dahi öyle yapıp, böylece cevâb verdi ve dedi: "Sübhâneke" "Seni tenzîh ederim"; ve söze evvelen "tenzîh" ile başladı. Şu hâlde muvâcehe ve hitâbı iktizâ eden "Sübhâneke" kelimesinin "kâf"ı ile Hakk'ı tahdîd etti. Zîrâ "Sen" deyince onun mukābili "ben" gelir; ve bittabi' "Sen" ile "ben"in hudûdu ayrıdır. Binâenaleyh tahdîd olur. Ve "tenzîh"in tahdîd olduğu **Fass-ı Nûhî** ile **Fass-ı Hûdî**'de mürûr etti. مَا يَكُونُ لِي (Mâide, 5/116) "Bana lâyık olmaz", ya'ni enâniyetim ve taayyünüm ile Sen'den infirâdım haysiyetiyle, hakkım olmayan sözü söylemek nefsime lâyık olmaz. [15/87] Ya'ni hüviyetimin ve zâtımın iktizâ etmediği sözü söylemek hakkım değildir. Zîrâ benim hüviyetim ve zâtım ubûdiyeti iktizâ eder. Ulûhiyet ise, zâtına mahsustur. Ubûdiyetle muttasıf olan kimse nasıl iddiâ-yı ulûhiyyet edebilir? إِنْ كُنْتُ قُلْتُهُ فَقَدْ عَلِمْتَهُ "Eğer ben onu söyledim ise, Sen onu bilirsin." Zîrâ benim vücûdum, vücûd-ı hakîkîne muzâf bir vücûddur; ve vücûd-ı izâfîmde, hayât, ilim, sem', basar ve kelâm gibi ne kadar sıfat mevcûd ise, cümlesi senin bu sıfatlarının pertevi ve aksidir; ve benim vücûdum senin mertebe-i imkânda benim sûretimde zuhûrun ve taayyününden ibârettir. Binâenaleyh benden söyleyen Sen'sin; ve bir kimse bir şey söylemiş olsa, muhakkak söylediğini bilir; ve Sen benim lisânımsın ki, ben o lisânla tekellüm ederim.

İmdi bu tarz tefsîr, Resûlullah (s.a.v.) Efendimiz'in hadîs-i kudsîde bize Rabb'inden ihbâren كُنْتُ لِسَانَهُ الَّذِي يَتَكَلَّمُ بِهِ "Ben onun tekellüm ettiği lisânı olurum" buyurmasıyla sâbittir; ve bu hadîs-i şerîfin tafsîli diğer fasslarda bi'd-defeât mürûr etti. Bu hadîs-i kudsîde Hak Teâlâ, vücûd-ı Hak'ta müstehlek olan kurb-i ferâiz mertebesindeki abdinin hîn-i tekellümünde, kendi hüviyetini onun lisânının "ayn"ı kıldı; ve fakat kelâmı abde nisbet buyurdu. Ba'dehû abd-i sâlih olan Îsâ (a.s.) تَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِي وَلَا أَعْلَمُ مَا (فِيهَا) "Sen benim nefsimde olan şeyi bilirsin ve ben nefsimde olan şeyi bilmem" kavliyle cevâbını itmâm eyledi. Ya'ni benim hüviyetim Sen'den ibâret olduğu ve benim nefs-i müteayyinim Sen'in zâhirin bulunduğu cihetle, Sen benim nefsimde olan şeyi bilirsin; ve nefsimin bâtını ve hüviyeti Sen olduğun için ben nefsimde olan şeyi bilmem. Zîrâ "hüviyet"ini ancak Sen bilirsin;

ve Sen'in hüviyetini ben aslâ bilemem. Çünkü o hüviyet gaybü'l-gaybdır ve ebtan-ı butûndur. Böyle olunca lisân-ı Îsâ ile mütekellim olan Hak, Îsâ'nın hüviyetinden ilmi nefyetti; ve bu nefy-i ilim, Hak Îsâ'nın hüviyeti olduğu haysiyetten vâki' oldu; yoksa Îsâ kāil ve zû-eser olduğu haysiyetten vâki' olmadı.

Kur'ân-ı Kerîm'de تَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِي وَلَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ (Mâide, 5/116) [15/88] vârid olduğu hâlde, Cenâb-ı Şeyh (r.a.)ın وَلَا أَعْلَمُ مَا (فِيهَا) sûretinde îrâdı, nefs-i Îsâ, nefs-i Hakk'ın "ayn"ı olduğundan dolayıdır. وَلَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ "Ben senin nefsinde olan şeyi bilmem" sözü Cenâb-ı Îsâ'nın nefs-i Hak'ta olan şeyi bilmediğini ifâde eder. لَا أَعْلَمُ مَا (فِيهَا) "Ben onda olan şeyi bilmem" kavli ise, هَا zamîrinin تَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِي ibâresindeki نَفْسِي kelimesine râci' olması hasebiyle, Cenâb-ı Îsâ'nın kendi nefsinde olan şeyi bilmediğini gösterir. Zîrâ nefs-i Îsâ Hakk'ın nefsidir; ve Hakk'ın nefsinde olan şeyi Hak'tan gayrı kimse bilmez. Onun için Cenâb-ı Îsâ, kendi nefsinde olan şeyden ilmi nefyetti. إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ (Mâide, 5/116) "Muhakkak, mübâlağa ile guyûbu bilen Sen'sin, Sen!" Ya'ni Cenâb-ı Îsâ hitâb-ı cevâbîsinde إِنَّكَ dedikten sonra, bir de أَنْتَ kelimesini isti'mâl etti. Çünkü bu cevâbı ayn-ı cem'de "tefrika" üzerine idi. İşte ayn-ı cem'de "fark" beyânını te'kîden ve ona i'timâden إِنَّكَ [inneke]den sonra أَنْتَ [ente] kelimesini getirdi ki "Gaybleri bilen ancak Sen'sin, Sen!" demek idi. Zîrâ gerek cem'de ve gerek farkda gaybleri bilen ancak Allah Teâlâ'dır. Böyle olunca Cenâb-ı Îsâ, سُبْحَانَكَ [Sübhâneke] deyip Hakk'ı tenzîh etmekle, kendisiyle Hakk'ı tefrîk etti. إِنْ كُنْتُ قُلْتُهُ فَقَدْ عَلِمْتَهُ "Eğer ben dedim ise, onu Sen bilirsin" demekle kendisini ve Hakk'ı cem'eyledi ve tevhîd etti. Ve تَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِي وَلَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ (Mâide, 5/116) kavliyle kendi nefsini ve Hakk'ın nefsini zikretmekle teksîr eyledi. Ve إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ (Mâide, 5/116) demekle de "cem'" ve "fark" mertebelerindeki ulûmun kâffesini Hakk'a tahsîs ederek tevsî' etti. Ve diğer taraftan ulûm-i mukayyedeyi gerek kendi nefsinden ve gerek gayrılarından nefyetmekle tazyîk etmiş oldu. Binâenaleyh Cenâb-ı Îsâ'nın cevâbında, tefrîk ve cem', ve tevhîd ve teksîr, ve tevsî' ve tazyîk olduğu sâbit oldu. [15/89]

ثم قال مُتَمِّمًا للجوابِ: ﴿مَا قُلْتُ لَهُمْ إِلَّا مَا أَمَرْتَنِي بِهِ﴾، فَنَفَى أَوَّلًا مُشِيرًا

إلى أنَّه ما هو ثَمَّة، ثُمَّ أَوْجَبَ القولَ أَدَبًا مع المُسْتَفْهِمِ، وَلَوْ لَمْ يَفْعَلْ ذلك لَاتَّصَفَ بِعَدَمِ علمِ الحَقَائِقِ وحَاشَاهُ من ذلك، فقال: ﴿إِلَّا مَا أَمَرْتَنِي بِهِ﴾، وأنت المُتَكَلِّمُ على لساني وأنت لساني، فَانْظُرْ إلى هذه التَّنْبِيهِ الرُّوحِيَّةِ الإلٰهِيَّةِ ما أَلْطَفَهَا وأَدَقَّهَا، ﴿أَنِ اعْبُدُوا اللّٰهَ﴾، فَجَاءَ باسم «اللّٰه» لاختلافِ العُبَّادِ في العباداتِ واختلافِ الشَّرَائِعِ وَلَمْ يَخُصَّ اسْمًا خَاصًّا دُونَ اسمٍ، بل جَاءَ بالاسمِ الجَامِعِ لِلْكُلِّ، ثم قال: ﴿رَبِّي وَرَبَّكُمْ﴾، ومَعْلُومٌ أنَّ نِسبتَه إلى موجودٍ ما بالرُّبُوبِيَّةِ لَيْسَتْ عينَ نسبتِه إلى موجودٍ آخَر، فَلِذَلِكَ فَصَّلَ بقولِه: ﴿رَبِّي وَرَبَّكُمْ﴾ بالكِنَايَتَيْنِ كنايةِ المُتَكَلِّمِ بِهِ وكنايةِ المخاطبِ، ﴿إِلَّا مَا أَمَرْتَنِي بِهِ﴾، فَأَثْبَتَ نفسَه مَأْمُورًا، ولَيْسَتْ سوى عُبُودِيَّتِه، إذ لا يُؤْمَرُ إلا مَن يُتَصَوَّرُ منه الامتثالُ وإن لَمْ يَفْعَلْ، ولمَّا كان الأمرُ يَنْزِلُ بِحُكْمِ المَرَاتِبِ لذلك يَنْصَبِغُ كلُّ مَنْ ظَهَرَ في مَرْتَبَةٍ ما بما تُعْطِيه حقيقةُ تلك المرتبةِ، فَمَرْتَبَةُ المَأْمُورِ لها حُكْمٌ يَظْهَرُ في كلِّ مأمورٍ، ومرتبةُ الآمِرِ لها حُكْمٌ يَبْدُو في كلِّ آمِرٍ، فيقول الحقُّ: ﴿أَقِيمُوا الصَّلَاةَ﴾ فهو الآمِرُ، والمُكَلَّفُ المأمورُ، ويقول العبدُ: ﴿رَبِّ اغْفِرْ لِي﴾، فهو الآمِرُ والحقُّ المأمورُ، فما يَطْلُبُ الحقُّ من العبدِ بأمرِه هو بِعَيْنِهِ ما يَطْلُبُ العبدُ من الحقِّ بأمرِه، ولهذا كان كلُّ دعاءٍ مُجَابًا ولا بُدَّ، وإن تَأَخَّرَ كما يَتَأَخَّرُ عن بعضِ المُكَلَّفِين فَمَنْ أُقِيمَ مُخَاطَبًا بإقامةِ الصَّلَاةِ، فَلَا يُصَلِّي في وقتٍ فَيُؤَخِّرُ الامتثالَ، ويُصَلِّي فِي وقتٍ آخَرَ إن كان مُتَمَكِّنًا من ذلك، فلا بُدَّ من الاجابةِ ولو بالقَصْدِ.

Ondan sonra cevâba mütemmim olarak dedi: مَا قُلْتُ لَهُمْ إِلَّا مَا أَمَرْتَنِي بِهِ (Mâide, 5/117) "Ben onlara ancak onunla bana emreylediğin şeyi dedim." İmdi o vücûdda olmadığına işâret edici olduğu hâlde evvelâ nefyetti; ba'dehû müstefhim ile edeben kavli îcâb eyledi. Ve eğer böyle yapmasa idi, hakāyıka adem-i ilim ile muttasıf olurdu; hâlbuki o bundan münezzehdir. İmdi dedi: "Ben ancak onunla bana emrettiğin şeyi dedim." Hâlbuki benim lisânım üzere mütekellim olan ancak Sen'sin; ve Sen benim lisânımsın. İmdi sen bu tenbîh-i rûhiyye-i ilâhiyyeye bak ki o ne latîf ve rakîktir! [15/90] أَنِ اعْبُدُوا اللّٰهَ (Mâide, 5/117) "Allâh'a ibâdet ediniz!" İmdi ibâdâtta ubbâdın ihtilâfından ve şerâyiin ihtilâfından dolayı "Allah" ismini getirdi; ve ismin gayrı olarak bir ism-i

hâssı tahsîs etmedi. Belki küll için câmi' olan ismi getirdi. Ba'dehû رَبِّي وَرَبَّكُمْ "Benim Rabbim ve sizin Rabbiniz" dedi. Ve ma'lûmdur ki, O'nun rubûbiyet ile bir mevcûda nisbeti, mevcûd-i âhara nisbetinin "ayn"ı değildir. İşte bunun için رَبِّي وَرَبَّكُمْ (Mâide, 5/117) kavliyle, kinâye-i mütekellim ve kinâye-i muhâtab olan iki kinâye ile fasletti. إِلَّا مَا أَمَرْتَنِي بِهِ "Ancak bana onunla emrettiğin şeyi." İmdi kendi nefsini me'mûr olduğu hâlde isbât etti; hâlbuki onun ubûdiyetinin gayrı değildir. Zîrâ her ne kadar yapmasa da, ancak kendisinden imtisâl tasavvur olunan kimse emrolunur. Ve vaktâki emr, merâtibin hükmü ile nâzil olur, bunun için bir mertebede zâhir olan her bir kimse, bu mertebe hakîkatinin i'tâ ettiği şeyle munsabiğ olur. İmdi mertebe-i me'mûr için bir hüküm vardır ki, her me'mûrda zâhir olur; ve mertebe-i âmir için dahi bir hüküm vardır ki, her bir âmirde âşikâr olur. Böyle olunca Hak, أَقِيمُوا الصَّلَاةَ (Bakara, 2/43) "Namaz kılın!" der. Şu hâlde O âmir ve mükellef me'mûrdur. Ve abd رَبِّ اغْفِرْ لِي (A'râf, 7/151) "Yâ Rab beni mağfiret et!" der. Bu hâlde o âmir ve Hak me'mûrdur. İmdi Hakk'ın ona emr ile abdden taleb ettiği şey, abdin O'na emr ile Hak'tan taleb ettiği şeyin "ayn"ıdır. Ve bunun için, her ne kadar teahhur ederse de, her bir duâ mücâb oldu ve lâbüddür. Nitekim ikâmet-i salât ile muhâtaban ikāmet olunanlardan olan mükelleflerin ba'zısı teahhur eder. Binâenaleyh vakit içinde namaz kılmaz, imtisâli te'hîr eder. Eğer buna kādir olursa, vakt-i âhar içinde namaz kılar. Velev ki kasd ile olsun, icâbet lâzımdır.

Ma'lûm olsun ki, Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) Kur'ân-ı Kerîm'de sûre-i Mâide'nin nihâyetinde mezkûr olan âyet-i kerîmeyi lisân-ı hakîkat üzere tefsîr buyururlar. Ve bu âyet-i kerîmeyi burada zikretmek, teshîlen-li'l-kāriîn, fâideyi mûcib görüldüğünden buraya dercolundu: [15/91]

وَإِذْ قَالَ اللّٰهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ أَأَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَأُمِّيَ إِلٰهَيْنِ مِنْ دُونِ اللّٰهِ قَالَ سُبْحَانَكَ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أَقُولَ مَا لَيْسَ لِي بِحَقٍّ إِنْ كُنْتُ قُلْتُهُ فَقَدْ عَلِمْتَهُ تَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِي وَلَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ، مَا قُلْتُ لَهُمْ إِلَّا مَا أَمَرْتَنِي بِهِ أَنِ اعْبُدُوا اللّٰهَ رَبِّي وَرَبَّكُمْ وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي كُنْتَ أَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ وَأَنْتَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ، إِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ. (Mâide, 5/116-118)

İmdi bâlâda geçen metn-i şerîfte "allâmü'l-guyûb"a kadar tefsîr buyurulmuş idi. Bu metinde dahi ikinci âyet-i kerîmenin tefsîrine şürû' edip buyururlar ki: Îsâ (a.s.) ba'dehû cevâba mütemmim olarak مَا قُلْتُ لَهُمْ إِلَّا مَا أَمَرْتَنِي بِهِ "Ben onlara demedim, illâ şu şeyi ki Sen bana onunla emretmiş idin" dedi. İmdi bu "Ben demedim" kavliyle o vücûdda olmadığına, ya'ni vücûd-ı Hak'ta müstehlek olduğuna işâret edici olduğu hâlde, evvelen kavli kendinden nefyetti. Ba'dehû أَأَنْتَ قُلْتَ [Sen mi söyledin?] hitâbıyla, müstefhim olan Hakk'a karşı edebe riâyeten إِلَّا مَا أَمَرْتَنِي بِهِ [Ancak bana onunla emrettiğin şeyi.] kavliyle söz söylediğini îcâb, ya'ni isbât etti. Binâenaleyh cevâbında kelime-i tevhîdde mündemic olan sırra ittibâ' etti. Zîrâ "lâ ilâhe illallah" cümlesi, evvelâ nefy ve ba'dehû isbât üzerine mürettebdir. Çünkü vücûd-ı hakîkî muvâcehesinde olan nefy-i vücûd, edebdir. Ba'dehû müstefhimin cevâbını ihmâl etmeyip, lisân-ı münâsible cevâb-ı lâzımı vermek edebe riâyetkârlıktır. Binâenaleyh Îsâ (a.s.) dahi böyle yaptı. Eğer o böyle yapmamış olsa idi hakāyıka adem-i ilim ile muttasıf olurdu. Hâlbuki Cenâb-ı Îsâ hâşâ ki hakāyıka adem-i ilim ile muttasıf ola; o bundan âlîdir. Cenâb-ı Îsâ'nın ba'dehû isbât-ı kavl ile إِلَّا مَا أَمَرْتَنِي بِهِ demesinin îzâhı budur ki: "Ben şu şeyi dedim ki Sen bana onunla emrettin." Hâlbuki benim lisânım ile mütekellim olan Sen'sin. Bu cevâb ayn-ı cem' ve "kurb-i ferâiz" makāmıdır. "Ve Sen benim lisânımsın" bu da ayn-ı fark ve "kurb-i nevâfil" makāmıdır. İmdi sen bu tenbîh-i rûhiyye-i ilâhiyyeye bak ki ne kadar latîf ve rakîktir! Ya'ni "cem' ile fark" ve "tahdîd ile tenzîh" ve "kesret ile vahdet" ve "dıyk ile si'a" [15/92] ve "isbât ile nefy" ve "kurb-i nevâfil ile kurb-i ferâiz" tenbîhine mübtenî olarak rûhî ve ilâhî olan Îsâ (a.s.)dan sâdır olan cevâbın ne kadar latîf ve rakîk olduğuna nazar et!

Bosnevî Abdullah Efendi ve Ya'kūb Hân ve *Te'vîl-i Muhkem* şerhlerinde metindeki ibâre إلى هذه التَّنْبِيهِ الرُّوحِيَّةِ الإِلٰهِيَّةِ [Bu tenbîh-i rûhiyye-i ilâhiyyeye bak] ve Dâvûd-ı Kayserî ve Abdürrezzâk Kāşânî ve Bâlî Efendi şerhlerinde إلى هذه التَّنْبِئَةِ الرُّوحِيَّةِ الإِلٰهِيَّةِ dir. "Tenbie" tef'ile vezninde "ihbâr ve inbâ'" ma'nâsına gelir. Mevlânâ Câmî ile Abdülganî Nâblusî şerhlerinde إلى هذه التَّنْبِيهِ الرُّوحِيَّةِ الإِلٰهِيَّةِ sûretinde vâki' olup bahse münâsebeti zâhirdir. Zîrâ yukarıda gösterildiği vech ile Îsâ (a.s.) cevâbında "cem'" ile "fark"a; ve "kesret" ile "vahdet"e; ve "isbât" ile "nefy"e işâret etmiş idi. Bunlar ise "tesniye"dir.

Îsâ (a.s.) cevâbına devamla أَنِ اعْبُدُوا اللّٰهَ (Mâide, 5/117) "Allâh'a ibâdet ediniz, dedim" dedi. Rezzâk ve Cebbâr ve Hallâk gibi esmâ-i hâssadan birine ibâdet olunmasını tahsîs etmeyip "Allah" ismini zikrederek "Allâh'a ibâdet ediniz!" dedi. Zîrâ ibâdette âbidler muhtelif olduğu gibi, şerâyi' dahi muhteliftir. Ba'zı âbidin meşrebinde ism-i Bâtın'ın ve ba'zısında ism-i Zâhir'in iktizââtı; ve kezâ şerîatlerin ba'zısı tenzîh; ve ba'zısı teşbîh; ve ba'zısı tenzîhde teşbîh ve teşbîhde tenzîh üzerinedir. "Allah" ismi ise cemî'-i esmâ-i ilâhiyyeyi câmi' olduğu gibi, bilcümle vücûh-i ibâdâtı da müştemildir. İmdi âbidlerin meşâribi muhtelif olduğu cihetle cümlesini bir ism-i hâssa da'vet etmek muvâfık-ı hikmet değildir. Eğer da'vet olunsa bu da'vetten, bi-hasebi'l-meşreb, ba'zıları müstefîd olur ise de, ba'zıları firâr eder. Onun için Îsâ (a.s.) ism-i câmi' olan "Allah"a da'vet etti.

Ba'dehû رَبِّـي وَرَبَّكُـمْ "Benim Rabbim ve sizin Rabbiniz" dedi. Hâlbuki Hakk'ın her bir mevcûda karşı rubûbiyetle tecellîsi yekdîğerinin "ayn"ı değildir. Zîrâ her mevcûdun esmâ-i ilâhiyyeden bir Rabb-i hâssı olup o Rabb-i hâs o mevcûdun mürebbîsidir. İşte Hakk'ın rubûbiyetle bir mevcûda nisbeti, diğer mevcûda nisbetinin [15/93] "ayn"ı olmadığı için "Rabbî" kavliyle kinâye-i mütekellim ve "Rabbüküm" kavliyle kinâye-i muhâtab olan iki kinâye ile, ya'ni zamîr-i mütekellim ve zamîr-i muhâtab ile fasletti; ve kendi Rabb-i hâssıyla ümmetinin erbâb-ı hâssası arasını tefrîk etti. Velâkin bu tefrîk ile berâber ümmetini Rabb-i mutlak olan Allâh'a da'vet etmiş oldu. Zîrâ "Allah" ismi, Îsâ (a.s.)ın Rabb-i hâssıyla ümmetinin erbâb-ı hâssasını câmi'dir.

Îsâ (a.s.) إِلَّا مَـا أَمَرْتَنِـي بِـهِ [Ancak bana onunla emrettiğin şeyi.] kavliyle kendi nefsini me'mûr olarak isbât etti. Hâlbuki nefsinin me'mûriyeti, kendisinin ubûdiyetinden başka bir şey değildir. Zîrâ her ne kadar kendisine emrolunan şeyi yapmasa bile, ancak kendisinde emre imtisâl tasavvur olunan kimseye emrolunur. Me'mûriyet, ubûdiyet olunca Îsâ (a.s.) bu kavl ile nefsini ubûdiyet ile isbât etti. Vaktâki emr-i ilâhî, mezâhir-i ilâhiyyeye, o mezâhire âit merâtibin hükmü ile nâzil olur, işte bunun için, bir mertebede zâhir olan her bir kimse, bu mertebenin hakîkati ne şeyi verir ve ne hâli iktizâ ederse, o şey ve hâl ile munsabiğ olur ve o şeyin rengine boyanır. Binâenaleyh me'mûr mertebesinde zâhir olan kimse ile âmir mertebesinde

zâhir olan kimse için birer hüküm vardır ki, bu hükümler her bir me'mûr ve âmirde görünür.

Böyle olunca Hak Teâlâ hazretleri أَقِيمُوا الصَّلَاةَ (Bakara, 2/43) "Namaz kılın!" der. Bu hâlde Hak "âmir" mertebesinde ve mükellef olan abd ise "me'mûr" mertebesinde zâhirdir. Ve kezâ abd رَبِّ اغْفِرْ لِي (A'râf, 7/151) "Yâ Rabbi beni mağfiret kıl!" der. Bu hâlde de abd, âmir mertebesinde; ve Hak, me'mûr mertebesinde zâhirdir. İmdi Hakk'ın abde emretmekle abdden taleb ettiği şey, abdin Hakk'a emretmekle Hak'tan taleb ettiği şeyin "ayn"ıdır. Zîrâ Hak, abde emretmekle ondan icâbet taleb eder; ve kezâ abd, Hakk'a emretmekle, Hak'tan icâbet ister. Binâenaleyh tarafeynin yekdîğerinden istedikleri icâbettir; ve icâbet ise, şey'-i vâhiddir; ve matlûb olan iki tarafın icâbeti [15/94] yekdîğerinin "ayn"ıdır. İşte tarafeynin yekdîğerinden taleb ettiği şey icâbet olup, bu da birbirinin "ayn"ı olduğu için, icâbet teahhur etse bile, her bir duâ ve taleb mücâb oldu; ve her bir duânın mücâb olması da lâzımdır. Zîrâ mertebe-i me'mûriyette zâhir olan kimse için hâsıl olan hükm-i mahsûs icâbettir. Bu husûsta icâbetin teahhuruna bakılmaz. Nitekim "Namaz kılın!" emrine muhâtab olmağa ehil olan müslim ve âkıl ve bâliğ kimselerden ba'zıları bilfarz, sabah, öğle veyâ ikindi namazlarını vakitlerinde kılmayıp te'hîr eder; ve kudreti olduğu vakit bu namazları diğer vakitler içinde kazâ eder. O kimsenin, velev ki bu namazların te'hîri kasd ile olsun, kazâ sûretiyle dahi olsa, "Namaz kılın!" emrine icâbet edip o namazları kılması lâzımdır. Zîrâ me'mûriyet mertebesinin hükmü budur. Ölünceye kadar emre imtisâlen namaz kılmayanların hükmüne gelince, bu bâbdaki îzâhât **Fass-ı Ya'kūbî**'de mürûr ettiğinden oraya mürâcaat olunsun. Ve kezâ abd tarafından vâki' olan duâ ve suâllerin Hak cânibinden kabûlüne âit îzâhât dahi **Fass-ı Şîsî**'de alâ-vechi't-tafsîl geçmiş olduğundan burada tekrârına lüzum görülmedi.

ثم قال: ﴿وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ﴾، وَلَمْ يَقُلْ «على نفسِي مَعَهم»، كما قال: ﴿رَبِّي ورَبَّكُمْ﴾، ﴿ وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ﴾، لأنَّ الأنبياءَ شُهَدَاءُ على أُمَمِهِم ما دَامُوا فيهم، ﴿فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي﴾، أيْ رَفَعْتَنِي إليك وحَجَبْتَهُمْ عَنِّي وحَجَبْتَنِي عنهم، ﴿كُنْتَ أَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ﴾ في غيرِ مَادَّتِي بَلْ في مَوَادِّهِمْ،

إِذْ كُنْتَ بَصَرَهم الَّذي يَقْتَضِي المُرَاقَبَةَ، فَشُهُودُ الإنسانِ نَفْسَه شهودُ الحقِّ إِيَّاهُ، وجَعَلَه بالاسمِ الرَّقِيبِ، لأنَّه جَعَلَ الشهودَ له، فَأَرَادَ أنْ يَفْصِلَ بينه وبين ربِّه حَتَّى يُعْلَمَ أنَّه هو لكونِه عبدًا وأنَّ الحقَّ هو الحقُّ لكونِه ربًّا له، فَجَاءَ لنفسِه بأنَّه شَهِيدٌ وفي الحقِّ [15/95] بأنَّه رقيبٌ، وقَدَّمَهُمْ في حقِّ نفسِه فقال: ﴿عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ﴾ إِيثَارًا لهم في التَّقَدُّمِ وَأَدَبًا مع الحق، وأَخَّرَهم في جانبِ الحقِّ عن الحقِّ في قولِه: ﴿الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ﴾ لِمَا يَسْتَحِقُّه الربُّ من التَّقَدُّمِ بالرُّتْبَةِ، ثم أَعْلَمَ أنَّ لِلْحَقِّ الرقيبِ الاسمَ الَّذي جَعَلَه عيسى لنفسِه، وهو الشهيدُ في قولِه ﴿عَلَيْهِمْ شَهِيدًا﴾، فقال: ﴿وَأَنْتَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ﴾، فجاء بـ«كلٍّ» للعمومِ وبـ«شيءٍ» لكونِه أَنْكَرَ النَّكِرَاتِ، وجاءَ باسمِ الشهيدِ، فهو الشّهيدُ على كلِّ مَشْهُودٍ بِحَسَبِ ما تَقْتَضِيه حقيقةُ ذلك المشهودِ، فَنَبَّه على أنَّه تعالى هو الشهيدُ على قومِ عيسى حِينَ قال: ﴿وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ﴾، فَهِيَ شهادةُ الحقِّ في مَادَّةٍ عِيسَوِيَّةٍ كما يَثبُتُ أنَّه لسانُه وسمعُه وبصرُه.

Ondan sonra وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ (Mâide, 5/117) "Ben onların üzerine idim" dedi. Ve على نفسي معهم "Nefsim üzere onlarla berâber" demedi. Nitekim رَبِّي وَرَبُّكُمْ [Benim Rabbim ve sizin Rabbiniz] dedi. وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ مَا دُمْتُ فِيهِمْ شَهِيدًا "Ben onların arasında dâim oldukça, onların üzerine şehîd idim." Zîrâ enbiyâ, onların arasında dâim oldukça, ümmetleri üzerine şehîddirler. فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي "Vaktâki beni müteveffâ kıldın", ya'ni beni kendine ref'ettin ve benden onları mahcûb ettin ve beni de onlardan mahcûb eyledin; benim mâddemin gayrısında, belki onların mâddelerinde, "Sen onların üzerine Rakîb oldun." Zîrâ Sen murâkabeyi iktizâ eden onların basarı oldun. İmdi insanın kendi nefsine şühûdu, Hakk'ın ona şühûdudur. Ve onu "Rakîb" ismi ile kıldı. Zîrâ şühûdu kendi için kıldı. İmdi o, abd olmasından nâşî, onun o olduğu; ve kendisi için Rab olmasından nâşî, Hakk'ın Hak olduğu bilinmek için, kendi arasıyla Rabb'i arasını fasletmeği murâd etti. Binâenaleyh kendi nefsi için kendinin "şehîd" olduğunu ve Hak hakkında da onun "Rakîb" olduğunu îrâd eyledi. Ve kendi nefsi hakkında onları takdîm edip, onlar için îsâren ve Hak ile edeben عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ [Ben onların arasında dâim oldukça, onların üzerine şehîd idim.]

dedi. [15/96] Ve الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ [Onların üzerine Rakîb idin.] kavlinde, Rabbin rütbe ile tekaddümden müstahak olduğu şeyden dolayı, onları Cenâb-ı Hak'ta, Hak'tan te'hîr etti. Ondan sonra i'lâm eyledi ki, muhakkak Hakk-ı Rakîb için, Îsâ'nın kendi nefsi için kıldığı isim sâbittir; ve o عَلَيْهِمْ شَهِيدًا kavlindeki "Şehîd"dir. Böyle olunca وَأَنْتَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ (Mâide, 5/117). "Sen her şey üzerine Şehîd'sin" dedi. İmdi umûm için "küll"ü ve enker-i nekerât olmasından nâşî "şey"i getirdi; ve "Şehîd" ismini getirdi. O her bir meşhûd üzerine, bu meşhûdun hakîkatinin iktizâ ettiği şey hasebiyle, Şehîd'dir. İmdi o, وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ "Ben onlar içinde oldukça onların üzerine nigehbân idim" dediği hînde Hak Teâlâ'nın kavm-i Îsâ üzerine "Şehîd" olduğuna tenbîh eyledi. Binâenaleyh o, mâdde-i îseviyyede, Hakk'ın şehâdetidir. Nitekim Hakk'ın onun lisânı ve sem'i ve basarı olduğu sâbit oldu.

Ya'ni ondan sonra Îsâ (a.s.), şühûd-ı keyfiyyette, رَبِّي وَرَبَّكُمْ (Mâide, 5/117) [Benim Rabbim ve sizin Rabbiniz.] kavlinde, kendi nefsi için Rabb-i hâssı ve ümmetinin nefisleri için de birer Rabb-i hâss isbât ettiği gibi yapmayıp, şühûdunu isbât ettiği hînde وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا [Onların üzerine şehîd idim.] dedi. Ya'ni ben ism-i Şehîd'in mazharı idim; ve benim ayn-ı kevnîmde onların üzerine Şehîd olan Sen idin, dedi. Yoksa وَكُنْتُ عَلَى نَفْسِي مَعَهُمْ شَهِيدًا "Ben onlarla berâber kendi nefsim üzerine şehîd idim" demedi. Ya'ni şühûdunu hîn-i isbâtta, kendi nefsine şühûdunu da isbât etmedi. Zîrâ enbiyâ ümmetlerinin arasında dâim oldukça ve hayât-ı dünyeviyye ile hayy oldukça, ümmetleri üzerine nigehbândır. Ve çobanlar ra'y ettikleri hayvânâtın hufre-i helâke sukût etmemeleri için, onların üzerine nasıl nigehbân iseler, enbiyâ (aleyhimü's-selâm) dahi, galebe-i hayvâniyyetle hufre-i cahîme düşmemeleri için, ümmetleri üzerine öyle nigehbândırlar. Ve enbiyâ, insân-ı kâmil olup, "Allah" ism-i câmiinin mazharı [15/97] bulunduklarından, bittabi' "Şehîd", isminin ahkâmı dahi kendilerinden zâhir olur; ve onların şühûdu ayn-ı Hakk'ın şühûdudur. Zîrâ onlar vücûd-ı Hak'ta müstehlek olduklarından kendi vücûdlarını görmezler. Binâenaleyh Îsâ (a.s.) bu mazhariyet hasebiyle şühûdu nefsine isbât etmeyip, yalnız ümmetleri hakkında isbât etti; وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ (Mâide, 5/117) [Ben onların arasında dâim oldukça, onların üzerine şehîd idim.] dedi.

Îsâ (a.s.) ba'dehû فَلَمَّـا تَوَفَّيْتَنِـي "Vaktâki Sen beni müteveffâ kıldın" dedi, ya'ni beni kendine ref'ettin ve beni mertebe-i şehâdetinden mertebe-i gaybına ref'etmekle, onları benden ve beni de onlardan hicâb ve perde arkasına düşürdün. Zîrâ onlar beni, Senin mertebe-i şehâdetinde, sûret-i cesedâniyyem ile müşâhede ederler idi. Ba'de'r-ref' bu müşâhedeleri munkatı' oldu; ve kezâ ba'de'r-ref', Senin şühûdunda istiğrâkım hasebiyle, ben de onları müşâhede edemedim; ve şühûd-ı vahdetin müşâhede-i kesretine hicâb oldu. Ve Sen hazret-i şehâdette mezâhir-i ilâhiyyenden bir mazhar olan benim mâddemin, ya'ni cesedimin, gayrısında, belki onların mâddelerinde ve cesedlerinde, onların üzerine Rakîb oldun. Zîrâ Sen onların basarı oldun ki, o basar murâkabeyi iktizâ eder. Böyle olunca insanın kendi nefsini müşâhedesi, Hakk'ın onu müşâhedesidir. Ve Îsâ (a.s.) ümmetinin mâddelerinde olan Hakk'ın müşâhedesini beyân sadedinde "Rakîb" ismini zikreyledi. Çünkü Îsâ (a.s.) وَكُنْـتُ عَلَيْهِـمْ شَـهِيدًا مَـا دُمْـتُ فِيهِـمْ (Mâide, 5/117) [Ben onların arasında dâim oldukça, onların üzerine şehîd idim.] kavlinde, ümmeti üzerine olan nigehbânlığı kendi nefsi için beyân etti. Binâenaleyh Hakk'a karşı edeben, bir isimde Hak'la müşârik olmamak için, kendi nefsi arasıyla Rabb'i arasını fasletmeği murâd etti. Tâ ki abd olduğu için Îsâ'nın Îsâ olduğu ve Îsâ'nın Rabb'i olduğu için de Hakk'ın Hak olduğu bilinsin. Şu hâlde ümmeti üzerine "Şehîd"i kendi nefsi için ve "Rakîb"i dahi Hak için îrâd etmekle, nefsiyle Rabb'inin arasını tefrîk etti. Ve Cenâb-ı Îsâ kendi nefsi hakkında, ümmeti için îsâren ve Hakk'a karşı edeben, ümmetini evvelen zikredip عَلَيْهِـمْ شَـهِيدًا مَـا دُمْـتُ فِيهِـمْ dedi. Ya'ni ümmetine râci' olan عَلَيْهِـمْ [onlar üzerine] kelimesindeki هُـمْ [onlar] zamîrini, kendi nefsine izâfe eylediği شَـهِيدًا [şehîd] kelimesine takdîm etti. [15/98] Zîrâ كُنْـتَ اَنْـتَ الرَّقِيـبَ عَلَيْهِـمْ [Sen onların üzerine Rakîb idin.] kavlinde Hakk'ı ümmetine takdîm etmiş idi. Binâenaleyh bu sûrette emr-i tekaddümde Hak'la müsâvât mürtefi' olmuş olur. Ve الرَّقِيـبَ عَلَيْهِـمْ [Onlar üzerine Rakîb idin.] kavlinde ümmetine râci' olan هُـمْ [onlar] zamîrini, Hakk'a râci' bulunan "Rakîb" isminden sonra zikretti. Zîrâ Rab rütbe-i rubûbiyyet ile tekaddüme müstahaktır.

Ba'dehû Îsâ (a.s.) i'lâm etti ki, "Rakîb" ismi ile müsemmâ olan Hak için, kendine muzâf kıldığı isim dahi sâbittir. Ve o isim dahi عَلَيْهِـمْ شَـهِيدًا [Onlar üzerine şehîd idim.] kavlindeki "Şehîd" ismidir. Zîrâ "Rakîb" ismi gibi

"Şehîd" ismi dahi esmâ-i ilâhiyyeden bir isimdir. Binâenaleyh Îsâ (a.s.) bu hakîkati beyân için dahi وَأَنْتَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ (Mâide, 5/117) [Sen her şeye hakkıyla şâhidsin.] dedi. İmdi umûm için olan "küll" kelimesini ve enker-i nekerât olduğundan dolayı da "şey'" lafzını zikretti; ve "Şehîd" ismini de îrâd etti; ve bu kavliyle kendinin "şehîd" olmasıyla Hakk'ın "Şehîd" olması arasındaki farkı gösterdi. Zîrâ kendinin müşâhedesi, ancak kavminin arasında mevcûd oldukça onların üzerinde vâki' olur. Hâlbuki Hakk'ın müşâhedesi böyle bir mevtına mahsûs değildir. Her şeyin zâhiri ve bâtını üzerine ve her meşhûdun ayn-ı sâbitesi ve isti'dâd-ı zâtîsiyle iktizâ ettiği cemî'-i ahvâl ve suveri üzere ezelen ve ebeden ve ilmen ve "ayn"en Şehîd'dir. Ve "şey"in enker-i nekerât olması ne demek olduğu **Fass-ı Lokmânî**'de tafsîl ve îzâh olunacaktır.

İmdi Îsâ (a.s.) وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ (Mâide, 5/117) [Ben onların arasında dâim oldukça, onların üzerine şehîd idim.] dediği hînde, Hak Teâlâ'nın kavm-i Îsâ üzerine Şehîd olduğuna tenbîh eyledi. Zîrâ وَأَنْتَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ [Sen her şeye hakkıyla şâhidsin.] kavliyle her mevtında, her bir meşhûd üzerine olan müşâhedenin Hakk'a âit olduğunu beyân etmiş oldu. Binâenaleyh كُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا [Onların üzerine şehîd idim.] kavlindeki şehâdet, mâdde-i îseviyyede, ya'ni cism-i îsevîde, zâhir olan Hakk'ın şehâdetidir. Nitekim şeref-vârid olan hadîs-i kudsî ile sâbit oldu ki, Hak abdin lisânı ve sem'i ve basarıdır.

ثم قال: كَلِمَةً عِيسَوِيَّةً ومُحمديةً، أمَّا كَوْنُها عيسويةً فإنَّها قَوْلُ عيسى بإخبارِ اللّٰهِ تعالى عنه في كتابِه، [15/99] وأمَّا كونُها محمديةً فَلِوُقُوعِها من محمدٍ ﷺ بالمَكانِ الَّذي وَقَعَتْ منه، فَقَامَ بِهَا لَيْلَةً كَامِلَةً يُرَدِّدُها لَمْ يَعْدِلْ إلى غيرِها حتَّى طَلَعَ الفجرُ، ﴿إِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ﴾، و«هُمْ» ضميرُ الغائبِ كما أنَّ «هو» ضميرُ الغائبِ، كما قال: ﴿هُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾ بضميرِ الغائبِ، فكان الغَيْبُ سِتْرًا لهم عمَّا يُرَادُ بالمَشْهُودِ الحَاضِرِ، فقال: ﴿إِنْ تُعَذِّبْهُمْ﴾ بضميرِ الغائبِ، وهو عينُ الحِجَابِ الَّذي هم فيه عن الحقِّ، فَذَكَرَهُمُ اللّٰهُ قبلَ حُضُورِهم حتَّى إذا حَضَرُوا تَكُونُ الخَمِيرَةُ قد تَحَكَّمَتْ في العَجِينِ فَصَيَّرَتْه مثلَها، ﴿فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ﴾، فَأَفْرَدَ الخطابَ

للتوحيدِ الَّذي كانوا عليه، ولا ذِلَّةَ أَعْظَمُ من ذِلَّةِ العَبِيدِ فيهم، لأنَّهم لا تَصَرُّفَ لهم في أَنْفُسِهِم، فَهُمْ بِحُكْمِ ما يُرِيدُ بهم سَيِّدُهم، ولا شريكَ له فيهم، فإنَّه قال: ﴿عِبَادُكَ﴾ فَأَفْرَدَ، والمُرَادُ بالعذابِ إِذْلَالَهُمْ، ولا أَذَلُّ منهم لكونِهم عبادًا، فَذَوَاتُهم تَقْتَضِي أنَّهم أَذِلَّاءُ، فلا تُذِلُّهم فإنَّك لا تُذِلُّهم بِأَدْوَنِ ممَّا هم فيه من كونِهم عَبِيدًا.

Ondan sonra kelime-i îseviyyeyi ve kelime-i muhammediyyeyi dedi. Onun îseviyye olmasına gelince, zîrâ o, Allah Teâlâ'nın kendi kitâbında ondan ihbârı ile kavl-i Îsâ'dır; ve onun muhammediyye olmasına gelince, imdi o, Muhammed (s.a.v.) den vukūundan nâşîdir. Ondan sâdır olduğu mekânda, bütün bir gecede onu tekrâr ettiği hâlde, onunla kāim oldu; ve fecrin tulûuna kadar, onun gayrısına geçmedi. إِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (Mâide, 5/118) "Eğer Sen onları ta'zîb edersen, onlar Senin kullarındır; ve eğer onları mağfiret edersen Sen Azîz ve Hakîm'sin." Ve هو [hüve/o] zamîr-i gāib olduğu gibi هم [hüm/onlar] de zamîr-i gāibdir. Nitekim zamîr-i gāib ile هُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا (Fetih, 48/25) [inkâr ve setreden onlar] dedi. İmdi gayb, meşhûd-i hâzır ile murâd olunan şeyden onlar için setroldu. İmdi zamîr-i gāib ile إِنْ تُعَذِّبْهُمْ [Eğer Sen onları ta'zîb edersen] dedi. Hâlbuki o, onların Hak'tan onda oldukları hicâbın "ayn"ıdır. İmdi Allah Teâlâ onları, onların huzûrlarından evvel zikretti, tâ ki hâzır oluncaya kadar, hamîre acînde tahakküm etmiş olur. Böyle olunca onu kendi misli eyledi. فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ "Zîrâ onlar Senin kullarındır." İmdi onun üzerine oldukları tevhîdden dolayı hitâbı ifrâd eyledi. Hâlbuki onlarda abdiyet zilletinden[453] a'zam [15/100] zillet yoktur. Zîrâ onlar için nefislerinde tasarruf yoktur. Binâenaleyh onlar, seyyidlerinin onlardan dilediği şeyin hükmü üzeredir. Hâlbuki onun için, onlarda şerîk yoktur. Zîrâ "Senin ibâdın" dedi. Böyle olunca ifrâd eyledi. Ve "azâb" ile murâd, onların izlâlidir; hâlbuki ibâd olduklarından dolayı, onlardan daha zelîl yoktur. İmdi onların zevâtı, onların ezillâ' olmalarını iktizâ eder. Binâenaleyh Sen onları izlâl etmezsin. Zîrâ Sen onları, abîd olduklarından nâşî, içinde bulundukları zilletten daha aşağısı ile izlâl etmezsin.

453 Ahmed Avni Bey nüshası: "Onlardaki zilletten". Âdil Bey nüshası: "Onlarda abdiyet zilletinden" (s. 104).

Ba'dehû Îsâ (a.s.) hem kelime-i Îseviyye ve hem de kelime-i Muhammediyye olan şu إِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (Mâide, 5/118) "Eğer Sen onları ta'zîb edecek olur isen, onlar Senin kullarındır; ve eğer mağfiret edecek olur isen, Sen Hakîm olan Azîz'sin" kavlini dedi. Bu kelâmın Îsevî olmasına gelince: Çünkü bu kavl, Allah Teâlâ'nın kendi kitâbı olan Kur'ân-ı Azîmü'ş-şânda, Cenâb-ı Îsâ'dan sudûrunu bize haber verdiği için, kavl-i Îsâ'dır. Ve Muhammedî olmasına gelince: O da, bu kelâmın Muhammed (s.a.v.)den vukū' bulduğu içindir. Zîrâ bu kelâmın fem-i saâdetlerinden sâdır olduğu mekânda, bütün bir gecede bu kelâmı tekrâr buyurdukları hâlde, o kelâm ile kāim oldu ve tulû'-ı fecre kadar bu kelâmdan başka bir şey söylemediler.[454] Bu hâl, Hacc-ı Vedâ'da vâki' olmuş idi. İşte bu kelâm, Cenâb-ı Îsâ'dan ümmeti hakkında sudûr ettiği ve (S.a.v.) Efendimiz'den leyle-i kâmilede tekrâr sûretiyle sâdır olduğu için, hem Îsevî ve hem de Muhammedîdir. Ve bu kelâmdaki إِنْ تُعَذِّبْهُمْ، فَإِنَّهُمْ، لَهُمْ [Eğer Sen onları ta'zîb edecek olur isen... muhakkak ki onlar... onları] kelimelerinde olan هُمْ [hüm/onlar]ler zamîr-i gāibdir; "hâ"nın nihâyetine lâhik olan "mîm" alâmet-i cem'dir. Nasıl ki هو [hüve/o] dahi zamîr-i gāibdir, velâkin vâhid içindir.

Nitekim kelâm-ı ilâhîde bunun nazîri Hak Teâlâ'nın zamîr-i gāib-i cem' ile هُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا (Fetih, 48/25) [inkâr ve setreden onlar] buyurmasıdır. Zîrâ küffâr, kendi vücûd-ı izâfîlerinin [15/101] müşâhedesinde müstağrak olduklarından Allâh'ı gāib zan ve tahayyül ederler. Bu müşâhedeleriyle ve bu zan ve tahayyülleriyle huzûr-ı Hak'tan tagayyüb edip cemî'-i mezâhirde zâhir olan Hakk'ı setrederler. İşte Hak Teâlâ dahi هُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا kavlinde onların zannı üzere zâhir olarak "İnkâr ve setreden onlar" dedi; ve cem'-i gāibden kinâye olan هُمْ [onlar] zamîrini getirdi. İmdi onların cehilleri sâikasıyla Hak hakkında tevehhüm ettikleri gayb, suver-i âlemden ibâret olan meşhûd-i hâzır ile inde'l-ârifîn murâd olunan şeyden, ya'ni vü-

454 Bir gece Resûlullah (s.a.v.) sabaha kadar bu âyeti okudu, öyle ki rükû ve secdeyi de bu âyetle yaptı. "Niçin sabaha kadar bu âyeti okudunuz?" diye kendisine sorulunca "Rabbimden, ümmetim için şefâat istedim ve bana şefâati verdi. Allah'a şirk koşmadıktan sonra kişiye –Allah'ın izniyle– şefâat erişecektir [إِنِّي سَأَلْتُ رَبِّي الشَّفَاعَةَ لِأُمَّتِي فَأَعْطَانِيهَا، وَهِي نَائِلَةٌ إِنْ شَاءَ اللَّهُ لِمَنْ لَا يُشْرِكُ بِاللَّهِ شَيْئًا]." buyurdular. Rivâyetin farklı şekilleri ve kaynakları için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, III, s. 240-241.

cûd-ı Hak'tan, onlar için setroldu. Zîrâ Hak, mezâhir ile zâhir ve cemî'-i mezâhirde hâzırdır. Ve Hakk'ı mâddeden mücerred olarak görmek mümkin değildir. Nitekim tafsîli **Fass-ı Muhammedî**'de gelecektir. Hâl böyle iken Hakk'ı gayba tahsîs edip, O'nu gāibde aramak cehl-i azîmdir. Ve bu hakîkat yukarıda ve وَأَنْتَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ (Mâide, 5/117) [Sen her şeye hakkıyla şâhidsin.] kavlinin tefsîr ve îzâhında beyân olundu.

İşte bu nükteye mebnî Îsâ (a.s.) zamîr-i gāib ile إِنْ تُعَذِّبْهُمْ [Eğer Sen onları ta'zîb edecek olur isen] dedi. Hâlbuki هُمْ [onlar] zamîr-i gāibinin delâlet ettiği gayb, öyle bir hicâbın ve perdenin "ayn"ı oldu ki, bu zamîrden kinâye olan kavm, o hicâb içinde Hak'tan muhtecib oldular; ve bu hicâb, sûret ve taayyün-i Îsâ'nın hicâbıdır. Zîrâ onlar sûret-i mukayyede-i îseviyye ile Hakk-ı mutlaktan muhtecib oldular; ve Hakk-ı mutlakın cemî'-i mezâhirde zâhir ve hâzır olduğunu müşâhede edemediler. İmdi Allah Teâlâ onları, Hak'tan hâl-i gaybetlerinde ve O'nun müşâhedesinden hâl-i hicâblarında, lisân-ı Îsâ ile إِنْ تُعَذِّبْهُمْ [Eğer Sen onları ta'zîb edecek olur isen] kavlinde veyâhud Kur'ân-ı Kerîm'de هُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا (Fetih, 48/25) [inkâr ve setreden onlar] kavlinde mevt ile hicâbın ref'i sûretiyle, Hak'la hâsıl olacak olan huzûrdan evvel zikretti. Ve gaybette Hakk'ın onları zikretmesi, onlar için maya oldu; tâ ki bu maya sâyesinde, onlar mevt ile veyâ yevm-i kıyâmette ba's ile hicâbın mürtefi' olması hâlinde, huzûr-ı Hak'ta kāim oldukları vakit, onların vücûdât-ı izâfiyyeleri acîni, ya'ni hamuru, mayanın misli ola; ve bu maya, onların vücûdât-ı izâfiyyelerinde tahakküm ede. Zîrâ Allâh'ın zikri ekberdir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de buyurulur: وَلَذِكْرُ اللَّهِ أَكْبَرُ (Ankebût, 29/45) [Allâh'ın zikri ekberdir.] [15/102] Ve Hakk'ın onları gaybette zikri, onları kendi hakîkatlerine ircâ' olup, hakāyık ve isti'dâdât-ı zâtiyye ise, maya mesâbesindedir; ve ashâb-ı evhâmın vücûdât-ı izâfiyyesi ise mayasız hamur mesâbesindedir. Binâenaleyh Hakk'ın onları zikri mayasız hamura maya katmak demek olduğundan, onlar mevt ile ve kıyâmette ba's ile kendi vücûdât-ı izâfiyyelerinin mevhûm olduğuna muttali' olacaklarına ve bu zamandaki mevtının îcâbına göre, kendilerine verilmiş olan vücûdda Hakk'ın zuhûrunu bilâ-hicâb müşâhede edeceklerine mebnî, vücûdât-ı izâfiyyelerinin hamuru mayaya münkalib olarak bu hamur, mayanın misli olur. Binâe-

naleyh maya, hamurda tahakküm ederek hamuru kendi misli etti.

Ba'dehû Cenâb-ı Îsâ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ "Zîrâ onlar Senin kullarındır" dedi. Binâenaleyh kâf-ı hitâb [ya'ni Senin] ile ifrâd ve tahsîs etti. Ve onlar her ne şeye ibâdet ederlerse etsinler, ancak Senin kullarındır; ve onlar için Senin kulluğundan çıkmak ihtimâli yoktur. Zîrâ cemî'-i mezâhirde zâhir olan Sensin; ve Cenâb-ı Îsâ Senin mezâhirinden bir mazhardır. Eğer onlar, benim mazhar-ı îseviyyetimde Sen'i hasr ile ibâdet ederler ise, bu ibâdetleri yine Sana râci' olur. Zîrâ cemî'-i esmâyı câmi' olan ayn-ı vâhidesin. Vâkıâ cehilleri sebebiyle onların buna vukūf ve şuûrları yoktur. Velâkin onlar bu tevhîd-i ıztırârî üzerinedir. Onların bu cehilleri Senden istiğnâlarını îcâb etmez. Onlar mâdemki Senin kullarındır, onlardaki zilletten daha büyük zillet olamaz. Zîrâ onların Kayyûm-i vücûdu, Senin vücûd-ı mutlakın olduğu cihetle, aslâ onların kendi nefislerinde ve vücûdlarında tasarrufu yoktur. Binâenaleyh efendileri, onlardan ne isterse, onlar o şeyin ve o irâdenin hükmüne tâbi'dirler; ve efendilerinin onların üzerinde vâki' olan tasarrufunda, aslâ bir şerîk ve ortak yoktur. Binâenaleyh onlar benim mazhar-ı îseviyyetimde, Sen'i hasretmek sûretiyle beni ilâh ittihâz edip ibâdet etmişler ise, [15/103] bu hâl, onların hakîkatleri ve ayn-ı sâbiteleri iktizâsındandır. Zîrâ onlar ilm-i ilâhînde bu sûretle ma'lûm-i ilâhiyyen oldu; ve senin ilmin ma'lûma ve irâden dahi ilme tâbi'dir. İmdi onların hakāyıkı bu vech ile ma'lûm-i ilâhiyyen olmakla, mertebe-i şehâdette dahi bu sûretle zâhir olmalarını irâde buyurdun. Ve onlar, Senin kulların oldukları ve Sen dahi onların Seyyid'i olduğun için, senin irâde-i ilâhiyyene muhâlefet edebilirler mi idi? Binâenaleyh onlar isti'dâdât-ı zâtiyyelerine müstenid olan irâdene tâbi' oldular. İşte bu nükteye [mebnî] Cenâb-ı Îsâ "Senin ibâdın" dedi. Ve عِبَادُكَ kelimesindeki kâf-ı hitâb ile [ya'ni Senin] ifrâd ve tahsîs eyledi.

Îsâ (a.s.)ın إِنْ تُعَذِّبْهُمْ [Eğer Sen onları ta'zîb edecek olur isen] kavlindeki "azâb"dan murâd dahi, kavminin izlâlidir. Zîrâ hâl-i azâb içinde bulunanda aslâ "izzet" mutasavver değildir, o kimse zelîldir; ve bir azîz ve kāhirin dest-i kudretinde zebûndur. Hâlbuki kavm-i Îsâ ibâd oldukları cihetle onlardan daha zelîl yoktur. Çünkü abdiyetleri hasebiyle hiçbirisinin kendi nefsinde tasarrufa kudreti yoktur. Onlarda mutasarrıf olan Hak'tır. Ve nefsü'l-emrde onlar dünyâda Senin irâden ile onlara gelen âlâm ve belâyâ ile

muazzeb oldukları cihetle zillet içindedirler. Ve kezâ onların a'yân-ı sâbiteleri, bu mertebe-i şehâdette azâb-ı cehl içinde zelîl olmalarını iktizâ eder. Böyle olunca onlar iki kat azâb içindedir. Birisi abd oldukları cihetle Senin dest-i kudretinde zebûn olmaları ve diğeri müstağrak-ı cehâlet olarak Hakk'ı gāibde aramalarıdır. Binâenaleyh Sen onları, içinde bulundukları bu azâbdan daha aşağı azâb ile zelîl etmezsin. Zîrâ dünyâda dest-i kahrında zebûn oldukları gibi, âhirette de bu hâl içindedirler. Bundan daha aşağı ne azâb olur? [15/104]

﴿وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ﴾ أيْ تَسْتُرْهُمْ عن إيقَاعِ العذابِ الَّذي يَسْتَحِقُّونَه بِمُخَالَفَتِهم أيْ تَجْعَلْ لهم غَفْرًا يَسْتُرُهم عن ذلك ويَمْنَعُهم منه، ﴿فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ﴾ أي المَنِيعُ الحِمَى، وهذا الاسمُ إذا أعْطَاه الحقُّ لِمَنْ أَعْطَاه من عبادِه يُسَمَّى الحقُّ بالمُعِزِّ والمُعْطَى له هذا الاسمُ بالعزيزِ، فيكون مَنِيعَ الحِمَى عمَّا يُرِيدُ به المُنْتَقِمُ والمُعَذِّبُ من الانتقامِ والعذابِ، وجَاءَ بالفَصْلِ والعِمَادِ أيضًا تَأْكِيدًا لِلْبَيَانِ، ولِتَكُونَ الآيةُ على مَسَاقٍ واحدٍ في قولِه: ﴿إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ﴾ وقولِه: ﴿كُنْتَ اَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ﴾، فَجَاءَ أيضًا: ﴿إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ﴾.

وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ (Mâide, 5/118) "Ve eğer Sen onlar için gafr edersen", ya'ni muhâlefetleri sebebiyle onların müstahak oldukları azâbın îkāından Sen onları setredersen, ya'ni Sen onlar için örtecek bir şey kılarsan, ki onları bundan setreyleye ve onları onda men'eyleye. فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ "İmdi Sen muhakkak Azîz'sin", ya'ni menîu'l-hımâsın. Ve Hak Teâlâ bu ismi kullarından verdiği kimseye verdiği vakit, Hak Muizz ile ve kendisine bu isim verilen, Azîz ile mütesemmî olur. İmdi Müntakim ve Muazzib'in, intikām ile azâbdan murâd ettiği şeyden menîu'l-hımâ olur. Ve yine te'kîden-li'l-beyân fasl ve imâd ile getirdi. Ve âyet إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ (Mâide, 5/116) [Muhakkak, mübâlağa ile guyûbu bilen Sen'sin.] kavlindeki ve كُنْتَ اَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ (Mâide, 5/117) [Sen onların üzerine Rakîb idin.] kavlindeki mesâk-ı vâhid üzere vâki' olmak için, yine evvelki gibi إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (Bakara, 2/118) [Sen Hakîm olan Azîz'sin.] geldi.

Ya'ni Îsâ (a.s.) ba'dehû وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ [Eğer Sen onlar için gafr edersen] dedi

ki: Senin emrine muhâlefetleri ve tâatına adem-i imtisâlleri sebebiyle müstahak oldukları azâbın onların üzerine îkāından Sen onları setredersen, demek olur. "Gafr"ın ma'nâsı setr ve örtüdür. Nitekim başı muhâfaza etmek için esnâ-yı harbde başı setreden [15/105] zırhın adına "miğfer" derler. Şu hâlde تَغْفِرْ لَهُمْ [Sen onlar için gafr edersen] demek, Sen onlar için bir setr ve örtü yaparsın ki, bu örtü onları, îkā'-ı azâbdan setreder; ve onları bu azâbın îkāından hıfz ve himâye ve vikāye ve hırâset eyler.

فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ "Sen muhakkak Azîz'sin" ya'ni menîu'l-hımâsın. "Menî'", mâni' ma'nâsına ve "hımâ" dahi "himâye olunan şey" ma'nâsına gelir. "Menîul'l-hımâ", "himâyesi tahtında bulunan şeye gayrın tasallutunu men'eden" ma'nâsına olur. Binâenaleyh أَنْتَ الْعَزِيزُ [Sen Azîz'sin.] demek, Senin himâye ettiğin şey üzerine vâki' olacak tasallut ve tecâvüzü, ahadiyyet-i zâtiyyene mahsûs olan izzet ile mâni'sin demek olur. Ve bu ism-i Azîz'i Hak Teâlâ kullarından birisine verdiği ve ona bu isim ile tecellî eylediği vakit, bu abdini "azîz" ettiği için, Hak Teâlâ Muizz ismi ile mütesemmî olur; ve kendisine bu ism-i şerîf verilmiş olan abd dahi, ind-i Hak'ta "azîz" olduğu için, "Azîz" ismi ile mütesemmî olur; ve ism-i Azîz ile mütesemmî olan abd ise mahmiyy-i Hak olur; ve onun hıfz ve vikāyesi tahtında bulunur. İmdi Müntakim ve Muazzib isimlerinin, intikām ve azâb cinsinden murâd ettiği şeyler her ne ise, ism-i Azîz ile mütesemmî olan abd Hakk'ın himâye-gerdesi olup, Hak bu isimlerin o abd üzerine tasallutunu men'eder. Zîrâ Hak sıfat-ı gafûriyyet ile bir abdini setrettiği vakit, Gafûr isminin mukābili bulunan esmânın tasallutunu men'eyler.

Ve Îsâ (a.s.) kezâlik beyânı te'kîd için, ulemâ-i nahviyyeden Kûfiyyûn indinde "fasl" ve Basriyyûn indinde "imâd" ile أنـت [Sen] kavlini getirmek sûretiyle إِنَّـكَ أَنْـتَ الْعَزِيـزُ الْحَكِيـمُ (Bakara, 2/118) [Sen Hakîm olan Azîz'sin.] dedi. Ve bu sûretle Hak Teâlâ hazretlerinin istifhâmına karşı verdiği cevâbları mübeyyin olan âyet إِنَّـكَ أَنْـتَ عَـلَّامُ الْغُيُـوبِ (Mâide, 5/116) [Muhakkak, mübâlağa ile guyûbu bilen Sen'sin.] ve كُنْتَ اَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ (Mâide, 5/117) [Sen onların üzerine Rakîb idin.] kavillerindeki [15/106] üslûb ve namta muvâfık düşüp mesâk-ı vâhid üzere vâki' oldu. Ve Îsâ (a.s.) bu kavillerdeki siyâk ve üslûb üzere إِنَّـكَ أَنْـتَ الْعَزِيـزُ الْحَكِيـمُ (Bakara, 2/118) [Sen Hakîm olan Azîz'sin.] dedi.

Cenâb-ı Şeyh (r.a.) bu âyet-i kerîmedeki ba'zı esrâr-ı îseviyyeyi beyândan sonra ona müteallik olan esrâr-ı muhammediyyenin ba'zısının dahi beyânına şürû' edip buyururlar ki:

فكانَ سُؤَالًا من النَّبِيِّ وإلْحَاحًا منه على ربِّه في المسألةِ لَيلَة كَامِلَة إلى طُلُوعِ الفَجْرِ يُرَدِّدُها طَلَبًا لِلْإِجَابَةِ، فَلَوْ سَمِعَ الإجابةَ في أَوَّلِ سؤالٍ ما كَرَّرَ، فكان الحقُّ يَعْرِضُ عليه فُصُولَ ما اسْتَوْجَبُوا به العذابَ عَرْضًا مُفَصَّلًا، فيقول له في كلِّ عَرْضٍ وعَيْنٍ ﴿إِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ﴾، فلو رَأَى في ذلك العَرْضِ ما يُوجِبُ تَقْدِيمَ الحقِّ وإيثارَ جَنابِه لَدَعَا عليهم لا لَهُمْ، فَمَا عَرَضَ عليه إلا ما اسْتَحَقُّوا به ما تُعْطِيه هذه الآيَةُ من التَّسليمِ لِلّٰهِ والتَّفْوِيضِ لعفوِه.

İmdi Nebî'den suâl ve tulû'-i fecre varıncaya kadar, leyle-i kâmilede, mes'elede Rabb'ine ilhâh idi, ki icâbeti talebden dolayı tekrâr ederdi. İmdi eğer suâlin evvelinde icâbeti işite idi, tekrâr etmezdi. İmdi Hak Teâlâ, onun sebebiyle azâba müstevcib oldukları şeyin fusûlünü, arz-ı mufassal ile, ona arzeder idi. Binâenaleyh her bir arzda ve "ayn"da ona إِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (Mâide, 5/118) [Eğer sen onları ta'zîb edecek olur isen, onlar Senin kullarındır; ve eğer mağfiret edecek olur isen, Sen Hakîm olan Azîz'sin.] der idi. İmdi bu arzda, eğer Hakk'ın takdîmini ve onun îsâr-ı cenâbını mûcib olan şeyi göre idi, onlar için değil, onlar üzerine duâ eder idi. Böyle olunca ona ancak şu şeyi arzetti ki, onun sebebiyle, Allah Teâlâ'ya teslîmden ve onun afvına tefvîzden bu âyetin i'tâ ettiği şeye müstahak oldular. [15/107]

Ya'ni إِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (Mâide, 5/118) [Eğer Sen onları ta'zîb edecek olur isen, onlar Senin kullarındır; ve eğer mağfiret edecek olur isen, Sen Hakîm olan Azîz'sin.] kelâmı, Hâtem-i enbiyâ (s.a.v.) Efendimiz'den suâl ve tulû'-i fecre kadar, bütün bir gecede suâlde Rabb'ine ilhâh olarak vâki' olmuş idi ki, Hak'tan bu suâle icâbeti taleb buyurduğu için, bu âyet-i kerîmeyi tekrâr ederdi. Eğer suâlin ibtidâsında, Hak'tan icâbet vâki' olduğunu işite idi, bu âyet-i kerîmeyi böyle bu kadar tekrâr etmez idi.

İmdi Hak Teâlâ (S.a.v.) Efendimiz'e, ümmeti için azâbı mûcib olacak günâhların envâını, tafsîlâtıyla göstermek sûretiyle, ya'ni ümmetinden her bir ferdi ve o ferdin günâhlarını, birer birer göstererek arzeder idi. Binâenaleyh (S.a.v.) Efendimiz, her bir gösterişte ve her bir ferdi ve günâhlarını müşâhede ettiği hînde, Hak Teâlâ'ya إِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (Mâide, 5/118) [Eğer Sen onları ta'zîb edecek olur isen, onlar Senin kullarındır; ve eğer mağfiret edecek olur isen, Sen Hakîm olan Azîz'sin.] der idi. İmdi (S.a.v.) Efendimiz Hakk'ın bu gösterişinde, Hak hakkında mûcib-i takdîm olan şeyi ve onun îsâr-ı cenâbını îcâb eden şeyi göre idi, ümmetinin lehine değil, bilakis aleyhine duâ eder idi. Ya'ni Hak Teâlâ risâlet-penâh Efendimiz'e ümmetinin a'yânını ve onların günâhlarını keşfettiği vakit, bu arzettiği efrâd hakkında gösterdiği günâhları sebebiyle, kahr ile muâmeleyi irâde eylediğini ve kezâ Müntakim ismiyle onlara tecellî etmek murâdında bulunduğunu irâe ede idi, (S.a.v.) Efendimiz, Hakk'ın murâdını takdîm ve Hak tarafını tercîh edip, afv ve mağfiret talebiyle ümmetinin lehine duâ etmez, belki kahr ve intikām ile onların aleyhine duâ ederdi. Zîrâ kahr ve intikām irâdesi, Cenâb-ı Hakk'ın îsâr ve tercîhini mûcib olan şeydir. Çünkü kahr ve intikām cihetinde abdin aslâ hazzı yoktur; ve bu tecellî onun hakkında nâ-mülâyimdir; ve afv ve mağfiret envâ'-ı lutuftan olduğundan, bunlarla olan tecellîde abdin haz ve zevki vardır. Ve irâde-i kahr ve intikām ise zevk-i Hak'tır, onda abdin müşâreketi yoktur. Vâkıâ kahr ve intikāmın zımnında dahi lutuf var ise de bu hafîdir. Nitekim [15/108] pederi, evlâdının kabâhatine gazab edip, darbetmek sûretiyle, ona kahr ile mütecellî olur. Bu tecellîde yalnız pederin zevki vardır ki, çocuğunu dövünce onun gazabı kesb-i sükûnet eder. Hâlbuki bu dayak çocuk için bittabi' zevk-âver bir şey değildir. Fakat onun zımnında çocuğun te'dîbi fâidesi mündemic olduğundan, bu tecellîde lutf-i hafî vardır.

Böyle olunca Hak Teâlâ hazretleri bu arzda, (S.a.v.) Efendimiz'e, ancak şu şeyi arzetti ki, o gösterdiği şey sebebiyle, onun ümmeti, Allah Teâlâ'ya teslîmden ve onun afvına tefvîzden bu âyetin i'tâ ettiği şeye müstahak oldular. Ya'ni bu âyet-i kerîmede azâb ile afvın Hakk'a müfevvez olduğu beyân buyurulmakta olduğundan ve Hak Teâlâ'nın hîn-i arzında Efendimiz'e ümmetinin ayrı ayrı efrâdı ve yalnız günâhları gösterildiğinden ve günâh

ise mağfireti iktizâ eylediğinden, bu âyetin verdiği şey, ahvâl-i ümmetin Hakk'a teslîmi ve Hakk'ın afvına tefvîzi olur; ve ümmetinin müstahak olduğu şey de bunlardan ibâret bulunur. Beyit:

Âyine-i mağfiret sûret-i isyânadır
Halk günâh etmese halkeder âhar ilâh[455]

وقد وَرَدَ أنَّ الحقَّ إذا أَحَبَّ صَوْتَ عبدِه في دعائِه إيَّاه أخَّرَ الاجابةَ عنه حتَّى يَتَكَرَّرَ ذلك منه حُبًّا فيه لا إعْرَاضًا عنه، ولذلك جَاءَ بالاسمِ الحَكِيمِ، والحَكِيمُ هو الَّذي يَضَعُ الأشياءَ في مَوَاضِعِها ولا يَعْدِلُ بها عمَّا تَقْتَضِيه وتَطْلُبُه حَقَائِقُها بصفاتِها، فالحَكِيمُ هو العَلِيمُ بالتَّرْتِيبِ.

Ve vârid oldu ki muhakkak Hak, duâsında abdinin savtına muhabbet ettikde, ondan i'râzan değil, onun hakkında hubben icâbeti te'hîr eder; tâ ki bu, ondan tekerrür eyleye! Ve işte bunun için, ism-i Hakîm'i getirdi; ve Hakîm, eşyâyı kendi mevzi'lerine vaz'eden kimsedir; ve sıfâtıyla hakāyıkının iktizâ ettiği ve taleb eylediği şeyden onlar ile udûl etmez. İmdi Hakîm, tertîbi Alîm'dir.

Ya'ni hadîs-i şerîfte vârid oldu ki: Hak Teâlâ hazretleri bir kulunun duâsında savtına muhabbet ettikde, o kuldan i'râz ettiği için değil, belki onu sevdiği için, talebenin is'âfını te'hîr eder; [15/109] ve bu te'hîri, o abd talebinde ilhâh ve ısrâr etsin ve duâsını tekrâr eylesin diye yapar. Ma'lûmdur ki, abdin talebi ve duâsı ya kalben veyâ lisânen olur. Zîrâ lisânın kelâmı olduğu gibi kalbin dahi kelâmı vardır. Allah Teâlâ hazretleri ise, cehren ve sırren olan münâcâtı işitir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de buyurulur. وَإِنْ تَجْهَرْ بِالْقَوْلِ فَإِنَّهُ يَعْلَمُ السِّرَّ وَأَخْفَى (Tâhâ, 20/7) [Ve sen sözü izhâr etsen de etmesen de müsâvîdir. Çünkü O, şübhe yok ki sırrı da, ahfâyı da bilir.] Binâenaleyh abdin savtına taalluk eden muhabbet-i ilâhiyye her ikisine de şâmil olur.

Ve Cenâb-ı Mevlânâ Celâleddîn Rûmî (r.a.) *Fîhî Mâ Fîh* nâmındaki eser-i âlîlerinde bu ma'nâyı şöylece beyân buyururlar:

می آورند که حق تعالی می فرماید که ای بندهٔ من حاجتِ ترا درحالتِ دعا و ناله زود برآوردی امّا آواز و نالهٔ تو مرا خوش می آید در اجابت جهتِ آن تأخیر می افتد تا

455 *Mevlevî Nazif Dede Dîvânçe ve Risâlesi*, s. 72-73.

بسیار بنالی که آواز و نالهٔ تو مرا خوش می آید مثلا دو گدا بر در شخصی آمدند یکی مطلوب و محبوب و آن دیگر عظیم مبغوضست خداوندِ خانه گوید بغلام که زود و بی تأخیر بآن مبغوض نانپارهٔ بده تا از درِ ما زود آواره شود و آن دیگر را که محبوبست وعده دهد که هنوز نان نپخته است صبر کن تا نان برسد و بپزد.

Ya'ni "Rivâyet olundu ki: Hak Teâlâ hazretleri buyurur: Ey kulum, duâ ve münâcât hâlinde, senin hâcetini sür'atle kazâ ederdim; fakat senin savtın ve münâcâtın bana hoş gelir. Onun için icâbette te'hîr vâki' olur; tâ ki bana hoş gelen sadânı ve münâcâtını tekrîr ve teksîr eyleyesin! Meselâ iki dilenci bir şahsın kapısına geldiler. Birisi matlûb ve mahbûbdur; ve diğeri ise azîm mebgūzdur. Hâne sâhibi kölesine der ki: "O mebgūz olan dilencinin kapıdan serîan mündefi' olması için, çabuk ve bilâ-tehîr bir parça ekmek ver!" Hâlbuki o mahbûb olan dilenciye: "Henüz ekmek pişmemiştir; sabret, ekmek pişsin de versinler!" diye savsaklar.[456] Ve bu ma'nâyı *Mesnevî-i Şerîf*lerinde de aynen böyle beyân buyururlar: *Mesnevî*:

پیش شاهدباز چون آید دو تن — آن یکی کمپیر و دیگر خوش ذقن
هر دو نان خواهند او زوتر فطیر — آرد و کمپیر را گوید که گیر
و آن دیگر را که خوشستش قد و خد — کی دهد نان بل بتأخیر افکند
گویدش بنشین زمانی بی‌گزند — که بخانه نانِ تازه می پزند [15/110]
چون رسد آن نانِ گرمش بعد کد — گویدش بنشین که حلوا می رسد

Tercüme: "Bir mahbûb-dostun huzûruna biri ihtiyâr, diğeri tâze ve hoş-zekan iki kimse geldikde ekmek taleb etseler, o şâhid-bâz derhâl ekmeği getirip o ihtiyara, "Al!" der. Ve ona boyu ve çehresi hoş gelen diğerine, ekmek verir mi, belki te'hîr eder. Ona der ki, biraz rahatça otur; zîrâ evde tâze ekmek pişiriyorlar. Vaktâki ona sıcak ekmeği verir, ba'dehû ona otur ki, tatlı geliyor, der."[457]

İşte Hak Teâlâ hazretlerinin sevdiği kullarıyla muâmelesi böyle olduğundan, Habîb-i Kibriyâ'sı hakkında dahi aynı muâmelede bulundu. Ve (S.a.v.) Efendimiz duâsında bu sebeble ilhâh edip bu âyet-i kerîmeyi bütün bir gece tekrâr eyledi. Ve duâda te'hîr-i icâbet, hikmet-i ilâhiyyeye müs-

456 Krş. *Fîhi Mâ Fîh*, s. 37.
457 Krş. Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, XIII, s. 110-111 (beyit: 4249-4253).

tenid bulunduğu için, Îsâ (a.s.), إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (Bakara, 2/118) [Sen Hakîm olan Azîz'sin.] kavlinde "Azîz"den sonra "Hakîm" ismini getirdi. Ve "Hakîm" eşyâyı kendi mevzi'lerine vaz'eden kimseye derler; "zâlim"in zıddıdır. Zîrâ "zulm" lugatta bir şeyi mevziinin gayrına vaz'etmek ma'nâsına gelir. Bu ise cehil iktizâsıdır. Hak Teâlâ ise cehilden münezzehdir. Her şeyi yerli yerine vaz'eder; ve her şeyin hakîkati ve sıfâtı neyi iktizâ ediyorsa, ihâta-i ilmiyyesiyle, onu vaz'eder; ve onu tecâvüz etmez. Binâenaleyh "Hakîm", tertîbi pek ziyâde bilen zâttır. Ve duânın te'hîr-i icâbeti hakkındaki tafsîlât **Fass-ı Şîsî**'de mürûr etmiştir.

فكان ﷺ بِتَرْدَادِهِ هذه الآيةِ على عِلْمٍ عظيمٍ من اللّٰهِ، فَمَنْ تَلَا هذه الآيةَ وغيرَها فهكذا يَتْلُو، وإلا فالسُّكُوتُ أَوْلَى به، وإذا وَفَّقَ اللّٰهُ عبدًا إلى نُطْقٍ بأمرٍ مَا فما وَفَّقَه إليه إلا وَقَدْ أَرَادَ إجابتَه فيه وقضاءَ حاجتِه، فلا يَسْتَبْطِئُ أحدٌ ما يَتَضَمَّنَه ما وُفِّقَ له، وَلْيُثَابِرْ مُثَابَرَةَ رسولِ اللّٰهِ ﷺ على هذه الآيةِ في جميعِ أحوالِه حتَّى يَسْمَعَ بِأُذُنِه أو بِسَمْعِه كيف شِئْتَ أو كيف أَسْمَعَكَ اللّٰهُ الاجابةَ فَإِنْ جَازَاكَ بِسُؤَالِ اللِّسَانِ أَسْمَعَكَ بِأُذُنِكَ، وإنْ جَازَاكَ بالمَعْنَى أَسْمَعَكَ بِسَمْعِكَ.

İmdi Resûl (a.s.), bu âyetin tekrârında, Allah'dan ilm-i azîm üzerine idi. Binâenaleyh kim ki bu âyeti ve onun gayrısını tilâvet ederse, böyle tilâvet etsin; ve illâ ona sükût evlâdır. İmdi Allah Teâlâ bir abde herhangi bir emr ile nutketmeğe tevfîk verdikde, onu ona muvaffak etmedi, illâ ki onun hakkında, onun icâbetini ve kazâ-i hâcetini irâde ettiği hâlde tevfîk verdi. Böyle olunca hiçbir kimse, kendisine tevfîk verilen şeyin mutazammın olduğu şeyi istibtâ' etmesin. Ve Resûlullah (s.a.v.) Efendimiz'in bu âyet üzere muvâzabatı vech ile cemî'-i ahvâlinde muvâzabat etsin; tâ ki icâbeti kulağı ile yâhud sem'i ile işite, nasıl isterse; yâhud Allah Teâlâ nasıl işittirirse, eğer suâl-i lisân ile mücâzât ederse, sana kulağın ile işittirir; ve eğer ma'nâ ile mücâzât ederse, sem'in ile işittirir.

Resûlullah (s.a.v.) Efendimiz'in bu âyet-i kerîmeyi tekrârı, ilhâh ve ısrâr üzerine vâki' olduğunu ve bu da suâlin ibtidâsında icâbeti işitmemesinden nâşî bulunduğunu ve diğer taraftan ümmetinin a'yânı ve günâhları birer

birer Cenâb-ı Hak tarafından kendisine arzedilmesi üzerine, onlar için mağfiret talebi maksad-ı âlîsine [15/112] müstenid bulunduğunu Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) efendimiz bâlâda beyân buyurmuş idi. Bu beyândan anlaşılır ki, (S.a.v.) Efendimiz bu âyet-i kerîmeyi tekrâr ettikçe, kendilerine ulûm-i ilâhiyye ve maânî-i gaybiyye cilveger olduğundan, bu tekrârda Allah Teâlâ cânibinden ilm-i azîm üzerine idi. Fakat taleb-i mağfireti mutazammın olan her bir tekrâra karşı Hakk'ın icâbetini işitmemiş idi. Ancak her bir tekrâr bir ilmin husûlüne sebeb olur idi. Şu hâlde Hak tarafından icâbetin te'hîri hikmete müstenid idi. Şu hâlde bu âyet-i kerîmenin tâ be-sabâh (S.a.v.) Efendimiz tarafından tekrâr-be-tekrâr tilâvet buyurulması, ilm-i risâlet-penâhînin tezâyüdüne sebeb oldu. Binâenaleyh kim ki bu âyet-i kerîmeyi veyâhud âyât-ı kur'âniyyeden diğer birisini tilâvet edecek olursa, risâlet-penâh Efendimiz'in tilâvet buyurdukları gibi tilâvet etsin. Zîrâ âyet-i kerîmenin maânî-i münîfesi tedebbür ve tefekkür ile tilâvet olunursa, kāriin kalbine cânib-i Hak'tan maânî-i gaybiyye tulû' eder; ve bu sûretle bilmediği esrâr-ı kur'âniyyeye muttali' olur. Fakat lisânen Kur'ân okuyup da, fikren âfâk ile meşgūl olursa, fikrini cem' ve kalbini Hak cânibine imâle edinceye kadar, o kimseye sükût etmek evlâ olur. Kāri'-i Kur'ân, kelâm-ı Hakk'ın tercümânıdır; ve tercüman bir kelâmı naklederken, elbette onun ma'nâsını tefekkür ve teemmül eder. Eğer fikri başka şeylerle meşgūl olursa tercümanlık edemez. Çünkü, ne söylediğini bilmez. İmdi kelâm-ı mahlûku naklederken tedebbür ve tefekkür lâzım olunca, kelâm-ı Hakk'ı naklederken ne derece i'tinâ lâzım geleceği cüz'î bir mülâhaza ile nümâyân olur. [15/113]

İşte bu hakîkati beyânen Hz. Mevlânâ (r.a.) *Fîhi Mâ Fîh*'de buyururlar ki:

آورده اند که در زمانِ رسول ﷺ از صحابه هرکه یک سوره یا نیم سوره یاد گرفتی او را عظیم خواندندی و با انگشت نمودندی که سورهٔ یاد آرد برای آنکه ایشان قرآنرا میخوردندی منی نان یاد ومن خوردن عظیم باشد. الا که در دهان کنند و بخایند و بنیدازند هزار خروار توان خوردن آخر می گویند که «رُبَّ تَالٍ لِلْقُرْآنَ وَالْقُرْآنُ يَلْعَنُهُ» پس این در حق کسی است که از معنئ قرآن واقف نیست.

Ya'ni "Rivâyet olundu ki Resûl (a.s.) zamânında sahâbeden her kim bir veyâhud yarım sûre ezberlese idi, onun ezberinde bir sûre vardır diye

onu i'zâm ederler ve parmakla gösterirler idi. Bunun sebebi o idi ki, onlar Kur'ân'ı yerler idi. Bir kimsenin altı veyâ on iki batman ekmek yemesi, elbette azîm bir hâldir. Ancak ağzına alıp çiğnedikten sonra, çıkarmak şartıyla, bin yük ekmek yemek mümkindir. Nihâyet رُبَّ تَالٍ لِلْقُرْآنِ وَالْقُرْآنُ يَلْعَنُهُ ya'ni "Çok Kur'ân tilâvet edenler vardır ki Kur'ân onlara la'net eder"[458] vârid olmuştur. İmdi bu, Kur'ân'ın ma'nâsına vâkıf olmayan bir kimse hakkındadır."[459]

Suâl: Kur'ân-ı Kerîm lisân-ı Arabî üzere münzeldir. Küre-i arzda üç yüz milyon râddesinde mevcûd olan ehl-i İslâmın cümlesi Arab olmadığı gibi, lisân-ı Arabîye vukūfları da yoktur. Şimdi bunlar, ma'nâsını bilmedikleri için Kur'ân tilâvetinden sarf-ı nazar mı etsinler?

Cevâb: Gerek Şeyh-i Ekber ve gerek Hz. Mevlânâ (r. anhümâ)nın kelâmları, Kur'ân-ı Kerîm'in ma'nâ-yı münîfini anlamağa tergîb ve teşvîktir. Yoksa Kelâmullâh'ın tilâvetinden men' değildir. Kur'ân kelâmullah olmak i'tibâriyle, bir kimse ma'nâsını [15/114] bilmeksizin tilâvet etmiş olsa bile, onun envâr-ı ma'neviyyesinden müstefîd ve me'cûr olur. Velâkin Kur'ân'ı yalnız ölülerin ervâhına ithâfı i'tiyâd edip, onun maânî-i münîfesini öğrenip anlamak merâkında bulunmamak azîm hamâkattır. Onun için (S.a.v.) Efendimiz طَلَبُ الْعِلْمِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ وَمُسْلِمَةٍ ya'ni "Taleb-i ilim her bir müslim ve müslime üzerine farzdır."[460] Ve kezâ اُطْلُبُوا الْعِلْمَ وَلَوْ بِالصِّينِ ya'ni "Çin'de bile olsa ilmi taleb ediniz!"[461] buyururlar. Binâenaleyh her bir müslime Kur'ân'ın maânî-i münîfesini, ulemâya bilmürâcaa sorup anlamak vecîbedir. Husûsiyle her lisânda yazılmış, az-çok kütüb-i tefâsîr mevcûddur. Lisânımızın şîvesine muvâfık bir Türkçe ile yazılmamıştır, eski Türkçedir, gibi birtakım vâhî bahânelerle, onlara mürâcaattan istinkâf etmek ve Kur'ân'ın maânî-i mücmelesini olsun anlamaktan mahrûm kalmak revâ değildir. Bir arşın kumaş mübâyaa edeceğimiz vakit, iyisini alabilmek

458 Gazzâlî, *İhyâ*, II, s. 266 (kitâbu tilâveti'l-Kur'ân); Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, V, s. 20-23.

459 Krş. *Fîhi Mâ Fîh*, s. 78. Âdil Bey burada *Mesnevî*'nin konu ile ilgili beyitlerine atıf yapar. Bkz. Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, V, s. 373 vd. (beyit: 1381vd.)

460 *İbn Mâce*, "Mukaddeme", 17; Beyhakî, *Şuabu'l-Îmân*, III, s. 195.

461 Beyhakî, *Şuabu'l-Îmân*, III, s. 184; Hücvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 17; Deylemî, *el-Firdevs*, I, s. 194; Sühreverdî, *Avârif*, I, s. 171 (3. bâb); Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, I, s. 148-149.

için bilenlere mürâcaat etmekten üşenmediğimiz hâlde, maâdımıza ve hayât-ı ebediyyemize taalluk eden bir mes'eledeki tekâsül ve müsâmahamız za'f-ı îmândan mütevellid olsa gerektir.

İmdi Allah Teâlâ bir kulunu umûrdan bir emr ile nutka muvaffak ettiği vakit, o kulunu, o nutka muvaffak etmedi, illâ ki o nutkun o kul hakkında icâbetini ve o kulun kazâ-yı hâcetini murâd ettiği hâlde, muvaffak etti. Şu hâlde abdin lisânından cârî olan duâ, Hakk'ın icâbetini murâd ettiği duâ olur; ve Hak onun duâsını kabûl ve hâcetini kazâ etmek istediği için o duâyı onun lisânından cârî kılar. وإذا وَفَّقَ اللّٰهُ عبدًا... الخ [Allah Teâlâ bir abde tevfîk verdikte...] kavli, iki metin evvelde zikrolunan فَمَا عَرَضَ عليه إلا ما اسْتَحَقُّوا به... الخ [...ona ancak şu şeyi arzetti ki, onun sebebiyle müstahak oldular.] ibâresine merbûttur. Zîrâ (S.a.v.) Efendimiz'in tekrâr ettiği duâ, Hakk'ın onu nutka muvaffak ettiği bir emrdir; ve bu nutuk her bir arz-ı ilâhî üzerine sâdır olur idi; ve âyet-i kerîmeden ibâret olan bu nutkun verdiği şey dahi, ahvâl-i ümmetin Hakk'a teslîmi ve Hakk'ın afvına tefvîzi idi. Binâenaleyh Hak Teâlâ [15/115] ümmet-i Muhammed'in afvını murâd buyurduğu hâlde, Sallallâhu aleyhi ve sellem'i bu nutka muvaffak eyledi.

İmdi mâdemki Hak Teâlâ kabûlünü murâd eylediği duâyı abdinin lisânından cârî kılıyor, şu hâlde hiçbir kimse, kendisine tevfîk verilen şeyin, ya'ni duânın mutazammın olduğu şeyi, ya'ni icâbeti istibtâ etmesin; ya'ni icâbetin te'hîriyle mağmûm olmasın! Aslâ fütûr getirmeyip Resûlullah (s.a.v.) Efendimiz'in bu âyet-i kerîme üzere muvâzabatı vech ile cemî'-i ahvâlinde, Hakk'ın kendisini muvaffak ettiği duâyı bittekrâr muvâzabat etsin ve talebinde ilhâh eylesin! Zîrâ hadîs-i şerîfte إِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُلِحِّينَ ya'ni "Allah duâsında ilhâh edenleri sever"[462] vârid olmuştur. Duâsında o kadar tekrâr ile ilhâh etsin, tâ ki Hakk'ın icâbetini cismin âlet-i semâı olan kulağı ile veyâhud kalbin âlet-i semâı olan hâsse-i sem'i ile işite; hangi lisânla suâl edersen o sem' ile sâmi' olursun. Yâhud Allah Teâlâ, sana icâbeti ne keyfiyetle işittirirse o sûretle işitirsin. Eğer suâl-i lisân ile mücâzât ederse, sana kulağın ile işittirir; ve eğer ma'nâ ile mücâzât ederse, sem'in ile işittirir.

Hz. Şeyh (r.a.) "mücâzât" ta'bîrini isti'mâl buyurdu. Zîrâ mücâzât ame-

462 Beyhakî, *Şuabu'l-Îmân*, II, s. 364.

lin mukābilidir. Ve Allah Teâlâ'dan taleb ve duâ, amellerden bir nevi' amel-dir. Senin amelin lisân ile vâki' olan suâlden ibâret olunca, amelinin cezâsı olmak üzere Hak Teâlâ dahi sana icâbeti, cisminin âlet-i semâı olan kulağın ile "Lebbeyk, [15/116] ey kulum!" dediğini işittirir. Ve eğer amelin lisân-ı kalbin ile vâki' olan suâlden ibâret olursa, yine ameline mukābil bir cezâ olmak üzere "Lebbeyk yâ abdî!" dediğini sana sem'-i kalbin ile işittirir. Ve taleb ettiğin şey isti'dâd-ı ezelîne muvâfık ve onun serîan husûlü mukadder ise derhâl vâki' olur; değil ise vakt-i mukaddere te'hîr olunur. Fakat vakt-i duâda "Lebbeyk" kavli aslâ teahhur etmez. İcâbet-i kavliyye ile icâbet-i fiiliyye hakkındaki tafsîlât **Fass-ı Şîsî**'de mürûr etmiş idi. "Hâzâ min fazlı Rabbî." (Neml, 27/40) [Bu Rabbimin fazlındandır.]

İbtidâ: 8 Safer 1338 ve 3 Teşrîn-i sânî 1335
[3 Kasım 1919], Pazartesi gecesi saat 3,5

Hitâm: Cümâde'l-âhire 1338 ve 2 Mart 1336
[2 Mart 1920], Salı gecesi saat-i ezânî 2,5

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

XVI

فَصُّ حِكْمَةٍ رَحْمانِيَّةٍ فِي كَلِمَةٍ سُلَيْمَانِيَّةٍ

[BU FASS KELİME-İ SÜLEYMÂNİYYE'DE MÜNDEMİC OLAN HİKMET-İ RAHMÂNİYYE BEYÂNINDADIR]

Ma'lûm olsun ki rahmet, biri zâtî diğeri sıfâtî olmak üzere iki kısımdır; ve bu iki rahmetten her birisi dahi, husûsiyet ve umûmiyet i'tibâriyle iki kısma ayrılır ki, şu hâlde rahmet dört asıl üzerine mebnî olmuş olur.

Asl-ı evvel: Rahmet-i âmme-i zâtiyyedir. Bu rahmet, zât-ı ahadiyyette mahfî olan niseb ve şuûnâtın, Hakk'ın kendi zâtında kendi zâtına tecellîsi sûretiyle, mertebe-i ilimde sübût bulmalarıdır. Ta'bîr-i dîğerle Hakk'ın zât-ı ahadiyyetinde sıkıntı içinde kalmış olan esmâsını nefes-i Rahmânîsiyle tenfîs edip, onlara vücûd-ı ilmî i'tâsı sûretiyle bu sıkıntıdan âzâd etmesidir ki, bu rahmet cemî'-i esmâya âmmdır.

Asl-ı sânî: Rahmet-i hâssa-i zâtiyyedir. Bu rahmet, Hakk'ın ba'zı kullarına muhabbeti âsârından olan inâyet-i ezeliyyedir; ve bu inâyet için hiçbir sebeb ve vesîlenin dahl ve te'sîri yoktur. Meselâ enbiyâ-yı zîşân (aleyhimü's-selâm) haklarında sebkeden inâyet-i ezeliyye bu nevi'dir. Zîrâ onlardan hiçbir amel ve hizmet sebketmediği hâlde a'yân-ı sâbiteleri ilm-i ilâhîde nübüvvetle sübût bulmuştur.

Asl-ı sâlis: Rahmet-i âmme-i sıfâtiyyedir. Bu rahmet, eşyânın kâffesine vâsi' olan rahmet-i zâtiyye-i âmmenin hükmüdür. Zîrâ rahmet-i âmme-i zâtiyye îcâbıyla ilimde sübût bulan a'yân-ı sâbitenin sûretleri, bu a'yân hükmünce a'yân-ı kevniyye sûretleriyle zâhir oldular.

Asl-ı râbi': Rahmet-i hâssa-i sıfâtiyyedir. Bu rahmet dahi, rahmet-i zâtiyye-i hâssanın hükmü olup süadâ-yı ezeliyyeye mahsustur. Zîrâ Hakk'ın ba'zı kullarının a'yân-ı sâbiteleri hakkında mesbûk olan inâyet-i ezeliyye hükmünün bu hazret-i şehâdette dahi zuhûru lâ-şekktir.

İşte Süleymân (a.s.)ın, rahmet-i âmme-i zâtiyye ve rahmet-i hâssa-i zâtiyyenin hükümleri olan rahmet-i âmme-i sıfâtiyye ve rahmet-i hâssa-i sıfâtiyye ile ihtisâsı ve bu ihtisâs hasebiyle âlemde hükmü ve tasarrufu âmm olması [16/2] cihetinden Kelime-i Süleymâniyye "hikmet-i rahmâniyye"ye mukārin kılındı. Binâenaleyh Hak Teâlâ Süleymân (a.s.)a âlem-i ulvî ve süflîyi müsahhar kıldığından, ins ve cinde ve vuhûş ve tuyûrda ve bilcümle hayvânât-ı berriyye ve bahriyyede su, hava, toprak ve ateşte hüküm ve tasarrufu zâhir oldu. Nitekim onun bu tasarrufâtı âyât-ı kur'âniyyede beyân buyurulmuştur. Süleymân (a.s.), bu nevi' tasarrufâtından olmak üzere, Yemen Melikesi olan Belkîs'a hitâben yazdığı mektûbu, Hüdhüd kuşuna tahmîlen irsâl etti. Belkîs böyle âdet hilâfında olan bir tarîkle mektûbun vusûlünü vüzerâsına ihbâren إِنِّي أُلْقِيَ إِلَيَّ كِتَابٌ كَرِيمٌ (Neml, 27/29) [Bana bir mektûb-i kerîm, ya'ni vâcibü'l-ikrâm bir mektûb ilkā olundu.] dedi. Cenâb-ı Şeyh (r.a.) bu âyet-i kerîmenin mâba'dini tefsîren zikr ile bu fass-ı münîfe şürû' edip buyururlar ki:

***

﴿إِنَّهُ﴾ يعني الكتابَ ﴿مِنْ سُلَيْمَانَ وَإِنَّهُ﴾ أي مَضْمُونَه ﴿بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ﴾، فَأَخَذَ بعضُ الناسِ في تقديمِ اسمِ سُليمانَ على اسْمِ اللّٰهِ ولَمْ يَكُنْ كذلك، وتَكَلَّمُوا في ذلك بما لا يَنْبَغِي مِمَّا لا يَلِيقُ بمعرفةِ سليمانَ عليه السلام بِرَبِّهِ.

"Tahkîkan bu, ya'ni mektûb, Süleymân'dandır ve tahkîkan o, ya'ni onun mazmûnu بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ (Neml, 27/30)dir." İmdi ba'zı nâs, ism-i Süleymân'ın ismullah üzerine takdîmini aldılar. Hâlbuki böyle değildir. Onlar bunda Süleymân (a.s.)ın Rabb'ine olan ma'rifetine lâyık olmayan şeyden sezâvâr olmayan şeyle tekellüm ettiler.

Ya'ni Hüdhüd kuşu, Süleymân (a.s.)ın mektûbunu getirdiği vakit Belkîs vüzerâsına hitâben: "Bana bir mektûb-i kerîm, ya'ni vâcibü'l-ikrâm bir mektûb ilkā olundu. O mektûb Süleymân'dandır; ve onun mazmûnu dahi "Bismillâhi'r-rahmâni'r-rahîm"dir." dedi. Ulemâdan bir tâife إِنَّهُ مِنْ سُلَيْمَانَ وَإِنَّهُ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ (Neml, 27/30) ibâresini mektûbun münderecâtına hamledip dediler ki: "Süleymân (a.s.) mektûbun sernâmesinde ev-

velâ kendi ismini ve ba'dehû ismullâhı zikretti. Zîrâ mülûk-i cebâbire böyle bir mektûb aldıklarında hiddet edip gurûr ve azametlerinden nâşî mürsile hakāreten, mektûbun sernâmesini yırtarlar idi. Binâenaleyh şâyet Belkîs dahi mektûbun sernâmesini yırtarsa, hakārete ma'rûz kalan isim, ismullah olmamak üzere, Süleymân (a.s.) sernâmede ismullah üzerine kendi ismini takdîm etti." [16/3] İşte onlar يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ إِنِّي أُلْقِيَ إِلَيَّ كِتَابٌ كَرِيمٌ إِنَّهُ مِنْ سُلَيْمَانَ وَإِنَّهُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ (Neml, 27/29-30) âyet-i kerîmesinin tefsîrinde bu ma'nâyı aldılar. Hâlbuki hakîkat-i hâl onların dedikleri gibi değildir. Belki يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ إِنِّي أُلْقِيَ إِلَيَّ كِتَابٌ كَرِيمٌ إِنَّهُ مِنْ سُلَيْمَانَ ya'ni "Ey nâs, bana vâcibü'l-ikrâm bir mektûb ilkā olundu, ki Süleymân'dandır" kavli, mektûbu irâe ile huzzâra hitâben Belkîs'ın kavlidir. Ba'dehû Belkîs, mektûbun mazmûnunu beyâna şürû' edip وَإِنَّهُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ أَلَّا تَعْلُوا عَلَيَّ وَأْتُونِي مُسْلِمِينَ (Neml, 27/30-31) ya'ni mektûbun içinde "Bismillâhi'r-rahmâni'r-rahîm'den sonra benim üzerime taazzum ve teâlî etmeyin. Müslimîn olduğunuz hâlde bana gelin!" denilmiştir, dedi. Binâenaleyh mektûbun ibtidâsında Süleymân (a.s.)ın ismi değil, besmele-i şerîfe muharrer idi. Ulemâdan ba'zıları bâlâda zikrolunan bu kıyl ü kāl ile Süleymân (a.s.)ın Rabb'ine olan ma'rifetine lâyık olmayan şeyi söylemiş oldular. Zîrâ ma'rifet-i ilâhiyye edeb ve ta'zîmi iktizâ eder; ve ta'zîm-i ilâhî ise, ismullâhın takdîmi ile olur. Böyle olunca Süleymân (a.s.)ın, Belkîs sernâmeyi yırtar, mülâhazasıyla kendi ismini, ism-i ilâhî üzerine takdîmi, mugāyir-i ta'zîm ve edeb olur. Hâlbuki bir nebiyy-i zîşân bu gibi noksânî-i ma'rifetten müberrâdır.

وكيف يَلِيقُ ما قَالُوهُ، وبَلْقِيسُ تَقولُ فيه: ﴿إِنِّي أُلْقِيَ إِلَيَّ كِتَابٌ كَرِيمٌ﴾ أي يُكْرَمُ عليها، وإنَّما حَمَلَهُمْ على ذلك تَمْزِيقُ كِسْرَى كتابَ رسولِ اللّٰهِ ﷺ، وما مَزَّقَه حتَّى قَرَأَه كلَّه وعَرَفَ مَضْمُونَه، فكذلك كانتْ تَفْعَلُ بلقيسُ لوْ لمْ تُوَفَّقْ لِمَا وُقِّفَتْ له، فلم يكن يَحْمِي الكتابَ عن الخَرقِ لِحُرمَةِ صاحبِه تقديمُ اسْمِه ﷺ على اسْمِ اللّٰهِ ولا تَأْخِيرُه.

Ve dedikleri şey nasıl lâyık olur? Hâlbuki Belkîs: "Bana mektûb-i kerîm ilkā olundu", ya'ni ona ikrâm olunur, der. Ve ancak onların buna hamlleri, Kisrâ'nın Resûlullah (s.a.v.)in mektûbunu parçalamasıdır. Hâlbuki Kisrâ, hepsini kırâat edip mazmûnunu ârif olmayınca,

> onu parçalamadı. İmdi Belkîs dahi muvaffak olduğu şeye muvaffak olmasa idi, böyle yapardı. Binâenaleyh Süleymân (a.s.)ın isminin ismullah üzerine takdîmi ve onun adem-i te'hîri, sâhibinin hürmeti sebebiyle, mektûbu ihrâktan himâye eder olmadı. [16/4]

Ya'ni ulemâ-i zâhireden ba'zılarının tefsîri gibi bu âyet-i kerîmeyi tefsîr etmek nasıl lâyık olur? Zîrâ bir kimseye birinden mektûb gelince, evvelâ sâika-i merâk ile onu tamâmen okur ve münderecâtına muttali' olur. Ba'dehû karârını verip, yapacağı şeyi yapar. Ulemânın buna hamletmeleri, mektûb-i Resûllah (s.a.v.)in, Kisrâ tarafından parçalanması hâline kıyâs ise de, Kisrâ mektûbun hepsini okuyup münderecâtına vâkıf olduktan sonra, onu parçalamış idi. Hâlbuki Belkîs dahi mektûbu tamâmen kırâat etti; ve hidâyet-i ezeliyyesi sebebiyle münderecâtını kalben kabûl ederek vüzerâsını cem'edip: "Ey erkân-ı devlet, bana vâcibü'l-ikrâm bir mektûb verildi, ki Süleymân (a.s.)dandır; ve mazmûnu da şundan ibârettir" dedi. Belkîs, bir mu'cize-i nebî olmak üzere, mektûbun Hüdhüd kuşu ile irsâlini görmesi üzerine kalbinde eser-i kabûl zâhir oldu. Nitekim *Mesnevî-i Şerîf*de buyurulur:

موجبِ ایمان نباشد معجزات　　بوی جنسیت کند جذبِ صفات

معجزات از بهرِ قهر دشمن است　　بوی جنسیت پی دل بردن است

Tercüme: "Mu'cizât-ı enbiyâ mûcib-i îmân olmaz; ancak cinsiyet kokusu cezb-i sıfât eder. Mu'cizât düşmanın kahrı içindir. Cinsiyet kokusu ise, gönülcezbiiçindir."[463]

İşte Süleymân (a.s.) ile Belkîs arasında mazhariyyet-i esmâ cihetinden bûy-i cinsiyyet var idi. Binâenaleyh mektûbun münderecâtını kabûl edip "mektûb-i kerîm" dedi. Kisrâ'ya gelince onda bûy-i cinsiyyet yok idi. Mektûb-i Risâletpenâhî, şekāvetinin zuhûruna sebeb oldu. Mektûbu parçalamak gibi bir edebsizliği irtikâb etti. *Mesnevî*:

چون خدا خواهد که پردهٔ کس درد　　میلش اندر طعنهٔ پاکان برد

Tercüme: "Hak Teâlâ bir kimsenin perdesini yırtmak murâd edince, onun meylini pâk olan enbiyâ ve evliyânın ta'nı cihetine götürür."[464] [16/5]

---

463 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, XI, s. 392-393 (beyit: 1193-1194).
464 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, I, s. 279 (beyit: 828).

Eğer Belkîs, bu vücûd-ı kevnîde muvaffak olduğu îmâna, ayn-ı sâbitesinin ilm-i ilâhîde sübûtu hîninde ezelen muvaffak olmasa idi, o da Kisrâ'nın yaptığını yapardı. İşte bu tafsîlâttan anlaşılır ki, ulemâ-i zâhireden ba'zılarının zannettikleri vech ile, Süleymân (a.s.) kendi azamet ve saltanat-ı meşhûresi sebebiyle, Belkîs'ı hürmet etmeğe mecbûr etmek için, mahzâ mektûbu parçalanmaktan sıyâneten, kendi ismini te'hîr etmeyip, ismullah üzerine takdîm etmiş değildir. Zîrâ bu sûret, Süleymân (a.s.)ın Rabb'ine olan ma'rifetine lâyık görülmez. Binâenaleyh bu mütâlaa, Süleymân (a.s.)ı medh sûretinde zemmolur.

فَأَتَى سُليمانُ بالرَّحْمَتَيْنِ رحمةِ الِامْتِنَانِ ورحمةِ الوُجُوبِ اللَّتَانِ هُمَا الرَّحمٰنُ الرَّحيمُ، فَامْتَنَّ بالرَّحمٰنِ وأَوْجَبَ بالرَّحيمِ، وهذا الوجوبُ من الامتنانِ، فَدَخَلَ الرَّحيمُ في الرَّحمٰنِ دُخُولَ تَضَمُّنٍ، فإنَّه كَتَبَ على نَفْسِه الرَّحمةَ سبحانه ليكونَ ذلك للعبدِ بما ذَكَرَه الحقُّ من الأعمالِ الَّتي يَأْتِي بها هذا العبدُ حقًّا على اللّٰهِ أَوْجَبَهُ له على نفسِه، يَسْتَحِقُّ بها هذه الرَّحمةَ الوُجُوبِيَّةَ.

İmdi Süleymân (a.s.) "rahmet-i imtinân" ile "rahmet-i vücûb" olan iki rahmet îrâd eyledi ki, onlar "er-Rahmân", "er-Rahîm"dir. Böyle olunca Hak, Rahmân ile imtinân ve Rahîm ile îcâb eyledi; ve bu vücûb, imtinândandır. Binâenaleyh Rahîm duhûl-i tazammun ile Rahmân'a dâhil oldu. Zîrâ Hak Sübhânehû rahmeti kendi üzerine yazdı, tâ ki abd için, Hakk'ın kendi nefsi üzerine vâcib kıldığı bu rahmet, bu abdin ityân eylediği a'mâlden Hakk'ın zikreylediği şey sebebiyle, Allah üzerine hak ola! Abd, bununla bu rahmet-i vücûbiyyeye müstahak olur.

Ya'ni Süleymân (a.s.) mektûbun baş tarafına ism-i ilâhîyi yazdıktan sonra, rahmet-i imtinâna dâll olan "er-Rahmân" ve rahmet-i vücûba dâll olan "er-Rahîm" isimlerini zikrederek bu iki rahmeti îrâd eyledi.

Rahmet-i imtinân: Bu rahmet zât-ı ahadiyyede mündemic olan bilcümle esmâyı, Hakk'ın kendi zâtına olan [16/6] tecellîsi ile ilminde peydâ kılmasıdır; ve hakāyık-ı eşyâ olan suver-i ilmiyyenin bu sûretle sübûtu için, onların hiçbir amel ve hizmetleri sebketmiş değildir, belki inâyet-i zâtiyyedir; ve Rahmân vücûd-ı âmmın "ayn"ı olduğu cihetle, bu rahmet-i

rahmâniyye, vücûdun kâffesine şâmildir; ve hiçbir şey bu rahmetten hâlî değildir; ve hattâ Hakk'ın esmâsı mertebe-i ahadiyyette, O'nun zâtının "ayn"ı olduğu cihetle, zât-ı Hakk'a da şâmildir. Zîrâ onun "ayn"ıdır. Ve işte bu rahmet, hiçbir amel mukābilinde vâki' olmadığı ve belki zâtın muktezâsı bulunduğu için, buna "rahmet-i imtinân" denildi; ve "Rahmân" ismi bu rahmete delâlet eyledi.

Rahmet-i vücûb: Bu rahmet, ba'de'l-vücûd, muktezâ-yı isti'dâd hasebiyle sâdır olan amel mukābilinde vâki' olur. Ya'ni bir kimse bu âlem-i şehâdette, Allâh'ın Resûl'üne îmân ve şerîatına tevessül edip a'mâl-i sâliha işlerse, Hakk'ın kendi nefsi üzerine vâcib kıldığı bu rahmet-i husûsiyyeye nâiliyete kesb-i istihkāk eyler. Bu rahmeti, كَتَبَ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ (En'âm, 6/12) [O kendi zâtı üzerine rahmeti yazmıştır.] âyet-i kerîmesiyle, Hak kendi nefsine vâcib kıldığı için "rahmet-i vücûb" denildi; ve "Rahîm" ismi bu rahmete delâlet eyledi.

İmdi Hak Teâlâ, ilimde a'yân-ı sâbitelerini ta'yîn ve "ayn"da onları îcâd etmek sûretiyle, cemî'-i mevcûdât üzerine hükmü umûmî olan "Rahmân" ismi ile imtinân eyledi. Nitekim وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ (A'râf, 7/156) ya'ni "Benim rahmetim her şeye vâsi'dir" buyurur. Zîrâ rahmet-i âmme kâffe-i eşyâ için vücûd-ı âmmdır. O dahi اللّٰهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ (Nûr, 24/35) [Allah Teâlâ göklerin ve yeryüzünün nûrudur.] âyet-i kerîmesinde beyân buyurduğu nûrdur ki, her şeyi o nûr ile zulmet-i ademden izhâr eyler. Ve isti'dâdlarının iktizâsı olarak ibâdından sâdır olan a'mâl-i takvâya mükâfâten vâki' olan rahmeti dahi kendi üzerine vâcib kılmakla, ba'zı mevcûdât üzerine hükmü husûsî olan "Rahîm" ismi ile îcâb eyledi. Ve bu "rahmet-i vücûb", "rahmet-i imtinân"dandır. Binâenaleyh "Rahîm" ismi, duhûl-i tazammun ile "Rahmân" isminin içine dâhil olur. Zîrâ Hak zât-ı ahadiyyetinde meknûn olan esmâya rahmet ile onları kerb-i müzâyakadan tenfîs etti. Cümlesinin hakāyıkı ilm-i ilâhîde sâbit oldu. Kâffe-i eşyâya müsâvâten vâsıl olan bu rahmet umûmîdir. Fakat bu hakāyık-ı sâbite içinde bulunan ba'zıları hakkında hubb-i ezelîsi eseri olmak üzere inâyet-i mahsûsa-i ilâhiyye sebketti. Bunlar enbiyâ ve evliyâ ve bilcümle mü'minînin a'yân-ı sâbiteleridir. Binâenaleyh âlem-i vücûdda bu inâyet-i ezeliyye hasebiyle onlardan a'mâl-i sâliha zâhir oldu; ve bu amelleri mukābilinde de [16/7] Hak onlara, kendi

üzerine vâcib kıldığı rahmet ile mütecellî oldu. Şu hâlde "rahmet-i vücûb" "rahmet-i imtinân"a dâhil oldu. Çünkü bunların vücûdu rahmet-i âmme ile zâhir olmasa idi, rahmet-i hâssanın mahall-i tecellîsi bulunmaz idi. Ta'bîr-i dîğerle, umûm husûsu ve mutlak mukayyedi mutazammındır. Binâenaleyh hâssın âmm tahtına dâhil olması kabîlinden olarak rahmet-i rahîmiyye, rahmet-i rahmâniyye tahtına dâhil oldu.

ومن كان من العَبِيدِ بهذه المَثَابَةِ فإنَّه يَعْلَمُ مَنْ هو العَامِلُ منه، والعَمَلُ يُنقَسمُ على ثَمَانِيَةِ أَعْضَاءٍ من الإنسانِ، وقد أَخْبَرَ الحقُّ أنَّه تعالى هُوِيَّةُ كلِّ عُضْوٍ منها، فلم يكن العَامِلُ فيها غيرَ الحقِّ، والصُّورةُ للعبدِ، والهويَّةُ مُنْدَرِجَةٌ فيه أي في اسْمِه لا غيرُ، لأنَّه تعالى عَيْنُ ما ظَهَرَ وسُمِّيَ خَلْقًا، وبه كان الإسمُ الظَّاهِرُ والآخِرُ للعَبدِ، وبكَونِه لم يكنْ ثُمَّ كان وبِتَوَقُّفِ ظهورِه عليه وبِتَوَقُّفِ صُدُورِ العَمَلِ منه عليه كان الاسمُ الباطنُ والأَوَّلُ، فإذا رأيتَ الخَلْقَ رأيتَ الأَوَّلَ والآخِرَ والظاهرَ والباطنَ.

Ve kullardan bu mesâbede olan kimse, kendisinden âmil olan kim olduğunu bilir; ve amel, insandan sekiz a'zâ üzerine taksîm olunmuştur. Ve tahkîkan Hak Teâlâ, kendisi onlardan her bir uzvun "hüviyet"i olduğunu ihbâr eyledi. Böyle olunca onlarda âmil olan Hakk'ın gayrı olmadı. Hâlbuki sûret, abd içindir; ve hüviyet onda, ya'ni onun isminde mündericdir, gayr değildir. Zîrâ Hak Teâlâ zâhir olan ve halk denilen şeyin "ayn"ıdır. Ve bu sebeble ism-i Zâhir ve ism-i Âhir abd için oldu. Ve onun olmayıp ba'dehû olması ve onun zuhûru O'na mütevakkıf bulunması ve ondan amelin sudûru da O'na mütevakkıf olması sebebiyle, ism-i Bâtın ve Evvel oldu. Binâenaleyh sen halkı gördüğün vakit Evvel'i, Âhir'i, Zâhir'i ve Bâtın'ı görürsün.

Ya'ni ibâddan bu mesâbede olan, ya'ni amel-i sâlih işleyerek "rahmet-i vücûb"a müstahak olan kimse, kendi vücûdundan amel edenin kim olduğunu, ya'ni Hak olduğunu bilir. Zîrâ onun vücûdu [16/8] hüviyet ve bâtın cihetiyle Hakk'ın "ayn"ıdır; ve belki Hakk'ın sıfât-ı ârızası olmak i'tibâriyle zâhir cihetinden dahi Hakk'ın gayrı değildir. Ve onun vücûdu, "rahmet-i imtinân"ın muktezâsıyla zâhir olduğundan, bu rahmet-i vücûb dahi rahmet-i imtinânın içinde bulunmuş olur; ve abdin işlediği amelleri Hak îcâd

eder. Ve amel, insanın sekiz a'zâsı üzerine taksîm olunmuştur ki, onlar da: Göz, dil, kulak, el, karın, âlet-i tenâsül, ayak ve kalbdir; ve bu a'zâdan her birisine, hâline münâsib, bir teklîf-i ilâhî vâki' olmuştur ki, abd onlara müteretteb olan vazîfeden her birini îfâ etmekle, Hakk'ın kendi nefsi üzerine vâcib kıldığı rahmete istihkāk kesbeder. Ve Hak Teâlâ كُنْتُ لَهُ سَمْعًا وَبَصَرًا وَيَدًا وَلِسَانًا ... الخ [Onun işitmesi, görmesi, eli ve lisânı...yım.] hadîs-i kudsîsi ile, bu sekiz a'zâdan her birinin hüviyeti olduğunu haber verdi. Hâlbuki bu sekiz a'zâyı şâmil olan sûret, abdin sûretidir. Ve Hakk'ın hüviyeti abdde, ya'ni Hakk'ın isminde mündericdir, gayr değildir. Çünkü abdin a'zâsının sebeb-i hareketi onun bâtınıdır; ve abd kendi bâtınında bir fiilin icrâsını tasmîm etmedikçe, o fiilin icrâsına münâsib olan uzvu müteharrik olmaz. Ve abdin bâtını, mazhar olduğu esmâ-i ilâhiyyeden bir isimdir ki, onun müdebbiri ve rûhudur. Onu tahrîk eden ancak o isimdir; ve isim, müsemmânın "ayn"ıdır; ve abdin zâhiri, o ism-i müteayyindir. Binâenaleyh Hakk'ın hüviyeti, yine Hakk'ın bir ism-i müteayyini bulunan abdin vücûd-ı zâhirinde münderic olmuş olur ki, bu da gayr değildir. Şu hâlde abdin mazharında amel eden Hakk'ın gayrı olmuş olmaz. İşte bundan dolayı, Hak Teâlâ, zâhir olan ve halk tesmiye olunan şeyin "ayn"ıdır. Çünkü halkın hey'et-i mecmûası, Hakk'ın esmâ-i müteayyinesinden ibârettir. Ve keyfiyyet-i taayyün, letâfet ve kesâfet gibi, umûr-i nisebiyye-i ademiyyedir. İşte bu taayyün ve zuhûr ve kesâfet sebebiyle, Hakk'ın Zâhir ve Âhir isimleri, abd için vâki' oldu. Zîrâ abd, evvelce bu sûret-i kesîfede mevcûd [16/9] değil idi, sonradan mevcûd oldu. Binâenaleyh onun için "zâhir" ve "âhir" mefhûmları lâzım geldi. Ve abdin zuhûru Hakk'ın vücûduna mütevakkıf olduğu ve kezâ abdden amelin sudûru dahi onun hüviyeti ve bâtını olan Hakk'a mütevakkıf bulunduğu cihetle, Hak için dahi Bâtın ve Evvel isimleri sâbit oldu. Zîrâ abdin vücûdu, Hakk'ın vücûdundan başlamıştır; ve abd zâhir oldukda, Hak abdin vücûdunda bâtın olmuştur.

Misâl: Bir şeftâli çekirdeğini diktiğimiz vakit ondan bir ağaç zâhir olur. Çekirdeğe nazaran bu ağaç zâhiriyet ve âhiriyet sıfatlarıyla mevsûf olur. Zîrâ evvelce vücûdu yok idi, sonradan çıktı. Binâenaleyh ağacı "zâhir" ve "âhir" isimleriyle tesmiye ederiz. Ve kezâ ağacın vücûdu çekirdeğin vücûduna mütevakkıftır ve ondan başlamıştır. Şu hâlde çekirdekte evveliyet

olduğu için, onu "evvel" ismiyle tesmiye ederiz. Ve ağaç zâhir olunca çekirdek gāib olup bâtına gider ve onun bâtını olur. Bu hâlde de çekirdeğe ağacın "bâtın"ı deriz.

İşte sana Evvel'i, Âhir'i, Zâhir'i ve Bâtın'ı gösteren şey, ancak halkın vücûdudur. Eğer halkın vücûdu olmasa idi, nisebden ibâret olan bu isimler meşhûd olmaz idi.

وهـذه مَعْرِفَـةٌ لا يَغِيـبُ عنهـا سـليمانُ ﷺ، بـل هـي مـن المُلْـكِ الَّـذي لا يَنْبَغِـي لأحـدٍ مـن بعـدِه يعنـي الظهـورَ بـه فـي عالَـمِ الشَّـهَادَةِ.

Ve Süleymân (a.s.) bu ma'rifetten gāib değil idi. Belki bu ma'rifet ondan sonra bir kimse için âlem-i şehâdette, onunla zuhûr lâyık olmayan mülktendir.

Ya'ni bu îzâh olunan ma'rifete Süleymân (a.s.) vâkıf idi. Ve bu ma'rifet öyle bir mülktür ki, [16/10] Süleymân (a.s.)dan sonra, dünyâda bu mülk ile zuhûr, kimseye lâyık değildir. Zîrâ o hazret رَبِّ اغْفِرْ لِي وَهَبْ لِي مُلْكًا لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ مِنْ بَعْدِي (Sâd, 38/35) ya'ni "Yâ Rabbi beni mağfiret et ve bana mülk ihsân eyle ki, benden sonra bir kimseye lâyık olmasın!" diye duâ etti. Ve bu taleb onun ayn-ı sâbitesinin isti'dâdına muvâfık idi. Binâenaleyh vücûd-ı aynîde saltanat-ı bâtıne ve zâhire ile zuhûr etti; ve ma'rifet-i ilâhiyyeden ibâret olan saltanat-ı bâtınesi olmasa idi, saltanat-ı zâhiresi kâmil olmaz idi. Şu hâlde Süleymân (a.s.)ın bu ma'rifeti mülk nev'indendir; ve ona "mülk" ta'bîri sahîhdir. Ve kendisinden sonra hiçbir kimsenin bu mülk ile zuhûru lâyık olmamasına gelince, sebebi budur ki: Hakk'ın tecellîsi bi-hasebi'l-esmâdır; ve esmâ yekdîğerinden mümtâz ve muhteliftir; ve bittabi' onların isti'dâdlarında dahi bu ihtilâfât mevcûddur; ve Hak iki mazhara aynı tecellîyi ve bir mazhara da iki aynı tecellîyi etmez; ya'ni tecellîde tekrâr yoktur. Hz. Süleymân (a.s.)ın ayn-ı sâbitesinin isti'dâdı bu idi; tecellî de ona göre oldu. İşte her bir mazhar dahi Cenâb-ı Süleymân (a.s.) gibi, lisân-ı isti'dâd ile kendisinden sonra kimseye lâyık olmayan bir mülkün ihsânı talebindedir. Şu kadar ki bu mülk-i matlûb, darlıkta ve vüs'atte muhteliftir. Ve hakîkat-i Süleymân (a.s.)ın min-indillâh rahmet-i âmme ve hâssanın bütün envâına ihtisâsı hasebiyle, ona bâtın ve zâhiri câmi'olmak üzere, bir

mülk-i vesî' ihsân olundu; ve saltanatla zâhir olup, o mülk-i vesî'de tasarruf eyledi.

İmdi ma'rifet-i ilâhiyye-i külliyye ile mütehakkık olan kümmel ve aktâb, her ne kadar hilâfet-i ilâhiyyeyi hâiz olup emr-i Hak ile, âlem-i ulvî ve süflîde tasarruf ederler ise de, sûrî olan pâdişâhlık makāmında zâhir olmazlar. Maahâzâ ma'nâda her birisi bir Süleymân-ı zamândır. *Mesnevî*:

آن سلیمانی دلا منسوخ نیست　　در سر و سرّت سلیمانی کنیست

Tercüme: "Ey gönül, o Süleymânlık mensûh değildir. Senin başında ve sırrında Süleymânlık etmek vardır."[465]

فَقَدْ أُوتِيَ مُحَمَّدٌ ﷺ ما أُوتِيَهُ سليمانَ، وما ظَهَرَ به، فمَكَّنَه اللّٰهُ تعالى تمكينَ قهرٍ من العِفْرِيتِ الَّذي جاءَه باللَّيْلِ، لِيَفْتِكَ به فَهَمَّ بأخذِه ورَبْطِه بِسَارِيَةٍ من سَوَارِي المَسجدِ حتَّى يُصْبِحَ فَيَلْعَبَ به وِلْدَانُ المَدِينَةِ، فَذَكَرَ دعوةَ سليمانَ عليه السلام، فَرَدَّهُ اللّٰهُ خَاسِئًا، فلم يَظْهَرْ عليه السلام بما أُقْدِرَ عليه، وظَهَرَ بذلك سليمانُ عليه السلام، ثم قولُه: ﴿مُلْكًا﴾ فَلَمْ يَعُمَّ، فَعَلِمْنَا أنَّه يريدُ مُلكًا خَاصًّا ورَأَيْنَاه قد شُورِكَ في كلِّ جُزءٍ من المُلكِ الَّذي أَعْطَاهُ اللّٰهُ، فَعَلِمْنَا أنَّه ما اخْتَصَّ إلا بالمَجْمُوعِ من ذلك.

[16/11] İmdi Süleymân (a.s.)a i'tâ olunan şey, muhakkak Muhammed (s.a.v.)e i'tâ olundu. Hâlbuki onunla zâhir olmadı. Böyle olunca, geceleyin onu katletmek için ona gelen İfrît'i, Allah Teâlâ temkîn-i kahr ile temkîn eyledi. Binâenaleyh sabâh olunca Medîne'nin çocukları onunla oynasınlar diye, onu tutup mescidin direklerinden bir direğe bağlamağa kasdetti. İmdi Süleymân (a.s.)ın duâsını yâdetti. Allah Teâlâ İfrît'i zelîlen reddeyledi. Böyle olunca Resûl (a.s.), üzerinde ikdâr olunduğu şeyle zâhir olmadı. [Ve Süleymân (a.s.) ise bu saltanatla zâhir oldu.] Ondan sonra Süleymân (a.s.)ın "mülken" kavli, âmm olmadı. Binâenaleyh biz onun bir mülk-i hâssı murâd ettiğini bildik. Ve biz gördük ki, Allah Teâlâ'nın ona i'tâ eylediği mülkün her bir cüz'ünde, Cenâb-ı Süleymân, muhakkak müşârik kılındı. Böyle olunca biz bildik ki, Hz. Süleymân ancak bunun mecmûuna muhtass kılındı.

465 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, VII, s. 337-338 (beyit: 1155).

Ya'ni Süleymân (a.s.)a verilen saltanat-ı bâtıne ve zâhire, muhakkak Muhammed (s.a.v.) Efendimiz'e de verildi. Böyle olduğu hâlde (S.a.v.) Efendimiz, bu saltanatla zâhir olmadı; ve tarîk-i ubûdiyyette yürüyüp, siyâdet cihetine aslâ iltifât buyurmadı; ve أَنَا سَيِّدُ وَلَدِ آدَمَ وَلَافَخْرَ لِي ya'ni "Ben veled-i Adem'in seyyidiyim, hâlbuki iftihâr etmem"; ve أَنَا ابْنُ امْرَأَةٍ تَأْكُلُ الْقَدِيدَ ya'ni "Ben kadîd ekleden bir kadının oğluyum"[466] dedi. Kendisinde bu saltanat bulunduğu hâlde onunla zâhir olmamasının delîli budur ki: Gece vakti (S.a.v.) Efendimiz'e sû'-i kasd için bir İfrît gelmiş idi. "İfrît" tâife-i cinnin habîs ve mütearrız olanlarına verilen isimdir. Hak Teâlâ risâlet-penâh Efendimiz'e o İfrît'i kahretmeğe kudret verdi; ve bu kudrete binâen mefhar-i enbiyâ Efendimiz, sabah olunca Medîne-i tâhirenin çocukları o İfrît ile oynamaları için, onu tutup Mescid'in direklerinden bir direğe bağlamak istedi. Fakat bu hînde risâletpenâh Efendimiz, Süleymân (a.s.)ın وَهَبْ لِي مُلْكًا لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ مِنْ بَعْدِي (Sâd, 38/35) [Bana bir mülk ver ki, benden sonra hiçbir kimseye lâyık olmasın!] duâsını tahattur buyurdu; ve o İfrît üzerinde tasarruf etmekten fâriğ oldu. Bunun üzerine Allah Teâlâ, İfrît'i, hiçbir şey yapamadığı ve zelîl olduğu hâlde geri gönderdi. Binâenaleyh Resûl (a.s.) [16/12] kendisine verilen saltanat ve kudret ile zâhir olmadı. Zîrâ Hak'tan bunu taleb etmedi. Ve Süleymân (a.s.) ise, bunu istediği için bu saltanatla zâhir oldu.

Fakat Süleymân (a.s.)ın duâsındaki "mülken" kavli, ya'ni "Yâ Rabbi bana bir mülk ver ki, benden sonra hiçbir kimseye lâyık olmasın" (Sâd, 38/35) demesi, ne kadar mülk varsa hepsini bana ver, demek gibi umûmî bir ma'nâyı şâmil değildir. Biz bundan bildik ki, Süleymân (a.s.) emlâkin umûmunu murâd ve onu taleb etmemiş, belki bir mülk-i husûsîyi istemiştir. Ve biz gördük ki, Allah Teâlâ'nın ona verdiği mülkün her bir cüz'ünde, tasarruf husûsunda, Cenâb-ı Süleymân ortak kılındı. Zîrâ Süleymân (a.s.), meselâ bir şahısta tasarruf buyurmak murâd ettikde, elbette o şahsın dahi kendi nefsinde tasarrufu vardır; ve tasarruf ve hüküm sâhibi olan saltanat-ı zâhire erbâbı için dahi bu hâl mevcuddur. Nitekim bir kimse kölesine: "Ayağa kalk!" diye emretse, fiil-i kıyâm kölenindir, efendinin değildir. Eğer köle serkeş ise kendi nefsindeki kudreti, adem-i kıyâm cânibine sarfeder.

466 *İbn Mâce*, "Et'ime", 30; Hâkim, *Müstedrek*, III, s. 50.

İşte Cenâb-ı Süleymân tasarruf husûsunda, bir şahsın kendi nefsindeki tasarrufuna iştirâk etmiş olur. Binâenaleyh o, zamânında mülkte müstakillen mutasarrıf değil idi, belki bi'l-iştirâk mutasarrıf idi. Ve onun böyle bi'l-iştirâk tasarrufu, ancak mülkün mecmû'-i eczâsında vâki' olmuştur; ve ancak bunda ihtisâsı olmuştur; ve bu ihtisâsı ile zuhûr eylemiştir.

وبِحَدِيثِ العِفْرِيتِ أنَّه ما اخْتُصَّ إلا بالظُّهورِ، وقد يَخْتَصُّ بالمَجْمُوعِ والظهورِ، ولوْ لمْ يَقُلْ في حَدِيثِ العِفْرِيتِ «فَأَمْكَنَنِي اللّٰهُ مِنْهُ» لَقُلْنَا إنَّه لَمَّا هَمَّ بِأَخْذِهِ ذَكَّرَه اللّٰهُ دَعوَةَ سليمانَ ﷺ لِيَعْلَمَ رسولُ اللّٰهِ ﷺ أنَّه لا يُقْدِرُه اللّٰهُ على أخذِه، فَرَدَّه اللّٰهُ العفريتَ خَاسِئًا، فَلَمَّا قال «فَأَمْكَنَنِي اللّٰهُ منه» عَلِمْنَا أنَّ اللّٰهَ تعالى قد وَهَبَه التَّصَرُّفَ فيه، ثم إنَّ اللّٰهَ ذَكَّرَه، فَتَذَكَّرَ دعوةَ سليمانَ، فَتَأَدَّبَ معه، فَعَلِمْنَا من هذا أنَّ الَّذي لا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ من الخلقِ بعدَ سُليمانَ الظهورُ بذلك في العُمومِ.

[16/13] Ve biz hadîs-i İfrît ile bildik ki, o ancak zuhûra muhtass kılındı. Ve muhakkak mecmûa ve zuhûra muhtass kılınır. Ve eğer Resûlullah Efendimiz, hadîs-i İfrît'te "Allah Teâlâ onun üzerine bana kudret verdi" demese idi, biz, "Onu tutmağa kasdettiği vakit, Resûl (a.s.), Allah Teâlâ ona İfrît'i tutmağa kudret vermediğini bilmek için, ona Süleymân (a.s.)ın duâsını tahattur ettirdi" der idik. İmdi Allah Teâlâ İfrît'i zelîl olduğu hâlde reddeyledi. Vaktâki "Allah Teâlâ onun üzerine bana kudret verdi" dedi, bildik ki, muhakkak Allah Teâlâ ona onda tasarruf vehb etti. Ba'dehû muhakkak Allah Teâlâ onu hatırlattı. Binâenaleyh Süleymân (a.s.)ın duâsını tezekkür eyledi. Şu hâlde onunla teeddüb etti. Böyle olunca biz bundan bildik ki, Süleymân (a.s.)dan sonra halktan bir kimse için lâyık olmayan şey, umûmda bununla zuhûrdur.

Ebâ Hüreyre (r.a.)ın (S.a.v.) Efendimiz'den nakleylediği hadîs-i şerîfte buyurulur ki: "Dün gece bir İfrît, namazımı kat'etmek istedi. Allah Teâlâ bana, onu tutmağa kudret verdi. İstedim ki onu tutayım ve Mescid'in direklerinden bir direğe bağlayım; tâ ki Medîne'nin çocukları ve hepiniz ona nazar edesiniz. Fakat birâderim Süleymân (a.s.)ın duâsını hatırladım ki رَبِّ اغْفِرْ لِي وَهَبْ لِي مُلْكًا لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ مِنْ بَعْدِي (Sâd, 38/35) [Yâ Rabbi beni

mağfiret et ve bana mülk ihsân eyle ki, benden sonra bir kimseye lâyık olmasın!] demiş idi. Ve o İfrît'i, murâdına nâil-i zafer olmaktan nevmîd ve hasret-zede olduğu hâlde terkettim."[467]

İşte bu hadîs-i İfrît'ten bildik ki, Süleymân (a.s.) ancak tasarruf ile zuhûra muhtass kılındı; ve onun ihtisâsı muhakkak mülkün mecmûunda tasarrufta ve tasarruf ile zuhûrdadır. Ve eğer Resûlullah (s.a.v.) Efendimiz bu hadîs-i İfrît'te "Allah Teâlâ onu tutmağa bana kudret verdi" kaydını beyân buyurmasa idi, biz der idik ki: (S.a.v.) Efendimiz İfrît'i tutmak istediği vakit, Allah Teâlâ kendilerine İfrît'i tutmak kudretini vermediğini bilmesi için, ona Süleymân (a.s.)ın duâsını hatırlattı. Fakat şimdi bunu diyemeyiz. [16/14] Zîrâ risâlet-penâh Efendimiz kendisinde İfrît'i tutabilecek kudret olduğunu beyân buyurmuşlardır. Demek ki Allah Teâlâ Fahr-i âlem Efendimiz'e, İfrît'te tasarruf için kudret verdiği hâlde, Habîb-i edîb-i Kibriyâ Efendimiz, mahzâ Süleymân (a.s.)a mevhûb olan bu nevi' tasarrufta iştirâkten teeddüben tevakkî ve ictinâb buyurdular; ve edebe riâyetten nâşî, Cenâb-ı Süleymân üzerine galebe edip tasarrufla zâhir olmadılar. Binâenaleyh biz bildik ki, Süleymân (a.s.)dan sonra halktan hiçbir kimseye lâyık olmayan şey, mülkün umûmu üzerinde tasarruf ile zâhir olmak keyfiyetidir. Ya'ni Süleymân (a.s.)dan sonra hiçbir kimsenin umûm-i mülk üzerinde tasarruf etmesi lâyık olmaz. Fakat bir mülk-i husûsî üzerinde tasarrufu lâyık olur. Nitekim hudûd ile mahdûd olan memleketler üzerinde hükümrân olan pâdişâhlar olduğu gibi, efrâd-ı insâniyyeden her bir ferdin dahi kendi nefsinde ve âilesi efrâdı üzerinde tasarrufâtı vardır; ve bu tasarrufların cümlesi bir mülk-i husûsî üzerinde vâki' olan tasarrufâttandır ki, Süleymân (a.s.)dan sonra zâhir olmuş ve kıyâmete kadar dahi yine öylece zâhir olacaktır.

وَلَيْسَ غَرَضُنَا من هذه المسألةِ إلا الكلامَ والتَّنْبِيهَ على الرَّحْمَتَيْنِ اللَّتَيْنِ ذَكَرَهما سليمانُ في الاسْمَيْنِ اللَّذَيْنِ تَفْسِيرُهما بِلِسَانِ العَرَبِ الرَّحمٰنُ الرَّحيمُ، فَقَيَّدَ رحمةَ الوُجوبِ وأَطْلَقَ رحمةَ الامتنانِ في قولِه: ﴿وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ﴾ حتَّى الأسماءَ الإلٰهيَّةَ أعني حَقَائِقَ النِّسَبِ، فَأَمْتَنَّ عليها بِنَا.

467 Buhârî, "Salât", 75; Müslim, "Mesâcid", 8; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XIII, s. 349.

> Ve bizim bu mes'eleden garazımız, Süleymân (a.s.)ın zikreylediği iki isimde olan iki rahmete kelâm ve tenbîhden gayrı değildir ki, onların lisân-ı Arab ile tefsîri "er-Rahmân", "er-Rahîm"dir. Böyle olunca Allah Teâlâ rahmet-i vücûbu takyîd eyledi; ve rahmet-i imtinânı dahi وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ (A'râf, 7/156) [Benim rahmetim her şeye vâsi'dir.] kavlinde, hattâ esmâ-i ilâhiyyeye, ya'ni hakāyık-ı nisebe ıtlâk etti. Binâenaleyh onların üzerine bizim ile imtinân eyledi. [16/15]

Cenâb-ı Şeyh (r.a.)ın bu kelâm-ı âlîleri bir suâl-i mukadderin cevâbıdır. Meselâ biri çıkıp diyebilir ki: Hz. Süleymân'ın tekellüm ettiği lisân-ı Arabî değil, belki İbrânî idi. Binâenaleyh Belkîs'a yazmış olduğu mektûbun baş tarafına, lisân-ı Arabî üzere nâzil olan Kur'ân-ı Kerîm'in bir âyeti bulunan besmele-i şerîfeyi yazması nasıl olabilir? Hz. Şeyh buna cevâben buyururlar ki: Belkîs'a gönderilen mektûbda lisân-ı Arabla aynen "er-Rahmân" "er-Rahîm" isimleri muharrer değil idi. Belki İbrânî lisânında bu iki ism-i Arabînin mukābili olan isimler yazılmış idi. Ve maksad, Süleymân (a.s.)ın o iki isimde Hakk'ın iki rahmetini zikreylediğini beyândan ibârettir.

İmdi Hak Teâlâ كَتَبَ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ (En'âm, 6/12) [O kendi zâtı üzerine rahmeti yazmıştır.] âyet-i kerîmesiyle kendi nefsi üzerine vâcib kıldığı için "rahmet-i vücûb" denilen rahmeti, فَسَأَكْتُبُهَا لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ (A'râf, 7/156) [Onu, ittikāda bulunanlara yazacağım.] âyet-i kerîmesinde beyân buyurduğu vech ile, amel-i sâlih işleyen ehl-i takvâya mahsûs kılmak sûretiyle takyîd eyledi; ve وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ (A'râf, 7/156) [Benim rahmetim her şeye vâsi'dir.] âyet-i kerîmesinde, onlardan hiçbir hizmet mesbûk olmadığı hâlde, her şeye, hattâ esmâ-i ilâhiyyeye, ya'ni niseb-i zâtiyyenin hakāyıkına şâmil kıldığı için, "rahmet-i imtinân" denilen rahmeti dahi ıtlâk etti.

Ma'lûm olsun ki, Allâh'ın isimleri, kendi nisbetlerinin hakāyıkıdır; ve "niseb" dahi esmâ-i ilâhiyyeyi yekdîğerinden ayıran şeydir. Çünkü her bir ism-i ilâhî iki şeye delâlet eder. Bu delâletlerden birisi doğrudan doğruya Zât'a, diğeri zâtın husûsiyetinedir; ve "isim" bu husûsiyyet-i zâtiyye ile diğer isimden ayrılır; ve medlûl-i Zât oldukda, onun ahadiyeti i'tibâriyle o İsim, Zât'ın ve Zât dahi, o ismin "ayn"ıdır. Binâenaleyh mertebe-i ahadiyyette mahv ve müstehlek olmak i'tibâriyle zât-ı ahadiyyenin "ayn"ı olan esmâ hakkında, "rahmet-i imtinân ile merhûmdur" demek câiz değil-

dir. Çünkü o mertebede zuhûr yoktur ki, rahmet mevzû'-i bahs olabilsin. "Rahmet-i imtinân ile merhûm olan" ancak esmânın niseb-i ademiyyesi ve hakāyık-ı mümeyyizesidir. Bu da ismin medlûl-i sânîsidir. İşte bu niseb-i ademiyye ve hakāyık-ı mümeyyize, nefes-i Rahmânî ile dıyk-ı ademiyyetten halâs olup her birisinin sûreti, isti'dâd-ı zâtîsi muktezâsınca, vücûdda zâhir olur. [16/16]

Ve "niseb" iki vecih üzeredir. Birisi, Hayât, İlim, Sem', Basar, Kudret gibi Hakk'a mensûb olan niseb-i zâtiyyedir. Bunların taayyünât-ı i'tibâriyyeden ibâret olan a'yân-ı kevniyyede tahakkuku, ancak zât-ı Hak iledir. Zîrâ bu taayyünât umûr-i ademiyyedir. Kendilerinin vücûd-ı müstakilli yoktur ki İlim, Sem', Basar gibi kendilerinde zâhir olan nisebin, kendilerine mensûb addi mümkin olabilsin. Belki onlarda zâhir olan bu niseb, niseb-i zâtiyyenin nisebidir. Zîrâ suver-i âlem, a'yân-ı sâbitenin zıllıdır; ve a'yân-ı sâbite ise, şuûnât-ı zâtiyye olan esmânın zıllıdır. Binâenaleyh suver-i âlem zıllın zıllı olur. Böyle olunca "Benim rahmetim her şeye vâsiadır" (A'râf, 7/156) kavli muktezâsınca esmâ-i ilâhiyye, ya'ni hakāyık-ı niseb dahi "rahmet-i imtinân" tahtına girer. Şu hâlde Hak esmâya bizim ile ihsân eyledi. Zîrâ esmâ-i ilâhiyye, zât-ı Hak'ta müstehlek idi. Onların suver-i ilmiyyesi nefes-i Rahmânî ile, a'yân-ı sâbitemizin âyînelerinde müteayyin olup birbirinden ayrıldı. Binâenaleyh Hak, bizim ademdeki hakāyık-ı gaybiyyemiz ile, esmâ üzerine ihsân etti.

فَنَحْنُ نَتِيجَةُ رَحمةِ الامْتِنَانِ بالأسماءِ الإلٰهيَّةِ والنِّسَبِ الرَّبَّانِيَّةِ.

İmdi biz esmâ-i ilâhiyyeye ve niseb-i rabbâniyyeye olan rahmet-i imtinânın netîcesiyiz.

Zîrâ Hak, dıyk-ı ademiyyetten halâs etmek sûretiyle, esmâya rahmet etti. A'yân-ı sâbitemizin âyînelerinde onların suver-i ilmiyyeleri zâhir oldu; ve vücûd-ı mutlak-ı Hak bi't-tenezzül, bu sûretlerin muktezâsına göre, müteayyin olmakla vücûdât-ı kevniyyemiz peydâ olarak, bu vücûdlarda, o esmânın âsâr ve ahkâmı zuhûra geldi. Binâenaleyh biz esmâ-i ilâhiyye ve niseb-i rabbâniyyeye olan rahmet-i imtinânın netîcesi olduk.

ثـم أَوْجَبَهـا علـى نفسِـه بظهورِنـا لَنـا، وأَعْلَمَنَـا أنَّـه هُوِيَّتُنَـا لِنَعْلَـمَ أنَّـه مـا أَوْجَبَهَـا علـى نفسِـه إلا لنفسِـه، فمـا خَرَجَـتِ الرَّحْمَـةُ عنـه، فَعَلَـى مَـنِ امْتَـنَّ، ومـا ثَـمَّ إلا هـو، إلا أنَّـه لا بُـدَّ مـن حُكْـمِ لسـانِ التَّفْصِيـلِ لِمَـا ظَهَـرَ مـن تَفَاضُـلِ الخَلْـقِ في العلـومِ، حتَّـى يُقَـالَ إنَّ هـذا أَعْلَـمُ مـن هـذا مـع أحديَّـةِ العَيْـنِ، ومعنـاه معنـى نَقْـصِ تَعَلُّـقِ الإرادةِ عـن تَعَلُّـقِ العلـمِ، فهـذه مُفَاضَلَـةٌ في الصفـاتِ الإلٰهيَّـةِ، ومعنـى كمـالِ تَعَلُّـقِ الإرادةِ وفَضلِهـا وزيادتِهـا علـى تعلـقِ القُـدرةِ.

[16/17] Ondan sonra Hak Teâlâ, rahmetini bizim için, bizim zuhûrumuz sebebiyle, kendi nefsi üzerine vâcib kıldı. Ve bize de, tahkîk, kendisi bizim hüviyetimiz olduğunu bildirdi, tâ ki biz, muhakkak rahmeti kendi nefsi üzerine ancak kendi nefsinden nâşî vâcib kıldığını bilelim. İmdi rahmet, Hak'tan hâriç olmadı. Binâenaleyh kimin üzerine imtinân etti? Hâlbuki vücûdda O'ndan gayrı bir şey yoktur. Ancak şu kadar vardır ki, halkın ulûmda tefâzulu zâhir olduğu için, lisân-ı tafsîl hükmünden lâbüddür. Hattâ ahadiyyet-i ayn ile berâber, bu bundan daha âlimdir, denilir. Ve onun ma'nâsı, taalluk-ı ilimden, taalluk-ı irâdenin naksı ma'nâsıdır. İmdi bu mufâzale sıfât-ı ilâhiyyede vâki'dir; ve taalluk-ı irâdenin taalluk-ı kudret üzerine, kemâli ve fazlı ve ziyâdeliği ma'nâsıdır.

Ya'ni Hak Teâlâ esmânın sûretlerini bizim a'yân-ı sâbitemizin âyînelerinde peydâ ve vücûdât-ı hâriciyyemizde onların âsâr ve ahkâmını izhâr etmek sûretiyle, o esmâya "rahmet-i rahmâniyye-i imtinâniyye" ile rahmet ettikten sonra, bizim bize zuhûrumuz sebebiyle kendi nefsi üzerine "rahmet-i rahîmiyye-i vücûbiyye"yi vâcib kıldı. Binâenaleyh her şey, rahmet-i imtinân ile merhûm ise de, rahmet-i vücûbiyye ile merhûm değildir. Zîrâ herkesin kendi hakîkati, kendisine zâhir olmaz; ve herkes kendi hakîkatini ârif değildir; ve ma'rifet-i nefs ise, takvânın netîcesi ve hakîkatidir. Binâenaleyh "rahmet-i vücûbiyye" ile merhûm olan ehl-i takvâdır; ve bu rahmet ancak onlara mahsustur.

Fakat zannetme ki Hak, bu rahmeti kendi nefsinin gayrısına tahsîs etti. Zîrâ kendisi bizim "hüviyet"imiz olduğunu كُنْـتُ سَـمْعَهُ وَبَصَـرَهُ ... الـخ [Ben onun işitmesi ve görmesiyim.] hadîs-i kudsîsinde bize bildirdi. Ve Hakk'ın

bize bunu bildirmesi, şunun içindir ki, Hak rahmetini ancak kendi nefsinden nâşî, kendi nefsi üzerine vâcib kıldığını biz bilelim. Çünkü onun nefsi, bizim "hüviyet"imizdir. Ve onun vücûdu, vücûd-ı hakîkî ve bizim vücûdumuz ise, onun vücûduna muzâf olan bir vücûd-ı i'tibârîdir. Binâenaleyh o, bizim bâtınımızdır; ve onun nefsi, bizim bâtınımızın [16/18] ve hüviyetimizin "ayn"ıdır. Böyle olunca rahmet, Hakk'ın vücûdundan hâriç olmadı. Şu hâlde rahmet eden Hak olduğu gibi, rahmet olunan dahi Hak'tır. Ve mâdemki "râhim" ve "merhûm" olan Hak'tır; binâenaleyh Hakk'ın imtinânı ve ihsânı kimin üzerine olur? Hâlbuki vücûdda O'ndan gayrı bir şey yoktur; ve bu gördüğümüz taayyünât-ı kesîre, O'nun vücûd-ı mutlakının taayyün ve takayyüdünden başka bir şey değildir. Vâkıâ bu, böyledir. Velâkin "halk" dediğimiz vücûdât-ı izâfîye nazar ettiğimiz vakit, onların ilimlerde yekdîğerinden farklı olduğunu görüyoruz.

İşte bu tefâzul zâhir olduğu için, lisân-ı tafsîlin hükmü vardır; ve bu lisân-ı tafsîlin hükmü iktizâsınca, ayn-ı Hakk'ın ahadiyeti ve bilcümle kesret-i nisebiyyenin o ayn-ı ahadiyyette izmihlâli ile berâber, bu bundan daha âlimdir, denilir. Eğer lisân-ı tafsîlin hükmü olmasa böyle denilmez idi. Zîrâ ayn-ı ahadiyyetten başka vücûdda bir şey yoktur ki, bu ve şu diye gösterilebilsin. Ve eğer niseb-i zâtiyyenin nisebi olan "halk" dediğimiz şey olmasa, lisân-ı tafsîlin hükmü bir mahall-i cereyân bulmaz idi. Ve bu tefâzul, ya'ni sıfâtın tefâzulu vechi iledir. Ve "tefâzul"un ma'nâsı, Hakk'ın irâdesinin bir şeye taalluku, ilminin taallukundan nâkıs olması ma'nâsınadır. Zîrâ kâffe-i eşyâ her zaman Hakk'ın ma'lûmudur. Fakat kâffe-i eşyâya, her zaman Hakk'ın irâdesi taalluk etmez; ya'ni Hakk'ın her bildiği şeye, irâdesi taalluk etmez. Binâenaleyh ilmin ma'lûmâta taalluku, irâdenin ma'lûmâta taallukundan daha umûmîdir. Birisi kâmil, diğeri nâkıstır. Nitekim âyet-i kerîmede buyurulur: وَأَنَّ اللّٰهَ قَدْ أَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا (Talâk, 65/12) [Allah Teâlâ her bir şeyi ilmi ile muhîttir.] Şu hâlde ilim her zamanda her şeye mütealliktir. Fakat إِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَيْءٍ إِذَا أَرَدْنَاهُ أَنْ نَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ (Nahl, 16/40) [Biz bir şeyi irâde ettiğimiz vakit, o şeye bizim kavlimiz "Kün!" dememizdir. Bu takdîrce o, olur.] âyet-i kerîmesi mûcibince Hakk'ın bir şeye olan irâdesinin taalluku vakten-mine'l-evkāt vâki' olur. Ve İlim ile İrâde sıfât-ı ilâhiyyeden olup beynlerinde kemâl ve naks zâhir olmakla tefâzul sâbit

olmuş olur. Ve sıfât-ı ilâhiyye arasında bu vech ile tefâzul sâbit olunca, onların mezâhiri olan a'yân-ı halkıyyede dahi bu tefâzulun eseri zâhir olur. Ve kezâ tefâzulun ma'nâsı Hakk'ın irâdesinin taallukunun, kudretinin taalluku üzerine kemâli ve fazlı ve ziyâdeliği ma'nâsıdır. [16/19] Zîrâ evvelâ bir şeye irâde taalluk etmeyince, ona kudret taalluk etmez. Binâenaleyh ilim, irâde ve irâde dahi kudret üzerine hâkimdir. İşte görülüyor ki, sıfât arasında tefâzul mevcûddur.

وكذلك السَّمْعُ الإلهِيُّ والبَصَرُ وجميعُ الأسماءِ الإلٰهيَّةِ على درجاتٍ في تَفَاضُلِ بعضِها على بعضٍ، كذلك تَفُاضُلُ ما ظَهَرَ في الخلقِ من أنْ يُقَالَ هذا أَعْلَمُ من هذا مَعَ أحديَّةِ العَيْنِ، وكما أنَّ كلَّ اسمٍ إلٰهِيٍّ إذا قَدَّمْتَه سَمَّيْتَه بِجَمِيعِ الأسماءِ ونَعَتَّه بها، كذلك فيما ظَهَرَ من الخلقِ، فيه أَهْلِيَّةُ كلِّ ما فُوضِلَ به، فكُلُّ جُزءٍ من العالمِ مجموعُ العالمِ، أيْ هو قَابِلٌ لِحقائقِ مُتَفَرِّقَاتِ العالمِ كلِّه.

Ve kezâlik sem'-i ilâhî ve basar-ı ilâhî ve cemî'-i esmâ-i ilâhiyye ba'zısı ba'zısı üzerine tefâzulda derecât üzerinedir. Ahadiyyet-i ayn ile berâber "Bu, bundan daha âlimdir" denilmekten, halkta zâhir olan tefâzul dahi böyledir. Ve nitekim her bir ism-i ilâhîyi takdîm ettiğin vakit, onu cemî'-i esmâ ile tesmiye edersin; ve onu onlar ile vasfeylersin. Halktan zâhir olan şey dahi böyledir. Onda her şeyin ehliyeti vardır ki, o şey, onunla mefzûl kılındı. İmdi âlemden her bir cüz', âlemin mecmûudur; ya'ni o cüz', bütün âlemin hakāyık-ı müteferrikātına kābildir.

Ya'ni sıfât-ı ilâhiyyede mufâzale sâbit olunca, onlardan sâdır olan esmâ-i ilâhiyye arasında dahi fark ve tefâzul sâbit olur; ve esmâ-i ilâhiyye beyninde tefâzul sâbit olunca dahi, bu esmânın mahall-i zuhûr-ı âsârı olan halk arasında da tefâzul zâhir olur. Ve bu a'yân-ı halkıyye vücûd-ı müstakil sâhibi olmayıp, Hakk'ın ayn-ı ahadiyyeti ile kāim olmakla berâber, mahzâ bu tefâzul-i nisebiyyeden nâşî, "Bu bundan daha âlimdir" denilir; ve böyle denilmekle halk arasındaki tefâzul zâhir olur. Maahâzâ bu niseb-i muhtelife, ayn-ı ahadiyyette müttehiddir. Nitekim sen bir ism-i ilâhîyi alıp takdîm etsen, ya'ni müsemmâ mevziine vaz'etsen, o ismi cemî'-i esmâ-i ilâhiyye ile

tesmiye edersin; ve onu bütün esmâ ile vasfeylersin. Zîrâ ahadiyet mertebesinde [16/20] bilcümle sıfât ve esmâ zât-ı Hakk'ın "ayn"ıdır. Bu i'tibâr ile herhangi bir ismi almış olsan cemî'-i esmâyı almış olursun.

Misâl: Şahs-ı vâhidin birçok sıfât ve esmâsı vardır. Bunların cümlesi onun ayn-ı ahadiyyetinde müctemi'dir. Meselâ "ressâm" ismini alsak, isimlerinin hepsini almış oluruz. Zîrâ ressâm dediğimiz vakit, bu isim ile müsemmâ olan şahsın diri, bilici, işitici, görücü, dileyici, gücü yetici, söyleyici, îcâd edici, sâni', âkıl, hakîm, musavvir ilh... olduğunu da söylemiş oluruz; ve bu sıfât ve esmâ, o şahsın zâtının "ayn"ıdır, gayrı değildir.

İşte her bir isim nasıl ki cemî'-i esmâyı câmi' ise, o esmânın mezâhiri bulunan halkta zâhir olan şey dahi böyledir. Onda her şeyin ehliyeti vardır ki o şey, o ehliyetle mefzûl kılındı. Ya'ni mefzûl olan her şey indinde, onun üzerine fâzıl olan her şeyin ehliyeti vardır. Binâenaleyh âlemden her bir cüz', âlemin mecmûudur; ya'ni o cüz', bütün âlemin hakāyık-ı müteferrikātına şâmildir.

Ma'lûm olsun ki âlem, min-haysü'l-mecmû' âyîne gibidir ki, Hak vücûh-i esmâiyyenin kâffesiyle onda tafsîlen görünür. Ve bu âlemden her bir zerre dahi bir âyînedir ki, Hak o vücûh-i esmâiyyeden birisiyle onda mün'akis olmuştur. Zîrâ her bir zerre esmâ-i ilâhiyyeden bir ismin sûretidir ki, o ismin cemâli onda zâhir olmuştur. Esmâ-i cüz'iyyeden her bir ismin bilkülliyye cemî'-i esmâ ile muttasıf olduğu bâlâda misâl ile îzâh olundu. İmdi bilcümle esmâ zât-ı ahadiyyette müttehid olup yekdîğerinden husûsiyyât-ı sıfat ve niseb ile ayrılmışlardır. Ve sıfât ile niseb mutlakā bilkuvve zâtın lâzımıdır; ve aslâ zâttan münfek olmazlar. Binâenaleyh her şeyde, her şey vardır. Meselâ: [16/21] Bir hardal tânesinde, hakîkatte cemî'-i mevcûdât vardır. Velâkin onun taayyünü zuhûra mâni'dir; ve buna "sırr-ı tecelliyât" derler ki, ârif, her şeyde bütün eşyâyı görür. Nitekim Mahmûd-i Şebüsterî hazretleri buyurur:

جهانرا سربسر آیینهٔ دان　　بهر یک ذرهٔ صد مهرِ تابان

Tercüme: "Cihânı baştan başa bir âyîne ve her bir zerrede yüz güneşi tâbân bil!" [468]

468 Lâhicî, *Mefâtîhu'l-İ'câz*, s. 100 (beyit: 144); *Gülşen-i Râz* (tercüme ve şerh: A. A.

ولا يَقْدَحُ قولَنا إنَّ زَيْدًا دُونَ عَمْرٍو في العِلمِ أن تكونَ هُوِيَّةُ الحقِّ عينَ زيدٍ وعمرٍو وتكونَ في عمرٍو أَكْمَلَ وأَعْلَمَ منها في زيدٍ، ويَتَفَاضَلُ التَّعَيُّنُ كما تَفَاضَلَتِ الأسماءُ الإلٰهيَّةُ ولَيْسَتْ غيرَ الحقِّ، فهو تعالى من حَيْثُ هو عَالِمٌ أَعَمُّ في التَّعَلُّقِ من حيث ما هو مُرِيدٌ وقَادِرٌ، وهو هو لَيْسَ غيرُه.

Ve bizim "Zeyd ilimde Amr'dan aşağıdır" kavlimiz, Hakk'ın hüviyeti, Zeyd ve Amr'ın "ayn"ı olmasına ve hüviyetin Amr'da, Zeyd'de olandan ekmel ve a'lem olmasına kadh vermez. Ve esmâ-i ilâhiyye mütefâzıl olduğu gibi, taayyün de mütefâzıl olur; ve hâlbuki Hakk'ın gayrı değildir. İmdi Hak Teâlâ Âlim olduğu haysiyetle taallukta, Mürîd ve Kādir olduğu haysiyetten eammdır. Hâlbuki o, O'dur; onun gayrı değildir.

Ya'ni Zeyd ile Amr'ın "hüviyet"leri Hak'tır; ve onların hüviyetleri olan Hak, Zeyd ve Amr'ın "ayn"ıdır. Hâlbuki biz "Zeyd ilimde Amr'dan aşağıdır" demiş olsak, Amr'da zâhir olan hüviyyet-i Hakk'ın, Zeyd'de zâhir olan hüviyyet-i Hak'tan, daha mükemmel olduğunu söylemiş oluruz. Maahâzâ bu kavl her ikisinin "hüviyet"i de Hak olmasına kadh vermez. Mâdemki esmâ-i ilâhiyye [16/22] arasında fâzıliyet ve mefzûliyet vardır, onların mezâhiri olan taayyünât-ı halkıyye arasında dahi elbette bu fâzıliyet ve mefzûliyet mevcûd olmak lâzımdır; ve esmâ Hakk'ın gayrı değildir. Nitekim Hakk'ın Âlim ve Mürîd ve Kādir isimleri arasında tefâzul vardır. Ve Hakk'ın bir şeye ilminin taalluku, irâde ve kudretinin taallukundan daha umûmîdir. Zîrâ ind-i Hak'ta her ma'lûm olan şeye, her zamanda Hakk'ın irâdesi ve kudretinin taalluku lâzım gelmez. Ya'ni Hak bir şeyi her zaman bilir; fakat onun her zamanda o şeye olan ilmi, her vakit o şeyin vukūuna irâdesinin ve kudretinin taallukunu îcâb etmez. Binâenaleyh Alîm isminin, Mürîd ve Kādir isimlerine fazlı tahakkuk etmiş olur. Hâlbuki Âlim ve Mürîd ve Kādir olan Hak'tır; ve bu isimler müsemmâ olan Hakk'ın gayrı değildir.

Konuk), s. 166. Bu beytin Ahmed Avni Bey tarafından yapılmış manzûm tercümesi şöyledir (*Gülşen-i Râz* [haz. Turgut Karabey], 2007, s. 85):
Bu âlemdir bize mir'ât-ı rahşân Ki her bir zerrede yüz mihr-i tâbân

فلا تَعْلَمُه هُنَا يا وَلِيِّي وتَجْهَلُه هنا وتُثْبِتُه هنا وتَنْفِيهِ هنا، إلا أن أَثْبَتَّه بالوجهِ الَّذي أَثْبَتَ نفسَه، ونَفَيْتَه عن كذا بالوجهِ الَّذي نَفَى نفسَه كالآيةِ الجامعةِ لِلنَّفْيِ والإثباتِ في حقِّه حين قال: ﴿لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ﴾، فنَفَى ﴿وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ﴾ فَأَثْبَتَ بصفةٍ تَعُمُّ كلَّ سامِعٍ بَصِيرٍ من حَيَوَانٍ، وما ثَمَّ إلا حَيَوَانٌ إلا أنَّه بَطَنَ في الدنيا عن إدراكِ بعضِ الناسِ، فظَهَرَ في الآخرةِ لكلِّ الناسِ، فإنَّها الدَّارُ الحَيَوَانُ وكذلك الدُّنيا، إلا أنَّ حياتَها مَسْتُورَةٌ عن بعضِ العبادِ لِيَظْهَرَ الاختصاصُ والمُفَاضَلَةُ بينَ عبادِ اللّٰهِ بما يُدْرِكُونَه من حَقَائِقِ العالمِ، فَمَنْ عَمَّ إدراكُه كان الحقُّ فيه أَظْهَرَ في الحُكْمِ مِمَّنْ ليس له ذلك العُمُومُ، فلا تُحْجَبْ بالتَّفَاضُلِ وتَقُولُ لا يَصِحُّ كلامُ مَنْ يَقُولُ إنَّ الخلقَ هُوِيَّةُ الحقِّ، بعدَ ما أَرَيْتُكَ التفاضُلَ في الأسماءِ الإلٰهيَّةِ الَّتي لا تَشُكُّ أنت أنَّها هي الحقُّ ومَدْلُولُها المُسَمَّى بها ليس إلا اللّٰهُ.

[16/23] İmdi ey dostum, Hakk'ı orada câhil olarak burada âlim olma; ve orada nefyederek burada isbât etme! Meğer ki sen, Hakk'ın kendi hakkında nefy ve isbât için dediği hîndeki âyet-i câmia gibi, O'nu, O'nun kendi nefsini isbât ettiği vech ile isbât edesin; ve O'nu, O'nun kendi nefsini nefyettiği vech ile ondan nefyedesin: لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ [O'nun misli bir şey yoktur.] nefyetti; وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ (Şûrâ, 42/11) [Ve O Semî' ve Basîr'dir.] Bir sıfat ile isbât etti ki, hayvandan her sâmi' ve basîre âmmdır. Ancak şu kadar vardır ki, dünyâda ba'zı nâsın idrâkinden bâtın oldu. Âhirette nâsın cümlesine zâhir olur. Zîrâ âhiret dâr-ı hayevândır; ve dünyâ dahi böyledir. Ancak hakāyık-ı âlemden idrâk ettikleri şey sebebiyle, ibâdullah beyninde ihtisâs ve mufâzale zâhir olmak için, onun hayâtı ba'zı ibâddan mestûrdur. Binâenaleyh Hak Teâlâ, idrâki âmm olan kimsede, kendisi için bu umûm hâsıl olmayan kimseden hükümde azhar olur. İmdi sen, "Tahkîkan halk Hakk'ın hüviyetidir, diyen kimsenin kelâmı sahîh değildir" diyerek tefâzul ile mahcûb olma! Ben sana esmâ-i ilâhiyyede tefâzulu gösterdikten sonra, ki sen şekketmezsin ki, esmâ-i ilâhiyye Hak'tır ve onlar ile müsemmâ olan medlûl, Allah'dan gayrı değildir.

Ya'ni ey dostum, Hakk'ı bir mazharda âlim, bir mazharda câhil olma; ve Hak burada zâhirdir ve burada değildir, deme! Belki cemî'-i mezâhirde

isbât et! Ve kezâ bir mazharda nefyedip, diğer bir mazharda isbât etme! Bil ki Hak her bir mazharın kābiliyeti hasebiyle onda zâhir ve sâbittir. Eğer diyecek olursan ki, Hakk'ı mezâhirde nefy ve isbât etmek câiz değil midir? Evet, câizdir; fakat bu nefy ve isbât, Hakk'ın kendi nefsini nefy ve isbât için buyurduğu لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ (Şûrâ, 42/11) [O'nun misli bir şey yoktur; ve O Semî' ve Basîr'dir.] âyet-i kerîmesindeki nefy ve isbât gibi olmalıdır. Zîrâ bu âyet-i kerîme "tenzîh" ve "teşbîh" beynini câmi'dir ki, bu bahsin tafsîli **Fass-ı Nûhî**'de mürûr etmiştir. لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ [O'nun misli bir şey yoktur.] kavliyle Hakk'ın misli nefyolunur. وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ [Ve O Semî' ve Basîr'dir.] kavliyle de Hak, semîiyet ve basîriyet ile vasfolunur. Bu sıfat ise, işiten ve gören her hayvan hakkında âmmdır. Ve vücûdda [16/24] hayevândan başka yoktur. Çünkü bu gördüğümüz taayyünât-ı kesîre, vücûd-ı mutlak-ı Hakk'ın, bi-hasebi'l-esmâ taayyününden başka bir şey değildir; ve onların vücûdu, vücûd-ı hakîkî-i Hakk'a muzâf olmuş birer vücûd-ı i'tibârîdir. Binâenaleyh "halk" dediğimiz bu suver-i âlemin "bâtın"ı ve "hüviyet"i Hak'tır. Ve onların hüviyeti Hak olunca, Hakk'ın Hayât, İlim, Sem', Basar, İrâde ve Kudret gibi sıfât-ı külliyye ve cüz'iyyesi onlarda mevcûd olur. Fakat mahlûkāttan ba'zılarının taayyünü bu sıfâtın zuhûruna mâni' olduğundan mahsûs olmaz.

İşte bu hakîkatten gāfil olan ehl-i hicâb eşyâ-yı mevcûdenin ba'zısında "hayât" vardır, ba'zısında da yoktur zannederler. Hâlbuki vücûdda "hayât" sâhibi olmayan bir şey yoktur. Fakat onların hayâtı, bu dünyâda ba'zı nâsın idrâkinden bâtın oldu ve gizli kaldı. Bu hakîkat âhirette herkese bilâ-istisnâ âşikâr olur. Çünkü وَإِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ لَهِيَ الْحَيَوَانُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ (Ankebût, 29/64) [Ve âhiret evi elbette hayât evidir, eğer bilseler idi!] âyet-i kerîmesinde beyân buyurulduğu üzere âhiret, dâr-ı hayâttır. Fakat sen zannetme ki, dünyâ dâr-ı hayât değildir. Dünyâ da böyledir. Şu kadar var ki, hakāyık-ı âleme vukūfları nisbetinde, ibâdullah arasında husûsiyet ve efdaliyet zâhir olmak için, her şeyin hayâtı bulunduğu ba'zı ibâddan gizli kalmıştır. Onun için bu hakîkati ibâdullahdan ba'zıları bilir, ba'zıları bilmez, inkâr eder. Binâenaleyh ihâta-i idrâki daha çok olan kimsede Hak Teâlâ hükümde, idrâkinde bu umûmiyet hâsıl olmayan kimseden daha ziyâde zâhir olur. Nitekim Hz. Ali (kerremallâhu vechehû) efendimiz buyururlar ki: "Biz

Resûlullah (s.a.v.) Efendimiz ile seferde idik. Teveccüh ettiğimiz hiçbir taş ve ağaç yok idi ki, Resûlullah (s.a.v.) Efendimiz'e selâm vermesin." Şimdi, bunu işiten felâsife, böyle şey olmaz, diye inkâr ederler. Zîrâ onlar hakāyık-ı eşyâdan gāfildir. يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا (Rûm, 30/7) ya'ni "Onlar hayât-ı dünyâdan zâhir olanı bilirler"; zâhir ve mahsûs olmayanı bilmezler.

Cenâb-ı Şeyh (r.a.) buyururlar ki: İşte ben sana tefâzulu îzâh ettim; ve bu îzâhât üzerine esmâ-i ilâhiyyenin Hak olduğuna ve esmâ-i ilâhiyye ile müsemmâ olan medlûlün, Allâh'ın gayrısı olmadığına artık senin şübhen kalmadı. [16/25] Binâenaleyh "Halk Hakk'ın hüviyetidir, diyen kimse doğru söylemez" diyerek Zeyd ile Amr arasındaki tefâzulu görüp hicâba düşme; ve bu tefâzul-i meşhûda binâen onların hüviyetlerini başka başka zannetme! Zîrâ onların bâtınları ve Rabb-i hâssları esmâ-i ilâhiyyedir. Esmâ-i ilâhiyye ise Hak'tır; ve bu isimlerin medlûlü olan müsemmâ Allâh'ın gayrı değildir; ve onların cümlesinin medlûlü vücûd-ı vâhid olan Allah'dır.

ثم إنَّه كيف يُقَدِّمُ سليمانُ اسمَه على اسمِ اللّٰهِ كما زَعَمُوا، وهو أي سليمانُ مِن جملةِ مَن أَوْجَدَتْه الرحمةُ، فلا بُدَّ أنْ يَتَقَدَّمَ الرَّحمٰنُ الرَّحيمُ لِيَصِحَّ اسْتِنَادُ المَرْحُومِ، هذا عكسُ الحقائقِ تَقْدِيمُ مَنْ يَسْتَحِقُّ التَّأْخِيرَ وتأخيرُ مَن يستحقُّ التَّقديمَ في المَوضِعِ الَّذي يستحقُّه.

Ondan sonra Süleymân (a.s.), zu'mettikleri gibi, nasıl kendi ismini ismullah üzerine takdîm eder? Hâlbuki o, ya'ni Süleymân, rahmetin îcâd ettiği eşhâs cümlesindendir. Binâenaleyh merhûmun istinâdı sahîh olmak için "er-Rahmân er-Rahîm"in tekaddüm etmesi lâbüddür. Te'hîre müstahak olanı takdîm ve müstahak olduğu mevzi'de, takdîme müstahak olanı te'hîr, işte bu aks-i hakāyıktır.

Ya'ni Süleymân (a.s.), hem rahmet-i rahmâniyye ve hem de rahmet-i rahîmiyye ile merhûm olduğu hâlde, ulemâ-i zâhireden ba'zılarının zu'mettikleri gibi, nasıl olur da kendi ismini ismullah üzerine takdîm eder? Hiç îcâd olunan şey, îcâd edene tekaddüm eder mi? Elbette etmez. Binâenaleyh merhûm olan Süleymân (a.s.)ın mûcid olan Râhim'e istinâdı sahîh olmak için, Belkîs'a gönderdiği mektûbda "er-Rahmân er-Rahîm" isimlerinin, kendi ismine tekaddüm etmesi lâzımdır. Geri bırakmağa lâyık olan şeyi

öne geçirmek; ve müstahak olduğu mahalde, öne geçirmeğe lâyık olan şeyi de geriye bırakmak, hakāyıkı tersine çevirmek demek olduğundan câiz değildir. Onun için ulemâ-i zâhirenin beyân ettikleri mütâlaa vârid değildir. Zîrâ ismullâhın müstahak olduğu mevzi' mektûbun ibtidâsıdır. [16/26]

ومن حكمةِ بَلْقِيسَ وعُلُوِّ علمِها كَوْنُها لم تَذْكُرْ مَنْ أَلْقَى إليها الكتابَ، وما عَمِلَتْ ذلك إلا لِتُعْلِمَ أصحابَها أنَّ لها اتِّصَالًا إلى أمورٍ لا يَعْلَمُونَ طريقَها، وهذا من التَّدْبِيرِ الإلٰهِيِّ في المُلكِ، لأنَّه إذا جُهِلَ طريقُ الإخبارِ الوَاصِلِ لِلْمَلِكِ خَافَ أهلُ الدَّوْلَةِ على أَنْفُسِهِمْ في تَصَرُّفَاتِهم، فلا يَتَصَرَّفُونَ إلا في أمرٍ إذا وَصَلَ إلى سُلْطَانِهم عنهم يَأْمَنُونَ غَائِلَةَ ذلك التصرفِ، فلو تَعَيَّنَ لهم على يَدَيْ مَنْ تَصِلُ الأخبارُ إلى مَلِكِهم لَصَانَعُوه وأَعْظَمُوا له الرَّشَا حَتَّى يَفْعَلُوا ما يُرِيدُونَ ولا يَصِلُ ذلك إلى مَلِكِهم.

Ve mektûbu kendisine ilkā eden kimseyi zikretmemesi, Belkîs'ın hikmetinden ve onun ilminin ulüvvündendir; ve bunu ancak ashâbına ta'lîm için yaptı ki, muhakkak kendisi için, tarîkini bilmedikleri umûra ittisâl vardır. Bu da mülkte tedbîr-i ilâhîdendir. Zîrâ melike vâsıl olan ihbârın tarîki mechûl olduğu vakit ehl-i devlet, tasarrufâtlarında kendi nefisleri üzere korkarlar. Binâenaleyh onlar ancak bir emirde tasarruf ederler ki o emr, sultanlarına onlardan vâsıl olduğu vakit, bu tasarrufun gāilesinden emîn olurlar. İmdi meliklerine kimin vâsıtasıyla ahbârın vâsıl olduğu eğer onlara müteayyin olursa, mülkte dilediklerini işlemeleri ve bu da meliklerine vâsıl olmaması için, ona bir iş işlerler ve azîm rüşvetler verirler idi.

Ya'ni Belkîs Hüdhüd vâsıtasıyla mektûbu aldığı vakit vüzerâsına mektûbun ne vâsıta ile vâsıl olduğunu haber vermeyip "Bana bir mektûb-i kerîm ilkā olundu" demekle iktifâ etti ve vâsıtayı îzâh etmedi, mechûl bıraktı. Bu da Belkîs'ın hikmet-i hükûmete vukūfundan ve ilim ve ma'rifetteki mertebesinin yüksekliğindendir; ve Belkîs bunu kendisinin birtakım umûra ittisâli olup, fakat onların bu umûrun tarîkini bilmediklerini, ashâbına ve vüzerâsına anlatmak için yaptı. Ya'ni murâdı: "Ey vezirlerim, bana birtakım ihbârât vâsıl olur ki, siz onun ne tarîkten bana geldiğini bilemezsiniz" demek idi. Ve Belkîs'ın tarîk-i ihbârı setretmesi mülkte tedbîr-i ilâhîdendir.

Zîrâ pâdişâha vâsıl olan ihbârın tarîki mechûl olduğu vakit, ehl-i devlet: "Tasarrufâtımızda sekâmet ve zulüm vâki' olursa, bilmediğimiz bir vâsıta ile pâdişâh duyar ve bize mücâzât eder" diye nefislerinden korkarlar. Binâenaleyh onlar, o vech ile tasarruf ederler ki, o tarz tasarrufları pâdişâhlarına vâsıl olduğu vakit, bu tasarrufun gâilesinden emîn olurlar. Ya'ni adâlet ve istikâmet dâiresinde tasarruf edip mücâzâttan emîn olurlar. [16/27] Fakat böyle olmayıp da ehl-i devlet, pâdişâhlarına kimin vâsıtasıyla icrâât ve tasarrufâtlarının ahbârı vâsıl olduğunu bilseler, o ma'lûm olan vâsıtayı bin türlü hîleler ve rüşvetler ile elde edip, me'mûr oldukları işlerde ahkâm-i nefslerine tebaan, keyfe-mâ-yeşâ' tasarruf ederler; ve bunun da pâdişâhlarına vâsıl olmayacağından emîn olurlar.

فكان قولُها ﴿أُلْقِيَ إِلَيَّ﴾، ولم تُسَمِّ مَنْ أَلْقَى إليها سِيَاسَةً منها أَوْرَثَتِ الحَذَرِ منها في أهلِ مَمْلَكَتِها وخَوَاصِّ مُدَبِّرِيها، وبهذا اسْتَحَقَّتِ التَّقَدُّمَ عَلَيْهِمْ.

İmdi onun sözü أُلْقِيَ إِلَيَّ (Neml, 27/29) [İlkā olundu.] oldu; ve siyâseten mektûbu ilkā edeni zikretmedi ki, o siyâset, onun ehl-i memleketi ve havâss-ı müdebbirleri hakkında, ondan hazeri îrâs eyledi. Ve bu sebeble onların üzerine tekaddüme müstahak oldu.

Ya'ni Belkîs, vüzerâsını cem'edip kendisine bir mektûb geldiğini onlara ihbâr ettiği sırada, ilk sözü إِنِّي أُلْقِيَ إِلَيَّ كِتَابٌ كَرِيمٌ (Neml, 27/29) ya'ni "Bana bir mektûb-i kerîm ilkā olundu" oldu; ve mechûl sîgasını isti'mâl etti; ve bir tedbîr-i siyâsî olmak üzere mektûbu ilkā edenin ismini zikretmedi. Ve onun bu tedbîr-i siyâsîsi memleketi ahâlîsinin ve memleketi idâre eden havâss-ı me'mûrîninin kendisinden korkmalarını intâc etti. İşte Belkîs kadın olduğu hâlde, mahzâ bu ma'rifeti ve dirâyeti sebebiyle, memleketinin erkekleri üzerine saltanatta tekaddüme kesb-i istihkāk eyledi.

وأمَّا فَضْلُ العالِمِ من الصِّنْفِ الإنسانِيِّ على العالِمِ من الجِنِّ بِأَسْرَارِ التَّصَرُّفِ وخَوَاصِّ الأشياءِ، فمَعْلُومٌ بالقَدْرِ الزَّمَانِيِّ، فإنَّ رجوعَ الطَّرْفِ إلى النَّاظِرِ به أَسْرَعُ من قِيَامِ القَائِمِ من مجلسِه، لأنَّ حركةَ البَصَرِ في الإدراكِ إلى ما يُدْرِكُه أَسْرَعُ من حركةِ الجِسْمِ فيما يَتَحَرَّكُ منه، فإنَّ الزَّمانَ الَّذي يَتَحَرَّكُ فيه البَصَرُ عينُ الزمانِ الَّذي يَتَعَلَّقُ بِمُبْصَرِه مع بُعْدِ المَسَافَةِ بين النَّاظِرِ والمَنْظُورِ، فإنَّ

زمانَ فَتْحِ البَصَرِ زمانُ تَعَلُّقِه بِفَلَكِ الكَوَاكِبِ الثَّابِتَةِ، وزمانُ رجوعِ طَرْفِه إليه عينُ زمانِ عَدَمِ إدراكِه، والقِيَامُ من مقامِ الإنسانِ [16/28] ليس كذلك أيْ ليس له هذه السُّرْعَةُ، فكان آصَفُ ابْنُ بَرْخِيَا أَتَمَّ في العملِ من الجِنِّ، فكان عينُ قولِ آصَفَ بْنِ بَرْخِيَا عينَ الفِعلِ في الزَّمنِ الواحدِ، فَرَأَى في ذلك الزمانِ بِعَيْنِه سليمانُ عليه السلام عَرْشَ بلقيسَ مُسْتَقِرًّا عنده لِئَلَّا يَتَخَيَّلَ أنَّه أَدْرَكَه وهو في مكانِه من غيرِ انتقالٍ.

Ve ammâ sınıf-ı insânîden esrâr-ı tasarrufu ve havâss-ı eşyâyı âlimin, Cin'den olan âlim üzerine fazlı, kadr-i zamânî ile ma'lûmdur. Zîrâ bakışın rücûu, onunla nâzır olan kimseye, kāimin meclisinden kıyâmından daha çabuktur. Çünkü basarın idrâkte, idrâk ettiği şeye hareketi, cismin ondan müteharrik olduğu şeyde hareketinden daha serî'dir. Zîrâ basarın onda müteharrik olduğu zaman, nâzır ile manzûr beyninde bu'd-i mesâfe olmakla berâber, basarın mübsara taalluk ettiği zamânın "ayn"ıdır. Zîrâ basarın açılması zamânı, onun kevâkib-i sâbite feleğine taallukunun zamânıdır; ve onun bakışının ona rücûu zamânı, onun adem-i idrâki zamânının "ayn"ıdır. Hâlbuki makām-ı insândan kıyâm böyle değildir, ya'ni onun için bu sür'at yoktur. Binâenaleyh Âsaf bin Berhıyâ amelde Cin'den etemm oldu. Böyle olunca Âsaf bin Berhıyâ kavlinin "ayn"ı, zamân-ı vâhidde fiilin "ayn"ı oldu. İmdi o zamanda Süleymân (a.s.) Belkîs'ın tahtını, mingayr-ı intikāl mekânında olduğu hâlde, idrâk ettiği tahayyül olunmamak için, "ayn"ıyla kendi indinde müstakır gördü.

Kur'ân-ı Kerîm'de sûre-i Neml'de beyân buyurulduğu üzere Belkîs Süleymân (a.s.)ın mektûbunu aldıktan sonra vüzerâsını toplayıp: "Bana vâcibü'l-ikrâm bir mektûb ilkā olundu ki, Süleymân'dandır; ve onun mazmûnu da şudur. Ey eşrâf, bana bu işin fetvâsını verin! Siz bilirsiniz ki, ben sizinle müşâvere etmedikçe bir iş hakkında karâr-ı kat'î vermem" dedi. Eşrâf dahi cevâben dediler ki: "Biz kuvvet ve şiddet sâhibiyiz, emir senindir. Biz senin emrine mutîiz" (Neml, 27/29-33).

Belkîs: "Padişâhlar bir şehre harben girerlerse orasını harâb ederler; ve ahâlîsinin eşrâfını zelîl ve esîr ederler. Onlar bunu mutlakā yaparlar. Ben şimdi onlara hediye gönderirim. [16/29] Bakalım elçilerimi nasıl iâde

eder?" (Neml, 27/34-35) Ya'ni hediyelerimi kabûl ederse, bilirim ki pâdişâhdır, o vakit harb ederim; ve eğer kabûl etmeyip da'vetinde musırr olursa, anlarım ki peygamberdir.

Bu karâr üzerine hareket olundu. Belkîs'ın elçisi Süleymân (a.s.)a hediye ile vâsıl oldukda, Cenâb-ı Süleymân buyurdu:

"Bana mâl ile mi yardım ediyorsunuz? Benim hediyeye ihtiyâcım yoktur. Allâhü Zülcelâl hazretlerinin bana ihsân ettiği şey, sizin getirdiğiniz şeylerden hayırlıdır. Bu gibi hediyeler ile ancak sizin gibi adamlar memnûn olur. Sen şimdi hediyelerinle berâber kavmine git, bu tarafa gelmelerini söyle! Eğer gelmezler ise, biz onların üzerine mukāvemet edemeyecekleri bir asker ile gider ve onları sâkin oldukları Sebâ şehrinden zelîl olarak çıkarırız." (Neml, 27/36-37)

Bu haber Belkîs'a vâsıl olunca, Süleymân (a.s.)ın peygamber olduğunu anladı; ve tahtını metîn bir yere koyup kilitleyerek askeriyle berâber, Süleymân (a.s.)a müteveccih oldu. Onlar geledursunlar, bu tarafta Süleymân (a.s.) hâzır-bi'l-meclis olanlara hitâben buyurdular ki:

–"Ey nâs, Belkîs ve kavmi gelip müslüman olmazdan mukaddem, onun tahtını bana hanginiz getirirsiniz?" (Neml, 27/38).

Cin tâifesinden bir İfrît dedi: "Sen makāmından kalkmadan evvel, o tahtı ben sana getiririm. Ben bunu icrâya kādirim ve kudretime emniyetim vardır." (Neml, 27/39)

Süleymân (a.s.)ın vezîri olan Cenâb-ı Âsaf bin Berhıyâ buyurdu: أَنَا آتِيكَ بِهِ قَبْلَ أَنْ يَرْتَدَّ إِلَيْكَ طَرْفُكَ (Neml, 27/40) ya'ni "Ben o tahtı, nazarın senin cânibine rücû'dan evvel getiririm." Bunun üzerine Süleymân (a.s.) o tahtı derhâl yanında durur gördü. İşte Cenâb-ı Şeyh (r.a.) bu vak'anın hakîkatini beyânen buyururlar ki:

Sınıf-ı insânîden olup esrâr-ı tasarrufu ve eşyânın havâssını bilen Âsaf'ın, tâife-i Cin'den olup bu esrâr ve havâssı bilen kimse üzerine fazlı sâbittir; ve bu fazl dahi kadr-i zamânî ile ma'lûmdur. Ya'ni her ikisinin yaptığı iş arasındaki zamânın mikdârı bu fazlı gösterir. Çünkü bir kimse bir şeye nazar edip, nazarını geri alsa, onun bu nazarı, oturan kimsenin oturduğu mahalden ayağa kalkmasından daha çabuk bir zaman zarfında

kendisine rücû' eder. [16/30] Hâlbuki taîfe-i Cin'den olup esrâr-ı tasarrufu bilen İfrît: أَنَا آتِيكَ بِهِ قَبْلَ أَنْ تَقُومَ مِنْ مَقَامِكَ (Neml, 27/39) ya'ni "Ben o tahtı sana makāmından kıyâmından evvel getiririm" dedi. Bu esrârı bilen ve sınıf-ı insânîden bulunan Cenâb-ı Âsaf ise: "Ben göz açıp kapayıncaya kadar getiririm" dedi. Binâenaleyh İfrît ile Âsaf arasında, esrâr-ı tasarrufu ve havâss-ı eşyâyı bilmek husûsunda fark sâbit oldu; ve efdaliyet Âsaf'a râci' oldu. Bu da ikisinin fiili arasında geçecek olan zamânın mikdârı ile ma'lûm oldu. Zîrâ İfrît'in fiili daha çok ve Âsaf'ın fiili ise daha az zamâna muhtaçtır. Ve basarın idrâk ettiği şey tarafına hareketi, cismin bulunduğu mekândan hareketinden daha çabuktur. Çünkü basarın hareketi için sarfolunan zaman, basarın görülen şeye taalluk ettiği zamânın "ayn"ıdır. Maahâzâ gören ile görülen şey arasında uzak bir mesâfe vardır. Basar ile mubsar arasında böyle uzak mesâfe olduğu hâlde basarın açılmasıyla, taalluk ettiği şeyi görmesi aynı zamân içinde vâki' olur. Çünkü basarın açılması zamânı, basarın kevâkib-i sâbite feleğine taalluku zamânıdır. Ya'ni gözün açılmasıyla kevâkib-i sâbite feleğine taalluku bir zamanda vâki' olur. Ve basarın geri dönmesi zamânı dahi, basarın adem-i idrâki zamânının "ayn"ıdır. Ya'ni göz açmak ile kevâkib-i sâbiteyi görmek bir zamanda vâki' olduğu gibi, gözü kapamak ile kevâkib-i sâbiteyi görmemek dahi aynı zamanda vâki' olur. Binâenaleyh basarın hareketi hâriçte inkısâmı kabûl etmeyecek derecede ânîdir. Fakat insanın yerinden kalkması böyle değildir; ya'ni onda bu kadar sür'at yoktur. Zîrâ cismin hareketi zamânîdir. Ve bu zaman hâriçte inkısâmı kabûl eder. Nitekim insanın her türlü evzâ' ve harekâtı "enstantane" dedikleri fotoğraf makinesi ile zabtolunup, bu evzâ'-ı mazbûta bir perde üzerine elektrik ziyâsı vâsıtasıyla aksettirilerek, sür'atle tedvîr olunmak sûretiyle "sinema" dedikleri hayâlâtı temâşâ ettirirler. Bu, cismin hareketi zamânının kābil-i inkısâm olduğuna bir delîl-i bâhirdir.

İmdi Âsaf bin Berhıyâ amelde Cin'den etemm oldu. Ve Âsaf bin Berhıyâ'nın: "Ben Belkîs'ın tahtını göz açıp kapamadan evvel getiririm" demesi, tahtı getirmesi fiilinin "ayn"ı oldu; ya'ni kavli ile fiili bir zaman içinde vukūa geldi. Binâenaleyh Süleymân (a.s.) Belkîs'ın tahtını, bu zaman içinde, kendi indinde müstakır gördü. Süleymân (a.s.) Belkîs'ın tahtını Sebâ şehrinde mekânında bulunduğu hâlde min-gayr-ı intikāl idrâk etmiştir,

diye tahayyül olunmamak için, Hak Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de رَآهُ مُسْتَقِرًّا عِنْدَهُ (Neml, 27/40) ya'ni "Onu indinde müstakır olarak gördü" buyurdu.

ولم يَكُنْ عِنْدَنَا بِاتِّحَادِ الزَّمَانِ انتقالٌ، وإنَّما كان إعْدَامٌ وإيجَادٌ من حيث لا يَشْعُرُ أحدٌ بذلك إلا مَنْ عَرَفَهُ، وهو قولُه تعالى: ﴿بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ﴾، ولا يَمْضِي عليهم وَقتٌ [16/31] لا يَرَوْنَ فيه ما هم رَاءُونَ له، وإذا كان هذا كما ذَكَرْنَاه فكان زمانُ عَدَمِه أَعْنِي عدمَ العرشِ من مكانِه عَيْنَ وجودِه عند سليمانَ من تجديدِ الخلقِ مع الأَنْفَاسِ، ولا عِلْمَ لِأَحَدٍ بِهَذَا القَدْرِ، بَلِ الإنسانُ لا يَشْعُرُ به من نفسِه أنَّه في كلِّ نَفَسٍ لا يكونُ ثُمَّ يكونُ.

Ve bizim indimizde ittihâd-ı zamân ile intikāl vâki' olmadı. Ancak i'dâm ve îcâd, onu bilenin gayrı hiçbir kimsenin buna şuûru olmayacak bir haysiyetle oldu. O da Hak Teâlâ'nın بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ (Kāf, 50/15) [Belki onlar halk-ı cedîdden şübhe içindedirler.] kavlidir. Ve onlar üzerine bir vakit mürûr etmez ki, gördükleri şeyi görsünler. Ve vaktâki bu, bizim zikrettiğimiz gibi oldu, binâenaleyh onun zamân-ı ademi, ya'ni tahtının mekânından ademi, Süleymân'ın indinde, enfâs ile halkın tecdîdi kabîlinden olarak, onun vücûdunun "ayn"ı oldu. Hâlbuki bu mikdâra hiçbir kimsenin ilmi yoktur. Belki insanın, muhakkak bir nefeste ma'dûm olup sonra mevcûd olduğuna kendi nefsinden şuûru yoktur.

Ya'ni bizim indimizde Belkîs'ın tahtı, tarfetü'l-ayn içinde ve ittihâd-ı zamân ile Sebâ şehrinden Süleymân (a.s.)ın mekânına intikāl etmedi. Zîrâ intikāl için, mutlakā araya az çok zaman girmek lâzımdır; ve sür'atle göz açıp kapamak dahi bir zaman içinde vâki' olur. Ancak bunda ittihâd-ı zamân vardır. Zîrâ basarın görülen şey tarafına hareketi için geçen zaman, basarın görülen şeye taalluk etmesi zamânının "ayn"ıdır. Hâlbuki Cenâb-ı Âsaf: "Ben tahtı göz açıp kapamadan evvel getiririm" dedi. Binâenaleyh tahtın bir mekândan bir mekâna ittihâd-ı zamân ile intikāl ettiği mülâhazası vârid olamaz. Zîrâ mürûr-ı zamân vâki' değildir. Bu hâl ancak tahtın Sebâ şehrinde i'dâmı ve Süleymân (a.s.)ın mekânında îcâdı sûretiyle vâki' oldu; ve bu îcâd ve i'dâm keyfiyeti, bir haysiyetle oldu ki, buna hiçbir kimsenin vukūfu ve şuûru olmadı. Bu keyfiyeti ancak ân-ı vâhidde i'dâm

ve îcâdı bilen ve her ân içinde halk-ı cedîdi müşâhede eden kimse bilir. [16/32]

Bu i'dâm ve îcâdın delîli dahi Hak Teâlâ hazretlerinin بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ (Kāf, 50/15) ya'ni "Belki onlar halk-ı cedîdden şübhe içindedirler" kavlidir; ve bu halk-ı cedîdden şübhede olanlar üzerine bir vakit mürûr etmez ki gördükleri şeyi görmesinler. Ya'ni onlar eşyâ-yı âlemden herhangi birine nazar-ı mütemâdî atfetseler, her ân-ı gayr-ı münkasimde onu sâbit ve mevcûd görürler. Hâlbuki âlemin halkı, her bir nefeste tecellî-i ilâhî ile teceddüd eder. Zîrâ âlemin vücûd-ı müstakilli olmadığından kendi nefsi ile ma'dûm ve Hakk'ın vücûdu ile mevcûddur; ve Hak dâimen ve ebeden tecellî edegelir. Binâenaleyh birinci tecellî asla rücû' edince, âlem ma'dûm olur; ve ikinci tecellînin müteâkiben zuhûrunda dahi mevcûd olur. Velâkin tecellî-i sânî o kadar sür'atle zuhûr eder ki, onun nûru, tecellî-i evvelin nûruna muttasıl olduğundan ikisinin arasını fark ve temyîz mümkin olamaz. Birinin hayâli zâil olmadan, onda müşâbihi olan diğer tecellî gelir. Binâenaleyh zâhir-bînân nazarında âlemin evvelâ ma'dûm ve ba'dehû mevcûd olması keyfiyeti görülemez. *Mesnevî*:

ناید آن الا که بر خاصان پدید　　باقیان فِي لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدِید

Tercüme: "O âlem-i gayb, ancak Hakk'ın hâsslarına zâhir olur. Bâkî halk-ı âlem, bu halk-ı cedîdden şübhededirler."[469]

Vaktâki bu, ya'ni tahtın mekân-ı Süleymân (a.s.)da huzûru, bizim zikrettiğimiz gibi oldu, ya'ni ittihâd-ı zamân ile intikāl sûretiyle vâki' olmadı; binâenaleyh tahtın Sebâ şehrinde zamân-ı ademi, Süleymân (a.s.)ın mekânında, onun zamân-ı vücûdunun "ayn"ı oldu. Ya'ni tahtın Sebâ şehrinde yok olmasıyla Süleymân (a.s.) indinde var olması aynı zamanda vâki' oldu; ve onun yokluğu ile varlığı yekdîğerinin "ayn"ı oldu; ve tahtın ademi, vücûdunun "ayn"ı olması, enfâs ile halkın tecdîdi kabîlindendir. Hâlbuki bu mikdâra hiçbir kimsenin ilmi yoktur. Nasıl olsun ki, insanın nefsi kendisine sâir eşyâdan daha karîb olduğu hâlde, her nefeste kendi nefsinin ma'dûm ve ba'dehû mevcûd olduğuna vukūfu yoktur. Kendi nefsinde vâki' olan bir hâle vukūfu olmayan kimse, eşyâ-yı sâirede vâki' olan [16/33] bu

469 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, II, s. 45 (beyit: 2066).

halk-ı cedîde ve bu teceddüd-i emsâle nâsıl vâkıf olur?

ولا تَقُلْ «ثُـمَّ» تَقْتَضِي المُـدَّةَ، فليس ذلك بصحيحٍ، وإنَّما «ثُـمَّ» تَقْتَضِي تَقَـدُّمَ الرُّتْبَـةِ العَلِيَّةِ عند العَرَبِ في مَوَاضِعَ مَخْصُوصَـةٍ كَقَـوْلِ الشَّـاعِر: «كَهَـزِّ الرُّدَيْنِي ثُـمَّ اضْطَـرَبْ.» وزمـانُ الهَـزِّ عيـنُ زمـانِ اضْطِـرَابِ المَهْـزُوزِ بـلا شَـكٍّ، وقـد جَـاءَتْ بِثُـمَّ ولا مُهْلَـةَ، كذلـك تَجْدِيـدُ الخَلْـقِ مـع الأَنْفَـاسِ، زمـانُ العَـدَمِ زمـانُ الوُجُـودِ، كتجديـدِ الأعـراضِ في دليـلِ الأَشَـاعِرَةِ.

Ve sen ثُـمَّ [sümme: sonra] müddeti iktizâ eder, deme! Bu, sahîh değildir. Ancak ثُـمَّ [sonra] inde'l-Arab mevâzı'-i mahsûsada rütbe-i aliyyenin tekaddümünü iktizâ eder. Şâirin كَهَـزِّ الرُّدَيْنِي ثُـمَّ اضْطَـرَبْ kavli gibi. Hâlbuki "hezz"in zamânı, bilâ-şek "mehzûz"ün ıztırâbı zamânının aynıdır; ve muhakkak "sümme"yi getirdi, hâlbuki mühlet yoktur. Bunun gibi, enfâs ile tecdîd-i halk, ademin zamânı vücûdun zamânıdır. Eşâire'nin delîlinden a'râzın tecdîdi gibi.

Ya'ni sen, bâlâda mürûr eden لا يكـونُ ثُـمَّ يكـونُ ya'ni "Ma'dûm olur, sonra mevcûd olur" kavlinde "sümme [sonra]" kelimesi terâhî içindir. Zaman müddet iktizâ eder, deme! "Sümme" kelimesinin mutlakā müddet iktizâ etmesi sahîh değildir. Bu "sümme" kelimesi inde'l-Arab mevâzı'-i mahsûsada, rütbe-i aliyyenin tekaddümünü iktizâ eder. Ya'ni rütbe-i aliyyenin tekaddümünü göstermek için isti'mâl olunur. Nitekim şâir der: كَهَـزِّ الرُّدَيْنِي ثُـمَّ اضْطَـرَبْ ya'ni "Rudeyn ismindeki haddâda mensûb olan mızrağın tahrîki gibi. Ondan sonra o Rudeynî olan mızrak muztarib oldu."[470] Hâlbuki zamân-ı tahrîk, şübhesiz hareket verilen şeyin ıztırâbı zamânının "ayn"ıdır. Zîrâ tahrîk, tahrîk olunan şeyin kımıldanmasına sebeb ve illettir; ve illetin zamânı, ma'lûlün zamânının "ayn"ıdır. Vâkıâ şâir, bu mısrâ'da terâhî için olan "sümme" kelimesini getirdi. Velâkin tahrîk ile tahrîk olunan şeyin kımıldanması arasında mühlet ve müddet yoktur. İşte لا يكـونُ ثُـمَّ يكـونُ [Ma'dûm olur, sonra mevcûd olur.] kavlindeki "sümme" dahi şâirin kavlindeki "sümme" gibidir. Binâenaleyh enfâs ile halkın tecdîdi [16/34]

470 Bu iktibas Câhiliyye şâirlerinden milâdî 550'lili yıllarda öldüğü tahmin edilen Ebû Duâd el-İyâdî'ye âittir. Beytin tamâmı ve içinde yer aldığı kasîde için bk. Bağdâdî, *Şerhu Ebyâti Muğni'l-Lebîb*, III, s. 53.

dahi böyledir. Halkın zamân-ı ademi, onun zamân-ı vücûdunun "ayn"ıdır. Aralarında müddet ve mühlet yoktur. Nitekim Eşâire'nin delîlinde dahi, a'râzın tecdîdi böyledir. Zîrâ Eşâire'nin delîlinde araz, iki zamanda bâkî değildir.

فإنَّ مَسْأَلَةَ حُصُولِ عرشِ بلقيسَ من أَشْكَلِ المَسَائِلِ، إلا مَنْ عَرَفَ ما ذَكَرْنَاه آنِفًا في قِصَّتِه، فلم يكن لِآصَفَ من الفَضْلِ في ذلك إلا حُصُولُ التَّجْدِيدِ في مجلسِ سليمانَ ﷺ، فما قَطَعَ العرشُ مسافةً ولا زُوِيَتْ له أَرْضٌ ولا خَرَقَها لِمَنْ فَهِمَ ما ذَكَرْنَاه، وكان ذلك على يَدَيْ بعضِ أصحابِ سليمانَ ليكونَ أَعْظَمُ لِسُلَيْمَانَ ﷺ في نُفُوسِ الحَاضِرِينَ من بلقيسَ وأصحابِها.

İmdi tahkîkan taht-ı Belkîs'ın husûlü mes'elesi, mes'elelerin en müşkilindendir. Meğer ki bizim ânifen taht kıssasında zikrettiğimiz şeyi ârif olan kimse ola. Böyle olunca tecdîdin Süleymân (a.s.)ın meclisinde husûlünden gayrı, Âsaf için fazl olmaz. İmdi bizim zikrettiğimiz şeyi anlayan kimse için, taht bir mesâfe kat'etmedi; ve arz onun için dürülmedi; ve arzı hark etmedi. Ve bu, Belkîs'dan ve onun ashâbından hâzırîn olan nüfûsta, Süleymân (a.s.) için, daha azîm olmak için, Süleymân'ın ba'zı ashâbının yedeyni üzere vâki' oldu.

Ya'ni taht-ı Belkîs'ın Süleymân (a.s.)ın meclisinde husûlü mes'elesi, akl-ı nazarî erbâbı indinde en müşkil mesâildendir. Fakat bâlâda tahtın îcâdı kıssasında zikrolunan şeyi, ya'ni cemî'-i zerrât-ı âlemin her nefeste tecellî-i evvel ile ma'dûm ve tecellî-i sânî ile mevcûd olduğunu bilen kimse, taht-ı Belkîs'ın meclis-i Süleymân (a.s.)da teceddüd-i emsâl sûretiyle mevcûd olduğunu bilir; ve bu mes'ele ona müşkil gelmez. Şu hâlde tahtın mislinin teceddüdü başka mahalde vâki' olmayıp ancak Süleymân [16/35] (a.s.)ın meclisinde husûlünden gayrı, Âsaf bin Berhıyâ için bir fazl olmaz. Ya'ni Cenâb-ı Âsaf'ın fazlı, ancak bu noktaya münhasır olmuş olur. Binâenaleyh bizim zikrettiğimiz teceddüd-i emsâl ve halk-ı cedîd kazıyyesini anlayan kimseye göre, taht, Belkîs'ın mekânıyla, Süleymân (a.s.)ın meclisi arasındaki mesâfeyi kat'etmedi; ve tahtın o meclise gelebilmesi için, arz dürülüp bükülmedi; ve taht mekânından arzı delip o meclisten zuhûr etmedi. Belki cemî'-i eşyânın her ân-ı gayr-ı münkasimde ma'dûm ve mev-

cûd olması kabîlinden olarak, bir ân-ı gayr-ı münkasimde Sebâ şehrinde ma'dûm ve o meclisde mevcûd oldu. Zîrâ Süleymân (a.s.) gibi bir nebiyy-i zîşânın terbiyesiyle Cenâb-ı Âsaf makām-ı kemâle vâsıl olmuş idi; ve Hak, Âsaf gibi kümmelin cevârih ve kuvâsının "ayn"ıdır. Binâenaleyh Cenâb-ı Âsaf'ın kavli ve fiili Hakk'ındır. *Mesnevî*:

این دراز و کوتهی مر جسم راست　　چه دراز و کوته آنجا که خداست

چون خدا بر جسم را تبدیل کرد　　رفتنش بی فرسخ و بی‌میل کرد

Tercüme: "Bu uzunluk ve kısalık muhakkak cisme mahsustur. Hudâ'nın olduğu mahalde uzun ve kısa nedir? Vaktâki Hudâ bir cismi tebdîl eyledi, onun seyrini bî-fersah ve bî-mil kıldı. Ya'ni o cismin bir yerden bir yere gitmesi için fersahlar ve miller kat'etmesine hâcet yoktur."[471]

Ve bu tahtın îcâdı tasarrufu, ins ve cin, vuhûş ve tuyûr ve cemâdât taht-ı tasarrufunda bulunan Süleymân (a.s.)ın kendisinden vâki' olmayıp, onun ashâbından bulunan Cenâb-ı Âsaf'ın iki eli üzerinde vukūa geldi. Bu da, hâzırûn nazarında, Süleymân (a.s.)ın emr-i tasarrufta daha azîm kudrete mâlik olduğu zâhir olmak içindir. Zîrâ bir husûsta şâkirdin kudreti zâhir olunca, üstâdının ulüvv-i kadr ve mertebesi sâbit olur. Diğer taraftan, Süleymân (a.s.) kemâl-i ma'rifetinden nâşî, ulûhiyete müzâhim olmak istemez. Zîrâ tasarrufta isneyniyet vardır. Tasarruf mutavassıtînden olan erbâb-ı himeme mahsustur. [16/36]

وسَبَبُ ذلك كَونُ سليمانَ هِبَةُ اللّٰهِ لِدَاوُدَ من قولِه تعالى: ﴿وَوَهَبْنَا لِدَاوُودَ سُلَيْمَانَ﴾، والهِبَةُ إِعْطَاءُ الوَاهِبِ لا بطريقِ الجزاءِ الوِفَاقِ أو الاِسْتِحْقَاقِ، فهو النِّعْمَةُ السَّابِقَةُ والحُجَّةُ البَالِغَةُ والضَّرْبَةُ الدَّامِغَةُ.

Ve bunun sebebi, Allah Teâlâ'nın وَوَهَبْنَا لِدَاوُودَ سُلَيْمَانَ (Sâd, 38/30) [Biz Dâvûd'a Süleymân'ı vehb ettik.] kavlinden müstebân olduğu üzere, Süleymân'ın Dâvûd'a hibetullah olmasıdır. Ve hibe, vâhibin cezâ-i vifâk veyâ istihkāk tarîkiyle olmayan i'tâsıdır. İmdi o, ni'met-i sâbıka ve hüccet-i bâliğa ve darbe-i müessiredir.

Ya'ni Süleymân (a.s.) ile onun musâhibi olan Cenâb-ı Âsaf'daki ihtisâsın

471 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, VII, s. 168 (beyit: 536-537).

sebebi, Allah Teâlâ'nın "Biz Dâvûd'a Süleymân'ı vehb ettik" (Sâd, 38/30) kavlinden zâhir olduğu vech ile, Süleymân'ın Dâvûd'a hibetullah olmasıdır. Ve hibe ise, mevhûbün-lehin evvelce sebkeden hizmetine mükâfâten veyâhud bir sebeble kesbettiği istihkāk tarîkiyle vâki' olan bir atâ değildir. Belki inâyet-i ezeliyye ve rahmet-i rahmâniyye-i imtinâniyyedir. Binâenaleyh Süleymân'ın vücûdu, Dâvûd için ni'met-i sâbıkadır. Zîrâ hilâfet-i zâhire-i ilâhiyye Dâvûd hakkında kâmil ve onun ekmeliyeti Süleymân'da zâhir oldu. Ve gerek kendinin ve gerek ümmetinin a'yânı üzerine yevm-i kıyâmette hüccet-i bâliğadır; ve muhâlifîn ve küffârdan a'dâsı hakkında darbe-i müessiredir. Binâenaleyh Süleymân, Dâvûd'a Allâh'ın hibesi olduğu için gerek Süleymân'da ve gerek onun feyz-i hüccetiyle müstefîz olan Cenâb-ı Âsaf'da hâsıl olan ihtisâs-ı tasarruf dahi Allâh'ın hibesi oldu.

وأمَّا عِلْمُه ﷺ فقولُه تعالى: ﴿فَفَهَّمْنَاهَا سُلَيْمَانَ﴾ مع نَقِيضِ الحُكْمِ، وَكُلًّا آتَاهُ اللّٰهُ حُكْمًا وَعِلْمًا، فكان عِلْمُ داودَ علمًا مُؤْتًى آتاهُ اللّٰهُ، وعِلْمُ سليمانَ عِلْمُ اللّٰهِ في المسألةِ، إذ كان هو الحَاكِمُ بلا واسطةٍ، فكان سليمانُ ترجمانَ حقٍّ في مَقْعَدِ صِدْقٍ.

Ve Süleymân (a.s.)ın ilmine gelince, o da hükmün nakîziyle berâber Hak Teâlâ'nın فَفَهَّمْنَاهَا سُلَيْمَانَ (Enbiyâ, 21/79) [Biz Süleymân'a tefhîm ve ta'lîm ettik.] kavlidir. Ve hüküm ile ilmi cümleye Allah Teâlâ i'tâ etti. Binâenaleyh ilm-i Dâvûd, ilm-i mu'tâdır ki, onu Allah Teâlâ verdi. Ve mes'elede Süleymân'ın ilmi, ilmullahdır. Zîrâ bilâ-vâsıta o hâkim oldu. Böyle olunca Süleymân, mak'ad-ı sıdkta Hakk'ın tercümânı oldu. [16/37]

Cenâb-ı Şeyh (r.a.) sûre-i Enbiyâ'da vâki' وَدَاوُودَ وَسُلَيْمَانَ إِذْ يَحْكُمَانِ فِي الْحَرْثِ إِذْ نَفَشَتْ فِيهِ غَنَمُ الْقَوْمِ وَكُنَّا لِحُكْمِهِمْ شَاهِدِينَ، فَفَهَّمْنَاهَا سُلَيْمَانَ وَكُلًّا آتَيْنَا حُكْمًا وَعِلْمًا (Enbiyâ, 21/78-79) [Ve Dâvud ile Süleymân'ı da zikret ki, onlar tarla hakkında hüküm veriyorlardı. O vakit ki, onun içinde kavmin koyunları yayılmıştı; ve Biz de onların hükümlerine şâhitler olduk. Biz o tarla ve koyun hükmünü Süleymân'a tefhîm ve ta'lîm ettik. Cümleye hükmü ve ilmi Biz verdik.] âyet-i kerîmesinde beyân buyurulan vak'a-i muhâkemeye işâret ederler. Bu vak'anın hulâsaten beyânı budur ki: Biri koyun sürüsü ve diğeri

tarla sâhibi olmak üzere iki köylü muhâkeme olmak için Dâvûd (a.s.)ın huzûruna gelirler; ve âtîdeki vech ile muhâkeme cereyân eder:

Tarla sâhibi –Yâ halîfetullah! Bu adamın koyunları bir gece benim tarlama girip ekinimi ekl ve ifsâd etmişler. Hakkımı da'vâ ederim.

Dâvûd (a.s.) –Ey koyunların sâhibi olan kimse! Bu da'vâ hakkında sen ne diyorsun?

Koyun sâhibi –Evet, böyle oldu.

Dâvûd (a.s.) –Mâdemki ikrâr ediyorsun, o hâlde koyunlarını tarla sâhibine ver!

Tarafeyn bu hüküm üzerine dışarı çıktılar. Süleymân (a.s.) bu hükme vâkıf olunca hemen pederinin yanına girip dedi:

– Başka vech ile hükmolunsa daha güzel olurdu.

Dâvûd (a.s.) –O daha güzel hüküm, nasıldır?

Süleymân (a.s.) –Koyunlar, tarla sâhibine ve tarla dahi koyunların sâhibine emâneten verilsin. Koyunların sâhibi, tarlayı evvelki hâline getirinceye kadar zahmet çeksin; ve bozuk mahsûl ile intifâ' etsin. Hâl-i aslîsine ircâ ettikde iâde eylesin. Ve o vakte kadar dahi tarla sâhibi koyunların sütü ve yağı ve yünü ile nefi'lensin. Bu sûretle her ikisi dahi behredâr olsunlar.

İmdi Süleymân (a.s.)ın ilimdeki ihtisâsına gelince, bu ihtisâs Hak Teâlâ'nın فَفَهَّمْنَاهَا سُلَيْمَانَ (Enbiyâ, 21/78-79) ya'ni "Biz o tarla ve koyun hükmünü Süleymân'a tefhîm ve ta'lîm ettik" kavliyle zâhirdir. Maahâzâ bu hüküm bâlâda îzâh olunduğu üzere yekdîğerinin nakîzi idi. Fakat Hak Teâlâ "Koyun kıssasındaki mes'eleyi Süleymân'a biz tefhîm ettik" buyurduğu cihetle, bu mes'elede Süleymân'ın ilmi Allâh'ın ilmi [16/38] olmuş olur. Zîrâ Süleymân (a.s.)ın mazharında bilâ-vâsıta hâkim olan "Allah" idi; ve Süleymân ise "mak'ad-ı sıdk"ta bi-hasebi'l-mazhariyye Hakk'ın tercümânı oldu. Ve tecellî-i zâtî indinde Cenâb-ı Süleymân'ın beşeriyeti fânî idi. Binâenaleyh şecere-i Mûsâ sûretinde vücûd-ı Süleymân'dan kāil ve hâkim olan Hak idi. Süleymân (a.s.)ın hükmüne münâkız olan Dâvûd (a.s.)ın hükmüne gelince, bu hüküm dahi Allah Teâlâ hazretlerinin hazret-i Dâvûd'a verdiği ilim ve hükm idi. Zîrâ Hak Teâlâ âyet-i kerîmede وَكُلًّا آتَيْنَا حُكْمًا وَعِلْمًا (Enbiyâ, 21/79) ya'ni "Cümleye hükmü ve ilmi Biz verdik" buyurur. Fakat bu

hüküm, Süleymân (a.s.)ın hükmü gibi bilâ-vâsıta sâdır olan hükm-i ilâhî değil, belki beşeriyet vâsıtasıyla sâdır olan ve ictihâda müstenid bulunan hükm-i Hak idi. İşte iki hüküm arasındaki fark budur. Ya'ni vücûd-ı mutlak-ı Hakk'ın muhtelif mertebelerinden sâdır olan hükümlerdir.

كما أنَّ المُجْتَهِدَ المُصِيبَ لحكمِ اللّٰهِ الَّذي يَحْكُمُ به اللّٰهُ في المَسألةِ، لو تَوَلَّاهَا بنفسِه أو بِمَا يُوحَى به لرسولِه له أجْرَانِ، والمُخْطِئُ لهذا الحكمِ المُعَيَّنِ له أَجْرٌ مع كونِه علمًا وحكمًا، فَأُعْطِيَتْ هذه الأُمَّةُ المُحَمَّدِيَّةُ رُتْبَةَ سليمانَ في الحكمِ ورُتْبَةَ داودَ، فَمَا أَفْضَلَهَا من أُمَّةٍ.

Hükmullahda musîb olan müctehid gibi ki, Allah bir mes'elede o hüküm ile hükmeder. Eğer kendi nefsiyle veyâhud Hakk'ın resûlüne vahyolunan şeyle o mes'eleye mütevellî olursa, onun için iki ecir vardır. Ve ilim ve hüküm olmakla berâber bu hükm-i muayyende, muhtî olan müctehid için bir ecir vardır. İmdi bu ümmet-i muhammediyyeye, hükümde rütbe-i Süleymân ve rütbe-i Dâvûd verildi. Binâenaleyh onu, sâir ümmetten efdal kılan şey nedir? Ne şerîf ümmettir!

Ya'ni Süleymân (a.s.) koyun ve tarla mes'elesinde, hükmünde isâbet eden müctehid gibidir. Ve Allah bir mes'elede müctehid-i musîbin hükmettiği hükümle hükmeder. Eğer Allah Teâlâ hazretleri o mes'eleye Rûh-ı a'zam (s.a.v.) sûretiyle bi-nefsihî veyâhud resûlüne vahyolunan şeyle mütevellî olursa, bi-hasebi'l-mazhariyye kendisinden hüküm sâdır olan müctehid, bu hükmünde musîb olduğu için [16/39] iki ecir kazanır.[472] Bu iki ecirden birisi, hükümde doğruluğuna ve diğeri, çalışmasına karşıdır; ve bu hükm-i muayyende hatâ eden müctehid için dahi bir ecir vardır ki, bu da onun sa'yine mukābildir. Maahâzâ hatâ eden müctehidin bu hükmü, Hak Teâ'la'nın وَكُلًّا آتَيْنَا حُكْمًا وَعِلْمًا (Enbiyâ, 21/79) ya'ni "Cümleye hükmü ve ilmi Biz verdik" âyet-i kerîmesinde beyân buyurulan hüküm ve ilim de dâhildir. Binâenaleyh müctehid-i muhtînin hatâsı zuhûr edinceye kadar, şer'an o hüküm ile amel etmek vâcibdir.

Ve şerîat-ı muhammediyye, iki nevi' üzerinedir: Birisi "şerîat-ı muhammediyye-i asliyye"; diğeri "şerîat-ı muhammediyye-i ictihâdiyye"dir.

472 Bk. Buhârî, "İ'tisâm", 22; Müslim, "Akdıye", 6.

Şerîat-ı muhammediyye-i asliyye, Resûlullah (s.a.v.) Efendimiz'in zamân-ı saâdetlerinde hüküm buyurdukları şerîattir ki, bunda aslâ hatâ mutasavver değildir. Ve şerîat-ı ictihâdiyye, zamân-ı saâdetten sonra fukahâ-yı kirâmın zann-ı gālib üzerine hükmettikleri şerîattir ki, bu zann-ı gālibde hatâ vukūu derkârdır. Ve âhir zamanda zuhûr edecek olan Mehdî, şerîat-ı muhammediyye-i asliyye ile hükmedeceğinden, ictihâda müstenid olan mezâhib-i muhtelifenin hükmü kalmayacaktır. İşte bu ümmet-i muhammediyyeye, hükümde, Süleymân ve Dâvûd (aleyhime's-selâm)ın rütbeleri verilmiştir. Bir mes'ele hakkında verdiği hükümde isâbet eden hâkim Süleymân ve hatâ eden dahi Dâvûd (aleyhime's-selâm)a benzer. Binâenaleyh bak ki bu ümmete ne derece şerâfet ihsân olunmuştur!

وَلَمَّا رَأَتْ بلقيسُ عرشَها مع علمِها بِبُعْدِ المسافةِ واسْتِحَالَةِ انْتِقَالِه في تلك المُدَّةِ عندها ﴿قَالَتْ كَأَنَّهُ هُوَ﴾، وصَدَّقَتْ بما ذَكَرْنَاه من تَجْدِيدِ الخلقِ بالأمثالِ، وهو هو، وصَدَقَ الأمرُ، كما أنَّك في زَمَانِ التجديدِ عينُ ما أنت في الزَّمَنِ الماضي.

Vaktâki Belkîs tahtını gördü, bu'd-i mesâfeye ilmi ve o müddette onun intikāli, indinde müstahîl olmakla "Keennehû odur" (Neml, 27/42) dedi. Ve halkın emsâl ile tecdîdinden bizim zikr [16/40] ettiğimiz şey ile, doğru söyledi. Hâlbuki o, odur. Emr ise sâdıktır. Nitekim sen, zamân-ı tecdîdde, zamân-ı mâzîde olduğunun "ayn"ısın.

Ya'ni Belkîs Süleymân (a.s.)ın huzûruna gelip de tahtını o mecliste hâzır gördüğü vakit, Sebâ şehriyle bulunduğu mahal arasındaki mesâfenin uzaklığını bildiği ve müddet-i cüz'iyye zarfında tahtın bu mesâfeyi kat'ederek intikāl etmesi, kendisince gayr-ı mümkin bulunduğu cihetle, Süleymân (a.s.) tarafından أَهٰكَذَا عَرْشُكِ (Neml, 27/42) ya'ni "Tahtın böyle midir?" tarzında vâki' olan suâle cevâben: "Gûyâ hemen hemen odur" dedi; ve "Ta kendisidir!" demedi. Belkîs'ın bu sözü, halkın emsâl ile tecdîdi hakkında bizim zikrettiğimiz hakāyıka nazaran doğru oldu. Zîrâ oradaki sûret, Belkîs'ın mekânındaki tahtın sûretidir, başka sûret değildir. Fakat buradaki vücûd-ı müşahhas Sebâ şehrindeki vücûd-ı müşahhas değildir. Binâenaleyh Belkîs'ın sîga-i teşbîh ve kelime-i temsîl ile كَأَنَّهُ هُوَ (Neml, 27/42)

[Gûyâ hemen hemen odur.] demesi pek muvâfık idi. Ve Süleymân (a.s.) bu hakîkati bildiği için Belkîs'a: أَهَـٰذَا عَرْشُكِ ya'ni "Tahtın bu mudur?" demedi; "Tahtın böyle midir?" dedi; ve Belkîs'ın cevâbı da ona muvâfık oldu. Ve tahtın buradaki vücûd-ı müşahhası, Sebâ şehrindeki vücûd-ı müşahhasına benzediği ve fakat sûreti, ayn-ı sâbitesinin sûreti olduğu için emr sâdıktır. Nitekim insanın zerrât-ı vücûdu beş veyâ yedi senede bir kerre kâmilen teceddüd eder. Binâenaleyh sen bi-hasebi's-sûret bugün, o eski sûretinin "ayn"ısın. Fakat vücûd i'tibâriyle "ayn"ı değilsin.

Ma'lûm olsun ki, âlemin suver ve nukūşu, ilm-i ilâhîde sâbit olan suver ve nukūşun gayrı değildir; ve bu mertebede o suver ve nukūş vücûd-ı ilmî ve hayâlî ile mülebbestir. Vücûd-ı mutlak-ı Hak, her mertebeye tenezzül ettikçe bu sûretlere, o mertebenin îcâbına göre bir kisve-i taayyün verir. Binâenaleyh her bir mertebede zâhir olan nakış ve sûret, o sûret-i ilmiyye ve hayâliyyenin "ayn"ıdır. [16/41] Fakat vücûdları birbirinin "ayn"ı değildir. Meselâ senin şimdiki sûretin ilm-i ilâhîdeki sûretinin "ayn"ıdır. Fakat şimdiki vücûdun ne âlem-i misâldeki ve ne âlem-i şehâdetteki, bilfarz yirmi sene evvelki vücûdunun "ayn"ı değildir. Velâkin o vücûdunun sûreti, yine o ilm-i ilâhîde sâbit olan sûretindir. Vücûdun değişmekle sûretin değişmedi.

Suâl: Benim sûretim doğduğum vakit böyle değil idi. Sonra saçım sakalım çıktı. İhtiyarladım yüzüm buruştu, eski tarâvetim gitti. Binâenaleyh vücûdumun tebeddülüyle sûretim dahi tebeddül etmiş oldu?

Cevâb: Evvelen, seni yedi sene evvel tanıyan kimse, yedi sene sonra gördüğü vakit yine tanır. Bu, senin esas sûretinin tebeddül etmediğine delîldir. Sâniyen, senin bu âlem-i şehâdette kaç sene muammer olacağın ve her sinnde ne sûrette bulunacağın ilm-i ilâhîde sâbittir. Binâenaleyh senin vücûdun her ân-ı gayr-ı münkasimde ma'dûm ve müteâkiben mevcûd olduğu hâlde, sûretin sâbittir.

Misâl: Bir ressâm bir levha tasvîr edeceği vakit hayâlinde ona bir vücûd verir. Ba'dehû onu hâriçte tasvîr eder. O hâriçte tasvîr ettiği levha mahvolsa, o sûret mâdemki ressâmın hayâlinde sâbittir, ona yine vücûd verir. Bu ikinci levha vücûd i'tibâriyle evvelkinin "ayn"ı değildir. Fakat sûret i'tibâ-

riyle "ayn"ıdır, gayrı değildir.

ثم إنَّه من كمالِ علمِ سليمانَ التَّنْبِيهُ الَّذي ذَكَرَه في الصَّرْحِ، فَ﴿قِيلَ لَهَا ادْخُلِي الصَّرْحَ﴾، وكان صَرْحًا أَمْلَسَ لا أَمْتَ فيه من زُجَاجٍ، ﴿فَلَمَّا رَأَتْه حَسِبَتْهُ لُجَّةً﴾ أيْ مَاءً ﴿وَكَشَفَتْ عَنْ سَاقَيْهَا﴾ حتَّى لا يُصِيبَ الماءُ ثَوْبَها، فَنَبَّهَهَا بذلك على أنَّ عرشَها الَّذي رَأَتْهُ من هذا القَبِيلِ، وهذا غايةُ الانصافِ، فإنَّه أَعْلَمَها بذلك إِصَابَتَها في قولِها: ﴿كَأَنَّهُ هُوَ﴾.

[16/42] Ba'dehû kasrın meyânında zikreylediği tenbîh, Süleymân'ın kemâl-i ilmindendir. "İmdi ona köşke gir, denildi." Ve köşk zücâcdan olup pek beyaz ve şeffaf idi. "Ve vaktâki onu gördü, lücce, ya'ni su zannetti; ve esvâbına su isâbet etmemek için, bacaklarını açtı." (Neml, 27/44) Böyle olunca, gördüğü tahtının da bu kabîlden olduğuna, bununla tenbîh eyledi. Ve işte bu insâfın gâyesidir. Zîrâ muhakkak bu tenbîh ile, onun كَأَنَّهُ هُوَ (Neml, 27/42) [Gûyâ hemen hemen odur.] kavlindeki isâbetini ona i'lâm etti.

Ya'ni taht mes'elesinden sonra, köşkün beyânında Süleymân (a.s.) tarafından Belkîs'a vâki' olan tenbîh, Cenâb-ı Süleymân'ın kemâl-i ilmindendir. Ma'lûmdur ki Süleymân (a.s.) gâyet beyaz ve şeffaf billûrdan bir köşk i'mâl ettirmiş idi ki, altında su ve suyun içinde de balıklar var idi. Belkîs'a bu köşke gir, denildi. O da köşkün sathının kemâl-i şeffâfiyyetinden sudan geçilecek zu'miyle, paçaları ıslanmamak için, sıvadı ve bacaklarını açtı. Yürümeğe başlayınca, su olmayıp, bastığı mahallin billûr olduğunu anladı.

Süleymân (a.s.)ın Belkîs'ı köşke idhâli, tahtının dahi bu kabîlden olduğuna, ya'ni tahtın vücûdu, Sebâ şehrindeki tahtının vücûdunun "ayn"ı olmayıp onun müşâbihi ve fakat sûret i'tibâriyle, onun "ayn"ı olduğuna tenbîh eyledi. Nitekim Belkîs'ın paçalarını sıvayıp bastığı mahal, sûret i'tibâriyle suyun "ayn"ıdır. Çünkü billûrun sûreti, şeffâfiyeti hasebiyle meşhûd değildir. Fakat vücûd i'tibâriyle mahsustur; ve suyun aynı değildir. Binâenaleyh bu köşk mes'elesi, müşâbehet-i vücûda ve ayniyyet-i sûrete tenbîhtir; ve bu tenbîh dahi, Süleymân (a.s.) tarafından Belkîs hakkında son derece insaftır. Zîrâ Cenâb-ı Süleymân bu tenbîhi ile, Belkîs'ın kendi tahtı hakkında "Sanki odur" demesindeki isâbeti, [16/43] ona tefhîm

ve i'lâm etmiş oldu. Çünkü tahtın vücûdu, mekân-ı Belkîs'daki tahtın müşâbihi olduğundan, Belkîs'ın "Ona benzer" demesi doğru olur.

فَقَالَتْ عِنْدَ ذلك: ﴿رَبِّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي وَأَسْلَمْتُ مَعَ سُلَيْمَانَ﴾ أيْ إسلامِ سليمانَ ﴿لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾، فما انْقَادَتْ لِسُلَيْمَانَ بَلِ انْقَادَتْ لِرَبِّ العالمينَ، وسليمانُ من العالمينَ، فما تَقَيَّدَتْ في انْقِيَادِها كما لا تَتَقَيَّدُ الرُّسُلُ في اعتقادِها في اللّٰهِ، بخلافِ فِرْعَوْنَ، فإنَّه قال: ﴿رَبِّ مُوسَى وَهَارُونَ﴾، وإن كان يَلْحَقُ بهذا الانقيادِ البَلْقِيسِيِّ من وجهٍ، ولكن لا يَقْوِي قُوَّتَه، فكانت أَفْقَهَ من فرعونَ في الانقيادِ لِلّٰهِ.

İmdi bunun indinde: "Yâ Rab tahkîkan ben nefsime zulmettim ve Süleymân ile, ya'ni islâm-ı Süleymân ile Rabbü'l-âlemîn olan Allâh'a teslîm ve münkād oldum" (Neml, 27/44) dedi. Böyle olunca Süleymân'a münkād olmadı, belki Rabbü'l-âlemîne münkād oldu; ve Süleymân ise âlemîndendir. Binâenaleyh Allah Teâlâ'nın hakkındaki i'tikādlarında resûller takayyüd etmedikleri gibi, Belkîs de inkıyâdında takayyüd etmedi, Fir'avn'a muhâlif olarak. Zîrâ o "Mûsâ ve Hârûn'un Rabb'ine" (A'râf, 7/122) dedi. Vâkıâ bu inkıyâd ile bir vecihden Belkîs'ın inkıyâdına lâhik olur. Velâkin onun kuvveti kadar kavî olmaz. Böyle olunca Belkîs, Allâh'a inkıyâdda, Fir'avn'dan efkah idi.

Ya'ni Belkîs Süleymân (a.s.)ın bâlâda îzâh olunan insâfını gördüğü vakit, Kur'ân-ı Kerîm'de beyân buyurulduğu üzere رَبِّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي وَأَسْلَمْتُ مَعَ سُلَيْمَانَ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (Neml, 27/44) ya'ni "Ya Rab, muhakkak ben nefsime küfür ve şirk ile veyâhud te'hîr-i îmân ile zulmettim; ve bunun böyle olduğunu şimdi anladığım için, Süleymân nasıl Rabbü'l-âlemîne münkād olmuş ise, ben dahi öylece teslîm ve münkād oldum" dedi. Belkîs, Süleymân'a münkād oldum, demedi; belki âlemlerin Rabb'ine inkıyâd ettim, dedi. Ve Cenâb-ı Süleymân ise, âlemler mefhûmu içinde dâhildir. Binâenaleyh Belkîs sûret-i mutlakada [16/44] inkıyâd etmiş oldu ve inkıyâdını takyîd etmedi. Nitekim resûllerin dahi Allah Teâlâ hakkındaki i'tikādları mukayyed olmayıp, mutlaktır. Ve Belkîs'ın bu inkıyâdı, Fir'avn'ın inkıyâdına muhâlif oldu. Zîrâ Fir'avn "Ben Mûsâ ve Hârûn'un Rabb'ine îmân ettim" dedi. Ve "Mûsâ ve Hârûn" kavliyle îmânını takyîd etti. Vâkıâ

Fir'avn'ın bu mukayyed olan inkıyâdı, Belkîs'ın mutlak olan inkıyâdına bir vecihden lâhik olur. Zîrâ enbiyânın îmânları mutlaktır; ve onlara tâbi' olanların îmânları dahi bu ıtlâka dâhil olur. Fakat tarz-ı inkıyâdda kaydolduğundan, Belkîs'ın kuvvet-i inkıyâdı kadar kavî değildir.

Suâl: Kur'ân-ı Kerîm'de Fir'avn'ın takyîdi آمَنْتُ أَنَّهُ لَا إِلٰهَ إِلَّا الَّذِي آمَنَتْ بِهِ بَنُو إِسْرَائِيل (Yûnus, 10/90) ya'ni "Benî İsrâîl'in îmân ettiğine îmân ettim" tarzında vâki' olmuştur. Ve Fir'avn رَبِّ مُوسَى وَهَارُونَ (A'râf, 7/122) [Mûsâ ve Hârûn'un Rabb'ine.] dememiştir.

Cevâb: Sehare îmân ettikleri vakit رَبِّ مُوسَى وَهَارُونَ (A'râf, 7/122) [Mûsâ ve Hârûn'un Rabb'ine.] demişler idi. Ve bu sihirbazlar Benî İsrâîl'den idi. Ve diğer taraftan "Mûsâ ve Hârûn" (aleyhime's-selâm) dahi Benî İsrâîl'den idiler. Binâenaleyh Fir'avn bu kavliyle "Benî İsrâîl'in îmân ettikleri Mûsâ ve Hârûn'un, veyâhud Benî İsrâîl'den olan Mûsâ ve Hârûn'un Rabb'ine îmân ettim" demiş oldu. Ve Cenâb-ı Şeyh (r.a.) dahi, takyîdde bu esâsı beyân buyurdu.

Şu hâlde Belkîs âlemlerin Rabb'ine inkıyâd eylediği ve âlemlerin Rabb'i ise, Rabb-i mutlak ve Rabbü'l-erbâb olduğu için, inkıyâd husûsunda Fir'avn'dan daha fakîh ve daha âlim oldu. Zîrâ Fir'avn'ın inkıyâdı Mûsâ ve Hârûn'un Rabb-i hâslarına oldu. Binâenaleyh Fir'avn'ın îmânı daha zaîf idi.

وكان فرعونُ تَحْتَ حكمِ الوقتِ حيث قال: آمَنَتُ ﴿بِالَّذِي آمَنَتْ بِهِ بَنُو إِسْرَائِيلَ﴾، فَخَصَّصَ، وإنَّما خَصَّصَ لِمَا رَأَى السَّحَرَةَ قالوا في إيمانِهم باللّٰه: ﴿رَبِّ مُوسَى وَهَارُونَ﴾، فكان إسلامُ بلقيسَ إسلامَ سليمانَ إِذْ قَالَتْ: ﴿مَعَ سُلَيْمَانَ﴾، فَتَبِعَتْهُ، فما يَمُرُّ سليمانَ بِشَيْءٍ من العَقَائِدِ إلا مَرَّتْ به مُعْتَقِدَةً ذلك، [16/45] كما كُنَّا نحن على الصِّرَاطِ المُسْتَقِيمِ الَّذي الرَّبُّ تعالى عليه، لكَونِ نَوَاصِينَا في يدِه، ويَسْتَحِيلُ مُفَارَقَتُنَا إيَّاه، فنَحْنُ معه بالتَّضْمِينِ وهو مَعَنَا بالتَّصْرِيحِ، فإنَّه قال: ﴿وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَمَا كُنْتُمْ﴾، ونحن مَعَهُ بكونِه آخِذًا بِنَوَاصِينَا، فهو تعالى مع نفسِه حَيْثُمَا مَشَى بِنَا من صراطِه، فما أَحَدٌ من العالمِ إلا على صراطٍ مستقيمٍ، وهو صراطُ الرَّبِّ تعالى، وكذا عَلِمَتْ بلقيسُ من سليمانَ فَقَالَتْ: ﴿لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾، وما خَصَّصَتْ عَالَمًا من عَالَمٍ.

> Ve Fir'avn, "Benî İsrâîl'in îmân ettikleri şeye îmân ettim" (Yûnus, 10/90) dediği haysiyetle, vaktin hükmü tahtında idi. Binâenaleyh tahsîs etti; ve ancak sehare Allâh'a îmânlarında "Rabb-i Mûsâ ve Hârûn" dediklerini gördüğü için tahsîs etti. İmdi Belkîs'ın islâmı, "maa Süleymân" dediği için, islâm-ı Süleymân oldu. Böyle olunca ona tâbi' oldu. Binâenaleyh Belkîs, ancak akāidden Süleymân'ın yanından geçtiği şeyin yanından geçti. Nitekim biz, Rab Teâlâ'nın üzerinde bulunduğu sırât-ı müstakîm üzerindeyiz. Zîrâ bizim nâsiyelerimiz onun yedindedir; ve bizim ondan müfârakatimiz müstahîldir. Böyle olunca o bizimle tazmîn ile ve biz O'nunla tasrîh ileyiz. Zîrâ muhakkak O مَعَكُمْ أَيْنَمَا كُنْتُمْ وَهُوَ (Hadîd, 57/4) [Nerede olur iseniz O sizinle berâberdir.] dedi. Ve Hak bizim nâsiyelerimizi âhiz olmakla, biz Hak ile berâberiz. İmdi Hak Teâlâ, sırât-ı müstakîminden bizim ile mâşî olduğu haysiyetle, kendi nefsiyledir. Böyle olunca âlemden hiçbir kimse yoktur, illâ ki sırât-ı müstakîm üzeredir. O da Rab Teâlâ'nın sırâtıdır. Ve Belkîs Süleymân'dan dahi böyle bildi, لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (Neml, 27/44) [Rabbü'l-âlemîn olan Allâh'a] dedi; ve âlemden bir âlemi tahsîs etmedi.

Ya'ni Fir'avn, Benî İsrâîl'in garktan necâtı ve kendi üzerine galebeleri vaktinde "Benî İsrâîl'in îmân ettikleri şeye îmân ettim" (Yûnus, 10/90) dedi; ve onun îmânı vaktin hükmüne tebaan vâki' oldu. Binâenaleyh Benî İsrâîl'den olan sihirbazların Allah Teâlâ'ya îmânlarında "Rabb-i Mûsâ ve Hârûn" (A'râf, 7/122) deyip îmânlarını tahsîs ettiklerini ve bu tahsîs ettikleri îmân sebebiyle garktan kurtulduklarını gördüğü için, Fir'avn dahi, onların bu îmân ile nâil oldukları necâta nâil olacağını ümîd ederek, îmânını [16/46] Benî İsrâîl'in îmânıyla tahsîs etti. Hâlbuki bu kıyâsında iki vech ile hatâ etti. Zîrâ sehare آمَنَّا بِرَبِّ الْعَالَمِينَ (A'râf, 7/121) [Âlemlerin Rabbine îmân ettik.] demek sûretiyle îmânlarını evvelen ıtlâk ve ta'mîm ve ba'dehû رَبِّ مُوسَى وَهَارُونَ (A'râf, 7/122) [Mûsâ ve Hârûn'un Rabb'ine.] diyerek nebîlerinin îmânıyla tahsîs etmiş idiler. Fir'avn bunun farkına varmadı. İkincisi Fir'avn, îmânını seharenin îmânı gibi, nebîlerinin îmânıyla da takyîd edemeyip, Benî İsrâîl'in îmânıyla tahsîs etti. Fakat Belkîs "islâm-ı Süleymân ile Rabbü'l-âlemîn olan Allâh'a teslîm ve münkād oldum" (Neml, 27/44) dediği için, onun islâmı, Süleymân (a.s.)ın islâmı oldu. Binâenaleyh Belkîs

emr-i teslîm ve inkıyâdda tamâmıyla Süleymân (a.s.)a tâbi' olmuş oldu; ve bu tebaiyeti sebebiyle, Süleymân (a.s.) i'tikāddan nasıl bir i'tikādın yanından geçti ise, Belkîs dahi o i'tikādın yanından geçti. Zîrâ yol bilmeyen bir kimse, yol bilen bir rehbere tâbi' olup onunla berâber gittiği vakit, tamâmıyla rehberin geçtiği yollardan geçer ve aslâ ondan ayrılmaz. Ve tâbi' olan Belkîs'ın, metbû' olan Süleymân (a.s.)a tebaiyeti şuna benzer ki, bizim rûhumuz ve müdebbirimiz olan Rabb-i hâsslarımız, her birerlerimizin nâsiyelerinden tutup, bizi kendi sırât-ı müstakîmi üzerinde çeker, götürür. Bizim ondan ayrılmamız mümkin değildir; zîrâ biz ona tâbiiz, o bizim metbûumuzdur; ve bizim nâsiyelerimiz o ism-i hâssın yedindedir.

Şu hâlde Rabb-i hâss bizim bâtınımız olduğu için biz zımnen O'nunla berâberiz; ve biz O'nun zâhiri olduğumuz için, O sarîhan bizimle berâberdir. Ve bu, zımnen bizim O'nunla ve sarîhan O'nun bizimle berâber olduğumuzun delîli, Hak Teâlâ hazretlerinin وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَمَا كُنْتُمْ (Hadîd, 57/4) ya'ni "Siz nerede olsanız O sizinle berâberdir" kavl-i şerîfidir. Zîrâ nerede olur isek olalım, O'nun bizimle berâber olması, O bizim bâtınımız, biz O'nun zâhiri olmamıza mütevakkıftır. Binâenaleyh Hak, esmâsı yediyle bizim nâsiyelerimizi tuttuğu için biz Hak ile berâberiz. Ve bizim vücûdât-ı müteayyinemiz, vücûd-ı mutlak-ı Hakk'ın [16/47] bu esmâsı hasebiyle taayyünü ve takayyüdünden ibâret olup, O'nun vücûdunun gayrı olmadığından, her bir ismin sırât-ı müstakîminde bizimle berâber yürüyen Hak'tır. Binâenaleyh Hak, kendi nefsiyle berâberdir. Ve mâdemki suver-i âlemden her birisi bir ismin mazharıdır; ve o isim kendi mazharını nâsiyesinden tutup kendi sırât-ı müstakîmi üzerinde götürür; şu hâlde efrâd-ı âlemden, sırât-ı müstakîm üzerinde olmayan hiçbir ferd yoktur; ve bu sırât dahi Rabb-i mutlakın esmâsına mahsûs olan sırâttır. Ve Belkîs, Cenâb-ı Süleymân'ın zımnen ve tebaan Allah ile olduğunu bildi; لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (Neml, 27/44) [Rabbü'l-âlemîn olan Allâh'a] dedi. Ve Allah cemî'-i âlemlerin mürebbîsi olduğu için, âlemden birini tahsîs etmedi. Zîrâ Cenâb-ı Süleymân insân-ı kâmildir; ve insân-ı kâmil ism-i câmiin mazharıdır. Binâenaleyh Süleymân (a.s.)a tebaiyyet, erbâb-ı müteferrikayı câmi' olan Rabb-i mutlakın sırât-ı müstakîmi üzerinde meşyi iktizâ eder. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: أَأَرْبَابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ أَمِ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ (Yûsuf, 12/39) ya'ni "Erbâb-ı

müteferrika mı hayırlıdır, yoksa Vâhid-i Kahhâr olan Allah mı hayırlıdır?" Binâenaleyh Belkîs, îmânında ta'mîm etti, tahsîs etmedi.

وأمَّا التَّسْخِيرُ الَّذي اخْتُصَّ به سليمانُ ﷺ وفُضِّلَ به غيرَه وجَعَلَه اللّٰهُ له من المُلْكِ الَّذي لا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ من بَعْدِه فهو كَوْنُه عن أمرِه، فقال: ﴿فَسَخَّرْنَا لَهُ الرِّيحَ تَجْرِي بِأَمْرِهِ﴾، فما هو من كونِه تَسْخِيرًا فَإِنَّ اللّٰهَ يقول في حَقِّنَا كُلِّنَا من غيرِ تَخْصِيصٍ: ﴿وَسَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُ﴾، وقد ذَكَرَ تسخيرَ الرِّيَاحِ والنُّجُومِ وغيرِ ذلك، ولكن لا عن أمرِنا بَلْ عن أمرِ اللّٰهِ، فما اخْتُصَّ سليمانُ إنْ فَهِمْتَ إلا بِالْأَمْرِ من غيرِ جَمْعِيَّةٍ ولا هِمَّةٍ بل بِمُجَرَّدِ الأمرِ، وإنَّما قُلْنَا ذلك، لأنَّا نَعْلَمُ أنَّ أَجْرَامَ العالمِ تَنْفَعِلُ لِهِمَمِ النُّفُوسِ إذا أُقِيمَتْ في مقامِ الجَمْعِيَّةِ، وقد عَايَنَّا ذلك في هذا الطريقِ، فكان من سليمانَ مُجَرَّدُ التَّلَفُّظِ بالأمرِ لِمَنْ أَرَادَ تَسْخِيرَه من غيرِ هِمَّةٍ ولا جَمْعِيَّةٍ.

Ve Süleymân (a.s.)ın muhtass kılındığı ve onun sebebiyle kendinin gayrısına fâzıl olduğu ve Allah Teâlâ'nın onun için, ondan sonra bir kimseye lâyık olmayan mülkten kıldığı teshîre gelince; o, [16/48] onun "emr"inden olmadır. Binâenaleyh Hak Teâlâ فَسَخَّرْنَا لَهُ الرِّيحَ تَجْرِي بِأَمْرِهِ (Sâd, 38/36) ya'ni "Biz ona rüzgârı teshîr ettik; onun emriyle cereyân eder" dedi. Zîrâ Allah Teâlâ bizim hepimizin hakkında min-gayrı-tahsîs وَسَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُ (Câsiye, 45/13) ya'ni "Allah Teâlâ göklerde ve yerde olan şeylerin kâffesini size müsahhar kıldı" der. Ve rüzgârın ve yıldızların ve bunun gayrısının teshîrini zikretti. Velâkin bizim emrimizden değil, belki Allâh'ın emrindendir. İmdi eğer anladın ise, Cenâb-ı Süleymân ancak cem'iyetsiz ve himmetsiz emre, belki mücerred emre muhtass kılındı. İşte biz ancak bunu dedik. Zîrâ biz biliriz ki, nüfûs, makām-ı cem'iyyette ikāme olundukta, muhakkak ecrâm-ı âlem, onların himmetleriyle münfail olur; ve muhakkak biz bunu, bu tarîkte muâyene ettik. İmdi teshîrini murâd ettiği kimse için, Süleymân'dan himmetsiz ve cem'iyetsiz olarak mücerred "emr" ile telaffuz vâki' oldu.

Ya'ni şu teshîr ki, Süleymân (a.s.)a muhtass kılındı; ve Cenâb-ı Süleymân o teshîr sebebiyle, efrâd-ı âlemden kendisinin gayrı üzerine fâzıl oldu; ve Hak Teâlâ bu teshîri, Süleymân (a.s.)a mahsûs bir mülkten kıldı ki,

ondan sonra hiçbir kimse için bu mülk ile zuhûr lâyık olmaz. İşte bu teshîrin Cenâb-ı Süleymân'a ihtisâsı, onun bir şeyde "himmet" ve "cem'iyyet-i kalb" ve "taslît-i vehm" ile tasarruf etmesi değil, belki bu teshîrin mücerred onun "emr"i ile olmasıdır. Böyle olunca Hak Teâlâ "Biz ona rüzgârı teshîr ettik, onun emri ile cereyân eder" (Sâd, 38/36) dedi. Ve rüzgârın cereyânını Cenâb-ı Süleymân'ın emrine tâbi' kıldığını beyân buyurdu. Şu hâlde onun ihtisâsı, teshîrde değil, belki bu teshîrin onun "emr"iyle olmasındadır. Eğer teshîrde ihtisâs sâhibi idi denilir ise, bu doğru olmaz. Çünkü Hak Teâlâ bizim hepimiz hakkında bilâ-tahsîs "Allah Teâlâ göklerde ve yerde olan şeylerin kâffesini size müsahhar kıldı" (Câsiye, 45/13) buyurmuş ve rüzgârın ve yıldızların ve bunlardan gayrısının teshîrini zikretmiştir. Velâkin Cenâb-ı Süleymân hakkında beyân buyurduğu gibi, bunların bizim "emr"imizle müsahhar olduğunu beyân etmemiştir. Belki onların bize müsahhariyeti Hakk'ın emriyledir.

Şu hâlde eğer sen bu bahsi anladın ise [16/49] bildin ki, Cenâb-ı Süleymân'ın ihtisâsı, ancak kuvâsını cem'etmeksizin ve himmetini sarfeylemeksizin, "emr"e ve belki mücerred "emr"edir. Zîrâ himmetle tasarruf, mutavassıtların şânıdır; ve tasarrufta isneyniyet vardır. Ve kümmel ise ulûhiyete müzâhim olmak istemez; meğer ki emr-i Hak vârid ola. O vakit cem'iyyet-i kalb ve himmet ile tasarrufa tasaddî eder. Fakat Süleymân (a.s.) teshîrdeki ihtisâsı hasebiyle böyle tasarruf etmedi, ya'ni onda cem'iyyet-i kalb ve himmet hâsıl olmadı, yalnız "emr" etti; işte o kadar!

Cenâb-ı Şeyh (r.a.), biz ancak bunu dedik; ya'ni Cenâb-ı Süleymân teshîre, cem'iyyet-i kalb ve himmet ile ve ervâh-ı felekiyyenin muâvenetiyle ve havâss-ı umûr-i tabîiyye ile ve esmâ-i ilâhiyye ve sâir emsâli ile değil, mücerred emr ile muhtass kılındı dedik, buyurur. Zîrâ teshîrde iki sûret vâki'dir: Birisi böyle mücerred "emr" ile, diğeri de "taslît-i himmet" iledir. Çünkü ecrâm-ı âlem nüfûs-i kâmilenin himmetlerinden müteessir olur. Velâkin ecrâm-ı âlemin bu teessür ve infiâli nüfûs-i kâmile makām-ı cem'iyyete ikāmet olunduğu vakitte olur. Zîrâ makām-ı cem'iyyette mugāyeret-i i'tibârî kalkar. Binâenaleyh bu makāmda, fiil-i bende fiil-i Hak olur; ve Hak Teâlâ ise her şeye kādirdir. İşte ancak kırk kişinin yerine vaz'edebildiği Hayber Kalesi kapısının İmâm-ı Alî (kerremallâhu vechehû ve radı-

yallâhu anh) efendimiz tarafından münferiden koparılması bu kabîldendir. Nitekim Cenâb-ı İmâm kapının yerine vaz'ında o kırk kişinin içinde idi. Kendisine dediler ki: "Bu kapıyı yalnız başına koparan sen değil miydin? Şimdi neden müşkilât çekiyorsun?" Cevâben buyurdular ki: واللّٰه مَا قَلَعْتُ بَابَ خَيْبَر ya'ni "Vallâhi Hayber kapısını koparan ben değilim!"

Ve Cenâb-ı Şeyh (r.a.) bu hâli te'yîden "Muhakkak biz bu tarîk-i Hak'ta ecrâm-ı âlemin nüfûs-i kâmilenin himmetleriyle münfail ve müteessir olduğunu gördük" buyururlar. İşte mahzâ ihtisâs hasebiyle, Cenâb-ı Süleymân'dan yalnız "emr" ile telaffuz vâki' oldu. Ya'ni teshîrini murâd ettiği kimse için, kalbinde cem'iyet ve himmet mevcûd olmaksızın, yalnız "Bu böyle olsun!" diye "emr" ile telaffuz [16/50] vâki' oldu. Şu hâlde Cenâb-ı Süleymân ile nüfûs-i kâmilenin teshîrleri arasındaki fark, birinin himmetsiz "emr" lafzı ile ve diğerinin himmet ve cem'iyyet-i kalb ile vâki' olmasından ibârettir. Binâenaleyh Cenâb-ı Süleymân'ın nefs-i teshîrde, nüfûs-i kâmileden fazla bir meziyeti yoktur. Onun ihtisâsı ancak mücerred "emr" iledir.

وَاعْلَمْ أَيَّدَنَا اللّٰهُ وإيَّاك بِرُوحٍ مِنْهُ، أنَّ مِثْلَ هذا العَطَاءِ إذا حَصَلَ للعبدِ أيَّ عبدٍ كان فإنَّه لا يَنْقُصُه ذلك من مُلْكِ آخرتِه ولا يُحْسَبُ عليه، مع كونِه سليمانَ عليه السلام طَلَبَه من ربِّه، فَيَقْتَضِي ذَوْقُ الطريقِ أنْ يكونَ قَدْ عُجِّلَ له ما ادُّخِرَ لغيرِه، ويُحَاسَبُ به إذا أَرَادَه في الآخرةِ، فقال اللّٰهُ له: ﴿هَذَا عَطَاؤُنَا﴾، وَلَمْ يَقُلْ لَكَ ولا لِغَيْرِكَ، ﴿فَامْنُنْ﴾ أيْ أَعْطِ، ﴿أَوْ أَمْسِكْ بِغَيْرِ حِسَابٍ﴾.

Ma'lûmun olsun ki, Allah Teâlâ, kendi tarafından rûh ve tevfîk ile bizi ve seni te'yîd eylesin! Tahkîkan böyle atâ, hangi abd olursa olsun, bir abd için hâsıl olduğu vakit, o atâ, o abdin mülk-i âhiretinden eksiltmez ve onun üzerine hesâb olunmaz. Maahâzâ Cenâb-ı Süleymân onu Rabb'inden taleb etti. İmdi zevk-i tarîk iktizâ eder ki, onun gayrı için iddihâr olunan atâ, Cenâb-ı Süleymân için ta'cîl olundu. Onu murâd ettiği vakit, âhirette onunla muhâsebe oluna. Böyle olunca Allah Teâlâ onun için "Bu bizim atâmızdır" (Sâd, 38/39) dedi. Hâlbuki "senin için ve senin gayrın için" demedi. "İmdi ihsân et, ya'ni onu ver! Yâhud bi-gayrı-hisâb imsâk et!"

Ya'ni Süleymân (a.s.)a bi-tarîki'l-in'âm verilmiş olan mülk ve tasarruf gibi bir atâ, herhangi bir abde verilirse, o atâ o abde âhirette verilecek olan mülkten hiçbir şey eksiltmez. Ya'ni o abde, işte sana dünyâda şu ni'met verildiği için, burada verilen ni'metlerin noksan olmuştur; [16/51] ve dünyâda verilen bu ni'metin mahsûbu, âhiret ni'metinden icrâ olunmaz. Maahâzâ Süleymân (a.s.) رَبِّ اغْفِرْ لِي وَهَبْ لِي مُلْكًا (Sâd, 38/35) [Yâ Rabbi beni mağfiret et ve bana mülk ihsân eyle!] diye bu mülk ve tasarrufu Rabb'inden taleb etmiş idi. Onun bu talebine nazaran tarîk-i Hakk'ın zevki bunu iktizâ eder ki, Süleymân (a.s.)ın gayrı için âhirette iddihâr olunan atâ, onun için ta'cîl olunduğu cihetle, Cenâb-ı Süleymân onu istediği vakit âhirette bu atâ ile muhâsebe olunsun. Zîrâ zevk-i tarîk, taleb abdin kendi nefsinden vâki' olduğu vakit, bu talebi üzerine kendisine vâsıl olan atâdan dolayı âhirette muhâsebe olunması iktizâ eder. Fakat Cenâb-ı Süleymân'ın talebi üzerine vâki' olan ta'cîl bu kabîlden değildir. Çünkü Allah Teâlâ Süleymân (a.s.)a "Bu, bizim atâmızdır" (Sâd, 38/39) dedi. "Senin için ve senin gayrın için" demedi. Binâenaleyh "sen ister ihsân et, ya'ni ver; ve ister imsâk eyle!" Bundan dolayı âhirette senin üzerine hesâb yoktur, buyurdu.

فَعَلِمْنَا من ذوقِ الطريقِ أنَّ سُؤَالَه ذلك كان عن أمرِ ربِّه، والطَّلَبُ إذا وَقَعَ عن الأمرِ الإلٰهِيِّ كان لِلطَّالِبِ له الأجرُ التَّامُّ على طَلَبِه، والبَارِي تعالى إن شَاءَ قَضَى حَاجَتَه فيما طَلَبَ منه وإن شَاءَ أَمْسَكَ، فإنَّ العبدَ قد وَفَّى ما أَوْجَبَ اللّٰهُ عليه من امتثالِ أمرِه فيما سَأَلَ ربَّه فيه، فلو سَأَلَ ذلك من نفسِه عن غيرِ أمرِ ربِّه له بذلك لَحَاسَبَهُ به.

İmdi biz tarîkin zevkinden bildik ki, onun bunu istemesi, Rabb'inin emrinden vâki' oldu. Ve taleb emr-i ilâhîden vâki' olduğu vakit, tâlib için talebi üzerine ecr-i tâm hâsıl olur; ve Bârî Teâlâ, dilerse, kendisinden taleb ettiği şeyde, onun hâcetini kazâ eder; ve dilerse imsâk eyler. Zîrâ abd, Allah Teâlâ'nın, hakkında Rabb'inden suâl ettiği şeyde emre imtisâlinden, onun üzerine vâcib kıldığı emri îfâ etti. İmdi eğer bunu, [16/52] Rabb'i emretmeden, kendi nefsinden suâl edersе, Rabb'i onu bunun sebebiyle elbette muhâsebe eder.

Ya'ni biz, sırât-ı müstakîm olan tarîk-i Hakk'ın zevkinden bildik ki, Sü-

leymân (a.s.)ın kendisinden sonra hiçbir kimseye lâyık olmayan bir mülkü taleb etmesi, Rabb'inin emriyle vâki' oldu; ve bu talebini Rabb'inin emriyle icrâ etti. Ve taleb emr-i ilâhî ile vâki' oldukda, tâlibin talebi üzerine ecr-i tâm hâsıl olur. Çünkü Hak Teâlâ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ (Mü'min, 40/60) [Bana duâ ediniz; size icâbet edeyim!] buyurdu. Ve makām-ı seyyidiyyet, atâ ve ihsânı ve makām-ı abdiyyet ise züll-i suâli iktizâ eder. Binâenaleyh abd, seyyidine karşı vazîfesini îfâ etmekle ecre müstahak olur. Ve Bârî Teâlâ hazretleri dilerse, abdin kendisinden taleb ettiği şeyi ihsân ederek, onun hâcetini kazâ eder; ve dilerse, "lebbeyk" ile icâbet edip, atâsını te'hîr ve imsâk eyler. Atâyânın envâı ile abd tarafından vâki' olan suâlât hakkındaki tafsîlât ve îzâhât **Fass-ı Şîsî**'de mürûr etmiştir, oraya mürâcat olunsun. Emr-i ilâhî ile vâki' olan suâlde, Hak ister abdin murâdını versin, ister te'hîr ve imsâk etsin, abd me'cûrdur. Çünkü o talebde Rabb'inin emrine imtisâl etmiştir; ve onun üzerine vâcib kıldığı emri edâ ve îfâ eylemiştir. Fakat abd, bu atâyı, Rabb'i emretmeksizin, hod-be-hod taleb eder ve onun bu talebi üzerine Rabb'i dahi istediği atâyı verirse, elbette bu atâ sebebiyle onu muhâsebe eder. Bu hâlin beyne'l-halk dahi böyle olduğu âtîdeki misâl ile tavazzuh eder: [16/53]

Misâl: Bir pâdişâh-ı âdil, ricâl-i hükûmetten birinin isti'dâdını, bir vilâyette rızâsına muvâfık bir sûrette, vâlîlik edebilecek bir hâlde görür. Bu me'mûriyeti, usûlü dâiresinde resmen taleb etmesini emreder. O da emr-i pâdişâhîye imtisâlen o me'mûriyeti taleb eder. Pâdişâh o kimseye, ister bu me'mûriyeti ihsân etsin ve ister bir mânia haylûletiyle onun bu talebini is'âf etmesin, pâdişâhın nazarında o kimse marzîdir. Zîrâ emre imtisâl etti ve bu atâyı hod-be-hod taleb etmedi. Fakat bir kimse pâdişâha, onun böyle bir emri olmaksızın, hod-be-hod bir arîza takdîm ederek: "Bana şu me'mûriyeti ihsân edin; rızâ-yı şâhânenize muvâfık hizmetler ederim, şöyle yaparım, böyle yaparım" diye talebde bulunsa ve pâdişâh dahi onun bu talebini: "Bakalım bu adam dediklerini yapabilecek mi?" diyerek is'âf etse, elbette onu murâkabe altında tutar; ve bilâhere onun o me'mûriyetteki ef'âlini muhâsebe eder; ve va'dini incâz etmemiş ise itâb eyler.

وهذا سَارٍ في جَمِيعِ ما يُسْأَلُ فيه اللّٰهُ تعالى، كما قال لِنَبِيِّهِ محمدٍ ﷺ:

﴿وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا﴾، فَامْتَثَلَ أمرَ ربِّه فكان يَطْلُبُ الزِّيَادَةَ من العلم، حتَّى كان إذا سِيقَ له لَبَنٌ يَتَأَوَّلُه علمًا كما تَأَوَّلَ رُؤْيَاه، لَمَّا رَأَى في النَّوْمِ أَنَّه أُتِيَ بِقَدَحِ لَبَنٍ فَشَرِبَه وأَعْطَى فَضْلَه عُمَرَ بْنَ الخَطَّابِ رضي اللّٰه عنه، قالوا: فَبِمَا أَوَّلْتَهُ؟ قال بالعلم، وكذلك لمَّا أُسْرِيَ به أَتَاه المَلَكُ بِإِنَاءٍ فيه لَبَنٌ وإِنَاءٍ فيه خَمْرٌ، فَشَرِبَ اللَّبَنَ، فقال له المَلَكُ: «أَصَبْتَ الفِطْرَةَ أَصَابَ اللّٰهُ بِكَ أُمَّتَكَ.» فَاللَّبَنُ مَتَى ظَهَرَ في الرؤيا فهو صورةُ العلم، فهو العلمُ تَمَثَّلَ في صورةِ اللَّبَنِ، كَجَبرَائيلَ تَمَثَّلَ في صورةِ بَشَرٍ سَوِيٍّ لِمَرْيَمَ.

[16/54] Ve bu, Allah Teâlâ'nın suâl olunduğu cemî'-i şeyde sârîdir. Nitekim Nebî'si Muhammed (s.a.v.)e وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا (Tâhâ, 20/114) [Yâ Rab! Bana ilmi ziyâde et!] dedi. Binâenaleyh Rabb'inin emrine imtisâl edip ilimden ziyâdeyi taleb eder oldu. Hattâ vâki' oldu ki, ona süt verildiği vakit, rü'yâsını te'vîl ettiği gibi, onu "ilim" ile te'vîl ederdi. Vaktâki nevmde ona bir kadeh süt verildiğini gördü, onu içti; ve onun artanını Ömer ibn el-Hattâb (r.a.)e verdi. "Onu ne ile te'vîl ettin?" dediler. "İlim ile" dedi. Ve kezâlik isrâ olunduğu vakit, melek ona bir kap getirdi ki, içinde süt var idi; ve bir kap getirdi ki, içinde şarâb var idi. Sütü içti. İmdi melek ona; "Fıtratı isâbet ettin; Allah Teâlâ ümmetini sana isâbet etsin!" dedi. Binâenaleyh "süt", ne vakit rü'yâda zâhir olsa, o "ilm"in sûretidir. O, "süt" sûretinde temsîl olunan "ilim"dir. Cebrâîl'in Meryem'e beşer-i seviyy sûretinde temsîl olunduğu gibi.

Ya'ni bâlâda zikrolunan hüküm, Hak Teâlâ'dan taleb olunan her şeyde sârîdir. Nitekim Nebiyy-i edîbi, Muhammed (s.a.v.)e وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا (Tâhâ, 20/114) ya'ni "Yâ Rabbi, bana ilmi ziyâde et, de!" buyurdu. Buna binâen (S.a.v.) Efendimiz Rabb'inin emrine imtisâl edip izdiyâd-ı ilmi taleb eder oldu. Hattâ kendilerine âlem-i histe "süt" verilse, âlem-i hissi, hayâle ilhâk buyurduğu için, rü'yâsını te'vîl ettiği gibi, o "süt"ü "ilim" ile te'vîl ederdi. Ve rü'yâsında te'vîli budur ki: Vaktâki uykusunda, ona bir kadeh süt verildiğini gördü; o sütü içip artanını Hz. Ömer (r.a.)e verdi. Bu rü'yâlarını ashâb-ı kirâm muvâcehesinde beyân buyurduklarında onlar: "Yâ Resûlallâh sütü ne ile te'vîl ettin?" dediler. Cevâben: "İlim ile te'vîl

ettim" buyurdular.[473] "Süt" ile "ilim" arasındaki münâsebet budur ki, süt, etfâl-i nâkısanın ebdânını terbiye [16/55] edip kemâle getirir. İlim dahi ervâh-ı nâkısayı terbiye edip kemâl mertebesine îsâl eder. Ve kezâ leyle-i Mi'râc'da (S.a.v.) Efendimiz isrâ olundukları vakit, bir melek onlara iki kap takdîm etti ki, birinin içinde süt, diğerinin içinde şarâb var idi. Fahr-ı âlem Efendimiz sütü ihtiyâr edip içti. Melek ona: "Yâ Resûlallah fıtrat-ı islâmı isâbet ettin. Allah Teâlâ ümmetini sana eriştirsin" dedi.[474] Zîrâ bir nebînin ümmeti kendisine vâsıl olmakla dînde onun geçtiği şeyin yanında mürûr eder. Binâenaleyh "süt", her ne vakit rü'yâda görülse, o sûret "ilm"in sûretidir; ve görünen şey, süt sûretinde temsîl olunan ilimdir. Cebrâîl (a.s.), Meryem (aleyhe's-selâm)a nasıl ki beşer-i seviyy sûretinde temsîl olundu ise, "ilim" dahi râîye menâmında öylece "süt" sûretinde temsîl olundu.

وَلَمَّا قال ﷺ: «اَلنَّاسُ نِيَامٌ فَإِذَا مَاتُوا اِنْتَبَهُوا» نَبَّهَ على أنَّه كلُّ ما يَرَاهُ الإنسانُ في حياتِه الدُّنْيَا إنَّما هو بِمَنزِلَةِ الرُّؤيا لِلنَّائِمِ خيالٌ، فلا بُدَّ مِنْ تَأْوِيلِه.

Aleyhi's-selâm اَلنَّاسُ نِيَامٌ فَإِذَا مَاتُوا اِنْتَبَهُوا [Nâs uykudadır, öldükleri vakit uyanırlar.] buyurdukda, insanın dünyâsı hayâtında gördüğü her şey, uyuyan kimsenin rü'yâsı menzilesindedir, hayâldir. Böyle olunca onun te'vîli lâzımdır.

Ya'ni (S.a.v.) Efendimiz, hadîs-i şerîflerinde "Nâs uykudadır, öldükleri vakit uyanırlar" buyurmakla, bu âlem-i his ve şehâdette gördüğümüz sûretlerin, rü'yâlarımızda gördüğümüz sûretler gibi, "hayâl"den ibâret olduğunu bize tasrîh ettiler ve bizi îkāz eylediler. Binâenaleyh rü'yâda gördüğümüz suver-i hayâliyyenin maânî-i münâsibesini teemmül edip onları nasıl [16/56] te'vîl edersek, dünyâda gördüğümüz suver-i mahsûseyi dahi öylece te'vîl etmemiz lâzım gelir. İşte, (S.a.v.) Efendimiz, âlem-i hissi, âlem-i hayâle ilhâk buyurduğu için kendilerine her ne vakit "süt" verilse, rü'yâlarını te'vîl buyurdukları gibi, o sütü "ilim" ile te'vîl ederler idi. Zîrâ her bir sûret, ma'nâya şahsiyet verir. Ma'nâ latîf olup görünmez iken, bir sûret-i kesîfeye taalluk edince meşhûd ve mahsûs olur; ve Hakk'ın şuûnâtı ve ahvâl-i zâtiy-

473 Buhârî, "İlim", 22; "Ta'bîr", 15, 37; Müslim, "Fezâilu's-sahâbe", 2; Tirmizî, "Rü'yâ", 9; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, X, s. 109.

474 Buhârî, "Eşribe", 12; Müslim, "Îmân", 74.

yesi maânî-i latîfeden ibâret olduğundan mahsûs ve meşhûd olmak için suver-i kesîfe ister. Binâenaleyh cismâniyyet-i kesîfe ve unsuriyyeden olan bu dünyânın sûretlerinden ve eşkâlinden her birisi, bir şe'n-i ilâhîyi temsîl ve teşhîs eder.

İşte insân-ı ârif bu âlemde bir sûret gördükde onu te'vîl edip ma'nâsına intikāl eder. İnsân-ı câhil ise her bir sûreti, hayvanın ot ve saman görmesi gibi görür; ya'ni te'vîl edip ma'nâsına intikāl etmez. Belki hayvâniyetine mülâyim ve hazz-ı nefsâniyyesine muvâfık gelen suver ile telezzüz ve gelmeyen ile teellüm eder. Eğer ârif gibi ma'nâsına intikāl ede idi, pür-ezvâk olurdu. Bu bahsin tafsîli çoktur, belki müstakil bir kitâb olur. Ârife bu kadar işâret kâfîdir. Beyit:

هر آن نقشی که در صحرا نهادیم تو زیبا بین که ما زیبا نهادیم

Tercüme: "Bizim sahrâ-yı vücûda vaz'ettiğimiz o her bir nakış ve sûreti, sen yakışıklı gör ki, biz onu yakışıklı olarak vaz'ettik."[475]

İmdi A'ref-i enbiyâ (S.a.v.) Efendimiz, mâdemki bu his ve şehâdet âlemini, rü'yâ menzilesine vaz'edip âlem-i hayâle ilhâk buyurdu, görülen her bir sûreti te'vîl etmek lâzımdır; ve onun te'vîl-i icmâlî ve te'vîl-i tafsîlîsi vardır. Te'vîl-i icmâlîsi budur ki: Bu suver-i âlemin her biri bir şe'n-i Hakk'ın sûretidir; ve vücûd-ı vâhid-i Hak, bu şuûnât hasebiyle, yekdîğerine zıd olan muhtelif sûretlerde zâhir olmuştur. Ve Hakk'ın şuûnâtı sıfât ve esmâsıdır; ve sıfat mevsûfun ve esmâ müsemmânın "ayn"ıdır. Ve sûret zâhir olunca, ma'nâ, ya'ni şe'n-i Hak bâtın olur. Binâenaleyh bu gördüğümüz suverin zâhiri ve bâtını Hak'tır. Nitekim buyurur: هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ (Hadîd, 57/3) [Evvel O'dur ve Âhir O'dur ve Zâhir O'dur ve Bâtın O'dur.] [16/57] Te'vîl-i tafsîlîye gelince: Suver-i âlemden her birisi bir ism-i ilâhînin mazharı olup, o ismin sırât-ı müstakîmi üzerinde yürür; ve her bir mazharda ânen-fe-ânen Rabb-i hâssın hazînesinde mahzûn olan ahkâm zâhir olur. Binâenaleyh ârif, bu âlemde her ânda kendinden zâhir olan ahkâma nâzır olup, o ahkâm-ı zâhire ve mahsûsenin ma'nâlarına intikāl eder. Ve bundan kendi isti'dâdını ârif olduğu gibi bu usûl üzere diğerlerinin isti'dâdına dahi vâkıf olur.

475 Beyit Ahmed Nâmekî-yi Câmî'ye (v. 536/1141) âittir. Bk. *Dîvân-i Şeyh Ahmed-i Câm –Jendepîl–*, s. 301.

Şiir:

إِنَّمَا الْكَوْنُ خَيَالٌ وَهُوَ حَقٌّ فِي الْحَقِيقَةِ
وَالَّذِي يَفْهَمُ هَذَا حَازَ أَسْرَارَ الطَّرِيقَةِ

Muhakkak kevn hayâldir; o da hakîkatte Hak'tır. Ve bunu anlayan kimse esrâr-ı tarîkati hâizdir.

Ya'ni bu âlemin, anâsır-ı basîtanın eşkâl-i hendesiyye dâiresinde ictimâından hâsıl olan nukūş-i cismânîleri ve suver-i hissiyyeleri ancak hayâlden ibârettir. Zîrâ her ne kadar onların vücûdları, gölgelerin vücûdları gibi, âlem-i histe mevcûd ise de, o eşkâl bozulup gāib olur; ve zıllın vücûdu gibi zâil olur. Beyt-i Câmî (k.s.):

آری عالم همه خیالست ولی پیوسته درو حقیقتی جلوه‌گرست

Tercüme: "Evet âlem, bütün hayâldir. Fakat onda dâimâ bir hakîkat cilvegerdir."[476]

Ve o cilveger olan hakîkat dahi, vücûd-ı vâhid-i Hak'tır. Nitekim bir kimse bir âyîne mukābilinde kāim olsa, onun sûreti âyînede zâhir olur. Âyînedeki sûret hakîkatte ma'dûm ise de âlem-i histe mevcûddur; zîrâ basar-ı hissî onu görür. Ancak o bir hayâlden ibârettir. Onun hakîkati şahs-ı kāimin sûretidir. Şahs-ı kāimin tecellî-i kıyâmı zâil olunca o zıll ü hayâl dahi zâil olur. Binâenaleyh o vücûd-ı hayâlînin kayyûmu, şahs-ı kāimdir. İşte bunun gibi suver-i âlemden her bir sûret Hakk'ın esmâsından bir ismin âyînesi olup, onda o ismin suver-i ahkâmı cilvegerdir; ve Hakk'ın vücûd-ı mutlak-ı latîfi, her bir ismin muktezâsına göre, o sûret-i kesîfede müteayyin ve mütekayyid olmuştur. [16/58] Buhâr-ı latîfin tekâsüf edip, bilfarz mik'ab şeklinde ve sâir eşkâlde incimâdı gibi. Buzun vücûdu histe mevcûd ve meşhûd ise de, buhâr-ı latîfin o şekilde takayyüd ve taayyün etmesinden mütehassıl bir vücûd-ı izâfîdir. O taayyün ve takayyüd zâil olunca, mutlakıyete rücû' eder. Binâenaleyh buzun vücûdu bir hayâl olup, onda cilveger olan hakîkat buhâr-ı latîfin vücûd-ı mutlakıdır. İşte bu misâller ile de zâhir olduğu vech ile, bu âlem-i kevnin hayâl olduğunu ve hakîkat cihetinden Hak olduğunu zevkan anlayan kimse, esrâr-ı tarîkati hâiz ve hakîkat-i hâle

476 Câmî, *Levâyıh*, s. 90.

vâkıf olur; ve Allâh'a sülûke muvaffak bulunur.

فكان ﷺ إذا قُدِّمَ له لَبَنٌ قال: «اللّٰهُمَّ بَارِكْ لَنَا فِيهِ وَزِدْنَا مِنْهُ»، لأنَّه كان يَرَاه في صورةِ العلمِ، وقَدْ أُمِرَ بِطَلَبِ الزيادةِ من العلمِ، وإذا قُدِّمَ إليه غيرُ اللَّبَنِ قال: «اللّٰهُمَّ بَارِكْ لَنَا فِيهِ وَأَطْعِمْنَا خَيْرًا مِنْهُ»، فَمَنْ أَعْطَاه اللّٰهُ ما أَعْطَاهُ بِسُؤَالٍ عن أمرٍ إلٰهِيٍّ فإنَّ اللّٰهَ لا يُحَاسِبُه في الدَّارِ الآخرةِ، وَمَنْ أَعْطَاه اللّٰهُ ما أَعْطَاه بسؤالٍ عن غيرِ أمرٍ إلٰهِيٍّ فالأمرُ فيه رَاجِعٌ إلى اللّٰهِ، إنْ شَاءَ حَاسَبَه وإن شاء لَمْ يُحَاسِبْهُ، وَأَرْجُو من اللّٰهِ في العلمِ خَاصَّةً أنَّه لا يُحَاسِبُه به، فإنَّ أمْرَه لِنَبِيِّه ﷺ بِطَلَبِ الزيادةِ من العلمِ عينُ أمرِه لِأُمَّتِهِ، فإنَّ اللّٰهَ يقول: ﴿لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللّٰهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ﴾، وأيُّ أُسْوَةٍ أَعْظَمُ من هذا التَّأَسِّي لِمَنْ عَقَلَ عنِ اللّٰهِ.

İmdi Sallallâhu aleyhi ve sellem'in hâli bu idi ki, ona "süt" takdîm olundukda: "İlâhî, bizim için onda bereket kıl ve ondan ziyâde eyle!" der idi. Zîrâ muhakkak onu "ilim" sûretinde görür oldu ve hâlbuki "ilim"den ziyâdenin talebi ile emrolundu. Ve ona sütten başkası takdîm olundukda: "İlâhî, bizim için onda bereket kıl ve bizi ondan hayırlısıyla it'âm eyle!" der idi. İmdi Allah Teâlâ, bir kimseye verdiği şeyi, emr-i ilâhî ile suâl sebebiyle verse, muhakkak Allah Teâlâ onu dâr-ı âhirette muhâsebe etmez. Ve Allah Teâlâ, bir kimseye verdiği şeyi, emr-i ilâhî olmaksızın suâl sebebiyle verse, onun hakkında emr, Allah Teâlâ'ya râci'dir. Dilerse onu muhâsebe eder ve dilerse onu muhâsebe etmez. Ve ben Allah'dan hâssaten ilim recâ ederim ki, onu onunla hesâb etmez. Zîrâ Nebî'si (a.s.)a, "ilim"den [16/59] ziyâdeyi taleble olan emri, onun ümmetine emrinin "ayn"ıdır. Zîrâ Allah Teâlâ "Elbette sizin için Resûlullah'da üsve-i hasene vardır" (Ahzâb, 33/21) der. Ve fehmi Allah'dan olan kimse için, bu teessîden a'zam hangi üsve vardır?!

Cenâb-ı Şeyh (r.a.), (S.a.v.) Efendimiz'in âlem-i hissi âlem-i hayâle ilhâk edip suver-i hissiyyeyi te'vîl buyurduklarını diğer bir delîl ile te'yîd ederek derler ki: Fahr-i âlem Efendimiz'e "süt" takdîm olunduğu vakit اللّٰهُمَّ بَارِكْ لَنَا فِيهِ وَزِدْنَا مِنْهُ [İlâhî, bizim için onda bereket kıl ve ondan ziyâde eyle!][477]

477 Ebû Dâvud, "Et'ime", 21; Tirmizî, "Daavât", 54; *İbn Mâce*, "Et'ime", 35; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, s. 440.

derler idi. Çünkü sütün sûretini "ilim" ile te'vîl ettikleri için, izdiyâdını taleb eylerler idi. Zîrâ izdiyâd-ı ilim talebine me'mûr olmuş idi. Fakat sütten başka bir şey takdîm olundukda ondan hayırlısını taleb ederlerdi; ve ondan hayırlısı, ma'nâ-yı ilme dâll olan "süt" idi.

İmdi bâlâda îzâh olunduğu üzere, Allah Teâlâ bir kimseye bir şeyi emr-i ilâhîsiyle vâki' olan talebi üzere verse, o ihsânının hesâbını sormaz. Fakat emr-i ilâhîsi olmaksızın abdin hod-be-hod vâki' olan talebi üzerine verdiği şeyin hesâbını dilerse sorar, dilemezse sormaz. Bunun için Şeyh (r.a.) buyurur ki: "Ben Allah'dan bilhassa ilim recâ ederim ki, onu o ilim ile muhâsebe etmez." Çünkü Allah Teâlâ Peygamber'ine ilimden ziyâdeyi taleble emretmiştir. Onun bu emri, Peygamber'in ümmetine olan emrinin "ayn"ıdır. Zîrâ Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'inde "Elbette sizin için Resûlullah'da güzel ve makbûl tarîk ve peyrevlik vardır" (Ahzâb, 33/21) buyurur. Biz Peygamberimiz'in hısâline iktidâ ve ona peyrev olduğumuzda, bittabi' emr-i ilâhîye tâbi' olmuş oluruz. Şu hâlde Peygamber izdiyâd-ı ilmi Hakk'ın emri ile taleb etmiş idi. İlimden ziyâdeyi taleb ettiğimiz vakit, biz de Hakk'ın emriyle taleb etmiş bulunuruz. Binâenaleyh bu talebimiz üzerine Hak Teâlâ bize ilim ihsân etse onunla muhâsebe olunmayız. İmdi ilmin izdiyâdı talebinde Hz. Peygamber'e olan emrin, bize olan emr olduğunu, Allah Teâlâ'nın tefhîm buyurduğu kimse için, [16/60] bu iktidâ ve peyrevlikten daha güzel ve daha azîm hangi üsve ve tarîk vardır?!

وَلَوْ نَبَّهْنَا على المقامِ السليمانِيِّ على تَمامِه لَرَأَيْتَ أمرًا يَهُولُكَ الاطِّلَاعُ عليه، فإنَّ أكثرَ عُلَمَاءِ هذه الطريقةِ جَهِلُوا حَالَةَ سليمانَ ومَكَانَتَهُ، وليس الأمرُ كما زَعَمُوا.

Ve eğer biz makām-ı Süleymânî'ye tamâmı üzere tenbîh ede idik, sen bir emri görürdün ki, onun üzerine ıttılâ', sana hevl verirdi. Zîrâ bu tarîkin ekser-i ulemâsı, Süleymân (a.s.)ın hâletini ve mekânetini câhil oldular. Hâlbuki emr, onların zu'mettikleri gibi değildir.

Ya'ni biz bu fass-ı münîfde Süleymân (a.s.)ın hâlet ve mekânetinden bir nebze bahsettik. Eğer o hazretin makāmını tamâmıyla îzâh ede idik, muttali' olduğun emr, sana dehşet verir idi. Zîrâ ulemâ-i zâhir şöyle dursun, bu tarîk-i sûfiyye ulemâsının pek çoğu Süleymân (a.s.)ın hâletini ve

mekânetini bilemediler de, onun Rabb'i hakkındaki ma'rifetine muvâfık olmayan sözleri söylediler. Ya'ni Cenâb-ı Süleymân'ın Belkîs'a gönderdiği mektûbun başında evvelâ kendi ismini ve ba'dehû ismullâhı zikrettiğini ve "Yâ Rabbi bana bir mülk ver ki benden sonra kimseye lâyık olmasın!" (Sâd, 38/35) diye duâ etmesiyle de, mülk-i dünyâyı, mülk-i âhiret üzerine takdîm eylediğini zannettiler. Hâlbuki Cenâb-ı Süleymân, ism-i câmi' olan ism-i Rahmân'ın mazharı bulunan halîfetullâh fi'l-arz idi. Resûlullah (s.a.v.) Efendimiz الدُّنْيَا لَاتَزِنُ عِنْدَ اللّٰهِ جَنَاحَ بَعُوضَةٍ ya'ni "Allah indinde dünyâ, sivrisineğin bir kanadıyla veznolunmaya lâyık değildir"[478] buyurduğu hâlde, Cenâb-ı Süleymân'ın bu kadar azîm bir mertebeye nâiliyetiyle berâber, lâ-şey olan dünyâyı taleb etmesi, nasıl tecvîz olunur? Cüz'î bir mülâhaza bunun böyle olmadığını idrâk için kifâyet eder. إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَذِكْرَىٰ لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ (Kāf, 50/37) [Tahkîkan bunda, kalb sâhibi olan ve müşâhid olduğu hâlde ilkā-yı sem' eden kimse için pend ve nasîhat vardır.] [16/61] Beyit:

سرِّ وحدت منطق الطّيرست جامی لب ببند جز سليمانرا نشايد فهمِ اين اسرار را

Tercüme: "Ey Câmî, sus ki sırr-ı vahdet kuş dilidir. Bu esrârı anlamak Süleymân'dan gayrısına lâyık değildir."[479]

İbtidâ: 17 Rebîu'l-âhir 1335 ve 28 Kânûn-i sânî 1332
[10 Şubat 1917], Cumartesi gecesi saat 3

İntihâ: Cümâde'l-âhire 1335 ve 5 Yeni Nisan 1333
[5 Nisan 1917], Perşembe günü sabahı saat 1,5

478 Tirmizî, "Zühd", 23; *İbn Mâce*, "Zühd", 3.
479 *Dîvân-ı Câmî*, I, s. 205.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

XVII

فَصُّ حِكْمَةٍ وُجُودِيَّةٍ فِي كَلِمَةٍ دَوُودِيَّةٍ

BU FASS KELİME-İ DÂVÛDİYYE'DE OLAN HİKMET-İ VÜCÛDİYYE BEYÂNINDADIR

Ma'lûm olsun ki vücûd-ı mutlak-ı Hakk'ın tenezzülâtı, kemâlât-ı esmâiyyesinin zuhûru içindir; ve kemâlât-ı esmâiyye ise ancak cemî'-i esmânın fiilen zuhûruna müstaid olan insân-ı kâmil mertebesine tenezzüle ve onun taayyünü ile müteayyin olmağa mütevakkıftır. Zîrâ taayyünâttan insan gibi ahsen-i takvîm üzere mahlûk olan hiçbir taayyün mevcûd değildir. Sûret-i insâniyye cemî'-i esmâ ahkâmının fiilen zuhûruna müsâid olduğundan dolayı vücûd, bu sûret-i insâniyyede hilâfet-i ilâhiyye ile tamâm olur; ve bu nev'-i insânîde evvelen kendisinde hilâfet zâhir olan Âdem (a.s.) idi. Fakat taht-ı hükmüne dâhil olan kimseler kendi zürriyetinden ibâret olmak üzere kalîlü'l-efrâd olduğu için Âdem (a.s.)ın hilâfeti, risâleti mutazammın olmadı. Bu sebeble ondaki hilâfetin ba'zı ahkâmı kuvvede kalıp fiilen zuhûra gelmedi. Zîrâ zuhûr, def'î olmayıp tedrîcîdir. Nitekim اَلتَّأَنِّي مِنَ الرَّحْمٰنِ [Teennî Rahmân'dandır.] buyurulmuştur. İşte kāide-i tekâmüle binâen Cenâb-ı Âdem'in zürriyâtı peyderpey tekessür ederek en evvel ahkâm-ı risâlet Nûh (a.s.) ile zâhir oldu. Ondan sonra ahkâm-ı hilâfet zuhûr ve inbisâtta tedrîcen tezâyüd ederek Dâvûd (a.s.)ın zuhûr-ı vücûdu ile tamâm oldu. İşte bu tamâmiyet sebebiyle إِنَّا سَخَّرْنَا الْجِبَالَ مَعَهُ يُسَبِّحْنَ بِالْعَشِيِّ وَالطَّيْرَ مَحْشُورَةً كُلٌّ لَهُ أَوَّابٌ (Sâd, 38/18-19) [Biz dağları ona teshîr ettik ki, akşam sabah onunla berâber tesbîh ederler idi; ve kuşları dahi teshîr ettik ki, toplanıp cümlesi onun tesbîhini tekrâr ederler idi.] âyet-i kerîmesinde beyân buyurulduğu üzere, kendisinde teshîr ile hilâfet zâhir olan Dâvûd (a.s.) oldu; ve وَشَدَدْنَا مُلْكَهُ وَآتَيْنَاهُ الْحِكْمَةَ وَفَصْلَ الْخِطَابِ (Sâd, 38/20) [Ve onun mülkünü kuvvetlendirmiştik ve ona hikmet ve fasl-ı hitâb ver-

miş idik.] âyet-i kerîmesinde beyân buyurulduğu vech ile, Dâvûd (a.s.)da mülk ve hikmet ve nübüvvet müctemi' oldu. Ve Hak Teâlâ يَا دَاوُودُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ فَاحْكُمْ بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ (Sâd, 38/26) [Ey Dâvûd, muhakkak biz seni yeryüzünde halîfe ettik. Binâenaleyh sen hak ve adl ile hükmet!] âyet-i kerîmesinde dahi onu istihlâf eylediğini sarâhaten beyân eyledi; ve bu ahkâm-ı hilâfet onun mahdûmu olan Süleymân (a.s.)da, bu cem'iyette iştirâkleri hasebiyle kemâl buldu. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُودَ وَسُلَيْمَانَ عِلْمًا (Neml, 27/15) [Kasem olsun ki, Dâvud'a ve Süleymân'a bir ilim verdik.] ve يَا أَيُّهَا النَّاسُ عُلِّمْنَا مَنْطِقَ الطَّيْرِ وَأُوتِينَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ (Neml, 27/16) [Ey nâs! Bize mantıku't-tayr ta'lîm buyuruldu, hem bize her şeyden verildi.] ve وَكُلًّا آتَيْنَا حُكْمًا وَعِلْمًا (Enbiyâ, 21/79) [Cümleye hükmü ve ilmi Biz verdik]. Ahkâm-ı hilâfette vâki' olan iştirâklerinden dolayı her ikisi de bu ni'mete şükren اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي فَضَّلَنَا عَلَى كَثِيرٍ مِنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِنِينَ (Neml, 27/15) [Bizi mü'min kullarından birçoğu üzerine tafdîl buyuran Allâh'a hamdolsun!] dediler.

Suâl: Hak Teâlâ hazretlerinin وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً (Bakara, 2/30) [Senin Rabb'in melâikeye ben yeryüzünde bir halîfe kılıcıyım dediği vakit.] kavl-i celîli[480] Âdem (a.s.) hakkında değil midir?

Cevâb: Bu kelâm gerek Âdem'e ve gerek onun evlâdından zuhûr edecek olan kâmillere şâmil olur. Fakat bâlâda beyân olunduğu üzere Cenâb-ı Âdem hilâfetin kâffe-i ahkâmı ile zâhir olmadı. Binâenaleyh buradaki hilâfetin Dâvûd (a.s.)ın hilâfetine işâret olması müreccahtır. Çünkü melâike bu hitâb-ı ilâhîye cevâben أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ (Bakara, 2/30) ya'ni "İlâhî sen yeryüzünde fesâd eden ve kan döken kimseleri halîfe kılar mısın?" dediler. Hâlbuki Hz. Âdem cem'iyyet-i küffârı perîşan ve kanlarını döküp vücûdlarını izâle etmek sûretiyle yeryüzünde fesâd etmedi. Dâvûd (a.s.) ise birçok küffârın kanını döktü; ve Câlût'u katledip mülkünü ifsâd etti. Şübhe yok ki bu hâl, sûrete nisbetle ifsâd idi; fakat hakîkatte ıslâh idi. [17/3]

Suâl: Emr-i hilâfet Dâvûd (a.s.)da tamâm ve Süleymân (a.s.)da da bi-hükmi'l-iştirâk kâmil olunca (S.a.v.) Efendimiz'e emr-i hilâfette ne kalır?

480 Âdil Bey nüshası: +"kavl-i celîli" (s. 2).

Cevâb: *Fusûs*'un hitâmı olan "hikmet-i ferdiyye"de görüleceği ve **Fass-ı Şîsî**'de îzâh olunduğu üzere Fahr-i âlem (s.a.v.) Efendimiz kâffe-i taayyünâtın mebdeidir; ve hakîkat-i muhammediyyesi ile kâffe-i taayyünâtı ve kemâlâtı muhîttir. Âlemde bu kemâlâtın kâffesiyle zuhûru alâ-tarîki'l-hatmdir. Binâenaleyh bilcümle enbiyânın kemâlâtı, hakîkat-i muhammediyye mertebesinden nâzil olur. Şu hâlde fahr-i rusül Efendimiz, gerek Dâvûd (a.s.)in ve gerek sâir enbiyânın hâiz olduğu ve olmadığı bilcümle kemâlâtı câmi'dir.

İşte kemâl-i vücûdî, Dâvûd (a.s.)da etemm olarak zâhir olduğu için Hz. Şeyh (r.a.) "hikmet-i vücûdiyye"yi Kelime-i Dâvûdiyye'ye muhtass kıldı.

***

اِعْلَمْ أَنَّه لمَّا كانتِ النُّبُوَّةُ والرِّسَالَةُ اخْتِصَاصًا إِلٰهِيًّا ليس فيها شيءٌ من الاِكْتِسَابِ أَعْنِي نبوةَ التَّشْرِيعِ، كَانَتْ عَطَايَاه تعالى لَهُمْ من هذا القَبِيلِ مَوَاهِبَ لَيْسَتْ جَزَاءً، ولا يَطْلُبُ عليها منهم جزاءٌ، فَإِعْطَاؤُه إِيَّاهم على طريقِ الإِنْعَامِ والإِفْضَالِ، فقال: ﴿وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ﴾ يعني لإبراهيمَ الخَليلِ عليه السلام، وقال في أَيُّوبَ ﴿وَوَهَبْنَا لَهُ أَهْلَهُ وَمِثْلَهُمْ مَعَهُمْ﴾، وقال في حقِّ موسى عليه السلام: ﴿وَوَهَبْنَا لَهُ مِنْ رَحْمَتِنَا أَخَاهُ هَارُونَ نَبِيًّا﴾ إلى مثلِ ذلك، فَالَّذِي تَوَلَّاهُمْ أَوَّلًا هو الَّذي تَوَلَّاهُمْ آخِرًا في عمومِ أحوالِهم أو أكثرِها، وليس إلا اسْمَهُ الوَهَّابَ، وقال في حَقِّ داودَ: ﴿وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُودَ مِنَّا فَضْلًا﴾، فَلَمْ يَقْرِنْ به جزاءً يَطْلُبُه منه، ولا أَخْبَرَ أَنَّه أَعْطَاهُ هذا الَّذي ذَكَرَهُ جزاءً.

[17/4] Ma'lûm olsun ki, vaktâki nübüvvet ve risâlet ihtisâs-ı ilâhî oldu, onlarda ya'ni nübüvvet-i teşrî'de iktisâbdan bir şey yoktur. Allah Teâlâ'nın onlara olan atâyâsı, bu kabîlden mevâhib oldu ki cezâ değildir; ve onun üzerine onlardan cezâ taleb etmez. Binâenaleyh onun onlara i'tâsı in'âm ve ifdâl tarîki üzeredir. Böyle olunca "Biz ona İshâk ve Ya'kūb'u vehb ettik" (En'âm, 6/84) dedi, ya'ni İbrâhîm Halîl (a.s.)a. Ve Eyyûb hakkında "Biz ona ehlini ve onlarla berâber onların mislini vehb ettik" (Sâd, 38/42) dedi. Ve Mûsâ hakkında dahi "Biz ona rahmetimizden birâderi Hârûn'u nebî olarak bahşettik"

(Meryem, 19/53) dedi; emsâline varıncaya kadar. İmdi onları evvelen tevellî eden isim, ahvâllerinin umûmunda veyâhud ekserinde, onları âhiren dahi tevellî eder, hâlbuki o isim, onun Vehhâb isminden gayrı değildir. Ve Dâvûd hakkında "Biz Dâvûd'a indimizden fazl i'tâ eyledik" (Sebe', 34/10) dedi; ve ona cezâyı mukārin kılmadı ki, onu ondan taleb ede; ve bu zikrettiği şeyi muhakkak ona cezâ olarak verdiğini ihbâr etmedi.

Ya'ni nübüvvet ve risâlet, hiçbir amel mukābilinde kazanılmamış olan inâyet-i ezeliyyeden ibârettir; ve nübüvvet-i teşrî'de aslâ kesb ve sa'yin dahli yoktur. Hak Teâlâ hazretlerinin enbiyâ (aleyhimü's-selâm)a olan atâları, sebkeden amellerine mükâfâten onlar hakkında bezlolunan mevâhib kabîlinden değildir. Ve Hak Teâlâ onlara bahşettiği nübüvvet üzerine enbiyâ (aleyhimü's-selâm)dan amel taleb etmez. O mertebe onlara bilâ-ivaz verilmiştir. Şu hâlde nübüvvet ve risâletin enbiyâ ve rusül (aleyhimüs-selâm) a verilmesi mahzâ in'âm ve ifdâl tarîkiyledir. Bu ancak rahmet-i hâssa-i zâtiyyedir, ki bu bâbdaki îzâhât **Fass-ı Süleymânî**'de geçti. Vâkıâ onlar çok şükrederler; ve çok amel işlerler. Fakat bu in'âm ve ifdâl mukābilinde onlardan ivaz taleb olunmaz. Onlar bunu mahzâ abdiyetlerinin zuhûru için yaparlar. Bunlar hakkındaki atâyânın mevâhib kabîlinden olduğu bâlâda zikrolunan âyât-ı kerîme ile âyât-ı mümâsileden anlaşılır. Binâenaleyh Hak Teâlâ enbiyâ (aleyhimü's-selâm)a [17/5] verdiği atâyâyı onlardan sebkeden bir hizmet mukābilinde vermediği gibi, verdikten sonra dahi onlardan bir hizmet ve ivaz taleb etmez.

İmdi zât-ı ahadiyyenin kendi zâtına tecellîsi indinde, evvelen enbiyânın a'yân-ı sâbitelerinde mutasarrıf olan isim, bu a'yân-ı sâbitelerinin muktezâsı üzere, sonra da a'yân-ı hâriciyyelerini îcâd etmekle onlarda mutasarrıf oldu. Hâlbuki onları tevellî eden ve onlarda mutasarrıf olan isim "Vehhâb" isminden gayrı değildir. A'yân-ı sâbite ve Hakk'ın işbu a'yân-ı sâbitenin talebleri üzerine hüküm ve kazâsı bahsi **Fass-ı Üzeyrî** evâilinde mürûr etti. Beyit:

زهی فضلِ فیضِ تو از حدّ فزون　　نگنجد در افضالِ تو چند و چون

منزّه عطایت ز شوبِ غرض　　مبرّا نوالت ز نیلِ عوض

Tercüme: "Hadden efzûn olan senin feyzinin fazlı ne hoştur! Senin if-

dâlin kemmiyet ve keyfiyete sığmaz. Atâ-yı ilâhî'n şâibe-i garazdan münezzeh ve ihsân-ı rabbânî'n ivaza nâiliyetten müberrâdır."[481]

ولمَّا طَلَبَ الشُّكْرَ على ذلك بالعَملِ طَلَبَه من آلِ دَاوُدَ، ولم يَتَعَرَّضْ لِذِكْرِ داودَ لِيَشْكُرَهُ الآلُ على ما أَنْعَمَه على داودَ، فهو في حقِّ داودَ عطاءُ نعمةٍ وإفْضَالٍ، وفي حقِّ آلِه على غيرِ ذلك لِطَلَبِ المُعَاوَضَةِ، فقال تعالى: ﴿اِعْمَلُوا آلَ دَاوُودَ شُكْرًا وَقَلِيلٌ مِنْ عِبَادِيَ الشَّكُورُ﴾، وإن كانتِ الأنبياءُ عليهمُ السَّلام قد شَكَرُوا اللّٰهَ على ما أَنْعَمَ به عليهم وَوَهَبَهُمْ، فلمْ يكنْ ذلك عن طلبٍ من اللّٰهِ، بَل تَبَرَّعُوا بذلك من نفوسِهم، كما قَامَ رسولُ اللّٰهِ ﷺ حتَّى تَوَرَّمَتْ قَدَمَاهُ شُكرًا لِمَا غَفَرَ اللّٰهُ له ما تَقَدَّمَ من ذَنْبِه وما تَأَخَّرَ، فلمَّا قيل له في ذلك قال: «أَفَلَا أَكُونُ عَبْدًا شَكُورًا؟» وقال [17/6] في نوحٍ: ﴿إِنَّهُ كَانَ عَبْدًا شَكُورًا﴾، فالشَّكُورُ من عبادِ اللّٰهِ قَلِيلٌ.

Ve buna amel ile şükrü taleb ettikde, onu âl-i Dâvûd'dan taleb etti; ve Dâvûd'un zikrine taarruz etmedi, tâ ki âl, Dâvûd'a in'âm olunan şeye şükrede! İmdi o, hakk-ı Dâvûd'da ni'meten ve ifdâlen atâdır; ve onun âli hakkında, taleb-i muâvazadan nâşî, bunun gayrı üzerinedir. Binâenaleyh Hak Teâlâ اِعْمَلُوا آلَ دَاوُودَ شُكْرًا وَقَلِيلٌ مِنْ عِبَادِيَ الشَّكُورُ (Sebe', 34/13) ya'ni "Ey âl-i Dâvûd, şükren amel ediniz; ve benim şekûr olan ibâdım azdır" buyurdu. Vâkıâ enbiyâ (aleyhimü's-selâm), Hakk'ın onlara in'âm ettiği ve vehb eylediği şeye şükrettiler. Bu Allah tarafından talebden nâşî vâki' olmadı. Belki bununla kendi nefislerinden teberru' ettiler. Nitekim Resûlullah (s.a.v.), Allah Teâlâ onun geçmiş ve gelecek olan günâhının gafrına şükren, iki ayakları şişinceye kadar kāim oldu. Ona bunun hakkında denildiği vakit أَفَلَا أَكُونُ عَبْدًا شَكُورًا ya'ni "Ben abd-i şekûr olmayayım mı?" buyurdu. Ve Nûh hakkında da إِنَّهُ كَانَ عَبْدًا شَكُورًا (İsrâ, 17/3) [Muhakkak Nûh (a.s.) pek çok şükreden bir abddir.] dedi. Hâlbuki Allâhın kullarından şekûr olan azdır.

Ya'ni Hak Teâlâ Dâvûd (a.s.)a olan inâyet-i ezeliyyesine mukābil ameli ve şükrü taleb ettiği vakit, bu ameli ve şükrü Hz. Dâvûd'dan taleb etmedi,

481 Câmî, *Nakdu'n-Nusûs*, s. 113; Yâkub Han Kaşgarî, *Tavzîhu'l-Beyân*, s. 259.

âl-i Dâvûd'dan taleb etti. Zîrâ enbiyâ (aleyhimü's-selâm) âl ve ashâbı ve kavmi arasında, karanlıkta îkād olunan bir sirâc-ı münîr gibidir. Sirâc-ı münîr ise karanlıkta kalanlar için bir ni'mettir. Binâenaleyh şükür ondan münevver olanların uhdesine terettüb eder; ve o sirâcı îkād edene teşekkür etmek lâzım gelir. Şu hâlde Dâvûd (a.s.) hakkındaki [17/7] atâ, ona ni'meten ve ifdâlen vâki' olmuştur; ve onun âlinden amel ve şükür ivazı taleb olunduğundan, onlar hakkında atâ, in'âm ve ifdâl tarîkiyle değildir. Onun için Hak Teâlâ "Ey âl-i Dâvûd, şükren amel ediniz! Ve benim mübâlağa ile şâkir olan kullarım azdır" (Sebe', 34/13) buyurdu. Vâkıâ enbiyâ (aleyhimü's-selâm) Hakk'ın kendilerine in'âm ve vehb eylediği atâyâya şükrettiler; ve şükren amel-i kesîr ifâ eylediler. Fakat onların bu şükür ve amelleri, Hak tarafından taleb olunduğu için değil idi. Belki kendileri tarafından teberru' idi. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz لِيَغْفِرَ لَكَ اللّٰهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ (Fetih, 48/2) ya'ni "Allah Teâlâ senin geçmiş ve gelecek günâhlarını gafr ve setreyledi" âyet-i kerîmesi nâzil olduğu vakit, mübârek ayakları şişinceye kadar gece vakti kāim oldu. Ona dediler ki: "Yâ Resûlallah, Hak Teâlâ geçmiş ve gelecek zünûbunu mağfiret eylediğini ihbâr buyurdu. Niçin bu kadar nefs-i nefîsinize cefâ ediyorsunuz?" Kemâl-i saâdetle buyurdular ki: "Ben mübâlağa ile şükreden bir kul olmayayım mı?"[482]

Suâl: Enbiyâda zünûbdan ismet şart değil midir? Husûsiyle Sallallâhu aleyhi ve sellemden hiçbir zelle sâdır olmadığı zâhirdir. Böyle iken onun evvelen ve âhiren ne gibi günâhları var idi ki, Allah Teâlâ onları gafr ve setr buyuracağını va'deyledi?

Cevâb: Bu husûsta akvâl-i kesîre vardır. Hz. Mevlânâ (r.a.) *Fîhi Mâ Fîh* nâmındaki kitâb-ı münîflerinde bu âyet-i kerîmenin tefsîrinde böyle buyururlar: "İbn-i Atâ der ki: Mustafâ (s.a.v.) mi'râcda Sidretü'l-müntehâ'ya vâsıl olduğu vakit ki, orası bâlâ-yı arştır, ve Hz. Cibrîl'in âşiyânesidir, bu makāmdan dahi mürûr etmek istedi. Refîki olan Hz. Cibrîl adımını geri aldı. Hz. Fahr-i âlem Efendimiz buyurdular ki: Ey karındaşım Cebrâîl, bu heybetli mevzi'de beni yalnız mı bırakıyorsun? Nidâ geldi [17/8] ve Hak

482 Buhârî, "Teheccüd", 6; "Tefsîr", 48; "Rikāk", 20; Müslim, "Kıyâmet", 18; Tirmizî, "Salât", 187; Nesâî, "Kıyâmu'l-leyl", 17; *İbn Mâce*, "İkāmetu's-salât", 200; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXX, s. 138.

Teâlâ itâben buyurdu ki: Bu iki üç adımda onunla mı ülfet ettin? İşte bu لِيَغْفِرَ لَكَ اللّٰهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ (Fetih, 48/2) [Allah Teâlâ senin geçmiş ve gelecek günâhlarını gafr ve setreyledi.] âyet-i kerîmesinde işâret buyurulan günâhdan murâd bu günâhdır. Ya'ni seni ülfetten ve gayrın ünsiyetinden pâk ettik ve gayrıdan müstağnî kıldık, demektir. Ve derler ki, Peygamber (aleyhi's-sâlâtü ve's-selâm) Efendimiz'in istiğfârı ayıklık hâlinde hâlet-i mestîden idi. Ve ba'zıları derler ki, belki mestlik hâlinde ayıklık hâlinden istiğfâr eyledi. Ve ba'zıları derler ki, her iki hâlden müstağfir idi. Zîrâ onun nazarı Hakk'a idi. Ve sekr ve sahv ise kābil-i televvün olan bendegâna mahsustur. O hazrete nisbetle ne sekir ne de sahv vardır. İmdi mâdemki Hakk'a nâzır idi, her iki hâlden dahi müstağfir idi. Zîrâ bu sekir ve sahv iki renkdir. O ise rengin eserinde mahvolduğu vakit, her ikisinden de müstağfir olup kabza-i ilâhîde bulunur idi, derler."[483]

Velhâsıl enbiyâ (aleyhimü's-selâm)ın istiğfârları, ehl-i nefs olan kimselerden sâdır olan günâhlara karşı vâki' olan istiğfâr gibi değildir. Belki "Hasenâtü'l-ebrâr seyyiâtü'l-mukarrebîn" ya'ni "Ebrârın hasenâtı mukarrebînin seyyiâtıdır" mûcibince kendi makāmât-ı aliyyeleri iktizâsınca zünûb addolunan ba'zı ahvâldendir. İşte Fahr-i âlem Efendimiz'in bu ahvâl-i mahsûsanın setr ve gafrı va'dolunduğuna şükren nefs-i nefîslerine meşakkat verdiler. Bu ise şükr-i teklîfî değil, belki şükr-i teberruîdir. Fakat enbiyâya tâbi' olanların şükrü atâyâ-yı ilâhiyyeye karşı şükr-i teklîfîdir ki farzdır. Bu şükrü terkederlerse farzı terketmiş olurlar. Ve Hak Teâlâ Nûh (a.s.) hakkında dahi إِنَّـهُ كَانَ عَبْـدًا شَـكُورًا (İsrâ, 17/3) ya'ni "Muhakkak Nûh (a.s.) pek çok şükreden bir abddir" buyurdu. Ve şükr-i teberruî, şükr-i teklîfîden a'lâdır; ve bu şükür diğerinden ekmeldir. [17/9]

فأَوَّلُ نِعْمَةٍ أَنْعَمَ اللّٰهُ بها على داودَ أن أَعْطَاه اسْمًا ليس فيه حَرْفٌ من حُرُوفِ الاتِّصَالِ، فَقَطَعَهُ عن العالَمِ بذلك إِخْبَارًا لنا عنه بِمُجَرَّدِ هذا الاسمِ، وهي الدَّالُ والأَلِفُ والوَاوُ، وَسَمَّى مُحَمَّدًا بِحُرُوفِ الاتِّصَالِ والانْفِصَالِ، فَوَصَلَه به وفَصَّلَه عن العالَمِ، فَجَمَعَ له بين الحَالَيْنِ في اسْمِه كما جَمَعَ لِدَاوُدَ بين الحالَيْنِ من طريقِ المَعْنَى، ولم يَجْعَلْ ذلك في اسْمِه، فكان ذلك اخْتِصَاصًا

483 Bk. *Fîhi Mâ Fîh*, s. 214.

لِمُحَمَّدٍ على داودَ عليهِما السَّلام أعني التَّنْبِيهَ عليه باسْمِه، فتَمَّ له الأمرُ من جَمِيعِ جِهَاتِهِ، وكذلك في اسْمِه أَحْمَدُ، فهذا من حكمةِ اللّٰهِ.

İmdi evvelki ni'met ki Allah Teâlâ onunla Dâvûd'a in'âm eyledi, ona bir isim verdi ki, onda hurûf-i ittisâlden bir harf yoktur. Binâenaleyh onu âlemden kat'etti; bununla, mücerred bu isim ile ondan bize ihbâren. O hurûf dahi "dâl" ve "elif" ve "vâv"dır. Muhammed (s.a.v.)i hurûf-i ittisâl ve infisâl ile tesmiye eyledi. Binâenaleyh onu kendine vasletti ve onu âlemden fasleyledi. Böyle olunca, Dâvûd için ma'nâ tarîkinden iki hâl beynini cem'ettiği gibi, onun isminde iki hâl beynini cem'eyledi; ve Dâvûd'un isminde bunu yapmadı. Şu hâlde bu, Dâvûd üzerine Muhammed (a.s.) için ihtisâs, ya'ni onun üzerine ismiyle tenbîh oldu. İmdi onun için emr, cemî'-i cihâtından tamâm oldu; ve onun "Ahmed" isminde dahi böyledir. Binâenaleyh bu, Allâh'ın hikmetindendir.

Ya'ni Hak Teâlâ'nın Dâvûd (a.s.)a ihsân eylediği ilk ni'met, ona âlemden kat'eylediğini müş'ir olmak üzere Hz. Dâvûd'a bir isim vermesidir ki, bu isimde hurûf-i ittisâlden bir harf yoktur. Ya'ni دَاوُودَ [Dâvûd] ismini teşkîl eden "dâl" ve "elif" ve "vâv" harfleri kendilerinden sonra gelen harflere bitişmez. İşte Hak Teâlâ Dâvûd (a.s.)a mücerred bu ismi vermekle [17/10] âlemden kat'ettiğini bize ihbâr eyledi; ve Muhammed (s.a.v.)i ise hem hurûf-i ittisâl ve hem de hurûf-i infisâl ile tesmiye etti. Zîrâ "mîm" ve "hâ" harfleri mâba'dlerine muttasıl olabilirse de "dâl" harfi mâba'dine muttasıl olmaz. İşte Hak Teâlâ onu kendi zâtına vasl ve âlemden fasletti; ve bu infisâl ve ittisâlden ibâret olan iki hâl beynini (S.a.v.) Efendimiz'in ism-i şerîfinde cem'etti. Binâenaleyh Sallallâhu aleyhi ve sellemin infisâl ve ittisâli lafzen ve ma'nen vâki' oldu. Fakat Dâvûd (a.s.)da bu iki hâl beynini ma'nâ tarîkiyle cem'etti. Ya'ni Dâvûd (a.s.)ın lafz-ı isminde âlemden inkıtâı zâhir olur ise de, Hakk'a ittisâli zâhir değildir. O ittisâl ancak Dâvûd isminin delâlet eylediği ma'nâda mevcûddur. İşte Hak Teâlâ, Sallallâhu aleyhi ve sellemin ism-i şerîfi hilâfına olarak, Dâvûd (a.s.)ın isminde bu ittisâl ve infisâli zâhiren cem'etmedi. Ve ittisâl ile infisâlin ism-i şerîf-i Muhammedîde cem'i, Sallallâhu aleyhi ve sellem için, Dâvûd (a.s.) üzerine ihtisâstır, ya'ni ism-i şerîfi ile bu ihtisâsa tenbîh olundu. Binâenaleyh Muhammed

(aleyhi's-salâtü ve's-selâm) için emr-i cem' her cihetten, ya'ni lafız ve ma'nâ cihetlerinden tâm oldu; ve onun "Ahmed" ism-i şerîfi dahi böyledir. Zîrâ "elif" ve "dâl" hurûf-i infisâliyle "hâ" ve "mîm" hurûf-i ittisâlinden mürekkebtir. İşte Muhammed ve Dâvûd (aleyhime's-selâm)ın ism-i şerîflerinde vâki' olan bu tenbîh hikmet-i ilâhiyyedendir. Zîrâ vücûdda lafzen ve kitâbeten ve aklen ve hissen vâki' olan şeylerin kâffesi hikmet-i ilâhiyyeden hâlî değildir. Bu maânî ukūl-i nazariyyeden mestûrdur. Bunu ancak nûr-i ilâhî ile nazar eden erbâb-ı basîret müşâhede eder.

ثم قال في حقِّ داودَ ﷺ فيما أَعْطَاهُ على طريقِ الإنعامِ عليه تَرْجِيعَ الجِبَالِ معه والتَّسْبِيحَ، فَتُسَبِّحُ لِتَسْبِيحِهِ ليكونَ له عَمَلُها، وكذلك الطَّيْرِ، وأعْطَاه [17/11] القُوَّةَ ونَعَتَه بها، وأعْطَاه الحِكْمَةَ وفَصْلَ الخِطَابِ، ثم المِنَّةُ الكُبرَى والمَكَانَةُ الزُّلفَى الَّتِي خَصَّهُ اللّٰهُ بها التَّنْصِيصُ على خِلَافَتِه، ولم يَفْعَلْ ذلك مع أحدٍ من أَبْنَاءِ جِنْسِه وإن كان فيهم خُلَفَاءُ، فقال: ﴿يَا دَاوُودُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ فَاحْكُمْ بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَى﴾ [أي: ما يَخطُرُ لك في حُكمِكَ من غيرِ وَحيِ منِّي] ﴿فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ﴾ أيْ عن الطريقِ الَّذي أَوحَى بها إلى الرُّسُلِ.

Ba'dehû Dâvûd (a.s.) hakkında, alâ-tarîki'l-in'âm dağların onunla berâber tesbîh ve tercîini, ona i'tâsı hakkında dedi. İmdi amelleri ona mahsûs olmak için, onun tesbîhinden nâşî tesbîh ederler; ve kuşlar dahi bunun gibidir. Ve ona kuvvet verdi ve onu onunla vasfetti; ve ona hikmeti ve fasl-ı hitâbı verdi. Bâ'dehû Allah Teâlâ'nın onunla onu tahsîs eylediği minnet-i kübrâ ve mertebe-i kurbettir ki, onun hilâfetine tansîstir. Her ne kadar içlerinde hulefâ vâki' oldu ise de, ebnâ-i cinsi olan enbiyâdan birisine bunu yapmadı. İmdi يَا دَاوُودُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ فَاحْكُمْ بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَى فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ (Sâd, 38/26) ya'ni "Ey Dâvûd, muhakkak biz seni yeryüzünde halîfe ettik. Binâenaleyh sen hak ve adl ile hükmet; ve hevâya tâbi' olma [ya'ni vahy-i ilâhîden gayrı olarak hâtırına hutûr eden şeye tâbi' olma][484] ki, seni Allâh'ın yolundan, ya'ni resûllere vahyettiğim tarîkten ıdlâl eder" dedi.

484 *Fusûs* neşirlerinde mevcut olan bu cümleyi Ahmed Avni Bey'in şerhini dikkate alarak metne ekledik.

Hz. Şeyh (r.a.) Dâvûd (a.s.) hakkındaki in'âm ve ifdâl-i ilâhiyyeyi ta'dâden beyân buyurur ki: Bâlâda zikrolunan ilk ni'metten sonra Hak Teâlâ hazretleri Cenâb-ı Dâvûd hakkında، إِنَّا سَخَّرْنَا الْجِبَالَ مَعَهُ يُسَبِّحْنَ بِالْعَشِيِّ وَالْإِشْرَاقِ، وَالطَّيْرَ مَحْشُورَةً كُلٌّ لَهُ أَوَّابٌ (Sâd, 38/18-19) ya'ni "Biz dağları ona teshîr ettik ki, akşam sabah onunla berâber tesbîh ederler idi; [17/12] ve kuşları dahi teshîr ettik ki, toplanıp cümlesi onun tesbîhini tekrâr ederler idi" ve وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُودَ مِنَّا فَضْلًا يَا جِبَالُ أَوِّبِي مَعَهُ وَالطَّيْرَ (Sebe', 34/10) ya'ni "Biz Dâvûd'a indimizden fazl verdik. Ey dağlar ve kuşlar, onunla berâber tesbîhi tekrâr edin, dedik" buyurdu. Ve Hak Teâlâ Dâvûd (a.s.)a وَاذْكُرْ عَبْدَنَا دَاوُودَ ذَا الْأَيْدِ (Sâd, 38/17) ya'ni "Kuvvet sâhibi olan abdimiz Dâvûd'u zikreyle!" ve وَأَلَنَّا لَهُ الْحَدِيدَ (Sebe', 34/10) ya'ni "Biz ona demiri yumuşattık" âyet-i kerîmelerinde beyân buyurduğu üzere, kuvvet i'tâ etti; ve onu kuvvet ile vasfeyledi. Ve وَآتَيْنَاهُ الْحِكْمَةَ وَفَصْلَ الْخِطَابِ (Sâd, 38/20) ya'ni "Biz ona hikmeti ve fasl-ı hitâbı verdik" âyet-i kerîmesinde beyân buyurduğu vech ile Hak Teâlâ Cenâb-ı Dâvûd'a hikmeti, ya'ni zâhirde siyâset-i halk ve tedbîr-i memleket ilimlerini ve bâtında dahi hakāyık-ı ilâhiyye ve merâtib-i esmâiyye ve kevniyye ilmini i'tâ etti. Ve fasl-ı hitâbı, ya'ni hak ve bâtılı tefrîk için Hak ile halk beyninde vâsıta olmak mertebesini verdi ki, Dâvûd (a.s.) huzûr-i nebevîlerine arzolunan bir da'vâyı bilâ-şek ve tevakkuf fasl eyler idi. Bu zikrolunan ni'metten sonra Hak Teâlâ Cenâb-ı Dâvûd'a en büyük ihsânı ve yakınlık mertebesini verip يَا دَاوُودُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ (Sâd, 38/26) [Ey Dâvûd, muhakkak biz seni yeryüzünde halîfe ettik.] âyet-i kerîmesinde bu ihsânı ve bu mertebeyi nass-ı kātı' ile beyân buyurdu; ve bu ihsân ve mertebenin kendisine mahsûs bulunduğunu bu vech ile tansîs eyledi. Vâkıâ sâir enbiyâ arasında dahi halîfeler mevcûd idi. Fakat Hak Teâlâ hazretleri Dâvûd (a.s.) hakkında yaptığı gibi onun ebnâ-yı cinsi olan enbiyâdan hiçbirisinin hilâfetini böyle nass-ı sarîh ile beyân buyurmadı. Ve Cenâb-ı Hak bu âyet-i kerîmede Hz. Dâvûd'un hevâya, ya'ni vahy-i ilâhîden gayrı olarak hâtırına hutûr eden şeye tâbi' olmamasını, zîrâ o şey Allâh'ın yolundan, ya'ni tarîk-i vahyden şaşırtacağını bildirdi. Zîrâ bir mes'eleye akl-ı nazarî ile de hükmetmek vardır. Bu hüküm ise bittabi' vahy-i ilâhîye benzemez. İşte hakkında nass olmayan bir mes'elede müctehidlerin hatâları akl-ı nazarî sebebiyledir. [17/13]

ثم تَأَدَّبَ سُبْحَانَهُ مَعَهُ، فقال: ﴿إِنَّ الَّذِينَ يَضِلُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا نَسُوا يَوْمَ الْحِسَابِ﴾، وَلَمْ يَقُلْ له: «فَإِنْ ضَلَلْتَ عَنْ سَبِيلِي فَلَكَ عَذَابٌ شَدِيدٌ»، فإن قُلْتَ: وآدَمُ عليه السلام قد نُصَّ على خلافتِه، قُلْنَا: ما نُصَّ مثلَ التَّنْصِيصِ على دَاوُدَ، وإنَّما قال لِلْمَلَائِكَةِ: ﴿إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً﴾، وَلَمْ يَقُلْ: إِنِّي جَاعِلُ آدَمَ في الأرضِ خليفةً، ولو قال لَمْ يكنْ مثلَ قولِه: ﴿إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً﴾ في حقِّ داودَ، فإنَّ هذا مُحَقَّقٌ وليس ذلك كذلك، وما يَدُلُّ ذِكْرُ آدَمَ في القِصَّةِ بعد ذلك على أنَّه عَيْنُ ذلك الخليفةِ الَّذي نَصَّ اللّٰهُ عليه، فَاجْعَلْ بَالَكَ لِإِخْبَارَاتِ الحقِّ عن عبادِه إذا أَخْبَرَ، وكذلك في حقِّ إبراهيمَ الخليلِ قال: ﴿إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا﴾ وَلَمْ يَقُلْ خليفةً، وإن كُنَّا نَعْلَمُ أنَّ الإمامةَ هنا خلافةٌ، ولكن ما هي مثلَها، لأنَّه ما ذَكَرَها بِأَخَصِّ أسمائِها وهي الخلافةُ.

Ondan sonra Hak Sübhânehû onunla teeddüb eyledi. Binâenaleyh "Allâh'ın yolundan dönüp şaşıran kimseler için, yevm-i hisâbı unuttuklarından dolayı, azâb-ı şedîd vardır" (Sâd, 38/26) buyurdu; ve ona "Eğer sen benim yolumdan dönüp şaşıracak olursan, senin için azâb-ı şedîd vardır" demedi. Ve eğer sen, hâlbuki Âdem'in hilâfetine tansîs olundu, dersen, biz deriz ki: Dâvûd'a olan tansîs gibi tansîs olunmadı; ve ancak melâikeye "Muhakkak ben yeryüzünde bir halîfe kılarım" (Bakara, 2/30) dedi. Ve "yeryüzünde Âdem'i halîfe kılarım" demedi. Ve eğer diye idi Dâvûd hakkında olan "Biz seni halîfe kıldık" (Sâd, 38/26) kavli gibi olmazdı. Binâenaleyh bu muhakkaktır. Hâlbuki o bunun gibi değildir. Ve kıssada bundan sonra Âdem'in zikri, o Allah Teâlâ'nın nasseylediği halîfenin "ayn"ı olduğuna delâlet etmez. Böyle olunca ibâdından haber verdiği vakit, sen kalbini ihbârât-ı Hakk'a çevir! Ve kezâ İbrâhîm Halîl hakkında "Ben seni nâsa imâm kılarım" (Bakara, 2/124) dedi ve "Seni nâsa halîfe kılarım" demedi. [17/14] Vâkıâ biz biliriz ki, muhakkak burada imâmet, hilâfettir. Velâkin o, onun gibi değildir. Zîrâ onu esmâsının ehassı ile zikretmedi. Ve o hilâfettir.

Ya'ni Hak Teâlâ hazretlerinin Dâvûd (a.s.)a olan in'âmından birisi dahi ona karşı edeb muâmelesini icrâ buyurmasıdır. Zîrâ Hak Teâlâ: "Yâ

Dâvûd, biz seni yeryüzünde halîfe kıldık. Nâs arasında hak ve adl ile hükmet, hevâya tâbi' olma!" (Sâd, 38/26) buyurduktan sonra, "Eğer sen tarîk-i Hak'tan inhirâf edecek olur isen senin için azâb-ı şedîd vardır" demedi de, bu ma'nâyı "Allâh'ın yolundan dönüp şaşıran kimseler için, yevm-i hisâbı unuttuklarından dolayı azâb-ı şedîd vardır" (Sâd, 38/26) tarzında sûret-i umûmiyyede beyân eyledi. Bu ise Dâvûd (a.s.)a karşı Cenâb-ı izzet tarafından edeb muâmelesidir. Zîrâ bir kimseye "Sözümü tutmaz isen seni şöyle yaparım, böyle yaparım" demek başka; ve "Sözümü tutmayanları şöyle, böyle yaparım" demek yine başkadır.

Ve eğer sen, Dâvûd (a.s.)ın hilâfeti hakkında nass vârid olduğu gibi Âdem (a.s.) hakkında da nass vârid olmuştur, diye bizim sözümüze i'tirâz edecek olursan, senin bu i'tirâzın vârid değildir. Zîrâ Hak Teâlâ melâikeye hitâben إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً (Bakara, 2/30) buyurdu. إِنِّي جَاعِلُ آدَمَ في الأرضِ خليفةً buyurmadı. Ya'ni "Ben yeryüzünde halîfe kılıcıyım" dedi. "Ben yeryüzünde Âdem'i halîfe kılıcıyım" demedi. Ve "câil" ism-i fâildir, hem hâle hem de istikbâle delâlet eder. Binâenaleyh إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً (Bakara, 2/30) kavli işitildiği vakit, halîfe acabâ hâlde olan Âdem midir, yoksa istikbâlde gelecek olan hulefâ mıdır, diye zihinde tereddüd vâki' olur. Şu hâlde bu nass ile buyurulan halîfe muayyen değildir. Fakat يَا دَاوُودُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ (Sâd, 38/26) [Ey Dâvûd, muhakkak biz seni yeryüzünde halîfe ettik.] nassındaki hilâfetin Dâvûd (a.s.)a mahsûs olduğu sarîhtir. Binâenaleyh "İnnî câilün" nassı Dâvûd (a.s.) hakkındaki nass gibi değildir. Diğer taraftan Hak Teâlâ إِنِّي جَاعِلُ آدَمَ في الأرضِ خليفةً ya'ni "Yeryüzünde ben Âdem'i halîfe kılıcıyım" demiş olsa idi bile, bu kavl يَا دَاوُودُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ (Sâd, 38/26) [Ey Dâvûd, muhakkak biz seni yeryüzünde halîfe ettik.] kavli gibi olmaz idi. Zîrâ "cealnâ" [kıldık] fiil-i mâzî sîgasıdır; [17/15] bir emr-i vâkii gösterir. "Câil" [kılıcı] kelimesi ise, bir fiil-i muhakkakı ifâde etmez. Binâenaleyh "Biz seni halîfe kıldık" hitâbı tahakkuk eden bir fiili ifâde eder. Eğer denecek olursa ki إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً (Bakara, 2/30) [Ben yeryüzünde halîfe kılıcıyım.] âyet-i kerîmesinden sonra وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا [Allah Teâlâ Âdem'e esmâ-i ilâhiyyesini ta'lîm buyurdu.] ve قَالَ يَا آدَمُ أَنْبِئْهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ [Ey Âdem, onlara onların isimlerini haber ver!] (Bakara, 2/31, 33) âyetleriyle diğer âyât-ı müteselsilede Âdem (a.s.)ın zikrolunması, hilâfetin

ona râci' olduğuna karîne değil midir? Biz deriz ki bu zikir, Âdem (a.s.)ın bu nass-ı şerîfte beyân olunan halîfenin "ayn"ı olduğuna delâlet etmez. Zîrâ Hak Teâlâ ona "Yâ Âdem, ben seni yeryüzünde halîfe ettim" buyurmadı. Binâenaleyh Dâvûd (a.s.) hakkındaki nass sarîhtir. Şu hâlde Hak Teâlâ kullarının ahvâlini ihbâr buyurduğu vakit, sen ihbârât-ı Hakk'a nazar-ı basîret ve cem'iyyet-i kalb ile nazar eyle! Eğer nazar-ı aklî ile muhâkeme edersen ihbârât-ı ilâhiyyeden maksûd olan ma'nâyı doğru anlayamazsın. Bu hilâfet mes'elesi İbrâhîm Halîl (a.s.) hakkında dahi böyledir. Zîrâ Hak Teâlâ onun hakkında إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا (Bakara, 2/124) ya'ni "Biz seni nâsa imâm kılıcıyız" buyurdu; "nâsa halîfe kılıcıyız" demedi. Vâkıâ biz burada "imâmet"in "hilâfet" ma'nâsına geldiğini biliriz. Fakat "imâmet" hilâfet gibi değildir. Çünkü Hak Teâlâ İbrâhîm (a.s.)ı, "hilâfet"ten ibâret olan ehass-ı esmâsıyla zikretmedi; "imâmet"ten ibâret olan eamm-ı esmâsıyla zikretti. Binâenaleyh onun hilâfeti hakkında dahi Dâvûd (a.s.)ın hilâfeti gibi nass-ı sarîh yoktur.

ثم في داودَ من الاخْتِصَاصِ بالخلافةِ أنْ جَعَلَه خليفةَ حُكْمٍ، وليس ذلك إلا عنِ اللّٰهِ، فقال له: ﴿فَاحْكُمْ بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ﴾، وخلافةُ آدمَ قد لا تَكُونُ من هذه المَرْتَبَةِ، فتكونُ خلافتُه أن يَخْلُفَ مَنْ كان فيها قَبْلَ ذلك لا أنَّه نَائِبٌ عن اللّٰهِ [17/16] في خلقِه بالحُكْمِ الإلٰهِيِّ فيهم، وإن كان الأمرُ كذلك وَقَعَ، ولكن ليس كَلَامُنَا إلا في التَّنْصِيصِ عليه والتَّصْرِيحِ به، ولِلّٰهِ في الأرضِ خَلَائِفُ عن اللّٰهِ وهم الرُّسُلُ، وأمَّا الخلافةُ اليومَ فَعَنِ الرُّسُلِ لا عن اللّٰهِ، فإنَّهم ما يَحْكُمُونَ إلا بما شَرَعَ لَهُمُ الرَّسُولُ لا يَخْرُجُونَ عن ذلك، غيرَ أنَّ هَاهُنَا دَقِيقَةً لا يَعْلَمُها إلا أمْثَالُنَا، وذلك في أَخْذِ ما يَحْكُمُونَ به مِمَّا هو شُرِعَ لِلرَّسُولِ ﷺ، فالخليفةُ عن الرسولِ مَنْ يَأْخُذُ الحُكمَ بالنَّقلِ عنه ﷺ، أو بالاجتهادِ الَّذي أَصلُه أَيضًا مَنقُولٌ عنه ﷺ، وَفِينَا من يَأْخُذُه عن اللّٰهِ، فيكونُ خليفةً عنِ اللّٰهِ بِعَيْنِ ذلك الحُكمِ، فتكونُ المَادَّةَ له من حيثُ كانتِ المَادَّةُ لرسولِه ﷺ، فهو في الظاهرِ مُتَّبِعٌ لِعَدَمِ مُخَالَفَتِه في الحُكْمِ كَعِيسَى عليه السلام إذا نَزَلَ فَحَكَمَ، وكالنَّبِيِّ مُحَمَّدٍ ﷺ في قولِه: ﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللّٰهُ فَبِهُدَاهُمُ اقْتَدِهِ﴾، وهو في حقِّ ما يَعْرِفُه من صورةِ الأخذِ مُخْتَصٌّ مُوَافِقٌ، وهو فيه

بِمَنْزِلَةِ ما قَرَّرَه النَّبِيُّ ﷺ من شَرْعِ مَنْ تَقَدَّمَ من الرُّسُلِ بِكَوْنِه قَرَّرَه، فَاتَّبَعناه من حيث تَقْرِيرُه لا من حيث إنَّه شَرْعٌ لغيرِه قَبْلَهُ.

Ondan sonra Dâvûd hakkında hilâfet, onun ihtisâsındandır ki Hak, onu halîfe-i hükm kıldı. Bu ise, ancak Allah'dan oldu. Böyle olunca ona فَاحْكُمْ بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ (Sâd, 38/26) [Nâs arasında hak ve adl ile hükmet!] dedi. Ve Âdem'in hilâfeti bu mertebeden vâki' olmaz. Binâenaleyh onun hilâfeti, Allah'dan nâib olup O'nun halkında hükm-i ilâhî ile onlar hakkında hükmetmekle değil, bundan evvel mertebe-i hilâfette vâki' olan kimseyi hâlif olmakla vâki' olur. Her ne kadar emr böyle vâki' oldu ise de. Fakat bizim kelâmımız, onun üzerine tansîs [17/17] ve onunla tasrîh hakkındadır. Hâlbuki Allâh'ın yeryüzünde, Allah'dan halîfeleri vardır; ve onlar da resûllerdir. Velâkin bugün hilâfet resûllerdendir, Allah'dan değildir. Zîrâ onlar, ancak resûlün onlara şer'ettiği şeyle hükmederler; bundan dışarıya çıkmazlar. Şu kadar var ki, burada bir incelik vardır. Onu ancak bizim emsâlimiz bilir. Bu da Resûl (a.s.) için şer'olunan şeyden, onunla hükmettikleri şeyin ahzındadır. Binâenaleyh resûlden halîfe olan kimse, hükmü, Resûlullah (s.a.v.)den nakl ile ahzeder. Yâhud aslı, kezâlik Resûl (s.a.v.) den menkūl olan ictihâd ile alır. Ve bizim içimizde onu Allah'dan ahzeden kimse vardır. Böyle olunca bu hükmün "ayn"ı ile Allah'dan halîfe olur. İmdi onun Resûl (s.a.v.) için mâdde olması haysiyetinden, onun için mâdde olur. Binâenaleyh o, nüzûl edip hükmettiği vakit Îsâ (a.s.) gibi, zâhirde hükümde ona adem-i muhâlefetten dolayı müttebi'dir. Ve Allah Teâlâ'nın "O enbiyâ Allah Teâlâ'nın hidâyet ettikleridir. Binâenaleyh sen onların hidâyetlerine iktidâ et!" ma'nâsına olan أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ فَبِهُدَاهُمُ اقْتَدِهِ (En'âm, 6/90) kavlinde nebî Muhammed (s.a.v.) gibidir. Ve o halîfe sûret-i ahzından ârif olduğu şey hakkında muhtass-ı muvâfıktır. Ve o, onda, Nebî (s.a.v.)in rusülden tekaddüm eden kimsenin şer'inden takrîr ettiği şey menzilesindedir. Onu takrîr etmekle, biz ona, ondan evvel onun gayrına şer'olduğu haysiyetten değil, onun takrîri haysiyetinden tâbi' olduk.

Ya'ni Hz. Âdem'in hilâfeti hakkında nass-ı sarîh olmadığı gibi İbrâhîm (s.a.)ın hilâfeti hakkında da sarâhat yoktur, yalnız onun imâmeti tasrîh edilmiştir. Ve "imâmet" ile "hilâfet" arasında mantıkan niseb-i erbaadan

umûm ve husûs-ı mutlak nisbeti vardır. Zîrâ her bir halîfe imâmdır; ve her imâm ise halîfe değil, belki ba'zı imâm halîfe olur. Şu hâlde Hak Teâlâ Cenâb-ı İbrâhîm'i, "hilâfet"ten [17/18] ibâret olan ehass-ı esmâsıyla zikretmedi. Belki "imâmet"ten ibâret olan eamm-ı esmâsıyla zikreyledi. Hâlbuki Hak Teâlâ Cenâb-ı Dâvûd'u bilhassa "hükümde halîfe" kıldı. O hem imâmeti ve hem de hilâfeti câmi'dir; ve hilâfeti hakkında nass-ı sarîh dahi vârid olduğundan aslâ tereddüde mahal yoktur. Ve "hükümde hilâfet" ise, ancak kâffe-i esmâyı muhît ve câmi' olan "Allah" ismine mazhariyetle olur. Ya'ni Allah'dan istihlâf tarîkiyledir. Zîrâ bu ism-i câmiin gayrı bulunan esmâ-i ilâhiyyeden birinin mazharı olan kâmilde tasarruf-ı tâm zâhir olmaz. Onun tasarrufu o ismin husûsiyetine münhasır kalır. İşte Cenâb-ı Dâvûd'un hilâfeti Allah'dan olduğu için, Allah Teâlâ ona فَاحْكُمْ بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ (Sâd, 38/26) ya'ni "Beynen-nâs cemî'-i esmânın ahkâmını Hak ile tatbîk eyle!" buyurdu. Ve Hz. Âdem'in hilâfeti ise, hakkında nass-ı sarîh vârid olmuş olan bir mertebeden vâki' değildir. Zîrâ Hak Teâlâ'nın melâikeye hitâben: "Ben yeryüzünde halîfe kılıcıyım" (Bakara, 2/30) buyurmasıyla ezhânda tereddüd vâki' olup: "Acabâ Hz. Âdem, kendinden evvel Hak tarafından halîfe kılınan biri tarafından mı, yoksa doğrudan doğruya Allah tarafından mı istihlâf olunmuştur?" der. Maahâzâ Hz. Âdem yeryüzünde Allâh'ın halîfesidir; ve onun nâibidir; ve emr böyle vâki'dir. Fakat bizim kelâmımız, Dâvûd (a.s.) hakkında nass-ı sarîh ile hilâfetin sûret-i kat'iyyede beyân buyurulduğunu zikretmekten ibârettir. Yoksa Dâvûd (a.s.)dan başka, Allâh'ın, yeryüzünde doğrudan doğruya Allah tarafından istihlâf olunan halîfeleri vardır ki, onlar peygamberân-ı izâm (aleyhimü's-selâm)dır. Fakat Hâtem-i enbiyâ (s.a.v.) Efendimiz'den sonra risâlet munkatı' olduğundan bugün hilâfet Allah'dan değil resûllerdendir. Zîrâ bugün ümmet-i Muhammed içinde zâhiren eimme-i müctehidîn ve bâtınen evliyâ-i kümmel ve aktâb gibi mevcûd olan hulefâ, ancak Resûl (a.s.)ın onlara şer'ettiği şeyle hükmeder. Onlar hükm-i şerîattan dışarı çıkmazlar. Ancak burada bir incelik vardır ki, o inceliği zevkan ve hâlen ilim ve mertebede bizim emsâlimiz olan muhakkikîn bilir. [17/19]

Bu incelik dahi budur ki: Eimme-i müctehidîn ve evliyâ-i kümmel bir mes'elede hükmederler; ve bu hükmü Resûlullah (s.a.v.)in şerîatından alır-

lar. Bu sûrette onlardan Resûl'den halîfe olurlar. Zîrâ bu hükmü Resûlullah hazretlerinden naklen aldılar. Fakat bu hükmü edebilmek için tahsîl-i ilim lâzımdır. Hâlbuki ilm-i zâhir-i şerîatı bilcümle dekāyıkıyla herkesin tahsîli müşkildir. Kümmel-i evliyâ arasında ilm-i zâhir-i şerîatta mütebahhir olmayan ve yalnız zarûrât-ı dîniyyesiyle iktifâ eden zevât-ı kirâm pek çoktur. Bununla berâber bir mes'ele-i şer'iyyenin halli husûsunda kendilerine vâki' olan mürâcaat üzerine, bu zevât-ı kirâm muvâfık-ı şer'-i Ahmedî olmak üzere cevâblar verip ulemâyı hayrete düşürürler. Ezcümle ümmî olan evliyâ-i kirâmdan Şeybân-ı Râî hazretlerine sorarlar ki: Bir kimse beş vakit namazdan birini fevtetse; fakat fevtettiği namâzın hangi vakte âit olduğunu tahattur edemese, o kimse ne yapsın? Cevâben buyururlar ki: O kimse beş vaktini gaflet içinde geçirmiştir; beş vaktini dahi kazâ etmek lâzım gelir. Ve Hz. Mevlânâ (r.a.) *Fîhi Mâ Fîh* nâmındaki eser-i âlîlerinde buyururlar ki: "Şeyh Nessâc-ı Buhârî (k.s.) sâhib-dil bir merd-i azîm idi. Mollalar ve eâzım, ziyâret kasdıyla onun nezdine gelirler ve iki diz üstü otururlar idi. Şeyh ümmî idi. Onun lisânından Kur'ân'ın ve ahâdîsin tefsîrini dinlemek isterler idi. O der idi ki: "Ben Arapça bilmem. Siz Kur'ân'ın ve hadîsin tercümesini söyleyiniz, ben de onun ma'nâsını söyleyeyim!" Onlar âyetin tercümesini söylerler; o da onun tefsîr ve tahkîkine başlayıp: "Mustafâ (s.a.v.) filân makāmda iken bu âyet geldi; ve o makāmın ahvâli böyledir" diyerek o makāmın derecesini ve onun yollarını ve urûcunu tafsîlen beyân eder idi." İşte görülüyor ki, bu hükmü Allah'dan ahzediyorlar. Fakat ahzettikleri ahkâm Resûl (a.s.)ın şerîatından başka bir şey değildir. "Kur'ân kıyâmete kadar münzeldir" dediklerinin ma'nâsı bu dakîkaya müsteniddir. [17/20] Binâenaleyh ümmet-i Muhammed içinde olan evliyâ-i kümmel bu hükmün "ayn"ı ile Allah'dan halîfe olur. Şu hâlde Allah'dan ahz husûsu, Resûlullah (s.a.v.) için mâdde vâki' olduğu gibi, evliyâ-i kümmel için de mâdde olur.

İmdi âhir zamanda Îsâ (a.s.) nüzûl edip, nasıl tamâmıyla şerîat-ı muhammediyye üzere hükmedecek ise, o hulefâ dahi öylece zâhiren hükümde şerîat-ı muhammediyyeye muvâfık olarak hükmederler. Ve onlar Resûl (a.s.)a tâbi' olurlar. Ve bu hulefânın hâli tıpkı Allah Teâlâ'nın أُولَٰئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ فَبِهُدَاهُمُ اقْتَدِهِ (En'âm, 6/90) [O enbiyâ Allah Teâlâ'nın hidâyet ettik-

leridir. Binâenaleyh sen onların hidâyetlerine iktidâ et!] kavline muhâtab olan hâtemü'l-enbiyâ Muhammed Mustafâ (s.a.v.) Efendimiz'in hâline benzer. Zîrâ Sallallâhu aleyhi ve sellem hidâyet-i ilâhiyye ile mühtedî olan enbiyâ-yı sâbıkanın bu hidâyetlerine iktidâ ile me'mûr oldu. Hâlbuki hidâyetin me'hazı birdir. Enbiyâ-yı sâbıka o hidâyeti nereden ahzetti ise, Sallallâhu aleyhi ve sellem dahi oradan alır. Binâenaleyh enbiyâ-yı sâbıka için mâdde vâki' olan ahz husûsu, Sallallâhu aleyhi ve sellem için de mâdde vâki' olur. İşte evliyâ-i kümmelin şerîat-ı muhammediyyeye muvâfık olarak doğruca Allah'dan ahzetmesi hâli budur. Ve o halîfe Allah'dan aldığı şeyi bilmek husûsunda resûle tâbi' değildir. Zîrâ bilişi kendi nefsine âit olan ihtisâs-ı ilâhîdir. Fakat almak husûsunda resûle muvâfıktır. Zîrâ resûle muhâlefeti yoktur. Ve Hak'tan aldığı şeyi ihtisâs-ı ilâhî ile bilip zâhirde resûlün hükmüne muvâfık olan bir hükmü, o hulefânın takrîr etmesi, Nebî (a.s.)ın kendinden evvel gelen peygamberlerin şerîatını, kendi şerîatında bize takrîr etmesi menzilesindedir. Biz enbiyâ-yı sâlifenin şerîatına, ancak Nebîmiz (s.a.v.)in bize kendi şerîatı sırasında takrîr ettiği için tâbi' olduk. Yoksa biz o şerîata Nebî'mizin gayrı olan bir nebînin şerîatı olduğu için tâbi' olmadık.

وكذلك أَخْذُ الخليفةِ عن اللّٰهِ عَيْنُ ما أَخَذَه منه الرَّسولُ، فَنَقُولُ فيه بِلِسَانِ الكَشْفِ خليفةُ اللّٰهِ وبِلِسَانِ الظَّاهِرِ خليفةُ رسولِ اللّٰهِ، ولهذا مَاتَ رسولُ اللّٰه ﷺ [17/21] وما نَصَّ بخلافةٍ عنه إلى أحدٍ ولا عَيَّنَه لِعِلْمِه أنَّ في أُمَّتِه مَنْ يَأْخُذُ الخلافةَ عن ربِّه، فيكون خَلِيفَةً عن اللّٰهِ تعالى مع المُوَافَقَةِ في الحُكْمِ المَشْرُوعِ، فلمَّا عَلِمَ ذلك ﷺ لَمْ يَحْجُرِ الأَمْرَ، فَلِلّٰهِ خلفاءَ في خلقِه يَأْخُذُونَ من مَعدِنِ الرَّسولِ والرُّسُلِ ما أَخَذَتْه الرُّسُلِ عليهمُ السَّلام، ويَعْرِفُونَ فَضْلَ المُتَقَدَّمِ هُنَاكَ، لأنَّ الرسولَ قَابِلٌ لِلزِّيَادَةِ، وهذا الخليفةُ ليس بقَابلٍ للزِّيادةِ الَّتي لوكان الرسولُ قَبِلَهَا، فلا يُعْطَى من العِلْمِ والحُكْمِ فيما شَرَعَ له إلا ما شُرِعَ للرَّسولِ خاصَّةً، فهو في الظاهرِ مُتَّبِعٌ غيرُ مخالفٍ بِخِلَافِ الرُّسُلِ، أَلَا تَرَى عيسى ﷺ لَمَّا تَخَيَّلَتِ اليَهُودُ أنَّه لا يَزِيدُ على موسى مثلَ ما قُلْنَاه في الخلافةِ اليومَ مع الرسولِ، آمَنُوا به وأَقَرُّوه، فلمَّا زاد حُكمًا أو نَسَخَ حُكمًا كان قد قَرَّرَه موسى لكونِ عيسى رسولًا لم يَحْتَمِلُوا ذلك، لأنَّه خَالَفَ اعْتِقَادَهم فيه، وجَهِلَتِ اليَهُودُ الأمرَ على ما هو عليه، فَطَلَبَتْ قَتْلَه.

> Ve Resûl'ün Allah'dan ahzettiği şeyin "ayn"ını, halîfenin Allah'dan ahzetmesi dahi böyledir. Binâenaleyh biz onun hakkında, lisân-ı keşf ile "halîfetullâh" ve lisân-ı zâhir ile "halîfe-i Resûlullah" deriz. Ve bundan dolayı Resûl (a.s.), muhakkak kendi ümmetinde hilâfeti Rabb'inden ahzeden kimse olduğunu bildiği için, hilâfetle kendisinden hiçbir kimseye nassetmediği ve bir kimseyi ta'yîn eylemediği hâlde vefât eyledi. Böyle olunca hükm-i meşrû'da muvâfakatla berâber Allah Teâlâ'dan halîfe olur. İmdi vaktâki Sallallâhu aleyhi ve sellem bunu bildi, emri hacr etmedi. Böyle olunca, Allah Teâlâ için onun hakkında hulefâ vardır ki, rusül (aleyhimü's-selâm)ın ahzettiği şeyi, Resûl'ün ve rusüllerin ma'deninden alırlar; ve burada mütekaddem olanın fazlını ârif olurlar. Zîrâ Resûl ziyâdeye kābildir; ve bu halîfe, ziyâdeye kābil değildir. Öyle ki eğer Resûl ola idi, onu kabûl ederdi. İmdi ona teşrî' olunan şeyde, ilim ve hükümden, ancak hâssaten resûle teşrî' olunan şey i'tâ olunur. [O, zâhirde resûlün hilâfına olarak müttebi'dir, muhâlif değildir.] Sen Îsâ (a.s.)ı görmez misin? Vaktâki yahûdîler, tahayyül ettiler ki, [17/22] bugün resûl ile hilâfet hakkında bizim dediğimiz gibi, muhakkak o, Mûsâ üzerine ziyâde etmez. Ona îmân ettiler ve ona ikrâr eylediler. Îsâ (a.s.) resûl olduğu için, vaktâki bir hükmü ziyâde etti veyâhud bir hüküm nesheyledi, ki Mûsâ (a.s.) onu takrîr etmiş idi, buna tahammül etmediler. Zîrâ onun hakkında i'tikādlarına muhâlefet eyledi. Ve yahûdîler, emri hakîkati üzere câhil oldular. Binâenaleyh katlini taleb eylediler.

Ya'ni Resûl (a.s.)ın Allah'dan aldığı hükmün "ayn"ını, halîfenin Allah'dan alması, Resûl (a.s.)ın enbiyâ-yı sâlifenin ahkâmını Allah'dan almasına benzer. Resûl'ün o aldığı hüküm, ahzde nasıl müstakil ve zâhirde o şerâyi'-i sâlifeye muvâfık ise, halîfe de ahzde müstakil ve zâhirde öylece şerîat-ı muhammediyyeye muvâfıktır. Şu hâlde biz o halîfe hakkında lisân-ı keşf ile "halîfetullah" ve lisân-ı zâhir ile "halîfe-i Resûlullah"dır deriz. İşte bunun için Resûl (a.s.), kendinden sonra kimin halîfe olacağını ta'yîn etmeksizin vefât etti. Zîrâ Resûl (a.s.), kendi ümmeti içinde hilâfeti Rabb'inden ahzeden kimse olduğunu bilir. Böyle olunca o halîfe zâhirde Resûl'ün şerîatına muvâfakatle berâber doğrudan doğruya Allah'dan ahzeylediği hükm-i meşrû'da Allah'dan halîfe olur. İşte Resûl (a.s.), bu dakîkayı bildiği cihetle, emr-i hilâfeti hacr ve men'etmedi; ve hilâfeti kendi hilâfetine hasretmedi,

belki hilâfet kapısını açık bırakmakla hilâfet-i ilâhiyyeye işâret etti.

Binâenaleyh Allah Teâlâ'nın kendi halkında birtakım hulefâsı vardır ki, rusül (aleyhimü's-selâm)ın aldığı ahkâmı onların aldığı ma'denden ve menba'dan alırlar; ve bu ahz makāmında, kendilerinden evvel kāim olmuş olan resûlün fazlını ârif olurlar. Çünkü Resûl ahkâmda ziyâdeyi kabûl eder, ya'ni kendisine gelen şerîatın ahkâmı, kendinden evvel gelen resûlün ahkâm-ı şer'iyyesinden ziyâde olur. Fakat halîfe hakkında bu vârid değildir. Halîfeye ancak tâbi' olduğu resûlün ahkâm-ı şer'iyyesi vârid olur. O ahkâmdan ziyâdeyi kabûl etmez. [17/23] Hâlbuki o halîfe, eğer resûl olaydı, ahkâmda ziyâdeyi kabûl eder idi. Binâenaleyh halîfeye ilim ve hükümden bir şey verildiği vakit, ancak hâssaten resûle teşrî' olunan şey verilir; ondan fazla bir şey verilmez. Sen Îsâ (a.s.)ı görmüyor musun? Halîfe resûle tâbi'dir, ona muhâlif bir hüküm ile zâhir olmaz, dediğimiz gibi, yahûdîler Hz. Îsâ'yı, şer'-i Mûsâ (a.s.)ı ikāmeye me'mûr bir halîfe zannettiler ve Mûsâ (a.s.)ın getirdiği şerîat üzerine bir hüküm ziyâde etmez tahayyül eylediler. Evvelen îmân ettiler; ve onun nübüvvetine ikrâr eylediler. Çünkü şerîat-ı Mûsâ'da bunun gibi enbiyâ çok idi. Îsâ (a.s.)ı da onlardan biri zannettiler. Hâlbuki Îsâ (a.s.) resûl olduğu ve resûl ise ziyâdeyi kabûl ettiği için, vaktâki şerîat-ı Mûsâ üzerine bir hüküm ziyâde etti ve Hz. Mûsâ'nın şerîatında mukarrer kılmış olduğu bir hükmü neshetti, yahûdîler bu hâle tahammül edemediler. Zîrâ Îsâ (a.s.) yahûdîlerin kendi hakkındaki i'tikādlarına muhâlif olarak zâhir oldu. Yahûdîler ise hakîkat-i hâli bilmediklerinden Îsâ (a.s.)ın katline kıyâm ettiler. Bilmediler ki Îsâ (a.s.)ın şerîat-ı Mûsâ'dan ibkā ettiği ahkâm kendi şerîatı olduğu içindir. Yoksa Mûsâ (a.s.)ın şerîatı olduğu için değildir.

Misâl: Bilfarz hükûmet bir ticâret kānûnnâmesi neşreder. Bir müddet o kānûnun ahkâmıyla amel olunur. Ba'dehû efrâdın muâmele-i ticâriyyesi tevessü' eder; ve halkın inkişâf eden isti'dâdât-ı ticâriyyesi o kānunnâme ahkâmından ba'zılarının neshini ve ba'zılarının ibkāsını ve yeniden birtakım ahkâm daha vaz'ını îcâb ettirir. Binâenaleyh hükûmet yeniden bir ticâret kānûnnâmesi yapmak lüzûmunu hisseder; ve bu kānûnun sonuna bir mâdde ilâve edip der ki: Filân târihli ticâret kānûnnâmesinin hükmü bu kānûn ile mefsûhdur. Her ne kadar yeni kānûnda eski kānûnun birtakım ahkâmı [17/24] mevcûd bulunur ise de, artık mahkemeler o kānûndan

bahisle hükmetmezler. Zîrâ efrâdın isti'dâdına göre yeni kānûn yapılmıştır; ve o kānûn müstakildir, evvelki kānûn ile aslâ münâsebeti kalmamıştır. İşte bunun gibi nesh-i şerâyi' ve irsâl-i rusül, ancak halkın isti'dâdâtıyla alâkadâr bir keyfiyettir. Ve ümmet-i Muhammed'in isti'dâdâtı derece-i kusvâya vâsıl olduğundan (S.a.v.) Efendimiz'in getirdiği şerîat dahi ekmel-i şerâyi'dir; ve kıyâmete kadar bâkîdir. Nitekim ondan sonra hiçbir resûl zuhûr etmemiştir ve etmeyecektir. Ve ümmet-i Muhammed'in isti'dâdâtının derecesine fî-zamânînâ sekene-i arzda görülen efkâr ve ihtirâât şâhiddir. Zîrâ arzda sâkin olan akvâmın kâffesi ümmet-i Muhammed'dir. Şu kadar ki bir kısmı "ümmet-i da'vet", diğer kısmı "ümmet-i icâbet"tir. Ya'ni bir kısmı ahkâm-ı Kur'ân'ı kabûl etmiş, diğeri henüz etmemiştir; el'ân da'vet olunmaktadırlar. Ve Avrupalıların "Biz ümmet-i Îsâ'yız" demeleri makbûl değildir. Zîrâ şerîat-ı îseviyye, şerîat-ı muhammediyye ile mensûhtur. Nasıl ki hükûmet yeni bir kānûn neşrettikten sonra, ba'zı mahâkim "Hayır biz eski kānûn üzerine hükmederiz, yeni kānûnu tanımayız" diyemezler; derlerse onların bu da'vâları nefsü'l-emirde bâtıl olur.

فكان من قِصَّتِه ما أَخْبَرَنا اللّٰهُ تعالى في كتابِه العزيزِ عنه وعنهم، فلمَّا كان رسولًا قَبِلَ الزِّيَادَةَ إمَّا بِنَقْصِ حُكْمٍ قد تَقَرَّرَ أو زيادةِ حكمٍ، على أنَّ النَّقْصَ زيادةُ حكمٍ بلا شَكٍّ، والخلافةُ اليومَ ليس لها هذا المَنْصِبُ، وإنَّما تَنْقُصُ أو تَزِيدُ على الشَّرْعِ الَّذي قد تَقَرَّرَ بالاجتهادِ لا على الشرعِ الَّذي شَافَهَه به مُحَمَّدٌ ﷺ، فقد يَظْهَرُ من الخليفةِ ما يخالِفُ حَدِيثًا ما في الحكمِ، فَيُتَخَيَّلُ أنَّه من الاجتهادِ، وليس كذلك، وإنَّما هذا الامامُ لَمْ يَثبُتْ عندَه من جهةِ الكشفِ ذلك الخَبَرُ عن النَّبِيِّ ﷺ، ولو ثَبَتَ لَحَكَمَ به، وإن كان الطريقُ فيه العَدْلَ عن العَدْلِ فَمَا هو مَعْصُومٌ من الوَهْمِ ولا من النَّقْلِ على المَعْنَى، فمِثْلُ هذا يَقَعُ من الخليفةِ اليومَ، وكذلك يَقَعُ من عيسى ﷺ، فإنَّه إذا نَزَلَ يَرْفَعُ كثيرًا من شرعِ الاجتهادِ [17/25] المُقَرَّرِ، فَيُبَيِّنُ بِرَفْعِهِ صورةَ الحقِّ المَشْرُوعِ الَّذي كان عليه ﷺ، ولَا سِيَّمَا إذا تَعَارَضَتْ أحكامُ الأَئِمَّةِ في النَّازِلَةِ الوَاحِدَةِ، فَنَعْلَمُ قَطْعًا أنَّه لو نَزَلَ وَحْيٌ لَنَزَلَ بأحدِ الوجوهِ، فذلك هو الحُكْمُ الإلٰهِيُّ، وما عَدَاه وإنْ قَرَّرَه الحقُّ فهو شَرْعُ تَقْرِيرٍ لِرَفْعِ الحَرَجِ عن هذه الأُمَّةِ واتِّسَاعِ الحُكْمِ فيها.

İmdi Kitâb-ı Azîz'inde Allah Teâlâ'nın ondan ve onlardan bize ihbâr eylediği şey, onun kıssasından vâki' oldu. Böyle olunca vaktâki resûl oldu, ya mukarrer olan hükmü naksetmekle veyâhud bir hükmü ziyâde etmekle, ziyâdeyi kabûl etti. Zîrâ naks, bilâ-şek bir hükmün ziyâdeliğidir. Hâlbuki hilâfet için bugün bu mansıb yoktur. Ve Muhammed (s.a.v.)in müşâfehe olunduğu şer' üzerine değil, ancak ictihâd ile takarrür eden şer' üzerine naks ve ziyâde eyler. İmdi ba'zan halîfeden, hükümde bir hadîse muhâlif olan şey zâhir olur. Binâenaleyh onun ictihâddan olduğu tahayyül olunur. Hâlbuki böyle değildir. Ve ancak bu imâm indinde, o haber keşf cihetinden nebîden sâbit olmadı; ve eğer sâbit ola idi onunla hükmederdi. Ve her ne kadar onun hakkında olan tarîk, adlden adl oldu ise de, o adl vehimden ve ma'nâya nakilden ma'sûm değildir. İmdi bugün halîfeden bunun misli vâki' olur. Ve kezâlik Îsâ (a.s.)dan vâki' olur. Zîrâ o nüzûl ettiği vakit mukarrer olan şer'-i ictihâddan çoğunu kaldırır. Şu hâlde o, ref'i ile Resûl (a.s.)ın, onun üzerine olduğu, hakk-ı meşrû' sûretini tebyîn eyler. Husûsiyle nâzile-i vâhidede eimmenin ahkâmı teâruz ettikde, kat'â ma'lûm olur ki, eğer vahy nâzil ola idi, elbette vücûhun biri ile nâzil olur idi. Binâenaleyh o vech hükm-i ilâhîdir. Ve onun mâadâsı, her ne kadar Hak onu takrîr etti ise de, o, bu ümmetten haracın ref'i ve hükmün ittisâı için şer'-i takrîrdir. [17/26]

Ya'ni Allah Teâlâ'nın bize Îsâ (a.s.)dan ve yahûdîlerden Kur'ân-ı Kerîm'de ihbâr eylediği emr, Îsâ (a.s.)ın kıssasından vâki' oldu. Cenâb-ı Şeyh (r.a.) Îsâ (a.s.) ile yâhûdîler arasındaki mâcerâyı tasrîh etmeyip, yalnız Allah Teâlâ hazretlerinin Kitâb-ı Azîz'inde bu kıssayı bize ihbâr ettiğini beyân ile iktifâ buyurdu. Zîrâ bu bâbdaki ihbârât-ı kur'âniyyenin tefsîrinde akvâl-i muhtelife vardır. Ve Hz. İbn Abbâs ve Talha ibn Alî (radıyâllâhü anhümâ) وَمَا جَعَلْنَا لِبَشَرٍ مِنْ قَبْلِكَ الْخُلْدَ (Enbiyâ, 21/34) [Yâ Habîbim, senden evvel gelen ricâlden bir racül için huld ve bekā kılmadık.] âyet-i kerîmesi hasebince إِنِّي مُتَوَفِّيكَ (Âl-i İmrân, 3/55) [Muhakkak seni vefât ettirecek olan Ben'im.] ve فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي (Mâide, 5/117) [Vaktâki Sen beni aldın.] âyet-i kerîmelerini vefât ile tefsîr eylemişlerdir; ve i'tikād-ı Nasârâ dahi bunun üzerinedir. Vallâhu a'lem bi's-savâb! Ve bu bâbdaki tafsîlât **Fass-ı Îsevî**'de mürûr etti.

Vaktâki Îsâ (a.s.) resûl oldu, ya Mûsâ (a.s.)ın şerîatında mukarrer olan bir hüküm eksiltmekle veyâhud o şerîat üzerine bir hükmü ziyâde etmek

sûretiyle hükümde ziyâdeyi kabûl etti. Zîrâ mukarrer olan bir hükmü eksiltmek dahi bilâ-şek ziyâdeyi kabûl etmektir. Çünkü bu hüküm dahi yeni bir hükümdür. Fakat halîfe böyle yapamaz. O Sallallâhu aleyhi ve sellemin şer'i üzerine ne bir hüküm ziyâde edebilir ve ne de o şerîattan bir hüküm eksiltebilir. Zîrâ o şerîat (S.a.v.) Efendimiz'e alâ-tarîki'l-müşâfehe vârid olmuştur; ve nass-ı kātı'dır. Halîfe, resûl değildir ki, bu şerîat üzerine bir şey ziyâde etsin veyâ ondan bir hüküm eksiltsin. Halîfe, eimmenin ictihâdı ile takarrür eden, şer'-i Resûl üzerine bir hükmü ziyâde veyâ ondan bir hükmü naksedebilir.

Meselâ "mess-i nisâ" hâlinde İmâm-ı Şâfiî hazretlerine göre abdest bozulur, İmâm-ı A'zam hazretlerine göre bozulmaz. Hâlbuki âyet-i kerîmede أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ (Nisâ, 4/43) [Veyâ kadınlara dokunduğunuzda.] nassı vârid olmuştur. Bu şer'-i Resûl'dür. Fakat bundaki hüküm ictihâd ile takarrür etmiştir. Abdestin mess-i nisâ ile bozulması ve bozulmaması yekdîğerini münâkız olan [17/27] iki hükümdür. Ve eimme-i müctehidîn her iki kavl hakkında da delîl ikâme buyururlar. Fakat (S.a.v.) Efendimiz'in bu husûstaki amel-i kat'îleri ne idi? İşte bu cihet halîfeye alâ-tarîki'l-keşf ma'lûm oldukda, ictihâd ile takarrür eden bu şer' üzerine bir hükmü ziyâde eder veyâ ondan bir hükmü tenkîs eyler.

Halîfe, ba'zan bir mes'elede hükmeder ki, o hüküm bir hadîse muhâlif olur; ve bu hükmü gören ehl-i hicâb: "Mevrid-i nassda ictihâda mesâğ yoktur, hâlbuki bu zât hadîs mevcûd iken bu mes'elede ictihâd etti; binâenaleyh bu hüküm bâtıldır" diye iddiâya kıyâm ederler; ve onlar halîfeyi nass muvâcehesinde ictihâd etti tahayyül ederler. Bu ise, onların tahayyül ettikleri gibi değildir. Belki bu hadîsin Sallallâhu aleyhi ve sellemden sudûru bu İmâm indinde keşf cihetinden sâbit olmamıştır da, onun için böyle hükmetmiştir; ve eğer keşf cihetinden o hadîsin Nebî (a.s.)a nisbeti onun indinde sâbit ola idi, elbette bu hadîs-i şerîf mûcibince hükmeder ve nass mevcûd iken bittabi' o mes'elede ictihâd etmezdi. Eğer i'tirâzan denecek olur ise ki: "İmâm indinde sâbit olmayan hadîs, Sallallâhu aleyhi ve selleme varıncaya kadar racül-i adlden racül-i adle intikāl etmek sûretiyle bize vâsıl olmuştur. Buna adem-i i'timâd nasıl câiz olur?" Hz. Şeyh (r.a.) bu i'tirâza cevâben buyururlar ki: O racül-i adl vehimden ve ma'nâ-

ya intikālden ma'sûm değildir. Ya'ni racül-i adl bir hadîsi naklederken o kelâmda tevehhüm ettiği bir ma'nâyı ifâdeye sa'yeder. Bundan kendisinin bile haberi olmaz; hadîs-i sâf naklettiğini zanneder. Bu hâl umûr-i âdiyede dâimâ bizim başımızdadır. Meselâ birisi bir söz söyler. Aradan hayli vakit geçer. Biz o sözü diğer bir kimseye naklederken tevehhüm ettiğimiz ma'nâ vech ile ifâde ederiz. Hâlbuki kāilin murâdı bizim ifâde ettiğimiz ma'nâ değildir. İşte halîfeden herkesin nass zannettiği [17/28] şeye bu sebeble muhâlif hüküm vâki' olur. Ve bu hâl Îsa (a.s.)dan dahi vâki' olur. Zîrâ Îsâ (a.s.) âhir zamanda nüzûl ettiği vakit, eimmenin ictihâdâtı ile takarrür eden şer'den birçoklarını kaldırır. Binâenaleyh Îsâ (a.s.), bu gibi ahkâm-ı kesîreyi kaldırmakla, Resûl (a.s.) kendi zamân-ı saâdetlerinde, nasıl bir hakk-ı meşrû' sûreti üzerine idiyse, o hakk-ı meşrû' sûretini tebyîn eder; ve ondan evvel zuhûr edecek olan Hz. Mehdî dahi böyledir. Mezâhib-i erbaayı ref'edip dîn-i hâlis üzerine hükmedecektir. Onun için Hz. Mehdî'ye muhâlif olanların pek çoğu ulemâ-i zâhirdendir. Ehl-i keşf olan evliyâ ise o hazrete tâbi' olacaklardır. Husûsiyle nâzil olan bir hükümde eimmenin ahkâmı teâruz ederse, bu ahkâm-ı müteârızanın ref'i evlâ-bi't-tarîktir. Zîrâ bu ihtilâfa bakılınca sûret-i kat'iyyede ma'lûm olur ki, eğer esâsında ihtilâf olunan mes'ele hakkında vahy nâzil olsa idi, vücûh-i muhtelifeden biri ile nâzil olur idi; ve o vech-i vâhid dahi hükm-i ilâhî olurdu. Ve hükm-i ilâhîden gayrı olan vecihleri, her ne kadar eimmenin ictihâdâtı hasebiyle, Hak takrîr etmiş ise de, o şer'-i takrîr bu ümmetten haracın ref'i ve hükmün genişlemesi içindir. Zîrâ eimmenin ahkâm-ı muhtelifesi olmasa, hükkâm ba'zı mesâilde hükm için güçlük çekerler idi. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: يُرِيدُ اللّٰهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ (Bakara, 2/185) ya'ni "Allah Teâlâ size kolaylık murâd eder ve size güçlük murâd etmez." İşte bu sebebden dolayı müctehid ictihâdında hatâ ederse de, yine kendisine bir sevâb yazılır.

وأمَّا قولُه ﷺ: «إذَا بُويِعَ الْخَلِيفَتَانِ فَاقْتُلُوا الْآخَرَ» وفي روايَةٍ «مِنْهُمَا» هذا في الخلافةِ الظاهرةِ الَّتي لها السَّيْفُ، وإنِ اتَّفَقَا فلا بُدَّ من قَتْلِ أحدِهما بِخِلَافِ الخلافةِ المَعْنَوِيَّةِ، فإنَّ لا قَتْلَ فيها، وإنَّما جاءَ القتلُ في الخلافةِ الظاهرةِ، وَإِنْ لَمْ يَكُنْ لِذَلِكَ الخليفةِ هذا المقامُ [17/29] وهو خليفةُ رسولِ اللّٰهِ إنْ عَدَلَ،

فَمِنْ حُكْمِ الأَصْلِ الَّذي به تُخَيِّلَ وجودُ إلٰهَيْنِ، ﴿لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللّٰهُ لَفَسَدَتَا﴾ وَإِنِ اتَّفَقَا، فَنَحْنُ نَعْلَمُ أَنَّهما لَوِ اخْتَلَفَا تقديرًا لَنَفَذَ الحُكمُ أحدِهِما، فالنَّافِذُ الحُكمِ هو الإلٰهُ على الحقيقةِ، والَّذي لَمْ يَنْفُذْ حُكمُه ليس بِإلٰهٍ، ومن هُنَا نَعلَمُ أنَّ كلَّ حكمٍ يَنفُذُ اليومَ في العالمِ أنَّه حُكْمُ اللّٰهِ وإن خَالَفَ الحُكْمَ المُقَرَّرِ في الظاهرِ المُسَمَّى شَرْعًا، إِذْ لا يَنْفُذُ إلا حُكْمُ اللّٰهِ في نفسِ الأَمْرِ، لأنَّ الأمرَ الوَاقِعَ في العَالَمِ إنَّما هو على حكمِ المَشِيئَةِ الإلٰهِيَّةِ، لا على الحُكمِ الشَّرعِ المُقَرَّرِ وإن كان تَقْرِيرُه من المَشِيئَةِ، ولذلك نَفَذَ تقريرُه خَاصَّةً، فإنَّ المَشِيئَةَ ليسَ لها فيه إلا التَّقْرِيرُ، لا العَملُ بما جَاءَ به.

Ve Aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz'in إِذَا بُوِيعَ الْخَلِيفَتَانِ فَاقْتُلُوا الْآخَرَ ve bir rivâyette الْآخَرَ مِنْهُمَا ya'ni "İki halîfeye bîât olunduğu vakit onlardan diğerini katlediniz!" kavline gelince; bu, kendisi için kılıç olan hilâfet-i zâhire hakkındadır; ve her ne kadar ittifâk etseler bile, hilâfet-i ma'neviyye hilâfına olarak, elbette ikisinden birisinin katli lâzımdır. Zîrâ hilâfet-i ma'neviyyede katl yoktur; ve katl ancak hilâfet-i zâhire hakkında geldi. Ve her ne kadar bu halîfede, bu makām yok ise de, eğer adâlet ederse, o halîfe-i Resûlullah'dır. İmdi aslın hükmündendir ki, onunla iki ilâhın vücûdu tahayyül olunur. Hâlbuki لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللّٰهُ لَفَسَدَتَا (وإن اتفقا) (Enbiyâ, 21/22) ya'ni her ne kadar ittifâk etseler dahi, "Eğer yerde ve gökte, Allah'dan başka ilâhlar olsa idi zemîn ve âsumân fesâda varırdı". Böyle olunca biz biliriz ki, eğer ikisi takdîren ihtilâfa düşerlerse, elbette onlardan birinin hükmü nâfiz olur idi. Binâenaleyh hükmü nâfiz olan hakîkatte ilâhdır; ve hükmü nâfiz olmayan ise ilâh değildir. Ve biz buradan biliriz ki, bugün âlemde nâfiz olan her bir hüküm muhakkak Allâh'ın hükmüdür; her ne kadar şer' denilen zâhirde mukarrer hükme muhâlif olursa da. Zîrâ nefs-i emirde ancak Allâh'ın hükmü nâfizdir. [17/30] Çünkü âlemde vâki' olan emr, meşiyyet-i ilâhiyye hükmü üzeredir. Her ne kadar şer'in takrîri meşiyyetten vâki' oldu ise de, şer'-i mukarrer hükmü üzere değildir. Ve bunun için hâssaten şer'in takrîri nâfiz oldu. Zîrâ meşiyyet için, şer' hakkında ancak takrîr vardır; şer'in getirdiği şeyle amel yoktur.

Ya'ni birisi i'tirâz edip dese ki: "Bir asırda ehl-i keşf evliyânın taaddüdü

görülüyor. Bunlar hükmü Allah'dan ahzettiklerine göre, her biri bir halîfedir. Ya'ni zâhirde "halîfe-i Resûlullah", bâtında "halîfetullah"dır. Hâlbuki (S.a.v.) Efendimiz: "İki halîfeye bîat olunduğu vakit onlardan birini katlediniz!"[485] buyuruyor. Bu zevâtın zamân-ı vâhid içinde taaddüd edip icrâ-yı hilâfetleri nasıl olur?"

Hz. Şeyh (r.a.) bu i'tirâz-ı mukaddere cevâben buyururlar ki: Bu hadîs-i şerîf sâhib-i seyf olan hilâfet-i zâhire erbâbı hakkındadır. Zîrâ sâhib-i seyf olan iki halîfe zuhûr ettiği vakit, aralarında ihtilâf zuhûrundan dolayı, beyne'n-nâs sefk-i dimâ' vâki' olur; ve ibâdullâhın râhatı münselib olup memleket umûru fesâda varır. Beyit:

در شهر بکوی یا تو باشی یا من کاشفته بود کار ولایت بدو تن

Tercüme: "Şehr içindeki bir mahallede ya sen olursun, ya ben. Zîrâ iki hükümdâr ile vilâyetin işi müşevveş olur."[486]

Binâenaleyh zuhûr eden ikinci halîfenin katli lâzım gelir. Eğer onlar aralarında ittifâk etseler bile, bu ittifâkları makbûl değildir. Çünkü her ikisi de bir memlekette tasarrufa kıyâm edeceklerinden, dâimâ ihtilâf zuhûru tabîîdir. Hâlbuki hilâfet-i ma'neviyye böyle değildir. Onlar seyf ile zâhir olmadıklarından taaddüdleri hâlinde, fesâd-ı ümmet ihtimâli yoktur. Bu sebeble emr-i katl ancak hilâfet-i zâhire [17/31] erbâbı hakkında vârid olmuştur.

Eğer birisi i'tirâzan der ise ki: "Seyf ile tasarrufa kıyâm eden kimsede hükmünü Allah'dan ahzedecek kudret-i ma'neviyye ve binâenaleyh makām-ı keşf yoktur ki ona halîfe diyelim?" Hz. Şeyh (r.a.) bu suâl-i mukaddere dahi cevâben buyururlar ki: Vâkıâ bu halîfede, bu makām-ı keşf yoktur. Fakat hükm-i şerîatın infâzına sa'yedip icrâ-yı adâlet ederse, o sâhib-i seyf olan kimse dahi emr-i adâlette, "halîfe-i Resûlullah"dır. İmdi seyf ile zâhir olan iki halîfeden ikincisinin katli hakkındaki hüküm, öyle bir asıldan inbiâs eder ki, o asıl dahi iki ilâhın tahayyül olunmasıdır. Ve o aslın hükmü dahi, Hak Teâlâ hazretlerinin لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللّٰهُ لَفَسَدَتَا

485 Müslim, "İmâret", 15; Hâkim, *Müstedrek*, II, s. 169; Beyhakî, *Şuabu'l-Îmân*, IX, s. 466.

486 Irâkî, *Lemaât*, s. 73.

(Enbiyâ, 21/22) ya'ni "Yerde ve gökte Allah'dan başka ilâhlar ola idi, onlar fesâda varır idi" kelâm-ı şerîfinde beyân buyurulmuştur. Eğer bu muhayyel olan ilâhlar ittifâk etmiş olsalar bile, onların bu ittifâkıyla husûle gelecek olan sükûn-ı fesâd muvakkat olur idi. Zîrâ mâdemki onlarda dâiye-i tasarruf vardır, elbette ihtilâf zuhûr eder. Ve biz biliriz ki, eğer bu muhayyel olan ilâhlar takdîren ihtilâfa düşseler, elbette ikisinden birisinin hükmü nâfiz olur. Zîrâ ihtilâf zuhûru takdîrinde her ikisi yekdîğerine karşı kendi kuvvetlerini isti'mâle başlarlar. Ve kuvvetlerinin hudûdu dahi yekdîğerinden ayrılmış olacağından, bu mahdûd kuvvetler ile devâm eden mücâdelât netîcesinde biri gālib diğeri mağlûb olmak lâzım gelir. Ve netîcede gālib gelen ilâhın hükmü nâfiz olur. Şu hâlde iki ilâhdan hükmü nâfiz olan hangisi ise, hakîkatte ilâh olan o olur; ve mağlûb olup hükmü nâfiz olmayan ise, artık ilâh değildir.

Ve biz bugün bu aslın hükmünden bilip anlıyoruz ki, elyevm âlemde, her ne kadar şer' denilen ve zâhirde mukarrer bulunan ahkâma mugāyir birtakım ahvâl cereyân etmekte ise de, o âlemin hey'et-i mecmûasında nâfiz olan her bir hüküm yine muhakkak Allâh'ın hükmüdür. Zîrâ ulûhiyet mertebe-i vâhidedir; [17/32] ve ilâh, ilâh-ı vâhiddir. Binâenaleyh nefs-i emirde ancak Allâh'ın hükmü nâfizdir. Çünkü âlemde vâki' olan emr, a'yân-ı kevniyyeden her birinin hakîkati olan ayn-ı sâbitesinin lisân-ı isti'dâdı ile Hak'tan taleb ettiği hâl ne ise, onun üzerine taalluk eden meşiyyet-i ilâhiyye hükmüncedir. A'yân-ı sâbitenin ilm-i ilâhîde sûret-i sübûtu ve isti'dâd bahisleri **Fass-ı Üzeyrî**'de tafsîl olunmuştur. Vâkıâ şer'in takrîri dahi meşiyyet-i ilâhiyyeden vâki' olmuştur. Fakat âlemde vâki' olan emrin kâffesi, şer'-i mukarrer hükmü üzerine değildir. Zîrâ âlemde şer' ile amel etmeyenler, amel edenlerden daha çoktur. Binâenaleyh meşiyyet-i ilâhiyye şer'i nasıl takrîr etmiş ise, muhâlif-i şer' olan umûru dahi öylece takrîr etmiştir. Zîrâ âlemde cereyân eden ahkâm, ancak Hakk'ın hükmüdür. O'nun dilediği şey elbette vâki' olur; dilemediği şeyin vukūu mümkin değildir.

İşte bunun için hâssaten şer'in takrîri nâfiz oldu, ya'ni "Şer' âlemde mevzû'dur" hükm-i husûsîsi nâfiz oldu. Yoksa, "Mevzû' olan şer' ile, ona muhâlefet edenlerin amel etmesi kat'iyyen murâd olunmuştur" hükm-i umûmîsi nâfiz olmadı. Eğer böyle bir hükm-i umûmî olsa idi, hükm-i şer'e

kimse muhâlefet edemez idi. Zîrâ şer' hakkında ancak takrîr vardır; şer'in getirdiği şeyle amel etmek behemehâl mukarrer değildir. Onun için resûller, ancak teblîğe me'mûrdur. وَمَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ (Nûr, 24/54) [Resûle âid olan vazîfe teblîğden başkası değildir.] Ve şer' "emr-i teklîfî"dir, "emr-i irâdî" değildir; ve emr-i teklîfî ile emr-i irâdî bahisleri **Fass-ı Ya'kūbî**'de mürûr etti.

فَالْمَشِيئَةُ سُلْطَانُها عظيمٌ، ولهذا جَعَلَها أبو طالبٍ المَكيّ عَرشَ الذَّاتِ، لأنَّها لِذَاتِها [17/33] تَقْتَضِي الحُكْمَ، فلا يَقَعُ في الوُجُودِ شيءٌ ولا يَرْتَفِعُ عنه خارجًا عن المَشِيئَةِ، فإنَّ الأمرَ الإلٰهِيَّ إذا خُولِفَ هُنَا بِالْمُسَمَّى مَعْصِيَةً فليس إلا الأمرَ بالوَاسِطَةِ لا الأمرَ التَّكْوِينِيَّ، فما خَالَفَ اللّٰهَ أحدٌ قَطُّ في جميعِ ما يَفْعَلُه من حيث الأمرُ المَشِيئَةُ، فَوَقَعَتِ المُخَالَفَةُ من حيث أمرُ الواسطةِ، فَافْهَمْ.

İmdi meşiyyetin saltanatı büyüktür; ve bunun için Ebû Tâlib Mekkî onu "arş-ı zât" kıldı. Zîrâ o, li-zâtihâ hükmü muktezîdir. Binâenaleyh vücûdda "meşiyyet"ten hâriç olarak bir şey vâki' olmaz ve ondan bir şey mürtefi' olmaz. Şu hâlde burada ma'siyetle müsemmâ olan şeyle emr-i ilâhîye muhâlefet olundukda, ancak vâsıta ile olan emirdir, "emr-i tekvînî" değildir. Binâenaleyh bir kimse, emr-i meşiyyet haysiyetinden vâki' olan O'nun cemî'-i fiilinde, aslâ Allah Teâlâ'ya muhâlefet etmedi. Böyle olunca muhâlefet, emr-i vâsıta haysiyetinden vâki' oldu. İyi anla!

Ma'lûm olsun ki "meşiyyet" lugatta "hâhiş, istek ve irâde" ma'nâsınadır. Fakat "meşiyyet" ile "irâde" arasında, muhakkikîn ıstılâhınca fark vardır. Şöyle ki "meşiyyet"-i Hak, ezelî ve ebedîdir ve onun menşei zâttır; ve o, bir ma'dûmun îcâdına veyâ bir mevcûdun in'idâmına taalluk eden hâhiştir. "İrâde" ise, yine hâhiş-i zâttır. Fakat bir ma'dûmun îcâdına taalluk eden hâhiştir. Şu hâlde "meşiyyet", "irâde"den eamm olur. Ya'ni her irâde meşiyyettir, fakat her meşiyyet irâde değildir. Ve zât-ı Hakk'a mensûb olan hâhişin ma'nâsı, zât-ı Hakk'ın kendi zâtına tecellîsine, zâtın hâhişidir. Binâenaleyh bu talebin menşei zâttır; esmâ ve sıfât değildir. Zîrâ zât-ı sırf mertebesinde esmâ ve sıfât yoktur ki, menşe'-i taleb ve hâhiş olabilsinler. Onlar ancak bu tecellî-i zâtî ile ilm-i Hak'ta [17/34] peydâ olurlar; ve on-

dan sonra, o esmânın îcâdına irâde-i ilâhiyye taalluk eder. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: إِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَيْءٍ إِذَا أَرَدْنَاهُ أَنْ نَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ (Nahl, 16/40) [Biz bir şeyi irâde ettiğimiz vakit, o şeye bizim kavlimiz "Kün!" dememizdir. Bu takdîrce o, olur.] Bu âyet-i kerîme ile beyân buyurulan hakāyık ve bahs-i tekvîn **Fass-ı Sâlihî**'de tafsîl olunmuştur. Bu bahis gāyet dakîktir; iyi teemmül edilmek lâzımdır.

Bu îzâhâttan anlaşıldığı üzere "meşiyyet"in saltanatı, kuvveti ve kudreti büyüktür. İşte bunun için Ebû Tâlib Mekkî (k.s.) hazretleri meşiyyeti "arş-ı zât" kıldı.[487] Ebû Tâlib Mekkî hazretleri eâzım-ı muhakkikînden bir zât-ı şerîftir. Tercüme-i hâli Mevlânâ Câmî hazretlerinin *Nefehâtü'l-Üns* ile Ferîdüddîn Attâr hazretlerinin *Tezkiretü'l-Evliyâ*'sında mündericdir; ve *Kūtü'l-Kulûb* nâmındaki eser-i münîfin sâhibidir. Ve "meşiyyet"in "arş-ı zât" olmasının sebebi budur ki, meşiyyet, zâtından dolayı bir hüküm iktizâ eder. Binâenaleyh "meşiyyet"ten hâriç olarak hiçbir şey mevcûd ve hiçbir şey ma'dûm olmaz. Ya'ni îcâd ve i'dâm meşiyyetin saltanatı ve kuvveti tahtındadır.

Şu hâlde şer'in vücûdu meşiyyetin hükmüyle olduğu gibi, şerîata muhâlefetin vücûdu dahi yine meşiyyetin hükmüyledir. Ve şerîat, enbiyâ (aleyhimü's-selâm) vâsıtalarıyla olan emirdir; "Kün!" kavliyle vâki' olan emir ya'ni "emr-i tekvînî" değildir. Binâenaleyh namaz kılmak ve oruç tutmak gibi enbiyâ vâsıtasıyla gelen emir "meşiyyet" cihetinden vâki' olan emir olmadığı için, bu emre muhâlefet olunabilir; ve muhâlefet vukūunda da ona "ma'siyet" tesmiye olunur. Eğer şerîatle amel, meşiyyet cihetinden ola idi, hiçbir kimsenin muhâlefete mecâli olmaz idi. Zîrâ Allah Teâlâ'nın "meşiyyet" cihetinden vâki' olan bilcümle fiilinde, hiçbir kimse Allah Teâlâ'ya muhâlefet edemez. Binâenaleyh Allah Teâlâ'ya olan muhâlefet, ancak enbiyâ vâsıtasıyla gelen emirde vâki' oldu. Bu bahis, hem mühim ve hem de incedir, iyi anla!

وعلى الحقيقةِ فَالْأَمْرُ الْمَشِيئَةِ إِنَّما يَتَوَجَّهُ على إِيجَادِ عَيْنِ الفِعْلِ لا على مَنْ ظَهَرَ على يَدَيْهِ، فَيَسْتَحِيلُ أَلَّا يكونَ ولكن في هذا المَحَلِّ الخاصِّ، فَوَقْتًا

487 Bk. *Fütûhât-ı Mekkiyye*, V, s. 70 (312. bâb).

يُسَمَّى به مُخَالَفَةً لأمرِ اللّٰهِ وَوَقْتًا [17/35] يُسَمَّى مُوَافَقَةً وطاعةً لأمرِ اللّٰهِ، ويَتْبَعُه لسانُ الحمدِ والذَّمِّ على حَسَبِ ما يكونُ.

Böyle olunca emr-i meşiyyet, hakîkatte ancak fiilin "ayn"ının îcâdına teveccüh eder, fiil yedeyni üzerinde zâhir olan kimsenin üzerine değil. Şu hâlde vâki' olmaması müstahîl olur, velâkin bu mahall-i hâssda. İmdi bir vakitte ona, emr-i ilâhîye muhâlefet tesmiye olunur; ve bir vakitte dahi, emr-i ilâhîye muvâfakat ve tâat tesmiye olunur. Binâenaleyh lisân-ı hamd ve zemm, vâki' olan şey hasebiyle, fiile tâbi' olur.

Ya'ni emr-i meşiyyet hakîkatte kendisinden fiil sâdır olan kimsenin üzerine değil, o kimseden sâdır olan fiilin "ayn"ının îcâdına teveccüh eder. Zîrâ bir şeyin vücûdu ve ademi "meşiyyet"in kuvvet ve saltanatı tahtındadır. Onun kudretinin hâricinde hiçbir şeyin vukūu mümkin değildir.

Ma'lûm olsun ki "meşiyyet" mertebe-i ahadiyyette zâtın zuhûra olan hâhişinden ibârettir. İşte bu meşiyyet hasebiyle zât, kendine tecellî ettikde, zâtında bilkuvve mündemic olan nisebin sûretleri, onun ilminde peydâ olur; ve bu suver-i nisebiyyeye "a'yân-ı sâbite" tesmiye olunur. Ve a'yân-ı sâbite hîn-i sübûtlarında Hakk'ın ne sûretle ma'lûmu oldularsa, irâde-i ilâhiyye dahi, vücûd-ı hâricîde, onların o sûretlerle zâhir olmalarına taalluk eder. Şu hâlde, "ilim", ma'lûm olan a'yân-ı sâbiteye ve "irâde" dahi ilme ve bunların cümlesi de "meşiyyet"e tâbi' olurlar. Ve mâdemki îcâd ve i'dâm ancak meşiyyetin hükmüyle vâki' olmaktadır, bu takdîrde meşiyyet bittabi' abdden sâdır olan fiilin "ayn"ının îcâdına teveccüh eder. Yoksa kendisinden fiil sâdır olan abd üzerine teveccüh etmez. Zîrâ cebir yoktur. Belki abdin iki eli üzerinde zâhir [17/36] olan fiil kendi isti'dâd-ı ezelîsi hasebiyledir. Eğer abd fiilinde mecbûr ise, bu cebir Hak tarafından değil belki abdin kendi tarafındandır. Abdin isti'dâd-ı ezelîsine gelince, bu isti'dâd mec'ûl ve mahlûk değildir ki, "Bu isti'dâdı ona kim vermiştir?" suâli vârid olabilsin. A'yân-ı sâbitenin sübûtu ve "isti'dâd-ı gayr-ı mec'ûl" **Fass-ı Üzeyrî**'de emsile ile îzâh olunmuştur; oraya mürâcaat buyurulsun.

İmdi bu tafsîlât ma'lûm olduktan sonra anlaşılır ki, abdde fiilin "ayn"ının vâki' olmaması müstahîl olur. Velâkin emr-i meşiyyet ayn-ı kābile olan

abdin kābiliyetindeki fiilin "ayn"ını bu mahall-i hâs olan abdde îcâd eder. Böyle olunca abdden sâdır olan fiile, bir i'tibâra göre, emr-i ilâhîye "muhâlefet" tesmiye olunur; ve bir i'tibâra göre de emr-i ilâhîye "muvâfakat" ve "tâat" tesmiye olunur.

Ma'lûm olsun ki, emr-i ilâhî iki kısımdır: Biri enbiyâ ve evliyâ ve eimme-i müctehidîn vâsıtasıyla olan "emr-i teklîfî"dir. Diğeri dahi meşiyyet-i ilâhiyye ile bir şeyin vukūuna olan "emr-i tekvînî"dir. Abdin isti'dâd-ı ezelîsi üzerine terettüb eden emr-i tekvînî, eğer emr-i teklîfîye muhâlefeti iktizâ ediyorsa, vücûd-ı hâricîde muhakkak ondan muhâlefet zuhûra gelir. Binâenaleyh ondan küfür, cehil ve isyân sâdır olur. Zîrâ "emr-i tekvînî" îcâbı budur; ve onun ayn-ı sâbitesi lisân-ı isti'dâd ile Hak'tan bu sûretle zuhûru taleb etmiştir; ve Hak dahi onun o sûretle vukūunu murâd eylemiştir. Böyle olunca abd kendi isti'dâdının iktizâsına muhâlefet edemez. Şu hâlde vücûd-ı hâricîde, ya'ni bu âlemde, abdden küfür ve isyân sudûrunda "emr-i teklîfî"ye nazaran, Allâh'a muhâlefet etti, deriz; ve "emr-i tekvînî"ye nazaran emr-i ilâhîye muvâfakat ve itâat eyledi, deriz. Ve bu sûrette lisân-ı hamd ve zemm, âlem-i şehâdette fiilin vukūuna göre, ancak bu fiile tâbi' olur. [17/37] Ya'ni abdden zâhir olan fiil, "emr-i teklîfî"ye ve bilvâsıta olan emr-i ilâhîye muvâfık ise, şer'an mahmûd olur; ve eğer muhâlif ise o fiil şer'an mezmûm olur. Emr-i meşiyyete göre abd her iki hâlde dahi Hakk'a itâat etmiş bulunur. Zîrâ abd, kendi Rabb-i hâssı olan ism-i ilâhînin sırât-ı müstakîmi üzerinde yürür; ve hiçbir kimsenin kendi Rabb-i hâssı olan ismin ahkâmına muhâlefete kudreti yoktur. Binâenaleyh her bir isim, kendi abdinden râzıdır; ve abd dahi cemî'-i ahvâlinde ona mutî'dir.

ولمَّا كان الأمرُ في نفسِه على ما قَرَّرْنَاه لذلك كان مَآلُ الخلقِ إلى السَّعَادَةِ على اخْتِلَافِ أَنْوَاعِها، فَعَبَّرَ عن هذا المقامِ بأنَّ الرحمةَ وَسِعَتْ كلَّ شيءٍ، وأنَّها سَبَقَتِ الغَضَبَ الإلٰهِيَّ، والسَّابِقُ مُتَقَدَّمٌ، فإذا لَحِقَه هذا الَّذي حَكَمَ عليه المُتَأَخِّرُ حَكَمَ عليه المُتَقَدَّمُ، فَنَالَتْه الرحمةُ إِذْ لم يكن غيرُها سَابِقًا، فهذا معنى «سَبَقَتْ رَحْمَتُهُ غَضَبَهُ»، لِتَحْكُمْ على مَنْ وَصَلَ إليها، فإنَّها في الغَايَةِ وَقَفَتْ، والكُلُّ سَالِكٌ إلى الغَايَةِ، فلا بُدَّ مِنَ الوُصُولِ إليها، فلا بُدَّ من الوصولِ إلى الرحمةِ ومُفَارَقَةِ الغَضَبِ، فيكون الحُكْمُ لها في كُلِّ وَاصِلٍ إليها

بِحَسَبِ ما تُعْطِيهِ حالُ الواصلِ إليها.

Ve vaktâki emir, hadd-i zâtında bizim takrîr ettiğimiz üzere oldu, bunun için halkın meâli, saâdet envâının ihtilâfı üzere, saâdetedir. İmdi Hak Teâlâ bu makāmdan "rahmet"i her bir şeye vâsi' olmasıyla ta'bîr eyledi; ve muhakkak rahmet, gazab-ı ilâhîyi sâbıktır. Hâlbuki sâbık mütekaddemdir. İmdi onun üzerine hükmeden müteahhir, abde lâhik oldukda, onun üzerine mütekaddem olan hükmeder. Böyle olunca abde rahmet neyleder. Zîrâ rahmetten gayrı sâbık olmadı. İşte bu, "Rahmeti gazabını sebkat etti" sözünün ma'nâsıdır, tâ ki ona vâsıl olan kimse üzerine hükmede! Zîrâ o, gāyette vâkıftır. Hâlbuki küllîsi gāyeye sâliktir. Binâenaleyh gāyeye vusûl lâbüddür. [17/38] Rahmete vusûl ve gazaba müfârakat lâbüddür. Şu hâlde rahmete vâsıl olanın hâlinin i'tâ ettiği şey hasebiyle, ona vâsıl olan her bir kimse hakkında, hüküm rahmet içindir.

Ya'ni emir, hadd-i zâtında bizim dediğimiz gibi olup, emr-i meşiyyet i'tibâriyle hiçbir kimsenin Hakk'a muhâlefete mecâli olmayınca, elbette bilcümle halkın âkıbeti saâdete müncer olur. Zîrâ gerek "emr-i teklîfî" olan şerîata riâyetle amel etsin, gerek etmesin, herkes "emr-i tekvînî" olan emr-i meşiyyete mutî' ve münkāddır; ve mutî' ve münkād olanların sonu da elbette saâdete çıkar. Velâkin saâdetin envâ'-ı muhtelifesi vardır. Çünkü saâdet, emr-i nisbîdir. Nitekim bu âlemde dahi böyledir. Bir hâl birisine göre saâdettir; ve diğerine göre değildir. Meselâ adam vardır ki, âile gāilesiyle iştigāli kendisi için saâdet addeder. Zîrâ onun isti'dâdı, meşrebi ve zevki bunu iktizâ eder. Fakat yine adam vardır ki, infirâdı ve gāileden masûn olarak ferâğ-i bâl ile yaşamağı saâdet bilir. Bu da onun isti'dâdına göre olan bir meşreb ve zevktir. Sâir ahvâl-i kesîre de buna makıystir.

Binâenaleyh Hak Teâlâ'nın وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ (A'râf, 7/156) ya'ni "Benim rahmetim her şeye geniştir" âyet-i kerîmesi bu makāmı beyân buyurmuştur. Ve سَبَقَتْ رَحْمَتِي عَلَى غَضَبِي [Rahmetim gazabımı geçmiştir.] hadîs-i kudsîsi mûcibince, muhakkak rahmet-i ilâhiyye gazab-ı ilâhîyi geçmiştir; ya'ni rahmet gazabdan evveldir. Zîrâ rahmet aslî, ve gazab ârızîdir. Asl olan şey elbette evveldir; ve ârîzî olan şey dahi muahhardır; ve sâbık olan rahmet, gazab-ı ârızî üzerine mütekaddemdir. Çünkü gazab emr-i

şerîata muhâlif olan a'mâle karış ârız olur. Hâlbuki قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَى شَاكِلَتِهِ (İsrâ, 17/84) [De ki: Herkes kendi tabîatı ve tarîkati üzerine amel eder.] âyet-i kerîmesinde beyân buyurulduğu vech ile, ehl-i âlemin kâffesi emr-i meşiyyete itâat üzeredir. Meşiyyet-i ilâhiyye hükmü ile vücûd-ı Hak âyînesinde, a'yân-ı sâbite peydâ oldu. O a'yân ne sûretle sübût buldular ise, o sûretle Hakk'ın ma'lûmu oldular. Binâenaleyh vücûd-ı kevnîde o vech ile zâhir olmaları için irâde-i ilâhiyye taalluk etti. Onlar da bu âlemde [17/39] öylece zuhûr ettiler. Şimdi emr-i meşiyyete muhâlefete kimin mecâli olur? İşte, sû'-i hâtimeden ziyâde sû'-i fâtihadan havf etmek lâzımdır, dediklerinin ma'nâsı budur.

Misâl: Tiyatro müellifleri, tiyatro sahnelerinde oynanacak oyunları tertîb ederler. Bunda gösterilen eşhâsın her birisine bir vazîfe tevdî' olunur. Enzâr-ı âmmeye vaz'ından mukaddem tecrübesi icrâ olunur. Bilfarz Zeyd'e adâlet ve Amr'a zulüm ve Ali'ye zâlimi te'dîb ve Hakkı'ya birisini katl ve Hind'e fuhuş vesâire gibi vazâifin îfâsı düşer; ve bu vazâif herkesin isti'dâdına nazaran taksîm olunur. Zîra adâlet vazîfesini bi-hasebi'l-isti'dâd mükemmelen îfâ edebilecek olan bir kimseye vazîfe-i zulm tevdî olunsa, isti'dâdı müsâid olmadığı için hakkıyla îfâ edemez; oyun zevksiz olur. Bu ise müellifin eserinde riâyet etmiş olduğu kāide-i hikmete mugāyir olur. Zîrâ "hikmet" her şeyi yerli yerine vaz'etmektir. İmdi oyun enzâr-ı umûmiyyeye vaz'olunduğu vakit her bir şahıs bi-hasebi'l-isti'dâd kendisine tevdî' olunan vazîfeyi icrâ eder. Onun hâricine çıkmak ihtimâli yoktur. Rubâî:

ای بر تو پدید هر چه پنهان کردم　　عصیان همه بر أمیدِ غفران کردم
گیرم که بسی خلاف فرمان کردم　　آخر نه هر آنچه خواستی آن کردم

Tercüme: "Ey her gizlemiş olduğum şey Sana zâhir olan Zât-ı kerîm! Ben bütün isyânı gufrân ümîdiyle icrâ ettim. Farzedeyim ki hilâf-ı emr-i şerîat birçok amel ettim. Nihâyet Sen her ne murâd etmiş isen ben onu yapmadım mı?"[488] [17/40]

Mâdemki rahmet, sâbık ve mütekaddemdir, şu hâlde abd üzerine, "emr-i teklîfî"ye muhâlif amelinden dolayı, hükmeden gazab-ı müteahhir, abde lâhik olduğu vakit, bu abd üzerine mütekaddem olan rahmet

488 Câmî, *Nakdu'n-Nusûs*, s. 172; Yâkub Han Kaşgarî, *Tavzîhu'l-Beyân*, s. 138, 268.

hükmeder. Böyle olunca rahmet, abde şâmil olur. Çünkü rahmetten başka sâbık olan bir şey yoktur. Binâenaleyh herkesin âkıbeti "rahmet"e müncer olduğu sâbit oldu. Zîrâ hiçbir kimsenin emr-i meşiyyete muhâlefete kudreti yoktur. İşte bu zikrolunan kelâm سَبَقَتْ رَحْمَتِي عَلَى غَضَبِي [Rahmetim gazabımı geçmiştir.] hadîs-i kudsîsinin ma'nâsıdır. "Rahmet"e vâsıl olan kimse üzerine, o rahmetin hükmetmesi için, Hakk'ın asl olan rahmeti, ârızî olan gazabını geçti. Çünkü rahmet nihâyette durmuştur. Ve halkın kâffesi dahi gāyeye vusûl için sâîdir; ve halk mâdemki yürümektedir, elbette yolun nihâyeti olan rahmete vâsıl olacaktır; ve rahmete vusûl ile gazabdan ayrılacaktır. Binâenaleyh rahmete vâsıl olan her bir kimsenin hâli, onun ne vech ile rahmete vusûlünü iktizâ etmiş ise, rahmete vâsıl olan her bir kimse hakkında, hüküm rahmetindir. Zîrâ rahmete vâsıl olan kimselerin ahvâli muhteliftir. Binâenaleyh onlar üzerine hâkim olan rahmet dahi muhtelifolur.[489]

Meselâ ba'zı kimselerin isti'dâdı gazab muktezâsından iltizâzı îcâb eder. Şu hâlde cehennem denilen mahal, onun hakkında ayn-ı cennet olur. Eğer cennet denilen mahall-i râhata idhâl olunsa, orada rahatsız olur. Ve ba'zı kimselerin isti'dâdı, rızâ muktezâsından tezevvuku îcâb eder. Onun hakkında dâr-ı naîm olan cennet mahall-i râhat ve dâr-ı intikām ve gazab olan cehennem mahall-i azâb olur. Ve ba'zısının hâli ibtidâen gazab ve intihâen rızâ ile telezzüzü iktizâ eder; ve ba'zısının hâli derecât-ı âliyeye vusûlü iktizâ eder.

Velhâsıl "rahmet" nisbîdir. Bir kimseye göre olan rahmet, diğerine göre azâbdır. Bu ahvâlin nazîri bu âlem-i şehâdette dahi çoktur. Meselâ necâset içinde bulunmak insan için azâbdır. Fakat onunla tegaddî eden necâset böceği ve hınzır gibi hayvânât için ni'met ve râhattır. Ve gül koklandıkça insana râhat verir; hâlbuki necâset böceği gül kokusundan müteezzî olup bayılır, onun için gül kokusu ve gülistân ayn-ı cehennemdir. İşte böyle binlerce misâl vardır. Sâirleri dahi buna makıystir. Bu esâs üzerine herkes isti'dâdının iktizâ eylediği rahmete vâsıl olur. [17/41]

---

489 Âdil Bey nüshası: "Binâenaleyh rahmete vâsıl olan her bir kimsenin hâli, ne vech ile rahmete vusûlünü iktizâ etmiş ise, onun hakkında öyle olmasına verilecek hüküm rahmetindir. Zîrâ ahvâl muhtelif olduğundan onlar üzerine hâkim olan rahmet dahi muhtelif olur." (s. 35)

Şiir:

فَمَنْ كَانَ ذَا فَهْمٍ يُشَاهِدُ مَا قُلْنَا وَإِنْ لَمْ يَكُنْ فَهْمٌ فَيَأْخُذُهُ عَنَّا

İmdi fehim sâhibi olan kimse bizim dediğimiz şeyi müşâhede eder; ve eğer fehmi yok ise onu bizden alsın!

Ya'ni birinci mertebe olan şühûd mertebesinde bulunup da, Cenâb-ı Hak'tan kendisine fehim ve basîret ihsân olunmuş kimse, "Herkesin âkıbeti rahmete çıkar" dediğimizi, bu mertebe-i şühûdda müşâhede eder. Ve eğer ikinci mertebe olan îmân ve taklîd mertebesinde bulunduğundan dolayı bir kimsede min-tarafillâh verilmiş bir fehim ve basîret yok ise, o ilm-i şühûdîyi bizden alsın! Zîrâ biz hakîkati kemâl-i vuzûh ile beyân ettik.

فَمَا ثَمَّ إِلَّا مَا ذَكَرْنَاهُ فَاعْتَمِدْ عَلَيْهِ وَكُنْ بِالْحَالِ فِيهِ كَمَا كُنَّا

Binâenaleyh ancak bizim zikrettiğimiz vâki'dir. Sen ona i'timâd et; ve onun hakkında hâl ile bizim olduğumuz gibi ol!

Ya'ni vücûdda vâki' olan şey, ancak bizim zikrettiğimiz gibi, herkesin âkıbeti "rahmet"e müncer olmaktan ibârettir. Bizim bu kavlimiz istidlâl üzerine değil, belki müşâhedeye mübtenîdir. Binâenaleyh bizim bu kavlimize i'timâd et! "Hz. Şeyh-i Ekber, bunu böyle dedi ammâ, hakîkat-i hâlin böyle olduğu neden ma'lûm? Belki muhâkemesinde hatâ etmiştir" deme! Zîrâ müşâhededе hatâ olmaz. Eğer bizim sözümüze i'timâd edersen, bizim bunu müşâhede ile mütehakkık olduğumuz gibi, bir gün gelir ki, bu hakîkat hakkında sen dahi müşâhede ile mütehakkık olursun.

فَمِنْهُ إِلَيْنَا مَا تَلَوْنَا عَلَيْكُمُ وَمِنَّا إِلَيْكُمْ مَا وَهَبْنَاكُمْ مِنَّا

Size tilâvet ettiğimiz şey, bize O'ndandır; ve bizden size vehb ettiğimiz şey, bizden sizedir. [17/42]

Ya'ni size beyân ettiğimiz hakāyık bize, Hak'tan vârid olan şeydir; ve bizim size vehb ettiğimiz bu maârif ve hakāyık, bizim vâsıtamızla size gelen vârid-i Hak'tır. Zîrâ biz "halîfetullâh"ız. Bu gibi maârif, halka bi-hasebi'l-isti'dâd bizim vâsıtamızla tevzî' olunur.

وأمَّا تَلْيِينُ الحَدِيدِ فَقُلُوبٌ قَاسِيَةٌ يُلَيِّنُهَا الزَّجْرُ والوَعِيدُ، تَلْيِينَ النَّارِ الحَدِيدَ،

وتَلْيِينُ الحديدِ ما هو صَعْبٌ، وإنَّما الصَّعْبُ قُلُوبٌ أَشَدُّ قَسْوَةً من الحِجَارَةِ، فإنَّ الحجارةَ تُكَسِّرُهَا وتُكَلِّسُهَا النَّارُ ولا تُلَيِّنُهَا، وما أَلَانَ له الحديدَ إلا لِعَمَلِ الدُّرُوعِ الواقِيَةِ تَنْبِيهًا من اللّٰهِ أنْ لا يُتَّقَى الشيءُ إلا بنفسِه، فإنَّ الدُّرُوعَ يُتَّقَى السِّنَانُ والسَّيْفُ والسِّكِّينُ والنَّصْلُ، فَاتَّقَيْتَ الحديدَ بالحديدِ، فَجَاءَ الشرعُ المُحَمَّدِيّ بِـ«أَعُوذُ بِكَ مِنْكَ»، فَافْهَمْ، فَهَذَا روحُ تَلْيِينِ الحديدِ، فهو المُنْتَقِمُ الرَّحِيمُ، واللّٰهُ المُوَفِّقُ.

Ve telyîn-i hadîde gelince, kendilerini zecr ve vaîd telyîn eden kulûb-i kāsiyedir. Ateş demiri yumuşatır ve demiri yumuşatmak güç değildir; ve ancak kasvette taştan daha şedîd olan kalbler güçtür. Zîrâ ateş, taşı kırar ve onu kireç hâline koyar; ve o kalbleri yumuşatmaz. Ve Hz. Dâvûd'a Hak Teâlâ, bir şeyin kendi nefsi, ancak kendi nefsiyle vikāye olunduğunu, Allah tarafından tenbîh olarak, demiri ancak dürû'-ı vâkıye amelinden dolayı yumuşak kıldı. Zîrâ zırhlar sebebiyle, mızrak ve kılıç ve bıçak ve demirden olan ok ucu ittikā olunur. Binâenaleyh sen demiri, demire siper yaparsın. Böyle olunca şer'-i Muhammedî أَعُوذُ بِكَ مِنْكَ ya'ni "Senden sana sığınırım" ile geldi. İyi anla! İşte, bu telyîn-i hadîdin rûhudur. Binâenaleyh Hak, Müntakim'dir ve Rahîm'dir. Ve Allah Teâlâ muvaffıktır. [17/43]

Ya'ni, Dâvûd (a.s.)ın mu'cize olarak yed-i mübâreki ile demiri yumuşatmasına gelince: Bu telyîn-i hadîd keyfiyeti zecr ve vaîd ile yumuşayabilen kulûb-i kāsiye sûretidir. Ateş, demiri nasıl yumuşatır ise, kulûb-i kāsiye dahi ahvâl-i mahşeri ve ehvâl-i cehennemi zikrederek tahvîf olunmakla öylece yumuşar. Zîrâ demirin tab'ında, ateş içinde yumuşamak hâssası bulunduğu gibi, bu vücûd-ı kesîf-i hayvânînin muktezayâtıyla katılaşmış olan mü'minlerin kalblerinde dahi, va'z ve nasîhat işitmekle ve evliyâullahdan kerâmât-ı kevniyye görmekle, öylece yumuşamak hâssası vardır. Fakat demir cemâdâttan olup tasarruf sâhibi olmadığı için, onu bir kimsenin ateşe koyup yumuşatması kolaydır. Zîrâ ondan aslâ muhâlefet sudûru ihtimâli yoktur. Ve ateşe vaz'olundukda dahi, ateş onu kemâl-i sühûletle yumuşatır; ve taşı dahi kırar ve kireç hâline koyar. Velâkin kulûb-i kāsiye taştan daha şedîd ve katı olduğu için değme söz ona te'sîr etmez.

Meselâ hevâ-yı nefsine tâbi' bir mü'mine: "Bu yaptığın fiil şer'e muhâliftir. Hak Teâlâ rûz-ı cezâda maâsîye mücâzât edecektir. Kendine acımaz mısın?" denilse hiddet edip: "Senin nene lâzım, her koyun kendi bacağından asılır!" cevâbıyla mukābele edip, yine lezzât-ı nefsâniyyesine meşgûl olur. Onun için ârif-i billâh olan kimseler bu kulûb-i kāsiye erbâbını envâ'-ı hiyel ile avlamağa sa'yederler. Zîrâ onlarda tasarrufât-ı nefsâniyye vardır. Demir gibi bî-tasarruf değildir. Binâenaleyh onları yumuşatmak, demiri yumuşatmaktan daha güçtür. Ve Hak Teâlâ Dâvûd (a.s.)a bir şeyin kendi nefsi, ancak kendi nefsiyle muhâfaza olunduğunu tenbîh için, esnâ-yı harbde insanın vücûdunu muhâfaza eden zırhların i'mâlinden dolayı, demiri o hazrete yumuşak kıldı. Zîrâ esnâ-yı harbde düşman tarafından insana tevcîh olunan mızrak ve kılıç ve bıçak ve ok uçlarına karşı vücûd zırhlar ile muhâfaza olunur. Hâlbuki zırhlar da demirden ve esliha da demirden ma'mûldür. Binâenaleyh sen esnâ-yı muhârebede demiri demire siper ittihâz edersin. İmdi sen kendini nasıl ki demire karşı demir ile [17/44] vikāye edersen, öylece nefsini Allâh'a karşı, Allah ile muhâfaza etmen îcâb eder. İşte bu hakîkate mebnî (S.a.v.) Efendimiz أَعُوذُ بِكَ مِنْكَ ya'ni "Yâ Rabbi Sen'den Sana sığınırım" buyurdu.

Hakk'a karşı Hakk'ı siper ittihâz etmek iki vech ile icmâl olunur: Birisi budur ki: Abdin vücûd-ı abdânîsi, vücûd-ı Hakkānîde fânî olur. Binâenaleyh vücûd-ı Hakkānî vücûd-ı abdânîye siper olur. Bu hâlde abd için havf ve hüzün yoktur. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللّٰهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ (Yûnus, 10/62) [Âgâh olun! Allâh'ın evliyâsı için korku yoktur ve onlar mahzûn olmazlar.] İkincisi: Abdin vücûd-ı abdânîsi bâkî olmakla berâber esmâ-i celâliyye-i Hak'tan esmâ-i cemâliyye-i Hakk'a ilticâ eder. Binâenaleyh abd kendi nefsini Hakk'a karşı yine Hak'la muhâfaza etmiş bulunur. Meselâ "Müntakim" ism-i celâlîsinden, "Rahîm" ism-i cemâlîsine kaçar.

İşte Dâvûd (a.s.)a mu'cize olarak telyîn-i hadîd verilmesinin rûhu budur. Ya'ni demir mefhûmu müttehid olmakla berâber bir i'tibâra göre insanı katleder; ve bir i'tibâra göre de muhâfaza eder. İşte bunun gibi "Allah" dahi vâhid olmakla berâber cemî'-i esmânın merciidir. Keserât-ı esmâiyyesi hasebiyle kâh kahr ve intikām ve kâh lutuf ve rahmet ile tecellî eyler.

Demir mefhûmda tevhîd olunduğu gibi, zât-ı Hak dahi tevhîd olunmak îcâb eder. Bu hakāyık-ı gāmızayı anlamak husûsunda Allah Teâlâ hazretleri kullarına tevfîk ihsân eyler. وَاللّٰهُ رَءُوفٌ بِالْعِبَادِ (Bakara, 2/207) [Allah kullarına karşı çok şefkatlidir.]

İbtidâ: 17 Muharrem 1336 ve 2 Teşrîn-i sânî 1333
[2 Kasım 1917], Cum'a sabahı saat 3,5

İntihâ: 14 Safer 1336 ve 28 Teşrîn-i sânî 1333
[28 Kasım 1917], Çarşamba sabahı saat 3,45

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

XVIII

فَصُّ حِكْمَةٍ نَفَسِيَّةٍ فِي كَلِمَةٍ يُونُسِيَّةٍ

BU FASS KELİME-İ YÛNUSİYYE'DE MÜNDEMİC OLAN HİKMET-İ NEFESİYYE BEYÂNINDADIR.

Bu hikmet feth-i "fâ" ile "nefesiyye" [نَفَسِيَّة] midir, yoksa sükûn-i "fâ" ile "nefsiyye" [نَفْسِيَّة] midir? Bunda iki kavil vardır. Şârih-i *Fusûs* Müeyyeddîn Cendî (k.s.), Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.)ın hatt-ı dest-i âlîleriyle "fâ"nın fethi üzere نَفَسْ (nefes) bulunduğunu beyân buyurur. Ve Hz. Şeyh-i Ekber (r.a.)ın üvey oğlu ve mürîdi bulunan şeyh-i kebîr Sadreddîn-i Konevî (k.s.) dahi kezâlik, *Fükûk*'ünde bu hikmeti Hz. Şeyh'in feth-i "fâ" ile "hikmet-i nefesiyye" beyân buyurduğunu ihbâr eyler. Bundan anlaşılıyor ki, bu hikmetin iki vech ile de tesmiyesi câizdir.

Vech-i evvel ile tesmiyesinin sebebi budur ki: Tafsîlâtı kütüb-i tefâsîrde beyân olunduğu üzere Yûnus (a.s.)a ehli ve evlâdı ve kavmi cihetinden envâ'-ı belâyâ müteveccih oldu; ve Hak Teâlâ onu cemî'-i kürbetten nefes-i Rahmânîsiyle tenfîs eyledi. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: وَنَجَّيْنَاهُ مِنَ الْغَمِّ (Enbiyâ, 21/88) ya'ni "Biz ona gamdan necât verdik." Hâlbuki Dâvûd-ı Kayserî hazretleri şerhinde "Bu hikmetin takrîrinde ona delâlet eder bir şey yoktur" buyururlar. Ve filhakîka bu fass-ı münîfin münderecâtı bilmütâlaa anlaşılacağı üzere, bu neş'et-i insâniyyenin muhâfaza-i nizâmına dâirdir. Onun için şârihîn-i kirâm hazarâtı, bu hikmetin sükûn-i "fâ" ile vech-i sânî üzere, "hikmet-i nefsiyye" olması cihetine daha ziyâde meyl buyurmuşlardır. [18/2] Fakat Sadreddîn-i Konevî hazretleri, bu kelimenin sûret-i telaffuzunu Cenâb-ı Şeyh-i Ekber efendimizin fem-i âlîlerinden biddefeât işitmiş olacaklarından bu husûsta onların kavl-i şerîfleri burhân-ı vâzıhdır. Ve Hz. Şeyh-i Ekber'in hatt-ı dest-i âlîleriyle feth-i "fâ" ile "nefesiyye" sûretinde bulunması da bir vesîkadır.

Her iki kavlin tevfîki husûsunda bu fakîr-i hakîre lâyıh olan ma'nâ budur ki: Hak Teâlâ hazretlerinin muhâfazasını murâd eylediği nefs-i insânînin bekâsı "nefes" vâsıtasıyladır. Zîrâ alınan her nefes mümidd-i hayât ve çıkarılan her nefes dahi müferrih-i zâttır. Ve insan gam ve eleme mübtelâ olduğu vakit, içinde bir tazyîk hisseder. Esbâb-ı gam zâil olunca, "ooh!" diye geniş bir nefes alır. Ve şiddet-i gamdan nefesi munkatı' olup terk-i hayât edenler pek çoktur. İşte Yûnus (a.s.) bu hikmette beyân olunan hakāyıkı mertebe-i nübüvveti hasebiyle ârif olduğu için bekā-yı "nefes"i te'mînen belâyâdan firâr edip bir gemiye bindi. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: إِذْ أَبَقَ إِلَى الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ (Sâffât, 37/140) [Hani o, dolu bir gemiye kaçmıştı.]; ve orada diğer bir belâya giriftâr oldu; ve âkıbet bu belâyâ-yı müteselsileden necât bularak geniş bir nefes aldı. Binâenaleyh bu hikmete feth-i "fâ" ile "hikmet-i nefesiyye" tesmiye olunduğu vakit, "nefs"in nizâmına sebeb olan şey zikredilmiş olur. Vallâhu a'lem bi-murâdihi. [Allah murâdını en iyi bilendir.]

***

اِعْلَمْ أنَّ هذه النَّشْأَةَ الإنسانيَّةَ بكمَالِها روحًا وجِسْمًا ونَفْسًا خَلَقَها اللّٰهُ على صورتِه، فلا يَتَوَلَّى حَلَّ نِظَامِها إلا مَنْ خَلَقَها، إمَّا بِيَدِهِ وليس إلا ذلك أو بِأَمْرِهِ، ومَنْ تَوَلَّاهَا بغيرِ أمرِ اللّٰهِ فَقَدْ ظَلَمَ نفسَه وتَعَدَّى حَدَّ اللّٰهِ فيها، وسَعَى في خَرَابِ ما أَمَرَه اللّٰهُ بعِمَارَتِهِ.

Bil ki, muhakkak bu neş'et-i insâniyyeyi, kemâliyle rûhen ve cismen ve nefsen Allah Teâlâ kendi sûreti üzere halketti. Binâenaleyh onun nizâmının çözülmesine, onu halkedenden gayrısı mütevellî olmaz. Ya eliyle, hâlbuki bunun gayrı yoktur, yâhud onun emri ile... Ve Allâh'ın emri olmaksızın ona tevellî eden kimse, muhakkak kendi nefsine zulmeder ve onun hakkında Allâh'ın haddini tecâvüz eyler; ve Allah Teâlâ'nın imâretiyle emreylediği şeyin harâbında sa'yeder. [18/3]

Ya'ni bu sûret-i insâniyye öyle bir sûrettir ki, Hak Teâlâ hazretleri onu kemâliyle rûhen ve cismen ve nefsen kendi sûreti üzerine halketti. Zîrâ cism-i âlem Hakk'ın zâhiridir; ve Hak âlemin rûhu ve bâtınıdır; ve Hayât,

Sem', Basar, İrâde, Kudret, Kelâm ve Tekvîn Hakk'ın sıfâtıdır. Ve kezâ insanın cismi, insanın zâhiridir; ve rûhu o cismin bâtınıdır; ve insan dahi ta'dâd olunan sıfât ile muttasıfdır. Binâenaleyh bu neş'et-i insâniyye sûret-i ilâhiyye üzere mahlûktur. Böyle olunca bu neş'et-i insâniyye nizâmının çözülmesine ve bozulmasına, o neş'eti halkedenden gayrısı mübâşeret etmez ve onun hall-i nizâmına mübâşeret eden Hâlık, yâ kendi yed-i kudreti ile mübâşir ve mütevellî olur ki, âlemde bundan gayrısı vâki' olmaz. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: اَللّٰهُ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا (Zümer, 39/42) ya'ni "Allah Teâlâ nefisleri hîn-i mevtlerinde müteveffâ kılar." Zîrâ katl, esbâb-ı muhtelife ile olur; ve esbâbın kâffesi müsebbib olan Hakk'ın yed-i kudretindedir. Binâenaleyh bir kimse esbâbdan bir sebeble katlolunsa, mün'akid olan sûret-i beşeriyyesinin nizâmı, Hâlık'ının yed-i kudretiyle çözülmüş olur. Veyâhud bu neş'et-i insâniyyenin Hâlık'ı, onun hall-i nizâmına, kendisinin emri olan emr-i şer'î ile mütevellî olur. Zîrâ emr-i şer'î olan kısâs, sûret-i beşeriyye nizâmının bozulmasına emirdir. Ve bu neş'et-i insâniyyenin emr-i ilâhî olan emr-i şer'î olmaksızın, hall-i nizâmına mütevellî olan ve o binâullâhı yıkan kimse, muhakkak kendi nefsine zulmeder; ve bu neş'et hakkında Allah Teâlâ'nın vaz'ettiği haddi tecâvüz eyler; ve Allah Teâlâ hazretlerinin imâreti ile emrettiği binânın harâbına çalışır. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللّٰهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ (Talâk, 65/1) ya'ni "Allâh'ın hudûdunu tecâvüz eden kimse muhakkak kendi nefsine zulmeder."

وَاعْلَمْ أنَّ الشَّفَقَةَ على عِبادِ اللّٰهِ أَحَقُّ بالرِّعايَةِ من الغَيْرَةِ في اللّٰهِ، وأرادَ داودُ ﷺ بُنْيانَ بيتِ المَقْدِسِ، فَبَناهُ مِرارًا، فكُلَّما فَرَغَ تَهَدَّمَ، فَشَكَى ذلك [18/4] إلى اللّٰهِ، فأَوْحَى اللّٰهُ إليه: «إنَّ بَيْتِي هذا لا يَقُومُ على يَدَيْ مَنْ سَفَكَ الدِّمَاءَ»، فقال داودُ: يا رَبِّ أَلَمْ يَكُنْ ذلك في سَبِيلِكَ؟ قال: «بَلَى، ولكِنَّهم اَلْيَسُوا بِعِبَادِي؟» قال: يا ربِّ فَاجْعَلْ بُنْيَانَه على يَدَيْ مَنْ هو منِّي، فأَوْحَى اللّٰهُ إليه: «إنَّ ابْنَكَ سُلَيْمَانَ يَبْنِيهِ»، فالغَرَضُ من هذه الحِكايةِ مُرَاعَاةُ هذه النَّشأةِ الإنسانيَّةِ، وأنَّ إقَامَتَها أَوْلَى من هَدْمِهَا، أَلَا تَرَى عَدُوَّ الدِّينِ قد فَرَضَ اللّٰهُ في حَقِّهم الجِزْيَةَ وَالصُّلحَ إِبْقَاءً عليهم، وقال: ﴿وَإِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا وَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ﴾ ألا تَرَى مَنْ وَجَبَ عليه القِصَاصُ كيف شُرِّعَ لِوَلِيِّ

الـدَّمِ أخْـذُ الفِدْيَـةِ أو العَفْـوِ، فـإنْ أَبَـى فَحِينَئِـذٍ يُقْتَـلُ، ألا تَـرَاهُ سبحانه إذا كان أوليـاءُ الـدَّمِ جماعـةً فرَضِـيَ واحـدٌ بالدِّيَـةِ أو عَفَـا وبَاقِـي الأوليـاءِ لا يُريـدونَ إلَّا القَتْـلَ كيـف يُرَاعَـى مَـنْ عَفَـا ويُرَجَّـحُ على مَـنْ لَـمْ يَعْـفُ، فـلا يُقْتَـلُ قصاصًـا، ألا تَـرَاهُ ﷺ يقـول فـي صَاحـبِ النِّسْـعَةِ: «إنْ قَتَلَـهُ كَانَ مِثْلَـهُ»، ألا تَـرَاهُ تعالـى يقـول: ﴿وَجَـزَاءُ سَـيِّئَةٍ سَـيِّئَةٌ مِثْلُهَـا﴾، فجَعَـلَ القصـاصَ سيِّئَةً، أيْ يَسُـوءُ ذلـك الفِعْـلُ مَـعَ كَوْنِـه مَشْـرُوعًا، ﴿فَمَـنْ عَفَـا وَأَصْلَـحَ فَأَجْـرُهُ عَلَـى اللّٰـهِ﴾، لأنَّـه على صورتِـه، فَمَـنْ عَفَـا عنـه ولَـمْ يَقْتُلْـهُ فَأَجْـرُهُ على مَـنْ هـو على صورتِـه، لأنَّـه أَحَـقُّ بـه إذْ أَنْشَـأَهُ لـه.

Bil ki Allâh'ın kulları üzerine şefkat, fillâhi gayretten riâyete ehaktır. Dâvûd (a.s.) Beyt-i Makdis'i binâ etmek diledi. Binâenaleyh onu mirâren binâ etti. Her ne vakit fârig olsa yıkılır idi. Böyle olunca Allah Teâlâ'ya bunu şikâyet etti. Allah Teâlâ ona vahyeyledi ki: "Muhakkak benim bu beytim kanlar döken kimsenin iki eli üzerinde kāim olmaz." İmdi Dâvûd (a.s.) dedi: "Yâ Rab, bu senin yolunda olmadı mı?" Hak Teâlâ buyurdu: "Evet, velâkin onlar benim kullarım değil midir?" Cenâb-ı Dâvûd dedi: "Yâ Rab, onun bünyânını benden olan kimsenin iki eli üzerine kıl!" Böyle olunca Allah Teâlâ ona vahyetti ki: "Muhakkak senin oğlun Süleymân onu binâ eder." İmdi bu hikâyeden garaz, bu neş'et-i insâniyyenin mürââtıdır; ve muhakkak onun ikāmesi hedminden [18/5] evlâdır. Sen adüvv-i dîni görmez misin ki, Allah Teâlâ onları ibkā için, onlar hakkında cizyeyi ve sulhu farzetti. Ve وَإِنْ جَنَحُـوا لِلسَّـلْمِ فَاجْنَـحْ لَهَـا وَتَـوَكَّلْ عَلَـى اللّٰـهِ (Enfâl, 8/61) ya'ni "Eğer onlar sulha meylederse, sen dahi onlar için sulha meylet; ve Allah Teâlâ'ya tevekkül eyle!" dedi. Sen üzerine kısâs vâcib olan kimseyi görmez misin? Veliyy-i dem için fidye ahzı veyâ afv nasıl şer'olundu? İmdi eğer ibâ ederse bu takdîrde katlolunur? Sen onu görmez misin? Evliyâ-i dem bir cemâat olup da birisi diyete râzı olduğu veyâ afveylediği ve bâkî evliyâ ancak katli murâd eyledikleri vakit Hak Sübhânehû afveden kimseye nasıl riâyet, ve afvetmeyen kimselere nasıl tercîh eder? Binâenaleyh kısâsan katlolunmaz. Görmez misin ki, Resûl (a.s.) ip sâhibi hakkında "Onun katli onun mislidir" buyurur. Sen Allah Teâlâ'yı görmez misin? سَـيِّئَةٍ سَـيِّئَةٌ مِثْلُهَـا وَجَـزَاءُ (Şûrâ, 42/40) ya'ni "Seyyienin cezâsı onun gibi bir seyyiedir" buyurur. Binâenaleyh kısâsı, seyyie kıldı. Ya'ni meşrû olmakla berâber bu fiil, fenâ

olur. İmdi "bir kimse afvetse ve ıslâh eylese, onun ecri Allah üzerinedir." (Şûrâ, 42/40) Zîrâ onun sûreti üzeredir. Böyle olunca bir kimse ondan afvetse ve onu katletmese, onun ecri, sûreti üzerine olduğu kimse üzerinedir. Zîrâ ona ehaktır. Çünkü onu kendisi için inşâ etti.

Ya'ni ehl-i İslâm aleyhine harbe kıyâm eden küffâr ve müşrikîn hakkında Hak Teâlâ her ne kadar يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ (Enfâl, 8/65) ya'ni "Ey Nebî, mü'minleri kıtâle teşvîk et!" ve فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ (Tevbe, 9/5) ya'ni "Müşrikleri nerede bulursanız öldürünüz!" ve وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَافَّةً (Tevbe, 9/36) ya'ni "Müşrikler sizi nasıl kâffeten katlederlerse, siz de onları öylece kâffeten katlediniz!" âyet-i kerîmeleriyle, emsâli olan âyât-ı kur'âniyyede kıtâl ile emretmekte ise de, ma'lûmun olsun ki, Allâh'ın kullarına şefkat etmek, onları Allah yolunda gayretten dolayı öldürmekten daha ziyâde riâyet olunmaya lâyıktır. Eğer emr-i ilâhî sarâhaten müşrikînin katli hakkında olup dururken, onlara şefkat etmeye riâyetin ehak olduğuna delîlin nedir? [18/6] diyecek olursan, cevâbı budur ki: Dâvûd (a.s.) Beyt-i Makdis'î binâ etmek istedi ve binâ etti. Binâ hitâmında yıkıldı. Birkaç defa böyle oldu. O hazret bu hâlden Hakk'a şikâyet eyledi. Vahy-i ilâhî geldi ki: "Benim beytim kan döken kimsenin elleriyle binâ olunmaz." Hz. Dâvûd "Yâ Rab, sefk-i dimâ' senin yolunda olmadı mı?" dedi. Hak Teâlâ "Evet, velâkin onlar benim kullarım değil midir?" buyurdu. Nihâyet Dâvûd (a.s.)ın talebi üzerine Beyt-i Makdis'in Süleymân (a.s.)ın yediyle binâ olunacağı vahyolundu. İşte bu hikâyeden garaz, sûret-i ilâhiyye üzerine olan bu neş'et-i insâniyyeye riâyet lâzım geldiğini beyândır.

Suâl: Hak Teâlâ hazretleri bir taraftan "Müşrikleri öldürün!" diye emrediyor. Diğer taraftan dahi kullarının kanı döküldüğünü hoş görmüyor. Bunlar yekdîğerinin nakîzi olan iki hüküm değil midir?

Cevâb: Ma'lûm olsun ki, müşriklerin katli Allah yolunda gayretten dolayı emrolunmuştur. Ve "gayret" "gayriyet"ten müştaktır. Binâenaleyh bir kimse Hak yolunda gayret etse, kendisinin ve muhîtinin Hakk'ın gayrı olduğunu isbât etmiş olur. Hâlbuki **Fass-ı Dâvûdî**'nin nihâyetlerinde îzâh olunduğu üzere emir ikidir: Biri "emr-i tekvînî", diğeri de "emr-i teklîfî"dir. Emr-i tekvînî abdin isti'dâd-ı ezelîsi üzerine terettüb eden emir-

dir. Eğer onun isti'dâdı, emr-i teklîfî olan emr-i şerîata muhâlefeti îcâb ediyorsa, dünyâ dediğimiz bu âlem-i kesîfde, muhakkak ondan enbiyâya muhâlefet zuhûra gelir. Binâenaleyh o kimse küfür ve şirkinde ma'zûrdur. Zîrâ şuûnât-ı ilâhiyyeden bir şe'n olan onun ayn-ı sâbitesi lisân-ı isti'dâd ile Hak'tan bu sûretle zuhûru istemiştir. Hak dahi ifâza-i vücûd ile onu o sûretle izhâr buyurmuştur. Şu hâlde kâfir ve müşrikten sâdır olan fiil, bir i'tibâra göre emr-i ilâhîye muvâfık ve bir i'tibâra göre de muhâliftir. İşte yekdîğerine münâkız görünen hükm-i ilâhî dahi birbirinin zıddı olan merâtib hasebiyle vâki' olmuş olur. [18/7]

Zîrâ vücûd-ı vâhidin merâtib-i muhtelifede zuhûru, her bir mertebenin kendisine mahsûs olan ahvâline göre, ahkâm-ı muhtelifeyi îcâb eder. Meselâ buhâr, buhâr mertebesinde iken kemâl-i letâfetten görünmez; tekâsüf edip bulut mertebesine tenezzül edince göz ile görülür. Daha tekâsüf edip su olunca kuvve-i lâmise vücûdunu hisseder. Bir mertebe daha tekâsüf edip buz olunca elde durur; ve istenilen şekle ifrâğ olunur. Buhârın bu mertebeleri, buhârın terkîbine başka bir şey dâhil olmakla zuhûra gelmedi; belki onun sıfât-ı ârızası, ma'dûm iken mevcûd oldu. İşte görülüyor ki buhâr dediğimiz mefhûm vâhidü'l-vücûd iken, merâtib-i muhtelifede zuhûrundan dolayı taaddüd husûle geldi; ve her bir mertebenin hükmü başka başka oldu. Su ile tahâret mümkin olduğu hâlde bulutla tahâret mümkin değildir; ve kezâ eriyip su olmadıkça buz, suyun hizmetini îfâ edemez.

Bu misâlde olduğu gibi eltaf-ı latîf olan vâhid-i hakîkî, her bir mertebeye tenezzülünde bir hükmü îcâb eder. Zîrâ muktezayât-ı merâtib muhteliftir. Ve âlem-i kesîf-i şehâdet şerîatın vücûdunu iktizâ ve kānûn-i ilâhîyi ref' için mü'minîn ile harbe kıyâm eden küffâr ve müşrikînin katlini îcâb eder; ve eğer küffâr îmân etmeyip de kıtâle kıyâm etmezlerse katlolunmazlar. Zîrâ sûret-i ilâhiyye üzerine mahlûk olan neş'et-i insâniyyenin ibkāsı, onu yıkmaktan evlâdır. Sen din düşmanlarını görmüyor musun ki, Allah Teâlâ onları ibkā için cizyeyi ve sulhu farzedip "Eğer onlar sulha meylederlerse, sen dahi sulha meylet!" (Tevbe, 9/7) buyurdu. Ve kezâ adam öldürdüğü için kısâsı îcâb eden kātili görmüyor musun? Maktûlün velîsinin fidye alması veyâ kātili afvetmesi nasıl meşrû' kılındı? Eğer kātil fidye vermekten ibâ ederse katlolunur. Kezâ görmez misin ki, maktûlün velîleri müteaddid

olup da içlerinden birisi, diyet almağa râzı olsa veyâhud kātili afvetse, Hak Sübhânehû ve Teâlâ hazretleri o velînin rızâsına veyâ afvına nasıl riâyet buyuruyor; ve onu affetmeyen kimselere nasıl tercîh ediyor? İşte bu sûrette kātil kısâs olarak katlolunmaz. Ve kezâ görmez misin ki, (S.a.v.) Efendimiz, [18/8] maktûlün ipi elinde bulunan bir kimsenin katli taleb olundukda, o ip sâhibi hakkında, mahzâ elinde maktûlün ipi bulunduğu için, "Kısâsan katli taleb olunan bu kimsenin katli, maktûlün katli gibidir" buyurur.[490] Ve kezâ görmez misin ki, Allah Teâlâ hazretleri "Fenâlığın cezâsı, onun gibi bir fenâlıktır" (Şûrâ, 42/40) buyuruyor. Binâenaleyh kısâsı fenâlık addediyor. Ya'ni kısâs meşrû' olmakla berâber fenâ bir fiil olmuş oluyor.

İşte bu hikmete mebnî Hak Teâlâ hazretleri Kur'ân-ı Kerîm'de فَمَنْ عَفَا وَأَصْلَحَ فَأَجْرُهُ عَلَى اللّٰهِ (Şûrâ, 42/40) ya'ni "Bir kimse afvetse ve ıslâh eylese, o afv ve ıslâhın ecri Allah üzerinedir" buyurur. Zîrâ kātil sûret-i ilâhiyye üzeredir. Binâenaleyh bir kimse kātilden onun cürmünü afvetse ve o kātili katletmese, o afvın ecri, kātili kendi sûreti üzerine halkeden Allah Teâlâ üzerinedir. Zîrâ Hak, kullarından afva ehaktır. Çünkü kullarını, onlar sebebiyle esmâsını ve sıfâtını izhâr etmek üzere, kendi nefsi için inşâ eyledi; ve nitekim hadîs-i kudsîde buyurdu: يَا ابْنَ آدَمَ خَلَقْتُ الْأَشْيَاءَ لِأَجْلِكَ وَخَلَقْتُكَ لِأَجْلِي ya'ni "Ey âdemoğlu, eşyâyı senin için ve seni de Benim için halkettim."[491]

وما ظَهَرَ بالاسْمِ الظَّاهرِ إلا بوجودِه، فَمَنْ رَاعَاه إنَّما يُرَاعِي الحَقَّ، وما يُذَمُّ الإنسانُ لِعَيْنِهِ، وإنَّما يُذَمُّ الفِعْلُ منه، وفعلُه ليس عَيْنَهُ، وكَلاَمُنَا في عينِه، ولا فعلَ إلَّا لِلّٰهِ، ومَعَ هذا ذُمَّ منها ما ذُمَّ، وحُمِدَ منها ما حُمِدَ، ولِسَانُ الذَّمِّ على جِهَةِ العَرَضِ مَذْمُومٌ عند اللّٰهِ، فما مَذْمُومَ إلا ما ذَمَّهُ الشَّرْعُ، فإنَّ ذَمَّ الشَّرْعِ لحِكمةٍ يَعْلَمُهَا اللّٰهُ، أو مَنْ أَعْلَمَهُ اللّٰهُ، كما شُرِعَ القِصَاصُ لِلْمَصْلَحَةِ، إبْقَاءً لهذا النَّوْعِ وإرْدَاعًا لِلْمُتَعَدِّي حُدُودَ اللّٰهِ فيه: ﴿وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ يَا أُولِي الأَلْبَابِ﴾، وهُمْ أَهْلُ لُبِّ الشَّيءِ الَّذين عَثَرُوا على سِرِّ النَّوَامِيسِ الإلهيَّةِ وَالحِكَمِيَّةِ.

490 Müslim, "Kasâme", 10; Ebû Dâvud, "Diyât", 3; Nesâî, "Kasâme", 5.

491 Ahmed Gazzâlî, *et-Tecrîd*, s. 25; İbnü'l-Arabî, *Nurlar Hazînesi –Mişkâtü'l-Envâr–*, s. 126. İbnü'l-Arabî *Fütûhât*'ta, *Tedbîrât*'ta ve diğer risâlelerinde yer verdiği bu haberi, er-Rabâî'nin *Cüz*'ünden aktarır. Ayrıca bk. Münâvî, *Feyzu'l-Kadîr*, V, s. 366.

> Ve ism-i Zâhir ile ancak onun vücûduyla zâhir oldu. Binâenaleyh ona riâyet eden kimse, ancak Hakk'a riâyet eder. Ve insan "ayn"ından nâşî zemmolunmaz; ancak ondan vâki' olan fiil zemmolunur; ve onun fiili ise, onun "ayn"ı değildir. Hâlbuki bizim kelâmımız onun "ayn"ı hakkındadır. Fiil ise ancak Allâh'ındır. Ve maahâzâ onlardan zemmolunan şey zemmolundu; ve onlardan hamdolunan şey hamdolundu. Ve lisân-i zem garaz cihetiyle indallah mezmûmdur. İmdi şer'in zemmettiği şeyin gayrı mezmûm yoktur. Zîrâ şer'in zemmi hikmetten nâşîdir ki, onu Allah bilir; yâhud Allâh'ın bildirdiği kimse bilir. Nitekim kısâs, bir maslahat için şer'olundu. Bu nev' için ibkā ve onun hakkında hudûdullâhı tecâvüz eden için irdâ'dır. وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ يَا أُولِي الأَلْبَابِ (Bakara, 2/179) ya'ni "Ey elbâb sâhibleri, sizin için kısâsta hayât vardır." [18/9] Ve onlar şeyin lübbünün ehlidir ki, nevâmîs-i ilâhiyye ve hikemiyyenin sırrına muttali' oldular.

Ya'ni Hak Teâlâ'nın ism-i Zâhir ile zuhûru, ancak abdin vücûd-ı kesîfi ile vâki' oldu. Binâenaleyh abdin o vücûd-ı kesîfine riâyet edip, onu imhâya sa'yetmese, ancak Hakk'ın ism-i Zâhir'inin ibkāsına ve onun icrâ-yı ahkâm etmesine riâyet etmiş olur.

Suâl: İnsan, mâdemki Hakk'ın sûretidir ve onun vücûd-ı kesîfi Hakk'ın ism-i Zâhir'idir, şu hâlde onu zemmetmek câiz olmamak lâzım gelir. Hâlbuki biz insânı zemmedip dururuz.

Cevâb: İnsân "ayn"ından ya'ni vücûd-ı kāiminden ve zâtından dolayı zemmolunmaz. Belki kendisinden sâdır olan fiil zemmolunur; ve insândan sâdır olan fiil, kendisinin "ayn"ı değildir. Ve "İnsan Hakk'ın sûreti üzerinedir; ve O'nun ism-i Zâhir'idir" sözü, insânın "ayn"ı hakkında söylenmiş bir sözdür.

Suâl: İnsan, fiilinden dolayı zemmolunduğu vakit, fiilin insana isnâdı lâzım gelmez mi? Hâlbuki fiil ancak Allâh'ındır ve fâil ancak Hak'tır?

Cevâb: Evet, fiil Allâh'ındır, velâkin bu fiil, mertebe-i abdiyyette zâhir olur. Eğer abdin vücûd-ı kesîfi olmasa, bu ef'âl-i mezmûmenin zuhûr edeceği mahal bulunmazdı. İmdi bu vücûdât-ı kesîfe-i ibâd, şuûnât-ı ilâhiyyenin birer âyîneleri mesâbesindedir. Bu âyînelerde zâhir olan suver, esmâ-i ilâhiyyenin muktezayâtı olan ahvâldir; ve o isimlerden her birisi,

birer Rabb-i hâsstır; ve her Rabb-i hâss, kendinin merbûbu olan abdden râzıdır. Velâkin Rabbü'l-erbâb ve cemî'-i esmâyı câmi' olan "Allah", her ismin muktezâsı olan ahvâlden râzı değildir. Meselâ Mudill ismi, kendi merbûbu olan kâfirin küfründen râzıdır. Fakat Mudill isminin Rabb'i olan "Allah" bu ismin muktezâsından râzı değildir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de وَلَا يَرْضَى لِعِبَادِهِ الْكُفْرَ (Zümer, 39/7) [Hak Teâlâ ibâdının küfrüne râzı olmaz.] buyurur. Onun için Allah Teâlâ hazretleri kendisinin râzı olduğu ve olmadığı ef'âli mertebe-i risâlete bi't-tenezzül vaz'eylediği şerâyi' ile ibâdına i'lân etti.

Suâl: Demek ki, Hakk'ın râzı olduğu ve olmadığı birtakım şuûnâtı var. Hak râzı olduğu şuûnunu izhâr ve râzı olmadığını terketmek mümkin değil miydi?

Cevâb: Bilcümle şuûnât muktezâ-yı zâtullahdır. Zuhûr dahi şuûnât-ı ilâhiyyeden bir şe'ndir. Binâenaleyh şuûnât-ı zâtiyyeden ba'zılarının terk-i izhârı kābil değildir. Bu ise, acz ve noksan değil, ayn-ı kudret ve kemâldir. [18/10]

Misal: İnsan, sûret-i ilâhiyye üzerine mahlûk olup kendisinde görme, bilme, işitme ve söyleme ilh... gibi birtakım şuûn vardır. Mâdemki işitilecek şey vardır, insan bu şe'n-i zâtîsiyle zâhir olur; ve insan için işitmeyi terketmek kābil değildir. Bu adem-i kābiliyyet onun aczi değil belki kemâlidir. Noksan ve adem-i kudret, onun sağırlığıdır. Ve kezâ insanda rızâ ve gazab sıfatları mevcûddur. Gazabını tahrîk edecek ahvâlin vukūunda insan bu sıfatla zâhir olur, meğer ki kendisinde şe'n-i hilm gālib ola. Ve şe'n-i hilm dahi şuûnât-ı zâtiyyeden bir şe'ndir. Binâenaleyh sıfat-ı hilm ile zuhûr dahi muktezâ-yı zâttır. Çok kerre vâki' olur ki, ba'zı kimseler, gazab ile zâhir olacakları yerde hilm ile ve hilm ile zâhir olacakları yerde dahi gazab ile zâhir olurlar. Ve sebebi suâl olunsa: "Ne yapayım, ben de bu hâlimden râzı değilim, velâkin muktezâ-yı zâtım olan bu ahvâl rızâm olmaksızın benden zâhir oluverir" cevâbıyla mukābele ederler. Râzı olmadığı ef'âlin insandan zuhûru zevk ile bilinecek bir şeydir. Her insan, bilfarz aksırık ve öksürük gibi bî-nihâye olan kendi şuûnâtını tedkîk edecek olursa bunun nasıl bir şey olduğunu ve bunun terk-i izhârı kābil olup olmadığını bilir.

İmdi mezâhirde zâhir olan ef'âl-i mezmûme vücûdât-ı kesîfenin îcâbâtıdır; ve bu vücûdât ise, müstakil olmayıp izâfî olduklarından onlardan zâhir olan ef'âl-i mezmûme dahi, umûr-i ademiyyedendir. Mertebe-i zât bunlardan münezzehdir. Onun için Hak Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de buyurur. مَا أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللّٰهِ (Nisâ, 4/79) ya'ni "Sana iyiliklerden bir şey isâbet ederse Allah'dandır." Zîrâ zâttan zâhir olan şey haseneden başka bir şey değildir. Ve وَمَا أَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ (Nisâ, 4/79) ya'ni "Sana fenâlıktan isâbet eden şey nefsindendir." Zîrâ seyyie senin nefsinden ibâret olan vücûd-ı kesîfinin iktizââtıdır.

Vâkıâ ibâdın taleb-i nefsleri vaktinde, ef'âli îcâd eden Hak'tır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de وَاللّٰهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ (Sâffât, 37/96) [Allah Teâlâ sizi ve amellerinizi yarattı.] buyurulur. Fakat fiilin îcâdı Hakk'a nisbeten hikmettir. Abdden sudûru abde nisbeten mezmûmdur. Eğer fiil şer'e muvâfık olarak sâdır olursa, onun îcâdı Hakk'a nisbeten hikmet olduğu gibi, abde nisbeten dahi mahmûd olur. Çünkü abd, sûret-i insâniyyenin tesviyesinden maksûd olan gāyeye teveccüh etti. Velâkin bir kimse garazına muvâfık olmadığı için, bir şeyi zemmetse, o zemm Allah indinde mezmûmdur. Zîrâ lisân-ı zemm garaz ciheti üzerine olursa câiz değildir. Meselâ ziyâretine gidilen bir kimse, beni kāimen istikbâl etmedi, diye zemmolunmaz. Eğer zemmolunursa, bunda nefsin hazzı ve garazı vardır. Çünkü nefis, herkesin kendisine ihtirâm etmesini ister. Aksi hâlde nefis tekebbür ve hiddet edip, o kimseyi zemme başlar. İşte bu gibi zemmler indallah mezmûmdur. Şu hâlde ancak şer'in zemmettiği şeyler mezmûmdur. Zîrâ şâriin garazı, insânın hayvâniyyete inhimâkini men'etmek ve sûret-i ilâhiyyeyi himâye eylemekten başka bir şey değildir. Şer'in bir fiili zemmetmesi, hikmete müsteniddir ki, onu ancak Allah Teâlâ ve onun bildirdiği kullar bilir.

Nitekim kısâs bir maslahat için meşrû' kılındı. O maslahat dahi bu nev'-i insânînin ibkāsını te'mîn ve o nev'-i insânî [18/11] hakkında, hudûd-i ilâhîyi tecâvüz eden kimseleri, geriye çekmekten ibârettir. Onun için Hak Teâlâ وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ (Bakara, 2/179) ya'ni "Sizin için kısâsta hayât vardır" buyurdu. Bu kelâmın iki vechi vardır: Birisi kātilin kısâs olunduğunu herkes görür. Bu ibretten müteessir olup, bir kimseyi katle niyet edenler varsa, ona cür'et edemezler. Binâenaleyh kısâs zımnında nev'-i

insânînin hayâtı ibkā edilmiş olur. İkincisi "sizin için" zamîr-i muhâtabı maktûlün velîsine râci' olur. Bu hâlde âyet-i kerîmenin ma'nâsı: Ey maktûlün velîleri, siz kātilden fidye alıp veyâ afvedip onu kısâsın hükmünden tahlîs ederseniz, nev'-i insânîden bir ferdin hayâtını ibkā etmiş olursunuz. Bu âyet-i kerîmeyi ikinci vech ile tefsîr, bu bahse daha münâsib görünür. Âyet-i kerîmenin mâba'di يَا أُولِي الْأَلْبَابِ [Ey elbâb sâhibleri!]dir. Binâenaleyh Hak Teâlâ kısâsta hayât olduğunu "ülü'l-elbâb"a hitâben beyân buyurur. Ve "ülü'l-elbâb" bir şeyin mağzını ve içini bilen kimselerdir. Ve onlar Hak ve enbiyâ cânibinden vaz'olunan şerâyi'-i ilâhiyyenin ve hükemâ ve ukalâ taraflarından zamân-ı fetrette vaz'olunan şerâyi'-i hikemiyyenin sırrına muttali' oldular.

وإذا عَلِمْتَ أنَّ اللّٰهَ رَاعَى هذه النَّشأةَ وإقَامَتَهَا فأنتَ أَوْلَى بِمُرَاعَاتِهَا، ولَكَ بذلك السَّعَادَةُ، فإنَّه مَادَامَ الإنسانُ حَيًّا، يُرْجَى له تَحْصِيلُ صِفَةِ الكمالِ الَّذي خُلِقَ له، ومَنْ سَعَى في هَدْمِهِ فقد سَعَى في مَنْعِ وُصُولِهِ لِمَا خُلِقَ له، وما أَحْسَنَ ما قال رسول اللّٰهِ ﷺ: «أَلاَ أُنَبِّئُكُمْ بِمَا هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَأَفْضَلُ مِنْ أَنْ تُلْقُوا عَدُوَّكُمْ فَتَضْرِبُوا رِقَابَهُمْ وَيَضْرِبُوا رِقَابَكُمْ؟ ذِكْرَ اللّٰهِ.»

Ve sen muhakkak Allah Teâlâ'nın bu neş'ete riâyet ettiğini ve onu ikâme eylediğini bildiğin vakit, sen dahi onun mürââtına evlâsın. Bu sebeble senin için saâdet vardır. Zîrâ mâdemki insân hayydır, kendisi için halkolunan sıfat-ı kemâlin tahsîli, onun için [18/12] recâ olunur. Ve onun hedmine sa'yeden kimse, onun için halkolunan şeye, onun men'-i vusûlü hakkında sa'yeder. Resûlullah (s.a.v.)in "Âgâh olun, size düşmanlarınıza mülâkî olup onların boyunlarını vurmanızdan ve onların sizin boyunlarınızı vurmalarından sizin için hayırlı ve efdal olan şeyi haber vereyim mi? Zikrullah'dır!" kavli ne güzeldir!

Ya'ni bâlâda serdedilen, delâil ile Allah Teâlâ hazretlerinin bu neş'et-i insâniyyeye riâyet edip onun ikāmesini murâd eylediğini bildiğin vakit, sen dahi bu neş'etin ikāmesine evlâ-bi't-tarîk riâyet edersin. Çünkü bu neş'et-i insâniyyeye riâyet sebebiyle senin için saâdet hâsıl olur. Zîrâ bu sûret-i ilâhiyyeye riâyet ettiğin için ecir kazanırsın; ve bu ecir dahi, o sûretin sâhibi olan Allah üzerinedir. Ve sûret-i ilâhiyye üzerine mahlûk olan neş'et-i insâ-

niyyenin illet-i mürââtı budur ki, insan hayâtta olduğu müddetçe, kendisi için halkolunan sıfat-ı kemâlin tahsîli onun için ümîd olunur. Zîrâ Hak, esmâsıyla mezâhirde zâhir olur; ve her bir isim kendi mazharını nâsiyesinden tutup, kendi sırât-ı müstakîmi üzerinde o sırâtın nihâyetine doğru çeker götürür; ve o sırâtın nihâyetine vusûl, o ismin kemâline vusûldür; ve o neş'et-i insâniyyenin yıkılmasına sa'yeden kimse, o insanın ism-i hâssının hazînesinde meknûz ve fiilen zuhûru mukadder olan şeye, onun vâsıl olmamasına sa'yeder. Zîrâ mezâhir esmâ için âyîne gibidir. Âyîne kırıldığı vakit, onun mukābilinde duran şahsın sûreti artık mün'akis olmaz olur. Binâenaleyh bir insan katledildiği vakit, onun mazhar olduğu ism-i hâssın âyînesi kırılmış olur. Ve (S.a.v.) Efendimiz'in kavli ne güzeldir ki, kemâl-i irfânla buyurur: "Ey mü'minler âgâh olunuz, size bir şey haber vereyim mi ki, o şey, düşmanlarınıza mülâkî olup fî-sebîlillâh onların boyunlarını vurmanızdan ve onlar sizin boyunlarınızı vurup sizin Allah yolunda şehîd olmanızdan hayırlı ve efdaldir. [18/13] O şey zikrullahdır!"[492] İşte bu hadîs-i şerîf dahi, bünyân-ı ilâhî olan neş'et-i insâniyyenin ikāmesine delîldir.

وذلك أنَّه لا يَعْلَمُ قَدْرَ هذه النَّشأةِ الإنسانيَّةِ إلا من ذَكَرَ اللّٰهَ الذِّكْرَ المَطْلُوبَ منه، فإنَّه تعالى جَلِيسُ من ذَكَرَهُ، والجَلِيسُ مَشْهُودُ الذَّاكِرِ، ومَتَى لم يُشاهِدِ الذَّاكِرُ الحقَّ الَّذي هو جَليسُه فليس بذَاكِرٍ، فإنَّ ذِكْرَ اللّٰهِ سَارٍ في جميعِ العَبْدِ، لا من ذَكَرَه بلِسانِه خَاصَّةً، فإنَّ الحقَّ لا يكون في ذلك الوَقْتِ إلا جَليسًا لِلِسَانٍ خاصةً، فيَرَاهُ اللِّسانُ من حَيْثُ لا يَرَاهُ الإنسانُ بِمَا هو رَآهُ، فَافْهَمْ هذا السِّرَّ في ذكرِ الغافِلينَ، فالذَّاكِرُ من الغافلِ حَاضِرٌ بلَا شَكٍّ، والمَذكُورُ جليسُه، فهو يُشَاهِدُهُ، والغافلُ من حيث غَفْلَتُهِ ليس بذَاكِرٍ، فما هو جَلِيسُ الغافلِ، فإنَّ الإنسانَ كثيرٌ ما هو أَحَدُ العَيْنِ، والحقُّ أحدُ العينِ كثيرٌ بالأسْمَاءِ الإلٰهيَّةِ، كما أنَّ الإنسانَ كثيرٌ بالأجْزَاءِ، وما يَلْزَمُه من ذِكْرِ جُزْءٍ ما ذِكرُ جزءٍ آخَرَ، فالحقُّ جليسُ الجزءِ الذَّاكرِ منه، والآخَرُ مُتَّصِفٌ بالغَفْلَةِ عن الذِّكرِ، ولا بُدَّ أَنْ يكونَ في الإنسانِ جزءٌ يَذْكُرُ به يكون الحقُّ جَلِيسَ ذلك الجزءِ، فحَفِظَ بَاقِي الأجْزَاءِ بالعِنَايَةِ.

492 Tirmizî, "Daavât", 6; *İbn Mâce*, "Edeb", 53; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIII, s. 34.

> Ve bunun beyânı budur ki, muhakkak bu neş'et-i insâniyyenin kadrini, ancak ondan matlûb olan zikir ile Allah Teâlâ'yı zikreden kimse bilir. Zîrâ Hak Teâlâ, O'nu zikreden kimsenin celîsidir; ve hâlbuki celîs, zâkirin meşhûdudur; ve zâkir kendisinin celîsi olan Hakk'ı, ne vakit müşâhede etmezse, zâkir değildir. Zîrâ zikrullah, abdin hey'et-i mecmûasında sârîdir. O'nu zikreden kimsenin lisânına hâss değildir. Zîrâ Hak, bu vakitte ancak hâsseten lisânın celîsi olur. İmdi lisân, O'nu gördüğü şeyle, insanın [18/14] O'nu görmediği haysiyetten görür. Böyle olunca gāfillerin zikri hakkında bu sırrı anla! Binâenaleyh, gāfilden zâkir olan bilâ-şek hâzırdır; ve mezkûr onun celîsidir. Şu hâlde o, O'nu müşâhede eder. Ve gāfil olan gafleti haysiyetiyle zâkir değildir. Böyle olunca O, gāfilin celîsi değildir. Zîrâ muhakkak insan kesîrdir, ahadü'l-ayn değildir. Ahadü'l-ayn olan Hak dahi esmâ-i ilâhiyye ile kesîrdir. Nitekim muhakkak insan eczâ ile kesîrdir; ve bir cüz'ün zikrinden diğer cüz'ün zikri lâzım gelmez. Binâenaleyh Hak, ondan zâkir olan cüz'ün celîsidir. Ve diğeri gafletle muttasıftır; ve insanda O'nu zikreder bir cüz' olmak ve Hak bu cüz'ün celîsi bulunmak lâbüddür. Böyle olunca bâkî eczâyı inâyetle hıfzeder.

Ya'ni "zikrullâh"ın, fî-sebîlillâh muhârebeden ve şehîd olmaktan efdal olmasının îzâhı şu vech iledir ki: Sûret-i ilâhiyye üzerine mahlûk olan bu neş'et-i insâniyyenin lâyıkı vech ile kadrini, ancak Allâh'ı zikreden kimse bilir. Ve zâkirden matlûb olan lâyıkı vech ile zikir, Allah Teâlâ'yı cemî'-i kuvâ ve a'zasıyla havâtırını toplayarak bir kimsenin zikretmesidir. Zîrâ Hak Teâlâ kendisini zikreden kimsenin celîsidir. Nitekim hadîs-i kudsîde أَنَـا جَلِيـسُ مَـنْ ذَكَرَنِـي ya'ni "Ben Ben'i zikreden kimsenin celîsiyim" buyurur; ve celîs olan kimse ise hâzırdır, gāib değildir. Binâenaleyh Allah Teâlâ zâkirin meşhûdudur. Ve zâkir kendisinin celîsi olan Hakk'ı, esnâ-yı zikrinde müşâhede etmediği vakitlerde, o kimse Hakk'ı zâkir değildir. Ve zâkirin bu müşâhedesi, suver-i mâddiyyenin müşâhedesi gibi hissî değildir; belki zevkîdir. Ve Hakk'ın zevkan müşâhedesi, ancak insana mahsûs olan bir keyfiyettir. Şu hâlde Hakk'ı zevkan müşâhedenin mahalli olan bu neş'et-i insâniyyenin kadrini esnâ-yı zikrinde Hakk'ı müşâhede eden ârif bilir. Cühelâ ve bilhassa bu husûsta cehâlet-i kesîfe erbâbı olan mâddiyyûn bu hakîkattan gāfildirler. Zîrâ Allâh'ı matlûb vech ile zikreden abd-i ârifin hey'et-i

mecmûasında zikrullah sârîdir. Ve bu zikir onun yalnız lisânına mahsûs değildir. Belki [18/15] o kimse Hakk'ı lisânen zâhiri ve rûhen ve kalben bâtını ile zikreder.

Eğer bir kimse Hakk'ı yalnız lisânen zâhiri ile zikredecek olursa, bu vakitte Hak, ancak hâssaten lisânın celîsi olur. Yoksa Hak, o abdin hey'et-i mecmûasının celîsi olmaz. Bu hâlde Hakk'ı müşâhede eden ancak lisân olur. Zîrâ lisân "Allah, Allah!" diye zikrettiği vakit, başka kelimenin telaffuzuyla meşgûl olamaz; ancak bu lafızda müstağrak ve müstehlek olur. Fakat lisânı, "Allah" deyip de kalbi mâsivâ ile meşgûl ise, Hak onun kalbinin celîsi olmaz; ve onun kalbi zevkan Hakk'ın müşâhedesinde değildir. Bunun aksi olarak kalbi Hakk'ı zâkir olup da, lisânı zâkir olmasa, Hak onun kalbinin celîsidir. Binâenaleyh Hakk'ın celîsiyeti, lisânın zikrullahla iştigâli iledir. Şu hâlde yalnız lisânen Hakk'ı zikreden kimsenin lisânı, kendisine mahsûs olan bir keyfiyetle Hakk'ı görür ki, insan hey'et-i mecmûasıyla, lisânının müşâhede ettiğini görmez. Çünkü o abdin sâir a'zâsı lisânının zikrinden müteessir değildir. Binâenaleyh O'nun müşâhedesinden dahi gâfil olur. Böyle olunca gâfillerin zikri hakkında olan bu sırrı ta'mîk et ve iyice anla!

Zîrâ gâfilin hangi uzvu zikir ile meşgûl ise bilâ-şek o uzuv huzûr-ı Hak'tadır; ve zikrolunan Hak dahi, o uzvun celîsidir. Şu hâlde, o uzuv, Hakk'ı müşâhede eder. Ve abdin zikr-i Hak'tan gâfil olan uzuvları ve cüz'leri, bu gafleti haysiyetiyle Hakk'ı zâkir değildir. Binâenaleyh Hak, abdin gâfil olan cüz'lerinin celîsi değildir. Çünkü insan kuvâ ve a'zâsı cihetinden kesîrdir; bu i'tibârla ahadü'l-ayn değildir. Fakat şahsiyeti i'tibâriyle ahadü'l-ayndır. Meselâ Zeyd, hey'et-i mecmûası i'tibâriyle bir şahısdır. Velâkin elleri, ayakları, gözü, kulağı, ağzı, burnu ilh... gibi a'zâsı çoktur. İşte ahadü'l-ayn olan Hak Teâlâ dahi, insanın eczâ ile kesîr [18/16] olması gibi, esmâ-i ilâhiyyesi ile kesîrdir. Bunun için insanın bir cüz'ünün zikrinden, sâir eczâsının zikri lâzım gelmez. Meselâ insan eliyle bir şeyle meşgûl iken lisânı, elinin meşgûl olduğu şeyden bahsetmeyip, başka bir şey söyleyebilir. Ve kulağı, meşgûliyetinden mütehassıl sadâyı dinlemeğe meşgûl olmayıp bir diğer kimsenin mükâlemesini istimâ' ile iştigâl eder. Ve kezâ eli başka bir yerde gözü başka yerde olabilir. Binâenaleyh her bir uzvu bir şeyle meşgûl iken sâir a'zânın o uzva muvâfakatı lâzım gelmez. Şu hâlde her bir uzvun celîsi meşgûl olduğu

hizmetten ibâret olur. Bunun gibi Hak, insanın zâkir olan cüz'ünün celîsi olur; ve zâkir olmayan cüz'-i dîğer, zikreden cüz'den gafletle muttasıfdır. Ve insanda, Hakk'ı zikreden bir cüz'ün bulunması ve o cüz'ün zikri hasebiyle Hak onun celîsi olması lâbüddür ki, Hak inâyeti ile sâir zikretmeyen eczâyı dahi muhâfaza buyursun.

Binâenaleyh ey sâlik, "Ben cemî'-i kuvâ ve a'zâmla ve külliyetimle Hakk'ı zikredemiyorum; ve yalnız lisânen zikredebiliyorum. Şu hâlde Hak benim hey'et-i mecmûamın celîsi olmuyor ve zikrim noksan oluyor" diyerek zikirden fütûr getirme! Zîrâ Hak Teâlâ lisânın zikri sebebiyle, inâyeten sâir kuvâ ve a'zânı dahi hıfzeder; ve senin eczâ-yı bâkıyen dahi bu inâyet sâyesinde cemî'-i vücûh ile gafletle muttasıf olmaz.

وما يَتَوَلَّى الحقُّ هَدْمَ هذه النَّشأةِ بالمُسَمَّى مَوْتًا فليس بإعْدَامٍ، وإنَّما هو تَفْرِيقٌ، فيَأخذُه إليه، وليس المُرَادُ إلا أنْ يَأخذَه الحقُّ إليه، ﴿وَإِلَيْهِ يُرْجَعُ الأَمْرُ كُلُّهُ﴾، فإذا أخَذَه إليه سَوَّى له مَرْكَبًا غيرَ هذا المَرْكَبِ من جِنْسِ الدَّارِ الَّتي يَنْتَقِلُ إليها، وهِيَ دَارُ البَقَاءِ لِوُجُودِه على الاعتِدَالِ، فلَا يَمُوتُ أبَدًا أيْ لا تَفْتَرِقُ أَجْزَاؤُه.

Ve bu neş'eti, Hakk'ın "mevt" ile müsemmâ olan şeyle hedmi tevliyeti, i'dâm değildir; ve o, ancak tefrîktir. Binâenaleyh onu kendisine ahzeder; ve murâd, ancak onu Hakk'ın kendisine ahzıdır; [18/17] ve "emrin küllîsi Hakk'a rücû' eyler" (Hûd, 11/123). İmdi onu kendisine ahzettiği vakit, intikāl eylediği dârın cinsinden, bu merkebin gayrı olarak ona bir merkeb tesviye eder. Onun vücûdu i'tidâl üzerine olduğu için, o, dârü'l-bekādır. Böyle olunca ebeden ölmez, ya'ni eczâsı müteferrik olmaz.

Ya'ni Allah Teâlâ hazretlerinin bu neş'et-i insâniyyeye riâyet eylediği ve onun ibkāsını te'mîn eyleyecek ahkâm vaz' buyurduğu bâlâda beyân edildiği hâlde, bu vücûdun harâbîsini mûcib olan "mevt" dediğimiz hâle Hakk'ın tevellîsi [hakkında] senin suâline karşı, Cenâb-ı Şeyh (r.a.) buyururlar ki: Hakk'ın "ölüm" denilen şeyle, bu neş'et-i insâniyyeyi yıkmaya müteveccih ve mütevellî oluşu, onu i'dâm değildir. Belki o ölüm onun terkîbini tefrîktir.

Ma'lûm olsun ki, sırası geldikçe fusûs-ı sâirede dahi îzâh olunduğu üzere her şeyin "hakîkat"i ve rûhu, kendi ayn-ı sâbitesidir. Ve ayn-ı sâbitesi dahi şuûnât-ı ilâhiyyeden bir şe'nden ibârettir. Şuûnât-ı zâtiyye ise, zâtın "ayn"ı-dır. Binâenaleyh zâtı ta'rîf etmek nasıl mümkin değil ise, şe'ni dahi öylece ta'rîf mümkin değildir. Onun için rûhdan suâl olunduğu vakit قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي (İsrâ, 17/85) [Ey Resûlüm de ki, rûh Rabb'imin emrinden ve şe'nin-dendir.] âyet-i kerîmesi nâzil oldu. Emr, "şe'n" ma'nâsınadır. Rûhu bundan daha belîğ bir sûrette ta'rîf mümkin değildir. Nitekim bu âlem-i kesâfette bir insânın bile şuûnâtını ta'rîf etmek mümkin değildir. Bu şuûnât ancak o insanın ef'âli ve ahvâli müşâhede olundukça fehmolunabilir.

İmdi Hakk-ı mutlakın vücûd-ı latîfi bi't-tenezzül evvelen mertebe-i ervâhda; ve sâniyen mertebe-i misâlde; ve sâlisen mertebe-i şehâdette, o a'yân-ı sâbitenin suverine göre müteayyin olur; ve bu kisve-i taayyün, her bir mertebenin cinsinden bulunur. Ve âlem dediğimiz bu mertebe-i şehâ-detteki kisve-i taayyün, kimyâgerlerin bittahlîl buldukları yetmiş küsür anâsır-ı basîtanın terekküb ve imtizâcından husûle gelir. Binâenaleyh her-hangi bir insanın hakîkati, kendi ayn-ı sâbitesidir; ve ayn-ı sâbitesi [18/18] dahi esmâ-i ilâhiyyeden bir ismin sûret-i ilmiyyesidir. İşte onun "rûh"u o ism-i hâsstır. Ve bu ismin her bir mertebenin îcâbına göre bir kisve-i taayyüne bürünmesi, kendi kemâlâtının zuhûru içindir. Ve her mevtın-daki müddet-i meksi, o mevtında zuhûru mukadder olan kemâlâtının tamâmına kadardır. Ba'dehû eceli gelip diğer mevtına intikāl eder; ve o mevtının cinsinden ona diğer bir kisve-i taayyün verilir; ve evvelki libâs-ı taayyününü, kendisinden intikāl ettiği mevtında bırakır. İşte mertebe-i ahadiyyetten kopup, evvelâ mertebe-i ilme; sâniyen mertebe-i ervâha; ve sâlisen mertebe-i misâle; ve râbian mertebe-i şehâdete bu sûretle nüzûl eder; ve burada nüzûl hitâm bulur. Ondan sonra rücû' başlar. Bu dün-yâda dahi o ismin bi-hasebi'l-isti'dâd kemâlât-ı mukadderesinin zuhûru tamâm olduktan sonra eceli gelmekle, anâsırdan mürekkeb olarak verilen cesed, "ölüm" denilen şeyle münhedim olur. Bu ise i'dâm değildir. Zîrâ o "isim" mün'adim olmaz. Belki "ölüm" denilen şey anâsır-ı müctemianın tefrîkinden ibâret olur. Şu hâlde Hak Teâlâ insanın rûhunu ve hakîkatini kendi tarafına çeker ve onun cesedini teşkîl eden eczâ-yı muhtelifeden her

birisi dahi kendi aslına rücû' eyler. Binâenaleyh bu neş'et-i insâniyyenin hedminden Hakk'ın murâdı, ancak Hakk'ın onu kendisine ahzetmesidir. Ve emrin kâffesi Hakk'a rücû' eder.

Hak Teâlâ o neş'et-i insâniyyeyi kendisine ahzettiği vakit, onun rûhu için bu âlem-i unsurîdeki merkebden başkaca bir merkeb tesviye eder; ve o merkeb onun intikāl eylediği dârın cinsinden olur. Şu kadar ki, esmâ-i cemâliyyenin mazharı olan insanlar âlem-i şehâdette, ahkâm-ı şer'iyyeye tevessül ile, a'mâl-i sâliha işlemiş ve ahlâk-ı hasene ile muttasıf olmuş bulunacaklarından, mevt ile âlem-i berzaha intikāl ettiklerinde, kendilerine o âlemin cinsinden olarak verilen merkeb, ahsen-i takvîm üzerine olan, sûret-i insâniyye üzerine olur. [18/19] Ve esmâ-i celâliyyenin mazharı olan insanlar dahi bu âlemde ahkâm-ı şer'iyyeye muhâlefetle, sû'-i amel işlemiş ve ahlâk-ı zemîme ve sıfât-ı hayvâniyye ile muttasıf olmuş bulunacaklarından, onlara verilen merkeb dahi, kendilerinde gālib olan sıfât-ı hayvâniyyeye göre, suver-i hayvâniyye üzerine olur. Zîrâ hayvânât mezâhir-i celâliyyedir. Binâenaleyh âlem-i berzah sâlihîne göre dâr-ı sürûr ve tâlihîne göre de dârü'l-bevâr olur. Velhâsıl insân-ı müntakilin âlem-i berzahtaki merkeb-i misâlîsi akāidi, ahlâkı ve sıfât-ı gālibesi ve a'mâli hasebiyle terkîb olunup, bu merkeb ile ebedî merâtib-i uhreviyye ve ilâhiyyede kat'-ı merâtib eder. Ve onların ervâhı olan esmâ-i ilâhiyyenin kemâlâtı nelerden ibâret ise mezâhir-i berzahiyye âyînelerinde mün'akis olarak zâhir olur. Ve âlem-i berzahın vücûdu i'tidâl üzere olduğundan, dâr-ı bekādır. Şu hâlde verilen merkeb ecsâd-ı dünyeviyye gibi inhilâl kabûl etmez; ve inhilâl kabûl etmeyince, ebediyyen ölüm yoktur, ya'ni o merkebin eczâsı dağılmaz.

Ey mü'min, ölüm senin için tuhfedir. Bu cesed-i kesîfin gamm-ı iftirâkını münkirîne bırak! Havf-ı mevt ile lerzân olan onlar olsun. Nitekim Hz. Mevlâna (r.a.) buyururlar: Beyt:

ای که ازین تن قفصی می پری — رخت ببالایِ فلك می بری
زندگیِ تازه به بین بعد ازین — چند ازین زندگیِ سرسری
مرگ حیاتست، و حیاتست مرگ — عکس نماید نظرِ کافری
خانهٔ تن گر شکند، هین منال — خواجه، یقین دان که بزندان بری

Tercüme:

Ey kafes-i tenden uçan yâr-ı cân
Rahtını eflâke edersin resân
Tâze hayât gör de yaşa ba'de-zîn
Serseriyâne yaşamaktan usan
Mevt hayâttır ve hayâttır ölüm
Kâfir onun aksini eyler gümân
Ger yıkılırsa ten evi ağlama
Mahbesini yıktın efendi inan[493] [18/20]

Ve *Mesnevî-i Şerîf*lerinde dahi buyururlar:

خلق گوید مرد مسکین آن فلان — تو بگویی زنده‌ام ای غافلان
گر تن من همچو تنها خفته‌است — هشت جنت در دلم بشکفته‌است
جان خفته در گل و نسرین بود — چه غم است از تن در آن سرگین بود
جان خفته چه خبر دارد ز تن — کو بگلشن خفت یا در گولخن
می‌زند جان در جهان آبگون — نعرهٔ یا لَیْتَ قَوْمِي یَعْلَمُون

Tercüme: "Halk derler ki: "O filân miskin öldü." Sen de dersin ki: "Ey gāfiller, ben diriyim. Eğer benim tenim böyle tek ü tenhâ uyumuş ise, gönlümde sekiz cennet açılmıştır. Uyumuş can, gül ve nesrin içinde olunca, ten o gübre içinde olursa ne gam vardır? Uyumuş cânın bedenden ne haberi vardır ki, o beden gülşende mi, yâhud külhanda mı uyudu? Cihân-ı sâf içinde cân یَا لَیْتَ قَوْمِي یَعْلَمُونَ (Yâsîn, 36/26) ya'ni "Kavmim bilse idiler, ne olurdu" na'rasını vurur."[494]

İmdi mü'minîn, âlem-i berzahta terakkiyât-ı dâime içinde bulundukları için, Hz. Şeyh (r.a.) onların tafsîl-i ahvâlinden bahis buyurmayıp, münkirînin avâkıb-i ahvâlini beyânen derler ki:

وأمَّا أَهْلُ النَّارِ فَمَآلُهم إلى النَّعِيمِ، ولكن في النَّارِ، إذْ لا بُدَّ لِصُورَةِ النارِ بَعْدَ انْتِهَاءِ مُدَّةِ العِقَابِ أنْ تكونَ بَرْدًا وسَلامًا على من فيها، وهذا نَعِيمٌ، فنَعِيمُ أهلِ النَّارِ بعدَ اسْتِيفَاءِ الحُقوقِ نعيمُ خَلِيلِ اللّٰهِ حِينَ أُلْقِيَ في النارِ، فإنَّه ﷺ

493 *Dîvân-ı Kebîr*, I, s. 671 [beyit: 17555 vd. (Füruzânfer neşri: 3172. gazel)]. Krş. *Dîvân-ı Kebîr* (trc. Abdülbâki Gölpınarlı), V, s. 122 (beyit: 1108 vd.).
494 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, IX, s. 557-558 (beyit: 1736-1740).

تَعَـذَّبَ بِرُؤيَتِهـا وبِمَـا تَعَـوَّدَ فـي عِلْمِـه وتَقَـرَّرَ مـن أنَّهـا صُـورَةٌ تُؤَلِّـمُ مـن جَاوَرَهـا مـن الحَيَـوَانِ، [18/21] ومـا عَلِـمَ مُـرَادَ اللّٰـهِ فيهـا ومنهـا فـي حقِّـه، وبَعْـدَ وجـودِ هـذه الآلامِ وَجَـدَ بَـرْدًا وسَـلامًا مـع شُـهُودِ الصـورةِ اللَّوْنِيَّـةِ النَّارِيَّـةِ فـي حقِّـه، وهـي نـارٌ فـي عُيُـونِ النَّـاسِ.

Ve ehl-i nâra gelince, onların meâli naîmedir; velâkin nâr içindedir. Zîrâ müddet-i ikābın intihâsından sonra, sevret-i[495] nâr için, onun içinde olan kimseler üzerine, berd ü selâm olmak lâbüddür; ve bu naîmdir. İmdi istîfâ-yı hukūktan sonra ehl-i nârın naîmi, nâra ilkā olunduğu hînde, Halîlullah'ın naîmidir. Zîrâ İbrâhîm (a.s.) onun rü'yeti ile ve onun ilminde, muhakkak hayvandan ona mücâvir olan kimseyi te'lîm eden bir sûret olduğu müteavved ve mütekarrer olmakla müteazzeb oldu. Hâlbuki kendi hakkında onda ve ondan Allâh'ın murâdını bilmedi. Ve bu âlâmın vücûdundan sonra kendi hakkında sûret-i levniyye-yi nâriyyenin şühûduyla berâber, berd ü selâm buldu. O ise, nâsın gözlerinde nâr idi.

Fass-ı Hûdî'nin nihâyetinde dahi beyân olunduğu üzere, dâr-ı âhirette ehl-i nârın meâli naîme ve rahmete müntehî olur. Fakat onların ni'meti, yine nâr içindedir. Zîrâ onlar "cehennem" denilen dâr içinde hulûd üzeredirler; edebiyyen oradan çıkamazlar. Ve ikāb müddetinin inkızâsından sonra elbette ateşin sevreti ve harâreti gidip, içinde bulunan kimseler üzerine, o ateş soğuk ve selâmet olur. Çünkü ateş cânib-i Hak'tan ihrâka me'mûrdur; ve emrolunduğu şeye aslâ muhâlefet şânından olmayan bir abd-i mutî'dir. Ve kulların dünyâda işledikleri maâsî mütenâhîdir; ve ateş ise, onları, mütenâhî olan ma'siyetleri kadar ta'zîbe me'mûrdur. Müddet-i azâb münkazıye olunca, ateşin sıfat-ı zâtiyyesi olan harâret ref'olunup, sıfat-ı ârızası olan [18/22] soğukluk ve selâmet ikâme olunur. Ateşin soğuması aklen dahi müsteb'ad değildir. Fennen ma'lûmdur ki, taayyünât-ı kesîfe fezâda ecsâm-i küreviyye hâlinde tekevvün eder. Cehennem ta'bîr

495 Ahmed Avni Bey, Arapça metinde kelimeyi "sûret" şeklinde tespit etmiş olsa da, Bosnevî'nin tercihini dikkate alarak tercüme ve şerhte "sevret" şeklinde yazmıştır. Krş. Bosnevî, *Tecelliyât-ı Arâisu'n-Nusûs*, s. 444. "Sevret"in "hiddet ve şiddet" anlamları için bk. Mütercim Âsım Efendi, *Kāmûsu'l-Muhît Tercümesi*, II, s. 2036-2037. Âdil Bey kelimeyi "sûret" şeklinde yazar.

olunan küre-i azîme-i ateşîn dahi fezâda mütekevvindir; ve bu küre-i âteşîn edvâr-ı medîdeden sonra ale'l-kāide teberrüd ve tassallüb eder. İşte bu ateşin soğuması ve selâmet-bahş olması, ehl-i nârın naîmidir. İstîfâ-yı hukūk-i ilâhiyyeden, ya'ni ma'siyetleri mikdârı ta'zîb olunduktan sonra, ehl-i nârın mazhar-ı naîm olması, İbrâhîm Halîlullah (a.s.)ın Nemrûd tarafından ateşe ilkā olunduğu hînde mazhar olduğu naîme müşâbihdir. Çünkü İbrâhîm (a.s.) bilir idi ki, ateş, hayvan cinsinden kendisine mukārin ve mücâvir olan kimseye elem veren bir sûrettir; ve o sûretin ihrâk ile vücûda elem vermesi muktezâ-yı âdettir. İşte onun ilminde bu ma'nâ mütekarrer olduğundan, ateşi görmekle muazzeb oldu. Yoksa nârın ihrâkıyla muazzeb olmadı. Ve Cenâb-ı İbrâhîm o sûrette ve o sûretten kendi nefsi hakkında Allâh'ın murâdı ne olduğunu bilmedi. Binâenaleyh alelâde yakmak şânından olan ateşin sûretini görmekle vehmen muazzeb oldu. Ve mancınık vâsıtasıyla ateşe ilkā olunduğu vakit, bu âlâm-ı vehmiyyenin vücûdundan sonra, kendi nefsi hakkında, sûret-i levniyye-yi nâriyyeyi görmekle berâber, o ateşi soğuk ve selâmet-bahş bir hâlde buldu; ve nâr onun vücûd-ı mübârekini ihrâk ile te'lîm etmedi. Hâlbuki ateşin o kırmızı renkteki sûreti, onu temâşâ eden nâsın gözlerinde ayn-ı nâr idi; ve bu nâs, kendi görüşlerine nazaran, o ateş İbrâhîm (a.s.)ı yakar zannettiler.

فالشَّيءُ الوَاحِدُ يَتَنَوَّعُ في عُيُونِ النَّاظِرِينَ، هكذا هو التَّجَلِّي الإلٰهِيِّ، فإنْ شِئْتَ قُلْتَ إنَّ اللّٰهَ تَجَلَّى في مِثْلَ هذا الأَمْرِ، وإنْ شِئْتَ قلتَ إنَّ العالَمَ في النَّظَرِ إليه وفيه مِثْلُ الحقِّ في التَّجَلِّي، فيَتَنَوَّعُ في عَيْنِ النَّاظِرِ بحَسَبِ مِزَاجِ الناظرِ، أو يَتَنَوَّعُ مزاجُ الناظرِ لِتَنَوُّعِ التَّجَلِّي، وكلُّ هذا سَائِغٌ في الحَقَائِقِ.

İmdi şey'-i vâhid, bakanların gözlerinde mütenevvi' olur. Tecellî-i ilâhînin hükmü böyledir. Binâenaleyh [18/23] dilersen, muhakkak Allah Teâlâ bu emrin mislinde tecellî etti, dersin; ve dilersen, muhakkak âlem, ona ve onda nazar etmekte tecellîde Hak gibidir, dersin. Böyle olunca nâzırın "ayn"ında, nâzırın mizâcı hasebiyle mütenevvi' olur. Yâhud nâzırın mizâcı, tecellînin tenevvüünden mütenevvi' olur. Bunun hepsi, hakāyıkta câizdir.

Ya'ni ateş İbrâhîm (a.s.)ın "ayn"ında berd ü selâm ve nâsın uyûnunda

dahi nâr-ı muhrik göründüğü cihetle, şey'-i vâhidden ibâret olan bu ateş, ona nazar edenlerin gözlerinde mütenevvi' olmuş olur. İşte tecellî-i ilâhî böyledir. Çünkü o tecellî-i ilâhî hadd-i zâtında birdir; velâkin kavâbil o isti'dâdât hasebiyle muhtelif olur. Ehl-i hicâb bunu bilmedikleri için, bir emri bildikleri şeye hasrederler. Binâenaleyh idrâklerinden hafî olan ba'zı tecelliyâtı inkâr ederler. Nitekim ateşin o kırmızı renkli sûretini, ehl-i hicâb gördükleri vakit, Hakk'ın o mazhardan mutlakā kahr ile zâhir olacağına hükmederler; ve aynı mazhardan lutuf ile zuhûrunu inkâr eylerler. Binâenaleyh sen şey'-i vâhidin kābiliyyet-i halâyık hasebiyle tenevvü' edip envâ'-ı muhtelife ile zâhir olduğunu bildikten sonra, dilersen nârın İbrâhîm (a.s.) a berd ü selâm ve sâir nâsın gözlerine ateş olarak zâhir olması gibi, merâyâ-yı a'yânda, suver-i muhtelife ile mütecellî olan ancak Allah'dır dersin. Ve dilersen, muhakkak a'yân-ı âlem, ona nazar indinde vücûd-ı Hak mir'âtında, suver-i muhtelife ile mütecellîdir; ve âlem, suver ile tecellî ve zuhûrda, Hak gibidir, dersin. Böyle olunca âlem, nâzırın mizâcı hasebiyle mütenevvi' olur. Nitekim vücûdunda harâret ziyâde olan kimse havayı sıcak ve pek üşümüş olan kimse dahi yine aynı havayı soğuk görür. Şu hâlde âlemden olan [18/24] hava, ona nâzır olan kimselerin mizâcı hasebiyle mütenevvi' olur. Yâhud nâzırın mizâcı, tecellînin tenevvüünden dolayı mütenevvi' olur. Zîrâ ârif, nâmütenâhî olan tecelliyât-ı ilâhiyye-i muhtelifeye tâbi'dir. Binâenaleyh mizâc kaydından halâs olmuş olan nâzır-ı ârif, tecelliyât-ı ilâhiyyenin tenevvüü hasebiyle mütenevvi' olur. Ve bu tecellîye âit olan bahis **Fass-ı Şuaybî**'de mürûr etti. Ve işte bu iki i'tibârın küllîsi, hakāyıkta câizdir. Ya'ni Hakk'ın, nâzırın mizâcı hasebiyle mütenevvi' olması câiz olduğu gibi, kayd-ı mizâcdan kurtulan zevâtın mizâcı, tecellînin tenevvüüne tâbi' olması da câizdir. Evvelki hâl, gayr-ı kâmil olan ârife göredir. Çünkü Hak o ârif-i gayr-ı kâmile kalbi hasebiyle tecellî eder. İkinci hâl ise, ârif-i kâmile göredir. Zîrâ onun kalbi tecellîyât-ı ilâhiyyeye tâbi'dir.

İmdi Hz. Şeyh (r.a.) ahvâl-i âhireti beyândan fâriğ olduktan sonra, insanın mevt ile Hakk'a rücû' etmesi sadedine gelerek buyururlar ki:

ولَوْ أنَّ المَيِّتَ أوِ المَقْتُولَ أيَّ ميِّتٍ أوْ أيَّ مَقْتُولٍ كان إذا مَاتَ أو قُتِلَ لا يَرْجِعُ إلى اللّٰهِ تعالى لَمْ يَقْضِ اللّٰهُ بمَوْتِ أحدٍ ولا شَرَّعَ قَتْلَهُ، فالكلُّ في قَبْضَتِهِ،

فلا فِقْدَانَ في حقِّه، فشَرَعَ القَتْلَ وحَكَمَ بالمَوْتِ لِعلمِه بأنَّ عَبْدَه لا يَفُوتُهُ، فهو رَاجِعٌ إليه، على أنَّ في قولِه: ﴿وَإِلَيْهِ يُرْجَعُ ٱلْأَمْرُ كُلُّهُۥ﴾ -إِيذَانًا بأنَّه هو عينُ الأمرِ- أيْ فيه يَقَعُ التَّصَرُّفُ وهو المُتَصَرِّفُ.

[18/25] Ve eğer meyyit veyâ maktûl, herhangi meyyit veyâ maktûl olursa olsun, öldüğü veyâ katlolunduğu vakit, Allah Teâlâ'ya rücû' etmese idi, Allah Teâlâ bir kimsenin mevtine hükmetmez ve onun katlini meşrû' kılmazdı. Binâenaleyh hepsi onun kabzasındadır. Şu hâlde onun hakkında fıkdân yoktur. Böyle olunca Allah Teâlâ, abdi kendisini fevtetmediğine ilminden nâşî, katli meşrû' kıldı ve mevt ile hükmetti. İmdi Hak Teâlâ'nın وَإِلَيْهِ يُرْجَعُ ٱلْأَمْرُ كُلُّهُۥ (Hûd, 11/123) ya'ni "Emrin küllîsi O'na râci'dir" kavlinde, –onun O'na râci' olmasına îzân ve işâret vardır ki, muhakkak O, emrin "ayn"ıdır–.[496] Ya'ni tasarruf O'nda vâki'dir ve O, mutasarrıfdır.

Ya'ni mutî' veyâ âsî olan meyyit, veyâhud zulmen veyâ kısâsan katlolunan maktûl, öldüğü veyâ katlolunduğu vakit, eğer Allah Teâlâ hazretlerine rücû' etmeseydi, Allah Teâlâ hiçbir kimsenin ecel-i mev'ûdu hulûlüyle mevtine hükmetmez ve küffâr ve müşrikînin harben ve kātillerin kısâsan katlolunmalarını meşrû' kılmazdı.

Ma'lûm olsun ki, sırası geldikçe fusûs-ı sâirede dahi îzâh olunduğu üzere, anâsırdan mürekkeb olan cesed-i insânî vücûd-ı müstakil sâhibi değildir. Belki o vücûd, vücûd-ı hakîkî-i Hakk'a muzâf olan bir vücûd-ı i'tibârîdir. Su ile buzun vücûdu arasındaki nisbet tasavvur olunursa bu ma'nâ "ilmen" anlaşılır. Fakat "ilmen anlamak" ile vehm-i istiklâl insandan zâil olmaz. İnsan bu hakîkati bilmekle berâber, yine "Benim elim, benim ayağım, benim vücûdum" der durur. Vaktâki Hak, nûr-i zâtı ile sâlike tecellî edip, bilfarz [18/26] su içine atılan bir buz parçası gibi, vücûdunun o nûr içinde eriyerek mahvolduğu ve kendi vücûd-ı kesîfi gibi muhîtinde bulunan bilcümle eşyâ-yı kesîfe sûretlerinin dahi, o nûr-i muhîtte zâil olduğunu görür, kendinde "Benimdir..." diyecek bir vücûd bulamaz; ve işte

496 Arapça metinde ve tercümede tire işâreti içerisinde verdiğimiz kısımlar *Fusûs* metninde bulunmamakta olup Ahmed Avni Bey tarafından Bosnevî şerhi dikkate alınarak eklenmiştir. Krş. Bosnevî, *Tecelliyât-ı Arâisu'n-Nusûs*, s. 446.

bu vakit, o sâlikten vehm-i istiklâl "zevkan" mürtefi' olur. Ve insan vehm-i istiklâl ile muttasıf iken, bittabi' isneyniyet içindedir. Bu ise şirktir. Zîrâ Hakk'ın vücûdu mukābilinde, kendisinde bir vücûd tasavvur eder. Hâlbuki Hak Teâlâ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ (Tevbe, 9/5) [Müşrikleri öldürünüz!] buyurur. Ve bununla şirk-i celîde ısrâr eden keferenin vücûd-ı izâfîlerinin izâlesini emreder. Ve fakat şirk-i hafîde bulunan mü'minînin vücûd-ı izâfîlerini dahi ecel-i mev'ûdlarıyla ortadan kaldırır. Ve bu âmmeye şâmil olan mevt-i ıztırârînin hikmeti, Hakk'ın onları şirk-i vücûddan kurtarıp, kendine ahzından ibârettir. Bu âlemde iken mevt-i ihtiyârî ile ölenlerin mevt-i sûrîleri ise, bir vecihden âmmeye muvâfakat içindir. Yoksa onların Hakk'a vusûl için, mevt-i ıztırârîye ihtiyaçları yoktur. Diğer bir vecihden dahi Hak'la kendi aralarında gāyet ince bir gömlekten ibâret kalmış olan, vücûd-ı sûrîlerinin ref'i içindir. Beyit:

Hulle-i cennet olursa çekeyim çâk edeyim
Dem-i vuslatta bana hâil ola pîrehenim

Nitekim Hz. Mevlânâ (r.a.) efendimizin son hastalıkları zamânında, Sadreddîn-i Konevî hazretleri iyâdetlerini teşrîf edip شَفَاكَ اللّٰهُ شِفَاءً عَاجِلًا [Allah sana âcil şifâ versin!] buyururlar. Hz. Pîr-i destgîr: "Bundan sonra, şifâ sizin olsun. Âşık ile ma'şûk arasında ancak kıldan bir gömlekten ziyâde bir şey kalmamıştır. Nûrun nûra vâsıl olduğunu istemez misiniz?" buyururlar. [18/27] Beyit:

من شدم عریان زتن او از خیال می خرامم در نهایات الوصال

Tercüme: "Ben tenden, o da hayâlden soyundu. Şimdi visâlin nihâyetlerindehırâmeylerim."[497]

İmdi mâdemki mevt umûmîdir ve bunun da hikmeti, Hakk'ın emvâtı kendine ahzıdır, şu hâlde hepsi onun kabzasındadır. Böyle olunca ölü hakkında fıkdân yoktur, ya'ni ölen kimse mefkūd olmuş olmaz. İşte Allah Teâlâ, abdi kendisinden münfek olmadığını bildiği için, küffâr-ı müşrikînin harben ve kātilin kısâsan katlini meşrû' kıldı; ve kâffe-i nâsın alelâde mevtine hükmetti. Zîrâ abd, neş'et-i dünyeviyyeden neş'et-i uhreviyyeye intikāl ettikde, Hakk'a rücû' eder. Çünkü her bir mevtın vücûd-ı Hakk'ın

497 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, XIII, s. 235 (beyit: 4639).

bi-hasebi't-tenezzül bir mertebesi ve her bir mertebedeki suver dahi, onun merâyâ-yı esmâiyyesidir. Ve ism-i Zâhir'in hîtasından çıkan suver, ism-i Bâtın'ın hîtasına dâhil olur; ve Zâhir ile Bâtın ancak Hak'tır. Eğer mevt ile abdin Hakk'a rücûuna delîl istersen, Hak Teâlâ hazretlerinin وَإِلَيْهِ يُرْجَعُ ٱلْأَمْرُ كُلُّهُۥ (Hûd, 11/123) ya'ni "Emrin küllîsi ona râci'dir" kavli buna delîldir. Ve bu kavilde muhakkak, Hak emrin "ayn"ı olduğuna işâret vardır. Zîrâ abdin sûretinde, mukayyed olan hüviyyet-i Hak, mevt ile abdin o sûret-i mukayyedesi çözüldüğü vakit, hüviyyet-i mutlakasına rücû' eder. Ve abdin vücûdu, vücûd-ı Hakk'ın bi't-tenezzül, o sûrette müteayyin ve mütekayyid olmasından başka bir şey değildir. O taayyün bozulduğu ve o kayd çözüldüğü vakit, ıtlâka rücû' eyler.

Meselâ yekpâre bir sicim alınıp üzerine üç düğüm yapılsa, mutlak olan sicim o düğümler ile mukayyed olmuş olur. Düğümlerin hüviyeti ve aslı [18/28] sicim ise de, taayyünü i'tibâriyle o düğümler, sicim değildir. Aralarında mutlakıyet ve mukayyediyet farkları vardır. Zîrâ "mutlak" başka, "mukayyed" yine başkadır. Fakat düğümler çözüldüğü vakit, onlar sicime rücû' ederler. Ve rücû' edenle, rücû' olunan şey ancak sicimden ibârettir. Şu kadar ki mukayyed olan sicim, ya'ni düğüm, mutlak olan sicime rücû' eylemiş oldu.

İşte mukayyed olan taayyün-i insânînin mevt ile Hakk'a rücûu dahi bu misâle mutâbıktır. Ve Cenâb-ı Şeyh (r.a.), "Emrin küllîsi Hakk'a rücû' eder" (Hûd, 11/123) kavlini tefsîren: "Tasarruf Hak'ta vâki'dir; ve mutasarrıf olan ancak O'dur" buyururlar. Ya'ni Hak ism-i Zâhir'i hasebiyle suver-i halkıyyede müteayyin olduğundan, bu mertebede münfail olarak O'nda tasarruf vâki' olur. Ve kezâ Hak, ism-i Bâtın'ı hasebiyle suver-i esmâiyyede müteayyin olduğundan, fâil ve mutasarrıf olur. Zîrâ Hak, Bâtın'ı i'tibâriyle "müessir" ve Zâhir'i i'tibâriyle "müesserün-fîh"dir. Ve müessir ile müesserün-fîh bahsi, **Fass-ı İlyâsî**'de tafsîl olunmuştur.

فما خَرَجَ عنه شَيءٌ لم يكن عَيْنَه، بَلْ هُوِيَّتُهُ عينُ ذلك الشيءِ، وهو الَّذي يُعْطِيهِ الكَشْفُ في قولِه: ﴿وَإِلَيْهِ يُرْجَعُ الأمْرُ كُلُّهُ﴾.

İmdi O'ndan bir şey hurûc etmedi ki onun "ayn"ı olmasın; belki O'nun

hüviyeti bu şeyin "ayn"ıdır, ve O'nun وَإِلَيْهِ يُرْجَعُ الأَمْرُ كُلُّهُ (Hûd, 11/123) [Emrin kâffesi ona rücû' eder.] kavlinde, keşfin i'tâ eylediği budur.

Ma'lûm olsun ki, zât-ı Hak mertebe-i ahadiyyette, zuhûra meyletti. Ya'ni zuhûra meşiyyet-i zâtiyye taalluk eyledi. Zâtı ile zâtına tecellî etti. Bu tecellî ile zâtında bilkuvve mündemic olan [18/29] niseb ve şuûnâtın, ya'ni esmâ ve sıfâtın, sûretleri ilm-i ilâhîde peydâ oldu ve bu tecellî ile zât-ı ahadî mertebe-i vâhidiyyete tenezzül edip ismi "Allah" oldu. Zîrâ bu mertebeden evvel bir isim ve sıfat ve na't ile ondan haber vermek mümkin değildir. Ve tecellî eden ile tecellî olunan şey'-i vâhid olduğu gibi, suver-i ilmiyye, ya'ni hakāyık-ı eşyâ olan a'yân-ı sâbite dahi o şey'-i vâhidin "ayn"ıdır.

Zât-ı mutlak bu mertebeden sonra, o suver-i ilmiyye hasebiyle mertebe-i ervâha tenezzül buyurdu. Tenezzül zât-ı mutlakın tenezzülü olduğu için mertebe-i ervâh dahi onun "ayn"ıdır. Zîrâ vücûd, ancak zât-ı vâhidin vücûdudur.

Ba'dehû yine bi-hasebi'l-esmâ ve's-sıfât mertebe-i misâle tenezzül eyledi. Ya'ni a'yân-ı sâbiteye kendi vücûd-ı latîfini teksîf ederek mertebe-i misâlin cinsinden birer kisve-i taayyün giydirdi. Binâenaleyh esmâ ve sıfât kendisinin olduğu gibi, onların taayyünâtı dahi yine kendisinindir. Ondan sonra şu içinde bulunduğumuz mertebe-i şehâdete tenezzül etti; ve yine o esmâ ve sıfâta, bu âlemin cinsinden birer libâs-ı taayyün iksâ eyledi; ve onun vücûd-ı latîfi bu âlemde eksef oldu; ve bu kesâfetle ism-i Zâhir'in kemâlâtı zuhûra geldi; ve ism-i Zâhir, ism-i Bâtın'ın yedinden aldığı şeyleri, kendi yedinde izhâr etti. Binâenaleyh ayn-ı vâhide olan Hak ism-i Bâtın yedi ile "fâil" ve ism-i Zâhir'i yedi ile de "kābil" oldu. Şu hâlde Hak'tan bir şey hurûc etmedi ki, Hakk'ın "ayn"ı olmasın. Belki Hakk'ın hüviyeti o şeyin "ayn"ıdır. Ya'ni her bir mertebe-i kesîfede vâki' her bir taayyünde muhtefî olan zât-ı latîf'tir. Ve zât-ı Hak, o taayyünâtın Kayyûm'udur. Şu hâlde Hak, kendisini, yine kendisi ile gizlemiştir. Hak'tan zâhir bir şey yok iken, ehl-i hicâb, Hakk'ı âfâkta [18/30] arayıp dururlar. Beyt-i Hazret-i Hüdâyî (k.s.):

Zuhûru perde olmuştur zuhûra
Gözü olan delîl ister mi nûra

İşte bu îzâhât ma'lûm olduktan sonra anlaşılır ki, bir şey Hakk'a rücû'

etmedi ki o şey, Hakk'ın "ayn"ı olmasın. Binâenaleyh Hakk'a rücû' eden her şey, Hakk'ın "ayn"ıdır. Zîrâ keskin nazar sâhibi isen, sen vücûdda Hakk'ın gayrı bir vücûd görmezsin. Ve Hak Teâlâ hazretlerinin وَإِلَيْهِ يُرْجَعُ الأَمْرُ كُلُّهُ (Hûd, 11/123) ya'ni "Emrin küllîsi Hakk'a rücû' eder" kavlinde keşfin i'tâ ettiği ma'rifet budur. Sakın bu ma'rifetten gāfil olma! وَاللّٰهُ يَقُولُ الْحَقَّ وَهُوَ يَهْدِي السَّبِيلَ (Ahzâb, 33/4) [Ve Allah doğru söyler ve O, sebîle hidâyet eyler.]

İbtidâ: 14 Safer 1336 ve 29 Teşrîn-i sânî 1333
[29 Kasım 1917], Perşembe sabahı saat 2,5

İntihâ: 2 Rebîu'l-evvel 1336 ve 17 Kânûn-i evvel 1333
[17 Aralık 1917], Pazartesi sabahı saat 4

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

XIX

فَصٌّ حِكْمَةٍ غَيْبِيَّةٍ فِي كَلِمَةٍ أَيُّوبِيَّةٍ

[BU FASS KELİME-İ EYYÛBİYYE'DE MÜNDEMİC OLAN HİKMET-İ GAYBİYYE BEYÂNINDADIR]

Ma'lûm olsun ki, Eyyûb (a.s.)ın ayn-ı sâbite-i gaybîsi iktizâsınca, bu âlem-i şehâdette vücûdunda zâhir olan marazın zevâli için Hak Teâlâ اُرْكُضْ بِرِجْلِكَ هَذَا مُغْتَسَلٌ بَارِدٌ وَشَرَابٌ (Sâd, 38/42) [Ayağınla yere vur, bu muğtesel-dir; ya'ni soğuk sudur.] buyurdu; ve onun için cânib-i gaybdan soğuk su izhâr eyledi; ve bu soğuk su vâsıtasıyla onun vücûdundaki harâret-i zâide tenâkus ederek mizâcı mertebe-i i'tidâle geldi. Binâenaleyh belânın ibtidâ cânib-i gaybdan nüzûlü ve ba'dehû sabır ve mücâhedesine mukābil, yine cânib-i gaybdan mâ'-i bâridin zuhûru, "hikmet-i gaybiyye"nin Kelime-i Eyyûbiyye'ye tahsîsine sebeb oldu. Vâkıâ Hak Teâlâ hazretleri, kâffenin gaybü'l-guyûbu ve O'nun hüviyeti ulvî ve süflî bilcümle eşyâya sârî olduğu cihetle, ne kadar kelimât-ı ilâhiyye varsa, bu "hikmet-i gaybiyye"nin hepsine taalluku mevcûd olup, hiçbir kelime-i vücûdun bu bâbda ihtisâsı yok ise de, bu ahkâm-ı gaybiyyenin reviş-i zuhûru, Eyyûb (a.s.)ın kelime-i vücûdunda evvelen ve âhiren bir sûret-i husûsiyyede vâki' olduğu cihetle, "hikmet-i gaybiyye" onlara tahsîs kılındı. Ve ancak ümmet-i muhammediyyeden Eyyûb (a.s.)ın kitâbını hâlen kırâat eden, ya'ni belâya mübtelâ olup, sabır ve mücâhededen sonraki münâcaatı üzerine bu belâdan halâs olan her bir ferd, bu "hikmet-i gaybiyye"nin zevkiyle mütezevvik oldu. [19/2]

***

اِعْلَمْ أَنَّ سِرَّ الحياةِ سَرَى في الماءِ، فهو أَصْلُ العَنَاصِرِ والأَرْكَانِ، ولذلك جَعَلَ

اللّٰهُ من المَاءِ كلَّ شَيءٍ حَيٍّ، وما ثَمَّ شيءٌ إلا وهو حَيٌّ، فإنَّه ما من شيءٍ إلا وهو يُسَبِّحُ بِحَمْدِ اللّٰهِ، ولَكِنْ لا يُفْقَهُ تَسْبِيحُهُ إلا بِكَشْفٍ إلٰهِيٍّ، ولا يُسَبِّحُ إلا حيٌّ، فكلُّ شيءٍ حيٌّ، فكلُّ شيءٍ المَاءُ أَصْلُهُ.

Ma'lûm olsun ki, muhakkak hayâtın sırrı suda sârî oldu. Böyle olunca o, anâsır ve erkânın aslıdır; ve işte bunun için Allah Teâlâ diri olan her şeyi sudan halketti. Ve vücûdda bir şey yoktur, illâ ki o diri olduğu hâlde mevcûddur; zîrâ hiçbir şey yoktur; illâ ki o, Allâh'ın hamdiyle tesbîh eder olduğu hâlde mevcûddur; velâkin onun tesbîhi fehmolunmaz, ancak keşf-i ilâhî ile fehmolunur; ve Hakk'ı ancak diri olan şey tesbîh eder. Binâenaleyh her şey diridir ve her şeyin aslı sudur.

"Hayât" sıfât-ı ilâhiyyeden bir sıfattır; ve evvelen kendisi ile hüviyyet-i ilâhiyye zâhir olan şey "hayât"tır. Bunun için, sıfat-ı Hayât, sıfât-ı sâire üzerine tekaddüm-i zâtî ile tekaddüm etmiştir. Ve mümkinâttan evvelen kendisi ile "hayât" zâhir olan şey dahi sudur. Bunun için su, her bir şeyin evveli ve aslı oldu; ve hayâtın sırrı suda sârî oldu. İşte bu sebebe binâen Hak Teâlâ hayât sâhibi olan her şeyi sudan yarattı. Ve vücûdda zîrûh olmayan bir şey yoktur; çünkü suver-i âlemden her bir sûret bir ismin mazharıdır; ve her bir isim, cemî'-i esmâyı hâvîdir. Binâenaleyh her bir zerrede "Hayy" ismi mütecellîdir. Ve Kur'ân-ı Kerîm'de وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلَكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ (İsrâ, 17/44) ya'ni "Hiçbir şey yoktur, illâ ki Hakk'ın hamdiyle tesbîh eder; velâkin siz onun tesbîhini anlamazsınız" buyurulduğu üzere, vücûdda Allâh'ın hamdiyle tesbîh etmeyen hiçbir şey yoktur. Ancak onların tesbîhleri, Allâh'ın keşfiyle anlaşılır. Ve her şey mâdemki Hakk'ı hamd ile tesbîh ediyor, o hâlde onlarda hayât vardır. Zîrâ hayâtı olmayan şey, tesbîh edemez. Ve mümkinâttan evvelâ kendisi ile hayât zâhir olan şey su olunca, [19/3] mümkinât ta'bîri tahtına dâhil olan bütün eşyâ-yı âlemin aslı su olmuş olur.

أَلَا تَرَى العَرْشَ كَيْفَ كان على المَاءِ، لأنَّه منه تَكَوَّنَ فَطَفَا عليه، فهو يَحْفَظُهُ من تَحْتِهِ.

Sen arşı görmez misin ki, nasıl su üzerine vâki' oldu? Zîrâ ondan tekevvün etti. Binâenaleyh onun üzerine tâfî ve mürtefi' oldu. Böyle olunca su, arşı altından hıfzeder.

Sen arşı, ya'ni âlem-i ecsâmın hey'et-i mecmûasını görmez misin nasıl su üzerine vâki' oldu? Zîrâ ecsâm, latîfin tekâsüfünden husûle gelen vücûdât-ı i'tibâriyye ve izâfiyyedir.

Ma'lûm olsun ki, Hak Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de ثُـمَّ اسْـتَوَى إِلَـى السَّـمَاءِ وَهِـيَ دُخَـانٌ (Fussilet, 41/11) ya'ni "Ba'dehû Hak Teâlâ semâya müstevî oldu, hâlbuki o duman, ya'ni sehâbe idi." Ve hadîs-i şerîfte dahi إِنَّ اللّٰهَ خَلَقَ دُرَّةً بَيْضَاءَ، فَنَظَرَ الْجَلَالَ وَالْهَيْبَةَ، فَذَابَتْ حَيَاءً، وَصَارَ نِصْفُهَا مَاءً وَنِصْفُهَا نَارًا، فَحَصَلَ مِنْهَا دُخَانٌ، فَخَلَقَ السَّمَاوَاتِ مِنْ دُخَانٍ وَالْأَرْضَ مِنْ زَبَدِهَا، فَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ ya'ni "Allah Teâlâ gâyet beyaz renkte bir dürre yarattı. Ona celâl ve heybetiyle nazar etti. O dürre hayâdan nâşî eridi. Yarısı su ve yarısı ateş oldu; ve ondan duman husûle geldi. Ve semâları dumandan halkeyledi; ve arzı dahi onun köpüğünden yarattı. Binâenaleyh onun arşı su üzerine vâki' oldu" buyurmuştur. Bu hadîs-i şerîf âyet-i kerîmeyi tefsîr eder.Ve "dürre-i beyzâ"dan murâd, cemî'-i ekvân kendisinden mütekevvin olan "akl-ı evvel"dir. Ve Hakk'ın ona nazar-ı Celâl ile bakması, o akl-ı evvelin taayyünü ile Hakk'ın vücûd-ı mutlakının ihticâb etmesidir. Çünkü nazar-ı Cemâl vech-i Hakk'ın kendi nûruyla tecellîsidir ki, bunda tesettür yoktur. Nazar-ı Celâl ise vech-i Hakk'ın [19/4] gayrı ile tesettürüdür. Ve "gayr"dan murâd mutlakıyetten mukayyediyete tenezzüldür; ve mutlakın mukayyedde ihtifâsıdır. Yoksa vücûdda Hak'tan gayrı bir şey yoktur. O'nun zuhûru zuhûruna perde olmuştur. Ve "dürre-i beyzânın erimesi" dahi mâhiyeti ademden ibâret bulunan mümkinin kendisinde varlık görmekten istihyâ ederek, nefsinde mütelâşî olduğu hînde, bi-hasebi'l-esmâ, Hakk'ın mümkin libâsıyla zuhûrudur. Zîrâ dürre-i beyzâ, ya'ni akl-ı evvel, suver-i mümkinâtın kâffesine ilk mâddedir. Ve "onun yarısının ateş olması", taayyünât-ı nûriyye ile ervâhın ondan tekevvün etmesidir. Ve "yarısının su olması", ecsâmın tekevvünü içindir. Zîrâ âlem-i ecsâmın hey'et-i mecmûası su üzerine mebnî olmuştur.

Tedkîk-i mâddiyyât ile hakāyık-ı eşyâya muttali' olmağa çalışan ehl-i nazar ve istidlâl derler ki: Ecrâm, bidâyet-i hâllerinde bir sehâbe halinde bulunup, tedrîcen küreler şeklinde tekâsüf etmişlerdir. Sıkleti teneffüs

ettiğimiz havadan nisbet kabûl etmez derecede daha az olan bu sehâbe mütecânis ve müvellidü'l-mâ'dan bile hafif bir gazdan müteşekkil idi. Bu gāzî küreler, eczâ-ı ferdiyyelerinin kendi merkezlerine doğru müncezib olması ve bu harekât-ı ile'l-merkeziyyeden mütezâyiden neş'et eden tekâsüf ve tezelluk ve harâret; ve harâretin bâdî olduğu ilk imtizâcât-ı kimyeviyye ve yekdîğerinden iştikāk eden kuvâ-yı tabîiyye te'sîrâtı, müvellidü'l-mâ' ve müvellidü'l-humûza, fahm, azot, sodyum, hadîd, kalsiyum ilh... gibi anâsırın teşekkülünü mûcib olmuştur ki, bu anâsır-ı ibtidâiyyenin cümlesi, müvellidü'l-mâ'nın ez'âfı ve mürekkebâtı gibi bir sûrette teşekkül etmişlerdir. Ecrâmın "necm-i sehâbî" hâlinde pertev-feşân olduğu zamanlarda bu anâsırın kâffesi bugün güneşde yanmakta olduğu gibi yanmakta idi. Ba'dehû bu ateş, suya münkalib olmuştur. Zîrâ ateş ile su, hikmet-i tabîiyye ahkâmınca yekdîğerinin zıddı olan seyyâlden ibâret iseler de, bi'l-kimyâ aynı anâsırın muhassalâtıdır. Ve hattâ bugün küremizin etrâfında temevvüc eden bahr-ı muhît [19/5] evvelce ateş olan, müvellidü'l-mâ' ve müvellidü'l-humûza ve sodyumdan mürekkebdir. Bu hususdaki îzâhât **Fass-ı İsevî**'de geçti. İşte görülüyor ki bu tâife dahi tedkîkātlarında, hadîs-i şerîfteki ihbâr-ı icmâlîye vâsıl olabilmişlerdir. Fakat akl-ı nazarî ve istidlâlât ile bu kadar gidilebilir. Zîrâ[498] *Mesnevî-i Şerîf*'de buyurulur:

پای استدلالیان چوبین بود　　پای چوبین سخت بی‌تمکین بود

Tercüme: "İstidlâlî olan ukūl-i cüz'iyye erbâbının ayakları ağaçtandır; ağaçtan ma'mûl ayak ise pek dayanıksızdır."[499]

Velhasıl âlem-i ecsâm sudan tekevvün etmiştir. Binâenaleyh buzun vücûdunu hıfzettiği gibi, su, ecsâmı tahtından ve bâtınından hıfzeder. Vücûdda ateşin sudan evvel olmasının sırrı budur ki, فَأَحْبَبْتُ أَنْ أُعْرَفَ [Bilinmeğe muhabbet ettim...] hadîs-i kudsîsinde beyân buyurulan muhabbetin harâretiyle halk-ı eşyâya irâde-i ilâhiyye teveccüh etmiştir.

كما أنَّ الإنسانَ خَلَقَه اللّٰهُ عبدًا، فتَكَبَّرَ على ربِّه وعَلَا عليه، وهو سُبْحَانَهُ مع هذا يَحْفَظُه من تحتِه بالنَّظَرِ إلى عُلُوِّ هذا العبدِ الجَاهِلِ بنفسِه.

498 Âdil Bey nüshası: "Nitekim" (s. 4).
499 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, II, s. 73 (beyit: 2162).

Nitekim Allah Teâlâ insanı, abd halketti. İnsan ise Rabb'i üzerine tekebbür eyledi; ve O'nun üzerine teâlî etti. Hâlbuki Hak Sübhânehû maahâzâ, kendi nefsine câhil olan bu abdin ulüvvüne nazar ile onu tahtından hıfzeder.

Ya'ni buzun vücûdunu içinden hıfzettiği gibi, su, ecsâmı tahtından ve içinden nasıl hıfzederse, Allah Teâlâ dahi, abd olarak yarattığı insanı öylece tahtından ve bâtınından hıfzeder. Zîrâ abdin vücûdu, Hakk'ın vücûd-ı mutlakının sûret-i abdde takayyüd ve taayyününden ibârettir; ve onun vücûdu vücûd-ı Hakk'a muzâf olan bir vücûd-ı i'tibârîdir ki, onda aslolan ademdir. İnsan ise kendi vücûd-ı kesîfini gördü. Hakk'ın vücûdu, onu bâtınından ve tahtından hıfzetmekte olduğu hâlde, kendisini bir vücûd-ı müstakil sâhibi zannedip, Rabb'i üzerine tekebbür etti. [19/6] Ve onun tekebbürü budur ki, bâtınından mutasarrıf olan Hak iken, onu hiçe sayıp, kendi tasarrufunu isbât eder; ve bu sûretle Rabb'i üzerine ulüvv da'vâsında bulunur. Bu da'vânın hiffet ve şiddeti herkesin cehil ve irfânı nisbetindedir. Hâlbuki Hak Teâlâ hazretleri, abdin tekebbür ve ulüvvü ile berâber, bu nefsini bilmeyen abdin ulüvvüne bakarak, onu tahtından ve bâtınından hıfzeder. Zîrâ hıfzetmese ma'dûm olurdu. Meselâ su buzun vücûdunu içinden hıfzeder; su akıp gidiverince buzun vücûdu meydandan gāib olur.

وهو قولُه ﷺ: «لَوْ دَلَّيتُمْ بِحَبْلٍ لَهَبَطَ عَلَى اللّٰهِ»، فأشَارَ إلى أنَّ نِسْبَةَ التَّحْتِ إليه كما أنَّ نسبةَ الفَوْقِ إليه في قولِه: ﴿يَخَافُونَ رَبَّهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ﴾، ﴿وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ﴾، فَلَهُ الفَوْقُ والتَّحْتُ، ولهذا ما ظَهَرَتِ الجِهَاتُ السِّتُّ إلا بالنسبةِ إلى الإنسانِ، وهو على صُورَةِ الرَّحْمٰنِ.

Ve o Resûl (a.s.)ın "Eğer bir ip sarkıtsanız, Allâh'ın üzerine düşerdi" kavlidir. İmdi işâret etti ki, tahtın ona nisbeti, onun يَخَافُونَ رَبَّهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ (Nahl, 16/50) ya'ni "Rablerinden fevklerinden korkarlar" ve وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ (En'âm, 6/18) ya'ni "O kullarının fevkinde kāhirdir" kavlinde vâki' olan "fevk"in ona nisbeti gibidir. Binâenaleyh onun için "fevk" ve "taht" vardır. Ve li-hâzâ altı cihet, ancak insana nisbetle zâhir oldu; ve insan sûret-i Rahmân üzeredir.

Ya'ni Hakk'ın abdi tahtından hıfzetmesi, (S.a.v.) Efendimiz'in "Eğer siz

ipi sarkıtsanız, Allâh'ın üzerine düşerdi" kavlinin ma'nâsıdır. Ve Hak Teâlâ hakkında tahtiyet vasfının cevâzına bundan daha vâzıh delîl olmaz. Ve Fahr-i âlem Efendimiz bu hadîs-i şerîflerinde işâret buyurdular ki, "taht"ın Allah Teâlâ'ya nisbeti zikrolunan âyet-i kerîmelerdeki "fevk"in ona nisbeti gibidir. Ya'ni "fevk" ve "taht" Hakk'a mütesâviyen nisbet olunur. Zîrâ zâhir olan Hakk'ın vücûdu olduğu gibi, bâtın olan dahi kezâ Hakk'ın vücûdudur. Binâenaleyh Hak vücûdu ile zâhiri ve bâtını ve üstü, altı muhîttir. Şu hâlde Hakk'ı fevkıyet ve tahtiyetle tavsîf câizdir. Ve fevkıyet ve tahtiyetin Allah Teâlâ'ya nisbeti müsâvî olduğu için, altı cihet, ancak insana nisbetle zâhir oldu ki, bu altı cihet; ön, arka, sağ, sol, alt, üsttür. Zîrâ zât-ı mutlaka bir hadd ile mahdûd olmaktan münezzehdir. Sûret-i insâniyyede takayyüd ve taayyün [19/7] ettikde, bu altı cihât ile mahdûd olur; ve insan cemî'-i esmâ üzerine ihâta sâhibi olduğundan sûret-i Rahmân üzerinedir. Zîrâ ism-i Rahmân cemî'-i esmâyı müştemildir; ve bütün cihât-ı mütekâbilede mevcûddur. Şu hâlde "Hak, abdi tahtından hıfzeder" denildiği vakit, onda fevkıyet yoktur, ma'nâsı anlaşılmamalıdır. Zîrâ bâlâda zikrolunan îzâhât ile sâbit oldu ki, Hak hakkında tahtiyet ve fevkıyet müsâvîdir.

ولا مُطْعِمَ إلا اللّٰهُ، وقد قال في حقِّ طَائِفَةٍ: ﴿وَلَوْ أَنَّهُمْ أَقَامُوا التَّوْرَاةَ وَالإِنْجِيلَ﴾، ثمَّ نَكَّرَ وعَمَّمَ فقال: ﴿وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِم مِنْ رَبِّهِمْ﴾، فدَخَلَ في قولِه: ﴿وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِم مِنْ رَبِّهِمْ﴾ كلُّ حُكْمٍ مُنْزَلٍ على لِسَانِ رسولٍ أو مُلْهَمٍ، ﴿لَأَكَلُوا مِنْ فَوْقِهِمْ﴾، وهو المُطْعِمُ من الفَوْقِيَّةِ الَّتي نُسِبَتْ إليه، ﴿وَمِنْ تَحْتِ أَرْجُلِهِم﴾، وهو المُطْعِمُ من التَّحْتِيَّةِ الَّتي نَسَبَهَا إلى نفسِه على لسانِ رسولِه المُتَرْجِمِ عنه ﷺ.

Hâlbuki it'âm edici ancak Allah'dır. Ve tahkîkan Allah Teâlâ bir gürûh hakkında buyurdu: وَلَوْ أَنَّهُمْ أَقَامُوا التَّوْرَاةَ وَالإِنْجِيلَ (Mâide, 5/66) ya'ni "Eğer onlar Tevrât ve İncîl ahkâmını ikâme etseler." Ba'dehû tenkîr ve ta'mîm edip وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِم مِنْ رَبِّهِمْ (Mâide, 5/66) ya'ni "Rablerinden onlara inzâl olunan şeyi" dedi. İmdi Hak Teâlâ'nın وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِم مِنْ رَبِّهِمْ kavlinde lisân-ı resûl üzere münzel veyâ mülhem olan her bir hüküm dâhil oldu. لَأَكَلُوا مِنْ فَوْقِهِمْ (Mâide, 5/66) ya'ni "Onlar fevklerinden yerlerdi." Hâlbuki ona nisbet olunan fevkıyet cihetinden mut'im olan

ancak O'dur. وَمِنْ تَحْتِ أَرْجُلِهِم (Mâide, 5/66) ya'ni "Onlar ayaklarının altından yerlerdi." Hâlbuki Allah'dan mütercim olan O'nun Resûl'ü (s.a.v.)in lisânı üzere Hakk'ın kendi nefsine nisbet ettiği tahtiyet cihetinden mut'im olan ancak Allah'dır.

Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) Hakk'a nisbet olunan fevkıyet ve tahtiyeti daha ziyâde tavzîh maksadıyla buyururlar ki: وَهُوَ يُطْعِمُ وَلَا يُطْعَمُ (En'âm, 6/14) ya'ni "O it'âm eder, it'âm olunmaz" âyet-i kerîmesi muktezâsınca mut'im olan ancak Allah'dır. Ve Hak Teâlâ Mûsevî ve Îsevîler hakkında âyet-i kerîmede buyurur ki: وَلَوْ أَنَّهُمْ أَقَامُوا التَّوْرَاةَ وَالْإِنْجِيلَ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِمْ [19/8] مِنْ رَبِّهِمْ لَأَكَلُوا مِنْ فَوْقِهِمْ وَمِنْ تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ (Mâide, 5/66) ya'ni "Eğer kavm-i Mûsâ ve Îsâ, Tevrât ve İncîl'in ve Rab'lerinden kendilerine inzâl olunan şeyin ahkâmını ikāmet etseler, fevklerinden ve ayaklarının altından yerler idi." Hak Teâlâ bu âyet-i kerîmede Tevrât ve İncîl'i zikrederek onların ikāmet-i ahkâmını ta'rîf ve tahsîs etti. Ve ba'dehû onlara Rab'lerinden inzâl olunan şeyin ikāmet-i ahkâmını tenkîren ve ta'mîmen beyân eyledi. Ve bu "inzâl olunan şey" ta'bîrinde, melek vâsıtasıyla inzâl olunup, Peygamber'in lisânından sâdır olan ahkâm dâhil olduğu gibi, doğrudan doğruya Peygamber'in kalbine ilham tarîkiyle nâzil olan ahkâm dahi dâhil olur. İşte kavm-i Mûsâ ve Îsâ bu sûretlerle Cenâb-ı Hak'tan münzel olan şeyin ahkâmını tutmuş olsalardı, fevklerinden ve ayaklarının altından yerler idi; ve Hak onları gerek fevklerinden ve gerek tahtlarından it'âm ederdi; ve onların fevklerinden ekletmeleri, esmâ-i ilâhiyyenin iki elleri üzere vârid olan atâyâ-yı rabbâniyyeye nâiliyetleridir; ve ayaklarının altından yemeleri dahi, tarîk-i Hak'ta ayaklarıyla yürüyerek, nâsiyelerinden tutan Rabb-i hâslarının kemâllerine vusûlleridir. Ve Allâh'ın tercümânı olan O'nun Resûl'ü (s.a.v.) Efendimiz'in lisânıyla لَوْ دَلَّيْتُمْ بِحَبْلٍ لَهَبَطَ عَلَى اللّٰهِ [Eğer bir ip sarkıtsanız, Allâh'ın üzerine düşerdi.] kavlinde tahtiyeti kendi nefsine nisbet eder. Zîrâ وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَى، إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَى (Necm, 53/3) ya'ni "Allâh'ın Resûl'ü hevâ-yı nefsânîden söylemez. Onun söylediği ancak ona vahyolunan şeydir" âyet-i kerîmesi mûcibince, bâlâdaki hadîs-i şerîf, Hakk'ın ona vahyettiği kelâmdır; ve Cenâb-ı Peygamber Hakk'ın tercümânıdır. Binâenaleyh tahtiyet cihetinden mut'im olan dahi Hak'tır.

İmdi Hak vücûduyla abdin sûretinde müteayyin ve mütekayyid olmak-

la onu üstünden it'âm ederek hıfzeyler; ve abdin vücûdu Hakk'ın vücûduna muzâf olan bir vücûd olup, Hak onun içi ve bâtını olmakla onu tahtından it'âm ederek hıfzeyler. Eğer Hak abdi fevkinden ve tahtından it'âm ederek hıfz [19/9] etmemiş olsa ma'dûm olurdu.

ولو لم يكنِ العَرْشُ على المَاءِ مَا انْحَفَظَ وجودُه، فإنَّه بالحَيَاةِ يَنْحَفِظُ وجودُ الحيِّ، أَلَا تَرَى الحيَّ إذا ماتَ المَوْتَ العُرْفِيَّ تَنْحَلُّ أَجْزَاءُ نِظَامِه وتَنْعَدِمُ قُوَاهُ عن ذلك النَّظْمِ الخاصِّ.

Ve eğer arş, su üzerine vâki' olmasaydı, onun vücûdu münhafız olmazdı; zîrâ dirinin vücûdu, hayât ile münhafız olur. Sen diriyi görmez misin ki, mevt-i örfî ile öldüğü vakit, onun nizâmının eczâsı münhall ve onun kuvâsı bu nazm-ı hâstan mün'adim olur.

Ya'ni âlem-i ecsâmın hey'et-i mecmûası su üzerine vâki' olmasaydı onların vücûd-ı cismânîleri münhafız olmazdı. Çünkü su Hayy isminin mazharıdır; ve her bir şey diridir; ve dirinin vücûdu ise, hayât ile münhafız olur; ve dirinin hayât ile inhifâzı zâhirdir. Zîrâ sen diri olan insanı görmez misin ki, herkesin bildiği ölüm ile öldüğü vakit, onu bâtınından hıfzeden hayât munkatı' olup, onun nizâm-ı mahsûs ile manzûm olan eczâsı dağılır; ve onun sem' ve basar gibi birtakım kuvâsı, bu nazm-ı hâs olan cesedinden mün'adim olur.

İmdi Cenâb-ı Şeyh (r.a.) Hz. Eyyûb'un zevkine ve meşrebine münâsib olan mukaddemâtı beyân ettikten sonra onun hâlini zikre şürû' edip buyururlar ki:

قال اللّٰهُ تعالى لأَيُّوبَ: ﴿اُرْكُضْ بِرِجْلِكَ هَذَا مُغْتَسَلٌ﴾ يَعْنِي ماءٌ بَارِدٌ، لِمَا كان عليه من إفْرَاطِ حَرارةِ الأَلَمِ، فسَكَّنَهُ اللّٰهُ بِبَرْدِ الماءِ، ولهذا كان الطِّبُّ نَقْصًا من الزِّيادةِ وزيادةً في النَّقْصِ، فالمَقْصُودُ طَلَبُ الاعْتِدَالِ، ولا سبيلَ إليه إلا أنَّه يُقَارِبُه وإنَّما قُلْنَا ولا سَبِيلَ إليه، أَعْنِي لِلاعْتِدَالِ من أَجْلِ أنَّ الحَقَائِقَ والشُّهُودَ تُعْطِي التَّكْوِينَ مع الأَنْفَاسِ على الدَّوامِ، ولا يكون التَّكوينُ إلا عن مَيْلٍ يُسَمَّى في الطَّبيعةِ اِنْحِرَافًا أو تَعْفِينًا وفي حقِّ الحقِّ إرادةً، وهي مَيْلٌ إلى المُرَادِ الخاصِّ دُونَ غيرِه، والاعْتِدَالُ يُؤْذِنُ بالسَّوَاءِ في الجميعِ، وهذا ليس بوَاقِعٍ، ولهذا مَنَعْنَا من حُكْمِ الاعْتِدَالِ.

[19/10] Allah Teâlâ Cenâb-ı Eyyûb'e اُرْكُضْ بِرِجْلِكَ هَـذَا مُغْتَسَلٌ (Sâd, 38/42) ya'ni "Ayağınla yere vur, bu muğteseldir; ya'ni soğuk sudur" dedi. Çünkü onun üzerinde elem-i harâretinin ifrâtı vâki' idi. Binâenaleyh Allah Teâlâ onu suyun soğukluğuyla teskîn etti. Ve işte bunun için tıb, ziyâdeden naks ve naksda ziyâde oldu. Böyle olunca maksûd taleb-i i'tidâldir. Hâlbuki ona yol yoktur, ancak ona karîb olur. Ve tahkîkan hakāyık ve şühûd, ale'd-devâm enfâs ile tekvîni i'tâ ettiği ecilden, biz ancak ona, ya'ni i'tidâle, yol yoktur dedik. Ve tekvîn ancak meyilden vâki' olur ki, tabiât hakkında "inhirâf" veyâ "ta'fîn" ve Hak hakkında da "irâde" tesmiye olunur. O dahi murâd-ı hâssa meyletmektir, onun gayrısına değil. Ve i'tidâl cemîisinde müsâviyeti müş'irdir. Bu ise vâki' değildir. Ve işte bundan dolayı biz hükm-i i'tidâli men'ettik.

Ya'ni vücûdu birtakım çıban ve yaralarla ma'lûl olan Eyyûb (a.s.)a Allah Teâlâ "Ayağınla yere vur bu muğteseldir ya'ni soğuk sudur; ve vurduğun yerden çıkan su ile yıkan ve iç!" (Sâd, 38/42) buyurdu; ve Cenâb-ı Eyyûb dahi emr-i ilâhî mûcibince hareket etti. Zîrâ Eyyûb (a.s.)ın vücûdundaki elemin harâreti derece-i ifrâta varmış idi. Hak Teâlâ o harâreti suyun soğukluğuyla teskîn etti. Ve bu bürûdet ile, onun vücûdundaki harâret-i zâide tenâkus ederek mizâcı mertebe-i i'tidâle geldi. Ve işte bu esâsa mebnî "tabâbet" dediğimiz ilm-i tedâvînin hulâsası, tabîatta i'tidâli bozan ziyâdeyi tenkîs ve noksânı dahi tezyîd etmekten ibâret oldu. Zîrâ etibbâ marîzin mizâcına nazar edip, kendisinde hâl-i tabîîden fazla harâret görürlerse onu tenkîse ve eğer harâret-i garîziyyenin hâl-i tabîîden noksan olduğunu görürlerse, onu da tezyîde hizmet edip ilâçlarını ona göre tertîb ederler. Binâenaleyh tıbdan maksûd olan şey [19/11] taleb-i i'tidâldir. Hâlbuki tam ve hakîkî i'tidâle yol yoktur; ve ona vusûl mümkin değildir. Şu kadar var ki, vücûd-ı insânînin i'tidâli, bu i'tidâl-i hakîkîye karîbdir. İşte o kadar. İşte bu sebebden dolayı etibbâ-yı hâzıka "Tâmmü's-sıhha hiçbir adam yoktur; herkesin mizâcında mutlakā az çok bir inhirâf vardır" derler. Binâenaleyh tâmmü's-sıhha zannolunan kimsenin mizâcı i'tidâl-i hakîkîye en ziyâde karîbdir. Yoksa mizâcı i'tidâl-i hakîkîye mâlik hiçbir kimse yoktur.

Cenâb-ı Şeyh (r.a.) bunun sebeb ve illetini tavzîhen buyururlar ki: Muhakkak hakāyık ve şühûd, ale'd-devâm enfâs ile tekvîni i'tâ ettiği için, biz,

ancak i'tidâle yol yoktur, dedik. Zîrâ eşyâ her ânda tecellî-i ilâhî ile "halk-ı cedîd"dedir. Bir ânda ma'dûm ve bir ânda mevcûd olur. Ve eşyânın hakāyıkı, a'yân-ı sâbite mertebesinden onların sûretlerini mertebe-i şehâdete verir; ve mertebe-i şehâdet dahi ale'd-devam enfâs ile bu verilen suveri alır. Binâenaleyh âlem her ânda fenâ-pezîr olur; ve yine o ân içinde ve kemâl-i sür'atle diğer âlem peydâ olur. Ve bu teceddüd-i emsâl hakkındaki tafsîlât **Fass-ı Şuaybî** ile **Fass-ı Süleymânî**'de mürûr etmiştir; ve oralara mürâcaat olunsun!

"Tekvîn"e gelince, bu tekvîn ancak meyil tarîkiyle vâki' olur, başka bir sûretle olmaz. Zîrâ bir şeyin vücûduna ve ademine bir meyil lâzımdır ki maksad husûle gelebilsin. İlm-i tabîatta bu meyle "inhirâf" ve "ta'fîn" denir. Ve kevn, ancak in'idâmdan sonra olur; in'idâm ise ancak bâtına meyl ile husûle gelir. Ve bu meyle, hayvan hakkında, tabîatta "inhirâf" tesmiye olunur. Ve onun gayrısı olan mürekkebât hakkında dahi "ta'fîn" denir. Nitekim meyve ve süt ve taâm gibi şeylerin mizâcı tagayyür ettiği vakit "taaffün etti" derler; ve hattâ hayvan, meyyit oldukda, artık onun hayvâniyeti kalmamış olduğundan, onun cesed-i bî-rûhu hakkında bu ta'bîr isti'mâl olunur. Ve Cenâb-ı Hakk'a nisbetle bu meyle "irâde" tesmiye olunur; ve "irâde" murâd-ı hâssa meyletmek ve onun gayrısına meyletmemektir. [19/12] Ve "i'tidâl" ise her tarafa müsâvî sûrette teveccühü müş'irdir; ve bu emr ise âlemde vâki' değildir. Çünkü âlem, kevn ve fesâd üzerine müsteniddir; ve eşyâ, her ânda ma'dûm ve mevcûd olur. Eğer i'tidâlin hükmü âlemde cârî olmak lâzım gelse, hiçbir şey vücûda gelmez; ve vücûdda olan şey dahi mütegayyir olmaz idi. Ya'ni bu âleme artık âlem-i kevn ve fesâd dememek lâzım gelir idi. İşte bunun için âlemde hükm-i i'tidâli men'ettik, ya'ni i'tidâl-i hakîkîye yol yoktur dedik.

Ma'lûm olsun ki, i'tidâl ve onun ademi, yekdîğerine mugāyir olan iki şeyden mürekkebe nisbetle vâki' olur. Hâlbuki vücûd ile adem arasında terkîb yoktur ki, onda i'tidâl vardır veyâ yoktur, denilsin. Şeyh (r.a.) hazretlerinin bu kelâmdan maksûd-ı âlîleri: Âlemin "irâde" tesmiye olunan meyl-i Hak'tan vücûd bulduğunu ve âlemde mütehakkık olan meylin devâm üzere bulunduğunu, ya'ni mâil ister basît olsun, ister mürekkeb olsun, bu meylin zevâl-pezîr olmadığını ve meylin vücûduyla berâber i'tidâl

mümkin bulunmadığını ve çünkü i'tidâl, ancak mürekkeb olan bir şeyin eczâsı arasında, kemmiyeten ve keyfiyeten, ziyâde ve noksan bulunmayıp müsâvât husûliyle mutasavver olduğunu isbât etmektedir.

وقد وَرَدَ في العِلمِ الإلٰهِيِّ النَّبَوِيِّ اتِّصَافُ الحقِّ بالرِّضَا وبالغَضَبِ وبالصِّفَاتِ المُتَقَابِلَةِ، والرِّضَا مُزِيلٌ لِلْغَضَبِ، والغضبُ مُزِيلٌ للرِّضَا عن المَرْضِيِّ عنه، والاعْتِدَالُ أنْ يَتَسَاوَى الرِّضَا والغضبُ، فما غَضِبَ الغَاضِبُ على مَنْ غَضِبَ عليه وهو عنه رَاضٍ، فقد اتَّصَفَ بأحَدِ الحُكْمَيْنِ في حقِّه وهو مَيْلٌ، وما رَضِيَ الرَّاضِي عمَّنْ رَضِيَ وهو غاضبٌ عليه، فقد اتَّصَفَ بأحَدِ الحُكمَيْنِ في حقِّه وهو مَيْلٌ.

Ve tahkîkan ilm-i ilâhî-i nebevîde Hakk'ın rızâ ve gazab ile ve sıfât-ı mütekābile ile ittisâfı vardır. Hâlbuki rızâ gazabı izâle edicidir; ve gazab dahi, marzıyyun-anhdan rızâyı izâle edicidir. Ve i'tidâl, rızâ ile gazabın mütesâvî olmasıdır. Binâenaleyh gazab eden, gazab ettiği kimse üzerine [19/13] ondan râzı olduğu hâlde gazab etmedi. Böyle olunca onun hakkında iki hükmün biriyle muttasıf oldu, o da meyildir. Ve râzı olan, kendisinden râzı olduğu kimseden, onun üzerine gazab ettiği hâlde râzı olmadı. Binâenaleyh muhakkak onun hakkında iki hükmün biriyle muttasıf oldu, o da meyildir.

Ya'ni Hak Teâlâ hazretleri kendi nefsini rızâ ve gazab ile ve Hâdî ve Mudill ve men' ve i'tâ ve Kahhâr ve Latîf ve Celâl ve Cemâl gibi birtakım mütekābil sıfatlar ile tavsîf buyurmuştur. Nitekim âyet-i kerîmede de buyurulur: رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ (Mâide, 5/119) [Allah onlardan râzı oldu ve onlar da O'ndan râzı oldular.] ve وَغَضِبَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ (Fetih, 48/6) [Allah onlara gazab etti.] ve kezâ مَنْ يَهْدِ اللّٰهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ (Kehf, 18/17) [Allah Teâlâ kime hidâyet ederse işte hidâyete eren odur.] ve وَمَنْ يُضْلِلْ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ وَلِيًّا مُرْشِدًا (Kehf, 18/17) [Kimi de ıdlâl ederse artık onun için bir irşâd edici velî bulamazsın.]

Hak râzı olduğu zamanda gazab etmez; zîrâ sıfat-ı rızâ, sıfat-ı gazabı izâle eder. Ve Hak râzı olduğu kimseye gazab etse bu sıfat-ı gazab, o kimse hakkındaki sıfat-ı rızâyı izâle eder. Binâenaleyh rızâ ile gazab aynı zamanda bir yerde müctemi' olmaz. Hâlbuki i'tidâl, rızâ ile gazabın mütesâvî olması

ve bu iki sıfattan birisine meyil olmaması ile hâsıl olur. Bu iki sıfatın bir zamanda bir yerde ictimâı mümkin olmayınca, beynlerinde müsâvât dahi mutasavver olmaz. Müsâvât mutasavver olmayınca i'tidâl husûlü de kābil değildir. Binâenaleyh Hak gazab ettiği vakit, mağzûbun-aleyh hakkında ve râzı olduğu vakit dahi, marzıyyun-anh hakkında iki hükmün biriyle muttasıf olur ki, bu ittisâf da meylden ibârettir. Velhâsıl şahs-ı vâhid hakkında aynı zamanda Hakk'ın gazab ve rızâsı ittihâd etmediği gibi, sâir sıfâtı dahi müttehid olmaz. Mutlakā bir tarafa meyil lâzımdır.

وإنَّما قُلْنَا هذا من أَجْلِ مَنْ يَرَى أنَّ أَهْلَ النَّارِ لا يَزَالُ غَضَبُ اللّٰهِ عليهم دائمًا أبدًا في زَعْمِهِ، فما لهم حُكْمُ الرِّضَا من اللّٰهِ، فَصَحَّ المَقْصُودُ، فإنْ كان كما قُلْنَا مَآلُ أَهْلِ النَّارِ إلى إزَالَةِ الآلَامِ وإنْ سَكَنُوا النَّارَ، فذلك رِضًا، فَزَالَ الغَضَبُ لزَوَالِ الآلَامِ، إذ عَيْنُ الأَلَمِ [19/14] عينُ الغضبِ إنْ فَهِمْتَ، فمن غَضِبَ فقد تَأَذَّى، فلا يَسْعَى في انْتِقَامِ المَغْضُوبِ عليه بِإيلَامِهِ إلا لِيَجِدَ الغَاضِبُ الرَّاحَةَ بذلك، فَيَنْتَقِلُ الأَلَمُ الَّذي كان عنده إلى المَغْضُوبِ عليه.

Ve ancak biz bunu, zu'munda, ehl-i nâr üzerlerine Allâh'ın gazabı dâimen ebeden zâil olmaz, gören kimseden dolayı dedik. Binâenaleyh onlar için Allah'dan hükm-i rızâ yoktur. İmdi maksûd sahîh oldu. Eğer bizim dediğimiz gibi olursa, her ne kadar nârda sâkin olurlarsa da, ehl-i nârın meâli âlâmın izâlesinedir. Bu da rızâdır. İmdi âlâmın zevâli için gazab zâil oldu. Çünkü, eğer anladınsa elemin "ayn"ı, gazabın "ayn"ıdır. Böyle olunca gazab eden kimse, muhakkak kendi nefsinde müteezzî oldu. Binâenaleyh gāzıb, ancak râhat bulmak için, mağzûbun-aleyh olan kimsenin intikāmında, ona îlâm etmekle, sa'yeder. Böyle olunca onun indinde olan elem mağzûbun-aleyhe intikāl eder.

Ya'ni bizim "Hak gazab ettiği vakit mağzûbun-aleyh ve râzı olduğu vakit dahi, marzıyyun-anh haklarında, gazab ve rızâ hükümlerinin biriyle muttasıf olur; ve bu ittisâf da meyilden ibârettir" dememiz, mütekellimîne karşı cevâb ve îzâhdır. Çünkü onlar, ehl-i cehennem üzerine Allâh'ın gazabı dâimî ve ebedîdir, zannederler. Binâenaleyh onlara göre rızâ-yı ilâhî hüküm-fermâ olmaz. Bu sûrette mütekellimînin kavli üzerine de bizim

kelâmımızda kasdolunan ma'nânın sıhhati sâbit olur. Zîrâ mâdemki Hak, onların zu'mlarınca, ehl-i cehennem üzere dâimâ ve ebeden gazab eder, şu hâlde gazab ve rızâ hükümlerinden birisine Hakk'ın meyli ve i'tidâl olmadığı sâbit olmuş olur. İmdi emir bizim dediğimiz gibi olacak olursa, ya'ni ehl-i cehennem, cehennemde mukîm oldukları hâlde, onların meâlî rahmete ve izâle-i âlâma olacak olursa, izâle-i âlâm onlar hakkında rızâdır. Şu hâlde âlâmın zevâlinden nâşî gazab zâil olmuş oldu. Zîrâ Hak Teâlâ sana anlamaklık ihsân ederse, elemin "ayn"ı, gazabın "ayn"ı olduğunu anlarsın; çünkü elem gazabdan zuhûr eder. Hattâ öfkelenen kimse, muhakkak kendi nefsinde [19/15] müteezzî olur. Binâenaleyh bir kimse birine kızdığı vakit, ona elem verecek bir kavl veyâ fiil ile o kimseden intikām almağa çalışır. Kızan kimsenin bu sa'yi, ancak kızdığı kimseyi te'lîm ederek nefsinde râhat bulmak içindir. Binâenaleyh gāzıbın indinde, gazabdan münbais olan elem, bu sûretle mağzûbun-aleyh olan kimseye intikāl eder.

والحـقُّ إذا أَفْرَدْتَـهُ عـن العالَـمِ يَتَعَالَـى عُلُـوًّا كَبِيـرًا عـن هـذه الصِّفَـةِ علـى هـذا الحَـدِّ، وإذا كان الحـقُّ هُوِيَّـةَ العالـمِ فمـا ظَهَـرَتِ الأَحْـكَامُ كلُّهـا إلا فيـه ومنـه، وهـو قولُـه: ﴿وَإِلَيْـهِ يُرْجَـعُ الأَمْـرُ كُلُّـهُ﴾ حَقِيقَـةً وكَشْـفًا، ﴿فَاعْبُـدْهُ وَتَـوَكَّلْ عَلَيْـهِ﴾ حِجَابًـا وسِـتْرًا، فليـس فـي الإمْـكَانِ أَبْـدَعُ مـن هـذا العالـمِ، لأنَّـه علـى صـورةِ الرَّحْمٰـنِ، أَوْجَـدَهُ اللّٰـهُ أيْ ظَهَـرَ وجـودُه تعالى بظُهُـورِ العالـمِ، كمـا ظَهَـرَ الإنسـانُ بِوجـودِ الصُّـورةِ الطَّبِيعيَّـةِ، فنَحْـنُ صورتُـه الظَّاهِـرَةُ، وهُوِيَّتُـهُ رُوحُ هـذه الصُّـورةِ المُدَبِّـرَةِ لهـا، فمـا كان التَّدْبِيـرُ إلا فيـه كمـا لـم يكـن إلَّا منـه، فهـو الأَوَّلُ بالمَعْنَـى، والآخِـرُ بالصُّـورةِ، وهـو الظَّاهـرُ بتَغَيُّـرِ الأحـكامِ والأَحْـوَالِ، والباطـنُ بالتَّدْبِيـرِ، وهـو بـكلِّ شـيءٍ عَلِيـمٌ، فهـو علـى كلِّ شـيءٍ شَـهِيدٌ، لِيَعْلَـمَ عـن شُـهُودٍ لا عـن فِكْـرٍ، فكذلـك عِلـمُ الأَذْوَاقِ عـن شـهودٍ لا عـن فِكْـرٍ وهـو العِلـمُ الصَّحِيـحُ، ومـا عَـدَاهُ فَحَـدَسٌ وتَخْمِينٌ ليـس بعِلْـمٍ أَصْـلًا.

Ve sen, Hakk'ı âlemden ayırdığın vakit, bu sıfattan, bu had üzere ulüvv-i kebîr ile müteâlî olur. Ve Hak âlemin hüviyeti oldukda, ahkâmın hepsi ancak O'nda ve O'ndan zuhûr eder. Ve o da Hak Teâlâ'nın وَإِلَيْهِ يُرْجَعُ الأَمْرُ كُلُّهُ (Hûd, 11/123) ya'ni "Emrin küllîsi O'na rücû' eder" kavlidir. Bu, hakîkat ve keşif tarîkiyledir. İmdi hicâben ve setren "O'na

> ibâdet et ve O'nun üzerine tevekkül eyle!" Böyle olunca imkânda bu âlemden daha bedî' âlem yoktur. Zîrâ Allah Teâlâ onu sûret-i Rahmân üzere îcâd etti. Ya'ni Hak Teâlâ'nın vücûdu, âlemin zuhûru ile zâhir oldu. Nitekim insan, sûret-i tabîiyyenin vücûdu ile zâhir oldu. İmdi biz, O'nun sûret-i zâhiresiyiz; ve O'nun hüviyeti, bu sûret-i zâhirenin rûhudur ki, onun [19/16] müdebbiridir. Binâenaleyh tedbîr, ancak O'ndan olduğu gibi, ancak O'nda vâki' oldu. İmdi O, ma'nâ ile Evvel'dir; ve sûret ile Âhir'dir; ve O ahkâm ve ahvâlin tagayyürü ile Zâhir'dir; ve tedbîr ile Bâtın'dır; ve O her şeyi Alîm'dir. Binâenaleyh O, her şey üzere Şehîd'dir. Tâ ki şühûddan bile, fikirden değil. İşte bunun gibi, ilm-i ezvâk dahi, fikirden değil şühûddandır; ve o ilm-i sahîhdir; ve onun mâadâsı zan ve tahmîndir, aslâ ilim değildir.

Ya'ni eğer sen Hakk'ı, âlem dediğimiz halktan ayırır isen ve O'na halktan ayrı nazarıyla bakarsan, Hakk'ın gazabı mağzûbun-aleyh olan kimseye intikāl ettikde, kendi nefsinde rahat bulmaktan ganî, ve rızâ ve gazab sıfatlarından, nihâyet derecede büyüklük ile müteâlî olur. Zîrâ Hak, zâtı haysiyetiyle âlemlerden ganîdir; ve o mertebede bir sıfat ile mevsûf ve bir isim ile müsemmâ olmaz. Cemî'-i izâfâttan âlî ve bilcümle kuyûddan berîdir. Ve eğer Hakk'a, âlemin hüviyeti nazarıyla bakacak olur isen, ahkâmın kâffesi, bu ahkâm-ı kesretin zuhûruna kābiliyeti i'tibâriyle, ancak Hak'ta ve bunların mebdei olmak i'tibâriyle de ancak Hak'tan zâhir olur. Zîrâ Hak sıfât ve esmâsı cihetinden hem "fâil" ve hem de "münfail"dir. Bu i'tibâr ile, ahkâm-ı kesîreyi Hak cânibine isnâd edersen, beis yoktur. Ve Cenâb-ı Şeyh (r.a.)ın **Fass-ı Sâlihî**'de nisbet-i tekevvünü Hak'tan nefyedip, bende tarafına isnâd buyurması, icmâl ve tafsîle nazarandır. Ve ahkâmın kâffesinin, Hak'ta ve Hak'tan zuhûrunun delîli, Hak Teâlâ hazretlerinin وَإِلَيْهِ يُرْجَعُ الأَمْرُ كُلُّهُ (Hûd, 11/123) ya'ni "Emrin küllîsi O'na râci' olur" kavlinin ma'nâsıdır. Ve bu ma'nâ hakîkaten ve keşfen öyledir.

İmdi ey tâlib-i ma'rifet, mâdemki âlemin kâffesi hakîkaten ve keşfen Hakk'a rücû' ediyor; ve sen ise âlemdensin ve âlemde zâhir olan dahi Hakk'ın hüviyetidir, şu hâlde herhangi tarafa teveccüh edersen, ibâdetten ve belki ubûdiyetten geri kalma! Ve Hak ahkâm-ı keserât ile ve libâs-ı taayyünât ile ihticâb etmiştir. Sen bu hicâbı ve örtüyü nazarından ref'edip, bu hicâbât ve estâr-ı sûriyye altında olan Hakk'a tevekkül et ve gaflet uykusu

hicâbından çık! Sen kimsin ve nerdesin ve matlûbun [19/17] nerededir, bunları bil! Emîr Seyyid Ali Hemedânî (kaddesallâhu sırrahü's-sâmî) ne güzel buyurur! Şiir:

میانِ آبِ حیاتی وآب می جویی — فراز گنجی و از فاقه در تک وپویی
تو گویی دوست همچوئی ونمیدانی — که گر نظر بحقیقت کنی تو آن گویی
ز بوی زلفش ازان غافلی که مزکومی — و گر نه از خمِ زلفش تو خود یکی مویی
رخی که آینه بنمود آن ترا از تست — چو نیك در نگری اصل و فرعِ آن رویی
سرادقِ جبروتی معطّر از دمِ تست — تو مشك طینت واز جهل جیفه میجویی
خطائرِ ملکوت از تو زیب می یابند — تو در مزابلِ طبع و هوا چه می پویی
گلی ز گلشن وصلی فتاده اندر خاك — میان کلخن حرص وحسد چه می پویی
ببزم مجلس خاصش علائیا نفسی — رهت دهند اگر دست دل ز خود شویی

Tercüme: "Sen âb-ı hayât ortasındasın, hâlbuki su arıyorsun. Hazînenin üstündesin; ve fakr u ihtiyaçtan tek ü pû içindesin. Sen dost deyip arar dursun; ve bilmezsin ki, eğer hakîkatle nazar edersen gûyâ sen O'sun. O'nun zülfünün kokusundan nezle olduğundan gāfilsin; ve yoksa sen, O'nun zülfünün kıvrımından bir kılsın. Sana âyînenin gösterdiği bir vech, sendendir. Eğer sen asl u fer'e dikkatle bakarsan, o vecihsin. Âlem-i ceberûtun perdesi, senin nefesinden muattardır. Sen müşk-tıynet olduğun hâlde cehilden dolayı cîfe aramaktasın. Hatâir-i melekût, senden zîb ü zînet bulurlar. Sen tab' u hevâ mezbelelerinde niçin pûyân oluyorsun? Sen gülşen-i vuslattan toprağa düşmüş bir gülsün; hırs ve hased külhanı miyânında ne koşuyorsun? Ey Alâî, eğer kendini terkedersen, sana bir nefes onun meclis-i hâssına yol verirler."[500]

İmdi âlemin hüviyeti, Hakk'ın hüviyeti olunca ve âlemde mevcûd olan umûrun kâffesi Hakk'a rücû' [19/18] edince, âlem-i imkânda bu âlemin nizâmından daha bedî' ve daha güzel âlem olmaz. Zîrâ Hak âlemi sûret-i Rahmân üzerine îcâd etti. Çünkü âlem sûret-i Rahmân üzerine mahlûk olan hakîkat-i insâniyyede müctemi' bulunan şeyin tafsîlidir. Ya'ni insanın vücûdu sûret-i tabîiyye ile zâhir olduğu gibi, Hak Teâlâ'nın vücûdu

500 Şiir için bk. Yâkub Han Kaşgarî, *Tavzîhu'l-Beyân*, s. 277. İlk iki beyit için bk. Lâhicî, *Mefâtîhu'l-İ'câz*, s. 349.

dahi, suver-i âlem ile zâhir oldu. Çünkü insanın hakîkati ma'nâ-yı latîf-tir. Görünmek için mutlakā bir sûret-i kesîfeye taalluku lâzımdır. İşte bu sebebden nâşî, insanı ta'rîf edeceğimiz vakit "hayvân-ı nâtıktır" deriz. "Hayvan" ise onun sûret-i kesîfe-i cismâniyyesidir; ve "nâtık" ise, ma'nâ-yı latîf-i rûhânîsidir. Binâenaleyh sûret, ma'nâ ile kāim ve ma'nâ sûret ile meş-hûddur. İşte Hak dahi böyledir. Hakk'ın bî-nihâye letâfette olan vücûd-ı mutlakını mâddeden mücerred olarak görmek mümkin değildir. Onun ezhânda zuhûru suver-i ma'neviyye ile ve hâriçte zuhûru da, suver-i kesîfe-i âlem iledir. Bir ârif ne güzel buyurur:

حق جانِ جهان است و جهان جمله بدن　　اصنافِ ملائکه حواسِّ این تن

افلاك و مواليد و عناصر همه اعضا　　توحيد همين است و ديگرها همه فن

Tercüme: "Hak cihânın cânı ve cihân ise bilcümle bedendir. Esnâf-ı melâike bu bedenin, bu tenin havâssidir. Eflâk ve mevâlîd ve anâsır a'zâdır. İşte tevhîd ancak budur. Başka kelâmlar hep kesreti müş'irdir."

İmdi mâdemki Hak Teâlâ'nın vücûdu suver-i âlem ile zâhirdir ve biz dahi âlemin sûretlerindeniz, şu hâlde biz O'nun sûret-i zâhiresiyiz; ve O'nun hüviyeti, bu sûret-i zâhirenin rûhudur, bu sûretin müdebbiridir. Binâenaleyh tedbîr, ancak Hak'tan sudûr ettiği gibi, ancak Hakk'ın vü-cûdunda vâki' olur. Böyle olunca Hak, ma'nâ i'tibâriyle Evvel'dir ve sûret i'tibâriyle de Âhir'dir; ve ahkâm ve ahvâlin tagayyürü i'tibâriyle Zâhir'dir; ve bu sûret-i zâhirenin rûhu olup, onu tedbîr etmesi i'tibâriyle [19/19] Bâtın'dır; ve Hak her şeyi Alîm'dir. Fakat O'nun bilişi, fikirden hâsıl olan ilim ile değil, şühûddan ve huzûrdan hâsıl olan ilim iledir. Binâenaleyh Hak her şey üzerine Şehîd ve hâzırdır. Zîrâ bir kimse görmediği şey hak-kında istidlâl ile i'mâl-i fikr ederek bir ilim hâsıl eder. Gördüğü ve huzû-runda hâzır bulunduğu şeyi bilmek için tefekkür etmesine hâcet yoktur; onun ilmi, şühûdî olur. İşte Hakk'ın ilmi dahi şühûdîdir; ve böylece tarîk-i Hak'ta seyr ü sülûk eden enbiyâya zevk ile hâsıl olan ilim dahi fikr ve istid-lâlden değil, belki müşâhededen müstefâddır; ve şühûddan hâsıl olan ilim ise, ilm-i sahîhtir; ve bunun hâricinde kalanlar aslâ ilim değildir; belki zan ve tahmîndir.

Bir gün risâlet-penâh (S.a.v.) Efendimiz huzûr-ı ashâb-ı kirâmda

İmâm-ı Alî (kerremallâhu vechehû) hazretlerinin meşreblerinde hakîkat gālib olduğunu beyân buyurup, bunu isbât için, bir çanak içinde biraz bal getirerek ortaya vaz' buyururlar; ve hâzırûna bunun içinde ne olduğunu birer birer suâl ederler. Her biri oturdukları yerde "Baldır!" cevâbını verirler. Sıra Hz. İmâm'a gelince, yerinden kalkıp, çanaktaki baldan bir parmak alarak tadına baktıktan sonra "Baldır yâ Resûlallah!" buyurur; ve bu sûretle Hz. İmâm'ın hükmüyle sâir ashâb-ı kirâmın hükmü beynindeki kuvvet zâhir olur. Zîrâ Hz. İmâm'ın ilmi şühûdî ve huzûrî olduğu için bu ilmin hilâfı zuhûr etmek ihtimâli yoktur. Bu ilim, ilm-i sahîhtir. Diğer zevât-ı kirâmın hükümleri ise, nazarî ve istidlâlîdir; bu ilim tahallüf edebilir. Zîrâ câiz ki, çanak içindeki şey bala müşâbih bir mâdde ola. Binâenaleyh ilm-i istidlâlî, ilm-i sahîh değildir, belki zann-ı gālib ve tahmîndir."

ثُمَّ كان لأَيُّوبَ ﷺ ذلك المَاءُ شَرَابًا لإزَالَةِ أَلَمِ العَطَشِ، الَّذي هو من النُّصْبِ والعَذَابِ الَّذي مَسَّهُ به الشَّيْطَانُ، أيْ البُعْدِ عن الحَقَائِقِ أنْ يُدْرِكَهَا على ما هي عليه فيكون بإدْرَاكِها في مَحَلِّ القُرْبِ، فكلُّ مَشْهُودٍ قَرِيبٌ من العَيْنِ ولو كان بَعِيدًا بالمَسَافَةِ، فإنَّ البَصَرَ [19/20] يَتَّصِلُ به من حيث شُهُودُه، ولولا ذلك لم يَشْهَدْهُ أو يَتَّصِلُ المَشْهُودُ بالبَصَرِ كيف كان، فهو قَرِيبٌ بين البَصَرِ والمُبْصَرِ، ولهذا كَنَّى أَيُّوبُ ﷺ في المَسِّ، فأَضَافَهُ إلى الشَّيْطَانِ مع قُرْبِ المَسِّ، فقال: البَعِيدُ قَرِيبٌ مِنِّي لِحِكْمَةٍ فِيَّ.

Ba'dehû bu su, Eyyûb (a.s.)a bedenindeki zarar ve azâbdan hâsıl olan susama elemini izâle için şarâb oldu. Öyle azâb ki şeytan, ya'ni idrâkiyle mahall-i kurbda olacağı hakāyıkı alâ mâ-hiye-aleyh idrâk etmekten bu'd, onu onunla messetti. İmdi her ne kadar mesâfe ile baîd olursa da, her bir meşhûd, göze karîbdir. Zîrâ onun şühûdu haysiyetiyle muhakkak basar, ona muttasıl olur; ve eğer böyle olmasa idi, onu müşâhede etmezdi. Yâhud nasıl olursa olsun, meşhûd, basara muttasıl olur. Binâenaleyh o, basar ile mubsar arasında karîbdir. İşte bunun için, Eyyûb (a.s.) da messde şeytanı kinâye etti. Binâenaleyh kurb-i mess ile berâber, onu şeytana izâfe eyledi. Böyle olunca "Bende olan hikmetten nâşî, baîd, benden karîbdir" dedi.

Hz. Şeyh (r.a.) birtakım hakāyıkı beyân buyurduktan sonra, Eyyûb

(a.s.)ın hikmeti mes'elesine rücû' edip derler ki: Emr-i ilâhî ile Eyyûb (a.s.) ayağını yere vurmakla zemînden kaynayan su, ona kābil-i şürb oldu; ve bedenindeki illet ve azâbdan hâsıl olan susuzluk elemini izâle etti. Onun bedenindeki azâb, öyle bir azâb idi ki, şeytan Cenâb-ı Eyyûb'u o azâb ile messeyledi. Nitekim Hz. Eyyûb'den naklen Kur'ân-ı Kerîm'de buyurulur: أَنِّي مَسَّنِيَ الشَّيْطَانُ بِنُصْبٍ وَعَذَابٍ (Sâd, 38/41) ya'ni "Yâ Rab, şeytan beni nusb ve azâb ile messetti." Ve "şeytan" lugatta شَطَنَ [şetane] ve شُطُونًا [şütûnen] masdarından müştakk olup "bu'd" ma'nâsına müsta'mel olduğundan burada, bu ma'nâ ile tefsîr buyurulmuştur. Ya'ni "Beni bu'd, öyle bir azâb ile messetti ki, o sebeble ben hakāyıkı, olduğu hâl üzere [19/21] idrâk etmekten uzak olurum; ve o hakāyık öyle hakāyıktır ki, onları idrak ettiğim vakit, mahall-i kurbda bulunurum" demek olur. Ve şeytana "şeytan" denilmesi Hak'tan ve hakāyıktan son derece baîd olmasından nâşîdir. Zîrâ Hak Tealâ hazretleri şeytanı, hazret-i kurbdan hazîz-i bu'd-ı tabîîye kovmuş ve فَاخْرُجْ مِنْهَا فَإِنَّكَ رَجِيمٌ (Sâd, 38/77) [Melâike arasından çık! Sen rahmet-i rahîmiyyemden matrûdsun.] buyurmuştur. Ve "recm" bir şeyi yukarıdan aşağıya atmak ma'nâsına olduğundan, "Sen hazret-i kurbdan çık, çünkü sen hazret-i ulyâdan, merkez-i süflî-i tabâyia atılmışsın" demek olur. Ve وَإِنَّ عَلَيْكَ لَعْنَتِي إِلَى يَوْمِ الدِّينِ (Sâd, 38/78) [Ve muhakkak ki, la'netim kıyâmet gününe kadar senin üzerinedir.] "La'net", îhâş ve tard ma'nâsınadır. Ya'ni "Benim la'netim kıyâmete kadar senin üzerine olsun!" buyurur. Zîrâ yevm-i kıyâmette zulmet-i tabîiyyenin hükmü mürtefi' olur; ve o vakit şeytanın üstünde oturup, icrâ-yı ahkâm eylediği tâc ve taht yıkılır. Binâenaleyh şeytanın bu'du ve tardı yevm-i kıyâmete kadar devâm eder; ondan sonra şeytana la'net yoktur. Çünkü şeytanın iktizâ-yı aslîsi mevâni'-i tabîiyyedir ki, bu mevâni'-i tabîiyye, rûhu hakāyık-ı ilâhiyye ile tahakkuktan men'eder. Nitekim bu hakîkati herkes, bu âlem-i tabîatta, bu vücûd-ı tabîîsi ile, her an müşâhede eder ve kendi nefsinde zevkan idrâk eyler. Zîrâ nefis dediğimiz bu vücûdât-ı tabîiyyemiz, şeytanın üstünde hükmettiği âlem-i tabîatın birer cüz'üdür. Binâenaleyh şeytan âlem-i tabîatı muhîttir; ve şu hâlde bizim vücûdumuzun hâricinde değildir. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz "Şeytan damarlardaki kan gibi cereyân eder"[501] buyururlar. Onun için şeytan Hak

501 Buhârî, "Bed'u'l-halk", 11, Müslim, "Selâm", 9.

Teâlâ'ya hitâben: فَبِعِزَّتِكَ لَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ (Sâd, 38/82) ya'ni "İzzetin hakkı için kullarının hepsini azdırayım" dedi. Zîrâ bilir ki bu âlem-i tabîatta her şey, hükm-i tabîatın altındadır; ve iktizâât-ı zulmâniyye, hazarât-ı nûrâniyyeye suûdu men'eder. Ba'dehû şeytan, إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ (Hicr, 15/40) ya'ni "Senin ibâdetin ile zulmet-i tabâyi'den ve kesâfet-i mevâni'den [19/22] kurtulanlar müstesnâdır" dedi. Zîrâ onlar şeytanın taht-ı tasarrufuna verilen memleketten çıkmışlardır. Onun bu gibi zevât-ı kirâma tasallutu imkânı kalmaz. Nitekim Hâce Hâfız (k.s.) buyurur: Beyit:

تو کز سرای طبیعت نمی روی بیرون کجا بکوی حقیقت سفر توانی کرد

Tercüme: "Sen hâne-i tabîattan dışarıya çıkmıyorsun; hakîkat mahallesine nasıl sefer edebilirsin?"[502]

Bu mukaddeme anlaşıldıktan sonra ma'lûm olur ki, vücûdât-ı müteayyenimize ârız olan ilel ve eskām, bu âlem-i tabîatın iktizââtındandır. Ve âlem-i tabîat ise, cemî'-i müştemilâtıyla berâber Hak'tan baîd olup hicâb-ı cemâl-i Hak'tır. Ve şeytan ibâdı, bu vesâit-i tabîiyye ile iğfâl ve iğvâ eyler; ve şeytanın vücûdu ancak bir müvesvis ve bir mihek olmaktan ibârettir. Zîrâ bir müvesvis ve bir mihek olmadıkça emîn ile hâin, ve merd ile nâ-merd ve kalp ile nakd-ı ceyyid zâhir olmaz. Görülmez mi ki, insana bir elem ve illet ârız olsa hâtırı perîşan ve gece ve gündüz onunla meşgūl ve nâlân olur; ve ibâdet-i Hak'tan geri kalır. İşte bu sebebden dolayı Eyyûb (a.s.) "Şeytan beni nusb ve azâb ile messetti", ya'ni "Âlem-i tabîatta bu'dun envâı çoktur; fakat bu bu'd, benim vücûd-ı tabîîmi zarar ve azâb tarzında mess ile karîb oldu; binâenaleyh o bu'dun mess ile kurbu hasebiyle, hakāyıkı olduğu hâl üzere idrâk etmekten uzak olurum. Hâlbuki o hakāyıkı idrâk ettiğim hînde ben mahall-i kurbda bulunurum" buyurdu. Zîrâ idrâk olunan şey, idrâk eden kimseye karîbdir; ve her meşhûd olan şey, her ne kadar mesâfe i'tibâriyle baîd ise de, göze karîbdir. Zîrâ keyfiyyet-i rü'yet gözden çıkan şuâ' sebebiyle vâki' olur, diyenlerin fikir ve mezhebine göre, basar şühûdu haysiyetiyle meşhûda muttasıl olur. Eğer basarın meşhûda ittisâli olmasa idi, onu müşâhede etmezdi. Veyâhud keyfiyyet-i rü'yet, ziyâ vâsıtasıyla hayâl-i meşhûdun gözdeki adeseye intibâı sebebiyle [19/23] vâki' olur, diyenlerin

502 Mehmed Vehbi Konevî, *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız*, I, s. 359.

mezhebine göre, meşhûd basara muttasıl olur. Bu iki mezhebden hangisine göre vâki' olursa olsun, mesâfe uzak ve yakın olsa dahi, görülen şey, basar ile gören kimse arasında karîbdir. İşte baîd, karîb olduğundan dolayı Eyyûb (a.s.) أَنِّي مَسَّنِيَ الشَّيْطَانُ بِنُصْبٍ وَعَذَابٍ (Sâd, 38/41) [Yâ Rab, şeytan beni nusb ve azâb ile messetti.] kavlinde vâki' olan mess, ya'ni dokunma, ta'bîrini kinâyeten isti'mâl etti; ve messin, ya'ni dokunmanın, yakınlığıyla berâber, o messi şeytana, ya'ni uzaklığa muzâf kıldı. Binâenaleyh gûyâ Eyyûb (a.s.) buyurdu ki: "Bende mevcûd olan hikmetin muktezâsı olmak üzere, baîd olan şeytan nusb ve azâb ile bana dokunmak sûretiyle, bana yaklaştı." Ve Eyyûb (a.s.)da mevcûd olan hikmet, müteayyin olan Hak'tan, bu taayyün sebebiyle onun ihticâbıdır ki, bu hicâb-ı taayyünün galebesinden nâşî Hak'tan baîd olur.

Suâl: Eyyûb (a.s.) bir nebiyy-i zîşân idi. Binâenaleyh Hakk'ın inâyet-i ezeliyyesi hasebiyle zümre-i muhlasîne dâhil ibâdullahdan idi. Ve şeytan ise إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ (Hicr, 15/40) [Senin ibâdetin ile zulmet-i tabâyi'den ve kesâfet-i mevâni'den kurtulanlar müstesnâdır.] deyip bu zevâta tasallutu olamayacağını beyân etmiş ve Hak Teâlâ hazretleri dahi şeytana إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ (Hicr, 15/42) ya'ni "Benim kullarım vardır ki, senin için onların üzerine kuvvet-i tasarruf yoktur" diye hitâb eylemiştir. Hâl böyle iken şeytanın Eyyûb (a.s.)ı nusb ve azâb eylemesi nasıl olur?

Cevâb: Ma'lûm olsun ki, esfel-i sâfilîn-i tabîata merdûd olan insan Hak'tan baîd ve إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ (Asr, 103/2) ya'ni "İnsan elbette hüsrân içindedir" âyet-i kerîmesi mûcibince, bu bu'd hasebiyle, sûret-i umûmiyyede mutlakā hüsrandadır. Çünkü vücûdât-ı müteayyineleri şeytanın mahtidi olan âlem-i tabîatta zâhir olmuştur. Bunun için (S.a.v.) Efendimiz, "Benim de şeytanım var idi, [19/24] elimde müslüman oldu" buyurmuşlardır. Zîrâ (S.a.v.) Efendimiz'in vücûd-ı unsûrîleri dahi bu âlem-i tabîattan mahlûk idi; binâenaleyh şeytanın mahtidi üzerinde vâki' olmuş idi. Enbiyâ-yı izâm hazarâtının kâffesi de bittabi' bu hükümde dâhildir. Şu kadar ki a'yân-ı sâbitelerinde mündemic olan hakāyıkın bu âlem-i tabîatta zâhir olan vücûd-ı müteayyinlerinde îcâb ettirdiği hikmetler muktezâsı olmak üzere seyr ü sülûk ile ânen-fe-ânen terakkî edip bu hüsrandan halâs olurlar. Ve onların havâss-ı ümmetleri dahi, bu saâdetlilerin isrine

iktifâ ettikleri için bunlar da: إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ (Asr, 103/3) [Îmân eden ve amel-i sâlih işleyen ve birbirlerine hak ile tavsiye eden ve sabır ile vasiyet eden kimseler müstesnâdır.] âyet-i kerîmesinde beyân buyurulan istisnâ sebebiyle hüsrandan kurtulan zümreye dâhil bulunurlar. İşte bundan anlaşıldığı üzere şeytanın bilâ-tefrîk nev'-i insân üzerine tasallutu vâki' olur. Fakat enbiyâ ile onların havâss-ı ümmetleri üzerinde kuvve-i tasarrufiyyesi yoktur. Ya'ni onların üzerinde şeytanın tasallutu bir eser husûle getirmez. Nitekim Cenâb-ı Şeyh (r.a.) *Fütûhât-ı Mekkiyye*'lerinde buyururlar ki; "Evliyâullahdan birisi, bir veliyy-i ilâhîden naklen dedi ki: Şeytanı rü'yâmda gördüm; ona tevhîdde ve tevekkülde imâm olan Şeyh Ebû Medyen (r.a.) ile hâlin nedir? diye sordum. Benim onunla hâlim ve onun hâtırına bir şey ilkā etmem şuna benzer ki, bir kimse denizin içine tebevvül eder. Ona: Niçin tebevvül ettin? diye sorarlar. O da der ki: Tahâret etmesinler, diye bahr-i muhîti telvîs etmek için tebevvül ettim. Hiç bundan daha câhil bir kimse olur mu? İşte onun kalbine karşı benim hâlim böyledir diye cevâb verdi."[503]

İşte Eyyûb (a.s.)ı, şeytanın nusb ve azâb ile messetmesi dahi bu kabîldendir. Şeytan zarar ve azâb ile messetmek sûretiyle musallat oldu. Fakat sabrını ihlâl etmek sûretiyle bir te'sîr ilkā edemedi. Şu kadar vardır ki, Cenâb-ı Eyyûb vücûd-ı mübârekinde müteayyin olan illetle meşgūl oldu; ve o illetin taayyünü ise, idrâk ile mahall-i kurbda olacağı hakāyıkı, olduğu hal üzere [19/25] idrâk etmesine hicâb oldu ki, bu da bu'd idi.

وقد عَلِمْتَ أنَّ القُرْبَ والبُعْدَ أَمْرَانِ إِضَافِيانِ، فَهُمَا نِسْبَتَانِ لا وجودَ لهما في العَيْنِ مع ثُبُوتِ أَحْكَامِهِمَا في البَعيدِ والقَرِيبِ.

Ve muhakkak sen bildin ki, kurb ile bu'd, iki emr-i izâfîdir; ve baîd ve karîbde ikisinin dahi ahkâmı sübût bulmakla berâber, her ikisi de "ayn"da vücûdları olmayan nisbetlerdir.

Ya'ni her meşhûd olan şeyin, mesâfe i'tibâriyle her ne kadar uzak olsa da, göze yakın olmasından dolayı sen yakınlık ile uzaklığın iki emr-i izâfîden ibâret olduğunu bildin. Kurb ile bu'd, hakîkatte vücûdları olmayan iki

503 *Fütûhât-ı Mekkiyye*, II, s. 421 (72. bâb).

nisbettir. Maahâzâ uzak ve yakın dediğimiz mesâfelerde her ikisinin dahi ahkâmı sâbittir. Eğer "bu'd" denilen şeyin hakîkatte vücûdu olaydı, mesâfe-i baîdede vâki' olan meşhûd, basar ile mubsar arasında karîb olmamak lâzım gelirdi. Ve kezâ her bir karîb olan şey zulmetin hicâb olması sebebiyle görülmez. Binâenaleyh o şey, yakın olduğu hâlde hicâb-ı zulmet sebebiyle baîd olur. Ve kezâ bir cisim göze pek ziyâde yaklaştırılınca görülmez. Şu hâlde onun şiddet-i kurbu ayn-ı bu'd olur. İşte bu îzâhâttan anlaşılır ki, kurb ile bu'dun hakîkatte vücûd-ı müstakilleri olmayıp, iki emr-i izâfîden ibârettir; ve baîd ve karîb de ahkâmı sâbit olan iki nisbettir. Karîb, baîd ve baîd dahi karîb olduğu için, Eyyûb (a.s.) "Bu'd beni messetti" buyurdu. Zîrâ mess, ya'ni sıvama ve dokunma fiili, bir şey bir şeye yaklaşmayınca vâki' olmaz. Binâenaleyh bu'd, mess fiili ile, Cenâb-ı Eyyûb'a karîb olmuştur. [19/26]

وَاعْلَمْ أنَّ سِرَّ اللّٰهِ في أَيُّوبَ الَّذي جَعَلَهُ عِبْرَةً لَنا كِتَابًا مَسْطُورًا حَالِيًّا تَقْرَؤُهُ هذه الأُمَّةُ المُحَمَّدِيَّةُ لِتَعْلَمَ ما فيه، فَتَلْحَقَ بصَاحِبِهِ تَشْريفًا لَهَا.

Ma'lûm olsun ki, tahkîkan Allah Teâlâ'nın Eyyûb'deki sırrı ki, Hak onu bize ibret ve kitâb-ı mastûr-ı hâlî kıldı; onda olan şeyi bilmek için, bu ümmet-i muhammediyye onu kırâat eder. Böyle olunca onun sâhibine lâhik olur; onun için teşrîfdir.

Ya'ni Allah Teâlâ hazretlerinin Eyyûb (a.s.)a vaz'ettiği sırr-ı ibtilâ, bizlere ibret olması ve hurûf ve zurûf ile yazılmış bir kitâb değil, hâlen yazılmış bir kitâb olarak zuhûr etmesi içindir. Çünkü Hak Teâlâ Eyyûb (a.s.)ı ibtidâ belâya giriftâr etti; ve sonra da onun bu belâya sabretmesine karşı necât verdi. Binâenaleyh Eyyûb (a.s.)ın vücûd-ı saâdeti bir kitâb oldu ki, onun yazıları, ibtilâsının ahvâli ve sabır ve tahammülünün ahkâmıdır. Bunlar ise ahvâlden ibârettir. Şu hâlde hazretin vücûdu bir kitâb-ı mastûr-ı hâlî olmuş olur. Ve o kitâbın münderecâtına muttali' olmak için, bu ümmet-i muhammediyye, onu hâlen okurlar. Ya'ni Cenâb-ı Eyyûb gibi belâlara dûçâr olup sabrederler; ve bu sabırları mukâbelesinde necât bulurlar; ve netîcede dahi sabır ve rızâda ve mükâfatta Eyyûb (a.s.)ın makāmına lâhik olurlar. İşte mahzâ ümmet-i muhammediyyeye ibret olmak için Hak Teâlâ

hazretlerinin bir nebiyy-i zîşânını belâya giriftâr kılması şübhesiz ümmet-i muhammediyyeyi teşrîf ve tekrîmdir. *Mesnevî*:

امّتِ مرحومه زین رو خواندمان　　آن رسولِ حق و صادق در بیان

Tercüme: "O beyânda sâdık olan Hakk'ın resûlü, bize bu yüzden "ümmet-i merhûme" buyurdu."[504] Ya'ni bu ümmet-i merhûme ta'bîri, kendilerinden evvel gelen enbiyâ (aleyhimü's-selâm) ile, onların ümmetlerinin ahvâli onlara ibret olduğu için isti'mâl buyurulmuştur. [19/27]

فَأَثْنَى اللّٰهُ عليه -اَعْنِي على أيُّوبَ- بالصَّبْرِ مع دُعَائِه في رَفْعِ الضُّرِّ عنه، فعَلِمْنَا أنَّ العَبْدَ إذا دَعَا اللّٰهَ في كَشْفِ الضُّرِّ عنه لا يَقْدَحُ في صبرِه، وأنَّه صَابِرٌ، وأنَّه ﴿نِعْمَ الْعَبْدُ﴾ كما قال: ﴿إِنَّهُ أَوَّابٌ﴾، أَيْ رَجَّاعٌ إلى اللّٰهِ لا إلى الأَسْبَابِ، والحقُّ يَفْعَلُ عند ذلك بالسَّبَبِ، لأنَّ العبدَ يُسْتَنَدُ إليه، إذِ الأسبابُ المُزِيلَةُ لِأَمْرٍ ما كَثِيرَةٌ والمُسَبِّبُ وَاحِدُ العَيْنِ، فرُجُوعُ العَبْدِ إلى الواحدِ العَيْنِ المُزِيلِ بالسَّبَبِ ذلك الأَلَمَ أَوْلَى من الرُّجوعِ إلى سببٍ خاصٍّ رُبَّمَا لا يُوَافِقُ عِلمَ اللّٰهِ فيه، فيقول إنَّ اللّٰهَ لم يَسْتَجِبْ لِي، وهو ما دَعَاهُ، وإنَّما جَنَحَ إلى سببٍ خاصٍّ لم يَقْتَضِهِ الزَّمَانُ ولا الوَقْتُ.

İmdi Allah Teâlâ onun üzerine, ya'ni kendisinden ref'-i durr hakkında vâki' olan duâsıyla berâber, Eyyûb üzerine sabr ile isnâ eyledi. Böyle olunca biz bildik ki, muhakkak bir abd, kendisinden durrun keşfi hakkında, Allah Teâlâ'ya duâ ettikde, sabrı hakkında kadh vermez. Ve muhakkak "o, sâbirdir"; ve muhakkak "o, ni'me'l-abddir". Nitekim "o evvâbdır" (Sâd, 38/44) ya'ni esbâba değil, Allâh'a reccâ'dır, dedi. Ve hâlbuki bunun indinde sebeb ile Hak işler, zîrâ abd ona müsteniddir. Çünkü umûrdan bir emri müzîl olan esbâb çoktur; ve müsebbib ise vâhidü'l-ayndır. Binâenaleyh abdin, bu elemi sebeb ile müzîl olan vâhidü'l-ayna rücûu, çok kerre ilm-i ilâhîde sâbit olan şeye muvâfık olmayan sebeb-i hâssa rücûundan evlâdır. İmdi "Tahkîkan Allah Teâlâ benim için isticâbet etmedi" der. Hâlbuki o duâ etmedi, ancak ne zamânın ve ne de vaktin iktizâ etmediği sebeb-i hâssa meyletti.

504 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, II, s. 331 (beyit: 3161).

Ya'ni Eyyûb (a.s.) أَنِّي مَسَّنِيَ الضُّرُّ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ (Enbiyâ, 21/83) [Şüphe yok, beni zarar kapladı, ve Sen rahmet edenlerin en merhametlisisin.] deyip, bedenindeki [19/28] illetin ve hastalığın zevâlini istediği hâlde, Hak Teâlâ hazretleri onu sabr ile medhetti. İşte biz bundan bildik ki, bir kul başına gelen belânın ref'i için Allâh'a duâ etse, o sabırsızlık sayılmaz; o yine sâbirdir; ve Hak Teâlâ'nın Eyyûb (a.s.) hakkında buyurduğu نِعْمَ الْعَبْدُ (Sâd, 38/44) ya'ni "Ne güzel kuldur!" medhi tahtına dâhil olur; ve Cenâb-ı Eyyûb gibi o da memdûh kullar zümresine girer. Ve nitekim Hak Teâlâ Eyyûb (a.s.) hakkında إِنَّهُ أَوَّابٌ (Sâd, 38/44) buyurdu, ya'ni "Kulum Eyyûb esbâba değil, mübâlağa ile Allâh'a rücû' edicidir" dedi.

Suâl: Bâlâda denilmiş idi ki: "Hak Teâlâ'nın vücûdu, âlemin zuhûru ile zâhir oldu. Biz Hakk'ın sûret-i zâhiresiyiz ve Hakk'ın hüviyeti bu sûret-i zâhirenin rûhudur ki, onun müdebbiridir. Binâenaleyh tedbîr ancak O'ndan olduğu gibi, ancak O'nda vâki' oldu. O ma'nâ ile Evvel'dir, sûret ile Âhir'dir; ve ahkâm ve ahvâlin tagayyürü ile Zâhir'dir; ve tedbîr ile Bâtın'dır." Hâlbuki esbâb dahi suver-i âlemden birer sûrettir ve onlar dahi Hakk'ın sûret-i zâhiresidir; ve Hakk'ın hüviyeti bu esbâb-ı sûriyyenin rûhudur ki, onların müdebbiridir. Binâenaleyh esbâbdan rücû' etmek, Hak'tan rücû' etmek değil midir?

Cevâb: Cenâb-ı Şeyh (r.a.) bu suâle cevâben buyururlar ki: Abd, sebeb ile Hakk'a rücû' etmiş olsa dahi, o sebeb perdesi arkasından fâil olan Hak'tır. Ve bütün suver-i âlem nasıl ki Hakk'a müstenid ise, suver-i âlemden bir sûret olan abd dahi öylece Hakk'a müsteniddir. Kendisi gibi âlemin bir sûreti olan sebebe müstenid değildir. Ve suver-i âlem kesîr olduğu gibi, umûrdan herhangi bir emrin [19/29] izâlesinde müessir olan suver-i esbâb dahi pek çoktur; ve müsebbib ise ayn-ı vâhidedir. Eğer abd, başına gelen bir belâyı esbâbdan bir sebebe teşebbüs ile def'etmeğe kıyâm ederse, câiz ki, o sebebin o belâyı def'etmesi, veyâhud teşebbüs olunan vakitte te'sîr edebilmesi, ilm-i ilâhîde sâbit olmamış bulunur; ve bu hâlde de o sebeb, o belânın def'ine aslâ kârger-i te'sîr olamaz. O belânın ne zamân ve vakitte hangi sebeb ile mündefi' olacağını, ancak vâhidü'l-ayn olan müsebbibü'l-esbâb bilir. Binâenaleyh abd ilm-i ilâhîde sâbit olan şeye muvâfık olmayan bir sebeb-i hâssa rücû' edeceği yerde, bu belâyı herhangi bir sebeb

ile izâle edici olan müsebbib-i vâhidü'l-ayna rücû' ederse, elbet daha a'lâ olur. Hâlbuki abd ekseriyâ böyle yapmayıp, ilm-i ilâhîde sâbit olan şeye muvâfık bulunmayan sebeb-i hâssa rücû' eder; ve onun bu sebebe teşebbüsle berâber Hakk'a duâ etmesi müessir olmadığını görüp, "Hak Teâlâ benim duâmı kabûl etmedi" der. Hâlbuki o, hakîkatte duâ etmedi. Belki ilm-i ilâhîde sübût bulan ayn-ı sâbitesinin, lisân-ı isti'dâd ile Hak'tan taleb etmiş olduğu şeye muhâlif bir şeyi istedi. Ya'ni içi başka, dışı başka talebde bulundu. Veyâhud istediği şey isti'dâdına muvâfıktır; fakat henüz zamân-ı zuhûru ve vakt-i bürûzu gelmemiştir ki, bu âlem-i vücûdda zâhir olabilsin. Bu hâlde abd ancak ne zamânın ve ne de vaktin iktizâ etmediği sebeb-i hâssa meyletmiş bulunur; ve sonra da duâ ettim de Hak kabûl etmedi, der. Duâ bahsi **Fass-ı Şîsî**'de ve kazâ ve kader hakkındaki tafsîlât dahi **Fass-ı Üzeyrî**'de beyân olunmuştur. Oraya mürâcaat buyurulsun.

فعَمِلَ أَيُّوبُ بحِكْمَةِ اللّٰهِ إذ كان نَبِيًّا، لِمَا عُلِمَ أنَّ الصَّبْرَ هو حَبْسُ النَّفْسِ عن الشَّكْوَى عند طَائِفَةٍ، وليس ذلك بحَدٍّ لِلصَّبْرِ عندنا، وإنَّما حَدُّهُ حَبْسُ النَّفْسِ عن الشَّكْوَى [19/30] لغيرِ اللّٰهِ لا إلى اللّٰهِ، فحَجَبَ الطَّائِفَةَ نَظَرُهم في أنَّ الشَّاكِي يَقْدَحُ بالشَّكْوَى في الرِّضَا بالقَضَاءِ، وليس كذلك، فإنَّ الرِّضَا بالقَضَاءِ لا تَقْدَحُ فيه الشَّكْوَى إلى اللّٰهِ ولا إلى غيرِه، وإنَّما تَقْدَحُ في الرِّضَا بالمَقْضِيِّ، ونَحْنُ ما خُوطِبْنَا بالرِّضَا بالمَقْضِيِّ، والضُّرُّ هو المَقْضِيُّ، ما هو عَيْنُ القَضَاءِ.

İmdi Eyyûb Allâh'ın hikmeti ile amel etti, zîrâ nebî idi. Çünkü bilindi ki, tahkîkan sabır, tâife indinde, şekvâdan nefsi habsetmektir. Hâlbuki bu, bizim indimizde sabır için hadd değildir. Ve ancak onun haddi, Allâh'a değil Allâh'ın gayrına şekvâdan nefsi habsetmektir. İmdi tahkîkan şâkînin şekvâ etmesiyle kazâya rızâda kadh vermesinde, nazarları tâifeyi mahcûb etti. Hâlbuki böyle değildir. Zîrâ kazâya rızâda Allah Teâlâ'ya ve O'nun gayrına şekvâ kadh vermez; ve ancak makzîye rızâda kadh verir; ve hâlbuki biz makzîye rızâ ile hitâb olunmadık. Ve durr ise makzîdir; o, kazânın "ayn"ı değildir.

Ya'ni Eyyûb (a.s.) bir nebiyy-i zîşân olduğu için, hakîkat-i emri bilip, hikmet-i ilâhiyye muktezâsı üzere, belâ vaktinde sabretti; ve vakt-i mer-

hûnu gelince de, illetin def'i için duâ eyledi. Ve durrun keşfi hakkında Hakk'a duânın sabra kadh verir denilmesi, ulemâ-i zâhir ve makām-ı tahkîka vâsıl olmayan ehl-i sülûk denilen tâife indinde, sabrın şekvâdan nefsi habsetmek olduğu bilindiği içindir. Hâlbuki bizim indimizde, ya'ni muhakkikîn indinde, sabrın ta'rîfi böyle değildir. Bizim indimizde sabrın ta'rifi "Allâh'a değil, Allâh'ın gayrına şekvâdan nefsi habsetmektir." Ya'ni bir abd bir belâya giriftâr oldukda, onun eleminden Hakk'a şikâyet ederse sabrına zarar vermez. Ancak Hakk'ın gayrına şikâyet etmeyip, nefsini zabtetmelidir. Eğer o kimse [19/31] dûçâr olduğu belâdan kendi gibi bir abd-i âcize şikâyet ederse, ona sâbir denilmez. Allâh'a şikâyet sabra zarar verir diyen tâifeyi hicâba düşüren şey budur ki, onların nazarında şâkî şikâyet etmekle kazâ-yı ilâhîye râzı olmamış olur. Ya'ni onlar şikâyet eden kimseye, şikâyet ettiği vakit, kazâ-yı ilâhîye râzı olmamış nazarıyla bakarlar; ve onların bu nazarları kendilerini hakîkat-i emirden hicâba düşürür. Hâlbuki emrin hakîkati böyle değildir. Zîrâ gerek Allâh'a ve gerek Hakk'ın gayrına olan şikâyet, şâkînin kazâya râzı olmasına kadh vermez. Belki şikâyet eden kimse, bu şikâyeti ile kazâya değil, makzî olan şeye râzı olmamış bulunur. Hâlbuki bize makzî olan şeye râzı olun diye hitâb olunmadı; ve mübtelâ olduğumuz durr ise makzî olan şeydir. Bu da kazânın "ayn"ı değildir. Kazâ başka, makzî başkadır.

Ma'lûm olsun ki: Kazâ, **Fass-ı Üzeyrî**'de îzâh olunduğu üzere, Allâh'ın eşyâda hükmüdür; ve Allâh'ın eşyâda hükmü, Allâh'ın eşyâya ve eşyâda olan ilminin haddi üzerinedir; ve Allâh'ın eşyâda ilmi dahi ma'lûmât nefislerinde ne hâl üzere sâbit idiyseler, o ma'lûmâtın Hakk'a i'tâ ettikleri şeyin haddi üzerinedir. Ve Hz. Şeyh (r.a.) *Fütûhât-ı Mekkiyye*'lerinde buyururlar ki: "Kazâ makzînin gayrıdır; ve kazâ a'yân-ı sâbitenin isti'dâdına râci' olan kadere muvâfık îcâd ve ahkâmdan ibârettir. Binâenaleyh kazâ, sıfât-ı fiiliyye-i Hak'tandır; ve ona rızâ farzdır; ve niçin şöyle böyle kazâ etti diye Hak'tan şikâyet etmek haramdır. Velâkin makzîye râzı olmak mutlaka farz değildir; belki küfür ve sâir maâsî gibi, âsâr-ı kazânın kendisinden sudûrundan dolayı, mükellefin râzı olmayıp şikâyet etmesi zarûrî ve vâcibdir." *Mesnevî*:

راضیم در کفر ز آن رو که قضاست نی از آن رو که نزاع و خبثِ ماست

[19/32] Tercüme: "Kazâ olması cihetinden küfre râzıyım; bu rızâ, bizim nizâımız ve hubsümüz olması cihetinden değildir."[505]

Bu îzâhâttan anlaşıldığı üzere, bir belâya giriftâr olan kimse "Yâ Rabb, bu belâyı def' et!" diye duâ edebilir; ve bu duâ Allâh'a şikâyettir. Onun bu şikâyeti sabrına mâni' olmadığı gibi, Hakk'ın kazâsına râzı olmaması da demek değildir. Müştekî ancak makzî olan belâya râzı olmamış olur; ve biz makzîye râzı olmakla emrolunmadığımızdan, bu adem-i rızâ makdûh olmaz.

Misâl: Tabîb bir hastaya fenâ kokulu bir ilâç içirmek istese, hasta tabîbin bu hükmü ile müteezzî olur. Fakat onun bu hükmü muktezâ-yı hikmet olup, kendisindeki hastalığı izâle edeceğini bilir. Hasta bunu bilmekle berâber: "Aman tabîb efendi, bu ilâç pek fenâ kokuyor, benim ona tahamülüm yoktur. Ricâ ederim izâle-i marazda bu ilâç makāmına kāim olabilecek daha sehlü'l-isti'mâl bir ilâç ver!" diye şikâyet etse, bu şikâyet tabîbin hükmünden ve kazâsından değildir. Belki hasta makzî olan ilâca râzı olmamış olur.

وعَلِمَ أيُّوبُ أنَّ في حَبْسِ النَّفْسِ عن الشَّكْوَى إلى اللّٰهِ في رَفْعِ الضُّرِّ مُقَاوَمَةَ القَهْرِ الإلٰهِيِّ، وهو جَهْلٌ بالشَّخْصِ إذا ابْتَلَاهُ بما تَتَأَلَّمُ منه نَفْسُه فلا يَدْعُو اللّٰهَ في إزَالَةِ ذلك الأمرِ المُؤَلِّمِ، بَلْ يَنْبَغِي له عند المُحَقِّقِ أنْ يَتَضَرَّعَ ويَسْأَلَ اللّٰهَ في إزَالَةِ ذلك عنه، فإنَّ ذلك إزَالَةٌ عن جَنَابِ اللّٰهِ عند العَارِفِ وصَاحِبِ الكَشْفِ، فإنَّ اللّٰهَ قد وَصَفَ نفسَه بأنَّه يُؤْذَى، فقال: ﴿إِنَّ الَّذِينَ يُؤْذُونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ﴾، وأَيُّ أَذًى أَعْظَمُ من أنْ يَبْتَلِيَكَ اللّٰهُ بِبَلَاءٍ عند غَفْلَتِكَ عنه أو عن مَقَامٍ إلٰهِيٍّ لا تَعْلَمُهُ لِتَرْجِعَ إليه بالشَّكْوَى فيَرْفَعَهُ عنك فَيَصِحُّ الافْتِقَارُ الَّذي هو حَقِيقَتُكَ، فَيَرْتَفِعُ عن الحقِّ الأَذَى بِسُؤَالِكَ إيَّاهُ في رَفْعِهِ عنك، إذ أنت صُورَتُه الظَّاهِرَةُ، وأنت لا تُرَاجِعُه في إزالةِ ذلك البلاءِ.[506]

Ve Eyyûb (a.s.) bildi ki, durrun ref'i hakkında tahkîkan Allah Teâlâ'ya şekvâdan nefsin habsinde [19/33] kahr-ı ilâhîye mukāvemet vardır;

505 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, V, s. 365-366 (beyit: 1364).

506 وأنت لا تُرَاجِعُه في إزالةِ ذلك البلاءِ cümlesi, Dâvûd-ı Kayserî, Bâlî, *Te'vîlü'l-Muhkem* nüshalarında mevcut değildir. (A. Avni Konuk).

> ve o da şahsı ile olan cehildir ki, Allah Teâlâ onu, nefsi onda müteellim olur bir şeye mübtelâ ettikde, bu emr-i müellimin izâlesinde Allah Teâlâ'ya duâ etmez; belki ona lâyık olan, muhakkik indinde tazarru' etmek ve kendinden bunun izâlesinde Allah'dan suâl eylemektir. Zîrâ sâhib-i keşf olan ârif indinde bu, Cenâb-ı İlâhîden izâledir. Çünkü Allah Teâlâ, muhakkak nefsini ezâ olunmakla vasfetti. Binâenaleyh إِنَّ الَّذِيـنَ يُـؤْذُونَ اللّـهَ وَرَسُـولَهُ (Ahzâb, 33/57) [Allâh'a ve Resûlüne ezâ eden kimseler.] dedi. Ve bundan daha büyük hangi ezâ vardır ki, Allah Teâlâ seni, ondan veyâhud bilmediğin bir makām-ı ilâhîden gafletin indinde, bir belâya mübtelâ eder, tâ ki sen O'na rücû' edesin. Binâenaleyh O da senden onu ref'eyleye de, senin hakîkatin olan iftikārın sahîh ola. Netîcede de, senden onun ref'i hakkında, O'na suâlin sebebiyle, Hak'tan ezâ mürtefi' ola. Zîrâ sen O'nun sûret-i zâhiresisin. Hâlbuki sen bu belânın izâlesinde O'na mürâci' değilsin.

Ya'ni Eyyûb (a.s.) kendisine ârız olan marazın ref'i hakkında Allah Teâlâ hazretlerine şikâyetten nefsini habsetmek husûsunda, Allâh'ın kahrına karşı koymak ve mukāvemet etmek olduğunu bildiğinden, izâle-i marazı hakkında Hakk'a duâ etti. Ve kahr-ı ilâhîye mukāvemet ise, kişinin cehlinden neş'et eder. Ve cehil ile muttasıf olan bir kişiyi, Allah Teâlâ bir belâya mübtelâ edip, o kimsenin nefsi o belâdan müteellim olsa, kendisine elem veren bu belânın izâlesini Hak'tan taleb etmez. Çünkü ibtilâdan garaz nedir ve kendisinden belânın ref'ine say' etmek, kimin hakkında sa'yetmektir, bunu bilmez. Binâenaleyh bu, reviş-i münâsib değildir. Belki muhakkik olan kimse indinde o kimseye lâyık olan şey, yalvarmak ve kendisinden bu belânın izâlesini Hak'tan taleb etmektir. Zîrâ keşf sâhibi olan ârif-i billâh indinde, abdin o belâyı kendi nefsinden izâlesi, Cenâb-ı İlâhîden izâle etmek olur. [19/34] Çünkü Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de إِنَّ الَّذِيـنَ يُـؤْذُونَ اللّـهَ وَرَسُـولَهُ (Ahzâb, 33/57) âyet-i kerîmesinde "Allâh'a ve Resûlüne ezâ eden kimseler" diyerek, nefs-i ilâhîsini "ezâ olunmakla" vasfetti. Ve Hakk'ın "ezâ olunmak" gibi sıfât-ı mahlûkāt ile ittisâfı, sıfât ve esmâsı i'tibâriyledir. Zâtı i'tibâriyle bu gibi sıfât-ı halkıyyeden münezzehdir; ve hattâ zât-ı ahadiyyesi i'tibâriyle kendi sıfâtından bile tenzîh olunur. Zîrâ mertebe-i ahadiyyette bilcümle sıfât ve esmâ mahv ve müstehlektir; velâkin mertebe-i sıfât ve esmâda böyle değildir. Ve suver-i âlemden her bir sûret,

Hakk'ın bir ism-i müteayyenidir; ya'ni o sûretle taayyün etmiş bir isimdir. Ve sen o sûretlerden bir sûretsin; ve senin hüviyetin ve bâtının o isimdir; ve sen o ismin zâhirisin. Binâenaleyh senin sûretinde müteezzî ve müteellim olan Hak'tır; ve sen nefsinden belânın izâlesine sa'yettiğin vakit, o belâyı Hak'tan izâle etmeğe sa'yetmiş olursun.

İmdi sen, Hak'tan veyâhud bilmediğin bir makām-ı ilâhîden gaflet ettiğin vakit, ona rücû' etmen için Allah Teâlâ seni bir belâya mübtelâ ede; ve senin rücûun sebebiyle o belâyı senden ref'eyleye de, hakîkatin olan iftikārın ve acz ve ubûdiyetin sahîh ola; ve netîcede de, o belânın ref'i hakkında vâki' olan talebin üzerine, bâlâda zikr ve îzâh olunduğu vech ile, sen O'nun sûret-i zâhiresi olduğun için, Hak'tan ezâ mürtefi' ola. Ve hâl böyle iken sen bu belânın izâlesinde Hak Teâlâ'ya rücû' etmeyip, sen belâya sabredeceğim, diye kahr-ı ilâhîye mukāvemette bulunasın; Hakk'a bundan daha büyük hangi ezâ vardır? Binâenaleyh sen, sana ârız olan belânın ref'i için Hakk'a mürâcaat etmediğin vakit, senin taayyününden ve mazharından o belâ ile müteellim olan Hakk'a ezâ etmiş olursun. Bu ise ezâ-yı a'zamdır. Böyle olunca ehl-i belâ Hakk'a tazarru' ve niyâz etmeli ve kendi sûretinde müteayyin olan Hakk'a ezâdan tevakkî edip, إِنَّ الَّذِينَ يُؤْذُونَ اللَّهَ (Ahzâb, 33/57) [Allâh'a ezâ eden kimseler...] âyet-i kerîmesi mefhûmu tahtına dâhil olmamalıdır. [19/35]

كما جَاعَ بعضُ العَارِفِينَ فَبَكَى، فقال له في ذلك مَنْ لا ذَوْقَ له في هذا الفَنِّ مُعَاتِبًا له، فقال العَارِفُ: «إنَّما جَوَّعَنِي لأَبْكِيَ»، يقول: إنَّما ابْتَلَانِي بالضُّرِّ لأَسْأَلَهُ في رَفْعِهِ عنِّي، وذلك لا يَقْدَحُ في كَوْنِي صَابِرًا.

Nitekim ârîflerin ba'zısı acıktı, ağladı. Bu fende zevki olmayan bir kimse ona muâtib olarak bunun hakkında söyledi. Böyle olunca ârif dedi ki: "Ancak beni ağlamam için acıktırdı." Gûyâ der ki, benden onun ref'i hakkında, O'ndan suâl etmem için, beni durra mübtelâ eyledi. Ve bu, benim sâbir olmama kadh vermez.

Ya'ni ibtilâdan garaz ne olduğunu ve kendisinden belânın ref'ine sa'yetmek kimin hakkında sa'yetmek idiğini bilen ârîflerden ba'zılarının karnı acıktı; ve bu açlığın verdiği elemden dolayı ağladı. Ve fass-ı münîfde beyân

buyurulan ma'rifette zevk sâhibi olmayan bir kimse o ârife itâb edip: "Niçin Hakk'ın ibtilâsına karşı sabretmiyorsun?" dedi. O ârif dahi ona cevâben: Hak Teâlâ beni ağlamam için acıktırdı. Hak Teâlâ hazretleri gûyâ bana der ki: "Ben seni açlık elemine onun için mübtelâ ettim ki, o elemin ref'i hakkında benden suâl edesin. Ve sen benim abdimsin; iftikār ve acz, senin muktezâ-yı zâtındır. Bana arz-ı ihtiyâc eyle ki, ubûdiyetin sâbit olsun!"[507] Binâenaleyh benim O'ndan dilenmem, sâbir olmama kadh vermez, dedi.

فعَلِمْنَا أنَّ الصَّبرَ إنَّما هو حَبْسُ النَّفْسِ عن الشَّكْوَى لغَيْرِ اللّٰهِ، وأَعْنِي بالغيرِ وَجْهًا خَاصًّا من وُجُوهِ اللّٰهِ، وقد عَيَّنَ الحقُّ وَجْهًا خَاصًّا من وُجُوهِ اللّٰهِ، وهو المُسَمَّى وَجْهَ الهُوِيَّةِ، [19/36] فيَدْعُوه من ذلك الوَجْهِ في رَفْعِ الضُّرِّ لا من الوجوهِ الأُخَرِ المُسَمَّاةِ أَسْبَابًا، ولَيْسَتْ إلا هو من حيث تَفْصِيلُ الأَمْرِ في نفسِه، فالعَارِفُ لا يَحْجُبُهُ سُؤَالُهُ هُوِيَّةَ الحقِّ في رَفْعِ الضُّرِّ عنه عن أنْ تكونَ جَمِيعُ الأَسْبَابِ عَيْنَهُ من حَيْثِيَّةٍ خَاصَّةٍ.

İmdi biz bildik ki, muhakkak sabır, nefsi Allâh'ın gayrısına şekvâdan habsetmektir. Ve "gayr" ile murâdım, vücûhullahdan bir vech-i hâstır; ve muhakkak Hak Teâlâ vücûhullahdan bir vech-i hâssı ta'yîn eyledi; ve o dahi "vech-i hüviyyet"le müsemmâdır. Binâenaleyh o, ref'-i durr hakkında "esbâb" tesmiye olunan vücûh-ı âhardan değil, bu vecihden duâ eder; ve hâlbuki o, kendi nefsinde emrin tafsîli haysiyetinden O'nun gayrı değildir. İmdi ârifin, kendinden zararın ref'i hakkında hüviyyet-i Hak'tan suâl etmesi, esbâbın kâffesi haysiyyet-i hâssadan onun "ayn"ı olmakdan onu mahcûb etmez.

Ya'ni bir kimse başına gelen bir belâdan Allâh'a şikâyetle def'i için duâ ederse, onun bu şikâyeti sabrına zarar vermez. Fakat Allah'dan gayrısına şikâyet ederse, o kimseye sâbir denmez.

507 "Üstad Ebu Ali Dekkāk (r.a.)'ın şunu anlattığını işitmiştim: "Sûfîlerden biri bir şeyhin ziyâretine gitmiş, onu ağlar vaziyette görmüş, neden ağladığını sormuş, ben açım, cevabını almış, bunun üzerine: Senin gibisi açlıktan ağlar mı? diye sormuş. Şeyh de: Sus, bilmiyor musun ki, aç kalmamdan (Allah'ın) murâdı ağlamamdır, karşılığını vermişti." Bk. *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 230. Krş. *Fütûhât-ı Mekkiyye*, III, s. 45 (73. bâb); III, s. 313 (125. bâb); VII, s. 211 (505. bâb); VIII, s. 181 (559. bâb).

Suâl: Cemî'-i mevcûdât Hakk'ın sûret-i zâhiresidir. Binâenaleyh vücûdda Hakk'ın gayrı bir şey yoktur ki, ona şikâyet olunsun. Şu hâlde Allâh'ın gayrısına şikâyet nasıl mutasavver olur?

Cevâb: Cenâb-ı Şeyh (r.a.) bu suâle cevâben buyururlar ki: "Ben "Allâh'ın gayrı" demekle vücûh-ı ilâhiyyeden bir vech-i hâssı murâd ederim. Ve bu ta'bîr ile murâd, ister cüz'î [19/37] ister küllî olsun, taayyünât ile müttekayyid olan hüviyyet-i müteayyinedir; yoksa hüviyyet-i mutlaka değildir."

Ve Hak Teâlâ hazretleri, abd duâ etmek için vücûh-ı ilâhiyyesinden bir vech-i hâssı ta'yîn ve tahsîs eyledi; ve o vech-i hâssa dahi "vech-i hüviyyet" tesmiye olunur ki, vücûh-i ilâhiyyenin hepsini câmi' olan "hüviyyet-i mutlaka"nın vechidir; ve o vech "Allah" ismidir. Binâenaleyh abd, zararın ref'i hakkında Hakk'a duâ edeceği vakit "Yâ Allah!" deyip, o vech-i hâssa teveccüh eder; yoksa gayrullah denilen vücûh-ı hâssa-i ilâhiyyeden birisine teveccüh etmez; ya'ni "esbâb" tesmiye olunan diğer vecihler ile suâl ve duâ etmez. Ve hâlbuki vücûh-ı âhar denilen esbâb, o vech-i hâssın hüviyetinden gayrı değildir. Zîrâ esbâb kendi nefsinde emr-i hüviyyetin tafsîlidir. Ya'ni hüviyyet-i mutlakanın vechi olan "Allah" ismi, cemî'-i vücûhun, ya'ni kâffe-i esmânın "ayn"ıdır; ve bu vech-i hâssın cemî'-i vücûhda tafsîli, ya'ni "Allah" isminin bilcümle esmâ ile tafsîli, kendi nefsinde tafsîlidir. Ne kadar esmâ varsa hepsi Allah isminin tahtında mündemicdir. Bu ismi, Rezzâk, Raûf, Atûf, Mu'tî, Vehhâb ilh... isimleriyle tafsîl eder isen, Allah isminin kendi nefsinde tafsîli olur. Binâenaleyh Allâh'ın gayrısına şikâyetten nefsi habsetmek, vücûh-ı ilâhiyyeden bir vech-i hâs olan hüviyyet-i mutlakanın vechine meyletmek demek olur. Ya'ni "Allah" ism-i câmiine meyletmek olur.

İşte bu îzâhâttan ma'lûm olur ki, ârif, kendi nefsinden zararın [19/38] ref'i hakkında hüviyyet-i Hak'tan suâl ettiği vakit, vücûh-ı âhar tesmiye olunan esbâbın kâffesi Hakk'ın "ayn"ı olduğunu bilir. Ve cemî'-i vücûhda, o vech-i hâssı, ya'ni vech-i hüviyyeti müşâhede eder; ve vücûh-ı sâireyi görmekle vech-i hüviyyetten hicâba düşmez. Zîrâ ârifin nazarında gayriyet yoktur. Fakat ârif olmayan kimsenin nazarında gayriyet mevcûddur. Meselâ kerîm olan bir şahs-ı ganî, bir fakîre ihsân etse, ârif o şahsı es-

mâ-i ilâhiyyeden bir ismin sûret-i müteayyinesi ve vücûh-ı ilâhiyyeden bir vech bildiği ve o isim, ism-i câmiin taht-ı hîtasında bulunduğu için, onu Hakk'ın "ayn"ı görür; ve o ihsânı Hak'tan bilir. Velâkin gayr-ı ârif, bu ma'rifetten mahcûb olduğu cihetle, o şahsı Hakk'ın gayrı ve o ihsânı o şahıstan bilir. Velhâsıl ârif, tafsîl ve icmâlden hicâba düşmez.

وهـذا سِرٌّ لا يُـلازِمُ طَرِيقَتَـه إلا الأُدَبَـاءُ مـن عِبَـادِ اللّٰـهِ الأُمَنَـاءِ على أَسْـرَارِ اللّٰـهِ، فإنَّ لِلّٰـهِ أُمَنَـاءَ لا يَعْرِفُهُـمْ إلا اللّٰـهُ، ويَعْـرِفُ بعضُهـم بعضًـا.

Ve bu bir sırdır ki, esrâr üzere ümenâ olan ibâdullahdan, üdebâdan gayrı kimse, onun tarîkine mülâzim olmaz; zîrâ Allah için "ümenâ" vardır ki, Allah'dan gayrı onları kimse bilmez; ve onların ba'zısı, ba'zısını bilir.

Bu zikrolunan hakāyık, ya'ni bir belâya giriftâr olduğu vakit, o belâ ve zararın [19/39] ref'i hakkında "vech-i hüviyyet" tesmiye olunan vech-i hâssa ve ism-i câmi' olan "Allah" ismine teveccüh ederek "gayrullah" ve "esbâb" denilen vücûh-ı hâssa-i ilâhiyyeden birisine teveccühle suâl ve taleb etmemek; ve fakat, esbâbın kâffesi Hakk'ın "ayn"ı olduğunu bilmek ve esbâb nâmı tahtında bulunan bu vücûh-ı sâireyi görmekle berâber, vech-i hüviyyetten hicâba düşmemek bir sırdır ki, bu sırrın tarîkinde ancak esrâr-ı ilâhiyyeye muttali' olan ve "emîn" ve Hak'la cemî'-i ahvâl ve umûrunda edeb üzere bulunan ibâdullah müdâvim ve mülâzimdir. Ve bu esrâra ale'd-devâm riâyet üzere bulunan onlardır. Ve Allâh'ın bu gibi esrârını tevdî' buyurduğu kullar vardır ki, onları ancak yine kendisi bilir; ve onların ba'zısı, ba'zısını bilir. Ya'ni Hakk'ın bildirmesiyle bu gibi "ümenâ" yekdîğerini dahi bilirler.

Bir gün üstâd-ı ekremim Mesnevîhân Mehmed Es'ad Dede Efendi (r.a.) hazretlerinin Kasımpaşa Mevlevîhânesi'nde, esîr-i firâş oldukları bir sırada, huzûr-ı lâmiu'n-nûrlarında oturuyor idim. Yanlarında ilâç şişeleri dizili idi. Fikrimden bu geçti: "İlâhî, senin gāfil kulların hasta oldukları vakit, başlarının ucuna ilâç şişelerini dizip onlardan istişfâ ederler. Sûret-i zâhirede ârîflerin dahi böyle yapıyor; bunları tefrîk etmek ne kadar müşkil bir iştir!" Bu fikrin vürûdunu müteâkib Hazret (k.s.) hemen mübârek ellerine ilâç

şişelerinden birini alıp fakîre hitâben: "Bunlar hicâbdır; şifâ Hak'tandır" buyurdular. Onların bu hitâbları, esbâbın kâffesi Hakk'ın "ayn"ı olduğunu ve esbâbı görmekle vech-i hüviyyetten hicâba düşmemek lâzım geldiğini ihtâr ve ârif ile gāfilin farkını fakîre ifhâm idi. [19/40]

وقَدْ نَصَحْنَاكَ، فَاعْمَلْ وإِيَّاهُ سُبْحَانَهُ فَاسْأَلْ.

Ve tahkîkan biz sana nasîhat ettik. İmdi sen onunla amel et ve Allah Sübhânehû ve Teâlâ'dan suâl eyle!

Ya'ni biz bu fass-ı münîfde sabrın ne demek olduğunu ve bir belâya giriftâr olduğun vakit, o zararın ref'i hakkında ne yolda hareket etmek lâzım geldiğini tafsîlen beyân ederek sana nasîhat ettik. Ey tarîk-i edebde yürümek ve Allâh'ın "emîn" kullarından olmak isteyen ârif, sen bu nasîhatler ile amel et! Ve kendinden zararın ref'i hakkında vech-i hüviyyetin hicâbâtı olan esbâba meyletmeyip, cemî'-i vücûh-ı ilâhiyyeyi câmi' bulunan, Allah Sübhânehû ve Teâlâ hazretlerinden suâl et! Ve kahr-ı ilâhîye mukāvemet gibi bir cehâletten tahlîs-i girîban eyle! Ve binnetîce abdiyetin hasebiyle acz ve iftikārın sâbit olsun. Beyit:

گرچه نقدِ معرفت دریای ماست　　بندگی و عجز و حیرت جای ماست

Tercüme: "Her ne kadar nakd-i ma'rifet, bizim deryâmız ise de, ubûdiyet ve acz ve hayret bizim makāmımızdır."

Mesnevî:

عجزِ تو از شکر شکر آمد تمام　　فهم کن در یاب قَدْ تَمَّ الْکَلَام

Tercüme: "Senin şükürden aczin tam şükür olarak geldi. Bu bâbın hakîkatinde lebîb ol, iyi anla! Kelâm bitti..."[508]

İbtidâ: 14 Cümâde'l-âhire 1335 ve 7 Yeni Nisan 1333 [7 Nisan 1917], Cumartesi gecesi saat 1

İntihâ: Recep 1335, 26 Nisan 1333 [26 Nisan 1917], leyle-i Perşembe saat-i ezânî 3

508 Bahrü'l-Ulûm Leknevî, *Şerh-i Mesnevî*, III, s. 312.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

XX

فَصُّ حِكْمَةٍ جَلَالِيَّةٍ فِي كَلِمَةٍ يَحْيَوِيَّةٍ

[BU FASS KELİME-İ YAHYÂVİYYE'DE MÜNDEMİC OLAN HİKMET-İ CELÂLİYYE BEYÂNINDADIR]

"Hikmet-i celâliyye"nin Kelime-i Yahyâviyye'ye tahsîsindeki sebebler budur ki: Evvelen, kahra muhtass olan sıfât-ı ilâhiyye ve esmâ-i rabbâniyye "Celâl" ile müsemmâdır; ve isneyniyeti müş'ir olan ve gayr ve mâsivâ denilen taayyünâtın kahrı ve vahdet-i ıtlâkıyyenin isbâtı, Celâl'in şânındandır. Zîrâ Celâl, evveliyete ircâ' için mevcûdâtı nefyeder. Nitekim Hak Teâlâ hazretleri لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلّٰهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ (Mü'min, 40/16) [Bugün mülk kimindir? Vâhid ve Kahhâr olan Allâh'ındır!] buyurur. Ve âyet-i kerîmedeki isimler, esmâ-i celâliyyedendir. Ve bu vahdet Yahyâ (a.s.)da dahi mevcûd olup onun ismi ve sıfatı ve sûreti ve ma'nâsı ona mugāyir değil idi. Ve Yahyâ (a.s.), kendinden evvel mevcûd olan hiçbir ferdin "Yahyâ" ismiyle tevsîm olunmaması sûretiyle, isimde mazhar-ı evveliyyet oldu. Sâniyen, Yahyâ (a.s.)ın hâlinde kabz ve haşyet ve rikkat ve huşû' gibi ahkâm-ı celâliyye gālib idi. Nitekim Resûlullah (s.a.v.) Efendimiz ondan ihbâren buyururlar ki: قَالَ يَحْيَى لِعِيسَى مُعَاتِبًا لَهُ حِينَ ضَحِكَ: كَأَنَّكَ قَدْ آمِنْتَ مَكْرَ اللّٰهِ وَعَذَابَهُ، فَأَجَابَهُ عِيسَى كَأَنَّكَ قَدْ آيِسْتَ مِنْ فَضْلِ اللّٰهِ وَرَحْمَتِهِ، فَأَوْحَى اللّٰهُ إِلَيْهِمَا أَنَّ أَحَبَّكُمَا إِلَيَّ أَحْسَنُكُمَا ظَنًّا بِي ya'ni "Yahyâ (a.s.), Îsâ (a.s.)a güldüğü bir vakitte itâb edip: "Sen Allâh'ın mekr ve azâbından sanki emînsin!" dedi. Îsâ (a.s.) ona: "Gûyâ sen de Allâh'ın fazl ve rahmetinden me'yûssun!" diye cevâb verdi. Hak Teâlâ hazretleri [20/2] her ikisine vahyedip buyurdu ki: "Muhakkak sizden bana en sevgiliniz, bana zannı ahsen olanınızdır."[509] Ve Yahyâ (a.s.) âkıbetü'l-emr küffâr tarafından şehîd edildi. Kısâsan yetmiş bin küffâr katlolunmadıkça

509 Konevî, *el-Fükûk*, s. 246; *Fîhî Mâ Fîh*, s. 47; Kayserî, *Şerhu Fusûsi'l-Hikem*, II, s. 1130.

feverân-ı demi sâkin olmadı. İşte bu iki sebebden dolayı "hikmet-i celâliyye" Kelime-i Yahyâviyye'ye mukārin kılındı.

***

هـذه حكمـةُ الأُوَّلِيَّـةِ فـي الأَسْـمَاءِ، فـإنَّ اللّٰـهَ سَـمَّاهُ يَحْيَـى، أيْ يَحْيَـى بـه ذِكْـرُ زَكَرِيَّا، و﴿لَـمْ نَجْعَلْ لَهُ مِنْ قَبْلُ سَمِيًّا﴾، فجَمَعَ بين حُصولِ الصِّفةِ الَّتي فِيمَنْ غَبَرَ مِمَّـنْ تَـرَكَ وَلَـدًا يَحْيَـى بـه ذكـرُه وبيـن إسْـمِه بذلـك، فسَـمَّاه يَحْيَـى، فـكان اسْـمُه يَحْيَـى كالعِلـمِ الذَّوْقِـيِّ.

İşte bu, esmâda hikmet-i evveliyyedir. Zîrâ Allah Teâlâ onu "Yahyâ" tesmiye etti. Ya'ni Zekeriyyâ'nın zikri onunla hayy olur. Ve "Onun için evvelden hem-nâm kılmadı." (Meryem, 19/7) İmdi bir veled terkeden şahs-ı gābirde o veled ile onun zikri hayy olan sıfatın husûlü beyniyle onun ismi beynini cem'etti; onu Yahyâ tesmiye eyledi. Binâenaleyh onun ismi olan Yahyâ ilm-i zevkî gibi oldu.

Ya'ni bu hikmet-i Yahyâviyye esmâda hikmet-i evveliyyedir. Çünkü Allah Teâlâ Yahyâ (a.s.)ı "Yahyâ" ismiyle tesmiye etti ki, Zekeriyyâ (a.s.)ın ismi Yahyâ (a.s.) ile diri olur, demektir; ve Yahyâ (a.s.) için kendisinden evvel bu isim ile bir kimseyi tesmiye ederek hem-nâm kılmadı. Binâenaleyh âlemde ibtidâ bu isim ile müsemmâ olan ancak Yahyâ (a.s.) oldu. Şu hâlde Allah Teâlâ hazretleri Yahyâ (a.s.)ı Yahyâ ismiyle tesmiye etmekle Zekeriyyâ (a.s.)ın nübüvvet vesâire gibi terketmiş olduğu sıfat ile onun bekā-yı zikri arasını cem'etti. Ya'ni Yahyâ ismi, Yahyâ (a.s.) için, kendisinden evvel kimsenin tesmiye olunmadığı bir ism-i alem olmakla berâber, Zekeriyyâ (a.s.)ın bekā-yı zikrini ve ihyâ-yı nâmını mu'lin bir sıfat oldu. [20/3] Binâenaleyh Yahyâ (a.s.)ın ismi olan "Yahyâ" zevkî bir ilim gibi oldu. Zîrâ "Yahyâ" ismi iki fâideye delâlet etti ki, birisi "sıfat" diğeri "alemiyet"tir. Meselâ "bal" bir isimdir, ki bir nevi' tatlıya alem olmuştur. Onun sıfatı halâvettir. Bir kimse balı görse ve bilse de tatmasa, halâveti hakkında ilm-i zevkîsi yoktur. Fakat onu tadan kimse indinde balın alemiyet ve sıfattan ibâret olan iki fâidesi hâsıl olur. İşte bunun gibi "Yahyâ" denildiği vakit birisi isim ve diğeri onun sıfatı olan "hayât" mülâhaza olundu. Bu ise i'tibâr-ı

zevkîdir. Çünkü ehl-i âdete göre bir isim zikrolunduğu vakit, onun sıfatı mülâhaza olunmak kāideden değildir. Meselâ "Ahmed" deriz. "Hamd" masdarından müştakk olan bu ismin müsemmâsı bulunan kimsede sıfat-ı hâmidiyyet aklımıza bile gelmez. Velâkin ism-i Yahyâ böyle değildir. Onda alemiyet ve sıfat mülâhaza olduğu cihetle, ilm-i zevkî gibi oldu.

فإنَّ آدمَ حُيِّيَ ذكرُه بِشِيثٍ، ونُوحًا حُيِّيَ ذكرُه بِسَامٍ، وكذلك الأنبياءُ عليهم السّلام، ولكن ما جَمَعَ اللّٰهُ لأحَدٍ قبلَ يَحْيَى بين الإسمِ العَلَمِ منه أيْ الصَّادر منه وبين الصِّفةِ، إلا لِزَكَرِيَّا عِنايَةً منه، إذْ قال: ﴿وَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا﴾، فقَدَّمَ الحقَّ على ذكْرِ وَلَدِه، كما قدَّمتْ آسِيَةُ ذكرَ الجَارِ على الدَّارِ في قولِها: ﴿عِنْدَكَ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ﴾، فأكْرَمَهُ اللّٰهُ بِأَنْ قَضَى حَاجَتَه، وسَمَّاه بِصفتِه حتَّى يكونَ اسمُه تَذْكَارًا لِمَا طَلَبَ منه نَبِيُّه زَكَرِيَّا.

Zîrâ tahkîkan Âdem'in zikri Şîs ile diri oldu; ve Nûh'un zikri dahi Sâm ile diri oldu. Sâir enbiyâ (a.s.) dahi böyledir. Velâkin Allah Teâlâ Yahyâ'dan evvel hiçbir kimse için ondan, ya'ni kendisinden, sâdır olan ism-i alem ile sıfat beynini cem'etmedi. Ancak kendi cânibinden Zekeriyyâ'ya inâyet olarak cem'etti. Çünkü وَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا (Meryem, 19/5) [Yâ Rab kendi indinden bana bir velî bahşet!] dedi. Veledinin zikri üzerine [20/4] Hakk'ı takdîm eyledi. Nitekim Âsiye, عِنْدَكَ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ (Tahrîm, 66/11) [Bana kendi indinde cennette bir beyt ihsân et!] kavlinde zikr-i cârrı, beyt üzerine takdîm etti. İmdi Allah Teâlâ onun hâcetini kazâ etmekle ona ikrâm eyledi. Ve onu sıfatı ile tesmiye etti, tâ ki nebîsi Zekeriyyâ'nın O'ndan taleb ettiği için, onun ismi tezkâr ola!

Ya'ni Âdem (a.s.)ın isminin zikri Şîs (a.s.) ile ve Nûh (a.s.)ın isminin zikri dahi Sâm ile diri ve bâkî oldu. Ve sâir enbiyâ (a.s.)ın isimlerinin zikirleri dahi böylece onların evlâdlarıyla bekā buldu. Fakat Allah Teâlâ hazretlerinin Yahyâ (a.s.)dan evvel peygamberlerden hiçbirisine kendi cânib-i ilâhîsinden bir isim vererek o ism-i alem ile bu ismin mutazammın olduğu sıfat beynini cem'etmesi vâki' olmadı. Bu lutf-i mahsûs, mahzâ cânib-i ilâhîsinden vâki' olan inâyetten dolayı, ancak Zekeriyyâ (a.s.)a oldu. Zîrâ Zekeriyyâ (a.s.) "Yâ Rab kendi indinden bana bir velî bahşet!" (Meryem,

19/5) diye duâ etmiş ve Hakk'ın zikrini oğlunun zikri üzerine takdîm eylemiş idi. İşte bu sebeble Allah Teâlâ إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ اسْمُهُ يَحْيَى (Meryem, 19/7) ya'ni "İsmi Yahyâ olan gulâm ile sana müjde veririz" hitâbıyla ona ikrâm ve Yahyâ (a.s.)ı hibe ederek hâcetini kazâ eyledi. Nitekim Fir'avn'ın zevcesi olan Âsiye dahi "Bana kendi indinde cennette bir beyt ihsân et!" (Tahrîm, 66/11) kavlinde civâriyyet-i Hakk'ı, beyt üzerine takdîm etmiş idi. Zikr-i Hakk'ı oğlunun zikri üzerine takdîm ettiği için, Hak Teâlâ Zekeriyyâ (a.s.)ın hâcetini öyle bir vech ile kazâ eyledi ki ona oğul verdi, ad dahi taktı. Ve ism-i alem olan bu ad ile Zekeriyyâ (a.s.)ın sıfatı olan "hayât" ma'nâsını dahi cem'etti. Binâenaleyh "Yahyâ" ismi, Zekeriyyâ (a.s.)ın "hayât" zikrini müş'irdir. Ve Zekeriyyâ (a.s.)ın zikri Yahyâ (a.s.) ile diridir.

لأنَّه ﷺ آثَرَ بَقَاءَ ذكرِ اللّٰهِ في عَقِبِه، إذ الولدُ سِرُّ أبِيهِ، فقال: ﴿يَرِثُنِي وَيَرِثُ مِنْ آلِ يَعْقُوبَ﴾، وليس ثَمَّ مَوْرُوثٌ في حقِّ هَؤُلاَءِ إلا مقامُ ذكرِ اللّٰهِ والدَّعوةِ إليه.

Zîrâ Zekeriyyâ (a.s.) kendi akibinde zikrullâhın bekāsını ihtiyâr eyledi. Çünkü oğul babasının [20/5] sırrıdır. Böyle olunca "Bana vâris ola ve hânedân-ı Ya'kūb'a vâris ola" dedi (Meryem, 19/6). Ve hâlbuki bunda onlar hakkında makām-ı zikrullahdan ve ona da'vetten gayrı, mevrûs yoktur.

Ya'ni Zekeriyyâ (a.s.)ın فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا (Meryem, 19/5) [Yâ Rab kendi indinden bana bir velî bahşet!] diye duâ etmesinin sebebi, kendinden sonra zikrullâhın bekāsını ihtiyâr etmesi idi. Evlâd babasının sırrı olduğu için kendisine ve hânedân-ı Ya'kūb'a vâris olacak bir oğul istedi. Hâlbuki enbiyâ (a.s.)ın zikrullah makāmından ve Hakk'a da'vetten başka mâl-i mevrûsleri yoktur. Zîrâ onlar vâris taleb edince kendilerinden sonra zikrullâhın bekāsına hizmet edecek ve ehl-i hicâbı Hakk'a da'vet eyleyecek bir veled isterler.

ثُمَّ إنَّه بَشَّرَه بما قَدَّمَه من سلامِه ﷺ عليه ﴿يَوْمَ وُلِدَ وَيَوْمَ يَمُوتُ وَيَوْمَ يُبْعَثُ حَيًّا﴾، فجَاءَ بصفَةِ الحيَاةِ وهي اسْمُه، وأَعْلَمَ سلامُه عليه، وكلامُه صِدْقٌ، فهو مَقْطُوعٌ به.

Ba'dehû onu, يَوْمَ وُلِدَ وَيَوْمَ يَمُوتُ وَيَوْمَ يُبْعَثُ حَيًّا (Meryem, 19/15) [Doğdu-

ğu ve öldüğü ve diri olarak ba'solunduğu günde.] kavliyle onun üzerine olan onun selâmından, onu mukaddem kıldığı şeyle müjdeledi. İmdi sıfat-ı hayâtı getirdi; ve o dahi onun ismidir; ve selâmı ile ona i'lâm etti. Ve onun kelâmı doğrudur, o kelâm maktûun-bihdir.

Ya'ni ba'dehû Hak Teâlâ hazretleri, Yahyâ (a.s.) hakkında وَسَلَامٌ عَلَيْهِ يَوْمَ وُلِدَ وَيَوْمَ يَمُوتُ وَيَوْمَ يُبْعَثُ حَيًّا (Meryem, 19/15) ya'ni "Doğduğu ve öldüğü ve diri olarak ba'solunduğu günde onun üzerine selâm oldu" kavliyle vasf-ı selâmeti beyân buyurarak onu kendi akrânı arasında mukaddem kıldığını Zekeriyyâ (a.s.)a tebşîr etti. Binâenaleyh Hak Teâlâ Yahyâ (a.s.)ı, kendisinin sıfat-ı zâtiyyesi olan "Hayât" ile vasfeyledi. Ve Yahyâ (a.s.)ın ismi, hem ism-i alem ve hem de sıfatı müş'ir olduğu [20/6] cihetle "hayât" sıfatı onun ismidir. Ve Hak Teâlâ nefsiyle Yahyâ üzerine "selâm" ettiğini Zekeriyyâ (a.s.)a berâ-yı beşâret i'lâm eyledi. Binâenaleyh Yahyâ (a.s.)ın doğduğu günde, ya'ni enâniyetle ihticâbı ve zuhûr-ı nefs sebebiyle Hak'tan bu'du mûcib olan libâs-ı taayyüne büründüğü günde; ve öldüğü, ya'ni sıfât-ı nefsâniyyesi vücûd-ı Hak'ta fânî olduğu günde; ve hayy olarak ba'solunduğu, ya'ni fenâ-fillâh makāmından sonra vücûd-ı Hakkānî ile bekāsının tahakkuku gününde Allah Teâlâ hazretlerinin onu selâmetle vasfetmesi Kelâm-ı Hak'la sâbittir. Ve Kelâm-ı Hak ise nass-ı kātı'dır, onda kizb ve hatâ ihtimâli yoktur.

وإنْ كان قولُ الرُّوحِ: ﴿وَالسَّلَامُ عَلَيَّ يَوْمَ وُلِدْتُ وَيَوْمَ أَمُوتُ وَيَوْمَ أُبْعَثُ حَيًّا﴾ أَكْمَلَ في الاتِّحَادِ فهذا أكمَلُ في الاتِّحادِ والاعتِقادِ وأَرْفَعُ للتَّأْوِيلَاتِ.

Ve eğer Rûh'un وَالسَّلامُ عَلَيَّ يَوْمَ وُلِدْتُ وَيَوْمَ أَمُوتُ وَيَوْمَ أُبْعَثُ حَيًّا (Meryem, 19/33) [Doğduğum ve öldüğüm ve diri olarak ba'solunduğum günde selâm benim üzerime olsun.] kavli, ittihâdda ekmel ise, bu, ittihâd ve i'tikādda ekmel ve te'vîlât için erfa'dır.

Ya'ni eğer i'tirâz sûretiyle denilecek olursa ki: "Hak Teâlâ Îsâ (a.s.)ın dahi evvelen ve âhiren selâmetini Kur'ân-ı Kerîm'de ihbâr buyurmuş olduğu hâlde, bu "selâm"ın evvelen ve âhiren Yahyâ (a.s.)a mahsûs olması ve bu selâm ile onu akrânı üzerine takdîm etmesi nasıl sahîh olur?" Cevâben denilir ki: eğer Rûhullah olan Îsâ (a.s.)ın "Doğduğum ve öldüğüm ve diri ola-

rak ba'solunduğum günde selâm benim üzerime olsun" (Meryem, 19/33) kavli ittihâdda ekmel ise, Yahyâ (a.s.)ın selâmı, ittihâd ve i'tikādda ekmel ve te'vîlât için dahi erfa'dır.

İttihâdda ekmel oluşu budur ki: Allah Teâlâ Cenâb-ı Yahyâ'nın vücûd-ı izâfîsinde olan nefsi üzerine selâm eder; ve bu selâm kâffe-i vücûh-i ilâhiyyeyi câmi' olan hüviyyet-i mutlakadan vâki' olmuş bir hitâbtır. Fakat Îsâ (a.s.)ın vücûd-ı izâfîsinde ve mukayyedinde vâki' olan kendi nefsine selâmı, vücûh-i ilâhiyyeden [20/7] bir vech-i hâs tarîkiyledir. Binâenaleyh kâffe-i vücûh-i ilâhiyyeyi câmi' olan hüviyyet-i mutlaka vechinden gelen selâm, bu vücûhdan bir vecihden sâdır olan selâmdan, ittihâdda ekmeldir. Şu kadar var ki selâm, Îsâ (a.s.)ın mazharından ve onun vücûd-ı mukayyedinden nâzil olduğu için, ahadiyet şühûdunda, o hazretin kemâl-i temkîn üzere bulunduğu anlaşılıyor. Fakat bu selâm, Yahyâ (a.s.)ın mazharından ve onun vücûd-ı müteayyininden sâdır olmadığı cihetle, o hazretin bu şühûdda kemâl-i temekkünü müstedell değildir. Zîrâ fark mahsûstur.

İ'tikādda ekmel ve te'vîlât için erfa' oluşu dahi budur ki: Hakk'ın Yahyâ (a.s.) üzerine olan selâmı, onun Rabb'i olduğu ve hüviyyet-i mutlakası bulunduğu haysiyetle vâki' olduğundan hicâb-ı isneyniyyet ile muhtecib olan ehl-i nefs ve akāid-i mukayyede erbâbı indinde te'vîle muhtaç değildir. Onlar Yahyâ (a.s.)a Rabb'i tarafından selâm vâki' olduğuna bilâ-te'vîl i'tikād ederler. Fakat Îsâ (a.s.)ın selâmı, te'vîle muhtaçtır. Çünkü Cenâb-ı Îsâ, kurb-i nevâfil mertebesine göre, lisân-ı Hak'la kendi nefsi üzerine selâm eder. Veyâhud kurb-i ferâiz mertebesine göre, Cenâb-ı Îsâ'nın mazhariyetinde müteayyin olan Hak Teâlâ, lisân-ı Îsâ (a.s.) ile kendi nefsine selâm eder. Binâenaleyh akāid-i mukayyede erbâbı, te'vîl olunmadıkça bu kelâmı tasdîk etmezler. Şu hâlde Îsâ (a.s.)ın nefsi üzerine selâmı, Rabb'i tarafından Yahyâ (a.s.) üzerine vâki' olan selâm gibi i'tikād husûsunda ekmel ve te'vîlât için erfa' değildir. Velhâsıl birisine herkes i'tikād eder; ve te'vîlât onda merfû'dur. Diğerine ise i'tikād etmez; zîrâ te'vîlât merfû' değildir.

فإنَّ الَّذي انْخَرَقَتْ فيه العادةُ في حقِّ عِيسَى إنَّما هو النُّطْقُ، فقد تَمَكَّنَ عَقْلُه وتَكَمَّلَ في ذلك الزَّمانِ الَّذي أَنْطَقَهُ اللّٰهُ فيه، ولا يَلْزَمُ لِلْمُتَمَكِّنِ من

النُّطقِ على أيِّ حَالَةٍ كان الصِّدْقُ فيما به [20/8] يَنْطِقُ بخِلَافِ المَشْهُودِ له كيَحْيَى، فَسَلامُ الحقِّ على يَحْيَى من هذا الوَجْهِ أَرْفَعُ لِلِالْتِبَاسِ الواقِعِ في العِنايَةِ الإلٰهيَّةِ من سلامِ عِيسَى على نَفْسِه، وإنْ كانت قَرَائِنُ الأَحْوَالِ تَدُلُّ على قُرْبِهِ من اللّٰهِ في ذلك وصِدْقِه إذ نَطَقَ في مَعْرِضِ الدَّلَالَةِ على بَرَاءَةِ أُمِّهِ في المَهْدِ.

Zîrâ muhakkak Îsâ hakkında, kendisinde âdet münharık olan şey, ancak nutuktur. Böyle olunca Allah Teâlâ'nın onu tantîk ettiği bu zamanda, onun aklı mütemekkin ve mütekemmil oldu. Ve nutka kādir olan kimseye, her ne hâl üzerine olursa olsun, söylediği şeyde Yahyâ gibi meşhûdün-leh hilâfına olarak, sıdk lâzım değildir. Binâenaleyh Hakk'ın Yahyâ üzerine selâmı, bu vecihden inâyet-i ilâhiyyede vâki' olan iltibâs için, Îsâ'nın nefsi üzerine olan selâmından erfa'dır. Her ne kadar karâin-i ahvâl, Cenâb-ı Îsâ'nın beşik içinde vâlidesi Meryem'in berâetine delâlet ma'razında nutk ettiği vakit, bunda Allah Teâlâ'ya kurbuna ve onun sıdkına delâlet ederse de.

Ya'ni Îsâ (a.s.) hakkında hârikulâde olarak vâki' olan şey, beşik içinde iken onun tekellüm etmesidir. Zîrâ beşikteki çocuğun söz söylemesi âdete muhâliftir; ve söz söylemek için akılda kudret ve mükemmeliyet lâzımdır. Binâenaleyh Îsâ (a.s.)ın Hak tarafından intâkı zamânında onun aklı mütemekkin ve mütekemmil oldu. Ve nutk ister mu'cize gibi âdete muhâlif ve ister kelâm-ı bâliğ gibi âdete muvâfık olarak vâki' olsun, nutka kādir olan kimseye sıdk lâzım değildir. Ya'ni her söz söyleyen kimsenin sözü doğru olmak lâzım gelmez. O söz nefs-i emre muvâfık olmayabilir. Fakat Yahyâ (a.s.) gibi meşhûdün-leh buna muhâliftir. Çünkü onun selâmetine şehâdet eden Hak'tır. Ve Îsâ (a.s.) ise kendi nefsine selâm etti. Bunun her ikisi dahi inâyet-i ilâhiyyedir. Fakat Hakk'ın Yahyâ (a.s.) üzerine olan selâmı, Cenâb-ı Yahyâ hakkındaki inâyet-i ilâhiyyede vâki' olan iltibâsı ref'eder. Zîrâ Hak kelâmında sâdıktır; ve Hak söylediği vakit doğru söyler. [20/9] Fakat Îsâ (a.s.)ın kendi nefsi üzerine selâmı, onun hakkında olan inâyet-i ilâhiyyede vâki' iltibâsı ref'etmek husûsunda Hakk'ın Yahyâ (a.s.)a olan selâmı gibi değildir. Çünkü her nâtıkın nutkunda sıdk lâzım gelmez. Her ne kadar karâin-i ahvâl o nutukta Îsâ (a.s.)ın Allah Teâlâ'ya kurbuna ve bu

nutukta sıdkına delâlet ederse de, ref'-i iltibâsda yine Hakk'ın Cenâb-ı Yahyâ'ya olan selâmı akvâdır. Ve karâin-i ahvâl budur ki, Îsâ (a.s.) vâlidesi olan Hz. Meryem'in, münkirînin ona isnâd ettiği töhmet-i zinâdan berâetine delâlet ma'razında beşik içinde tekellüm etmesidir. Zîrâ hilâf-ı âdet bir mu'cizenin zuhûru bir lüzûma müsteniddir. O lüzûm ise, Hz. Meryem'in sübût-i berâeti idi. Binâenaleyh Cenâb-ı Îsâ vâlidesinin berâetine şehâdet için söylediği sözde sâdıktır.

فهو أَحَدُ الشَّاهِدَيْنِ، و الشَّاهِدُ الآخَرُ هَزَّةُ الجِذْعِ اليَابِسِ، فَسَقَّطَ رُطَبًا جَنِيًّا من غيرِ فَحْلٍ ولا تَذْكِيرٍ كما وَلَدَتْ مَرْيَمُ عِيسَى من غيرِ فَحْلٍ ولا ذَكَرٍ ولا جِمَاعٍ عُرْفِيٍّ مُعْتَادٍ.

İmdi o, iki şâhidin birisidir; ve diğeri kurumuş hurma ağacını tahrîkidir. İmdi Meryem Îsâ'yı nasıl zevc ve erkek olmaksızın ve mu'tâd olan cimâ'-ı örfî vukū' bulmaksızın doğurdu ise, fahl ve tezkîr olmaksızın, ter ü tâze hurma sukūt etti.

Ya'ni Îsâ (a.s.)ın beşik içinde tekellümü iki şâhidden birisidir; ve diğer şâhid ise وَهُزِّي إِلَيْكِ بِجِذْعِ النَّخْلَةِ تُسَاقِطْ عَلَيْكِ رُطَبًا جَنِيًّا (Meryem, 19/25) [Ey Meryem! Hurma ağacını kendi tarafına doğru salla; toplamaya lâyık sana tâze hurma düşer.] âyet-i kerîmesinde beyân buyurulduğu üzere, Hz. Meryem'in kuru hurma ağacını tahrîk etmesidir. [20/10] Ve kuru ağacın tahrîkini müteâkib ter ü tâze hurma döküldü. Hâlbuki zürrâ' hurma ağacının erkeğini dişisine aşılamadıkça hurma vermez. Mutlakā mahsûl vermek için telkîh lâzımdır. İşte Hz. Meryem bâkire olduğu ve aslâ kendisine bir erkek takarrüb ederek herkesin bildiği cimâ'-ı mu'tâd vâki' olmadığı hâlde nasıl ki Hz. Îsâ'yı doğurdu ise, hurma ağacı dahi bilâ-telkîh ve ancak tahrîk ile ter ü tâze hurma verdi. İşte bu da ikinci şâhiddir; ve Hz. Îsâ'nın sıdk-ı kelâmı hakkındaki karâindir.

لو قال نَبِيٌّ: آيَتِي ومُعْجِزَتِي أنْ يَنْطِقَ هذا الحَائِطُ، فنَطَقَ الحائطُ، وقال في نُطْقِه: تَكْذِبُ ما أنتَ رسولُ اللّٰهِ، لَصَحَّتِ الآيةُ وثَبَتَ بها أنَّه رسولُ اللّٰهِ، ولَمْ يُلْتَفَتْ إلى ما نَطَقَ به الحائطُ، فَلَمَّا دَخَلَ هذا الاحتِمالُ في كلامِ عِيسَى بإشارَةِ أُمِّهِ إليه وهو في المَهْدِ، كان سلامُ اللّٰهِ على يَحْيَى أَرْفَعُ من هذا الوَجْهِ.

Eğer bir nebî, benim âyetim ve mu'cizem "Bu duvarın tekellümüdür" dese, duvar nutkeylese ve nutkunda "Sen kâzibsin, resûlullah değilsin" dese, elbette âyet sahîh olur ve onunla muhakkak onun resûlullah olduğu sâbit bulunur idi; ve duvarın söylediği şeye iltifât olunmaz idi. İmdi vaktâki bu ihtimâl, beşik içinde olduğu hâlde, vâlidesinin ona işâreti ile olan kelâm-ı Îsâ'ya dâhil oldu, Yahyâ'nın selâmı bu vecihden erfa' oldu.

Ya'ni her söz söyleyenin sözü, doğru olmak lâzım gelmediği için, eğer bir peygamber, "İşte benim nübüvvetime [20/11] alâmetim ve mu'cizem bu duvarın söz söylemesidir" deyip de duvar dahi lisâna gelip söz söylese ve sözü dahi "Sen yalancısın, resûlullah değilsin" kelâmından ibâret bulunsa, elbette o alâmet sahîh olur ve duvarın söz söylemesiyle, onun resûlullah olduğu sâbit bulunur idi; ve duvarın "Sen yalancısın, resûlullah değilsin" sözüne iltifât olunmaz idi. Zîrâ nutka kudreti olan her nâtıkın sözü doğru olmak îcâb etmez. İşte vâlidesi olan Hz. Meryem'in işâreti ile, beşik içinde olduğu hâlde Îsâ (a.s.)dan sâdır olan kelâma dahi, ehl-i hicâba göre, bu ihtimâl dâhil olduğundan, Hakk'ın Yahyâ (a.s.)a olan selâmı, bu vecihden erfa' olur. Çünkü Hakk'ın kelâmına ve selâmına bu ihtimâl dâhil olmaz.

فَمَوْضِعُ الدَّلَالَةِ أَنَّه عبدُ اللّٰهِ من أَجْلِ ما قِيلَ فيه إِنَّه اِبْنُ اللّٰهِ، وفَرَغَتِ الدَّلالةُ بمُجرَّدِ النُّطْقِ، وأَنَّه عبدُ اللّٰهِ عند الطَّائِفَةِ الأُخْرَى القَائِلَةِ بالنُّبوَّةِ، وبَقِيَ ما زَادَ في حُكْمِ الاحتِمالِ في النَّظَرِ العَقْلِيِّ حتَّى ظَهَرَ في المُستقْبَلِ صِدْقُه في جميعِ ما أَخْبَرَ به في المَهْدِ، فَتَحَقَّقْ ما أَشَرْنَا إليه.

İmdi onun "abdullah" olduğunun mevzi'-i delâleti, onun hakkında "ibnullah" denilmesi eclindendir. Hâlbuki mücerred nutk ile delâlet fâriğ oldu. Zîrâ nübüvvetle kāil olan tâife-i uhrâ indinde o, abdullahdır. Ve beşik içinde ihbâr eylediği şeyin kâffesi müstakbelde zâhir oluncaya kadar, ziyâde olan şey, nazar-ı aklî indinde, ihtimâl hükmünde bâkî kaldı. Böyle olunca sen, işâret olunan şeyi tahkîk et! [20/12]

Ya'ni onun "abdullah" olduğu hakkındaki mevzi'-i delâlet mu'teberdir. Çünkü Îsâ (a.s.)ın إِنِّي عَبْدُ اللّٰهِ (Meryem, 19/30) [Ben Allâh'ın kuluyum.]

kavlinden herkesin "abdullah" olmadığı ma'nâsı tavazzuh eder. Zîrâ insanların çoğu "abdü'n-nefs" ve binnetîce "abdü'd-dünyâ" ve "abdü'd-dînâr" ve "abdü'z-zevce" olur. Ve kısm-ı kesîri dahi "abdü'l-Hâdî" ve "abdü'r-Rezzâk" vesâire gibi bir ism-i hâssın abdiyetiyle mümtâz bulunur. Hâlbuki "abdullah" ancak kendi ve onun mülkü Hak Teâlâ hazretlerinin mülkü olan kimsedir. Ya'ni "abdullah" cemî'-i esmâ-i ilâhiyyeyi câmi' olan zât-ı saâdet-simâttır. Nitekim Hz. Mevlânâ (r.a.) efendimiz buyururlar:

دستِ او را حق چو دستِ خویش خواند تا يَدُ اللّٰهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ براند

Tercüme ve îzâh: "Hak mâdemki onun eline kendi eli ta'bîr buyurdu, يَدُ اللّٰهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ (Fetih, 48/10) âyet-i kerîmesinin mefhûm-i münîfine kadar sürdü, götürdü."[510] Ya'ni hadîs-i kudsîde كُنْتُ لَهُ يَدًا [Onun tuttuğu eli olurum.] buyurdu; ve Kur'ân-ı Kerîm'de dahi "Allâh'ın eli onların ellerinin fevkindedir" (Fetih, 48/10) dedi. Binâenaleyh bekā-billâh mertebesinde bulunan evliyâullâhın eli herkesin elinin fevkinde olur, zîrâ Hakk'ın yedidir.

Binâenaleyh "abdullah" sıfatını hâiz olmak her bir insanın kârı değildir. İşte Îsâ (a.s.)ın beşik içinde iken söylediği إِنِّي عَبْدُ اللّٰهِ آتَانِيَ الْكِتَابَ وَجَعَلَنِي نَبِيًّا (Meryem, 19/30) ya'ni "Muhakkak ben Allâh'ın kuluyum; bana kitâb verdi ve beni peygamber kıldı" kavli, Îsâ (a.s.) hakkında "Allâh'ın oğludur" diyen Nasârâ'nın kelâmı mukābilinde vâki' olduğu için, kendisinin ibnullah" olması hayâlini ref'etti; ve vâlide-i muhteremesinin zinâdan tahâretini isbât eyledi. Ve mücerred nutk ile, onun "abdullah" olması üzerine delâlet tamâm ve sahîh oldu. Ve Hz. Îsâ (a.s.), ümmetinden kendisinin nübüvvetine kāil olan ehl-i Habeş gibi [20/13] diğer bir tâife nezdinde muhakkak "abdullah"dır, Allâh'ın oğlu değildir. Ve nazar-ı aklî indinde her nutkeden kimsenin kelâmı, doğru olmak lâzım gelmediği cihetle, Hz. Îsâ'nın beşik içindeki إِنِّي عَبْدُ اللّٰهِ (Meryem, 19/30) [Ben Allâh'ın kuluyum.] kelâmından, "abdullah" ma'nâsı üzerine ziyâde olan nutku müstakbelde nübüvvetle meb'ûs oluncaya kadar, sıdk ve kizbe ihtimâl hükmünde bâkî kaldı. Vaktâki nübüvvetle ba'solundu, beşik içinde ne söylemiş ise, hepsinin sıdkı zâhir olduğu cihetle bu hükm-i ihtimâl dahi mündefi' oldu.

510 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, II, s. 297 (beyit: 3013).

İmdi sen bu fass-ı münîfte beyân buyurulan maârifi tahkîk et ve iyi anla! Ve Yahyâ (a.s.)ın Îsâ (a.s.) üzerine tafdîl edilmiş olduğunu tahayyül etme! Ve Îsâ (a.s.)ın kendi nefsine olan selâmı ile, Yahyâ (a.s.) üzerine olan Hakk'ın selâmı arasındaki farkı ayn-ı basîretle müşâhede et! Ve akāid-i mukayyede erbâbı indinde hangisinin muhtâc-ı te'vîl olduğunu ve hangisinin olmadığını bil! ذَلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ (Cum'a, 62/4) [İşte bu Allâh'ın fazlıdır, bunu dilediğine verir.]

İbtidâ: Recep 1335 ve 27 Nisan 1333 [27 Nisan 1917], Cum'a sabahı saat 1,5

İntihâ: 11 Mayıs 1333 ve Recep 1335 [11 Mayıs 1917], yevm-i Cum'a saat-i ezânî 2

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

XXI

فَصٌّ حِكْمَةٍ مَالِكِيَّةٍ فِي كَلِمَةٍ زَكَرِيَّاوِيَّةٍ

[KELİME-İ ZEKERİYYÂVİYYE'DE MÜNDEMİC HİKMET-İ MÂLİKİYYE BEYÂNINDA OLAN FASTIR]

Ma'lûm olsun ki, Zekeriyyâ (a.s.)ın müdebbiri olan ism-i hâss "Mâlik" ism-i şerîfidir. Binâenaleyh hazret-i şehâdette onun vücûdunda zâhir olan dahi, bu ismin hazînesinde meknûz bulunan ahvâl olduğundan, kendisi min-indillâh bu ismin muktezâsı olmak üzere, kuvvet-i tâmme ve himmet-i müessire ile müeyyed oldu; zîrâ "Mâlik," şiddet ve kuvvet ma'nâsına olan "mülk"ten me'hûzdür; ve "mülk," kudret ve tasarruf ma'nâsına dahi gelir. İmdi mâlikiyyet-i Hak, Zekeriyyâ (a.s.)ın vücûdunda zâhir oldu. Çünkü onun vücûd-ı şerîfi "yevmü'd-dîn" gibi oldu; ve "kıyâmet" ma'nâsına olan "yevmü'd-dîn"de Hakk'ın kemâl-i mâlikiyyeti zuhûr ettiği cihetle Hak Teâlâ "yevmü'd-dîn"e Mâlik ism-i şerîfini muzâf kılıp, sûre-i Fâtiha'da مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ (Fâtiha, 1/4) [Yevmü'd-dînin Mâlik'i] buyurdu; binâenaleyh Cenâb-ı Zekeriyyâ rahmet ve nıkmetin zuhûru husûsunda yevmü'd-dînin ahvâli ile mütehakkık olduğundan, yevmü'd-dîn menzilesinde oldu. Şu hâlde Hak Teâlâ hazretleri "Mâlik-i yevmi'd-dîn" olduğu gibi "Mâlik-i Zekeriyyâ" oldu. Çünkü Hak Teâlâ yevm-i mezkûrde ba'zan rahmet ve ba'zan azâb eder; ve bu günde rahmet ve azâbın zuhûru ile O'nun mâlikiyeti zâhir olur. İşte Zekeriyyâ (a.s.)ın vücûdunda dahi Hak bu iki şe'n ile zâhir oldu. Rahmeti ile zuhûru budur ki, onun zevce-i muhteremesi âkır ve kendisi pek ihtiyar olduğu hâlde فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا (Meryem, 19/5) ya'ni "Bana indinden bir velî bağışla" diyerek Hak'tan bir sâlih oğul taleb etti. Ve Hak Teâlâ dahi duâsını müstecâb edip, o hazretin hâiz olduğu maârif-i ilâhiyye ve esrâr-ı rabbâniyye ve ahlâk-ı hamîdeye vâris olarak ona Yahyâ (a.s.)ı bahşetti. Ve nıkmetle zuhûru budur ki, Hak Teâlâ onu şiddetle ahzetti;

[21/2] o hazreti testere ile küffâr ikiye biçtiler. O dahi buna sabredip, mazhar olduğu ism-i hâssın muktezâsı olarak Hak'tan bu belânın ref'ini taleb etmedi. İşte bu sebebe binâen "hikmet-i mâlikiyye", Kelime-i Zekeriyyâviyye'ye tahsîs kılındı. *Mesnevî*:

پس قیامت شو قیامت را ببین　　دیدنِ هر چیز را شرطست این
عقل گردی عقل را دانی کمال　　عشق گردی عشق را بینی جمال

Tercümesi: "İmdi kıyâmet ol, kıyâmeti gör; her şeyi görmek için bu şarttır. Akl olursan, aklı kemâliyle bilirsin. Aşk olursan aşkı cemâliyle görürsün."[511]

***

اِعْلَمْ أنَّ رحمةَ اللّٰهِ وَسِعَتْ كلَّ شيءٍ وجودًا وحُكْمًا، وأنَّ وجودَ الغَضَبِ من رحمةِ اللّٰهِ بالغضبِ، فسَبَقَتْ رحمتُه غضبَه، أيْ سَبَقَتْ نِسْبَةُ الرَّحمةِ إليه نسبةَ الغضبِ إليه.

Ma'lûmun olsun ki, muhakkak Allâh'ın rahmeti vücûden ve hükmen her şeye vâsi' oldu; ve muhakkak gazabın vücûdu dahi, Allâh'ın gazaba olan rahmetindendir; binâenaleyh O'nun rahmeti gazabını sebkat eyledi. Ya'ni rahmetin O'na nisbeti, gazabın O'na nisbetini sebkat etti.

Fass-ı Süleymânî'de tafsîl olunduğu üzere "rahmet", biri zâtî, diğeri sıfâtî olmak üzere iki kısımdır. Bunlar da husûsiyet ve umûmiyet i'tibâriyle iki kısımdır. Her şeye vâsi' olan rahmet, "rahmet-i âmme-i zâtiyye"dir; ve bu rahmet Hakk'ın muktezâ-yı zâtıdır; çünkü Hak bizzât "Cevâd"dır. Eğer böyle olmasa, vücûd-ı mutlak-ı Hak'ta zuhûr bulunmaz idi. İşte zât-ı Hakk'ın muktezâsı olan bu rahmet sâyesinde, zât-ı ahadiyyette mahfî olan niseb ve şuûnât-ı Hak, onun kendi [21/3] zâtında kendi zâtına tecellîsi sûretiyle, ilminde sübût buldu; ve Hak zât-ı ahadiyyetinde sıkıntı içinde kalmış olan esmâsını nefes-i Rahmânîsi ile tenfîs edip, onlara vücûd-ı ilmî vermek sûretiyle cümlesini bu sıkıntıdan âzâd etti. Binâenaleyh bu rahmet,

511 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, XI, s. 264 (beyit: 772, 774).

hükmen her şeye vâsi' oldu. Ve rahmet-i âmme-i zâtiyye îcâbıyla, ilimde sübût bulan a'yân-ı sâbitenin sûretleri, kendi hükümleri dâiresinde, a'yân-ı kevniyye sûretleriyle zâhir olduğu cihetle, bu rahmet-i zâtiyye, şu içinde bulunduğumuz hazret-i şehâdette dahi vücûden her şeye vâsi' oldu. İmdi rahmet-i Hak, bilcümle nisebe ve a'yân-ı sâbite ve hâriciyyeye şâmil olunca, niseb-i ademiyyeden ibâret olan gazaba dahi şâmil bulunur; ve binâenaleyh gazabın vücûdu dahi, gazaba olan rahmet-i ilâhiyyeden olur. Fakat gazabın Hakk'a nisbeti, rahmetin Hakk'a nisbetinden sonradır; çünkü gazab rahmete nisbetle ârızî bir şeydir. Meselâ suyun hâl-i tabîîsi cereyândır; ve donması, ârızîdir. Ve kezâ insanın hâl-i tabîîsi gazab değildir; onun gazabı bir sebeb tahtında zuhûr eden bir sıfat-ı ârızadır; ve sıfat-ı ârızada asl olan ise ademdir; binâenaleyh gazab niseb-i ademiyyedendir. Ve **Fass-ı Üzeyrî**'de tafsîl olunduğu üzere, gazab-ı ilâhî bir şeyin kemâl ve saâdete bilkülliyye adem-i kābiliyyetinden veyâ noksân-ı kābiliyyetinden o şeye terettüb eder. Ve gazabın şer ve şekāvet olması mağzûbun-aleyhe nisbetledir. Yoksa gazab, Hakk'a nisbetle merhûmdur; çünkü Hakk'ın tecellî-i Rahmânîsiyle mevcûd olmuştur; ve mevcûd olan her şey tecellî-i Rahmânî ile merhûmdur.

ولمَّـا كان لـكُلِّ عَيْـنٍ وُجُـودٌ يَطْلُبُـه مـن اللّٰـهِ، لذلـك عَمَّـتْ رَحْمَتُـه كُلَّ شـيءٍ، فإنَّـه بِرَحمتِـه الَّتـي رَحِمَـه بهـا قَبِـلَ رَحمتَـه فـي وجـودِ عَيْنِـه، فأَوْجَدَهَـا، فلذلـك قُلْنَـا إنَّ رحمـةَ اللّٰـهِ وَسِـعَتْ كلَّ شـيءٍ وجـودًا وحُكْمًـا.

[21/4] Vaktâki her "ayn" için vücûd oldu; binâenaleyh onu Allah'dan taleb eder. Bunun için O'nun rahmeti her şeye[512] âmm oldu; zîrâ Hak, şol rahmetiyle ki, her şeye onunla rahmet etti, o şey vücûd-ı aynîsinde O'nun rahmetini kabûl etti. Binâenaleyh Hak o şeyi îcâd eyledi. İşte bunun için biz, muhakkak Allâh'ın rahmeti vücûden ve hükmen her şeye vâsi' oldu, dedik.

Ya'ni Hak Teâlâ hazretlerinin gayr-ı kābil-i ta'dâd esmâ-i zâtiyyesi vardır ki, onlara "mefâtîh-i gayb" tesmiye olunur. Zât-ı ahadiyyette bilkuvve mevcûd olan bu esmâ, zâtlarıyla fiilen zuhûr isterler ve müsemmâları olan

512 *Fusûs* neşirlerinde bu kelime "ayn" şeklindedir. Ancak Ahmed Avni Bey, muhtemelen Bosnevî'yi esas aldığı için "şey" şeklinde yazmıştır. Krş. Bosnevî, *Tecelliyât-ı Arâisu'n-Nusûs*, s. 459.

zât-ı Hak, dıyk-ı ademden o esmâyı ihrâc ve onları nefes-i Rahmânîsi ile tenfîs edip mertebe-i ilimde izhâr eyler. İşte bu tenfîs, esmâya rahmettir. Bu tecellî Hakk'ın kendi zâtında kendi zâtına vâki' olur. İlm-i Hak'ta peydâ olan bu suver-i latîfeye "a'yân-ı sâbite" derler ki, âlem-i dünyâdaki suver-i kesîfenin hakāyıkıdır; ve bunların vücûdu "vücûd-ı hükmî"dir. Onların zıllı olan suver-i kesîfe-i âlem ise "vücûd-ı aynî"dir. İşte mâdemki her bir "ayn" için vücûda gelmek imkânı mevcûddur; o "ayn", o vücûdu Allah'dan taleb eder.

Ma'lûm olsun ki, bilcümle emr üç vecih üzeredir:

1. Vücûd-ı mahzdır. Bu vücûd, ezelen ve ebeden ademi kabûl etmez; vücûd-ı hakîkî-i Hak gibi.

2. İmkân-ı mahzdır ki, ezelen ve ebeden bir sebeb ile vücûdu kabûl eder; vücûd-ı izâfî-i a'yân gibi.

3. Adem-i mahzdır ki, ezelen ve ebeden vücûdu kabûl etmez; şerîk-i Bârî veyâhud iki vücûd-ı nâmütenâhî gibi.

İşte görülüyor ki, âlemin vücûd-ı izâfîsi, vücûd-ı mahz ile adem-i mahz arasında vâki' olmuştur. Zîrâ bir ciheti ademe ve diğer ciheti dahi vücûda nâzırdır. İmdi a'yân-ı sâbite esmâ-i ilâhiyyenin ve a'yân-ı kevniyye dahi a'yân-ı sâbitenin zıllı olup, bu vücûd-ı zıllîlerinin zuhûrunu Allah'dan [21/5] taleb ettikleri ve Allâhü Zülcelâl hazretleri dahi feyz-i akdesiyle esmâya rahmet edip onları mertebe-i ilimde "hükmen", ve feyz-i mukaddesiyle dahi mertebe-i aynda "vücûden" izhâr eylediği için, O'nun rahmeti her şey hakkında umûmî oldu. Binâenaleyh bu i'tibâra göre her şey merhûmdur; ve bu rahmette İblîs dahi dâhildir; zîrâ vücûd-ı ilmîde îcâd etmek sûretiyle Hak Teâlâ'nın rahmet ettiği her şey, vücûd-ı aynîsinde de O'nun rahmetini kabûl etti. İşte suver-i esmâiyye, rahmet-i zâtiyye-i âmme ile, ilm-i ilâhîde sâbit olduktan sonra, vücûd-ı aynîye tâlib olmalarıyla Hak Teâlâ o rahmet ile onları vücûd-ı aynîde îcâd ettiği için biz, Allâh'ın rahmeti vücûden ve hükmen her şeye vâsi' oldu dedik.

والأسماءُ الإلٰهيَّةُ من الأشياءِ، وهي تَرْجِعُ إلى عَيْنٍ وَاحِدَةٍ، فأوَّلُ ما وَسِعَتْ رحمةُ اللّٰهِ شَيْئِيَّةُ تِلكَ العَيْنِ المُوجِدَةِ لِلرَّحمةِ بالرَّحمةِ.

Ve esmâ-i ilâhiyye eşyâdandır; ve hâlbuki esmâ-i ilâhiyye ayn-ı vâhideye râci'dir. İmdi Allâh'ın rahmetinin vâsi' olduğu evvelki şey, o "ayn"ın şey'iyetidir ki, rahmet ile rahmet-i mûcidedir.

Ya'ni, Allâh'ın rahmeti her şeye vâsi'dir, dediğimiz vakitte, esmâ-i ilâhiyye dahi "her şey" ta'bîri tahtına dâhil olur; zîrâ esmâ-i ilâhiyye dahi eşyâdandır. Ve esmâ-i ilâhiyye ise, Rahmân isminin hakîkati olan ayn-ı vâhideye râcidir; ve Rahmân ismi ism-i câmi'dir. Binâenaleyh her bir ismin rahmetten haz ve nasîbi vardır. İmdi Allâh'ın rahmetinin vâsi' olduğu evvelki şey, rahmet-i zâtiyye ile rahmet-i esmâiyyeyi mûcid olan o ayn-ı vâhidenin şey'iyetidir.

Ma'lûm olsun ki, Hak ahadiyyü'z-zât, ve vâhidiyyü'l-esmâ ve's-sıfâttır. Ve "Allah" [21/6] tesmiye olunan vücûdun zâtında hiçbir vech ile kesret yoktur; belki o vücûd, zât ile ahaddır; ve zât-ı ahadiyyet tecellîden müberrâdır. Çünkü âlemlerden ganîdir. Ve bu zât için vücûh-i gayr-ı mütenâhiye vardır ki, esmâ ve sıfâtı muktezî olan ulûhiyet o vücûhu cem'eder. Şu hâlde hazret-i ilâhiyye kâffe-i sıfât ve esmâ ile berâber zâttan ibâret olduğundan esmâ ve sıfâta nazaran, küll-i mecmûî olan ayn-ı vâhidedir. Ve bu küll-i mecmûî, o ayn-ı vâhidenin şey'iyetidir; ve Rahmân ismi, cemî'-i esmâyı muhît olduğu cihetle, bu ayn-ı vâhide bu ismin hakîkati olur. Binâenaleyh Hakk'ın Rahmân'a mensûb olan nefes ile ilk tenfîs ettiği şey, zât-ı ahadiyyetinde bilkuvve mevcûd olan esmânın hazret-i ilmiyyede izhâr buyurduğu sûretlerdir. Şu hâlde Hak, rahmet-i zâtiyye-i âmmesi ile esmâsına rahmet etmiş olur. Binâenaleyh o ayn-ı vâhidenin şey'iyeti ki, esmâ ve sıfâta nazaran küll-i mecmûîdir; işte bu şey'iyet rahmet-i zâtiyye ile rahmet-i esmâiyyeyi îcâd eder. Bu bahis **Fass-ı Şuayb**'da tafsîl olunmuştur. Oraya mürâcaat buyurulsun.

فـأوَّلُ شـيءٍ وَسِـعَتِ الرَّحمـةُ نَفْسُـها، ثـمَّ الشَّـيْئِيَّةُ المُشَـارُ إليهـا، ثـمَّ شَـيْئِيَّةُ كلِّ مَوْجُـودٍ يُوجَـدُ إلـى مـا لا يَتَنَاهَـى دُنْيًـا وآخِـرَةً عَرَضًـا وجَوْهَـرًا، مُرَكَّبًـا وبَسِـيطًا.

İmdi rahmetin vâsi' olduğu evvelki şey, onun nefsidir. Ba'dehû müşârünileyhâ olan şey'iyettir. Ba'dehû gerek dünyâda gerek âhirette, araz olsun ve cevher-i mürekkeb veyâ basît olsun, ilâ-mâ-lâ-nihâye vücûd bulan her mevcûdun şey'iyetidir.

Ya'ni rahmet-i zâtiyye-i âmmenin vâsi' olduğu evvelki şey rahmetin kendi nefsidir. Çünkü bir "ayn" lâzımdır ki, rahmet ona taalluk edebilsin; binâenaleyh rahmet-i zâtiyye; ibtidâ ayn-ı rahmâniyyenin şey'iyetine [21/7] vâsi' olur; ve rahmet o "ayn"ın şey'iyetine vâsi' olunca, ibtidâ kendi nefsine vâsi' olmuş olur. Ba'dehû rahmetin vâsi' olduğu şey, bâlâda işâret olunan ayn-ı vâhidenin şey'iyetidir; ve bu ayn-ı vâhide bilcümle a'yânın mebdei ve aslıdır; ve bu da "hakîkat-i muhammediyye"dir ki, Allah Teâlâ onu âlemlere rahmet olmak üzere îcâd eyledi. Binâenaleyh o, ayn-ı rahmettir; ya'ni âlemleri onun vücûdundan îcâd etti. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ (Enbiyâ, 21/107) [Biz seni ancak âlemler için rahmet olarak gönderdik.] ve hadîs-i kudsîde dahi خَلَقْتُكَ مِنْ نُورِي وَخَلَقْتُ الْأَشْيَاءَ مِنْ نُورِكَ ya'ni "Yâ Habîbim, seni nûr-i vücûdumdan halkettim ve eşyâyı dahi senin nûrundan yarattım"[513] buyurulmuştur. Ve bu mertebe, Hakk'ın zât-ı ahadiyyet mertebesinden vâhidiyet mertebesine tenezzülüdür ki, esmâ ve sıfâta nazaran küll-i mecmûî olan ayn-ı vâhidedir. İşte ikinci derecede, bu ayn-ı vâhidenin şey'iyetine vâsi' oldu. Ondan sonra rahmetin vâsi' olduğu şey, gerek dünyâda ve gerek âhirette, araz olsun ve cevher-i mürekkeb veya basît olsun, ilâ-mâ-lâ-nihâye vücûd bulan her mevcûd-i izâfînin şey'iyetidir.

Ma'lûm olsun ki, şey'iyeti sâbit olmayan ancak adem-i mahzdır. Onun için ondan hiçbir şey çıkmaz; ve vücûd-ı mahz ki, Hakk'ın vücûd-ı mutlakıdır ve esmâ ve sıfât ki, o vücûd-ı mahzın niseb-i ademiyyesidir, ya'ni bilkuvve mevcûddur ve bilfiil zâhir değildir, işte bunlar için şey'iyet sâbittir; ve şey'iyeti sâbit olan şeyler için elbette zuhûr vardır.

Binâenaleyh rahmet bâlâda zikrolunan tertîb üzere, sâbit olan şey'iyetlere vâsi' oldu; ve hattâ rahmet, vücûd-ı Hakk'ın niseb-i ademiyyesinden bir nisbet olduğu için, rahmetin kendi nefsine dahi vâsi' oldu; çünkü vücûd-ı Hak'ta onun dahi şey'iyeti sâbittir. Şu hâlde o dahi zuhûr ister; binâenaleyh rahmet-i zâtiyye-i âmmenin ona dahi şümûlü [21/8] olmak tabîîdir. Burada bir suâl vârid olur, şöyle ki: Rahmet-i ilâhiyye vücûden ve hükmen her şeye şâmil olur, buyuruluyor. Hâlbuki bu kadar mağzûb olan

513 Bâlî Efendi, *Şerhu Fusûsi'l-Hikem*, s. 256.

eşyâ vardır. Bunların hepsi nasıl merhûm olur? Cenâb-ı Şeyh (r.a.) bu suâle cevâben buyururlar ki:

ولا يُعْتَبَرُ فيها -أو في سِعَةِ الرَّحمةِ- حُصولُ غَرَضٍ ولا مُلَائَمَةُ طَبْعٍ، بَلِ المُلَائِمُ وغيرُ المُلائِمُ كلُّه وَسِعَتْهُ الرَّحمةُ الإلٰهيَّةُ وُجُودًا.

Ve eşyâda –yâhud sia-i rahmette–,[514] bir garazın husûlü ve tab'ın mülâyemeti mu'teber değildir; belki mülâyimin ve gayr-ı mülâyimin hepsine rahmet-i ilâhiyye vücûden vâsi'dir.

Ya'ni eşyânın îcâdında veyâhud rahmetin vücûden ve hükmen bilcümle eşyâya vâsi' olmasında bir maksad vardır ki, o da ancak vücûd-ı mutlak-ı Hakk'ın bilkuvve kendisinde mevcûd olan nisebinin isti'dâdları vech ile fiilen zuhûrudur. Bu da onların nefes-i Rahmânî ile tenfîsiyle hâsıl olur. İşte bu hepsine şâmil olan bir rahmettir. Binâenaleyh bu rahmetin şümûlünde eşyâ hakkında husûsî bir garazın husûlü ve onların tab'ına mülâyim gelen şey mu'teber değildir. Her şeyin isti'dâd-ı ezelîsi ne ise, bu rahmetin nüzûlünde îmân ve hidâyet ve ni'met ve zevk ve râhat gibi tab'a mülâyim gelen; ve küfür ve dalâlet ve nıkmet ve elem ve râhatsızlık gibi tab'a gayr-ı mülâyim gelen birtakım ahvâl o şeye vârid olur. Şu hâlde rahmet-i ilâhiyye, mahzâ vücûd verdiği için, mülâyim olsun, gayr-ı mülâyim olsun hepsine vâsi' oldu.

Misâl: Yağmurun yağması yeryüzünde ne kadar nebâtât varsa hepsinin gül, veyâ ekle sâlih meyve vermesi gibi husûsî bir garazın husûlü veyâhud tab'a mülâyim gelen mevâddın zuhûru için değildir. [21/9] Belki rahmetin nüzûlüyle her nebâtın isti'dâdına göre onda bilkuvve mevcûd olan semerât fiilen zâhir olur. Gül ağacından gül, diken ağacından diken ve kayısı ağacından lezîz ve ahlâ kayısı ve zakkûm ağacından dahi zakkûm zâhir olur. Hâlbuki hepsinin sebeb-i zuhûru olan rahmet birdir. İhtilâf-ı semerât, ağaçların ihtilâf-ı isti'dâdındandır. Beyit:

514 *Fusûs* metninde bulunmayan bu açıklayıcı ifâde Ahmed Avni Bey tarafından muhtemelen Bosnevî esas alınarak ilâve edilmiştir. Krş. Bosnevî, *Tecelliyât-ı Arâisu'n-Nusûs*, s. 461.

Halkın isti'dâdına vâbestedir âsâr-ı feyz
Ebr-i nîsândan sadef dürdâne, ef'î semm kapar[515]

İşte bunun gibi zât-ı ahadiyyette mahfî olan esmâya rahmet-i zâtiyye-i âmmenin şümûlü ale's-seviyyedir. مَا تَرَى فِي خَلْقِ الرَّحْمٰنِ مِنْ تَفَاوُتٍ (Mülk, 67/3) [Halk-ı Rahmân'da tefâvüt göremezsin.] âyet-i kerîmesi mûcibince rahmet-i rahmâniyyenin her bir isim üzerine sereyânında tefâvüt yoktur. Tefâvüt ancak esmâ-i ilâhiyyenin isti'dâdâtındadır. Rahmet-i rahmâniyyenin feyezânında Hâdî isminin mazharı olan "ayn"da sûret-i hidâyet, ve Mudill isminin mazharı olan "ayn"da dahi sûret-i dalâlet zâhir olur.

وقد ذَكَرْنَا في الفُتوحاتِ المَكيةِ أنَّ الأثَرَ لا يكونُ إلا لِلْمَعْدُومِ لا لِلْمَوْجُودِ، وإنْ كان للمَوجودِ فبِحُكْمِ المَعدومِ، وهو عِلْمٌ غَرِيبٌ ومَسْأَلَةٌ نَادِرَةٌ، ولا يَعْلَمُ تَحْقِيقَها إلا أصحابُ الأَوْهَامِ، فذلك بالذَّوقِ عندَهم، وأمَّا مَن لا يُؤَثِّرُ فيه الوَهْمُ فهو بَعِيدٌ عن هذه المَسألةِ.

Ve tahkîkan biz Fütûhât-ı Mekkiyye'de zikrettik ki, muhakkak "eser", mevcûd için değil, ancak ma'dûm için vâki' olur; ve her ne kadar mevcûd için olursa da ma'dûmun hükmü hasebiyledir; ve bu ilim, garîbdir ve mes'ele-i nâdiredir; ve onun hakîkatini ancak evhâm sâhipleri bilir. İmdi bu ilim, onların indinde zevk ile hâsıl olur; velâkin kendisinde vehm müessir olmayan kimse bu mes'eleden uzaktır.

Ya'ni *Fütûhât-ı Mekkiyye* nâmındaki eser-i cesîm-i münîfin yetmiş üçüncü bâbında mastûr olan yirmi ikinci [21/10] ve yirmi üçüncü ve yirmi dördüncü suâllerin cevâbında;[516] ve kezâ beş yüz elli sekizinci bâbında îzâh buyurulduğu[517] üzere: "Eser" vücûd-ı Hak'ta müessir olan a'yân-ı sâbite-i ma'dûme için vâki'dir; yoksa Hakk'ın vücûdu için vâki' değildir. Vücûd-ı Hakk'a muktezî olan şey, a'yânın isti'dâd ve kābiliyetlerine göre, ifâza-i vücûd etmektir; ve "eser", her ne kadar vücûd-ı Hak için sâbit ise de, bu sübût, ma'dûmun hükmü hasebiyledir. Niseb-i ilâhiyye olan esmâ, zât-ı ahadiyyette hâl-i ademde iken, müsemmâları olan Hak'tan kendile-

515 Mehmed Emin Belîğ (v. 1174/1761), *Dîvân-ı Belîğ*, s. 57.
516 *Fütûhât-ı Mekkiyye*, III, s. 83-88 (73. bâb).
517 *Fütûhât-ı Mekkiyye*, VII, s. 309-310 (558. bâb).

rine vücûd i'tâ etmesine hükmederler. Mevcûd-i hakîkî olan Hak dahi, ma'dûm olan nisebinden müteessir olup, onlara vücûd i'tâsına teveccüh eder. Binâenaleyh eser, evvelen ma'dûm için mevcûdda zâhir olur; ba'dehû ma'dûm olan nisebin hükmü ve talebi hasebiyle vücûd-ı Hak için sâbit olur.

Misâl: Bir mi'mârın zâtında mündemiç olan sıfat-ı mi'mâriyyet, lisân-ı isti'dâd ile zuhûr taleb eder; mi'mâr dahi kendisinin bir nisbet-i ademiyyesi olan o sıfatın talebini is'âf için zihninde bir binâ sûreti tahayyül eyler. Bu sûret ilim mertebesinde peydâ olan bir "ayn"dır. Mi'mârın vücûdu mevcûd ve fakat onun nisbeti olan mi'mâriyet sıfatı kendi vücûdunda mahfî ve müstehlek olduğundan ma'dûm idi. İmdi şahs-ı mi'mârın mevcûd olan vücûdu, ma'dûm olan nisbetinden müteessir olup, o mi'mâriyet sıfat ve nisbetine vücûd i'tâsına teveccüh etti. Şu hâlde "eser", evvelâ ma'dûm olan nisbet için, mevcûd olan mi'marda zâhir oldu; ba'dehû o nisbet-i ma'dûmun "Beni izhâr et" diye lisân-ı isti'dâd ile vâki' olan hükmü ve talebi hasebiyle mi'mârın vücûdu için sâbit oldu. Binâenaleyh eser, mi'mârın vücûdunda müessir olan onun ilmindeki binânın sûret-i ma'dûmesi için vâki'dir. Yoksa mi'mârın vücûdu için vâki' değildir. Şahs-ı mi'mârın vücûduna lâzım olan şey, onun zihninde peydâ olan binâ sûretinin kābiliyetine göre, o binâyı hâriçte inşâ etmektir. [21/11]

Bu ilim, gāyet garîb ve pek nâdir bir mes'eledir; ve ma'dûmun mevcûdda te'sîri mes'elesini hakîkatiyle anlayan, ancak evhâm sâhipleridir; zîrâ bir emr-i ademîden ibâret olan vehm, onların mevcûd olan vücûdlarında te'sîr ederek, hadd-i zâtında ma'dûm olan birtakım vehmî şeyleri, kuvve-i hayâliyyelerinde îcâd ederler; ve bu îcâd ettikleri suver-i vehmiyyeden nefsleri, pek ziyâde müteessir olur. Meselâ çocukları, umacı geliyor, diye korkuturlar. Çocuk, vücûdunu hiç görmediği bir sûret-i mahûfeyi kuvve-i hayâliyyesinde îcâd edip, bu sûret-i vehmiyyeden korkar. Ve kezâ pek çok kimseler, gece tenhâ bir hânede kalamazlar. Hâne derûnunda ferd-i âferîde olmadığı kendilerine ma'lûm iken, vehimlerinde îcâd ettikleri suver-i mahûfeden müteessir olurlar. Ve ba'zı kimseler aslâ vücûdlarında hastalıktan eser olmadığı hâlde, kendilerinde bir maraz-ı vehmî îcâd ederler; ve bundan halâs olamadıkları takdîrde, vücûdları müteessir olup helâk

olurlar. İşte ma'dûmun mevcûdda te'sîri budur; ve bu ilim, ashâb-ı evhâm indinde zevkan hâsıl olur. Velâkin kendisinde vehmin te'sîri olmayan kimseler, bu ma'dûmun mevcûdda te'sîri mes'elesinin ne keyfiyetle vâki' olduğunu hakîkaten ve zevkan bilemezler. O kimseler bu mes'eleden uzaktır. Ve her bir insanın kuvve-i hayâlinde, vücûdu olmayan şeyi, halkettiğine dâir olan bahis **Fass-ı İshâkî**'de mürûr ettiğinden oraya mürâcaat olunsun.

Şiir:

فَرَحْمَةُ اللّٰهِ فِي الْأَكْوَانِ سَارِيَةٌ وَفِي الذَّوَاتِ وَفِي الْأَعْيَانِ جَارِيَةٌ

İmdi Allâh'ın rahmeti ekvânda sârîdir; zevâtta ve a'yânda cârîdir.

Ya'ni rahmet-i rahmâniyye, zât-ı ahadiyyette mahfî olan niseb-i Hakk'ı mertebe-i ilimde izhâr ettiği ve hâriçte [21/12] hâdis olan a'yân-ı kevniyye ise mertebe-i ilimde peydâ olan a'yân-ı sâbitenin sûretleri bulunduğu cihetle bu rahmet-i rahmâniyye ekvânda sârî oldu. Ta'bîr-i dîğerle îcâd, hüviyyet-i ilâhiyyenin suver-i kevniyye-i kesîfede ihtifâsıdır. Buhâr-ı latîfin, buzda ihtifâsı gibi. Ve eşyâ ancak rahmet-i rahmâniyye ile mevcûd oldu. Ve rahmet, her ne kadar mertebe-i vâhidiyyette bu hüviyetin gayrı ise de, vücûd-ı Hakk'ın niseb-i ademiyyesinden bir nisbet olduğu için, mertebe-i ahadiyyette onun "ayn"ıdır. Binâenaleyh rahmet-i ilâhiyye, zevâtta, ya'ni niseb-i ademiyyenin şey'iyetlerinde ve bu nisebin suveri olan a'yânda, ya'ni a'yân-ı sâbitede, cârîdir; ve suver-i kesîfe-i halkıyyede hüviyyet-i ilâhiyyenin ihtifâsı hasebiyle de cemî'-i ekvânda sârîdir.

مَكَانَةُ الرَّحْمَةِ الْمُثْلَى إِذَا عُلِمَتْ مِنَ الشُّهُودِ مَعَ الْأَفْكَارِ عَالِيَةٌ

Rahmet-i müslânın mertebesi, şühûddan bilindiği vakit, efkâr üzerine âlîdir.

Mîmin zammı ile "müslâ" [مُثْلَى], "efdal"in müennesi olan "fudlâ" [فُضْلَى] ma'nâsına gelir. Ya'ni pek ziyâde artkın ve taşkın olan rahmetin mertebesi, şühûd tarîkiyle ma'lûm oldukda, fikirlerin idrâkinden âlî olur; ve o rahmeti fikirler idrâk edemez. Zîrâ şühûdda isneyniyet kalkar ve şühûd ve şâhid ve meşhûd şey'-i vâhid olur; binâenaleyh fikrin orada medhali bulunmaz. Hâlbuki fikir, hicâbdır; isneyniyet olan mahalde hükmü cârîdir.

فـكُلُّ مـن ذَكَرَتْـهُ الرَّحْمَـةُ فقـد سَـعُدَ، ومـا تَـمَّ إلا مـن ذَكَرَتْـهُ الرَّحمـةُ، وذِكْـرُ الرَّحمـةِ الأشـياءَ عَيْـنُ إيـجادِها إيَّاها، فـكلُّ مَوجـودٍ مَرحـومٌ، ولا تُحْجَـبْ يَـا وَلِـيُّ عـن إدراكِ مـا قُلْنَـاه بمـا تَـرَاهُ مـن أصحـابِ البَـلاءِ ومـا تُؤْمِـنُ بـه مـن آلامِ الآخـرةِ الَّتـي لا تَفْتُـرُ عَمَّـنْ قَامَـتْ بـه.

[21/13] İmdi rahmetin zikrettiği her bir kimse, muhakkak saîd oldu; ve hâlbuki vücûdda rahmetin zikrettiği kimseden gayrı yoktur; ve rahmetin eşyâyı zikri, onları îcâdının "ayn"ıdır. İmdi her mevcûd olan şey merhûmdur. Ey dostum, ashâb-ı belâdan gördüğün şey ile ve onunla kāim olan kimseden nâkıs kılınmayan âlâm-ı âhiretten ona mü'min olduğun şey ile, bizim zikrettiğimiz şeyin idrâkinden hicâba düşme!

Ya'ni rahmet-i zâtiyye-i âmmenin, kendi taht-ı hîtasına aldığı her bir kimse saâdet-i vücûd ile saîd oldu; ve hâlbuki vücûda gelen her bir kimse, elbette rahmetin zikrettiği ve taht-ı hîtasına almış olduğu kimsedir. Ve rahmetin eşyâyı zikretmesi, îcâd etmesinin "ayn"ıdır. Zîrâ eşyâ, nefes-i Rahmânînin onları tenfîsinden evvel şey'-i mezkûr değil idi; tenfîs ile berâber şey'-i mezkûr oldu. Binâenaleyh rahmetin onları zikri ayn-ı îcâddır. Böyle olunca her mevcûd olan şey, rahmet-i vücûd ile merhûm olmuş olur. Şu hâlde dünyâda erbâb-ı ni'met ve ashâb-ı belâ ve âhirette ashâb-ı naîm ve ehl-i azâb bu rahmet-i vücûd ile merhûmiyette dâhildirler. Zîrâ nefes-i Rahmânî ile ketm-i ademden sâha-i vücûda gelmişlerdir.

Cenâb-ı Şeyh (r.a.) her mevcûdun merhûm olduğu ifâdesine vâki' olacak i'tirâzı def' için buyururlar ki: Ey dostum, seni dünyâda ashâb-ı belâda müşâhede ettiğin birtakım elemler mahcûb etmesin ve sen şimdi dünyâda bulunduğun hâlde, îmân ettiğin âlâm-ı âhiretten mahcûb olma; ve âlâm-ı âhiret öyle bir şeydir ki, vücûdu ile kāim olduğu kimseden nâkıs kılınmaz. İşte sen bu elemlerin dünyâdakilerini görüp ve âhirettekilerine de îmân edip "Rahmet nasıl umûmî olur ki, dünyâda ehl-i belâ ve âhirette dahi ehl-i azâb, zahmet içindedir?" deme! Zîrâ bâlâda zikrolunduğu üzere rahmetin şümûlünde eşyâ hakkında husûsî bir garazın husûlü ve onların tab'ına mülâyim gelen şey mu'teber değildir. Rahmet-i ilâhiyye gerek tab'a

mülâyim gelsin ve gerek [21/14] gelmesin mahzâ vücûd-bahş olduğu için her şeye şâmil olur.

وَاعْلَـمْ أَوَّلًا أنَّ الرَّحمـةَ إنَّمـا هـي فـي الإيـجادِ عَامَّـةٌ، فَبِالرَّحمـةِ بـالآلامِ أَوْجَـدَ الآلامَ، ثـمَّ إنَّ الرَّحمـةَ لهـا أَثَـرٌ بِوَجْهَيْـنِ، أَثَـرٌ بالـذَّاتِ وهـو إيـجادُها كلَّ عَيْـنٍ مَوجـودَةٍ، ولا تَنْظُـرُ إلـى غَـرَضٍ ولا إلـى عَـدَمِ غـرضٍ، ولا إلـى مُلائِـمٍ ولا إلـى غيـرِ مُلائِـمٍ، فإنَّهـا نَاظِـرَةٌ فـي عيـنِ كلِّ مَوجـودٍ قَبِـلَ وجـودَه، بَـلْ تَنْظُـرُ فـي عيـنِ ثُبُوتِـه، ولهـذا رَأَتِ الحـقَّ المَخْلُـوقَ فـي الاعتِقـاداتِ عَيْنًـا ثَابِتَـةً فـي العُيـونِ الثَّابتـةِ، فرَحمَتُـه بنفسِـها بالإيـجادِ، ولذلـك قُلْنَـا إنَّ الحـقَّ المَخْلُـوقَ فـي الاعتِقـاداتِ أَوَّلُ شـيءٍ مَرحـومٍ بعـدَ رَحمتِهـا بنفسِـها فـي تَعَلُّقِهـا بإيـجادِ المَرحُومِيـنَ.

Evvelâ ma'lûmun olsun ki, muhakkak rahmet, ancak îcâdda umûmîdir. Binâenaleyh âlâma rahmetiyle âlâmı îcâd etti. Ba'dehû bil ki, muhakkak rahmet için "eser" iki vech iledir. Biri bizzât eserdir; ve o da O'nun her ayn-ı mevcûdu îcâdıdır. Ve garaza ve adem-i garaza ve mülâyime ve gayr-ı mülâyime nazar etmez; zîrâ vücûdu kabûl eden her mevcûdun "ayn"ına nâzırdır. Belki onun "ayn"ının sübûtunda nazar eder. Bunun için i'tikādâtta mahlûk olan Hakk'ı uyûn-i sâbitede ayn-ı sâbite gördü. İmdi Hakk'ın kendi nefsine rahmeti îcâd iledir; ve işte bundan dolayı biz "Tahkîkan i'tikādâtta mahlûk olan Hak, merhûmînin îcâdına taallukda kendi nefsine rahmetinden sonra, merhûm olan şeyin evvelidir" dedik.

Ya'ni rahmet, sûret-i umûmiyyede a'yân-ı sâbiteyi ve a'yân-ı hâriceyi îcâd etmiştir; ve elem dahi a'yândan birisidir. Binâenaleyh Hak elemlere rahmet edip onları îcâd eyledi. Bu böylece ma'lûm olduktan sonra, şunu da bil ki, rahmetin te'sîri iki vech ile olur: Birisi bizzât te'sîridir. Bizzât te'sîri bir garaz-ı husûsîye ve gayr-ı mülâyime nazar etmeksizin, [21/15] rahmetin her ayn-ı mevcûdu îcâd etmesidir; zîrâ her mevcûd isti'dâdına göre vücûdunu Hak'tan nasıl kabûl etti ise, rahmet o mevcûdun "ayn"ına nazar eder. Belki rahmet, herhangi bir mevcûdun "ayn"ının sübûtunda, o mevcûda nazar eder. فإنَّهـا نَاظِـرَةٌ فـي عيـنِ كلِّ مَوجـودٍ قَبِـلَ وجـودَه، بَـلْ تَنْظُـرُ فـي عيـنِ ثُبُوتِـه [Zîrâ vücûdu kabûl eden her mevcûdun "ayn"ına nâzırdır. Belki onun "ayn"ının sübûtunda nazar eder.] ibâresindeki قبـل kelimesi Bosnevî ve Ya'kūb

Hân şerhlerinde bâ'nın kesri ile [قَبِـلَ], mâzî sîgasıdır, denilmiş ve "kabûl etti" ma'nâsı verilmiştir. *Te'vîlü'l-Muhkem* ve Bâlî Efendi şerhlerinde bâ'nın sükûnuyla [قَبْـلَ] "evvel" ma'nâsı verilip, mâzî sîgası değildir, denilmiştir. Bu şerhte dahi mâzî ma'nâsı isti'mâl edilmiştir. "Evvel" ma'nâsına göre ibârenin tercümesi şöyle olur: "Zîrâ rahmet, onun vücûdundan evvel, her bir mevcûdun "ayn"ına nâzırdır; belki ona "ayn"ının sübûtu hâlinde nazar eder." Evvelki ma'nâya göre بَـلْ تَنْظُـرُ [Belki nazar eder.] zamîrsiz olarak getirilmiştir. İkinci ma'nâda بَـلْ تَنْظُـرُهُ [Belki ona nazar eder.] zamîr ile isti'mâl olunmuştur. Maahâzâ her iki sûrette de murâd rahmetin her bir mevcûdun ilm-i ilâhîde "ayn"ının sübûtu hâline nazar ettiğini beyândan ibârettir.

İşte rahmet ilm-i ilâhîde sâbit olan "ayn"a nazar ederek îcâd ettiği için, akāid-i mukayyede ashâbının i'tikādlarında hayâlen mahlûk olan Hakk'ı onların uyûn-i sâbitelerinde, ayn-ı sâbite gördü; zîrâ her bir kimsenin ayn-ı sâbitesinin kuvvetinde her ne mevcûd ise, o kimse herhangi mevtında bulunursa bulunsun, hissen ve hayâlen, o ahvâl zuhûr eder. İmdi a'yân-ı sâbite rahmet-i zâtiyye ile merhûm olunca, onların ahvâli dahi merhûm olur. Ve Hakk-ı mu'tekad ise erbâb-ı i'tikādâtın a'yân-ı sâbiteleri ahvâlinden bir hâldir. Binâenaleyh rahmet, a'yân-ı sâbitenin îcâdı sûretiyle kendi nefsine rahmet etmekle, hayâlde mahlûk [21/16] olan Hakk'a rahmet etti. Ve âlemde ne kadar insan mevcûd ise Hak hakkında her birinin birer i'tikād-ı mahsûsu vardır ki, birinin i'tikādı diğerinin i'tikādına benzemez; ve bu i'tikādât şuûnât-ı ilâhiyyeden birer şe'ndir. Bu şuûnât ise îcâd ile zâhir olur. Binâenaleyh Hakk'ın zuhûr-ı şuûnâtı îcâd ile olduğu için, rahmet bu îcâd ile kendi nefsine rahmet eder. İşte bundan dolayı i'tikādâtta mahlûk olan Hak, merhûm olan a'yân-ı sâbitenin îcâdına taalluk sûretiyle rahmetin kendi nefsine rahmetinden sonra, merhûm olan şeyin evvelidir. Ya'ni rahmet, a'yân-ı sâbiteyi îcâd sûretiyle evvelâ kendi nefsine rahmet etti; ondan sonra da a'yân-ı sâbitenin bir hâli olan Hakk-ı mahlûka rahmet etti.

ولها أَثَرٌ آخرُ بالسُّؤالِ، فيَسْألُ المَحْجوبونَ الحقَّ أنْ يَرْحَمَهم في اعتِقادِهم، وأهْلُ الكَشْفِ يَسألُونَ رَحمةَ اللّٰهِ أنْ تَقُومَ بِهِمْ، فيَسألونَها باسْمِ اللّٰهِ، فيَقولونَ يا اللّٰه اِرْحَمْنَا، ولا يَرْحَمُهم إلا قِيَامُ الرَّحمةِ بهم، فلها الحُكْمُ، لأنَّ الحكمَ

إنَّما هو في الحَقيقةِ لِلْمَعْنَى القائِمِ بالمَحلِّ، فهو الرَّاحِمُ على الحَقيقةِ، فلا يَرْحَمُ اللّٰهُ عِبادَه المُعْتَنَى بِهِم إلا بالرَّحمةِ، فإذا قَامَتِ الرَّحمةُ بهم وَجَدُوا حُكْمَها ذَوقًا، فمَنْ ذَكَرَتْهُ الرَّحمةُ فقد رُحِمَ.

Ve rahmet için, suâl sebebiyle, eser-i dîğer vardır. İmdi mahcûb olanlar, i'tikādlarında olan Hak'tan kendilerine rahmet etmesini taleb ederler. Ve ehl-i keşf ise, Allâh'ın rahmetini, kendileri ile kāim olmasını taleb ederler. Binâenaleyh onlar, rahmeti "Allah" ismiyle suâl eylerler. Böyle olunca يا اللّٰه اِرْحَمْنَا [Yâ Allah bize rahmet et!] derler; ve rahmetin onlarla kıyâmından gayrı, onlara rahmet etmez. [21/17] Şu hâlde onlar için hüküm vardır. Zîrâ hüküm ancak hakîkatte bir mahal ile kāim olan ma'nâ için sâbittir. İmdi o, hakîkat üzere râhimdir. Böyle olunca Allah Teâlâ inâyet olunmuş olan kullarına ancak rahmetle rahmet eder. Binâenaleyh rahmet onlarla kāim oldukda, onlar onun hükmünü zevkan bulurlar. Şu hâlde rahmetin zikrettiği kimse muhakkak rahmet olundu.

Bâlâda rahmetin iki vech ile te'sîri olduğu ve bir vechin bizzât olan te'sîri bulunduğu zikr ve îzâh olunmuş idi. Şimdi de ikinci vecih te'sîri beyân buyurulur: Rahmetin eser-i dîğeri taleb cihetindendir. Hakîkat-i hâlden muhtecib olan kimseler, kendi hayâllerinde halkedip i'tikād eyledikleri Hak'tan kendilerine rahmet etmesini taleb ederler. Hâlbuki rahmet evvelki cümlenin şerhinde îzâh olunduğu vech ile, hayâlde mahlûk olan Hakk'a rahmet etmiş idi. Binâenaleyh ehl-i hicâb, muhtâc-ı rahmet olan Hakk-ı mahlûktan, rahmet taleb ederler; ve cennete olan rağbetlerinden ve cehennemden havflerinden dolayı, günâhlarının afv ve mağfiret olunmasını Hakk-ı mukayyedden isterler. Ehl-i keşf ise böyle değildir. Onlar rahmetin kendileriyle kāim olmasını ilâh-ı mukayyedden değil, ilâh-ı mutlaktan suâl ederler; ve bu suâllerini ismullah ile ederler de, "Yâ Allah bize rahmet et!" derler; zîrâ onlar Hak hakkında i'tikād-ı mahsûs sâhibi değildirler. Cemî'-i mukayyedâtta Mutlak'ı müşâhede ederler; ve ilâh-ı mutlak ancak rahmetin onlar ile kıyâmı sûretiyle rahmet eder. Ve bu sûrette rahmet hazret-i ilâhiyye-i mukayyededen değil, hazret-i ilâhiyye-i mutlakadan onlar ile kāim olur. Binâenaleyh rahmetle kāim olan ehl-i keşf için onlar üzerine hüküm

sâbittir. Çünkü herhangi bir sıfat ile [21/18] kāim olan bir mahal o sıfatın hükmündedir; zîrâ hüküm ancak hakîkatte bir mahal ile kāim bulunan ma'nâ için sâbittir. Meselâ suver-i âlemden her bir sûret, bir ism-i ilâhînin mazharıdır; ve o ismin hükmü onun mahall-i tecellîsi olan o sûret ile kāimdir; ve o sûret o ismin hükmü tahtındadır. Bu sûret bozulduktan sonra mahal kalmayacağı cihetle o ismin hükmü o sûretten zâil olur.

İmdi hakîkatte "râhim" olan ancak ma'nâdır; ve her ne kadar rahmetle kāim bulunan mahalle "râhim" denilmiş olsa bile, râhim o mahalle hâkim olan ma'nâ-yı rahmettir. Böyle olunca Allah Teâlâ hazretleri inâyet-i ezeliyye sâhibi olan ehl-i keşf kullarına, rahmetin onlar ile kıyâmı sûretiyle, ancak rahmet ile rahmet eder; ve rahmet onlar ile kāim oldukda, rahmetin hükmünü kendi nefislerinde zevkan müşâhede ederler. Çünkü bir mahall-i müdrik, kendi vücûdunda olan bir hâli ve o hâlin kendi vücûdunda hâkim olduğunu zevkan bilir; ve rahmetin kendisine mahal ittihâzı sûretiyle zikrettiği kimse muhakkak rahmet olunan kimsedir. Bu ma'nâ فَقَدْ رُحِمَ [Muhakkak rahmet olundu.] sîga-i mechûl ile olduğuna göredir. Siga-i ma'lûm [فَقَدْ رَحِمَ] ile olduğuna göre ma'nâ: "Rahmet-i rahîmiyyenin mahal ittihâz etmek sûretiyle zikrettiği kimse, muhakkak irşâda ehil olduğundan gayra rahmet eder."

واِسْمُ الفاعِلِ هو الرَّحِيمُ والرَّاحِمُ، والحُكمُ لا يَتَّصِفُ بالخَلقِ، لأنَّه أمْرٌ تُوجِبُهُ المَعَانِي لِذَواتِها، فالأحْوالُ لا مَوْجُودَةٌ ولا مَعْدُومَةٌ، أيْ لا عَيْنَ لها في الوُجودِ، لأنَّها نِسْبَةٌ، ولا مَعدومَةٌ في الحُكمِ، لأنَّ الَّذي قامَ به العِلمُ يُسَمَّى عَالِمًا وهو الحَالُ، فعَالِمُ ذَاتٌ مَوْصُوفَةٌ بالعِلمِ، ما هو عَيْنُ الذَّاتِ ولا عَيْنُ العِلمِ، وما ثَمَّ إلاّ عِلمٌ وذَاتٌ قامَ بها هذا العِلمُ، [21/19] فَكَوْنُهُ عَالِمًا حَالٌ لهذه الذَّاتِ باتِّصَافِها بهذا المَعْنَى، فحَدَثَتْ نِسْبَةُ العِلمِ إليه فهو المُسَمَّى عالِمًا.

Ve ism-i fâil rahîm ve râhimdir; ve hüküm halk ile muttasıf olmaz; zîrâ o bir emirdir ki, maânî kendi zevâtı için onu îcâb eder. İmdi ahvâl mevcûd değildir; ma'dûm da değildir. Ya'ni ahvâl için vücûdda "ayn" yoktur; zîrâ onlar nisbettir; ve ahvâl hükümde ma'dûm dahi değildir.

> Çünkü kendisiyle ilim kāim olan kimse "âlim" tesmiye olunur, o ise hâldir. Binâenaleyh âlim ilim ile mevsûf olan bir zâttır. O zâtın "ayn"ı değildir; ilmin dahi "ayn"ı değildir. Hâlbuki vâki'de ilimden ve kendisiyle ilim kāim bulunan zâttan gayrı yoktur; ve onun âlim oluşu bu ma'nâ ile ittisâfı sebebiyle bu zât için hâldir. Böyle olunca ona "ilm"in nisbeti hâdis oldu; binâenaleyh ona "âlim" denildi.

Ya'ni rahîm ve râhim ism-i fâil ise de, bunda hâkim olan rahmettir; ve rahmetle mevsuf olan zâta rahmet izâfe olunursa "rahîm" ve "râhim" tesmiye olunur; ve hükm-i rahmet mahlûkıyetle muttasıf değildir. Çünkü hâriçte onun vücûd-ı aynîsi yoktur, belki bir emr-i ma'nevîdir; ancak zihinde ma'kūl ve ma'lûmdur. Maânî kendi zâtları için bu hükümleri iktizâ eder. Ve rahmet bâtın olduğu hâlde, onun hükmü vücûd-ı hâricîde zâhir olur; ve hüküm bir hâlden ibârettir. Ahvâl ise mevcûd değildir; zîrâ işte vücûdu budur diye "ayn"en gösterilemez; ve ma'dûm dahi değildir; zîrâ vücûd-ı aynî üzerinde zâhir olan bir eserdir. Çünkü kendisinde "ilim" nisbeti mevcûd olan kimseye "âlim" deriz; ve "ilim" dediğimiz nisbet ise, bir hâlden ibârettir. Binâenaleyh "âlim" denilince vasf-ı ilim ile [21/20] mevsûf olan bir zât anlaşılır. Bu hâl, ya'ni onun âlim oluşu zâtın "ayn"ı değildir. Meselâ bir kimseye tahsîl-i ilim etmeksizin "âlim" denilmez. Hâlbuki tahsîlden evvel onun zâtı mevcûddur, fakat henüz âlimiyeti yoktur. Eğer "âlim" o kimsenin "zât"ının "ayn"ı olsa, ona "âlim" denilmediği bir zamanda, zâtının mevcûd olmaması lâzım gelir. Şu hâlde "âlim" onun zâtının "ayn"ı değildir. Âlim ilmin dahi "ayn"ı değildir; zîrâ bir kimsenin henüz ilim ile muttasıf olmadığı bir zamanda dahi "ilm" mefhûmu mevcûddur; ve bu ilim mevcûd olmakla berâber, o kimse henüz âlim değildir; binâenaleyh "âlim" "ilm"in "ayn"ı değildir. Maahâzâ meydanda ancak "ilim" ve ilimle kāim bulunan zât vardır. Ve "âlim"in âlim oluşu, bu âlimiyet ma'nâsıyla ittisâfı sebebiyle bu zât için hâldir; ve hâl ise hâdistir. Binâenaleyh "âlim" olan kimseye "ilim" nisbeti hâdis oldu; ve mâdemki o kimse, hâlden ibâret olan ilim ile muttasıf oldu, artık ona "âlim" denir.

والرَّحمَةُ على الحَقيقةِ نِسْبَةٌ من الرَّاحمِ وهي المُوجِبَةُ لِلْحُكْمِ، فهي الرَّاحِمَةُ، والَّذي أَوْجَدَها في المَرْحُومِ ما أَوْجَدَها لِيَرْحَمَهُ بها، وإِنَّما أَوْجَدَها لِيَرْحَمَ بها مَن قَامَتْ به.

Ve ale'l-hakîka rahmet, "râhim" tarafından bir nisbettir ve o hüküm için mûcibdir; böyle olunca o, rahmettir. Ve merhûmda rahmeti îcâd eden, o rahmeti îcâd etmedi, tâ ki o merhûma rahmet ede. Ve ancak rahmet kendisi ile kāim olan kimseye, o rahmetle râhim olmak için, rahmeti îcâd eyledi.

Ya'ni hakîkatte rahmet "râhim"in nisbetleri cümlesinden bir nisbettir; ve bu "rahmet" nisbeti, sâhibi üzerine hükmü mûcibdir; ya'ni bu nisbet-i rahmet, "Rahmet et!" diye râhim üzerine hükmeder; zîrâ râhim bu rahmet sebebiyle râhimdir ve onu "râhim" kılan bu "rahmet" nisbetidir. [21/21] Binâenaleyh zât-ı râhim üzerine hükmü mûcib olan nisbet, rahmettir. Ve merhûm olan şeyde rahmeti îcâd eden mûcid, bu rahmetle rahmet etmek için, o rahmeti îcâd etmedi. Belki bu merhûm râhim gibi, onunla rahmet etmek için bu rahmeti îcâd etti. Binâenaleyh evvelen mevcûd olmak i'tibâriyle rahmet-i rahmâniyye ile ve ba'de'l-vücûd hâline münâsib kemâle vusûlü indinde dahi, rahmet-i rahîmiyye ile merhûm olan kimsede rahmetin îcâdı, bu iki rahmetle merhûm olduktan sonra, diğerlerine râhim olmak içindir. Ve bu hâlde o abd, Rabb'inin sıfatıyla mevsûf olup, kendileriyle rahmet kāim olan kimselere râhim olur. Nitekim Hak bir abdine sıfât-ı fiiliyyeden olan sıfat-ı kudreti i'tâ etmiş olsa, ondan havârık-ı âdât ve envâ'-ı mu'cizât ve kerâmât sâdır olur. Hâlbuki rahmet, kâffe-i sıfât-ı fiiliyyenin mebdeidir. Zîrâ onların a'yânı rahmet sebebiyle mevcûd olur.

وهو سُبحانَه ليس بِمَحَلٍّ لِلْحَوَادِثِ، فليس بمَحلٍّ لإيجَادِ الرَّحمةِ فيه، وهو الرَّاحمُ، ولا يكونُ الرَّاحمُ رَاحمًا إلا بقِيَامِ الرَّحمةِ به، فثَبَتَ أنَّه عَيْنُ الرَّحمةِ.

Ve Hak Sübhânehû hazretleri, havâdis için mahal değildir. Böyle olunca kendisinde rahmetin îcâdı için mahal değildir; ve hâlbuki o, Râhim'dir; ve Râhim, ancak onunla rahmetin kıyâmı sebebiyle Râhim olur. İmdi sâbit oldu ki O, rahmetin "ayn"ıdır.

Ya'ni Hak Sübhânehû ve Teâlâ hazretleri mahall-i havâdis değildir, tâ ki rahmet, onun zâtı üzerine bir sıfat-ı zâide olarak hâdis olsun. Binâenaleyh Hak kendi nefsinde rahmetin îcâdı için dahi mahal değildir. Hâlbuki Hak Teâlâ cemî'-i esmâ ve sıfât ve a'yân [21/22] ve ekvâna rahmet eder. Çünkü

o Râhim'dir; ve Râhim ise, ancak kendisiyle rahmetin kıyâmı sebebiyle Râhim olur; ve Hakk'ın rahmetiyle kıyâmı kendi nisbet-i zâtiyyesiyle kıyâmı demektir; ve nisbet ise zâtın "ayn"ıdır, gayrı değildir. İmdi sâbit oldu ki, Hak "rahmet"in "ayn"ıdır.

ومَنْ لَمْ يَذُقْ هذا الأَمْرَ ولا كان له فيه قَدَمٌ ما اجْرَأَ أنْ يَقُولَ إنَّه عَيْنُ الرَّحمةِ أو عَيْنُ الصِّفةِ، فقال ما هو عَينُ الصِّفةِ ولا غَيرَها، فصِفاتُ الحقِّ عندَه لا هي هو ولا هي غَيرُه، لأنَّه لا يَقْدِرُ على نَفْيِها، ولا يَقْدِرُ أنْ يَجْعَلَهَا عَيْنَه، فعَدَلَ إلى هذه العِبَارَةِ، وهي عِبَارَةٌ حَسَنَةٌ، وغَيرُها أَحَقُّ بالأَمْرِ منها وأَرْفَعُ للإِشْكَالِ، وهو القَوْلُ بِنَفْيِ أَعْيَانِ الصِّفاتِ وُجودًا قَائمًا بذَاتِ المَوْصُوفِ، وإنَّما هي نِسَبٌ وإضَافَاتٌ بين المَوْصُوفِ بها وبين أَعْيَانِها المَعْقُولَةِ.

Ve bu emri zevketmeyen ve onun için onda kadem olmayan kimse, Hak rahmetin "ayn"ıdır; yâhud sıfatın "ayn"ıdır, demeğe cür'et etmedi. Hak sıfatın "ayn"ı değildir; gayrı da değildir, dedi. Bu böyle olunca sıfât-ı Hak onun indinde "lâ hiye hüve ve lâ hiye gayruhû"dur; zîrâ o kimse sıfât-ı Hakk'ın nefyine kādir değildir. Ve onu, O'nun "ayn"ı kılmağa da kādir değildir. İmdi bu ibâreye udûl etti. Bu da ibâre-i hasenedir. Ve onun gayrısı ondan emre ehaktır; ve işkâl için dahi erfa'dır. O dahi mevsûfun zâtıyla kāim vücûd olduğu hâlde a'yân-ı sıfâtın nefyiyle olan kavildir. Ve ancak a'yân-ı sıfât, mevsûf ile onlar arasında ve onların a'yân-ı ma'kūlesi beyninde niseb ve izâfâttır.

Ya'ni rahmet onunla kāim olduğunu zevkan bilmeyen ve Mâtürîdî ve Eş'arîler gibi, kendisi için bu emrde kadem-i sülûk sâbit olmayan kimse, alelıtlâk "Hak, rahmetin "ayn"ıdır veyâhud sıfatın "ayn"ıdır" [21/23] demeğe cesâret edemez; zîrâ o kimsede vehm-i isneyniyyet gālibdir. Bu vehim sâikasıyla Hakk'ı kemâliyle tenzîh etmemiş olmaktan korkar. Binâenaleyh o kimse der ki: "Hak, sıfatın ne aynıdır, ne gayrıdır." Şu hâlde onun indinde sıfât-ı Hak, "lâ hiye hüve ve lâ hiye gayruhû"dur. Ya'ni "Sıfat, ne Hakk'ın hüviyetidir ve ne de Hakk'ın gayrıdır". Zîrâ o kimse Hakk'ın zâtından, sıfâtın nefyine muktedir değildir; ve onun indinde sıfât mevcûd olduğundan, bu sûrette gayrın vücûdunu isbât etmiş olur. Ve "Sıfât-ı Hak, zâtın "ayn"ıdır" diyemez. Çünkü zâta nazaran ıtlâk ve sıfâta nazaran dahi takyîd ile hükmo-

lunur. Binâenaleyh zât ile sıfât arasında ıtlâk ve takyîd husûsunda mugâyeret sâbittir. İşte bunun için Mâtürîdî ve Eş'arî tâifesi, Hak hakkında "lâ hiye hüve ve lâ hiye gayruhû" ibâresine tecâvüz etti; ve "Sıfat, ne Hakk'ın hüviyetidir ve ne de Hakk'ın gayrıdır" dedi. Ve bu ibâre iyi bir ibâredir; zîrâ bi-haseb-i zâhir, ayniyet veyâ gayriyet takdîri üzerine vârid olan şey, vârid olmaz. Çünkü zât münhasıran sıfâtın "ayn"ı i'tibâr olunsa, zât sıfâtla mukayyed olmak lâzım gelir; ve münhasıran gayrı i'tibâr olunsa, iki vücûd isbât edilmiş olup, zât kendi nefsinde nâkıs olmak îcâb eder. Böyle olunca bu ibârenin gayrı olan ibâre nefsü'l-emrde ehak ve elyaktır ve işkâli daha ziyâde ref'eder. Ve o ibâre dahi, "A'yân-ı sıfât, mevsûf olan Hakk'ın zâtıyla kāim bir vücûd-ı izâfî olup, zâtın vücûd-ı hakîkîsi ve müstakilli üzerine ziyâde olmuş bir vücûd-ı müstakil değildir; belki o a'yân-ı sıfât, mevsûf olan zât-ı Hak ile kendileri arasında ve kendilerinin a'yân-ı ma'kūlesi, ya'ni suver-i zihniyyeleri [21/24] beyninde birtakım niseb ve izâfâttır" kavlidir.

İşte bu ibâre "lâ hiye hüve ve lâ hiye gayruhû" ibâresinden daha ziyâde nefsü'l-emre lâyıktır; zîrâ sıfât-ı Hak, hâriçte müstakillü'l-vücûd değildir. Fakat akılda zât-ı Hak üzere zâid olarak mevcûddur. Çünkü akılda onların hakāyık-ı mümtâzesi sâbittir; velâkin hâriçte "ayn"ları ve vücûdları yoktur. Binâenaleyh onların hâriçte vücûdları, Hak Teâlâ hazretlerinin ayn-ı zâtıdır. İşte muhakkik olan ârif-i billâhın kavli budur. Gerçi hükemânın birçoğu ve Mu'tezile tâifesi dahi böyle söylemişlerse de, bu söz onlardan zevkan sâdır olmamıştır. Belki nazar-ı aklî ile bu kavli ihtiyâr ettiler; ve nazar-ı aklî ile olan hükümde ayak kayıp varta-i hatâya düşmek ihtimâli kesîrdir. Fakat ârif-i muhakkik ki, sıfat-ı Hak olan rahmetin kendisiyle kāim olduğunu zevkan bilmiştir; onun bu sözü nazar-ı aklîye değil müşâhedeye müstenid bulunduğundan nefsü'l-emrden şaşmak ihtimâli yoktur.

وإنْ كانت الرَّحمةُ جَامِعَةً، فإنَّها بالنِّسْبَةِ إلى كلِّ اسْمٍ إلٰهِيٍّ مُخْتَلِفَةٌ، فلهذا يُسْأَلُ سُبحانَه أنْ يَرْحَمَ بكلِّ اسْمٍ إلٰهِيٍّ، فرَحِمَه اللّٰهُ، والكِنَايَةُ هي الَّتي وَسِعَتْ كلَّ شيءٍ، ثمَّ لها شُعَبٌ كَثِيرَةٌ تَتَعَدَّدُ بتَعَدُّدِ الأسمَاءِ الإلٰهيَّةِ، فما تَعُمُّ بالنِّسبةِ إلى ذلك الإسْمِ الخَاصِّ الإلٰهِيِّ في قولِ السَّائِلِ يَا رَبِّ ارْحَمْ، وغيرِ ذلك من الأسمَاءِ حتَّى المُنْتَقِمِ له بِأنْ يقولَ يَا مُنْتَقِمُ اِرْحَمْنِي.

> Vâkıâ rahmet câmi'dir. Binâenaleyh rahmet her bir ism-i ilâhîye nisbetle muhteliftir. İşte bunun için, Hak Sübhânehû'nun rahmet etmesi, her bir ism-i ilâhî ile suâl olunur. Böyle olunca Allah ona rahmet eder; ve kinâye, her şeye vâsi' olan rahmettir. Ba'dehû bu rahmetin şuab-i kesîresi vardır ki, esmâ-i ilâhiyyenin taaddüdü ile müteaddid olur. [21/25] İmdi sâilin يَا رَبِّ اِرْحَمْ [Yâ Rab bana rahmet et!] kavlinde olan bu ism-i hâssa nisbetle âmm olmaz; ve esmâdan bunun gayrı, hattâ Müntakim ismi ile, onun için يَا مُنْتَقِمُ ارْحَمْنِي [Yâ Müntakim bana rahmet et!] demeklik vardır.

Ya'ni rahmet-i zâtiyye her ne kadar envâ'-ı rahmetin kâffesini câmi' ise de, esmâ-i muhtelifeye nisbetle muhtelif olur. Çünkü her bir isim, kendi mazharına ve dâîsine, kendi hakîkatinin i'tâ ettiği rahmetle rahmet eder. İşte bu ihtilâftan dolayı, esmâsından her bir ismi ile rahmet etmesi Hak Sübhânehû ve Teâlâ hazretlerinden suâl olunur. Binâenaleyh sâil Hakk'ın hangi isim ile rahmet taleb etmiş ise, Allâhü Zülcelâl hazretleri ona o isim ile rahmet eder. Meselâ hasta olan kimse "Yâ Şâfî, irhamnî" [Ey Şifâ verici, bana rahmet et!] ve karnı aç olan kimse "Yâ Rezzâk, irhamnî" [Ey Pek çok rızık verici, bana rahmet et!] ve fakîr olan kimse "Yâ Ganî, irhamnî" [Ey Her şeyden müstağnî olan zengin, bana rahmet et!] ve müznib olan kimse dahi "Yâ Gaffâr, irhamnî" [Ey Pek çok mağfiret edici, bana rahmet et!] diye duâ eder. Hak Teâlâ dahi Şâfî, Rezzâk, Ganî ve Gaffâr isimlerinin iktizâsına göre tecellî buyurup, ona rahmet eyler. Ve وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ (A'râf, 7/156) [Benim rahmetim her şeyi kaplamıştır.] âyet-i kerîmesinde mütekellimden kinâye olan zamîre muzâf rahmet, vücûden ve hükmen kâffe-i eşyâya vâsi' olan rahmettir. İşte kinâye olan zamîr-i mütekellim her şeye vâsi' olan rahmete ve zâta delâlet eder. Çünkü Hakk'ın rahmeti zâtının "ayn"ıdır.

Rahmetin her şey hakkında âmm olduğu bilindikten sonra bu da ma'lûm olsun ki, bu rahmetin birçok şu'beleri vardır ki, bu şu'beler, esmâ-i ilâhiyyenin taaddüdü ile müteaddid olur. Binâenaleyh "Yâ Rabb, irham!" [Yâ Rab, rahmet et!] dediğimiz vakitte Hak'tan kemâlât ile mevsûf kılınmağı [21/26] murâd ettiğimiz için, bu taleb-i rahmet ism-i hâssa nisbetle umûmî değildir; belki husûsî bir rahmet olur; zîrâ bir ism-i hâss-ı ilâhînin

hazînesindeki kemâlâtı taleb etmiş olduk; ve esmâ-i ilâhiyyeden bu ismin gayrısıyla vâki' olan suâllerimiz de böyledir. Meselâ "Yâ Settâr, irhamnî" [Ey günahları pek çok örtücü, bana rahmet et!] dediğimiz vakitte "Settâr" isminin hazînesindeki ahvâli istemiş oluruz. Bu ise husûsî bir rahmettir. Hattâ esmâdan Müntakim ismiyle "Yâ Müntakim, irhamnî" [Ey intikām alıcı, bana rahmet et!] demek vardır; ve sâil bu duâsıyla kendisine zulmeden zâlimden ahz-ı intikāmı ve bu sûretle azâbın tahaffüfünü murâd eder. Bu da kezâlik bir rahmet-i hâssadır.

وذلك لأنَّ هذه الأسماءَ تَدُلُّ على الذَّاتِ المُسَمَّاةِ، وتَدُلُّ بحَقَائِقِها على مَعَانٍ مُخْتَلِفَةٍ، فهو يَدْعُو بها في الرَّحمةِ من حيث دَلالَتُها على الذَّاتِ المُسَمَّاةِ بذلك الإسْمِ لا غيرَ لا بما يُعْطِيهِ مَدْلُولُ ذلك الإسْمِ الَّذي يَنْفَصِلُ به عن غيرِه ويَتَمَيَّزُ، فإنَّه لا يَتَمَيَّزُ عن غيرِه وهو عندَه دَلِيلُ الذَّاتِ، وإنَّما يَتَمَيَّزُ بنَفْسِه عن غيرِه لِذَاتِه.

İşte bu budur. Zîrâ muhakkak bu esmâ-i ilâhiyye zât-ı müsemmâya delâlet eder; ve esmâ dahi hakāyıkıyla muhtelif ma'nâlara delâlet eyler. İmdi o [21/27] dâî rahmet hakkında, gayrı haysiyetiyle ve onunla gayrısından munfasıl ve mütemeyyiz olan bir ismin medlûlünün i'tâ ettiği şeyle değil, esmânın bu isimle müsemmâ olan zâta delâleti haysiyetinden o isimlerle duâ eder. Zîrâ o isim, onun indinde zâtın delîli olduğu hâlde, kendisinin gayrından mütemeyyiz olmaz ve ancak zâtından dolayı kendi nefsiyle gayrdan mütemeyyiz olur.

Ya'ni sâilin bir ism-i husûsî ile suâlinde rahmetin umûmî olması bu vech iledir. Zîrâ sâilin rahmet taleb ettiği esmâ-i hüsnâ müsemmânın zâtına delâlet eder; ve bu esmâ dahi yekdîğerinden başka olan hakîkatleri iktizâsınca, muhtelif ma'nâlara delâlet eder.

Meselâ Rezzâk, Şâfî, Muhyî isimleri, zât-ı Hakk'ın isimleri olduğu için bu isimleri işittiğimiz vakit, müsemmâ olan Hakk'ın zâtına intikāl ederiz. Fakat bu isimlerin zâtları ve hakîkatleri birbirinden ayrıdır ve hizmetleri başka başkadır. Rezzâk'tan şifâ i'tâsı sûretiyle rahmet taleb olunmaz. Diğerleri de böyledir. İşte bu esmânın, hakîkatlerinin iktizâ ettiği muhtelif ma'nâlara delâleti budur. Binâenaleyh "Yâ Rezzâk, irhamnî" ve "Yâ Şâfî, ir-

hamnî" gibi birtakım isimlerle rahmet taleb eden dâî, bu isimlerle müsemmâ olan zâta delâleti cihetinden mezkûr isimlerle duâ eder; başka cihetten, ya'ni ismin zâta delâletinden gayrı olan delâleti cihetinden ve sâir isimlerden ayrılmış olan o ismin medlûlünün verdiği bir ma'nâ-yı husûsî ile duâ etmez. Sebebi budur ki, duâ eden kimsenin indinde, zikrettiği isim zâtın delîli olmak i'tibâriyle başka isimlerden ayrı değildir. Ne kadar esmâ varsa zâta delâlet husûsunda hepsi müttehiddir. Fakat kendi ma'nâ-yı husûsîlerine ve hakîkatlerine delâlette, müttehid değildirler. [21/28] Şu hâlde her bir ismin iki medlûlü olmuş olur: Birisi zât, diğeri sâir esmâdan infisâl ve temeyyüz eylediği ma'nâ-yı hâstır.

إذِ المُصْطَلَحُ عليه بأيِّ لَفْظٍ كان حَقِيقَةٌ مُتميِّزَةٌ بذَاتِها عن غيرِها، وإنْ كان الكلُّ قد سِيقَ لِيَدُلَّ على عَيْنٍ واحدَةٍ مُسَمَّاةٍ، فلا خِلَافَ في أنَّه لكلِّ اسْمٍ حُكْمٌ ليس للآخَرِ، فذلك أَيْضًا يَنْبَغِي أنْ يُعْتَبَرَ، كما يُعْتَبَرُ دَلالتُها على الذَّاتِ المُسَمَّاةِ.

Çünkü herhangi lafız ile olursa olsun, mustalahun-aleyh, kendi zâtıyla kendisinin gayrısından mütemeyyiz bir hakîkattir. Her ne kadar esmânın hepsi, ayn-ı vâhideye delâlet etmek için vaz'olundu ise de... İmdi onda hilâf yoktur ki, her bir isim için, başkası için olmayan bir hüküm vardır. Binâenaleyh bu, yine vaz'olunduğu gibi i'tibâr olunmak münâsibdir. Nitekim esmânın, zât-ı müsemmâya delâleti i'tibâr olunur.

Ya'ni herhangi lafız ile olursa olsun, Arapça, Türkçe, Fârisîce olsun, bir ma'nâyı anlatmak için, o ma'nâ üzerine ıstılâh vaz'olunur. Bu üzerine ıstılâh vaz'olunan ma'nâ, kendi zâtıyla kendisinin gayrısından ayrılmış bir hakîkattir. İşte esmâ-i melfûza-i ilâhiyye birtakım hakāyık-ı ilâhiyyeyi anlatmak için vaz'olunmuş birer ıstılâhtır; ve o hakāyıkın her birisi yekdîğerinden başka olduğu için, esmâ-i melfûza dahi muhtelif ma'nâlara delâlet eder. Meselâ Alîm ismi, ayn-ı ilim ile Kādir isminden ve Kādir ismi dahi ayn-ı kudret ile Alîm isminden mütemeyyizdir. Fakat Hakk'ın zâtına delâlet [21/29] etmeleri i'tibâriyle aralarında hiçbir fark yoktur. Ve esmânın kâffesi her ne kadar ayn-ı vâhideye delâlet etmek için vaz'olundu ise de,

mâdemki her bir isim o ayn-ı vâhidenin nisebi olan bir ma'nâya ve bir hakîkate delâlet ederler, bu i'tibârla yekdîğerinden tefrîk olunurlar.

Misâl: "İnsan" mefhûmu, ayn-ı vâhidedir. Fakat bunun gülme, ağlama, söyleme, yazma, okuma ilh... gibi birtakım nisbetleri vardır. Bu ma'nâları anlatmak için, her kavim kendi lisânına göre birer isim vaz'etmiştir. Gülen, ağlayan, söyleyen, yazan, okuyan ilh... gibi. İşte bu isimlerin cümlesi insana mahsûs olan birtakım nisebden ibâret olmakla ayn-ı vâhide olan bu mefhûma delâlet etmek üzere mevzû'dur. Fakat bu isimlerin delâlet ettiği ma'nâlar arasında fark olduğundan biri diğerine delâlet etmez. Nitekim gülme ağlamanın "ayn"ı değildir.

İmdi her bir isme mahsûs bir hüküm vardır ki, kendisinden başka olan bir isimde o hüküm yoktur. Binâenaleyh sâil Hakk'a duâ ettiği vakit "Yâ Ganî", "Yâ Kerîm", "Yâ Latîf" gibi birtakım esmâ-i ilâhiyyeyi zikrettikde, bu esmâ onun indinde nasıl ki zâta delâlet eder ve bu esmâ ile o dâî zât-ı Hakk'ı murâd eyler ise, "Yâ Allah" "Yâ Rahmân" diye duâ ettiği vakit dahi, muhtâc olduğu şey hangi ismin yediyle ihsân olunacak ise, o ismin hükmünü nazar-ı i'tibâra almak lâzımdır; zîrâ atâyâ-yı ilâhiyye, hademe-i esmâdan bir hâdimin iki eli üzerine vâki' olur. Binâenaleyh hasta duâ ettiği vakit kendisinin muhtaç [21/30] olduğu şifâyı îsâl edecek olan "Şâfî" ismini; ve aç olan kimse dahi "Rezzâk" ismini nazar-ı i'tibâra almalıdır. Ve atâyâ-yı esmâiyyenin tafsîlâtı **Fass-ı Şîsî**'de mürûr etti.

ولهـذا قـال أَبُـو القَاسِـمِ ابْـنِ قَسِـيٍّ فـي الأَسْـمَاءِ الإِلٰهِيَّـةِ: إنَّ كلَّ اسْـمٍ علـى انْفِـرَادِه مُسَـمًّى بجَمِيعِ الأَسـمَاءِ الإِلٰهِيَّـةِ كلِّهـا، إذا قَدَّمْتَـهُ فـي الذِّكْـرِ نَعَتَّـهُ بجَمِيعِ الأَسـمَاءِ، وذلـك لِدَلَالَتِهـا علـى عَيْـنٍ واحـدَةٍ، وإنْ تَكَثَّـرَتِ الأَسـمَاءُ عليهـا واخْتَلَفَـتْ حَقَائِقُهَـا أيْ حَقَائِـقُ تِلْـكَ الأَسـمَاءِ.

Ve işte bunun için Ebu'l-Kāsım bin Kasî, esmâ-i ilâhiyye hakkında dedi ki: Muhakkak her bir ism-i ilâhî, infirâdı üzere, hepsi cemî'-i esmâ-i ilâhiyye ile müsemmâdır. Zikirde onu takdîm ettiğin vakit, onu cemî'-i esmâ ile vasfedersin. Bu dahi esmânın ayn-ı vâhide üzerine delâletinden nâşîdir; her ne kadar esmâ ayn-ı vâhide üzerine mütekessir ve her ne kadar onların hakāyıkı, ya'ni bu esmânın hakāyıkı muhtelif olur ise de.

Ve esmânın kâffesi ayn-ı vâhide olan zât-ı Hakk'a delâlet ettiği için, Cenâb-ı Ebu'l-Kāsım bin Kasî, *Hal'-i Na'leyn* ismindeki kitâbında, esmâ-i ilâhiyye hakkında buyurdu ki: Her bir ism-i ilâhî münferiden cemî'-i esmâ-i ilâhiyye ile müsemmâdır. Ya'ni esmâ-i ilâhiyyeden her biri münferiden kendi hakîkatlerine delâlet etmeleri hasebiyle muhtelif ise de, ayn-ı ahadiyyette müttehiddirler. Münferiden herhangi bir ism-i Hakk'ı zikretmiş olsan, o ismi, esmâ-i ilâhiyyenin kâffesi ile vasfetmiş olursun. Bu da esmânın ayn-ı vâhide olan zât-ı Hakk'a delâletinden nâşîdir. Bu bâbdaki tafsîlât [21/31] îrâd-ı misâl sûretiyle **Fass-ı Süleymânî**'de mürûr etmiştir.

ثـمَّ إنَّ الرَّحمـةَ تُنَـالُ علـى طَرِيقَيْـنِ، طَرِيـقِ الوُجُـوبِ، وهـو قولُـه: ﴿فَسَـأَكْتُبُهَا لِلَّذِيـنَ يَتَّقُـونَ وَيُؤْتُـونَ الـزَّكَاةَ﴾، ومـا قَيَّدَهـم بـه مـن الصِّفَـاتِ العِلْمِيَّـةِ والعَمَلِيَّـةِ.

Ba'dehû muhakkak rahmete iki tarîk üzere nâil olunur. Birisi tarîk-i vücûbdur. O da Hakk'ın فَسَـأَكْتُبُهَا لِلَّذِيـنَ يَتَّقُـونَ وَيُؤْتُـونَ الـزَّكَاةَ (A'râf, 7/156) [Ben rahmeti ittikā edenler ve zekât verenler için farz kıldım.] kavlidir. Ve onları sıfât-ı ilmiyye ve ameliyyeden onunla takyîd eylediği şeydir.

Ma'lûm olsun ki, Cenâb-ı Şeyh (r.a.) bâlâda rahmetin iki vech ile te'sîri olup birisinin bizzât ve diğerinin suâl sebebiyle vâki' olduğunu beyân buyurmuş idi ki, bunlardan birisi "rahmet-i vücûb," ya'ni "rahmet-i hâssa" ve diğeri "rahmet-i imtinân," ya'ni "rahmet-i âmme" idi. Şimdi de rahmete iki tarîk üzere nâil olunduğunu îzâh ederler.

Rahmete nâil olunan iki tarîkten birisi tarîk-i vücûbdur. Bu da Hak Teâlâ hazretlerinin فَسَـأَكْتُبُهَا لِلَّذِيـنَ يَتَّقُـونَ وَيُؤْتُـونَ الـزَّكَاةَ (A'râf, 7/156) ya'ni "Ben rahmeti ittikā edenler ve zekât verenler için farz kıldım" âyet-i kerîmesinden müstefâddır. Zîrâ Hak Teâlâ كَتَـبَ عَلَـى نَفْسِـهِ الرَّحْمَـةَ (En'âm, 6/12) [O kendi zâtı üzerine rahmeti yazmıştır.] âyet-i kerîmesinde beyân buyurduğu rahmeti, onlar için kendi üzerine vâcib kıldı. Ve bu rahmet, namaz ve oruç ve hac ve zekât gibi sıfât-ı ameliyyeden ve ma'rifet-i Hak gibi sıfât-ı ilmiyyeden o müttakîleri takyîd eylediği şey mukābilinde [21/32] onlara vâsıl olur. Zîrâ rahmet-i vücûb, **Fass-ı Süleymânî**'de tafsîl olunduğu üzere ba'de'l-vücûd, muktezâ-yı isti'dâd hasebiyle sâdır olan amel mukābilinde

vâki' olur. Binâenaleyh bir kimse bu âlem-i şehâdette Hakk'ın Resûl'üne îmân ve şerîatına tevessül edip a'mâl-i sâliha işler ve ma'rifet-i ilâhiyye tahsîl eylerse, Hakk'ın kendi üzerine vâcib kıldığı bu rahmet-i hâssaya nâil olur. Fakat bu rahmet-i vücûb, rahmet-i imtinândandır. Çünkü hükmü hâss olan Rahîm ismi, duhûl-i tazammun ile, hükmü âmm olan Rahmân isminin tahtına dâhil olur. Zîrâ Hak zât-ı ahadiyyette mahfî olan esmâya rahmet-i zâtiyye-i âmmesiyle rahmet edip onları sıkıntıdan tenfîs etti; ve cümlesinin hakāyıkı, ilm-i ilâhîde sâbit oldu. Velâkin bu hakāyık-ı sâbite içinde bulunan ba'zı hakāyık hakkında hubb-i ezelîsi eseri olmak üzere, inâyet-i mahsûsa-i ilâhiyyesi sebketti ki, bunlar dahi enbiyâ ve evliyâ ve bilcümle mü'minlerin a'yân-ı sâbiteleridir. İşte o hakāyıkın mezâhiri bu âlem-i vücûda gelince bu inâyet-i ezeliyye hasebiyle onlardan a'mâl-i sâliha zâhir oldu. Ve bu amelleri mukābilinde dahi Hak onlara kendi üzerine vâcib kıldığı rahmet ile tecellî eyledi. Binâenaleyh rahmet-i vücûb, rahmet-i imtinâna dâhil oldu. Çünkü bunların vücûdu rahmet-i imtinân ile zâhir olmasaydı; rahmet-i hâssanın mahall-i tecellîsi bulunmaz idi. *Mesnevî*: [21/33]

بلکه شرطِ قابلیت دادِ اوست　　داد لب و قابلیت هست پوست

Tercüme: "Belki şart-ı kābiliyyet O'nun atâsıdır. Atâ iç, ve kābiliyet kabukgibidir."[518]

Bundan dahi anlaşıldığı üzere abdin a'mâl-i sâliha îfâsına muvaffakıyeti dahi Hakk'ın atâsı ve fazl-ı ihsânıdır. Binâenaleyh abdin ameliyle tefâhuru kadar kendisi için bâdî-i hicâb ve hacâlet bir şey yoktur.

والطَّرِيقُ الآخَرُ الَّذي تُنَالُ به هذه الرَّحمةُ طَرِيقُ الامْتِنَانِ الإلٰهِيِّ الَّذي لا يَقْتَرِنُ به عَمَلٌ، وهو قولُه: ﴿وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ﴾، ومنه قِيلَ: ﴿لِيَغْفِرَ لَكَ اللّٰهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ﴾، ومنها قولُه: «اِعْمَلْ مَا شِئْتَ فَقَدْ غَفَرْتُ لَكَ»، فَاعْلَمْ ذلك.

Ve tarîk-i âhar, ki bu rahmete onunla nâil olunur, tarîk-i imtinân-ı ilâhîdir ki, bir amel ona mukterin değildir. O da Hak Teâlâ'nın وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ (A'râf, 7/156) [Benim rahmetim her şeyi kaplamıştır.]

518 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, IX, s. 500 (beyit: 1538).

kavlidir. Ve لِيَغْفِرَ لَكَ اللّٰهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ (Fetih, 48/2) [Tâ ki Allah Teâlâ senin geçmiş ve gelecek günâhını mağfiret ede!..] denilmesi ondandır. Hak Teâlâ'nın اِعْمَلْ مَا شِئْتَ فَقَدْ غَفَرْتُ لَكَ [Ne istersen yap, muhakkak ben senin zünûbunu mağfiret ettim!] kavli dahi ondandır. İmdi bunu bil!

Ya'ni rahmete nâil olunan iki tarîkten ikincisi, tarîk-i imtinân-ı ilâhîdir. Rahmet-i imtinân **Fass-ı Süleymânî**'de îzâh olunduğu üzere, zât-ı ahadiyyede mündemic olan bilcümle esmâ-i [21/34] Hakk'ın kendi zâtında, kendi zâtına, kendi zâtıyla olan tecellîsi ile ilminde peydâ kılmasıdır. Hakāyık-ı eşyâ olan bu suver-i ilmiyyenin bu sûretle sübûtu için, onların hiçbir amel ve hizmetleri sebketmiş değildir. Belki zât-ı Hakk'ın mahz-ı ihsânıdır; ve bu rahmet-i imtinânın delîli Hak Teâlâ hazretlerinin وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ (A'râf, 7/156) [Benim rahmetim her şeyi kaplamıştır.] kavl-i kerîmidir. Binâenaleyh bu rahmet, vücûdun kâffesine şâmildir; ve hiçbir şey bu rahmetten hâlî değildir. Hattâ Hakk'ın esmâsı, mertebe-i ahadiyyette, zâtının "ayn"ı olduğu cihetle, zât-ı Hakk'a da şâmildir. Zîrâ hakîkatte rahmet, Râhim'in nisbetleri cümlesinden bir nisbet olduğundan, Râhim olan Hakk'ın "ayn"ıdır. İşte bu rahmet, hiçbir amel mukābilinde vâki' olmayıp, belki zâtın muktezâsı bulunduğu için "rahmet-i imtinân" nâmıyla tevsîm olundu. Ve sûre-i Fetih'de Hak (celle ve alâ) hazretleri cânibinden (S.a.v.) Efendimiz'e hitâben "Tâ ki Allah Teâlâ senin geçmiş ve gelecek günâhını mağfiret ede!.." (Fetih, 48/2) buyurulması dahi bu tarîk-i imtinândandır. Ve kezâ Hak Teâlâ'nın "Ne istersen yap, muhakkak ben senin zünûbunu mağfiret ettim!"[519] kavli dahi rahmet-i imtinân kabîlindendir. Zîrâ Hak Teâlâ hazretlerinin inâyet-i ezeliyyesine mazhariyet, hiçbir amel mukābilinde değildir; ve bu rahmet her ne kadar rahmet-i hâssa ise de, bâlâda îzâh olunduğu üzere, rahmet-i imtinândandır. Zîrâ hükmü hâss olan Rahîm ismi, duhûl-i tazammun ile hükmü âmm olan Rahmân isminin tahtına dâhil olur; ve bu rahmet, hubb-i ezelî eseridir; ve bu rahmetle muhâtab olan zevât-ı saâdet-simât hakkında iki vecih vârid olur:

Birinci vecih budur ki: Bu zât [21/35] fenâ-fillâh ve bekā-billâh makā-

519 Müslim, "Tevbe", 5. Ayrıca bk. Buhârî, "Cihâd", 141; Ebû Dâvud, "Cihâd", 97; Tirmizî, "Tefsîr", 60.

mında kāim olup sıfât-ı beşeriyyeden taarrî eder; ve artık onun için bu sıfâta rücû' mümkin olmaz. Binâenaleyh onun fiili, Hakk'ın fiili olduğu cihetle, Hızır (a.s.)ın gulâmı katletmesi ve gemiyi delmesi gibi sûret-i zâhirede şer'e muhâlif görünen a'mâlinden muâheze olunmaz. Ne yaparsa yapsın ma'zûr ve me'mûrdur.

İkinci vecih budur ki: Abd henüz sıfât-ı beşeriyyesinden fânî olmamış bulunduğu hâlde ondan sâika-i nefs ile ba'zı muhâlefet sudûr eder; bunlar ise zünûb-i sarîhtir. Fakat hakkında inâyet-i ezeliyye sebkettiği ve kendisi Gaffâr isminin mazharı düştüğü için, Hak Teâlâ hazretleri hubb-i ezelîsi eseri olmak üzere onun zünûbunu setr ve mağfiret eder. Nitekim hadîs-i şerîfte buyurulur: لَوْ لَا أَنَّكُمْ تُذْنِبُونَ لَذَهَبَ اللّٰهُ بِكُمْ وَجَاءَ بِقَوْمٍ يُذْنِبُونَ فَيَسْتَغْفِرُونَ اللّٰهَ فَيَغْفِرُ لَهُمْ ya'ni "Eğer siz günâh işlememiş olsanız Allah Teâlâ sizi giderir ve bir kavim getirir ki, onlar günâh işleyip Allâh'a istiğfâr ederler ve Hak dahi onları mağfiret eder." İşte sırr-ı mağfiret budur. Cenâb-ı Mevlânâ Celâleddin Rûmî (r.a.) efendimiz bu inâyeti *Fîhî Mâ Fîh* nâmındaki kitâb-ı münîflerinde böyle beyân buyururlar:

اصل آن عنایتست، تو امیری دو غلامت باشد. یکی خدمتهای بسیار کرد و برای تو سفرهای بسیار کرد، وان دیگر کاهلست در بندگی، آخر می بینم که محبّت هست بآن کاهل بیش از آن بندهٔ خدمتکار، آن بندهٔ خدمتکار را ضایع نمی گذاری، امّا چنین می افتد. بر عنایت حکم نتوان کردن. [21/36] این چشم راست و چشم چپ هر دو از ظاهر یکیست، عجب آن چشم راست چه خدمت کرد که چشم چپ نکرد؟ و همچنین جمعه بر باقی ایّام فضیلت یافت که «إِنَّ لِلّٰهِ أَرْزَاقاً غَيْرَ أَرْزَاقٍ كُتِبَ لَهُ فِي اللَّوْحِ فَلْيَطْلُبْهَا فِي يَوْمِ الْجُمْعَةِ» اکنون این جمعه چه خدمت کرد که روزهای دیگر نکردند، امّا عنایت باو گرد و این تشریف مخصوص.

Ya'ni "Asl olan o inâyettir. Sen bir emîrsin, iki kölen vardır: Birisi çok hizmet edip, senin için birçok seferler kılar; diğeri ise kölelik husûsunda tenbeldir. Sonunda görüyorum ki senin tenbel köleye, o bende-i hizmetkârdan ziyâde muhabbetin vardır. O bende-i hizmetkârı da metrûk bırakmazsın; velâkin böyle vâki' olur. İnâyete hükmetmek mümkin değildir. Bu sağ göz ve sol gözün zâhirde her ikisi de birdir. Acabâ o sağ göz ne hizmet etti ki sol göz olmadı? Yevm-i cum'a dahi böylece eyyâm-ı mütebâkıyeden efdal oldu. Nitekim buyurulmuştur: "Allah Teâlâ hazretlerinin rızıklardan

başka rızıkları olduğu levhde muharrerdir; imdi o rızıkları cuma günü taleb et!" Şimdi bu cuma eyyâm-ı sâirenin etmediği ne hizmetleri etti? Velâkin Hak Teâlâ, inâyeti ve teşrîf-i mahsûsu ona etti."[520]

İmdi bu inâyet erbâbı mestûrdur. Hakk'ın kimi mağfiret edeceği ve kimi etmeyeceği bilinmez. Binâenaleyh ibâda lâzım olan terk-i maâsî ve iştigāl-bi't-tââttır. Bi-hasebi'l-beşeriyye ma'siyet sudûrunda âh u enîn ile istiğfâr lâzımdır. Âh u enîn ise kalbde nedâmet husûlüyle olur. Nedâmet-i kalbiyye olmaksızın lisânen istiğfâr müsmir değildir. Ve Hak Teâlâ hazretleri Gaffâru'z-zünûbdur, deyip ma'siyetin birini icrâ ve diğerine de niyyet [21/37] etmek alâmet-i inâyet değil, neûzü billâh alâmet-i bu'd ve şekāvettir. İşte sırr-ı mağfiret, ezelde sebketmiş olan muhabbet-i ilâhiyyeden ibârettir. Ve bu dahi rahmet-i imtinân kabîlindendir; zîrâ bî-illet olan inâyet-i ilâhiyyenin o kimseye taallukudur: Binâenaleyh bunun böyle olduğunu bil! Beyit:

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي سُلْطَانُهُ نَعْتُ الْأَزَل　　اَلْوَاحِدُ الْفَرْدُ الَّذِي غُفْرَانُهُ يَمْحُو الزَّلَل

[Saltanatı na't-i ezelî olan Allâh'a hamdolsun! O Vâhid, Ferd'dir ki O'nun gufrân ve mağfireti günâhları yok eder.]

İbtidâ: 13 Mayıs 1333 ve 22 Recep 1335
[13 Mayıs 1917], ba'de'l-asr saat 11 Pazar günü

İntihâ: 30 Haziran 1333 ve 10 Ramazan 1335
[30 Haziran 1917], yevm-i Cumartesi saat 5

520 Bk. *Fîhî Mâ Fîh*, s. 194.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

XXII

فَصٌّ حِكْمَةٍ إِينَاسِيَّةٍ فِي كَلِمَةٍ إِلْيَاسِيَّةٍ

BU FASS-I ŞERÎF KELİME-İ İLYÂSİYYE'DE MÜNDEMİC OLAN HİKMET-İ ÎNÂSİYYE'NİN BEYÂNINDADIR

Ma'lûm olsun ki, Cenâb-ı İlyâs mizâc-ı rûhânîsi hasebiyle suver-i melekiyye mizâcına ve mizâc-ı cismânîsi hasebiyle de suver-i beşeriyye mizâcına mensûb olduğundan, sûret-i rûhâniyyesi cihetinden suver-i rûhâniyye olan melâike ile ünsiyet edip beynlerinde vâki' olan hükm-i iştirâk sebebiyle onların merâtib-i rûhâniyyesinde, onlar ile musâhabe etti. Ve sûret-i cismâniyyesi cihetinden dahi, suver-i cismâniyye olan insanlar ile ünsiyet edip, sûret-i tabîiyye-i unsuriyyede onlar ile olan iştirâk hasebiyle onlar ile muhâlata eyledi. Binâenaleyh Hz. İlyâs iki sûreti câmi' ve iki âlem arasında berzahiyetle zâhir oldu.

İmdi "rûh" ile, "nefs" ta'bîr ettiğimiz cesed, hakîkatte şey'-i vâhidden ibârettir. Aralarındaki fark letâfet ve kesâfetten başka bir şey değildir. Mertebe-i kesâfette rûha "nefs" ve kuvâsına da kuvâ-yı tabîiyye ta'bîr olunur. Fesâd ve fenâ keyfiyeti ancak bu cesed-i kesîf-i unsurîye taalluk eder. Nitekim buhâr ile buz hakîkatte şey'-i vâhiddir. Aralarındaki fark letâfet ve kesâfetten ibârettir. Bulut, su ve buz buhârdan başka bir şey olmadığı hâlde, her mertebede isimleri değişir. Ve latîf olan buhârın, buzun cismine taalluku derkârdır. Bu taalluk [22/2] hulûl ve ittihâd sûretiyle değildir; zîrâ hulûl ve ittihâd yekdîğerinin gayrı olan iki şey arasında vâki' olur. Şu kadar ki buzun kesb-i letâfet etmesi, sûretinin fesâdından sonra mümkin olur. Velâkin kesîf olan cesed-i insânînin kesb-i letâfet etmesi, mutlakā suver-i cesedânîsinin infisâhını îcâb etmez; sûret bâkî iken keyfiyyet-i letâfet husûle gelir. O cesed artık rûh-ı musavverdir. İşte bu cesed kesb-i letâfet ile rûh mertebesine irtikā ettikde onun için mevt yoktur. Ve rûhun bedene ta-

alluku ta'bîri bu îzâhâttan anlaşılır; ve böyle cesedden bu hazret-i şehâdette âsâr-ı rûhiyye zâhir olur. Nitekim kibâr-ı evliyâullâhın menâkıbında bir zamanda muhtelif mahallerde huzûr ve muhtelif sûretlerde zuhûr gibi pek çok ahvâlin vukūu naklolunmuştur ki, bunların cümlesi rûhun şânındandır. Ve böyle bir kimsenin kuvâ-yı tabîiyyesi, kuvâ-yı rûhâniyyesinde mahv ü müstehlek olur. Maahâzâ halk nazarında sûret-i cesedâniyyesi manzûr olduğundan, bu cihetten ehl-i kesâfet ile üns ve muhâlata eder; ve letâfet ve rûhâniyeti cihetiyle de ehl-i letâfet olan melâike-i kirâm ile ünsiyet ve musâhabe eyler. Nitekim Hızır ve Îsâ (aleyhime's-selâm)ın hâlleri budur. Şu kadar vardır ki, Hızır (a.s.)ın sûret-i beşeriyyesi üzerine sûret-i melekiyyesi gālib olduğundan nâsın gözlerinden muhtefî kaldı. Sûret bâkî iken kesb-i letâfet olunması keyfiyetini akıl ile idrâk mümkin olmaz. Bunu, ecsâdı rûh-ı musavver olan zevât-ı kirâm zevkan bilirler. *Mesnevî*:

پس قیامت شو قیامت را ببین　　دیدنِ هر چیز را شرطست این

Tercüme: "İmdi kıyâmet ol, kıyâmeti gör! Her şeyi görmek için bu şarttır."[521] [22/3]

Beyit:

Yok ol! Bilmek dilersen bilmek oldur
O ol, bulmak dilersen bulmak oldur

Meselâ ateşte kıpkırmızı olan demir parçası, sûret-i kesîfesi mevcûd iken ateşin vasfıyle mevsûf olur, kendisine temâs edeni yakar. O bu hâlde iken hem demirdir, hem de ateştir. *Mesnevî*:

شد ز رنگ و طبع آتش محتشم　　گوید او من آتشم من آتشم

Tercüme: "Demir ateşin renk ve tab'ından muhteşem oldukda o, ben ateşim ben ateşim, der."[522]

İşte İlyâs (a.s.) dahi neş'et-i melekiyye ile neş'et-i insâniyye beyninde böylece berzah gibi olup, her iki tarafın ahkâmını câmi' oldu.

***

إلياسُ هو إِدْرِيسُ ﷺ كان نبيًّا قبلَ نُوحٍ، ورَفَعَه اللّٰهُ مكانًا عَلِيًّا، فهو في

521 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, XI, s. 264 (beyit: 772).
522 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, III, s. 377 (beyit: 1339).

قَلْـبِ الأَفْـلَاكِ سَـاكِنٌ وهـو فَلَـكُ الشَّـمْسِ، ثـمَّ بُعِـثَ إلـى قَرْيَـةِ بَعْلَبَـكَ، وبَعْـلٌ اسْـمُ صَنَـمٍ، وبَـكٌّ هـو سُـلْطَانُ تلـك القَريـةِ، وكان هـذا الصَّنَـمُ المُسَـمَّى بَعْـلًا مخصوصًـا بالمَلِـكِ.

İlyâs, İdrîs (a.s.)dır ki, Nûh'dan evvel nebî idi. Allah Teâlâ onu mekân-ı aliyye ref'etti. İmdi o eflâkin kalbinde sâkin idi. O da şems-dir. Ba'dehû Baalbek karyesine ba'solundu. Ve "Baal" bir putun adı-dır; ve "Bek", o karyenin sultânıdır; ve "Baal" denilen bu put melike mahsûs idi. [22/4]

Fass-ı Hûdî'de beyân olunduğu üzere, Hz. Şeyh (r.a.) ervâh-ı enbiyâ (aleyhimü's-selâm)ı müşâhede etmiş idi. Hakîkati vech ile vâki' olan bu şühûda binâen bu fass-ı münîfde İlyâs (a.s.)ın ayn-ı İdrîs (a.s.) olduğunu beyân buyurur.

Fass-ı İdrîsî'de îzâh olunduğu üzere Cenâb-ı İdrîs kesret-i riyâzâttan dolayı sıfât-ı beşeriyye-i tabîiyyeden insilâh edip, cesed-i unsuriyyeden ve onun ahkâmından soyundu; ve telattuf edip sıfât-ı rûhâniyye ve hey'et-i nûrâniyye ile bâkî kaldı. Binâenaleyh onun nefs-i kesîfinin hey'eti rûh-ı münevverinin hey'etine tebeddül etti; ve sûreti dahi hey'et-i rûhâniyyeye münâsib olan sûret-i misâliyye-i nûrâniyyeye münkalib oldu. İşte bu hâli ile ervâh-ı semâviyyenin eşrefi olan felek-i Şems'in rûhâniyeti mertebesine urûc eyledi. Zîrâ Cenâb-ı İdrîs (a.s.) on altı sene yiyip içmedi ve uyumadı. Bittabi' beden-i kesîfi, latîf olup kendisine rûhâniyet galebe etti. Felek-i Şems kendi manzûmesini teşkîl eden seyyârâta nazaran mahall-i kutb ve küre-i arza nazaran dördüncü felektir.

Şöyle ki: Birincisi medâr-ı Arz, ikincisi medâr-ı Zühre, üçüncüsü me-dâr-ı Utârid ve dördüncüsü onların kutbu olan Şems'dir; ve cismâniyetle felek-i Şems'e urûc mâddeten mümkin değildir; ve urûc mümkin olduğu farzolunsa, cismi ihrâk ve kesâfet-i vücûdu izâle eder. Zîrâ küre-i Şems, kü-re-i Arz gibi bir cism-i sulb değil, mâyi'-i nârî veyâ buhâr-ı nârî hâlindedir. O makāma ancak rûhen urûc mümkindir. Zîrâ rûh-ı latîf, cism-i kesîf gibi ateşte yanıp inhilâl etmez. Bunun delîl-i bâhiri telattuf eden evliyâullâhın ateşte muhterik olmamasıdır.

İşte İdrîs (a.s.) kemâl-i letâfetinden mahall-i kutbdan ibâret olan mekân-ı aliyye ref'olundu. Ba'dehû "Emîrin putu" ma'nâsına gelen "Baalbek" karyesine resûl olarak nâzil oldu. Nitekim âhir zamanda Îsâ (a.s.) dahi böylece [22/5] nüzûl edecektir. Fakat bu nüzûlden tenâsüh vehmine düşülmesin. Zîrâ tenâsüh, rûhun, bir bedenden müfârakatinden sonra araya zaman girmeksizin, diğer bir bedene taallukundan ibârettir; ve bu i'tikāda göre rûhun beden-i cismânîye taalluku dâimîdir. Hâlbuki İdrîs (a.s.)ın İlyâs ismiyle nüzûlü böyle değildir. Belki İlyâs (a.s.) mekân-ı aliyyden rûh-ı musavver hâlinde olarak nâzil olan İdrîs (a.s.)dır.

وكان إلياسُ الَّذي هو إدريسُ قد مُثِّلَ له انْفِلاَقُ الجَبَلِ المُسَمَّى لُبْنَانَ من اللُّبَانَةِ وهي الحَاجَةُ عن فَرَسٍ من نارٍ وجَمِيعُ الآيَةِ من نارٍ، فلمَّا رَآهُ رَكِبَ عليه فسَقَطَتْ عنه الشَّهْوَةُ، فكان عَقْلًا بلا شهوةٍ، فلم يَبْقَ له تَعَلُّقٌ بما تَتَعَلَّقُ به الأغْرَاضُ النَّفسيَّةُ.

Ve İdrîs olan İlyâs'a, "hâcet" ma'nâsına gelen "lübânet"ten "Lübnân" tesmiye kılınan dağın infilâkı, ateşten bir at olarak temsîl olundu; ve onun cemî'-i âyeti ateşten idi. İmdi vaktâki atı gördü, üzerine bindi; ondan şehvet sâkıt oldu. Böyle olunca şehvetsiz akıl oldu. Binâenaleyh ağrâz-ı nefsâniyyenin kendisine müteallik olduğu şeye onun için taalluk bâkî kalmadı.

Ya'ni Cebel-i Lübnân yarılıp İlyâs (a.s.)a ateşten bir at sûreti gösterildi. "Lübnân" "lübânet"ten müştaktır; ve "lübânet", hâcet ma'nâsına gelir; ve Cebel-i Lübnân Beyrût civârında kâindir. Ve dağın yarılıp içinden ateşten at sûretinin hurûcu âlem-i misâlde vâki' oldu. Binâenaleyh âlem-i hisse münâsib olan ma'nâ ile ta'bîr iktizâ eder; ve onun ta'bîri budur ki: "Cebel" Hz. İlyâs'ın taayyün-i cismânîsine işârettir; ve "cebelin infilâkı", kesret-i riyâzetle o taayyün-i kesîfin inşikākına işârettir. "Yarılan mahalden ateşten at çıkması", Cenâb-ı İlyâs'ın mazhar olduğu ism-i hâs muktezâsınca kendi taayyününden sâdır olan a'mâl sûretidir. "Çıkan ata rükûbu", menzil-i maksûda vusûl için [22/6] o a'mâl-i sâlihaya rükûbunun sûretidir. Zîrâ enbiyâ (aleyhimü's-selâm)dan her birisinin bir mezheb-i mahsûsu ve tarîk-i hâssı olup, bu tarîke göre de bir "merkeb"i vardır; ve bu husûsiyet dahi

onun isti'dâd-ı zâtîsi mûcibincedir. Nitekim Cenâb-ı Şeyh (r.a.) **Fass-ı Sâlihî**'de:

مِنَ الآيَاتِ آيَاتُ الرَّكَائِبْ وَذَلِكَ لِاخْتِلَافٍ فِي الْمَذَاهِبْ

[Merkûb olan şeyler âyâtı, âyâttandır; ve bu da mezâhibde ihtilâftan nâşîdir.] buyururlar. Bu bahsin tafsîli orada mürûr etmiştir. "Atın ateşten olması" Hz. İlyâs üzerine harâret-i şevkin galebesi ve nûr-i kudsün istîlâsı sûretidir. Ve "âyetin ateşten olması", ya'ni cebelin ateşten ve atın dahi ateşten musavver oluşu, Hz. İlyâs'ın taayyününün ve a'mâlinin kemâl-i letâfetine işârettir; zîrâ erkân-ı erbaanın eltafı "harâret"tir.

İmdi Cenâb-ı İlyâs o merkûbu gördüğü vakit, üzerine bindi; ve ondan şehvet sâkıt oldu. Zîrâ şehvet, bu taayyün-i kesîfin îcâbâtındandır. Hâlbuki o telattuf etmiş idi. Binâenaleyh Cenâb-ı İlyâs şehvetsiz akl-ı mücerred oldu. Bu sebebden dolayı şehvet-i nikâh ve gazab ve kibir ve hased gibi ağrâz-ı nefsâniyyenin müteallik olduğu şeye, o hazretin taalluku kalmadı. Zîrâ bunların mahalli taayyün-i kesîfdir; ve mahal kalmayınca bittabi' hâll dahi kalmaz.

فكان الحقُّ فيه مُنَزَّهًا، فكان على النِّصْفِ من المَعْرِفَةِ باللّٰهِ، فإنَّ العَقْلَ إذا تَجَرَّدَ لِنَفْسِهِ من حَيْثُ أَخْذُهُ العُلُومَ عن نَظَرِهِ كانت مَعْرِفَتُهُ باللّٰهِ على التَّنْزِيهِ لا على التَّشْبِيهِ.

İmdi Hak, İlyâs'da münezzeh oldu. Böyle olunca ma'rifet-i ilâhiyyeden nısf üzerine oldu. Zîrâ akıl kendi nefsiyle mücerred oldukda, ulûmu nazarından aldığı haysiyetten, onun Allah Teâlâ'ya ma'rifeti, teşbîh üzere değil, tenzîh üzere olur.

Ya'ni Hak, makām-ı aklî olan Cenâb-ı İlyâs'da münezzeh oldu. Çünkü Hz. İlyâs, şehevâttan mücerred olup, rûh-ı mücerred olarak kaldı. Ve şehevâttan mücerred olan melâike ve ervâh ve ukūlün ma'rifeti, tenzîh üzerine olduğundan onda dahi tenzîh zâhir oldu. Nitekim melâike وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ (Bakara, 2/30) [Hâlbuki biz Seni hamd ile tesbîh ediyoruz ve Seni takdîs ediyoruz.] dediler. Ve tenzîh ma'rifet-i ilâhiyyenin yarısıdır. Zîrâ akıl, mücerred olarak [22/7] kendi nefsiyle olduğu vakit, ulûmu nazar-ı aklîsinden alır. Bu sebeble de onun Allah Teâlâ'ya ma'rifeti teşbîh üze-

rine değil, tenzîh üzerine olur. Nitekim akl-ı nazarîlerine tâbi' olan ulemâ-i zâhir dahi teşbîhden ürküp tenzîh ederler; ve onların teşbîhden zevkleri yoktur.

وإذا أَعْطَاهُ اللّٰهُ المَعْرِفَةَ بالتَّجلِّي كَمُلَتْ معرفتُه باللّٰهِ، فنَزّهَ في مَوْضِعِ التَّنزيهِ تَنزيهًا حقيقيًّا لا رَسْمِيًّا، وشَبَّهَ في موضعِ التَّشبيهِ تشبيهًا شهودِيًّا كشفيًّا،[523] ورَأَى سَرَيَانَ الحقِّ بالوجودِ في الصُّوَرِ الطَّبِيعِيَّةِ والعُنْصُرِيَّةِ، وما بَقِيَتْ له صورةٌ إلا ويَرَى عَيْنَ الحقِّ عَيْنَها، وهذه المَعرفةُ التَّامَّةُ الكاملةُ الَّتي جَائَتْ بها الشَّرَائِعُ المُنْزَلَةُ من عندِ اللّٰهِ، وحَكَمَتْ بهذه المَعرفةِ الأَوْهَامُ كلُّها.

Ve Allah Teâlâ ona ma'rifeti tecellî ile verdiği vakit, onun ma'rifet-i ilâhiyyesi kâmil olur. Binâenaleyh mevzi'-i tenzîhde, tenzîh-i hakîkî ile tenzîh eder, tenzîh-i resmî ile değil. Ve teşbîh mevziinde dahi, teşbîh-i şühûdî ve keşfî ile teşbîh eder; ve suver-i tabîiyye ve unsuriyyede Hakk'ın vücûdu ile sereyânını görür. Ve onun için bir sûret bâkî kalmaz; illâ ki onun "ayn"ını Hakk'ın "ayn"ı görür. Ve bu, Allah tarafından münzel olan şerâyiin getirdiği ma'rifet-i tâmme-i kâmiledir; ve evhâmın küllîsi bu ma'rifetle hükmetti.

Ya'ni Allah Teâlâ, akla ma'rifeti tecellî ile verdiği vakit, artık o kendi nazarından kurtulup ma'rifetin nısfı olan tenzîh üzerine olmaz ve teşbîh üzerine de olmaz; belki ıtlâk üzerine olur. Çünkü tecellî ile olan ma'rifet, Hakk'ı takyîd ve tahdîd etmez. Binâenaleyh onun ma'rifeti kemâlde olur. Şu hâlde bu akıl, Hakk'ı tenzîh mevziinde, tenzîh-i resmî ile değil, belki tenzîh-i hakîkî ile tenzîh eder. Ve teşbîh mevziinde dahi, kendisinin müşâhedesi ve keşfi üzerine teşbîh eyler; zîrâ Hakk'ın vücûdunun hâricinde bir vücûd ve sûret müşâhede etmez ki, Hakk'ı [22/8] ondan tenzîh etsin; ve Hakk'ın vücûdundan başka bir vücûd isbât etmez ki, vehmiyle Hakk'ı ona teşbîh eylesin. Hak kendi nefsini nerede tenzîh ve teşbîh etmiş ise, o da O'nu oralarda tenzîh ve teşbîh eder. Onun tenzîhi nazar-ı aklînin verdiği tenzîh-i resmî değil, tecellînin i'tâ ettiği tenzîh-i hakîkîdir; ve

523 *Dâvûd-ı Kayserî* ve *Kâşânî* nüshalarında فنَزّهَ في مَوْضِعِ وشَبَّهَ في موضعِ ve *Bâlî Efendi* nüshasında فَنَزَّهَ بِمَوْضِعِ وَشَبَّهَ فِي مَوْضِعِ vâki'dir. Metin, *Ya'kūb Hân* ve *Bosnevî* nüshaları üzerine yazılmıştır. (A. Avni Konuk)

teşbîhi dahi şühûdî ve keşfîdir, ya'ni müşâhedeye müsteniddir. Ve o kimse vücûd-ı Hakk'ın suver-i tabîiyye ve unsuriyyede ne vech ile sereyân ettiğini görür; ve onun nazarında hiçbir sûret kalmaz ki, o sûretin "ayn"ını Hakk'ın "ayn"ı görmesin; ya'ni her bir sûretin "ayn"ını, Hakk'ın "ayn"ı görür. İşte Hakk'ın kendi nefsini tenzîh ve teşbîh ettiği mevzi'lerde, bu kimsenin Hakk'ı tenzîh ve teşbîh etmesi öyle bir ma'rifet-i tâmme-i kâmiledir ki, cânib-i Hak'tan münzel olan şerâyi' bu ma'rifeti getirmiştir; ve evhâmın hepsi dahi bu ma'rifetle hükmeylemiştir. Ya'ni nazar-ı aklîye tâbi' olan ehl-i zâhir, ki kuvve-i vehmiyye sâhipleridir, onların cümlesi bu ma'rifetle hükmederler; zîrâ vehm, mutlak hakkında takyîd ve mukayyed hakkında dahi ıtlâk ile hükmeder. Ve kezâ mevcûdun ademine ve ma'dûmun dahi vücûduna hükmeyler. Gerçi şerâyi' tenzîh ve teşbîh üzerine vârid olmuştur; fakat bunlarda ifrât ve tefrît câiz değildir; belki tenzîh içinde teşbîh ve teşbîh içinde dahi tenzîh etmek lâzımdır. Bu bahsin tafsîli **Fass-ı Nûhî**'de mürûr etmiştir.

ولهـذا كانـتِ الأَوْهَـامُ أَقْـوَى سُـلْطَانًا فـي هـذه النَّشْـأَةِ مـن العُقُـولِ، لأنَّ العَاقِـلَ ولـو بَلَـغَ مـا بَلَـغَ فـي عَقْلِه لـم يَخْـلُ عـن حُكْـمِ الوهـمِ عليه والتَّصَـوُّرِ فيمـا عَقَـلَ، فالوَهـمُ هـو السُّـلطانُ الأعظـمُ فـي هـذه الصُّـورةِ الكاملـةِ الإنسـانيَّةِ، وبـه جَائَـتِ الشَّـرَائِعُ المُنْزَلَـةُ، فشَـبَّهَتْ ونَزَّهَـتْ، شـبَّهتْ فـي التَّنزيـهِ بالوهـمِ ونزَّهـتْ فـي التَّشبيهِ بالعَقْـلِ، فَارْتَبَطَ الـكلُّ بالـكلِّ، فلـم يُمكِـنْ أنْ يَخْلُـوَ تَنزيهٌ عـن تَشبيهٍ ولا تَشبيهٌ عـن تَنزيهٍ، قـال تعالـى: ﴿لَيْـسَ كَمِثْلِهِ شَـيْءٌ﴾، فنَـزَّهَ وشَـبَّهَ، ﴿وَهُـوَ السَّـمِيعُ الْبَصِيـرُ﴾، فشَـبَّهَ.

Ve bunun için evhâm, bu neş'et-i insâniyyede, galebede ukūlden daha kavî oldu. [22/9] Zîrâ âkıl, her ne kadar onun aklı, bâliğ olduğu şeye bâliğ olduysa da, onun üzerine vehmin hükmünden ve aklettiği şeyde tasavvurdan hâlî değildir. İmdi "vehm", bu sûret-i kâmile-i insâniyyede sultân-ı a'zamdır. Ve şerâyi'-i münzele dahi onunla geldi. Böyle olunca teşbîh etti ve tenzîh etti; tenzîhde vehm ile teşbîh etti ve teşbîhde de akıl ile tenzîh etti. Binâenaleyh küll külle murtabıt oldu. İmdi tenzîhin teşbîhden ve teşbîhin tenzîhden hâlî olması mümkin değildir. Binâenaleyh Allah Teâlâ لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ (Şûrâ, 42/11)

[O'nun misli bir şey yoktur; veyâ O'nun mislinin misli bir şey yoktur.] dedi, tenzîh ve teşbîh etti. وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ (Şûrâ, 42/11) [Ve O Semî' ve Basîr'dir.] dedi; teşbîh eyledi.

Ya'ni "vehm", müdrekât-ı akliyye üzerine tenzîh ve teşbîh ile hükmettiği için, bu neş'et-i unsuriyye-i insâniyyede evhâm, ukūlden daha kavî oldu; zîrâ âkılin aklı, ne kadar kemâle vâsıl olursa olsun yine vehme müntehî olur. Ve âkıl vehmin ahkâmından kurtulmaz ve onun müdrekât-ı akliyyesi suver-i vehmiyyeden mücerred kalmaz. Binâenaleyh "vehm", bu sûret-i kâmile-i insâniyyede sultân-ı a'zamdır; ve şerâyi'-i münzele mâdemki insan için geldi ve vehm dahi insan üzerinde sultân-ı a'zamdır, şu hâlde şerâyi' dahi vehmin hükmüyle nâzil oldu. Böyle olunca hem teşbîh ve hem de tenzîh etti. Ya'ni şerâyi' makām-ı tenzîhde lisân-ı vehm ile teşbîh eyledi. Zîrâ vehm ancak suver-i hissiyyede maânî-i cüz'iyyenin idrâkini i'tâ eder. O vehm, müşahhas ve kendinin gayrından mufârık ve cism ve cismânî veyâhud zamânî veyâ mekânî olmaktan münezzeh olarak hâriçte bir vücûd tasavvur eder; bu ise ayn-ı teşbîhdir. Ve kezâ şerâyi' makām-ı teşbîhde lisân-ı akl ile tenzîh eder; zîrâ akıl, vehmin isbât eylediği gavâşî-i hissiyyeden maânî-i külliyyeyi mücerred kılar. Binâenaleyh teşbîhin küllîsi tenzîhin küllîsine ve tenzîhin küllîsi teşbîhin küllîsine murtabıt oldu; ve binnetîce tenzîhin teşbîhden ve teşbîhin tenzîhden hâlî olması mümkin değildir. Zîrâ senin O'nu tenzîh ettiğin nekāyisin kâffesi, O'nun merâtib-i kevniyyede zuhûru indinde O'nun için sâbittir. Hâlbuki bu teşbîhdir; ve senin O'nu teşbîh edip [22/10] O'nun için isbât eylediğin kemâlâtın kâffesi mertebe-i ahadiyyetinde O'ndan nefyolunur, bu da tenzîhdir. Böyle olunca Hak Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ (Şûrâ, 42/11) [O'nun misli bir şey yoktur; veyâ O'nun mislinin misli bir şey yoktur.] buyurdu. Ve bu âyette hem tenzîh ve hem de teşbîh etti.

Şöyle ki: كَمِثْلِهِ [ke-mislihî]deki "kâf" zâid i'tibâr olunursa, "O'nun misli bir şey yoktur" demek olur. Bu ma'nâya göre mümâselet nefyolunduğu için bu tenzîhdir. Ve eğer "kâf" zâid i'tibâr olunmayıp "misl" ma'nâsına alınırsa, ma'nâ "O'nun mislinin misli bir şey yoktur" demek olur. Bu ise ayn-ı teşbîhdir; zîrâ evvelâ Hakk'ın misli isbât ve ba'dehû bir şeyin onun misline benzemesi nefyolunur. İmdi isbât-ı misl, teşbîh ve bir şeyin benzemesinin

o mislden nefyi, tenzîhdir. Bu ise tenzîhde teşbîh ve teşbîhde tenzîh olur.

Ondan sonra Hak Teâlâ hazretleri وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ (Şûrâ, 42/11) [Ve O Semî' ve Basîr'dir.] buyurdu. Bununla da teşbîh etti; zîrâ bu kelâm işitildiği vakit, işiticilikte ve görücülükte Hakk'ın halka benzediği ma'nâsı anlaşılır. İşte bu teşbîhdir. Fakat fehm-i havâssa göre bu âyet dahi hem teşbîhi ve hem tenzîhi câmi'dir. Teşbîhi câmi' olduğu zikrolundu. Tenzîhi câmi' olması dahi budur ki: هُوَ [hüve/O] zamîrinin evvelen zikri ve سَمِيعٌ [Semî'] ve بَصِيرٌ [Basîr] kelimelerinin harf-i ta'rîf ile gelmesi "hasr" ifâde eder; ve bu sûrette ma'nâ "Semî' ve basîr olan ancak Hak'tır; başka semî' ve basîr yoktur" demek olur. Bu da tenzîhdir.

وهي أعظمُ آيةٍ نَزَلَتْ في التَّنزيهِ، ومع ذلك لم تَخْلُ عن تشبيهٍ بالكَافِ، فهو أعلمُ العُلَمَاءِ بنفسِه، وما عَبَّرَ عن نفسِه إلا بما ذَكَرنَاهُ، ثمَّ قال: ﴿سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ﴾، وما يَصِفُونَه إلا بما تُعْطِيه عقُولُهم، فنَزَّهَ نفسَه عن تنزِيهِهم، إذ حَدَّدُوهُ بذلك التَّنزيهِ، وذلك لِقُصُورِ العُقولِ عن إدراكِ مثلِ هذا.

Ve bu, tenzîh hakkında nâzil olan âyetin a'zamıdır; ve bununla berâber "kâf" sebebiyle teşbîhden hâlî olmadı. İmdi O kendi nefsine a'lem-i ulemâdır. Hâlbuki ancak bizim zikrettiğimiz şeyle kendi nefsinden ta'bîr etti. Ba'dehû "Senin Rabb'in olan Rabb-i izzet vasfettikleri şeyden münezzehtir" (Sâffât, 37/180) dedi. Hâlbuki onu ancak akıllarının i'tâ ettiği şeyle vasfederler. [22/11] İmdi kendi nefsini onların tenzîhinden tenzîh etti; zîrâ onlar bu tenzîh ile Hakk'ı tahdîd ettiler. Bu da, bunun mislini idrâkten, ukūlün kusûrundan nâşîdir.

Ya'ni bu لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ (Şûrâ, 42/11) [O'nun misli bir şey yoktur; veyâ O'nun mislinin misli bir şey yoktur.] âyeti tenzîh hakkında nâzil olan âyetin a'zamıdır. Maahâzâ edât-ı teşbîh olan "kâf" sebebiyle teşbîhden hâlî değildir; nitekim bâlâda îzâh olundu. İmdi Allah Teâlâ, Hakk'ın nefsini bilen ulemânın a'lemidir. Ya'ni kendi nefsini kullarının ulemâsından elbette daha ziyâde bilir. Hâlbuki Hak Teâlâ hazretlerinin kendi nefsinden beyân buyurduğu şey, ancak akıl ve vehim hükmüyle vâki' olan tenzîh ve teşbîhden bizim zikrettiğimiz şeydir. Ondan sonra Hak Teâlâ سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ (Sâffât,

37/180) ya'ni "Senin Rabb'in olan Rabb-i izzet halâyıkın vasfettikleri şeyden münezzehtir" buyurdu. Hâlbuki halâyık O'nu ancak akıllarının i'tâ ettiği vasıf ile tavsîf ederler. Binâenaleyh Hak Teâlâ kendi nefsini halâyıkın akılları ile icrâ eylediği tenzîhden tenzîh buyurdu. Çünkü akıl ile tenzîh edenler Hakk'ı tahdîd ettiler. Zîrâ akıllarıyla tenzîh edenler, "Hak cisim, cevher ve araz vesâire değildir" dediler. Hâlbuki âlemde bunlar vardır.

Meselâ: Hak bir hadd ile mahdûd olan cisimden münezzehtir, denildiği vakit: Hak bundan hâriçtir, cismin hudûdu biter Hakk'ın hudûdu başlar, demek olur; zîrâ yekdîğerine mugāyir olan iki şeyin başka türlü temyîzi mümkin değildir. Hâlbuki Hak hakkında tahdîd mümteni'dir. Belki cisim, vücûd-ı mutlak-ı latîfin bi-hasebi's-sıfât mertebe-i kesâfete tenezzülünden husûle gelen bir vücûd-ı izâfîdir. Binâenaleyh o latîf ile bu kesîf beyninde bir hadd ta'yîni mümkin değildir. İşte bunun için Hak kendi nefsini halâyıkın tenzîh-i aklîsinden tenzîh etti; ve Hakk'ın kendi nefsini böyle tenzîh etmesi, Hakk'ın kendi nefsini idrâk ettiği gibi, ukūlün idrâk edememesinden nâşîdir. Zîrâ ukūl-i beşeriyye nazar-ı fikrî [22/12] ile mukayyeddir. Hakk'ın nefsini ancak tecellî ve keşf-i şühûdî-i nûrî ile münevver olan ukūl bilirler. Zîrâ bu gibi zevât indinde ma'lûmdur ki, teşbîh ve tenzîh ancak zâhir ve bâtın dediğimiz iki şe'n-i ilâhînin birbirine nisbeti i'tibâriyle söylenen sözlerdir. Yoksa teşbîh ile tenzîh, Hakk'ın hakîkati için zâtîdir; çünkü Zâhir ve Bâtın isimleri Hakk'ın şuûnât-ı zâtiyyesidir; ve şuûnâtı ise O'nun zâtının "ayn"ıdır; binâenaleyh vücûd-ı Hak hem tenzîhi ve hem de teşbîhi câmi'dir. Bu hakîkati ise ancak mütehakkıkîn zevkan ve şühûden bilirler. Nazar-ı fikrî ile mukayyed olan ukūl, suâl üzerine suâller ve bahs üzerine bahisler îcâd edip mes'eleyi içinden çıkılmaz bir hâle sokarlar.

ثـمَّ جَائَـتِ الشَّـرَائِعُ كلُّهـا بمـا تَحْكُـمُ بـه الأوهـامُ، فلـم تَخْـلُ الحـقَّ عـن صِفَـةٍ يَظْهَـرُ فيهـا، كـذا قالـتْ وبِـذَا جـاءتْ، فعَلِمَـتِ الأُمَـمُ على ذلـك، فأعْطَاهـا الحـقُّ التَّجلِّـي، فَلَحِقَـتْ بالرُّسُـلِ وراثَـةً، فنَطَقَـتْ بمـا نطقـتْ بـه رُسُـلُ اللّٰـهِ: ﴿اللّٰـهُ أَعْلَـمُ حَيْـثُ يَجْعَـلُ رِسَـالَتَهُ﴾، فَـ«اللّٰـهُ أَعْلَـمُ» مُوَجَّـهٌ، لـه وجـهٌ بالخَبَرِيَّـةِ إلى رُسُـلِ اللّٰـهِ، ولـه وجـهٌ بالابتِـدَاءِ إلـى «أَعْلَـمُ حَيْـثُ يَجْعَـلُ رِسَـالَتَهُ»، وَكِلَا الوَجْهَيْـنِ حقيقـةٌ فيـه، لذلـك قُلْنَـا بالتَّشـبيهِ فـي التَّنزيـهِ وبالتَّنزيـهِ فـي التَّشـبيهِ.

Ba'dehû şerâyiin hepsi, evhâmın hükmettiği şeyle geldi. Binâenaleyh onda zâhir olduğu bir sıfattan Hakk'ı hâlî kılmadı. Böyle dedi ve böyle getirdi. İmdi ümem bunun üzerine bildi. Böyle olunca Hak onlara tecellîyi i'tâ eyledi. Şu hâlde verâseten resûllere lâhik oldu. Binâenaleyh Allâh'ın resûllerinin nâtık olduğu şeyle nâtık oldu. اللّٰـهُ أَعْلَـمُ حَيْـثُ يَجْعَلُ رِسَـالَتَهُ (En'âm, 6/124) ya'ni "Allah risâletini nerede kılacağını pek a'lâ bilir." İmdi اللّٰـهُ أَعْلَـمُ [Allah pek a'lâ bilir.] müveccehtir. Onun için رُسُـلِ اللّٰـه [Allâh'ın resûlleri]a haberiyetle bir vecih vardır. Ve أَعْلَـمُ حَيْـثُ يَجْعَـلُ رِسَـالَتَهُ [Risâletini nerede kılacağını pek a'lâ bilir.] ya ibtidâ ile [22/13] bir vecih vardır; ve iki vechin ikisi de bunda hakîkattır. Bunun için biz tenzîhde teşbîh ile ve teşbîhde de tenzîh ile kāil olduk.

Ya'ni kâffe-i şerâyi', evhâmın hükmettiği şeyle vârid oldu; ve evhâmın hükmettiği şey, tenzîh ve teşbîhdir. Binâenaleyh şerâyi' Hakk'ın zâhir olduğu bir sıfattan, Hakk'ı hâlî kılmadı. Zîrâ bir sıfattan Hakk'ın zuhûru lâbüddür; ve O'nun için bu sıfatın sübûtu, ayn-ı teşbîhdir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de Hak Teâlâ buyurur: اللّٰهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ (Secde, 32/4) [Allah, o zâttır ki, gökleri ve yeri ve bunların aralarında bulunanları altı günde yaratmıştır, sonra da arş üzerine istivâ buyurmuştur.]; ve kezâ يَدُ اللّٰهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ (Fetih, 48/10) [Allâh'ın eli onların ellerinin fevkindedir.], اللّٰهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ (Bakara, 2/15) [Allah onlar ile istihzâ eder.]. İşte bu âyet-i kerîmelerdeki "istivâ" ve "yed" ve "istihzâ" sıfât-ı teşbîhiyyedir. Görülüyor ki şerîat, evhâmın hükmettiği teşbîhle vârid oldu. Ve şerâyiin tenzîhi dahi, ukūlün nefsü'l-emri idrâk husûsundaki kusûrundan nâşîdir. Bunun için Hak kendi nefsini ukūlün tenzîhinden tenzîh buyurdu.

İşte şerâyi' tenzîh ve teşbîhde böyle dedi; ve evhâmın hükmettiği şeyle geldi. Böyle olunca ümmetlerin kâffesi, evhâmın hükmettiği şeyle gelen şerâyi' üzerine bildi, ya'ni muktezâ-yı vehm ile bildi; ve binnetîce dahi Hak, o ümmetlerin kâmillerine tecellîyi i'tâ etti. Ve Hak ma'rifeti, tecellî ile verdiği vakit, o kâmil olan kimsenin ma'rifeti dahi kâmil olur. Ve o kâmil verâset tarîki ile resûllere lâhik olur. Binâenaleyh resûller ne söyledi ise, onlar da onu söylerler; ve resûllerin söylediği şey ise, evhâmın hükmeylediği şeydir. Zîrâ şerâyi' evhâmın hükmeylediği şeyle gelmiştir. Ve şerâyiin

evhâmın hükmettiği şeyle geldiği اللّٰهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ (En'âm, 6/124) [Allah risâletini nerede kılacağını pek a'lâ bilir.] âyet-i kerîmesinde dahi meşhûddur; zîrâ bu âyette vâki' اللّٰهُ أَعْلَمُ [Allah pek a'lâ bilir.] kavlinde iki vecih vardır: Birisi "haberiyet" diğeri de "ibtidâiyet"tir.

Şöyle ki, bu âyet-i kerîmenin ibtidâsı budur: وَإِذَا جَاءَتْهُمْ آيَةٌ قَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ حَتَّى نُؤْتَى مِثْلَ مَا أُوتِيَ رُسُلُ اللّٰهِ اللّٰهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ (En'âm, 6/124). [22/14] Ma'nâsı: "Onlara bir âyet geldikde rusülullâha gelenin misli gelmedikçe îmân etmeyiz; derler. Allah risâletini nerede kılacağını bilir." Bu ma'nâya göre اللّٰهُ [Allah] kavli "mübtedâ" ve أَعْلَمُ [a'lemu] kavli "haber"dir. İşte vechin birisi budur. "Haberiyet"e gelince وَإِذَا جَاءَتْهُمْ آيَةٌ قَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ حَتَّى نُؤْتَى مِثْلَ مَا أُوتِيَ cümlesi bir cümle-i tâmdır. Onu tetmîm için başka kelâm ilâvesine lüzûm yoktur. Ve ma'nâ böyle olur: "Onlara bir âyet geldikde, gelen şeyin misli bize gelmedikçe îmân etmeyiz dediler." Binâenaleyh رُسُلُ اللّٰهِ [rusülullah] bu cümlenin hâricinde kalır. Hâlbuki bu رُسُلُ اللّٰهِ bir cümle-i nâkısadır, tamâm olmak için bir haber ister. İşte bunun haberi dahi اللّٰهُ أَعْلَمُ kavlindeki اللّٰه dır. Şu hâlde ibâre böyle olur: رُسُلُ اللّٰهِ، اللّٰهُ، هُوَ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ ya'ni "Allâh'ın resûlleri, Allah'dır. O risâletini nerede kılacağını daha ziyâde bilir." İmdi bu cümlede رُسُلُ اللّٰهِ "mübtedâ" ve اللّٰهُ onun haberi olmuş olur. Ve أَعْلَمُ kavli dahi mübtedâ-yı mahzûf olan هُوَ nin haberi bulunur. "Allâh'ın resûlleri, Allah'dır" demek, Allah, resûllerin hüviyeti ve resûller, Allâh'ın sûreti olmak i'tibâriyle, rusülullah, Allah'dır demek olur. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz hazretleri ve مَنْ رَآنِي فَقَدْ رَأَى الحَقَّ ya'ni "Beni gören Hakk'ı görür" buyurdu. Zîrâ resûllerin her biri insân-ı kâmildir; ve insân-ı kâmil "Allah" ism-i câmiinin mazharıdır; ve "Allah" ismi, bütün esmâ-i ilâhiyyeyi câmi' olunca insân-ı kâmil dahi cemî'-i esmâ-i ilâhiyyenin mazharı düşer. İşte إِنَّ اللّٰهَ خَلَقَ آدَمَ عَلَى صُورَتِهِ [Allah Teâlâ âdemi sûreti üzerine halketti.] hadîs-i şerîfinde beyân buyurulan "âdem"den murâd, insân-ı kâmildir. Zîrâ cem'iyyet-i esmâya mazhariyetinden dolayı Hakk'ın sûretidir; ve Hak onun hüviyetidir. [22/15] İmdi Hak resûllerin hüviyeti ve resûller Hakk'ın sûreti olması haysiyetiyle اللّٰهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ (هُوَ) (En'âm, 6/124) ya'ni "O risâletini nerede kılacağını a'lemdir" kelâmı, tenzîhde vehm ile ayn-ı teşbîh oldu. Çünkü Allah Teâlâ resûllerin hüviyetini kendi hüviyetinin yerine vaz'etti.

Zikrolunan iki vecihten ibtidâiyet vechi ulemâ beyninde meşhûr olan ve inde'l-kırâa vehleten ezhâna mütebâdir olan vecihtir. Vech-i haberiyyet ise, ulemâ-i zâhir tarafından kolaylıkla kabûl olunacak bir vecih değildir. Fakat nefs-i emrde kelâm-ı Hak'tır. Ve Hak resûllerin hüviyeti ve resûller Hakk'ın sûreti olduğuna وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللّٰهَ رَمَى (Enfâl, 8/17) [Attığın vakit sen atmadın; velâkin Allah attı.] ve emsâli âyât-ı kur'âniyye şâhiddir. Ve bu kelâmda her iki vecih dahi hakîkattir. Ya'ni bir vechi mecâz ve bir vechi de hakîkat değildir. Velâkin âyet-i remyde, ehl-i zâhir Allâh'ın atmasını mecâz i'tibâr ederler. Ehl-i hakîkat indinde ise remyeden Hak'tır. Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) buyururlar ki: İşte bu iki vechin hakîkat olmasından dolayı biz, tenzîhde teşbîh ve teşbîhde tenzîh ile kāil olduk. Ya'ni Hakk'ın hüviyeti, resûllerin hüviyetinin "ayn"ı olunca, resûllerde olan teşbîh, Hakk'ın hüviyetinde olan tenzîh için; ve Hakk'ın hüviyetinde olan tenzîh dahi, resûllerde olan teşbîh için sâbit olur.

وبعدَ أنْ تَقَرَّرَ هذا فَنُرْخِي السُّتُورَ ونُسْدِلُ الحُجُبَ على عينِ المُنْتَقِدِ والمُعْتَقِدِ، وإن كَانَا من بعضِ صُوَرِ ما تَجَلَّى فيها الحقُّ، ولكن قد أُمِرْنَا بالسَّتْرِ ليَظْهَرَ تَفَاضُلَ اسْتِعْدَادِ الصُّوَرِ، فإنَّ المُتَجَلِّي في صورةٍ هو بحُكْمِ استِعدادِ تلك الصورةِ، فَيُنْسَبُ إليه ما تُعْطِيهِ حقيقتُها ولَوَازِمُهَا، لابُدَّ من ذلك، مثلُ مَنْ يَرَى الحقَّ في النَّوْمِ ولا يُنْكَرُ هذا، وأنَّه لا شَكَّ الحقُّ عَيْنُه.

Ve bunu takrîrden sonra biz ayn-ı müntekid ve mu'tekid üzere sütûru irhâ' ve hucübu isdâl ederiz. [22/16] Her ne kadar Hakk'ın tecellî eylediği sûretlerin ba'zısından vâki' oldular ise de. Velâkin sûretlerin tefâzul-i isti'dâdı ve tahkîk bir sûrette mütecellî, o sûretin isti'dâdı hükmüyle olduğu zâhir olmak için, biz setr ile emrolunduk. Binâenaleyh o sûretin hakîkatinin ve levâzımının i'tâ ettiği şey tecellîye nisbet olunur. Ondan lâbüddür; uykuda Hakk'ı gören kimse gibi ki, bu inkâr olunamaz; ve şek yoktur ki muhakkak Hak, onun "ayn"ıdır.

Ya'ni tenzîhde teşbîh ve teşbîhde tenzîh ne demek olduğunu takrîr ettikten sonra, biz müntekidin, ya'ni nazar-ı aklî ve burhânî ile istidlâl eden kimsenin ve mu'tekidin, ya'ni mukallid olan mü'minin gözü üzerine mâni'-i hissî olan perdeleri salıveririz ve mâni'-i aklî olan hicâbâtı indiririz.

Gerçi müntekid ile mu'tekidin her birisi, Hakk'ın kendilerinde tecellî eylediği sûretlerden birer sûrettir ve Hak onlarda mütecellî ve zâhir ve şehîd ve hâzırdır. Fakat biz şerâyi'-i münzele mûcibince setr ile emrolunduk, tâ ki sûretlerin isti'dâdları arasında fark olduğu ve bir sûrette mütecellî olan Hakk'ın, o sûretin isti'dâdı hükmünce zuhûru zâhir olsun. Çünkü sûretler esmâ-i ilâhiyyenin mezâhiridir; ve esmâ-i ilâhiyye dahi yekdîğerinden farklıdır. Binâenaleyh onların îcâbâtı olan isti'dâdât dahi mütefâvittir; ve Hakk'ın mezâhir-i esmâ olan sûretlerde zuhûru, o esmânın îcâbâtı olan isti'dâdât mûcibincedir. Böyle olunca o sûretin hakîkatinin ve levâzımının i'tâ ettiği şey, mütecellî olan Hakk'a nisbet olunur. Bu mes'eleyi ancak Hak kendisine isti'dâdının sûretinde tecellî eden kimse zevkan bilir. Binâenaleyh nefsine nisbet ettiği şeyi ona mensûb kılar; ve bu tecellî ile sûretler beynindeki tefâzul ve tefâvütü müşâhede edip Hakk'ı hem teşbîh ve hem de tenzîh eyler. Ve tecellîde sûretlerin isti'dâdlarının zuhûru lâzımdır. Ve rü'yâda suver-i ilâhiyyeden bir sûretin rü'yeti bu mes'ele gibidir. Ârif rü'yâda vâki' olan bu rü'yetten yakazada olan şeyi de bilir. Zîrâ yakaza hakîkatte rü'yâ ve hayâldir. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz [22/17] اَلنَّاسُ نِيَامٌ فَإِذَا مَاتُوا اِنْتَبَهُوا [Nâs uykudadır, öldükleri vakit uyanırlar.] buyururlar ki, bunun tafsîli **Fass-ı Yûsufî**'de geçti. Ve kezâ Hz. Şeyh-i Ekber efendimiz

إِنَّمَا الْكَوْنُ خَيَالٌ وَهُوَ حَقٌّ فِي الْحَقِيقَةِ

[Muhakkak kevn hayâldir; o da hakîkatte Hak'tır.] buyururlar. Bunun tafsîli de **Fass-ı Süleymânî**'de mürûr eyledi. İmdi rü'yâda bir kimse Hakk'ı görse, o kimse Hakk'ı görmüştür; bu inkâr olunmaz. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz رَأَيْتُ رَبِّي فِي أَحْسَنِ صُورَةٍ شَابٍّ ya'ni "Rabb'imi gâyet güzel genç sûretinde gördüm"[524] buyurur; ve Hak şübhesiz bu görülen sûretin "ayn"ıdır.

فتَتْبَعُه لَوَازِمُ تلك الصورةِ وحقائِقُها الَّتي تَجَلَّى فيها في النَّوْمِ، ثمَّ بعدَ ذلك يُعَبَّرُ أيْ يُجَاوزُ عنها إلى أمْرٍ آخَرَ يَقْتَضِي التَّنزيهَ عَقْلًا، فإن كان الَّذي يُعَبِّرُها ذَا كَشْفٍ أو إيمانٍ فلا يَجُوزُ عنها إلى تَنزيهٍ فَقَطْ بَلْ يُعْطِيهَا حقَّها من التَّنزيهِ وممَّا ظَهَرَتْ فيه التَّشبيهُ، فلفظَةُ اللّٰهِ على التَّحقيقِ عِبَارَةٌ -عن المرتبةِ الكليَّةِ

524 *Fütûhât-ı Mekkiyye*, I, s. 151 (3. bâb); IV, s. 12 (188. bâb). Krş. Tirmizî, "Tefsîr", 38; Hemedânî, *Temhîdât*, s. 58, 76 vd.; Baklî, *Meşrebü'l-Ervâh*, s. 133

الَّتي هي مرتبةُ الألوهيَّةِ الجامعَةِ للجمعِيَّةِ الأسمائِيَّةِ الفعَّاليَّةِ والجمعيَّةِ المظهريَّةِ الإمكانيَّةِ الإنفعاليَّةِ- لِمَنْ فَهِمَ الإشارةَ.

İmdi uykuda Hakk'ın kendisinde tecellî eylediği o sûretin levâzımı ve hakāyıkı Hakk'a tâbi' olur; bundan sonra, ondan emr-i âhara ubûr, ya'ni tecâvüz olunur ki, aklen onu tenzîh iktizâ eder. İmdi onu ta'bîr eden kimse, keşf veyâ îmân sâhibi olursa, ondan yalnız tenzîhe tecâvüz etmez; belki onun, tenzîhden ve o sûrette zâhir olan şeyden, ki teşbîhdir, hakkını ona verir. İmdi "Allah" lafzı, işâreti fehmeden kimse için ale't-tahkîk, mertebe-i külliyyeden ibârettir ki, –o da cem'iyyet-i esmâiyye-i ilâhiyye-i fa'âliyye ve cem'iyyet-i mazhariyye-i imkâniyye-i infiâliyyeyi câmi' olan mertebe-i ulûhiyyettir–.[525] [22/18]

Ya'ni bir kimse Hakk'ı bir sûrette rü'yâsında görse, Hakk'ın mütecellî olduğu o sûretin levâzımı ve hakāyıkı Hakk'a nisbet olunur; ve o sûretin levâzımı, şekil ve vaz' ve vücûd gibi şeylerdir ki, bunların cümlesi Hakk'a tâbi'dir. Bu ise ayn-ı teşbîhdir. Ba'dehû bu rü'yâyı ta'bîr eden kimse, akıl ve nazar ashâbından ise, o sûretten geçip der ki: "Hak sûretten münezzehtir. Bu sûretten murâd, maânî-i münâsibeden şu ve şudur." Binâenaleyh sûretten tenzîh-i mücerred için, farkına varmaksızın tahdîdi ve belki maânî-i mücerrede ve ukūl gibi sûretleri olmayan şeyler sebebiyle teşbîhi iltizâm eder. Ve eğer muabbir keşif ve ayân veyâhud taklîd ve îmân sâhibi ise, Hak'tan sûreti nefy ile tenzîh etmez. Belki o sûretin tenzîhden olan hakkını verir. Ya'ni o sûreti, Hak Teâlâ hazretlerinin tecellî eylediği sûretlerden bir sûret i'tibâr eder. Fakat Hakk'ı, o sûretle takyîd etmez. O kimse Hakk'ı ne o sûrete hasreder ve ne de bütün sûretlerden tecrîd eder; ve o kimse der ki: "Hak zâtı hasebiyle suver-i akliyye ve misâliyye ve hissiyyeden münezzehtir. Zîrâ ukūl ve evhâm O'nun zâtını idrâktan âcizdir. Velâkin esmâsı ve sıfâtı ve merâtib-i avâlimde zuhûru hasebiyle, o sûretten münezzeh değildir." Binâenaleyh tenzîh ve teşbîh ile kāil olup ta'bîrinde her iki makāmın hakkını i'tâ eyler. Böyle olunca "Allah" lafzı, işâreti anlayan kimseye göre ale't-tahkîk mertebe-i külliyyeden ibârettir; ve o mertebe-i külliyye dahi

525 Arapça metinde ve tercümede tire içine aldığımız kısım *Fusûs* metninden olmayıp Ahmed Avni Bey tarafından Bosnevî şerhi dikkate alınarak eklenmiş açıklayıcı bir ifâdedir. Krş. Bosnevî, *Tecelliyât-ı Arâisu'n-Nusûs*, s. 473.

fa'âl olan esmâ-i ilâhiyyeyi ve mertebe-i imkânda esmâdan münfail olan mezâhiri câmi'dir; bu da ulûhiyet mertebesidir. Zîrâ zât-ı mutlakanın "Allah" ile tesmiyesi ve O'nun bu isimle takyîdi câiz değildir; çünkü o mertebede me'lûh yoktur.

Metinde vâki' فلفظَةُ اللّٰهِ على التَّحقيقِ عِبَارَةٌ عن المرتبةِ الكليَّةِ ibâresi *Ya'kūb Hân* ve *Bosnevî* nüshalarına göre alınmıştır. *Dâvûd-ı Kayserî*, *Kāşânî* ve *Bâlî* ve *Te'vîlü'l-Muhkem* nüshalarına göre فاللّٰـهُ على التَّحقيقِ عبارةٌ لِمَنْ فَهِمَ الإشارةَ sûretinde vâki'dir. Şu hâlde ma'nâ "İmdi "Allah" ale't-tahkîk işâreti anlayan kimse için ibâredir". Ya'ni "Allah" lafzı, hakîkatte işâreti anlayan kimse için her şeyi kābil olan ibâre-i umûmîdir, [22/19] demek olur. Ve bu iki metinden evvelkisi mufassal, ikincisi mücmeldir. Aralarındaki fark budur. Ve "Allah" lafzı hakkındaki îzâh, bâlâda zikrolunan رُسُلُ اللّٰهِ، اللّٰـهُ، هُـوَ أَعْلَـمُ حَيْـثُ يَجْعَـلُ رِسَـالَتَهُ [Allâh'ın resûlleri, Allah'dır. O risâletini nerede kılacağını daha ziyâde bilir.] kelâmına müteallikdir. Zîrâ اللّٰـهُ أَعْلَـمُ [Allah daha ziyâde bilir.] kavlinin, birisi "haberiyet", diğeri "ibtidâiyet"ten ibâret olan iki vechi vardır; ve bu iki vechin hakîkat ve tenzîhle teşbîh beyninde vâki' olduğu yukarıda geçti. Cenâb-ı Şeyh (r.a.) şimdi de bu zikrolunan ma'nânın netîcesini beyânen اللّٰـهُ أَعْلَـمُ [Allah daha ziyâde bilir.]deki اللّٰـهُ [Allah] lafzı, hakîkatte, işâretten anlayan kimse için bir ibâredir ki, onun zımnında resûllerin sûretinde zâhir olan Hakk'ın hakîkati mündemiçtir, buyurur. İşte اللّٰـهُ [Allah] ibâresinin işâreti budur; ve bu işâret evvelki metne göre bâlâda tafsîl olundu.

وروحُ هذه الحِكْمَةِ وفَصُّهَا أنَّ الأمرَ يَنْقَسِمُ إلى مُؤَثِّرٍ ومُؤَثَّرٍ فيه، وَهُمَا عِبَارَتَانِ، فالمُؤَثِّرُ بكلِّ وَجْهٍ [وعلى كلِّ حالٍ وفي كلِّ حَضْرَةٍ] هو اللّٰـهُ، والمُؤَثَّرُ فيه بكلِّ وجهٍ وعلى كلِّ حالٍ وفي كلِّ حَضْرَةٍ هو العَالَمُ، فإذا وَرَدَ فأَلْحِقْ كلَّ شيءٍ بأصْلِه الّذي يُنَاسِبُهُ، فإنَّ الوَارِدَ أبدًا لابُدَّ أنْ يكونَ فَرْعًا عن أصلٍ، كانت المَحَبَّةُ الإلٰهيَّةُ عن النَّوَافِلِ من العَبْدِ، فهذا أَثَرٌ بين مُؤَثِّرٍ ومُؤَثَّرٍ فيه، كان الحقُّ سَمْعَ العبدِ وبَصَرَهُ وقُوَاهُ عن هذه المَحَبَّةِ الإلٰهيَّةِ، فهذا أثرٌ مُقَرَّرٌ لا تَقْدِرُ على إنكارِه لثُبوتِه شَرْعًا إن كنتَ مؤمنًا.

Ve bu hikmetin rûhu ve zübdesi: Muhakkak emir, müessir ve mües-

> serün-fîhe münkasimdir; ve onlar iki ibâredir. Ve müessir her vech ile [her hâlde ve her hazrette][526] ancak Allah'dır; ve müesserün-fîh her vech ile ve her hâlde ve her hazrette ancak âlemdir. İmdi bir vârid vârid oldukda, her şeyi ona münâsib olan aslına ilhâk et! Zîrâ vârid, ebeden bir asıldan fer' olmak lâbüddür. Muhabbet-i ilâhiyye abdden nevâfilden oldu. İmdi bu, müessir ve müesserün-fîh arasında bir eserdir. Hak, bu muhabbet-i ilâhiyyeden, abdin sem'i ve basarı ve kuvâsı oldu. Binâenaleyh bu, bir eser-i mukarrerdir ki, şer'an sübûtundan dolayı, eğer mü'min isen sen onu inkâr edemezsin. [22/20]

Ya'ni bu "hikmet-i înâsiyye"nin rûhu ve hulâsası budur ki: Vücûd birdir; o da Hakk'ın vücûdudur; ve bu vücûd bi-hasebi'l-i'tibâr iki kısma münkasimdir. Birisi müessir ve diğeri müesserün-fîhdir. Binâenaleyh "Allah" dediğimiz vakit, bu ibâre-i umûmîden yekdîğerine mütekābil iki ibâre olduğunu fehmederiz ki, birisi mertebe-i fiiliyyeden ibâret olan müessir; ve diğeri, mertebe-i infiâliyyeden ibâret bulunan müesserün-fîhdir. Ya'ni bir mertebede kendisinden fiil sâdır olur; ve diğer mertebede o sâdır olan fiili kabûl eder.

Misâl: Şahs-ı vâhid sağ elinde bulunan bir akçeyi sol eline vaz'ettikde, sağ el fiil-i vaz'ın fâili ve sol el dahi bu fiil-i vaz'ın kābili olur. Hâlbuki bu almak vermek vücûd-ı vâhidde vukū' bulur. Binâenaleyh vücûd-ı vâhidde iki i'tibâr olur ki, birisi müessir olan i'tâ, diğeri müesserün-fîh olan ahzdir. Şu hâlde müesserün-fîh dahi ayn-ı vücûd olmuş olur.

Misâl-i dîğer: İnsanın zâhiri ve bâtını vardır. Zîrâ insanı târif etmek istediğimiz vakit "hayvân-ı nâtık" deriz. "Hayvan" onun zâhiri ve "nâtık" bâtınıdır. İmdi insanın nefs-i nâtıkası ki, bâtını olduğu için görünmez; işte bu nefs-i nâtıka insanın zâhirinde müessirdir. Çünkü insanın zâhiri olan a'zâ ve cevârihi, nefs-i nâtıkanın hükmüyle müteharriktir. Meselâ insanın bâtını, "Haydi kalk, falan mahalle git; orada sana şu menfaat vardır!" der. O kimse de kalkıp oraya gider. Bittabi' oraya cismiyle azîmet eder. İşte onun zâhiri olan cisim müesserün-fîh olur. Demek ki insanın vücûdu vâhidü'l-ayn iken onda biri müessir ve diğeri müesserün-fîh olmak üzere iki i'tibâr vardır.

---

526 Bu ibâreyi *Fusûs* neşirlerinden hareketle ekledik.

İşte bunun gibi, vücûd-ı âlem Hakk'ın zâhiri; ve Hak, vücûd-ı âlemin bâtını ve hüviyetidir; ve her ikisi vâhidü'l-ayn olan mertebe-i ulûhiyyetin iki i'tibârıdır. Binâenaleyh her vech ile müessir ancak Allah'dır. [22/21] Ve her vech ile ve her hâlde ve cemî'-i hazrette müesserün-fîh olan dahi, ancak âlem dediğimiz Hakk'ın zâhiridir. İşte emr-i vücûdun müessir ile müesserün-fîhe inkısâmı bu "hikmet-i înâsiyye"nin rûhu ve zübdesi oldu. Zîrâ ancak bu inkısâm, Hak'la âlem beynindeki münâsebeti tefhîm eder.

Suâl: Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) *Fütûhât-ı Mekkiyye*'den naklen[527] **Fass-ı Zekeriyyâvî**'de "Muhakkak eser, mevcûd için değil, ancak ma'dûm için vâki' olur; ve her ne kadar mevcûd için olursa da ma'dûmun hükmü hasebiyledir" buyurmuş idi. Hâlbuki burada eserin vücûd-ı izâfî ile mevcûd olan âlem hakkında vâki' olduğunu beyan buyurur. Bu iki kelâm yekdîğerine muhâlif olmaz mı?

Cevâb: Fass-ı Zekeriyyâvî'de misâl ile îzâh olunduğu üzere, eserin ma'dûm için olması mertebe-i ahadiyyete göredir. Zîrâ mertebe-i ahadiyyette zât-ı ahadiyyenin bütün nisebi kendi zâtında mahv ve müstehlek ve ma'dûmdur. Binâenaleyh burada te'sîr, işbu niseb-i ademiyyenin, vücûda isti'dâdları hasebiyle, sâhib-i niseb olan Hak'tan vücûd taleb ettikleri vakit, hak tarafından "Kün!" kavlinin sudûrunu îcâb etmekten ibârettir. Ve "Kün!" kavlinin sudûrundan ibâret olan eser, her ne kadar vücûd-ı Hak için sâbit olur ise de, bu sübût, ma'dûm olan niseb-i mezkûrenin hükmü hasebiyledir. Buradaki te'sîr ise, mertebe-i vâhidiyyete göredir. Ve Hak, vâhidü'l-esmâ ve's-sıfâttır; ve bu mertebede ismi "Allah"dır. Ve bu mertebe-i ulûhiyyet fa'âl olan cemî'-i esmâ-i ilâhiyyeyi ve mertebe-i imkânda esmâdan münfail olan bilcümle mezâhiri câmi'dir. Binâenaleyh burada te'sîr, esmâ-i fa'âleden, mezâhir-i münfaileyedir. Böyle olunca iki kelâm yekdîğerine muhâlif olmaz. Evvelki kelâm başka bir hakîkati ve ikinci kelâm ise diğer bir ma'rifeti müş'ir olmuş olur. [22/22]

İmdi sana bir vârid, ya'ni te'sîr-i Hak vârid olduğu vakit, sen her şeyi kendi aslına ilhâk et! Meselâ vücûd ve ilim ve kudret gibi kemâlât-ı ilâhiyye vârid olursa, bunlar hazret-i ilâhiyyeden vârid olmuş olacağından, sen o

527 *Fütûhât-ı Mekkiyye*, III, s. 83-88 (73. bâb).

kemâlâtı kendi aslı olan hazret-i ilâhiyyeye ilhâk eyle! Ve fakr ve acz ve açlık ve susuzluk gibi nekāyis-i kevniyye vârid olursa, bunlar âlem-i imkândan vârid olmuş olacağından sen, o nekāyisi kendi aslı olan âleme nisbet eyle! Zîrâ vârid ebeden bir asıldan fer' olmak lâbüddür. Ya'ni vârid, müessir veyâ müesserün-fîh olan aslî-i küllîden bir fer' olur; ve her ikisinin aslı dahi bâlâda zikrolunduğu üzere Hak'tır. Ve eğer "Hakk'ın müesserün-fîh olması nasıl olur?" diyecek olursan, hadîs-i kurb-i nevâfili teemmül et! Zîrâ abd tarafından vâki' olan nevâfil, Hak'ta te'sîr edip Hakk'ın mûcib-i muhabbeti olur. İşte Cenâb-ı Şeyh (r.a.) misâl olarak îrâd edip buyururlar ki: Muhabbet-i ilâhiyye abd cânibinden vâki' olan nevâfilden münbais oldu. Böyle olunca muhabbet-i ilâhiyye vâridi, nevâfilden ibâret olan müessir ile, Hak'tan ibâret bulunan müesserün-fîh arasında hâsıl olan bir eserdir; ve Hak bu muhabbet-i ilâhiyyeden nâşî, abdin sem'i ve basarı ve kuvâsı oldu. Bu eser lisân-ı şer'in nâtık olduğu bir eser-i mukarrerdir ki, sen şer'a îmân etmiş isen bunu aslâ inkâr edemezsin; ve eğer inkâr edersen sana mü'min denmez, zîrâ şerîatı inkâr etmiş olursun.

وأمَّا العقلُ السَّلِيمُ فهو إمَّا صاحِبُ تَجَلٍّ إلٰهِيٍّ في مَجْلَى طَبِيعِيٍّ فيَعْرِفُ ما قُلْنَاهُ، وإمَّا مؤمنٌ مسلمٌ يُؤْمِنُ به كما وَرَدَ في الصَّحِيحِ، ولابُدَّ من سُلْطَانِ الوَهْمِ أنْ يَحْكُمَ على العَاقِلِ البَاحِثِ فيما جاءَ به الحقُّ في هذه الصُّورَةِ لأنَّه مؤمنٌ بها، وأمَّا غيرُ المؤمنِ فيَحْكُمُ بالوَهمِ على الوَهمِ، فيَتَخَيَّلُ بنَظرِه الفِكْرِيِّ، إنَّه قد أَحَالَ على اللّٰهِ ما أَعْطَاهُ ذلك التَّجَلِّي في الرُّؤْيَا، والوهمُ في ذلك لا يُفَارِقُهُ من حيث لا يَشْعُرُ لِغَفْلَتِهِ عن نفسِه.

Ve akl-ı selîme gelince, imdi o, ya meclâ-yı tabîîde tecellî-i ilâhî sâhibidir, şu hâlde bizim dediğimiz şeyi âriftir; veyâhud mü'min-i müslimdir ki, ona îmân eder. Nitekim hadîs-i sahîhde vârid oldu. [22/23] İmdi sultân-ı vehmin, bu sûrette geldiği şeyde bâhis olan âkıl üzerine hükmetmesi lâbüddür; zîrâ ona mü'mindir. Ve gayr-ı mü'mine gelince, vehm üzerine vehm ile hükmeder. Böyle olunca o, nazar-ı fikrîsi ile tahayyül eder ki tahkîkan o rü'yâda bu tecellînin i'tâ eylediği şeyi Allah üzerine muhâl gördü. Hâlbuki bunda vehm, kendi nefsinden gāfil olduğu için, şuûru olmadığı haysiyetten ona mufârık değildir.

Ya'ni akl-ı selîm ki, akāid-i fâsideden sâfî ve fıtrat-ı asliyye ve letâfet-i ezeliyye üzerine olan kalbdir. Böyle bir kalb sâhibi olan kimse ya meclâ-yı tabîî bulunan sûret-i insâniyyede tecellî-i ilâhî sâhibidir. Ya'ni bu neş'et-i unsuriyye-i insâniyyede ve sûret-i tabîiyyede keşf ve ayân sâhibidir. Şu hâlde o kimse, bizim dediğimizi bilir; ve biz nevmde ve nevmin gayrısında Hakk'ın sûretlerde zuhûrunu beyân etmiş ve emr-i vücûd müessir ve müesserün-fîhe münkasimdir ilh... demiş idik; keşf ve şühûd ile bu dediklerimizin hakîkatini bilir. Veyâhud o akl-ı selîm sâhibi, tecellî sâhibi olmayıp resûllere ve ehl-i keşfe teslîm ve onların evâmirine münkād olur; ve bu vasıfta olan kimse mü'min-i müslimdir. Binâenaleyh bizim dediğimizin hakîkatine keşfen ve şühûden muttali' olmasa bile îmân eder. Nitekim Ebû Saîd el-Hudrî (r.a.)den rivâyet olunan uzun bir hadîs-i sahîhde Hakk'ın sûretlerde tahavvül ettiği beyân buyurulmuştur: Yevm-i kıyâmette Rabbü'l-âlemîn (Tebâreke ve Teâlâ) hazretleri bir ednâ sûrette tecellî edip "Ben sizin Rabb'inizim!" der. O'nu görenler "Biz senden Allâh'a sığınırız ve biz Allâh'a hiçbir şeyi teşrîk etmeyiz!" derler. Bu hâl iki veyâ üç def'a vâki' olur. Nihâyet Allâhü Zülcelâl hazretleri onların i'tikādlarının sûretlerine göre tecellî buyurur. Bu hâlde "Sen bizim Rabbimizsin!" derler. İşte keşf ve ayân sâhibi bunu zevkan bilir; ve mü'min-i müslim dahi böyle olduğuna îmân eder. Binâenaleyh Hak gerek âlem-i menâmda ve gerek âlem-i yakazada suverde mütecellîdir.

İmdi Hakk'ın sûretlerde tahavvül ettiğini haber veren Resûl'e îmân eden âkıl ki, Hakk'ın rü'yâda gördüğü sûrette tecellî ettiğinden bâhisdir; bu sûrette onun üzerine elbette sultân-ı vehm hükmeder; ve Hakk'ın suverde tecellîsine mü'min [22/24] olduğundan lisân-ı vehm ile teşbîh eder ve lisân-ı akl ile de tenzîh eyler. Ve resûller ile şerâyie îmân etmeyen kimselere gelince, bunlar vehm-i sırf ile karışık akıl sâhipleri olduğundan vehm üzerine vehm ile hükmeder. O kimse nazar-ı fikrî ile tahayyül eder ki, rü'yâda kendisine tecellînin i'tâ ettiği sûreti Allah Teâlâ üzerine muhâl gördü. Ya'ni nazar-ı fikrî ile tahayyül edip der ki: "Bana rü'yâda zâhir olan bu sûrette Hakk'ın tecellîsi muhâldir." Filvâki' aklının îcâbı olan bu tenzîhde isâbet eder. Velâkin nefsü'l-emrde Hak cemî'-i suverde mütecellî olduğu ve resûller ile şerâyiin getirdiği şey vehm ile teşbîh etmekten ibâret bulun-

duğu cihetle, vehmen teşbîh etmesi lâzım gelirken, vehmin bu hükmünü, vehm-i fâsidiyle ibtâl eder. Binâenaleyh vehm üzerine vehm ile hükmetmiş olur; zîrâ şerâyie îmân etmediğinden bu vartaya düştü. Hâlbuki kendi nefsinden gāfil olduğu için, o farkına varmaz; ammâ vehm ondan mufârık değildir. Ya'ni rü'yâsında gördüğü şeyi Hakk'ın şânına gayr-ı münâsib tahayyül etti. Binâenaleyh o sûretten tenzîh ile hükmeyledi; ve o gördüğü şeyi vehme hamletti ve ondan teberrî eyledi. Maahâzâ vehm kendisinden ayrılmadı. Belki bu hüküm kendisinde hâkim olan vehimdendir. Fakat nefsinden gāfil olduğu için böyle olduğuna vâkıf değildir. Eğer nefsini bile idi, böyle hükmetmezdi; belki hükmettiğine muhâlif ve rü'yâda gördüğü sûrete muvâfık olarak hükmederdi. Zîrâ gerek kendi nefsi ve gerek başkasının nefsi, hüviyyet-i Hakk'ın gayrı değildir. Cemî'-i mevâtında Hakk'ın hüviyetinden hâriç hiçbir şey yoktur.

ومن ذلك قولُه: ﴿اُدْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ﴾، قال تعالى: ﴿وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ﴾، إذ لا يكون مُجِيبًا إلا إذا كان مَنْ يَدْعُوه، وإن كان عَيْنُ الدَّاعِي عينَ المُجيبِ، فلا خِلَافَ في اختِلافِ الصُّوَرِ، فَهُمَا صُورَتَانِ بلا شَكٍّ، وتلك الصُّوَرُ كلُّها كالأعضَاءِ لِزَيْدٍ، فمَعلومٌ أنَّ زَيْدًا حَقيقةٌ واحدةٌ شَخْصِيَّةٌ، وأنَّ يَدَه ليسَتْ صورةَ رِجْلِه ولا رَأْسِه ولا عَيْنِه ولا حَاجِبِه، فهو الكَثِيرُ الوَاحِدُ، الكثيرُ [22/25] بالصُّوَرِ الواحدُ بالعَيْنِ، وكالإنسانِ بالعَيْنِ واحدٌ بلا شَكٍّ، ولا نَشُكُّ أنَّ عَمْرًا ما هو زَيْدٌ ولا خَالِدٌ ولا جَعْفَرٌ، وأنَّ أَشْخَاصَ هذه العَيْنِ الواحدةِ لا تَتَنَاهَى وجودًا، فهو وإن كان واحدًا بالعَيْنِ فهو كثيرٌ بالصُّوَرِ والأشخاصِ.

Ve Hak Teâlâ'nın ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ (Mü'min, 40/60) [Bana duâ ediniz; size icâbet edeyim!] kavli bundandır. Hak Teâlâ, وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ (Bakara, 2/186) [Benim kullarım sana benden suâl ederler ise, imdi ben karîbim. Bana duâ ettiği vakit, dâînin duâsına icâbet ederim.] buyurdu. Zîrâ mücîb ancak kendisinden suâl eden olduğu vakitte olur; her ne kadar dâînin "ayn"ı, mücîbin "ayn"ı ise de. İmdi sûretlerin ihtilâfında hilâf yoktur. Onlar bilâ-şek iki sûrettir; ve bu sûretlerin hepsi, Zeyd'in a'zâsı gibidir. İmdi ma'lûm-

dur ki, muhakkak Zeyd, şahsen bir hakîkattir; ve muhakkak onun eli, ayağının ve başının ve gözünün ve kaşının sûreti değildir. Böyle olunca Hak, kesîr olan vâhiddir. Sûretler ile kesîrdir, "ayn" ile vâhiddir; ve bilâ-şek "ayn" ile vâhid olan insan gibidir. Ve biz şekketmeyiz ki muhakkak Amr, Zeyd değildir; Hâlid dahi değildir; Ca'fer de değildir; ve muhakkak bu ayn-ı vâhidenin şahısları vücûden mütenâhî değildir. İmdi insan, her ne kadar "ayn" ile vâhid ise de, o, suver ve eşhâs ile kesîrdir.

Ya'ni Hak Teâlâ hazretlerinin "Bana duâ ediniz; size icâbet edeyim!" (Mü'min, 40/60) buyurması bu kabîldendir. Ya'ni emr-i vücûdun müessir ve müesserün-fîhe münkasim olduğunu gösterir. Ve kezâ Hak Teâlâ "Benim kullarım sana benden suâl ederler ise, imdi ben karîbim. Bana duâ ettiği vakit, dâînin duâsına icâbet ederim" (Bakara, 2/186) buyurdu. Burada bittabi' bir duâ eden, bir de duâya icâbet eden mevcûd olmak lâzımdır. Abd duâ ettiği hînde, onun duâsı Hakk'a te'sîr eder. Bu hâlde Hak müesserün-fîh olur. [22/26] Ve Hak abdin talebini is'âf buyurduğu hînde Hak müessir ve abd müesserün-fîh olur. Binâenaleyh emr-i vücûdda bu iki i'tibâr olmadıkça fâiliyet ve kābiliyet zâhir olmaz. Şu hâlde mücîb, ki fâildir, ancak kendisi tarafından vârid olacak bir ihsânı kabûl eyleyecek bir dâî olmadıkça mücîb olmaz. Her ne kadar duâ eden abdin hüviyeti, icâbet eden Hakk'ın hüviyeti olduğu cihetle, duâ eden abdin "ayn"ı, hakîkatte, mücîb olan Hakk'ın "ayn"ı ise de, bu i'tibârda isneyniyet mevcûddur. Ve sûretlerin ihtilâfı âşikârdır; bunda aslâ kıyl ü kāle mahal yoktur. Ve dâî zâhir, mücîb dahi bâtın olmak i'tibâriyle, şübhesiz vücûd-ı vâhidin ayrı ayrı iki sûretidir. Ve bu sûretlerin cümlesi, misâlen Zeyd'in a'zâsına benzer; zîrâ bu sûretlerin kâffesi vücûd-ı vâhid-i Hak'ta zâhir ve O'nun üzerine târîdir; binâenaleyh Hakk'ın a'zâsı gibidir. Rubâî-yi Ömer Hayyâm:

حق جانِ جهان است و جهان جمله بدن　　اصنافِ ملائکه حواسِّ این تن

افلاك و مواليد و عناصر همه اعضا　　توحيد همين است و ديگرها همه فن

[Hak cihânın cânı ve cihân ise bilcümle bedendir. Esnâf-ı melâike bu bedenin, bu tenin havâssidir. Eflâk ve mevâlîd ve anâsır a'zâdır. İşte tevhîd ancak budur. Başka kelâmlar hep kesreti müş'irdir.]

Meselâ Zeyd şahsen hakîkat-i vâhidedir. Elinin sûreti ayağının sûretine

ve kaş ve gözünün sûretleri dahi diğer a'zâlarının sûretine benzemez. Fakat Zeyd'in vücûdu, bu a'zânın hey'et-i mecmûasından ibâret olduğu cihetle, Zeyd a'zâsının "ayn"ıdır. Velâkin bir uzvu diğer uzvunun aynı değildir. Demek ki Zeyd suver-i a'zâsına nazaran kesîr ve şahsının "ayn"ına nazaran vâhiddir. Şu hâlde Zeyd kesîr olan vâhiddir. İşte Hak dahi "ayn" ile vâhid ve suver-i a'zâ ile kesîr olan insan gibidir. Ve kezâ insan mefhûmu "ayn" ile vâhid ve efrâd ile kesîrdir. Zîrâ insan denildiği vakit zihne tebâdür eden şey, onun Zeyd, Amr, Hâlid ilh... gibi efrâdının sûretleri değil, belki ma'nâ-yı vâhidden ibârettir. Binâenaleyh insan "ayn" ile vâhiddir; ve onun efrâdının sûretleri ise vücûden mütenâhî değildir; ve onun bu nâmütenâhî olan efrâdı yekdîğerinin "ayn"ı değildir.

وقد عَلِمْتَ قَطْعًا إن كنتَ مُؤْمِنًا أنَّ الحقَّ تعالى عَيْنُه يَتَجَلَّى يومَ القيامةِ في صورةٍ فيُعْرَفُ، [22/27] ثمَّ يَتَحَوَّلُ عنها في صورةٍ فيُعْرَفُ، وهو هو المُتَجَلِّي ليس غيرُه في كلِّ صورةٍ، ومعلومٌ أنَّ هذه الصورةَ ما هي تلك الصورةُ الأخْرَى، فكأنَّ العَيْنَ الواحدةَ قَامَتْ مقامَ المِرْآةِ، فإذا نَظَرَ النَّاظِرُ فيها إلى صورةِ مُعْتَقَدِهِ في اللّٰهِ عَرَفَهُ فَأَقَرَّ به، وإذا اتَّفَقَ أن يَرَى فيها مُعْتَقَدَ غيرِه أَنْكَرَه، كما يَرَى في المرآةِ صورتَه وصورةَ غيرِه، فالمرآةُ عَيْنٌ واحدةٍ، والصُّوَرُ كثيرةٌ في عينِ الرَّائِي، وليس في المرآةِ صورةٌ منها جُمْلَةً واحدةً مع كونِ المرآةِ لها أَثَرٌ في الصُّوَرِ بوَجْهٍ، وما لها أَثَرٌ بوجهٍ، فالأثرُ الَّذي لها كونُها تَرُدُّ الصورةَ مُتَغَيِّرَةَ الشَّكْلِ من الصِّغَرِ والكِبَرِ والطُّولِ والعَرْضِ، فلها أثرٌ في المَقَادِيرِ، وذلك رَاجِعٌ إليها، وإنَّما كانت هذه التَّغَيُّرَاتُ منها لاختِلافِ مَقَادِيرِ المَرَايَا.

Ve eğer sen mü'min isen muhakkak kat'â bildin ki, tahkîkan Hak Teâlâ yevm-i kıyâmette bir sûrette tecellî edip bilinir. Ba'dehû ondan bir sûrete tahavvül edip bilinir.[528] Hâlbuki O, mütecellî olandır; her

528 *Fusûs* neşirlerinde ve diğer şerhlerde buradaki ibâre يَتَجَلَّى يومَ القيامةِ في صورةٍ فيُعْرَفُ، ثمَّ يَتَحَوَّلُ في صورةٍ فيُنكَرُ، ثمَّ يَتَحَوَّلُ عنها في صورةٍ فيُعْرَفُ [Hak kıyâmet gününde bir sûrette tecellî edip o sûrette bilinecek, başka bir sûrette tecellî ettiğinde ise inkâr edilecektir. Sonra ilk sûretten başka bir sûrete tahavvül edecek ve o sûrette bilinecektir.] şeklindedir. Ancak Ahmed Avni Bey, muhtemelen Bosnevî'yi tâkip ederek metni

> bir sûrette O'nun gayrı yoktur; ve ma'lûmdur ki bu sûret, o diğer sûret değildir. İmdi sanki ayn-ı vâhide âyîne makāmında kāim oldu. Binâenaleyh nâzır, onda Hak hakkındaki mu'tekadının sûretine nazar ettikde, onu bilir ve ona ikrâr eder; ve onda kendi mu'tekadının gayrını görmek tesâdüfü vâki' oldukda, onu inkâr eder. Nitekim âyîne içinde kendi sûretini ve başkasının sûretini görür. İmdi âyîne, ayn-ı vâhidedir; ve râînin gözünde sûretler çoktur. Hâlbuki âyîne için sûretlerde bir vech ile eser mevcûd ve bir vech ile eser gayr-ı mevcûd olmakla berâber, âyînede cümle-i vâhide olarak ondan bir sûret yoktur. İmdi onun için olan eser, sıgar ve kiberden ve tûl ve arzdan mütegayyiru'ş-şekl olduğu hâlde, sûreti reddetmektir. Binâenaleyh eser, mekādîrdedir; ve bu eser ona râci'dir. Ve ondan olan bu tagayyürât, ancak âyînelerin ihtilâf-ı mekādîrinden nâşî vâki' oldu.

Ya'ni Hakk'ın sûretlerde tahavvül ettiğine dâir olan hadîs-i sahîh-i nebevîye îmân ettin ise, sûret-i kat'iyyede [22/28] bildin ki, Hak Teâlâ yevm-i kıyâmette bir sûrette tecellî eder ve o sûrette bilinir. Ba'dehû bu sûretten başka bir sûrete tahavvül eder; bu kerre de o sûrette bilinir. Hâlbuki her iki sûrette de mütecellî olan ancak Hak'tır; ve her bir sûrette O'ndan başka mütecellî olan yoktur. Ve bu ma'lûmdur ki, Hakk'ın birinci def'ada tecellî ettiği sûret, ikinci def'ada tecellî ettiği sûret değildir; ya'ni bu iki sûretler başka başkadır. Böyle olunca Hakk'ın "ayn"ı olan ayn-ı vâhide, bir âyîne gibi olmuş olur. Şu hâlde Hak hakkında bir i'tikād-ı mahsûs sâhibi olan nâzır, âyîne gibi olan bu ayn-ı vâhidede Hak hakkındaki i'tikādının sûretine baktığı vakit, "Bu sûret tam benim i'tikādıma muvâfıktır" deyip Hakk'ı bu sûrette bilir ve ona ikrâr eder; ve o ayn-ı vâhide âyînesinde, tesâdüfen kendi i'tikādının gayrını görse, i'tikād-ı mahsûsuna muvâfık olmadığı için, onu inkâr eder. Hâlbuki ayn-ı Hak olan ayn-ı vâhide bir mir'ât gibidir ki, bu âyînede bilcümle i'tikādâtın sûretleri muntabi'dir. Bu ona benzer ki, bir kimse âyîneye nazar eder. O âyîne içinde kendi sûretini gördüğü gibi başkalarının sûretlerini dahi görür. Âyîne ayn-ı vâhidedir; fakat râînin gözünde birçok sûretler vardır. Maahâzâ âyînenin içinde görülen o sûretlerin hiçbirisi, hakîkî bir sûret değildir; zîrâ bu sûretler âyînenin içinde değildir.

---

inşâ ettiği için bu şekilde yazmıştır. Krş. Bosnevî, *Tecelliyât-ı Arâisu'n-Nusûs*, s. 476.

Bununla berâber o sûretlerde âyînenin bir vech ile te'sîri vardır ve bir vech ile de yoktur.

Âyînenin suverde te'sîri budur ki: Bir kimse âyîneye nazar ettiği vakit, eğer o âyîne küçük veyâ büyük veyâ uzun veyâ enli ise, suver-i muntabia dahi âyînenin îcâbâtına tâbi' olur. Meselâ muka'ar veyâ muhaddeb bir âyîneye bakılsa, insanın sûretini şişman ve kısa boylu ve yassı başlı veyâ ince uzun bir hâlde gösterir. Hâlbuki nâzırın şekli böyle değildir. İşte bu âyînenin sûrette te'sîridir. Ve âyînenin sûretlerde te'sîri olmadığı budur ki, onda mün'akis olan sûretlerde kendisinin aslâ medhali bulunmamasıdır. Zîrâ nâzır ona muhâzî gelmedikçe onda kendiliğinden bir sûret zâhir olmaz. Şu hâlde âyîne bir vech ile müessir ve bir vech ile de müteessirdir. [22/29] Ve kezâ râî dahi âyîneye karşı hem müessir ve hem de müteessirdir. İmdi mâdemki âyîne suver-i mün'akiseyi mütegayyir olduğu hâlde reddediyor; bu te'sîr âyînenin mekādîrinden mütehassıl bir te'sîrdir; ve bu te'sîr âyîneye râci' olup, âyînelerin ihtilâf-ı mekādîrinden husûle gelir.

فَانْظُرْ في المثالِ مرآةً واحدةً من هذه المَرَايَا، لا تَنْظُرِ الجماعَةَ، وهو نَظَرُكَ من حيث كَوْنُه ذاتًا، فهو غَنِيٌّ عن العالمينَ، ومن حيث الأسماءُ الإلٰهيَّةُ فذلك الوقتُ يكون كالمَرَايَا، فأيُّ اسمٍ إلٰهِيٍّ نَظَرْتَ فيه نفسَك أو مَنْ نَظَرَ فإنَّما يَظْهَرُ في النَّاظِرِ حقيقةُ ذلك الاسمِ، فهكذا هو الأمرُ إن فَهِمْتَ، فلا تَجْزَعْ ولا تَخَفْ، «فَإِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الشَّجَاعَةَ وَلَوْ عَلَى قَتْلِ حَيَّةٍ»، وليست الحَيَّةُ سِوَى نفسِك، والحَيَّةُ حَيَّةٌ لنفسِها بالصورةِ والحقيقةِ، والشَّيءُ لا يُقْتَلُ عن نفسِه، وإن فُسِدَتِ الصُّورةُ في الحِسِّ فإنَّ الحَدَّ يَضْبِطُهَا والخَيَالَ لا يُزِيلُهَا.

İmdi misâlde, bu âyînelerden bir âyîneye nazar et; cemâate nazar etme! Ve o, Hakk'ın zât olması haysiyetinden senin nazarındır, O âlemlerden ganîdir; ve esmâ-i ilâhiyye haysiyetinden, bu vakitte, âyîneler gibi olur. Binâenaleyh senin nefsin hangi ism-i ilâhîye nazar ederse veyâhud her kim nazar eylerse, nâzıra, ancak o ismin hakîkati zâhir olur. İmdi eğer anladın ise, o emir böyledir. Böyle olunca ceza' ve havf etme; zîrâ "Allah Tealâ, hayyeyi öldürmek üzerine bile olsa, şecâati sever", hâlbuki hayye, senin nefsinin gayrı değildir; ve hayye, sûreti ve hakîkati ile kendi nefsi için hayyedir. Ve bir şey kendi

nefsinden katlolunmaz; her ne kadar histe sûret ifsâd olundu ise de. Zîrâ hadd, onu zabteder ve hayâl onu izâle etmez. [22/30]

Ya'ni bâlâda zikrolunan âyîneler misâlinde, eşkâli mütegayyir kılan âyînelere nazardan vazgeç de, her bir sûreti hâl-i aslîsinde reddeden bir âyîneye nazar et! Ve senin o nazarın Hakk'ın zâtiyeti cihetinden olan nazarındır. Zîrâ suveri mütegayyir olarak gösteren âyîneler, esmâ-i ilâhiyye âyînelerdir; ve her bir sûreti hâl-i aslîsinde gösteren bir âyîne dahi, ahadiyyet-i zâtiyye âyînesidir ki, her bir ismin ezelde sûret-i isti'dâdı ne ise aslâ tağyîr etmeksizin onu reddeder. Eğer esmâya nazar edersen, her birisi bir âyîne mesâbesinde bulunan o esmânın mezâhirinde vech-i vâhid-i Hakk'ı türlü türlü görürsün; ve bu nazar, senin hâtırına tefrika verir. Fakat derûnunda cemî'-i suver manzûr olan ahadiyyet-i zâtiyye âyînesine nazar edersen, vücûd-ı vâhid-i Hakk'ın sûretini vahdet üzere müşâhede edersin. Hakk'ın zâtiyeti cihetiyle olan nazarın netîcesinde, Zât'ın âlemlerden ganî olup hiçbir sûret ve şekil tahtına duhûle muhtaç olmadığını ve ahadiyyet-i zâtiyye âyînesinde görünen suver-i âlemin ancak Zât'ın şuûnâtı olan esmâsı i'tibâriyle zâhir olduğunu anlarsın. Eğer esmâ-i ilâhiyye haysiyetinden vücûd-ı Hakk'a nazar edersen, her bir isim bir âyîne mesâbesinde olduğundan, Hak âyîneler gibi olur.

İmdi senin nefsin veyâ gayrın nefsi, herhangi ism-i ilâhîye nazar etse, nazarında o isme mahsûs olan hakîkat zâhir olur. Meselâ Rezzâk ismine nazar olundukda, onun muktezâ-yı hakîkatinin ma'nâ-yı irzâk olduğu ve Şâfî ve Râfi' ve Cebbâr ve sâir esmâ-i ilâhiyyenin hakāyıkından başka bir hakîkati bulunduğu zâhir olur. Binâenaleyh eğer zikrolunan hakāyıkı anladın ise, Hak hakkındaki emrin böyle olduğuna aslâ şekk ve şübhen kalmadı. Şu hâlde ceza' etme ve korkma; fenâ-fillâh ile nefsini öldürmeğe çalış! Ve مُوتُوا قَبْلَ أَنْ تَمُوتُوا [Ölmeden evvel ölünüz!] emr-i âlîsine imtisâl et! Bu zikrettiğimiz [22/31] ma'rifet-i Hakk'a vusûl yolunda, belâlara sabreyle! Zîrâ senin vücûdun ve nefsin ayn-ı sâbitenin sûretidir. Ve ayn-ı sâbiten ahadiyyet-i zâtiyye âyînesinde müteayyin olan bir ismin zıllıdır; ve ism-i hâssın dahi şuûnât-ı zâtiyyeden bir şe'ndir; ve şuûnât ise zâtın "ayn"ıdır. Binâenaleyh zât, senin hakîkatindir. İmdi senin hakîkatin mertebe-i zâttan tenezzül ede ede mertebe-i şehâdete kadar gelmiştir; ve her bir mevtına

tenezzülünde o mevtının îcâbına göre bir kisve-i taayyüne bürünmüştür. Eğer bu mevtın-ı şehâdette yetmiş altı anâsır-ı basîtadan dokunmuş bir kisveye bürünen hakîkatin, bu kisveden soyunup bu sûret-i cismâniyyeden müfârakat ederse, ma'dûm olacağım diye korkma! Hakîkatin, bu kesif libâsı çıkardığı ânda, ona intikāl edeceği mevtının îcâbına göre bir kisve-i latîf-i taayyün giydirirler. Nitekim Mevlâna (r.a.) buyururlar. *Mesnevî*:

از جمادی مردم و نامی شدم — و ز نما مردم بحیوان بر زدم
مردم از حیوانی و آدم شدم — پس چه ترسم کی ز مردن کم شدم
جملهٔ دیگر بمیرم از بشر — تا بر آرم از ملائك پروسر
بار دیگر از ملك قربان شوم — آنچه اندر وهم ناید آن شوم
پس عدم گردم عدم چون ارغنون — گویدم کإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُون

Tercüme: "Cemâdlık mertebesinden öldüm ve nebât oldum. Nebât mertebesinden de öldüm, hayvân ile berâber oldum. Hayvanlıktan öldüm ve âdem oldum. Şu hâlde ölmekten ne korkayım? Ne vakit ölmekten noksan oldum? Hamle-i dîğerde beşer mertebesinden ölürüm, melâike arasından kanad ve baş çıkarmak için. Bir kerre de melek mertebesinden kurbân olurum; o şey ki vehme gelmez, o olurum. Şu hâlde ben adem olurum; adem ise erganûn gibi bana söyler ki: "Biz Allâh'a râci'leriz."[529] Ya'ni adem-i taayyünden ibâret olan kendi aslıma vâsıl olurum. Kendi hakîkatim, bî-taayyün olan bahr-i Zât'a dalıp müstehlek olduktan sonra, bî-taayyün olarak, erganûn gibi bana "Biz Allâh'a râci'leriz" (Bakara, 2/156) der. [22/32]

İşte mâdemki hakîkatin, her mevtında bir kisve-i taayyün ile zâhir oluyor, şu hâlde nefsinin sûretini şedâid-i mücâhede ile hal' etmek husûsunda şecî' ol; zîrâ (S.a.v.) Efendimiz "Yılanın katli üzerine bile olsa Allah Teâlâ şecâati sever"[530] buyurdu. Yılan ise, senin nefsinden gayrısı değildir. Zîrâ yılan senin vücûd-ı zâhirini nasıl sokup zehirle ifsâd ederse, nefs dahi, sıfât-ı zemîmesi ile senin ma'nânı öylece tesmîm ederek, hayât-ı ma'neviyye-i ebediyyeye vusûlden men'eder.

"Katl-i nefs"den murâd, bittabi' intihâr etmek değildir. Belki ehlullâhın

529 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, VI, s. 396-397 (beyit: 3887-3892).

530 Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kūtü'l-Kulûb*, I, s. 408 (31. bâb); Sülemî, *Tabakātu's-Sûfiyye*, s. 403; İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, VI, s. 215; Deylemî, *el-Firdevs*, I, 154.

"mevt-i ahmer" dedikleri mevttir ki, bu da nefsin arzûlarına muhâlefetle sıfâtını izâle etmekten ibârettir. Nefis sıfâtından taarrî edince, sıfât-ı Hak'la muttasıf olur ve kesâfeti letâfete tahavvül eder. Nitekim bu fass-ı münîfin mukaddemesinde îzâh edilmiştir. Binâenaleyh hayye-i nefsini bu sûretle katle çalış! Ve hayye kendi nefsi için sûreti ve hakîkati i'tibâriyle hayyedir. Eğer katlolunsa meydanda kalan sûret-i cismânîsine yine hayye derler; ve hakîkati rûh-ı hayvânî olduğu için, hakîkati i'tibâriyle de hayyedir. Binâenaleyh yılan, sûreti cihetinden katlolunsa, hakîkati cihetinden bâkî olup maktûl olmaz. Bunun gibi senin nefsin dahi, sıfât-ı zemîmesinden maktûl olsa ve mevt-i ihtiyârî ile ölse, hayât-ı hakîkiyye-i ilâhiyye ile diridir. Binâenaleyh bir kimsenin her ne kadar histe mevcûd olan sûret-i zâhiresi ifsâd olunsa bile, kendi zâtından ve hakîkatinden öldürülemez. Zîrâ hadd, ya'ni ilm-i ilâhî, onu zabteder; ve hayâl, ya'ni âlem-i misâl, onu izâle etmez. Velhâsıl senin hakîkatin üzerine târî olan sûretinden mevt-i sûrî sebebiyle müfârakat etsen, ancak senin zâhirin mün'adim olur; ve sen Hakk'ın bekāsıyla ebeden bâkî olursun. [22/33] Zîrâ sen vücûd-ı vâhid-i Hak mir'âtında müntabi' olan ayn-ı sâbitenin sûretisin. Zâhirin fânî olunca hakîkatin vücûd-ı Hak'la bâkîdir. Bu da senin için fenâ değil ayn-ı bekādır. Böyle olunca bu sûret-i cesedâniyyeden soyunduğumda yok olacağım diye ceza' etme ve korkma!

وإذا كان الأمرُ على هذا فهذا هو الأَمَانُ على الذَّوَاتِ والعِزَّةُ والمَنعَةُ، فإنَّك لا تَقْدِرُ على إفسَادِ الحدودِ، وأيُّ عزَّةٍ أعظمُ من هذه العِزَّةِ، فتَتَخَيَّلُ بالوَهْمِ أنَّك قَتَلْتَ، وبالعَقْلِ والوهمِ لم تَزَلِ الصورةُ مَوْجُودَةً في الحَدِّ، والدَّلِيلُ على ذلك: ﴿وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى﴾، والعَيْنُ ما أَدْرَكَتْ إلا الصورةَ المُحَمَّدِيَّةَ الَّتي ثَبَتَ لها الرَّمْيُ في الحِسِّ، وهي الَّتي نَفَى اللَّهُ الرَّمْيَ عنها أَوَّلًا، ثمَّ أَثْبَتَهُ لها وَسَطًا، ثمَّ عَادَ بالاسْتِدْرَاكِ إلى أنَّ اللَّهَ هو الرَّامِي في صورَةٍ مُحَمَّدِيَّةٍ، ولا بُدَّ من الإيمانِ بهذا.

Ve emr bunun üzerine oldukda, bu, zevât üzerine emân ve izzet ve hırâsettir. Zîrâ sen, hudûdun ifsâdına kādir değilsin. Ve bu izzetten daha büyük ne izzet vardır? Binâenaleyh sen, vehm ile katlettiğini

tahayyül edersin. Hâlbuki hadde mevcûd olan sûret akıl ve vehm ile zâil olmadı. Ve buna delîl وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللّٰهَ رَمَى (Enfâl, 8/17) [Attığın vakit sen atmadın; velâkin Allah attı!]dır. Göz ise, ancak histe kendisi için remy sâbit olan sûret-i muhammediyyeyi idrâk etti. Hâlbuki o, bir sûrettir ki, Allah Teâlâ evvelen remyi ondan nefyetti; sonra onun için vasatta isbât eyledi. Ondan sonra istidrâk ile muhakkak sûret-i muhammediyyede ancak râmî olan Allâh'a rücû' etti; ve buna îmân lâbüddür.

Ya'ni emr, bir kimsenin her ne kadar histe mevcûd olan sûret-i zâhiresi ifsâd olunsa bile, kendi zâtından ve hakîkatinden öldürülemeyip ilm-i ilâhînin onu zabtetmesi ve âlem-i misâlin [22/34] onu izâle etmemesi merkezinde olunca, katl-i nefs zevât ve hakāyık üzerine, adem-i mahz olmaktan emân ve izzet ve men'at ya'ni hırâset olmuş olur. Çünkü sen onun sûret-i zâhiresini ifsâd eylemekle ilm-i ilâhîdeki sûretini bozamazsın. Ve bu izzetten daha büyük hangi izzet vardır? İmdi sen nefsini zât-ı Hak'ta katl ve ifnâ eylediğini ve yâhud başka birisini herhangi bir sûretle katl ve i'dâm eylediğini tahayyül edersin. Bu ancak senin vehminden mütevellid bir hükümdür; yoksa sen onun hakîkatini ifnâ ve izâleye aslâ muktedir değilsin. Hiç hadde, ya'ni ilm-i ilâhîde, mevcûd olan sûret, akıl ve vehm ile zâil olur mu?

Misâl: Bir ressâm gāyet mâhirâne bir sûret tasavvur edip onu tersîm etse ve bir kimse o levhayı ateşe atıp ihrâk eylese, o kimsenin ifnâ ettiği şey ancak histe mevcûd olan levhadan ibârettir. Ressâmın ilminde mevcûd olan o levhanın sûreti bâkîdir. Ressâm dilerse o levhanın bin mislini daha tasvîr eyler. Hâlbuki o kimse vehmiyle resmi ifnâ ve izâle ettiğini tahayyül eder. Onun akıl ve vehmi ile ressâmın ilmindeki sûret elbette zâil olmaz.

Ve bunun böyle olduğunun delîli وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللّٰهَ رَمَى (Enfâl, 8/17) ya'ni "Yâ Habîbim, attığın vakitte sen atmadın; velakin Allah Teâlâ attı!" âyet-i kerîmesidir. Hâlbuki remy-i Muhammedîye nazar eden göz, ancak kendisi için fiil-i remy sâbit olan sûret-i muhammediyyeyi idrâk eder. Cesed-i Muhammedî ise, bir sûrettir ki, Allah Teâlâ âyet-i kerîmede وَمَا رَمَيْتَ kavliyle atmayı evvelen ondan nefyetti, ya'ni "Sen atmadın!" buyurdu; sâniyen âyet-i kerîmenin vasatında atmak fiilini إِذْ رَمَيْتَ kavliyle

sûret-i muhammediyye için isbât etti, ya'ni "attığın vakitte" buyurdu; ve kelâmın nihâyetinde dahi edât-ı istidrâk olan لَكِنَّ [lâkin] kelimesiyle sûret-i muhammediyyede atan Allâh'a rücû' eyledi. [22/35] Mü'min olan kimsenin elbette bu âyet-i kerîmeye îmân etmesi iktizâ eder. Çünkü kelâm-ı Hak'tır.

فَانْظُرْ إلى هذا المُؤَثِّرِ حتَّى أَنْزَلَ الحقَّ في صورةِ مُحَمَّدِيَّةٍ، وأَخْبَرَ الحقُّ نفسُه عِبَادَه بذلك، فما قال أَحَدٌ منَّا عنه ذلك، بَلْ هو قال عن نفسِه، وخَبَرُهُ صِدْقٌ، والإيمانُ به وَاجِبٌ سَوَاءٌ أَدْرَكْتَ علمَ ما قال أو لم تُدْرِكْه، فإمَّا عالِمٌ أنت وإمَّا مُسْلِمٌ مُؤْمِنٌ، وممَّا يَدُلُّكَ على ضَعْفِ النَّظَرِ العَقْلِيِّ من حيث فكرُه كونُ العقلِ يَحْكُمُ على العِلَّةِ أنَّها لا تكون مَعْلُولَةً لِمَنْ هي عِلَّةٌ له، هذا حُكْمُ العقلِ لا خَفَاءَ به، وما في علمِ التَّجَلِّي إلا هذا، وهو أنَّ العِلَّةَ تكون مَعْلُولَةً لِمَنْ هي عِلَّةٌ له.

İmdi bu müessire nazar et, hattâ Hakk'ı sûret-i muhammediyyeye inzâl eyledi. Ve Hak kendi nefsini ibâdına bununla ihbâr eyledi. Binâenaleyh bizden hiçbir kimse ondan bunu demedi; belki O kendi söyledi. Hâlbuki O'nun haberi doğrudur. Dediği şeyin ilmini ister idrâk et, ister etme, müsâvîdir; ona îmân vâcibdir. Şu hâlde sen ya âlimsin veyâhud müslim-i mü'minsin. Tahkîkan "İllet, kendinin illeti olan ma'lûlün illeti olmaz" diye aklın "illet" üzerine hükmeder oluşu, nazar-ı aklînin fikri haysiyetinden sana onun za'fına delâlet eden şeydendir. [Aklın bu hükmü açıktır, aslâ hafâ yoktur.][531] Hâlbuki ilm-i tecellîde ancak bu vardır; ve o da "Tahkîkan illet, kendinin illeti olan ma'lûlün illeti olur"dur.

Ya'ni râmî olan müessire nazar et ki, fiilini mezâhirde izhâr için Hakk'ı nasıl sûret-i muhammediyyeye inzâl etti. Zîrâ bâlâda îzâh olunduğu üzere, emr-i vücûd müessir ve müesserün-fîhe münkasim idi. Çünkü vücûd-ı âlem Hakk'ın zâhiri ve Hak, vücûd-ı âlemin bâtını ve hüviyetidir. Ve her ikisi dahi vâhidü'l-ayn olan mertebe-i ulûhiyyetin birer i'tibârıdır. Şu hâlde müessir ve müesserün-fîh bir vücûddan [22/36] ibâret olmuş olur. Ve bu

531 Bu cümle, *Fusûs* metninde yer aldığı için Ahmed Avni Bey'in şerhinden hareketle eklenmiştir.

inkısâm Hak'la âlem beynindeki münâsebeti ta'yîn eyler. İmdi Hak ism-i Bâtın'ı ile müessir ve ism-i Zâhir'i ile müesserün-fîhdir. İşte taayyün ve sûret-i Muhammedî mazhar-ı ism-i Zâhir olup, bi-hasebi'z-zâhir "atmak" fiili bu sûretten zâhir oldukda, bil ki, bu müessir olan Hakk'ın sûret-i muhammediyyeye tenezzülüdür. Ve Hak وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللّٰهَ رَمَى (Enfâl, 8/17) [Attığın vakit sen atmadın; velâkin Allah attı.] âyet-i kerîmesinde kendi nefsini, ibâdına bu tenezzül ile ihbâr buyurdu; yoksa bu hâli, biz zümre-i ibâddan hiçbir kimse söylemedi; bunu bize haber veren Hak'tır ve O'nun haberi elbette doğrudur. Kendi nefsini sûret-i muhammediyyede râmî kıldığını müş'ir olan kelâm-ı Hakk'ın sırrını aklın ister ihâta etsin, ister etmesin, müsâvîdir. Ona behemehâl îmân vâcibdir. Eğer bu kavlin ma'nâsını hakîkati ile idrâk edersen, sen âlimsin; ve eğer idrâk etmez isen müslim-i mü'minsin, ya'ni îmân-ı taklîdî sâhibisin. Ve eğer işittiğin kavlin sırrını aklın ihâta etmezse, ma'lûm olsun ki akıl, nazar-ı fikrîsi cihetinden vehm ile karışıktır; ve eşyâyı hakîkati üzere idrâk husûsunda zayıftır; ve aklın za'fına delâlet eden şeyden birisi de budur ki:

Akıl, illet üzerine hükmedip der ki; "İllet kendi ma'lûlü için ma'lûl olmaz". İşte aklın hükmü budur; onun bu hükmü açıktır, aslâ hafâ yoktur. Hâlbuki ilm-i tecellînin verdiği budur ki: "Muhakkak illet, kendinin illeti olan ma'lûlün illeti olur." Çünkü illet, zât-ı ahadiyyedir. Ma'lûl, ademde sâbit olan, ya'ni bilkuvve sâbit olan şeydir; zîrâ ademde sâbit olan şeyin îcâdını mûcib olan Hakk'ın vücûdudur; ve bu ademde sâbit olan şey, ancak vücûd-ı Hak'la mevcûd olur. Şu hâlde ademde sâbit olan şeyin îcâdında illet, vücûd-ı Hak'tır; ve sâbit olan şey ise ma'lûldür. Ve illetin kendi ma'lûlü için ma'lûl olmasına gelince, o da bu vech ile olur:

Ma'dûm olan a'yân-ı sâbite –ki illet olan zât-ı ahadiyyenin ma'lûlüdür– isti'dâd ve kābiliyetleri ile ilm-i ilâhîde sübûtları hâlinde, illet olan zât-ı ahadiyyeden kendilerinin îcâdını taleb ederler. Zîrâ [22/37] ma'lûl olan a'yân-ı sâbitenin talebleri olmasa idi, onların illeti olan zât-ı ahadiyye onları îcâd etmezdi; ve zât-ı ahadiyye olmasa idi, onun ma'lûlü olan a'yân-ı sâbite dahi mevcûd olmaz idi. Binâenaleyh Hakk-ı mûcid, mevcûdun îcâdında illet olduğu gibi, Hakk'ın îcâd etmesine illet dahi, a'yân-ı sâbitenin kendi isti'dâdları ile Hak üzerine hükmedip îcâdı O'ndan taleb etmesidir.

Zîrâ **Fass-ı Üzeyrî**'de îzâh olunduğu üzere, her hâkim, hükmeylediği şeyle hükmeylediği şeyde mahkûmün-aleyhdir. Şu hâlde illet, illet olmakla berâber, kendi ma'lûlünün dahi ma'lûlü olur. Ve kezâlik ma'lûl dahi, ma'lûl olmakla berâber, kendi illetinin illeti olur. Ta'bîr-i dîğerle zât-ı ahadiyye hem illet ve hem de ma'lûl olduğu gibi, a'yân-ı sâbite dahi hem ma'lûl ve hem de illet olur. İşte ilm-i tecellînin i'tâ ettiği "Tahkîkan illet, kendinin illeti olan ma'lûlün illeti olur" kavlinin îzâhı budur.

Misâl: Mâhir bir ressâm tarafından tersîm olunan bir levhanın illeti, o ressâmın vücûdudur; zîrâ ressâmın vücûdu olmasa, o levha vücûd bulmazdı. Şu hâlde ressâmın vücûdu illet ve levhanın vücûdu dahi o illetin ma'lûlüdür. Fakat mevcûd olan ressâmın nisebinden bir nisbet olan ressâmiyet sıfatı olmayıp da, bu sıfat ondan bir levha tersîm edip izhâr etmesini lisân-ı isti'dâd ile taleb etmese, o şahs-ı mevcûddan bu levha zuhûra gelmez idi. Binâenaleyh levhanın îcâdına sebeb olan şey, kendi mûcidinden vücûdunun izhârını taleb etmesidir. Bu sûrette levha ma'lûl iken, emr-i izhârın illeti olur. Ve bu vech ile illet olan ressâmın vücûdu, emr-i izhârda kendinin illeti olan levha-i ma'lûlün illeti olmuş olur.

والَّذي حَكَمَ به العَقْلُ صَحِيحٌ مع التَّجريدِ في النَّظَرِ، وغايتُه في ذلك أن يَقُولَ [22/38] إذا رَأَى الأمرَ على خلافِ ما أعطاهُ الدَّليلُ النَّظَرِيُّ: إنَّ العينَ بعدَ أن ثَبَتَ أنَّها واحدةٌ في هذا الكَثِيرِ فمن حيث هي عِلَّةٌ في صورةٍ من هذه الصُّوَرِ لِمَعْلُولٍ ما، فلا تكون مَعْلُولَةً لِمَعْلُولِها في حالِ كونِها عِلَّةً، بَلْ يَنْتَقِلُ الحُكْمُ بانتِقالِها في الصُّوَرِ، فتكون معلولَةً لمَعلولِها فَيَصِيرُ معلولُها عِلَّةً لها، هذا غايتُه إذا كان قدَّرَ الأمرَ على ما هو عليه ولم يَقِفْ مع نظرِه الفِكْرِيِّ، وإذا كان الأمرُ في العِلِّيَّةِ بهذه المَثَابَةِ فما ظَنُّكَ بِاتِّسَاعِ النَّظَرِ العقلِيِّ في غيرِ هذا المَضِيقِ.

Ve aklın onunla hükmettiği şey, fikirde tecrîd[532] ile sahîhtir; ve delîl-i nazarînin ona i'tâ ettiği şeyin hilâfı üzere emri gördüğü vakit, onun bunda gāyesi "Tahkîkan "ayn"ın bu kesîrde vâhid olduğu sâbit ol-

532 Ahmed Avni Bey sayfa kenarında kelimenin "tahrîr" şeklinde yazıldığına da işâret eder. Nitekim mevcut neşirlerin çoğunda kelime "tahrîr" şeklinde yazılmıştır.

duktan sonra, o bu sûretlerden bir sûrette bir ma'lûl için illet olduğu haysiyetten, kendi ma'lûlüne illet olması halinde ma'lûl olmaz; belki hüküm, suverde onun intikāli ile müntakil olur; binâenaleyh kendi ma'lûlü için ma'lûl olur ve ma'lûlü dahi onun için illet olur" demesidir. Emri alâ-mâ-hüve-aleyh takdîr edip,[533] kendi nazar-ı fikrîsi ile vâkıf olmadığı vakit, onun gāyesi budur. Ve emr, illiyet hakkında bu mesâbede olduğu vakit, bu mazîkın gayrısında, nazar-ı aklînin ittisâına senin zannın nedir?

Ya'ni akıl nazar-ı fikrîsinde, illet ile ma'lûl arasındaki nisbetten tecerrüd ile hükmederse, bu hüküm ettiği şey sahîhtir. Eğer nazar-ı fikrî ma'nâyı tezâyüften, ya'ni illet ile ma'lûl arasındaki nisbetten, tecrîd olunmazsa aklın hükmü "İllet, kendi ma'lûlü için ma'lûl olmaz" düstûrundan ibâret olur. Zîrâ akıl, nazar-ı fikrîde der ki: Şey'-i evvelin vücûdu şey'-i sânînin [22/39] vücûduna mütevakkıf değildir; binâenaleyh şey'-i sânî, nasıl şey'-i evvelin vücûduna illet olur; ve şey'-i evvel dahi şey'-i sânînin nasıl ma'lûlü olabilir? Aksi kabûl edilse devir lâzım gelir; ve meselâ "Tavuk yumurtadan ve yumurta tavuktan hâsıl olur" devrine benzer. İşte nazar-ı fikrîye müstenid olan kavâid-i mantıkıyyece aklın hükmü budur. Zîrâ nazar-ı fikrî mücerred olmadığı takdîrde akıl, vücûd-ı illet ile vücûd-ı ma'lûlü müstakillen isbât eder. Şu hâlde bittabi' birinin vücûdu evvel ve diğerinin vücûdu ondan sonra olmak iktizâ eder. Ve bu sûrette de ikincinin vücûdu birincinin vücûduna mütevakkıf olur. Fakat nazar-ı fikrîden mücerred olarak akıl ile hükmeden kimse, illetin zâtı ile ma'lûlün zâtını iki muhtelif mertebede zâhir olmuş olan şey'-i vâhidden ibâret bulur; ve illet ile ma'lûliyeti o şey'-i vâhidin nisbetlerinden ibâret bilir. Ve aklını nazar-ı fikrîden tecrîd eden âkıl, emri, delîl-i nazarînin verdiği netîce hilâfında olarak tecellî ile gördükde, onun bu hükümde gāyesi şu söz olur ki: "Haydi, zât-ı mûcide olan "ayn"ın bu suver-i kesîrede vâhid olduğunu isbât ve teslîm edelim. O ayn-ı vâhide mâdemki bu sûretlerden bir sûrette herhangi bir ma'lûl için illet oluyor. Böyle kendi ma'lûlüne illet olup dururken, artık o ma'lûl olmaz; belki o ayn-ı vâhide bir sûrette bir ma'lûl için illet olup, onun üze-

533 İlgili ibâre, diğer neşirlerde قـدَّرَ الأمـرَ şeklinde değil قـدْ رَأَى الأمـرَ [emri görüp] şeklindedir .

rine illiyetle ve onun ma'lûlüne dahi ma'lûliyetle hükmolunup dururken, ma'lûlünün sûretine intikāl etmekle kendindeki illiyet hükmü kalkıp yerine ma'lûliyet hükmü kāim olur; ve onun ma'lûlündeki ma'lûliyet hükmü dahi hükm-i illiyete intikāl eyler. İşte illet ancak bu sûrette kendi ma'lûlü için ma'lûl ve onun ma'lûlü dahi kezâ bu hâlde kendinin illeti olur." İşte o âkıl, emri hakîkati üzere takdîr edip nazar-ı fikrîsiyle vâkıf ve ona tâbi' olmasa, bu zikrolunan hüküm, onun vâsıl olduğu müntehâ olur. Eğer takdîr mertebesinden geçip, tecellî-i ilâhîye nâiliyetle şühûd mertebesine vâsıl olaydı, bu hüküm onun nihâyeti olmazdı. Nazar-ı fikrîden mücerred olan akl-i sahîhin hükmü illiyet hakkında [22/40] bu mesâbede olunca, bu dar olan mahallin gayrı yerde nazar-ı aklînin genişliğine senin zannın ne derecede vardır? Var kıyâs eyle!

فلا أَعْقَلَ من الرُّسُلِ صلواتُ اللّٰهِ عليهم، وقد جَاءُوا بما جَاءُوا به في الخَبَرِ عن الجنابِ الإلٰهيِّ، فَأَثْبَتُوا ما أَثْبَتَهُ العَقْلُ، وزَادُوا في ما لا يَسْتَقِلُّ العقلُ بإدراكِه وما يُحِيلُهُ العقلُ رَأْسًا ويُقِرُّ به في التَّجَلِّي، فإذا خَلَا بعدَ التَّجَلِّي بنفسِه حَارَ فيما رآهُ، فإنْ كان عَبْدَ رَبٍّ رَدَّ العقلَ إليه، وإن كان عبدَ نَظَرٍ رَدَّ الحقَّ إلى حُكْمِه.

İmdi rusül (sallavâtullâhi aleyhim)den daha âkıl yoktur; ve muhakkak onlar cenâb-ı ilâhîden haberde getirdiklerini getirdiler. Böyle olunca aklın isbât ettiği şeyi isbât ettiler; ve aklın, idrâkine müstakil olmadığı ve re'sen muhâl görüp tecellîde ikrâr ettiği şeyi ziyâde ettiler. Binâenaleyh akıl, tecellîden sonra kendi nefsiyle hâlî kaldıkda, gördüğü şeyde hâir olur. İmdi eğer abd-i Rab olursa aklı O'na reddeder; ve eğer abd-i nazar olursa, Hakk'ı onun hükmüne reddeder.

Ya'ni resûlân (aleyhimü's-selâm) meb'ûs oldukları ümmetin her bir ferdinden daha akıllıdır. Hâlbuki onların cenâb-ı ilâhîden getirdikleri ahbârda üç şey vardır: Birisi aklın isbât ve kabûl edebildiği, diğeri de aklın idrâkinde müstakil olmadığı şeydir. Ve aklın idrâkinde müstakil olmadığı şeyler teşbîhi mutazammın olan âyât-ı kur'âniyye ve ahâdîs-i şerîfedir ki, bunlar da: اللّٰهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ (Bakara, 2/15) [Allah onlar ile istihzâ eder.] ve إِنَّ اللّٰهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ (Tevbe, 9/111) [Allah Teâlâ mü'minlerden nefislerini sa-

tın aldı.] ve يَدُ اللّٰهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ (Fetih, 48/10) [Allâh'ın eli onların ellerinin fevkindedir.] gibi âyât-ı kur'âniyye ve لَوْ دَلَّيْتُمْ بِحَبْلٍ لَهَبَطَ عَلَى اللّٰهِ [Eğer bir ip sarkıtsanız o mutlakā Allâh'ın üzerine düşerdi.] ve emsâli ahâdîs-i şerîfedir. Gerçi teşbîhi mutazammın olan sıfâtı işittiği vakit akl-ı sahîh onları muhâl görmez; fakat idrâkinde müstakil değildir. [22/41] Üçüncüsü dahi delîl-i nazarîsine muhâlif olduğu için aklın muhâl gördüğü şeydir ki, akıl ancak tecellîde ona ikrâr eder. Ya'ni âlem-i histen gāib olup, o şeyin hakîkati tecellî-i ilâhî ile ona münkeşif olur; ve bu vakitte gördüğü şeye ikrâr eder. Zîrâ akıl o mevtının hükmü tahtına girer. Meselâ bir kimse rü'yâsında deniz üstünde yürür ve havada uçar. Hâlbuki âlem-i histe bunların vukūu akla muhâliftir. Fakat âlem-i histen gaybûbet edip uyuyan kimse kendi nefsinde bu hâllerin vukūunu görmekle mevtın-ı rü'yâ ve hayâlde aklı bu tecellîye ikrâr eder; zîrâ vâki'dir, aslâ inkâra mecâl yoktur. Vaktâki bu tecellînin hükmü zâil olup akıl mertebe-i hisse rücû' eder ve kendi nefsiyle yalnız kalır, bu tecellîde gördüğü şeyde hayrete düşer. Sebeb-i hayreti bir mevtının hükmü diğer mevtını setretmesinden ibârettir. İmdi kendisine tecellî vâki' olan abd, abd-i Rab ise, ya'ni o abdin vücûdunda hâkim olan Rab ise, aklını Rabb'ine tevdî' eder; ve bu sûrette de akıl Rabb'in tecellîsine tâbi' olur. Ve eğer nazar-ı fikrîsinin ve aklının bendesi ise, onun vücûdunda nazar ve aklı hâkim olacağından, Hakk'ı nazar-ı fikrîsinin hükmüne reddeder. Meselâ الْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلَى أَفْوَاهِهِمْ وَتُكَلِّمُنَا أَيْدِيهِمْ وَتَشْهَدُ أَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ (Yâsîn, 36/65) ya'ni "Biz o günde ağızlarını mühürleriz; iktisâb eyledikleri şeyi bize elleri söyler ve ayakları şehâdet eder" âyet-i kerîmesini, nazar-ı fikrî sâhibi olan feylesoflar işittikleri vakit, eğer âhireti münkir olmayanlardan iseler: "El nasıl söz söyler ve ayak nasıl şehâdet eder? Belki el ve ayak üzerinde bir alâmet peydâ olup, söz makāmına kāim olur. Nitekim bu âlemde bir kimsenin ağzı ve bıyıkları yağlı olsa ve taâm eseri bulunsa, o kimse tekellüm etmeksizin, onun ağzı yemek yediğine şehâdet eder" derler ve bu ihbârı te'vîl ederler. Zîrâ elin ve ayağın tekellümü tavr-ı akıldan hâriç bir şeydir. Onlar ise aklın bendesidirler. Binâenaleyh bu ihbârı akıllarının hükmüne tâbi' kılarlar. Eğer Rabb'in bendesi olsa idiler, bu ihbârı bilâ-te'vîl kabûl ederlerdi. Zîrâ bu mevtın-ı şehâdet onları, mevtın-ı âhiretin hükmünden mahcûb kılmıştır. Çünkü mevtın-ı şehâdette el ve ayak söz söylemez. [22/42]

وهـذا لا يكـونُ إلا مَـادَامَ فـي هـذه النَّشْـأَةِ الدُّنيَويَّـةِ مَحْجُوبًـا عـن نشـأةِ الأُخرويَّـةِ فـي الدُّنيَـا، فـإنَّ العارفيـنَ يَظْهَـرُونَ هُنَـا كأنَّهـم فـي الصـورةِ الدُّنيويَّـةِ لِمَـا يَجْـرِي عليهـم مـن أحكامِهـا، واللّٰـهُ تعالى قـد حَوَّلَهـم فـي بَوَاطِنِهـم فـي النشـأةِ الأخرويَّـةِ، لا بُـدَّ مـن ذلـك، فَهُـمْ بالصـورةِ مَجْهُولُـونَ إلا لِمَـنْ كَشَـفَ اللّٰـهُ عـن بَصِيرَتِـهِ أغطِيَـةٌ، فـأدْرَكَ، فمـا مـن عـارفٍ باللّٰـهِ مـن حيـث التَّجَلِّـي الإلٰهـيُّ إلا وهـو علـى نَشـأةِ الأخرويَّـةِ، قـد حُشِـرَ فـي دنيـاهُ ونُشِـرَ مـن قَبْـرِهِ، فهـو يَـرَى مـا لا يَـرَوْنَ ويَشْـهَدُ مـا لا يَشْـهَدُونَ عِنَايَـةً مـن اللّٰـهِ ببعـضِ عبـادِه فـي ذلـك.

Ve bu, ancak dünyâda neş'et-i uhreviyyeden mahcûben bu neş'et-i dünyeviyyede oldukça vâki' olur. Zîrâ ârifler, onların üzerinde dünyâ ahkâmından câri olan şeyden dolayı, onlar dünyâda gûyâ sûret-i dünyeviyyede zâhir olurlar. Hâlbuki Allah Teâlâ onları, kendi bâtınlarında neş'et-i uhreviyyeye tahvîl etti. Bu lâbüddür. Binâenaleyh onlar sûret ile mechûldürler; ancak Allah Teâlâ'nın, örtüleri basîretinden keşfettiği kimse için mechûl değildirler. Şu hâlde onlar idrâk etti. İmdi tecellî-i ilâhî haysiyetinden, ârif-i billâhdan bir ârif yoktur, illâ ki o, neş'et-i âhiret üzere olduğu hâlde dünyâsında mahşûr ve kabrinden menşûr oldu. Böyle olunca o, bunda ba'zı ibâdına Allah'dan bir inâyet olarak, görülmeyen şeyi gördü ve müşâhede olunmayan şeyi müşâhede etti.

Ya'ni bu tahayyür veyâ Hakk'ı aklın hükmüne reddetmek, bu mevtın-ı dünyâda olduğu müddetçe vâki' olur. Zîrâ bu mevtının hükmüyle neş'et-i uhreviyyeden hicâb altına girmiştir. Dünyâ, müşâhedât-ı uhreviyyeye perde olur. Eğer dünyâda olduğu hâlde, ondan hicâb kalkıp, neş'et-i âhirette olan şeye ıttılâ'-ı şühûdî ile muttali' olursa, tecellîden nâşî idrâk eylediği şeyde, artık aklın nizâı kalmaz. [22/43] Ve bu sûrette de, ne Hakk'ı aklın hükmüne reddeder ve ne de hayrete düşer; zîrâ ârifler dünyâda sûret-i dünyeviyyede sıfât-ı dünyeviyye ile zâhir olurlar. Onları gören ehl-i hicâb, kendileri gibi ehl-i dünyâdan zannederler; çünkü yemek, içmek ve uyumak ve teehhül gibi bu neş'et-i dünyeviyyenin ahkâmı onların üzerinde cârîdir. Onun için Kur'ân-ı Kerîm'de وَتَرَاهُـمْ يَنْظُـرُونَ إِلَيْـكَ وَهُـمْ لَا يُبْصِـرُونَ (A'râf, 7/198) ya'ni "Yâ Habîbim, sen onları, sana nazar eder görürsün, hâlbuki onlar

görmezler" buyurulur. Zîrâ ehl-i hicâb olan küffâr-ı Kureyş, Fahr-i âlem (S.a.v.) Efendimiz'in sûret-i müteayyinelerine nazar edip beşeriyet husûsunda kendilerine müşâbih görürler ve bâtın-ı Muhammedî'den bî-haber bulunurlar idi. *Mesnevî*:

همسری با انبیا برداشتند — کاولیا را همچو خود پنداشتند
گفته اینك ما بشر ایشان بشر — ما و ایشان بستهٔ خوابیم و خور
این ندانستند ایشان از عمی — هست فرقی در میان بی‌منتها
این خورد گردد همه بخل و حسد — و آن خورد گردد همه نور احد
کارِ پاکانرا قیاس از خود مگیر — گر چه ماند در نبشتن شیر و شیر

Tercüme: "Enbiyâ ile müsâvât da'vâsında bulundular; evliyâyı kendileri gibi zannettiler. Dediler ki: İşte biz de beşer, onlar da beşerdir. Biz ve onlar uyku ve taâma bağlanmışız. Onlar körlükten bunu bilmediler ki, arada nihâyetsiz bir fark vardır.[534] Bu, yer, bütün buhul ve hased olur; o ise yer, hep nûr-i Ahad olur.[535] Pâk olanların işini kendine makıys tutma. Zîrâ "şîr" ve "şîr" tahrirde birbirine benzer."[536]

Fakat ma'nâlarında azîm fark vardır. Birisi gıdâ-yı latîf olan "süt" ve diğeri "yırtıcı arslan"dır. [22/44] Binâenaleyh onların zâhirleri sıfât-ı dünyeviyye ile muttasıf olmakla berâber Allah Teâlâ onları bâtınlarında neş'et-i uhreviyyeye tahvîl buyurdu; ve onlar için bu mevtın-ı dünyâda neş'et-i uhreviyye üzere zuhûr lâbüddür. Aksi hâlde ârif olmazlardı. İmdi mâdemki onların zâhirleri sıfât-ı dünyeviyye ile muttasıftır, bu hâlde onlar sûret i'tibâriyle nazar-ı âmmede mechûldürler. Halk onları bilemezler. Onları bilenler, basar-ı basîretlerinden, Hak Teâlâ hazretlerinin örtüleri keşfettiği kimselerdir. Bunları ancak onlar idrâk edebilirler. Binâenaleyh tecellî-i

534 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, I, s. 163 (beyit: 269- 271).
535 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, I, s. 164 (beyit: 277).
536 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, I, s. 162 (beyit: 276). Ahmed Avni Bey bu beyitleri *Sipehsâlâr Tercümesi*'nde manzum olarak tercüme etmiştir (s. 80):

Bir göründü onlara hep enbiyâ — *Sandılar onlar gibidir evliyâ*
İşte derler biz beşer, onlar beşer — *Biz gibi onlar uyur, hem yer içer*
Körlüğünden bilmedi onlar bunu — *Ortada fark-ı azîm olduğunu*
Yer biri ammâ olur buhl ü hased — *Dîgeri yer de olur nûr-ı Ahad*
Evliyâyı kendine tutma nazîr — *Gerçi bir imlâda vâki' şîr u şîr*

ilâhî haysiyetiyle, mevtın-ı dünyâda iken, neş'et-i âhiret üzere mahşûr ve kabrinden menşûr olmayan bir ârif-i billâh yoktur. Bu ârif-i billâh, avâmın görmediği şeyi görür ve müşâhede etmediği şeyi müşâhede eder. Bu âlem-i dünyâda iken ârifin neş'et-i âhiret üzere muaccelen mahşûr ve menşûr olması, Allah Teâlâ'dan ba'zı ibâdına inâyettir.

Mevtın-ı Dünyâda Haşr ve Neşr:

Ma'lûm olsun ki, ârifin kalbine tecellî-i ilâhî-i zâtî vârid oldukda, onun vücûdu, bu tecellî-i ilâhîde muzmahil olur; ve fenâ-fillâh dedikleri hâl budur; ve bu hâl مُوتُوا قَبْلَ أَنْ تَمُوتُوا [Ölmeden evvel ölünüz!] mûcibince ölmeden evvel ölmektir. Bu hâli müteâkib ârifin vücûd-ı abdânîsinin hükmü zâil ve mütelâşî olup vücûd-ı Hakkânîde zâhir olur ki, bu da fenâdan sonra bekādır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de Hak Teâlâ hazretleri إِنَّ اللّٰهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ (Nisâ, 4/48) [Şübhe yok ki Allah Teâlâ, zât-ı ulûhiyyetine şerîk ittihâz edilmesini mağfiret etmez. Onun dûnunda olanı da dilediği kimse için mağfiret eder.] buyurur. Lisân-ı işâretle ma'nâ-yı münîfi budur ki: "Tahkîkan Allah Teâlâ, vücûd-ı izâfîsini müstakil bir vücûd zannedip, Hakk'ın vücûd-ı müstakilli muvâcehesinde bi'l-isbât kendi vücûdunu Hakk'ın vücûduna teşrîk eden kimsenin vücûd-ı abdânîsini vücûd-ı Hakkānîsi ile gafr ve setretmez. Ve bunun mâdûnu olup bu vücûd-ı izâfînin şânından olan nekāyis ve mezâmmı, abdin isti'dâd-ı ezelîsi gafr ve setri iktizâ ettiği takdîrde, bu vech ile ma'lûm-i ilâhî olan abdin ayn-ı sâbitesi [22/45] muktezâsınca, gafr ve setre irâde-i ilâhiyye taalluk eyler." İmdi ârif-i billâh وُجُودُكَ ذَنْبٌ لَا يُقَاسُ عَلَيْهِ ذَنْبٌ آخَر ya'ni "Senin vücûdun bir günâhtır ki, diğer bir günâh ona kıyâs olunmaz" mısdâkınca, kendi vücûdunu Hakk'ın vücûduna teşrîk etmez; ve Hak Teâlâ dahi kemâl-i keremiyle ona tecellî buyurmakla, vücûd-ı abdânîsi vücûd-ı Hakkānîde muzmahil olur. Nitekim Mevlânâ (r.a.) efendimiz bu makāma işâreten buyururlar. Beyit:

طبلِ قیامت زدند صورِ حشر میدمند　　وقت شد اي مردگان، حشر مجدد رسید

بُعثِرَ مَا فِي القُبُور، حُصِّلَ مَا فِي الصُّدُور　　آمد آوازِ صور، روح بمقصد رسید

Tercüme: "Kıyâmet davulunu çaldılar; sûr-i haşrı üflediler. Ey ölüler, vakit geldi; yeni haşr erişti. Kabirlerdekiler ba'solunup zâhir oldu; sudûrda

olan şeyler temyîz olunup meydâna çıktı (Âdiyât, 100/9-10). Sûrun âvâzı geldi; rûh maksada vâsıl oldu."[537]

Ve Şemsî-i Sivâsî (k.s.) buyurur. Beyit:

"Mûtû kable en temûtû" sırrına mazhar olan
Haşr u neşri bunda gördü nefha-i sûr olmadan"

Sıfât-ı ilâhiyyenin tecellîsi ile sıfât-ı abdin mahvolması, misâlen bir demirin ateşte kıpkırmızı olmasına benzer. Bu sûretle ateşte kızan demir, yine demirdir; fakat onun demirlik sıfatını ateşin sıfatı setretmiştir. O dakîkada o demir "Ben ateşim" dese doğru söyler. Bu bahsin tafsîli **Fass-ı İbrâhîmî**'nin evâilinde mürûr etti. Abdin vücûdu vücûd-ı Hakkānîde muhtefî ve mestûr olduğu vakit, bu neş'et-i dünyeviyyede, neş'et-i âhiret üzere mahşûr olur. Zîrâ vücûd-ı abdânîsinin helâk olduğu bir gün olmakla bu vakit, onun kıyâmet-i kübrâsıdır ve Hak'la cem' olduğu gündür. Binâenaleyh onun yevm-i haşridir; ve mahbûs [22/46] olduğu beden kabrinden menşûr olup tecellî-i ilâhînin bahşettiği ma'rifet sâyesinde Hak hakkındaki akîde-i husûsî kaydından kurtulur ve sâha-i vesîa-i ıtlâka perrân olur.

***

فمن أرادَ العُثُورَ على هذه الحِكْمَةِ الإِلْيَاسِيَّةِ الإِدْرِيسِيَّةِ الَّتي أَنْشَأَها اللّٰهُ نَشْأَتَيْنِ، فكان نَبِيًّا قبلَ نُوحٍ، ثمَّ رُفِعَ ونَزَلَ رسولًا بعدَ ذلك، فجَمَع اللّٰهُ له بين المَنزِلتينِ، فليَنْزِلْ عن حُكْمِ عقلِه إلى شهوتِه ولْيَكُونْ حَيَوَانًا مُطْلَقًا حتَّى يَكْشِفَ ما يَكْشِفُه كلُّ دَابَّةٍ مَاعَدَا الثَّقَلَيْنِ، فَحِينَئِذٍ يَعْلَمُ أنَّه قد تَحَقَّقَ بحَيَوَانِيَّتِهِ، وعلامتُه علامتانِ، الواحدةُ هذا الكَشْفُ، فيَرَى من يُعَذَّبُ في قبرِه ومن يُنَعَّمُ، ويَرَى المَيِّتَ حيًّا والصَّامِتَ مُتَكَلِّمًا والقَاعِدَ مَاشِيًا، والعَلامَةُ الثَّانِيَةُ الخَرَسُ، بِحَيْثُ إنَّه لو أَرَادَ أن يَنْطِقَ بما رآهُ لم يَقْدِرْ، فَحِينَئِذٍ يَتَحَقَّقُ

537 *Dîvân-ı Kebîr*, I, s. 597 [beyit: 15536-37 (Füruzânfer neşri: 882. gazel)]. Krş. Can, *Dîvân-ı Kebîr –Seçmeler–*, I, s. 299; *Dîvân-ı Kebîr* (trc. Abdülbâki Gölpınarlı), IV, s. 391 (beyit: 3261 vd.). Bu beyitlerin ilki Kûçek Derviş Mustafa Dede'nin (v. 1095/1684) Beyâtî Mevlevî Âyini'nin üçüncü selâmında okunur. Âyinin güftesinin Ahmed Avni Bey tarafından yapılan manzum tercümesi için bk. *Türk Mûsikîsi Klasiklerinden Mevlevî Âyinleri*, VII, s. 323-326.

بحَيَوَانِيَّتِهِ، وكان لَنَا تِلْمِيذٌ قد حَصَلَ له هذا الكَشْفُ غيرَ أنَّه لم يُحْفَظْ عليه الخَرَسُ، فلم يَتَحَقَّقْ بحَيَوَانِيَّتِهِ.

İmdi kim ki bu hikmet-i İlyâsiyye-i İdrîsiyye'ye ıttılâı murâd iderse –ki Allah Teâlâ onu iki neş'ette inşâ etti; Nuh (a.s.)dan evvel nebî idi; ba'dehû ref'olundu ve bundan sonra resûl olarak nâzil oldu; Allah Teâlâ onun için iki menzilet beynini cem'etti– aklının hükmünden şehvetine nüzûl etsin ve hayvân-ı mutlak olsun; tâ ki ins ve cinnin gayrı her bir dâbbenin keşfettiği şeyi keşfede. İşte bu vakitte o hayvâniyeti ile mütehakkık olduğunu bilir; ve onun alâmeti, iki alâmettir: Birisi bu keşiftir; böyle olunca kabrinde kimin muazzeb ve kimin mün'am olduğunu görür; ve ölüyü diri ve susanı söyleyici ve oturanı yürüyücü görür. Ve ikinci alâmet dilsizliktir; şu vech ile ki, eğer o kimse gördüğünü söylemek istese kādir olmaz. İşte bu zamanda hayvâniyeti ile mütehakkık olur. Bizim bir şâkirdimiz var idi ki, bu keşf, onun üzerine dilsizlik hıfzolunmaksızın, ona hâsıl olmuş idi; binâenaleyh hayvâniyeti ile mütehakkık olmadı. [22/47]

Ya'ni Nûh (a.s.)dan evvel nebî olup semâya ref'olunan İdrîs (a.s.), ba'dehû İlyâs nâmıyla resûl olarak Baalbek karyesine nâzil oldu. Allah Teâlâ onun için biri nübüvvet ve diğeri risâlet olmak üzere iki menzilet beynini cem'etti. İmdi kim ki İlyâs (a.s.)ın hikmetine muttali' olmak isterse, aklının hükmünden, ya'ni semâdan mahall-i nefs ve şehvetine, ya'ni arza tenezzül etsin ve hayvân-ı mutlak olsun. Ya'ni eşyâda tasarruf husûsunda aklı müzâhim olmayıp vâridât-ı rahmâniyyeye münkād olan hayvan gibi olsun. Tâ ki akılları emr-i tasarrufta müzâhim bulunan sekaleynin, ya'ni ins ve cinnin gayrı olan her bir dâbbenin keşfettiği şey, ona da münkeşif olsun. Ve bu bir makāmdır ki, İlyâs (a.s.)ın rûhâniyeti onda müşâhede olunur; ve bu inkişâf indinde makām-ı hayvâniyyetle tahakkukun nasıl olduğu bilinir; ve şehevât-ı cismâniyye ve lezzât-ı tabîiyyeden inkıtâ' ile tekrâr makām-ı aklî-i mücerrede intikāle şâyân olur. Ve bu makām-ı hayvâniyyetle tahakkukun alâmeti ikidir: Alâmetin birisi, kabristan ziyâretine gittiği vakit, kabrinde kimin muazzeb ve kimin mütena'im olduğunu müşâhede eder; ve meyyiti hayât-ı berzahiyye ile diri olarak görür; ve sâmiti dahi kelîmât-ı rûhâniyye-i melekûtiyye ile mütekellim görür; ve kāidi,

harekât-ı ma'neviyye ve misâliyye ile mâşî görür. Bu keşfin ikinci alâmeti dahi, (fethateyn ile) "hares"dir, ya'ni dilsizliktir. O vech ile ki gördüğü şeyi söylemek istese, söyleyemez. İşte bunlar hayvâniyetle tahakkukun alâmetleridir. Cenâb-ı Şeyh (r.a.) buyururlar ki: "Bizim bir şâkirdimiz vardı, ona bu keşf hâsıl oldu; velâkin dilsizlik alâmeti vâki' olmadığından keşfen vâki' olan müşâhedâtını lisân-ı hiss ile tekellüm ederdi; bu sebebden makām-ı hayvâniyyetle mütehakkık olamadı."

Mesnevî-i Şerîf'in üçüncü cildinde beyân buyurulur ki:[538] Bir kimse Mûsâ (a.s.)dan [22/48] behâim ve tuyûrun lisânlarına vâkıf kılınmasını istid'â eyledi. Mûsâ (a.s.) dahi o şahsa: "Bu senin için zararlı bir şeydir, bundan vazgeç!" buyurdu ise de o kimse ısrârında devâm etti. Nihâyet emr-i ilâhî ile tavuk ve horoz ve kelb gibi hayvânâtın lisânını anlamak isti'dâdını bahşeyledi. Sabahleyin hizmetçi sofrayı silkti; o kimse de berâ-yı tecrübe hayvanların yanına gitti. Horoz bir ekmek parçasını kaptı; köpek horoza hitâben: "Sen bana zulmediyorsun; sen hubûbâtı yiyebilirsin ben yiyemem, benim nasîbim ekmektir, haydi git!" dedi.

Horoz: Gam yeme, yarın efendinin atı ölecek; doyuncaya kadar atın etinden yersin, bütün köpeklere de bayram olur.

Efendi bunu işitip anlar, hayvanı satar. Ertesi gün yine ekmek silkerler, horoz yine kapar.

Köpek: Ey horoz, bu ne kadar yalan, hani efendinin atı ölecekti? Sen hem zâlim ve hem de kâzibsin.

Horoz: At öldü, ama başka yerde öldü; zîrâ efendi atı sattı. O ziyânı başkasına yükledi. Fakat yarın katırı ölecek, işte o vakit köpeklere ziyâfet olur.

Efendi bunu işitince katırı da satar. Velhâsıl horoz, ba'dehû kölenin öleceğini haber verir. Efendi onu da satar. Nihâyet efendinin öleceğini ihbâr eder. Efendi bu haberden müşevveş olup feryâd ve zâr ile Mûsâ (a.s.)a mürâcaat eder.

Bu kıssada Hz. Mevlânâ (r.a.) efendimiz birçok nesâyih ve hakāyık beyân buyururlar. Burada maksûd olan hayvânâtın keşfini beyândır. Hay-

538 Krş. Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, VI, s. 240-262.

vanın keşfini haber vermesine gelince *Mesnevî-i Şerîf*'in beyânı *Fusûs*'a mugāyir değildir. Zîrâ Hz. Şeyh-i Ekber (r.a.) efendimizin "Hayvan gördüğünü söyleyemez" buyurması lisân-ı hisse göredir; yoksa hayvan kendi âlem-i misâlinde rûhu ve ma'nâsı ile mütekellimdir. Zîrâ hayvan dahi bir ismin mazharıdır. Ve esmâ-i ilâhiyyeden herhangi bir ismi alsan onda cemî'-i esmâ mündemicdir. Böyle olunca Mütekellim ismi dahi esmâ-i ilâhiyyeden olduğundan, hayvanın mazharı olduğu isimde, bu isim dahi dâhildir. Bu ma'rifeti iyi teemmül et! [22/49]

ولمَّـا أَقَامَنِـي اللّٰـهُ تعالـى فـي هـذا المقـامِ، تَحَقَّقْـتُ بِحَيَوَانِيَّتِـي تحقُّقًـا كُلِّيًّـا، فكنـتُ أَرَى وأريـدُ النُّطقَ بمـا أُشَـاهِدُهُ فلا أَسْـتَطِيعُ، فكنـتُ لا أُفَرِّقُ بينِي وبيـنَ الخُـرسِ الَّذيـن لا يَتَكَلَّمُـونَ.

Vaktâki Allah Teâlâ beni bu makāmda ikāme eyledi, ben tahakkuk-ı küllî ile hayvâniyetimle mütehakkık oldum. İmdi ben görür idim ve müşâhede ettiğim şeyle nutku murâd eder idim; kādir olmazdım. Binâenaleyh ben kendim ile tekellüm etmeyen dilsizler arasını farketmez idim.

Tahakkuk-ı küllîden murâd hem keşf ve hem de harestir. Eğer keşf vâki' olup da lisân ebkem olmayıp nutk ederse, makām-ı hayvâniyyetle tahakkuk-ı küllî vâki' olmaz.

فإذا تَحَقَّقَ بمـا ذَكَرْنَـاهُ انْتَقَـلَ إلى أن يكـونَ عَقْـلًا مُجَـرَّدًا في غيرِ مَـادَّةٍ طَبِيعِيَّـةٍ، فيَشْـهَدُ أُمُـورًا هـي أصـولٌ لِمَـا يَظْهَـرُ فـي الصُّـوَرِ الطَّبيعيَّـةِ، فيَعْلَـمُ مـن أيـنَ يَظْهَـرُ هـذا الحكـمُ في صُّـورَةِ الطَّبيعيَّـةِ علمًـا ذَوْقِيًّا.

İmdi bizim zikrettiğimiz şeyle tahakkuk ettiği vakit, bilâ-mâdde-i tabîiyye akl-ı mücerred olmaklığa intikāl eder. Binâenaleyh birtakım umûru müşâhede eder ki, onlar suver-i tabîiyyede zâhir olan şeyin usûlüdürler. Böyle olunca bu hükmün sûret-i tabîiyyede nereden zâhir olduğunu ilm-i zevkî ile bilir.

Ya'ni sâlik zikrolunan makām-ı hayvâniyyetle mütehakkık oldukda, kesîf olan mâdde-i tabîiyye ve unsuriyyenin dahli olmaksızın akl-ı mü-

cerred olmak mertebe-i latîfesine intikāl eder. Ya'ni kendisini kuyûd-ı tabîiyyeden muarrâ olan akl-ı mücerred mertebesinde bulur; ve o vakit anlar ki, idrâk denilen şeyin [22/50] vücûdu, bu cesed-i unsurî dimâğının teşekkülâtından münbais bir emr değil imiş. Belki suver-i tabîiyyede zâhir olan ahkâm-ı muhtelife, suver-i tabîiyyeye tenezzül eden a'yân-ı sâbitenin ma'nâları imiş. İşte sâlik bu mertebeye intikālinde suver-i tabîiyyede zâhir olan birtakım umûrun bu vech ile asıllarını müşâhede eder ve ilm-i zevkî ile bilir ki, hakîkat-i vâhide olan vücûd-ı mutlak, zât-ı ahadiyyet mertebesinde zâtın "ayn"ıdır; ve a'yân-ı sâbite mertebesinde ma'kūl olan ma'nâ-yı sırfdır; ve ukūl mertebesinde dahi akl-ı mücerreddir, ve nefs mertebesinde dahi nefstir; ve mertebe-i hayvâniyyette hayvandır; ve nebât ve cemâd mertebelerinde de nebât ve cemâddır. Velhâsıl o sâlik vücûd-ı mutlak-ı Hakk'ın mertebe-i letâfeti olan makām-ı ahadiyyetten merâtib-i kesîfeye sûret-i tenezzülâtını ve ulvî ve süflî âlemlerde ve şerîf ve hasîs ve azîm ve hakîr olan eşyâda keyfiyyet-i zuhûrunu ve binâenaleyh Hakk'ı, merâtib-i vücûdun kâffesinde müşâhede edip ilm-i zevkî ile bilir. اللّٰهُمَّ يَسِّرْ لَنَا بِجَاهِ نَبِيِّنَا ﷺ [Allâh'ım! Nebîmiz Muhammed'in (s.a.v.) hâiz bulunduğu mertebe hürmetine bize kolaylaştır.]

Beyt-i hakîr:

Güllerde çimenlerde bütün işvelenirsin
Her gamzede, her bir müjede şîvelenirsin
Âlem seni puthânede, mescidde ararken
Her zerrede bir şân ile sen cilvelenirsin

İmdi Cenâb-ı Şeyh (r.a.) hikmet-i İlyâsiyye'ye ıttılâı, sâlikin kendi hayvâniyetiyle mütehakkık olmasına mütevakkıf kıldı. Zîrâ İdrîs (a.s.) ibtidâ riyâzât-ı vefîre ile akl-ı mücerred makāmına, ya'ni mertebe-i kesâfet-i beşeriyyeden mertebe-i letâfet-i melekiyyeye irtikā etti ve mele-i a'lâda [22/51] Hakk'ın şühûdu menzilesine vâsıl oldu. Ondan sonra Baalbek karyesine mürsel olan Cenâb-ı İlyâs sûretinde akl-ı mücerred mertebesinden mertebe-i şehvet olan kesâfet-i cismâniyye mertebesine nâzil ve âlem-i esfelde dahi Hakk'ın şühûdu ve onunla tahakkuku derecesine nâil oldu. Binâenaleyh sâlik kendi aklının hükmünden makām-ı şehvetine nüzûl edip hayvân-ı mutlak olmadıkça hikmet-i İlyâsiyye'yi zevkan bilemez.

Suâl: Kesret-i riyâzâtla akl-ı mücerred makāmına irtikā eden İdrîs (a.s.) ın sûret-i müteayyinesi, Baalbek karyesine nâzil olan İlyâs (a.s.)ın "ayn"ı mıdır, yoksa gayrı mıdır?

Cevâb: İdrîs ve İlyâs (aleyhime's-selâm) "ayn" ve hakîkat cihetinden birdir ve yekdîğerinin "ayn"ıdır; ve taayyün-i sûrî ve zuhûr-ı şahsî cihetinden iki kimsedir ve yekdîğerinin gayrıdır; zîrâ ayn-ı vâhide olan Hak bi-hasebi'l-esmâ suver-i kesîrede zâhir olur. Ve mâdemki suver-i kesîrede zâhir olan ayn-ı vâhidedir; binâenaleyh onun zâhir olduğu sûretlerden her bir sûretin "ayn"ı, diğer bir sûretin veyâ sûretlerin "ayn"ının aynıdır; ve ayn-ı vâhidenin zâhir olduğu o sûretler beyninde mugāyeret bulunmak hasebiyle de her bir sûretin "ayn"ı, diğer bir sûretin veyâ sûretlerin "ayn"ının gayrıdır.

فإنْ كُوشِفَ على أنَّ الطَّبيعةَ عَيْنُ نَفَسِ الرَّحْمٰنِ فقد أُوتِيَ خيرًا كثيرًا، وإن اقْتَصَرَ معه على ما ذَكَرْنَاهُ فهذا القَدَرُ يَكْفِيهِ من المَعْرِفَةِ الحَاكِمَةِ على عقلِه، فيَلْحَقُ بالعَارِفِينَ.

İmdi muhakkak "tabîat", nefes-i Rahmânînin "ayn"ı olduğu üzerine keşfolunursa, muhakkak hayr-ı kesîr i'tâ olundu. Ve onunla berâber eğer bizim zikrettiğimiz şey üzerine iktisâr ederse, [22/52] o hâlde aklı üzerine hâkim olan ma'rifetten bu kadarı ona kifâyet eder; binâenaleyh âriflere lâhik olur.

Ya'ni makām-ı hayvâniyyetle mütehakkık olup kesîf olan mâdde-i tabîiyye ve unsuriyyenin dahli olmaksızın akl-ı mücerred olmak mertebe-i latîfesine intikāl eden ve kendisini kuyûd-i tabîiyyeden muarrâ olan akl-ı mücerred mertebesinde bulan sâlike, "tabîat" nefes-i Rahmânînin "ayn"ı olduğu keşfolunsa, bu sâlike hayr-ı kesîr i'tâ edilmiş olur. Zîrâ bu mertebede, bu keşf ba'zı meşâribe hâsıl olur ve ba'zı meşâribe de hâsıl olmaz. Meşârib muhtelif olduğu için ba'zı zevât Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) efendimizin keşf-i âlîlerine muhâlif akvâlde bulunmuşlardır.

Ezcümle İmâm-ı Rabbânî *Mektûbât*'ının otuz birinci mektûbunda yazar ki: "Ehl-i Hak meyânında mukarrer olduğu üzere ihâta ve kurb-i Hak Teâlâ ilmîdir; ve Hak Sübhânehû hiçbir şey ile müttehid değildir. او، اوست تعالی، وتقدس وعالم غیر او [O, O'dur (teâlâ ve tekaddes); ve âlem O'nun

gayrıdır.] ya'ni, Vâcibü'l-vücûd mümkinü'l-vücûd ile ittihâd eylemez; Hak Sübhânehû ve Teâlâ bîçûn ve bî-çigûnedir; ve âlem serâser dâğ-ı çünî ve çigûnegî ile muttasıftır. Bî-çûne ayn-ı çûn demek, Vâcib Teâlâ'ya mümkinin gayrı değildir, demektir. Kadîm asla hâdisin aynı olmaz. Zîrâ inkılâb-ı hakāyık aklen ve şer'an muhâl ve birini diğeri üzere hamlin sıhhati aslen ve re'sen mümteni'dir. Acîbdir ki Şeyh Muhyiddîn (r.a.) ve onun tâbi'leri zât-ı Vâcib Teâlâ'ya "mechûl-i mutlak" derler; ve hiçbir hükümle mahkûm bilmezler. Maahâzâ ihâta-i zâtî ve kurb-i maiyyet-i zâtiyye isbât ederler. Bu ise ancak Zât-i Teâlâ ve Tekaddes üzerine hüküm ve cesârettir. Binâenaleyh savâb olan, ulemâ-i ehl-i sünnet ve cemâatin buyurdukları kurb-i ilmî ve ihâta-i ilmiyyedir."

İşte bu kelâm Şeyh-i Ekber ve misk-i ezfer efendimizin meşreb-i irfânlarına muhâliftir, fakat ihtilâf meşrebdedir. Ve şübhe yok ki İmâm-ı Rabbânî'nin meşrebi hazret-i Şeyh-i Ekber'in meşreb-i âlîsinden dûndur.

İmdi nefes-i Rahmânînin suver-i tabîiyyede ve suver-i tabîiyyenin dahi nefes-i Rahmânîde zuhûru cihetiyle, nefes-i Rahmânî suver-i tabîiyyenin "ayn"ı olduğu sâlike münkeşif olursa, ona hikmet-i külliyye-i ilâhiyye [22/53] i'tâ olunur; ve bu hikmet dahi, nâmütenâhî olan a'yân-ı halkıyye sûretlerini vücûd-ı vâhid-i Hakk'ın taklîb etmesidir; ve hayr-ı kesîr ise vücûd-ı vâhid-i Hak'tır. Ve nefes-i Rahmânî, **Fass-ı Şuaybî**'nin evâilinde ve **Fass-ı Îsevî**'de mürûr etti; tafsîli oradan anlaşılır. Ve eğer sâlik bizim zikrettiğimiz şey üzere akl-ı mücerred makāmıyla iktisâr eder ve suver-i tabîiyyede zâhir olan ahkâm-ı muhtelife, suver-i tabîiyyeye tenezzül eden a'yân-ı sâbitenin ma'nâları olduğu ona münkeşif olmazsa, akl-ı nazarîsi üzerine hâkim olan ma'rifetten bu kadar ma'rifet ona kifâyet eder; ve bu kadar ma'rifetle dahi ârifîn zümresine iltihâk eyler.

ويَعْـرِفُ عنـد ذلـك ذَوْقًـا، ﴿فَلَـمْ تَقْتُلُوهُـمْ وَلَكِـنَّ اللّٰـهَ قَتَلَهُـمْ﴾، ومـا قَتَلَهـم إلا الحَدِيـدُ والضَّـارِبُ والَّـذي خَلَـقَ هـذه الصُّـورِ، فبالمَجْمُـوعِ وَقَـعَ القَتْـلُ والرَّمْـيُ، فيُشَـاهِدُ الأمـورَ بأصولِهـا وصُوَرِهـا، فيكـون تَامًّـا، فـإنْ شَـهِدَ النَّفْـسَ كان مـع التَّمَـامِ كَامِـلًا، فـلا يَـرَى إلا اللّٰـهَ عيـنَ مـا يَـرَى ، فيَـرَى الرَّائِـي عيـنَ المَرْئِـيِّ. وهـذا القَـدَرُ كَافٍ، واللّٰـهُ الْمُوَفِّـقُ الهَـادِي.

> Ve bunun indinde فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَكِنَّ اللّٰهَ قَتَلَهُمْ (Enfâl, 8/17) [Siz onları öldürmediniz, velâkin onları Allah Teâlâ öldürdü.] kelâm-ı ilâhisini zevkan ârif olur. Ve onları ancak demir ve dârib ve bu sûretleri halkeden katletti. Binâenaleyh mecmû' ile katl ve remy vâki' oldu. İmdi umûru usûlüyle ve sûretleriyle müşâhede eder. Şu hâlde tâm olur. Eğer nefsi müşâhede ederse tamâm ile kâmil olur. Binâenaleyh gördüğü şeyin "ayn"ını Allah'dan gayrı [22/54] görmez. İmdi râîyi mer'înin "ayn"ı görür; ve bu kadar kâfîdir. Ve Allah Teâlâ muvaffık ve Hâdî'dir.

Ya'ni sâlik akl-ı nazarîsi üzerine hâkim olan bâlâda mezkûr ma'rifeti tahsîl ettiği vakit, "tabîat"ın ancak Rahmân olduğunu zevkan ârif olur. Ve binâenaleyh فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَكِنَّ اللّٰهَ قَتَلَهُمْ (Enfâl, 8/17) ya'ni "Ehl-i îmân küffârı katletmediler; velâkin onları Allah Teâlâ katleyledi" âyet-i kerîmesi ki, "tabîat"ın ancak Rahmân olduğuna delîldir, bunu ma'nâsını zevkan anlar. Hâlbuki vücûdlarında nazar-ı fikrîlerine müstenid olan akılları hükmeden ehl-i felsefe buna ihtimâl vermezler; ve ulemâ-i zâhir bu hükmü vermekten korkarlar. Zîrâ Hakk'ı vücûd-ı mümkinden kemâl-i şiddetle tenzîh-i resmî ile tenzîh etmek vehimlerine muvâfık gelir. Tenzîh-i sırf ise, Hakk'ı tahdîd etmektir. Zîrâ, bir şey bir şeyden münezzeh olunca ikisinin hudûdu tefrîk edilmiş olur. Binâenaleyh vücûdlarında aklı hâkim olan kimseler yarım ma'rifet sâhibidirler. Fakat aklın bendeliğinden kurtulan ve Allah Teâlâ tarafından aklına tecellî ile ma'rifet ihsân olunan kimse Hakk'ı tenzîh mahallinde, tenzîh-i resmî ile değil, tenzîh-i hakîkî ile tenzîh eder; ve tecellînin verdiği ma'rifet iktizâsınca Hakk'ın vücûdunun hâricinde bir vücûd ve sûret müşâhede etmeyip, belki "tabîat" Rahmân'ın "ayn"ı olduğunu zevkan bildiğinden, teşbîh mahallinde dahi, kendini müşâhedesi ve keşfi üzerine Hakk'ı teşbîh eyler. İşte buna binâen zikrolunan âyet-i kerîmenin [22/55] ma'nâsını zevkan anlar. Zîrâ ehl-i küfrü esnâ-yı harbde ancak esliha-i hadîdiyye ve top ve tüfenk gibi âlât-ı sâire ve bir de dârib ve râmî olan mü'minlerin sûretleri ve mü'minlerin sûretlerini halkeden Hak, öldürdü. Binâenaleyh "öldürmek" ve "atmak" bunların hey'et-i mecmûasıyla vâki' oldu. İşte akl-ı mücerred mertebesine terakkî edip bu mertebeye mahsûs olan tecellînin verdiği ma'rifetle iktisâr eden sâlik, bu dünyâda ve âlem-i histe gördüğü umûru böylece esâslarıyla ve sûretleriyle müşâhede eder; ve

bu kadar ma'rifetle ârifîn zümresine lâhik olur; ve ma'rifette tamâm olur, ya'ni nâkısu'l-ma'rife olmaz. Fakat sâlik akl-ı mücerred makāmına terakkî ettikten sonra makām-ı hayvâniyyeti olan makām-ı şehvetine nüzûl eder; ve nefes-i Rahmânî suver-i tabîiyyenin "ayn"ı olduğunu müşâhede ederse, evvelki makāmda tahsîl ettiği ma'rifet-i tâmme ile berâber kâmil olur, ya'ni ma'rifette kemâl sâhibi olur ve aksâ-yı ma'rifete vusûl bulur. Bu ma'rifet-i tâmme-i kâmile sâyesinde, gördüğü şeyin "ayn"ını görmez; ancak Allâh'ı görür. Ya'ni suver-i müteayyineyi görmez, belki her sûrette zâhir ve müteayyin olan vücûd-ı vâhid-i Hakk'ı görür. Abdullah Balyânî hazretleri ne güzel buyurur! [22/56] Rubâî:

تا حق بدو چشم سر نبینم هر دم　　از پای طلب می ننشینم هر دم
گویند خدا به چشمِ سر نتوان دید　　آن ایشانند و من چنینم هردم

Tercüme: "Her dem Hakk'ı başın iki gözüyle[539] görmedikçe, dâimâ O'nu müşâhede talebinden vazgeçmem. Hak, baş gözü ile görülemez derler. Söyleyen onlardır, ben her dem böyleyim."[540]

İmdi bu müşâhede sâhibi, râîyi mer'înin "ayn"ı görür. Ya'ni râî, ki kendi nefsidir, mer'înin "ayn"ı görür; ve bu sûrette de gören ve görülen ve müşâhede eden ve müşâhede olunan şey'-i vâhid olur. Nitekim Hallâc-ı Mansûr (k.s.) hazretleri bu makāma işâretle buyurur. Beyit:

أَ أَنْتَ أَمْ أَنَا هَذَا الْعَيْنُ فِي الْعَيْنِ　　حَاشَاكَ حَاشَايِ مِن اثْبَاتِ اثْنَيْنِ

Tercüme: "Aynda olan bu "ayn", sen misin yoksa ben miyim? İkilik isbâtından seni ve beni tenzîh ederim."[541]

Ve Mahmûd-i Şebüsterî (k.s.) *Gülşen-i Râz*'larında bu ma'rifeti şu beyitlerde böyle buyururlar. Beyit:

---

539 Âdil Bey nüshası: "iki baş gözümle" (s. 55).

540 Lâmiî Çelebi, *Terceme-i Nefehâtü'l-Üns*, s. 305.

541 Ahmed Avni Bey, Hallâc'a âit bu beyti *Lemaât*'taki hâliyle kaydetmiş ve *Lemaât Tercümesi*'nde Abdurrahman Câmî'den mülhem olarak şöyle îzâh etmiştir: "Ya'ni zâhiriyet ve mazhariyet haysiyetlerinden nazar ederim, görürüm ki hep benim. Itlâk i'tibâriyle zâhirim, takayyüd i'tibâriyle mazharım, ıtlâk ve takayyüd ise benim sıfatımdır; hâlbuki benim sıfatım benim "ayn"ımdır, böyle olunca ben, ikilik isbâtından münezzeh olurum." *Lemaât*, s. 47. Beytin yer aldığı diğer kaynaklar için bk. *Mecmûa-i Âsâr-ı Hallâc*, s. 367-368.

عدم آیینه عالم عکس و انسان　　چو چشم عکس در وی شخص پنهان
تو چشمِ عکسی و او نورِ دیده　　بدیده دیده را دیده که دیده

Tercüme: "Adem âyîne, âlem aks ve insan dahi aksin gözü gibidir; onda şahıs gizlidir. Sen aksin gözüsün ve Hak dahi nûr-i dîdedir. Şu hâlde [22/57] göz ile görülen şeyi kimin gözü görmüş olur?"[542]

Meselâ bir şahıs âyîneye bakar, o şahsın aksi âyînede görünür. Âyîneye mün'akis olan sûret, şahs-ı nâzırın sûreti olduğundan, râîde ne var ise mer'î olan akiste dahi o mevcûddur. Ve asıl olan göz râînin gözü olduğundan akseden sûretin elbet gözü dahi mer'î olur. Ve râînin gözünde aks-i mer'înin sûreti nasıl müntabi' ise, aks-i mer'înin gözünde dahi, râînin sûreti tamâmıyla müntabi'dir. İmdi sûret-i asliyyenin gözü, nasıl ki kendi aksinin sûretine nâzır ise, aksin gözü dahi öylece dîde-i asl ile yine o asla nâzırdır. Binâenaleyh râî kendi kendine nazar eder. İşte bu misâlde olduğu vech ile bu müşâhede sâhibi, ki âyîneye mün'akis olan râînin sûreti mesâbesindedir, onun müşâhedesi râî olan Hakk'ın müşâhedesidir. Binâenaleyh Hak kendi kendine nazar eder; ve binnetîce dahi râî ayn-ı mer'î olur.

İşte "Hikmet-i Înâsiyye"nin müstenid olduğu bu kadar ma'rifet, sâlikin ma'rifet-i tâmme-i kâmile sâhibi olması için kâfîdir. Zevkan bu mertebeye vâsıl olmayan sâlikin himmeti âlî olursa, Allah Teâlâ hazretleri onu bu mertebeye vusûle muvaffak eder ve ona bu ma'rifette doğru yolu gösterir. وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ عَلَى ذَلِكَ [Bundan ötürü Allâh'a hamdolsun!]

İbtidâ: 15 Temmuz 1333 ve 25 Ramazan 1335
[15 Temmuz 1917], yevm-i Pazar vakt-i zuhrda

[İntihâ:] 6 Zi'l-hicce 1335 ve 24 Eylül 1333
[24 Eylül 1917], sabah saat-i ezânî 2,5 yevm-i Pazar

542 Lâhicî, *Mefâtîhu'l-İ'câz*, s. 95-96 (beyit: 139-140). Krş. *Gülşen-i Râz* (tercüme ve şerh: A. Avni Konuk), s. 159-162. İkinci beytin Ahmed Avni Bey tarafından yapılmış manzûm tercümesi şöyledir (*Gülşen-i Râz* [haz. Turgut Karabey], s. 83):
O çeşm-i aksi sen o nûr-i dîde　　Ki dîde dîdeye oldu bedîde

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

XXIII

فَصٌّ حِكْمَةٍ إِحْسَانِيَّةٍ فِي كَلِمَةٍ لُقْمَانِيَّةٍ

BU FASS KELİME-İ LOKMÂNİYYE'DE VÂKİ' HİKMET-İ İHSÂNİYYE BEYÂNINDADIR

"Hikmet-i ihsâniyye"nin Kelime-i Lokmâniyye'ye tahsîsinin vechi budur ki: وَلَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ (Lokmân, 31/12); وَمَن يُؤْتَ الحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْراً كَثِيراً (Bakara, 2/269) ya'ni "Biz Lokmân'a hikmet verdik"; "Ve hikmet verilen kimseye, hayr-ı kesîr verildi" âyet-i kerîmesinin şehâdeti vech ile Hz. Lokmân sâhib-i hikmettir; ve hikmet verilen kimseye hayr-ı kesîr verilmiş olduğu için o sâhib-i hayırdır; ve hayır ise, ihsândır; ve ihsânın üç mertebesi vardır:

Birincisi: Ma'nâ-yı lugavîsidir ki, lâzım olan şey için lâzım olan fiili, lâzımı vech ile işlemektir. Nitekim hadîs-i şerîfte buyurulur: إِنَّ اللّٰهَ كَتَبَ الْإِحْسَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ، فَإِذَا ذَبَحْتُمْ فَأَحْسِنُوا الذِّبْحَةَ، فَإِذَا قَتَلْتُمْ فَأَحْسِنُوا القِتْلَةَ "Allah Teâlâ her şey üzerine ihsânı yazdı; binâenaleyh zebhettiğiniz vakit, zebhayı güzel yapınız; ve harben küffârı veyâ kısâsan kātili öldürdüğünüz vakit, güzel öldürünüz!"[543]

İkincisi: Huzûr-ı tâm ile gûyâ âbid Rabb'ini müşâhede eder gibi ibâdet etmektir. Nitekim hadîs-i şerîfte الإِحْسَانُ أَنْ تَعْبُدَ اللّٰهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ ya'ni "İhsân, senin Rabb'ini görür gibi [23/2] ibâdet etmendir" buyurulur.

Üçüncüsü: Rabb'i her şeyle berâber ve her şeyde müşâhede etmektir. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: وَمَنْ يُسْلِمْ وَجْهَهُ إِلَى اللّٰهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَى (Lokmân, 31/22) ya'ni "Vechini Allâh'a teslîm eden kimse, muhsindir. Binâenaleyh muhakkak urve-i vüskāya temessük etti." Ya'ni zâtını ve kalbini teslîm ettiği hînde Allah Teâlâ'yı müşâhede eyledi.

---

543 Müslim, "Sayd", 11; Ebû Dâvud, "Dahâya", 11; Tirmizî, "Diyât", 14; Nesâî, "Dahâyâ", 22; İbn Mâce, "Zebâih", 3.

İmdi "hikmet" ile "ihsân" arasındaki râbıta zâhirdir. Zîrâ "hikmet" lugaten "Bir şeyi yerine koymak" demektir; ve bir şeyi yerine koymak ise, lâzım olan bir iştir; ve "ihsân" ise, lâzım olan bir işi lâzımı vech ile işlemektir. Hz. Lokmân hikmet sâhibi olduğundan oğluna ihsân ile vasiyet etti. Tafsîli fassın metninde gelecektir. Hz. Lokmân nebî midir, yoksa racül-i sâlih midir, bunda ihtilâf vardır. Saîd İbnü'l-Müseyyeb nübüvvetine kāildir. Ekserûn ise, velîdir, dediler. Hz. Şeyh-i Ekber (r.a.) nübüvvetine kāilen bu fass-ı münîfde onların hikmetini beyân buyurdular.

***

إِذَا شَاءَ ٱلْإِلٰهُ يُرِيدُ رِزْقًا لَهُ فَالْكَوْنُ أَجْمَعُهُ غِذَاءُ

İlâh, rızk irâdesine meylettiği vakit, kevnin ecmaı onun gıdâsıdır.

Fass-ı Dâvûdî nihâyetlerinde dahi îzâh olunduğu üzere meşiyyet Zât'a ve irâde Mürîd ismine taalluk ettiği için, aralarında fark vardır. "Meşiyyet", zâtın zuhûra meyl ve hâhişidir. Binâenaleyh meşiyyet ayn-ı zâtdır; ve îcâd ile i'dâmı muhîttir. "İrâde" ise îcâda taalluk eder. [23/3] Şu hâlde meşiyyet, irâdeden eamdır. Gıdâ vücûd-ı insânîde ihtifâ eder; ve vücûd, gıdâ-yı muhtefînin ahkâmından neşv ü nemâ bulup kesâfet peydâ eyler; ve gıdâ vücûdun rızkıdır.

Bu mukaddeme ma'lûm olduktan sonra, beyt-i şerîfin şerhan ma'nâsı bu olur ki: Allah Teâlâ'nın meşiyyeti, kendi vücûdu için irâde-i rızka taalluk ettiği vakit, kevnin ecmaı O'nun gıdâsıdır. Zîrâ Hak, esmâ ve sıfâtı cihetinden, âlem-i şehâdette ancak a'yân-ı ekvân ile zâhir olur. Ve zuhûr ve butûn ve esmâ ve sıfâttan kat'-ı nazar olundukda, zâtı cihetinden âlemlerden ganîdir. İmdi mertebe-i ulûhiyyette ve vâhidiyyette, vücûd-ı Hak'ta sübût bulan a'yân-ı sâbite, O'nda ihtifâ eylediği ve vücûd-ı Hak, a'yân-ı sâbite ile kesîf ve müteayyin olduğu cihetle, a'yân-ı mezkûre Hakk'ın gıdâsı ve Hak bunlar ile merzûk olur. Binâenaleyh meşiyyet-i ilâhiyye, irâde-i rızka taalluk ettiği vakit, a'yân-ı ekvânın ecmaı Hakk'ın gıdâsı olur; ve bu bâbdaki îzâhât **Fass-ı İbrâhîmî**'de mürûr etti.

وَإِنْ شَاءَ ٱلْإِلٰهُ يُرِيدُ رِزْقًا لَنَا فَهُوَ الْغِذَاءُ كَمَا يَشَاءُ

Ve eğer meşiyyet-i ilâhiyye bizim için irâde-i rızka taalluk ederse, o

meşiyyeti iktizâ ettiği gibi gıdâdır.

Ya'ni zât-ı Hak, zuhûra meyledip, bizi merzûk etmek isterse, meşiyyetinin iktizâ ettiği gibi, Hak bizim için gıdâdır. Zîrâ meşiyyet-i zâtiyye iktizâsınca, Hak kendi zâtına, kendi zâtı ile tecellî ettikde zâtında bilkuvve mündemic olan niseb sûretleri, ilminde peydâ olur. [23/4] Ve bu mertebe-i vâhidiyyette zât-ı Hak bu suver-i ilmiyyede, ya'ni a'yân-ı sâbitede, ihtifâ eyler; ve zât-ı Hak bu sûrette a'yân-ı sâbitenin gıdâsı olup onları kendi vücûdu ile merzûk kılar. Ve bu mertebeden sonra gelen ervâh ve misâl ve şehâdet mertebelerinde dahi Hakk-ı latîf, kendi vücûdunu, bu a'yân-ı sâbite hasebiyle teksîf etmiştir. Binâenaleyh Hak bizi, kendi meşiyyeti iktizâ ettiği gibi, kendi vücûdu ile îcâd etmiştir. Ve gıdâ, mütegaddîde nasıl ihtifâ etmiş ise, hüviyyet-i Hak dahi bizim vücûdumuzda öylece muhtefî bulunmuştur.

Misâl: Bulutun hüviyeti buhârdır. Zîrâ bulut buhârın şekl-i mütekâsifidir. Ondan sonra bir derece daha tekâsüf edince su olur; ve yine tekâsüf ettiği vakit, buz olur. Bulutun, suyun ve buzun vücûdlarında ihtifâ eden buhârdır. Binâenaleyh buhâr cümlesinin gıdâsı olur; ve onların cümlesini kendi vücûduyla merzûk kılmış bulunur.

مَشِيئَتُهُ إِرَادَتُهُ فَقُولُوا بِهَا قَدْ شَاءَهَا فَهِيَ الْمَشَاءُ

O'nun meşiyyeti, irâdesidir. Binâenaleyh deyiniz ki, O meşiyyetle irâdeyi diledi. Böyle olunca irâde, meşiyyetin murâdıdır.

Ya'ni "meşiyyet", Zât'ın "ayn"ıdır. Zîrâ Zât'ın zuhûra olan meylidir. Ve "irâde" Mürîd isminin menşei olan sıfattır. Ve sıfât ise şuûnât-ı zâtiyyeden ibâret olduğu cihetle zâtın "ayn"ıdır; ve kezâ meşiyyet îcâd ve i'dâma taalluk eder. İrâde ise, yalnız îcâda taalluk eder. Binâenaleyh ma'dûm olan bir şeyin îcâdında "meşiyyet" ile "irâde" müttehid ve müttefik olurlar. İşte bu i'tibârât üzere Hakk'ın meşiyyeti, onun irâdesi olmuş olur. İmdi zât-ı Hak, zuhûra meyl ve hâhiş [23/5] gösterdikde, bu meşiyyeti ile bilcümle sıfâtın sübûtunu diledi; ve irâde ise bu sıfatlardan bir sıfattır. Binâenaleyh Hak bu meyanda meşiyyeti ile "irâde"yi de diledi; ve meşiyyet irâdeyi dileyince irâde meşiyyetin murâdı olmuş olur. Binâenaleyh meşiyyet ve irâde hakkında, siz bu zikrolunan hükmü veriniz.

يُرِيدُ زِيَادَةً وَيُرِيدُ نَقْصًا وَلَيْسَ مَشَاؤُهُ إِلاَّ الْمَشَاءُ

Ziyâdeyi irâde eder ve naksı irâde eder. Hâlbuki O'nun meşiyyetinden gayrı meşiyyet yoktur.

Ya'ni meşiyyet ba'zan ziyâdeyi, ya'ni ma'dûm olan şeyin îcâdını irâde eder; ve ba'zan dahi naksı, ya'ni mevcûd olan şeyin i'dâmını irâde eyler. Hâlbuki gerek îcâd ve gerek i'dâmda meşiyyet-i mutlakadan gayrı Hakk'ın meşiyyeti yoktur.

فَهَذَا الْفَرْقُ بَيْنَهُمَا فَحَقِّقْ وَمِنْ وَجْهٍ فَعَيْنُهُمَا سَوَاءُ

İmdi bu, ikisinin arasındaki farktır. Binâenaleyh tahkîk et! Ve bir vecihden ikisinin "ayn"ı birdir.

Ya'ni bâlâda îzâh olunduğu üzere meşiyyet ile irâde arasında bir vecihden fark ve mübâyenet vardır. Bu farkı tahkîk et! Ve bir vecihden dahi Hakk'ın meşiyyeti, O'nun irâdesi olduğundan ikisinin "ayn"ı müsâvî ve müttehiddir. [23/6]

قال اللّٰهُ تعالى: ﴿وَلَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ﴾، ﴿وَمَن يُؤْتَ الحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْراً كَثِيرًا﴾، فلُقْمَانُ بالنَّصِّ هو ذو الخَيْرِ الكَثِيرِ بشَهادةِ اللّٰهِ له بذلك، والحِكْمَةُ قد تكونُ مُتَلَفَّظًا بها ومَسْكُوتًا عنها، مثلُ قولِ لقمانَ لِابْنِهِ: ﴿يَا بُنَيَّ إِنَّهَا إِنْ تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ فَتَكُنْ فِي صَخْرَةٍ أَوْ فِي السَّمَوَاتِ أَوْ فِي الأَرْضِ يَأْتِ بِهَا اللّٰهُ﴾ فهذه حكمةٌ مَنْطُوقٌ بها، وهي أن جَعَلَ اللّٰهَ هو الآتِي بها، وقَرَّرَ اللّٰهُ ذلك في كتابِه، ولم يَرُدَّ هذا القَوْلَ على قَائِلِهِ.

Allah Teâlâ وَلَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ (Lokmân, 31/12); وَمَن يُؤْتَ الحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْراً كَثِيراً (Bakara, 2/269) ya'ni "Muhakkak biz Lokmân'a hikmeti i'tâ ettik"; " Ve hikmet verilen kimseye muhakkak hayr-ı kesîr i'tâ olundu" buyurdu. Binâenaleyh Lokmân nass ile ve Allah Teâlâ onun için buna şehâdet etmekle, hayr-ı kesîr sâhibidir. Ve hikmet ba'zan mütelaffazun-bihâ ve ba'zan meskûtün-anhâ olur. Lokmân'ın oğluna olan يَا بُنَيَّ إِنَّهَا إِنْ تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ فَتَكُنْ فِي صَخْرَةٍ أَوْ فِي السَّمَوَاتِ أَوْ فِي الأَرْضِ يَأْتِ بِهَا اللّٰهُ (Lokmân, 31/16) ya'ni "Ey oğulcuğum! Muhakkak insanın erzâk ve a'mâli, eğer hardaldan bir habbe miskāli olsa, o

amel ve rızık habbesi bir kaya içinde, yâhud göklerde veyâ arzda bulunsa, Allah Teâlâ onu ihzâr eder" kavli gibi ki, işte bu hikmet, hikmet-i mantûkun-bihâdır. O da budur ki: Lokmân Allah Teâlâ'yı, o habbe ile muhzır kıldı; ve Allah Teâlâ bunu kitâbında takrîr etti; ve bu kavli kāiline reddetmedi.

Hikmet, hakāyık-ı eşyâya hâliyle ma'rifettir. Zîrâ ancak hakāyık-ı eşyâyı lâyıkıyla ârif olan kimse, hükmünü mahalline vaz'eder. Hikmetten bî-behre olanların eşyâ hakkında verdikleri hüküm, yerinde olmaz. Onların hükümleri hatâdan sâlim değildir. Allah Teâlâ hazretleri bâlâda zikrolunan âyet-i kerîmede ve nass-ı münîfde şehâdet buyurduğu üzere, Hz. Lokmân'a [23/7] hikmet verdi; ve hikmet ise, hayr-ı kesîrdir. Ve hikmet ba'zan söylenir ve ba'zan meskût bırakılır. Ve telaffuz olunan ve söylenen hikmet, Hz. Lokmân'ın oğluna hitâben beyân ettiği kelâmdır ki, Hak Teâlâ onu bâlâda zikrolunan âyet-i kerîmede bildirdi. İşte bu hikmet, mantûkun-bihâ olan, ya'ni söylenilen hikmettir. Zîrâ Hz. Lokmân Allah Teâlâ'yı habbe ile muhzır kıldı; ve Hak Teâlâ bu kelâmı, kāili olan Hz. Lokmân'a reddetmeyip kendi kitâbında zikretti. Ve bu hikmet, Allah Teâlâ hazretlerinin kâffe-i eşyâyı zâtıyla ve ilmi ile muhît olduğunu bildikten sonra söylenebilir. İşte bu kelâm hakāyık-ı eşyânın kemâ-hiye ma'rifetine taalluk ettiği için Hak, onu kāiline reddetmedi de, kitâb-ı kerîminde bu hakîkati ümmet-i Muhammed'e ihbâr buyurdu. Zîrâ Hak Teâlâ وَاللّٰـهُ مِـنْ وَرَائِهِـمْ مُحِيـطٌ (Burûc, 85/20) [Allah, onları arkalarından kuşatmıştır.] ve وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَمَا كُنْتُمْ (Hadîd, 57/4) [Nerede olur iseniz O sizinle berâberdir .] âyet-i kerîmeleri mûcibince, bilcümle ulvî ve süflî merâtibi zâtıyla muhîttir. Şu hâlde her ihzâr kıldığı, rûhânî ve sûrî erzâk ve ağdiyenin, Hak Teâlâ hazretleri, hakîkat cihetinden "ayn"ı olur.

وأمَّا الحِكْمَةُ المَسْكُوتُ عنها وعُلِمَتْ بقَرِينَةِ الحالِ فكَوْنُه سَكَتَ عن المُؤْتَى إليه بتِلْكَ الحَبَّةِ، فما ذَكَرَه، وما قال لِابْنِهِ يَأْتِ بها اللّٰهُ إليك أو إلى غيرِك، فَأَرْسَلَ الإِتْيَانَ عامًّا، وجَعَلَ المُؤْتَى به في السَّماواتِ إنْ كان أو في الأرضِ تَنْبِيهًا لِيَنْظُرَ النَّاظِرُ في قولِه تعالى: ﴿وَهُوَ اللّٰهُ فِي السَّمَوَاتِ وَفِي الأَرْضِ﴾.

Ve hikmet-i meskûtün-anhâya gelince, hâlbuki o, karîne-i hâl ile bi-

lindi, habbe ile mü'tâ-ileyh olandan onun sâkit olmasıdır. İmdi onu zikretmedi; ve oğluna "Allah onu sana veyâ senin gayrına ihzâr eder" demedi. Binâenaleyh ityânı âmmen irsâl etti; ve nâzırın, Allah Teâlâ'nın وَهُوَ اللّٰهُ فِي السَّمَوَاتِ وَفِي الأَرْضِ (En'âm, 6/3) [O göklerde ve yerde Allah'dır.] kavline nazar etmesi için tenbîh olarak [23/8] mü'tâ-bihi semâvâtta veyâhud arzda kıldı.

Ya'ni Hz. Lokmân'ın oğluna hitâben söyleyip Kur'ân'da ihbâr buyurulan kelâmda meskût bıraktığı hikmet, habbenin kime ityân olunduğunu beyân etmemesidir. Hz. Lokmân yalnız, habbe ister semâvâtta, ister yerde ve ister kaya içinde olsun, Allah Teâlâ onu ihzâr eder, dedi. Bu habbe kendisine ihzâr olunan şahsı zikretmedi; ve Allah, tahsîsan o habbeyi sana ve senden başkalarına getirir, demedi. Belki habbenin ihzârını sûret-i umûmiyyede zikretti. Ve Hz. Lokmân nâzırın "O göklerde ve yerde Allah'dır" (En'âm, 6/3) âyet-i kerîmesine nazar etmesi için, tenbîh olmak üzere ihzâr olunan habbeyi semavâtta veyâ arzda kıldı. Ve Hz. Lokmân'ın tahsîs etmeyip, ta'mîm etmesindeki hikmet budur ki: Allah Teâlâ, taayyünât-ı semâviyye ve arzıyye ile müteayyindir; ve Hak o taayyünât ile müteayyin olunca bittabi' onların cümlesinde hâzırdır. Gerek sûrî ve gerek ma'nevî erzâk dahi o müteayyinât cümlesindendir; ve kezâlik merzûk olan eşhâs dahi âmmeten bu müteayyinâta dâhildir. Binâenaleyh Allah Teâlâ rızk ile merzûkun "ayn"ı olup, rızkı bu haysiyetle âmmeye getirir. Zîrâ Allâh'ın yerde ve göklerde Allah olması, bilcümle taayyünât-ı semâviyye ve arzıyye ile müteayyin olup, onlarda hâzır olmasına mütevakkıfdır. Ve eğer taayyünâtın ve rızk ile merzûkun gayrı olsa, vücûd-ı Hakk'ın mahdûd olması ve O'nun hudûd-ı vücûdu, bunların hudûdundan ayrı bulunması lâzım gelip, bu sûrette âmmeye ityân-ı rızk müşkil olurdu. Binâenaleyh Allah Teâlâ vücûd-ı latîfini teksîf edip, bizim a'yân-ı ademiyyemizin gıdâsı ve rızkı olduğu gibi, vücûd-ı kevnî ve hissîde dahi gıdâ sûretinde bizim rızkımız oldu.

Ey tâlib-i hakîkat, bu sözlerden ürkme! Vücûd birdir, o da Hakk'ın vücûd-ı hakîkîsidir. O vücûd-ı hakîkî her bir mertebede birer sûretle cilveger olur. Suver-i kesîre, esmâsının kesretinden münbaisdir. Vahdet-i vücûdu tasdîkten ürken ancak evhâmdır. Zîrâ nazar-ı vehmî Hakk'ın vücûduyla vücûd-ı kevni ayrı görür. [23/9]

فنَبَّـه لقمـانُ بمـا تَكَلَّـمَ بـه وبمـا سَـكَتَ عنـه أنَّ الحـقَّ عَيْـنُ كلِّ معلـومٍ، لأنَّ المعلـومَ أَعَـمُّ مـن الشـيءِ، فهـو أَنْكَـرُ النَّكِـرَاتِ.

İmdi Lokmân tekellüm ettiği şeyle ve kendisinden sükût eylediği şeyle, muhakkak Hak, her ma'lûmun "ayn"ı olduğunu haber verdi. Zîrâ ma'lûm, şeyden eammdır. Binâenaleyh ma'lûm, nekerâtın enkeridir.

Ya'ni Hz. Lokmân oğluna hitâben tekellüm eylediği kelâm ile, Hak her ma'lûmun "ayn"ı olduğunu haber verdi ki, bâlâda biraz îzâh edilmiş idi. Ve kezâ sükût edip, bu kelâmda karîne-i hâl ile bize ihbâr eylediği şey dahi, yine bu ma'nâdır. Zîrâ taayyünâttan her biri ve taayyünât cümlesinden bulunan her bir rızık şey'-i ma'lûmdan ibârettir; ve Hak bu ma'lûm olan taayyünâtın ne sûretle "ayn"ı olduğu yukarıda îzâh olundu. İşte Hz. Lokmân'ın tekellüm ettiği kelâmla haber verdiği ma'nâ budur. Ve âlem-i kesîf-i şehâdette müteayyin olan eşyâ-yı ma'lûmeden her biri, kendi a'yân-ı sâbitelerinin zılleri olduğu ve a'yân-ı sâbite ise, ilm-i ilâhîde sâbit olan suver-i ma'lûme-i esmâiyye bulunduğu cihetle, Hak bunların dahi "ayn"ı olur. Ta'bîr-i dîğerle Hak, zâhir olan a'yân-ı hâriciyyenin "ayn"ı olunca, onların bâtını olan a'yân-ı sâbitenin dahi "ayn"ı olur. Binâenaleyh Hak, bir şeyin zâhirinin "ayn"ıdır; diye tekellüm edilmekle iktifâ olunup, Hak o şeyin bâtınının "ayn"ıdır; denilmekten sükût edilse, karîne-i hâl ile bu ma'nâ haber verilmiş olur. Böyle olunca Hz. Lokmân gerek söylediği ve gerek sükût ettiği şeyle, Hak her ma'lûmun "ayn"ı olduğunu tenbîh etmiş oldu.

Hz. Şeyh (r.a.) burada: "Hak her şeyin "ayn"ıdır" demedi de, "Hak her ma'lûmun "ayn"ıdır" dedi. Bunun sebebi nedir? diye suâl olunursa, cevâbı budur ki: [23/10] Zîrâ "ma'lûm", şeyden eammdır. Binâenaleyh ma'lûm nekerâtın enkeridir. Bunun îzâhı budur ki, "ma'lûm"un üç ve "şey"in iki mertebesi vardır. Ma'lûmun mertebeleri şunlardır:

1. Taayyün-i evvel. Ya'ni vahdet mertebesinde Hakk'ın bilcümle şuûnât-ı zâtiyyesinin tafsîlâtı müstehlektir; hiçbirisi diğerinden mümtâz değildir; ve Hak bu mertebede kendi zâtında bilkuvve mündemic olan niseb ve şuûnâtını icmâlen bilir; ve bu ilim, Hakk'ın kendi zâtına olan ilmidir ve kadîmdir; ve "ilim", "âlim" ve "ma'lûm" bu mertebede şey'-i vâhid

olduğu cihetle, Hakk'ın bu ilmi, ma'lûma tâbi' değildir. Ve bilcümle niseb ve şuûnât-ı zâtiyye burada yekdîğerinin "ayn"ı olduğundan, bunlara "eşyâ" ta'bîr olunamaz. Ve هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئًا مَذْكُورً (İnsân, 76/1) [Muhakkak insan üzerine gayr-ı mahdûd olan uzun zamandan bir zaman geldi ki, şey'-i mezkûr değil idi.] âyet-i kerîmesinde bu ma'nâya işâret buyurulur. Şu hâlde bu mertebede şuûnâttan hiçbirisi şey'-i mezkûr değil iken, ind-i Hak'ta "ma'lûm" olan ancak yine Hak'tır.

2. Zâtının "ayn"ı olan meşiyyet-i Hak'la, ya'ni Hakk'ın zâtının zuhûra olan meyli ile, Hakk'ın zâtında bilkuvve mündemic olan şuûnât ilm-i ilâhîde müteayyin olup taayyün-i ilmî kisvesini giyerler; ve ilm-i ilâhîde ne sûretle müteayyin oldularsa, o sûretle Hakk'ın ma'lûmu olurlar; ve bu şuûnâtın her birerleri bu mertebede yekdîğerinden ayrılırlar. İşte bu suver-i ilmiyyeye "eşyâ-yı gaybiyye" ıtlâk olunur; ve bu mertebenin adı mertebe-i vâhidiyyettir ki, zât-ı latîf-i Hakk'ın, mertebe-i vahdetten bu mertebeye tenezzülünden ibârettir. Vücûd-ı hissî ve şehâdîye gelen her bir vücûd, irâde-i ilâhiyye ile, bu mertebeden nâzil olarak mevcûd olur.

3. Hazret-i şehâdet mertebesinde müteayyin olan eşyâ-yı kesîfedir ki, ism-i Zâhir'in taht-ı hîtasında mevcûd olduğu için, onların vücûdları, bu mertebeden evvelki mevcûdâtın cümlesinden azhar ve ecma' olur; ve bunların her birisine hem "şey" ve hem de "ma'lûm" ıtlâk olunur. Zîrâ yekdîğerinden hudûd-ı hissî ile mahdûd olmuşlardır. [23/11]

"Şey"in mertebelerine gelince, bunun dahi iki mertebesi vardır denilmiş idi:

1. "Şey"in ilk mertebesi, "ma'lûm"un ikinci mertebesinden i'tibâren bed'eder. Nitekim tafsîl olundu; ve bu mertebe ma'lûmât-ı ilmiyye mertebesidir.

2. Şu içinde bulunduğumuz âlem-i kesîf-i şehâdet mertebesidir. Bunun îzâhı da ma'lûmun üçüncü mertebesinde geçti. Binâenaleyh **Fass-ı Sâlihî**'de tekvîn bahsinde îzâh olunan şey'iyet, ilm-i ilâhî mertebesinde sâbit olur.

İşte "ma'lûm"un "şey"den eamm olması budur; ve "ma'lûm", evvelki mertebesine nazaran pek mechûl olduğundan, enker-i nekerât oldu. Zîrâ

zâtta bilkuvve mündemic olan şuûnâta zâtın gayrısının ıttılâı mümkin değildir; ve belki bu şuûnâtı zâtın bilmesi, ism-i Zâhir'in taht-ı hîtasında zuhûrundan sonra görmesi ve bilmesi gibi değildir. Ve ilm-i zâtî ve sıfâtî ve esmâî hakkında tafsîlât ve aralarındaki fark emsile-i vâzıha îrâdı ile **Fass-ı Şîsî**'de mürûr etti. Ve **Fass-ı Îsevî**'de فجاء بـ«كلٍّ» للعموم وبـ«شيءٍ» لكونِه أَنْكَرَ النَّكِرَاتِ [İmdi umûm için "küll"ü ve enker-i nekerât olmasından nâşî "şey"i getirdi.] denilmesine gelince, şeyin enker-i nekerât olması, mertebe-i şehâdete nazarandır. Zîrâ "şey" ilm-i ilâhîde sâbit olduktan sonra ervâh ve misâl ve şehâdet mertebelerini kat' ile azhar olur. Ondan evvel ebtan-ı butûn ve mechûldür. Ve mertebe-i vahdette ise ma'lûm ile müttehiddir; ve mertebe-i vahdette zâtın kendi nefsine ma'lûm olan yine zât-ı Hak'tır; o mertebede şey'iyet yoktur.

ثم تَمَّمَ الحكمةَ واسْتَوْفَاهَا لِتكونَ النَّشْأَةُ كامِلةً فيها، فقال: ﴿إِنَّ اللَّهَ لَطِيفٌ﴾، فمِن لَطَافَتِه ولُطْفِه أنَّه في الشَّيءِ المُسَمَّى بكذا المَحْدُودُ بكذا عَيْنُ ذلك الشيءِ، حتَّى لا يُقَالُ فيه إلا ما يَدُلُّ عليه اسْمُه بالتَّوَاطُؤِ والاِصْطِلاَحِ، فيُقَالُ هذا سَمَاءٌ وأَرْضٌ وصَخْرَةٌ وشَجَرةٌ وحَيَوَانٌ ومَلَكٌ ورِزْقٌ وطَعَامٌ، والعَيْنُ واحدةٌ من كلِّ شيءٍ وفيه، كما تقولُ الأَشَاعِرَةُ إنَّ العَالَمَ كلَّه مُتَمَاثِلٌ بالجَوْهَرِ، فهو جَوْهَرٌ واحدٌ، فهو عينُ قولِنا العَيْنُ الواحدةُ، ثمَّ قالتْ ويَخْتَلِفُ بالأَعْرَاضِ، وهو قولُنا وتخْتَلِفُ وتتَكَثَّرُ بالصُّوَرِ والنِّسَبِ حتَّى يَتَمَيَّزَ، فيُقَالُ هذا ليس هذا من حيث صُورَتُه أو أَعْرَاضُهُ أو مِزَاجُهُ، كيف شِئْتَ فَقُلْ، وهذا عَيْنُ هذا من حيث جَوْهَرُهُ.

[23/12] Ba'dehû onda neş'et kâmil olmak için hikmeti tetmîm etti; ve onu istîfâ eyledi. Böyle olunca إِنَّ اللّٰهَ لَطِيفٌ (Lokmân, 31/16) [Muhakkak Allah Latîf'dir.] dedi. İmdi O'nun letâfetinden ve lutfundandır ki, muhakkak O, onunla müsemmâ ve onunla mahdûd olan şeyde, bu şeyin "ayn"ıdır. Hattâ o şey hakkında ancak onun isminin tevâfuk ve ıstılâh ile ona delâlet ettiği şey denilir. Binâenaleyh "Bu göktür ve yerdir ve kayadır ve ağaçtır ve hayvandır ve melektir ve rızıktır ve taâmdır" denilir. Hâlbuki her şeyden ve her şeyde zâhir ayn-ı vâhidedir. Nitekim Eşâire der ki: "Muhakkak âlemin küllîsi cevher ile mütemâsildir. Binâenaleyh o cevher-i vâhiddir." Şu hâlde o bizim

> "ayn-ı vâhide" kavlimizin aynıdır. Ba'dehû "A'râz ile muhtelif olur" dedi. O dahi bizim "Suver ve niseb ile mütekessir ve muhtelif olur, tâ ki mütemeyyiz ola!" kavlimizdir. İmdi sûreti ya a'râzı yâhud mizâcı haysiyetiyle "Bu, bu değildir" denilir. Binâenaleyh nasıl istersen de! Ve cevheri haysiyetiyle bu, bunun "ayn"ıdır.

Ya'ni Hz. Lokmân'ın neş'eti, hikmet ve ma'rifette kâmil olmak için müşârünileyh hazretleri o hikmeti tetmîm etti ve kemâliyle aldı. Binâenaleyh "Muhakkak Allah Latîf'dir" (Lokmân, 31/16) dedi. Ve bir isim ile müsemmâ olan ve kendi hudûduyla mahdûd bulunan her bir şeyde, Allah Teâlâ'nın o şeyin "ayn"ı olması, O'nun son derece letâfetinden ve lutfu ile bilcümle eşyâda sereyânındandır. Ve Hak kendi vücûd-ı latîfini teksîf ederek şuûnât-ı ilâhiyyesi hasebiyle suver-i eşyâda zâhir olmuş ve bu mertebe-i kesîfede ayrı ayrı birer isimle tevsîm olunmuştur. Bu böyle iken eşyâdan bir şey ve meselâ bir kaya parçası ele alınıp "Bu Hak'tır" denmez. [23/13] Belki bu âlem-i kesâfette, o şeye delâlet etmek üzere, onun şânına muvâfık bir ıstılâh vaz'edilmiştir ki, o da "kaya" lafzıdır. İşte o şey bu isim ile tevsîm olunur. Binâenaleyh "Bu göktür, bu yerdir, bu kayadır, bu ağaçtır, bu hayvandır, bu melektir, bu rızıktır, bu taâmdır" denilir; ve bunların cüz'iyâtı dahi buna makıystir. Meselâ ağaç mefhûm-i küllîsi tahtında, meşe, ıhlamur, kestâne, erik, nar, hurma, ayna, elma ilh... ağaçlar vardır. Maahâzâ bu eşyânın her birisinden zâhir olan ve her birisinde kesâfetle görünen ayn-ı vâhide-i Hak'tır. Nitekim Eşâire, ya'ni mütekellimîn derler ki: "Âlemin cümlesi cevher ile mütemâsildir." Binâenaleyh âlem cevher-i vâhidden ibârettir. Mütekellimînin bu "Âlemin küllîsi cevher-i vâhidden ibârettir" sözü, bizim "Eşyânın her birisinden zâhir olan ve her birisinde görünen ayn-ı vâhidedir" kavlimize mutâbıktır. Mütekellimîn bu düstûru vaz'ettikten sonra derler ki: "Cevher-i vâhidden ibâret olan âlem, a'râz ile muhtelif olur." Onların bu sözleri dahi bizim "Ayn-ı vâhide suver ve niseb ile muhtelif olur, tâ ki yekdîğerinden ayrılsınlar!" kavlimize tevâfuk eder. İmdi mütekellimînin kavline göre, "Bu taş, sûreti ve a'râzı ve mizâcı cihetinden, bu ağacın "ayn"ı değildir" denildiği gibi, "Cevheri cihetinden, bu ağaç bu taşın 'ayn'ıdır" denilebilir. Ve kezâ bizim kavlimize göre de "Sûretleri cihetinden bu ağaç, bu taşın "ayn"ı değildir" denildiği gibi, "Ayn-ı

vâhide hasebiyle bu ağaç bu taşın 'ayn'ıdır" denilir.

ولِهـذا يُؤْخَـذُ عيـنُ الجَوهـرِ فـي حـدِّ كلِّ صـورةٍ ومِـزاجٍ، فنَقُـولُ نحـنُ إنَّـه ليـس سِـوَى الحـقِّ، ويَظُـنُّ [23/14] المُتَكَلِّـمُ أنَّ مُسَـمَّى الجَوهـرِ وإن كان حقًّـا مـا هـو عيـنَ الحـقِّ الَّـذي يُطْلِقُـهُ أهـلُ الكشـفِ والتَّجلِّـي، فهـذا حكمـةُ كَوْنِـهِ لَطِيفًـا.

Ve bunun için her sûret ve mizâcın haddinde cevherin "ayn"ı ahzolunur. Böyle olunca biz deriz ki: "Muhakkak cevher Hakk'ın gayrı değildir." Hâlbuki mütekellim, muhakkak müsemmâ-yı cevher her ne kadar Hak ise de, o cevher ehl-i keşf ve tecellînin ıtlâk eylediği Hakk'ın "ayn"ı değildir, zanneder. İmdi işte bu, O'nun "Latîf" olmasının hikmetidir.

Ya'ni Eş'arîler indinde âlemin küllîsi cevher-i vâhidden ibâret olduğu ve cevheriyet cihetinden bir şey diğer şeyin "ayn"ı bulunduğu için, her sûretin ve her mizâcın hadd ve ta'rîfinde cevherin "ayn"ı ahzolunur. Zîrâ bir şey ta'rîf olunurken a'râzı zikrolunur. Hâlbuki bu a'râz cevherin "ayn"ıdır. Bu bahsin tafsîli **Fass-ı Şuaybî**'de mürûr etti. Biz deriz ki: Her bir sûret ve mizâcın ta'rîfinde "ayn"ı ahzolunan cevher Hakk'ın gayrı değildir. Hâlbuki Eş'arîler, ya'ni mütekellimîn, cevher isminin müsemmâsı her ne kadar Hak ise de, o cevher ehl-i keşf ve tecellînin ıtlâk ettiği Hakk'ın "ayn"ı değildir zannederler; ve suver-i âlemin kâffesinin cevheri bir olduğunu söyledikleri hâlde o cevherin "ayn"ı başka, Hakk'ın "ayn"ı başkadır deyip, iki "ayn" isbât etmiş olurlar. Fakat hakîkat-i hâl onların dediği gibi değildir. Gerek bu fasta ve gerek sâir faslarda ve husûsiyle **Fass-ı Ya'kūbî**'de tekrâr-ale't-tekrâr îzâh olunduğu vech ile, vücûd-ı Hak ile, vücûd-ı halk arasında letâfet ve kesâfetten başka bir gayriyet yoktur. Zîrâ vücûd-ı hakîkî birdir; ve vücûdda hakîkat-i vâhide ve ayn-ı vâhide olan Hak'tan başkası yoktur; ve halkın vücûdu, Hakk'ın vücûd-ı latîfine muzâf olan kesâfetten başka bir şey değildir. Allah var idi ve O'nunla berâber bir şey yok idi, el'ân dahi öyledir; [23/15] vücûdda O'nunla berâber ebedî bir gayr yoktur; ve O, vücûdda şirketten münezzehdir; ve gayriyet O'nun saltanat-ı vahdetinin kahrı altında müstehlektir. Beyit:

مالك ملكِ بقا جز واحدِ قهار نيست　　قهرش آن كز غير در وادى او ديار نيست

اوست کز نورِ ظهورش می نماید این و آن وآنچه می پنداریش عالم بجز پندار نیست

Tercüme: "Mülk-i bekânın mâliki, Vâhid-i Kahhâr'dan gayrısı değildir. O'nun kahrı odur ki, O'nun vâdî-i vücûdunda devreden bir gayr yoktur. O'nun nûr-i zuhûrundan görünen bu ve o, O'dur. Senin vehm-i vücûduna kâil olduğun âlem, vehm ü gümândan başka bir şey değildir."[544]

Ehl-i basîret indinde, âlemde zâhir olan O'dur; ve âlem O'nun gayrı değildir. Fakat keserâtı müşâhedemizden dolayı, vâhidetü'l-ayn olan Hakk'ı müşâhede edecek bizlerde göz yoktur. Beyit:

موسئ نیست که آوازِ أنا الحق شنود ورنه این زمزمه در هر شجری نیست که نیست

Tercüme: "Bir Mûsâ yoktur ki, "Ene'l-Hak" sadâsını işitsin. Yoksa bu zemzeme her bir şecerde ma'dûm değildir."[545]

Hak Teâlâ hazretleri kimin çeşm-i kalbini açtı ise, o kimsenin basîretinde kendisinin gayrını nefyetti ve "ayn"ını isbât eyledi.

ثم نَعَتَ فقال: ﴿خَبِيرٌ﴾ أيْ عَالِمًا عن إِخْتِبَارٍ، وهو قولُه: ﴿وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّى نَعْلَمَ﴾، وهذا [23/16] هو عِلْمُ الأذْوَاقِ، فجَعَلَ الحقُّ نفسَه مع علمِه بما هو الأمرُ عليه مُسْتَفِيدًا عِلْمًا، ولا يُقْدَرُ على إِنْكَارِ ما نَصَّ الحقُّ عليه في حقِّ نفسِه، ففَرَّقَ تعالى ما بينَ علمِ الذَّوْقِ والعلمِ المُطْلَقِ، فَعِلْمُ الذَّوْقِ مُقَيَّدٌ بالقُوَى.

Ba'dehû vasfedip خَبِيرٌ (Lokmân, 31/16) [Habîr'dir.] dedi; ya'ni ihtibârdan âlim olarak. Ve o, O'nun وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّى نَعْلَمَ (Muhammed, 47/31) [Biz sizi imtihân ederiz... tâ ki bilelim!] kavlidir. Bu da ilm-i ezvâktır. İmdi Hak Teâlâ emr, onun üzerine olan şeyi bilmekle berâber, nefsini bir ilme müstefîd eyledi. Hâlbuki Hak Teâlâ'nın, kendi nefsi hakkında, onun üzerine nass eylediği şeyin inkârına ikdâr olunmaz. Böyle olunca Hak Teâlâ, "ilm-i zevk" ile ilm-i mutlak arasını tefrîk etti. Binâenaleyh ilm-i zevk kuvâ ile mukayyeddir.

544 Beyitler için bk. Câmî, *Nakdu'n-Nusûs*, s. 226; Yâkub Han Kaşgarî, *Tavzîhu'l-Beyân*, s. 307.

545 Yâkub Han Kaşgarî, *Tavzîhu'l-Beyân*, s. 307. Beyit Hâfız-ı Şîrâzî'ye atfedilir, fakat dîvânın yaygın neşirlerinde mevcut değildir.

Ya'ni Hz. Lokmân Hak Teâlâ hazretlerini إِنَّ اللّٰهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ (Lokmân, 31/16) [Muhakkak Allah Latîf'dir, Habîr'dir.] diyerek vasfeyledi. Letâfet-i Hak hakkındaki tafsîlât, bâlâda zikrolundu. Cenâb-ı Lokmân "Latîf" vasfından sonra "Habîr" vasfını zikreyledi ki, "Hak Teâlâ ihtibâr ve imtihân ile hâsıl olan ilim ile âlimdir", demek olur; ve bu ilm-i ihtibârî dahi Hak Teâlâ'nın وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّى نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنْكُمْ وَالصَّابِرِينَ (Muhammed, 47/31) ya'ni "Biz sizi imtihân ederiz, tâ ki sizden mücâhidîn ve sâbirîni biz bilelim!" kavlinden müstefâddır. Bu ilm-i ihtibârî dahi, ilm-i ezvâktır.

Ma'lûm olsun ki, **Fass-ı Şîsî**'de bu âyet-i kerîmenin tefsîri arasında mürûr etmiş idi ki, ilm-i Hak ikidir: Biri "ilm-i zâtî", diğeri "ilm-i esmâî ve sıfâtî"dir. İlm-i zâtî Hakk'ın kendi zâtına olan ilmidir. Bu ilim zât ile berâber kadîm olup ma'lûma tâbi' değildir. Zîrâ mertebe-i zâtta ilim, ma'lûm ve âlim şey'-i vâhiddir; ve zât bu mertebede isim ve sıfat ve na'ttan ganîdir. [23/17] İlm-i esmâî ve sıfâtî ise, Hakk'ın niseb-i zâtiyyesinden müstefâd olmakla berâber, ma'lûma tâbi'dir; ve ma'lûm bilkuvve zâtta mündemic olan suver-i esmâiyyenin, Hakk'ın kendi zâtında, kendi zâtına tecellîsi indinde, bi-hasebi'l-isti'dâd, ilm-i ilâhîde sübûtuyla hâsıl olur.

Misâl: Bir mahbûbe-i devrân, müddet-i ömründe hiçbir âyîne görmemiş ve âyîneye bakmamış olduğu hâlde kendinin mahbûbe olduğunu bilir. Bu, onun kendi güzelliğine ilm-i zâtîsidir. Vaktâki bir âyîneye nazar eder, onda cemâlini müşâhede edince, kendi cemâli hakkında bir ilm-i zevkî hâsıl olur ki, bu da, ilm-i sıfâtîsidir. Evvelki ilm-i icmâlî idi; sonraki ilmi ise tafsîlîdir.

Diğer misâl: Bir kimse kendisinde, gülme, ağlama ve tekellüm sıfatları mevcûd olduğunu bilir; ve bilfarz hiç gülmemiş ve ağlamamış ve tekellüm etmemiş bile olsa, bu sıfatların kendisinde mevcûd olduğuna ilmi vardır. Zîrâ zâtına olan ilmi, şuûnât-ı zâtiyyesini muhîttir. Vaktâki kuvvede olan bu sıfatlar, kendisinden fiilen zâhir olur, ya'ni fiilen güler ve ağlar ve tekellüm eder. "Hâ! işte benim gülmemin, ağlamamın ve tekellümümün tarzı ve şîvesi böyle imiş" der; ve bu tarz ve şîveler, güldükten ve ağladıktan ve tekellüm eyledikten sonra ma'lûm olur; ve onun ilmi, bu sûretle ma'lûma tâbi' olur. Evvelki ilim, ilm-i icmâlî idi; sonraki ilim ise, ilm-i tafsîlî

olur ki, ba'de'l-ihtibâr ve'l-imtihân hâsıl olan bir "ilm-i zevkî"dir. Maahâzâ ma'lûma tâbi' olan bu ilim, o kimsenin vücûdu hâricinden değil, belki yine kendi zâtından müstefâddır; ve bu istifâde de, kendisinin niseb-i zâtiyyesi [23/18] olan sıfâtından vâki' olur.

İmdi Hak Teâlâ hazretleri, emri hakîkati üzere bilmekle berâber kendi nefsini, bir ilmi istifâde etmekle vasfeyledi. Hâlbuki Hak Teâlâ'nın حَتّٰى نَعْلَمَ (Muhammed, 47/31) [Tâ ki bilelim!] kavli ile kendi nefsi hakkında nass eylediği şeyin inkârına mecâl yoktur. Nasıl inkâr olunabilir ki, Hak Teâlâ: "Biz sizi imtihân ederiz, tâ ki sizden mücâhidîni ve sâbirîni bilelim!" (Muhammed, 47/31) buyurmakla, kendi bilişini sarâhaten imtihâna ta'lîk buyuruyor; ve mücâhede ve sabredenlerin kimler olduğunu imtihândan sonra bileceğini tefhîm ediyor. Binâenaleyh Allah Teâlâ "ilm-i zevk" ile, ilm-i mutlak arasını tefrîk etti. Zîrâ ilm-i mutlak "Alîm" hazretinden ve ilm-i zevk ise "Habîr" hazretindendir. Bu iki ismin husûsiyeti, bu ilimlerin temeyyüzünü îcâb etmiştir. Ve ilm-i mutlak zât üzere zâid bir ilim değildir. "İlm-i zevk" ise, esmânın zâta verdiği ilm-i zâiddir; ve esmânın zâta verdiği bu ilim, yine zâttan hâriç bir şey değildir. Ey sûret-i ilâhiyye üzere mahlûk olan insan! Bâlâdaki misâle göre kendini iyice anladın ise, bu iki ilim arasındaki farkı, kendi nefsinde zevkan bilmiş oldun.

Böyle olunca ilm-i zevk kuvâ ile mukayyeddir. Zîrâ ilm-i zevk ancak kuvâ-yı rûhâniyye veyâhud kuvâ-yı cismâniyye ile tahassul eder. Şu hâlde her bir kuvve-i rûhânî ve her bir uzv-i cismânî ile abde, Hak o abdin kuvâ ve a'zâsının "ayn"ı olduğu hakkında, ilm-i zevkî hâsıl olmak lâzımdır ki, abdin vücûd-ı kesîfi sûretinde müteayyin olan, vücûd-ı latîf-i Hak için ilm-i zevkî ve ihtibârî hâsıl olsun. Bu ise ancak insân-ı kâmilin mazharında vâki' olur. Zîrâ insân-ı kâmil [23/19] "Allah" ism-i câmiinin mazharı olduğundan, onda bilcümle esmâ-i ilâhiyyenin ahkâmı fiilen zâhir olur. Binâenaleyh insân-ı kâmilin ilm-i zevkîsi, Hakk'ın kendi sıfât ve esmâsı sûretlerini, insân-ı kâmilin âyîne-i vücûdunda müşâhede etmesiyle Hak için hâsıl olan ilm-i zevkîdir. İnsân-ı kâmilin bu ihâtasından dolayı, Hak Teâlâ hazretlerinin, halâyıkın bâtınlarına ve niyyetlerine ıttılâı, insân-ı kâmilin ıttılâından ibârettir. Ve insân-ı nâkısta ise, bu cem'iyyet-i esmâiyyeye mazhariyet bulunmayıp, ba'zı esmânın ahkâmı fiilen zâhir olmuş ve

ba'zısının ahkâmı ise kuvvede kalmış olduğundan, onun sûret-i ilâhiyye üzere mahlûk bulunması bilkuvvedir. Binâenaleyh ondaki "ilm-i zevkî" de nâkıstır. Şu kadar ki her bir şahs-ı nâkısın kendi ahvâl-i bâtıniyyesini müşâhede etmesi, Hakk'ın "ayn"ıyla onun bâtınını müşâhede eylemesidir. Bu da insân-ı nâkısta fiilen zâhir olan esmâ ahkâmı kadar, Hak için ilm-i zevkî husûlünden ibârettir.

وقد قال تعالى عن نفسِه إنَّه عينُ قُوَى عبدِه في قولِه: «كُنْتُ سَمْعَهُ»، وهو قُوَّةٌ من قُوَى العبدِ، «وَبَصَرَهُ» وهو قُوَّةٌ من قُوَى العبدِ، «وَلِسَانَهُ» وهو عُضْوٌ من أَعْضَاءِ العبدِ، «وَرِجْلَهُ وَيَدَهُ»، فما اقْتَصَرَ في التَّعْرِيفِ على القُوَى فحَسْبُ حتَّى ذَكَرَ الأعضاءَ، وليس العبدُ بِغيرٍ لهذه الأعضاءِ والقُوَى، فَعَيْنُ مُسَمَّى العبدِ هو الحقُّ، لا عينُ العبدِ هو السَّيِّدُ، فإنَّ النِّسَبَ مُتَمَيِّزَةٌ بِذَوَاتِهَا، وليس المَنسوبُ إليه مُتَمَيِّزًا، فإنَّه ليس ثَمَّ سِوَى عَيْنِهِ في جميعِ النِّسَبِ، فهو عينٌ واحدةٌ ذَاتُ نِسَبٍ وإضافاتٍ وصفاتٍ.

[23/20] Ve tahkîkan Allah Teâlâ kendi nefsinden ihbâr etti ki, muhakkak o abdinin kuvâsının "ayn"ıdır, كُنْتُ سَمْعَهُ [Ben onun işitmesiyim.] kavlinde; hâlbuki o sem' abdin kuvâsından bir kuvvettir; وَبَصَرَهُ [Onun görmesiyim.] kavlinde, hâlbuki o basar abdin kuvâsından bir kuvvettir; وَلِسَانَهُ [Onun lisânıyım.] kavlinde, hâlbuki o lisân abdin a'zâsından bir uzuvdur; وَرِجْلَهُ وَيَدَهُ [Onun tutan eli ve yürüyen ayağıyım.] kavillerinde. Böyle olunca Allah Teâlâ ta'rîfde ancak "kuvâ" üzere iktisâr etmedi, a'zâyı da zikretti; hâlbuki abd bu a'zâ ve kuvâ için gayrı değildir. İmdi müsemmâ-yı abdin "ayn"ı Hak'tır. Abdin "ayn"ı, seyyid değildir. Zîrâ niseb, zevâtıyla mütemeyyizdir, hâlbuki mensûbun-ileyh mütemeyyiz değildir. Çünkü vücûdda cemî'-i nisebde O'nun "ayn"ının gayrı yoktur. Böyle olunca O, niseb ve izâfât ve sıfât sâhibi olan ayn-ı vâhidedir.

Ya'ni "ilm-i zevk" kuvâ ile mukayyed olduğu için Hak Teâlâ hazretleri إِذَا أَحْبَبْتُ عَبْدًا كُنْتُ سَمْعَهُ وَبَصَرَهُ وَلِسَانَهُ وَرِجْلَهُ وَيَدَهُ...الخ [Bir kulu sevdiğim zaman onun işitmesi, görmesi, lisânı, ayağı, eli...yim.] hadîs-i kudsîsinde, kendi nefsinden haber verip, kendisi sevdiği kulunun sem'i ve basarı gibi kuvâsı; ve dili ve ayağı ve eli gibi a'zâsı olduğunu beyân eyledi. Ve bu hadîsde Hak

Teâlâ abdin yalnız kuvâsı olduğunu beyân ile iktifâ etmeyip, a'zâsını da zikretti. Hâlbuki abd bu a'zâ ve kuvânın hey'et-i mecmûasından ibârettir; ve bu a'zâ ve kuvâ, abdin gayrı şeyler değildir. İmdi Hak, abdin kuvâ ve a'zâsı olunca, müsemmâ-yı abdin "ayn"ı olmuş olur. Binâenaleyh abd, ubûdiyet nisbetinden mücerred olduğu hâlde, onun hüviyeti ve hakîkati Hak'tır. Fakat abdin "ayn"ı, sıfat-ı ubûdiyetle muttasıf olduğu hâlde, seyyidin "ayn"ı değildir. Çünkü siyâdetle muttasıf olan ancak "seyyid"dir, ubûdiyetle muttasıf olan abd değildir. Ve siyâdet, ubûdiyetin zıddı olduğundan, bir yerde ictimâı mutasavver değildir. [23/21]

Suâl: Abd, kuvâ ve a'zâsının hey'et-i mecmûasından ibârettir. Hak müsemmâ-yı abdin "ayn"ı olunca, abdin "ayn"ı seyyidin neden "ayn"ı olmuyor?

Cevâb: Niseb, kendi zâtları ve hakîkatları i'tibâriyle yekdîğerinden ayrılırlar. Meselâ "görme" nisbeti "işitme" nisbetinin gayrıdır; ve "bilme" nisbeti, "dileme" nisbetinden başka bir şeydir. İmdi vücûd-ı abdde müteayyin olan Hakk'a bu nisbetlerin her birisi hasebiyle ayrı ayrı ilimler hâsıl olur. İşte bu nisbetler gibi, "ubûdiyet" ve "siyâdet" nisbetlerinin zâtları ve hakîkatları arasında da fark vardır. Vâkıâ bu nisbetlerin mensûbun-ileyhi olan Hakk'ın vücûd-ı vâhidi mütemeyyiz değildir. Çünkü ahadiyyet-i zâtiyye mertebesinde cemî'-i niseb müstehlek olduğundan, onda gayriyyet-i i'tibâriyye yoktur; ve ubûdiyet ve siyâdetle zâhir ve müteayyin olan ancak vücûd-ı vâhid-i Hak'tır. Fakat mertebe-i abde bi't-tenezzül, abdin vücûdunda ubûdiyetle zâhir oldukda, bu vücûd-ı abd bi-hasebi'l-mertebe, siyâdetle muttasıf olan vücûdun "ayn"ı değildir. Binâenaleyh Hak, ayn-ı vâhide olmakla berâber, niseb ve izâfât ve sıfât sâhibidir. Zîrâ nâmütenâhî sıfatları ve isimleri olduğu gibi, vücûd-ı latîfinin tenezzülü hasebiyle, kendi vücûd-ı hakîkîsine muzâf olan merâtib-i muhtelifesi vardır. Ve isimlerinin her birisinde bir husûsiyet mevcûd olup, bu husûsiyetlerle yekdîğerinden ayrıldıklarından birbirinin "ayn"ı değildir. Meselâ Mudill ismi Hâdî isminin "ayn"ı değildir. Zîrâ birisi hidâyeti, diğeri dalâleti iktizâ eder. Bunların havâssı ise birbirine benzemez. Ve kezâ hazret-i ervâh, hazret-i misâle ve hazret-i misâl ise hazret-i şehâdete benzemez; aralarında fark-ı azîm vardır. [23/22]

Hafî olmasın ki, bu vahdet-i vücûd meselesinde tîz-fehm olmak lâzımdır. Zîrâ kıldan ince ve kılıçtan keskin bir sırâttır. Binâenaleyh bu mes'elede ba'zı kimseleri semâ-i hidâyete ve ba'zılarını dahi çâh-ı dalâlete çeker. Dalâlete düşenler derler ki: "Mâdemki cemî'-i merâtib-i vücûd, vücûd-ı vâhid-i hakîkî-i Hakk'a muzâf olan vücûdâttan ibârettir; ve bizim vücûdumuz dahi onun vücûdunun gayrı değildir; ve bizim vücûdumuz da, müteayyin olan esmâsı hasebiyle Hak'tır; ve her bir isim kendi mazharını sırât-ı müstakîme çekip götürmektedir; ve her bir isim kendi mazharından râzıdır; şu hâlde hakîkatte tâat ile ma'siyet yeksândır; şerîat ise emr-i i'tibârîdir. Binâenaleyh abde lâzım olan zevk ve râhat içinde zuhûrâta tâbi' olmaktır." İşte bu tâife ta'tîl-i şerîat eden ve nefislerinin hevâsına tâbi' olan birtakım zındıklardır ki, Hak Teâlâ onlar hakkında buyurur: وَأَضَلَّهُ اللّٰهُ عَلَى عِلْمٍ وَخَتَمَ عَلَى سَمْعِهِ وَقَلْبِهِ وَجَعَلَ عَلَى بَصَرِهِ غِشَاوَةً (Câsiye, 45/23) [Onu Allah bir ilim üzerine şaşırtmış ve kulağı ve kalbi üzerine mühür basmış ve gözü üzerine bir perde kılmıştır.] Bu tâifeyi bu ilim ıdlâl etmiş ve kulakları ve kalbleri mühürlenmiş ve gözlerine nefs-i mevhûmlarının perdesi örtülmüştür. Onlar bu sözlerinin hakîkatine muttali' olmuş ve vücûd-ı vehmîlerinden kurtulmuş olsalar idi, her mertebede zâhir olan Hakk'ın emrine kemâl-i edeble imtisâl edip, nâil-i hidâyet olurlar idi. Binâenaleyh vücûd-ı mevhûmlarını sevkettikleri zevk ve râhata mukābil, onlar için azîm azâb vardır. نَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنْ شُرُورِ أَنْفُسِنَا [Nefislerimiz şerlerinden Allâh'a sığınırız!] نَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنَ اللّٰهِ [Allah'dan yine Allâh'a sığınırız!]

فمِن تَمَامِ حكمةِ لقمانَ في تَعْلِيمِه ابْنِهِ ما جَاءَ به في هذه الآيةِ من هَذَيْنِ الاسْمَيْنِ الإِلٰهِيَيْنِ، «لَطِيفًا خَبِيرًا» سَمَّى بِهِمَا اللّٰهَ تعالى، فلو جَعَلَ ذلك في الكَوْنِ وهو الوجودُ فقال: «كَانَ» لَكَانَ أَتَمَّ في الحكمةِ وأَبْلَغَ.

İmdi Lokmân'ın bu âyette "Latîf" ve "Habîr" olarak bu iki ism-i ilâhîden [23/23] getirdiği şeyi, kendi oğluna ta'lîminde Allah Teâlâ'yı onlar ile tesmiyesi, onun hikmetinin tamâmındandır. Eğer bunu, kevnde kılsa idi, ki o vücûddur, كَانَ [kâne] der idi, hikmette etemm ve eblağ olurdu.

Ya'ni Hz. Lokmân يَا بُنَيَّ إِنَّهَا إِنْ تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ فَتَكُنْ فِي صَخْرَةٍ أَوْ فِي

السَّمَوَاتِ أَوْ فِي الأَرْضِ يَأْتِ بِهَا اللّٰهُ (Lokmân, 31/16) [Ey oğulcuğum! Muhakkak insanın erzâk ve a'mâli, eğer hardaldan bir habbe miskāli olsa, o amel ve rızık habbesi bir kaya içinde, yâhud göklerde veyâ arzda bulunsa, Allah Teâlâ onu ihzâr eder.] âyet-i kerîmesinde beyân olunduğu vech ile oğluna hikmet ta'lîm ettiği ve nasîhat verdiği sırada, bu âyet-i kerîmenin nihâyetinde إِنَّ اللّٰهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ (Lokmân, 31/16) [Muhakkak Allah Latîf ve Habîr'dir.] dedi; ve Allah Teâlâ'yı bu iki isim ile tesmiye ederek, oğluna Allah Teâlâ'yı "Latîf" ve "Habîr" olarak bildirdi. Zîrâ Hz. Lokmân'ın hikmetinin tamâmı, Allah Teâlâ'yı bu iki isim ile tesmiye etmek idi. O da öyle yaptı; ve kendi kelime-i vücûdunda mündemic olan hikmeti oğluna telkîn etti. Fakat Hz. Lokmân إِنَّ اللّٰهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ [Muhakkak Allah Latîf ve Habîr'dir.] demeyip de كَانَ اللّٰهُ لَطِيفًا خَبِيرًا [Allah Teâlâ el'ân ve dahi vücûden Latîf ve Habîr'dir.] demiş olsaydı ve "Latîf" ve "Habîr" isimlerini "kevn" masdarına –ki kelime-i vücûdiyyedir– muzâf kılmış olsa idi, hikmette etemm ve nasîhatta eblağ olmuş olurdu. Zîrâ "kevn" masdarından müştakk olan "kâne", Allah Teâlâ'nın ezelde bu iki vasıflar ile mevsûf olduğuna ve bu iki vasıf onun zâtının muktezâsından bulunduğuna delâlet ederdi. Ve bu hâlde de ma'nâ, "Allah Teâlâ ezelde kendi zâtında Latîf ve Habîr olduğu gibi, el'ân dahi Latîf ve Habîr'dir" demek olurdu. Nitekim كَانَ اللّٰهُ وَلَمْ يَكُنْ مَعَهُ شَيْءٌ kavliyle, "Allah Teâlâ ezelde mevcûd idi ve O'nunla berâber bir şey yok idi; ve el'ân dahi mevcûd olup yine O'nunla berâber bir şey yoktur" ma'nâsı murâd olunur. Ve bu kavle ilâve olunan "el'ân kemâ-kân" onun tefsîri olmuş olur. Fakat bu etemmiyet ve eblagiyet hasâis-i muhammediyyedendir. Şu kadar ki Hz. Lokmân'ın hükmü dahi kendi mertebesine ve zamânına nisbetle kemâl üzeredir. Zîrâ ma'rifette noksan, şân-ı nübüvvete lâyık değildir. [23/24]

فحَكَى اللّٰهُ تعالى قولَ لقمانَ على المَعْنَى كما قال لَمْ يَزِدْ عليه شيئًا، وإنْ كان قولُه: ﴿إِنَّ اللّٰهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ﴾ من قولِ اللّٰهِ فلمَّا عَلِمَ اللّٰهُ تعالى من لقمانَ أنَّه لو نَطَقَ مُتَمِّمًا لَتَمَّمَ بهذا.

İmdi Allah Teâlâ kavl-i Lokmân'ı, dediği gibi, ma'nâ üzere hikâye etti; ve onun üzerine bir şey ziyâde etmedi. Ve her ne kadar Lokmân'ın إِنَّ اللّٰهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ (Lokmân, 31/16) [Muhakkak Allah Latîf ve Habîr'dir.]

kavli, Allâh'ın kavlinden ise de, vaktâki Allah Teâlâ âlim oldu ki, eğer o mütemmim olarak nutk ede idi, elbette bununla tetmîm ederdi.

Ya'ni Hz. Lokmân mensûb olduğu kavmin lisânı üzere oğluna nasîhat etmiş idi. Hâlbuki Kur'ân-ı Kerîm Arabî lisânı üzere nâzil olduğundan Allah Teâlâ, onun kendi lisânıyla dediği ma'nâyı lisân-ı Arabîye nakl ile olduğu gibi hikâye etti; ve onun oğluna beyân ettiği ma'nâ üzerine bir şey ziyâde etmedi. Vâkıâ bâlâda zikrolunan âyet-i kerîmede Lokmân'a isnâd olunan إِنَّ اللَّـهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ (Lokmân, 31/16) [Muhakkak Allah Latîf ve Habîr'dir.] kavli Allâh'ın kavlinden ise de, bu kavli, oğluna hitâben söylediği kelâmda, Hz. Lokmân'ın meskût bıraktığı hikmettir ki karîne-i hâl ile bilinir. Zîrâ yukarıda îzâh olunduğu üzere, Allâh'ın yerde ve gökte Allah olması, bilcümle taayyünât-ı semâviyye ve arzıyye ile müteayyin olup, onlarda hâzır olmasına ve bilcümle taayyünât ile müteayyin olup onlarda huzûru dahi "Latîf bulunmasına ve âlem-i tafsîlde ilm-i zevk husûlü dahi "Habîr" olmasına mütevakkıfdır. İşte Hz. Lokmân'ın söylediği hikmette meskût bıraktığı hikmet budur. Binâenaleyh Allah Teâlâ bildi ki, eğer Hz. Lokmân, hikmet-i mantûkun-bihâyı tetmîmen, hikmet-i meskûtün-anhâyı da nutk edeydi, kendi lugatı üzere elbette إِنَّ اللَّـهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ (Lokmân, 31/16) [Muhakkak Allah Latîf ve Habîr'dir.] kavliyle tetmîm ederdi.

İmdi bu kavl-i Arabî her ne kadar zâhirde Hak Teâlâ'nın kavli ise de, indimâcen ve tercemeten Hz. Lokmân'ın kavlidir. Şu hâlde Hak Teâlâ [23/25] kavl-i Lokmân'ı, onun dediği ve murâd eylediği gibi, ma'nâ üzerine nakledip ona bir şey ziyâde etmedi. Eğer ziyâde ede idi, كَانَ اللَّهُ لَطِيفًا خَبِيرًا [Allah Teâlâ el'ân ve dahi vücûden Latîf ve Habîr'dir.] der idi. Böyle demedi. Çünkü Allah Teâlâ Hz. Lokmân'ın mertebesini ve onun zamânına nisbetle ne şeyin kemâl olduğunu bilir. Ve bu hikmet ise zevk-i Muhammedî üzere olan hikmettir. Hâlbuki Hz. Lokmân ümmet-i Muhammed'den olmadığı için, bu zevki hâiz değildir. Zîrâ enbiyâ (aleyhimü's-selâm) nübüvvetleri merâtibinin hıfzı için, makām-ı Muhammedîye ıttılâ'dan memnû' olmuşlardır. Fakat bu âlemden intikāl ettikten sonra, hükm-i nübüvvet bâkî kalmayacağından, berâzih-i uhreviyyede makām-ı Muhammedîye ıttılâ'dan memnû' olmazlar.

وأمَّا قولُه: ﴿إِنْ تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ﴾ لِمَنْ هي له غِذَاءٌ، وليس إلا الذَّرَّةَ المَذْكُورَةَ في قولِه: ﴿فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ، وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ﴾، فهي أَصْغَرُ مُتَغَذٍّ، والحَبَّةُ من الخَرْدَلِ أصغرُ غِذَاءٍ، ولو كان ثَمَّ أصغرُ لَجَاءَ به، كما جاء بقولِه تعالى: ﴿إِنَّ اللّٰهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلاً مَا بَعُوضَةً﴾، ثُمَّ لمَّا عَلِمَ أنَّه ثَمَّ ما هو أصغرُ من البَعُوضَةِ قال: ﴿فَمَا فَوْقَهَا﴾ يعني في الصِّغَرِ، وهذا قولُ اللّٰهِ، والَّتي في «الزَّلْزَلَةِ» قولُ اللّٰهِ أَيْضًا، فَاعْلَمْ ذلك، فنَحْنُ نَعْلَمُ أنَّ اللّٰهَ تعالى ما اقْتَصَرَ على وَزْنِ الذَّرَّةِ وثَمَّ ما هو أصغرُ، فإنّه جَاءَ بذلك على المُبَالَغَةِ، واللّٰهُ أَعْلَمُ.

Ve Lokmân'ın إِنْ تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ (Lokmân, 31/16) [Eğer hardaldan bir habbe miskāli olsa.] kavline gelince, o habbe kendi için gıdâ olan kimseye mahsustur. Hâlbuki o, Hak Teâlâ'nın فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ، وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ (Zelzele, 99/7-8) [Kim ki, zerre miskāli hayır yaparsa, onun mukābilini görür ve kim ki, zerre miskāli şer yaparsa, onun mislini görür.] kavlinde mezkûr olan zerrenin gayrı değildir. Binâenaleyh o zerre mütegaddînin asgarıdır; ve hardaldan bir habbe dahi gıdânın asgarıdır; ve eğer [23/26] mütegaddî nev'inde zerreden daha küçük bir şey ola idi, Allah Teâlâ elbette onu getirir idi. Nitekim إِنَّ اللّٰهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلاً مَا بَعُوضَةً (Bakara, 2/26) [Allah Teâlâ sivrisineği darb-ı mesel olarak îrâd etmekten istihyâ muâmelesi yapmaz.] kavlini getirdi. Ba'dehû vücûdda sivrisinekten daha küçük bir şey olduğu ilm-i ilâhîde sâbit oldukda فَمَا فَوْقَهَا (Bakara, 2/26) [sivrisineğin mâfevki] dedi, ya'ni küçüklükte. Ve işte bu, Allâh'ın kavlidir; ve sûre-i Zelzele'de olan dahi kezâ Allâh'ın kavlidir. İmdi bunu bil! Böyle olunca muhakkak Allah Teâlâ vücûdda ondan asgar bir şey olduğu hâlde zerrenin vezni üzere iktisâr etmediğini biz biliriz. Zîrâ muhakkak zerreyi mübâlağa üzere getirdi. Hâlbuki Allah Teâlâ a'lemdir.

Ya'ni Hz. Lokmân'ın "Eğer hardaldan bir habbe miskāli olsa" kavlinde zikrolunan habbe, kendisi için gıdâ olan kimseye mahsustur. Ya'ni "hardaldan bir habbe miskāli" gāyet küçük bir şeydir. Binâenaleyh gāyet küçük olan bir gıdâ, küçük olan mütegaddîye mahsustur. Ve bu gāyet küçük olan mütegaddî dahi, zerreden başka bir şey olamaz. Nitekim Hak Teâlâ'nın فَمَنْ

يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ، وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ (Zelzele, 99/7-8) [Kim ki, zerre miskāli hayır yaparsa, onun mukābilini görür ve kim ki, zerre miskāli şer yaparsa, onun mislini görür.] kavlinde zerrenin gāyet küçük bir şey olduğu zikrolunur. Binâenaleyh zerre mütegaddînin en küçüğüdür; ve hardaldan bir habbe dahi o küçük mütegaddînin gıdâsıdır.

Ma'lûm olsun ki zerre, alelâde göz ile görülemeyecek derecede küçüktür. Bu zerre lisân-ı Frengîde "atom" ta'bîr ettikleri şey değildir. Zîrâ "atom" henüz âlet vâsıtasıyla da görülemez. Burada "zerre" gözle görülebilen şeyler ma'nâsınadır. Ve her bir atom müteaddid elektrondan terekküb eder; ve her bir elektronun vezni, bir miligramın milyonda birinin milyarda birinin milyarda biri veznindedir. Hayret-efzâ olan bu [23/27] asgariyetin ne alelâde göz ile ve ne de âlet vâsıtasıyla müşâhedesi mümkin olmayıp, eserden istidlâl edilmiş bir nazariyye olduğu zâhirdir. İmdi bu, merâtib-i asgariyyette keyfiyyet-i tegaddî olmayıp, onların büyümeleri tegaddînin gayrı bir sûretle vâki' olduğu ve tegaddî ancak mikrop derecesindeki zerrelerden başladığı anlaşılır. Nitekim keşfen vâki' olan müşâhedeleri üzerine Hz. Mevlânâ Celâleddin Rûmî (r.a.) efendimiz *Mesnevî-i Şerîf*lerinde böyle buyururlar:

ذره‌ها دیدم دهانشان جمله باز　　گر بگویم خوردشان گردد دراز

Tercüme: "Cümlesinin ağızları açık zerreler gördüm. Eğer onların taâmlarını veyâ küçüklüklerini söylersem uzun olur."[546]

Bu zerreler dahi vücûdları alelâde göz ile değil, belki hurdebîn (mikroskop) vâsıtasıyla müşâhede olunan verem, vebâ ve tifo ilh... gibi basillerden başka şeyler değildir. Fennen sâbittir ki, bu hayvânât-ı sagîre kendilerinden küçük habbeler ile tegaddî ederler. Şu hâlde bu habbecikler o zerrelerden ibâret olan hayvancıkların gıdâsı olurlar; ve eğer mütegaddî nev'inde zerreden daha küçük bir şey mevcûd olaydı, elbette Allah Teâlâ onu zikreder idi. Nitekim Allah Teâlâ إِنَّ اللّٰهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلاً مَا بَعُوضَةً (Bakara, 2/26) [Allah Teâlâ sivrisineği darb-ı mesel olarak îrâd etmekten istihyâ muâmelesi yapmaz.] âyet-i kerîmesinde sivrisineği misâl getirdi; ondan sonra da فَمَا فَوْقَهَا (Bakara, 2/26) buyurdu. Ya'ni "küçüklükte sivrisineğin mâfevki" demektir. [23/28]

546 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, V, s. 24 (beyit: 26).

Şu hâlde Allah Teâlâ'nın ilminde, vücûdda sivrisinekten daha küçük bir şey bulunduğu sâbit olduğu için, böyle buyurdu. Ve filhakîka da küçüklükte sivrisineğin fevkinde, bâlâda îzâh olunduğu üzere, mikroplara kadar müteselsilen birçok nevi' hayvânât-ı sagîre ve onların gıdâsı olmaya sâlih bulunan elektronlardan mürekkeb atomlar mevcûddur. İşte bu إِنَّ اللّٰهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلاً مَا بَعُوضَةً (Bakara, 2/26) [Allah Teâlâ sivrisineği darb-ı mesel olarak îrâd etmekten istihyâ muâmelesi yapmaz.] âyet-i kerîmesi ile, sûre-i Zelzele'de vâki' olan فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ، وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ (Zelzele, 99/7-8) [Kim ki, zerre miskāli hayır yaparsa, onun mukābilini görür ve kim ki, zerre miskāli şer yaparsa, onun mislini görür.]âyet-i kerîmeleri Allah Teâlâ'nın kavlidir. Hâlbuki Allah Teâlâ merâtib-i muhtelifedeki tecelliyâtını bildiği cihetle kelâmında hakîkat-i hâli beyân buyurur. Binâenaleyh sen dahi bunun böyle olduğunu hakîkati üzere bil! Ve muhakkaktır ki, Allah Teâlâ vücûdda zerreden daha küçük bir şey mevcûd olduğu hâlde, zerreyi intihâb etti. Zîrâ onun fevkindeki küçüklüğü, basar-ı hissî âlet ile bile idrâk edemez. Böyle olmakla berâber küçüklüğü, vezn için, bu zerre üzerine iktisâr etmedi. Zîrâ biz biliriz ki, vücûdda zerreden daha küçük olarak, göz ile görülebilen bir şey yoktur. Gerek âletsiz ve gerek âlet ile gözün göremediği atomlar ile, bu atomları terkîb eden elektronlar ise, ancak mertebe-i akılda mevcûddur. Allah Teâlâ basar-ı hissî ile görülebilecek, zerreden daha küçük bir şey olmadığını bildiği için, zerreyi küçüklükte mübâlağa üzerine beyân buyurdu.

Keşfiyyât-ı fenniyyeden başkasına kulak asmayan ve ihbârât-ı enbiyâ ve evliyâyı istihfâf eden mahdûdu'l-akl dinsizlerde zerre kadar insâf varsa, merâtib-i asgariyyetin [23/29] keşfiyyât-ı fenniyyeden mukaddem, enbiyâ ve evliyâ hazarâtı tarafından ihbâr buyurulmuş olduğunu kabûl etmeleri lâzım gelir. Fakat bu insâf nerede!

وأمَّا تَصْغِيرُه اسْمَ ابْنِهِ فتَصْغِيرُ رحمةٍ، ولهذا وَصَّاهُ بما فيه سَعَادَتُهُ إذا عَمِلَ بذلك، وأمَّا حكمةُ وَصِيَّتِهِ في نَهْيِهِ إيَّاه أن ﴿لَا تُشْرِكْ بِاللّٰهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ﴾ والمَظْلُومُ المَقَامُ، لأنَّه نَعَتَه بالانْقِسَامِ، وهو عينٌ واحدةٌ، فإنَّه لا يُشْرِكُ مَعَهُ إلا عينُه، وهذا غَايَةُ الجَهْلِ، وسَبَبُ ذلك الإشراكِ أنَّ الشَّخْصَ

الَّذي لا مَعْرِفَةَ لـه بالأَمْرِ على مـا هـو عليـه، ولا بحَقيقـةِ الشَّـيءِ إذا اخْتَلَفَـتْ عليـه الصُّـوَرُ فـي العيـنِ الواحـدةِ، وهـو لا يَعْـرِفُ أنَّ ذلـك الاخْتِـلَافَ فـي عيـنٍ واحـدةٍ جَعَـلَ الصُّـورةَ مُشَـارِكَةً لِلْأُخْـرَى فـي ذلـك المقـامِ، فجَعَـلَ لـكلِّ صُـورةٍ جُـزْءًا مـن ذلـك المقـامِ.

Lokmân'ın oğlunun ismini tasgîr etmesine gelince: "Tasgîr" rahmettir; ve bunun için, onunla amel ettiği vakit, onda onun saâdeti bulunan şeyle vasiyet etti. Ve onun لَا تُشْرِكْ بِاللّٰهِ (Lokmân, 31/13) ya'ni "Allâh'a şirk koşma!" kavliyle oğlunu şirkten nehyindeki vasiyetinin hükmüne gelince: "Muhakkak şirk, zulm-i azîmdir" (Lokmân, 31/13); ve mazlûm, makāmdır. [23/30] Zîrâ onu inkısâm ile vasfeyledi; ve hâlbuki o ayn-ı vâhidedir. Çünkü O'na ancak onun "ayn"ını işrâk eder; ve bu ise cehlin gāyesidir. Ve bu işrâkin sebebi: Muhakkak öyle bir şahıs ki, onun için emrin alâ-mâ-hüve-aleyh ma'rifeti hâsıl değildir; ve onun üzerine ayn-ı vâhidede suver muhtelif olduğu vakit, bir şeyin hakîkatine onun ma'rifeti yoktur; hâlbuki o, bu ihtilâfın ayn-ı vâhide içinde olduğunu ârif değildir; bu makāmda olan bir sûreti, diğer sûrete müşâreke eder. Binâenaleyh her bir sûret için bu makāmdan bir cüz' ihdâs eder.

Ya'ni Hz. Lokmân'ın, oğluna hitâb ederken sîga-yı tasgîr ile "Yâ büneyye" ya'ni "Ey oğulcuğum" demesine gelince: Onun bu tasgîri, tasgîr-i rahmettir; ve Hz. Lokmân oğluna olan merhametinden nâşî ona öyle bir şey tavsiye etti ki, oğlu, o vasiyetle amel ettiği vakit, nâil-i saâdet olur; ve onun saâdeti bu tavsiye olunan şeyle amelde mündericdir. Ve Cenâb-ı Lokmân'ın "Allâh'a şirk koşma!" (Lokmân, 31/13) kavli ile oğlunu şirkten nehyetmesinin hikmetine gelince: Bu da, "Şirkin zulm-i azîm" (Lokmân, 31/13) olmasından nâşîdir. Ve zulüm olan şirkte, mazlûm olan makām-ı ahadiyyettir. Zîrâ müşrik, ayn-ı vâhideden ibâret olan o makāmı inkısâm ile vasfetmekle zulmetti. Çünkü müşrik vücûdda Allah Teâlâ'ya bir şeyi ortak kılsa, ancak O'nun "ayn"ı olan şeyi ortak kılmış olur. Bu ise cehlin son derecesidir.

Meselâ bir kimse "Hakk'ın vücûdu başka ve âlemin vücûdu başkadır" demiş olsa, âlemin vücûdunu Hakk'ın vücûduna ortak kılmış olur. Bu ise

cemî'-i vücûhu câmi' olup, ayn-ı vâhideden ibâret bulunan mertebe-i ulûhiyyete karşı zulümdür. Zîrâ âlem hakkındaki hükmünü mahall-i lâyıkına vaz'etmedi; ve o ayn-ı vâhide inkısâm kabûl etmez iken, onu inkısâm ile vasfetti. Ve eltaf-ı latîf olan zât-ı Hak, kendi [23/31] vücûdunu teksîf ederek esmâsına vücûdât-ı izâfiyye verdiği ve âlem dediğimiz suver-i muhtelifenin hey'et-i mecmûası bundan ibâret olmakla Hakk'ın "ayn"ı bulunduğu cihetle vücûd-ı izâfî-i âlemi, Hakk'ın vücûd-ı hakîkîsi muvâcehesinde isbât edip, O'na teşrîk eden kimse, ancak Hakk'ın "ayn"ını O'na müşârik kılmış olur. Bu ise son derece cehildir. Eğer o kimse, ayn-ı vâhide olan mertebe-i ulûhiyyet ile, O'nun merâtib-i tenezzülâtı beynlerindeki münâsebeti bilmiş olsa idi, böyle yapmazdı.

Misâl: Buz hadd-i zâtında suyun incimâdından ibârettir. Suyun terkîbine bir şey dâhil olmakla buz hâsıl olmadı. Belki incimâd suyun sıfat-ı ârızasıdır. İmdi bir kimse su ile buzun vücûdunu ayrı bilip, her birerlerinin istiklâliyle hükmetse, o kimse suyun vücûduna yine suyun vücûdunu şerîk kılmış olur. Bu ise bittabi' bir hükm-i câhilânedir. Burada suyun zâtına hicâb olan şey, ancak suyun sıfatıdır.

Ve Hakk'ın "ayn"ını, O'na teşrîk etmenin sebebi budur ki: Emrin ne hâl üzere olduğunu ve şeyin hakîkatini ârif olmayan şahıs, ayn-ı vâhidede zâhir olan suver-i muhtelifeyi gördüğü vakit, bu ihtilâfın o ayn-ı vâhide içinde olduğunu ve ondan hâriç bir sûret mevcûd olmadığını bilmez; ve o ayn-ı vâhide makāmında bir sûreti, diğer sûrete müşârik kılar. Binâenaleyh her bir sûret için bu makāmdan bir cüz' ihdâs eder, ya'ni o ayn-ı vâhideyi suvere göre cüz'lere ve aksâma taksîm eder.

ومَعْلُومٌ في الشَّرِيكِ أنَّ الأَمْرَ الَّذي يَخُصُّهُ مِمَّا وَقَعَتْ فيه المُشَارَكَةُ ليس عينَ الآخَرِ الَّذي شَارَكَهُ، إذْ هو للآخَرِ، فَإِذَنْ ما ثَمَّ شَرِيكٌ على الحَقيقةِ، فإنَّ كلَّ واحدٍ على حظِّه ممَّا قِيلَ فيه إنَّ بَيْنَهُمَا مُشَارَكَةً فيه، وسَبَبُ ذلك الشِّرْكَةُ المُشَاعَةُ، وإنْ كانتْ مُشَاعَةً فإنَّ التَّصْرِيفَ من أَحَدِهِمَا يُزِيلُ الإشَاعَةَ، ﴿قُلِ ادْعُوا اللّٰهَ أَوِ ادْعُوا الرَّحْمٰنَ﴾، هذا رُوحُ المَسْأَلَةِ.

Ve şerîkte, ma'lûmdur ki, muhakkak kendisinde müşâreke vâki' olan

şeyden ona mahsûs bulunan emir, [23/32] ona müşârik olan şerîk-i âhar emrinin "ayn"ı değildir. Zîrâ o âhar içindir. Böyle olunca vücûdda hakîkat üzere şerîk yoktur. Zîrâ hakkında, muhakkak ikisinin beyninde onda müşâreke vardır, denilen makāmdan her bir ahad kendi hazzı üzeredir; ve bunun sebebi, şirket-i müşâadır. Ve her ne kadar müşâa ise de, muhakkak ikisinin birisinde tasrîf işâayı izâle eder. قُلِ ادْعُوا اللّٰهَ أَوِ ادْعُوا الرَّحْمٰنَ (İsrâ, 17/110) [Ey Resûl'üm de ki: Rabb'inizi Allah, yâhud Rahmân ismi ile çağırın!] İşte bu, mes'elenin rûhudur.

Ya'ni "Bir şeyde iki kimse şerîkdir" denildiği vakit, ma'lûmdur ki, o müşterek olan şeyde her bir şerîke mahsûs birer emir vardır ki, bu emirler yekdîğerinin "ayn"ı değildir. Ya'ni müşterek olan bir şey üzerinde iki şerîkten birine âit olan emir başka, diğerine âit olan emir yine başkadır; birbirinin "ayn"ı değildir. Binâenaleyh hakîkat-i hâle bakılırsa, vücûdda şerîk yoktur. Çünkü her mâlik, müşterek olan bir şeyde, kendisine âit olan emre müstakillen mâliktir. Ve bir şey hakkında "İki şerîk arasında müşâreket vardır" denilince, o müşterek olan şeyden her bir şerîk kendi hazzı üzeredir. Birinin hazzından, diğeri nasîbedâr değildir. Binâenaleyh âlemde zâhir olan sûretlere göre, hakîkatte şerîk yoktur.

Ma'lûm olsun ki, mertebe-i ulûhiyyet cemî'-i esmâyı câmi' olan ayn-ı vâhidedir. Mahall-i adîdede îzâh olunduğu üzere, bu suver-i kesîre o ayn-ı vâhidenin suver-i esmâiyyesinden ibârettir. Her bir isim, o ayn-ı vâhideye delâlet etmesi i'tibâriyle müşterekdir. Fakat her bir ismin o ayn-ı vâhideden bir hazzı vardır ki, diğer isimde o hazz yoktur. Meselâ Hâdî ismindeki hazz, Mudill isminde ve Nâfi' ismindeki hazz dahi Dârr isminde yoktur. Ve "Şerîkin vücûdu vardır" denilmesinin sebebi şirket-i müşâadır. Ya'ni kābil-i taksîm olmayan o ayn-ı vâhidede esmânın iştirâkidir. Çünkü herhangi bir isim alınsa, kābil-i taksîm olmayan o ayn-ı vâhideye delâlet eder. Maahâzâ ayn-ı vâhide beyne'l-esmâ müşâa olmakla berâber o ayn-ı vâhidenin, kendi esmâsından herhangi birisinde tasarrufu bu müşâiyeti kaldırır. [23/33] Ve Hak Teâlâ âlemde tasarruf-ı mutlak sâhibidir. Binâenaleyh ayn-ı vâhide olan mertebe-i ulûhiyyette müşâiyet, ya'ni mezâhir-i esmâiyyeden ibâret bulunan suver-i âlemden her birinin hisse-i şâyiası yoktur; ve müşâiyet olmayınca, ne zâhirde ve ne de hâkîkatte o ayn-ı vâhidede şerîk yoktur. قُلِ

ادْعُوا اللّٰهَ أَوِ ادْعُوا الرَّحْمٰنَ (İsrâ, 17/110) [Ey Resûl'üm de ki: Rabb'inizi Allah, yâhud Rahmân ismi ile çağırın!] âyet-i kerîmesi, bu şirket meselesinin ve onun hakîkatinin rûhudur. Zîrâ bir şey ancak kendisini terbiye eden rûhu ile mütehakkık olur. Ve müşriklerin, ayn-ı vâhideyi sûretlere göre cüz'lere ve aksâma taksîm etmek sûretiyle isbât ettikleri şirket ise emr-i vehmîdir. Nefsü'l-emirde onun hakîkati ve rûhu yoktur. Binâenaleyh da'vâlarındaki kizblerinden nâşî, bu müşrikler mağfiret olunmaz. Ya'ni onların vücûd-ı vehmîleri vücûd-ı Hakkānî ile setrolunmaz. Ve "Allah" ismi ile "Rahmân" ismi arasındaki şirket ise, onlardan her birisinin zâta delâletinden nâşî emr-i hakîkîdir; ve o ancak bu âyetten müstefâd olur. Buna kāil olanlar da'vâ-yı sâdıka ile şerîk isbât ettikleri için, müddeâlarının sıdkından dolayı, bu müşrik-i hakîkîlerin vücûd-ı abdânîleri, vücûd-ı Hakkānî ile setrolunur. هُوَ اللّٰهُ الَّذِي لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ (Haşir, 59/22) [O Allah ki, kendisinden başka ilâh yoktur!]

İbtidâ: 3 Safer 1336 ve 14 Kânûn-i evvel 1333
[14 Aralık 1917], Salı gecesi saat 2,5

İntihâ: 19 Rebîu'l-evvel 1336 ve 3 Kânûn-i sânî 1334
[3 Ocak 1918], Perşembe gecesi saat 4,5

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

XXIV

فَصٌّ حِكْمَةٍ إِمَامِيَّةٍ فِي كَلِمَةٍ هَارُونِيَّةٍ

BU FASS KELİME-İ HÂRÛNİYYEDE MÜNDERİC HİKMET-İ İMÂMİYYE BEYÂNINDADIR

Ma'lûm olsun ki: **Fass-ı Dâvûdî**'de dahi îzâh olunduğu üzere her bir halîfe "imâm"dır; fakat her bir "imâm" halîfe değil, belki ba'zı imâm halîfedir. Binâenaleyh "imâmet" ve "hilâfet"i câmi' olan bir kimseye "halîfe" denildiği vakit, imâmet, hilâfetin bir ismi olmuş olur. Nitekim buradaki imâmet dahi, böylece hilâfetin bir ismidir. İmâmet cânib-i Hak'tan ya bilâ-vâsıta veyâhud bilvâsıta tevcîh olunur. Hârûn (a.s.)da bu iki kısım imâmetin her ikisi de sâbit oldu. Çünkü Mûsâ ve Hârûn (aleyhime's-selâm) müştereken seyf ile ba'solundular; ve seyf ile ba'solunan her bir resûl hulefâ-i Hak'tan bir halîfedir ve ülü'l-azmdendir. Diğer taraftan Hârûn (a.s.) ın imâmeti, Mûsâ (a.s.) tarafından tevcîh olunan hilâfeti de câmi'dir. İşte Hârûn (a.s.) bilâ-vâsıta ve bilvâsıta olan iki kısım imâmeti hâiz olduğu için, "hikmet-i imâmiyye" Kelime-i Hârûniyye'ye mukārin kılındı. Şühûd ve ihsân mertebesine vâsıl olunmayınca mertebe-i imâmete nâil olunmayacağı cihetle, bu "hikmet-i imâmiyye," "hikmet-i ihsâniyye"yi müteâkiben beyân olundu. [24/2]

***

اِعْلَمْ أنَّ وجودَ هَارُونَ ﷺ كان من حَضْرَةِ الرَّحَمُوتِ بِقولِه: ﴿وَوَهَبْنَا لَهُ مِنْ رَحْمَتِنَا﴾ يعْنِي لِمُوسَى ﴿أَخَاهُ هَارُونَ نَبِيًّا﴾، فكَانتْ نُبُوَّتُه من حضرةِ الرَّحموتِ، فإنَّه أكْبَرُ من مُوسَى سِنًّا وكان مُوسَى أكبرُ منه نُبُوَّةً، ولمَّا كانتْ نبوَّةُ هارُونَ من حضرةِ الرَّحمةِ لذلك قال لأخِيهِ مُوسَى عَلَيْهِمَا السَّلام:

﴿يَا ابْنَ أُمَّ﴾، فنَادَاهُ بأُمِّه لا بِأَبِيهِ، إذْ كانتِ الرَّحمةُ لِلْأُمِّ دُونَ الأَبِ أَوْفَرَ في الحُكْمِ، ولولا تلكَ الرَّحمةُ ما صَبَرَتْ على مُبَاشَرَةِ التَّرْبِيَةِ، ثمَّ قال: ﴿لاَ تَأْخُذْ بِلِحْيَتِي وَلَا بِرَأْسِي﴾ ﴿فَلَا تُشْمِتْ بِيَ الأَعْدَاءَ﴾، فهذا كلُّه نَفَسٌ من أَنْفَاسِ الرَّحمةِ.

Ma'lûmun olsun ki, muhakkak Hârûn (a.s.)ın vücûdu, "Biz ona (ya'ni Mûsâ'ya) rahmetimizden birâderi Hârûn'u nebî olarak vehbettik" (Meryem, 19/53) kavliyle, hazret-i rahamûttan idi. Binâenaleyh onun nübüvveti hazret-i rahamûttan oldu. İmdi muhakkak o sinnen Mûsâ'dan ekber ve Mûsâ dahi nübüvveten ondan ekber idi. Vaktâki Hârûn'un nübüvveti rahmetten oldu, bunun için karındaşı Mûsâ (a.s.)a "Yâ ibn-i ümm" dedi. Binâenaleyh ona ebi ile değil ümmü ile nidâ etti. Çünkü rahmet, eb için değil, ümm için hükümde evferdir; ve eğer bu rahmet olmağa idi, mübâşeret-i terbiyeye sabretmez idi. Ba'dehû لاَ تَأْخُذْ بِلِحْيَتِي وَلَا بِرَأْسِي (Tâhâ, 20/94) [Sakalımı ve saçımı tutma!] ve فَلَا تُشْمِتْ بِيَ الأَعْدَاءَ (A'râf, 7/150) [Düşmanlarımı güldürme!] dedi. İmdi bunun hepsi enfâs-ı rahmetten bir nefestir.

Ya'ni Hârûn (a.s.)ın vücûdu, وَوَهَبْنَا لَهُ مِنْ رَحْمَتِنَا أَخَاهُ هَارُونَ نَبِيًّا (Meryem, 19/53) ya'ni "Biz rahmetimizden Mûsâ'ya, karındaşı Hârûn'u nebî olarak vehbettik" âyet-i kerîmesi mûcibince, hazret-i rahamûttan idi; ve "rahamût", rahmetin mübâlağasıdır. Nitekim âlem-i melâikeye "melekût" ve âlem-i mücerredâta da "ceberût" tesmiye olunur. Ve Hz. Hârûn'un nübüvveti ancak rahmetten münbais idi. Zîrâ Mûsâ (a.s.) hulkan haşîn ve dînen ziyâde sâhib-i salâbet idi. Nutukta dahi fasîh değil idi. Hz. Hârûn ise, ahlâk-ı hasene ve fesâhat-ı lisâniyye [24/3] sâhibi olduğundan, hulku ve fesâhati ile emr-i da'vette kendisine muîn ve zahîr olmak için, Mûsâ (a.s.) karındaşı Hârûn (a.s.)ın da'vette iştirâkini Hak'tan taleb etti. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de Cenâb-ı Mûsâ'dan naklen beyân buyuruluyor: قَالَ رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي، وَيَسِّرْ لِي أَمْرِي، وَاحْلُلْ عُقْدَةً مِنْ لِسَانِي، يَفْقَهُوا قَوْلِي، وَاجْعَلْ لِي وَزِيرًا مِنْ أَهْلِي، هَارُونَ أَخِي، اشْدُدْ بِهِ أَزْرِي، وَأَشْرِكْهُ فِي أَمْرِي، كَيْ نُسَبِّحَكَ كَثِيرًا، وَنَذْكُرَكَ كَثِيرًا، إِنَّكَ كُنْتَ بِنَا بَصِيرًا (Tâhâ, 20/25-35) [Dedi ki: Yâ Rabbi! Benim göğsüme genişlik ver; ve benim için işimi kolaylaştır; ve dilimden düğümü çöz ki sözümü iyice anlayabilsinler. Ve bana âilemden bir vezîr kıl! Kardeşim Hârûn'u.

Onunla arkamı kuvvetlendir ve onu işimde ortak kıl, tâ ki, seni çokça tesbîh edelim ve seni çokça zikreyleyelim! Şüphe yok ki, Sen bizi bihakkın görücüsün.] Binâenaleyh Hz. Hârûn'un emr-i da'vette ve nübüvvette iştirâki Hz. Mûsâ'ya Hak'tan rahmet oldu. Ve Hz. Hârûn Cenâb-ı Mûsâ'dan yaşça büyük idi. Fakat nübüvvet i'tibâriyle Hz. Mûsâ; ondan büyük idi. Zîrâ onun nübüvveti bi'l-asâle ve Hz. Hârûn'un nübüvveti ise bi'l-iştirâk idi. Binâenaleyh Hz. Hârûn küçük karındaşı olan Cenâb-ı Mûsâ'ya rahmet-i uhuvvet kāidesince, nübüvvetle iştirâkinden evvel dahi rahîm idi. Fakat adem-i nübüvveti hasebiyle da'vette muîn değil idi. Onun için Mûsâ (a.s.) وَأَشْرِكْهُ فِي أَمْرِي (Tâhâ, 20/32) ya'ni "Onu benim emr-i da'vetimde müşârik kıl!" münâcâtıyla Hak'tan emr-i da'vette dahi onun kendisine muâvenetini taleb etti. Binâenaleyh Hârûn (a.s.)ın vücûdu hem hilkaten hem de da'veten Hz. Mûsâ'ya rahmet oldu. Ve Cenâb-ı Hârûn'un nübüvveti, hazret-i rahmetten vâki' oldukda, karındaşı Mûsâ (a.s.)a "Yâ ibn-i ümm!" ya'ni "Ey anamın oğlu!" diyerek vâlidesinin tavassutuyla hitâb etti. Ana ve baba bir karındaş oldukları hâlde Hz. Hârûn'un pederi vâsıtasıyla nidâ etmeyip de bu sûretle hitâbı, kendi vücûdunun hazret-i rahmetten vâki' olmasından nâşîdir. Zîrâ rahamât-ı tabîiyyenin etemmi, rahmet-i ümûmettir; ve çünkü rahmet hükümde baba için değil, ana için daha çoktur; ve eğer o rahmet-i tabîiyye, anada mevcûd olmasaydı, çocuğunu terbiye etmek gibi, gāyet ağır bir vazîfenin mübâşeretine sabretmezdi. Zîrâ gece uykularını fedâ etmek ve onun vakitli vakitsiz kirlerini temizlemek ve envâ'-ı ta'zîbâtına tahammül etmek, ancak merhametin galebesiyle olur. Bu merhamet-i tabîiyye olmasa, vâlidenin bu azâba tahammülü [24/4] müstahîldir. İşte Hârûn (a.s.) rahmet-i zâtiyye ve tabîiyye ile me'lûf olan vâlidesinin ismiyle Hz. Mûsâ'ya hitâb ettikten sonra "Sakalımı ve saçımı tutma!" (Tâhâ, 20/94) ve "Düşmanlarımı güldürme!" (A'râf, 7/150) dedi. Zîrâ Mûsâ (a.s.) Tûr'a gidip gaybûbet buyurduğu vakit, Tâhâ sûre-i şerîfesinde beyân buyurulduğu üzere, Benî İsrâîl, Sâmirî'nin i'mâl-gerdesi olan buzağıya tapmağa başlamışlar ve Hârûn (a.s.) Benî İsrâîl arasına tefrika düşeceği havfiyle onları men'de mübâlağa buyurmamış ve Hz. Mûsâ'nın avdetine intizâr eylemiş idi. Mûsâ (a.s.) Tûr'dan avdet ettiği vakit, Benî İsrâîl'i bu hâlde görünce gazab edip "Bunları bu hâlden niçin men'etmedin?" diye kendisinden

sinnen büyük olan Cenâb-ı Hârûn'un saçını ve sakalını tutup çekmiş idi. Binâenaleyh Cenâb-ı Hârûn, Hz. Mûsâ'nın gazabına karşı, îcâbât-ı rahmetten olan maânî ile hitâb etti. Şu hâlde onun bu kelâmı Mûsâ (a.s.) için, rahmet-i rahmâniyye enfâsından bir nefes oldu.

وسَبَبُ ذلك عَدَمُ التَّثَبُّتِ في النَّظَرِ فيما كان في يَدَيْهِ من الأَلْوَاحِ الَّتي أَلْقَاها من يَدَيْهِ، فلو نَظَرَ فيها نَظَرَ تَثَبُّتٍ لَوَجَدَ فيها الهُدَى والرَّحمةَ، فالهُدَى هو بَيَانُ ما وَقَعَ من الأَمْرِ الَّذي أَغْضَبَهُ مِمَّا هو هارونُ بَرِيئٌ منه، والرَّحمةُ بأَخِيهِ، فكان لا يَأْخُذُ بلِحْيَتِه بمَرْأًى من قَوْمِه مع كِبَرِه وأَنَّه أَسَنُّ منه، فكان ذلك من هارونَ شَفَقَةً على مُوسَى ﷺ، لأَنَّ نُبُوَّةَ هارونَ من رَحمةِ اللّٰهِ، فلا يَصْدُرُ منه إلا مِثْلُ هذا.

Ve bunun sebebi, elvâhtan, onun iki elinde olan şeye nazarda adem-i tesebbütüdür ki, ellerinden onları attı. Eğer onlara nazar-ı tesebbüt ile nazar edeydi, onlarda hüdâ ve rahmeti bulur idi. [24/5] İmdi hüdâ, emirden vâki' olan şeyin beyânı idi ki, Hârûn'un berî olduğu şeyden Mûsâ'yı iğzâb eyledi. Ve rahmet, karındaşına idi. İmdi büyüklüğü ve ondan daha yaşlı olması ile berâber kavmi mazharında onun sakalını tutmaz idi. Binâenaleyh bu, Hârûn'dan Mûsâ (a.s.)a şefkat oldu; zîrâ Hârûn'un nübüvveti Allâh'ın rahmetindendir. Böyle olunca ondan ancak bunun misli sâdır olur.

Burada gerek sûre-i A'râf'da ve gerek sûre-i Tâhâ'da ihbâr buyurulan vak'anın icmâlen beyânı lâzım geldi. Ma'lûm olsun ki, Mûsâ (a.s.) Tûr'a gittiği vakit, onun efrâd-ı ümmetinden olan Sâmirî, alâ-tarîki'l-keşf, ata binmiş olduğu hâlde Cebrâîl (a.s.)ın sûret-i mütemessilesini müşâhede etmiş ve onun atının bastığı mahalden bir kabza toprak almış idi. Sâmirî, Sâmire kabîlesine mensûb Mûsâ bin Zafer isminde bir şahıstır. Ba'dehû bu şahıs Hz. Mûsâ tarafından vekîl olarak bırakılan Hârûn (a.s.)a mürâcaatla "Benî İsrâîl, Mısır'dan hurûclarından mukaddem, Kıbtîlerden düğün ve bayram için istiâre ettikleri küpe, gerdanlık ve bilezik vs. misillü hilyâtı aralarında alıp satıyorlar. Bu hâl âriyet olan emvâlde tasarruf demek olup, devâmı münâsib değildir. Bunların cümlesini toplayıp ihrâk edelim!" dedi. Hârûn (a.s.) bu teklîf-i meşrûu muvâfık buldu. Bu hilyâtın cümle-

sini toplayıp Sâmirî eritti; ve kendisinin kuyumculukta mahâreti olmakla bu ma'denden bir buzağı sûreti i'mâl etti; ve hîn-i izâbede aldığı bir kabza toprağı o halîtaya karıştırdı. O buzağıdan sadâ zâhir oldu. Zîrâ Sâmirî Hz. Cibrîl'in mazhar-ı sıfat-ı hayât olduğuna bi-tarîki'l-keşf vâkıf olmuş olduğundan, onun atının bastığı yerde dahi bu sırr-ı hayâtın sereyânını idrâk eylemiş idi. Benî İsrâîl'in senelerden beri me'lûf [24/6] oldukları putperestlik meylinden bi'l-istifâde Benî İsrâîl'e "İşte bu sizin ve Mûsâ'nın ilâhıdır" diye onları ıdlâl ve iğvâ eyledi, ve onlar da bu buzağıya tapmaya başladılar. Hârûn (a.s.) her ne kadar onlara "Ey nâs, bu buzağı sebebiyle fitneye düştünüz; buna tapmayın, sizin Rabb'iniz Rahmân'dır. Bana tâbi' olun; ve benim emrime itâat edin!" dedi ise de onlar: "Biz Mûsâ avdet edinceye kadar, behemehâl buzağıya tapmakta kāim olacağız" diye cevâb verdiler.

Mûsâ (a.s.) Tûr'da iken Hak Teâlâ hazretleri ona فَإِنَّا قَدْ فَتَنَّا قَوْمَكَ مِنْ بَعْدِكَ وَأَضَلَّهُمُ السَّامِرِيُّ (Tâhâ, 20/85) ya'ni "Senden sonra biz kavmine fitne ilkā ettik ve Sâmirî onları ıdlâl eyledi" buyurdu. Mûsâ (a.s.), gazab ve hüzn ile kavmine rücû' edip, vukū'-ı hâli gördükde; "Benden sonra ne fenâ amel ettiniz!" deyip Tûr'dan getirdiği elvâh-ı *Tevrât*'ı hiddetle elinden yere attı; ve Cenâb-ı Hârûn'un saçından ve sakalından tutup çekti. Hârûn (a.s.) dahi bâlâda zikrolunduğu üzere Mûsâ (a.s.)ın gazabına karşı îcâbât-ı rahmetten olan maânî ile hitâb edip cevâb verdi. Mervîdir ki, elvâh-ı *Tevrât* eczâ-yı münkasim olarak yedi parça idi. Cenâb-ı Mûsâ'nın hiddetle yedinden atmasını müteâkib altı parçasının cüz'leri ref'olunup bir parçasının eczâsı kaldı. وَلَمَّا سَكَتَ عَنْ مُوسَى الْغَضَبُ أَخَذَ الْأَلْوَاحَ وَفِي نُسْخَتِهَا هُدًى وَرَحْمَةٌ لِلَّذِينَ هُمْ لِرَبِّهِمْ يَرْهَبُونَ (A'râf, 7/154) [Vaktâki, Mûsâ'dan o öfke sükûnet buldu, levhaları aldı; ve onun bir nüshasında Rablerinden korkanlar için bir hidâyet ve bir rahmet olduğu yazılmış bulunuyordu.] âyet-i kerîmesinde beyân buyurulduğu vech ile, Hz. Mûsâ'nın gazabı sâkin oldukda, yere attığı elvâhı yine eline aldı; ve bu bakıyye-i elvâhta hüdâ ve rahmet muharrer idi.

İmdi Hz. Mûsâ'nın karındaşı Cenâb-ı Hârûn'a karşı olan gazabının sebeb-i zuhûru, elinde olup yere attığı elvâhın mündericâtına sâbit bir nazarla nazar etmemesi oldu. Zîrâ fikri, ihbâr-ı ilâhî üzerine, kavminin hâl-i dalâleti ile meşgūl idi; ve fikir bir şeyle meşgūl olduğu vakit, göz gördüğü şeye tamâmıyla mün'atıf olmaz. Binâenaleyh Mûsâ (a.s.) eğer elvâha nazar-ı

tesebbüt ile baka idi, elvâhta muharrer olan hüdâ ve rahmeti görür [24/7] ve Hârûn (a.s.) üzerine sıfat-ı gazabla zâhir olmaz idi. Çünkü elvâhta muharrer olan hüdâ Hz. Mûsâ'yı iğzâb eden emr-i vâkiin beyânı idi. Ve emr-i vâki' ise Hz. Hârûn'un Benî İsrâîl'i ıdlâlden berâeti idi. Zîrâ kavminin Sâmirî tarafından ıdlâl olunduğu Hak tarafından kendisine ihbâr buyurulmuş ve şu hâlde Cenâb-ı Hârûn'un bu husûsta aslâ dahli bulunmamış ve tarîk-i hüdâ ise lâyık olanların muâhazesini îcâb etmiş iken, Mûsâ (a.s.) ın elvâha dikkatle nazar edip hüdâyı görmemesi zuhûr-ı gazabına sebeb oldu. Ve kezâ elvâhta mastûr olan rahmet dahi birâderine olan rahmet idi. Eğer elvâha nazar edeydi, kavminin huzûrunda kendinden daha yaşlı olan Cenâb-ı Hârûn'un büyüklüğü ile berâber sakalından tutmaz idi. Binâenaleyh bu "Ey anamın oğlu, benim sakalımı ve saçımı tutma!" (Tâhâ, 20/94) ve "Benim düşmanlarımı güldürme!" (A'râf, 7/150) kavli Cenâb-ı Hârûn'dan Mûsâ (a.s.)a şefkat oldu. Zîrâ Hz. Mûsâ'nın bu vaz'ı sebebiyle onun düşmanlarının Cenâb-ı Mûsâ'ya şemâtet etmeleri muhtemel idi. Cenâb-ı Hârûn Mûsâ (a.s.)ın düşmanlarının kendi yüzünden gülmelerini istemedi. Bu, Hz. Mûsâ'ya onun şefkatidir. Ve Hârûn'un nübüvveti Allâh'ın rahmetinden olduğu için, Hz. Mûsâ'ya elvâhta olan rahmet ile nutkeyledi ki, ondan ancak rahmet ve şefkate müteallik kelâm sâdır olur.

ثـمَّ قـال هـارونُ لِمُوسَـى: ﴿إِنِّـي خَشِـيتُ أَنْ تَقُـولَ فَرَّقْـتَ بَيْنَ بَنِي إِسْـرَائِيلَ﴾ فتَجْعَلَنِي سَـبَبًا فـي تَفْرِيقِهِـم، فـإنَّ عِبـادةَ العِجْـلِ فَرَّقَـتْ بَيْنَهـم، فـكان منهـم مَـن عَبَـدَه اتِّبَاعًـا لِلسَّـامرِيِّ وتَقْلِيـدًا لـه، ومنهـم مَـن تَوَقَّـفَ عـن عِبادتِـه حتَّـى يَرْجِـعَ موسـى إليهـم فيَسْـأَلُونَه فـي ذلـك، فَخَشِـيَ هـارونُ أنْ يُنْسَـبَ ذلـك الفُرْقَـانُ بينهـم إليـه.

[24/8] Ba'dehû Cenâb-ı Hârûn, Hz. Mûsâ'ya إِنِّـي خَشِـيتُ أَنْ تَقُـولَ فَرَّقْـتَ بَيْـنَ بَنِـي إِسْـرَائِيلَ (Tâhâ, 20/94) ya'ni "Ben senin, 'Benî İsrâîl arasına tefrika düşürdün!' demenden korktum" ki, "sen beni onların tefrîkinde sebeb kılarsın" dedi. Zîrâ buzağıya tapmak onların arasını tefrîk eyledi, Sâmirî'ye ittibâan ve ona taklîden, onlardan buzağıya tapanlar oldu. Ve bunun hakkında ona suâl etsinler diye, Hz. Mûsâ'nın onlara rücûuna kadar, buzağının ibâdetinde tevakkuf edenler bulundu. Binâenaleyh Hârûn (a.s.), onların beynindeki furkān kendisine nisbet olunur diye korktu.

Ya'ni Hz. Mûsâ, Cenâb-ı Hârûn'a يَا هَارُونُ مَا مَنَعَكَ إِذْ رَأَيْتَهُمْ ضَلُّوا أَلَّا تَتَّبِعَنِ أَفَعَصَيْتَ أَمْرِي (Tâhâ, 20/92, 93) ya'ni "Ey Hârûn, çün ki sen onların şaşırdıklarını gördün; bana mütâbaattan seni men'eden ne idi? Yoksa bana âsî mi oldun?" dedikde, Hârûn (a.s.) يَا ابْنَ أُمَّ لَا تَأْخُذْ بِلِحْيَتِي وَلَا بِرَأْسِي (Tâhâ, 20/94) ya'ni "Ey anamın oğlu, benim sakalımı ve saçımı tutma!" dedikten sonra إِنِّي خَشِيتُ أَنْ تَقُولَ فَرَّقْتَ بَيْنَ بَنِي إِسْرَائِيلَ (Tâhâ, 20/94) [Ben senin, "Benî İsrâîl arasına tefrika düşürdün!" demenden korktum.] dedi. فتَجْعَلَنِي سَبَبًا في تَفْرِيقِهم [Sen beni onların tefrîkinde sebeb kılarsın.] kavli, Kur'ân-ı Kerîm'de Cenâb-ı Hârûn'dan naklolunan kelâm cümlesinden değildir; ibâre-i *Fusûs*'tur. Hz. Şeyh (r.a.) فَرَّقْتَ بَيْنَ بَنِي إِسْرَائِيلَ (Tâhâ, 20/94) [Benî İsrâîl arasına tefrika düşürdün.] kavlini îzâhen îrâd buyurmuştur. Zîrâ Sâmirî buzağıyı i'mâl ettiği vakit Benî İsrâîl'e هَـذَا إِلٰهُكُـمْ وَإِلٰـهُ مُوسَـى (Tâhâ, 20/88) ya'ni "İşte bu sizin ve Mûsâ'nın ilâhıdır" demiş ve Benî İsrâîl fikren iki fırkaya ayrılarak, bir fırkası hemân Sâmirî'ye tâbi' olup ona taklîden buzağıya tapmağa başlamış ve bir fırkası dahi Hz. Hârûn'un men'i üzerine لَنْ نَبْرَحَ عَلَيْهِ عَاكِفِينَ حَتَّى يَرْجِعَ إِلَيْنَا مُوسَى (Tâhâ, 20/91) ya'ni "Biz, Mûsâ bize rücû' edinceye kadar behemehâl ona tapmakta mukîm olacağız" deyip, buzağının hakîkaten kendilerinin ve Mûsâ'nın ilâhı olup olmadığını, Hz. Mûsâ'nın avdetinde kendisinden sormak şartıyla buzağıya ibâdette tevakkuf ve tereddüd etmiş idi. Ya'ni bir kısmı şeksiz ve bir kısmı da şekk ile ilâh-ı mec'ûle [24/9] taptılar. Bu ise, cidâli ve hattâ sefk-i dimâyı mûcib olabilecek bir tefrika idi. Hârûn (a.s.) ın nübüvveti Allâh'ın rahmetinden olduğu için إِنَّمَا فُتِنْتُمْ بِهِ وَإِنَّ رَبَّكُمُ الرَّحْمٰنُ فَاتَّبِعُونِي وَأَطِيعُوا أَمْرِي (Tâhâ, 20/90) ya'ni "Bu buzağı sebebiyle fitneye düştünüz; hâlbuki sizin muhakkak Rabb'iniz Rahmân'dır. Bana tâbi' olun ve benim emrime itâat edin!" demekle iktifâ edip beynlerinde cidâl ve sefk-i dimâ' ve bu sûretle tefrika-i azîm havfinden nâşî men'lerinde mübâlağa etmedi; ve onlara olan bu hitâbı dahi rahmeti mutazammındır. Zîrâ إِنَّ رَبَّكُمُ اللّٰهُ [Rabb'iniz Allah'dır.] demedi, رَبَّكُمُ الرَّحْمٰنُ [Rabbiniz Rahmân'dır.] dedi. Çünkü "Allah" cemî'-i esmâyı câmi' olduğundan kahr ile dahi mütecellî olur; ve "Rahmân" ise, rahmetle mütecellîdir.

فكان موسَى ﷺ أَعْلَمَ بالأَمْرِ من هارونَ، لأنَّه عَلِمَ ما عَبَدَه أصحابُ العِجْلِ لِعِلمِه بأنَّ اللّٰهَ قد قَضَى أَلَّا يُعْبَدَ إلَّا إيَّاه، وما حَكَمَ اللّٰهُ بشيءٍ إلا وَقَعَ،

فكان عَتَبُ موسَى أَخَاهُ هارونَ لِمَا وَقَعَ الأمرُ في إِنْكَارِه وعَدَمِ اتِّسَاعِهِ، فإنَّ العارفَ مَن يَرَى الحقَّ في كلِّ شيءٍ بَلْ يَرَاه عينَ كلِّ شيءٍ، فكان موسَى يُرَبِّي هارونَ تَرْبِيَةَ عِلْمٍ وإن كان أَصْغَرَ منه في السِّنِّ.

Ve Mûsâ (a.s.) emri, Hârûn'dan a'lem idi. Zîrâ muhakkak Allah Teâlâ'nın kendisinden gayrı bir şeye ibâdet olunmamasını kazâ eylediğine ilminden nâşî, ashâb-ı iclin ne şeye ibâdet ettiklerini bildi. Ve Allah Teâlâ bir şeye hükmetmedi, illâ o şey vâki' oldu. Böyle olunca Mûsâ'nın, birâderi Hârûn'a atbi, onun inkârında ve adem-i ittisâında [24/10] vâki' olan emirden nâşî oldu. Zîrâ ârif, Hakk'ı her şeyde müşâhede eden, belki O'nu her şeyin "ayn"ı gören kimsedir. İmdi Mûsâ, her ne kadar sinnde ondan asgar idiyse de, Hârûn'u terbiye-i ilim ile terbiye ederdi.

Ya'ni Mûsâ (a.s.) يَا هَارُونُ مَا مَنَعَكَ إِذْ رَأَيْتَهُمْ ضَلُّوا (Tâhâ, 20/92) [Ey Hârûn, çün ki sen onların şaşırdıklarını gördün; bana mütâbaattan seni men'eden ne idi?] hitâbıyla Hârûn (a.s.)ın saçını ve sakalını tuttu; ve onun gazabı sûret-i zâhirede buzağının ilâh olmasını inkâr tarîkiyle vâki' oldu. Ve nitekim Hârûn (a.s.) dahi, Hz. Mûsâ'nın gıyâbında buzağının ilâh olmasını inkâr etmiş idi. Ve ilm-i zâhire göre onun ilâh olmasını inkâr etmek pek tabîî bir hâldir. Velâkin Mûsâ (a.s.), hakîkat-i emri Hz. Hârûn'dan daha ziyâde bildiği cihetle, Cenâb-ı Hârûn'un buzağıya ibâdeti inkâr ettiğini müşâhede eylediği ve bu ise ilm-i hakîkate mugâyir olduğu için, gazabının sebeb-i bâtınîsi bu idi. Çünkü Hz. Mûsâ, Allah Teâlâ'nın kendisinden gayrı bir şeye ibâdet olunmamasına hükmettiğini bildi. Binâenaleyh buzağıya tapanların ne şeye taptıklarını bildi. Ve Allah Teâlâ neye hükmetmiş ise o şey muhakkak vâki' olur. Onun hükmünün hilâfı zâhir olmak ihtimâli yoktur. Hâlbuki Allah Teâlâ وَقَضَى رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ (İsrâ, 17/23) [Ey Habîbim! Senin Rabb'in ancak O'na ibâdet etmenizi kazâ eyledi, ya'ni hükmetti.] âyet-i kerîmesinde beyân buyurduğu üzere, kendisinden gayrı bir şeye ibâdet olunmamasına hükmetti.

Suâl: Denildi ki: "Allah Teâlâ kendisinden gayrısına ibâdet olunmamasına hükmetti; ve O'nun hükmettiği şey muhakkak vâki' olur." Hâlbuki mecûsîler ateşe ve putperestler taştan ve tahtadan i'mâl ettikleri birtakım

sûretlere ve akvâm-ı sâire dahi tahayyül ettikleri sûretlere taparlar. Bu hâl hükm-i ilâhînin hilâf-ı vukūu değil midir? [24/11]

Cevâb: Fass-ı Nûhî'de îzâh ve tafsîl olunduğu üzere, bilcümle eşyâ mezâhir-i esmâ-i ilâhiyyedir; ve onların vücûdu, vücûd-ı mutlakın takayyüd ve taayyününden ibârettir. Binâenaleyh putperestlerin taptıkları asnâm dahi vücûd-ı mutlak-ı Hakk'ın takayyüd ve taayyünü olduğundan putperestler, onlara tapmakla Hakk'ın gayrısına tapmış olmazlar. Çünkü vücûdda O'ndan gayrı bir şey yoktur. Binâenaleyh bir âbid, ibâdet için hangi bir şeye teveccüh etse, o ibâdet, hakîkatte Allah Teâlâ'ya râci' olur. Onların küfrü ancak Hakk-ı mutlakı takyîd ve tahdîd etmelerinden münbaisdir. İşte Sâmirî tarafından ilâh ittihâz olunan buzağıya ibâdet dahi bu kabîldendir. Şu hâlde ne şeye ibâdet olunursa olunsun, Allah Teâlâ'nın kendisinden gayrısına ibâdet olunmaması hakkındaki hükmüne muhâlif bir hâl vâki' olamaz.

İmdi Mûsâ (a.s.)ın birâderi Hârûn (a.s.)a karşı itâbı onun buzağıya ibâdetine inkârında ve adem-i ittisâında vâki' olan emirden dolayı oldu. Çünkü ârif olan kimse Hakk'ı her şeyde görür; ve belki Hakk'ı her şeyin "ayn"ı olarak müşâhede eder. Binâenaleyh Mûsâ (a.s.), ondan sinnen küçük olmakla berâber, daha ârif olduğu için, Hârûn (a.s.)ı terbiye-i ilim ile terbiye eder idi.

Suâl: Hârûn (a.s.) emr-i nübüvvette Mûsâ (a.s.)ın şerîki olduğu hâlde, Benî İsrâîl buzağıya ibâdet ettikleri vakit, onun onlara inkârı ve buzağı ibâdetini havsalasına sığdıramaması, hakîkat-i hâle adem-i ıttılâını îcâb eder. Hâlbuki bundan, bir nebiyy-i zîşâna ma'rifette noksan isnâdı lâzım gelir? [24/12]

Cevâb: Fass-ı Üzeyrî'de dahi geçtiği üzere, nübüvvet velâyetin zâhiri ve velâyet, nübüvvetin bâtınıdır. Ve bir nebîye ilm-i risâletten ümmetinin isti'dâdı kadar verilir; ne ziyâde ve ne de noksandır. Binâenaleyh ilm-i risâlette enbiyâya aslâ noksan isnâdı câiz değildir. Nitekim Hârûn (a.s.)ın buzağı ibâdetine inkârı bi-hasebi'n-nübüvve kemâldir. Velâkin ilm-i hakîkat, ki enbiyâ (aleyhimü's-selâm) buna cihet-i velâyetleriyle muttali' olurlar, bu ma'rifete adem-i ıttılâ'ları câiz olur; ve Kur'ân-ı Kerîm'de beyân buyurulan

Mûsâ ve Hızır (aleyhime's-selâm) kıssası bu cevâzın burhânıdır. Ve enbiyâ (aleyhimü's-selâm) تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ (Bakara, 2/253) [Bu resûllerin ba'zısını ba'zısı üzerine tafdîl ettik.] âyet-i kerîmesi muktezâsınca mütefâzıl olduklarından, Mûsâ (a.s.) sinnen küçük olmakla berâber, hakîkat-i hâli Hârûn (a.s.)dan a'ref idi.

وَلِذَلِكَ لمَّا قال له هارونُ ما قال رَجَعَ إلى السَّامِرِيِّ، فقال له: ﴿فَمَا خَطْبُكَ يَا سَامِرِيُّ﴾ يعني فيما صَنَعْتَ مِن عُدُولِك إلى صُورةِ العِجْلِ على الاختِصاصِ، وما خَطْبُكَ مِن صُنْعِك هذا الشَّبَحِ مِن حُلِيِّ القَوْمِ، حتَّى أَخَذْتَ بقُلُوبِهم مِن أَجْلِ أَمْوَالِهم، فإنَّ عِيسَى ﷺ يَقُولُ لِبَنِي إسرائيلَ: «يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ قَلْبُ كُلِّ إِنْسَانٍ حَيْثُ مَالُهُ، فَاجْعَلُوا أَمْوَالَكُمْ فِي السَّمَاءِ تَكُنْ قُلُوبُكُمْ فِي السَّمَاءِ»، وما سُمِّيَ المالُ مالًا إلَّا لكَوْنِه بالذَّاتِ تَمِيلُ القلوبُ إليه بالعَادَةِ، فهو المَقصودُ الأعظَمُ في القلوبِ لِمَا فيها من الافْتِقَارِ إليه.

Ve bunun için Hârûn, ona dediğini dedikde, Sâmirî'ye rücû' etti. Ona فَمَا خَطْبُكَ يَا سَامِرِيُّ (Tâhâ, 20/95) ya'ni "Ey Sâmirî, murâdın nedir?" dedi ki, ihtisâs üzere buzağı sûretine udûlden sun'ettiğin şeyde şânın nedir? Ve huliyy-i kavimden [24/13] bu şebahı yapmandan murâdın nedir? Tâ ki emvâlleri eclinden onların kalblerini ahzettin, demektir. Zîrâ Îsâ (a.s.) Benî İsrâîl'e: "Ey Benî İsrâîl, her insanın kalbi malının cihetindedir. Binâenaleyh siz emvâlinizi semâda farzedin ki, kalbleriniz semâda olsun!" dedi. Hâlbuki ancak kulûb, bizzât âdet[547] ile ona mâil olduğundan dolayı mala "mal" tesmiye olundu. Böyle olunca kalbde ona iftikārdan nâşî, o mal kulûbda maksûd-ı a'zamdır.

Ya'ni Mûsâ (a.s.) Hârûn (a.s.)ı ilim terbiyesi ile terbiye ettiği için, Cenâb-ı Hârûn Hz. Mûsâ'ya onun gazabına karşı يَا ابْنَ أُمَّ لَا تَأْخُذْ بِلِحْيَتِي وَلَا بِرَأْسِي (Tâhâ, 20/94) [Ey anamın oğlu, benim sakalımı ve saçımı tutma!] kavlini söylediği vakit, Mûsâ (a.s.) Sâmirî'ye dönüp ona: "Ey Sâmirî şânın ve murâdın nedir?" ya'ni "İlâh-ı mutlak ibâdetinden husûsiyet üzere buzağı sûretinde ilâh-ı mukayyed ibâdetine tecâvüzün olan sun'unda murâdın

547 Diğer neşirlerde kelime "âdet" değil "ibâdet" şeklindedir. Ahmed Avni Bey, Bosnevî'yi tâkiben "âdet" kelimesini tercih etmiştir. Krş. Bosnevî, *Tecelliyât-ı Arâisu'n-Nusûs*, s. 500.

nedir? Ve kavmin hilyât ve tezyînâtından bu şebahı, ya'ni cism-i kesîfi yapmandan murâdın nedir? Tâ ki onların kalblerini emvâllerinden dolayı ahz u zabtettin!" dedi. Zîrâ insanın kalbi malının bulunduğu tarafa meyyâldir. Sâmirî dahi buzağıyı Benî İsrâîl'in yedindeki hilyâttan i'mâl ettiği cihetle, onların kalbleri malları olan buzağı cihetine meyletti. Çünkü Îsâ (a.s.) Benî İsrâîl'e hitâben: "Ey Benî İsrâîl! Her bir insanın kalbi, malının bulunduğu cihettedir. Böyle olunca siz emvâlinizi semâda, ya'ni ulüvvde farzedin; tâ ki kalbleriniz semâya, ya'ni ulüvve, mâil olsun!"[548] buyurdu. "Semâ"dan murâd, semâ-i esmâ-i ilâhiyye ve "mal"dan murâd dahi, esmâ hazînelerinde meknûz olan tecelliyât ve atâyâ-yı ilâhiyyedir. Hâlbuki mala "mâl" denilmesi [24/14] ancak kalblerin bizzât, âdetle ona mâil olmasından nâşîdir. Nitekim "mâl canın yongasıdır" darb-ı meseli meşhûrdur. Binâenaleyh, kalbde mala ihtiyâc ve iftikār hissi bulunduğu için, o mal kalblerde maksûd-ı a'zamdır. Bosnevî ve Ya'kūb Han nüshalarında تَمِيلُ القلوبُ إليه بالعَادَةِ [Kulûb, bizzât âdet ile ona mâil olur.] ve Kāşânî, Bâlî Efendi ve Dâvûd-ı Kayserî ve *Te'vîl-i Muhkem* nüshalarında إليه بالعِبَادَةِ [bizzât ibâdet ile] sûretinde muharrerdir. Bu sûretlere göre ma'nâ: "Hâlbuki mala "mal" tesmiyesi, ancak kalblerin bizzât ibâdetle ona mâil olmasından nâşîdir" olur. Zîrâ mala meyledip onun tasarrufu tahtında bulunanlar abdü'l-mâldir; ve abdiyyet-i mâli kabûl ile ibâdet-i Hak'tan i'râz edenler pek çoktur.

وليس للصُّوَرِ بقاءٌ، فلا بُدَّ مِن ذَهابِ صورةِ العِجْلِ لوْ لمْ يَسْتَعْجِلْ مُوسَى بِحَرْقِهِ، فغَلَبَتْ عليه الغَيْرَةُ، فحَرَّقَهُ، ثمَّ نَسَفَ رَمَادَ تلك الصُّورةِ في اليَمِّ نَسْفًا، وقال له: ﴿وَانْظُرْ إِلَى إِلٰهِكَ﴾، فسَمَّاهُ إِلٰهًا بطَرِيقِ التَّنْبِيهِ لِلتَّعليمِ لِمَا عَلِمَ أنَّه بعضُ الْمَجَالِي الإِلٰهِيَّةِ ﴿لَنُحَرِّقَنَّهُ﴾.

Ve suverin bekāsı yoktur. Binâenaleyh eğer Mûsâ, onu yakmakla isti'câl etmese idi, buzağı sûretinin zehâbı lâbüddür. İmdi onun üzerine gayret galebe etti; onu yaktı. Ba'dehû o sûretin külünü denize

548 Ahmed b. Hanbel, *Zühd*, s. 87; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, XLVII, s. 456. İbnü'l-Arabî bu rivâyete *Fütûhât*'ında da yer verir ve benzer muhtevâlı hadîs-i şerîflerle irtibâtını kurar. Bk. *Fütûhât-ı Mekkiyye*, II, s. 301 (70. bâb); IV, s. 365 (281. bâb); VI, s. 41 (364. bâb). Ayrıca bu söz Hz. İsa'nın "Dağ Vaazı"nda geçmektedir. Bk. Matta, 5-7.

savuruş savurdu; ve ona "İlâhına bak!" dedi. İmdi onun mecâlî-i ilâhiyyeden ba'z olduğunu bildiğinden nâşî, bi-tarîki't-tenbîh ta'lîm için, ona "ilâh" tesmiye etti. "Biz onu elbette yakarız" (Tâhâ, 20/97) dedi.

Ya'ni Benî İsrâîl suver-i kesîfenin hiçbirisinde bekā olmadığını ve binâenaleyh o suverden birisi olan buzağının sûreti dahi fânî olduğunu bildikleri hâlde, mahzâ mallarından ma'mûl olduğu için, kalbleri [24/15] o sûrete meyledip taptılar. Ve pek tabîîdir ki sûretlerin bekāsı yoktur. Eğer Mûsâ (a.s.) o buzağı sûretini yakıp imhâ etmek husûsunda acele etmese idi bile, suver-i sâire-i âlem gibi mutlakā o sûret dahi er geç kendi kendine bozulup gidecek idi. Fakat Mûsâ (a.s.) üzerine gayret galebe ettiği için, onun imhâsı husûsunda acele edip, o sûreti ateşte yaktı; ve ba'de'l-ihrâk onun külçe külçe olan külünü deryâ içine savuruş savurdu. Zîrâ Benî İsrâîl'in isti'dâdı "tenzîh"i iktizâ ederdi. Binâenaleyh Mûsâ (a.s.)ın getirdiği şerîat dahi tenzîh üzerine idi; ve tenzîh ise, ilm-i Kur'ân'ı değil, ilm-i furkānı muktezîdir; ve ilm-i Kur'ân tenzîhde teşbîhi ve teşbîhde tenzîhi iktizâ eder. İşte Mûsâ (a.s.)ın meşrebinde tenzîh gālib olmakla, kendisine gayret, ya'ni buzağı sûreti Hakk'ın gayrı olduğu ve Hakk'ın o sûretten münezzeh bulunduğu mülâhazası galebe ederek, o sûretin imhâsında acele etti; ve onu yaktı. Ve Mûsâ (a.s.)a bu tenzîh ve gayret galebe etmekle berâber, buzağı sûretinin mecâlî-i ilâhiyyeden bir meclâ olduğuna dahi ilmi var idi. Velâkin bu teşbîh ciheti gālib değil idi. İşte bu hakîkati dahi tenbîh tarîkiyle ta'lîm için Sâmirî'ye hitâben وَانْظُرْ إِلَى إِلٰهِكَ الَّذِي ظَلْتَ عَلَيْهِ عَاكِفًا لَنُحَرِّقَنَّهُ (Tâhâ, 20/97) ya'ni "Müdâvemetle taptığın ilâhına nazar et ki, biz onu elbette yakarız" dedi ve o buzağı sûretini "ilâh" ile tesmiye etti. Ve onun buzağı sûretini yakmasının hikmetine gelince:

فإنَّ حَيَوَانِيَّةَ الإنسانِ لها التَّصرُّفُ في حيَوانيَّةِ الحيَوانِ لِكَوْنِ اللّٰهِ سَخَّرَها للإنسانِ، ولَا سِيَّما وأصلُه ليس من حيَوانٍ، فكان أَعْظَمَ في التَّسخيرِ، لأنَّ غيرَ الحيَوانِ، ما له إرادَةٌ، بَلْ هو بحُكْمِ مَن تصَرَّفَ فيه مِن غيرِ إبَاءَةٍ.

[24/16] Zîrâ Allah Teâlâ onu insana teshîr eylediği cihetle, insanın hayvâniyeti için, hayvanın hayvâniyetinde tasarruf vardır. Ve bâhusûs hâlbuki buzağının aslı hayvandan değildir. Binâenaleyh teshîrde hay-

vandan a'zamdır. Zîrâ hayvanın gayrıdır. Onun için irâde yoktur. Belki emr, bilâ-imtinâ' kendisinde tasarruf eden kimsenin hükmüyledir.

Ya'ni Allah Teâlâ hayvanın hayvâniyetini insana teshîr ettiği ecilden, insanın hayvâniyeti için hayvanın hayvâniyetinde tasarruf vardır. Nitekim Hak Teâlâ hazretleri وَسَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ (Câsiye, 45/13) ya'ni "Semâvât ve arzda olan mahlûkātı sizin için müsahhar kıldı" buyurur. Nev'-i insân mahlûkāt-ı arzıyyenin kâffesinde tasarruf etmekle berâber semâda uçan kuşları dahi hükmüne münkād kılar. Ve fî-zamâninâ görüldüğü üzere terakkiyât-ı fenniyye sebebiyle semâda uçar ve sun'î bulutlar ihdâs eder. Ve insân-ı kâmilin ve ehl-i havâsstan olan insân-ı nâkısın yerde ve gökte başka türlü tasarrufâtı dahi vardır ki, erbâbının ma'lûmudur.

Buzağı üzerindeki tasarrufa gelince: Onun aslı hayvan cinsinden değildir. Cemâddan ibâret olan hilyâttan yapılmış bir sûrettir; ve hayvanın gayrıdır. Binâenaleyh insanın yedinde hayvandan daha ziyâde müsahhardır. Çünkü onun hayvan gibi irâdesi olmadığı için, insân onu ne şekil ve vaziyete koysa, aslâ kendisinden muhâlefet[549] zâhir olmaksızın onun tasarrufuna tâbi' olur. Binâenaleyh cemâdât inkıyâd ve teslîm husûsunda hayvandan a'zamdır. Hâlbuki insanın hayvâniyeti, hayvanın hayvâniyetinde dahi tasarruf ederse de, irâdesi olduğu cihetle, tasarruf-ı insânîye muhâlefet eder. Ve insan, hayvanı birtakım âlât ve hiyel ve desâis ile zabtedip, onu kendi irâdesi dâiresinde hareket etmeğe bırakmaz. İşte insanın hayvâniyeti, hayvanın hayvâniyetinde mutasarrıf olunca, aslı hayvan cinsinden olmayan buzağı üzerinde elbette onun imtinâı olmaksızın keyfe-mâ-yeşâ mutasarrıfdır; çünkü o cemâddır. [24/17] Binâenaleyh Mûsâ (a.s.), hayvan hakkında revâ görmeyeceği bir tarz ile, ya'ni yakmak sûretiyle buzağıyı imhâ etti. Gerçi Mûsâ (a.s.) onu kırıp parçalamak sûretiyle de imhâ edebilirdi. Fakat bi'l-ihrâk imhâyı münâsib gördü. Çünkü Mûsâ (a.s.), tecellî-i nûrîyi ateş sûretinde müşâhede etmiş idi; ve ona dıraht-ı âteşînden إِنِّي أَنَا اللَّهُ (Kasas, 28/30) [Ben Allâh'ım!] hitâbı gelmiş idi. Nitekim Hz. Mevlânâ (r.a.) buyurur. Beyit:

تو آن نوری که با موسی همی گفت خدایم من، خدایم من، خدایم

549 Ahmed Avni Bey nüshası: "muhâlif". Âdil Bey nüshası: "muhâlefet".

Tercüme:

"Sen ol bir nûrsun, Mûsâ'ya derdin
Hudâyım ben, Hudâyım ben, Hudâyım!"[550]

Ve diğer bir beyt-i şerîflerinde dahi kendilerine vâki' olan bu tecellîye işâreten buyururlar. Beyit:

درخت آتشین دیدم، ندا آمد که جانانم　　مرا می خواند آن آتش، مگر موسیِّ عِمرانم
دَخَلْتُ التِّیهَ بِالْبَلْوَی وَذُقْتُ الْمَنَّ وَالسَّلْوَی　　چهل سال است چون موسی بگِردِ این بیابانم

Tercüme:

"Dıraht-ı âteşîn gördüm, dedi: "Ben işte cânânem"
Beni çağırdı âteş gālibâ Mûsâ-yı İmrân'em
Düşüp tîhe belâ çektim ve tattım menn ü selvâyı
Tamam kırk yıl ki, Mûsâ misli devvâr-ı beyâbânem"[551]

İşte Mûsâ (a.s.) bu sebebe binâen ateşi buzağı sûretine taslît etti ve yakıp külünü deryâya savurdu. Ve bu fiili ile Hak Teâlâ hazretlerinin böyle bir tecellîsi vukūunda keserât-ı sûriyyenin buzlar gibi eriyeceğini ve cemî'-i zerrât-ı unsuriyyenin kül gibi savrulup muzmahil olacağını gösterdi. Nitekim ölüm dediğimiz hâl, bunun her an gördüğümüz şâhid-i belîğidir. Zîrâ mevt, [24/18] tecellî-i zâtîdir. Havf-ı mevt ile lerzân olanlar, ancak bizim gibi vücûd-ı vehmîsi kendisinin malı olduğunu zannedenlerdir. Bu vehimden âzâd olup mü'min-i hakîkî bulunan evliyâullah ise bu tecellînin teşnesidirler. Nitekim hadîs-i şerîfte اَلْمَوْتُ تُحْفَةُ الْمُؤْمِنِ [Mevt, mü'minin armağanıdır.][552] buyurulmuştur.

وأمَّا الحيَوانُ فهو ذُو إرادَةٍ وغَرَضٍ، فقدْ يَقَعُ منه الإِبَاءَةُ في بعضِ التَّصرِيفِ،

550 *Dîvân-ı Kebîr*, II, s. 957 [beyit: 25336 (Füruzânfer neşri:1526. gazel)]. Krş. Can, *Dîvân-ı Kebîr –Seçmeler–*, II, s. 334; *Dîvân-ı Kebîr* (trc. Abdülbâki Gölpınarlı), VI, s. 265 (beyit: 2246). Tercüme için ayrıca bk. *Sipehsâlâr Tercümesi* (trc. A. Avni Konuk), s. 65.

551 *Dîvân-ı Kebîr*, I, s. 847 [beyit: 22360-61 (Füruzânfer neşri: 1414. gazel)]. Krş. Can, *Dîvân-ı Kebîr –Seçmeler–*, II, s. 338; *Dîvân-ı Kebîr* (trc. Abdülbâki Gölpınarlı), V, s. 643 (beyit: 5856 vd.). Tercüme için ayrıca bk. *Sipehsâlâr Tercümesi* (trc. A. Avni Konuk), s. 65.

552 Kelâbâzî, *Bahru'l-Fevâid*, I, s. 182; İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, VIII, s. 199; Deylemî, *el-Firdevs*, IV, s. 238; Beyhakî, *Şuabu'l-Îmân*, XII, s. 292; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, II, s. 383.

فإنْ كان فيه قُوَّةُ إظهارِ ذلك ظَهَرَ منه الجُمُوحُ لِمَا يُريدُه منه الإنسانُ، وإنْ لَمْ تكنْ له هذه القُوَّةُ أو يُصَادِفُ غَرَضَ الحيَوانِ انْقَادَ مُذَلَّلًا لِمَا يُريدُه منه، كما يَنْقَادُ الإنسانُ مثلُه لأمرٍ فيما رَفَعَهُ اللّٰهُ به من أَجْلِ المالِ الَّذي يَرْجُوهُ منه، المُعَبَّرُ عنه في بعضِ الأحوالِ بالأُجْرَةِ، في قولِه: ﴿وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيَتَّخِذَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا سُخْرِيًّا﴾، فما تُسَخَّرُ له مَن هو مثلُه إلا مِن حيَوانيَّتِه لا من إنسانيَّتِه، فإنَّ المِثْلَيْنِ ضِدَّانِ، فيُسَخِّرُه الأَرْفَعُ في المَنْزِلَةِ بالمالِ أو بالجَاهِ بإنسانيَّتِه، ويَتسَخَّرُ له ذلك الآخَرُ إمَّا خَوْفًا أو طَمَعًا من حيَوانيَّتِه لا من إنسانيَّتِه، فما تُسَخَّرُ له مَن هو مثلُه، أَلَا تَرَى ما بينَ البَهَائِمِ من التَّحْرِيشِ، لأنَّها أمثالٌ، فالمِثْلَانِ ضِدَّانِ، فلذلك قال: ﴿وَرَفَعَ بَعْضَكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ﴾، فما هو مَعَهُ في دَرَجَتِهِ، فوَقَعَ التَّسْخِيرُ من أَجْلِ الدَّرَجَاتِ.

Ve hayvana gelince, o irâde ve garaz sâhibidir. Binâenaleyh ba'zan, ba'zı tasrîfte ondan imtinâ' vâki' olur. İmdi onda bunun izhâr-ı kuvveti olursa, insanın ondan murâd ettiği şey için, ondan serkeşlik câhir olur; ve eğer onun bu kuvveti olmazsa, yâhud hayvanın garazına muvâfık olursa, ondan onu murâd ettiği şey için [24/19] müzellelen münkād olur. Nasıl ki insan, Allâh'ın onunla ref'ettiği şeyde, ondan umduğu mal eclinden, kendisinin misline inkıyâd eder. Öyle mal ki, ba'zı ahvalde ondan "ücret" ile ta'bîr olunur. Ve O'nun kavlinde وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيَتَّخِذَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا سُخْرِيًّا (Zuhruf, 43/32), ya'ni "Biz onların ba'zısını ba'zısının derecâtı fevkinde ref'ettik; tâ ki onların ba'zısı ba'zısını sühriyy, ya'ni metbû' ittihâz edeler!" mansûstur. İmdi onun misli olan kimse, ona insâniyetinden değil, ancak hayvâniyetinden müsahhar olur. Zîrâ iki misil zıddırlar. Binâenaleyh onu, mal veyâ câh ile menzilette erfa' olan, insâniyeti ile teshîr eder. Ve bu diğeri ona, insâniyetinden değil, ya havfen ya tamaan hayvâniyetinden müsahhar olur. Şu hâlde kendi misli olan ona müsahhar olmadı. Behâyim arasında adem-i imtizâcdan vâki' olan şeyi görmez misin? Zîrâ onlar emsâldir ve misiller zıdlardır. Ve bunun için وَرَفَعَ بَعْضَكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ (En'âm, 6/165) [Allah Teâlâ ba'zınızı ba'zınızın derecâtı fevkinde ref'etti.] dedi. Böyle olunca o, onun derecesinde onunla berâber değildir. Binâenaleyh teshîr derecât eclinden vâki' oldu.

Ya'ni cemâdda irâde olmadığı için, bilâ-imtinâ' kendisinde tasarruf eden kimsenin hükmüne tâbi' olur. Hayvana gelince, onda irâde ve garaz olduğundan, kendisinde tasarruf etmek isteyen kimsenin ba'zı tasarrufâtına ba'zı vakit mümânaat eder. Binâenaleyh hayvan, kendisinde mevcûd olan irâde ve garazı izhâr için, kendisinde kuvvet bulacak olursa, insanın irâdesine karşı serkeşlik eder. Meselâ ba'zı at vardır ki, ancak sâhibinin rükûbunu murâd eder; onun gayrısının rükûbu irâde ve garazına muvâfık değildir. Eğer ona yabancı bir kimse binmek ister [24/20] ve onu zabtedemeyecek kadar da acemi bulunur ise, o at irâde ve garazını izhâr için kendinde kuvvet bulacağından, o yabancıya karşı serkeşlik edip, üstüne bindirmez. Ve eğer hayvanda irâde ve garazını izhâr edecek kuvvet bulunmazsa, ya'ni yabancı râkib, üstâd olup o atı zabtedebilirse veyâhud insanın garazı, hayvanın garazına müsâdif ve muvâfık olur ise, ya'ni ancak sâhibinin rükûbuna muvâfakat eden o ata sâhibi râkib olacak olursa, hayvan zelîl olarak münkād ve mutî' olur.

Nitekim Allah Teâlâ hazretleri bir insanı "mansıb" gibi zâhirî ve "ilim" gibi bâtınî bir derece ihsânıyla ref'eder. Ve derecesi merfû' olan bir insana, onun misli olan diğer bir insan, ondan mal ve ilim umduğu için, münkād olur ve onun tasarrufu tahtına girer; ve o umulan mala ba'zı ahvâlde "ücret" ta'bîr olunur. Ya'ni bir mansıb sâhibine hâdim olan bir kimse mal mukābilinde onun emrine münkād olur ki, bu hâlde o mala "ücret" tesmiye olunur. Ve umulan mala ba'zı ahvâlde ücret tesmiye olunmaz. Meselâ bir kimse kendisiyle münâsebeti bulunan mansıb sâhibi veyâ zengin bulunan bir adama, bana ihsân eder; veyâ zarûrette bulunduğum vakit bana ikrâz eyler mülâhazasıyla onu gücendirmemek için emrine itâat eder. Ve bu merfûiyyet-i derece Hak Teâlâ hazretlerinin وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيَتَّخِذَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا سُخْرِيًّا (Zuhruf, 43/32) ya'ni "Biz onların ba'zısını ba'zısının derecâtı fevkinde ref'ettik; tâ ki onların ba'zısı ba'zısını metbû' ve mutâ' ittihâz ederler!" kavlinde beyân buyurulmuştur.

İmdi sâhib-i mansıb olan bir insana, kendi gibi bir insan olan kimsenin müsahhariyeti ve itâatı, o tâbi' olan şahsın insâniyeti cihetinden değil, belki hayvâniyeti cihetinden inbiâs eder. İnsâniyeti cihetinden tâbiiyet ve metbûiyet mümkin değildir. Çünkü her iki insan yekdîğerinin misli ise

de başka başkadır; ve yekdîğerinden başka olan iki misl ise zıddırlar. Ve iki zıd ise, الضِّـدَّان لا يَجْتَمِعَـان [İki zıd bir araya gelmez.] kāidesince müctemi' olmazlar. Binâenaleyh kadr ve menzileti mal ve câh ile merfû' olan kimse, eşhâs-ı sâireyi insâniyeti ile teshîr eder; ve ona tâbi' ve müsahhar olanlar ise, [24/21] insâniyetleri cihetinden değil, belki havfen ve tamaan hayvâniyetleri cihetinden müsahhar ve tâbi' olurlar. Böyle olunca bir insan kendi gibi olan bir insana tâbi' ve münkād olmamış olur. Her ne kadar ehl-i hicâb ve gaflet bir insanın diğer insana tâbi' olduğunu zannederlerse de, bu tâbiiyet ve metbûiyet mes'elesinin iç yüzü zikrolunduğu vech iledir.

Behâyim arasındaki adem-i imtizâcı görmüyor musun? Hiçbirisi diğerinin tasarrufu tahtına girmek istemez; ve aralarında her an kavga eksik değildir. Çünkü birisi diğerinde tasarruf etmek ister, diğeri ise ona karşı serkeşlik eder. Zîrâ onlar hayvâniyette yekdîğerinin mislidir; ve misli olanlar ise yekdîğerinin zıddıdırlar. Meğer ki iki hayvanın garaz ve irâdeleri yekdîğerine muvâfık düşe; o vakit biri diğerine münkād olur. Ve meselâ dişi hayvan irâde ve garazına muvâfık düştüğü vakit, erkek hayvanın vat'ına müsâade eder; aksi hâlde serkeşlik eder. Ve yekdîğerinin misli olup zıdd olanlar, birbirine münkād olmadıkları için, Hak Teâlâ hazretleri insana hitâben وَرَفَعَ بَعْضَكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ (En'âm, 6/165) ya'ni "Allah Teâlâ ba'zınızı ba'zınızın derecâtı fevkinde ref'etti" buyurdu. Böyle olunca tâbi' metbûun derecesinde onunla berâber değildir; ve metbû' derecede tâbi'den erfa'dır. Binâenaleyh teshîr, dereceden dolayı vâki' olur.

والتَّسخِيرُ على قِسْمَيْنِ، تَسخيرٌ مُرَادٌ لِلْمُسَخِّرِ قَاهِرٌ في تسخِيرِه لهذا الشَّخصِ المُسَخَّرِ، كتَسخيرِ السَّيدِ لعَبدِه، وإنْ كان مثلَه في الإنسانِيَّةِ وكتَسخيرِ السُّلطانِ لِرَعَايَاه وإنْ كانوا أمْثَالًا له، فسَخَّرَهم بالدَّرَجَةِ، والقِسْمُ الآخَرُ تَسخيرٌ بالحالِ، كتَسخِيرِ الرَّعايا للمَلِكِ القائِمِ بأمرِهِم في الذَّبِّ عنهم وحِمَايَتِهم وقِتَالِ مَن عَادَاهم وحِفْظِ أمْوَالِهم وأَنْفُسِهم عليهم، وهذا كلُّه تَسخيرٌ بالحالِ مِن الرَّعايا يُسَخِّرُون به في ذلك مَلِكَهم، ويُسَمَّى على الحَقيقةِ [24/22] تَسخيرَ المَرْتَبَةِ، فالمَرتبةُ حَكَمَتْ عليه بذلك، فمِن المُلوكِ مَن سَعَى لِنَفْسِه، ومنهم مَن عَرَفَ الأمرَ، فعَلِمَ أنَّه بالمَرتبةِ في تَسخيرِ رَعاياه، فعَلِمَ قَدْرَهم

وحَقَّهم، فآجَرَهُ اللّٰهُ على ذلك أَجْرَ العُلَمَاءِ بالأمرِ على ما هو عليه، وأَجْرُ مثلِ هذا يكون على اللّٰهِ في كونِ اللّٰهِ في شُئُونِ عِبادِه، فالعَالَمُ كلُّه مُسَخِّرٌ بالحَالِ مَن لا يُمْكِنُ أنْ يُطْلَقَ عليه اسْمُ مُسَخَّرٍ، قال تعالى: ﴿كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ﴾.

Ve teshîr iki kısım üzerinedir. Biri müsahhır için murâd olan teshîrdir ki, şahs-ı müsahharı teshîrinde kāhirdir. Her ne kadar insâniyette onun misli ise de, seyyidin abdini teshîri gibidir. Ve her ne kadar onun için emsâl iseler de, sultân reâyâsını teshîri gibidir. İmdi onları derece ile teshîr eyledi. Ve kısm-ı dîğer, hâl ile teshîrdir. Reâyânın meliki teshîrleri gibidir ki, onlardan zulmü men'etmekte ve onların himâyelerinde ve onlara adâvet eden kimsenin kıtâlinde ve onların mallarını ve nefislerini onların üzerine, onun hıfzında, onların emriyle kāimdir. Ve bunun cümlesi reâyâ tarafından hâl ile teshîrdir ki, meliklerini bunlarda teshîr ederler. Ve hakîkatte "teshîr-i mertebe" tesmiye olunur. İmdi mertebe onun üzerine bunlar ile hükmetti. Böyle olunca mülûkten ba'zısı kendi nefsi için sa'yetti; ve onlardan ba'zısı emri ârif oldu. Binâenaleyh bildi ki, mertebe ile kendi reâyâsının teshîrindedir. İmdi onların kadrlerini ve haklarını bildi. Böyle olunca Allah Teâlâ, bunun üzerine ona, alâ-mâ-hüve-aleyh emr ile olan ulemânın ecrini ücret olarak verdi. Ve Allah Teâlâ ibâdının şuûnunda olduğundan dolayı, bunun misli ecr, Allah üzerine olur. İmdi âlemin küllîsi O'nun üzerine ism-i müsahhar ıtlâkı mümkin olmayan zât-ı Hakk'ı müsahhırdır. Ve Hak Teâlâ كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ (Rahmân, 55/29) ya'ni "O her ânda bir şe'ndedir" buyurdu.

Ya'ni "teshîr" iki kısım üzerine vâki' olur: Bir kısmı, teshîr eden kimseye isnâd olunan teshîrdir ki, [24/23] kendisine müsahhar ve tâbi' olan şahsı teshîrinde kāhirdir. Ya'ni bu kısım teshîr, teshîr-i kahrîdir. Nitekim bir köle insâniyette efendisinin ve tebaa dahi pâdişâhlarının misli iseler de, efendi kölesine ve pâdişâh efrâd-ı tebaasından birisine bir şey emr ve teklîf ettiği vakit, onlar cebren ve kahren, kendi keyf ve irâdelerini terkedip, köle efendisinin ve tebaa pâdişâhının irâdesine tâbi' ve müsahhar olurlar. Binâenaleyh efendi kölesini ve pâdişâh tebaasını derece ile teshîr ederler. Ve teshîrin diğer kısmı, hâl ile teshîrdir. Bu da tebaanın pâdişâhı teshîri

gibidir ki, pâdişâh reâyâsından zulüm ve cevri men'etmek ve onları himâye eylemek ve tebaasına adâvet eden milletler ile harb ve kıtâl etmek ve onların mallarını ve canlarını muhâfaza eylemek husûslarında tebaasının emriyle kāimdir. Bu ta'dâd olunan umûrun cümlesi, reâya tarafındandan hâl ile teshîrdir ki, pâdişâhlarını bu umûrda teshîr ederler; ve pâdişâh bu husûslarda tebaasının müsahharı ve tâbiidir. Bu teshîr zâhirde hâl ile teshîr ise de, hakîkatte teshîr-i mertebedir; ve bu mertebe dahi mertebe-i saltanattır. İşte bu mertebe-i saltanat pâdişâhın üzerine zikrolunan umûrun kâffesiyle hükmetti. Ve pâdişâh dahi kendi mertebe-i saltanatının îcâbına tâbi' ve müsahhar oldu.

İmdi pâdişâhlardan ba'zısı kendi nefsi için sa'yetti. Ya'ni "Tebaamın mal ve canları mahfûz olsun ve onların emvâl ve servetinden istifâde edeyim; ve tebaam kuvvetli olsun, onlar vâsıtasıyla dâhilî ve hâricî düşmanlarımdan intikām alayım; ve azîmü'ş-şân bir pâdişâh olup kimseler bana mukāvemete cesâret edemesin!" diyen bir pâdişâh kendi nefsi için çalışır. Ve pâdişâhlardan ba'zısı emri ârif olarak, kendi mertebesi ile reâyâsının [24/24] yed-i teshîrinde olduğunu ve binâenaleyh onların kadrlerini ve haklarını bildi. Bu takdîrde Allah Teâlâ hazretleri onun bu irfânı üzerine o pâdişâha, hakîkat-i emri ârif olan ulemânın ecrini ecr olarak verdi. Ve Allah Teâlâ ibâdının şuûn ve ef'âlinde ve amellerinin sûretlerinde mütecellî olduğu için, onlarda Hakk'ı müşâhede eden ve ibâdın zâhiri hasebiyle, Hak Teâlâ'nın teshîrinde bulunduğunu bilen böyle bir sultân-ı ârifin ecri Allah üzerinedir. Zîrâ Allah Teâlâ hazretleri, ibâdının şuûnu ve onların hâcetlerinin kazâsı üzerinedir. Bir kimse garaz-ı nefsinden nâşî olmayıp, ancak Allah için bununla kāim bulunursa, şübhesiz böyle bir kimsenin ecri Allah üzerine olur.

İmdi âlemin küllîsi zât-ı Hakk'ı müsahhırdır, ya'ni teshîr edicidir. Fakat âlem zât-ı Hakk'ı teshîr etmekle berâber O'na "Müsahhar", ya'ni "Tâbi'" ismini vermek mümkin değildir. Ve Hak Teâlâ كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ (Rahmân, 55/29) ya'ni "O her ânda bir şe'ndedir" buyurdu. Bu şân ise, ancak ibâdının şuûnudur.

Ma'lûm olsun ki, diğer fasslarda dahi kirâren beyân buyurulduğu üzere vücûd-ı hakîkî, ancak Hakk'ın vücûd-ı vâhid-i latîfinden ibârettir. Bu

vücûd-ı latîf-i hakîkî esmâ-i nâmütenâhîsi hasebiyle, merâtib-i kesâfete tenezzül edip, suver-i muhtelife ile taayyün ve takayyüd etmiştir. Binâenaleyh ibâdın şuûnunda vücûd ve hakîkat cihetinden mütecellî olan ancak Hak'tır; aslâ ortada gayr yoktur. Tesmiye-i gayriyyet onun taayyün ve takayyüdü cihetinden vâki' olur. Ve **Fass-ı İlyâsî**'de "Vücûd"un müessir ve müesserün-fîh kısımlarına münkasim olduğu beyân edilmiş idi. Ya'ni ayn-ı vâhide-i Hak bir i'tibâr ile "müessir" ve bir i'tibâr ile "müesserün-fîh"dir. Âlem Hakk'ın zâhiri olup müesserün-fîhdir; ve Hak ise âlemin bâtını olup müessirdir. Binâenaleyh teshîr eden ve teshîr olunan ancak Hakk'ın kendi nefsidir; ve gayr [24/25] yoktur ki Hak, onun müsahharı olsun.

Misâl: İnsanın şahsı ayn-ı vâhidedir; ve insanın bâtını onun endîşesidir; ve zâhiri onun cismidir; ve bu cism-i zâhirî, endîşesiyle müteharriktir. Ve bâtını "Kalk yazı yaz!" demedikçe, yed-i zâhiri kalemi alıp yazı yazmaz. Binâenaleyh bâtını müessir ve cismi müesserün-fîh olmuş olur. Zîrâ bâtını zâhirinde te'sîr eder. Maahâzâ gerek müessir ve gerek müesserün-fîh o şahsın ayn-ı vâhidesidir. İşte bunun gibi insanın zâhiri olan cismi, bâtını olan endîşesinin müsahharı ve tâbiidir; ve bâtını olan endîşesi dahi zâhiri olan cisminin müsahhırı ve metbûudur. Şu hâlde teshîr eden ve teshîr olunan, ancak şahsın ayn-ı vâhidesinden ibârettir. Burada gayrın vücûdu yoktur.

فكان عَدَمُ قُوَّةِ إِرْدَاعِ هارونَ بالفِعْلِ أنْ يَنْفُذَ في أصحابِ العِجْلِ بالتَّسْلِيطِ على العِجْلِ كما سُلِّطَ مُوسَى عليه، حِكْمَةً من اللّٰهِ ظاهِرةً في الوجودِ لِيُعْبَدَ في كلِّ صورةٍ، وإنْ ذَهَبَتْ تلك الصُّورةُ بعدَ ذلك فما ذَهَبَتْ إلا بعدَ ما تَلَبَّسَتْ عندَ عابِدِها بالأُلُوهِيَّةِ، ولهذا ما بَقِيَ نَوْعٌ من الأَنْوَاعِ إلا وعُبِدَ إمَّا عِبَادَةَ تَأَلُّهٍ وإمَّا عبادةَ تَسخيرٍ، ولا بُدَّ من ذلك لِمَنْ عَقِلَ، وما عُبِدَ شيءٌ من العَالَمِ إلا بعدَ التَّلَبُّسِ بالرِّفْعَةِ عندَ العَابِدِ والظُّهُورِ بالدَّرَجَةِ في قَلْبِه، ولذلك تُسَمَّى الحقُّ لَنَا بِـ«رَفِيعِ الدَّرَجَاتِ»، ولم يَقُلْ رَفِيعُ الدَّرجةِ، فكَثَّرَ الدَّرجاتِ في عينٍ واحدةٍ، فإنَّه قَضَى أَلَّا يَعْبُدَ إلَّا إيَّاه في درجاتٍ كثيرةٍ مختلفةٍ، أَعْطَتْ كلُّ درجةٍ مَجْلًى إلٰهِيًّا عُبِدَ فيها، وأَعْظَمُ مَجْلًى عُبِدَ فيه وأَعْلَاهُ «الهَوَى»، كما قال: ﴿أَفَرَأَيْتَ [24/26] مَنِ اتَّخَذَ إِلَٰهَهُ هَوَاهُ﴾، فهو أَعْظَمُ مَعْبُودٍ، فإنَّه لا يُعْبَدُ شيءٌ إلا به، ولا يُعْبَدُ هو إلا بِذاتِه، وفيه أَقُولُ:

İmdi Mûsâ'nın buzağı üzerine taslît olunması gibi, buzağı ashâbı hakkında, buzağı üzerine taslît ile tenfîze fiil ile Hârûn'un adem-i kuvvet-i men'i, her bir sûrette ibâdet olunmak için vücûdda Allah'dan zâhir bir hikmet oldu. Ve her ne kadar bu sûret, bundan sonra zâil olursa da; ancak onun âbidi indinde ulûhiyetle mütelebbis olduktan sonra zâhib oldu. Ve bunun için ancak ya ibâdet-i teellüh veyâhud ibâdet-i teshîr ile ibâdet olunduğu hâlde, envâ'dan bir nevi' bâkî kaldı. Böyle olunca taakkul eden kimse için bu ibâdetten lâbüddür. Hâlbuki âlemden bir şeye, ancak âbidin indinde rif'atle mütelebbis olduktan ve onun kalbinde bir derece ile zuhûrdan sonra ibâdet olundu. Ve bundan dolayı Hak, bize "Refîu'd-derecât" ile mütesemmî oldu; ve "Refîu'd-derece" demedi. Binâenaleyh ayn-ı vâhidede derecâtı teksîr eyledi. Zîrâ muhakkak Allah Teâlâ derecât-ı kesîre-i muhtelifede ancak kendisine ibâdet olunmasını kazâ etti. Şöyle ki, her bir derece, bir meclâ-yı ilâhîyi i'tâ edip onda ibâdet olundu. Ve kendisinde ibâdet olunan a'zam-ı meclâ "hevâ"dır. Nitekim Hak Teâlâ أَفَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلٰهَهُ هَوَاهُ (Câsiye, 45/23) [Hevâsını kendisine ilâh ittihâz eden kimseye nazar eder misin?] buyurdu. İmdi o, ma'bûdun a'zamıdır. Zîrâ bir şeye ancak onun sebebiyle ibâdet olunur. Hâlbuki ona, ancak zâtı ile ibâdet [24/27] olunur. Ve onun hakkında ben derim:

Ya'ni Mûsâ (a.s.) buzağı üzerine fiilen musallat olup, onu bi'l-ihrâk imhâ etti. Fakat Hârûn (a.s.), Benî İsrâîl'i buzağıya tapmaktan kavlen men'etti; ve Mûsâ (a.s.) gibi, onun üzerine fiil ile musallat olup, buzağıya tapanlar hakkında hükmünü tenfîz etmeğe kādir olmadı. Ve Cenâb-ı Hârûn'un bu husûstaki adem-i kudreti, Allah Teâlâ'ya her bir sûrette ibâdet olunmuş olmak için, vücûdda bir hikmet olmak üzere zâhir oldu. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz Ve'n-Necm sûre-i şerîfesini tilâvet buyurdukları sırada, lisân-ı saâdetlerinden تِلْكَ الْغَرَانِيقُ الْعُلَى، وَإِنَّ شَفَاعَتَهُنَّ لَتُرْتَجَى [Bunlar âlî gurnûklardır ve onların şefâatleri elbette ümîd olunur.] kelâmı sâdır olmakla orada hazır olan putperestân-ı Kureyş: "Muhammed (s.a.v.) bizim putlarımızı da medhetti" deyip, sûre-i şerîfenin âhirindeki secde âyeti kırâat buyurulduklda, mü'minîn ile berâber secdeye vardılar. Ve Hz. Mevlânâ (r.a.) *Mesnevî-i Şerîf*'de bu ma'nâyı beyânen buyururlar.

بت ستودن بهرِ دامِ عامه را　　همچنان دان كَالْغَرَانِيقُ الْعُلَى

Tercüme: “Putu medhetmek avâmın dâmı içindir. İşte تِلْكَ الْغَرَانِيقُ الْعُلَى kelâmını böyle bil!”[553]

553 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, XI, s. 499-501 (beyit: 1547). Ahmed Avni Bey beyti şöyle îzâh eder: “Putu lisâna alıp medhetmek avâmmı vahdet tarafına avlamak için bir tuzaktır. Nitekim Resûl-i Ekrem Efendimiz Ve’n-Necm sûre-i şerîfesini mü’minler ile kâfirlerden mürekkeb bir cem’iyet içinde okuduğu vakit أَفَرَأَيْتُمُ اللَّاتَ وَالْعُزَّى، وَمَنَاةَ الثَّالِثَةَ الْأُخْرَى (Necm, 53/19) ya’ni “İlâh olarak Lât ve Uzzâ ve diğer üçüncü Menât’ı mı gördünüz?” âyetinden sonra lisân-ı şerîflerinden تِلْكَ الْغَرَانِيقُ الْعُلَى، وَإِنَّ شَفَاعَتَهُنَّ لَتُرْتَجَى ya’ni “Bunlar âlî gurnûklardır ve onların şefâatleri elbette ümîd olunur” ibâresi zâhir oldu. Binâenaleyh hem mü’minler ve hem de kâfirler müttehiden secde ettiler. Gerçi mü’minlerin secdesi Hak için ve kâfirlerin secdesi ise putları medholunduğu için idi. Fakat bu âlem-i sûrette iki zıddın ictimâı vâki’ oldu ve vahdet-i sûrî husûle geldi. “Gurnûk”, “boynu uzun su kuşu ve yumuşak tenli delikanlı” ma’nâlarınadır. “Garânîk”, bu kelimenin cem’idir. Bu kırâatı müteâkib Cibrîl-i Emîn geldi. Bu ibârenin Kur’ân’dan olmadığını ve şeytanın ilkâsı bulunduğunu haber verdi. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem hazretleri pek ziyâde kederlendi ve kalb-i şerîflerine büyük bir korku müstevlî oldu. Hak Teâlâ hazretleri tesellî buyurup, sûre-i Hacc’da olan وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّا إِذَا تَمَنَّى أَلْقَى الشَّيْطَانُ فِي أُمْنِيَّتِهِ فَيَنْسَخُ اللَّهُ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ ثُمَّ يُحْكِمُ اللَّهُ آيَاتِهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ، لِيَجْعَلَ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ فِتْنَةً لِلَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ (Hacc, 22/52-53) ya’ni “Ey Resûlüm! Biz senden evvel bir resûl ve nebî göndermedik, ancak o resûl ve nebî kendi tarafından bir şey temennî ettiği vakit, şeytan onun murâd ettiği şeye ilkâ ederdi. Müteâkiben Allâh Teâlâ şeytanın ilkâ ettiği şeyi bozar, sonra Allah Teâlâ kendi âyâtını tahkîm eder. Ve Allâh Teâlâ alîm ve hakîmdir. Çünkü Allâh Teâlâ şeytanın ilkâ ettiği şeyi, kalblerinde maraz olanlar ve kalbleri kāsiye olanlar için fitne ve imtihân kılar” âyet-i kerîmesini inzâl buyurdu. Bu mes’ele hakkında tefsîr âlimlerinin ihtilâfları vardır. Ba’zıları bu haber uydurmadır, aslâ vâki’ değildir; zîrâ şeytan vahye karışamaz, derler. Ve ba’zıları da bu ibâreyi okuyan peygamber değil idi; şeytan idi, derler. Velhâsıl bu ihtilâfâtın esbâb-ı mûcibesiyle burada zikri uzundur. Şeytanın ilkâsı mes’elesi yukarıda zikrolunan âyet-i kerîme ile sâbittir. Hz. Pîr aslı olmayan bir nakli *Mesnevî-i Şerîf*lerinde kāle almazlar. Nitekim âtîdeki beyitte bu vak’ada bir sırr-ı ilâhî olduğu beyân buyurulmuştur. Vak’anın iç yüzüne gelince, şu mütâlaât vardır: Abdülkerîm-i Cîlî (k.s.) *el-İnsânü’l-Kâmil* ismindeki kitâbında 57. bâbının birinci faslında şöyle buyururlar: “Ma’lûm olsun ki, Allâh Teâlâ vaktâki nefs-i muhammediyyeyi zâtından yarattı, hâlbuki zât-ı Hak iki zıddı cem’edicidir. Cemâl ve nûr ve hüdâ sıfatları cihetinden nefs-i Muhammedî (s.a.v.)den melâike-i âlîni yarattı; ve celâl ve zulmet ve dalâl sıfatları cihetinden dahi nefs-i Muhammedî (s.a.v.)den İblîs’i ve etbâını yarattı ilh…” Bu beyândan anlaşılır ki, hakîkat-i muhammediyye İblîs’i dahi muhîttir. Sûre-i şerîfe okunan mahalde ashâb-ı cemâl olan mü’minler bulunduğu gibi, ashâb-ı celâl olan kâfirler de var idi. Zıddı câmi’ olan hakîkat-i muhammediyyeden nâzil olan sûre-i şerîfe, bu câmiiyet hasebiyle, ehl-i dalâle âid olan ibâre dahi, bu hakîkat-i muhammediyyenin lisân-ı celâli ile okunuverdi. Bunun üzerine orada secde etmeyen bir ferd kalmadı;

Gerçi o ibâdet olunan sûret, zâhib ve zâil olur. Fakat o sûret ancak ona ibâdet eden âbidin indinde ulûhiyetle mütelebbis olduktan sonra zâil olur. Ve nitekim buzağının sûreti, Benî İsrâîl'den ona tapanların indinde, ulûhiyetle mütelebbis olduktan sonra, Mûsâ (a.s.) tarafından ihrâk edilmek sûretiyle zâil ve zâhib oldu. [24/28]

İmdi Hakk-ı mutlakın zât-ı vâhidi, mertebe-i letâfetten mertebe-i kesâfete tenezzül edip, esmâsı hasebiyle ulvî ve süflî kâffe-i sûretlerle müteayyin ve onlarda zâhir olduğu cihetle, Allah Teâlâ'ya suver-i âlemden her bir sûrette ibâdet olunmak lâzım geldiği için, envâ'-ı mahlûkāttan ibâdet olunmayan bir mahlûk kalmadı. Binâenaleyh putperestlerin ağaca ve taşa ve güneşe ve aya ve yıldızlara ve hayvânâta ve buzağı gibi sûretlere tapmaları gibi, ona ya ibâdet-i teellüh ile ibâdet olundu; veyâhud halkın emvâle ve câh ve menâsıba tapmaları gibi, ibâdet-i teshîr ile ibâdet olundu. Şu kadar var ki, ibâdet-i teshîre "ibâdet" tesmiye etmek halk indinde âdet olmadı. Yoksa bir kimsenin kalbinde, hangi şeyin muhabbet ve saltanatı zâhir olmuş ise, o kimse o şeyin abdidir.

Meselâ, kalbi mal muhabbetiyle müsahhar olan "abdü'l-mâl" ve muhabbet-i câh ile müsahhar olan "abdü'l-câh" ve kadın muhabbeti ile müsahhar olan "abdü'n-nisâ" ve nefsinin muhabbeti gālib olan "abdü'n-nefs" ve muhabbet-i küffâr gālib olan "abdü'l-kefere"dir. Ve her bir abd kendi ma'bûduyla berâberdir. Nitekim hadîs-i şerîfte الْمَرْءُ مَعَ مَنْ أَحَبَّ ya'ni "Kişi sevdiği ile berâberdir"[554] buyurulur.

---

ve bu âlem-i sûrette ve şehâdette dahi, zıddeyni câmiiyetin sırrı inkişâf etti. Fakat Resûl-i Ekrem hazretlerinin taayyün-i Muhammedîsi ism-i Hâdî'nin mazhar-ı etemmi olduğundan, bu lisân-ı celâlî, lisân-ı cemâlîye muhâlif idi. Bu nokta-i nazardan Hak Teâlâ, lisân-ı cemâlî ile okunan âyât-ı kur'âniyyeden, lisân-ı celâlî ile okunan ibâreleri bozdu ve neshetti ve âyât-ı cemâliyyeyi tahkîm buyurdu... Bu Ve'n-Necm sûresinde lisân-ı celâlî ile acele okunan ibâre sûrenin müştemilâtından olmayıp, kalblerinde küfür ve inkâr marazı olan kimseler için fitne ve imtihân-ı ilâhî idi; ve fitne ve imtihânın sırrı budur ki: sûre-i şerîfe okunurken hem hidâyet ve hem de dalâlat ibâreleri mezkûr oldu. Orada bulunan efrâd-ı beşerden saâdet-i ezeliyyeleri sâbit olanlar, ibâre-i hidâyete ve şekāvet-i ezeliyyeleri sâbit olanlar dahi ibâre-i dalâlete nazar edip secde ettiler. Binâenaleyh bir tâifenin hidâyet-i fiiliyyeleri ve bir tâifenin dalâlet-i fiiliyyeleri zuhûra geldi. Zîrâ bu âlem-i şehâdet âlem-i ef'âldir; ve netîcede o فَلِلَّهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ (En'âm, 6/149) ya'ni "Allâh Teâlâ için hüccet-i bâliğa sâbittir" âyet-i kerîmesinin sırrı âşikâr oldu."

554 Buhârî, "Edeb", 96; Müslim, "Birr", 50.

İmdi her sûrette Hakk'ı taakkul ve fehmeden kimse için, Hakk'ın her bir sûrette ya ibâdet-i teellüh veyâ ibâdet-i teshîr ile ma'bûd olması ve ona o sûretlerde ibâdet olunması lâzımdır. Zîrâ teshîr ve tesahhür, merâtib-i mevcûdâtın kâffesi arasında vâki'dir. Ve mevcûdât ve belki Hak ile halk arasındaki irtibât, ancak bu teshîr ve tesahhür sebebiyledir. Çünkü irtibât için iftikār lâzımdır; ve iftikār ise, teshîr ve tesahhürü iktizâ eder. Hâlbuki suver-i âlemden olan bir şeye, ancak o şey, âbidînin indinde rif'at ile mütelebbis olduktan sonra ve onun kalbinde bir derece ile zuhûrdan sonra ibâdet olundu. [24/29] Zîrâ her derecede zâhir olan ma'bûdlardan bir şeyin abdi vardır. Ve o derecede hakîkat üzere ma'bûd olan ise, ancak Hak'tır. Binâenaleyh o derecede olan âbidin indinde Hak rif'atle mütelebbis olduktan sonra âbid, o şeye ibâdet eder.

İşte suver-i âlemden kendisine ibâdet olunan eşyânın her birisi, ona tapan kimsenin kalbinde rif'atle mütelebbis olup, bir derece ile zuhûrdan sonra, ibâdet olunduğu için sûre-i Mü'min'de vâki' olan رَفِيعُ الدَّرَجَاتِ ذُو الْعَرْشِ يُلْقِي الرُّوحَ مِنْ أَمْرِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ (Mü'min, 40/15) [Dereceleri yükselten, arşın sâhibi olan Allah Teâlâ, kendi emrinden olan vahyi, kullarından dilediğine ilkā buyurur.] âyet-i kerîmesinde, Hak Teâlâ zât-ı azîmü'ş-şânını "Refîu'd-derecât" olarak bildirdi; ve "Refîu'd-derece" demedi. Binâenaleyh Allah Teâlâ kendi vücûdu olan ayn-ı vâhidede, derecâtı teksîr etti; ve rif'ati derecelere mahsûs kıldı. Eğer "Refîu'd-derece" buyurmuş olsa idi, rif'ati bir dereceye tahsîs buyurmuş olurdu. Hâlbuki hakîkat-i hâl rif'atin derecâta mahsûs olmasıdır. Çünkü muhakkak Allah Teâlâ, derecât-ı kesîre-i muhtelifede, kendisinden gayrı bir şeye ibâdet olunmamasına hükmetti. O vech ile ki her bir derece bir meclâ-yı ilâhîyi iktizâ etti; ve Hakk'a o derecede ibâdet olundu. Ve kendisinde Hakk'a ibâdet olunan meclânın en büyüğü ve a'lâsı "hevâ"dır, ya'ni istek ve hâhiştir. Nitekim Hak Teâlâ sûre-i Câsiye'de أَفَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَٰهَهُ هَوَاهُ (Câsiye, 45/23) ya'ni "Hevâsını kendisine ilâh ittihâz eden kimseye nazar eder misin?" buyurdu. Böyle olunca "hevâ", ma'bûdun en büyüğüdür. Zîrâ bir şeye ancak hevâ sebebiyle ibâdet olunur. Zîrâ âbidin kalbinde meyil ve muhabbet olmadıkça, o âbid, ibâdet ettiği şeye teveccüh etmez. Hâlbuki hevâya, yine kendi zâtı, ya'ni nefs-i hevâ ile [24/30] ibâdet olunur. Binâenaleyh suver-i âlemden herhangi bir sû-

rete, ister ibâdet-i teellüh ve ister ibâdet-i teshîr ile ibâdet olunsun, sebebi "hevâ"dır. Şu hâlde hevânın yine kendi zâtı ile kendine ibâdet olunur. Şu kadar ki hevâ, ma'nâ-yı bî-sûret olduğu için bâtındır; onun "ayn"ı zâhir değildir; ancak suver-i ma'bûdât ile zâhir olur. Ve hevâ hakkında ben böyle derim:

Şiir:

وَحَقُّ الْهَوَى إِنَّ الْهَوَى سَبَبُ الْهَوَى فَلَوْلاَ الْهَوَى فِي الْقَلْبِ مَا عُبِدَ الْهَوَى

Hevâ hakkı için, muhakkak hevâ, sebeb-i hevâdır. İmdi eğer kalbde hevâ olmasa idi, hevâya ibâdet olunmaz idi.[555]

Ma'lûm olsun ki, Hak Teâlâ hazretleri hadîs-i kudsîde كُنْتُ كَنْزًا مَخْفِيًّا فَأَحْبَبْتُ أَنْ أُعْرَفَ ya'ni "Ben bir gizli hazîne idim. Bilinmeme muhabbet ettim" buyurmuştur. Şu hâlde cemî'-i merâtibde ve o merâtibin mezâhirinde zuhûr-ı Hakk'a sebeb olan hubb-i ahadî olmuş olur. Ve bu muhabbet, hubb-i küllî-i ilâhîdir; ve O'nun mezâhirinin her birerlerinde zâhir olan muhabbet ise, muhabbet-i cüz'îdir; ve bu hubb-i cüz'înin sebebi ise, o hubb-i küllîdir. Ve eğer bu hubb-i küllî-i ilâhî, insanın kalbinde ve bâtınında mündemic olmasa idi, mertebe-i nefsde zâhir olan hevâya ibâdet olunmaz idi. Çünkü mertebe-i nefsde zâhir olan hevâ, mertebe-i kalbde ve bâtında olan hevânın "ayn"ıdır. Gayriyetleri ancak ihtilâf-ı mertebe i'tibâriyledir. Ma'nânın hurûf ve elfâza irtibâtı gibi. Onun için Hz. Şeyh-i Ekber (r.a.) hubb-i ilâhîye kasem edip "Hakk'ın hubb-i ahadîsi olan hevâ, hevâ-yı cüz'înin sebebidir. Ve eğer hevâ-yı ilâhî kalbde olmasa idi, mezâhirde zâhir [24/31] olan hevâya ibâdet olunmaz idi" buyururlar. Ve yine Hz. Şeyh-i Ekber *Fütûhât-ı Mekkiyye*'de buyururlar ki: "Ba'zı mükâşefâtta, hevâyı, ulûhiyetle zâhir, kendi arşı üzerinde kāid ve onun cemî'-i âbidleri onu ihâta edip indinde vâkıf oldukları hâlde müşâhede ettim; ve ben suver-i kevniyyede o hevâdan a'zam bir ma'bûd müşâhede etmedim."[556]

555 Beyit için ayrıca bk. *Fütûhât-ı Mekkiyye*, V, s. 173 (331. bâb); VII, s. 304 (558. bâb)

556 *Fütûhât-ı Mekkiyye*, V, s. 173 (331. bâb).

أَلَا تَرَى عِلْمَ اللّٰهِ بالأشياءِ، ما أَكْمَلَه، كيف تَمَّمَ في حقِّ مَن عَبَدَ هَوَاه وَاتَّخَذَه إِلٰهًا، فقال: ﴿وَأَضَلَّهُ اللّٰهُ عَلَى عِلْمٍ﴾، والضَّلالةُ الحَيْرَةُ، وذلك أنَّه لمَّا رَأَى هذا العَابِدَ ما عَبَدَ إلا هَوَاه بِانْقِيَادِه لطَاعتِه فيما يَأْمُرُهُ به من عِبادةِ مَن عَبَدَه مِن الأشْخَاصِ، حتَّى عبادتَه لِلّٰهِ كانت عن هَوًى أيضًا، لأنَّه لو لم يَقَعْ له في ذلك الجَنابِ المُقَدَّسِ هَوًى وهو الإرادةُ بمَحَبَّتِه ما عَبَدَ اللّٰهَ ولا آثَرَهُ على غيرِه، وكذلك كلُّ مَن عَبَدَ صورةً ما مِن صُوَرِ العَالَمِ واتَّخَذَها إِلٰهًا ما اتَّخذها إلا بالهَوَى، فالعَابِدُ لا يَزَالُ تحتَ سُلطانِ هَوَاهُ، ثمَّ رَأَى المَعْبُودَاتِ تَتَنَوَّعُ في العَابِدِينَ، فكلُّ عَابِدٍ أمرًا ما يُكَفِّرُ مَن يَعْبُدُ سِوَاهُ، والَّذي عندَه أَدْنَى تَنَبُّهٍ يَحَارُ لاتِّحادِ الهوَى بلْ لأحَدِيَّةِ الهوَى، فإنَّه عينٌ واحدةٌ في كلِّ عَابدٍ، «فأضَلَّه اللّٰهُ»، أيْ حَيَّرَهُ «عَلَى عِلْمٍ» بأنَّ كلَّ عابدٍ ما عَبَدَ إلا هوَاه ولا اسْتَعْبَدَه إلا هوَاه سَوَاءٌ صَادَفَ الأمرَ المَشْرُوعَ أو لمْ يُصَادِفْ.

Allâh'ın eşyâya olan ilmini görmez misin? Ne ekmeldir! Allah Teâlâ, hevâsına ibâdet eden ve onu ilâh ittihâz eden kimse hakkında, ilmi nasıl tetmîm eyledi. Binâenaleyh وَأَضَلَّهُ اللّٰهُ عَلَى عِلْمٍ (Câsiye, 45/23) ya'ni "Allah Teâlâ onu ilim üzere ıdlâl etti" buyurdu; hâlbuki dalâlet, "hayret"tir; ve tetmîm ve tekmîl budur. Beyânı budur ki: Vaktâki Hak gördü ki, âbid, ancak kendi hevâsına ve hevâsının tâatına inkıyâdı sebebiyle ibâdet etti; o şeyde ki o ona, hevâya ibâdet eden eşhâsın ibâdetinden olduğu hâlde, onunla emreder. Hattâ onun Allâh'a ibâdeti dahi kezâlik hevâdan oldu; zîrâ onun için bu cenâb-ı mukaddeste hevâ –ki onun muhabbeti ile olan irâdedir– olmasa idi, Allâh'a ibâdet etmez ve O'nu gayr üzere ihtiyâr eylemezdi. Ve kezâ suver-i âlemden bir sûrete ibâdet edip onu ilâh ittihâz eden kimse, onu ancak hevâ ile ilâh ittihâz etti. Böyle olunca âbid kendi hevâsının taht-ı saltanatından zâil değildir. Ondan sonra vaktâki [24/32] Hak Teâlâ gördü ki, ma'bûdât âbidlerde tenevvü' eder; imdi bir emre âbid olan onun gayrısına tapan kimseyi tekfîr eder. Ve indinde ednâ ıttılâ' hâsıl olan âbid, hevânın ittihâdından ve belki hevânın ahadiyetinden nâşî hayrete düşer. Zîrâ o her bir âbidde ayn-ı vâhidedir. Binâenaleyh Allah Teâlâ onu ıdlâl eyledi. Ya'ni her bir âbidin ancak kendi hevâsına ibâdet etmesi ve ister emr-i meşrûa müsâdif olsun ister müsâdif olmasın, ubûdiyette ancak kendi hevâsı, ale's-seviyye onu isti'mâl

eylemesi ile, ilim üzere hayrete düşürdü.

Fass-ı Lokmânî'de îzâh olunduğu üzere "ma'lûm", "şey"den eammdır; ve "şey"in ilk mertebesi "ma'lûm"un ikinci mertebesinden başlar; ve "şey"in ikinci mertebesi, âlem-i kesîf-i şehâdettir. Binâenaleyh Hakk'ın eşyâya olan ilmi, ilm-i esmâî ve sıfâtîdir ki, bunun tafsîli dahi emsile îrâdı sûretiyle **Fass-ı Şîsî**'de mürûr etti. İmdi Allâh'ın eşyâya olan ilm-i tafsîlîsini görmez misin? O ilim, ne ekmel bir ilimdir! Ve Allah Teâlâ, hevâsına ibâdet eden ve hevâsını ilâh ittihâz eyleyen kimse hakkında ilmi nasıl tetmîm etti? Ve bu tetmîme işâreten وَأَضَلَّهُ اللّٰهُ عَلَى عِلْمٍ (Câsiye, 45/23) [Allah Teâlâ onu ilim üzere ıdlâl etti.] buyurdu. Hâlbuki dalâlet, "hayret"tir; ve hevâsına ibâdet eden ve onu ilâh ittihâz eden kimse hakkında ilmin tetmîmi ve tekmîli "dalâlet" olan "hayret" iledir. Ve ilmin "hayret" ile tetmîmi şu vech iledir ki: Vaktâki Hak Teâlâ vücûd-ı tafsîlîde gördü ki, âbid, hevâya ibâdet eden eşhâsın ibâdeti cinsinden olarak hevâsının emriyle ibâdet ettiği şeyde, ancak kendi hevâsına ve hevâsının tâatına inkıyâdı sebebiyle ibâdet etti. Hattâ âbidin Allâh'a ibâdeti bile, kezâlik hevâdan neş'et etti. Zîrâ âbidin nârdan necâta veyâ ihrâz-ı derecâta veyâhud kemâlât-ı nefsiyyeye veyâ Hakk'ın sıfâtına [24/33] veyâhud zâtına muhabbeti gibi bir muhabbet ile irâdeden ibâret olan hevâsı, o cenâb-ı mukaddes-i ilâhîde vâki' olmasa idi, Allah Teâlâ'ya ibâdet etmez ve Hakk'ı "gayr" ta'bîr olunan mezâhir üzerine tercîh eylemez idi. Ve kezâ mâsivâ-yı Hak i'tibâr olunan suver-i âlemden bir sûrete ibâdet edip, onu ilâh ittihâz eden kimse dahi, o sûreti, ancak hevâ ile ilâh ittihâz eyledi. Şu hâlde âbid, dâimâ saltanat-ı hevâsının tahtında mahkûmdur. Her neye ibâdet ederse etsin mutlakā hevâsı sebebiyle ibâdet eder.

Bu görüşten sonra, vaktâki Hak Teâlâ, ma'bûdâtta âbidlerin mütenevvi' olduğunu gördü, böyle olunca, umûrdan bir emre ibâdet eden her bir âbid, kendisinin ibâdet ettiği emirden gayrı bir emre ibâdet eden kimseyi tekfîr ve inkâr eyler. Meselâ, müslim nasrânîyi, ve nasrânî müslimi ve güneşe tapan hayvana tapanı ilh... inkâr eder. Bu hal ibâdet-i teellühde böyle olduğu gibi ibâdet-i teshîrde dahi böyledir. Meselâ "abdü'l-mâl" "abdü'l-câh"ın revişini ve tarz-ı hayâtını inkâr eder. Nitekim ehl-i ticâret, ehl-i mansıbın hâlini beğenmez. Ve indinde ednâ ıttılâ' ve tenebbüh hâsıl

olan âbid ise, hevânın bilcümle âbidlerde müttehid olmasından ve belki hevânın ahadiyetinden nâşî, ma'bûdât arasından bir ma'bûdu intihâb edip, onu ibâdete tahsîs edemediği cihetle, bu ma'bûdât-ı mütenevvia arasında "hayret"e düşer. Çünkü her bir âbid hevâsına tapar; ve "hevâ" âbidlerin cümlesinde ayn-ı vâhidedir.

İşte Hak Teâlâ vücûd-ı tafsîlîde bu hâllerin böyle olduğunu gördüğü ve ilm-i ihtibârî ile bildiği için, kendinde azıcık ıttılâ' hâsıl olan âbidi ıdlâl eyledi. Ya'ni o âbidi, ilim üzere "hayret"e düşürdü. Zîrâ o âbid bildi ki, her bir âbid ancak kendi hevâsına ibâdet eder ve ubûdiyete [24/34] o âbidi isti'mâl eden ancak kendi hevâsıdır. Onun bu hevâsı ister emr-i meşrûa müsâdif olsun, ister olmasın müsâvîdir. Meselâ ibâdet-i teshîrde bir kimse "abdü'n-nisâ" olur; onun bu hevâsı kendisini nikâh ile dört kadın almağa veyâhud müteaddid câriye alıp istimtâa sevkeder. Bu ise emr-i meşrû'dur. Binâenaleyh onun hevâsı emr-i meşrûa müsâdif olur. Ve bir diğeri yine "abdü'n-nisâ" olur. Fakat gayrın taht-ı nikâhında veyâ taht-ı temellükünde bulunan hür kadınlar ve câriyelerle istimtâa meyleder ki, bu hâl zinâ olduğu için, o âbidin hevâsı emr-i gayr-ı meşrûa müsâdif olur. Fakat her iki sûrette de o âbidleri ale's-seviyye kendi hevâları isti'mâl etmiştir.

والعارفُ المُكَمِّلُ مَن رَأَى كلَّ مَعبودٍ مَجْلًى لِلْحَقِّ يُعبَد فيه، ولذلك سَمَّوْهُ كلُّهم إلهًا مع اسْمِه الخاصِّ بحَجَرٍ أو شَجَرٍ أو حَيَوَانٍ أو إنْسَانٍ أو كَوْكَبٍ أو مَلَكٍ، هذا اسمُ الشَّخْصِيَّةِ فيه، والألوهِيَّةُ مَرْتَبَةٌ تَخَيَّلَ العابدُ له أنَّها مَرتبَةُ مَعْبُودِه، وهي على الحَقيقةِ مَجْلَى الحقِّ لِبَصَرِ هذا العابدِ الخاصِّ المُعْتَكِفِ على هذا المَعبودِ في هذا المَجْلَى المُخْتَصِّ، ولهذا قال بعضُ مَن عَرَف مَقَالَةَ جَهَالَةٍ: ﴿مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَى﴾، مع تَسْمِيَتِهم إيَّاهم آلِهَةً، حتَّى قالوا: ﴿أَجَعَلَ الْآلِهَةَ إِلَهًا وَاحِدًا إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ عُجَابٌ﴾، فما أَنْكَرُوهُ بلْ تَعَجَّبُوا من ذلك، فإنَّهم وَقَفُوا مع كَثْرَةِ الصُّوَرِ ونِسْبَةِ الألُوهيَّةِ لها، فجَاءَ الرَّسولُ ودَعَاهم إلى إلٰهٍ واحدٍ يُعْرَفُ ولا يَشْهَدُ بِشَهادتِهم أنَّهم أَثْبَتُوه عندَهم واعْتَقَدُوه في قولِهم: ﴿مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَى﴾ لِعِلْمِهم بأَنّ تلك الصُّوَرَ حِجَارَةٌ، ولذلك قَامَتِ الحُجَّةُ عليهم -في مَنْعِهم

عـن عبادَتِهـم- بقولِه: ﴿قُلْ سَـمُّوهُمْ﴾، فما يُسَـمُّونَهم [24/35] إلا بما يَعْلَمُون أنَّ تلك الأَسْـمَاءَ لهـم حَقيقـةً.

Ve ârif-i mükemmil, kendisine ibâdet olunan her bir ma'bûdu, Hak için meclâ gören kimsedir. Ve bunun için onların kâffesi taş, ya ağaç, ya hayvan, ya insan, yâhud yıldız, ya melek ism-i hâssı ile berâber onu "ilâh" tesmiye ettiler. Bu, onun hakkında ism-i şahsiyyettir. Ve ulûhiyet bir mertebedir ki, âbid onun için kendi ma'bûdunun mertebesi olduğunu tahayyül eder. Hâlbuki o, bu meclâ-yı muhtassta bu ma'bûd üzere mu'tekif olan bu âbid-i hâssın basarı için hakîkat üzere Hakk'ın meclâsıdır. Ve bunun için, ârif olan ba'zı kimse, makāle-i cehâlet bulunan مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللّٰهِ زُلْفَى (Zümer, 39/3) ya'ni "Biz putlara ancak, bizi Hakk'a takrîb etmeleri için ibâdet ediyoruz" dediler. Maahâzâ onlara "âlihe" tesmiye ettiler. Hattâ أَجَعَلَ الْآلِهَةَ إِلٰهًا وَاحِدًا إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ عُجَابٌ (Sâd, 38/5) ya'ni "Muhammed (a.s.) bu ilâhları ilâh-ı vâhid mi yaptı? Muhakkak bu acîb şeydir!" dediler. İmdi onlar onu inkâr etmediler, belki ondan müteaccib oldular. Zîrâ onlar kesret-i suver ile ve ulûhiyetin o suvere nisbeti ile vâkıf oldular. Binâenaleyh Resûl geldi ve onları onların –bu sûretlerin– hicâre olduğuna ilimlerinden nâşî مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللّٰهِ زُلْفَى (Zümer, 39/3) [Biz putlara ancak, bizi Hakk'a takrîb etmeleri için ibâdet ediyoruz.] kavillerinde i'tikād ettikleri ve indlerinde isbât eyledikleri ve onların şehâdetleriyle bilinen ve meşhûd olmayan ilâh-ı vâhide da'vet etti; ve bundan dolayı قُلْ سَمُّوهُمْ (Ra'd, 13/33) ya'ni "Onları isimleriyle zikredin!" kavliyle –onları ibâdetlerinden men'de–,[557] onların üzerine hüccet kāim oldu. Binâenaleyh onlar o suveri, ancak hakîkaten onlara mahsûs olduğunu bildikleri o esmâ ile tesmiye ederler.

Ya'ni mükemmil olan ârif o kimsedir ki, gerek ibâdet-i teellüh ve gerek ibâdet-i teshîr ile ibâdet olunan her bir ma'bûdu, Hakk'ın esmâ ve sıfâtının zâhir olduğu birer meclâ ve mazhar görür. [24/36] İşte her bir ma'bûd bir meclâ ve mazhar-ı Hak olduğu için, taşa, ağaca, hayvânâta, insana, yıldıza ve meleğe ve sâir eşyâya tapan kimselerin cümlesi, bu taptıkları şeylerin

557 Arapça metinde ve tercümede tire içine aldığımız kısım *Fusûs* metninden olmayıp Ahmed Avni Bey tarafından Bosnevî şerhi dikkate alınarak eklenmiş açıklayıcı bir ifâdedir. Krş. Bosnevî, *Tecelliyât-ı Arâisu'n-Nusûs*, s. 507.

kendilerine mahsûs olan taş, ağaç gibi isimlerini zikretmekle berâber, bir de "ilâh" tesmiye ettiler. Meselâ mecûsîlere "Bu taptığın ne şeydir?" denilse, "Ateştir" der. "O hâlde niçin buna taparsın?" denilse, "Ma'bûddur" diye cevâb verir. Bu taş, ağaç ve ateş, onların şahsiyetlerinin ve taayyünlerinin ismidir. Ve ulûhet, eşyâ-yı muhtelifeye tapan âbidlerin o eşyâda tahayyül ettikleri ulûhet mertebelerini câmi' olan bir mertebe-i refîadır. Her bir ma'bûdun âbidi, ulûhet mertebesi, kendi ma'bûdunun mertebesi olduğunu ve kendi ma'bûdu, o mertebede müteayyin bulunduğunu ve mertebe-i ulûhet, kendi ma'bûdunda müteayyin olduğunu tahayyül eder. Hâlbuki o âbidin tahayyül ettiği mertebe-i ulûhet, hakîkatte ulûhet-i mutlaka mertebesi değildir. Belki bu ma'bûd-ı mukayyed, o ma'bûd üzerine mu'tekif olan bu âbid-i hâssın cism-i kesîfinin gözü için Hakk'ın bir meclâsıdır ki, o âbid, eşyâ-yı kesîfe içinden bu meclâ ve mazharı intihâb edip, ona tapar.

İşte zikrolunan hakîkatten nâşî, bunun böyle olduğunu idrâk eden ba'zı putperestler "Biz taştan ve ağaçtan yaptığımız putlara bizi Allâh'a yaklaştırsın diye ibâdet ediyoruz" dediler ki, bu söz, makāle-i cehâlettir; ya'ni emri hakîkat üzere bilmeyen kimselerin sözüdür. Zîrâ puta tapan ukalâdan ba'zıları, elleriyle yaptıkları asnâma "İlâhdır" dedikten sonra düşündüler ki, âlemde "ilâh" dedikleri şeyden başka birçok eşyâ mevcûddur. Eğer bu taptıkları şey münhasıran ilâh olsa, diğer eşyâ nedir? Ve bunlarda mutasarrıf olan kimdir? Çünkü kendilerinin ilâhı muhîtinde tasarruf edemez. Binâenaleyh karar verdiler ki, bir ilâh-ı hakîkî vardır. Bu taptıkları ma'bûd onun timsâlidir ki, kendilerini bu ilâh-ı hakîkîye takrîb eder. [24/37] Şu hâlde makāle-i cehâleti söylemekle berâber, o asnâma "ilâh" tesmiye ettiler; hattâ dediler ki: "Resûl müteaddid ilâhları bir ilâh mı yaptı? Muhakkak bu acîb şeydir!" (Sâd, 38/5) Binâenaleyh bu sözleriyle onlar Resûl (a.s.) ın da'vet ettiği ilâh-ı vâhidi inkâr etmediler. Belki bu ilâh-ı vâhide da'vetten müteaccib oldular. Çünkü sanem-perestân kesret-i suver ile ve ulûhet mertebesinin o suver-i kesîreye nisbeti ile vâkıf oldular. Zîrâ putperestlerden her bir tâifenin taptığı sanem başka başkadır. Kiminin putu insan ve kiminin putu hayvan şeklinde ve kiminin putu ağaçtan ve kiminin taştandır; ve her tâife diğerinin "ilâh" ittihâz ettiği sanemi kabûl etmeyip onun ulûhiyetini inkâr eder. Binâenaleyh meydanda ilâh ittihâz olunan bu kadar

ma'bûdlar mevcûd iken Resûl (a.s.)ın ilâh-ı vâhide da'vetinden müteaccib oldular. Filhakîka da müteaddid olan bu ilâhlar bir ilâh olmaz; çünkü ilâh-ı vâhid, müteaddid ilâhlardan müttehaz değildir. Bu da'vet ilâh-ı mutlaka da'vet idi.

İmdi Resûl geldi ve onları bu ilâh-ı vâhide da'vet etti. Bu öyle bir ilâh-ı vâhid idi ki, sanem-perestân taptıkları sûretlerin taştan ma'mûl olduğunu bildikleri için "Biz onlara bizi Allâh'a yaklaştırsın diye tapıyoruz" (Zümer, 39/3) sözleriyle ona i'tikād ettiklerini beyân etmişler ve indlerinde onu isbât eylemişlerdi. Ve bu ilâh-ı vâhid onların bu şehâdetleriyle bilinmiş ve fakat meşhûd olmamış idi. Ve işte bu âbidler, putlarının taştan ma'mûl olduğunu bildikleri için Hak Teâlâ قُلْ سَمُّوهُمْ (Ra'd, 13/33) ya'ni "Ey Resûlüm, sen onlara de ki, ilâhlarınızı isimleriyle yâdediniz!" buyurdu. Ve bu kavl ile taştan ma'mûl olan asnâma ibâdetten men'etmekte, Hak tarafından onlar üzerine hüccet kāim oldu. Zîrâ onlar ma'bûdlarını isimleriyle yâdetseler, taş, ağaç, ay, yıldız, güneş, âteş ilh... gibi kendilerine mahsûs olan esâmîyi zikretmeleri iktizâ eder. Bunlar ise bittabi' ibâdete lâyık değildirler. Bu bahis hakkında **Fass-ı Nûhî**'de de îzâhât mevcûd olduğundan oraya da mürâcaat buyurulsun. [24/38]

وأمَّا العارفُونَ بالأمرِ على ما هو عليه فيُظْهِرُون بِصورةِ الإنكَارِ لِمَا عُبِدَ من الصُّوَرِ -مع علمِهم بأنَّهم ما عَبَدُوا من تلك الصُّوَرِ أَعْيَانَها، وإنَّما عَبَدُوا اللّٰهَ فيها بحُكْمِ سُلْطَانِ التَّجَلِّي الَّذي عَرَفُوه منهم-، لأنَّ مَرتبَتَهم في العِلْمِ تُعْطِيهم أنْ يكونوا بِحُكْمِ الوَقْتِ لحُكْمِ الرَّسولِ الَّذي آمَنُوا به عليهم الَّذي به سُمُّوا مُؤْمِنِينَ، فَهُمْ عُبَّادُ الوَقْتِ، وجَهِلَه المُنْكِرُ الَّذي لا عِلْمَ له بما تَجَلَّى، وسَتَرَهُ العارفُ الْمُكَمِّلُ من نَبِيٍّ ورَسولٍ ووَارِثٍ عنهم، فأمَرَهم بالانْتِزَاحِ عن تلك الصُّوَرِ لِمَا انْتَزَحَ عنها رَسولُ الوقتِ اتِّبَاعًا لِلرَّسولِ طَمَعًا فِي مَحَبَّةِ اللّٰهِ إيَّاهم بقولِه: ﴿قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللّٰهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللّٰهُ﴾.

Velâkin emri alâ-mâ-hüve-aleyh ârif olanlar, abede-i asnâmın –bu sûretlerden onların a'yânına ibâdet etmeyip, ancak onlardan ârif oldukları sultân-ı tecellînin hükmü ile, onlarda Allâh'a ibâdet ettiklerine ilimleriyle berâber–,suverden ibâdet olunan şeye inkâr sûretiyle zâ-

> hir olurlar. Zîrâ muhakkak onların ilimde mertebeleri, îmân ettikleri resûlün hükmünden dolayı vaktin hükmü ile olmalarını onlar üzerine i'tâ eder ki, onlar o sebeble "mü'minîn" tesmiye olundular. İmdi onlar vaktin ibâdıdır. Ve mütecellî olan Hakk'a kendisi için ilim olmayan münkir, onu câhil oldu; ve nebîden ve resûlden ve vârisden ârif-i mükemmil olan ise, ondan onu setretti. Böyle olunca resûl-i vaktin onlardan ictinâbından nâşî, resûl-i vakte ittibâan ve Allâh'ın قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللّٰهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللّٰهُ (Âl-i İmrân, 3/31) [Ey nebiyy-i zîşânım, de ki! Eğer siz, Allâh'a muhabbet ederseniz, bana tâbi' olun; Allah Teâlâ sizi sevsin!] kavliyle onlara muhabbetinde tamaan, onlara o suverden ictinâb ile emreyledi.[558]

Ya'ni emrin hakîkatini ilm-i ilâhî ve keşf-i rabbânî ile anlayan zevât-ı kirâm, taştan [24/39] ağaçtan ve ma'denden yaptıkları asnâma ibâdet eden eşhâsın, bu sûretlerin a'yânına, ya'ni vücûd-ı kesîf-i zâhirlerine tapmadıklarını ve ancak o sûretlerden anladıkları sultân-ı tecellînin hükmü ile, bu sûretlerde mütecellî olan Allâh'a ibâdet ettiklerini bilirler. Bunun böyle olduğunu bilmekle berâber, o ârifler ibâdet olunan asnâm sûretlerini inkâr sûretiyle zâhir olurlar. Çünkü onların ilimde olan mertebeleri, îmân etmiş oldukları resûlün hükmüne tebaan, mecâlî-i ilâhiyyeden bir meclâ olan vaktin hükmü muktezâsınca hareket etmelerini mûcib olur. Ve onlar resûle tâbi' oldukları için kendilerine "mü'minîn" tesmiye olundu. Zîrâ onların tâbi' oldukları vaktin resûlü, getirdiği şerîat mûcibince o sûretlere tapanları inkâr etti; ve ümmetini ilâh-ı mukayyedden, ilâh-ı mutlaka da'vet eyledi. Çünkü mukayyed her ne kadar min-haysü'l-hakîka mutlakın "ayn"ı ise de, min-haysü'z-zâhir kendi mertebesinde mutlakın "ayn"ı değildir. Binâenaleyh isneyniyet üzerine müstenid olan şerîat mûcibince elbette abede-i asnâmın inkârı lâzım gelir. Binâenaleyh ârifler "vakt"in ibâdıdır. Zîrâ Hak her bir vakitte bir tecellî ile mütecellîdir; ve vaktin resûlü, hükmü gālib olan o tecellî üzerine olduğu gibi, ona tâbi' olan ârifler dahi, bu hükm-i gālib dâiresinde hareket ederler. Ve resûl halkı o vakitte tecellî eden Hakk'a da'vet eder. Binâenaleyh ârifler vaktin resûlüne tabi' olup onun şerîatı mûcibince abede-i asnâmı inkâr etmekle berâber, min-haysü'l-hakîka her maz-

558 Ahmed Avni Bey'in buradaki metni Kâşânî'ye göre inşâ ettiği anlaşılmaktadır.

harda Hakk'ı ârif olurlar. Ve emri hakîkat üzere bilmeyen ve zâhir-i şerîata tevessül ile iktifâ eden mü'min-i münkir ise mezâhir-i asnâmda Hakk'ın zuhûrunu bilmediği için, onlarda mütecellî olan Hakk'ı câhil oldu. Ve nebî ve resûl ve onların vârisi cinsinden olan ârif-i mükemmil, takyîdden ıtlâka teveccüh isti'dâdını hâiz olan kimseleri tekmîl için, suver-i asnâmda mütecellî olan Hakk'ı setretti. Böyle olunca vâris cinsinden olan [24/40] ârif-i mükemmil, asnâma ibâdet eden ehl-i hicâba o sûretlerden ictinâb etmelerini emretti. Çünkü vaktin resûlü o sûretlerden ictinâb etti; ve o sûretlerde Hakk'a ibâdet olunmak keyfiyetini men'eyledi. Ve ârif-i mükemmil dahi, Allâh'ın kendilerine muhabbet etmesine tama' ettiklerinden dolayı, resûle tebaan böyle yaptılar. Çünkü Allah Teâlâ قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللّٰهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللّٰهُ (Âl-i İmrân, 3/31) ya'ni "Ey nebiyy-i zîşânım, de ki! Eğer siz, Allâh'a muhabbet ederseniz, bana tâbi' olun; Allah Teâlâ sizi sevsin!" âyet-i kerîmesinde muhabbet-i ilâhiyyeyi, ittibâ'-ı Resûl'e ta'lîk buyurdu.

فَدَعَا إلى إلٰهٍ يُصْمَدُ إليه، ويُعْلَمُ من حَيْثُ الجُمْلَةُ ولا يُشْهَدُ، ﴿وَلَا تُدْرِكُهُ الأَبْصَارُ﴾ بلْ ﴿هُوَ يُدْرِكُ الأَبْصَارَ﴾ للُطْفِه وسَرَيَانِه في أَعْيَانِ الأَشْيَاءِ، فلا تُدْرِكُه الأبصارُ كما أنَّها لا تُدْرِكُ أَرْوَاحَها المُدَبِّرَةَ أَشْبَاحَها وصُوَرَها الظَّاهِرَةَ، فهو ﴿اللَّطِيفُ الخَبِيْر﴾ -بالبَوَاطِنِ والظَّوَاهِرِ-، والخِبْرَةُ ذَوْقٌ، والذَّوقُ تَجَلٍّ، والتَّجَلِّي في الصُّوَرِ، فلا بُدَّ منها ولا بُدَّ منه، ولا بُدَّ أنْ يَعْبُدَه مَن رَآهُ بِهَوَاهُ إنْ فَهِمْتَ، ﴿وَعَلَى اللّٰهِ قَصْدُ السَّبِيلِ﴾.

İmdi Resûl (a.s.) İlâh'a da'vet etti ki, ona muhtâc olunur; ve icmâl haysiyetinden bilinir ve müşâhede olunmaz; ve "Basarlar O'nu idrâk etmez" (En'âm, 6/103); belki a'yân-ı eşyâda lutfundan ve sereyânından nâşî, "O basarları idrâk eder." (En'âm, 6/103). İmdi ebsâr, kendilerinin eşbâhını ve suver-i zâhiresini [24/41] müdebbir olan ervâhını idrâk etmediği gibi, O'nu idrâk etmez. Binâenaleyh "O Latîf"tir, –bevâtın ve zevâhiri–[559] "Habîr'dir"; ve "hibret" zevktir; ve "zevk" tecellîdir; ve tecellî suverdedir. Böyle olunca suver lâbüddür; ve Hak lâbüddür; ve

559 Arapça metinde ve tercümede tire içine aldığımız kısım *Fusûs* metninden olmayıp Ahmed Avni Bey tarafından Bosnevî şerhi dikkate alınarak eklenmiş açıklayıcı bir ifâdedir. Krş. Bosnevî, *Tecelliyât-ı Arâisu'n-Nusûs*, s. 509.

onu gören kimsenin kendi hevâsıyla O'na ibâdet etmesi lâbüddür; eğer anladın ise. "Ve sebîlin kasdı Allâh'adır." (Nahl, 16/9)

Ya'ni Resûl (a.s.) ümmetini ilâh-ı mutlaka da'vet etti. Ve onun da'vet ettiği ilâh öyle bir ilâh-ı mutlaktır, ki "Samed"dir, ya'ni her şeyin vücûdu O'na muhtaçtır; ve O'nun zâtı âlem-i tafsîl ve takyîd olan âlem-i mâddiyyâtta müşâhede olunmayıp, icmâl ve ıtlâk cihetiyle bilinir. Ve onun kemâl-i letâfetinden ve a'yân-ı eşyâda bu letâfetiyle sereyânından dolayı, "Gözler O'nu idrâk etmez" (En'âm, 6/103), belki her şeyde letâfetle sârî olduğu için, "O gözleri idrâk eder." (En'âm, 6/103) Nitekim insanın kendi cesedini ve kesîf olan sûret-i zâhiresini müdebbir olan rûhu mevcûd iken, insanın gözü bu rûhu idrâk etmez. İşte ebsârın O'nu idrâk edememesi de böyledir. Binâenaleyh Hak Latîf'tir; ve zâhirleri ve bâtınları Habîr'dir. Ve letâfet ve hibrete müteallik îzâhât **Fass-ı Lokmânî**'de mürûr etti. Ve "hibret" zevk ile hâsıl olur; ve "zevk" ise tecellîdir; ve tecellî dahi sûretlerde hâsıl olur. Şu hâlde Hakk'ın tecellîsi için sûretlerin vücûdu lâzımdır; ve sûretlerde mütecellî olmak için Hakk'ın vücûdu elzemdir. Bu takdîrde sûretlerde mütecellî olan Hakk'ı onlarda müşâhede eden kimsenin kendi hevâsı ve meyl-i nefsîsi ile Hakk'a ibâdet etmesi iktizâ eder. Velhâsıl, [24/42] Latîf'in müşâhedesi O'nun tecellîsi vâsıtası ile olur. Ve tecellînin vukūu için dahi bir mahall-i kesîf lâzımdır. O mahall-i kesîf dahi sûrettir.

Misâl: Zihne mütebâdir olan bir ma'nâ latîf olduğu için basar-ı hissî ile müşâhede olunmaz; o ma'nâ bir mahall-i kesîfde mütecellî olmak lâzımdır. O mahall-i kesîf dahi kâğıt üzerine mürekkeble nakşolunan suver-i hurûf ve kelimâttır. Suver-i kesîfe-i kelimât ecsâd ve maânî dahi onların ervâhı menzilesindedir. *Mesnevî*:

گفت یا عمر چه حکمت بود سر　　حبس آن صافی در این جای کدر
آبِ صافی در گلی پنهان شده　　جانِ صافی بستهٔ ابدان شده
گفت تو بحثِ شگرفی میکنی　　معنئ را بند حرفی میکنی
حبس کردی معنئ آزاد را　　بند حرفی کردهٔ تو باد را

Tercüme: "Rûm elçisi dedi: Ey Hz. Ömer, ne hikmet ve ne sır idi ki, o sâfî olan rûh bu münkedir olan mahalde habsoldu. Saf olan su, çamurun içinde gizlenmiş, cân-ı sâfî bedenlere bağlanmıştır. Hz. Ömer (r.a.) bu-

yurdu: Sen derin bahs açıyorsun. Ma'nâyı harfe rabtediyorsun. Âzâd olan ma'nâyı harf ve savt ile habsettin. Rüzgârı sen harfe bağladın."[560]

İmdi mâdemki sûret olmayınca Latîf olan Hakk'ın müşâhedesi mümkin değildir, o hâlde sûrete bir meyil lâzımdır; ve o meyil ise hevâdır. Binâenaleyh ibâdet-i şühûdiyye ancak meyl-i nefsî ile olur. Binâenaleyh bir şeye ancak hevâ ile ibâdet olunmuş olur.

Eğer bizim bu fass-ı münifte [24/43] beyân ettiğimiz hakāyıkı anladın ise, bu böyledir. "Îzâh-ı tarîk ve beyân-ı tahkîk Allah üzerinedir." (Nahl, 16/9) Ve yolun nihâyeti cemî'-i esmâ-i ilâhiyyeyi câmi' olan mertebe-i ulûhiyyete çıkar.

İbtidâ: Rebîu'l-evvel 1336 ve 6 Kânûn-i sânî 1334
[6 Ocak 1918], Pazar sabahı

[İntihâ:] Cümâde'l-ûlâ 1336, 18 Şubat 1334
[18 Şubat 1918], Pazartesi gecesi saat-i ezânî 5

560 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, I, s. 457-458 (beyit: 1543-1546).

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

XXV

فَصٌّ حِكْمَةٍ عُلْوِيَّةٍ فِي كَلِمَةٍ مُوسوِيَّةٍ

[KELİME-İ MÛSEVİYYE'DE MÜNDEMİC HİKMET-İ ULVİYYE BEYÂNINDA OLAN FASTIR]

"Hikmet-i ulviyye"nin "Kelime-i Mûseviyye"ye izâfesine sebeb budur ki: Mûsâ (a.s.) rusül-i kirâmın birçokları üzerine vücûh-i adîde ile sâhib-i rüchândır ve mertebesi onların mertebesinden âlîdir.

Birinci vecih: قَالَ يَا مُوسَى إِنِّي اصْطَفَيْتُكَ عَلَى النَّاسِ بِرِسَالَاتِي وَبِكَلَامِي فَخُذْ مَا آتَيْتُكَ (A'râf, 7/144) [Buyurdu ki: "Yâ Mûsa! Muhakkak Ben, seni risâletlerimle ve kelâmım ile nâs üzerine ihtiyâr ettim. Şimdi sana verdiğimi al!] âyet-i kerîmesinde buyurulduğu üzere Mûsâ (a.s.) bilâ-vâsıta Allah'dan ahzetmiştir.

İkinci vecih: إِنَّ اللّٰهَ كَتَبَ التَّوْرَاةَ بِيَدِهِ hadîs-i şerîfinde beyân buyurulduğu üzere "Allah Teâlâ *Tevrât*-ı şerîfi esmâ-i ilâhiyyesinden birini tevsît buyurmaksızın kendi nefsiyle kitâbet etti".[561]

Üçüncü vecih: Mûsâ (a.s.)ın cem'iyyet-i esmâiyyeye nisbeti, (S.a.v.) Efendimiz'in cem'iyetine karîbdir. Zîrâ kendisinin zevki ism-i Zâhir üzerine olduğundan, meşreb-i âlîsinde tenzîh gālib idi. İsm-i Bâtın ahkâmından dahi istihsâl-i hazz ederek zevk-i Muhammedî üzere tenzîh ile teşbîh beynini cem'etmek için kendisine مَرِضْتُ فَلَمْ تَعُدْنِي وَجُعْتُ فَلَمْ تُطْعِمْنِي ya'ni "Hasta oldum, hâtırımı sormadın; acıktım, doyurmadın" gibi hitâbât-ı celîle vârid oldu. Ve ism-i Bâtın'a taalluk eden ulûm-i ledünniyye zevkiyle de mütezevvik olması için Hızır (a.s.)ın sohbetine teşvîk buyuruldu. Nitekim bu fass-ı şerîfte îzâh edilecektir.

Dördüncü vecih: Kesret-i ümmet hasebiyle rusül-i kesîre üzere fazl ve rüchânının sübûtudur. Zîrâ (S.a.v.) Efendimiz, kendilerine ümem arzo-

561 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XVIII, s. 406; Ebu'ş-Şeyh el-İsfahânî, *el-Azame*, V, s. 1555; Beyhakî, *el-Esmâ ve's-Sıfât*, II, s. 125.

lunduğu vakit, enbiyâdan bir nebînin ümmetini, Mûsâ (a.s.)ın ümmetinden daha çok görmediklerini hadîs-i şerîflerinde beyân buyurmuşlardır.

Beşinci vecih: Fir'avn أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلَى (Nâziât, 79/24) [Ben sizin rabb-i a'lânızım!] diyerek da'vâ-yı ulviyyet etmiş idi. A'vân ve ensârı olan Fir'avn'a Mûsâ (a.s.)ın tek başına olarak galebe ve isti'lâsı zâhiren müsteb'ad olduğu hâlde Hak Teâlâ hazretleri لَا تَخَفْ إِنَّكَ أَنْتَ الْأَعْلَى (Tâhâ, 20/68) [Korkma, muhakkak sen a'lâsın.] buyurdu. Ve Fir'avn'a mukābele ederek sernigûn eyledi. *Mesnevî*:

اژدها بود و عصا شد اژدها	این بخورد آن را بتوفیقِ خدا
دست شد بالای دست این تا کجا	تا به یزدان که إلیه المنتهی [251/2]
کان یکی دریاست بی‌غور و کران	جمله دریاها چو سیلی پیشِ آن
حیلها و چاره‌ها گر اژدهاست	پیشِ إلا اللّٰه آنها جمله لاست
چون رسید اینجا بیانم سر نهاد	محو شد و اللّٰه اعلم بالرشاد

Tercüme: "Fir'avn ejderhâ idi, asâ-yı Mûsâ dahi ejderhâ oldu. Tevfîk-i Hudâ ile bu, onu yedi. El, elin fevkinde oldu. Bu nereye kadardır, bilir misin? وَأَنَّ إِلَى رَبِّكَ الْمُنْتَهَى (Necm, 53/42) [Mezâhirin müntehâsı Rabb'inedir!] âyet-i kerîmesi mûcibince bu tefevvuk Yezdân'a kadar gider. Öyle ki yed-i Mûsâ, ki kudret-i Hak'tır, ka'r ve kenârı olmayan bir deryâdır. Bütün deryâlar onun önünde bir sel gibidir. Hîleler ve tedbîrler, eğer ejderhâ farzolunursa, vücûd-ı hakîkî olan Allâh'ın önünde hepsi "lâ"dır, hayâldir. Vaktâki sözlerim buraya vâsıl oldu, hepsi secdeye baş koydu; ve harf ve savt mahv oldu, artık sûret kalmadı. Doğru yolu bilen ancak Allâhü Zülcelâl hazretleridir."[562]

***

حِكمةُ قَتْلِ الأبنَاءِ من أجْلِ مُوسَى لِيَعُودَ إليه بالإمْدادِ حَياةُ كلِّ مَن قُتِلَ مِن أجلِه، لأنَّه قُتِلَ على أنَّه مُوسَى، وما ثَمَّ جَهْلٌ، فلا بُدَّ أنْ تَعُودَ حياتُه على مُوسَى أَعْنِي حياةَ المَقْتُولِ مِن أجلِه، وهي حَيَاةٌ ظَاهِرَةٌ على الفِطْرَةِ لم

562 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, V, s. 261-262 (beyit: 967-971).

تُدَنِّسْهَا الأَعْرَاضُ النَّفْسِيَّةُ، بلْ هي على الفِطرَةِ، فكان مُوسَى مَجْمُوعَ حياةِ مَن قُتِلَ على أنَّه هو، فكلُّ ما كان مُهَيَّئًا لذلك المَقْتُولِ ممَّا كان اسْتِعْدَادُ رُوحِه له كان في مُوسَى، وهذا اخْتِصَاصٌ إلٰهِيٌّ بِمُوسَى، لمْ يكنْ لأحَدٍ قَبْلَه، فإنَّ حِكَمَ مُوسَى كَثِيرَةٌ، وأنا إنْ شَاءَ اللّٰهُ تعالى أَسْرُدُ منها في هذا البَابِ على قَدْرِ ما يَقَعُ به الأمرُ الإلٰهِيُّ في خاطِرِي، فكان هذا أَوَّلُ ما شُوفِهْتُ به من هذا البَابِ.

Mûsâ eclinden ebnânın hikmet-i katli, onun eclinden katlolunan her birinin hayâtı, ona imdâd ile avdet etmesi içindir. Zîrâ her biri Mûsâ olmak üzere katlolundu, hâlbuki cehil vâki' değildir. İmdi her birinin hayâtı, ya'ni onun eclinden maktûl olanın hayâtı, Mûsâ'ya âit olmak lâbüddür. O da fıtrat üzere hayât-ı zâhiredir[563] ki, a'râz-ı nefsiyye ile mütedennis [25¹/3] değildir. Belki o fıtrat üzeredir. Böyle olunca Mûsâ, o olmak üzere katlolunanlar hayâtının mecmûu oldu. Binâenaleyh isti'dâd-ı rûhunun mahsûs olduğu şeyden, bu maktûl için tehiyye olunan her bir şey Mûsâ'da mevcûd idi; ve bu Mûsâ'ya ihtisâs-ı ilâhîdir. Ondan evvel bir kimseye vâki' olmadı. Zîrâ muhakkak hikem-i Mûsâ çoktur. Ve ben inşâallâhu Teâlâ hâtırımda onunla emr-i ilâhî vâki' mikdâr üzere bu bâbda onları serdederim. İmdi bu, bu bâbdan onunla müşâfehe olunduğum şeyin evvelidir.

Metnin îzâhından evvel bir mukaddeme îrâdına lüzûm vardır. Şöyle ki: Vücûd-ı mutlakın merâtib-i tenezzülâtı **Fass-ı Âdemî** evâilinde ve sırası düştükçe diğer fasslarda îzâh edilmiş olduğundan burada tekrârına hâcet görülemez. Bu îzâhâttan müstebân olmuştur ki, vücûd-ı mutlak nâmütenâhî niseb ve izâfât sâhibi olup, bunlar onun mertebe-i ahadiyyetinde mahv ve müstehlektir. Nisbet-i meşiyyet zuhûr ve izhâra taalluk ettikde, o vücûd-ı mutlak, bu esmâ ve sıfât sûretiyle mertebe-i ilme tenezzül eder. Bu öyle bir tecellîdir ki, onun zâtından zâtına vâki' olur. Zîrâ vücûd-ı hakîkî nâmütenâhî olduğundan onun vücûdunun hudûdu yoktur ki, edeceği tecellî kendi vücûdunun hâricine vâki' olabilsin! İşte "feyz-i akdes" ta'bîr

563 Diğer *Fusûs* neşirlerinde bu ifâde "hayât-ı tâhire" şeklindedir. Ahmed Avni Bey ve Abdullah Bosnevî, ifâdeyi "hayât-ı zâhire" olarak tespit etmekte ve o şekilde yorumlamaktadırlar. Krş. Bosnevî, *Tecelliyât-ı Arâisu'n-Nusûs*, s. 512.

olunan bu tecellî ile zâtında mündemic olan bilcümle esmâ ve sıfat sûretleri onun mertebe-i ilminde sâbit oldu; ve her bir isim ve sıfat kendilerine mahsûs olan ahvâl ile yekdîğerinden bu mertebede temeyyüz edip ayrıldı.

İmdi her bir isimde iki delâlet vardır. Birisi Zât'a, diğeri mevzû' olduğu ma'nâya âittir. Meselâ Semî' ismi mevzû' olduğu ma'nâ i'tibâriyle Basîr, Kadîr, Mürîd ilh... isimlerinin hizmetini göremez. Ondan beklenen "işitmek" keyfiyetidir. Bununla berâber sem'iyet Zât'ın bir sıfatı olduğundan Semî' ismi dahi Zât'ına delâlet eder. Fakat Allah ve Rahmân ve Hak gibi birtakım isimler vardır ki, onlar cemî'-i esmâyı muhît olduklarından ancak Zât'a delâlet ederler. Şu hâlde esmâ külliyet ve cüz'iyet i'tibâriyle de yekdîğerinden farklıdırlar. Binâenaleyh her bir ism-i küllînin tahtında birçok esmâ-i cüz'iyye vardır ki, o ism-i küllî bu esmâ-i cüz'iyyenin imâmı ve hâkimidir; ve esmâ-i cüz'iyye de tâbi' oldukları esmâ-i külliyyenin ümmetleri ve hâdimleri mesâbesindedirler; ve bu esmâ-i külliyye Kur'ân-ı Kerîm'de ve ahâdîs-i şerîfede (99) aded olarak mazbûttur. Esmâ-i cüz'iyye-i nâmütenâhiye bunların taht-ı hîtasındadır.

Meselâ bu doksan dokuz esmâdan birisi olan "Musavvir" ismini alalım. [25[1]/4] Fezâdaki ecrâmdan tut da arzdaki eczâ-yı billûriyyeye varıncaya kadar ne kadar suver ve eşkâl varsa hepsi bu ism-i küllînin mazharıdır. Ve bu ism-i küllî murabbi', müsellis, mutavvil, müdevvir, muhaddib, muka'ır, münakkıt, muhattıt ilh... esmâ-i nâmütenâhiyenin reîsi ve hâkimidir. Ve reîs olan ismi "Musavvir", bir sûret izhâr edeceği vakit kendi hâdimleri mesâbesinde bulunan bu isimlerden birine veyâ birkaçına emreyler. Diğer esmâ-i külliyye de buna kıyâs olunsun.

İmdi her bir nebî bir ism-i küllînin mazharıdır. Meselâ İsmâil (a.s.)ın mazhar olduğu ism-i küllî "Aliyy" ve Sâlih (a.s.)ın ism-i küllîsi dahi "Fettâh" ism-i şerîfleridir. Her ne kadar enbiyâ-yı zîşân, insân-ı kâmil olmak i'tibâriyle câmi'-i cemî'-i esmâ olan Allah ism-i küllîsinin mazharı iseler de, bunlardaki ism-i küllî-i gālib, kendi Rabb-i hâssları olan ism-i şerîftir. Binâenaleyh onlardan zâhir olan ahkâmda bu esmânın galebesi görülür. "Allah" ism-i câmiinin taht-ı hîtasında bulunan kâffe-i esmâ ahkâmının i'tidâl üzere zuhûru ancak Hâtem-i enbiyâ (s.a.v.) Efendimiz'de vâki' olmuştur. Şu hâlde her bir nebî mertebe-i ilimde kendi Rabb-i hâssı olan

ism-i küllînin zımnındaki esmâ-i şerîfenin imâm ve hâkimi olduğu gibi, mertebe-i şehâdette dahi, kendi taayyünü ile bu esmâ taayyünâtına imâm ve hâkim; ve bu mezâhir-i müteayyine dahi, o nebînin ümmeti olur. Ve Mukaddeme'de dahi beyân olunduğu üzere, Mûsâ (a.s.)ın cem'iyyet-i esmâiyyeye nisbeti, (S.a.v.) Efendimiz'in cem'iyetine karîbdir. Bu hüküm enbiyâ-yı zîşân haklarında böyle olduğu gibi, selâtîn-i sûriyye haklarında dahi böyledir. Zîrâ pâdişâh "Müdebbir" ism-i küllîsinin mazharı olup, o ismin taht-ı hîtasında olan esmânın mazharı olmak ve ona tâbi' olan efrâd-ı kesîre de, o ism-i küllînin taht-ı hîtasında bulunan esmâ-i cüz'iyyenin mezâhiri bulunmak i'tibâriyle Mûsâ (a.s.)a mukābelede bulundu. Ve Fir'avn'ın a'vân ve ensârı olan mezâhir-i celâliyye ve kahriyye âlem-i a'râz olan âlem-i şehâdette zâhir olduğu hâlde, Mûsâ (a.s.)ın tâbi'leri bulunan mezâhir-i cemâliyye ve lutfiyye, âlem-i şehâdette henüz meblağ-i ricâlde müteayyin olmadığından, kuvvet-i arazıyyede Fir'avn tarafı gālib idi. Zîrâ **Fass-ı Lûtî**'de görüldüğü vech ile, Hakk'ın ef'âli mezâhir hasebiyle vâki' olur; ve mezâhirin kuvvet ve şiddeti hasebiyle Hakk'ın fiili dahi kavî ve şedîd olur. Böyle olunca Fir'avn'a karşı Mûsâ (a.s.)ın bâtınen ve zâhiren kavî olması [25[1]/5] lâzım idi. Onun bâtınen iktisâb-ı kuvvet etmesi bu idi ki: Rûh-ı Mûsevî'nin taht-ı hîtasında bulunup, rûh-ı Mûsevî âleminden ayrılarak merâtib-i ervâhın sonuncusu olan rûh-ı insânî mertebesine vâsıl ve sûret-i ilâhiyye üzere bulunan insan sûretinde zâhir olan ve mertebe-i insâna gelinceye kadar cemâd, nebât ve hayvan merâtibini kat'ederek merâtib-i vücûdda kemâlât-ı zâide iktisâb eden etfâl-i Benî İsrâîl ervâhının, kendilerinde bilkuvve mevcûd olan fıtrat-ı asliyye ve tahâret-i ezeliyye ile insan sûretinde zâhir olduktan sonra, a'râz-ı nefsiyye ile kirlenmeksizin, Fir'avn'ın kıtâli sebebiyle kendi asılları olan rûh-ı Mûsevî âlemine rücû'larıdır. Ve eğer bu ervâh-ı etfâl kat'-ı merâtib ile âlem-i şehâdete tenezzül edip, ba'dehû rücû' etmemiş olsalar idi, rûh-ı Mûsevî'nin taht-ı hîtasında olmakla berâber rûh-ı Mûsâ'ya imdâd-ı bâtınîleri kavî olmaz idi. Zîrâ ba'de't-tenezzül hâsıl olan kemâlât-ı zâide kable't-tenezzül kendilerinde mevcûd değil idi. Mûsâ (a.s.)ın zâhiren kavî olması dahi, etfâl-i maktûle ervâhının zikrolunan imdâdı hasebiyle, Mûsâ (a.s.)da asâ ve yed-i beyzâ gibi, birçok mu'cizât-ı kaviyye zuhûru ve onun rûhunun taht-ı hîtasında

bulunup, âlem-i şehâdette dahi ona tâbi' bulunan mezâhirin kesreti sûretiyle vâki' oldu. Zîrâ bâlâda da zikrolunduğu üzere onun ümmeti rusül-i kesîrenin ümmetlerinden çok idi. Bu mukaddemeden sonra metn-i şerîfin îzâhına şürû' edelim.

***

Ma'lûm olduğu üzere müneccimler ve kâhinler Fir'avn'a, falan zamanda Benî İsrâîl'den bir çocuk doğacak, senin saltanatının zevâli onun yediyle olacaktır, diye haber vermişler idi. Tafsîli tefâsîr-i şerîfede ve tevârîh-i enbiyâda mastûrdur. Fir'avn bu haberden bîzâr olup o yılda doğan Benî İsrâîl çocuklarının katlini emretmiş idi. Katlolunan etfâl-i Benî İsrâîl'in adedi yetmiş bin olduğu rivâyet olunur. Vâkıâ bu kadar etfâlin hepsi Mûsâ olamaz idi. Bittabi' içlerinden birisi Mûsâ idi. Fakat hepsi, Mûsâ'dır, diye katlolundu. Her ne kadar bu yetmiş bin çocuktan hangisinin Mûsâ olduğu Fir'avn'ca mechûl ise de hakîkatte, ya'ni hazret-i ilâhiyyede, cehil yoktur. Çünkü bâlâda îzâh olunduğu üzere etfâl-i maktûle Mûsâ'nın suver-i tafsîliyyesidir. Binâenaleyh her bir çocuğun katlinde "Bu Mûsâ'dır!" diye Fir'avn ve avene-i havenesince hükmedilmesi, zâhirde eğri ve hakîkatte doğru idi.

İşte Mûsâ (a.s.)ın yüzünden katlolunan çocukların hikmet-i kıtâli onlardan [25[1]/6] her birinin hayâtı Cenâb-ı Mûsâ'ya yardım için, rûh-ı Mûsevî âlemine rücû' etmesi içindir; ve rûh-ı Mûsevî âlemine rücû' eden hayât, a'râz-ı nefsâniyye ile kirlenmemiş ve sıfât-ı beşeriyye ile mülevves olmamış olup, fıtrat-ı asliyye üzere zâhir olan hayâttır. Nitekim hadîs-i şerîfte o hakîkate işâret buyurulur: مَا مِنْ مَوْلُودٍ إِلَّا وَقَدْ يُولَدُ عَلَى فِطْرَةِ الْإِسْلَامِ ثُمَّ أَبَوَاهُ يُهَوِّدَانِهِ أَوْ يُنَصِّرَانِهِ أَوْ يُمَجِّسَانِهِ Ya'ni "Fıtrat-ı islâmiyye üzere doğmayan hiçbir çocuk yoktur. Bu fıtrat-ı İslâm'dan sonra ebeveyni onu yahûdî, nasrânî ve mecûsî yaparlar."[564] Mûsâ (a.s.), Mûsâ olmak üzere katlolunan çocuklar hayât-ı sâfiyesinin mecmûu oldu. Binâenaleyh katlolunan her bir çocuğun isti'dâd-ı rûhuna tahsîs olunan kemâlâttan tehiyye edilmiş olan her bir şey Cenâb-ı Mûsâ'da mevcûd idi. Zîrâ etfâl-i maktûleden her birisinin mazhar olduğu ism-i ilâhînin sûreti ilm-i ilâhîde sâbit idi. Onların hakāyıkı olan

564 Buhârî, "Cenâiz", 82; Müslim, "Kader", 6; Ebû Dâvud, "Sünne", 17; Tirmizî, "Kader", 4; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XII, s. 104.

bu esmânın kemâlâtı âlem-i kevnde ânen-fe-ânen zuhûr edecek idi. Velâkin her biri tıfl iken katlolunmakla, meblağ-i ricâle vâsıl olmak sûretiyle isti'dâdât-ı mec'ûleleri inkişâf edemedi. Bu isti'dâdları inkişâf edemeyince, isti'dâdât-ı gayr-ı mec'ûlelerinin ahkâmı da inkişâf edemedi; bu isti'dâdları inkişâf edemeyince, isti'dâdât-ı gayr-ı mec'ûlelerinin ahkâmı da in'ikâs edecek bir mir'ât-ı vücûd bulamadı; o kemâlât kuvvede kaldı. Ba'de'l-katl rûh-ı Mûsevî âlemine rücû' etmekle o kemâlâtın hey'et-i mecmûası Cenâb-ı Mûsâ'da zâhir oldu.[565]

Suâl: Hak Teâlâ hazretlerinin kudretinde acz mutasavver değildir. Bu kadar etfâl-i bî-günâhın katline hâcet kalmaksızın, Nemrûd vesâire gibi muârızlarına karşı diğer enbiyâya verdiği kudret-i mukābele gibi, Mûsâ (a.s.)a da Fir'avn'a karşı, kudret-i mukāvemet ihsân edebilir idi. Onu bu tarz-ı acîbde takviye eylemesindeki hikmet nedir?

Cevâb: Bu mes'ele isti'dâd-ı ezelîye taalluk eder. Zîrâ Hak Teâlâ hazretlerine, ilm-i ilâhîsinde sâbit olan [25[1]/7] a'yân, lisân-ı isti'dâdıyla taleb ettikleri ahvâli i'tâ eder. Ve bir şeye isti'dâdının iktizâ ettiği şeyin gayrısını vermek hikmete mugāyirdir. Hak Teâlâ ise Hakîm'dir. Binâenaleyh mahal hasebiyle tecellî eder. Etfâl-i Benî İsrâîl'in a'yân-ı sâbiteleri, Feyyâz-ı mutlaktan lisân-ı isti'dâd ile, katlolunarak rûh-ı Mûsevî âlemine rücûu ve ona o sûretle imdâdı taleb ettikleri gibi, Mûsâ (a.s.)ın isti'dâd-ı âlîsi dahi bu hâli iktizâ eylemiş idi. Ve Fir'avn ile ensârının isti'dâdât-ı gayr-ı mec'ûleleri de üzerlerine bu tecellîyi celbetti. Yoksa bu tarz-ı acîbin vukūuna hâcet kalmaksızın dahi Hak Teâlâ Cenâb-ı Mûsâ'ya kuvvet ihsân edebilir idi.

İşte bu etfâl-i Benî İsrâîl'in Mûsâ (a.s.) yüzünden katli ve onların hayâtlarının müctemian rûh-ı Mûsevî âlemine rücûu sûretiyle imdâd etmeleri, Mûsâ (a.s.)a bir ihtisâs-ı ilâhîdir. Zîrâ ondan evvel bu hâl hiçbir nebî için vâki' olmamıştır. Ve "hikmet-i ulviyye" sâhibi olan Mûsâ (a.s.)ın hikemi çoktur; ve ben inşâallâhu Teâlâ bu hikemlerden emr-i ilâhî ile hâtırıma ilkā olunanlarını bu fass-ı şerîfte beyân edeceğim. İşte etfâl-i Benî İsrâîl'in

565 Bu bahisden sırr-ı kurbân zâhir olur. Zîrâ rûh-ı hayvânî kurban sâhibinin rûhî âlemini takviye ettiğinden, vücûb-i kurbân hem rûh-ı insânî âlemine rücû' ile terakkî eden kurban için ve hem de rûhu mukavvî olan sâhib-i kurbân için nâfi' bir emr olur. (A. Avni Konuk)

Mûsâ (a.s.) yüzünden katledilmiş olmaları hikmeti, rü'yâ-yı sâlihada sûret-i muhammediyyeden şifâhen ahz ü telakkî edip bu fasta beyân edeceğim hikmetlerin evvelkisidir.

فما وُلِدَ مُوسَى إلا وهو مَجموعُ أَرْوَاحٍ كَثيرةٍ جَمَعَ قُوَى فَعَّالَةً، لأنَّ الصَّغِيرَ يَفْعَلُ في الكَبيرِ، أَلَا تَرَى الطِّفْلَ، يَفْعَلُ في الكَبيرِ بالخَاصِّيَّةِ، فيُنَزَّلُ الكبيرُ من رِيَاسَتِه إليه فيُلَاعِبُه ويُزَقْزِقُ له ويَظْهَرُ له بعَقْلِه، فهو تحتَ تَسخِيره، وهو لا يَشْعُرُ، ثمَّ يَشْغَلُهُ بتَربيَتِه وحِمايتِه وتَفَقُّدِ مَصَالِحِه وتَأْنِيسِه حتَّى لا يَضِيقَ صَدْرُهُ، وهذا كلُّه من فِعْلِ الصَّغِيرِ بالكَبيرِ، وذلك لِقُوَّةِ المقامِ، فإنَّ الصَّغِيرَ حَدِيثُ عَهْدٍ بربِّه لأنَّه حَدِيثُ التَّكْوِينِ، والكَبيرُ أَبْعَدُ، فمن كان من اللّٰهِ أَقْرَبَ سَخَّرَ مَن كان مِن للّٰهِ أَبْعَدَ، كخَوَاصِّ المَلِكِ المُقَرَّبِين منه يُسَخِّرُونَ الأَبْعَدِينَ، كان رسولُ اللّٰهِ ﷺ يَبْرُزُ بنَفْسِه لِلْمَطَرِ إذا نَزَلَ، ويَكْشِفُ رَأْسَه له حتَّى يُصِيبَ منه، ويَقُولُ: «إِنَّهُ حَدِيثُ عَهْدٍ بِرَبِّهِ»، فَانْظُرْ إلى هذه المَعْرِفَةِ باللّٰهِ من هذا النَّبِيِّ ما أَجَلَّها وما أَعْلَاها وأَوْضَحَها، فقد سَخَّرَ المَطَرُ أَفْضَلَ البَشَرِ لقُرْبِه من ربِّه، فكان مثلَ الرَّسولِ الَّذي يَنْزِلُ بالوَحيِ عليه، فدَعَاه بالحالِ بذاتِه، فيَبرُز إليه لِيُصِيبَ منه ما أَتَاهُ به من ربِّه، [25/8] فلولا ما حصَلَتْ له منه الفَائِدَةُ الإلٰهيَّةُ بما أَصَابَ منه ما بَرَزَ بنَفْسِه إليه، فهذه الرِّسالَةُ رِسَالَةُ مَاءٍ جَعَلَ اللّٰهُ منه كلَّ شيءٍ حَيٍّ، فَافْهَمْ.

İmdi Mûsâ (a.s.) kuvâ-yı fa'âleyi cem'etmekle, ancak ervâh-ı kesîrenin mecmûu olduğu hâlde doğdu. Zîrâ sagîr kebîrde müessirdir. Sen çocuğu görmez misin? Hâssiyetle büyükte tasarruf eder. Binâenaleyh kebîr kendi riyâsetinden ona nâzil olup onunla mülâabe eder; ve ona çocukça söyler; ve ona onun aklıyla zâhir olur. Böyle olunca o, onun taht-ı teshîrindedir. Hâlbuki o, vâkıf değildir. Ondan sonra onu kendi terbiyesine ve himâyesine ve mesâlihinin tefakkudüne ve te'mînine meşgūl kılar, tâ ki sadrı dıyk olmaya. İşte bunun hepsi sagîrin kebîrde olan fiilindendir; ve bu makāmın kuvvetinden nâşîdir. Zîrâ çocuk Rabb'ine hadîs-i ahddir, çünkü yeni olmuştur. Hâlbuki kebîr eb'addir. İmdi Allah Teâlâ'ya akreb olan kimse Allah Teâlâ'dan eb'ad olan kimseyi teshîr eder. Nitekim mukarrebîn olan pâdişâhın havâssı, ona mukarrebiyetlerinden dolayı eb'ad olanları teshîr eder-

> ler. Resûlullah (s.a.v.) nüzûlü vaktinde kendisini yağmura ibrâz ederdi; ve onun isâbet etmesi için başını açardı; ve "Onun Rabb'ine olan ahdi yenidir" buyurur idi. İmdi bu Nebî'nin bu ma'rifet-i billâhına bak ki, onu ne şey ecell ü a'lâ ve evzah eyledi! Şu hâlde yağmur, Rabb'ine onun kurbu olduğu için, efdal-i beşeri teshîr eyledi. Binâenaleyh vahy ile nâzil olan resûl gibi idi. Böyle olunca onu hâl ile bizâtihî da'vet etti. Rabb'inden ona getirdiği şey ona isâbet etmek için, kendini ona ibrâz eder idi. İmdi ondan ona isâbet eden şey sebebiyle onun için fâide-i ilâhiyye hâsıl olmasa idi, kendi nefsini ona ibrâz etmez idi. Bu risâlet, suyun risâletidir ki, Allah Teâlâ diri olan her şeyi ondan halkeyledi. İyi anla!

Ya'ni Mûsâ (a.s.) kendisine kuvâ-yı fa'âle mesâbesinde bulunan etfâl-i maktûlenin ervâhını cem'etmekle, bu ervâh-ı kesîrenin hey'et-i mecmûası olduğu hâlde doğdu. Zîrâ çocuk büyükte tasarruf etmek [25[1]/9] sûretiyle müessirdir. Sen çocuğun hâcet-i tufûliyyeti ile büyükte fâil ve mutasarrıf olduğunu görmez misin? İşte çocuğun mertebesine tenezzül edip onunla oynaşır; ve onun "su" diyeceği yerde "buva" ve "taâm" diyeceği yerde "mama" ve "sıcak" diyeceği yerde de "cıs" der. "İyi"ye "cici" ve "fenâ"ya "kaka" sözleriyle çocukça söyler; ve ona çocuğun aklı derecesinde görünür. İşte كَلِّمُوا النَّاسَ عَلَى قَدْرِ عُقُولِهِمْ [İnsanlara, akıllarının mertebesine göre söz söyleyiniz.][566] buyurulması da bu hakîkate müsteniddir. Böyle olunca büyük küçüğün taht-ı teshîrindedir. Hakîkat böyle iken büyük, çocuğun taht-ı teshîrinde olduğuna vâkıf değildir, ya'ni bundan gāfildir. Çocuk büyüğü kendi mertebesine tenzîl ettikten sonra, o büyüğü kendi terbiyesine ve himâyesine ve mesâlihinin tesviyesine ve gönlü darlaşmamak için kendisinin te'nîsine meşgūl kılmak sûretiyle de teshîr eder.

İşte bu zikrolunan hâllerin cümlesi, küçüğün büyükte olan te'sîrinden ve bu tasarruf tufûliyet makāmının kuvvetinden nâşîdir. Çünkü çocuğun Rabb'ine ittisâli zamânı yenidir; ve o yeni vücûd bulmuştur. O Rabb'ine karîbü'l-ahddir. Böyle olunca Allah Teâlâ'ya en yakın olan, Allah Teâlâ'dan en uzak olanı teshîr eder. Bunun bu âlemde misâli zâhirdir. Selâtîn-i sûriyyenin mukarrebîn olan havâss-ı bendegânı, o pâdişâha olan kurblerinden

566 Meybudî, *Keşfü'l-Esrâr*, II, s. 328; Hemedânî, *Temhîdât*, s. 6, 144. Krş. Buhârî, "İlim", 49.

dolayı pâdişâhın daha uzak olan bendegânını teshîr ederler.

Resûlullah (s.a.v.) Efendimiz yağmur yağarken vücûd-ı şerîflerini yağmura tutarlar ve yağmur isâbet etmek için mübârek başlarını açarlar; ve sebebi kendilerinden istifsâr olundukda: "Rabb'ine olan ahdi yenidir" buyururlar idi.[567] Sen bu Hâtem-i enbiyâ (s.a.v.)in şu ma'rifet-i billâhına bak ki, o ma'rifet ne ecell ve ne a'lâ ve ne evzahdır! Yağmur, Rabb'ine zamânen karîbü'l-ittisâl olduğu için, efdal-i beşer olan Sallallâhu aleyhi ve sellemi teshîr eyledi. Binâenaleyh yağmur Cenâb-ı Peygamber'e vahy ile nâzil olan resûl, ya'ni Cibrîl (a.s.) gibi idi. Meleğin lisân-ı vahy ile da'veti gibi, yağmur dahi Cenâb-ı Peygamber'i lisân-ı hâl ile bizâtihî da'vet eyledi. Zîrâ kümmel, havâss-i zâhir ile idrâk ettikleri şeyin kâffesinde, kendilerine hazret-i ilâhiyyeden, suver-i mahsûsâtta nâzil olan ma'nâları bulurlar. Husûsiyle "yağmur" hazret-i ilâhiyyeden nâzil olan [25[1]/10] "ilm"in sûretidir. Ve yağmura "ibrâz-ı nefs", rûh-ı kâmilin kendi üzerine ifâza olunan feyzin telakkîsine, ve "keşf-i re's" dahi zuhûr-ı hakāyık ve ulûmdan mevâniin ref'ine ve maânî-i külliyye ve cüz'iyyenin mahall-i zuhûru dimâğ olduğuna işârettir. Nasıl ki vicdâniyâtın mahall-i husûlü "kalb"dir. İmdi Rabb'inden Cenâb-ı Peygamber'e getirdiği hayât ve ilim ve feyz-i ilâhî kendilerine isâbet etmek için vücûd-ı şerîflerini yağmura ibrâz eder idi. Binâenaleyh yağmurdan (S.a.v.) Efendimiz'e isâbet eden feyz-i ilâhî sebebiyle, o yağmurdan kendileri için fâide-i ilâhiyye hâsıl olmasa idi, vücûd-ı şerîflerini yağmura ibrâz etmez idi. Yağmurun bu risâleti suyun risâletidir ki, Allah Teâlâ hazretleri Kur'ân-ı Kerîm'de وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ (Enbiyâ, 21/30) âyet-i kerîmesinde beyân buyurduğu üzere, "hayât sâhibi olan her şeyi sudan halkeyledi". Bu hikmeti iyi anla!

وأمَّا حِكمةُ إلقَائِه في التَّابُوتِ ورَمْيِه في اليَمِّ، فالتَّابُوتُ نَاسُوتُه، واليَمُّ ما حَصَلَ له مِن العِلْمِ بِوَسَاطَةِ هذا الجِسمِ ممَّا أعْطَتْهُ القُوَّةُ النَّظَرِيَّةُ الفِكْرِيَّةُ والقُوَى الحِسِيَّةُ والخَيَالِيَّةُ الَّتي لا يَكُونُ شيءٌ منها ولا من أَمْثَالِها لهذه النَّفْسِ الإنسانِيَّةِ إلا بوُجودِ هذا الجِسْمِ العُنْصُرِيِّ، فلمَّا حَصَلَتِ النَّفْسُ في هذا

567 Müslim, "İstiskā", 1; Ebû Dâvud, "Edeb", 104; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IXX, s. 364.

الجِسمِ وأُمِرَتْ بالتَّصَرُّفِ فيه وتَدْبِيرِه، جَعَلَ اللّٰهُ إليها هذه القُوَى آلاتٍ، يُتَوَصَّلُ بها إلى ما أَرَادَ اللّٰهُ منها في تَدْبِيرِ هذا التَّابُوتِ الَّذي فيه سَكِينَةٌ لِلرَّبِّ، فَرُمِيَ به في اليَمِّ لِيَحْصُلَ بهذه القُوَى على فُنُونِ العِلْمِ، فأَعْلَمَه بذلك أنَّه وإنْ كان الرُّوحُ المُدَبِّرُ له هو المَلِكُ، فإنَّه لا يُدَبِّرُهُ إلا به، فأَصْحَبَه هذه القُوَى الكَائِنَةُ في هذا النَّاسُوتِ الَّذي عَبَّرَ عنه بالتَّابُوتِ في بابِ الإشَاراتِ والحِكَمِ، كذلك تَدْبِيرُ الحقِّ العَالَمَ، ما دَبَّرَه إلا به أو بِصورتِه، فما دَبَّرَه إلا به كتَوَقُّفِ الوَلَدِ على إيجَادِ الوَالِدِ، والمُسَبَّبَاتِ على أَسْبَابِها، والمَشْرُوطَاتِ على شُرُوطِها، والمَعْلُولَاتِ على عِلَلِها، والمَدْلُولاَتِ على دَلَائِلِها، والمُحَقَّقَاتِ على حَقَائِقِها، وكلُّ ذلك من العَالَمِ، وهو تَدْبِيرُ الحقِّ فيه، فما دَبَّرَه إلا به.

Ve onun tâbût içine ilkāsının ve deryâya remyinin hikmetine gelince: "Tâbût" onun nâsûtudur. [25¹/11] Ve "deryâ" bu cisim vesâtatıyla kuvve-i nazariyye-i fikriyye ve kuvâ-yı hissiyye ve hayâliyyenin verdiği şeyden ki –onlardan ve onların emsâlinden bir şey, bu nefs-i insâniyye için, ancak bu cism-i unsûrî sebebiyle hâsıl olur– onun için ilimden hâsıl olan şeydir. İmdi vaktâki nefs bu cisimde hâsıl oldu ve onda tasarruf ile ve onu tedbîr ile me'mûr oldu; Allah Teâlâ bu kuvâyı onun için âlât kıldı. Kendisinde sekînet olan bu tâbûtun tedbîrinde, ondan Allah Teâlâ'nın murâd eylediği şeye onunla vâsıl olur. Binâenaleyh bu kuvâ ile fünûn-ı ilm üzerine isti'lâ için onunla deryâya atıldı. Böyle olunca ona bununla i'lâm etti ki, her ne kadar melik olan rûh, onun için müdebbir ise de, onu ancak onunla tedbîr eder. Bâb-ı işâret ve hikemde, "tâbût" ta'bîr olunan bu "nâsût"ta kâin olan bu kuvâyı ona musâhib kıldı. Hak Teâlâ'nın âlemi tedbîri de böyledir. Onu ancak onunla, yâhud onun sûreti ile tedbîr eyledi. İmdi veledin vâlidin îcâdına ve müsebbebâtın kendi esbâbına ve meşrûtâtın kendi şurûtuna ve ma'lûlâtın kendi illetlerine, medlûlâtın kendi delîllerine ve muhakkakātın kendi hakāyıkına tevakkufları gibi, onu ancak onunla tedbîr eyledi. Ve bunun kâffesi âlemdendir. O da Hakk'ın onda tedbîridir. Binâenaleyh onu, ancak onunla tedbîr eyledi.

Hz. Mûsâ'nın vâlidesi tarafından bir sandık içine vaz'edilip deryâya atılmasındaki hikmete gelince: "Sandık" Mûsâ (a.s.)ın cisminden ibâret olan "nâsût"tur. "Deryâ" dahi bu cisim vâsıtasıyla Cenâb-ı Mûsâ'ya vârid

olan ilmin sûretidir. Zîrâ "ilim" dediğimiz şey, nazar-ı fikrî kuvvetinin ve havâss-i zâhire ve bâtınenin verdiği bir şeydir; ve bu kuvvetler dahi ancak bu cism-i unsurînin vücûdu sebebiyle hâsıl olur. Bilfarz bu cism-i kesîf olmasa kuvve-i sâmia, kuvve-i bâsıra, kuvve-i şâmme, kuvve-i zâika ve kuvve-i lâmise dediğimiz kuvvetler zâhir olmaz idi. İşte meselâ bir şeyin acı veyâ tatlı olduğunu bilmemiz için bu kuvvetlerden zâikamızı isti'mâl ederiz. Bu kuvve-i zâika sâyesinde bize bir ilim hâsıl olur. Diğer kuvvetler de buna makıystir.

İmdi **Fass-ı Yûsufî**'de dahi îzâh olunduğu üzere (S.a.v.) Efendimiz اَلنَّاسُ نِيَامٌ فَإِذَا مَاتُوا اِنْتَبَهُوا ya'ni "Nâs uykudadırlar; öldükleri vakit uyanırlar" ve اَلدُّنْيَا كَحُلْمِ النَّائِمِ ya'ni "Dünyâ uyuyan kimsenin rü'yâsı gibidir" [25[1]/12[a]] hadîs-i şerîflerinde "dünyâ"yı âlem-i hayâle ilhâk buyururlar. Ve âlem-i hayâlden ibâret olan rü'yâda görülen sûretler, nasıl ma'nâ-yı münâsibe intikāl sûretiyle ta'bîre muhtaç bulunurlarsa, ehl-i hakîkat indinde dahi, kezâ âlem-i hayâlden ibâret bulunan bu dünyâda görülen sûretler dahi, ma'nâ-yı münâsibine bi'l-intikāl öylece ta'bîre muhtaç görülür. Mûsâ (a.s.)ın sandık içine vaz'ı ve deryâya atılması dahi, bu âlemin sûretlerinden bir sûret idi. Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) efendimiz burada bu sûretleri ta'bîr ve hikmetlerini beyân buyururlar.

İmdi nefs-i insâniyye, ya'ni insanın mevcûdiyyet-i zâtiyyesi, bu cism-i kesîf-i unsurîde hâsıl ve bu cisimde tasarrufa ve onu tedbîre me'mûr olunca, Allah Teâlâ bu kuvâ-yı zâhire ve bâtıneyi nefs-i insâniyye için âlât olmak üzere halk buyurdu. Ve nefs-i insâniyye Allah Teâlâ'nın murâd eylediği şeylere bu kuvvetler vâsıtasıyla vâsıl olur. Ve Allah Teâlâ'nın murâd eylediği şeyler, vücûd-ı Hakk'ı ve halkı ve beynlerindeki irtibâtı bilmek ve eşyâyı hakîkati vech ile görmek ve idrâk eylemektir. Zîrâ hilkat-i eşyâdan ve âlem ve Âdem'den maksûd ma'rifettir. Nitekim hadîs-i kudsîde كُنْتُ كَنْزًا مَخْفِيًّا فَأَحْبَبْتُ أَنْ أُعْرَفَ فَخَلَقْتُ الْخَلْقَ لِأُعْرَفَ ya'ni "Ben bir kenz-i mahfî idim, bilinmeme muhabbet ettim, halkı bilinmem için yarattım" buyurulur. Bu ma'rifet Âdem için ayn-ı kemâldir. Ve bu kemâl nefs-i insânîde ancak bu kuvâ-yı zâhire ve bâtıne sâyesinde hâsıl olur; ve nefs-i insâniyye murâd-ı ilâhî olan bu ma'rifete, ancak bu kuvvetler ile vâsıl olur; ve bu sandûk-i cismin nefis tarafından tedbîrinde Rab için sekînet vardır.

"Sekînet", hem "sükûn" ve hem de "mesken"den müştakk olmak câizdir. Zîrâ hilkat-i eşyâdan maksûd, zât-ı mutlakta mündemic olup, kuvvede bulunan esmâ ve sıfât-ı nâmütenâhînin fiilen zuhûr ve izhârından ibârettir. Ve zuhûr ve izhârda kemâl husûle gelmedikçe, zuhûr-ı küllîye olan meşiyyette sükûn hâsıl olmaz. Binâenaleyh insân-ı kâmil olan enbiyâ (aleyhimü's-selâm) ve onların vârislerinin cisimlerinin, nefisleri tarafından tedbîrinde, onların Rab'leri olan "Allah" ism-i câmii için sükûn hâsıl olur. Çünkü vücûd-ı mutlakın kemâl-i celâ ve isticlâsı onların vücûduyla husûle gelmiştir. Ve "mesken"den müştakk oldukda, insân-ı kâmilin cisminde olan "kalb"e işâret buyurulur. Nitekim hadîs-i kudsîde buyurulur: مَا وَسِعَنِي أَرْضِي وَلَا سَمَائِي وَلَكِنْ وَسِعَنِي قَلْبُ عَبْدِي الْمُؤْمِنِ [Ben yerime ve göğüme sığmadım. Fakat mü'min olan kulumun kalbine sığdım.] Ve kalb-i insân-ı kâmilin şerhi ve îzâhı **Fass-ı Şuaybî**'de mürûr etti.

İşte Mûsâ (a.s.) [25[1]/12[b]] bu kuvâ-yı zâhire ve bâtınesi ile envâ'-ı ilim üzerine isti'lâ için, "sandık" mesâbesinde olan cismi ile "ilim" mesâbesinde olan "deryâ"ya ilkā olundu. Ya'ni Cenâb-ı Mûsâ'nın sandık ile deryâya ilkā olunmasının sûreti, rûhunun cismine vaz'olunup, sandık mesâbesinde olan cisminin dahi deryâ-yı ulûma atılmasının sûretidir.

Böyle olunca, Allah Teâlâ, sandık ile deryâya atılması ile Cenâb-ı Mûsâ'ya şunu i'lâm etti ki: Her ne kadar melik olan rûh cismin müdebbiri ise de, cismi yine cisim ile tedbîr eder. Zîrâ kuvâ-yı zâhire ve bâtıne cisimdendir. Cisim olmasa bu kuvânın zuhûru ihtimâli yoktur. Hâlbuki cismin müdebbiri, melik mâhiyetinde olan rûhdur. Velâkin âsâr-ı tedbîr zâhir olmaz. Binâenaleyh müessir olan rûh, müesserün-fîh olan cismi, ancak cisim vâsıtasıyla tedbîr edebilir. Binâenaleyh Allah Teâlâ hazretleri bâb-ı işârette ve hikemde "tâbût" ta'bîr olunan bu nâsûtta, ya'ni cisimde, kâin olan bu kuvâ-yı zâhire ve bâtıneyi o cisme musâhib kıldı. İşte Hak Teâlâ'nın âlemi tedbîr buyurması dahi bunun gibidir. Ya'ni rûh nasıl cism-i insânînin kayyûmu olup onu cisimden olan kuvâ-yı zâhire ve bâtıne ile tedbîr ederse, Kayyûm-i âlem olan Hak Teâlâ dahi cism-i âlemi, âlemden olan şeylerle ve sûretler ile tedbîr eyler. Nitekim evlâdın vücûdu, pederin îcâdına; ve müsebbebâtın husûlü kendi sebeblerine; ve meşrûtâtın vücûdu dahi kendi şartlarına; ve ma'lûlâtın zuhûru dahi kendi illetlerine; ve medlûlât kendi

delîllerine; ve muhakkakāt da kendi hakāyıkına mütevakkıftır. Ve evlâd ile peder ve müsebbebât ile esbâb ve meşrûtât ile şurût ve ma'lûlât ile ilel ve medlûlât ile delâil ve muhakkakāt ile hakāyık hep âlemdendir. Ve umûr-i âlem bu kāide dâiresinde tedbîr olunmaktadır. Binâenaleyh Hak Teâlâ âlemi ancak âlem ile, ya'ni âlemden olan şeyler ile tedbîr buyurur. İşte bu tedbîr, âlemde Hakk'ın tedbîridir; ve âlemi ancak yine âlem vâsıtasıyla tedbîr eyler. Bu hakîkatten gāfil olan ehl-i hicâb, âlemin yine âlem ile müdebber olduğuna bakıp, mûcid-i âlemin, âlemi îcâdından sonra, umûr-i âlemi vaz'ettiği kānûn dâiresine terkederek, tasarruf etmediğini zannederler. Ne cehl-i azîm!

وأمَّا قولُنا «أوْ بِصورتِه» أعْنِي صورةَ العالَمِ فأعنِي به الأَسْمَاءَ الحُسْنَى والصِّفاتِ العُلَا الَّتي تَسَمَّى الحقُّ بها واتَّصَفَ بها، فما وَصَلَ إلينا من اسْمٍ تَسَمَّى به إلا وَجَدْنَا مَعْنَى ذلك [13/25[1]] الإسمِ ورُوحَه في العَالَمِ، فما دَبَّرَ العَالَمَ أيْضًا إلا بِصورةِ العَالَمِ، ولذلك قال في خَلْقِ آدَمَ الَّذي هو البَرْنَامَجُ الجامعُ لِلنُّعُوتِ الحَضْرَةِ الإلٰهيَّةِ الَّتي هي الذَّاتُ والصِّفَاتُ والأفْعَالُ: «إنَّ اللّٰهَ خَلَقَ آدَمَ عَلَى صُورَتِهِ»، ولَيْسَتْ صورتُه سِوَى الحَضْرَةِ الإلٰهيَّةِ، فأوْجَدَ في هذا المُخْتَصَرِ الشَّريفِ الَّذي هو الإنسَانُ الكامِلُ جَمِيعَ الأسْمَاءِ الإلٰهيَّةِ وحَقَائِقِ ما خَرَجَ عنه في العَالَمِ الكَبِيرِ المُنفَصِلِ، وجَعَلَه رُوحًا للعَالَمِ، فسَخَّرَ له العُلُوَّ والسُّفْلَ لكَمَالِ الصُّورةِ، فكما أنَّه ليس شيءٌ من العَالَمِ إلا وهو يُسَبِّحُ اللّٰهَ بحَمْدِه، كذلك ليس شيءٌ من العَالَمِ إلا وهو مُسَخَّرٌ لهذا الإنسَانِ، لِمَا تُعْطِيهِ حقيقةُ صورتِه، فقال: ﴿وَسَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الأَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُ﴾، فكلُّ ما في العَالَمِ تحتَ تَسْخِيرِ الإنسانِ، عَلِمَ ذلك مَن عَلِمَهُ وهو الإنسانُ الكاملُ، وجَهِلَ ذلك مَن جَهِلَهُ وهو الإنسانُ الحيَوَانُ.

Ve bizim أوْ بِصورتِه [yâhud onun sûreti ile] kavlimize gelince, sûret-i âlemi murâd ederim, onunla da esmâ-i hüsnâ ve sıfât-ı ulyâyı murâd ederim ki, Hak onlar ile müsemmâ ve onlar ile muttasıftır. İmdi Hak Teâlâ'nın müsemmâ olduğu bir isim bize vâsıl olmadı, illâ ki muhakkak biz, o ismin ma'nâsını ve rûhunu âlemde gördük. Binâenaleyh

> âlemi, ancak yukarıdaki gibi, sûret-i âlemle tedbîr eder.[568] İşte bunun için zât ve sıfât ve ef'âl olan hazret-i ilâhiyye nuûtunu câmi' enmûzec bulunan halk-ı Âdem hakkında إِنَّ اللّٰـهَ خَلَـقَ آدَمَ عَلَـى صُورَتِـهِ ya'ni "Allah Teâlâ Âdem'i kendi sûreti üzere halketti" buyurdu. Hâlbuki onun sûreti hazret-i ilâhiyyeden gayrı değildir. Binâenaleyh insân-ı kâmilden ibâret olan bu muhtasar-ı şerîfte, cemî'-i esmâ-i ilâhiyyeyi ve âlem-i kebîr-i munfasılda kendisinden hâriç olan hakāyıkı îcâd eyledi; ve onu âlemin rûhu yaptı. Binâenaleyh kemâl-i sûretinden nâşî ona ulüvv ve süflü teshîr eyledi. Nitekim âlemden Allah Teâlâ'yı hamd ile tesbîh etmeyen bir şey yoktur. Kezâlik âlemden insana müsahhar olmayan bir şey yoktur. Çünkü sûretinin hakîkati onu i'tâ eder. Böyle olunca وَسَـخَّرَ لَكُـمْ مَـا فِـي السَّـمَوَاتِ وَمَـا فِـي الأَرْضِ جَمِيعًـا مِنْـهُ (Câsiye, 45/13) ya'ni "Göklerde ve yerde olan şeylerin kâffesini size müsahhar kıldı" buyurdu. Binâenaleyh âlemde olan şeylerin kâffesi insanın taht-ı teshîrindedir. Onu bilen kimse âlim oldu; o da insân-ı kâmildir. Ve onu bilmeyen kimse câhil oldu; o da insân-ı hayvândır. [25¹/14]

Ya'ni bundan evvelki metinde كذلك تَدْبِيرُ الحقِّ العَالَـمَ فما دَبَّرَه إلا به أو بِصورتِه ibâresinde vâki' أو بِصورتِه [yâhud onun sûreti ile] kavlimize gelince, "sûret"-ten murâdım "âlemin sûreti"dir. Şu hâlde bu ibârenin ma'nâsı: "Kezâlik Hakk'ın âlemi tedbîr buyurması, ancak âlem ile yâhud âlemin sûreti iledir" demek olur. Nitekim bâlâda metnin şerhinde îzâh olundu. Binâenaleyh "âlemin sûretiyle" kavliyle benim mûradım, Hakk'ın müsemmâ olduğu ve muttasıf bulunduğu esmâ-i hüsnâ ve sıfât-ı ulyâdır. **Fass-ı Âdemî**'de ve diğer fasslarda îzâh olunduğu üzere, âlem ve suver-i âlem zât-ı mutlakın esmâ ve sıfâtının mezâhirinden ve bu mezâhirin vücûdât-ı kesîfesi de zât-ı eltaf-ı Hakk'ın mertebe mertebe tenezzül ve tekâsüfünden başka bir şey değildir. Şu hâlde âlem ve suver-i âlem, ilm-i ilâhîde sâbit ve muhakkak olan esmâ-i hüsnâ ve sıfât-ı ulyâ sûretlerinden ibâret olur. Ve ilm-i ilâhîde sâbit olan sûret-i esmâiyye ile suver-i âlem arasında letâfet ve kesâfet nisbetlerinden başka bir irtibât yoktur. Bu mezâhir o suver-i esmâiyyenin zılâlidir. Böyle olunca Hakk'ın esmâsından herhangi bir isim bize vâsıl olmuş ise, biz o ismin ma'nâsını ve rûhunu mutlakā bu âlemde buluruz.

---

568 Buraya kadar olan tercüme Mûsâ Fassı'nın ikinci şerhinden alınmıştır. Âdil Bey nüshasında da bu şekildedir.

Meselâ Kur'ân-ı Kerîm'de ve ahâdîs-i şerîfede külliyâtı i'tibâriyle bize doksan dokuz ism-i ilâhî vâsıl oldu. Bunlardan "Mürîd" ismini alalım. Bu ismin ma'nâsı ve rûhu kendisinin menşei olan "İrâde" sıfatıdır. Zîrâ bu bir sıfattır ki Hayât, İlim ve Kudret gibi diğer sıfâta benzemez. Onlardan ayrı bir sıfattır. Menşe'de temeyyüz olunca bittabi' onlardan sudûr eden isimler arasında da temâyüz sâbit olur. İşte âlemde Mürîd isminin ma'nâsı ve rûhu olan irâde sıfatının hükümrân olduğunu biz zevkan ve vicdânen buluruz. Zîrâ görürüz ki, biz insanlar suver-i âlemden birer sûretiz; ve her birerlerimizin sûreti, suver-i esmâiyyenin mezâhirinden başka bir şey değildir. Ve bizde, bize vâsıl olan Hakk'ın Mürîd isminin ma'nâsı ve rûhu olan sıfat-ı "İrâde" mevcûddur. Binâenaleyh kendi nefsimizde zevkan ve vicdânen Hakk'ın Mürîd isminin ma'nâsı ve rûhu olan "İrâde" sıfatını buluruz. Ve diğer taraftan bizde mevcûd olan irâde ve kudret ve ilim gibi sıfatlarla toplar; tüfenkler ve tayyâreler yapar ve mebânî-i âliye inşâ ederiz; ve âlemde birçok şeyler vücûda getiririz. Bu ise Hakk'ın âlemi, âlemin sûreti ile tedbîr buyurmasından başka bir şey değildir. [25[1]/15]

İşte Hak âlemi yine âlem ile tedbîr buyurduğu için, (S.a.v.) Efendimiz Âdem hakkında إِنَّ اللّٰهَ خَلَقَ آدَمَ عَلَى صُورَتِهِ ya'ni "Allah Teâlâ Âdem'i kendi sûreti üzere halkeyledi" buyurdu. Zîrâ hazret-i ilâhiyye Zât ve sıfât ve ef'âlin hey'et-i mecmûasını câmi' olan bir hazrettir; ve Âdem ise hazret-i ilâhiyyenin bilcümle nuûtunu câmi' olan bir numûnedir.

Metn-i şerîf, ba'zı nüshalarda هـو البَرْنَامَـج ve ba'zılarında هـو الأُنْمُـوذَج sûretinde vâki'dir. "Bernâmec", "bernâme" kelime-i Fârisîsinden muarrebdir. "Bernâme" unvân-ı kitâb ma'nâsına gelir. Bu kitâbın unvânı o kitâbın câmi' olduğu bilcümle efkâr ve maânînin hulâsasıdır. Ve âlem sûret-i ilâhiyye üzere mahlûktur; ve Âdem ise, âlemin câmi' olduğu bilcümle maânîyi câmi' bir zübde olduğundan kitâb-ı âlemin "bernâme"sidir. Ve "enmûzec" dahi "numûne" kelime-i Fârisîsinden muarrebdir; ve numûne mensûb olduğu küllün bilcümle evsâfını câmi' bir cüz'dür. Binâenaleyh "bernâmec" ile "enmûzec" kelimelerinin her ikisi de ma'nâ-yı maksûdu ifhâm eder.

İşte Âdem hazret-i ilâhiyyenin bir "numûne"si olduğundan, onun sûreti hazret-i ilâhiyye sûretinin gayrı değildir. Zîrâ vücûd-ı Âdem, Zât ve sıfât ve ef'âlin mecmûunu câmi'dir. Demek ki Hak Teâlâ, insân-ı kâmil-

den ibâret olan bu muhtasar-ı şerîfte, cemî'-i esmâ-i ilâhiyyeyi ve semâvât ve arzın hey'et-i mecmûasından ibâret bulunan âlem-i kebîr-i munfasılda vâki' olup, bu muhtasar-ı şerîfin vücûdundan hâriç kalan sûretlerin hakāyıkını îcâd eyledi; ve o insân-ı kâmili, âlemin rûhu ve zübdesi kıldı. Ve insân-ı kâmil âlemin rûhu olduğu ve onun sûretinde zikrolunan kemâlât bulunduğu için, Hak Teâlâ ona, semâvât ve ervâh-ı ulviyye gibi avâlim-i ulviyyeyi ve arz ve ervâh-ı süfliyye gibi avâlim-i süfliyyeyi teshîr eyledi. Ve nasıl ki eczâ-yı âlemden Hakk'ı hamd ile tesbîh etmeyen bir şey yok ise, kezâlik âlemde insân-ı kâmilin taht-ı teshîrinde bulunmayan hiçbir şey yoktur. Zîrâ insân-ı kâmilin hakîkati olan "Allah" ism-i şerîfinin muktezâsı bu ismin taht-ı tasarrufunda bulunan bilcümle eczâ-yı âlemin onun taht-ı teshîrinde bulunmasını îcâb eyler. Ve her bir şeyin Hakk'ı hamd ile tesbîh etmesi hakkındaki îzâhât **Fass-ı Muhammedî** nihâyetlerinde gelecektir. İşte bu hakîkate mebnî, Hak Teâlâ hazretleri Kur'ân-ı Kerîm'de وَسَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الأَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُ (Câsiye, 45/13) [Göklerde ve yerde olan şeylerin kâffesini size müsahhar kıldı.] [25[1]/16] buyurdu. Şu hâlde ulvî olsun, süflî olsun âlemde olan şeylerin kâffesi, insanın taht-ı teshîrindedir. Velâkin bunun böyle olduğunu ancak insân-ı kâmil bilir. İnsân-ı hayvân ise ne kendinden ve ne de muhîtinden haberdâr değildir. Nazar-ı fikrînin îcâd-gerdesi olan felsefe, insanı hayvâniyetten kurtaramaz. Bunların efkâr ve ef'âli **Fass-ı Âdemî** ile **Fass-ı İdrîsî**'de biraz îzâh edilmiş idi.

فكانتْ صورةُ إِلْقَاءِ موسَى في التَّابُوتِ في اليَمِّ صورةَ هَلاكٍ، في الظاهِرِ وفي الباطِنِ كانتْ نَجاةً له من القَتْلِ، فيحْيَي كما تَحْيَا النُّفُوسُ بالعِلْمِ من مَوْتِ الجَهْلِ، كما قال تعالى: ﴿أَوَ مَنْ كَانَ مَيْتًا﴾ يَعْنِي بالجَهْلِ ﴿فَأَحْيَيْنَاهُ﴾ يَعْنِي بالعِلْمِ، ﴿وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ﴾ وهو الهُدَى ﴿كَمَنْ مَثَلُهُ فِي الظُّلُمَاتِ﴾ وهي الضَّلَالُ ﴿لَيْسَ بِخَارِجٍ مِنْهَا﴾ أيْ لا يَهْتَدِي أَبَدًا، فإنَّ الأمرَ في نفسِه لا غَايَةَ له يُوقَفُ عندَها، فالهُدَى هو أنْ يَهْتَدِيَ الإنسَانُ إلى الحَيْرَةِ، فيَعْلَمُ أنَّ الأمرَ حَيْرَةٌ، والحَيْرَةُ قَلَقٌ وحَرَكَةٌ، والحركةُ حياةٌ، فلا سُكُونَ فلا مَوْتَ، ووُجُودٌ فلا عَدَمَ، وكذلك في الماءِ الَّذي به حَيَاةُ الأرضِ، وحركتُها قولُه: فـ﴿اهْتَزَّتْ﴾، وحَمْلُها قولُه: ﴿وَرَبَتْ﴾، ووِلادَتُها قولُه: ﴿وَأَنْبَتَتْ

مِـنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيـجٍ﴾، أيْ أنَّهـا مـا وَلَـدَتْ إلا مَـن يُشْـبِهُها أيْ طَبِيعِيًّـا مِثْلَهـا، فكانـتِ الزَّوْجِيَّـةُ الَّتـي هـي الشَّـفْعِيَّةُ لهـا بمـا تَوَلَّـدَ منهـا وظَهَـرَ عنهـا، كذلـك وجودُ الحقِّ كانـتِ الكَثْرَةُ لـه وتَعْـدَادُ الأسـماءِ أنَّه كـذا وكـذا بمـا ظَهَـرَ عنـه مِـن العَالَـمِ الَّـذي يَطْلُـبُ بنَشْـأَتِه حقائـقَ الأسـماءِ الإلهيَّـةِ.

İmdi Mûsâ'nın tâbût içinde deryâya ilkāsının sûreti, sûret-i helâk idi. Zâhirde ve bâtında onun için katlden necât oldu. Binâenaleyh nüfûs, ilim ile mevt-i cehilden dirildiği gibi diri oldu. Nitekim Hak Teâlâ buyurdu: أَوَ مَـنْ كَانَ مَيْتًـا (En'âm, 6/122) "O kimse ölü idi", ya'ni (cehil ile); وَجَعَلْنَـا لَـهُ نُـورًا يَمْشِـي بِـهِ فِـي النَّـاسِ فَأَحْيَيْنَـاهُ "Biz onu dirilttik"; ya'ni (ilim ile); "Ve biz ona bir nûr yarattık ki nâs içinde onunla yürür" (o da hidâyettir); كَمَـنْ مَثَلُـهُ فِـي الظُّلُمَـاتِ "Acabâ karanlıklarda olan kimseye benzer mi?" (o da dalâlettir). لَيْسَ بِخَـارِجٍ مِنْهَـا "Ondan hâriç değildir", [25¹/17] ya'ni (ebeden doğru yolu bulamaz). Zîrâ emrin kendi nefsinde gâyesi yoktur ki onun indinde tevakkuf olunsun. Böyle olunca hüdâ insanın "hayret"e mühtedî olmasıdır. Şu hâlde ma'lûm olur ki, muhakkak emr, "hayret"tir. Ve hayret, kalak ve harekettir; ve hareket dahi hayâttır. Binâenaleyh sükûn yoktur; şu hâlde mevt yoktur; ve vücûddur, binâenaleyh adem yoktur. Ve suda dahi böyledir ki, hayât-ı arz onun sebebiyledir; ve onun hareketi Hakk'ın إِهْتَـزَّتْ ya'ni "İhtizâz eyledi" (Hac, 22/5) kavlidir. Ve onun hamli Hakk'ın وَرَبَـتْ (Hac, 22/5) ya'ni "Ziyâdeleşti" kavlidir. Ve onun vilâdeti Hakk'ın وَأَنْبَتَـتْ مِـنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيـجٍ (Hac, 22/5) ya'ni "Her bir zevc-i behîcden inbât eyledi" kavlidir. O ancak kendisine benzeyeni, ya'ni kendi gibi tabîî olan şeyi doğurdu, demektir. Binâenaleyh arzdan doğan ve ondan zâhir olan şey ile arz için şef'iyetten ibâret olan zevciyet hâsıl oldu. Ve kezâ vücûd-ı Hak için dahi, neş'esiyle esmâ-i ilâhiyyenin hakāyıkını taleb eden âlem cinsinden ondan zâhir olan şey sebebiyle kesret; ve muhakkak o şöyledir ve böyledir, diye ta'dâd-ı esmâ sâbit oldu.

Ya'ni Mûsâ (a.s.)ın sandık içinde olduğu hâlde vâlidesi tarafından denize bırakılması sûreti, helâk sûreti idi. Zîrâ bir tıfl-ı nevzâdı, bir sandık içine koyup denizin dalgaları arasına tevdî' etmek, onun helâkine sa'yetmektir. İşte bu sûret-i ilkā sûret-i helâk olmakla berâber zâhir ve bâtında Cenâb-ı Mûsâ'nın katlden necâtının sûreti oldu. Nüfûs-i beşer, nasıl ki ilim ile

mevt-i cehilden dirilir ve halâs olursa, Mûsâ (a.s.) dahi öylece diri oldu. Zîrâ tahsîl-i ilim sûreti, iz'âc-ı nefs sûretidir. İz'âc-i nefs ise ihtilâl-i sıhhati ve ihtilâl-i sıhhat dahi helâki dâîdir. Hâlbuki bu sûret zımnında nüfûs-i beşer, zâhirde ve bâtında mevt-i cehilden diri olur. Ve nüfûsun ilim ile hayât bulduğu sûre-i En'âm'da vâki' şu âyet-i kerîmede beyân buyurulur. Ve Cenâb-ı Şeyh (r.a.) âyet-i kerîmeyi tefsîren ityân buyururlar: "O kimse ki cehil ile ölü idi. Biz onu ilim ile ihyâ eyledik. Ve ona bir nûr îcâd ettik ki, nâs içinde o nûr ile gezer. O nûr da hidâyettir. O kimse acabâ karanlıklarda olan kimseye benzer mi? O zulümât dahi dalâlettir ki, o kimse dalâletten ibâret olan o zulümâttan [25[1]/18] hâriç değildir, ya'ni ebeden doğru yolu bulamaz." (En'âm, 6/122) Deniz vâsıtasıyla bekā bulan hayât-ı hissiyye-i mûseviyye, "ilim" ile hâsıl olan hayât-ı akliyyeye teşbîh olunmuştur. "Su"-yun ilim sûreti olduğuna tenbîh olunur. Zîrâ kendisinden her şey hayât bulan "su" ile ebdân, nasıl hayât bulursa, "ilim" ile dahi nüfûs-i beşeriyye öylece hayât-ı ma'neviyye bulur; ve dalâletten ibâret olan zulümâttan kurtulur; ve zulümâtta kalanlar ise ebeden doğru yolu bulamazlar.

Ma'lûm olsun ki ilim ikidir: Birisi "ilm-i hakîkat" diğeri "ilm-i hayâl"-dir. "İlm-i hakîkat" enbiyânın ve onların vârisleri olan evliyânın teblîğ buyurdukları ilimdir ki, "hakîkat" ile "hayâl" beynini câmi'dir. Bu ilmi tahsîl edenler hakîkat-i vücûd ile hayâl arasındaki revâbıtı ârif oldukları için "hayret"e düşerler. Bu hayret hayret-i mahmûdedir. Zîrâ ilm-i hakîkî netîcesidir. Onun için (S.a.v.) Efendimiz رَبِّ زِدْنِي فِيكَ تَحَيُّرًا ya'ni "Yâ Rabbi, sende benim hayretimi tezyîd eyle!" buyurdu. "İlm-i hayâl" dahi felâsife ile ehl-i fennin mütevaggıl oldukları ulûm-i tabîiyyedir. Bu tâife enbiyâ ve evliyânın teblîgātına kulak asmayıp tedkîkāt-ı mâddiyye ile hakîkat-i vücûdu idrâke sa'yederler. Hâlbuki mâdde ve mâddeden müteşekkil olan suver-i muhtelife hep hayâlâttan ibârettir. Bu hayâlât ise vücûd-ı hakîkînin zılâl-i esmâsından başka bir şey değildir. Ve hayâlâta müstağrak olan kimselerin bir hayâli bırakıp diğerine yapışmak sûretiyle ömr-i azîzlerini ifnâ edeceklerine ve doğru yolu ebediyyen bulamayıp hayrete düşeceklerine şübhe yoktur. Onların bu hayreti "hayret-i mezmûme"dir. Çünkü hayâlin verdiği bir ilmin netîcesidir; ve bu ilim ayn-ı cehildir. Zîrâ bi-hasebi'ş-şuûnât tecelliyât-ı dâimeden ibâret olan emr-i ilâhînin nihâyeti yoktur ki, bu gā-

yede tevakkuf olunabilsin. Şu hâlde hüdâ, insanın "hayret-i mahmûde"ye mühtedî olmasıdır. Çünkü ârif görür ki, vücûd birdir; ve bu suver onun bi-hasebi'l-esmâ tecelliyât-ı dâimesinden ibârettir; ve bu tecellînin nihâyeti yoktur ki, "İşte burası müşâhedenin nihâyetidir" deyip orada durabilsin. Bu sebeble hayrete düşer. Binâenaleyh bilir ki, muhakkak emr-i vücûd, "hayret"tir.

İmdi mâdemki "hayret" adem-i tevakkuf sebebiyle oluyor; şu hâlde hayret, kalak ve harekettir; ve mütehayyir olan kimse muztaribdir, çırpınır durur. Ve hareket olan yerde dahi hayât vardır. [25[1]/19] Ve hareket olan yerde bittabi' sükûn olmadığı gibi, hareket hayâtı müstelzim olduğundan, müteharrik için de mevt yoktur. Nitekim hadîs-i şerîfte buyurulur: مَنْ صَارَ بِالْعِلْمِ حَيًّا لَمْ يَمُتْ أَبَدًا ya'ni "İlim ile diri olan kimse ebeden ölmez." Ve "hayret" yâhud "hayât" vücûddur, ya'ni varlıktır. Şu hâlde adem yoktur. Ve ilimde hayât mevcûd olduğu gibi, kendisiyle arzın hayâtı hâsıl olan suda dahi hayât vardır. Ve "arzın hareketi" sûre-i Hac'da vâki' وَتَرَى الْأَرْضَ هَامِدَةً فَإِذَا أَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ وَأَنْبَتَتْ مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ (Hac, 22/5) [Arzı kurumuş bir hâlde görürsün. Vaktâki, onun üzerine suyu indirdik, ihtizâz eyledi, ziyâdeleşti, her bir zevc-i behîcden inbât eyledi.] âyet-i kerîmesindeki Hak Teâlâ'nın اهْتَزَّتْ [ihtizâz eyledi] kavliyle sâbittir. Zîrâ semâdan yağmur nâzil oldukda arz yağmur sebebiyle "kımıldar, ihtizâz eder." Ve arz beden-i insânîye muâdildir. Beden-i insâna ilim nüzûlünde kalak ve ıztırâb vâki' olduğu gibi, arza da su nâzil oldukda ihtizâz eder. Binâenaleyh ilmin hâliyle suyun hâli yekdîğerine müşâbihdir. Ve "arzın hamli"ne delîl dahi Hak Teâlâ'nın وَرَبَتْ ya'ni "ziyâdeleşti, şişti" kavlidir. Ve "arzın doğurması"nın delîli de Hak Teâlâ'nın وَأَنْبَتَتْ مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ ya'ni "Arz behcet sâhibi olan her bir zevcden inbât eyledi" kavlidir ki, arz ancak kendisine benzeyeni, ya'ni kendi gibi tabîî olan şeyi doğurdu, demektir. Binâenaleyh arz ferd ve tek bir vücûd olduğu hâlde kendine benzeyen şeyi doğurmakla, "zevciyet" demek olan "şef'iyet" hâsıl oldu. Ya'ni arz tek bir vücûd iken kendisinden zâhir olan şeyle çift vücûd peydâ oldu. Ve işte vücûd-ı Hak dahi böyledir. Zîrâ vücûd-ı Hak ferd ve tek olduğu hâlde, neş'esiyle hakāyık-ı esmâ-i ilâhiyyeyi taleb eden âlem, ferd olan vücûd-ı Hak'tan zâhir olmakla kesret zuhûra geldi. Ve Hak'tan zâhir olan âlem ile sâbit oldu ki, esmâ-i ilâhiyye

kesîr ve müteaddiddir; binâenaleyh biz Hak'tan zâhir olan âlem ile "Hak, şöyledir, böyledir" deriz. Ya'ni suver-i âleme bakıp onlarda gördüğümüz ahkâm ve âsâra nazaran Hak, Rezzâk'tır, Musavvir'dir, Mu'tî'dir, Mâni'dir, Dârr'dır, Nâfi'dir ilh... deriz. Böyle olunca ferd olan vücûd-ı Hak, kendisinden zâhir olan âlemin vücûdu ile şef' oldu; ve vücûd bir iken ikilik hâsıl oldu. [25[1]/20]

فثَنِيَتْ به ويُخالفُه أحدِيَّةُ الكَثْرَةِ، وقد كان الحقُّ أَحَدِيَّ العَيْنِ من حيثُ ذَاتُه، كالجَوْهَرِ الهَيُولَانِيِّ أحديُّ العَيْنِ من حيثُ ذَاتُه كَثِيرٌ بالصُّوَرِ الظَّاهِرَةِ فيه الَّذي هو حَامِلٌ لها بِذاتِه، كذلك الحقُّ بما ظَهَرَ منه من صُوَرِ التَّجَلِّي، فكان الحقُّ مَجْلَى صُوَرِ العَالَمِ مع الأحديَّةِ المَعْقُولَةِ، فانْظُرْ ما أَحْسَنَ هذا التَّعْلِيمَ الإلٰهيَّ الَّذي خَصَّ اللّٰهُ بالاطِّلاعِ عليه مَن شَاءَ مِن عِبَادِهِ.

İmdi onunla mesnâ oldu; ve ahadiyyet-i kesret ona muhâlif oldu. Hâlbuki Hak Teâlâ zâtı haysiyetiyle ahadiyyü'l-ayn idi. Nitekim kendisinde zâhir olan suver ile kesîr olan cevher-i heyûlânî ahadiyyü'l-aynıdır. Öyle ki o, onları bizâtihî hâmildir. Hak dahi suver-i tecellîden kendisinde zâhir olan şeyle böyledir. Binâenaleyh Hak ahadiyyet-i ma'kūliyyet ile berâber, âlem sûretlerinin meclâsı oldu. İmdi Allah Teâlâ'nın ibâdından dilediğini ıttılâ' ile muhtass kıldığı bu ta'lîm-i ilâhî ne güzeldir!

Şurrâh-ı kirâm hazarâtı metinde ihtilâf etmişlerdir. Kāşânî nüshasında فثَنِيَتْ به ويُخالفُه أحدِيَّةُ الكَثْرَةِ [İmdi onunla mesnâ oldu; ve ahadiyyet-i kesret ona muhâlefet eder.];[569] ve Ya'kūb Hân nüshasında فثَبَتَتْ به وبِخَالِقِه [âlemle ve onun hâlıkıyla sâbit oldu];[570] ve Abdülganî Nâblusî nüshasında فثَبَتَتْ به ويُخَالِفُه [âlemle sâbit oldu ve ona muhâlefet eder];[571] ve Mevlânâ Câmî

569 Kâşânî, *Şerhu Fusûsi'l-Hikem*, Kāhire: Matbaatü'l-Meymeniyye, 1321/1904, s. 253. Bu kısımda gösterilen kelime farkları, noktalı harflerin imlâsından dolayı müphem olduğu için elimizden geldiğince Ahmed Avni Bey'in esas aldığı nüshalarla karşılaştırarak yazdık.

570 Kaşgarî, *Tavzîhu'l-Beyân*, s. 327.

571 Nablusî, *Şerhu Cevâhiri'n-Nusûs fî Halli Kelimâti'l-Fusûs*, Matbaatü'z-Zamân, 1304/1887, II, s. 275.

nüshasında فثَبَتَتْ بـه وتُخَالِفُـه [âlemle sâbit oldu ve ona muhâlefet eder];[572] ve Bâlî Efendi nüshasında فثَنِيَتْ بـه وبخَالِقِـه [âlemle ve onun hâlıkıyla mesnâ oldu][573] vâki'dir. Ve Cenâb-ı Abdullah Bosnevî, Dâvûd-ı Kayserî hazretlerinin tarz-ı ahzına birkaç vech ile hatâ isnâd eylemiştir.[574] Bâlî Efendi فثَنِيَتْ [mesnâ oldu] kelimesinin "fâ" ile olması fehme akreb ve makāma enseb olduğunu beyân eder. Fakîr, Cenâb-ı Abdürrezzâk Kāşânî'nin ibâresini siyâk-ı kelâma ve Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) hazretlerinin maksad-ı âlîlerine daha muvâfık gördüğümden bu ibâreyi ahz ile iktifâ eyledim. Zîrâ yukarıda "Arz için şef'iyetten ibâret olan zevciyet hâsıl oldu" buyurulmuş ve vücûd-ı Hak için dahi, âlemin kendisinden zuhûru sebebiyle kesret sâbit olduğu zikredilmiş idi. Binâenaleyh bu beyânı ta'kîb eden ibâre فثَنِيَتْ بـه [onunla mesnâ oldu] [25[1]/21] olur. Ve buna, "İmdi ferd olan vücûd-ı Hak kendisinden zâhir olan âlem ile mesnâ oldu, ya'ni şef' olup ikileşti" ma'nâsı verilirse zevk-âver olur. Ve bu ma'nâyı müstemi' olan kimse tarafından: "Pekâlâ, ferd olan vücûd-ı Hak kendisinden zâhir olan âlem ile şef' olunca, bu âlemin vücûdu Hakk'a muvâfık mı, yoksa muhâlif mi olur?" suâli îrâd olunabileceğinden Cenâb-ı Şeyh (r.a.) buna cevâben وبُخالفُـه أحدِيَّةُ الكَثْـرَةِ ya'ni "Suver-i âlem kesretinin ahadiyeti hey'et-i mecmûası, ferd olan vücûd-ı Hakk'a muhâlif oldu" buyurur. Zîrâ "Suver-i âlem kesretinin ahadiyeti" mertebe-i akılda sâbit olan kesret-i esmâiyye ahadiyetinin zıllıdır. Ve gölge bir i'tibâr ile, gölge sâhibinin "ayn"ı ise de, bir i'tibâr ile gayrıdır. Binâenaleyh "suver-i âlem kesretinin ahadiyeti" gayriyet i'tibârına göre ferd olan vücûd-ı Hakk'a muhâlif olur. Hâlbuki Hak Teâlâ zâtı haysiyetinden ahadiyyü'l-ayn idi. O ahadiyyet-i zâtiyyesi i'tibâriyle, kesret-i vücûdiyye ve kesret-i nisebiyye ahadiyetinden münezzehtir. Tarîkat-ı Nakşibendiyye-i Hâlidiyye'nin pîri Mevlânâ Hâlid (k.s.) hazretlerinin Mevlânâ Câmî (k.s.) taraf-ı âlîlerinden tahmîs buyurulan âtîdeki gazeli bu ma'nâyı müş'irdir. Beyit:

572 Câmî, *Şerhu Fusûsi'l-Hikem*, Matbaatü'z-Zamân, 1304/1887, II, s. 312 (Nablusî şerhi kenarında).

573 Bâlî Efendi, *Şerhu Fusûsi'l-Hikem*, Dersaâdet, 1309/1892, s. 390.

574 Bosnevî, *Tecelliyât-ı Arâisu'n-Nusûs*, s. 519-520. Kayserî şerhinin ilgili kısmı için bk. *Şerhu Fusûsi'l-Hikem*, s. 1267.

گرچه درصورتِ ذرّاتِ جهان جلوه‌گری　　گاه در خود نماینده و گه در بشری
لیك چون ذاتِ تو از ژنگِ حدوث‌است بری　　نه بشر خوانمت ای دوست نه حور ونه پری
ای همه برتو حجابست تو چیزی دیگری

Tercüme: "Gerçi sen zerrât-ı cihân sûretinde cilvegersin. Gâh kendini gösterirsin ve gâh beşer nikābına bürünürsün. Fakat mâdemki senin zâtın jeng-i hudûsden berîdir; ey dost, sana ne beşer, ne hûr ve ne de perîsin diyebilirim! Ey zât-ı pâk, bütün bunların hepsi sana hicâbdır. Sen başka birşeysin!"[575]

Hak Teâlâ cevher-i heyûlânî gibidir. Zîrâ cevher-i heyûlânî zâtı cihetinden ahadiyyü'l-ayn ve kendisinde zâhir olan sûretlerin kesreti hasebiyle, kesîrdir. Onun vücûdu âlem-i histe sâbit olmayıp [25[1]/22] mertebe-i akılda mevcûddur. Ve cevher-i heyûlânî vücûd-ı aynî ile mevcûd olmamakla berâber, Zâtı ile cemî'-i suveri hâmildir. İşte Hak dahi, suver-i tecellîden kendisinden zâhir olan şeyle cevher-i heyûlânîye benzer. Binâenaleyh Hak ahadiyyet-i ma'kūliyyet üzere sâbit olmakla berâber, âlem sûretlerinin meclâsı oldu. Şu hâlde Hak, zât-ı ahadiyyetinde bilkuvve mevcûd olan esmâsı sûretiyle tecellîsi hasebiyle kesîrdir. Ve Hak bilkuvve zâtında mündemic olan suver-i âleme âyînedir. Zîrâ feyz-i akdesle, bilcümle esmâ sûretleri vücûd-ı Hak'ta zâhir olur; ve Hakk'ın ahadiyyet-i zâtiyyesi mertebe-i akılda kalır, ya'ni bu ahadiyeti akıl idrâk eder.

Misâl: Bir kiraz çekirdeği içinde nâmütenâhî ağaçlar, dallar ve yapraklar bilkuvve mündemicdir. Hâlbuki çekirdek ahadiyyü'l-ayndır. Nazar-ı hissî ile bakıldıkda bu kesret görünmez. Vaktâki çekirdek arza dikilip terbiye olunur, içindeki ağaç tedrîcen zuhûr etmeğe başlar; birkaç sene sonra dalları, budakları yaprakları ve meyveleri kesîr olur. Artık çekirdek bâtın olup nazar-ı hissî ile görünmez; fakat akıl bilir ki, bu kesretin menşei bir tek çekirdektir. Binâenaleyh çekirdeğin ahadiyyet-i zâtiyyesi ahadiyyet-i

575 Şiirin bu hâli için bk. Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I, s. 67. Ahmed Avni Bey muhtemelen buradaki "Mevlânâ Câmî'nin gazel-i tahmîslerinden" kaydını dikkate almış, bu yüzden de tahmîs edilen beytin Hâlid Bağdâdî'ye âit olduğunu îmâ etmiştir. Şiirin metnine dâir ayrıca bk. Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî, *Divan*, s. 575.

ma'kūliyyettir. Çekirdek bu ahadiyyet-i ma'kūliyyeti ile berâber o kesîr olan dalların, yaprakların ve meyvelerin meclâsı olur.

Hakk'ın ahadiyeti ile keserât-ı âlem arasındaki irtibât, **Fass-ı Âdemî**'de tafsîl olunduğundan, burada tekrâr îzâha lüzûm yoktur.

İmdi Mûsâ (a.s.)ın sandık içine vaz'edilerek denize atılması hakkındaki ihbâr-ı Kur'ânî ile Allah Teâlâ, bak ki ne güzel ta'lîmde bulundu! Nitekim bâlâda îzâh olundu. Eğer zevâhir-perestân çıkıp da: "İhbâr-ı Kur'ân'dan yukarıda îzâh olunan maânî nasıl istihrâc olundu? "Sandık"ın cism-i insânîye ve "su"yun ilme teşbîhi sûretiyle âyât-ı kur'âniyyenin tevsî'-i tefsîri, indî birtakım ma'nâlardan ibârettir?" [25[1]/23] diyecek olursa cevâb verilir ki: Allah Teâlâ hazretlerinin bu ta'lîm-i ilâhîsine ıttılâı herkesin mazhar olabileceği bir saâdet değildir. Husûsiyle kendi akıllarının taht-ı tasarrufunda bulunan ehl-i zâhir, bu maânîden aslâ nasîbdâr olamazlar. Bu maânî verese-i enbiyâ olan evliyânın kulûb-i sâfiyelerine min-indillâh münzeldir. Bu maânîye i'tirâz edenler kendi akılları dâiresinden hâriç bir şey olamayacağını zannedenlerdir. Ukūl-i selîme erbâbı indinde bu zannın butlânı zâhirdir.

ولمَّا وَجَدَه آلُ فِرْعَوْنَ في اليَمِّ عندَ الشَّجرةِ سَمَّاه فِرعونُ مُوسَى، و«الْمُو» هو الماءُ بالقِبْطِيَّةِ و«السَّا» هو الشَّجرةُ، فسَمَّاه بما وَجَدَه عندَه، فإنَّ التَّابوتَ وَقَفَ عندَ الشَّجرةِ في اليَمِّ، فأَرَادَ قتْلَه، فقَالتْ امْرَأَتُه في حقِّ موسَى، وكانت مُنْطَقَةً بالنُّطْقِ الإلهِيِّ فيما قالت لفِرعونَ، إذْ كان اللّٰهُ خَلَقَها لِلْكَمَالِ، كما قال ﷺ عنها حيثُ شَهِدَ لها ولِمَرْيَمَ بِنْتِ عِمْرَانَ بالكَمالِ الَّذي هو لِلذُّكْرَانِ، فقَالتْ لفِرعونَ في حقِّ موسَى إنَّه: ﴿قُرَّةُ عَيْنٍ لِي وَلَكَ﴾، فَبِهِ قَرَّتْ عينُها بالكَمالِ الَّذي حَصَلَ لها، كما قُلْنَا، وكان قُرَّةَ عينٍ لفِرعونَ بالإيمانِ الَّذي أَعْطَاه اللّٰهُ عندَ الغَرَقِ، فقَبَضَه طاهِرًا مُطَهَّرًا ليس فيه شيءٌ من الخبثِ، لأنَّه قَبَضَه عندَ إيمانِه قبلَ أنْ يَكْتَسِبَ شيئًا من الآثامِ، «وَالإِسْلاَمُ يَجُبُّ مَا قَبْلَهُ»، وجَعَلَه آيةً على عِنايتِه سبحانه بِمَنْ شاءَ، حتَّى لا يَيْأَسَ أحدٌ من رَحْمَةِ اللّٰهِ، فَ﴿إِنَّهُ لَا يَايْئَسُ مِنْ رَوْحِ اللّٰهِ إِلَّا القَوْمُ الْكَافِرُونَ﴾، فلو كان فِرعونُ مِمَّنْ يَيْأَسُ ما بَادَرَ إلى الإيمانِ، فكان موسَى ﷺ كما قالتِ امْرَأَةُ فِرعونَ

فيه: ﴿قُرَّةُ عَيْنٍ لِي وَلَكَ لَا تَقْتُلُوهُ عَسَى أَنْ يَنْفَعَنَا﴾، وكذلك وَقَعَ، فإنَّ اللّٰهَ نَفَعَهُمَا به ﷺ وإنْ كانا ما شَعَرَا بأنَّه هو النَّبِيُّ الَّذي يكونُ على يَدَيْهِ هَلاكُ مُلْكِ فِرعونَ وهَلاكُ آلِهِ.

Vaktâki Âl-i Fir'avn onu denizde ağaç indinde buldu, Fir'avn onu "Mûsâ" tesmiye etti. Kıbtîce "mû'" su ve "sâ" dahi ağaçtır. Binâenaleyh onu [25¹/24] indinde bulunduğu şeyle tesmiye etti. Zîrâ sandık denizde ağaç indinde durdu. İmdi onun katlini murâd eyledi. Böyle olunca onun zevcesi Mûsâ hakkında söyledi; ve Fir'avn'a söylediği sözde nutk-i ilâhî ile nâtık oldu. Zîrâ Allah Teâlâ onu kemâl için halketti. Nitekim, Aleyhi's-salâtü ve's-selâm onun için ve Meryem binti İmrân için, erkeklere mahsûs olan kemâl ile şehâdet ettiği haysiyetle ondan haber verdi. İmdi Mûsâ hakkında Fir'avn'a: قُرَّةُ عَيْنٍ لِي وَلَكَ (Kasas, 28/9) ya'ni "Muhakkak o, benim ve senin için göz nûrudur" dedi. Böyle olunca onun için hâsıl olan kemâl ile, onun "ayn"ı onunla nurlu oldu. Nitekim biz dedik. Ve gark indinde Allah Teâlâ'nın ona i'tâ eylediği îmân ile, Fir'avn için de kurret-i ayn oldu. Binâenaleyh onu tâhir ve mutahhar olarak kabzeyledi; hubsden onda bir şey kalmadı. Zîrâ Allah Teâlâ onu günâhlardan bir şey iktisâb etmezden evvel îmânı indinde kabzetti; ve hâlbuki "islâm mâkablini iskāt eder".[576] Ve onu dilediği kimseye Hak Sübhânehû kendi inâyetine bir âyet kıldı. Tâ ki hiçbir kimse rahmet-i ilâhiyyeden me'yûs olmaya! Zîrâ "kavm-i kâfirûnun gayrı hiçbir kimse revhullahdan me'yûs olmaz" (Yûsuf, 12/87). İmdi eğer Fir'avn me'yûs olanlardan ola idi, îmâna mübâderet etmez idi. İmdi Mûsâ (a.s.) Fir'avn'ın zevcesinin onun hakkında قُرَّةُ عَيْنٍ لِي وَلَكَ لَا تَقْتُلُوهُ عَسَى أَنْ يَنْفَعَنَا (Kasas, 28/9) ya'ni "O benim ve senin için kurret-i ayn olsun. Onu katletmeyin, an-karîb bize nef' hâsıl olur" dediği gibi oldu; ve böyle vâki' oldu. Zîrâ her ne kadar onun, mülk-i Fir'avn'ın helâki ve âlinin helâki, onun iki yedi üzere olan nebî olduğuna her ikisinin de şuûru yok ise de, Allah Teâlâ Mûsâ (a.s.) ile onları nefi'lendirdi.

Ya'ni Fir'avn'ın havâssı, Mûsâ (a.s.)ı deniz kenârında bir ağaç altında bulup da Fir'avn'a haber verdikleri vakit, Fir'avn o hazrete "Mûsâ" ismini

576 Hadîs-i şerîf için bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXIX, s. 349; Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, IX, s. 206.

verdi. Ve bu isim Mısır Kıbtîleri lisânında "su" ma'nâsına olan "mû'" ile "ağaç" ma'nâsına olan "sâ" kelimelerinden mürekkebdir. Mûsâ (a.s.)ı hâmil olan sandık deniz kenârında bir ağaç altında tevakkuf ettiği için Fir'avn, o hazreti indinde bulunduğu "mû'" ve "sâ", ya'ni "su ve ağaç" isimleriyle tesmiye etti. Fir'avn zevâl-i mülkü havfiyle, etfâl-i Benî İsrâîl'i katletmekte [25[1]/25] olduğundan, bunun dahi etfâl-i Benî İsrâîl'den olması ihtimâline binâen, katlini murâd etti. Velâkin Fir'avn'ın zevcesi Âsiye (r.a.) intâk-ı Hak kabîlinden olarak "Bunu öldürmeyiniz; zîrâ benim ve senin için kurretü'l-ayndir. An-karîb bize menfaati olur" (Kasas, 28/9) dedi. Zîrâ Allah Teâlâ Cenâb-ı Âsiye'yi kemâl-i insânî için halketmiş idi. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz şu: كَمُلَ مِنَ الرِّجَالِ كَثِيرٌ، وَمَا كَمُلَ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَرْيَمُ ابْنَةُ عِمْرَانَ، وَآسِيَةُ امْرَأَةُ فِرْعَوْنَ، وَفَاطِمَةُ بِنْتُ مُحَمَّدٍ ﷺ، وَخَدِيجَةُ بِنْتُ خُوَيْلِدٍ ya'ni "Erkeklerden birçokları kâmil oldu. Ve kadınlardan ancak İmrân'ın kızı Meryem; ve Fir'avn'ın zevcesi Âsiye; ve Muhammed (s.a.v.)in kerîmeleri Fâtıma; ve Hüveylid'in kerîmesi Hadîce (radıyallâhu anhünne)dir."[577] hadîs-i şerîfinde onun hakkında erkeklere mahsûs olan kemâl ile şehâdet buyurdu. İşte erkeklere mahsûs olan kemâl için halkolunduğu cihetle Cenâb-ı Âsiye Mûsâ (a.s.) hakkında Fir'avn'a "O, benim ve senin için göz nûrudur" dedi. Mûsâ (a.s.) Cenâb-ı Âsiye'nin hakîkaten kurretü'l-aynı oldu. Çünkü isti'dâdında mündemic olan kemâlât, o hazretin nübüvveti yüzünden inkişâf etti. Kezâ Fir'avn için de kurretü'l-ayn oldu. Çünkü deryâya garkolurken آمَنْتُ أَنَّهُ لَا إِلٰهَ إِلَّا الَّذِي آمَنَتْ بِهِ بَنُو إِسْرَائِيلَ وَأَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ (Yûnus, 10/90) [Ben inandım ki, Benî İsrâîl'in îmân ettiği Allah'dan başka Allah yoktur! Ben müslümanlardanım!] dediği nass-ı kur'ân ile sâbittir. İşte bu îmân sebebiyle Mûsâ (a.s.) Fir'avn'ın kurretü'l-ayni oldu. Böyle olunca Cenâb-ı Hak Fir'avn'ı tâhir ve mutahhar olarak kabzetti ve onda habâset-i zâhiriyye ve bâtıniyyeden bir şey kalmadı. Habâset-i bâtıneden bir şey kalmadı; çünkü kalben îmân etmiş idi. Ve maâsîden bir şey iktisâbına vakit kalmaksızın mağrûkan vefât etti. Ve bir kâfir îmâna gelince o dakîkaya kadar evvelce kendisinden sâdır olan küfür ve ma'siyet levsiyâtından tâhir olur. Ve onda habâset-i zâhiriyyeden bir şey

577 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, s. 409; İbn Hibbân, *Sahîh*, XV, s. 470; Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, XI, s. 336; Hâkim, *Müstedrek*, II, s. 539; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, V, s. 395.

kalmadı; çünkü bir kâfir îmâna gelince üzerine gusletmek vâcib olur. Hâlbuki Fir'avn su içinde helâk oldu. Bu ise onun için gusldür. Binâenaleyh Hak Teâlâ onu mutahhar olarak kabzeyledi.

İmdi Allah Teâlâ da'vâ-yı rubûbiyyet gibi bir şenâate ictisâr eden Fir'avn'ın îmânını dilediği kimseler hakkında ibzâl buyuracağı inâyetine bir alâmet kıldı. [25[1]/26] Tâ ki hiçbir kimse rahmet-i ilâhiyyesinden me'yûs olmaya! Zîrâ إِنَّـهُ لَا يَايْئَـسُ مِـنْ رَوْحِ اللّٰـهِ إِلَّا القَـوْمُ الْكَافِـرُونَ (Yûsuf, 12/87) [Kavm-i kâfirûnun gayrı hiçbir kimse revhullahdan me'yûs olmaz.] âyet-i kerîmesi mûcibince rahmetinden me'yûs olanlar ancak Allâh'ı inkâr edenlerdir. Çünkü bir kimse Allâh'ı inkârda musırr oldukça ona rahmet-i ilâhiyye vâsıl olmaz. Bu ise pek tabîî bir hâldir. Zîrâ sâhib-i rahmet olan bir kerîmin vücûduna i'tikād etmeyen bir kimse, taleb-i rahmet ve kerem için mürâcaat edecek bir kapı bulamaz; ve kerîmin kapısı çalınıp ondan taleb-i rahmet olunmadıkça o kerîm dahi ibzâl-i kerem etmez. Ahvâl-i dünyeviyye bu hâlin şâhid-i belîğidir. Zîrâ bir sâil-i dünyevî herhangi bir kerîmin vücûduna ve onun keremine îmân ve i'tikād etmedikçe onun kapısını çalmaz; ve sâil kapıyı çalmadıkça o kerîmin atâsı da o sâile vâsıl olmaz. İmdi Fir'avn eğer me'yûs olanlardan, ya'ni Allâh'ı inkârda musırr olan tâifeden olaydı îmâna mübâderet etmezdi. Demek ki Fir'avn o dakîkada kalben küfründen rücû' etmiş idi. Ve bir kimse kalben küfründen rücû' etse ve lisânen kelime-i şehâdet getirse rahmet-i ilâhiyyeye nâil ve îmânı makbûl olur. Böyle olunca Cenâb-ı Âsiye'nin nutk-ı ilâhî ile nâtık olduğu قُرَّةُ عَيْنٍ لِي وَلَـكَ لَا تَقْتُلُـوهُ عَسَـى أَنْ يَنْفَعَنَـا (Kasas, 28/9) [O benim ve senin için kurret-i ayn olsun. Onu katletmeyin, an-karîb bize nef' hâsıl olur.] kelâmının hakîkati zuhûra geldi; ve Allah Teâlâ her ikisini de Mûsâ (a.s.) ile nefi'lendirdi.

***

Ma'lûm olsun ki: Abdürrezzâk Kāşânî, Dâvûd-ı Kayserî, Ya'kūb Han ve Abdullah Bosnevî hazarâtı gibi kümmelînden olan zevât, kendi şerhlerinde, Fir'avn'ın sıhhat-i îmânı hakkında, Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) tarafından gerek *Fusûs*'ta ve gerek *Fütûhât-ı Mekkiyye*'de tahrîr buyurulan ibârâtın kat'iyyet-i müfâdına kāil olmuşlardır. Bâlî Efendi hazretleri ise kendi şer-

hinde bu ibârâtı cevâza hamledip Fir'avn'ın âhirette saâdet ve şekāveti hakkında Kur'ân-ı Kerîm'de ve ahâdîs-i şerîfede bir nass vârid olmamış olduğundan, Hz. Şeyh'in Fir'avn hakkında tevakkufuna zâhib olarak والأمـرُ فيـه إلـى اللّٰـهِ [Onun hakkında emr Allah Teâlâ'ya râci'dir.] dediğini ve *Fütûhât-ı Mekkiyye*'de "Fir'avn ve Nemrûd nârda müebbeddir"[578] buyurup, kendilerinin mezhebi ancak bu olduğunu ve *Fusûs*'un ibârâtında Fir'avn'ın sıhhat-i îmânına delâlet-i kat'iyye olmayıp, belki ibârâtın kâffesi zâhir-i Kur'ân'ın cevâz-ı sıhhatine delâlet ettiğini; ve bu mes'elede Hz. Şeyh hakkında nâsın dedikleri şeyin iftirâ olduğunu; ve bu galat-ı âmmenin dahi Hz. Şeyh'in rûhâniyetine [25[1]/27] ittisâli olmayan şârihlerin kelâmından neş'et eylediğini; ve onun Fir'avn hakkında مَـاتَ طاهِـرًا مُطَهَّـرًا [Tâhir ve mutahhar olarak vefât etti.] kavlini o hazretin murâdı hilâfında olarak beyân ettiklerini ve nitekim bu kelâmın şerhinde Dâvûd-ı Kayserî'nin لمَّـا كان إيمـانُ فرعـونَ في البَحْـرِ حيـثُ رَأَى طريقًـا واضِحًـا عَبَـرَ عليهـا بَنُـو اسـرائيلَ قبـلَ التَّغَرْغُـرِ، وقبـلَ ظهـورِ أحـكامِ الآخِـرَةِ لـه بمـا يُشـاهِده النـاس عنـدَ الغَرْغَـرَةِ جَعَـلَ إيمانُـه صحيحًـا مُعْتَـدًّا بـه فإنَّـه إيمـانٌ بالغيـبِ ya'ni "Îmân-ı Fir'avn, deryâda Benî İsrâîl'in geçtiği bir tarîk-i vâzıhı görmesi haysiyetiyle tegargurdan evvel ve inde'l-gargara nâsın müşâhede ettiği ahvâlden kendisi için ahkâm-ı âhiretin zuhûrundan mukaddem vâki' olduğu cihetle, onun îmânı sahîh ve mu'teddün-bihdir; zîrâ îmân-bi'l-gaybdır" dediğini, hâlbuki bunun sahîh olmadığını beyân edip, ibârât-ı *Fusûs*'un cevâza mahmûl olduğuna dâir birtakım mütâlaât serdetmiştir. Fakîr gibi ezillânın ekâbirin mütâlaât ve münâkaşâtına karışması hande-âver bir hâl ise de, لِسَـانُ الْخَلْـقِ أَقْـلَامُ الْحـقِّ [Halkın lisânı, Hakk'ın kalemleridir.] olduğundan istinbâtât-ı hakîrin dahi buraya dercinden vazgeçilemedi. Şöyle ki:

Evvelen: *Fusûsu'l-Hikem* te'lîfât-ı akliyyeden değildir ki, onun ibârâtı istidlâlât-ı akliyyeye müstenid mütâlaâta mahmûl olabilsin. Nitekim Hz. Şeyh (r.a.) bu kitâbın dîbâcesinde فَمَا أُلْقِيَ إلا ما يُلْقَى إِلَيَّ، ولا أُنْزِلَ فِي هـذا المَسْـطُورِ إلا ما يَنْزِلُ به عَلَيَّ ya'ni "Ben ancak bana ilkā olunan şeyi ilkā ederim. Ve ben bu mastûr içinde ancak benim üzerime nâzil olan şeyi inzâl ederim" buyururlar. Binâenaleyh âtîde gelecek olan هـذا هـو الظَّاهِـرُ الَّـذي وَرَدَ بـه القـرآنُ [İşte bu, öyle bir zâhirdir ki, Kur'ân onunla vârid oldu.] kavline nazaran, îmân-ı Fir'avn'ın sıhhati hakkındaki bu muhâkemât Kur'ân-ı Kerîm'in zâhirin-

578 *Fütûhât-ı Mekkiyye*, I, s. 455 (62. bâb).

den muktebestir; ve bu tarz tefsîr Hz. Şeyh'e ilkā buyurulmuş olan maânî zümresindendir. Şu hâlde kat'îdir. Ve eğer Fir'avn'ın îmânı sahîh olmasa idi, Hz. Şeyh'e bu tarz tefsîr ilkā olunmaz ve belki bu ma'nânın aksi inzâl olunur idi. [25[1]/28]

Sâniyen: Farzedelim ki Fir'avn'ın sıhhat-i îmânı hakkındaki ibârât-ı *Fusûs* kat'î olmayıp cevâz ve ihtimâle müstenid olsun; ve bunun için Hz. Şeyh Fir'avn'ın sıhhat-i îmânı hakkında tevakkuf edip âtîde gelecek olan ثـمَّ إنَّـا نَقـولُ بعـدَ ذلـك والأمـرُ فيـه إلـى اللّٰـهِ [Ba'dehû biz deriz ki, bundan sonra onun hakkında emr Allah Teâlâ'ya râci'dir.] kavlini îrâd eylemiştir. Şu hâlde *Fütûhât-ı Mekkiyye*'nin altmış ikinci bâbında Fir'avn'ın müebbed-fi'n-nâr olduğunu beyân etmek bu tevakkuf ve zehâba mugāyir düşmez mi? Zîrâ bir kimse bir mes'ele hakkındaki kanâat-i kat'îsini beyân ettikten sonra, yine o mes'ele hakkında tereddüd ve ihtimâl dâiresinde beyân-ı mütâlaa etse, bu iki hükümden birisi zâid olur. Hz. Şeyh'in âsâr-ı aliyyesiyle aslâ alâkası olmamakla berâber, ehl-i zâhire hitâben şu nükteyi ihtâr edeyim ki: *Fütûhât-ı Mekkiyye* 590 ve *Fusûsu'l-Hikem* ise 628 sene-i hicriyyelerinde izhâr buyurulmuştur.[579] Böyle olmakla berâber her iki eser-i âlî dahi kalb-i Şeyh-i Ekber'e hâtem-i velâyet mişkâtından münzel olduğu için ihtilâf-ı münderecâttan berîdir. Eğer *Fütûhât-ı Mekkiyye*'nin altmış ikinci bâbında münderic olan şu:[580] أربـعُ طوائـفٍ فـي النَّـار لا يَخرُجـون منهـا وَهُـمُ المُتَكَبِّـرُون علـى اللّٰـه كَفِرْعَوْنَ وأمثالِه مِمَّنِ ادَّعَى الرُّبوبِيَّةُ لِنَفْسِه ونَفَاها عنِ اللّٰهِ فقال: ﴿يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ مَا عَلِمْتُ لَكُمْ مِنْ إِلٰهٍ غَيْرِي﴾، ﴿فَقَالَ أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلَى﴾، يريد أنَّه ما في السماءِ إلٰهٌ غيري، وكذلك نمرودُ وغيرُه، والطَّائفةُ الثانيةُ المُشرِكون وَهُم ﴿الَّذِينَ يَجْعَلُونَ مَعَ اللّٰهِ إِلٰهًا آخَرَ﴾ ... الخ Ma'nâ-yı şerîfi: "Dört tâife nârdadır, ondan çıkmazlar. Ve onlar Allah Teâlâ üzerine mütekebbir olanlardır; Fir'avn ve emsâli gibi ki, rubûbiyeti Allah Teâlâ'dan nefyedip kendi nefsi için iddiâ eden kimsedir. Fir'avn: يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ مَا عَلِمْتُ لَكُمْ مِنْ إِلٰهٍ غَيْرِي (Kasas, 28/38) dedi ki: "Semâda benim gayrım olan bir ilâh yoktur" demeği murâd eder. Ve gurûr ve onun gayrı dahi bunun gibidir. Ve ikinci tâife müşriklerdir. Ve onlar Allah Teâlâ ile berâber ilâh-ı âhar ittihâz edenlerdir ilh..." ibâresi alınmakla iktifâ olunursa, efkâr Bâlî Efendi

579 Daha önce de işâret ettiğimiz gibi İbnü'l-Arabî *Fütûhât*'ın telifine 598/1201 târihinde Mekke'de başlamış ve eserin son imlâsı 636/1238'de tamamlanmıştır. Bk. Kılıç, *İbnü'l-Arabî*, s. 26-27; Addas, *Kibrît-i Ahmer'in Peşinde*, s. 324, 326.

580 *Fütûhât-ı Mekkiyye*, I, s. 455 (62. bâb).

hazretlerinin mütâlaasına meyleder. Velâkin Hz. Şeyh *Fütûhât-ı Mekkiyye*'nin otuz kadar mahallinde îmân-ı Fir'avn'ın sıhhati hakkında beyânâtta bulunurlar. Ezcümle *Fütûhât*'ın yüz doksan sekizinci bâbında on ikinci tevhîdde şu ibâreler mündericdir:

ثـمَّ إنَّ اللّٰـهَ صَدَّقَـه فـي إيمانِـه بقولِـه: ﴿آلْآنَ وَقَـدْ عَصَيْـتَ قَبْـلُ﴾، فَـدَلَّ علـى إخلاصِـه في إيمانِه، ولوْ لـمْ يكـنْ مخلِصًـا لَقَـالَ فيه تعالى كمـا قـال في الأعْـرابِ الَّذين قالـوا: ﴿آمَنَّـا قُـلْ لَـمْ تُؤْمِنُـوا وَلَكِـنْ قُولُـوا أَسْـلَمْنَا وَلَمَّـا يَدْخُـلِ الْإِيمَـانُ فِـي قُلُوبِكُـمْ﴾، فقـد شَـهِدَ اللّٰـهُ لفرعـونَ بالإيمـانِ ومـا كان اللّٰـهُ ليَشـهَدَ لأحَـدٍ بالصِّـدقِ في تَوحيـدِه إلَّا ويُجازِيـه بـه [25[1]/29] وبعـدَ إيمانِـه، فمـا عَصَـى فقَبِلَـه اللّٰـهُ إن كان قَبِلَـه طاهـرًا، والكافـرُ إذا أسـلَمَ وَجَـبَ عليـه أن يَغتسِـلَ فـكان غرقُـه غسـلًا لـه وتَطهيـرًا حيـثُ ﴿فَأَخَـذَهُ اللّٰـهُ﴾ في تلـك الحالـةِ ﴿نَـكَالَ الْآخِـرَةِ وَالْأُولَـى﴾ وجَعَـلَ ذلـك ﴿لَعِبْـرَةً لِمَـنْ يَخْشَـى﴾ ومـا يُشـبِهه إيمانـه إمـانَ مَـن غَرغَـرَ فإنَّ المُغَرغِـرَ مُوقِـنٌ بأنَّـه مُفَـارِقٌ قَاطِـعٌ بذلـك، وهـذا الغرقُ هُنَا لـمْ يكـنْ كذلـك لأنَّـه رأى البحـرَ يَبَسًـا في حقِّ المؤمنيـنَ فعَلِـمَ أنَّ ذلـك لهـم بإيمانِهـم فمـا أَيْقَـنَ بالمـوتِ بـل غَلَـبَ علـى ظنِّـه الحيـاةُ فليـس مَنزِلتُـه مَنزِلـةَ مَـن حَضَـرَ المَـوت فقـال: ﴿إِنِّـي تُبْـتُ الْآنَ﴾ ولا هـو مـن الَّذيـن يَمُوتُـون وهُـم كفَّـارٌ فأمْـرُه إلـى اللّٰـهِ تعالـى.

Ya'ni "Muhakkak Allah Teâlâ Fir'avn'ın îmânını tasdîk buyurdu. آلْآنَ وَقَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ (Yûnus, 10/91) [Şimdi mi aklın başına geldi? Hâlbuki evvelce isyân etmiş idin.] âyet-i kerîmesi onun îmânının ihlâsına delîldir. Eğer Fir'avn îmânında muhlis olmaya idi, Hak Teâlâ onun hakkında A'râb hakkında buyurduğu gibi قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا، قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا، وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ (Hucurât, 49/14) [A'râb îmân ettik dediler; yâ habîbim de ki: Îmân etmediniz, velâkin münkād olduk, deyiniz!] der idi. Binâenaleyh Allah Teâlâ muhakkak Fir'avn'ın îmânına şehâdet eyledi. Hâlbuki cevâz olmadıkça Allah Teâlâ hiçbir kimsenin tevhîdinde sıdkına şehâdet buyurmaz. Ve Fir'avn îmânından sonra isyân etmedi. Şu hâlde Allah Teâlâ onu tâhir olduğu hâlde kabzeyledi. Ve bir kâfir müslüman olduğu vakit onun üzerine gusül vâcib olup, Fir'avn'ın garkı ise kendisi için gusldür; ve Allah Teâlâ'nın onu bu hâlde ahzetmesi haysiyetiyle âhiret ve dünyâ nekâlinden tathîrdir. Ve bunu haşyet sâhibi olan kimseler için ibret kıldı (Nâziât,

79/25, 26). Ve onun îmânı gargara hâlinde bulunan bir kimsenin îmânına benzemedi. Zîrâ gargara hâlinde bulunan kimse mufârık olduğuna sûret-i kat'iyyede mûkındır. Hâlbuki bu gark, burada böyle değildir. Zîrâ Fir'avn deryâyı mü'minler hakkında kuru bir hâlde gördü; bildi ki, bu hâl îmânları sebebiyle onlar için vâki' oldu. Böyle olunca Fir'avn mevti mûkın olmadı. Belki onun zannı üzerine hayât gālib geldi. Binâenaleyh onun mertebesi إِنِّي تُبْتُ الْآنَ (Nisâ, 4/18) [Şimdi muhakkak tevbe ve rücû' ettim.] diyen muhtazarın mertebesi değildir. Ve Fir'avn küffârdan olduğu hâlde ölen kimselerden değildir. İmdi onun emri Allah Teâlâ'ya râci'dir."[581]

İşte Hz. Şeyh (r.a.)ın îmân-ı Fir'avn'ın sıhhati hakkındaki mütâlaaları budur. *Fütûhât*'ın altmış ikinci bâbı müstakillen nârdan adem-i hurûca sebeb olan ahvâlin beyânına dâirdir.[582] Burada Fir'avn ve Nemrûd'un misâl olarak zikri, mahzâ zikr-i mahal irâde-i hâll kabîlinden olur. Zîrâ Fir'avn birçok seneler da'vâ-yı rubûbiyyet etti; ve onun bu hâli şübhe yok ki [25[1]/30] nârdan adem-i hurûca sebeb olacak ahvâlden idi. Velâkin Kur'ân'ın şehâdeti vech ile kable'l-mevt îmân etmekle ve onun bu îmânının sıhhatine zâhir-i Kur'ân'dan muktebes olan delâil burhân olmakla da'vâsında musırran fevtolan Nemrûd'dan ayrıldı.

Fir'avn'ın sıhhat-i îmânı hakkındaki tefsîrâttan fâriğ olduktan sonra Hz. Şeyh'in والأمرُ فيه إلى اللّٰهِ [Onun hakkında emr Allah Teâlâ'ya râci'dir.] buyurması işbu tefsîrâtın adem-i kat'iyyetine delâlet etmez. Belki Hz. Şeyh âdet-i seniyyeleri vech ile emri, edeben Hazret-i Hakk'a havâle buyururlar. Nitekim **Fass-ı Âdemî**'de فهذا التعريفُ الإلٰهِيُّ مما أدَّب الحقُّ به عبادَهُ الأدَباءَ الأُمَناءَ الخُلَفاءَ [İşte bu ta'rîf-i ilâhî üdebâ, ümenâ ve hulefâ olan kullarını Hakk'ın te'dîb eylediği şeydir.] buyurmuşlardır. Ve hakîkatte Hakk'a râci' olmayan hiçbir emr yoktur. Binâenaleyh والأمرُ فيه إلى اللّٰهِ [Onun hakkında emr Allah Teâlâ'ya râci'dir.] tevakkufa değil, edeb-maallâha mahmûl olur.

Sâlisen: Mâdemki Kur'ân ve Hadîs'de Fir'avn'ın nârda muhalled olacağı hakkında bir sarâhat yoktur; ve Kur'ân'ın zâhirinden anlaşılan ma'nâ dahi onun sıhhat-i îmânının cevâzıdır; ve zâhir-i Kur'ân bu tefsîrin hilâfına müsâid değildir; şu hâlde Fir'avn'ın adem-i sıhhat-ı îmânına hüküm için

581 *Fütûhât-ı Mekkiyye*, IV, s. 59 (198. bâb).
582 *Fütûhât-ı Mekkiyye*, I, s. 454-458 (62. bâb).

istinâd edilecek hiçbir delîl yoktur. Binâenaleyh bu husûs mahall-i tevakkuf olamaz. Zîrâ tevakkuf ancak delâilin teâruzu hâlinde olur. Mevlânâ Câmî, Abdürrezzâk Kāşânî, Dâvûd-ı Kayserî ve Abdullah Bosnevî ve Abdülganî Nâblusî ve emsâli ekâbir (kaddesallâhu esrârahum) hazarâtı kendi şerhlerini bu esâsât dâiresinde yazmış olmalarıyla Hz. Şeyh'e iftirâ etmiş olmazlar. Zîrâ Bâlî Efendi hazretlerinin buyurdukları gibi kümmelîn-i muhakkikînden olan bu zevât-ı âliyenin Hz. Şeyh'in rûhâniyetine ittisâlleri olmadığı kabûl edilemez. Ve Bâlî Efendi hazretlerinin "Sahîh değildir" dediği Dâvûd-ı Kayserî hazretlerinin bâlâda mezkûr لمَّا كان إيمانُ فرعونَ في البَحْرِ ... الخ kavli *Fütûhât-ı Mekkiyye*'nin yüz doksan sekizinci bâbında münderic olan kavl-i Şeyh-i Ekber'in hulâsasıdır.[583] Binâenaleyh Dâvûd-ı Kayserî hazretlerinin bu mütâlaası sahîh olmayınca Hz. Şeyh'in mütâlaası dahi sahîh olmamak lâzım gelir. Bu ise aslâ vârid değildir.

***

Bâlî Efendi hazretleri ibâre-i *Fusûs*'ta her birisi îmân-ı Fir'avn'ın makbûliyetine ve sıhhatine delîl-i kat'î olmadığını kendi şerhinde beş mâdde ile beyân ettiğinden bu beş veche burada cevâb i'tâsı da münâsib görüldü:

Evvelen: Hz. Şeyh'in وكانت مُنْطَقَةً بالنُّطْقِ الإلهِيِّ إنَّه ﴿قُرَّةُ عَيْنٍ لِي وَلَكَ لَا تَقْتُلُوهُ عَسَى أَنْ يَنْفَعَنَا﴾ [Ve Fir'avn'a söylediği sözde nutk-i ilâhî ile nâtık oldu. "O benim ve senin için kurret-i ayn olsun. Onu katletmeyin, an-karîb bize nef' hâsıl olur." (Kasas, 28/9)] [25[1]/31] kavli Hak Teâlâ'nın İbrâhîm (a.s.) dan hikâyeten بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ (Enbiyâ, 21/63) [Belki bu işi onların şu büyüğü yapmıştır.] kavli kabîlinden olmak muhtemeldir. Bu sûrette Âsiye'den sâdır olan bu kavl Mûsâ (a.s.) için yed-i Fir'avn'dan katilden necât oldu. Mûsâ (a.s.) Fir'avn için îmân sebebiyle ister kurret-i ayn olsun ister olmasın müsâvîdir. Zîrâ Mûsâ'nın hayâtına sebeb oldu. Îmânı sahîh olmadığı takdîrde an-hikmetin bu kelâmın sudûrundan dolayı kizb lâzım gelmez. Çünkü o, katilden necâttır. Nitekim dediği gibi de vâki' oldu. Mahâzâ Âsiye bu kavli teşevvuk-ı veledden katilde olan şeyden dolayı ancak

583 Bk. *Fütûhât-ı Mekkiyye*, IV, s. 58-59 (198. bâb).

murâd-ı Fir'avn üzere söyledi. Zîrâ sıbyân ebeveynin kurret-i aynidir. Şu hâlde Mûsâ (a.s.) zamân-ı sabâvetinde Fir'avn'ın kurret-i ayni oldu. Böyle olunca Âsiye عَسَى أَنْ يَنْفَعَنَا (Kasas, 28/9) [Belki bize menfaati olur.] kavlinde sıhhat-ı îmâna ihtiyâc olmaksızın sâdık oldu.

Cevâb: Bu beyânın rûh-ı ma'nâsı şudur ki: Cenâb-ı Âsiye Mûsâ'yı sevimli bir çocuk olarak gördü. Fir'avn'ın katledeceğinden korktu. Kalb-i Fir'avn'da çocuk muhabbeti olduğunu bildiği için Fir'avn'ın arzûsuna muvâfık olarak: Bu çocuk benim ve senin için kurret-i ayndir, onu öldürmeyiniz; belki bize menfaati olur, dedi. Ve Fir'avn çocuk sevdiği için Mûsâ (a.s.) zamân-ı sabâvetinde Fir'avn'ın kurret-i ayni oldu; ve Âsiye'nin bu sözü ile katilden kurtuldu. Şu hâlde Âsiye bu sözü zevci olan Fir'avn'ın Mûsâ'yı sevmek sûretiyle intifâını kasdeylediği için onu katilden kurtarmak mülâhazasıyla söyledi; ve bu sözünde kâzib olmadı. Demek ki bu söz Âsiye'nin ilminden ve dirâyet ve fetânetinden mütevellid bir sözdür. Ve bunu kalbinde merhameti olan her bir dirâyetli kadın zevc-i zâlime karşı söyleyebilir. Bu ise nutk-ı ilâhî ile nâtık olmak değildir. Belki mizâc-gîrâne bir sözdür. Diğer taraftan sıbyân ebeveynin kurret-i ayni olabilir ise de; gerek Âsiye ve gerek Fir'avn Cenâb-ı Mûsâ'nın ebeveyni olmadığından bu i'tibâr ile onların kurret-i ayni olamaz. Binâenaleyh Mûsâ'nın zamân-ı sabâvetinde Fir'avn'ın kurret-i ayni olması vârid değildir. Zîrâ Fir'avn gibi bir cebbâr, sevmek sûretiyle intifâ' etmek için Mûsâ'dan başka kendisine istediğinden a'lâ binlerce çocuk tedârik edebilir idi. Fir'avn'ın Mûsâ'yı sevmesi [25[1]/32] ve okşaması aslâ kendisi için nef' değildir. Böyle olunca Cenâb-ı Mûsâ Hz. Şeyh-i Ekber'in metn-i şerîfte وكان قُرَّة عيـنٍ لفِرعـونَ بالإيمـانِ [Îmân ile, Fir'avn için de kurret-i ayn oldu.] buyurduğu gibi Fir'avn'ın ancak îmân sebebiyle kurretü'l-ayni olur. Demek ki Allah Teâlâ garkı indinde Fir'avn'a bir îmân i'tâ eyledi ki, bu îmân sebebiyle Mûsâ (a.s.) Fir'avn'ın kurret-i ayni oldu. Hâlbuki Fir'avn îmân etmekle garkolmaktan halâs olamadı. Şu hâlde îmânının semeresini âlem-i şehâdette göremedi. Bu i'tibârla Mûsâ (a.s.) Fir'avn'ın kurret-i ayni olamaz. Binâenaleyh bu îmânın semeresini görmek âhirete kaldı. Ve âhirette [semeresi] görülecek îmân ise, makbûl ve sahîh olan îmândır; ve işte Allah Teâlâ'nın inde'l-gark Fir'avn'a i'tâ eylediği bu îmân-ı makbûl ve sahîh ile Mûsâ (a.s.) Fir'avn'ın kurre-

tü'l-ayni olur; ve bu sûrette de Cenâb-ı Âsiye nutk-ı ilâhî ile nâtık olmuş olur. Çünkü Fir'avn'ın âkıbeti böyle olacağını bilmediği hâlde, onun için Cenâb-ı Mûsâ'nın kurretü'l-ayni olacağını söyledi. Eğer Fir'avn bu îmânının semeresini dünyâda iktitâf edemediği gibi, âhirette dahi göremeyecek idiyse, Mûsâ (a.s.) Fir'avn'ın hiç de kurretü'l-ayni olamaz; bilakis onun sebeb-i belâsı olur. Çünkü mülk-i sûrîsi onun yediyle muzmahil oldu; ve hayât-ı sûrîsinin zevâliyle de azâb-ı ebedîye giriftâr olacaktır. Ve bu sûrette de Cenâb-ı Âsiye'nin kelâmı haşv olmak lâzım gelir; ve nutk-ı haşv ise nutk-ı ilâhî olamaz; ve kezâ Cenâb-ı Âsiye'nin nef'i mazhar-i kemâl ve Fir'avn'ın nef'i dahi ancak nâiliyyet-i îmân olmuş olur. Binâenaleyh ibâre-i *Fusûs* sûret-i kat'iyyede îmân-ı Fir'avn'ın sıhhatine delâlet eder.

Sâniyen: Hz. Şeyh-i Ekber'in لأنّه قَبَضَه عندَ إيمانِه [Allah Teâlâ onu îmânı indinde kabzetti.] kavli îmânın vücûdu hakkında nasstır. Bu kelâm onun sıhhat-i îmânına, ya'ni sübût-i îmânın cevâzından dolayı onun nef'ine ve vaktinde vâki' olmamasından dolayı adem-i nef'ine delâlet etmez. Zîrâ îmân min-indillâh gelen şeyi tasdîktir. Ve makbûliyet dahi vakit hasebiyle kendisi için lâzım olan tasdîk mâhiyetinden hâriçtir. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيمَانُهَا (En'âm, 6/158) [O günde ki, Rabb'inin ba'zı âyâtı gelir, evvelden îmân etmeyen nefse îmânının nef'i olmaz.]

Cevâb: Cenâb-ı Şeyh'in لأنّه قَبَضَه عندَ إيمانِه [Allah Teâlâ onu îmânı indinde kabzetti.] kavli فإنَّ اللّٰهَ نَفَعَهُمَا به عليه السلام [Allah Teâlâ Mûsâ (a.s.) ile onları nefi'lendirdi.] kavl-i kat'îsine nazaran Fir'avn'ın sıhhat-i îmânına delâlet eder. Çünkü Fir'avn'ın îmânı sahîh olmadığı takdîrde bâlâdaki cevâbda îzâh olunduğu üzere Mûsâ (a.s.)ın ona aslâ [25[1]/33] nef'i olmamış olur. Ve Fir'avn öyle bir günde îmân etti ki, o gün يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيمَانُهَا (En'âm, 6/158) [O günde ki, Rabb'inin ba'zı âyâtı gelir, evvelden îmân etmeyen nefse îmânının nef'i olmaz.] âyet-i kerîmesine mâsadak değildir. Nitekim Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) âtîde gelecek olan ibârât-ı kat'iyye ile bu dakîkayı îzâh buyurdukları gibi *Fütûhât-ı Mekkiyye*'nin bâlâda zikrolunan yüz doksan sekizinci bâbında tasrîh buyururlar.[584]

584 Bk. *Fütûhât-ı Mekkiyye*, IV, s. 58-59 (198. bâb).

Sâlisen: Cenâb-ı Şeyh'in وجَعَلَه آيةً على عِنايتِه سبحانه بِمَنْ شاءَ [Ve onu dilediği kimseye Hak Sübhânehû kendi inâyetine bir âyet kıldı.] kavli, ihbârât-ı ilâhiyyede Hak Sübhânehû'nun inâyetine birçok delîller bulunduğu için, Fir'avn'ın sıhhat-i îmânına delîl değildir. Binâenaleyh sıhhat-i îmânının, dilediği kimseye Hakk'ın inâyetine delîl olmasına ihtiyâc yoktur.

Cevâb: Bu ibârenin mâkabli ve mâba'di mütâlaa ve muhâkeme olunursa hey'et-i mecmûasından Hz. Şeyh'in Fir'avn'ın sıhhat-i îmânını sûret-i kat'iyyede murâd ettikleri anlaşılır. Gerçi Hak Teâlâ'nın inâyetine delîller pek çok ise de, da'vâ-yı ulûhiyyet gibi bir şenâate mücâseret eden Fir'avn gibi bir cebbâra âhir vaktinde Hakk'ın îmân-ı sahîh ve makbûl nasîb etmesi, Hakk'ın inâyetine bir âyet-i azîmedir. Zîrâ Hakk'ın bu gibi mezâhiri nâdiren zâhirdir.

Râbian: Hz. Şeyh'in فلو كان فِرعونُ مِمَّنْ يَيْأَسُ ما بَادَرَ إلى الإيمانِ [İmdi eğer Fir'avn me'yûs olanlardan ola idi, îmâna mübâderet etmez idi.] kavline gelince ihtimâldir ki, Fir'avn Allâh'ın rahmetinden me'yûs olmadığı, velâkin rahmet-i ilâhiyyeyi recâ eylediği hâlde îmâna mübâderet etmiştir. Hâlbuki recâ, rahmet vaktinde vâki' olmadığı için kâfir olarak kalmıştır. Nitekim güneş mağribden tulû' ettiği vakitte nâsın kâffesi îmân ederler. Bu îmân ise ancak recâdan neş'et eder. Zîrâ onlar me'yûs değillerdir; ve îmâna mübâderet ederler. Lâkin recâları ve îmânları vaktinde vâki' olmadığı için hepsi kâfirdirler. İmdi ihbârât-ı ilâhiyyede va'd ve vaîd gelen şeylerin inkişâfından dolayı îmân-ı Fir'avn ihtiyârdan hâriç ve zarûrî olarak vâki' oldu.

Cevâb: Kâfirin îmânı birkaç vech iledir:

1. İntikāle müteyakkın değil iken lüzûm-ı îmânı aklen idrâk ile îmân eder. Bunun îmânı bilittifâk sahîh ve makbûldür. Ve Hz. Şeyh (r.a.) indinde Fir'avn'ın îmânı bu kısımdandır. Nitekim [25[1]/34] bu fassın nihâyetlerine doğru îzâh ve tafsîl buyurulur.

2. Rü'yet-i azâb vaktinde intikāle ve helâke müteyakkın olduğu hâlde îmân eder. Bu îmânın sâhibi dünyâda ve âhirette bu îmânla müntefi' olur; kavm-i Yûnus gibi.

3. Rü'yet-i azâb vaktinde intikāl ve helâke müteyakkın olduğu hâlde îmân eder. Bu îmân makbûl olduğu hâlde azâb-ı dünyâyı ref'etmez. Fakat

âhirette onunla müntefi' olur. Zîrâ onun îmânı gargara ve ihtizârdan evvel ve hayât-ı dünyâda vâki'dir.

4. Kâfir ihtizârı vaktinde îmân eder. Bunda ihtilâf vardır: Bir tâife indinde onun îmânı makbûldür: Bu tâifenin delîli, (S.a.v.) Efendimiz'in وَيُحْشَرُ عَلَى مَا عَلَيْهِ مَاتَ كَمَا أَنَّهُ يُقْبَضُ عَلَى مَا عَلَيْهِ كَانَ [İnsan ne hâlde olursa, o hâl üzere kabzolunduğu gibi, ne hâl üzere ölürse o hâl üzere haşrolunur.][585] hadîs-i şerîfidir. Bu kâfir intikāle müteyakkın olup ahvâl-i âhireti ve melâikeyi müşâhede etti ve bu müşâhede üzerine îmân-ı kavlî ile ahz ve kabzolundu; ve âhir nefesi îmânla ve kelime-i Hak ile hatm oldu. Nitekim hadîs-i şerîfte buyurulur: مَنْ كَانَ آخِرُ كَلِمَتِهِ لَا إِلَهَ إِلَّا اللّٰه دَخَلَ الْجَنَّة [Her kimin son sözü "lâ ilâhe illallah" ise cennete girer.][586] Bir tâifeye göre de bu kâfirin îmânı makbûl değildir.

Bunların delîli Hak Teâlâ'nın يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيمَانُهَا لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيمَانِهَا خَيْرًا (En'âm, 6/158) [O günde ki, Rabb'inin ba'zı âyâtı gelir, evvelden îmân etmeyen veya îmânında bir hayır kazanmayan nefse îmânının nef'i olmaz.] kavl-i şerîfidir. Nitekim Bâlî Efendi hazretleri ikinci mütâlaasında bu âyet-i kerîme ile ihticâc buyurmuştur. Hâlbuki bu âyet vaîddir; ve vaîdden tecâvüz ise mev'ûddur. Binâenaleyh bu âyet hâl-i ihtizârda kelime-i îmânı bittelaffuz hatmolan kimsenin bu îmân ile intifâ' edemeyeceğine nass değildir.

Hâmisen: Hz. Şeyh'in وقَرينةُ الحالِ تُعْطِي أَنَّه ما كان على يقينٍ من الانتِقالِ لأنَّه عَايَنَ المؤمنينَ يَمْشُونَ في الطَّريقِ [Ve karîne-i hâl muhakkak onun intikālden yakîn üzere olmadığını i'tâ eder. Zîrâ o, mü'minlerin yürüdüklerini müşâhede etti.] kavline gelince, onun îmânı bu sâatte helâkten necât olmak ve kendi nefsinde da'vâ-yı rubûbiyyeti necâttan sonraya saklamak [olduğundan] ve Allah Teâlâ [25[1]/35] onun bu hâlini bildiğinden, îmânını kabûl etmemek câizdir. Bunun sebebi muhakkak Fir'avn, sehare îmân ettikleri vakit helâkten necât bulduklarını gördüğü cihetle, mücerred ikrâr-bi'l-lisânın helâkten necâta sebeb olacağını zannetti; ve kendisi için dünyâda ve âhirette nef'i olmayan bir şey işledi.

585 Müslim, "Cennet", 19; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXII, s. 413.
586 Ebû Dâvud, "Cenâiz", 20.

Cevâb: Fir'avn Mûsâ (a.s.)ın birçok mu'cizâtını görmüş olduğu gibi, muahharan dahi deryânın açılıp Benî İsrâîl'in mürûru gibi bir hârika-i azîmeyi müşâhede etmiş idi. Bu kadar havârıkı müşâhede eden bir kimsenin mücerred ikrâr-bi'l-lisân ile helâkten kurtulacağı zannına düşmesi hamâkatin son derecesi olur. Hâlbuki yıllarca, hem de da'vâ-yı ulûhiyyetle berâber, koca bir milleti idâre etmek büyük bir dirâyet ve zekâvete mütevakkıftır. Husûsiyle Hz. Şeyh-i Ekber'in âtîde gelecek olan وأمَّـا حِكمـةُ سـؤالِ فرعـونَ عـن الماهِيَّـةِ الإلهيَّـةِ فلـم يكـن عـن جَهـلٍ [Ve Fir'avn'ın mâhiyyet-i ilâhiyyeden suâlinin hikmetine gelince: An-cehlin vâki' olmadı.] kavli السُّـؤَالُ نِصْـفُ الْعِلْـم [Suâl, ilmin yarısıdır.] fehvâsınca, onun zekâvet ve fetânetine delâlet eder. Binâenaleyh Fir'avn'ın kanâat-i kalbiyyesi olmaksızın mücerred ikrâr-bi'l-lisân ile kurtulacağını zannederek kelime-i şehâdeti telaffuz etmesi ihtimâli aklen vârid değildir.

***

İmdi Fir'avn'ın îmânının ihlâs ve sıhhati hakkındaki delâil sâbit olmakla berâber, kendisinin azâb-ı âhirete giriftâr olması lâzım gelir. Zîrâ üzerinde bu kadar hukūk-ı ibâd vardır. Onun için Kur'ân-ı Kerîm'de mûmâ-ileyh hakkında يَقْـدُمُ قَوْمَـهُ يَـوْمَ الْقِيَامَـةِ فَأَوْرَدَهُـمُ النَّـارَ وَبِئْـسَ الْـوِرْدُ الْمَـوْرُودُ، وَأُتْبِعُـوا فِـي هَـذِهِ لَعْنَـةً وَيَـوْمَ الْقِيَامَـةِ بِئْـسَ الرِّفْـدُ الْمَرْفُـودُ (Hûd, 11/98-99) [Kıyâmet gününde kavminin önüne düşer. Derken onları ateşe götürmüş olur. O varılan yer, ne kötü bir yerdir!... Onlar burada da bir la'nete tâbi tutuldular, kıyâmet gününde de. Bu yapılmış olan yardım, ne kötü bir yardımdır!] vaîdi vârid olmuştur. Bu gibi vaîd ve ta'zîb sıhhat-i îmânlarıyla berâber, sâir feseka-i mü'minîn için dahi sâbittir. Eğer denecek olursa, Fir'avn katl-i etfâl gibi mezâlimi zamân-ı küfründe yapmış idi; ve sâika-i cehâletle icrâ etmiş olduğu bu mezâlimden ba'de'l-islâm mes'ûl olmamak lâzım gelir? Buna cevâb verilir ki, zulmün fenâ ve adlin iyi şey olduğunu akıl idrâk eder. Ve Fir'avn dirâyet ve fetânetiyle kavmi arasında mümtâz idi. Binâenaleyh akıl gibi bir ni'met-i ilâhiyyeyi hüsn-i isti'mâl etmeyip icrâ-yı zulmettiğinden dolayı elbette mes'ûldür. Husûsiyle Mûsâ (a.s.) kendisini, dîne da'vet [25[1]/36] ettiği

hâlde hîn-i garkına kadar icâbet etmeyip, bu da'vet esnâsında nice mezâlim ikâ' etti. Muhakkak bu mezâlimden mes'ûl olmak îcâb eder.

ولمَّا عَصَمَه اللّٰهُ من فرعونَ ﴿أَصْبَحَ فُؤادُ أُمِّ مُوسَى فَارِغًا﴾ من الهَمِّ الَّذي كان قد أَصَابَها، ثمَّ إنَّ اللّٰهَ حَرَّمَ عليه المَرَاضِعَ حتَّى أَقْبَلَ على ثَدْيِ أمِّه، فأَرْضَعَتْهُ لِيُكَمِّلَ اللّٰهُ لها سُرُورَها به، كذلك عِلْمُ الشَّرَائِعِ، كما قال تعالى: ﴿لِكُلٍّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً﴾ أيْ طَرِيقًا ﴿وَمِنْهَاجًا﴾، أيْ من تلك الطَّرِيقةِ جَاءَ، فكان هذا القَوْلُ إِشَارَةً إلى الأصلِ الَّذي منه جَاءَ، فهو غِذَاؤُهُ، كما أنَّ فَرْعَ الشَّجرةِ لا يَتَغَذَّى إلا من أَصْلِه، فما كان حَرامًا في شَرعٍ يكون حَلالًا في شَرعٍ آخَرَ يَعني في الصُّورةِ أَعْني قَولِي يكون حَلالًا، وفي نَفْسِ الأمرِ ما هو عينُ ما مَضَى، لأنَّ الأمرَ خَلْقٌ جَدِيدٌ ولا تَكرارَ، فَلِهَذَا نَبَّهْنَاكَ.

Vaktâki Allah Teâlâ Mûsâ'yı Fir'avn'dan ismet etti, "Cenâb-ı Mûsâ'nın vâlidesinin fuâdı", kendisine isâbet etmiş olduğu hemmden fâriğ olduğu hâlde "sabahladı" (Kasas, 28/10). Ba'dehû Allah Teâlâ ona sütnineleri harâm etti, tâ ki kendi anasının memesine ikbâl eyleye. Binâenaleyh onun sürûrunu bununla tekmîl için onu vâlidesi ırzâ' eyledi. İşte ilm-i şerâyi' dahi böyledir. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: "Biz sizden her biriniz için şir'a, ya'ni bir tarîk ve bir minhâc ittihâz eyledik" (Mâide, 5/48); ya'ni "o tarîkten geldi" demek olur. Böyle olunca bu kavl, kendisinden gelen asla işâret oldu. Binâenaleyh o, onun gıdâsıdır. Nitekim bir ağacın fer'i ancak kendi aslından mütegaddî olur. Şu hâlde bir şerîatta harâm olan şey diğer şerîatta helâl oldu; ya'ni sûrette helâl olur, sözümü murâd ettim. Hâlbuki o şey nefs-i emrde geçen şeyin "ayn"ı değildir. Zîrâ o halk-ı cedîddir; ve tekrâr yoktur. İşte bunun için biz sana tenbîh ettik. [25[1]/37]

Ya'ni Allah Teâlâ, Mûsâ (a.s.)ı katl-i Fir'avn'dan hıfzeylediği vakit, katledeceği havfiyle vâlidesinin mağmûm olan kalbi, oğlunun katlden necâtını haber alınca, gamdan fâriğ olduğu hâlde sabahladı. Vâlide-i Mûsâ (a.s.), oğlunun katlden halâsını haber almakla sevindikten sonra, Allah Teâlâ onun sevincini tekmîl için oğlunu kendisine emzirdi. Zîrâ Fir'avn birçok sütnineler celbettirdiği hâlde Mûsâ (a.s.) hiçbirinin memesini emmedi. Allah Teâlâ kendi anasının memesine ikbâl etmesi için, ona başka kadınların

memelerini harâm etti. Vaktâki celbedilen sütnineler arasında vâlidesi de gelmiş idi, onun memesini emmeğe başladı. Vâlidesi onu emzirmekle ikinci def'a mesrûr oldu.

İşte enbiyânın getirdikleri şerîatlerin ilmi de, Mûsâ (a.s.)a sütninelerin memeleri harâm kılınmış olmasına benzer. Zîrâ her bir peygambere ilm-i risâletten verilen şey, ancak ümmetinin isti'dâdına göredir. Ondan ne ziyâde ne de noksandır. Binâenaleyh her bir nebîye bir şerîat-ı hâssa verilmiştir. Mûsâ (a.s.) ancak kendi vâlidesinin memesini aldığı ve o memeden emdiği süt ile gıdâlandığı gibi, her nebînin ümmeti dahi, kendisinin vâlide-i rûhu mesâbesinde bulunan tâbi' olduğu nebînin pistân-ı şerîatını alır; ve bu şerîat memesinden ahzeylediği ilim sâyesinde rûhunu gıdâlandırır; ve ona sâir enbiyânın sedâyâ-yı şerîatı harâm olur. Nitekim Hak Teâlâ enbiyâya hitâben Kur'ân'da لِكُلٍّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا (Mâide, 5/48) ya'ni "Biz sizden her biriniz için bir şir'a, [25[1]/38] ya'ni tarîk ve minhâc vaz'eyledik" buyurur. Ve مِنْهَاجًا [minhâcen] kelimesi, lisân-ı işâretle مِنْهَا [minhâ] ile hemzesi mahzûf جًا [câ] kelimelerinden mürekkeb olan bir ibâreye müşâbihdir; ve "Ondan geldi" demek olur. Ve "minhâ"daki [minhâ: ondan] zamîr "şir'a" [yol]; ve "tarîk" de geldiği asla işârettir; ve o asıl dahi her bir nebînin Rabb-i hâssı olan ism-i ilâhîdir; ve o nebînin gıdâsı bu asıldır. Zîrâ hakîkat-i vâhide olan zât-ı Hak'tan nebeân eden leben-i ulûmu, ancak kendisinin Rabb-i hâssı olan ism-i ilâhîden ahzeder. Nitekim bir ağacın dalları ancak kendisinin aslı olan kökünden mütegaddî olur.

İmdi her bir nebînin ümmeti ilm-i şerîat sütünü kendi aslı olan nebiyy-i metbûundan ahzettiği cihetle, bir nebînin şerîatında harâm olan şey diğerinin şerîatında helâl olur; ve bu helâl ve harâm olmak mes'elesi, o şeyin ancak sûretine taalluk eder. Yoksa bir zamanda harâm ve diğer zamanda helâl olan şey, nefs-i emrde ve hakîkatte yekdîğerinin "ayn"ı değildir. Zîrâ vücûd-ı izâfînin emri "halk-ı cedîd" üzerine müsteniddir; ve geçen şey tekrâr geri gelmez. Meselâ "şarâb" bizim şerîatımızda harâm ve şerîat-ı mûseviyyede mubâhdır. Ve Mûsâ (a.s.) zamânındaki şarâblar ile zamânımızdaki şarâblar sûrette ve sekir vermekte yekdîğerinin "ayn"ı gibi görünürler; velâkin hakîkatte yekdîğerinin "ayn"ı değil, belki müşâbihidirler. Zîrâ bu gördüğümüz suver-i eşyâ her ân-ı gayr-ı münkasimde tecellî-i

ilâhî ile teceddüd eder. Çünkü âlemin vücûd-ı müstakilli olmayıp kendi nefsi ile ma'dûm ve Hakk'ın vücûdu ile mevcûd olur; ve Hak dâimâ ve ebeden tecellî edegelir. Birinci tecellî asla rücû' edince, âlem ihtivâ eylediği bilcümle suver ile berâber ma'dûm olur; ve ikinci tecellînin sür'atle müteâkiben zuhûrunda mevcûd olur. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ (Kāf, 50/15) [Belki onlar halk-ı cedîdden şübhe içindedirler.] Ve bu "halk-ı cedîd"den şübhede olanlar, eşyâ-yı âlemden herhangi birine nazar-ı mütemâdî atfetseler o eşyâyı sâbit görürler. Zîrâ birinci tecellî, ikinci tecellîyi o kadar sür'atle ta'kîb eder ki, ikisinin arasını tefrîk mümkin olmaz. Birinin hayâli zâil olmadan, onun müşâbihi olan diğer tecellî gelir. Binâenaleyh giden tecellî, gelen tecellînin "ayn"ı değildir; ve tecellîde aslâ tekrâr yoktur. Ve bu "halk-ı cedîd" mes'elesinin, ya'ni ân-ı gayr-ı münkasimde [25[1]/39] îcâd ve i'dâm keyfiyetinin, vesâit-i fenniyye ile müşâhedesi mümkin değildir. Zîrâ ân-ı gayr-ı münkasimin idrâki ehl-i hicâb olan erbâb-ı fen için gayr-ı kābildir. Maahâzâ ensice-i beden-i hayvânîdeki tahallülât ve terkîbât-ı kimyeviyyenin birbirine mütekābilen her an vâki' olduğu tedkîkât-i fenniyye ile bir dereceye kadar mahsûs olur; ve ıstılâh-ı ehl-i hakîkatte buna "teceddüd-i emsâl" derler. Teceddüd-i emsâl hakkındaki îzâhât **Fass-ı Şuaybî** ile **Fass-ı Süleymânî**'de mürûr etti.

İşte bir şerîatta harâm olan şeyin diğer şerîatta sûret i'tibâriyle helâl olduğunu îzâhen Cenâb-ı Şeyh (r.a.) فَلِهَذَا نَبَّهْنَاكَ [İşte bunun için biz sana tenbîh ettik.] buyurur ki, bu "hıll" ve "hurmet" mes'elesinin sûrette vâki' olduğunu biz sana في الصُّورةِ [sûrette] kavlimiz ile tenbîh eyledik demek olur.

فكَنَّى عن هذا في حقِّ موسَى بتَحريمِ المَرَاضِعِ، فأُمُّه على الحَقيقةِ مَن أَرْضَعَتْهُ لا مَن وَلَدَتْهُ، فإنَّ أمَّ الوِلادَةِ حَمَلَتْهُ على جِهَةِ الأمانةِ، فتَكَوَّنَ فيها، وتَغَذَّى بِدَمِ طَمْثِها من غيرِ إرادَةٍ لها في ذلك حتَّى لا يكونَ لها عليه امْتِنَانٌ، فإنَّه ما تَغَذَّى إلا بما لوْ لمْ يَتَغَذَّ به ولمْ يَخرُجْ عنها ذلك الدَّمُ لأَهْلَكَها، وأَمْرَضَها، فلِلْجَنِينِ المِنَّةُ على أمِّه بكَونِه تَغَذَّى بذلك الدَّمِ، فوَقَاها بنَفسِه من الضَّرَرِ الَّذي كَانَتْ تَجِدُه لو امْسَكَ ذلك الدَّمُ عندَها ولا يَخْرُجُ ولا يَتَغَذَّى جَنِينُها، والمُرْضِعَةُ ليستْ كذلك، فإنَّها قَصَدَتْ برِضَاعَتِه حَياتَه وإبْقَاءَه،

فجَعَلَ اللّٰـهُ ذلـك لموسَـى فـي أمِّ وِلادَتِـه، فلـمْ يكـنْ لامْـرَأَةٍ عليـه فَضْـلٌ إلا لأُمِّ وِلادَتِـه، لتَقَـرَّ عَينُهـا أيضًـا بتَربيَتِـه وتُشَـاهِدَ انْتِشَـاءَه فـي حَجْرِهـا ولا تَحْزَنَّ، ونَجَّـاه اللّٰـهُ مـن غَـمِّ التَّابُـوتِ، فخَـرَقَ ظُلمَـةَ الطَّبيعَـةِ بمـا أَعْطَـاهُ اللّٰـهُ مـن العِلْـمِ الإلٰهـيِّ، وإنْ لـمْ يَخْـرُجْ عنهـا.

İmdi Mûsâ hakkında tahrîm-i merâzı' ile bundan kinâye etti. Binâenaleyh onun ümmü hakîkatte onu ırzâ' edendir; onu doğuran değildir. Zîrâ ümm-i vilâdet, onu emânet ciheti üzere hâmil oldu. [25¹/40] Böyle olunca onda mütekevvin oldu; ve bunda onun irâdesi olmaksızın onun hayzının kanı ile tegaddî eyledi; tâ ki onun için onun üzerine imtinân vâki' olmaya. Zîrâ şol şeyle mütegaddî oldu ki, eğer onunla mütegaddî olmasa idi ve bu kan ondan çıkmasa idi, onu helâk ederdi; ve onu marîz kılardı. Binâenaleyh bu kan ile mütegaddî olmakla cenîn için vâlidesi üzerine minnet sâbittir. Böyle olunca onu kendi nefsi ile öyle bir zarardan vikâye etti ki, eğer bu kanı indinde imsâk ede idi ve çıkmaya idi ve onun cenîni tegaddî etmeye idi, onu kendinde bulur idi. Hâlbuki murzıa böyle değildir. Zîrâ o onun rızâati ile onun hayâtını ve ibkâsını kasdetti. Binâenaleyh bunu Allah Teâlâ Mûsâ için, onun ümm-i vilâdeti hakkında kıldı. İmdi onun ümm-i vilâdetinin gayrı bir kadın için, onun üzerine fazl vâki' olmadı; tâ ki onun gözü yine onun terbiyesiyle aydın ola ve hacrinde onun intişâsını müşâhede ede ve mahzûn olmaya. Ve Allah Teâlâ onu gam tâbûtundan halâs etti; ve her ne kadar ondan çıkmadıysa da, Allah Teâlâ'nın ilm-i ilâhîden ona i'tâ eylediği şeyle zulmet-i tabîatı hark eyledi.

Ya'ni Allah Teâlâ'nın Mûsâ (a.s.)ı diğer sütninelerden men'etmesi her şeyin kendi aslından mütegaddî olmasından kinâyedir; ve Allah Teâlâ Mûsâ hakkında tahrîm-i merâzı' ile bundan kinâye eyledi. Binâenaleyh Mûsâ (a.s.)ın anası hakîkatte onu emziren kadındır. Yoksa onu doğuran kadın değildir. Onu doğuran kadın her ne kadar zâhirde onun anası ise de hakîkatte değildir. Zîrâ doğuran ana onu emânet tarîkiyle hâmile oldu; ve o anasının vücûdunda mütekevvin oldu; ve anasının hayız kanı ile mütegaddî oldu; ve bu tekevvün ve tegaddî emrinde vâlidesinin irâdesi yoktur. Bu hal tabîaten böyle olur. Binâenaleyh bu emr-i tekevvün ve tegaddîden dolayı, ana için cenîn üzerine imtinân vâki' değildir; ya'ni cenîn anası-

nın minneti altına girmez. Zîrâ cenîn öyle bir kan ile mütegaddî oldu ki, [25[1]/41] eğer bu kan ile tegaddî etmese idi ve o kan anasından çıkmamış olsa idi, o hayız kanı anasını helâk ederdi, veyâhud hasta ederdi. Demek ki cenîn için vâlidesi üzerine minnet sâbittir; ya'ni anası bu yüzden cenîne minnetdârdır. Şu hâlde cenîn anasını öyle bir zarardan hıfz ve vikāye etti ki, eğer anası bu hayız kanını indinde imsâk ede idi ve çıkmaya idi ve cenîn bu kanla tegaddî etmese idi, anası o zararı kendi vücûdunda bulur idi. Hâlbuki sütana ile çocuğun râbıtası böyle değildir. Zîrâ sütana çocuğu emzirmekle onun hayâtını ve bekāsını kasdetti. Sütnine ücret mukābilinde emzirse bile onun bu kasdı sâbittir. Binâenaleyh Allah Teâlâ Mûsâ (a.s.)ı irzâa, onu doğuran anayı tahsîs etmekle, bu fazl ve imtinânı Mûsâ (a.s.) için kendisini doğuran ana hakkında kıldı. Böyle olunca kendisini doğuran ananın gayrı bir kadın için, Cenâb-ı Mûsâ üzerine fazl ve imtinân vâki' olmadı. Ya'ni Cenâb-ı Mûsâ kendi hayâtını ve bekāsını kasdederek emzirmesinden dolayı yabancı bir kadına minnetdâr olmadı. Bu husûsta ancak kendisini doğuran ananın minneti altında kaldı. Ve Allah Teâlâ bunu anasının gözü, yine Cenâb-ı Mûsâ'nın terbiyesiyle aydın olmak ve kendi hacrinde onun büyümesini müşâhede ederek mahzûn olmamak için böyle yaptı.

Ve Allah Teâlâ Cenâb-ı Mûsâ'yı nâsûtundan ibâret olan tâbût-ı gamdan halâs etti; ve her ne kadar dâire-i tabîattan hârice çıkmadıysa da Cenâb-ı Mûsâ Allah Teâlâ'nın ilm-i ilâhîden kendisine i'tâ eylediği şeyle zulmet-i tabîatı yırttı. Zîrâ insan herhangi âlemde zuhûr ederse etsin mutlakā mezâhir-i tabîiyyede zuhûr eder. Şu kadar ki suver-i tabîiyye ikidir: Birisi zulmânî, diğeri nûrânîdir. Hazret-i şehâdet her ikisini de câmi'dir; velâkin zulmâniyet gālibdir. Âlem-i âhirette ise biri cennet ve diğeri cehennem olmak üzere [25[1]/42] iki ayrı makāma tefrîk olunmuştur. Binâenaleyh âlem-i âhirette bu âlemdeki cem'iyet yoktur. İnsan bu âlemde mücâhedât ve riyâzât ve ma'rifet ile tezkiye-i nefs etmekle âlem-i kudste tabîatın asfâ ve enver olan sûretlerinde zuhûr eder. İşte Mûsâ (a.s.) dahi dâire-i tabîattan hârice çıkmamakla berâber böyle oldu.

وفَتَنَـهُ فُتُونًـا أيْ اخْتَبَـرَه في مَوَاطِـنَ كَثيـرةٍ لِيَتَحَقَّـقَ في نَفسِـه صَبْرُه على مـا ابْتَـلاهُ اللّٰـهُ بـه، فـأَوَّلُ مـا ابْتَـلاهُ اللّٰـهُ بـه قَتلُـه القِبْطِـيَّ بمـا أَلْهَمَـه اللّٰـهُ ووَفَّقَـه لـه في سِـرِّه،

وإنْ لـمْ يَعْلَـمْ بذلـك، ولَكِـنْ لـمْ يَجِـدْ فـي نَفسِـه اكْتِرَاثًـا بقَتلِه مـع كَونِـه مـا تَوَقَّـفَ حتَّـى يَأْتِيَـه أمـرُ ربِّـه بذلـك، لأنَّ النَّبِـيَّ مَعصُـومُ الباطِـنِ مـن حيـثُ لا يَشْـعُرُ حتَّـى يُنَبَّـأَ أيْ يُخْبَـرَ بذلـك، ولهـذا أَرَاهُ الخِضْـرُ قَتْـلَ الغُـلامِ، فأنْكَـرَ عليـه قَتْلَـه، ولـمْ يَتَذَكَّـرْ قَتْلَـه القِبطِـيَّ، فقـال لـه الخِضْـرُ: ﴿وَمَـا فَعَلْتُـهُ عَـنْ أَمْـرِي﴾، يُنَبِّهُـهُ -فـي هـذا القـولِ- علـى مَرتَبتِـه -وهـو أنَّـه قَتَلَـه بالأمـرِ الإلاهِـيِّ- قبـلَ أنْ يُنَبَّـأَ، أنَّـه كان –نبيًّـا- مَعصُـومَ الحَركـةِ فـي نَفْـسِ الأمـرِ وإنْ لـمْ يَشْـعُرْ بذلـك.

Ve onu Allah Teâlâ'nın mübtelâ kıldığı şey üzerine, kendi nefsinde onun sabrı mütehakkık olmak için, fitneler ile meftûn eyledi; ya'ni onu mevâtın-ı kesîrede imtihân etti. İmdi Allah Teâlâ'nın onu mübtelâ kıldığı evvelki şey, Allah Teâlâ'nın ona ilhâmı ve onun sırrında ona tevfîki sebebiyle, onun Kıbtî'yi katlidir. Gerçi bunu bilmez idi. Velâkin bununla Rabb'inin emri gelinceye kadar, tevakkuf etmemekle berâber, onun katli sebebiyle nefsinde mübâlât bulmadı. Zîrâ nebî, inbâ', ya'ni bununla ihbâr oluncaya kadar, şuûru olmadığı haysiyetle, bâtın ile ma'sûmdur. Ve işte bunun için Hızır ona katl-i gulâmı gösterdi. Onun katlini onun üzerine inkâr etti; ve kendisi Kıbtî'yi öldürdüğünü tezekkür etmedi. Böyle olunca Hızır ona وَمَـا فَعَلْتُـهُ عَـنْ أَمْـرِي (Kehf, 18/82) ya'ni "Ben bunu kendi emrim ile yapmadım" dedi. –Bu kavl de– onun mertebesine tenbîh eder ki, –o da onu emr-i ilâhî ile katletti–. Zîrâ her ne kadar buna şuûru yok ise de –nebî–[587] nefsü'l-emrde ma'sûmü'l-harekedir. [25¹/43]

Ya'ni Allah Teâlâ Mûsâ (a.s.)ı birtakım belâlara mübtelâ kıldı; ve Allah Teâlâ bu belâları, Mûsâ (a.s.)ın kendi nefsinde sabrı mütehakkık olmak için ona musallat eyledi; ve ilm-i ilâhîde "sâbirîn" sûretinde sâbit olmak için, onu bu fitneler ile meftûn etti; ya'ni mevâtın-ı kesîrede onu imtihân etti. Zîrâ Hak için iki nevi' ilim sâbittir: Birisi "ilm-i zâtî", diğeri "ilm-i esmâî"dir. İlm-i esmâî imtihân netîcesinde tahakkuk eder. İlm-i zâtî böyle değildir, zîrâ zât-ı Hakk'ın kendisine olan ilmidir. Bu iki ilim hakkındaki îzâhât **Fass-ı Şîsî** ile **Fass-ı Lokmânî**'de mürûr etti.

587 Arapça metinde ve tercümede tire içine aldığımız kısımlar *Fusûs* metninden olmayıp Ahmed Avni Bey tarafından Bosnevî şerhi dikkate alınarak eklenmiş açıklayıcı ifâdelerdir. Krş. Bosnevî, *Tecelliyât-ı Arâisu'n-Nusûs*, s. 525.

Allah Teâlâ'nın Mûsâ (a.s.)a musallat kıldığı belâların evvelkisi Mûsâ (a.s.)ın Kıbtî'yi Mısır'da katletmesidir; ve onun Kıbtî'yi öldürmesi Allah Teâlâ'nın ilhâmı ve onun sırrında Hakk'ın ona tevfîki sebebiyle vâki' oldu. Gerçi Mûsâ (a.s.) bu katlin, ilhâm ve tevfîk-i ilâhî sebebiyle olduğunu bilmez idi. Çünkü henüz meb'ûs değil idi. Velâkin Kıbtî'nin katli hakkında Rabb'inin emri gelinceye kadar tevakkuf etmemekle berâber, Mûsâ (a.s.) Kıbtî'nin katli sebebiyle, nefsinde korku ve endîşe bulmadı. Nefsinde korku ve endîşe bulmaması da, nebî bâtını ile ma'sûm olmasından nâşîdir. Korku ve endîşe ise bâtından inbiâs eder. Fiilinin ilhâm ile olduğuna min-indillâh bununla inbâ', ya'ni ihbâr, oluncaya kadar, vâkıf olmadığı haysiyetiyle de, nebî bâtını ile ma'sûmdur. Ve bâtını ile ma'sûm olunca, zâhirinden sâdır olan fiilin ilhâm-ı ilâhî ile olduğuna şuûru olmasa dahi, o fiilinden dolayı kendi nefsinde korku ve endîşe bulmaz. Ve işte katl-i Kıbtî'nin emr-i ilâhî ile olduğuna Mûsâ (a.s.)ın adem-i şuûr ve vukūfundan nâşî, Hızır (a.s.) Cenâb-ı Mûsâ'ya katl-i gulâmı gösterdi. Fakat Hz. Mûsâ gulâmın kātilini Cenâb-ı Hızır üzerine inkâr etti. Ve "Niçin nefs-i zekiyyeyi öldürdün?" (Kehf, 18/74) diye i'tirâz eyledi. Hâlbuki kendisinin dahi Mısır'da Kıbtî'yi katletmiş olduğunu tahattur etmedi; ve adem-i tahatturunun sebebi, her iki katli yekdîğerine kıyâs etmemesi idi. Zîrâ kendisinin Kıbtî'yi katletmesini ilhâm ile değil iğvâ-yı şeytânî ve sevk-i nefsânî ile [25[1]/44] vâki' zannetmiş ve هَـذَا مِـنْ عَمَـلِ الشَّـيْطَانِ (Kasas, 28/15) [Bu şeytan işidir.] diyerek رَبِّ إِنِّـي ظَلَمْـتُ نَفْسِـي فَاغْفِـرْ لِـي (Kasas, 28/16) [Yâ Rabbi! Ben şüphe yok ki, nefsime zulmettim, artık bana mağfiret buyur!] münâcâtıyla Rabb'ine istiğfâr eylemiş idi. Hızır (a.s.)ı asfiyâdan bildiği ve ondan ef'âl-i şeytâniyye ve nefsâniyye sudûruna ihtimâl vermediği için, katl-i gulâma i'tirâz eyledi. Böyle olunca Hızır (a.s.), onun inkâr ve i'tirâzına cevâben: "Ben bunu kendi emrim ile yapmadım" (Kehf, 18/82) dedi. Ve bu söz ile onun o katildeki mertebesine, ya'ni onun dahi Kıbtî'yi emr-i ilâhî ile katletmiş olduğuna, tenbîh eyledi. Çünkü her ne kadar Mûsâ (a.s.)ın Kıbtî'yi katli emr-i ilâhî ile olduğuna şuûru yok idi ise de, kendisi nebî olması hasebiyle, hadd-i zâtında kendinden sâdır olan hareket ve fiilde ma'sûmdur. Ve Hızır (a.s.) ın Cenâb-ı Mûsâ'ya vâki' olan bu tenbîhi, katl-i Kıbtî yüzünden onda hâsıl olan nedâmet ve teessüfün zevâli içindir. Çünkü katl-i Kıbtî ile vâki' olan

ibtilâsının hükmü tamâm olmuş idi.

وأَرَاهُ أيضًا خَرْقَ السَّفينةِ الَّتي ظاهرُها هَلاكٌ وباطنُها نَجاةٌ من يدِ الغَاصِبِ، جَعَلَ له ذلك في مُقابلَةِ التَّابُوتِ له الَّذي كان في اليَمِّ مُطْبَقًا عليه، فظاهرُه هَلاكٌ وباطنُه نَجاةٌ، وإنَّما فَعَلَتْ به أمُّه ذلك خَوْفًا من يدِ الغَاصِبِ فرعونَ أنْ يَذْبَحَهُ صَبرًا وهي تَنْظُرُ إليه مع الوَحْيِ الَّذي أَلْهَمَها اللّٰهُ به من حيثُ لا تَشْعُرُ، فوَجَدَتْ في نفْسِها أنَّها تُرْضِعُه، فإذا خَافَتْ عليه أَلْقَتْهُ في اليَمِّ، لأنَّ في المَثَلِ «عَيْنٌ لَا تَرَى قَلْبٌ لَا يَفْجَعْ»، فلمْ تَخَفْ عليه خَوفَ مُشاهدَةِ عينٍ، ولا حَزِنَتْ عليه حُزْنَ رُؤيَةِ بَصَرٍ، وغَلَبَ على ظَنِّها أنَّ اللّٰهَ رُبَّمَا رَدَّهُ إليها لِحُسْنِ ظَنِّها به، فَعَاشَتْ بهذا الظَّنِّ في نفْسِها، والرَّجَاءُ يُقَابِلُ الخوفَ واليَأسَ، وقالتْ حينَ أُلْهِمَتْ لذلك لَعَلَّ هذا هو الرَّسولُ الَّذي يُهْلِكُ فرعونَ والقِبْطَ على يديْهِ، فعَاشَتْ وسُرَّتْ بهذا التَّوَهُّمِ والظَّنِّ بالنَّظرِ إليها، وهو عِلْمٌ في نفسِ الأمرِ.

Ve ona kezâlik hark-ı sefîneyi gösterdi ki, onun zâhiri helâk ve bâtını yed-i gāsıbdan necâttır. Bunu deryâda onun üzerine mutbak olan tâbût mukābelesinde onun için yaptı ki, onun zâhiri helâk ve bâtını necâttır. [25¹/45] Ve onun anası bunu, ancak kendisi ona nâzır olduğu hâlde, onu bağlayarak zebheder diye, gāsıb olan Fir'avn'ın yedinden havfen, şuûru olmadığı haysiyetle, Allah Teâlâ'nın ona ilhâm eylediği vahy ile yaptı. İmdi kendi nefsinde onu ırzâ' eder buldu. Böyle olunca, vaktâki onun üzerine havf etti, onu denize ilkā eyledi. Zîrâ meselde "göz görmezse gönül muztarib olmaz" vâki'dir. Şu hâlde onun üzerine müşâhede-i ayn-ı havf ile havf etmedi; ve rü'yet-i basar hüznü ile mahzûn olmadı. Ve Rabb'ine hüsn-i zannı sebebiyle muhakkak Allah Teâlâ'nın onu kendisine reddedeceği onun zannı üzerine gālib oldu. Binâenaleyh kendi nefsinde bu zan ile yaşadı. Ve recâ, havf ve ye'se mukābildir. Ve ilhâm olundukda bunun için dedi ki: "Belki bu, Fir'avn ve Kıbtî onun yedi üzere helâk olan resûldür." Binâenaleyh kendi tarafına nazar ile yaşadı; ve bu tevehhüm ve zan ile mesrûr oldu. Hâlbuki o nefs-i emrde bir ilimdir.

Ya'ni Hızır (a.s.), Mûsâ (a.s.)a ikinci bir tenbîh ve işâret olmak üzere

râkib oldukları gemiyi deldiğini gösterdi ki, bu gemiyi delip ayıplı ve noksan kılma keyfiyetinin zâhiri tahrîb ve helâktir; iç yüzü ve bâtını ise sağlam gemileri gasbeden melik-i zâlimin elinden bu gemiyi kurtarmaktır. Hızır (a.s.) bu hark-ı sefîneyi Cenâb-ı Mûsâ için sandık mukābilinde yaptı ki, o sandık deryâda Cenâb-ı Mûsâ üzerine mutbak idi. Binâenaleyh Cenâb-ı Mûsâ'nın mevzû' olduğu sandığın zâhiri helâk ve bâtını ve iç yüzü necâttır. Zîrâ bir tıfl-ı nevzâdı bir sandık içine koyup denize atarak kendi hâline terketmek sûret-i helâktir. Ve Cenâb-ı Mûsâ'nın vâlidesi bu deryâya ilkā keyfiyetini, gözünün önünde Cenâb-ı Mûsâ'yı bağlayarak boğazlar mülâhazasıyla, gāsıb-ı vücûd-ı etfâl olan Fir'avn'ın yed-i zulmünden havfen yaptı. Ve bu fiili ile Allah Teâlâ'nın kendisine ilhâm eylediği vahy ile icrâ etti, hâlbuki bu işi ilhâm-ı ilâhî ile yaptığını bilmez idi. Zîrâ havâtır-ı kalbiyyenin rahmânî mi, melekî mi, şeytânî mi ve yoksa nefsânî mi olduğunu idrâk müşkildir. Maahâzâ Mûsâ (a.s.)ın vâlidesi bu nûr-i ilhâm ile kendi nefsinde [25[1]/46] oğlunu emzirir buldu. Ya'ni âkıbet oğlunun deryâdan bir vech ile halâs olarak bizzât ırzâ' edeceği hakkında kendisinde zann-ı gālib hâsıl oldu. Fakat bir taraftan Fir'avn'ın onu, gözünün önünde katletmesi havfi galebe ettiği için Cenâb-ı Mûsâ'yı deryâya ilkā eyledi. Zîrâ "göz görmezse gönül katlanır" darb-ı meseli meşhûrdur. Onu deryâya ilkā edince onun gözünün önünde katlolması havfi ve rü'yet-i basar hüznü ile mahzûn olması keyfiyeti zâil oldu. Zîrâ oğlunun helâkini artık gözü görmeyecekti. Velâkin bir taraftan dahi Rabb'ine hüsn-i zannı sebebiyle, muhakkak Allah Teâlâ'nın oğlunu kendisine âkıbet reddedeceği zannı onda gālib idi. Binâenaleyh vâlide-i Mûsâ, kendi nefsinde bu zan ile yaşadı. Bu, recâ tarafı idi; oğlunun helâki de havf ve ye's tarafı idi; ve recâ havf ile ye'se mukābildir. Ve işte sandıkta deryâya ilkāsıyla ilhâm olunduğu vakit, bu recâ ve hüsn-i zandan dolayı dedi ki: "Belki bu benim oğlum o resûldür ki, Fir'avn ile Kıbtî'nin helâki onun eliyle vâki' olacaktır." Binâenaleyh kendi lehine bakarak yaşadı; ve bu tevehhüm ve hüsn-i zan ile mesrûr oldu. Hâlbuki bu tevehhüm ve zan nefs-i emrde bir ilimdir.

ثـمَّ إنَّـه لمَّـا وَقَـعَ عليـه الطَّلـبُ خَـرَجَ فَـارًّا خَوفًـا فـي الظَّاهـرِ، وكان فـي المَعنَـى حُبًّـا فـي النَّجَـاةِ، فـإنَّ الحَرَكَـةَ أَبَـدًا إنَّمـا هـي حُبِّيَّـةٌ، ويُحجَـبُ النَّاظِـرُ فيهـا

بأسْبَابٍ أُخَرَ، ولَيْسَتْ تلك، وذلك لأنَّ الأَصْلَ حَرَكةُ العَالَمِ من العَدَمِ الَّذي كان سَاكِنًا فيه إلى الوُجودِ، ولذلك يُقَالُ إنَّ الأمرَ حَرَكةٌ عن سُكونٍ، فكانت الحَرَكةُ الَّتي هي وُجودُ العَالَمِ حَرَكةَ حُبٍّ، وقد نبَّهَ رَسولُ اللّٰهِ ﷺ على ذلك بقَولِه: «كُنْتُ كَنْزًا لَمْ أُعْرَفْ فَأَحْبَبْتُ أَنْ أُعْرَفَ»، فلولا هذه المَحَبَّةُ ما ظَهَرَ العَالَمُ في عينِه، فحَرَكَتُه من العَدَمِ إلى الوُجُودِ حَرَكةُ حُبِّ المُوجِدِ لذلك، ولأنَّ العَالَمَ أيضًا يُحِبُّ شُهودَ نفْسِه وجودًا، كما شَهِدَها ثُبُوتًا، فكانت بكلِّ وجهٍ حَرَكتُه من العَدَمِ الثُّبُوتِيِّ إلى الوُجودِ حَرَكةَ حُبٍّ من جَانِبِ الحقِّ وجانِبِه، فإنَّ الكَمَالَ مَحْبُوبٌ لذَاتِه، وعِلْمُه تعالى بنفْسِه من حيثُ هو غَنِيٌّ عن العالمينَ هو له، وما بَقِيَ إلا له تَمَامُ مَرتَبةِ العِلْمِ بالعِلمِ الحادثِ الَّذي يكونُ من هذه الأعيَانِ، أعيَانِ الْعَالَمِ إذا وُجِدَتْ فظَهَرَت صورةُ الكَمَالِ بالعِلمِ المُحْدَثِ والقَديمِ، فتَكْمُلُ مَرتَبةُ العِلمِ بالوَجْهَيْنِ، وكذلك [25[1]/47] تَكْمُلُ مَراتِبُ الوُجودِ، فإنَّ الوُجودَ منه أَزَلِيٌّ وغيرُ أَزَلِيٍّ، وهو الحادثُ، فالأزلِيُّ وجودُ الحقِّ لنفْسِه، وغيرُ الأزلِيِّ وجودُ الحقِّ بصُوَرِ العَالَمِ الثَّابتِ، فيُسَمَّى حُدُوثًا، لأنَّه ظَهَرَ بعضُه لبعضِه، وظَهَرَ لنفْسِه بصُوَرِ العَالَمِ، فكَمُلَ الوجودُ، فكانت حَرَكةُ العَالَمِ حُبِّيَّةً للكَمالِ، فَافْهَمْ.

Ba'dehû onun üzerine taleb vâki' oldukda, zâhirde havfen firâr ettiği hâlde çıktı. Hâlbuki ma'nâda necâta hubb idi. Zîrâ hareket ebeden ancak hubbiyyedir; ve nâzır onda esbâb-ı âhar ile mahcûb olur. Hâlbuki o değildir. Bunun beyânı: Zîrâ asıl, kendisinde sâkin olduğu ademden âlemin vücûda hareketidir. Ve bunun için, emr sükûndan harekettir, denilir. Böyle olunca âlemin vücûdu olan hareket, hareket-i hubb olur. Ve Resûlullah (s.a.v.) كُنْتُ كَنْزًا لَمْ أُعْرَفْ فَأَحْبَبْتُ أَنْ أُعْرَفَ ya'ni "Ben bir hazîne idim, bilinmedim. Binâenaleyh bilinmeğe muhabbet ettim" kavli ile muhakkak buna tenbîh eyledi. İmdi bu muhabbet olmasa idi, âlem kendi "ayn"ında zâhir olmaz idi. Böyle olunca onun ademden vücûda hareketi, hubb-i mûcidin onun için hareketidir. Ve zîrâ âlem, kezâlik vücûden kendi nefsinin şühûdunu sever. Nitekim sübûten müşâhede eyledi. Binâenaleyh onun her vech ile adem-i sübûtîden vücûda hareketi, cânib-i Hak'tan ve kendi cânibinden hareket-i hubb oldu. Zîrâ kemâl li-zâtihî mahbûbdur. Ve

> Allah Teâlâ'nın kendi nefsine ilmi, O âlemlerden ganî olduğu haysiyetle, kendisine mahsustur. Ve ancak a'yân-ı âlem olan bu a'yândan mütekevvin, ilm-i hâdis ile O'nun için mertebe-i ilmin tamâm olması kaldı. A'yân-ı âlem mevcûd oldukda, sûret-i kemâl, ilm-i muhdes ve kadîm ile zâhir oldu. Binâenaleyh mertebe-i ilim, vecheyn ile kâmil olur. Ve kezâlik merâtib-i vücûd dahi kâmil olur. Zîrâ vücûdun ba'zısı ezelî ve ba'zısı gayr-ı ezelîdir, o da hâdistir. Ezelî, kendi nefsiyle olan vücûd-ı Hak'tır; ve gayr-ı ezelî, suver-i âlemle sâbit olan [25¹/48] vücûd-ı Hak'tır, hudûs ile tesmiye olunur. Zîrâ âlemin ba'zısı ba'zısına zâhir olur. Böyle olunca, suver-i âlemle kendi nefsine zâhir olur. Şu hâlde vücûd kâmil oldu. Demek ki âlemin hareketi kemâl için hubbiyye oldu. İyi anla!

Bu hâlden sonra Kıbtî'yi katli sebebiyle kavm-i Fir'avn tarafından Mûsâ (a.s.) üzerine taleb vâki' oldukda, Mısır'dan firâr ederek çıktı. Onun bu firârı zâhirde katlden havf için idi. Velâkin ma'nâda nefsinin necâtına muhabbet idi. Çünkü hareket, ebeden ancak muhabbete mensûben vâki' olur. Bu hâlin böyle olduğunu her insan kendi nefsinde zevkan bilir. İnsanın her bir hareketi, ancak husûlüne muhabbet ettiği bir şey sebebiyle vâki'dir. Meselâ bir hizmetkârın efendisinden telakkî ettiği emri îfâ için vâki' olan hareketi, zâhirde tardolunmak korkusu iledir; ma'nâda ücrete muhabbettir. Ve kezâ zâhidin ibâdet cihetine olan hareketi, zâhirde havf-ı cehennem ve tama'-ı cennet sebebiyle; ma'nâda kendi nefsine kemâl-i muhabbettendir. Ve kezâ mü'min-i âşıkın emr-i Hak cânibine hareketi, zâhirde zât-ı Hakk'ın heybet-i azameti sebebiyledir; ma'nâda zât-ı Hakk'a kemâl-i muhabbetindendir. Velhâsıl harekete sebeb olan şey, ancak muhabbetten ibârettir. Ve bu harekâta bakan kimseler, o hareketlerde meşhûd olan esbâb-ı zâhire ile hicâba düşer; onun esbâb-ı ma'neviyyesini göremez. Hâlbuki hareketin bâdîsi o diğer sebebler değildir. Bu hâl niçin böyle oluyor? denilirse, beyânı budur ki:

Zuhûrun aslı evvelce ademde sâkin olan âlemin vücûda hareketidir. Zîrâ meşiyyet-i ilâhiyye zuhûra taalluk ettikde, zât-ı Hak'ta mündemic ve adem-i izâfîde sâkin olan esmâ-i ilâhiyye vücûd-ı hâricî ve izâfî tarafına hareket etti. Ve bu kesâfetten vücûd-ı izâfî ve mümkin husûle geldi. Nitekim bu bâbdaki îzâhât **Fass-ı Âdemî**'de mürûr etmiş idi. İşte bunun için, emr-i

vücûd sükûndan harekettir, denilir. Ve vücûd-ı âlem ki, zât-ı latîfin kendisinde mündemic ve adem-i izâfîde sâkin olan esmâsı hasebiyle mertebe-i [25[1]/49] kesâfette taayyününden ibârettir; ve bu taayyün, mertebe-i letâfetten mertebe-i kesâfete harekettir. Ve bu hareket dahi zâtın zuhûra olan muhabbeti ile vâki'dir. Binâenaleyh âlemin vücûdundan ibâret olan hareket, muhabbet-i ilâhiyye-i zâtiyyeden münbais bir hareket olur. Ve Resûlullah (s.a.v.) Efendimiz كُنْتُ كَنْزًا لَمْ أُعْرَفْ فَأَحْبَبْتُ أَنْ أُعْرَفَ [Ben bilinmez bir kenz idim, bilinmeğe muhabbet ettim.] kavli ile âlemin ademden vücûda hareketi, hareket-i hubbiyye olduğu ma'nâsına işâret buyurdu. Eğer Hak Teâlâ'nın bu muhabbet-i zâtiyyesi olmasa idi; âlem, vücûd-ı hâricîden ibâret olan kendi "ayn"ında zâhir olmazdı. İmdi âlemin ademden vücûd tarafına olan hareketi, âlemin mûcidi olan zât-ı Hakk'ın muhabbetinin îcâd-ı âlem için hareketidir. Zîrâ zât, zâtiyeti cihetinden ebeden tecellî etmez. Tecellîyi iktizâ eden şey şuûnât-ı zâtiyyedir; ve muhabbet ise bu şuûnâttan bir şe'ndir. Hak Teâlâ bu şuûnâtını yine kendi zâtında fiilen ve tafsîlen müşâhede etmek ve gayr i'tibâr olunan vücûd-ı hâricîde çeşm-i i'tibâr ile âsâr-ı şuûnâtını temâşâ eylemek için, bi-hasebi'l-esmâ, taayyüne ve zuhûra muhabbet etti; ve zât-ı latîfin, "âlem" dediğimiz mertebe-i kesîfi, adem-i izâfîden vücûd-ı izâfî tarafına mahzâ bu muhabbetle hareket eyledi. Ve işte bu asla nazar olundukda, hareketin ebeden muhabbetle vâki' olduğu görülür. Ve kezâ âlemin dahi kendi nefsini vücûden müşâhedeye muhabbeti taalluk eder. Ve nitekim âlem kendi nefsini ademde sâbit iken müşâhede ederdi. Demek ki âlemin her vech ile adem-i sübûtîden, ya'ni mertebe-i ilimden vücûd-ı izâfî-i kesîfe hareketi, gerek Hak tarafına ve gerek kendi cânibine nazaran, hareket-i hubbden başka bir şey değildir. Zîrâ kuvvede mevcûd olan her bir şeyin fiilen zuhûru kemâldir; ve kemâl ise li-zâtihî mahbûbdur. Gerçi Hak Teâlâ hazretlerinin zât-ı ahadiyyet mertebesinde, kendi nefsine ve zâtına olan ilmi, o mertebede âlemlerden ganî olması cihetinden, yine kendisine mahsustur. Ve bu mertebede, bu ilm-i zâtîden vücûd-ı hâricîde "gayr" ta'bîr ettiğimiz onun şuûnât-ı zâtiyyesinden hiçbir şe'nin aslâ nasîbi ve iştirâki yoktur.

Velâkin bu ilm-i zâtîden başka bir ilim daha [25[1]/50] vardır ki, o ilim, "ilm-i esmâî ve sıfâtî"dir; ve bu ilim ancak hâdisin vücûduyla hâsıl olur; ve

hâdis ise a'yân-ı âlemdir; ve bu a'yân mütekevvin olunca hâdis hakkında ilm-i zevkî husûle gelir. Şu hâlde Hak Teâlâ hazretlerinin merâtib-i ilminin, ancak ilm-i hâdis ile tamâm olması kalmış idi. A'yân-ı âlem mevcûd olunca, ilm-i muhdes ve kadîm ictimâ' ederek sûret-i kemâl zâhir oldu. Binâenaleyh mertebe-i ilim vecheyn ile, ya'ni kadîm olan Zât'ın ve hâdis olan vücûd-ı mümkinin ilmi ile kâmil olur. Ve ilm-i zâtî ve sıfâtîye dâir olan tafsîlât **Fass-ı Şîsî**'de ve **Fass-ı Lokmânî**'de mürûr etti. Bu bahsi iyi anlamak için oralara mürâcaat olunsun. Zîrâ bu bahiste pây-i akıl kayar ve zannolunur ki, Allah Teâlâ'ya noksan isnâd olunuyor. Hâlbuki Allâhü Zülcelâl hazretleri min-haysü'z-zât her şeyden ganîdir. Ve mertebe-i ilm-i Hak vecheyn ile kâmil olduğu gibi merâtib-i vücûd dahi a'yân-ı âlem ile kâmil olur. Zîrâ mertebe-i şehâdet mertebe-i tafsîldir; ve mertebe-i zât ise mertebe-i icmâldir; ve icmâl tafsîl ile kâmil olur.

Ve vücûdun ba'zısı ezelî ve ba'zısı gayr-ı ezelîdir. Ve vücûd-ı gayr-ı ezelî hâdistir. İmdi "vücûd-ı ezelî" Hakk'ın kendi nefsiyle kāim olan vücûdudur. "Vücûd-ı gayr-ı ezelî" ise âlemin sûretleriyle zâhir olan Hakk'ın vücûdudur ki, o âlem ilm-i ezelî-i ilâhîde "ayn" ile sâbittir. Binâenaleyh âlemin sûretleriyle zâhir olan Hakk'ın vücûdu "hudûs" ile tesmiye olunur. Ya'ni suver-i muhtelife ile zâhir olan âleme biz "hâdis" tesmiye ederiz. Fakat bu hâdis, vücûd-ı mutlak-ı Hakk'ın bir mertebesinden başka bir şey değildir. Ve buna vücûd-ı Hakk'ın gayrıdır denilmiş olsa, Hakk'ın ve âlemin vücûdları mahdûd olmak ve Hak Teâlâ, âlemi kendi vücûdunun hudûdu hâricinde olarak îcâd etmek lâzım gelirdi. Ve böyle i'tikād edenler, Hak Teâlâ hazretlerinin أَلَا إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُحِيطٌ (Fussilet, 41/54) [Âgâh ol! Muhakkak o her şeyi muhîttir.] kavl-i şerîfini idrâk etmeyen ukūl-i zaîfe erbâbıdır. Binâenaleyh "mertebe-i zât", "mertebe-i ilim", "mertebe-i ervâh", "mertebe-i misâl", "mertebe-i şehâdet" ve "mertebe-i insân-ı kâmil" hep vücûd-ı mutlakın birer mertebesinden ibârettir. Ve Hak bu merâtibde zâtıyla sârîdir; ve kâffe-i merâtibi zât-ı şerîfiyle muhîttir; ve her bir mertebenin mâdûnu, kendisine nisbeten tafsîldir. Şu hâlde bu merâtibin hudûsü zuhûr-ı kemâl içindir. Zîrâ âlemin [25[1]/51] ba'zısı, ba'zısına zâhir olur. Ve âlemin ba'zısının ba'zısına zâhir olması, suver-i âleme Hakk'ın kendi nefsine zâhir olmasıdır. Ve eğer zât bu sûretle merâtibde zâhir olmasa idi, hâl-i icmâl devâm üzere olur

idi. Ve hâl-i tafsîl mevcûd olmayınca da kemâl zâhir olmaz idi. Binâenaleyh vücûd, mertebe-i tafsîl olan âlem ile kâmil oldu. Böyle olunca âlemin hareketi, vücûdun husûl-i kemâli için vâki' oldu. Ve kemâl, li-zâtihî mahbûb olduğundan bu hareket dahi hareket-i hubbiyye oldu.

Bu bahis gāyet dakîk olduğundan Hz. Şeyh (r.a.) فَافْهَمْ ya'ni "İyi anla!" buyururlar; ve filhakîka bu bahis anlaşılmaz ise kelâm-ı *Fusûs*'un zevkine varılamaz. Ve yanlış anlayanlar ise dalâlete düşüp şerîatı ta'tîl etmek belâsına giriftâr olurlar. Hz. Attâr ne güzel buyuruyor. Beyit:

مردمی باید که باشد شه شناس تا شناسد شاه را در هر لباس

Tercüme: "Pâdişâhı hakkıyla tanıyan bir adam lâzımdır ki, herhangi bir libâs içinde olursa olsun pâdişâhı tanıyabilsin!"[588]

ألا تَـرَاه كيـفَ نَفَّـسَ عـن الأسـمَاءِ الإلهِيَّـةِ مـا كانـتْ تَجِـدُه مـن عَـدَمِ ظُهُـورِ آثَارِهـا فـي عيـنِ مُسَـمَّى العَالَـمِ، فكانـتِ الرَّاحَـةُ مَحْبُوبَـةً لـه، ولـمْ يُوصَـلْ إليهـا إلا بالوُجـودِ الصُّـورِيِّ الأعْلَى والأسْـفَلِ، فثَبَـتَ أنَّ الحَركـةَ كانـتْ للحُـبِّ، فمـا ثَـمَّ حَركـةٌ فـي الكَـونِ إلا وهـي حُبِّيَّـةٌ، فمِـن العُلَمَـاءِ مَـن يَعْلَـمُ ذلـك، ومنهـم مَـن يَحْجُبُـه السَّـبَبُ الأقْـرَبُ لحُكْمِـه فـي الحَـالِ واسْـتِيلَائِه على النَّفسِ، فكان الخَـوفُ لموسَـى مَشـهُودًا لـه بمـا وَقَـعَ مـن قَتْلِـه القِبْطِـيَّ، وتَضَمَّـنَ الخَـوْفُ حُـبَّ النَّجـاةِ مـن القَتْـلِ، ففَـرَّ لمَّـا خـافَ، وفـي المَعْنَـى ففَـرَّ لمَّـا أحَـبَّ النَّجـاةَ مـن فرعـونَ وعَمَلِـه بـه، فذَكَـرَ السَّـبَبَ الأقْـرَبَ المَشـهودَ لـه فـي الوَقـتِ الَّـذي هـو كصُـورةِ الجِسـمِ للبَشـرِ، وحُـبُّ النَّجـاةِ مُضَمَّـنٌ فيـه تَضمِينَ الجَسـدِ للرُّوحِ المُدَبِّـرِ لـه، والأنبِيَـاءُ لهـم لِسـانُ الظَّاهـرِ بـه يَتَكَلَّمُـونَ لعُمـومِ الخِطـابِ واعْتِمَادِهـم على فَهْـمِ العَالِـمِ السَّـامِعِ، فـلا تَعْتَبِـرُ الرُّسـلُ إلا العَامَّـةَ لعِلمِهـم بمَرتَبَـةِ أهـلِ الفَهْـمِ، كمـا نَبَّـهَ ﷺ علـى هـذه المَرتَبَـةِ [25[1]/52] فـي العَطَايَـا، فقـال: «إنِّـي لأُعْطِـيَ الرَّجُـلَ وَغَيْـرُهُ أَحَـبُّ إلَـيَّ مِنْـهُ مَخَافَـةَ أَنْ يُكِبَّـهُ اللّٰـهُ فِـي النَّـارِ»، فاعْتَبَـرَ الضَّعِيـفَ العَقْـلَ والنَّظـرَ الَّـذي غَلَـبَ عليـه الطَّمَـعُ والطَّبَـعُ.

Sen onu görmez misin ki, müsemmâ-yı âlemin "ayn"ında âsârının

588 Attâr, *Mantıku't-Tayr*, s. 235 (beyit: 64). Beytin Mevlânâ'ya da atfedildiği görülür. Bk. Dihhudâ, *Lugatnâme*, XIII, s. 19599.

adem-i zuhûrundan nâşî, esmânın bulduğu şeyi esmâ-i ilâhiyyeden nasıl tenfîs eyledi? İmdi râhat onun için mahbûb oldu. Hâlbuki ona ancak a'lâ ve esfel olan vücûd-ı sûrî sebebiyle vâsıl oldu. Böyle olunca hareketin hubb için olduğu sâbit oldu. Binâenaleyh kevnde hubba mensûb olmayan bir hareket yoktur. İmdi bunu bilen kimse ulemâdan ba'zdır. Ve nefis üzerine hükmettiğinden ve nefis üzerine istîlâ eylediğinden dolayı, kendisini sebeb-i akreb mahcûb eden kimse dahi ulemâdan ba'zdır. Şu hâlde Kıbtî'nin katlinden vâki' olan şey ile Mûsâ (a.s.) için havf meşhûdün-leh oldu. Ve havf dahi katilden necât hissini mutazammın oldu. İmdi havf ettiği şeyden firâr etti. Ve ma'nâda Fir'avn'dan ve onun ona amelinden necâta muhabbet ettiği şey için firâr eyledi. Binâenaleyh vaktinde, meşhûdün-leh olan sebeb-i akrebi zikretti ki, o sebeb beşer için sûret-i cisim gibidir. Ve hubb-i necât, cesedi müdebbir olan rûhun cesedi tazammun ettiği gibi, onda mutazammındır. Ve enbiyâ için lisân-ı zâhir vardır ki, hitâbın umûmî olmasından ve âlim-i sâmiin fehmine i'timâdlarından nâşî, onunla tekellüm ederler. İmdi rusül ehl-i fehmin mertebesini bildikleri için, âmmenin gayrına i'tibâr etmezler. Nitekim Resûl (a.s.) atâyâ hakkında bu mertebeye tenbîh eyledi de buyurdu ki: "Muhakkak ben, başkası bana daha sevgili olduğu hâlde, Allah Teâlâ'nın onu nâra düşüreceği havfinden dolayı bir racüle i'tâ eylerim." Binâenaleyh üzerine tama' ve tab' gālib olan aklı ve nazarı zaîf kimseye i'tibâr etti.

Ya'ni âlem tesmiye ettiğimiz şeyin "ayn"ı zât-ı ahadiyyette muhtefî ve kâmin ve sâha-i [25[1]/53] fiilde ma'dûm idi; ve esmâ-i ilâhiyyenin âsârı olan suver-i muhtelife-i âlem mertebe-i kesâfette zâhir değil idi. Hâlbuki esmâ-i ilâhiyye bu adem-i zuhûrdan nâşî kendi nefsinde sıkıntı ve ıztırâb bulur ve zevkan müşâhede ederdi. İşte sen Allah Teâlâ hazretlerini görmez misin ki, esmâ-i ilâhiyyeden bu ıztırâbı nasıl tenfîs etti! Ve zât-ı Hakk'a nisbetle esmâ, zât-i insâna nisbetle nefes hükmündedir. İnsan zâtında mündemic olan nefesi tenfîs ve ihrâc edince müsterîh olduğu gibi, zât-ı Hak dahi kendisinde mündemic olan esmâyı tenfîs edince müsterîh olur. Binâenaleyh râhat Hak için mahbûb oldu; ve bu hâl iktizâ-yı zâtîdir; ve bir şey zâtının muktezâsından tenzîh olunamaz. Ancak zikrolunan teşbîh, zât-ı Hakk'ın tenfîsine tamâmıyla mutâbık değildir. Zîrâ insan evvelâ vücûdu-

nun hâricinden müvellidü'l-humûza denilen havayı teneffüs edip, ba'dehû vücûdunda mütekevvin olan hâmız-ı karbonu ihrâc ve tenfîs etmek mecbûriyetindedir. Zât-ı insânın ferah ve râhatı bu sûretle olur. Hakk'ın tenfîsi ise kendi vücûd-ı mutlakının hâricinden bir şey ahzına muhtâc değildir. Zîrâ vücûd-ı mutlak nâmütenâhîdir. Onun vücûdunun hârici mutasavver değildir. Hakk'a nisbetle râhat dediğimiz şey, sâir esmâ gibi şuûnât-ı ilâhiyyeden bir şe'ndir; ve zât-ı Hakk'ın "ayn"ıdır. Ve bu râhata, ancak "a'yân-ı sâbite", "ervâh" ve "misâl" ve "şehâdet" gibi a'lâ ve esfel olan vücûd-ı sûrî sebebiyle vâsıl olundu. Ya'ni zât-ı mutlak mertebe-i letâfetten ale't-tedrîc bu mertebelere tenezzül edip, her bir mertebenin îcâbına göre suver-i esmâiyyesiyle müteayyin olmak sebebiyle bu râhat husûle geldi. Ve mâdemki Hak için mahbûb olan bu râhat tenezzülât-ı zâtiyye ile hâsıl oldu; ve tenezzülât ise hareketten başka bir şey değildir; şu hâlde hareketin hubb için olduğu sâbit oldu. Binâenaleyh kevnde ve âlem-i vücûdda hubba mensûb olmayan bir hareket yoktur. Ya'ni her bir hareket muhabbet sebebiyle vâki' olur. Bu, böyle bir kāidedir ki, aslâ istisnâsı yoktur. Ve bu kānûn-i esâsîyi, ulemâdan ba'zıları [bilir]; âlem-i vücûdda vâki' olan harekâtın sebeb-i zâhirîsine bakmayıp hakîkatine nazar ettiklerinden, onlar için sebeb-i zâhirî hicâb olmaz. Ve ulemânın [25[1]/54] ba'zısı ise, hicâba düşmek şânından bulunan nefs üzerine hükmettiklerinden; ve nefsin muktezâsı üzerine istîlâ eyledikten sonra hakîkat-i harekete nazar edemeyip, o hareketin sebeb-i zâhirîsi ile mahcûb olurlar.

Binâenaleyh hakîkate nâzır olan ulemâ, Kıbtî'nin katlinden nâşî vâki' olan taleb sebebiyle, zâhiren Mûsâ (a.s.) için havf meşhûd olduğunu; ve havf dahi katilden necâta muhabbeti tazammun eylediğini; ve binâenaleyh Mûsâ (a.s.)ın zâhirde havf eylediği katilden ve ma'nâda ise Fir'avn'dan; ve Fir'avn'ın Mûsâ (a.s.)a yapacağı siyâsetten necâta muhabbetten firâr ettiğini bilir. Fakat âlem-i kevn, ism-i Zâhir'in mazharı olduğu ve yalnız lisân-ı hakîkatle tekellüm, ahkâm-ı zâhireyi ihmâl etmek demek olacağı; ve hâlbuki ism-i Zâhir'in muktezâsı olan şerîatle gelen enbiyâ (aleyhimüs's-selâm)ın lisân-ı zâhir ile tekellümü lâzım geldiği için, Mûsâ (a.s.), firâr vaktinde, meşhûdün-leh olan sebeb-i akrebi zikredip فَفَرَرْتُ مِنْكُمْ لَمَّا خِفْتُكُمْ (Şuarâ, 26/21) ya'ni "Ben sizden korktuğumdan dolayı kaçtım" bu-

yurdu. Ve korku sebeb-i akreb; ve necâta hubb ise onun zımnında olan sebeb-i baîddir; ve sebeb-i akreb cism-i beşerin sûretine benzer; ve sebeb-i baîd olan hubb-i necât ise, cesedin zımnında cesedi müdebbir olan rûh gibi, o sebeb-i akrebin zımnında vâki' olup, bu sebeb-i akrebi tedbîr eder. Binâenaleyh Mûsâ (a.s.) lisân-ı zâhir ile tekellüm buyurdu. Zîrâ enbiyâ (aleyhimüs's-selâm) umûma hitâb ettikleri ve bu hitâblarını, ulemânın fehimlerine i'timâd ettikleri için, lisân-ı zâhir ile tekellüm ederler. Binâenaleyh rusül-i kirâm hazarâtı ehl-i fehmin mertebesini ve onların kelâmın zâhirinden bevâtınına intikāl edeceklerini bildikleri için, nâkısu'l-fehm olan avâmmın gayrısına i'tibâr etmezler. Zîrâ getirdikleri ulûm ve şerâyii umûma teblîğe me'mûrdurlar.

Nitekim (S.a.v.) Efendimiz atâyâ hakkında bu mertebeye tenbîh edip buyurdu ki: "Ben atâyı öyle bir adama yaparım ki, o adamın üzerine tama' ve tab'-ı nefs galebe ettiği için Allah Teâlâ'nın onu nâra düşüreceğinden korkarım. Hâlbuki bezl-i atâ ettiğim bu adamdan daha ziyâde sevdiğim adamlar vardı. Velâkin onlarda sıfât-ı nefsâniyye gālib olmadığı ve atâdan mahrûmiyetlerinden dolayı benden nefret ve tebâüdle nâr-ı bu'da düşmeleri havfi bulunmadığı için, emr-i atâda onları te'hîr edip bu adamların mâdûnunda bulunan ashâb-ı nefsi tercîh ve takdîm ederim."[589] İşte görülüyor ki [25[1]/55] (S.a.v.) Efendimiz üzerlerine tama' ve tab'-ı nefsânî gālib olan, akılları ve nazarları zaîf olan kimseleri emr-i atâda tercîh buyurdu; ve mertebesi yüksek olanları bırakıp mertebesi aşağı olanları zâhirde taltîf eyledi.

فهٰكَذَا ما جَاءُوا به من العُلومِ جَاءُوا به وعليه خِلْعَةُ أَدْنَى الفُهومِ لِيَقِفَ مَن لا غَوْصَ له عندَ الخِلعَةِ، فيقولُ: ما أحسَنَ هذه الخِلعَةَ، ويَرَاها غايةَ الدَّرجةِ، ويقولُ صاحِبُ الفَهمِ الدَّقِيقِ الغَائِصُ على دُرَرِ الحِكَمِ -بما اسْتَوْجَبَ هذا-: «هذه الخِلعَةُ من المَلِكِ»، فيَنْظُرُ في قدْرِ الخِلعَةِ وصِنْفِها من الثِّيابِ، فيَعْلَمُ منها قدْرَ مَن خُلِعَتْ عليه، فيَعْثُرُ على عِلمٍ لمْ يَحْصُلْ لغَيرِه ممَّن لا عِلمَ له بمِثلِ هذا، ولمَّا عَلِمَتِ الأنبيَاءُ والرُّسُلُ والوَرَثَةُ أنَّ في العَالَمِ وفي أمَمِهم مَن

589 Buhârî, "Îmân", 19; Müslim, "Îmân", 68; Ebû Dâvud, "Sünne", 15; Nesâî, "Îmân", 7; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, s. 107.

هو بهذه المَثابَةِ، عَمَدُوا في العِبارَةِ إلى اللِّسَانِ الظَّاهرِ الَّذي يَقَعُ فيه اشْتِرَاكُ الخاصِّ والعامِّ، فَيَفْهَمُ من الخاصُّ ما فَهِمَ العامَّةُ فيه وزيادَةً ممَّا صَحَّ له به اسمٌ أنَّه خاصٌّ، فيَتَمَيَّزُ به عن العامِّيِّ، فَاكْتَفَى المُبَلِّغُون العُلومَ بهذا، فهذا حِكمَةُ قولِه ﷺ: ﴿فَفَرَرْتُ مِنْكُمْ لَمَّا خِفْتُكُمْ﴾، ولمْ يقلْ: ففَرَرْتُ منكم حبًّا في السَّلامةِ والعافيَةِ.

İmdi böylece onların ulûmdan getirdikleri şeyi, kendisi için gavs olmayan kimse, hil'at indinde vâkıf olmak için, üzerinde ednâ-yı fuhûm libâsı olduğu hâlde getirdiler. İmdi "Bu hil'at ne güzelidir!" der; ve onu derecenin gāyesi görür. Ve hikem incilerine dalan fikr-i dakîk sâhibi "Bu, melikten ne şey sebebiyle bu hil'ate müstevcib oldu?" der. Binâenaleyh hil'atin kadrine ve siyâbdan onun sınıfına nazar eder. Böyle olunca hil'atin kadrinden, üzerine hil'at giydirilen kimsenin kadrini bilir. İmdi bunun misli ilmi olmayan, kendisinin gayrı için hâsıl olmayan bir ilme muttali' olur. Ve vaktâkî enbiyâ ve rusül ve verese-i muhakkik âlemde ve kendilerinin ümmetlerinde bu mesâbede olan kimse mevcûd olduğunu bildiler; ibârede kendisine hâss ve âmmın iştirâki vâki' olan lisân-ı zâhire kasdettiler. Binâenaleyh hâss [25¹/56] âmmın, ondan anladığı şeyi ve ziyâdeyi anlar ki, o ziyâdeden dolayı kendisi için "hâss" ismi sahîh oldu. Böyle olunca o şey ile âmmdan mütemeyyiz olur. Şu hâlde ulûmu mübelliğ olanlar bununla iktifâ ettiler. İşte Mûsâ (a.s.)ın فَفَرَرْتُ مِنْكُمْ لَمَّا خِفْتُكُمْ (Şuarâ, 26/21) [Ben sizden korktuğumdan dolayı kaçtım.] kavlinin hikmeti budur. Ve "Ben sizden selâmet ve âfiyet hubbünden dolayı kaçtım" demedi.

Ya'ni rusül-i kirâm hazarâtı, lisân-ı zâhir ile tekellüm ettikleri gibi, ulûm ve maârif-i ilâhiyyeden getirdikleri şeyi dahi üzerlerinde ednâ-yı fuhûm, ya'ni fehm-i zâhir libâsı olduğu hâlde getirdiler. Tâ ki zâhirden bâtına dalmak isti'dâdı olmayan kimse, bu hil'at, ya'ni ibâre-i zâhire, indinde vâkıf olsun ve nasîbini zâhir-i kelâmdan alsın. Binâenaleyh kelâmın zâhirine saplanıp kalan ednâ-yı fuhûm sâhibi: "Bu hil'at, ya'ni ibâre-i zâhire ne güzeldir!" der. Ve libâs-ı ma'nâ olan kelâm-ı zâhiri derecenin nihâyeti görür. Ve hikmetlerin incilerine dalan fehm-i dakîk sâhibi: "Bu üzerine hil'at giydirilen ne şey sebebiyle pâdişâhdan bu hil'ata müstevcib oldu?" der de,

hil'atin kadrine ve siyâbdan onun sınıfına nazar eder. Zîrâ pâdişâhın vüzerâya ihsân edeceği libâs onların hâl ve şânlarına; ve hammallara ihsân edeceği libâs dahi onların sınıfına göre olur. Binâenaleyh fehm-i dakîk sâhibi, üzerine hil'at giydirilmiş olan kimsenin kadrini bu hil'at ve libâsın derecesinden bilir; ve öyle bir ilme muttali' olur ki, kendisinden başkalarına bu ilim hâsıl olmamıştır; ve kendisinin gayrı için bunun gibi hikmet incilerine ilim husûle gelmemiştir. Binâenaleyh ulûm ve maânî deryâsına dalan ârif, o kelâm ile muhâtab olan kimsenin kadrini o kelâmdan anlar. Zîrâ bizim bile âhâd-i nâsa hitâbımız başka ve tahsîl-i ulûm ile fikri teâlî etmiş olan kimselere hitâbımız başka olur.

İşte bundan dolayı rusül ve enbiyâ (aleyhimü's-selâm)ın kelâmı fehm-i zâhir üzeredir. Vaktâki rusül ve enbiyâ (aleyhimü's-selâm) ve onların vârisleri olan evliyâ-yı kirâm, âlemde ve kendilerine tâbi' olan kimseler arasında bu mesâbede olan, ya'ni kelâmın zâhirinden bâtınına intikāl edebilen ricâl olduğunu bildiler, ibârât-ı kelâmda lisân-ı zâhire kasdettiler. Çünkü lisân-ı zâhir üzere söylenen kelâmı anlamak husûsunda [25[1]/57] havâs ve avâmmın iştirâki vardır. Ve kelâm lisân-ı zâhir üzere söylenince, avâm kendi fehmi derecesinde ma'nâ-yı zâhiri anlayacağı gibi, havâs dahi anlar. Velâkin havâs, avâmmın bu kelâmdan anladığı ilmi anlamakla berâber, daha ziyâdesini de anlar. İşte bu ziyâdeyi anladığı için fehm-i dakîk sâhibi olan kimseye "hâss" ismini vermek sahîh oldu; ve bu ziyâdeyi anlaması sebebiyle avâmdan ayrıldı. Şu hâlde ulûmu teblîğ eden rusül ve enbiyâ ve onların vârisleri olan evliyâ emr-i teblîğde lisân-ı zâhir isti'mâlini kâfî gördüler. Eğer onlar kelâmlarını fehm-i havâs üzere söylemiş olsa idiler avâm inkâr eder ve adem-i ittibâ'ları sebebiyle hüsrân-ı ebedî içinde kalırlar idi. Nitekim Hz. Mevlânâ (r.a.) buyurur: *Mesnevî*:

آنچه گفتم آن بقدرِ فهمِ تست　　مردم اندر حسرتِ فهمِ درست

Tercüme: "Benim söylediğim şey senin fehmin mikdârıncadır. Ben fehm-i sahîhin hasretinden öldüm."[590]

İşte Mûsâ (a.s.)ın فَفَرَرْتُ مِنْكُمْ لَمَّا خِفْتُكُمْ (Şuarâ, 26/21) ya'ni "Ben sizden

590 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, V, s. 553 (beyit: 2090). Ahmed Avni Bey bu beyti *Sipehsâlâr Tercümesi*'nde manzûm olarak tercüme etmiştir (s. 14):

Söylediğim kudret-i fehmincedir　　Fehm-i dürüst nerde ki, söz incedir

korktuğum şeyden dolayı kaçtım" buyurmasının hikmeti budur; ve onu lisân-ı zâhir üzerine söylemiştir. Eğer lisân-ı bâtın üzere söylemiş olsa idi, ففَرَرْتُ منكم حبًّا في السَّلامةِ والعافيَةِ ya'ni "Ben sizden selâmet ve âfiyet muhabbetinden dolayı kaçtım" buyurur idi. Velâkin fehm-i havâs üzere söylemeyip lisân-ı zâhire kasd ve meyletti. Kur'ân-ı Kerîm'in nâtık olduğu vech ile söyledi, lisân-ı bâtın üzere söylemedi.

فجَاءَ إلى مَدْيَنَ، فوَجَدَ الجَارِيَتَيْنِ، ﴿فَسَقَى لهُمَا﴾ من غيرِ أَجْرٍ، ﴿ثُمَّ تَوَلَّى إِلَى الظِّلِّ﴾ الإلٰهِيِّ، ﴿فَقَالَ رَبِّ إِنِّي لِمَا أَنْزَلْتَ إِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَقِيرٌ﴾، فجَعَلَ عينَ عَمَلِه السَّقْيَ عينَ الخَيرِ الَّذي [25[1]/58] أَنزَلَهُ اللّٰهُ إليه، ووَصَفَ نفْسَه بالفَقرِ إلى اللّٰهِ في الخيرِ الَّذي عندَه.

İmdi Medyen'e geldi. İki câriyeyi buldu. Min-gayrı-ecr onlar için saky etti. "Ba'dehû zıll-ı ilâhîye ilticâ eyledi." "Yâ Rabbi hayırdan bana inzâl eylediğin şeye muhakkak ben fakîrim" (Kasas, 28/24) dedi. İmdi kendisinin saky amelinin "ayn"ını, Allah Teâlâ'nın kendisine inzâl eylediği hayrın "ayn"ı kıldı; ve nefsini, indinde olan hayırda, Allâh'a fakr ile vasfeyledi.

Ya'ni Mûsâ (a.s.) selâmet ve âfiyete muhabbetten dolayı Mısır'dan firâr ettikten sonra Şuayb (a.s.)ın diyârı olan Medyen cânibine geldi. Orada hayvanlarını sulamak üzere olan Şuayb (a.s.)ın iki kızını bir kuyu başında buldu. Bilâ-ücret onlara muâvenet edip hayvanlarını suladı. Ba'dehû zıll-ı ilâhîye teveccüh ve ilticâ eyledi.

"Zıll-ı ilâhîye teveccüh"den maksad, merâtib-i ilâhiyye ve hazarât-ı rabbâniyye ile kıyâmı ve rûhâniyet ve cismâniyeti sûretine mütecellî olan Rabb'inin şühûdunda, kendi nefsinin müşâhedesinden bilkülliye hurûcudur. Zîrâ insân-ı kâmil sûret-i ilâhiyye üzere mahlûktur; ve sûret-i rûhâniyye ve cismâniyyesinin hey'et-i mecmûası "Allah" ism-i câmiinin zıllıdır.

Mûsâ (a.s.), sa'yinin "ayn"ını, Allah Teâlâ'nın kendisine inzâl eylediği hayrın "ayn"ı kıldı; ve ona inzâl olunmuş olan hayır, nübüvvet ve nübüvvetin muktezâsı olan ulûmdur. Ve "su" ilmin sûretidir. Bunun için İbn Abbâs (r.a.) أَنْـزَلَ مِـنَ السَّـمَاءِ مَـاءً (Ra'd, 13/17) [Semâdan su inzâl etti.] âyet-i kerîmesini "ilim" ile tefsîr etti. Binâenaleyh Mûsâ (a.s.) o iki câriyeye ilmi

ifâza buyurdu ki, o ilim, her ne kadar sûrette gayrı ise de, hakîkatte Allah Teâlâ'dan istifâza eylediği şeyin "ayn"ıdır. Zîrâ bununla, ilim ile tevfîk ve kudret ancak Allah Teâlâ'dandır. Şu hâlde Hak'tan istifâza eylediği şeyin eserini iki câriyeye ifâza etti; ve nefsini, kendi indinde zâhir olan hayırda, Allah Teâlâ'ya fakr ve ihtiyâc ile vasfeyledi. Zîrâ feyz ancak isti'dâd hasebiyle hâsıl olur; ve husûl-i feyz için, fâiz olan ma'nâya münâfî olan şeyden, belki mâsivallâhın kâffesinden, mahallin hulüvvü şarttır; ve fakîr-i tâm nev'-i beşerden kâmil-i mutlak olan kimsedir. [25[1]/59]

فأَرَاهُ الخِضْرُ إقَامةَ الجِدَارِ من غيرِ أَجْرٍ، فعَتَبَه على ذلك، فذَكَّرَه بسِقَايَتِه من غيرِ أجرٍ، إلى غيرِ ذلك ممَّا لَمْ يَذْكُرْ، حتَّى تَمَنَّى ﷺ أنْ يَسْكُتَ موسَى ﷺ، ولا يَعْتَرِضَ حتَّى يَقُصَّ اللّٰهُ عليه من أمرِهما، فيُعْلَمُ بذلك ما وُفِّقَ إليه موسَى من غيرِ عِلمٍ منه، إذ لَوْ كان عن علمٍ ما أنْكَرَ مثلَ ذلك على الخِضْرِ الَّذي قد شَهِدَ اللّٰهُ له عندَ موسَى وزَكَّاه وعَدَّلَه، ومع هذا غَفَلَ موسَى عن تَزْكِيَةِ اللّٰهِ له وعَمَّا شَرَطَهُ عليه في اتِّبَاعِهِ رَحمَةً بنا إذا نَسِينَا أمرَ اللّٰهِ، ولو كان موسَى عالِمًا بذلك لَمَا قال له الخِضرُ: ﴿مَا لَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْرًا﴾، أيْ إنِّي على عِلمٍ لَمْ يَحْصُلْ لك عن ذَوقٍ، كما أنت على عِلمٍ لا أَعْلَمُه أنا، فأَنْصَفَ.

İmdi Hızır, ona min-gayrı-ecr ikāme-i cidârı gösterdi. O buna itâb etti. Böyle olunca ona, onun min-gayrı-ecr sikāyesini zikreyledi. Zikretmediği şeyden bunun gayrısının irâesine mütesaddî oldu. Hattâ (Sallallâhu aleyhi vesellem) ikisinin emrinden, Allah Teâlâ onun üzerine hikâye buyurması için, Mûsâ (a.s.)ın sükût etmesini ve i'tirâz etmemesini temennî eyledi. İmdi Cenâb-ı Mûsâ'nın muvaffak olduğu şeyin, kendisinden ilim olmaksızın olduğu bununla bilindi. Zîrâ eğer ilimden olsa idi, Allah Teâlâ'nın Mûsâ indinde kendisi için şehâdet ettiği ve tezkiye ve ta'dîl ettiği Hızır üzerine bunun mislini inkâr etmezdi. Ve maahâzâ Mûsâ (a.s.) Allah Teâlâ'nın kendisine tezkiyesinden ve ittibâında onun üzerine şart ettiği şeyden, emrullâhı unuttuğumuz vakit, bize rahmetten nâşî gaflet etti. Ve eğer Mûsâ (a.s.), buna âlim olaydı, Cenâb-ı Hızır, ona مَا لَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْرًا (Kehf, 18/68) ya'ni "Zevkan ihâta etmediğin şeye" demezdi. Ya'ni bir ilim üzerine-

yim ki sana zevk ile hâsıl olmadı. Nitekim sen bir ilim üzeresin ki ben onu bilmem, demektir. Binâenaleyh insâf etti.

Hızır (a.s.) Mûsâ (a.s.)a, ücret almaksızın duvarı tesviye ettiğini gösterdi. Mûsâ (a.s.) [25[1]/60] onun böyle bilâ-ücret, duvarı tesviye etmesine itâb etti. Ve Kur'ân-ı Kerîm'de hikâye buyurulduğu üzere لَوْ شِئْتَ لَاتَّخَذْتَ عَلَيْهِ أَجْرًا (Kehf, 18/77) ya'ni "Eğer sen istese idin bu ameline mukābil ücret alırdın" dedi. Onun bu i'tirâzı üzerine Cenâb-ı Hızır, "Evvelce sen de böyle yapmış ve Şuayb (a.s.)ın iki kerîmesinin hayvanlarını bilâ-ücret suvarmış idin. Şimdi bana niçin i'tirâz ediyorsun?" tarzında cevâb verdi; ve bu mes'eleyi Mûsâ (a.s.)ın hâtırına getirdi. Ve Cenâb-ı Hızır, Mûsâ (a.s.)ın sergüzeştlerinden bunlardan başka daha birçok ahvâl var idi ki, onları zikretmedi. Bu ahvâlin dahi irâesine mütesaddî oldu. Velâkin Mûsâ (a.s.), makām-ı nübüvveti hasebiyle, Cenâb-ı Hızır'ın sohbetine tahammül edemedi. Cenâb-ı Hızır tarafından ancak katl-i gulâm, ta'yîb-i sefîne ve ikāme-i cidâr hâllerinden ibâret olmak üzere üç şey irâe olundu. Hattâ (S.a.v.) Efendimiz لَيْتَ أَخِي مُوسَى صَبَرَ حَتَّى يَقُصَّ اللّٰهُ عَلَيْنَا مِنْ أَنْبَائِهِمَا ya'ni "Ne olaydı, kardeşim Mûsâ sabrede idi, tâ ki Allah Teâlâ bize onların haberlerinden hikâye buyura idi!"[591] hadîs-i şerîfinde buyurduğu üzere, Mûsâ (a.s.)ın sükût edip i'tirâz etmemesini temennî eyledi.

Ve Cenâb-ı Şeyh (r.a.), Ebi'l-Abbâs Hızır (a.s.)a mülâkî oldukda, Cenâb-ı Hızır onlara "Ben Mûsâ bin İmrân (a.s.) için, doğduğu günden zamân-ı ictimâımıza[592] kadar kendi üzerinden geçen ahvâlden bin mes'ele hazırlamış idim. O onlardan üçüne sabredemedi" buyurmuştur.

Ma'lûm olsun ki, Mûsâ (a.s.) gibi ülü'l-azm bir nebiyy-i zîşânın adem-i sabrı ve Hızır'ın ilmine adem-i ıttılâı şân-ı âlîsine nakîsa vermez. Zîrâ nebî ahkâm-ı zâhire ve şerîat-ı tâhirenin iktizââtına tâbi'dir. Ona mugāyir olan ahvâle sabır ve tahammül edemez. Ve teblîğe me'mûr olan bu zevât-ı şerîfe, emr-i teblîğde kendilerine fütûr gelmemek için sırr-ı kaderden muhtecibdirler. Eğer sırr-ı kadere muttali' olurlar ise, nübüvvetleri cihetinden değil, nübüvvetlerinin bâtını olan velâyetleri cihetindendir. Ve onların sırr-ı kadere ıttılâ'ları, [25[1]/61] ya neş'et-i dünyeviyyede vücûd-ı Hak'ta istihlâk-ı

591 Buhârî, "İlim", 44; "Ehâdîsü'l-Enbiyâ", 27; Müslim, "Fezâil", 46.
592 Ahmed Avni Bey nüshası: "zaman zaman". Âdil Bey nüshası: "zamân-ı" (s. 74).

küllî ile da'vetten gāib ve fârig oldukları vakit, veyâhud neş'et-i uhreviyyeye intikāl ettikleri vakit vâki' olur. Binâenaleyh Mûsâ (a.s.), ahkâm-ı risâlet ile ve Hızır (a.s.) ise, ahkâm-ı velâyetle zâhir olduğu için devâm-ı sohbetleri mümkin olmadı. Zîrâ ism-i Zâhir ile ism-i Bâtın yekdîğerinden mütemeyyiz ve ahkâmı yekdîğerine muhâliftir. İşte Mûsâ (a.s.)ın Cenâb-ı Hızır'a inkârı sebebiyle bilindi ki, onun min-indillâh muvaffak olduğu şeye kendisinin ilmi ve vukūfu yoktur. Ya'ni Hz. Mûsâ Kıbtî'yi Allah Teâlâ'nın emriyle katlettiğini bilmiyor idi. Hızır (a.s.) katl-i gulâm sebebiyle onu îkāz eyledi. Zîrâ Mûsâ (a.s.)ın fiili ilim ve vukūf üzerine olsa idi, Allah Teâlâ hazretlerinin, Kur'ân-ı Kerîm'de فَوَجَدَا عَبْدًا مِنْ عِبَادِنَا آتَيْنَاهُ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا (Kehf, 18/65) [Derken kullarımızdan bir kul buldular ki, ona kendi indimizden bir rahmet vermiştik. Biz ona indimizden bir ilim ta'lîm etmiştik.] kavliyle tezkiye ve ta'dîl buyurduğu Hızır (a.s.)ın bu gibi ef'âline i'tirâz ve inkâr etmezdi. Ve Hak Teâlâ Hızır (a.s.)ı tezkiye ve ta'dîl etmiş ve onun hakkında hüsn-i şehâdet buyurmuş iken, Mûsâ (a.s.) bu tezkiye ve ta'dîl şehâdetinden gaflet etti. Ve Mûsâ (a.s.) Hızır'a mülâkî olduğu vakit, Cenâb-ı Hızır ona فَإِنِ اتَّبَعْتَنِي فَلَا تَسْأَلْنِي عَنْ شَيْءٍ حَتَّى أُحْدِثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا (Kehf, 18/70) ya'ni "Eğer sen bana tâbi' olur isen ben sana ondan haber verinceye kadar bana bir şeyden suâl etme!" demiş idi. Mûsâ (a.s.) bu şarttan da gaflet etti. Mûsâ (a.s.)ın Hakk'ın tezkiyesinden gaflet etmesi bize rahmet-i ilâhiyyeden dolayı vâki' oldu. Zîrâ beşeriyet mahall-i aczdir; insanda nisyân vardır. Binâenaleyh Mûsâ (a.s.) galebe-i beşeriyyet hasebiyle kendisinde vâki' olan bu nisyân ve gaflet sebebiyle muâheze olunmadığı gibi, emr-i ilâhîyi nisyânımızdan dolayı bizler de muâhaze olunmayız. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz رُفِعَ عَنْ أُمَّتِي الخَطَأُ وَالنِّسْيَان ya'ni "Benim ümmetimden hatâ ve nisyân merfû'dur"[593] buyururlar. Ve eğer Mûsâ (a.s.), Cenâb-ı Hızır'ın min-indillâh [25[1]/62] muvaffak olduğu ilmi bile idi, Cenâb-ı Hızır ona وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلَى مَا لَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْرًا (Kehf, 18/68) ya'ni "Sen ilm-i zevkî ile ihâta etmediğin şeye nasıl sabredersin?" demez idi. Hızır (a.s.)ın bu kavli "Bende bir ilim vardır ki, o ilim, zevk ile sana hâsıl olmadı, nasıl ki senin bildiğin ilmi ben bilmem!" demek olur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hızır, ilm-i zevkîyi

593 İbn Mâce, "Talâk", 16; Kelâbâzî, *Bahru'l-Fevâid*, I, s. 454; Taberânî, *Mu'cemu'l-Evsat*, VIII, s. 161.

Mûsâ (a.s.)dan ve ilm-i risâleti dahi kendinden nefyetti ve insâf edip "Senin bildiğin ilm-i risâleti ben bilmem!" dedi. Ve Hızır'ın bildiği ilmi Mûsâ (a.s.)ın bilmediğine sûre-i Kehf'de vâki' هَلْ أَتَّبِعُكَ عَلَى أَنْ تُعَلِّمَنِ مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْدًا (Kehf, 18/66) ya'ni "Sana ta'lîm olunan ilm-i rüşdü bana ta'lîm etmen şartıyla sana tâbi' olabilir miyim?" kavli şâhiddir. Ve bu adem-i ilmin Mûsâ (a.s.)ın şân-ı nübüvvetine nakîsa îrâs etmeyeceği bâlâda îzâh edilmiş idi.

وأمَّا حِكمَةُ فِرَاقِه فَلأَنَّ الرَّسولَ يقولُ اللّٰهُ فيه: ﴿وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا﴾، فوَقَفَ العُلَمَاءُ باللّٰهِ الَّذين يَعرِفُونَ قدرَ الرِّسالةِ والرَّسولِ عندَ هذا القولِ، وقد عَلِمَ الخِضْرُ أنَّ موسى رسولُ اللّٰهِ، فأخَذَ يَرْقُبُ ما يكونُ منه ليُوَفِّيَ الأدَبَ حقَّه مع الرُّسُلِ، فقال له: ﴿إِنْ سَأَلْتُكَ عَنْ شَيْءٍ بَعْدَهَا فَلَا تُصَاحِبْنِي﴾، فنَهَاه عن صُحبَتِه، فلمَّا وَقَعَتْ منه الثَّالِثَةُ قال له الخِضرُ: ﴿هَذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ﴾، ولمْ يَقُلْ له موسَى لا تَفْعَلْ، ولا طَلَبَ صُحْبَتَه، لِعِلمِه بقَدْرِ الرُّتْبَةِ الَّتي هو فيها الَّتي أنْطَقَتْهُ بالنَّهْيِ عن أنْ يَصْحَبَهُ، فسَكَتَ موسَى ووَقَعَ الفِرَاقُ.

Ve onun hikmet-i firâkına gelince: Zîrâ Allah Teâlâ Resûl hakkında وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا (Haşir, 59/7) ya'ni "Resûl'ün getirdiği şeyi alınız ve onun nehyettiği şeyden müntehî olunuz!" buyurur. Binâenaleyh risâleti ve Resûl'ün kadrini bilen ulemâ-i billâh bu kavl indinde vâkıf oldular. Ve Hızır muhakkak bildi ki, Mûsâ (a.s.) resûldür. Binâenaleyh resûle karşı hakk-ı edebi îfâ için ondan sâdır olan şeye murâkıb olmasına şürû' etti. İmdi ona إِنْ سَأَلْتُكَ عَنْ [25¹/63] شَيْءٍ بَعْدَهَا فَلَا تُصَاحِبْنِي (Kehf, 18/76) ya'ni "Eğer bundan sonra sana bir şeyden suâl edersem bana musâhib olma!" dedi. Binâenaleyh onu kendi sohbetinden nehyetti. Vaktâki ondan üçüncü vâki' oldu, Hızır ona هَذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ (Kehf, 18/78) ya'ni "İşte bu, senin ve benim beynimde firâktır" dedi. Ve Mûsâ ona "Yapma!" demedi; ve sohbeti taleb etmedi. Zîrâ o, ona musâhib olmaktan nehy ile intâk eden, onda olan rütbenin kadrini âlim idi. Böyle olunca Mûsâ sükût etti ve firâk vâki' oldu.

Ya'ni Hızır (a.s.)ın Mûsâ (a.s.)dan ayrılmasının hikmetine gelince, sebebi budur ki: Allah Teâlâ hazretleri Resûl hakkında وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا

نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا (Haşir, 59/7) [Resûl'ün getirdiği şeyi alınız ve onun nehyettiği şeyden müntehî olunuz!] buyurduğu için resûlün mertebesini ve risâletin kadrini bilen ulemâ-i billâh Hak Teâlâ'nın bu kavli indinde tevakkuf ettiler. Ve Cenâb-ı Hızır Mûsâ (a.s.)ın resûl olduğunu muhakkak bildi.

Suâl: Hak Teâlâ hazretlerinin bâlâda zikrolunan kavl-i şerîfi, Hâtem-i enbiyâya nâzil olan Kur'ân-ı Kerîm'in bir âyet-i münîfesidir. Hâlbuki Mûsâ ve Hızır (aleyhime's-selâm) zamânında Kur'ân-ı mecîd münzel değil idi. Binâenaleyh ulemâ-i billâhdan olan Hz. Hızır'ın Hak Teâlâ'nın bu kavli indinde tevakkufu ne vech ile vârid olur?

Cevâb: Bu hüküm resûl ve risâletin îcâbından olup cemî'-i rusül hakkında âmmdır; ve her bir resûle nâzil olan kitâbda bu ma'nâ mündemicdir. Binâenaleyh her bir nebînin ümmetine teblîğ eylediği, kavl-i Hak'tır. Ve lisân-ı Arab üzere Hâtem-i enbiyâ (s.a.v.) Efendimiz'e nâzil olan Kur'ân-ı Kerîm'de dahi bu ma'nâ, bâlâdaki elfâz-ı arabiyye ile teblîğ buyurulmuştur. Şu hâlde Kur'ân-ı Kerîm'e hâs değildir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de bu hakîkat قُلْ مَا كُنْتُ بِدْعًا مِنَ الرُّسُلِ (Ahkāf, 46/9) [De ki: Ben peygamberlerin ilki değilim.] âyet-i kerîmesiyle beyân buyurulmuştur. İşte Mûsâ (a.s.)a teblîğ buyurulan *Tevrât*-ı şerîfte de aynı hüküm mevcûd olduğu için, Hızır (a.s.) bu kavl-i şerîf indinde tevakkuf etti.

Binâenaleyh Hz. Hızır resûle karşı hakk-ı edebi îfâ etmek için Mûsâ (a.s.)dan sâdır olan emre murâkıb olmaya şürû' etti. Ve Mûsâ (a.s.) ona "Eğer bundan sonra sana bir şey suâl [25[1]/64] edersem bana musâhib olma!" (Kehf, 18/76) buyurmuş idi. Bu kavl ile Mûsâ (a.s.) Cenâb-ı Hızır'ı kendi sohbetinden nehyetti. Vaktâki Mûsâ (a.s.)dan üçüncü suâl vâki' oldu, Cenâb-ı Hızır, Mûsâ (a.s.) gibi bir resûl-i zîşânın nehyine tebaan: "İşte bu üçüncü suâl, seninle benim aramda ayrılığa sebebdir" (Kehf, 18/78) dedi; ve Mûsâ (a.s.) dahi Cenâb-ı Hızır'a "Bu işi yapma!" demedi; ve devâm-ı sohbetini taleb etmedi. Zîrâ Mûsâ (a.s.) kendisinin müteayyin olduğu rütbe-i aliyye-i risâletin kadrini bilir idi. Ve o öyle bir rütbe idi ki, kendisini Hızır'ın musâhib olmasından nehy ile intâk eyledi. Binâenaleyh Mûsâ (a.s.) Hz. Hızır'ın bu kelâmına karşı kadr-i risâleti ârif olduğu için sükût etti ve aralarında firâk vâki' oldu.

فَانْظُرْ إلى كَمالِ هَذَيْنِ الرَّجُلَيْنِ في العِلمِ وتَوْفِيَةِ الأدَبِ الإلٰهِيِّ حقَّه، وإنصَافِ الخِضْرِ فيما اعْتَرَفَ به عندَ موسَى حيثُ قال له: «أَنَا عَلَى عِلْمٍ عَلَّمَنِيهِ اللّٰهُ لَا تَعْلَمُهُ أَنْتَ، وَأَنْتَ عَلَى عِلْمٍ عَلَّمَكَهُ اللّٰهُ لَا أَعْلَمُهُ أَنَا»، فكان هذا الإعْلَامُ من الخِضْرِ لِموسَى دَوَاءً لِمَا جَرَّحَه به في قولِه: ﴿وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلَى مَا لَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْرًا﴾ مع علمِه بعُلُوِّ رُتْبَتِه بالرِّسالةِ وليستْ تلك الرُّتْبَةُ للخِضْرِ، وظَهَرَ ذلك في الأُمَّةِ المُحَمَّدِيَّةِ في حَدِيثِ إبَارِ النَّخْلِ، فقال ﷺ لأَصْحَابِهِ: «أَنْتُمْ أَعْلَمُ بِمَصَالِحِ دُنْيَاكُمْ»، ولا شَكَّ أنَّ العِلمَ بالشَّيءِ خَيرٌ من الجَهْلِ به، ولهذا مَدَحَ اللّٰهُ نفْسَه بأنَّه ﴿بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ﴾، فقدِ اعْتَرَف ﷺ لأَصْحَابِهِ بأنَّهم أعْلَمُ بمَصَالِحِ الدُّنيَا منه، لِكونِه لا خِبْرَةَ له بذلك، فإنَّه عِلمُ ذَوْقٍ وتَجْرِبَةٍ، ولمْ يَتَفَرَّغْ ﷺ لعِلمِ ذلك، بلْ كان شُغْلُه بالأَهَمِّ فالأَهَمِّ، فقد نَبَّهْتُكَ على أدبٍ عظيمٍ، تَنْتَفِعُ إنِ اسْتَعْمَلْتَ نَفْسَكَ به.

İmdi sen bu iki racülün ilimde kemâline ve edeb-i ilâhînin hakkını îfâsına nazar et! Ve ona "Ben bir ilim üzereyim ki Allah Teâlâ onu bana ta'lîm etti ki, sen onu bilmezsin; ve sen bir ilim üzerinesin ki, Allah Teâlâ onu sana ta'lîm eyledi ki, ben onu bilmem!"[594] demesi haysiyetiyle Mûsâ indinde i'tirâf eylediği şey hakkında sen Hızır'ın insâfına bak! Binâenaleyh bu i'lâm, onun ülüvv-i mertebesini bildiği ve bu mertebe Hızır için hâsıl olmadığı hâlde وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلَى مَا لَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْرًا (Kehf, 18/68) [Sen zevkan ihâta etmediğin şeye nasıl sabredersin?] kavlinde onunla onu mecrûh eylediği şey, Hızır'dan Mûsâ'ya devâ oldu. Ve bu, ibâr-ı nahl hadîsinde ümmet-i muhammediyyeden zâhir oldu. Resûl (a.s.) ashâbına أَنْتُمْ أَعْلَمُ بِمَصَالِحِ دُنْيَاكُمْ [Siz dünyânızın işlerini daha iyi bilirsiniz.] buyurdu. Ve şekk yoktur ki, muhakkak bir şeye ilim, onun cehlinden hayırlıdır. Ve işte bunun için Allah Teâlâ kendi nefsini [25/1/65] بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (Bakara, 2/29) [Her şeyi bilicidir.] kavliyle medhetti. İmdi muhakkak Sallallâhu aleyhi ve sellem onların mesâlih-i dünyâda kendisinden daha âlim olduğunu ashâbına i'tirâf eyledi. Zîrâ kendisi için bunda hibret yoktur. Çünkü o ilm-i zevk ve tecrübedir; ve Resûl (a.s.) bunun ilmine iştigāl etmedi. Belki onun

594 Buhârî, "Îmân", 43; "Ehâdîsü'l-Enbiyâ", 27; "Tefsîr", 18; Müslim, "Fezâil", 46; Tirmizî, "Tefsîr", 18; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XLIV, s. 35.

> şuğlü ehemm içinde ehemm idi. İmdi ben seni edeb-i azîme vâkıf kıldım. Eğer nefsini onunla isti'mâl edersen müntefi' olursun.

Ya'ni gerek Mûsâ (a.s.)ın ve gerek Hz. Hızır'ın ilimdeki kemâllerine ve edeb-i ilâhînin hakkını yerine getirmelerine nazar et! Mûsâ (a.s.)ın Cenâb-ı Hızır ile olan münâsebetinde zâhir olan ilimdeki kemâli budur ki: Mûsâ (a.s.) kendisinin müteayyin olduğu rütbe-i aliyye-i risâletin kadrini ve bu rütbe ism-i Zâhir'in ahkâmını iktizâ edip, ism-i Bâtın'ın mazharı olan Cenâb-ı Hızır ile devâm-ı musâhabetine mâni' olduğunu bilir idi. Binâenaleyh ism-i Zâhir ahkâmının ism-i Bâtın ahkâmına mugāyeretinden nâşî, edeb-i ilâhînin hakkına riâyeten, sohbet-i Hızır'ı terketti. Ve Hz. Hızır'ın ilimdeki kemâli de budur ki: Cenâb-ı Hızır, resûl olan Mûsâ (a.s.)ın rütbesini ve risâletin kadrini ve resûlün getirdiği şeyi alıp nehyettiği şeyden ictinâb lâzım geldiğini bilir idi. Binâenaleyh Mûsâ (a.s.) ona "Eğer bundan sonra sana bir şeyden sorarsam bana musâhib olma!" (Kehf, 18/76) dediği için, Cenâb-ı Hızır mahzâ bir resûl-i zîşânın emrine tebaan, üçüncü suâlden sonra هَذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ (Kehf, 18/78) [İşte bu, senin ve benim beynimde firâktır.] deyip ondan ayrıldı; ve edeb-i risâletin hakkına riâyet etti. Ve Cenâb-ı Hızır'ın insâfına nazar et ki, kendisinde Mûsâ (a.s.)ın bilmediği ve Mûsâ (a.s.)da da kendisinin bilmediği ilim mevcûd olduğunu i'tirâf eyledi.

İmdi Cenâb-ı Hızır'ın Mûsâ (a.s.)a karşı vâki' olan bu i'tirâfı hîn-i mülâkātta "Sen zevkan ihâta etmediğin şeye nasıl sabredersin?" (Kehf, 18/68) demesine karşı bir tarziye oldu. Zîrâ Cenâb-ı Hızır bu sözüyle Mûsâ (a.s.)ı mecrûh etmiş idi. Bu i'tirâfı onun yarasına ilâç oldu. Ve bu tefâzul nisbeti hurma ağacının aşılanması hakkındaki hadîs-i şerîfte ümmet-i muhammediyyede zâhir oldu. Şöyle ki, (S.a.v.) Efendimiz bir sene ashâb-ı kirâmın hurma ağaçlarını aşılamakla meşgūl olduklarını müşâhede buyurdukda لَوْ تَرَكْتُمْ لَا يَضُرُّكُمْ ya'ni "Eğer terkederseniz size zarar vermezdi" buyurdu. Bunun üzerine ashâb-ı kirâm telkîhi terkettiler. O sene hurma az oldu. (S.a.v.) Efendimiz ashâb-ı kirâmına [25[1]/66] أَنْتُمْ أَعْلَمُ بِمَصَالِحِ دُنْيَاكُمْ ya'ni "Dünyânızın işlerini siz daha iyi bilirsiniz" buyurdu. İşte bu tefâzul nisbeti idi; ve (S.a.v.) Efendimiz ashâb-ı kirâmına karşı bu tefâzulu ve onların mesâlih-i dünyâya daha âlim olduklarını i'tirâf eyledi. Hâlbuki bir şeyin ilmi onun cehlinden hayırlı olduğuna şübhe yoktur. Bunun için Allah

Teâlâ hazretleri kendi nefsini بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (Bakara, 2/29) ya'ni "Her şeyi bilicidir" kavliyle medhetti. Ve ashâb-ı kirâmın mesâlih-i dünyâda risâlet-penâh Efendimiz'den daha âlim olmaları, (S.a.v.) Efendimiz için mesâlih-i dünyâda hibret olmamasından idi. Ve mesâlih-i dünyânın ilmi zevk ve tecrübe ile hâsıl olacağı bedîhîdir. Hâlbuki (S.a.v.) Efendimiz, umûr-i cüz'iyye olan umûr-i dünyeviyyeye kalb-i şerîfiyle meşgûl olmadı. Belki onun iştigāli ehemm içinde ehemm olan umûr-i külliyyeye, ya'ni ilm-i nübüvvet ve risâlete idi. İşte ben sana bu tefâzul-i nisbîye müstenid olan insâf kāidesini îzâh etmekle seni edeb-i azîme vâkıf kıldım. Eğer muhîtinle olan münâsebetinde nefsini bu edeb ile kullanacak olursan onunla müntefi' olursun.

وقولُه: ﴿فَوَهَبَ لِي رَبِّي حُكْمًا﴾ يُرِيدُ الخِلافةَ، ﴿وَجَعَلَنِي مِنَ الْمُرْسَلِينَ﴾ يُرِيدُ الرِّسالةَ، فما كلُّ رَسولٍ خَلِيفَةً، فالخَليفةُ صاحبُ السَّيفِ والعَزْلِ والوِلايَةِ، والرَّسولُ ليس كذلك، إنَّما عليه البَلاغُ ما أُرْسِلَ به، فإنْ قَاتَلَ عليه وحَمَاهُ بالسَّيفِ فذلك الخَليفةُ الرَّسولُ، فكما أنَّه ما كلُّ نَبِيٍّ رَسولًا، كذلك ما كلُّ رَسولٍ خَليفةً، أَي ما أُعْطِيَ المُلكَ ولا التَّحَكُّمَ فيه.

Ve onun فَوَهَبَ لِي رَبِّي حُكْمًا (Şuarâ, 26/21) [Rabbim bana hüküm bahşeyledi.] kavli, hilâfeti murâd eder; ve وَجَعَلَنِي مِنَ الْمُرْسَلِينَ (Şuarâ, 26/21) [Ve beni mürselînden kıldı.] risâleti murâd eder. İmdi her bir resûl halîfe değildir. Binâenaleyh halîfe seyf ve azl ve vilâyet sâhibidir. Hâlbuki resûl böyle değildir. Ancak onun üzerine irsâl olunduğu şeyin iblâğı lâzımdır. Eğer onun üzerine mukātele eder ve onu seyf ile himâye ederse o, halîfe ve resûldür. Nitekim her bir nebî resûl değildir. Kezâlik her resûl halîfe değildir, ya'ni ona mülk ve onda tahakküm verilmedi.

Mûsâ (a.s.) "Rabbim bana hüküm bahşeyledi" (Şuarâ, 26/21) kavliyle Cenâb-ı Hak'tan kendisine hilâfet ihsânını murâd eder; ve "Beni mürselînden kıldı." (Şuarâ, 26/21) kavliyle de kendisine risâlet verildiğini [25[1]/67] murâd eder. İmdi her "halîfe" resûl ise de, her "resûl" halîfe değildir. Zîrâ "halîfe" kılıç sâhibidir; ve azl ve vilâyet sâhibidir. Hâlbuki resûl olan zât ancak kendisine münzel olan ahkâm-ı ilâhiyyeyi ibâdullâha

teblîğ ile me'mûrdur. Eğer resûl olan zât, ahkâm-ı ilâhiyyeyi mukātele ile kabûl ettirir ve kendisine tâbi' olan mü'minleri kılıç ile himâye eylerse, hem halîfe ve hem de resûldür. Bu sûrette hilâfet, risâlet üzerine zâid bir rütbe olmuş olur. Nitekim her nebî resûl değildir. Zîrâ nebî kendisinden evvel gelen resûlün getirdiği ahkâmı te'yîd ve teblîğe me'mûr olduğu hâlde resûl, ahkâm-ı müstakille ile gelen zâttır. İşte bunun gibi her resûl dahi halîfe değildir. Ya'ni resûl olan zâta mülk ve mülkte tahakküm i'tâ olunmadı. Binâenaleyh Mûsâ (a.s.) فَوَهَبَ لِي رَبِّي حُكْمًا وَجَعَلَنِي مِنَ الْمُرْسَلِينَ (Şuarâ, 26/21) [Rabbim bana hüküm bahşeyledi ve beni mürselînden kıldı.] kavliyle "risâlet" ve "hilâfet"i câmi' olduğunu tasrîh buyurmuştur. Hâlbuki bu rütbeler Cenâb-ı Hızır'a i'tâ olunmadı.

وأمَّا حِكمةُ سؤالِ فرعونَ عن المَاهِيَّةِ الإلٰهيَّةِ، فلمْ يكنْ عنْ جَهلٍ، وإنَّما كان عن اخْتِبَارٍ حتَّى يَرَى جَوابَه مع دَعوَاه الرِّسالةَ عن ربِّه، وقد عَلِمَ فرعونُ مَرتَبةَ المُرسَلِينَ في العِلمِ فيَسْتَدِلُّ بجَوَابِه على صِدقِ دَعوَاه، وسَألَ سُؤالَ إيهَامٍ من أجلِ الحاضِرينَ حتَّى يُعَرِّفَهم من حيثُ لا يَشْعُرُونَ بما شَعَرَ هو في نفْسِه فِي سؤالِه، فإذا أَجَابَه جَوَابَ العُلَمَاءِ بالأمرِ أظْهَرَ فرعونُ إبْقَاءً لمَنْصِبِه أنَّ موسَى ما أَجَابَه على سؤالِه، فتَبَيَّنَ عندَ الحَاضِرِين لقُصُورِ فَهْمِهم أنَّ فرعونَ أعْلَمُ من موسَى، ولهذا لمَّا قال له في الجَوابِ ما يَنبَغِي، وهو في الظَّاهرِ غَيرُ جَوابٍ على مَا سُئِلَ منه، وقد عَلِمَ فرعونُ أنَّه لا يُجِيبُه إلا بذلك، فقال لأَصحَابِه: ﴿إِنَّ رَسُولَكُمُ الَّذِي أُرْسِلَ إِلَيْكُمْ لَمَجْنُونٌ﴾، أيْ مَسْتُورٌ عنه عِلمُ ما سَأَلْتُهُ عنه، إذ لا يَتَصَوَّرُ أنْ يَعْلَمَ أصلًا.

Ve Fir'avn'ın mâhiyyet-i ilâhiyyeden suâlinin hikmetine gelince: An-cehlin vâki' olmadı; belki imtihândan dolayı oldu, tâ ki Rabb'inden da'vâ-yı risâletiyle berâber onun cevâbını göre! Ve Fir'avn ilimde rütbe-i mürselîni bilir idi, tâ ki onun cevâbıyla da'vâsının sıdkına istidlâl eyleye! Ve hâzırîn eclinden [25¹/68] suâl-i îhâm ile suâl eyledi, tâ ki o kendi nefsinde muttali' olduğu şeye, onların şuûru olmadığı haysiyetle, suâlinde onlara ta'rîf eyleye! [İmdi emri âlim olanların cevâbıyla cevâb verdiği vakit, Fir'avn mansıbını ibkā için Mûsâ'nın,

suâline cevâb vermediğini i'lân etti.][595] İmdi onların kusûr-ı fehimlerinden dolayı hâzırîn indinde Fir'avn'ın Mûsâ'dan a'lem olduğu zâhir oldu. Ve işte bunun için vaktâki ona cevâbda lâyık olan şeyi söyledi, hâlbuki o zâhirde kendisinden suâl olunan şeye cevâb değildir; ve muhakkak Fir'avn, o bunun gayrısı ile cevâb vermez olduğunu bildi. Binâenaleyh ashâbına dedi: "Size gönderilen resûlünüz elbette mecnûndur." (Şuarâ, 26/27) Ya'ni benim kendisinden suâl ettiğim şeyin ilmi ondan mestûrdur. Zîrâ o şeyin ma'lûm olması aslâ tasavvuf olunmaz.

Ma'lûm olsun ki, Fir'avn hikmet-i hükûmete vâkıf zekî ve fatîn bir hükümdâr idi. Onun dirâyet ve zekâveti koca bir kavim üzerinde da'vâ-yı rubûbiyyetle berâber senelerce müstebiddâne bir sûrette icrâ-yı hükûmete muvaffak olmasıyla sâbittir. Binâenaleyh onun Mûsâ (a.s.)a mâhiyyet-i ilâhiyyeden suâl etmesi cehlinden değil, belki Mûsâ (a.s.)ı imtihân etmek maksadıyla vâki' idi. Zîrâ Fir'avn, Rabb'i cânibinden risâletle gönderildiğini da'vâ eden Mûsâ (a.s.)ın nasıl cevâb vereceğini görmek ve âlemde mürselîn rütbesini bildiği cihetle, vereceği cevâb ile Mûsâ (a.s.)ın da'vâsının sıdkına istidlâl eylemek için, mâhiyyet-i ilâhiyyeden suâl etti. Ve bu suâlini vüzerâ ve hükemâsından birtakım kimselerin huzûrunda îrâd eyledi; ve Kur'ân-ı Kerîm'de zikrolunduğu üzere onun suâli وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ (Şuarâ, 26/23) tarzında idi. Ya'ni "Rabbü'l-âlemînin mâhiyeti ve hakîkati nedir?" dedi. Hâlbuki Fir'avn'ın ma'lûmu idi ki, rusül (aleyhimü's-selâm)a mâhiyyet-i ilâhiyyeden suâl olunduğu vakit, onlar mâhiyyet-i Hak'tan ve hakîkat-i ahadiyyeden cevâb vermezler; belki Hakk'ın izâfâtıyla, ya'ni sıfât ve esmâsıyla cevâb verirler. Ve hükemâ ise mantıkla iştigāl ettikleri ve mantık kāidesince bir şeyin hakîkatini ta'rîf, "cins" ve "fasıl" ile olacağı cihetle, bir şeyin mâhiyetinden suâl olunduğu vakit, mutlakā "cins" ve "fasıl"dan mürekkeb olan bir mâhiyetten bahsolunmak lâzım idi. Zîrâ kāide-i [25[1]/69] mantıkıyyece her mâhiyet iki cüz'den terekküb eder. Birisi o mâhiyete nisbeten eamm olup, onunla diğer mâhiyet beyninde müşterek olur. Buna

595 Buradaki cümle "imdi hakîkat-i emri bilen ulemânın cevâbıyla cevâb vermediğini izhâr etti" şeklindedir. Ancak bu hâliyle *Fusûs* ibâresini tam yansıtmadığı için, köşeli parantez içindeki cümle Mûsâ Fassı üzerine Ahmed Avni Bey tarafından yazılan ikinci şerhten iktibâs edilmiştir.

"cüz'-i müşterek" ve "tamâm-ı müşterek" derler. Ve biri dahi o mâhiyete nisbeten müsâvî ve cüz'-i evvele nisbeten ahfâ olup, o mâhiyeti sâirlerinden tefrîk ve müstakillen bir mâhiyet kılar. "Eamm-ı müşterek" olan cüz'-i evvele "cins" ve cinsten ehass ve mâhiyete müsâvî olan cüz'-i sânîye "fasl" ve bu iki cüz'den bi't-terettüb husûle gelen mâhiyete "nevi'" tesmiye olunur. Ve ancak fasılların cinslere inzımâmiyle müstakil mâhiyyât-ı nev'iyye hâsıl olur. Meselâ insan, bir mâhiyyet-i nev'iyye olup "hayvan" ile "nâtık" cüz'lerinden mürekkebdir. "Hayvan" insana nisbeten cüz'-i eamm olup insan ve sâir hayvanlara şâmil ve "tamâm-ı müşterek" olan "cins"tir. "Nâtık" dahi insana nisbetle cüz'-i müsâvî olup, nev'-i insânı sâir envâından fasl ve temyîz eden "fasl"ıdır. Kezâlik "At hayvân-ı sâhildir" ve "Hımâr hayvân-ı nâhıktır" denildikde, "at" ve "hımâr" birer mâhiyyet-i nev'iyye olup fasıllarının, cüz'-i müşterek olan hayvan cinsine inzımâmiyle tahassul etmişlerdir. Ve hâkezâ ulûm ve fünûnda zikrolunan mesâil ve aksâmının mevzûâtı birer nevi' olup fasıllarıyla tefrîk olunmuşlardır.

İmdi Fir'avn, "Hak" için mâhiyet ve hakîkat olmakla berâber, o mâhiyetin "cins" ile "fasıl"dan mürekkeb olmadığına vâkıf idi; ve huzzâra bu hakîkati ta'rîf için suâlinde buna îhâm eyledi. Velâkin hâzır olan hükemâ ve ukalâ, Fir'avn'ın muttali' olduğu bu hakîkate vâkıf değil idiler. Onlar mâhiyyet-i Hakk'ın ancak "cins" ile "fasıl"dan terekküb edeceğine kāni' olduklarından, Fir'avn'ın suâline, Mûsâ (a.s.) tarafından bu yolda cevâb verileceğine muntazır oldular. Mûsâ (a.s.) ise onların bu zu'mu vech ile cevâb vermeyip, hakîkat-i emri bilen ulemânın cevâbıyla, ya'ni رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا (Şuarâ, 26/24) [Göklerin ve yerin ve bunların arasında bulunanların Rabbidir.] kavliyle, Hakk'ın izâfâtıyla cevâb verdiğini gördüklerinde, Fir'avn onların bu cehillerinden bi'l-istifâde, mahzâ kendi mansıb-ı riyâsetinin bekāsı için: "Bakınız, ben ne sordum. [25[1]/70] Mûsâ bana ne cevâb verdi?" (Bk. Şuarâ, 26/25) dedi. Ve bu takdîrce hükemâ-yı hâzıranın kusûr-i fehimlerinden nâşî, onların indinde Fir'avn'ın Mûsâ (a.s.)dan daha âlim olduğu zâhir oldu. Bu hâl hükemânın noksan olan fehimlerine nisbeten böyle idi. Yoksa hakîkatte böyle değil idi. Ve Fir'avn indinde, bu cevâb ile Mûsâ (a.s.)ın sıdk-ı da'vâsı bi'd-delâle sâbit oldu. Velâkin hubb-i riyâset sâikasıyla onu izhâr edemedi. Belki huzzârın hamâkatlerinden bi'l-istifâ-

de tarîk-i tezvîre saptı. Mûsâ (a.s.) zâhirde kendisinden suâl olunan şeye cevâb vermemekle berâber, Fir'avn'ın suâline karşı lâyık olan kelâmı söyledi. Ya'ni rubûbiyyet-i mutlakayı Hakk'a izâfe eyledi. Ve Fir'avn Mûsâ (a.s.) ın bu kelâmın gayrısı ile cevâb vermez olduğunu bildiği hâlde, ashâbına hitâben: "Size gönderilen resûlünüz elbette mecnûndur" (Şuarâ, 26/27), ya'ni benim kendisinden suâl ettiğim şeyin ilmi ondan "mestûr"dur. Zîrâ o şeyin ma'lûm olması aslâ mutasavver değildir, dedi. Zîrâ mâhiyyet-i ilâhiyyeyi ve hakîkat-i Hakk'ı, Hak'tan gayrı kimse bilmez.

İmdi Fir'avn'ın kelâmında iki vecih vardır: Birisi, Fir'avn huzzâra kendisini Mûsâ (a.s.)dan daha âlim göstermek için: "Ey huzzâr, bakınız ben ona mâhiyyet-i Hak'tan suâl ettim; o kavâid-ı mantıkıyyeye vâkıf olmadığı için, mâhiyetin "cins" ile "fasıl"dan terekküb ettiğini bilmedi. Mâhiyetin izâfâtıyla cevâb verdi. Benim suâlimi anlayamadı" demek idi. İkincisi, huzzâra karşı sûret-i zâhirede Mûsâ (a.s.)ın nübüvvetini inkâren ve sûret-i bâtınede Mûsâ (a.s.)ın cevâbı, resûle lâyık bir cevâb olduğunu tasdîkan ve onun risâletine şehâdeten: "Benim suâl ettiğim şeyin ilmi ondan mestûrdur. Zîrâ hakîkat-i Hak, Hak'tan gayrı kimsenin ma'lûmu değildir. Binâenaleyh resûl risâleti hîninde hakāyık-ı eşyâdan ve esrâr-ı kazâ ve kaderden muhtecibdir. Onun vazîfesi zât-ı mutlakaya da'vet değil, sıfât-ı ilâhiyyeye da'vettir; ve zâttan suâl olunduğu vakit izâfât ile cevâb verir" demek idi.

فالسُّؤالُ صَحِيحٌ، فإنَّ السُّؤالَ عن المَاهِيَّةِ سُؤالٌ عن حَقيقةِ المَطلُوبِ، ولا بُدَّ أنْ يكونَ على حَقيقةٍ في نفْسِه، وأمَّا الَّذين جَعَلُوا الحُدُودَ مُرَكَّبَةً من جِنسٍ وفَصلٍ، فذلك في كلِّ ما يَقَعُ فيه الاشْتِرَاكُ، ومَن لا جِنسَ له لا يَلزَمُ أنْ لا يكونَ [25[1]/71] على حَقيقةٍ في نفْسِه لا تكونُ لغَيرِه، فالسُّؤالُ صَحِيحٌ على مَذهَبِ أهلِ الحقِّ والعِلمِ الصَّحِيحِ والعَقلِ السَّلِيمِ، والجَوابُ عنه لا يكونُ إلا بما أجَابَ به موسَى عليه السلام.

İmdi bu suâl sahîhdir. Zîrâ muhakkak mâhiyetten suâl, matlûbun hakîkatinden suâldir. Ve Hakk'ın kendi nefsinde bir hakîkat üzere olması lâbüddür. Ve ammâ şunlar ki hadlerini, cins ve fasıldan mürekkeb kıldılar, bu kendisinde iştirâk vâki' olan her bir şeyde vardır; ve kendisi için cins olmayan kimsenin kendi nefsinde onun gayrı

için olmayan bir hakîkat üzere olmaması lâzım gelmez. Böyle olunca suâl, ehl-i Hak ve ilm-i sahîh ve akl-ı selîm mezhebi üzere sahîhdir. Ve ondan cevâb, ancak Mûsâ (a.s.)ın cevâb verdiği şeyle olur.

Ya'ni Fir'avn'ın mâhiyyet-i ilâhiyyeden suâl etmesi sahîhdir. Zîrâ sâil bir şeyin hakîkatinden ve mâhiyetinden suâl ederse, kendi matlûbunun hakîkatinden suâl etmiş olur. Ve bir kişinin kendi matlûbu olan şeyin hakîkatinden suâl etmesi ise sahîhdir. Hz. Şeyh-i Ekber (r.a.)ın burada mâhiyyet-i Hak'tan suâlin sahîh olduğunu beyân buyurması, hükemânın zehâbını ibtâl içindir. Zîrâ ehl-i mantık indinde "mâhiyet" bâlâda îzâh olunduğu üzere "cins" ile "fasıl"dan mürekkebdir. Onlar derler ki: "Mâhiyyet-i Hak cins ile fasıldan mürekkeb olmadığı cihetle Fir'avn'ın وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ (Şuarâ, 26/23) [Rabbü'l-âlemînin mâhiyeti ve hakîkati nedir?] kavlinde "mâ" ile mâhiyyet-i Hak'tan suâli bâtıldır, sahîh değildir." Hâlbuki Hak Teâlâ hazretleri kendi nefsinde ve zâtında bir hakîkat üzeredir. Eğer böyle olmasa onun için bir hakîkat olmamak lâzım gelir; bu ise bâtıldır. Ve mâdemki kendi nefsinde Hakk'ın bir hakîkati mevcuttur ve sâilin matlûbu da Hakk'ı anlamaktır; binâenaleyh onun suâli, matlûbu olan Hakk'ın hakîkatinden suâldir. Bu ise sahîhdir. Fakat hakîkat-i Hak'tan cevâb vermek doğru değildir. Zîrâ onun kendi nefsinde olan hakîkati, kendisinden gayrısının idrâki mümkin değildir. Ve ammâ şunlar ki [25[1]/72] hudûd-i eşyâyı "cins" ile "fasıl"dan mürekkeb kıldılar, kendisinde cinsiyetten iştirâk vâki' olan her şeyde hudûdun vasfı vardır; binâenaleyh eğer böyle bir hadd ile mahdûd olan şeyin mâhiyetinden suâl olunursa, bu kimselerin mezheb ve kāidelerine göre, o şeyin mâhiyeti olan "hadd" ile cevâb vermek münâsib olur. Ve kendisi için cins olmayan zât-ı Hakk'ın kendi nefsinde, kendisinin gayrı için mevcûd olmayan bir hakîkat üzere olmaması lâzım gelmez. Belki onun da kendi zâtında bir hakîkati vardır. Böyle olunca ehl-i Hak mezhebi ve ilm-i sahîh ve akl-ı selîm muktezâsı üzere bu zâtın hakîkatinden suâl sahîh olur. Ve belki böyle bir suâle karşı kendisi için "cins" olmayan o zâtın hakîkatinden cevâb verilmeyip, ancak Mûsâ (a.s.)ın verdiği cevâb gibi, o hakîkatin niseb ve izâfâtından bahs ile cevâb verilir.

وهُنَا سِرٌّ كبيرٌ، فإنَّه أجَابَ بالفِعْلِ لِمَنْ سَألَ عن الحَدِّ الذَّاتِيِّ، فجَعَلَ الحَدَّ

الذَّاتيَّ عينَ إضَافتِه إلى ما ظَهَرَ به مِن صُوَرِ العَالَمِ أو ما ظَهَرَ فيه من صُوَرِ العَالَمِ، فكَأَنَّه قال له في جَوابِ قولِه: ﴿وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ﴾ قال الَّذي يَظْهَرُ فيه صُوَرُ العالمينَ من علوٍ وهو السَّمَاءُ وسفلٍ وهو الأرضُ ﴿إِنْ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ﴾ أو يَظْهَرُ هو بها.

Ve bunda bir sırr-ı kebîr vardır. Zîrâ o, "hadd-i zâtî"den suâl eden kimseye "fiil" ile cevâb verdi. Binâenaleyh hadd-i zâtîyi, suver-i âlemden onunla zâhir olduğu şeye veyâhud suver-i âlemden kendisinde zâhir olan şeye izâfetinin "ayn"ı kıldı. İmdi keennehû onun وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ (Şuarâ, 26/23) [Rabbü'l-âlemînin mâhiyeti ve hakîkati nedir?] kavlinin cevâbında ona "Eğer siz ehl-i îkān iseniz", (Şuarâ, 26/24) semâdan ibâret olan ulüvvden ve arzdan ibâret olan süflden âlemlerin sûretleri kendisinde zâhir olandır yâhud onlarla zâhir olandır" dedi.

Ya'ni Fir'avn'ın mâhiyyet-i ilâhiyyeden vâki' olan suâline karşı, Mûsâ (a.s.)ın hakîkat-i ilâhiyyeye muzâf olan rubûbiyyet-i mutlaka ile cevâb vermesinde büyük bir sır vardır. Zîrâ Mûsâ (a.s.) "hadd-i zâtî"den suâl eden, ya'ni "Hakîkat-i ilâhiyyeyi ta'rîf eyle!" diyen Fir'avn'a, Hakk'ın "fiil"i olan rubûbiyetle cevâb verdi; ve zât-ı Hakk'ın ta'rîfini, Rabb'in suver-i âlemden [25[1]/73] zâhir olduğu şeye izâfetinin "ayn"ı kıldı. Veyâhud Rabb'in vücûdunda suver-i âlemden zâhir olan şeye onun izâfetinin "ayn"ı kıldı; ve cemî'-i rubûbiyyât-ı cüz'iyyeyi câmi' olan rubûbiyyet-i mutlakayı Hakk'a izâfet sûretiyle ta'rîf etti. Binâenaleyh onun suver-i âlemde zâhir olduğu rubûbiyyet-i mutlaka ile tavsîfi, hakîkat-i Hakk'ı ta'rîfin "ayn"ı oldu. Zîrâ suver-i ulviyye ve süfliyyede bi-hasebi'l-esmâ müteayyin olan vücûd-ı Hak'tır; ve bu suverin kâffesi vücûd-ı vâhid-i hakîkî-i Hak'tan mürabdır. Şu hâlde Fir'avn'ın "Rabbü'l-âlemîn ne şeydir?" (Şuarâ, 26/23) kavlinin cevâbında, Mûsâ (a.s.) "cins" ile "fasıl"dan mürekkeb olan mâhiyetten bahsetmeyip, keennehû Fir'avn'a dedi ki: "Eğer siz Hakk'ı suver-i âlemde ve kendi nefsinizde müşâhede edip, O'ndan gayrı vücûd-ı hakîkî sâhibi olmadığına müteyakkın olmuş tâifeden iseniz, Rabbü'l-âlemîn, âlemlerin suver-i ulviyye ve süfliyyesi kendisinde zâhir olan veyâhud kendisi bu sûretler ile zâhir olan zât-ı vâhiddir." Fir'avn imtihânen sorduğu suâlin cevâbını kendi

vukūf ve şuûruna mutâbık olarak aldı. Fakat hâzır-bi'l-meclis olan hükemâ "cins" ve "fasıl"dan mürekkeb bir mâhiyetin ta'rîfine muntazır oldukların-dan ve onlar, Fir'avn'ın vâkıf olduğu şeyden câhil bulunduklarından, Mûsâ (a.s.)ın bu cevâbı onlara kâfî gelmedi. Velâkin Fir'avn Mûsâ (a.s.) tarafın-dan verilen cevâbın isâbetini takdîr ve da'vâ-yı risâlette sıdkını ârif olmakla berâber, hubb-i riyâset sâikasıyla, huzzârın zehâbından bi'l-istifâde tezvîr tarîkine zâhib olup, zâhiren Mûsâ (a.s.)ı tasdîk ile mü'mîn olmadı. Velhâsıl Mûsâ (a.s.) bu cevâb ile zât-ı Hakk'ı âlemin "ayn"ı kılmış oldu. Ve Hakk'ı reviş-i risâletine muvâfık bir ta'rîf ile beyân eyledi.

فلمَّا قال فرعونُ لأصحابِه: ﴿إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ﴾، كما قُلْنَا في مَعنَى كَونِه مَجنُونًا، زَادَ موسَى في البَيانِ لِيَعلمَ فرعونُ رُتْبَتَه في العِلمِ الإلٰهِيِّ، لِعلمِه بأنَّ فرعونَ يَعلَمُ ذلك، فقال: ﴿رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ﴾، فجَاءَ بما يَظهَرُ ويُسْتَرُ، وهو الظَّاهرُ والبَاطنُ، ﴿وَمَا بَيْنَهُمَا﴾ وهو قولُه: ﴿وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ﴾، ﴿إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ﴾ أيْ إنْ كُنْتُمْ أصحَابَ تَقْيِيدٍ، فإنَّ العَقلَ تَقْيِيدٌ.

İmdi vaktâki Fir'avn ashâbına "O elbette mecnûndur" (Şuarâ, 26/27) dedi. Nitekim biz onun mecnûn olması ma'nâsında [25¹/74] dedik. Fir'avn ilm-i ilâhîde onun mertebesini bilmek için, Mûsâ beyânda ziyâde etti. Zîrâ Fir'avn'ın bunu bildiğini bilir idi. Binâenaleyh رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ (Şuarâ, 26/28) [Maşrık ve mağribin Rabbi.] dedi. Böyle olunca zâhir ve müstetir olan şeyi getirdi; ve o zâhir ve bâtındır, وَمَا بَيْنَهُمَا (Şuarâ, 26/28) [ve bu ikisi arasında olanların]; dahi O'nun وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (Hadîd, 57/3) [O her şeyi alîmdir.] kavlidir. إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ (Şuarâ, 26/28) [Eğer siz taakkul ederseniz.] Eğer siz ashâb-ı takyîd iseniz, demektir. Zîrâ akıl takyîddir.

Ya'ni Fir'avn sorduğu suâl üzerine Mûsâ (a.s.)dan Hakk'ın izâfâtıyla cevâb aldıktan sonra, o mecliste hazır olan ashâbına "Size gönderilen resû-lünüz elbette mecnûndur!" (Şuarâ, 26/27) ya'ni, "Benim kendisinden suâl ettiğim şeyin ilmi ondan mestûrdur" deyince, Fir'avn ilm-i ilâhîde kendisi-nin mertebesini bilmek için Mûsâ (a.s.) cevâbını ziyâdeleştirdi. Zîrâ Mûsâ (a.s.) muhakkak Fir'avn'ın kendi kelâmını anladığını bilir idi. Binâenaleyh Cenâb-ı Mûsâ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا إِنْ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ (Şuarâ, 26/24) [Gök-

lerin, yerin ve bunların arasında bulunan şeylerin Rabb'idir. Eğer hakîkati yakînen bilmeye ehil kimselerseniz.] dedikten sonra رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَمَا بَيْنَهُمَا إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ (Şuarâ, 26/28) [O maşrıkla mağribin ve ikisi arasında bulunan her şeyin Rabb'idir. Eğer siz taakkul ederseniz.] dedi. Şu hâlde zâhir ve müstetir olan şeyi beyân etmiş oldu. Zîrâ maşrık, şemsin mahall-i zuhûrudur; ve mağrib ise şemsin mahall-i istitârıdır. Ve "maşrık" ism-i Zâhir'in mazharı ve "mağrib" ism-i Bâtın'ın mazharıdır. Binâenaleyh Cenâb-ı Mûsâ, "Rabbü'l-maşrıkı ve'l-mağrib" demekle hem zâhir ve hem de müstetir olan şeyi getirmiş oldu. Ve Hak Teâlâ bilcümle mezâhir ile zâhir ve müteayyindir; ve her bir mazharın bâtınıdır. Ve وَمَا بَيْنَهُمَا [ve bu ikisi arasında olanların] kavli dahi, Hak Teâlâ'nın وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (Hadîd, 57/3) [O her şeyi alîmdir.] ya'ni Hak Teâlâ maşrık ile mağrib ve zâhir ile bâtın arasını; ve her bir mazhar ile zâhir ve müteayyin olmakla o mezâhiri, ve her bir mazharın bâtını olmakla onların bevâtınını âlimdir, demek olur. إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ (Şuarâ, 26/28) [Eğer siz taakkul ederseniz.] ya'ni "eğer siz ashâb-ı akıl ve takyîd iseniz", demektir. Zîrâ akıl takyîdi iktizâ eder; ve aklen "teşbîh", Hakk'ı takyîd etmek demektir, ve "tenzîh" ise tahdîddir. Binâenaleyh ashâb-ı akıl Hakk'ı teşbîh ettikleri vakit ecsâma teşbîh ile takyîd ederler; ve tenzîh ettikleri vakit dahi, O'nu suver-i âlemden ve ecsâmdan tenzîh ile tahdîd etmiş olurlar.

فالجَوابُ الأَوَّلُ جوابُ المُوقِنِينَ، وَهُمْ أهلُ الكَشفِ والوُجودِ، فقال لهم: ﴿إِنْ كُنْتُمْ [25[1]/75] مُوقِنِينَ﴾، أيْ أهلَ كَشفٍ ووُجودٍ فقد أعْلَمْتُكم بما تَيَقَّنْتُمُوه في شُهُودِكم ووُجودِكم، فإنْ لَمْ تَكُونُوا من هذا الصِّنفِ فقد أجَبْتُكم في الجَوابِ الثَّانِي إن كُنْتُمْ أهلَ عَقلٍ وتَقْيِيدٍ وحَصَرْتُم الحقَّ فيما تُعْطِيه أَدِلَّةُ عُقُولِكم، فظَهَرَ موسَى بالوَجْهَيْنِ ليَعْلَمَ فرعونُ فَضْلَه وصِدقَهُ، وعَلِمَ موسَى أنَّ فرعونَ عَلِمَ ذلك أو يَعْلَمُ ذلك، لكَونِه سَأَلَ عن المَاهِيَّةِ، فعَلِمَ أنَّه ليس سُؤالُه على اصْطِلاحِ القُدَمَاءِ في السُّؤالِ بـ«مَا»، فلِذَلك أَجَابَ، فلوْ عَلِمَ منه غيرَ ذلك لَخَطَّأَه في السُّؤالِ، فلمَّا جَعَلَ موسَى المَسْئُولُ عنه عينَ العَالَمِ خَاطَبَه فرعونُ بهذ اللِّسَانِ والقَومُ لا يَشْعُرُونَ.

İmdi cevâb-ı evvel "mûkınîn"in cevâbıdır; ve onlar ehl-i keşf ve vücûd-

dur. Binâenaleyh onlara: "Eğer siz mûkınîn iseniz" (Şuarâ, 26/24) dedi. Ya'ni, "Eğer siz ehl-i keşf ve vücûd iseniz, muhakkak ben size şühûdunuzda ve vücûdunuzda teyakkun ettiğiniz şeyi bildirdim. İmdi eğer siz bu sınıftan değil iseniz, ehl-i akıl ve takyîd iseniz ve edille-i ukūlünüzün i'tâ eylediği şeyde Hakk'ı hasrederseniz, muhakkak ben size cevâb-ı sânîde cevâb verdim" demek olur. Böyle olunca Fir'avn onun fazlını ve sıdkını bilmek için Mûsâ vecheyn ile zâhir oldu; ve Mûsâ bildi ki, muhakkak Fir'avn bunu anladı veyâhud anlar. Zîrâ Fir'avn mâhiyetten suâl etti. Binâenaleyh bildi ki, "mâ" ile suâlde onun suâli ıstılâh-ı kudemâ üzere değildir. İşte bunun için cevâb verdi. İmdi ondan bunun gayrını fehm ede idi, suâlde onu tahtıe ederdi. Vaktaki Mûsâ, mes'ûlün-anhi ayn-ı âlem kıldı, Fir'avn ona bu lisân ile hitâb eyledi, hâlbuki kavmin şuûrları yok idi.

Ya'ni Fir'avn'ın وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ (Şuarâ, 26/23) [Âlemlerin Rabbi olan nedir?] diye mâhiyyet-i ilâhiyyeden vâki' olan suâline Mûsâ (a.s.)ın evvelen رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا إِنْ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ (Şuarâ, 26/24) [Göklerin, yerin ve bunların arasında bulunan şeylerin Rabb'idir. Eğer hakîkati yakînen bilmeye ehil kimselerseniz.] diyerek cevâb vermesi mûkınîn olan kimselere mahsûs olan cevabdır. Ve "mûkınîn" zümresi, ehl-i keşf ve vücûd olan zevâttır. Zîrâ ehl-i keşf ve vücûd, eşyânın [25[1]/76] vücûd-ı hakîkî-i Hakk'a muzâf olan vücûdât olup, onların Kayyûm'u Hak olduğunu ve cümlesi Rabb-i mutlakın merbûbu bulunduğunu ve kendi vücûdları dahi eşyâ-yı âlemden bir şey olup, Rabb-i mutlakın kendilerinde dahi rubûbiyetle zâhir olduğunu yakînen müşâhede ederler. Binâenaleyh Mûsâ (a.s.) bu ilk cevâbında: "Eğer siz ehl-i keşf ve vücûd iseniz muhakkak ben size şühûdunuzda ve vücûdunuzda, ya'ni âfâk ve enfüste, teyakkun ettiğiniz şeyi bildiririm" demiş oldu. Ve ondan sonra ikinci cevâba tasaddî buyurup رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَمَا بَيْنَهُمَا إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ (Şuarâ, 26/28) [O maşrıkla mağribin ve ikisi arasında bulunan her şeyin Rabb'idir. Eğer siz taakkul ederseniz.] dedi. Ve bu cevâb dahi ehl-i akıl ve takyîde mahsûs olan cevâbdır. Zîrâ ehl-i akıl ve takyîd Hakk'ı ecsâma teşbîh ederek takyîd veyâ ecsâmdan tenzîh ederek tahdîd ederler. Binâenaleyh Mûsâ (a.s.) bu ikinci cevâbında: "Eğer siz ehl-i keşf ve vücûd sınıfından olmayıp ehl-i akıl ve takyîd iseniz ve akıllarınızın îcâd eylediği delîller ile Hakk'ı cihât ve ecsâmda hasrederseniz, teşbîh ve tenzîhi

mutazammın olan Hakk'ın zuhûr ve istitârını size bildiririm" demiş oldu.

Şu hâlde Mûsâ (a.s.) Fir'avn kendisinin fazlını ve sıdkını bilmek için zikrolunan iki vech ile zâhir oldu. Ve Fir'avn mâhiyyet-i ilâhiyyeden suâl etmiş olduğu için, Mûsâ (a.s.), bu iki vech ile verdiği cevâbı Fir'avn'ın anladığını veyâhud anlamak isti'dâdı olduğunu; ve binâenaleyh "mâ" ile mâhiyyet-i Hak'tan Fir'avn'ın suâl etmesi, ıstılâh-ı kudemâ üzere mâhiyyet-i Hak'ta "cins" ile "fasıl"dan mürekkeb bir cevâb verileceğine intizâren vâki' olmadığını bildi. Eğer Mûsâ (a.s.) Fir'avn'ın suâline bunun gayrını, ya'ni Fir'avn'ın "cins" ile "fasıl"dan mürekkeb bir cevâba intizâr ettiğini fehm ede idi, ona vecheyn ile cevâbdan sarf-ı nazar buyurup, "mâhiyyet[-i Hakk'ın], "cins" ve "fasıl"dan mürekkeb olmadığını beyân ile suâlde onu tahtıe ederdi. İşte Mûsâ (a.s.) Fir'avn'ın maksadını ârif olduğu için ona vecheyn ile cevâb verdi. İmdi vaktâki Mûsâ (a.s.) mes'ûlün-anh olan Hakk'ı âlemin "ayn"ı kıldı; Fir'avn o hazrete bu lisân ile ya'ni lisân-ı tevhîd ile hitâb eyledi. Hâlbuki o meclisde hâzır olan Fir'avn'ın vüzerâ ve ukalâsı bu suâl ve cevâbların zevkine varamadılar. Zîrâ onların ukūlü kavâid-i mantıkıyye dâiresinde mahsûr kalmış idi; ve bu sebeble kendileri kasîrü'l-fehm idiler. Ve Fir'avn'ın lisân-ı tevhîd ile hitâbı bervech-i âtîdir:

فقال له: ﴿لَئِنِ اتَّخَذْتَ إِلٰهًا غَيْرِي لَأَجْعَلَنَّكَ مِنَ الْمَسْجُونِينَ﴾، والسِّينُ في «السِّجْنِ» من حرُوفِ الزَّوَائِدِ، أيْ لأَسْتُرَنَّكَ، فإنَّك أَجَبْتَ بما أَيَّدْتَنِي أنْ أَقُولَ لك [25[1]/77] مثلَ هذا القولِ، فإنْ قلتَ لي -بلسانِ الإشارةِ- فقد جَهِلْتَ يا فرعونُ بوَعِيدِك إيَّايَ، والعينُ واحدةٌ، فكيف فَرَقْتَ، فيقولُ فرعونُ إنَّما فَرَّقَتِ المَراتِبُ العينَ ما تَفَرَّقَتِ العينُ ولا انْقَسَمَتْ في ذاتِها، ومَرتَبَتِي الآنَ التَّحَكُّمُ فيك يا موسَى بالفِعلِ، وأنا أنتَ بالعينِ وغيرَك بالرُّتبَةِ، فلمَّا فَهِمَ ذلك موسَى ﷺ منه أعْطاهُ حقَّه في كَونِه أي -في كونِ موسى- يقول له لا تَقْدِرُ على ذلك، والرُّتبَةُ تَشْهَدُ له بالقُدرَةِ عليه وإظهَارِ الأثَرِ فيه، لأنَّ الحقَّ في رُتبَةِ فرعونَ من الصُّورةِ الظَّاهرَةِ، لها التَّحَكُّمُ على الرُّتبَةِ الَّتي كان فيها ظُهورُ موسَى في ذلك المَجلِسِ.

İmdi ona لَئِنِ اتَّخَذْتَ إِلٰهًا غَيْرِي لَأَجْعَلَنَّكَ مِنَ الْمَسْجُونِينَ (Şuarâ, 26/29) ya'ni

"Sen benden gayrı ilâh ittihâz edersen elbette ben seni mescûnînden kılarım!" dedi. "Sicn"de olan "sîn" hurûf-i zevâiddendir. Ya'ni "Ben elbette seni setrederim. Zîrâ muhakkak sen verdiğin cevâb ile benim sana bunun gibi kavl söylememi te'yîd ettin. Eğer sen –lisân-ı işâretle–:[596] "Ey Fir'avn sen vaîdin sebebiyle muhakkak câhil oldun. Hâlbuki "ayn" vâhiddir. Binâenaleyh sen nasıl tefrîk ettin?" der isen, Fir'avn dahi sana der ki: "Ancak merâtib, "ayn"ı tefrîk eyledi; yoksa "ayn" müteferrik olmadı; o kendi zâtında münkasim olmadı. Ve benim şimdiki mertebem, yâ Mûsâ, bilfiil sende tahakküm etmektir. Ve "ayn" ile ben senim; ve rütbe ile senin gayrınım!" demek olur. Vaktâki Mûsâ ondan bunu fehmetti, ona: "Sen buna kādir değilsin!" der olmakta ona onun hakkını verdi. Hâlbuki rütbe onun için, onun üzerine kudret ile ve eserini onda izhâr etmekle şâhiddir. Zîrâ Hak sûret-i zâhireden Fir'avn'ın rütbesindedir. Onun için bu mecliste, kendisinde Mûsâ'nın zuhûr ettiği rütbe üzerine tahakküm vardır.

Ya'ni Mûsâ (a.s.) Fir'avn'ın sorduğu suâle cevâben zât-ı Hakk'ı âlemin "ayn"ı kılınca, Fir'avn suver-i âlemden bir sûret olduğu ve Hak onun dahi "ayn"ı bulunduğu için, Fir'avn bu cevâba cevâb olarak Mûsâ (a.s.)a: "Eğer sen benden gayrı ilâh ittihâz edecek olursan ben seni mescûnînden kılarım!" (Şuarâ, 26/29) dedi. Bu kelâm sûret-i zâhirede "Ben seni mahbûsîn zümresine [25[1]/78] ilhâk ederim!" demek ise de, bâlâda îzâh olunduğu üzere Fir'avn ibkā-i mansıbından ve hâzır-bi'l-meclis olan vüzerâ ve hükemâsına karşı, Mûsâ (a.s.) üzerine isti'lâ fikrini ta'kîb ettiğinden dolayı, hem Mûsâ (a.s.)ın ve hem de vüzerâsının fehimlerini nazar-ı i'tibâra alarak idâre-i kelâm eyledi. "Mescûn" [مَسْجُون] "sicn" [سِجْن] kelimesinden mutasarraftır; ve "sicn" kelimesindeki "sîn" [س] hurûf-i zevâiddendir. Ve "sîn" hazf olundukda "cenn" [جَنّ] kelimesi kalır; ve "cenn" kelimesinin ma'nâsı ise "setr"dir. Nitekim Hak Teâlâ فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ (En'âm, 6/76) [Vaktâki onun üzerine gece müstevlî oldu.] buyurur. Şu hâlde Fir'avn Mûsâ (a.s.) a cevâben: "Ben seni setrederim; zîrâ sen Hakk'ı âlemin "ayn"ı kılmak sûretiyle öyle bir cevâb verdin ki, bu cevâb ile benim أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلَى (Nâ-

596 Arapça metinde ve tercümede tire içine aldığımız kısımlar *Fusûs* metninden olmayıp Ahmed Avni Bey tarafından Bosnevî şerhi dikkate alınarak eklenmiş açıklayıcı ifâdelerdir. Krş. Bosnevî, *Tecelliyât-ı Arâisu'n-Nusûs*, s. 543.

ziât, 79/24) [Ben sizin rabb-i a'lânızım!] kavlimi te'yîd ettin. İmdi verdiğin cevâba göre, mâdemki Hak âlemin "ayn"ıdır; ve her ikimiz de suver-i âlemden bir sûretiz; ve Hakk'ın gayrı değiliz; ve mâdemki ben makām-ı tahakkümdeyim, şu hâlde ben galebe-i fir'avniyyetim ile senin mûseviyetini setrederim!" dedi.

Suâl: Bu îzâhâttan Fir'avn'ın tevhîde vukūfu olduğu ve أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلَى (Nâziât, 79/24) [Ben sizin rabb-i a'lânızım!] kavlinin bu vukūfa müstenid bulunduğu anlaşılıyor. Hâlbuki Hz. Mansûr (k.s.) dahi "Ene'l-Hak" demiş idi. İkisinin arasındaki fark nedir?

Cevâb: Kable'l-îmân Fir'avn'ın tevhîdi tevhîd-i ilmî idi. Akıl ve zekâ sâhibi bu tevhîdi idrâk edebilirler. Fakat bu tevhîd-i ilmî, insanı enâniyetten ve vehm-i isneyniyyetten kurtarmaz; ve vehim ve enâniyet mevcûd iken bir kimse "Ene'l-Hak" dese bu da'vâsından dolayı kâfirdir. Zîrâ vehm-i enâniyyet iktizâsı bulunan sıfât-ı beşeriyye bu da'vâsını hâlen ve fiilen tekzîb eder. Ya'ni bu müddeînin fiili kavline uymaz. Meselâ demirin kendisine mahsûs olan sıfâtı vardır; ve bu sıfât bâkî bulundukça ona lâyık olan "Ben demirim!" demektir. Fakat ateşte kıpkırmızı bir hâle geldiği vakit demirlik sıfâtından taarrî etmiş olacağından "Ben ateşim!" da'vâsında bulunsa, bu da'vâsında sâdık olur. Çünkü o vakitte ondan ateşin sıfâtı zâhirdir; ve kavli fiiline mutâbık olur. *Mesnevî*:

شد ز رنگِ و طبعِ آتش محتشم　　گوید او من آتشم من آتشم

Tercüme: "Demir ateşin renk ve tab'ından muhteşem oldu. Artık o, ben ateşim, ben ateşim, der."[597]

İşte Fir'avn kendisinin enâniyeti bâkî ve sıfât-ı beşeriyyesinin ahkâmı cârî iken tevhîd-i ilmî sâikasıyla bu da'vâda bulunduğu için kâzib ve kâfir oldu. Nitekim zamânımızın fen filozofları dahi [25[1]/79] bu tevhîd-i ilmîden dem vururlar ve vahdet-i vücûddan bahsederler. Velâkin Nebiyy-i zîşâna tâbi' olarak vücûd-ı vehmîden ve vehm-i vücûdîden halâs olmadıkları için bu tevhîd-i ilmîleri müfîd olmaz. Velâkin Hz. Mansûr ve emsâli (kaddesallâhu esrârahum), Nebiyy-i zîşâna tâbi' olup envâ'-ı mücâhedât-ı şerîat ile sıfât-ı beşeriyyelerinden taarrî etmiş ve vehm-i enâniyyet pîrâhe-

597 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, III, s. 377 (beyit: 1339).

nini vücûd-ı izâfîlerinden çıkarmış ve artık onlarda zâhir olan sıfât-ı Hak bulunmuş olduğundan, bu zevâttan sâdır olan "Ene'l-Hak" kelâmında aslâ nefislerinin dahli yoktur; ve onlar bu da'vâlarında sâdıktırlar. Beyit:

Mansûr "Ene'l-Hak" söyledi
Haktır sözü Hak söyledi

Ve Cenâb-ı Mevlânâ (r.a.) efendimiz *Mesnevî-i Şerîf*'in cild-i hâmisinde bu ma'nâyı tavzîhan böyle buyururlar:

گفت فرعونی أَنَا اللّٰه گشت پست — گفت منصوری أَنَا الْحَقّ و برست
آن أنا را لعنة اللّٰه در عقب — وین أنا را رحمة اللّٰه ای محب
ز انکه او سنگِ سیه بد این عقیق — آن عدوی نور بود و این عشیق
آن أنا هو بود در سِرّ ای فضول — ز اتحادِ نور نی راهِ حلول
جهد کن تا سنگیت کمتر شود — تا بلعلی سنگ تو انور شود
صبر کن اندر جهاد و در عنا — دمبدم می‌بین بقا اندر فنا
وصفِ سنگی هر زمان کم میشود — وصفِ لعلی در تو محکم میشود
وصفِ هستی میرود از پیکرت — وصفِ مستی می‌فزاید در سرت

Tercüme: "Bir Fir'avn ben Allâh'ım dedi, alçak oldu. Bir Mansûr "Ben Hakk'ım" dedi kurtuldu. O Fir'avn'ın "ene"sinin akîbinde Allâh'ın la'neti vardır. Bu Mansûr'un "ene"si için, ey muhibb, rahmetullah vardır. Çünkü o Fir'avn kara taş idi; bu Mansûr ise akîk idi. Ve o, nûrun düşmanı idi; bu ise âşık-ı nûr idi. O "ene" sırda "hüve" idi. Ey fudûl, nûrun ittihâdından nâşî idi, tarîk-i hulûlden değil. Taşlığın azalıncaya kadar cehd et, tâ ki taşın la'liyet ile enver ola! Cihâd ve 'anâya sabreyle! Dembedem bekāyı fenâda gör! Zîrâ mücâhede ile vasf-ı haceriyyet her zaman azalır; sende vasf-ı la'liyyet muhkem olur. Senin sûret-i kesîfenden vücûd-ı izâfî vasfı gider; ve senin sır ve bâtınında aşk ve mestlik sıfatı tezâyüd eder."[598] [25[1]/80]

İşte Fir'avn'ın Hz. Mûsâ'ya cevâbı bu mertebeden idi. İmdi Fir'avn cevâbına devâm edip der ki: "Yâ Mûsâ, eğer sen lisân-ı işâretle bana: "Ey Fir'avn, sen vaîdin sebebiyle muhakkak câhil oldun. Ya'ni لَأَجْعَلَنَّكَ مِنَ الْمَسْجُونِينَ (Şuarâ, 26/29) [Ben seni mescûnînden kılarım!] tarzındaki

598 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, IX, s. 645-649 (beyit: 5302-2042).

va'dde, bu vaîdi kendi nefsine izâfe ettin; ve "Seni ben mescûnînden kılarım" dedin; ve kendi nefsini ortaya koymakla câhil oldun. Hâlbuki vücûd-ı hakîkî ayn-ı vâhidedir. Sen kendini ve beni ortaya koymakla o ayn-ı vâhideyi nasıl tefrîk ettin?" diyecek olursan, Fir'avn dahi senin bu suâline cevâben der ki: "O vücûd-ı hakîkînin ayn-ı vâhidesi müteferrik olmadığı gibi, kendi zâtında da inkısâma uğramadı. Belki onun mertebeleri "ayn"ı-nı tefrîk eyledi; ve benim şimdiki mertebem, yâ Mûsâ, bilfiil tahakküm etmektir; ve vücûd-ı hakîkînin ayn-ı vâhide olmasına nazaran, ben senim; ve rütbe ile senin gayrınım. Zîrâ rütbe-i fir'avniyyet ile rütbe-i mûseviyyet yekdîğerinin "ayn"ı değildir." *Mesnevî*:

چونکه بی‌رنگی اسیرِ رنگ شد　　موسئ با موسئ در جنگ شد
چون ببیرنگی رسی کان داشتی　　موسی با فرعون دارند آشتی

[Vaktâki renksizlik rengin esîri oldu; bir Mûsâ, bir Mûsâ ile cenkte oldu. Vaktâki bî-renkliğe erişesin ki, onu tuttun idi, Mûsâ ve Fir'avn sulh tutarlar.][599]

Vaktâki Mûsâ (a.s.) Fir'avn'dan bu ma'nâyı fehmetti, ona: Sen buna kādir değilsin, demek sûretiyle ona hakkını verdi. Zîrâ Fir'avn'ın tevhîdde kudreti olmadığı bâlâdaki îzâhât ile tezâhür etti. Ve tevhîdde kudret ya'ni أُخْرُجْ بِصِفَاتِي إِلَى خَلْقِي مَنْ رَآكَ فَقَدْ رَآنِي وَمَنْ قَصَدَكَ قَصَدَنِي وَمَنْ أَحَبَّكَ أَحَبَّنِي "Benim halkıma benim sıfâtımla çık, seni gören beni görür; ve seni kasdeden beni kasdeder; ve seni seven beni sever"[600] hadîs-i kudsîsine muhâtab olan insân-ı kâmile mahsustur. Fir'avn'da bu kudret nerede! Fir'avn'da bu kudret-i bâtıne olmamakla berâber rütbe-i hükümdârî mevcûd idi. Ve Fir'avn'ın bu rütbesi, Fir'avn'ın Mûsâ (a.s.) üzerine kudret ile ve bu kudret eserini Mûsâ (a.s.) üzerinde izhâr etmekle Fir'avn için şâhiddir. Zîrâ Hakk-ı mutlak Fir'avn'ın rütbesinde müteayyin olarak sûret-i zâhireden bu rütbede hükmeder; ve rütbe-i fir'avniyyenin bu mecliste rütbe-i mûseviyye üzerine tahakkümü vardır. Çünkü zâhirde Fir'avn hükümdar ve sâhib-i seyfdir. Mûsâ (a.s.) ise nebiyy-i zîşân olmakla berâber o mecliste kudret-i zâhire ile muhkem değildir. Binâenaleyh Mûsâ (a.s.) Fir'avn'ın

599 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, II, s. 159-160 (beyit: 2505-2506).
600 *Fütûhât-ı Mekkiyye*, IV, s. 277 (256. bâb).

sûret-i zâhiresinden müteessirdir. Velâkin sûret-i bâtınede rütbe-i Mûsâ (a.s.), rütbe-i Fir'avn'dan elbette a'lâdır. Çünkü ondaki cem'iyyet-i esmâiyye Fir'avn'da yoktur. Ve işte bu tefevvuk-ı bâtınî netîcesidir ki, [25[1]/81] Mûsâ (a.s.) âkıbet Fir'avn'ın kudret-i zâhiresini hükümsüz bıraktı; ve saltanatını zîr ü zeber eyledi. Ve bu ulviyete mebnî Hak Teâlâ hazretleri لَا تَخَفْ إِنَّكَ أَنْتَ الْأَعْلَى (Tâhâ, 20/68) ya'ni "Korkma, muhakkak sen a'lâsın!" buyurdu.

فقال له يُظْهِرُ المَانِعَ مِن تَعَدِّيهِ عليه: ﴿أَوَلَوْ جِئْتُكَ بِشَيْءٍ مُبِينٍ﴾، فلمْ يَسَعْ فرعونُ إلا أنْ يَقُولَ له: ﴿فَأْتِ بِهِ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ﴾ حتَّى لا يَظْهَرَ فرعونُ عندَ الضُّعَفَاءِ الرَّأْيِ من قومِه بِعَدَمِ الإنصَافِ، فكَانُوا يَرتَابُون فيه، وهي الطَّائِفَةُ الَّتي استَخَفَّها فرعونُ، فأَطَاعُوه، ﴿إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ﴾ أيْ: خَارجينَ عمَّا تُعْطِيهِ العُقولُ الصَّحِيحةُ من إنكَارِ ما ادَّعاهُ فرعونُ باللِّسانِ الظَّاهرِ في العَقلِ، فإنَّ له حَدًّا، يَقِفُ عندَه إذا جَاوَزَهُ صاحِبُ الكَشفِ واليَقينِ، ولهذا جَاءَ موسَى بالجَوابِ بما يَقْبَلُه المُوقِنُ والعَاقلُ خاصَّةً.

İmdi kendi üzerine Fir'avn'ın taaddîsinden mâni' olan şeyi Fir'avn'a izhâr ederek ona أَوَلَوْ جِئْتُكَ بِشَيْءٍ مُبِينٍ (Şuarâ, 26/30) ya'ni "Eğer ben sana bir şey'-i mübîn getirecek olursam...?" dedi. Böyle olunca Fir'avn'ın ona فَأْتِ بِهِ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ (Şuarâ, 26/31) ya'ni "Eğer sâdıklardan isen onu getir!"den gayrı demeğe tâkatı olmadı, tâ ki Fir'avn kendi kavminden zuafâ-i re'y olanlar indinde adem-i insâf ile zâhir olmaya! Binâenaleyh onlar onun hakkında irtiyâb ederler. Ve onlar Fir'avn'ın kendilerine ihânet ettiği tâifedir. İmdi onlar ona itâat ettiler. "Muhakkak onlar kavm-i fâsıkîn idiler." (Neml, 27/12) Ya'ni akılda lisân-ı zâhir ile Fir'avn'ın iddiâ ettiği şeyin inkârından ukūl-i sahîhanın i'tâ eylediği şeyden hâricîn idiler. Zîrâ akıl için hadd vardır. Ehl-i keşf ve yakîn, onu tecâvüz ettiği vakit, onun indinde vâkıf olur. İşte bunun için Mûsâ "mûkın"in ve hâssaten "âkıl"in kabûl ettiği cevâbı getirdi.

Ya'ni Mûsâ (a.s.) Fir'avn'ın kudret-i zâhiresi hasebiyle kendi üzerine taaddîsini ve tecâvüzünü mâni' olan şeyi Fir'avn'a izhâr ederek ona: "Eğer ben sana bir şey'-i mübîn getirecek olursam" (Şuarâ, 26/30) ya'ni "Ben

sana mu'cize gösterecek olursam bana taaddî edebilir misin?" dedi. Zîrâ Mûsâ (a.s.) burhân-ı kavlî getirmiş idi ki, bâlâda tafsîl olundu. Ve Fir'avn bu burhân-ı kavlîye karşı taaddî etti ve zaîfü'r-re'y olan vüzerâ ve hükemâsı indinde Mûsâ (a.s.)ı techîl [25[1]/82] eyledi. Mûsâ (a.s.) ise bunun üzerine burhân-ı fiilîden bahis buyurdu. Zîrâ burhân-ı fiilî ukūl-i zaîfe erbâbı indinde müessirdir. Fir'avn bunun üzerine mebhût olup: "Eğer da'vânda sâdıklardan isen o şeyi getir bakalım!" (Şuarâ, 26/31) dedi. Zîrâ bundan başka bir şey söyleyemez idi. Eğer söylese zaîfü'r-re'y olan kavmi indinde adem-i insâf ile zâhir olmuş olurdu. Bu da Fir'avn'ın aslâ işine gelmezdi. Çünkü onlar Fir'avn hakkında şübheye düşerler idi. Hâlbuki Fir'avn kusûr-i fehimlerinden nâşî o kavme ihânet etti; ve onlar da Fir'avn'a itâat etti. Ve onlar kavm-i fâsıkîn idiler, ya'ni akılda lisân-ı zâhir ile Fir'avn'ın "Ben sizin rabb-i a'lânızım!" (Nâziât, 79/24) diye ettiği da'vâyı inkâr için ukūl-i sahîhanın verdiği şeyden hâricîn idiler. Zîrâ Fir'avn'ın da'vâ-yı rubûbiyyeti akıl mertebesinde lisân-ı zâhir ile vâki' oldu. Hâlbuki akl-ı sahîh, bir insanın rubûbiyetle zuhûrunu inkâr eder. Çünkü akıl için hadd-i muayyen vardır. Ehl-i keşf ve yakîn o hadd-i muayyeni tecâvüz ettiği vakit akıl bu hadd-i muayyende tevakkuf eder, ileriye geçemez. Ehl-i keşfin hadd-i muayyeni tecâvüz etmesi budur ki, herhangi bir sûrette mütecellî olan Hakk'ın, o tecellîsini kabûl ve ikrâr ederler. Akl-ı sahîh o tecellîyi ister muhâl görsün ister tecvîz etsin. Zîrâ onlar akıl ile mukayyed değildirler. Nitekim bu ma'nâya işâreten Hz. Mevlânâ (r.a.) buyururlar: Beyit:

حق ز شجر گفت منم وان شد مقبول همه گر ز بشر گوید این دور مدارش زعمی

Tercüme ve îzâh: Hak ağaçtan Mûsâ (a.s.)a إِنِّي أَنَا اللّٰهُ (Kasas, 28/30) [Ben Allâh'ım!] dedi. Bunu akıl ile mukayyed olan ehl-i zâhirin kâffesi kabûl etti. Eğer ahsen-i takvîm üzere mahlûk olması hasebiyle ağaçtan daha efdal olan beşerden söylerse; ve meselâ Hz. Mansûr'dan "Ene'l-Hak" ve Hz. Cüneyd'den "Leyse fî cübbetî sivallâh" [Cübbemde Allah'dan başkası yoktur!] ve Hz. Bâyezîd'den "Sübhânî mâ a'zame şânî" [Ben kendimi tesbîh ederim, benim şânım ne büyüktür!] sözleriyle ve sâir kümmelînden emsâli kelâm ile mütecellî olursa, onu çeşm-i basîretin körlüğü sebebiyle inkâr etme![601]

601 Ahmed Avni Bey *Sipehsâlâr Tercümesi*'nde bu beyti manzum olarak tercüme etmiştir (s. 66):

İşte ehl-i keşf ile ehl-i akıl arasında böyle fark olduğu için, bâlâda îzâh olunduğu üzere Mûsâ (a.s.) رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا إِنْ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ (Şuarâ, 26/24) [Göklerin, yerin ve bunların arasında bulunan şeylerin Rabb'idir. Eğer hakîkati yakînen bilmeye ehil kimselerseniz.] kavliyle mûkınînin, ya'ni ehl-i keşf ve vücûdun; ve رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَمَا بَيْنَهُمَا إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ (Şuarâ, 26/28) [O maşrıkla mağribin ve ikisi arasında bulunan her şeyin Rabb'idir. Eğer siz taakkul ederseniz.] kavliyle de hâssaten [25[1]/83] ehl-i aklın kabûl ettiği cevâbı verdi.

﴿فَأَلْقَى عَصَاهُ﴾، وهي صُورةُ ما عَصَى به فرعونُ موسَى في إبَائِه عن إجَابَةِ دَعوَتِه، ﴿فَإِذَا هِيَ ثُعْبَانٌ مُبِينٌ﴾ أيْ حَيَّةٌ ظاهرَةٌ، فانْقَلَبَت المَعْصِيَةُ الَّتي هي السَّيِّئَةُ طاعَةً أَي حَسنَةً، كما قال: ﴿يُبَدِّلُ اللّٰهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ﴾ يعنِي في الحُكْمِ، فظَهَرَ الحُكمُ هُنَا عينًا مُتَمَيِّزَةً في جَوهَرٍ واحدٍ، فهي العَصَا وهي الحَيَّةُ والثُّعْبَانُ الظَّاهرُ، فالتَقَمَ أَمثالَه من الحَيَّاتِ من كونِها حَيَّةً والعِصِيُّ من كونِها عَصًا، فظَهَرَتْ حُجَّةُ موسَى على حُجَجِ فرعونَ في صُورةِ عِصِيٍّ وحَيَّاتٍ وحِبَالٍ، فكانتْ لِلسَّحَرَةِ حِبَالٌ، ولَمْ يكنْ لِموسَى حَبْلٌ، والحَبْلُ التَّلُّ الصَّغيرُ أيْ مَقَادِيرُهم بالنِّسْبَةِ إلى قَدْرِ موسَى بمَنزلةِ الحِبَالِ من الجِبَالِ الشَّامِخَةِ.

"Böyle olunca asâsını ilkā etti." Hâlbuki o, Mûsâ'nın icâbet-i da'vetinden onun imtinâında Fir'avn'ın Mûsâ'ya onunla âsî olduğu şeyin sûretidir. İmdi "o, nâgâh sü'bân-ı mübîn, ya'ni hayye-i zâhire oldu." (Şuarâ, 26/32) Şu hâlde seyyie olan ma'siyet tâata, ya'ni haseneye münkalib oldu. Nitekim Allah Teâlâ يُبَدِّلُ اللّٰهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ (Furkān, 25/70) ya'ni "Allah Teâlâ onların seyyiâtını hasenâta tebdîl eder" buyurdu, ya'ni hükümde böyle olunca. Burada hüküm cevher-i vâhidde mütemeyyiz olan "ayn" ile zâhir oldu. Binâenaleyh o asâdır ve o hayyedir ve sü'bân-ı zâhirdir. İmdi "hayye" olması i'tibâriyle hayyeleri; ve "asâ" olması i'tibâriyle de asâları yuttu. Şu hâlde Mûsâ'nın hücceti, "ısıyy" ve "hayyât" ve "hibâl" sûretinde olan Fir'avn'ın hüccetleri üzerine zâhir oldu. Böyle olunca sehare için hibâl var idi. Hâlbuki Mûsâ için bir habl yok idi; ve habl tell-i sagîrdir, ya'ni Mûsâ'nın kudretine

---

Hak şecerden "ben" dedi, makbûl-i âlem oldu bu
Ger beşerden söylese körlükten inkâr eyleme

nisbetle onların mekādîri cibâl-i şâmihadan hibâl menzilesindedir.

Ya'ni Fir'avn, Mûsâ (a.s.)a: "O şey'-i zâhiri getir bakalım!" (Şuarâ, 26/31) deyince, Mûsâ (a.s.) elinden asâsını bıraktı. Hâlbuki o asâ, Mûsâ (a.s.)ın da'vetini kabûlden istinkâfında Fir'avn, Cenâb-ı Mûsâ'ya ne şey ile âsî olmuş idiyse, o şeyin sûretidir. [25[1]/84] Ya'ni Fir'avn Hz. Mûsâ'ya "nefs-i emmâre"si sebebiyle âsî olmuş idi. "Asâ" Fir'avn'ın bu nefs-i emmâresinin sûreti idi. Nâgâh o asâ, "sü'bân-ı mübîn", ya'ni herkes tarafından görülebilen bir ejderhâ oldu. Ve "asâ"nın hayvana inkılâbı, ma'siyetin tâat-i haseneye inkılâbına işârettir. Zîrâ "asâ" ma'siyetten me'hûzdür; ve ma'siyet inkılâb ettiği vakit zıddı olan tâat olur. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: أُولَئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ (Furkān, 25/70) [Allah Teâlâ onların seyyiâtını hasenâta tebdîl eder.] Ve seyyie haseneye tebdîl olundukda onun "ayn"ı hasene olmaz; belki onun üzerine hasenenin hükmü terettüb eder. Onun için Hz. Şeyh (r.a.) "ya'ni hükümde" kaydıyla takyîd buyurarak, seyyienin "ayn"ı tebeddül etmeyip, ona hasenenin hükmü terettüb edeceğine işâret eyledi. Böyle olunca "asâ"nın yılan olduğu mahalde, hüküm cevher-i vâhidde mütemeyyiz olan "ayn" ile zâhir oldu. Ya'ni ayn-ı ejderhâ sûreti üzere tâata münkalib olan asânın hükmü zâhir oldu. Ve o sûret diğer sûretten mütemeyyizdir; ve her iki sûret cevher-i vâhidde zâhir oldu ki, hakîkatte onda taaddüd yoktur. Binâenaleyh o, bir i'tibâra göre asâdır; ve bir i'tibâra göre de yılandır; ve âşikâre görünen ejderhâdır. Binâenaleyh asâ bi'l-inkılâb yılan olması i'tibâriyle sehare-i Fir'avn'ın yılan sûretinde izhâr eyledikleri mevâddı; ve asâ olması i'tibâriyle de, asâ sûretinde izhâr eyledikleri şeyleri yuttu. Ya'ni Mûsâ (a.s.)ın asâsı, kendi mislinde zâhir olan sûretleri iltikām etti. Şu hâlde Mûsâ (a.s.)ın hücceti "asâ" ve "yılanlar" ve "ipler" sûretinde olan Fir'avn'ın hüccetleri üzerine gālib oldu. Zîrâ Hak, Fir'avn'ın üzerine nebîsinin galebesini ve onun da'vâsının zuhûr-ı sıdkını murâd eyledi. Bu sebeble ayn-ı vâhide olan asâdan zâhiren yekdîğerinden ayrı olan iki sûret peydâ eyledi. Ve âkıbet Mûsâ (a.s.)ın hücceti sihirbazların birtakım değnekler ve yılanlar ve ipler sûretinde izhâr eyledikleri Fir'avn'ın hüccetleri üzerine gālib oldu. Sehare-i Fir'avn habl, ya'ni ip isti'mâl ettiler. Mûsâ (a.s.) ise habl kullanmadı. Ya'ni Mûsâ (a.s.)ın izhâr ettiği mu'cize-i asâya nisbeten sehare-i Fir'avn'ın izhâr ettiği sûretler kadren küçük ve ehemmiyetsiz

idi. Zîrâ "ip" ma'nâsında müsta'mel olan "habl" asl-ı lugatta [25[1]/85] "tell-i sagîr", ya'ni "küçük tepe" ma'nâsına gelir. Ya'ni Mûsâ (a.s.)ın indinde habl olmayıp sehare-i Fir'avn'ın indinde habl bulunması, Mûsâ (a.s.)ın kudretine nisbetle sehare-i Fir'avn'ın mekādîri yüksek dağların yanında bir tepecik menzilesinde olduğuna işarettir.

فلمَّا رَأَتِ السَّحَرَةُ ذلك عَلِمُوا رُتبَةَ موسَى في العِلمِ وأنَّ الَّذين رَأَوْهُ ليس من مَقدُورِ البَشَرِ وإنْ كان من مَقدُورِ البَشرِ فلا يكونُ إلا مِمَّنْ له تَمَيُّزٌ في العِلمِ المُحَقَّقِ عن التَّخيُّلِ والإيهَامِ، فآمَنُوا ﴿بِرَبِّ الْعَالَمِينَ، رَبِّ مُوسَى وَهَارُونَ﴾ أي الرَّبِّ الَّذي يَدْعُو إليه موسَى وهَارُونُ، لِعلمِهم بأنَّ القَوْمَ يَعلمُونَ أنَّه أي موسى ما دَعَا لفرعونَ، ولمَّا كان فرعونُ في مَنصِبِ التَّحَكُّمِ صَاحِبَ الوَقتِ، وأنَّه الخَلِيفَةُ بالسَّيْفِ، وإنْ جَابَرَ في العُرفِ النَّامُوسِيِّ، لِذلك قال: ﴿أَنَا رَبُّكُمُ الأَعْلَى﴾ وإنْ كان الكلُّ أربَابًا بِنِسبَةٍ ما فأنَا الأَعْلَى منهم بما أُعْطِيتُهُ في الظَّاهرِ من التَّحكُّمِ فيكم، ولمَّا عَلِمَتِ السَّحَرَةُ صِدقَه فيما قال لمْ يُنْكِرُوه، وأَقَرُّوا له بذلك، فقالوا له: ﴿فَاقْضِ مَا أَنْتَ قَاضٍ إِنَّمَا تَقْضِي هَذِهِ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا﴾ فالدَّوْلَةُ لك، فصَحَّ قولُه: ﴿أَنَا رَبُّكُمُ الأَعْلَى﴾، وإنْ كان عينُ الحقِّ فالصُّورةُ لفرعونَ.

İmdi vaktâki sâhirler bunu gördüler, ilimde Mûsâ'nın rütbesini, her ne kadar makdûr-i beşerden vâki' oldu ise de, ancak kendisi için, ilm-i muhakkakta tahayyül ve îhâmdan temeyyüz olan kimse için vâki' olacağına binâen, gördükleri şeyin makdûr-ı beşer olmadığını bildiler. Böyle olunca "Mûsâ ve Hârûn'un Rabb'i olan Rabbü'l-âlemîne", ya'ni Mûsâ ve Hârûn'un da'vet ettiği Rabb'e "îmân ettiler". (Şuarâ, 26/48) Zîrâ onlar kavm-i Fir'avn'ın, onun, ya'ni Mûsâ'nın, Fir'avn'a da'vet etmediğini bildiklerini bilirler idi. Vaktâki Fir'avn, her ne kadar örf-i nâmûsîde cebretti ise de, mansıb-ı tahakkümde sâhib-i vakt idi; ve seyf ile halîfe idi. Bunun için أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلَى (Nâziât, 79/24) [Ben sizin rabb-i a'lânızım!] ya'ni küll, nisebden bir nisbetle erbâb ise de, "Ben sizin aranızda zâhirde tahakkümden bana verilen şey sebebiyle onlardan a'lâyım," dedi. Ve vaktâki sâhirler onun dediği şeyde onun sıdkını bildiler, ona inkâr etmediler; ve ona bununla ikrâr ettiler. İmdi ona, "sen ancak bu hayât-ı dünyâda hükmedersin.

Binâenaleyh ne hüküm verirsen ver!" (Tâhâ, 20/72) devlet sana mahsustur, dediler. Şu hâlde [25¹/86] أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلَى (Nâziât, 79/24) [Ben sizin rabb-i a'lânızım!] kavli sahîh oldu. Her ne kadar Hakk'ın "ayn"ı ise de, sûret Fir'avn içindir.

Ya'ni sâhirler kendilerinin ihzâr etmiş olduğu değneklerin ve iplerin asâyı Mûsâ (a.s.) tarafından yutulduğunu ve onlarda zâhirde eser kalmadığını gördükleri vakit, ilm-i billâhda Mûsâ (a.s.)ın mertebe-i refîasını bildiler. Zîrâ sehare Mûsâ (a.s.)ın sâhir olduğunu zannetmiş idiler; ve ilm-i sihir kavâidince, yekdîğerine mukābele eden iki sâhirden birisi galebe ettikde, mağlûbun âlât-ı sihriyyesi mahvolmamak lâzım gelir idi. Hâlbuki eczâ-yı kimyeviyye vâsıtasıyla bir sürü yılan sûretinde zâhir olan âsâr-ı sihriyye, Mûsâ (a.s.)ın asâsı tarafından bel' edilerek meydanda eserleri kalmadı. Bu hâl kavâid-i sihriyye hilâfına idi; ve kudret-i beşeriyye hâricinde bir keyfiyet idi. Vâkıâ Mûsâ (a.s.) dahi bi-hasebi't-taayyün beşer olduğu cihetle, bu hal kudret-i beşerden vâki' oldu. Fakat bu keyfiyet her beşerden zâhir olmaz. Belki ilm-i muhakkakta, ya'ni ilm-i ilâhîde, emr-i baîdin hakîkatini keşfeden ve bu ilimde kendisi için tahayyül ve îhâmdan temeyyüz hâsıl olan kimseden zâhir olur. Bunun böyle olduğuna vâkıf olan sehare, gördükleri şeyin makdûr-i beşer olmadığını bildiler. Sâhirler bu bilişlerinin netîcesi olarak Mûsâ ve Hârûn'un Rabb'i olan Rabbü'l-âlemîne, ya'ni Mûsâ ve Hârûn (aleyhime's-selâm)ın da'vet ettiği Rabb-i mutlaka îmân ettiler. Çünkü sâhirler Mûsâ (a.s.)ın Fir'avn'a da'vet etmediğini, kavm-i Fir'avn'ın bildiklerini bilir idiler. Vaktâki Fir'avn, her ne kadar örf-i şer'îde Benî İsrâîl'e cebretti ise de, mansıb-ı tahakkümde vaktin sâhibi idi; ve seyf ile halîfe idi. Ya'ni Fir'avn tâc ve taht sâhibi bir pâdişâh-ı pür-ihtişâm olup tebaasına hükmü nâfiz ve âlem seyfinden lerzân idi. Gerçi Benî İsrâîl'e karşı, satvetini ve kuvvetini sû'-i isti'mâl ile, zulmettiği için kendisine örf-i şer'îde "cebbâr" denir ise de, bu cevr ve zulmü, seyf ile halîfe-i sûrî olmasını münâfî değildir.

İşte mülkünde hükmüne muhâlefet edebilecek bir kimse bulunmadığı için zîr-i idâresinde bulunanlara: "Ben sizin rabb-i a'lânızım!" (Nâziât, 79/24) dedi. Ya'ni Benî Âdem'den her birisi kendi taht-ı idâresinde bulunan emlâk hakkında nisebden bir nisbetle erbâb ise de, "Ben sizin aranızda

zâhirde tahakkümden [25[1]/87] bana verilen şey sebebiyle, ya'ni benim emir ve nehyim sizin cümlenizin hakkında nâfiz bulunması sebebiyle, ben o erbâbın kâffesinden a'lâyım!" demek idi. Vaktâki sâhirler, Fir'avn'ın dediği şeyde, ya'ni أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلَى (Nâziât, 79/24) [Ben sizin rabb-i a'lânızım!] kavlinde onun doğru söylediğini bildiler; onun bu kavlini inkâr etmeyip ikrâr ettiler de, dediler ki: "Saltanat-ı sûriyye sâhibi olduğun için sen, ancak bu hayât-ı dünyâda hükmedersin. Binâenaleyh ne vech ile hükmedersen et, saltanat ve mansıb-ı tahakküm sana mahsustur." (Tâhâ, 20/72) Şu hâlde Fir'avn'ın أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلَى (Nâziât, 79/24) [Ben sizin rabb-i a'lânızım!] sözü sahîh oldu. Zîrâ tebaası üzerinde rubûbiyyet-i zâhiresi sâbit oldu. Fakat Fir'avn'ın sâbit olan bu rubûbiyeti, rubûbiyyet-i mutlaka değildir. Çünkü Fir'avn, her ne kadar hakîkat i'tibâriyle Hakk'ın "ayn"ı ise de, sûret ve taayyün i'tibâriyle Hakk'ın gayrıdır. Zîrâ müteayyin olan şey, taayyünün aslâ "ayn"ı değildir. Meselâ buzda müteayyin olan sudur; ve taayyün buzun sûretidir. Hakîkat i'tibâriyle buz, sudan ibâret ve suyun "ayn"ı ise de taayyün ve sûret i'tibâriyle buz başka, su da başkadır. İşte müteayyin olan Hak ile sûret-i Fir'avn arasında dahi bu vech ile gayriyet mevcûddur. Binâenaleyh Fir'avn'ın sûretine muzâf olan rubûbiyet, rubûbiyyet-i arazıyye-i cüz'iyyedir. Hakk'a nisbet olunan rubûbiyyet-i mutlaka değildir.

فقَطَّعَ الأَيْدِيَ والأَرْجُلَ وصَلَبَ بعَيْنِ حقٍّ في صورةٍ باطلٍ لِنَيْلِ مَراتبَ لا تُنَالُ إلا بذلك الفِعلِ، فإنَّ الأسبابَ لا سبيلَ إلى تَعْطِيلِهَا لأنَّ الأعيانَ الثَّابتةَ اقْتَضَتْهَا، فلا تَظهَرُ في الوجودِ إلا بصورةِ ما هي عليه في الثُّبوتِ، إذْ ﴿لَا تَبْدِيلَ لِكَلِمَاتِ اللّٰهِ﴾، وليستْ كَلماتُ اللّٰهِ سِوَى أعيانِ المَوجُوداتِ، فيُنْسَبُ إليها القِدَمُ من حيثُ ثُبُوتُها، ويُنْسَبُ إليها الحُدُوثُ من حيثُ وجودُها وظُهورُها، كما تقولُ «حَدَثَ اليَومُ عِندَنا إنسانٌ أو ضَيْفٌ»، ولا يَلْزَمُ من حُدوثِه أنَّه ما كان له وجودٌ قبلَ هذا الحدوثِ، لذلك قال تعالى في كلامِه العَزِيزِ أيْ في إتيانِه مع قِدمِ كلامِه: ﴿مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرٍ مِنْ رَبِّهِمْ مُحْدَثٍ إِلَّا اسْتَمَعُوهُ وَهُمْ يَلْعَبُونَ﴾، ﴿وَمَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرٍ مِنَ الرَّحْمٰنِ مُحْدَثٍ إِلاّ كَانُوا عَنْهُ مُعْرِضِينَ﴾، [25[1]/88] والرَّحمةُ لا يَأتِي إلا بالرَّحمةِ، ومَن أَعْرَضَ عن الرَّحمةِ اسْتَقبَلَ العَذَابَ الَّذي هو عدمُ الرَّحمةِ.

İmdi sûret-i bâtılda ayn-ı Hak'la elleri ve ayakları kesti ve astı, ancak bu fiil sebebiyle nâil olunan merâtibe vusûl için. Zîrâ muhakkak esbâbın ta'tîline yol yoktur, çünkü a'yân-ı sâbite onları iktizâ eyledi. Böyle olunca ancak sübûtta üzerinde bulundukları sûretle vücûdda zâhir olurlar. Zîrâ "Allâh'ın kelimeleri için tebdîl yoktur" (Yûnus, 10/64). Allâh'ın kelimeleri ise, a'yân-ı mevcûdâtın gayrı değildir. Binâenaleyh onların sübûtu haysiyetiyle onlara "kıdem" nisbet olunur; ve onların vücûdu ve zuhûru haysiyetiyle de onlara "hudûs" nisbet olunur. Nitekim sen "Bugün bizim nezdimizde bir insan veyâ bir misâfir hâdis oldu" dersin. Hâlbuki onun hudûsünden, bu hudûsden evvel onun için vücûd olmaması lâzım gelmez. Bunun için Allah Teâlâ Kelâm-ı azîzinde, ya'ni onun ityânı hakkında, kıdem-i kelâmıyla berâber, "Onlara Rab'lerinden bir zikr-i muhdes gelmez, illâ ki onu dinleyip lu'bederler" (Enbiyâ, 21/2); ve "Onlara Rahmân'dan bir zikr-i muhdes gelmedi, illâ ki ondan i'râz eder oldular" (Şuarâ, 26/5) buyurdu. Ve rahmet ancak rahmetle gelir; ve rahmetten i'râz eden kimse, adem-i rahmetten ibâret olan azâba istikbâl eder.

Ya'ni sâhirler Fir'avn'a hitâben: "Ne vech ile hükmedersen et!" deyince, hakîkati i'tibâriyle Hakk'ın "ayn"ına mülâbis olan Fir'avn, sûret-i fâniye-i bâtılesiyle Rabb-i Mûsâ ve Hârûn'a ve Rabbü'l-âlemîne îmân eden sâhirlerin ellerini ve ayaklarını kesip onları astı. Zîrâ Hakk'ın hüviyeti, esmâsının ihtilâfı ve tekābülü sebebiyle, âlem-i şehâdette hak ve bâtıl sûretlerinde zâhir olur. Binâenaleyh ârifler, suver-i bâtıleyi de inkâr etmezler. Çünkü bâtılın vücûdu ve zuhûru olmasa, hak zâhir olmaz idi. Nitekim الأَشْيَاءُ تَنْكَشِفُ بِأَضْدَادِهَا [Eşyâ zıdlarıyla inkişâf eder.] denilmiştir. Bunun için Hz. Şeyh-i Ekber'in şeyh-i âlîleri Ebû Medyen Mağribî (r.a.) buyururlar:

لَا تُنْكِرُ البَاطِلَ فِي طَوْرِهِ فَإِنَّهُ مِنْ بَعْضِ ظُهُورَاتِهِ

Tercüme: "Bâtılı kendi tavrında inkâr etme! Zîrâ o da Hakk'ın zuhûrâtından ba'zdır." [25[1]/89]

Fir'avn tarafından sâhirlerin salbolunmak sûretiyle katilleri, onların şehîd olarak merâtib-i uhreviyyeye vusûlleri için vâki' oldu. Zîrâ merâtib-i şühedâya vusûl ancak bu sûret-i bâtılede vâki' olan salb ve katl fiili sebebiyle olur. İşte bundan anlaşılır ki, küffârın vücûdu bu âlemde mü'minler için rahmettir. Zîrâ fî-sebîlillâh cihâd kasdıyla küffâra bi't-tecâvüz maktûl olan

mü'minîn, şehîd olurlar. Eğer küffâr olmasa onlar mertebe-i şehâdeti ihrâz edemez idiler. Ve mertebe-i şehâdet ise merâtib-i âliye-i uhreviyyedendir. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ (Bakara, 2/154) ya'ni "Allah Teâlâ yolunda katlolunan kimseler için ölüdür demeyin, belki onlar diridirler; fakat sizin onların keyfiyyet-i hayâtlarına vukûfunuz yoktur." Ve kezâ yine buyuruyor: وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ فَرِحِينَ بِمَا آتَاهُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهِ (Âl-i İmrân, 3/169-170) ya'ni "Allah Teâlâ yolunda katlolunanları ölülerden zannetmeyiniz; belki onlar Rablerinin indinde diridirler; ve Allah Teâlâ'nın fazl ve kereminden onlara verdiği şeyden ferahlanarak rızıklanırlar ilh.." Zulmen katlolunanların da hâli böyledir. Binâenaleyh âlemde bâtılın vücûdu dahi muktezâ-yı hikmettir. Zîrâ esbâb ta'tîl kabûl etmez. Çünkü "esbâb" dediğimiz şey a'yân-ı sâbitenin iktizââtıdır; ve a'yân-ı sâbitenin ahvâli ve ahkâmı ve âsârı a'yân-ı hâriciyyede, ya'ni bu âlemin sûretlerinde, esbâb ile zâhirdir.

Demek ki a'yân-ı sâbite ilm-i ilâhîde ne sûretle sâbit olmuşlar ise, vücûd-ı hâricîde dahi ancak o sûretle zâhir olurlar. Çünkü kelimât-ı ilâhiyye için tebdîl yoktur; ve a'yân-ı sâbite kelimât-ı ilâhiyye olup, mezâhirden ibâret olan a'yân-ı hâriciyye onların zılleri olduğundan kelimât-ı ilâhiyye a'yân-ı mevcûdâtın gayrı değildir. Çünkü zıll, zî-zıllın sûreti üzeredir. Böyle olunca kelimât-ı gaybiyyeden ibâret olan a'yân-ı sâbitenin ilm-i ilâhîde sübûtu cihetinden onlara "kıdem" nisbet olunur; ve a'yân-ı hâriciyyede, ya'ni bu kesîf olan âlem-i anâsırda vücûdu ve zuhûru cihetinden onlara "hudûs" nisbet olunur. [25[1]/90] Eğer bir şeye hem kıdem ve hem de hudûs nasıl nisbet olunur diyecek olursan, sana cevâben bu misâl kâfîdir: Nitekim sen: "Bugün bizim nezdimizde bir insan veyâ bir misâfir hâdis oldu" dersin. Hâlbuki bu insan veyâ misâfir hem kıdem ve hem de hudûs ile muttasıf olmuş oldu. Binâenaleyh hâdis olan bir şeyin mutlakā evvelden dahi vücûdu olmak lâzım gelir. Zîrâ mevcûd olmasa idi, hâdis olmaz idi. İşte bunun için Hak Teâlâ hazretlerinin "kelâm"ı kadîm olmakla berâber, o kadîm olan kelâmın vücûd-ı hâricîye inzâl ve ityânı hakkında Kelâm-i azîzinde, sûre-i Enbiyâ'da مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرٍ مِنْ رَبِّهِمْ مُحْدَثٍ إِلَّا اسْتَمَعُوهُ وَهُمْ يَلْعَبُونَ (Enbiyâ, 21/2) [Onlara Rab'lerinden bir zikr-i muhdes gelmez, illâ ki onu dinleyip lu'bederler.]; ve kezâ sûre-i Şuarâ'da وَمَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرٍ مِنَ الرَّحْمٰنِ مُحْدَثٍ إِلَّا كَانُوا عَنْهُ

مُعْرِضِيـنَ (Şuarâ, 26/5) [Onlara Rahmân'dan bir zikr-i muhdes gelmedi, illâ ki ondan i'râz eder oldular.] buyurur. Bundan anlaşılır ki Hakk'ın kelâmı kadîm ve zât-ı ahadiyyette kendisinin "ayn"ı iken, elfâz ve hurûfta zuhûru hâlinde, onu hudûs sıfatıyla tavsîf buyurdu. Ve Rahmân'dan muhdes olan Kur'ân rahmettir ve Rahmân'dan nâzil olan rahmet, ya'ni Kur'ân ancak rahmetle gelir. Nitekim Hak Teâlâ Kur'ân hakkında وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاءٌ وَرَحْمَـةٌ (İsrâ, 17/82) [Kur'ân'dan mü'minler için bir şifâ, bir rahmet olan şeyi indiririz.] buyurur. Ve rahmetten yüz çeviren kimse adem-i rahmetten ibâret olan azâba teveccüh eder. Zîrâ insan bir şeyin dâiresinden çıkınca, diğer bir şeyin dâiresine duhûl eder.

وأمَّا قولُـه: ﴿فَلَـمْ يَـكُ يَنْفَعُهُـمْ إِيمَانُهُـمْ لَمَّـا رَأَوْا بَأْسَـنَا سُـنَّةَ اللّٰهِ الَّتِي قَـدْ خَلَـتْ فِي عِبَـادِهِ﴾ ﴿إِلاَّ قَـوْمَ يُونُـسَ﴾، فلـمْ يَـدُلَّ ذلـك على أنَّـه لا يَنْفَعُهـم في الآخـرةِ بقَولِـه في الاِسْـتِثْنَاءِ: ﴿ إِلاَّ قَـوْمَ يُونُـسَ﴾، فـأَرَادَ أنَّ ذلـك لا يَرفَـعُ عنهـم الأَخْـذَ في الدُّنيَا، فلِذلـك أُخِـذَ فرعـونُ مع وجـودِ الإيمـانِ منـه، هـذا إنْ كان أَمْـرُه أمـرَ مَـن تَيَقَّـنَ بالانْتِقَـالِ في تلـك السَّـاعةِ، وقَرينـةُ الحـالِ تُعْطِـي علـى أنَّـه مـا كان على يَقِيـنٍ من الانْتقَـالِ، لأنَّـه عَايَـنَ المؤمنيـنَ يَمْشُـونَ في الطَّريـقِ اليَبَـسِ الَّـذي ظَهَـرَ بضَـرْبِ موسَـى بعَصَـاهُ البَحـرَ، فلـمْ يَتَيَقَّـنْ فرعـونُ بالهَـلاكِ، إذا آمَـنَ بخِـلافِ المُحْتَضَـرِ، حتَّـى لا يُلْحَـقَ بِـهِ.

فَلَـمْ يَـكُ يَنْفَعُهُـمْ إِيمَانُهُـمْ لَمَّـا رَأَوْا بَأْسَـنَا سُـنَّةَ اللّٰهِ Ve Hak Teâlâ'nın [25¹/91] الَّتِي قَـدْ خَلَـتْ فِـي عِبَـادِهِ (إِلاَّ قَـوْمَ يُونُـسَ (Mü'min, 40/85 ve Yûnus, 10/98) [Bizim azâbımızı gördükleri vakitte onların îmânı kendilerine fâide vermez. Bu –kavm-i Yûnus müstesnâ olmak üzere– ibâdı hakkında cârî olan Allâh'ın âdetidir.] kavline gelince, bu إِلاَّ قَـوْمَ يُونُـسَ (Yûnus, 10/98) [Kavm-i Yûnus müstesnâ olmak üzere.] istisnâsında olan Hakk'ın kavli ile âhirette onlara nef' vermeyeceğine delâlet etmez. Binâenaleyh bunu murâd etti ki, onlardan dünyâda ahzı ref'etmez. Bunun için Fir'avn, ondan îmânın vücûdu ile berâber ahzolundu. Bu, onun emri, o sâatte intikāle müteyakkın olan kimsenin emri olduğuna göredir; ve karîne-i hâl muhakkak onun intikālden yakîn üzere olmadığını i'tâ eder. Zîrâ o, Mûsâ (a.s.)ın asâsıyla denize vurması sebebiyle, zâhir olan kuru yolda mü'minlerin yürüdüklerini müşâhe-

de etti. İmdi Fir'avn îmân ettiği vakitte muhtazarın hilâfına olarak, helâke müteyakkın olmadı. Bunun için ona mülhak olmaz.

Cenâb-ı Şeyh (r.a.) Fir'avn'ın îmânı hakkında bâlâda geçen beyânâtı tetmîmen buyururlar ki: Fir'avn'ın sıhhat-i îmânını kabûl etmeyen tâife, Fir'avn'ın îmânı îmân-ı be's olduğunu ve îmân-ı be's ise فَلَمْ يَكُ يَنْفَعُهُمْ إِيمَانُهُمْ لَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا سُنَّةَ اللّٰهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ فِي عِبَادِهِ (Mü'min, 40/85) ya'ni "Bizim azâbımızı gördükleri vakitte onların îmânı kendilerine fâide vermez." (Mü'min, 40/85); إِلاَّ قَوْمَ يُونُسَ "Kavm-i Yûnus müstesnâ olmak üzere" (Yûnus, 10/98) "İbâdı hakkında cârî olan Allâh'ın âdetidir" (Mü'min, 40/85) âyet-i kerîmeleri mûcibince fâide vermeyeceğini iddiâ ederlerse de, bu [Yûnus sûresindeki] âyet-i kerîmedeki إِلاَّ قَوْمَ يُونُسَ (Yûnus, 10/98) [Kavm-i Yûnus müstesnâ olmak üzere.] istisnâsı îmân-ı be'sin âhirette fâide vermeyeceğine delâlet etmez. Bu âyet-i kerîme ile Hak Teâlâ hazretlerinin murâd-ı aliyyesi, îmân-ı be'sin sâhiblerine, dünyâda müteveccih olan azâbın merfû' olmayacağını beyândır. Filhakîka da kavm-i Yûnus'dan gayrısından azâb-ı dünyâ ref'edilmedi. Eğer Fir'avn'ın hâlini ve deryâda gark hîninde, dünyâdan intikāle müteyakkın olan kimsenin hâline kıyâs edecek olur isen, kendisinden zâhir olan îmânın vücûduyla berâber, azâb-ı dünyevîye ma'rûz kaldığına hükmederiz. Fakat karîne-i hâl Fir'avn'ın dünyâdan intikāl edeceğine yakîni olmadığını gösterir. Çünkü Fir'avn, Mûsâ (a.s.)ın asâsını denize vurması sebebiyle, zâhir olan ka'r-ı deryâdaki kuru yoldan mü'minlerin yürüyüp geçtiklerini re'ye'l-ayn müşâhede etti. Ancak kudret-i ilâhiyye ile zâhir olabilecek olan bu hârikulâde hâli görünce [25[1]/92] Fir'avn vahdâniyyet-i ilâhiyyeyi kalben tasdîk etti; ve kelime-i tevhîdi izhâr eyledi. Binâenaleyh Fir'avn kalben tasdîk ve lisânen dahi ikrâr etmek sûretiyle îmân ettiği vakit, Benî İsrâîl'in geçtiği gibi, kendisinin dahi deryâda garkolmayacağını zannettiği cihetle, helâke müteyakkın olmadı. Bu ise, muhtazar olan kimsenin hâli hilâfına olarak, bir îmân idi. Bunun için Fir'avn muhtazara mülhak olmaz; zîrâ [muhtazar] dünyadan alâkasını kat'etmek üzere olduğuna kāni'dir. Fir'avn'da ise bu kanâat yok idi ki onun îmânı muhtazarın îmânına mülhak olsun.

فآمَنَ بالَّذي آمَنَتْ به بَنُو إِسْرَائِيلَ على التَّيَقُّنِ بالنَّجاةِ -لا على التَّيقُّنِ بالهلاكِ-،

فكان كما تَيَقَّنَ لكنْ على غيرِ الصورةِ الَّتي أَرَادَ، فنَجَّاه اللّٰهُ من عذابِ الآخرةِ في نفسِه، ونَجَّا بَدَنَه، كما قال تعالى: ﴿فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ لِمَنْ خَلْفَكَ آيَةً﴾، لأنَّه لوْ غَابَ بصُورتِه رُبَّمَا قال قومُه احْتَجَبَ، فظَهَرَ بالصُّورةِ المَعْهُودَةِ مَيِّتًا ليُعْلَمَ أنَّه هو، فقدْ عَمَّتْه النَّجاةُ حِسًّا ومَعْنًى، ومَن حَقَّتْ عليه كلِمةُ العَذابِ الأُخْرَوِيِّ لا يُؤْمِنُ ولوْ جاءَتهُ كلُّ آيةٍ ﴿حَتَّى يَرَوُا الْعَذَابَ الأَلِيمَ﴾ أيْ يَذُوقُوا العَذابَ الأخرويَّ، فخَرَجَ فرعونُ من هذا الصِّنْفِ، هذا هو الظَّاهرُ الَّذي وَرَدَ به القرآنُ.

Binâenaleyh Fir'avn, –helâke teyakkun üzere değil–,[602] necâta teyakkun üzere, Benî İsrâîl'in îmân ettiği şeye îmân etti. İmdi teyakkun ettiği vâki' oldu; lâkin irâde ettiği sûretin gayrı üzere. Binâenaleyh Allah Teâlâ ona kendi nefsi hakkında azâb-ı âhiretten necât verdi; ve bedenini halâs etti. Nitekim Hak Teâlâ "Senin halfinde olan kavme bir âyet olman için bugün biz sana bedenin ile necât veririz" (Yûnus, 10/92) buyurdu. Zîrâ, eğer sûretiyle gāib olsa idi, kavminin çoğu, ihticâb etti, derler. Böyle olunca, o olduğu bilinmek için, sûret-i ma'hûdesiyle meyyiten zâhir oldu. Şu hâlde necât hissen ve ma'nen âmm oldu. Ve üzerine azâb-ı uhrevî gelmesi vâcib olan kimse, ona bütün âyet gelse "azâb-ı elîmi görmedikçe", (Yûnus, 10/97) ya'ni azâb-ı uhrevîyi tatmadıkça [25[1]/93] îmân etmez. Böyle olunca Fir'avn bu sınıftan çıktı. İşte bu, öyle bir zâhirdir ki, Kur'ân onunla vârid oldu.

Ya'ni Fir'avn helâke intizâren değil, necâta intizâren îmân etti; ve bu intizâr ettiği necât dahi vâki' oldu. Oldu ammâ, onun murâd ettiği sûretin gayrı üzere. Zîrâ o, garkolmaktan kurtulacağını zannetmiş idi. Hâlbuki bundan halâs olamadı; azâb-ı uhrevîden necât buldu; ve ölüsü sâhile çıkmakla tagayyübden kurtuldu. Nitekim Hak Teâlâ فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ لِمَنْ خَلْفَكَ آيَةً (Yûnus, 10/92) buyurur ki: "Biz bugün sâhile ilkā etmek sûretiyle sana bedenin ile necât veririz; ve rûhunu bedeninden kurtarırız; ve yarın onu azâb-ı âhiretten halâs ederiz. Tâ ki senden sonra gelecek olan kavme senin bu hâlin kudretime bir âyet ve nişân-ı azîm olsun!" demektir.

602 Arapça metinde ve tercümede tire içine aldığımız kısım *Fusûs* metninden olmayıp Ahmed Avni Bey tarafından Bosnevî şerhi dikkate alınarak eklenmiş açıklayıcı bir ifâdedir. Krş. Bosnevî, *Tecelliyât-ı Arâisu'n-Nusûs*, s. 549.

Bu âyet-i kerîmenin şu tarz tefsîrine i'tirâz edenler bulunabilir mütâlaasıyla فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ (Yûnus, 10/92) [Biz bugün sana necât veririz.] hitâb-ı ilâhîsi hakkında îzâhât i'tâsı münâsib görüldü. Şöyle ki: Fir'avn küfründe musırr olaydı, kelime-i tevhîdi telaffuz etmezdi. Mâdemki tevhîd etti, mutlakā intizâr ettiği bir şey var idi. Peygamberine îmân eden bir kimsenin murâdı hiç şübhe yok ki, evvelâ azâb-ı uhrevîden, ba'dehû dünyâda, kendisine müteveccih olacak olan kahr-ı ilâhîden necâttır. Dünyâda gark sûretiyle vâki' olan kahr-ı ilâhîden necât bulamayan Fir'avn, eğer azâb-ı uhrevîden dahi necât bulamayacak ise, va'd-i necâtin mahmûlü kalmaz. Eğer بِبَدَنِكَ [bedenin ile] kaydına nazaran bu necât, ancak Fir'avn'ın cesed-i bî-rûhunun sâhile ilkāsıdır, denecek olursa cevaben deriz ki: Gark sûretiyle ölen bir kimsenin cesed-i bî-rûhu ister sâhile ilkā olunsun, ister ka'r-ı deryâda nâbûd olsun, müsâvîdir. Sâhile ilkāsında meyyit için bir fâide olmadığından böyle bir kimseye "Biz sana necât veririz" va'di bî-mânâ olmak lâzım gelir. Hâlbuki va'd-i ilâhî haktır, bî-ma'nâ olamaz. Binâenaleyh Fir'avn hakkında mev'ûd olan necât, rûhunun zulmet-i bedenden çıkması ve âhirette de azâb-ı uhrevîden halâsıdır. Şu hâlde bu necât hissen ve ma'nen umûmî olur. [25[1]/94]

Beden-i Fir'avn'ın sâhile ilkāsına gelince: Bu da onun rubûbiyetine i'tikād eden kavminin, bu i'tikādı kuvvet bulmamak için, arkaya kalanlara bir âyet idi. Zîrâ eğer cesedi gāib olaydı, kavminin pek çoğu, Fir'avn Rab olduğu cihetle semâya urûc etmek sûretiyle veyâ suver-i âharla nâstan ihticâb etti, derler idi. Binâenaleyh sâir nâs gibi, Fir'avn'ın dahi denizde boğulduğu bilinmek için, ölüsü sâhile ilkā olundu; ve sûret-i ma'hûdesiyle meyyiten halk nazarında zâhir oldu. İmdi üzerine azâb-ı uhrevî gelmesi vâcib olan kimseye zamânının peygamberi tarafından ne kadar âyât ve mu'cizât gösterilse hepsini birer sûretle te'vîl edip azâb-ı elîmi görmedikçe, ya'ni azâb-ı uhrevîyi tatmadıkça îmân etmez. Zîrâ bu kimsenin ilm-i ilâhîde sübût bulan ayn-ı sâbitesi, mazhar olduğu ism-i ilâhî muktezâsınca şekāvet üzerinedir. Vücûd-ı kevnîde zuhûr eden ve o ismin âyînesinden ibâret olan bu kimsenin sûretinde, elbette eser-i şekāvet zâhir olur. Binâenaleyh gayr-ı mec'ûl olan onun isti'dâd-ı ezelîsi dünyâda ne kadar âyât-ı mûziha ve mu'cizât-ı bâhire görse îmân etmemesini iktizâ eder. Nitekim Ebû Cehil

Bedir gazâsında maktûlen fevt olmak üzere bulunduğu sırada kendi kātiline hitâben: قُلْ لِصَاحِبِكَ مَا أَنَا بِنَادِمٍ عَنْ مُخَالَفَتِكَ فِي هَذَا الْحَالِ ya'ni "Şu hâl-i katl içinde muhâlefetten nâdim olmadığımı sâhibin olan Muhammed (a.s.)a söyle!" dedi. Binâenaleyh böyle olan kimseler, azâb-ı elîmi görmedikçe, ya'ni ba'de'l-mevt azâb-ı uhrevîyi tatmadıkça Allâh'a ve peygambere îmân etmezler. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de Hak Teâlâ buyurur: إِنَّ الَّذِينَ حَقَّتْ عَلَيْهِمْ كَلِمَةُ رَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ، وَلَوْ جَاءَتْهُمْ كُلُّ آيَةٍ حَتَّى يَرَوُا الْعَذَابَ الْأَلِيمَ (Yûnus, 10/96-97) [Muhakkak o kimseler ki, aleyhlerinde Rabbinin kelimesi tahakkuk etmiştir, onlar îmân etmezler. Velev ki onlara bütün âyet gelse azâb-ı elîmi görmedikçe küfürlerine devâm ederler.] Böyle olunca Fir'avn dünyâda kable'l-mevt îmân etmekle, azâb-ı uhrevîyi görmedikçe îmân etmeyen sınıftan çıktı. Azâb-ı elîmi görmeden îmân eden sınıf-ı mü'minîne dâhil oldu.

Fir'avn hakkındaki bu kelime o kadar açık bir şeydir ki, Kur'ân bu zâhir olan şeyle vârid oldu. Şu hâlde Fir'avn'ın şekāvet-i ebediyyesine hükmedenlerin bu hükümde ısrârları ve bu bâbda te'vîlâta kıyâm etmeleri [25[1]/95] mesmû' değildir. İşte Fir'avn hakkında Hz. Şeyh (r.a.) efendimizin hükm-i âlîleri bu kadar açıktır; ve ibâre-i *Fusûs*'ta tevakkufa delâlet edecek bir şey yoktur.

ثمَّ إنَّا نَقولُ بعدَ ذلك الأمرُ فيه إلى اللّٰهِ، لِمَا اسْتَقَرَّ فِي نُفُوسِ عَامَّةِ الخَلقِ من شِقَائِهِ، وما لهم نَصٌّ في ذلك يَسْتَنِدُونَ إليه.

Ba'dehû biz deriz ki, bundan sonra onun hakkında emr Allah Teâlâ'ya râci'dir. Çünkü âmme-i halkın nüfûsunda onun şekāsı müstekarr oldu. Hâlbuki bunun hakkında onlara nass yoktur ki ona istinâd edeler.

Ya'ni Kur'ân-ı Kerîm'in zâhirinden Fir'avn'ın sıhhat-i îmânı istidlâl olunduğu ve onun şekāveti hakkında nass olmadığı gibi, delâlet dahi bulunmadığı hâlde, müddet-i hayâtında envâ'-ı zulm ve taaddî icrâ ve peygamberine muhâlefetle mukābeleye kıyâm ettiğine bakarak, âmme-i halkın nüfûsunda onun şekāveti mukarrer olduğu için, biz Fir'avn'ın sıhhat-i îmânına delâlet eden nusûs-ı kur'âniyyeyi zikrettikten sonra, ta'lîmen-li'l-edeb, Fir'avn hakkındaki emr Allâh Teâlâ'ya râci'dir, deriz.

Hz. Şeyh-i Ekber (r.a.) efendimizin "Emr Allah Teâlâ'ya râci'dir" buyurmaları, onun emrinde tereddüdlerinden nâşî değildir. Fir'avn hakkındaki re'y-i âlîlerini bu fassta, nusûs-ı kur'âniyye ile her türlü şübhe ve tereddüdden ârî olarak, kemâl-i vuzûh ile beyân buyurmuşlardır. Nitekim bâlâdaki ibârede الأمرُ فيه إلى اللّٰهِ [Onun hakkında emr Allah Teâlâ'ya râci'dir] buyurduktan sonra, bu beyânın illetini لِمَا اسْتَقَرَّ فِي نُفُوسِ عَامَّةِ الخَلقِ من شِقَائِهِ [Çünkü âmme-i halkın nüfûsunda onun şekāsı müstekarr oldu.] ibâresiyle tefsîr etmişlerdir. Bu ise, müddet-i ömrü sû'-i ahvâl ile geçen Fir'avn'ın rahmet-i ilâhiyyeye mazhariyetini bir türlü havsalalarına sığdıramayan zevâta, ta'lîm-i edebden ibârettir. Zîrâ rahmet-i ilâhiyyenin vüs'atini teemmül ederek onun hakkındaki emri Allah Teâlâ'ya havâle etseler ve Fir'avn'ın sarâhat-i kur'âniyye ile sâbit olan îmânı, Allah Teâlâ indinde makbûl oldu mu, yoksa olmadı mı? Binâenaleyh kendisi indallah şakî midir, [25[1]/96] saîd midir? Bunu ancak Allah Teâlâ bilir, deseler; edebe muvâfık olur idi. Çünkü saâdet ve şekāvet-i ezeliyye a'yân-ı sâbitenin isti'dâdına mevkūftur. Bu ise ilm-i ilâhîdir; ve Allah Teâlâ hazretleri bildirmedikçe, bir kimsenin zevâhir-i hâline bakıp, şekāvet veyâ saâdetine hükmetmek, ilm-i ilâhîye iştirâk ma'nâsını mutazammın olduğu için bî-edebliktir. Ammâ Hz. Şeyh (r.a.)ın sıhhat-i îmân-ı Fir'avn hakkındaki beyânât-ı aliyyeleri, zâhir-i Kur'ân'dan muktebes delâile müstenid olduğu için, aslâ edeb-şikenlik değildir. Edeb-şikenlik hiçbir nass ve delîle müstenid olmaksızın, zevâhir-i hâle bakıp, sırr-ı kadere taalluk eden saâdet veyâ şekāvet hakkında hükm-i indî i'tâsıdır.

وأمَّا آلُه فلَهُم حُكمٌ آخَرُ، ليس هذا مَوضِعَه، ثمَّ لِتَعْلَمْ أنَّه ما يَقْبِضُ اللّٰهُ أحدًا إلا وهو مؤمنٌ أيْ مُصَدِّقٌ بما جَاءَتْ به الأَخبارُ الإلهيَّةُ وأَعْنِي من المُحْتَضَرين، ولِهذا يُكْرَهُ مَوتُ الفجْأَةِ وقَتلُ الغَفلَةِ، فأمَّا مَوتُ الفجْأَةِ فحَدُّه أنْ يَخْرُجَ النَّفَسُ الدَّاخلُ ولا يَدخُلَ النَّفَسُ الخَارِجُ، فهذا مَوتُ الفجْأَةِ، وهذا غيرُ المُحْتَضَرِ، وكذلك قَتلُ الغَفلَةِ، بِضَرْبِ عُنُقِهِ من ورَائِه وهو لا يَشْعُرُ، فيُقْبَضُ على ما كان عليه من إيمَانٍ أو كُفرٍ، ولذلك قال ﷺ: «وَيُحْشَرُ عَلَى مَا عَلَيْهِ مَاتَ كَمَا أَنَّهُ يُقْبَضُ عَلَى مَا كَانَ عَلَيْهِ»، والمُحْتَضَرُ ما يكونُ إلا صَاحبَ شُهودٍ، فهو صَاحبُ إيمَانٍ بما ثَمَّ، فلا يُقْبَضُ إلا على ما كان عليه،

لأنَّ «كَانَ» حَرفٌ وُجودِيٌّ، لا يَنْجَرُّ معه الزَّمانُ إلا بِقَرَائِنِ الأحوَالِ، فيُفَرِّقُ بينَ الكافرِ المُحْتَضَرِ في المَوتِ وبينَ الكافرِ المَقتُولِ غَفلَةً والمَيِّتِ فجْأَةً، كما قُلنَا في حَدِّ الفجْأَةِ.

Ve onun âline gelince, onun için başka hükm vardır. Bu onun mevzii değildir. Ondan sonra ma'lûm olsun ki, Allah Teâlâ muhtazarînden bir kimseyi kabzetmez, illâ ki o kimse mü'min olduğu hâlde, ya'ni ihbârât-ı ilâhiyye onunla gelen şeye musaddık olduğu hâlde, kabzeder. Ve bunun için mevt-i füc'e ve katl-i gaflet mekrûh kılınır. Mevt-i füc'eye gelince, onun haddi nefes-i dâhil hurûc ede ve nefes-i hâric duhûl etmeye. [25¹/97] İşte bu mevt-i füc'edir; ve bu muhtazarın gayrıdır; ve katl-i gaflet dahi böyledir. Onun şuûru olmadığı hâlde arkasından onun boynu vurulur. Binâenaleyh îmândan veyâ küfürden ne hâl üzere olursa onun üzerine kabzolunur. Ve bunun için (S.a.v.) Efendimiz "Ne hâl üzere ölürse onun üzerine haşrolunur" buyurdu. "Nitekim olduğu hâl üzere kabzolunur." Muhtazar ise, ancak şühûd sâhibidir. Böyle olunca o, vâki' olan şeye sâhib-i îmândır. Şu hâlde ancak olduğu hâl üzere kabzolunur. Zîrâ كَانَ [kâne] harf-i vücûdîdir. Ona ancak karâin-i ahvâl sebebiyle zamân müncer olur. Binâenaleyh mevtte, kâfir-i muhtazar beyni ile gafleten maktûl olan ve hadd-i füc'ede zikrettiğimiz gibi füc'eten ölen kâfir, beyni farkolunur.

Ya'ni Fir'avn'ın sıhhat-i îmânı, Kur'ân-ı Kerîm'in zâhirinden istinbât olunan delâile göre, sâbit ise de onun âli ve havâssı hakkında başka hükm vardır. Zîrâ Kur'ân-ı Kerîm Fir'avn'ın âli hakkında mü'min olduklarına şehâdet buyurmaz. Ve onlar hakkında وَحَاقَ بِآلِ فِرْعَوْنَ سُوءُ الْعَذَابِ، النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذَابِ (Mü'min, 40/45, 46) ya'ni "Âl-i Fir'avn'ı Allah Teâlâ sû'-i azâb ile ihâta etti. Onlar sabah ve akşam nâra arzolunurlar. Kıyâmet kāim olduğu gün dahi, ey âl-i Fir'avn, azâbın en şiddetlisine girin!" denir; âyet-i kerîmesi vârid olmuştur. Fir'avn bu hükümde dâhil değildir. Çünkü âhir vaktinde îmân etti. Fakat onun âli ve avenesi, Fir'avn gibi, îmâna mübâşeret edip "Biz Benî İsrâîl'in îmân ettiği şeye ve Mûsâ ve Hârûn'un Rabb'ine îmân ettik" (A'râf, 7/121, 122; Şuarâ, 26/47, 48) demediler. Belki Fir'avn'ın mazharında rubûbiyyet-i cüz'iyye-i arazıyye ile zâhir olan Rabb-i mukayyede îmân ettikleri hâlde

fevtoldular. Binâenaleyh Hakk-ı mutlakın hüviyetini Fir'avn'ın mazharına hasr ve tahsîs ettikleri için küfr içinde gittiler.

Cenâb-ı Şeyh (r.a.) âl-i Fir'avn hakkındaki mütâlaâtın bahse taalluku [25[1]/98] olmadığını beyân buyurarak bu hususta îrâdı lâzım gelen hükmün îzâhından sarf-ı nazar ettiler de, ahvâl-i meyyitin tavzîhine şürû' buyurdular ve dediler ki: Muhakkak ma'lûmun olsun ki, Allah Teâlâ hâl-i ihtizâra gelmiş olan her bir kimseyi behemehâl mü'min olduğu hâlde, ya'ni elsine-i enbiyâ ile vârid olan ihbarât-ı ilâhiyye nelerden ibâret ise, o şeyleri tasdîk edici olduğu hâlde kabzeder. Zîrâ her bir muhtazar emrâzdan bir marazın te'sîri tahtında zebûn olarak vücûd-ı kesîfinin sıfât-ı kesîfesinden o dakîkada vâreste kalır. Âlem-i rûhâniyyetin hicâbı olan bu sıfât-ı nefsâniyye mürtefi' olunca, muhtazar basar-ı basîreti ile ahvâl-i âhireti müşâhede etmeğe başlar. Fakat kendisinde henüz hayât-ı dünyeviyye mevcûd olduğundan ahvâl-i dünyeviyye dahi basar-ı hissîsinde meşhûd olur; ve bu müşâhede sebebiyle ahvâl-i âhiret ihticâb eder. Nefsi külliyyen munkatı' oluncaya kadar son dakîkaları bu hâl ile geçer. Yanında bulunanlar sayıkladığına zâhib olurlar. İşte muhtazar son dakîkalarında ahvâl-i âhireti müşâhede ettiği ve müşâhede ise, îmân-bi'l-gayb ile îmân etmediği şeyin vâki' ve hak olduğuna tasdîki iktizâ eylediği cihetle, her bir muhtazar mü'min olduğu hâlde kabzolunur. Ve muhtazar olan kimselerin kâffesi mü'min olduğu hâlde kabzolunduğu için, mevt-i füc'e ve katl-i gaflet istikrâh olunacak bir şeydir.

Mevt-i füc'enin ta'rîfi budur ki, şahıs içindeki nefesi dışarıya çıkarır ve hâriçten nefesi içerisine alamaz. Ta'bîr-i fennî ile ciğerlerindeki hâmız-ı karbonu ihrâc eder ve havâ-yı hâricîdeki müvellidü'l-humûzayı ciğerlerine cezbedemez. İşte bu hâl mevt-i füc'edir. Ve şübhe yok ki füc'eten fevtolan kimsenin hâli muhtazarın gayrıdır. Zîrâ herhangi bir marazın te'sîri tahtında onun sıfât-ı nefsâniyyesi muattal olmadığı için ahvâl-i âhireti müşâhededen mahcûbdur; ve görmediği şeyin hakîkatine bittabi' muttali' değildir. Ve aslâ haberi olmadığı hâlde arkasından boynu vurulmak sûretiyle gaflet içinde maktûl olan kimsenin hâli dahi füc'eten fevtolan kimsenin hâli gibidir. Binâenaleyh füc'eten [25[1]/99] ve gafleten maktûl olan kimseler, gerek îmândan ve gerek küfürden, ne hâl üzere bulunurlarsa o hâl üzerine

kabzolunurlar. Zîrâ her ikisi için de ahvâl-i âhireti müşâhede ederek îmân etmek mümkin olamadı. İşte bunun için (S.a.v.) Efendimiz وَيُحْشَرُ عَلَى مَا عَلَيْهِ مَاتَ كَمَا أَنَّهُ يُقْبَضُ عَلَى مَا كَانَ عَلَيْهِ ya'ni "İnsan ne hâlde olursa, o hâl üzere kabzolunduğu gibi, ne hâl üzere ölürse o hâl üzere haşrolunur" buyurdu. Hâlbuki bu hadîs-i şerîfe nazaran muhtazar ancak şühûd sâhibidir. O vukūunu basîreti ile müşâhede etmiş olduğu şeye îmân ettiği cihetle sâhib-i îmân olmuş olur. Binâenaleyh muhtazarın hâl-i kabzda bulunduğu hâl, hâl-i îmândır, hâl-i müşâhededir. Şu hâlde o ancak hâl-i îmân üzere kabzolunur. Zîrâ hadîs-i şerîfte يُقْبَضُ عَلَى مَا كَانَ عَلَيْهِ [İnsan ne hâlde olursa, o hâl üzere kabzolunur.] buyurulur.

Ve كَانَ [kâne] "harf-i vücûdî"dir. Onun zamâna delâlet etmesi ancak karâin-i ahvâl sebebiyle olur. Şu hâlde كَانَ [kâne] bir sıfatın mevcûdiyetine delâlet eder. Ve zamâna delâlet etmediği vakit harf-i basît gibidir. Harf-i basît diğer bir harf-i basît ile terekküb edip kelime olmadıkça ma'nâya delâlet etmediği gibi كَانَ [kâne] kelimesi dahi karâin-i ahvâl olmadıkça "zaman" ma'nâsını ifâde etmez. Nitekim وَكَانَ اللّٰهُ عَلِيمًا حَكِيمًا (Nisâ, 4/17) denir. "Allah Teâlâ alîmdir ve hakîmdir" demek olur ki, bu cümle "Allah Teâlâ hazretlerinde ilim ve hikmet sıfatları vardır" ma'nâsına haberdir. Ve kezâ كَانَ زَيْدٌ عَالِمًا [Zeyd âlimdir.] dediğimiz vakit, Zeyd'in filân zamanda âlim olduğu ma'nâsını murâd etmeyip, Zeyd'de sıfat-ı ilmin vücûdunu ihbâr etmiş oluruz. Velâkin evvelden ganî olan Zeyd'in sonradan fakîr olduğunu müşâhede ettiğimiz vakit كَانَ زَيْدٌ غَنِيًّا [Zeyd ganî idi.] der isek, Zeyd'in gınâ-yı sâbıkı karînesiyle bu cümlede كَانَ [kâne] kelimesi zamâna delâlet etmiş olacağından bu cümlenin tercümesi "Zeyd ganî idi" sûretinde olur. Ve كَانَ [kâne] kelimesi hakkındaki tedkîkāt **Fass-ı Lokmânî**'de إِنَّ اللّٰهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ (Lokmân, 31/16) [Muhakkak Allah Latîf'dir, Habîr'dir.] cümlesinin îzâhında mürûr etmiş idi.

Binâenaleyh muhtazar olan kimse, hîn-i ihtizârında bi'l-müşâhede hakîkatine muttali' olduğu ahvâle müteyyakkın bulunduğu hâlde [25[1]/100] kabzolunduğu için يُقْبَضُ عَلَى مَا كَانَ عَلَيْهِ [İnsan ne hâlde olursa, o hâl üzere kabzolunur.] demek muvâfık olur. Ve bu cümlede "kâne" kelimesinin isti'mâli münâsib bulunur. Çünkü muhtazar hîn-i intikālinde o hâl üzere mevcûd oldu.

İmdi كَانَ, ك، ا، ن harflerinden mürekkeb bir kelime-i vücûdiyye olduğu hâlde, Hz. Şeyh-i Ekber (r.a.)ın ona "harf-i vücûdî" ta'bîr buyurması mecâz tarîkiyledir. Zîrâ كَانَ zamâna delâlet etmediği vakit, harf gibidir; ve karînenin vücûdu ile zamâna delâlet ettiği vakit, kelimedir. Nitekim bâlâda îzâh olundu.

Velhâsıl saded-i mevtte muhtazar olan kâfir ile gafleten maktûl olan veyâ mevt-i füc'enin ta'rîfinde îzâh olunduğu vech ile füc'eten ölen kâfir arasında fark vardır. Zîrâ muhtazar olan kâfir ahvâl-i âhireti bi'l-müşâhede musaddık olduğu hâlde kabzolunur. Gafleten maktûl olan veyâ füc'eten ölen kâfir ise böyle bir müşâhede ve tasdîk içinde bulunmaksızın münkabızdır. Ve kâfirin îmânındaki vücûh-i muhtelife bu fassın yukarısında îzâh olunduğundan burada tekrârından sarf-ı nazar olundu.

وأمَّـا حِكمَـةُ التَّجلِّـي والـكَلامُ فـي صـورةِ النَّـارِ، فلأنَّهـا كانـتْ بُغْيَـةَ موسَـى، فتَجلَّى لـه في مَطلُوبِـه لِيُقْبِـلَ عليـه ولا يُعْـرِضَ عنـه، فإنَّـه لـوْ تَجَلَّى لـه فـي غيـرِ صـورةِ مَطلُوبِـه أَعْـرَضَ عنـه، لاجتِمَـاعِ هِمَّتِـه على مَطلُوبٍ خـاصٍّ، ولـوْ أَعْـرَضَ لَعَـادَ علـى عَمَلِـه، فأعْـرَضَ عنـه الحـقُّ، وهـو مُصْطَفًـى مُقَـرَّبٌ، فمِـن قُرْبِـه أنَّـه تَجلَّى لـه فـي مَطلُوبِـه وهـو لا يَعْلَـمُ.

Ve ateş sûretinde tecellînin ve kelâmın hikmetine gelince: Zîrâ o Mûsâ'nın hâceti idi. Binâenaleyh ona matlûbunda tecellî etti, tâ ki ona teveccüh ede ve ondan i'râz etmeye! Zîrâ eğer ona matlûbunun gayrı olan sûrette tecellî ede idi, ondan i'râz eder idi. Çünkü onun himmeti matlûb-i has üzerine müctemi'dir. Ve eğer ondan i'râz ede idi, ameli üzerine avdet eder idi. Böyle olunca Hak, ondan i'râz [25¹/101] eder idi. Hâlbuki mustafâ ve mukarrebdir. İmdi onun vukūfu olmadığı hâlde, ona onun matlûbunda tecellî etmesi onun kurbundandır.

Kütüb-i tefâsirde tafsîl olunduğu üzere Mûsâ (a.s.) Medyen tarafına gittiği vakit, Şuayb (a.s.)ın kerîmesini tezevvüc etmiş idi. Hz. Şuayb'den vâlidesini ve karındaşını görmek için, izin alıp harem-i âlîsiyle berâber yola çıktı. Esnâ-yı seferde yolu gāib edip "Vâdî-i Eymen" denilen tarafa düştüler. Gece karanlık olmakla berâber hava da pek soğuk idi. O esnâ-

da harem-i saâdetleri de vaz'-ı haml ediverdi. Biraz ateş yakmak îcâb etti. Cenâb-ı Mûsâ her ne kadar çakmak ile ateş yakmak teşebbüsünde bulundu ise de bir türlü ateş tutturamadı. Bu sırada uzaktan bir ateş gördü. O ateşten tarafa gittiği vakit, beyaz ateşle muhît yeşil bir ağaç gördü ki, o ateşin yeşil ağaca aslâ zararı yoktu; ve o havâlîde ferd-i vâhid de mevcûd değil idi. Mûsâ (a.s.) bu hâl-i tahayyürde iken ağaçtan إِنِّي أَنَا اللّٰهُ (Kasas, 28/30) [Ben Allâh'ım!] hitâbı geldi.

Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) efendimiz Allah Teâlâ hazretlerinin Hz. Mûsâ'ya böyle ateş sûretinde tecellî buyurarak tekellüm etmesinin hikmetini beyânen buyururlar ki: Ateş Cenâb-ı Mûsâ'nın muhtâc olduğu bir şey bulunduğu için Allah Teâlâ hazretleri ona matlûbunda tecellî etti; ve bu tecellîyi de ona teveccüh etmesi ve ondan i'râz etmemesi için yaptı. Zîrâ Cenâb-ı Mûsâ'ya, o sırada matlûbu olan ateş sûretinden gayrı bir sûrette tecellî ede idi, Mûsâ (a.s.) himmetini ateş aramak gibi bir matlûb-i hâs üzerine cem'ettiği için, matlûbunun gayrı olan sûretteki tecellîye iltifât etmez idi; ve der idi ki: "Bana şimdi ateşin şiddet-i lüzûmu vardır. Hele ben ihtiyâcım olan ateşi [25[1]/102] tedârik edeyim de, ba'dehû vâki' olan şu hâl-i acîbin tahkîkine mübâşeret edeyim!" Binâenaleyh o tecellîden i'râz edip ateş talebinden ibâret olan kendi işine avdet eder idi. İmdi o Hak'tan yüz çevirmiş olur idi; ve o Hak'tan yüz çevirince Hak dahi ondan i'râz eder idi. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz hadîs-i şerîflerinde buyururlar: مَنْ أَقْبَلَ عَلَى اللّٰهِ بِكُلِّيَّتِهِ أَقْبَلَ اللّٰهُ عَلَيْهِ بِكُلِّيَّتِهِ وَمَنْ أَعْرَضَ عَنِ اللّٰهِ بِكُلِّيَّتِهِ أَعْرَضَ اللّٰهُ عَنْهُ بِكُلِّيَّتِهِ ya'ni "Kim ki külliyetle Allah Teâlâ'ya teveccüh ederse, Allah Teâlâ dahi ona külliyetle teveccüh eder. Ve kim ki külliyetle Allah Teâlâ'dan i'râz ederse Allah Teâlâ dahi külliyetle ondan i'râz eder."[603] Hâlbuki Mûsâ (a.s.) Hakk'ın bir güzîdesi ve mukarrebidir. Şu hâlde Mûsâ (a.s.)nın vukūfu olmadığı hâlde, Allâhü Zülcelâl hazretlerinin ona matlûb-i hâssı bulunan ateş sûretinde tecellî buyurması, Cenâb-ı Mûsâ'nın Hak Teâlâ'ya kurbundan nâşîdir.

İmdi Hakîm-i Zülcelâl hazretlerinin bu yolda vâki' olan tecellîsi ayn-ı hikmettir; ve bu tecellîden muâmelât-ı dünyeviyye erbâbının ibret alması lâzımdır. Tecellî-i mezkûrun umûr-i dünyeviyyeye tatbîkinin misâli budur

603 Bosnevî, *Tecelliyât-ı Arâisu'n-Nusûs*, s. 554.

ki: Bir sabînin hâceti oyundur. Çocuk tahsîl-i ilme ve terbiyeye da'vet olunacağı vakit, o ilim ve terbiyenin, çocuğun hâceti olan tarîk-i mel'abede izhârı lâzımdır, tâ ki sabî hâceti olan melâibe teveccüh edince, orada ilim ve terbiyeye mülâkî olup behredâr olsun! Aksi hâlde ta'lîm ve terbiyeden i'râz eder. Zîrâ çocuğun hâceti değildir. Ve kezâ bu hikmete mebnî Hz. Mevlâna (r.a.) *Mesnevî-i Şerîf*lerinde beyân buyurdukları hakāyık ve maârifi hikâyât-ı latîfe ve acîbe zımnına idhâl eylemişler ve çocuklara benzeyen ehl-i gafleti, hezliyât ile cânib-i ciddiyyâta celbetmişlerdir. Nitekim buyururlar:

بیت من بیت نیست اقلیمست　　هزل من هزل نیست تعلیمست

Tercüme: "Benim beytim beyit değildir, iklîmdir. Hezlim hezl değildir, ta'lîmdir."[604] [25[1]/103]

Zîrâ ehl-i gafletin hâceti tefrîh-i nefs için hikâyât-ı müdhike istimâıdır. Bu gibi kimselere hakāyık-ı ciddiyyeyi istimâ'dan kelâl ve melâl gelir.

Şiir:

كَنَارِ مُوسَى رَآهَا عَيْنَ حَاجَتِهِ　　وَهُوَ ٱلإِلٰهُ وَلَكِنْ لَيْسَ يُدْرِيهِ

Mûsâ'nın ateşi gibi ki, onu kendi hâcetinin "ayn"ı gördü, hâlbuki o İlâh idi, velâkin onu bilmedi.

Bu beyt-i şerîf فمِن قُرْبِه أنَّه تَجلَّى له في مَطلُوبِه وهو لا يَعْلَمُ [İmdi onun vukūfu olmadığı hâlde, ona onun matlûbunda tecellî etmesi onun kurbundandır.] ibâresinin mâba'di olarak îrâd buyurulmuştur. Bu ibâre ile berâber beytin ma'nâsı böyle olur: "Hz. Mûsâ'nın ilmi lâhik değil iken Hak Teâlâ'nın ona matlûbunda tecellî etmesi, onun Hakk'a kurbundandır. Cenâb-ı Mûsâ'nın ateşi gibi ki, Mûsâ (a.s.) o ateşi hâcetinin "ayn"ı gördü. Hâlbuki nâr sûretinde mütecellî olan İlâh idi. Velâkin Cenâb-ı Mûsâ o ateşten إِنِّي أَنَا اللّٰهُ (Kasas, 28/30) [Ben Allâh'ım!] hitâbı gelmezden evvel, onun İlâh olduğunu bilmez idi." Ve beyt-i şerîfin bâlâya rabtı i'tibâr olunmadığı takdîrde, ki Abdülganî Nâblusî ve Dâvûd-ı Kayserî (kaddesallâhu sırrahümâ) bu sûrette ahz buyurmuşlardır; o hâlde ma'nâ bu vech ile olur: Hak Teâlâ hazretleri sâlik-i râh-ı

604 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, X, s. 133.

Hudâ'ya kendi tarîkinde azim ve himmetini cem' zamânında sarfettiği sûretle tecellî buyurur. Mûsâ (a.s.)ın ateşi gibi ki, Mûsâ (a.s.) o ateşi, hâcetinin "ayn"ı gördü. Hâlbuki nâr sûretinde mütecellî olan İlâh idi ilh..."

Abdürrezzâk Kāşânî (k.s.) bu beyt-i şerîfin şerhinde buyururlar ki: Mûsâ (a.s.) mustafâ ve mahbûb idi. Allah Teâlâ onu Şuayb (a.s.)ın sohbetine sevketmek sûretiyle kendisine cezbetti, tâ ki ona Hakk'ı ta'rîf edip sevdire! Binâenaleyh Mûsâ (a.s.) üzerine müşâhede talebi gālib oldu. Ve âlem-i taayyünde Hakk'ı müşâhede ise, sûretsiz mümkin olmaz.

Zîrâ **Fass-ı Muhammedî**'de görüleceği vech ile, Hakk'ı mâddeden mücerred olarak müşâhede etmek [25[1]/104] ebeden mümkin değildir. Ve âlem-i şehâdetteki sûretlerin eşrefi ise ateştir. Çünkü ateşte evvelen "nûr" vardır ki, onun nûruyla muhîtindeki eşyâ meşhûd olur. Sâniyen "kahr" vardır ki, müstevlî olduğu eşyânın suverini mahv ve ifnâ eder. Sâlisen "muhabbet" vardır. Zîrâ onun nûru li-zâtihî mahbûbdur. Binâenaleyh onun bu sıfatları ile Hakk'ın sıfât-ı nûriyye ve kahriyye ve hubbiyyesi arasında münâsebet mevcûddur. Çünkü suver-i âlem Hakk'ın nûruyla münkeşif oldu. Nitekim hadîs-i şerîfte buyurulur: إِنَّ اللّٰهَ خَلَقَ الْخَلْقَ فِي ظُلْمَةٍ ثُمَّ رَشَّ عَلَيْهِمْ مِنْ نُورِهِ [Allah Teâlâ mahlûkātı zulmette yarattı; sonra onların üzerine nûrundan saçtı] Ve Hak Teâlâ hazretleri bir şeye zâtıyla tecellî buyurdukda, o şeyin sûretini mahv ve ifnâ buyurur. Ve nûriyyet-i ilâhiyye eser-i muhabbettir. Çünkü nûr li-zâtihî sevilir.

Şu hâlde tecellî buyuracağı vakit kendi sıfâtıyla münâsebetdâr olan ateş ihtiyâcının Cenâb-ı Mûsâ'da tevlîdi, Hak Teâlâ hazretlerinin Mûsâ (a.s.) a kemâl-i inâyetidir. Zîrâ bu ihtiyâc bir yular gibi Hz. Mûsâ'yı cânib-i tecellîye çekti; ve o da himmetini toplayıp külliyyen muhtâc olduğu nâra teveccüh etti; ve kendisi, hâcetinin libâsına bürünmüş olan Hakk'ın hitâbına ehil olmakla, إِنِّي أَنَا اللّٰهُ (Kasas, 28/30) [Ben Allâh'ım!] nidâsını işitti.

İmdi Hak Teâlâ hazretleri her ferde böylece bir ihtiyâc tevlîd edip onu hâceti tarafına cezbeder. Ehl-i gaflet ednâs-ı tabîiyye ile mütedennis oldukları için "İnnî en'Allâh" hitâbının muhâtabı olmağa ehil değildirler. Maahâzâ Hakk'ın gayrı hiçbir mevcûd olmadığı ve eşyânın kâffesi Hakk'ın mezâhiri olup, Hak onların sûretinde zâhir olduğu cihetle, kâffe-i eşyâ ze-

bân-ı hâl ile "En'Allâh" [Ben Allâh'ım] deyip durmaktadır. Bu tevhîd, tevhîd-i ilmî olduğu hâlde, ehl-i gaflet bu tevhîd-i ilmîden dahi bî-haberdir. Velâkin sâlik-i tarîk-i Hudâ olan kimse, mürşidinin emrine tebaan çalışıp, kalbini gubâr-ı mâsivâdan ve ednâs-ı tabîiyyeden pak edince bir makāma vâsıl olur ki, orada bu mecâzî olan varlığı fânî olur. Cemâl-i ilâhînin perdesi olup müşâhedeye mâni' olan bu taayyün-i vehmî ve hayâl-i enâniyyet mürtefi' [25[1]/105] olunca, hem kendisini ve hem de cemî'-i zerrâtı Hakk'ın lisânıyla "Ene'l-Hak-gûyâ" [Ben Hakk'ım deyici] görür. Nitekim *Gülşen-i Râz*'da Mahmûd-i Şebüsterî hazretleri buyurur:

برآور پنبهٔ پندارت از گوش	ندای واحد القهار بنیوش
ندا می‌آید از حق بر دوامت	چرا گشتی موقوف قیامت
درآر وادیٔ ایمن که ناگاه	درختی گویدت إِنِّي أَنَا اللّٰه
روا باشد أنا اللّٰه از درختی	چرا نبود روا از نیک بختی

Tercüme: "Vehm ve enâniyet pamuğunu kulaktan çıkar ve Vâhidü'l-Kahhâr'ın nidâsını işit! Hak'tan sana dâimâ nidâ gelir. Niçin sen kıyâmete muntazır olup durursun? Vâdî-i Eymen'e gel ki, hiç beklemediğin hâlde sana bir ağaç "İnnî en'Allâh" desin. Bir ağaçtan "En'Allâh" hitâbının sudûru câiz olursa, bir nîk-bahttan niçin câiz olmasın?"[605]

Ma'lûm olsun ki, tecellî-i Hak ya sıfâtî veyâ zâtî olur. "Tecellî-i sıfâtî"de mütecellâ-lehin vücûdu vardır ki, fânî olmadığından burada ikilik bâkîdir. Binâenaleyh kelâm ve idrâk bu mertebede mevcûd olduğundan mütecellâ-leh olan kimseye hitâb-ı ilâhî vârid olur. İşte Hz. Mûsâ (a.s.)a nâr sûretinde vâki' olan tecellî bu kısımdandır. Buna "tecellî-i sûrî" dahi denir. İşte Mûsâ (a.s.)dan رَبِّ أَرِنِي أَنْظُرْ إِلَيْكَ (A'râf, 7/143) [Dedi ki: "Yâ Rab! Bana zâtını göster, Sana bakayım!] recâsı bu mertebede sâdır oldu. Ve Mûsâ (a.s.) bu münâcâtıyla Hakk'ı hicâbât-ı taayyünden ârî olarak görmek arzûsunda

605 Lâhicî, *Mefâtîhu'l-İ'câz*, s. 315-316 (beyit: 441-444). Bu beyitlerin Ahmed Avni Bey tarafından yapılmış manzûm tercümesi şöyledir (*Gülşen-i Râz* [haz. Turgut Karabey], s. 132):

Kulakdan penbe-i evhâmı ref'et	*Nidâ-yı Vâhidü'l-Kahhârı sem'et*
Gelir Hakk'ın nidâsı âyet âyet	*Sakın sen olma mevkūf-ı kıyâmet*
Çıkıp gel Vâdî-i Eymen'de nâgâh	*Sana söyler şecer "İnnî en'Allâh!"*
Kimin ki dilde şekki Hakk'a yoktur	*Yakînen bildi birden başka yoktur*

bulundu. Hâlbuki rü'yet, râî ile mer'î arasında vâki' olan bir nisbetten ibârettir. Binâenaleyh mertebe-i isneyniyyette vâki' olur. Mûsâ (a.s.)ın bu talebi, hâşâ cehlinden nâşî değil idi. Belki tecellî-i sûrînin fevkinde olan "tecellî-i zâtî"yi ve terakkîyi taleb idi. Nitekim Hak Teâlâ hazretleri mertebe-i isneyniyyette rü'yet mümkin olmadığını beyânen [25[1]/106] لَنْ تَرَانِي (A'râf, 7/143) [Sen Beni göremezsin!] buyurdu. İmdi Hak Teâlâ "Ben görülmem" demeyip "Sen Beni göremezsin!" dedi; ve adem-i rü'yeti Cenâb-ı Mûsâ'ya tahsîs etti. Zîrâ bu hitâb esnâsında Cenâb-ı Mûsâ tekellüm hâlinde idi. Ve kelâm ise bakıyye-i vücûd mevcûd oldukça, ya'ni isneyniyet bulundukça olur. Binâenaleyh "Len terânî" [Sen Beni göremezsin!] buyurulması "Sende bakıyye-i vücûd oldukça Beni göremezsin" ma'nâsını müfîd olur. Ondan sonra Hak Teâlâ hazretleri: وَلَكِنِ انْظُرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرَانِي (A'râf, 7/143) ya'ni "Sen Beni göremezsin! Velâkin dağa bak, eğer hîn-i tecellîde yerinde sâbit ve müstekar olur ise karîben beni görürsün" buyurdu ki, hîn-i tecellîde dağın taayyünü müstekarr olur ve bu tecellî ile mahv ve müstehlek olmazsa, senin dahi taayyünün mevcûd iken, bu bakıyye-i vücûd ile beni görürsün, ma'nâsındadır. Ondan sonra Hak Teâlâ hazretleri dağa tecellî buyurdukda dağı pâre pâre etti. Mûsâ (a.s.) dahi bî-hûş olarak düştü. İşte bu "tecellî-i zâtî" idi. Zîrâ tecellî-i zâtîde, katrenin deryâya karışması gibi, mütecellâ-leh olan kimsenin katre-i taayyünü deryâ-yı zâtta mahv ve müstehlek olup râî ve mer'î ve rü'yet nisbetleri şey'-i vâhid olur. Şu hâlde Cenâb-ı Vâhibü'l-atâyâ hazretleri Hz. Mûsâ'nın talebini is'âfen "tecellî-i zâtî" ile tecellî buyurdu. Ve Mûsâ (a.s.) bu tecellîden dahi nasîbini aldı. Mûsâ (a.s.) mahvdan sahva gelip ve fenâdan rücû ile ifâkat buldukda: "Bakıyye-i vücûd ile görünmekten münezzeh ve müberrâ olduğuna îmân edenlerin evveliyim. Ve hâl-i isneyniyyet bâkî iken rü'yet talebinden rücû' ettim. Zât-ı bahtını tenzîh ve takdîs ederim!" (Bk. A'râf, 7/143) dedi.

Cenâb-ı Mûsâ'nın taleb-i rü'yeti cevâz-ı rü'yete burhândır. Zîrâ rü'yet muhâl olsaydı Mûsâ (a.s.) taleb etmezdi. Çünkü ma'rifetullahda cehil lâzım geldiği için enbiyânın muhâli taleb etmesi câiz değildir. Şu kadar var ki, "tecellî-i zâtî"de vâki' olan rü'yet bizim basar-ı hissî ile eşyâyı müşâhedemiz gibi değildir. Zîrâ bu tecellî vaktinde ne mütecellâ-lehin sûret-i müteayyinesi ve ne de muhîtinde ki eşyânın sûretleri [25[1]/107] kalır. Rü'yet ancak

zâtın zâtını rü'yetinden ibâret olur. Bu bir hâldir ki, bilinmesi zevke mütevakkıftır. Elfâz ve ibârât ile tefhîm bu kadar mümkin olur.

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (Fâtiha, 1/2) [Hamd âlemlerin Rabbi Allâh'a mahsustur!] وَالْحَمْدُ لِلّٰه اللَّطِيفُ الْخَبِير [Hamd Latîf ve Habîr olan Allâh'a mahsustur!] اَللّٰهُ لَطِيفٌ بِعِبَادِهِ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ (Şûrâ, 42/19) [Allah kullarına Latîf'dir ve dilediğini rızıklandırır.]

İtmâm-ı istinsâh: 7 Cümâde'l-âhire 1348 ve
11 Teşrîn-i sânî [11 Kasım] 1929

***

Bu şerhin aslı, 1926 senesi Kânûn-ı sânîsinin 22 nci Cum'a gecesi Cerrahpaşa'daki hânenin yandığı sırada yandığı cihetle, ikinci def'a olarak şerhine mecbûriyet hâsıl olmuş idi. Sonra haber aldım ki ihvandan birisi tarafından bu fass istinsâh edilmiş imiş. Fakir de tekrâr ondan istinsâh ettim. [A. Avni Konuk]

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

XXV

فَصٌّ حِكْمَةٍ عُلْوِيَّةٍ فِي كَلِمَةٍ مُوسوِيَّةٍ

KELİME-İ MÛSEVİYYEDE MÜNDEMİC OLAN HİKMET-İ ULVİYYE FASSIDIR [2. Şerh]

"Hikmet-i ulviyye"nin Kelime-i Mûseviyye'ye tahsîsindeki vech budur ki: Mûsâ (a.s.)ın resûllerin çoğu üzerine rüchânı ve ulüvv-i mertebesi dört sûretledir:

1. Melek vâsıtası olmaksızın Allah Teâlâ hazretlerinden ahzeyledi; ve O'nunla tekellüm etti.

2. Hadîs-i sahîhde vârid olduğu üzere Hak Teâlâ *Tevrât*'ı yed-i kudreti ile yazdı. Nitekim buyurulur: أَنَّهُ تَعَالَى كَتَبَ لَهُ التَّوْرَاةُ بِيَدِهِ وَغَرَسَ شَجَرَةَ الطُّوبَى بِيَدِهِ وَخَلَقَ جَنَّةَ عَدْنٍ بِيَدِهِ وَخَلَقَ آدَمَ بِيَدَيْهِ ya'ni "Hak Teâlâ Cenâb-ı Mûsâ'ya *Tevrât*'ı yediyle yazdı; ve şecere-i Tûbâ'yı eliyle gars etti; ve cennet-i Adn'i yediyle halkeyledi; ve Âdem'i iki yedi ile yarattı."

3. Hâtem-i enbiyâ (s.a.v.) Efendimiz'e muhtass olan makām-ı cem'iyyete kurbiyetidir ki, Hak Teâlâ bu kurbiyete işâreten beyan buyurur: وَكَتَبْنَا لَهُ فِي الْأَلْوَاحِ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْعِظَةً وَتَفْصِيلًا لِكُلِّ شَيْءٍ (A'râf, 7/145) [Ve onun için levhalarda her şeyden bir mev'ıza yazdık ve ahkâmın tafsîlini açıkladık.] Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de وَلَا رَطْبٍ وَلَا يَابِسٍ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ (En'âm, 6/59) [Yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitâbdadır.] âyet-i kerîmesiyle bu makām-ı cem'iyyetin kemâline işâret buyurulmuştur.

4. Hadîs-i şerîfte Mûsâ (a.s.)ın kesret-i ümmet ile enbiyâ (aleyhimü's-selâm) arasında imtiyâzı beyân buyurulmuştur. İşte bu vücûha binâen Kur'ân-ı Kerîm'de Mûsâ (aleyhimü's-selâm)a hitâben لَا تَخَفْ إِنَّكَ أَنْتَ الْأَعْلَى (Tâhâ, 20/68) ya'ni "Korkma, muhakkak sen a'lâsın!" buyurulmuştur.

Cenâb-ı Mûsâ'nın kelime-i vücûdunda "hikmet-i ulviyye" mündemic

bulunması iktizâsındandır ki, âtîde îzâh edileceği vech ile, sâir enbiyâ (a.s.) ın zuhûrunda vâki' olmayan bir hâl vâki' olup, etfâl-i Benî İsrâîl, Mûsâ (a.s.) için katlolundular; ve onların ervâh-ı cüz'iyyeleri mecmûu, rûh-ı küllî-i Mûsevî'de ictimâ' ile [25²/2] onu takviye ettiler. Binâenaleyh Cenâb-ı Şeyh (r.a.) bu fass-ı münîfe katl-i etfâlin hikmetini beyân ile şürû'buyurdu:

***

حِكمـةُ قَتْـلِ الأبنَـاءِ مـن أجْـلِ مُوسَـى لِيَعُـودَ إليـه بالإمْـدادِ حَيـاةُ كلِّ مَـن قُتِـلَ مِـن أجلِـه، لأنَّـه قُتِـلَ على أنَّـه مُوسَـى، ومـا ثَـمَّ جَهْـلٌ، فـلا بُـدَّ أنْ تَعُـودَ حياتُـه على مُوسَـى أَعْنِـي حيـاةَ المَقْتُـولِ مِـن أجلِـه، وهـي حَيَـاةٌ ظَاهِـرَةٌ على الفِطْـرَةِ لـم تُدَنِّسْـهَا الأغْـرَاضُ النَّفْسِـيَّةُ، بـلْ هـي على فِطْـرَةٍ.

Mûsâ eclinden katl-i ebnânın hikmeti, onun eclinden her bir katlolunanın hayâtı, imdâd ile ona âit olmak içindir. Zîrâ muhakkak Mûsâ olmak üzere katlolundu. Hâlbuki cehil vâki' değildir. Binâenaleyh onun hayâtı, ya'ni onun eclinden maktûl olanın hayâtı, Mûsâ'ya âit olmak lâbüddür. Ve o, ağrâz-ı nefsiyyenin[606] tednîs etmediği fıtrat üzere olan hayât-ı zâhiredir; belki o fıtrat üzeredir.

***

Bu hikmetin tavzîhi için bir mukaddeme lazımdır:

Vücûd-ı hakîkî-i Hak, "ahadiyet", "vahdet", "vâhidiyet" mertebelerinde vitriyet üzere olup, libâs-ı gayriyyetle mertebe-i rûhiyyete tenezzülünde şef'iyetle muttasıftır. Ve bu şef'iyet küllü'l-küll olan rûh-ı Muhammedî ile zâhirdir. Binâenaleyh bu şef'iyet ve isneyniyet bir emr ve bir şe'n-i ilâhîden ibârettir. Onun için Kur'ân-ı Kerîm'de يَسْـأَلُونَكَ عَـنِ الـرُّوحِ قُـلِ الـرُّوحُ مِـنْ أَمْـرِ رَبِّـي (İsrâ, 17/85) ya'ni "Sana rûhdan suâl ediyorlar. Rabbimin emri ve şe'nidir,

606 Ahmed Avni Bey, Mûsâ Fassı'nın ilk şerhinde "a'râz" olarak tespit ettiği bu kelimeyi ikinci şerhte diğer neşirlere de mutâbık olarak "ağrâz" şeklinde yazmış, bunu tercümeye ve şerhe yansıtmıştır.

diye cevâb ver!" buyurulur.

Ba'dehû küllü'l-küll olan bu rûh-ı Muhammedîde bilcümle enbiyâ ile evliyâ hazarâtının ervâh-ı külliyyeleri müteayyin olmuş ve onlardan her birine tâbi' olan ümemin ervâh-ı cüz'iyyeleri henüz müteayyin olmayıp kuvvede kalmıştır. Bu hakîkate binâen hükemâ nüfûs-i külliyyenin kable'l-ecsâm ve nüfûs-i cüz'iyyenin ba'de'l-ecsâm husûlüne kāil olmuşlar ve İmâm-ı Gazzâlî hazretleri dahi aynı mütâlaada bulunmuştur.

Sadreddîn-i Konevî hazretleri dahi Şeyh-i Ekber (r.a.) hazretlerinden naklen bu hakîkati beyan buyurmuşlar. [25²/3] Nitekim Mevlânâ Câmî *Kasîde-i Hamriyye*'nin:

شَرِبْنَا عَلَى ذِكْرِ الْحَبِيبِ مُدَامَةً سَكِرْنَا بِهَا مِنْ قَبْلُ أَنْ يُخْلَقَ الْكَرْمُ

[Mahbûbun zikri ile bir şarâb nûş eyledik ve o şarâb ile henüz üzüm halkolunmazdan evvel sarhoş olduk.] beytine yazdığı şerhde bu bâbda ba'zı îzâhât i'tâ eylemiştir. Ve Cenâb-ı Mevlânâ (r.a.) dahi âtîdeki ebyâtta rûh-ı küllîlerinin cesedlerinden mukaddem taayyününe işâreten buyururlar:

پیش از آن کاندر جهان باغ و می و انگور بود از شرابِ لایزالی جان ما مخمور بود

ما به بغدادِ جهانِ جان أنا الحق می‌زدیم پیش از آن کاین دار و گیر و نکتهٔ منصور بود

پیش از آن کاین نَفْسِ کُل در آب و گِل معمار شد در خراباتِ حقایق عیشِ ما معمور بود

Tercüme: "Cihânda bağ ve mey ve üzümün vücûdundan mukaddem, cânımız şarâb-ı lâ-yezâlîden mahmûr idi. Biz âlem-i cân Bağdâd'ında "Ene'l-Hak" na'rasını vurur idik. Mansûr'un dâr ü gîri ve nüktesi mevcûd olmadan mukaddem, nefs-i küll su ve çamurda mi'mâr olmazdan mukaddem, hakāyık meyhânesinde bizim ıyşimiz ma'mûr idi."[607]

Bu mezhebe kāil olmayanlar, ale'l-umûm ervâh-ı külliyye ve cüz'iyyenin ecsâddan mukaddem tekevvününü söylerler. Şıkk-ı evvele göre ervâh-ı külliyye, âlem-i ervâhdaki أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ (A'râf, 7/172) [Ben sizin Rabbiniz değil miyim?] hitâbını ve ecsâda taalluktan mukaddemki ahvâli müdriktirler. Nitekim Bâyezîd-i Bistâmî hazretlerine: "Elestü bi-Rabbiküm hitâbı

607 *Dîvân-ı Kebîr*, I, s. 458 (beyit: 11719 vd. [Füruzânfer neşri: 731. gazel]). Krş. Can, *Dîvân-ı Kebîr –Seçmeler–*, II, s. 424; *Dîvân-ı Kebîr* (trc. Abdülbâki Gölpınarlı), III, s. 481 (beyit: 3966 vd.).

yâdında mıdır?" denildikde, "Üzerinden hiç gün geçmedi" buyurmuştur. Zîrâ ervâh-ı külliyye-i müdrike üzerinden zamân geçmez; zamâna tâbi' olan ancak ecsâddır. Ervâh-ı cüz'iyye ise ecsâda taaluktan mukaddemki ahvâli müdrik değildirler. Hadîs-i şerîfte إِنَّ اللّٰـهَ تَعَالَـى خَلَـقَ الْأَرْوَاحَ قَبْـلَ الأَجْسَـادِ ya'ni "Muhakkak Allah Teâlâ ervâhı ecsâddan mukaddem halkeyledi"[608] buyurulmasından murâd, mebâdî-i silsile-i vücûd olan ervâh-ı melekiyye ve ervâh-ı külliyyedir.

İmdi ervâh-ı külliyye, küllü'l-küll olan rûh-ı Muhammedîden cevher-i nûrânî olarak âlem-i ervâhda zâhir olmuşlar ve onlardan her birinin âlem-i şehâdette zuhûrlarıyla da'vetleri vaktinde fiilen zâhir olan nüfûs-i cüz'iyye âlem-i ervâhda bilkuvve onların taht-ı hîtalarında bulunmuşlardır. Ve bu rûh-ı küllî o ervâh-ı cüz'iyyenin imâmı olur. Mevcûd olan bir çekirdek içindeki ağaçlar ve onların meyveleri ve çekirdekleri gibi. İmdi umûm-i âdemiyânda olan nüfûs-i cüz'iyye-i insânî, mizâclarının husûlünden sonra olup, evvelen mertebe-i hayvâniyyette zâhir olurlar. Eğer onların meyli tabîat tarafına olursa, bedende müstevlî ve mutasarrıf olan ancak tabîat olup dâimâ istîfâ-yı lezzât ve şehevât-ı hissî ile emreder; ve ahlâk-ı zemîme ma'deni ve ef'âl-i seyyie menbaı [25²/4] ve evsâf-ı kabîha menşei olduğu için ona "nefs-i emmâre" derler. Ve eğer terbiye olunursa "levvâme", "mülhime", "mutmainne", "râzıye" ve "marzıyye" mertebelerini kat'edip kendi küllü ve kemâli cânibine terakkî eyler. Velâkin nüfûs-i cüz'iyyeden her birinin hayâtı bidâyet-i zuhûrda fıtrat-ı asliyye üzerine olan hayâttır ki, henüz ağrâz-ı nefsâniyye ve sıfât-ı beşeriyye ile kirlenmemiştir; ve bu fıtrat, fıtrat-ı islâmiyyedir. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz مَا مِنْ مَوْلُـودٍ إِلَّا وَقَدْ يُولَـدُ عَلَـى فِطْـرَةِ الْإِسْـلَامِ ثُـمَّ أَبَـوَاهُ يُهَوِّدَانِـهِ وَيُنَصِّرَانِـهِ وَيُمَجِّسَـانِهِ ya'ni "Her bir mevlûd, ancak fıtrat-ı islâmiyye üzere doğar. Ba'dehû onu anası babası, yahûdî ve nasrânî ve mecûsî yaparlar" buyurur. "İslâm" inkıyâd ve teslimiyet ma'nâsına olduğu cihetle mazmûn-ı hadîs-i şerîfteki hakîkat her an gözlerimizin önünde mütecellîdir. Zîrâ yeni doğan bir çocuğun kemâl-i saffet üzere yaşadığını ve ba'dehû muhîtinin te'sîrâtına tâbi' olarak salâh veyâ fesâdı öğrendiğini müşâhede etmekteyiz.

608 Deylemî, *el-Firdevs*, II, s. 187; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, I, s. 121-123.

İmdi her bir nefs-i küllînin taht-ı hîtasında olan nüfûs-i cüz'iyyenin hey'et-i mecmûası, o nefs-i küllînin hâdimleri ve etbâı ve kuvâ ve cevârihi mesâbesinde olup اَلْأَرْوَاحُ جُنُودٌ مُجَنَّدَةٌ فَمَا تَعَارَفَ مِنْهَا ائْتَلَفَ وَمَا تَنَاكَرَ عَنْهَا اخْتَلَفَ ya'ni "Ervâh cünûd-i mücennededir. Onlardan taârüfü olanlar i'tilâf ve tenâkürü olanlar ihtilâf ederler" hadîs-i şerîfi mûcibince her bir rûh-ı küllîye mensûb olanlar, gerek dünyâda ve gerek hayât-ı berzahiyye ve uhreviyyede, imâmını ve yekdîğerini ârif olanlar ülfet ederler. Yabancı olanlar birbirine muhâlefet eder. Ve âyet-i kerîmede يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ أُنَاسٍ بِإِمَامِهِمْ (İsrâ, 17/71) ya'ni "O günde biz nâsı kendi imâmlarına da'vet ederiz" buyurulur. Bu ervâh-ı cüz'iyyeden ba'zıları âlem-i şehâdette bu rûh-ı küllînin risâletle bi'setinden mukaddem ve ba'zıları onunla berâber ve ba'zıları dahi ondan sonra beden-i hissî ile zâhir olur. Rûh-ı Mûsevî'den sonra gelenler henüz müteayyin olmadıklarından, bilkuvve rûh-ı Mûsevî'de mündemicdir. Fakat merâtib-i vücûdun "rûh-ı nebâtî" ve "rûh-ı hayvânî" ve "rûh-ı insânî" mertebelerini kat'etmemiş olduklarından kemâlât-ı zâide ile muttasıf değildirler. Ve ondan evvel veyâ onunla berâber gelenler bu kemâlât-ı zâideyi iktisâb etmiş iseler de, kendi cesedlerini ve taayyün-i mahsûslarını müdebbir olup, rûh-ı Mûsevîden bir i'tibâr ile ayrıdırlar. Binâenaleyh henüz ağrâz-ı nefsâniyye ve sıfât-ı beşeriyye ile tedennüs etmemiş olan etfâl-i Benî İsrâîl'in ecsâm-ı müteayyineleri zâil ve bu fırkat-ı i'tibâriyyeleri merfû' olunca, kendi külleri olan rûh-ı Mûsevî âlemine rücû' ve onu takviye ederler.

Cenâb-ı Mûsâ'nın zuhûru zamânı yaklaştığı vakit, Fir'avn'ın muhîtinde bulunan hükemâ ve ulemâ Fir'avn'a dediler ki: "Filân senede Benî İsrâîl'den bir çocuk doğacak; ve senin tâc ve tahtının harâbîsi [25²/5] onun yüzünden olacaktır. Fir'avn bu kazâ-yı ilâhînin zuhûrunu men' için, o sene zarfında doğan çocukları katlettirdi. İşte bu katlolunan çocukların ervâh-ı cüz'iyyeleri rûh-ı Mûsevî âlemine rücû' edip ma'nen ve mâddeten rûh-ı Mûsevîyi takviye ettiler. Ve Fir'avn onları katletmekle zâhiren câhilâne hareket edip, Cenâb-ı Mûsâ'ya yardım ve kendi irâdesiyle saltanatının zevâli esbâbına teşebbüs etti. Fakat hakîkatte kazâ-yı ilâhînin infâzına hâdim olduğundan, bu hareketinde bu nokta-i nazardan cehil yoktur. Ve rûh-ı küllî-i Mûsevînin bu ervâh-ı cüz'iyye ile mukavvâ olmasının alâmât-ı zâhiriyyesi de meşhûd olmuştur. Meselâ Kıbtî'yi bir yumruk ile katletmesi

ve Şuayb (a.s.)ın kerîmelerinin hayvanlarını suvarmak için, ağzında gâyet büyük bir taş olduğu cihetle, kimsenin istifâde edemediği bir kuyudan, bu taşı kuvvet-i bâzûsuyla kaldırıp istifâde etmesidir ki, Kur'ân-ı Kerîm'de onun bu kuvvetine işâretle إِنَّ خَيْرَ مَنِ اسْتَأْجَرْتَ الْقَوِيُّ الْأَمِينُ (Kasas, 28/26) [Ücretle kullandıklarının en hayırlısı şübhesiz ki o kuvvetli, emîn adamdır.] buyurulur. Bu kuvvetin alâmât-ı bâtıniyyesi ise Fir'avn gibi a'vân ve ensârı kesîr olan bir hükümdâr-ı kavîyi, münferiden mağlûb etmesidir.

Velhâsıl ervâh-ı müteferrikanın mizâc-ı vâhid-i küllîde zuhûrları, müteferrik bir hâlde olan zuhûrlarından daha müessir ve daha kavîdir. Nitekim سازکاری مایهٔ قوت بود ya'ni "İttihâd mâye-i kuvvet olur" demişlerdir. Ve işte şer'de meşveretin mesnûn olmasının hikmeti de budur. Bu mukaddeme anlaşıldıktan sonra metnin ma'nâsı sühûletle anlaşılabilir.

***

Fir'avn'ın Mûsâ yüzünden Benî İsrâîl çocuklarını katletmesindeki hikmet, Mûsâ için her bir katlolunan çocuğun hayâtı yardım etmek üzere Cenâb-ı Mûsâ'nın rûh-ı küllîsine avdet ve rücû' etmek içindir. Çünkü katlolunan her bir çocuğa Mûsâ nazarıyla bakılarak katlolundu. Gerçi katlolunan her çocuğun taayyünü, taayyün-i Mûsevî olmadığından, sûrette cehil vâki' idi. Fakat onların her birine taalluk eden rûh, rûh-ı küllî-i Mûsevî'den bir cüz' olduğundan hakîkatte ve ma'nâda aslâ cehil vâki' değil idi. Binâenaleyh onun hayâtı, ya'ni Mûsâ yüzünden maktûl olan her bir çocuğun hayâtı hakîkatte Mûsâ'ya âit idi, ya'ni Mûsâ'nın hayâtı olmak lâbüddür; ve Mûsâ'ya âit olan o hayât dahi, ağrâz-ı nefsâniyyenin henüz kirletmemiş olduğu fıtrat üzere olan hayât-ı zâhiredir. Ya'ni kuvvede olmayıp fiilen zuhûr eden ve henüz sıfât-ı beşeriyye ile mülevves olmamış bulunan hayâttır. Belki o hayât fıtrat-ı islâmiyye üzeredir.

فكان مُوسَى مَجْمُوعَ حياةِ مَن قُتِلَ على أنَّه هو، فكلُّ ما كان مُهَيَّئًا لذلك المَقْتُولِ ممَّا كان اسْتِعْدَادُ [25²/6] رُوحِه له كان في مُوسَى، وهذا اخْتِصَاصٌ إلٰهِيٌّ بِمُوسَى لَمْ يكنْ لأحَدٍ قَبْلَه.

İmdi Mûsâ, Mûsâ olmak üzere katlolunanların mecmû'-ı hayâtı oldu. Binâenaleyh o maktûl için rûhunun isti'dâdı, kendisine hâs olan her

ne müheyyâ olmuş idi ise, Mûsâ'da mevcûd oldu. Ve bu, Mûsâ'ya bir ihtisâs-ı ilâhîdir ki, ondan evvel bir kimse için vâki' olmadı.

Yukarıda îzâh olunduğu üzere, nefs-i küllî-i Mûsâ'ya tâbi' olan nüfûs-i cüz'iyye-i maktûlenin isti'dâdlarına mahsûs ve lâyık olarak, hazîne-i gayb-ı ilâhîde müheyyâ ve ihzâr olunmuş ve fakat onların hayât-ı zâhireleri devâm etmediği cihetle, mevtın-ı şehâdette zuhûr edememiş ne kadar mevâhib-i ilâhiyye var ise bunların hepsi hayât-ı Mûsâ'da zâhir ve mevcûd oldu. Çünkü Mûsâ, "Mûsâ'dır" diye katlolunan etfâl-i Benî İsrâîl'in mecmû'-ı hayâtı oldu. Zîrâ cüz'lerin hasâisi küllde müctemi' olur. Ve bu hâl Mûsâ (a.s.)a mahsûs olan bir tecellî-i ilâhî idi ki, kendisinden evvel hiçbir peygambere vâki' olmuş değil idi. Ve bu tecellî onun kelime-i vücûdunda mündemic olan "hikmet-i ulviyye" iktizâsıdır; ve bu iktizâ dahi onun ilm-i ilâhîdeki kābiliyyet-i ma'dûmesi ve ayn-ı sâbite-i mevhûmesinden münbaisdir.

فإنَّ حِكَمَ مُوسَى كَثِيرَةٌ، وأنا إنْ شَاءَ اللّٰهُ تعالى أَسْرُدُ منها في هذا البَابِ على قَدْرِ ما يَقَعُ به الأمرُ الإلٰهِيُّ في خاطِرِي، فكان هذا أوَّلُ ما شُوفِهْتُ به في هذا البَابِ.

İmdi muhakkak Mûsâ (a.s.)ın hikemi çoktur; ve ben inşâallâhu Teâlâ bu bâbda onlardan hâtırımda emr-i ilâhî, onunla vâki' olan şey mikdârı üzere serdeylerim. Binâenaleyh bu bâbda evvelen kendisiyle müşâfehe olunduğum şey bu idi.

Ya'ni Mûsâ (a.s.)ın ilm-i ilâhîde sâbit olan "ayn"ının iktizâsı olup, o ayn-ı sâbitesi hazînesinden bu âlem-i şehâdette zuhûr eden hikmetler çoktur; ve ben meşiyyet-i ilâhiyye taalluk ederse bu **Fass-ı Mûsevî**'de o hikmetlerin cinsinden olup izhârına emr-i ilâhî vâki' olan şey mikdârını serd ve beyân edeceğim. Bu mikdârdan noksan ve ziyâde olan hikem-i Mûsevînin beyânına me'zûn değilim. İmdi mübeşşirede, ya'ni vâkıa-i sâdıkada, bu **Fass-ı Mûsevî**'den evvelen kendisiyle, taraf-ı A'ref-i enbiyâ (s.a.v.)den müşâfehe olunduğum [25[2]/7] hikmet, Mûsâ yüzünden katlolunan etfâl-i Benî İsrâîl'in hikmeti idi.

فما وُلِدَ مُوسَى إلا وهو مَجموعُ أرْوَاحٍ كَثيرةٍ، جَمَعَ قُوَى فَعَّالَةً.

Böyle olunca Mûsâ, ancak ervâh-ı kesîrenin mecmûu olduğu hâlde doğdu. Kuvâ-yı fa'âleyi cem'etti.

Ya'ni insanın nefs-i nâtıkası, nasıl kuvâ-yı muhtelifesinin mecmûu ise, Mûsâ dahi öylece ervâh-ı kesîrenin mecmûu olduğu hâlde doğdu. Fa'âl olan kuvvetleri cem'etti. Meselâ insanda birçok kuvâ vardır ki, bunların ba'zısı zâhir, ba'zısı bâtındır. Kuvâ-yı zâhiresi sâmia, bâsıra, şâmme, zâika, lâmise; ve bâtınesi hiss-i müşterek, hayâl, hâfıza, vâhime, müfekkiredir; ve bu kuvâdan her birinin rûhâniyetleri vardır ki erbâbına münkeşiftir; ve Hak Sübhânehû ve Teâlâ hazretleri bu rûhâniyete işâreten إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا (İsrâ, 17/36) [Kulak ve göz ve kalbin her birinden ameli suâl olunur.] buyurur. Binâenaleyh insanın rûh-ı izâfîsi ve nefs-i nâtıkası bu ervâhın mecmûu olur; ve insan kendisinde bu kuvâ-yı fa'âleyi cem'eder.

İşte bu misâle mutâbık olarak her peygamberin ümemi ve etbâı, o peygamberin nefs-i küllîsine nisbetle bu mesâbededir. İmdi rûh-ı küllî-i Mûsevî'ye nazaran rûh-ı cüz'î sâhibi bulunan her bir çocuk, Cenâb-ı Mûsâ'nın hîn-i da'vetinde ve Fir'avn ile olan mücâdelesinde muîn olmak sûretiyle, rûh-ı küllî-i Mûsevî'de mutasarrıf oldular ve onu teshîr ettiler. Zîrâ tebaanın irâdesi metbû' üzerinde müessirdir. Meselâ insanın nefs-i nâtıkasına tâbi' olan kuvve-i bâsıra, bir şeyin rü'yetine meylettikde, metbûu olan nefs-i nâtıkayı kendi emrinde müstağrak kılar. Sâir kuvâ da bunun gibidir; ve bu hakîkate binâen her bir nebîye ilm-i risâletten verilen şey ümmetinin isti'dâdı nisbetindedir. Ondan ne fazla ve ne de noksandır. Ve bu hal cüz'ün küllde ve küçüğün büyükte müessir olması netîcesidir.

لأنَّ الصَّغِيرَ يَفْعَلُ في الكَبيرِ، أَلَا تَرَى الطِّفْلَ، يَفْعَلُ في الكَبيرِ بالخَاصِّيَّةِ، فيُنَزِّلُ الكبيرُ [25²/8] من رِيَاسَتِه إليه فيُلَاعِبُه ويُزَقْزِقُ له ويَظْهَرُ له بعَقْلِه، فهو تحتَ تَسخِيرِه وهو لا يَشْعُرُ، ثمَّ يَشْغَلُهُ بتَربيَتِه وحِمايتِه وتَفَقُّدِ مَصَالِحِه وتَأْنِيسِه حتَّى لا يَضِيقَ صَدْرُهُ.

Zîrâ muhakkak küçük büyükte müessirdir. Sen çocuğu görmez misin? Büyükte hâssiyetle müessirdir. Binâenaleyh büyük kendi riyâsetinden onun mertebesine iner; ve onunla oynar; ve onun dili ile

söyler; ve ona onun aklı ile zâhir olur. Böyle olunca o, onun teshîri altındadır; hâlbuki onun şuûru yoktur. Ondan sonra sadrı dıyk olmamak için, onu kendi terbiyesine ve himâyesine ve mesâlihinin tefakkudüne ve te'nîsine meşgūl eder.

Ya'ni enbiyânın ümemi gibi ma'nen; ve herhangi bir çocuk gibi sûreten küçük olan, ma'nen ve sûreten büyük olanda müessirdir. Sen sûreten küçük olan çocuğu görmüyor musun? Sûreten büyük olan adamda çocukluk hâssiyeti ile nasıl müessir oluyor? İşte bu te'sîr netîcesi olarak büyük adam kendi riyâseti ve metbûiyeti mertebesinden, tâbi' olan çocuğun mertebesine tenezzül edip çocuk ile mülâabe eder; ve "cici", "kaka", "buva", "mama" gibi çocukça konuşur; ve çocuğa onun aklı mertebesinde zâhir olur; ve onun aklınca söyler. Böyle olunca o büyük adam, küçük olan çocuğun teshîri altındadır. Büyük ve metbû' olan adam, tâbi' olan çocuğun mertebesine tenezzül ettiği vakit, sevk-i tabîî ile tenezzül eder. Yoksa, bu çocuktur, ben onun mertebesine tenezzül etmeyince onunla münâsebette bulunamam, tarzında evvelce düşünüp bir muhâkeme yapmaz. Binâenaleyh onun bu teshîrde vukūfu yoktur. Bu tenezzülden sonra çocuk, sadrı dıyk olmamak ve inbisât üzere bulunmak için, o büyük adamı ve kendi metbûunu, kendi terbiyesine ve himâyesine ve ihtiyâcının tedârikine ve te'nîsine meşgūl eder. [25²/9]

وهـذا كلُّه مـن فِعْـلِ الصَّغِيـرِ بالكَبيـرِ، وذلـك لِقُـوَّةِ المقـامِ، فـإنَّ الصَّغِيـرَ حَدِيـثُ عَهْـدٍ بربِّـه، لأنَّـه حَدِيـثُ التَّكْوِيـنِ، والكَبيـرُ أَبْعَـدُ، فمـن كان مـن اللّٰـهِ أَقْـرَبَ سَـخَّرَ مَـن كان مِـن للّٰـهِ أَبْعَـدَ، كخَـوَاصِّ المَلَـكِ المُقَرَّبِيـن منـه يُسَـخِّرُونَ الأَبْعَدِيـنَ.

Ve bunun hepsi sagîrin kebîrdeki te'sîrindendir. Bu da kuvvet-i makāmdandır. Zîrâ sagîr Rabb'ine hadîs-i ahddir; çünkü hadîsü't-tekvîndir; kebîr ise eb'addir. Binâenaleyh Allâh'a akreb olan, Allah'dan eb'ad olanı teshîr eder. Melek cinsinin havâssı gibi ki, kurblerinden nâşî eb'ad olanları teshîr ederler.

Ya'ni nüfûs-i cüz'iyyenin nüfûs-i külliyyede ve tıflın racülde ve binâenaleyh etfâl-i maktûlenin rûh-ı küllî-i Mûsevî'de te'sîri hep sagîrin kebîrdeki te'sîrindendir. Bu te'sîr dahi sagîrin kuvvet-i makāmından ileri gelir; ve

onun makāmının kuvveti dahi Rabb'ine karîbü'l-ahd olmasından münbaisdir. Çünkü sagîrin tekvîni ve vücûd bulması yenidir. Kebîr ise tekvîn i'tibâriyle Rabb'inden çok uzaktır. Bu sebeble Allah Teâlâ'ya en yakın olan, Allah Teâlâ'dan en uzak olanı teshîr eder. Melek cinsinin havâssı gibi ki, Allah Teâlâ'ya kemâl-i kurblerinden dolayı mâdûnu olan melâikeyi ve sâir mahlûkātı teshîr ederler.

Abdullah Bosnevî hazretleri kendi şerhinde كخَـوَاصِّ المَلَـكِ [Melek cinsinin havâssı] ibâresindeki مَلَـك kelimesinin, "lâm"ın kesriyle "melik" [مَلِـك] olması da câiz olduğunu beyân eder. Bu sûrette ma'nâ: "Hükümdârın havâss-ı mukarrebîni gibi ki, pâdişâha yakın oldukları için, hükümdârdan uzak olan ümerâ ve tebaayı teshîr ederler" demek olur.

Suâl: Etfâl-i maktûlenin rûh-ı küllî-i Mûsevî'de te'sîri nasıl olur ki...? Cenâb-ı Mûsâ ülü'l-azm bir peygamber-i zîşân idi. Binâenaleyh kendi ümmetinin efrâdından Hakk'a daha karîb idi; ve efrâdı onun makām-ı nübüvvetine nisbeten Hakk'a daha baîd idi?

Cevâb: Mukaddemede beyân olunduğu üzere Cenâb-ı Mûsâ'nın nefs-i küllî-i âlîsi cesed-i şerîfinden mukaddem mükevven idi. Ve ümmetinin nüfûs-i cüz'iyyesi ise mizâclarının husûlünden sonradır. Binâenaleyh merâtib-i vücûd i'tibâriyle nefs-i küllî-i Mûsevî, etfâl-i maktûlenin ervâh-ı cüz'iyyesine nazaran, karîbü'l-ahd değil idi; belki baîdü'l-ahd idi. Hadîsü't-tekvîn olan ervâh-ı cüz'iyye kadîmü't-tekvîn olan nefs-i küllî-i Mûsevî'yi teshîr etti. Nitekim bu hakîkate işâreten ve bu ma'nâyı te'yîden Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) âtîdeki ibârede şöyle buyururlar: [25²/10]

كان رسولُ اللّٰهِ ﷺ يَبْرُزُ بنَفْسِه لِلْمَطَرِ إذا نَزَلَ ويَكْشِفُ رَأْسَه حتَّى يُصِيبَ منه، ويَقُولُ: «إنَّهُ حَدِيثُ عَهْدٍ بِرَبِّهِ»، فَانْظُرْ إلى هذه المَعْرِفَةِ باللّٰهِ من هذا النَّبِيِّ ما أَجَلَّها وما أَعْلَاها وما أَوْضَحَها، فقد سَخَّرَ المَطَرُ أَفْضَلَ البَشَرِ لقُرْبِه من ربِّه، فكان مثلَ الرَّسولِ الَّذي يَنْزِلُ إليه بالوَحيِ عليه، فدَعَاه بالحالِ بذاتِه فبَرَزَ إليه لِيُصِيبَ منه ما أَتَاهُ به من ربِّه، فلولا ما حصَلَتْ له منه الفَائِدَةُ الإلٰهِيَّةُ بما أَصَابَ منه ما بَرَزَ بنَفْسِه إليه، فهذه الرِّسَالَةُ رسالةُ مَاءٍ جَعَلَ اللّٰهُ منه كلَّ شيءٍ حَيٍّ، فَافْهَمْ.

Resûlullah (s.a.v.) nefsini, yağmur yağdığı vakit, yağmura ibrâz ederdi ve başını açardı, tâ ki yağmurdan ona isâbet ede; ve "Rabb'ine onun ahdi yenidir" derdi. İmdi bu nebînin, bu ma'rifet-i billâhına bak ki, ne ecelldir ve ne a'lâdır ve ne evzahdır! Böyle olunca Rabb'ine kurbundan nâşî yağmur, efdal-i beşeri teshîr etti. Binâenaleyh onun üzerine vahy ile nâzil olan resûl gibi oldu. Böyle olunca onu hâl ile zâtına da'vet etti. İmdi Rabb'inden ona getirdiği şey kendisine isâbet etmek için yağmura bürûz ederdi. Eğer ondan kendisine isâbet eden şey sebebiyle ondan fâide-i ilâhiyye hâsıl olmasa idi, kendi nefsini ona ibrâz etmez idi. İşte bu risâlet suyun risâletidir ki, Allah Teâlâ her şeyin hayâtını ondan kıldı.

Yağmur yağdığı vakit, Resûlullah (s.a.v.) Efendimiz, baîdü'l-ahd olan nefs-i nefîslerini, ya'ni taayyün-i şerîflerini, karîbü'l-ahd olan yağmura ibrâz buyurur ve yağmur isâbet etmek için mübârek başlarını açar idi. Sebebinden suâl eden ashâb-ı kirâma: "Yağmur tânelerinin ahdi Rabb'ine hadîsdir ve yenidir" buyurur idi. İmdi bu Nebiyy-i zîşânın ve bu numûne-i insânın şu ma'rifet-i billâhına bak ki, ne büyüktür ve ne yüksektir ve ne açıktır! İşte görülüyor ki, taayyün i'tibâriyle Rabb'ine kurbundan nâşî, yağmur efdal-i beşeri teshîr etti. Şu hâlde yağmur vahy ile huzûr-i risâlet-penâhîye nâzil olan resûl, ya'ni melek, gibi oldu. Böyle olunca A'ref-i enbiyâ Efendimiz'i yağmur hâl ile zâtına, ya'ni hakîkatine, da'vet etti.

Ma'lûm olsun ki, ervâhın hayâtı ilimdendir. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz [25²/11] مَنْ صَارَ بِالْعِلْمِ حَيًّا لَمْ يَمُتْ أَبَدًا ya'ni "İlim ile hayy olan ebedî ölmez!" buyururlar. Ve kezâ ecsâdın hayâtı dahi sudandır. Nitekim Hak Teâlâ وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ (Enbiyâ, 21/30) [Hayât sâhibi olan her şeyi sudan halkeyledik.] buyurur. İnsan ise bu âlem-i şehâdette cesed ile rûhdan, ya'ni zâhir ile bâtından, mürekkebdir ki, zâhiri cesed, bâtını ve hakîkati rûhdur. Yağmurun dahi zâhiri su, bâtını ve hakîkati hayâttır. Binâenaleyh su, "Hayy" ism-i şerîfinin mazharıdır. Şu hâlde Rabb'inden yeni gelen yağmur, lisân-ı hâl ile kendi zâtına ve hakîkatine da'vet ettiği için, efdal-i beşer Efendimiz hazretleri kendi sûret-i seniyyelerini yağmurun sûretine ibrâz etti. Ve bu sûretten ma'nâya intikāl ederek feyz-i akdesten nâzil olup hayât-ı rûh olan ilm-i rabbânîye müterakkıb oldu.

Ey teşne-i ma'rifet, suver-i âlemden her biri bir ma'nâ-yı rabbânîyi hâmildir; ve bu ma'nâyı hâmilen Cenâb-ı Hak'tan risâletle insana müteveccihdir. Çünkü suver-i âlem mezâhir-i esmâ ve sıfât-ı ilâhiyyedir; ve bu mezâhirden zâhir olan müsemmâdır. Hz. Mısrî-i Niyâzî buyurur:

Ârife eşyâda esmâ görünür
Cümle esmâdan müsemmâ görünür
Bu Niyâzî'den de Mevlâ görünür
Âdem isen "Semme vechullâh"ı bul
Kande baksan ol güzel Allâh'ı bul

İşte (S.a.v.) Efendimiz'e yağmurdan isâbet eden şey bu idi. Ve bu sebeble vahy ile nâzil melek gibi fıtrat-ı nûriyye üzere nüzûl eden yağmura re's-i saâdetlerini keşf buyurdular. Bu ma'nâyı iyi anla!

وأمَّا حِكمةُ إلقَائِه في التَّابُوتِ ورَمْيِه في اليَمِّ، فالتَّابُوتُ نَاسُوتُه، واليَمُّ ما حَصَلَ له مِن العِلْمِ بِوَسَاطَةِ هذا الجِسمِ ممَّا أعْطَتْهُ القُوَّةُ النَّظَرِيَّةُ الفِكْرِيَّةُ والقُوَى الحِسِيَّةُ والخَيَالِيَّةُ الَّتي لا يَكُونُ شيءٌ منها ولا من أَمْثَالِها لهذه النَّفْسِ الإنسانِيَّةِ إلا بوُجودِ هذا الجِسْمِ العُنْصُرِيِّ، فلمَّا حَصَلَتِ النَّفْسُ في هذا الجِسمِ وأُمِرَتْ بالتَّصَرُّفِ فيه وتَدْبِيرِه جَعَلَ اللّٰهُ إليها هذه القُوَى آلاتٍ، تتوَصَّلُ بها إلى ما أَرَادَهُ اللّٰهُ منها في تَدْبِيرِ هذا التَّابُوتِ الَّذي فيه سَكِينَةٌ لِلرَّبِّ.

Ve onun tâbûta ilkāsının ve tâbûtun dahi deryâya atılmasının hikmetine gelince: Tâbût onun [25²/12] nâsûtudur; ve deryâ dahi, kuvve-i nazariyye-i fikriyye ve kuvâ-yı hissiyye ve hayâliyyenin verdiği şeyden bu cisim vesâtatıyla ilimden kendisine hâsıl olan şeydir ki, bu nefs-i insâniyye için onlardan ve onların emsâlinden hâsıl olan bir şey, ancak bu cism-i unsurînin vücûdu sebebiyle hâsıl olur. Vaktâki nefis bu cism-i unsurîde hâsıl oldu ve onda tasarrufa ve onun tedbîrine me'mûr oldu, Allah Teâlâ ona bu kuvâyı âlât yaptı. Rab için kendisinde sekîne olan bu tâbûtun tedbîrinde Allah Teâlâ'nın kendisinden murâd eylediği şeye onlar ile tevassul eder.

Ya'ni Fir'avn'ın etfâl-i Benî İsrâîl'i katlettirdiği esnâda katilden sıyânet kasdıyla, Cenâb-ı Mûsâ'nın vâlidesi tarafından bir sandığa vaz'edilip, bu

sandığın dahi deryâya atılmasının hikmetine gelince: Bu "sandık" Hz. Mûsâ'nın nâsûtu ve sûret-i beşeriyyesidir; "onun sandığa ilkāsı", rûhunun sandık gibi olan cismine ta'lîkinin nazîridir; ve "sandığın denize atılması" dahi cism-i Mûsâ'nın bahr-i ilme dalmasının misâlidir. Zîrâ nefs-i nâtıka-i insâniyyeye ilmi veren şey nazar-ı fikrî kuvveti ve havâss-i hamse-i zâhire ve bâtıne kuvvetleridir. Bu kuvvetlerden ve bunların emsâli olan kuvvetlerden, bu nefs-i insâniyye için hâsıl olan şeyler hep bu cism-i unsurînin vücûdu sebebiyledir.

İmdi nefs-i insâniyye bu cism-i unsurîde hâsıl olunca, cesedde tasarrufa ve cismi tedbîre me'mûr oldu; ve nefs-i nâtıkanın cisimde tasarrufu ve tedbîri için Allah Teâlâ, fikrî ve hissî ve hayâlî olan bu kuvvetleri, o nefse âlât yaptı. Binâenaleyh bu nefs-i nâtıka, bu cisim sandığının tedbîrinde, Allah Teâlâ'nın kendisinden zuhûrunu murâd eylediği şuûnâta bu kuvvetler sebebiyle vâsıl olur. Bu cisim sandığı öyle bir sandıktır ki, kendisinde Rab için sekîne vardır.

Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.), bu kuvânın vücûd-ı beşerîdeki tasarrufâtını ve bu tasarrufâtın netâyicini *et-Tedbîrâtü'l-ilâhiyye fî ıslâhı memleketi'l-insâniyye* nâmındaki kitâb-ı şerîfinde göstermiş ve kitâb-ı şerîf âcizleri tarafından şerh ve îzâh edilmiştir.[609] Burada o îzâhât, tatvîli mûcib olur. İbâredeki "sekîne" ta'bîri hem "sükûn"dan ve hem de "mesken"den müştakk olmak câizdir. "Sükûn"dan iştikākına göre cism-i beşer sandığı vücûd-ı mutlakın merâtib-i zuhûrunun nihâyetidir. Binâenaleyh vücûd-ı mutlak insân-ı kâmil [25²/13] mir'âtında kemâliyle mütecellîdir; ve celâ ve isticlânın kemâli ancak insân-ı kâmil ile vâki' olup vücûd için "sükûn" hâsıl olmuştur.

"Mesken"den iştikākına göre: Cism-i insânîde mütekevvin olup sûret-i ilâhiyyenin in'ikâsına müsâid olan kalb-i kâmil-i insânîye işâret olur. Nitekim hadîs-i kudsîde مَا وَسِعَنِي أَرْضِي وَلَا سَمَائِي وَلَكِنْ وَسِعَنِي قَلْبُ عَبْدِي الْمُؤْمِنِ ya'ni "Arzıma ve semâma sığmadım; fakat mü'min olan kulumun kalbine sığdım" buyurulur. Ve kezâ Cenâb-ı Şeyh (r.a.) *Risâle-i Gavsiyye*'lerinde: قَالَ لِي يَا غَوْث، قُلْتُ لَبَّيْك يَا رَبَّ الْعَرْش، قَالَ مَا ظَهَرْتُ فِي شَيْءٍ كَظُهُورِي فِي الإِنْسَانِ. قُلْتُ يَا رَبّ، هَلْ لَكَ مَكَانٌ؟ قَالَ أَنَا مَكَانُ الْمَكَانِ وَلَيْسَ لِي مَكَانٌ سِوَى الإِنْسَان ya'ni "Hak

609 Bk. Konuk, *Tedbîrât-ı İlâhiyye Tercüme ve Şerhi*, s. 105-129.

Sübhânehû ve Teâlâ hazretleri bana: Yâ gavs! diye hitab buyurdu. Ey arşın Rabbi, lebbeyk! dedim; Ben insanda zuhûr ettiğim gibi hiçbir şeyde zâhir olmadım, buyurdu. Yâ Rabbi, senin mekânın var mıdır? dedim. Ben mekânın mekânıyım ve insandan gayrı benim için mekân yoktur, buyurdu." Bu hitâbâtın îzâhı uzundur. Şu kadar îzâh edeyim ki: Vücûd-ı mutlak-ı Hak nâmütenâhî olup cemî'-i taayyünât, bu vücûdda vâki' olduğuna ve mekân taayyünât ile kāim bulunduğuna göre, vücûd-ı Hak mekânın mekânı olmuş olur. Ve vücûd-ı Hak'ta mütekevvin olan bu taayyünâttan hiçbirinin sûreti, insân-ı kâmilin sûretinden ve taayyününden gayrı, cem'iyyet-i esmâiyye ile zuhûra müsâid değildir. Binâenaleyh taayyün-i kâmil, mekân-ı tecellî-i ilâhî olur.

فَرُمِيَ به في اليَمِّ لِيَحْصُلَ بهذه القُوَى على فُنُونِ العِلْمِ، فأعْلَمَه بذلك أنَّه وإنْ كان الرُّوحُ المُدَبِّرُ له هو المَلِكُ فإنَّه لا يُدَبِّرُهُ إلا به، فأصْحَبَه هذه القُوَى الكَائِنَةُ في هذا النَّاسُوتِ الَّذي عَبَّرَ عنه بالتَّابُوتِ في بابِ الإشَاراتِ والحِكَمِ، كذلك تَدْبِيرُ الحقِّ العَالَمَ، ما دَبَّرَه إلا به أو بِصورتِه، فما دَبَّرَه إلا به، كتَوَقُّفِ الوَلَدِ على إيجَادِ الوَالِدِ، والمُسَبَّبَاتِ على أَسْبَابِها، والمَشْرُوطَاتِ على شُرُوطِها، والمَعْلُولَاتِ على عِلَلِها، والمَدْلُولاَتِ على دَلَائِلِها، والمُحَقَّقَاتِ على حَقَائِقِها، وكلُّ ذلك من العَالَمِ، وهو تَدْبِيرُ الحقِّ فيه، فما دَبَّرَه إلا به.

[25²/14] İmdi bu kuvvetler ile fünûn-i ilim üzerine isti'lâ için onunla bahre atıldı. Ona bunu bildirdi ki, her ne kadar onu müdebbir olan rûh melek ise de, o onu ancak onunla tedbîr eder. Binâenaleyh bâb-ı işârât ve hikemde "tâbût" ta'bîr olunan bu nâsûtta kâin olan kuvâyı ona musâhib etti. Hakk'ın âlemi tedbîri de böyledir. Onu ancak onunla veyâ onun sûreti ile tedbîr eder. Böyle olunca veledin vâlidin îcâdına ve müsebbebâtın kendi esbâbına ve meşrûtâtın kendi şurûtuna ve ma'lûlâtın kendi illetlerine ve medlûlâtın kendi delîllerine ve muhakkakātın kendi hakîkatlerine tevakkufu gibi, onu ancak onun kendisi ile tedbîr eder; ve bunun cümlesi âlemdendir; ve o, Hakk'ın onda tedbîridir. Binâenaleyh onu ancak onun kendisiyle tedbîr eder.

Ya'ni nefs-i nâtıkanın âlâtı olan fikrî, hissî ve hayâlî olan kuvvetler ile muhtelif ilim üzerine isti'lâ için, cisim sandığı ile bahr-i ilme atıldı.

Ya'ni "sandık" cism-i Mûsâ'ya, "bahr-i cismânî" dahi bahr-i ilim ve ma'nâ-ya mukābildir. İmdi Mûsâ'nın sandık ile denize atılmasıyla Allah Teâlâ Mûsâ'ya şunu bildirdi ki: Her ne kadar cismi müdebbir olan rûh melek, ya'ni kuvvet, ise de o kuvvet o cismi ancak yine cisim vâsıtasıyla tedbîr eder. Meselâ bir insanın bir tarafı kaşınsa, rûh onu kaşıyamaz. Ele emredip onu tahrîk eder ve o noktayı el kaşıyabilir. Şu hâlde rûh cismi, cisim vâsı-tasıyla tedbîr eder. Binâenaleyh işârât ve hikem bâbında, "tâbût ve sandık" ta'bîr olunan bu nâsûtta, ya'ni sûret-i beşeriyyede, kâin olan kuvvetleri Al-lah Teâlâ o sûret-i beşeriyyeye musâhib kıldı. Hak Teâlâ hazretlerinin âlemi tedbîr etmesi de böyledir. Âlemi ancak âlem ile veyâ âlemin sûreti ile tedbîr eder. Böyle olunca veled, vâlidin îcâdına tevakkuf eder; ya'ni peder veledini îcâd etmedikçe veledin vücûdu husûle gelmez. Ve müsebbebâtın vücûdu dahi kendi sebeblerine bağlıdır; ve meşrûtât kendi şartlarına ve ma'lûlât kendi illetlerine ve medlûlât kendi delîllerine ve muhakkakāt kendi hakî-katlerine tevakkuf eder. Binâenaleyh cihânın cânı olan Hak, o cihânı ancak o cihânın kendisi ile tedbîr eder. Ve bu saydıklarımızın cümlesi âlemden-dir. Pederin veledini îcâd etmesi [25[2]/15] Hakk'ın îcâd-ı veledde tedbîridir. Şu hâlde Hak Teâlâ âlemi ancak o âlemin kendisiyle tedbîr eder. Beyit:

Hak kulundan intikāmın yine abdiyle alır
Bilmeyen ilm-i ledünnü ânı abd etti sanır
Fâili oldur her işin abd elinden işlenir
Berr ü yâ bahr içre onsuz sanma bir çöp deprenir[610]

وأمَّـا قولُنـا «أوْ بِصورتِـه» أعْنِـي صـورةَ العالَـمِ فأعنِـي بـه الأَسْـمَاءَ الحُسْـنَى والصِّفـاتِ العُـلَا الَّتي تَسَـمَّى الحـقُّ بهـا واتَّصَـفَ بهـا، فمـا وَصَـلَ إلينـا مـن اسْـمٍ تَسَـمَّى بـه إلا وَجَدْنَـا مَعْنَـى ذلـك الإسـمِ ورُوحَـه فـي العَالَـمِ، فمـا دَبَّرَ العَالَـمَ أيْضًـا إلا بِصـورةِ العَالَـمِ.

610 Yusuf Bahrî Efendi'ye atfedilen bu beyitler Âdil Bey nüshasında şöyle kayıtlıdır (s. 20):

Hak kulundan intikāmın yine abdiyle alır
İlm-i ledün bilmeyenler anı abd etti sanır
Her şeyin fâili oldur abd elinden işlenir
Berr ü bahr içre onsuz sanma bir çöp deprenir

> Ve bizim أَوْ بِصورتِـه [yâhud onun sûreti ile] kavlimize gelince, sûret-i âlemi murâd ederim; onunla da esmâ-i hüsnâ ve sıfât-ı ulyâyı murâd ederim ki, Hak onlar ile müsemmâ ve onlar ile muttasıftır. İmdi Hak Teâlâ'nın müsemmâ olduğu bir isim bize vâsıl olmadı, illâ ki muhakkak biz o ismin ma'nâsını ve rûhunu âlemde gördük. Binâenaleyh âlemi, ancak yukarıdaki gibi sûret-i âlemle tedbîr eder.

Ya'ni yukarıdaki ibârede كذلك تَدْبِيرُ الحقِّ العَالَمَ ما دَبَّرَه إلا به أو بِصورتِه ya'ni "Hakk'ın âlemi tedbîri dahi böyledir; onu ancak onunla veyâ onun sûreti ile tedbîr eder" denilmiş idi. Bu ibâredeki أَوْ بِصورتِـه "yâhud onun sûretiyle" kavlimizden murâdımız "âlemin sûreti" demektir. Ve "âlemin sûreti" demekten murâdımız dahi, esmâ-i hüsnâ ve sıfât-ı ulyâdır ki, Hak Teâlâ hazretleri bu isimler ile müsemmâ ve bu sıfatlar ile muttasıftır. Binâenaleyh "âlemin sûreti"nden murâd, onun sûret-i hakîkiyye-i bâtınesidir. Çünkü sûret-i âlem a'yân-ı sâbitenin ve a'yân-ı sâbite dahi esmâ ve sıfât-ı ilâhiyyenin zılleridir. Şu hâlde esmâ-i hüsnâ sûretlerinden başkaca âlemin sûreti ve hüviyeti yoktur. Ve suver-i âlem vücûd-ı vâhid-i hakîkînin esmâ ve sıfâtı hasebiyle taayyünât-ı kesîfesinden ibârettir. [25[2]/16]

Ma'lûm olsun ki, suver iki mertebe üzerinedir: Biri suver-i müteayyine-i zâhiredir ki, onlar his gözüyle gördüğümüz nukūş ve eşkâldir. Diğeri akıl gözüyle gördüğümüz suver-i müteayyine-i bâtınedir ki, onlar mahsûs olan suver-i zâhirenin ervâhıdır. Binâenaleyh Allah Teâlâ âlemin suver-i müteayyine-i zâhiresini, ancak âlemin suver-i müteayyine-i bâtınesiyle tedbîr eder; ve bu suver-i bâtına, suver-i zâhirede âsârıyla meşhûd olur. Bu da âlemi, âlemin sûretiyle tedbîr etmektir.

Hz. Şeyh bâlâda "Hak Teâlâ âlemi, âlemin kendi nefsiyle veyâ âlemin sûretiyle tedbîr eder" buyurmuş ve tedbîr-i ilâhînin iki sûretle vukūuna işâret etmiş idi. Âlemi âlemin sûretiyle tedbîri îzâh edildi.

Âlemi, âlemin kendi nefsi ile tedbîri dahi, eczâ-yı âlemin yine eczâ-yı âlem ile tedbîridir. Bu da ateşi söndürmek için su isti'mâli gibi tedâbirdir ki, hadîs-i şerîfte القَـدَرُ يَـرُدُّ بِالْقَـدَرِ ya'ni "Kader, kader ile reddolunur" buyurulmasıyla bu hakîkate işâret olunur. Zîrâ kader, kazânın tafsîli olup, onun mahall-i zuhûr ve bürûzu eczâ-yı âlem-i şehâdettir. Ve ateşin ihrâkı mukadder olduğu gibi suyun ateşi itfâsı da mukadderdir. Binâenaleyh ec-

zâ-yı âlemden ve âlemin kendi nefsinden olan ateş, yine eczâ-yı âlemden ve âlemin kendi nefsinden olan su ile itfâ edildiğine nazaran kader, kader ile merdûd olmuş olur.

İmdi âlemi, âlemin sûreti olan esmâ-i hüsnâ ve sıfât-ı ulyâ ile Hakk'ın tedbîri ne sûretle ma'lûm olur? Suâl-i mukadderine cevâben Cenâb-ı Şeyh (r.a.) buyururlar ki: Hak Teâlâ'nın müsemmâ olduğu bir isim bize vâsıl olmadı ki, biz o ismin ma'nâsını ve rûhunu âlemde görmeyelim. İşte biz Hakk'ın müsemmâ olduğunu bildiğimiz herhangi bir ismin ma'nâsını ve rûhunu muhakkak âlemde gördüğümüz için, Hak Teâlâ âlemi ancak âlemin sûreti ile tedbîr eder dedik.

Meselâ eşyâ-yı âlemden bir şey olan kendimize nazar ettiğimiz vakit, nefsimizde hayât, ilim ve sem', basar, irâde ve kudret ilh... gibi birtakım sıfatlar görüyoruz. Hâlbuki Allah Teâlâ sıfat-ı kelâm ile mütecellî olup, bize nebîsi lisânından kendisinin bu sıfatlar ile ittisâfını ve bu sıfatların zâhiri olan isimler ile müsemmâ olduğunu haber verdi. [25²/17] İmdi biz zâhir olan "şey"e nazar ile, onun bâtını olan "ism"e ve ismin bâtını olan "sıfat"a ve ba'dehû bu sıfatların "mevsûf"u ve bu isimlerin "müsemmâ"sı olan vücûd-ı hakîkîye intikāl ettik. Binâenaleyh âlemin hey'et-i mecmûasını, bu isimlerin hey'et-i mecmûasına mazhar ve bunların ahkâm ve âsârının hey'et-i mecmûa-i âlemde cârî olduğunu ve binnetîce âlemin yine sûret-i âlem ile tedbîr olunduğunu gördük.

ولذلك قال في خَلْقِ آدَمَ الَّذي هو الأُنْمُوذَجُ الجامعُ النُّعُوتِ الحَضْرَةِ الإلٰهيَّةِ الَّتي هي الذَّاتُ والصِّفَاتُ والأَفْعَالُ: «إِنَّ اللّٰهَ خَلَقَ آدَمَ عَلَى صُورَتِهِ»، ولَيْسَتْ صورتُه سِوَى الحَضْرَةِ الإلٰهيَّةِ، فأَوْجَدَ في هذا المُخْتَصَرِ الشَّريفِ الَّذي هو الإنسَانُ الكامِلُ جَميعَ الأَسْمَاءِ الإلٰهيَّةِ وحَقَائِقِ ما خَرَجَ عنه في العَالَمِ الكَبِيرِ المُنْفَصِلِ، وجَعَلَه رُوحًا للعَالَمِ، فسَخَّرَ له العُلُوَّ والسُّفْلَ لكَمَالِ الصُّورةِ، فكما أَنَّه ليس شيءٌ من العَالَمِ إلا وهو يُسَبِّحُ اللّٰهَ بحَمْدِه، كذلك ليس شيءٌ من العَالَمِ إلا وهو مُسَخَّرٌ لهذا الإنسَانِ، لِمَا تُعْطِيهِ حقيقةُ صورتِه، فقال: ﴿وَسَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الأَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُ﴾، فكلُّ ما في العَالَمِ تحتَ تَسْخِيرِ الإنسانِ، عَلِمَ ذلك مَن عَلِمَهُ وهو الإنسانُ الكاملُ، وجَهِلَ ذلك مَن جَهِلَهُ وهو الإنسانُ الحيَوَانُ.

Ve işte bunun için, zât ve sıfât ve ef'âl olan hazret-i ilâhiyye nuûtunu câmi' enmûzec bulunan halk-ı Âdem hakkında إِنَّ اللّٰـهَ خَلَـقَ آدَمَ عَلَـى صُورَتِـهِ ya'ni "Allah Teâlâ Âdem'i kendi sûreti üzere halketti" buyurdu. Hâlbuki onun sûreti hazret-i ilâhiyetten gayrı değildir. Binâenaleyh insân-ı kâmilden ibâret olan bu muhtasar-ı şerîfte, cemî'-i esmâ-i ilâhiyyeyi ve âlem-i kebîr-i munfasılda kendisinden hâric olan hakāyıkı îcâd eyledi; ve onu âlemin rûhu yaptı. Binâenaleyh kemâl-i sûretinden nâşî ona ulüvvü ve süflü teshîr eyledi. Nitekim âlemden Allah Teâlâ'yı hamd ile tesbîh etmeyen bir şey yoktur. Kezâlik âlemden insana müsahhar olmayan bir şey yoktur. Çünkü sûretinin hakîkati onu i'tâ eder. Böyle olunca وَسَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الأَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُ (Câsiye, 45/13) [25²/18] ya'ni "Göklerde ve yerde olan şeyin kâffesini size müsahhar kıldı" buyurdu. İmdi âlemde olan şeyin hepsi insanın taht-ı teshîrindedir. Bunu bilen, bildi ki o insân-ı kâmildir. Bunu câhil olan câhil oldu, o da insân-ı hayvândır.

Ya'ni Allah Teâlâ âlemi, âlem ile tedbîr ettiği için zât ve sıfât ve ef'âlin mecmûu olan hazret-i ilâhiyyet nuûtunu ve evsâfını câmi' bir numûneden ibâret bulunan halk-ı Âdem hakkında, bu evsâfı câmi' olduğunu, nefs-i nefîs-i risâlet-penâhîsinde zevkan müşâhede buyuran (S.a.v.) Efendimiz "Allah Teâlâ Âdem'i kendi sûreti üzere halkeyledi" buyurdu. Hâlbuki Hakk'ın sûreti, zât ve sıfât ve ef'âlin mecmûu bulunan mertebe-i vahdet ve ulûhiyyetten ibârettir. Nitekim şerhimizin Mukaddeme'sinde bu merâtib îzâh edilmiş idi. Binâenaleyh Allah Teâlâ, insân-ı kâmilden ibâret olan bu muhtasar-ı şerîfte cemî'-i esmâ-i ilâhiyyeyi ve âlem-i kebîr-i munfasılda kendisinden hâric olan hakāyıkı îcâd eyledi. "Bu muhtasar-ı şerîf" ta'bîrinde karîb için olan ism-i işâret –Dîbâce'de görüldüğü üzere bu kitâb Hâtem-i enbiyâ (s.a.v.) Efendimiz tarafından vârisi yediyle izhâr edilmiş olduğu için– evvelen nefs-i nefîs-i Risâlet-penâhîye, sâniyen vârisi olan Şeyh-i Ekber (r.a.) hazretlerine râci'dir. Zîrâ gerek (S.a.v.) Efendimiz ve gerek onun verese-i irfânı olan kümmelîn hazarâtı, mazhar-ı ism-i câmi' olup, bilcümle esmânın ahkâmı ve âsârı fiilen kendilerinden zâhir olur. Meselâ "Muhyî" ismi ile ölüyü diriltir; ve "Mümît" ismi ile diriyi öldürürler; ve "Hâlık" ismiyle mahlûk halkederler. Ve kezâ Hak Teâlâ âlem-i şehâdette, ya'ni âlem-i kebîr-i munfasılda, mahlûk olup insân-ı kâmilin

vücûdundan ayrı ve hâric olan bilcümle eşyânın hakāyıkını îcâd eyledi. Zîrâ insân-ı kâmilin vücûdunda, âlemde ne kadar eşyâ var ise, sûret i'tibâriyle onların nazîrini bulmak mümkin değil ise de, onların ma'nâlarını ve hakîkatlerini bulmak kābildir. Nitekim ahsen-i takvîm üzere mahlûk olan insân-ı nâkısta bile ba'zı esmânın ahkâmı fiilen zâhir ve bu hakāyık mündemicdir; ve cemâd ve nebât ve hayvânâtın envâına âit hakāyık-ı süfliyyenin ve melâikenin envâına müteallik hakāyık-ı ulviyyenin vücûdu insanda mahsûstür. İşte bu sebeble insanda [25²/19] gâh sıfât-ı hayvâniyye ve gâh sıfât-ı melekiyye ve gâh sıfât-ı şeytâniyye gālib olup, kendisinden ona göre ef'âl sâdır olur. Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) âlem-i kebîr-i munfasılda olan şeylerin âlem-i sagîr olan insanda ne sûretle mevcûd olduğunu *et-Tedbîrâtü'l-ilâhiyye fî ıslâhı memleketi'l-insâniyye* nâmındaki eser-i âlîlerinde tafsîlen îzâh buyururlar. Ve kezâ muhtasar-ı şerîf olan insân-ı kâmili Allah Teâlâ âlemin rûhu yaptı da, sûretinin kemâlinden dolayı âlî ve sâfil olan eşyâyı ona teshîr etti. Zîrâ **Fass-ı Âdemî**'de îzâh olunduğu üzere âlem bî-rûh bir cesed-i müsevvâ mesâbesinde olup Âdem o âlemin rûhudur. Onun sûreti, hakāyık-ı ilâhiyyeyi ve hakāyık-ı âlemi câmi'dir. Binâenaleyh onun bu sûret-i câmia ve kâmilesi sebebiyle, ulüvvü ve süflü Hak Teâlâ ona müsahhar kıldı. "Ulüvv"den murâd, ervâh-ı ulviyye ve âlem-i ervâh ve esmâ-i vücûbiyye-i ulviyye; ve "süfl"den murâd dahi eşhâs-ı süfliyye ve âlem-i şehâdet ve mezâhir-i kevniyyedir.

Âlemden Allah Teâlâ'yı hamd ile tesbîh etmeyen bir şey ve bir mevcûd olmadığı gibi, yine o âlemden insana müsahhar olmayan bir şey ve bir mevcûd yoktur. Çünkü sûretinin hakîkati onu iktizâ eder.

Ma'lûm olsun ki, âlemde mevcûd olan her bir şey esmâ-i ilâhiyyeden birinin mazharıdır; ve herhangi bir isim alınsa, o isimde cemî'-i esmâ mündemicdir. Meselâ Semî' ve Basîr ve Kādir ve Mürîd olmak için Hayy olmak lâzımdır; ve kezâ Hayy olunca Semî' ve Basîr ve Kādir ve Mürîd olmak iktizâ eder. İşte bu sebeble herhangi bir ismin mazharı olan bir şey'-i mevcûdda hayât vardır. Fakat her bir şeyin sûret-i müteayyinesi bu esmânın kâffesinin zuhûr-ı ahkâmına müsâid değildir. Binâenaleyh cemâdda "hayât" bâtındır ve nebâtta mahsûstür ve hayvanda zâhirdir; insanda ise azhardır. İmdi insandaki sûret-i kemâliyye bilcümle esmâ ahkâmını izhâr

ettiği için, âlemden insanın taht-ı teshîrinde olmayan bir şey yoktur. Bu teshîr keyfiyeti kısmen insân-ı kâmilde bile meşhûd olup muhtâc-ı îzâh değildir. Böyle olunca Hak Teâlâ hazretleri Kur'ân-ı Kerîm'inde "Allah Teâlâ, göklerde ve yerlerde olan şeyin kâffesini size müsahhar kıldı" (Câsiye, 45/13) buyurdu.

Suâl: Arzda olan insanın tasarrufu ma'lûmdur. Zîrâ insanlar buhâr ve elektrik kuvvetlerini keşf ile [25^2/20] tayyâreler ile havada; ve tahtelbahirler ile deryâların ka'rında gezmektedir. Göklerdeki tasarrufu ne sûretle olur?

Cevâb: Evvelen insandan maksûd insân-ı kâmildir, insân-ı nâkıs değildir. Kur'ân-ı Kerîm'de cem'-i muhâtab zamîriyle hitâben "لَكُمْ –leküm" [sizin için] buyurulması her ne kadar sûret-i umûmiyyede insanlara şâmil ise de, bu teshîr-i kâmil keyfiyeti insân-ı kâmilde fiilen ve insân-ı nâkısta bilkuvve mevcûddur. Zîrâ insân-ı nâkısta cemî'-i esmâ ahkâmı fiilen zâhir değildir, kuvvededir. İnsan-ı kâmil ise, arzda tasarruf ettiği gibi, semâvâtta da tasarruf edebilir. Nitekim âyet-i kerîmede buyurulur: يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ إِنِ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ تَنْفُذُوا مِنْ أَقْطَارِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ فَانْفُذُوا لَا تَنْفُذُونَ إِلَّا بِسُلْطَانٍ (Rahmân, 55/33) ya'ni "Ey cin ve ins tâifesi! Eğer aktâr-ı semâvât ve arzdan nüfûza istitâatınız varsa nüfûz ediniz bakalım! Hayır, nüfûz edemezsiniz, ancak sultân ile, ya'ni kuvve-i ilâhiyye ile nüfûz edebilirsiniz." Bu şerhin Mukaddeme'sinde âlem-i şehâdet bahsinde âlem-i Simsime hakkındaki îzâhât, burada fazla tafsîlât i'tâsına hâcet bırakmaz.

Eğer insân-ı nâkıs emr-i ilâhî dâiresinde kendi vücûdunda medfûn olan hazîneyi çıkarıp kâmil olursa, bu teshîr-i kâmilden nasîbedâr olur.

Velhâsıl âlemde olan şeyin hepsi insanın taht-ı teshîrindedir. Bunu kendi vücûdunda zevkan ve hâlen bilen ve idrâk eden insân-ı kâmildir. Ve bunu zevkan ve hâlen bilmeyen ve idrâk etmeyen ve kendi kıymetini takdîr edemeyip, inkâr-ı hakāyık ile kendisini hayvâniyet sâhasına salıvererek huzûzât-ı nefsâniyyesine meclûb olan insân-ı hayvândır. Beyit:

تو بقیمت ورای دو جهانی　　چه کنم قدرِ خود نمیدانی

Tercüme: "Sen kıymetçe iki cihânın verâsındasın. Ne yapayım ki kendi kadrini bilmiyorsun."[611]

611 Beyit Senâyî Gaznevî'ye âittir. Bk. *Hadîkatü'l-Hakîka*, s. 500. Krş. Câmî,

Ve *Risâle-i Gavsiyye*'de buyurulur: قَالَ لِي يَا غَوْثَ الْأَعْظَمِ، الإِنْسَانُ سِرِّي وَأَنَا سِرُّهُ وَلَوْ عَرَفَ الإِنْسَانُ مَنْزِلَتَهُ عِنْدِي لَقَالَ فِي كُلِّ نَفَسٍ مِنَ الْأَنْفَاسِ لَا مُلْكَ الْيَوْمَ إِلَّا لِي ya'ni "Allah Teâlâ bana buyurdu: Yâ gavs-i a'zam! İnsan benim sırrımdır ve ben onun sırrıyım. [25²/21] Eğer insan, benim indimde olan mertebesini bilse, enfâsdan her bir nefesde,[612] bugün mülk ancak benimdir, der idi."

فكانتْ صورةُ إِلْقَاءِ موسَى في التَّابُوتِ في اليَمِّ صورةَ هَلاكٍ في الظاهِرِ وفي الباطِنِ كانتْ نَجاةً له من القَتْلِ، فيحْيَي كما تَحْيَا النُّفُوسُ بالعِلْمِ من مَوْتِ الجَهْلِ، كما قال تعالى: ﴿أَوَ مَنْ كَانَ مَيْتًا﴾ يَعْنِي بالجَهْلِ ﴿فَأَحْيَيْنَاهُ﴾ يَعْنِي بالعِلْمِ، ﴿وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ﴾ وهو الهُدَى ﴿كَمَنْ مَثَلُهُ فِي الظُّلُمَاتِ﴾ وهي الضَّلَالُ ﴿لَيْسَ بِخَارِجٍ مِنْهَا﴾ أيْ لا يَهْتَدِي أَبَدًا، فإنَّ الأمرَ في نفسِه لا غَايَةَ له يُوقَفُ عندَها، فالهُدَى هو أنْ يَهْتَدِيَ الإنسَانُ إلى الحَيْرَةِ، فيَعْلَمُ أنَّ الأمرَ حَيْرَةٌ، والحَيْرَةُ قَلَقٌ وحَرَكَةٌ، والحَركةُ حياةٌ، فلا سُكُونَ فلا مَوْتَ، ووُجُودٌ فلا عَدَمَ.

İmdi Mûsâ'nın denizde sandık içine ilkāsının sûreti, zâhirde helâk ve bâtında katilden necât idi. Binâenaleyh mevt-i cehilden ilim ile hayy olan nüfûs gibi hayy oldu. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: "O kimse ölü müdür ki (ya'ni cehil ile), biz onu ihyâ ettik (ya'ni ilim ile) ve onun için bir nûr yaptık ki onunla nâs arasında yürür, (o da hüdâdır). Zulümâtta olan kimse gibi ki (o da dalâldir), ondan hâriç değildir" (ya'ni ebeden mühtedî olmaz) (En'âm, 6/122). Zîrâ nefsinde emrin gāyeti yoktur ki onun indinde vukūf olunsun. İmdi "hüdâ", insanın hayrete mühtedî olmasıdır ki, muhakkak emrin "hayret" olduğunu bilir. Ve hayret, kalak ve harekettir; ve hareket hayâttır. Böyle olunca ne sükûn, ne de mevt yoktur. Ve vücûd vardır, adem yoktur.

Yukarıda "sandık" cism-i Mûsâ'ya, ve "deniz" dahi bahr-i ilim ve ma'nâya mukābildir, demiş idik. Cenâb-ı Şeyh (r.a.) burada diğer bir ma'nâya işâretle buyururlar ki: Mûsâ'nın denizde sandık içine ilkāsının sûreti, zâhirde onun garkolarak helâki idi. Hâlbuki onun [25²/22] gark ve helâki mukadder olmadığından, bâtında Fir'avn'ın katlinden necât idi. Binâenaleyh

Nakdu'n-Nusûs, s. 63; Yâkub Han Kaşgarî, *Tavzîhu'l-Beyân*, s. 63.

612 Âdil Bey nüshası: +"enfâsdan her bir nefesde" (s. 28).

bu hâl, cehil ile ölü olan nefs-i nâtıkanın ilim ile ihyâsına tekābül eder ki, cismin ilim ile işgāli, zâhirde nefsin hayvâniyetini ihlâk ve bâtında nefs-i nâtıkanın mevt-i cehilden halâsıdır. Nitekim bu tekābülü te'yîden Hak Teâlâ buyurur: "Emr böyle değil midir ki, o kimse ki mevt-i cehil ile meyyit oldu; biz onu ilim ile ihyâ ettik; ve onun için bu ilmi bir nûr yaptık ki, nâs arasında o nûr ile yürür; ve o nûr dahi, nûr-i hidâyettir; ve nûr-i ilim ile nâs arasında yürüyen kimse, karanlıklarda kalan kimseye benzer; ve o da dalâldir ve şaşkınlıktır. Ondan dışarıya çıkamaz ya'ni ebeden bir nihâyete vusûl ile mühtedî olamaz" (Bk. En'âm, 6/122). Zîrâ emr ve şe'n-i ilâhînin nefs-i emrde nihâyeti yoktur ki, o nihâyet indinde durulabilsin.

İmdi insan, ilim ile emrin nihâyeti olmadığını bilince "hayret"e düşer. Ve şu hâlde "hüdâ", insanın ancak hayrete mühtedî olmasından ibâret olur. Ya'ni insan sâha-i ilimde sa'yedip ilerledikçe, arkasına baktığı vakit, evvelen derece-i cehline hayret eder. Sâniyen önüne baktığı vakit, sâha-i ilmin nihâyetini göremez. Ve bu hâl nihâyeti olmayan seyr fillâhdır ki, sâlik-i ilim tecellî-i ilâhîde tekrâr olmadığını ve كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ (Rahmân, 55/29) [O her ânda bir şe'ndedir.] mûcibince tecelliyât-ı Hakk'ın her ân-ı gayr-ı münkasimde müceddeden vukūunu görür. Ve ihtilâf-ı esmâ hasebiyle muhtelif olan bu tecelliyât arasında bâdî-i inkâr ve bâis-i tercîh olabilecek bir hâl göremez. Ya'ni meselâ, ism-i Hâdî'nin ahkâm ve âsârı muktezî olduğu gibi, ism-i Mudill'in ahkâm ve âsârı dahi muktezî olduğunu, mertebe-i ilimde çeşm-i akıl ile müşâhede edip, birini diğeri üzerine tercîh ve diğerini inkâr edemez. Nitekim Şeyh-i Ekber'in şeyhi Ebû Medyen Mağribî (r. anhümâ) buyurur. Beyit:

لَا تُنْكِرُ البَاطِلَ فِي طَوْرِهِ فَإِنَّهُ مِنْ بَعْضِ ظُهُورَاتِهِ

Tercüme: "Bâtılı tavrında inkâr etme; zîrâ o da ba'zı esmâ-i ilâhiyyenin zuhûrâtındandır." [25²/23]

Böyle olunca ârif-i billâh olan insan "hayret"e mühtedî olup, ebeden emrin nihâyetini bulamaz. Bu hayret, hayret-i mahmûdedir ki, (S.a.v.) Efendimiz bu hayret hakkında رَبِّ زِدْنِي فِيكَ تَحَيُّرًا ya'ni "Yâ Rabbi, benim senin hakkında olan hayretimi tezyîd eyle!" buyurmuştur. Ve Kur'ân-ı

Kerîm'de رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا (Tâhâ, 20/114) [Yâ Rab! Bana ilmi ziyâde et!] buyuruldu ki, "ilim"den murâd, seyr fillâha âit olan ilimdir; ve bunun netîcesi hayret ve dalâldir, ya'ni şaşırmaktır. Bundan başka bir de cehilden münbais olan hayret vardır. O da meselâ, bir köylünün hiç görmediği telefonu görüp uzaktaki adam ile mükâleme edince, hayrete düşmesidir. Bu hayret hayret-i mezmûmedir. İmdi bu îzâhdan anlaşılır ki muhakkak emr, "hayret"tir; ve hayret "kalak"ı, ya'ni ıztırâbı ve hareketi îcâb eder; ve hareket dahi hayâtı istilzâm eyler. Binâenaleyh müteharrik sükûn olmadığı gibi mevt dahi yoktur; ve hayy olan için vücûd, ya'ni varlık vardır; adem, ya'ni yokluk yoktur.

Ma'lûm olsun ki, Şeyh Abdullah Ensârî hazretleri *Menâzilü's-sâirîn*'de "hayât"ı üç mertebe üzerine tesbît edip buyurur ki:

Birinci hayât, mevt-i cehilden ilim ile hayy olmaktır. Zîrâ ilim, kalbi ihyâ edip bu kalbin sâhibi taleb-i Hak husûsunda dâimâ müteharrik olur; ve hareket havâss-ı hayâttandır; ve kalb cehil ile bir ölü gibi sâkin olur. Bu ma'nâdan dolayı ilim için "hayât" ve cehil için "mevt" istiâre olunmuştur. Ve İmâm-ı Alî (kerremallâhu vechehû) efendimiz buyurur: حَيَاتُ الْقَلْبِ بِالْعِلْمِ فَاغْتَنِمْ، وَمَوْتُ الْقَلْبِ بِالْجَهْلِ فَاجْتَنِبْهُ ya'ni "Hayât-ı kalb ilim iledir, iğtinâm eyle; ve mevt-i kalb cehil iledir, ictinâb eyle!"

İkinci hayât, mevt-i tefrikadan hayât-ı cem'dir; ve "hayât-ı cem'"den murâd hayât-ı kalbiyyedir, onunla himem ve havâtır cem'olunur. Ya'ni hayât-ı kalbdir ki, sülûkte Allah Teâlâ'ya olan teveccüh ve sıhhat-i kasd husûsunda himmeti cem'eder. Ve cem'e "hayât" tesmiye olunmasının sebebi budur ki, hayât-ı ebediyyeye müeddî olur; belki o hayât-ı ebediyyenin "ayn"ıdır. Zîrâ [25²/24] o, âlem-i kudste hayât-ı rûhâniyyedir. Ve mevt-i tefrika dârü'l-bevârda meyyit olan nefislere bağlı bulunan sebeblere havâtırın tevzîidir. Ya'ni hâne-i helâk olan dünyâda mahkûm-i mevt bulunan nefislere bağlı esbâb-ı maîşete havâtırın tevzî' edilmesidir ki, fânîye muallak olan bu havâtır dahi serâb gibi mahkûm-i fenâdır. Ve bu sûretle tevzî' ve ta'lîk-i havâtır, asıl olan ve bâkî bulunan vücûd-ı hakîkîden ayrılığı mûcib olduğundan mevt-i tefrikadır.

Üçüncü hayât, hayât-ı vücûddur. O da Hak ile hayâttır. Zîrâ abd fenâ

ile muzmahildir; ve O'nun vücûdu ile bâkîdir ve O'nun hayâtıyle hayydır.[613]

İmdi bu beyândan müstebân oldu ki, ilim ile hayy olup birinci hayâta nâil olmadıkça ikinci ve üçüncü mertebedeki hayâtlara vusûl mümkin değildir. Ve birinciden diğer hayâtlara vusûl hareket iledir; ve bu harekete sebeb ilimdir; ve ilmin nihayeti "hayret"tir. Binâenaleyh mevt-i cehilden ilim ile hayy olan hayrete düşer; ve hayret çırpınmaktır ve hareket etmektir; ve nerede hareket varsa orada hayât vardır. Binâenaleyh ilim ile hayy olan kimse için ne sükûn vardır ve ne de sükûna sebeb olan mevt vardır; belki onun için vücûd-ı Hak'la bekā vardır. Binâenaleyh adem yoktur. Fakat câhil için sükûn ve sükûna sebeb olan mevt vardır. Bu hâl ilm-i zâhirî de bile nümâyandır. Nitekim ilm-i zâhirî ile mümtâz olan bir kavimde hareket ve faâliyet çoktur; ve akvâm-ı sâire arasında mevcûdiyetlerini izhâr ederler. Fakat kavm-i câhil hâl-i sükûnda ve meyyit hâlindedir; ve mevcûdiyetlerini akvâm-ı sâire muvâcehesinde izhâr edemezler.

وكذلك في الماءِ الَّذي به حَيَاةُ الأرضِ، وحركتُها قولُه: ﴿اهْتَزَّتْ﴾، وحَمْلُها قولُه: ﴿وَرَبَتْ﴾، وولاَدَتُها قولُه: ﴿وَأَنْبَتَتْ مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ﴾ أيْ أنَّها ما وَلَدَتْ إلا مَن يُشْبِهُها أيْ طَبِيعِيًّا مِثْلَها، فكانتِ الزَّوْجِيَّةُ الَّتي هي الشَّفْعِيَّةُ لها بما تَوَلَّدَ منها وظَهَرَ عنها.

[25²/25] Arzın hayâtı olan suda dahi böyledir. Onun hareketi اِهْتَزَّتْ (Hac, 22/5) "İhtizâz etti" kavlidir; ve onun hamli وَرَبَتْ "Şişti" kavlidir; ve vilâdeti وَأَنْبَتَتْ مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ (Hac, 22/5) "Ve her bir zevc-i behîci inbât eyledi" kavlidir ki o, ancak kendi müşâbihini, ya'ni misl-i tabîîsini doğurdu demektir. Binâenaleyh kendisinden zâhir ve mütevellid olan şeyle onun için şef'iyetten ibâret olan zevciyet hâsıl oldu.

Ya'ni ilim, hayât ve hareketi iktizâ ettiği gibi, âlem-i sûrette ilme tekābül eden "su" dahi böylece hayât ve hareketi iktizâ eder. Nitekim Hak Teâlâ hazretleri وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ (Enbiyâ, 21/30) ya'ni "Biz her şeyin hayâtını sudan yaptık" buyurur. Ve suyun hayât-ı arza bâdî olduğu muhtâc-ı îzâh değildir. Ve su ile hayy olan arzın hareketine delîl Hak

613 Krş. Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn –Tasavvufta Yüz Basamak–*, s. 136; Kâşânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, 721-727.

Teâlâ'nın إِهْتَزَّتْ ya'ni "Arz ihtizâz etti" kavlidir; ve ihtizâz harekettir; ve arzın hâmile olmasına delîl, Hak Teâlânın وَرَبَتْ (Hac, 22/5) ya'ni "Arz şişti" kavlidir. Zîrâ bir şeyin şişmesine sebeb, zâid bir şeyi hâmil olmasıdır. Ve onun doğurmasına delîl وَأَنْبَتَتْ مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ (Hac, 22/5) kavlidir. Ya'ni "Kendisine müşâbih bulunan ve kendisi gibi tabîî olan şeyi doğurdu" demektir. Binâenaleyh vücûd-ı arz vitr iken kendisinden zâhir ve mütevellid olan kendisine müşâbih ve misl-i tabîîsi olan şeyle, o arz için şef'iyetten ibâret olan zevciyet tekevvün etti. Nitekim bir şahsın vücûdu vitr iken kendi vücûdunda mütekevvin ve hâmil-i hayât olan su, ya'ni nutfe, rahm-ı nisâyâ munsabb oldukda, vücûd-ı nisâdan kendi müşâbihi ve misl-i tabîîsi tekevvün eder; ve onun vücûd-ı vitri muvâcehesinde şef'iyetten ibâret olan zevciyet ve çiftlik husûle gelir. İmdi bu husûle gelen şef'iyet, gerek arzın ve gerek şahsın vücûdlarından gayrı bir şey değildir.

كذلك وجودُ الحقِّ كانتِ الكَثْرَةُ له وتَعْدَادُ الأسماءِ أنَّه كذا وكذا بما ظَهَرَ عنه [25²/26] مِن العَالَمِ الَّذي يَطْلُبُ بنَشْأَتِه حَقائقَ الأسماءِ الإلٰهيَّةِ، فتَبِيَتْ به، وتُخالفُه أحدِيَّةُ الكَثْرَةِ، وقد كان الحقُّ أحَدِيَّ العَيْنِ من حيثُ ذَاتُه، كالجَوْهَرِ الهَيُولَانِيِّ أحديُّ العَيْنِ من حيثُ ذَاتُه، كَثِيرٌ بالصُّوَرِ الظَّاهِرَةِ فيه الَّذي هو حَامِلٌ لها بِذاتِه، كذلك الحقُّ بما ظَهَرَ عنه من صُوَرِ التَّجَلِّي، فكان الحقُّ مَجْلَى صُوَرِ العَالَمِ مع الأحديَّةِ المَعْقُوليَّةِ، فانْظُرْ ما أَحْسَنَ هذا التَّعْلِيمَ الإلٰهيَّ الَّذي خَصَّ اللّٰهُ بالاطِّلاعِ عليه مَن يشَاءُ مِن عِبَادِهِ.

Bunun gibi vücûd-ı Hak için, kendisinden zâhir olan şeyle, neş'esiyle esmâ-i ilâhiyyenin hakāyıkını taleb eden âlem cinsinden kesret ve kezâ ve kezâ diye ta'dâd-ı esmâ sâbit oldu. Binâenaleyh onunla mesnâ oldu. Hâlbuki ahadiyyet-i kesret ona muhâliftir. Ve Hak zâtı haysiyeti ile ahadiyyü'l-ayn idi. Cevher-i heyûlânî gibi ki, zâtı haysiyetiyle ahadiyyü'l-ayndır; ve onları bizâtihi hâmil olup, kendisinden zâhir olan sûretler ile kesîrdir. Hak dahi, suver-i tecellîden kendisinden zâhir olan şeyle böyledir. Binâenaleyh Hak ma'kūliyetin ahadiyeti ile berâber suver-i âlemin meclâsı oldu. İmdi bak ki Allah Teâlâ'nın kullarından dilediğini onun üzerine ıttılâa tahsîs eylediği bu ta'lîm-i ilâhî ne güzeldir!

Ya'ni vücûd-ı arz vitr iken kendisinden zâhir ve mütevellid olan ve kendisine müşâbih ve misl-i tabîîsi bulunan şeyle, o arz için şef'iyetten ibâret olan zevciyet tekevvün ettiği gibi, vitr olan vücûd-ı Hak için dahi, yine Hakk'ın kendisinden zâhir olan âlem ile kesret ve şef'iyet sâbit oldu. Bu, öyle vitriyet ve şef'iyettir ki, Hak Sübhânehû ve Teâlâ sûre-i Fecr'de وَالشَّفْعِ وَالْوَتْرِ (Fecr, 89/3) [Kasem olsun şef'e ve vitre!] kelâmıyla onlara kasem buyurdu. Çünkü o âlem, neş'esiyle esmâ-i ilâhiyyenin hakāyıkını taleb eder. Ya'ni âlem, esmâ-i ilâhiyye ahkâm ve âsârının zuhûrunu ister. Vücûd-ı Hak muvâcehesinde âlem cinsinden kesret sâbit olunca, o keserâtı iktizâ eden Hâlık ve Râzık ve Mün'im ve Mu'tî ve Şâfî gibi isimlerin zikir ve ta'dâdı îcâb eder. Binâenaleyh vücûd-ı Vâhid'den ibâret olan [25²/27] Hak, kendisinden zâhir olan âlem ile mesnâ oldu, ya'ni ikileşti ve şef'iyet hâsıl oldu. Maahâzâ bu kesretin ahadiyeti ve şef'iyet vücûd-ı Hakk'a muhâliftir. Zîrâ vücûd-ı Hak zâtı haysiyeti ile ahadiyyü'l-ayndır; ve Hak zât-ı şerîfinin ve ayn-ı âlîsinin ahadiyeti i'tibâriyle ahadiyyet-i kesretten, ya'ni kesret-i vücûdiyye ve kesret-i nisebiyyeden münezzehdir.

Ma'lûm olsun ki, bu bahse nazaran vücûd-ı Hak için üç mertebe sâbit olur:

Birincisi ahadiyyet-i zâtiyye ve lâ-taayyün mertebesidir ki, "zât-ı sâzic"-dir; ve bu mertebe için mertebe-i akılda ne sıfat ve ne de isim mevzû'-i bahs olamaz.

İkinci mertebe vâhidiyettir ki, suver-i ilmiyye-i esmâiyye ve a'yân-ı sâbite mertebesidir. Velâkin bu suver-i ilmiyyenin hâriçte taalluk edebilecek mezâhiri olmadığından mertebe-i akılda sâbittirler. Ya'ni vücûd-ı hâricîleri ve hissîleri olmayıp, yalnız vücûd-ı zihnîleri vardır.

Üçüncü mertebe rubûbiyettir ki, vücûd-ı âlemin zuhûru ve ikinci mertebedeki suver-i ilmiyye ahkâm ve âsârının hâriçte ve âlemde bürûzu mertebesidir. Bu suver mertebe-i histe de sâbit olur.

İşte vücûd-ı vâhid-i Hak'tan zâhir olan âlem ile o vücûd-ı vâhid mesnâ olmakla berâber, kesret-i mezâhirin ahadiyetine muhâliftir. Meselâ su, suluk mertebesinde kaldıkça vâhidü'l-ayndır. Onda kesret-i nisebiyye yoktur. Fakat donup muhtelif şekillerde tebellür ederek taaddüd ve tekessür edin-

ce, artık onun suluk mertebesine, bu kesretin hey'et-i mecmûa-i ahadiyyesi muhâlif olur. Zîrâ su ile yapılan şeyler, buz ile yapılamaz. Âlem dahi böyledir. Zîrâ vâhidü'l-ayn olan âleme, kendi cinsi ve kendi misl-i tabîîsi olarak, kendisinden zuhûr eden kesretin hey'et-i mecmûa-i ahadiyyesi muhâliftir.

İstitrâd: فَتَنِيَتْ به وتُخالفُه [Binâenaleyh onunla mesnâ oldu. Hâlbuki ahadiyyet-i kesret ona muhâliftir.] ibâresinin ihtilâfına mebnî şurrâh dahi ihtilâf üzeredir. Bosnevî Abdullah Efendi hazretleri kendi şerhinde فَتَثَبَّتَ به وتُخالفُه [âlemle sâbit oldu ve ona muhâlefet eder] sûretinde almıştır. Dâvûd-ı Kayserî hazretleri فَثَبَتَ به وبخالِقِه [âlemle ve onun hâlıkıyla sâbit oldu] sûretinde almış ve Cenâb-ı Bosnevî onun hatâ ettiğini isbâta gayret etmiştir. Bâlî Efendi hazretleri فثَنِيَتْ به وبخَالِقِه [âlemle ve onun hâlıkıyla mesnâ oldu] sûretinde almış ve ba'zı mütâlaâtta bulunmuştur. Kāşânî فثَنِيَتْ به ويُخالفُه [onunla mesnâ oldu ve ona muhâlefet eder] sûretinde almış ve Dâvûd-ı Kayserî de يخالفه [ona muhâlefet eder] kavline hatâ isnâd eylemiştir. Ya'kūb Han فثَبَتَتْ به وبِخَالِقِه [âlemle ve onun hâlıkıyla sâbit oldu] [25²/28] sûretinde almıştır. *Te'vîl-i Muhkem* فثَبَتَتْ به و بخَالِقِه sûretinde almıştır. Bu ihtilâf-ı ibâre nüsha-i asliyyede فثَنِيَتْ به وتُخالفُه kelimelerinin menkūt olmamasından ve her şârihin kendi zevkine göre kırâat etmesinden inbiâs etmiş olması kaviyyen muhtemeldir. Zîrâ fakîr 1325 senesi Kânûn-i evvelinde Konya'da Sadreddîn-i Konevî hazretlerinin kabr-i şerîfini ziyâretim esnâsında, mescidin kütüphânesindeki kitâblarda muharrer hurûfun menkūt olmadığını gördüm. Binâenaleyh fakîr فَثَنِيَتْ kelimesinde Bâlî ve Kāşânî nüshalarını; ve وتُخالفُه kavlinde de Bosnevî hazretleri nüshasını muvâfık buldum; ve ibârenin bu sûretle terkîbinde hâsıl olan ma'nâyı da Hz. Şeyh-i Ekber (r.a.)ın maksad-ı âlîlerine mutâbık gördüm. Tafsîlât-ı sâireden sarf-ı nazarla hatâ veyâ isâbet hükmünü kāriîn-i kirâmın zevkine havâle ederim.

Velhâsıl Hak, yukarıdaki misallere mutâbık olarak kendisinden zâhir olan âlem ile mesnâ oldu; ve vitr olan vücûd-ı Hak âlem ile şef' oldu. Hâlbuki kesretin ahadiyeti vücûd-ı Hakk'a muhâliftir. Zîrâ Hak zâtı cihetinden ahadiyyü'l-ayndır. Nitekim cevher-i heyûlânî zâtı cihetinden ahadiyyü'l-ayndir; ve kendisinden zâhir olan sûretleri zâtında bilkuvve hâmil olup, o suver-i zâhire ile kesîrdir. Meselâ hokkanın içindeki mürekkeb vâhidü'l-ayndır; ve o ayn-ı vâhide, zâtında, kâtibin yazacağı birçok kelimeleri

hâmildir. Vaktâki kâtib kalemi o mürekkebe batırıp, kâğıt sahîfeleri üzerine kelimeleri yazar; ve bu suver-i muhtelife mürekkebden hâsıl olmakla vahdetten kesret husûle gelmiş olur. İşte Hak dahi tecelliyât-ı sıfâtiyye ve esmâiyyesiyle, kendisinden zâhir olan şeyle böyledir. Binâenaleyh Hak, mertebe-i ma'kūliyette sâbit olan sıfât ve esmâ hey'et-i mecmûasının ahadiyeti ile âlem sûretlerinin meclâsıdır. Ya'ni mertebe-i akılda sâbit olan cevher-i heyûlânî kendisinden zâhir olan suver-i kesîrenin meclâsı olduğu gibi, vücûd-ı vâhid-i hakîkî-i Hak dahi kezâlik mertebe-i akılda sâbit olan sıfât ve esmâ ahadiyeti ile bu sıfât ve esmânın mezâhiri olan âlem sûretlerinin meclâsı oldu.

İmdi bu ta'lîm-i ilâhîye, çeşm-i akıl ile nazar et ki, ne güzeldir! Ve Hak Teâlâ bu ta'lîm-i ilâhîsine, her kulunu değil, ancak dilediği kullarını muttali' kılar. وَاللّٰهُ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ (Bakara, 2/105) [Allah Teâlâ ise rahmetini dilediğine tahsîs buyurur.] [25²/29]

ولمَّا وَجَدَه آلُ فِرْعَوْنَ في اليَمِّ عندَ الشَّجرةِ سَمَّاه فِرعونُ مُوسَى، و«الْمُو» هو الماءُ بالقِبْطِيَّةِ و«السَّا» هو الشَّجر، فسَمَّاه بما وَجَدَه عندَه، فإنَّ التَّابوتَ وَقَفَ عندَ الشَّجرةِ في اليَمِّ، فأَرَادَ قتْلَه، فقَالتِ امْرَأَتُه في حقِّ موسَى، وكانت مُنْطَقَةً بالنُّطْقِ الإلٰهِيِّ فيما قالت لفِرعونَ، إذْ كان اللّٰهُ خَلَقَها لِلْكَمَالِ، كما قال ﷺ عنها حيثُ شَهِدَ لها ولِمَرْيَمَ بِنْتِ عِمْرَانَ بالكَمالِ الَّذي هو لِلذُّكْرَانِ.

Vaktâki âl-i Fir'avn Mûsâ'yı deniz içinde ağaç indinde buldu, Fir'avn onu "Mûsâ" tesmiye etti. Zîrâ مُو [mû] Kıbtîce "su" ve سَا [sâ] "ağaç"-tır. Binâenaleyh onu, indinde bulduğu şey ile tesmiye etti. Çünkü sandık denizde ağaç indinde durdu. İmdi onu öldürmek murâd etti. Onun zevcesi Mûsâ hakkında söyledi; ve Fir'avn'a söylediği şeyde nutk-ı ilâhî ile muntaka idi. Zîrâ Allah Teâlâ onu kemâl için halketti. Nitekim, Aleyhi's-selâm, onun için ve Meryem binti İmrân için, erkeklere mahsûs olan kemâle şehâdet eylediği haysiyetten haber verdi.

Cenâb-ı Şeyh (r.a.) yukarıda Mûsâ (a.s.)ın hikmetleri çok olduğunu beyân etmiş ve Fir'avn'ın, Mûsâ için Benî İsrâîl çocuklarını katletmesinin ve Hz. Mûsâ'nın sandığa vaz'an denize ilkā olunmasının hikmetle-

rini îzâh buyurmuş idi. Şimdi de Cenâb-ı Mûsâ'nın âl-i Fir'avn yedine düşmesi hakkındaki hikmeti beyânen buyururlar ki: Fir'avn'ın âli, ya'ni onun havâssı, Mûsâ'yı deniz içinde ağaç indinde bulunca Fir'avn'a haber verdiler; Fir'avn onu "Mûsâ" tesmiye etti. Çünkü Kıbtî lisânında "mû" su ve "sâ" ağaç ma'nâsınadır. Binâenaleyh Fir'avn ona isim ve ma'nâ husûsunda teemmül ve tekellüf etmeyip, onu eşyâdan ne şey indinde bulmuş ise o şeyin ismiyle tesmiye etti. Fakat Fir'avn ona isim vaz'etmekle berâber, o senedeki hûn-rîzliğini unutmayıp bunu dahi katletmek istedi ise de, zevcesi olan Hz. Âsiye Fir'avn'ı katilden vazgeçirmek için Cenâb-ı Mûsâ'nın lehinde Fir'avn'a söz söyledi ki, bu söz, [25²/30] onu Hakk'ın nutk-ı ilâhîsiyle intâkı idi. Çünkü Hak Teâlâ hazretleri Cenâb-ı Âsiye'yi kemâl için halk buyurdu. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz كَمُلَ مِنَ الرِّجَالِ كَثِيرٌ، وَمَا كَمُلَ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَرْيَمُ ابْنَةُ عِمْرَانَ، وَآسِيَةُ امْرَأَةُ فِرْعَوْنَ، وَفَاطِمَةُ بِنْتُ مُحَمَّدٍ ﷺ ، وَخَدِيجَةُ بِنْتُ خُوَيْلِدٍ ya'ni "Erkeklerden çok kimse kemâle geldi. Ve kadınlardan ancak İmrân'ın kızı Meryem ve Fir'avn'ın zevcesi Âsiye ve Muhammed (aleyhi's-salâtü ve's-selâm)ın kerîmeleri Fâtıma ve Huveylid'in kerîmesi Hadîce (r.anhümâ) kemâle geldi" hadîs-i şerîfinde haber verdi. Ve وَضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا لِلَّذِينَ آمَنُوا امْرَأَةَ فِرْعَوْنَ إِذْ قَالَتْ رَبِّ ابْنِ لِي عِنْدَكَ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ وَنَجِّنِي مِنْ فِرْعَوْنَ وَعَمَلِهِ وَنَجِّنِي مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ (Tahrîm, 66/11) [Ve Allah, îmân etmiş olanlara, Fir'avn'ın zevcesini bir misal olarak îrâd buyurmuştur. O vakit ki şöyle demişti: "Yâ Rabbi! Benim için nezd-i ulûhiyyetinde cennette bir ev yap ve beni Fir'avn'dan ve onun amelinden kurtar ve beni zâlimler olan kavimden halâs et!"] âyet-i kerîmesi ile de Kur'ân ile şehâdet eyledi. Bu ihbâr-ı Risâlet-penâhî, onun erkeklere mahsûs olan kemâline şehâdet idi.

فقالتْ لفِرعونَ في حقِّ موسَى إنَّه: ﴿قُرَّةُ عَيْنٍ لِي وَلَكَ﴾، فَبِهِ قَرَّتْ عينُها بالكَمالِ الَّذي حَصَلَ لها كما قُلْنَا، وكان قُرَّةَ عينٍ لفِرعونَ بالإيمانِ الَّذي أعْطَاه اللّٰهُ عندَ الغَرَقِ، فقبَضَه طاهِرًا مُطَهَّرًا ليس فيه شيءٌ من الخبثِ، لأنَّه قَبَضَه عندَ إيمانِه قبلَ أنْ يَكْتَسِبَ شيئًا من الآثامِ، «وَالإِسْلاَمُ يَجُبُّ مَا قَبْلَهُ»، وجَعَلَه آيةً على عِنايتِه سبحانه بِمَنْ شاءَ حتَّى لا يَيْأَسَ أحدٌ من رَحْمَةِ اللّٰهِ، فَ﴿إِنَّهُ لَا يَايْئَسُ مِنْ رَوْحِ اللّٰهِ إِلَّا القَوْمُ الْكَافِرُونَ﴾، فلو كان فِرعونُ مِمَّنْ يَيْأَسُ ما بَادَرَ إلى الإيمانِ، فكان موسَى ﷺ كما قالتِ امْرَأَةُ فِرعونَ فيه:

﴿قُرَّةُ عَيْنٍ لِي وَلَكَ لَا تَقْتُلُوهُ عَسَى أَنْ يَنْفَعَنَا﴾، وكذلك وَقَعَ، فإنَّ اللّٰهَ نَفَعَهُمَا بـه ﷻ وإنْ كانـا مـا شَـعَرَا بأنَّـه هـو النَّبِـيُّ الَّـذي يكـون على يَدَيْـهِ هَـلاكُ مُلْـكِ فِرعونَ وهَلاكُ آلِهِ.

Binâenaleyh Mûsâ hakkında Fir'avn'a "Muhakkak o, benim ve senin için kurretü'l-ayndir" (Kasas, 28/9) dedi. İmdi bizim dediğimiz gibi, ona hâsıl olan kemâl sebebiyle, onun kurretü'l-ayni oldu; ve Fir'avn'a da inde'l-gark Allah Teâlâ'nın verdiği îmân sebebiyle kurret-i ayn oldu. Binâenaleyh onu tâhir ve mutahhar olarak kabzeyledi ki, onda hubs cinsinden bir şey kalmadı. Zîrâ onu âsâmdan bir şey iktisâbından mukaddem îmânı indinde kabzetti; hâlbuki "İslâm, mâkablini [25²/31] kat'eder". Ve rahmet-i ilâhiyyeden bir kimse me'yûs olmamak için, Hak Sübhânehû dilediği kimseye olan inâyetine onu bir âyet kıldı. Zîrâ "Revhullahdan ancak kâfir olan tâife me'yûs olur." (Yûsuf, 12/87) İmdi eğer Fir'avn, me'yûs olan kimselerden olaydı, îmâna mübâderet etmezdi. Böyle olunca Mûsâ (a.s), Fir'avn'ın zevcesi kendi hakkında dediği gibi oldu ki قُرَّةُ عَيْنٍ لِي وَلَكَ لَا تَقْتُلُوهُ عَسَى أَنْ يَنْفَعَنَا (Kasas, 28/9) ya'ni "Benim ve senin için kurret-i ayndir, onu öldürme! Karîben bize nef'i olur" demiş idi; ve böylece vâki' oldu. Her ne kadar mülk-i Fir'avn'ın helâki ve onun âlinin helâki onun elleriyle olan nebî olduğuna onların şuûru yok idiyse de, muhakkak Allah Teâlâ Mûsâ (a.s.) ile onlara nef' verdi.

Ya'ni Âsiye'nin Cenâb-ı Mûsâ hakkında nutk-ı ilâhî ile muntaka olduğu kelâm, Kur'ân-ı Kerîm'de zikrolunduğu üzere قُرَّةُ عَيْنٍ لِي وَلَكَ لَا تَقْتُلُوهُ عَسَى أَنْ يَنْفَعَنَا أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا (Kasas, 28/9) ya'ni "Bu çocuk senin ve benim için göz aydınlığıdır. Onu öldürme! Yakında bize fâidesi olur, yâhud biz onu evlâd ittihâz ederiz" demesidir. Filhakîka da bizim yukarıda söylediğimiz vech ile Cenâb-ı Âsiye, kendisine erkeklere mahsûs olan kemâlin husûlü sebebiyle gözü aydın oldu; ve Fir'avn'a da, denizde boğulacağı vakit Allah Teâlâ'nın kendisine nasîb ettiği îmân sebebiyle kurret-i ayn oldu.

Ma'lûm olsun ki, Fir'avn'ın îmânı âyet-i kerîme ile sâbittir. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: حَتَّى إِذَا أَدْرَكَهُ الْغَرَقُ قَالَ آمَنْتُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا الَّذِي آمَنَتْ بِهِ بَنُو إِسْرَائِيلَ وَأَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ (Yûnus, 10/90) ya'ni "Deryâda garkı idrâk edince, ben

ancak Benî İsrâîl'in kendisine îmân ettiği Allah'tan başka ilâh olmadığına[614] îmân ettim ve müslümanlardanım, dedi." Şurrâh-ı kirâm, nass vukūuna mebnî Fir'avn'ın îmânında müttehiddir. Fakat bu îmânın makbûliyeti hakkında ihtilâf etmişlerdir. Ezcümle Bâlî Efendi hazretleri kendi şerhinde bu husûsta tekellüf edip, Hz. Şeyh Fir'avn'ın sıhhat-i îmânında bir hükm-i kat'î vermemiş ve belki tevakkuf etmiş olduğunu isbâta sa'yetmiştir. Hâlbuki mes'ele vâzıhdır. Hz. Şeyh *Fütûhât-ı Mekkiyye*'lerinde buyururlar ki: "Fir'avn'ın îmânını beyân eden âyet-i kerîmenin mâba'dinde Hak Sübhânehû ve Teâlâ hazretleri [25²/32] آلْآنَ وَقَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ وَكُنْتَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ (Yûnus, 10/91) ya'ni "Şimdi mi aklın başına geldi? Hâlbuki evvelce isyân etmiş ve müfsidlerden olmuş idin!" buyurmuştur. Eğer Fir'avn müteyakkınen îmân etmemiş olsa idi, Hak Teâlâ hazretleri onun hakkında dahi, A'râb hakkındaki قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا (Hucurât, 49/14) ya'ni "A'râb îmân ettik dediler; yâ habîbim de ki: Îmân etmediniz, velâkin münkād olduk, deyiniz!" kelâmını îrâd buyurur idi. Hâlbuki böyle demedi de آلْآنَ وَقَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ وَكُنْتَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ (Yûnus, 10/91) [Şimdi mi aklın başına geldi? Hâlbuki evvelce isyân etmiş ve müfsidlerden olmuş idin!] buyurdu. Bu ise kalben, fesâdından rücû' etmiş olan kimseye karşı lâyık olan bir hitâbdır.[615]

Dâvûd-ı Kayserî hazretleri kendi şerhinde لمَّا كان إيمانُ فرعونَ في البَحْرِ حيثُ رَأَى طريقًا واضِحًا عَبَرَ عليها بنو اسرائيل قبلَ التَّغَرْغُرِ، وقبلَ ظهورِ أحكامِ الآخِرَةِ له بما يُشاهِدُه الناسُ عندَ الغَرْغَرَةِ جَعَلَ إيمانُه صحيحًا مُعْتَدًّا به فإنَّه إيمانٌ بالغيب ya'ni "Vaktâki Fir'avn'ın îmânı, bahrde Benû İsrâîl'in üzerinden geçtiği bir tarîk-i vâzıh gördüğü haysiyetle, kable't-tegargur ve gargara indinde nâsın müşâhede eylediği şeyden, ona ahkâm-ı âhiretin zuhûrundan mukaddem vâki' oldu; îmânını sahîh ve mu'teddün-bih olarak yaptı. Zîrâ o îmân-bi'l-gaybdır" buyurmuş ve Bâlî Efendi hazretleri bu ibâreyi Dâvûd-ı Kayserî'nin ibâre-i şerhi sûretinde telakkî ile "Bu sahîh değildir" demiştir. Hâlbuki bu ibâre *Fütûhât-ı Mekkiyye*'den me'hûzdür. Ve *Fütûhât-ı Mekkiyye*'nin diğer bâbında Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) da'vâ-yı rubûbiyyetin nârda hulûda sebeb olacağını zikretmekle berâber, misâl olarak "Fir'avn ve Nemrûd

614 Ahmed Avni Bey nüshası: "Allâh'a". Âdil Bey nüshası: "Allah'tan başka ilâh olmadığına" (s. 42).

615 *Fütûhât-ı Mekkiyye*, IV, s. 59 (198. bâb).

gibi" buyurmuşlardır.[616] Fakat bu beyân Hz. Şeyh'in Fir'avn hakkındaki zehâbını ta'yîn etmez. Zîrâ burada maksad nârda hulûda sebeb olan hâli beyân etmektir. Gerçi Fir'avn rubûbiyet da'vâsında bulundu; velâkin gerek *Fütûhât*'ın muhtelif mahallerinde ve gerek bu *Fusûsu'l-Hikem*'de beyân buyurulduğu üzere, âyet-i kerîmedeki sarâhat mûcibince, îmân edip bu da'vâdan vazgeçti; ve Nemrûd'dan ayrılmış oldu. Velhâsıl gerek *Fütûhât*'tan ve gerek ibâre-i *Fusûs*'tan, Hz. Şeyh'in zehâb-ı âlîleri îmân-ı Fir'avn'ın sıhhati ve makbûliyeti cânibinedir. Zîrâ eğer Fir'avn'ın îmânı sahîh değil ise âhirette ebediyyen nârda kalacaktır. Binâenaleyh bu i'tibârla Cenâb-ı Mûsâ [25²/33] Fir'avn'ın "kurret-i ayn"i olamaz; ve dünyâda mülkünü ve saltanatını harâb ettiği cihetle bu i'tibâr ile de "kurret-i ayn"i olamaz. Şu hâlde Cenâb-ı Âsiye'nin قُرَّةُ عَيْنٍ لِي وَلَكَ (Kasas, 28/9) [Bu çocuk senin ve benim için göz aydınlığıdır.] kavli intâk-ı ilâhî değil, belki haşv olmak îcâb eder.

Hz. Şeyh bu kavl-i âlîlerini te'yîden buyurur ki: Allah Teâlâ Fir'avn'ı tâhir ve mutahhar olarak kabzeyledi. Ya'ni o, Cenâb-ı Mûsâ'ya karşı mağlûbiyetini müşâhede ve garkolmak ihtimâlini derpîş edince, şirkten ve da'vâyı rubûbiyyetten rücû' etmekle hubs-i i'tikādîden tâhir oldu; ve îmânını izhâr etmekle evvelki hâl-i küfrü sâkıt oldu. Zîrâ "İslâm mâkablini kat'eder". Ve maâsîden bir ma'siyet irtikâbına vakit bulmaksızın garkolmakla bu tahâreti muhtell olmadı. Ve bir kâfir İslâm'a gelmekle ona gusül ve tahâret-i zâhiriyye îcâb eder. Hâlbuki Fir'avn suya garkolarak bu tahâret-i zâhiriyye dahi hâsıl olduğundan, Fir'avn bu i'tibârla da şerîat-ı mûseviyyeye nazaran mutahhar olarak münkabız oldu ki, Cenâb-ı Şeyh (r.a.) bunu *Fütûhât-ı Mekkiyye*'lerinde îzâh buyurmuşlardır.

Ve Fir'avn bunca sene da'vâ-yı rubûbiyyet ettiği ve ibâdullah hakkında mezâlim icrâ eylediği hâlde onun îmân ile intikāli, rahmet-i ilâhiyyeden hiçbir kimsenin me'yûs olmaması için, Hak Sübhânehû ve Teâlâ hazretlerinin dilediği kimseye olan inâyetine bir âyet idi. Zîrâ kulların a'zamî şenâati Fir'avn ve Nemrûd gibi pek ma'dûd olan emsâlinde zâhir olmuş idi. Binâenaleyh Fir'avn'ın bu sûretle intikāli ve devlet-i îmânın ona nasîb olması inâyet-i Hak için bir âyet-i azîme olmakla, Allâhü Zülcelâl hazretlerinin

616 *Fütûhât-ı Mekkiyye*, I, s. 455 (62. bâb).

vücûdunu tasdîk eden mü'minler hiçbir vakit rahmet-i ilâhiyyeden me'yûs olmamak îcâb eder. Rahmet-i ilâhiyyeden me'yûs olanlar ancak kâfirlerdir. Zîrâ kâfirler vücûd-ı Hakk'ı tasdîk etmedikleri için, bu gibi felâket zamanlarında onların ilticâ edecek bir melcei yoktur. Bu i'tibârla rahmet-i ilâhiyyeden me'yûsdurlar. Bunun delîl-i vâzıhı, hayâtlarında herhangi bir sebeble sıkıntıya mübtelâ olan münkirlerden ba'zılarının boyun eğip "Amân!" diyecek bir melce' bulamayarak intihâr veyâ tecennün etmeleridir.

İmdi eğer Fir'avn bu kabîl [25²/34] kimselerden olaydı felâket-i gark zamânında "Amân yâ Rabbi, ben de Benî İsrâîl gibi îmân ettim!" demez ve Allah Teâlâ hazretlerini kendisine melce' bilmez idi. Binâenaleyh zevcesinin dediği gibi, Mûsâ (a.s.) Fir'avn'ın kurret-i ayni oldu. Gerçi Hz. Âsiye böyle dediği ve Fir'avn dahi onu katlden vazgeçtiği vakit, Cenâb-ı Mûsâ Fir'avn'ın mülkünü harâb ve havâssını helâk edecek bir nebiyy-i zîşân olduğuna ikisinin dahi vukūfu yok idi. Fakat Allah Teâlâ ind-i ilâhîsinde ma'lûm olan bu mâddeyi Cenâb-ı Âsiye'ye söyletti ve Fir'avn'ı da inandırdı. Binâenaleyh Mûsâ (a.s.) ile her ikisine de nef' verdi. Zîrâ her bir ferdin müddet-i hayâtında ba'zan başına gelecek bir vak'ayı Hak Teâlâ ya kendisine söyletir veyâ tahayyül ettirir veyâhud diğer birine söyletir. Dikkat edenler bu hâli tasdîk ederler.

Velhâsıl Cenâb-ı Mûsâ, îmânı sebebiyle Fir'avn'ın kurret-i ayni oldu. Bunu başka türlü te'vîle mahal yoktur. Ve Fir'avn'ın îmânı nass-ı Kur'ân ile sâbittir. Bu îmânın makbûliyetine mebnî, onun nârda ebedî kalmayacağına da karâin-i kur'âniyye vardır. Bu îmânın merdûdiyetine ve nârda hulûduna dâir nass-ı Kur'ânî olmadığı gibi karâin-i kur'âniyye de yoktur. Nitekim Dâvûd-ı Kayserî hazretleri şu vech ile îzâh ederler: Kur'ân-ı Kerîm'de يَقْدُمُ قَوْمَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَأَوْرَدَهُمُ النَّارَ وَبِئْسَ الْوِرْدُ الْمَوْرُودُ (Hûd, 11/98) [Kıyâmet gününde kavminin önüne düşer. Derken onları ateşe götürmüş olur. O varılan yer, ne kötü bir yerdir!] âyet-i kerîmesi Fir'avn'ın nârda hulûduna nass değildir. وَأُتْبِعُوا فِي هَذِهِ لَعْنَةً وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ بِئْسَ الرِّفْدُ الْمَرْفُودُ (Hûd, 11/99) [Onlar burada da bir la'nete tâbi tutuldular, kıyâmet gününde de. Bu yapılmış olan yardım, ne kötü bir yardımdır!] ve وَأَتْبَعْنَاهُمْ فِي هَذِهِ الدُّنْيَا لَعْنَةً وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ هُمْ مِنَ الْمَقْبُوحِينَ (Kasas, 28/42) [Ve onlara bu dünyâda bir la'net tâbi kıldık, kıyâmet gününde ise onlar pek menfûr kimselerdendirler.] âyet-i kerîme-

lerindeki هُمْ [onlar] zamirleri kavm-i Fir'avn'a râci'dir. Ve la'net ve duhûl-i nâr îmânı münâfî değildir. Zîrâ la'net, bu'ddur; ve bu'd ise mahcûbîn ve usâtda ve müslimînden olan fesekada olduğu gibi, îmân ile ictimâ' eder. Ve nâra vürûd ise onlara mahsûs değildir, belki kâffe-i nâsa âmm ve şâmildir. Nitekim buyurulur: وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلَى رَبِّكَ حَتْمًا مَقْضِيًّا (Meryem, 19/71) [Muhakkak sizden o cehenneme uğramayan bir kimse yoktur. Ona uğramak senin Rabb'inin hüküm ve kazâsı oldu.] Ve Fir'avn'ın îmânından sonra küfrü hakkında da Kur'ân'da bir nass yoktur. Ve ondan vâki' olan hikâyât ise, îmânından mukaddem olan ahvâline taalluk eder. [25²/35] وَحَاقَ بِآلِ فِرْعَوْنَ سُوءُ الْعَذَابِ، النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذَابِ (Mü'min, 40/45-46) [Fir'avn'ın kavmini ise azâbın fenâlığı kuşattı. O ateş ki onun üzerine sabahleyin ve akşamleyin arzolunurlar ve kıyâmet kāim olacağı günde Fir'avn'ın hânedânını azâbın en şiddetlisine girdiriniz (denilir).] âyet-i kerîmeleri Fir'avn'ın âli ve havâssı hakkındadır. İslâm ile mürtefi' olmayan Fir'avn'ın mezâlimi ve üzerindeki hukūk-ı ibâd hasebiyle ta'zîbi, kezâlik münâfî-i îmân değildir. Zîrâ onun îmânının fâidesi nârda ebedî kalmamasıdır.

ولمَّا عَصَمَه اللّٰهُ من فرعونَ ﴿أَصْبَحَ فُؤادُ أُمِّ مُوسَى فَارِغًا﴾ من الهَمِّ الَّذي كان قد أَصَابَها، ثمَّ إنَّ اللّٰهَ حَرَّمَ عليه المَرَاضِعَ حتَّى أَقْبَلَ على ثَدْيِ أمِّه، فأَرْضَعَتْهُ لِيُكَمِّلَ اللّٰهُ لها سُرُورَها به، كذلك عِلْمُ الشَّرَائِعِ، كما قال تعالى: ﴿لِكُلٍّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً﴾ أيْ طَرِيقًا ﴿وَمِنْهَاجًا﴾، أيْ من تلك الطَّريقةِ جَاءَ، فكان هذا القَوْلُ إِشَارَةً إلى الأصلِ الَّذي منه جَاءَ، فهو غِذَاؤُهُ، كما أنَّ فَرْعَ الشَّجرةِ لا يَتَغَذَّى إلا من أَصْلِه، فما كان حَرامًا في شَرعٍ يكون حَلالًا في شَرعٍ آخَرَ يَعني في الصُّورةِ، أَعْني قَولِي يكونُ حَلالًا، وفي نَفْسِ الأمرِ ما هو عينُ ما مَضَى، لأنَّ الأمرَ خَلْقٌ جَدِيدٌ ولا تَكرارَ، فَلِهَذَا نَبَّهْنَاكَ.

Vaktâki Allah Teâlâ onu Fir'avn'dan hıfzetti, "Mûsâ'nın vâlidesinin kalbi kendisine isâbet etmiş olan gamdan fâriğ olarak sabahladı". (Kasas, 28/10) Ba'dehû Allah Teâlâ kendi vâlidesinin memelerine ikbâl etmesi için ona sütnineleri harâm etti. Binâenaleyh onunla onun sürûrunu Allah Teâlâ mükemmel kılmak için, onu vâlidesi ırzâ' eyle-

di. İlm-i şerâyi' dahi böyledir. Nitekim Allah Teâlâ buyurur: لِكُلٍّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا (Mâide, 5/48) "Sizden her biriniz için biz bir şir'a, ya'ni tarîk ve minhâc vaz'ettik," ya'ni bu tarîkten geldi. İmdi bu kavl kendisinden gelen asla işârettir. O da onun gıdâsıdır. Nitekim ağacın dalı kendi aslından mütegaddî olur. İmdi bir şer'de harâm olan şey şer'-i dîğerde helâl olur; ya'ni benim "helâl olur" kavlimden murâdım "sûrette" demektir. Hâlbuki nefs-i emrde o, geçen şeyin "ayn"ı değildir. Zîrâ emr halk-ı cedîddir; ve tekrâr yoktur. İşte onun için biz sana tenbîh eyledik. [25²/36]

Ya'ni Allah Teâlâ Cenâb-ı Mûsâ'yı şefâat-i Âsiye ile Fir'avn'ın katlinden muhâfaza ettiği vakit, Fir'avn'ın, oğlu olan Mûsâ'yı katledeceği korkusu ile mağmûm olan vâlide-i Mûsâ'nın kalbi bu gamdan fâriğ olarak sabahladı. Çünkü vâlide-i Mûsâ, oğlunu koyduğu sandığın Fir'avn'ın havâssı tarafından sâhil-i deryâda bulunup çıkarılarak Fir'avn'ın sarayına götürüldüğünü ve orada beslendiğini duymuş idi. Ba'dehû Cenâb-ı Mûsâ, ancak kendi vâlidesinin memelerini kabûl etmesi için ona başka sütninelerin memelerini harâm etti; ve Cenâb-ı Mûsâ kimsenin memesini emmedi. Bu esnâda birtakım sütnineler arasında vâlide-i Mûsâ dahi Fir'avn'ın sarayına mürâcaat etmiş idi. Hz. Mûsâ vâlidesinin memesini emmeye başlayınca onu sarayda alıkoydular. Binâenaleyh Allah Teâlâ vâlide-i Mûsâ'nın sürûrunu velediyle mükemmel kılmak için, Mûsâ'ya vâlidesi süt verdi.

İşte ilm-i şerâyi' dahi böyledir. Ya'ni Mûsâ nasıl ki yabancı kadınların sütünü emmedi ise, bir peygamberin ümmeti olan kimseler de, diğer peygamberin şerîatını kabûl edemezler. Zîrâ her bir peygamberin şerîatı asl olan sırr-ı kadere merbûttur; ve sırr-ı kader ümmetinin isti'dâd-ı ezelîsidir. Binâenaleyh her bir peygambere ilm-i risâletten verilen şey ümmetinin isti'dâdı mikdârıdır. Ondan ne ziyâde ve ne de noksandır. Nitekim diğer fasslarda sırası geldikçe beyân edilmiş idi. Binâenaleyh ihtilâf-ı şerâyi' ihtilâf-ı isti'dâddan ve ihtilâf-ı isti'dâd dahi ihtilâf-ı sıfât ve esmâdan neş'et eder. Nitekim Allah Teâlâ enbiyâ (aleyhimüs'-selâm)a hitâben لِكُلٍّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا (Mâide, 5/48) ya'ni "Sizden her biriniz için bir şir'a, ya'ni bir tarîk ve minhâc vaz'eyledik" buyurur; ya'ni "bu tarîkten geldi" demek olur. Ve lisân-ı işâretle مِنْهَاجًا [minhâcen] denilince birisi مِنْهَا [minhâ] ve diğeri hem-

zesi mahzûf olarak جًا [câ] kelimelerinden ibâret iki kelime söylenmiş olur. Şu hâlde لِكُلٍّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا (Mâide, 5/48) kavlinin lisân-ı işâretle ma'nâsı "Her biriniz için bir şir'a ve tarîk vaz'ettik; hâlbuki onlardan geldi." مِنْهَا [minhâ: ondan]daki zamîr-i müennes, asl olan a'yân-ı sâbiteye râci' olmak îcâb eder ki, bu da o nebîye tâbi' olan ümmet efrâdının mecmûuna işâret olur. Şu hâlde bu kavl مِنْهُ جَاء [minhu câe: ondan geldi] ya'ni kendisinden gelen asla işâret olur ki, o asıl onun gıdâsıdır. Ya'ni her bir ferdin ayn-ı sâbitesi bir ism-i ilâhînin zıllıdır; ve o ferdin âlem-i şehâdetteki sûreti bu ayn-ı sâbitenin [25²/37] zıllıdır; ve bu ism-i ilâhî onun Rabb-i hâssıdır. O ferd, âlem-i şehâdette o asıldan mütegaddî olur. Nitekim ağacın dalı kendi aslından mütegaddî olur. Ve a'yân-ı sâbite esmâ-i muhtelifenin zılâli olmakla berâber cümlesinin müsemmâsı bir hakîkatten ibârettir; ve her bir peygamber şerîat ulûmunu ümmetinin isti'dâdına göre kâffenin aslı olan bir hakîkatten alır. Binâenaleyh şerâyi'de menba' i'tibâriyle ihtilâf yoktur. İhtilâf ancak esmâya müstenid olan suver-i a'yândadır. Böyle olunca bir peygamberin şerîatında harâm olan diğer bir peygamberin şerîatında evvelkisine[617] muhâlif olarak helâl olur.

İşte "bu helâl olur" kavli sûrettedir. Ya'ni ümem-i sâbıkanın suver-i a'yânı, ümem-i lâhikanın suver-i a'yânının "ayn"ı değildir. Zîrâ emr-i vücûd, dâimâ halk-ı cedîd içindedir; ve tecellîde de aslâ tekrâr yoktur. İşte bir şerîatta harâm olan şey diğer şerîatta sûret hasebiyle helâl olduğu için فِي الصُّورَةِ [sûrette] kavlimiz ile bu hakîkati sana tenbîh ettik. Meselâ: Şerîat-ı îseviyyede şarâb haram değildir, fakat şerîat-ı muhammediyyede haramdır. Maahâzâ yekdîğerine muhâlif olan bu şerîatler insanlar için gelmiştir. Fakat ümmet-i Îsâ'yı teşkîl eden insanlar ümmet-i Muhammed'i teşkîl eden insanların "ayn"ı olmadığı gibi, onların isti'dâdları dahi yekdîğerinin "ayn"ı değildir. Ancak onların sûretleri, suver-i emsâl ve eşbâhdır. Ve kezâ zamân-ı ümmet-i Îsâ'da mevcûd olan şarâbların sûreti zamân-ı ümmet-i Muhammed'de mevcûd olan sûretlerin "ayn"ı değildir. Belki emsâl ve eşbâhdir. Binâenaleyh tecellîde aslâ tekrâr yoktur; ve tekrâr demek bir şeyin "ayn"ının iâdesi demektir. Hâlbuki vücûdda böyle bir şey yoktur. Emr-i

617 Âdil Bey nüshası: "evvelkisine" (s. 50).

vücûd dâimâ halk-ı cedîd içindedir. Binâenaleyh suver tekerrür etmez; belki sûretlerin emsâli teceddüd eder. Bu bâbdaki tafsîlât **Fass-ı Şuaybî**'dedir.

Cenâb-ı Şeyh (r.a.)ın burada şerâyi'den bahis buyurması, şerâyi'-i enbiyânın dahi Mûsâ (a.s.)ın vâlidesinin sütünden gayrılarının sütünü emmemesine nazîr olmasındandır. Zîrâ âlem-i sûretteki "süt"ün âlem-i ma'nâdaki misâli "ilm"dir; ve her ümmet kendi peygamberinin ilm-i şerîatını ahze müstaid olup diğerlerinin şerîatıyla amel edemez. Bu hâl fıtrî ve cibillîdir. Meselâ zamân-ı Îsevîde gelen nâs, şerîat-ı îseviyyeye tahammül isti'dâdında idi. Zâmân-ı Muhammedîde [25²/38] gelen nâs ise bu isti'dâdda değildir. Fî-zamânînâ ümmet-i îseviyyeden olduklarını iddiâ edenler, fıtraten ümmet-i Muhammed'dirler, fakat kendi fıtratlarından gâfildirler. Zîrâ şerîat-ı îseviyyede birisi bir kimsenin yanağına bir tokat vursa, diğer yanağını çevirmekle mükellef idi. Îsevî olduklarını iddiâ eden ehl-i garb, acabâ bir tokat yeseler yanaklarını çevirmek isti'dâdında mıdırlar? Hayır, belki onların isti'dâdı فَمَنِ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ (Bakara, 2/194) ya'ni "Size tecâvüz eden kimseye, tecâvüz ettiği şeyin misliyle tecâvüz edin!" âyet-i kur'âniyyesi mûcibince, vurulan tokada karşı derhal mukābele ederler. Ve kezâ Îseviyyet'te ruhbâniyet olduğu hâlde, ehl-i garb bilakis muhabbet-i nisvâna mübtelâdırlar. Ve kezâ taaddüd-i zevcât şerîatlerinde memnû' olduğu hâlde, buna tahammülleri olmadığından, gayr-ı meşrû' müteaddid metresler ile yaşamak mecbûriyetinde kalıyorlar. Bu hâllerin cümlesi icbâr-ı fıtrattır. Daha buna mümâsil şerîat-ı muhammediyye ile amel husûsunda mecbûriyyet-i fıtriyyeleri pek çoktur. Numûne olarak bu kadarının zikri kâfîdir. Velhâsıl her kavim kendi peygamberinin şerîatıyla âmil olmak isti'dâdındadır. Zîrâ her şey kendi aslından mütegaddîdir.

فكَنَّى عن هذا في حقِّ موسَى بتَحريمِ المَرَاضِعِ، فأُمُّه على الحَقيقةِ مَن أَرْضَعَتْهُ لا مَن وَلَدَتْهُ، فإنَّ أمَّ الوِلادَةِ حَمَلَتْهُ على جِهَةِ الأمانةِ فتَكَوَّنَ فيها، وتَغَذَّى بِدَمِ طَمْثِها من غيرِ إرادَةٍ لها في ذلك حتَّى لا يكونَ لها عليه امْتِنَانٌ، فإنَّه ما تَغَذَّى إلا بما لوْ لمْ يَتَغَذَّ به ولمْ يَخرُجْ عنها ذلك الدَّمُ لأَهْلَكَها، وأَمْرَضَها، فلِلْجَنِينِ المِنَّةُ على أمِّه بكَونِه تَغَذَّى بذلك الدَّمِ، فوَقَاها بنَفسِه من الضَّرَرِ الَّذي كَانَتْ تَجِدُه لوِ امْتَسَكَ ذلك الدَّمُ عندَها ولا يَخْرُجُ ولا يَتَغَذَّى

به جَنِينُها، والمُرْضِعَةُ ليستْ كذلك، فإنَّها قَصَدَتْ برِضَاعَتِه حَياتَه وإبْقَاءَه، فجَعَلَ اللّٰهُ ذلك لموسَى في أمِّ وِلادَتِه، فلمْ يكنْ لامْرَأَةٍ عليه فَضْلٌ إلا لأُمِّ وِلادَتِه لتَقَرَّ عَينُها أيضًا بتربيَتِه وتُشَاهِدَ انْتِشَاءَه في حَجْرِها ولا تَحْزَنَّ.

İmdi [Mûsâ hakkında] tahrîm-i merâzı' ile bundan kinâye etti. Binâenaleyh onun vâlidesi, onu doğuran değil, hakîkatte onu ırzâ' edendir. Zîrâ ümm-i vilâdet onu emânet cihetinden hamleyledi; onda mütekevvin oldu; ve onun için, onun üzerine imtinân vâki' olmamak için, vâlidesinin [25²/39] bunda irâdesi olmaksızın, onun hayzının kanı ile tegaddî eyledi. Zîrâ o, ancak bir şey ile mütegaddî oldu ki, eğer onunla mütegaddî olmasa idi ve eğer bu kan ondan çıkmasa idi, elbette onu helâk eder veyâ hasta eyler idi. Binâenaleyh bu kan ile mütegaddî olmakla cenîn için vâlidesi üzerine minnet sâbittir. İmdi, eğer o demi indinde imtisâk ede idi ve ondan çıkmasa idi ve onun cenîni onunla mütegaddî olmasa idi, vâlidesinin kendi vücûdunda müşâhede edecek olduğu zarardan cenîn kendi nefsiyle onu vikâye eder. Hâlbuki sütnine böyle değildir. Zîrâ o, onu emzirmekle onun hayâtını ve ibkāsını kasdeder. Binâenaleyh Allah Teâlâ bunu Mûsâ için ümm-i vilâdeti hakkında yaptı. İmdi onun üzerine onu doğuran anadan gayrı bir kadının fazlı vâki' olmadı, tâ ki vâlide-i Mûsâ'nın gözü, kezâlik onun terbiyesiyle aydın ola ve kucağında onun intişâsını müşâhede ede de mahzûn olmaya!

Ya'ni Hak Teâlâ'nın Mûsâ (a.s.)a sâir sütninelerin sütünü tahrîm etmesi, her şey kendi aslından mütegaddî olduğundan kinâye idi. Böyle olunca Mûsâ'nın anası hakîkatte onu doğuran kadın değil, ancak onu emziren kadındır. Çünkü doğuran ana Cenâb-ı Mûsâ'yı emânet tarîkiyle hâmile oldu; ve cenin vâlidesinin rahminde onun sun'u olmaksızın kendi nefsiyle tekevvün etti ve anasının rahminde hayız kanıyla mütegaddî oldu. Vâlidesi tarafından Mûsâ üzerine minnet tahmîl edilmiş olmamak için, vâlidesinin tekevvün-i Mûsâ'da ve hayzının kanıyla tegaddîsinde onun aslâ irâdesi ve şuûru yok idi. Ve çünkü Cenâb-ı Mûsâ rahm-ı mâderde münhasıran bir şey ile mütegaddî oldu ki, eğer onunla tegaddî etmese idi ve eğer bu hayız kanı ondan çıkmasa idi, elbette bu kan vâlidesini ya helâk veyâ hasta eder idi. Binâenaleyh bu muzır kan ile tegaddî etmekle cenîn tarafından vâlidesi

üzerine minnet tahmîl edilmiş olur. İmdi cenîn, vücûdunda kaldığı hâlde vâlidesine mazarratı olacak olan bu kanla tegaddî ettiği için, onu kendi nefsiyle [25²/40] vikâye etmiş olur. Hâlbuki sütnine böyle değildir. Çünkü o, çocuğu emzirmekle onun hayâtını ve ibkâsını kasdeder. Binâenaleyh Allah Teâlâ bu emzirmek keyfiyetini de Mûsâ (a.s.) için, kendisini doğuran ana hakkında yaptı. Böyle olunca Cenâb-ı Mûsâ'nın üzerine kendisini doğuran anadan gayrı bir kadının fazlı vâki' olmadı. Bu da vâlide-i Mûsâ'nın gözü, evlâdının katlinden necâtı ile aydın olduğu gibi, onu kendi kucağında terbiye ederek büyüdüğünü dahi görerek aydın olmak ve "Acabâ evlâdım ne hâldedir?" diye onun firâkıyla mahzûn olmamak için böyle vâki' oldu.

ونَجَّاه اللّٰهُ من غَمِّ التَّابُوتِ، فخَرَقَ ظُلمَةَ الطَّبيعَةِ بما أَعْطَاهُ اللّٰهُ من العِلْمِ الإلٰهيِّ، وإنْ لَمْ يَخْرُجْ عنها.

Ve Allah Teâlâ onu gamm-ı tâbûttan halâs etti. Binâenaleyh her ne kadar ondan çıkmadı ise de, ilm-i ilâhîden, Allah Teâlâ'nın ona i'tâ eylediği şey sebebiyle, tabîat zulmetini yırttı.

Ya'ni Allah Teâlâ Mûsâ'yı içine mevzû' olduğu sandığın gamından kurtardı. Ve "sandık" Mûsâ'nın sûret-i beşeriyyesidir; ve bu sûret destgâh-ı tabîatta anâsırdan mürekkeben mensûc olduğu cihetle gâyet kesîf ve muzlimdir; ve rûh-ı Mûsâ bu unsur sandığının ahkâmına merbûtan mahbûstur. Rûh, tabîatın bu kesîf ve muzlim olan sûret-i unsuriyyesi ahkâmından "ilim" sebebiyle necât bulur. Nitekim yukarıda tafsîl olundu. Fakat bu kesîf sandıktan hurûc eyledikten sonra, tabîatın biri diğerinden daha latîf olan merâtibindeki sûretlerine urûc eder. Nihâyet âlem-i kudsde tabîatın en musaffâ ve en münevver olan sûretlerinde zâhir olur. Binâenaleyh Hz. Mûsâ, her ne kadar tabîattan hurûc etmedi ise de, ilm-i ilâhîden Allah Teâlâ'nın ona ihsân eylediği şey sebebiyle, tabîatın be-gâyet zulmânî olan bu cism-i unsurî ahkâmını yırttı. [25²/41]

وفَتَنَهُ فُتُونًا، أيْ اخْتَبَرَه في مَوَاطِنَ كَثيرةٍ لِيَتَحَقَّقَ في نَفسِه صَبْرُه على ما ابْتَلاهُ اللّٰهُ به، فأَوَّلُ ما ابْتَلاهُ اللّٰهُ به قَتلُه القِبْطِيَّ بما أَلْهَمَه اللّٰهُ ووَفَّقَه له في سِرِّه وإنْ لَمْ يَعْلَمْ بذلك، ولٰكِنْ لَمْ يَجِدْ في نَفسِه اكْتِرَاثًا بقَتلِه مع كَونِه ما

تَوَقَّفَ حتَّى يَأْتِيَه أمرُ ربِّه بذلك، لأنَّ النَّبِيَّ مَعصُومُ الباطِنِ من حيثُ لا يَشْعُرُ حتَّى يُنَبَّأَ أيْ يُخْبَرَ بذلك.

> Ve onu bir fitne ile meftûn ediş etti. Ya'ni Allah Teâlâ onu mübtelâ ettiği şeye onun sabrı kendi nefsinde mütehakkık olmak için, onu mevâtın-ı kesîrede de imtihân etti. İmdi Allah Teâlâ'nın onu kendisiyle mübtelâ kıldığı evvelki şey, Allah Teâlâ'nın ona ilhâmı ve onun sırrında kendisine tevfîki sebebiyle Kıbtî'yi öldürmesidir; ve gerçi bunu bilmez idi. Velâkin buna Rabb'inin emri gelinceye kadar tevakkuf etmemesiyle berâber, kendi nefsinde, onun katli sebebiyle iktirâs bulmadı. Zîrâ nebî, inbâ oluncaya kadar, ya'ni bununla ihbâr olununcaya kadar, şuûru olmadığı haysiyetten ma'sûmü'l-bâtındır.

Ya'ni Hak Teâlâ Cenâb-ı Mûsâ'yı Kur'ân-ı Kerîm'de وَفَتَنَّاكَ فُتُونًا (Tâhâ, 20/40) buyurduğu üzere, "Bir fitne ile meftûn ediş etti" ki, bu gibi fitneler bu âlemde bilcümle enbiyâya ve onların vârisleri olan kümmelîn-i evliyâya ve ba'dehû alâ-derecâtihim sâir ibâda şâmildir. Nitekim hadîs-i şerîfte أَشَدُّ الْبَلَاءِ عَلَى الْأَنْبِيَاءِ ثُمَّ الْأَوْلِيَاءِ ثُمَّ الْأَمْثَلُ فَالْأَمْثَلُ [Belânın en şiddetlisi enbiyâ üzerine, sonra evliyâ, sonra da onların emsâli üzerinedir.][618] buyurulur. İşte bu sünnet-i ilâhiyye üzere Hak Teâlâ Cenâb-ı Mûsâ'yı dahi mübtelâ eylediği beliyyât ile imtihân eyledi. Zîrâ insanda bilkuvve mevcûd olan sabrın derecesi, ibtilâ netîcesinde fiilen tahakkuk eder. Ve bu âlemdeki mezâhirin hikmet-i hilkati, kendi hakîkatlerinde mevcûd olan ahvâlin sâha-i fiilde zuhûr ve bürûzudur; ve ancak bu zuhûr ile Allah Teâlâ için hüccet-i bâliğa sâbit olur; ve onlar bu zuhûr eden ahvâl ile ma'lûm-i ilâhî olurlar. Nitekim وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّى نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنْكُمْ وَالصَّابِرِينَ (Muhammed, 47/31) [Biz sizi imtihân ederiz, tâ ki sizden mücâhidîn ve sâbirîni biz bilelim!] buyurulmuştur; ve Hakk'ın bu ilmi, ilm-i zâtî değil, ancak ilm-i sıfâtî ve esmâîdir.

İmdi Allah Teâlâ'nın Cenâb-ı Mûsâ'yı ilk mübtelâ kıldığı beliyye Kıbtî'yi [25²/42] bir yumrukla öldürmesidir; ve Kıbtî'yi katletmesini Allah Teâlâ onun sırrında kendisine ilhâm etti; ve onu öldürmeye muvaffakıyet ve kudret verdi. Binâenaleyh Cenâb-ı Mûsâ Kıbtî'yi Allah Teâlâ'nın kendisine vâki' olan ilhâmı ve sırrında verdiği muvaffakıyet ve kudret sebebiyle

618 Tirmizî, "Zühd", 56; İbn Mâce, "Fiten", 23; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, s. 78.

öldürdü. Vâkıa Cenâb-ı Mûsâ bu fiilin ilhâm-ı ilâhî ile olduğunu bilmezdi. Onun için bu fiil-i katli şeytana nisbet ederek هَـذَا مِـنْ عَمَـلِ الشَّـيْطَانِ (Kasas, 28/15) [Bu şeytan işidir!] dedi. Velâkin bu fiile Rabb'inin emri ve vahyi gelinceye kadar sabr ve tevakkuf etmemesiyle berâber, Kıbtî'nin katli sebebiyle, kendi nefsinde ve bâtınında iktirâs ve mübâlât bulmadı, ya'ni çekinmek hissetmedi. Ya'ni emir ve vahy-i ilâhî gelmediği için, gerçi zâhiren bu fiili beğenmedi, fakat zuhûrundan dolayı da bâtınında da bir bîzârlık hissetmedi. Çünkü nebî bir şeyin menhî olduğu kendisine cânib-i Hak'tan inbâ olununcaya kadar, ya'ni haber verilinceye kadar, izhâr eylediği bir fiilin vârid ve ilhâm-ı ilâhî olduğuna şuûru olmasa bile, bâtını kebâirden ma'sûm ve mahfûz olduğu için, o fiilinden dolayı inkâr olunmaz. Zîrâ onu kendi nefsiyle katletmedi; belki Hak, onun ihtiyârı olmaksızın, Kıbtî'yi onun yediyle katleyledi. Nitekim Hak Teâlâ وَمَـا رَمَيْـتَ إِذْ رَمَيْـتَ وَلَكِـنَّ اللّٰـهَ رَمَـى (Enfâl, 8/17) [Attığın vakit sen atmadın; velâkin Allah attı.] buyurur.

ولهـذا أَرَاهُ الخِضْـرُ قَتْـلَ الغُـلامِ، فأنْكَـرَ عليـه قَتْلَـه، ولـمْ يَتَذَكَّـرْ قَتْلَـه القِبطِـيَّ، فقـال لـه الخِضْـرُ: ﴿مَـا فَعَلْتُـهُ عَـنْ أَمْـرِي﴾، يُنَبِّهُـهُ -فـي هـذا القـولِ- علـى مَرتَبَتِـه -وهـو أنَّـه قَتَلَـه بالأمـرِ الإلهـي- قبـلَ أنْ يُنَبَّـأَ، أنَّـه كان –نبيًّـا- مَعصُـومَ الحَركـةِ فـي نَفْـسِ الأمـرِ وإنْ لـمْ يَشْـعُرْ بذلـك.

Ve işte bunun için, Hızır ona katl-i gulâmı gösterdi. Böyle olunca onun üzerine, onun katlini inkâr etti. Hâlbuki o Kıbtî'yi katlettiğini tezekkür etmedi. Binâenaleyh Hızır, "Onu kendi emrimden işlemedim" (Kehf, 18/82) dedi. –Bu kavil de– onun mertebesine tenbîh eder ki, o dahi ihbâr olunmazdan mukaddem, –emr-i ilâhî ile katletti–. Zîrâ o, her ne kadar buna şuûru yok ise de, ma'sûmü'l-hareke bir –nebî– idi.[619]

Ya'ni Mûsâ (a.s.) Kıbtî'nin katli emr-i ilâhî olduğuna vâkıf olmadığı için, Cenâb-ı Hızır ona katl-i gulâmı gösterdi; ve Cenâb-ı Mûsâ Hızır'a karşı gulâmın katlini inkâr etti. Hâlbuki ta'lîm-i ilâhî ile kendisi Hızır'a mülâkî olduğu cihetle, ondan bir emr-i münkerin zuhûruna ihtimâl ver-

619 Arapça metinde ve tercümede tire içine aldığımız kısımlar *Fusûs* metninden olmayıp Ahmed Avni Bey tarafından Bosnevî şerhi dikkate alınarak eklenmiş açıklayıcı ifâdelerdir. Krş. Bosnevî, *Tecelliyât-ı Arâisu'n-Nusûs*, s. 525.

meyecek idi. [25²/43] Nitekim kendisi dahi evvelce bir münker işlemeğe niyet etmediği hâlde Kıbtî'yi katletmiş idi. O sırada bu Kıbtî'nin katlini tahattur ve tezekkür edemedi. Binâenaleyh Cenâb-ı Hızır her iki katlin dahi emr-i ilâhî ile vâki' olduğuna işâreten "Bunu kendi emrimden yapmadım" (Kehf, 18/82) dedi. Ve bu kavil de onun mertebesine tenbîh eder ki, Mûsâ dahi Cenâb-ı Hak tarafından vahy ile ihbâr olunmazdan mukaddem, kalbine vârid olan emr-i ilâhî ile Kıbtî'yi katletmiş idi. Zîrâ her ne kadar bu katlin vârid-i ilâhî ile olduğuna şuûru ve vukūfu yoksa da, esâsen kendisi hareket ve ef'âlinde ma'sûm ve mahfûz bir nebî idi. Ya'ni Cenâb-ı Hızır bu kavlinde onun mertebesine tenbîhen: "Yâ Mûsâ, sen bana ta'lîm-i ilâhî ile geldin; ve Hak Sübhânehû beni sana tavsîf ederken وَعَلَّمْنَـاهُ مِـنْ لَدُنَّـا عِلْمًـا (Kehf, 18/65) [Biz ona indimizden bir ilim ta'lîm etmiştik.] buyurdu. Bu i'tibârla benden bir münker sudûr etmez; ve sudûr edeni de ben kendi emrimden yapmam. Nitekim sen dahi ind-i ilâhîde nübüvvetle muttasıf idin; ve ilm-i ledünnün hâl ve şânına vukūf için bana gönderildin. Sana vahy nüzûlünden mukaddem bâtınına vârid olan emr-i ilâhî ile senin Kıbtî'yi katletmen dahi, benim gulâmı katletmeme benzer. Sen de onu kendi emrinden yapmamış idin" demeği murâd eder.

Ma'lûm olsun ki, efrâd-ı beşere vârid olan her bir hâtıra bir vârid-i ilâhîdir. Fakat bu vâridât-ı ilâhiyyenin menâbii muhteliftir. Zîrâ vücûd-ı vâhid-i hakîkî her bir mertebesinde bi-hasebi'l-esmâ zâhir olur. Eğer vâridât, Hâdî ismi hazretinden gelirse, Rahmân ve melek kapılarından gelir. Eğer Mudill ismi hazretinden gelirse nefis ve şeytan kapılarından gelir. Ve insanı harekete ve icrâ-yı fiile sevk ve tahrîk eden ancak havâtır-ı vâridedir. Eğer bu havâtır Rahmânî ve melekî olursa, hareket ve ef'âl dahi sâlih olur; ve eğer nefsânî ve şeytânî olursa hareket ve ef'âl dahi fâsid ve tâlıh olur. Onun için Cenâb-ı Mevlânâ (r.a.) *Mesnevî*'lerinde buyururlar:

ای برادر تو همان اندیشهٔ ما بقی تو استخوان و ریشهٔ
گر گلست اندیشهٔ تو گلشنی ور بود خاری تو هیمهٔ گلخنی

Tercüme: "Ey birâder sen ancak düşünceden ibâretsin. Mütebâkîn kemik ve elyâftır. Eğer düşüncen gül ise, gülşen içindesin; ve eğer diken ise

sen külhanın odunusun."[620] [25²/44]

İmdi Mûsâ (a.s.), ism-i Hâdî'nin mazharı olan bir nebiyy-i zîşân olduğundan, ona vârid olan havâtırın ism-i Mudill hazretinden sudûru الضِّـدَّان لا يَجْتَمِعَـان [İki zıd bir araya gelmez.] kāidesince mümkin değil idi. Fakat henüz vahy nâzil olmadığından, nübüvvetle ittisâfını bilmez idi. Binâenaleyh kendisini ma'sûm addetmedi de, sâika-i vehm ile katl-i Kıbtî'yi amel-i şeytana nisbet etti; ve Cenâb-ı Hızır dahi katl-i gulâm ile onun mertebesine tenbîh eyledi.

وأَرَاهُ أيضًا خَرْقَ السَّفينةِ الَّتي ظاهرُها هَلاكٌ وباطنُها نَجاةٌ من يدِ الغَاصِبِ، جَعَلَ له ذلك في مُقابلَةِ التَّابُوتِ له الَّذي كان في اليَمِّ مُطْبَقًا عليه، فظاهرُه هَلاكٌ وباطنُه نَجاةٌ، وإنَّما فَعَلَتْ به أمُّه ذلك خَوْفًا من يدِ الغَاصِبِ فرعونَ أنْ يَذْبَحَهُ صَبرًا وهي تَنْظُرُ إليه مع الوَحْيِ الَّذي أَلْهَمَها اللّٰهُ به من حيثُ لا تَشْعُرُ، فوَجَدَتْ في نفْسِها أنَّها تُرْضِعُه، فإذا خَافَتْ عليه أَلْقَتْهُ في اليَمِّ، لأنَّ في المَثَلِ «عَيْنٌ لَا تَرَى قَلْبٌ لَا يَفْجَعْ»، فلمْ تَخَفْ عليه خَوفَ مُشاهدَةِ عينٍ، ولا حَزِنَتْ عليه حُزْنَ رُؤيَةِ بَصَرٍ، وغَلَبَ على ظَنِّها أنَّ اللّٰهَ رُبَّمَا رَدَّهُ إليها لِحُسْنِ ظَنِّها به، فَعَاشَتْ بهذا الظَّنِّ في نفْسِها، والرَّجَاءُ يُقَابِلُ الخوفَ واليَأسَ، وقالتْ حينَ أُلْهِمَتْ لذلك لَعَلَّ هذا هو الرَّسولُ الَّذي يُهْلِكُ فرعونَ والقِبْطَ على يدِه، فعَاشَتْ وسُرَّتْ بهذا التَّوَهُّمِ والظَّنِّ بالنَّظرِ إليها، وهو عِلْمٌ في نفسِ الأمرِ.

Ve kezâ ona hark-ı sefîneyi gösterdi ki, onun zâhiri helâk ve bâtını yed-i gāsıbdan necâttır. Bunu denizde, üzerine mutbak olduğu tâbût mukābelesinde kendisi için yaptı. İmdi onun zâhiri helâk ve bâtını necâttır. Ve onun vâlidesi, ona nâzır olduğu hâlde onu mahbûsen zebheder diye, bunu gāsıb olan Fir'avn yedinden korkarak, vukūfu olmadığı haysiyetten, ona Allah Teâlâ'nın onunla[621] ilhâm eylediği vahy ile berâber yaptı. Böyle olunca kendi nefsinde onu ırzâ' edeceğini buldu. Vaktâki onun üzerine havf etti, onu deryâya ilkā eyledi. Zîrâ meselde meşhûrdur ki "göz görmeyince gönül katla-

620 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, III, s. 93-95 (beyit: 275-276).
621 Âdil Bey nüshası: +"Allah Teâlâ'nın onunla" (s. 59).

> nır". Şu hâlde onun üzerine müşâhede-i ayn havfiyle havf etmedi; ve onun üzerine rü'yet-i basar hüznü ile mahzûn olmadı; ve muhakkak Allah Teâlâ'nın Mûsâ'yı, hüsn-i zannı sebebiyle, ona redd [25²/45] edeceği, onun zannı üzerine gālib oldu. İmdi nefsinde bu zan ile yaşadı. Ve recâ, havf ile ye'se mukābildir. Binâenaleyh buna ilhâm olunduğu hînde belki bu, o resûldür ki, Fir'avn ve Kıbtî onun yedi üzerinde helâk olur, dedi. Böyle olunca ona nazaran bu tevehhüm ve zan ile yaşadı ve mesrûr oldu. Hâlbuki o nefsü'l-emrde ilimdir.

Ya'ni, ve kezâ Kur'ân-ı Kerîm'de sûre-i Kehf'de beyân buyurulduğu üzere Cenâb-ı Hızır, Hz. Mûsâ'ya gemiyi deldiğini gösterdi ki, bu gemiyi delmenin dış yüzü helâke sebebdir; ve iç yüzü ise melik-i gāsıb elinden necâta sebebdir. Cenâb-ı Hızır kendi umûr-i me'mûresine âit olan bu fiili, Mûsâ'ya karşı onun deniz içinde bulunduğu sandık mukābelesinde yaptı. Çünkü Mûsâ'nın sandık içine ve sandığın dahi denize ilkā edilmesi, zâhiren helâke ve bâtınen necâta sebebdir. Zîrâ Cenâb-ı Mûsâ'nın vâlidesi, gözlerinin önünde ellerini ve ayaklarını bağlayıp Mûsâ'yı zebheder, diye gāsıb olan Fir'avn'ın yedinden korkarak yaptı. Bu fiili, vukūfu olmaksızın, cânib-i Hak'tan kendi bâtınına ilhâm olunan[622] vahy ile berâber yaptı; ya'ni bu hâtıra ve vârid, Rahmânî idi; ve vâlide-i Mûsâ bu ilhâm olunan vahyin cânib-i Hak'tan olduğuna vâkıf değil idi. Belki o bu fiili, kendi aklınca böyle yaptığına kāni' idi. Burada "vahy" ta'bîrinin isti'mâl buyurulması âyet-i kerîmede وَأَوْحَى رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ (Nahl, 16/68) [Rabbin bal arısına vahyetti.] kabîlindendir. İşte bu fiili vahy ile olduğu için, kendi nefsinde onu emzireceğine bir itmi'nân buldu. Vaktâki vâlidesi Mûsâ üzerine Fir'avn'ın yed-i gasbından havf etti, onu sandık içine koyup denize bıraktı. Çünkü "göz görmeyince gönül katlanır" darb-ı meseli meşhûrdur. Binâenaleyh Mûsâ'nın vâlidesi, Mûsâ'yı sandık içine koyup denize bırakmakla, gözünün önünde Fir'avn'ın zebhinden kurtarmış oldu. Ve deryâda garkolarak fevt olsa bile, garkını aynen müşâhede korkusundan vâreste kaldı; ve onun katlinden veyâ garkından rü'yet-i basar hüznü ile mahzûn olmadı. Bunlar ile berâber muhakkak Allah Teâlâ'nın Mûsâ'yı, hüsn-i zannı sebebiyle, kendisine reddedeceği zannı da ona gālib geldi. Ve nefsinde "Elbette oğlum

622 Ahmed Avni Bey nüshası: "eylediği". Âdil Bey nüshası: "olunan" (s. 60).

bu sandık ile deryâdan halâs olur; ve nihâyet Cenâb-ı Hak bir sûretle onu bana ihsân eder; ve ben onu emzirerek büyütürüm" [25²/46] dedi; ve bu zan ve ümîd ile yaşadı. Ve recâ ve ümîd, havf ile ye'se mukābildir. Çünkü ümîd munkatı' olunca, ye's hâsıl olur. Esâsen kendisine ilhâm olunduğu vakit: "Belki bu benim oğlum, Fir'avn'ın ve kavm-i Kıbt'ın helâki elinde olacak[623] olan resûldür" dedi. Binâenaleyh bu düşüncesi kendisine nazaran tevehhüm ve zan idi; ve o bu tevehhüm ve zan ile yaşadı ve gönlü mesrûr oldu. Hâlbuki hakîkate nazaran bu ma'nâ, tevehhüm ve zan değil idi; belki cânib-i Hak'tan kendisine vehb ve ilhâm olunan bir ilim idi.

ثـمَّ إنَّـه لمَّـا وَقَـعَ عليـه الطَّلـبُ خَـرَجَ فَـارًّا خَوْفًـا فـي الظَّاهـرِ، وكان فـي المَعْنَـى حُبًّا في النَّجَاةِ، فإنَّ الحَرَكَـةَ أَبَـدًا إنَّمـا هـي حُبِّيَّـةٌ، ويُحْجَـبُ النَّاظِرُ فيها بأَسْبَابٍ أُخَـرَ، ولَيْسَـتْ تلـك، وذلـك لأنَّ الأَصْـلَ حَركـةُ العَالَـمِ مـن العَـدَمِ الَّـذي كان سَـاكِنًا فيـه إلـى الوُجـودِ، ولذلـك يُقَـالُ إنَّ الأمـرَ حَركـةٌ عـن سُـكونٍ، فكانـت الحَركـةُ الَّتي هي وُجودُ العَالَـمِ حَركـةُ حُـبٍّ، وقـد نَبَّـهَ رَسـولُ اللّٰـهِ ﷺ على ذلـك بقَولِـه: «كُنْـتُ كَنْزًا لَـمْ أُعْرَفْ فَأَحْبَبْـتُ أَنْ أُعْـرَفَ»، فلـولا هـذه المَحَبَّـةُ مـا ظَهَـرَ العَالَـمُ في عينِـه، فحَرَكَتُـه مـن العَـدَمِ إلـى الوُجُـودِ حَركـةُ حُـبِّ المُوجِـدِ لذلـك.

Ondan sonra, onun üzerine taleb vâki' oldukda, zâhirde korkup firâr ederek çıktı. Hâlbuki ma'nâda necât hubbünden nâşî idi. Zîrâ hareket ebeden hubbiyyedir. Ve ona nâzır olan esbâb-ı âhar ile mahcûb olur; hâlbuki bu değildir. Ve beyânı budur ki, çünkü muhakkak asıl, kendisinde sâkin olduğu ademden, âlemin vücûda hareketidir. Ve bunun için muhakkak emr, sükûndan harekettir denilir.[624] Binâenaleyh vücûd-ı âlemden ibâret olan hareket, hareket-i hubdür. Ve Resûlullah (s.a.v.) كُنْتُ كَنْزًا لَمْ أُعْرَفْ فَأَحْبَبْتُ أَنْ أُعْرَفَ ya'ni "Ben bilinmez bir kenz idim, bilinmeğe muhabbet ettim" kavliyle buna tenbîh eyledi. İmdi eğer bu muhabbet olmasa idi, âlem "ayn"ında zâhir olmaz idi. Böyle olunca onun ademden vücûda hareketi, hubb-i mûcidin buna hareketidir.

Ya'ni buraya kadar beyân olunan hikem-i mûseviyyeden sonra diğer

623 Âdil Bey nüshası: +"olacak" (s. 61).
624 Âdil Bey nüshası: +"denilir" (s. 62).

bir hikmetin daha beyânına şürû' edip deriz ki: Kıbtî'yi öldürdüğü için hakkında kānûn-i hükûmet îcâbında muâmele îfâ olunmak üzere aleyhinde taleb vâki' olduğu vakit, Hz. Mûsâ zâhirde korkmak ve firâr etmek sûretiyle Mısır'dan çıktı; [25²/47] ve Şuayb (a.s.)ın sâkin bulunduğu Medyen tarafına müteveccih oldu. Hâlbuki onun Mısır'dan hurûcu ma'nâda ve bâtında necâta olan muhabbetinden neş'et etmiş idi. Ya'ni Hz. Mûsâ zâhirde Fir'avn'ın kısâsından havfen ve firâren hareket etti. Velâkin insân-ı kâmil olmak hasebiyle kendi zâtında bilkuvve mevcûd olan kemâlât-ı ilâhiyyenin bilfiil zuhûruna muhabbet etti. Binâenaleyh Cenâb-ı Mûsâ'nın hareketi, hareket-i hubbiyye idi; ve hareketinin esbâb-ı hakîkiyyesi de ancak bu idi. Bu sebeb-i hakîkîye Cenâb-ı Mûsâ'nın hîn-i hurûcda vukūfu ve şuûru olmak îcâb etmez. Çünkü Kıbtî'yi katletmesi gibi, firârı dahi vârid-i ilâhî idi. Ve ma'lûmdur ki, hilkat-i eşyânın bâdîsi, Hakk'ın bilinmeğe olan muhabbetidir; ve ma'rifet-i Hak ancak insân-ı kâmil mazharında hâsıl olur. Zîrâ vücûd-ı vâhid-i Hakk'ın kemâl-i celâ ve isticlâsı ancak insân-ı kâmilin vücûdu iledir. Şu hâlde Hz. Mûsâ'nın bu hakîkate vukūfu, ister olsun ister olmasın, onun hareketi hakîkatte hareket-i hubbiyye olur. Çünkü herhangi bir hareket olursa olsun ebeden hubbiyyedir; ya'ni muhabbete mensûbdur ve muhabbet sâikasıyladır. Maahâzâ o harekete bakan kimse, diğer sebebleri görüp, hakîkat-i hâlden hicâba düşer. Hâlbuki o hareketin sebebi, onun zâhiren gördüğü bu sebeb değildir. Ve hareketin muhabbet sâikasıyla olmasının îzâhı budur ki: Muhakkak "asıl" olan emr, âlem dediğimiz bu suver-i kesîfe hey'et-i mecmûasının, içinde sâkin olduğu adem-i izâfîden vücûd-ı izâfîye doğru hareketidir. Nitekim bir çekirdeğin içindeki ağaç, adem-i izâfîde sükûn üzeredir. Vaktâki çekirdek dikilip terbiye olunur, ağaç içinde sâkin olduğu adem-i izâfî âleminden varlık cânibine doğru hareket eder ve vücûd bulur. İşte bu hakîkate mebnî muhakkak vücûdât-ı izâfiyye hakkındaki emr ve şe'n, sükûndan harekettir.

Ma'lûm olsun ki, "sükûn" dediğimiz hâlin vücûd-ı mutlak-ı Hakk'a isnâdı câiz değildir. Çünkü Hak Sübhânehû ve Teâlâ hazretleri mine'l-ezel ilelebed mütecellîdir. Onun tecellî etmediği bir ân yoktur. Binâenaleyh ezelen ve ebeden Hâlık'tır; ve halkın ne ibtidâsı ve ne de intihâsı vardır. Velâkin mahlûkun ibtidâsı ve intihâsı vardır. Binâenaleyh sükûn ancak mahlûka

izâfe olunur. Ve âlem dahi mahlûk olduğundan onun ibtidâ-yı hâli, adem-i izâfî âleminde sükûn ve intihâ-yı hâli vücûd-ı izâfî âlemine harekettir; ve bu hareket vücûd-ı mutlak-ı Hakk'ın hareket-i umûmiyyesinden bir cüz'dür; ve vücûd-ı Hakk'ın ibtidâsı olmayan tecelliyât-ı umûmiyyesi ve hareket-i umûmiyyesi, hubb-i ilâhîden neş'et eden bir harekettir. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz'in beyân buyurdukları [25²/48] كُنْتُ كَنْزًا لَمْ أُعْرَفْ فَأَحْبَبْتُ أَنْ أُعْرَفَ [Ben bilinmez bir kenz idim, bilinmeğe muhabbet ettim.] hadîs-i kudsîsi ile bu hareket-i hubbiyyeye tenbîh eyledi. Böyle olunca âlemin vücûdundan ibâret olan hareket, hubb-i ilâhînin hareketidir. Zîrâ vücûd-ı hakîkî-i Hak vücûd-ı izâfî-i âlem ile bilinir; ve Hak dahi bilinmeğe muhabbet eder. Eğer bu muhabbet olmasa idi, âlem, "ayn"ında zâhir olmaz idi. Şu hâlde âlemin adem-i izâfîden vücûd-ı izâfî cânibine hareketi, âlemin mûcidi olan Hakk'ın muhabbetinin îcâd-ı âleme hareketi olur.

ولأنَّ العَالَمَ أيضًا يُحِبُّ شُهودَ نفْسِه وجودًا، كما شَهِدَها ثُبُوتًا، فكانت بكلِّ وجهٍ حَركتُه من العَدَمِ الثُّبُوتِيِّ إلى الوُجودِ حَركةَ حُبٍّ من جَانِبِ الحقِّ وجانِبِه، فإنَّ الكَمَالَ مَحْبُوبٌ لِذَاتِه، وعِلْمُه تعالى بنفْسِه من حيثُ هو غَنِيٌّ عن العالمينَ هو له وما بَقِيَ له إلا تَمَامُ مَرتَبةِ العِلْمِ بالعِلمِ الحادثِ الَّذي يكونُ من هذه الأعيَانِ أعيَانِ الْعَالَمِ، إذا وُجِدَتْ فظهَرَت صورةُ الكَمَالِ بالعِلمِ المُحْدَثِ والقَديمِ، فتَكْمُلُ مَرتَبةُ العِلمِ بالوَجْهَيْنِ.

Ve zîrâ muhakkak âlem dahi, kezâlik, vücûden kendi nefsinin şühûduna muhabbet eder. Nitekim onu sübûten müşâhede eyledi. İmdi adem-i sübûtîden vücûda onun her bir vech ile hareketi, cânib-i Hak'tan ve kendi cânibinden hareket-i hubb oldu. Zîrâ kemâl li-zâtihî mahbûbdur. Ve Allah Teâlâ'nın kendi nefsine ilmi, O'nun âlemlerden ganî olması cihetinden, O'na mahsustur. Ve onun için ancak a'yân-ı âlem olan bu a'yândan hâsıl olan ilm-i hâdis ile, ilim mertebesinin tamâmı kaldı. Mevcûd oldukda, sûret-i kemâl, ilm-i muhdes ve kadîm ile zâhir olur. Binâenaleyh mertebe-i ilim iki vech ile kâmil olur.

Ya'ni hareket ebeden hubbiyye olduğu için, muhakkak âlem dahi Hak gibi, kendi nefsini vücûden müşâhedeyi sever. Nitekim o âlem kendi nefsini ademde sübûten müşâhede eder idi. Ya'ni âlemin ilm-i ilâhîde ve vü-

cûd-ı izâfî âleminde ademi hâlinde bir ayn-ı sâbitesi ve bir hakîkati var idi; ve o ayn-ı sâbite ve hakîkat kendi nefsini vücûden değil, ancak sübûten müşâhede ederdi. Fakat âlemin kendi nefsini sübûten bu müşâhedesi kâfi değil idi. Kendi nefsini vücûden dahi müşâhedeye muhabbet ettiği için, bu muhabbet sâikasıyla vücûd-ı izâfî âlemine hareket eyledi. Nitekim evvelki cümlenin şerhinde îzâh edilmiş idi. Binâenaleyh sâbit olduğu adem-i izâfî âleminden vücûd-ı izâfî âlemine o âlemin her bir vech ile hareketi, cânib-i Hak'tan ve kendi cânibinden hareket-i hubb oldu. [25²/49] Ve gerek Hakk'ın ve gerek halkın vücûd-ı aynîye hareketleri, ancak zuhûr-ı kemâle muhabbetten neş'et eder. Çünkü kemâl li-zâtihî mahbûbdur. Ve Allah Teâlâ'nın kendi nefsine ilmi, O'nun âlemlerden ganî olması cihetinden kendisine mahsustur. Ya'ni âlem mevcûd olsa da, olmasa da, Hak Teâlâ'nın elbette kendi zâtına ilmi vardır; ve O'nun kendi nefsine ilmi sâbittir ve kadîmdir. Fakat bu "ilm-i zâtî", ilm-i esmâî ve sıfâtî gibi değildir. Binâenaleyh Allah Teâlâ için, a'yân-ı âlemden ibâret olan bu a'yândan mütehassıl ilm-i hâdis ile, ilim mertebesinin tamâmı kaldı. Ya'ni Hakk'ın kendi zâtında ve kendi zâtına, kendi zâtıyla vâki' olan tecellîsinde hâsıl olan, hakāyık-ı eşyânın ve a'yân-ı sâbitenin sûretleri, vaktâki vücûd-ı kesîf-i izâfî sûretleriyle zâhir olurlar, bu hâlde Hak için, kendi sıfât ve esmâsının suver-i tafsîliyyesine bir ilm-i zâid hâsıl olur ki, bu ilim ilm-i hâdistir. İşte vücûd-ı mutlak-ı Hak sıfât ve esmâsı hasebiyle müteayyin oldukda, sûret-i kemâl, ilm-i muhdes ve kadîm ile zâhir olur. Binâenaleyh mertebe-i ilim, biri zâtı cihetiyle kadîm ve diğeri a'yân-ı âlemde zuhûru cihetiyle hâdis olarak iki vech ile kâmil olur. İlm-i zâtî ve ilm-i esmâî ve sıfâtî hakkındaki tafsîlât **Fass-ı Şîsî**'de mürûr etti.

Suâl: Allah Teâlâ kendi zâtını ve kemâlâtını âlemin îcâdından evvel ve kendisinin âlem sûretlerinde zuhûrundan mukaddem bilmez mi idi? Binâenaleyh suver-i mezâhirde zuhûrun ve îcâd-ı âlemin ne fâidesi vardır?

Cevâb: Bunun fâidesi yukarıda îzâh edilmiştir. Daha ziyâde tavzîh için bir misâl îrâd edeyim: Kendisinde sıfat-ı mi'mâriyyet sâbit olan bir insan bir binâ inşâ etmese de, kendi zâtını ve nefsini ve kendisinde bir binâ inşâsına kudret olduğunu bilir. Fakat bu ilim, binâyı inşâ edip onu temâşâ ettiği vakit, mi'mâriyeti hakkında hâsıl olan ilim gibi değildir. Birinci ilim,

görmeyerek bilmek ve ikinci ilim görerek bilmektir. Binâenaleyh mi'mârın evvelki ilmine ikinci ilim munzam olmakla, onda ilm-i kâmil hâsıl olur; ve mi'mâr bu ikinci ilmi hâriçten almadı. Zîrâ binâyı vücûda getiren mevâdd, her ne kadar taş, toprak ve demir ve tahta gibi mi'mârın vücûdunun gayrı ise de, onlardan müteşekkil olan sûret, mi'mârın ilminde peydâ ettiği sûrettir; ve bu sûret, mi'mârın vücûdunun gayrından müstefâd değildir. Fakat âlemin sûreti ilm-i ilâhîde sâbit olan sûret olmakla berâber, vücûd-ı izâfîsini teşkîl eden mâdde dahi, onun vücûdunun merâtibinden bir mertebe olduğu için, Hakk'ın gayrı değildir. [25[2]/50] Nitekim âtîdeki cümle ile Cenâb-ı Şeyh (r.a.) bu hakîkati îzâh buyururlar.

وكذلك تَكْمُلُ مَراتِبُ الوُجودِ، فإنَّ الوُجودَ منه أَزَلِيٌّ وغيرُ أَزَلِيٍّ، وهو الحادثُ، فالأزلِيُّ وجودُ الحقِّ لنفْسِه، وغيرُ الأزلِيِّ وجودُ الحقِّ بصُوَرِ العَالَمِ الثَّابتِ، فيُسَمَّى حُدُوثًا، لأنَّه ظَهَرَ بعضُه لبعضِه، فظَهَرَ لنفْسِه بصُوَرِ العَالَمِ، فكَمُلَ الوجودُ، فكانت حَركةُ العَالَمِ حُبِّيَّةً للكَمالِ، فَافْهَمْ.

Ve kezâlik merâtib-i vücûd dahi tekemmül eder. Zîrâ o vücûdun ba'zısı ezelî ve ba'zısı gayr-ı ezelîdir; ve o da hâdistir. İmdi ezelî li-nefsihî vücûd-ı Hak'tır; ve gayr-ı ezelî, sâbit olan âlem sûretleriyle Hakk'ın vücûdudur. Binâenaleyh hudûs tesmiye olunur. Zîrâ onun ba'zısı ba'zısına zâhir olur. Binâenaleyh suver-i âlem ile nefsine zâhir olur. Şu hâlde vücûd kâmil olur. Böyle olunca âlemin kemâle hareketi hubbiyye oldu. İyi anla!

Ve kezâlik merâtib-i vücûd dahi a'yân-ı âlem ile kâmil olur. Çünkü a'yân-ı âlem vücûd-ı mutlak-ı Hakk'ın azhariyetle nüzûl eylediği bir mertebedir. Ve zîrâ vücûdun merâtibinden ba'zısı ezelîdir ve ba'zısı gayr-ı ezelîdir; ve gayr-ı ezelî olan vücûd hâdistir. Binâenaleyh vücûd-ı ezelî Hakk'ın kendi nefsiyle olan vücûdudur; ve o vücûd ve varlık zâtın "ayn"ıdır; ve vücûd-ı gayr-ı ezelî, âlemin sûretleriyle zâhir olan Hakk'ın vücûdudur; ve o suver-i âlem, ilm-i ezelîde "ayn"ıyla sâbittir. Böyle olunca, âlemin sûretleriyle zâhir olan Hakk'ın vücûduna hâdistir denir. Ve âlemin ba'zısı ba'zısına zâhir olur. Âlem, vücûd-ı Hakk'ın merâtibinden bir mertebe olunca, binnetîce Hak âlemin sûretleriyle kendi nefsine zâhir olmuş olur. Şu hâlde,

Hak mertebe-i ilminde gördüğünü mertebe-i aynda dahi müşâhede eyler. Binâenaleyh vücûd-ı hakîkî-i Hak, vücûd-ı izâfî-i âlem ile kâmil olur. İmdi bildiğini görmek kemâl olduğu ve âlem vücûd-ı Hakk'ın merâtibinden bir mertebe bulunduğu cihetle, âlemin adem-i izâfîden vücûd-ı izâfîye hareketi, nisbet-i muhabbet ile oldu. Çünkü kemâl li-zâtihî mahbûbdur. İmdi bu bahsi iyi anla da, kadîm ile hâdisi, hakîkatlerini bilmek sûretiyle tefrîk et! Ve kûteh-bînlerin düştüğü varta-i inkâra düşme! [25[2]/51]

ألا تَـرَاه كيـفَ نَفَّـسَ عـن الأسـمَاءِ الإلٰهِيَّـةِ مـا كانـتْ تَجِـدُه مـن عَـدَمِ ظُهُـورِ آثَارِهـا في عيـنِ مُسَـمَّى العَالَـمِ، فكانـتِ الرَّاحَـةُ مَحْبُوبَـةً لـه، ولـمْ يُوصَـلْ إليهـا إلا بالوُجـودِ الصُّـورِيِّ الأعْلَـى والأسْـفَلِ، فثَبَـتَ أنَّ الحَركـةَ كانـتْ للحُـبِّ، فمـا ثَـمَّ حَركـةٌ ظاهِـرةٌ في الكَـونِ إلا وهـي حُبِّيَّـةٌ.

Sen onu görmez misin ki, müsemmâ-yı âlemin "ayn"ında, âsârının adem-i zuhûrundan nâşî esmânın müşâhede eylediği şeyi, esmâ-i ilâhiyyeden nasıl tenfîs eyledi. İmdi onun için râhat mahbûb oldu. Hâlbuki râhata, ancak a'lâ ve esfel olan vücûd-ı sûrî ile vâsıl olundu. İmdi sâbit oldu ki, muhakkak hareket hubb içindir. Böyle olunca kevnde zâhir olan bir[625] hareket ancak hubbiyye olarak vâki'dir.

Ya'ni esmâ-i ilâhiyye, kendi eserlerinin kuvvede kalıp fiilen zâhir olmamasından dolayı sıkıntı içinde idiler. Onlar âsârının müsemmâ-yı âlemin "ayn"ında zâhir olmasını taleb ettiler. Allah Teâlâ müsemmâ-yı âlemde onların âsârını izhâr etmekle, kendi nefislerinde buldukları sıkıntıyı tenfîs eyledi. Böyle olunca Hak Teâlâ için esmâsı cihetiyle râhat mahbûb oldu. Hâlbuki o mahbûb olan râhata, ancak a'lâ ve esfel olan vücûd-ı sûrî ile vâsıl olundu. Binâenaleyh hareketin kevnde ancak hubb için vâki' olduğu sâbit oldu. Binâenaleyh varlık içinde, kâinâtta zâhir olan hiçbir hareket yoktur ki muhabbete müstenid olmasın!

فمِـن العُلَمَـاءِ مَـن يَعْلَـمُ ذلـك، ومنهـم مَـن يَحْجُبُـه السَّـبَبُ الأقْـرَبُ، لحُكْمِـه في الحَـالِ واسْـتِيلَائِه على النَّفسِ، فكان الخَـوفُ لموسَـى مَشـهُودًا لـه بمـا وَقَـعَ من قَتْلِـه القِبْطِـيَّ، وتَضَمَّـنَ الخَـوْفُ حُـبَّ النَّجـاةِ مـن القَتْـلِ، ففَـرَّ لمَّـا خـافَ، وفي

625 Âdil Bey nüshası: +"zâhir olan bir" (s. 70).

المَعْنَى فَفَرَّ لمَّا أَحَبَّ النَّجاةَ من فرعونَ وعَمَلِه به، فذَكَرَ السَّبَبَ الأَقْرَبَ المَشهودَ له في الوَقتِ الَّذي هو كصُورةِ الجِسمِ للبَشرِ، وحُبُّ النَّجاةِ مُضَمَّنٌ فيه تَضمِينَ الجَسدِ للرُّوحِ المُدبِّرِ له.

İmdi bunu bilen kimse ulemâdan ba'zdır; ve sebeb-i akreb kendisini mahcûb eden kimse de onlardan ba'zdır. Zîrâ onun hükmü filhâldir; ve onun istîlâsı nefs üzerinedir. Böyle olunca Mûsâ için havf, Kıbtî'nin katlinden vâki' olan şeyle, şühûdla oldu; ve havf, katlden necât hubbünü tazammun eyledi. İmdi havf ettiği vakit firâr etti. Hâlbuki ma'nâda Fir'avn'dan ve onun ona amelinden necâta hubbünden firâr etti. Binâenaleyh vakit içinde meşhûdün-leh olan sebeb-i akrebi zikretti ki, [25²/52] o beşer için sûret-i cisim gibidir; ve hubb-i necât onda mutazammındır, cesedi müdebbir olan rûhu cesed tazammun ettiği gibi.

Ya'ni bilcümle harekâtın muhabbet sâikasıyla olduğunu ulemâdan ba'zıları bilirler; ve bunlar ulemâ-i rabbâniyyedendir; ve ulemâdan ba'zıları bu hakîkati bilmezler; ve sebeb-i akreb kendilerini mahcûb eder. Zîrâ böyle bir âlimin hükmü hâl içinde mahsûrdur. Ve sebeb-i akrebin istîlâsı nefs-i mahcûbe üzerinedir. Meselâ karnı acıkan bir kimse kasd-ı taâm ile hareket eder. Bu hareketin sebebi sorulsa, sebeb-i akreb olan, ekl-i taâmdır, der. Hâlbuki taâm bekā-yı hayâta sebebdir; ve bu sebeb, ekl-i taâm sebebiyle örtülmüştür. Binâenaleyh o kimse bekā-yı hayâta muhabbet ettiği için hareket etmiş olur. Fakat aç olan kimsenin verdiği hüküm filhâldir. Ya'ni o kimse zamân-ı hâl içinde açlığın hükmü altındadır. Bu cihetle ekl-i taâm sebeb-i akrebi, hicâba düşen nefis üzerine müstevlîdir. İşte bunun gibi, Mûsâ için havf, Kıbtî'nin katlinden vâki' olan şey sebebiyle, ya'ni Kıbtî'yi katletmesine mukābil Fir'avn'ın dahi onu kısâs etmesi düşüncesi sebebiyle, meşhûdün-leh oldu. Ya'ni Mûsâ Kıbtî'yi katletti, Fir'avn'ın da bu katle mukābil kendisini kısâs edeceğini düşündü; ve nefsinde havf-ı kısâsı müşâhede etti. Hâlbuki bunun zımnında kısâstan kurtulmak muhabbeti var idi. Binâenaleyh Mûsâ zâhirde korktuğu vakit kaçtı. Velâkin ma'nâda Fir'avn'dan ve onun kendisini kısâs etmesinden kurtulmağa muhabbet ettiği için kaçtı. Şu hâlde فَفَرَرْتُ مِنْكُمْ لَمَّا خِفْتُكُمْ (Şuarâ, 26/21) [Ben

sizden korktuğumdan dolayı kaçtım.] âyet-i kerîmesinde hikâye buyurulduğu üzere vakit içinde müşâhede ettiği sebeb-i akreb olan havfi zikretti. Bu sebeb-i akreb olan havf, beşer için cismin sûreti gibidir. Ve cesedi müdebbir olan rûh, cesedin zımnında olduğu gibi, hubb-i necât dahi öylece havfin zımnındadır. Ya'ni rûh gayr-ı mer'î ve cesed mer'îdir. Ve böylece sebeb-i akreb çeşm-i akla mer'î ve sebeb-i baîd ise onun zımnında olup gayr-ı mer'îdir.

والأنبِيَاءُ لهم لِسانُ الظَّاهرِ به يَتَكَلَّمُونَ العُمومَ، واعْتِمَادهم على فَهْمِ العَالِمِ السَّامِعِ، فلا تَعْتَبِرُ الرُّسلُ إلا العَامَّةَ لعِلمِهم بمَرتَبةِ أهلِ الفَهْمِ، كما نَبَّهَ ﷺ على هذه المَرتَبةِ في العَطَايَا، فقال: «إِنِّي لأُعْطِيَ الرَّجُلَ وَغَيْرُهُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْهُ مَخَافَةَ أَنْ يُكِبَّهُ اللّٰهُ فِي النَّارِ»، فاعْتَبَرَ الضَّعِيفَ العَقْلَ والنَّظرَ الَّذي غَلَبَ عليه الطَّمَعُ والطَّبْعُ، فهكذا ما جَاءُوا به [25²/53] من العُلومِ جَاءُوا به وعليه خِلْعَةُ أَدْنَى الفُهومِ لِيَقِفَ مَن لا غَوْصَ له عندَ الخِلعَةِ، فيقولُ: ما أحسَنَ هذه الخِلعَةَ، ويَرَاها غايةَ الدَّرجةِ، ويقولُ صاحِبُ الفَهمِ الدَّقِيقِ الغَائِصُ على دُرَرِ الحِكَمِ «بما اسْتَوْجَبَ هذا هذه الخِلعَةُ من المَلِكِ»، فيَنْظُرُ في قدْرِ الخِلعَةِ وصِنْفِها من الثِّيابِ فيَعْلَمُ منها قدْرَ مَن خُلِعَتْ عليه، فيَعْثُرُ على عِلمٍ لمْ يَحْصُلْ لغَيرِه ممَّن لا عِلمَ له بمِثلِ هذا، ولمَّا عَلِمَتِ الأنبِيَاءُ والرُّسُلُ والوَرَثَةُ أنَّ في العَالَمِ وفي أمَمِهم مَن هو بهذه المَثابَةِ عَمَدُوا في العِبارَةِ إلى اللِّسَانِ الظَّاهرِ الَّذي يَقَعُ فيه اشْتِرَاكُ الخاصِّ والعامِّ، فَيَفْهَمُ من الخاصُّ ما فَهِمَ العامُّ منه وزيادَةً ممَّا صَحَّ له به اسمٌ أنَّه خاصٌّ، فيَتَمَيَّزُ به عن العامِّيِّ، فَاكْتَفَى المُبَلِّغُون العُلومَ بهذا، فهذا حِكمَةُ قولِه ﷺ: ﴿فَفَرَرْتُ مِنْكُمْ لَمَّا خِفْتُكُمْ﴾، ولمْ يقلْ: ففَرَرْتُ منكم حبًّا في السَّلامةِ والعافيَةِ.

Ve enbiyâ için lisân-ı zâhir vardır ki umûma onunla tekellüm ederler; ve onların i'timâdı âlim-i sâmiin fehmi üzeredir. Binâenaleyh rusül ehl-i fehmin mertebesini bildikleri için, âmmenin gayrına i'tibâr etmezler. Nitekim Aleyhi's-selâm, atâyâ hakkında bu mertebeye tenbîh eyledi ki: "Muhakkak ben Allah Teâlâ'nın onu nâra idhâl edeceğinden havfen bir racüle i'tâ ederim; hâlbuki onun gayrısı bana ondan daha sevgilidir" dedi. İmdi üzerine tama' ve tab' gālib olan zaîf-i akl

ve nazarı i'tibâr etti. İşte böylece getirdikleri ulûmu, üzerinde ednâ-yı fuhûm libâsı olduğu hâlde getirdiler, tâ ki hil'at indinde kendisi için gavs olmayan kimse vâkıf ola. İmdi der ki: Bu hil'at ne güzeldir! Ve onu derecenin gāyesi müşâhede eder. Ve hikem incileri üzerine gavs eden fehm-i dakîk sâhibi der ki: Bu hil'ate melikten ne şey sebebiyle müstevcib oldu? Binâenaleyh hil'atin kadrine ve siyâbdan onun sınıfına bakar da, ondan üzerine hil'at giydirilenin kadrini bilir. Böyle olunca kendisinde bunun misli ilim olmayan kimse cinsinden bulunan gayr için, hâsıl olmayan bir ilme muttali' olur. Vaktâki enbiyâ ve rusül ve verese muhakkak âlemde ve ümmetlerinde bu mesâbede kimse mevcûd olduğunu bildiler, ibârede lisân-ı zâhire kasdettiler ki, onda hâss ve âmmın iştirâki vâki' olur. Hâsstan olan, ondan âmmın anladığı şeyi ve ziyâdesini anlar ki, onun sebebi ile kendisi için "hâss" diye bir isim sâbit oldu. Binâenaleyh o şey sebebiyle [25²/55] âmmdan mütemeyyiz olur. İmdi ulûmu teblîğ edenler bununla iktifâ ettiler. İşte Mûsâ (a.s.)ın فَفَرَرْتُ مِنْكُمْ لَمَّا خِفْتُكُمْ (Şuarâ, 26/21) ya'ni "Ben sizden korktuğum vakit kaçtım" kavlinin hikmeti budur. Ve "Ben sizden selâmet ve âfiyet hubbünden dolayı kaçtım" demedi.

Ya'ni Mûsâ (a.s.) niçin sebeb-i akrebi zikretti de sebeb-i baîdden bahsetmedi diye bir suâl sorulacak olursa, biz deriz ki: Enbiyâ (a.s.) umûma hitâben lisân-ı zâhir isti'mâl ederler. Zîrâ umûm arasında havâs ve avâm mevcûddur; ve bunların efrâdı arasında da ukūl ve fuhûm mütefâvittir. Binâenaleyh bu lisân-ı zâhirden herkes kendi isti'dâdı nisbetinde bir ma'nâ çıkarıp, o ma'nâyı anlar. Eğer hitâb-ı ilâhî havâssın anlayacağı bir tarzda vâki' olsa idi ve enbiyâ hazarâtı da aynı tarzda tekellüm etse idiler, anlayışları dûn olan avâmın bu hitâb ve kelâmdan nasîbleri olmaz idi. İşte bu sebeble enbiyâ lisân-ı zâhir üzere tekellüm ederler; ve halk o kelâmı kendi isti'dâdlarına göre muhtelif ma'nâda anlarlar; ve ulemâ-i zâhir arasındaki ihtilâf-ı efkârın sebebi de ancak budur. Herkes kendi anladığı ma'nânın doğru olduğunu iddiâ eder. Havâss-ı ümmet olan ehl-i hakîkat böyle değildirler. Onlar mesâil-i hakāyıkta müttehiddirler. Nitekim âsâr-ı aliyyeleri meydandadır.

Enbiyâ hazarâtı lisân-ı zâhirle tekellüm ettikleri vakit onların i'timâdı, bu kelâmı dinleyen ulemâ-i billâhın fehmi üzeredir. Binâenaleyh a'ref-i

billâh olan rusül-i kirâm hazarâtı, ehl-i fehmin mertebesini bildikleri için, âmmenin gayrına i'tibâr etmezler. Ancak avâmmın anlayacağı tarzda söz söylerler; ve havâs bu sözlerin zımnındaki maânî-i dakîkayı anlarlar. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz, in'âm ve ihsân-ı nübüvvet-penâhîleri hakkında bu mertebeye işâretle şöyle buyurdu: "Muhakkak ben, bana daha sevgili olanlar bulunduğu hâlde, Allah Teâlâ'nın onu nâra idhâl edeceğinden korkarak, in'âm ve ihsânımı bir kimseye ederim." Ya'ni âlim ve şerîf olup bana daha yakın ve daha sevgili olan kimselere in'âm etmem de, avâmdan mertebesi dûn olan bir kimseye ihsân ederim. Çünkü o racül-i âmmî, bana karîb olan ehl-i irfâna ihsânımı [25²/56] görüp: "Karîbine verdi de, bize vermedi" diye i'tirâz ve inkâr eder; ve bu inkârı sebebiyle kâfir veyâ mürted olup nâra duhûle lâyık olur diye korkarım; demek olur. Fakat ehl-i ilim âmmîye ihsân olunduğunu görmekle i'tirâz ve inkâr vâdîlerine düşmez. İşte Cenâb-ı Peygamber, üzerine tama' ve tabîat-ı beşeriyye gālib olan aklı ve nazarı zayıf bulunan kimseyi ihsân ve in'âm husûsunda mu'teber tuttu.

Hazarât-ı enbiyâ getirdikleri ulûmu da böylece üzerinde ednâ-yı fuhûm libâsı olduğu hâlde getirdiler. Tâ ki hikeme ve maânîye dalamayan kimseler, o hikemin libâsı ve hil'ati olan ibârât-ı zâhire indinde tevakkuf etsin de o ibârât-ı zâhireyi beğenip: "Bu hil'at ve libâs ne güzeldir!" desin; ve onu derecenin nihâyeti müşâhede etsin! Nitekim ehl-i zâhir ibârât-ı zâhire ile iktifâ edip: "Ma'nâ bu kadardır, bundan ötesi yoktur!" derler. Velâkin hikem ve maânî incilerine dalan fehm-i dakîk sâhibi: "Bu, bu hil'ate melikten ne şey sebebiyle müstevcib oldu?" der. Ya'ni bu kelâmın ve latîf olan bu ibârât-ı belîğanın kāili bulunan nebiyy-i zîşân, bu belâğat-ı elfâza Melik-i mutlak olan Hak cânibinden ne şey sebebiyle isticâbe eyledi ve bu hil'ati kabûl eyledi? der de, hil'atin kadrine ve libâstan onun sınıfına bakar. Binâenaleyh o hil'atten, hil'at giydirilmiş olan zâtın kadrini bilir. Çünkü her nebînin ve her velînin hil'ati mesâbesinde olan kelâmı kendi isti'dâdı kadardır. Fehm-i dakîk sâhibi kelâm sâhibinin kadrini ve onun ilimdeki derecesini, ancak kelâmından anlar. Mısra':

Kelâmından olur ma'lûm kişinin kendi mikdârı

Böyle olunca fehm-i dakîk sâhibi, kendisinde bunun misli bir ilim olmayan kimse cinsinden bulunan gayrın hâsıl edemeyeceği bir ilme muttali'

olur. Ya'ni ibârât-ı zâhire indinde tevakkuf eden ulemâ-i zâhire için böyle bir ilim mevcûd olmadığı gibi, âtîde de hâsıl olmak [25²/57] imkânı yoktur. Zîrâ hil'at indinde tevakkufla iktifâ etmiştir. Vaktâki enbiyâ ve rusül ve onların vârisleri olan evliyâ-yı ârifîn, muhakkak âlemde ve ümmetlerinde böyle hil'atten ibâret olan ibârât-ı zâhire indinde tevakkuf eden ve üzerine libâs-ı latîf giydirilmiş olan maânîyi anlayan kimseler mevcûd olduğunu bildiler; fehimde havâs ve avâmmın iştirâki vâki' olmak için, ibârede lisân-ı zâhire kasd ve meylettiler. Binâenaleyh hâss kısmına mülhak olan kimseler, enbiyâ ve veresenin kelâmından hem avâm kısmının anladığı şeyi ve hem de ondan daha ziyâdesini anlar. Çünkü bu ziyâdeyi anladığı için, o kimseye "hâss" ismi verildi; ve o anladığı fazla ma'nâ sebebiyle avâmdan temeyyüz edip ayrıldı.

İbârât-ı zâhire indinde tevakkufa Kur'ân-ı Kerîm'den misâl:

Âyet-i kerîmede يَسْأَلُكَ أَهْلُ الْكِتَابِ أَنْ تُنَزِّلَ عَلَيْهِمْ كِتَابًا مِنَ السَّمَاءِ فَقَدْ سَأَلُوا مُوسَى أَكْبَرَ مِنْ ذَلِكَ فَقَالُوا أَرِنَا اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ بِظُلْمِهِمْ (Nisâ, 4/153) buyurulur. İbâre-i zâhirden müstefâd olan ma'nâ-yı zâhir şudur: "Ehl-i kitâb, semâdan bir kitâb indirmeyi senden taleb ederler. Onlar Mûsâ'dan bundan daha büyüğünü istediler de, Allâh'ı bize âşikâre göster, dediler. Binâenaleyh zulümleri sebebiyle onları sâika ahzetti."

Bu ibâre-i zâhireden fehm-i dakîk sâhibinin anladığı ziyâde ma'nâya misâl: Ehl-i kitâb kendi kitâblarının semâdan nüzûlüne îmân ettikleri ve semâdan kitâb nüzûlünü istib'âd etmedikleri ve sen dahi Kur'ân'ın semâdan nüzûlünü onlara beyân ettiğin hâlde, onlar hâsılı tahsîl ma'nâsını mutazammın olan bir şey taleb ettiler. Bu talebleri mahallinde vâki' olmamakla, abes idi. Fakat onlar bu hâsılı tahsîlin daha büyüğünü Mûsâ'dan taleb ettiler de, bize Allâh'ı âşikâre göster, dediler. Hâlbuki Allâh'ı mâddeden mücerred olarak görmek mümkin olmadığından, Hak sıfât ve esmâsı hasebiyle zâten suver-i eşyâda meşhûd idi. [25²/58] Görülen şeyin görülmesini taleb etmek hâsılı tahsîl olup abes idi. Velâkin Hak Teâlâ, kerîm olup duâ ve talebleri kabûl ettiğinden, onların abes taleblerini de is'âfen onlara bir kerre de sâika sûretinde zâhir oldu; ve sâika sûretinde zuhûrun netîce-i tabîiyyesi helâk idi. Binâenaleyh talebleri mahallinde vâki' olmaması ve bu sûretle emr-i talebde zulmetmeleri sebebiyle, onlar hakkında tecellî-i zâtîden ibâret olan hâl-i mevt husûle geldi.

Binâenaleyh ulûmu teblîğ eden enbiyâ ve onların vârisleri bu ibâre-i zâhire ile iktifâ ettiler. İşte Mûsâ (a.s.)ın فَفَرَرْتُ مِنْكُمْ لَمَّا خِفْتُكُمْ (Şuarâ, 26/21) ya'ni "Ben sizden korktuğum vakit kaçtım" kavlinde sebeb-i karîbi ve zâhiri zikretmesindeki hikmet budur; ve ibâre-i zâhirenin bâtınında ve zımnında olan "Ben sizden selâmet ve âfiyet hubbünden dolayı kaçtım" kelâmını söylemedi de, onu havâssın fehmine bıraktı.

فجَاءَ إلى مَدْيَنَ، فوَجَدَ الجَارِيَتَيْنِ، ﴿فَسَقَى لهُمَا﴾ من غيرِ أَجْرٍ، ﴿ثُمَّ تَوَلَّى إِلَى الظِّلِّ﴾ الإلٰهِيِّ ﴿فَقَالَ رَبِّ إِنِّي لِمَا أَنْزَلْتَ إِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَقِيرٌ﴾، فجَعَلَ عينَ عَمَلِه السَّقْيَ عينَ الخَيرِ الَّذي أَنزَلَهُ اللّٰهُ إليه، ووَصَفَ نفْسَه بالفَقرِ إلى اللّٰهِ في الخيرِ الَّذي عندَه.

İmdi Medyen'e geldi. İki câriyeyi buldu. Ücret almaksızın onlar için saky etti. "Ondan sonra zıll-ı ilâhîye teveccüh etti de: Yâ Rab, hayırdan bana inzâl ettiğin şeye ben fakîrim!" (Kasas, 28/24) dedi. İmdi saky amelinin "ayn"ını, Allah Teâlâ'nın kendisine inzâl eylediği hayrın "ayn"ı yaptı. Nefsini de, onun indinde olan hayırda, Allah Teâlâ'ya fakr ile vasfetti.

Ya'ni Cenâb-ı Mûsâ firârdan sonra Şuayb (a.s.)ın memleketi olan Medyen tarafına geldi. Orada Şuayb (a.s.)ın kerîmelerinden ibâret olan iki câriyeyi buldu ki, onlar hayvanlarını sulamak için bir kuyunun başında durmuş idiler. Mûsâ (a.s.) ağzında büyük bir taş olan kuyuyu açıp hiçbir ücret almaksızın o iki kızcağızın hayvanlarını suladı. Ba'dehû zıll-ı ilâhîye, ya'ni bir ağacın [25²/59] sâyesine ilticâ etti. Burada sâye-i şecere "zıll-ı ilâhî" buyurulması her bir mazhar kendi hakîkatinin ve ayn-ı sâbitesinin ve ayn-ı sâbitesi dahi bir ism-i ilâhînin zıllı olduğuna işârettir. Ya'ni ücretsiz sulamak fiilini icrâ ettikten sora, Cenâb-ı Mûsâ zıll-ı ilâhî olan kendi hakîkatine ve ayn-ı sâbitesine müteveccih olup: "Yâ Rab, hayırdan bana inzâl eylediğin şeye ben muhtâcım!" (Kasas, 28/24) dedi. Zîrâ acezeye şefekaten ücretsiz bir amel icrâsı ayn-ı hayır olup, bu da kendi ayn-ı sâbitesinin hazînesinde meknûz olan kemâlât-ı nübüvvetten bir kemâldir. Bu sözü söylemekle ücretsiz sulamak fiilinin "ayn"ını, Allah Teâlâ'nın onun kendi hakîkatinden inzâl eylediği hayır ve kemâlin "ayn"ı yaptı. Nefsini de ilm-i

ilâhîde olan hayırda Allah Teâlâ'ya fakr ile vasfeyledi. Zîrâ nefs-i Mûsâ kendi hakîkatinin mazharıdır; ve onun hakîkati ilm-i ilâhî mertebesinde sâbittir; ve her nefis kendi hakîkati hazînesinde meknûn olan şuûnun ânen-fe-ânen cânib-i Hak'tan nüzûlüne muhtâc ve müterakkıbdır. Nitekim âyet-i kerîmede وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ وَمَا نُنَزِّلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ (Hicr, 15/21) [Bizim indimizde hazîneleri olmayan hiçbir şey yoktur. Biz onu ancak mikdâr-ı ma'lûm ile indiririz.] buyurulur. Bu sebebden Cenâb-ı Mûsâ nefsini onun indinde olan hayırda Allah Teâlâ'ya fakr ve ihtiyâc ile vasfeyledi.

فأرَاهُ الخِضْرُ إقَامةَ الجِدَارِ من غيرِ أَجْرٍ، فعَتَبَه على ذلك، فذَكَّرَه بسِقَايَتِه من غيرِ أجرٍ وإلى غيرِ ذلك ممَّا لـمْ يُذْكَرْ، حتَّى تَمَنَّى ﷺ أنْ يَسْكُتَ موسَى ﷺ ولا يَعْتَرِضَ حتَّى يَقُصَّ اللّٰهُ عليه من أمرِهما.

İmdi Hızır ona ücretsiz ikāme-i cidârı gösterdi. Bunun üzerine ona itâb etti. Binâenaleyh ona ücretsiz sulamağı ve bundan gayrı olup zikrolunmayan şeyi zikretti. Hattâ Sallallâhu aleyhi ve sellem Allah Teâlâ kendisine onların emrinden hikâye etmesi için Mûsâ (a.s.)ın i'tirâz etmeyip sükût etmiş olmasını temennî eyledi.

Ya'ni Hızır, Cenâb-ı Mûsâ'nın, Medyen'e müteveccih olduğu vakit, Şuayb (a.s.)ın kızlarının [25[2]/60] hayvanlarını ücretsiz sulamasına mukābil, sûre-i Kehf'de hikâye buyurulduğu üzere, mâil-i inhidâm olan duvarı ücretsiz tesviye ettiğini gösterdi. Cenâb-ı Mûsâ böyle ücretsiz olarak duvarın tesviyesinden dolayı Hızır'a itâb etti. Ya'ni "Bizi bu karyede it'âmdan ibâ ettikleri hâlde, sen bizim muhtâc olduğumuz ücreti almaksızın bu duvarı niçin tesviye ettin?" dedi. Cenâb-ı Hızır dahi, Hz. Mûsâ'ya "Benim bu fiilim, senin fiiline müşâbihtir. Niçin itâb ediyorsun? Zîrâ sen Fir'avn'dan parasız pulsuz Medyen tarafına kaçtığın vakit, iki kızın hayvanlarını ücret mukābilinde sulamadın. Onlara şefkat ettin. Hâlbuki bu ücrete muhtâc idin. Ben dahi bu duvarı senin gibi, yetimlere şefkat ettiğim için ücrete muhtaç olduğumuz hâlde bilâ-ücret tesviye ettim" dedi. Ve Hz. Mûsa'nın sergüzeştine âit vukūâta mukābil Cenâb-ı Hızır'ın gösterdiği üçüncü vak'aya da Hz. Mûsâ tarafından i'tirâz vâki' olduğu ve binâenaleyh emr-i Mûsâ (a.s.)a tevfîkan, artık Hızır'ın ayrılması lâzım geleceği cihetle, Hz. Hızır,

sergüzeşt-i Mûsâ'ya âit olup Kur'ân-ı Kerîm'de hikâye buyurulmamış olan vukūâtın dahi esrâr ve hikmetlerini ona beyân etti. Çünkü Mûsâ'nın her bir vak'asına mukābil, Hz. Hızır tarafından dahi bir vak'a ihdâsı lâzım idi. Bu ise Mûsâ ile musâhabenin devâmına mütevakkıf idi. Hâlbuki Cenâb-ı Mûsâ "Eğer bir daha i'tirâz edersem, artık bana musâhib olma!" (Kehf, 18/76) demiş idi. Bu sebeble Hz. Hızır, hikemiyâtı misâlsiz olarak Mûsâ'ya zikir ve beyân etmeğe mecbûr oldu.

Ba'zı nüshalarda مِمَّا لَمْ يُذْكَرْ [zikrolunmayan] yerine مِمَّا لَمْ نَذْكُرْ yazılmıştır. Cem'-i mütekellim sigasıyla yazılan bu kelimenin ma'nâsı "Bizim zikretmediğimiz" demek olup, bu da Hz. Şeyh (r.a.)a râci' olur. Fakat muzâri'-i mechûl sigasıyla olmak ensebdir. Zîrâ Kur'ân-ı Kerîm'de ancak üç vak'a hikâye buyurulmuş ve diğer vak'alar zikredilmemiştir. Nitekim ibâre-i âtiye bu ma'nâyı te'yîd etmektedir. Hattâ (S.a.v.) Efendimiz Allah Teâlâ hazretlerinin kendilerine inzâl buyurduğu Kur'ân-ı Kerîm'de Mûsâ ve Hızır (aleyhime's-selâm)ın emrinden hikâye etmesi için, Mûsâ (a.s.)ın ef'âl-i Hızır'a i'tirâz etmeyip sükût etmiş olmasını temennî buyurdu. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz [25²/61] لَيْتَ أَخِي مُوسَى صَبَرَ حَتَّى يَقُصَّ اللّٰهُ عَلَيْنَا مِنْ أَنْبَائِهِمَا ya'ni "Keşki kardeşim Mûsâ sabrede idi de, Allah Teâlâ bize onların kıssalarından hikâye buyura idi!.." buyurdu. Ve Hz. Şeyh (r.a.) Ebi'l-Abbâs Hızır (a.s.) ile mülâkāt etti. Hızır ona dedi: "Mûsâ b. İmrân'ın doğduğu günden benimle mülâkātı zamânına kadar, onun üzerine cârî olan şeyden bin mes'ele hazırlamış idim. Onlardan üçüne sabredemedi."

فيَعْلَمُ بذلك ما وُفِّقَ إليه موسَى من غيرِ عِلمٍ منه، إذ لَوْ كان عن علمٍ ما أنْكَرَ مثلَ ذلك على الخِضْرِ الَّذي قد شَهِدَ اللّٰهُ له عندَ موسَى وزَكَّاه وعَدَّلَه، ومع هذا غَفَلَ موسَى عن تَزْكِيَةِ اللّٰهِ له وعَمَّا شَرَطَهُ عليه في اتِّبَاعِهِ رَحمَةً بنا إذا نَسِينَا أمرَ اللّٰهِ، ولو كان موسَى عالِمًا بذلك لَمَا قال له الخِضرُ: ﴿مَا لَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْرًا﴾، أيْ إنِّي على عِلمٍ لَمْ يَحْصُلْ لك عن ذَوقٍ كما أنت على عِلمٍ لا أَعْلَمُه أنا، فأَنْصَفَ.

İmdi Mûsâ'nın muvaffak olduğu şey, kendisinden min-gayr-ı ilm olduğu bu sebeble bilinir. Zîrâ ilim ile ola idi, Allah Teâlâ'nın Mûsâ in-

dinde kendisi için şehâdet ettiği ve tezkiye ve ta'dîl eylediği Hızır'a bunun mislini inkâr etmez idi. Ve bununla berâber Mûsâ, onun için Allâh'ın tezkiyesinden ve kendisine ittibâı hakkında ona şart ettiği şeyden –Biz Allâh'ın emrini unuttuğumuz vakit bize rahmet olarak– gaflet etti. Ve eğer Mûsâ bunu bilse idi, Hızır ona "Zevk ile ihâta etmediğin şey" (Kehf, 18/68) demezdi. Ya'ni "Sen nasıl benim bilmediğim bir ilim üzerine isen, ben de sana zevk ile hâsıl olmayan bir ilim üzerineyim" demektir. Binâenaleyh insâf eyledi.

Ya'ni Cenâb-ı Mûsâ'nın Allah Teâlâ cânibinden muvaffak olduğu katl-i Kıbtî ve bilâ-ücret kızların hayvanlarını sulaması gibi ef'âle kendisinin ilmi lâhik olmadığı, bu ef'âlin müşâbihleri Hızır'dan vâki' olduğu vakit, ona inkâr etmesi sebebiyle bilinir ve anlaşılır. Çünkü bu ef'âle Allah Teâlâ tarafından muvaffakiyet verildiğini bilse idi, kendisinden sâdır olan fiilin mislini Hızır'da gördüğü vakit inkâr etmezdi. Husûsiyle Allah Teâlâ hazretleri [25²/62] Mûsâ'ya karşı Hızır'ın ilmine ve onun tahâret ve adâletine şehâdet buyurmuş idi. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de فَوَجَدَا عَبْدًا مِنْ عِبَادِنَا آتَيْنَاهُ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا (Kehf, 18/65) [Derken kullarımızdan bir kul buldular ki, ona kendi indimizden bir rahmet vermiştik. Biz ona indimizden bir ilim ta'lîm etmiştik.] buyurulur. Hz. Mûsâ bu inkârı ile berâber Allah Teâlâ'nın onu tezkiye etmiş olduğundan gaflet etti. Ve hattâ Cenâb-ı Mûsâ bu tezkiyeye binâen bidâyet-i mülâkātta Hızır'a هَلْ أَتَّبِعُكَ عَلَى أَنْ تُعَلِّمَنِ مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْدًا (Kehf, 18/66) ya'ni "Rüşden sana ta'lîm olunan şeyden bana öğretmen için sana tâbi' olabilir miyim?" demiş ve onun fazl ve kemâlini tasdîk edip kendisine ittibâa izin istemiş ve Cenâb-ı Hızır dahi ona فَإِنِ اتَّبَعْتَنِي فَلَا تَسْأَلْنِي عَنْ شَيْءٍ حَتَّى أُحْدِثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا (Kehf, 18/70) ya'ni "Eğer sen bana tâbi' olursan, ben sana ondan bahsedinceye kadar hiçbir şeyden suâl etme!" demiş ve Cenâb-ı Mûsâ da سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ صَابِرًا وَلَا أَعْصِي لَكَ أَمْرًا (Kehf, 18/69) ya'ni "İnşâallah sen beni sâbir ve senin bir emrine muhâlefet etmez bir hâlde bulursun" cevâbıyla mukābele etmiş idi. Hâlbuki Cenâb-ı Mûsâ hîn-i inkârında Hızır'a tebaiyeti hakkında dermeyân ettiği şarttan dahi gaflet etti. Fakat bu gaflet ve nisyânı sebebiyle muâheze olunmadığı cihetle, onun bu nisyânı bizlere rahmettir. Zîrâ bizler de Allâh'ın emrini unuttuğumuz vakit muâheze olunmayacağımıza delîldir. Ve

nitekim (S.a.v.) Efendimiz bu mes'elenin rûhunu رُفِعَ عَنْ أُمَّتِي الخَطَأُ وَالنِّسْيَان ya'ni "Benim ümmetimden hatâ ve nisyân merfû'dur; ve bu sebeble muâheze olunmazlar" hadîs-i şerîfiyle beyân buyurdular. Ve eğer Mûsâ bu ef'âle muvaffakiyetinin min-indillâh olduğunu bilse idi, Hızır ona "Zevk ile ihâta etmediğin şey" (Kehf, 18/68) demezdi. Ve Cenâb-ı Hızır'ın bundan murâdı: Sen ilm-i teşrî' ve risâleti bilirsin; ben ise bunları bilmem. Fakat ben ilm-i zevkîyi bilirim. Sen ise, sende olan nübüvvet ve risâletin muktezâsı olmak üzere o ilm-i zevkîyi bilmezsin demektir.

Ma'lûm olsun ki, ilim iki nevi'dir: Birisi Hakk'a, birisi halka taalluk eder. Hakk'a taalluk eden ilim, ilm-i bâtın olup, buna "ilm-i ledünnî" dahi derler. Bu ilmi bilenler halka teblîğ ile me'mûr değildirler; belki setr ile mükelleftirler. Ve bu ilim hasâis-i nübüvvet ve risâletten olmayıp, hasâis-i velâyettendir. Halka taalluk eden ilim ise, "ilm-i zâhirî" olup buna "ilm-i şerîat [25²/63] ve risâlet" derler. Bu ilim enbiyâ ve rusül hazarâtına mahsûs olup, halka teblîğ ile mükelleftirler.

İmdi enbiyâ ve rusül hazarâtının iki cihetleri olup, cihet-i zâhiriyyeleri "nübüvvet" ve cihet-i bâtıniyyeleri "velâyet"tir. Kendilerine vahiy nâzil olduğu vakit, cihet-i zâhiriyyeleri, cihet-i bâtıniyyelerini setreder; ve binâenaleyh aldıklarını bilâ-tefrîk halka siyyânen teblîğ ile mükellef olurlar; ve bu sebeble ilm-i ledünnî olan esrâr-ı kazâ ve kader ilmi kendilerinden mestûr kalır. Zîrâ aynı zamanda cihet-i zâhiriyye ile cihet-i bâtıniyyelerine nâzil olan ilmi tevhîd etmek mümkin değildir. Çünkü sırr-ı kader "emr-i irâdî"ye ve şerîat "emr-i teklîfî"ye taalluk edip, ekser-i ahvâlde yekdîğerine münâfîdir.

Meselâ Zeyd'in ayn-ı sâbitesi küfrü iktizâ ettiğinden irâde-i ilâhî de ona taalluk etmiştir; ve Amr'ın ayn-ı sâbitesi ise îmânı iktizâ ettiğinden irâde-i ilâhî de onun îmânına taalluk etmiştir. Hâlbuki peygamber ikisine de müsâvâten teblîğ ile mükelleftir. Eğer "emr-i irâdî" kendisine münkeşif olsa, Zeyd'e ve emsâline teblîğ-i ahkâmdan vazgeçer veyâ fütûr vâki' olur idi.

İşte enbiyâ ve rusül-i kirâmın efdal ve eşref ve a'refi olan zübde-i kâinât ve server-i mevcûdât olan (S.a.v.) Efendimiz hazretleri bu hakîkati müşâ-

hede buyurduklarından dolayı فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ (Hûd, 11/112) [Emrolunduğun gibi müstakîm ol!] âyet-i kerîmesini müştemil olduğu için "Sûre-i Hûd beni ihtiyarlattı!" buyurdular. Çünkü emr-i ilâhîyi siyyânen teblîğ buyurduğu vakit, emr-i irâdî küfrüne taalluk eden kimse reddeder. Bu ise nebiyy-i zîşân Efendimiz'e be-gāyet girân gelir. Maahâzâ teblîğ etmese olmaz. Çünkü teblîğe me'mûrdur.

İmdi bu ihticâb şân-ı nübüvvete nakîsa îrâs etmez. Zîrâ enbiyâ (a.s.) esrâr-ı kazâ ve kadere cihet-i velâyetleriyle muttali' olurlar ve onları halka ifşâ etmezler. Fakat ilm-i şerîatı teblîğ ettikleri vakit, bu ilim kendilerince mestûr ve mensî hükmündedir.

İşte Mûsâ (a.s.) Hızır'a mülâkî olduğu vakit bu hâlde idi; ve Hızır bâlâdaki kelâmında insâf edip kendi nefsinde hakîkati tasdîk etti de: "Ben ilm-i risâlet ve nübüvveti bilmem; ve sen de risâletin hasebiyle ilm-i zevkîden hicâbdasın" dedi.

Hz. Hızır hakkında rivâyât-ı muhtelife vardır. Kur'ân-ı Kerîm'de Cenâb-ı Mûsâ ile mülâkāt eden abdin Hızır olduğu musarrah değil ise de, hadîs-i şerîfte Hızır olduğu sarâhaten beyân buyurulmuştur. Muhakkikînin âsârına nazaran Hızır'ın hayât-ı berzahiyye ile hayy olup, âlem-i şehâdette sulehâ ile [25²/64] mülâkāt ettiği anlaşılmaktadır. Hattâ bu ma'nâyı te'yîden Azîz Nesefî hazretleri *Risâleler*'inin birisinde buyurur ki: "Vaktâki Mûsâ (a.s.) Hızır ile sohbet ettiği esnâda taâma ihtiyâc hissettiler; önlerine bir âhû kebâbı geldi. Fakat âhûnun Mûsâ (a.s.) tarafına gelen ciheti çiğ ve Hızır tarafına isâbet eden ciheti ise pişmiş idi. Cenâb-ı Mûsâ sebebini Hızır'dan suâl etti. Hz. Hızır: "Yâ Mûsâ, ben âhiretteyim, sen dünyâdasın. Dünyâ mahall-i amel ve âhiret mahall-i cezâdır. Binâenaleyh benim ihtiyâcım hazır ve senin ihtiyâcın amele mütevakkıftır. Kalk, çiğ olan âhûyu pişirmek için ateş yak!"[626] Şeyh-i Ekber efendimizin Hızır hakkındaki beyânât-ı aliyyeleri *Nefehâtü'l-Üns*'te mufassalen nakledilmiştir.[627] Burada zikri tatvîli mûcib olur.

وأمَّا حِكمَةُ فِرَاقِه فَلأَنَّ الرَّسولَ يقولُ اللّٰهُ فيه: ﴿وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا

626 Azîz Nesefî, *İnsân-ı Kâmil* (trc. A. Avni Konuk), s. 238.
627 Bk. Lâmiî Çelebi, *Terceme-i Nefehâtü'l-Üns*, s. 623, 630, 635.

نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا﴾، فوَقَفَ العُلَمَاءُ باللّٰهِ الَّذين يَعرِفُونَ قدرَ الرِّسالةِ والرَّسولِ عندَ هذا القولِ، وقد عَلِمَ الخِضْرُ أنَّ موسى رسولُ اللّٰهِ، فأخَذَ يَرْقُبُ ما يكونُ منه ليُوَفِّيَ الأدَبَ حقَّه مع الرَّسولِ، فقال له: ﴿إِنْ سَأَلْتُكَ عَنْ شَيْءٍ بَعْدَهَا فَلَا تُصَاحِبْنِي﴾، فنَهاه عن صُحبَتِه، فلمَّا وَقَعَتْ منه الثَّالِثَةُ، قال له الخضرُ: ﴿هَذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ﴾، ولمْ يَقُلْ له موسَى: لا تَفْعَلْ، ولا طَلَبَ الصُّحبَةَ، لعِلمِه بقَدْرِ الرُّتْبَةِ الَّتي هو فيها الَّتي أنْطَقَتْهُ بالنَّهْيِ عن أنْ يَصْحَبَهُ، فسَكَتَ موسَى ووَقَعَ الفِرَاقُ.

Ve onun hikmet-i firâkına gelince, budur ki: Muhakkak Allah Teâlâ resûl hakkında "Resûlün getirdiği şeyi alınız ve sizi nehyettiği şeyden müntehî olunuz!" (Haşir, 59/7) der. Binâenaleyh risâletin ve resûlün kadrini ârif olan ulemâ-i billâh bu kavl indinde vâkıf oldular. Ve Hızır muhakkak Mûsâ'nın resûlullah olduğunu bilirdi. Böyle olunca resûl ile edebin hakkını tevfiye etmek için ondan sâdır olan şeye murâkıb olmağa şürû' etti. İmdi ona "Eğer bundan sonra sana bir şeyden suâl edecek olursam, bana musâhib olma!" (Kehf, 18/76) dedi. Binâenaleyh onu kendi sohbetinden nehyetti. Vaktâki ondan üçüncü vâki' oldu. Hızır ona: "İşte bu, seninle benim aramda ayrılıktır!" (Kehf, 18/78) dedi. Mûsâ ona "Yapma!" demedi; ve sohbeti taleb etmedi. Zîrâ ona musâhib olmaktan kendisini nehy ile intâk eden müteayyen olduğu rütbenin kadrini bilirdi. Binâenaleyh Mûsâ sükût etti; ve firâk vâki' oldu. [25²/65]

Ve Hz. Mûsâ'nın Cenâb-ı Hızır'dan ayrılmasının hikmetine gelince, o hikmet de budur ki: Muhakkak Allah Teâlâ resûl hakkındaki muâmele ve münâsebeti beyânen Kur'ân-ı Kerîm'de وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا (Haşir, 59/7) ya'ni "Resûlün size teblîğ ettiği şeyi alınız; ve sizi kendisinden nehyettiği şeyden müntehî olunuz, vazgeçiniz!" buyurur. Binâenaleyh risâletin ve resûlün kadrini ve mertebesini bilen ulemâ-i billâh bu kavl-i Hak indinde dururlar; ve aslâ niçin öyledir, diye hâtırlarına bir i'tirâz gelmez. Zîrâ onlar merâtib-i vücûdun zâhir ve bâtınını câmi' olan risâletin kadrini ve bu risâleti hâmil olan zâtın mertebesini, sırr-ı kadere ve sırr-ı tevhîde ve merâtib-i vücûda vâkıf oldukları için bilirler. Cühelâ ise hakîkat-i hâle vâkıf olmadıklarından, resûlün getirdiği şeyleri ukūl-i nâkısaları-

na tatbîk edip i'tirâz ederler. Hz. Hızır ise, Cenâb-ı Mûsâ'nın resûlullah olduğunu bilirdi. Kendisi ilm-i ledün sâhibi olup, resûlün ve risâletin kadrini kemâliyle ârif olduğundan, resûle karşı îcâb eden edebin hakkını îfâ etmek için, dâimâ onun akvâl ve ef'âline muntazır ve murâkıb olmağa başladı. Cenâb-ı Mûsâ, Hızır'a: "Eğer bundan sonra sana bir şeyden suâl edecek olursam, benimle arkadaşlık etme!" (Kehf, 18/76) dedi; ve onu kendi sohbetinden nehyetti. Cenâb-ı Mûsâ'dan üçüncü suâl vâki' olunca, Hızır ona: "İşte bu i'tirâz aramızda ayrılığa sebebdir!" dedi. Cenâb-ı Mûsâ da Hızır'ın bu sözüne karşı, benden ayrılma, demedi ve sohbetin devâmını istemedi. Çünkü Mûsâ, müteayyen olduğu rütbe-i aliyyenin kadrini ve kendisini sohbetten nehy ile intâk eden rütbe-i risâlet olduğunu bilirdi. Binâenaleyh Mûsâ sükût etti; ve ayrılık dahi vâki' oldu.

فَانْظُرْ إلى كَمالِ هَذَيْنِ الرَّجُلَيْنِ في العِلمِ وتَوْفِيَةِ الأدَبِ الإلٰهِيِّ حقَّه وإنصَافِ الخِضْرِ فيما اعْتَرَفَ به عندَ موسَى حيثُ قال له: «أَنَا عَلَى عِلْمٍ عَلَّمَنِيهِ اللّٰهُ لَا تَعْلَمُهُ أَنْتَ، وَأَنْتَ عَلَى عِلْمٍ عَلَّمَكَهُ اللّٰهُ لَا أَعْلَمُهُ أَنَا»، فكان هذا الإعْلَامُ من الخِضْرِ لِموسَى دَوَاءً لِمَا جَرَّحَه به في قولِه: ﴿وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلَى مَا لَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْرًا﴾، مع علمِه بعُلُوِّ مَرتَبتِه بالرِّسالةِ، وليستْ تلك الرُّتْبَةُ للخِضْرِ.

[25²/66] İmdi sen bu iki racülün ilimde kemâline ve edeb-i ilâhî hakkının îfâsına ve Hızır'ın Mûsâ indinde i'tirâf eylediği şey hakkında insâfına nazar et ki, ona: "Ben Allâh'ın bana ta'lîm eylediği bir ilim üzerineyim ki, sen onu bilmezsin; ve sen de Allâh'ın sana ta'lîm eylediği bir ilim üzerinesin ki, ben onu bilmem" dedi. [İmdi bu i'lâm, onun ulüvv-i mertebesini bildiği ve bu mertebe Hızır için hâsıl olmadığı hâlde وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلَى مَا لَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْرًا (Kehf, 18/68) [İlm-i zevkî ile ihâta edemediğin bir şeye nasıl sabredersin?] kavlinde onunla onu mecrûh eylediği şey, Hızır'dan Mûsâ'ya devâ oldu.][628]

Ya'ni sen Hz. Mûsâ ile Cenâb-ı Hızır'ın ilimde kemallerine ve edeb-i

628 Metindeki cümle şu şekildedir: "İmdi bu i'lâm, onun ulüvv-i mertebesini bilmekle berâber وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلَى مَا لَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْرًا (Kehf, 18/68) sözünde onu mecrûh ettiği şey için devâ oldu. Hâlbuki Hızır'ın o mertebesi yok idi." Ancak biz *Fusûs* ibâresini daha iyi yansıttığı için Mûsâ Fassı'nın birinci şerhindeki cümleyi buraya aktarmayı uygun bulduk.

ilâhîyi hakkıyla îfâ etmelerine nazar et! İlimdeki kemâlleri, yekdîğerinin ilm-i zevkîsine müdâhale etmemeleridir; ve edeb-i ilâhîyi hakkıyla îfâ etmeleri dahi merâtib-i vücûdun ahkâmına riâyet eylemeleridir. Ve Hızır'ın Mûsâ'ya i'tirâf eylediği hakîkat husûsunda insâfına nazar et ki, ona: "Allah Teâlâ bana senin bilmediğin bir ilmi ta'lîm etti ve sana da benim bilmediğim bir ilmi ta'lîm eyledi" dedi. Hızır'ın her iki tarafın ilmi ve cehli hakkındaki insâfı ve bu munsıfâne sözü, Mûsâ'nın kalbindeki yaraya bir merhem oldu. Çünkü Cenâb-ı Hızır yukarıda beyân olunduğu üzere Mûsâ'ya "İlm-i zevkî ile ihâta edemediğin bir şeye nasıl sabredersin" (Kehf, 18/68) demiş ve bu sözden kalb-i Mûsâ'da nev'an-mâ bir yara açılmış idi. Ve Hızır, bu sözü söylerken Mûsâ'nın rütbe-i risâletten ibâret olan ulüvv-i mertebesini bilir idi; ve bu ulüvv-i mertebe ve rütbe-i risâlet Hızır'da yok idi. Binâenaleyh Hızır "Senin bildiğini ben bilmem; benim bildiğimi de sen bilmezsin!" demekle, Cenâb-ı Mûsâ'nın sadrına şifâbahş bir söz söylemiş oldu.

Ma'lûm olsun ki, Hızır'ın bu kelâmı, kendisinin resûl ve nübüvvet-i teşrîiyye ile nebî olmadığına delîldir. Fakat nebiyy-i müşerriin şerîatını takviye eden ve sâhib-i kitâb olmayan bir nebî olmasını mâni' değildir. Zîrâ nebî "ihbâr eden kimse"dir. Cenâb-ı Hızır'ın sulehâya zâhir olarak onlara, tâbi' oldukları peygamberlerinin şer'iyle nasîhat ettiği vâki'dir. Bu sûrette Cenâb-ı Hızır enbiyâ-yı Benî İsrâîl gibi olmuş olur. Nitekim hadîs-i şerîfte عُلَمَاءُ أُمَّتِي كَأَنْبِيَاءِ بَنِي إِسْرَائِيل ya'ni "Benim ümmetimin âlimleri Benî İsrâîl'in peygamberleri gibidir"[629] buyurulur. İşte Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) [25²/67] efendimizin *Fütûhât*'ın yetmiş üçüncü bâbında ولم يكنْ للخضرِ نُبُوَّةُ التَّشْرِيعِ الَّتي للأنبياءِ عليهمُ السلام ya'ni "Enbiyâ (aleyhimü's-selâm)a mahsûs olan nübüvvet-i teşrî' Hızır için vâki' değildir"[630] kelâmının ma'nâsı budur. Ve şeyh-i ârif Sadreddîn-i Konevî hazretlerinin *Fükûk* ismindeki kitâb-ı şerîfinin فكُّ فصِّ الختمِ المحمديِّ [Muhammedî fassın mührünün açılması] bahsinde "Hâtem-i enbiyânın şerîatı hükmünün âmm olmasından nâşî arzın kâffesi ona ve ümmetine mescid ve toprağı tâhir kılındı; ve onun risâle-

629 Hemedânî, *Temhîdât*, s. 5; Baklî, *Meşrebü'l-Ervâh*, s. 178, 287; *Fütûhât-ı Mekkiyye*, I, s. 231 (13. bâb); Dâye, *Mirsâdu'l-İbâd*, s. 159 vd.; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, II, s. 83.

630 *Fütûhât-ı Mekkiyye*, III, s. 31 (73. bâb).

tinin ahkâmında geçmiş olan resûllerin risâleti münderic oldu. Ve onun nübüvveti hakkındaki emir de böyledir ki, Hızır (a.s.) onda dâhildir. Her ne kadar nübüvvet-i Hızır'ın i'tirâfı hakkında ehl-i hicâb ihtilâf etmişler ise de, ekâbir-i muhakkikîn arasında bunda ihtilâf yoktur"[631] kelâmı aynı ma'nâyı te'yîd eder.

وظَهَرَ ذلك في الأُمَّةِ المُحَمِّدِيَّةِ في حَدِيثِ إبَارِ النَّخْلِ، فقال ﷺ لأَصْحَابِهِ: «أَنْتُمْ أَعْلَمُ بِمَصَالِحِ دُنْيَاكُمْ»، ولا شَكَّ أنَّ العِلمَ بالشَّيءِ خَيرٌ من الجَهْلِ به، ولهذا مَدَحَ اللّٰهُ نفْسَه بأنَّه ﴿بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ﴾، فقدِ اعْتَرَف ﷺ لأَصْحَابِهِ بأنَّهم أعْلَمُ بمَصَالِحِ الدُّنيَا منه، لِكونِه لا خِبْرَةَ له بذلك، فإنَّه عِلمُ ذَوْقٍ وتَجْرِبَةٍ، ولمْ يَتَفَرَّغْ ﷺ لعِلمِ ذلك بلْ كان شُغْلُه بالأَهَمِّ فالأَهَمِّ، فقد نَبَّهْتُكَ على أدبٍ عظيمٍ، تَنْتَفِعُ إنِ اسْتَعْمَلْتَ نَفْسَكَ به.

Ve bu, ibâr-ı nahl hadîsinde, ümmet-i muhammediyyede zâhir oldu. Aleyhi's-selâm ashâbına[632] "Siz dünyânızın mesâlihinde a'lemsiniz!" dedi. Ve şekk yoktur ki, muhakkak bir şeye ilim onun cehlinden hayırlıdır; ve bunun için Allah nefsini "O her bir şeyi alîmdir" (Şûrâ, 42/12) diye medhetti. İmdi Sallallâhu aleyhi ve sellem ashâbına onların mesâlih-i dünyâda kendisinden a'lem olduğuna i'tirâf etti. Zîrâ bunda onun için hibret yoktur. Çünkü o zevk ve tecrübe ilmidir; ve Aleyhi's-selâm bunun ilmine meşgūl olmadı, belki onun şuğlü ehemmin ehemmine idi. İmdi ben seni edeb-i azîme vâkıf kıldım. Eğer nefsini onunla isti'mâl edersen müntefi' olursun.

Ve bu insâf veyâhud bu bi'n-nisbe olan tefâzul ümmet-i muhammediyyede zâhir oldu. Dâvûd-ı Kayserî ve Bâlî Efendi (kuddise sırruhümâ) kendi şerhlerinde "bu" ism-i işâretini "insâf"a ve Bosnevî hazretleri "bi'n-nisbe olan tefâzul"a râci' addetmiştir. Her ikisi de rûh-ı ma'nâ i'tibâriyle bir şeydir. Zîrâ "insâf" [25²/68] "tefâzul" üzerine vâki' olur. Ya'ni "Senin bildiğini ben bilmem ve benim bildiğimi sen bilmezsin" demek, ilimde tefâzuldan neş'et eder. Ve bu iki kimseden her birisi birer cihetten yekdîğeri üzerine hem fâzıl ve hem de mefzûl olmuş olur. Ve bu fâzıliyet ve mefzûliyet hurma

631 Konevî, *el-Fükûk*, s. 261.
632 Âdil Bey nüshası: +"ashâbına" (s. 91).

ağacı aşılamak husûsuna dâir olan hadîs-i şerîfte beyân buyurulduğu üzere ümmet-i muhammediyyede zâhir oldu. Ya'ni, bir sene (S.a.v.) Efendimiz ashâb-ı kirâmın hurma ağaçlarını aşıladıklarını gördü; ve لَـوْ تَرَكْتُـمْ لَا يَضُرُّكُـمْ ya'ni "Aşıyı terketseniz, size bir zararı olmazdı" buyurdular. Ashâb-ı kiram dahi bu kelâm-ı nebevî üzerine aşıyı terkettiler. O sene hurma az oldu. Bu hâl görülünce (S.a.v.) Efendimiz ashâb-ı kirâmına أَنْتُـمْ أَعْلَـمُ بِمَصَالِحِ دُنْيَاكُـمْ ya'ni "Dünyânızın işlerini siz benden daha iyi bilirsiniz" buyurdu. Ve bu kelâm ile nebiyy-i zîşan Efendimiz bu husûsta ümmetinin kendi üzerlerine fazlını i'tirâf buyurdular ve insâf eylediler. Hâlbuki şübhesiz bir şeyi bilmek, bilmemekten hayırlıdır. İlmin cehilden efdal olmasından nâşî Allah Teâlâ kendi nefsini Kur'ân-ı Kerîm'de إِنَّـهُ بِـكُلِّ شَـيْءٍ عَلِيـمٌ (Şûrâ, 42/12) "O her şeyi bilir" diye medhetti. Binâenaleyh ilm-i ilâhînin ihâta etmediği bir şey kalmadı. Server-i enbiyâ Efendimiz ise taayyün-i beşerîleri i'tibâriyle merâtib-i vücûdun ahkâmına tâbi' ve âlem-i nisbete dâhildirler. Binâenaleyh âlem-i nisbetteki fâzıliyet ve mefzûliyetten elbette kendilerine de bir zevk husûlü zarûrîdir. Bu zevkin husûlü için kendilerinde mesâlih-i dünyeviyyede ilm-i zevkî ve tecrübî hâsıl değildi. Zîrâ kalb-i şerîfleriyle umûr-i cüz'iyyeden ibâret olan mesâlih-i dünyeviyye ile meşgûl olmazlar idi. Belki onların iştigâli ehemm olan şeyler içinde ehemm olana idi; ve o da emr-i nübüvvet ve risâletin îcâbâtı olan umûr-i külliyyedir. Binâenaleyh resûl-i zîşân Efendimiz umûr-i cüz'iyyede ashâb-ı kirâmın kendi üzerlerine fâzıliyetini i'tirâf buyurdu ve insâf eyledi. Ve bu fâzıliyet ve mefzûliyet nisbeti şân-ı nübüvvete nakîsa vermez. Zîrâ ehemm içinde ehemm olan umûr-i külliyyenin ilminde, ümmetine nisbeten ihâta-i külliyye sâhibidir. [25²/69]

وقولُه: ﴿فَوَهَـبَ لِي رَبِّي حُكْمًـا﴾ يُرِيدُ الخِلافةَ، ﴿وَجَعَلَنِي مِنَ الْمُرْسَلِينَ﴾ يُرِيدُ الرِّسالةَ، فما كلُّ رَسولٍ خَلِيفَـةً، فالخَليفـةُ صاحـبُ السَّـيفِ والعَـزْلِ والوِلايَـةِ، والرَّسـولُ ليس كذلك، إنَّما عليه بَلَاغُ ما أُرْسِلَ به، فإنْ قَاتَلَ عليه وحَمَاهُ بالسَّيفِ فذلك الخَليفةُ الرَّسولُ، فكما أنَّه ما كلُّ نَبِيٍّ رَسولًا، كذلك ما كلُّ رَسولٍ خَليفةً أَي ما أُعْطِيَ المُلكَ ولا التَّحَكُّمَ فيه.

Ve onun "Rabbim bana hüküm bahşetti" (Şuarâ, 26/21) sözü, "hilâ-

fet"i murâd eder; ve "Beni mürsellerden kıldı" (Şuarâ, 26/21) "risâlet"i murâd eder. İmdi her bir resûl "halîfe" değildir. "Halîfe", seyf ve azil ve vilâyet sâhibidir. Hâlbuki resûl "halîfe" gibi değildir. Ancak onun üzerine irsâl olunduğu şeyin iblâğı lâzımdır. Eğer onun üzerine mukātele eder ve onu seyf ile himâye edecek olursa bu, "halîfe" olan resûldür. Nitekim her bir nebî "resûl" değildir. Kezâlik her resûl "halîfe" değildir, ya'ni ona mülk ve onda tahakküm i'tâ olunmadı.

Ya'ni Cenâb-ı Mûsâ'nın Kur'ân-ı Kerîm'de hikâye buyurulduğu üzere فَوَهَبَ لِي رَبِّي حُكْمًا (Şuarâ, 26/21) [Rabbim bana hüküm bahşetti.] kavli "hilâfet"i mutazammın olur; ve bu kavl ile "hilâfet"i murâd etmiş bulunur; وَجَعَلَنِي مِنَ الْمُرْسَلِينَ (Şuarâ, 26/21) [Beni mürsellerden kıldı.] demesiyle de "risâlet"i murâd eder. Bînâenaleyh bu iki kavl ile Cenâb-ı Mûsâ nefsinde hem "hilâfet" ve hem de "risâlet"i cem'eylediğini ifâde etmiştir. Çünkü her bir resûl "halîfe" değildir. Ve "halîfe" seyf ve azl ve vilâyet sâhibidir. Ya'ni hem "resûl" ve hem de "halîfe" olan zât, emr-i ilâhîyi teblîğ ettikten sonra kabûl etmeyenler ile mukātele eder; ve dîn-i Hakk'ı kılıç ile himâye eder. Hâlbuki yalnız "resûl" olan zât, "halîfe" gibi değildir. Onun üzerine vâcib olan şey, yalnız emr-i ilâhîyi teblîğden ibârettir. Nitekim âyet-i kerîmede مَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ (Mâide, 5/99) ya'ni "Resûle lâzım olan ancak teblîğdir" buyurulur. Her bir resûlün "halîfe" olmaması, her bir nebînin "resûl" olmamasına benzer. Çünkü "resûl" kitâb ve şerîat-ı mahsûsa sâhibidir. Nebî ise mutlakā kitâb ve şerîat sâhibi olmak îcâb etmez. [25²/70] Nitekim enbiyâ-yı Benî İsrâîl şerîat-ı mûseviyyeyi ve kitâb-ı *Tevrât*'ı teblîğe me'mûr idiler. Binâenaleyh "halîfe" olmayan resûle mülk ve mülkte tahakküm ve tasarruf verilmedi. Böyle olunca "hilâfet" risâlette bir rütbe-i zâide olmuş olur.

وأمَّا حِكمةُ سؤالِ فرعونَ عن المَاهِيَّةِ الإلٰهيَّةِ فلمْ يكنْ عنْ جَهلٍ وإنَّما كان عن اخْتِبَارٍ حتَّى يَرَى جَوابَه مع دَعوَاه الرِّسالةَ عن ربِّه، وقد عَلِمَ فرعونُ مَرتَبةَ المُرسَلِينَ في العِلمِ، فيَسْتَدِلُّ بجَوَابِه على صِدقِ دَعوَاه، وسَألَ سؤالَ إيهَامٍ من أجلِ الحاضِرينَ حتَّى يُعَرِّفَهم من حيثُ لا يَشْعُرُونَ بما شَعَرَ هو في نفْسِه فِي سؤالِه.

> Ve Fir'avn'ın "mâhiyyet-i ilâhiyye"den suâlinin hikmetine gelince; an-cehlin değil idi, belki Rabb'inden risâlet da'vâsıyla berâber, onun cevâbını görmek için, an-ihtiyârin idi; ve Fir'avn mürselînin ilimde mertebesini bilir idi. Binâenaleyh onun da'vâsının sıdkına onun cevâbıyla istidlâl eder. Ve Fir'avn kendi nefsinde muttali' olduğu şeyi, onların şuûru olmadığı cihetten onlara ta'rîf etmek için hâzırîn eclinden suâl-i îhâm ile suâl etti.

Ya'ni Hz. Mûsâ, vüzerâ ve vükelâsıyla berâber bulunduğu bir mecliste Fir'avn'ı tevhîd-i ilâhîye da'vet ettiği vakit, Fir'avn huzzâr içinde Cenâb-ı Mûsâ'ya وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ (Şuarâ, 26/23) ya'ni "Âlemlerin Rabbi olan nedir?" tarzında bir suâl sormuş idi. Kur'ân-ı Kerîm'de bu suâlin مَا [mâ: nedir?] edâtıyla hikâye buyurulması, Fir'avn'ın "mâhiyyet-i ilâhiyye"den suâl ettiğini göstermektedir; ve Fir'avn'ın mâhiyyet-i ilâhiyyeden suâli cehâlet cihetinden değil idi; belki risâlet da'vâsıyla zâhir olan Cenâb-ı Mûsâ'nın vereceği cevâbı görüp tedkîk etmek için imtihân cihetinden idi. Ve bir kimse herhangi bir mes'elede birinin kudret-i ilmiyyesini anlamak için imtihân tarîkiyle bir suâl îrâd ederse [25[2]/71] o mes'eleye vukūfu olmak tabîîdir. İşte Fir'avn mürsellerin ilm-i ilâhîdeki mertebesini bildiği için, Cenâb-ı Mûsâ'ya "mâhiyyet-i ilâhiyye"den suâl etti. Zîrâ resûllere mâhiyyet-i Hak'tan sorulduğu vakit onlar ehl-i mantıkın kavâidine mutâbık cevâb vermezler, belki hakîkat-i Hakk'ın izâfât ve sıfâtıyla cevâb verirler. Ve erbâb-ı mantıkın kāidesine göre bir şeyin mâhiyeti "cins" ile "fasıl"dan terkîb olunur.

Meselâ: İnsanın mâhiyeti nedir? diye sorulsa "Hayvân-ı nâtıktır" diye cevâb verirler. Ve "hayvan" insanın "cins"i ve "nâtık" onun hayvanlar arasından "fasl"ıdır. Hâlbuki Allah Teâlâ için bir "hakîkat" olmakla berâber "cins" ile "fasıl"dan terekküb etmez. Zîrâ onun varlığı mukābilinde diğer bir varlık yoktur; ve bu gördüğümüz varlıklar hep onun vücûdunun izâfâtıdır. İşte bu hakîkate binâen resûller hakîkat-i ahadiyyeden bahsetmezler; ve bu hakîkatin idrâki mümkin olmadığı için bu hususta düşünmekten de men'ederler. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz لَا تَتَفَكَّرُوا فِي ذَاتِ اللّٰهِ تَفَكَّرُوا فِي آلَاءِ اللّٰهِ ya'ni "Allâh'ın zâtında tefekkür etmeyiniz, âlâsında, ya'ni sıfâtında ve esmâsında tefekkür ediniz" buyururlar.

Fir'avn resûllerin mertebe-i ilmini bildiği için: "Vereceği cevâb, resûllerin cevâbına muvâfık mıdır, değil midir?" diye Cenâb-ı Mûsâ'ya mâhiyyet-i Hak'tan suâl etti. Hâlbuki meclisteki hükemâ ve ukalâ ehl-i mantık ve erbâb-ı fikir ve nazar idiler. "Mâhiyet"i "cins" ile "fasıl"dan terkîb ettikleri için, Cenâb-ı Mûsâ'dan dahi o tarzda cevâb sudûruna muntazır idiler. Fir'avn ise kendi nefsinde vâkıf olduğu şeyi, hâzırûn farkına varmaksızın, onlara ta'rîf etmek için Hz. Mûsâ'ya iki kasdı şâmil olmak üzere suâl-i îhâm ile suâl etti.

İki kasıddan birisi budur ki: Fir'avn'ın ıttılâına göre Hakk'ın "hakîkat"i vardır. Fakat bu hakîkat, enbiyâ tarafından onların bildikleri vech ile ta'rîf olunmaz, belki enbiyâ o hakîkatin izâfâtıyla cevâb verirler. Binâenaleyh Mûsâ'ya bu cevâbı verdirirken, Fir'avn bir taraftan Mûsâ'yı imtihân etmiş bulunur; ve diğer taraftan da kendi muttali' olduğu şeyi, onlar farkına varmaksızın, Mûsâ'ya ta'rîf ettirir.

Diğer vech budur ki: Hâzırûnun zihniyetine göre "cins" ile "fasıl"dan mürekkeb bir cevâb veremeyeceğinden, mahzâ makāmını takviye için, huzzâr muvâcehesinde onu techîl etmiş olur. [25²/72]

فإذا أَجَابَه جَوَابَ العُلَمَاءِ بالأمرِ، أظْهَرَ فرعونُ إبْقَاءَ لمَنْصِبِه أنَّ موسَى ما أَجَابَه على سؤالِه، فتَبَيَّنَ عندَ الحَاضِرِين لقُصُورِ فَهْمِهم أنَّ فرعونَ أعْلَمُ من موسَى، ولهذا لمَّا قال له في الجَوابِ ما يَنبَغِي، وهو في الظَّاهرِ غَيرُ جَوابٍ على مَا سُئِلَ منه، وقد عَلِمَ فرعونُ أنَّه لا يُجِيبُه إلا بذلك فقال لأَصحَابِه: ﴿إِنَّ رَسُولَكُمُ الَّذِي أُرْسِلَ إِلَيْكُمْ لَمَجْنُونٌ﴾، أيْ مَسْتُورٌ عنه عِلمُ ما سَأَلْتُهُ عنه، إذ لا يُتَصَوَّرُ أنْ يَعْلَمَ أصلًا.

İmdi emri âlim olanların cevâbıyla cevâb verdiği vakit, Fir'avn mansıbını ibkā için Mûsâ'nın, suâline cevâb vermediğini i'lân etti. Binâenaleyh kusûr-i fehimlerinden dolayı hâzırûn indinde Fir'avn'ın Mûsâ'dan daha âlim olduğu zâhir oldu. Ve işte bunun için ona lâyık olan cevâbı verdiği vakit, kendisinden suâl olunan şeye zâhirde cevâb olmadığı ve Fir'avn ise, ancak bununla cevâb vereceğini bildiği hâlde, ashâbına dedi ki: "Size gönderilen resûl[ünüz] elbette mecnûndur!" (Şuarâ, 26/27) ya'ni "Benim ona sorduğum şeyin ilmi ondan mestûrdur. Zîrâ o şeyin ma'lûm olması aslâ tasavvur olunmaz."

Ya'ni Mûsâ (a.s.), hakîkat-i emri bilen ulemânın cevâbıyla cevâb verip, Hakk'ın rubûbiyetini beyân ettiği vakit, Fir'avn ilim ve irfân ve zekâ i'tibâriyle ma'nen ve tasarruf-ı sûrî i'tibâriyle mâddeten mansıb-ı âlîsini ibkā için, Mûsâ'nın sorduğu suâle cevâb veremediğini huzzâra i'lân etti. Ya'ni demek istedi ki: "Ey huzzâr, ben Mûsâ'ya "mâ" ile hakîkat-i Hak'tan suâl ettim. O ise onun hakîkatinden değil, belki رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا (Şuarâ, 26/24) [Göklerin ve yerin ve bunların arasında bulunanların Rabbidir.] (Şuarâ, 26/24) kavliyle Hakk'ın izâfâtından ism-i Rab ile cevâb verdi. Ben ona ne sordum, o bana ne söyledi. Demek ki benim suâlimi anlayamadı." Hâlbuki Mûsâ (a.s.) işin hakîkatini bilen âlimlerin verebileceği cevâbı verdi. Ve "semâvât" ile ervâh-ı ulviyye-i tabîiyyeyi ve "arz" ile eşhâs-ı unsuriyye-i süfliyyeyi murâd etti; ve Hakk'ın bunların mürebbî-i mutlakı olduğunu ve onun rubûbiyyet-i mutlakası, bilcümle rubûbiyyât-ı [25²/73] mukayyedeyi câmi' ve muhît olduğunu beyân eyledi. Ve binâenaleyh Fir'avn'ın أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلَى (Nâziât, 79/24) [Ben sizin rabb-i a'lânızım!] kavliyle kendi nefsine izâfe eylediği rubûbiyyet-i mukayyedeyi dahi, Hakk'ın rubûbiyyet-i mutlakası tahtına idhâl etti. Ve âyet-i kerîmenin mâba'di olan إِنْ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ (Şuarâ, 26/24) [Eğer hakîkati yakînen bilmeye ehil kimselerseniz.] kavliyle de "Hakk'ın hakîkati"ni olduğu gibi kendisinden başka hiçbir kimse bilemeyeceğine işâret etti. Ya'ni "Eğer siz ehl-i îkān iseniz Hak Teâlâ semâvât ve arzın ve onların arasındaki şeylerin Rabbidir" demekle, resûllere lâyık olan cevâbı verdi. Fakat huzzâr-ı meclis "hakîkat"ten vâki' olan suâle "cins" ile "fasıl"dan mürekkeb bir cevâb vereceğine intizâr etmekte idiler. Binâenaleyh bu cevâb ile Fir'avn, Mûsâ'nın ilmine ve huzzâr, cehline hükmettiler. Fakat Fir'avn, mülk ve saltanat elinden çıkar havfiyle, Mûsâ'ya îmân edip huzzâra kendi kanâatini izhâr etmedi. Onları kendi anlayışları dâiresinde bırakmak işine geldi.

İmdi huzzârın nâkıs anlayışlarından dolayı, huzzâr indinde Fir'avn'ın Mûsâ'dan daha âlim olduğu tezâhür etti. Hâlbuki mes'elenin iç yüzü böyle değil idi. Cenâb-ı Mûsâ Fir'avn'ın suâline lâyık olan cevâbı verdi. Fakat "Hakk'ın hakîkati"nden vâki' olan suâle, "cins" ile "fasıl"dan mürekkeb bir cevâb vermediği cihetle, bittabi' zâhirde suâlin cevâbı olmadı. Ve Fir'avn ise imtihân için sorduğu suâle, eğer Mûsâ resûl ise başka cevâb veremeye-

ceğini bilirdi. İşte Fir'avn, Mûsâ'nın cevâbı resûllerin cevâbına muvâfık olduğunu bildiği hâlde, "Size gönderilen resûl[ünüz] elbette mecnûndur!" (Şuarâ 26/27) ya'ni "Benim ona sorduğum "Hakk'ın hakîkati"nin ilmi ondan mestûrdur. Zîrâ hakîkat-i Hakk'ın ma'lûm olması aslâ mutasavver değildir." İmdi Fir'avn bu sözü ile iki ma'nâyı murâd etti:

Birisi budur ki: "Size gönderilen resûl benim suâlimi anlayamayacak kadar gabîdir. Gabâveti zâhir olan kimseye nasıl ittibâ' olunur?" Ve bu söz huzzârın hamâkatlerine mutâbık bir kavl-i zâhirdir.

İkincisi budur ki: Fir'avn Cenâb-ı Mûsâ'ya mâhiyyet-i Hak'tan imtihân tarîkiyle suâl etti; ve lâyık olan cevâbı da aldı. Binâenaleyh zâhiri bâlâdaki ma'nâya mahmûl olan sözü, bâtında, huzzâra karşı Cenâb-ı Mûsâ'nın risâletine şehâdettir. Ya'ni Fir'avn [25[2]/74] "Resûller risâletleri hengâmında hakāyık-ı eşyâdan ve esrâr-ı kazâ ve kaderden mahcûb ve mestûr olduklarından mâhiyyet-i Hakk'ın ilmi kendilerine mekşûf değildir. Onların vazîfeleri zât-ı mutlakaya da'vet olmayıp, ancak sıfât-ı ilâhiyyeye da'vettir. Zîrâ resûl, risâlet ve mürselün-ileyh ve mürsel kesreti iktizâ eder. Zât-ı mutlaka ve mertebe-i ahadiyyede ise aslâ kesret mevzû'-i bahs değildir" demeği murâd etti.

فالسُّؤالُ صَحِيحٌ، فإنَّ السُّؤالَ عن المَاهِيَّةِ سُؤالٌ عن حَقيقةِ المَطلُوبِ، ولا بُدَّ أنْ يكونَ على حَقيقةٍ في نفْسِه، وأمَّا الَّذين جَعَلُوا الحُدُودَ مُرَكَّبَةً من جِنسٍ وفَصلٍ، فذلك في كلِّ ما يَقَعُ فيه الاشْتِرَاكُ، ومَن لا جِنسَ له لا يَلزَمُ أنْ لا يكونَ على حَقيقةٍ في نفْسِه لا تكونُ لغَيرِه، فالسُّؤالُ صَحِيحٌ على مَذهَبِ أهلِ الحقِّ والعِلمِ الصَّحِيحِ والعَقلِ السَّلِيمِ، والجَوابُ عنه لا يكونُ إلا بما أجَابَ به موسَى عليه السلام.

İmdi suâl sahîhdir. Zîrâ "mâhiyet"ten suâl matlûbun "hakîkat"inden suâldir; ve nefsinde bir hakîkat üzere olması lâbüddür. Ve "hudûd"u "cins" ve "fasıl"dan mürekkeb yapanlara gelince bu, kendisinde iştirâk olan her şeyde vâki'dir. Ve kendisinin cinsi olmayan için, kendi nefsinde, onun gayrı için olmayan bir hakîkat olmamak lâzım gelmez. Binâenaleyh suâl, ehl-i Hak mezhebi ve ilm-i sahîh ve akl-ı selîm üzere sahîhdir; ve ondan cevâb ancak Mûsâ'nın icâbet eylediği şeyledir.

Ya'ni Fir'avn'ın Cenâb-ı Mûsâ'ya mâhiyyet-i Hak'tan suâl etmesi bâtıl değil, sahîhtir. Çünkü bir şeyin "mâhiyet"inden suâl etmek, sâilin matlûbu olan şeyin "hakîkat"inden suâl etmektir. Ve Hakk'ın kendi nefsinde ve zâtında elbette bir "hakîkat"i olması iktizâ eder. Ve bir şeyin hadd ve ta'rîfini cins ile fasıldan terkîb eden erbâb-ı fikir ve nazara gelince: Onların bu ta'rîfleri, ancak [25²/75] cinsiyette iştirâki olan her bir şeyde vâki'dir. Nitekim yukarıda "insanın mâhiyeti" ta'rîf olunduğu sırada "hayvan cinsi"nde onun iştirâki vâki' olduğu ve fakat "nâtıkıyet"i onu, bu "cins" arasından "fasl" ettiği ve ayırdığı gösterildi. Velâkin Hak Sübhânehû ve Teâlâ gibi kendisinin "cins"i olmayan bir zâtın, kendi nefsinde, yalnız kendisine mahsûs olup, başkalarına âit olmayan bir hakîkat olmamak lâzım gelmez. Mâdemki vardır, elbette bir hakîkati vardır. Binâenaleyh Fir'avn'ın suâli ehl-i Hak mezhebince ve ilm-i sahîh ve akl-ı selîm muktezâsınca sahîhdir; ve bu mâhiyyet-i Hak'tan suâle, ancak Mûsâ'nın verdiği tarzda cevâb verilebilir.

وهُنَا سِرٌّ كبيرٌ، فإنَّه أجَابَ بالفِعْلِ لِمَنْ سَألَ عن الحَدِّ الذَّاتِيِّ، فجَعَلَ الحَدَّ الذَّاتيَّ عينَ إضَافتِه إلى ما ظَهَرَ به مِن صُوَرِ العَالَمِ أو ما ظَهَرَ فيه من صُوَرِ العَالَمِ، فكَأَنَّه قال له في جَوابِ قولِه: ﴿وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ﴾، قال الَّذي يَظْهَرُ فيه صُوَرُ العالمينَ من علوٍ وهو السَّمَاءُ وسفلٍ وهو الأرضُ ﴿إِنْ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ﴾ أو يَظْهَرُ هو بها.

Ve bunda büyük bir sır vardır. Zîrâ o "hadd-i zâtî"den suâl edene "fiil" ile cevâb verdi. Binâenaleyh hadd-i zâtîyi suver-i âlemden onunla zâhir olduğu şeye veyâhud suver-i âlemden kendisine zâhir olan şeye izâfetinin "ayn"ı kıldı. İmdi keennehû وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ (Şuarâ, 26/23) [Âlemlerin Rabbi olan nedir?] kavlinin cevâbında ona dedi: "Eğer siz ehl-i îkān iseniz" (Şuarâ, 26/24) semâdan ibâret olan ulüvvden ve arzdan ibâret olan süflden âlemlerin sûreti kendisinde zâhir olan veyâhud onlar ile zâhir olandır, dedi.

Ya'ni Mûsâ (a.s.)ın رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا إِنْ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ (Şuarâ, 26/24) ya'ni "Eğer siz ehl-i îkān iseniz, göklerin ve arzın ve onların arasında olan şeylerin Rabb'idir" tarzındaki cevâbda büyük bir sır vardır. Zîrâ Cenâb-ı

Mûsâ hakîkat-i Hak'tan suâl eden Fir'avn'a "zâtın fiil"i olan "rubûbiyet"le cevâb verdi. Zîrâ âlem-i sûret, ef'âl-i ilâhiyyeden ibârettir. [25²/76] Binâenaleyh Hz. Mûsâ "hadd-i zâtî"yi ve ta'rîf-i ilâhîyi âlemin sûretlerinden kendisiyle zâhir olan şeye veyâhud âlemin sûretlerinden kendisinde zâhir olan şeye izâfetinin "ayn"ı yaptı. Ya'ni âlemlere Rabb'in izâfetinin "ayn"ını Rab için "hadd-i zâtî" kıldı. Zîrâ Rabb'i âlemlerin sûretine izâfe etmek, Rabb'in hadd-i zâtîsidir.

Meselâ: Suyu ta'rîf ederken, "Buz kütlelerinin rabbidir ve onların mürebbîsidir" denilmiş olsa, suyun fiili ile cevâb verilmiş olur; ve bu da suyun hadd-i zâtîsi olur. Binâenaleyh Mûsâ (a.s.) Fir'avn'ın "Rabbü'l-âlemînin hakîkati nedir?" (Şuarâ, 26/23) suâline cevâben, keennehû dedi ki: Sorduğun Rabbü'l-âlemîn, eğer siz ehl-i îkândan iseniz, semâ-i ulvîden ve arz-ı süflîden ve onların arasındaki olan eşyâdan ne kadar sûretler var ise, hepsi kendisinde zâhir olan veyâhud mertebe-i letâfetten kesâfete bi't-tenezzül bu sûretler ile zâhir olan vücûd-ı vâhiddir.

Ma'lûm olsun ki, bu iki ta'bîrin hakîkati birdir. İster, Hak esmâ ve sıfâtının sûretleri olan a'yân-ı sâbiteye kendi vücûd-ı latîfini teksîf edip birer vücûd-ı hâricî libâsı giydirdi; binâenaleyh ulvî ve süflî suver-i âlemin kâffesi onun vücûd-ı vâhidinde zâhir oldu, dersin; ister, Hak esmâ ve sıfâtı hasebiyle mertebe-i letâfetten mertebe-i kesâfete bi't-tenezzül âlemlerin sûretleri ile zâhir oldu, dersin. Her iki sûrette de âlemin sûretleri vücûd-ı vâhid-i Hak'la mütegaddî olmuş olur.

فلمَّا قال فرعونُ لأصحابِه: ﴿إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ﴾ كما قُلْنَا في مَعنَى كَونِه مَجنُونًا زَادَ موسَى في البَيانِ لِيَعلمَ فرعونُ رُتْبَتَه في العِلمِ الإلٰهِيِّ، لِعلمِه بأنَّ فرعونَ يَعلَمُ ذلك، فقال: ﴿رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ﴾، فجَاءَ بما يَظهَرُ ويَسْتَتِرُ، وهو الظَّاهرُ والبَاطنُ، ﴿وَمَا بَيْنَهُمَا﴾، وهو قولُه: ﴿بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ﴾، ﴿إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ﴾ أيْ إنْ كُنْتُمْ أصحَابَ تَقْيِيدٍ، فإنَّ العَقلَ التَّقييدُ، فالجَوابُ الأوَّلُ جوابُ المُوقِنِينَ، وَهُمْ أهلُ الكَشفِ والوُجودِ، فقال لهم: ﴿إِنْ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ﴾ أيْ أهلُ كَشفٍ ووُجودٍ، فقد أعْلَمْتُكم بما تَيَقَّنْتُمُوه في شُهُودِكم ووُجودِكم، فإنْ لَمْ تَكُونُوا [25²/77] من هذا الصِّنفِ فقد أجَبْتُكم في الجَوابِ الثَّانِي

إن كُنتُمْ أهلَ عَقلٍ وتَقْيِيدٍ، وحَصَرْتم الحقُّ فيما تُعْطِيه أَدِلَّةُ عُقُولِكم، فظَهَرَ موسَى بالوَجْهَيْنِ ليَعْلَمَ فرعونُ فَضْلَه وصِدقَهُ، وعَلِمَ موسَى أنَّ فرعونَ عَلِمَ ذلك أو يَعْلَمُ ذلك، لكَونِه سَأَلَ عن المَاهِيَّةِ، فعَلِمَ أنَّه ليس سؤالُه على اصْطِلاحِ القُدَمَاءِ في السُّؤالِ بـ«مَا»، فلِذَلك أَجَابَ، فلوْ عَلِمَ منه غيرَ ذلك لَخَطَّأَه في السُّؤالِ، فلمَّا جَعَلَ موسَى المَسْئُولُ عنه عينَ العَالَمِ خَاطَبَه فرعونُ بهذ اللِّسَانِ والقَومُ لا يَشْعُرُونَ.

İmdi Fir'avn, ashâbına "O mecnûndur!" (Şuarâ, 26/27) dediği vakit –nitekim biz onun mecnûn olması ma'nâsını beyân ettik– Mûsâ ilm-i ilâhîdeki rütbesini Fir'avn bilmek için, beyânında ziyâde etti. Zîrâ o, muhakkak Fir'avn kendisinin kelâmını anladığını bilir idi. Binâenaleyh رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ (Şuarâ, 26/28) ya'ni "Maşrık ve mağribin Rabb'idir" dedi. İmdi zâhir ve müstetir olan şeyi ityân etti. Ve O zâhir ve bâtındır; "ve onların arasında olan şeyi" getirdi. Ve o, onun بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (Bakara, 2/29) ya'ni "Her şeyi bilir" kavlidir. "Eğer siz taakkul edersiniz" (Şuarâ, 26/28) demek, eğer siz ashâb-ı takyîd iseniz demektir. Zîrâ "akıl" takyîddir. İmdi cevâb-ı evvel "mûkınîn"in cevâbıdır; ve onlar ehl-i keşf ve vücûddur. Binâenaleyh "Eğer mûkınîn iseniz" (Şuarâ, 26/24) dedi. Eğer ehl-i keşf ve vücûd iseniz, demektir. Böyle olunca ben size şühûdunuzda ve vücûdunuzda teyakkun eylediğiniz şeyi i'lâm ettim. Eğer siz bu sınıftan olmayıp da ehl-i akıl ve takyîd iseniz ve Hakk'ı akıllarınızın delîllerinin verdiği şeyde hasrederseniz, ikinci cevâbda cevâb verdim. Binâenaleyh Fir'avn fazlını ve sıdkını bilmek için, Mûsâ iki vech ile zâhir oldu; ve Mûsâ Fir'avn'ın bunu bildiğini veyâ bileceğini bildi. Zîrâ Fir'avn "mâhiyet"ten suâl etti. İmdi o مَا [mâ] ile suâlde, onun suâlinin ıstılâh-ı kudemâ üzere olmadığını bildi. İşte bunun için cevâb verdi. Eğer ondan bunu gayrını bile idi, elbette onu suâlde tahtıe eder idi. Vaktâki Mûsâ mes'ûlün-anhı âlemin "ayn"ı yaptı, Fir'avn [25²/78] ona bu lisân ile hitâb etti, hâlbuki kavmin şuûrları yok idi.

Ya'ni Cenâb-ı Mûsâ Fir'avn'ın mâhiyyet-i Hak'tan sorduğu suâle ulemâ-i billâha lâyık olan cevâbı verdikten sonra, Fir'avn huzzâra karşı "Size gönderilen resûlünüz elbette mecnûndur!" (Şuarâ, 26/27) ya'ni yukarıda îzâh olunduğu vech ile, Hakk'ın hakîkatinin ilmi ondan mestûrdur, dediği va-

kit, Hz. Mûsâ ilm-i ilâhîdeki mertebesini Fir'avn'a bildirmek için, cevâbına devâm ederek beyânını tezyîd etti. Çünkü söylediği sözlerin ma'nâsını Fir'avn'ın anladığını biliyor idi. Binâenaleyh sorduğun Rab "Maşrık ve mağribin Rabb'idir" (Şuarâ, 26/28) dedi; ve bununla zuhûr ve istitârı anlatmak istedi. Zîrâ "maşrık" şemsin mahall-i zuhûru ve "mağrib" mahall-i istitârıdır. Ya'ni Hak âlem-i ecsâmda zâhir ve âlem-i ecsâma nazaran gayr-ı mer'î olan âlem-i ervâhda bâtındır. Ve "zât-ı ahadî" öyle bir hakîkattir ki, ecsâm ve ervâhı ve onların mâbeyninde olan âlem-i misâli terbiye eder, demeği murâd eder. Ve bu söz بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (Bakara, 2/29) kavlinin "ayn"ı demektir. Çünkü zâhir ve bâtını ve onların mâbeynini terbiye etmek, onları bilmekle olur. Zîrâ bir kimse bilmediği bir şeyin mürebbîsi ve sâhibi olamaz. Cenâb-ı Mûsâ'nın إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ (Şuarâ, 26/28) ya'ni "Eğer siz ehl-i akıldan iseniz" demesi, eğer siz ashâb-ı takyîdden iseniz, demektir. Çünkü "akıl" takyîd ve bağdır. Zîrâ akıl ancak idrâki dâiresinde fa'âldir ve o dâire hâricine çıkamaz. Onun için ehl-i akıl, mâverâ-yı akıl olan şuûnât-ı rûhiyyeyi idrâk edemediklerinden inkâr ederler; ve sezdikleri âsâra vehim ve hayâldir, derler. Binâenaleyh dâire-i akılda mukayyed ve bağlı kalırlar.

İmdi Cenâb-ı Mûsâ'nın رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا إِنْ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ (Şuarâ, 26/24) [Göklerin, yerin ve bunların arasında bulunan şeylerin Rabb'idir. Eğer hakîkati yakînen bilmeye ehil kimselerseniz.] kavli ehl-i teyakkun için verdiği cevâbdır. Ehl-i teyakkun ise, ehl-i keşf ve vücûddur. Şu hâlde "Eğer mûkınîn iseniz" (Şuarâ, 26/24) demek, eğer ehl-i keşf ve vücûd iseniz demektir. Ve "ehl-i keşf ve vücûd" o kimselerdir ki, onlar vücûd-ı vâhid-i Hakk'ın sereyânını cemî'-i eşyâda ve kendi vücûd-ı izâfîlerinde müşâhede ederler; ve müşâhedeleri hasebiyle cemî'-i eşyânın ve kendi vücûdlarının [25[2]/79] mürebbîsi ancak vücûd-ı hakîkî-i Hak olduğunu yakînen bilirler. Binâenaleyh Cenâb-ı Mûsâ "Eğer siz ehl-i teyakkun iseniz, ben size şühûdunuzda ve vücûdunuzda teyakkun eylediğiniz şeyi bildirdim. Ve eğer bu sınıftan olmayıp da, vücûd-ı Hakk'ı vücûd-ı izâfî-i eşyâdan ve kendi vücûdunuzdan gayrı görüp, O'nu bunlardan tenzîh ve Hakk'ı akıllarınızda îcâd eylediğiniz delîllerin çizdikleri dâirede hasrederseniz, ikinci cevâbda ya'ni رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ (Şuarâ, 26/28) [Maşrık ve mağribin Rabb'idir.] tarzında cevâb verdim" demeği kasdetti. Ve Cenâb-ı Mûsâ Fir'avn kendisinin fazlını

ve sıdkını bilmek için, böyle iki vech ile zâhir oldu. Ve onun böyle iki vech ile zâhir oluşu, zekâveti hasebiyle, Fir'avn'ın bu nükteleri bildiğini veyâ bilecek kadar irfâna mâlik olduğunu bilmesinden nâşî idi. Çünkü Fir'avn'ın alâmet-i zekâsı mâhiyyet-i Hak'tan suâl etmesi idi.

İmdi onun "mâ" ile olan suâlinde bu suâlin ıstılâh-ı kudemâ üzere olmadığını Mûsâ (a.s.) bildi. Zîrâ kudemâ "cins" ile "fasıl"dan mürekkeb olmayan vücûdun mâhiyetinden suâli tecvîz etmezler. Binâenaleyh Mûsâ, Fir'avn'ın anladığını ve kābil-i hitâb olduğunu bildiği için, Fir'avn'a cevâb verdi. Eğer Mûsâ (a.s.) Fir'avn'ın suâli ıstılâh-ı kudemâ üzere olduğunu, ya'ni cins ile fasıldan mürekkeb bir cevâba intizâr ile mâhiyetten suâl ettiğini anlamış olsa idi, bu suâlde onu tahtıe eder idi ve cevâb da vermez idi. Vaktâki Mûsâ (a.s.) Fir'avn'ın suâlindeki maksadını anlayarak lâyık olan cevâbı verdi; ve bu cevâbında, yukarıda îzâh olunduğu üzere kendisinden suâl olunan Hakk'ı âlemin "ayn"ı yaptı; Fir'avn dahi ona bu lisân-ı tevhîd ile hitâb etti. Mecliste hâzır olanlar ise, bu muhâtabanın sırrına vâkıf olamadılar.

فقال له: ﴿لَئِنِ اتَّخَذْتَ إِلٰهًا غَيْرِي لَأَجْعَلَنَّكَ مِنَ الْمَسْجُونِينَ﴾، والسِّينُ في «السِّجْنِ» من حرُوفِ الزَّوَائِدِ، أيْ لأَسْتُرَنَّكَ، فإنَّك أَجَبْتَ بما أَيَّدْتَنِي به أنْ أَقُولَ لك مثلَ هذا القولِ، فإنْ قلتَ لي بلسانِ الإشارةِ فقد جَهِلْتَ يا فرعونُ بوَعِيدِك إيَّايَ، والعينُ واحدةٌ، فكيف فَرَّقْتَ، فيقولُ فرعونُ: إنَّما فَرَّقْتُ المَراتِبَ العينَ ما تَفَرَّقَتِ العينُ، ولا انْقَسَمَتْ في ذاتِها، ومَرتَبَتِي الآنَ التَّحَكُّمُ فيك يا موسَى بالفِعلِ، وأنا أنتَ بالعينِ وغيرَك بالرُّتبَةِ، فلمَّا فَهِمَ ذلك موسَى عليه السلام [25²/80] منه أعْطاهُ حقَّه في كَونِه أي في كونِ موسى، يقول له لا تَقْدِرُ على ذلك، والرُّتبَةُ تَشْهَدُ له بالقُدرَةِ عليه وإظهَارِ الأثَرِ فيه، لأنَّ الحقَّ في رُتبَةِ فرعونَ من الصُّورةِ الظَّاهرَةِ، لها التَّحَكُّمُ على الرُّتبَةِ الَّتي كان فيها ظُهورُ موسَى في ذلك المَجلِسِ.

İmdi ona "Eğer benden başka bir ilâh ittihâz edecek olur isen, seni mescûnlardan yaparım!" (Şuarâ, 26/29) dedi. Ve "sicn"de olan "sîn" hurûf-i zevâiddendir. "Seni elbette ben setrederim!" demektir. Zîrâ muhakkak sen bunun gibi sözü sana söylememi, bana te'yîd ettiğin şey-

> le cevâb verdin. İmdi eğer sen bana lisân-ı işâretle: "Ey Fir'avn, vaîdin sebebiyle câhil oldun; hâlbuki "ayn", vâhidedir. Binâenaleyh nasıl tefrîk ettin? der isen" Fir'avn der ki: "Ben ancak "ayn"ın merâtibini tefrîk ettim, "ayn" müteferrik olmadı; ve o zâtında münkasim olmadı. Ve yâ Mûsâ, şimdiki hâlde benim mertebem bilfiil sende tahakküm etmektir; ve ben "ayn" ile senim, ve rütbe ile gayrınım." Vaktâki Mûsâ (a.s.) bunu ondan anladı ve ona kendi oluşunda, ya'ni Mûsâ oluşunda, onun hakkını verdi. Ona "Sen buna kādir değilsin!" dedi. Hâlbuki onun için rütbe, onun üzerine kudrete ve eserini onda izhâra şehâdet eder. [Zîrâ Hak sûret-i zâhireden Fir'avn'ın rütbesindedir. Onun için bu mecliste, kendisinde Mûsâ'nın zuhûr ettiği rütbe üzerine tahakküm vardır.][633]

Ya'ni Mûsâ Hakk'ı âlemin "ayn"ı yaptı. Ve Fir'avn da âlemden bir sûret olduğundan bittabi' Hak, onun dahi "ayn"ı olmak lâzım geldi. Ve bu sebeble Fir'avn Mûsâ'ya "Eğer sen benden başka bir ilâh ittihâz edecek olursan, elbette ben seni mescûnlardan yaparım!" (Şuarâ, 26/29) dedi. Ve "mescûn"un [مَسْجُون] müştakk olduğu "sicn" [سِجْن] kelimesindeki "sîn" [س], zâid harflerdendir. Binâenaleyh "sîn" sâkıt olunca, kelimenin aslı olan جَنّ kalır; ve "cenn" kelimesinin ma'nâsı ise "setr"dir. Böyle olunca Fir'avn "Elbette ben seni setrederim"; ya'ni senin mûseviyetini, Hakk'ın hüviyeti ile setrederim. Çünkü [25[2]/81] muhakkak sen bana öyle bir cevâb verdin ki, o cevâb ile benim أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلَى (Nâziât, 79/24) [Ben sizin rabb-i a'lânızım!] sözümü te'yîd ettin. Zîrâ âlemi, Hakk'ın "ayn"ı yaptın. Ben dahi âlemden bir sûretim. Şu hâlde "Ben sizin rabb-i a'lânızım!" (Nâziât, 79/24) dersem, beni niçin inkâr ediyorsun?" dedi. Ve lisân-ı işâretle ben fir'avniyetime hâss olan kudret-i zâhire mertebesiyle senin mertebe-i mûseviyyetini setrederim, demek istedi.

Ve kezâ Fir'avn demek istedi ki: Ey Mûsâ, sen bana lisân-ı işâretle: "Ey Fir'avn, sen beni mescûnînden kılacağını beyân etmek sûretiyle vâki' olan vaîdinden dolayı câhil oldun. Çünkü ayn-ı vâhide olan Hakk'ı, benim mûseviyetimi ve senin fir'avniyetini ayrı ayrı görerek tefrîk ettin. Binâenaleyh

---

633 Buradaki metin "Zîrâ bu mecliste mertebe-i Fir'avn için, kendisinde Mûsâ'nın zuhûru vâki' olan rütbe üzerine sûret-i zâhireden tahakküm vardır." şeklindedir. *Fusûs* ibâresini daha iyi yansıttığı için Mûsâ Fassı'nın birinci şerhindeki metni buraya aktarmayı uygun bulduk.

Hak ayn-ı vâhide olduğu hâlde, onu nasıl tefrîk ettin?" diyecek olursan, ben Fir'avn dahi sana cevâben derim ki: "Ben ancak ayn-ı vâhide olan Hakk'ın mertebelerini tefrîk ettim. Onun merâtibini tefrîk etmekle onun "ayn"ı müteferrik olmadı; ve o "ayn" kendi zâtında inkısâm kabûl etmiş olmadı. Yâ Mûsâ, ben mâdemki onun merâtibini tefrîk ettim ve mâdemki şimdiki hâlde benim mertebem, senin merteben üzerinde fiilen tahakküm etmektir; ve ben hakîkatim olan o ayn-ı vâhide ile senim; ve fakat o "ayn"ın merâtibinden bir mertebeyi hâiz olduğum i'tibâr ile senin gayrınım" dedi.

Ma'lûm olsun ki, Fir'avn kable'l-îmân, kemâl-i zekâveti i'tibâriyle tevhîd-i ilmî sâhibi idi; ve bu ilminde mütehakkık olmadığından da'vâsında hâlen kâzib idi. Nitekim henüz "tevhîd-i ilmî" mertebesinde olup bu tevhîd ile mütehakkık olmayan ve hâli kālini mükezzib olan kimseler hakkında, (S.a.v.) Efendimiz شَرُّ النَّاسِ مَنْ قَامَتِ الْقِيَامَةُ وَهُوَ حَيٌّ ya'ni "Nâsın şerlisi, diri olduğu hâlde kıyâmeti kopan kimsedir" buyurur. Bu ise nefsinin sıfâtı altında zebûn olduğu hâlde "sırr-ı tevhîd"e ve inde'l-muhakkikîn "kıyâmet"in ne olduğuna vâkıf olmak demektir. Zîrâ tevhîd-i ilmî sâhibi zekâveti hasebiyle lisân-ı işâreti anlayabilir. Fakat "tevhîd-i zevkî ve şühûdî" sâhibi olmadığı cihetle kendi taayyününün hükmü, nazarında [25²/82] bâkîdir. Bu hâl içinde ilâhiyeti iddiâ ederse, halkı Hakk'a değil, kendi nefsine da'vet etmiş olur.

Mûsâ (a.s.) Fir'avn'ın murâdını anlayınca, Fir'avn'a Mûsâ oluşunun hakkını verdi. Ya'ni Fir'avn benim rütbem saltanat ve kuvvet-i zâhire ile senin rütbe-i tâbiiyyetine tahakküm eder, deyince; Cenâb-ı Mûsâ ona zâhire taalluk eden nübüvvetinin hükmü, Fir'avn'ın saltanat ve kudret-i zâhiresinin fevkinde olduğunu göstermek ve nübüvvetinin hakkını izhâr etmek îcâb etti de, Fir'avn'a: "Sen söylediğini yapmağa muktedir değilsin" dedi. Maahâzâ Fir'avn'ın rütbe-i saltanatı, sûret-i zâhirede tebaa hükmünde olan Mûsâ'nın üzerine kudrete ve bu kudretin eserini Mûsâ'da izhâra şehâdet eder. Çünkü etrâfına a'vân ve ensârı toplanmış olan Fir'avn'ın bu mecliste rütbesi için, Mûsâ'nın zuhûr ettiği tâbiiyet rütbesi üzerine –nübüvvetinin zâhire taalluk eden kuvveti tezâhür edinceye kadar– sûret-i zâhirde tahakküm bulunduğu muhtâc-ı îzâh değildir.

فقال له يُظْهِرُ له المَانِعَ من تَعَدِّيهِ عليه: ﴿أَوَلَوْ جِئْتُكَ بِشَيْءٍ مُبِينٍ﴾، فلمْ يَسَعْ فرعونُ إلا أنْ يَقُولَ له: ﴿فَأْتِ بِهِ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ﴾ حتَّى لا يَظْهَرَ فرعونُ عندَ الضُّعَفَاءِ الرَّأْيِ من قومِه بِعَدَمِ الإنصَافِ، وكَانُوا يَرتَابُون فيه، وهي الطَّائِفَةُ الَّتي استَخَفَّها فرعونُ، فأَطَاعُوه، ﴿إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ﴾، أيْ خَارجينَ عمَّا تُعْطِيهِ العُقولُ الصَّحِيحةُ من إنكَارِ ما ادَّعاهُ فرعونُ باللِّسانِ الظَّاهرِ في العَقلِ، فإنَّ له حَدًّا، يَقِفُ عندَه إذا جَاوَزَهُ صاحِبُ الكَشفِ واليَقينِ، ولهذا جَاءَ موسَى في الجَوابِ بما يَقْبَلُه المُوقِنُ والعَاقلُ خاصَّةً.

İmdi üzerine taaddîsini men'edecek şeyi ona muzhir olduğu hâlde, ona "Ya sana [25²/83] açık bir şey getirecek olursam?" (Şuarâ, 26/30) dedi. Binâenaleyh Fir'avn kendi kavminden zuafâ-yı re'y olanların yanında adem-i insâf ile zâhir olmamak için ona, ancak "Eğer doğru söylüyorsan getir bakalım!" (Şuarâ, 26/31) sözünün gayrına kādir olmadı. Onun hakkında şübhe ederler idi. Ve onlar Fir'avn'ın kendilerine ihânet ettiği tâifedir. Böyle olunca ona itâat ettiler. Zîrâ "onlar kavm-i fâsıkîn", (Neml, 27/12) ya'ni akılda lisân-ı zâhir ile Fir'avn'ın iddiâ eylediği şeyin inkârı cinsinden ukūl-i sahîhanın verdiği şeyden hâricîn idiler. Zîrâ onun için bir hadd vardır. Sâhib-i keşf ve yakîn onu tecâvüz ettiği vakit, onun indinde durur. Ve işte bunun için Mûsâ "mûkın"in ve hâssaten "âkıl"in kabûl edeceği cevâbı getirdi.

Ya'ni Fir'avn ism-i Zâhir'in taht-ı hîtasında sâhib-i kudret ve saltanat ve metbû' idi. Ve Cenâb-ı Mûsâ ise yine bu ismin taht-ı hîtasında raiyye ve tâbi' idi. Bu sebeble Fir'avn Mûsâ'ya tahakküm etmek isteyince Cenâb-ı Mûsâ, Mûsâlığını, ya'ni ism-i Zâhir'e taalluk eden kudret-i nebeviyyesini, göstermek lâzım geldi de, Fir'avn'a kudret ve saltanat-ı zâhiriyyesinin taaddîsine ve tecâvüzüne mâni' olacak mu'cizesini ona gösterici olduğu hâlde: "Ya sana açık ve vâzıh bir mu'cize ve burhan gösterecek olursam, ne dersin?" (Şuarâ, 26/30) dedi. Fir'avn re'yleri zayıf olan kendi tevâbi'nin yanında adem-i insâf ile zâhir olmamak için: "Eğer doğru söylüyorsan getir de görelim!" (Şuarâ, 26/31) sözünden gayrı bir söz söyleyemedi. Ya'ni "Hayır istemem!" gibi cebbârâne bir tarzda söz söyleyemedi. Eğer böyle bir şey söyleye idi, zaîfü'r-re'y olan kavmi, Fir'avn hakkında şübheye düşerlerdi;

ve haksızlık ediyor derler idi. Hâlbuki Fir'avn'ın zekâsı[634] tâbi'lerini kendi aleyhine çevirecek tarzda ifâde-i merâma mâni' idi. Ve bu re'yleri zaîf olanlar, Fir'avn'ın kendilerini istihfâf ettiği ve onlara ihânet [25²/84] eylediği tâifedir. Onlar re'ylerinin za'fından dolayı ona itâat etmiş idiler. Çünkü onlar kavm-i fâsıkîn, ya'ni akılda lisân-ı zâhir ile Fir'avn'ın iddiâ eylediği şeyin inkârından hâriç kalmışlardır ki, o inkâr ukūl-i sahîhanın verdiği hükm iktizâsındandır. Ya'ni Fir'avn'ın lisân-ı zâhir ile rubûbiyet da'vâsını ukūl-i sahîha kabûl etmez, reddeder. Zîrâ âlem-i taayyünât âlem-i keserâttır. Rab ile merbûbu ve İlâh ile me'lûhu ve Hâlık ile mahlûku ilh... iktizâ eder. Velâkin ehl-i keşf ve ayân ve şühûd ve îkān böyle bir sözü reddetmez. Çünkü hakîkatte vücûd-ı Hak'tan gayrı bir şeyin vücûdu yoktur. Âlem-i taayyünât ve keserât vücûd-ı Hakk'ın o mertebede zuhûrundan ibârettir. Fakat kavm-i Fir'avn ehl-i keşf ve ayândan olmadıkları için, Fir'avn'ın da'vâsını ukūl-i sahîhanın i'tâ ettiği inkârdan hâriç kalmamaları îcâb ederdi. Zîrâ aklın bir hadd-i muayyeni vardır, o haddi geçemez. Velâkin ehl-i keşf ve yakînin haddi yoktur. Binâenaleyh ehl-i keşf aklın haddini tecâvüz ettiği vakit akıl, kendi hadd-i muayyeninde tevakkuf edip, o haddin verâsından zâhir olan şeyi inkâr eder. Ve hadd-i muayyeni olan akıl "akl-ı maâş"dır. "Akl-ı maâd" ehl-i keşf ve yakîne mahsustur. Onun dahi derecâtı vardır. İşte bunun için Mûsâ yukarıda îzâh olunan cevâb-ı evvelde ehl-i yakînin ve akl-ı maâd ashâbının kabûl ve akl-ı maâş ehlinin reddedeceği cevâbı getirdi. Ve ikinci cevâbında hâssaten akl-ı maâş ehlinin de kabûl edeceği cevâbı verdi.

﴿فَأَلْقَى عَصَاهُ﴾، وهي صُورةُ ما عَصَى به فرعونُ موسَى في إبَائِتِه عن إجَابَةِ دَعوَتِه، ﴿فَإِذَا هِيَ ثُعْبَانٌ مُبِينٌ﴾ أيْ حَيَّةٌ ظاهرَةٌ، فانْقَلَبَت المَعْصِيَةُ الَّتي هي السَّيِّئَةُ طاعَةً أَي حَسنَةً كما قال تعالى: ﴿يُبَدِّلُ اللّٰهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ﴾ يعنِي في الحُكْمِ، فظَهَرَ الحُكمُ هُنَا عينًا مُتَمَيِّزَةً عن نظِيرَتِها في وجودٍ واحدٍ، فهي العَصَا وهي الحَيَّةُ والثُّعْبَانُ الظَّاهرُ، فالتَقَمَ أَمثالَه من الحَيَّاتِ من كونِها

634 *Mesnevî* cild-i râbi'den:

عقلِ او بر عقلِ شاهان می‌فزود حکمِ حق بی‌عقل و کورش کرده بود

"Onun (Fir'avn'ın) aklı şahların aklı üzerine ziyâde olur idi. Hakk'ın hükmü onu akılsız ve kör etmiş idi." (A. A. Konuk) [Bk. Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, VIII, s. 19 (beyit: 1915)]

حَيَّةً، والعِصِيُّ [25²/85] من كونِها عَصًا، فظَهَرَتْ حُجَّةُ موسَى على حُجَجِ فرعونَ في صُورةِ عِصِيٍّ وحَيَّاتٍ وحِبَالٍ، فكانتْ لِلسَّحَرَةِ حِبَالٌ، ولمْ يكنْ لِموسَى حَبْلٌ، والحَبْلُ التَّلُّ الصَّغيرُ، أيْ مَقَادِيرُهم بالنِّسْبَةِ إلى قَدْرِ موسَى بمَنزِلةِ الحِبَالِ من الجِبَالِ الشَّامِخَةِ.

"İmdi o asâsını ilkā etti." Hâlbuki o, Fir'avn'ın Mûsâ'ya onun da'vetine icâbetten ibâetinde kendisi ile âsî olduğu şeyin sûretidir. Binâenaleyh o, "nâgâh sü'bân-ı mübîn, ya'ni hayye-i zâhire oldu". (Şuarâ, 26/32) Böyle olunca seyyie olan ma'siyet tâate, ya'ni haseneye inkılâb etti. Nitekim Hak Teâlâ[635] يُبَدِّلُ اللّٰهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ (Furkān, 25/70) ya'ni "Hükümde Allah Teâlâ onların seyyiâtını hasenâta tebdîl eder" buyurdu. İmdi burada vücûd-ı vâhidde nazîresinden mütemeyyiz olan "ayn" cihetinden hüküm zâhir oldu. Binâenaleyh o, asâdır ve o hayyedir ve sü'bân-ı zâhirdir. İmdi o, hayye olması i'tibâriyle hayyât cinsinden olan emsâlini iltikām etti. Ve asâ olması i'tibâriyle ısıyydır.[636] Binâenaleyh Mûsâ'nın hücceti, Fir'avn'ın ısıyy, hayyât ve hibâl sûretinde olan hüccetleri üzerine zâhir oldu. Sehare için hibâl idi. Hâlbuki Mûsâ için habl yok idi; ve "habl" tell-i sagîrdir. Ya'ni onların kadr-i Mûsâ'ya nisbetle mekādîri, cibâl-i şâmihadan hibâl menzilesindedir.

Ya'ni Fir'avn, muvâcehe-i huzzârda: "Eğer da'vânda sâdık isen o getireceğini söylediğin açık bir şeyi getir!" deyince Cenâb-ı Mûsâ, hayât-ı dünyeviyyenin zâhirinden başka bir şeye aklı ermeyen ehl-i zâhire karşı, nübüvvetinin açık ve vâzıh bir burhânı bulunan mu'cizesini gösterdi ve asâsını bırakıverdi. Bu asâ ise Hz. Mûsâ'nın da'vetini kabûlden imtinâı husûsunda, Fir'avn'ın kendisine dayanarak [25²/86] âsî olduğu şeyin sûretidir; ve Fir'avn'ın Mûsâ'ya isyânda dayandığı şey, kendi nefs-i hayvâniyyesidir. Binâenaleyh asâ, Fir'avn'ın Mûsâ'ya karşı serfürûda tekebbürüne sebeb olan nefs-i emmâresinin sûretidir.

Ma'lûm olsun ki: Ümem-i mâziyeden her birerlerinin helâk ve inkırâzlarına bâdî olan âfât-ı tabîiyye sûretleri onların peygamberlerine karşı olan

635 Âdil Bey nüshası: +"Hak Teâlâ" (s. 112).

636 İlk şerhte bu cümle "ve asâ olması i'tibâriyle de asâları yuttu" şeklinde tercüme edilmiştir.

tekebbür ve serkeşliklerine ve binâenaleyh envâ'-ı maâsîyi irtikâblarına sebeb olan nefs-i emmârelerinin sûretinden başka bir şey değildir. Seylâblar, zelzeleler, harîklar, vebâlar, koleralar ve sâir emrâz-ı müstevliye sûretleri hep, ma'rifet-i ilâhiyye için mahlûk olan insanların parlak isti'dâdlarını mühmel bırakıp evsâf ve ahlâk-ı hayvâniyye ile ittisâflarının sûretleridir. Fakat ehl-i zâhir ma'nâdan sûrete ve sûretten ma'nâya intikālât-ı dâime bulunduğunu bilmekten ve çeşm-i akl ile görmekten gāfil bulundukları için, bu sözler ile istihzâ ederler. Fakat fenâ ma'nâların fenâ sûretler tevlîd ettiğinin pek çok delîlleri vardır.

Meselâ ma'nâdan ibâret olan efkâr-ı müteellimenin, sûretten ibâret bulunan vücûd üzerinde asabî hastalıkları intâc ettiği etibbâ indinde müsellemdir. Ve kezâ bir kimse muhâtabına tecâvüz ile, bilfarz "eşek" veyâ "ahmak" dese, bu lafızların ma'nâları muhâtabın ma'nâsını tahrîk ile sûretinde onun rengine ve a'sâbına ve lisânına müessir olur. İnsan kendi sû'-i ahlâkıyla muhîtinde böyle müessir olunca, mahzâ onun idâme-i hayâtı için, mahlûk olan mürettebât-ı kevniyye üzerinde müessir olmak ehl-i yakîn indinde pek tabîîdir. Lübb-i Kur'ân ve ahâdîs-i şerîfeden müstenbat olan şu beyitler ne güzeldir:

هر که کند بخود کند　　گر همه نیك و بد کند

کس نکند بحقِّ او　　آنچه بدست خود کند

Tercüme: "İyi olsun kötü olsun, her kim ne yaparsa kendisine yapar. Bir kimsenin kendi eliyle yaptığını onun hakkında kimse yapamaz." [25²/87]

İmdi asâ, "isyân"dan me'hûzdür. Bu sebeble Fir'avn'ın amelinin ve nefs-i emmâresinin sûreti, da'vâsını ibtâl için kendi aleyhine hüccet oldu. Binâenaleyh Cenâb-ı Mûsâ asâyı ilkā edince, zâhiren herkesin müşâhede ettiği büyük bir yılan oldu. Zîrâ fenâ ameller fenâ sûrete ve iyi ameller iyi sûrete inkılâb eder. Fakat fenâ amelden fenâ sûret tevellüdü gerçi zâhirde seyyie ise de, hükümde hasenedir. Zîrâ o fenâ sûret nefs-i serkeşi inkıyâda ve edebe ircâ' içindir. Bu i'tibâr ile asânın yılana inkılâbı, seyyieden ibâret olan ma'siyetin haseneden ibâret olan tâate tebeddülüdür. Nitekim Hak Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de يُبَدِّلُ اللّٰهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ (Furkān, 25/70) ya'ni "Allah Teâlâ onların seyyiâtını hasenâta tebdîl eder." Ya'ni seyyienin haseneye

tebeddülü "ayn"da değil belki hükümdedir, demek olur. Binâenaleyh Hak Sübhânehû ve Teâlâ hazretleri وَاللّٰهُ رَءُوفٌ بِالْعِبَادِ (Âl-i İmrân, 3/30) buyurduğu vech ile "İbâdına Raûf ve Rahîm'dir". Onların irtikâb ettikleri maâsîye karşı üzerlerine inzâl buyurduğu azâb, sûrette ve "ayn"da seyyie ise de, hükümde hasenedir. Meselâ çocuğu tedâvî için kan aldıran veyâ diğer bir ameliyye yaptıran vâlidesi, fassâd veyâ operatör önünde kemâl-i şefkatle çocuğuna nigerândır. Bu ameliyye her ne kadar çocuğun canını yaktığı için sûrette seyyie ise de, hükümde hasenedir. Zîrâ sıhhat tevlîd edecektir.

İmdi asânın yılan olduğu bu mahalde bir vücûdda kendi nazîresinden ve mislinden mütemeyyiz olan "ayn" cihetinden hüküm zâhir oldu. Ya'ni Cenâb-ı Mûsâ'nın elindeki asâ bir vücûd olduğu hâlde "ayn"ı cihetinden kendi nazîri olan sâir asâlara benzemeyip onlardan temeyyüz ederek ayrıldı. Binâenaleyh o, bir nazarda asâdır; ve bir nazarda da hayyedir ve sü'bân-ı zâhirdir; ve herkesin açıktan açığa müşâhede ettiği büyük bir yılandır.

Eğer bir kimse "Bir "ayn"ın [25²/88] iki hükümde zuhûru nasıl olur?" diye soracak olursa, biz cevâben deriz ki: Bu mes'ele iki hakîkatin kisve-i vâhidede istitârı ve inde'l-îcâb nevbetle zuhûru keyfiyetinden ibârettir. Zîrâ a'yân-ı kevniyye birtakım hakāyıkın hicâbları ve sütreleridir. Nitekim ahsen-i takvîm üzere mahlûk olan efrâd-ı beşer yekdîğerinin nazîri olduğu hâlde, onların her birerlerinde saâdet ve şekāvetin ahkâmı nevbetle zâhir olur. Hâlbuki saâdet ile şekāvet yekdîğerinin zıddıdır; ve her ikisi de hükümde yekdîğerinden ayrı birer hakîkattir. Böyle olmakla berâber ayn-ı vâhide olan vücûd-ı insânî bu iki hakîkatin sütresi ve hicâbıdır. İşte asânın yılan ve nârın İbrâhîm (a.s.) üzerine berd ve selâm olmaları da bu kabîldendir. Bu hâlin zâhirde başka misâlleri de vardır. Fakat bahis uzayacağı için terk olundu. Ve asânın başka bir sûret-i mehîbeye tahavvül etmeyip de yılan olmasındaki sebeb pek açıktır:

Ma'lûmdur ki, Fir'avn Hz. Mûsâ'ya mukābele için, sehareyi celbe karar verdi. Sehare ise, havâss-ı ecsâmdan istiâne ederek hikemî ve kimyevî tedbîrât ve tasarrufât netîcesinde birtakım yılan sûretleri tertîb edip, Cenâb-ı Mûsâ'ya karşı sihrin bir nev'i olan nîrencât ile mukābeleye kıyâm ettiler. Ve Cenâb-ı Hakk'ın Mûsâ yediyle onlar hakkındaki cezâsı amelleri cinsinden olmak iktizâ ettiği için, asâ dahi bir ejder sûretine tebeddül etti. Binâena-

leyh yılan sûretine tebeddül eden o asâ, seharenin yılan cinsinden olmak üzere tertîb ettikleri emsâlini, yılan olması i'tibâriyle yuttu. Vaktâki hayye sûretinden tekrâr asâ sûretine inkılâb etti, meydanda seharenin âsâr-ı sihri kalmadığına nazaran dahi asâ, asâ olması cihetinden onları yutmuş oldu. Binâenaleyh bu mecliste enzâr-ı halkta iki garâbet zâhir oldu: Birisi asânın yılan olması idi; ve yılan olduğu vakit asânın âsâr-ı sehareyi yutması şâyân-ı istiğrâb değil idi. Zîrâ bir ejderin kendi emsâli olan küçük yılanları yutması tabîî görünür. İkinci garâbet, yılanın [25²/89] tekrâr asâ olduktan sonra, bir yığın âsâr-ı seharenin vücûd-ı asâya intikāli ve onda nâbûd olması idi.[637]

İşte bu iki garâbet netîcesinde Mûsâ'nın hücceti Fir'avn'ın sehare vâsıtasıyla izhâr ettiği değnekler ve yılanlar ve ipler sûretinde mütehayyel olan hüccetleri üzerine zâhir ve gālib oldu. İmdi sâhirler Hz. Mûsâ'yı da'vâsında mağlûb etmek için hibâl, ya'ni ipler isti'mâl ettiler ve onları muhayyel olarak yılan sûretinde gösterdiler. Hâlbuki Cenâb-ı Mûsâ'nın onlara galebe için kullandığı şey, habl, ya'ni ip değil idi; ve onlara gösterdiği şey de muhayyel olan yılan değil idi. Belki zâhirde herkesin açıktan açığa müşâhede ettiği hakîkî bir sü'bân, ya'ni büyük bir yılan idi. Ve seharenin hibâl isti'mâlinde bir nükte vardır. O da budur ki: "İp" ma'nâsında isti'mâl olunan "habl" lugatta "tell-i sagîr"e, ya'ni "küçük tepe"ye denir. Bu i'tibâr ile sâhirlerin, kadr-i Mûsâ'ya nisbeten mikdârları ve mertebeleri cibâl-i şâmihadan hibâl menzilesindedir. Ya'ni yüksek dağlar içinde küçük tepeler kadar bir şeydir demek olur.

فلمَّا رَأَتِ السَّحَرَةُ ذلك عَلِمُوا رُتبَةَ موسَى في العِلمِ وأنَّ الَّذين رَأَوْهُ ليس من مَقدُورِ البَشَرِ وإنْ كان من مَقدُورِ البَشرِ فلا يكونُ إلا مِمَّنْ له تَمَيُّزٌ في العِلمِ المُحَقَّقِ عن التَّخيُّلِ والإيهَامِ، فآمَنُوا ﴿بِرِبِّ الْعَالَمِينَ، رَبِّ مُوسَى وَهَارُونَ﴾، أي الرَّبِّ الَّذي يَدْعُو إليه موسَى وهَارُونُ، لعِلمِهم بأنَّ القَوْمَ يَعلمُونَ أنَّه أي

637 *Mesnevî* (*Ankaravî*, cild-i râbi', s. 182)

نور از آن خوردن نشد افزون و بیش بل همان سانست کو بودست پیش

[Tercüme: Nûr onu yemekten artık ve ziyâde olmadı, belki ancak evvel olduğu gibi oldu. Şerh: Nübüvvet sabâhının nûru olan asâ, sihir zulmetini yuttuğu için o asânın vücûdu artmadı ve ziyâdeleşmedi, belki evvelce ne hâlde idiyse, onu yuttuktan sonra da, o hâlde oldu. Bk. Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, VII, s. 488 (beyit: 1661).]

موسى ما دَعَا لفرعونَ، ولمَّا كان فرعونُ في مَنصِبِ التَّحَكُّمِ صَاحِبَ الوَقتِ وأنَّه الخَلِيفَةُ بالسَّيْفِ وإنْ جَابَرَ في العُرفِ النَّامُوسِيِّ، لِذلك قال: ﴿أَنَا رَبُّكُمُ الأَعْلَى﴾ وإنْ كان الكلُّ أربَابًا بنِسبَةٍ ما فأنَا الأَعْلَى منهم بما أُعْطِيتُهُ في الظَّاهرِ من التَّحكُّمِ فيكم، ولمَّا عَلِمَتِ السَّحَرَةُ صِدقَه فيما قال لمْ يُنْكِرُوه وأَقَرُّوا له بذلك، فقالوا له: ﴿فَاقْضِ مَا أَنْتَ قَاضٍ إِنَّمَا تَقْضِي هَذِهِ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا﴾ فالدَّوْلَةُ لك، فصَحَّ قولُه: ﴿أَنَا رَبُّكُمُ الأَعْلَى﴾ وإنْ كان عينَ الحقِّ فالصُّورةُ لفرعونَ، فقَطَّعَ الأَيْدِيَ والأَرْجُلَ وصَلَبَ بعَيْنِ حقٍّ في صورةٍ باطلٍ لنَيْلِ مَراتبَ لا تُنَالُ إلا بذلك الفِعلِ، فإنَّ الأسبابَ لا سبيلَ إلى تَعْطِيلِها، لأنَّ الأعيانَ الثَّابتةَ اقْتَضَتْهَا، فلا تَظهَرُ في الوجودِ إلا بصورةِ ما هي عليه في الثُّبوتِ، إذْ ﴿لَا تَبْدِيلَ لِكَلِمَاتِ اللّٰهِ﴾، [90/25²] وليستْ كَلماتُ اللّٰهِ سِوَى أعيانِ المَوجُوداتِ، فيُنْسَبُ إليها القِدَمُ من حيثُ ثُبُوتُها، ويُنْسَبُ إليها الحُدُوثُ من حيثُ وجودُها وظُهورُها، كما تقولُ «حَدَثَ اليَومَ عِندنَا إنسانٌ أو ضَيْفٌ»، ولا يَلْزَمُ من حُدوثِه أنَّه ما كان له وجودٌ قبلَ هذا الحدوثِ، لذلك قال تعالى في كلامِه العَزِيزِ أيْ في إتيانِه مع قِدمِ كلامِه: ﴿مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرٍ مِنْ رَبِّهِمْ مُحْدَثٍ إِلَّا اسْتَمَعُوهُ وَهُمْ يَلْعَبُونَ﴾، ﴿وَمَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرٍ مِنَ الرَّحْمٰنِ مُحْدَثٍ إِلاّ كَانُوا عَنْهُ مُعْرِضِينَ﴾، والرَّحمةُ لا يَأتِي إلا بالرَّحمةِ، ومَن أَعْرَضَ عن الرَّحمةِ اسْتَقبَلَ العَذَابَ الَّذي هو عدمُ الرَّحمةِ.

Sâhirler bunu gördükleri vakit, ilimde Mûsâ'nın mertebesini ve gördükleri şey makdûr-i beşer olmadığını ve her ne kadar makdûr-i beşerden olsa bile ancak kendisi için tahyîl ve îhâmdan ilm-i muhakkakta temeyyüz hâsıl olan âriften vâki' olacağını bildiler. Binâenaleyh "Mûsâ ve Hârûn'un Rabb'i olan Rabbü'l-âlemîne", ya'ni Mûsâ ve Hârûn'un da'vet ettiği Rabb'e "îmân ettiler". (Şuarâ, 26/48) Zîrâ, kavm-i Fir'avn onun, ya'ni Mûsâ'nın Fir'avn'a da'vet etmediğini bilirler idi. Ve vaktâki Fir'avn, her ne kadar örf-i nâmûsîde cebrettiyse de, mansıb-ı tahakkümde sâhib-i vakt ve seyf ile halîfe idi. İşte bunun için "Ben sizin rabb-i a'lânızım!" (Nâziât, 79/24); ve her ne kadar küll, nisebden bir nisbetle erbâbdır, "İmdi ben zâhirden tahakkümde i'tâ olunduğum şey sebebiyle onlardan a'lâyım!" dedi. Ve

sehare söylediği şeyde onun sıdkını bildikleri vakit ona inkâr etmediler ve ona bununla ikrâr ettiler. Binâenaleyh ona "Sen ancak hayât-ı dünyâda hükmedersin. Binâenaleyh ne hükmedersen et, devlet sana mahsustur!" (Tâhâ, 20/72) dediler. İmdi her ne kadar Hakk'ın "ayn"ı olup sûret, Fir'avn'a mahsûs ise de, onun "Ben sizin rabb-i a'lânızım!" (Nâziât, 79/24) demesi sahîh oldu. Böyle olunca sûret-i bâtılda Hakk'ın "ayn"ına mülâbis olduğu hâlde, ancak bu fiil ile nâil olunan merâtibe neyl için, elleri ve ayakları kesti ve astı. Çünkü esbâbın ta'tîline yol yoktur. Zîrâ a'yân-ı sâbite onları iktizâ eder. Vücûdda, ancak sübûtta üzerinde bulunduğu şey sûretiyle zâhir olur. Zîrâ "Kelimât-ı ilâhiyye için tebdîl yoktur" (Yûnus, 10/64). "Kelimât-i ilâhiyye" ise a'yân-ı mevcûdâttan gayrı değildir. Binâenaleyh sübûtları haysiyetinden [25²/91] onlara "kıdem" nisbet olunur. Vücûdları ve zuhûrları haysiyetinden dahi onlara "hudûs" nisbet olunur. Nitekim sen "Bugün bizim indimizde bir insan veyâ bir misâfir hâdis oldu" dersin. Hâlbuki onun hudûsünden, bu hudûsden evvel onun için vücûd olmamak lâzım gelmez. Bunun için Hak Teâlâ Kelâm-ı azîzinde, ya'ni ityânı hakkında, onun kelâmı kadîm olmakla berâber مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرٍ مِنْ رَبِّهِمْ مُحْدَثٍ إِلَّا اسْتَمَعُوهُ وَهُمْ يَلْعَبُونَ (Enbiyâ, 21/2) ya'ni "Onlara Rablerinden bir yeni zikir gelse, onu ancak dinleyip eğlenirler" ve وَمَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرٍ مِنَ الرَّحْمٰنِ مُحْدَثٍ إِلَّا كَانُوا عَنْهُ مُعْرِضِينَ "Onlara cânib-i Rahmân'dan bir yeni zikir gelse ancak ondan i'râz ederler" (Şuarâ, 26/5) buyurdu. Ve rahmet ancak rahmet ile gelir. Ve rahmetten i'râz eden kimse, azâba istikbâl eder ki, o rahmetin ademidir.

Ya'ni sâhirler Mûsâ (a.s.)ın yedinde hüccet olan mu'cizesini ve asâsının kendi sihirlerine benzemediğini gördükleri vakit, ilimde Hz. Mûsâ'nın mertebe-i ulyâsını ve gördükleri mu'cize beşerin kudretinden hâriç bir şey olduğunu ve beşerin kudreti tahtında zâhir olsa bile, böyle bir şey izhâr etmek, herkesin kârı olmayıp, ancak kendisinde tahayyül ve îhâmdan ilm-i muhakkakta temeyyüz hâsıl olan âriften vâki' olacağını bildiler. Ya'ni herkes "Şu elimdeki asâ yılan olsa da, düşmanlarıma karşı bir hücum ediverse..." tarzında bir hayâl yapabilir. Fakat bu hayâl, kendi mertebesinde hayâl olarak kalır; hâriçte vücûdu zâhir olamaz. Bu vücûd-ı hayâlîyi, hâriçte kisve-i taayyüne büründürüp izhâr etmek, ancak ilm-i muhakkakta sâir efrâd-ı beşerden kendisi için temeyyüz hâsıl olan bir ârifin işidir. Zîrâ

bu temeyyüz her ârifte de olamaz. Bu mes'elenin tafsîli **Fass-ı İshâkî**'de "halk-ı ârif" bahsindedir.

İşte sehare bu irfân sebebiyle "Mûsâ ve Hârûn'un Rabb'i olan Rabbü'l-âlemîne, ya'ni Mûsâ ve Harûn'un da'vet ettiği Rabb'e îmân ettiler". (Bk. Şuarâ, 26/47-48) Ve onlar "Mûsâ ve Hârûn'un Rabbi" demekle bittabi' Rabbü'l-âlemîne îmânı murâd ettiler. Çünkü Fir'avn'ın kavmi, Mûsâ'nın Fir'avn'a değil, belki Rabbü'l-âlemîne da'vet ettiğini bilirler idi. Ve Fir'avn her ne kadar örf-i nâmûsîde, ya'ni örfen kānûn-i saltanata tevfîkan cebr ve istibdâd etti ise de, tebaası üzerine tahakküm mansıbında vaktin sâhibi ve kılıç isti'mâline salâhiyetdâr bir halîfe ve imâm idi.

İşte bu mansıb-ı tahakkümün [25[2]/92[a]] ve seyf ile hilâfetin iktizâsından dolayı "Ben sizin rabb-i a'lânızım!" (Nâziât, 79/24) dedi. Ya'ni her ne kadar benim tebaamdan her bir ferd nisebden bir nisbetle ayrı ayrı rablerdir. Fakat ben zâhirde tahakkümden bana verilen saltanat ve imâmet hasebiyle o rablerin cümlesinden a'lâyım ve hepsinin fevkindeyim, demek istedi.

Ma'lûm olsun ki, "rabb" "mâlik" ve "sâhib" ma'nâsına gelir. Nitekim şirket-i mudârabede mal sâhibine "rabbü'l-mâl" derler. "Seyyid" ve "efendi" ma'nâsına gelir. Nitekim âyet-i kerîmede قَالَ ارْجِعْ إِلَى رَبِّكَ فَاسْأَلْهُ (Yûsuf, 12/50) [Efendine dön, ona sor.] ve يَا صَاحِبَيِ السِّجْنِ أَمَّا أَحَدُكُمَا فَيَسْقِي رَبَّهُ خَمْرًا... اُذْكُرْنِي عِنْدَ رَبِّكَ (Yûsuf, 12/41-42) [Ey zindan arkadaşlarım! Rü'yânızın ta'bîrine gelince: Biriniz efendisine şarâb sunacaktır... Beni efendinin yanında yâd et!] buyurulur. Ve "mürebbî" ma'nâsına gelir; "rabbü's-sabî" ve "rabbü'l-müteallim" derler.

İmdi bir hükümdârın tebaasından her biri nisebden bir nisbetle "erbâb"dır. Çünkü mallarının ve çocuklarının "rabb"idir. Velâkin üzerlerinde maslahata menûtan mutasarrıf olan hükümdarları hepsinin "rabb"idir. Binâenaleyh o "rabb-i a'lâ" ve "rabbü'l-küll" olmuş olur.

Ve rubûbiyyet-i ilâhiyye ise cemî'-i zerrât-ı kâinâta şâmil ve onların rubûbiyyet-i cüz'iyyelerini muhît olduğundan Rabb-i mutlak, ancak "Rabbü'l-âlemîn"dir. Fir'avn'ın أَنَا رَبُّكُمُ الأَعْلَى [Ben sizin rabb-i a'lânızım!] (Nâziât, 79/24) kavlinin bu hakîkate şümûlü hasebiyle sâhirler, bu sözde onun sıdkını müşâhede ettikleri vakit, Fir'avn'ın bu sözünü inkâr etmediler; ve

onun mertebe-i tahakkümünü kabûl ve ikrâr ettiler de, dediler ki: "Evet, sen ancak hayât-ı dünyeviyyede sâhib-i saltanat olduğun için hükmedersin. Binâenaleyh ne hüküm edersen et, devlet sana mahsustur!" dediler.

İmdi îzâh olunan nokta-i nazara göre Fir'avn'ın "Ben sizin rabb-i a'lânızım!" (Nâziât, 79/24) kavli bâtıl değil idi, belki sahîh idi. Vâkıâ Fir'avn, hakîkat cihetinden Hakk'ın "ayn"ıdır; fakat sûret-i müteayyine cihetinden Hakk'ın gayrıdır. Binâenaleyh Fir'avn'ın mazharında zâhir olan rubûbiyyet-i Hakk'a "rubûbiyyet-i mutlaka" demek câiz olmaz. Zîrâ rubûbiyyet-i Hak külldür ve asıldır ve zâtîdir. Ve Fir'avn ve emsâlinin sûretlerinden zâhir olan rubûbiyyet-i Hak ise, o küllden bir cüz'dür ve fer'dir ve ârızîdir. [25²/92ᵇ]

Suâl: Fir'avn'ın أَنَـا رَبُّكُـمُ الأَعْلَـى (Nâziât, 79/24) [Ben sizin rabb-i a'lânızım!] kavlinde min-vechin sâdık olduğu îzâh olundu. Hâlbuki وَقَـالَ فِرْعَـوْنُ يَـا أَيُّهَـا الْمَـلَأُ مَـا عَلِمْـتُ لَكُـمْ مِـنْ إِلٰـهٍ غَيْـرِي (Kasas, 28/38) [Fir'avn dedi ki: Ey nâs! Ben, benden başka sizin için ilâh bilmiyorum!] âyet-i kerîmesine nazaran Fir'avn'ın da'vâ-yı rubûbiyyetten maksadı, da'vâ-yı ulûhiyyet olduğu anlaşılır?

Cevâb: Ma'lûm olsun ki, "ilâh" esmâ-i ecnâstandır. Hak olsun bâtıl olsun her ma'bûda ıtlâk olunur. Sonra ma'bûdün-bi'l-hakka ıtlâkı galebe etti. Nitekim evvelâ her yıldıza "necm" ıtlâk olunurken, ba'dehû gāliben "Süreyyâ" yıldızına ıtlâk olundu. Fakat "Allah" lafzı ancak ma'bûdün-bi'l-hakka mahsustur. Ve "ilâh" kelimesinin muhtelif ma'nâları vardır ki, âtîde ta'dâd olunur:

1. Zâtında ukūl ve efhâm mütehayyir olana "ilâh" derler.

2. Zikriyle kulûb mutmain ve sâkin olan zâta kezâ "ilâh" derler. Nitekim أَلَهْـتُ إِلَـى فُـلَانٍ dedikleri vakit سَـكَنْتُ إِلَيْـهِ [Ona i'timâd etmekle mutmain oldum] ma'nâsını murâd ederler.

3. Kendisine i'timâd olunan kimseye "ilâh" derler.

Bunlardan daha başka ma'nâları da vardır. Bu kelime hakkında daha ziyâde tafsîlât isteyenler, şârih-i *Mesnevî* İsmâîl Ankaravî (k.s.) hazretlerinin *Fütûhât-ı Ayniyye* nâmındaki eserine mürâcaat etsinler.[638]

638 Bk. Ankaravî, *Fâtiha Tefsîri Fütûhât-ı Ayniyye*, s. 40-42.

İmdi saltanat ve ihtişâmı derece-i gāyede olan Fir'avn hakkında tebaa-i cehelesi mütehayyir olduğundan onların "ilâh"ı olur. Ve makām-ı hükm ve tasarrufta olup tebaası onun siyâsetiyle mutmainnü'l-kulûb ve sâkin olduklarından yine onların "ilâh"ı olur; ve kezâ emniyyet-i beldede onun idâresine i'timâd olunduğundan bu i'tibâr ile de kendisine "ilâh" denir. Fakat bu ulûhiyetlerin cümlesi bâlâda îzâh olunan rubûbiyyet-i arazıyye kabîlindendir. Binâenaleyh makām-ı hükm ve tasarrufta bulunan Fir'avn'ın "Ey ahâlî, ben sizin için benden başka bir ilâh bilmiyorum" (Kasas, 28/38) demesi zikrolunan ma'nâlara nazaran أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلَى (Nâziât, 79/24) [Ben sizin rabb-i a'lânızım!] kavlinin nazîri olmuş olur.

İmdi Fir'avn, tebaası üzerine müstevlî olan bu rubûbiyyet-i ârıziyye-i cüz'iyyesi sebebiyle onların rubûbiyyet-i ârıziyye-i cüz'iyyelerinin fevkinde bulunduğundan, bu rubûbiyeti sâikasıyla sâhirlerin ellerini ve ayaklarını [25²/93] kesti; ve onları hurma ağaçlarına astı. Fakat Fir'avn bu rubûbiyetini Hakk'ın gayrı olan kendi bâtıl sûretinde Hakk'ın "ayn"ına mülâbis olduğu hâlde icrâ etti. Zîrâ her bir sûret hakîkati cihetinden Hakk'ın "ayn"ıdır. Ve bu hakîkat gâh Hak ve gâh bâtıl sûretlere, bürünerek zâhir olur. Fir'avn dahi bâtıl sûretine bürünerek zâhir olmuş idi. Ve bu muhtelif libâslarda zuhûr, esmâ ve sıfât-ı muhtelife-i ilâhiyye iktizââtıdır. Binâenaleyh ârif-i billâh olanların nazarlarında, sûret-i bâtılede olan zuhûrât ve tecelliyât-ı ilâhiyye dahi kendi dâiresinde inkâr olunmaz. Fakat tavr-ı şerîat ile mukāyese olunursa red ve inkâr olunur. Zîrâ tavr-ı şerîatta îmân ve ihsân makbûl ve küfür ve zulüm merdûddur. Fakat Hakk'a nisbeten her ikisi de hikmettir. Nitekim Hz. Şeyh-i Ekber'in şeyhi Ebû Medyen Mağribî (r.anhümâ) buyururlar:

لَا تُنْكِرُ البَاطِلَ فِي طَوْرِهِ فَإِنَّهُ مِنْ بَعْضِ ظُهُورَاتِهِ

Tercüme: "Bâtılı tavrında inkâr etme; zîrâ o da tecelliyât-ı ilâhiyyeden bir cüz'dür."

Ve Hz. Mevlânâ (r.a.) buyururlar: *Mesnevî*:

راضیم در کفر ز آن رو که قضاست نی از آن رو که نزاع و خبثِ ماست
کفر هم نسبت بخالق حکمت است گر بما نسبت کنی کفر آفتست

Tercüme: "Kazâ-yı ilâhî olması cihetinden ben küfre râzıyım; fakat bi-

zim hubs ve nizâımız olması cihetinden râzı değilim. Küfür dahi Hâlık'a nisbetle hikmettir. Eğer bize nisbet edersen küfür âfettir."[639]

Suâl: Mûsâ (a.s.) muvâcehe-i Fir'avn'da ve mecma'-i nâsta sâhirlerin sihr-i azîmlerini elindeki asâ ile ibtâl ve Fir'avn'ı ve huzzârı tedhîş etmiş olduğu hâlde, niçin kendisine îmân eden sâhirleri, bu mu'cize-i dehşet-âveriyle Fir'avn'a karşı müdâfaa etmedi?

Cevâb: Zîrâ Mûsâ (a.s.), merâtib-i âliye-i uhreviyyeye vusûl ancak mertebe-i şehâdeti ihrâz etmekle [25²/94] olacağını bilir idi. Binâenaleyh sâhirlerin o devlet-i azîme-i uhreviyyeye nâil olmaları, ancak Fir'avn'ın onları zulmen katletmesi sebebiyle olacak idi. Bundan dahi müstebân olur ki, küffârın ve zalemenin vücûdu mü'minler için rahmettir. Zîrâ mü'minler onların zulmüyle maktûl olmalarından dolayı derecât-ı âliye-i uhreviyyeye nâil olurlar; ve zaleme ve küffâr dahi bu sebeble derekât-ı sâfile-i uhreviyyeye sukūt ederler. Ve sahâbe-i kirâmdan bir kısmının ve nûr-i dîde-i mü'minîn olan Hüseyn hazretlerinin zulmen katilleri dahi bu hikmete müsteniddir. Zîrâ Hak Sübhânehû ve Teâlâ hazretleri netâyici birtakım sebeblere ta'lîk buyurmuştur ki, o sebebler âlem-i şehâdette aslâ ta'tîl kabûl etmez. Çünkü âlem-i şehâdetteki sûretler, a'yân-ı sâbitenin netâyicidir. Bu sûretlerin hiçbirisi sebebsiz husûl-pezîr olmaz. Meselâ ateşin bir hakîkati vardır. O hakîkatin bu âlemde bir sûrete taalluku, delk ve teması veyâ herkesçe ma'lûm olan diğer sebebler iledir. Ve a'yân-ı sâbite ise böyle vücûd-ı izâfî âleminde esbâb tahtında ancak ilm-i ilâhîde sâbit olan hâllerinin iktizâsı dâiresinde zâhir olurlar. Meselâ ateşin hakîkati gördüğümüz kırmızı bir sûrette zâhir olunca bittabi' yakar. Zîrâ o hakîkat-i ilmiyye, bir kelime-i ilâhiyyedir. Çünkü Hak Sübhânehû ve Teâlâ hazretleri Kur'ân-ı Kerîm'de لَا تَبْدِيلَ لِكَلِمَاتِ اللّٰهِ (Yûnus, 10/64) [Kelimât-ı ilâhiyye için tebdîl yoktur!] kavliyle bu hakāyık-ı ilmiyyenin aslâ tebeddül etmeyeceğini bize bildirmiştir. Binâenaleyh hakîkatleri saâdet veyâ şekāvet üzerine ilm-i ilâhîde sâbit olanlar, dünyâda ve âhirette her ne kisve-i taayyünde zâhir olurlarsa olsunlar, bu hakîkatlerinin âsâr ve ahkâmına tâbi' olurlar. Enbiyânın teblîğ ve da'vetleri bu iki ferîkin yekdîğerinden temeyyüzü ve her birisi hakkında

639 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, V, s. 365 (beyit: 1364); II, s. 35 (beyit: 2027).

hüccet-i bâliğa-i ilâhiyye husûlü içindir. Bu bahsin tafsîli **Fass-ı Üzeyrî**'de ve bi'l-münâsebe diğer fasslarda dahi geçmiş idi.

İşte bu kelimât-ı ilâhiyye ise a'yân-ı mevcûdâttan başka bir şey değildir. Binâenaleyh onlara ilm-i ilâhîde sübûtları cihetinden "kıdem" nisbet olunur; ve mertebe-i kesîf-i şehâdette mâddeye bürünerek zuhûrları ve izâfî birer vücûd iktibâs etmeleri cihetinden dahi onlara "hudûs" nisbet olunur. "Bir şeyin hem kadîm ve hem de hâdis olması nasıl olur?" diyecek olursan [25²/95] bunu îzâhen deriz ki:

Meselâ sen "Bugün bizim indimizde bir adam veyâ bir misâfir hâdis ve peydâ oldu" dersin. Hâlbuki senin indinde hudûsünden evvel, o adam veyâ misâfirin "vücûd"u olmamak lâzım gelmez. O zâten evvelden mevcûd idi. Ba'dehû senin indinde hâdis ve zâhir oldu. İşte bu hakîkate mebnî Hak Teâlâ kendi Kelâm-ı azîzinde, kelâm-ı ilâhîsinin bu âlem-i şehâdete vürûdu hakkında sûre-i Enbiyâ'da مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرٍ مِنْ رَبِّهِمْ مُحْدَثٍ إِلَّا اسْتَمَعُوهُ وَهُمْ يَلْعَبُونَ (Enbiyâ, 21/2) ya'ni "Onlara Rablerinden bir kelâm-ı muhdes gelse, dinleyip hemen istihzâ ederler." Ve kezâ sûre-i Şuarâ'da وَمَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرٍ مِنَ الرَّحْمٰنِ مُحْدَثٍ إِلاَّ كَانُوا عَنْهُ مُعْرِضِينَ (Şuarâ, 26/5) ya'ni "Onlara Cenâb-ı Rahmân'dan bir kelâm-ı muhdes gelse, ondan hemen i'râz ederler" buyurdu. Hâlbuki Hak Teâlâ'nın kelâmı sıfat-ı ilâhiyyesi olmak i'tibâriyle kadîmdir. Bu âlemde harf ve savt ile leb-i peygamberîden zuhûru ve hudûsü, bu hudûsden mukaddem mevcûd olmamasını îcâb etmez. *Mesnevî*:

گر چه قرآن از لبِ پیغمبرست　　هر که گوید حق نگفت او کافرست

Tercüme: "Vâkıâ Kur'ân Peygamber'in dudağından sâdır olmuştur. Her kim Hak söylemedi derse o kimse kâfir olur."[640]

Ve kezâ bunun vücûd-ı insânîde nazîri budur ki: İnsan bir mecliste söyleyeceği sözü evvelâ kendi bâtınında ve zihninde düşünür ve içinden söyler. Bu içinden konuşmanın hâriçte vücûdu yoktur. Ba'dehû o ma'nâyı harf ve savt libâsına bürüyüp muhâtablarına izhâr ve ismâ' eder. Bu harf ve savt ile vâki' olan kelâm bâtındaki ve zihindeki kelâma nisbetle hâdistir. Binâenaleyh bu hudûsden mukaddem o kelâm esâsen insanın zâtında mevcûd idi; ba'dehû lisânında hâdis ve zâhir oldu. İşte Kelâm-ı kadîm-i Hak dahi bu misâle mutâbıktır.

640 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, VIII, s. 87 (beyit: 2115).

Ve Rahmân'dan sâdır olan Kelâm-ı kadîm mü'minlere rahmettir. Zîrâ Hak Teâlâ وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاءٌ وَرَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ (İsrâ, 17/82) [Kur'ân'dan mü'minler için bir şifâ, bir rahmet olan şeyi indiririz.] buyurur. Ve rahmet ehl-i hidâyete ancak rahmet ile gelir; [25²/96] kendi zıddı olan azâb ile gelmez. Ancak ehl-i dalâlet için azâb te'sîrini ilkā eder. Nitekim âyet-i kerîmede وَلَا يَزِيدُ الظَّالِمِينَ إِلَّا خَسَارًا (İsrâ, 17/82) [Zâlimler için ise, ziyândan başka bir şey arttırmaz.] buyurulur. Çünkü ehl-i dalâlet isti'dâdları iktizâsı olarak rahmetten i'râz ederler. Çünkü onlara te'sîr-i azâbı ilkā eder. Nitekim gül kokusu insanın meşâmmına ni'met ve râhat ve lezzettir. Fakat necâset böceğine nıkmet ve eziyet ve merârettir. İmdi dâire-i rahmetten yüz çeviren kimse onun zıddı olan azâb dâiresine teveccüh etmiş olur ki, o dâire-i azâbda rahmet bulunmaz. Zîrâ iki zıd ictimâ' etmez.

وأمَّا قولُه: ﴿فَلَمْ يَكُ يَنْفَعُهُمْ إِيمَانُهُمْ لَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا سُنَّةَ اللّٰهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ فِي عِبَادِهِ﴾ ﴿إِلاَّ قَوْمَ يُونُسَ﴾، فلمْ يَدُلَّ ذلك على أنَّه لا يَنْفَعُهم في الآخرةِ بقولِه في الاِسْتِثْنَاءِ: ﴿ إِلاَّ قَوْمَ يُونُسَ﴾، فأَرَادَ أنَّ ذلك لا يَرفَعُ عنهم الأَخْذَ في الدُّنيَا، فلِذلك أُخِذَ فرعونُ مع وجودِ الإيمانِ منه، هذا إنْ كان أَمْرُه أمرَ مَن تَيَقَّنَ بالانْتِقَالِ في تلك السَّاعةِ، وقَرينةُ الحالِ تُعْطِي على أنَّه ما كان على يَقِينٍ من الانْتقَالِ، لأنَّه عَايَنَ المؤمنينَ يَمْشُونَ في الطَّريقِ اليَبَسِ الَّذي ظَهَرَ بضَرْبِ موسَى بعَصَاهُ البَحرَ، فلمْ يَتَيَقَّنْ فرعونُ بالهَلاكِ، إذ آمَنَ بخِلافِ المُحْتَضَرِ حتَّى لا يُلْحَقَ بِهِ، فآمَنَ بالَّذي آمَنَتْ به بَنُو إِسْرَائِيلَ على التَّيَقُّنِ بالنَّجاةِ -لا على التَّيقُّنِ بالهلاكِ-، فكان كما تَيَقَّنَ لكنْ على غيرِ الصورةِ الَّتي أَرَادَ، فنَجَّاه اللّٰهُ من عذابِ الآخرةِ من نفسِه، ونَجَّا بَدَنَه كما قال تعالى: ﴿فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ لِمَنْ خَلْفَكَ آيَةً﴾، لأنَّه لوْ غَابَ بصُورتِه رُبَّمَا قال قومُه احْتَجَبَ، فظَهَرَ بالصُّورةِ المَعْهُودَةِ مَيِّتًا ليُعْلَمَ أنَّه هو، فقدْ عَمَّتْه النَّجاةُ حِسًّا ومَعْنًى، ومَن حَقَّتْ عليه كلِمةُ العَذابِ الأُخْرَوِيِّ لا يُؤمِنُ ﴿وَلَوْ جَاءَتْهُمْ كُلُّ آيَةٍ حَتَّى يَرَوُا الْعَذَابَ الأَلِيمَ﴾ أيْ يَذُوقُوا العَذابَ الأخرويَّ، فخَرَجَ فرعونُ من هذا الصِّنْفِ، هذا هو الظَّاهرُ الَّذي وَرَدَ به القرآنُ.

Ve onun فَلَمْ يَكُ يَنْفَعُهُمْ إِيمَانُهُمْ لَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا سُنَّةَ اللّٰهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ فِي عِبَادِهِ إِلَّا قَوْمَ يُونُسَ لَمَّا آمَنُوا كَشَفْنَا عَنْهُمْ عَذَابَ الْخِزْيِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا (Mü'min, 40/85) (Yûnus, 10/98) [25²/97] ya'ni "Bizim be'simizi gördükleri vakitte onların îmânları kendilerine menfaat vermez. İbâdı hakkında cârî olan âdet-i ilâhiyyedir." "Kavm-i Yûnus müstesnâdır ki, onlar îmân ettikleri vakit, biz hayât-ı dünyâda onlardan azâb-ı hızyi keşfettik" kavline gelince, istisnâda إِلاَّ قَوْمَ يُونُسَ (Yûnus, 10/98) [Kavm-i Yûnus müstesnâ olmak üzere.] kavliyle bu, âhirette onlara nef' vermeyeceğine delâlet etmez. Bununla dünyâda onlardan muâheze ref'olunmayacağını murâd etti. İşte bunun için, kendisinden îmânın vücûduyla berâber Fir'avn ahzolundu. Eğer onun emri, o sâat içinde intikāle müteyakkın olan kimsenin emri olursa, budur. Ve karîne-i hâl, intikālden yakîn üzere olmadığını i'tâ eder. Zîrâ o, Mûsâ'nın denize asâsıyla vurmasından zâhir olan kuru yolda mü'minlerin yürüdüklerini muâyene etti. Binâenaleyh Fir'avn helâke müteyakkın olmadı. Zîrâ muhtazarın hilâfına olarak, hattâ ona lâhik olmayacağına bile emîn oldu. Böyle olunca –helâke teyakkun üzerine değil–,[641] necâta teyakkun üzerine, Benî İsrâîl'in îmân ettiğine îmân etti. İmdi teyakkunu gibi vâki' oldu; fakat irâde ettiği sûretin gayrı üzere. Binâenaleyh Allah Teâlâ ona kendi nefsinden azâb-ı âhiretten necât verdi. Bedenine de necât verdi. Nitekim Hak Teâlâ فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ لِمَنْ خَلْفَكَ آيَةً (Yûnus, 10/92) ya'ni "Senin halefin olan kimselere alâmet olmak için bugünde bedenine necât veririz" buyurdu. Eğer o sûretiyle gāib olsa idi kavmi, "İhticâb etti!" derler idi. Böyle olunca o olduğu bilinmek için, sûret-i ma'hûdesiyle ölü olarak zâhir oldu. Necât hissen ve ma'nen ona âmm oldu. Azâb-ı uhrevî kelimesi üzerine vâcib olan kimseler, velevki onlara her bir âyet gelse, "azâb-ı elîmi görmedikçe" (Yûnus, 10/97), ya'ni azâb-ı uhrevîyi tadmadıkça îmân etmez. Şu hâlde Fir'avn bu sınıftan çıktı. İşte bu öyle bir zâhirdir ki Kur'ân onunla vârid oldu.

Cenâb-ı Şeyh (r.a.) yukarıda وكان قُرَّةَ عينٍ لفِرعونَ بالإيمانِ الَّذي أعْطَاه اللّٰهُ عندَ الغَرَقِ، فقَبَضَه طاهِرًا ومُطَهَّرًا [Ve gark indinde Allah Teâlâ'nın ona i'tâ eylediği îmân ile, Fir'avn için de kurret-i ayn oldu. Binâenaleyh onu tâhir ve

641 Arapça metinde ve tercümede tire içine aldığımız kısım *Fusûs* metninden olmayıp Ahmed Avni Bey tarafından Bosnevî şerhi dikkate alınarak eklenmiş açıklayıcı bir ifâdedir. Krş. Bosnevî, *Tecelliyât-ı Arâisu'n-Nusûs*, s. 549.

mutahhar olarak kabzeyledi.] buyurmuşlar ve Fir'avn'ın îmânı makbûl olup olmadığı hakkındaki îzâhât dahi bu bahsin şerhinde geçmiş idi. Bu beyânâta nazaran Hz. Mûsâ'ya muhâlefet ve Rabbü'l-âlemîne îmân eden sâhirlere ihânet eden Fir'avn'ın rahmetten i'râz ve azâba istikbâl eden zümreye [25²/98] dâhil olmaması îcâb eder. Hz. Şeyh (r.a.) bu ma'nâyı te'yîden ve bir suâl-i mukaddere cevâben buyururlar ki:

Hak Teâlâ hazretlerinin فَلَمْ يَكُ يَنْفَعُهُمْ إِيمَانُهُمْ لَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا سُنَّةَ اللّٰهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ فِي عِبَادِهِ (Mü'min, 40/85) [Bizim be'simizi gördükleri vakitte onların îmânları kendilerine menfaat vermez. İbâdı hakkında cârî olan âdet-i ilâhiyyedir.] kavline gelince: Bu âyet-i kerîme be's-i ilâhîyi görüp de îmân etmeyenin âhirette menfaati olmayacağına delîl olamaz. Hak Sübhânehû ve Teâlâ bu kelâm ile îmân-ı be's sâhibleri hakkında dünyâda muâheze ve ukûbetin onlardan ref'olunmayacağını murâd eder. Zîrâ إِلاَّ قَوْمَ يُونُسَ (Yûnus, 10/98) [Kavm-i Yûnus müstesnâ olmak üzere.] îmân-ı be's sâhiblerinden ancak kavm-i Yûnus'un hayât-ı dünyâda azâbı ref'olunduğu beyân buyurulur.

İmdi kavm-i Yûnus'un gayrı olan îmân-ı be's sâhiblerinden azâb-ı dünyâ ref'olunmamakla, azâb-ı âhiretin dahi ref'edilmeyeceği anlaşılmaz. İşte bu hikmete mebnî, Fir'avn îmân etmekle berâber azâb-ı dünyâ olan garktan kurtulamadı. Eğer Fir'avn'ın emri, o sâat içinde intikāle müteyakkın olan ve îmân-ı be's sâhibi bulunan kimselerin emri olursa, verilen îzâhâta temâs eder. Hâlbuki karîne-i hâl intikālden yakîn üzere olmadığını, ya'ni artık bu varta-i hevl-nâkden halâsa imkân kalmadığına hükmetmediğini i'tâ eder. Çünkü Fir'avn Hz. Mûsâ'nın denize asâsıyla vurmasından zâhir olan kuru yolda mü'minlerin yürüdüklerini gözleriyle gördü. Binâenaleyh o helâke müteyakkın, ya'ni devâm-ı hayâtından nâ-ümîd olmadı. Çünkü onun hâli hâl-i ihtizârda bulunan kimsenin hâli değildi; ve muhtazarın hilâfına olarak havâss-ı hamsesi kâmilen âlem-i zâhirin hükmü altında idi; ve hattâ îmân ettiği cihetle kendisi de mü'minler gibi bahr içindeki kuru yolda yürüyebileceğine hükmederek, hâl-i ihtizârda bulunanlara lâhik olmayacağına bile emîn oldu. Şu hâlde helâke teyakkun üzerine değil, bilakis necâta teyakkun üzerine, Benî İsrâîl'in îmân ettiği Rabbü'l-âlemîne îmân etti; ve teyakkun ettiği gibi de vâki' oldu; oldu ammâ irâde ettiği sûretin gayrı üzere vâki' oldu. Ya'ni îmânının kabûlüyle Hak Teâlâ onun nefsi,

ya'ni zâtı ve rûhu hakkında azâb-ı ebedî-i âhiretten necât verdi; ve bedenine ve cesedine de necât verdi.

Nitekim Hak Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ لِمَنْ خَلْفَكَ آيَةً (Yûnus, 10/92) ya'ni "Senin arkanda kalacak olanlara bir alâmet olmak üzere [25²/99] o günde bedenine necât veririz" buyurdu. Fir'avn îmân etmekle, Hak Teâlâ'nın, rûhuna âhirette ve bedenine de dünyâda necât vermesini murâd etti. Hak Teâlâ ise onun murâdının gayrı olan bir tarzda ona necât verdi. Zîrâ onun hakkında hayırlısı bu tarz idi. Çünkü senelerden beri hükûmet-i mutlaka icrâsına alışmış olan Fir'avn'ın rûhen ve bedenen necâtı hâlinde, haklarında وَلَوْ رُدُّوا لَعَادُوا لِمَا نُهُوا عَنْهُ (En'âm, 6/28) ya'ni "Eğer onlar hâl-i evvellerine red ve iâde olunsalar nehyolundukları şeye avdet ederlerdi" buyurulan zümreye lâhik olması ihtimâli var idi. Binâenaleyh îmânını müteâkib gark sûretiyle kabzı, onun hakkında tecellî eden rahmet-i ilâhiyyedendir. Gerçi bedeninin denizden necâtından Fir'avn'ın zâtına bir fâide yoksa da, bu necât arkasında kalanları şirk ve dalâletten kurtarmak için, onlara bir burhân-ı celî olduğundan, bu da rahmet-i ilâhiyyeden idi. Zîrâ Fir'avn'ın beden-i mağrûku dalgalar ile sâhile atılmayıp gâib olsa idi, kavmi "Fir'avn boğulmadı, belki nazar-ı halktan ihticâb edip semâya urûc etti!" derlerdi. Nitekim Nasrânîlerin Hz. Îsâ (a.s.) hakkındaki kavilleri meydandadır.

İmdi halk tarafından Fir'avn olduğu bilinmek için, sûret-i ma'hûdesiyle, ölü olarak zâhir oldu. Şu hâlde necât ona hissen ve ma'nen âmm oldu; ya'ni necât, Fir'avn'ın ma'nen rûhuna ve hissen cesedine şâmil oldu. Ve üzerlerine azâb-ı uhrevî vâcib olan, ya'ni ilm-i ilâhîde ayn-ı sâbitesi isti'dâd-ı gayr-ı mec'ûlü hasebiyle şekāveti kabûl ve bu âlem-i kesîfte de, bu hakîkatinin iktizâsı olarak tarîk-i küfür ve inkârdan zevk alan kimselere ne kadar ma'kūl delîller getirilse, azâb-ı elîmi görmedikçe îmân ve tasdîk etmezler. Nitekim Ebû Cehil, Bedir muhârebesinde katlolunduğu esnâda, kātili olan sahâbîye "Benim için sâhibine, senin adâvetinden pişman değilim, dedi de!" diyerek vasiyet etti; ve inâd ve istikbârının şiddetini son nefesinde bile izhâr etti.

İmdi Fir'avn inâd ve istikbârında musırr olmayıp îmân ettiği için, üzerlerine kelime-i azâb-ı uhrevî vâcib olan sınıftan çıkmış oldu. İşte bu îzâh

ettiğimiz bahis zevâhir-i kur'âniyyedendir. Esrâr-ı kur'âniyyeden değildir ki, "Sen onu böyle te'vîl ettin, ondan zâhirde bu ma'nâ anlaşılamaz!" denilebilsin. [25²/100]

ثـمَّ إنَّـا نَقـولُ بعـدَ ذلـك الأمـرُ فيـه إلـى اللّٰـهِ، لِمَـا اسْـتَقَرَّ فِـي نُفُـوسِ عَامَّـةِ الخَلـقِ مـن شـقَائِهِ، ومـا لهـم نَـصٌّ فـي ذلـك يَسْـتَنِدُونَ إليـه، وأمَّـا آلُـه فلَهُـم حُكـمٌ آخَـرُ ليـس هـذا مَوضِعَـه.

Bundan sonra biz onun hakkında emir Allah Teâlâ'ya râci'dir deriz. Zîrâ âmme-i halk nüfûsunda onun şekāveti müstekarr oldu. Hâlbuki bunun hakkında istinâd edecekleri bir nass yoktur. Ve onun "âl"ine gelince, onlar için başka bir hüküm vardır ki, burası onun mevzii değildir.

Ya'ni Kur'ân-ı Kerîm'in zâhirine nazaran Fir'avn'ın îmânı sâbit olduktan sonra biz Fir'avn hakkındaki emir Allah Teâlâ'ya râci'dir, deriz. Zîrâ âmme-i müslimîn ile sâir ehl-i kitâbın nefislerinde Fir'avn'ın şekāveti takarrür etmiştir. Ya'ni bunların hepsi onun ef'âl-i mezmûmesinin derece-i şenâatine nazar edip kendisine îmânı yakıştıramadıklarından dünyâda ve âhirette behemehâl eşkıyâ zümresine dâhil olacağına hükmederler. Hâlbuki onların indinde Fir'avn hakkında Cenâb-ı Hak'tan münzel bir nass-ı kat'î yoktur. Bilakis yukarıda îzâh olunduğu üzere îmânının sıhhatine delâlet eden âyât-ı kur'âniyye vardır. Ve bir şahsın dünyâdaki ef'âl-i şenîasına bakıp da şekāvet-i ebedîsine hükmetmek, Hak Teâlâ hazretlerinin vaîdinden aslâ tecâvüz etmeyeceğine hükmetmek demektir. Bu ise binnetîce kerem-i ilâhîyi zımnen inkâr demek olacağından sû'-i edebdir. Hâlbuki Hak Teâlâ hazretleri, edeb-i ilâhîsiyle müeddeb bulunan rusül-i kirâm hazarâtının hâllerinden Kur'ân-ı Kerîm'de haber verip şöyle buyurur: يَـوْمَ يَجْمَـعُ اللّٰـهُ الرُّسُـلَ فَيَقُـولُ مَـاذَا أُجِبْتُـمْ قَالُـوا لَا عِلْـمَ لَنَـا إِنَّـكَ أَنْـتَ عَلَّامُ الْغُيُـوبِ (Mâide, 5/109) ya'ni "O günde ki, Allah Teâlâ resûlleri cem'edip, neye icâbet olundunuz? buyurur. Biz bilmeyiz, muhakkak tamâmıyla gaybları bilen ancak Sensin, derler." İmdi rusül arasında Mûsâ (a.s.) da mevcûd olduğundan, Hak Sübhânehû hazretlerinin bu hitâbı bittabi' ona da râci'dir. Hâlbuki bu hitâba cevâben "Ya Rab, sen bilirsin ki, Fir'avn [25²/101] benim da'vetime icâbet etmedi

de şu şenâatleri icrâ etti" demiyor ve ümmetinin emrini Cenâb-ı Hakk'a havâle ediyor. Ve kezâ sultân-ı rusül (S.a.v.) Efendimiz dahi bu hitâba Ebû Cehil ve emsâlinin rezâilinden ve çihâr-yâr-ı güzîn ve sâir ashâb-ı kirâmın fezâilinden bahis buyurmuyor. Velhâsıl rusül-i kirâmın hepsi, emri Hakk'a havâle buyuruyorlar.

Hz. Şeyh-i Ekber (r.a.) efendimiz ise vâris-i ulûm-i nebevî ve halîfe-i Hudâ'dır. Bu *Fusûsu'l-Hikem*'i, Dîbâce-i kitâbda فَمَا أُلْقِيَ إلا ما يُلْقَى إِلَيَّ ولا أُنْزِلَ فِي هذا المَسْطُورِ إلا ما يَنْزِلُ به عَلَيَّ [İmdi ben, ancak bana ilkā olunan şeyi ilkā ederim; ve ben bu mastûr içinde, ancak benim üzerime onunla nâzil olan şeyi inzâl ederim.] buyurduğu vech ile Hâtem-i enbiyâ (s.a.v.) Efendimiz'den telakkî buyurdular. Bu telakkîden ne ziyâde, ne de eksik bir şey yazmadılar. Binâenaleyh Fir'avn'ın emr-i zâhirîsini nusûs-ı kur'âniyyeye nazaran bilâ-tereddüd beyân buyurduktan sonra, emr-i bâtınîsini dahi rusül-i kirâma tebaan ve edeb-maallâha riâyeten bâlâda îzâh olunan âyet-i kerîme muktezâsınca Allâmü'l-guyûba ircâ' eylediler. Esâsen وَلِلّٰهِ غَيْبُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِلَيْهِ يُرْجَعُ الْأَمْرُ كُلُّهُ (Hûd, 11/123) [Semâvât ve arzın gaybı Allâh'ındır ve emrin kâffesi ona rücû' eder.] ve بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ (Yâsîn, 36/83) [Her bir şeyin melekûtu yed-i kudretinde olan Hakk'ı tesbîh ve takdîs ederim; siz sâdece O'na ircâ olunursunuz.] ve وَإِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ (Bakara, 2/210) [Umûr Allâh'a rücû' eder.] âyât-ı kur'âniyyesi mûcibince Hakk'a râci' olmayan bir emr yoktur.

Bunun sırrı budur ki, kazâ-yı ilâhî biri mübrem, diğeri muallak olmak üzere iki nevi'dir. "Kazâ-yı mübrem"in aslâ tebdîli mümkin değildir. Çünkü a'yân-ı sâbitenin muktezâsıdır. Ve onlar bu muktezâya mebnî Hakk'ın bu hüküm ve kazâsını taleb etmişlerdir. Tafsîli **Fass-ı Üzeyrî**'dedir. Diğeri "kazâ-yı muallak"tır. Bu kazâ tebeddül edebilir. Çünkü ba'zı umûrun vukūuna muallaktır. Meselâ: "Zeyd sa'yederse zengin olsun, etmezse olmasın!" tarzındaki hüküm gibi.

Kazâ-yı mübrem dahi iki nevi'dir: Birisi ind-i ilâhîde kazâ-yı muallak olarak sâbittir; fakat ehl-i melekût indinde kazâ-yı mübrem olarak görünür. Bu hâl hicâbât-ı ilâhiyyenin bir nev'idir. Ya'ni kendilerine a'yân-ı sâbite âlemi mekşûf olan kümmelîn-i ibâdullâhın hicâbıdır. Bu kazâ-yı mübrem dahi şefâat-i enbiyâ ve evliyâ ile tebeddül edebilir. Fakat bu hicâb-ı

ilâhî emr-i ilâhî ile kaldırılmadıkça kimsenin şefâate mecâli olmaz. مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ (Bakara, 2/255) [Şefâat eden kimsenin Allah Teâlâ indindeki şefâati ancak Hakk'ın izni ile olur.] Diğeri indallahda dahi kazâ-yı mübremdir. Bu kazâ-yı ilâhînin tebdîli muhâldir.

İşte enbiyâ-yı izâm ve evliyâ-i kirâm hazarâtı bu hicâba muttali' oldukları için ilmi, Allâmü'l-guyûb olan Hakk'a ircâ' ederler. [25²/102] Binâenaleyh Hz. Şeyh'in bu الأمرُ فيه إلى اللّٰهِ [Onun hakkında emr Allah Teâlâ'ya râci'dir.] kavlini tereddüde hamletmek doğru değildir. Çünkü zâhir-i Kur'ân'a göre bu husûsta tereddüde mahal yoktur. Ve Hz. Şeyh'in *Fütûhât-ı Mekkiyye*'de Fir'avn hakkındaki beyânât-ı aliyyesi *Fusûsu'l-Hikem*'deki beyânâtına muvâfıktır. Nitekim *Fütûhât*'ın yüz doksan sekizinci bâbında şöyle buyururlar:

ثـمَّ إنَّ اللّٰـهَ صدَّقه في إيمانِه بقولِه ﴿آلْآنَ وَقَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ﴾ فَدَلَّ على إخلاصِه في إيمانِه، ولـوْ لـمْ يكـنْ مخلِصًـا لَقَـالَ فيه تعالى كمـا قـال في الأعْـرابِ الَّذيـن قالـوا: ﴿آمَنَّا قُلْ لَـمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِـنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ﴾، فقد شَـهِدَ اللّٰـهُ لفرعونَ بالإيمـانِ وما كان اللّٰـهُ ليشـهد لأحَـد بالصِّـدقِ في توحيـدِه إلَّا ويُجازِيه به وبعـد إيمانِه، فما عَصَى فقبله اللّٰـهُ إن كان قبله طاهـرًا، والكافرُ إذا أسلم وَجَـبَ عليه أن يَغتسِـلَ فكان غرقُه غسلًا له وتَطهيرًا حيث ﴿فَأَخَذَهُ اللّٰـهُ﴾ في تلك الحالةِ ﴿نَكَالَ الْآخِرَةِ وَالْأُولَى﴾ وجعل ذلك ﴿لَعِبْرَةً لِمَنْ يَخْشَى﴾ وما يُشبِهه إيمانه إمانَ مَن غَرغَرَ فإنَّ المُغَرغِرَ مُوقِنٌ بأنَّه مُفَارِقٌ قَاطِعٌ بذلك، وهـذا الغرقُ هنا لـمْ يكـنْ كذلك لأنَّه رأى البحرُ يَبَسًا في حقِّ المؤمنينَ فعَلِمَ أنَّ ذلك لهم بإيمانِهم فما أَيْقَنَ بالموتِ بل غلب على ظنِّه الحياةُ فليس مَنزِلتُه مَنزِلةَ مَن حَضَرَ المَوت فقال: ﴿إِنِّي تُبْتُ الْآنَ﴾ ولا هو من الَّذين يَمُوتُون وهُم كفَّارٌ فأمْرُه إلى اللّٰهِ تعالى.

Ya'ni "Muhakkak Allah Teâlâ Fir'avn'ın îmânını tasdîk edip آلْآنَ وَقَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ (Yûnus, 10/91) ya'ni "Şimdi mi aklın başına geldi? Hâlbuki evvelce isyân etmiş idin!" buyurdu. Bu onun îmânında ihlâsına delâlet eder. Ve eğer muhlis olmasa idi Allah Teâlâ onun hakkında, A'râb hakkında dediği gibi der idi: قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا، قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا، وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ (Hucurât, 49/14) ya'ni "A'râb biz îmân ettik dediler. Onlara de ki,

siz îmân etmediniz velâkin münkād olduk deyiniz. Sizin kalbinize îmâna girme zamânı henüz hulûl etmemiştir."[642] İmdi Allah Teâlâ Fir'avn'ın îmânına şehâdet buyurdu. Hâlbuki Allah Teâlâ hiçbir kimsenin tevhîdinde sıdkına şehâdet etmedi. Ve Fir'avn îmânından sonra isyân etmedi. Binâenaleyh Allah Teâlâ onu tâhir olarak kabzetti. Ve kâfir müslüman olduğu vakit onun üzerine gusül etmek vâcib olur. İmdi onun garkı kendisi için gusül oldu; ve mutahhar olarak kabzetti. Ba'de'l-îmân ma'siyet icrâsına da vakit kalmadı; ve bunu korkan kimseler için ibret kıldı (Nâziât, 79/25, 26); ve onun îmânı mugargır, ya'ni canı hulkūma gelen kimsenin îmânına benzemedi. Zîrâ mugargır mufârık [25²/103] olduğunu yakînen bilir; ve bu gark ise burada bunun gibi değildir. Zîrâ o mü'minler hakkında denizi kuru gördü; ve bunu onların îmân etmelerinden nâşî bildi. Binâenaleyh mevti müteyakkın olmadı. Belki ona zann-ı hayât gālib oldu. Böyle olunca o, mevti hâzır olan kimse cinsinden olmadı; ve o, küffâr olarak ölen kimselerden de olmadı. Binâenaleyh onun emri Allah Teâlâ'ya râci'dir."[643]

Velâkin Fir'avn'ın âline ve havâssına gelince, onların hükmü başkadır. Ve bu bahis onun mahall-i tafsîli değildir. Çünkü âyet-i kerîmede وَحَاقَ بِآلِ فِرْعَوْنَ سُوءُ الْعَذَابِ، النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذَابِ (Mü'min, 40/45, 46) [Âl-i Fir'avn'ı Allah Teâlâ sû'-i azâb ile ihâta etti. Onlar sabah ve akşam nâra arzolunurlar. Kıyâmet kāim olduğu gün dahi, "Ey âl-i Fir'avn, azâbın en şiddetlisine girin!" denir.] âyât-ı kur'âniyyesi Fir'avn'ın âli ve havâssı hakkındadır. Sebebi budur ki, onlar evvelen Fir'avn gibi Rabbü'l-âlemîne îmân etmediler, belki Fir'avn'ın rubûbiyetini tasdîk ettiler. Sâniyen عُمَّالُكُمْ أَعْمَالُكُمْ ya'ni "Başınızdaki âmilleriniz ve hükümdarlarınız, kendi amellerinizdir"[644] hadîs-i şerîfi mûcibince Fir'avn'ın da'vâ-yı bâtılına tahammüle ve ona inkıyâda müsâid bir isti'dâdda idiler. Eğer böyle olmasa idi Fir'avn bu kadar bî-günâh etfâl-i Benî İsrâîl'i katl gibi mezâlimin icrâsına cür'et edemezdi. Eğer i'tirâzan Hak Teâlâ'nın وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَى بِآيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُبِينٍ، إِلَى فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِ فَاتَّبَعُوا أَمْرَ فِرْعَوْنَ وَمَا أَمْرُ فِرْعَوْنَ بِرَشِيدٍ، يَقْدُمُ قَوْمَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَأَوْرَدَهُمُ النَّارَ وَبِئْسَ الْوِرْدُ الْمَوْرُودُ، وَأُتْبِعُوا فِي هَذِهِ لَعْنَةً وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ

642 Ahmed Avni Bey nüshası: "münkād oldunuz". Âdil Bey nüshası: "münkād olduk deyiniz. Sizin kalbinize îmâna girme zamânı henüz hulûl etmemiştir." (s. 134).

643 *Fütûhât-ı Mekkiyye*, IV, s. 59 (198. bâb).

644 Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, I, s. 164.

بِئْسَ الرِّفْدُ الْمَرْفُودُ (Hûd, 11/96-99) [Andolsun ki biz Mûsâ'yı da Fir'avn'a ve onun ileri gelenlerine mu'cizelerimizle ve apaçık bir hüccetle gönderdik de, yine onlar Fir'avn'ın emrine tâbi' oldular. Hâlbuki Fir'avn'ın emri hiç de salâhiyetli ve dürüst değildi. O, kıyâmet günü kavminin önüne düşecektir. Artık o, bunları ateşe götürmüştür. Vardıkları o yer ne kötü yerdir! Burada da, kıyâmet gününde de la'nete tâbi' tutuldular onlar. Kendilerine verilen bu vergi ne kötü vergidir!] وَأَتْبَعْنَاهُمْ فِي هَـٰذِهِ الدُّنْيَا لَعْنَةً وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ هُم مِّنَ الْمَقْبُوحِينَ (Kasas, 28/42) [Ve onlara bu dünyâda bir la'net tâbi kıldık, kıyâmet gününde ise onlar pek menfûr kimselerdendirler.] kavli gösterilirse, deriz ki: Bu âyât-ı kerîmelerde olan vaîd ve ta'zîb, îmânları sahîh olan feseka-i mü'minîne dahi şâmil olduğundan, îmân-ı Fir'avn'ın adem-i sıhhatine delîl olamazlar.

ثـمَّ لِتَعْلَـمْ أنَّـه مـا يَقْبِـضُ اللّٰـهُ أحـدًا إلا وهـو مؤمـنٌ أيْ مُصَـدِّقٌ بمـا جَـاءَتْ بـه الأَخبـارُ الإلٰهيَّـةُ وأَعْنِي من المُحْتَضَرين، ولِهـذا يُكْـرَهُ مَـوتُ الفجْـأَةِ وقَتـلُ الغَفلَـةِ، فأمَّا مَـوتُ الفجْـأَةِ فحَـدُّه أنْ يَخْـرُجَ النَّفَسُ الدَّاخـلُ ولا يَدخُـلَ النَّفَسُ الخَـارِجُ، فهـذا مَـوتُ الفجْـأَةِ، وهـذا غيـرُ المُحْتَضَـرِ، وكذلـك قَتـلُ الغَفلَـةِ، بِضَـرْبِ عُنُقِـهِ مـن ورَائِـه وهـو لا يَشْـعُرُ، فيُقْبَـضُ علـى مـا كان عليـه مـن إيمَـانٍ أو كُفـرٍ، ولذلـك قـال ﷺ: «وَيُحْشَـرُ عَلَـى مَـا عَلَيْـهِ مَـاتَ كَمَـا أَنَّـهُ يُقْبَـضُ عَلَـى مَـا كَانَ عَلَيْـهِ»، والمُحْتَضَـرُ مـا يكـونُ إلا صَاحـبَ شُـهودٍ، فهـو صَاحـبُ إيمَـانٍ بمـا ثَـمَّ، [25²/104] فـلا يُقْبَـضُ إلا علـى مـا كان عليـه، لأنَّ «كَانَ» حَـرفٌ وُجـودِيٌّ، لا يَنْجَـرُّ معـه الزَّمـانُ إلا بِقَرَائِـنِ الأحـوَالِ، فيُفَـرِّقُ بيـنَ الكافـرِ المُحْتَضَـرِ فـي المَـوتِ وبيـنَ الكافـرِ المَقتُـولِ غَفلَـةً والمَيِّـتِ فجْـأَةً، كمـا قُلنَـا فـي حَـدِّ الفجْـأَةِ.

Ondan sonra şunu muhakkak bil ki, Allah Teâlâ muhtazar olanlardan her bir kimseyi ancak mü'min olarak, ya'ni ihbârât-ı ilâhiyye kendisiyle gelen şeyi tasdîk edici olarak kabzeder; ve işte bunun için mevt-i füc'e ve katl-i gaflet mekrûh kılınır. Mevt-i füc'eye gelince, onun haddi nefes-i dâhilin çıkması ve nefes-i hâricin girmemesidir. İşte mevt-i füc'e budur; ve bu, muhtazarın gayrıdır; ve katl-i gaflet de böyledir. Onun şuûru olmadığı hâlde arkasından boynu vurulur. İmdi îmândan veyâ küfürden bulunduğu hâl üzere kabzolunur; ve işte bunun için

Aleyhi's-selâm "Kişi bulunduğu hâl üzere kabzolunduğu gibi öldüğü hâl üzere mahşûr olur" buyurur. Muhtazar ise ancak şühûd sâhibi olur. Binâenaleyh o, vâki' olan şey sebebiyle îmân sâhibidir. İmdi mevcûd olduğu hâl üzere kabzolunur. Zîrâ كان [kâne] "harf-i vücûdî"-dir; ona ancak karâin-i ahvâl ile "zamân" müncer olur. Böyle olunca mevtte muhtazar olan kâfir beyni ve gafleten maktûl olan ve füc'eten meyyit olan kâfir beyni tefrîk olunur. Nitekim hadd-i füc'ede beyân ettik.

Bu verilen îzâhâttan sonra şunu da muhakkak bil ki: Allah Teâlâ hâl-i ihtizârda bulunan her kimseyi ancak mü'min olarak, ya'ni ihbârât ile kendisine gelen şeyi, ya'ni Kitâbullâh'ı tasdîk edici olarak kabzeder. Zîrâ hâl-i ihtizâr, hâl-i dünyâ ile hâl-i âhiretin fasl-ı müşterekidir. Çok def'a müşâhede olunur ki muhtazar, müşâhedât-ı berzahiyyesinden ba'zı şeyler haber vermeğe başladığı vakit, etrâfında bulunanlar sayıkladığına hükmederler. Hâlbuki o hezeyân ve sayıklama değildir; belki ahvâl-i berzahın kendisine alâmet-i inkişâfıdır. İşte bu inkişâf için, ansızın ölmek ve gaflette iken öldürülmek mekrûh addolunur. Ansızın ölmenin ta'rîfi budur ki: Nefes-i dâhil çıkar ve fakat nefes-i hâriç girmez. İşte mevt-i füc'e budur; ve böyle ölen kimse, muhtazar olan kimse gibi değildir; ve gaflette iken [25[2]/105] öldürülmek de böyledir. Zîrâ onun şuûru ve vukūfu olmadığı hâlde arkasından boynu vurulur. Ve işte (Aleyhi's-selâm) Efendimiz ölümlerin bu ahvâlinden dolayı "İnsan yaşadığı hâl üzere kabzolunduğu gibi, öldüğü hâl üzere mahşûr olur" buyurur. Binâenaleyh o muhtazar, vâki' olan şey, ya'ni ahvâl-i berzahiyyeden müşâhede eylediği şey sebebiyle îmân sâhibidir. Zîrâ gördüğü ahvâlin vücûdunu tasdîk etmemek kābil değildir. Nitekim hayât-ı dünyeviyyede azâb-ı âhireti inkârda musırr olanlar ancak o azâb-ı elîmi gördükleri vakit tasdîk ederler. Böyle olunca hâl-i ihtizârda bulunan kimseler gayba îmân getirmiş olmayıp, ancak "îmân-ı şühûdî" sâhibi olurlar. Ya'ni gördükleri şeyi tasdîke mecbûr olurlar. Hâlbuki ind-i ilâhîde makbûl olan الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ (Bakara, 2/3) [Şunlar ki, gayba îmân ederler...] âyet-i kerîmesi mûcibince "îmân-ı gaybî"dir, îmân-ı şühûdî değildir. *Mesnevî-i Şerîf*te:

هر كه محرابِ نمازش گشت عين سوى ايمان رفتنش ميدان تو شين

Tercüme: "Namazı ayn olan kimsenin îmân tarafına gitmesini sen ayıb bil!"[645] buyurulması bu hakîkate mugāyir değildir. Zîrâ bu beyt-i şerîf "îmân-ı gaybî" ve tevhîd-i resmîden sonra hakîkat-i tevhîde teşvîk ve tahrîzdir.

İmdi muhtazar kimse bulunduğu hal üzere kabzolunur. Zîrâ hadîs-i şerîfte يُقْبَضُ عَلَى مَا كَانَ عَلَيْهِ [Kişi mevcûd olduğu hâl üzere kabzolunur.] buyurulmuştur. Ve كان [kâne] harf-i vücûdîdir, ya'ni kelime-i vücûdiyyedir. Bu kelimenin ancak karâin-i ahvâl sebebiyle zaman ile münâsebeti olur. Meselâ كَانَ اللّٰهُ عَلِيمًا حَكِيمًا (Nisâ, 4/104) [Allah Teâlâ alîmdir ve hakîmdir.] ibâresinde كان kelimesi "zamân"a delâlet etmediği için, iki sıfat-ı ilâhiyyenin vücûdundan ve varlığından haber verir. Binâenaleyh bu cümleye "Allah Teâlâ alîmdir ve hakîmdir" ma'nâsı verilir. Zîrâ kadîm ve ezelî olan vücûd-ı mutlak-ı Hak'tan bu sıfatlar münfek olmadığından bu karîne sebebiyle "kâne" kelimesine zamân taalluk etmez. Fakat كَانَ زَيْدٌ غَنِيًّا [Zeyd ganî idi.] dediğimiz vakit karîne-i hâl sebebiyle "kâne" zamâna delâlet eder. Zîrâ evvelce ganî olan Zeyd'in fakrı ihbâr edilmiştir. Şu hâlde bu ibâreye "Zeyd zamân-ı mâzîde zengin idi" ma'nâsı verilir. Binâenaleyh hadîs-i şerîf "Kişi mevcûd olduğu hâl üzere kabzolunur" ma'nâsındadır.

Bu îzâhâta nazaran ölmek üzere bulunan kâfir ile ansızın öldürülen ve füc'eten ölen [25²/106] kâfir arasında fark hâsıl olur. Zîrâ hâl-i ihtizârda bulunan kâfirin rûhuna hicâb olan cism-i kesîfindeki kuvâ muattal olmakla kendisine ahvâl-i berzah münkeşif olur; melâike-i rahmet ve azâbı ve ahvâl-i berzahı rûh gözüyle müşâhede eder. رُبَمَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ كَانُوا مُسْلِمِينَ (Hicr, 15/2) âyet-i kerîmesinde beyan buyurulduğu üzere "Küfr edenlerin çoğu, keşke müslüman ola idik" derler. Gaflet içinde öldürülen ve füc'eten ölen kâfirler ise henüz hicâb-ı cisim içinde olduklarından çeşm-i rûhlarına bu gibi ahvâl münkeşif olmaz. Şu hâlde muhtazar olan kâfir, bulunduğu hâl üzere, ya'ni ahvâl-i âhireti gördüğü hâlde kabzolunur. Diğerleri de hicâb içinde bulundukları hâlde ölürler. Binâenaleyh iki sınıfın farkı zâhir olur.

Burada sunûf-ı îmânın hulâsaten beyânı fâideden hâlî değildir. Şöyle ki:

1. Kâfir hicâb-ı cisim içinde bulunduğu ve ölümüne müteyakkın ol-

645 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, I, s. 530 (beyit: 1792).

madığı hâlde, mahzâ herhangi bir sebeble kendisine kanâat gelip, teblîğ-i ilâhînin sıdkına hükmederek îmân eyler. Bu îmânın makbûliyeti inde'n-nâs vâzıh olduğundan mahall-i i'tirâz değildir. Ve Hz. Şeyh (r.a.) indinde Fir'avn'ın îmânı bu kısımdandır.

2. Kâfir vakt-i be'ste, ya'ni azâb-ı ilâhîyi gördüğü vakitte îmân eder. Bu da iki nevi'dir. Birincisi, bu îmân sebebiyle kavm-i Yûnus gibi dünyâda muazzeb olmaz ve âhirette de müntefi' olur. İkincisi, dünyâda muazzeb olur ise de, âhirette bu îmândan fâide görür.

3. Kâfir hâl-i ihtizârda ahvâl-i berzahı müşâhede edip, henüz rûh cesedden alâkasını kat'etmemiş olduğu hâlde kelime-i Hakk'ı telaffuz eder. Bunun îmânında ihtilâf vardır. Bir tâife indinde onun îmânı makbûldür. Zîrâ onun hâli وَيُحْشَرُ عَلَى مَا عَلَيْهِ مَاتَ كَمَا أَنَّهُ يُقْبَضُ عَلَى مَا عَلَيْهِ كَانَ [İnsan ne hâlde olursa, o hâl üzere kabzolunduğu gibi, ne hâl üzere ölürse o hâl üzere haşrolunur.] hadîs-i şerîfine mutâbıktır; ve âlem-i âhirete bulunduğu hâl-i îmân üzere intikāl etmiştir. Ve bir tâife indinde makbûl değildir. Zîrâ bunun hâli Allah Teâlâ'nın يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيمَانُهَا لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ (En'âm, 6/158) ya'ni "O günde ki, Rabb'inin ba'zı âyâtı [25²/107] gelir, evvelden îmân etmeyen nefse îmânının nef'i olmaz" kavl-i şerîfine mutâbıktır. Fakat bu, âyet-i vaîddir. Ve kerîm olan Allah Teâlâ hazretleri وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (Bakara, 2/218) [Allah gafûr ve rahîmdir.] âyet-i kerîmesiyle vaîdinden tecâvüz buyuracağını va'detmiştir. Binâenaleyh son nefesinde kelime-i Hakk'ı telaffuz eden ve sıdkına cezmeden kimsenin îmânı nâfi' olmayacağına delîl-i kat'î değildir. Maahâzâ bu kısımlara dâhil olan her bir ferdin emri, hakîkatte Allah Teâlâ'ya râci'dir. Zîrâ Allâmü'l-guyûb olan Hak'tır.

وأمَّا حِكمَةُ التَّجلِّي والكَلامُ في صورةِ النَّارِ فلأنَّها كانتْ بُغْيَةَ موسَى، فتَجلَّى له في مَطلُوبِه لِيُقْبِلَ عليه ولا يُعْرِضَ عنه، فإنَّه لوْ تَجَلَّى له في غيرِ صورةِ مَطلُوبِه أَعْرَضَ عنه لاجتِمَاعِ هِمَّتِه على مَطلُوبٍ خاصٍّ، ولوْ أَعْرَضَ لَعَادَ على عَمَلِه، فأعْرَضَ عنه الحقُّ، وهو مُصْطَفًى مُقَرَّبٌ، فمَن قَرَّبَه أنَّه تَجلَّى له في مَطلُوبِه وهو لا يَعْلَمُ. شعر:

كَنَارِ مُوسَى رَآهَا عَيْنَ حَاجَتِهِ وَهُوَ ٱلإِلٰهُ وَلَكِنْ لَيْسَ يُدْرِيهِ

[25²/108] Ve ateş sûretinde tecellî ve kelâmın hikmetine gelince: Zîrâ o, Mûsâ'nın hâceti idi. Binâenaleyh ona ikbâl etmek ve ondan i'râz etmemek için, ona matlûbunda tecellî etti. Eğer onun matlûbu olan sûretin gayrında ona tecellî ede idi, matlûb-i hâssına himmetinin ictimâından nâşî ondan i'râz eder idi. Ve eğer i'râz ede idi, ameline avdet eder idi. Binâenaleyh Hak dahi ondan i'râz eyler idi. Hâlbuki o mustafâ ve mukarrebdir. İmdi kimi mukarreb kıldı ise, o bilmediği hâlde, ona matlûbunda tecellî etti. Şiir:

"Mûsâ'nın ateşi gibidir ki, onu hâcetinin "ayn"ı gördü. Hâlbuki o ilâh idi. Velâkin onu bilmez idi."

Ya'ni Hak Teâlâ hazretlerinin Cenâb-ı Mûsâ'ya ateş sûretinde tecellî edip ona hitâbının ve onunla mükâleme etmesinin hikmeti bu idi ki: İnd-i ilâhîde Mûsâ (a.s.)ın ezelde nübüvveti sâbit olduğu hâlde, kendisi henüz bu nübüvveti müdrik olmayıp, hayât-ı dünyeviyyenin ilcââtında müstağrak idi; ve zevcesiyle berâber, soğukta, hâl-i seferde idiler. Binâenaleyh bir ateş tedârik edip ısınmağa ihtiyaçları var idi. Ve mâsivâ-yı Hak'tan ibâret olan sûret-i ateş, o dakîkada Mûsâ (a.s.)ın şedîd bir hâceti idi. Hâlbuki yine o dakîkada hükm-i nübüvvetin âlem-i şehâdette zuhûru iktizâ etmiş idi. Hak Teâlâ, kemâl-i hâhişle teveccüh etmesi ve yüz çevirmemesi için, Cenâb-ı Mûsâ'ya matlûbu olan ateş sûretinde tecellî etti. Eğer Cenâb-ı Mûsâ bütün kuvâsını cem'ederek matlûb-i hâssı olan ateşi arayıp dururken Hak Teâlâ ona başka bir sûrette tecellî ede idi, ondan yüz çevirir idi. Ya'ni evvelâ ateşi bulayım, sonra bu hitâbın ne olduğunu anlamakla meşgûl olayım, der idi. Ve binnetîce Hak Teâlâ dahi ondan i'râz buyurur idi. Zîrâ hadîs-i şerîfte مَنْ أَقْبَلَ عَلَى اللّٰهِ بِكُلِّيَّتِهِ أَقْبَلَ اللّٰهُ عَلَيْهِ بِكُلِّيَّتِهِ وَمَنَ أَعْرَضَ عَنِ اللّٰهِ بِكُلِّيَّتِهِ أَعْرَضَ اللّٰهُ عَنْهُ بِكُلِّيَّتِهِ ya'ni "Kim ki külliyeti ile Allâh'a teveccüh ederse Allah dahi ona külliyetle teveccüh eder; ve kim ki külliyetle Allah Teâlâ'dan yüz çevirirse Allah Teâlâ da ondan yüz çevirir" buyurulmuştur. Hâlbuki Mûsâ (a.s.) ezelde Allah Teâlâ cânibinden nebî olarak intihâb buyurulmuştur; ve o Hakk'a yakındır. Binâenaleyh Allah Teâlâ'nın ona matlûbu olan ateş sûretinde tecellî edip إِنِّي أَنَا اللّٰهُ (Kasas, 28/30) [Ben Allâh'ım!] diye hitâb buyurması, onun Hak Teâlâ hazretlerine olan kurbundandır. İmdi Hak Teâlâ kimi mukarreb kılarsa, vukūfu olmadığı hâlde, ona kendi matlûbu

sûretinde tecellî buyurur. Bu kerîm olan Allâhü Zülcelâl hazretlerinin sünnet-i ilâhiyyesidir. Hakk'ın mukarreb kıldığı o kimsenin matlûbu Mûsâ (a.s.)ın ateşi gibidir ki, o ateşi Cenâb-ı Mûsâ, hâcetinin "ayn"ı gördü. Hâlbuki o sûrette zâhir olan İlâh idi. Velâkin Cenâb-ı Mûsâ onu bilmez idi.

Şurrâh-ı kirâmdan ba'zıları فمِن قُرْبِه أنَّه تَجلَّى له ibâresindeki من [min] kelimesini harf-i cerr ve قرب [kurb] kelimesini masdar addetmiştir. Şu hâlde ma'nâ "O bilmediği hâlde ona [25[2]/109] matlûbu sûretinde tecellî etmesi, onun kurbundandır" tarzında olur. Ba'zıları da فَمَنْ قَرَّبَهُ kırâat etmiştir. Şu hâlde ma'nâ "İmdi kimi mukarreb kıldı ise, vukūfu olmadığı hâlde, ona kendi matlûbu sûretinde tecellî etti" tarzında olur. İbâreden sonra gelen şiire bu ma'nânın kemâl-i irtibâtı hasebiyle bu ikinci sûret muvâfıktır.

Ma'lûm olsun ki, Hakk'ın kendi mukarreblerine hâcetleri sûretinde tecellîsi ibtidâ-yı hâllerinde, onları mâsivâdan kendi cânibine cezb içindir. Ondan sonra bu zevât-ı saâdet-simât bu cezb-i ilâhî dâiresinde yürürler. Nitekim Cenâb-ı Mevlânâ (r.a.) buyururlar:

قُلْ تَعَالَوْا آیتست از جذبِ حق ما بجذبِ حق تعالی میرویم

Tercüme: " قُـلْ تَعَالَـوْا (En'âm, 6/151) [Yâ Habîbim, kullarıma gelin, de!] emri cezb-i Hak alâmetidir. Bizler Hak Teâlâ'nın cezbi ile sülûk ederiz."[646]

Bu gibi ehl-i cezbin seyri, bu cezb-i ilâhîden sonra seyr fillâhda vâki' olup, Hak Teâlâ'yı münhasıran matlûbları olan eşyâ sûretinde değil, belki bilcümle eşyâ sûretlerinde müşâhede ederler; ve her bir mazhardan إِنِّـي أَنَـا اللّٰـهُ (Kasas, 28/30) [Ben Allâh'ım!] hitâbını işitirler.

اللّٰهُمَّ يَسِّرْ لَنَا بِحُرْمَةِ سَيِّدِ الْمُرْسَلِينَ صَلَوَاتُ اللّٰهِ عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَأَصْحَابِهِ أَجْمَعِين

وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِين

[Allâh'ım! Resûllerin efendisi hürmetine bu ilmi bize kolaylaştır. Allâh'ın salâtları o Resûl'ün üzerine, bütün âlinin ve ashâbının üzerine olsun! Ve hamd âlemlerin Rabb'i olan Allâh'a mahsustur!]

---

646 *Dîvân-ı Kebîr*, I, s. 557 (beyit: 14446 [Füruzânfer neşri: 1674. gazel]). Krş. *Dîvân-ı Kebîr* (trc. Abdülbâki Gölpınarlı), IV, s. 259 (beyit: 2168).

İstitrâd: Fakîr Fusûsu'l-Hikem şerhini Fass-ı Mûsevî de dâhil olduğu hâlde, mukaddemâ inâyet-i Hak'la itmâm etmiş idim. Cerrâhpaşa civârında sâkin olduğum hânede 345 sene-i Hicriyyesi Receb-i şerîfinin 17. ve 342 sene-i Rûmîsi Kânûn-i sânîsinin 22. cumaertesi akşamı mağrible işâ arasında bağteten zuhûr eden harîkta bilcümle eşyâ ve kitâblarımla berâber bu Fass-ı Mûsevî dahi gāib oldu. Hamdolsun ki diğer cüz'leri harîkın zuhûrunu müteâkib efrâd-ı âileden birisine tevdîan hâneden ihrâc etmiş idim. Binâenaleyh bu noksânı itmâm için bu Fass-ı Mûsevî'yi tekrâr şerhetmek iktizâ etti. Ba'dehû haber aldım ki, evvelki şerhin bir sûreti rufekādan birisi tarafından istinsâh edilmiş imiş. Şu hâle göre bu fass-ı şerîfe fakîr tarafından bi-hikmetillâhi Teâlâ iki def'a şerh yazılmış oldu. Ve'l-hamdü lillâhi alâ zâlik. [A.A. Konuk]

İbtidâ: 19 Şubat 1342/1927 ve 16 Şa'bân 1345

Hitâm: 30 Cümâde'l-âhire 1346 ve 25 Kânûn-i evvel 1343 [25 Aralık] 1927

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

XXVI

فَصُّ حِكْمَةٍ صَمَدِيَّةٍ فِي كَلِمَةٍ خَالِدِيَّةٍ

[BU FASS KELİME-İ HÂLİDİYYE'DE MÜNDEMİC HİKMET-İ SAMEDİYYE BEYÂNINDADIR]

Ma'lûm olsun ki, "Samed"in iki ma'nâsı vardır. Birisi "cevfi olmayan şey"e derler. Nitekim "Bu masmûd değildir" derler ki, "içi boş değildir" demektir. Diğeri "maksad" ve "melce'"dir. Nitekim sûre-i İhlâs'da اَللّٰهُ الصَّمَدُ (İhlâs, 112/2) [Allah, Samed'dir.] buyurulmuştur. Hâlid bin Sinân (a.s.), Îsâ (a.s.)dan sonra, (S.a.v.) Efendimiz'in bi'set-i şerîflerine karîb olarak Aden cihetinde zâhir oldu. Kavmi umûr-i mühimmelerinde ona ilticâ ve teveccüh ederler ve Hak Teâlâ onun duâsı berekâtıyla üzerlerinden beliyyâtı def'eyler idi. Fakat onun emrine muhâlefet ettikleri için kavmi arasında nübüvveti zâhir olmadı. İşte bu sebeble (S.a.v.) Efendimiz Hâlid (a.s.)ın nübüvvetine i'tibâr etmeyip إِنِّي أَوْلَى النَّاسِ بِعِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ فَإِنَّهُ لَيْسَ بَيْنِي وَبَيْنَهُ نَبِيٌّ [Muhakkak ben Îsâ bin Meryem'le birlikte insanların en evlâsıyım. Benimle onun arasında bir nebî yoktur.][647] buyurdu. Çünkü Cenâb-ı Hâlid, vefât edip ahvâl-i berzahı müşâhede ettikten sonra, emr-i ilâhî ile tekrâr dirilerek nübüvvet-i berzahiyye ile zâhir olacağını iddiâ etti; ve vefâtından kırk gün sonra kabrine kasd ve ilticâ ederek kazmalarını kavmine ve evlâdına vasiyet etti. Evlâd-ı ekâbiri, beyne'l-Arab, meyyitin kabri kazılmak mûcib-i ta'yîr bir hâl olduğunu ve eğer kabri kazılsa [26/2] halk tarafından kendilerine "evlâd-ı menbûş" lakabı verilip, bundan da nefislerine âr lâhik olacağını beyân ile, kabrin hafrına muhâlefet ederek onun vasiyetini zâyi' eylediler. Binâenaleyh kavmi bilcümle mühim olan umûrda ona mürâcaat ve ilticâ ettikleri ve Cenâb-ı Hâlid ba'de'l-vefât kavmine ve evlâdına kabrine kasd ve

647 Buhârî, "Ehâdîsü'l-Enbiyâ", 48; Müslim, "Fezâil", 40; Ebû Dâvud, "Sünne", 14; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XV, s. 398.

ilticâ etmelerini vasiyet eylediği için, ism-i Samed'e mazhariyeti hasebiyle, "hikmet-i samediyye" Kelime-i Hâlidiyye'ye muhtass kılındı.

وأمَّا حِكمةُ خَالِدِ بنِ سِنَانٍ فإنّه أظْهرَ بدَعْوَةِ النُّبوَّةِ البَرزَخِيَّةِ، فإنَّه ما ادَّعَى الإخبَارَ بِمَا هُنَالِكَ إلَّا بعدَ المَوتِ، فأَمَرَ أنْ يُنْبَشَ عليه ويُسْألُ، فيُخْبِرُ أنَّ الحُكمَ في البَرزَخِ على صُورةِ الحياةِ الدُّنيَا، فيُعْلَمُ بِذلك صِدقُ الرُّسُلِ كلِّهِم فيمَا أخْبَرُوا به في حَياتِهم الدُّنيَا، فكَانَ غَرَضُ خَالِدٍ إيمانَ العَالَمِ كلِّه بِمَا جَائَتْ به الرُّسلُ ليَكُونَ رَحمةً لِلجَمِيعِ، فإنَّه تَشَرَّفَ بِقُربِ نُبوَّتِه من نُبوَّةِ مُحَمَّدٍ ﷺ، وعَلِمَ أنَّ اللّٰهَ أَرْسَلَه رَحمةً لِلْعَالَمِينَ.

Ve Hâlid bin Sinân (a.s.)ın hikmetine gelince: Muhakkak o da'vâsı ile nübüvvet-i berzahiyyeyi izhâr eyledi. Zîrâ muhakkak o, ancak mevtten sonra berzahta olan şey ile ihbârı iddiâ etti. Böyle olunca üzerine nebş olunmasını ve suâl edilmesini emreyledi; tâ ki berzahtaki hüküm, hayât-ı dünyâ sûreti üzere olduğunu haber vere! Bununla hayât-ı dünyâlarında ihbâr ettikleri şeyde resûllerin kâffesinin sıdkı biline! İmdi Hâlid'in garazı, cümleye [26/3] rahmet olmak için, resûllerin getirdiği şeye cemî'-i âlemin îmânı idi. Zîrâ muhakkak o, nübüvveti, Muhammed (s.a.v.)in nübüvvetine karîb olmakla müteşerrif oldu. Ve bildi ki, Allah Teâlâ (S.a.v.) Efendimiz'i "Rahmeten li'l-âlemîn" (Enbiyâ, 21/107) olarak irsâl eyledi.

Ma'lûm olsun ki, neş'et-i dünyeviyyeden müfârakat ettikten sonra ervâhın bulunacağı "berzah", ervâh-ı mücerrede ile ecsâm arasındaki "berzah"ın gayrıdır. Zîrâ vücûdun merâtib-i tenezzülâtı ve maârici devrîdir; ve neş'et-i dünyeviyyeden evvelki mertebe, merâtib-i tenezzülâttandır ki, evveliyetle muttasıftır; ve sonraki "berzah" ise merâtib-i urûcdan olup âhiriyetle muttasıftır; ve berzah-ı ahîrde ervâha mülhak olan sûretler, evvelki "berzah"ın sûretleri hilâfında olarak, bu neş'et-i dünyeviyyede mesbûk olan a'mâlin sûreti ve ef'âlin netîcesidir. Nitekim Hz. Mevlânâ (r.a.) buyururlar. *Mesnevî*:

هر خیالی کاو کند در دل وطن — روزِ محشر صورتی خواهد شدن
سیرتی کان بر وجودت غالب است — هم بر آن تصویرِ حشرت واجب است
روزِ محشر هر عرض را صورتیست — صورتِ هر یك عرض را نوبتی است

چون ز دستت زخم بر مظلوم رست آن درختی گشت ازو زقوم رست
این سخنهای چو مار و کژدمت مار و کژدم گشت میگیرد دمت

Tercüme: "Her bir hayâl ki gönülde yer tutar, rûz-ı mahşerde bir sûret olacaktır.[648] Senin vücûduna gālib bulunan bir sîrete mahsûs olan sûret üzerine haşrin vâcibdir.[649] Rûz-ı mahşerde her bir arazın bir sûreti vardır; ve her bir araz sûretinin nevbeti vardır;[650] vaktâki senin elinden bir mazlûma zulüm erişir; o zulüm bir ağaç olur, ondan zakkūm yetişir.[651] Bu senin yılan ve akrep gibi olan sözlerin, yılan ve akrep olup senin nefesini tutarlar.[652]" [26/4] Ve يُحْشَرُ أُمَّتِي عَلَى عَشَرَةَ أَصْنَافٍ بَعْضُهُمْ عَلَى صُورَةِ الْقِرَدَةِ، وَبَعْضُهُمْ عَلَى صُورَةِ الْخَنَازِيرِ الخ ya'ni "Benim ümmetim on sınıf üzerine haşr olur. Ba'zıları maymun ve ba'zıları domuz sûreti üzere ilh..."[653] hadîs-i şerîfi bu ma'nâyı beyân buyurur.

Binâenaleyh her iki berzahdaki sûretler yekdîğerinin "ayn"ı değildir. Velâkin suver-i âlemin misâlini müştemil olarak, gayr-ı mâddî ve rûhânî ve cevher-i nûrânî bir âlem olmak husûsunda her iki berzah müşterektir. Ve Hz. Şeyh (r.a.) *Fütûhât-ı Mekkiyye*'nin üç yüz yirmi birinci bâbında tasrîhan beyân buyururlar ki:[654] "Bu berzah evvelki "berzah"ın gayrıdır. Evvelki "berzah"da olan şeyin âlem-i şehâdette zuhûru imkânından nâşî ona "gayb-ı imkânî" ve ikinci berzahta olan şeyin âlem-i şehâdete rücûu mümteni' bulunmasından dolayı ona da "gayb-ı muhâlî" tesmiye olunur. Ve evvelki "berzah"ın hilâfına olarak ikinci berzahı mükâşif olan kimseler azdır. Bunun için bizden çok kimseler, evvelki "berzah"ı müşâhede ederler ve âlem-i dünyevîde vâki' olacak hâdisâtı bu "berzah"ı mükâşif olmakla bilirler. Hâlbuki ahvâl-i mevtâyı mükâşefeye kādir olmazlar. وَاللّٰهُ الْعَلِيمُ الْخَبِير [Ve Allah Alîm ve Habîr'dir.]" (*Şerh-i Dâvûd-ı Kayserî* kuddise sırruhû).

---

648 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, IX, s. 574 (beyit: 1793).
649 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, III, s. 396 (beyit: 1408).
650 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, III, s. 270 (beyit: 969).
651 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, VI, s. 279 (beyit: 3458).
652 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, VI, s. 280 (beyit: 3462).
653 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, XXVIII, s. 315-317; Zemahşerî, *Keşşâf*, VI, s. 298; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, XV, s. 198-199.
654 *Fütûhât-ı Mekkiyye*, V, s. 114 (321. bâb).

İmdi "gayb-ı muhâlî" tesmiye olunan berzahın mükâşifleri az olduğu için, nâs bu husûsta vâki' olan ihbârât-ı enbiyâyı kabûl etmeyip vehm ile meşûb olan ukūl-i cüz'iyyelerinin hükmüne tâbi' olarak ahvâl-i âhireti, kimi külliyyen inkâr ve kimi te'vîl ve kimi tenâsühü isbât eder. İşte rahmeten-li'l-âlemîn olan (S.a.v.) Efendimiz'in bi'setine karîb bir zamanda zâhir olan Hâlid (a.s.), bilcümle nâsın bu husûstaki ihbârât-ı enbiyâyı tasdîk etmeleri için, ölüp, bu berzahta olan ahvâli re'ye'l-ayn müşâhede ettikten sonra, emr-i ilâhî ile tekrâr dirilerek, oradaki hükmün hayât-ı dünyâ sûreti üzere olduğunu haber vermek murâd etti; ve kendisinin nübüvvet-i berzahiyye ile zâhir olacağını da'vâ ile, öldükten sonra kabrinin kazılıp, kendisinden ahvâl-i berzahın suâl edilmesini vasiyet etti. Fakat kavmi onun vasiyetini tutmadılar, zâyi' ettiler. Eğer halkın enzâr-ı hissiyyesi muvâcehesinde [26/5] böyle bir hâl vâki' ola idi, bittabi' bu hâdiseyi inkâra mecâlleri kalmaz ve zarûrî îmân ederler ve Hâlid (a.s.)ın garazı olan âmme-i nâsın îmânı mes'elesi de husûl-pezîr olur idi.

ولـمْ يكـنْ خالـدٌ بِرسـولٍ، فـأَرادَ أنْ يَحْصُـلَ مـن هـذه الرَّحمةِ في الرِّسـالةِ المُحَمَّدِيَّةِ على حَظٍّ وَافِرٍ، ولـمْ يُؤْمَرْ بالتَّبلِيغِ، فـأَرادَ أنْ يَحْظَى بِذلـك في البَـرزَخِ لِيكـونَ أَقْوَى في العِلـمِ في حقِّ الخَلـقِ، فَأَضَاعَـهُ قَومُـه، ولـمْ يَصِـفِ النَّبِـيُّ قَومَـه بأنَّهـم ضَاعُوا، وإنَّمـا وَصَفَهُـمْ بأنَّهـم أَضَاعُـوا نَبِيَّهُـمْ حيـثُ لـمْ يُبَلِّغُوه مُرَادَه، فَهَـلْ بَلَّغَهُ اللّٰهُ أجْرَ أُمْنِيَّتِهِ، فلا شَـكَّ ولا خِـلَافَ أنَّ لَـهُ أجْـرَ أُمْنِيَّتِه، وإنَّمـا الشَّـكُّ والخِـلافُ في أجْرِ المَطلُوبِ، هـلْ يُسَـاوِي تَمَنِّي وُقوعِه مع عَـدَمِ وُقوعِه بالوُجـودِ أمْ لَا؟

Ve Hâlid resûl değil idi. İmdi risâlet-i muhammediyyede bu rahmetten hazz-ı vâfir üzere hâsıl olmak diledi; hâlbuki teblîğ ile me'mûr olmadı. Binâenaleyh halk hakkında ilimde akvâ olmak için, bundan haz bulmağı murâd etti. Böyle olunca kavmi onu zâyi' ettiler. Ve Nebî (a.s.) onun kavmini "Onlar zâyi' oldular" diye vasfetmedi; belki onları "Onlar nebîlerini murâdına teblîğ etmedikleri haysiyetle izâa ettiler" diye vasfeyledi. İmdi acabâ Allah Teâlâ onu niyyetinin ecrine eriştirdi mi? Şek yoktur ve hilâf yoktur ki, muhakkak onun için niyyetinin ecri vardır. Belki şek ve hilâf, matlûbun ecrindedir ki, onun temennî-i vukūu, vücûdda onun adem-i vukūu ile müsâvî olur mu, yoksa olmaz mı? [26/6]

Ya'ni Hâlid (a.s.) ayn-ı sâbitesi i'tibâriyle resûl ise de, vücûd-ı kevnîde henüz risâletle meb'ûs olmadığından, teblîğe me'mûr olmadığı hâlde, hakkında وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ (Enbiyâ, 21/107) [Biz seni ancak âlemler için rahmet olarak gönderdik.] ve وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِلنَّاسِ (Sebe', 34/28) [Biz seni ancak nâsın kâffesine gönderdik.] âyet-i kerîmeleri şeref-vârid olan risâlet-i muhammediyyede, bu rahmet-i âmmeden hazz-ı vâfir hâsıl olmasını murâd etti. Böyle olunca şimdiye kadar, hiçbir kimsenin yapmadığı vech ile ahvâl-i berzahı müşâhede ederek bu ahvâlden haber vermek sûretiyle, halk hakkında ilimde akvâ olmak için, berzahta, o rahmet-i âmmeden kendisine haz verilmesini istedi. Hâlbuki bu hâl, o hazretin nasîbi değil idi. Binâenaleyh kavmi onu izâa ettiler. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz, bi'setlerinden sonra, Hâlid (a.s.)ın kerîmesine mülâkî oldukda, ona hitâben مَرْحَبًا يَا بِنْتَ نَبِيٍّ أَضَاعَهُ قَوْمُهُ ya'ni "Merhabâ, ey kavmi kendisini zâyi' eden nebînin kızı!"[655] buyurdular. (S.a.v.) Efendimiz, Hâlid (a.s.)ın kavmini "Onlar zâyi' oldular" diye vasfetmedi; belki "Onlar, onu murâdına îsâl etmemekle ve onun vasiyetini tutmamakla nebîlerini izâa ettiler" diye vasfeyledi. İmdi acabâ Allah Teâlâ Hâlid (a.s.)ı, âmmenin hidâyetini murâd etmekten ibâret olan kasd ve niyyetinin ecrine vâsıl etti mi, yoksa etmedi mi? Ve şekk ve ihtilâf yoktur ki, Hâlid (a.s.) için bu kasd ve niyyetin ecri vardır; şekk ve ihtilâf ancak matlûb olan âmmenin hidâyetinin ecrindedir ki, acabâ o matlûbun vücûdda adem-i vukūu ile berâber mücerred vukūunu arzû etmek müsâvî olur mu, olmaz mı? Ya'ni niyyetin ecri [26/7] amelin ecri derecesinde midir, değil midir? Şek ve ihtilâf bundadır.

فإنَّ في الشَّرعِ ما يُؤَيِّدُ التَّسَاوِيَ في مَوَاضِعَ كَثيرةٍ، كالآتِي لِلصَّلاةِ في الجَماعَةِ فَتَفُوتُه الجَماعةُ، فَلَهُ أجْرُ مَن حَضَرَ الجَماعةَ، وكَالْمُتَمَنِّي مَعَ فَقرِه ما هُمْ عليه أصحابُ الثَّرْوَةِ والمَالِ من فِعلِ الخَيراتِ، فَلَهُ مِثلُ أُجُورِهم، ولكنَّ مِثلَ أُجُورِهم في نِيَّاتِهم أوْ في عَمَلِهم، فإنَّهم جَمَعُوا بينَ العَمَلِ والنِّيَّةِ.

Zîrâ muhakkak şer'de birçok mevzi'lerde tesâvîyi te'yîd eden şey vardır. Namaz için cemâate gelen gibi ki, cemâat onu fevteder. İmdi onun için cemâate hâzır olan kimsenin ecri vardır; ve fakrı ile

655 İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, II, s. 421; Hâkim, *Müstedrek*, II, s. 654.

berâber fiil-i hayrâttan, ashâb-ı servet ve malın, onda üzerine oldukları şeyi temennî eden gibi. İmdi onun için, onların ücûru misli vardır. Velâkin onların niyyâtında veyâ amellerinde, onların ücûru mislidir. Zîrâ muhakkak onlar amel ve niyyet beynini cem'ettiler.

Şer'de tesâvîyi, ya'ni niyyet ile amel beynindeki ecrin müsâvî olduğunu gösteren ahâdîs-i şerîfeden birisi budur ki, (S.a.v.) Efendimiz buyurur: مَنْ تَوَضَّأَ فَأَحْسَنَ وُضُوءَهُ، ثُمَّ سَعَى إِلَى الْمَسْجِدِ فَوَجَدَ النَّاسَ قَدْ صَلَّوْا أَعْطَاهُ اللّٰهُ تَعَالَى لَهُ أَجْرَ مَنْ صَلَّاهَا وَحَضَرَهَا ya'ni "Bir kimse güzelce abdest alıp mescide gittikten sonra, nâsı namazı edâ etmiş bulsa, Allah Teâlâ o kimseye, hâzır olup namaz kılan kimsenin ecrini verir."[656] Demek ki cemâatle edâ-yı salâta niyyet edip de muvaffak olamayan kimsenin kazanacağı ecir, cemâatle edâ-yı salât [26/8] husûsunda ameli sebkeden kimsenin kazandığı ecre müsâvîdir. Ve kezâ (S.a.v.) Efendimiz buyururlar: رَجُلٌ آتَاهُ اللّٰهُ عِلْمًا وَمَالًا، فَهُوَ يَعْمَلُ بِعِلْمِهِ، وَيَتَصَدَّقُ بِمَالِهِ، فَيَقُولُ رَجُلٌ لَوْ آتَانِي اللّٰهُ مِثْلَ مَا آتَاهُ عَمِلْتُ كَمَا يَعْمَلُ فَهُمَا فِي الْأَجْرِ سَوَاءٌ ya'ni "Allah Teâlâ bir adama ilim ve mal verir; o kimse de ilmi ile, amel ve malı ile de tasadduk eder. Bir adam da der ki: Eğer Allah Teâlâ bana da ona verdiği şeyin mislini verse, onun yaptığını yapardım. İmdi onların ikisi de ecirde müsâvîdir."[657] Hâlbuki birisi hem niyyet ve hem de amel etti; diğeri ise yalnız temennî eyledi. Binâenaleyh bunların arasında zâhiren müsâvât olmamak îcâb eder. Zîrâ niyyetle amelin cem'i yalnız niyyet gibi değildir. Çünkü bir amel-i hayra niyyet eden kimse esbâb-ı mânia haylûletiyle, o ameli ityâna muvaffak olmayabilir. Onun için hadîs-i şerîfte نِيَّةُ الْمُؤْمِنِ خَيْرٌ مِنْ عَمَلِهِ [Mü'minin niyeti amelinden hayırlıdır.][658] buyurulmuştur. Ve hattâ ba'zı ahvâlde bir kimsenin niyyeti amel-i hayra olduğu hâlde, o niyyeti kuvveden fiile getirmeğe teşebbüs ettiği sırada, arzûsu ve niyyeti hilâfına olarak amel-i şer sûretinde de zâhir olabilir. Binâenaleyh amel-i hayra niyyet ile berâber, ona muvaffakıyet başkadır.

ولـمْ يَنُـصَّ النَّبِـيُّ عليْهِما ولا على واحِدٍ مِنهُما، والظَّاهرُ أنَّه لا تَسَاوِيَ بَينهُما، ولِذلك طَلَبَ خالدُ بنُ سِنَانٍ الإِبْلَاغَ حتَّى يَصِحَّ له مقامُ الجَمعِ بينَ الأمرَيْنِ، فيَحصُل على الأجرَيْنِ.

656 Ebû Dâvud, "Salât", 51.
657 İbn Mâce, "Zühd", 26.
658 Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, VI, s. 185; İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, III, s. 292.

> Ve Nebî (a.s.v.) her ikisine ve her ikisinden birisine nassetmedi. Ve zâhir olan budur ki, her ikisinin arasında tesâvî yoktur. Ve bunun için, Hâlid bin Sinân iblâğı taleb etti; tâ ki kendisi için iki emr arasında makām-ı cem' sahîh ola; [26/9] binâenaleyh ecreyn üzerine hâsıl ola!

Ya'ni (S.a.v.) Efendimiz bâlâda zikrolunan hadîs-i şerîflerde cemâate yetişemeyen musallî ve fakîr-i mütemennî için hem niyyet ve hem de amel ecri hâsıl olacağını ve niyyet ile amel ecirlerinden birisinin verileceğini nassetmedi; belki cemâate hâzır olup namaz kılanın ecri verileceğini ıtlâk üzere beyân buyurdu. Ya'ni cemâatle edâ-yı salât eden kimsenin niyyetine mukābil verilen ecir mi, yoksa hem niyyetin ve hem de amelin ecri mi verileceğini tasrîh buyurmadı. Ve kezâ fakîr-i mütemennî ile ganiyy-i mütesaddıkın alelıtlâk ecirde müsâvî olduğunu beyân buyurdu. Bu müsâvât niyyette mi, yoksa hem niyyet ve hem de amelde mi; bunu nassetmedi. Ve zâhir olan niyyetin ecri ile amelin ecri arasında müsâvât bulunmamasıdır. Ve işte bu adem-i müsâvât için Hâlid bin Sinân (a.s.), niyyet ile amel arasında kendisine cem' makāmı hâsıl olmak üzere iblâğ-ı nübüvveti ve nübüvvet-i berzahiyye ile zâhir olup bu husûstaki ihbârâtı taleb etti. Böyle olunca kendisine hem niyyet ve hem de amel ecri hâsıl olur. Eğer niyyetle amel ecirleri arasında tesâvî olsa idi; o hazret yalnız niyyetle iktifâ edip, nübüvvet-i berzahiyye ile zuhûr için ihtiyâr-ı külfet buyurmaz idi.

İbtidâ: 28 Şubat 1334 ve 16 Cümâde'l-ûlâ 1336
[28 Şubat 1918], Perşembe gecesi

İntihâ: 8 Mart 1334 ve 24 Cümâde'l-ûlâ 1336
[8 Mart 1918], leyle-i Cum'a saat-i ezânî 3

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

XXVII

فَصٌّ حِكْمَةٍ فَرْدِيَّةٍ فِي كَلِمَةٍ مُحَمَّدِيَّةٍ

BU FASS KELİME-İ MUHAMMEDİYYE'DE MÜNDEMİC HİKMET-İ FERDİYYE BEYÂNINDADIR.

"Hikmet-i ferdiyye"nin Kelime-i Muhammediyye'ye tahsîsindeki sebeb budur ki: Hakîkat-i muhammediyye, bilcümle taayyünâtın evvelidir; ve kâffe-i mevcûdâtın a'yân-ı sâbitelerini ve hakāyıkını müştemildir. Onun fevkinde hiçbir isim ve sıfat ve na't ile mevsûf ve mevsûm ve men'ût olmayan "zât-ı sırf" vardır ki, cemî'-i taayyünâttan münezzehdir. Zîrâ zât-ı ahadiyye, zâtiyeti hasebiyle tecellîden müstağnîdir. Binâenaleyh onun vücûd-ı mutlakı zâtiyeti hasebiyle aslâ tecellî etmez. Onun tecellîsi ancak onda bilkuvve mevcûd olan sıfât ve esmâ îcâbıdır. Bilfarz zât-ı ahadiyyette mündemic ve bilkuvve mevcûd sıfât ve esmâ bulunmasa, zât zâtiyeti üzere kalır ve ondan ebeden tecellî vâki' olmaz idi. Fakat onda bilkuvve sıfât ve esmâ-i nâmütenâhiye bulunduğundan ve bunlar lisân-ı isti'dâdlarıyla zuhûr taleb ettiklerinden, zât-ı sırf, lâ-taayyün mertebesinden mertebe-i ilme tenezzül ederek, o sıfât ve esmâ-i nâmütenâhiyenin sûretleri, ilm-i Hak'ta müteayyin ve her birisinin hakîkati yekdîğerinden mütemeyyiz oldu. Bu mertebeye, mertebe-i vâhidiyyet ve mertebe-i sıfât ve esmâ ve "hakîkat-i muhammediyye" derler. Ahadiyet mertebesiyle arasındaki fark, ancak taayyünsüzlük ile taayyünden ibârettir. Bu bâbdaki tafsîlât **Fass-ı Şîsî**'de mürûr etti. Şu hâlde (S.a.v.) [27/2] Efendimiz'in hakîkati cemî'-i taayyünâtın mebdei olmak i'tibâriyle vücûdda vâhid ve ferddir. Ve kezâ bilcümle taayyünâtı muhît olmak i'tibâriyle de külliyetle muttasıftır. Nitekim Ferîdüddîn Attâr (k.s.) *Bî-ser-nâme*'lerinde bu makāma işâreten buyururlar. Beyit:

احمد است این جا احد ای مردِ کار سرِّ حق را با تو گویم آشکار

میم را بردار احمد شد احد　　فهم کن معنیٔ اللّٰه الصمد

Tercüme: "Ey iş adamı, sırr-ı Hakk'ı sana açıkça söyleyeyim ki, bu âlem-i taayyünde Ahad, Ahmed'dir, mîm-i taayyünü kaldır, Ahmed Ahad olur. İşte "Allâhu's-Samed"in ma'nâsını anla!"[659]

Ve kezâ *Gülşen-i Râz* sâhibi (k.s.) buyurur. Beyit:

احد در میمِ احمد گشت ظاهر　　در این دور اول آمد عینِ آخر

ز احمد تا احد یك میم فرق است　　جهانی اندرآن یك میم غرق است

[27/3] Tercüme: "Ahad, Ahmed'in mîm-i taayyününde zâhir oldu. Bu devirde evvel âhirin "ayn"ı geldi. Ahmed'den Ahad'e kadar fark bir mîmden, ya'ni taayyünden ibârettir. Bütün mevcûdât-ı cihân o mîm-i taayyün içindemüstağraktır."[660]

Ve kezâ Mirzâ Bîdil (k.s.) buyurur. Rubâî:

آن آینهٔ قدرتِ ذاتِ یکتا　　آن جوهرِ ایجاد و صفات و اسما

درغیب احد است و در شهادت احمد　　اینست رموزِ خواجهٔ هر دو سرا

Tercüme: "O zât-ı ahadiyyenin âyîne-i kudreti ve o sıfât ve esmâ îcâd ve izhârının cevheri mertebe-i gaybda Ahad'dır; ve mertebe-i şehâdette ise, Ahmed'dir. İşte her iki cihân seyrinin rumûzu budur."[661]

***

Velhâsıl zât-ı ahadiyyenin kendi zâtında, kendi zâtına, kendi zâtı ile olan tecellîsinden ibâret "feyz-i akdes" ile ibtidâ müteayyin olan ancak "hakîkat-i muhammediyye"dir; ve mertebede ona müsâvî bir taayyün yoktur. O hakîkat, vücûd-ı mutlak-ı Hakk'ın öyle bir mertebe-i külliyye ve

659 Attâr, *Bî-ser-nâme*, s. 55.

660 Lâhicî, *Mefâtîhu'l-İ'câz*, s. 21 (beyit: 19). İlk beyit Şebüsterî'ye âit olmakla birlikte ikinci beytin söyleyeni belli değildir. Ancak bâzı yazma nüshalarda bu beytin Şebüsterî'ye atfı sözkonusudur. Bk. *Gulshan ı Raz –The Mystic Rose Garden–* (ed. E. H. Whinfield), 1880, s. 3 (beyit: 20). Ayrıca bk. *Gülşen-i Râz* (tercüme ve şerh: A. Avni Konuk), s. 59.

661 Rubâî için bk. Yâkub Han Kaşgarî, *Tavzîhu'l-Beyân*, s. 348. Krş. *Rubâiyyât-ı Bîdil*, s. 1.

ferdiyyesidir ki, cemî'-i taayyünâtı müştemil ve muhîttir. Ve işte "rûh-ı Muhammedî" budur. Onun için (S.a.v.) Efendimiz أَوَّلُ مَـا خَلَـقَ اللّٰـهُ رُوحِـي [Allâh'ın ilk yarattığı benim rûhumdur.] yâhud نُـورِي [Benim nûrumdur.] buyurmuşlardır. Ferîdüddîn-i Attâr (k.s.) *Mantıku't-Tayr*'da buyururlar. Beyit:

آنچه اول شد پدید از جیبِ غیب　　بود نورِ جانِ او بی هیچ ریب
بعد زان آن نورِ مطلق زد علم　　گشت عرش و کرسی و لوح و قلم
یک علم از نورِ پاکش عالم است　　یک علم ذریت است و آدم است

Tercüme: "Ceyb-i gaybdan ibtidâ zâhir olan şübhesiz onun nûr-i cânı idi. Ba'dehû o nûr-i mutlak bayrak çekti; arş ve kürsî ve levh ve kalem peydâ oldu. Onun nûr-i pâkinden çekilen bayrağın birisi âlemdir; diğeri dahi Âdem ve onun zürriyetidir."[662]

Ve şems-i hakîkat Mevlânâ-yı Muhammedî-sîret (r.a.) *Mesnevî-i Şerîf*'in cild-i sâdisinde buyururlar. *Mesnevî*:

چون جدا بینی ز حق این خواجه را　　گم کنی هم متن و هم دیباجه را [27/4]
دو مگوی ودو مدان ودو مخوان　　بنده را در خواجهٔ خود محو دان
خواجه را چون غیر گفتی از قصور　　شرم دار ای احول از شاه غیور
مَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ احمد بدست　　دیدن او دیدن خالق شدست

Tercüme: "Vaktâki bu Seyyidü'l-kevneyni sen Hak'tan ayrı gördün, kitâb-ı kâinâtın hem metnini ve hem de dîbâcesini gāib ettin.[663] İki deme, iki bilme ve iki okuma! Bendeyi kendi efendisinde mahv olmuş bil![664] Kusûr-ı fehminden nâşî, efendiye "gayr" dediğin vakit, ey şaşı, Gayûr olan şâhdan utan![665] وَمَـا رَمَيْـتَ إِذْ رَمَيْـتَ (Enfâl, 8/17) [Attığın vakit, sen atmadın!] âyet-i kerîmesindeki "râmî" Ahmed'dir. Onu görmek Hâlık'ı görmek olmuştur.[666]"

İmdi nübüvvet, (S.a.v.) Efendimiz'in vücûd-ı şerîfleriyle hatmolundu-

662 Câmî, *Nakdu'n-Nusûs*, s. 276; Yâkub Han Kaşgarî, *Tavzîhu'l-Beyân*, s. 53.
663 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, XII, s. 412 (beyit: 3237).
664 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, XII, s. 411 (beyit: 3235).
665 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, XII, s. 401 (beyit: 3205).
666 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, XII, s. 406 (beyit: 3217).

ğu gibi, bu *Fusûsu'l-Hikem* dahi "hikmet-i ferdiyye" ile hatmolundu. Ve kezâ Aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz, nasıl cemî'-i hakāyıkı câmi' ise "hikmet-i ferdiyye" dahi bilcümle hikemi câmi'dir.

***

إنَّما كانتْ حِكمتُه فَرْدِيَّةً، لأنَّه أكْمَلُ مَوجودٍ في هذا النَّوعِ الإنسانِيِّ، ولِهذا بُدِئَ به الأمرُ وخُتِمَ، فكانَ نَبِيًّا وآدمُ بينَ المَاءِ والطِّينِ، ثمَّ كان بنَشْأَتِه العُنصُرِيَّةِ خاتمَ النَّبيِّينَ.

Onun hikmeti, ancak ferdiyye oldu. Zîrâ o, bu nev'-i insânîde mevcûdun ekmelidir; ve bunun için emr onunla bed'olundu ve onunla hatmolundu. İmdi Âdem, mâ' ile tıyn beyninde olduğu hâlde, o nebî idi. Ondan sonra neş'et-i unsuriyyesi ile hâtemü'n-nebiyyîn oldu. [27/5]

Cenâb-ı Şeyh (r.a.) Kelime-i Muhammediyye'nin "hikmet-i ferdiyye"-ye mukārin bulunmasının sebebini îzâhen buyururlar ki: (S.a.v.) Efendimiz'in hikmeti ancak ferdiyyedir. Zîrâ onun hakîkati, mukaddemede dahi beyân olunduğu üzere, fevkinde ancak zât-ı ahadiyye bulunan cem'iyyet-i ilâhiyye makāmı ile münferiddir; ve o makām "Allah" isminin mazharıdır; ve Allah ismi ise cemî'-i esmâyı câmi' olan ism-i a'zamdır. Şu hâlde bu makām zât-ı ahadiyyenin en evvel müteayyin olduğu bir makām-ı taayyündür; ve cemî'-i taayyünâtın mebdei ve menşeidir; ve binâenaleyh bilcümle taayyünâtı şâmildir. Vücûdda ona müsâvî ve onun nazîri olan bir taayyün bulunmadığı için bir mertebe-i ferdiyyedir. Ve (S.a.v.) Efendimiz, bu nev'-i insânîde mevcûdun ekmelidir. Zîrâ Hak, zuhûr-ı küllî ile onun vücûdunda zuhûr etmiştir. Çünkü enbiyâ (a.s.) bu nev'in ekmelidir; ve onlardan her birisi bir ism-i küllînin mazharıdır.

Ve külliyâtın kâffesi ism-i ilâhî tahtında dâhildir; ve o ism-i ilâhînin mazharı dahi (S.a.v.) Efendimiz'dir. Böyle olunca o, bu nev'in efrâdının ekmeli olur. İşte bu sebeble emr-i vücûd onunla bed'olunup onunla hatmolundu. Çünkü a'yândan en evvel "feyz-i akdes" ile müfâz olan şey, onun ayn-ı sâbitesidir; ve en evvel ekvândan hâriçte "feyz-i mukaddes" ile mevcûd olan şey, onun rûh-ı mukaddesidir. Binâenaleyh emr-i vücûd onunla

bed' ve emr-i risâlet, en sonra onunla hatmolundu. Ve nev'-i Âdem âb ve kil arasında bulunmakta iken (S.a.v.) Efendimiz nebî idi. Çünkü zât-ı ahadiyyenin mertebe-i vâhidiyyete tenezzülünden ibâret bulunan hakîkat-i muhammediyye bilcümle suver-i ilmiyye-i esmâiyyeyi câmi' olduğu gibi, vücûd-ı Hakk'ın ervâh-ı mücerrede mertebesine tenezzülünde dahi, rûh-ı Muhammedî cemî'-i ervâhı câmi' olan rûh-ı küllî oldu. Ve o mertebede kâffe-i ervâh-ı beşeriyye ve melekiyyeye meb'ûs oldu. Ve ervâh levh-i mahfûz mertebesinde müteayyin olup hakāyık-ı nûrâniyyeleri mezâhiri ile yekdîğerinden ayrıldıktan sonra, Allah Teâlâ hazretleri [27/6] o rûh olan hakîkat-i muhammediyyeyi, müteayyin olan bu mezâhir-i nûrâniyyenin, zât-ı ahadiyyenin bi-hasebi'l-esmâ ve's-sıfat zuhûrundan ibâret olduğunu haber vermek için, nebî olarak onlara ba's buyurdu. (S.a.v.) Efendimiz ba'dehû neş'et-i unsuriyyesi ile enbiyânın hâtemi oldu. Çünkü hakîkat-i muhammediyye şecere-i kevnin çekirdeği mesâbesindedir; ve çekirdek ağacın mebdei ve onun meyvesi de hâtem-i kemâlâtıdır. Meyvenin zuhûrundan sonra fasl-ı harîf gelmekle, ağacın yaprakları dökülüp zevâle yüz tutar. Onun için nübüvvet ve dîn ve kemâl-i zuhûr emirleri şecere-i kevnin meyvesi olan onların vücûd-ı unsurîleri ile hatmolundu.

وأَوَّلُ الأفرادِ الثَّلاثةُ، وما زَادَ على هذه الأَوَّليَّةِ من الأفرادِ فإنَّها عنها، فكان ﷺ أَوَّلَ دَليلٍ على ربِّه، فإنَّه أُوتِيَ جَوَامِعَ الكَلِمِ الَّتي هي مُسَمَّيَاتُ أسماءِ آدمَ، فأَشْبَهَ الدَّليلَ في تَثليثِه، والدَّليلُ دليلٌ لِنَفسِه، ولمَّا كانتْ حَقيقتُه تُعْطِي الفَردِيَّةَ الأُولَى بما هو مُثَلَّثُ النَّشأَةِ، لِذلك قال في بابِ المَحَبَّةِ الَّتي هي أصلُ الوجودِ: «حُبِّبَ إِلَيَّ مِنْ دُنْيَاكُمْ ثَلاَثٌ» بما فيه من التَّثْليثِ، ثمَّ ذَكَرَ «النِّسَاءَ وَالطِّيبَ وَجُعِلَتْ قُرَّةُ عَيْنِهِ فِي الصَّلاَةِ».

Ve efrâdın evveli üçtür; ve efrâddan bu evveliyet üzerine zâid olan şey muhakkak ondandır. Böyle olunca Resûl (a.s.), Rabb'ine delîlin evvelidir.[667] Binâenaleyh cevâmiu'l-kelim verildi ki, o da esmâ-i Âdem

667 *Fusûs* neşirlerinde ve Ahmed Avni Bey'in aşağıda da belirteceği üzere bâzı şerhlerde "edellü'd-delîl" olarak yer alan bu ifâde, Yâkub Han ve Bosnevî şerhlerinde "evvelü'd-delîl" olarak tespit edilmiştir. Krş. Bosnevî, *Tecelliyât-ı Arâisu'n-Nusûs*, s. 559; Yâkub Han, *Tavzîhu'l-Beyân*, s. 349.

müsemmeyâtıdır. Şu hâlde Sallallâhu aleyhi ve sellem onun teslîsinde delîle müşâbih oldu; ve delîl, kendi nefsi için delîldir. Vaktâki onun hakîkati, müselles-i neş'et olması sebebiyle, ferdiyyet-i ûlâyı verdi. Bunun için asl-ı vücûd olan muhabbet bâbında, onda teslîsten olan şeyden nâşî, حُبِّبَ إِلَيَّ مِنْ دُنْيَاكُمْ ثَلاَثٌ ya'ni "Sizin dünyânızdan bana üç şey sevdirildi" buyurdu.[668] Ba'dehû nisâyı ve tıybi zikretti; ve onun kurretü'l-ayni namazda mec'ûl oldu. [27/7]

Fass-ı Sâlihî'de tafsîl olunduğu üzere, tekvîn ferdiyyet-i selâsiyye üzerine müstenid idi ki, o da Hak tarafından "zât", "irâde" ve "kavl"; ve "şey" tarafından dahi, ilm-i ilâhîde sâbit olan onun "şey'iyet"i, "Kün! kavlini istimâı" ve "emre imtisâl"idir. Ve bir şeyin tekevvünü için Hakk'ın bu ferdiyyet-i selâsiyyesi, şeyin ferdiyyet-i selâsiyyesine mukābil olmak lâzımdır. Ferd adedlerin ilk mertebesi üçtür. Onun mâdûnunda "iki" ile "bir" vardır. İki adedi çifttir. "Bir" ise, aded değil belki bilcümle adedlerin menşeidir ki, bu cihet evvelki fasslarda îzâh olundu. Üçün fevkinde, beş, yedi, dokuz ve on bir ilh... nâmütenâhî tek adedler vardır. Binâenaleyh lâ-taayyün olan zât-ı ahadî, zuhûra meylettikde, onda bilkuvve mevcûd olan şuûnâtın sûretleri ilminde peydâ olur. İşte bu mertebe-i ilimde bilcümle mevcûdâtın şey'iyetleri sâbit olur. Ve ilk sâbit olan şey, bilcümle şey'iyâtı câmi' olan hakîkat-i muhammediyyedir ki, o, şey'-i külldür. İmdi mükevvenâtın mertebe-i ilimden mertebe-i "ayn"a gelmesi için, Hak tarafından onun "zât"ı, "irâde"si ve "Kün!" kavli; ve hakîkat-i muhammediyye tarafından dahi, onun ilm-i ilâhîde sâbit olan "şey'iyyet-i külliyye"si ve "Kün! kavlini istimâı" ve "emre imtisâl"i lâzım gelir. İşte bu sebeble Kelime-i Muhammediyye "hikmet-i ferdiyye" ile tavsîf olundu.

Bu mukaddeme ma'lûm olduktan sonra anlaşılır ki, ferd adedlerin evveli "üç"tür. Bu evvelki mertebe üzerine zâid olan diğer ferd adedler, o evveliyet mertebesinin teferruâtındandır. Binâenaleyh (S.a.v.) Efendimiz Rabb'ine olan delîlin evvelidir. Çünkü mecmû'-i âlem, Hakk'ın bilcümle sıfât ve esmâsının mazharı olmak i'tibâriyle muzhir [27/8] olan Hakk'ın nefsine ve zâtı-

668 Nesâî, "İşretü'n-Nisâ", 1; Abdürrezzak b. Hemmâm, *Musannef*, IV, s. 321; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XIX, s. 307vd.; Hâkim, *Müstedrek*, II, s. 174; Kelâbâzî, *Bahru'l-Fevâid*, I, s. 113; Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, VI, s. 60-61.

na delîldir; ve onların tekevvünü ise ferdiyete müsteniddir. Şu hâlde cemî'-i âlem mazhar-ı ferdiyyettir. Hâlbuki ibtidâ mazhar-ı ferdiyyet olan hakîkat-i muhammediyyedir ki, âlemde mevcûd olan kâffe-i sıfât ve kemâlât-ı ilâhiyyeyi câmi'dir. Böyle olunca Rabb'ine olan delîlin evveli (S.a.v.) Efendimiz'dir.

Şerh-i Kāşânî ve *Bâlî*'de ibâre أَدَلَّ الدَّلِيلِ علـى ربِّـه sûretinde vâki' olup أَوَّل [evvel] yerine أَدَلّ [edell] isti'mâl olunmuştur. Ma'nâ "Rabb'ine delîlin edelli olur" demektir. Rûh-ı ma'nâ değişmez. (S.a.v.) Efendimiz'in Rabb'ine ilk delîl olması, onun delâil-i sâire üzerine tafazzulunu îcâb eder.

Böyle olunca bâlâda îzâh olunan cem'iyet i'tibâriyle, Resûl (a.s.)a cevâmiu'l-kelim verilmiş oldu. Ve "kelim" ise, ta'lîm-i ilâhî ile Âdem (a.s.)ın bildiği esmâ-i ilâhiyyenin müsemmeyâtıdır. Vâkıâ kelimât-ı ilâhiyye fürûu i'tibâriyle nâmütenâhîdir. Fakat o fürû', üç asıldan teşa'ub eder. Bu üç aslın birincisi: Mertebe-i ilmde sâbit olan hakāyıktır ki, onların hasâisi "fâiliyet"tir. İkincisi: Mertebe-i imkânda zâhir olan onların ukûsüdür ki, hasâisi "münfailiyet"tir. Üçüncüsü: Cemî'-i kemâlâtı câmi' olan hakāyık-ı insâniyyedir ki, mertebe-i imkânda zâhir oldu.

İşte bu ta'dâd olunanlar, nâmütenâhî olan şuûnât-ı zâtiyyenin asıllarıdır; ve hakîkat-i zâtiyye bu şuûnâtın cümlesini muhîttir. Nitekim buyurulur: وَكَانَ اللّٰـهُ بِـكُلِّ شَـيْءٍ مُحِيطًـا (Nisâ, 4/126) [Allah her şeyi muhîttir.] (S.a.v.) Efendimiz'in hakîkati, vücûd-ı mutlak-ı Hakk'ın mertebe-i vücûb ile mertebe-i imkânı arasında, berzahiyyet-i kübrâ ile müteayyin olduğundan, kendilerine bu cevâmiu'l-kelim verildi. Binâenaleyh Resûl (a.s.) kendisinde müctemi' olan teslîste delîle benzedi. Bunun îzâhı budur ki:

Îcâd-ı maânî husûsunda "delîl", ya'ni kıyâs-ı mantıkî ferdiyyet-i selâsiyye üzerine müsteniddir. [27/9] Bunda mutlakā üçten mürekkeb olan "nizâm" ve "şart-ı mahsûs"a riâyet olunmak lâzımdır. Meselâ bir kıyâs-ı iktirânî tertîb edip, ondan bir netîce çıkarmak için iki "mukaddeme" îrâd olunur; ve her bir "mukaddeme" iki "müfred"i hâvî bulunur ki, bu sûrette "müfred" dört olur. Bu dört müfredden biri, iki mukaddemeyi yekdîğerine rabt için tekerrür eder. İşte delîlin "nizâm-ı mahsûs" üzere olması budur. Ve "nizâm-ı mahsûs"a riâyet olunarak tertîb olunan delîlde tekerrür eden "müfred" terk olundukta, üç "müfred" kalır.

Meselâ âlemin hâdis olduğu netîcesini tekvîn için şu vech ile bir kıyâs-ı iktirânî ve delîl tertîb ederiz: "Âlem mütegayyirdir"; "Her mütegayyir hâdistir"; "Öyle ise âlem hâdistir." Burada mukaddemenin biri "Âlem mütegayyirdir" ve diğeri "Her mütegayyir hâdistir" cümleleridir; ve her bir mukaddemede "âlem, mütegayyir, mütegayyir, hâdis" müfredleri mevcûddur. Tekerrür eden "mütegayyir" müfredi terk olundukda "âlem, mütegayyir, hâdis" müfredleri kalır ki, "nizâm-ı mahsûs" ferdiyyet-i selâsiyyeye müstenid olmuş olur; ve bu sûrette de "Âlem hâdistir" netîcesi tekevvün eder; ve delîlde bu vech ile "nizâm-ı mahsûs"a riâyet olunmak lâzım geldiği gibi, "şart-ı mahsûs"a da mürâât iktizâ der. Ve ilm-i mantıkta "şart-ı mahsûs", hükmün illetten eamm veyâ ona müsâvî olmasından ibârettir.

Meselâ şöyle bir "delîl", ya'ni kıyâs-ı iktirânî tertîb edelim: "İnsan hayvandır"; "Her hayvan cisimdir"; "Öyle ise her insan cisimdir." Bu delîlde bâlâda îzâh olunduğu vech ile teslîse müstenid "nizâm-ı mahsûs" olduğu gibi "şart-ı mahsûs" da vardır. Çünkü "hüküm" olan cisim, "illet" olan hayvandan daha umûmîdir. Zîrâ her hayvan cisimdir. Fakat her bir cisim hayvan değildir. Ve kezâ diğer bir "delîl" yapıp diyelim ki: "İnsan hayvandır" ve "Her hayvan hassâstir"; "Öyle ise insan hassâstir." Bunda da hüküm olan "hassâs" [27/10] illet olan "hayvan"a müsâvîdir. Çünkü her hayvan hassâs ve her hassâs hayvandır.

İşte görülüyor ki, îcâd-ı maânî için, nizâm-ı mahsûs ve şart-ı mahsûs üzerine tertîb olunan delîller, ferdiyyet-i selâsiyye üzerine müsteniddir. Ve (S.a.v.) Efendimiz'de dahi ferdiyyet-i selâsiyye müctemi' olduğundan onlar dahi "delîl"e benzemiş oldu. Zîrâ vücûd-ı şerîfleri, netîce-i âlemin bâdî-i tekvînidir. Fakat "delîl", ya'ni kıyâs-ı mantıkî bir vech ile medlûlün, ya'ni delâlet ettiği ma'nânın gayrıdır. Hâlbuki Hakk'a evvel delîl olan Resûl (a.s.) kendi nefsine delîldir. Zîrâ Resûl (a.s.)ın nefsi, zât-ı mutlak-ı Hakk'ın onda taayyününden ibârettir. Binâenaleyh nefs-i Muhammedî, Hakk'ın gayrı değildir ki, Hakk'a ilk delîl olduğu vakit onun medlûlü olan Hakk'ın gayrı olsun. Şu hâlde onun Hakk'a delâleti, Hakk'ın kendi zâtına delâletidir. Ve nefs-i Muhammedî, zât-ı mutlakın bir mertebe tenezzülünden ibâret olmakla, zât ile nefs-i Muhammedî arasındaki fark, taayyünsüzlük ile taayyünden ibârettir. *Mesnevî*:

آفتاب آمد دلیلِ آفتاب　　گر دلیلت باید از وی رو متاب
از وی ار سایه نشانی میدهد　　شمس هر دم نورِ جانی میدهد

Tercüme: "Güneşin delîli, güneş geldi. Eğer sana delîl lâzım ise ondan yüz çevirme! Eğer sâye ondan bir nişân verirse, güneş her dem bir nûr-i cân verir."[669]

İmdi (S.a.v.) Efendimiz'in hakîkati, Hak tarafından "zât", "irâde" ve "kavl" ve kendi tarafından dahi "şey'iyet" ve "Kün! kavlini istimâ'" ve "emre imtisâl"den ibâret olarak ferdiyyet-i ûlâyı verdiği için, kendisinde olan bu ferdiyyet-i selâsiyyeden nâşî, asl-ı vücûd olan "muhabbet" bâbında "Sizin dünyânızdan bana üç şey sevdirildi" buyurdu. Ondan sonra da bu üç şeyi beyânen "nisâ"yı ve "tıyb"i [27/11] ve "onun kurretü'l-aynı namazda mec'ûl olduğunu" zikretti. Ve muhabbetin asl-ı vücûd olması budur ki: كُنْتُ كَنْزًا مَخْفِيًّا فَأَحْبَبْتُ أَنْ أُعْرَفَ [Ben mahfî bir hazîne idim. Bilinmeme muhabbet ettim.] hadîs-i kudsîsi mûcibince zât-ı mutlakın eltaf-ı latîf olan mertebe-i ahadiyyetten, kesîf olan mertebe-i vâhidiyyete ve ba'dehû ale't-tedrîc kesâfetle ervâh ve misâl ve şehâdet mertebelerine tenezzülü bilinmekliğe olan muhabbetinden münbaisdir. Eğer bu muhabbet-i zâtiyye olmasa idi, bu vücûdât-ı izâfiyye zâhir olmazdı. Binâenaleyh asl-ı vücûd muhabbetten ibâret oldu.

فَابْتَدَأَ بذِكرِ النِّساءِ وأَخَّرَ الصَّلَاةَ، وذلك لأنَّ المَرأَةَ جُزءٌ من الرَّجلِ في أصلِ ظُهورِ عَينِها، -كما أنَّ الإنسانَ بعضُ ظهوراتِ الحقِّ والحقُّ أصلُه ومَنْشَؤُه-، ومَعرفةُ الإنسانِ بِنفسِه مُقَدَّمَةٌ على مَعرفتِه بِربِّه، فإنَّ مَعرفتَه بربِّه نَتيجةٌ عن مَعرفتِه بنفسِه، لِذلك قال ﷺ: «مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ»، فإنْ شِئْتَ قلتَ بِمَنْعِ المَعرفةِ في هذا الخَبرِ والعَجزِ عن الوُصولِ، فإنَّه سَائِغٌ فيه، وإنْ شِئتَ قلتَ بِثُبُوتِ المَعرفةِ، فالأَوَّلُ أنْ تَعرِفَ أنَّ نَفسَك لا تَعْرِفُها فلا تَعرفُ ربَّك، والثَّانى أنْ تَعرفَها فتَعْرِفُ ربَّك.

İmdi "nisâ"nın zikri ile ibtidâ etti ve "salât"ı te'hîr eyledi. Bu da "kadın"ın kendi "ayn"ının asl-ı zuhûrunda, muhakkak racülden bir cüz' olmasından nâşîdir. –Nitekim "insan" Hakk'ın ba'zı zuhûrâtıdır; ve

669 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, I, s. 126 (beyit: 116-117).

> Hak onun aslı ve menşeidir.–[670] Ve insanın nefsine ma'rifeti, kendi Rabb'inin ma'rifetine mukaddemedir. Zîrâ onun Rabb'ine ma'rifeti, onun kendi nefsine ma'rifetinden netîcedir. Bunun için Resûl (a.s.) "Kendi nefsini ârif olan kimse Rabb'ini ârif olur" buyurdu. Binâenaleyh eğer istersen bu haberde men'-i ma'rifetle ve vusûlden acz ile kāil olursun. Zîrâ muhakkak o, onun hakkında câizdir; ve eğer istersen ma'rifetin sübûtu ile kāil olursun. İmdi evvelkisi, muhakkak sen kendi nefsini ârif olmadığını ârif olursun; [27/12] şu hâlde Rabb'ini ârif olmazsın. Ve ikincisi nefsini ârif olursun; binâenaleyh Rabb'ini ârif olursun.

Ya'ni kadının "ayn"ının asl-ı zuhûru, erkeğin bir cüz'ü olarak vâki' olduğu için, "muhabbet" bâbında beyân buyurduğu üç şeyden ibtidâ kadını ve sonra da namazı zikretti. Zîrâ vücûdda asl olan "fâiliyet"tir; ve "münfailiyet" netîcedir; ve mazhar-ı fâiliyyet erkek ve mazhar-ı münfailiyyet ise kadındır. Binâenaleyh kadın erkeğin netîcesidir; ve netîce cüz'dür. Şu hâlde kadın asl-ı zuhûrda erkeğin cüz'ü olmuş olur. Nitekim insan Hakk'ın ba'zı zuhûrâtıdır; ve Hak insanın aslı ve menşeidir. Zîrâ hakîkat-i insâniyye olan hakîkat-i muhammediyye, lâ-taayyün olan zât-ı ahadiyyenin mertebe-i taayyüne tenezzülüdür. Eğer zât-ı mutlak, libâs-ı taayyüne bürünüp mukayyed olmasa idi, onun tafsîli ve zâhiri olan vücûd-ı insânî sâha-ârâ-yı bürûz olmaz idi. Beyit:

فرستادیم آدم را به بیرون　　جمالِ خویش بر صحرا نهادیم
جمالِ ما ببین زین رازِ پنهان　　اگر چشمت بود پیدا نهادیم
وگر چشمت نباشد آن چنان دان　　که گوهر پیشِ نا بینا نهادیم
مشو احول مسما جز یکی نیست　　اگر چه این همه اسما نهادیم

Tercüme: "Âdem'i mertebe-i icmâlimizden hâriç olan mertebe-i tafsîle gönderdik; cemâlimizi izhâr ettik. Bu gizli sırdan cemâlimizi temâşâ et; eğer gözün varsa, o cemâlimizi meydâna koyduk. Eğer gözün yoksa, öyle bil ki, körün önüne bir gevher vaz'ettik. [27/13] Vâkıâ bütün bu esmâdan ibâret olan taayyünâtı izhâr ettik. Fakat sen şaşı olma! Müsemmâ birden gayrı değildir!"[671]

---

670 Arapça metinde ve tercümede tire içine aldığımız kısım *Fusûs* metninden olmayıp Ahmed Avni Bey tarafından Bosnevî şerhi dikkate alınarak eklenmiş açıklayıcı bir ifâdedir. Krş. Bosnevî, *Tecelliyât-ı Arâisu'n-Nusûs*, s. 559.

671 Beyitler Ahmed Nâmekî-yi Câmî'ye (v. 536/1141) âittir. Bk. *Dîvân-ı Şeyh*

Böyle olunca insanın kendi nefsine ma'rifeti, Rabb'inin ma'rifetine mukaddemedir. Çünkü insanın Rabb'ine ma'rifeti, onun kendi nefsine ma'rifetinden netîcedir. Ya'ni insan kendi nefsinin sıfât-ı infiâliyye ve merbûbiyye ile muttasıf olduğunu ârif olmadıkça, Hakk'ın sıfât-ı fiiliyye ve rubûbiyye ile muttasıf olduğunu bilmez. Zîrâ fâiliyet, münfailiyet ile zâhir olur. İşte insanın kendi nefsine ma'rifeti[672] Rabb'inin ma'rifetine mukaddeme olduğu için (S.a.v.) Efendimiz: مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ [Kendi nefsini ârif olan kimse Rabb'ini ârif olur.] buyurdu. Zîrâ vücûd-ı izâfî-i insânî vücûd-ı hakîkî-i Hakk'ın cüz'ü gibi olduğundan ve cüz'ün vasfından küllün vasfına intikāl olunabileceğinden, insan kendi vücûd-ı cüz'îsinin vasfını ârif olmakla Hakk'ın vücûd-ı küllîsinin vasfını ârif olur.

İmdi sen istersen "Hakk'ın ma'rifeti mümkin değildir; ve onun ma'rifetine vusûlden herkes âcizdir" diyebilirsin. Çünkü onun hakkında böyle demek câizdir. Zîrâ mertebe-i ıtlâkta Hakk'ı kendi hakîkati vech ile bilmek mümkin değildir; kendini ancak yine kendi bilir. Ve istersen "Hakk'ı bilmek mümkindir" deyip, onun ma'rifetini isbât edebilirsin. Çünkü vücûd-ı insânî ile sâir mevcûdât Hakk'ın onların suverinde taayyün ve takayyüdünden zuhûra gelmiştir; ve vücûd-ı latîf-i Hak onların eşkâl ve suverinde mütekâsif olmuştur. Binâenaleyh zât-ı latîf-i Hak mertebe-i letâfette görünmez ve bilinmez iken, bu mertebe-i kesâfette görünmüş ve bilinmiştir. İmdi bu iki kavilden "Hak bilinmez" kavline göre, sen hakîkat-i gaybiyyesi i'tibâriyle kendi nefsini bilmediğini bilirsin; ve bu hâlde de Rabb'ini ârif [27/14] olmamış bulunursun. Zîrâ senin nefsinin hakîkati, mertebe-i ıtlâkta Hakk'ın "ayn"ıdır; ve o mertebede Hakk'ı bilmek mümkin değildir ki, nefsinin hakîkatini bilesin; ve ikincisi olan "Hak bilinir" kavline göre dahi, sen nefsini sıfât-ı kemâliyye ile ârif olduğun için, Rabb'ini de ârif olursun. Zîrâ görürsün ki, senin vücûdunda hayât, ilim, sem', basar, irâde, kudret, kelâm ve tekvîn gibi birtakım sıfatlar sâbittir. Hâlbuki bu vücûdun, Hakk'ın vücûd-ı hakîkîsine muzâf olan bir vücûd-ı izâfîdir; ve o vücûd-ı hakîkî senin vücûd-ı izâfînin kayyûmudur. Eğer o vücûd-ı hakîkîde bu sıfatlar sâbit olmasa idi, onların âsârı bu sûretle sende dahi zâhir olmaz

---

Ahmed-i Câm –Jendepîl–, s. 301. İlk beyti krş. Câmî, *Nakdu'n-Nusûs*, s. 63.

672 Ahmed Avni Bey nüshası: "muhabbeti". Âdil Bey nüshası: "ma'rifeti" (s. 12).

idi. İşte bu sûretle senin nefs-i mütekâsifinin isti'dâdı kadar, onda zâhir olan kemâlâttan, Hakk'ın kemâlât-ı nâmütenâhiyesinin sübûtuna istidlâl edersin. Sultan Veled (r.a.) efendimiz *Mesnevî-i Şerîf*lerinde bu ma'nâyı îzâhen şu vech ile buyururlar.

خلق را حق چو ساخت در ظلمت — نورِ شان ریخت بر سر از رحمت
اندر ایشان نهاد گوهرها — از صفاتِ قدیمِ علم و سخا
تا که در خود صفاتِ او بینی — وز صفتهاش ذاتِ او بینی
همچو عطار کو ز هر انبار — آورد در دکان ودر بازار
اندکی آورد نه بسیار او — همه را ناورد بیکبار او
باشد انبارها ورا بسیار — پر ز در هر یکی دو صد خر وار
نهد از هر یکی بطبله خرد — قدر هر طبله و بکلبه برد
گرچه در طبله ها بود اندك — عاقلی زان بداند آن بی شك [27/15]
هست دکانِ حق تنِ انسان — اندرونش صفات الرحمٰن
پس تو در خود ببین صفاتِ خدا — گرچه اندك بود بدان ز صفا
که چسان است آن صفاتِ منیر — سیر کن زین قلیل سوی کثیر
زین صفاتِ قلیل رو سوی اصل — مکن اندر میان هر دو تو فصل
دل بحق ده اگر دلی داری — چون ازو می رسد ترا یاری

Tercüme: "Vaktâki Hak, halkı zulmette yarattı, onların üzerine rahmet-i rahmâniyyesinden reşş-i nûr eyledi. Onlara ilim ve sehâ gibi sıfât-ı kadîmesinden, gevherler vaz'etti, tâ ki kendinde onun sıfatlarını göresin ve onun sıfatlarından da zâtını müşâhede edesin! Nitekim attâr, dükkâna ve pazara her yığından getirir. Fakat çok değil, az getirir; birdenbire hepsini getirmez. Onun her birisi iki yüz hayvan yükü ile dolu, çok anbarları vardır. Her birinden küçük tablaya vaz'eder. Her bir tablanın ve dükkânın alabileceği kadar nakleder. Her ne kadar tablalarda az olur ise de, bir âkıl bundan o anbarların [dolu] olduğunu şeksiz bilir. İşte Hakk'ın dükkânı dahi, insanın tenidir. Onun içinde Rahmân'ın sıfatları vardır. Böyle olunca sen kendinde sıfât-ı Hudâ'yı gör! Her ne kadar o sıfât-ı münîrin nasıl olduğu, sen de onlar ile az zâhir olur ise de, sen bu kadardan, kesîr cânibine seyr et! Bu sıfât-ı kalîlden, asıl tarafına git; her ikisinin arasın-

da fasl-ı müşterek olup kalma! Mâdemki ondan sana inâyet erişiyor, eğer bir gönlün varsa o dili Hakk'a ver!"[673]

فكان مُحَمَّدٌ ﷺ أَوْضَحَ دليلٍ على ربِّه، فإنَّ كلَّ جُزءٍ من العَالَمِ دليلٌ [27/16] على أصلِه الَّذي هو ربُّه، فَافْهَمْ، وإنَّما حُبِّبَ إليه النِّساءُ، فَحَنَّ إليهِنَّ، لأنَّه من بابِ حَنِينِ الكلِّ إلى جُزئِه، فأَبَانَ بذلك الخَبَرِ عن الأمرِ في نفسِه من جانبِ الحقِّ في قولِه في حقِّ هذه النَّشأةِ الإنسانِيَّةِ العُنصُرِيَّةِ ﴿وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي﴾، ثمَّ وَصَفَ نفسَه بشِدَّةِ الشَّوقِ إلى لِقَائِه، فقال لِلْمُشْتَاقِينَ: «يَا دَاوُدُ إِنِّي أَشَدُّ شَوْقًا إِلَيْهِمْ» يَعْنِي للمُشْتَاقِينَ إليه، وهو لِقَاءٌ خاصٌّ، فإنَّه قال في حَدِيثِ الدَّجَّالِ: «إِنَّ أَحَدَكُمْ لَنْ يَرَى رَبَّهُ حَتَّى يَمُوتَ»، فلا بُدَّ مِن الشَّوقِ لِمَنْ هذه صِفَتُه.

İmdi Muhammed (s.a.v.) Rabb'ine en ziyâde vâzıh olan delîldir. Zîrâ âlemden her bir cüz', kendisinin aslı olan Rabb'ine delîldir. Binâenaleyh iyi anla! Ve ona ancak nisâ' sevdirildi. O da onlara müştâk oldu. Zîrâ o küllün cüz'üne şevki bâbındandır. İmdi o, bu haber ile Hakk'ın bu neş'et-i unsuriyye hakkında وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي (Hicr, 15/29) [Ben insana rûhumdan nefhettim.] kavlinde cânib-i Hak'tan nefs-i emri izhâr eyledi. Ba'dehû Hak kendi nefsini, insanın likāsına şiddet-i şevk ile vasfetti. Binâenaleyh müştâkîn için: "Yâ Dâvûd benim de onlara –ya'ni kendisine müştâk olanlara– şevkim eşeddir" buyurdu. O da likā-yı hâstır. Zîrâ Resûl (a.s.) hadîs-i Deccâl'de "Sizden biriniz ölmedikçe Rabb'ini müşâhede etmez!" dedi. Böyle olunca, kendisinde bu sıfat olan kimse için şevk lâbüddür.

Ya'ni âlemin her bir cüz'ü kendi Rabb-i hâssı olan bir isme delîldir; ve her bir isim dahi müsemmâ olan ayn-ı vâhide-i ulûhiyyete delîldir. Hâlbuki Muhammed (s.a.v.) Efendimiz'in hakîkati vücûd-ı mutlak-ı Hakk'ın lâ-taayyün mertebesinden, taayyün mertebesine tenezzülünden ibâret olduğu cihetle, esmâ-i muhtelife-i ilâhiyyeden [27/17] ibâret olan erbâb-ı müteferrikanın kâffesini câmi' olduğu gibi, sûret-i unsuriyye-i muhammediyye dahi, vücûd-ı mutlak-ı Hakk'ın, sûret-i insâniyyeye gelinceye kadar

673 Sultan Veled, *İbtidânâme* (trc. A. Gölpınarlı), s. 12 (b. 126 vd.). Ayrıca bk. Câmî, *Nakdu'n-Nusûs*, s. 88; Kaşgarî, *Tavzîhu'l-Beyân*, s. 350-351.

tenezzül eylediği bilcümle merâtibi muhtevî ve cemî'-i merâtibin netîcesi ve zübdesi olduğundan ve binâenaleyh onun Rabb'i Rabbü'l-erbâb olan "Allah" bulunduğundan Rabb'ine en vâzıh delîl oldu.

İmdi (S.a.v.) Efendimiz küll olduğu ve kadın ondan bir cüz' bulunduğu için, küllün cüz'üne meyl ve iştiyâkı kāidesince ancak ona kadın sevdirildi. O da kadınlara müştâk oldu. Maahâzâ onun iştiyâkı yine kendi nefsinedir. Çünkü cüz', hakîkati i'tibâriyle küllün "ayn"ıdır; ve taayyünü i'tibâriyle ise gayrıdır. Ve bir şeyin muhabbeti ancak kendi nefsinedir. Zîrâ zuhûr, Hakk'ın kendi zâtına olan hubbü iledir; ve cemî'-i mevcûdâtta sârî olan muhabbet hâkikatte bu hubb-i zâtînin tafsîlinden ibârettir; ve iştiyâk dahi ayrılıktan münbaisdir. Eğer küll ile cüz' arasında ayrılık vâki' olmasa idi, külliyet ve cüz'iyet sıfatları zâhir olmaz ve küllün cüz'üne muhabbeti ve iştiyâkı husûle gelmez idi.

İmdi (S.a.v.) bu حُبِّبَ إِلَيَّ مِنْ دُنْيَاكُمْ ثَلاَثٌ...الخ [Sizin dünyânızdan bana üç şey sevdirildi...] hadîs-i şerîfi ile Hakk'ın bu neş'et-i unsuriyye hakkında "Ben Âdem'e rûhumdan nefhettim" (Hicr, 15/29) kavlinde mündemic olan nefs-i emri izhâr buyurdu; ve bu kavilde mündemic olan nefs-i emr dahi budur ki: Allah Teâlâ kendi rûh-ı küllîsinden insana nefhetmekle, rûh-ı insânî rûh-ı küllî-i ilâhîden cüz' gibi oldu. Binâenaleyh sûret-i kesîfe-i insâniyyede mütekayyid ve müteayyin olan Hakk-ı latîfin, insana meyli ve iştiyâkı, küllün cüz'üne meyli ve iştiyâkı gibidir. Hak insana kendi rûhundan nefhettikten sonra, sûret-i insâniyyede zuhûru ve taayyünü hasebiyle kendi nefsini insanın likāsına şiddet-i şevk ile vasfeyledi. Şu hâlde onun insana iştiyâkı [27/18] kendi nefsine iştiyâkı demek olur.

Böyle olunca Allah Teâlâ kendisine müştâk olanlar hakkında buyurdu ki: "Ey Dâvûd, benim dahi onlara iştiyâkım pek şedîddir."[674] Ya'ni Allah Teâlâ'ya müştâk olanların iştiyâkından Allah Teâlâ'nın onlara olan iştiyâkı daha şiddetlidir. Eğer "Hak Teâlâ her şeyde hâzır ve her şeyi müşâhid olduğu hâlde O'nun müştâkîne iştiyâkı ne ma'nâya gelir?" denilecek olursa, "Hakk'ın müştâkîne olan şevki ve iştiyâkı likā-yı hâstır" cevâbı verilir. Çünkü Hak, müştâkînin vücûdunda müteayyindir; ve bu taayyün arada

674 Deylemî, *el-Firdevs*, V, s. 240; İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, X, s. 202; Gazzâlî, *İhyâ*, VI, s. 458 (kitâbu zemmi'l-câh ve'r-riyâ); Sühreverdî, *Avârif*, I, s. 238 (10. bâb).

hicâb-ı likādır. Ölüm ile ortadan kalkmadıkça likā-yı etemm hâsıl olmaz.

Meselâ su incimâd edip buz şeklinde müteayyin olur. Buzun taayyün-i mahsûsu erimedikçe onda mahbûs olan su, vech-i etemm üzere deryâya mülâkî olmaz. Binâenaleyh bilfarz suyun buza iştiyâkı, kendi nefsine iştiyâkıdır. Zîrâ Resûl (a.s.) Deccâl'den bâhis olan hadîs-i şerîfinde "Sizden biriniz ölmedikçe Rabb'ini müşâhede etmez!"[675] buyurdu. Şu hâlde abd, mevt vaktinde hâsıl olan likā-yı hâssa müştâk olmak lâzımdır, tâ ki Hak onun iştiyâkından daha şedîd bir iştiyâk ile ona müştâk olsun! Ve mevt hadd-i zâtında hicâb-ı tabîatın ve beden-i kesîf ahkâmının kalkmasından ibâret olan bir hâl olduğu cihetle bu likā-yı hâs, hem "mevt-i irâdî" ve hem de "mevt-i tabîî"ye şâmildir, denilmiştir. Fakat mevt-i irâdîde bu beden-i kesîfin hükmü zâil olsa bile, taayyün mevcûd olduğu cihetle, mevt-i tabîî gibi değildir. Nitekim Hz. Mevlânâ (r.a.) efendimizin maraz-ı mevtlerinde Şeyh-i kebîr Sadreddîn-i Konevî (k.s.) hazretleri onların iyâdetlerini teşrîf edip شَفَاكَ اللّٰهُ شِفَاءً عَاجِلًا [Allah sana âcil şifâlar versin!] buyurmasıyla, Hz. Pîr-i destigîr: "Bundan sonra شَفَاكَ اللّٰه [Allah sana şifâlar versin!] sizin olsun. Âşık ile ma'şûk arasında kıldan bir gömlekten ziyâde bir şey kalmamıştır. İstemez misiniz ki nûr, Nûr'a vâsıl olsun?" buyurmuşlardır. [27/19] Demek ki mevt-i irâdîde, bu vücûd-ı müteayyin, kıldan bir gömlek derecesinde bir hicâb oluyor. Mevt-i tabîîde ise bu gömlek dahi kalmıyor. Beyit:

Hulle-i cennet olursa çekeyim çâk edeyim
Dem-i vuslatta bana hâil ola pîrehenim

فشَوقُ الحقِّ لِهَؤُلَاءِ المُقَرَّبِينَ مَعَ كَونِه يَرَاهم، فيُحِبُّ أنْ يَرَوْهُ ويَأْبَى المقامُ ذلك، فأَشْبَهَ قَولَه: ﴿حَتَّى نَعْلَمَ﴾ مع كَونِه عالِمًا، فهو يَشتَاقُ لهذه الصِّفَةِ الخاصَّةِ الَّتي لا وجودَ لها إلَّا عندَ المَوتِ، فيُبَلُّ بها شَوقُهم إليه، كما قال تعالى في حديثِ التَّرَدُّدِ وهو من هذا البابِ: «مَا تَرَدَّدْتُ فِي شَيْءٍ أَنَا فَاعِلُهُ تَرَدُّدِي فِي قَبْضِ روحِ عَبْدِي الْمُؤْمِنِ يَكْرَهُ الْمَوْتَ وَأَنَا أَكْرَهُ مَسَائَتَهُ وَلَا بُدَّ لَهُ مِنْ لِقَائِي» فبَشَّرَه بالِّقاءِ، وما قال لَهُ ولا بُدَّ له من المَوتِ لِئَلَّا يَغُمَّهُ بذِكرِ المَوتِ.

Binâenaleyh Hakk'ın şevki, onları görür olması ile berâber, bu mu-

675 Müslim, "Fiten", 19; Tirmizî, "Fiten", 56; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIX, s. 76.

karrebîn için sâbittir. Böyle olunca kendisini görmelerine muhabbet eder; ve makām-ı dünyâ bunu men'eyler. İmdi onun kavli, âlim olmasıyla berâber "Tâ ki biz bilelim!" (Muhammed, 47/31) kavline benzedi. Öyle ise o, ancak mevt indinde kendisi için vücûd olan bu sıfat-ı hâssaya müştâk olur. Binâenaleyh onların ona olan şevkleri onunla sâkin olur. Nitekim Hak Teâlâ hadîs-i tereddüdde buyurdu; ve o bu bâbdandır: "Ben fâil olduğum bir şeyde, mevti kerîh gören mü'min kulumun rûhunun kabzında tereddüd ettiğim gibi, tereddüd etmedim; ve Ben onun mesâetini kerîh görürüm. Hâlbuki [27/20] ona Benim likām lâbüddür." İmdi onu likā ile müjdeledi; ve onun için, ona mevt lâbüddür, demedi, tâ ki onu zikr-i mevt ile mağmûm etmeye!

Ya'ni Hak Teâlâ mukarrebîn olan kullarını cemî'-i ahvâllerinde müşâhid olmakla berâber Hakk'ın onlara şevki sâbittir. Binâenaleyh hicâb olan bu beden-i kesîf-i unsurînin taayyünü ortadan kalkmakla, Hak Teâlâ bu mukarrebînin kendisini bilâ-hicâb müşâhede etmelerine muhabbet eder; ve makām-ı dünyâ mûcib-i kesret olduğundan bu rü'yeti men'eder. Zîrâ bu beden-i kesîfte hicâb-ı tabîat ve beşeriyet vardır. Ve (S.a.v.) Efendimiz'in أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ (Kehf, 18/110) ve أَنَا أَغْضَبُ كَمَا يَغْضَبُ الْبَشَرُ ya'ni "Ben de sizin gibi beşerim" ve "Ben beşerin gazab ettiği gibi gazab ederim"[676] buyurmaları, bu dakîkaya işârettir. Şu hâlde Hak Teâlâ'nın يَا دَاوُدُ إِنِّي أَشَدُّ شَوْقًا إِلَيْهِمْ [Yâ Dâvûd, benim de onlara şevkim eşeddir!] kavl-i kerîmi وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّى نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنْكُمْ وَالصَّابِرِينَ (Muhammed, 47/31) [Biz sizi elbette imtihân ederiz, tâ ki sizden mücâhidîn ve sâbirîni biz bilelim!] kavl-i münîfine benzer. حَتَّى نَعْلَمَ [Tâ ki biz bilelim!] kavli hakkındaki îzâhât **Fass-ı Şîsî**'de ve **Lokmânî**'de "ilm-i zâtî" ve "ilm-i esmâî" bahsinde geçti. Ya'ni Hak Teâlâ zâtında mündemic olan bilcümle şuûnâtını ilm-i zâtî ve ezelîsi ile bilip dururken "Sizden sâbir ve mücâhid olanlar kimlerdir? Bilmek için sizi imtihân ederiz" buyurdu. Ve mukarrebîn ise şuûnât-ı ilâhiyyeden olduğu ve şuûnât-ı ilâhiyye ise, zâtının gayrı olmadığı hâlde "Benim onlara şevkim daha ziyâdedir!" buyurdu. İşte gerek imtihân-ı ilâhî ve gerek iştiyâk-ı ilâhî, vücûd-ı mutlak-ı Hakk'ın mertebe-i imkâna bi't-tenezzül bu mertebede zuhûruna taalluk etmekle, her iki kavil yekdîğerine benzer. Zîrâ şey'-i latîfin mertebe-i kesâfete tenez-

676 Müslim, "Birr", 25; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XII, s. 262.

zülü hâlinde, onun sıfât-ı ârızasından ibâret olan bu kesâfet, o şey'-i latîfin hicâbı olur. Binâenaleyh bu kesâfet ortadan kalkmalı ki, o şey'-i kesîfle mevcûd olan latîf, aslına [27/21] rücû' edebilsin. Binâenaleyh Allah Teâlâ kendisine müştâk olan mukarrebînde husûle gelen "rü'yet" sıfat-ı hâssasına müştâk olur. Ve bu rü'yet sıfat-ı hâssası dahi, ancak ölüm vaktinde, abdin vasf-ı abdiyyeti hâiz olan vücûd-ı kesîfinin ahkâmı kalktığı hînde husûle gelir. Ve o mukarrebînin dünyâda yaşadıkları müddetçe, Hakk'a olan iştiyâkları, ölümleri vaktinde husûle gelen bu "rü'yet" sıfat-ı hâssasıyla sâkin olur. Fakat inde'l-mevt vâki' olan bu rü'yet sıfat-ı hâssası, hayât-ı dünyâda ancak beden-i unsurîden gayrı hicâbı kalmamış olanlara göredir. Yoksa bu hayât-ı dünyeviyyede kalbinde taallukāt-ı imkâniyye bulunan, ya'ni suver-i âlemden birtakım sûretlere muhabbet bulunanlara göre, bu rü'yet sıfat-ı hâssası vâki' olmaz. Onların çeşm-i ervâhına bu taallukāt perde olur. Nitekim Hak Teâlâ buyurur وَمَنْ كَانَ فِي هَـٰذِهِ أَعْمَىٰ فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَىٰ (İsrâ, 17/72) ya'ni "Bu hayât-ı dünyeviyyede a'mâ olan kimseler âhirette dahi a'mâdırlar." Binâenaleyh bu âlemde iken dîde-i kalbden hicâbât-ı imkâniyye ve sıfât-ı beşeriyye gışâvelerini atmak ve inde'l-mevt dahi hicâb-ı bedenin irtifâıyla rü'yet-i Hak sıfat-ı hâssasıyla müşerref olmak iktizâ eder. Nitekim Hak Teâlâ "tereddüd"e dâir olan hadîs-i kudsîde: "Ben mevti kerîh gören mü'min kulumun rûhunun kabzında tereddüd ettiğim gibi, fâil olduğum bir şeyde tereddüd etmedim. Ve ben onun ölümden istikrâhını kerîh görürüm. Hâlbuki ona benim likām lâbüddür!"[677] buyurdu. Ve bu hadîs-i kudsî likā-yı ilâhîye müştâk olan ibâd-ı mukarrebînde husûle gelen rü'yet sıfat-ı hâssasına Hakk'ın iştiyâkını gösterir. Zîrâ Hak Teâlâ hazretleri, kendine vusûle sebeb olan mevtten istikrâh eden abd-i mü'minin, likā-yı Hakk'a müştâk olduğu hâlde rûhunu kabzetmek istediği cihetle, o abdin mevti kerîh gördüğü esnâda rûhunu kabzetmekte tereddüd buyuruyor. Binâenaleyh hadd-i zâtında her bir nefis ölümü kerîh gördüğü ve ölüm mevzû'-i bahis olduğu vakit gam-gîn olduğu cihetle [27/22] Hak Teâlâ hazretleri bu hadîs-i kudsîde وَلَا بُدَّ لَهُ مِنْ المَوْتِ ya'ni "Hâlbuki mevt lâzımdır" demeyip

677 Buhârî, "Rikāk", 38; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XLIII, s. 261. "Hâlbuki ona benim likām lâbüddür" ibâresi için bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IXX, s. 441; İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, VIII, s. 355.

وَلَا بُدَّ لَهُ مِنْ لِقَائِي ya'ni "Benim likām lâbüddür" kavli ile abdi likā-yı hâs ile müjdeledi. Ve bunu dahi ölümü zikrederek abdi mağmûm etmemek için böyle buyurdu.

Suâl: Hak Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ (Ankebût, 29/57) ya'ni "Her bir nefis mevti tadacaktır" buyurdu; ve "mevt"i zikretti. İbâdı bundan mağmûm olmaz mı?

Cevâb: Evvelen bu âyet-i kerîme umûma hitâben nâzil oldu. Binâenaleyh mü'min ve gayr-ı mü'min bununla muhâtabdır. Hâlbuki emmârelik mertebesinde nefis hayvâniyetle muttasıftır. Ve onun serkeşliğini zikr-i mevt ile mağmûm edip kesretmek iktizâ eder. Ve nüfûs-i âbiyyeye ölümden daha müessir bir va'z ve nasîhat yoktur. Nitekim Hz. Ömer (r.a.) risâlet-penâh (S.a.v.) Efendimiz'den nasîhat istedikde, bu hakîkate işâreten buyurdular ki: كَفَى بِالْمَوْتِ وَاعِظًا يَا عُمَر ya'ni "Yâ Ömer, sana va'z ve nasîhat olarak ölüm kifâyet eder."[678] Sâniyen Hak Teâlâ hazretleri bu âyet-i kerîmede yalnız ölümün zikriyle iktifâ buyurmayıp onun netîcesini dahi mâba'dinde ثُمَّ إِلَيْنَا تُرْجَعُونَ (Ankebût, 29/57) kavliyle beyân buyurdu. Ya'ni "Her bir nefis ölümü tadacaktır. Ba'dehû bizim cânibimize rücû' edeceklerdir" dedi. Şu hâlde mevt sebeb-i rücû'dur; ve rücû' ise sebeb-i mülâkāttır. Binâenaleyh âyet-i kerîme hem zikr-i mevti ve hem de tebşîr-i likā-yı hâssı câmi' olmuş olur. Hadîs-i kudsîde ise عَبْدِي الْمُؤْمِنِ [mü'min kulum] buyurulduğuna nazaran bu hitâb, hitâb-ı hâstır. Zîrâ nüfûs-i mukarrebînin serkeşliği, muvâzabat-ı şerîatle zâil olmuş ve arada ancak vücûd-ı hakîkî ile vücûd-ı izâfîden mütevellid bir zevk-i isneyniyyet kalmış olduğundan, abd-i mü'min yalnız likā-yı hâs ile müjdelenmiştir. [27/23]

ولمَّا كان العبدُ لا يَلْقَى الحقَّ إلا بعدَ المَوتِ كما قال ﷺ: «إِنَّ أَحَدَكُمْ لاَ يَرَى رَبَّهُ حَتَّى يَمُوتَ»، لذلك قال تعالى: «وَلَا بُدَّ لَهُ مِنْ لِقَائِي»، فَاشْتِيَاقُ الحقِّ لِوجودِ هذه النِّسبَةِ.

Resûl (a.s.)ın "Sizden biriniz muhakkak Rabb'ini görmez, tâ ki öle!" buyurduğu gibi, vaktâki abd Hakk'a ölümden sonra mülâkî olur, işte bunun için Allah Teâlâ "Benim likām lâbüddür!" dedi. Binâenaleyh

678 Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, II, s. 146.

Hakk'ın iştiyâkı bu nisbetin vücûdu içindir.

Ya'ni (S.a.v.) Efendimiz'in إِنَّ أَحَدَكُمْ لاَ يَرَى رَبَّهُ حَتَّى يَمُوتَ [Sizden biriniz muhakkak Rabb'ini görmez, tâ ki öle!][679] buyurduğu vech ile, abd Hakk'a ancak ölümden sonra mülâkî olduğu için Allah Teâlâ bâlâda zikrolunan hadîs-i tereddüdde ölümden istikrâh eden abd-i mü'mine kendi likāsının lâbüd olduğunu beyân eyledi. Binâenaleyh Hak mevtin vücûdu indinde, abdde hâsıl olan nisbet-i rü'yete müştâktır; ve Hakk'ın iştiyâkı, mevt esnâsında vâki' olan bu nisbetin vücûdu içindir.

Şiir:

يَحِنُّ الْحَبِيبُ إِلَى رُؤْيَتِي وَإِنِّي إِلَيْهِ أَشَدُّ حَنِينًا

Habîb benim rü'yetime müştâktır; hâlbuki benim ona iştiyâkım eşeddir.

Hz. Şeyh (r.a.) bu şiiri Hak tarafından inşâd ile buyururlar ki: Benim abd-i habîbim, cemâl-i bâ-kemâlimin "rü'yet"ine müştâktır. Hâlbuki benim ona iştiyâkım onun bana olan iştiyâkından daha şedîddir. Zîrâ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ (Mâide, 5/54) [Allah onları sever ve onlar da Allâh'ı severler.] âyet-i kerîmesinde beyân buyurulduğu [27/24] üzere Hakk'ın muhabbeti, abdin Hakk'a muhabbetinden mukaddemdir. Eğer Hakk'ın abde muhabbeti olmasa idi, abd Hakk'a muhabbet etmez idi. Beyit:

Aşk odu evvel düşer ma'şûka ondan âşıka
Şem'i gör ki, yanmadan yandırmadı pervâneyi

وَتَهْفُو النُّفُوسُ وَتَأْبَى الْقَضَا فَأَشْكُو الْأَنِينَ وَيَشْكُو الْأَنِينَا

Ve nüfûs muztaribdir ve kazâ men'eder. Binâenaleyh ben enînden şikâyet ederim; o da enînden şikâyet eder.

Ya'ni nüfûs, iştiyâk-ı likā ile muztarib olurlar ve döğünürler. Hâlbuki mûcib-i likā olan ölüm, kazâ olunduğu vakitten evvel gelmez. Binâenaleyh mûcib-i likā olan ölümü, kazâ men'eder. Böyle olunca mûcib-i likā olan mevti, kazânın men'etmesinden dolayı ben şikâyet ederim; ve vücûd-ı kesîf-i izâfîsi, bana vusûle mâni' olduğundan nâşî de, benim habîbim dahi bu firâktan şikâyet eder. *Mesnevî*:

679 Müslim, "Fiten", 19; Tirmizî, "Fiten", 56.

بشنو از نی چون حکایت می کند　　از جداییها شکایت می کند
هر کسی کو دور ماند از اصل خویش　　باز جوید روزگار وصل خویش

Tercüme: "Neyden işit, nasıl hikâyet ediyor; ayrılıklardan şikâyet ediyor. Kendi aslından uzak düşen her bir kimse vakt-i visâlini tekrâr arar durur."[680]

İmdi bî-taayyün olan Hakk-ı latîf, mertebe-i imkâna tenezzülünde, abd-i müştâkın sûret-i kesîfesinde müteayyin olduğundan abd-i müştâkın Hakk'a iştiyâkı, Hakk'ın kendi nefsine iştiyâkından ibâret olur. [27/25]

فلمَّا أَبَانَ أَنَّه نَفَخَ فيه من رُوحِه، فَمَا اشْتَاقَ إِلَّا لِنفسِه، أَلَا تَرَاه، خَلقَه على صورتِه، لأَنَّه من روحِه، ولمَّا كانتْ نَشأَتُه من هذه الأَرْكَانِ الأَرْبَعَةِ المُسَمَّاةِ في جَسَدِه أَخْلَاطًا حَدَثَ عن نَفسِه اشْتِعَالٌ بما في جَسَدِه من الرُّطُوبَةِ، فكان رُوحُ الإِنْسَانِ نَارًا لِأَجْلِ نَشأَتِه، ولهذا ما كَلَّمَ اللّٰهُ موسَى إلا في صورةِ النَّارِ وجَعَلَ حَاجَتَه فيها، فَلَوْ كانتْ نَشأَتُه طَبِيعِيَّةً لَكَانَ روحُه نورًا.

İmdi vaktâki muhakkak ona kendi rûhundan nefhettiğini beyân eyledi, binâenaleyh ancak kendi nefsine müştâk oldu. Sen onu görmez misin? Onu kendi sûreti üzere halketti. Zîrâ o, kendi rûhundandır. Ve vaktâki onun neş'eti, onun cesedinde ahlât ile müsemmâ olan bu erkân-ı erbaadan oldu, cesedinde rutûbetten olan şey sebebiyle, nefsinden[681] iştiâl hudûs eyledi. Böyle olunca insanın rûhu, onun neş'eti eclinden "nâr" oldu. Ve işte bunun için Allah Teâlâ Mûsâ'ya ancak "nâr" sûretinde tekellüm etti; ve onun hâcetini onda kıldı. İmdi onun neş'eti tabîiyye olaydı, elbette rûhu nûr olurdu.

Ya'ni vaktâki Hak Teâlâ hazretleri "İnsana kendi rûhumdan nefhettim" (Hicr, 15/29) buyurdu, binnetîce ancak kendi nefsine müştâk olmuş oldu. Zîrâ abdin vücûd-ı kesîf-i mukayyedinde müteayyin olan Hak'tır. Ve bu vücûd-ı kesîfe kendi rûh-ı küllîsinden nefhetmiştir. Binâenaleyh bu i'tibâr ile abd, Hak'tır; ve ona menfûh olan rûh dahi Hak'tır. Ve Hak ile abd

680 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, I, s. 71, 76 (beyit: 1, 4).

681 *Fusûs* neşirlerinde bu kelime "nefs" değil "nefh" şeklindedir. Ahmed Avni Bey, Bosnevî'yi dikkate alarak kelimeyi "nefs" şeklinde tespit eder ve yorumlar. Krş. Bosnevî, *Tecelliyât-ı Arâisu'n-Nusûs*, s. 564.

arasında hicâb olan bu vücûd-ı kesîf, ortadan ancak mevt ile kalkar. Ve abd-i kâmilin mevti [27/26] indinde Hakk'ın müştâk olduğu şey, bu likā-yı hâstır. Bu likā-yı hâs ise, bir emr-i i'tibârîdir. Şu hâlde hakîkatte Hakk'ın iştiyâkı yine kendi nefsine olmuş olur. Sen Hak Teâlâ hazretlerini görmez misin ki إِنَّ اللّٰهَ خَلَقَ آدَمَ عَلَى صُورَتِهِ [Allah Teâlâ âdemi kendi sûreti üzere halketti.] hadîs-i şerîfinde haber verildiği üzere insanı kendi sûreti üzerine yarattı. Çünkü insan, onun rûh-ı küllîsindendir. Ve insanın sûret-i ilâhiyye üzere mahlûk olması, Hakk'ın Hayât, İlim, Sem', Basar, İrâde, Kudret, Kelâm ve Tekvîn sıfatlarını câmi' bulunması i'tibâriyledir. Hakk'ın bu sıfât-ı külliyyesi, abdin vücûd-ı kesîfinde cüz'iyetle zâhir olmuştur. Vaktâki insanın neş'et-i sûriyyesi onun cesedinde müctemi' olup kan, safrâ, sevdâ ve balgamdan ibâret erkân-ı erbaadan vücûd buldu, cesedinde rutûbetle hâsıl olan harâret-i garîziyye sebebiyle, onun zâtından ve nefsinden iştiâl hâdis oldu. Şu hâlde, insanın neş'et-i sûriyyesi bu vech ile olduğu için, rûh-ı hayvânîsi "nâr" oldu.

***

Ma'lûm olsun ki: Şeyh-i Ekber (r.a.) hazretlerinin, insanın neş'et-i sûriyyesi erkân-ı erbaadan vücûd bulduğunu beyân buyurması, tıbb-ı atîk kānûnu mûcibincedir; ve muhakkikînin kabûl-gerdesi olan esâsât dahi budur. İlm-i tıbb-ı atîk esâsâtının mücmelen beyânı budur ki:

Hakîm-i mutlak hazretleri âlem-i kesâfet olan dünyâyı ve onda olan eşyâyı dört rükünden halkeyledi ki, bunlar da havâ, nâr, toprak ve sudur; ve bunlardan her birinin birer tabîat-ı asliyyesi vardır ki, havânınki bârid, nârınki hâr, toprağınki yâbis ve suyunki râtıbdır. Bu dört "rükün"den her birinin beden-i insânîde birer meskeni vardır ki, onlar da balgam, [27/27] safrâ, sevdâ ve demdir. Etibbâ bunlara "ahlât-ı erbaa" tesmiye ederler. Safrânın tabîatı hâr ve yâbistir. Unsur-ı nâr-ı tabîîden mütevelliddir. Meskeni vücûd-ı insânîde merâredir. Merârenin meskeni baştır. Demin tabîatı, hârr-ı ratbdır, havâ-yı tabîîden mütevelliddir. Vücûd-ı insânîde meskeni karaciğerdir. Balgamın tabîatı bârid-i ratbdır, unsur-i mâ'dan mütevellid-

dir. Vücûd-ı insânîde meskeni akciğerdir. Sevdânın tabîatı bârid-i yâbistir; ve unsur-i arzdan mütevelliddir. Vücûd-ı insânîde meskeni dalaktır. Harâret safrâdan, sürûr demden, gam balgamdan ve havf sevdâdan mütehassıldır. İşte etibbânın "ahlât-ı erbaa" tesmiye ettikleri bunlardır. Kıvâm-ı beden bu ahlât-ı erbaa iledir. Bedenin salâhı bunların i'tidâli ve fesâdı dahi birinin galebesiyle olur.

Zaman dört kısma münkasimdir: Yaz, sonbahar, kış ve ilkbahardır. Yazın tabîatı hârr-ı yâbistir. Bu vakit vücûd-ı insânîde safrâ ziyâdelenir. Sonbaharın tabîatı bârid-i yâbistir; sevdâ ziyâdeleşir. Kışın tabîatı bârid-i ratbdır. Bu mevsimde balgam ziyâde olur. İlkbahar hârr-ı ratb-ı leyyindir. Bu mevsimde dem tezâyüd eder. Safrâya her bir bârid-i ratb ve deme her bir bârid-i yâbis ve balgama her bir hârr-ı yâbis ve sevdâya her bir hârr-ı ratb devâ-yı nâfi'dir. Binâenaleyh her bir illetin devâsı zıddı iledir. Velâkin bu edviyenin te'sîrâtı tabîî değildir, belki bi-iznillâhdır.

Suâl: Tecârib-i medîdeye ve keşfiyyât-ı fenniyyeye müstenid olan tıbb-ı cedîd, tedâvî-i emrâz hakkında birtakım kavâid-i cedîde vaz'etmiş olduğundan tıbb-ı atîkin bu kavânînine iltifât etmiyor. Hakāyıkın bu esâsât-ı metrûkeye istinâdı şâyân-ı nazardır. [27/28]

Cevâb: Hangi tıb olursa olsun, esâs, evvelen marazın teşhîsi ve sâniyen o marazın tedâvîsidir. Eski ve yeni tıbba göre, her bir marazın birtakım a'râzı vardır. Etibbâ emrâzı, bu a'râzından teşhîs eder; ve ona göre tedâvî eyler. Keşfiyyât-ı fenniyye a'râzın usûl-i ta'yînini tebdîl etmiş ve ezcümle vücûd-ı insânîde marazın tekevvününe sebeb olan basillerin vücûdunu izhâr eylemiştir. Bittabi' marazın tedâvîsi için dahi birtakım usûl-i cedîde vaz'etmiştir. Diğer taraftan tıb ile alâkadâr olan kimyâ-yı cedîd dahi anâsır-ı basîtayı keşfedip yekdîğerinden evsâfını temyîz eylediği cihetle klor, sodyum, potasyum, iyot ilh... gibi birtakım anâsır-ı basîtanın edviye olarak isti'mâline başlanmıştır. Hâlbuki tıbb-ı atîkte bu anâsır-ı basîta, mürekkebât hâlinde isti'mâl olunur; ve marîz olanların meâli helâke değil ise, kesb-i âfiyet ederler. Tıbb-ı cedîd ise mikrop nazariyyesi dâiresinde tedâvî eder. Bir tarafdan ağdiye vâsıtasıyla vücûdu takviye ve diğer taraftan mikropların te'sîrini izâle edebilecek ilâçlar verir. Etibbâ-yı cedîde kendi nazariyyeleri dâiresinde müstağrak olduklarından tıbb-ı atîkin kānunları

ile meşgūliyeti abes görürler; ve her iki tıbbın kavâid-i esâsiyyesini tevfîke lüzûm görmezler.

Hattâ Fransız etibbâsından biri, Fransa hükûmeti tarafından Madagaskar'ın zabtı esnâsında yerli etibbânın hastalarını usûl-i atîka dâiresinde tedâvî ettiklerini ve müsmir netîceler zuhûra geldiğini görerek: "Biz kendi usûl-i tebâbetimizde saplanıp kaldık. Bu yerli etibbânın usûl-i tedâvîlerini tedkîk edip istifâde etmek hâtırımıza gelmiyor. Onlar merzâyı pekâlâ tedâvî edebiliyorlar" demiş idi. Hadd-i zâtında tıbb-ı cedîdin, tıbb-ı atîka iltifât etmemesiyle onun butlânı lâzım gelmez. Çünkü, kānûn-i atîk dâiresinde vâki' olan tedâvî netîcesinde merzâ iâde-i âfiyet etmektedir. [27/29] Tıbb-ı cedîd, mikropların hâriçten alındığını gösteriyor. Acabâ bu mikropların tıbb-ı atîkin gösterdiği ahlât-ı erbaadan birinin galebesiyle vücûdda tekevvün etmediği neden ma'lûm? Eğer bi't-tedkîk böyle olduğu tezâhür ederse, galebesi görülen ahlâtın hadd-i i'tidâle ircâına hizmet etmek usûlünün, o mikropların vücûdda inkırâzına sebeb olacağı pek tabîî bir netîce olur. Bugün hâriçten vücûda giren her bir mikrobun her vücûdda tahrîbât îkā' edemediği etibbâ-yı cedîde tarafından i'tirâf olunmakta, bunun için de, o vücûdun mikroplara mukāvemet ettiği nazariyyesi ileriye sürülmektedir. Bu cihet dahi bâlâdaki mütâlaayı müeyyiddir. Çünkü ahlât-ı erbaası hadd-i i'tidâlde bulunan bir vücûda, hâriçten sirâyet eden mikroplar, vücûddaki bu i'tidâli bozamadıkları için, te'sîr edemeyebilirler. Bu esâsâtın tedkîki ve atîk ve cedîd tıb ahkâmının tevfîki, münsıf ve hâzık etibbânın himmetine kalmış bir şeydir.

***

İmdi insanın erkân-ı erbaasından en latîfi rükn-i harûrîsidir. Ve bedenin hayâtı harâret-i garîziyyenin devâmıyladır; ve bu harâret munkatı' olunca, rûh-ı hayvânî dahi munkatı' olur. Ve harâret-i garîziyyenin bekāsı rutûbet-i garîziyyenin bekāsıyladır. Rutûbet fânî olunca harâret dahi kesilir. Zîrâ rutûbet cesed-i insânîde bulunan unsur-i mâ'dan mütevelliddir. Ve **Fass-ı Eyyûbî**'de dahi îzâh olunduğu üzere ateş ile su, hikmet-i tabîiyye

ahkâmınca yekdîğerinin zıddı olan seyyâlden ibâret ise de, bi'l-kîmyâ aynı anâsırın muhassalâtıdır. Ve hattâ bugün küremizin etrâfında temevvüc eden bahr-ı muhît evvelce ateş olan, müvellidü'l-mâ' ve müvellidü'l-humûza ve sodyumdan mürekkebdir.

İşte insanın vücûd-ı kesîfi bu âlemden mahlûk olduğu ve bu âlem-i tabîînin menşei ateş bulunduğu için hayvânât-ı sâirenin rûhu için insanın rûh-ı hayvânîsi dahi, cesedinde rutûbet-i garîziyye sebebiyle kendi nefsinden ve zâtından iştiâl eden nâr oldu. Ve âlem-i tabîatın [27/30] menşei ateş olmasının sırrı, merâtib-i kesîfede zuhûr ile bilinmeğe olan muhabbet-i ilâhiyye harâretiyle halk-ı eşyâya irâde-i ilâhiyyenin tevcîhidir. Mâdemki âlem-i kesâfetin aslı ateştir; ve âlem-i kesâfette mütekevvin olan insanın rûh-ı hayvânîsi dahi nârdır, bunun için Hak Teâlâ hazretleri, Mûsâ (a.s.)a, ancak nâr sûretinde mütecellî olup ona hitâb etti; ve o sırada Mûsâ (a.s.) ın muhtâc olduğu şey dahi nâr idi. Zîrâ ısınmak için ateş aramağa gitmiş idi. Onun hâceti nâr olduğu ve vücûd-ı kesîfi, erkân-ı erbaanın ictimâından hâsıl olduğu için, tecellî nâr sûretinde vâki' oldu. Ve eğer Mûsâ (a.s.) ın neş'eti ba'zı melâike-i kirâmın neş'eti gibi, gayr-ı unsurî ve tabîî-i nûrî ola idi, onun rûhu sûret-i nâriyyede değil, sûret-i nûriyyede zâhir olur idi.

Nûr ile nâr arasındaki fark budur ki, nâr yakar, nûr ise yakmaz. Binâenaleyh ateşten münbais olan aydınlığa "ziyâ" denir, nûr denmez. Nitekim âyet-i kerîmede işâret buyurulur: جَعَلَ الشَّمْسَ ضِيَاءً وَالْقَمَرَ نُورًا (Yûnus, 10/5) [Güneşi ziyâ ve ayı nûr yaptı.] Ve hikmet-i tabîiyye ulemâsı dahi bunda müttehiddir. Onlara göre de ziyânın menbaı harâret ve elektriğin menbaı dahi ziyâdır. Bunların üçü dahi şey'-i vâhiddir. Bu şey'-i vâhid, ihtizâzât-ı muhtelifelerinden dolayı suver-i muhtelifede zâhir olmuşlardır. Şu hâlde bir cism-i nârî-i muzîden, bir cism-i gayr-ı muzîye vârid olup ondan akseden aydınlığa "nûr" tesmiyesi câiz olur. Zîrâ kamerin ışığı ona güneşten vâsıl olan ziyâdan mütevelliddir. İşte insanın cism-i kesîfinde bizâtihî keyfiyyet-i ihtirâk vâki' olduğundan rûh-ı hayvânîsi nârîdir. Ve melâike-i kirâmın ba'zıları ki, onlar Âdem'e secde ile teklîf olundular, onların vücûdu, îzâh olunan anâsırdan terekküb etmediği ve binâenaleyh onları vücûdunda bizâtihî keyfiyyet-i ihtirâk vâki' olmadığı için, rûhları nûrîdir. [27/31]

وكَنَّى عنه بـالنَّفخِ، يُشِيرُ إلى أنَّه من نَفَسِ الرَّحْمٰنِ، فإنَّه بهذا النَّفَسِ الَّذي هو النَّفخُ ظَهَرَ عَينُه، وباستِعدادِ المَنْفُوخِ فيه كان الاشتِعَالُ نارًا لا نورًا، فبَطَنَ نَفَسُ الحقِّ فيما كان به الإنسَانُ إنسانًا، ثمَّ اشْتَقَّ له شَخصًا على صورتِه سَمَّاهُ امْرَأَةً، فظَهَرَتْ بصورتِه، فَحَنَّ إليها حَنِينَ الشَّيءِ إلى نَفْسِه، وحَنَّتْ إليه حَنِينَ الشَّيءِ إلى وَطَنِه، فحُبِّبَ إليه النِّساءُ، فإنَّ اللّٰهَ أَحَبَّ مَن خَلَقَه على صورتِه، وأَسْجَدَ له ملائكتَه النُّورِيِّينَ على عِظَمِ قَدرِهم ومَنزِلَتِهم وعُلُوِّ نَشأَتِهم الطَّبِيعِيَّةِ.

Ve ondan "nefh" ile kinâye etti. Muhakkak onun nefes-i Rahmânîden olduğuna işâret eyler. Zîrâ nefh olan bu nefes ile, onun "ayn"ı zâhir oldu. Ve menfûhun-fîhin isti'dâdı sebebiyle, iştiâl nâr oldu, nûr olmadı. Binâenaleyh insanın onun sebebiyle insan olduğu şeyde Hakk'ın nefesi bâtın oldu. Ba'dehû onun için, onun sûreti üzere, şahs-ı âharı müştakk kıldı; "kadın" tesmiye eyledi. Onun sûreti üzere zâhir oldu. Böyle olunca ona müştâk oldu, şeyin kendi nefsine iştiyâkıdır. Ve kadın ona müştâk oldu, şeyin kendi vatanına iştiyâkıdır. İmdi ona kadın sevdirildi. Zîrâ Allah Teâlâ kendi sûreti üzere halkettiği kimseye muhabbet etti. Ve onların kadrleri ve menziletleri azîm ve neş'et-i tabîiyyeleri âlî iken, onun için melâike-i nûriyyîne secde ettirdi.

Ya'ni Hak Teâlâ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي (Hicr, 15/29) [Ben insana rûhumdan nefhettim.] kelâmında rûhdan "nefh" ile kinâye etti ki, bu kelâm ile rûhun, nefes-i Rahmânîsinden hâsıl olduğuna işâret eder. Zîrâ "üflemek" nefes ile olur; [27/32] ve üflemekten ibâret olan bu nefes ile hâriçte evvelen insanın rûhu ve ba'dehû vücûd-ı kesîfi zâhir oldu; ve bu nefes-i Rahmânî bilcümle eşyânın ilk mâddesidir; ve nefes-i Rahmânî vücûd-ı Hakk'ın "ayn"ıdır; ve menfûhun-fîh, ki neş'et-i unsuriyyedir, onun isti'dâdı sebebiyle nefesinden iştiâl hâdis oldu. Bu iştiâl dahi nâr oldu, nûr olmadı. Nitekim bâlâda îzâh olundu. Böyle olunca insan, ki rûh-ı hayvânîsiyle insandır, işte onun bu rûh-ı hayvânîsinde nefes-i Rahmânî bâtın oldu; ve rûh-ı hayvânîsi sebebiyle insan denilen mahlûk dahi o nefes-i Rahmânînin zâhiri oldu. Ba'dehû Âdem için, o Âdem'in sûreti üzere, diğer bir şahsı ondan müştakk kıldı; ve ona "kadın" tesmiye etti. Zîrâ vücûdda zükûret ünûsetten mukaddem-

dir; ve ünûset, zükûretten müştaktır. Binâenaleyh kadın, Âdem dediğimiz insanın sûreti üzere zâhir oldu. Şu hâlde Âdem, bir şeyin kendi nefsine iştiyâkı kabîlinden olarak, kadına müştâk oldu. Ve kadın dahi, bir şeyin kendi vatanına ve aslına iştiyâkı kabîlinden olarak, Âdem'e müştâk oldu. Bu takdîrce kadın, insana sevdirildi. Çünkü Allah Teâlâ kendi sûreti üzere yaratmış olduğu insana muhabbet etti. Ve melâike-i nûriyyîne Âdem için secde ettirdi. Maahâzâ Âdem'e secde eden melâikenin kadr ve menziletleri azîm ve neş'et-i tabîiyyeleri dahi Âdem'in neş'etinden âlî idi. Ya'ni Hak Teâlâ kendi sûreti üzere yarattığı insanı sevdiği gibi, insan dahi kendi sûreti üzere kendinden iştikāk eden kadını sevdi demek olur.

فَمِنْ هُنَاكَ وَقَعَتِ المُناسَبةُ، والصُّورةُ أعظَمُ مُناسَبةً وأَجَلُّها وأكمَلُها، فإنَّها زَوْجٌ أيْ شَفَعَتْ وجودَ الحقِّ، كما كانتِ المَرْأَةُ شَفَعَت بِوجودِها الرَّجُلَ، فصَيَّرَتْهُ زَوجًا، فظَهَرَتِ الثَّلاثةُ: حقٌّ ورَجُلٌ وَامْرَأَةٌ، فَحَنَّ الرَّجلُ إلى ربِّه الَّذي هو أصلُه حَنِينَ المَرأَةِ [27/33] إليه، فحَبَّبَ إليه ربُّه النِّساءَ كما أَحَبَّ اللّٰهُ مَن هو على صورتِه، فما وَقَعَ الحُبُّ إلا لِمَنْ تَكَوَّنَ عنه، وقد كان حبُّه لِمَنْ تَكَوَّنَ منه، وهو الحقُّ، فلِهذا قال: «حُبِّبَ إِلَيَّ»، ولمْ يَقُلْ أَحْبَبْتُ من نفْسِه لِتَعَلُّقِ حُبِّه بِربِّه الَّذي هو على صورتِه حتَّى في مَحَبَّتِه لِامْرَأَتِه، فإنَّه أحَبَّها بحُبِّ اللّٰهِ إيَّاه تَخَلُّقًا إلٰهِيًّا.

İmdi münâsebet, buradan vâki' oldu. Hâlbuki sûret, münâsebet cihetinden a'zam ve ecell ve ekmeldir. Zîrâ o zevc kıldı, ya'ni vücûd-ı Hakk'ı şef'etti. Nitekim kadın kendi vücûdu ile racülü şef'etti. Binâenaleyh onu zevc kıldı. Böyle olunca Hak ve racül ve kadın olarak selâse zâhir oldu. İmdi racül, kadının aslına iştiyâkı kabîlinden olarak, kendi aslı olan Rabb'ine müştâk oldu. Şu hâlde Allah Teâlâ kendi sûreti üzere olan kimseyi sevdiği gibi, Rabb'i ona nisâyı sevdirdi. İmdi muhabbet, ancak ondan tekevvün eden kimseye vâki' oldu; ve muhakkak onun muhabbeti ondan tekevvün eden kimse için oldu ki, o da Hak'tır. İşte bunun için "Bana sevdirildi" dedi. Ve onun hubbünün, sûreti üzerine olduğu Rabb'ine taallukundan dolayı, kendi nefsinden "Ben sevdim" demedi; hattâ onun mer'esine olan muhabbetinde. Zîrâ onu, Allah Teâlâ'nın ona hubbü vâsıtasıyla, tahalluk-ı ilâhîden nâşî sevdi.

Ya'ni erkek ile kadın ve insan ile Hak arasındaki münâsebet buradan vâki' oldu. Zîrâ sûret-i âdemiyye, sûret-i ilâhiyyeden ve nisâ' dahi Âdem'den müştakktır. Binâenaleyh erkeğin kadına iştiyâkı, Hakk'ın Âdem'e iştiyâkını müş'ir bir temsîldir; ve münâsebet husûlünde sûret, a'zam ve ecell ve ekmeldir. Zîrâ sûret, ferd olan vücûd-ı Hakk'ı [27/34] zevc kıldı; ya'ni vitr olan vücûd-ı Hakk'ı şef'etti. Ve ferd-i latîf mertebe-i kesâfete tenezzül edip sûret bağlamadıkça meşhûd olmaz; ve sûretle meşhûd olunca o sûret-i kesîfe o ferd-i latîfin zevci olur; ve teklik ile çiftlik zuhûra gelir. Meselâ buhâr-ı latîf kendi mertebesinde ferddir. Vaktâki tekâsüf edip bulut olur, göze görünür. Zîrâ buhâr bî-sûret iken sûret ile müteayyin oldu. Binâenaleyh o bulutun sûreti vücûdda buhârın zevci oldu. Ve buhâr mertebe-i letâfette vitr iken bulut mertebesine tenezzül ettikde şef'iyet tezâhür eyledi; ve bulut buhârdan müştakk oldu. İşte sûret-i insâniyye vücûd-ı Hakk'ı şef'ettiği gibi, erkekten müştakk olan kadının vücûdu dahi, erkeği şef'etti; ve racül ferd iken onu çift kıldı. Şu hâlde biri Hak, diğeri racül ve bir diğeri kadın olmak üzere üç şey zâhir oldu; ve üç adedi tek adedlerin ilk mertebesidir. Nitekim **Fass-ı Sâlihî**'de tafsîl olundu.

Binâenaleyh kevn ferdiyyet-i selâsiyye üzerine müstenid olduğu gibi muhabbet dahi bu ferdiyet üzerine müstenid oldu. Zîrâ racül Hak'tan ve kadın racülden müştakk olup yekdîğerine muhabbet ettiler; ve bunun netîcesi olmak üzere racül, kadının kendi aslı bulunan erkeğe iştiyâkı kabîlinden olarak, kendi aslı olan Rabb'ine müştâk oldu. Binâenaleyh Allah Teâlâ kendi sûreti üzerine halkettiği kimseyi, ya'ni racülü sevdiği gibi, o racüle kendisinden müştakk olan kadını sevdirdi. Şu hâlde racülün muhabbeti ancak kendisinden mütekevvin olan kadına vâki' oldu; ve racülün muhabbeti dahi kendinin aslı olan Hakk'a vâki' oldu. Çünkü o vücûd-ı Hak'tan mütekevvin oldu. Binâenaleyh racülün muhabbetinde asl olan muhabbet-i ilâhiyyedir; ve kadına olan muhabbet ise muhabbet-i ilâhiyyenin fer'idir. İşte racül, muhabbet-i ilâhiyye üzerinde sâbit olduğu için [27/35] (S.a.v.) Efendimiz hadîs-i şerîflerinde حُبِّبَ إِلَيَّ ya'ni "Bana sevdirildi" buyurdu. Ve أَحْبَبْتُ ya'ni "Ben kendi nefsimden sevdim" buyurmadı. Çünkü onun muhabbeti, onu kendi sûreti üzerine halkeden Rabb-i mutlakadır. Hattâ racülün kendi kadınına olan muhabbeti dahi, yine Rabb'ine müteallikdir. Zîrâ

kadına olan muhabbet, muhabbet-i ilâhiyye iledir; ve muhabbet-i ilâhiyye asıl, muhabbet-i nisâ ise fer'dir; ve racülün kadına muhabbeti, tahalluk-ı ilâhî ile mütehallık olmasından nâşîdir. Çünkü tahalluk-i ilâhî kendinden müştakk olan ve kendi sûreti üzerine bulunan insana muhabbettir; ve kadın, racülün sûreti üzere, racülden müştakk olduğundan, bu tahalluk-ı ilâhî netîcesi olarak racül kadına muhabbet etmiştir. *Mesnevî*:

پرتوِ حق است آن معشوق نیست　　خالقست آن گوییا مخلوق نیست

Tercüme: "Kadın pertev-i Hak'tır; o ma'şûk değildir. Ve mazhar-ı ilâhî olması i'tibâriyle o gûyâ Hâlık'tır, mahlûk değildir."[682]

ولمَّا أَحَبَّ الرَّجلُ المَرأةَ طَلَبَ الوُصْلَةَ، أيْ غايةَ الوُصْلَةِ الَّتي تكونُ في المَحَبَّةِ، فلمْ تكنْ في صورةِ النَّشأةِ العُنصريَّةِ أعظمُ وُصْلَةً من النِّكاحِ، ولهذا تَعُمُّ الشَّهْوَةُ أَجْزَائَهُ كلَّها، ولذلك أُمِرَ بالاِغْتِسَالِ منه، فَعَمَّتِ الطَّهارةُ كما عَمَّ الفَنَاءُ فيها عندَ حُصولِ الشَّهوةِ، فإنَّ الحقَّ غَيُورٌ على عَبدِه أنْ يَعْتَقِدَ أنَّه يَلْتَذُّ بِغيرِه، فطَهَّرَه بالغُسلِ لِيَرْجِعَ بِالنَّظَرِ إليه فِيمَنْ فَنَى فيه، إذْ لا يكونُ إلا ذلك، فإذا شَاهَدَ الرَّجُلُ الحقَّ في المَرأةِ كان شُهُودُه في مُنْفَعِلٍ، وإذا شَاهَدَه في نفْسِه من حيثُ ظُهورُ المَرأةِ عنه شَاهَدَه في فَاعِلٍ، [27/36] وإذا شَاهَدَه مِن نفْسِه من غَيرِ اسْتِحْضَارِ صورةِ ما تَكَوَّنَ عنه كان شُهودُه في مُنْفَعِلٍ عن الحقِّ بلا واسطَةٍ، فشُهودُه للحقِّ في المَرأةِ أَتَمُّ وأَكْمَلُ، لأنَّه يُشَاهِدُ الحقَّ من حيثُ هو فاعلٌ مُنفعِلٌ، ومن نفْسِه من حيثُ هو مُنفعِلٌ خاصَّةً.

Vaktâki erkek kadına muhabbet etti, vuslatı istedi; ya'ni muhabbette vâki' olan vuslatın gâyesini taleb etti; imdi neş'et-i unsuriyye sûretinde nikâhdan a'zam vuslat olmadı. Ve işte bunun için şehvet, onun bütün eczâsına âmm olur. Ve bundan dolayı ondan iğtisâl ile emrolundu. Binâenaleyh husûl-i şehvet indinde onda fenânın âmm olması gibi, tahâret âmm oldu. Zîrâ muhakkak Hak Teâlâ abdi üzerine gayûrdur ki, kendisinin gayrısı ile iltizâz eylediğini i'tikād ede. Böyle olunca kendisinde fânî olduğu kimsede, ona nazar ile Hakk'a rücû' etmesi için, onu gusl ile tathîr eyledi. Çünkü bunun gayrı vâki' değildir. İmdi erkek, Hakk'ı kadında müşâhede ettikde, onun şühûdu

682 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, II, s. 148 (beyit: 2475).

münfailde oldu; ve kadının kendisinden zuhûru haysiyetinden Hakk'ı kendi nefsinde müşâhede ettikde, onu fâilde müşâhede eyledi. Ve kendisinden mütekevvin olan şeyin sûretini istihzâr etmediği haysiyetle onu nefsinden müşâhede ettikde, onun şühûdu bilâ-vâsıta Hak'tan münfailde vâki' olur. Binâenaleyh racülün Hak için şühûdu, kadında etemm ve ekmeldir. Zîrâ Hakk'ı fâil ve münfail olduğu haysiyetten müşâhede eder. Ve kendi nefsinden şühûdu, hâssaten racülün münfail olması haysiyetiyledir.

Vaktâki erkek Allâh'ın sevdirmesi ile kadına muhabbet etti, kadına kavuşmak istedi. [27/37] Ya'ni îcâb-ı muhabbet olan kavuşmak keyfiyetinin nihâyetini taleb etti. Bu neş'et-i unsuriyye sûretinde ve bu kesâfet-i cismâniyyede, nikâhdan, ya'ni cimâ'dan daha büyük bir vuslat vâki' olmadı. İşte erkek kadını ve kadın erkeği sevip her ikisi de yekdîğerinden vuslatın nihâyeti olan cimâı taleb ettikleri için, hîn-i inzâlde şehvet, vücûdlarının bilcümle eczâsına sirâyet edip, erkek kadının ve kadın erkeğin sûretinde ve şehvette fânî oldular; ve şehvet onların eczâ-yı vücûdlarına umûmen sirâyet ettiği için cimâ'dan gusletmekle emrolundular. Binâenaleyh şehvetin husûlü indinde erkeğin kadında ve kadının erkekte fenâlarının umûmî olması gibi, her ikisi hakkında dahi tahâret umûmî oldu. Zîrâ Hak Teâlâ hazretleri kulları üzerine gayûrdur. Bu gayretinden nâşî, istemez ki kulları, kendisinin gayrı olan suver ile iltizâz eyledikleri i'tikādında bulunsunlar. Binâenaleyh erkeğin fânî olduğu kadından ve kadının şehvetle fânî olduğu erkekten, Hakk'a nâzır olmaları ve Hakk'a rücû' eylemeleri için, gayr ile iltizâz i'tikādından mütehassıl olan cenâbetten Hak onları gusül ile tathîr eyledi. Zîrâ vücûd-ı Hakk'ı mükevvenâtın vücûdundan gayrı gören kimseler, esnâ-yı cimâ'da kadının sûretinde fânî olurlar; ve kadının vücûdundan lezzet aldıkları i'tikādında bulunurlar. Onlar gerek kendinin ve gerek kadının sûretinde müteayyin olanın Hak olduğundan gāfildirler. Velâkin müşâhede sâhibi olan ârif, her sûrette Hakk'ı müşâhede eder. Ve racül Hakk'ın ve kadın dahi racülün sûretinde zâhir olduğu cihetle, racüle nisbeten Hakk'ın [27/38] fâiliyetini ve kadına nisbeten Hakk'ın münfailiyetini müşâhede eder. Ve binnetîce Hakk'ı, kadının mazharında ekmel-i vech üzere müşâhede eyler. Zîrâ vücûdda, nefs-i emr bundan başka bir şey değildir.

İmdi racül vuslat hâlinde Hakk'ı kadında müşâhede eylediği vakit, onun Hakk'ı müşâhedesi münfailde olur. Çünkü kadın mahall-i infiâldir; ve racül Hakk'ı, mahall-i infiâl olan kadının sûretinde zuhûru i'tibâriyle, müşâhede etmiş olur. Ve racül kadının kendisinden zuhûru i'tibâriyle Hakk'ı, hâlet-i vuslatta, kendi nefsinde müşâhede ettiği vakit, Hakk'ı fâilde müşâhede eder. Çünkü kadın, racülün sûretinde olarak, racülden zâhir olduğu cihetle, kadın bu i'tibârla fâil olur. Binâenaleyh bu müşâhede sâhibi Hakk'ı kendi nefsinde fâiliyet sıfatı ile müşâhede eylemiş olur; ve racül kendinden mütekevvin olan kadının sûretini istihzâr etmediği hâlde, Hakk'ı kendi nefsinde müşâhede eyledikde, onun şühûdu bilâ-vâsıta Hak'tan münfailde vâki' olur; ve bu şühûd sâhibi, iki evvelki şühûd beynini cem'etmiş bulunur. Çünkü onun nefsi bilâ-vâsıta Hak'tan münfaildir. Binâenaleyh Hakk'ı vech-i evvel üzere hem fâilde ve vech-i sânî üzere hem de münfailde müşâhede etmiş olur. Böyle olunca, racülün Hak için olan şühûdu, kadında etemm ve ekmeldir. Çünkü racül üçüncü vech üzere Hakk'ı kadında hem fâil ve hem de münfail olarak müşâhede eder. Ve racülün kendi nefsinden Hakk'ın şühûdu, hâssaten racülün münfail olması haysiyetiyledir. Çünkü Hak racülü kendi sûreti üzerine halkettiği için racül münfaildir. Ve kadına nisbetle Hakk'ı [27/39] kendi nefsinden müşâhede etse, onun Hak hakkındaki şühûdu bilhassa fâilde vâki' olmuş olur. Binâenaleyh racülün Hak hakkındaki şühûdu, hem fâiliyet ve hem de münfailiyetle olduğu için, kadında etemm ve ekmeldir.

فلهذا أَحَبَّ ﷺ النِّساءَ لِكمالِ شُهودِ الحقِّ فِيهِنَّ، إذْ لا يُشَاهَدُ الحقُّ مُجَرَّدًا عن المَوادِّ أَبَدًا، فإنَّ اللّٰهَ بالذَّاتِ غَنِيٌّ عن العالمينَ، فإذا كان الأمرُ من هذا الوَجهِ مُمْتَنِعًا، ولَمْ تكنِ الشَّهَادَةُ إلا في مَادَّةٍ فشُهودُ الحقِّ في النِّساءِ أعظمُ الشُّهودِ وأكملُهُ، وأعظمُ الوُصْلَةِ النِّكَاحُ، وهو نَظِيرُ التَّوَجُّهِ الإلٰهيِّ على من خَلَقَه على صورتِه ليَخْلُفَه، فيَرَى فيه نفْسَه، فسَوَّاه وعَدَلَه، ونَفَخَ فيه من روحِه الَّذي هو نفَسُه، فظَاهرُه خَلقٌ، وبَاطنُه حقٌّ، ولهذا وَصَفَه بالتَّدبيرِ لهذا الهَيْكَلِ، فإنَّه تعالى ﴿يُدَبِّرُ الأَمْرَ مِنَ السَّمَاءِ﴾ وهو العُلُوُّ، ﴿إِلَى الأَرْضِ﴾، وهو أَسْفَلُ السَّافلينَ، لأنَّها أسفلُ الأركانِ.

> İşte bunun için Resûl (a.s.), onlarda Hakk'ın kemâl-i şühûdundan dolayı nisâya muhabbet etti. Zîrâ Hak, mevâddan mücerred olarak ebeden müşâhede olunmaz. Çünkü Allah Teâlâ zâtıyla âlemlerden ganîdir. İmdi emr, bu vecihden mümteni' ve şühûd ancak mâddede vâki' oldukda, Hakk'ın nisâda olan şühûdu, şühûdun a'zamı ve ekmelidir; ve vuslatın a'zamı dahi cimâ'dır. O da Hak Teâlâ'nın kendisine halîfe olması için, kendi sûreti üzere halkettiği kimseye teveccüh-i ilâhînin nazîridir. Binâenaleyh onda kendi nefsini görür. İmdi onu tesviye ve ta'dîl etti. Ve onun nefesi olan kendi rûhundan onda nefheyledi. Böyle olunca onun zâhiri halk ve bâtını Hak'tır. İşte bundan dolayı onu bu heykel için tedbîr ile vasfeyledi. Zîrâ Allah Teâlâ emri, "semâdan tedbîr eder" (Secde, 32/5); ve o, arza ulüvvdür; o da [27/40] esfel-i sâfilîndir. Zîrâ o, erkânın esfelidir.

Bâlâda zikrolunan îzâhâttan dolayı kadınlarda Hakk'ın kemâl-i şühûduna mebnî, (S.a.v.) Efendimiz, Hakk'ın sevdirmesiyle nisâya muhabbet etti. Velâkin kadınlarda Hakk'ı ekmel-i vech üzere müşâhede edebilmek, her bir ferdin kârı değildir. Buna mazhar-ı Muhammedî ister. Mahzâ huzûzât-ı nefsâniyyelerini istîfâ için kadına perestiş eden cehele bu şühûddan gâfildir. Onlar bu âlemde gördükleri sûretleri müstakillü'l-vücûd zannettiklerinden, suver-i âlemden herhangi birine, mahzâ onun zâtından dolayı alâka ederler. Vaktâki o sûret bozulur, şûrîde olurlar. Fakat insân-ı kâmil, bu âlemin kesîf olan sûretlerinden her birinde Hakk'ı o sûretin muktezâsına göre gâh fâiliyet ve gâh münfailiyet ile müşâhede ettiği gibi, o suver-i kesîfeden biri olan kadında, hem fâiliyet ve hem de münfailiyet ile müşâhede eyler. Binâenaleyh kadın mazharında Hakk'ı suver-i sâireden daha mükemmel bir vech ile temâşâ eder. Ve Hakk'ı müşâhede için mezâhirin vücûdu lâzımdır. Zîrâ Hakk'ı mâddeden mücerred olarak görmek ebeden mümkin değildir. Çünkü Hak eltaf-ı latîftir. Ve bî-nihâye latîf olan vücûd-ı mutlak mertebe mertebe tekâsüf etmedikçe mer'î olmaz. Nitekim diğer fasslarda dahi beyân olunduğu üzere, latîf olan buhârı o mertebede görmek mümkin değildir. Evvel emirde tekâsüf edip bulut olmak lâzımdır. Fakat bulut dahi latîf olduğundan hiss-i basarın gayrı olan havâs ile idrâk olunmaz. Bir mertebe daha tekâsüf edip su olmak lâzımdır. Velâkin su dahi mâdûnuna nisbetle latîf olduğundan eşkâl-i muhtelifede zâhir olmaz. Birtakım sûret-

ler ile zuhûr için incimâd edip buz olmak iktizâ eder. İşte latîf olan buhâr, havâss-i hamse-i zâhirenin mecmûu ile ancak buz mertebesine tenezzül ettiği vakit meşhûd ve mahsûs olur. Maahâzâ buhâra buhâr denebilmek için [27/41] o, bu sûretlerin hiçbirine muhtaç değildir; onların cümlesinden müstağnîdir. İşte bu misalden vâzıhan anlaşılacağı vech ile, latîf olan zât-ı Hakk'ı mâddelerden mücerred olarak müşâhede etmek ebeden mümkin olmaz. Zîrâ zât-ı latîf-i Hak, o mertebe-i letâfetinde âlemlerden, ya'ni merâtib-i kesîfe-i sâiresinden ganîdir. Bu hakîkatten gāfil olan mâddiyyûn, zât-ı latîfin sıfât-ı ârızasından ibâret olan kesâfetten mütehassıl mâddeye i'tibâr edip hakîkat-i vücûdu, "mâdde" ve "kuvvet" nâmıyla ikiye tefrîk ederek: "Mâdde ve kuvvet ezelîdir ve ebedîdir" hükmünü vermişlerdir. Bu hüküm, onların vehminden mütevellid bir hükümdür.

İmdi mâddeden mücerred olarak Hakk'ın şühûdu mümteni' ve Hakk'ı müşâhede ancak mâddede vâki' olunca suver-i mâddiyyeden biri olan kadında Hakk'ın şühûdu suver-i mâddiyye-i sâireden daha mükemmel ve daha azîm olur. Ve biraz yukarıda îzâh olunduğu üzere vuslatın a'zamı dahi cimâ'dır; ve cimâ' dahi, Hak Teâlâ'nın kendisine halîfe kılmak için, kendi sûreti üzere halkettiği Âdem'e, hubb-i zâtîsi ile vâki' olan teveccühünün nazîridir. Zîrâ فَأَحْبَبْتُ أَنْ أُعْرَفَ [Bilinmeğe muhabbet ettim...] hadîs-i kudsîsi mûcibince Hak Teâlâ bilinmeğe muhabbet etti. Bu hubb-i zâtîsi ile halk-ı âleme teveccüh eyledi; ve şecere-i kevnin semeresi olarak Âdem zâhir oldu; ve Âdem Hakk'ı bilcümle esmâsı ile bildi. Çünkü Allah Teâlâ Âdem'i kendi sûreti üzerine halketti; ve Âdem kendini bilmekle Hakk'ı ârif oldu; ve Hak dahi kendi sûreti üzere halkettiği Âdem'i halîfe kılıp, onda kendi nefsini müşâhede eyledi; ve Hak Teâlâ Âdem'i tesviye ve ta'dîl ederek, nefes-i Rahmânîsi olan kendi rûhundan ona nefheylediği cihetle Âdem'in zâhiri halk ve bâtını Hak olmuş olur. İşte cimâ' dahi bu teveccüh-i ilâhînin nazîridir. Çünkü erkek [27/42] bu cimâ' vâsıtasıyla kendi sûretinin misli olan veledini izhâr etmek ister; ve veledin aslı pederin nutfesidir; ve nutfe ise pederin nefsidir; ve veled zâhir oldukda peder onda bâtın olur. İşte insanın zâhiri halk ve bâtını Hak olduğundan dolayı, Allah Teâlâ Âdem'i bu heykel-i insânî için, müdebbir kıldı; ve onu إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً (Bakara, 2/30) [Ben yeryüzünde bir halîfe kılıcıyım.] kavlinde tedbîr ile vasfeyledi. Çünkü

halîfe müdebbirdir. Ve onu tedbîr ile vasfının beyânı budur ki, Hak Teâlâ "emr-i vücûdu semâdan tedbîr eder" (Secde, 32/5); ve semâ, arza nisbeten ulüvvdür; ve arz, esfel-i sâfilîndir. Zîrâ erkânın esfelidir. Ve âlem-i insânîde kadının erkeğe nisbeti arzın semâya nisbeti gibidir; ve sâfil olan arz, âlî olan semâdan nâzil ve vâsıl olan yağmur ve harâret ile hazîne-i vücûdunda meknûz olan mevâddı nasıl tevlîd ederse, sâfil olan kadın dahi, âlî olan racülden kendisine vâsıl ve nâzil olan şeyle veled tevlîd eyler.

وسَمَّاهُنَّ بـالنِّساءِ، وهـو جَمعٌ لا واحـدَ لـه مِـن لَفظِـه، ولذلـك قـال ﷺ: «حُبِّـبَ إِلَـيَّ مِـنْ دُنْيَاكُـمْ ثَـلاَثٌ: النِّسَـاءُ»، ولـمْ يَقُـلِ الْمَـرأةُ، فرَاعَـى تَأَخُّرَهُـنَّ فـي الوجـودِ عنـه، فـإنَّ النُّسْـأَةَ هـي التَّأْخِيـرُ، قـال تعالـى: ﴿إِنَّمَـا النَّسِـيءُ زِيَـادَةٌ فِـي الْكُفْـرِ﴾ والبَيْـعُ بِنَسِـيئَةٍ يقـولُ بِتَأْخِيـرٍ، فلذلـك ذَكَـرَ النِّسَـاءَ، فمـا أَحَبَّهُـنَّ إلا بالمَرتَبَـةِ، وإِنَّهُـنَّ مَحَـلُّ الانْفِعَـالِ، فَهُـنَّ لـه كالطَّبيعـةِ للحـقِّ، الَّتـي فَتَـحَ فيهـا صُـوَرَ العَالَـمِ بالتَّوجُّـهِ الإرادِيِّ والأمـرِ الإلٰهِـيِّ الَّـذي هـو النِّـكاحُ فـي عَالَـمِ الصُّـوَرِ العُنصُرِيَّـةِ، وهِمَّـةٌ فـي عَالَـمِ الأرْوَاحِ النُّوريَّـةِ، وتَرتِيـبُ مُقَدِّمَـاتٍ فـي المَعانِـي للإنتَـاجِ، وكلُّ ذلـك نِـكَاحُ الفَرْدِيَّـةِ الأُولَـى فـي كلِّ وجـهٍ مـن هـذه الوُجُـوهِ.

Ve onları "nisâ" ile tesmiye etti. Ve o, lafzından kendisi için vâhid olmayan cem'dir. Ve bundan dolayı Resûl (a.s.): حُبِّـبَ إِلَـيَّ مِـنْ دُنْيَاكُـمْ ثَـلاَثٌ النِّسَـاءُ [Sizin dünyânızdan bana üç şey sevdirildi: Nisâ'...] buyurdu, [27/43] "mer'e" demedi. Binâenaleyh vücûdda nisânın ricâlden teahhurlarına riâyet etti. Zîrâ muhakkak النُّسْـأَة [en-nüs'et] "te'hîr"dir. Allah Teâlâ إِنَّمَا النَّسِيءُ زِيَادَةٌ فِي الْكُفْرِ (Tevbe, 9/37) ya'ni "Te'hîr, küfürde ziyâdedir" buyurdu. Ve nüs'e ile bey', te'hîr ile kāildir. İmdi bunun için nisâyı zikreyledi. Böyle olunca onlara ancak mertebe ile muhabbet etti; ve muhakkak onlar, mahall-i infiâldir. Binâenaleyh racül için nisâ', Hak için tabîat gibidir. Öyle tabîat ki, teveccüh-i irâdî ve emr-i ilâhî ile âlemin sûretlerini onda fethetti; öyle teveccüh-i irâdî ve emr-i ilâhî ki, suver-i unsuriyye âleminde nikâh ve ervâh-ı nûriyye âleminde himmet ve intâc için maânîde tertîb-i mukaddemâttır. Ve bunun kâffesi, bu vücûhdan her bir vecihde ferdiyyet-i ûlânın nikâhıdır.

Ya'ni Resûl (a.s.) kadınları "nisâ'" tesmiye etti. Ve "nisâ'" lafzı bir cemi'dir ki, bu lafızdan "bir kadın" ma'nâsı anlaşılmaz, kadınların kâffesi-

ni şâmildir. Bu şümûlden dolayı (S.a.v.) Efendimiz: "Sizin dünyânızdan bana üç şey sevdirildi: Nisâ'..." buyurdu. Nisâ' lafzı yerine "mer'e" demedi. Binâenaleyh "nisâ" lafzını isti'mâl buyurmakla vücûdda "nisâ"nın "ricâl"-den muahhar olduklarını işâreten beyâna riâyet etmiş oldu. Çünkü "nisâ" lafzı "nüs'et"ten müştaktır; ve "nüs'et" "te'hîr" ma'nâsına gelir. Nitekim Allah Teâlâ hazretleri Kur'ân-ı Kerîm'de إِنَّمَا النَّسِيءُ زِيَادَةٌ فِي الْكُفْرِ (Tevbe, 9/37) buyurmuştur ki, "Te'hîr, küfürde ziyâdedir" demek olur. Ve "nüs'e ile bey'" derler ki, semen-i mebîin te'hîri ma'nâsını ifâde eder. Türkçe'de "veresiye satış" ta'bîr olunur. İşte (S.a.v.) Efendimiz kadınların kâffesine şâmil ve vücûdda [27/44] kadınların ricâlden muahhar oldukları ma'nâsını müfîd olduğu için, nisâyı "nisâ'" ile tesmiye etti, "mer'e" demedi. Çünkü "nisâ'" lafzının ifâde ettiği ma'nâyı "mer'e" ifâde etmez.

İmdi Resûl (a.s.), nisâya ancak mertebe ile muhabbet etti; ve nisâ', mahall-i infiâldir. Zîrâ cins-i nisâ', cins-i ricâlden, ricâlin sûreti üzere mahlûktur; ve vücûdda fâiliyet, münfailiyetten mukaddemdir; ve kadın, erkeğin fâiliyetinden münfail olur; ve bu infiâl netîcesinde kadından nev'-i beşer tevellüd eder. Ve Hak Teâlâ bilinmeğe muhabbet etti, Âdem'i yarattı; ve ma'rifet-i ilâhiyye nev'-i beşer ile hâsıl oldu. Binâenaleyh Âdem'in vücûdu, muhabbet-i ilâhiyye ile zâhir oldu. Şu hâlde racülden münfailen kendisinden benî beşer zâhir olan nisâya hubb-i ilâhî taalluk etti. Ve (S.a.v.) Efendimiz'in nisâya muhabbeti dahi, onların mahall-i infiâl olan mertebesinden dolayı, onlara vâki' oldu.

İmdi nisâ racül için tabîat gibidir. Öyle tabîat ki, teveccüh-i irâdî ve emr-i ilâhî ile âlemin sûretlerini onda fethetti. (Tabîat hakkındaki tafsîlât **Fass-ı İdrîsî**'de ve **Fass-ı Îsevî**'de ve irâde ve meşiyyet-i ilâhiyye hakkındaki tafsîlât dahi **Fass-ı Üzeyrî** ve **Lokmânî**'de ve tekvîn hakkındaki tafsîlât dahi **Fass-ı Sâlihî**'de mürûr etti.) Öyle teveccüh-i irâdî ve emr-i ilâhî ki, suver-i unsuriyye âleminde nikâh ve ervâh-ı nûriyye âleminde himmet ve intâc için maânîde tertîb-i mukaddemâttır. Ve bu zikrolunan şeylerin kâffesi vecihlerden her bir vecihde ferdiyyet-i ûlâ olan üç adedinin nikâhıdır. Ferdiyyet-i selâsiyye ve îcâd-ı maânî hakkındaki tafsîlât kezâ **Fass-ı Sâlihî**'de ve himmet hakkındaki îzâhât dahi **Fass-ı Lûtî** ve **İshâkî**'de mürûr eyledi. Burada icmâlen beyânı budur ki:

"Tabîat" ulûhiyetin zâhiriyeti olan hakîkat-i vâhidedir. إِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَيْءٍ إِذَا أَرَدْنَاهُ أَنْ نَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ (Nahl, 16/40) [Biz bir şeyi irâde ettiğimiz vakit, o şeye bizim kavlimiz "Kün!" dememizdir. Bu takdîrce o, olur.] âyet-i kerîmesinde beyân buyurulduğu üzere, ilm-i ilâhîde şey'iyetleri sâbit olan suver-i ilmiyye-i ilâhiyyenin zılâli, ki [27/45] suver-i âlemdir, hakîkat-i vâhide olan "tabîat"ta zuhûruna teveccüh-i irâdî ve "Kün!" emr-i ilâhîsi şeref-sâdır oldukda, o eşyâ kendi nefslerini îcâd ederler. Ve emr-i tekvîn, gerek Hak ve gerek şey tarafından ferdiyyet-i selâsiyyeye müsteniddir. "Hak" tarafından ferdiyyet-i selâsiyye "zât" ve "irâde" ve "kavl"dir. Ve "şey" tarafından dahi "ilm-i ilâhîde sâbit olan onun şey'iyeti", "Kün! kavl-i ilâhîsini istimâı" ve "emre imtisâli"dir. Binâenaleyh âlem-i tabîatta âlemin sûretlerinin fethi ferdiyyet-i selâsiyyeye müstenid oldu. Ve bu teveccüh-i irâdî ve emr-i ilâhî suver-i unsuriyye âleminde nikâhdır. Bu da ferdiyyet-i selâsiyyeye müsteniddir. Zîrâ burada "Hak" ve "racül" ve "mer'e" sâbittir. Zîrâ Hak teveccüh-i irâdî ve emr-i ilâhî ile kendi sûreti üzerine racülü halketti ve ona muhabbet etti; ve mer'e racülün sûreti üzere racülden zâhir olup racül ona muhabbet etti; ve racül kendi mislinin izhârı için vuslatın a'zamı olan cimâı taleb etti. Binâenaleyh racül nisâda suver-i beşeriyyeyi cimâ' ile fetheder. Bu da suver-i unsuriyye âleminde teveccüh-i irâdî ve emr-i ilâhîdir.

Ervâh-ı nûriyye âleminde, bu teveccüh-i irâdî ve emr-i ilâhî himmettir. Zîrâ âlem-i ervâhın sûretleri himmetle fetholunur. Bu da ferdiyyet-i selâsiyyeye müsteniddir. Çünkü "Hak", "sâhib-i himmet" ve "himmet olunan şey" sâbittir; ve bu ferdiyyet-i selâsiyyenin netîcesi âlem-i ervâhda tekevvün eden sûrettir; ve kezâ teveccüh-i irâdî ve emr-i ilâhî, maânî âleminde îcâd-ı maânîde tertîb-i mukaddemâttır ki, bu da ferdiyyet-i selâsiyyeye müsteniddir. Çünkü bir kıyâs-ı mantıkî tertîb edip "Âlem mütegayyirdir; her mütegayyir hâdistir; öyleyse âlem hâdistir" desek, bunda biri "Âlem mütegayyirdir" ve diğeri "Her mütegayyir hâdistir" tarzında iki mukaddeme tertîb etmiş oluruz. Bu mukaddemelerin her birinde ikişer müfred vardır ki, bunlar: "Âlem, mütegayyir; mütegayyir, hâdis" kelimeleridir. Velâkin ikinci mukaddemedeki "mütegayyir" kelimesi tekerrür etmiştir. Bunun hizmeti iki mukaddemeyi –racül ile nisâ arasında vâki' olan nikâh gibi–

yekdîğerine rabtetmektir. Binâenaleyh [27/46] bu mükerrer müfredden sarf-ı nazar olundukda "âlem, mütegayyir, hâdis" müfredleri kalır ki, "Öyle ise âlem hâdistir" netîcesi bu üç "müfred"den tevellüd eder. Bu sûrette îcâd-ı maânî ferdiyyet-i selâsiyyeye müstenid olmuş olur.

فمَن أَحَبَّ النِّساءَ على هذا الحَدِّ فهو حُبٌّ إلٰهيٌّ، ومَن أَحَبَّهُنَّ على جِهَةِ الشَّهوةِ الطَّبيعيَّةِ خاصَّةً نَقَصَ عِلمُ هذه الشَّهوةِ، فكان صورةٌ بلا روحٍ عندَه، وإنْ كانتْ تلك الصُّورةُ في نَفْسِ الأمرِ ذاتَ روحٍ، ولٰكِنَّهَا غيرُ مَشهُودةٍ، لِمَنْ جَاءَ لِامْرَأتَهِ أوْ لأُنْثَى حيثُ كانتْ لمُجَرَّدِ الِالْتِذَاذِ، ولكنْ لا يُدْرِكَ لِمَنْ، فجَهِلَ من نفْسِه ما يَجْهَلُ الغَيرُ منه ما لَمْ يُسَمِّهِ هو بلِسانِه حتَّى يَعْلَمَ، كما قال بعضُهم:

صَحَّ عِنْدَ النَّاسِ أَنِّي عَاشِقٌ غَيْرَ أَنْ لَمْ يَعْرِفُوا عِشْقِي لِمَنْ

كذلك هذا أَحَبَّ الالتِذاذَ، فأَحَبَّ المَحَلَّ الَّذي يكونُ فيه وهو المَرأةُ، ولكنْ غَابَ عنه روحُ المَسأَلَةِ، فلوْ عَلِمَها لعَلِمَ بِمَنِ الْتَذَّ ومَنِ الْتَذَّ، وكان كامِلاً.

İmdi kim ki, nisâya bu hadd üzere muhabbet etse, o hubb-i ilâhîdir; ve kim ki onlara hâssaten şehvet-i tabîiyye üzere muhabbet etse, bu şehvetin ilmi onda nâkıs olur. İmdi onun indinde rûhsuz bir sûret oldu; ve gerçi o sûret, nefs-i emrde zât-ı rûhdur. Velâkin o, imreesine veyâ hangisi olursa olsun ünsâya iltizâz-ı mücerredden dolayı mübâşeret eden kimse için gayr-ı meşhûddur. Velâkin kime muhabbet ettiğini idrâk etmez. Binâenaleyh bilinceye kadar o, onu lisânıyla tesmiye etmedikçe, gayrın onu ondan câhil olduğu şeyi kendi nefsinden câhil oldu. Nitekim onların ba'zısı: "Muhakkak benim âşık olduğum nâs indinde sahîh oldu. Şu kadar var ki, benim aşkımın kime olduğunu bilmediler" dedi. Bunun gibi bu da iltizâza muhabbet etti. Binâenaleyh kendisinde iltizâz vâki' olan mahalle muhabbet eyledi; [27/47] o da mer'edir. Velâkin mes'elenin rûhu ondan gāib oldu. Eğer bile idi, kiminle iltizâz ettiğini ve iltizâz edenin kim olduğunu bilir ve kâmil olur idi.

Ya'ni kim ki nisâya, onlarda Hakk'ın kemâl-i şühûdundan dolayı muhabbet etse, onun muhabbeti hubb-i ilâhîdir; ve o kimse Hakk'a muhabbet edip Hak'la iltizâz eyler. Ve nisâya hâssaten şehvet-i tabîiyye üzere muhabbet eden

kimsede o şehvet ve muhabbetin ilmi noksandır. O kimse kendisine vârid olan şehvet ve muhabbetin hubb-i ilâhî olduğunu ve kiminle lezzet bulduğunu bilmez. Binâenaleyh öyle bir muhabbet, böyle bir muhabbet indinde rûhsuz bir sûret olur. Vâkıâ hubb-i ilâhî ile nazar eden kimsenin nazarında sûret, rûhun zâtıdır. Velâkin o sûret, kendi zevcesine veyâhud meşrûu'l-istimtâ' olan sâir bir kadına, mücerred iltizâz kasdıyla cimâ' eden kimse için meşhûd değildir. Çünkü o kimse, kime muhabbet ettiğini ve kiminle iltizâz eylediğini idrâk etmez. İmdi bir kimsenin nâmahrem olan bir kadına kendisinde hâsıl olan muhabbet üzerine şehveti galeyâna gelse, zinâdan tevakkî etmelidir. Gerçi o şehvet ve muhabbet dahi, hubb-i ilâhîdir. Zîrâ Allah Teâlâ hazretleri zinâ hakkında إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَمَقْتًا وَسَاءَ سَبِيلًا (Nisâ, 4/22) [Şübhe yok ki, o hayâsızlıktır ve menfûrdur ve ne fenâ bir yoldur.] buyurduğu için alâtarîki'z-zinâ kadına mübâşeret, vücûh-i adîde ile memkūt ve makdûh bir şeydir. Nitekim Fahreddîn-i Irâkî (k.s.) *Kitâb-ı Lemaât*'ının yirminci lem'asında bu husûsta îzâhât-ı âtiyeyi i'tâ buyururlar: "Ve eğer muhibb, her bir sûrette vech-i ma'şûku görecek gibi mükâşif olursa, nâ-marzîde onun vechini görse bile rızâ vermemelidir. Zîrâ onun nâ-marzîde olan vechi, ona râzı olmamasıdır. وَلَا يَرْضَى لِعِبَادِهِ الْكُفْرَ (Zümer, 39/7) [Hak Teâlâ ibâdının küfrüne râzı olmaz.] Bir muhibb ki, Hakk'ı Hak ile görür ve âlemi Hak görür; münkerâta Hak ile, Hak üzerine, [27/48] Hak için inkâr eyler. Ve bu inkârda hüccetini ikāme edip şer'an harâm olan her bir şeyde cemâl-i Hakk'ı görmez. Şübhesiz ondan ictinâb eyler; belki ona tab'an rağbeti olmaz. Burada bir şübhe müzâhame eyler. Şöyle ki, muhibb mâdemki mahkûm-i tecellîdir; ve tecellî, bütün eşyâyı şâmildir, tecellîyi nazarından nasıl def' edebilir? Buna cevâben deriz ki, tecellî iki nevi'dir: Tecellî-i zât ve tecellî-i esmâ ve sıfât.

Muhibb tecellî-i zâtîyi kuvveti ve istîlâsı hasebiyle def'edemez. Ammâ tecellî-i esmâ ve sıfâtı def'e kādirdir. (Çünkü bu tecellî kuvve-i temyîz ve tasarrufu ref'edecek kuvveti hâiz değildir.) Muhibb tecellî-i kahrîyi tecellî-i lutfî ile def'edebilir; ve nâ-meşrû' olan her bir şeyde kahır ve celâl ve marzî olan her bir şeyde, nişân-ı lutf ve cemâl görür. Burada أَعُوذُ بِرِضَاكَ مِنْ سَخَطِكَ [Yâ Rabbi, saht ve kahrından rızâna sığınırım.] der; ve tecellî-i zâtîde أَعُوذُ بِكَ مِنْكَ [Sen'den Sana sığınırım.] der."[683]

683 Krş. Irâkî, *Lemaât*, s. 129-130.

İşte ârifin kendi menkûhası veyâ memlûkesi olmayan kadınlara karşı olan mesleği budur. İmdi nisâya hâssaten şehvet-i tabîiyye üzere muhabbet eden ve mücerred iltizâz için mübâşeret eyleyen kimse, kendi nefsinden câhil oldu; ve kendi nefsi mezâhir-i ilâhiyyeden bir mazhar olduğunu ve hubb-i ilâhî ile iltizâz eylediğini ve Hakk'ın kadında fâiliyet ve münfailiyet ile müşâhed bulunduğunu bilmedi. Nitekim kadına mübâşeret eden kimse, kendi lisânıyla "Ben nisâya muhabbet ve mübâşerette hubb-i ilâhî ile iltizâz ederim" demedikçe, onun bu hâlini başkaları da bilmez. Böyle bir müşâhede sâhibinin kadına mübâşeretini, şehvet-i tabîiyye ile iltizâzdan ibâret zannederler; ve ârif bu hâlini gayra i'lâm edinceye kadar, onun kadınıyla mücâmaatini, gāfilin mücâmaati gibi telakkî ederler. Zîrâ sûret-i cimâ'da ittihâd vardır. Ârif ile gāfilin cimâında şeklen fark yoktur, ancak ma'nâları başkadır. Nitekim bu müşâhede sâhibi olan âriflerden [27/49] biri:

صَحَّ عِنْدَ النَّاسِ أَنِّي عَاشِقٌ غَيْرَ أَنْ لَمْ يَعْرِفُوا عِشْقِي لِمَنْ

Ya'ni "Muhakkak benim âşık olduğum, nâs indinde sahîh oldu. Şu kadar var ki aşkımın kime olduğunu bilmediler" dedi.[684]

Bu beyt-i şerîf sultânü'l-âşıkîn Hz. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (r.a.) efendimizin bir gazel-i şerîfinden müstahrecdir.

Dîvân-ı Kebîr-i âlîlerinde münderic olan gazel-i Arabî şudur:

يَا غَزَالَا بَيْنَ غِزْلَانِ الْيَمَن أَنْتَ عَيْنِي أَنْتَ رُوحِي فِي الْبَدَن
يَا صَغِيرَ السِّنِّ يَا رَطْبَ الْبَدَنِ يَا قَرِيبَ الْعَهْدِ مِنْ شُرْبِ اللَّبَن
صَحَّ عِنْدَ النَّاسِ أَنِّي عَاشِقٌ غَيْرَ أَنْ لَمْ يَعْرِفُوا عِشْقِي لِمَنْ
رُوحُهُ رُوحِي وَرُوحِي رُوحُهُ مَنْ رَآى رُوحَيْنِ عَاشَا فِي الْبَدَن
اِقْطَعُوا وَصْلِي وَإِنْ شِئْتُمْ صِلُوا كُلُّ شَيْءٍ مِنْكُمْ عِنْدِي حَسَن
يُوسُفِيُّ الْوَجْهِ تُرْكِيُّ الْقَفَاءِ دَيْلَمِيُّ الْخَدِّ رُومِيُّ الْذَقَن

[Ey Yemen âhûları arasındaki bir âhû, sen bedende benim gözüm ve rûhumsun! Ey yaşı küçük ve bedeni tâze, ey süt içmekten karîbu'l-ahd! Nâs indinde benim âşık olduğum sâbit oldu; şu kadar ki, aşkımın kime

684 Beyit Ebûbekr eş-Şiblî'ye (v. 334/946) âittir. Bk. Serrâc, *el-Luma'*, s. 349; İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, X, s. 401; Hücvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 598.

olduğunu bilmediler. Onun rûhu benim rûhum ve benim rûhum da onun rûhudur; bir bedende iki rûhun yaşadığını kim gördü? İster benimle sizin aramızı açın, ayırın, ister ulaştırın, kavuşturun; bence, sizden ne gelirse gelsin; iyidir, güzeldir! Ey Yûsufî yüzlü, Türk başlı, Deylemî saçlı, çenesi Rum ülkesi halkının çenesine benzeyen dost.][685]

Bu gazelin ebyâtında, ba'zı nüshalarda, takdîm ve te'hîr vâki' olmuştur. Hattâ mûsıkî-şinâsân-ı mevleviyândan Eyyûbî Zekâî Dede (rahmetullahi aleyh) tarafından "Sûz-i Dil" makāmından bestelenmiş olan Âyin-i Şerîf bu gazelin şu ebyât-ı şerîfesiyle başlar:

يَا صَغِيرَ السِّنِّ يَا رَطْبَ الْبَدَنِ　　يَا قَرِيبَ الْعَهْدِ مِنْ شُرْبِ اللَّبَن
رُوحُهُ رُوحِي وَرُوحِي رُوحُهُ　　مَنْ رَآى رُوحَيْنِ عَاشَا فِي الْبَدَن
صَحَّ عِنْدَ النَّاسِ أَنِّي عَاشِقٌ　　غَيْرَ أَنْ لَمْ يَعْرِفُوا عِشْقِي لِمَنْ

Şu hâlde Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) efendimiz كما قال بعضُهم [Onların ba'zısının dediği gibi] kavliyle Hz. Mevlânâ (r.a.) efendimize işâret buyurmuş olurlar. Zîrâ ârîflerin bu iki nûr-i dîdesi, yekdîğeriyle Konya'da ve Şâm-ı şerîfte mülâkāt edip sohbet etmiş idiler. Binâenaleyh bu beyt-i şerîfte cenâb-ı pîr-i destigîr, lisân-ı mübârekleriyle: "Halk zanneder ki, ben mahlûka âşıkım; velâkin benim aşkım mahlûkun mazharında zâhir ve mütecellî olan Hakk'adır. Ancak onlar benim aşkımın kime olduğunu bilmediler" [27/50] buyurmadıkça, câhiller onların aşkından haberdâr olmadılar. Ve kezâ ârif dahi iltizâza muhabbet etti. Binâenaleyh kendisinde iltizâz vâki' olan mahalle, ya'ni kadına muhabbet eyledi. Fakat onun iltizâzı hubb-i ilâhî iledir. Çünkü Hakk'ı mâddeden mücerred olarak müşâhede mümkin değildir. Kadın ise, mâddedir; Hak, onun mazharında zâhir olmuştur. Ârif kadını severse, ancak hubb-i ilâhî ile iltizâzın mahalli olduğu için sever. Fakat mücerred iltizâz için kadını seven câhil böyle değildir. Mes'elenin rûhu o câhilden gāibdir. Eğer ârifin bilmiş olduğu rûh-ı mes'eleyi bile idi, kadının mazharında kiminle iltizâz ettiğini ve kendi mazharında kimin iltizâz eylediğini bilir ve kâmil olur idi. Velâkin bilmedi, merte-

685 *Dîvân-ı Kebîr*, I, s. 566 (beyit: 14676 vd. [Füruzânfer neşri: 2127. gazel]). Tercüme için bk. Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, III, s. 33-34; Can, *Dîvân-ı Kebîr – Seçmeler–*, III, s. 51; *Dîvân-ı Kebîr* (trc. Abdülbâki Gölpınarlı), IV, s. 287 (beyit: 2398 vd.).

be-i hayvânîde kaldı. Nitekim Mevlânâ Câmî (k.s.) buyurur. Rubâî:

عشق ار نه کمالِ نسلِ آدم بودی　　آوازهٔ عشق در جهان کم بودی
ور شهوتِ نفس عشق بودی خر و گاو　　سر دفترِ عاشقانِ عالم بودی

Tercüme: "Eğer aşk nesl-i Âdem'in kemâli olmasa idi, cihânda aşkın sıyt ve şöhreti noksan olurdu. Ve eğer nefsin şehveti aşk olaydı, eşekler ve öküzler, uşşâk-ı âlem defterinin en başına kaydolunurlardı. Zîrâ şehvet husûsunda eşeklerle öküzler, insana tekaddüm eder."

وكما نَزَلَت المَرأةُ عن دَرَجَةِ الرَّجلِ بقولِه: ﴿وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ﴾ نَزَلَ المَخلوقُ على صُورةٍ عن دَرجةِ مَن أَنْشَأَهُ على صورتِه مع كَوْنِه على صورتِه، فتِلْكَ الدَّرجةُ الَّتي تَمَيَّزَ الحقُّ بها عنه بها كان الحقُّ غَنِيًّا عن العالمينَ وفاعلًا أوَّلًا، فإنَّ الصُّورةَ فاعلٌ ثَانٍ، فما له الأوَّلِيَّةُ الَّتي للحقِّ، فتَمَيَّزَتِ الأعيانُ بالمَراتبِ، فأعْطَى كلَّ ذي حقٍّ حقَّه [27/51] كلُّ عارفٍ، فلِذا كان حُبُّ النِّساءِ لمُحَمَّدٍ ﷺ عن تَحْبِيبٍ إلٰهِيٍّ، وأنَّ اللّٰهَ تعالى ﴿أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ﴾ وهو عينُ حقِّه، فما أعطَاهُ إلا باسْتِحْقَاقٍ اِسْتَحَقَّهُ بمُسَمَّاهُ أيْ بِذَاتِ ذلك المُسْتَحَقِّ.

Hak Teâlâ'nın وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ (Bakara, 2/228) [Ricâl için kadınlar üzerine bir derece sâbittir.] kavliyle mer'e, racül derecesinden nâzil olduğu gibi, Hakk'ın sûreti üzerine olmakla berâber, sûret üzerine mahlûk olan insan dahi onu kendi sûreti üzerine inşâ eden Hakk'ın derecesinden nâzil oldu. İmdi bu derece ki, Hak racülden onunla temeyyüz etti, Hak onunla âlemlerden ganî ve fâil-i evvel oldu. Zîrâ sûret fâil-i sânîdir. Binâenaleyh Hak için olan evveliyet, onun için yoktur. Böyle olunca a'yân, merâtib ile temeyyüz eyledi. Şu hâlde her bir ârif, her bir hak sâhibine hakkını verdi. İşte bunun için hubb-i nisâ, Muhammed (s.a.v.)e tahbîb-i ilâhîden vâki' oldu. Ve muhakkak Allah Teâlâ "Her şeye halkını verdi." (Tâhâ, 20/50) O da, onun ayn-ı hakkıdır. Binâenaleyh onu ancak istihkāk ile verdi ki, o şey, ona müsemmâsı ile, ya'ni bu müstahakk, zâtıyla müstahak oldu.

Ya'ni Hak Teâlâ hazretlerinin "Ricâl için kadınlar üzerine bir derece sâbittir" (Bakara, 2/228) kavlinde beyân buyurulduğu üzere, kadın erke-

ğin derecesinden aşağı olduğu gibi, Hakk'ın sûreti üzerine mahlûk olan racül dahi, sûret-i Hak üzere olmakla berâber, o racülü kendi sûreti üzere inşâ buyuran Hakk'ın derecesinden daha aşağı oldu. Zîrâ vücûdda fâiliyet mukaddem ve münfailiyet muahhardır. Binâenaleyh racül sûreti üzerine zâhir olan kadın, racülün derecesinden aşağı olduğundan ricâl için kadınlar üzerine bir derece sâbit olur. Ve kezâ sûret-i Hak [27/52] üzerine mahlûk olan racül dahi, Hakk'ın derecesinden aşağıdır. Böyle olunca Hak, racülden temeyyüz ettiği bu derece ile âlemlerden ganî ve fâil-i evvel oldu. Çünkü Hakk'ın zâtı mutlak ve bî-taayyündür. Racül ise, taayyüne ve bu taayyün ile müteayyin olabilmek için vücûd-ı Hakk'a muhtaçtır. İşte racül bu vasfıyla zât-ı mutlakın derecesinden mütemeyyiz oldu; ve Hak ıtlâk-ı zâtîsi cihetinden bilcümle taayyünâttan münezzeh olduğu cihetle keserât-ı müteayyineden ibâret olan âlemlerden ganî oldu; ve menşe'-i taayyünât zât-ı mutlak olduğundan, Hak fâil-i evvel oldu. Zîrâ sûret fâil-i sânîdir. Ve Hakk'ın evveliyeti, fâil-i sânî olan o sûrette yoktur. Burada "sûret"ten murâd, vücûd-ı mutlak-ı Hakk'ın taayyün-i evvel mertebesine tenezzülünden ibârettir ki, bu mertebeye "hakîkat-i külliyye-i insâniyye" ta'bîr olunur; ve "hakîkat-i muhammediyye" de denir. Bu mertebenin birçok ıstılâhâtı vardır. Şu hâlde Hak, mertebe-i ıtlâkıyla taayyün-i evvel mertebesine nazaran fâil-i evvel olduğu gibi, taayyün-i evvelin sûretiyle de fâil-i sânîdir. Çünkü zât-ı mutlak, bu mertebede müteayyin olarak esmâ ve sıfâtı ile suver-i kevniyyenin fâilidir. Binâenaleyh vücûdda iki fâil olmayıp, fâil-i evvel Hakk'ın mertebe-i ıtlâkı ve fâil-i sânî yine Hakk'ın ilk mertebe-i tenezzülü olan sûret-i hakîkat-i insâniyyedir. Böyle olunca a'yân-ı sâbite, ilm-i ilâhî mertebesinde, gayr-ı mec'ûl olan isti'dâdlarıyla, birtakım nisebî temeyyüzleriyle yekdîğerinden ayrıldı. A'yân-ı sâbite ve isti'dâd-ı gayr-ı mec'ûl hakkındaki îzâhât **Fass-ı Üzeyrî**'de misâl îrâdı sûretiyle beyân olundu.

İmdi erkek ile kadının derecelerinde müteayyin olan ancak Hakk'ın vücûd-ı vâhididir. Fakat Hakk'ın onlarda taayyünü, onların a'yân-ı sâbiteleri muktezâsıncadır. Racülün mazharında fâiliyet ve mütekaddemiyet ile; ve kadının mazharında dahi münfailiyet ve müteahhariyet ile zâhir olur. Zîrâ onların a'yân-ı sâbitelerinin kābiliyet ve isti'dâdı bunlardır. Binâenaleyh üzerlerine ale's-seviyye vâki' olan tecellîyi kabûl ettikleri vakit, a'yân bu

isti'dâdları hasebiyle yekdîğerinden mütemeyyiz olurlar. Ve her bir "ayn"ın isti'dâd-ı gayr-ı mec'ûlü ne ise Hak'tan, istihkākı olan o şeyi taleb eder. Bu takdîrce hakāyıka vâkıf olan her bir ârif, [27/53] hak sâhibi olan her bir "ayn"a hakkını verir.

İşte hakāyıka vâkıf olan ârif her şeye hakkını verdiği için Muhammed (s.a.v.) Efendimiz'in nisâya olan muhabbeti Allah Teâlâ hazretlerinin sevdirmesiyle vâki' oldu. Ve çünkü Allah Teâlâ her bir şeyin ayn-ı sâbitesinin iktizâsı ne ise, o şeye onu verdi. Cevâd-ı mutlakın verdiği o şey, o şeyin ayn-ı hakkıdır. Şu hâlde Hak, atâyâ-yı ilâhiyyesini ancak istihkāka müsteniden verdi ki, o şey, o atâyâya müsemmâsı ile, ya'ni zâtı ve hakîkati ile müstahak oldu. Atâyâ-yı ilâhiyye hakkındaki tafsîlât **Fass-ı Şîsî**'de mürûr etti. Binâenaleyh cemî'-i hakāyıkı muhît olması hasebiyle ârif-i küll olan (S.a.v.) Efendimiz'e, onun hakîkatinin ve zâtının hakkı olan muhabbet-i nisâ verildi; ve o da insân-ı kâmilin hakkını vererek, Hakk'ın sevdirmesiyle nisâya muhabbet etti.

وإنَّما قَدَّمَ النِّساءَ لأنَّهُنَّ مَحَلُّ الانْفعالِ، كما تَقَدَّمَتِ الطَّبيعةُ على مَن وُجِدَ منها بالصُّورةِ، وليستِ الطَّبيعةُ على الحَقيقةِ إلا النَّفَسَ الرَّحمانِيَّ، فإنَّه فيه انْتَفَحَتْ صُوَرُ العالَمِ أَعلَاهُ وَأسْفلِهِ لِسَرَيَانِ النَّفْخَةِ في الجَوهَرِ الهَيُولانِيِّ في عالَمِ الأَجْرَامِ خَاصَّةً، وأمَّا سَرَيَانُها لِوجودِ الأرْواحِ النُّوريَّةِ والأعْراضِ فذلك سَرَيَانٌ آخَرُ.

Ve ancak nisâyı takdîm etti; zîrâ onlar mahall-i infiâldir. Nitekim "tabîat" kendisinden sûret ile mevcûd olan şey üzerine tekaddüm etti. Hâlbuki tabîat, hakîkatte, ancak nefes-i Rahmânîdir. Zîrâ nefha, cevher-i heyûlânîde, hâssaten âlem-i ecrâm hakkında sereyân ettiği için, onda suver-i âlemin a'lâsı ve esfeli müntefih oldu. Ve onun ervâh-ı nûriyye ve a'râz için sereyânına gelince, bu başka sereyândır. [27/54]

Ya'ni nisâ mahall-i infiâl oldukları için, Resûl (a.s.) حُبِّبَ إِلَيَّ مِنْ دُنْيَاكُمْ ثَلَاثٌ النِّسَاءُ وَالطِّيبُ وَجُعِلَتْ قُرَّةُ عَيْنِي فِي الصَّلَاةِ [Sizin dünyânızdan bana üç şey sevdirildi: Kadın, güzel koku ve kurretü'l-aynim namazda kılındı.] hadîs-i şerîfinde, kendisine sevdirildiğini beyân buyurduğu üç şeyden "nisâ"yı

evvelen zikretti. Ve evvelen zikrolunmalarına mahall-i infiâl olduklarının sebeb oluşu budur ki, onlar racül-i fâilin takarrübünden müteessir olup, vücûdlarına nâzil olan nutfeyi, müddet-i muayyene zarfında terbiye ederek, bî-sûret olduğu hâlde sûret-i insâniyyeye ifrâğ ve tevlîd ederler. Şu hâlde nisâ', nev'-i insânînin asl-ı vücûdudur; ve nisâ', mâdemki kendisinden mütevellid olan evlâd sûretlerinden mukaddemdir ve şecere-i kevnin semeresi dahi insandır; binâenaleyh bu tekaddüm-i vücûdîden dolayı nisânın ibtidâ zikri iktizâ etti. Ve "tıyb" ile "namazda kurretü'l-ayn", levâzım-ı insâniyyeden olduğundan bunların da "nisâ"dan sonra zikri lâzım geldi. Nitekim tabîat, kendisinden mütekevvin olan birtakım suver-i mevcûde üzerine tekaddüm etti. Zîrâ insan, hayvan, nebât ve cemâd envâının sûretleri tabîattan tekevvün etti; ve bu sûretler tabîatta zâhir oldu; ve tabîat hakkındaki îzâhât **Fass-ı İdrîsî** ve **İlyâsî**'de mürûr etti.

İmdi âlem-i tabîatta zâhir olan suver-i kesîfe, ondan evvel mertebe-i ilimde sâbittir ve latîftir. O suver-i ma'kūle ancak mertebe-i tabîata tenezzül edince kesîf olup meşhûd olurlar. Tabîat ise ancak nefes-i Rahmânîden ibârettir. Çünkü gerek mertebe-i ilm-i ilâhîde peydâ olan esmâ-i ilâhiyye sûretleri ve gerek mertebe-i imkânda zâhir olan suver-i kesîfe, nefes-i Rahmânî ile tabîatta zâhirdir; ve nefes-i Rahmânî bilcümle eşyâ için ilk mâddedir. Nitekim insan, soğuk havâya nefesini salıverip "hoh" dediği vakit, vücûdundaki harâret-i garîziyye ile ısınmış olan havâ ağzından duman hâlinde çıkar. İşte bunun gibi فَأَحْبَبْتُ أَنْ أُعْرَفَ [Bilinmeğe muhabbet ettim...] hadîs-i kudsîsinde beyân buyurulan hubb-i ilâhî harâretiyle [27/55] Hak Teâlâ hazretlerinin, halk-ı eşyâya irâdesi teveccüh etmekle, ahadiyyet-i zâtiyyesinde bilkuvve mevcûd ve mahfî olan bilcümle esmâsını nefes-i Rahmânîsi ile tenfîs eyledi; ve latîf olan nefes-i Rahmânî, kesîf olan mertebe-i tabîatta bâtın ve tabîat-ı kesîfe onun zâhiri oldu. Şu hâlde tabîat nefes-i Rahmânînin "ayn"ıdır; ve mahall-i infiâl olan tabîat bilcümle suverin asl-ı vücûdu olmakla o sûretlerin kâffesine tekaddüm etti; ve tabîat hakîkatte ancak nefes-i Rahmânîden ibâret olduğundan suver-i âlemin a'lâsı ve esfeli o nefes-i Rahmânîde müntefih oldu. Zîrâ hâssaten âlem-i ecrâm sûretlerini izhâr etmek için nefha-i Rahmânî, cevher-i heyûlânî olan tabîat-ı mukayyededе sereyân eder. "Heyûlâ", "suver ve eşkâli kabûl eden ilk mâdde"ye

derler. Ve tabîat, ki nefes-i Rahmânînin "ayn"ıdır, âlem-i ecrâmın sûretleri, nefha-i Rahmânînin sereyâniyle, o cevher-i heyûlânîde zâhir olur.

Nitekim ilm-i hey'et ulemâsı rasadât ve istidlâlât ile keşfetmişlerdir ki, ecrâmın aslı birtakım sehâb-ı muzîlerden ibârettir. Küre-i arzın devr-i senevîsi i'tibâriyle milyonlarca seneler mürûriyle bu sehâb-ı muzîler, gittikçe kesâfet peydâ edip evvelen "ateş"e ve sâniyen "su"ya ve sâlisen "cemâd"a inkılâb ederler. Ondan sonra bu küreler üzerinde nebâtât ve hayvânât zâhir olur. Ve âyet-i kerîmede ثُـمَّ اسْـتَوَى إِلَـى السَّـمَاءِ وَهِـيَ دُخَـانٌ (Fussilet, 41/11) [Ba'dehû vücûd-ı mutlak-ı Hak semâya istivâ etti, hâlbuki o duman idi.] buyurulması dahi bidâyet-i teşekküllerinde ecrâmın duhân hâlinde bulunduklarına işârettir. İşte nefha-i ilâhiyyenin tabîat-ı mukayyedede sereyânı budur. Bu bâbdaki îzâhât **Fass-ı Îsevî**'de geçti.

Fakat bu nefha-i ilâhiyyenin, ervâh-ı nûriyyenin ve a'râzın vücûdu için sereyânı, başka bir sereyândır. Çünkü o nefha, cevher-i rûhânî olan tabîat-ı mutlakada, cismiyetten mücerred olduğu hâlde, sereyân etmek sûretiyle ervâh-ı nûriyyeyi îcâd eder; ve a'râzın îcâdı dahi, nefes-i Rahmânînin zâhiri olan tabîat-ı mukayyede vâsıtasıyla olur; ve "cevher" ile "araz" hakkındaki tafsîlât [27/56] **Fass-ı Şuaybî**'de mürûr etti. İmdi mahall-i infiâl olan tabîat, kendisinde vücûd bulan suver üzerine, sûret-i ma'kūlesi ile tekaddüm ettiği gibi, mahall-i infiâl olan nisâ dahi, kendi sûreti ile kendisinden tevellüd eden nev'-i beşerin sûretleri üzerine tekaddüm eyledi. Binâenaleyh Resûl (a.s.) hadîs-i şerîfinde, evvelâ nisâyı zikretti.

ثـمَّ إنَّـه ﷺ غَلَّـبَ فـي هـذا الخَبَـرِ التَّأْنِيـثَ علـى التَّذْكِيـرِ، لأنَّـه قَصَـدَ التَّهَمُّـمَ بالنِّسـاءِ فقـال: «ثَـلاَثٌ»، ولـمْ يَقُـلْ: «ثَلاَثَـةٌ» بالهَـاءِ الَّـذي هـو لِعَـدَدِ الذُّكْرَانِ، إذْ فيهـا ذَكَـرَ «الطِّيـبَ» وهـو مُذَكَّرٌ، وعَـادَةُ العـربِ أنْ تَغْليـبَ التَّذْكِيـرَ علـى التَّأْنِيثِ، فتَقُـولُ: «اَلْفَوَاطِـمُ وَزَيْـدٌ خَرَجُـوا» ولا تقـولُ: «خَرَجْـنَ»، فغَلَّبُـوا التَّذْكِيـرَ وإنْ كان واحـدًا علـى التَّأنِيـثِ، وإن كُـنَّ جَماعـةً، وهـو عَرَبِـيٌّ، فرَاعَـى النَّبِـيُّ ﷺ المَعْنَـى الَّـذي قُصِـدَ بـه فـي التَّحَبُّـبِ إليـه مـا لـمْ يكـنْ يُؤْثِـرُ حُبَّـه، فعَلَّمَـهُ اللّٰـهُ مـا لـمْ يكـنْ يَعْلَـمُ، وكان فَضـلُ اللّٰـهِ عليه عَظيمًـا، فغَلَّـبَ التَّأنِيـثَ علـى التَّذكِيـرِ بقولِـه: «ثَـلاَثٌ» بغيـرِ هـاءٍ، فمـا أَعْلَمَـهُ ﷺ بالحَقَائِـقِ، ومـا أَشَـدَّ رِعايَتَـهُ للحُقـوقِ.

> Ondan sonra (S.a.v.) Efendimiz, bu haberde te'nîsi tezkîr üzerine gâlib kıldı. Zîrâ o nisâya tehemmümü kasdetti. Binâenaleyh ثَلاَثٌ [selâs] dedi; ve aded-i zükrâna mahsûs olan هاء ile ثَلاَثَةٌ [selâse] demedi. Zîrâ onda tıybin zikri vardır, hâlbuki tıyb müzekkerdir. Ve Arab'ın âdeti, tezkîri te'nîs üzerine tağlîb etmektir. Şu hâlde اَلْفَوَاطِمُ وَزَيْدٌ خَرَجُوا [Fâtıma'lar ve Zeyd çıktılar.] der ve خَرَجْنَ [kadınlar çıktılar] demez. Her ne kadar tezkîr, te'nîs üzerine vâhid ve nisâ cemâat olursa da Arab tezkîri tağlîb eyledi. Hâlbuki Resûl (a.s.) Arabîdir. İmdi Nebî (s.a.v.), [27/57] ona tehabbübde, onunla, hubbünü kendi nefsi ile ihtiyâr etmediği şey kasdolunan ma'nâya riâyet etti. Böyle olunca Allah Teâlâ ona bilmediği şeyi ta'lîm eyledi; ve Allah Teâlâ'nın fazlı onun üzerine azîm oldu. Binâenaleyh "hâ"sız ثَلاَثٌ [selâs] kavli ile te'nîsi tezkîr üzerine tağlîb eyledi. Şu hâlde Sallallâhu aleyhi ve sellem hakāyıka ne kadar âlimdir ve hukūkun riâyetine ne kadar şedîddir!

Ya'ni Resûl (a.s.) nisâyı ibtidâ zikrettikten sonra bu hadîs-i şerîfte, te'nîsi tezkîr üzerine gālib kıldı. Zîrâ nisâya ihtimâmı kasdeyledi. Binâenaleyh حُبِّبَ إِلَيَّ مِنْ دُنْيَاكُمْ ثَلاَثٌ [Sizin dünyânızdan bana üç şey sevdirildi.] hadîs-i şerîfinde, aded-i zükrâna mahsûs olan "hâ" ile ثَلاَثَةٌ [selâse] demeyip ثَلاَثٌ [selâs] buyurdu. Çünkü ثَلاَثٌ de müzekker olan "tıyb" kelimesinin zikri mündemicdir. Hâlbuki ibârede müzekker ile müennes müctemi' olunca Arab'ın âdeti tezkîri te'nîs üzerine gālib kılmaktır. Şu hâlde Arab "Fâtıma'lar ve Zeyd çıktılar" diyeceği mahalde اَلْفَوَاطِمُ وَزَيْدٌ خَرَجُوا der; ve خَرَجُوا fiilini cem'-i müzekker olarak isti'mâl eder. Erkek olan Zeyd bir kişidir ve kadın olan Fâtıma'lar müteaddiddir, deyip müennes sîgasiyle خَرَجْنَ [kadınlar çıktılar] demez. Erkek bir kişi de olsa tezkîri te'nîs üzerine gālib kılar. Hâlbuki (S.a.v.) Efendimiz kavm-i Arab'ın en fasîhidir. Bakılırsa bu hadîs-i şerîfte kāide-i Arab üzerine tezkîri te'nîs üzerine gālib kılmaları iktizâ eder idi. Maahâzâ [27/58] böyle yapmadılar. Zîrâ bu hadîs-i şerîflerinde öyle bir ma'nâya riâyet buyurdular ki, o ma'nâ ile nisâ muhabbetinin kendi kalb-i şerîflerine cânib-i Hak'tan ilkā olunup, hubb-i nisâyı kendi nefisleriyle ihtiyâr etmedikleri kasdolundu. İşte kāide-i Arab hilâfına olarak Resûl (a.s.), te'nîsi tezkîr üzerine tağlîb buyurmakla bu ma'nâyı kasdeylediler. Binâenaleyh Allah Teâlâ, (S.a.v.) Efendimiz'e bilmediği şeyi ta'lîm buyurdu. Onlara ta'lîm olunan şey dahi, nisâ' nev'-i insânînin asl-ı vücûdu olup

mahall-i infiâl oldukları idi. Böyle olunca bu ta'lîm ve tahbîb-i nisâ (S.a.v.) Efendimiz üzerine Allah Teâlâ'nın fazl-ı azîmi oldu. Zîrâ ma'rifet-i hakāyık Allah Teâlâ'nın fazl-ı azîmidir. İşte kadınlarda asliyet ma'nâsı mevcûd olduğu cihetle, (S.a.v.) Efendimiz, onların hâline i'tinâ ve ihtimâm kasdıyla "hâ"sız olarak "selâs" kavliyle te'nîsi tezkîr üzerine gālib kıldı. Nazar et ki, (S.a.v.) Efendimiz eşyânın hukūkuna ne kadar şiddetle riâyet buyurmuştur ve ilm-i hakāyıkı ne güzel bilirler!

ثـمَّ إنَّـه جَعَـلَ الخاتِمـةَ نَظِيـرَةَ الأُولَـى فـي التَّأنِيـثِ، وأَدْرَجَ بَينَهمـا المُذَكَّـرَ، فبَـدَأَ بِالنِّسـاءِ وخَتَـمَ بـالصَّلاةِ وكِلْتَاهمـا تَأنِيـثٌ، والطِّيـبُ بَينَهمـا كهُـوَ فـي وُجـودِه، فإنَّ الرَّجُـلَ مُـدْرَجٌ بيـنَ ذاتٍ ظَهَـرَ عَنهـا وبيـنَ امْرَأةٍ ظَهَـرَتْ عنـه، فهـو مُتَحَقِّـقٌ بيـنَ مُؤَنَّثَيْـنِ: تَأنِيـثُ ذاتٍ، وتَأنِيـثُ حَقيقـيٍّ، كذلـك النِّسـاءُ تَأنِيـثٌ حَقيقـيٌّ، والصَّـلاةُ تَأنِيـثٌ غيـرُ حَقِيقِـيٍّ، والطِّيـبُ مُذَكَّـرٌ بَينَهمـا، كآدَمَ بيـنَ الـذاتِ المَوجـودِ هـو عنهـا وبيـنَ حَـوَّاءَ المَوجـودَةِ عنـه، وإنْ شِـئْتَ قلـتَ: الصِّفَـةُ فمُؤَنَّثَـةٌ أيضًـا، وإنْ شِـئْتَ قلـتَ: القُـدرَةُ فمُؤَنَّثَـةٌ أيضًـا، فَكُـنْ علـى أيِّ مَذهـبٍ شِـئْتَ، [27/59] فإنَّـك لا تَجِـدُ إلا التَّأنِيـثَ يَتَقَـدَّمُ حتَّـى عنـدَ أصحَـابِ العِلَّـةِ الَّذيـن جَعَلُـوا الحـقَّ عِلَّـةً فـي وجـودِ العالَـمِ، والعِلَّـةُ مُؤَنَّثَـةٌ.

Ba'dehû te'nîste, hâtimeyi nazîre-i ûlâ kıldı; ikisinin arasına müzekkeri derceyledi. Binâenaleyh "nisâ" ile başladı, "salât" ile hatmetti; ve onların ikisi de te'nîstir; ve ikisinin arasında "tıyb", onun vücûdunda, o gibidir. Zîrâ racül, kendisinden zâhir olduğu zât ve kendisinden zâhir olan mer'e beyninde müdrecdir. İmdi racül, iki müennes arasında mütehakkıktır: Te'nîs-i zât ve te'nîs-i hakîkî. Kezâlik "nisâ" dahi te'nîs-i hakîkîdir; ve "salât" te'nîs-i gayr-ı hakîkîdir. Ve "tıyb" ikisinin arasında, kendisinden mevcûd olduğu zât ile, kendisinden mevcûd olan Havvâ arasındaki Âdem gibi, müzekkerdir. Ve eğer dilersen "sıfat"tır dersin; o hâlde yine müennestir; ve eğer dilersen "kudret"tir dersin; o hâlde yine müennestir. İmdi sen hangi mezheb üzerine olmak istersen ol. Zîrâ sen ancak te'nîsi tekaddüm eder bulursun. Hattâ vücûd-ı âlemde Hakk'ı "illet" ittihâz eden ashâb-ı illet indinde bile; "illet" ise müennestir.

Ya'ni Resûl (a.s.) bu hadîs-i şerîfte te'nîsi tezkîr üzerine tağlîb buyur-

duktan sonra hâtime olan "salât"ı, te'nîste, ibtidâ zikreylediği "nisâ"ya nazîre kıldı; ve "nisâ" ile "salât" arasına, müzekker olan "tıyb"i derc eyledi. Şu hâlde nisâ ile başladı, salât ile bitirdi. Ve "nisâ" ile "salât" müennestir; ve bu iki müennesin arasında müzekker olan "tıyb", müennes olan "zât"-ı Hak'la, kezâ müennes olan "nisâ" arasında vücûdda müzekker olan racül gibidir. Ve "racül", insân-ı kâmil olan Resûl'dür. Zîrâ racül, zât-ı Hakk'ın sûreti [27/60] üzere, zât-ı Hak'tan zâhir oldu; ve kadın dahi racülün sûreti üzere, racülden zuhûr etti. Binâenaleyh racül, zât ile nisâ arasında vâki' oldu. Şu hâlde "racül" iki müennes arasında mütehakkık olmuş oldu ki, birisi te'nîs-i zât, diğeri te'nîs-i hakîkîdir. Ve "zât"ın te'nîsi gayr-ı hakîkî ve "nisâ"nın te'nîsi ise hakîkîdir; ve kezâlik hadîs-i şerîfte mezkûr olan "nisâ" te'nîs-i hakîkî ve "namaz" ise, te'nîs-i gayr-ı hakîkîdir; ve bu hakîkî ve gayr-ı hakîkî olan iki te'nîs arasında "tıyb", zât-ı mûcide ile Âdem'in vücûdundan zâhir olan Havvâ aralarında Âdem gibi müzekkerdir. Eğer sen istersen mütekellimînin mezhebi vech ile zâta mugāyir addettiğin "sıfat" ve "kudret-i Hakk'ı", Âdem'in vücûduna sebeb tut! Âdem'in vücûduna tekaddüm eden "sıfat" ve "kudret" yine müennestir. Velhâsıl Âdem'in menşeini hangi mezhep üzere alırsan al, müennesi tekaddüm etmiş bulursun. Hattâ ashâb-ı illet olan hükemânın mezhebi üzere "zât" hakkında "sıfat" i'tibâr etmeksizin "min-haysü-hiye" vücûd-ı âlemin "illet"idir demiş olsan, yine müennes tekaddüm etmiş olur. Zîrâ "illet" müennes-i gayr-ı hakîkîdir. Ve illet ile ma'lûle müteallik îzâhât **Fass-ı İlyâsî**'de geçti.

وأمَّا حِكمةُ الطِّيبِ وجَعْلِه بعدَ النِّساءِ فلِمَا في النِّساءِ من رَوَائِحِ التَّكوِينِ، فإنَّه «أَطْيَبُ الطِّيبِ عِنَاقُ الْحَبِيبِ»، كذا قالوا في المَثَلِ السَّائرِ، ولَمَّا خُلِقَ الرَّسولُ عبدًا بالأصَالَةِ لمْ يَرْفَع رَأسَه قَطُّ إلى السِّيادةِ بلْ لمْ يَزَلْ سَاجِدًا وَاقِفًا مع كَونِه مُنْفَعِلًا حتَّى كَوَّنَ اللّٰهُ عنه ما كَوَّنَ، فأَعْطَاهُ رُتْبَةَ الفَاعِلِيَّةِ والتَّأثيرِ في عالَمِ الأنفَاسِ الَّتي هي الأعْرَافُ الطَّيِّبَةُ، فحَبَّبَ إليه الطِّيبَ فلِذلك جَعَلَه -أيْ الطِّيبَ في الذِّكرِ- بعدَ النِّساءِ، فرَاعَى الدَّرجاتِ الَّتي للحقِّ في قولِه: ﴿رَفِيعُ الدَّرَجَاتِ ذُو الْعَرْشِ﴾ لِاسْتِوَائِه عليه بِاسْمِهِ الرَّحْمٰنِ، فلا يَبْقَى فِيمَنْ حَوَى [27/61] عليه العَرشُ مَن لَا تُصِيبُهُ الرَّحمةُ الإلٰهيَّةُ، وهو قولُه تعالى:

﴿وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ﴾، والعَرشُ وَسِعَ كلَّ شَيءٍ، والمُستَوِي الرَّحْمٰنُ، فبِحَقيقتِه يكونُ سَرَيَانُ الرَّحمةِ في العالَمِ، قد بَيَّنَّاهُ في غيرِ مَوضِعٍ من هذا الكتابِ، ومن الفُتُوحِ المَكِيِّ.

Ve "tıyb"in ve onu "nisâ"dan sonra kıldığının hikmetine gelince, nisâda revâyih-i tekvîn olduğundan dolayıdır. Zîrâ "Atyeb-i tıyb, inâk-ı habîbdir". Mesel-i sâirde böyle dediler. Vaktâki Resûl, bi'l-asâle "abd" olarak halkolundu, aslâ başını siyâdete kaldırmadı. Belki münfail olmasıyla berâber, sâcid ve vâkıf olarak zâil olmadı. Hattâ Allah Teâlâ ondan tekvîn ettiğini tekvîn eyledi. İmdi ona rütbe-i fâiliyyeti ve a'râf-ı tayyibe olan âlem-i enfâsta te'sîri i'tâ eyledi. Binâenaleyh ona "tıyb" sevdirildi. İşte bundan dolayı onu, ya'ni –tıybi, zikirde–[686] nisâdan sonra kıldı. Böyle olunca Hakk'ın رَفِيعُ الدَّرَجَاتِ ذُو الْعَرْشِ (Mü'min, 40/15) [Dereceleri yükselten, arşın sahibi olan Allah Teâlâ.] kavlinde, Hak için olan derecâta riâyet eyledi. Zîrâ onun üzerine, onun istivâsı Rahmân ismiyledir. Şu hâlde bir kimse kalmadı ki, onun üzerine arş'ın ihâtası olsun da, o kimseye rahmet-i ilâhiyye isâbet etmesin. O da Allah Teâlâ'nın وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ (A'râf, 7/156) [Benim rahmetim her şeyi kaplamıştır.] kavlidir. Ve arş her şeye vâsi'dir; ve müstevî Rahmân'dır. İmdi âlemde, onun hakîkati ile rahmetin sereyânı vâki' olur. Nitekim biz onu bu kitâbdan ve Fütûh-i Mekkî'den bir mevziin gayrında beyân ettik.

Ve güzel kokuların Resûl (a.s.)a sevdirilmesi ve "güzel koku"yu Resûl (a.s.)ın [27/62] "nisâ"dan sonra zikretmesi, şu hikmete mebnîdir ki, nisâda tekvîn kokuları vardır. Zîrâ nev'-i beşerin tevellüd ettiği mahal nisâdır. Velâkin nisâ, racülün cimâından münfailen tevlîd-i veled eyler. Binâenaleyh nisâ mahall-i infiâldir. Hâlbuki fiilin fâile izâfeti etemmdir. Emr-i tekvînin fâile izâfeti kavî ve münfaile izâfeti zaîf olduğu için, Hz. Şeyh (r.a.) bu izâfet-i zaîfeye işâreten, nisâda tekvîn kokuları vardır, buyurdu. İşte bu tekvîn kokusu, güzel kokularla münâsebetdâr olduğundan, Resûl (a.s.)a güzel kokular cânib-i Hak'tan sevdirildi; ve Resûl (a.s.) hadîs-i şerîfinde

686 Arapça metinde ve tercümede tire içine aldığımız kısım *Fusûs* metninden olmayıp Ahmed Avni Bey tarafından Bosnevî şerhi dikkate alınarak eklenmiş açıklayıcı bir ifâdedir. Krş. Bosnevî, *Tecelliyât-ı Arâisu'n-Nusûs*, s. 575.

"güzel koku"yu, "nisâ"dan sonra zikreyledi. Hattâ mesel-i meşhûrda أَطْيَبُ الطِّيبِ عِنَاقُ الْحَبِيبِ ya'ni "Tıybin atyebi, habîbin inâkıdır" derler. Zîrâ kişi sevdiğine mülâkî olunca boynuna sarılır ve onu koklar; ve ma'şûkunun kokusunu hiçbir kokuya tercîh etmez.

Vaktâki (S.a.v.) Efendimiz, cemî'-i taayyünâtın mebdei olarak halkolundu ki, Hakk'ın taayyün-i evvel mertebesidir; ve bu mertebe tasarrufât-i ilâhiyye için mahall-i infiâldir ve bi'l-asâle ubûdiyyet-i mahza mertebesidir. İşte (S.a.v.) Efendimiz mebdeiyetle muttasıf iken aslâ başını siyâdete kaldırmadı. Ya'ni hilâfet-i kübrâ ile mütehakkık iken tasarrufa meyletmedi. Belki tasarrufât-ı ilâhiyyeden münfail olmakla berâber ebeden hazret-i ulûhiyyette sâcid ve bâb-ı rubûbiyyette vâkıf olarak, aslâ ubûdiyetten zâil olmadı. Nihâyet Allah Teâlâ hazretleri bu hakîkat-i muhammediyyeden ve taayyün-i evvelden cemî'-i mükevvenâtı tekvîn ve îcâd eyledi. Nitekim hadîs-i şerîfte buyurulur: إِنَّ اللّٰهَ لَمَّا خَلَقَ الْعَقْلَ قَالَ لَهُ [27/63] أَقْبِلْ فَأَقْبَلَ ثُمَّ قَالَ لَهُ أَدْبِرْ فَأَدْبَرَ فَقَالَ وَعِزَّتِي وَجَلَالِي بِكَ آخُذُ وَبِكَ أُعْطِيَ وَبِكَ أُثِيبُ وَبِكَ أُعَاقِبُ ya'ni "Tahkîkan Allah Teâlâ aklı halkettikde ona "Gel!" dedi, geldi. Ba'dehû "Git!" dedi, gitti. Buyurdu ki: İzz'im ve Celâl'im hakkı için seninle alıp seninle vereyim ve seninle müsâb ve seninle muâkab kılayım!"[687] Ve "akıl"dan murâd أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللّٰهُ نُورِي [Allâh'ın ilk yarattığı benim nûrumdur.] hadîs-i şerîfi mûcibince rûh-ı Muhammedî (s.a.v.)dir.

İmdi hakîkat-i muhammediyye bilcümle taayyünâtı muhît ve külliyetle muttasıf olduğu cihetle bu taayyün-i evvel mertebesinin mâdûnunda bulunan kâffe-i merâtibde kendisine cânib-i Hak'tan fâiliyet ve a'râf-ı tayyibe olan âlem-i enfâsta te'sîr i'tâ olundu. "Âlem-i enfâs"tan murâd âlem-i ervâhdır ki, vücûdda enfâslarıyla müessirdir. Ve "a'râf-ı tayyibe"den murâd dahi, revâyih-i tayyibe-i vücûdiyyedir. Zîrâ ervâh, mevcûdât-ı kesîfe-i şehâdiyyenin mebdeidir. Suver-i mevcûdât ondan evvel mertebe-i ilm-i ilâhîde sâbittir. Ervâh mertebe-i ilim ile mertebe-i şehâdet arasında vâki' olduğu için kendilerinin mâdûnu olan merâtib-i vücûdiyyede nefesleriyle müessir olurlar; ve a'yân-ı ezeliyye-i ilmiyye için revâyih-i vücûdiyye oldukları cihetle, "a'râf-ı tayyibe" vasfıyla mevsûfdurlar. Binâenaleyh nesâyim-i tekvîn, enfâs-ı rahmâniyye-i rûhiyyedir; ve a'râf, revâyih-i tayyibedir.

687 Hakîm Tirmizî, *Nevâdiru'l-Usûl*, IV, s. 442; Beyhakî, *Şuabu'l-Îmân*, VI, s. 348; İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, VII, s. 372; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, I, s. 275.

İmdi âlem-i enfâs mertebe-i şehâdette nisâ menzilesindedir. Nisâda tekvîn kokuları mevcûd olduğu gibi, âlem-i enfâsta dahi vücûd kokuları vardır. Zîrâ vücûd-ı şehâdîde hâsıl olan şey ancak âlem-i enfâs sebebiyledir. Binâenaleyh Resûl (a.s.)a "nisâ" gibi "güzel kokular" dahi sevdirildi; ve güzel kokular araz olup, kendisi ile kāim bulunduğu [27/64] cevherin vücûdundan müteahhir olduğu için, Resûl (a.s.) "tıyb"i, "nisâ"dan sonra zikreyledi. İmdi hadîs-i şerîflerinde ibtidâ nisâyı ve sonra tıybi zikretmekle, Hak Teâlâ hazretlerinin "Hak refîu'd-derecâttır; Zü'l-arş'tır" (Mü'min, 40/15) kavlinde Hak için sâbit olan derecâta riâyet buyurdu. Zîrâ Hak Teâlâ derecât-ı kesîre-i muhtelifede zâhir oldu. Bunun için Kur'ân-ı Kerîm'de "refîu'd-derece" demeyip "Refîu'd-derecât" dedi; ve her bir derece bir meclâ-yı ilâhîyi iktizâ etti; ve Hakk'a o derecede ibâdet olundu; ve kendisinde Hakk'a ibâdet olunan meclânın en büyüğü ve a'lâsı "hevâ"dır. Bu bahsin tafsîli **Fass-ı Hârûnî**'de mürûr etti. Binâenaleyh (S.a.v.) Efendimiz bu hadîs-i şerîflerinde mecâlî-i ilâhiyyeyi iktizâ eden derecâta riâyet buyurdu.

İmdi derecâtın evvelkisi akl-ı evveldir ki, âdem-i hakîkîdir; ve ikincisi nefs-i külliyyedir ki, Havvâ'dır. Müzekker olan akl-ı evvel, müennes olan zât-ı Hak ile nefs-i külliyye arasında vâki'dir. Şu hâlde (S.a.v.) Efendimiz, akl-ı evvel mertebesinden, merâtib-i vücûdun nihâyeti olan mertebe-i cismiyye-i insâniyyeye varıncaya kadar, ne kadar mertebe varsa cümlesine bi'l-işâre riâyet buyurmuş oldu. Ve Hak Teâlâ Zü'l-arş'tır. Çünkü Hak "Rahmân" ismi ile arş üzerine müstevîdir. Binâenaleyh üzerine arşın ihâtası olup da kendisine rahmet-i ilâhiyye isâbet etmemiş bulunan bir kimse kalmadı. Ve rahmet-i ilâhiyyenin bu umûmiyeti Hak Teâlâ'nın وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ (A'râf, 7/156) [Benim rahmetim her şeyi kaplamıştır.] kavli ile sâbittir; ve arş-ı Rahmânî her şeyi muhîttir; ve arş üzerine müstevî olan, ism-i Rahmân'dır. Binâenaleyh Rahmân isminin hakîkati ile âlemde rahmetin sereyânı vâki' olur. Nitekim bu *Fusûsu'l-Hikem*'in [27/65] müteaddid mahallerinde ve *Fütûhât-ı Mekkiyye*'de beyân olunmuştur. Ya'ni **Fass-ı Süleymânî** ve **Fass-ı Şuaybî** ve **Fass-ı Zekeriyyâvî**'de ve *Fütûhât-ı Mekkiyye*'nin beş yüz elli sekizinci bâbında tafsîl ve îzâh kılınmıştır.[688] Burada hulâsaten beyânı budur ki: Rahmet dört asıl üzerine mebnîdir:

688 Bk. *Fütûhât-ı Mekkiyye*, VII, s. 294-295 (558. bâb).

1. Rahmet-i âmme-i zâtiyyedir. Bu rahmet, Hakk'ın kendi zâtına tecellîsi indinde, zât-ı ahadiyyette mahfî bulunan bilcümle esmâya suver-i ilmiyye bahşeder. Binâenaleyh cemî'-i esmâya âmm olur.

2. Rahmet-i hâssa-i zâtiyyedir. Bu rahmet dahi, Hakk'ın kendi esmâsından ba'zılarına muhabbeti âsârından olan inâyet-i ezeliyyesidir. Nitekim rahmet-i âmme-i zâtiyye ile ilm-i ilâhîde peydâ olan ba'zı esmânın sûretleri nübüvvetle ve îmân ile sübût bulmuştur. Ve onlar enbiyâ (aleyhimü's-selâm)ın ve onlara tâbi' bulunan mü'minînin ale'd-derecât a'yân-ı sâbiteleridir.

3. Rahmet-i âmme-i sıfâtiyyedir. Bu rahmet, rahmet-i âmme-i zâtiyye hükmünün hazret-i şehâdette zuhûrunu iktizâ eder.

4. Rahmet-i hâssa-i sıfâtiyyedir. Bu rahmet dahi, rahmet-i hâssa-i zâtiyye hükmünün kezâ hazret-i şehâdette izhârından ibârettir.

İmdi Hakk'ın rahmeti her şeye vâsi'dir denildiği vakit, esmâ-i ilâhiyye dahi "her şey" ta'bîri tahtına dâhil olur. Zîrâ esmâ-i ilâhiyye dahi "eşyâ"-dandır; ve esmâ-i ilâhiyye ise, Rahmân isminin hakîkati olan ayn-ı vâhideye râci'dir; ve Rahmân ismi, ism-i câmi'dir. Binâenaleyh Allâh'ın rahmetinin muhît olduğu en evvelki şey, rahmet-i zâtiyye ile rahmet-i sıfâtiyyeyi îcâd eden o ayn-ı vâhidenin şey'iyetidir. Zîrâ hazret-i ilâhiyye kâffe-i sıfât ve esmâ ile [27/66] zâttan ibâret olduğundan esmâ ve sıfâta nazaran "küll-i mecmûî" olan ayn-ı vâhidedir; ve bu "küll-i mecmûî" ve ayn-ı vâhidenin şey'iyetidir; ve Rahmân ismi, cemî'-i esmâyı muhît olduğu cihetle, bu ayn-ı vâhide, bu Rahmân isminin hakîkati olur; ve arş-ı vücûd üzerine müstevî olan Rahmân'dır. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: الرَّحْمٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى (Tâhâ, 20/5) [Rahmân arş üzerine müstevî oldu.] Ve bu arş-ı vücûd, Hakk'ın nefes-i Rahmânîsi ile tenfîs ettiği hakîkat-i muhammediyyedir ki, bilcümle hakāyık-ı rûhâniyye ve cismâniyyeyi câmi'dir. Şu hâlde bu arş-ı vücûdun taht-ı hîtasında olup da kendisine rahmet isâbet etmemiş bulunan hiçbir şey yoktur. Hattâ, bu rahmette, İblîs bile dâhildir. Çünkü mevcûd olmuştur; ve her mevcûd olan, merhûmdur. Şu kadar ki bu rahmet, rahmet-i zâtiyye-i âmmedir.

وقد جَعَلَ الطِّيبَ تعالى الحقّ في هذا الِالْتِحَامِ النِّكاحِيِّ في بَرائَةِ عائِشَةٍ فقال:

﴿الْخَبِيثَاتُ لِلْخَبِيثِينَ وَالْخَبِيثُونَ لِلْخَبِيثَاتِ وَالطَّيِّبَاتُ لِلطَّيِّبِينَ وَالطَّيِّبُونَ لِلطَّيِّبَاتِ أُولَئِكَ مُبَرَّءُونَ مِمَّا يَقُولُونَ﴾، فجَعَلَ رَوَائِحَهم طَيِّبَةً، لأنَّ القَولَ نَفَسٌ، وهو عَينُ الرَّائِحَةِ، فيَخْرُجُ بالطِّيبِ وبالخَبِيثِ على حَسَبِ ما يَظْهَرُ به في صورةِ النُّطقِ، فمِن حيثُ هو إلٰهِيٌّ بالأصَالَةِ كلُّه طِيبٌ، ومن حيثُ ما يُحْمَدُ ويُذَمُّ فهو طَيِّبٌ وخَبِيثٌ، فقال في خبثِ الثَّوْمِ: هي «شَجَرَةٌ أَكْرَهُ رِيحَهَا» ولمْ يَقُلْ أَكرَهُها، فالعَينُ لا تُكْرَهُ، وإنَّما يُكْرَهُ ما يَظْهَرُ منها، والكَرَاهَةُ لذلك إمَّا عُرْفًا بِعَدَمِ مُلاءَمَةِ طَبْعٍ أوْ غَرَضٍ أوْ شَرعٍ أوْ نَقصٍ عن كمالِ مَطلُوبٍ، وما ثَمَّ غيرُ ما ذَكَرْنَاهُ.

[27/67] Muhakkak Hak Teâlâ tıybi, bu iltihâm-ı nikâhîde, berâet-i Âişe hakkında kıldı. Binâenaleyh "Habîsât habîslere ve habîsler habîsâta ve tayyibât tayyiblere ve tayyibler tayyibâta mahsustur. Onlar dedikleri şeyden berîdirler" (Nûr, 24/26) buyurdu. İmdi onların revâyihini tayyib kıldı. Zîrâ kavl nefestir; ve o, râyihanın "ayn"ıdır. Böyle olunca nutuk sûretinde onunla zâhir olduğu şey hasebi üzere, tayyib ve habîs ile hurûc eder. İmdi hû bi'l-asâle[689] ilâhî olduğu haysiyetten hepsi tıybdir; ve mahmûd ve mezmûm olduğu haysiyetten, o tayyib ve habîstir. Binâenaleyh sarmısak hakkında: "O, bir nebâttır ki, ben onun kokusunu kerîh görürüm" buyurdu; ve "Ben onu kerîh görürüm" demedi. Böyle olunca "ayn" mekrûh kılınmaz ve belki ondan zâhir olan şey mekrûh kılınır. Ve kerâhet, bundan dolayı, ya örfendir, ya tab'a mülâyim olmamasıyladır; yâhud garazla, ya şer' ile, ya kemâl-i matlûbdan naks iledir; ve bizim zikrettiğimiz şeyin gayrı vâki' değildir.

Ya'ni Hak Teâlâ hazretleri "tıyb"i, erkek ile kadın arasında vâki' olan bu nikâh-ı şehâdîde Ümmü'l-mü'minîn Hz. Âişe (r.anhâ)nın berâeti hakkında ist'imâl buyurdu الْخَبِيثَاتُ لِلْخَبِيثِينَ وَالْخَبِيثُونَ لِلْخَبِيثَاتِ وَالطَّيِّبَاتُ لِلطَّيِّبِينَ وَالطَّيِّبُونَ لِلطَّيِّبَاتِ أُولَئِكَ مُبَرَّءُونَ مِمَّا يَقُولُونَ (Nûr, 24/26) [Habîsât habîslere ve habîsler habîsâta ve tayyibât tayyiblere ve tayyibler tayyibâta mahsustur.] âyet-i kerîmesini inzâl eyledi. Ve Cenâb-ı Âişe (r.anhâ)ya sû'-i zan eden, zalemeye karşı tayyibe olan Hz. Âişe'nin tayyib olan Resûl (s.a.v.)e mahsûs olduğunu beyân etti;

689 Âdil Bey nüshası: +"bi'l-asâle" (s. 66).

ve bu berâeti أُولَٰئِكَ مُبَرَّءُونَ مِمَّا يَقُولُونَ (Nûr, 24/26) [Onlar dedikleri şeyden berîdirler.] kavliyle bilcümle ezvâc-ı mutahharâta teşmîl eyledi. Binâenaleyh tayyib olanların revâyihini, ya'ni kavillerini tayyib kıldı. Zîrâ tayyib olan kimseler, kelime-i tayyibe, ya'ni [27/68] doğru söz söylerler; ve habîs olan kimseler ise kelime-i habîse, ya'ni yalan söz söylerler; ve bu âyet-i kerîme ile sâbit olur ki, Ümmü'l-mü'minîn Âişe (r.anhâ) aleyhinde her ne sûretle olursa olsun ta'nedenler habîstir. Zîrâ o tayyibdir; ve tayyib olan Resûl'e mahsustur; ve onun hakkında kavl-i habîs söyleyenlerin kendileri habîstir. Zîrâ kavli-i habîs, habîs olan kimselere mahsustur.

İmdi Hak Teâlâ tayyib olanların kavillerini, ki onların revâyihidir, tayyib kıldı. Çünkü kavl nefestir; ve nefes ise, râyihanın "ayn"ıdır. Binâenaleyh nefes, nutuk sûretinde zâhir olduğu vakit, tayyib olan kimseden tayyib ve habîs olan kimseden dahi, habîs olarak hurûc eder. Fakat nefes, hadd-i zâtında hû'-i ilâhî, ya'ni nefes-i ilâhî olmak i'tibâriyle onun kâffesi tayyibdir. Ancak müteneffisin hâline nazaran mahmûd ve mezmûm olur; ve mahmûd olduğu vakit, tayyib ve mezmûm olduğu vakit dahi habîs denir. Binâenaleyh nefesin medh ve zemmi, mahallin ahvâline taalluk eden bir keyfiyetten ibârettir. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz sarmısak hakkında: "Ben onu kerîh görürüm" demeyip "O bir nebâttır ki, ben onun kokusunu kerîh görürüm" buyurdu.[690] Böyle olunca bir şeyin "ayn"ını ve zâtını mekrûh kılmak câiz değildir. Belki onun "ayn"ından zâhir olan şey mekrûh kılınır. Zîrâ râyiha o "ayn"ın vücûduyla kāim olan bir arazdır. Ve (S.a.v.) Efendimiz "Sarmısağın kokusunu ben kerîh görürüm" buyurarak, istikrâhı nefs-i nefîslerine izâfet buyurduğu için, kerâhetin emr-i nisbî olduğu anlaşıldı.

İşte bu sebeble kerâhet ya örfen olur; ya'ni bir şey bir kavmin örfünde kerîh olur ve diğer bir kavmin örfünde kerîh olmaz. Meselâ Çinliler yumurtayı kokduktan sonra [27/69] yerler. Akvâm-ı sâire indinde kokmuş yumurta kerîhdir. Veyâhud kerâhet tab'a mülâyim gelmemesinden dolayı vâki' olur. Meselâ ba'zı kimseler süt, kaymak ve peynir gibi şeylerden istikrâh edip aslâ ağızlarına koymazlar; ve kezâ tütün, içenlere hoş ve içmeyenlere nâhoş gelir. Veyâhud kerâhet, bir kimsenin garazına muvâfık gelmedi-

690 Müslim, "Mesâcid", 17; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XVII, s. 148.

ği için olur. Meselâ sû'-i ahlâk ile muttasıf olan bir kimseye, hüsn-i ahlâka müteallik söz söylense, bu sözler onun garazına muvâfık olmadığı için, kerîh görüp yine kendi bildiğini yapar. Hâlbuki bu sözler, hüsn-i ahlâk ile ittisâf kasdında bulunan kimselere muvâfık gelir. Veyâhud kerâhet, şer'a mugāyir olmaktan nâşî vâki' olur. Hâlbuki bir şerîatta mekrûh olan bir şey, diğer bir şerîatta mekrûh değildir. Veyâhud bu kerâhet, bir şeyde aranılan kemâl, o şeyde nâkıs olmakla vâki' olur. Meselâ güzel kokusu olan bir kâğıt parçasını ceplerinde saklarlar. Kokusu zâil olunca, artık cepte taşımayı kerîh görüp atarlar. Velhâsıl kerâhet, bu beş sebeb tahtında vâki' olur. Vücûdda bu zikrolunan sebeblerden gayrı altıncı bir sebeb yoktur. Binâenaleyh kâinâtta bir vecihden mezmûm olan şey diğer vecihden mahmûddur.

ولمَّا انْقَسَمَ الأمرُ إلى خَبِيثٍ وطَيِّبٍ كما قَرَّرْنَاهُ، حُبِّبَ إليه الطِّيبُ دُونَ الخَبيثِ ووَصَفَ المَلائِكَةَ بأنَّها تَتَأَذَّى بالرَّوائحِ الخَبِيثَةِ لِمَا في هذه النَّشْأةِ العُنصرِيَّةِ [27/70] من التَّعْفِينِ، فإنَّه مَخلوقٌ ﴿مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ﴾ أيْ مُتَغَيِّرُ الرِّيحِ، فتَكرَهُه المَلائكَةُ بالذَّاتِ، كما أنَّ مِزَاجَ الجُعَلِ يَتَضَرَّرُ برَائِحَةِ الوَردِ وهي من الرَّوائحِ الطَّيِّبَةِ، فليسَ رِيحُ الوَردِ عندَ الجُعَلِ برِيحٍ طَيِّبَةٍ، ومن كان على مثلِ هذا المِزاجِ مَعْنًى وصورةً أَضَرّ به الحقُّ إذا سَمِعَه وسُرَّ بالبَاطِلِ، وهو قولُه: ﴿وَالَّذِينَ آمَنُوا بِالْبَاطِلِ وَكَفَرُوا بِاللَّهِ﴾، ووَصَفَهم بالخُسرَانِ فقال: ﴿أُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ﴾ ﴿الَّذِينَ خَسِرُوا أَنفُسَهُمْ﴾ فإنَّه مَن لمْ يُدرِكِ الطِّيبَ من الخَبِيثِ فلا إدْرَاكَ له.

Vaktâki emr, bizim takrîr ettiğimiz gibi, habîse ve tayyibe münkasim oldu, ona habîs değil, tayyib sevdirildi. Ve bu neş'et-i unsuriyyede ta'fîn olduğu için melâikeyi revâyih-i habîse ile müteezzî olmalarıyla vasfeyledi. Zîrâ o "hame-i mesnûn, ya'ni mütegayyiru'r-rîh bulunan salsâldan mahlûktur" (Hicr, 15/26). Binâenaleyh melâike bizzât onu kerîh görür. Nitekim necâset böceğinin mizâcı, gül kokusu ile mutazarrır olur; hâlbuki o revâyih-i tayyibedendir. Böyle olunca gül kokusu, necâset böceğinin indinde, güzel koku değildir; ve ma'nen ve sûreten bu mizâcın misli üzerine vâki' olan kimse, hakkı istimâ' ettiği vakit, ona zarar verir; ve bâtıl ile mesrûr olur. Ve o dahi, Hak Teâlâ'nın وَالَّذِينَ آمَنُوا بِالْبَاطِلِ وَكَفَرُوا بِاللَّهِ (Ankebût, 29/52) [Şunlar ki bâtı-

la mü'min oldular ve Allah Teâlâ'ya kâfir oldular.] kavlidir. Ve onları hüsrân ile vasfeyledi. Binâenaleyh أُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ، الَّذِينَ خَسِرُوا أَنفُسَهُمْ (Ankebût, 29/52) [İşte onlar, nefislerine hüsrân ve ziyân eden, hâsirûndur.] buyurdu. Zîrâ tayyibi habîsten temyîz etmeyen kimsenin idrâki yoktur.

Ya'ni bâlâda zikrolunduğu üzere emr-i vücûd, habîs ve tayyib kısımlarına münkasim oldukda, (S.a.v.) Efendimiz'e emr-i vücûdun bu iki kısmından habîs değil, tayyib sevdirildi; [27/71] ve bu neş'et-i unsuriyyede taaffün mevcûd olduğu için, (S.a.v.) Efendimiz, melekleri fenâ kokular ile müteezzî olmalarıyla vasfeyledi.[691] Zîrâ cesed-i Âdem, "kokmuş kara topraktan mütehassıl tıyn-ı yâbisten halkolunmuştur" (Hicr, 15/26). Binâenaleyh melâike bizzât bu neş'et-i unsuriyyede olan taaffünü kerîh görür. Zîrâ melâikenin neş'eti, neş'et-i nûriyyedir. Bunun için bir mü'min, melâike-i kirâmın mûcib-i istikrâhı olmamak üzere cesedini ve libâsını tathîr etmek ve dâimâ abdestli bulunmak ve güzel kokular sürünmek lâzımdır. Ve melâike nasıl fenâ kokulardan müteezzî olursa, necâset böceği dahi onların aksi olarak, gül kokusu ile mutazarrır olur. Hâlbuki gül kokusu, güzel kokulardandır. Binâenaleyh necâset böceği, mâdemki bundan mutazarrır oluyor, şu hâlde gül kokusu, onun indinde güzel koku değildir. Ve ma'nen ve sûreten mizâcı, necâset böceğinin mizâcına benzeyen kimse, hakkı dinlediği vakit, ondan mutazarrır ve müteezzî olur; ve bâtıl ile mesrûr olur. Haktan müteezzî ve bâtıldan mesrûr olan kimseler hakkında Hak Teâlâ: وَالَّذِينَ آمَنُوا بِالْبَاطِلِ وَكَفَرُوا بِاللَّهِ (Ankebût, 29/52) ya'ni "Şunlar ki bâtıla mü'min oldular ve Allah Teâlâ'ya kâfir oldular" buyurdu. Ve onları hüsrân ile vasfederek أُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ، الَّذِينَ خَسِرُوا أَنفُسَهُمْ (Ankebût, 29/52) ya'ni "İşte onlar, nefislerine hüsrân ve ziyân eden, hâsirûndur" dedi. Zîrâ iyiyi fenâdan temyîz etmeyen kimsenin idrâki yoktur.

نقد را از قلب نشناسد غویست　　هین از او بگریز اگر چه معنویست
رسته و بر بسته پیشِ او یکیست　　گر یقین دعوی کند او در شکیست
اینچنین کس گر زکی مطلق است　　چونش این تمییز نبود احمق است

[27/72] Tercüme: "Mübtelâ-yı enâniyyet olan kimse, nakdi kalbdan tem-

691 Müslim, "Mesâcid", 17.

yîz etmez bir gümrâhdır. Âgâh ol, her ne kadar o ma'nevî ise de ondan kaç! Neşv ü nemâsı olanla olmayan, onun önünde birdir. O her ne kadar yakîn da'vâ ederse de, şekk içindedir. Eğer böyle bir kimse, halk nazarında zekî-i mutlak ise de, mâdemki onun bu temyîzi yoktur, o kimse ahmaktır."[692]

فما حُبِّبَ إلى رسولِ اللّٰهِ ﷺ إلا الطَّيِّبُ من كلِّ شيءٍ، وما ثَمَّ إلا هو، وهَلْ يُتَصَوَّرُ أنْ يكونَ في العَالَمِ مِزَاجٌ لا يَجِدُ إلا الطَّيِّبَ من كلِّ شيءٍ أو لا يَعْرِفُ الخَبِيثَ أمْ لا؟ قُلْنَا: هذا لا يكونُ، فإنَّا ما وَجَدْنَاه في الأصلِ الَّذي ظَهَرَ العَالَمُ منهُ وهو الحقُّ، فوَجَدْنَاه يَكْرَهُ ويُحِبُّ، وليسَ الخَبيثُ إلا ما يُكْرَهُ ولا الطَّيِّبُ إلا ما يُحَبُّ، والعَالَمُ على صِفَةِ الحقِّ، والإنسانُ على الصُّورَتَيْنِ فلا يكونُ ثَمَّ مِزَاجٌ لا يُدْرِكُ إلا الأمرَ الواحدَ من كلِّ شيءٍ، بلْ ثَمَّ مِزَاجٌ يُدْرِكُ الطَّيِّبَ من الخَبيثِ، مع عِلمِه بأنَّه خَبيثٌ بالذَّوقِ وطَيِّبٌ بِغيرِ الذَّوقِ، فيَشْغَلُه إدراكُ الطَّيِّبِ منه عن الإحسَاسِ بِخبثِه، هذا قد يكونُ، وأمَّا رَفعُ الخَبيثِ من العالَمِ أيْ: من الكَونِ فإنَّه لا يَصِحُّ، ورَحمةُ اللّٰهِ في الخَبيثِ والطَّيِّبِ، والخَبيثُ عندَ نَفسِه طَيِّبٌ، والطَّيِّبُ عندَه خَبيثٌ، فما ثَمَّ شيءٌ طَيِّبٌ إلا وهو من وَجهٍ في حقِّ مِزاجٍ ما خَبيثٌ، وكذلك بالعَكْسِ.

İmdi Resûlullah (s.a.v.)e, her şeyden ancak tayyib sevdirildi. Hâlbuki vücûdda ancak o vâki'dir. Ve âlemde bir mizâc mevcûd olsun ki, her şeyden ancak tayyibi bulsun ve habîsi bilmesin, tasavvur olunur mu, yoksa olunmaz mı? Biz, bu olmaz deriz. Zîrâ biz kendisinden âlem zâhir olan asılda, onu bulmadık; ve o Hak'tır. İmdi biz O'nu kerîh görür ve muhabbet eder bulduk. Hâlbuki "habîs", ancak mekrûh kılınan ve "tayyib" ancak sevilen şeydir. Ve âlem sıfat-ı[693] Hak üzerinedir. İnsan ise, iki sûret üzerinedir. Binâenaleyh âlemde, her şeyden ancak emr-i vâhidi idrâk eden bir mizâc bulunmaz. Belki zevk ile habîs ve bi-gayr-ı zevk tayyib olduğunu [27/73] bilmekle berâber, habîsten tayyibi idrâk eden bir mizâc bulunur. Böyle olunca ondan tayyibin idrâki, onun hubsünü ihsâstan onu işgāl eder. Bu az vâki'

692 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, VI, s. 51-52 (beyit: 2556-58).

693 Bu kelime *Fusûs* neşirlerinde "sûret" olarak kayıtlıdır. Ahmed Avni Bey, Bosnevî'yi tâkip ederek kelimeyi "sıfat" şeklinde tespit eder. Krş. Bosnevî, *Tecelliyât-ı Arâisu'n-Nusûs*, s. 579.

olur. Velâkin âlemden, ya'ni kevnden, hubsün ref'i muhakkak sahîh değildir; ve habîs ve tayyibde Allâh'ın rahmeti vardır. Ve habîs kendi nefsi indinde tayyibdir; ve tayyib olan şey onun indinde habîstir. Binâenaleyh vücûdda, bir vech ile emziceden bir mizâc hakkında habîs olmayan bir şey yoktur; ve aks ile de böyledir.

Ya'ni mâdemki vücûdda "tayyib" ve "habîs" nisbetleri vardır ve bu iki nisbetin ayrı ayrı erbâbı mevcûddur, şu hâlde (S.a.v.) Efendimiz'e ancak her şeyden tayyib sevdirildi. Zîrâ (S.a.v.) Efendimiz rûhen ve ceseden tayyib olduğu cihetle, vücûdda vâki' olan bu iki nisbetten ancak tayyibe muhabbet edeceği tabîîdir. Esâsen tayyib ve habîs nisbetleri a'yân-ı kevniyyeye taalluk ettiği cihetle, vücûd-ı mutlakın bu mertebe-i kesîfinden kat'-ı nazar, hakîkate rücû' olundukda, bu nisbetler mürtefi' olur. Binâenaleyh bu nisbetler âlem-i kesâfette sâbittir; ve bu âlemden hubs nisbeti kalkamaz.

Eğer suâl olunursa ki, âlemde, her şeyde tayyîbden başka bir şey görmeyen ve habîsi bilmeyen bir mizâc mutasavver midir, değil midir? Biz cevâben deriz ki, böyle bir mizâc tasavvur olunmaz. Zîrâ âlem kendisinden zâhir olan asılda, ya'ni Hak'ta, biz onu görmedik. Binâenaleyh biz Hakk'ı, kerîh görür ve muhabbet eder bir hâlde bulduk. Fakat Hakk'ın kerîh görmesi ve muhabbet etmesi makām-ı cem'e nazaran değil, belki mezâhir hakkındadır. Zîrâ Hak, her bir şeyin vücûduna muhabbet edip, onu irâde buyurmuş ve îcâd eylemiştir. [27/74] Burada îcâd, tayyib ve habîse şâmildir; ve kerâhet ise âleme mensûb sıfâttandır. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: وَمَنْ يُشَاقِقِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ (Enfâl, 8/13) [Kim ki Allâh'a ve Resûlü'ne meşakkat verirse...] ve اللّٰهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ (Bakara, 2/15) [Allah onlar ile istihzâ eder.] ve وَمَكَرُوا وَمَكَرَ اللّٰهُ (Âl-i İmrân, 3/54) [Onlar mekr ettiler, Allah da mekr etti.] Ve "meşakkat" ve "istihzâ" ve "mekr" bu âlem-i kesâfette mütezâhir olan şuûnâttandır; ve Hak bunları kerîh görür. Ve kezâ Hak muhabbet eder. Nitekim buyurur: وَاللّٰهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ (Âl-i İmrân, 3/134) [Allâh ihsân edenleri sever.] ve إِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ (Âl-i İmrân, 3/159) [Allah tevekkül edenleri sever.] ve إِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ (Tevbe, 9/4) [Allah müttakîleri sever.] Ve "İhsân" ve "tevekkül" ve "ittikā" kezâlik bu âlemde mütezâhir olan sıfâttandır. Hâlbuki habîs olan şey, ancak mekrûh kılınan ve tayyib olan şey dahi, ancak sevilen şeydir. Binâenaleyh âlemde mevcûd olan sıfâttan ba'zıları ha-

bîs ve ba'zıları tayyibdir; ve habîs ba'zı mizâca göre tayyib ve tayyib dahi ba'zı mizâca göre habîstir; ve âlem Hakk'ın sıfatı üzerinedir. Hak bilcümle şuûnâtı câmi' olduğu gibi âlem dahi câmi'dir. İnsan ise Hakk'ın ve âlemin sûreti üzerine mahlûktur. Hakk'ın sûreti üzerine olması hasebiyle bilcümle sıfât-ı ilâhiyyenin meclâsıdır; ve âlemin sûreti üzerine olması hasebiyle de habîsi ve tayyibi câmi'dir.

Binâenaleyh âlemde her şeyden ancak emr-i vâhidi, ya'ni yâ kâmilen tayyibi veyâhud kâmilen habîsi idrâk eden bir mizâc bulunmaz. Belki âlemde, habîs olan şeyden, tayyibi idrâk eden veyâhud bir şeyin habîs olduğunu bilmekle berâber o şeyin zevk ile habîs ve bi-gayr-ı zevk tayyib olduğunu idrâk eyleyen bir mizâc bulunur. Şu hâlde habîs olan şeyden tayyibi idrâk eden mizâc, o şeyin habîsi ile meşgūl olmaz. Tayyibin idrâki, o şeyin hubsünü idrâk etmekten o mizâcı meşgūl kılar. Meselâ ekli muzır ve manzarası latîf olan bir nebât, zevk ile habîstir ve bi-gayr-ı zevk tayyibdir. Onun manzara-i latîfi ile zihin meşgūl [27/75] olduğu vakit, hubsünü idrâk ile meşgūl değildir. Nitekim meşâyihdan bir zât-ı şerîf mürîdânıyla berâber giderken yolda bir lâşe görürler. Cenâb-ı şeyh "Şu hayvanın ne kadar beyaz ve güzel inci gibi dişleri vardır" buyurur. Hâlbuki lâşe habîstir. Cenâb-ı şeyh bu habîste tayyibi idrâk etmiştir. Velâkin bu mizâc âlemde, az vâki' olur. Zîrâ mizâcın kısm-ı küllîsi tab'a mülâyim gelmeyen şeyi habîs ve mülâyim gelen şeyi tayyib görür. Ve meselâ yılan habîs bir hayvandır. Maahâzâ ba'zılarının cildi o kadar latîf bir renge mâliktir ki, onun hubsünden kat'-ı nazar olunursa, kemâl-i zevk ile temâşâ olunur. Fakat o hayvandan mutazarrır olmaksızın onun letâfet-i cildini temâşâ edebilecek mizâc nâdirdir.

Bu îzâhâttan anlaşılıyor ki, kevnden, ya'ni âlemden, hubsün bilkülliye ref'i sahîh değildir. Çünkü emzice muhteliftir; birine mülâyim gelen şey, diğerine mülâyim gelmez. Ve mülâyim tayyib ve nâ-mülâyim habîs olunca, elbette âlemden hubsün kaldırılması mümkin olmaz. Ve habîs ve tayyib olan şeylerde Allâh'ın rahmeti sârîdir. Zîrâ her iki nisbet dahi âlem-i kevnde mevcûd olmuştur; ve her mevcûd olan şey ise, merhûmdur. Ve habîs kendi nefsi indinde tayyibdir; ve tayyib olan şey, o habîsin indinde habîstir. Meselâ insanın tükrüğü insana nisbetle tayyibdir; ve yılana nisbetle semm

olduğundan onun indinde habîstir. Ve kezâ yılanın zehri, ona nisbetle sebeb-i hayâttır; fakat insana nisbetle kātı'-ı hayâttır. Şu hâlde vücûdda, emziceden bir mizâc hakkında, bir vech ile habîs ve bir vech ile tayyib olmayan bir şey yoktur. Böyle olunca kevnde habîs-i mutlak ile tayyib-i mutlak mutasavver değildir. [27/76]

وأمَّا الثَّالـثُ الَّـذي بـه كَمُلَـتِ الفَردِيَّـةُ فـالصَّلاةُ، فقـال: «وَجُعِلَـتْ قُـرَّةُ عَيْنِـي فِي الصَّـلاَةِ»، لأنَّهـا مُشـاهدَةٌ، وذلـك مُناجـاةٌ بيـنَ اللّٰـهِ وبيـنَ عَبـدِه كمـا قـال: ﴿فَاذْكُرُونِـي أَذْكُرْكُـمْ﴾ وهـي عِبـادةٌ مَقسُـومَةٌ بيـنَ اللّٰـهِ وبيـنَ عَبـدِه بنِصْفَيْـنِ: فنِصْفُهـا لِلّٰـهِ ونِصفُهـا للعَبـدِ، كمـا وَرَدَ في الحديـثِ الصَّحيـحِ عـن اللّٰـهِ تعالـى أنَّـه قـال: «قَسَـمْتُ الصَّـلاَةَ بَيْنِي وَبَيْـنَ عَبْـدِي نِصْفَيْـنِ: فَنِصْفُهَا لِي، وَنِصْفُهَا لِعَبْدِي، وَلِعَبْـدِي مَـا سَـأَلَ، يَقُـولُ الْعَبْـدُ: ﴿بِسْـمِ اللّٰـهِ الرَّحْمٰـنِ الرَّحِيـمِ﴾ يَقُـولُ اللّٰـهُ: ذَكَرَنِي عَبْـدِي، يَقُـولُ الْعَبْـدُ: ﴿الْحَمْـدُ لِلّٰـهِ رَبِّ العَالَمِيـنَ﴾ يَقُـولُ اللّٰـهُ: حَمِدَنِي عَبْـدِي، يَقُـولُ الْعَبْـدُ: ﴿الرَّحْمٰـنِ الرَّحِيـمِ﴾ يَقُـولُ اللّٰـهُ: أَثْنَـى عَلَـيَّ عَبْـدِي، يَقُـولُ الْعَبْـدُ: ﴿مَالِـكِ يَـوْمِ الدِّيـنِ﴾ يَقُـولُ اللّٰـهُ: مَجَّدَنِي عَبْـدِي، فَوَّضَ إِلَيَّ عَبْـدِي، فَهَذَا النِّصْفُ كُلُّـهُ لِلّٰـهِ تَعَالَـى خَالِـصٌ، ثُـمَّ يَقُـولُ الْعَبْـدُ: ﴿إِيَّـاكَ نَعْبُـدُ وَإِيَّـاكَ نَسْـتَعِينُ﴾ يَقُـولُ اللّٰـهُ: هَـذِهِ بَيْنِي وَبَيْـنِ عَبْـدِي وَلِعَبْـدِي مَـا سَـأَلَ، فَأَوْقَـعَ الِاشْـتِرَاكُ فِي هَـذِهِ الآيَـةِ، يَقُـولُ الْعَبْـدُ: ﴿اهْدِنَـا الصِّـرَاطَ المُسْـتَقِيمَ، صِـرَاطَ الَّذِيـنَ أَنْعَمْـتَ عَلَيْهِـمْ، غَيْـرِ المَغْضُـوبِ عَلَيْهِـمْ وَلاَ الضَّالِّيـنَ﴾ يَقُـولُ اللّٰـهُ: فَهَـؤُلاَءِ لِعَبْـدِي وَلِعَبْـدِي مَـا سَـأَلَ»، فخَلَـصَ هَـؤُلاَءِ لعبـدِه كمـا خَلَـصَ الأَوَّلَ لـه تعالـى، فعُلِـمَ مـن هـذا وُجـوبِ قِـراءَةِ ﴿الْحَمْـدُ لِلّٰـهِ رَبِّ العَالَمِيـنَ﴾ فمَـن لـمْ يَقْرَأْهَـا فمـا صَلَّـى الصَّـلاةَ المَقسُـومةَ بيـنَ اللّٰـهِ وبيـنَ عَبـدِه.

Ve kendisi ile ferdiyet kâmil olan üçüncüye gelince, "namaz"dır. Binâenaleyh "Benim kurret-i aynim namazda kılındı" buyurdu. Zîrâ o müşâhededir. Bu da Allah ile abdi beyninde münâcâttır. Nitekim فَاذْكُرُونِـي أَذْكُرْكُـمْ (Bakara, 2/152) ya'ni "Beni zikrediniz, tâ ki ben de sizi zikredeyim!" buyurdu. Ve o, Allah ile abdi arasında iki nısf üzere ibâdet-i maksûmedir. Binâenaleyh onun yarısı Allâh'a ve yarısı abde mahsustur. Nitekim hadîs-i sahîhde Allah Teâlâ'dan vârid oldu. Tahkîkan Allah Teâlâ buyurdu ki: "Ben namazı benim ile abdim arasında

iki nısf [27/77] üzere taksîm ettim. İmdi onun yarısı bana ve yarısı abdime mahsustur. Ve abdim için suâl ettiği şey hâsıldır. Abd "Bismilâhi'r-rahmâni'r-rahîm" der. Allah Teâlâ "Abdim beni zikretti" der. Abd "El-hamdü lillâhi rabbi'l-âlemîn" der. Allah Teâlâ "Abdim bana hamd etti" der. Abd "Er-rahmâni'r-rahîm" der. Allah Teâlâ "Abdim benim üzerime senâ etti" der. Abd "Mâliki yevmi'd-dîn" (Fâtiha, 1/1-4) der. Allah Teâlâ "Abdim beni temcîd etti; abdim emrini bana tefvîz eyledi" der. İmdi bu nıfsın hepsi, Allah Teâlâ'ya hâlistir. Ba'dehû abd "İyyâke na'büdü ve iyyâke nestaîn" der. Allah Teâlâ "Bu, benim ile abdim arasındadır; ve abdim için suâl ettiği şey hâsıldır" der. Binâenaleyh bu âyette iştirâk îkā' etti. Abd "İhdina's-sırâta'l-müstakîm, sırâta'l-lezîne en'amte aleyhim gayrı'l-mağdûbi aleyhim ve le'd-dâllîn" (Fâtiha, 1/5-7) der. Allah Teâlâ buyurur ki: "Bunlar abdime mahsustur; ve abdim için suâl ettiği şey hâsıldır."[694] İmdi nısf-ı evveli, Allah Teâlâ kendisi için hâlis kıldığı gibi, bunları da abdi için hâlis kıldı. Böyle olunca "El-hamdü lillâhi rabbi'l-âlemîn" kırâatinin vücûbu, bundan bilindi. Şu hâlde kim ki onu kırâat etmedi, Allah ile abdi arasında maksûm olan salâtı edâ etmedi.

Ya'ni ...حُبِّبَ إِلَيَّ مِنْ دُنْيَاكُمْ [Sizin dünyânızdan bana üç şey sevdirildi...] hadîs-i şerîfinde, (S.a.v.) Efendimiz ferdiyyet-i selâsiyyeyi namaz ile ikmâl buyurdu. Zîrâ onların hakîkati, Hak tarafından "zât", "irâde" ve "kavl" ve kendi tarafından dahi "şey'iyet" ve "Kün! kavlini istimâ'" ve "emre imtisâl"-den ibâret olarak ferdiyyet-i ûlâ olan ferdiyyet-i selâsiyyeyi verdiği için, asl-ı vücûd olan [27/78] muhabbet bâbında "Sizin dünyânızdan bana üç şey sevdirildi" buyurup ferdiyyet-i selâsiyyeyi, bu sevdirilen üç şeyin birisi olan namazın zikri ile ikmâl eyledi; ve kurret-i ayninin namazda mec'ûl olduğunu beyân etti. Zîrâ namaz müşâhededir; ve kişi mahbûbunu müşâhede ile karîrü'l-ayn olur. Nitekim bir kişi sevdiğini gördüğü vakit "Seni görmekle karîrü'l-ayn oldum" der. Ve namazın müşâhede olmasının îzâhı budur ki: Namaz Allah ile kul arasında münâcâttır. Nitekim Hak Teâlâ "Beni zikrediniz, tâ ki ben de sizi zikredeyim!" (Bakara, 2/152) buyurur. Zîrâ أَنَا جَلِيسُ مَنْ ذَكَرَنِي [Ben beni zikreden kimsenin celîsiyim.] hadîs-i

694 Müslim, "Salât", 11; Ebû Dâvud, "Salât", 131; Tirmizî, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 1; Nesâî, "İftitâh", 23; İbn Mâce, "Edeb", 52.

kudsîsi mûcibince, Hak kendisini zikreden abdin celîsi olur; ve celîs olan ise elbette meşhûddur; ve namaz Allah ile kul arasında iki nısf üzerine taksîm olunmuş ibâdettir. Bu ibâdetin yarısı Allâh'a ve yarısı kula mahsustur. Nitekim hadîs-i kudsîde buyurulur ki –metinde musarrahdır–; ve bu hadîs-i sahîhden anlaşılır ki, besmele-i şerîfe Fâtiha'nın cüz'üdür. Binâenaleyh Fâtiha'yı besmelesiz kırâat eden kimse, Fâtiha'yı noksan okumuş olur. Ve لَا صَلَاةَ إِلَّا بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ ya'ni "Salât ancak Fâtiha-i Kitâb iledir"[695] hadîs-i şerîfi mûcibince Fâtiha-i şerîfe namazın cüz-i a'zamıdır. İmdi Fâtiha'nın Hakk'a mahsûs olan âyetleri besmeleden "Mâliki yevmi'd-dîn"e kadardır. "İyyâke na'büdü ve iyyâke nesta'în" âyeti tarafeyni câmi' olan berzahtır. Zîrâ "İyyâke na'büdü" abd tarafından Hakk'a ibâdeti ve Hak tarafından dahi kula ma'bûdiyeti câmi'dir. "Ve iyyâke nesta'în" kavli dahi abd tarafından Hak'tan istiâneyi ve Hak tarafından da abde iâneti mutazammındır. Ve "İhdinâ"dan "Ve le'd-dâllîn"e kadar abde mahsustur. İmdi Fâtiha'yı kırâat etmemiş olan kimse Allah ile abdi arasında maksûm olan salâtı edâ etmemiş olur. [27/79]

ولمَّا كانتْ مُناجاةً فهي ذِكرٌ، ومَن ذَكَرَ الحقَّ فقدْ جَالَسَ الحقَّ وجَالَسَه الحقُّ، فإنَّه صَحَّ في الخَبرِ الإلٰهيِّ أنَّه تعالى قال: «أَنَا جَلِيسُ مَنْ ذَكَرَنِي»، ومَن جَالَسَ مَن ذَكَرَه وهو ذُو بَصَرٍ رأى جَلِيسَه، فهَذِه مُشاهدَةٌ ورُؤْيةٌ، فإنْ لمْ يكنْ ذا بَصَرٍ لمْ يَرَه، فمِن هُنَا يَعلَمُ المُصَلِّي رُتْبَتَه، هلْ يَرَى الحقَّ هذه الرُّؤْيَةَ في هذه الصَّلاةِ أمْ لا؟ فإنْ لمْ يَرَه فليَعْبُدْهُ بالإيمانِ كأنَّه يَرَاه فيتَخَيَّلُه في قِبلَتِه عندَ مُناجاتِه، ويُلْقِي السَّمْعَ لِمَا يَرُدُّ به عليه الحقُّ.

Ve namaz münâcât oldukda, o zikirdir; ve Hakk'ı zikreden kimse, muhakkak câlis-i Hak olur; ve Hak onun mücâlisi olur. Zîrâ haber-i ilâhîde sahîh oldu ki, muhakkak Hak Teâlâ أَنَا جَلِيسُ مَنْ ذَكَرَنِي ya'ni "Ben beni zikreden kimsenin celîsiyim" dedi. Ve bir kimse zû-basar olduğu hâlde, zikrettiği kimseye mücâlis olsa, kendi celîsini müşâhede eder. İşte müşâhede ve rü'yet budur. Binâenaleyh eğer zû-basar olmazsa, müşâhede edemez. Böyle olunca namaz kılan kimse bu namazda, bu rü'yet ile Hakk'ı müşâhede eder mi, yoksa etmez

695 Ebû Dâvud, "Salât", 131; Tirmizî, "Salât", 117.

mi? Kendi mertebesini buradan bilir. Eğer O'nu müşâhede etmezse, O'nu görür gibi, îmân ile ibâdet etsin. Binâenaleyh münâcâtı indinde kıblesinde O'nu tahayyül etsin; ve sem'ini, Hakk'ın onun üzerine onunla reddettiği şeye ilkā eylesin.

Ya'ni namaz, Hak ile kul beyninde münâcât oldukda, o namaz zikirdir; ve her kim Hakk'ı zikrederse, o kimse, Hakk'ın hem-nişîni olur; ve Hak dahi onunla berâber oturur. Zîrâ bize sıhhat ile vârid olan hadîs-i kudsîde, Hak Teâlâ hazretleri: "Ben beni zikreden kimsenin celîsiyim" buyurdu. Ve basar sâhibi olan kimse, zikreylediği kimse ile berâber hem-nişîn olsa, [27/80] kendinin celîsini müşâhede eder. Zîrâ bir kimsenin celîsi olan kimse hâzırdır, gāib değildir. Binâenaleyh Allah Teâlâ zâkirin meşhûdudur; ve zâkirin bu müşâhedesi, suver-i mâddiyyenin müşâhedesi gibi hissî değildir, belki zevkîdir; ve Hakk'ın zevkan müşâhedesi, ancak insana mahsûs olan bir keyfiyettir. Şu hâlde Hakk'ı zevkan müşâhedenin mahalli olan bu neş'et-i insâniyyenin kadrini esnâ-yı zikrinde Hakk'ı müşâhede eden ârif bilir. Bu bahsin tafsîli **Fass-ı Yûnusî**'de mürûr etti. İşte namazda müşâhede ve rü'yet budur. Binâenaleyh Hakk'ı zâkir olan kimse, basar sâhibi değil ise, kendinin celîsi olan Hakk'ı müşâhede edemez; ve bu sûrette de namazda kurretü'l-ayn sâhibi olmaz. İmdi namaz kılan kimse, bu kıldığı namazda, ta'rîf olunan rü'yet ile Hakk'ı müşâhede ediyor mu, yoksa etmiyor mu? Kendisinin mertebesini buradan anlar. Eğer musallî bu ta'rîf olunan rü'yetle Hakk'ı müşâhede etmiyorsa, Hakk'ı görüyormuş gibi tahayyül ederek îmân-ı gaybî ile ibâdet etmelidir. Şu hâlde böyle bir kimse namaz kılarken, kıblesinde Hakk'ı bilfarz bî-renk bir nûr-i muhît sûretinde tahayyül etsin ve desin ki: "İşte ben, kıblemde hâzır olan Hakk'ın huzûrunda bulunuyorum; ve ben besmele-i şerîfe ile Fâtiha'yı okurken Hakk-ı Hâzır, bâlâda zikrolunan hadîs-i şerîfte beyân olunan cevâblarla mukābele buyuruyor." İşte bu musallî böyle demekle berâber kıblesinde tahayyül ettiği bî-renk nûr sûretinden kendisine hitâb olunan cevâblara ilkā-yı sem' etsin.

فإنْ كان إمامًا لعَالَمِه الخاصِّ به ولِلمَلائِكةِ المُصَلِّينَ مَعَه، فإنَّ كلَّ مُصَلٍّ فهو إمامٌ بِلَا شَكٍّ، فَإِنَّ الْمَلَائِكَةَ تُصَلِّي خَلْفَ الْعَبْدِ إِذَا صَلَّى وَحْدَهُ كما وَرَدَ في الخَبرِ الصَّحيحِ، فقدْ حَصَلَ له رُتبَةُ الرَّسولِ في الصَّلاةِ، وهي النِّيَابَةُ

عـن اللّٰـهِ، وإذا قـال: سَـمِعَ اللّٰـهُ لِمَـنْ حَمِـدَهُ، [27/81] فيُخبِـرُ نَفسَـه ومَـن خَلْفَـهُ بـأنَّ اللّٰـهَ قـد سَـمِعَه، فتَقُـولُ المَلائِكَـةُ والحَاضِـرُون معـه بـه: رَبَّنَـا وَلَـكَ الْحَمْـدُ، فإنَّ اللّٰـهَ تعالى قـال على لِسـانِ عَبـدِه: سَـمِعَ اللّٰـهُ لِمَـنْ حَمِـدَهُ، فَانْظُرْ عُلُوَّ رُتبَـةِ الصَّـلاةِ وإلـى أيـنَ تَنْتَهِـي بصاحِبِهـا، فمَـن لـمْ يُحَصِّـلْ دَرجـةَ الرُّؤيَـةِ فـي الصَّـلاةِ فمـا بَلَـغَ غَايَتَهـا، ولا كان لـه فيهـا قُـرَّةُ عَيـنٍ، لأنَّـه لـمْ يَـرَ مَـنْ يُنَاجِيـهِ، فـإنْ لـمْ يَسْـمَعْ مـا يَـرُدُّ بـه الحـقُّ عليـه فيهـا فمـا هـو مِمَّـنْ أَلْقَـى السَّـمْعَ، ومَـن لـمْ يَحْضُـرْ فيهـا مـع ربِّـه مـع كَونِـه لـمْ يَسْـمَعْ ولـمْ يَـرَ فلَيْسَ هـو بمُصَـلٍّ أصـلًا، ولا هـو مِمَّـنْ ﴿أَلْقَـى السَّـمْعَ وَهُـوَ شَـهِيدٌ﴾.

İmdi kendi âlem-i hâssına ve kendisi ile berâber namaz kılan melâikeye imâm olacak olursa ki, hadîs-i sahîhde vârid olduğu vech ile, muhakkak her namaz kılan bilâ-şek imamdır. Zîrâ melâike abdin arkasında namaz kılar. Şu hâlde muhakkak, namazda onun için rütbe-i resûl hâsıl olur. O da, Allah Teâlâ'dan niyâbettir. "Semi'allâhu li-men hamideh" [Allah kendisine hamd edeni işitti!] dediği vakit, kendi nefsine ve arkasındaki melâikeye, Allah Teâlâ'nın sâmi' olduğunu, ihbâr eder. İmdi melâike ve onunla berâber hâzır olanlar "Rabbenâ ve leke'l-hamd" [Ey Rabbimiz, hamd sanadır!] derler. Zîrâ muhakkak Allah Teâlâ abdinin lisânı üzere "Semi'allâhu li-men hamideh" [Allah kendisine hamd edeni işitti!] buyurdu. Binâenaleyh namazın ulüvv-i rütbesine ve sâhibini nereye îsâl ettiğine nazar et! Böyle olunca namazda derece-i rü'yeti tahsîl etmeyen kimse, onun gāyesine vâsıl olmadı; ve onun için, onda kurret-i ayn hâsıl olmadı. Zîrâ kendisine münâcât ettiği kimseyi görmedi. İmdi namazda Hakk'ın onun üzerine reddettiği şeyi işitmeyecek olursa, o kimse, ilkā-yı sem' eden sınıftan değildir. Ve işitmez ve görmez olmasıyla berâber namazda Rabb'i ile hâzır olmayan kimse, aslâ musallî değildir. Ve o kimse "müşâhid olduğu hâlde, ilkā-yı sem' eden" (Kāf, 50/37) sınıftan değildir. [27/82]

Ya'ni münferiden namaz kılan kimse, kalb ve rûh ve sır ve hafî ve ahfâ gibi kuvâ-yı ma'neviyyesi ve cisim ve a'zâ ve cevârih gibi kuvâ-yı hissiyyesi efrâdının hey'et-i mecmûasından ibâret olan kendi âlem-i hâssına ve kendisi ile berâber arkasında namaz kılan melâikeye imâm olacak olur-

sa, o musallî için, muhakkak namazda rütbe-i resûl hâsıl olur; ve rütbe-i resûl ise, Allah Teâlâ'dan niyâbettir. Zîrâ hadîs-i sahîhde vârid olmuştur ki: Münferiden namaz kılan kimse şübhesiz imâmdır. Çünkü onun arkasında melâike o kimseye uyup namaz kılarlar;[696] ve bu melâike o abde müvekkel olan melâike-i kirâmdır. Binâenaleyh abd zâhirde münferiden musallî görünür ise de, bâtında kendi kuvâ-yı zâhire ve bâtınesinden ibâret olan âlem-i hâssına ve kendisine müvekkel olan melâikeye imâmdır.

İmdi gerek münferiden namaz kılıp bâtında kendi âlem-i hâssına ve melâikeye imâm olan ve gerek zâhirde kendi gibi birtakım insanlara imâm olan kimse için rütbe-i resûl hâsıl olur. Zîrâ nâsa imâmet Resûl (a.s.)ın merâtibindendir; ve rütbe-i resûl ise Allah Teâlâ'dan niyâbettir. Çünkü "imâmet" ibâdullâhın hukūkuyla kıyâmdır; ve ibâdullâhın hukūkuyla kıyâm ise, Hakk'ın şuûnundandır. Şu hâlde imâm halîfetullâh olur. Ve o kimse "Semi'allâhu li-men hamideh" dediği vakit, eğer münferid ise kendi nefsine ve kendisiyle berâber namaz kılan melâikeye; ve zâhirde cemâat-i beşeriyyeye imâm ise, nâsa, hamdeden kimsenin hamdini Allâh'ın sâmi' olduğunu haber verir. İmdi imâm halîfetullâh olduğu cihetle "Semi'allâhu li-men hamideh" [Allah kendisine hamdedeni işitti!] diyen Allah'dır. Şu kadar ki, bu kelâmı abdinin lisânı üzere kāil olmuş olur. Binâenaleyh o kimseye iktidâ eden cemâat-i melâike veyâhud cemâat-i beşeriyye Hak Teâlâ'nın lisân-ı abdi ile söylediği bu kelâma cevâben "Rabbenâ ve leke'l-hamd," ya'ni "Ey bizim Rabbimiz, bizim hamdimiz sana mahsustur!" derler. [27/83] Böyle olunca namazın mertebesinin yüksekliğine ve namaz kılan kimseyi nereye îsâl ettiğine nazar et! Ya'ni namaz, sâhibini Allah Teâlâ'nın halîfesi ve nâibi olmak mertebesine kadar îsâl eder. Şu hâlde namazda rü'yet-i Hak derecesini tahsîl etmeyen kimse namazın gāyesi olan rütbe-i niyâbete vâsıl olmadı. Ve o kimse için namazda kurret-i ayn hâsıl olmadı. Çünkü münâcât ettiği Hakk'ı müşâhede etmedi.

İmdi gerek Hakk'ı zevkan müşâhede edip Hakk'ın bâlâda zikrolunan cevâblarını sem'-i rûh ile işitmeyecek olursa veyâhud bu mertebeye vâsıl olmayıp da, Hakk'ı kıblesinde tahayyül ederek, o mazhar-ı mütehayyel-

696 Bk. Buhârî, "Salât", 61; Müslim, "Mesâcid", 49.

den kendisine hitâb olunan o cevâblara ilkā-yı sem' etmeyecek olursa, o kimse namazda hitâbât-ı ilâhiyyeyi işiten sınıftan değildir; ve ta'rîf olunduğu üzere Hakk'ı müşâhede etmez; ve onun cevâblarını işitmez olmakla berâber, namazda huzûr-ı ilâhîde durduğunun farkında olmayan ve aklı fikri ticâretinde ve sâir umûr-i dünyeviyyesinde olan kimse aslâ musallî değildir. Böyle bir kimse ne Hakk'ı müşâhiddir ve ne de Hakk'ın hitâbâtını işiten tâifedendir. Onun kıldığı bu namâz-ı zâhirî ancak kendisi için dünyâda müslümanların nâil olduğu birtakım hukūkun ihrâzına sebeb olur. Bu hukūk-ı dünyeviyye dahi kendi vücûdu gibi serîu'z-zevâldir. Hayât-ı uhreviyyede bu namazın fâidesini göremez.

Ma'lûm olsun ki, Hakk'ı namazda zevkan müşâhede, Hak hakkında bir i'tikād-ı mahsûs sâhibi olmayan kümmelîne mahsustur. Bu zevât-ı saâdet-simât namazda durdukları vakit kendilerinden geçerler. Ne kendilerinden ve ne de dünyâ ve mâ-fîhâdan haberleri olmaz. Nitekim İmâm-ı Alî (kerremallâhu vechehû) efendimizin ayaklarına saplanan bir oku namazda çıkardıkları hâlde haberi olmamıştır. Onların lisân-ı zâhirlerinden kāil olan Hak olduğu gibi reddolunan cevâbları işiten dahi yine Hak olur. [27/84] Bu mertebede sâmi', mesmû' ve sem'; ve râî, mer'î ve rü'yet şey'-i vâhid olur. Aslâ bûy-i isneyniyyet yoktur. Şu hâlde onların namazı zâhirlerinin bâtınlarına taabbüdünden ibâret olur; ve bunlara nazaran Hak ile abd beyninde namazın taksîmi Hakk'ın zâhiri ve bâtını i'tibâriyle olan bir taksimden ibârettir. Ammâ bunların mâdûnunda olan zevât-ı kirâmda henüz bûy-i isneyniyyet bulunduğundan onların rü'yeti ve semâı ve şühûdu kuvvet-i îmân ve yakîn ile vâki' olur; ve Hakk'ın onlara olan tecelliyâtı, tecelliyât-ı sûriyye nev'inden bulunur; ve bunlara nazaran kendi ile abdi arasında namazı taksîm eden Hak, i'tikādâtta olan ilâh-ı mu'tekaddır, ilâh-ı mutlak değildir. Maahâzâ bâlâda zikrolunan kümmelîn kendilerinin mâdûnu olan merâtibi dahi câmi'dir.

وما ثَـمَّ عِبادةٌ تَمنَعُ من التَّصَرُّفِ في غَيرِها ما دَامَتْ سِوَى الصَّلاةِ، وذِكرُ اللّٰهِ فيها أَكبَرُ ما فيها لِمَا تَشْتَمِلُ عليه من أَقوَالٍ وأَفعَالٍ، وقدْ ذَكَرْنَا صِفةَ الرَّجلِ الكامِلِ في الصَّلاةِ في الفُتُوحَاتِ الْمَكِّيَّةِ كيفَ تكونُ، لأنَّ اللّٰهَ تعالى يقولُ:

﴿إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ﴾، لأنَّه شُرِعَ لِلمُصَلّي أنْ لا يَتَصَرَّفَ في غَيرِ هذه العِبادةِ ما دَامَ فيها، ويُقَالُ له مُصَلٍّ، ﴿وَلَذِكْرُ اللّٰهِ أَكْبَرُ﴾، يعني فيها: أي الذِّكرُ الَّذِي يكونُ من اللّٰهِ لعَبدِهِ حِينَ يُجِيبُه في سُؤالِه، والثَّنَاءُ عليه أكبرُ من ذِكرِ العَبدِ ربَّه فيها، لأنَّ الكِبرِيَاءَ لِلّٰهِ تعالى، ولِذلكَ قال: ﴿وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُونَ﴾، وقال: ﴿أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ﴾، وإلْقَاؤُه السَّمعَ هو لِمَا يكون من ذِكرِ اللّٰهِ إيَّاه فيها.

Ve devâm ettikçe, tasarruftan men'eden, namazdan gayrı bir ibâdet yoktur. Ve namazda olan zikrullah, namazın müştemil olduğu akvâl ve ef'âlden olan şeyden ekberdir. Ve muhakkak biz racül-i kâmilin namazdaki sıfatını Fütûhât-ı Mekkiyye'de zikrettik ki nasıl olur. Zîrâ Allah Teâlâ إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ (Ankebût, 29/45) ya'ni "Namaz fahşâ ve münkerden [27/85] nehyeder" buyurur. Zîrâ Hak Teâlâ, namazda oldukça bu ibâdetin gayrısında tasarruf etmemeyi musallî için şer'etti; ve ona "musallî" denir. "Ve Allâh'ın zikri (ya'ni salâtta) ekberdir." Ya'ni Allah Teâlâ'dan abdi için onun suâlinde, ona icâbet ettiği hînde ve onun üzerine senâsında vâki' olan zikir, namazda abdin Rabb'ini zikrinden ekberdir. Zîrâ Kibriyâ Allâh'a mahsustur; ve bundan dolayı وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُونَ (Ankebût, 29/45) [Allah Teâlâ sizin işlediğiniz şeyi bilir.] dedi. Ve أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ (Kāf, 50/37) [Müşâhid olduğu hâlde o kimse ilkā-yı sem' etti.] buyurdu. Ve abdin vâki' olan hitâba ilkā-yı sem'i Allâh'ın namazda onu zikrindendir.

Ya'ni namaza benzeyen hiçbir ibâdet yoktur. Çünkü namaz kılan kimse, namazdan başka hiçbir şeyle meşgūl olamaz. Namaz onu tasarruftan men'eder. Fakat başka ibâdât böyle değildir. Meselâ oruç tutan kimse bir şey satın alabilir. O vakit ona "müşterî" ismi verilebilir. Ve kezâ bir şey satabilir. O vakit kendisine "bâyi'" nâmı da verilmek mümkindir. Kezâ hac eden kimse dahi böyledir. Velâkin namaz kılan kimse bunların hiçbirisini yapamaz. Onun için o kimseye ancak "musallî" tesmiye olunur. Bâyi', müşterî, dârib, mâşî ilh... gibi isimlerle tesmiye olunamaz. Çünkü Hak Teâlâ, namaz içinde, namazın gayrı olan akvâl ve ef'âlde tasarruf etmemeyi musallî için şer'etti; ve namazda olan zikrullah, namazın müştemil olduğu

akvâl ve ef'âlin ekberi, kalb ile lisâna mensûb olan zikrullahdır. Eğer musallînin kalbi başka şeyle meşgūl olup, yalnız lisânı zâkir olursa, Hak yalnız lisânının celîsi olur, kalbinin celîsi olmaz; ve eğer namazda lisânı başka kelâm söylerse şer'an namazı fâsid olur. Çünkü ne lisânen ne de kalben Hakk'ı zâkir olmadı. Hâlbuki namaz zikirdir. [27/86] Binâenaleyh böyle bir kimsenin hâli, namazdan maksûd olan gāyeye muhâliftir. Ve racül-i kâmilin namazdaki sıfatı nasıl olduğu *Fütûhât-ı Mekkiyye*'nin altmış dokuzuncu bâbının فصلٌ بل وصلٌ القرائةُ في الصلاةِ وما يُقرأ به من القرآن فيها unvanlı bahsinde beyân olunduğu gibi salâta müteallik sâir ma'lûmât dahi doksanıncı bâbında zikredilmiştir.[697]

İşte namaz münâcât ve zikir olduğu ve Hak zâkirin celîsi bulunduğu için Hak (celle ve alâ) hazretleri "Namaz fahşâ ve münkerden nehyeder" (Ankebût, 29/45) buyurdu; ve Allâh'ın namazda zikri ekberdir. Ya'ni abd namazda Fâtiha-i şerîfeyi tilâvet ettiği ve Hak'tan suâl eylediği hînde ve Hakk'ın dahi o abde icâbet buyurduğu esnâda, Allah Teâlâ cânibinden abdi için vâki' olan zikir, namazda abdin Rabb'ini zikretmesinden ekberdir. Zîrâ "kibriyâ" Allâh'a mahsustur. Ya'ni abd namazda maa-besmele Fâtiha'yı okuyarak Rabb'ini zikreder; ve bâlâdaki hadîs-i şerîfte îzâh olunduğu vech ile, Hak dahi abdini zikreder. Kibriyâ, Hakk'a ve zillet abde mahsûs olduğundan, bu iki zikirden elbette Hakk'ın abdini zikretmesi ekberdir. Ve namazda Allâh'ın zikri ekber olduğu için Hak Teâlâ: "Allah Teâlâ sizin işlediğiniz şeyi bilir" (Ankebût, 29/45) buyurdu. Ya'ni mertebe-i şühûdda zât-ı bende, zât-ı Hak ve sıfat-ı bende dahi, sıfat-ı Hak'tır. Binâenaleyh ashâb-ı kulûbun ilmini Hak Teâlâ kendi ilmi mertebesinde tuttu; ve onun mertebe-i şühûdda hitâbât-ı ilâhiyyeyi istimâ' eylediğini beyânen أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ (Kāf, 50/37) ya'ni "Müşâhid olduğu hâlde o kimse ilkā-yı sem' etti" buyurdu. Ve abdin namazda cevâbât-ı ilâhiyyeye ilkā-yı sem' etmesi Allâh'ın onu namazda zikretmesindendir.

Nitekim *Mesnevî-i Şerîf*'te mezkûrdur ki: Bir kimse çok ibâdet ederdi. Şeytan onun nezdine gelip ona dedi ki: Sen bu kadar ibâdet ediyorsun. Hak Teâlâ cânibinden sana "Lebbeyk!" hitâbı geldi mi? O kimse: Hayır,

697 *Fütûhât-ı Mekkiyye*, II, s. 54-56 (69. bâb); III, s. 252-263 (90. bâb).

diye cevâb verdi. Şeytan: O hâlde niçin sana cevâb vermeyen bir ma'bûda ibâdet edip duruyorsun?" dedi. O kimse de ibâdeti terketti. Hak Teâlâ Hızır (a.s.)ı ona gönderip onun lisânıyla o kimseye: Niçin bizim ibâdetimizi terkettin? buyurdu. O kimse de: Bu kadar ibâdet [27/87] ettiğim hâlde bir kerre olsun "Lebbeyk!" hitâbına nâil olamadım, dedi. Cenâb-ı Hızır buyurdu ki: Her vakit sana cevâb geliyor. Fakat sen anlayamıyorsun, buyurdu. *Mesnevî*:

الله الله گفتنت لبّيكِ ماست　　اين همه سوز و گدازت پيكِ ماست

Tercüme: "Senin "Allah, Allah!" demen, bizim sana "Lebbeyk!" ile icâbetimizdir. Bütün bu senin sûz ü güdâzın bizim peykimizdir."[698]

Velhâsıl abdin Hakk'ı zikri, Hakk'ın abdi zikrindendir.

ومن ذلك أنَّ الوُجودَ لمَّا كان عن حَرَكَةٍ مَعقُولَةٍ نَقَلَتِ العالَمَ من العَدَمِ إلى الوُجودِ، عَمَّتِ الصَّلاةُ جَميعَ الحَرَكَاتِ، وهي ثَلاثةٌ: حَرَكَةٌ مُستَقِيمَةٌ، وهي حالُ قيَامِ المُصَلِّي، وحَركةٌ أُفُقِيَّةٌ وهي حالُ رُكوعِ المُصَلِّي، وحَرَكَةٌ مَنْكُوسَةٌ، وهي حالُ سُجودِه، فحَركةُ الإنسانِ مُستَقِيمَةٌ، وحَركةُ الحَيَوَانِ أُفُقِيَّةٌ، وحَركةُ النَّبَاتِ مَنْكُوسَةٌ، وليسَ للجَمَادِ حَركةٌ من ذاتِه، فإذا تَحَرَّكَ حَجَرٌ فإنَّما يَتَحَرَّكُ بغَيرِه.

Ve bundandır ki muhakkak vücûd, hareket-i ma'kūleden vâki' oldukda, âlemi ademden vücûda nakleyledi. Salât harekâtın cemîisine âmm oldu. O da üçtür: Biri hareket-i müstakîmedir; o da musallînin hâl-i kıyâmıdır. Ve biri hareket-i ufkıyyedir; o da musallînin hâl-i rükûudur. Ve biri hareket-i menkûsedir; o da onun hâl-i sücûdudur. İmdi insanın hareketi müstakîmdir; ve hayvanın hareketi ufkîdir; ve nebâtın hareketi menkûstür. Hâlbuki cemâdın kendi zâtından hareketi yoktur. Binâenaleyh hacer, hareket ettikde gayr ile hareket eder. [27/88]

Ya'ni namazın müştemil olduğu esrârdandır ki, o esrâr sebebiyle namaz, (S.a.v.) Efendimiz'e sevdirilmiştir. O esrâr dahi budur ki: كُنْتُ كَنْزًا مَخْفِيًّا فَأَحْبَبْتُ أَنْ أُعْرَفَ فَخَلَقْتُ الْخَلْقَ لِأُعْرَفَ [Ben mahfî bir hazîne idim. Bilinmeme

698 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, V, s. 68 (beyit: 199).

muhabbet ettim; halkı bilinmem için yarattım.] hadîs-i kudsîsinde beyân buyurulduğu üzere vücûd-ı izâfî-i âlem hubb-i ilâhîden ibâret olan hareket-i ma'kūle-i Hak'tan vâki' olduğu vakit, o hareket, âlemi, adem-i izâfî olan a'yân-ı ilmiyye mertebesinden vücûd-ı izâfî mertebesine nakleyledi. Ve bu hareket-i ma'kūle dahi üç vech ile vâki' oldu: Birisi kevnden ibâret olan âlem-i süflînin îcâdı için vâki' olup yukarıdan aşağıyadır. Ve bu hareket, "hareket-i menkûse"dir. Zîrâ baş aşağıya vâki' olmuştur. Diğeri esmâ-i ilâhiyye için vâki' olan "hareket-i müstakîme"dir ki aşağıdan yukarıyadır. Zîrâ âlem-i süflînin vücûdu olmadıkça esmâ-i ilâhiyye zâhir olmaz. Üçüncüsü hareket-i menkûse ile hareket-i müstakîme beyninde olan "hareket-i ufkıyye"dir ki, bu da âlem-i insânînin îcâdı için olan harekettir. Zîrâ insanın neş'eti âlem-i süflî ile âlem-i esmâî beyninde vâki'dir. Ve namaz bu üç hareketi câmi'dir. Şöyle ki musallînin namazda kıyâm hâli "hareket-i müstakîme"; ve rükû' hâli "hareket-i ufkıyye"; ve sücûd hâli de "hareket-i menkûse"dir. Ve bu harekâttan her birisi âlem-i süflîde mevcûd olan bir nevi' mahlûkun hareket-i zâtiyyesidir ki, bunlardan insanın hareketi müstakîm ve hayvanın hareketi ufkî, ve nebâtın hareketi menkûstür. Cemâdın kendi zâtından bir hareketi olmadığı için ona bu harekâttan birinin nisbeti mümkin değildir. Meselâ bir taş hareket ettiği vakit onu mutlakā bir muharrik tahrîk eder. [27/89]

وأمَّا قولُه: «وَجُعِلَتْ قُرَّةُ عَيْنِي فِي الصَّلاَةِ» ولَمْ يَنْسِبِ الجَعْلَ إلى نفْسِه، فإنَّ تَجَلِّيَ الحقِّ للمُصَلِّي إنَّما هو رَاجِعٌ إليه لا إلى المُصَلِّي، فإنَّه لَوْ لَمْ يَذْكُرْ هذه الصِّفَةَ عن نفْسِه لأَمَرَهُ بالصَّلاةِ على غيرِ تَجَلٍّ منه له، فَلَمَّا كان ذلك منه بطَرِيقِ الإمْتِنَانِ، كانتِ المُشاهَدةُ بطَرِيقِ الإمْتِنَانِ، فقال: «وَجُعِلَتْ قُرَّةُ عَيْنِي فِي الصَّلاَةِ»، وليسَ إلا مُشاهَدةَ المَحبُوبِ الَّتي تَقَرُّ بها عينُ المُحِبِّ، من الإسْتِقْرَارِ فَتَسْتَقِرُّ العينُ عندَ رُؤْيَتِه فلا تَنْظُرُ مَعَه إلى شيءٍ غيرِه في شيءٍ وفي غيرِ شيءٍ، ولذلك نُهِيَ عن الإلْتِفَاتِ في الصَّلاةِ، فإنَّ الالتِفاتَ شيءٌ يَخْتَلِسُه الشَّيطانُ من صَلاةِ العَبدِ، فيَحْرِمُه مُشاهَدةَ مَحبُوبِه، بلْ لَوْ كان مَحبوبَ هذا المُلْتَفِتِ، ما الْتَفَتَ في صَلاتِه إلى غيرِ قِبْلَتِه بوَجهِه، والإنسانُ يَعْلَمُ حَالَه في نفْسِه، هلْ هو بهذه المَثَابَةِ في هذه العِبادةِ الخاصَّةِ أمْ لا، فإنَّ

﴿الإنْسَانُ عَلَى نَفْسِهِ بَصِيرَةٌ، وَلَوْ أَلْقَى مَعَاذِيرَهُ﴾، فهو يَعْرِفُ كِذْبَه من صِدقِه في نفْسِه، لأنَّ الشَّيءَ لا يَجهَلُ حَالَه، فإنَّ حَالَه لهُ ذَوْقِيٌّ.

Ve onun وَجُعِلَتْ قُرَّةُ عَيْنِي فِي الصَّلاَةِ ya'ni "Benim kurret-i aynim namazda kılındı" kavline gelince, ca'li kendi nefsine nisbet etmedi. Zîrâ Hakk'ın musallîye olan tecellîsi, musallîye değil, ancak O'na râci'dir. Çünkü bu sıfatı kendi nefsinden zikretmese idi, elbette ondan ona tecellîsiz olarak, ona salât ile emreder idi. İmdi bu, ondan imtinân tarîkiyle vâki' oldukda, müşâhede dahi imtinân tarîkiyle vâki' olur. Böyle olunca وَجُعِلَتْ قُرَّةُ عَيْنِي فِي الصَّلاَةِ dedi. Hâlbuki namaz, ancak müşâhede-i mahbûbdur ki, çeşm-i muhibb, "istikrâr"dan me'hûz olarak, onunla "karâr" eder. Binâenaleyh göz onun rü'yeti indinde "müstakır" olur. [27/90] Şu hâlde onunla berâber, bir şeyde ve bir şeyin gayrısında onun gayrı olan bir şeye nazar etmez. Ve işte bundan dolayı, Hak Teâlâ namazda iltifâttan nehyetti. Zîrâ iltifât, abdin namazından şeytanın kaptığı bir şeydir. Binâenaleyh onu mahbûbunun müşâhedesinden mahrûm eder. Belki eğer Hak, bu mültefitin mahbûbu olaydı, namazında vechi ile kıblesinin gayrısına iltifât etmezdi. Hâlbuki insan, bu ibâdet-i hâssada bu mesâbede midir, yoksa değil midir? Kendi nefsinde hâlini bilir. Zîrâ "İnsan nefsine basîret üzeredir. Ve eğer onun ma'zeretlerini ilkā ederse bile" (Kıyâmet, 75/14-15), o kendi nefsinde sıdkından kizbini bilir. Zîrâ bir şey, kendi hâlini câhil değildir. Çünkü onun için kendi hâli zevkîdir.

Ya'ni Resûlullah (s.a.v.) Efendimiz ...حُبِّبَ إِلَيَّ مِنْ دُنْيَاكُمْ ثَلاَثٌ [Sizin dünyânızdan bana üç şey sevdirildi...] hadîs-i şerîfinde حُبِّبَ [sevdirildi] sîgasını mechûl olarak îrâd buyurup üç şeyin kendisine Cenâb-ı Hak'tan sevdirildiğini beyân eylediği gibi; جُعِلَتْ [kılındı] sîgasını dahi kezâ mechûl olarak îrâd edip, namazda vâki' olan kurret-i aynin kendi tarafından değil, Hak tarafından mec'ûl olduğunu beyân buyurdu; ve ca'li kendine nisbet etmedi. Çünkü Hakk'ın musallîye olan tecellîsi, musallînin sun'uyla değil, belki Hak cânibinden vâki'dir. Musallîye râci' olan şey, ancak Hakk'ın tecellîsini kabûle isti'dâddan ibârettir. Nitekim bir kimse kendi mukābilinde bulunan âyîneye mütecellî olsa, onda meşhûd olan sûret âyîne tarafından değildir, belki râî tarafındandır. Âyîne tarafından olan şey, [27/91] kabûl-i in'ikâsa

isti'dâddan ibârettir. Zîrâ bir dîvâr-ı kesîfe mukābil duran kimsenin sûreti bittabi', o duvara mün'akis olmaz; çünkü duvarda bu isti'dâd yoktur. Böyle olunca Hakk'ın şühûdu ve tecellîsi, Hakk'a râci'dir, abdin mec'ûlü değildir. Ve Hakk'ın musallîye olan tecellîsi, Hakk'a râci' olduğunun delîli budur ki: Hak Teâlâ bu sıfatı, ya'ni namazda kendi tarafından tecellî ve şühûd vukūunu kendi nefsinden zikretti. Zîrâ Resûl (a.s.)a cânib-i Hak'tan: "Ben senin kurret-i aynini namazda kıldım" hitâbı şeref-vârid olmasa idi, (S.a.v.) Efendimiz, ca'li Hakk'a isnâd ederek "Benim kurret-i aynim namazda kılındı" buyurmaz idi. Binâenaleyh musallîye olan Hakk'ın tecellîsi Hak cânibinden olmasa idi, Hak Teâlâ bu sıfatı kendi nefsinden zikretmez ve elbette Hak'tan musallîye tecellî vâki' olmaksızın, sâdece namaz ile emrederdi; ve bu sûrette de abd, Hakk'ın tecellîsine ve şühûduna nâil olmaksızın edâ-i salât eyler ve namazda kendisi için kurretü'l-ayn hâsıl olmaz idi. İmdi Hakk'ın tecellîsi, Hak cânibinden imtinân ve ihsân tarîkiyle olduğu vakit, namazda olan müşâhede dahi, imtinân ve ihsân tarîkiyle olur. İşte (S.a.v.) Efendimiz gerek tecellînin ve gerek şühûdun imtinân ve ihsân tarîkiyle vukūuna işâreten: وَجُعِلَتْ قُرَّةُ عَيْنِي فِي الصَّلاَةِ [Benim kurret-i aynim namazda kılındı.] [27/92] buyurdu. Yoksa "Namazda kurret-i aynimi ben kıldım" veyâhud "Hak Teâlâ vücûb tarîkiyle kıldı" demedi. Ve namaz ise ancak mahbûbun müşâhedesinden ibârettir ki, hîn-i müşâhedede muhibbin gözü, mahbûbunun cemâlinde karâr eder; ve "kurretü'l-ayn" "istikrâr"dan, ya'ni "karâr"dan me'hûzdür. Çünkü bir kimse sevdiğini gördüğü vakit, gözü onun cemâlinde dikilir kalır. O lezzet-i temâşâdan mahrûm olmamak için, gözünü başka bir tarafa imâle etmez. Bunun için "karîrü'l-ayn", "mesrûr" ma'nâsında müsta'meldir. Çünkü her mesrûr olan kimse, gözünü kendini mesrûr eden şeye diker ve kendine sürûr veren matlûbundan başkasına meyletmez. Türkçede "gözü aydın olmak" derler.

Ve Dâvûd-ı Kayserî (k.s.) hazretleri تَقَرُّ بها [onunla karâr eder] kavlinde iki ma'nâ zikrediyor: Birincisi يَقَرُّ "kāf'ın fethiyle "sürûr"; ve ikincisi "kāf'ın kesriyle [يَقِرُّ] "karâr" ma'nâsıdır. "Sürûr" ma'nâsına olunca, metnin ma'nâsı "Onunla mesrûr olur"; ve "karâr" ma'nâsı, ahzedildikde "Onunla karâr eder" olur. *Şerh-i Kāşânî* ve *Bosnevî*'de dahi bu îzâhât vardır.

İmdi göz mahbûbun rü'yeti indinde müstakır olunca, muhibb, mah-

bûb ile berâber, bir şeyde, ya'ni mecâlî-i sûriyyeden bir şeyde, mahbûbun gayrı bir şeye nazar etmez. Nitekim Mûsâ (a.s.)a ateş sûretinde mütecellî olmuş idi. Ve kezâ bir şeyin gayrısında, ya'ni hâriçte, ma'dûm olan tecelliyât-ı zâtiyye-i zevkiyye ve ma'neviyye gibi [27/93] mecâlî-i sûriyyeden olan bir şeyin gayrısında, mahbûbun gayrına nazar etmez. Zîrâ göz ma'şûkun temâşâ-yı cemâlinde sâbit ve müstakır olduğu vakit, ma'şûka mensûb olan başka bir şey bile olsa, o temâşâdan ayrılıp, o şeye nazar edemez. Eğer ederse o temâşâdan mahrûm kalır. Zîrâ göz iki şeyin temâşâsı beynini cem'edemez.

İşte namazda muhibbin gözü mahbûbun müşâhedesinde müstakır olduğundan dolayı Hak Teâlâ hazretleri, namazda kıblenin veyâ secde mahallinin gayrı olan yerlere iltifâttan nehyetti. Zîrâ bu mahallerin gayrına bakmak, abdin namazından şeytanın kaptığı bir şeydir; ve musallînin bu iltifâtı şeytanın tasallutuna fırsat verir. Sebebi budur ki: Musallî başka bir yere baktığı vakit nazarına birtakım sûretler müsâdif olur. Şeytan o sûretlerin kalbine olan te'sîrâtı vâsıtasıyla efkâr-ı fâside ilkā eder. Meselâ namazda iken gözü gelip geçenlere müsâdif oldukda, bir hasnâ kadın görür. Huzûr-ı ilâhîde şeytan o sûret vâsıtasıyla hiss-i şehevânîsini tahrîk eder. Bittabi' o namaz, namaz olmaz. Binâenaleyh musallî kendisini, şeytan ve nefsin iğvâât ve tahrîkâtından muhâfaza etmek için kıblesine veyâ secdegâhına nazar etmek zarûrîdir. Aksi hâlde onu mahbûbunun müşâhedesinden mahrûm eder. Belki eğer Hak, bu namazda başka mahallere bakan kimsenin mahbûbu olaydı, namazında vech-i zâhiri ve kalbi ile kıblesinin gayrısına iltifât etmezdi. İnsan bu ibâdet-i hâssada, ya'ni namazda, [27/94] bu mesâbede midir, değil midir? Ya'ni Hakk'ı kıblesinde tahayyül edip, bâlâda îzâh olunan hitâbât-ı ilâhiyyeyi işitiyor mu, yoksa işitmiyor mu? Kendi nefsinde hâlini bilir. Zîrâ insan nefsine basîret üzeredir. Ve onun kendi nefsine ilmi, sâir ilminden akvâdır. Vâkıâ insan, şöyle oldu, böyle gitti de bunu yapamadım gibi nefsi tarafından birtakım ma'zeretler dermeyân ederse de, bu ma'zeretlerinde sâdık mıdır, yoksa kâzib midir? Kendi kendine muhâkeme ederse sıdkına veyâ kizbine hükmeder. Zîrâ hiçbir kimse kendi hâlini câhil değildir. Çünkü herkesin kendi hâli zevkîdir. Kişi kendi nefsini herkesten daha a'lâ bilir.

ثـمَّ إنَّ مُسَـمَّى الصَّـلاةِ لـه قِسْـمَةٌ أُخرَى، فإنَّه تعالى أَمَرَنَا أنْ نُصَلِّيَ لـهُ وأَخبَرَنا أنَّه يُصَلِّي علينا، فالصَّلاةُ منَّا ومنه، فإذا كان هو المُصَلِّي فإنَّما يُصَلِّي بِاسْمِ الآخِرِ فيَتَأَخَّرُ عن وُجودِ العَبدِ، وهو عَينُ الحقِّ الَّذي يَتَخَيَّلُه العَبدُ في قِبلَتِه بنَظرِه الفِكرِيِّ أوْ بِتَقليدِه وهو الإلهُ المُعْتَقَدِ، ويَتَنَوَّعُ بحَسَبِ ما قَامَ بذلك المَحَلِّ من الِاسْتِعدَادِ، كما قال الجُنَيْدُ رحمَه اللّٰهُ حِينَ سُئِلَ عن المَعرِفةِ باللّٰهِ والعَارفِ فقال: لَوْنُ الْمَاءِ لَوْنُ إِنَائِهِ، وهو جَوابٌ سادٌّ أَخبَر عن الأمرِ بما هو عليه، فهذا هو اللّٰهُ الَّذي يُصَلِّي علينا، فإذا صَلَّيْنَا نَحنُ كان لَنَا الإسمُ الآخِرُ فكُنَّا فيه كما ذَكَرنَاه في حالِ مَن له هذا الإسمُ، فنَكونُ عندَه بحَسَبِ حَالِنا، فلا يَنْظُرُ إلينا إلَّا بصُورةِ ما جِئْنَاه بها، فإنَّ المُصَلِّي هو المُتَأَخِّرُ عن السَّابِقِ في الحَلْبَةِ.

[27/95] Ba'dehû müsemmâ-yı salât için başka bir taksîm vardır. Zîrâ Hak Teâlâ bize kendisine salât etmemizi emretti; ve o bizim üzerimize musallî olduğunu haber verdi. Şu hâlde salât bizden ve Hak'tandır. İmdi O musallî olduğu vakit, ancak ism-i Âhir ile musallî olur. Böyle olunca Hak, vücûd-ı abdden müteahhir olur; ve o abdin kıblesinde nazar-ı fikrîsiyle veyâ taklîdi ile onu tahayyül[699] ettiği Hak'tır. O da ilâh-ı mu'tekaddır. Ve isti'dâddan o mahall ile kāim olan şey hasebiyle mütenevvi' olur. Nitekim ma'rifet-i billâhdan ve ârifden suâl olunduğu hînde, Cüneyd (rahimehullâh): لَوْنُ الْمَاءِ لَوْنُ إِنَائِهِ ya'ni "Suyun rengi kabının rengidir" dedi. Ve o cevâb-ı sedîddir ki, onun üzerine bulunduğu şeyle haber verdi. İmdi O, bizim üzerimize musallî olan Allah'dır. Binâenaleyh biz musallî olduğumuzda bizim için ism-i Âhir hâsıl olur. Böyle olunca biz onda mütehakkık oluruz. Nitekim kendisi için bu isim hâsıl olan kimsenin hâli hakkında biz zikrettik. Şu hâlde onun indinde hâlimiz hasebiyle oluruz. İmdi bize ancak bizim getirdiğimiz sûret ile nazar eder. Zîrâ musallî, halbede sâbıktan müteahhir olandır.

Ya'ni bâlâda zikrolunan taksîmden sonra "namaz" tesmiye olunan şey

699 *Fusûs* neşirlerinde kelime يتخيله değil يخلقه şeklindedir. Ahmed Avni Bey, Bosnevî'yi tâkip ederek kelimeyi bu şekilde yazıp yorumlamıştır. Krş. Bosnevî, *Tecelliyât-ı Arâisu'n-Nusûs*, s. 587.

için Hak ile abd arasında başka bir taksîm dahi vardır. Tafsîli budur ki: Hak Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de bize kendisi için namaz kılmamızı emrettiği gibi هُوَ الَّذِي يُصَلِّي عَلَيْكُمْ وَمَلَائِكَتُهُ لِيُخْرِجَكُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَكَانَ بِالْمُؤْمِنِينَ رَحِيمًا (Ahzâb, 33/43) [O, sizi zulümâttan nûra ihrâc etmek için melekleriyle berâber size salât edendir. O, mü'minlere Rahîm'dir.] [27/96] âyet-i kerîmesinde, kendisi de bizim üzerimize musallî olduğunu beyân ve ihbâr buyurdu. Şu hâlde salâtın bir nev'i bizden Hakk'a ve bir nev'i de Hak'tan bize râci'dir. Hak bize "musallî" olduğu vakit kendisinin "Âhir" ismi ile musallî olur. Bu i'tibâr ile Hakk'ın zuhûru abdin vücûdundan müteahhirdir. Ya'ni Hak cânibinden vâki' olan bu sâlât, abdin vücûdundan sonra olur. Nitekim Hakk'ın Gafûr ismi ile tecellîsi abdin vücûdundan ve ondan günâh sudûrundan sonradır. Demek ki Hak, abdin vücûdundan müteahhirdir; ve abdin vücûdundan müteahhir olan Hak, abdin namaz kılarken kıblesinde nazar-ı fikrîsi ile veyâ taklîdi ile tahayyül ettiği Hak'tır. Ve bu Hakk-ı muhayyel dahi, ilâh-ı mu'tekaddır. Ya'ni mu'tekidin kendince i'tikād ettiği Hak'tır. Ve pek tabîîdir ki, mu'tekidin i'tikādında tekevvün eden sûret-i muhayyele, o mu'tekidin vücûdundan sonra mütekevvin olur; ve bu ilâh-ı mu'tekad, i'tikād sâhibinin isti'dâdı hasebiyle tenevvü' eder; ve isti'dâd onun tenevvü' ettiği mahaldir. Zîrâ Hakk-ı mutlakın bir sûret-i muayyenesi yoktur. Belki zâtı ile mahallin isti'dâdına göre mütecellîdir. Nitekim ma'rifet-i billâhdan ve âriften suâl olunduğu vakit, Cüneyd-i Bağdâdî (k.s.) hazretleri: "Suyun rengi, kabının rengidir" buyurdu.[700] Ve bu öyle bir doğru cevâbdır ki, Hz. Cüneyd hakîkat-i hâli haber verdi. Zîrâ su nasıl bî-renk ve bî-sûret ise, [27/97] zât-ı mutlaka dahi öylece bî-sûret ve bî-renktir; ve su nasıl bulunduğu kabın renginde görünür ve o kabın şekline girer ise, zât-ı mutlaka dahi kab mesâbesinde bulunan mezâhir hasebiyle zâhir olur. Bu ma'nâya işâreten Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (r.a.) efendimiz buyururlar:

ای قوم به حج رفته، کجایید؟ کجایید؟ معشوق همین جاست، بیایید بیایید،
گر صورتِ بی‌صورتِ معشوق ببینید هم خواجه و هم خانه و هم کعبه شمایید

Tercüme: "Ey hacca gitmiş olan tâife, neredesiniz, neredesiniz? Ma'şûk

700 Krş. Kuşeyrî, *Risâle*, s. 476 (bâbü'l-ma'rife); *Fütûhât-ı Mekkiyye*, I, 431 (57. bâb) vd.

buradadır, geliniz, geliniz! Eğer bî-sûret olan ma'şûkun sûretini görüyor iseniz efendi de sizsiniz, hâne de sizsiniz, Kâ'be de sizsiniz!"[701]

Velhâsıl zât-ı mutlaka cemî'-i evsâf ve suverden münezzeh olmakla berâber bilcümle suverden zâhirdir. İşte bundan dolayı mu'tekid, akîde-i cüz'iyye sâhibi olunca, onun i'tikādı hasebiyle ona tecellî eder. Ve ilâh-ı mu'tekad hakkındaki tafsîlât **Fass-ı Şuaybî**'de mürûr etti.

İmdi mu'tekidin i'tikādı hasebiyle kıblesinde mütehayyel olan Allah, bizim üzerimize "musallî" olan Allah'dır. Binâenaleyh biz kıblemizde tahayyül ettiğimiz ilâh-ı mu'tekada karşı musallî olduğumuz vakit, ism-i Âhir bizim için hâsıl olur; ve biz o isimde mütehakkık oluruz. [27/98] Çünkü evvelâ Hakk'ı tahayyül ettik, ba'dehû musallî olduk. Bu sûrette elbette müteahhir oluruz. Nitekim bize musallî olan ilâh-ı mu'tekadın bu ism-i Âhir ile musallî olduğu bâlâda zikredilmiş idi. Şu hâlde biz Hak indinde hâlimiz hasebiyle oluruz; ve isti'dâdımız hasebiyle onu ne sûretle tahayyül etmiş isek, bize ancak girdiğimiz bu sûret ile nazar eder; ve bize o sûretten mütecellî olur. Zîrâ gerek âlem-i şehâdette ve gerek âlem-i hayâlde, hiçbir sûret yoktur ki Hakk-ı mutlak ondan zâhir ve mütecellî olmasın. Ve musallînin ism-i Âhir makāmında tahakkukundan nâşîdir ki, ona "musallî" denilmiştir. Zîrâ "musallî" lugatta "at yarışında halbede, ya'ni mahall-i müsâbakada, birinci çıkan attan geri kalan ikinci"ye ıtlâk olunur.

وقولُه: ﴿كُلٌّ قَدْ عَلِمَ صَلاَتَهُ وَتَسْبِيحَهُ﴾ أيْ رُتْبَتَه في التَّأَخُّرِ في عِبادةِ ربِّه، وتَسْبِيحِه الَّذي يُعْطِيه من التَّنزِيهِ استِعدَادَه، فما من شيءٍ إلا وهو يُسَبِّحُ بحَمدِ ربِّه الحَلِيمِ الغَفورِ، ولذلك لا نَفْقَهُ تَسبِيحَ العَالَمِ على التَّفصِيلِ واحدًا واحدًا، وثَمَّ مَرتَبةٌ يَعُودُ الضَّمِيرُ على العَبدِ المُسَبِّحِ فيها في قولِه: ﴿وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ﴾، أيْ بحَمدِ ذلك الشَّيءِ، فالضَّمِيرُ الَّذي في قولِه «بِحَمْدِهِ» يَعُودُ على الشَّيءِ أيْ بالثَّناءِ الَّذي يكونُ عليه، كما قُلْنا في المُعتَقِدِ إنَّه إنَّما يُثْنِي على الإلٰهِ الَّذي في مُعْتَقَدِهِ ورَبَطَ به نفْسَه ، وما كان من عَمَلِه فهو راجعٌ

701 *Dîvân-ı Kebîr*, II, s. 1030 (beyit: 27281-83 [Füruzânfer neşri: 648. gazel]). Krş. Can, *Dîvân-ı Kebîr –Seçmeler–*, I, s. 435; *Dîvân-ı Kebîr* (trc. Abdülbâki Gölpınarlı), VII-1, s. 27 (beyit: 184 vd.).

إليه، فما أَثْنَى إلا على نفْسِه، فإنَّه مَن مَدَحَ الصَّنْعَةَ فإنَّما مَدَحَ الصَّانِعَ بلا شَكٍّ، فإنَّ حُسْنَها وعَدَمَ حُسْنِها راجعٌ [27/99] إلى صَانِعِها.

Ve onun كُلٌّ قَدْ عَلِمَ صَلاَتَهُ وَتَسْبِيحَهُ (Nûr, 24/41) [Her bir şey salâtını ve tesbîhini bilir.] kavli, her şey Rabb'inin ibâdetinde, teahhurda rütbesini ve tenzîhden onun isti'dâdının i'tâ ettiği tesbîhini âlimdir, demektir. İmdi hiçbir şey yoktur illâ ki o, Halîm ve Gafûr olan Rabb'ine hamd etmekle müsebbihdir. İşte bunun için biz âlemin tesbîhini birer birer tafsîl üzere fehmetmeyiz. Ve bir mertebe vardır ki, onda zamîr وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ (İsrâ, 17/44) [Allâh'ı hamd ile tesbîh etmeyen hiçbir şey yoktur.] kavlinde, müsebbih olan abde âiddir. Ya'ni bu şey "kendi hamdi ile" demektir. İmdi بِحَمْدِهِ [kendi hamdi ile] kavlinde olan zamîr, şeye âit olur. Onun üzerine olduğu senâ ile demektir. Nitekim biz mu'tekid hakkında dedik ki, muhakkak o, ancak kendi mu'tekadında olan ilâha senâ eder; ve nefsini ona rabtetti; ve onun amelinden olan şey, ona râci'dir. Şu hâlde ancak kendi nefsine senâ etti. Zîrâ muhakkak san'atı medheden kimse, bilâ-şek sânii medheder. Çünkü onun hüsnü ve adem-i hüsnü, sâniine râci'dir.

Ya'ni "musallî" lugatta "müteahhir" ma'nâsına olunca, Hak Teâlâ hazretlerinin كُلٌّ قَدْ عَلِمَ صَلاَتَهُ وَتَسْبِيحَهُ (Nûr, 24/41) ya'ni "Her bir şey salâtını ve tesbîhini bilir" kavli, her şey Rabb'inin ibâdetinde teahhurda rütbesini ve tenzîh nev'inden kendi isti'dâdının i'tâ ettiği tesbîhini bilir, demek olur. Zîrâ vücûd-ı kesîf-i izâfî ile müteayyin olan [27/100] her bir mazhar, kendi vücûdunun, Hakk'ın vücûdundan müteahhir olduğunu bilir. Ve kezâ kendi isti'dâdı tenzîh nev'inden ne gibi bir tenzîhi iktizâ ediyorsa onu bilir. Zîrâ bu biliş, o mazharın kendi nefsini bilmesi demektir. Böyle olunca a'yândan, Halîm ve Gafûr olan Rabb'ine hamd ile müsebbih olmayan bir şey yoktur. Ve burada Rabb'in bu iki isim ile zikrinin sebebi budur ki: Her bir "ayn"a isti'dâdında meknûz olan kemâlâtı Rabb-i Halîm'i cânibinden ânen-fe-ânen rıfk ile ve yavaşlıkla kader-i ma'lûm üzere nâzil olur. Eğer şiddetle ve def'î olarak nâzil olsa idi, o "ayn"ın ona tahammülü olmazdı. Ve kezâ Rabb-i Gafûr her bir "ayn"ın nekāyis ve zulmet-i imkâniyyesini setreder. İşte her bir şeyin Rabb-i Halîm ve Gafûr'una, kendisine mahsûs hamdiyle tesbîhi bulunduğu için, biz bilcümle eczâyı âlemin tesbîhini, bi-

rer birer, ale't-tafsîl bilemeyiz. Zîrâ bir şeyin gayrı olan şey, o şeyin kendi nefsini bildiği gibi, o şeyi bilemez.

Ve bu âyette bir mertebe vardır ki, o mertebeye nazaran وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ (İsrâ, 17/44) ya'ni "Hiçbir şey yoktur, illâ ki o şey kendi hamdi ile tesbîh eder" kavlinde "bi-hamdihî"deki zamîr, tesbîh eden abde râci' olur. Ya'ni "bu şey, kendine mahsûs olan hamd ile tesbîh eder", demektir. Böyle olunca "bi-hamdihî" kavlindeki [27/101] zamîr, şeye âittir ki, o şey nev'-i senâdan, ne gibi bir senâ üzerine bulunmakta ise, o senâ ile tesbîh eder, demek olur. Nitekim biz i'tikād-ı mahsûs sâhibi olan kimse hakkında dedik ki: Muhakkak o kimse, ancak kendi i'tikādında tahayyül ettiği ilâha senâ eder ve nefsini ona rabteder. Hâlbuki bu ilâh-ı mu'tekad o kimsenin amelinden husûle gelen bir şeydir; ve bir âmilin ameli ise bittabi' kendisine râci'dir. Şu hâlde Hakk'ı kendi i'tikādında tahayyül edip onu îcâd ettikten sonra, o ilâh-ı mu'tekada senâ eden kimse, kendi nefsine senâ etmiş oldu. Çünkü ilâh-ı mec'ûl, sâhib-i i'tikādın san'atıdır; ve san'atı medheden kimse, şübhesiz sânii medheder. Zîrâ o şey'-i masnûun güzelliği ve çirkinliği sâniine râci'dir.

وإلـهُ المُعْتَقَـدِ مَصنُـوعٌ لِلنَّاظِـرِ فيـه، فهـو صَنعَتُـه، فثَنَـاؤُه علـى مـا اعْتَقَـدَهُ ثَنَـاؤُه علـى نفْسِـه، ولهـذا يَـذُمُّ مُعتَقَـدَ غيـرِه، ولـوْ أَنْصَـفَ لـمْ يكـنْ لـه ذلـك، إلا أنَّ صاحـبَ هـذا المَعبُـودِ الخـاصِّ جاهـلٌ بـلا شَـكٍّ في ذلـك لِاعْتِرَاضِـه علـى غيـرِه فيمـا اعْتَقَـدَه في اللّٰـهِ، إذْ لـوْ عَـرَفَ مـا قـال الجُنَيْـدُ: «لَـوْنُ الْمَـاءِ [27/102] لَـوْنُ إِنَائِـهِ»، لَسَـلَّمَ لـكلِّ ذي اعْتِقَـادٍ مـا اعْتَقَـدَه، وعَـرَفَ اللّٰـهَ فـي كلِّ صـورةٍ وكلِّ مُعتَقَـدٍ، فهـو -أيْ صاحِـبُ معبـودِ الخـاصِّ- ظَـانٌّ ليـسَ بعَالِـمٍ، فلذلـك قـال: «أَنَـا عِنْـدَ ظَـنِّ عَبْـدِي بِـي» أيْ لا يظْهَـرُ لـه إلا فـي صـورةِ مُعتَقَـدِه، فـإنْ شـاءَ أَطْلَـقَ وإنْ شـاءَ قَيَّـدَ.

Hâlbuki ilâh-ı mu'tekad, ona nâzır olan kimse için masnû'dur. O, onun san'atıdır. İmdi i'tikād ettiği şey üzerine onun senâsı, onun kendi nefsi üzerine senâsıdır; ve bundan dolayı onun gayrı olan mu'tekadı zemmeder; ve eğer insâf ede idi, onun için bu vâki' olmaz idi. Şu kadar var ki, muhakkak bu ma'bûd-ı hâs sâhibi, Allah hakkında

> i'tikād ettiği şeyde, kendinin gayrına i'tirâzından dolayı bunda bilâşek câhildir. Zîrâ eğer Cüneyd'in dediği لَوْنُ الْمَاءِ لَوْنُ إِنَائِهِ [Suyun rengi, kabının rengidir.] kavlini ârif olaydı, onun i'tikād eylediği şeyi, her bir i'tikād sâhibine teslîm ederdi; ve Allah Teâlâ'yı, her sûrette ve her mu'tekadda ârif olurdu. Binâenaleyh o, –ya'ni ma'bûd-ı hâs sahibi–,[702] zânndır, âlim değildir. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ: "Ben abdimin zannı indindeyim" buyurdu ki, ister ıtlâk [27/103] etsin, ister takyîd etsin, ona ancak kendinin mu'tekadı sûretinde zâhir olur demektir.

Ya'ni sâhib-i i'tikādın tahayyül ederek nâzır olduğu ilâh kendi tarafından tasnî' olunmuştur; ve bu ilâh-ı muhayyel bu kimsenin san'atından ibârettir. Bu ilâh üzerine senâ ettiği vakit, kendi nefsi üzerine senâ etmiş olur. İşte bundan dolayı o kimse, kendi i'tikādında îcâd ettiği ilâhdan başkasını kabûl etmez; ve başkasının i'tikādında mec'ûl olan ilâhı zemmeder. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de ashâb-ı i'tikādın hâline işâreten buyurulur: يَكْفُرُ بَعْضُكُمْ بِبَعْضٍ وَيَلْعَنُ بَعْضُكُمْ بَعْضًا (Ankebût, 29/25) ya'ni "Ba'zınız ba'zısını tekfîr ve ba'zınız ba'zısını tel'în eyler." Ve eğer bu mu'tekid, insâf ede idi, i'tikādâttan hiçbir i'tikādı zemmetmez idi. Şu kadar var ki, bu i'tikādında tahayyül ettiği ma'bûd-ı hâssın sâhibi, Allah hakkında başkalarının i'tikād ettiği şeyde kendi mu'tekadının gayrına i'tirâzından dolayı, bu zemminde şübhesiz câhildir. Çünkü eğer Cüneyd-i Bağdâdî hazretlerinin لَوْنُ الْمَاءِ لَوْنُ إِنَائِهِ ya'ni "Suyun rengi kabının rengidir" kavlini ârif olaydı, her bir i'tikād [27/104] sahibinin i'tikādında tahayyül etmiş olduğu ilâh-ı mu'tekadı da teslîm eder idi. Fakat Hakk'ın mezâhirin isti'dâdı hasebiyle zâhir olduğunu bilmedi. Hakk'ın kendine olan tecellîsini tasdîk ve kendinin gayrı bulunan mezâhirde vâki' olan tecellîsini inkâr etti; ve Allah Teâlâ'yı her sûrette ve her mu'tekadda ârif olmadı. Binâenaleyh bu ma'bûd-ı hâs sâhibi, sâhib-i zandır, âlim değildir. İşte ashâb-ı i'tikāddan her birisi sâhib-i zan olduğu için Allah Teâlâ "Ben kulumun zannı indindeyim" buyurdu. Ya'ni abd Hakk'ı kendi i'tikādında ister ıtlâk ve ister takyîd etsin, Hak ona ancak kendi i'tikād etmiş olduğu sûrette zâhir olur, demektir. Ya'ni abd, cemî'-i mu'tekadât sûretlerinde Hakk'ın mütecellî olduğunu i'tikād ederse, ona ıt-

702 Arapça metinde ve tercümede tire içine aldığımız kısım *Fusûs* metninden olmayıp Ahmed Avni Bey tarafından Bosnevî şerhi dikkate alınarak eklenmiş açıklayıcı bir ifâdedir. Krş. Bosnevî, *Tecelliyât-ı Arâisu'n-Nusûs*, s. 589.

lâk üzere tecellî eder; ve eğer i'tikād-ı hâs ile takyîd ederse, o kimseye onun i'tikād-ı mukayyedi sûretinde tecellî eyler.

فإلهُ المُعتَقَدَاتِ تَأخُذُه الحُدُودُ، وهو الإلهُ الَّذي وَسِعَه قَلبُ عَبدِه، فإنَّ الإلهَ المُطلَقَ لا يَسَعُه شَيءٌ، لأنَّه عينُ الأشياءِ وعَينُ نفْسِه، والشَّيءُ لا يُقَالُ فيه يَسَعُ نفْسَه ولا يَسَعُها، فَافْهَمْ، ﴿وَاللّٰهُ يَقُولُ الحَقَّ وَهوَ يَهْدِى السَّبِيلَ﴾.

[27/105] İmdi ilâh-ı mu'tekadâtı hudûd ahzeder. Ve o da, onun abdinin kalbi vâsi' olduğu ilâhdır. Zîrâ İlâh-ı mutlak bir şeye sığmaz. Çünkü O, eşyânın "ayn"ıdır ve nefsinin "ayn"ıdır. Hâlbuki bir şey hakkında, kendi nefsine sığar ve sığmaz denilmez. İyi anla! Ve Allah hakkı söyler ve sebîle hidâyet eder.

Ya'ni her bir mu'tekidin kendi i'tikādında tahayyül eylediği ilâh hudûda tâbi' olur. Çünkü her bir mu'tekid, kendi mu'tekadı olan ilâhı kabûl edip diğerlerinin mu'tekadâtını reddetmekle, bu ilâhın hudûdunu diğerlerinin hudûdundan tefrîk etmiş olur. Ve bu hudûda tâbi' olan ilâh dahi, kendi abdinin kalbine sığan ilâhdır. Çünkü İlâh-ı mutlak hiçbir şeye sığmaz. O ahadiyyet-i mutlakasıyla her şeyi Muhît'tir. Binâenaleyh ne kadar hissî, hayâlî, vehmî, aklî, zannî ve ilmî sûretler varsa, hepsini zâtı ile ihâta eder. Zîrâ zâhir ve bâtın ancak ondan ibârettir. Böyle olunca zât-ı ahadiyyet-i mutlaka bilcümle eşyânın "ayn"ıdır; ve bu İlâh-ı mutlak kendi nefsinin ve zâtının "ayn"ıdır. Hâlbuki âlem-i histe örfen bir şey hakkında, kendi nefsine sığar veyâ [27/106] sığmaz denilmez. Çünkü sığmak ve sığmamak iki şey'-i muhtelif mâbeyninde mevzû'-i bahs olur. Şeyin nefsi ise ayn-ı vâhidedir; ve o şey, nefsinin "ayn"ıdır. Binâenaleyh şeyin nefsine sığması ve sığmaması mahall-i güft ü gû olamaz. Fakat Kur'ân-ı Kerîm'de وَسِعَ رَبِّي كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا (En'âm, 6/80) [Rabbim her şeyi ilmen ihâta etmiştir.] ve رَبَّنَا وَسِعْتَ كُلَّ شَيْءٍ رَحْمَةً وَعِلْمًا (Mü'min, 40/7) [Ey bizim Rabbimiz, senin rahmetin ve ilmin her şeyi kuşatmıştır.] buyurulması, niseb-i ilâhiyyenin her şeye vâsi' olduğu ma'nâsını mutazammındır. Zîrâ ilim ve rahmet niseb-i ilâhiyyedendir. Ve Hakk'ın bu nisbetleriyle bilcümle eşyâya sığdığı zâhirdir. Ve bu bahsin tafsîli "hikmet-i kalbiyye"de mürûr etti. Bu dekāyıkı iyi anla! Hak Teâlâ hazretleri kâmillerin lisânıyla hakkı söyler ve kendisine müteveccih

olan tâliblere dahi, sırât-ı müstakîmi göstermekte rehber olur. اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِيـن [Âlemlerin Rabbi Allâh'a hamdolsun!]

İbtidâ: 8 Mart 1334 ve 24 Cümâde'l-ûlâ 1336
[8 Mart 1918], Cum'a saat-i ezânî sabah 3

İntihâ: 17 Temmuz 1334 ve 8 Şevval 1337
[17 Temmuz 1918], Çarşamba saat-i ezânî 11,45

***

[27/107] Hz. Şeyh-i Ekber 560 sene-i hicriyyesi Ramazân'ının 17. Pazartesi gecesi Endülüs'te âlem-i şühûda kadem-nihâde olmuşlar; ve 638 sene-i hicriyyesinin Rebîu'l-âhirinin 22. Cuma gecesi Şam'da irtihâl buyurmuşlar; ve Şam hâricinde Sâlihiyye nâm mevkie defnedilmiştir. Kabr-i şerîfi meşhûr ziyâretgâhdır. Şu hâlde ömr-i şerîfleri 77 sene 7 ay olur. Hz. Mevlânâ (r.a.) efendimiz 604 senesinde tevellüd buyurduklarına göre, bu târihte Cenâb-ı Şeyh-i Ekber efendimizin 44 yaşında olmaları lâzım gelir. Hz. Mevlânâ 14 yaşında Konya'ya pederi Sultânü'l-ulemâ hazretleriyle geldikleri sırada, Hz. Şeyh 58 yaşında olurlar. Bu târihlere nazaran Hz. Şeyh-i Ekber efendimiz ile Cenâb-ı Mevlânâ efendimiz muâsır olup, gerek Konya'da ve gerek Şam'da yekdîğeriyle mülâkat buyurmuşlardır. Ve Şam'daki mülâkatları Hz. Şeyh-i Ekber'in son zamanlarına müsâdif olacağı anlaşılır. Hz. Mevlânâ efendimiz *Mesnevî-i Şerîf*'in 4. cildinde:

همچنان که دید آن صدر اجل　　پیش کار خویش تا روز اجل

[Nitekim o Sadr-ı ecell, kendi kârının önünü ecel gününe kadar gördü.][703] beytinde Hz. Şeyh-i Ekber'e işâret buyurup "Sadr-ı ecell" ta'bîr etmişlerdir. [Ahmed Avni Konuk]

703 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, VIII, s. 482-483 (beyit: 3380). Sayfa kenarına Mevlânâ ile İbnü'l-Arabî'nin buluşmalarına ilişkin "bu mülâkāt vâki' değildir" notu düşülmüş, daha sonra beytin hizasına Abdülbaki Gölpınarlı imzalı şöyle bir cümle yazılmıştır: "Bu mülâhaza indîdir ve yanlıştır. Beytin İbn Arabî ile hiçbir münâsebeti yoktur. Bu beyit dördüncü ciltte قصهٔ شکایت استر با شتر که من بسیار در رو می افتم در راه رفتن و تو کمتر می افتی چون است و جواب گفتن شتر او را sürhünde yirmi ikinci beyittir ve Şeyh-i Ekber denen İbn Arabî ile hiç ama hiçbir münâsebeti yoktur."

Ahmed Avni Bey'in bu beyit üzerine *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*'nde yazdığı açıklama ise şöyledir: "Sadr-ı Ecell, ta'bîrinin lugat ma'nâsı, sadrın en büyüğü demek olur ki, "vezîr-i a'zam" ma'nâsında kullanılır. Burada, "ehl-i keşfin en büyüğü" ma'nâsında isti'mâl buyurulmuş olmak îcâb eder. Ankaravî hazretleri, "Bu ta'bîrden murâd, muttakî olan kimsedir" buyururlar. Hind şârihlerinden Abdülfettah, "Mutlakan veliyy-i kâmilin zâtından kinâyedir"; ve ba'zı şârihler dahi "Murâd, Bâyezîd-i Bistâmî hazretleridir ki, Ebu'l-Hasan Harakānî hazretlerinin ahvâlini görmüş idi" buyururlar. Fakat beyt-i şerîfte "Sadr-ı Ecell, kendi kârının önünü ve geleceğini ömrünün âhirine kadar gördü" buyurulmasına ve bu hâl Cenâb-ı Şeyh-i Ekber Muhyiddîn ibn Arabî (k.s.) hazretlerinin hâli olmasına binâen bu beyt-i şerifde Şeyh-i Ekber hazretlerine işâret buyurulması fakîre göre kaviyyen muhtemeldir. Bu ihtimâlin karîneleri budur ki, Şeyh-i Ekber hazretleri Hz. Pîr efendimiz ile muâsır idi, Konya'da yekdîğerlerine mülâkî oldular ve Şeyh-i Ekber hazretleri Sadreddîn-i Konevî (k.s.) hazretlerinin vâlidesini nikâh edip onu bizzât terbiye buyurdu. Ve Hz. Pîr efendimiz Cenâb-ı Sadreddîn ile Konya'da dâimâ sohbet buyururlar idi. Cenâb-ı Mevlânâ Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*'de Cenâb-ı Sadreddîn'den naklen şu ibâreleri yazmışdır: "Hz. Şeyh (ya'ni, Şeyh-i Ekber) buyurdu: "Vaktâki, bilâd-ı Endülüs'den diyâr-ı Rûm'a vâsıl oldum. Nefsimde azîmet ettim ki, Hak Sübhânehû ve Teâlâ benim üzerime benim için ve benden sudûrunu takdîr ettiği ahvâl-i zâhiriyye ve bâtıniyye-i vücûdiyyemin tefâsîlini ömrümün âhirine kadar bana müşâhede ettirmedikçe gemiye binmeyeyim. Binâenaleyh, huzûr-i tâm ile ve şühûd-ı âm ile ve murâkabe-i kâmile ile Hak Teâlâ'ya teveccüh ettim. Hak Teâlâ zâhiren ve bâtınen ömrümün âhirine kadar benden cârî olan ahvâlin kâffesini hattâ senin pederin İshak bin Muhammed'in sohbetini ve senin sohbetini, ahvâlini ve ulûmunu ve ezvâkını ve makāmâtını ve tecelliyâtını ve mükâşefâtını ve Hak Teâlâ'dan bilcümle huzûzâtını bana gösterdi; ve basîret üzere gemiye bindim. İhlâl ve ihtilâl olmaksızın olan oldu ve olmakdadır." Diğer taraftan vahdet-i vücûd hakîkatini açık ibârât ile yazan Şeyh-i Ekber olduğu için hakk-ı âlîlerinde, "bir şeyin evveli" ma'nâsında olan "sadr" kelimesinin ve kendileri muhakkiklerin ehassü'l-havâsı olduklarından "ecell" tâbirinin isti'mâli pek mahallinde olmuş olur. Velhâsıl "Sadr-ı Ecell"den murâd, Cenâb-ı Şeyh-i Ekber hazretleri olması kaviyyen muhtemeldir vesselâm!"